

Взято в мене Вина см. з при обшук
2/9 949 Лавров

УКРАЇНСЬКА ЗАГАЛЬНА ЕНЦИКЛЬОПЕДІЯ

УКРАЇНСЬКА ЗАГАЛЬНА
ЕНЦИКЛЬОПЕДІЯ

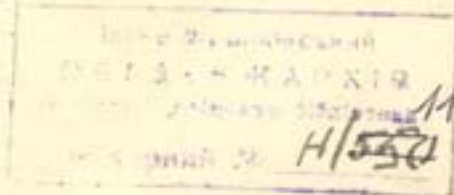
КНИГА ЗНАННЯ
В 3-ОХ ТОМАХ

багато ілюстрована, з кольоровими таблицями,
мапами та образками

ПІД ГОЛОВНОЮ РЕДАКЦІЄЮ
ІВАНА РАКОВСЬКОГО

ТОМ ДРУГИЙ

З — Р

ЛЬВІВ — СТАНИСЛАВІВ — КОЛОМІЯ
ВИДАННЯ КООПЕРАТИВИ „РІДНА ШКОЛА“

ВСІ ПРАВА ЗАСТЕРЕЖЕНІ
В-ВО УКР. ЗАГ. ЕНЦИКЛЮПЕДІЯ ЛЬВІВ-СТАНІСЛАВІВ-КОЛОМІЯ

ІЛЮСТРАЦІЙНІ ТАБЛИЦІ ВИКОНАВ Ф. А. БРОКГАВЗ У ЛЯЙПЦІГУ, А ДРУК КОЛЬОРОВИХ
ГЕОГРАФІЧНИХ МАП ПІЛЛЕР НАЙМАН У ЛЬВОВІ. РЕПРОДУКЦІЇ ТЕКСТОВИХ ІЛЮСТРАЦІЙ
З КЛІШАРНІ „ФОТОТИП“ У ЛЬВОВІ.

З

З, десята буква укр. абетки; сичий давніший протиснутий зубний звук, що створився з індоевроп. палітального g та g'h і злився з праукр. та праслав. *dz* („дзело“, числовий знак — 6) та з („земля“, числовий знак — 7).

Заалайські гори, зах. продовження Тян-шану, до 7.100 м. вис.

Заамур'я, область на півн. схід від Амуру.

Забави були в давнину зв'язані з обрядами та обрядовими звичаями та щойно в новіших часах прибравли характер розваги або змагань. Про такі обряди а. на Україні гадають часто ст.-укр. літ. пам'ятки. Зокрема відомі, поширені та улюблені були ігрища, жіночі хорогоди, а. прив'язані до рокових свят (гл. Гайки), а. знахорського типу, зв'язані з хліборобськими звичаями, а. та обходи, зв'язані з родинним життям, особливо з весіллям, а. при мерці, похоронні тризни та „посвячення“, а. також тав. восні й парубочьі змагання, якісні веселі забави, зв'язані з Радвом, Новим Роком і м'ясницями, алучені з перебиранням у коня, козу, ведмедя й ін., виказують багато старинних, а. саме гр.-рим. аналогій.

Забайкалля (Трансбайкал), Сибір на схід від Байкальського озера. Крайня гориста, підсоння гостро континентальне; населення: буряти; заняття: скотарство, хліборобство, ловецтво; копальні золота.

Забезпечення, асекурація, гл. Обезпечення.

Забелін Іван, рос. історик-археолог (1820-1908), „Історія русской жизни с древнйших времен“, присвячена ст. добі укр. історії.

Заже, гл. Пинденбург.

Забіла, 1) Віктор, укр. поет (1808-69), приятель Шевченка, якого наслідував, автор лір. „Пісень крізь сльози“; 2) Іван, ген. хорунжий у 1730-33; 3) Наталка, укр. поетка та новелістка, *1903; оповідання „За волю“, збірка поезій „Далекий край“, „Повість про чорноного звіра“; 4) Петро, дід Івана, родоначальник роду З-л на Лівобережжі (1580-1689), в 1648 адміністратор королівських маєтків у борзеському повіті, приєднався до повстання Б. Хмельницького, б. 1655 ген. суддя й ген. обозний.

Забіло Пармен, укр. різьбар, *1830. М. ін. мармурове погруддя Шевченка в Чернігові, Гоголя в Ніжині, тощо.

У. З. Е. П.

Заблоцький Францішек, поль. письмен. (1754-1821); комедії, що мали у свій час успіх („Фіриак у вальотах“, „Сарматизм“), перерібки з фр.

Заблоцький - Деситовський, прізвище рос. учених укр. роду, братів: 1) Андрій, держ. і гром. діяч та письмен. (1807-81), вояк кріпацтва; гол. іст. праця „Граф Кисільов та його доба“; 2) Михайло, економіст і статистик (1805-58), гол. твор: „Історична студія про вартості в ст. Росії“; 3) Павло, лікар (1804-72), вязн. проф. мед.-хірургічної Академії в Петербурзі.

Заблудів, Заблудово, вл. Заблудов'є, м-ко на Підляшші, недалеко Білостока, 2.860 меш., ткацтво та гарбарні, 1567/8 коштом гетьмана Григорія Ходкевича зложена була тут друкарня, де Іван Федорів та Петро Мстиславцев надрукували тав. Заблудівське Учительне євангеліє 1569 та Псалтир із Часословцем 1570.

Заблудівське євангеліє, гл. Заблудів.

Заболонь, біль (білина), зовнішня, мало стверділі шари деревна деревинистих ростків, часто жовтої барви. Заболонні породи: дерева, в яких нема у стовбурі ядра, пр. липа, береза, осика, вільха, клен, граб.

Заболотів, м-о в снитиському повіті, в Галичині, 3.580 меш., фабрика тютюну.

Заболотний Данило, укр. бактеріолог (1866-1929), проф. бактеріології в Петербурзі, пізніше в Києві, від 1928 президент ВУАН; світового значіння праці над холерою, тифом і чумою та про способи боротьби з ними.

Забора, 1) рід гаті або стінки на ріці для ловлі риб; 2) назва порогів на Дніпрі, пр. Крива забора, Стрільча забора і т. д.

Заборовський, 1) Рафаїл, митр. від 1731, укр. меценат,

Д. Заблотний.

Рафаїл Заборовський.

особливо підкувавася київ. Академією, †1747; 2) Станіслав, поль. правник і граматик із XVI в., видав 1518 у Кракові проєкт поль. правопису, укладеного за зразком Гуса (з дикритичними знаками); дещо з його проєкту має силу й досі (в. І, 2), †1530; 3) Тимош, поль. письмен. тав. укр. школи (1709-1828), гол. твори з минулого України: „Подільські думи“, „Богдан Хмельницький“ й ін.

Заборола, стіни на валах ст.-укр. городищ із пал., густо повбиваних у землю, пініше — з дерев'яних зрубів, пообкладаних землею.

Забужжя, укр. землі на лівому березі р. Буга, ст. столиця — Червень (став столицею не пініше X в.). Поль. королі раз-раз сидкувалися прилучити З. до Поль-

сьоньох п'єс та сольеспівів; підкладав під музику укр. пісні й складав свої власні „Шумки й думки“ на аразок укр. пісень; 2) Сергій, рос. правник, *1871, зі ст. поль.-укр. роду, товариш обер-прокурора в Росії; за гетьманату український сенатор і державний секретар, 1918 „верховний правитель України“; на еміграції виступав як об'єднатель.

Завалів, с. над Золотою Липою, ст. магістр; VI 1915 пролім рос. фронту УСС.

Завихост, м-ко над Вислою б. Сандомира, 3,000 меш.; тут агинув 1205 Роман ки. гал. у битві з Лешком Білим і Конрадом Мазовешким.

Завіса, в театрі: заслона, що закриває сцену від глядачів; у старинних і сучасних театрах з. незнана, а заведена

Загальна Українська Рада.

Зліва направо сидять: Т. Дречинський, В. Бачинський, М. Ганкевич, М. Василько, К. Левинський, Е. Петрушивич, Л. Бачинський, Е. Олександрович, В. Панейко, Ступаків, І. Боберський, В. Дорошків, Ю. Бачинський, О. Сководин-Нолтуховський, В. Телинський, М. Лагодницький, О. Назарук, І. Манук, Л. Левинський, К. Трильовський, І. Семак, І. Голубович, В. Ясвинський, Я. Весоловський, О. Попович, С. Баран, С. Омичинич.

ці: в 1018 З. захопив Болеслав Хоробрий, та вже в 1030 Ярослав привернув З. до укр. держави; знову до Польщі прилучив З. Лешек, але Данило 1219 відібрав його назад. За Данила столицею З. став Холм, що задержав своє анатичне столиці для серед. З. до кінця XIV в.

Забужський Семен, укр. коз. старшина, прибічник Польщі, 1649 призначений поль. королем за „старшого над Військом Запорозьким“, замість гетьмана Б. Хмельницького, З. так і лишився при поль. війську.

Завадовський, 1) Василь, з укр. шляхетського роду, бунчуковий товариш; 2) Євстафій, укр. дереворитник (1600-90), один із перших визн. барокових граверів; працював у Києві, а від 1675 у Львові, де був членом Станіславського братства; 3) Петро, Васильєв син (1739-1812), служив у „Мадоросійській Колонії“, пініше став фаворитом Катерини II, яка дала йому титул графа й маєтності на Україні. За Олександра I, 1802-10, був міністром нар. освіти й відкрив м. ін. університет у Харкові (1805).

Западський, 1) Михайло, поль.-укр. комп. (1828-87), уложив б. 500 форт. са-

в часах Ренесансу. Спочатку з-и були з золотими, що розсувалися на боки; з XVIII і XIX вв. їх підіймали вгору і на них малювали різні образи. В XX в. модерні театри часто вертаються до завіс немальованих, що розсуваються на боки.

Завіт, у Біблії: 1) закон або постанова; 2) союз або договір, а саме: Ст. Завіт: договір Бога з Адамом та Еноєю, опісля з Ноем, Авраамом, Ісааком, Яковом, із цілим іар. народом; Новий Завіт — договір Христа з цілим людським родом.

Завітніч Володимир, рос. історик (1853-1927), з роду білоруси, проф. Київ. Дух. Академії. Праці про „Пазінодію“ З. Копієвського, студії з ст.-укр. історії та з історії рос. словиництва.

Завіцання, гл. Заповіт.

Заволжя, імя лівобіч Волги від Нижнього Новгороду по уральське відгір'я і касійський нив.

Заволоччя, земля за волоком, себто місцем, де перегнали судна між двома ріками, на шляху „от вариг в греки“ (на схід і північ від нього), сточище пин. Дніви,

Мезені та Печори, колонія ст. Новгороду, займала важке місце в його торгівлі.

Заворот голови, нагла втрата почуття рівноваги з вражливим круження власного тіла або довільних предметів; буває при шлункових хворобах, неврастенії, постійних латросних алькоголем або нікотиною, захворюваннях середнього або внутрішнього вуха, зважненні мізкових судин і ін.

Завудон, одно з 12 поколінь іар. народу, що походило й мало ім'я від десятого сина Якова; заселовало дол. Гализлею.

Зав'язок, розширена дол. частина стовпика цвіту, в якій є один або більше заплідників.

Загайкевич Володимир, гал.-укр. гром. діяч, *1876, адвокат і голова різних укр. установ у Перемишлі, посол до кол. австр. парламенту, від 1928 до поль. союму. Восени 1918 голова Укр. Нац. Ради в Перемишлі.

Загайці, с. Крем'янецького повіту на Волині, кол. маєтності Райни Ярмолинської; в XVII в. тут засновано чоловічий монастир.

Загальна Українська Культурна Рада, гал.-укр. установа для керування укр. культ. життям на еміграції, заснована в Відні в 1915. Опікувалася укр. шкільництвом на еміграції. Головою ЗУКР був Ю. Романчук, фактичним керманічем проф. О. Колесса.

Загальна Українська Рада, політ. організація австр. українців, що powstała 5 V 1915 в Відні як розширення Гол. Укр. Ради й складалася з 34 членів (з Галичини 24, з Буковини 7, та 3 від „Союза визволення України“). Програма ЗУР: щодо укр. земель під рос. армом — вільна, самостійна укр. держава, а щодо укр. земель Австро-Угорщини — територіально-нац. автономія і з'єднання укр. земель в один автономний край. Провід у ЗУР лежав у руках президії, до якої належали: д-р К. Левницький — голова, М. Василько, д-р Л. Бачинський (опісля Я. Весоловський), М. Ганкевич (опісля Вол. Темницький) — заступники голови, та Ол. Скоропис-Нолтуховський (опісля Марія Меленевський) — відпоручник СВУ. По проголошенні царського маніфесту з 4 XI 1916 про відокремлення Галичини та влучення її до проєктованої поль. держави становище ЗУР захиталося й політ. провід перейшов до Укр. Парламентарної Репрезентації.

Загаров (Zaharoff) Василь, фінансіст, політик, філантроп, *1850, з батька москаль, по матері грек; один із найбільших світових мільонерів, політ. дорадник Казансо, Льюйда-Джорджис та Бріана підчас Мирової Конференції в Парижі 1919.

Загаров Олександр, вл. Фессинг Ол., видатий укр. актор і режисер, *1877 у Блеса-

О. Загаров.

веті (батько нім. роду, мати українка), один із творців укр. модерного театру. Спочатку був на краєцях рос. сценах, 1918 перейшов на укр. сцену, режисер держ. драм. театру в Києві; від 1921-7 у Львові, опісля в Ужгороді; тепер в укр. театрі „Жовтень“ у Ленінграді.

Загиб, ст.-укр. назва військ. відділу, що його посилали з особливим завданням; уживали його укр. козаки й від XVII в. прикладали до татар; тепер дитяча атака, військ. відділ, здебільша різних родів зброї, для переведення самостійної поєдиної операції.

Загірня Марія, гл. Грінченко Марія. **Загір'я**, с. 11 км. на північ від Василькова; 28 VIII 1919 наступ більшовиків на 8 самбірську бригаду УГА на лінії З.-Глеваха, відбитий 5 сокальською бригадою УГА.

Загір'яники, птахи, що виклюковуються з яйця вкриті пухом і більш або менше здібні до самостійного життя, як от: кураки або гребуні, бродунці, плавуни й ін.

Загоровський, 1) Василь, укр. шляхтич із Волині, брацлавський каштелян, 1576 попав у тат. неволю і там, не викуплений родиною, помер; написав 1577 „Запідання“ влє. патріотичний твір, що містить багато побутового й культ.-іст. матеріалу; 2) Григорій, вл. полоцький, кін. XVI в.; 3) Микола, капітан рос. армії, слав „Топографическое описание Харьковского намѣстничества“ (1787); 4) Олександр, рос. історик права (1850-1919), родом українець, проф. цивільного права в харківським та одеським унів., автор численних правничих розвідок; 5) Петро, Васильв батько, городничий і ключник луцький, потім маршалок господарський, †1566.

Загороддя, вища та сухіша, найурожайніша частина зах. Полісся між Ясьолдою й Пінною, заселена українцями. На схід межі Загороддя лежить м-о Пінськ.

Загородники, огородники, підусідки, коморники, — категорія укр. селянства в Поль.-Лит. Державі, осадженого на менших землях або й на самих обістях, загородах, без орної землі; а були обложені панщиною піною — давали панові лише чинш і ручну працю.

Загорська Меланія, з роду Ходотівна, визначна укр. співачка й акторка (1837-92), подруга Онанаса Марконича в останніх роках його життя. В 60-их рр. брала участь в укр. виставах у Чернігові. Лисенко записав від неї мало не весь третій зшиток своїх пісень.

М. Загорська.

Загорський, 1) Іван (Васклевич), визн. укр. актор, комік (1858-1902), на укр. сцені від 1889, грав у трупі Кропивницького, опісля Садовського; 2) Іван (Овчаренко), визн.

укр. актор на комічні й побутові ролі (1858-1904), учень і спірибобітик Кропивницького.

Заграва, орган Укр. Партії Нац. Роботи, виходив у Львові 1923-24, двічі на місяць, під ред. Д. Донцова.

Загреб (Zagreb), Аграм, гол. місто Хорватії, 110.000 меш.; собор із XV в., унів., Академія Наук, промисл.

Загородський Олександр, укр. військ. старшина, *1889. За гетьманату полк. та ком. полку ім. гетьмана Дорошенка, а за УНР генерал-хорунжий та ком. різних дивізій запорозького корпусу, начальник дивізії й командант військами Харківської Округи, вісній ком. 2 Волинської Дивізії.

Загуд Дмитро, укр. поет-лірик, *1890 на Буковині, збірки: „З зелених гір“, „На грані“, „Наш день“, „Мотиви“, перекладчик („Фавст“ Гете, Шалер, Гайне й ін.); праці з літературознавства та критики: „Поетика“, „Література чи літературщина“ та ін.

Загурський (Загорський) Петро, укр. лікар (1764-1840), перший анатом у Росії, проф. мед.-хірургічної Академії, член рос. Академії Наук.

Д. Згуда.

Заганова Індія, Індія на схід від Гангу.

Заглул-Саад Паша, провідник нац. стип. партії Вафд (1890-1927), борець за повну незалежність Єгипту від англ. протекторату.

Загора, гл. Гелікон.

Загоскін Михайло, рос. повістяр, драматург і журналіст (1789-1852), найпопулярніший повісті: „Юрій Милославський“, „Рославлев“, „Аскольдова могила“, „Брянський ліс“.

Заданка, гл. Жаба, анґіна.

Заданення, давність, переданення, правне поняття, коли внаслідок впливу часу стан фактичний переміняється в правний (у цивільному праві), або аличинець зискус безкарність (у кариному праві).

Задар, Зара (Zara), пристань на далматинському побережжі, 17.000 меш.; колись гол. м. Далматії, винні а околицею належать до Італії; собор із XIII в., археол. музей.

Задих, гл. Дихаючи.

Задніпров'я, простори на лівому березі Дніпра, в XVI в. ділилося на дві частини — моск. й лит.-поль.; остання належала до кнів. воевідства й 1569 разом із правобічною Київщиною була прилучена до Польщі. В XVI в. все З. лежало ще пустелею, тільки в півн.-зах. куті над Дніпром було якесь життя. Дніпровий беріг був азничий дух. мастиозими (кнів. манастирів та митр. катедри); між Остром і Трубежем лежали різні панські маєтки. В XVI в. вони були ще порожні, а експлоатували їх лише як уходи. Далі на південь тяглися

широка смуга уходів черваських і канівських, на які появляються власники тільки з кінцем XVI і поч. XVII вв. (Жолкевські, Вишневецькі, Корецькі й ін.).

Задня Індія, Індія на схід Гангу, також Індокитай.

Задонськ, повіт. м-о на Вороніжчині, 6.100 меш.

Задонщина, рос. твір із початку XV в., один із тих, що оспівували Куликівську битву (1380). З. є слабим наслідуванням „Слова о полку Ігоревім“.

Задруга, гл. Двориче.

Задуха, идуха (asthma bronchiale), хвороба, що проявляється наглими нападами задиху; гол. утруднений видих. Причини: нежит маленьких бронхів або наглий скорч м'язів у стінках бронхів на нервовому тлі.

Задунний чоловік, пущеник, у XI-XIII вв. раб, що його відпустив на волю господар перед своєю смертю, задля спасення своєї душі. З. люди були під опікою церкви та звич. оселялися, як комірники на її добрах. Гл. Церковні люди.

Задунні дні, дні, коли Церква поминає всіх померлих. У схід. Церкві такими днями є субота перед м'ясоцвною неділею й перед Сошествієм Св. Духа, в зах. Церкві день „Усіх святих“ 1 XI.

Задья, права притока Тиси, 170 км. дов.

Задзрість, село в Теребовельському повіті в Галичині; 1904 тут виконано досі єдиний у нас 5 м. заввишки моноліт із трьома гот. рунічними знаками, подібними до стилізованих вилко. Під ним знайдено череп'я гот. неорнаментованого горщика з III в. по Хр. та кістки двох баранів.

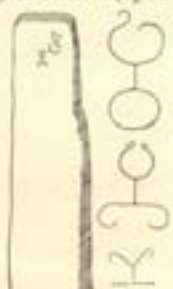
Займіс Александр, гр. політик, *1855, килькарзаний премієр від 1897-1926.

Зайдлер (Seidler) Ернст, австр. держ. діяч, *1862, 1917-18 президент міністра. 8 II 1918 а делегацією УНР у Бересті підписав таємний договір про утворення з укр. Галичини та Буковини окремого коронного краю.

Зайкевич Анастасій, укр. агроном, *1842, проф. агрономії в харківському унів. Праці про помішанцтво, культуру цукрового буряка, гончарство, тощо.

Займанщина, 1) ст. спосіб заволодіння нерухомим майном, чи навіть здобуття права власности на нікому не приналежні пусто-порожні землі, через систематичне їх оброблювання; сямі маєтки, що були предметом з.; 2) в міжнародньому праві: перехід країни під чужу владу, силою в часі війни, мирним шляхом, або на основі перемир'я; також дотична країна.

Займенник (лат. pronomen), частинка мови, що її вживаємо замість іменника. З-я

Моноліт із гот. рунічними знаками, викопаний у Задзресті.

поділяються за значінням на 1) особові (я — ми; ти — ви; він, вона, воно — вони); 2) зворотні (без називного відмінка: себе, собі...); 3) присвійні (мій, твій, свій, наш, ваш, його; її; їх); 4) указівні (той, цей ітд.); 5) питальні (хто, що; котрий, який, чий ітд.); 6) відносні (що; котрий; який у відносному значінні); 7) неозначені (весь, уся, все; хтось, щось; декто, декто; нікто, нікто; абикто й т. д.).

Зайорданія, гз. Керак.

Зайпель (Seipel) Г'тац, австр. теолог і політик, *1876, 1918 міністер сусп. ошкв, 1922-24 канцлер.

Зайсан, озеро в серед. Азії, 2,400 км.²; його переливає Іртиш.

Зайцев Павло, укр. письмен., *1886, історик укр. літ., 1918-19 ред. іст. журналу „Наше Минувле" в Києві. Студії над Шевченком, тощо. Був членом Центр. Ради.

Закавказзя, гз. Кавказ.

Закавказька Соціалістична Федеративна Радиська Республіка, гз. Кавказ.

Закапелок, гз. Абсидя.

Закарпатська Україна, урядово Підкарпатська Русь, давніше Угорська Русь — збірна назва для земель заселених українцями на півд. боці Карпат і на півд. межі Галичини. Від 1919 З. У. належить майже в цілості до Чехословаччини і творить автономну її країну; невеличкий шматок схід. З. У. в Мармароських горах прилучено до Румунії. До автономної Підкарпатської Русі не належать і ті землі, заселені українцями, що лежать на захід від р. Ужа; їх влучено до Словаччини. Увесь простір З. У. займає 14,700 км.², з чого на автономну частину припадає 12,658 км.². З. У., з відьомком смужки угор. низу на півдні, гориста. Близьче Галичини є флішні Бескиди, а в середині З. У. пасмо погаслих вулканів Вигорлат. Усі річки З. У. вливаються в Тису; Уж, Литорича, Беркава, Ріка, Теремля і Терешва. Підсоння півд., низинної частини З. У. м'якше, ніж Галичини. Пересічна температура літа висока (+22°), а зими досить низька (-3°); середня річна +9,3°. Максимальні температури: літом +33°, зимою -14°. Опадів 700-800 мм. Підсоння гір, просторів З. У. суворіше. На низині вдаються вже деякі півд. рослини, як виноград, каштан, смоква та кукурудза. В горах ростуть долом буюково-дубові, а вище смереково-алинові ліси. Повище 1,800 м., на вершках Бескидів — половина та жерен. Копалини З. У.: нафта в Лузі й Ясній не має більшого значіння; сіль у Солотині 1,226,000 сот. річно; залізо, манган, каолін та буре вугілля в невеличких аложках. Мінер. джерела численні, гол. алькалічні, йодові, залізисті та соляні. За переписом із 1921 в межах автономної З. У. було 606,568 душ, себто 48 на один км.². За народністю було: українців 62,17%, чехословаків 3,23%, мадярів 17,03%, жидів 13,35%, німців 1,74%, румунів 2,27%. За релі-

гією було: гр.-кат. 55,3%, рим.-кат. 9,1%, протестантів 10,3%, православних 10,0% і жид. 15,39%. Початки укр. колонізації на Закарпатті, спочатку слабі, припадають на VII-VIII вв. по Хр., більші маси приходили сюди в XI-XII в., а останні переселення аж 1338, коли на З. прийшов із цілою своєю дружиною подільський князь Федір Корітович. У IX в. З. було, адається, в дійсній залежності від Велико-Моравської держави, а X в. від Києва. В XI в. З. дісталось в залежність угорської корони. З кінцем XII в. були спроби повернути З. до укр. держави, та вони не адалися і З. довелося дліти долю Угорщини. З пробудженням словян у XIX в. прокидаються й закарпатські українці, в 40-50 рр. бачимо автономістичні змагання (А. Добрянський), які пропадають із перетворенням Австрії в Австро-Угорщину. З. у складі угорської держави було поділене на комітати: Списький, Шароєський, Землянський, Узький і Березький, пізніше — Мармароський комітат, із сильною централістичною владою, що довела до повної мадрізації старих укр. родів, за якими пішло міщанство, так, що наразі представників українства лишилися тільки закріпощені сільські маси, та низьке духовенство. Як із церковного так і з культурного боку З. було зв'язане з Галичиною. Самостійну спархію засновано аж у XV в. (в Мукачеві). Рел. унію на З-ті почали ширити мадари в XVII в., та остаточно переведено її 1652, хоч спроби відновити правосл. церкву на З. тривають і досі. З кінцем світової війни угорський уряд утворив із З. „Руську Країну", але її статут не вийшов у життя. 1919 рев. хвиля захопила також З.; 22 і 1919 конгрес у Хусти ухвалив прилучення З. до Укр. держави, але 10 IX 1919 Сенжерменським договором З. прилучили до Чехословаччини, а заповненою законом автономією, під назвою „Підкарпатська Русь". (Карта З. У.-ня; гз. I. ст. 714).

Закарпатсько-українське мистецтво, гз. Українське мистецтво.

Закаспійський край, зах. частина Туркменістану над Каспійським морем; степова, врожайна країна.

Закатекас (Zacatecas), півн.-мех. провінція, 63,390 км.² і 370,000 меш.

Закинос, Занте (Zakynthos), йонський острів, 435 км.² і його гол. м.-о, 13,000 меш.; виріз маслин і коринтійських ягід ткацька промисловість.

Закладник, заложник, заручник, громадянин чужої держави в війні, або представник ін. табору в домашній війні та революції, що його захоплює ворожа сторона, щоб він відповідав своїм життям та волею за поведінку противника. В ст.-укр. пам'ятках з. називається „аманатом". Звичай брати з-ів не пережиток із часу гуртовий відповідальності роду, племені, що минається з суч. розумінням права.

Закляння, гз. Екзорцизм.

Заклінич, м-ко в Галичині над Дунайцем, колись осередок соціалізму, які мали тут у XVI в. свою друкарню.

Заклинський, 1) Богдан, гал.-укр. письмен., нар. учитель, син Романа, *1888, автор шк. підручників для Закарпаття; склав м. ін. популярний „Катехизм українця“; 2) Корнелю, гал.-укр. історик (1857-84), праці гол. з історії козацчини; 3) Леонід, гал.-укр. гром. діяч (1850-90), учитель гімназії, брат Корнила й Романа; в пол. 70-их рр. один із провідників народницької молоді у Львові, в 80-тих рр. освітньо-політ. діяч у Станіславщині; 4) Олександр, свец., гал.-укр. діяч (1819-91), 1848 діяльний член гал. „Головної Руської Ради“ і делегат від неї на всеслов'янський конгрес у Празі, 1873-79 посол до австр. парламенту; написав спомини: „Записки“; 5) Роман, гал.-укр. письмен. (1852-1931), брат Корнила, дослідник Федьковича та популяризатор („Географія Русь“ й ін.); 6) Ростислав, укр. письмен., син Романа, *1887, розвідки про Ів. Франка та ін. праці, 1919 редагував „Народ“ у Станіславові.

Закон, 1) у праві: загальний правний припис (норма), що походить від повноважної до того законодавчої влади; також кожна видана й оповіщена в приписаній формі постановою законодавчої влади. Розрізняємо закони основні (конституційні) і звичайні; 2) перенесене в царину природи поняття з, означає konieczність, що певні явища відбуваються так, а не інакше; 3) в логіці та етиці: а. має характер вимоги, що її виконання залежить від суб'єкту; 4) в сусп. науках розуміння з-у різне: одні розуміють з, сусп. життя ближче до правового розуміння з-у, інші добачують у ньому з, природи. Гол. завданням наук є відкривати з-и, яким піддаються явища.

Закон Кульомба, закон притягання й відхилення магнетних бігунів та електр. нарядів: сила взаємного ділення двох магнетних бігунів або електр. нарядів з просто пропорціональна до добутку їх магнетизмів чи то нарядів, а відвратно-пропорціональна до квадрату їх віддалення.

Законодавство, історично найранішою формою творення права є тав. звичай. Право родилося рівночасно з його здійснюванням у житті, а головне в суді. Тільки агодом виділялося творення права як окрема, самостійна функція, причому старі законодавці тільки збирали й оголошували вже існуюче право, доповнюючи його, а іноді змінюючи. Від часу великої англ. та фр. революції з, загережене народом, що виконує свою законодавчу владу через своїх представників, абираних у сеймі (парламенті), при співучасті виконавчої влади. Кожний акт з, переходить так стадій: 1) ініціатива належить нарівні парламентній й урядовій, іноді також громадянству (народня ініціатива) — її видливом є законопроект; 2) устійнення змісту нового закону шля-

хом дебат (на повному засіданні та в комісіях), переговорів та голосування; 3) одобрення закону головною державою, якому прислуговує звичайно право „veto“, себто перешкодження закону, в різних формах (заверненням до повного переголосування, іноді на окремій сесії, тощо); 4) оповіщення (промульгація) закону в приписаній формі, з підписами відповідальних міністрів, звич. з призначеному для цього „Вістнику законів“. З правного боку рішаюче значіння для сили закону має його оповіщення.

Законодавство робітниче охоплює цілість умов праці робітника, що мають боронити його перед низиском. Сюди входять такі справи: 1) договір про працю, непорузмітні з підприємцем, право страйки, тощо; 2) час праці; 3) санітарні та гігієнічні умови праці; 4) забезпечення перед нещасливими випадками; 5) охорона жінок і дітей; 6) охорона особистої та політичної волі; 7) нагляд над додержуванням існуючих приписів (інспекторат праці); 8) обезпечення на випадок хоріб, старости, безробіття. Перша міжнародня конференція в справі р. з, відбулася в Берліні 1890, друга в Берліні 1905. Сьогодні р. з, є одним з предметів діяльності Ліги Націй.

Законопроект, гл. Законодавство.

Закопане.

Закон Судний людем, званий хибно Судебником Конституція — збірник прав, аладжений у Болгарії на основі візант. джерел при кінці IX в., доволі поширений на Україні за княжих часів.

Закопане, поль. місто у півн. піднізку Татрів, б. 1.000 м. н. р. м., 8.000 меш.; кліматична станція, гол. для лікування грудних хоріб; музей і школа деревного промислу.

Закревський Микола, укр. етнограф, історик Киспа, археолог (1806-71), автор збірків „Старосвітський Бандуриста“ (думи, пісні, приказки, укр. словник), де з великим темпераментом боронить права українців на літературу рідною мовою.

Микола Закревський.

Закревські Віктор, Михайло, Платон, діти притинського повіту на Полтавщині, члени тав. „Общества Мочемордія“, прихильці Шевченка і гр. Сергія та Якова де Бальменів, славилися своєю поступовістю.

Закуни, в ст.-укр. праві категорія екон. залежної, а тому й правно в дечому обмеженої людности: наймити, що дістали наперед платню, або борачики, що відробили борг (із заставою своєї особи). З. мали свого пана, якому служили на особливих умовах; коли їх не додержували, легко ставали холопами.

Закхей, багатий митар в Єрихоні, що вірував в Ісуса Христа і гостив Його в своєму домі.

Залецькі (ос), славний гр. законодавець епі-аефірських зьокріпів б. 670 до Хр.

Залеський (Zaleski), 1) Август, поль. дипломат, *1883, посол у Берліні, Атезах, Римі; під 1926 міністер закорд справ; 2) Богдан, поль. поет (1862-86), родом із Київщини, один із гол. представників тав. „укр. школи“. По повстанні

Богдан Залеський.

1831 втемігрував за кордон, де гірко тужив за Україною. На форму й зміст поезії З. великий вплив мали укр. нар. пісні; 3) Вацлав, поль. етнограф, гал. намісник (1800-49), під псевд. Вацлав з Одеса видав збірку „Пісні польські і руські галицького люду“

(1833), серед яких гол. місце займають укр. пісні; збірка мала вплив на розвиток гал.-укр. етнографії.

Залеський, 1) Осип, гал.-укр. композитор та муз. критик, *1892, хорони твори, сольоспівні; 2) Петро, рос. генерал і воєнний письмен., *1867; за гетьманату губерніяльний староста на Харківщині; автор статті в „Хліборобській Україні“ 1925 про завдання уряду на Україні.

Залив, гл. Затока.

Заливний Андрій, укр. с.-р. (1897-1918), убитий рос. добровольцями. Залишив автобіографічні новели „З літ дитинства“.

Залитаний, гл. Ляйта.

Залізана дивізія, 3 Стрілецька дивізія, армії УНР, сформована 1919 а загонів Шаповала й Шандрука, начальник ген. Удовиченко; 1919 боролася успішно з білими військами на Поділлі, від Збруча по лінію Вапнярки-Комаргород-Томашпіль.

Залізна доба, в археології — доба після бронзової, коли відкрили спосіб обробки залізної руди. Прабатьківщина заліза була десь в Азії, звідти прийшло воно в 2-ій пол. II тис. до Хр. на Кубанщину, 1000 до Хр. дісталася над Середземне море, опісля до серед. Європи, а швидко б. 500 до Хр. до півн. Європи. На наших землях ділиться а. доба на старшу (культура ви-

соцька, 800-350 до Хр.) та молодшу (культура латенська, 350 до 1-го до Хр.).

Залізна корона, королівський вінець льонгобардів, переховується в соборі в Монці в Італії. На внутр. стороні золотого вінця є залізний обруч, скований нібито з цвяха з хреста Христового. Цєю короною коронувалися нім. королі й цесарі, в XIX в. Наполеон та астр. цесар Фердинанд I.

Залізний загін, укр. повстанча

частина, 1918 оперувала проти більшовищизни на Полтавщині; в різних місцях і часах мала ін. назви: то Чорні Гайдамаки, то Вільний Січовий Курінь, то Брацлавсько-Гайдамацький Курінь, пізні пішиота отамана Дорошенка; начальником був от. Семесенко.

Залізний Стрілець, часопис 3-ої Залізної Стрілецької дивізії, виходив у тиборі в Каліші в 1920-22.

Залізний хрест, 1) нім. військ. відзнака за хоробрість та заслуги в війні, установлена 1813 підчас визвольної війни з Наполеоном, відновлена підчас світової війни; 2) укр. військ. відзнака за тав. Зимовий похід, установлена урядом УНР 1920 і родавана учасникам походу за бойові заслуги на весні 1921.

Залізниця, вози на залізних рейках (шпанах), для перевезення людей і тигарів. Вози на рейках, порушуваних людьми або кіньми, вживано до перевозу людей і тигарів уже в XVI-XVIII вв., гол. в копальнях і пристанях Німеччини й Англії. Зразу рейки були дерев'яні, але в Англії, від 1767 покривали їх залізною бляхою, а від 1800 вживали вже рейок із кованиго заліза. Першу спробу вжити парового кітла до порушувани воів на залізних рейках зробив англієць Тревітік 1802 у Велсі. Дійсний початок а зв'язаний а винаходом Стівенсона 1825; перший особовий поїзд пішов 27 IX на лінії Стокгон-Дарлінгтон зі швидкістю 10 км. на годину і міг везти п'ять разів тижний тигар від себе; 10 літ пізніше всі більші міста Англії були получені з-ми, а

Грамота укр. залізного хреста.

Укр. залізний хрест.

за ними пішли ін. європ. країни. Нині найкращий поїзд їде 120 км. на годину. Спершу будували з. тільки на рівнинах, згодом при допомозі мостів і тунелів провели їх через гори. Найбільших висот досягають з. в Перу (4880 м.), найдовший залізничий міст є на Дунаю б. Чернаводи 3.850 м. дов. В різних країнах існують різні системи залізничого господарства: державна, приватна або система мішана, коли поруч із державними є й приватні з. В Англії всі залізничі приватні. Еспанія та Франція теж мають приватну залізничну систему. На Україні були й державні (2/3) й приватні (1/3) залізничі.

Перша залізниця (1825 р.).

В гористих місцевостях будують для туристів тав. зубчасті залізничі. На паровозі такої з-ї є особливе зубчасте колесо, яке своїми зубцями зачіпляється за зубці рейки. Першу зубчасту з. збудовано в Швейцарії на гору Рігі. За 100 літ існування залізниць їх збудовано 1.192.806 км. 1925 було залізниць в тис. км. в Америці 600-1 (з чого в ЗДА 403-9, Канаді 64-5), в Азії 131-8 (з чого в Брит. Індії 61-3, Японії 21-1), в Африці 58-7 (з чого Шад Брит. Африці 18-9), в Австралії 48-3. В Європі було залізниць 382-2 тис. км. і були вони розділені ось як:

Німеччина	58-0	Австрія	7-0
СРСР	57-5	Швейцарія	5-7
Франція	53-6	Данія	5-0
В. Британія	39-3	Фінляндія	4-5
Італія	29-7	Голландія	3-6
Польща	19-3	Норвегія	3-5
УСРР	16-8	Португалія	3-4
Швеція	17-7	Греція	3-2
Еспанія	15-6	Литва	3-1
Чехословаччина	14-0	Латвія	2-8
Румунія	11-8	Болгарія	2-6
Бельгія	11-1	Естонія	1-4
Угорщина	9-5	Люксембург	0-5
Югославія	9-2	Туреччина	0-4

В порівнянні з величиною поверхні поодиноких країн на 100 км.² дов. країни залізничної сітки було: в Бельгії 37, Англії 16, Німеччині 12, Чехословаччині і Франції по 10, Австрії 8, Італії 7, Україні 6 км. дов. В порівнянні з кількістю населення поодиноких країн на 10.000 меш. було залізниць: у Бельгії 15, Франції 14, Чехословаччині, Австрії і Німеччині по 10, Англії 9, Україні 7, Італії 5 км. дов.

Залізні ворота, назва багатьох вузьких проходів, м. ін.: 1) пролом Дунаю між Оршоною й Турку Северіном; 2) прибережне провалля між Каспійським морем і Кавказом б. Дербенту.

Залізник, 1) Макей м., заповорожець, про-

відник гайдамацького повстання проти Польщі 1768, зрадливо схоплений рос. військом, був засланий на Сибір; 2) Микола, укр. с.-р., *1888, 1907 вмігрував до Галичини, де відіграв чималу роль у студентському руху; 1919 дипломатичний асистент УНР у Гельсінґфорсі; автор кількох перекладів, популярно-наук. праць і статей.

Залізо, (лат.

Ferrum, Fe), сивий, блискучий метал, в. т. 7-84, т. т. 1530°, т. к. 2450°. Як вільний пергень находить дуже рідко в природі, в зернистках і дусочках, тав. земне, телуричне з., або в грудках різної величини, що впали на землю з метеорами, тав. метеоричне, космічне з. Зате є дуже багато сполук з.: окиси (магнетит, гематит, лімоніт), сірчак (пірит, халькопірит), вуглини (сікдерит), кремні або силікати й ін. З тих сполук, тав. руд, добувають з. в доменних або високих печах (рис. гл. I ст. 1128), горнилах, жаренням із вугіллям, авч. коксом, при дуже вис. температурі. Так витоплене, тав. сире з., чавун, має 2-3-5-1% вугля, є крихке і м'яке; його

Залізні ворота Дунаю б. Оршоно, найвузше місце, тав. Казан.

вживають до відливання посудин, рур, частин машин і т. п. Таке з., перетоплене ще раз в тав. бесімерівських грушках (рис. гл. I ст. 297), має менш, ніж 0-4% вугля і дається використовувати та обробляти на різні прилади: блихи, драти, обручі, шпаци, підкови і т. п. З., яке має 0-4-1-6% вугля, замітно тверде й називається сталлю; виробляють її з сирого з. в бесімерівських грушках, перериваючи відливання у відповідній хвилині, або спо-

Максим Залізник.

Добуток залізної руди (1926 р.), чавуну й сталі (1927 р.) у вагомій державках.

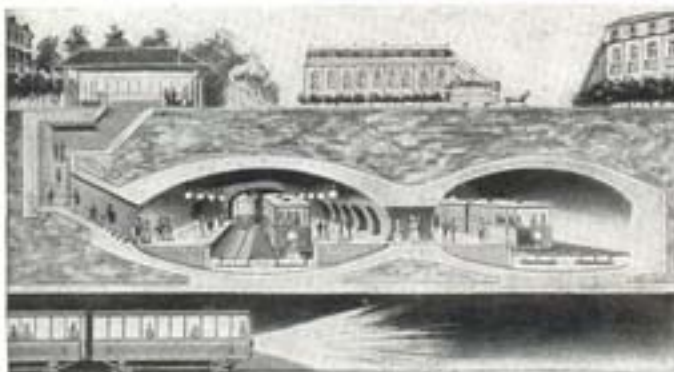
відливання у відповідній хвилині, або спо-

ЗАЛІЗНИЦІ. I.

1. Галі і скрині залізничного двору у Франкфурті над Майном.

2. Нарізка підземки залізничної (перуна на правій Л. Стурма).

3. Тор із розділеними шляхами електричної залізничної.

4. Ручні вводи до заборони води підчас їзди, поліпшені між тунелями.

5. Тендер із прокладом до автоматичного заборони води підчас їзди.

6. Шпана і мішу (с) для зварювання поїзду, води залізна алюмінію.

7. Переїзд залізничної в Лансбелі.

8. Лансбелі залізничної (між Теріт і Геліном).

9. Зубчатого залізничної на Рибі.

ЗАЛІЗНИЦІ. II.

ПАРОВІ ТА ДИЗЕЛЬНІ ПОЗИ.

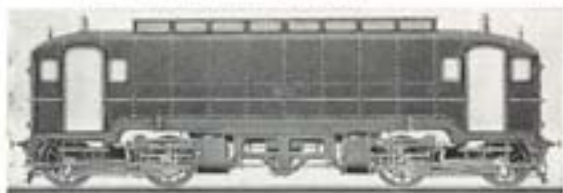
1. Перший залізничний вагон (вагон на залізничних колесах, в. 1800 р.)

2. Стівенсонів паровоз (1825).

3. Перший паровоз, збудований (1838) в Швейцарії (ліфта 4. Дроздана).

4. Паровоз з поручнями зручними поїздами (виробн. австр. залізниця)

5. Надземка залізничної виступи (проект)

6. Електричний пасажирський поїзд (200 км, на годину)

7. Електричний паровоз на 13000 вольт (1920).

8. Паровоз пасажирський поїзд (1920).

9. Сталевий паровоз із журавлем.

10. Електрична машина, що також судна по воді.

собом Мартіна й Сіменса стоплюючи разом лите й ковче з, також жаренням ковного з. з вуглиним порошком, тав цементова сталь; через нагле остидження сталь стає ще твердша й дуже крихка. Із сталі виробляють сокири, ножі, бритви, ножиці, пилляки, шаблі, пружини і т. п. Домішуючи до сталі малі кількості нікелю, мангану, вольфраму, хрому, церу й ін., виробляють сталь з особливими вартісними присметами твердоти й пружности. З. є необхідною складовиною зеленцю (хлорофілю), й барвила крови (гемоглобіну). Солі з. спричиняють живіше творення червоних тілець крови, тому стосується їх при недокров'ях і блідниці, також приспівають зціленню крови, тому називається їх як засобу, що спливає кровотеку.

Залізобетон, таке сполучення двох будівельних матеріалів, заліза й бетону, де кожний із них поконує ті сили, які він, по своїй природі, краще витримує. Бетон добре витримує тиснення, але але розтягання, тому в тих частинах, де проявляються розтяжні сили, закладають залізні прутки, які гарно витримують це ділення. З. відкрив привадком перед 70 літами фр. садник Моніс. Сьогодні з. з. у виробляють рури, мости, а навіть великі будинки.

Залізоць бурий, гл. Лімоніт.

Залізоць магнетний, гл. Магнетит.

Залізоць червоний, гл. Гематит.

Залізоцьні, гл. Арагоніт.

Залісен, с. в Чортківському повіті в Галичині, тут знайдено срібний скарб Х-ХІ в., мабуть візант. походження; чаші, перстень та вел. кручений нашайник, прикрашений стійками з порожніх кульочок (тепер у Відні).

Залісці, м-ко в зборівському повіті над гор. Серетом, 4.770 меш., українців 60%. Став і рибне господарство, 1916 бої між рос. та нім. й австро-угор. військами.

Залісци.

Заліщики, повіт. м-о над Дністром у теплом закутку лу, закритому від півн. і схід. вітрів, кліматична місцевість, морезл., виноград, 4.050 меш., українців 13%, поляків 24%, жидів 62%. Повіт: 718 км.², і місто 56 громад: 66.760 меш., українців 72%, поляків 19.4%, жидів 8.5%. 1915 важкі бої між рос. і австро-угор. військами за мостовий причок.

Залоза, 1) військо розташоване в якомусь місті або кріпості, місце постійо; начальником залози є здебільша найстарший із військових начальників; залоза кріпости має своїм призначенням і обов'язком її

оборону підчас війни; в складі кріпості залози мусить бути всі роди зброї; загальна кількість залози модерної твердні під 80-120 тис. війська; 2) обслуга на кораблі, літаку або бойовому возі панцирного поїзду, танку.

Залоза (glandula), гурток клітин, які виділяють особливі рідини; у рослин залоза бородавчасті або ниткуваті, у тварин і людини торбинкуваті або грознозваті. З. виділяють рідини, потрібні для різних частин тіла, пр. для травлення (з. слинові, шлункові й ін.) або виділяють непотрібні й шкідливі для тіла річовини, пр. з. потові, нирка, що виділює сечу та ін. З. вnutрішньої секреції не мають особливих виводів, а особливі виділені ними річовини, тав. гормони, входять безпосередньо до кровообігу; сюди належать з.: борлакова, колоборлакові, надниркові, підгрудинна, частинно підшлункова, статеві, міжкрий додаток і шийкова з.

Залозецький, 1) Василь, гал. письмен. москвофільського табору (1833-1915), співробітник „Слова“, „Пролома“ та інших москвофільських часописів, писав іст. повісті, найцікавіша: „Половецкая моленица“; 2) Володимир, укр. історик мистецтва, *1896, син Романа, доцент Укр. Унів. у Празі, проф. Укр. Наук. Інституту в Берліні. Праці про впливи візант. мистецтва, готику, ренесансу, барока на укр. будівництво; 3) Володимир Сергій, братанич Василя, *1883, буковинсько укр. політ. діяч, 1918 член Укр. Нац. Ради, 1919 в укр. дипломатичній службі, основник і голова Укр. Національної Партії на Буковині, 1928 посол до рум. сенату, історик мистецтва, голова Укр. музею народонадіння в Чернівцях; 4) Роман, укр. техник, проф. львівської політехніки (1861-1918), син Василя Голова Т-на „Сільський Господар“, діяльний член НТШ, англ. консул у Львові. Писав багато на екон. теми. Великий знавець нафтової справи („Технологія нафти“), та технології. Ініціатор і перший директор „Торговельної Школи Просвіти“ у Львові.

Роман Залозецький.

Залозниця, злоза, заразлива хвороба кінського молодика, проявляється опухом підшійних залоз і впливом із надрів. Лікують теплами обкладками, перерізом сплях залоз та виноліскуванням їх розчином креоліну.

Залозний Павло, укр. письмен. і педагог, *1865, укладав підручники укр. граматики для шкіл. Поезії й оповідання під псевд. З. Петрусь.

Залозний шлях, одна з ст.-укр. торг. доріг на південь, ішов Дніпром униз і звертав десь не вище Кацела на півд. схід.

СЕРБІЙСЬКА

1918 X 12

11495
HISA

Залуський (Zaluski) Юзеф Анджей, польс. діяч (1701-74), від 1758 митр. лат. еп. (з катедрою в Житомирі), меценат, бібліофіл і бібліограф. Його величезну бібліотеку, вивезену рос. урядом 1795 до Спб., 1923 більшовики частинно звернули Польщі.

Залюбовський Григорій, укр. етнограф (1836-98), член окружного суду в Катеринославі; постачав багато етногр. матеріялу Симонову (Номисові), Чубинському, тощо.

Зали (Saale), 1) права притока Майну, 110 км. дов.; 2) ліва притока Лабі, 440 км. дов.

Залижень, майбутнє зернятко в зав'язку; має постать мішечка з багатьох шарів клітин, у середині якого міститься первісна клітина, т. зв. лещо; гл. Цитр.

Зальцах (Salzach), права притока Іну, 220 км. дов.

Зальцбург.

Зальцбург (Salzburg), 1) австр. союзна держава, 7.150 км.² і 225.000 меш.; гориста країна (Альпи), мало рілля, більше пасовищ і садів; копальні соли та міді, ломн мрамору, багато теплиць; металеві, шкляні й глиняні промисловості; 2) гол. місто 3., 38.000 меш.; ст. церкви (св. Петра з ХІ в., Францісканів з ХІІІ в.), величаві палати і замок.

Зальцбурзькі Альпи, частина півн. вапнякових Альп до 2.965 м. вис. (Захінггайн).

Зальцведель, повіт, м-о в Пруссії (15.000 меш.); підчас світової війни був тут табір для полонених українців (1915-21), де під доглядом „Союзу визволення України“ велася культ.-просв. праця серед 20.000 полонених. У З. існувала до 1921 друкарня „СВУ“, в якій крім дрібних друків друкувалися між ін. часописи: таборний часопис „Вільне Слово“ (1916-19), орган Укр. Військової Санітарної Місії „Шлях“ (1919-20), орган Укр. Нац. Партії „Нове Слово“ (1920) та ін. видання.

Зальцкаммергут (Salzkammergut), австр. альпійський округ над Травною, копальні соли, чудові краєвиди.

Зальцман (Salzmann) Християн Готгольд, нім. педагог (1744-1811), оснував зразкову

школу б. Готи, що існує й досі. Автор численних педагогічних творів.

Зама, місто в Нумідії, ставне перемогою Сципіона над Ганнібалем у 202 до Хр.

Замарстинів, передмістя Львова, над р. Полтвою, 8.000 меш.

Генеральна старшина табору укр. полонених у Зальцбурзі.

Сидять: 1-ий зліва В. Левинський, 3-ій З. Музалек, 5-ий В. Сімонович, 6-ий О. Скоропис-Й. Лужичанський.

Замახове колесо, розгінне к., розгінач, колесо, насаджене на гоц. валі машини; парішняк швидкість руху валу в межах одного обертоту. Залли цього має значну масу й тому забирає на себе зайвну енергію валу, коли приток її перевищує витрату, й віддає її зайвину, коли машина постачає мало енергії.

Драматичний гурток укр. полонених у таборі в Зальцбурзі.

Замбезі, найбільша ріка Півд. Африки, 2.000 км. дов., 1.330.000 км.² сточища; витікає в схід. Анголі, вливається до Інд. океану.

Замбіонська кольяна, суха й гальванічна батарея, зложена з 1.000 до 2.000 подібних кружків із тав. золотого і срібного паперу. Уживається в електрокопі Боненберґера.

Заменгоф Лазар, рос. лікар (1859-1917), родом жид, творець мови „Есперанто“.

Замітковський Іван, укр. актор, *1869 у Києві, грав у трупі Кропивницького, від революції в Держ. театрі ім. Шевченка. Також кращі фільмові.

Замішанці, укр. етногр. острови на за-маурамах.

Замовлювання, заклинання — нар. псалми, ще з поганських часів, сполучені з деякими обрядовими діями, що за їх допомогою людина ніби-то проганяє аличинні сили, які спричинюють недуги, шкоди, втрати і т. д., або накликає чи накликає добродійні сили, щоб отримати їх у допоміж. Виконують ці обрядові дії в укр. побуті бабішентухи, чи дідишентухи. Найбільшу популярність мають лікувальні замовлювання.

Замойські, поль. маг'нати, від XV в. повинили важкі чинності в Польщі й грали роль в укр. справах: 1) Ян (1541-1606) — староста белзький, віце-канцлер, канцлер і коронний гетьман, діяльний прибічник Ст. Баторія; 2) Томаш, син попереднього в 1618 подільський воєвода, від 1619 воєвода київський, як комісар підписав договір із козаками 18 X 1619; 3) Ян, сандмирський воєвода, в 1651 і 1659 воював із козаками.

Замок, пристрій до замкнення, пружинний (відмикається ключем) або комбінаційний (відмикається через відповідне усталення частин, позначених буквами, або цифрами). При касах є контрольні (подейні) замки, у нас звані Верггаймівськими, з двома різними ключами, збудовані так, що один із них відмикається тільки тоді, коли другий є вже відмиканий, а замкаються обидва рівночасно одним ключем.

Замок, у середньовіччі укріплене місце й мешкання феодального пана, найчастіше в неприступному місці (острів, гора), що разом із штучними спорудами (мури, рови, зведені мости) давало мешканцям захист проти ворожих нападів; осередком а-ку були одна або кілька веж заввишки до 40 м.; в горішньому поверсі могутьні будови були приміщені гармати або ін. важкі машини, середній поверх служив за мешкання, а в долинному містилася в'язниця; з шваходом огнеспальної зброї а-ки втратили своє значіння. На Україні а, якщо поминути рублені городи-кріпості князів-

1. Замітковський.

Вгорі: схема замкненого замку: 1. отвір, в який заходить засув, 2. скринька з 3. засувом (ригелем). Вдолі: французький з. а б с стіжки замку, д засув, е скринька, звідки вліво засув посувається тільки в долевому напрямі, і гачок, д чін гачка, h пружина, р вільніе гачка, що піднімається при обороті ключа і відносить гачок, т, ф, з вверзи засуву, з ключ.

ського часу, повстаються значно пізніше — від пол. XIV в. на заході, від XVI на сході, спочатку дерев'яні, опісля й кам'яні, ставлені королівськими старостами для оборони гол. проти татар. Найбільше замків було в Галичині й Волині, де від 2-ої пол. XVI в. до кінці XVII в. ставили собі муровані замки заможні пани як для оборони, так і для

догоди спо-III псал. Ці панські замки були обставлені дуже пишво, зате рублені дерев'яні замкові укріплення схід.

України були досить убогі й тісні, пр. Чернобильський 47 x 36 м. Досить слаба була й їх сторожа — „замкова“ й „польна“, також слаба була й замкова артилерія — кожен з. мав від 2 до 5 гармат (крім Києва, де було більше), та й ті не завжди були псалд. Військові залоги були тільки в деяких з-ах і то дуже незначні. Так само слабі, як і замки схід. лит. України, були й а. коронного пограниччя. На Закарпатті а-ли майже не було; там крайній замок іа лит. боку був — Остер, з московського Чернігів і Путяль.

Замора Азъкаля, адвокат у Мадриді, *1873; 1917 міністер зазізниць, від 1923 майже до перевороту міністер військ. справ, перший президент есп. республіки після прогнання короля Альфонса XIII у квітні 1931.

Замора мушкетер (Empusa muscivora), плісневатий грибок, що збиває мухи, розідаючи їх за життя.

Замостя, повітове місто над р. Топірицею в холмському Забужжі, засноване 1588; ст. укріплені замок і ратуш; в околиці Заїринець, де була 1586-1783 Академія Замойських, важкий культ. осередок. 1648 облягав його Б. Хмельницький, 1654 шведи, 1705 заляв його гетьман Мазепа. 1705-1809 З. належало до Австрії, опісля до Варшавського Князівства та кінці до Росії, від 1918 належить до Польщі. 19.050 меш., українців 2%. Повіт: 1.628 км.², 2 міста 17 волостей і 415 селищ, 142.620 меш.; українців 5%, поляків 78%, жидів 15-5%. Дерев'яний промисел. 1914 битви між рос. та австр. військами.

Замтер Ернст, нім. історик релігій (1868-1926), основник Т-ва для вивчення релігій. Найважливіші праці — дослідні вєєльнях та похоронних обрядів ст. народів.

Замша, шкіра вигинена при допоміж товщ. Вживається на рукавиці й обую.

Замятін Євгеній, рос. інж., інженер,

Високий замок у Львові в пол. XVII в.

А. Замора.

*1884, проф. політехніки в Ленінграді; 1916 збудував в Англії великий криголім „Ленін“; оповідання: „Уездное“, „Островитине“, „На куличках“; повість „Мя“.

Зан Томаш, поль. письмен. і громад. діяч (1796-1855), приятель Міцкевича, оснував серед молоді в Вільні Т-во Фільоматів (1817), опісля „Філіретів“ або „Промінастів“ (1820), за що був засланий до Оренбургу.

Занґель Ізраель, англ. повістур і драматург жид. роду (1846-1926), завдяки своєму сатиричному талантові названий „жидівським Дікенсом“. Гол. твори: „Трагедія Гетта“, „Мрійники Гетта“, „Діти Гетта“, „Король шпореців“. Сіоністичний діяч.

Зандам (Zaandam), м-о б. Амстердаму, 31.000 меш.; пристань над каналом, що лучить Піни. Море з Зойдерським озером; колись великі доки; млинарська, папірна й тютюнова промисловість.

Зандер (Zander) Густав, швед. лікар (1835-1929); оснував у Стокгольмі перший інститут лінійчої руханки.

Зандерівська гімнастика, лінійча руханка на особливих приладах, виконана при скривах хребтового стовпа й костей, неруковності суглобів, поразеннях м'язів та ін.

Зандр, (сканд.) наплавний стіжок, що повстав поза засягом кінцевих морей аледієвих колінь проросторів, через відкладі льодовикових потоків, які пробіглися крізь кінцеву морську. З. повстали там, де спад поземлі малий. Типовий простір з. — Балтійська озеровина.

Зане (Saane), ліва притока Аари, 130 км. дов. Заненська долина славна годівлею худоби та виробом сирів.

Занзібар, брит. васальна держава на острові того самого імені при побережжі Танзаніяни, 2.640 км.² і 225.000 меш., заселена неграми й арабами; вирів гвоздиків, кокосових орхів і перцю; зайнятий в XVI в. португальцями, опісля відвоюваний арабами (XVII і XVIII), 1885-90 під нім., вкінці під брит. протекторатом. Гол. місто та пристань З. 40.000 меш.

Занте, Дзидитос, йонський острів, 435 км.² і гол. місто на ньому, 13.000 меш.; пристань, вирів маслин, коринок (коринтійських родзюнок), ткацька промисловість.

Заньковецька Марія, вл. Адамовська М., одна з найбільших укр. артисток, *1860 в с. Заньках б. Нікени — відділя спецічний псевдонім. Від 1882 виступав в трупі М. Кропивницького, в Полтаві й Києві, опісля в Сиб-ї, де її талант виявився в сильно драматичних ролях. Критика ставила її вище Сарі Бернар і рівняла з Елснорою Дузе. Грала з. найбільше в Садівським. Тепер як заслужена артистка

М. Заньковецька.

Укр. Республіки живе на відпочинку в Ніжені. В Києві великий театр (кол. Грамотности) названо її ім'ям.

Зан Карель Владислав, чесь. письмен.-полуризатор (1812-71), вилн. слав'янофіл, був у близьких зносинах із гал.-укр. відродженцями 40 рр. XIX в. Цікавий твір: „Подорожі й прогульки по галицькій землі“.

Западники, західники, напрям сусп.-політ. думки в Росії 40-80 рр. XIX в.; з. були прихильники заведення європ. форм держави в Росії, ліберали, радикали й соціалісти в політиці, у справах ред. — раціоналісти. Найвидатніші представники з-ів — Герцен, Бєлінський, Грановський.

Запалення (inflammatio), хоробливий прояв, що складається з суми реакцій тканини на хороботворчі причини. Така тканина, спочатку підпадає дегенерації й некробіозі, пізніше розростаються наболонні і алучно-тканинні клітини з оточення, більшає світло старих, твориться нові кровоносні й пасокові судини, більшає пропускність капілярних стінок і з них виходить білі тільця та сироватка крові. Загальні об'язи а.: зачервонення, опух, підвищення температури, біль і розлад функцій пошкодженої тканини. Причини а. різні: механічні, хемічні, теплові й т. ін. ушкодження, найчастіше бактерійні зараження.

Запалення міакових оболонок, гл. Міакові оболонки.

Запалоніч Гуго, поль. ботанік і геолог (1852-1917), дослідник Карпат (Чорногора й Мармарощини).

Запасний кім, кадра, запальна війська частина, яка служить до поновлювання фронтних частин; в УГА мала кожна бригада свій а. к., який був і залогою давного міста.

Запасні старшини, всі військово-обов'язані в серед. освітою, які відбули відповідний, знич. однорічний вишкіл та osiąгнули стан старшини. Протилежність — кадрові старшини.

Заплення, доступ світлового пилку до зав'язку. Рідко доконується самочинно — знич. пилек переноситься з пильків на стовник вітром (вітропильні, анемофільні рослини), комахами (комахопильні, ентомофільні) або водою (водопильні, гідрофільні). На те, щоб а. було можливе, цвіти мають нераз дуже складну будову.

Записка, (грам.) гл. Кома.

Запис, аладження грамоти при передачі віна, довгу, при дарі, купні-продажі. Нині а. роблять у нотаря або адвоката. З-и по-являються на Україні вже під кінець книжкої доби (XIII в.); в лит.-руссьім та коз. праві було точно встановлено, що їх треба робити перед судовою владою, добровільно та докладно з ясовуючи умови правого акту.

Записки, назва деяких тижлих видавничих багатьох укр. наукових і наук.-освітніх установ: ВУАН, товариств, інститутів,

технік та ін. високих шід і окремих наук-дослідчих катедр. Ось важніші: 1) найстаршим виданням цієї назви є Записки НТШ у Львові, в 1892-1893 вийшло 150 томів. Редактором З. НТШ в 1885-1913, від тому 5 до 116 включно, був проф. Мах. Грушевський, що поставив журнал на европ. рівень. 2) Другим таким журналом є Записки Укр. Наук. Т-ва у Києві; від 1908 до 1918 вийшло найбільшого під ред. М. Грушевського 18 томів, відновлені 1925 як орган Іст. Секції ВУАН під його ж редакцією. В серії „Записок“ виходить збірники на окремі теми („Київ“, „Чернівці“), річниця „Наукового Збірника“ та збірники „За сто літ“, де містяться матеріали з гром. і літ. життя України XIX і XX вв. 3) Записки Іст.-Філологічного відділу ВУАН, виходять у Києві від 1919 під ред. акад. А. Кримського. 4) Записки Соціально-економічного відділу ВУАН, від 1923. 5) Записки Філо-мат. відділу ВУАН, теж від 1923. 6) Записки Укр. Госп. Академії в ЧСР, неперіодичний орган, виходять у Подєбрадах від 1927.

Записки о Южной Руси, славнознавча праця П. Куліша, видана ним у 1856-57 при матеріальній допомозі чернігівських панів Гр. Галагана й В. Тарновського, містить дуже цінний етногр. матеріал, іст. статті та різні документи до Гетьманщини XVIII в.

Записки маляччя, гл. Делірієм тремеве.

Записки, підчас війни смуга поза бойовою лінією, яка не належить до фронтальних або фронтових командувань, служить як запасна опора дієвої армії; гл. Привілля.

Запліталь Фльорин, чес. п'єсам., *1884, дир. Військ. Архіву в Празі, дослідник історії і мистецтва Закарпаття. „Добрянський і наші русини“, „Горняцька ротунда“.

Запліднення (fœcundatio), злука яєчка й заплітка в первісну клітину — заплітку, що полягає на складній злучці ядер і білковини обох запліднених клітин.

Заплінок, сперма (spermium, spermatozoon), полова клітина життя чоловічого роду, яка взає. в яєчком дає первісну клітину, заплітку.

Запліночник, антеридій, торбинкуватий прилад, утворений із клітин, де утворюються заплітки — майже в усіх многоклітинних скритоцвітних.

Заповідник, земельний простір, де зберігаються рідкі й вигибаючі рослини та тварини. На Україні заповідників багато: пр. Чапли або Асканія Нова, Деркул, Запілля й ін.

Заповіт, завіщання, тестамент (лат. testamentum), зміна останньої волі, що установлює дідича (спадкоємця) на випадок смерті. Закони приписують форми, які мусять бути якслід збережені, коли з. має бути важкий. Є окремі приписи про писані та усні, власноручні й невластноручні,

про судові й нотарійні з.и. На Україні, в давнину званій „духівнищя“, також „рид“, відомий уже в добу Руської Пrawdи. Умиряючий міг розпорядити своїм майном по своїй волі, але батько міг записати масток лише дітям. Лит. Статут і козацькі права не тільки дуже докладно означають, хто може робити з., але також точно з'ясовують формальності, як його складати.

Заполя (Zarolya), ім'я семигородських воєвод: 1) Іштван, один із полководців мал. королів Матія Корвіна, †1499; 2) Янош (1487-1540), син 1-го адвиз селянське повстання, піддав Туреччині, ніяк війну проти Габсбургів, 1527 король; 3) Янош Жигмонд, син 2-го (1540-71), признаний тур. султаном за короля, нещасливо повоював із цесарем Фердинандом I. Прихильник реформації.

Запощ, закращені бавовняні нитки для вишивання, в 1 пол. XVIII в. вишували ще з. на Україні зі Сходу через Крим.

Запощчяк, гл. Бавощчяк.
Запощьська Габрієля, поль. п'єсам. (1800-1921), в численних повістях і п'єсах торкалася проблеми подружжя і вільної любови. Повісті: „Передієкло“, „Фен-де-сіккілетка“, „Те, про що не говорять“. Найбільшій успіх мала її п'єса „Мораль пані Дульської“.

Запорожжя, 1) низ і острови на дол. Дніпрі нижче порога, осідок Січі. 2) давніше Олександрівськ. м-о по лівому боці Дніпра б. Хортиці, 55,750 меш.; українців 47%, росіян 26%, жидів 20%, німців 2-9%. Запорозька округа, 12,988 км.², 2 м-а, 12,067 селищ, 13 районів, 533,320 меш.; українців 80-9%, росіян 11-14%, жидів 3-4%, німців 4-14%.

Запорожская Старица, збірник видавний Ізмаїлом Срезневським і присвячений укр. історії, старинній й етнографії, 2 частини в 6 книжках (Харків 1833-38).

Запорожська Думка, „тижневик культ.-просв. відділу Війська Запорізького“, часопис інтерв'юваних воєнів УНР, виходив у Вадонцях-Щепіворні в 1921-23.

Запорозька Січ, 1) частина азовена в повстанців на Січі. (обр. С. Васильєвського). славщини от. Божком підчас протигетьманського повстання, 1919 ввійшла як 2 дивізія в склад Дієвої Армії УНР і брала разом із кнів. групою от. Тютюнника участь у боях проти більшовиків на жмеринському відтинку. 2) гл. Січ.

Запорозьке Військо розвинулося з ухоринців, промисловців-воєнків, що належали до різних станів, ішли на Запорожжя й

Запорожець (обр. С. Васильєвського).

лишалися там, організовуючися в озброєні ватаги. Козацька організація розвивалася поволі, протягом XV і XVI вв., козацький устрій на Запорозжі втворюється тільки з кінцем XVI в. Найвищим органом З. В. була Рада, де брали участь усі козаки. До її компетенції належали всі найважливіші справи: чужоземні зносини, справа війни й миру

Запорожці на іконі Січової Поховани.

й т. п.; вона ж вибирала й скидала старшину й судила козаків за більші злочини. Виконавча влада в З-ому В-ку належала гетьманові та старшині (обозний, писар, суддя й осавули). З. В. поділялося на курії, між ними шороку (1 січня) відбувався переділ запорозьких вольностей. На чолі куріїв стояли куріїні отамани. Крім того, З. В. поділялося ще на полки, а запорозькі козаки на — старих, досвідчених у війні, та молодших — „новаків“. (Гл. ще Січ і Козаки).

Запорозький корпус, найстаріша частина Укр. Армії, утворена в серпні 1917; 1918 під проводом ген. Натієва разом із пінями очистило Донецьку заглибину від більшовиків. З вибухом повстання проти гетьмана З. к. став по стороні Директорії й відтоді бореться а порогами УНР під проводом от. Болбачана, опісля Волоха, вкінці Сальського, аж до осені 1919, коли одна частина корпусу перейшла за Збруч, а друга (Чорні Запорожці) подалися в захід більшовицької армії (гл. Зимовий похід). 21 XI 1920 З. к. разом із усією Діською Армією УНР опинився в полі таборках.

Запорозький пів, серед. частина укр. чорноморського низу по обох сторонах дол. Дніпра. На захід сягає по р. Інгул, на схід до річки Кальміусу, півн. межа лежить на півд. східних укр. кристалічних смуги. З. в. діляться на три смуги: півн. в межах кристалічних скель, це високорівня а порогами в ріках; середушу а третинним підложжям і плавнями (Вел. Луг) та півд. приморську, лонсім рівну, з наймолодших відлож абудовану рівнину, помережану гирлами рік.

Запорозькі вольності, землі запорозьких козаків; межі їх йшли від устя р. Тисмину до Чорного Лісу, річкою Виссою до Спихови, Спиховою й півд. Бугом до Ламану, відсілі до впаду р. Кам'янки в Дніпро, адовж Дніпра до р. Конки й Конкою аж до верхів'я, далі степами через Токмак Могилу, а з Берди Озівським морем до

устя Кальміусу, відсілі на Кривий Торіць, захоплювала ліси за Донцем, йшла до устя Береки, переходила на р. Орель і Ореллю тяглася до Дніпра. Межі З-их в-ей не були усталені.

Запорозькі козаки, гл. Козак.

Заппер (Sapper) Карл, нім. географ і геолог, *1860, досліджував серед Америку, праці про вулкани.

Заправа, гл. Байца.

Зара, Зар (Saar), права притока Мозелі, 250 км. дов., получена Зарським каналом 63 км. дов. з Райнсько-Марнським каналом; що важкий для експлуатації Зарської заглибини. З а р с ь к а о б л а с т ь (Saar-Gebiet), півд. частина прус. Райнської провінції і зах. баварського Палатинату, має 1.900 км.² і 775.000 меш.; виділена 1919 від Німеччини під опікою міжар. Комісії Союзу Народів, що дає змогу Франції цілком експлуатувати кам'яновугільний басейн З. о., одну з найбільше пром. областей світу (продукція вугілля 136 міль. т.; перерізка заліза 2.7 міль. т. в рік). З. о. є в митній унії з Францією і Франція заступає З. о. за границею. 1935 буде вирішена приналежність З. о. Гол. місто З. о. Зарбрікен.

Зараження, гл. Інфекція.

Зараза, гл. Інфекційні хвороби.

Зараза картопляна, гл. Картопляна поелеуха.

Зарази, паразити, дрібнотвори, що спричинюють інфекційні, себто заразні хвороби; можуть це бути хвороботворчі бактерії, пр. стрепто-, стафілю-, пневмо-коки, палочки туберкульозу й ін. протозои, пр. плазмодій малярії, трипаносома сплячки й ін. також грибки, пр. грибок актиномікози, парші або парші і ін.

Заратустра, гл. Зороастер.

Зарбрікен (Saarbrücken), гол. місто Зарської області (гл. Зара), 125.000 меш.; осередок вугільного басейну та значна промисловість.

Зарванци, с. підгаєцького повіту в Галичині, 830 меш., славно відступове місце.

Заревич Федір, гал.-укр. письмен. (1835-79), 1862 ред. „Вечерниць“, 1867 політ. часопису „Русь“. Помер у біді, як покутний писар у Сколім. Твори: статті, оповідання, повісті („Хлопська дитина“ та ін.) й драма „Боднарівна“.

Заремба Володислав, поль.-укр. композитор та муз. педагог (1833-92), родом із Поділля, жив у Києві; музика до Шевченкового „Кобзаря“, до сівн рішких укр. авторів: „Де грим за горами“, „Поніч, вітре, на Україну“, „Стоїть гора високая“ та ін. — композиції не глибокі, написані в саліноному стилі.

Заріцькі, білор. діячі XVI в.: 1) Іван,скарбник В. кн. Литовсько-Руського, ключник віленський, староста Уницький, організатор і управитель державної друкарні у Вільні, відомої під назвою друкарні Мамонців. †1385; 2) Зіновій, бурмістер ві-

денський, брат і співробітник Івана в організації друкарні, після смерті його підключив підлеглий.

Зарубля, (єсп.) назва єсп. опер та оперет, схожих на фр. водевіль.

Зарицький, 1) Володимир, сотник укр. армії, *1892, між ін. як ком. 2-ого гарматного полку СС. брав участь в облозі Львова. 2) Мирон, укр. мате-

матичний промисел. Праці в місцевих полтавських та харківських видавництвах.

Зарицька Фросина, пл. Агауріді Ф., укр. артистка, від 1889 в трупах Суслєва, Суходольського, Деркача, тощо.

Зародки, археол. (іст.) торбинкуватий прилад утворений із квітви, в якому витворюється яєчка — майже в усіх многоквітних скритоцвітних.

Запорозькі вольності.

матик, *1889, дійсний член НТШ, учитель укр. гімназії у Львові. 3) Ромуальд, укр. музичний діяч, *1898, член-основник і виділовий укр. співочих товариств у Перемислі і Львові, видавець „Музичного Календаря“ в 1904-7.

Зарицький Іван, аматор археолог, *1857; від 1887 рокопував могили на Полтавщині й Харківщині, 1893 на доручення полтавського губ. везетва досліджував гончарсь-

Зародок, гл. Ембріон.

Заросся, простори за р. Росєю на південь, у XV-XVI вв., сильно руйновані татарами.

Заруб, м-о в київ. землі (тепер с. Зарубина), важливе місце Дніпрового побережжя на правому боці проти устя р. Трубеж, згадується в літописі з кінця XI в. Тут викопують останки кам'яної й ранньої металевий культури; Хвойка відкрив тут ті-

допальне перед-готське погребіще, а часу початків рим. царства. За княжих часів тут був вел. замок і землі укріплення.

Зарубін Олександр, рос. соціал-революціонер, 1917 член Центр. Ради, ген. секретар пошт і телеграфів УНР.

Зарубський Георгій, гл. Георгій 1).

Зарубський монастир, а печерами, відомий із XVI в.; пізніше спустів, його славу перейняв монастир у сусідньому Трахтемирові.

Зарудний, 1) Олександр, укр. с.-р., член Центр. Ради, міністер земельних справ, розстріляний більшовниками в січні 1918 в Києві; 2) Самійло Богданович, ген. суддя за Б. Хмельницького, учасник переговорів із Москвою, що привели до Переяславської угоди 1654; 3) Сергій, рос. держ. діяч (1821-87), родом українець, реформатор судової справи в Росії.

Зарульський Станіслав, полк, що служив у XVIII в. капітаном у рос. армії, склав: „Описаніє о Малой Россіи „Украинѣт“ (після 1773).

Заруцький, 1) Атанасій, укр. панегірист XVII-XVIII вв., священик, зручний карієрист, що за свої панегірики діставав у нагороду великі маєтки. †1720; 2) Іван, от. донських козаків XVII в., родом із Тернополья в Галичній, воював проти Москви в Польщі. Підчас тав. „Смутного времени“ намагався стати московським царем, після битви з царським військом під Вороніжем відступив на Астрахань, а по невдалий спробі загнувати тут при допомозі перс. шаха Аббаса власну державу втік на Урал, де й загинув на palі 1614.

Заринко Сергій, рос. маляр (1818-70), родом українець, учитель у Школі малярства та різьби в Москві.

Засів, Люстр. тижнева газета для народу, видавав проф. Михайло Грушевський у Києві в 1911-12.

Засіки, 1) середньовічний спосіб укріплювати приступи до краю чи племінної землі стосами зрубаних дерев, аложених попереk доріг чи гілками назовні, до ворога. У нас уселавилось цим способом оборони Закарпаття і то вже в добу до приходу мадярів; 2) передія в коморі на збіжжя.

Заслав, у князів добу Ізяслав, м-о на Волині над р. Горинем, 11.750 меш.: українців 36%, жидів 32%, росіян 5%, поляків 4%. Згадується з 1386 (як Заслав і Яслав), тоді укріплена власністю кн. Острозьких; під З. розгромлено тат. орди 1490 і 1514 (Венжик Хмельницький). В 1648 З. був зруйнований, а 1673 став володінням кн. роду Сангушків. Від 1796 З. — повіт. м-о. Багато ст. будівель і укріплень, палати кн. Сангушків.

Заславський, 1) Давид (псевд. Но-

tinicus), журналіст, колишній член жид. с.-д. Бунду; був також співробітником укр. часописів (кіївське „Слово“ 1919); 2) Бугеи, рос. народник (1847-78), родом із Вороніжчини, організував у 70 рр. XIX в. „Під-рос. роб. Союз“.

Заславський, лит.-укр. князів рід, нащадки Бвнута Гедиміновича, опісля спольщени; а Поділля поширилися на Брацлавщину, де мали великі маєтки; 1) Домінік, князь, один із ком. поль. війська, розгромленого Хмельницьким під Пиллявою 1648; 2) Януш, один із найбільших панів на Україні XVI в., 1596 визначений королем до комісії, що мала присмирити козаків на Україні й завести там спокій.

Заслання, гл. Депортація.

Застав, застава, заклад, все те, що довжник дає вірителю на поруку довгу; спосіб маєткового забезпечення якогось зобов'язання; в разі невиконання останнього кредитор має переважне перед іншими право на те, щоб його відшкодовано з заставленого предмету; комерційні банки часто видають позички під а. цінних паперів, тав. л'юмбардування. В ст.-укр. праві був а. власної особи; гл. Закуп.

Застава, шквта, найдалі в напрямі ворога висушена мала польова сторожа; с. піші й кіньї а.

Заставна, повіт. м-о на Буковині, б. 5.000 меш. Повіт має: 83% українців.

Заставне право, в Поль.-Литовській державі стара форма застави, коли вірителю передавали маєток боржника — майже продаж, лише що а правом викупу. Цим правом протизаконно користувались при передачі шляхетських маєтків нешляхтичам. Для козаків, що заставляли держ. маєтки й налігті міста, а. п. було джерелом добувати грошей. До вірителів при заставах переходили й усі політ. права землевласників.

Заставні листи, боргові зобов'язання (в формі відсоткових паперів), що їх випускають установи земельного кредиту (гіпотечні та т-ва взаємного поземельного кредиту); виплата відсотків і капіталу, зазначеного в а. л., забезпечується всім нерухомим майном, що його ті установи мають у своїй заставі; на а. л. знич. видається позички, причому позичальник може втратити при реалізації а. л., якщо курс на них нижчий, ніж номінальний.

Засуліч Вера, рос. революціонерка (1851-1919), 1878 зробила замах на петербурзького градоначальника Трепова; 1883 разом із Пазхановим та ін. засудувала рос. с.-д. групу „Освобождение труда“.

Затворник, чернець-аскет, що замурувався в своїй печері або келії й виділяв уже не виходив на світ і не розмовляв із людьми; в віконце що-дня подавали йому хліб і воду.

Затиркевич Іван, укр. письмен. (1829-1902),

Ф. Зарниціца.

автор між ін. байки „Калюжа“, яку любив декламувати Кропивницький.

Затиркевич-Карпинська Ганна, родом Коштушко, одна з корифеїв укр. театру (1856-1921), найкраща артистка укр. театру на побутові ролі, грала в трупі Кропивницького.

Затока, залив, частина моря, озера або ріки, що її береги творять кут менший від 180°, а вузьким чи ширшим сполученням із рештою даного водного простору.

Затонський Володимир, комув. діяч УСРР, *1888; перед війною лектор фізики на квіт. політехніці; член різних урядів УСРР, 1920 голова „Гал. Рад. Уряду“, 1923 комісар освіти, від 1929 комісар роб.-селянської інспекції, 1930 призначений владю членом ВУАН.

Затор, м-ко в зах. Галичині, 3000 меш., колись урядовий княжий город.

Затягач (Sphincter), круголий м'яз, що замкає виходи органів або природні отвори тіла (пр. сечовий міхур, відхідник і ін.). З-ї знаходяться постійно в стані певного напруження й відкриваються (у дорослих) під впливом відповідних подразнень із середньої нервової системи.

Затьма, в астр. з'являє, де ясне веселітє тіло стає для нас на певний час невидне через те, що ховається за ін. веселітє тіло, або входить у його тінь. Затьма Місяця: Місяць знаходиться в тіні Землі. З'являє наступне тільки тоді, коли Сонце, Земля й Місяць знаходяться більш або менше на одній лінії.

З. М. буває частинна або повна, відповідно до того, чи тінь Землі покриває частину Місяця, чи цілий Місяць. Затьма Сонця: Сонце закрите Місяцем. З'являє може наступити тільки в часі новика, коли Сонце, Місяць і Земля найдуться більш або менше на одній лінії. З. С. може бути частинна, повна або перетенева. При перетеневій з-ї С-я бачимо темний кружок Місяця на тлі більшого ясного кружка Сонця.

Зауер (Sauer) Еміль, знаменитий нім. піаніст, *1862; концерти, спогоди.

Зауербрух (Sauerbruch) Ернст Ферд-

У. З. Е. II.

Г. Затиркевич-Карпинська.

нанд, славний нім. хірург, *1875; проф. унів. в Мюнхені, винайшов удлішені протези.

Захарія, 1) ст.-завітний пророк, один із 12 малих пророків (VI в. до Хр.); автор пророчої книги; 2) батько св. Івана Хрестителя.

Захарієвич Федір, гал.-укр. учений (1879-1908), віцедиректор гр.-кат. ген. семінарії, проф. дерк. історії у тав. Studium Ruthenum, себто Український Інститут при львівському унів. Переклав „Наставлення історія Церковних“ М. Данненмаєра.

Захарієвич (Zacharjasiewicz) Ілн Христом, гал.-поль. письмен. (1825-1904); псевд романи з гал. життя й поль.-укр. відносин (тенденційний роман „Са. Юр“).

Захар'ян Григорій, рос. лікар-терапевт (1829-95), проф. моск. унів., свого часу дуже популярний.

Захер Мазох (Sacher-Masoch) Леопольд, австро-нім. письмен. (1836-95), народився у Львові, де його батько був директором поліції. Повісті й оповідання з гал. життя; здобув собі славу романами на сексуальному тлі („Венера в футрі“) і звідси пішла назва „мазохізму“ (гл. Мазохізм).

Захід, в астр. точка, де перетинається небесний рівнік із обрисом на зах. стороні останнього; в цій точці заходить Сонце в часі зривання дня з ніччю.

Західня Австралія (Western Australia), зах. частина доміній Австралії, 2,530,000 км.² і 385,000 меш.; части гориста та піщуватина; гол. заняття: годіння овець, гірництво (золото, вугілля) і рільництво.

Західня Двина, гл. Двина.

Західня Індія, назва Антильських островів, дана Колумбом у думці, що він доплив до Індії (азійської, але не східної).

Західня Область Української Народньої Республіки, область ЗУНР по проголошенні злуки з УНР (3 I 1919).

Західні Прусія (Westpreussen), давня (1878-1918) прус. провінція над дол. Вислою, по війні в більшій часті відійшла до Польщі (Помор'я), мали частина правобіч Висли до Схід Прусії, півд.-зах. кут до провінції Гренцмарк, а з міста Данціга з околицею утворено особіну державу.

Західня Україна, 1) назва укр. земель за зах. межами УСРР — під Польщею, Румунією й Чехословаччиною; 2) літ. організація в УСРР, давніше секція „Плугу“, згодом самостійна спілка письменників із зах.-укр. земель. Від 1927 видає свої зшитки та збірники, а від 1930 місячник тої самої назви.

Західньо-Українська Народня Республіка (ЗУНР), держава, що її утворили гал. українці по розпаді Австрії, в межах схід. Галичини та укр. частини Буковини. ЗУНР повстала внаслідок військового перевороту, докваного УСС у Львові під ніч із 31 X на 1 XI 1918. гл. Україна.

Захоронка, постійна установа для виховання дітей у передшкільному віці (від 3

до 7 літ), де вчать дітей доцільними за-
вами й грами, відповідно до рівня їх роз-
витку. Мета а. вщепити дитворі перші під-
стави товариської поведінки, розбудити су-
спільний інстинкт, та розвинути адібності
їх тіла й духа. З., що є посереднім ступнем
між домом і школою, пробує заступити ді-
твори домашні середониче, а навчання
розвагою. Творцем а-ки вважають Фребля,
та його методи а. значно уліпшили Монтесорі
й Декролі, теперішні авторитети в спра-
ві ведення захоронок. Укр. а. в Польщі —
це виключно приватні установи удержуван-
ня Рідною Школою, Укр. Захороною, Со-
юзом Українок, СС. Службеницями і СС.
Студитками. На Буковині укр. а-и теж при-
ватні — удержувані Українською Школою
й Товариством Мироносниць. На Рад. Украї-
ні існують а-и під назвою дитячих садків
(є їх 331) або дитячих будинків (1855); на
Закарпатті 37 а-к; усі вони на державному
удержанні. У протилежність до постійних
а. є сезонні дитячі садки на час сезонних
робіт.

Захристія, (лат. *castrata*) в лат. і гр.-
кат. церквах кімната б. вінтаря, де перехо-
вувється церк. одягу та ін. церк. річі.

Зац, гл. Жатець.

Зачало, церк. назва розділів, на які по-
ділені церк. богослужбові книги „Єванге-
ліє“ та „Апостол“ для читання при бого-
службеннях.

Зашібанець, гл. Єратичний камінь.

Зашкірна вода, гл. Вода зашірна.

Заштатний, (рос.-нім.) викреслений зі
списків держ. урядовців. За штатний го-
род, у кол. царській Росії м.-о, що не
мало повіт. установ.

Заяць, заяць (*Lepus*), гризує іа дов-
гими вухами, ко-
роткими передніми
й довгими задніми
ногами та дуже ко-
ротким хвостом;
живитья рослина-
ми й корою моло-
дих дерев і тому дуже шкідливий. З. с і р и й

Заяць.

(*L. europaeus*), попеласто-сірий, живе скрізь
в Європі; полюють на нього для м'яса,
шкура й шерсть, якої використовують на по-
встий виробі. З. білячик (*L. timidus*), у
зимі білий, живе на верхах Альп і Піре-
ней та в Гренландії, нім. Європі й на Си-
бірї; гл. також Крілька.

Заяча губа (*Labium leporinum*), уродже-
на шліма через усе горішню губу.

Заяча криця, іванок, дробій (*Hypocistis
perfoliatum*), зелеста рослина з малими, не-
ваче подівленими листками; цвіти п'яти-
дільні з жовто-жовтими пелюстками, що
розтерті барвлять на червоно; росте скрізь
по луках і під лісами; пивар із цвітів п'ють
проти грудних і ниркових хоріб і прикла-
дають на опухи.

Заячківський Микола, гал.-укр. гром.

і кооп. діяч, *1870, почальний дир. „Народ-
ної Торговлі“, доволітній театральний ре-
ферент при „Укр. Бесіді“, голова „Міщан-
ського Братства“, „Сокола-Батька“, „Това-
риства оліки над емігрантами“ у Львові.

Збараж, м-о в Галичині над верхнім
р. Гізіні, старий укр. замок, згадується в
літописях іще в 1211, потім
столиця збараського кня-
зівства; 1430 захоплений
Свирігайловичами прихиль-
никами в війні з Ягайлом,
1431 перед надходом поль-
війська спалений Свирі-
гайловичами залогою; в се-
редні XVI в. належав до Во-
лині; 1649 Б. Хмельницький
облягав у З. Ярему Вашне-
вського, 1674 З. облягали
турки. Тепер повіт. м.-о, 8,400
меш. а того 24% українців.
Повіт: 747 км², 1 місто, 59
громад, 63,390 меш., украї-
нців 60%, польків 32%, жидів 6-5%.

Заяча криця:
1. рослина, 2. цвіт,
3. стебло і пи-
ляк, 4. листок.

Збаражчина, збараське князівство в
зах. пол. „Волинської України“. З 2-ої пол.
XV в. З. удільне князівство ки. Несвиць-
ких; у 1463 розпадається на 4 уділи різних
галузів ки. Несвицьких, і одна з них при-
няла прізвище ки. Збараських.

Збараські, укр. рід, походить від князів
Несвицьких, були державними великих ко-
ролівщин і збирачами власних маєтків
на Росля-Бузькому вододілі й на ці-
лій Брацлавщині. Степан З. (†1586) —
воєвода троцький, Януш З. (†1608) —
воєвода брацлавський, Христофор З.
(†1627) — син попереднього, брав участь у
поході проти Москви.

Збіжжя (*segealia*), трависті рослини, які
для зерна й соломи адавна управляються
у різних народів. Сюди належать: пше-
ниця, жито, ячмінь, овес, просо, кукурудза,
ріж та ін. Також зерно цих рослин.

Збіжний ряд, у мат., безконачний ряд
чисел, сума якого наближається до яко-
гось означеного скінченного числа пр.
 $1 + \frac{1}{2} + \frac{1}{4} + \dots$ збіжний; його сума набли-
жається до вартости 2. Протилежність:
розбіжний ряд.

Збірна станція, перехідний відділ, що
збирає підчас війни виадоронців-попків,
творить із них нові частини й відсилає їх
на фронт. Укр. леґіон УСС мав свою а. с.,
окрему від австр.-угор. війська.

Збірник, назва неперіодичних видавничств
багатьох укр. наукових, громадських чи
урядових товариств та установ, де містять-
ся їх праці, гол. матеріали. Найстарші такі
видання це „Збірники“ всіх трьох Секцій
НТШ у Львові (лет.-філософської, фізью-
логічної та мат.-природноісено-лікарської),
далі Збірник лет.-фізьюлогічного й со-
екоп. відділу ВУАН та ін.

Збірник Святослава, гл. Ізборник Свя-
тослава.

Збіруйський Діонісій, гл. Денис Збіруйський.

Зблизований, (фр.) пережитий, збайдужілий, утомлений життям, охладілий, той, що не може приймати вражень.

Збоїска, с. під Львовом, б. 1.000 меш.; монастир та 6-ти класова гімназія укр. Редemptористів.

Зборів, повіт. м-о над гор. Стрипою на шляху Львів-Тернопіль, 3.730 меш., українців 47%, поляків 22%, жидів 37%. Повіт: 908 км², 3 міста, 67 громад, 71.940 меш., українців 70%, поляків 24%, жидів 6%. 15-16 VIII 1649 побіда Б. Хмельницького над поляками; 1915 бої рос. військ із ним і австро-угор.

Зборівський договір, перша умова Б. Хмельницького з поль. королем, заключена 19 VIII 1649 під Зборовом: 1) король стверджує всі коз. вольності, 2) кількість коз. війська збільшується до 40.000, 3) під коз. управу відходить восходства кн. брацлавське й чернігівське, 4) на цю територію не мають приступу жиди, сзуїти й поль. військо, 5) всі уряди на цій території мають перейти до православних і 6) кн. митр. допускається до сенату. Через недодержання договору з поль. боку 1650 почалася нова поль.-укр. війна.

Зборовський Василь, гл. Вислобоцький Юлія.

Зборовські, поль. шляхетський рід Самійло 3-ий, авантюрист і ворог короля Стефана Баторія; в 80 рр. XVI в. був у козаків на Запорозжж; де його обрано на коз. ватажка; у зв'язку з шим побутом маємо цікані описи Січі Папроцького; пробував заволодіти Молдавією; забитий у Кракові 1584.

Зброїшні, гл. Арсенал.

Зброя, апарат оборони й нападу. Первісною а-ю доісторичної людини був камінь або палик, але вже в початках ст. кам'яної доби вживають люди особливо до того приладження, загострених куєків каміння, які прив'язувано до кінця короткого палика або довгої кости, а описи лук і стріл, та списів з кременним вістрям на кінці. В новій крем'яній добі ці кам'яні прилади гарно виробляються й вигладжуються. В наступній добі металю сокирки й вістря списів та стріл вироблюють із міді, далі з заліза, крім цього придумують іще ніж і меч, а згодом, до охорони, щита, шолома й панцирі. В гр.-рим. часах ця зброя була нераз дуже по-мистецьки вироблена та прикрашена. Ще більше розвинулася ця зброя в середньовіччі, коли лицарі й їх коні були цілком укріпті складним, нераз по-мистецьки виробленим панцирем. З винайденням рушниць і гармат, а кінцем середньовіччя, панцирі стали непотрібним тигарем воюка й поволі виходить з ужитку. Зате розвивається огнєпальна зброя. Сьогодні розрізняємо зброю А) рукопашну (холодну або січку), себто: двоєсичний ніж (кинжал, штык), меч (шабля), спис і баг-

нет (штык); Б) огнєпальну, яка викидає стрільною силою поширення газів, витворених запаленням вибухової речовини; ділиться на: 1) легку або ручну: а) для одної руки (пістоли, револьвер, термороль), б) для двох рук (рушниця, гвинтівка, карабін); 2) важку: гармати (пушка, гаубица, мортира). Рукопашна а. усталася вже давно, огнєпальна розвивається безупинно далі.

Збруч, ліва, подільська притока Дністра, дов. 283 км., в гор. бігу багато ставів, у дол. яр. В I пол. 1919 фронт відділів Шаповала й Шандрука та тзв. схід фронт УГА (група от. Ляера) проти більшовиків, 16-19 VII перехід УГА на В. Україну.

Збуджувач, невеликий електр. генератор постійної струї, долучений до альтернатора для збудження електромагнетів, що є в його намотці.

Збуриця, гл. Бленорей.

Значення, відкладання солей кальцію в різних органах тіла; фізіологічне — у кістках, зубах; патологічне — у хоробливо змінених органах, пр. у кровоносних судинах (склероза), в змертвілих тканинах (пр. старі туберкульозні огнища).

Звенигород, назва кількох місцевостей на Україні. 1) З. галицький, одна з найстарших, від палеоліту мабуть безперервно замешканих осель; у добі рим. царства вже значний торг. осередок, описи ст. гал. столиця; лежав на гол. укр. шляху з Заходу на Схід побудований на горбі, оточений мочарами р. Білки, майже неприступний; тут був ст. замок, пізніше зруйнований; літописці згадують про З. як про сильно кріпость уперше під р. 1087; здогадуються, що тоді З. був стольним містом Володари Ростиславича, потім Володимирка; у 1144 бачимо в З-і Івана Ростиславича (Берладника), нарешті Романа Ігоровича. З розвитком сусіднього Львова З. занепадає і в XIV в. не має вже значіння в політ. подіях, у XV в. стає звич. селом. Археолог. нахідки з палеоліту, неоліту гальштатської, скитської, рим. та княжої доби й середньовіччя в різних львівських музеях. 2) З. київський, у літописях згадується як місце оселення Василька (1097), потім із приводу боротьби Юрія Долгорукого з Ізяславом Мстиславичем (1150-51) та у зв'язку з половецьким (1234); припускають, що він був зруйнований Батисом; положення цього З-а невідоме. 3) Замок на півд. пограниччі XV

Пляк середньовічного замка в гал. Звенигороді.

в., опора під Київщини, на вис. горі, а звиничею для остоорог перед надходом ворога; знищений татарами.

Звенигородка, м-ко над Гшлим Тикичем у Гуманщині, 7 км. від ст. звенигородського замку; 18.020 меш.; українців 60 7%, жидів 36%, росіян 1 5%, поляків 1 2%. 1918 побіда запорозького полку ім. І. Мазеви над більшовиками.

Звенислава, донька Всеволода Ольговича, віддана 1142 за Болеслава Високого в Польщі.

Звено, гл. Ланка.

Звисла долина, висіча долина, бічна долина, якої підношва лежить вище від підношви гол. долини.

Звишка барометрична, гл. Антициклон.

Звідний міст, рухомий міст, що обертається цілий або двома половинками круг по земній осі й дається таким чином підносити; звиканий гол. в середньовіччі при замках.

Звіздані, зірки морські (Asteroides), громада голкошкуних, замінна тим, що тав. промінні поля видовжені в більш або менше довгі рамена, через що тварина має постать звич. п'ятираменної зірки; тав. амбулякральні ніжки є на спідній стороні рамен, усний отвір теж під сподом на середині тіла; живуть у морях.

Звізниця (Tortricidae), родина метеликів, звич. сірво-бурих; їх гусіньки живуть звич. в скручених листях, живляться листям і овочами. 3. **яблунева** (Grapholita ocellana), з. **сливова** (G. botrana), з. **виноградна** (Conchylis ambigua), з. **горохова** (G. dorsana), шкідливі, нищать овочі цих рослин.

Звір, звіря, гл. Тварина.

Звіринець, ст. назва зоол. саду.

Звороті, 1) в торговлі: (тав. рефакція) або боніфікація, не змішувати з рабтом), це надзвичайне відшкодування (знижка), що дає один купець другому за те, що товар дійшов на місце порушеної, зіпсований, тощо; 2) в кооперації: надвишка, яку приносить кооперативні діловий рік, коли відчислено ча-

стину на скріплення резервного капіталу й на культурні цілі; розділюється між членів у міру того, на яку суму кожен член закупив товарів (або продав кооперативні свої продукти).

Зворотники, в геогр.: рівнолежники, віддалені 23 5° від рівника на північ і південь; в астр.: кола рівнобжжж до небесного рівника й віддалені від нього на нахилоння екватору (23 5°) на північ („зворотник Рака“) і на південь („зворотник Козорога“).

Звук, 1) у грам.: самостійна артикульована мовна одиниця, продукт дрижання голосиць (голосових в'язел), спричиненого проходом повітря з легенів. Звич. поділяють а. мови на голосні, півголосні, приголосні, в залежності від сили дрижання й напружжж голосиць; від укладу приладдя мовних (язик, піднебіння; рот, ніс; губи; губи); від їх форми та відносин до видиханого повітря (чи повітря вільно пливе — голосні; чи насакає й переборює перепони — приголосні) і т. д. Звуки бувають повні та ослаблені або редуковані (рос., нім., англ.), а то ще й є придихові (ст.-гр.-нім.), шепітні й т. д.; 2) у фізиці: гл. Голос.

Звучня, у грам.: наука про звуки в мові, займається їх упорядкуванням, характеризує їх, порівнює, дає закони їх витвору та змін у суч. й минулому, подає образ їх розвитку і т. д.; звич. поділяється на голосничю, вокалізм (наука про голосні звуки) та приголосничю або шестестівничю, консонантизм (наука про приголосні або шестестівки).

Звигель, місто й волость, мастиється ки. Константина Острозького. 1919 занятий ССМ й частинами ІІ корпусу УГА.

Звизка, 1) грам.: сполучка, що єдиє іменниковий присудок із підметом, пр.: Суддею був ведмідь, вонки були підсудки (Гребинка); з. „з“ в укр. мові майже все пропускається, пр.: Оті прямиї колоски зовсім (є) цуєтисінькі (Гребинка); 2) в анатомії гл. В'язло.

Згага, печія, вразіння печення в підсерцевій ямці і в грудях аж до горла. Причина: надмірна кількість свобідної сілної кислоти або вел. кількість органічних кислоти у шлунковій містоті.

Згар, права притока Богу, 103 км. дов. **Згарський Євген**, гал.-укр. письмен. (1834-92), учитель гімназії, співробітник „Зорі Галицької“, автор поем „Святий вечір“ і „Маруся Богуславка“, гумористичного оповідання „Отець Юрій“, збірки „Поезій“, розвідок „Народна філософія“ та „Історія галицької Русі“, тощо.

Згиначі (flexores), м'язи, що згинають кінцівки; на руках уміщені на передній стороні рамени, передрамени й долоні, на ногах — на задній стороні стегна, литви й ступні.

Згірж, місто б. Лодаї, 21.000 меш.; промисловість ткацька й залізна.

Зводні мости.

Зірка морська: 1. амбулякральні ніжки, 2. рот.

Звізниця яблунева: 1. гусениця, 2. мотиль.

Звізниця горохова, поруч гусениця на горосі.

Здвиг, права притока Тетерева, дов. 156 км.

Здегенерований, (лат.) вироджений, знядлий.

Здекларований, (фр.) рішений, заявлений, явний, рішучий.

Здерка, гл. Мересниця.

Здеховський Марія, польс. критик, *1861, слов'янофіл і католик; „Месіяниста та слов'янофілі“, „Байрон і його доба“.

Здобунів, повіт. м-о і залізничний узел на зах. Волині, 7.280 меш.; українців 56%, поляків 23%, жидів 19%. Повіт: 2 міста, 16 волостей; 1.366 км.², 115.120 меш. (українців 60%, поляків 13%, жидів 13%, чехів 4%).

Здоровле, місячник Укр. Лікарського Товариства у Львові (1912-14).

Здрібніле слово, (лат. diminutivum) слово, що вживається для вислову зменшення, здрібнення, стевдіння. З. слова творяться окремими наростками, при чому деякі мови знають здрібніші іменники (нім.), іші — іменники та присметники (польс., рос.), а укр. ще й займенники, прислівники та дієслова (серце — серденько; дрібний — дрібненький; сам — самешенький; так — такечкі; спати — спатки); цікаво, що укр. мова здрібнює різними наростками вже й здрібнілі слова: камінь — камінець — каміничок — каміньч; білий — біленький — білесенький — біленький; спати — спатки — спатоньки і т. д.

Здуцька Воли, місто б. Пйотркова, 19.000 меш.; ткацький і металевий промисл.

Зебра (Equus zebra), ссавець півд. Африки з родини однокопитних (коней); подібна до коня, ясно-сіра з темно-бурими попережними смугами, грива коротка, сторчаком, хвіст ослащій; дика, дається освоїти.

Зебріґге (Zeebrügge), морська пристань бельг. міста Бріґге; в часі війни гол. вихідна точка нім. підводних човнів.

Зебу (Bos indicus), півд.-аз. порода рогатої худоби, мабуть відміна бантенґу; замітна короткими серпуватими рогами і товщеним горбом над лопатками.

Зеванґа, гл. Гокча.

Зевксид, Зевксід, гр. славний маляр із Гераклеї в півд. Італії, б. 425 до Хр. гол. предствник йонійської школи.

Зевс, Зевес, (лат. Юпітер) у гр. міф. син Кроноса й Реї, тому за Кронод, народився й виховався на Креті, брат Посейдона й Платона, брат і муж Гери. Первісно бог неба й атмосферних явищ; світла, грому й блискавки, вітрив, хмар та дощу, погоди й негоди, в пізніших часах володар усього світу; йому були присвячені орел і дуб.

Зейр (Zeiger) Юлія, чес. поет, повістяр і драматурґ (1841-1901), із численних творів найголовніші: „Поезія“, „Новелі“, драма „Судиміт“, „Гнів Лібуші“. Найбільше цінить його легенди. Твори З. перекладав Франко.

Зейлер (Zeller) Андрій, луж. письмен. (1804-72), журналіст і граматик, один із видатних діячів літ. відродження лужичан та один з основників серб.-луж. „Матиці“.

Зект (Seeckt) Ганс, прус. генерал, *1866, один із ком. нім. армії у світовій війні, 1920-26 начальник нім. ген. булави.

Зелем'янка, літниця з мінер. джерелами в сікільських горах б. Гребенова.

Зелена катаракта, гл. Глякома.

Зелене вугілля, коїтня назва торфу.

Зеленець, хлорофіл, зелена білоквинна річовина, алич. в формі грудочок або пластинок, гол. в зверхніх клітинках рослин; спричиняє зелену барву листя й ін. частин рослин; з. доконує асиміляції.

Зеленецький Константин, рос. філософ-шелінґієць (1812-58), укр. роду, проф. ліцею в Одесі; гол. твір: „Спроба досліду деяких теор. питань“.

Зелений, ал. Терпило Данило, укр. повстанський отаман на Кишціні, боровся в 1919 проти більшовиків та денікінців, агітував у боротьбі.

Зелений Павло, письмен. та гром. діяч (1839-1912), 1877-87 видавав газету „Одеський Вїстник“; як одеський міський голова (1878) багато зробив для нар. освіти, збудував Публичну Бібліотеку, тощо.

Зелений Клин, укр. колонія на Далекому Сході Азії, над Тихим океаном, 1 міл. км.². Край переважно гористий (Сіхота Алія, Станові гори); більші низи лежать над ріками: Амур, Кур, Зен, Бурей й Усурі. Підсоння досить суворе, але вогке, монсунове. Зимові віюти півн.-зах. холодні та сухі вітри; літом півд.-схід вогкі. На півночі З. К. тайґа (шильковий ліс), перемежана торфовищами, на півдні великі листкові ліси. Ґрунти З. К. підзолисті, на півдні врожайні. Копальни: золото, залізо, вугілля. Мешканців б. 1 міл., в тім українців 30%, москалів 52%, корейців 7%, сибірських тульців 6%. Гол. заняття населення зернове хліборобство та випас худоби. Промисловість щойно починається. З. К. є частиною Далекосхідного краю. Гол. місто у при-

Зевс (бюст у Ватикані).

Зебра.

Зебу.

стань Владивосток, інші важливі оселі: Благовіщенськ і Хабаровськ.

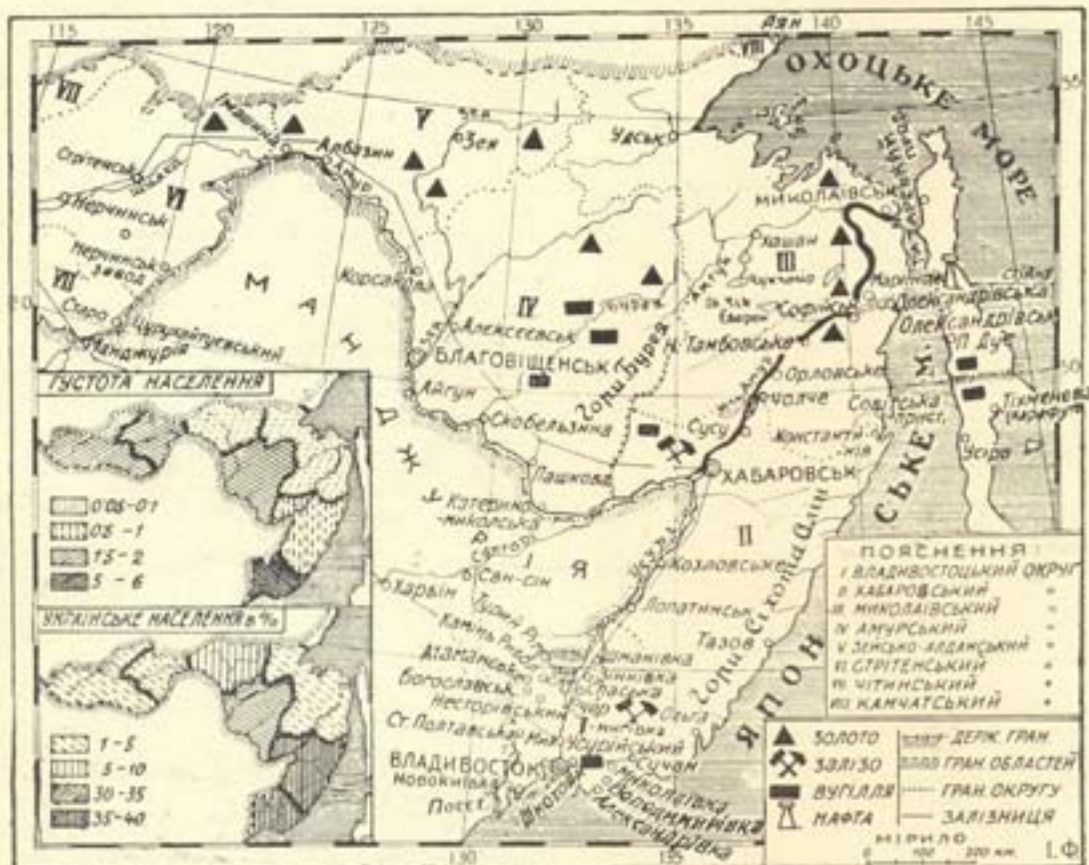
Зелений острів, Ірландія.

Зелений ріг, гл. Кап Верд.

Зеленогорський Федір, рос. філософ (1839-1908), проф. унів. в Харкові. М. ш. розвідки про Сковороду, про філософію І. Шада та історію катедри філософії на харківському унів.

разом із шведами проти Москви; 2) Леон, * б. 1830, † 1900, лікар, родом із Кременчука, 1862 за участь у політ. гуртках „малоросійського напрямку“ замкнений до Петропавлівської в'язниці в Петербурзі.

Зеленушиця, зреловустка (*Ancylostomum duodenale*), червачок із гурта нитяків, жовтавий, б. 2 см дов., з дилонікуватим ротиком, з 6-ма гачками; вгризається

Зелений Клин.

Зеленогорський рукопис, чес. підручкова пам'ятка, нібито з XI в., найдена 1817 Позефом Коваржем у Зеленогорському замку б. Непомука; містить у собі суд Лбуші над братами, перекладений на укр. мову Ст. Руданським.

Зеленоочка (*Chlorops*), маленька двокрила комашка (мушка), замітна зеленими очима; її личинки живуть у стеблах збіжжя, гол. пшениці й нерідко спричиняють великі шкоди.

Зеленський, 1) Дмитро, полк. лубенський, 1708 пішов за гетьманом Мазепою

Зеленоочка.

в стінку тонких кишок людини й висмоктують кров; коли дуже розмножаться, спричинюють небезпечне, а навіть смертельне недокров'я. Жити мабуть у землі, бо хорують на неї люди, що працюють на земляних роботах (тунелі, рудокопи).

Зеленче, с. у Тербовельському повіті в Галичині, б. 1912 відкрито тут велике тілопальне вандальське погребнице II-III в. по Хр. та два скарби киниккої доби X-XI в.

Зеленчук, Малий (118 км.) і Великий (123 км.) лівобічні притоки Кубані.

Зелінський Карло, видатний укр. актор і дир. власного театру в середині XIX в., родом шляхтич із Київщини. Ще 1814 грав у поль. театрі у Львові, потім склав вла-

сну трупу, на південній і лівобережній Україні та в Криму, одну з крапих у цілій Росії. Виконував комічні укр. ролі.

Зело, зяля, зелеста рослина; рослина, яка не має дзеревілого біла й тому воно за життя знич. зелене та на зиму гине. Зела є одиорічні, дворічні й тривалі з трітнім коринком, бульвою або цибулею.

Зеля, (тепер Зіляр) м-о над р. Іріє, у Понті, славне перемогою Цезаря (48 до Хр.), який змістив про неї словами „Veni, vidi, vici“ („Я прийшов, побачив і переміг“).

Зеланд, 1) (Sjælland), вл. Зеланд, найбільший і найважливіший із островів Данії відділений Сундом від Швеції, разом з прибережними островами 7.515 км.² і 1.350.000 меш., гол. м-о Копенгага; 2) (Zeeland), півд.-зах. провінція Нідерландів на врожайних островах при устї Скальди.

Зельман, ім'я, згадуване в укр. нар. піснях („Де, Де Зельман“), належить іст. особі, жидові Зельманові Вольфовичеві, синові убогого дрогобицького кушіра Вольфа, що був 1740-53 фактором старостина Тарновської і начальником жид. кагалу в Дрогобичі. З. (від Zollmann — митар) арендував старостинські доходи: пропінцію, млина, солярні, філярки та села дрогобицького староства. Уславився своїми надужиттями й алочинствами, за які й стито його 1775.

Зельот, (гр.) загорілець, палкий навернений (на нову віру).

Зельоти, 1) неприємна юдейська партія сторонників жид. закону й ворогів рим. панування. Отверті виступи їх (як от виступ підчас перепису Квірвія 6-7 по Хр. або повстання Юди Галілеянина) кінчилися невдачно, тоді ховалися терору (вбивство архисерея Йонатана за його ніби приятельство з Римом). З. підтримували серед народу непримиреність і тим прискорили фатальний кінець жид. справи. 2) клерикальна партія у Царгороді XII-XIV вв., що ставляла інтереси церкви, вл. своєї партії понад державні, стоячи за невмішування держави в церк. справи. Сторонниками з. були неосвічені черці й збаламучений ними темний люд. Для осягнення своїх цілей з. не цуралися й отвертих бунтів, а захопили владу в руки, всякими способами нищили своїх супротивників.

Земанчик Іван, укр. природознавець, родом із Закарпаття, 1786/7 ад'юнкт вищої математики на унів. в Будапешті, 1787-1804 проф. львівського унів., де викладав по укр. математику й фізику в Studium Ruthenicum (Укр. Інституті), а по латині експериментальну фізику, 1796 декан філ. відділу, 1803-4 ректор; від 1805 проф. краківського унів.

Зем'яля, півд.-схід. частина Латвії.

Земельна рента, гл. Грунтова рента.

Земельна справа, земельне питання, всі події й заходи, зв'язані з володінням землі різними класами, чи групами суспіль-

ства, та з приспособленням ґрунтів до різної продукції. Таким чином з. с. охоплює питання: а) про форми володіння взагалі (власність особиста, родина, родова, кооп. колєктивна, публічно-правна, аренда); б) про земельний устрій, себто про розподіл землі між сусп. групами й боротьбу між ними за посідання землі (земельні реформи); в) про землевпорядження; г) про поліпшення ґрунтів (меліорацію); ґ) про впорядкування відносин між сусідніми господарствами (сервітути). У вузькому, щоденному значінні під з. с. розуміють у нас дві перші точки (а і б), гол. другу.

Земельний Банк Гипотечний, укр. акційний банк у Львові, заснований 1910. Акційний капітал 5 міль. зол., акції по 100 зол., майно б. 800.000 зол. Агенція в Станіславові. Директори: 1910-30 Олександр Кульчицький, від 1930 Володимир Сингалевич.

Земка Тарас, укр. письмен., XVII в. ігумен богоявленського київ. монастиря, славний проповідник печерський і друкар; учився за кордоном; поклясаний до київ. Лаври, став учасником Печерського гуртка, особливо визначився в видавничій діяльності; +1632.

Землекопниця, гл. Екскаватор.

Землемір, геодет, знавець вимірювання земельної поверхні та зображення тих вимірів рисунком на відповідній карті.

Землеплив, соліфлюкція, дуже повільний, але постійний сповз завітрілого матеріалу по замерзалому підлозжк, наслідком діяння талої води; явище бігунових і підбігунових країн і високих гір у сусідстві снігової границі.

Землетрус, природний струс земної поверхні, що його вихідна точка лежить у якійсь глибині під поверхнею. З. повстає, коли: 1) у твердій корі Землі відбуваються

Землетрус. Зліва: в Сан Франціску 1906. Зправа: в Японії 1891, перервана і пересунута апаро дорога аказує наслідки землетрусу.

дислокаційні процеси — тзв. дислокаційні або тектонічні з.; 2) завалюється підземна порожнеча, витворена руйнуючою діяльністю ґрунтових вод — тзв. заповов з.; 3) наступає експлозивне звільнення вульканічних газів із вульканічного горнища — тзв. вульканічні з. З. передається на поверхню тзв. землетрусними або сейсмічними хвилями. В епіцентрі є сейсмічний рух штовхневий або сукосоричний, і що далі від епіцентру, то він стає хвилястий або ундуля-

торний й З. дуже часті явища на поверхні Землі, річно нараховують їх до 80.000. Найчастіше бувають а тектонічні. Наслідки з-ві дуже різні: пр. творба цілин, дьвиги, западини, пересуви скельних шарів, лопи, звуження та переміщення річок, заникання та творба джерел, спован і асуви авітрілого матеріалу з похилих склонів ітд. Всі явища, зв'язані з з-ми, називають сейсмічними явищами.

Схема землетрусних хвиль: Г. гіпоцентр, Е. епіцентр, 1. місцевий землетрус, 2. близький з, 3. далекий з.

Землін, гл. Земун.

Земліський (Zemlinsky) Александр, визн. австр. модерний комп. і диригент, *1872. Опері: „Флорентійська трагедія“, „Карлик“; симфонії.

Землі, незалежна тижнева газета, виходила в Чернівцях у 1925-26.

Земля, планета нашої сонячної системи, третя з черги щодо віддалі від Сонця. Серед відстань Землі від Сонця — 149,5 мільйонів км. З. — це куля сплюснена на бігунах, — ротаційний еліпсоїд. За повнітнім обчисленням рівніковий промінь Землі $a = 6.378,4$ км., половина оборотової осі, $b = 6.356,9$ км. Обвід рівника — 40.076,025 м. 1° обводу Землі рівняється кругло 111 км. Поверхня З. — 510.082.000 км. ^{2} За півнітним званням із тух 510 мільйонів км. ^{2} , 360 мільйонів км. ^{2} припадає на море (71%), а 149 мільйонів км. ^{2} на сушу (29%) так, що простір суші до простору моря на земній кулі відноситься як 1:2,4. Найбільша висота на суходолі 8,882 м., найбільша глибина моря 10,793 м. Середня висота суходолів 820 м., середня глибина морів 3,700 м. Об'єм З. 1,083.200.000.000 км. ^{3} . За повнітніми обчисленнями Кріґар-Менцеля З. 5:52 рівнів тязка від водної кулі тої самої величини. Вага З. — 6 квадриліонів кг. Простір нутра З. можна говорити тільки адогадно, бо найбільша глибина, до якої люди докопалися, рівняється ледви $1/1000$ проміння Землі, але температура лив і води гарячих джерел дозволяють приймати дуже високі температури в нутрі З-ї. Сонячне тепло проникає у глиб кори З-ї на 20 м. (у тропіках до 6 м.), за тою глибиною йде смуга постійної температури, а за нею далі до нутра З-ї температура а глибиною зростає, хоч і не скрізь однаково. Тверда кора З. або тяз. літосфера складається з матеріалів, що їх в. т. — 26 — 28, а що серед. густина цілої З. є 5,5, то густина самого нутра мусить бути вища від серед. густоти, відсіть теж і назва для ядра З. — барисфера. Думки вчених про матеріальний склад нутра З. дуже поділені. Одні (Віхерт) уважають, що нутро З. — металева куля завгубки на 10.000 км., а густотою 8, оточена скельним плащем на

1.500 км. завгубки з густотою 3. Цей плащ складається а 100-200 км. грубої твердої кори і з 1300-1400 км. грубої магматичної смуги. Температура ядра З-ї повинна мати 3000-4000°. Доказом на такий склад нутра З-ї має бути перемішування землетрусних хвиль, які у глибині 1500 км. нагло міняють свою швидкість. На думку Арренія, нутро З-ї складається а ядра 12.000 км. завгубки, аложеного з заліз., які все-ж при тамошніх відношеннях тиснення заховуються так, як цінкі тіла. Тверда кора З-ї 40 км. завгубки і спочиває на 100-200 км. грубій магматичній смугі. Не бракує в півнітній науці й такої думки, що ядро З-ї зовсім цінке та тверде. Найпопулярніший погляд такий, що наша З. складається а таких смуг: 1) цінкої наверхньої поволочи — твердої кори; 2) смуги пластичних тіл; 3) смуги густо-плавної магми; 4) смуги дійсних течовин; 5) смуги звичайних газів; 6) смуги газів у позакритичному стані; 7) смуги одноатомних газів, що саме творять ядро З-ї. Ця гіпотеза погоджується найкраще з найбільше поширеною тяз. небулярною теорією про повстання З-ї (гл. Космогонійні теорії).

Земля і Воли. 1) орган Укр. соц-дем. партії, тижневик, виходив 1906 у Чернівцях, 1907-12 у Львові під ред. Вол. Ленинського. Відновлений пізніше як популярний орган УСДП, виходив у Львові 1919-24, в 1919-20 при ближчій участі Вол. Дорошенка; 2) орган комуністичної партії Зах. України. Виходить від 1924. В 1928 через розкол партії виходив у двох виданнях — як орган ортодоксальної течії (меншості) і як орган тяз. „шумськїстів“ (Турицький, Василько).

Земляний горіх (Arachis hypogaea), стручкова рослина, замітна тяз, що заплінені цвіти втягає в землю, де вони дозрівають так, що дозрілі овочі, тяз горіхи, викочують мов картоплю. Зернята з. о. мають до 50% товщю, через це його плекають не лиш у батьківщині, серед Африки, але загально у гарячих краях, а також і в півд. Україні.

Земляний горіх: 1. горіх в обороті, 2. його зерно, 3. переріз горіха.

Землянка анічайна, гл. Жаба.

Земмельвайс (Semmelweis) Ігнац, нім. лікар-гінеколог (1818-65), відкрив причину пологових гарячки та перший завів у поліклінічці відзаражування (дезинфекцію).

Зем(м)ерінг (Semmering), альпійський проємик на границі Австрії й Сирії, залізниця а 15 тунеллями, чудової красици.

Земна смола, гл. Асфальт.

Земний віск, гл. Віск.

Земний газ, газ, що добувається сам із землі, адебільша в околицях копалень нафти; складається з метану й ін. вуглеводнів; уживається до опалювання й огріван-

ЗЕМНА КУЛЯ

ЗАХІДНЯ ПІВКУЛЯ

СХІДНЯ ПІВКУЛЯ

МІРИЛО
1: 190000000

Українська Академія Наук

ня „карбуруваний“ до освітлювання. Металевий а. г. самоzapальний (Баку), дав при- від до богопочитання вогню.

Земний олій, гл. Нафта.

Земноводна тварина, гл. Земноводні.

Землеріт.

Земноводні (Amphibia), громада тварин звич. вкритих нагою вогкою шкірою, зі слабо розвиненим кістяком; серце у них із нерозділеною коморою (шлуночком), наслідком чого кров не окиснюється нікелід і тому теплота крові низька, а теплота тіла значно залежна від середовища. Віддиhaють легевями; часово, замододу, або й ціле життя також і являми, крім цього й цілою шкірою. Розвиваються з яєчок, звич. у воді; молоді й будовою і виглядом нагадують риби: видовжені, без ніг, із гарно розвиненими зявками та з широким плавцем на довгому хвості; вони звільна перемінуються у доарлі тварини. Розрізняємо: 1) панцирні а. (Stegoccephala), що жили в давніх геол. добах і з вигляду нагадували ящірки; 2) безногі а. (Arota, Gymnophiona), довгі, вальдеваті, живуть у вогкій землі або в воді в підрівникових краях; 3) хвостаті а. (Urodela, Caudata), видовжені зі слабо розвиненими ногами й довгим плавним хвостом; помітні: тритон або іриди, саламандра, протей, сирена й ін.; 4) безхвості або жаби, гл. Жаба.

Земпах, м-о в Швайцарії в цірхеському кантоні; 1386 перемога швайцарців над австрійцями, що поклала край австр. пануванню (легенда про подвиг Вінкельрїда).

Земпер (Semper) Готфрїд, нім. архітект (1803-79), збудував театр у Дрездені, Кенсінгтонський музей у Лондоні, політехніку в Цірху, Надворний музей та ін. у Відні, написав низку цінних теоретичних праць.

Земство, популярна назва тзв. земських установ, себто установ місцевої самоупра- вля, заведених у колишній Росії 1864 і вкорочених у правах 1890. Земські установи склалися з повітових і губерніяльних земських зібрань та вибраних ними виконавчих органів — управ. Членів (глас-

них) повіт. зборів вибиран кожний стан: дворяни, міщани й селяни — окремо, при чому виборці перших двох станів мусіли мати відповідний мажоритарний ценз і вибирали гласних безпосередньо; селяни вибирали тільки кандидатів, по одному від кожної волости, а зпоміж них уже губернатор призначав гласних. Гласних до губерніяльного зібрання даної губернії вибирали зпоміж себе члени поодиноких повіт. земських зборів цієї губернії. Земства орудували місцевими справами — господарськими, справами нар. освіти, нар. здоров'я, шляхів, тощо. Догляд над земствами належав губернаторові, який міг спинити виконання рішень а. управи, якщо вважав його за незаконне або недоцільне. Гроші на свої потреби добувало з. а податків (тзв. земських) і підприємств. З. має за собою великі заслуги для поширення нар. освіти й культури. Перед світовою війною земства лінобережної України об'єдналися в окремий союз. На Правобережжі земство введено аж 1911. За Центральної Ради земські установи адемократизовано й перейменовано на „народні“.

Земські начальники, рос. судово-адмін. урядовці, призначували губернатором, адебільшого зпоміж заможного дідичного дворянства, й затверджували міністром внутр. справ; заведено 1889 в часі реакції Олександра III замість виборних мирових суддів, для насадження на селі твердої влади; знесені за революції.

Земські собори, зібрання представників держ. станів моск. царства в XVI-XVII вв., яке мало дорадчий характер. З. с. — повстали а потреби зміцнити й об'єднати центр. владу. Спочатку, в XVI в. учасниками а. с. були самі вищі урядовці та вище духовенство, описали в XVII в. беруть у них участь виборні представники духовенства, купецтва, міст та землі. Скликувані до Москви в важких чи взагалі важких хвилинах держ. життя, мали а. с. вел. авторитет. Скасував Іх Петро I.

Земські суди, самоврядні шляхетські суди в Польщі. В судах вибраних шляхтою судди та підсудок судили всі цивільні, передовсім мажоритарні справи. В а. судах вели книги протоколів, тзв. акти земських судів. З. с. поширилися з Польщі по всім укр. землях Корони й Литви. В коз. державі Іх місце зайняли полкові козацькі суди.

Земун, Землін (Zemlin), торг. м-о в Слизьонії, 19.000 меш.

Зенд, ал. — похснення, 1) Зенд-Авеста, гл. Авеста; 2) мова, гл. Іранські мови.

Зеніт, (араб.) точка перетину пряму місця обсервації з небесною кулею, себто, точка неба саме над нашими головами.

Зенітальний, той, що знаходиться біля пріврівникової смуги.

Зенненфельдер Альоїс, нім. музикант (1771-1834), винахідник потної літографії.

Зенодот із Ефесу, гр. граматик (б. 325-

260 до Хр.), 1. завдувач александрійської бібліотеки, упорядчик книг Гомера й ін. поетів.

Зенон, ім'я гр. філософів: 1) З. із Елєї, 500 до Хр., учень Парменіди; старість у дує школи елеатів дає докази, що рух, многість та подільність предметів цього світу неможливі. Загальною відомий його доказ із Ахілем і черепахою проти можливості руху; 2) З. з Кітіона, основник школи стоїків; між 340-265 до Хр.; вихідною точкою для нього є філософія Геракліта. В межах етики ставить він ідеалом чесноту, все ін. для нього байдуже. Мета життя це відсутність пристрастей (апатія) і спокій душі; цитати з його творів находимо також в ст.-укр. збірниках; 3) З. з Сидону, *150 до Хр., прихильник Епікура, учитель Цицерона й Аттика; 4) З. з Гарсу в Кілікії, стоїк із III в. до Хр., вивч. учень Хрисіппа з м-а Сольї в Кілікії.

Зенон, схід.-рим. цісар 474-491, вів боротьбу із схід. готами.

Зента (Zenta), югосл. місто над дол. Тисою, 31.000 меш.; 1697 перемога австрійців над турками.

Зерінг (Serling) Макс, нім. економіст, *1857, проф. унів., дир. „Інституту для розслідув. колонізацій“ і член кураторії „Укр. Наук. Інституту“ в Берліні; авторитет у справах земельних узагалі й аграрної політики та колонізації зокрема.

Зеркало, 1) гл. Дзеркало; 2) гал.-укр. гумористичні часописи у Львові: 1-й виходив за ред. Корнела Устимювича 1882-1886 (у 1884-5 під назвою „Нове Зеркало“) при співробітництві І. Франка, В. Коцюбовського, В. Масляка й ін.; 2-й у 1889-93, видавав Кость Паньківський, при участі Е. Олесницького й ін.; 3-й, видавав Осип Дембицький 1906-8.

Зерікав(а) Адам, укр. учений XVII в., православ. монах у Чернігові, родом німець лютеранин із Кенігсбергу, автор полемічного лат. твору про походження св. Духа.

Зерно, одностатевий плід травянистих рослин, в якому плодові оболонки зростаються з насінними; також насіння ін. рослин і загалом маленька грудочка. Гл. Насіння.

Зерноід (Larva-Vruchus), жучок, якого личинка живе в зернах стручкових рослин; дуже шкідливий: а. гороховий (L. pisi), а. сочевичний (L. lentis), а. бобовий (L. graminis), їх личинки роз'їдають насіння дотичних рослин.

Зерно пророка, гл. Кефір.

Зеро, гл. Нуля.

Зерон Микола, укр. письмен., *1890, проф. літ. у київській ІНО, майстерним перекладчик рим. поетів („Антологія“, „Камена“), і поет, історик літератури („Нове українське письменство“), критик: „До джерел“, „Від Кулі-

ша до Винниченка“; численні переклади та передмови до видань різних письменників.

Зерцало Великое (Велике Дзеркало), збірник оповідань-легенд, що появилася в Україні (у виїмках) у XVII в., як переклад із поль. твору „Zwierciadło Wielkie“, друкованого від 1612 знов як переклад із лит.

Magnum Speculum Exemplorum, що його видавали суїти багатов разів від 1603 чи 1605 як доповнене і поправлене видання Speculum Exemplorum (1266 оповідань легендарного характеру), що вийшло б. 1480 в Голландії. Цей збірник мав вел. вплив на укр. письм. XVII і XVIII вв. та на укр. усну словесність.

Зета, (гр.) шоста буква гр. абетки.

Зефір, (гр.) гр. бог вітру; лагідний і теплий зах. вітер, легіт; легка ткачина.

Зецер, (нім.) складач у друкарні.

Зен, ліва притока Амура, 1,230 км. дов.

З'єдинені Держави (Північної) Америки, (ЗДА) United States of America, разом 7.997.000 км.² і 120 міль. меш. Здовж бережжя Тихого океану пробігають молоді, зморшкові Кордильєри, а саме пасма: Прибережні гори (3.530 м.), Каскадові гори (4.403 м.) і Скелісті гори (4.410 м.), розмежовані одні від одних Каліфорнійською долиною й високоположеним Великим Басейном. Далі на схід тягнеться височина, що опадає легко до басейну Міссісіпі, врешті рівнобіжно до берега океану тягнуться старі знищені гори Аппалачі (2.044 м.). Ріки здебільша пливуть до Мексиканської затоки, частинно до Тихого та Атлантийського океану. ЗДА можна поділити на такі кліматичні смуги: 1) вузька півн.-зах. приморська смуга океанічна-поміркова; 2) дещо ширша півд.-зах. смуга й півострів Флоріда, півтропічна; 3) великий Басейн степово-пустинний; 4) степова частина між Міссісіпі й Кордильєрами; 5) на схід від Міссісіпі та Аппалачів океанічна — поміркована. Щодо рістні ділюмо ЗДА на 1) півн.-східній листястий ліс, 2) півд.-східній частина, півтропічна, вічно зелена, 3) між 90°-95° довжини прерія-степ; 4) далі на захід півн. пустиня Плас; 5) шмільковий ліс Кордильєри; 6) на півн. західі листястий ліс; 7) на півд.-зах. вічно зелена рістня. За останні 400 літ зменшилася лісова та степова звірина, а поширилася европ. домашня звірина, що її тут не було. Тубільного населення індіан, у ЗДА нині всього 250.000 (0.2%), а влітком 11 міль. негрів, населення ЗДА це европ. колоністи. Зразу колонізували територію ЗДА французи, еспанці та голляндці, але зав'язок нинішнім ЗДА дали англ. колонії, засновані 1589-1713 між Атлантийським побережжям і Аппалачами. Коли ж

М. Зеро.

Зерноід. 1. гороховий, 2. гороховий подриваний з-м. 3. з. бобовий, 4. (згорі) його гольова в побільшенні.

Англія почала дуже обтяжувати колоній податками та митами, 13 колоній проголосили 1776 себе незалежними. Цю незалежність після визвольної війни мусіла Англія визнати 1782, віддаючи ще й територію аж по Міссісіпі. Так утворилися ЗДА. 1787-1803 поширилася територія ЗДА далі на захід на тав. Луїзіану (колись есп., а тоді фр.), 1819 відкуплено від Іспанії Флориду,

том є Куба, від них залежить Домінікана, Нікарагуа, в меншій мірі майже вся Америка (без Канади). Нині ЗДА є світовою сількою. Значиня ЗДА завдячують своєму багатству. З їх населення лише 26% займається сіль. господарством, 34% промислом і 27% торгівлею. Все ж сіль. господарство має велике значиння: 19% пов. є під ріллею, 30% під пасовищами, 36% під лісом.

З'єдинені Держави (Північної) Америки.

1845, 1848 і 1853 від Мехіка забрано Техас, Нью-Мехіко, Юте й Каліфорнію, 1842 і 1846 на півн. зах. і сході (Орегон, Мейн), усталено кордон із Канадою, отже територія з 1 міль. км.² 13 первісних держав (1776) зросла за 75 літ увосьмеро. 1863 скасовано невільництво, а ЗДА перестають бути сіль.-госп. країною й розвиваються в промислово-капіталістичну, а згодом, імперіалістично-колоніальну державу; 1867 купують у Росії Аляску, 1898 забирають від Іспанії Сендіч, Філіппіни та Порторіко, 1907 обсаджують смугу Панамського каналу. В часі світової війни стали ЗДА на боці Антанти, але територіальних здобутків не мали, версальського миру не ратифікували й до Союзу Народів не вступили, зате звернули свою експансію на Тихий Океан та Півд. Америку. ЗДА мають ще кілька малих острівців (Вірджин-айленд, Гуам і Тугула) так, що разом колонії ЗДА дають 1,856,300 км.² і 13,570,000 меш. Впливи ЗДА сягають дуже далеко: під їх протектора-

Управління пшеницю, овес, кукурудзу, тютюн, бавовну та цукрову тростю. ЗДА дають у міль. соти: пшениці 237, ячменю 58, вівса 173, кукурудзи 708, бавовни 27-7, тютюну 5-6. Плекають у ЗДА в міль.: коней 15, рогатої худоби 58, свиней 53, овець 42. Але найбільше багатство ЗДА в копальнях (Апалачі, Каліфорнія). Вони дають у міль. сотнарів: вугілля 5,450, залізної руди 688, міді 8-6, алюмінію 7-5, олова 8-8, цинку 5-6, срібла 1,894 т., золота 71 т., 1,440 міль. гектолітрів нафти. На цьому й основується велика промисловість ЗДА: вони дають чавуну 372 і сталі 457 міль. сотнарів (43% світової продукції), 57% усіх машин, 70% усіх гумових і шовкових виробів, 90% усіх авт світу. Вивозять ЗДА фабрикатів 41%, промислових сирівців 28%, півфабрикатів 13%, споживчих продуктів 11%, споживчих сирівців 5%, усього вивозу. Головні продукти вивозу: бавовна, збіжжя, нафта, залізні вироби та машини. Гос. продукти вивозу: шовк, цукор, кава, каучук. Торг. флоту мали в 1928 14-6 міль.

т. бруто. ЗДА торгують найбільше з Канадою, В. Британією та Японією. Внутрішні засоби комунікації шораз країні. Батих доірг мають ЗДА 4 мїл. км., 52 км. дов. на 100 км.; авт 22 мїл. на 28 мїл. авт цілого світу; залізницї ЗДА мають 404.000 км. дов.; телеграфїчних лїній 396.000 км. дов.; телефонїчних апаратів 1-7 мїл. 87% населеннї ЗДА европ. походження, а саме: 22% англ., 22% нїм., 16% ірл., 10% слов., 7% іт., 6% сканд. ітд. За час 1820-1920 Европа дала 33.800.000 колонїстів, в тому 5.530.000 з Нїмеччини, 4.370.000 з Ірландїї і 3.975.000

Економічна карта У'єднаних Держав Аме рики
1. горішне число на білому полі подає продукцію ЗДА в мїл. тон, довшнє число — процент, відношення до світової продукції, 2. З. продукція в тонах, 4. прод. в гранах, 5. кількість автомобілів в м.л., 6. кількість авт. опом у мїліонах.

з Англії. Особливо сильний приплив був у 1881-1920: 38.500-88.000 річно. Від 1790 населення ЗДА зросло в 30 разів. Багато їмїгрантів американїзувалосї. Нинї є там англоам. 68% ірл. 6% нїм. 7% слов. 3% (укр. 0-3%), жид. 2-5% іт. 2% і муришї 9%. Рел. склад дуже мїшаний; найбільше католикї; 25 мїл., далї їдуть баптисти, методисти, англїканцї в 150 різних сект. Густота населення дуже рївно; найбільша в промисловїй півн. схїд. частинї, найменша в гористому півночн. заходї. Дуже велике скупчення населення є по мїстах, бо ЗДА мають 10 мїст із населенням понад 1 мїл., разом із 26 мїл. меш. і 79 мїст з населенням понад 100.000 меш., разом 15 мїл. меш. Але загалом ЗДА багато рїдне заселенї, нїж Европа, все ж через недостачу рївнякї збуту вони мають у 1931 р. 8 мїл. безробітних, а їмїграція обмежена вже від 1921. ЗДА є федеративною державою з 48 республїк, що мають шївласнї парламенти. На чолї ЗДА стоїть року самоуправу (окремїшня конституція, президент, вибраний на 4 роки. Він має досить великї права, особливо в призначуванні вищих урядовцїв і секретарїату (мїністерства). Законодатних палат двї: кон-

грес із 435 і сенат із 96 членів. Вїйськова служба необовязкова; вїйська 150.000, воєнна флїота 1.450.000 т. бруто і 94.000 залогї (найбільша в свїтї). Гол. мїсто Вашингтон.

Зеленський Віктор, поль. комп. (на фортепїан, для спіану, багато композицій на укр. теми), *1854, перекладав на фортепїан укр. нар. піснї.

Зелінський Тадеуш, видатний поль. клас. філософ, зі свїтовим їм'ям, *1859, перекладач творів клас. авторів на рос. мову, родом із укр. шляхти з Київщини, до 1921 проф. Петербурзького унїв., тепер проф. унїв. в Варшаві; зі симпатїєю ставлятьсє до укр. культ. руху.

Земонїг Маовецький, поль. князь, володїв Жидачївською землею, яку дїстав від Ягайла; заступав Ягайла при облозі полякамн Луцька 1431.

Земляковський (Ziemialkowski) Флорїан, гал.-поль. полїтик (1817-1900), від 1840 проф. львїв. унїв., 1867 посол до гал. сейму й австр. парламенту, 1873-88 мїністер для Галичини; ворог українцїв.

Зенкевіч Ромуальд, білорус. етнограф і педагог (1815-68), видав першу збірку білорус. пісень, описував археол. пам'ятки.

Зкидонатїл, єресь із XV в., мала вплив на розвиток укр. письменства. За батька її вважають жиди Схарїю, що 1471 прибув із їв. Михайлом Одельковичем до Новгороду Лит. З. відкидали талмуд і повертали до ст. завїту, вчили, що Месїя ще не прийшов та що треба держатисє Мойсєєвого закону.

Збїлкенїч Миколай, гал.-поль. полїтик (1825-87), родом українець, посол до гал. сейму й до парламенту, 1880-86 гал. маршалок крайнїй.

Зїгмунт Старий, З. Август, гл. Жїгмонт.

Зїгота, (гр.) перїсна клітина, що повстала наслідком сполуки яєчка з заплідним.

Зна, коєюкїсть, стрїбїям, неправильне положення ока, коли тїл. лїнія зору спрямована не на предмет зору, а відхиляється від нього і то знич. направо або наліво, рїдне вгору або вдолнну. Найчастїше бачимо з збїжний (s. convergens), коли око звернене до носа, та з розбїжний (s. divergens), коли око звернене до скранї. З. дїльно, з огляду на їх походження (етїологїчно) на: 1) з звичайний (s. consociatus), коли око в усіх напрямках свобїдно рухоме, та 2) з паралїтичний (а поражений), коли рух ока в деяких напрямках обмежений. Знич. з. можна усунути оперативннм, часом досить відповідних шклїв; паралїтичний з. вимагає лїчення тїлї недуги, яка його спричинила.

Зна, журнал сатири та гумору, виходить двїчі на мїсць у Львовї від 1924.

Зизанїй, 1) З. Лаврентїй (Тустановський), автор першого церк.-слов.-укр. словника (1596) й церк. слов.-укр. граматики (1596), Катехизиса (1626) і т. д., педагог, поет-міст, проповідник, перекладач і редак-

тор. Від 1612 священник, а потім і протоєрей у Корні на Волині; азанав переслідувань від поляків, які зруйнували його церкву й його самого пограбували; в 1620 прибув до Києва, де пристав до наук гуртка св. Плетенецького; 1627 в Москві, де його заздозрили в неправовірстві й наклад катехизису записки, так, що він поширився тільки в рукописах і мав особливий успіх серед старообрядців; 2) **З. Стефан**, учитель львівської братської школи (1591), потім дидакал виленської братської школи, видатий проповідник проти унії й рим. церкви. Писання С. З. містить багато матеріалу про укр. життя XVI-XVII вв.

Зимаза, (гр.) етим. виділований клітинами дріждзків, спричинює алькогольне шумування цукру.

Зимно, село б. Володимира Волинського, славне своїми пам'ятками: 1) Святогорським Спаським чоловічим монастирем, що його начебто заснував іще Володимир Св.; 2) печерами, побудованими на арках кийв.; 3) церквами: св. Василя з XII-XIII в., св. Василя, мабуть із XIII-XIV в., Успенською з кін. XV в.

Зимокровні (тварини), ст. назва риб, земноводних і плазунів тому, що в них кров холодніша, як у птахів і ссавців.

Зимовий похід, похід у глибину України, який зробили після тав. Любарської трагедії рештки найкращих частин армії УНР під командою ген. Омеліновича-Павленка, перебівши через днікинський і більшовицький фронт та перебувши в боях з більшовицями цілу зиму й весну аж до офезивни от. Петлюри на Київ весною 1920.

Запорозький зимовник.

Зимовник, житло запорозького козака поза Січчю підчас зими; козак, що зимував у такому а., звався зимовчаком.

Зирини, фінський народ понад 200.000 людей, мешкає півн.-схід. Росію й півн.-зах. Сибір. Висока й руська. Більшість а. об'єднана в Зиринській автономній області.

Зиринська область, гл. Комі.

Зита, жінка останнього австр. цесаря Карла I-ого, *1892, з родини Парма, вт. вітки Бурбонів.

Зібель (Sybel) Гайнріх, нім. історик (1817-95), основник журналу „Historische Zeitschrift“ (1859 і т. д.), автор основної праці про заснування нового нім. цесарства.

Зібер Никола, укр. економіст і статис-

тик (1841-88), син українця й швайцарця, приятель Драгоманова, член кийв. „Громади“ й Півд.-зах. відділу геогр. Т-ва в Києві, на доручення якого склав програму для збирання статистично-еков. відомостей. Брав участь в основанні першої споживчої кооперації на Україні, заснованої в Києві укр. Громадою. Перший укр. марксист і взагалі перший марксист у Росії; 1873-75 доцент кийв. унів.; по звільненні Драгоманова виступив із унів. й оселився в Берні в Швайцарії. Праці: „Споживчі товариства“, „Нариси першої екон. культури“, „Д. Рікардо й К. Маркс“ та ін.

М. Зібер.

Зібрт (Zibrt) Ченек, чех. історик культури, *1864, проф. історії культури на Карловім унів. в Празі, надзвичайний член чех. Академії Наук, дійсний член НТШ, визначний чех. бібліограф та етнограф (видаєць журналу „Cesky lid“).

Зіверс (Sievers) 1) Вільгельм, нім. географ (1890-1921), дослідник Півд. Америки, автор і видаєць 6-томового підручника географії (Allgemeine Länderkunde); 2) Едуард, нім. германіст і фонетик, *1850, автор знааного підручника фонетики.

Зігель Федір, рос. словознавець, *1845, проф. історії слов. законодавства на варшавськ. унів. й дир. варшавських вищих жіночих курсів.

Зігурдсон (Sigurdsson) Йон, ісландський письмен. і держ. діяч (1811-79), борець за відновлення автономії Ісландії та її парламенту.

Зігфрід, герой нім. саг, поем і 3-ої частини опери Вагнера „Перстен Нібелюнгів“.

Зідекум (Südekum) Альберт, нім. соціал. політик і письмен., *1871, знавець комунального господарства, 1916-20 нім. міністер фінансів; прихильник укр. народу, член відділу „Нім.-укр. Т-ва в Берліні“.

Зікінген (von Sickingen) Франц, нім. лицар (1481-1523), приятель Гуттена, що прихилив його на бік Лютера; склав план знищити владу окремих князів у Німеччині й утворити одну державу з одним володарем на чолі; загинув у боротьбі з Союзом князів.

Зілинський Іван, укр. лінгвіст, *1879, професор укр. мови на унів. в Кракові, дійсний член НТШ, дослідник укр. говорів, фонетик. Найважливіша праця: „Пробя упорядкування укр. говорів“.

Зільберфарб Ізраїл, ген. секретар жид. справ за Центр. Ради.

Зіма Лука, сербо-хорв. філозоф (1830-1906), родом словінець, праці з граматики, метрики (нар. серб. пісні в порівнянні з ін. слов. піснями), стилістики, синтаксис сербо-хорв. мови (в порівнянні з гр. мовою) та діалектології.

Зиммель (Simmel) Георг, нім. філ. (1858-1918). „Проблеми філ. історії“, „Філософія гроша“, „Соціологія“, „Кант“, „Гете“.

Зиморович, ім'я братів, польс. поетів: 1) Шимон (1604-29), перший видавний польс. лірик, написав „Roxolanki“, де відбився вплив укр. нар. пісень; 2) Юзеф Бартомеєв (1597-1682), писав багато на укр. теми, поема „Pamiętka wojny tureckiej“, де виславляє заслуги козаків під Хотиним, збірник поезій „Sielanki nowe ruskie“, „Kozaszczyna“ й паренті дат. історія Львова „Leopolis triplex“.

Зінгер (Singer) Павль, один із найвищих провідників нім. соц.-дем. партії (1844-1911).

Зинці (zupilla), круглий отвір у середині дугівки ока, який знич. представляється нам чорно та змінює свою величину під впливом освітлення: звужується або розширюється.

Зиновать (Cytisus), рід рослин із родини стручковатих; куші з жовтими квітками, ростуть у лісах і на степах, розводяться у садах. З. мітлова (C. scorpiarius), куш вис. 2 м.; з. чорна (C. nigricans); з. українська (C. ruthenicus); з. золота (C. laburnum), високий куш або й дерево з гарними гронами жовтих квіток.

Зиновать мітлова.

Зинов'єв (Радомський), вл. Анфельбави Григорій, рос. більш. діяч, жид. роду, *1883; до 1914 ред. „Вперед“ й „Соціалдемократ“, 1917-25 голова 3-го Інтернаціоналу; 1928, усунений із „політ-бюро“, втрапив вплив.

Зиновій Климентій, еромонах часів гетьмана Мазеви, мандрівний віршопісець; віршування його дає чимало анадбків до пізнання тодішнього життя на Україні. † б. 1727.

Зиновієвськ, гл. Близавет.

Зиньків, 1) містечко на Поділлі над Ушицею; в XV-XVII вв. З. гол. місто зиньківської округи. Славне мист. пам'ятками: оборонним замком із пол. XV в., кат. костелом із 1450, мурованою Троїцькою церквою 1521,

синагогою переходового стилю від готики до ренесансу. З. тепер мале м-ко, 6,5.000 меш.; 2) повіт, м-о на Полтавщині, згадується вперше в 1604;

Зиньків (Поділля), руїни замку зі ст. літографії пол. XIX в.

з 1649 сотенне м-ко, спочатку Полтавського, потім Гадяцького полку; в 1780 став повіт, м-ом Чернігівського намісництва, з 1803 —

Полтавської губ. 10.950 меш.; українців 92,8%, жидів 5,6%, росіян 1,1%; відоме своїми гончарськими виробами і льюльками.

Зиньківський, 1) Василь, рос. психолог, *1882, родом українець, проф. філ. Київ. унів. 1912-19, гол. творця: „Психічна причинність“, „Психологія дитинства“; прихильник емоціоналізму, автор праці про Гоголя, як філософа; в 1918 міністер ісповідань у гетьманському уряді, від 1919 у Білгороді; 2) Трохим, псевд. Звідочот, Т. Певний, укр. писем. (1861-91). Статті в гал. „Зорі“ та „Правді“; збірка „Малюнки справжнього життя“ Сиб. 1889.

Трохим Зиньківський.

Зиньківці, передмістя Кам'яниці Подільського, агадується вже в 1549; тут селилися жиди, коли їм було заборонено торгувати в самому Кам'янці.

Зір, амел, яким приймаємо вражіння світла, бара, постаті та простору; гл. Око.

Зірка, гл. Зора.

Зіс (Suess) Едуард, нім. геолог і палеонтолог (1831-1914), гол. твір: „Обличчя Землі“.

Е. Зіс.

Зічі (Zichy Vasonykeő), мад. графи: 1) Геза, комп. (1849-1929), етюди, опери і т. ін.; 2) Евген, подорожник (1837-1906), досліджував Кавказ і серед. Азію.

Златарський Василь, болг. історик, проф. унів. у Софії, *1866. Праці з ст. болг. історії.

Златая Цѣпь, себто Золотий Ланцюг, ст.-укр. (з XIV в.) збірник перекладних і небагатьох оригінальних поучень, легенд про бібл. особи, історії вселенських соборів, вигань і відповідей про різні духовні та світські справи.

Златовратський Николай, рос. письмен.-народник (1845-1911), „Деревенські будини“, „Устон“, „Крестьяне присяжные“. На укр. мову перекладено оп. „Гетьман“.

Златоніж, м-ко на Черкищині, над р. Цисою; 6,256 меш.; українців 32,5%, жидів 61,7%, росіян 3,8%, поляків 1,2%. Засноване в XVIII в. під назвою Гуляй-Поле.

Златоструй, гл. Золотоструй.

Златоуст, 1) м-о в Уральській області СРСР, над р. Ая; 48.000 меш.; металургічна промисловість; 2) гл. Золотоуст.

Злітняк, склала аложева з оточених річків, спосних крем'яковим або вапняним ліпцем. Ліпце виготовлялося з осадів пророчної води.

Злобин Микола, укр. старшина, *1874. Займав низку різних посад при уряді УНР включно до виконання обов'язків морського міністра. Остання посада — начальник півськ. Морської управи.

Зложені (Composita), гл. Кошичковиці.

Зложжя, в геол.: 1) родовища копални або мінералів; 2) первісне а. якого геол. шари й гірщини лежать ненарушені на тому місці, де натворилися; 3) другорядне а., а якого геол. шари й гірщини переверстовані й переміщені.

Злотий, грошова одиниця Польщі; в старовину ділився на 30 грошів, тепер 100 грошів; теперішній золотий а. містить у собі 0,3226 гр. золота 90 проби; тепер в обігу срібні монети по 1, 2, і 5 ал. та банкноти; в ам. валюті 100 а. — 11:21 ам. долар. (V-1931).

Злочський Теодосій, закарп. письмен., грек. свец. (1846-1926), співробітник закарп. часописів „Світ“, „Новий Світ“, „Карпат“, „Листок“ та мад. „Kelet“, де містив крім невдалих поезій, нар. казки та оповідання.

Змаг, спорт, фіз. вправи, забави та гри, з метою розвинути силу та зручність тіла або перевищити інших в даному напрямку. Поняття змагу існувало вже в старовині (олімпійські гри та змагання греків) і в середніх віках (турніри). Загальне відродження змагу прийшло в 2-й пол. XIX в., спершу в Англії; нині гол. чинником а. стає намагання добути якнайвищий осег, а навіть матеріальні користі, через те часто веде до приблизшення й в тих випадках а., зміцить причинитися до поправи здоров'я, шкодить йому. Звич. розрізняємо три ступені змагу: 1) руханка, зміцє вишколення всіх м'язів; 2) вступ до легкої атлетики; вишколення в бігу, киданні, скоку й плаванні; 3) властивий змаг: а) гуртовий а. — легка й важка атлетика, плавання, товариські забави (футбол, гокей, теніс і т. п.); б) дюбій: бокс, джуджия, шерм; в) прогульковий а.: мандрівництво по горах і долах, їзда конем, колесом та самоходом, в останніх часах також літаками та повітроплавами, веслування; г) зимові змаги: їзда на сангах, саночках, самоджках (ренвольф), на лещетах, тощо й змагові гри, як гавіка на льоді та льодові круглі й ситкілка на сангах.

Змисл, здібність приймати враження особливими приладами тіла: 1) зір, 2) слух, 3) нюх, 4) смак, 5) а. шкіри: а) дотик, б) а. зміни температури, в) а. болю, 6) а. руху й положення членів тіла, 7) а. рівноваги (статичний), 8) а. внутрішніх органів.

Змісне озеро, солоне озеро над Чорним морем б. устя Дніпра; а нього добувають сіл.

Змісний місяць, в астр. час, що його потребує Місяць, щоб повернути знову до точки перетину своєї дороги а екліптикою. 3. м. має 27 д. 5 г. 5 мін. 36 сек.

Змісні вали, нар. назва земляних валів на Україні, гол. в півд. Київщині й Гуманщині, десятки й сотні кілометрів дов., можливо передісторичні; геогр. положення а. в. указує на стратегічне значіння їх у боротьбі а кочовиками.

Зміїв, м-ко над р. Мжею на Харківщині; 6.000 м.; укр. 90:2%, рос. 8:1%. Кош. монастир.

Змії, змія, 1) гл. Гадука; 2) суар'ї в виді змія, від півн. Корони аж до Чумацького Шляху.

Змія, гл. Гадука.

Знаменник, гл. Дріб.

Знам'я, вершок стовпика в цвіту.

Знам'янка, Знаменка, м-ко на Блисавецщині; 9.000 меш.; українців 74:7%, росини 14:5%. П. 1919 зрада от. Григорієва і вислідок того прорив укр. фронту більшовиками на лінії З. — Блисавец.

Знаїна, наук.-популярний і гром. тижневик, виходить у Харкові від 1924.

Знахідний підмінок, (грам.) або знахідник, лат. accusativus, на питання: кого?, що?

Значковий, в укр. армії адютант військ. відділу, пр. значковий курія, полку.

Значковий товариш, азиатий полковий товариш, старшинська гідність у запорозькому війську; а. т. берегли стигів й сотенних корогів. Цю гідність займали пізніше сини полкових старшин; перед зруйнуванням Запорозької Січі в усіх 10 полках було 420 а. т.

Значко-Яворські, укр. шляхетський рід XVII в. З. Я.-ий Михайло (1716-1809), в чернетці Мелхиседек, вихованець жив. дух. Академії, правитель усіх правосл. церков на Україні, захищав тих, що поверталися з унії на православні, покровитель гайдамаків; перекази в'язли а його ім'ям публікацію тав. „Золотої грамоти“ Катерини II; після Колівщини М. З.-Я. був під судом, переведений до Переяславського монастиря, пізніше утралив монастирими в Києві, Лубнях і Глухові.

Знечулення, анестезія, зменшення або цілковите усунення вразливості на біль; бувас: загальне, а цілковитою несвідомістю (гл. Наркоза) й місцеве, без порушення загальної свідомості, що доконується заморожуванням шкіри етером або хлоридом етилю (C₂H₅Cl) або при помочі знечульних засобів, пр. кокаїна, тощо, назваючи ними слизові оболони, або впроркуючи їх в околицю нерву, в шкіру, чи під шкіру, або до хребетного проводу; таке спанне знечулення дозволяє навіть на більші операції в долівній половині тіла.

Знижка барометрична, гл. Депресія.

Зноймо (Znojmo), місто в Чехословаччині, 21.000 меш.; управа вина й огірки, виріб консерв, гончарський промисл.

Зобків Михайло, укр. правник (1864-1928), президент сенату при верховнім суді у Сарасні, доцент рим. й цивільного права на унів. в Загребі. Діячий член НТШ. Праці укр. хори. й нім. мовою.

Змія.

Зображення, виображення, свідомість вражень, без подразнення відповідних змислів і нервів: 1) а. пригадкові, коли пригадуємо собі давніше сприйняті враження; 2) а. уявні, коли а давніше сприйнятих вражень утворюємо цілість, якої ми ніколи не спостерігали нашими змислами; гл. Пам'яті, Уява.

Зографське свангеліє, одна з найстарших глаголицьких пам'яток староболг. мови а кінці X в., публіка в Зографському монастирі на горі Атоні, тепер у держ. бібліотечі в Ленінграді.

Зодіак,

(гр.) вузька смуга неба по обох боках екліптики; в його межах виконують свої рухи Сонце, Місяць і планети. З. ділиться на 12 рівних частин або знаків, гл. Екліптичні знаки.

Зодіакальне світло,

сильно стіжковатого вигляду, видно по заході Сонця на зах. стороні неба, а перед сходом Сонця — на сході. В серед. Європі можна бачити а. с. почамі, як нема Місяця, в часі зрівнянь дня а ніччю.

Зозулинець (*Orchis*), рослина з громади лілеєватих, що в неї один листок одвітна губастий і назад надовжений в острогу, а цільки листі, прилипають до ніг комах і так переносяться на інші квіти. У нас звичайний а. вузьколистий (*O. morio*). Із 6.000 родів родини зозулинцюватих (*Orchidaceae*) більшість живе в підвішникових краях, звич. галапасно на ін. ростинах; деякі мають великі гарні квіти а як тав. орхідеї належать до найцінніших оздобних рослин.

Зозуля (*Cuculus canorus*), птах а з громади лазунів, поелюята а білими пругами зі споду; літом живе в нас по лісах, живиться комахами а гусельницями; гніад не будує, а свої яйця підкидає до гніад малих комахоїдних пташок, які а виплюкують її молоді. На зиму відлітає до тепліших країв.

Зодіакальне світло.

Зозулинець звичайний.

Зоїл, гр. ретор і софіст, граматик і критик (IV в. до Хр.), що алобно а короткозоргани Гомерові поеми; алобний критик.

Зойдерзе (*Zuidersee*), затока Півн. Моря, на півночі Голландії, 3.140 км.², пересічно 3 м. глб., нині замкнена гаттю, висушується.

Золінген, (*Solingen*), місто б. Диссельдорфу, 51.000 меш. Осередок сталевової та залізної промисловости.

Золота Бистриця, 1) карпатська притока Дністра (110 км.); 2) права притока буковинського Серету, 300 км. дов.

Золота буля, в середньовіччі грамота а прикріпленою до неї золотою печаткою. Це звичай візант. походження. Відомі: 1) З. б. Андрія II угор. а 1222; 2) З. б. Карла IV а 1356, якою він призначив 7 електорів нім. цесаря.

Золота грамота,

1) назва легендарної грамоти за гайдамацького повстання 1768 підчас приходу рос. військ, коли поширилася чулка, що Катерина II цією грамотою

Зозуля.

Золота грамота, польська.

ніби то наказувала винищувати поляків та жидів; 2) ал. „Золота грамота до селиського народу“ — укр.-польська відозва поль. повстанчого уряду а 1863, яку полки ширли серед укр. селян на Правобережжі. Друга подібна відозва, тільки по українськи, авалася „Грамота Сельському Народу“.

Золота коса, цікуватий наєлп — коса в Таганролькій затоці Озівського моря.

Золота Легенда (*Legenda aurea*), серед-

північна збірка оповідань Якова Воразинського про життя й терпіння святих.

Золота Ліпа, подільська притока Дністра, 125 км. дов.; 1915 і 1916 важкі бої між рос. та нім. і австро-угор. арміями, в липні 1919 сильні наступи бригад УГА.

Золота Орда, частина монг.-тат. держави з XIII в. над Волгою зі столицею Сарай, побудованою ще Батисом, З. О. занепадала в 1480, а на її місці утворилося царство Казанське й Астраханське. Від З-ої О-и відірвалася орда Кримська, що грала в XVI і XVII вв. велику роль в історії України.

Золотаренко, 1) В а с и л ь, ниженьський полк із доби Руїни; шурин Б. Хмельницького, сувереник претендентів на гетьманство Сомка та Брюховецького, статий із наказу Брюховецького 1663. Про З. є оповідання Е. Гребінки; 2) І в а н, Василів брат, один із видатніших сподвижників Б. Хмельницького; наказаний гетьман; у 1654 ходив на Білорусь проти поляків; поляг у 1656, добуваючи Старого Быхова.

Золота рибка (*Carassius auratus*), коропата рибка, вкрита золотистою лускою, живе в квіт. ріках, у нас гол. по акваріях.

Золота рожа, панська відзнака для кат. монархів.

Золотарьов, 1) А., ген. контролор у Гервер. Секретаріаті Вишиченка, москаль, тепер член комуністичної партії (більшовиків України); 2) В а с и л ь, укр. комп., син грека й українки, *1873, проф. теорії композиції в Київ. Муз.-драм. Інституті ім. Лисенка. Оперя: „Хвесько Андйбер“, симфонічні „Укр. ескізи“, романси на слова Франка, Олесья й Вороного, сюїта на слова Шевченка, „Жадівська ралсодія“ та ін.

Золоте побережжя, по англ. Gold Coast (Gold Coast), брат. колонія над Гвінейською затокою, обіймає крім власної орди З. П. ще Ашанті та мандат Того, разом 235.900 км.² і 2.300.000 меш. (негрів: ашра й одид); гол. виріз какао (237 мід. кг., себто 40% всесвітньої продукції) й дерева.

Золоте правило в механіці, правило, що торкається механічних машин (пр. підйоми, бльоку, коліороту); скільки зусилля на силі, працюючи при помочі машин, стільки тратимо на дорозі, т. зв. на праці не зусилля нічого тому, що вона мірється добутком сили й дороги. З. п. в м. висказує закон збереження праці.

Золоте руно, 1) в гр. міт. шкура з золотим руном (вовною) барана, що врятував Фрікса й Гелю; 2) орден оснований Філіпом III Бургундським 1429; від 1700 найвищою орден Австрії й Іспанії.

Золоте число, число, яке подає для даного року його чергу в циклі місяця. З. ч. находимо як решту з ділення числа даного року збільшеного на одиницю через 19; коли нема решти, то з. ч. = 19.

Золотий поділ, в мат. поділ відтинка на У. З. Е. П.

дві частини, при якому цілість відноситься до одної частини так, як ця перша частина до другої; коли відтінок приймемо за одиницю довжини, тоді його обидві частини при з. п. будуть 0,608 та 0,392.

Золотий Потік, м-ко в бучацькому повіті на Гає. Поділлі, 3.165 меш.

Золотий ріг, затока й пристань б. Стамбулу та б. Владивостока.

Золоті ворота, зліва з пол. XVII в., справа теперішні.

Золоті ворота в Києві, з часів ст. городища, названі від позолоченої бляхи, що нею були вкриті; мали два поверхи — нагорі була мала церквочка, а долі переїзд.

Золотник, давня рос. одиниця титару, 96 золотників = 1 рос. фунтові (406 г.).

Золотницький Володимир, укр. філософ, *1741 на Київщині, творя: з етики, про безсмертність душі та природне право.

Золото, (лат. Aurum, Au) металъ жовтої краски, сильною блиску, в т. 1932, т. т. 1063°, м'яке, дуже розтяжне й ковче, дуже опірне на всі хем. діяння. Находиться в природі як вільний первець, знич. в крем'яних жилах вулканічних скал та в виді аериток у ріні й піску зі згаданих скал.

Щорічний всесвітній добуток з. приблизно 600 тон, з того половина припадає на Півд. Африку. Добувають з. через споліскування водою золотоносного піску, природнього або з розмелених золотоносних скал. З. вживається до виробу прикрас, дорогоцінних предметів та грошей і в лікуванні, гол. в дубаретні. Задля цього до з. все домінують срібла або міді, а якість такого золота оцінюється в каратах, або пробах. Чисте з. має 24 карати, або є 1000-ної проби. Економічне значіння з. в тому, що воно є загальною визнанню міриною вартостей і підкладом більшості валют. Тому посідання відповідних засобів з. є ідеалом кожної держави й кожного емісійного банку. Спожук з. вживають до лікування туберкульозу легень, горлянки й шпирі.

Золотов Григорій, суч. укр. мистець, майр і графік, проф. друкарської школи

Орден золотого руна.

Кульженка в Києві. Крім книжкової графіки дав рисунки до укр. грошей 10 і 1.000 карбованців.

Золотомушка жовточуба (*Regulus cristatus*), пташка із родини кропив'янок, побіч волового ока найменша європ. пташечка; зеленаво-сівава, з жовтим чубочком; живиться комашками.

Золотоноша, 1) річка, лівобічна притока Дніпра. 2) місцевість на Полтавщині над р. З-єю, вперше згадується в 1570; від 1616 З. — м-ко, за польс.-лит. часів тут був замок кн. Вишневецьких; за Гетьманщини З. селище місто Переяславського полку, 1871-1920 повіт, м.-о. Тепер 15.500 меш.; українців 62%, жидів 33%, росіян 3%.

Золотоустий, ал. Златоустрий або Златоустрия книга — півд.-слов. збірник для читання поза церквою; позився в Болгарії з початком Х в. Збірка статей гол. з творів Івана Золотоустого, аложена мабуть царем Симеоном та його літ. гуртком у Преславі. З. читано й у ст. Україні (визуки в ст. літописі, в поученні Теодосія Печерського про Вожді кари).

Золототисячник, жарка, центурія (*Erythra septaangium*), зело до 3 дм. вис. з вузькими, списоватими листками й червоно-вогнетим цвітом, із зрослою, на кінці п'ятицільною короною; вивар із цвіту п'ють як лік проти хоріб травлення, пропасниці й гіхту.

Золотоуст, ал. Златоуст, удолюблений у ст.-укр. письменстві збірник наук і життій для читань у церкві й поза церквою, під час великого посту. Назва від того, що більшість його статей належить Іванові Золотоустому. З. утворився на Україні в XV в., на зразок подібних півд.-слов. і візант. збірників.

Золотуха, скрофульоза, хронічне захворювання дитячого віку на туберкульозному підкладі; характеризується побільшенням шийних лімфатичних заліз, хронічним катаром носа, запаленням сполучниці й виїжкових країв повік, хронічним запаленням середнього вуха й висипкою на шкірі.

Золотиха, урочище за Дніпром, напроти Києва; туди 1101 р. з'їздилися укр. князі на держ. нараду.

Золочів, 1) місто в Галичині, над Бугом, колись оточене стінами й валами; старий замок, потім в'язниця; славне своїми ярмарками з 2 пол. XVI в. Тепер повітове м.-о, 11.150 меш.; українців 22%, поляків 27%, жидів 51%. Повіт: 1.183 км.², 3 міста, 85 громад, 107.100 меш.; українців 62%, поляків 27%, жидів 11%; 2) м.-о на Харківщині, над Удаєм, засноване 1677; 1780-97 повітове місто. Тепер 9.100 меш.; українців 97-98%, росіян 2-2%.

Золочівська бригада, 4 бригада УГА, повстала з групи «Схід», уславилася боєм під Підгайчиками б. Тереквалі, Помор'яниці, Гологоромиці, Білобожницю, під Прокуровом, Староконстянтинівом і Шепетівкою; в осени 1919 переходить на фронт проти

Денікіна, весною 1920 пертає знову на польс. фронт. Команданти полк. Чмелик, майор Ласковський, Ст. Шухевич і Богуслав Шашкевич, начальник будаєв соти Осип Демчук.

Золь Еміль, фр. письмен. (1840-1902), творець тав. експериментального роману, який поклав собі за мету доказувати науку, правди. Малював із великою силою картини збірного життя. Його ціль повістей: «Легерія Ругон Макарі» має 20 томів (найкращі «Нава», «Жерміналь», «Мрія»). Крім цього дві трилогії: «Три міста» та «Чотири Євангелія». Оповідання та крит. студії.

Зольотурн (*Solothurn*), 1) зах.-швайц. кантон, 790 км.² і 131.000 меш. (німців); 2) його гол. місто, 14.000 меш., ст. собор і аброїзна, годинникарський промисел.

Зом (*Sohm*) Рудольф, нім. правник (1841-1917), знавель рим., ст.-нім. та церк. права.

Зомбарт (*Sombart*) Вернер, нім. економіст і соціолог, *1863, знавель суч. форм нар. господарства. Праці: «Модерний капиталізм», «Жиди в господарському житті», «Економічний розвиток Німеччини в XIX в.» та ін. По укр. перекладах праці «Соціалізм і соціальний рух XIX в.».

Зомління (*zuncore*), нагла втрата свідомости внаслідок хвилевого недокріп'я мізку; об'яни: нагла байдість, упад на землі, прискорення живчика; буває при хробах серця або у нервових людей під впливом психічних вражень.

Зона, головни, ситія (*Tilletia* також *Ustilago*), плісневатий грибок, який живе на збіжжях і нищить їх, роз'їдаючи стебло й зерно. На кукурудзі творить пераз великі нарости, тав. головні.

Зона, (гр.) пояс; у геогр. пояс поверхні Землі, обмежений двома рівноденниками; в мінер. рід кристалографічних площ, що перетинають одна одну в рівнобіжних ребрах. Загалом: смуга, область.

Зональний час, гл. Час.

Зонара (*Zonaras*) Іоан, візант. хроніст напереломі XI-XII вв. Автор хроніки, доведеної до 1118. Слов. переклад хроніки зберігся лише в серб. списках.

Зонд(а), 1) тонка, металева паличка, гладка або жолобчаста, уживана в хірургії до стверджування глибини рани; а. шлунок в н. й. гумова твердава півка, завдовжки 50 см., вводиться крізь рот і стравохід до шлуноку для переложання шлуноку або добуття шлунокового соку; 3) а. дванадцятковий (Айггорна), тонка гумова цівочка з кульочкою на кінці, вводиться крізь рот, шлунок до дванадцятипалої кишки для добуття кишкового соку й жовчі, або до введення ліків просто до кишок із поміщенням шлуноку, або до штучного живлення при деяких хробах шлуноку або кишок.

Е. Золь.

Зондербунд, політ. союз 8-х клерикальних швайц. кантонів, заснований 1843 для боротьби з радикальною політикою Швайц. Союзу; переможений цим останнім у збройній боротьбі 1847.

Зондербург, г. Зондербург.

Зондська протока, г. Сундайська протока.

Зондське море, г. Яванське море.

Зондські острови, г. Сундайські острови.

Зонненталь Адольф, славний нім. драм. актор (1834-1909); кращі ролі: Гамлет, Вальштайн, Вільям Геншель.

Зонтаґ, 1) Генрієта, по чоловікові графиня Росел, нім. співачка світової слави, оперова артистка й концертантка (1805-54); 2) Кара, брат Генрієти, славний нім. драм. актор і драматурґ (1828-1900), автор дуже цікавих артистичних епогодів.

Зооґенічні скелі, скелі утворені з решток тварин, пр.: крейда, мушлейні вапняк, коралеві рафи, тощо.

Зооґеоґрафія, гл. Зоолоґія.

Зооґрафія, (гр.) гл. Зоолоґія.

Зооліт, (гр.) скаміньшла тварина.

Зоолітрия, почитання (культ) тварин.

Зоолоґічна ста(н)ція, установа, де досліджують будову й життя тварин, знич. над морем, озерами або над ставнами.

Зоолоґічний сад, а. город, авірінєць, де держать різні дикі тварини для показу й для науки; тепер а. с. улажені так, що тварини живуть у них вільно, у своїх приблизно умовах.

Зоолоґія, (гр.) наука про тварини; частина біолоґії, в саме: зооґрафія або а. описова, описує їх зверхній вигляд; зоотомія або анатомія тварин, розсліджує внутрішню їх будову; зоофізіолоґія або фізіолоґія тварин, займається життєвими чинностями тварин; зооґеоґрафія, досліджує розміщення тварин на поверхні Землі; зоосистематика або систематика тварин, упорядковує найрізноманітніші тварини світу відповідно до їх будови та їх взаємного споріднення в відповідні громади, родини, роди, породи й відмини; зоопалеонтолоґія, досліджує тваринний світ давніх геол. діб нашої Землі; зоотехніка, або прикладна зоолоґія, займається використовуваним тварини у господарстві людини, плеканням позиточних і нищеним шкідників. Уже в найдавнішій давнині людина звертала пильну увагу на вигляд і будову тварин, а все це багате вже знання про тварин, здобує довгими століттями, аібрав уперше Аристотель (IV в. до Хр.) і став творцем нової науки зоолоґії. Батьком описової зоолоґії вважають Плінія Старшого (I в. по Хр.), який в „Історії природи“ описав усі тоді загально-відомі тварини. Твори Аристотеля й Плінія були гол. основою знання тварин упродовж всього середньовіччя. Щойно в XVI в. починаються перші систематичні дослі-

ди тварин (Геснер, Альдрованді, Воттон), які сильно розвиваються з винаходом мікроскопу. Впорядкування багатого нового нагромадженого матеріалу dokonують Лінней і Кювіє своїми спробами зоолоґічної систематики. Заванта боротьба між прихильниками постійності тваринних типів (Кювіє) та постійного розвитку (Лімарк і Дарвін) закінчилася перемогою останніх. Після цього а швидко розвивається далі: Гекель, Гакелі, Вайєман та ін. розсліджують споріднення тварин і їх розвиток та розбудовують ідею розвитку, еволюції: Гумбольдт-Волес, Шмарда й ін. створюють зооґеоґрафію; Бремкладає основи для новітньої описової а. своїм славним твором „Життя тварин“, а безліч учених займаються докладними розслідами тварин, їх будови й життя, створюючи велику науку новочасної а.

Зоон, (гр.) тварина; зоо... на початку слів, значить, що вони горкаються тварин.

Зооноза(а), заразна хвороба, що переходить із тварин на людей, пр. телій, сая, сказ та ін.

Зооісихолоґія, (гр.) наука про тв. духові прояви у тварин.

Зооспора, (гр.) розродень гриба або водоросту, що порушується мов тварини.

Зоотомія, (гр.) гл. Зоолоґія.

Зоофіти, (гр.) дивна ява на порожниці, що, мов рослини, живуть прикріплені до дна морів, озер або рік, пр. коралі й ін.

Зоофобія, (гр.) хороблиний страх перед деякими тваринами.

Зоохемія, (гр.) наука про переміни річови у тілі тварин: травлення, асиміліція, віддихання і т. п.

Зооцидін, (гр.-лат.) галівніці, парости на рослинах, витворені тваринами.

Зорницький Іван, чернігівський мідретник середини XVIII в.

Зорілла (Zorrilla у Moral) Хозе, есп. драматурґ і поет (1817-93). Його архитвір „Дон Хуан Теноріо“, одна а найкращих п'єс новітнього есп. театру; поезії.

Зорка Самійло, за літописом Величка секретар гетьмана Богдана Хмельницького, ніби автор утраченого „Дяріуша“ а промовць над труною Хмельницького.

Зороастер, Заратуєтра, пророк ст. Ірану а VIII в. до Хр. Приймає в своїй науці два принципи: ясний, добрий, Ормуад і темний, поганий, Арімас.

Зоронавель, полководець жидів, що вів першу партію жид. полонених із вавилонської неволі.

Зоря, всесвітнє тіло, що лежить поза обсягом притягання нашого Сонця. Одним з джерелом для пізнання зір — це їх світло, що його досліджується або нерозложеним або розложеним як дуговину. Відповідно до дуговини відрізняємо: 1) зорі білі, що в їх дуговині дуже виразно виступає ліній водню враз із слабкими лініями металів, пр. Сирій і Веґа; сюди також нале-

жати гелієві в Вольф-Растрові зірки, яких дуговина має гол. ліній гелію; 2) зорі жовті, яких дуговина має виразні лінії водню й багато ліній металів, сильніших від ліній водню, пр. Сонце, Арктур; 3) зорі червоні, яких дуговина має широкі абсорбційні смуги, прикметні для хем. сполук, пр. Альфа Геракла, Бетайгеа. Дуговина характеризує не тільки природу даної з. але й ступінь її розвитку, що його проходить усі з. Наймолодші з. а. розмірно малим ще згущенням — це білі з., оточені величезною оберткою (атмосферою) водню (1. рід). З часом згущення поступає вперед, атмосфера водню корчиться й в дуговині виступають абсорбційні лінії глибших шарів, аложених із пари металів (2. рід). При дальшому зрості згущення творяться в атмосфері з. хем. сполуки й дуговина з. переходить до 3. роду. **Перемінні зорі** — здебільша з. третього дуговинного роду, що змінюють яєність. Зміна яєности відбувається, або зовсім неправильно, або з довгими й короткими наворотами. Причиною цього явища можуть бути вибухи газів із нутра з. Окремий гурток творить перемінні з., такі, як Альголь, що є подвійною з., й більша або менша її яєність залежить від взаємного положення обох з. і від положення їх супроти нашого ока. Нові зорі показуються на небі нагло, світять знич, короткий час, маліють і зникають. Це насправді не нові з., бо на повстанні з. треба мільйонів літ розвитку, а ймовірно дуже давні з., вигаслі й темні, які з якихось причин мають можливість вислати протягом короткого часу світло й тепло; мабуть така з. переходить через газозу мряковину й внаслідок тертя розжарюється на поверхні — аналогію находимо в метеорі. З. виступають часто уложені по дві-подвійні, по три-потрійні і т. д., але бувають і цілі величезні громади, аложені з безлічі зір. Іх є на небі тисячі, тільки вони для голого ока або зовсім невидні, або виходять маленькими зірками чи хмаринками. Часто найбільші далековиди не можуть розкласти громаду зір на поодинокі складники, й тоді пізнаємо характер громади тільки при допомозі її дуговини. Такі громади, що не даються розкласти на поодинокі з., звемо мряковинами. Всіх з., які можемо бачити голим оком, є на цілій небесній кулі 6. 5.700. Зір, що їх можна доглянути лише далековидами, приблизно обчислюють на 100 мільярдів.

Зоря, назва багатьох часописів на укр. землях: 1) гал.-укр. Ілюстр. двотижневик для родич, видаваний НТШ у Львові 1880-97, зразу етимологією, від 1891 фонетикою. Спочатку редагував З. комітет, гол. із учителя академічної гімназії (Ом. Партицький та ін.), якийсь час 1885-6 близьку участь у редагуванні З. брав Франко; 1891-97 редагував її В. Лукич-Левицький, який потривав зробити її справді всеукр. літ.

часописом, згуртувавши біля неї всі наші тогочасні літ. сили; 2) популярний місячник, видавав К. Трильовський у Коломиї 1902-1905; 3) Ілюстр. часопис, видавав Іван Ошноків у Москві 1906; 4) укр. часопис у Бразилії в Куритибі 1907-1910; 5) орган комісії діловодників нар.-просв. рад в Ужгороді, виходить двічі на місяць від 1921; 6) ам. часопис для укр. народу, Клівленд, Огайо (1922); 7) незалежна тижнева газета в Чернівцях у 1924-25; 8) літ. науковий та політ.-громад. місячник, виходить у Дніпропетровському від 1925.

Зоря Галицька, перша укр. газета на цілій укр. території, виходила що-тижня у

ЗОРА ГАЛИЦЬКА

Число 1.

Листопад 1848

Видана в місті Львові в редакції Галицької Зорі. Ціна 1/2 гроша.

Головний редактор:

СТЕПАН

Листопад, як і всі інші місяці, має свої особливості. У листопаді зорі починають зникати й тільки найяскравіші зорі залишаються на небі. Це зорі, які мають велику температуру й велику масу. Вони мають велику енергію й велику масу. Вони мають велику енергію й велику масу.

У листопаді зорі починають зникати й тільки найяскравіші зорі залишаються на небі. Це зорі, які мають велику температуру й велику масу. Вони мають велику енергію й велику масу.

У листопаді зорі починають зникати й тільки найяскравіші зорі залишаються на небі. Це зорі, які мають велику температуру й велику масу. Вони мають велику енергію й велику масу.

У листопаді зорі починають зникати й тільки найяскравіші зорі залишаються на небі. Це зорі, які мають велику температуру й велику масу. Вони мають велику енергію й велику масу.

У листопаді зорі починають зникати й тільки найяскравіші зорі залишаються на небі. Це зорі, які мають велику температуру й велику масу. Вони мають велику енергію й велику масу.

Листопад, як і всі інші місяці, має свої особливості. У листопаді зорі починають зникати й тільки найяскравіші зорі залишаються на небі. Це зорі, які мають велику температуру й велику масу. Вони мають велику енергію й велику масу.

У листопаді зорі починають зникати й тільки найяскравіші зорі залишаються на небі. Це зорі, які мають велику температуру й велику масу. Вони мають велику енергію й велику масу.

У листопаді зорі починають зникати й тільки найяскравіші зорі залишаються на небі. Це зорі, які мають велику температуру й велику масу. Вони мають велику енергію й велику масу.

У листопаді зорі починають зникати й тільки найяскравіші зорі залишаються на небі. Це зорі, які мають велику температуру й велику масу. Вони мають велику енергію й велику масу.

У листопаді зорі починають зникати й тільки найяскравіші зорі залишаються на небі. Це зорі, які мають велику температуру й велику масу. Вони мають велику енергію й велику масу.

У листопаді зорі починають зникати й тільки найяскравіші зорі залишаються на небі. Це зорі, які мають велику температуру й велику масу. Вони мають велику енергію й велику масу.

Листопад, як і всі інші місяці, має свої особливості. У листопаді зорі починають зникати й тільки найяскравіші зорі залишаються на небі. Це зорі, які мають велику температуру й велику масу. Вони мають велику енергію й велику масу.

У листопаді зорі починають зникати й тільки найяскравіші зорі залишаються на небі. Це зорі, які мають велику температуру й велику масу. Вони мають велику енергію й велику масу.

У листопаді зорі починають зникати й тільки найяскравіші зорі залишаються на небі. Це зорі, які мають велику температуру й велику масу. Вони мають велику енергію й велику масу.

У листопаді зорі починають зникати й тільки найяскравіші зорі залишаються на небі. Це зорі, які мають велику температуру й велику масу. Вони мають велику енергію й велику масу.

У листопаді зорі починають зникати й тільки найяскравіші зорі залишаються на небі. Це зорі, які мають велику температуру й велику масу. Вони мають велику енергію й велику масу.

У листопаді зорі починають зникати й тільки найяскравіші зорі залишаються на небі. Це зорі, які мають велику температуру й велику масу. Вони мають велику енергію й велику масу.

парламент" скасував її судові функції. В Росії за Миколи II так називали тайну царську казначейку, що пхала державну політику в бік реакції.

Зоряник аврора (*Euchloe cardamines*), метелик із червоново-жовтими передніми крильцями; гл. таблиця: Мотилі, I, 10.

Зосим, гр. визначний урядовець на царському дворі в Константинополі, вивів 6. 500 р. по Хр. коротку історію рим. царства до 410.

Зосим і Саватій, святи, покровителі укр. пасішництва.

Зотов Рафаїл, рос. історик (1848-93), автор студії „Про чернігівських князів по любецькому синодику та Чернігівське князівство за татарського часу“.

Зощенко Михайло, рос. новеліст, *1895, українець родом, сатирик, писміве обставина та людей післірев. доби: „Рассказы Назара Ильича Господина Синябрюхова“, „Юмористические рассказы“, „Тяжелые времена“, „О чем пел соловей“ та ін.

Зрада головна, політ. злочин, що змагає до насильної зміни форми правління, до заворушення в державі або її знищення.

Зразок, гл. Модель.

Зрині (*Zrinyi*) Нікляс, граф, угор. полководець, бан Хорватії, Далматії й Славонії (1508-66), воював із турками й прославився обороною Сигету, де й наклав голову.

Зрослоплаткові (*Sympetaleae*), рослини, які мають цвіт із більш або менше зрослою короною в чашечці; діляться на незложєні (пр. картопля, поніка, дніва, гарбуз й ін.) та зложєні або кошачкоцвітні (соняшник, волошка й ін.).

Зуани, (араб.-фр.) 1) назва одного племені кабілів; 2) воєни в Африці зпоміж тубільців під проводом французів, або фр. війська переодягнене як місцеве військо.

Зуб, кістяний твір, що виростає в щелепі (щоді) хребетних, для прикріплення, роздроблення й розжовування їжі. Дольша частина, тзв. корінь (корінець) з глибоко вклинений у відповідній заглибленні (дучка, *alveola*) щелепи, горішня частина, тзв. корона (вінець) вистає з щелепи; передужена звич. границя між ними, тзв. шийка, є в яснах. Корона з. вкрита зверху твердим шаром, тзв. поливою або шкльвом (емалля), позатим з. утворений з кости, тзв. зубовини (зубина, *dentina*). Корінь і шийку покриває кістни рі-

човина, тзв. цемент. Нутро з. наповнене клітинною м'якшю (*pulp*), яка власне й витворює з.; до цього нутра з. доходять кровні судини й нерви. У ссавців діляться з. на: 1) різакки або січні (*dentes incisivi*), в щіді долота, з одним корінцем, 2) кливакки, або ікла (*d. canini*),

виглядом загостреного стійка, з одним корінцем, 3) кутні, або черешні (*d. molares*), а саме: м'ялі кутні з. (*d. molares*), а великі кутні з. (*d. praemolares*) (із двома корінцями, великі кутні з. (*d. molares*), із трьома корінцями, малі й великі кутні з. мають корону широкую, сучковату, служать до розжовування харчу. Людина має в кожній половині кожної щелепи 2 різакки, 1 кливак, 2 малі кутні і 3 великі кутні з., з кожного боку по 16, а саме: $\frac{2123}{2123}$ разом 32 з., Молодших з. має 20 (2 різакки, 1 кливак, 2 кутні з.) Останній третій великий кутній зуб має назву а. мудрости.

Зубатий (*Zubaty*) П'єзєф Іжі, визначний чесь. мовознавець (1855-1931), президент чесь. Академії Наук, дійсний член НТШ і багатьох чужих Академій, автор праць із обсягу індоєвроп. мовознавства та ст.-інд. філології.

Зубатов Сергій, рос. адміністратор, начальник охорони в Москві. В 1900-их рр. грав велику ролу в роб. руху, засновуючи прихильні урядові роб. організації (тап. Зубатовщина, ліквідована 1905).

Зубенко Іван, сотник армії УНР, *1888, 1920 в таборі інтернованих у Каліні редагував між ін. часопис „Західний Стрільць“; від 1925 редагує у Коломиї часопис „Жіночка Доля“.

Зубер Рудольф, поль. геолог і подорожник (1858-1920), дослідник нафтових алож і Карпат.

Зубило, майзель, сталеве долото до розробування й нарізування металю.

Зубина, зубовина, дентина, гл. Зуб.

Зубковання, прорізування зубів (*dentitio*), у людини і вищих ссавців дівчі в житті; зуби молодших і постійних. У людини перші молочні зуби виростають між 6 і 24 місяцем життя дитини. Зміна зубів молочних на постійні починається в 7 році життя; дальші зуби виростають між 8 і 16 роком, а третій кутній зуб, тзв. зуб мудрости, між 18 і 30 роком; пересічно до 24 року має людина вже всі постійні зуби.

Зубр (*Bison bonasus*), хибно названий европ. буйволом, жуйна тварина з родини бичуватих (*Bovidae*), подібний до нашої

Зуани-фр. воєни: 1. з 1831, 2. з 1854, 3. старшина з 1854, 4. з 1890, 5. з 1914.

Зуби: 1, 2, 3 — великі кутні з., 4, 5 — малі кутні з., 6 — кливак, 7, 8 — різакки, 9, 10 — перерокі з. А — корона, Б — шийка, В — корінь, Г — полива, Г — зубовина, Д — м'якш. Е — цемент.

рогатої худоби, тільки більший і спереду вкритий довгою шерстю. Давніше жив скрізь в Європі, тепер іще тільки в Біловізькій пущі й на Кавказі, аберганний від загину дотичними урядами. Подібний до нього зубр або буйвіл а мериканський (Bison bison), живе стадами по степах півн. Америки. Також глумили павва дідичів-назадників.

Зубр.

Зубрицький, 1) Денис, гал.-укр. історик (1787-1862), перший фаховий гал. історик, досліджував із джерел історію Галичини і спеціально історію Львова, прихильник ідеї „єдності руського народу“, ворог самостійного розвитку укр. мови, писав „зачісок“ і мовами — нім. і польс. Твори: „Хроніка міста Львова“ (польс.), „Історія Галицько-руського князівства“, „Нарис історії руського народу“ (польс.), історія Ставропігійського Інституту (нім.), про руські друкарні в Галичині і т. д.; 2) Михайло, гал.-укр. письмен., гр.-кат. свец.

(1856-1919), член НТШ. Історичні розвідки про життя гал.-укр. духовенства в минулому, праці з етнології Бойківщини у виданнях НТШ. („Записки“, „Матеріали до укр. етнології“), численні статті на різні теми в „Ділі“, „Батьківщині“, тощо; 3) Никодим, письмен., укр. гравер на дереві й металі (1688-1724). Походив із Галичини, працював у Крехові, Львові, Почаєві, Києві й Чернігові й виконав понад 370 гравіюр своєрідного стилю і досить вис. техніки. Крім численних ілюстрацій і прикрас до рел. видань, виконав 62 мідерити (декількі способом офорту) до „Тітні“ 1712 р. Символи до декількох образів брав з укр. нар. оповідань і легенд.

Зубря, ліва опільська притока Дуїстра.

Зудерман Герман, нім. письмен. (1857-1928), майстер драм. техніки; довгі низки п'єс, що мали великий успіх: „Честь“, „Огни Іванової ночі“, „Закавітаний чоловік“, „Нехай живе життя“ та ін. З повістей помітна „Кум'я-Журба“, з новель „Львівські оповідання“.

Денис Зубрицький.

Г. Зудерман.

Зувв Василь, рос. природознавець (1754-94), академік, учасник експедиції Палласа.

Зуйдерзе, гл. Зойдерзе.

Зуйченко Петро, укр. етнограф, приятель Куліша, збирач катеринославської старовини й видавець газет; *1886.

Зулю, 1) о. архіпелагу Філіппін; 2) море між островами З., Борнео та Палман; 3) країна зулюсін, при схід.-афр. березі Інд. океану; б. 20.000 км.², гориста, належить до Наталю; 4) (Зулюсін) плем'я кафрів, замітне гарною будовою тіла, високим ростом і хоробрістю; піддалися англійцям тільки після довголітньої авантаї боротьби; б. 260.000 душ.

Зульоага (Zuloaga)

Ігнаціо, есп. маляр, *1870, один із найбільших суч. мистців, що створив нову школу; його твори знаходяться в усіх великих музеях.

Зульцер Сальомон, жид. музиколог (1804-90), реформатор синагогального співу. Збірка жид. церк. співів („Schir Zion“).

Зунан (Zupan) Александер, нім. географ (1847-1920), один із опіонників природознавчого напрямку в геогр.; „Основи фізичного землезнавства“, „Населення Землі“ й ін.

Зуппе (Suppé) Франц, нім. комп. (1820-95), комічні опери („10 дівчат без мужчини“, „Гарна Галитея“, „Веселі хлопці“, „Блванюк“, „Пікова дама“).

Зурбаран (Zurbaran)

Франсіско, есп. маляр (1588-1662), найвизначніший у XVII в.; реалістичні образи на бібл. теми.

Зун, річка на Криму.

Зяблик (Fringilla coelebs), птахок із родини юркуватих, величини горобця, бураний, самчик сподом рожеваний, зверху жовтавий, з синьою головою й білою перев'язкою на крильцях; живиться гол. комахами й гусільцями, тому пожиточний. На зиму відлітає над Середземне море; деякі самчики літають в нас цілу зиму.

Зяловський Євстрат, укр. письмен., вихованець Альтгорфського унів; 1641 написав по латині „Короткий опис схід. гр. церкви“, виданий опісля в Нрібергу.

1. Зульоага: Іспанія.

Зяблик.

И

И, 11-та буква укр. абетки; и — звук новий, злився з праслов. „i“ (сила — сила) та „y“, себто „и“ (гува — риба), передняязичко-

вий, серед. підносу; перк. назва — „іже“, як число — 8.

Ий, укр. назва для букви й (для йоти).

I

I, 12-та буква укр. абетки; у римлян I — 1, у пел. абетці I — 10; в хемії I — йод. В укр. мові звук нового походження: 1) з „o“ та „e“ в закритих словах (гл. Ісання); 2) з правосл. ѣ (ѣ), та зі складотворчих плавких на початку слова.

Ібадан, найбільше місто Нігерії, 240.000 меш.; торг. осередок.

Ібанс, гл. Блско.

Ібар, ліва притока серб. Морави, 178 км. дов.

Ібара Хозе, визначний мек. маляр пол. XVIII в.; „Самаританка“ (Нац. муз. у Мехіку, мальовила катедри в Пуебл).

Ібарі, гл. Кассаї.

Ібернер (Ueberweg) Фрідріх, нім. історик філософії (1826-71), автор капітального твору „Нарис історії філософії“.

Іберійська мова, мова ст. Іберійців, гол. на піренейському півострові, задержалася тільки на кількох написах, на монетах і в деяких іменах власних; майже невідома; мабуть належала до хамітських або до іфетійських мов. Мова басків, здається, потомок одного з іберійських діалектів.

Іберійський півострів, назва від р. Ібер (Iberus) тепер Ебро, зах. і найбільший півострів Півд. Європи, 587.000 км.² і 28.000.000 меш., відділений від Європи Піренейми (тому також Піренейський півострів), від Африки вузьким проливом Гібральтар. І. п. є в більшості височиною зі ст. масивом (Месета), гори (молоді морцинові) на окраїнах (Піренеї, Кантабрійські та Сієра Невада); ріки пропливають кітловинами: до Атлантичного океану: Дуєро, Тахо, Гвадініа, Гвадалквівір; до Середземного моря: Хукар, Ебро. І. п. політично розмежований між Іспанією, Португалією, Андоррою та англ. Гібральтаром.

Іберія, 1) півн.-схід. Іспанія, півніше взагалі Іспанія; 2) ст. назва Грузії.

Іберсбергер (Uebersberger) Ганс, нім. історик, *1877, проф. історії схід. Європи на віденському унів., дир. „Інституту для ближчого й дальшого Сходу“, приятель українців.

Ібік, (гр.) хороний лірик і мандрівний співець із півд. Італії, б. 550 до Хр., жив також на дворі тирана Полікрата. Знаний

із переказу про журавля, що його оснівав Шіллер.

Ібіс (Ibis), птах-бродун, із довгим, дугуватим дзьобом, нагою головою й пушистим хвостом; І. єгипетський (I. religiosa) з півн. Африки й зах. Азії, в єгиптян уважався святым і був присвячений Ізиді. Із 28 споріднених родів живуть на Україні: коровайка й косар-лопатень.

Ібіс єгипетський.

Ібі, еби, (араб.) сив.

Ібі Батута Абу Абдальи Могамед, араб. мандрівник (1302-77), подорожував по цілій Орієнті, півн.-схід. Африці, Китаю, Сундійських островах, півн.-схід. Європі й по Україні; залишив цінні описи цих подорожей.

Ібі-Гавкаль, араб. географ і подорожник X в., своїми відомостями про Україну доповнює наш літопис (про походи Ситовлава на болгар і хорар).

Ібі Даєта, араб. географ X в., у своїй „Книзі дорогоцінних скарбін“ описує відносини в схід. Європі (над Волгою і Дніпром).

Ібі-Ель-Гасан, араб. історик Табаристану (півд. берег Каспійського моря) з XIII в.; м. ін. подає цікаві відомості про напад українців на Абесгун, над Каспійським морем у 2 пол. IX в.

Ібі-Сауд, султан Неджду, *1880, голова набабітів, від 1925 король Геджазу; підчас світової війни виступив проти Туреччини, підпомаганий Англією.

Ібі-Фадлан, араб. письмен. із поч. X в., м. ін. описує про укр. купців у Гвалі, чи Болгарії, та похорон укр. купця в 922.

Ібі-Хордадбек, араб. письмен. IX в., залишив цінні звістки про схід слов'ян і українців, особливо про торг. шляхи укр. купців.

Ібсен Генрик, норв. драматург (1828-1926), один із найбільших XIX в., дав досі недовисказану будовою й глибиною зразки всіх п'єс: „Пер Гьінт“, „Нора“, „Примари“, „Ворог народу“, „Дика качка“, „Гедда Габлер“, „Бу-

дівничий Сольнес". „Як ми мертві воскресемо“.

Іва, верба-іва (*Salix caprea*), одна з лісових верб, із коротким широком листям і короткими грубими базьками.

Іван, ексарх болгарський, видатний богосл. писем. початку Х в., автор поук, перекладач творів Івана Дамаскина, вогор Аристотеля та античної філософії.

Іван, ім'я назв. іст. осіб: 1) І Австрійський (Don Juan d' Austria), син Карла V (1547-78), він боротьбу з маврами в Іспанії, 1571 побив турків під Лепанто, 1573 добув Туніс, 1576 намісник Нідерландів; 2) І. Безземельний, англ. король 1199-1216, він боротьбу з братом Річардом Львице Серце, втратив землі у Франції, призначив ленну зверхність Інокентію III, 15 VI 1215 надав В. Хартію Вольностей; 3) І. Люксембурзький, чеськ. король (1310-46), славився як лицар, поляг у бою під Креці; 4) І. Ляйденський, вл. Бокельсон (1510-36), провідник і пророк анабаптистів у Містері, де заснував „Царство Сіону“, пранив жестоко й безоглядно, живучи в розкошах та многоженстві. По здобуттю міста князми І епископами, повившений;

5) І. Непомук Сальватор, австр. архієпископ, син Леопольда II тосканського, *1852, 1889 зрікся титулів і прийняв прізвище Іван Орт (Orth), 1891 пропав без вісти.

Іван, ім'я назв. царів: 1) І Цимісхій, 969-76, з вірм. роду, убив царя Никифора II, він вівну з княв князем Святославом 969-971; 2) І. Комнен, 1118-43; 3) І. III. Дука Ватацес, 1222-55; 4) І. IV. Ласкаріс, 1258-61; 5) І. V. Палеолог, 1341-91, за його владі турки добули Адрінополь 1361; 6) І. VI. Кантакузен, 1347-54, суперник І. V. замкнений у монастирі, написав історію своїх часів; 7) І. VII, 1398-1408; 8) І. VIII, 1425-48, брав участь у флорентійському соборі.

Іван, ім'я назв. митр.: 1) І. I (грек Іона) †1035; 2) І. II, ароду грек, 1077-88; 3) І. III, грек, 1089-1090; 4) І. IV, †1169, присланий на київ. митрополію царгородським патріархом; від нього дійшли такі твори: 1) Посланіс до папи Климента III, 2) Правило церковне або посланіс до чорноризця Якова, — дуже цінне джерело для історії ст. укр. церк. прапа.

Іван, ім'я рос. володарів: 1) І. I Калита, 1328-41, вел. князь московський; 2) І. II,

Генріх Гейне.

Іва: 1. Базька з соловками. 2. цвілок. 3. Базька з стовпчиками. 4. стовпчик. 5. цвоч. 6. галуззя з листям.

1353-59, вел. князь московський; 3) І. III, 1462-1505, вел. князь, опісля цар моск., основник рос. самодержавства; 4) І. IV Грізний, 1530-84, адобув Астрахань і Казань, борючись з боярством і удільними князми при помочі тав. опричнина, воював із Литвою, Польщею й Литвою; 5) І. V, брат Петра В. (1666-93), 6) І. VI Антонович, (1740-74), син сестриниці царши Анни Іванівни, 1740 по її смерті проголошений царем, але вже 1741 скинений Єлисаветою, агітував у Швейцарській Шлізії.

Іван, ім'я святих: 1) І. апостол і євангеліст, названий богословом, брат ап. Якова, спершу ученик св. Івана Хрестителя, опісля улюблений ученик і апостол Ісуса Христа. Він є автором 4 євангелій, трьох тав. соборних листів і Об'явлення (Апокаліпси) † у Ефесі б. 100; 2) І. Дамаскин, вивн. учитель схід церкви, догматист, мораліст, аскет, ексарх, історик, автор церк. пісень і оборонць почитання образу у часі іконоборської ереси. † 749. Перший зробив спробу систематичного узгіднення кляс. філософії з христ. догмою. Гол. догматичний твір „Джерело знання“; 3) І. Золотоустий, архієпископ царгородський, один із найславніших учителів церкви, найбільший христ. проповідник, народився в Антіохії б. 347, †407. В 398 царгородський архієпископ. Писав гомілії, проповіді, апологетичні твори, тощо. Від нього походить також Служба Божа його імені; 4) І. Ім'я 23-ох пап, з них І. I св. 523-6; 5) І. Милостивий, александрійський патріарх, †619, славний аї своєю добродійністю; 6) І. Непомук, чеськ. мученик за тав. „печать євоніа“ (1330-93), утоплений у Велтаві на приказ короля В'ячеслава; 7) І. Сучавський, або Новий, замучений турками у XV в., визнаний за св. схід церквою; моші в Сучаві, звідсіля й назва; великий культ на Буковині; 8) І. Хреститель, Предтеча Христа, син євон. Захарій та його жінки Єлисавети, родички пресв. Діви. Проповідав на пустині над Йорданом, де хрестив народ, що приходив до нього, охрестив також І. Христа. Цар Ірод Антипа уявіння його, а опісля приказав стяти йому голову за намовою Іродіяди та її доньки Сальомей.

Іван, ім'я укр. діячів: 1) І. Вишатицький, тисяцький, збирав 1070 дань для Святослава Ярославича в Ростовщині, 1093 ходив із Мономахом на половців, 1106 побив половців і вівну з них половц; 2) І. Войтишинич, київ. воєвода, б. 1116 зайняв багато міст над Дунаєм; 1127 з тюрками ходив на киявських князів, у 1139 їздив послом до Новгороду від Всеволода Ольговича, в 1146 зрадив Ольговичів на користь Ізяслава Мстиславича; 3) І. Михалкович, воєвода Данила Галицького, захопив 1227 у кн. Ярослава Луцьк, 1229-30 відкрив змову гал. бояр на жатті Данила; 4) І. чернець, автор віршованої історії укр. козацтва; „Героичні

стихи о славныхъ военихъ дѣйствіяхъ войскъ запорожскихъ" (1784).

Іван, ім'я укр. князів: 1) І. Василькович, онук Ростислава, князь терембелський, потім галицький, †1141; брав участь у суперечці Володаревичів (по боці Ростислава перемиського проти Володимира звенигородського), а в 1140 у змаганнях вел. князя Всеволода III Ольговича з претендентом на київ. стіл Ізяславом Мстиславичем; 2) І. Ростиславич (Берладник), у 30-их рр. XII в. князь у Звенигороді; 1145 в Галичі, напертий звідси Володимарком, став безземельним князем і галицьким претендентом; від 1146 називається Берладником, що поєднують надвоє: князь Берладу, або князь без землі.

Івангород, 1) гз. Дембля; 2) м-ко над р. Остер на Чернігівщині.

Іваненко, 1) Дмитро, полтавський журналіст, *1859. Ред. перших газет на Полтавщині: „Полтавських Губ. Відомостей“, „Полтавського Вѣстника“ й „Полтавського Голосу“; 2) Євген, укр. математик, *1883, проф. Укр. Вис. Педагогічного Інституту у Празі. Шк. підручник, поезії; 3) Петро, прозваний просто Петрик, укр. полтв. дідч XVII в., старший військ. канцелярист у Мазепі, опісля військ. писар на Запорозжі. В союзі з Кримом підняв 1692-6 нещадне повстання проти Москви, бажаючи вивести Україну й об'єднати обидві її частини — Лівобережжя й Правобережжя.

1. Іванець: Кіннота УСС у поході до Одеси 1920.

Іванець Іван, гал.-укр. малир і графік, *1893. Побутові образи, красниці, сцени зі світової та укр. піїни.

Іванце Василь, укр. інженер-технолог, *1888, доцент Укр. Госп. Академії в Подєбрадах, міністер торгу та промисловості (1919), далі — голова міністрів (1929) Кубанського Краю, пізніше виконував обов'язки військ. Отамана Кубицького Війська; підручання а хемії та хем. технології.

Іванци, м-ко прилуцького повіту на Полтавщині, колись сотенне м-ко прилуцького полку.

Іванци Григорій, укр. педагог, проф. київ. ІНО, співробітник ВУАН, *1892. Автор шк. підручників: читанки „Життя та Слово“ й ін.

Іванцикський, 1) Б о р я с, укр. лісознавець, *1878, проф. і ректор Укр. Госп. Академії

в Подєбрадах, член київ. УСРП 1903-4, організатор і голова Лісової Спідки та дир. лісового департаменту на УНР; праці й підручання з лісівництва; 2) Г р и ц ь к о, укр. гром. дідч, діяльний член РУП, опісля УСДРП (партійне прізвище Калоза). Вбитий 1918 збільшовиченими моряками в Одесі, куди післав його уряд УНР для порозуміння з неукр. демократією; 3) О м е л я н, бук. укр. гром. дідч, *1868, організатор укр. бук. вчительства, гол. ред. та співробітник „Каменяря“ у Чернівцях.

Іванцик-Василени, укр. шляхетський рід; 1) С а в к а, родоначальник, 1675 прилуцький сотник; 2) С е р г і й, історик укр. права, *1883, член комісії історії укр. права при ВУАН. Досліджує історію магдабурзького права та шляхетського землеродіння на Україні за Гетьманщини.

Іванич, Іваніч, с. й купелева місцевість у Карпатах, у Кросненському повіті, 410 м. н. р. м., меш. 2910. Горюче джерело „Белкотка“. Копальні нафти, 4 бромово-йодові соляники; лікування ревматизму, золотухи, кривухи, склерози, туберкульозні кісток і суглобів, пранші, нервових, жіночих і деяких шкірних хоріб.

Іванниев Микола, укр. історик із ст.-укр. шляхетського роду (1811-74), проф. київ. університету, автор низки праць із історії („О древних сельских общинах в Юго-Западной России“), та історії права, голова київ. Археологічної Комісії, провадив археол. розкопки; дав почин до оснування Центр. Архіву в Києві.

Іванна Божевілля, королева Кастилії (1479-1554), жінка Філіпа Красного, мати Карла V, після смерті чоловіка абожеволла.

Іванна, папіса, легендарна жінка, що бучим-то засідала на папському престолі після смерті папи Льва IV (855); дослідники признають Іванну неісторичною особою.

Іванов, 1) В а с и л ь, укр. етнограф, у 80-тих рр. XIX в., секретар харківського Статистичного Комітету, 1896 видав „Обычное право крестьян харьк. губ.“, 1898 збірник „Жизнь и творчество крестьян харьк. губ.“, де описано побут, стради, одєжу, звичаї, нави й пісні, тощо 50 сіл; 2) В е с е л о д, рос. письмен., *1895. Повісті „Партизан“, „Кольорові вітра“, „Голубі піски“ та ін., збірка оповідань „Сьомий берег“. Належить до тзв. „Серпанюкових братів“; 3) В ь а ч е с л а в, рос. поет і критик, символіст, *1866. Збірки „Сог ардефа“, „Пісні часу заворушень“ та ін. Статті й розвідки літ. та філ. змісту. Трагедії „Прометей“ і „Тантал“. Мав великий вплив на рос. поезію 90-их рр.; 4) Е в г е н, укр. архівар, родом із Сибіру, *1873, директор Центр. Архіву в Харкові й співредактор часопису „Архівна справа“; 5) І в а н, рос. історик літ., *1862. „Н. С. Тургенев“, „Історія русскої критики“, „Шевченко в кругу народных поэтов“; 6) М и к о л а, славний укр. співак (1810-80), у 30-40 рр. XIX в. один

із найкращих світових тенорів. Силомць вивезений до Петербургу до придворної капелі, а згодом відвідав Росію; 1830 з Глізкою виїхав за кордон учитися співу, прийняв швайц. громадянство, й ніколи не говорив по рос. Співав на сцені виключно по Італійськи, в сальонах — укр. пісні, якими справив велике враження на Берліоза. Доїждеті написав для нього оперу „Езікір кохання“; був інтимним другом Росіні. Покинувши сцену, оселився в Болонії, де й жив до смерті; 7) Микола, рос. генерал (1851-1919), 1906-7 адушии крившадське повстання, 1914 провадив офензиву на Галичину; 1917 на початку рос. революції був призначений диктатором для й адушення; 8) Михайло, рос. малір (1748-1823). Картини та навис з рос.-тур. війни над Дунаєм і в Бесарабії, подорожні альбоми з укр. темами. Особистий приятель Антона Голова-того, лишив кілька його портретів, між ін. на картинах: „Штурм Ізмаїла“ (разом із поставами запорожців) і „Смерть Потьомкіна“; 9) Олександр, рос. малір (1806-58), залишив бібл. ілюстрації в дуєі ст. сходу, повні містицизму, величності, яскра-вої вимовності, чудово виконані. Відома його картина: „Поява Христа перед народом“, над якою працював більше, ніж 20 років; 10) Павло, укр. історик школи В. Анто-новича, праці:

„Історическія судьби Волинської землі с древнїйших времен до конца XIV в.“ 1895; „К исто-рии Запорожских казаков послѣ уничтоженія Сѣчи“, „Картка з історії Волині на початку XIV в.“;

11) Петро, укр. етнограф (1837-1926), автор багатьох праць і збір-рок етногр. матеріялів про вірування, зви-чай та обряди в Збірнику харківського „Историко-филол. Общества“, „Кіевск. Стари-ни“, „Етнограф. Обзорїя“; „Жизнь и пове-рья крестьян купинскаго уѣзда харьк. губ.“; „Игры крестьянскихъ дѣтей в купинскомъ у.“; 12) Разумник, псевд. Іванов-Разумник, рос. історик літер. і критик, *1878. „Історія рос. громадської думки“ та ін.

Іванов-Борецький Михайло, рос. комп. і муз. письмен., *1874, опери: Вільма, Окраса Афродити. — праці „Нарис історії меси“.

Іванов-Меженко, гл. Меженко-Іванов.

Іванович Гринь, укр. друкар XVI в., родом із Підлішшя, учень і помічник Івана Федоронича, 1579-81 працював у його друкарні в Острої, 1582 у Вильні у Мамонича, 1583 знов у Федоронича у Львові.

Іваново-Вознесенськ, рос. м-о на півн.

зах. від Нижнього Новгороду, 111.000 меш., осередок ткацької промисловости.

Івановський, 1) Олександр, рос. географ, *1868, дослідник Монголії; 2) Олексія, рос. антрополог, *1866, автор праці про антр. склад людности кол. Росії, де м. ін. використано й відповідний укр. матеріал.

Іванченко Григорій, укр. революціонер-народник, * 6. 1856, належав до гуртка Запальського, за збройну відсіч поліції в Києві при арешті 1879 засуджений на каторгу.

Іванюков Іван, рос. економіст (1844-1912), родом українськ із Волині, помічником іст. школи економістів та ідей катедерсоціалістів. Гол. твори: „Политическая Экономика“, „Паденіє крѣпостного права в Россіи“ й ін.

Івасюк Микола, суч. укр. малір, родом із Буковини, відомий сво-їми популярними обра-зами: „В'їзд Б. Хмельницького до Києва“, „Богуи під Берестечком“ та ін.

Іванина Дмитро, (псевд. Дмитро Геродот), укр. журналіст, *1882, тепер у Букарешті.

Іванкєвич, 1) Вадлав, рос., опісля поль. генерал (1871-1922), 1919 ком. лі змінним бо-євим щастям в укр.-поль. війні, опісля під пол. армії проти більшовиків; 2) Ярослав, поль. письмен., поет і повістар, *1894 на Київщині.

Іванченко Петро, укр. етнограф, *1846, шевар про рел. культ укр. народу в його приказках, записував кобзарські думи.

Іверія, ст. назва Ірландії.

Іволга, гл. Вивільга.

Івченко Михайло, укр. новеліст, *1890, збірки: „Шуми весілля“, „Імластою рікою“, „Землі дзвонять“, повість: „Робітні сили“. **І-Генг**, останній цесар Корєї, навував під 1897, 1910 уступив із престолу, †1928.

Ігла магнетна, гл. Магнет.

Іглошкірці, гл. Голконшкурі

Ігнатівка, м-ко на Київщині, над р. Ір-пень, б. 5.000 меш. 29 VIII 1919 перемога б. равської бригади УГА над більшовиками.

Ігнатій, 1) І. Богосець, св., єпископ антиохійський, один із ап. отців церкви, мученик (†107 або 109); 2) І. Львовля, гл. Львовля.

Ігнатювич Яким, кошовий отаман Війська Запорозького в 1749, 1751-1752, 1754.

Ігнатювський Всеволод, білорус. історик (1881-1930), проф. білорусь. держ. унів. та президент білорус. Академії Наук. Праці: Історія Білорусі у XIX і пол. XX в., короткий нарис історії Білорусі та ін.

Ігор, ім'я ст.-укр. князів: 1) І. Ольго-вич, кня. новгород-сіверський і вел. кня. ки-ївський, відіци чернець, 1147 вбитий; 2) І. Рюрикovich князь київ., 914-47 прибор-

Ол. Іванов: Раб.

М. Івасюк: Біля криниці (пастеля).

кав деревляни та уличі; похід на візант. землі не був щасливий (союзна й торг. умова з Візантією), 944 щасливіший похід на Каспій і Закавказзя. Літопис згадує про смерть І. в битві й укажує його могилу б. Іскоростени. Про розірвання І. деревлянами оповідає гр. історик Діакон; 3) І. Свято-славич в роду князів чернігівських (1151-1202), славний нещасливим походом на половців (1185), оспіваним у „Слові о полку Ігоревім“; 4) І. Ярославич, син Ярослава І. + 1060, князь у Володимирі на Волні, потім у Смоленську.

Ігумен, (гр.) настоятель монастиря; в жіночому монастирі: ігуменія.

Іглесіас (Iglesias) Пабльо, есп. соц. діяч (1850-1925), член парламенту, видатний промовець.

Ігнатович Яков, серб. письмен. (1824-88), автор натуралістичних повістей і романів.

Ігнат'єв, 1) Микола рос. дипломат і адміністратор (1832-1908), 1864-78 рос. амбасадор у Царгороді, один із винуватців рос.-тур. війни 1877-78, 1881-82 міністер внутр. справ. При участі І. заснована таємна організація для боротьби з революціонерами, тав. „Священна дружина“; 2) Олександр, граф, рос. держ. діяч (1842-1906), київ. ген.-губернатор 1889; скасував Дренгельову заборону укр. настав; убитий соц. революціонерами.

Ігнорант, (лат.) неук, незнайко.

Ігноранція, (лат.) неусуттво.

Ігнорувати, (лат.) легковажити, не признавати, нехтувати.

Ігуазу, ліва притока Парани, 750 км. дов.

Ігуана, лезан, (Iguana), ящірка півд. Азії й півд. Америки; зелена, з роговим гребенем адовж хребта; деякі роди до 2 м. дов.

Ігуанодон (Iguanodon), (гр.) копальний гад, рослиноїдний велетень, що жив у крейдяній добі, 10 м. дов.

Ігувійом, м-о в Умбрії, тепер Gubbio або Eugubio, з останками театру й храму, де знайдено в 1444 бронзові таблиці з написами, тав. Tabulae Iguvinae, найважливу пам'ятку умбрійської мови реал. змісту.

Іда, (гр.) 1) гора на Крети б. 2400 м. вис., де за гр. переказом виховався Зевс; 2) пасмо гір у Фригії й Троаді, тепер Кас Даг, гол. місце культу богині Кібелі. За переказом тут пас череди Парис, а Зевсовий орел пірвав гарного Ганімеда.

Ідальго (Hidalgo), схід. мек. держава, 22.220 км.² і 620.000 меш.; гірництво, гол. місто Пачука.

Ідеал, (гр.) зразкове, досконале, що може бути цілком людських амагань.

Ідеалізм, 1) метафізичний і. — визнання, що основа дійсності є ідеальне буття; ідеал, думка, дух, свідомість, пр. Плятон, Лайбніц, Шопенгауер; „суб'єктивний“ і. (Фіхте); основа дійсності „я“; „об'єктивний“ (Шелінг); основа дійсності духовна реальність, що стоїть поза межами „я“; „абсолютний“ і. (Гегель); основа дійсності „абсолютний дух“; 2) гносеологічний і. — визнання, що світ даний нам лише у свідомості, в суб'єкті, пр. Берклі, Юм, Кант; „суб'єктивний“ гносеологічний і. вважає за основу — пізнання індивідуального суб'єкту (Юм); „об'єктивний“ гносеологічний і. — заг. універсального суб'єкту (пр. „іманентна школа“); „критичний“ або „трансцендентальний“ гносеологічний і. вважає за основу пізнання певну закономірність самого пізнання (Кант, кантіанство); 3) етичний або практичний і. — переконання в силі ідеальних моментів в етичному світі; неадукопо говорять про „практичний і.“ людини, яка не амагає до власної користі; 4) естетичний і. — визнання, що мист. форма є вином ідеального змісту (Гегель).

Ідеаліст, (лат.) прихильник ідеалізму; той, що дивиться на дійсність крізь призму ідей; мрійник.

Ідеальний, (лат.) подуманий, що існує тільки в думці, а не в дійсності; уявний, вимріяний, зразковий, завершений, досконалий, духовний.

Ідейний, (лат.) людина чесна, шляхетна, з характером, той, що кермується тільки ідеєю.

Ідентифікація, (лат.) утотоження.

Ідентичний, (лат.) рівнозначний, такий самий, тотожний.

Ідентичність, (лат.) гл. Тотожність.

Ідеограм(а), (гр.) значок для якогось поняття без зазначення звуків слова, пр. всі цифри, автомобільні знаки при дорогах і т. п. З і. складалося найстаріше єгип. письмо.

Ідеолюг, (гр.) ідейний оборонець чи пропагатор якоїсь політ., екон. або гром. програми.

Ідея, (гр.) 1) основна думка якогось твору, вихаоду, вчинку, тощо; 2) уявлення, думка — в філософії (Льок, Юм, Берклі, також Декарт і ін.) — „асоціація ідей“; 3) ідеальна основа єдності в речах; її розуміють як аразок або першообраз річей, як причину, як ціль, як силу — в речах або поза ними. Від Плятона, який увів термін „ідея“ в заг. ужиток, до сучасності нема філософа, що не заявив би цього або того становища до питання про ідеї. В укр. філософії в старовину „ідея“ іноді перекла-

Iguana.

Ігуанодон.

дали „вид“; велику роль грають ідеї в Сковороді, в Юркевича.

Іди, (лат.) один із 3 постійних речень у ст.-рим. місяці: 15-ий день у березні, травні, липні й жовтні, 13-ий у ін. місяцях.

Ідика, Едігей, емір Золотої Орди, 1399 розбив Витовта над Ворсклою, † б. 1420.

Ідилічний, (гр.) погідний, простий.

Ідил(а)и, (гр. — образочок) літ. твір, що змальовує буденний (звич. безтурботний) побут простих людей (селян, чабанів), які проводять своє життя на лоні природи (хуртори поезій). За творця і вважають гр. поета Теокрита. В укр. літ. писали і Шевченко, Куліш, Франко й ін.

Ідіом, (гр.) 1) мова, властива якомусь народові; 2) мова, чи говірка, властива якійсь більшій або меншій окрузі.

Ідіосинкразія, (гр.) особлива пражливість на деякі тваринні або рослинні річовини (пр. сунці, раки) або ліки (пр. антиприн, йод). Об'язки: кропив'янка (urticaria), гарячка, набряк шкіри й ін.

Ідіот, (гр.) недоумка, недорозвинена людина; йолоп, туман.

Ідіотизм, (гр.) недоумство, 1) вроджений найвищий ступінь умового недорозвитку; проявляється недостатчею навіть найпростіших понять, нездібністю порозуміватися з другими; причиною і в дітей буває часто алкоголізм або пранні батьків; 2) у грам., конструкція, властива якійсь мові; 3) заг. дурноватість.

Ідо, штучна міжнар. помічна мова, вл. поправлене есперанто: абетка без дикритичних знаків, усучення знахідника й ін.

Ідол, образ поганського бога, божок, боввіа.

Ідоменей, син Девкаліона, внук Міноса, міт. король Крети, один із найхоробріших лицарів під Тросою.

Ідріаї, гл. Едріаї.

Ідрія, м.-о в йт. провінції Венеція Джулія на границі Югославії, 8.000 меш.; копальні ртуті, заліза та міді.

Ідумея, гл. Едом.

Іерусалим, гл. Брусалим.

Іжак Микита, гал.-укр. діяч (1800-69), куточок львівської гр.-лат. капітули; 1832-57 цензор для укр. видань у Галичині.

Іжакенич Іван, укр. малыр, *1864 на Київщині, місцець укр. побуту й пейзажу. Відомий ідилічно трактованими образами з сел. і коз. побуту: „Святить паски“, „На Спас“, „Козаки“, „Кн. Олег“, „Запорожці на розвідці“, серія з видами Києва.

Іжакенич: Автопортрет.

Іжевськ, гол. м.-о Волинської області над рікою Іж (притокою Ками), 63.000 меш.; металова промисловість.

Іжиковський Кароль, поль. письмен. (1873).

Найзамітніші твори повість „Палуба“ і крит. студії „Чин і слово“.

Іжниця, назва церк.-слов. букви V, запозиченої з гр. v в гр. словах; в укр. мові здавна злилася з „Н“ й відповідно до цього її вимовляли за Н, пр.: сина й — сина й; в церк.-слов. книгах V—400.

Іжакенич: Запорожці на розвідці.

Іжма, ліва притока Печора, 510 км. дов.

Іжора, ліва притока Невы, 80 км. дов.

Іза, ліва притока Тиси.

Ізабє (Isabeu) Жан Батіст, фр. малыр (1767-1855), уславився портретами-мініатюрами.

Ізабелі, 1) І. королева Кастилії (1451-1504), 1469 жінка Фердинанда арагонського, домогла Колумбоні до подорожі за океан; 2) І. королева Іспанії, 1830-70, †1904.

Ізанемона, (гр.) лівія, що лучить на малі місяці з однаковою середньою силою вітру.

Ізаномалі, ізоаномалі, ізаметралі, (гр.) лівія, що лучить на малі місяці з однако-вим відхилом від нормальної температури. Гл. Температура.

Ізаар, права притока Дунаю, 296 км. дов.

Ізати(а), органічна сполука (C₈H₈O₂N), з якої вироблюють жовту ізатинову краску до крашення вовни й шовку.

Ізборник, 1) церк. книга, в якій зібрані повсякденні й календарські богослуження. 2) „Соборник“, ст.-укр. збірник найрізноманітнішого характеру та змісту, здебільша переклади або перерібки з чужих мов (гр., ст.-болг., серб., поль. і т. д.). Найдавніші збірники: І. Святослава, Ізмаргади (з дидактичними статтями), Паремійники (зі статтями бібл. змісту), Палєї (на бібл. теми ст. завіту), Фізіологі (оповідання фантастичного змісту про звірів, птахів), Пандексти і Тактикон (уризи з творів отців церкви). До останньої громади належать І: Златоустуї, Златоуст, Маргарити (складені зі слів Івана Золотоустого), учительні євангелія, Златая ціць, Торжественники (похвальні слова й життя на певні дні свята). Цікаві збірники найрізноманітнішого характеру: Лічєбники, Травники (знахарського характеру, по-

радники), житійного змісту: Прологи (із гр. синаксарій), Патерики (синайський, єгипт., єгипт. і т. д.), Четы-Мінеї (місячники на кожний день). Збірники переходові до світських: Пчели (філ.-дидактичні порадики); лексиконового характеру — Азбуковники. Чисто іст. змісту: Хроніки (Гамартола, Зоари, Маладі й ін.), Літописи („По великому владженю“, „Блиньскій літописець“, „Поієсть временних літ“). Хронографи. Світські збірники: Римські Дієси, Великое зеркало, Апофеозмати, Фадееї, Новели.

Ізборник Святослава, назва двох ст.-укр. збірників, найстарших цел. пам'яток

укр. редакції. 1-й із 1073 був владжений для князя Ізяслава Ярославовича й перейшов після до його брата Святослава. Тепер переходується в Синодальній бібліотеці в Москві. Це укр. відпис владженого для болг. царя Симеона болг. перекладу одного візант. збірника. Свого роду енциклопедія: статті богословські (виписки з Отців церкви) й наукові з логіки, граматики й реторики та на ін. цікаві для тодішнього читача теми (про читання книжок, про лихих та добрих жінок, індекс заборонених книжок, тощо). 2-й із 1076 владжений для кн. Святослава, має навчальний характер (різні поучення, тощо). Переходується в Публичній бібліотеці в Ленінграді.

Дехто з учених уважає, що цей збірник місцевого походження. Збірники ці дуже важкі для історії укр. мови; укр. елемент їх мови розібрав Кримський.

Ізвольський Александр, рос. дипломат (1856-1919). 1906-10 міністер закордонних справ, 1910-17 посол у Парижі. Підготував

зближення з Англією й війну з Німеччиною. Поділив „Спомяни“.

Ізгой, людина виключена зі свого дотеперішнього життя. Термін ст.-укр. права для категорії неповноправних людей, без сусп. становища, виданих під опіку церкви, але свободних; не маючи власного господарства, і осідали на чужих землях.

Ізєра (Isère), 1) річка притока Рони, 290 км. дов., 1914 заляті битви між нім. і фр. арміями; 2) департамент над нею 8.240 км.² і 500.000 меш.; гол. м-о Гренобль.

Ізєра (чесь. Jizera, нім. Iser), права притока Лаби в Чехії, 120 км. дов.

Ізерські гори, частина Судетів, до 1.127 м. вис.

Ізид, єгипт. богиня сил природи, Місяця, моря, схожа з Гаторою, жінка Озіріса, мати Гора.

Ізидор, гл. Ісидор.

Ізидороні декреталі, гл. Псевдо-Ісидороні декреталі.

Ізмаїл, пристань у дельті Дунаю в Басарабії, 30.000 меш.; півіз збіжжя; 1609 І. спустилися Запорожці.

Ізмаїл, син Авраама й Аґари, праотць ізмаїльтян.

Ізмаїл Паша, єгипетський політичний діяч, кедив Єгипту (1830-95), володів 1863-79, змагав до незалежності Єгипту, детронізований.

Ізмаїльтяни, бібл. народ; плем'я бедуїнів півд. Сирії.

Ізмаїлов Володимир, рос. письмен. (1773-1830), прихильник Руссо й Карамзіна; видавав кілька журналів; його „Путешествіє в полуденную Россію“ містить не так фактичні описи, як думки й почування автора з приводу баченого.

Ізобара, (гр.) в геогр. лінії, що лучить на мапі місця з однаковим станом барометра, зведеного до поверхні моря й 45° геогр. ширини; в техніці проста лінія.

Ізобата, (гр.) лінія, що лучить на мапі, місця однакової глибини.

Ізогемера, (гр.) гл. Ізохрона.

Ізогіста, (гр.) лінія, що лучить на мапі місця з однаковою кількістю опадів.

Ізогіста, гл. Горизонталі.

Ізогеотерма, гл. Геоізотерма.

Ізогльоса, ізофона, (гр.) в мовознавстві: лінія, що обгортає всі місця на території одної чи більше мов із певним мовним явищем, пр. „h“ супроти праслов. „g“ обіймає півд. частину рос. діалектів, білорус., укр., словян., чесь. мову й гор.-луж. діалекти.

Ізоґона, (гр.) лінія, що лучить на мапі місця з однаковим магнетним відхилом (зах., чи схід); ліній, що на ній відхилляються, це аґона.

Ізодинама, (гр.) лінія, що лучить на мапі місця з однаковою магнетичною силою.

Ізокліна, (гр.) лінія, що лучить на мапі місця з однаковим магнетним нахилом.

Ізолитор, гл. Діалектик.

Мініатюра з „Ізборника Святослава“ 1073.

Сторінка з „Ізборника Святослава“ 1073.

Ізид.

Ізоляція, (лат.) роз'єднання, відокремлення; в мед. відокремлення від оточення, стосується у хорих на інфекційні і психічні хвороби; у фіз. оточення доброго провідника вогкості, електричності, тепла і т.п. відповідними алами провідниками (ізоляторами).

Ізольда, героїня середньовічної легенди, жінка короля Марка й коханка Тристана.

Ізомерія, (гр.) проия, що депі хем. сполуки з однакоим процентовим складом і однакою молекулярною вагою мають зовсім відмінні хем. і фіз. прикмети.

Ізоморфізм, (гр.) заступлення в хем. складі мінералу одного перина іншим (або й одного молекулу іншим), при чому кристаліграфічні властивості лишаються приблизно незмінні.

Ізонцо, по слов. Соча, альпейська ріка, 138 км дов., в півн.-схід. Італії, впадає до Триестійської затоки; 1915-17 12 битв між Італійцями й австрійцями.

Ізосейста, (гр.) лінія, що лучить на малі місця, що на поверхні Землі відчувають одночасно землетрус.

Ізостація, (гр.) рівновага. Теорія і-ї в геології подає як причину тектонічних рухів порушення рівноваги в земній корі.

Ізотерма, (гр.) лінія, що сполучує на малі місця (зведені до певому моря) з однакою серед. температурою; і можуть бути річні, місячні й т. д. Ізотермічний, з однакоим теплом. Ізотермічні явища, явища, що відбуваються при постійній температурі. Протилежними явищами є адіабатичні зміни.

Ізотонічний, (гр.) з однакою напругою. Ізотонічні розчини, розчини, що мають однакоий осмотичний тиск.

Ізотони, (гр.) хем. перині, що мають однакові хем. і фіз. прикмети, а різняться лише атомовим тигарем; пр. крім звич. олова з атомовим тигарем 207,2 знані ще два роди олова: одно, що через радіоактивні переміни повстало з урану, має атомовий тигар 206, друге, що втворилося з тору, має атомовий тигар 208. Багато перинів, як бор, крем, хальор, бром, неон, криптон, ксенон і ртуть, є сумішками ізотонів.

Ізотропний, (гр.) однакою уложеній. Ізотропні тіла, тіла, що в усіх напрямках мають однакої молекулярні відношення, а тимсамим однакої прикмети.

Ізофона, (гр.) гл. Ізогльоса.

Ізохімена, (гр.) лінія, що лучить на малі місця з однакою серед. зимовою температурою.

Ізохроматичний, (гр.) з однакою краскою. Ізохроматична фотографія, фотографія, що уживає плит. вразливих на всілякі барви й дає образи у природних барвах.

Ізохрона, ізогемера, (гр.) лінія, що лучить на малі місця досяжні з якоїсь вихідної точки при однакої серед. довжині

подорожі. Ізохронний, ізохронічний, такий, що відбувається в рівному часі.

Ізоциклічний, (гр.) рівнокольовий, рівноперстений. Ізоциклічні сполуки, циклічні сполуки, що їх перстені утворені тільки з атомів вугля, а саме тиз. ароматичні сполуки.

Ізраельє (Israelis) Йозеф, славний голланд. маляр (1824-1911). Малював гол. побут моряців і рибалок.

Й. Ізраельєст У домі батьк.

Ізраельєсон Яків, орієнталіст (1859-1926), знавець жид. та араб. літератури, 1919-22 завідувач відділу Юдаїка Всенар. Бібліотеки України в Києві.

Ізраїль, ім'я жидів (зн. „борець Божий“).

Ізраїльське царство, півн.-жид. царство, що повстало по смерті Соломона після поділу жид. держави на два царства: одно було юдейське, а друге саме ізраїльське, до якого належало 10 поколінь; існувало 257 років і мало 20 царів. В 722 здохнув його асир. цар Сальманасар.

Ізюм, Опном, окружене м-о на Харківщині, над р. Донцем. 9.550 меш. (українців 81,2%, росіян 13,3%) округа: 7.974 км.², 2 міста, 815 селищ, 10 районів, 378.100 меш.: українців 83,9%, росіян 14,9%. І. заснував 1681 харківський полк. Гр. Донець як кріпость для захисту Слобожанщини від татар.

Ізяслав, ім'я ст.-укр. князів: 1) І. Володимирович, б. 1210 князь теребовельський, 1232 зрадив Данила Галицького, який 1256 його полонив; 2) І. Давидович, князь чернігівський, третій захоплювач Києва (1154, 1157, 1161), згинув у бою з Мономаховичами 1162; 3) І. Мстиславич, внук Володимира Мономаха, вел. князь київський 1146-54, дуже енергійний і талановитий, користувався великою популярністю; змагав до усамостійнення укр. церкви; 4) І. Ярославич, син Ярослава Мудрого, вел. князь київський (1024-79). У боротьбі з братами й небожами звертався по поміч до поль. короля Болеслава, нім. імператора Генриха IV і до папи Григорія VII. Згинув у бою.

Ікавці, назва для серб.-хорв. діалектів

(західних), де праслов. звук *ě* (ъ) перейшов у „і“ (пор. праслов. *sěno* — *sino*).

Іканин, перехід на „і“ укр. корінного „о“ та „е“ в кол. відкритому складі, коли той склад, через відпад наголосних „ъ“ або „ь“ у наступному складі, робився закритим, пор. ст.-укр. *сто-ль* — *стіл*, *ле-дь* — *лід*; у назвуку в таких випадках з'являється „в“, пор. *о-вн-ца* — *вів-ця*; „і“ з „о“ в укр. літ. вимові поп. реднього проголосного не м'ягчить; „і“ з „а“ — е м'ягчить, пор. *но-сь* — *ніс*; *не-сь* — *ніс*.

Ікар, (гр. *Ікарос*) син казкового мистця Дедала, за переказом утонув у морі, коли розпався від соняшної жары його крила, азплені воском; від його імення названі: 1) *Ікарійське море* — півд.-сх. частина Егейського моря, 2) *Ікарія* (тепер *Нікарія*), острівець на захід від о. Самос.

Іква, 1) права притока Стира, дов. 162 км.; 1916 бої між рос. і нім.-австр. військами. 2) ліва притока Бога, дов. 55 км.

Ікель, басарибська притока Дністра.

Ікіке (*Iquique*), важна пристань у півн. Чиле, 36000 меш.; вивіз солітри та срібла.

Ікозаедр, гл. Двадцятистінник.

Ікона, мальований образ святих, предмет рел. культу. Повстання і зв'язують із легендою про тав. „нерукотворний образ“. Перші відомі і. походять із рим. каткомб — символічного характеру (пр. Іс. Христос — пастир). В VI в. у Візантії усталаються певні типи ікон святих. Шаніше а являються підручки іконописання з точними приписами змісту кожного образу, типу обличчя й одягу святих та майлярської техніки. Таким найбільше поширенням на Україні підручником була „Срмінія“. В старовину на Україні і. малювали переважно на липових дошках тав. темперовою технікою. Гл. Українське мистецтво.

Ікопін, гл. Конія.

Ікопніков Володимир, історик (1841-1923), проф. Київ. унів., один із фундаторів і голова Іст. Т-ва Нестора-Літошцеца, 40 літ редагував „Університетскія Извѣстія“, автор багатьох наук. праць (найважливіша: „Опыт русской историографии“ — енциклопедія джерелознавства й Іст. бібліографія).

Ікопоборство, ересь, яка не признавала почитання образів святих. Почин до і. дав візант. царь Лев III Ісаврійський 726, що криваво переслідував тих, що почитали образи. Осуджено 787 р. 2-м нікейським і 7 вселенським собором, тривало і. до 842. Підчас і. знищено багато цінних майлярських і різбарських творів.

Ікопграфія, (гр.) 1) мистецтво малювання святих образів; 2) наука, що займається дослідями образів, головню портретних.

Ікопостас, (гр.) стіна крита образами, що відділяє другу часть церкви (храм вірних) від третьої (святинища): має трое дверей: царські і двоє дякопських. Гол. образами і. є тав. намісні образи (Ісуса Христа

й Матері Божої). В лат. костелах нема ікопостасу. Первісно в візант. церквах і на ст. Україні і. був у вигляді невисокого поруччя, лише згодом цю перегородку почали прикрашати образами; в XVII-XVIII в. в добі барока ряди ікон досягали найбільшої кількості так, що і. йшов від долу аж до стелі (бані); Кожний ряд образів має свій приписаний цикл мальовид. На Україні і. цінні своєю різьбою (на дереві й металю), часто з народніми орнаментальними мотивами: виноградна лоза, соняшники, мальви та ін.

Ікопостас у гвудульському стилі в церкві св. Василіана (Жовква).

Ікорець, ліва притока Дону.

Ікос, церк. пісня, яка ширіше описує те, що кондак.

Ікопстераедр, (гр.) трапезоедр, 24-стінник, кристаллографічна форма рівноосевого укладу.

Ікра, рибиці ячця; і-у деяких рыб, гол. оситруватих (оситр, білого й ін.), тав. кав'яр, уважують за приємаку.

Іл, гл. Ілей.

Ілак, глянцістий дупак.

Іларіон, 1) і. св., великий аскет, основник чернечого життя в Палестині (291-372); 2) славний укр. проповідник, перший Київський митр.-українець 1051-54; з ім'ям і-а зв'язаний уклад церк. Устану (Номоканон); і. автор кількох церк. творів, де виявив свій укр. патріотизм і візант. освіченість,

м. ін. „Слово о законѣ и благодати“; 3) І., укр. мистець, дереворитник із пол. XVIII в., працював у Лаврській друкарні.

Глек, ліва притока Урала, 425 км. дов.

Глеть, ліва притока Волги, 190 км. дов.

Глер, права притока Дунаю, 165 км. дов.

Гленіч Фран, словін. фільмолог, *1871, проф. словін. мови й літератури в загребській унів., член НТШ. автор численних студій про іліризм, чех.-словін. культ. взаємини, автор підручників словін. та сербсько-хорв. мови й т. д.

Глі, ріка в серед. Азії, витікає з Тяньшану, вливається до озера Балхаш, 1.300 км. дов.

Глі́ гора, гл. 1) Машиг Еліос; 2) Іліне Гаріос.

Глім, притока Ангари, 540 км. дов.

Глініза, вулканічна гора в Андах Екватору, 5.300 м. вис.

Гліодор, 1) рос. чернець, у спілі Сергій Труфанов; до 1908 славився своєю назадняцькою діяльністю у Почаївській Лаврі; 1913 вийшов православним й виїхав за кордон; 2) укр. гравер-мідератник із Чернігова, пол. XVIII в.

Гліон, гомерівська Троя, гол. місто троянців.

Гліризм, півд.-слов. літ.-культ. і політ. рух 30-40 рр. XIX в.; мета — захист від винародження й об'єднання півд. слов'ян, начебто потомків давніх Іллірійців, у окрему тив. Іллірійську націю та обнова В. Іллірії. Провідником цього руху був хорв. письмен. Людовіт Гаї, осередком — Загреб; до руху пристали письмен.: Драгутін, Вукотиніч, Зденчай, Бабукич, Враз, Кукулевіч, Прерадовіч і ін. Року 1843 австр. влада заборонила назву І., але руху не спинила; з нього виростає поважна хорв. література, і зростає хорв. культура, нап. школи аж до вил. шкіл та хорв. Академії Наук у Загребі, а також сильне серб.-хорв. літ. мови.

Іллірійська мова, в старовині на півн. заході Балканського півострову, творить Іа венетською (в Венеції в півн.-схід. Італії) і з яніго-месарською (в півд.-схід. Італії) окрему групу індоєвроп. мов; знала з кількох власних імен, що доказують її приналежність до індо-європ. мов. Звич. уважали мову албанців за продовження ст. І. м., але тепер правдоподібніша приналежність альб. мови до ст. тракійської.

Іллірійці, балканське плем'я, що заселивало в старовину перед приходом римлян схід. побережжя Адрієйського моря й було в I-ому в. до Хр. підбите Римом.

Іллірія, в старовину схід. побережжя Адрієйського моря; 35 до Хр. І. підбита римлянами, творила провінцію Шугітис; в VII в. зайняли І. слов'яни (сербів); у XVIII в. І. зайнята частинно Австрією; 1809 Наполеон утворив в Іллірійських провінціях державу залежну від Франції; від 1815 знову під владою Австрії; 1919 до Югославії.

Ілігон, (гр.) чотиригранний платок із тонкої льняної матерії. Його розстилають на престолі під чашу.

Іліч, ім'я серб. поетів: 1) Понан, романтик (1824-1901), „Рансоді“: його сини; 2) Воїслав, найбільший серб. поет (1802-94), мистець форми й стилю, творець повитньої серб. лірики; 3) Драгутін, (1838-1926), один із останніх романтиків, дуже плідний і різноманітний: повісті, драми, поезія й критичні статті.

Ілія, найбільший старозавітний пророк, жив за царя Ахава та його жінки Єзавелі.

Іліада, поема про м.о Іліон або Трою, одна з двох вел. Гомерових еп. поем. Її основа: гнів Ахілл (з його згубними для греків наслідками) за заповідну йому Агамемноном аневату та його німста на Гекторі, що вбив його друга Патрокла.

Іліас Гаріос, найвища гора Тайгету, 2.410 м. вис.

Ілімані, гора в схід. Кордильєрах (Болівія), 6.405 м. вис.

Ілінойс (Illinois), 1) ліва притока Міссісіпі, 800 км. дов., виліває в озеро Мічіген і сполучена з ним каналом; 2) держава (З.Д.) над нею, 146.750 км.² і 6.500.000 меш.; хліборобство (кукурудза, пшениця), гірництво (вугілля, нафта) й промисл, гол. місто Спрінгфілд.

Іллі, найстарший син Ярослава Мудрого, ще змалу посаджений за князя в Новгороді, †1020.

Ілія, укр. гравер-дереворитник пол. XVII в. Виконав понад 400 дереворитів, переважно до Біблії й квієського Патерика. Його праці з датами і підписом походять із 1639-60. У сюжетах брав зах.-європ. зразки, адебітного а голанд. граверства.

Ілія Муромець, найвидатніший багатир нар. білін квіт. цикло; після тат. навали, з переходом білін на моск. північ і на схід, герой укр. казок та легенд, що за відвагу й боротьбу зробили його свитям і мощі його поклали до Печерської Лаври в Києві.

Ілімпу, гл. Сората.

Ілішівич, або Елішівич, ім'я укр. львівського міщанського роду: 1) Василь, сеніор Ставропігійського братства, від 1756 президент Львова; 2) Олександр, член Ставропігійського братства від 1798, віцепсеніор братства, †1825; 3) Юрій, член Ставропігійського братства від 1720, сеніор у 1722-35, †1735.

Ілішченко, 1) Варвара, укр. революціонерка з Полтавщини, *1855, в 1878-79 брала участь в укр. політ. організаціях; 2) Севастьян, укр. революціонер (1849-90). Перевозив із закордону заборонені видання, твори Шевченка, друкарські черешки. Засуджений 1880 на 15 літ каторги, номер на Карі.

Володимир Іліч.

Лловайське, м-ко сталінської округи, 6.160 меш.; українців 47-7%, росіян 47-1%.

Лловайський Дмитро, рос. історик (1832-1920), антиурманіст. „Історія Ризанського Князства“, „Історія Росії“, „Разыснания о началъ Руси“, та ін. Автор шк. підручників до всесвітньої й рос. історії в реакційному дусі. По укр. перекладено „Княжий період історії України-Руси“ з „Історії Росії“.

Лловля, ліва притока Дону, 270 км. дов.
Лловія, (лат.) омана, у філ.: прийняття (або ін. пізнання), де предмет здається нам іншим, ніж він справді; в мистецтві і-ю оцінюють позитивно, осигнення І-ї є завданням мистецтва (бодай пластичних мистецтв).

Люмінати, (лат.) нім. т-во основане в Інгольштадті 1776 для політ. та рел. освідомлення суспільства; розв'язане 1785 аду-чилося з масонами.

Люмінація, (лат.) світкове освітлення (домів, вулиць); в малярстві — прикраси рукописних книг мальованими образами. Історія і. тотожна з історією мініатюрного малярства. Ілюмінатор — маляр, що змальовував образи в рукописній книжці. Первісно і. означала лише покривання рисунку золотом, пізніш, особливо в XVII в. — загалом ілюстрації в книгах.

Ілюстрація, (лат.) рисунок до друкованого тексту, гравюра, наглядний приклад для пояснення чогось. І. образки в друкованих книжках переважно пояснюють (ілюструють) графічним засобом зміст книжки. Початки і. ведуть від рукописних книжок із образками. В друкарстві первісно уживали для ілюстрації дощок (кміш) дереворитних, мідеритних, сталеритних. Від поч. XIX в. літографії і в XIX-XX в. цинкографії, литвинії, офсету і т. ін. Історія і. старих часів є частиною історії гравюристики, новіших часів — історії графіки. Найстарша ілюстрована книжка походить із 1461-2 (Біблія А. Пірстера в Бамбергу). З ілюстраторів XVIII в. визначніші: Гоґарт, Ходовський; у пізніших часах в Англії: Роландсон, Кіне й Крейн; у Німеччині: Ріхтер, Діа, Клінґер, Лефлер, у Франції: Моніе, Гаварі, Мессоніе, Дорé. На Україні перша ілюстр. книга — „Апостол“ вид. у Львові 1574. Особливо розквітли були київські ілюстровані видання: Антологія 1618, Бесіди Ів. Золотоустого 1623 і 1624, Тріоди 1629, 1631 і 1642, Учительне Євангеліє 1637, Патерик 1661 і особливо вид. 1702; з львівських: Євангеліє 1636 і 1644, Апостол 1639 і 1685, Тріоди 1642 і 1683. Визначні укр. ілюстратори-дереворитники XVII в.: Тимофій Петрович, Ілля, Атанасій Ільрик, Василь Ушакович, Іван Глинський, Прокопій; ків. XVII і XVIII в.: Євстахій Завадовський, Олександр і Леонтій Тарасевичі, Никодим Зубрицький, І. Щирський, А. Козачковський, Гр. Ленцький, І. Філіпович, Осип і Адам Гусемейд. На розвиток модерної і-ї мали великий вплив ілюстровані часописи.

Ілюстрована Україна, часопис, виход. З. Е. II.

див двічі на місяць у Львові в 1913 і 1914 за ред. Ів. Крип'якевича.

Іляр (Ular) Алессандр, фр. сходознавець і публіцист, автор „Російської революції“ (1905), що вийшла в англ., нім. і рос. перекладах, де є окремий прихильний розділ про укр. справу, †1907.

Іль (Isle), права притока р. Дордонь, 253 км. дов.

Іль (III), притока Райну б. Страсбурґу, 205 км. дов.

Іль де ля Сосіетé, гл. Товариські острови.
Іль де Франс (Isle de France), або коротко Франція, себто через Франції, обіймає Париж, департамент Сен і частини сусідніх департаментів; також фр. назва островів Моріс.

Іль е Вілєн (Ile et Vilaine), фр. департамент на бретонському півострові, 6.590 км. і 560.000 меш., гол. місто Ренн.

Ільїн Олександр, рос. картограф (1822-89), автор і видавець геогр. і статистичних мап, атласів та живописного альбому „Народи Росії“.

Ільїнський, 1) Григорій, суч. рос. лінгвіст, проф. унів. в Саратові, автор багатьох монографій із поля слов. і порівняльного мовознавства, м. ін. і укр. граматики (укр. наказаний спосіб; укр. етимології; про асиміляцію голосних в укр. мові); важна праця: „Праславянская грамматика“; 2) Олександр, рос. комп. *1859, музикант до Софоклевих трагедій: „Ойдин-шар“, „Філоктет“ та до трагедії Олексія Толстого „Цар Федір Іванович“; симфонії і т. ін.; 3) Федір, рос. педагог і знавець перк. історії, *1863. Написав „Вишнее состояние православия на Волыни“, „Большой катехизис Лаврентія Заваяна, как учено-литературное произведение“.

Ількенич Григорій, гал. укр. діяч і етнограф (1803-41), видавець гал. приповідок і загадок. Належав до Пашкеничевого гуртка.

Ільм (Ulmus montana), рослина з родини ільмуватих; дерево до 40 м. вис., в лісах серед Європи; подібний до береста, тільки з м'якшим деревом.

Ільмент, мінерал, титановий залізник, (Fe, Ti, O₂), чорної барви, металезного вигляду; шпакль таблички 1-3 осевого укладу.

Ільмень, озеро б. Новгороду В., 920 км.², відтікає Волховом до Ладоги.

Ільмуваті (Ulmaceae), родина деревистих рослин із двоцільними цвітими й дворядно-розміщеними несиметричними листками. Овоч — горішок або кістичка з крильцями: ільм, берест, в'яз, берестовець, дзелька.

Ільницький, 1) Василь, гал.-укр. педа-

Ільм: 1. галуззя з цвітом, 2. цвіт палювовий, 3. стовбчик, 4. галуззя з відтікає Волховом до Ладоги, 5. овоч із боду, 6. насіння, 7. листя.

гог і писем. (1823-95), священник, дир. укр. акад. Гімназії у Львові; автор оповідань і низки наук-популярних розвідок на різні теми. Уживав псевд. Денис, Денис з-над Серета, Денис з Покуття; 2) Іван, святи, гал.-укр. діяч (1809-83), 1839-69 віце-реktor укр. гр.-кат. дух. семінарії у Львові, крилошанин і ректор дух. сем. в Перемшлі; 3) Лука, укр. гром. діяч 70 рр. XIX в., член київської „Громади“ (прозваної громадянами Лука Веселенька) та Півд.-зах. відділу Геогр. Т-ва, для якого збирав етногр. матеріали; мав у Києві друкарню й провадив під своїм ім'ям видавництво Громади.

Імагінація, (лат.) уява, фантазія; вигадання, вигадка, привид.

Імажіністи, (фр.) напрям у рос. поезії; повстав у Москві 1919 з Бєсеніним на чолі, вважав за основу поетичної творчості „образ“ (фр. Імаж).

Імам, (араб.) маг, духовник, учений; у шіїтів дух. достойник; також титул князя.

Імап, права притока Уссурі, 400 км. дов.

Імадра, озеро на півострові Кола, 852 км.³

Іматра, водопад на р. Вуоксі у Фінляндії.

Іматрикуляція, (лат.) впис на листу студентів високої школи.

Імбір, інг'вер (*Zingiber officinale*), ділєсвата, зелеста рослина, з короткими, широкими листками; росте у схід. Індії, тепер плекають її скрізь у підрівнятих краях; коріння вживають до приправи овочів та горілок.

Ім'єння, (грам.), відмінна частина мови, що подає назву предметів; відповідно до родів (в одних мовах — три, у других — два, в деяких — один) у відмінних мовах — різні відмінні ім'єння; відповідно до значіння різні категорії ім'єнників: 1) уявні (абстрактні), пр. мудрість, чеснота... 2) та наочні (конкретні) з підвідділами: ймена власні (назва осіб, країв, рік, гір...), загальні (гатуноків, родові — назви тварин, народів, речей), збірні (цілість — ім. назва, ніж частина: ліс, військо...), матеріальні (цілість тасам назва, що й частина: вода, газ і т. д.). Для відмінні слів. мов мас вагу значіння заг. і, відсіть поділ заг. і на: живі й неживі, особові, звірат, речеві. Відмінна і. в укр. мові йде за родом, відмінніа — 7; чисел два; с й останки двоїни.

Імеретія, провінція в Грузії на схід. березі Чорного моря, ст. Колхіда.

Імігрант, (лат.) поселенець, що приїжджає до чужої країни.

Іміграція, (лат.) приплив переселенців до якогось краю.

Імітація, (лат.) 1) наслідування, підріб.

2) (муз.) наслідування одної теми поодинокими голосами в поліфоній музиці.

Іміш Яромір, луж. писем, етнограф і політ. діяч (1819-97), основник багатьох луж. нац. та ред. товариств і часописів.

ІМКА (YMCA), скорочення Young Men's Christian Association, себто Христ. Юнацька Спілка, товариство для чеснотливого провадження вільного часу, засноване в Америці в пол. XIX в. В 1919-20 розвинуло вел. просв.-філантропійну діяльність серед інтернованого в поль. таборів війська УНР, та серед гал. і велико-укр. еміграції, організуючи відчтин, курси, видавництва, ігри й забави, тощо.

Імманентний, (лат.) той, що лежить у межах певної сфери, протиставляється трансцендентному; тим то „імманентні“ теорії пізнання („імманентна школа“ — Шуппе) є такі, на основі яких об'єкт лежить у сфері свідомості суб'єкту, а не поза нею, гл. також Берклі.

Іммерсія, (лат.) 1) при мікроскопуванні: вивонення простору між предметним шкельцем і предметною сочкою мікроскопу водою, або відповідною живицею, чим дуже збільшується виразність образу; 2) в астр.: вступ місяця в тінь своєї планети (при затьмах), також прояв, коли вірка перестав бути видна наслідком близького світла Сонця.

Іммерман Карл, нім. писем. (1796-1840), драматург і повістяр. М. ім. написав „Пригоди Міхгаузена“.

Імморалізм, (лат.) у філ.: моральний скептицизм, заперечення в сякої моралі, етики (М. Штірнер); неправдиво звуть і-ом критику або заперечення традиційної моралі (пр. у Ніцше).

Імунітет, (лат.) в давнину: привілей, яким король у фєвдальному праві звільняв особу фізичну або правну з-під влади своїх урядовців (адміністрації та суду). Тепер: право недоторканості, незайманості, яке дають конституційні держави парламентарним чи соймовим послам під час цілої сесії парламенту або сойму. Духовники кат. церкви користуються окремим привілеєм імунітету, який звільняє їх від таких публичних чинитьб, служб та титарів, які по канонічному праву не годяться з дух. станом (пр. від військ. служби); у мед. гл. Відpornість.

Імпаля, гл. Маніпур.

Імпеданція, (лат.) опір провідника (дроту, нитки), яким перепливає електр. перемінна струя.

Імператив, (лат.) у граматиці: наказовий спосіб; у філ.: принцип (норма) — анич. етичний; гіпотетичний і. — принцип, що його значність залежить від якоїсь умови, пр. усі принципи медицини; категоричний і. — принцип, що його слід виконувати безумовно, у всіх випадках (Кант).

Імператор, (лат.) назва володаря, що стоїть на чолі великодержави. Спочатку

почесний титул у ст. Римі для полководців, даваний сенатом за більші перемоги. Від Октавіяна Августа — титул володаря всесвітньої рим. держави.

Імператорський або Великий канал у Китаї, сполучує Пекія із Хан-Чов, довжина 1.000 км.

Імперія, (лат.) держава, на чолі якої стоїть імператор; взагалі великодержавна з розвинутою колоніальною системою.

Імперіалізм, змагання до розширення політ. та екон. впливу якоїс держави на інші території; в новіших часах під ім-ом розуміють спеціально похід на екон. завоювання як-найширших теренів земної кулі, роблячи їх ринками збуту для виробів своєї промисловости; це вважається за перший крок до політ. завоювання, яке повинно прийти само собою слідом за госп. експанзією. І Росії (підбиття Сибіру, Туркестану) носив старий мілітарний характер; і В. Британії, довшої Німеччини, Японії, повосної Франції, Італії, США їд. носить новочасний, гол. екон. характер.

Імперіаль, (лат.) вл. царський; звідси назва багатьох річей, пр. 1) великий друк, б. 5 цм. вис.; 2) великий формат паперу; 3) верх кригого воза (трамвая або омнібусу) з отвертими сидженнями; 4) давній рос. золотий гріш, вартости 10, пізніше, від 1897 — 15 рублів; 5) рід овець мериносів із ніжною вовною, тепер тав. негретті; 6) рід сиру, гл. Сир; 7) рід ячменю, гл. Ячмінь.

Імпертиненція, (лат.) нахабність, образлива поведінка, або слово.

Імперфект, минулий час недокоаний, у різних індоєвроп. мовах різні закінчення; у слов. мовах форма зі своєрідними закінченнями (-ах-, -аше і т. д.), що для них важко вийти відповідника в ін. індоєвроп. мовах — тепер адебільшого загинула; залишилася в сербохорв., болг. та луж. мові.

Імпетіго (Impetigo), хвороба шкіри, що проявляється пухирцями, виповненими спочатку прозорим, пізніше гнійним змістом; пухирці зливаються струнками, що вкінці відпадають і залишають після себе тільки сильніше забарвлені плямки. Найчастіше бувас і на лиці. Причина і. — зараження шкіри гнійовими бактеріями.

Імпозантний, (лат.) показний, значний, що звертає на себе увагу.

Імпонувати, (лат.-нім.) робити вражіння своєю величюю; викликати до себе повагу; бажати означити свос значіння, чинитися.

Імпорт, (лат.) 1) привіз закорд. товарів до даної країни, 2) самі привезені товари.

Імпотенція, (лат.) неадатність; у чоловіків недостача або значне ослаблення половой здібности (I. coeundi) і неадатність до запліднювання (I. generandi), у жінок — неадатність завагітнати. Причиною постійної і. у чоловіків є продржені вади полових органів або деякі, гол. нервові органичні захворювання (пр. табес); причиною переходової

і. найчастіше неврастенія. Причиною і. в жінок є вади або деякі хвороби полових органів, що привели до зростів і зліпленів їх проходів (піхви, уразу, уразових труб). Буває також у тварин, знич. не можна влічити.

Імпрегнування, непромочність, досягається насиченням тканини (також шкіри, паперу, дерева, тощо) відповідною мішаниною кавчуку, гутаперхи, поливи або ін. подібних річовин.

Імпреза, (іт.) задум якогось практичного діла, підприємство.

Імпресарій, (іт.) підприємець театру, цирку, концерту.

Імпресіонізм, (лат.) мистецький напрямок, що змагає зобразити особисті вражіння. І. в малярстві: малярський напрямок, згідно з яким мистець повинен піддаватися лише „вражінню“, що робить на нього природа у своїх формах і барвах при природному освітленні й „повному повітрі“ (фр. plein-air, звідси „пленеризм“). В імпресіоністичних мальовицях кольористика є ясна та жива, мистець передає рух або спокій повітря, сама барва дістає різні тони й відтінки, відповідно до сили та якости освітлення. Хоч і. наводять іще з XVIII і навіть XVII в., але першим новітнім імпресіоністом уважають фр. мистця Едуарда Мане, є ними також Дерга, Ренуар, Клод Моне, Ван-Гог, Сезан, Маріє і ін. І в муз. и ц і: модерний муз. стиль, запозичений із повітнього малярства, який при помочі небуденних гармонічних зворотів і кольористичних ефектів намагається підкреслити й видвинути на перше місце в творі настрій і його тонкості, відсуваючи на задній план усе формальне. Найважливішим представником і властивим батьком імпресіоністичного стилю в музиці був Дебюссі. Із суч. представників цього стилю визначаються Равель, Скотт, Респігі та ін.

Е. Мане: Добре пиво.

Імпровізація, (лат.) твор. без ніякого підготовлення, пр. музикальна п'єса, промова, вірш, тощо.

Імпульс, (лат.) побуд. спонука.

Імпульсивний, (фр.) той, що діє під впливом наглого непереможного побуду, неспривожавений.

Імпутувати, (лат.) вмовляти, підозрівати в чомусь.

Ім'я, у грам.: збірна назва (лат. nomen) для тих відмінних частин мови, що відмінюються звич. в відмінках, числах та родах; сюди належать іменники, прикметники, займенники, числівники та іменні форми дієслова (пр. д'спринетники).

Ін (Inn), ріка 510 км. дов., витікає в Альпах (Гравбіден), перепливає Тироль і Баварію, вливається до Дунаю в. Пассау.

Інавгурація, (лат.) врочисте започаткування, відкриття чогось (розпочаття шк. року, театральних вистав, тощо).

Інама-Штернег (Inama Sternegg) Карл Теодор, нім. економіст і статистик (1843-1908), дир. австр.-угор. центр. статистичної комісії. Праці з історії земельних відносин у середньовічній Німеччині.

Інава, ліва притока Ками, 625 км. дов.

Інвазія, (лат.) напад, наїзд.

Інвалід, воєн. п'ятий став неадатний до служби через рани, каліцтво або тяжку хворобу. І-ми опікуються держава. Жертвами укр. визвольної війни опікуються: „Укр. Тов. Допомоги Інвалідам“ (УКТОДІ) у Львові і „Тов. Укр. Інвалідів“ у Каліші.

Інваліди, назва церкви в Парижі, де є гріб Наполеона та воєнний музей.

Інвар, (фр.) сплав (алюмін) з 64% сталі та 36% нікелю, на якого розміри зміни температури не мають майже ніякого впливу.

Інвектива, (лат.) образливий закид, образа, зневага.

Інвентар, (лат.) спис майна, належного якійсь установі, чи гос. одиниці; і. жи в и й — робітня і продукційна худоба; і. м е р т в и й — різний струмент, машина, наслідки для засіву й ін. предмети, що становлять привласності сіль.-госп. мастку.

Інвентура, (лат.) спис товарів, його роблять періодично в торг. підприємствах для контролю і для загального інвентару майна.

Інвенція, (лат.) винахідливість, винахідливість.

Інверсія, (лат.) відвернення; у хемії: зміна напрямку скручування площі поляризації, в патології інверсії внутр. поверхні якогось органу назоврх; найчастіше буває і. уразу і піхви при невміло веденні пологах. і. температури, гл. Температура.

Інвертаза, інвертин(а), (лат.) ензим, втворюваний дріжджами та клітинами кишок.

Інвеститура, (лат.) в ст. нім. праві: свиточна передача ленна васалеві; тому, що надання списковської, чи опатської гідності було зв'язане з наданням ленного майна, дійшло 1073 до спору за і. між папою Григорієм VII і нім. цісарем Генрихом IV, який закінчився в Вормі 1122 порозумінням: па-

па віддавав духовну владу, передаючи перстень і жезл, а цісар привласнює ленно.

Інвестиція, (лат.) вклад капіталу в якусь нерухоме майно або в довготривале підприємство.

Інволюція, (лат.) зниження органів тваринного й людського тіла, на старість або з причини невживання.

Інгалятор, (лат.) прилад до розпорошення рідин, призначених до інгаляції.

Інгаляція, вдихування деяких ліків (гол. розчинів солей або етеричних олійків) розпорошених інгаляторами. Стоєється при лікуванні деяких хоріб горла, горляни й кашок.

Інгуз, (тат.) ліва притока бузького лиману дов. 370 км.

Інгулець, права притока дол. Дніпра, дов. 536 км.; останніх 155 км. є сільв. і.

Інгалятор.

Інгвар Ярославич, син ліворуч до носа, праворуч до горла. Ярослава Ізяславича, правнук Мономаха, ки. дорогобузький, потім луцький, 1202 на короткий час і київський; в 1208-1211 брав участь у гал. чварах.

Інтервенція, (лат.) вмішування, втручання до якоїсь справи, виконувати контроль над чужою працею, вплив.

Інгерманляндія, також Інгрія, або Іжорська земля, країна над схід. берегом Фінської затоки та Невою; колись належала до Новгороду В., опісля до Московщини, 1617-1702 до Швеції, потім знову до Росії.

Інггерда, донька швед. короля Оліфа, жінка Ярослава Мудрого; адогадуються, що її христ. ім'я було Ірина.

Інгода, сибірська джерельна ріка Шілія, 600 км. дов.

Інгольштадт (Ingolstadt), м-о над Дунаєм у Баварії, 28.000 меш.; ст. пам'ятки з XV в., університет 1472-1800, перенесений до Мінхену.

Інхенас Джованні Філіппо, іт. лікар (1510-80), творець остеології.

Інґредієнт, (лат.) складова частина якоїсь сполуки, складовина, домішка.

Інґредієнція, (лат.) складник, додаток.

Інґрем (Ingram) Джон, англ. економіст (1823-1907), близький до іст. школи нім. економістів, „Історія політичної економії“, є укр. переклад „Історія рабства та кріпацтва“.

Інґресія, (лат.) мілкий залив, що його втворило море або озеро там, де суша обшукється, а позем моря (озера) підноситься. Гл. Епейроґенні рухи.

Інґуська область, автономна область Півн.-Кавказької частини Рад. Росії в столиці Терека, 3.200 км.² і 75.000 меш.

Інґуші, нарід чеченського племена, заселює частину кол. Терської області.

Інд, 1) Сиа, Сінду, гол. ріка схід. Індії, 3.180 км. дов. і 900.000 км.² сточища, витікає з озера Манассаровар (Тибет), пливе

Церква Інвалідів у Парижі.

спершу здовж півн. абіччя Гімаліїв із півд. сходу на півн. захід, проломлює їх, а далі їд. рівниною (Пенджаб) допливає до Араб. моря великою дельтою; 2) срібlistий метал із громади алюмінію і галю, знаходиться у шкєвних рудах; 3) мале сузір'я на півд. півкулі неба.

Індекс, (лат.) показник, значок, спис, вказка, ювішка студента зі списком викладів; вказівка кутюміра. В екон.: індекс, ядєтєш індекси або індексюві числа — ряд цифр, що нима зазначують зміни якогюсь екон. явища, пр. ринкових цїн, розміру продукції, заробітної платни їтд.

Індексе заборонених книжок (Index Prohibitorum), спис книжок, які кат. церква забороняє читати своїм вірним, вважаючи їх за шкєдливі. І з. к. видав уперше папа Павло IV 1557, пізніше його доповняли.

Індепенденти, конгрегаціоналісти, (лат.) христ. сектанти в Голландії, Англії, Америці. Кожна їх церк. громада є зовсім ні від когю незалежна (відєси їй їа назва).

Індетермінїзм, (лат.) у філ.: протилежність до детермінїзму — визнання свободи волї, себто, можливості для волї визначити вчинки людини незалежно від зовн. або внутр. причин. І н д е т е р м і н і с т и визначають звичайно внутр. закономірність волї — Сократ, Аристотель, а деякими шїмками христ. філософія, Декарт, Лїйбніц, Кант, Шеллінг, Гегель, Бергєсон. Розрізняють ї. психологічний і метафізичний, абсолютний і релативний. Цї форми можуть бути різним чинюм сполученї між собою.

Індетермінїсти, (лат.) сторонники незалежності або свободи людської волї.

Індивідуалїзм, (лат.) у філ.: всяка теорїя, що признає одинїці (індивідуумю) властиву їй самостїйну вартість у протилежності до якогюнебудь колективу.

Індивідуальний, (лат.) прикметний одній людинї, особистий, окремішний.

Індивідуальність, (лат.) суцїльність усіх прикмет, що відрізняє одну особу від інших; своєрїдна окремішність одинїці; визначна особистість; чїльна людина а гострим рисам характеру.

Індивідуум, (лат., переклад гр. „атом“) (філ.) „неподільне“, окрема річ або окрема їстота, що у свому бутті відокремлена від їн., і що її частини вже не є такі самї ї-ми; зокрема — поодинокю людина (одиниця), тварина; іноді вважають за ї. й рослини, планети, тощю „індивідуальні“ процеси в природї, а то ї в їсторії; вважають за їнци ї. — нації, народи, держави. Питання про те, що саме визначає індивідуальність, рїшають різно: простїр і час, сила, свідомість, самосвідомість, воля і т. їн.

Індіго, 1) індіговець, стручювюя рослина (Indigofera tinctoria), їа єхїд. Індїї, плекаєна скрізь у гарячих краях і півд. Європи; до їнци минулого віку побіч синїзїляника одинокий засїб, а якого виробляли цїню

краску, тав. Індіго; 2) річювина синьюї краски (C₁₆H₁₀N₂O₂); вісами добували її тільки з рослини, Індіговця й синїльнику, шумуванням їх водної настїйки й дланням слабких кислот, уживана до барвлення на синє полотна й сукна; 1882 Адольф Басер відкрив спосїб виробити ї. з погазювюї й понафтовюї мази, від того часу управа ї-а занепадає.

Індик, трухан (Meleagris gallopavo), великий птах їз родини фазанюватих (курей), замїтний бородавчюстю нагюю головою й шюю, великим бородавчюстим паростом над лїубюм і коралїями на підгорлі; самці хвіст розпускають колом; живуть у диско-мюї станї в Мехїку й Тексасї, у нас плекають їх задля смачного м'яса.

Індікатив, (лат.), гл. Дїйсний спосїб.

Індікатор, (лат.)

1) у хем. аналізі: річювина, що змінює краску вказує зазначенї хем. реакції, пр. нейтралїзацію кислотни основою; до ї. належать лїмкус (в основах синїє, в кислотних червонїє), феноль-фталеїн (в основах червоний, у кислотних безбарвний), метїльоранж (в основах жовтий, у кислотних червоний); 2) прилад, що самючїню записує в кожній хвилині тиснення пари чи газу в толоковому вальці парювюї машини. Записує не лише тиснення пари, але також дорогу толока; 3) ї. електр. хвиль, гл. Детектор.

Індікація, (лат.) вказівка; вказаний шлях; у мед.: доцїльність лїкування вказана самою недугою.

Індікт, індікція, (лат.) данина, накладана на рїм. цїсарями що 15 лїт. Перший ї почався у вересні 313. Церква з удїточності за

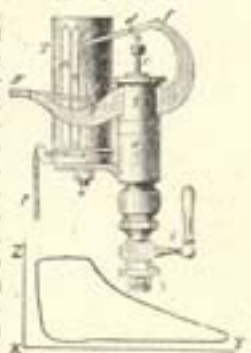

Індіго.

Індик.

зліва далі самчик, справа самчик.

Вгорї: індікатор; а — валець, б — шрубя, якою прикрүчується індікатор до парювюї вальця, с — дрючюї толоку, едї, ег, єк — рамка, посерединї рамени єд — олівєць, є — затїчка парювювюського отвору, ір — шнур, що вбергає валець з палєром Т до вальця осї шп — металїї клапан, що прїдержує стїжку паперу. Вдолї: діаграма, начервєнена індікаторюм, довокни спїрадної хз — показують тиснення під толокову у вальці, а довокни спїрадної хз — дорогу толоку.

дану їй Константином В. свободу прийняла 1. вересня як початок нового року, тому 1-й день місяця вересня називається „початком індікту“ (по церковному: „початок індікту“).

Індікція, (лат.) гл. Індікт.

Індітія, ендітія, (гр.) верхній обрус, яким накривається престіл. Спідній обрус називається катасарка.

Індиферентизм, (лат.) байдуже ставлення до чогось, байдужність.

Індиферентний, (лат.) байдужний.

Індірка, ріка в схід Сибірі, 1.050 км. дов., вливає в Становому хребті, вливається до Льодового моря; притоки: Мома, Нера, Селена, Улядіна.

Індіська література, гл. Гіндуська література.

Індіська музика, сягає глибокої старини (1500-2000 до Хр.). Замітна нахилом до хроматики (поділ октави на 22 „чверть тонів“) і до трійкової ритміки. Поліфонії і. м. не знала.

Індіська територія, колись окрема частина ЗДА, заселена самими індіанами, нині в більшості білими, належить до держави Оклахома.

Індіська течія, гл. Морські течії.

Індіська філософія, гл. Гіндуська філософія.

Індіське мистецтво, гл. Гіндуське мистецтво.

Індіський дуб, гл. Тикове дерево.

Індіський океан, найменший (75.000.000 км.²) із трьох океанів, між півд. Азією, зах. Африкою, Антарктидою і зах. Австралією. серед. глибини 3.963 м., найбільша 7.000 м.

Індіські мови, гл. Гіндуські мови.

Індіці, в заг. значінні назва на місцеву людність передньої Індії, у вузькому — на індів (гінду), в протиставленні до племен дравідського й монг. походження. І. — індо-германське плем'я, високого й стрункого росту, з вузьким лицем, сьогодні з расового боку значно перемішане. І. нараховують до 250 міль., але лише приблизно третина з цього задержала свої первісні расові прикмети.

Індія, Східна Індія, в найширшому значінні назва Брит. Індії обабіч Гангу, Непалу, Бутану, Цейлону, всього Індокитайського півострова та всієї Індонезії, у вузькому лише Передгангової Індії, в звичайному брит. Перед- і Загангової Індії, або Індіського царства. Це останнє має 4.715.000 км.² і 330 міль. меш. і обіймає на півночі півд. узбіччя Гімалаяв, далі Індостан, себто великі низи Інду, Гангу та Брагмапутри, височину Декану на півдні та гористу Бірму в сточищі Іраваді та Сал-

вен на сході. Підсоння І. півтропічне й тропічне: опадів на півн. заході та на Декані 200-1.000 мм., на півд.-зах. побережжі, та на сході 1.500-3.000 мм., а навіть 11.300 мм. (Черрапунджі); вални моря не сягають далеко, бо півострів слабо розчленований, зате Гімалая є претгарною заслоною від азійської маси; раннім літом ще від океану монсун, зимою від суші антимонсун. Ліс подибуємо на півн.-сході, буйний тропічний, на півд.-зах. побережжі рідкий дощовий, а по річних долинах мокрий і

Бритійська Індія.

джунглі. Позатим І. це переважно саванна та степ, що на півн.-зах. і на Декані переходить у пустиню. Із тварин подибуємо льва в пустині, тигра в джунглях, слона в лісі, носорожка в болотах, багато трійливого гаддя. Найбільша частина населення, 240 міль., це індіці 300 різних мов (гл. Гіндуські мови), що виперли на окраїні дравідів (72 міль. на півдні), белуджів (800.000 на заході) та тибетанців (500.000 на півночі), крім того живе на сході за Гангом 13 міль. бірманів; англіїців усього 300.000, ін. європейців (французів, португальців) ще менше. Індіці не тубільці, а зайшли сюди з півн.-заходу 2.000 до Хр. Вони давно розвинули високу культуру (філософія, література), але на полі техніки не дійшли до європ., а навіть кит. висоти, хоч здавна знали про штучне наводнення. І., як країна багата і врожайна, підпадала нераз наїздам і чужим впливам і, навпаки, передавала свої впливи. 326 до Хр. через похід Олександра В. налашдався деякий час зв'язок із грецьким світом, у XI в. по Хр. знову ширяться тут впливи ісламу аж до 1526 (Вел. Могол), від 1498 починають колоніальну діяльність португальці, далі голландці, французи й англіїці. Індіці, етнічно та антропологічно дуже неоднорідні, різняться також і релігією: в міль. 220

Індіцький півд. Азія.

гіндуїстів, 70 магометан (сунітів), 13 буддистів (на півні і сході) і 4 християн. Ще різномірніший сусп. поділ 1.: 4.000 різко одна від одної відмежованих каст. І країна сіль.-господарська: 71% населення працює в сіль. господарстві, 11% в промислі, 8% в торгівлі. В сіль. господарстві переважає хліборобство над скотарством (в міль.: коні 2-2, мули 1-7, верблюди 0-6, буйволи 37-6, рогата худоба 145-0, кози 44-7, вівці 35-1). Управна площа займає 20% поверхні із чого найбільше під рижком (35%), пресом, що є найшумним хлібом населення, й пшеницею (по 14%), льном, бавовною та ютою. Продукції 1. в міль. т.: 9-1 пшениці, 8-2 проса, 2-6 ячменю, 46-1 рису, 3-3 трощинового цукру; далі в тисячах т.: 165 чаю, 11 кави, 414 льону (сім'я), бавовни 997, юти 1.700, каучуку 10. Промисловість невелика, гол. домашня. Ще найбільше поширена і від війни досить організована ткацька (8-7 міль. бавовняних веретін) і децю залізна (1-48 міль. т. чавуну та сталі). Загранична морська торгівля 1. зовсім мала (15 міль. рег. т. нето), а гол. вивіз іде на Кольombo (Цейлон). Вивозить 1. на 870 (В. Британія) 20%. Японія 15%, ввозить на 1.170 міль. доларів (В. Британія 48%, Японія 7%), гол. вивозові продукти: риж, бавовна, пукор, чай, каучук, юта; ввозить: фабрикати. Залізниці має 1. 62.000 км., себто 1-3 км. на 1 км². Колоніальна політика В. Британії посушена тут до найбільших меж: вибрати якнайбільше сиріць, дати якнайбільше фабрику, промисловість обмежити до мінімуму. В. Британія тягне з 1. дуже великі користі, й 1. є основою добробуту та сили В. Британії. До 1803 було в руках англійців усе півд.-зах. побережжя Бенгальської затоки, Бенгалія і майже вся долина Гангу, відтак до 1857 англійці зайняли побережжя над Арабською затокою й долину Інду. 1857 вибухло повстання, якого британська спілка для експлуатації Індії не могла адушити, й тоді її розв'язано, а 1. стала держ. колонією. З ін. европ. держав задержали донині лише Франція: 513 км.² і 284.000 меш.; Пондичері, Карікаль, Яваон, Шандернагор; Португалія (4.250 км.² і 580.000 меш.) Гоа, Даман і Диу. Поза тим уся 1. є британська, а саме 2.831.000 км.² і 250.000.000 меш. безпосередньо залежні, 1.838.000 км.² і 72.000.000 меш. посередньо, себто влада тубільних радів і магараджів (разом 700) є під наглядом В. Британії, а 46.600 км.² і 350.000 меш. належить до напіввасальної держави Бутану. Безпосередньо залежна від В. Британії найурожайніша й найгустіше заселена частина, зате посередньо залежна Індія це менше вартна частина, переважно гориста, пустинна та рідко заселена. Загалом живе по містах 10% населення, 35 міст мають понад 100.000 меш. При петральнім уряді в Лондоні є секретар для Індії з приблизною радою. На місці, в гол. місті Дельгі перебуває назначений брит. королем заступ-

ник (віцекороль). Виконавча влада є в руках 11 секретарів департаментів, на чолі яких стоїть рада держави, а від 1921 законодавчий конгрес і рада князів васальних держав. Військ. сили: понад 100.000 брит. військ, 200.000 місцевих відділів. Стан освіти в 1. дуже низький, не зважаючи на 12 унів. і 203.000 шкіл. Столиця 1. до 1911 Калькута, пізніше Дельгі. Підчас світової війни англ. уряд заповнив 1. домінівний устрій по скінченню війни, але цієї обіцянки не дотримав. Інд. нац. рух, що в останній часі сильно зріс під керівн. Ганді, вимагаючи виконання приречення, став боротися при помочі цивільного спротиву, спочатку пасивного, далі активного. Це довело до великих арештів, заворушень, бойкоту англ. товарів, сільного монополю, конфіскації інд. маєтків та майна. У відповідь на репресії націоналісти почали вимагати цілковитої незалежності. Увільнений у зв'язку з цим із в'язниці, у березні 1931, Ганді підписує угоду з віце-королем Індії лордом Ірвіном, в якій годиться на проект домінівального устрою, що остаточно буде вирішений на новій „конференції круглого столу“.

Індіана (Indiana), держава ЗДА між рікою Огайо й озером Мічіген, 94.150 км.² і 2.930.000 меш.; хліборобство, копальні вугілля і нафта, гол. м-о Індіанополіс.

Індіанополіс, гол. м-о держави Індіана, 375.000 меш.; коледж, споживчий промисл.

Індіани, первісна людність Америки, виказує, особливо на півн. заході, аз. й полінезійські впливи, зменшується щораз більше під натиском європейців. 1. розселені по цілій Америці, від Канади до Патагонії, однак найбільше задержалися в серед. і півд. Америці, помішавшись здебільшого з найбільшою людністю. Загалом є їх сьогодні без мішанців 7-8%, міль. з того 347.000 в Індіані із півн. Америки ЗДА. 1. творять одну расу, яку дуже часто називають червоношкірою не так від самої барви лиця, як від червоної краски, якою вони залюбки малювалися; визначаються доволі високим ростом (160-170 см.), жовтаво-червоною, нераз аж темнавою барвою лиця, темним, шоретким волоссям, вистаючими вилицями, висуненою долішньою щогою й характеристичним орлиним носом. Етнологічно й щодо мови розпадаються на значне число племен (понад 150). 1. мали перед приходом європейців власну високу культуру, особливо в серед. й півд.

Індіани із півн. Америки в воєнному одягу.

Америці. Мають великий хист до мистецтва, ткацтва, виробів із дерева, шкіри й прикрас із пір'я.

Індійські мови, мови ам. індіан; їх дуже багато, ще мало розслідувані, розподіл у певні групи ще не зовсім вдався; і м. належать до тав. інкорпоративних мов.

Ідоафриканська маса, гл. Гондвана 2).

Ідобританія, гл. Індія.

Ідогерманські мови, гл. Індоевропейські мови.

Ідогерманці, заг. назва ідогерм. або, як тепер частіше звивають, індоевроп. арійських народів, тав. кавказької раси, що вийшли всі з одної батьківщини, якою вважали давніше Індю й Іран, а тепер частіше півн.-схід. Європу, м. ін. й Україну. Звідси й новіша назва індоевропейці. До індоевропейців зачисляють індійців та іранців, вірмен, альбанців, слов'ян, греків, римогалівців, кельтів і герман.

Індоевропейські мови, виникли з і-е-ої прамови, подібно, пр., як романські мови з латинської. До і м. належать мови: 1) ідоіранські; 2) слов'янські і балтійські; 3) трасійська, фригійська та вірменська; 4) ілірійська; 5) грецька; 6) італійська з романськими; 7) кельтські; 8) германські та новонайдені — 9) тохарська, 10) геттська. І-е. прамова була вже зовсім розвинена, мала за собою 1000-літню історію. Найважливіші прикмети: перезвук і відміна, що виникли в реченні, звич. аложене з кореня (носії значіння), творила (суфіксу) та закінчення, що виражають різні грам. відношення. І. прамова мала вже багато діалектів. Найважливіша ізоляція відділяє тав. „кентум“ і „сатем“-діалекти, а між поствалі агодом тав. „кентум“ і „сатем“-мови. І м. називають німці звичайно ідо-герм. мовами, англіїти часом також арійськими (вл. назва ідоіранців).

Ідокітайський півострів, Ідохіна, Задія (Загангова) Індія, це схід індійський півострів (на схід від Гангу) між Бенгальським і Південнокитайським морем, приблизно 2,170,000 км.² і 40 міль. меш.; політично розпадається на Сіам, Фр. Ідокітай, Брит. Малию, Страйт Сетлемент і частини брит. Індії (Бірма, частина Ассаму й Бенгалі).

Ідокітайці, місцева монг. людність Задньої Індії.

Ідолитний, (лат.) недолугий, млявий.

Ідоленція, (лат.) недолугість, неударність, ледачість.

Ідонезія, гл. Малайський архіпеліг.

Ідоре, 1) васальна держава в серед. брит. Індії, 24,000 км.² і 1,150,000 меш.; 2) її гол. місто, 93,000 меш.

Ідос, гл. Жиро.

Ідосамент, (тг. in dosso — на другому боці, на звороті) передача вексла ін. особі відповідним нашом на його звороті; і н д о с а н т або жирант — особа, що вексель пере-

дає; і н д о с а т (ор) або жират (ор) — особа, що вексель приймає.

Ідостан, Гіндустан гл. Індія.

Ідохіна, 1) Ідокітайський півострів; 2) гл. Французький Ідокітай.

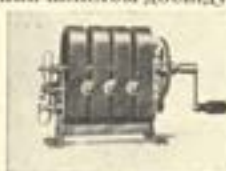
Ідра, перісно найбільше почитаний бог індійців, який описля уступає перед Вішну і Шіва.

Ідукт, мито за привожені на Україну товари (також і відмоскалів); від нього були вільні духовні й козаки; віддавалося й на відкуп; 1754 замість і-у Роуумовський завіз граничне мито.

Індуктанція, індуктивний опір, част. електр. опору провідника, яким пливе електр. перемінна струя. І залежить від самоіндукції провідника і від кількості період перемінної струї.

Індуктивний, (лат.) опертий на досвіді й спостереженнях, виведений шляхом досвіду.

Індуктор, 1) індукційний прилад, що створює індукційну струю. Найчастіше уживають і. Румкорфа, а саме до витворювання світляних явищ, промінів Рентгена, в бездротній телеграфії та до лічильних цілей; 2) давніша назва шюра електромотору й динамомашини.

Ручний індуктор, зверху видно 4 електромагнети, зі середини — намотки.

Індукція, (лат.) 1) у фіз. вивід заг. тез на підставі дослуді окремих випадків; уже в Сократа та Аристотеля; розвинена Ф. Беконом, Д. С. Міллем; в останім часі були спроби довести одвість індукції та дедукції. Індукційною методою в науці називають спосіб одержувати заг. тези при помочі і. Наука, що послуговується адебільша цією методою, називається індукційною. Протилежністю до і. є дедукція; 2) у фіз. повстання електр. струї у замкненому провіднику під впливом магнету тав. магнетоіндукція, або під впливом електр. струї, тав. електрична і.

Інд�льгенція, (лат.) в кат. церкві відпущення або скорочення церковно шерпу покутних кар, наложених на живого грішника, потім загалом дочасних кар за гріхи. Давати і. може лише папа. Справа і. дала привід до рел. реформації XVI в.

Індурація, (лат.) ствердження; в патології — надмірний розвиток злучної тканини в органах, спричинений змінами кровообігу або хронічними запаленнями в цих органах; пр. і. легених верхків при туберкульозі.

Ідуси, гіндуси, меш. Індії. Гл. Індійці.

Індустрія, (лат.) обрїбні й гірничя промисловість, себто переріб сировини та півфабрикатів і розрїб надр; і важка — вироб. машин, верстатів та ін. знаряддя продукції; і легка виробляє різні предмети особястого споживання.

Індустріалізація, (лат.) напрямок екон.

політика, коли гол. увагу звертається на розвиток індустрії.

Інервація, інервація, занервлення, загальне засіблення органу чуттєвими й руховими нервами.

Інерція, млявість, нерухливість, знесилення, неадаптивність; гл. Безвладність.

Ін'єктор, (лат.) 1) прилад для наповнювання кітлів парових машин, особливо локомотив водою; 2) апарат для впорскування ліків.

Ін'єкція, гл. Впорскування.

Інженер, (лат.) людина з високою тех. освітою. Так названо спочатку тих, що вмieli обходитися з носиними машинами, опісля і взагалі знавців машин та техн. справи. Згодом крім носиних і. появились і цивільні. Тепер і-ів налічують, відповідно до їх фаху, — інженерами: будівничими, гірничими, електротехніками, механіками і т. д. Автiм ці титули в різних краях різні.

Ініціал, (лат.) початкова, заголовна буква в рукописних і друкованих текстах; і. ведуть свій початок від рим. рукописів. У середньовіччі і. звич. малювали червоною фарбою („рубрика“), що перейшло й до перших друків. Часто і. мали не тільки багату орнаментку, але й фігурний рисунок і цілі образки. До найстарших і найкращих європ. рукописів з орнаментованими і. належать ірландські (VIII в.). На Україні і. в перших рукописних книгах вироблюються під впливом (Остромирове Євангеліє 1056-7, Ізборник 1076, Холмське Євангеліє XIII в.). В XIV в. з'являється тав. тератологічний стиль із тваринними й рослинними мотивами; в XV-XVI вв. під впливом півд.-слов. панус тав. плетінка нововізант. і балканська, рiвночасно приходять зах.-європ. впливи ренесансу (розкішне Пересопницьке Євангеліє). І. в укр. друках були дуже улюблені і дуже оздобні вже в перших друках (Учительне Євангеліє Тишинецького б. 1582, Львівський Апостол 1574), часто їх виконували червоною-фарбою.

Ініціатива, (лат.) почин, спонука до чогось, перші кроки.

Ініціатор, (лат.) той, що дав почин до чогось.

Інка, індіанське плем'я, що заселяло теперішнє Перу; полишило по собі сліди високої культури, м. ін. величаві будівлі;

завойовані і знищені єспанцями 1536; останній їх володар Атагуальпа.

Інка-какаду, гл. Какаду.

Інкарнація, (лат.) втілення.

Інкасо, (іт.) відбирання грошей від боржників на доручення вірителів; ці функції звич. виконують банки за певну винагороду.

Інквізітор, (лат.) член інквізиції.

Інквізиція, (лат.) церк. суд. проти єретиків, заведений папами в IX в. Провід над нею віддав папа Григорій IX домініканам 1232. Форму інквізиційної процедури перейняли в XVI в. в деяких державах також світські суди в карних справах.

Інкерман, м.-ко б. Севастополю на Криму, давня генуезька твердина, печери.

Інклінація, (лат.) нахил, нахилення. В математиці: взаємне відношення двох площ або ліній до площі; в астрономії: кут, який творить шляхи планет та комет зі шляхом Землі. У магнетизмі: і. або магнетне нахилення це кут, який магнетна стрілка, вміщена на поземній осі, творить із поземом.

Інклюз, (лат.) гл. Анталаз.

Інокентіо, (лат.) потайки, не виявляючи своєї особи; особа, що скривається під чужим іменем і не хоче бути відомою.

Інокорпоративні мови, мови, що в них слово ідентичне з реченням, тав. підмет, предмет, дієслово (присудок) і всієї додатки зліті, втілені до одної форми, „слова“; ними говорять індіанські племена Америки та ескімоси.

Інокорпорація, (лат.) прилучення держави або країни до іншої держави з знищенням її самостійності.

Інокримінація, (лат.) обвинувачення.

Інокримінувати, (лат.) обвинувачувати, запідозрювати в чому.

Інокрустація, прикраса, встановлена в дерев'яну дошку, або кам'яну, металеву, алябастрову плиту, також мозаїка. Пошилася на наших землях уперше в молодшій кам'яній добі на кераміці тав. бінької культури Закарпаття, (північноєвропейська культура на Закарпатті, від місцевини Біккер), вдруге на гальштатській кераміці висоцького типу; в обох випадках виповнювано річкові ритого орнаменту білою масою з товчених палених костей та вапна; червоною краску добували при допомозі домішки лімонту.

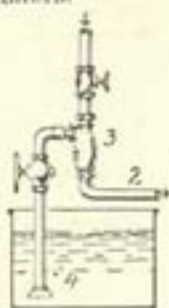
Інокубатор, (лат.) скринька для вигрівання яєць домашнього дробу.

Інку(бус), у ст. римлян домовик, що оберігав домашнє майно або стеріг скарбів; в середньовіччі вірили, що і. насилає жінок, як вони сплять.

Інкунабули, (лат. incunabula — колиска) найдавніші друки зперед 1500.

Інландер Людвіг, гал. жид. діяч; 1880-81 належав до соц. гуртка, що працював серед львівського робітництва; разом із Франком та Б. Червоним уложив першу соц. програму в Галичині. †1900.

ІНО, гл. Інститут Народньої Освіти.

Ін'єктор 1) — вгорі — паровпусна труба. 2. паровпусна труба. 3. ін'єктор. 4. смон. що ссе воду.

Ініціали

укр. рукописних і друкованих книжок XV-XVIII вв.

Іновороцлав, (нім. Гогензальда) поль. місто на півн.-схід від Познаня, 24.000 меш., саліни, цукроварні.

Іноземцюв Федір, рос. лікар (1802-69), винайшов на шлункові хвороби краплі, названі його іменем.

Інокентій, ім'я тринадцятиох зап. Найславніший із них: 1) І. III, 1198-1216; борюся з альбігенсами; організував інквізицію; скликав 4-тий літеранський собор 1215; підтримував організації двох монашеских чинів: домініканів і францисканів; 2) І. IV, 1243-54, був у зносинах із гал. князем Данилом — коронація на королі в Дорогичині, 1255.

Інокентій, 1) І. (Іван Борсаків), видатний укр. богослов і проповідник (1806-57), вихованець, опієли ректор київ. Дух. Академії, харківський єп. і архиеп. херсонський та таїрійський; основик часопису „Воскресное Чтеніє“ в Києві, автор низки наук. праць з історії церкви й богослов'я; 2) І. Гізел, гл. Гізел І.; 3) І. Кульчицький, гл. Кульчицький І.

Іностранцов Олександр, рос. геолог (1843-1920), проф. спб. унів. Низка праць рос., нім. і фр. мовою. „Геология“, „Вода й грунт“ та ін.

Іноцерам (Inoceramus), морський м'якуш із родини Pectinidae; копалині І. знаходяться часто в крейдових відлогах півн.-зах. земель України; іноцерамові верстви, в Карпатах, горішньо-крейдового віку.

Іноцерам.

Ісабато Еміріко, іт. публіцист і парламентарист, *1885. Автор прихильної для України брошури „Italia e Ucraina“ 1920.

Ісбрук, гол. м. Тироль, 53.000 меш.; двірська церква (з XVI в., швейцарськ. гробниця), унів. 1673, ткацка промисловість.

Ісерат, (лат.) оповістка в часописах, оголошення, обява.

Іситуація, (лат.) зловбно-бредливе підозріння, вмовлювання в когось, що має нечесті наміри.

Ісигній, (лат.) звання влади: в укр. гетьманів — булава й бунчук, у монархів тав. regalіі: корона, скипетр, у єпископів — жезли й нагрудні хрести, у пап — тїра.

Ісоляція, (лат.) висвітлення Землі Сонцем; її сила залежна від кута падіння сонячних промінів на Землю, вогкості атмосфери й захмарення.

Ісольвенція, (лат.) неспроможність, неадатність заплатити борги; і. фіз. особи звич. викликає ліцитацію (конкурс) її майна (гл. Конкурс).

Іспект, (лат.) парник, ошклена зверху дерев'яна скриня, уложена на землі в захистку перед вітрами й забезпечена з боків обіричком перед приморозками, звернена до Сонця і наповнена доброю пухкою землею. В них сіється в останніх зимах

місячних насіння городовини для пересадування її ранньою весною на грядки.

Іспектор, (лат.) доглядач, завідувач якоюсь установою.

Іспекторат, (лат.) урид, що виконує контролю, нагляд над чимсь; надарна влада.

Іспекція, (лат.) влада, що наглядає й провірює; пр. І. податкова.

Ісперація, (лат.) натхнення, спонука, піддача думки.

Істаляція, (лат.) устанвлення (змонтовання) якогось приладу, машини чи її частини; введення на якесь становище (пр. пароха, єпископа).

Істанція, (лат.) кожен із наступних шаблів влади, що творять єрархію.

Істиникт, (лат.) у філ.: побудні сила, що виспикає у тварин (і в людини) вчинки, доцільні, але такі, що їх ціль або доцільність не є суб'єктові відомі або ясні, і що не є раціонально мотивовані.

Іститут, (лат.) 1) наук. установа; 2) вища школа для підготовки спеціалістів; 3) школа для дїчат, які одночасно там живуть і виховуються; 4) у Франції заг. назва для п'ятиох академій: „Французької Академії“, „Академії точних наук“, „Академії мистецтв“, „Академії моральних і політ. наук“ і „Академії палеографії та літ.“; 5) назва заведення для якоїсь спеціальності, пр. І. краси.

Іститут Народної Освіти, скорочена назва ІНО, вища школа на Україні, повстала, здебільша, на місці іст.-філ. факультетів кол. університетів; подїлялася на факультети: 1) соціального виховання, 2) професійної освіти з різними відділами: фізично-математичний, фізично-хемічний, біологічний, географічний, історичний, мови й література і т. д. та 3) політичної освіти. В останньому часі згадані вище факультети ІНО перетворено в окремі інститути.

Іститути, назва для суч. вис. та вищих шїл на Україні; подїляються за освітою на: технологічний (Харків), гірничий (Дніпропетровське), політехнічний (Київ, Одеса), вузільний (Сталіне), сільськогосподарський (Харків, Київ, Одеса, Кам'янець — останній не з усіма факультетами), ветеринарний (Харків, Київ), геодезичний (Харків), нар. господарства (Харків, Київ, Одеса), кооперативний (Київ), медичний (Харків, Київ, Одеса, Дніпропетровське), хеміко-фармацевтичний (Одеса), нар. освіти (гл. ІНО), музично-драматичний (Харків, Київ, Одеса), мистецький (Київ). І-и подїляються на факультети, число факультетів — у різних і. та по різних містах різне.

Іституції римського права, приписи приватного рим. права, зібрані коротко та систематично.

Іституція, (лат.) установа, заклад.

Інструктивний, (лат.) навчальний, поєняльний.

Інструктор, (лат.) учитель, здебільша

домашній; справник при війську, старшина, що вчить муштри.

Інструкція, (лат.) поучення, службові і-ї — правила про обов'язки службовиків.

Інструмент, (лат.) зброя або прилад уживаний у ремеслі, мистецтві, або при науковій праці.

Інструменталія, розділ муз. твору, задуманого композитором для цілої оркестри, на окремій інструменті.

Інсулін(а), особливий витяг із тав. Лянг'ергансових острівців телячої підшлункової залози; лічничий засіб проти цукрівниці, відкритий 1922 ам. фізіологами Бантінгом і Бестом.

Інсургент, (лат.) повстанець.

Інсценізація, постановка на сцені твору, що їх автор для сцени не призначував; пристосування п'єси для сцени.

Інтабуляція, (лат.) гл. Грунтове право.

Італаї, (іт.) гл. Гема.

Ітарзія, (лат.) мист. праці на дереві,

вкладані різнобарвним деревом. І. поширена була в добу ренесансу, коли викладали цілі образки, красивиди, орнамент на меблі, предметах ред. культу, скриньках, тощо. На поч. XVII в. уживали для і. чорного дерева, слонової кости, перламутру. У нас викладання на дереві, як мистецьке виробництво, поширене на Гуцульщині і має там своєрідні технічні засоби й стиль орнаментики, переважно геометричної, часто з уживанням перламутру і шклянних різнобарвних пацьорак.

Інтеграл, (лат.) у мат.: сума безлічі безконечно малих елементів. Гл. Числення.

Інтегральний, (лат.) повний, цілий, нерозділюваний з чимсь зв'язаний.

Інтелект, (лат.) у філ.: здібність думати, протиставляється волі й почуттю.

Інтелектуалізм, напрямок, що надає переважне значіння інтелектові в якійсь сфері (і. наук., педагогічній, етичній і т. д.).

Інтелігенція, (лат.) освіченість, бистрий розум; освічена частина суспільности, клас, що працює умово.

Інтендант, 1) військ. урядовець або старшина, що його обов'язком є служба постачання; 2) і. театру, завідує інтендантською частиною справи, себто постачанням мате-

ріялів, потрібних для вистави — реквізиту, костюмерії, перукарії, тощо.

Інтендантура, (лат.) постачання; у війську: установа, що займається обслуговуванням госп. потреб армії, як у часі миру, так війни (постачання грошей, харчів, одягу, паші для коней, вугілля, бензину і смазовки, обою, ітд.).

Інтенсивний, (лат.) напружений, пр. праця, енергійний, зосереджений; і. господарство — оперте переважно на вкладах праці й капіталу, у протилежність до господарства екстензивного.

Інтенсивність, (лат.-фр.) зміцнення, напруженість, внутрішня міць, енергія.

Інтенсифікація, (лат.) підвищення напружености, збільшення витрати праці й капіталу в продукції.

Інтенція, (лат.) намір, охота; у філ. напружаність, намір; активне спрямування психічних актів на об'єкт, протиставляється змістові цих актів, об'єктові (предметові).

Інтервал, (лат.) відстань між двома тонами різної висоти.

Інтервенція, (лат.) втручання, змішування.

Інтерв'ю, (англ.) вишукання представником преси якоїсь особи, щоб подати її думки до часопису.

Інтергляціал, (лат.) в геол. тепла, міжльодова доба, що відділює поодинокі ольдіни (гляціали) півн.-європ. низу. Інтергляціальна доба замітна рістнею й звірнею теплых країн.

Інтердикт, (лат.) кара, звич. за погляди, суперечні з наукою кат. церкви, накладана папами від XI в. на однієї громади, або й цілі країни. В покараній інтердиктом громаді чи країні не вільно відправляти прилюдних богослужень, допускати до св. Тайн (із винятком хрещення і на ложі смерті) та відправляти похорони.

Інтерес, (лат.-фр.) діло, користь, підприємство, зацікавлення.

Інтерлінія, (лат.) в друкарстві простір поміж рядками друкованого тексту.

Інтерлюдія(-юм), (лат.) 1) в муз.: інтермеццо, інструментальна гра між двома діями опери, драми; 2) гл. Інтермедія.

Інтермедія, Інтерлюдія, невеличка п'єса (часто дільної) комічного характеру, яку виконувано між діями поважного драм. твору — типове явище в шк. театрі XVI-XVIII вв. Світський театр цей звичай іще в XVII в. відкинув. У Шекспіра і-ї аустричакється як вставка дільної на початках окремих дій (пр. у „Венецькому купці“, або дільної можливість у „Гамлеті“). В укр. театрі найкращі і-ї Гаватовича та Довгалевського.

Інтермеццо, (іт.) 1) гл. Інтерлюдія 1); 2) самостійний інструментальний твір між двома частинами інструмента.

Інтерна, (лат.) частина медицини, що займається внутр. хворобами.

Інтернат, приміщення при школі, де учні

Гуцульська інтарзія.

мають помешкання, удержання, й поміч у науці. Гл. Бурса.

Інтернаціонал, (лат.) 1) міжнар. спілка робітників. Перший і, заложений 1864 у Лондоні, при ближчій участі К. Маркса, який написав для нього статут. Справа відношення пролетаріату до політ. боротьби розділила спілку на два табори: марксистів та бакуністів. Останніх 1872 виключено, а 1876 роз'язано й саму спілку. Другий І. (соціалістичний) засновано 1889 в Парижі; у протилежність до 1-го 2-ий І. більше надає ваги не боротьбі за політ. владу, а організації робіт. маси, відстоюванню її інтересів у парламентах, міських радах і тд. Третій І. (комуністичний, скорочено: Комінтерн), заснований 1919 в Москві, має за ціль здобути політ. владу й установити диктатуру пролетаріату; 2) гимн міжнар. пролетаріату, слова Ежена Потіє, муз. Адольфа Дегейстера; укр. переклад М. Вороного, уклад для мішаного хору В. Верховиця.

Інтернаціоналісти, 1918 назва сторонників лівої течії партії Укр. Соц.Револіюціонерів.

Інтерніст, (лат.) лікар внутр. хоріб.

Інтернувати, (лат.) визначити примусове місце перебування в якійсь місцевості в середині краю.

Інтернаціоналізм, (лат.) занят посила в парламенті, звернений до уряду в важливій загальноій справі.

Інтернаціоналі, (лат.) зміна або доповнення рим. кодексу, що походить від самих кодифікаторів, яким Юстиніан дав право в потребі змінити або доповнювати прадавній текст рим. юрисп. Взагалі вставив в рукописах. У мат. вставка величини.

Інтерпретація, (лат.) вияснення, роз'яснювання; у праві: виклад законів; у мист.: спосіб виконання актором ролі на сцені; І. св. Письма: гл. Екзегеза.

Інтерпункція, (лат.) гл. Пунктуація.

Інтерференція, (лат.) взаємний вплив двох або більше хвильових рухів, що зустрічаються, пр. хвилі світла або звуку.

Інтимний театр, камерний театр, невеликий, затинний театр, обрахований на невелике число глядачів і для не дуже складних і малоособових вистав; гол. його мета — викликати у глядачів лір. настрої.

Інтимність, (фр.) близькість, сердечність, також взаємні делікатної натура.

Інтоксикація, (лат.) затроєння.

Ітонація, (лат.) 1) характер тону, відтінок слів чи речень у розмові або при читанні; 2) в муз.: а) зачінання мелодії від якогось означеного тону; б) наука сольмізації нотного співу; в) грам. гл. Наголос.

Інтолеранція, (лат.) нетерпимість.

Інтрига, (фр.) підступ, підмова, хитрощі; підкопування під когось; зав'язка в літ. творі.

Інтродукція, (лат.) вступ (інструментальний) до опери, сюїти, танца.

Інтролігатор, (лат.) палітурник, переплетник.

Інтропізація, (лат.) введення на престід, також на уряд, папи чи єпископа.

Інтроспекція, (лат.) самоспостереження. Інтроспекційна психологія — психологія, що спірається на самоспостереження.

Інруз, (фр.) непрошений, влізливий.

Інтуїція, (лат.) у філ. нагадане пізнання: зміслове або розумове („інтелектуальна інтуїція“). І. пізнає об'єкт (предмет) разом, без допомоги дискурсивних процесів. Велике значіння І. („інтуїтивізм“) має у гносеології Шеллінга, Дьльтаіа, Берґсона, Гуссерля, Лосського, М. Шелера.

Інундація, (лат.) залиття водою, повінь; інундаційне річчце, річчце заливане водою тільки в часі повені.

Інфамія, (лат.) позбавлення чести, кара, арана в рим., зах.-європ. і польс. праві, потягала за собою не лише втрату чести, але й громадянських прав.

Інфантерія, піхота.

Інфантілізм, фіз. недорозвиток; розвиток тіла залишається на ступні, що відповідає дитячому вікові, звичайно рідночасно недорозвиток полових органів. Причиною І. часто буває алькоголізм або пранці батьків.

Інфант(ка), (есп.) есп. та порт. книж. та книжкв.

Інфекційні хороби, хороби, що їх викликають хороботворчі дрібнотвори. До І. х. належать: ангіна, бешхка, віспа (справжній й вітрової), гонорея, грипа, дифтерія, епідемічне запалення мізку й мізкових оболонок, запалення легенів, кашлюк, кір малірія, м'язий шанкер, пранці (сифіліс), ревматизм, стрепто-, й стафілококові інфекції, тифи (виспийний, поворотний і черевний), туберкульоза, хороба Гайне-Медіна, червінка, шкарлатина, деякі хороби шкіри (пр. трихофітіаза, парши).

Інфекція зараза, стан, коли мікроби дісталися до організму, там розмножилися і викликали хоробу. Джерелом І. є хора людина або тварина. Воротами, якими мікроби дістаються до організму, є віддихові дороги (пр. туберкульоза, запалення легенів), слизова оболонка горла (пр. дифтерія, шкарлатина), дороги живлення (пр. холера, червінка, черевний тиф, туберкульоза), рани (пр. правець, гнійові І.) виразки на шкірі (пр. пранці), слизова оболонка сечових доріг (пр. гонорея).

Інфільтрація, (лат.) просочування рідин в поруваті річчині.

Інфінітив, (лат.) гл. Діємісник.

Інфлюенца, гл. Грипа.

Інфлюенційна машина, гл. Електричні машини.

Інфлюенція, (лат.) 1) вплив; 2) електр. І., розділ додатньої та від'ємної електричності у провіднику через наближення наелектризованого тіла; 3) магнетна І., гл. Індукція.

Інфлянти, частина Латвії, що належала 1560-1792 до Польщі.

Інфляція, (лат.) „залиття“, надмірний випуск банкнот або паперових грошей понад дійсну потребу грошового обороту; наслідки і: зріст ціни на товари, спад курсів валют і роастрій госп. життя країни; після світової війни особливо відчули і Німеччина, Австрія, Польща й СРСР. Авальюгічно до і грошових знаків говориться про інфляцію векслів (пр. у Польщі 1929/30, початок вел. госп. кризи); в переносному значінні говорять теж про інфляцію товару, кредиту і т. ін.

Інформатор, (лат.) той, хто пояснює, дає вказівки; книжка з інформаціями.

Інформація, (лат.) пояснення, повідомлення, матеріал достаттєвий для розяснення якоїсь справи. У XIX в. повстали окремі підприємства (інформаційні бюро), що подають постійно докладні і з різних джерелок сусп. життя; є інформаційні бюро: пресові, торговельні, адресові, а навіть такі, що при допомозі фахових розвідників дають і, про зовсім приватні справи поодиноких осіб.

Інфрачервоні проміні, ультрачервоні, позачервоні проміні, темні невидні проміні, що викликають теплові явища. Їх можна stwierдити при допомозі чуйного термометра, який пересуваємо здовж дуговини, вигвореної кремніною призмою.

Інфузія, (лат.) вливання, введення до організму якоїсь рідини ін. дорогою, ніж через рот, а саме впорскування під шкіру і до жила.

Інфузорія, наливочка (Infusorium), найскладніша одноклітинна тваринка; знач. вкрита війками (рісничками), з травляною ямкою, часом із відхідним отвором; довкола „усного“ отвору довгі війки, що вганяють до нього поживу; і-ї живуть у всіх водах, свобідно, пр. тирка (Stylonychia), пестолок (Paramecium) та ін., деякі причеплені до дна „нізкою“, пр. сурмачик (Stentor), вирок (Vorticella) й ін., деякі живуть галапаєсно, пр. Balantidium у кишках безрог. і людини, Opalina в кишках жаб та ін. Поповни в сухе місце, і, заклеплюються твердою оболонкою і в вигляді такої „тривки“ вдержують дуже довго без води й поживи.

Інфула, (лат.) накриття голови лат. епископа, мітра православних та гр.-католиків.

Інцидент, (лат.) випадок, несподівана пригода.

Іо, в гр. міт. дочка аргійського царя Інаха. Покохав її Зевес і, щоб захистити від ревности Геря, перемінив у корову; тоді

Геря домагається її в дарунку й велить стретти стоюкому Аргусові.

Іокаста, гл. Иокаста.

Іон (Yonne), 1) ліва притока Сени, 240 км. дов.; 2) департамент над нею в півн. Франції, 7.460 км.² і 280.000 меш.

Іон, онійський, онія і т. п. гл. Ион, Ионийський, Ионія і т. п.

Інакой, (гр.) рід церк. піснї; тропар, гідний подиву, тому треба його слухати стоячки.

Іпатський літопис, назва одного з найстаріших кодексів (в Іпатському монастирі, б. 1425) нашого найдавнішого літопису в його тзв. під версії.

Іполі (Ipoly), ліва притока Дунаю (б. Вацу), 210 км. дов.

Іполітов-Іванов Михайло, рос. комп., *1859. Опері: „Рут“, „Азра“, „Аєз“, оркестрова симфонія; оркестрові сюїти; квартети й багато хорів, соль-співів та дуєтів.

Іпр (Ypres, флямаандське Ypern, Ейпери), місто в півд.-зах. Бельгії, 15.000 меш., знищене в світовій війні в часі завалтих боїв.

Іприт, іперит або й гірчачий газ, хем. отруйна річовина, якої вперше вжили підчас світової війни німці в липні 1917 над р. Іпр, від чого й його назва. Гл. також Іаз.

Інсіланті Деметріос, рос. старшина з гр. роду (1793-1832), 1821 проводир гр. повстання.

Іпуть, ліва притока Сожу, дов. 377 км.

Іраваді, найбільша ріка Бірми, 2.150 км. дов., витікає в схід. Гімаліях, вливається дельтою до Бенгальської затоки.

Іраде, накази кол. тур. султанів до вел. велірів для оголошення народові.

Ірак, або Месопотамія, королівство, 500.000 км.² і 3.200.000 меш.; магометани-шиїти, араби та курди-суніти; крім того 87.500 жидів і 78.700 християн; гол. місто Багдад. Коліс І. був турецький, від 1921 самостійний, під протекторатом В. Британії, має для англійців велике значіння з огляду на нафтовий округ Мосул.

Іран, височина (1.000-1.200 м. вис.) між Гиндукушем, Перською затокою, Ельбрусом і горами Соліманськими, пустинна, лише по річких долинах оазис; імовірно, батьківщина арійських племен.

Іранські мови, гол. в Ірані, творять із інд. мовами окрему індоіранську групу ін-

Інфузорія *Balantidium*. а — відхідний отвір, б — усний отвір, с — війки.

Інфузорія *Carthesium*.

Інфула.

Кореджіо: Юнтер та Ю.

доевроп. мов. і м. діляться на схід і зах. вітку; до схід. належить гол. мова Авести, що її називали хібно теж Зенд (найстарші її частини, тав. гати, gathas, з 1000 до Хр., ще дуже подібні до мови Ріґведи), мова афганів, белуджів (гл. Белуджістан), согдійців, шаків у півн. Індії, частина памирських діалектів і осетинців, тепер на Кавказі (прійшли зі сходу), імовірно й нимері мови скитів та сарматів, як указують на це власні ймена, що їх знаємо з гр. літератури й написів понтийських греків. До зах. і-х мов належить гол. мова перська, мови ст. партів та курдійські діалекти.

Іранці, меш. Ірану, належать до зах.-арійської групи індогерм. сім'ї народів, в передхрист. часах займали півд.-схід. частину Європи, м. ін. Україну, де перемішували протигом довгих віків іранські племена скитів і сарматів, що полишили по собі значні сліди в укр. нар. творчості й нар. світогляді.

Ірбіс, барс (*Felis uncia*), порода леопардів, із густим, ясно-сірим волосом із чорними плямками; живе в серед. Азії й на Сибірі.

Ірбіт, рос. м-о б. Перм, 14.000 меш., дуже важкий осередок у торгівлі з Сибіром, славний великими ірмарками, що тут відбуваються від 1643 і грають велику роль в доставі шкур і кожухів.

Ірвінг (*Irving*), 1) Вашингтон, ам. письмен. (1783-1859), гуморист, історик та біограф (жителіси Вашингтона, Гольдсмита, Магомета); 2) Джон Генрі, англ. актор (1828-1905), трагік світової слави, грає гол. героїв Шекспірових творів; 3) Едуард, шотл. проповідник (1792-1834).

Ірвінгіяни, члени секти, основаної Едвардом Ірвінгом; називають себе „католицько-апостольською церквою“.

Ірга (*Amelanchier*), рід рослин із родини розуватих; кущі з білими або рожевими квітками, а півд. Європи й півн. Америки. І. круглолиста (*A. rotundifolia*) розводиться у нас.

Іргіа, 1) ліва притока Волги, 570 км. дов.; 2) ріка в Казахській області СРСР, витікає в Мугоджарах, вливається до о. Чалкар, 478 км. дов.

Ірдинь, ліва притока Тисмени, творить у бігу Біле озеро.

Іржа, ржа, 1) витвір окислення нешляхетних металів, гол. заліза: витворюється у вогкості, заміцнює твердий метал на м'яку, розпускає метал у воді річовити; щоби забезпечити металі від іржі, намащують їх товщом, графітом чи напінною водою, або покривають цинною, алюмінієм чи шклем; 2) плісняватий гриб (*Russiina*), що живе в рослинах, спричинюючи появу бурих плям, де витворюється його розродіння.

Ірид, (*Ir*), твердий і крихкий метал, подібний до платини; його добувають зі сполуки з осмієм.

Ірида, ірис, у гр. мітології богиня шістьниця богів.

Іридектомія, (гр.) операція ока, при якій витинають кусник дугівки (веселки).

Іризація, (гр.) кольорова гра світла на предметах, що мають багато тонких шлінок або складаються з дуже тонких шарів. Малюнок у вигляді іризуючих кружальців на літаках уживається до макування їх у повітрі; він сильно вражає очі й не дає змоги стежити як слід за літаком і алувати при стрільні.

Іризація;
іризуючі круги.

Іриней, київ. гравер-дереворитник пол. XVIII в.; дереворити до „Апостола“ 1752.

Іриней, св., єпископ ліонський, отець церкви (б. 130-203), родом із М. Азії; гостро виступав проти гностицизму. Умер мученицькою смертю. Гол. його тип: „Проти ересей“.

Ірис, 1) північна, косить (ірис), лілезвата, зелеста рослина, до 1 м. вис., з довгим, вузьким листям і гарним, знач. фіолетовим цвітом, з якого 6-ти листків оцвітня три поперемині губасто вигнені, а три знамена платоваті. У нас над водами і багониї (і. рзендоносого), з трійливим корінням, по мочарах і сибірський (і. sibirica) з білим цвітом, по городах плеканий і фіялковий (і. borentina) і і. городиї (і. germanica), останній із запашним корінком, який, під назвою „фіялкового“ корія дають гризти дітям у часі зубкування; 2) гл. Ірида.

Ірис, 1. увір, 2 його перекрій, 3 оцвіт, 4 його перекрій.

Іризація, (лат.) подратовання, схвилювання.

Іриця, ирица, гл. Тритон.

Ірі (*Erie*), 1) місто в Пенсильванії над озером тої самої назви, 140.000 меш., залізна й машинова промисловість; 2) найбільш півд. озера Канадійського поозер'я, 25.800 км², подане Ніягарою з Онтаріо.

Ірклів, м-ко Золотоноського повіту на Полтавщині, засноване 1688, 1662 спалене, 1663, 1675 і 1679 руйноване татарами.

Ірклів, ліва притока Дніпра на Полтавщині, 63 км. дов.

Іркут, ліва притока Ангари, 385 км. дов.

Іркутськ, сибірське м-о над Ангарою, 99.000 меш.; увір.; торг. і пром. центр.

Ірляндія, (ірл. Ери, лат. Гібернія), зах. острів Бритійського архіпелагу, відділений від В. Британії Ірландським морем, позатим облитий Атлантійським океаном; переважно низинний, і лише на окраїнах гори. Рік багато, найбільша Шенен, багато болот (1/3 поверхні). Піддоння наскрізь океанічне: ладіне (від + 5° до + 15°). Тому річка І. вічнозелена („Зелений острів“), хоч не вдається тут така, що потребує сонця. Через багатство опадів (1.500-1.200 мм.)

велику площу займають гарні пасовища, однак на ріллі не можна сіяти пшениці, лише овес і картоплю. Давні мешканці, кельти, ділилися на племена (кліни) під проводом дідичних князів; б. 430 поширилося християнство (св. Патрик) і з І. йшли христ. місії на европ. континент. 1171 англ. король Генрих II. підбив І. і поділив землі між своєю дружиною, з того часу ірл. селяни вели боротьбу проти вел. власників, англійців. 1494 початки ірл. парламенту. Від пол. XVI в. англ.-ірл. боротьба підсилюється рел. мотивами; Ірландці залишилися вірні католицизму і не прийняли реформації; 1649-50 І. була завойована військами Кромвеля; 1690 Ірландці виступили проти Вільгельма Оранського в обороні Якова II; повстання 1760 і 1763; 1791 Союз об'єднаних Ірландців; нове повстання 1798; 1800 унія між І. та Англією; 1829 Англія признає католикам рівноправність. В пол. XIX в. заснувалася самостійницька партія „Молода Ірландія“ і тайний союз феївів для заснування ірл. республіки; 1872 повсталася Ірисьська Нац. Партія, 1880 Красна Ліга; 1900

Об'єднана Ірл. Ліга. Від 1860 сою. і нац. реформи англ. уряду в І.; 1892 Глестон поставив внесок про гомруль для І. відпущений палатой лордів; 1903 закон про передачу землі Ірландії; 1906-11 перевели аграрну реформу; 1914 мали дати самоуправу (гомруль), та цьому перешкодила війна; 1919-21 повстання під проводом де Валери. І. проголосила себе самостійною і щойно 1921/22, коли ухвалено гомруль, де Валера уступив, а І. стала самоуправною одиницею брит. імперії на правах доміції. Вона має 68.870 км.² і 2.460.000 меш., бо протестантсько-англ. Півн. Ірландію (Ульстер із Белфестом 13.179 км.² і 1.290.000 меш.) залишено при В. Британії. Гол. місто Бола Ава Клія (Дублін). Ірландська держава госп. самостійності не має.

Ірландська література. це або літ.-а-ст.-ірл. (гельської) мовою й ново-ірл., або твори Ірландців із національним духом англ. мовою. Ірл. літ. починається від VI в. Ст.-ірл. народний епос, що дійшов до нас,

це збірка мітологічних саг — перекази зі світу нар. уяви, про різних лицарів і героїв. Поза красивим письменством має середньовічна Ірл. літ. чимало творів з історії, генеалогії, гаїології, топографії, граматики, лексикографії, права та медицини. Найбагатші — іст. пам'ятки бувальщини. Найважливішим істориком є Джозеф Кітінг (Geoffrey Keating) (1570-1646), мистець прози. Від 1600 зі зростом впливу англ. культури та мови нац. спілки барди, щезають щораз більше. В XVIII в. маємо шкату реві поетів (вирсні пісні та сатири), з яких найбільший є Овен Ро О'Сулівен (Owen Roe O'Sullivan 1784), а в XIX в. Браян Мек-Джіола Мейдтре (Brian Mac-Giolla Meidhre) або Меррімен (Merriman) (1808), автор найкраще викинченої поеми ірл. мовою; Доноу Мек Кошмара (Donough Mac Cosmara), Мекшмара (Macshmara, 1814) найбільше відомий лірик. Від пол. XIX в. іде в Ірландії рух над відродженням кельт. мови, якою говорять селяни в зах. Ірландії. Досі найбільші ірл. таланти пишуть по англ. та самі ірландці не вважають за ірл. письм. устїх, що є ірл. походження; такі сучасні письм., як Шоу, Джейс або Мур, стоять осторонь визвольного руху. Ірл. школа завертає до гельських поетів XVII і XVIII в. Покоління, що перейшло останню війну, захоплене головною проблемою нац. визволення. Між ними найбільші Сїте, Джеймс Стефенс, О'Флігерті; відродження нац. ірл. театру підготували Сїте і його жінка, леді Грегорі, Сїжк, Т. С. Мюррей, Ланнокс Робінсон, Падрік Коллом, С. Дакон Ірвайн (Ervine), зьорд Дансені (Dunsany) і О'Казей (O'Casey).

Ірландська мова, творить, разом із гельською й мовою „манкс“, гойдельську або гельську (в ширшому розумінні) вітку кельт. мов; крім сильних примет кельт. мов, замітна тим, що назвук слова улягає змінам у залежності від низького попереднього; правопше дуже старинний, історичний, сильно відбігає від живої мови.

Ірландське море (Irish Sea), море між Ірландією і В. Британією, лучиться з Атлантицьким океаном проливами: Шивн. Каналом і Каналом св. Юрія.

Ірландське мистецтво, славно своїми ілюмінowanymi книжками VII-VIII вв., одобреними на зразок античних із сир. та кельт. елементами. Ірл. орнаментика складалася з плетінки й тваринних мотивів, рідше рослинних. Ірл. книжка орнаментика мала великий вплив не тільки на середньовічну орнаментика сканд. країн, але й на мініатюрне малювання пілої Європи.

Ірландці, властиво ірїйці належать до кельт. сім'ї народів, але говорять уже переважно по англ.; на 4.380.000 Ірландців живило ірл. мови тільки 38.121, ірл. і англ. 642.053.

Ірмолої (= ірмольог), (гр.) 1) богослужбова нотова книга Схід. Церкви, містить у

Ірландія.

собі ірмоси канонів усіх вісьмох гласів — повний „круг“ ірмосів на п'ятий рік; перший укр. і. друкований 1707 (має дату 1700).

Ірмос, (гр.) перший тропар кожної пісні канону, служить за зразок для дальших тропарів цієї самої пісні; пілів і. визначає глас канону.

Ірод, ім'я кількох юдейських царів іудейського походження. Важніші: 1) І. В., побудував новий храм у Єрусалимі; був жорстоким царем; за нього народився Ісус Христос; 2) І. Антипа, син І. В.; убив за намовою Іродіади св. Івана Хрестителя.

Іродіада, внучка Ірода В., жінка Филипа, мати Сальомей, опієли жінка брата Филипового, Ірода Антипи; спричинила смерть св. Івана Хрестителя.

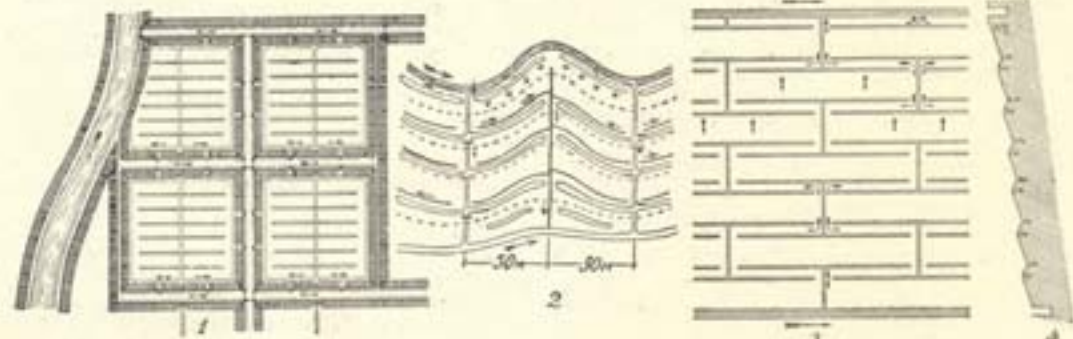
Ірокези, півн.-ам. індіани тав, гуронської

наліз — напрямком думання, що визнає існування ірраціонального та його значної ролі у світі, дуже розповсюджений у XIX—XX вв.: романтика, Шеллінг, навіть Гегель, Ніцше, прагматисти, Берґсон та ін.

Ірредента, (від „Italia irredenta“, себто невизволена) іт. політ. партія, яку заснував 1878 Менотті Гарібальді, домагаючися прилучення до Італії австро-угор. земель над Адріатиком, заселених італійцями; 2) авдіси взагалі рух серед національностей, що живуть у чужій державі й змагають до відривання своєї країни з-під цієї держави в злучення її з метрополією.

Ірригація, (лат.) штучне наводнення ґрунту для піднесення родючости сухих просторів. У мед. промивання, прополікування.

Ірригатор, прилад до ірригації, склада-

Ірригація. 1-3 планів різних родів ірригації. Напрямки розповодження води в ровках позначені стрілками. 4. Поперечний переріз плану 1.

ґрунту, колісь незвичайно могутні й войовничі, зійшли тепер до невеличкого числа 5,000-10,000 душ, займаються гол. хліборобством.

Іронія, (гр.) притасний глум, тонке глумлення, уцілюва насмішка.

Ірпень, 1) річка на Київщині, правобічна притока Дніпра, 178 км. дов.; своїми болотами захищала Київ із заходу; Володимир В. побудував над нею замок. На основі Андрусівського договору р. І. стала межею моск. і поль. володінь. Над нею спинився фронт армії УНР по виході її з Києва на початку лютого 1919. Тут 1919 аломала 6 равська бригада УГА останній опір більшовиків перед Києвом, 2,000 полонених, багато добыч; 2) м-ко Київської округи, 2,550 меш. 45% українців, 31% росіян. В лютому 1918 бої СС із більшовиками при повороті Центр. Ради до Києва; при зимі 1918 бої Чорноморського Коша з гетьманськими й рос. офіцарськими відділами.

Іррадіація, (лат.) явище, що ясні предмети видаються нам більшими, ніж чорні однакової величини.

Ірраціональний, (лат.) що лежить поза межами розуму в розумінні непанавальності його або неможливості його з'ясувати при допомозі розуму. Особливо ірраціона-

ється зі шкільної, порцелинної або блискучої посудини, з довгої гумової рурки і шкільної або кавчукової насади з курком; і дитячі — форми гумової ґрушки з кістковою або кавчуковою насадою. (Обр. І. ст. 741).

Іртин, ліва притока Оби, 3,710 км. дов. **Ірха**, замша, давська або шведська шкура; шкура оленів, сери, козуль, телет, овечь і кіз, виправлена при допомозі траву й ін. товща, м'яса, можна її прати; вживається на рукавички, тощо.

Ірчан Мирослав, вл. Бабюк Андрій, гал.-укр. письмен., *1806. Новелі: „Сміх піршани“, парси й оповідання: „На піддорозі“, низка драм; спомини: „Трагедія першого травня“ та „В бур'янах“.

Ірша, ліва притока Тетерева, 133 км. дов. **Ісаак**, бібл. патріарх, син Авраама, батько Ісава і Якова.

Ісаакій (Борискович), православний св. луцький і острозький, †1641, один із видатних членів луцького Хресто-вздвиженського Братства, учитель братської школи; влангував (1602) Дерманський монастир.

Ісав, старший син Ісаака, брат Якова. **Ісаєв** Андрій, рос. економіст і фінансист (1851-1924). „Основи політичної економії“ та багато інших.

Ісая (Ysaie) Ежєт, бельг. скрипач (1858-1931), проф. консерваторії в Брюсселі 1886-97.

Ісачки, с. в Лубенщині, погаслий вулкан.

Ісаа, один із чотирьох вел. пророків, син Амоса; виступав у юдейському царстві в VIII в. до Хр.; написав пророчу книгу, яка відзначається поетичною геніальністю.

Ісей із Халкідів, (б. 390-340 до Хр.) учень Лісія й Ісократів, визначний атицький ретор, учитель Демостена.

Ісидор, 1) І, гр. єпископ, один із найосвіченіших і найталановитіших серед гр. духовенства, висвячений 1436 в Царгороді на митрополита „всєї Русь“, 1437 прибув на Україну; на фераро-флорентійському соборі 1440 згодився на унію гр. і рим. церкви, дістав титул кардинала; 1441 прибув до Москви, ув'язнений, утік до Царгороду; 1458 склав свій титул руського митр. на руки пани, †1463 у Римі; 2) І. Мілетський й, візант. архітект пол. VII в., походив із Мілету в Мал. Азії, провадив будівництво св. Софії в Царгороді (532-537); 3) І. Пелюзіот, св., отець церкви, родом з Александрії, † б. 448, догматист і екалетик; до нас дійшло б. 2000 його листів; 4) І. Се вільський й, св., єпископ (560-636), шван. лат. богослов, написав велику працю з астрономічної й фізичної географії.

Ісидор (І).

Іскаріот Юда, Юда з міста Каріот, один із 12-ох апостолів, зрадник Ісуса Христа.

Іскорний телеграф, гл. Радіотелеграфія, Радіотелефонія.

Іскоростень, гл. Коростень.

Іскра, 1) Яцко, на прізвисько Остриши або Остришани (†1641), провідник коз. повстання проти Польщі 1638: 2) І в а в, син Яцка, †1658, кандидат на гетьмана з боку прихильників Москви; 3) І в а в, полк. полтвський (до 1700), покараний смертю разом із Кочубеєм 1708 з приказу гетьмана Мазеши.

Іслам-Герай, хан кримський; І. Г. III, †1654, союзник Б. Хмельницького з 1648, брав участь у війні Хмельницького з полками під Зборовом, під Берестечком, де вивіз Б. Хмельницького та Ів. Виговського й тим спричинив катастрофу, і в поході та облозі поль. війська під Жванцем, використував обидві сторони й тому не давав переваги ні козакам, ні полякам.

Іслам, (араб., вл. відання Богу) назва, яку Магомет надав своїй науці, списаній у Корані; основа І-му: 1) є тільки один Бог-Аллах, а Магомет його пророк; 2) людська душа безсмертна, при кінці світу буде страшний суд і воскресення мертвих; 3) Ісусу призначення, якого не минути; 4) до

спасення треба: п'ять разів денно молитися, давати милостиню, постити в місяці Рамадан і бодяй раз у житті піти на прощу до Мекки; 5) по смерті жде правдивішого рай із розкошами на зразок земних. Магометани святкують п'ятницю, многоженство дозволене. Діляться на сунітів, що визнають коран і передавання (традицію), та шіїтів, які визнають тільки коран, а крім того приблизно на 70 сект, з яких деякі мають закреску містичну (бабіти), інші націоналістичну (мутаалліти), або змагають до чистого, первісного ісламу (вагабіти). Всіх магометан є до 250 міль.

Ісламське містечтво, гл. Магометанське містечтво.

Ісландія, себто Льодова країна, півнізах. європ. острів (1.000 км. до Європи, 400 до Гренландії) і держава, має 102.850 км.² (в $\frac{1}{2}$ пригожих для заселення) і 102.000 меш. І. є старим масивом, переважно гориста (до 2.220 м. вис.). Льодовик, що є останком великого сухольоду, займає $\frac{1}{3}$ поверхні І. має молоді вулкани (Гекли 1.557 м.), величаві гейзери. Підсопила на південно-західному узбережжі (від -2° до +10°), змігчене Гольфовой течією й багате на опади (до 1.300 мм), півд.-схід. побережжя не замерзає, але середина країни має багато гостріше підсопила. Річчя вбога, дещо березового лісу, а позатим трави та мохи. Збіжжя не вдається, а за хліб буває наша з Ісландського моху та овечого молока. Гол. заняття внас овець і рибальство та птахоловство. Продукти І. тваринні: вовна, риба, птаха, шкіри, лій і твар. Торговля гол. з В. Британією і Данією. Заселена в VIII в. по Хр. норвежцями, б. 1.000 зорганізувались І. в аристократичну республіку з соймом (альтінгом); 1262 стала норвезькою, 1380 данською, від 1918 є лише в персональній унії з Данією. Населення високо культурне, не знає аналіфаетизму. Гол. місто Рейкьявік (Райхалік).

Ісландія.

Ісландська література, дуже давня, славиться незвичайно багатою нар. словесністю. Є це гол. епічно-дидактична поезія, збережена в „Едді“; в різних її частинах — поеми мітичні, космологічні, збірки моральних законів і приповідок. Героїчна її частина дала матеріал „Нібелюнгам“. Другу групу творить поезія скальді, що звелічує подвиги князів і героїв. Велика літ. прозових „саг“ про життя ісл. переселенців. В XII в. є вже перший ісл. опис Ісландії, а Сноррі, поет і держ. муж (1179-1241) пише „Життя короля“.

У 2-й пол. XIII в. на дворі Гакона повстають цілі цикалі „лицарських саг“, наукові твори й перші писані закони. Після алуки з Норвегією ісл. л. затрачує своєрідного духа й наслідкує виключно чужі зразки, перекладаючи рел. твори. У XVI в. за перекладом біблії йде жива рел. поезія за чужими зразками. У XVII в. елід агадати лірика й сатирика Стефана Оляфссона, а в XVIII Еггєрта Оляфссона. Проза обмежується до дослідів над ст.-ісл. літ-ою; старі романтичні сюжети оброблюють у стилі скальдових поем аж до XIX в. У XIX в. ісл. л. стає живіша як колинебудь. Провід ведуть поети: найвишараніші Йонас Гальгрімссон, Матіас Похумссон, релігійні Гальгрімс Петурссон і Вальдемар Брісм і два наскрізь національні й дуже популярні, а сатиричним хистом і гумором Паль Оляфссон і Порстейн Ерлінгссон. З повістив найбільші Йон Торродсен і новеліст Гєстур Пальссон. Від 80 рр. минулого віку приходять покоління наскрізь європ., виховане на Брандесі. З поетів найчільніший Ганнес Гафстєйн, поруч нього: Ейнар Бенедіктссон, Ст. Стефанссон, Давид Стефанссон і Унур Біярклінд. Повістиві: Йонас Йонссон, пані Торфгільдур Гольм, Ейнар Г. Кваран, Йонас Гудляссон і відомий в Європі Гуннар Гунарссон. Найбільше відомий драматург Ідрід Ейнарссон, поруч нього Йоган Сігурйонссон, Гудмундур Камбан і Крістін Сігфудоттір, яких п'єси йдуть не лише в серж. театрі в Рейкьявіку, але й у Копєнгагені.

Ісландська мова, мова ісландців, творить разом із норв. мовою зах. групу північ.-герм. мов, має дуже ст. форму, прикметна приподібненням голосних.

Ісландський поріг, піднесення дна Атлантицького океану (глибина на ньому не більша 600 м.) між Гренландією, Ісландією й Шотландією, завдяки чому полярні морські холодні струї не протікають на південь.

Ісмен, р. в Беотії, що перепливає м-о Теби і впадає в озеро Плайку. І с м е н с ь к и й, прізвище Аполлона, що мав славу святого на південь від Теб, б. р. Ісмену.

Ісмір, Смірна, найважлива тур. пристань у М. Азії над Егейським морем, 99.000 меш.; в старині важна йонська колонія, 1918-22 зайнята її греки.

Ісократ, з Атен, 436-338 до Хр., учень Горгія, Продіка, Сократа й Тисія, славний ретор і вчитель реториків, знан. стиліст, представник гр. красномовства.

Ісон лікарський (*Hussorus officinalis*), зелена рослина з родини губоцвітих, із дрібним темно-синім або червоним цвітом; походить з-над Середземного моря, у нас плекають його по городцях через сильний запах, швар п'ють на золотуху та скріплення травлення та викликають до полокання болючого горла; жиди вживають і на кропила.

Іспаган, Ісфahan, ст. Аспадана, м-о в зах. Персії, 80.000 меш.; XVI-XVIII вв. гол. м-о Персії; багато величавих будівель з того часу.

Іссік-куль, безвідтокове озеро в Туркменській СРР, 6.600 км.².

Істм, (гр.) загалом вузька смуга землі, що лучить дві суші, зокрема вузла Коринту, що лучить Балкан і Пелопонесом. За ст.-гр. часів там у основному гаю, посвяченому Посейдону, відбувалися що два роки Істмійські грици.

Іст Мейн (East Main), ріка в Лябраторі, вливається до затоки Діксона, 640 км. дов.

Істмії, Істмійські грици, гл. Істм.

Історичний матеріалізм, (інакше — матеріалістичне або екон. розуміння історії), доктрина К. Маркса; вихідна точка — твердження, що розвиток матеріальних

Ісон лікарський; направо відомі одна шість розрізана.

продукційних сил і зв'язана з тим боротьба сусп. класів служать єдиною основою причиною іст. розвитку. Сума умов продукції утворює екон. будову суспільства, реальну підставу, на якій повстає юридична й політ. надбудова; „не свідомість людей визначає форми їх існування, а навпаки, сусп. існування визначає характер їх свідомості“. У наступників К. Маркса відбулася значна еволюція: вже Ф. Енгельс визнає, що екон. чинник є лише гол., на нього можуть впливати чинники юридичний і політичний, а ще пізніше ревiзiонiст Е. Бернштайн погодився з тим, що неекономічні чинники можуть мати своє самостійне значіння.

Історичний правник, гл. Етимологія, Максимовичівка.

Історичні товариства. До 1916 р. на Україні були такі і т.: 1) „Общество іст. і древностей Росії“ в Одесі, засноване 1839; його „Записки“ (від 1844) містять багато матеріалу з історії Запорожжя та Криму; 2) „Общество Нестора Літописця“ при унів. в Києві, засноване 1837; його „Чтения“ (від 1879) найбільш уваги присвячують історії та археології України; 3) іст.-філ'ологічне общество при харківському університеті, засноване 1876, видавало „Сборник“; при т-ві був архів, що м. й. мав справи „Архів Малоросійської Колегії“; 4) іст.-філ'ол. общество при одеському університеті, розпочало діяльність 1889, від 1890 видавало свою „Літопись“; 5) іст.-філ'ологічне общество при інституті ки. Безбородька в Ніжені, засноване

1894, орган — „Сборникъ“ (від 1896); б) Подільський єпархіальний Історико-Статистичний Комітет, заснований 1865 у Кам'яниці Подільському для опису парохій і монастирів подільської єпархії; в 1903 комітет перетворено на „Церковне історико-археологічне общество“, що видавало свої „Труди“, мало „древлехранитель“ книг і річей, адебільшого, церковно-історичного значіння. З іст. т-в з-поза України особливо треба згадати московське „Общество історіі і древностей Росіі“, засноване 1804 при моск. університеті; а його видав найбільше значіння для укр. історіографії мають „Чтенія“ (від 1846).

Історіографія, (лат.-гр.) 1) критичний огляд джерел і наук літератури до історії якогось народу; 2) збір іст. праць (іст. літератури) взагалі.

Історія, (лат.) 1) минуле, сума подій, що відбулися в часі й просторі; 2) наука, що вивчає це минуле; 3) наук. огляд минулого розвитку якоїсь науки, пр. історія філософії, медицини, тощо; і. біблійна — наука, що досліджує історію, описану в св. Письмі. У вузкому, загально прийнятому розумінні — і. це наука, що вивчає минуле людських суспільств, народів і держав. Відповідно до змісту чи обсягу і. ділять умовно на: а) загальну або всевітню, що оглядає минуле тзв. іст. народів, а що анову від часу Целларія (XVII в.) на: старинну (до 476, себто упадку захр. імперії), середню (до 1492, відкриття Америки) і нову (від тоді до нашого часу) та б) окремі, частинні, присвячені минулому одного якогось народу, держави, краю, місцевості, міста, стану, якоїсь окремої видатної події, заняття ітд. (пр. і. Відродження, і. панства, і. феодалізму, і. козацтва, селянства, торгівлі, театру, тощо). У ширшому розумінні і. це взагалі наука про іст. розвиток, отож можемо говорити й про і. природи, всевітню, Землі ітд.

Історія Русів (Історія Русов), одна з найвідатніших пам'яток укр. історіографії, знайдена в рукописі б. 1828 в бібліотечі кн. Лобанова-Ростовського (в с. Гриневі, стародубського повіту), поширена в численних копіях, не підписана, пішла у світ із іменем Юрія Ковчеського, надрукована 1846 О. Бодянським у моск. „Чтеніях“. Питання про авторство І. Р. і про час написання її досі невирішене. Думають, що виїшла вона з сем'ї Полетик. І. Р. має характер апофторії; це не наук. іст. твір, а політ. памфлет, що допоміг пробудженню укр. нац. думки. Улюблений герой автора — Б. Хмельницький, із його виразно неприхильним відношенням до москалів. Події до половини XVI в. переказані в заг. рисах; а доби гетьмана І. Скоропадського автор оповідає вже як сучасник, закінчує звісткою про початок рос.-тур. війни 1769. І. Р. мала вел. вплив на сформування укр. іст. світо-

гляду в патріотичному душі. Її впливові підлягало і з неї черпало багато письменників: Пушкін, Рилєєв, Гоголь, І. Срезневський, Костомаров, Гребінка, Метлицький, Кудіш, Микола Маркєвич, Шишацький-Ілліч, а найбільше — Шевченко.

Істр, Істрос, Істер, Гістер, 1) у греків — Дунай, у римлян дол. Дунай від Залізних воріт аж до гирла (Danuvius — гор. течія ріки аж до Орсови); 2) гр. колонія при лимані Дунаю, założona 654 до Хр.

Істраті Панаїт, фр. пєсьм., *1884, з роду рум., „балканський Горький“ по словам Ромєна Родіна. Цикл повістей: „Оповідання Адріана Зоґрафі“.

Істрин Василь, рос. історик літератури, *1865, проф. одеського унів., член рос. Академії Наук; важкі праці зі ст.-руської літератури, про апокрифи, ст.-руську Александрію, хронографія ітд.

Істрия, півострів у півн. куті Адрійського моря між затоками Трієсту в Фіюме. Колись австр. коронний край, від 1919 належить до Італії.

Ісує, 1) І. Навин, Іозує, наслідник Мойсея, із покоління Єфремового, син Нуна або Навина; завоював хананьську землю й поділив її між іар. покоління. Подвиги І. Н. описані в книзі, що носить його ім'я; 2) І. син Сираха, автор ст.-завітної книги „Премудрість“ або „Екклєзіаст“.

Зліва: Корреджіо: Свята ніч; зправа: А. Салларіо: Христос несе хрест.

Ісус Христос, основник христ. віри й церкви. Христос (гр.) „ломазаник“. І. Х. народився в містечку Вифлєємі в Юдеї (Палєстина) 750 або 749 від оснування Риму. До свого явного виступу проживав у галілейському містечку Назареті як тєсляр і „син тєсляр“. Його матір'ю була Марія (Преч. Діва), а законним батьком Йосєф (св. Обручник) із Давидового дому, тєсляр. По свідоствору євангєлія І. Х. зачатий з Св. Духа і як чоловік не мав батька. І. Х. став проповідувати свою рел. науку, яку назван „євангєлієм“, маючи 30 років, і проповідував три роки. Передім І. Х. охрестився від Івана Хрєстителя в Йордані, перебув на пустині 40 днів у пості, де переміг спокуси дїяво-

ла. Основою Ного науки є, що життя на цьому світі є тільки приготуванням до справжнього, вічного життя на другому світі; що Бог є в Трійці: Отець, Син, Св. Дух; що Син став чоловіком, щобі відкупити людський рід, а тим Спасителем є саме І. Хр.; що Ного царство не з цього світу. Жид старшина, яка чекала Месії як могутнього земного царя, не тільки не приймила Ісуса за Месію, але й засудила Ного на смерть як небезпечного сретика. Рим.

Зліва: А. ван Дайк: Розп'яття; справа: Д. Теотокопулі: посмерщення Христа.

прокуратор Пилат затвердив засуд і Христа розп'яли на хресті на горі Голгоїті б. Брусьлиму. Йосиф з Ариmateї похоронив Ного в своїй гробниці. Рим. сторожа стерегла гробу, але І. Х., як був прорік, третього дня воскрес із гробу і по 40 днів вознісся на небо. Зі своїх учеників вибрав І. Хр. 12 (апостоли) та покликав ім поширювати свою науку й вести свою церкву. Життя й наука І. Х. описані в євангеліях.

Ісхемія (Ischaemia), (гр.) місцеве недокрів'я тканини або органу.

Ісхіяс (Ischias), (гр.) нервовий біль сідничного нерву; дуже сильний біль від крижів, адовж задньої поверхні стегна, коліна й лямки, що унеможливає рухи ноги, ходження й сядження. Причини: простуда, деякі інфекційні хвороби, гол. правці, часом цукрівниця або новоутвори в малій мисці.

Ісход (исл.) Ексодус, (гр.) Вихід, так називається друга книга Мойсея.

Ітака, острів на Іонійському морі, держав. Одисей, тител Тині.

Італійська література почала з наслідувань провансальської й фр. літ. До XIII в. не має творів рідною мовою. Гімни св. Франціска з Ассізі належать до найстарших зразків цієї першої літ. В XIV в. має вже добу великого розвитку з безсмертними іменами: Дантом, Петраркою, Боккаччом. XV в. — доба гуманістів і вчених, що пишуть по лат.: є це: Поджіо, Браччоліні, Нікколі, Бруні, Фіччі, Пік делі Мірандоля; іт. поети Льюренсо де Ме-

дчі, Полісіан, Пульчі, Боардо — предтеча Аріоста; великий промовець чернець Савонароля. Тоді повстає своєрідна форма драми, тзв. комедія дель арте. У XVI в. — тав. доба чинкоченто — іт. поезія доходить до досконалої форми завдяки сподулі класицизму та нар. поезії. Представниками епіки є Аріосто й Тассо, лірики Аретіно (теж драматург), Мікеланджельо, Вітторіо Кольонна. Тассо й Гваріні творять пасторальну комедію, що випереджує форму опери. Всесторонні Аріосто, Маківелі й Аретіно, представники класичної форми. Великі прозаїки: історик Маківелі й Гінчардіні, — дидактик Кастіліоне, автор листів Каро, новеліст Бандельо; мисл. — писем. Лео-вардо да Вінчі, Челіні та Васарі, філософ Джордано Бруно. XVII в. вік занепаду; представник поезії Маріні, що дав назву своєрідному напрямку. Найкращі писем. це вчені мислителі: Кампанелла, Галілеї та Торічелі. У XVIII в. відновляється трагедія (Гравіна, Мафей, Мартелі, Альфієрі); Гольдоні творить звичайну комедію, а Гоцці комедію інтриг і казкову, Метастаasio лір. драму. З істориків і вчених найбільші: Віко та Мураторі. При кінці віку виступає справжній поет Паріні. XIX в. має поетів Монті та Уго Фоскольо (також повістяр). Провідники романтизму, напрямку стоить близько до визвольного руху („рісорджіменто“): Сільвіо Пеліко, Манцоні (творець іст. повісті); найб. поет, всевітньої величини: Леонарді. У протилежності до романтизму повстає „поганська школа“ під проводом Кардуччіа; його учні — Феррарі, Манцоні, Стекетті, Россі, Пасколі. Із прозаїків — історик: Ботта, Бальбо, Кайгу, Россі, філософи: Джорберті, Спавенга, Феррі та Феррарі, критики: Сеттембріні, Де Савієтте, Імбріні, повістярі: Верга, Фогаччаро, Капуана, Д'Амічіс (новеліст) та сучасні Д'Анунціо (поет і драматург), Серрао, Деледда, Ожетті, Бельтрамеллі, Бонтемеллі, драматурги: Джіакоза, Іліка, Браско, Шрандельо (також повістяр), Ніккодемї, Россо ді Сан Секондо, Кіарелі, поети: Ада Негрі, Марінетті (провідник футуризму), Моретті, Пела, Гоццано, Гаєта. З критиків (філософи, соціологи, історики, естети) найважливіші: Джентіле, Кроче, Ферреро, Борґезе, Прецоліні, Паліні, Софіччі.

Італійська мова, мова населення Італії й її колоній (б. 45 млн), належить до романських мов; літ. і м. витворилася з поч. XIII в. (Данте, Петрарка) на підкладі тосканського діалекту (Фльоренція); теперішній іт. діалект дуже різниться й між собою й від літ. і м., а сардинський діалект деякі вчені вважають навіть за самостійну мову.

Італійська музика. Італія має своє значіння в історії середньовічної й новітньої музики, гол. на волі вокальної, зокрема церковно-хорової XVI-XVIII в. і оперової XVII-XIX в. До XVI в. була іт. церк. музика

під впливом нідерландських контрапунктистів, з яких деякі, як Вільгерт, стали основниками венеційської школи, а її гол. представниками: Мерульо, Андреа й Джованні Габріелі, Ор. Веккі й ін. Другою найважливішою школою була римська, в якій побіч таких, як Конст. Феста, Маренціо, Алессірі й ін., гол. класичним завершником став Джов. П'єрлюджі Палестріна (1514-94). Далі більше значиння придбала Італія новим родом музичної драми—первісно будьто за гр. зразком, яку під іменем опери плескали в Італії від початку XVII в., спершу у речитативному характері (Пері, Каччіні, Монтеверді, Каваллі, Честі й ін.), дедалі у чимраз більше браурно-кольоратурному стилі „великих оперних арій“ (Алессандро Скарлатті, Аа. Страделла, Лео, Дуранте, Перголезе й ін.). У XVIII в. найважливіші оперні іт. композитори такі: Джомеллі, Пуччіні, Паєзіелло, Чімароза й інші. У XIX в. іт. опера має нац. представників: останнього класика Верді, після „веристів“—Масканіні, Леонкавалла, Пуччіні та ін. Композитори іт. опери пробували також сил в ораторії, хоча тут не мають того значиння, як пр. нім. Бах і Гендель. У чистого інструментальної музики (камеральної і симфонічної) іт. композитори заступлені мало: Доменіко Скарлатті, Боккеріні й деякі найновіші „модерністи“, як Каселла, Респігі й ін.

Італійське мистецтво, у своїх початках твориться на ґрунті рим. та візант. мист-ва. В середньовіччі, в романсько-візант. добі існують школи: льомбардська, що плескає місцями ст.-христ. традиції, східна—венецька з домінуючими візант. впливами і південна апульсько-сицилійська з елементами візант. (славні мозаїки в Палермо), араб. й норманського будівництва. Льомбардин славилася своїми будівничими ще в VIII в. по Хр., і впливи її сягали далеко на Захід і Схід—до слов'янських земель (також помітні в Галіч). В романській різьбі відомі школи: „романського класицизму“, пізанська

Іт. мистецтво: Браманте: Церква св. Марії в Мілані.

і тоскансько-льомбардська. Готика прийшла пізно і має ознаки переходового стилю. Іт. будівництво зосереджувалося в Льомбардії, Тосканії (гол. Фльоренція), Умбрії та Мілані (грандіозна катедр.). Своєрідним характером визначаються венецькі палати, (веселиїшої слави „палата дожів“). У пізній готичній різьбі панує школа Миколи Пізан-

ського, як перехід до реалістичного різьбарства Ренесансу. Велику й почесну роль в розвитку світового малярства відіграла Італія напередомі XIII-XIV і в наступних двох віках, створюючи нове реалістичне станкове малярство. За першого маляра, що півняв із старим гієративом, вважають Чімбубе. Однак великий перелім настав у творах славетного фльорентійця Джотто ді Бондоне—першого реаліста в суч. розумінні, що поглинив пілу фльорентійську школу (Галео Галі, Джотіно, А. Венеційано, А. Оркані). Близьче стояла до візант. джерел сієнська школа (Дуччо А. Лоренцетті). Візанті особливе значиння для розвитку цілого европ. мистецтва має доба іт. Відродження з її славновієними мисцями: в архітектурі—Брунелескі, Браманте, в різьбі—Гіберті, Донате-

Іт. мистецтво: А. Канова: Ямор і Пенела.

льо, в малярстві риньшої доби—Філіппо Ліппі, Масаціо, Ботічеллі, Матієа і в добі „високого“ Ренесансу—Леонардо да Вінчі, Мікельанджело, Рафаель, Тіціан (гол. Ренесанс). У пізній добі Ренесансу (кін. XVI в.) в Італії зародився стиль бароко (архітект і різьбар Л. Берніні, архітект Ф. Борроміні), пізніше теж поширений у цілій Європі (гол. Бароко, Рококо). Починаючи з XVIII в., крім славного різьбаря А. Канова, Італія вже не дала визначних артистів, малярство почало значно підупадати і вже не відіграло провідної ролі в розвитку европ. мистецтва.

Італійці, (лат. Itali) мешканці Італії: І. лігурійці, галлійці, венеці, лігійі й з італіки—у властивому значинні, тобто дві індоєвроп. групи: латинська (римська) й умбрійсько-сабельська (умбрійсько-самнітська).

Італійці на Україні. Іт. колонізація Чорномор'я почалася в XII в. у зв'язку з ослабленням абхаз. могутності Візантії та гр. елементів у Криму: більшого розвитку досягають у XIII в. генуезці й пізанці, а пізніше й венеційці, адобуваючи собі монополію торговлі на Чорному морі (1261, 1265). Гол. роллю в кримсько-озіській торговлі XIII-XV вв. грають генуезці, які майже зовсім витискають авідса греків. Гол. огнищем цієї чорноморської торговлі стає генуезька колонія Кафа в венеційській Старій Сурож (тепер Судак). Венеційці при кінці XIII в. почували себе такими сильними, що пробували навіть усунути генуезців (захопили 1296 Кафу); мешку торговельну роллю відігравали пізанці зі своїм Порто Пізано в сусідстві усті Дону. Важним торговельним містом була ще давня Пан-

тикапей (Vosprogo), де була венецька торговельна колонія, а також Копа (тепер Кубань), Монкастро (Акерман) та Олешня. У 2-ій чвертині XIV в. особливого значення набирає Тапа (Озін, у дельті Дону), де заснувалася колонія генуезька й венецька. Іт. колонії на чорноморському побережжі терпіли не тільки від власної конкуренції й ворожнечі, а також і від татар, що громили та руйнували тамешні іт. осередки. З роєм орд генуезці підбили згодом ціле південне побережжя Криму (Судак, Алушту, Гурзуф, Ялту аж до північної Балаклави), а в Криму утворилася ціла колоніальна держава генуезців, на чолі якої стояв кафіський консуль, як „консуль цілої Газарії“ — майже ціла кримська торгівля перейшла до генуезців, які стали панами Чорного моря. Найбільший розквіт торгівлі припадає на кінець XIV й поч. XV в., але рішучий удар завдали їй турки, здобувши 1453 Царгород і опанувавши царгородську протоку.

Італія, півд. європ. королівство, обіймає Апеннінський півострів (без Ніцци, Монака, Сан Маріна та Чіта ді Натіанно) а островами Сицилією, Сардинією й Ельбою, далі частину Динарських Альп і Краєу, а Фіюме та Задаром, острови Керсо та Люссін при Істрійському, Лигуру при дальматійському, Сассано при альбанському побережжі, разом 310.137 км.² і 40.000.000 меш. Ділимо І. на півн., континентальну або гор. і півд., півострівну або дол. Гор. І. з півн. і заходу закрита Альпами (до 4.061 м. вис.), з півд. Апеннінами (до 2.920 м. вис.), що зв'язані з Альпами та будують однорідні (молоді зморшкові гори). Переважає в гор. Італії низ р. По. В півночній І. переважають гори, лише на заході є невеличка низинна смуга з вулканічними вивщанами (Везув, Етна). Побережжя на сході менше, на заході більше розчленоване. Підсоння І.: перехід від середньо-європ. континентального до середземноморського. Рістня на півночі літом зелена, переходить на півдні у півно-зелену з характеристичним оліваковим деревом. І. найбільше пригода для рільництва країни Європи: 58% населення живе з сіль. господарства, 28% з промислу; 48% пов. є під ріллям (а саме: 12% пшениця, 10% вино, по 5% оливки й помаранчі, 3-5% кукурудза, 0-4% рис), 22% під луки. Промисловість розвинена лише на півн. зах. і то не дуже, бо І. має мало вугілля, але зате використовує сильно водну енергію (48% всього красного запасу), що дає 1/2 всієї промислової енергії. Гол. предмети вивозу: шовк і шовкові вироби (1/3), оwoчі (1/10), бавовняні вироби (1/10), коноплі, сир, вино й ін.; вивозу: абрикоси, вугілля, бавовна. Найбільший торг. оборот зі США (1/2 ввозу, бавовна). Німеччиною й Францією. Морський оборот (середній) 39.000.000 т. нетто, а торг. фльота греки в Європі (3.430.000 т. брутто). Залізнична мережа не дуже густа

(67 км. дов. на 100 км.²), зате всемеро гущіша сітка битих доріг. Копалини має І. дуже мало; а рахубу світової продукції входить лише сірка (0,27 мід. т.) і ртуть (1.830 т.). І. густо заселена, особливо на півн., тому багато (190.000 річно) італійців емігрує. Нужда серед населення велика, помітна культурна відсталість, особливо на півдні. І. заселявали спершу етруски, опісля італіки, а на півдні греки (В. Греція). Серед італіків були найсильніші латини (753 до Хр. Рим), що об'єднали 266 до Хр. увесь півострів і дали основу могутній рим. імперії. По її упадку 476 по Хр. І. була під пануванням герулів, остготів, Візантії й лангобардів. За той час зросло значіння папи і 756 організується папська держава. Папа спирається на франконську державу, до

якої 774 переходить півн. Італія. Візантія задержувала на деякий час півд. І., але сарацини, а опісля нормани й англійці вивирають і закладають тут „Королівство двох Сицилій“. Тимчасом на півночі повстає „Святе рим. царство ім. пап“ (962), в боротьбі з папани тратить воно півн. Італію, що розпадається на: 1) Міланю (1526 до Іспанії), 2) Венецію, 3) Тоскану, 4) Папську державу. Значна частина І. (півн.) переходить 1713-96 до австр. Габсбургів, а на зах. (Сардинія-Піємонт) організується нова держава (1720). Наполеон на короткий час нищить цей поділ Італії, організуючи буферні держави: цисальпінську, римську, лігурійську та партенонейську, або просто прилучуючи частини І. до Франції. З упадком Наполеона територія І. ділилася на: австр. займанщину

(Льомбардія, Венеція), та Модену, Тоскану, Сардинію, Парму, Папську державу, королівство обох Сицилій. Проти цього розшматування починають боротися італійці (карбонарії, унітарії, Молода Італія, Машіні), вибухають повстання (1820 і 1831) і невдача революція (1848). 1859 вибухла війна між Сардинією й Австрією, що довела до укладу австр. панування на півночі й до об'єднання всієї І. (Канур, Гарібальді) 1860-71. З кінцем XIX в. зачинається експансія І., особливо в бік півн. Африки, де вона здобуває Еретрію (1885) й Триполіс (1912). Ця експансія аросла по світовій війні — прямує до опанування Адрієцького моря, наслідком чого прийшло до конфлікту з Югославією. Нині через Фіюме, Зидар, Альбанію опановує І. другий беріг Адрієцького моря, в спосіб колонією Додеканезо звертає експансію в сторону Леванту та Чорного моря. З цього наростає конфлікт із Францією. Тому І. хоче бути сильною морською державою (вояцна фльота 250.000 т. брутто); особливо після приходу до влади фашистів (1922, Муссоліні) росте її імперіалізм. Колонії І.: Роді, Додеканезо, Лібія, Еретрія і Сомалі, разом 2.075.000 км.² і 1.900.000 меш. Італія є королівством із фашистівською диктатурою. Гол. м-о Рим. Збройна сила (відчас миру): сухопутне військо: 10 корпусів, 30 дивізій, 6.190.000 людей; повітряні сили: три ескадри, один відділ повітроплавів і 2 бальюнові; фльота: 14 великих, 170 менших, 42 торгівельних кораблів, 43 підводних човнів і 300 кораблів для бережньої служби; сильні кріпості на півночі й над морем; військ. служба триває 8 місяців, зате військ. повинність сильно поширена.

Італійські діалекти, збірка назви для тих мов і говірок ст. Італії, що творять разом із лат. мовою окрему групу індоєвроп. мов. Проте і. д. більше відбігають від лат. м., ніж грецькі від атенської. До і. д. належать: а) діалекти латинців і фалісків; б) умбрійські д.; в) мова осків і г) різні сабельські д., що творять перехід від умбр. до оскійських діалектів. Згодом усі І-і д-и вимерли, останні аж у I в. по Хр. В Помпеях іще знайдено деякі оскійські написи. Ін. індоєвроп. й не-індоєвроп. мови в Італії не належать до і. д-и.

Ітацізм, нимвоа звуків ст.-гр. мови на новогр. лад (як і і т. д.), яку запропонував уперше Райхлін.

Ітіль, місто в усті Волги, столиця хозарського царства X в., важне торг. огнище, посередник торгівлі України й Схід.

Європи взагалі зі Сходом (в І-і укр. купці сиділи цілком оселими); 900 зруйноване Святославом, після чого втратило значіння.

Ітнерар, (лат.) побіжний нарис поземелля; геогр. карта, де означені лише дороги та станції й віддалі між ними; опис доріг і станцій; а останні важніші: і. Олександра В., і. Антонія по рим. державі, а IV в. по Хр.; для нас важний рос. „Большой Чертеж" із часів заселення укр. степів у XVII в.

Іто Гробумі, шп. політик (1841-1906), 1886-1901 кілька разів президент міністрів, переводив європеїзацію Японії.

Ітурія, в часах рим. царства край у Палестині, що лежав на схід від Йордану.

Іфігенія, в гр. переказі дочка Агамемнона й Клітаймнестри, призначена на жертву Артеміді, стала по впритуванню жрицею богині в Таврії, звідки втекла разом із братом Орестом назад до Греції; героїня драм Еврипіда, Расіна й Гете.

Іхневмон, (гр.) гл. Вінера.
Іхтіоза, (гр. рибяча шкура, Ichthyosis) уроджена й діждна хвороба шкіри, що проявляється утворенням рогових лусок або по всьому тілі, або тільки на деяких місцях (найчастіше на долоні й підощні); діти а загальною і-єю нездатні до життя.

Іхтіозавр (1/10 природ. величини).

Іхтіозаври, (гр.) копальні рибоваті гадюки, жили гол. в добі тріасу, юри та крейди.

Іхтіоріс, (гр.) птах крейдиної доби, величина голуба, з зубами в дьобі.

Ічанг, річка притань над р. Янгтсекианг в кит. провінції Гупей, 60.000 меш.

Ічня, м-ко ніженської округи, колісє сотенне м-ко прилуцького полку, 11.980 меш. (українців 95%, жидів 2-1%, росіян 1-2%).

Іхтіоза загальна.

Іхтіоза частинна.

Іфігенія (старинний стінний малюнок у Помпеях).

Ishii (Ishii) Кікуіро, граф, яп. дипломат, *1858; 1912-15 та 1920-22 яп. посол у Парижі, 1915-16 міністер закорд. справ, 1919 представник Японії на мировій конференції в Парижі, опісля при Лілі Нанті.

Ishy, 1) ліва притока Іртиша, 1.975 км. дов.; 2) місто над нею, 14.000 меш.

Ishiona Александра, рос. письмен. (1806-81), видавала дитячий журнал „Звіздочка“ 1842-63, де 1846 появилася Кудішева „Повість об українському народі“.

Ishias, га. Iexias.

Історіоніс
(ністан 1/10 природн. величини).

I, 13-та буква в укр. абетці.

Ігліва (Jihlava), 1) ліва притока Таї, 175 км. дов.; 2) місто над нею на Моравії, 28.000 меш.; ткацька промисловість.

Ідкий потас, потасовий (кальцій) воднокис (KNO₃), дуже сильна основа; повстає від діяння води на металічний потас (калій), а також від діяння вапняного молока на потас; біла, кристалічна маса, що легко розпускається у воді. Й водняний розчин зветься потасовим лугом.

Ідкий сод, содовий (натрієвий) воднокис (NaOH), дуже сильна основа, повстає від діяння води на металічний сод (натрій) або вапняного молока на соду; біла кристалічна маса, легко розпускається у воді. Водняний розчин зветься содовим лугом.

Ідкі алькалі, ідкий потас та ідкий сод.

Іжак (Egipias), тварина з гурту комахоїдних, б. 2 дм. дов., зверху вкрита роговими кільцями, сподом поцелястою шерстю; писочок видовжений і мале рильце.

Зуби гострі, зілкуваті, вуха малі, тулуб круглявий, ноги короткі, ходить цілою стопою, хвіст короткий. Живе в Європі й півн. Азії, в неглибоких но-

Іжак.

раках із двома виходами; живиться малими тваринами, також мишами й зміями, часом і овочами. Нападеній склублюється в кудю набжену кільцями. На зиму засипає.

Іжанець, іжинець, іжак морський (Echinus), голкошкура тварина, куліста або силіщеня, без рамен, покрита панцирем із вапняних плиток, із рухомими, вапняними колючками; отвір усний на долі, відхідний

Іжль (Ischi), ліничка місцевість в Австрії (Зальцкаммергут), 468 м. н. р. м., 10.250 меш.; славіть солянкові й сірчані купелі; кліматична стація. Лікуванням недокрів'я, золотухи, нервових хоріб, хоріб горішніх дихальних доріг, ревматизму й подагри.

Іштар, по-ассирійськи Астарта.

Іщенко, 1) Василь, укр. різьбар, *1883, Крайчі речі: „Бабуси“, „Портрет“, „Поділюнок“; під впливом Родена; 2) Гайка, укр. революціонерка, *1853, популярна в реп. колах 70 рр. XIX в., зроду селника, вихованка одеських і київських українців, брала участь у рев. руху, стоячи близько до низи його діячів. Вислана до Схід С.-біру, звільнена з тюрми 1880 за Лоріє-Мелікова.

I

на верху; щокі дуже скляні, а гострих вапняних плиток, тав. Аристотелова ліктарія; поживу ловить пристосованими до того „амбуларними ніжками“, при їх помочі також пересуваться; живе у морі; гл. Голкошкура.

Іжатець, іжатис

(Huxtris), гризун до 7 дм. дов., зверху вкритий довгими роговими колючками; живе в півн. Африці та півд. Європі; довгих колючок важкують на ручки до писання; м. асо істинею.

Іжорібка (Diodon), риба Атлант.

океану, до 4 дм. дов., покрита гострими колючками, щокі дзюбуваті; при помочі дуже великого плавного міхура може сильно надуватися.

Ір, назва для праслов. та ст.-укр. підголосного „ь“, що відповідале нид.-европ. короткому „i“ (і), пор. *о вь-ца*, лат. *ov-is*, пізніше — знак для пом'ягчення приголосного в визвуку складу (*бать-ко*) та слова (*день*), а тепер ще й перед „о“ (*нього*).

Ірасек (Jirásek) Альоїс, чесь. письмен. (1851-1930); своїми численними іст. оповіданнями, повістями й романами будив над свідомість і ставив нац. волю земляків. На укр. мову перекладено роман „Песоголовці“.

Іргенс (Jürgens) Адольф, нім. історик,

Іжорібка

А. Ірасек.

*1890, бібліотекар прус. держ. бібліотеки й управитель вимінного книжкового фонду в Шмеччині; праці про Скандинавію та з наук. політики й бібліотекознавства.

Тречек (Jirček), 1) Герменегільд, чех. історик (1827-1909), історик слов. права та публіцист; 2) Йозеф, чех. наук., культ. та політ. діяч (1825-88), австр. міністер освіти 1871; посол до пражського сейму, збирач і видавець старих чех. пам'яток, організа-

тор вид. шк. читанок для всіх 10 народів кол. Австрії (м. ін. і укр.); знавець укр. нар. мови, для якої з доручення австр. уряду (1859) склав перший систематичний проєкт латинки, що дав почин до „азбучної війни“ в Галичині; 3) Константін, чех. історик (1854-1918), син Йозефа, нині. балканознавець, історик болгар, сербів; 1881-2 міністер освіти в Болгарії, проф. слов. мов у пражському й віденському унів.

Й

Й, 14 буква укр. абетки; в письмі для означення укр. двозвука свадного (ай, ей, ій, уй) крім цього, вживається для вотоаного „о“ (його); звук й — задиспіднебішній, дліникий, протиснутий; в укр. мові в назвуку з „і“ (йду — йду; і — й).

Йован, Йоваб, полководець Давида, що вбив його сина Авесалом.

Йоаким, 1) Й. Морохонський, †1632, секретар при Ягизмонті III, від 1614 єп. володимирський (на Волині); діяльний співробітник Іпатія Потія, силою поширював унів; 2) Й., патрірх антиохійський, відідав 1566 Львів, розширив права львівського братства, надавши йому широкі права контролю та цензури й тим висунув братську організацію проти єпископату; 3) Й. (Савйолов), зроду москаль (1620-90), значайний солдат, був на Україні й постригся в ченці в Мезизирському монастирі; дуже жорстокий із природи, майже без освіти, 1673-90 був моск. патрірхом, уславився як ворог українців, проклинав і нищив укр. книги та гнобив укр. церкву.

Йован, гл. Іван.

Йованітв, рел.-лицарський орден св. Івана, заснований 1048 в Єрусалимі після 1-го хрестоносного походу. Ціллю ордену була боротьба з магометанами й охорона христ. прочин. Й. діяв як лицарів, євнц. і братчиків; одяг: червоий плащ із білим хрестом. Після добуття Єрусалиму турками мали осідок 1187 в Анкові, 1291 на Кипрі, 1309 на Родосі, 1530-1798 на Мальті (мальтанські лицарі), 1826 в Феррарі, 1834 орден обновлений у Римі.

Йоас, юдейський цар (837-797 до Хр.).

Йоасаф I Варлаам, гл. Варлаам.

Йоахаз, 1) Й., зар. цар (814-798 до Хр.), син царя Іузі; 2) Й., юдейський цар, син царя Йосіф б. 600 до Хр.

Йоаким, бібл. особа, чоловік Анни, матері Пресвятої Діви Марії.

Йоахім (Joachim) Йозеф, нім. скрипак-віртуоз, педагог і комп. для скрипки (1831-1907), дир. берлінської муз. Академії.

Йоакімсталь (Joachimsthal), або Яхімов

(Jáchymov), м-о в півн.-зах. Чехії, 700 м. н. р. м., 7.000 меш.; копалин руд, раду; сильні радіоактивні джерела до пиття, купелів, інгаляцій, радіоактивна боронина. Лікування ревматизму, подагри, невралгій, ескрози, новотворів, жіночих хоріб, хоріб спинного стержа. Від цього міста взяли свою назву гроші „талари“ й „долари“.

Йов, бібл. особа; книга Йов — ст.-завітна книга, має поетичну форму, амальюс Йова як св. герой, що терпеливо зносить усіх нещастя й страшну хоробу, одначе не спроневірністьєя Богу. Відті фраза „многостраждальний Йов“.

Йов, гл. 1) Борещкий Й., 2) Желізо Й., 3) Книгичинський Й.

Йовановіч, 1) Змій, Йован, нин. серб. поет романтичної доби (1833-1904), вельми плодотивий, співець Омлядіна. Псевдонім „Змай“ від назви сатиричного журналу, який він видавав (Змай — Змій); багато перекладав із чужих мов;

2) Люба, югосл. політ. діяч (1865-1928), 1914-18 міністер внутр. справ, 1922 міністер віроісповідань, 1923-24 президент скупштини.

Спочатку товариш, одели ворог Пашича та його центральстичної політики; 3) Мілан (псевд. Морський), визначний серб драматург (1843-96), історичні драми: Краљева Сеја, Крестоносці і т. д.; 4) Слободан, серб. письмен., *1869, один із кращих серб. стилістів, критик і соціолог.

Йовіазиний, (лат.) веселий, жартовливий, повний гумору.

Йозков Йордан, визначний болгарський письменник, *1884; реалістичні оповідання з часів війни.

Йогансбург, найбільше м-о в Союзі Півд. Африки, в Трансвалі, 340.000 меш.; університет, гірничі школи й обсерваторія.

Йогансен, 1) Вільгельм, дан. ботанік-фізіолог (1857-1927), проф. унів. в Ко-

Йован Йовановіч Змай.

пенгаєні, дослідник і знавець фізіології і спадковості рослин. Гол. твори: „Фізіологія рослин“ та „Основи науки про спадковість“, що стали наук. основою для науки генетики й добору; 2) Михайло, укр. письмен., *1896, поет і новеліст, лінгвіст (фонетик, говори Полтавщини), аспірант при кафедрі мовознавства в харківському ІО.

Йога, одна з 6-ти ортодоксальних систем брагманізму, ближче зв'язана з системою Самкія, з якою має спільну науку про космологію, фізіологію й психологію.

Йогурт, напій приготований із молока через заправку особливим ферментом (*Maia bulgarica*); смакний, дещо кислий, запашний; широко розповсюджений на Балканському півострові.

Йодловати, (нім.) співати нім. альпійськи нар. пісні („Водзери“) при помочі швидкої переміни грудних і фістулових тонів.

Йодль (Jodl) Фрідріх, нім. філософ (1849-1914), проф. унів. у Відні, пробував створити систему вільної етики, незалежної від метафізики та релігії. „Історія етики“, „Підручник психології“, „Моніам та культурні проблеми сучасності“, „Л. Фюрербх“.

Йод (гр. *Iod*, *J*) хем. первень, галоїген (хлоровець), твердий, кристалізує в листках сталевий красні, запахом нагадує хлор. В. т. 495; т. т. 114°, т. к. 134°. Пара його фіолетова. Закрашує розчин крохмалю на синьо. Й. знаходиться в сполуках із металами, також у морській воді, члївській салітрі та в морських водоростях, із попелу янх і добувається; важна фізіологічна складовина борлякової залози. Й. вживається в промисловості, в медицині при лікуванні пранців, склерози, золотухи, сухих бронхітів, вола. Із сполук й. замітні: йодак срібля (AgJ), що вживається до фотографії, йодак потасу (KJ), якого вживають у медицині й фотографії; йодак метилу (метильйодід) вживається до виробу смоляних барвиль, йодоазот (N₂), сильно вибухова речовина.

Йодина (Водона тинктура, *Tinctura Jodii*), 5-10% розчин йоду в алькоголі; сильний дезинфекційний засіб, широко стосується до дезинфекції шкіри й слизових оболонок перед операцією і в часі операцій та при лікуванні поранень; приспіває також розсмоктування запальних і післязапальних продуктів.

Йодоформ, (CH₃)₃ органічна сполука, що повстає при ogrиванні алькоголю з йодом та алькалічним лугом, чи то содовим або потасовим луглином. Легко парувє (сублімує), розпукається в алькоголі й етері. Вживається як дезинфекційного засобу у хірургії для забезпечення ран перед зараженням; у новіших часах через непримний запах вживається рідше.

Йозель (Joel) Карл, нім. філософ, *1864, проф.; стоїть під сильним впливом містики й романтики. Твори: „Душа і світ“, „Філософія сучасності“.

Йозіас (Josias) Фрідріх, кобурзький князь, австр. маршал (1737-1815), побив французів 1793 і віддав Бельгію.

Йоль, один із 12 малих пророків, 6. IX в. до Хр.

Йоль (Воскобойників), архимандрит (1742-1816), чернець київ. Печерської Лаври, завідач її бібліотеки, яку впорядкував, опісля намісник та архимандрит.

Йокагама, Йокогама, м-о на о. Ніппон, 520.000 меш., торг. передня пристань Токіа.

Йокай (Jókai) Маврус, мад. письмен. (1825-1901), 300 томів повістей, оповідань, п'єс і поезій. Повість адепльства під впливом В. Гюґа і Ж. Верна. Найбільше відомі: „Мадярський набоб“, „Чорні діаманти“, „Комедіянти життя“, „Жінка з морськими очима“.

М. Йокай.

Йокаста, дочка Менойкея, сестра Креонта, дружина Лая, опісля мати й дружина Едіпа.

Йокосука, м-о на о. Ніппон, 96.000 меш., торговельна й військ. пристань.

Йокуль Норберт, нім. індогерманіст і альбанолог, *1877, проф. віденського унів., співробітник багатьох наук журналів.

Йолі (Jolly) Філіп Густав, нім. фізик (1809-84), відкрив закони ендосмотичних явищ, досліджував розширення газів під впливом тепла, визначив масу й густоту Землі, винайшов повітряний термометр, ртутну помпу й ін.

Йолос Григорій, діяч рос. конституційно-дем. партії (1859-1907), родом жид із України, 1906 посол до рос. Держ. Думи від Полтавщини, убитий рос. монархістами.

Йом Кітур, судний день, жид. свято, алучене з постом. У це свято перед зруйнуванням сруєаліємського храму приношено в жертву козла за гріхи всього народу.

Йомуди, туркменський народ, кочує у Закаспійському краю над р. Атрек.

Йон, 1) Й. мїт. син Кеута, пар Атен і родоначальник йонців; 2) Й. з о. Хіосу, сучасник Перікла, атен. драм. і лір. поет, діянець і філософ.

Йона, ім'я кількох кнїв. мїтр.: 1) Й. архієп. полоцький 1488-95; 2) Й. на поч. XVI в.; 3) Й. Протасович, єп. турівський від 1568.

Йона, моск. мїтр. від 1448; підчас заколотів дістав від свою владу й лит. єпархїї, а 1451 й київ. мїтрополїю, та цих надбань утримати не зміг; †1461.

Йона, один із 12 малих пророків (VIII в. до Хр.); післяний Богом до Нініви проповідувати покаянн, втікав до Еспанїї; на морі підчас бурї випав жереб на нього як на винуватця бурї й, коли його вкинула в море, його проковтнула „велика риба“ і по трьох днях викинула на беріг. Після того він вернув до Нініви сповіяти своє посланництво.

Йонеску (Jonescu) Таке, рум. політ. діяч

(1858-1922), провідник дем.-консервативної партії, 1917-18 міністер закорд. справ, 1920-22 президент міністрів.

Йони, йони, (гр.) 1) гл. Електроліза, Електродити; 2) в газах частинки, які заряджені різномісними електричностями й на від розціплюються молекули газів під впливом проміння катодних, Рентгенових, ультрафіолетових та промінів наділяних радіоактивними речовинами, пр. радом. В атмосферичному повітрі знаходиться завжди більша або менша кількість йонів. Вони заздичують своє повстання радіоактивним речовинам Землі та промінням із всесвіту і стоять у тісному зв'язку з атмосферичною електричністю та атмосферичними опадами.

Йонізація, розбиття молекул повітря або й якогось ін. газу на йони, заряджені додатно та від'ємно електричністю. Зіонізоване повітря є добрим провідником електричності.

Йоній, (гр. Ionium, Jo) радіоактивний первень, з якого утворюється рад; повстає з урану й виділяє проміні альфа (α); дуже подібний до першю тору.

Йонійська скали, ст.-гр. й середньовічна церк. муа. скали, рівна суч. скали с-дир.

Йонія, „золоті очі“, гр. різьблена окраса.

Йонія, (гр.) країна полт. союзу 12 йонійських міст у М. Азії, між Карією й Еолією, що всі разом творили більше-менше під 700 до Хр. „Паніоніон“; 540 підбиті персами, 500 даремне боролися за свободу (т.зв. „йонійське повстання“), від 479 стали атея. союзниками, а після миру Анталкідя (386) знов опинилися під персами. Визволив їх Олександр В.; від 133 до Хр. становили рим. провінцію (провінція Азія).

Йонська школа, перша філ. школа ст. Греції; до неї належать старші йонські філософи природи або гильодоїсти, а саме: Талес, Анаксимандр, Анаксимен і Геракліт. Вони всі шукали за праматерією, з якої повстав світ; гол. проблема їх філософування це космогонія.

Йонське море, 1) частина Середземного моря між Грецією й Пінд. Італією; 2) море між Фенікією та Єгиптом.

Йонські діалекти, говори ст.-гр. мови на островах Егейського моря (крім Лесбосу, Крети, Родосу і взагалі найбільше на південь висунутих) і в серед. частині зах. бережжя М. Азії та в колоніях йонських міст. Гл. Грецька мова.

Йонські острови, гр. острови на Йонському морі: Корфу, Кефалінія, Левкас, Закінтос та Ітака, разом 2.530 км.² і 230.000 меш.; гористі, безлісні; вино й олива. По упадку сх.-рим. царства й. о. належали до Венеції, 1797-1804 до Франції, а опісля якийсь час під брат. протекторатом під назвою Гептанезос (7 островів).

Йонський стиль, вітка ст.-гр. мистецтва, створена в VII в. до Хр. йонцями під впливом мист. егейського, зокрема кретського та Сходу (Єгипет, Ассирія). Й. с. півні-

ше поширився по цілій Греції і гр. колоніях. В архітектурі й. с. визначається багатим розчленуванням поодиноких частин, легкістю й живими лініями; колонна нізкої форми зі складною підставою й характеристичним кантелетом з полютами. Балькунання і гзімс сильно профільований, фриз часто з фігурною різьбою. В орнаменті найбільш улюблені „йоніки“.

Йонський стиль: 1. капітель з храму Атеми, 2. капітель з храму Аполлона в Аркадії, 3. підстава колонни, 4. підстава аттичско-йонська, 5. йоніки.

на о. Лесбосі VII

в. до Хр.; а пізніших часів — храм Ніке, Ерехтейон, храм Атеми в Прієні. В архаїчних різьбах VII в. йонська школа вживає каміння й бронзи, які переймає з Єгипту. В VI в. утворюється аттичско-йонська школа в еллігітичних і легких формах („Дівчата“ з Акрополю). Своє завершення знаходить й. с. у граціозних формах карінтид Ерехтейону. Йонські вази мають розвинений фігуровий рисунок із натуралістичним живим трактуванням. Й. малярство процвітає в V в. до Хр. (Зевксис, Паразіт, Тімонт).

Йонці, одно з 4 гол. ст.-гр. племен, жили в Аттиці, на о. Евбеї, на багатьох островах Егейського моря (Кіклади) і в М. Азії на її зах. бережжя між Фокією й Мілстом.

Йор, назва для праслов. та ст.-укр. півголосного $\tilde{y}$, що відповідає індоєвроп. короткому „ y “ (й), пор. дьва, лат. duo, гр. δύο; півніше — назва для „твердого знака“ в іст. правописі — і то без значіння (на кінці слова) або для відділення попередньої приголосної від наступної приголосної (об'язь — об'яз, зьокрема — з'окрема).

Йорам, 1)

іар. цар (IX

в. до Хр.),

син царя

Ахава й Е-

завелі; 2)

юдейський

цар (IX в.

до Хр.), син

царя Йоса-

фата.

Йорга

(Jorda) Ні-

колай, рум.

історик і

політик, *1871,

гол. праця „Історія осман-

ської держави“, 1931 президент міністрів.

Йордан.

Йордан, гол. ріка в Палестині, витікає в Гермоні, впадає до Мертвого моря, 350 км. дов. В р. Й. св. Іван Хреститель охре-

ствив Ісуса Христа; звідси у нас „Бордан“ — свято на пам'ятку того хрещення.

Бордан, Борнанд (Jordanes, Iordanes), аланський чернець (б. 500-532), історик: го-тін, зладив компіляцію, гол. а Кассіодора, „De origine Getarum“, „De rebus Geticis“, важке й одиноке джерело для історії готів.

Бордан (Jordan) Генрик, поль. філіантроп (1842-1907), лікар, проф. унів., заснував у Кракові парк для дітей і молоді.

Бордан (Jórdan) Ян Петр, луж.-серб. славіст (1818-91), доцент слов. мов на унів. у Лейпцигу, оснував перший нім. славістичний журнал „Jahrbücher für slavische Literatur, Kunst u. Wissenschaft“ (1843-48), далі „Slavische Centralblätter“ (1845-9), луж.-серб. часопис „Serbska Jutnička“, написав першу луж. граматику.

Вісім Борданів: Бенкет царя Горсина.

Бордане (Jordaens) Яків, нідл. фламандський маляр (1593-1678), поруч із Рубенсом і Ван Дайком створив своєрідну фламандську школу XVII в. Великий реаліст, передавав будову тіла з брутальною природністю, анімований своєрідний колорит. Три його зобра в м. музеї мистецтва ім. Хоненків при ВУАН у Києві.

Борданемільська кераміка, північноєвропейська кераміка на Словаччині з політоном (наземним) орнаментом наймолодшого типу, яка дісталася карпатськими провалями й до зах. Галичини (звідвіста кераміка). Провідні форми: миска на ніжці, двохухий абанок та двостяжковий горшок із шпезю; типовий орнамент: меандрів, трикутників та сіткої мотивації; час тривання: б. 3000-2500 до Хр.

Борж, лязкар, лязкар (Aegeria aegina), окупаната риба, до 1/2 м. дов., з великим першим хребетним плавцем; м'ясо смажне; живе в ріках Європи й півн. Азії.

Борж, назва для праслов. і ст.-укр. лу-

ка (звідвістнебінного, низького або серед. підносу), що й досі живе в деяких укр. говірках (бойків, лемків, лязкарів), та відповідає індоєвр. *ǵ* (*ǵh₂n̥s* — сльот); бук-ва на цей звук складалася з двох знаків „ъ“ та і (відси й назва „борж“), пізніше „ь“ та і; звук *ы* в укр. мові злилася з праслов. „і“ в новий звук *и*.

Йорк (York), 1) найбільше графство, пів. князівство північ.-схід. Англії, 15.270 км.² і 4.000.000 меш.; 2) місто там же, 84.000 меш., ст.-рим. Ебуракум ст. готичний собор (XV в.), осідок примає Англії; 3) півострів у півн.-схід. Австралії; 4) англ. князів рід; засновником його був Едмунд, син короля Едуарда III; 1455-85 півня Йорків („Біла роза“) з Ленкестрами („Червона роза“); тепер титул другого сина англ. короля.

Йорк.

Йоркшири, англ. раса коней і свиней.
Йосафат, св., гл. Кушценіч Йосафат.
Йосафат, цар юдейський, сучасник Іар. царів Ахана, Охоазі та Йорама (914-889 до Хр.).

Йосафат (Булгак), гр.-кат. єпископ луцький і берестейський (1758-1838), від 1817 останній гр.-кат. митр. у Росії, родом із Слономського повіту.

Йосафатова долина, 1) долина між Брусалімом і Олішню Гором, названа від гробу Йосафата; на ній, за Полем, Бог судитиме всі народи; 2) місцевість на Подолі недалеко Жмеринки, де 1924 в числі релігійних христ. сподівачів страшний суду.

Йосемітська долина (Yosemite Valley), дика яруга ріки Мерсед Рівер у Каліфорнії в горах Сієра Невада, а дуже уривистими та високими (до 1.340 м.) стінами, вел. водопадками, нині нап. парк (3.900 км.²).

Йосиф, (біблійний) син патріарха Якова від Рахил, улюбленець батька, „сповідець“; проданий своїми братами опинився в Єгипті, де став високим держ. достойником, уритував Єгипет перед голодом, продав батька й братів до Єгипту.

Йосиф Волоцький, гл. Святий Йосиф.
Йосиф, ім'я кількох кнїв, митр.: 1) П. архієпископ полоцький, кнїв, митр. 1522-1534; 2) П. Болгаринович, єп. смоленський, кнїв, митр. від 1488; 3) П. митр. 1523-34; 4) П. Солтан, 1507-1521.

Йосиф, ім'я рим.-нім. цісарів: 1) П. I (1678-1711), цісар 1706-11, пів есп. суцесійну війну проти Франції, добув угорську корону; 2) П. II (1741-90), цісар 1765-90, син Франца I й Марії Терези, представник освіченого абсолютизму, зніс підданство селян, 1781 надав толеранційний едикт; у Галичині, яку придбав 1772, злив австр. адміністра-

Йорданемільська кераміка з Шпезька.

цію, старався підняти гігієнічні умови, дбав про розвиток шкіл.

Носиф, почайвський гравер-дереворитник 30 рр. XVIII в.

Носиф із Ариматеї, член жид. синадрону, потайний ученик Ісуса Христа, що разом із Никодимом похоронив його тіло.

Носифініам, (від австр. цісаря Носифа II), змагання підпорядкувати церкву державі, та зробити з неї апарат поліційно-абсолютвистичного правління.

Носифіський патент, декрет австр. цісаря Носифа II, яким він приписав 1785 висоту оплат за церковні треби.

Носиф Обручник, законний муж Пречистої Діви Марії, з покоління пари Давида, жив у Назареті, де був тестем.

Носиф Флівій, жид. історик (37-б. 100 по Хр.), 67 попав у рим. полон, улюбленець Веспасіана й Тита; автор праць: „Історія жид. війни“, „Жидівська археологія“.

Носія, юдейський цар, син Амона, внук царя Манасії.

Ностедальсбре, найбільший льодовик Норвегії, 1.100 км².

Носиф II.

Йота, гр. буква і, тепер назва для лат. „j“. Варляз; ні на йоту — ні трохи, ні щитки, нічого, пр. не поступатися ні на йоту; до йоти — цілком, усе, буквально, пр. виконати щодо йоти.

Йотация, (гр.) у грам. поява „j“ (й) в назвуку слова перед голосними (пр. янгоз, гр. ангельос), у середозвуку між голосними (пр. руїна, лат. гуїна).

Йотланд, вл. Готланд (Gotland), 1) півд. частина Швеції; 2) острів на Балтійському морі, 3.160 км² 157.000 меш.; гол. місто Вісбі.

Йоффе, 1) Абрам, рос. фізик, *1880, проф. політехніки в Ленінграді, член рос. Академії Наук, дійсний член НТШ, голова Наукової Ради Укр. Фізико-Технічного Інституту в Харкові; 2) Адольф, рос. більш. дипломат, родом жид (1883-1927), підписав як голова рос. мирової делегації договір у Бересті (1918) з осередними державами та з Польщею в Різі (1921); 1918-19 амбасадор у Берліні, 1924-5 у Відні.

Йохельсон Володимир, рос. етногр., *1855, засланий за участь у рев. руху на Сибір, зайнявся тут вивченням мови й побуту місцевих племен юкагірів, коряків, алеутів.

Йохер (Jocher) Адам, поль. бібліограф, (1791-1860).

Йоміріто Гаруномія, цісар Японії (1870-1926).

К

К, 15-а буква укр. абетки, звук заднядзвониний, проривний, глухий; улягає паліталізації (м'ягчитьсья) перед *е, я* на *ч* (вожк — вожче; скок — скочити), перед *і* на *к* (вожк — у вожкі); перк. назва „како“; числовий знак — 20.

Кааба.

Кааба, (араб.) мечет у місті Мекка, в стіні якої замуrowаний чорний камінь „Бекка“. Гол. святилища магометан.

Кабала, каббала, (свр.) 1) передання, тра-

диція; містичне вивчення Мойсеевої науки, списане описи в книгах Баїра й Соґар; 2) вороження з карт.

Кабалай, (араб.) рабство, панщина у ст.-московській державі.

Кабалістика, (свр.) містичні, тасмні вивчення або дії; гл. Кабала.

Кабан, гл. Свиня.

Кабаніс (Cabanis) Пер Жан Жорж, фр. лікар і фізіолог матеріаліст (1757-1808).

Кабарга, гл. Пижмовець.

Кабарда, частина Передкавказзя над гор. Терекон, заселена гол. черкеським пле-м'ям, кабардинцями-магометанами (суніти) — 145.000 душ; тепер сполучена з округою Балкарською в одну автономну країну.

Кабардинсько-балкарська країна, ав-

Кабардинці.

тономна країна Передкавказзя РСФСР, над гор. Терекон, 12.200 км.² і 205.000 меш.; 60% кабардинців, 17% балкарів, 8-5% українців і т. д.; гол. місто Налчик.

Кабарет, (фр.) шишочок; театр, що його програма складається з маленьких п'єс-мініатюр, інсценізацій романсів та пісень, малих балетних постанов та сольових виступів, де автори самі виступають із своїми продуктами; салю для глядачів у кабаре-ті, здебільшого, улагоджують як ресторани.

Кабé (Cabot) Ерік, фр. соціаліст (1788-1856), в утопічному романі „Подорож до Ікарії“ змалював устрій майбутньої комун. держави; заснував у Тексасі дві комуні, які не дали позитивних вислідів.

Кабель, (голанд.) 1) в'язанка ізольованих дротів; к-ін уживається при бузоні електричній напівпритокових, підземних та підводних (морських); 2) морська міра довжини: в Німеччині, Австрії—185 м., у Франції—200 м., в Англії—210 м.

Кабилі, берберійське плем'я, мешкає Кабілії, займаються скотарством, садівництвом і хліборобством; б. 700.000 душ.

Кабілія, схід гориста частина Альєіру.

Кабіна, (англ.) будка до купелі, кімната на кораблі; каюта.

Кабінет, (фр.) 1) збірка наукових зразків; 2) склад міністерської ради; 3) кімната для умови праці; чорний к. — відділ у тайній поліції, де відчисляють і перечислюють приватні листи.

Кабір, гінд. реформатор (XV в.); хотів сполучити брагманізм із магометанством.

Каблєграма, (гол.-гр.) телеграма переслана каблем.

Каблюк, гл. Дорп.

Каблукон Микола, рос. економіст і земельний статистик (1849-1919). Праці про сільське господарство в Росії та умови його розвитку.

Кабо Верде (Cabo Verde) гл. Кап Верд.

Каботаж, (фр.) прибережна плавба; також перевіз на морських суднах пасажирів і вантажів між портами одної держави, що лежать над тим самим морем.

Каботін, (фр.) підрядний актор, комедіант, той, що прибирає позу.

Кабот(о) (Caboto), 1) Джовані, іт. морський подорожник в англ. службі (1420-

98), відкрив схід береги Півн. Америки; 2) Себастьян, його син (1472-1557), об'їхав схід побережжя Півд. Америки аж до Ла Плати.

Кабрал, (Cabral-Cabrera) Педро Альварез, порт. мореплавець (1480-1526), один із відкривачів Бразилії.

Кабріолет, (фр.) легкий візок на двох колесах.

Кабул, 1) права притока Інду, 500 км дов., та гол. р. Афганістану; 2) гол. м-о Афганістану над р. К., 150.000 меш.; ширини її шовкова промисловість.

Кава (Coffea arabica), кущ 2-6 м. вис., з широким листям і зрослоплатковими квітками, походить з Абесинії, тепер плекують її у всіх підрівничкових країнах для насіння, яке має м. Ш. 1-07% кофеїну, що й надає каві смаку. Вивар із припаленого насіння к-и пали араби ще в XIV в., в Європі почали пити к. з соч. XVI в. на Балкані. Надмірне споживання к-и шкодить. Каву без кофеїну дістають праженням сирих зернят к-и в парі та усуненням кофеїну різними розчинниками; солодова к., солод припалюваний із зернами к-и, для запаху. Сурогати к-и роблять із припалюваних жолудів, фіг, ячменю, жита.

Кавала, пристань у гр. Македонії, 53.000 меш., торговля тютюном.

Кавалеріаде Іван, суч. укр. рільбар; пам'ятник Скворороді в Лохвиці, Шевченкові в Полтаві й Ромні, проєкт пам'ятника І. Франку в Лубках та ін.

Кавалер, (іт.) парубок, нежонатий, член лицарського ордену, паняч, аристократичний.

Кавалерія, (іт.) гл. Кіннота.

Кавалєрі (Cavalleri), 1) Бонавентура, іт. математик і фізик (1598-1647); 2) Ліна, сучасна іт. оперова співачка.

Кавальєрада, (іт.) кінна дружина, товариство людей, що їздить верхом.

Кавальєанті Гвідо, іт. поет (1255-1300), один із гол. представників фльорентійської поезії XIII в. Канцони, сонети й пісеньки. На укр. мову перекладав його Франко.

Кавас, (тур.) озброєний сторож посольства на Сході, зокрема в Туреччині.

Кавдинський провал, провал б. Кавліому, 321 до Хр. перемога самітнів над римлянами.

Кавелін, 1) Констянтин, рос. історик права та філософ (1818-85); творець теорії родового устрою в рос. історіографії; 2) Лев, гл. Леонід Архимандит.

Кавеніак (Cavaignac), 1) Ежен Люї, фр. генерал (1802-57), як міністер війни

Кабель. 1. відділи жила, 2. і 4. ізоляційна юта, 3. одновісна (показана) юта, 5. заплісний панцир, 6. асфальтована оплетка.

Кабиль.

Кабріолет.

Кава.

жорстоко адушив повстання в Парижі 1848; 2) Жан Батьо Ежена, визн. фр. революціонер (1762-1829).

Кавері (Cauvery), р. в півд. брит. Індії, 650 км дов., вливається до Інд. океану.

Каверна, (лат.) схованка в польовій ґрунті, викопана в землі або висаджена в камені, для захисту перед артилерією; у м. е. дуплина, що повстає в органах тіла росли хоробливого розпаду тканини; анч. в легких, спричинена туберкульозом.

Кавзальний, (лат.) причинний.

Кавзальність, (лат.) причинність.

Кавка (Cauca), ріка в Півд. Америці, ліва притока Магдалени, 1.090 км дов.

Кавказ, країна між Чорним морем на зах., Каспійським на сході, сточищами Мянчи на півночі й Кури та Арасу на півдні. Країна Кавказу розділена горами К. на Передкавказзя на півночі й Закавказзя на півдні. Низина Передкавказзя легко переходить у горбонину та верховину. Гори К. пробігають паралельно від півострова Таманського до Апшеронського (1.500 км дов., 60-150 км шир.). Є це молоді зморшкові гори. Найвищі верхи К.: Ельбрус 5.629 м., Каштан-

то, на сході мало опадів. Зах. Передкавказзя степове, дуже врожайне та дуже схоже з Україною, східне переходить поволи в Каспійську піщанину. В горах є багато дикого звіря: ведмідь, вовк, тур і зубр на півночі; шакаль, леопард, тигр і гієна на півдні; а птахів: орел, тетеря і фазан; багато гадя й ящірок. Гори К. мають часті землетруси, на окраїнах мінеральні води (Питигорськ, Кисловодськ), нафта виходить у трьох заглибках: Тамань, Грозний і Баку так, що К. є одним із найбагатших збірників нафти світу. Великі аложки міді та марганцю (Чатурі). Поза гірництвом гол. заняття населення хліборобство (пшениця на Кубанщині, чай і тютюн у Ріонщині, бавовна та риж над Курою); в Терцині та в горах вищє рога-тої худоби, овець, кіз, верблюдів і буйволів; ірешті домашнє ремесло: виріб тканин, килимів і сідел. Заселює весь К. 15 міль. меш., а саме: 45 міль. укр. на Кубанщині й Терцині, 35 міль. москалів, гол. на Терцині, 2-2 міль. 40 ріаних кавказо-гірських народів, що є останками різних племенних груп дуже ст. походження (черкесів, чеченців, мінгрелів, аварів, дагестанців, лезгінців, абхазів, лизів і ін.), 17 міль. грузинів, 15 міль. вірмен, 13 міль. тюрко-азербайджанців і решта: осетів, татарів, комлівів і ін. До XVIII в. К. жив самостійним життям, підпадаючи часами під владу Персії або Туреччини. В XVIII в. Росія починє завоювати Кавказ і 1864 кінчить його підбій. По революції 1917 на К. повстала Республіка Союзу Гірських Народів та Федеративна Закавказька Республіка, яка 1918 розпалєся на самостійні держави: Грузію, Вірменію й Азербайджан, що швидко втратили свою самостійність, завоювані більшовиками (1920-2). Тепер Передкавказзя належить до РСФСР та разом із автономними країнами: черкесів, інгушів, кабардинців, осетів, чеченців і автономною республікою Дагестану має 344.000 км.² і 9.100.000 меш.; Закавказзя творить Закавказьку Федеративну Рад. Республіку (190.000 км.² і 5.810.000 меш.; гол. місто Тіфліс), що складається з: Грузії, Вірменії й Азербайджану. Власннн Кавказу з Україною сягають ст. часів. Христ. Грузія стояла в зв'язках із квіт. державою. В церквах Мінгрелії та Абхазії є цінні дари, що їх заповорожш складали після повороу з півсєк. походів до Туреччини. В нових часах укр.-кавказькі власннн виявлялися в співараті укр. і кавказьких рев. партій 1905, та укр. і кавказьких федералістів у рос. Держ. Думі.

Кавказька раса, означення Блюмєнбаха на тл. білу расу, що обіймає людність Європи (без самоїди, японців, комлівів, фінів, мадрів і турків), Передньої Азії до Індії й почасти Інії та схід Африки та розпадається щодо мови на індогерманців, семітів та хамітів.

Кавказ, под на Ельбрус.

тив 5.211, Диктан 5.198, Шхара 5.185 і Кавбек 5.043 м. вис.; першай і останній вигляді вулкана. Плава мас К. дуже мало, та й ті подожєні дуже високо: грузинський (2.379 м.), осетинський або мамісонський (2.825 м.) і вдухорський (2.816 м.). К. дикий, на верхах могуті льодовики (б. 1.400). Закавказзя складається з двох вел. кітловин: Ріону на заході й Кури на сході, відділєних мескннським або сурамським хребтом, що лучить К. з М. Кавказом, який належить уже до вірм. верховини та досягає 5.160 м. (Арарат). Підсоня Закавказзя пітропічне: тут ростуть лаври, кипариси, маслинн, пальми та чай; долина Кури має підсоння континентальне, а опадів мало; амистє лісів куції і піщанина; культура можлива лише при штучному зрошенні. Гори К. мають на зах. бага-

Кавказькі мови, в геогр. значенні — всі мови на Кавказі; з них найважливіша грузинська; про осетинські мови гл. Франсьєв мови; к. м. адебільша не споріднені.

Кавлюн (Kaifung), брит. пристань Гонгконгу, 200.000 меш., копальні.

Кавльбах (Kaifbach), родина нім. малярів: 1) Вільгельм (1801-74), іст. картини, пр. бачив під Сальміною й ін.; 2) Герман, син 1-го, проф. академії мист. у Мюнхені (1846-1909), іст. й побутові картини; 3) Фрідріх, директор мюнхенської академії мистецтва (1850-1920), побутові картини.

Кавнас, гл. Ковно.

Кавніц (Kaunitz)

Венцель, австр. політик (1711-94), від 1753 канцлер, 1756 порганізував коаліцію проти Фрідріха II.

Кавос Катаріно, рос. комп. (1776-1840), з роду італійц.; диригент опери в Петербурзі; опера „Леста-Дніпрова русалка“ — у співробітництві з українцем С. Давидовим; музика до оперети кн. Шаховського „Козак-стихотворец“, до пісні „Іхав козак за Дунай“.

Кавнер (Cowper) Вільям, англ. поет (1731-1800), один із попередників романтизму. Найважливіший твір — поема „Завдання“.

Кавперюс (Cuperus) Люїс, голланд. письмен. (1863-1923), повісті: „Його Величність“, „Мир світу“.

Кавтедн, (лат.) застереження при умові.

Кавтський (Kautsky) Карл, нім. соціаліст, родом чех, *1854, теоретик-марксист, один із провідників II інтернаціоналу, прихильник ідей К. Маркса й Ф. Енгельса, ворог більшовизму, стоїть за демократію й парламентаризм. Гол. твори: „Економічна наука К. Маркса“, „Аграрна справа“, „Соціальна революція“, „Диктатура пролетаріату“, „Терор і комунізм“.

Кавун (Citrus), рослина споріднена з огірками, скрізь на Україні через соковиті овочі; походить із Схід. Індії.

Кавур (Cavour) Камільо Бензо, граф, іт. політик (1810-61), від 1852 президент міністрів, 1858 склав союз із Наполеоном III проти Австрії, 1861 перевів з'єднання Італії.

Кавурів канал (Cavour canale), канал у гор. Італії між р. По та Тічіно, 82 км. дов., зрошує 250.000 гектарів поля.

Кавфман (Kaufmann) Аделіка, нім. ма-

лярка (1741-1807), гол. портрети, пр. Геге, Вільгельма й ін.

Кавцін, (лат.) масткова запорака виконати якесь зобов'язання або вирішити майбутню школу.

Кавчук, гума, річовина, що добувається з молочного соку „кавчукових“ дерев. Тверда, пружиста маса, не розпускається в воді, добре розпускається в бензолі, сірчану вугля, хлороформі й терпентинах. Для збільшення витривалості к. вульканизують; к. уживається до виробу різних предметів, забавок, затичок, обручів (шин) до колес і т. ін.; штучний к. виробляють з ацетону.

Кавчукове дерево (Hevea), дерево споріднене з нашим молочем, з півд. Америки, гол. над Амазонкою; його молочний сік є гол. матеріалом до виробу каучуку.

Кав'яр, (тат.) солена ікра декотрих риб, як осетр, білого.

Кагал, (свр.) жид. віроісповідна громада; в різних краях і в різних часах мав різний обсяг діяльності; тепер займається гол. справами обрядовими, добродійними, почасти шкільними.

Кагальник, ріка, впадає до Таганрозької затоки.

Кагальницький кут, рибальський учасок Озінського моря між Більським лиманом і гирлом Дону.

Кагамлик, ліва, південська притока Дніпра, 6. 80 км. дов.

Каган, назва хана хозарської держави, якою в XI в. послуговувалися й наші квіт. князі, пр. Володимир В.

Каганець Карусь, вл. Кастраницький Казімір, білорус. письмен.-вародник, основник „Білорус. Соц. Громади“; поезії, оповідання, драми, білорус. граматика, †1918.

Каганець Марко, гал.-укр. гром. діяч, селянин, згинув 1908 від жандармського багнету підчас виборів до сойму, в с. Короченц, буцького повіту.

Каганович Леонід, нім. бльш. діяч, *1863, один з організаторів червоної армії; після різних відповідальних становищ ген. секретар ЦК КП(б)У.

Кагарлик, м-о на Київщині з рештками городища; 1622 на полі під К-ком відбулася коз. рада, що уклала умови з Польщею.

Кагаров Євген, суч. рос.-укр. етнолог, проф. унів., автор багатьох спеціальних праць: „Релігія ст. слов'ян“, „Історія етнографії“, розвідки в журналах: „Етногр. Вісник“ та „Примітивне Громадство“.

Ф. Кавльбах.
Іспанська танцющиця.

К. Кавур.

Кавчукове дерево:
1. гілочки з листям
і адитом, 2. овоч,
3. шкіт.

К. Кавтський.

Кагул, 1) ріка й озеро-лиман із лівого боку Дунаю; 2) м-о (б. 10.000 меш.) у півд. Басарабії; 1770 перемога росіян над турками.

Кагера, гол. притока озера Вікторії, 650 км. дов., джерельна ріка Нілу.

Кагошіма, пристань на японському острові Кіушіу, 125.000 меш., фанисони та бавовняні вироби.

Каденція, каданс, (лат.) 1) наголошування складів у поезії; 2) у муз. гармонійний аворот, що є закінченням або розмежуванням музичної фрази; 3) час урядування членів суду, парламенту та виборних установ.

Кадет, (фр.) 1) учень військ. юнацької школи; 2) військ. ступінь між підстаршиною й старшиною; 3) член рос. конституційно-демо. партії, організованої 1905.

Кадетський корпус, кадетська школа, юнацька школа для майбутніх старшин.

Каджари, туркменська династія в Персії від 1794.

Кадило, запашині живини різних араб. і схід.-афр. рослин (*Boswellia*, *Commiphora* й ін.) або деяких европ. чащиних дерев, пр. ладно й ін. уживається при церковних обрядах.

Кадіа (Cádiz), півд.-зах. есп. пристань на Атлантийському побережжі, 78.000 меш., основана фенікійцями б. 1.100 до Хр.

Кадівка, м-ко й копальня вугілля в дугавській окрузі, 17.224 меш.: укр. 31%, рос. 62%.

Каді(в), (араб.) турецький суддя.
Кадікей, ст. Халькедон, передмістя Константинополя.

Кадлец (Kadlec) Карель, чес. історик слов. права (1865-1928), проф. Карлового унів., ген. секретар чес. Академії Наук, дійсний член НТШ. Досліджував первісне право слов'ян (м. ін. і Руську Правду), та значавше право Словаччини й Закарп. України.

Кадлубек (Kadlubek) Вінценти, краківський єп. (б. 1160-1223), поль. хроніст, довів хроніку Польщі до 1206.

Кадлубовський Ареєв, рос. історик літ., проф. харківського унів., *1867.

Кадм (Cadmium, Cd), сріблястий, легкоотпий, м'який метал., подібний до цинку.

Кадм (Kadmos), гр. міт. син фенікійського царя Агенора, брат Європи, чоловік Гармонії, батько Семелі й Іно. Шукаючи свої сестри Європи, що її пірвав Зевс на о. Крегу, зайшов у Беотію, де заступав тебандський замок Кадмею. (Представник фенікійського переселення до Греції).

Кадорна (Cadorna), 1) Рафаеле, іт. генерал (1815-97), перенів військ. організацію Тоскани, 1870 зайняв Рим; 2) Люїджі, граф, іт. генерал (1850-1928), розпочав як У. З. Е. II.

Л. Кадорна.

начальник ген. штабу 1915 війну проти Австро-Угорщини, 1915-17 начальний вождь 1924 маршал.

Кадр(а), (фр.) допоміжний відділ якоїсь військ. частини; и-и фронтоних частин УГА звался запасними кошами.

Кадриль, фр. ходовий танець із поч. XVIII в., зрау в 4 пари; складається з 5 коротких тур, напереміну в тактах $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{8}$ — $1\frac{1}{8}$.

Кадудаль (Cadoudal) Жорж, проводир шуанів (1771-1804), разом із Пішегрю склав план атакату на Наполеона; покараний на смерть.

Кадук, (лат.) вл. пропалий; чорт, лихо.

Касина (Caenne), гол. й укрілене місто в фр. Гівані, 14.000 меш. Осередок засланні каторжників.

Кажан, гл. Ділик.
Кажангородок, м-ко на Поліссі, б. впаду Цию до Прип'яті, 2.700 меш.

Казакстан, Казачья або Кіргізька автономна рад. соц. республіка у півд.-зах. частині Сибіру, у сточисці Тоболу, Іртиша та Сирдарії, має разом із Каракалпакською областю 2.995.400 км.² і 6.530.000 меш.: 3.713.000 казаків, 1.280.000 росіян, 850.000 українців ітд.; гол. місто Кзил Орда. К., з німком окраїн, низинний і півпустинно-степовий (опадів мало); лісу 4%, річки ледви 1%, кочовики кіргізи займаються скотарством, а хліборобством лише поселенці (українці й росіяни); копальни (нафта, сіль, вугілля й метал.) мало використані (гл. мапа Азії I, ст. 44).

Казальс (Casals) Пабльо, низн. есп. ніольончелст-віртуоз і диригент, *1876.

Казанов Матвій, відомий рос. архітект, (1733-1812), будови в Твері, москов. Кремлі, різні палати Москви.

Казанова (Casanova de Seingalt) Джакомо, іт. авантюрист (1725-98), славний своїми любовними пригодами, втечами з в'язниць, безбожністю та „Споминами“.

Казан пароний, вальцева-та частина парового кітла, з грубої залізної бляхи; в ньому парувє вода; часто має 1-3 жарівниці, або багато менших руок, що ними проходить гарячі гази з печі кітла та гріють воду в казані.

Казань, гол. м-о автономної тат. республіки в РСФСР, над Волгою, 189.000 меш., ст. кремль; унів. (від 1815), гарбарська й миловарська промисловість; заснована 1438 ханом Махметом у часі розкладу Золотої орди, була столицею окремого тат. царства К., завойована Московщиною 1552. Казанська автономна округа РСФСР, 66.184 км.² і 2.852.140 меш., з чого 1.741.300 татар магометан-сунітів.

Казарма, (фр. рос.) касарня, будівля для розміщення війська.

Казачья область, гл. Кара Кіргістан.

Дж. Казанова.

Казачья республіка, гл. Казакстан.

Казбек, вогняний вулкан на Кавказі, 5.043 м. вис.

Казейн(а), сирник, білкова річовина, що знаходиться в молоці ссавців; стинається під впливом кислоти; уживається до виробу столярського клею, фарб, галаліту, що застосує ебоніт, до шпурети сукна й паперу та на денні ліки.

Каземат(а), (іт.) мурований льох у твердих, часто з бійницями для оборони; новітні к. будують з бетону або сталі; охороняє панціями приміщення для гармат на воєнних кораблях; мурований льох у в'язниці; тязка в'язниці.

Казимир, ім'я князів і королів поль.: 1) К. Відькович, князь 1038-58; 2) К. Сприндівич, князь 1160-94; 3) К. Великий, король 1333-70; 1340-52 зайняв Галицьке князівство, 1364 оснував університет у Кракові; 4) К. Ягайлович, в. ки. лит. від 1440, кор. поль. 1447-92; 5) К. св., син поль. короля К. Ягайловича (1458-84).

Казимір-Періє (Casimir-Perier) Жан Поль, фр. політик (1847-1907), 1893-94 президент міністрів, 1894-95 президент республіки.

Казка, фантастичне нар. оповідання, для якого нема нічого неможливого. Без цього чудесного елемента к. перемінлася б у новелю. Казка малює людський побут. Героєм к. буває все людина; звірі не грають у ній, як у байці, першорядної ролі й поважаються звичайно тоді, коли герой стає безрадний, рятують його й допомагають дійти до бажаної мети. Казки відомі з глибокої давнини, передавалися усно з покоління на покоління. Походження їх спірне. Крім нар. казок є казки штучні, літ. походження. З давніх давен нар. казки записували й обробляли в літературі. Найдавніші з писаних казок: єгипетська про двох братів із XIII в. до Хр., далі йдуть інд. збірники Панчатантра, Махабхарата та ін., араб. збірник „Тисячі в одній ночі“, кит. „Шан-Хой-Кін“ та ін. У греків складала філософські казки Лукіан, у римлян Діодор Сицилійський та Апулей. З нових літ. казок славні ім. Гавфа, Гофмана, фр. Шарль Перро (XVI в.), дан. Андерсена, швед. Толстуса, англ. Діккенса, Вайлда, рос. — Жуковського, Пушкіна, Лермонтова, у нас Руданського, Франка, Івана Липи.

Казобон (Cassabonus) Ізак, славний фр. клас. філософ (1559-1614), критичні видання класичних авторів.

Казот (Cazotte) Жак, фр. письменник (1719-92), ворог революції, згинув на ешафоті. Автор „Залюбленого чорта“.

Казуальний, (лат.) що впливає з даного випадку й не піддається узагальненню.

Казуар (Casuarina), струсуватий птах до 17 м. заввишки, з вигляду нагадує пантарку, покритий чорним, щетинистим пір'ям; живе в лісах півн. Австралії, Нової Гвінеї й сумешних островах (Із. гл. таблиця: Австралійська звірня, том I, ст. 21-2, рис. 11).

Казуарина (Casuarina), рід багатоватих австр. дерев без листя, з округленими гілками; виглядом подібна до хвощів. Деревно С. equisetifolia, дуже тверде, налівають залізним деревом.

Казуїстика, (лат.) дослід окремих сумнішних (зокрема спеціально складних) випадків, до яких прикладаємо цей чи той закон або правило: моральна, медична, юридична к.; згідно: хитре мудрування, крутість.

Казус, (лат.) припадок, подія, обставина; в грам. відмінює.

Кайн, найстарший син Адама й Єви, уби в брата Авеля.

Кайніт (KCl.MgSO₄.3H₂O), найважливіша потасова сіль, кристали односкієні, барва сіра, жовтава або червоначна; значніші копальні в Калумі (Галічина), в Штасфурті й Вестерегелі б. Марбургу; вживається як матеріал до гноюни й виробу потасових солей та в медицині до купелів.

Каїро.

Каїро, гол. м. о Єгипту, 1.060.000 меш., лежить у місці, де Ніл починає свою дельту й де сходяться багато доріг; складається з двох дільниць: араб., зв. Булак, із крутими вулицями (523 mosque), та європ., званої Ізмаїїєр. Осідок араб. і єгип. патріархів, унів. та ін. вис. школи.

Кайзер, (нім.) німецький цесар.

Кайзер (Kaiser) 1) Георг, нім. драматург, *1878, п'єси: „Іаг“, „Пожежа опери“; 2) (Kaiser) Емануель, нім. геолог (1845-1927), автор „Підручника геології“.

Кайзерка, (нім.) віденська округла булочка, зверху ривчаста.

Кайзерлінг (Keiserling) Герман, граф, нім. письменник і філософ, *1880. Студії присвячені поглибленню духового розвитку суч. одиниці: „Щоденник подорожі філософа“, „Філософія як мистецтво“, „Творче пізнання“, „Політика, господарство, мудрість“, „Спектр Європи“.

Кайзершніт, (нім.) гл. Цесарський розтин.

Кайкавці, гл. Сербохорватська мова.

Кайльберг (Keilberg), найвищий верх Рудових гір, 1.245 м. вис.

Каймакан, (араб.) у Туреччині начальник санджака.

Кайман, гл. Алігатор.

Кайндль (Kaindl) Раймунд Фрідріх, нім.

історик і етнограф (1866-1930), проф. унів. в Чернівцях та Грацу, історик Буковини; етногр. праці про бук, гуцули; дійсний член НТШ.

Кайнц (Kainz) Йозеф, славний нім. актор-трагик (1858-1910), грав на сценах у Ляйпцигу, Мюнхені, Берліні і прешті в віденському бургтеатрі, де працював до смерті. Крайні ролі: Дон Карлос, Ромео, Фіско, Самозванець, Гамлет, та ін.

Кайо (Cailhaux) Жозеф, фр. політик, *1863, кількаризовий міністер, прихильник німців.

Кайпер, назва гор. позему триасу, гл. Геологічні формації.

Кайпи, або Кайлуи, найбільший кит. вузьководний басейн (провінція Чілі).

Кайруан, м-о прощі магометан у Тунісі, 20.000 меш.; варіє калимів.

Кайфен, гол. м-о кит. провінції Гонан, 225.000 меш., в XI в. гол. місто Китаю.

Как (Cactus), гр. міт. розбишак — пелетень, син Вулькана, вбитий Гераклем за крадіж полів.

Какаду чубатий (Cassida), чубата папута а коротким хвостом; живе в Індії, Австралії й Африці (іл. гл. Австралійська звірня, том I, ст. 22, рис. 3, 4).

Какаоє дерево (Theobroma cacao), дерево споріднене з нашою липою, походить із серед Америки, тепер його планують скрізь у підлітківих країнах для насіння, що м. ін. має до 30% товщу, 13% білкини й 25% теоброміни. З насіння к. д. виробляють какао й шоколаду; какаоєвого товщу, тав. „какаоєвого масла“, вживають до деяких ліків, гол. тав. чашників, до виробу теїднїго мила та смаровил.

Какемоно, яп. малюнки на шовкових або паперових зв'язках.

Какі, (перс.) легка мідна матерія земляного кольору, вживана на військ. однострої.

Какке, гл. Бері-бері.

Какофонія, (гр.) незгідність звуків; немелодичність; протилежність: евфонія.

Кактєй, кактус (Cactus), рослина, звич. без листя, зате з грубим, соковитим білом — стовпватим, кулистим або платоватим, звич. покритим гострими колючками; квіти звич. дуже гарні, а багатьом платкамі корони й плямками. К-ї ростуть гол. на пустинях серед Америки; в нас улюблені оздобні рослини. Деякі, як к. фігонія (Opuntia), мають їстівні овочі.

Калабухів Петро, укр. гром. ділч, священик, член Кубанської Ради, завзятий

оборонець незалежності Кубані; 1919 поміщений денікінцями в Катеринодарі.

Калайдович Константи́н, рос. збирач та видавець ст.-слов. та ст.-руськ. пам'яток (1792-1832);

вшайшов м. ін. Гал. Євангеліє з 1144, Ізборник Святослава з 1073, видав твори Кирила Турівського з XII в., ст.-рос. пісні, зібраний Кіршею Давидовим, і т. д.

Каламі́та, кол. м-о на західньому березі Криму, мабуть над Каламітською затокою; належало генуезцям.

Каламітська затока, затока Чорного моря на півд.-зах. березі Криму, між тарханкутським і херсонським півостровом.

Каланіки, калані люди — в Галичині (в XV і XVI вв.) і в укр. землях лит. права особливий рід невеликого населення.

Калантан, гл. Калантан.

Калаус, річка на Ставропільщині, 257 км. дов.; її води спливають у Маницьку борозну.

Калач, торг. пристань, б. 5.000 меш., на дол. Дону, де він наближається до Волги.

Калачевський Сергій, укр. лікар, †1911, видатний підприємець-мільонер на Кривоїрізжі, абудував для робітників лікарню, школу, театр, заповів свій будинок на гірничу школу, а кошатино подарував Верходніпровському земству.

Калачики, еліца (Malva), сілля з круглим листям; квіт п'ятидільний, ниточки п'яльків зросли в цілку, котрою проходить шийка стовника; овоч нагадує колачик; вивар із листя і квіту добрий лік на кашель (слизовий чай, слизові цукорки); споріднені: альтей гібіск, бавоношиник і ш.

Калачов Микола, рос. історик права (1819-88); його досліді Руської Правди та Кормчої Книги мають вел. значіння для історії укр. права.

Калган (Maranta galanga), лілезната рослина, багата на етеричні олії; нею заправляли на Україні горілку, тав. калганку або калганівку; гл. Касія.

Калган, Чанкіякон, м-о в кит. провінції

Кактєй (1-4): 1. Cereus giganteus 2. і 4. Opuntia cocciniflora, 3. Melocactus communis, 5. Agave Cestui, 6. Aloe ferox.

Какаоє дерево: галузка з цвітом і овочем.

Какемоно.

Чілі, на кордоні Монголії, 100.000 меш.; торговля чаєм.

Калевала, фін. народний епос, повстав у поганських часах у Карелії, складається з поодиноких пісень („рун“) що їх об'єднав у цілу епопею нар. співець Леврот; перекладена майже на всі мови світу, на укр. переклав Бачен Тимченко.

Кале (Calais), фр. воєнна пристань над Ли Маншським каналом, 73.000 меш., переправа до Доверу, кувели, 1347-1558 в англ. руках.

Каледін Олексій, рос. генерал (1861-1918), 1917 от. довгого війська, разом із Алексеевим, Корніловим і Денікіним організував на Дону протибільш. армію.

Каледонія, ст.-рим. назва Півн. Шотландії.

Каледонський канал, канал у півн. Шотландії між Півн. Морем і Атлантийським океаном, 98 км. дов.

Каледонські гори, зморшкові гори, утворені в силурі; сюди належать численні тавр. середні гори серед. і півн. Європи й Америки.

Калейдоскоп, (гр.) оптичний прилад, у якому дрібні предмети, звич. різнобарвні кулочки скла, укладені між двома плівками, відбиваються в дзеркалах і утворюють гарні звадні ввори, що змінюються за найменшим порушенням к-у.

Калема, (геогр.) дуже сильний бурхливий морський прибіяв при пологих берегах зах. Африки.

Каленберг (Kahlenberg), останній схід. верх (485 м. вис.) Віденського лісу на півн. захід від Відня.

Календар, (лат. calendarium) первісно у ст. римлян список довгів, боргова книга по-ліцальників, бо 1. дні місяця (гл. Календи) сплачувано відсотки; описали список календ та ін. днів року. Тепер заг. список днів у році, упорядкованих за тижнями й місяцями, враз із зазначенням змін Місяця, часу сходу й заходу Сонця та Місяця, бігу планет, затьм. свят і важніших випадків у громад. й церк. житті. Природні одиниці часу в календарі: середня сонячна доба, синодичний місяць (29 днів 12 год. 44 мін. 3 сек.) і рік місячний (12 синодичних місяців—354 днів, 8 год. 48 мін. 32 сек.) або тропічний сонячний—(365 днів, 5 год., 48 мін., 46 сек.). Тому, що календарні місяці й роки складаються тільки з цілих діб, то нема докладної згоди між календарем і бігом Місяця та Сонця. Знов же ж місячний рік 6. 11 днів коротший від сонячного і вслід за тим початок календарного року припадає би на різні пори року. Щоби агадати незгідності вирівняти треба міняти довжину само-

го року. Пр. у ст. греків рік мав 12 місяців, з них 6 мали по 30 днів, а 6 по 29 днів, разом 354; що 3-го, 5-го й 8-го року вставляли ще один місяць із 30 днів. Із цього 8-річного періоду виходив рік, що його пересічна довжина давала: 365 днів, 25 год., 1 місяць із пересічною довжиною: 29 днів, 12 год., 36 мін. Найстарший рим. к. Ромул мав 10-місячний рік із 31 і 30 днями напереміну. Другий рим. цар, Нума Помпілій, додав до цього року ще два місяці так, що повстав місячний рік із 355 днями. Щоб довести до згоди з сонячним роком, вставляли тоді що два роки після лютого новий місяць, що у 2-му році мав 22 дні, в 4-му 23 дні. Таким чином, один рік мав пересічно: 366 $\frac{1}{4}$ днів, а 1 місяць 29.2 днів. Такий рік був за довгий, там то найкращий співзвук (pontifex) мав за обов'язок випускати що 24 роки 24 дні з календаря. Та pontifexи не дуже пильнували свого обов'язку і в 47. році до Хр. рим. календарний рік різнився на 67 днів від сонячного. Щоб це лихо направити, Юлій Цезар доручив єгипет. астрономові Созігенові та рим. скриб. М. Феліксів реформу к-я. У зрформованому юліанському к-і прийнято рік із 365 $\frac{1}{4}$ днів, а за початок року настановлено 1. січень. Після кожних звичайних трьох років по 365 днів приходив переступний (високосний) рік із 366 днями, при чому вставляли один день між 23. і 24. лютом. І в цьому календарі дійшло до безладдя, котре в 8. році до Хр. усунув Август. Все ж таки повної згоди між календарем і бігом Сонця не було: юліанський рік є на 0.0078 днів або 11 $\frac{1}{2}$ мінут довший від сонячного тропічного року й щорізно доходить протягом 128 літ до 1 дня. Просак направи подав 1576 рим. учений Людвіг Лілію, а папа Григорій XIII завів новий календар буллою з 24 II 1581. Новий, тав. григоріанський к., поправив існуючу вже різницю між бігом Сонця й юліанським календарем так, що після 4. жовтня 1582 наступив 15. жовтень того самого року. В майбутньому а переступних секулярних років мали бути переступні тільки ті роки, що їх числа діляться без решти на 400, пр. 1600, 2000... Григоріанський рік має 365.2425 днів і є на 0.003 днів за довгий, що за 3000 літ творить один день. Постанови про направи цієї різниці нема, хоч відповідні пропозиції робив (Лілію, Гайе). За вел. фр. революції майже час мав силу республіканський к., ухвалений Нац. Конвентом (24 XI 1793): рік починався осіним прилітанням дня а вічно та мав 12 місяців по 30 днів, місяць ділився на 3 декади, а кінець року додавалося ще 5 днів, а в роках 3., 7. й 11. — 6 доповнюючих днів. Ці дні й останні дні декад були — свята. І 1806 цей к. утратив силу. Жидівський к. у теперішньому вигляді впровадив рабін Плясь (Hilfel) у IV в. по Хр.; роки числяться від створення світу, на думку жидів, 5 X 3761 до

Калейдоскоп.

Калейдоскоп. Вигл із від-змінюється за найменшим порушенням к-у.

Хр. Роки жид. календаря діляться на звичайні й переступні; крім цього, кожний рік може бути дефективний, правничий або надмірний. Переступні роки, — що їх числа, поділені на 19, дають решти: 0, 3, 6, 8, 11, 14, 17; жид. рік починається 1 тішрі. Магометанський к. числить свої роки від утечі Магомета 15 VII 622 по Хр. Магометанський рік часто місячний із 354 або 355 днями й 12 місяцями із 30 і 29 днями на черемію. В кожному 2, 5, 7, 10, 13, 16, 18, 21, 24, 26, 29 році 30-тильного циклу має останній місяць у році 30 днів, замість 29 (переступні роки). Початок року припадає на різні дати григоріанського календаря. Вічний к. — таблиця, що для довшого ряду літ (пр., століття) подає важливі календарні відомості. Зпоміж багатьох спроб зміни теперішнього к. заслуговує на увагу проєкт „Союзу Народів“ у Женеві з 1924, що ділить рік на 13 місяців, по 28 днів кожний. Таким чином рік мав би 364 днів або 52 тижні. До них додається один або два тиж. „пусті“ дні без числа й назви. 1. „дустий“ день стоїв би перед 1. січня, а другий був би лише в переступному році а стоїв би перед 1. липня. За ним к. припадали б усі свята точно в одні й ті самі дні, пр. незділі завжди 1, 8, 15, 22-ого кожного місяця.

Календи, (лат.) у ст. римлян 1-ий день місяця.

Калим, у схід. народів монг. і тур. походження викуп за молоду, що в деяких околицях має вже тільки характер символічного обряду.

Калимон Осян, укр. проповідник, вихованець колеґії Петра Могили; 1647 — „Поповнений жаль“ — проповідь на похороні Могили.

Калина (*Viburnum*), рід кущів із родни козодістих, янич. з латчастим листям, гол. в підіривковій Азії й Америці. У нас: **К. звичайна** (*V. Opulus*), кущ до 4 м. вис., з білими квітками й червоними соковитими ягідками; деревно тверде, вживається на цибухи, кілки до чобіт; відміна к. з гарним кудистим квітостаном білих безполюх квіток (*double de neige*, світова куля) прикраса садків; к. чорна або гордовина (*V. Lantana*), кущ із чорними ягодами й гнучкими гілками, що їх уживають на обручі та до плетіння.

Калинівка, село на півн. від Вінниці, 1919-20 бої між більшовиками й УГА.

Калинович, 1) і в а. н. гал. укр. бібліограф, грім. дич. видавець (1884-1927), секретар Бібліографічної Комісії НТШ; провадив видавництво „Всесвітня Бібліотека“; 1919 ре-

дагував „Дрогобицький Листок“, 1927 „Наше Слово“ у Львові; 2) Михайло, укр. лінгвіст (санскритист), літературознавець і критик, перекладчик, професор ІНО в Києві, *1890.

Калиновський Григорій, перший укр. етнограф, 1777 видав у Спб. „Описание свадебных обрядов в Малой России и в Слободской Украинской губернии“.

Калинський Іван, холмський гр.-кат. єп. (1790-1868); засланий до Ватки за спротив оправданню дисцеалі.

Калитва, ліва притока Дону, 246 км. дов.

Калитовський, 1) Єронім, гал. укр. грім. дич. (1866-1926), адвокат. Замолоду співробітник гумористичних часописів — поезії й оповідання: „Декани з гір“, псевд. Трохим Дріт; популярні книжечки; 2) Омелян, гал. укр. педагог (1855-1924), дир. укр. гімназії в Тернополі, автор шк. підручників географії; співробітник гал.-укр. часописів, свого часу редагував журнал „Зоря“.

Калиш Анастасій, протодіаконом чину св. Василя В. (1875-1930).

Калібан, дієва особа „Бурі“ Шекспіра; карлик-потвора, символ авіроку, абутваного проти вищої сили, який мусить служити.

Калібер, (єсп.-іт.) промір цівки, гол. огнестрільної зброї або стрільня; заг. розмір або величина.

Каліграф Володимир, проф. кнів. та потім моск. Духовної Академії у XVIII в., жид. а роду, приятель Сковороди; був під впливом Ляйбніца.

Каліграфія, (гр.) краснопис, мистецтво гарно писати, гарне письмо.

Калігула (*Caligula*, нім. „черенчок“) Гай Цезар, третій рим. цар 37-41, син Германіка та Агриппіни, уславився жорстокостями, вбійцями.

Калідаса, інд. поет, мабуть із VI в. по Хр., залишив драму, найкращу в санскритській літ., „Сакунтала“; крім цього комедії й поезії.

Калій, гл. Потас.

Каліканос, гл. Гієсу.

Калікрат, гр. будівничий V в. до Хр., збудував храм Ніке-Ерехтейон, Партеон на Акрополі в Атеніях (разом з Ікніном).

Калікет, ім'я 4-ох рим. пап, із них: К. I, єп., 217-222; його ім'ям названі катакомби; К. II, 1119-24, нормським конкордатом позичив спір за інвеституру; К. IV Борджі, 1455-58, проголосив похід проти турків.

Калікетина, гл. Гусити.

Калікут (*Calicut*), брит.-інд. торг. місто в Мадраці, 83,000 меш., замудена пристань, де 1498 причалив Васко да Гама.

Калімах (*Kallimachos*), гр. поет і грамастик александрійської доби (б. 250 до Хр.).

Калінос, або Каліно, гр. о. Шід. Спорадів.

Каліна (*Kalina*) Антоні, поль. лінгвіст та етнограф (1846-1908), проф. львівського унів., ред. поль. етногр. журналу „Люд“ (від 1886), де поміщено чимало укр. етногр. матеріалу.

Калина: 1. галузка з цвіт., 2. галузка з овочами, 3. цвіт збоку, 4. цвіт згорн.

Калінін Михайло, рос. гром. діяч, більшовик, *1875, від 1919 голова Всерос., а від 1923 Всесоюзного Виконавчого Комітету Рад СРСР („Всесоюзний Староста“).

Каліка Валерія, поль. історик, священик (1826-86), один із основників краківської іст. школи, що критично ставилася до поль. минулого.

Калініков, прізвище рос. комп.: 1) Василь (1866-1900), твори: кантата „Іван Дамаскін“, симфонії, інтермеда на оркестру, оркестральна сюїта, симфонічні поеми, муз. до трагедії О. Толстого „Цир Борис“; струнний квартет; пісні, пієси на фортепіано; 2) Віктор (1870-1927), проф. моск. консерваторії, основник „Нар. Консерваторії“ в Москві, диригент оркестри Моск. Художнього Театру, автор цінних хорових композицій, тощо.

Каліновський (Kalinoski) Мартин, поль. польний гетьман за Хмельниччини, 1648 під Корсунем убитий козаками в полон; загинув у бою з укр. військом над р. Батогом на Поділлі 1652.

Калічак (Kalincak) Іван, словац. діяч і письменник (1822-81), автор поеми про короля Матіаша, прихильник українізму.

Каліона, (гр. „гарноголоса“.) в міт. найзначніша з 9 муз, муза еп. поезії, за переказом мати співи Орфея. Зображують її з табличкою (до писання) в різцем у руках.

Каліостро (Cagliostro) Алессандро, вл. Джузеппе Бальсано, славний іт. авантюрист (1743-85). Подорожуючи по Європі під різними іменами, видавав себе за лікаря, алхіміка, акадміка духів, посідач фізі. каменя й дурив наївних людей, особливо жінок. Умер у в'язниці в Римі.

Каліпиди, погребені святи, жили в околицях Ольбії.

Каліпсо, (гр. міт.), русалка (німфа), дочка Атланта, сім років держала Одисея на о. Огітїї.

Калістен, з Олінту, гр. історик і філософ (б. 360-27 до Хр.), прихильник Олександра В.; супроводив його в поході до Індії; убитий царем за ширість.

Калісто, (гр. міт.) дочка аркадського царя Лікоона, стала матір'ю від Зевса, після чого Гера з задрощів перемінала її в ведмедичку, а Зевес переніс її на небо, як єузир'я В. Ведмедичі.

Каліф, голова магометан.

Каліфат, араб. держава, заснована Магометом та поширена його наступниками, що називали себе заступниками пророка або каліфами. К. багдадський існував до 1258, кордовський до 1492, єгипетський до 1588, турецький до 1922.

Каліфонт, гр. філософ перед Карнеа-

дом, займав становище посередні між епіратетиками й епікурейцями.

Каліфорнійська затока, затока Тихого океану між каліфорнійським півостровом і суходолом, 1.120 км. дов. і 110-240 км. шир., добування перел.

Каліфорнія, країна в Півн. Америці, над побережжям Тихого океану, складається з Гор. К. або К. ЗДА і Дол. К. або К. Баха (Важа) Мехіка, Гор. К. має 409.973 км.² і 3.430.000 меш.; гол. м-о Сакраменто; Дол. К. творить дві території Мехіка на півострові К. і має 155.000 км.² і 63.000 меш. К. країна гориста (до 4.420 м. вис.), підсоння на півночі помірковане, на півдні пітропічне, в горах багато лісів; різноманітне ліше при штучному наводненні; пшад. овочі та винниця; великі аляжися ртуті, міді та нафті. До 1848 належала вся до Мехіка.

Калін, поль. м-о в лодзькому воєвідстві, 45.000 меш.; ткацька й металева промисловість; від 1920 табор інтернованих вояків УНР, укр. гімназія.

Калінінський, 1) Антія, рос. письменник (1863-1925), родом українець, бібліотекар Румунцівського музею, опісля дир. бібліотеки унів. в Москві; 2) Яків, укр. диригент (1856-1923), популярний диригент хору при Софійському соборі, від 1919 Державної Капелі; виховав цілі покоління співаків та диригентів, написав кілька церк. композицій.

Калієрі (Cagliari), гол. місто та пристань Сардинії, 75.000 меш., унів., солні жуна.

Калка, річка, тепер Калеш, що разом із Кальміюсом впадає до Оазьського моря; славна битвою 1223-24, де укр. князів, що помагали половцям, розбили татари.

Каллаш Володимир, рос. письменник, етнограф та історик театру й літератури (1866-1918), українець із роду. Для нас цікаві „Історія малоруської літератури 20-х років XIX в.“, „Нісколько догадок и соображений о „Словѣ о полку Игоревѣ“, „Палій и Малена в нар. воззрѣн.“. Із бфронтом редагував „Історію руського театру“.

Калліт, гл. Туркуе.

Каліно (Callao), гол. пристань Перу, 65.000 меш.; вива залізної руди, олова та срібла.

Каліо (Callot) Жак, фр. гравер офортист (1592-1635), працював у Римі і Флоренції. Рисує як і нар. й військ. побуту; історія блудного сина, Цигани, Тигарн війни.

Калмики, калмуки, гл. Комлєкс.

Калмицька область, автономна країна РСФСР, обіймає півпустиню між дол. Доном, Манічем, Каспійським морем і дол. Волгою, разом 76.000 км.² і 140.000 меш. (67% калмиків-кочовиків, по 10% українців і росіян), гол. заняття вивас худоби.

Калніболот, торговельне село на Херсонщині, над рр. Виссою й Вільшанкою, ст. військова осада сербів та болгар, що змішався піаніше з місцевою укр. людністю.

Калуга, рос. м-о над гор. Окою, 50.000

А. Каліостро.

меш., гарбарська й споживча промисловість, ст. будівлі з XVII в.

Калужницький Омельян, укр. славіст (1845-1914), проф. унів. в Чернівцях, палеограф, видавець ст.-укр. (Путнянське Євангеліє, Христинопільської Апостола) і староболг. пам'яток (твори болг. патріарха Євтихія), займався впливами церк.-слов. мови на румунську; москвофіл.

Калуський Листок, двотижневий часопис, виходив 1912-14 в Калуші при участі Ів. Курівши.

Калуш, повіт. м-о над Лиманцею на Пд-карпатті, 6:19 меш.: 32% укр., 20% поляків і 47% жидів; копальня потовкових солей (річна продукція каїніту 12.000 тон), земний газ і нафта. **Повіт.**: 1 м-о, 69 громад, пов. 1.183 км.², 87.868 меш.: 81% укр., 11% поляків, 7% жидів. В К. є церква XVI в. переходового стилю від готики до ренесансу.

Калюмнія, (лат.) вапняк, обмова.

Калюс, м-ко на Поділлі при впадінні р. Калюса до Дністра; вперше згадується в XIII в. як одне з міст Поцаян, що входило в склад гал. князівства; колись торг. місто та пристань над Дністром, тепер мале м-ко; виноградарки та копальні фосфоратів.

Каліябар (*Rhusostigma*), стручкова рослина зах. Африки, з отруйливими зернятками, а яких добувають есерину.

Калибрій, ст.-рим. Брутійом, півд.-зах. частина (півострів) Італії, 15.075 км.² і 1.515.000 меш.

Каливірія (*Kalaureia*), острівець у Саронській затоці б. схід. побережжя Арголіди, з храмом Посейдона, де змер від отрути атея. промовець Демостен.

Калигарі, Карікарі, піщана піщунщина в півд. Африці, кочовище бушменів і бечуанів.

Калисв Іван, рос. соц.-революціонер (1877-1905), убив моск. ген.-губернатора вел. кн. Сергія Александровича й за це повішений.

Калізь (*Kálal*) Карель, словац. писем., історик і публіцист, *1800.

Каліям (*Caliste*) Александр, швайц. малпр., пейзажист (1810-94).

Калімбур, (фр.) дотенна гра слів, дотен, двозначний вислів.

Калітан, або Келітан, брит. васальна держава на Малийському півострові, 15.200 км.² і 310.000 меш., гол. місто Кота Бару; ризк, кокосова пальма, качук.

Кальб (*Calb*) Шарльота, нім. писем. (1761-1843), приятелька Шлєзера й Гете.

Кальв (*Calvus*) Гай Ліцій, ст.-рим. промовець і поет (82-6. 47 до Хр.), приятель Катулі. сунірки Цицерона. Промови, з'їдні епіграми й амби.

Кальвадос (*Calvados*), департамент у півн.-зах. Франції, 5.633 км.² і 390.000 меш., гол. місто Кан.

Кальварія, (лат.) „добне місце“, Голгота; в лат. церкві імітація Голготи з розп'яттям і статуями; назва декількох відпустових місцевостей у Галичині й Польщі.

Кальвін (*Calvin*) Жан, фр. рел. реформатор (1509-64), основник кальвінської віри, на зразок лютеранської, тільки гострішою щодо ащачів; найдовше працював у Женеві. Кальвінізм поширився був у Франції, де його адушено (гл. Гугеноти) удержався в германських краях та між мадирами. Кальвінську віру урядово називають „гельветською“, а кальвінську церкву „реформованою“.

Кальдерон де ля Барка (*Calderon de la Barca*) Педро, есп. драматург (1600-81), один із найбільших у світі, 80 рел. п'єс, 120 драм; найцільніші: „Незломний князь“, „Життя це сон“, „Заламейський вїйт“ і „Лікар своєї честі“. Також поезія. Його п'єси є в перекладах і перерісках найбільших естр. писем., між ін. і Ів. Франка.

Калька, (фр.) проаірчастий або кольоровий папір для копіювання.

Калькуліція, (лат.) вичислювання торг. пром. витрат, потрібних для виробу якихось товарів або для доставки їх на ринок та для продажу; обчислення.

Калькута, пристань у дельті Ганга, гол. м-о Бенгалії; 1.330.000 меш., унів., астр. обсерваторія, найважливіший торг. осередок Брит. Індії, гол. для юти та чаю, котона промисловість; складається з двох різних дільниць: величавої европ., аз. біле місто, та нужденчої тубільчої, зв. чорне місто.

Ж. Кальвін.

П. Кальдерон.

Калькута, святиня Дієвня.

Кальман (*Kalman*) Емеріх, мад. комп., *1882, автор популярних оперет: „Сальція“, „Бандера“ й ін.

Кальмар (*Loligo*), головоногий м'якуш,

вальцеватий із великими пловцями; Атлантийський океан і Середземне море.

Кальмар, пристань у півд.-схід. Швеції, 19.000 меш.; ст. замок, де 1397 заключено утю Данії, Швеції й Норвегії (К-ська унія).

Кальмет (Calmette) Альбер, фр. бактеріолог, *1863; відкрив охоронне щеплення дітей проти туберкульоза (щиплянка) BCG.

Кальміус, річка, 182 км. дов., впадає до Оазьського моря б. Маріуполю; адогадуються, що це Калла „Слова о полку Ігоревім“.

Кальнишевський Петро, останній кошовий отаман Війська Запорозького (1690-1803), видатний адміністратор, дбав про матеріальне унезалежнення Запорожжя, багато зробив для колонізації його земель. Після розгрому Січі (1775) К-го арештовано й 1776 заслано в Соловеський монастир, де він і пробув 25 літ у кам'яному мішку; 1801 його звільнили, але він лишився в наддніпрянському монастирі, де й помер.

Кальнокі (Kalnoky) Густав, граф, австро-угор. політик і дипломат (1823-98), міністер закорд. справ 1881-95.

Кальнофойський Атанасій, укр. письмен. XVII в.; видав 1638 у Києві по поль. „Терапугима або чуда в Печерському монастирі та в печерах“ і „Парергон чудес св. образу Пречистої Богородиці в Кун'ятинському монастирі“, твори цікаві як відгук тодішнього фольклорного матеріалу. До книжки додано цінні плями Печерського монастиря й Києва.

Кальо, декальо, (гр.) втрата, якої зазнає товар при його обробці або перевозі; також зникає за можливе зменшення кількості товару при перевозі або його надпесованню.

Кальокір, посол візант. царя Нисифора Фоки до Святослава; обіцяв Святославі, щеля здобуття для себе візант. корони помістя завоювати Болгарію.

Кальомель, (гр.) хльорак ртуті (Hg₂Cl₂), уживається в медицині для прочищення.

Кальон (Calonne) Шарль-Александр, фр. держ. діяч (1734-1802), міністер фінансів за Людовіка XVI, намагався безуспішно налагодити зруйновані державні фінанси оподаткуванням шляхти й духовенства.

Кальонг, легочий пес (Pteropus edulis), найбільший кажан (дидак), до 1/2 м. дов., бурий, подібний до пса; живе при берегах і на островах Індійського океану й півн. Австралії; живиться овоча-

Кальмар.

ми; його м'ясо їстівне (Іл. гл. Австралійська авірія I, ст. 21, обр. 5).

Кальориметр, (лат. гр.) прилад до міряння кількості тепла й означування питомого тепла.

Кальорифер, (лат.) прилад до ogrівання повітря гарячою паром, або водою.

Кальорія, (лат.) одиниця тепла, кількість тепла, потрібна до ogrіття 1 г. води на 1° (мала або грамова к.); велика к. 1000 разів більша.

Кальофонія, (гр.) напівпрозора річовина іскожовтої до бурої краски, т. т. 130°-135°; одержується при дестилляції живиці; уживається в миловарстві, для натирання смічків скриньок і т. ін.

Кальоні, гл. Гальоні.

Кальхант, Кальхас, син Тестора з Мікен, жрець і віщун у війську греків під Троям.

Кальцит, гл. Вапняк.

Кальцій, гл. Вапень.

Кама, найбільша (ліва) притока Волги, 1.880 км. дов., сплавна 1.500 км., 525.000 км.² сточища; важніші притоки: Витка, Бєдан, Вішера та Чуєсова.

Камагей (Camaguey), м-о на Кубі, 93.000 меш., фабрика цигар.

Камамбєр (Camembert), с. в Нормандії; вироб товстїх, м'яких сирів.

Каманін Іван, укр. історик, архівіст (1850-1921), директор київ. центр. архіву; 1920-21 голова Комісії ВУАН для вивчення історії укр. права; працював над укр. історією XVII-XVIII вв., видав багато важного актового матеріалу (К вопросу о козацествї до Б. Хмельницького, Очерк гетманства П. Сагайдачного, Палеографический Изборник і багато ін.). Видавав твори Куліша.

Камарилі, (есп.) гурт дорадників, що мають поганій вплив на голову держави або іншу визначну особу.

Камасутра (Kamasutra), ст. інд. підручник мистецтва коханя.

Камані, гл. Гамані.

Камберленд (Cumberland), 1) півн.-зах. графство Англії; 2) м-о в державі Меріленд, 30.000 меш., фабрика сталі й скла; 3) ліва притока Огайо, 950 км. дов.; 4) півд.-зах. частина Аппалача.

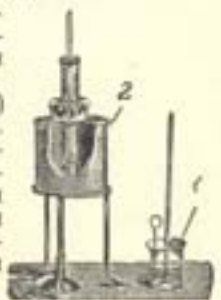
Камберленд (Cumberland), князі англ. королівської родини, королі ГанOVERU в XIX в.

Камбіа, перс. цар 529-522 до Хр., залюював Єгипет.

Камбоджа (Cambodge), 1) васальна держава фр. Індокитаю, над дол. Меконг'ом, -175.000 км.² і 2.470.000 меш., риж та бавовна; гол. місто Пномпенг; 2) гл. Меконг'.

Камбон (Cambon) Жюль, фр. політик (1845-1924), ген.-губернатор Альжиру, опісля посол у Вашингтоні, 1901 у Мадриді, 1907-14 амбасадор у Берліні, 1915 ген. секретар міністерства закорд. справ.

Камбр (від Cambria, кельт. назва Велсу), перша доба палеозойської епохи історії Землі; фауна бідна (ямочеревні, губки, брахіо-

Кальориметр: 1. кальориметр, 2. посудина з водою.

води та м'якуни), гол. помітний розвиток раків-трильобтів. Нема слідів хребовців, ані рослин. Рухів тектонічних не було. На Україні камбрійський відлож нема.

Камбрé (Cambrai), м-о в фр. департаменті Норд, 29.000 меш.; фабрики сукна; ст. рим. Камеракум; сильна твердина, кін. 1917 авантажі бої між англійцями й німцями.

Камбула, камбала, плочанка (Pleuronectes), костиста риба, дуже сильно сплюснена так, що має платувату постать, кладеться все на один, лівий бік, а голову має перекридену на другий, правий, бік; м'ясо їстівне. Живе в европ. морях; м о р с ь к и й а з а в к (Solea), до кількох метрів дов.

Кам'гар(и), (нім.) чесана ткани, чиновата вовняна матерія на одязі, з чесаної вовни.

Камедули, чернецький чин, суворо аскетичний відліт бенедиктинів, оснований св. Ромуальдом із Равенни 1012 в Камальдолі в Тосканії.

Камеліс Носин, перший унітський єпископ Угорської Руси, грек із походження, видав 1698 „Катехизисъ для науки угорськимъ людемъ“, 1699 „Букварь языка словенска“.

Камелія, лат. троянда (Camellia), кущевата підсхід. аз. оадобна рослина, споріднена з чаєм, а квітом подібним до квіту троянди, привезена до Європи 1739.

Камельот, камльо (фр.) чудликий продавець часописів у Франції.

Каменець, гл. Кам'янець.

Каменецький Данило, укр. гром. діяч (1830-81), завідував у Петербурзі друкарнею та видавництвом П. Куліша й „Основа“, ініціатор популярних книжечок для народу, тав. „метеликів“, видав „Збірник укр. пісень з голосами“

Каменс Леа, вл. Розенфельд, рос. більш. діяч. *1883; по революції кинів час голова Всерос. Центр. Виконавчого Комітету, від 1923 аступник голови Ради нар. комісарів, 1926-27 посол у Італії, 1927 виключений із партії за опозицію.

Камени, (лат.) ст. іт. віці русалис джерел, у лат. поетів ототожнювані з гр. музами.

Камениці, косяниці (Rubus saxatilis), рослина з роду малин; низький кущик із білими квітками й кислими їстівними овочами; по лісах Європи.

Каменка, назва кількох селищ на Україні: 1) К. Лоцманська над Дніпром на Катеринославщині, де жили лоцмани; 2) старе запорозьке городище на руках Дніпра, 13 км. на півд.-захід від Берислава. Тут була Січ у 1710-11; 3) К. в імпульському повіті над Дністром; 8.800 меш., ліщинча місцевість; виноград.

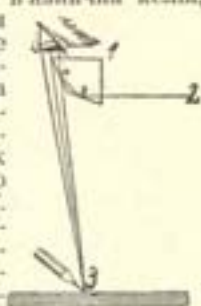
Каменка, притока Базавлука на Запорозжі.

Каменський Степан, учень і піліше

проф. малярської школи Київно-печерської Лаври, кін. XVIII в.

Каменярі, орган укр. учительства на Буковині, 1908-14 під ред. Омеліана Іваниського та Липри Карбулицького, 1921-22 — Івана Даниленича.

Камера, (лат.) кімната, різлячча келія, урядова пр. к. канцелярія суду в царській Росії; місце в міні, куди вбивають набій. К. люцида (Camera lucida), прилад до рисування предметів при помочі їх образів, кинених на папір чотиригранною призмою або дзеркалом. К. обскура (camera obscura), оптична темниця, винайдена Леонардом да Вінчі; скриня всередині чорна, де крізь сочку падають проміні на застону й дають відвернений образ предмету, уставленого проти скрині; є основою фотографічного апарату. К. фотографічна, гл. Фотографія.

Камера люцида: 1. чотиригранна шкляна призма, 2. промінь, що виходить з предмету, або краєвиду, а. 3 — відбитий промінь, 3. образ предмету або краєвиду.

Камералістика, камеральні науки, (лат.) енциклопедичні відомості, потрібні адміністративним урядовцям із економіки, фінансового й адміністративного права та деяких технічних наук.

Камергер,

(нім.) старший двірський урядовець у безпосередньому оточенні володаря; пізніше просто почесна назва.

Камердинер, (нім.) кімнатний слуга.

Камерлінг Онес (Kamerlingh Onnes) Гейке, голанд. фізик (1853-1926), дослідник низьких температур, скронив гелій при -268°, одержав нагороду Нобелів 1913.

Камерна музика, музика, що обіймає твори, які вимагають невеликої кількості виконавців; протилежністю до цього є м. симфонічна й оперова.

Камерний театр, гл. Інтимний театр.

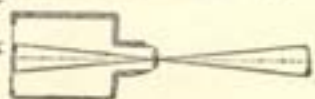
Камерон Карл, визн. шотл. архітект (1740-1805), будова в Царському Селі, Павловську й Кронштаді.

Камертон, 1) нормальна висота тону для камерної музики у протилежності до музики церковної (Chorton). 1858 паризька академія установила нормальну висоту для а¹ на 435 подвійних хитань; 2) металевий прилад (нильці, дудка), що видає докладно настроєне а¹ (або який-будь інший тон) і служить для перевірки та настроювання муз. інструментів.

Камерун, колись нім. колонія в зах. Африці над Гвінейською затокою, 1919 як мандат розділена: 1) до брит. Нігерії 80.000

Камелія.

Камера обскура.

км.³ і 667.000 меш., 2) до фр. Рівникової Африки 431.400 км.³ і 1.850.000 меш.

Камер-юнкер, (нім.) молодий двірський урядовець, для безпосередньої обслуги володаря.

Камер, гл. Гема.

Камієвський (Kamiejski) Мацей, „батько поль. опери“, родом словак (1734-1821), автор першої опери на поль. лібретто „Ущасливлені нужда“.

Камілавка, (гр.) вл. наголонник, шапочка правосл. духовенства: чорна в червін, фіолетова в білого духовенства, яке дістає її як нагороду й носить підчас Служби Божої.

Каміш-бурун, соліне озеро б. Керчі на Криму, сіль.

Каміш-бурунська затока, затока в Керченській протоці.

Камішевата коса, коса на схід бережжі Озівського моря.

Камішині, м-о над дол. Волгою пониже Саратов, 20.000 меш., річна пристань для вивозу хліба; в повіті 20% українців.

Каміль (Camilus) Марк Фурій, рим. полководець, 396 добув Веї, 387 відбудував Рим, †365 до Хр.

Камімура Пинофо, лп. адмірал (1850-1916), відзначився в рос.-яп. війні як начальник 2-ої флотії під Порт Артуром.

Камін, (гр.-лат.) піч із широким відкритим гирлом, звідки полум'я огріває каміну; ватран.

Каміка Струмилова, повіт, м-о над гор. Бугом; 7.000 меш., 34% українців. Повіт: 908 км.², 2 міста, 65 громад, 74.930 меш.

Камірко-струмилівське Євангеліє, пам'ятка старо-укр. мови з 1411.

Камінна липа, гл. Бізювик.

Камінна сіль, содовий хлорок (NaCl), кристалізує в шестистінниках; звич. безбарвна й прозора, часом закрашена; в т. 2; находитья в більших кількостях у Величті та Бохні б. Кракова, на Катеринівській на Україні, у Штасфурті в Німеччині, в Еспанії, також зазначена в товарній гілеу, ангідриду й глеїв здонж Підкарпатті, в півд. Німеччині, Австрії.

Камінний Затон, затока на Дніпрі в околиці В. Лугу б. Нікополью; за свідомством Еріха Лясоти тут переправлялися вантажі через Дніпро татари й тут відбувався вихід у них полонених; збереглися рештки укріплень, побудованих 1696, відбудованих 1736; на березі К. З. багато кучугур, де знаходять різну старонашу — струли, монети, черевки й т. д.

Камінна дорога, гл. Самоцвіт.

Каміньський, 1) (Kaminský) Богдан, чесь. поет і новелет, *1859; 2) Боніфатій, член-основник Революційної Української Партії; 3) Вячеслав, укр. етнограф, *1869, знавець укр. античного права, співробітник ВУАН. Праці: „Спроба кодифікації античного права на Україні“, „Звичайне право України та справа його

дослідження“; 4) Петро, укр. церк. діяч і письмен., вихованин, 1006 бакаляр краківської Академії, у 80-их рр. XVII в. був за ген. вікарія в перемиського уніятського єп. Ів. Малаховського, опісля за аудитора гр.-кат. митрополії при митрополиті Кирилі Якововському; б. 1685 написав розвідку про становище гр.-кат. церкви, видану з рукопису др. В. Щуратом п. н. „В обороні Польської Унії“; 5) Федір, археолог і етнограф, співробітник „Київської Старини“, провадив розкопки в Лубенщині (у с. Гинях), в одній із могил викопав рештки людини палеолітичної доби, †1891; 6) (Kamínski) Ян Непомучен, поль. драматург (1777-1855), дир. театру у Львові; алядів б. 180 перекладів і перерібок чужих творів.

Камінь, назва кількох давніх міст на Волині; в пам'ятках ця назва чергується з Каменцем; у одному з К-ів пересаджували 1215 Романовичі, коли в них забрано й Володимир і Галич.

Камінь Коширський, повіт, м-о над р. Пир на півд. Поліссі. 1.265 меш.: 35% укр. Повіт: 6 полостей, пов. 2.892 км.², 58.603 меш.: укр. 93%, польсвй 3-3%, жидів 3-5%.

Камінь мудрости, гл. Альхемія.

Каміон, (фр.) вантажний самоходовий віз.

Камюєнс (Camouens) Люїс, порт. поет (1525-80), його єп. поема „Люзіяда“ є архивором порт. і всесвітньої літ.; у ній описує він пригоди Васко да Гама.

Каморра, (іт.) тасмне т-во в Італії, організоване ще в кол. Неаполітському королівстві, продержалося до XX в., живучи нападами, грабунками та шантажами.

Камп, ліна притока Дунаю в Дол. Австрії, 136 км. дов.

Кампанеля (Campanella) Тома, іт. філософ (1568-1639), домініканець, ворог схоластики, боровив експериментальної методи; за реформаторські змагання провів 27 літ у в'язниці. Славний політ. твор „Соняшна держава“.

Кампанія, (іт.) дзвіниця в Італії, пр. св. Марка в Венеції; появилися у VI в.

Кампанія, (лат. Campana), в старині найкраща й найродючіша країна в серед. Італії з гол. м-ом Капуа; тепер (іт.

Л. Камюєнс.

Кампанієля при катедрі в Пармі в XI в. (романський стиль).

Самрагна) півд.-зах. частина Італії, 13,670 км.² і 3,255,000 меш.

Кампанія, (фр.) похід, воєнна справа; час плавання військового корабля: боротьба; організована пропаганда (пр. виборча к.).

Кампе (Сампе) Ноахім, нім. педагог і письмен. (1746-1818); оповідання для молоді (Робінасон молодший та ін.).

Кампенгаузен (Сампенгаузен) Балтизар, німець, секретар Потьомкіна (1746-1808), відвідав Україну й написав: „Замітки про Росію... wraz із короткою історією запорозьких козаків“.

Кампенкі (Самрінчі) Сезар, фр. адвокат і публіцист, *1882; вів справу рідні отамана Петлюри після його вбивства.

Кампер Ярослав, чех. письмен. публіцист і критик (1871-1911), роман „Біле кохання“ 1904, основник клубу чех. письмен.

Кампече (Сампече), 1) мек. держава на півострові Юкатан, 46,855 км.² і 76,000 меш.; 2) гол. місто в цій державі.

Кампінас (Сампінас), браз. м-о б. Сантос, 116,000 меш.

Кампоамор (Сампоамор) Рамон, есп. поет і діяч (1817-1901); поесії „Дольорес“, надихані сентименталізмом і матеріалізмом.

Кампос (Сампос), 1) браз. м-о б. Ріо де Жанейро, 176,000 меш., цукрова троща; 2) Гл. Саванна.

Кампо санто, (іт.) кладовище, цвинтар, зокрема в Генуї.

Кампо Форміо (Сампо Форміо), с. б. Удіне, 1797 мир між Австрією і Францією, коли Австрія втратила М'яно та Мантую, а дістала Венецію, Істрію й Далматію.

Камрат, (нім.) товариш зброї, товариш, приятель.

Камфора, біла прозора річовина особливого запаху та гострого смаку, добувається з камфорового дерева дистиляцією; ужив. до виробу целюлоїду, вибухових річовин, як засіб проти молів та в медицині. Розрізняється: 1) звичайна або японська к. (C₉H₁₆O), 2) борнеанська к. (борнеоль, камфоль) (C₁₅H₂₄O); її добувають із дерева Dryobalanops camphora (на Борнео й Суматрі); через окиснення дає звичайну камфору, 3) штучна камфора, яку вироблюють із шпину, або терпентину.

Камфорове дерево (Сампорога officinalis), дерево споріднене з лавром, походить із сх. Азії; з деревина добувають камфору.

Камчатка, (ігельмени, примітивні тубільці півд. частини Камчатка, б. 4,000 душ. Займаються рибальством; вимарять.

Камчатка, 1) півострів півн.-сх. Азії між морем Охотським і Беринговим, 270,000 км.², гористий і вулканічний (12 чинних вулканів, найвища Ключевська сопка 4,917 м. вис.) Підсоння дуже гостре, на півночі 8

місяців зими (морози до —40°), тундра; на півдні континентальне, почасти морське помірковане, ліс. Багато дикого звіря. Великі аляжкі вугілля та міді не використані. Меш. б. 20,000, гол. росіяни, що її відкрив 1697; тубільців камчадалів і кориків мало; гол. заняття ловінство й рибальство; 2) гол. річка півострова К., 620 км. дов., вливається до Берингового моря.

Кам'яна доба, прастарий час історії людства,

коли люди, коли люди не знала ще добувати та оброблювати метали й уживала приладдя тільки з дерева, кости й каміню, гол. креміню; виробляла ка-м'яні топірці, скробиачки, різак, рильця, вістря до стріл, тощо. Розрізняють: 1) стару к. д., гл. Палеоліт; 2) перехідну к. д., гл. Мезоліт; 3) нову к. д., гл. Неоліт; 4) кам'янометалева д., гл. Енеоліт. К. д. тривала в Європі до б. 2,000 літ до Хр., в культ. народів ін. частин світу довше, у тав. первісних народів (ескімосів, дравідів і т. п.) до недавнього часу.

Кам'янець, назва кількох укр. міст: 1) К. на Берестейщині, над Лісною, набуваний архітектором Олешком на доручення ки. Володимира Васильковича (б. 1270-88); з кол. укріплень збереглася кругла вежа, триповерхова, в романському стилі. Тепер м-ко в берестейському повіті на Поліссі, 2,348 меш. Сюди проходила зах. границя України по Берестейському мирі; 2) К. над Случем, уперше згадується 1193, виступає як укріплення на Київно-Волинському пограниччі, зруйнований татарами; 3) К. Подільський, округове місто над Смотричем на Подоллі, 32,051 меш.; укр. 45%, рос. 72%, жидів 39%, поляків 6-1%. Укр. державний унів., заснований 1918, за більшовицьким переіменований на ІНО. К. П. згадується вже в XII в. Належав до гал. князівства; за Коріятовичів був у лит. руках, із яких по смерті Вітошта перейшов до поляків; сильна кріпость, здобута Дорошенком 1672, скасована Росією 1808; 1919 осіде прадідпринського й гал. урядів, аляжкі бригади УСС; 3 VI 1919 відбитий від рос.

Приладдя з кам'яної доби: 1. креміння скробиачка з палеоліту, 2. крем. скробиачка, 3. крем. ніж, 4. крем. вістря стріли, 5. крем. вістря спису, 6. крем. пила, 7. топір із данського кіккенмеддінгеру, 8. кам. молоток.

Камфорове дерево.

Кам'янець на Берестейщині, ст.-укр. вежа XIII в.

червоних військ З. Залізною дивізією УНР. К. П. має багато цінних мист. пам'яток: знаменитий замок, заснований кн. Корітовичами в 2. пол. XIV в. і розбудований у

Кам'янець Подільський: 1. голландська гравюра б. XVII в., 2. „Руська Брама“ XVI в., 3. Замок, фотографія з 1865 р.

XV-XVI в., „Новий Замок“ із земляними укріпленнями з поч. XVII в. З оборонних міських мурів XVI в. збереглися 4 вежі і знаменита „Руська брама“. З ін. будівель: низка церков і костелів XIV-XVIII вв., ратуш XVIII в., відбудований в XIX в., та приватні будинки доби ренесансу й барока. Іст.-Археол. музей, заснований проф. Б. Січинським,

із великими збірками з археол. мист., етногр. Поділля та історії К.-я. Округа: 4 міст, 899 селищ, 16 районів, пов. 5.608 км.², 541.006 меш.; укр. 87-2%, рос. 2-1%, жидів 8-2%, поляків 2%. Хліб, рогата худоба, тютюн, 1 фабрика сукна, родовища фосфоритів.

Кам'яний вугіль, гл. Вугілля.

Кам'янина, петрефакт, фосіль, збережені останки або сліди рослин і тварин давніх геол. дб.

Кам'яновугільна формація, гл. Вуглева доба.

Кам'яновугільний дьоготь, гл. Дьоготь.

Кам'янське, м-ко над Дніпром у Катеринославській окрузі, 34.150 меш.; українців 54-4%, росіян 29%, поляків 6-2%, жидів 4-1%.

Кам'яничанин Яків, (чернець Ісаія), укр. літ. діяч, понав в Московщині й там, заперечений у єретичні, просидів понад 20 літ у в'язницях, де написав кілька своїх творів; †1652.

Кан, права притока Єнісею, 535 км. дов.; добувають золото.

Кан (Саен), гол. м-о фр. департаменту Кальвадос, 54.000 меш., університет, пристань для вивозу вугілля й руди.

Кан (Саннес), купельове м-о на побережжі фр. Рів'єри; 42.000 меш.

Кана, євангельське м-о в Галилеї, де Христос учинив своє перше чудо, перемінивши воду в вино.

Канада (Canada), брит. домінія, обіймає Півн. Америку на північ від З.ДА, з висхідком Аляски, Нової Фунляндії й Лябрадору, та має 9.368.500 км.² і 9.520.000 меш. Складається з таких природних країн: молодих зморшкових гір Кордильєрів на заході (до 4.000 м. вис.) і кан. ст. масиву на сході та вел. низини поміж ними; 1/2 поверхні займають озера. Підсонн. низини наскрізь континентальне; кількість опадів на півн. заході менша 250 мм., доходить у околиці Монреалю до 1.040 мм. На крайній півночі маємо тундру, арктичну звірню й ескімоські ловецькі племена. Далі тягнеться лісова смуга, колінь екологотована задні футер, нижі гол. задні дерева. Щойно б. 55° півн. ширини зачинається дійсно загосподарена смуга К. задні преріям та багатству копалин. Канаду відкрив 1497 Кабот. Перші європейці, що почали залушкатиє сюди задні великого багатства футриноного звіря, були французи (XVI в.), але вже 1627 англійці теж сюди зайшли та 1713 забрали частину, а 1763 всю Канаду. Давніше гол. заняттям мешканців було виключно довецтво, тепер К. є одним із шпіхлєрів світу та продукує в міл. т.: 12 пшениці, 0-8 півса, 2-1 ячменю, в тис.: 3.560 коней, 9.160 рогатого скоту, 4.470 свиней, вивозить 50.000 т. сиру. Завдяки вел. просторові лісу продукує К. 2-1 міл. т. паперу. Вел. багатства є в копалинах, річна продукція їх у тис. т.: 15.000 вугілля, 127 олова та 0-29 платини. Гутничка промисловість дає в міл. сот.: заліза 12-6, сталі 16-9; значний теж виріб машин (рільничих),

обуви, споживчих продуктів та авт. Вивозять К. гол. сіль-госп. (пшениця) в лісові продукти; ввозять фабрикати, вугілля, нафту та тропічну сировину. Залізниця має 65.000 км., каналів 2.565 км. і 8.000 км. славних рік, авт. 830.000. Населення К. 55% брит. та ірл., 28% фр. походження, на третьому місці українці 3-1%. Від 1867 К. є домінією, гол. м-о Оттава. При кінці XIX в. оселяються тут українці з Галичини та з ін. країн, досі б. 300.000, найбільше в провінції Альберта. Від 1912 є там гр.-кат. єпископство в Вінніпегу: 1-ий єпископ Никита Будка 1912-20, опісля Василь Ладика. (Мана К. гл. I т. ст. 93).

Канадиєць, укр. тижневик, заснований 1912 в Едмонтоні в Канаді англ. методистською місією; першим ред. був Мих. Белегай. Від 1920, алучений з органом пресиртерів "Ранок", виходить п. н. "Канадійський Ранок".

Канадійський Русин, гл. Канадійський Українець.

Канадійська Січ, двотижневий орган укр. гетьманців-монархістів у Канаді; виходить у Вінніпегу від 1928.

Канадійський Українець, укр. тижневик, орган гр.-кат. церкви в Канаді, виходить у Вінніпегу від 1911, до 1918 виходив під наг. „Канадійський Русин“. Ред.: М. Сироїдів, О. Сушко, І. Петрушевич, о. М. Залітач, Р. Крамар, В. Біберович, В. Босий та ін.

Канадійський Фармер, укр. тижневик у Вінніпегу, виходить від 1903, найстарший укр. часопис в Канаді. Заклада його англ. ліберальна партія. Редакторами були: І. Негрич, О. Мегас, З. Бичинський, А. Новак, О. Івановий та ін.

Канадін Рівер (Canadian River), права притока Арканзасу, 1.400 км. дов.

Канадійські озера, 5 вел. озер на границі Канади та ЗДА: Горішнє, Юрон, Мічиген, Ірі та Онтеріо, разом 239.000 км.², відпливають до ріки св. Лаврентія.

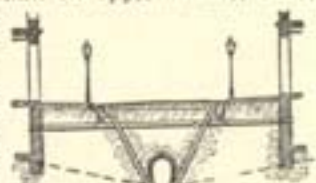
Канадін Паціфік (Canadian Pacific Railway Company), кан. перевозове т-во, з осідком у Монреалі; має власну залізницю від Галіфаксу до Ванкуверу й від Вікторії до Тихого Океану; перевозить емігрантів із Європи до Канади на власні колонізаційні землі.

Канал, (лат.) штучне водне річище, щоним спроваджують воду для: 1) наводнювання культурної площі, пр. ст.-єгипетські канали або шипіні канали в Льомбардії; 2) відводнювання, для висушування болот, пр. польських болот, або загалом меліорації; 3) проведення питної води (акведукти); 4) промислових двигунів; 5) плавання. Останні є міжромськ. як от: Панамський, Суельський, Кільський і Коринтський, або мікрічні, пр. Марійська система або Каналь до Міді. З укр. рік каналове получення має лише Дніпро через Прип'ять і Березану з Балтійським сточищем. Каналом звуть також при-

родню морську протоку, пр. Ля Манш. Гл. Водний Шлях.

Каналетто (Canaletto), 1) Антоніо, іт. малір красивиді (1697-1768); 2) Бернардо Белльотто (1720-80), аваній теж Каналетто, небіж і учень попереднього.

Каналізація, (лат.) улагодження каналів; відведення дощових та брудних вод і від-

Каналізація: схематичний переріз вулиці з каналом.

Канали, (фр.) ледащо, падлюка.

Каналові промені, промені, які виходять із дірок подіравленої катода в цівках із розрідженим газом; складаються з додатних йонів, швидкість яких менша від швидкості катодових променів.

Канаока, нп. малір 2. пол. IX в., швіц. буд. напрямок у рел. малюванні.

Канапа, (гр.-фр.) м'яке сидження зі спинкою, на більше осіб.

Канарійські острови, есп. архіпеліг на захід від півн. Африки, 7.270 км.² і 520.000 меш.; найважливі: Тенеріфа, Гран Канарія, Пальма, Гомера та Ферро; всі вулканічного походження, гористі (до 3.710 м.); дуже родючі; гол. продукти: вино, овочі, городовина; гол. місто Санта Круза де Тенеріфе.

Канаріє Константин, гр. політик (1790-1877), герой боротьби за незалежність, тричі прем'єр міністрів.

Канарка, канарок, кенір (Serinus canarina), пташка з родини юрковатих, живе в лісах Канарійських островів; на волі зелена, в неволі жовта; через гарний спів плавають к. по клітках; багато відмін.

Канасана, пристань на півн. побережжі острова Гондо, 147.000 меш.; бронзієвничча й порцелянова промисловість.

Канафа, гл. Гібіск.

Канава, (іт.) сіткована тканина до вишивання й гаушування; підклад.

Кангур, кен'гур (Macropus), рослиноїдний торбун, із малими передніми й дуже сильно розвиненими задніми ногами; хвіст довгий і сильний, знач. слугує за підпору при сидженні на задніх ногах; багато родів, усі живуть у Австралії, найбільший із них к. великий (M. giganteus), сидить до 2 м. вис., з хвостом до 4 м. дов., скаче на 20 м.; його м'ясо їстівне. Всі кангуроваті дають цінні шкури на кожухи (рив. гл. том I, сторінка 21, образок 13, 15).

Кандагар, торг. місто в півд.-схід. Афганістані, 31.000 меш., шовковий промисел.

Кандакія, володарка Етіопії в ан. часах;

за її панування почало ширитися тут християнство.

Кандалацька губа, півн.-зах. затока Білого моря, довля оселдців.

Кандалачка, рос. пристань у півн.-зах. затоці Білого моря.

Кандиба Олександр, гл. Олесь Ол.

Кандидат, (лат.) у ст. римлян громадянин, що добивався держ. уряду, анідемі взагалі особа, що старається за якийсь місце або має дані його зайняти.

Кандидатура, (лат.) заходи, щоб дістати якийсь становище.

Кандія, (фр.) частий, скристалізований цукор; кандизувати: покривати цукром; кандизовані овочі: овочі смажені в цукрі.

Канді (Sandu), м-о на Цейлоні, 30.000 меш., буддійська святиця, недалеко Параденія із славним богатицьким городом.

Кандін, 1) острів Крета; 2) його год. місто, 39.000 меш., також Гераклон.

Кандюк Панкратій, василіянн. консултор Конгрегації для справ Схід Церкви в Римі й духовник папської Колегії для українців. *1871.

Канеа, Ханія, гр. пристань на Креті, 37.000 меш.

Канелюри, (гр.) в архітектурі поодокжні жолобки на колоні; на античних колонах від 16-20 жолобків (рис. гл. том I, сторінка 857, образок 2 ж.).

Канефори, (гр.) жінки та дівчата, що в урочистому поході несли на голові конічки з овочами та ін. річчями, призначеними на жертву богам.

Канзас (Kansas), 1) держава в серед. частині ЗДА над ріками Міссурі й Арканзас, 212.780 км.² і 1.770.000 меш.; прерія, випас худоби, рільництво, год. місто Топіка; 2) м-о в державі Міссурі, 383.000 меш., промисл.; 3) м-о в державі Канзас, 118.000 меш., великі різні худоби.

Канзас Рівер (Kansas River), права притока Міссурі, 1.000 км. дов.

Канівецький, гл. Епіфаній 2).

Канібал, (есп.) зложер; **Канібалізм**, гл. Антропофагія.

Канів, м-о та пристань над Дніпром у черкаській окрузі 8.100 меш.; українців 81 7%, жида 17 3%. В околиці могила Шевченка, держ. лісостеповий заповідник ім. Шевченка, 10-61 га. К. з'являється в 2. пол. XI в.; заснований, імовірно, на Книжій горі, де стояла Родня; в половині XII в. визначна торговельна осада; резиденція різних підручних князів, княжий стіл Метислава Метиславича й Романа; в часах нападіва половців сторожеве місце укр. пограниччя; в лит. часах торговельно-військова місцевина; видатну ролю грав і в коз. війнах XVII в. 1920 бої між більшовиками й військами УНР.

Канівець Петро, укр. гром. діяч, член РУП, потім Спільн. та УСДРП, рев. ім'я „Кануш“, переклав „Комуністичний маніфест“ на укр. мову; †1919.

Канігу (Canigou), частина Піренеїв у Франції, 2.785 м. вис.

Канізія (Canisius), вл. де Гонд Петро, св., від богослов (1521-97), один із найвиш. богословів XVI в., єсинович саутського чину в Німеччині, Австрії й Швейцарії; твор. полемічні, аскетичні, гомілетика й славний лат. „Катехізм“ перекладений на 12 мов.

Канікули, (лат.) гарячі дні, спока, літня перерва від праці, Ферії.

Канін, півострів і ріг між Білим морем і Чеською затокою.

Каніон (есп. Cañon), глибокий та стрімкий яр, що повстав через сильну ерозію річки у платових країнах із потогим поверстованим; найбільший к. р. Колорадо в ЗДА, місцями аж 1.800 м. глиб.

Каніц (Canitz) Фелікс, мал. етнограф (1829-1904), дослідник і знавець Балкану.

Канкан, (лат.) ексцентричний танець, що став модним у Парижі 1840.

Канкрін Б'ор, рос. держ. діяч (1774-1845), граф, родом німець, 1823-44 міністер фінансів.

Великий каніон р. Колорадо.

Канкан.

Канна (Canna indica), злакостата рослина з вел. шир. листям, із схід. Індії, в нас плекають для оздобы; гл. Маранта.

Канія (Canna), ст. гр. м-о в Апулії, 216 до Хр. перемога Ганнібала над римлянами.

Кано, торг. м-о в півн. Нігерії, 50.000 меш.; виріб тканин.

Кано (Cano) Мельхіор, есп. домініканець (1509-80), один із найбільших богословів XVI в., ворог саутів.

Канова (Canova) Антоніо, славний іт. різьбар (1757-1822). Великий реаліст, чільний представник неокласицизму. „Тезей“, нагробник папи Клімента XIII, „Амор і Пейсхе“, „Іт. Венера“, „Піста“ (рис. гл. том II, сторінка 138).

Кановас дель Кастильйо (Canovas del Castillo) Антоніо, есп. політик і письмен. (1828-97), від 1870 проводир партії альфонсистів, президент міністерів, убитий анархістом.

Канон, (гр.) правило, норма, спис. У церк. значінні вживається як: 1) спис книг, що належать до Св. Письма; 2) церк. закони, установлені законодавчою владою церкви — вселенськими соборами; 3) збір церк. писем, що завжди складається з 9-ти пісень; 4) гол. часть літургії, коли відбувається освячення предложених дарів. У мист.: пропорції в мист. творач (також фігурах), що виважаються за зразок для наслідування (пр. у гр. різьбі канон Поліклекста) (рис. гл. том I, сторінка 731).

Канона, (лат.) гармата з довгою цівкою. **Канонада**, гарматній біл, невгамний гук гарматного стріляння, стрілянина.

Канонерка, канонерський човен, невеликий опанцерений воєнний корабель, для охорони берегів або перевезення воєнних ділань на річках чи озерах.

Канони апостольські, гл. Апостольські правила.

Канонізація, втягнення в канон (спис) святих; початок сягає Х в. К. відбувається тим способом, що на приказ папи переводиться канонізаційний процес; угодника спершу визнають блаженным (beatus) — беатифікують і аж по якимсь часі канонізують.

Канонік, (гр.) крилошанин, священник, вписаний до канону або збору якоїсь церкви, звичайно собору, член капітули й катедральної церкви.

Канонір, гл. Гарматій.

Канонічне право, збір правних норм, опертих на канонах, себто, правилах, виданих церк. законодавчою владою; частинно покривається з церк. правом, яке є обширніше.

Канонічні книги, книги, визнані церквою за святі.

Канона, спис. ваза з моделюваною головою на накривці, для переховування муміфікованих людських нутрощів (серце, печінка, легені).

Каноніс, (сип.) вірша 1. величани в суарі Argó.

Каносса, замок в Іт. провінції Емілія б. Реджіо; 1077 цар Генрих IV упокорився тут перед папою Григорієм VII. „Піти до К а н о с с и“ значить: упокоритися, калитися.

Каннур (Cannure), м-о в півн. Індії над Гангом, 216.000 меш.; ювірська й шкіряна промисловість.

Кансу, Гансу, півн.-зах. провінція Китаю, 351.400 км.² і 5.930.000 меш., гол. місто Лянчов; гол. заняття різництво та гірництво.

Кант, (лат.) пісня дух. змісту; пам'ятка пернісних форм західньо-европ. кількоголової гармонічної музики; к-и були дуже поширені серед укр. населення в XVII в.; к-и з текстамірел. змісту авалися ще псал-

мами; а Україна к-и перейшли до Москвитини. В муз.: спів, мелодія; в багатоголосці назва голосу, якому доручали гол. мелодію.

Кант, (нім.) край, ріг, берег.

Кант (Kant) Іммануель, нім. філософ (1724-1804), один із найглибших в історії людства. Основник напрямку, звичного критичизмом. Кладе гол. вагу на питання про можливість людського пізнання та його межі. Заперечує можливість пізнання річей, що лежать поза межами нашої змісловності: можемо пізнати тільки явища, а не річі самі в собі (Ding an sich). Найвищим принципом етичної свідомості є свобода волі, висловлена в тзв. категоричним імперативі. Найважливі твори: „Критика чистого розуму“, „Критика практичного розуму“, „Критика осудної сили“. Ідеї Канта є ніхідним становищем усіх філ. напрямків XIX в. Визнані Канта на Україні: В. Довгович, П. Лодій, пізніше — Б. Кістяківський, М. Туган-Барановський.

I. Кант.

Кантатале, (іт. cantabile) муз. викональна акаліца: співуче, виразно.

Кантабрійські гори, зах. продовження Піреней, до 2.685 м. вис.

Кантакузен, княжий візант. рід, споріднений із Палеологами: 1) І в а н VI, 1347-55, коронувався 1341 і завоював Царгород; змущений уступити з престолу, став черцем під іменем Йоасаф; написав історію візант. царства 1320-56; 2) М и х о л а, рос. генерал (1783-1841), 1806 наказаний отаман Бузького козацького війська.

Кантакузенка, м-ко над Богом б. Воле-сеська, мінеральні джерела.

Канталуні, рід ребристіх днів.

Канталь (Cantal), 1) вулканічний масив в Оверні 1.858 м. вис.; 2) фр. департамент там же, 5.780 км.² і 1.197.000 меш., гол. місто Орліак.

Кантар, (араб.) 1) вага, вживана над Середземним морем, б. 1/2 кг., в Туреччині тепер 100 кг.; 2) гл. Безмін.

Кантариди, (гр.) отрута, що знаходиться в м'яких частях жука „майки лікарської“ (кантаріда); сильно подративний засіб.

Кантата, (іт.) муз. твір для хору wraz із оркестром, поважний, знич. написаний для особливого святочного обходу.

Кантемір, княжий рід, походив від хана Теміра, що оселився в Молдавії і прийняв християнство (1540): 1) А н т і о х, син Дмитра (1708-44), перший рос. сатирик, від якого починається нове рос. письменство; 2) Д м и т р о, син Константина (1673-1723), дуже освічений, був молдавським господарем (1710), заключив союз із Петром I (1711), прийняв рос. підданство, дістав княжий титул і маєтності на Харківщині; поліглот, ориєнталіст, автор багатьох іст. творів. Гол. праця — історія Туреччини, англ. мовою, де описує

Канона.

за тур. джерелами укр.-тур. зносини за Хмельницького й Дорошенка; 3) Кон-стянтин, 1685 молдавський господар, †1693.

Кантерберійський Анзельм, гл. Анзельм Кантерберійський.

Кантілена, (лат.) світська пісня, колиш жальбонного змісту, згодом сентиментально-поважна романса.

Кантіна, (іт.) шиночок при фабриці або касарні.

Кантічка, (лат.) збірник поль. рел. пісень, особливо різдвяних; к. були теж поширені в зах. Україні й мали вплив на наші церк. коляди. Найстарші сягають XVI в.

Кант-Ляцисова теорія, погляди Канта й Ляциса про повстання сонячного світу. На їх думку, з одностайної, дуже рідкої річовини, через її загущення, виникло-лося насамперед Сонце, а з нього, наслідком чимраз швидшого обороту, віддалилися почерзі планети. Гл. Космогонійної теорії.

Кантон, Кванчовфу, гол. місто мпт. провінції Квантунг, над р. Кантон, 1,000,000 меш., один із гол. центрів півд. Китаю, значна пристань, вивіз шовку та шовкових виробів: шовкова, бавовняна, паперова й шкляна промисловість; 120 святинь, частина мешканців живе на суднах, 1920-26 осі-док нац.-рев. уряду Китаю.

Кантон, вулиця.

Кантон, політ.-адміністративна територі-яльна одиниця, гол. в Швейцарії, де різно-значна з союзнаю державою.

Кантор, (лат.) провідник хору або соліст у прот. церкві або συναгозі.

Кантор (Cantor), 1) Георг, нім. мате-матик (1845-1918), оснований теорії множин; 2) Моріс, нім. історик математики (1820-1920).

Кану, (есп.) човенце з одного пня дере-ва, у диких народів; мале змагове човно на одну або дві особи.

Канхіпурам, Конжіперам (Kanchipuram),

м-о б. Мадрасу, 61,000 меш., святе місто буддистів, славна святиня Шіви.

Канцеляст, (нім.) нижчий урядовець, що працює в канцелярії або в бюрі.

Канцелярист, (лат.) службовець канце-лярії; в укр. коз. державі: к. військо-вий, урядовець Ген. Військ. або Полкової Канцелярії, К. в. набиралися з-поміж коз. аристократії, знач. з абсолютів кнїв. Ака-демії; ними вислугувався гетьманський уряд у всіх важніших держ. справах. Он-сли займали вони вищі полкові або й ген. уряди. К. старший, урядовець Ген. Військ. Канцелярії, перша особа по ген. писарі.

Канцелярій, (лат.) місце, де працюють урядовці; кімната, де залгоджують ділові справи; склад службовців якоїсь установи.

Канціонал, (лат.) у середніх віках збірка побожних пісень, із нотами, до яких часто додавали й молитви, псалми й т. ін.

Канцлер, (лат.) у середньовіччі вищий урядовець при дворі, завідував держ. актами й перекупував держ. печатку; пре-зидент міністрів у Німеччині й повсюдній Ав-стрії; в кол. Росії вища цивільна ранга, рі-вня ген. фельдмаршалові чи ген. адміралові; в багатьох університетах — ректор.

Канціона, (іт.) іт. лірична поема прован-сальського походження; аразкою формою надана й Данте й Петрарка; к. складається зі строф (станц) по 9, 10, 11, 13, 14 або 16 рядків; найчастіша форма з 14 рядків, тав. неправильний сонет.

Канчиль (Tragulus kanchil), карлувата серна, до 1 м. вис., без рогів, самець із довгими горішніми іклами; живе в Задній Індії й на Сундавських островах.

Канчінджанг, другий щодо висоти (8,580 м.) верх Гімалій.

Канок Сергій, бук.-укр. педагог і гром. діяч, *1879; шк. інспектор, співробітник бук.-укр. і нім. часописів; праці: Дидактика, Буквар; 1919-20 видавав газету „Громада“.

Кані, гл. Шуліка.

Каолін, (кит.) каолініт ($H_2Al_2Si_2O_7$), гол. складник білої глини, мінерал, що повстає через зміни польовиків (ортоклазу). На Україні великі поклади к. на Київщині (б. Межитир'я), Чернігівщині, Катеринослав-щині та на Волині б. Корди й Баранівка; іживається до виробу порцелянових, фаянсових та майолікових посудин.

Кар (Karr) Вольфганг, нім. політик (1858-1922), 1916 оснований патріотичної партії; 1920 разом із ген. Літвіцем зробив націоналістичний замах у Берліні.

Кар Верд (Kar Verde, або Cabo Verde), 1) зах. ріг Африки; 2) порт. острови (Ліме до Кабо Верде), 550 км. на зах. від рога К. В., 3,930 км.² і 130,000 меш., гол. місто Прай.

Капа, (лат.) частина церк. одяжі лат. свя-щенника, іживана змість фелони; покривало на лікко, попона на коня.

Капаблянка (Carrablanca) Хозе Равль, кубанський шахіст (Гаванна), *1888, кль-кирановий шаховий мистець світу.

Капар, капари (*Sarraris spinosa*), хрестоцвітна рослина, з круглими листям; росте над Середземним морем; у нас плекають к. задля молодих цвітних бруньок і опочів, що їх уживають до приправи.

Капачетет, (лат.) повага в своєму фаху.

Капелле (Capelle) Едуард, нім. держ. діяч. *1855; 1913 адмірал нім. флоту, 1916-18 держ. секретар.

Капелля, Кіака (зірка), гл. Візант.

Капелли, (іт.) хор співаків або музик.

Капелли, (лат.) 1) у кат. церкві священник-помічник, також духівник для означеного кола осіб і взагалі при домашній церкві, пр. к. володаря, к. монастиря, військовий к. і т. д.; 2) у лютеран — диакон.

Капельгородський Пилип, укр. письмен., *1882, збірка поезій „Відруки життя“ в народницькому дусі, п'єса „Чарівна Соняка“.

Капельмайстер, (нім.) диригент оркестри.

Капер, (лат.) приватний корабель, що має від уряду право брати участь у воєнних операціях.

Капернаум, м-о в Палестині, над Генезаретським озером, де Христос найчастіше навчав; тепер руїни Тель-Гум.

Капетинги, фр. династія, що її основоположником був Гуго Капет (Capet), граф Парижа й князь Франції (*996); володів до 1328.

Капніос Войтх, львівський будиначий кн. XVI в., свідник і тесть львівського майстра Павла Римлянина; будував Успенську Братську церкву у Львові від 1597.

Капілярний, (лат.) тонкий мов волосок; капіляри, капілярні судини: тоненькі нівочки, б. 0,05 мм. проміру, творять перехід між артеріями й венами.

Капілярність, гл. Волоскуватість.

Капістран Іван, св., французький, перк. письмен., проповідник і диякономат (1385-1456); брав участь у флорентійському соборі 1439; боровся проти гуситів і турків.

Капітал, (лат.) 1) значніша сума грошова або грошових засобів; 2) у політично-екоп. значінні загал утворених попередньою працею дібр, що є призначені для цілей дальшої продукції, незалежно від того, в чіх руках вони знаходяться. В ширшому розумінні к. охоплює землю й рухомі добра, в тіснішому тільки рухомі. Ного гол. форми: апарати праці (машини, прилади), сировина та помічні засоби; с. госп. поліпшення (дренажі, штучне зрошування, тощо); будови для цілей продукції, засоби комунікації, товарні склади, магазини; призначені для цілей продукції гроші; 3) та частина майна, яку посідач призначає для господарського обороту з метою прибутку. Ного гол. форми: земельний (аграрний к.); промисловий (індустріальний к.); торговельний к.; грошовий (фінансовий к.); 4) у соціалістичному розумінні (Маркс, Лассальж., це живе в госп. обороті майно, яке дає посідачеві прибуток без праці, дозволюючи йому використовувати працю незаслібно-

го робітника. За теорією Маркса, великий к. поглинає менші к., що веде до скучення к. в чимраз меншій кількості рук (кумуляція к-у). Щодо ролі в продукції к. поділяється на постійний й основний, що служать цілому рядові продукційних процесів (пр. машини, забудування) і оборотний, що в процесі продукції нищиться і сповна переходить у новий продукт (пр. древо, каміне вугілля, сировий матеріал); 5) в правничому розумінні к., це майно, яке приносить прибуток.

Капіталізація, (лат.) 1) спосіб вичислювати суму капіталу на підставі річного прибутку: $K = \frac{D \cdot 100}{p}$, при чому: K—капітал, D—річний прибуток, p—процент; 2) повернення бездоходових вартостей в оборотний капітал.

Капіталізм, (лат.) суч. система нар. господарства, що характеризується спеціальним розвитком індустріального капіталу (побіч торговельного й фінансового). Ного основні риси: 1) виробництво різних дібр організує та провадить клас підприємців (капіталістів), до яких належать засоби продукції й які намагаються дістати на вичрачений капітал як мога більший анск; 2) друга клася (далеко численніша) — робітники, що тих засобів продукції не мають, примушені за означену плату віддавати свою робітну силу на користування підприємців; 3) інтереси власників капіталу, що дістають нетрудовий прибуток, протилежні інтересам робітників; 4) виробництво має на увазі не так потреби окремих споживачів, як вимоги широкого ринку. К. може бути приватний, муніципальний або державний (пр. у СРСР).

Капіталіст, власник капіталу; особа, яка живе з прибутку, що його приносить володіння грошовим капіталом чи ін. майном.

Капітальний, (лат.) головний, основний.

Капітан, (фр.) 1) старшинський ступінь у денгах арміях, відповідає укр. ранзі сотника; в воєній флотії відповідає ступеневі підполк або полк; 2) начальник корабля.

Капітель, (лат.) горішні закінчення колонни; має численні відміни в формах і приростах відповідно до стилю й окремих мист. напрямів.

Каптолій, (лат. Capitolium, інші Campidolio), в ст. Римі замок (арх) разом із замковою горою (mons Capitolinus), Тарпейською скелею й храмом Юпітера, Юнони й Мінерви; в багатьох містах рим. держави — осередок політ. й рел. життя. Від цього по деяких містах ратуші й гол. будівля, пр. дім конгресу ЗДА у Вашингтоні.

Каптолій: 1 і 2 етрусурські, 3 і 4 мавританські, 5 візантійські, 6 роменські, 7 і 8 готичні, 9 і 10 ренесансові, 11 коринтські, 12 м. композиційного стилю.

Капітула, (лат.) 1) єпископська, рада єпископа, зложена з означеної кількості духовників — каноніків; к. в зах. церкві вибирає єпископа й помагає йому звідувати єпархію. Кожен окремий член к. має свої постійні чинності, звідси й назви каноніка кустоса, ехольстикса, канцлера ітд.; на Україні стрічаємо к-у вже в XI в. під назвою крелоса; 2) чернеча, рада зложена з ігуменів поодиноких монастирів зягось чину під проводом протоігумена; вирішує важливі справи свого чину.

Капітулярії, (лат.) королівські правні постанови з доби Каролінгів.

Капітуляція, 1) в воєнному праві: а) віддання ворогові якоїсь частини війська або якоїсь кріпости; б) воєнний договір переможеного з переможцем; 2) у канонічному праві ранньої доби: письмений умови, які підписували папи при виборі, зрікаючися деяких прав на користь колегії кардиналів; 3) в ст.-нім. праві: святотчн. заяви, якими нім. цесарі зобов'язувалися дбати про добро імперії й про охорону законів та аберігати привілей курфюрстів; 4) у міжнар. взаєминах: а) давню: угода держави на браку для чужої держави на своїй території; б) тепер: умови між европ. великодержавами й державами Сходу в справі політ., адмін. й госп. привілеїв європейців, які не підлягали місцевим судам і законам.

Капітулярний вікарій, тимчасовий керівник єпархії, вибраний капітулою на час, як ізавільються єп. престілі.

Капішон, (фр.) очінок, каптур, висока відлого, пришта до коміра.

Капкан Юрко, укр. полковник, *б. 1880; перший командант Богданівського полку 1917, описав ком. І Сердюцької дивізії.

Каплиця, (іт.) 1) каплиця з престолом у більшій церкві, присвячена одному святому; 2) маленька церквочка, або дімок молитви, знач. недоступний для загалу.

Каплонський (Каплуцький) Гірасим, полковник чигиринський, був послом від гетьмана Витовського до поль. короля з Гадяцькими пактами 1658.

Капулу, (нім.) кастрований півень.

Капландія, Кеп оф Гуд Год (Cape of Good Hope), себто, країна при під-аф. ріці Доброї Надії, частина Союзу Півд. Африки, 717,325 км.² і 2,785,000 меш. (670,000 європейців). К. підіймається від моря терасами та переходить на півночі в височину; гол. заняття: випас худоби, винниця, діамантові та золоті поля; гол. м-о Кептаві (Капштадт). Країну сколонізували в XVII в. голландці (бури); від 1806 британська.

Кашіст, 1) В а с и л ь, вл. Кашіссі, грек, утік із батьком Петром із о. Занте на Україну, де став сотником, описав мірогородським полковником; згинув 1757 у бою підчас семилітньої війни, як начальник слобідських полків; 2) В а с и л ь, син першого, рос. письмен. (1757-1823); замолоду укр. патріот, 1791 їздив до Берліна й Парижа, щоб знай-

ти там підтримку для визвольних змагань України; як протест проти закріпачення селян указом 1783, написав сатиру — „Ода на рабство“; автор популярної комедії „Ібеда“, сатири на рос. євнуїсько-бюрократичні порядки.

Каподістрія (Capodistria) (іт. пристань б. Триєсту, 12,000 меш., салини; ст. рим. Егіда.

Каподістріє Іван, граф, гр.-рос. політик (1776-1831), 1816-22 рос. міністер закорд. справ, 1827 президент нової гр. держави, убитий.

Капнадокія, (гр.) країна в середній схід. М. Азії, між Тавром і Чорним морем, обіймала дві частини: 1) Понтийська земля (Понт), 2) Пінд, або Велика К.

Капраль, (фр.) вістун.

Капри, (фр.) забаганка, примха, вередування.

Капрі (Capri), мальовничий острів у неапольській затоці.

Капріччо, (іт. capriccio) муз. твір химерної форми з несподіваними переливами.

Капроні (Caproni) Джанні, іт. інженер, *1886, конструктор двоцилиндрних літаків-велетнів із 2-3 двигунами.

Капсула, капсулька, (лат.) маленький мішечок із крохмалю, желатиною, тощо, наповнений лікарем.

Картеїн (Картеує) Якобує Корнеліус, голланд. астроном (1851-1922), дослідник зір і будови всесвіту.

Каптенармус, (лит.) підстаршина кол. рос. армії, що звідував у четі, ескадроні чи батерії зброю, стрільвом, умундуванням та харчами.

Каптерев Петро, рос. педагог (1849-1922). Низка статей на псих. та педагогічні теми; окремо: „Педагогічна психологія“, „Завдання та основи родинного виховання“ та ін.

Каптувати, (лат.) з'єднувати.

Каптур, (лат.) капішон, на Полтавщині кобка, мішок, причеплений до коміра верхнього одягу, часто а дірама для очей і рота; живнається при укр. нар. одязі на кобеняку, сірнику, свиті.

Каптуроні суди, суди в Польщі в часі безкоролів'я; шось наче негайні суди, що мали за мету адушити в зароді заворушення й насильства в часі безкоролів'я; введени 1572, знесені 1768.

Капуа, Капуя (Carpia), іт. місто б. Неаполю, 14,000 меш., колись суперниця Риму та Картагін.

Капуана (Carpiana) Людвік, іт. письмен. (1839-1927), основник напрямку веризму. Повісті: „Джачінта“, „Маркіз Рожкавердіна“.

Капуза, (іт.) капішон, каптур.

Капуста (Brassica oleracea), зелеста рослина, хрестоцвітна, з широким, грубим листям, плекана в багатьох відмінах: 1) к.

Василь В. Кашіст.

звичайна (*B. o. aserphala*), з довгим білом і листям, що не завивається в головку; 2) к. волоська (*B. o. sabauda*), з коротким білом (качаном) і листям слабо звиненим у головку; 3) к. головата (*B. o. capitata*), з коротким качаном і листям, щільно звиненим у головку; 4) к. бруксельська (*B. o. gemmifera*), з довгим качаном і багатьма на ньому маленькими головками; 5) каліріна, калірепа (*B. o. gonguloides*), має

Капуста: 1. к. з цвтом, 2. каліріна, 3. каліфіор, 4. к. головата, 5. к. волоська, 6. к. бруксельська.

початок біла сильно згрубілий, істинний; 6) каліфіор (*fr.*), цвтуха (*B. o. botrytis*), має істиний молодий, білий цвтостан. Споріднені: ріпа, ріпак, редька, редькіця, гірчак й ін.

Капуста Лаврія, отаман чигаринський, укр. диліомат за гетьмана Б. Хмельницького, посол до тур. султана.

Капустинка, вільмедик, земледух, дідух (*Gryllotalpa*), простокрала комаха, до 8 см дов., з великим передтупим і широкими передніми ногами, адібними гребти; живе в землі, підїдає коріння рослин, тому дуже шкідлива.

Капустинка.

Капустинський, 1) Іван, укр. письмен., *1894, історично-літ. та критичні статті й розвідки; 2) Микола, укр. генерал-ген. булани, 1917 начальник штабу 1-ої дивізії зукраїнізованого 1-го укр. корпусу, описав начальника штабу півд.-зах. фронту; 1918-19 начальник оперативного відділу Штабу Діскої Армії, описав перший ген.-квартирмейстер армії; написав: „Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 р.“.

Капут, (лат.) вл. голова; глава, розділ у книжці; оклик: Пропало! Кінець!

Капуцин (*Sebus carmelitus*), широконоса мала, з дуже довгим хачким хвостом; живе в Гвіані, Бразилії, Венесуелі й Перу (рис. гл. I том 101 сторінка, образок 20).

Капуцин, кат. чернечий чир, основа-

ний 1525 в Італії, мають суворий устан; носять буру рясу зі шпичастим капішоном і сандали на голих ногах; у XVIII в. були в багатьох місцевостях на Правобережжі, гол. Волни.

Капуцак Іван, гал.-укр. гром. діяч (1807-68), селянин, діяч із Лихівців б. Богородчян, посол до австр. парламенту 1848-49, виступав у обороні селян перед дідачами.

Капштадт, гл. Кептаві.

Кар, (нім.) амфітеатральна впадина в убіч гори, яка з обох кінців була вивонена льодовиками. На дні карів бувають озера. У нас к. є на Чорногорі й Свідівці.

Кар, 1) ріка 230 км дов., витікає в півн. Урал, вливається до Карського моря; 2) ліва притока Шіди.

Кар (*Kahr*) Густав, нім. політик, *1862; килькаралоний президент міністрів, від 1924 президент держ. трибуналу.

Кара, прання реакція проти алик учинків та надужит, має за мету не допустити їх на майбутнє. Кара повинна мати виховний вплив і тому має відстрашувати та поправляти. К. має й сусп.-політ. ціль: забезпечує суспільності від алощині. Зате теорія відплати стратила сьогодні своє значіння. Роди кар: поліційні та кримінальні; щодо способів: к. смерті, обмеження свободи (пр. в'язниці), грошова кара. Крім цього є окремі прання наслідки деяких кар: утрата громадянських прав, поліційна контролі, конфіскація мастьку або його частин, тощо.

Карабаг, автономний край Азербайджану, 4.200 км.² і 125.000 меш., гол. місто Степанкерд.

Карабеля, (араб.) крива шабля з прикрашеною ручкою, живана давніше на Сході й поль. шляхтою.

Карабін, (фр.) корючка, легкої ваги рушниця, давніше зброя карабінерів, тепер кінних і наколесних відділів.

Карабінери, (фр.) рід війська, легка піхота в XV в. в Іспанії й Франції, офіцери й в ін. державах Європи; тепер лише в Італії назва пограничного війська.

Кара Бугаз або Аджі Дарія, дуже засолен (гліяберська сіль) схід. затока Каспійського моря.

Караваджо (*Caravaggio*) Мікель Анджельо, іт. маляр (1569-1609); великий реаліст реп. і жанрового малярства; образи з життя Христа, портрети.

Караван, (гр.) похоронний віз.

Каравана, (перс.) валка з навантаженими возами або верблюдами; дружина прочан або купців на Сході.

Караванки, частина Альп між гор. Дравою й Савою, до 2.240 м. вис.

Караван-сарай, (перс.) місце постою караван на Сході; придорожня гостиниця в Азії.

Каравелов, 1) Любен, болг. письмен. (1838-79), борець за волю Болгарії, журналіст і визн. політик, перекладчик Шевчен-

ка на болг. мову; видав збірки болг. нар. пісень, із яких деякі переклав І. Франко; 2) П е т к о, болг. політ. діяч (1840-1903), брат Любена, основник партії „каравелісти“; 1880-81, 1884-86 і 1901 прем'єр.

Караїтсар, гл. Афін-Кара-Ітсар.

Карагеоргієвіч, гл. Караджорджіа.

Карадаг, 1) гл. Чорногора; 2) гори в тур. Вірменії, до 3.000 м. вис.

Кара Дарія, джерельна ріка Сир Дарії, 165 км. дов.

Караджіч Вук, слашний серб. письменник і мовознавець (1787-1864), основник серб. літ. мови на основі штокавської говірки, збирач нар. пісень, що викликали в цілій Європі велике враження й дочекалися перекладу на всі європ. мови (на укр. М. Старицького), та приповідок, реформатор серб. правопису в дусі фонетичному, автор серб. граматики, словника серб. мови, перекладчик на серб. мову Нового Завіту.

Караджорджіа, Карагеоргієвіч (Чорний Юрій), вл. Юрій Петрович, перший серб. князь (1792-1817), підняв 1804 повстання проти турків і проголошений князем.

Караїзи, 1) Василь, рос. гром. діяч, українець родом (1773-1842), противник кріпацтва; гол. його заходом засновано 1805 унів. у Харкові; 2) Микола, рос. письменник, етнограф та малайр (1842-1908), братанич Василя; повісті, етногр. описи, натуралістичні малюнки, гол. з життя серед Азії.

Караїби, каріби, індіанські племена з Гвінії й Венесуелі.

Караїбське море, гл. Карібі(й)ське море.

Караїти, караїми, жид. секта, основана в VIII в. Ананом бен Давідом, приймає лише Біблію й відкидає талмуд та традицію рабінів. К. живуть гол. на Криму, відки в XV в. переселилися до Лудьма й Галича; говорять переважно тат. мовою. В 1926 на Україні було 2.341 караїтів; усіх к. б. 6.000.

Каракал, каракаль (Lynx caucasi), степовий рись, живе в зах. Азії.

Каракаллі (Caracalla) Марк Аврелій, рим. імператор 211-217, збудував славною терм. убитий.

Каракалпацька область, автономна країна Казакстану над Аму Дарьєю, 125.000 км.² і 30.000 меш., гол. місто Туртукіуль.

Каракас (Caracas), гол. місто Венесуелі, 135.000 меш., університет, музей.

Кара Кіргістан, Казаська автономія

країна РСФСР, країна між Узбекистаном і Казакстаном, 190.000 км.² і 997.000 меш. (68-2% караїргіаїн, 11-6% росіян, 11% узбеків, 6-5% укр., 4-7% ітш.); переважно гориста; гол. заняття населення скотарство (кочовики), упряма збіжжя й бавовня, гол. місто Фрунзе (Пішпек).

Каракозов Дмитро, рос. рев. терорист (1840-06), 1868 стріляв на царя Олександра II в Петербурзі й за це повішений.

Каракурум, 1) також Мус-таг, гори в Серед. Азії, зах. продовження Трансгімалія, до 8.620 м. вис. (Давсанг); 2) місто в Монголії, колись столиця монгольського імператора, нині в руїнах.

Каракуль, (тат.) рід баранів і козухів із чорним довгим, вошистим руном.

Караболь, (фр.) удар; у білярді: дві кулі влучили третьою.

Карамаїн Микола, рос. письменник, історик і журналіст (1768-1826), унів. у рос. літературу сентименталізм; гол. твори: „Письма русского путешественника“, „Бѣдная Лиза“, „Наталія, боярская дочка“; з іст. праць гол. „Исторія государства Российскаго“, написана в самодержавному дусі.

Кара Мустафа, вел. паша султана Магомета IV, 1683 обляган Відень.

Караи д'Аш (Caran d'Ache), фр. малайр (1858-1909), псевдонім фр. карикатуриста й письменника Емануєля Пуарє (Poire).

Карапана, (фр.) санітарна станція; примусове відокремлення на кордоні держави подорожніх, щоб не завозили з собою якої зарази; зупиняє для цієї цілі на час інкубаційного періоду даної хвороби.

Карапца (Caranza) Венустиано, 1915-20 президент Мексики.

Карапа (Carapa), іт. м-о над Генуезькою затокою, 53.000 меш., вел. ломі мармуру.

Карас (Karás) Поезф, честь. письменник, *1876; поет, символіст, поетист і драматург.

Карасек (Karasek), 1) Іржі, честь. письменник, *1871; поет, поетист та критик, представник модернізму; 2) Йозеф, честь. письменник (1868-1916), історик слов. літератури і критик.

Карасу, джерельна ріка Евфрату, 320 км. дов.

Карасубазар, округове м-о на Криму над річкою Карасу, 7.650 меш.: 3-5% українців, 27-2% росіян, 43-3% татар. О к р у г а: 30 сілрад і 133 селищ; 33.374 меш., 3-2% укр.

Карась (Carassius vulgaris), костиста риба, замітно широка, подібна до коропа, в ріках Європи й Азії; м'ясо дуже смачне. Споріднений к. з о л о т и й, тат. золота рибка.

Карась Кирило, отаман УГА (1887-1920), ст. коз. роду; брав участь у бою на вулиці

Вук Караджіч.

М. Караїм.

Каракал.

Карась.

цях Львова; ком. гарматного дивізіону, офісця 10. гарматного полку; загинув під Чорним Островом на Поділлі.

Карат, (гр.) давня вага для дорогих каменів: 1) ювелірний (віденський) к. — 206 мг. (г. Діамант); 2) $\frac{1}{288}$ одиниці ваги для означення якості дорогого металю; пр. 14-каратове золото має на 24 частини ваги 14 частини щирого золота.

Каратигін, 1) В а с и л ь, знаменитий рос. актор — трагик та драматург (1802-53); його жінка Александра (1802-80), на сцені Колосова, славна драм. артистка; 2) В'ячеслав, визн. рос. муз. критик (1875-1925) (праці про Скрябін) і комп. (пісні).

Каратузі, себто, Чорні Шапки або Чорні Клобуки; тепер назва сіл (Великі й Малі К.) під Переяславом, де, здається, осли були колісь Чорні Клобуки.

Караул, (тур.) військ. сторожа, варта, почесний к. — варта для віддавання почесні.

Карафка, (іт.) пуката пляшка, часто з прикрасами, знич. на воду.

Карафуто, півд. частина Сахаліну, 36.100 км.² і 284.000 меш., від 1905 належить до Японії.

Карачайсько-Черкеська область, автономна країна Передкавказзя РСФСР над гор. Кубанню, 10.700 км.² і 102.000 меш., карачайців 45%, черкесів 15%, кабардинців 11%, ногайців 6%, українців 4%. гол. заняття скотарство, гол. місто Баталпашинськ.

Карачбей, начальник тат. війська, що допомагало гетьманові Ваговському проти Москви 1658-59.

Карачі (Karrachee), брит.-інд. пристань у дельті Інду, 217.000 меш., найважлива пристань Пенджабу, вирив піщинні та бавовн. залізана промисловість.

Караччі (Carracci), родина іт. мистців, основників болонської школи барокового мистецтва: Людовіко (1555-1619), Аґостіно (1558-1602), Аннібале (1560-1609).

Карбас, великий весловий човен до прибережного плавання в морі.

Карбідн, (лат.) г. Вугільн.

Карбильоксим, (лат.) г. Гримуча кислота.

Карбованець, укр. грин; 1 к. — 2 гривням або сто шагам, — рос. рублів; з кінця 1917 і до кінця 1920 друкувалися в карбованих такі паперові гроші: 10, 25, 50, 100, 250 і 1.000 к-в.

Карбоксиль, (лат.) скупчення 1 атому вугля, 2 атомів кисню й 1 атому водню (COOH), входить у склад карбонових кислот.

Карболева кислота, г. Феноль.

Карбон, (лат.) г. Вуглева доба.

Карбонат, карбонат, г. Діамант.

Карбонарі (Carbonari), тайне політ. т-во в Італії в 1806-15 для боротьби з фр. пануванням у Неаполі, офісця для переведення нац. респ. цілей, після здушення революції в Неаполі й Пьемонті 1823 центром к-в став Париж; по 1841 зникають.

Карбонати, (лат.) г. Вуглин.

Карбоновата кислота, г. Вуглина кислота.

Карбоніль, (лат.) атомове скупчення 1 атому вугля й 1 атому кисню (CO).

Карбонові кислоти, органічні кислоти, що мають тзв. карбоксиль (CO₂H).

Карборунд, вуглик крему (CSi), повстає через стоп кременю й вугля в електр. печі; кристалічна річовина, тверда, немов діамант; спорошкований служить до шліфування дорогих і виробу гострильних каменів, тощо.

Карбулицький, 1) В о л о д и м и р, бук.-укр. поет (лірик) та поведіст (1882-1908); 2) І л я р і й, бук.-укр. публіцист, *1880, спіраделатор укр. та нім. журналів, популяризатор, редиктор „Крейцарової бібліотеки“; написав: „Розвій народнього шкільництва на Буковині“ й ін.

Карбукул, (лат.) 1) запалення коси (сезелінки), сибірська зараза; пошесть безпихідна хвороба тварин; познани: вислока гирчак, дрижаки, опух підгорля; смерть від 24 годни до 2 днів, інколи й швидче (грозний к.); 2) г. Вуглик; 3) давніше червоий гранат.

Карбурактор, (лат.) випарник, пристрій до карбурації.

Карбурація, (лат.) насичення повітря чи світільного газу парю вуглеводневих сполук, щоб витворити вибухову мішанину; нею користуються при спиртових та нафтових двигунах.

Карвіцький Дунін (Karwicki Dunin) Юзеф, поль. письмен. (1832-1910), автор праць про Волинь: „Мандрівка від джерел до устя Горині“ й ін.

Кардамон (Cardamomum), дилесвата рослина, споріднена з імбиром; запашних о-вочів уживають до приправ; Схід. Індія.

Кардано (Cardano) Джеронімо, іт. математик (1501-76), альгебрист; його іменем названа формула для розв'язки рівняння третього ступня.

Кардинал, (лат.) член папської ради-колегії кардиналів. Гідність к. повстала в XI в.; найважливіше право к. вибор. пап. Всіх к-ів є 70. Досі було трьох українців кардиналами: кий. митр. Ізидор, гал. митрополити Михайло Левинський та Сильвестер Сембратович.

Кардинал (Cardinalis), ам. костогриз, червоний із чорним підгорлям і з чубом (Вірджинія); браа. к. сивий із червоною головою.

Кардинальний, (лат.) головний, основний.

Як. Караччі: Ісус в Емаасі.

Кардіограм(а), (гр.) крива (лінія) ударів серця, записана при допомозі кардіографу.

Кардіограф, (гр.) прилад до записування рухів серця.

Кардіоїда, (гр.) серцева лінія: епіциклоїда, яку описує якась точка одного кола, коли воно котиться по другому колу тої самої величини.

Кардіф (Cardiff), пристань у Кардіоїдах. Півд. Велз, 226.000 меш., колідж, доки, гол. вивозова пристань вугілля.

Кардуччі (Carducci) Джозуе, іт. поет і критик (1836-1907), найвпливний у добу після романтизму: „Варварські оди“, „Рен. сонети“, найславіший „Гімн до сатани“.

Каре́, (фр.) чотирокутник; кол. босве 4-кутне усталення піхоти з 4-ма фронтами.

Карели, фінське племя, живе в схід. Фінляндії, Карелії та почасти в Ленінградській, Тверській, Калузькій і Ярославській губ.

Карелия, автономна республіка РСФСР, 146.300 км.² і 267.000 меш., росіяни і карели, лежить між оа. Онега й Білим морем; горбювата, багато озер, великі ліси; ловецтво та рибальство; багато копалин; гол. місто Петрозаводськ.

Кареніо (Carreño) Тереза, візан. пініетка (1853-1917), родом із Венесуелі.

Каресв Микола, рос. історик Зах. Європи (1850-1931), найбільше відома праця „Історія Зах. Європи в новій добі“.

Карикатура, (іт.) 1) гумористичний рисунок (гол. фігуровий) із підкресленнями в перебільшеннями недостатками змальованого предмету. К. була відома ще в Єгипті, Греції, Римі й на Сході. Особливого значіння досягла в добу Відродження як засіб боротьби протестантів із католиками. Відтоді к. стала користуватися гравюром, а з поч. XIX в. літографією як способом репродукції. В XIX в. визн. карикатуристи у Франції — Доміс, Гаварні, Граньєль, Форен, Стейлін, Гоген; у Німеччині — А. Оберландер, В. Буш, Т. Гайне, О. Гульбрансон, з новіших Г. Гросс. На Україні к. походить в нар. гравюрах разом із поч. друкарства й загалом поширюється в XVII-XVIII в. З укр. місцеві XIX в. дали побуту к-у П. Боклевський, К. Трутовський, П. Мартинович; із сучасних: О. Судомора, П. Ланин, О. Сорохтей, П. Кожун, М. Цембал, М. Бутович, О. Карпенко; 2) дивовид.

Реш: карикатура на дригента Кошица.

Каринтія, союзна держава Австрії, 9.530 км.² і 370.000 меш. (70.000 словінців, решта

німці); країна гориста, переважно лісна, гол. заняття скотарство та гірництво. К., заселена в VI в. словінцями, належала до Баварії, від 1269 до Австрії.

Карішев Микола, рос. економіст і статистик (1855-1905), гол. праці: „Екон. бесіди“, „Сел. позанадільні оренди“ та ін.

Каріб(ій)ське море, частина Атлантийського океану між Півд. і Серед. Америкою й Антильськими островами.

Каріб(ій)ські гори, гори Венесуелі, до 2.782 м. вис.

Каріб(ій)ські острови, Малі Антилі.

Карієра, (фр.) поле діяльності; виїмковий успіх на службі або в званні професії.

Карійці, старинні мешканці Кариї, витиснені в глибокі країни йопцями, разом із фенікійцями були найдавнішими провідниками чорноморської торгівлі; займалися також морським розбишачством, у пізніших часах наймалися до війська.

Каріємбі, гл. Кірунга.

Карія, (гр.) півд.-зах. частина М. Азії над Меандром.

Каріатида, в архітектурі — жіноча статуя, що підпирає будову (рис. гл. том I, ст. 859 образок 1.).

Каркає, гл. Берестовень.

Каркає, (фр.) кістяк, снасть, надовб, основна частина кожної будови, паровлаву, літака, тощо; дрітвяна сітка, яку роблять для залізобетонних праць.

Каркасон (Carcassonne), фр. місто над рікою Об і півд. каналом, 31.000 меш., виріб сукни.

Каркіне, гр. колонія в дохрист. часах, на зах. побережжі Криму, б. Евпаторії.

Каркінітська затока, Таміранська затока, між півд. побережжям України і зах. Кримом, гл. Каркіне.

Карконоші (чес. Krkonoše, нім. Riesengebirge), найвище пасмо Судетів, до 1.605 м. вис. (Снежка).

Карла Людвіга гори, гори в зах. Ноній Гвінеї, до 4.790 м. вис.

Карлик, недоросток, людина дуже мала на зріст (1-1,40 м.), а так звич. рівномірно розвинена. Карликуватість (Nanismus) являє расове або хоробливе. Колись карликуваті раси (пігмеї) були більш поширені, тепер їх мало, гол. у серед. Африці, Меланезії й Сундайських о. Хороблива карликуватість спричинена гол. пранцями в батьків або розладом в розвитку залоз внутрішнього виділовання, гол. борликової. У старовину к-ів держали володарі й вельможі для забави як бжанив. Велике значіння мають к. також у нар. легендах, де виступають під різними іменами (гіноми й ін.); назв народніх багато: куцян, ковтюх, карло, кабак і т. д.

Карлети, в Іспанії прихильники претендента на трон Дон Карльоса.

Карло, ім'я королів В. Британії: 1) К. I, 1625-49, син Якова I, за абсолютизм попав у спір із парламентом, після невдачної вій-

ни засуджений на смерть; 2) К. II, 1600-85, син К. I, заховався у Франції, після завоювання республіки перебрав владу в Англії, затвердив конституцію (Habeas corpus), але змивав до абсолютизму.

Карло, ім'я есп. королів: 1) К. I, гл. Карло V, цесар; 2) К. II, 1605-1700, останній із Габсбургів у Іспанії, після його смерті есп. суцесійна війна; 3) К. III, 1759-88, король Неаполю, прогнав єзуїтів; 4) К. IV, 1788-1808, він війну з Наполеоном, зрікся престолу.

Карло, ім'я багатьох іст. діячів: 1) К. австр. архикавал'єр і маршал (1771-1847), поєднав швидко з французами 1796-99, Масеною в Італії 1805, та Наполеоном I. 1809 (під Асперном і Еслінґеном); 2) К. Леопольд, кн. Лютаринґії (1643-90), австр. підководець у війнах тур. (1683-88) і фр. (1676 і 1689); 3) К. Мартель (Молот) (689-741), 720 майордом франконської держави, 732 побив арабів між Туром і Пуаті, основник династії Каролінґів; 4) К. Олександр, лютаринзький князь, австр. маршал (1712-80), у шлезькій війні погромлений Фрідріхом В.; 5) К. Смілянський, бурґундський князь 1467-77, син Филипа Добрячого, від 1465 він боротьбу з Людовіком XI.

Карло, ім'я королів деяких менших держав: 1) К. Альберт, король Сардинії 1831-49, 1848 проголосив війну Австрії, 1849 зрікся престолу; 2) К. I, король Неаполю в Сицилії 1296-82, з фр. роду Анжю, викликав різню французів („Сицилійська вечірня“ 1282); 3) К., порт. король 1889-1908, убитий; 4) К. I, рум. король, з Гогенцолернів, 1866 кн. Румунії, 1877 проголосив себе незалежним від Туреччини, 1881-1914 король; К. II, рум. король від червня 1930, *1893.

Карло, ім'я рим. й рим.-нім. цесарів: 1) К. Великий, син Пепіна Малого, короля Франків 768-814, рим. цесар від 800, підбив саксів і зах. слов'ян, погромив аварів і утворив схід. маркву, він боротьбу з арабами в Іспанії, добув державу льонґобарда, упорядкував правні відносини, підніс освіту (Альґуїн); 2) К. II, Лисий, 875-877, в вердєнському договорі 843 дістав зах. Франконию; 3) К. III, Грубий, 881-887, від 885 король Франції, детронізований; 4) К. IV, Люксембургський, 1355-78, король Чехії, 1348 заснував унію, у Празі, 1356 видав Золоту булю; 5) К. V, 1519-56, від 1516 король Іспанії, син Филипа австр. й Івонни есп., він 4 війни з Францією за Італію (1521-6, 1527-9, 1536-8, 1542-4), безуспішно намагався стримати зріст реформації в Німеччині (анґебурзький рел. мир 1555), зрісся владі в Іспанії на користь сина, Филипа II і в Німеччині на користь брата, Фердинанда I,

Карло Великий (мозаика в Лавррній, Рим).

+1558; 6) К. VI, 1711-40 він суцесійну есп. війну, 1735 утратив Сицилію і част. Неаполю на користь Іспанії, Лютаринґію на користь Франції; 7) К. VII, 1742-45, баварський курфюрст, виступав як претендент до австр. трону.

Карло, ім'я фр. королів: 1) К. V, Учений, 1364-80; 2) К. VI, Божевільний, 1380-1422, втратив Нормандію на користь Англії; 3) К. VII, Переможець, 1422-61, при допомозі Жанни д'Арк вигнав англійців із Франції й 1452 закінчив столітню війну; 3) К. VIII, 1483-98, останній із роду Валуа, 1491 добув Британію, 1494 Рим, 1495 Неаполь; 4) К. IX, 1569-74, під впливом матері Катерини Медічі, 1572 паризьке „криваве весілля“; 5) К. X, 1824-30, брат Людовіка XVI, змагав до абсолютизму, втратив престіл у липневій революції.

Карло, ім'я швед. королів: 1) К. IX, 1604-11, син Густава Вазы, князь Судерманії, він війни з Польщею, Московщиною й Данією; 2) К. X, Густав, 1654-60, союзник гетьмана Б. Хмельницького в боротьбі з Польщею; 1655-56, адобувши своїм військом майже всю Польщу, хотів стати поль. королем і алаївав на укр. зах. землі, але після невпешливих погодів на розділ Польщі між Швецією, Україною та Семигородом, чого особливо домагався укр. уряд; 6 X 1657 іменем швед. короля складено в Корсуні союзний швед.-укр. договір, звернений проти Польщі; 3) К. XI, 1660-97, мир із Польщею в Оліні 1660, невдалий бій під Фербеліном 1675; 4) К. XII, 1697-1718, у Північній війні переміг Данію й Польщу, присидував Августа, короля Польщі й Саксонії, до миру в Альтранштадті, в війні з Петром В. увійшов у союз із Масеною і 1708 прийшов зі своїм військом на Україну, де потерпів поразку в битві під Полтавою 1709; поглинув при облозі норв. твердині Фрідріхсгал; 5) К. XIV, 1818-44, спершу Жан Батіст Бернарот, фр. маршал, 1810 обраний наступником швед. престолу, 1813 брав участь у поході на Наполеона, 1814 добув від Данії Норвегію; 6) К. XV, 1859-72, поет і письменник.

Карло Боромей, гл. Боромей Карло.

Карло I (Франц Йосиф), останній цесар Австрії й король Угорщини, син архикавицз Оттона (1887-1922), цесар після смерті Франца Йосифа I. 21 XI 1916, скликав австр. парламент, прихильник примирення з Антантою, з якою він переговори потай перед Німеччиною через своїх шваґрів князів Бурбонських, 17 X 1918 видав

Карло XII, швед.

Карло I, австр.

маніфест про перебудову Австрії на федеративних основах, 11 XI зрікся австрійського, а 13 XI угорського престолу, 1921 пробував стати над королем, але був арештований і засланий на о. Мадеру, де й умер у Фунчалі. Жінка Зита, кн. Бурбон-Парма, найстарший син Отто Франц Йосиф, *1912.

Карловиці, м-о в Славонії над Дунаєм, 6.000 меш., осідок правосл. серб. патріярха; виріб сливовиці, добрі вина; 1699 мир між Австрією, Росією, Польщею й Венецією та Туреччиною.

Карлові Вари, гл. Карльсбад.

Карловіч, 1) Мечислав, псев. поль. комп. (1876-1909), дуже прислухався до розвитку програмової поль. музики; твори: симфонії, пісні-сольоєпни, сценічна музика до драми „Біла голубка“, симфонічна поема „Поворотні хвилі“ й ін.; 2) Ян, поль. фольклор і етнограф (1836-1903), редактор етногр. журналу „Вісла“, автор словника поль. мови й словника поль. говірок.

Карлійль (Carliste), м-о в півн.-зах. Англії, 56.000 меш., ткацька промисловість.

Карлійль (Carlyle) Тома, англ. письмен. (1795-1881), історик і есеїст. Чудернацька повість „Сартор Ресартус“, студії „Герої та їх звеличення“, повні глибоких ідей, іст. студії „Французька революція“, „Історія Фрідріха II“.

Карловіц (Carlowitz) Адольф, нім. генерал, *1858, 1914-18 ком. нім. військ на рос. і фр. фронтах.

Карльоман, брат Карла V., 768 дістав Бургундію й Альзасію, †771.

Карльос Дон, есп. інфант, син Філіпа II (1545-65), попав у незгоду з батьком, ув'язнений, умер у тюрмі; герой драми Шіллера й опери Верді.

Карльос Дон, претенденти до есп. престолу: 1) К., син есп. короля Карла IV (1788-1855); 2) К.,

син 1-го (1818-1861); 3) К., братанець 2) (1848-1909), його син Ясін, князь Мадриду, *1870, теперішній претендент.

Карльсбад (Karlovu Vary), м-о в Чехії, 19.000 меш.; славетні гарячі алкалічні солонки. Лікування недуг шлунку, кишківника, жовчечних каменів, цукроци, затовщення й ін. недуг обміну речовин.

Карльсбад, колониада „Möhlbrunnen“.

Карльсбадська сіль, мішанина 25 г. сульфату натрію, 1 г. сульфату залізу, 18 г. бікарбонату натрію і 10 г. хлориду натрію. Вживається при хронічних хворобах шлунку й кишківника при жовчечних каменях.

Карльсборг (Karlsborg), гол. твердиня Швеції, над озером Веттерн.

Карльсбург, гл. Альба Юлія.

Карльскрона, воєнна пристань у півд. Швеції над Балтійським морем, 27.000 меш., корабельні верстатки.

Карльсон (Carlson) Фрідріх Фердинанд, швед. історик і політик (1811-87), проф. унів. в Упсалі, як міністер освіти реформатор швед. шкільництва; гол. твор: „Історія Швеції“ (2 томи).

Карльсрує (Karlsruhe), гол. м-о Бадену, 151.000 меш., побудоване 1715 дуже правильне в формі трикутника; техніка, пристань над Райном, фабрики машин і цементу.

Карльстад (Karlstad), м-о в Швеції, недалеко озера Венер, 20.000 меш.; фабрики сірників і тютюну. в 1905 конференція, на котрій з'явилось персональну унію Швеції з Норвегією.

Карльштадт (Karlstadt) вл. Боденштайн Андреас Рудольф, нім. рел. реформатор (б. 1483-1541), проф. у Віттенбергу, спершу палкий прихильник, описав противник Лютера, виступав проти почитання образа.

Карльштейн

(Karlstajn), замок чех. короля Карла IV з пол. XIV в., б. Прага. Фрески XIV в. маляра Теодоріка та ін.

Карма, (санскрит.) вл. чин; основний закон буддизмської віри: доля людини, по її смерті, залежна від її вчинків у всіх проявах її існування.

Кармазин, (араб.) темно-червона барва; одяк тої самої барви; шліхтич ст. роду.

Кармак, будизм та багатовома гачками.

Кармалюк Устия, відомий розбійник на Поділлі, з кріпаків, * б. 1790, убитий 1835.

В народі повстало багато переказів і пісень про К. (пр. „За Сибіром сонце сходить“), його пригоди послужили темою також для творів літ. (М. Волчок, М. Старницький, С. Васильченко) й музичних (Вол. Коетекко).

Карманьоля, (фр. Carmanoie) весела рев. пісня з доби Людовіка XVI; танок у хоріводі; коротка блюза, яку носили робітники підчас першої фр. революції та крайній любовниця, принесена з Італії.

Карманський Петро, гол.-укр. письмен., *1878, поет, один із членів „Молодої Музи“. Збірка: „Ой люди смутку“, „Блудні

Т. Карлійль.

Карльштейн

Кармалюк, за малюнком Гачиний тра.

огні", „Пливем по морі тьми“, „За честь і волю“ (1923). Нариси: „Між рідними в південній Америці“. Переклади а іт. мови.

Кармеліти, лат. аскетичний чернечий чин, оснований 1156 хрестоносцем Бертольдом із Калабрії на горі Кармель у Палестині; б. 1240 перенесений до Європи, де став жезбручим чином. На Україні в XVII-XVIII вв. монастирі к'їв буди в багатьох місцевостях, м. ін. у Бердичеві, Барі, Кам'яниці, Дрогобичі й ін. Діляться на: 1) обсервантів або босих к., 2) конвентуалів або заквітк к., 3) терціарів. Кармелітанки, засновані 1452 у Франції, займаються навчанням.

Кармель(ок), (есп.) вл. карамель, цукор, цукорка.

Кармен Сільва, гл. Євасвета 4).

Кармін, (ст.-нд.) кармазин ($C_{12}H_{11}O_2$), темно-червоне барвильо, добувають із кошенилі (червика); наводиться також у цвітах деяких рослин.

Карнавал, (іт.) м'ясний, час призначений на забави. В Італії, Франції та Іспанії від свята Трьох Царів аж до кінця м'ясниць прилюдні вуличні маскарлади.

Карнак, с. в гор. Єгипті над р. Нілом, 3.000 меш. Руїни знаменитих храмів тебаської доби ст.-єгип. мист., храм Аммона, найбільший у Єгипті (1400 x 600 м), тав. Малий храм та ін. (Іл. гл. том I, стор. 408, Будівництво I. обр. 1).

Карналіт, ($KCl \cdot MgCl_2 \cdot H_2O$) мінерал різно-осевого укладу, звичайно безбарвний; зустрічається на місцевинах соля; важний для добування магнезю й потасу.

Карнація, (лат.) вл. барва м'яса; в м'якості; передавання красок людської шкіри та відтінків тіла; барва тіла.

Карнеад, гр. філософ (214-129 до Хр.), оснований тав. 3-ї академії, школи скептиків, що заперечували певність нашого пізнання.

Карнебек (Karnbeek) Абрагам Пістер, голанд. політик (1836-1925), 1884-88 міністер закорд. справ, учасник газальних конференцій, кермував фундацією Карнегія у Газі.

Карнеоль, (лат.) м'ясночервона відміна кременя (хальцедону).

Карне право, правні норми про такі погані вчинки, проти яких право реагує шляхом кари. Первісно право карати прислужувало покривденням та їх родам. Пізніше воно було правом земельних вельмож. Сьогодні воно належить до держави, яка виконує його через свої суди на основі карних законів (засада: нема кари без закону).

Карнет, (фр.) записник, прикрашений листочок, на якому дама записує собі на балі тх, із якими за чергою має танцювати.

Карна, (іт.) гвіаме.

Карний процес, гл. Процес.

П. Карновський.

Карніш, (нім.) 1) карниз; 2) дощечка або патик над вікном до прикраси й придержування завіс.

Карно (Carnot), 1) Л'язар, фр. політик (1753-1823), капітан інженерії, організатор військ фр. республіки, 1800 міністер війни, 1815 міністер внутр. справ, прогнанний із Франції; 2) Ніколя, син попереднього (1796-1832), фізик, відкрив другий основний закон термодинаміки; 3) Саді, фр. держдич (1837-94), 1887 президент республіки, погіб в атентаті.

Карновичі, укр. шляхетський рід: 1) Антін, військ. товариш (XVII в.); 2) Євген, рос. письмен. (1823-85); 3) Терентій, теж військ. товариш (1680).

Карновський Михайло, вил. укр. гравер XVII-XVIII вв. чернігівець, 1700-10 працював при „Печатному дворі“, як один із видатніших граверів у Москві. Визн. праці: першої. Ілюстрації до книжки Арифметика Л. Магницького й ін. + б. 1711.

М. Карновський, гравець.

Карнунтум (Carnuntum), рим. оселя, тепер руїни та музей в Альтенбурзі б. Відня.

Карб, (фр.) вл. чотирокутник; двійка в картах, чорного кольору.

Каро (Caro) Яків, нім. історик (1838-1904), знавець поль. історії, автор „Історії Польщі“ та монографії про Беату в Гальшці.

Каролі (Karolyi) Мірал, угор. політик, *1875, проводир незалежницької партії, 1918-19 президент міністрів, 1919 президент угор. республіки, 1924 сконфісковано його майно під закидом держ. зради.

Кароліна (Constitutio criminalis Carolina), карний закон, виданий 1532 за Карла V в Німеччині.

Кароліна Південна (South Carolina), півд.-східн. держава ЗДА, 80.260 км.² і 1.685.000 меш., гол. заняття є господарство (бавовна, кукурудза) та ткацька промисловість; гол. місто Колумбія.

Кароліна Північна (North Carolina), півд.-східна держава ЗДА (над Атлантийським океаном), 135.780 км.² і 2.560.000 меш. (770.000 чорних); гол. заняття є господарство (бавовна, тютюн), також копальні золота та деревна промисловість (смола, терпентина), гол. місто Ралі.

Каролінгі, франк. династія від 720. Після смерті Людвіка Побожного поділилася на 3 лінії: іт.-лотаринську, нім. й французьку; іт. лінія вигасла 875, нім. 911, фр. 987. За часів Каролінгів замітний розвиток мистецтва у двох осередках: Парижі й Ахені; наслідувало античні й ст.-христ. аразки. Вияв. будови — катедр в Ахені й церква в Сен-Жерміні-де Прэ — центрального типу, інші будови у формі базиліки. Різьба

значно варіювала старо-христ. й античні аркади. В різьбі й малюванні помітні впливи. Багате мініатюрне малювання, часто досить натуралістичне.

Кароліні, громада островів (1899-1919 нім., нині нп.) на Тихому океані, на північ від Нової Гвінеї, найважливіші Яп і Палів.

Карольдор, рум. золотий гріш—20 левів.

Кароні, пл. Петропавловський Микола, рос. писем. — народник (1857-92), оповідання з селищського життя.

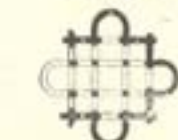
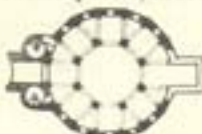
Кароса, (фр.) швейцарський швейцарський.

Каросерія, (фр.) кіш, короб, вага автомобіля.

Карпантра (Carpentras), м-о у Франції б. Авіньону, 12.000 меш. Бібліотека переходить у рукописи про зв'язок Сагайдачного з „Лігою християнської міліції“, що утворилася на поч. XVII в. у Франції проти Туреччини.

Карпат, сусп., церк., наук., літ. і екон. тишатенів у Ужгороді 1873-86, під ред. Миколи Гомичкова; від 1882 більша половина статтей друкувалася по мадирськи.

Карпати, гори в середній і схід. Європі, тягнуться великою, 1.300 км. дов. дугою від Дунаю б. Братислави, спершу в півн.-схід., опісля схід і півд.-схід., а там півд. і півд.-зах. напрямі аж до Дунаєвих Залізних воріт. К. з зморшковими горами й стоять у зв'язку з великою системою аморфних гір, а саме з Альпами й Балканом. К. ділямо на три часті: 1) Зах. К. від Дунаю по Попрад і Торісу, 2) Схід. або Ленсті К. по Золоту Быстрицю й Вишову, 3) Півд. або Семігородські К. по Дунай. 1) Зах. К. складаються трьох смуг: 1) півн. або зовнішній, аложена з пісковників і лупаків флішевого характеру, а саме: Білі К. (1.063 м. вис.) і Зах. Бескиди (1.725 м. вис.); 2) осередня, аложена з вапняків і кристалічних скель, а саме: Малі К. (761 м. вис.) і Нітринські К. (1.668 м. вис.); Високі Татри (2.663 м. вис.), а в решті гірські Татри (2.045 м. вис.) та Фатра (1.711 м. вис.); 3) півд. або внутрішній, аложена з вапняків, кристалічних і вулканічних скель, а саме: Словацькі Рудогори (1.459 м. вис.) та Матра (1.010 м. вис.). 2) Схід. К. не мають вапняково-кристалічної смуги, бо вона запалася, лате флішева смуга дуже розвинена. 1) Низький Бескид (1.116 м. вис.) по Сян і Ляборець. Серед цієї смуги, м'якої своєю формами, розсіяні вапнякові скальці, нахилні та гострі. Найбільш їх над Дунаєм (Пініни в Зах. Бескиді 982 м. вис.), над

Карольська архітектура: плани катедр в Ланці й церква в Сен Жермін.

Кароса.

Руським Потоком (Високі Скалки 1.052 м. вис.) і Попрадом. На південь від Низького Бескиду тягнеться смуга вигаслих вулканів, Прішівсько-Токайські К. (1.062 м. вис.). 2) Високі Бескид (1.482 м. вис.) по Стрий і Литорицю. На південь від Високого Бескиду маємо знову ланцюг вигаслих вулканів, Вигорлят (1.107 м. вис.) 3) Горґіні (1883 м. вис.) по Прут та Тасу. Верхи Горґанів завалені морями скель і каменюк, таа. цекоти. На південь від Горґанів маємо ланцюг вибухових скель Високі Діл (1.086 м. вис.). 4) Чорногора по Золоту Быстрицю й Вишову (Говерля 2.058 м. вис.). Пісковники тут дуже тверді й тому виступають альпійські красиви, скелесті й гострі; дуже багато слідів колишнього обльодіння. На півд. від Чорногори тягнуться Мрамарсько-Буковинські К. (1.960 м. вис.). Вони з дуже різних скель: пісковників, вапняків, лупаків, кристалічних і вулканічних скель. 3) Семігородські К. діляться на: 1) зовнішній схід.: Чокерські (1.840 м. вис.) і Березькі (1.777 м. вис.), збудовані з пісковника та лупаку (флішевих), 2) внутрішні зах. Родивські (2.305 м.), Бігарські (1.848 м.) і Семігородські Рудогори (1.437 м. вис.), збудовані з вапнякових, кристалічних і вулканічних скель, 3) Півд. К. або Трансильванські Альпи (2.536 м. вис.), збудовані з кристалічних скель. Своєю походженням К. гори старі, але гол. фаза морення припадає на олігоцен і міоцен. В льодові добі К. була вкриті нічними снігами та льодовцями, що їх діяльність помітна в суч. вигляді К. Але нижі верхи К. ніде не сягають поза межі вічного снігу та льоду. Зима в К. довша (до 1/2 року), ніж на долах. Південь К. континентальне, опадів 500-1.400 мм. Межа лісу вагається в вис. 1.000-1.600 м. Ліс на півдніжі на заході буконий, на сході дубовий, поволі переходить у шильковий (ялиця, смерек). Поза межею лісу ростуть трави й жерен. Лісів у К., особливо на сході, багато. Вируб лісу та випас худоби це гол. заняття мешканців К. Зірничий сніг багатий: вовк, ведмідь, козуля. Карпати дуже багаті на копальни (сіль, нафта, золото, срібло, децю вугілля). Длі переходу К. не важкі, просміки лежать найнище в вис. 1.200 м., тому комунаційній відносини досить добрі. Води К. відливають переважно до Дунаю й Дністра, частинно до Висли й Одри. Заселяють К. словаки, поляки, українці (лемки, бойки та гуцули) та румуни. Українці живуть збитою масою від Дунаю й Попрад по Вишову й Золоту Быстрицю. Про К., як про часті Геркінського Лісу, згадує перший Аристотель у IV в. до Хр., а під тою самою назвою знають їх і історики Цезар, Страбон і Пліній. Тепершня назва вперше поминаються у Птолемея в II в. по Хр., але ст.нім. назва „Гарфада“ вказує ще на IV-III вв. до Хр.

Карпати, укр. асекураційне т-во у Льво-

ні, засноване 1911. Забезпечення на життя й ренти.

Карпатський Світъ, літ.-громад. місячник Общества ім. Духовича в Ужгороді. Виходить від 1925 під ред. Ем. Сабона. Напрям „общеруський“.

Карпатська Правда, укр. орган комун. партії Чехословаччини; виходить тижнево в Ужгороді від 1920 під ред. Ів. Молдока.

Карпаччо (Carpaccio) Вітторе, венецький маляр (б. 1455-1522), увів у ред. образи реалістичні мотиви красавиць і побуту, зокрема венецького життя.

Карпенко, 1) Блисеєй, актор модерного укр. театру на ролі коміків і простаків; драматург (символічні п'єси), наслідувач Метерлінка; 2) Олександр, укр. мистець-маляр і карикатурист, *1896; 3) Петро, укр. актор, один із старших спірибітників Кропивницького в укр. театрі, пізніше довго служив у театрі Садовського (ролі молодих парубків і простаків).

Карпенко-Карий Іван, гл. Тобіленч Іван.

Карпентарієва Затока (Carpentaria), затока при півн. побережжі Австралії.

Карпінський Олександр, укр. громад. діяч (1867-1929), адвокат у Рівному на Волині; товариш міністра внутр. справ у кабінеті Винниченка, член ради міністерства законних справ на гетьманаті 1918, пізніше голова укр. сенаторського клубу в поль. сеймі в Варшаві.

Каріні Пліано (Piano Carini) Джованні, * б. 1200, францисканець, мінорит, 1245 цісарий папою Інокентієм IV до Монголії; склав опис своєї подорожі „Libellus historicus“, де подав відомості й про тодішню Україну. Рік смерті не відомий.

Карпінський, 1) Олександр, визн. рос. геолог, *1848, дослідник Волині й Уралу, президент рос. Академії Наук; 2) Фр. Янішек, поль. поет (1741-1825), романтичний й хуторняк поетів.

Карпов Геннадій, рос. історик (1839-90), проф. харківського унів.; працював виключно над укр. історією („Критичний огляд розробку гол. джерел до історії України“), гостро виступав проти укр. історіографії (М. Костомарова, П. Куліша); ред. після Костомарова „Акты Южной и Западной России“.

Карпович, 1) Леонтій, єпископ володимирський та берестейський (1580-1620), видатний укр. проповідник і поет XVIII в.; 2) Петро, рос. громад. діяч (1874-1917), соц. революціонер; 1901 вбив міністра нар. освіти Боголепова.

Карри, (нім.) різно глибоко врізані, щільніваті й різно розгалужені заглибля, що часто виступають на поверхні поземелля, збудованого з гірських, які легко розпускає вода (пр., із вапняку); у красивих країнах карри виступають так густо один побіч одного й на таких значних просторах, що творять тзв. каррові поля.

Карс, м.-о в тур. Вірменії, 27,000 меш.; 1878-1921 належало з округом до Росії.

Карет, гл. Крив.

Карська протока, протока між Новою Землею й Вайгачем.

Карське море, частина Півн. Льодового моря між Новою Землею й півостровом Ямал.

Карський Еффімій, визначний білорус. еліміст (1860-1931), член рос. Акад. Наук; перекладач білорус. література, етнографія, фольклор і мова (капітальна праця „Білоруська“, вид. рос. Акад. Наук), слов. палеографія.

Карри на о. Бріоні, Істрія.

Карта, (лат.) мапа, проєкційний нарис земної кулі або частини її поверхні, мори або неба. Існують к. (мапи): геогр., топографічні, морські, астр., геол., та ін.

Картагена, 1) укріплена пристань на півд.-схд. побережжі Іспанії, 97,000 меш., 228 до Хр. заснована Гадрубалем (Картаго нова); 2) пристань Колумбії над затокою Дарієс, 51,000 меш.

Картагіна, вл. Картада, гр. Кархедон, м.-о на півн. побережжі Африки, б. нинішнього Тунісу, засноване в IX в. до Хр. фенікійцями, вела торгівлю на Середземному морі, добула колонії в Сицилії, Сардинії, Іспанії, Галії й зах. Африці; аристократичний устрій, на чолі держави був сенат із 2 суфетами. В V в. до Хр. війни з греками на Сицилії, поразка під Гімерою 480. Після трьох пунійських воєн К. улігся Римові 146 й була зруйнована Сципіоном. Описля рим. колонія, візбудована Цезарем; 439 по Хр. столиця держави вандалів, 697 добута арабами. Заховалися руїни мурів і водопроводів.

Карташов Антон, рос. історик церкви, *1875, міністер ісповідань за Керенського.

Карт-бланш, (фр. carte blanche) вл. біла карта, блискет, необмежена повноважність.

Картелія, гл. Грузія.

Картель, (фр.-лат.) добровільне об'єднання підприємств тієї самої галузі промисловості, складається з метою обмежити серед них конкуренцію та урівнялювати сутні умови промислової діяльності. К-ї часто називають синдикатами, але є між ними деякі різниці; гл. Синдикати.

Картеча, картач, гарматель безпубхового заряду, до стрільниці на близькій віддалі (б. 400 м.), гол. для самооборони артилерії; складається з тонкостінної залізної обгортки, де містяться круглі кулі; вперше з'явилася в XVI в.; в мисливських рушницях к-ою звуть буйний шріт.

Карти для гри. Походження карт до гри нероз'яснене, ймовірно прийшли з Азії. Китайці кажуть, що вони знайдені у них

1120, але традиція каже, що вони існували в Індії з непам'ятної старовини й прийшли туди із Єгипту. Перша згадка в Європі є в фр. книжках із 1382. Перше карти називалися „тароки“, було їх 78, чотири роди нумерованих і 22 з емблемами, звані „атути“. Назви „кер“ (черва), „треф(ль)“ (жир), „пік“ (вино) і „каро“ (дзвінка) є фр. з XVI в. Найбільше поширені в нас гри в к.: двадцять один, лубет, преферанс, віст, фербель, покер, брідж і рамі. Укр. к. мали бути надруковані підчас повстання укр. державності в 1917-19, надчим праціона-

Г. Нарбут, проєкт карт для гри.

ли різні укр. мистці-графіки і між ними славетний Г. Нарбут. Його рисунки к. відзначалися невичайним мист. рівнем та оригінальністю і мали бути надруковані в 1918. Фігури к. Нарбута взяті з укр. історії. Проєкти к. Нарбута переходять у музеї НТШ у Львові.

Картіс (Cartier) Жак, фр. подорожник (1491-1557), перший дослідник кан. поозер'я, та ріки й затоки св. Лаврентія.

Картограма, (лат.-гр.) геогр. карта, де умовними знаками означені різні статистичні дані (Іл. гл. том II, ст. 43, густина Зел. Кліва).

Картограф, (лат.-гр.) той, що рисує й вивчає геогр. карту.

Картографічна сітка, підставова сітка шіденників і рівнобіжників, в яку вписують геогр. карту.

Картографічне мірило (поділка), числове відношення між величиною в терені та зменшенням її на карті. Мірило австр. карт: 1:25.000, 1:75.000 (спеціальна), 1:200.000 (генеральна), значить, що 1 км. в терені на карті зменшено 25, 75 або 200 тисяч разів, отже 1 м. на карті—25, 75 або 200 м. в терені. Мірило фр. карти 1:80.000, нім. карти 1:100.000. В кол. Росії і СРСР найдетальніша геогр. карта півнірстова, якої 0,95 см.—200 м., найбільше вживана трьохверстова, де 0,8 см.—1 км.; для Сибіру є лише 100-верстова, де 1,2 см.—50 км. Геогр. карт для всіх земель світу з однаковим мірилом нема; почали надавати такі карти з мірилом 1:1.000.000.

Картографічні знаки, умовні знаки, що ними з'ясовується на геогр. картах деякі роди предметів, які часто трапляються на терені й тому вносять нашу орієнтацію.

Картографічні проєкції, картогр. мети, спроби зменшеного перенесення кулістої поверхні Землі на плоску поверхню геогр.

карти. Гол. роди к. п.: 1. справжні—де сітка шіденників та рівнобіжників одержується через проєкцію пов. Землі на помічну верхню на геом. основах, а) вальцеві—проєкції кулі на бічній вальці; б) стіжкові—на бічній стіжці; в) горизонтальні—на площі відповідного горизонту; 2. конвенціональні—де шіденники та рівнобіжники вписуються на помічну площу довільно (важливі: Меркаторова, Мольвайдова, Боннова). Відповідно до укладу площі проєкції до площі рінкика всі згадані проєкції можуть бути: 1) полярні; 2) трансверсальні; 3) еквіні.

Картографія, (лат.-гр.) наука про рисування геогр. карти (топографія), передавання кулістої пов. Землі в площі (картогр. проєкції), читання геогр. карти (картогр. знаки), мірвання на ній (картометрія). Геогр. карти рисували вже в ст. добі Анаксимандр, Ератостен, Пінсарх, Птолемея та ін. Пізніше, в добі великих відкриттів, розвиткові к-ї в прикладенні до геогр. і морських карт прислужилися Меркатор, Аніш, Генріх Моріак та ін. Новітню к-ю розвинули Ламберт, Лягранж, Гавс, Бонн та ін. За батька укр. к-ї слід уважати Болзьяна.

Картометр, курвиметр, (лат.-гр.) прилад до мірвання довжин та обводів на картах (мапах), приспособлений гол. для кривин.

Картометрія, (лат.-гр.) вимірювання на геогр. карті віддалення (курвиметром) і поверхні (планіметром) та перерахування їх на дійсні вартості в терені.

Картон, (фр.) лист грубого паперу.

Картонаж, (фр.) виріб коробок, тощо, з картону й самі такі виробы.

Картоувати, (фр.) оправляти в картон.

Картопля, бараболя, бульба (*Solanum tuberosum*), зелеста рослина, кущевата, з великим пірнатим листям; цвіт зрослоплатковий, літкупатий; ооч: кругла ягідка, з багатьома дрібними зернічками та з отруйливою річовиною, соляною; частини була в землі, сильно розгалужена, має парості, тав. бульби або бульби, спричинені особливими бактеріоїдами; є де нагромадження запасової мучини й тому цінний засіб поживи. К. походить із півн. Америки, спроваджена до Європи 1580. Сьогодні плекають к. скрізь у краях поміркованого підсоння на поживу людям і худобі та до виробу горілки,

Картометр, кільце, дещо помешшений.

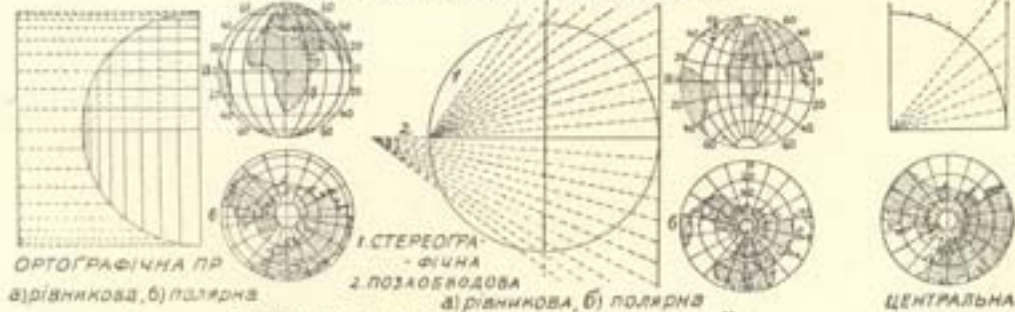

Картопля, 1. бульо, 2. цвіт, 3. ягідка, 4. бульба.

КАРТОГРАФІЧНІ ЗНАКИ.

церква барнація монастир замок оселя парківня двор. фільварок фабрика БЕЛАС'ЕЛА електростанція домнагуга глинярня копальня енергет. кафе ярмарк нарди паровий машин водокін. вежа вітряк таргел. лар. вод. валярка цегельня наварцятельня кар'єри лісничівка гайка руїни руїни цвинтар	памор. статуя хрест дороговказ Schutz захист колімба розкопня каменолом. глинище пісочня печера двокол. залізк. двокол. з масм. пойма 2-го гар. сепараторна зал. музикатор. зал. трамвай залізк. в будові гостиниця повітовий дор. тротуар. ГИ стежки слід дороги віддух тунель наспл. арізі зал двірця стацік	загорода будка орне поле сінокос, ласов. лісом / дінь дерева листяний ліс шпильковий ліс мішаний ліс огорож, сад парк ліс в просіанні амелоні, амелоні мур плит. живопліт наспл. яр рів джерело колодязь журавель водогіт. броду річка/лук без лотік в бродом озеро, став. штучний став	канал багно поровнище гать гать греблі пароплав. прист. залізний міст кам'яний міст дерев'яний міст міст на понтонах місток кладка паровий паром паром брід державна гр. краєва, воєн. гр. повітова/ураїн. громад. ця повітове місто почта телеграф живець тригоном. точка висотна точка згляд ріжк. висоти

ПЕРСПЕКТИВІЧНІ ПРОЕКЦІЇ:

СТІЖКОВІ І ВАЛЬЦЕВІ ПРОЕКЦІЇ:

крохмалю й ін. Посвоячені з к.: баклажан, паприка й багато ін.

Картопляк кольорадський (*Doryphora*), жучок, до 1 см. дов., круглавий, з жовто й чорно пругастими покривами; походить із Кольорада; шкідливий, бо виїдає листя картоплі.

Картопляна попелюха, к-а апраза (*Rhizoglyphus infestans*), плісневатий грибок, що живе на картоплі, роз'їдає її за життя й спричинює гниття бульби.

Картотека, (гр.) впорядкована збірка паперів, документів, листів, записок або нарисів на окремих листках.

Картуз, (голанд.) вівськ. мішок на поро; плоска шапка з дашком, кашкет.

Картузі, (лат.) чернецький чин, заснований св. Бруном 1084 в Шартрезі б. Гренобле; заховають суворий ніст і мовчанку.

Картуш (*Cartouche*) Люї Домінік, вл. Бурґініон, славний фр. розбійник (1693-1721), довго наводив жах на околиці Парижа, доки його не вбито.

Картуш(а), (фр.) шовковий мішечок або металева пушка з зарядом галітніного або мортирного гарматня; набійниця колін. вершанина; у мистецтві (різьбі, гравюрі, малюванні) — щит із рамкою, в середині якого звичайно поміщають монограми, геральдичні знаки, тощо.

Каруазели, (фр.) крутілка для забави: ізда на дерев'яних конях або возах довкола осі; крутіж.

Карузо (*Caruso*) Еаріко, іт. співак-тенор світової слави (1873-1921).

Карук, клей тваринного походження. Виробляють к. із відпадів гарбарень і різниць, як шкіра, роги, кішки, кісті і т. д. Найчистішим кістином к. є желатина. К-у звивають до клеєння дерева, в папіруванні, до кітовання та до наслідування слонової й черепашої кістки, перламутри, тощо.

Карун, ліва притока р. Шат-ель-Араб б. Басра, 500 км. дов.

Кархут Спиридон, укр. славист, др. теолог і філ. (1859-1931), киев. фільолог і педагог, проф. і декан філ. відділу укр. унів. і дух. академії у Львові. Гол. твір „Граматика укр. церковнослов. мови“.

Карцевський Сергій, рос. лінгвіст, дир. Слов'янського Інституту в Женеві, автор цінних праць із рос. грам., *1887.

Карцер, (лат.) арешт на короткий час у школі, касарні, тощо.

Каса, (іт.) 1) сховок на гроші, різної будови, від аничайної дерев'яної або залізної скриньки з замком аж до особливо збудованих великих шаф із майстерними замками (пр. найбільш поширені вертаймівські к.); 2) в підприємствах або

інституціях той відділ, де приймають або виплачують гроші; 3) в торгівлі — готівка, стін грошей; *Per cassa* — за готівку; 4) назва різних установ або підприємств фінансового, екон., або сусп. характеру, переважно з обмеженим обсягом праці (пр. каса хорих, щаднича каса та ін.).

Касаблянка (*Casablanca*), або Дар-ель-Бейда, пристань і гол. торг. місто фр. Марокка над Атлантийським океаном, 107.000 меш. (40% європейців).

Касаве, гл. Малик.

Касі, Ква, Ібарі, Нікуту, ліва притока Конґа, 1.940 км. дов.; притоки: Люлоа, Санкура та Куанґо.

Касандер, дядюх (?297 до Хр.), володар Македонії й Греції 319 до Хр.

Касандра, найкраща дочка Пріама й Гекуби, нещасна відцунка, що її пророцтвами ніхто не вів ври; після здобуття Трої стала бранкою Агамемнона в Мікенах і разом із ним згинула з рук Клітаймнестри.

Каселлі (*Casella*) Альфредо, іт. комп., *1883, знаменитий піаніст і диригент.

Касель (*Cassel*), м-о в Гесен-Насау, 173.000 меш.; 1807-13 столиця королівства Вестфалії, палата курфюрста, музей, галерія образів, річна пристань на Фульді.

Касель (*Cassel*) Карл-Густав, швед. економіст, *1886, знавць грошової справи, експерт окремих держав (підчас світової війни) та Ліги Націй. Гол. праці: „Теоретична суспільна економія“, „Світова грошова проблема“, „Проблема стабілізації“ та ін.

Касет(ка), (фр.) скринька, коробочка.

Касетони, касети, вглиблені поля на стелі для прикраси.

Касіно, (іт.) клуб або каварня, де збираються, адебітсья, для гавардової гри.

Касітериди, (гр.) „днінові острови“, підлязх. побережжя Британії, звідкіля давні фенікійці привозили цинку.

Касітерит, (гр.) цинковий камінь (Sn O_2), анич. гарні одно-двоосевні кристали, гнідо-чорної, майже сталевий барви; гол. руда цинку; знаходиться в Чехословаччині (Цинвальд), Саксонії, Англії (Корнвелл), Іспанії, у Східній Індії (Банка, Малакка), Америці (Каліфорнія) й під Австралії.

Касіник, гл. Бекар.

Касій (*Cassius*), 1) Г а й, рим. діяч, разом із Брутом проводир змови проти Цезаря; 2) Парменський, один із убійників Цезаря, забитий на приказ Антонія.

Касіквіре (*Casiquiare*), р. Венесуелі, 400 км. дов., біфуркація Орінока до Ріо Negro.

Касімов, місто б. Рязані, 12.000 меш., ст. мечети з часів Касімовського тат. царства, що було в XV-XVIII в. буферною державою на окраїнах Московщини.

Касіні (*Cassini*) Джованні Доменіко, визн. іт. астроном і географ (1625-1712), дир. паризької астр. обсерваторії.

Касіно (*Cassino*), м-о б. Неаполю, 14.000 меш., славний монастир бенедиктинів; тут

Картуш.

Е. Карузо.

під час світової війни був найбільший табір полонених укр. воєнків австр. армії.

Касюдор (Cassiodorus) Флавій Магн Аврелій, рим. історик і політик (б. 480-575 по Хр.), міністер Теодориха.

Касіопед, сузір'я на півн. півкулі неба в виді букви W.

Касіреп (Cassirer) Ернет, нім. філософ, *1874, неокантіанець. Твори: „Філософія символічних форм“, „Справа пізнання в філософії й науках новішого часу“.

Касіопед.

Касія (Cassia), стручкова рослина, афр. і півд. аз., у нас плекана по городнях; к. вузьколистий (C. angustifolia), тав. сене с, вивар із стручків і листя вживають як лік проти запору; к. західний (C. occidentalis), тав. муринська кава, має Югінні зернітка; калган (C. fistula), має 1/2 м. довгі стручки, що вживаються як сене, кора до гарбування.

Касіян Василь, укр. гравер, *1896, від 1927 проф. Мист. Інституту в Києві. Граюєри на теми сел. і роб. життя, та рев. боротьби. Форма в К. синтетична, монументальна з сильною типізацією облич (гл. гл. том I, сторінка 1048).

Касіанович, 1) Андрій, львівський ювелір, 1. пол. XVII в.; його роботи срібний хрест 1688 в Успенській церкві у Львові; 2) Тимотей, львівський друкар, 1608-14 служив у братській друкарні, †1614.

Каска, (фр.) шолом, металеве накривтя на голову.

Каскада, (фр.) сходовий водопад (поріг); невеличкий водопад.

Каскадні гори, — Каскед-Рендж (Cascade Range), гори в державах Орегон і Вашингтон ЗДА, до 4.403 м. вис.

Каскара (Cascara sagrada), кора ах-ам. крушини (Rhamnus Purshiana), в мед. засіб на прочищення.

Касльрей (Castlereagh), ліва притока Дарлінгу, 585 км. дов.

Касоги, касоги, касоги, народ черкеського племені, агадується від 965 в ст. укр. літописах; сиділи над долиною Кубанню, близькі сусіди Тмутороканського князівства; за потомків в-и уважають адигейські племена, особливо кабардинців.

Каспійське море, найбільше озеро світу, пов. 438.688 км.², в цьому 2.236 км.² островів; його рівень лежить 25,5 м. нижче від рівня Чорного моря. К. м. видовжене в південному напрямі (1.260 км.). Півн. частина К. м. мілка (50 м.), півд. глибока б. 900 м. Найбільша глибина 948 м. Засолення на півночі б. устя великих рік мале (0,15-0,75%), на півдні більше (до 1-4%). На півночі море замерзає на 3-4 місяці. Притока: Емба, Урал, Волга, Кума, Терек, Кура, Узень, Атрек. Звірня подібна до чорноморської. Найбільше багатство риби на світі.

Каспровіч Ян, поль. поет (1860-1926), один із найбільших суч. ліриків стихійної си-

ли поезії: „Моя вечірня пісня“, „Кохання“, „Хмільни“, „Книга вбогих“, Численні переклади з европ. поетів.

Каста, (порт.) вид ріш: 1) замкнена, стале від інших відокремлена суспільна група. Кастовий устрій у найсуворішій формі панував у ст. Індії (к. брагманів-жерців, помід, кущів, селян і парів), де заборонене було подружжя з членами нижчих каст, а з найнижчою к. парів навіть жінкебудь зносини; 2) в ширшому розумінні кожна сусп. група, що відокремлюється від інших.

Ян Каспровіч.

Касталія, Кастальське джерело, присвячене музам і Аполлонові джерело на горі Парнасі б. Дельфів у Фокіді.

Кастальський Олександр, рос. комп. знавць церк. співу й муз. етнограф (1856-1926). Опера „Казра Міліч“, музика до різних театральних п'єс; спроби муз. реставрації; хори; церк. композиції в нар. стилі.

Кастанги, (есп.) дерев'яні калатальці, причеплені до пальців; ними есп. танцівники вибивають під час танку такт, б'ючи в долоні.

Кастельон де ла Плана (Castellon de la Plana), пристань на ехдд. побережжя Іспанії. 33.000 меш., виня помаранч.

Кастельно де Кюрієр (Castelnau de Curières) Ноель Марі Жозеф Едуар, фр. генерал, *1851, 1914 міністер війни, у світовій війні ком. армійної групи.

Кастера (Castera) Жан, тайний агент Людовика XV в Польщі; автор голосного „Життя Катерини II“, що вперше вишло фр. мовою 1797. Б тут і укр. моменти.

Кастет, (фр.) зброя для оборони або нападу; металевий наручник із дірками на пальці.

Кастілія, серед. частина Іспанії, 176.700 км.² і 3.290.000 меш.; височина розділена Кастилійськими горами (Сієра де Гредос, 2.690 м., Сієра де Івадарама 2.405 м.) на К. півн. — Стару і півд. — Нову. К. разом із Арагонією дали зап'язок есп. державі.

Кастіліоне (Castiglione) Балтазар, граф. Іт. письмен. (1478-1529), автор славної студії зячав „Дворянин“; Рафаель намалював його портрет.

Кастовість, (порт.) змагання відокремитися в окремий замкнений гурток.

Касторина, гл. Боброве сушко.

Кастор і Полдевк (Полюкс), гл. Дюскуру.

Кастанги.

Кастет.

Кастрат, (лат.) обрізанець, валах, складений.

Кастрація, (лат.) втрата полових заліз (яєчок або яєчників), як наслідок хвороби, вирівняння, знищення проміжних Рентгена або раду.

Кастрен (Castrén) Матвій, фін. лінгвіст (1813-52), оснований урало-алтайської філології, дослідник етнології азійських народів і фін. мітології.

Кастро (Castro) Спріно, держ. діяч Венесуелі (1858-1924), 1900-8 президент держави й диктатор, убитий.

Кастрон, гл. Хіос.

Касувати, (лат.) уневижувати, відкинути, вишити.

Катавасія, (гр.) сходження; 1) ірмос (перк. пісня), що для його співу дикти з обох крілосів сходять на середину церкви, або співають його разом; 2) замішання, метушня, гамір.

Катакс Валентин, суч. рос. повість і новелет, *1892.

Катаклизм, (гр.) стихійна великопростірна катастрофа; переворот, велике лихо.

Катаклизма, (гр.) розбиття складників гірщини під сильним тиском.

Катакомби, (гр.) підземні хідники, де перші християни ховали своїх мерців і відправляли богослужби. Найстарші з II-III в. до Хр. Пізніше уживані для богослужбових потреб християн. К. будували поза містом; склалися вони з довгих коридорів, по боках із гробовниками. В пізніших часах прикрашували к. кольорами, орнаментикою й мальовцями. Найкраще збережені к. в Римі, Неаполі, Александрії, на о. Мальтосі, були також на Сицилії, в Тренрі, в Парижі й ін. місцевостях. Найбільші й найбагатші прикрашені в Римі. Перші мальовили к. символічно-алгоритичного змісту (риба, аєць, голуб, мєва, ягня, човен, Орфей, Пєнхе, рибалка) і монограмми Іс. Христа та Дни Марії. Образи Іс. Хр. поширюються в к-х щойно з кінцем IV в.

Катаклетичний вірш, (гр.) неповний у розмірі вірш із одною або двома стопами пропущеними.

Каталепсія, (гр.) явище при деяких психічних хворобах, також при гіпнозі, коли частини тіла зостаються довгий час непорушні (ніби скам'янілі) навіть у цілком неприродному положенні, яке їм надаєть постороння сила (експериментатор і ін.).

Каталіза, (гр.) спричинювання та при-

скорювання хемічного промву річиною, що сама в ньому не бере участі; що річиною зують каталізатором.

Каталонська мова, мова каталонців півд.-схід. Іспанії, різниється дуже від еспанської й належить вл. до гальороманських мов. Була вже в середньовіччї аж до XVI в. літ. мовою („золотий вік“ XV-XVI в.), пізніше витиснена есп. літ. мовою, відроджується в останніх десятиліттях XIX в. і стає наново самостійною літ. мовою.

Катальог, (гр.) списе, реєстер.

Катальонія (Cataluña), півн.-схід частина Іспанії, 32.200 км.² і 2.350.000 меш., гориста верхина (до 3.404 м.); це ст.-рим. Пєнінія Тараконенсїс, 1137 об'єднана з Арагонією, 1479 з Кастилією в Іспанію; в найновіших часах змагає відновити свою самостійність.

Каталонська література дійшла до великого розвитку вже в середньовіччї. Із цієї доби збереглися нар. пісні, адебльща, релігійні, поеми трубадурів із XIII в. під впливом Пропанеу, анонімні хроніки про Якова Переможиці, про Петерса III та його попередників, про Якова I і його наслідників, врешті схолястичні розвідки Рамона Люля. У XV в. виступає Авансє Марш (Luzias March) (1379-1459), названий каталонським Петраркою, й Явме Роїг (Jaume Roig), †1478, автор автобіографічної „Книги рад“, ворог жіноцтва. Славний ліпарський роман Маторелля (1400) й любовне оповідання „Curiol y Gueifa“ під впливом Бокаччи. У XIV і XV вв. є також спроби драми (зілька містерій). Новокаталонський літ. рух відроджується приблизно від 1800. З ним зв'язані такі ймена, як П. Рубіо і Орє (1818-99), В. Балігер (Balaguer) (1824-1901), що дав низку ліричних поезій, збірку легенд і балад та історію Каталонії, Ячїнто Вердагер і Санталю, найчільніший поет (1845-1902) з епопеєю „Атлантида“, низкою реал. поезій, ліричних і епічних та С. Льомбарт (1848-89). Під редакцією Акіньєля і Фустєр виходить від 1873 „Бібліотека Каталиа“, із суч. письменників замітні: Вєнтура Гассоль, Карнер Рібальта, Ніколя Д'Ольєр, Карлєс Сольдевіл, Льонєс Піко, Домєнєк Гуансє й літ. журнали: „Мірадор“, „Рєвіста де Каталонія“, „Нова Рєвіста“, „Л'Асї д'Аллі“.

Каталонські поля, велика рівнина б. Шальюну над Марноу в Іспанії; тут 451 по Хр. Аєцій побив гунів.

Каталонці, мешкани Каталонії, посвячені з проанальськими й кастильськими еспанцями. Їх мова була в середньовічних часах літ. мовою Іспанії. 2/3 міл. людей.

Катальпа, бігонія (Catalpa), рід деревних рослин із родини бігонієвих; дерева з широкою короною й гарними білими, жовтими й червоними квітками, з півн. Америки й Азії, у нас — одніє дерева.

Катанга, півд. частина Кон'го, багата на поклада руди та мінерали з радом.

Каталіонне
(портрет Рафаєля).

Катакомби.

Катанія (Catania), пристань на схід. пів-бережжі Сицилії під Етною, 217.000 меш., унів., лікувальна місцевість; заснована 729 до Хр. греками; тут народився Белліні.

Катаплексія, (гр.) задубиння тіла шна-слідок апоплексії; катаплектичний, ехлалний до апоплексії.

Катаплазма, (гр.) припар: гарячі, во-кні оклади, спричиняють більший доплив крові до тканин, зменшують біль, приспі-шують розвиток запальних об'явів (нагно-єння); вживається гол. при запаленнях шкіри, жовчених і кишкових кольках, за-паленнях у жіночих полових органах і ін.

Катанульта, (лат.)

артилерійська маши-на до виваходу по-роху; к-и метали на короткі віддалі камі-ня, смолні запальні набой, тощо; за гінну силу пружин закруче-ний мотуз із жил або волосся; тепер: за-бавка до метання камінців, також машина для злету літаків із корабельного чердака.

Катар, (гр.) нежит, найлегший ріт запале-ння слизових оболонок носа, горла, бронхів, плевки, кишок і т. д. зі збудженням поверх-невого наболонного шару й абільшенням відлююванням слизу; частою причиною к. носа й горла є простуда, к. плевки й кишок — невідповідний харч та бактерійна інфекція.

Катаракта, (гр.) ступенуватий поріг у руслі річки, що виступає там, де нагло змі-няється позем два русла; найслабніші к. в Європі — Дніпро і в Африці — Нілу.

Катаракта, (гр.) недуга ока, 1) к. сива — полуда, полигве на затьмаренні сочки, буває вроджена, або придбана; остання найчастіше з'являється у старших людей, як одна з недуг старшого віку; одначе бу-ває теж спричинена скаліченням, уда-ром, запаленням усередині ока, затроєнням деякими отрутами, цукрицею й ін.; одиноким ліком на к. є операція та усунення сочки; 2) к. з е л е н а, гл. Глявкома; 3) к. ч о р н а, так називали перед виваходом очного дзер-кальця сліпоту ока, коли воно зовні було зовсім правильне; є це різні недуги ока, які можна розрізнити тільки очним дзер-кальцем.

Катарсис, (гр.) очищення; про „очищен-ня“ душі від пристрастей, як завдання мо-ралі, вчили платоніки, містици; в естетичі (Аристотель) вчення про очищення душі естетичними переживаннями.

Катари, (гр.) „чисті“, гностична секта, споріднена з маніхейцями. К. вперше поя-вилася в Болгарії під кінець Х в. („болгари“); відті поширилася по Боснії й Далматії („богумили“), по горішній Італії („дубли-кати“, „патарени“, „попелітани“) та по півд. Франції („альбігензи“). В зах. Європі к. вдержувалися до XV в.

Катаро, гл. Котор.

Катасарка, гл. Індія.

Катастер, кадестр. (лат.) первісно — спис осіб, що підлягали подушному подат-кові; пізніше — спис маєткіа, точно пови-мірованих та порозціюваних, із метою рівномірного їх оподаткування різними безпосередніми податками.

Катастральна карта, гл. Географічна карта.

Катастрофа, (гр.) страшний нещасливий випадок, жахлива подія, переломовий мо-мент у драмі.

Кататонія, (гр.) одна з форм психічної хвороби, так. раннього недоумства (Demen-тіа praecox), проявляється наворотним чер-гуванням повного безруху й отупіння, по-дривлення й надмірної рухливості.

Катафаль(о)ж, (фр.) мари, підвищення вкриті чорним сукном, де ставлять домо-шню підчас похорону.

Категат, частина моря між Ютландією й Швецією, лучиться Скагерраком із Півн., а Сундом та Белтом із Балтійським морем.

Категоричний, (гр.) рішучий, невід-кличний.

Категорія, (гр.) найвище поняття, основ-ні можливі форми вислоу про бутті (яке у Платона). Аристотель установляє десять категорій: субстанція, кількість, якість, від-ношення, місце, час, положення, посідання (властивості), чин, пасивний стан. Категорії Аристотеля відомі і в старо-укр. літературі. Новий поділ категорій дав Кант. Учення про категорії — одна з основних галузей філософських наук.

Катедер-соціалісти, (гр.-лат.) нім. еко-номісти (професори) 2. половини XIX в., вислововаляся за ступеневі суспільні ре-форми на ґрунті економічного устрою та за втручання держави в екон. відносини різних груп населення (проти тав. манче-стерців), різко висступали проти панування необмеженої конкуренції, що приводить до власку економічно сильнішими елемента-ми соціально слабших. До к. є валежати: А. Вагнер, А. Шефле, Л. Brentano, Філі-повіч, Шенберг та ін.

Катедра, (гр.) стіл у школі на підвищен-ні для вчителя; посада професора в вищій школі; єпископська церква, собор.

Кателіно (Cathelineau) Жак, фр. діяч (1759-93), провідник вандейців у війні з рес-публіканцями.

Кателінос Франгос, визн. маляр на Атоні XV в., доби відродження візант. стилю.

Катер, (голанд.) гребний човен на 8-24 весел, із вітрилами й одною щоголю) не-величкий паровик.

Катерина, ім'я рос. царич: К. I, родом селинка з Литви, жінка Петра I, †1727; К. II. (1729-96), родом принцеса Ангальт-Церб-ська, жінка імператора Петра III, 1762 ски-нула його з престолу й оповістила себе імператрицею; здобула в роадлах Польщі 1773 Білорусь, прилучила до Росії 1783 Крим, 1793 Волинь, 1 Поділля, 1795 Литву й

Катанульта.

Курляндію; екасувала гетьманщину, аруйнувала Запорозжжя, а запорозькі землі роздала своїм великожам та колоністам.

Катерина, ім'я святих: 1) К. великомучениця, вславилася своєю ученістю, стигла за царя Максимілія 307; 2) К. Сікеська, вславилася аскетизмом та ділами милосердя, †1380.

Катерина Медічі, жінка Генріха II, короля Франції, (1519-89) від 1559 мала необмежений вплив на держ. справи, спричинила різню гугенотів 1571.

Катеринбург, гл. Єкатеринбург.

Катерингафен, гл. Мурманск.

Катеринка, (нім.) муз. інструмент із корбою, яку крутять рукою; вертлик.

Катеринодар, тепер Краснодар, гол. м-о Кубанщини в кубанській округі, 162.500 меш.: укр. 29%, рос. 51 3/4%; осередок торговлі збіжжям, олією, худобою й вином; заснований 1792, як коз. станиця на зразок запорозького коша, від 1867 місто.

Катерина II.

Катеринослав.

Катеринослав, тепер Дніпропетровське, окружене м-о над Дніпром перед порогами; аляжків його Потьомкін 1787 на місці запорозького села Половині на правому березі Дніпра, 232.960 меш.: 36% українців, 31% росіян, 26% жидів, 1 8/8% білорусів. Осередок металургічного промислу України. Музей запорозької старини, що його оснував Поль, гірничий і медичний інститут та ІНО.

Катеринславська округа, гл. Дніпропетровська округа.

Катеринславський Кіш, організований в осени 1918 підчас повстання проти гетьмана Скоропадського Р. Самокишином, галичанином; весною 1919 К. К. під натиском більшовиків мусів відступити до Румунії разом із ін. частинами укр. армії.

Катеринославці, група більшовиків, гол. з півд. губерній України, що на поч. 1918 проголосила тзв. Донецько-Криворізьку республіку; їх провідники: Артем і Каїрінг; к. не признавали окремішності укр. нації.

Катеринюк Петро, бук.-укр. церк., гром. і педагогічний діяч, *1883, співробітник Союзу визволення України (табор Раштар).

Катета, (гр.) гл. Пряжка.

Катетер, (гр.) м'яка гума або тверда,

металева, тонка рурка, що служить до відводжування сечі з сечового міхура, коли сеча не може з якихнебудь причин сама відходити; катетеризування, відводжування сечі при помочі к.

Катехиза, (гр.) поучення, передовсім релігійне в формі питань і відповідей; катехитика — наука про таке поучення.

Катехизм, (гр.) короткий підручник до науки релігії, аляжений у формі питань і відповідей.

Катехит, (гр.) учитель, вінні учитель релігії.

Катеху, кашу, річовина добута з дерева аляції к., овочів, із листя гамбіру та пальми бетель; уживається на Сході до жутти, також як бура краска до барвлення тканини, та як гарбник при чиненні швір.

Катехумени, (гр.) ученики, „оглашені“ (черк.), в даній церкві кандидати до хрещення.

Катіама, (гр.) часть псалтирі, як богослужебної книги; ціла псалтиря поділена на 20 к.; підчас читання к-и можна в церкві сидіти, відти й нава.

Катіліна (Cathilina) Люцій Сервій, зубожілий рим. патрицій, (108-62 до Хр.), організував змову проти республіки, обвинувачений Ціцероном, що виголосив проти нього наказ промов, утік із Риму і погіб у битві під Шесторіою.

Катихизм, катихит, гл. Катехизм, Катехит.

Катіон, гл. Електроліза.

Катівар, Гуджарат, колись могутнє королівство, тепер частина країни Бомбаю, 26.666 км. кв. пов., 2.700.000 меш.

Катков Михайло, рос. публіцист реакційного напрямку (1818-87), ворог поневодених народів колишньої рос. імперії, зокрема українців; видавав і редагував журнал „Руській Вѣстник“ та газету „Московскія Вѣдомости“.

Катлімба (Kathlamba), Сточі гори, гори на границі Наталю й Оранії, до 3.650 м. вис.

Катмай, чинний вулькан на Алясці, належить із вульканічною „долиною 10.000 днів“ до Нап. парку.

Катманду, гол. м-о Непалю, 80.000 меш.

Като Такавакі, яп. політик (1860-1926), 1894-99 і 1908-12 амбасадор у Лондоні, міністер закорд. справ, 1924-26 прем'єр.

Катонці, гол. м-о поль. шлезького воєводства, 104.000 меш., копальні вугілля, залізи та цинкові гутти.

Катода, (гр.) від змийнй бігуи усякого урядження, що ятворює або побирає електр. струю; гл. Електроди.

Катодова лампа, гл. Електронна лампа.

Катодова рурка, замкнена шкляна цівка, наповнена сильно розрідженим газом із двома електродами, явич. з алюмінію; коли їх алячити з бігунами електростатичної машини або індуктора Румкорфа, тоді з катоди виходять катодові промені.

Катодові промені, промені, які виходять

з катода, коли електр. струм проходить через катодову рурку; є це в'язки летючих електронів, з яких кожна має заряд: $e = 4.774 \cdot 10^{-10}$, (4.774 десятиміліонних частин) електростатичної одиниці; їх швидкість рівна 6-100 тисячам км. на сек., маса 1836 разів менша від маси атому водню. (Рис. гл. том I, сторінка 1212, Електричність I, образок 13, 15).

Католик, (гр.) назва для християн, що признають авержність папи, інші — це католики; к. ділиться на римо-, греко- й вірмено-католиків; усіх к. на світі б. 340 міль.

Католицький, (гр.) перісно: повсюдний, соборний; як ознака церкви вживається від початку II в.; означав мабуть „такий християнин, як усіюди“ — в протилежність до єретиків.

Католицький Вєхід, орган богословів укр. гр.-кат. дух. семінарій, виходив 4 рази на рік у Львові в 1904-1907.

Католицький Провід, двотижневка укр. кат. газета, виходить у Шікаґо від 1927.

Католикос, (гр.) титул деяких єхид патріархів, передосім голова вірм. церкви.

Катон (Cato) Марк Порцій, 1) старий (major), рим. промовець та історик (235-149 до Хр.), тип ст. рим. простоти й суворости звичаїв; твори: Origines в 7 книгах (історія Італії й Риму від найдавніших часів до 149); зберігся тільки твір „De agricultura“ (Про хліборобство); 2) молодший, правнук старшого, філософ-стоїк, республіканець, заповідав собі смерть в Утиці (в Африці) після поразки республіканців б. Тапсу 46 до Хр.

Катонтрика, (гр.) наука про підбивання світла та про дзеркала.

Каторга, (гр.) вєслове тур. судно, де невольники виконували примусову працю; пізніше кара, найтякча після смертної, зв'язана з утриманою волею та тяжкою примусовою працею.

Катрайн (Cathrein) Віктор, голланд кат. мораліст і соціолог, *1845.

Катран, відміна акули; а. колоча (Squalus acanthias), гл. Акули.

Катренко, вл. Катрухия Олександр, укр. писем., збірки оповідань: „Оповідання“ 1900, „Пан Природа“ 1901, статті в „Київській Старині“.

Катрфаж (Quatrefages de Bréau) Жан Люї Арман, фр. зоолог і антрополог (1810-92), автор „Загальної історії людських рас“, дослідник т.зв. диких народів.

Катсера Таро, князь, вл. генерал (1847-1913), визначився в яп.-к. війні 1854-55, клькарський міністер і президент міністрів.

Катта, гл. Машинка.

Катуль, 1) Валерій (Catullus), вил. рим. лірик (84-54 до Хр.), автор елегій і епіграм; 2) Гай Люціяцій (Catulus), рим. консуль, 242 до Хр. переміг картаґінців б. Еґатьєрських островів.

Катув, джерельна ріка Обу, 867 км. дов.

Кауер Фердинанд, нім. комп. (1751-1831),

родом із Моравії, директор віденських театрів, написав поверх сто опер та ін. світських та церк. композицій до співу; особливо популярна опера „Donauweibchen“, яку укр. композитор Давидов переробив під назвою „Лєста — Русалка Дніпрова“.

Каульбарс Олександр, рос. генерал, *1844, 1882-3 болг. міністер війни, від 1906-9 командант одеської військової округи, переслідував „інородців“, зокрема укр. рух.

Кауфман, 1) Константин, рос. генерал (1818-82), підбив Самарканд 1868 і Кокандське ханство 1875; 2) Олександр, рос. економіст, *1864, родом жид. Праці про рос. общину, переселення й колонізацію, земельну справу та теорію статистики.

Кауфманів верх, найвищий, 7.000 м. вис., верх Звайляйських гір.

Кафє, (фр.) кавария; к.-концерт, кавария, де дають концерти для розваги; к.-ш а н т а н, (фр.) кавария з музич. виставами, співаними й ін. розривками легкого змісту.

Кафель, гл. Кахля.

Кафїри, (араб.) арівська людина Кафїрїстану на пограниччі Індії й Афґанїстану, що задержала багато ст. звичаїв і обрядів.

Кафїрїстан, „край невірних“, півд.-єхид. провінція Афґанїстану на півд. боці Гіндукушу, заселений воєволицями арівськими племенами, які не піддалися ісламізації, владу Афґанїстану визнають номінально, займаються скотарством.

Кафка Франц, нім. писем. (1883-1924), повісті з великою увагою та тонкою псих. аналізою: „На карній кольонії“, „Присуд“, „Перетворення“, „Голодний штукар“, „Процес“, „Замок“, „Америка“.

Кафрі, заг. назва півд.-афр. муринів на південь від рік Замбезі й Конґо, зокрема племен Африки на південь від Замбезі; б. 3 міль. душ.

Каф(ф)а, гл. Теодосія.

Каффа, Гомара, півд. частина Абессїнії, звідси назва капи.

Кахетія, колиш. самостійна держава на Кавказі, потім частина Грузії, славиться вином (кахетинське).

Кахівка, м-ф над Дніпром у херсонській окрузі, 7.490 меш.; укр. 34-8%, рос. 29-9%, жид. 32-6%, нім. 1-2%.

Кахля, кафля, (нім.) плитка з паленої глини, часто покривана, з рисунками чи мальовками. Була поширена на Сході, в Греції, Римі, Візантії; уживалась для облицювання стін, вложеної підлоги, тощо, пізніше з к-ї складали огрівальну та ін. печі. На Україні дуже по-

Кафр.

Кахля старожуківської доби на Україні.

ширені були в старокнязівській добі й пізніше в кахльових печах, досягаючи високого мист. рівня. Гл. Глинище виробництва.

Кахникевич Кирило, гал. укр. журналіст і громад. діяч (1850-1926), член редакцій „Діла“ від заснованя до 1890 р., редактор „Народної Часовиси“ 1891-1918 і „Господарського Часовису“ у Львові; автор низки популярних книжечок у виданнях „Прогрессу“ та „Сільського Господаря“.

Каховський Петро, офіцер-революціонер (1797-1826), учасник повстання декабристів у Петербурзі, повішений.

Кацап, (тат. різник) насмішлива назва, яку дають українці москалям.

Кацен-иммер, (нім.) нудота й біль голови після п'янства; кудьга світом.

Кацки, (есп.) вичальник і ватажок племена діонок у півд. Америці; урядовець, що грав роль самовладного, царик.

Качала Степан, гал.-укр. політик (1815-88), свящ., посол до австр. парламенту та гал. сойму, писав популярні брошури, аладав м. ін. коротку історію України.

Качалон, нд. Шверубович Василь, рос. драматичний актор, *1875, родом білорус, від 1900 в тав. Художньому театрі в Москві, вєлавився в ролі Гамлета.

С. Качала.

Качановський Володимир, рос. фільмограф (1853-1901), історик слов. літератур і етнограф (болг. пісні), проф. ліцею в Ніжені; студії з поля півд.-слов. письменства.

Каченовський, 1) Дмитро, рос. правник, дир. музею мистецтва при унів. в Харкові; 2) Михайло, рос. історик і публіцист, гр.-укр. роду (1775-1842), вихованець харківської колеції, бібліотекар Розумовського, пізніше проф. історії та слов. фільмографії моск. унів., основики і редактор журналу „Вѣстник Европы“, основики „скептичної“ школи в рос. історіографії, прихильник укр. культури.

Качика, м-ко в гурагуморському повіті на Буковині, жуна; сірчані, сільні та галунові джерела.

Качіч-Міошіч Андрія, хорв. поет (1690-1760), збирав пісні з часів війни з турками та наслідував їх у єв. іх іст. поезіях.

Качка (Ана), всежерний плавує, в якого голова велика а боки сплюснена, дзьоб сильно сплюснений, шия довга, тулуб човенцеподібний і кущий, крила досить довгі, ноги короткі, грубі; самці (качури, селезні) звич. яскраво забарвлені. Гол. представники цієї родини: крижень, крижішка (A.

Крижень.

boscas), чирка (A. querquedula), пухівка (Somateria), чернь (Fuligula), крех (Mergus), галагаз (Tadorna) й ін. К. свійська походить від двох пород: 1) від к. крижішки: к. руенська, к. дюклерська, к. шведська, к. індійська, к. пекінська або китайська, к. англійська або елєобурська; 2) від к. американської (Cairina): к. півд.-американська.

Качковський, 1) Зигмунт, поль. письмен. (1826-96), іст. повісті, серед яких чимало з укр. життя: „Свати на Русі“, „Могила Нечуя“ й „Тека Нечуя“; 2) Михайло, гал.-укр. громад. діяч (1802-72), суддя,

М. Качковський.

народовець-астрофіл, спомігав видавництва й авторів обох таборів — тав. ст.-руського й народовецького й лише Т-зу „Народний Дім“ у Львові великі гроші на народи за твори місцевою укр. літ. мовою. За це тодішні проводили старорусини назвали його ім'ям засноване 1876 на зразок т-ва „Прогрессу“ просвітне „Общество“, та К. москвофілом ніколи не був.

Качконіе, злюїшнєць, дзьобак (Ornithoglychus anatinus), однопрохідна тварина, до 1/2 м. дов., помітна плоскими щокми, широким носом, довгим, грубим, плоским хвостом; живе в норах над водами Австралії й сумежних островів, живиться водними тваринами; знаєв гнізда, зносить яєчка, подібні до яєць іричних; виріває молоді як ітгача. Гл. Звірня Австралії, том I, сторінка 20.

Качура Яків, укр. письмен. *1897. Повість „В тенетах царату“, оп. „Історія одного колективіста“, збірки оп.: Нені, Без хліба.

Качуча, (есп.) есп. нар. танець із кастаньетами, в такті 2/4 або 3/4.

Кашанка, гл. Вовчок.

Кашан, гл. Атерон(а).

Кашальот, гл. Кат — долодуб.

Кашан, м-о в зах. Персії, 45.000 меш., ткацтво.

Кашгар, м-о в ехід. частині ют. Схід. Туркестану, 80.000 меш., важний торг. осередок.

Кашгарія, Східний Туркестан.

Кашель, хоробливо змінний віддиховий рух: глибокий вдих і ваглий видих із характеристичним звуком; повстає з подразнення нервових закінчень у слизовій оболоні бронхів, диханика, горляниці й горла; звич. об'яв при запалених (катарах) віддихових доріг.

Кашкет, (Фр.) тверда шапка з дашком. **Кашлюк** (Pertussis), напади сильного кашлю, діточа заразлива хороба, спричинює його заразень тав. паличка Бордета (Bacillus Bordeti).

Кашмір, брит.-інд. висальна держава в півн.-зах. Гімаліях, 218.670 км.² і 3,320,500

меш., з того 2,548.500 маг.; врожайні долини Даклім і Джаму, uprawa рижу та городовина, сади та виноград худоби; відсіла тонка й м'яка тканина з вовни; повинний шаль.

Кашні, (фр.) шалик, що вкриває шию, уста та ніс.

Кашперов Володимир, рос. комп. (1820-94), автор багатьох іт. опер, що мали успіх у театрах Мілана та Флоренції.

Кашта, (нім.) екрийка на черенки в друкарні.

Каштан правдивий (*Castanea vesca*), дерево з родини буковихих, вис. 20-25 м., з сильною короною, грубим стовбуром, зубчастими довгастими листами та істинними овочами; деревно важке й тривке, молоде пруття на обручі; Півд. Європа, Шп. Америка. К. кіньський, гл. Пирокаштан.

Каштеліи, (лат.) ком. твердині та начальниці піхотної та військової адміністрації в п'ястівській Польщі; пізніше тільки почесний уряд, що давав право вступу до сенату. Це становище було також у ст. Чехії до пол. ХІІІ в.

Кашу, гл. Катеху.

Кашуби, зах.-слов. племя, найбільше посвячене з поляками, живе над дол. Вислою на Помор'ї в числі понад 130.000. Кашубська мова до ХІІ в. мала епілярний розвиток із польською.

Кашубинський Іван, гал.-укр. дереворитник, літограф (1837-79), мав у Львові літографічне заведення, видав серію образів укр. князів та ікон.

Кашенко, 1) Адріян, укр. письмен. (1858-1921), низка іст. повістей та оповідань у патріотичному дусі, наук.-популярна історія Запорозжжя: „Оповідання про славне війське запорозьке плем'я“; 2) Василь, укр. помісльог (1812-94); 3) Микола, проф. зоології харківського й томського унів., *1855, член ВУАН у Києві на кафедрі акліматизації.

Каюк, (тур.) укр. чоловік, знач. з одного пня.

Каюта, 1) корма або задня частина дніпрового човна — дуба; 2) кімната на човні, пароплавні, літаку, тощо.

Каяла, річка (загадується в „Слові о полку Ігоревім“), де 1185 половці розгромили війське Ігора Святославича; гл. Кальфос.

Каямбе (*Sayambé*), вулканічний верх в еквадорських Кордильєрах, 5.840 м. вис.

Каяфа, вл. Писиф, жид. первосвященик, зять і наслідник первосвященика Анни, загадується в євангелії як ворог Христа.

Кваас Леопольд, нім. гравер 2-ої пол. ХІХ в.; в 60-их р. був учителем граверства в Києво-печерській Лаврі.

Квага (*Equus quagga*), дикий пасмистий

кінь, із довгими вухами; жив ще з кішцем минулого в. в півд. Африці, тепер вигинув.

Квадранс, (лат.) черть години.

Квадрант, (лат.) 1) четвертина кола; 2) ст. кутотвірний прилад мірених висоти аір. Укр. козаки вживали к. під час своїх морських походів. Нині замість к. вживають секстанту; 3) у війську: прилад до наведення гармат.

Квадрат, (лат.) 1) чотирикутник, що має всі боки та всі кути рівні; 2) добуток двох однакових чисел, або другий ступінь якогось числа.

Квадратура, (лат.) 1) заміна довільної фігури на квадрат тої самої величини; квадратура кола неможлива, тому заг. „к. к.“ неможливе знадання; 2) заг. обчислювання поверхні фігур.

Квадриліон, (лат.)

1 міл. тріліонів, 1 з 24 нулями (10²⁴).

Квадро (*Quadro*) Габрієле, іт. будівничий, що працював у Львові, б. 1861.

Квадрувати, відносити до квадрату, обчислити квадрат (другий ступінь) числа, пр. $(a+b)^2 = a^2 + 2ab + b^2$.

Квакери, (англ.) вл. тремтляві, нерісно глумлива назва прот. секти, основаної в ХVІІ в. Джорджем Фоксом. К. поширилися в Америці, відкидають св. Тайни, священство, прелезгу, війну, танці і т. ін.

Квалітативний, (лат.) якісний.

Кваліфікація, (лат.) оцінка праці або знань на основі їх якості; далі до виконання якоїсь праці.

Кваліфікувати, (лат.-нім.) означувати, що до якої категорії має належати.

Кваля Лямпур (*Quala-Lampur*), м-о брит. Малай, 80.000 меш.

Квангсі, півд. провінція Китаю, 217.300 км.² і 11.200.000 меш.; збіжжя, чай, шовківництво; гол. місто Квейлінгфу.

Квангтунг, провінція півд. Китаю, 243.000 км.² і 37.170.000 меш.; рис, цукрова трюца, чай, шовківництво, копальні заліза та міді; гол. місто Кантон.

Квангчовфу, гл. Кантон.

Кванза (*Quanza*), ріка в Анголі, 1.200 км. дов. і 150.000 км.² сточища, впадає до Атлантичного океану.

Квант, (лат.) частинка (атом) енергії; гл. Квантова теорія.

Квантитативний, (лат.) кількісний.

Квантитативність, (лат.) кількість; муз. час тривання нот; грам.; часокількість (пототність і довгість) складів у деяких мовах, пр. час., сербохор., словін.

Квантова теорія, погляд Макса Планка,

Каштан правдивий (1-4) і к. кіньський (5-7): 1. галузка, 2. лист, 3. овоч, 4. зерно, 5. галузка з цвітани, 6. цвіт, 7. овоч.

Квага.

Квадрат (AB). Z—зеніт, S—зоря.

що атоми можуть випромінювати енергію (пр. тепло, світло, електричну енергію) лише в означених кількостях, званих к в а н т а м и. Кванти енергії пропорціональні до кількості дрозань електромагнетної хвилі й виражаються рівняннями $E = h\nu$, при чому $h = 6.55 \cdot 10^{-27}$ т. є 655 тисяч квадліюноних частей одиниці, а ν (ні), кількість дрозань в одній секунді.

Квантум, (лат.) якась означена кількість або сума.

Квантунг, Кванто, півострів Лівантунг загалом, а зокрема його півд. частина; належала до 1905 до Росії, опісля до Японії; 3.460 км.² і 1.080.000 меш., гол. місто Дайрен.

Кваргель, (нім.) рід сирю в малих кружочках.

Кваренгі (Quarengui), гз. Гваренгі.

Кварнеро (Quarnero), півн.-східна затока Адрійського моря.

Кварта, (лат.) 1) давня міра рідини, дорівнює 1 літрові; 2) четвертий ступінь муз. діагностичного звукоряду.

Квартал, (лат.) четверта частина року; дільниця в місті; в Росії перед 1862 — нещача поліційна установа.

Квартет, муз. твір для чотирьох інструментів або голосів. Вокальний к. є або без усього супроводу, або зі супроводом фортепіано чи оркестру.

Квартира, (фр.) позакасаринне житло війська, здебільша підчас походу.

Квартир'єри, (фр.) квартирмайстри, воєни, яких вислав наперед відділ війська в походи, для підняття квартир і його розміщення.

Кварц, гз. Кремін.

Кварцит, тверда гірщина, збудована з самого кремєно.

Кварцїнка, кварцова лимпа, гз. Кремін-на лимпа.

Кварцовий, гз. Кремінний.

Квас, легко алькоголізований домашній напїток схід. єлєв'їн, гол. українців та москалів, вироблюваний кисненням розчину з муки, сухого хліба й солоду, на Україні звич. без заварювання, з меду або з овочів.

Квасїя (Quassia), півд.-ам. дерево, подібне до ясеня, тільки цїли великі, червоні; вишар із кори й деревна добрий лік проти черв'яки, на загостренні смаку; додають до пива замість хмєло.

Квасна вода, гз. Бурова вода.

Квасниця Іван, гал.-укр. соц.-дем. діяч, *1893, ред. часописів „Світ“, „Професійний Вісник“ та „Український Емігрант“.

Квасоли, гз. Фасоли.

Кватерно, (іт.) виграна на числовій лїотерії, коли комусь „вийшли“ чотири поставлені числа.

Кватира, гз. Квартира.

Кватроченто, (іт.) палла доби раннього Ренесансу в Італії 1400-1500.

Квашення, гз. Шумування.

Квебек (Quebec), 1) схід канадїська провінція, 1.250.000 км.² і 2.360.000 меш.; 2)

П гол. місто над рікою св. Лаврентія, 95.000 меш. (гол. французїв), унів., торгівля деревом, збіжжям.

Квебрахо, гз. Кеврачо.

Кведлінбург (Quedlinburg), м-о в Саксонії, 27.000 меш.; сюди 973 до цїсаря Оттона I-го прибуло посольство з Києва.

Квейчон, півд.-зах. кит. провінція, 157.000 км.² і 10.190.000 меш.; неврожайна горболина, випас ковей і гірництво; гол. м-о Квейнг'.

Квейлюн, гори в Серед. Азії, в півн. Тибеті, від Памїру по Кат. низ, до 7.360 м. вис.

Кверчія (della Quercia) Діаконо, іт. рильбар (1371-1438), попередник Мікель-анджєля в змаганні до величності форм і глибини та сили почування.

Квеста, (лат.) збірка на якусь добродїйну цїль.

Квестїонар, (лат.) подрїбний спис запитів, на які треба відповісти в зв'язку з якоюсь справою.

Квестїя, (лат.) питання, справа.

Квестор, (лат.) скарбоний урядовець у давньому Римі; в унів. урядовець, що збирає гроші за навчання.

Квестура, (лат.) бюро, де приймають оплати в унів. або парламенті.

Кветта (Quetta), твердиня в брит. Белуджистані при проємку Болни (до Афганістану), 50.000 меш.

Квіт(ок), квіт(ок), (фр.) посвідка на отримання чогось, гол. грошей.

Квіддїн, гз. Марієнвердер.

Квієтизм, (лат.) містично-ред. напрямок XVII і XVIII вв., якому початок дав єсп. свец. Мігуель Молїнос; змагає до цїлковитого супокою душі, щоба вона могла з'єднитися з Богом.

Квієквеніа, (лат.) п'ятилітка; додаток до платні деяким урядовцям що п'ять літ.

Квієсланд (Queensland), півн.-східна єюзна держава Австралії (домїні), 1.737.000 км.² і 894.000 меш.; на півд. сході горїста, а так низинна; тропїчна рїстия, багато копалин (золото, олово, вугїлля), рїльництво, випас овцьє, споживчий проємисл; гол. місто Брієбен.

Квінта, (лат.) колись п'ята клєса в школах; п'ята частина; п'ятий тон від гол. тону в діагностичній гамі; найвищий скришковий тон, скришкова струна Е.

Квінтал, (англ.) торг. міра, в різних країнах різна: Англія та ЗДА 45-36 кг., Франція, Єспанія 100 кг., Бразилія 58-75 кг.

Квінтерно, (іт.) виграна 5-х чисел на числовій лїотерії.

Квінтесенція, (лат.) екстракт, суть річі.

Квінтет, (іт.) муз. твір на 5 голосів або 5 інструментів.

Квінтїліанус (Quintilianus) Марк Фабїв, рим. рєтор (б. 35-95); гол. твір „Мистецтво вимови“, де є й погляди на виховання.

Квінчєнто, (іт.) назва доби пізнього Ренесансу в Італії (XVI в.).

Квіринал (Quirinalis), горб Риму з королївською палатою.

Квіринг Емануїл, більш. діяч, *1888, один із основоположників КП(б)У, секретар її Центр. Комітету, член Президії ВУЦВК.

Квітка, назва вилч. укр. шляхетського роду: 1) Григорій, син Семена, харківський полковник 1734; 2) Грицько, укр. письменник і громад. діяч (1778-1843), вилч. Івана, батько укр. повісті: есентаментальній й гумористичній повісті й оповідання з укр. нар. побуту (Маруся, Сердешна Оксана, Салдацький патрет, Конотопська відьма, Мертвецький Великдень, От тобі й смарб та ін.), драматург (популярна опера «Сватання на Гончарівці»). Бран близьку участь у харківській журналістичній організації театру, ініціатор добродійного т-ва й організатор Інституту для дівчат. З рос. писань найбільш відомий їст. побутовий роман «Пан Халівський»; праці з історії Слобідської України; 3) Іван, син І-го, полковник Ізюмського Слобідського полку, †1751; 4) Ілля, перший історик Слобідщини (1745-1814); 5) Климент, укр. муз. етнограф, *1889, дир. Муз. Етногр. Кабінету ВУАН, дійсний член НТШ, автор наук.-муз. етнограф. розвідок, статей та збірників укр. нар. пісень, які записав із голосу своєї дружини, Леєї Українки; 6) Семен, сотник харківського коз. полку 1673, потім полковий суддя.

Грицько Квітка-Островський.

Квіткогриз яблуневий (*Anthonomus pomorum*), маленький жучок до 3 мм. дов., з родини рильчастих, обгризає цвітні оповчєвих дерев.

Квічала (Kvicala) Ян, Квіткогриз яблуневий, чєс. фільмольог (1834-1908), влові поблаженний, проф. унів. в Празі, полт. діяч.

Квічкер (Kwischrack), гл. Юкон.

Квортєр (quarter), англ. міра для збіжжя—291 літри; англ. вага—1270 кг.; ам. монєта—1/4 доллєра.

Кворум, (лат.) найменше число присутніх на зборах членів, необхідне для законности постанов.

Квота, (лат.) якась кількість грошей.

Кватковський Вікєнт, у 60 рр. XIX в. дир. оркєстри волинського дворянського театру; творя: музика до п'єс «Маруся», «Катруся», «Бувальщина» й ін., перших творів у репертуарі укр. театру в Галичині.

Кє (qual), (фр.) надбережжє пристані, гарна вулиця в місті над рікою або морєм.

Кєбнєкайсе (Kebnekaisse), найвища гора Швєції, 2.135 м. вис., з могутнім льодоником.

Кєведо (Quevedo y Villegas) Франціско Гомєц, єсп. письмен. (1580-1645), збірка віршованих сатир «Сия», славна повість «Дон Пєдєро з Сєговії».

Кєвєндіш (Cavendish) Генрі, англ. хємік (1731-1810), відкрив водєнь, досліджував хєм. властивості повітря, горіння, тощо.

Кєвєш (Kövess) Герман, барон, австр.-угор. маршал (1854-1924), командував 1914-15 на рос. фронті, опєдєлє в Сєрбії й Альбанії, 1916 в Італії, 1917 проти Росії й Румунії, 1918 гол. ком. армії.

Кєвєрачє (Quebrachia), дерево з півд. Америки; має 17-5г-30г гарбовини; вивар із нього до крашення й до чинєння шкір.

Кєдаг, малєйська держава під брит. протєкторатом, 9.800 км.² і 340.000 меш., гол. м-о Альох Стар, 8.000 меш.

Кє-дє-Сєнт-Ємєр (Caix de Saint-Aumour) Амадє, фр. історик (1843-1921), написав по фр. розвідку про доньку Ярослава Мудрого Анну, фр. королеву, перекладєну по укр. Франком.

Кєдин, хєдив, (перс.-тур.) титул віцєкорєдє Єгипту.

Кє д'Орсє (Qual d'Orsay), міністерство акорд. справ у Паризі, від назви вулиці, де находиться.

Кєдр (Cedrus), від дерева з родини ялицєватих; шпильчастє листє сидить пучками як у модрина, але не опадєє на зиму; овоч—шишка; ростє в Азії, в ливанських та гімалєйських горах, у горах півн. Африки, в Зах. Європі.

Кєдр, зліва дерево, справа шишка.

Кєдр японський (Cryptomeria japonica), шишковате дерево з родини такєодєвєнатих, з шпильчастим листєм, з легким, білим, червоно-цдрим, триним деревном.

Кєдрин Іван, гал.-укр. журналіст (пєсєд. І. Рудинського), *1896; в 1920-21 член редакції «Волі» в Відні, від 1922 ред. «Дєла», 1925-30 прєсєнтій реферєнт укр. парламентарної репрезєнтєції у Варшаві.

Кєдрина, сосна-кєдрина (Pinus Cembra), шишковате, всєселєне дерево з родини ялицєватих, із шпильчастими листєми й великими шишками з їєстивним насінєм (кєдрєвї орїшки); деревно легкє, живицєватє, досить тривкє; з молодих гілок добувають олій—карпатський бальзам; ростє в горах Європи й на рївнинах Сибїру.

Кєдрїник (Libocedrus), високє дерево з родини кипарисєватих, із лусковатим листєм і цїнным деревном; ростє в Америці та Азії, в Європі влєкають у парках.

Кєдрєвський Володимир, укр. громад. діяч, *1886, полковник армії УНР, член ген. військ. комітєту за Центр. Радю, гол. держ. інспєктор армії УНР 1919.

Кєдрєв, малєй потїчок б. Брусєлієму.

Кєзємент (Casement) Роджєр, ірл. політик

(1864-1916), розстріляний англійцями за спробу підняти повстання підчас світової війни.

Кейло, гл. Сеул.

Кей (Key) Едла, швед. письмен. (1849-1926), феміністка; твори: „Любов і подружжя“, „Століття дитини“, у педагогії представниця індивідуалізму, проти впливу церкви та держави у вихованні.

Кейзер Данило, священник Чернігівського полку, вчився в київській духовній семінарії; у зв'язку з повстанням Чернігівського полку на Київщині (1826) позбавлений духовного звання й засланий до арештантських рот, зв. по 1858.

Кейн (Caine) Гол, англ. повістяр, *1853, плодovitий і незвич. популярний; повісті малої літ. наторости.

Кейнс (Keynes) Джон, англ. економіст, *1883, член англ. делегації на мирній конференції в Парижі 1920, яку покинув невдоволений її напрямом. Гол. праці: „Трактат про вартості“, „Економічні наслідки миру“, „Про монетну реформу“ й ін.

Кейо, гл. Сеул.

Кейстут, князь троцький і в. кн. Литовський, син Гедимина, брат Ольгерда; 1381 усунув Ягайла й зняв великокняжий престол, та незабаром понав у полон до Ягайла, який змел його задумати 1382.

Кейт (Keith) Джемс, англієць (1696-1758), генерал рос., а потім пруської служби, 1740 виконував обов'язки гетьмана на Лівобережній Україні.

Кек-вок, (англ. sake-walk) не зовсім пристойний танець диких муриців: при ньому викривляють та вигинають ноги.

Кекіле (Kekule) Фрідріх, нім. хемік (1829-96), один із основоположників органічної хемії (бензол та ароматичні сполуки).

Кекроп, (гр. мрт.) син Землі, напів людина, напів гадока, найдавніший цар Атики, засновник Аген і замку Кекропії.

Кекс, (англ.) сухе тістечко до чаю, коржик.

Келар, (гр.) ключник у монастирі.

Келеберда, м-ко на Полтавщині над Дніпром, кол. сотенне м-ко Полтавського полку; нищене татарами в 1675 і 1696.

Келец, келеф, ст. зброя, топіреш з гострим або квадратним обухом.

Келін (Ceulen) Людольф, голанд. математик (1540-1610), обчислює величину π , на 31 десятковне місце, що від його імені звється „людольфовою“.

Келестин, ім'я п'ятьох пап: К. I, св., 422-432, осудив Нестора на рим. соборі 430; на соборі в Ефесі 431 заступало його 3-ох легатів, охрестив Ірландію; К. II, 1143-44; К. III, 1191-98; К. IV, 1241; К. V, 1294-96, зрісся тиря й став ченцем.

Келія, кміната, гол. в монастирі.

Келлер (Keller). 1) Георг Зігмунд, нім. фільмольог, *1887, член кураторії „Укр. Наук. Інституту“ в Берліні, автор праць: „Про чумацькі пісні“ й ін.; 2) Готфрід, нім. письмен. (1819-90), швайцарець; один із най-

кращих нім. оповідачів; найбільш відомий „Зелений Гайріх“; 3) Еллен, ам. письменниця, *1880, глухоніма, „Історія мого життя“, „Оптимізм“; 4) Федір, рос. генерал (1857-1918), реакціонер, україножер; 1905 приборкував рев. рух у Польщі, 1918 Скоропадський призначив його гол. ком. усіх збройних сил Укр. Держави; розстріляний за Директорії.

Келлерман (Kellermann) Бернгард, нім. повістяр, *1879, найбільш відомі „Тунель“, „Море“, „Естер і Лі“.

Келянтай, гл. Калаятай.

Келат, гол. м-о Белуджистану, 10.000 меш., столиця хана.

Кельнін, лорд, гл. Томсон Віліям.

Кельн (Köln), над Райном, гол. місто райнської провінції, 724.000 меш.; вел. промисловість: виріб кольноської води та мила, шклина, споживча, ткацька й машинова; жива торгівля й значна пристань як річкова станція вел. кораблів. К. не ст. рим. Колонія Кляндія, 800-1801 була осідком суверенного архієп. Має багато мист. пам'яток: будови романського стилю, знаменита готичська катедрал 1248-1322, добудована в XIX в., ратуш та ін. міські будови; славна школа готичкого мalarства (від 2 чертві XIV в. до поч. XV в.) скупчувала б. себе усі мист. сили надренських країн; музеї, університет і ін.

Кельнер, (нім.) послужник у ресторани або кавярні.

Кельнер (Kellner) Оскар Йоган, нім. зоотехнік і фізіотехнік (1851-1911).

Кельог (Kellogg) Франк, ам. держ. діяч, *1856, сенатор, 1923-25 амбасадор у Лондоні, 1925-28 держ. секретар (міністер закорд. справ); автор тв. „Кельогового пакту“.

Кельогів пакт, умова 1928 між ЗДА, В. Британією, Італією, Японією та Німеччиною, підписана багатьома ін. державами; осуджує війну, як засіб полегоджувати міжнар. спори.

Кельти, індогерм. плем'я, що в передхрист. часах і в 1-их вв. по Хр. населило Європу від Ірландії й Шотландії по Карпати та півн. Італію, Іспанію, Балкан, а навіть М. Азію (галати). К. були творцями тв. гальської культури (VI-IV в. до Хр.) і тв. литенської (IV-1 в. до Хр.), від III в. по Хр. почали уступати герм. натискові й живуть ще тільки в Бретанії, Веллі, півн. Шотландії, острові Ман та в Ірландії, разом до 10 млі, але переважна частина не говорить уже по кельтськи.

Кельтбері, кельт. племена Іспанії; 133 до Хр. римляни добули Іх столицю Нуманцію.

Кельтійські монети, найбільшого імітації срібних тетрадрахм Філіппа Македонського та золотих статерів Олександра

Кельтійські монети.

В., пов'язуються у нас у литенській культурі; цілі скарби їх знайшлися в Скоморохах (Сокаль), Мукачені та Розавлі (Марморощина).

Кельтські мови, колись дуже могутня вітка індоєвроп. мов, тепер іще належать сюди: а) Ірландська м., шотландські діалекти й тат. манкс на острові Ман, що вже майже зовсім вимерла (гельська група); б) кельтська або вельс, бретонська на півночній Бретань у Франції й корська, що вже вимерла (британська група); в) дуже мало аiana галійська мова, що вже давно вимерла.

Кельці (Kielce), поль. повсвідське м-о на північ від Кракова, 41.000 меш.; ливарні, гарбарні; епископська палата (1638); повідство мас 25.735 км.² і 2.535.000 меш.; 1914-15 бої рос. військ з ним.

Кем, Кема, р. в Карелії; вливається до Білого моря, проти Соловєвських о., 400 км. дов.

Кемаль Паша Мустафа, тур. генерал, *1881, зреорганізував 1919 тур. армію, 1922 побіди греків та відібрав їм схід Тракію й колонії в М. Азії; диктатор і реформатор нової Туреччини; від 1923 президент тур. держави.

Кембрідж (Cambridge), м-о на північ від Лондону, 59.000 меш.; славетний університет.

Кемень (Кемєву) Янош, семігородський військовий діяч (1607-62), а 1690 семігородський князь, учасник спільного походу семігородців та українців (полк Жданович) на Польщу 1657.

Кемі, ріка в Фінляндії, 494 км. дов., вливається до Ботнізької затоки.

Кемпбел - Беннермен (Campbell-Bannerman) Генрі, англ. політик (1836-1908), 1884-5 секретар для Ірландії, 1886 і 1892-95 віцек. міністер, 1899 провідник лібералів у Палаті Громад, 1905-8 прем'єр.

Кенафа, канафа, гл. Північ.

Кенбера (Canberra), 1927 новоозажене гол. м-о Австралії, 7.500 меш.

Кене (Koehne) Борис, барон, рос. археолог, нумізмат і геральдик (1817-86).

Кенé (Queszau) Франсуа, фр. економіст (1694-1774), основник школи фізіократів, гол. твори: „Максим“, „Фіалократія“.

Кеніг (König) Гайнріх, нім. письмен. (1790-1869), автор праці „Літературний образки з Росії“, де подан короткий огляд укр. літ.

Кенігсгрец, гл. Градец Кральовий.

Кенігсберг (Königsberg), гол. м-о Схід. Прусії, зажене 1255, 292.000 меш.; унів. (від 1544), собор (XIV в.), Інститут для вивчення Схід. Німеччини та Схід. Європи, приватн. промисл.

Кенігсвустергаузен (Königswusterhausen), м-ко біля Берліну, велика нім. радіостанція.

Кенігсхутте (Königshütte), гл. Гута.

Кенігсмарк (Königsmark) Марія Аврора,

(1668-1728), любка Августа II курфюрста саксонського, приятельця Андрія Войнаровського, мимоволі причинилася до його арештування.

Кенія (Kenya), 1) гірське гніздо в Африці біля Кіліманджаро, 5.184 м. вис.; 2) Схід. Брит. Африка, колонія на сході Рівнинкової Африки, 550.000 км.² і 2.605.000 меш.; переважно гориста (до 5.600 м. вис.); господарство плантаційне: бавовна, кава (7.800 т. річно), сьнедь і кашук, вишає худоба (гол. овечь), гол. м-о Найробі.

Кеннан Джордж, ам. журналіст і подорожник (1845-1924), подорожував по Сибірі й описав у праці „Сибір і каторга“ (перекладений по укр.) жахливі умовини життя рос. політ. засланих та каторжан.

Кеноніти, (гр.) ченці-аскети, що жили спільно під владою одного наставника.

Кенонія, (гр.) монастир кенонітів.

Кенозойська доба, новітня або остання, сучасна доба історії Землі; ділиться на доби: третинну й четвертинну; розвиток ссавців; гл. Геологічні формації.

Кент, ст. Кантія, півд.-схід. частина (графство) Англії; тут причалив Юлій Цезар, звідси англійсьакси зачали займати Англію.

Кентаври, (гр. мт.) дики тессалійське племя, сини Ікеіона й створеної Зевсом на подобу Гери хмарової поєстаті (Нефелі); в післягомерійських переказах двоюсторонні потвори; напівлюдина, напівкінь; між ними вирізнявся справедливістю й мудрістю кентавр Хірон, виховник Ахіллі.

Кентербері (Canterbury), місто біля Доверу, 23.000 меш., ст. собор (XII в.), осідок примаса.

Кентон (Canton), місто в державі Огайо, 107.000 меш.; металевна промисловість.

Кентукі (Kentucky), 1) держава ЗДА, правобіч дод. Огайо, 105.150 км.² і 2.420.000 меш., гол. м-о Френкфорт; 2) ліва притока Огайо, 375 км. дов.

Кентум-мови, від лат. кентум (centum) — сто; група індоєвроп. мов, де к', г', g'h, остали проривними; пр. індо-європ. k'ntom — сто, звучить по лат. — centum (чатай кентум), по гр.—he-katon, ірл. ket, герм. hund; до к.-м. належать: грецька, латинська, кельтські, германські й недавно знайдені тохарська та гетинська; гл. Сатем-мови.

Кепенік (Köpenick), передмістя Берліну; „Капітан із Кепенік“, нім. шведь Фогт, 1906 переодягнений за сотника заарештував бурмієтра, та забрав міську касу.

Кепі, (ар.) воляцька шапка з дашком, фр. крою.

Кемаль Паша.

Кентавр (музей Канітоло).

Кеплер (Kepler) Йоган, нім. астроном (1571-1630), астроном королівської обсерваторії в Празі, розширив погляди Коперника мат. законами: 1) планети кружать по еліпсах довкола Сонця, яке знаходиться в спільній огнищі тих еліпс; 2) проста, поведена з осередка Сонця до осередка планет, описує в рівних часах рівні кола; 3) квадрати часів обігу планет довкола Сонця стоять до себе так, як куби їх середніх віддалей від нього. К. займався також фізіологічною оптикою та улашнював далековид.

Кеппен, 1) Володимир, син Петра, рос. метеоролог (1846-1916), автор новітньої класифікації кліматологічного розмежування Землі на фітогеографіч. основи; 2) Петро, рос. статистик та етнограф (1793-1864), основник Геогр. Т-ва в Спб., автор багатьох антропогеогр., етностатистичних та етногр. праць, прихильник слов. взаємності, цінявсья життям підкари українців; 3) Федір, син Петра (1834-1908), фіто- та зоо-географ, праці про степи.

Кептані (Caretown), Капштадт, гол. м-о Капландії, 207.000 меш.; гол. пристань на дорозі Європа—Індія (при розі Доброї Надії), унів., музей.

Кер, (фр.) вл. серце, у картах: чорна.
Кер (Kerr) Альфред, нім. критик, *1867, знавець драми, ідей, дотепний, ліберальних поглядів, доволі гній рецензент „Берлінер Тагблатт-у“; твори: „Нова драма“, „Сміт у драмі“ та ін.

Керанійські гори, високі гори на північ. побережжі Єгипту, тепер Кімара; починаються рогом Акрокеравнів.

Керак, Трансйорданія (Зайорданія), брит. васальний емірат на схід від Йордану, 55.000 км.² і 250.000 меш., гол. м-о Амман.

Кераміка, гл. Глиняне виробництво й Гончарство.

Кераргірит, (гр.) (AgCl), мінерал рівноосової системи, майже чорної барви, важна руда срібла.

Кератин, гл. Білковинні річковини.
Кербели, або Мешед Гуссен, м-о в Месопотамії, 35.000 меш., гробниця Гусейна, паломниче м-о.

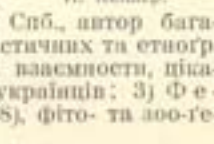
Кербер, (лат. Cerberus) у гр. міт. пекельний пес (триголовий, у Горация стоголовий), що стереже входу до підземелля.

Кербер (Koerber) Ернст, австр. політик (*1850-1919), кількакратний міністер і президент міністрів.

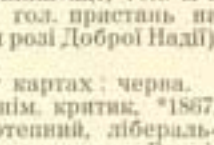
Керенський Олександр, рос. політичний діяч, *1881, член соц-рев. партії, посол

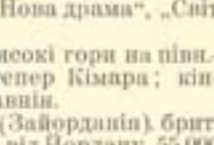
Я. Кеплер.

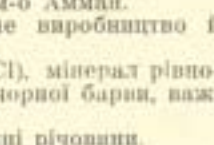
В. Кеппен.

А. Кер.

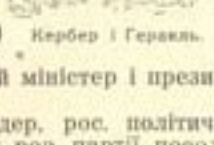
О. Керенський.

К. Керцнер.

К. Керцнер.

К. Керцнер.

до Державної Думи; після революції 1917 міністер справедливості, потім міністер-президент тав. Тимчасового Уряду; після перемоги більшовиїв втік за кордон.

Керетаро (Querétaro), 1) серед. мек. держава, 11.640 км.² і 220.000 меш.; 2) П гол. м-о, 30.000 меш.; придільня бавовни.

Кереш, ліва притока Тиси, 267 км. дов., витікає в Семігороді як три джерельні ріки: Бистрий, Білий і Чорний К.

Керзон (Curzon of Kedleston) Джордж Натаніел, лорд, англ. держ. діяч (1859-1925), 1898-1905 віцекороль Індії, 1916 і 1924 лорд-президент Ген. ради, 1919-24 міністер закорд. справ, 1924 президент палати лордів, від нього назва тав. „Керзонів лінії“.

Керзонів лінії, тимчасовий схід кордон Польщі, означений Найвищою Радою Антанти 8 XII 1919; переходив через Городно, Берестя, адовж Буга до Крилова, потім на захід від Рави Руської, на схід від Перемишля аж до Карпат.

Кері (Carey) Генрі-Шарль, ам. економіст (1793-1879), прихильник охоронної митної системи для З.Д.А., противник доктрини Д. Рікарда про земельну ренту.

Керк (Krk), або Велія, югосл. острів у кватирській затоці.

Керкіра, гл. Корфу.

Керма, пристрій у човні, кораблі, пароплаві, літаку, що ним змінюють напрям руху.

Керман, Кірман, ст. Карманія, 1) півд.-схід. частина Персії; 2) П гол. м-о, 70.000 меш.; виріб килимів, шалів, мережок.

Керманшах, м-о у зах. Персії, 80.000 меш., килими, овів, вино, сади.

Кернер (Körner) Карл Теодор, нім. поет (1791-1813), патріотичні поезії „Ліра та меч“, драма „Зрив“.

Керново, містечко над р. Вілією, у XI-XII вв. столиця лит. князів.

Кернік Янко, словін. письмен. (1852-97), поет і повістяр реалістичного напрямку.

Керцо (Cerso), хори. Чрес, іт. острів у затоці Кватерно.

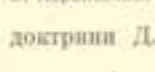
Кертиси, квіт (Taïra eugorea), комахоїдний ссавець; до 16 см. дов., пристосований до життя в землі; півн. Африка, Європа й сумежні краї Азії. Споріднені: півд.-европ. к. слівий, (T. coeca), півн.-ам. к. подвійний (Scalops aquaticus), хохла й ін. Шкури всіх пород дуже цінні.

Керу (Karoo), пустинні скельні височини в Півд. Африці, рідко порослі хащами, мають діамантові поклади.

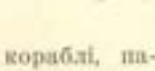
Керулен, Аргуна, джерельна ріка Амуру, 1.770 км. дов.

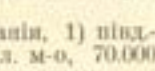
О. Керенський.

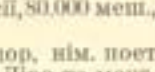
Д. Керцнер.

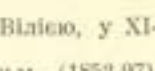
К. Керцнер.

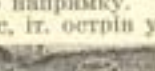
К. Керцнер.

К. Керцнер.

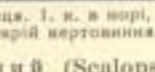
К. Керцнер.

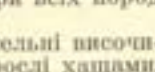
К. Керцнер.

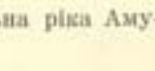
К. Керцнер.

К. Керцнер.

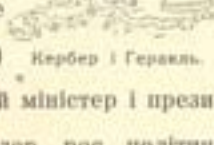
К. Керцнер.

К. Керцнер.

Кербер і Геракл.

Кербер і Геракл.

Кербер і Геракл.

Кертиси. 1. к. в. в. в. в.

2. керцнерів керцнерів.

Керулярій Михайло, царгородський патріарх, за якого 1054 наступив розлім між східною й західною церквою.

Керч, м-о й пристань у протоці Керч на схід березі Кримського півострова, засноване під іменем Пантикалеї в VI в. до Хр., при кінці V в. столиця Боспорського царства; у ст.-укр. пам'ятках згадується вперше на тав. „Гьмутороканському камені“ як „Крѣчевь“. Тепер 34.580 меш.; укр. 7-8%, рос. 67-1%, татар 3-7%, жид. 10-6%. Родовища й копальні залізної руди. гути; пам'ятки старовини. Округа: 30 сілрад і 209 осель; 75.160 меш., укр. 20%, рос. 48-7%, жид. 5%, татар 15-4%.

Керченська протока, кол. Боспор Кімерійський, протока, що з'єднує Чорне море з Азіанським, 40 км. дов., 3-16 шир., глибина мала.

Кершенштайнер (Kerschensteiner) Георг, нім. педагог-теоретик, *1854, основник тзв. сусп. педагогіки, проводить думку, що шк. виховання має приготувати до практичного життя. Твори: „Держ.-громад. виховання“, „Теорія освіти“, „Трудова школа“ й т. д.

Кесарія, міста: 1) тур. торг. м-о на півночі Малої Азії, 50.000 меш., ст. Мазак а або Цезарія; 2) ст. столиця рим. намісника в Палестині.

Кеслер (Kessler) Гаррі, граф, нім. дипломат і письмен., *1868, 1895-1900 вид журналу „Пан“, 1918 нім. посол у Польщі.

Кесон, (фр.) велика залізна або залізо-бетонна сириня, обернена горі дном, в ній працюють робітники на дні рік, озер і моря при будові мостів і т. п.; воду не допускають до нутра к. загущенням повітрям; до к. є доступ згоря особливою трубою (шахтою).

Кеслер Карл, рос. зоолог (1815-81), 1842-63 проф. квів. унів., дослідник укр., зокрема чорноморської фауни.

Кеткін (Cathkin), найвищий верх гір Катлян, 3.650 м. вис.

Кетле (Quelet) Адольф Лямбєр, бельг. астроном і статистик (1796-1874), основоположник наук: статистики; праці: „Суспільна фізика“, „Листи про теорію імовірностей“, „Суспільна система“ та ін.

Кетон, добуток окиснення тав. другорядних алькоголів, пр. ацетон.

Кетте Драгоїч, словін. поет (1876-69), мистець поетичної форми.

Кеть, права притока Обу, 1.060 км. дов.

Кефаленія, найбільший йонський острів.

Кефали (Mugil), костиста риба, сплюснена, з великими лусками; к. лобань (M. serphalus), в морях Середземному й Чорному, м'ясо дуже смачне.

Кефір, (тат.) кавказький поживний і ліч-

ничий напиток із молока, мас $\frac{1}{2}$ - $\frac{3}{4}$ алькоголю; сире молоко заквашується сухим заквасом, тав. „зернами Пророка“, де є гол. Bacterium caucasicum та дріжджі.

Кефіс. 1) ріка в півн. Фокіді й Беотії, витікає на півн. схилі гори Парнасу, вливається в Копайське озеро, тепер Мапронеро; 2) ріка в Аттиці на півночі і захід від Атен, вливається в Муніхії в Фалірську затоку, тепер Подоніфті; 3) ріка в Арголіді (тепер Дервахакі), притока Інаху.

Кечкемет (Keeskemet), мад. м-о на півд. схід від Будапешту в пусті, 82.000 меш., торговля худобою і збіжжям.

Кечуа (Quechua), індіанське плем'я у Перу, говорить мовою інка; у часі відкриття Америки одне з найкультурніших і наймогутніших племен.

Кеккенмоддінгер (Kjökkenmöddinger), (сканд.) величезні смітники-лавни первісного населення молодшої кам'яної доби на берегах півн. Європи, переважно з шаралупок м'якушів і костей риб, що їх уживали на поживу.

Келл Орда, давніше Перовськ або Акмечет, м-о над Сир-Дарією, 23.000 меш., гол. м-о Казакстану.

Кибальчич, 1) Микола, рос. революціонер, укр. роду (1854-81), член партії „Народня Воля“; як учений хемік допомагав терористам робити бомби, показав на горло після збивства царя Олександра II; писав під псевдонімом ім'ям „Дорошенко“; 2) Надія, укр. письмен. (1856-1918), донька Номиса (Симонова), небога Ганни Барвінок; оповідання й драми під псевд. Наталка Полтавка, пр. „Катерина Чайківна“, та ін.; 3) Надія, укр. письмен., заміжні Коозловська, донька Надії (1878-1916), оповідання, поезії.

Кивелюк Іван, гал.-укр. громад. діяч (1866-1922), суддя, 1910-12 голова Т-ва „Прогрес“ у Львові, перед війною посол до гал. союму й член Красного Відалу.

Кивер, військова шапка, часто металева, подібна до кашпака, з кичкою зверху.

Кивлицький Євген, укр. письмен. та громад. діяч (1861-1921), секретар, офісця 1890-92 ред. „Київської Старши“, 1890-98 бібліотекар київського унів., 1919-20 дир. Всенародньої бібліотеки України в Києві.

Кивот, (гр.) дерев'яна скринька на престолі, де в пущі переховуються св. Тайни; мас подекуди вигляд маленької перки або земної кулі; К. Завіта, дорогоцінна скриня, де переховувалися Мойсєєві таблиці з заповідями Божими, паличка Арона й подушна з машною.

Києво-Могилянська Колегія, гл. Київська Академія.

Києво-Печерська Лавра, чоловічий монастир у Києві, заснований у XI в. митрополитом Іларіоном у печерах; 1062 перша дерев'яна церквонця; ігумен Теодосій завіз у м-рі Студийський статут; 1073 перша кам'яна гол. церква; 1106 Троїцька церква над

Кефала — лобань.

гол. брамою; в XI-XII вв. К.-П. Л. стає осередком боротьби за незалежність укр. церкви й культурно-літ. праці (літописи, житія); часто руйнована: 1096 половцями, 1240 і 1483 татарами; спроби 1596-8 приєднати К.-П. Л. до унії не вдалися; з кінцем XVI в. К.-П. монастир дістає титул „лаври“ і ставропігії від царгородського патріарха; при К.-П. Л. була друкарня й школа, що в алуці з Братською дали початок тв. Києво-Могилянській колегії; лаврські церкви; Радва 1696 й Воскресення 1698 є гарними зразками укр. барока; 1718 згоріла вел.

Києво-печерська Лавра.

церква, архів, бібліотека та друкарня; в XIX в. Лавра перестала бути осередком укр. освіти, внаслідок чого рос. урядом; більшовики полишили тільки одну церкву й утворили з Лаври низку музеїв укр. старовини: археол., мистецтва, письма, друку й граверства, музеї Потоцького зі збірками штихів і літографій та ін.

Кизаревич Філотей, укр. просв. діяч, учений друкар і промовач, працював при Печерській друкарні, де 1625-27 редагував і друкував книжки.

Князь, ст. Дірен.

Князьник (Cotoneaster), рід невеликих кущів із родини яблуневатих; плекають у садках; росте на Україні, Криму, Кавказі.

Князьтаський Лиман, мілкий, дуже рибний лиман, при впаді Кубані в Чорне море, а з ним лучиться Бугацькою протокою.

Київ, одна з найстаріших осель України, над р. Дніпром, населений уже в часях доіст. ст.-кам'яної доби; легенди зв'язують заснування К. з Києм та св. Андреем; можливо, що Києвом є старе „Дніпрове місто“ (Danprastad) короля остроготи Германаріха; в чужих джерелах згадується досить вчасно під іменем Києва, Куява, Куьба, Китава, Хуц, або Хуинград та ін.; положений на перехресті важких торг. шляхів, віддавна став гол. осередком торгівлі, куди з'їждять кущі з усіх сторін світу; на початку XI в. столиця могутнього укр. князівства; про його прикрасу багато дбав Ярослав Мудрий; часто здобува-

ний, спустошений: половцями (XI-XII вв.), Андреем Боголюбським (1169), Рюрикком Ростиславичем (1203) й татарами (1240); після того зануєтв та був зайнятий суздальським князем Ярославом Всеволодовичем; 1246 мав усього 200 домів. Під охороною Лит.-Руської держави К. розвивається й набуває знову торг. й політ. значіння. Після Люблінської унії (1569) К. став столицею воєводства, де збираються сейми (пізніше перенесені до Зиготмира). На основі Андрусівського договору (1667) відступлений Польщею Росії; 1797 губернієське місто, за укр. влади — столиця УНР та Укр. Держави, тепер округове місто. Мав 513.650 меш.: 42-3% укр., 24-4% рос., 27-3% акадів, 2-7% поляків. К. розвивується гол. у XX в.; 1797 мав 19.000 меш. Гол. дільниці: Старий Київ, Липки, Печерськ, Лукіянівка, Поділ і Заринець. Гол. артерію К-а творить Хрещатик; Сади: Ботанічний, Пролетарський (кол. Царський), Кадетський гай, Купецький. Через Дніпро ведуть два мости: залізничний і автодорожній і ландшафтовий. Вищі наук заведення: ВУАН, ІНО, Інститут: Політехн., Сіль.-Госп., Мед., Ветеринарно-зоотехн., Муз.-Драм. ім. Лисенка, Мистецький Інститут (з Укр. Акад. Мистецтва, основаної 1917), Електротехніка, Музеї: Всеукр., Кооперативний, Зоологічний ВУАН, Геол. ВУАН, Антропології ім. Хв. Вовка. Важний торг., адмін та культ. осередок. Фабрик небагато: машинобудівельна, точного приладдя, фланкохемічна, протез, різних харчів, цегельні та горальні.

П а м'ят к и. Археологічні: багаті селища з палеоліту на Кирилівській вулиці, там же пам'ятки неоліту. Мистецькі: Десятинна церква (988-996) (фундамент), Софійський собор з 1017 з численними мозаїками й фресками XI в., домовина Ярослава Мудрого, рештки „Золотої Брами“ (1037) і церкви Ірини (1037). Києво-печерська Лавра й церкви: Михайлівська Видубицького монастиря (1088) та Золотоверхого монастиря (1108) з фресками і мозаїками, Спас на Берестові XI-XII в. на Печерську, з фресками, перебудований у середині XVII в., Кирилівська церква (1140) з фресками XII в. і мальовцями Врубеля, Успенська церква на Подолі (1131) і Трьохсвятительська (1184). Величаві будівлі з доби барока завдиче К. гол. гетьманові Іванові Малєні: Миколаївський собор (1690-94), Братська церква на Подолі (1695), церква Вєх Святих Лаври (1696-98), церква Юрія Видубицького монастиря. З будов помалуїньської доби (пізньє бароко): брама Заборовського, Митрополичий дім б. Софій-

Київ і околиці, в часях київської держави.

ВИДИ КИЄВА

Маклавіський міст.

Подія.

Александрівський спуск.

Володимирська гірка й Купецький сад.

Софійський собор і пам'ятник Хмельницького.

Мезьбівський монастир.

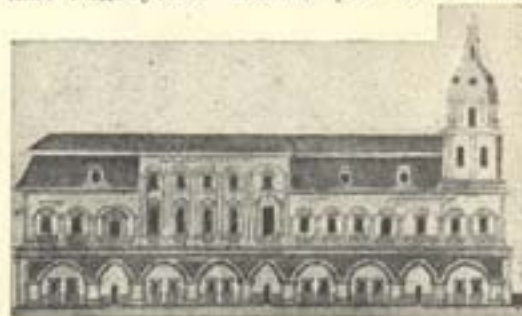
Київська дума.

Хрещатик.

ської катедри (середина XVIII в.), Фроловський монастир (церква Вознесення 1722). З доби рококо: Андріївська церква за проєктом архітекта Б. Растреллі (1744), будинок Академії (1736-40) архітекта І. Шеделя, давніша Софійська катедра 1748, давніша Лаври архітекта Шеделя (1735-45). З поч. XIX в. (ампір): Пам'ятник хрещення (1802), церква Різдва на Подолі (1809), церква Вознесення Фролівського монастиря, Аскольдова могила (1810). З 2. пол. XIX в.: пам'ятник Володимироні на Володимирській гірці, університет, І. гімназія, контрактовий дім. З кін. XIX в.: пам'ятник Б. Хмельницькому роботи М. Микішина (1888), Володимирський собор у псевдо-візант. стилі з мальовцями Васнецова, Несторова, Котарбинського; будинок Всеукр. музею. З музеїв К., крім Музейного городка Лаври, найбільші збірки укр. мист. має Всеукр. музей ім. Т. Шевченка з відділами археол., ст. малярства, ужиткового мист., нар. мист. й окремим відділом історії міста К., Музей мистецтв ім. Халєпів ВУАН з великими збірками світового мистецтва: античного, схід., візант., зах.-європ., з оригіналами таких майстрів, як Рубенс, Рембрандт, Тіцін, Веласкес та багато ін. 1917-20 в часі визвольної збройної боротьби був К. часто побосницем та добычею різних влад: у січні 1918 вулиці бої військ Центр. Ради з місцевими повстанцями-більшовиками, що скінчилися бомбардуванням і здобуттям столиці рос. більш.

Київська Академія в реставрації Шеделя, зі штиху пол. XVIII, в.

місто Муравіова. В лютому 1918 відбитий військом Ц. Р. й німецьким; у грудні 1918 гетьманську владу замінила після важких боїв Директорія УНР; в лютому 1919 знову опанований рос. більшовиками; влітку 1918 війська УНР. і УГА, адобувши столицю від більшовиків, втратили її через віроломність денікського ген. Бредова; відвойований у травні 1920 військом УНР і поляками, в червні аданий знову більшовикам. Київська округа: 14 міст, 2,255 селищ у 25 районах, пов. 19,096 км.², 1,594,800 меш.: 78% укр., 10% жидів, 8,5% рос., 1,5% поляків. Хліб, рогата худоба, масло, обрібка дерева, хліборобський промисл, гол. цукроварні й фабрики спирту.

Київська Академія, укр. середня, описана вище школа; спочатку була це колегія, заснована на зразок братських шкіл (луцької, львівської, віленської) 1615 при помочі укр. шляхтян Гальшкі (Олени) Гулевичівної Ложкиної, що подарувала дім під школу. Школа була в опіці церк. братства й тому звалася братською. Від 1631 опікується школою митрополит Петро Могила. В колегії викладали всі академічні науки, але без богословських предметів. 1689 Києво-Могилянська колегія перетворюється в Академію. Першими професорами богословія були в ній: Степан Яворський, Теофан Прокопович, Юрій Кониський, Самійло Малавський, Іриней Фальківський. В 1786 К. А. з високої дух. школи перемінюють у свого роду світську гімназію, але в 1810 знову стає Дух. Академією. З цього часу К. А. трітять свій давній веснар. характер, а стає школою становою, для дітей гол. дух. стану. За більшовиків К. А. перестала існувати.

Київська Братська Школа, гол. Київська Академія.

Київська група, або армійна група ген. Кравця, утворена в серпні 1919 з I і III корпусів УГА, Запорозького Корпусу Дівої Армії та повстанців от. Соколовського й от. Мордаленця під командою ген. А. Кравця й аміджена 9 і 4 гарматними полками УГА та 6 гарматним полком СС-ів з метою відбити Київ, що й довершила вночі 31 VII 1919.

Київська дивізія, 4 Київ. стрілецька дивізія армії УНР; начальник от. Юрко Тютюнник; утворена літом 1919 пішла при кінці 1919 з останками Армії УНР на партизанку; 1920 бої з більшовиками в осени на Подолі.

Київська козаччина 1855, сел. революція, що вибухла з поч. 1855 у васильківському повіті й перекинулася до тарасанського й сквирського та ін. повітів і тривала аж до літа. Селяни відмовилися робити панщину й гуртом „записувалися в козаків“, сподіваючись від цього звольнення з панщини й наділення землею. Рух повстав на сусп. ґрунті й прибрав нац. реп. форми завдяки коз. традиціям, що жили серед місцевої людности. Скінчилися к. масовими екзекуціями, та в'язненням і засланням на Сибір гол. проводирів.

Київське князівство, утворилося 6. пол. IX в.; до XI в. межі мінчилися, основні — рр. Прип'ять, Дніпро з північною Десною, Стугна (або Рось) і Случ (або Горинь); в XI-XII вв. розрізняється: 1) землі полян (Русь); 2) землі деревлян; і 3) Поросся, заселене „чорними клобуками“, пізніше на Пороссі утворюється 2 більш удли — Овруцький і Торчеський; тат. погром причинився до запустіння К. к-ва; населення почало виселятися в межі Лит. держави; в XV в., повернене на провінцію Лит. держави під назвою воєводства, яке

ділялося на повіти, що ними керували старости.

Київський літопис, літопис про події XII в., дійшов до нас у Іпатському кодексі (1425); дуже неоднорідний твір, в основі має київські записки; містить багато елементів укр. нар. мови; подано відомості не тільки про події заг. укр. характеру, але й про локально-київські.

Київський Медичний Журнал, виходить у Києві під 1928 році на місяць.

Київське низинство XI-XII в.

Київський розспів, круг перк. мелодій, що виробився на Україні перед XII в., з ст. „знаменного“ розспіву; декілька епітів к-их р-ів гармонізували Бортнянський та Турчанинов.

Київський університет св. Володимира, повстав із перенесеного до Києва 1831, крем'янецького ліцею; мав спочатку два факультети

Київський унів. св. Володимира.

(філософський та юридичний); перший ректор М. Максимович; 1841 замість заливкованої пилесної Медичної Академії відкрили при ньому медичний факультет. За більшовицьких часів перетворено к. у. в ІНО ім. Михайла Драгоманова та відділено медичний факультет; із нього утворено Медичний Інститут. В 1861-1918 університет видавав свій орган „Університетська Газета“.

Київські гори, назва тої частини правобічної високорілля, якої беріг б. Києва порізаний річками, вис. до 145-2 м. н. р. м.

Київські листки (Київський Місяц), одна з найстарших глаголицьких пам'яток (X в.)

староболг. мови з численними чехізмами; в бібліотечі Київської Духовної Академії; віднайдена Срезневським 1874.

Кий, легендарний засновник Києва з племені полян; найстарший із трьох братів (Кий, Щек і Хорив), що збудували місто в назвавши його на честь старшого Києвом; літопис заховав і другу легенду про те, що К. був переміником на Дніпрі, але відкидає її.

Кила, гила (Hernia), неправильне уложення черевних внутроців (кашок, чепца) в особливому мішечку, що пролазить крізь отвори в стінках черева, найчастіше під шкіру; к. твориться в деяких, з природи слабших місцях стінки черева, пр. в пахвині (К. пахвинна), над стегном (К. стегнова), коло пушца (К. пушцева) й ін.

Килим, матерія ткани, в'язана або плетена, живлана до прикраши мешкань, стін, меблів і на закриття підлоги, звич. з орнаментом; гл. Килимарство.

Килимарство, виробництво килимів. Відоме було вже в Єгипті і Месопотамії, пізніше поширене в М. Азії, Передній, Індії, Передній і Серед. Азії, Кавказі. В Європі славилось виробництво шовкових килимів (гл. Гобелін) у Франції (починаючи з XV в.), Голландії та ін. країнах. Як виробництво народне досі відоме на Сході Європи, Балкані, Італії та Іспанії; на Україні к. відоме з найдавніших часів; гл. Українське мистецтво.

Кимври (Cimbri), ст.-герм. народ, що разом із повсюдними тевтонами довго були пострахом римлян, розбиті рим. військами під Верцелами (тепер Верчелі) в 101 до Хр.

Кинджал, (тур.) довгий тур. ніж обесічений, закарлючений, з сіквою, звич. причеп-

Київські гори б. Києва.

Старо-укр. килим із Полтавщини.

деною до пояса; рід стізету, поширений серед схід народів (Кавказ, Персія, Туреччина й ін.).

Киноварь, цинбер, (гр.) сірчак ртуті (HgS), кристалізує в ромбостінниках, темно-червоної краси; ступінь твердоти 8. Найдиться в Каліфорнії, Іспанії (Альмаден), Країні (Ідрія), в Донецькому Краї; вживають як червоне барвило.

Кипарис (Cupressus) шишувате дерево: 1) к. італійський (C. sempervirens), вис. до 20 м., з дуковатими короткими листами; має струнку стіжковату постать; деревно з червоним ядром, дуже тринке, має сильний бальзамовий запах; росте на півдні Європи, в Малій Азії і півн. Африці; садять на цинтарях; 2) К. боло-тняний (Taxodium distichum), а родина таксодієвих, з опадаючим листям, з тринким деревном, росте на мокринах і багнах півн. Америки; плескають у парках Європи; споріднені: кедря, туї, ялівці й ін.

Кипр, (лат. Cyprius) гористий (до 1.953 м.) о. у схід. частині Середземного моря, між Кілікією в Сирією, в давнину заселений фенікійцями, та вже перед 700 до Хр. греками з Пельопонесу, багатий на копальні міді, місце ст. культу Афродити; тепер брит. колонія, 9.285 км.² і 325.000 меш. (переважно греків); гол. продукти вивозу: вино та родзинки; гол. м-о Нікозія.

Кипріан, 1) митр. родом із Болгарії, спершу литовський, від 1389-1406 „всєя Русєи“; стовп за унію церков; справив літургічні книги; 2) укр. письмен., проsv. діяч, сромонах XVI-XVII вв. один із діячів Острозького гуртка, учився в Венеції й Падуї, жив на Атоні та мабуць у Царгороді; 1536 був за перекладача на берестейському соборі, б. 1600 переклав бесіди Золотоустого та послання Павла, 50 бесід блаженного Макарія; 3) гл. також: Жоховський, Островський, Памблук.

Кипріан Іван, гал.-укр. комп. *1856, грекат. свец., автор церк. композицій.

Кипріан Фасцій Цеццлій, см., спершу поганин, згодом один із визн. отців церкви, стятий 258; відзначається суворістю життя.

Кипр, (гр.) вл. нан. почесна назва єпископа.

Кир, 1) К. стариний, а роду Ахеменідів, основник перс. держави, назволив Пер-

сію а-під влади медів, підбив Медію, Лідію й Вавилонію, †529 до Хр. в боротьбі з масагетами в Туркестані; 2) К. молодший, при помочі греків підняв повстання проти старшого брата Артаксеркса Мнемона, 401 до Хр. поляг під Кунаксою.

Кирил Володимирович, рос. великий князь, *1876, брат у других царя Миколи II; 1924 на еміграції оголосив себе вперс. імператором.

Кириль и Методій, ілюстр. місячник для народу, видавав у Ярославі 1883 о. Кирило Сілезький.

Кирилиця, азбука, придумана учнем Кирила, Климентієм, названа на честь учителя, перероблена з гр. друкованого письма (устава, уніятини); букви, що їх не знала гр. азбука, взяті з глаголиці; літери мають і числове значіння; письмо — церк. книг і світських на Україні із амінами значіння поодиноких букв до 1708, коли Петро I велів заокруглити ці букви на лат. зразок, у Галичині ще в 70 рр. XIX в. (перші видання „Просвіти“). Букви:

а	б	в	г	д	е	ж	з
а (1)	б —	в (2)	г (3)	д (4)	е (5)	ж —	зв (6)
з	і	и	к	л	м	н	о
а (7)	і (10)	і (8)	к (20)	л (30)	м (40)	н (50)	о (70)
п	р	с	т	у	ф	х	ц
а (80)	р (100)	с (200)	т (300)	у (400)	ф (500)	х (600)	о (800)
ц	ч	ш	щ	ъ	ь		
х (900)	о (800)	шт —	ц (900)	ч (90)	ш —	ъ	ь
ь	и	и	ь	к	к	ю	я
близько до и, пиль.	у	ь	ь	ь	ь	ь	ь
ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь
ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь
ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь
ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь
ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь
ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь

на Україні часом значіння цих букв змінялося: г стало г, з змінялося з з, и та ѣ (писалося пізніше ки) читалося як наше и, ці як шч, а не — шт, ѿ — и, ж — у, д — фт, к — і і т. д.; багато букв зникло (ѿ, ѡ); для вживання різних букв іа тим самим значінням придумано в XVII в. (Смотрицький) окремі закони. Ці букви мали в нас окремі назви: аз (а), буки (в), віди (в), глаголь (г), добро (д), с, ость (є), живіте (ж), зло (з), земля (з), і (і), іже (и), како (к), люди (л), мисліте (л), лаш (л), он (о), покой (п), ірци (р), слово (с), твердо (т), унику (у), хверт (ф), хир (х), ци (ц), чер (ч), ша (ш), шча (ш), йор (ь), йори (ь), ір (ь), ю (ю), і або ять (ь), я (я, ѿ), хтита (д), ізидя (в). Тих

Кипариси.

Кипріан (Луцка, Україна).

назва уживали колись у школах і за назвами вчили, пр. буки, аз—ба.

Кирилицькі пам'ятки. найдавніші пам'ятки ст.-болг. мова, писані кирилицею: Савина книга (свагеліс апракос), Супрасльський рукопис (неповна Минея), Листки Ундольського, Слудський уривок із Псалтирі, Хліндарські листки, Македонський листок.

Кирило, Їя святих: 1) К. Александрійський, александрійський патріарх, отець церкви, †444; твори догматично-полемічні, екаєгетичні й гомілії; 2) К. Брусалимський, отець церкви (б. 315-386); гол. твір 23 катехези; 3) К. Константиан, гл. Кирило і Методій.

Кирило, їя укр. церк. діячів: 1) К. І, митрополит київський від 1224, †1233; прийшов на Україну з Нікеї, користувався помогою у князів, яких нерва мирин; 2) К. П, митрополит київський і всеї Русі, †1280, автор „Правила“ та „Поученія попом“; жив у Володимирі, тільки навідуючись до Києва; 3) К., гл. Лиховецький; 4) К. Турівський, єп. Турова (б. 1130-82), писем. і проповідник XII в.; твори: „Слова“ та „Поученія“; 5) К., гл. Шумлянський.

Кирило Лукаріс, єкзарх александрійського патріарха (1572-1638), був на Берестейському соборі 1596, 1597 намісник вселенського престолу на Україні, від 1602 александрійський, від 1621 царгородський патріарх; підтримував жнвані аз якиа з Україною; 1623 затвердив лужке братство й надав його школі статут, що правив іншим братським школам за зразок.

Кирилович, І Зенон, укр. комп. та штрист (1865-1919), гр.-кат. катехит у Коломиї; 2) Йосиф, член їяв. гуртка вчених друкарів, протосингел александрійського патріарха Кирила Лукаріса, 1623-32 працював при Печерській друкарні, опісля у Москві де й †1634.

Кирило (Константиан) і Методій, св., з роду греки, апостоли, слов'ян. Народилися б. 820 в Солуні, Проповідники християнства у хозарів 860-62, між болгарами 862, в великоморавській державі кн. Ростислава 863 та зявивсь час у Панонській державі кн. Коцела. Обжазовані німцями оправдуються в Римі 867. Папа Адриан II одобряє слов. богослуження і висвячує їх на єпископів. Св. Кирило лишається в Римі в монастирі, де †869. Св. Методій працює далі в Моравії, 879 вдруге подорожує до Риму для оправдання, †885. Св. К. і М. ви-
У. З. Е. П.

Кирило й Методій
статуя у Белграді.

найшли перше слов. писемю (глаголиця) та переклади євангелія й псалтир на слов. мову, що її наука визнала за один із ст.-болг. діалектів.

Кирило-Методіївське Братство, укр. таємне т-во, засноване в Києві 1846 з почину М. Костомарова, ставило собі за завдання утворення вільної укр. республіки в союзі з ін. подібними слов. республіками, скасування кріпацтва, ширення просвіти серед народу. До основників братства належали, крім Костомарова: Василь Білозерський, Микола Гулак, Пам'яко Кулін, Тарас Шевченко, Опанас Маркович, опріч них членами були: студенти унів. Олександр Навроцький, Олександр Тулуб, Юрій Андруцький, Іван Писенда, Леонард Загурський, учитель Дмитро Пильчинів, діяч Микола Санжук та ін. Цілі й завдання Братства розясняли „Устав“ і „Правила“, а також окремі відозви, та різні ін. писання братчиків. Найважливіше з цих писань це Костомарова „Книги батія укр. народу“, де за прикладом Міршевських „Книг поль. народу“ в месіанстичному дусі змальовується доля України. В кінці III 1847 на донос студента Петрова, що підслушав розмови братчиків, їх арештовано й по в'язненню й допитах порозсілано по різних діалектах сторонах.

Кириєнко Іван, рос. гром. діяч, родом українець, *1877, соц. демократ, член тав. Спільки, посол до 2-ї Держ. Думи, 1917 комісар рос. Тимчасового уряду при штабі їяв. воєнної округи; з полк. Оберучевим та ген. Квєдінським виступав проти Центр. Ради.

Кирион, вл. Садагелов Георгій, патріарх Грузії (1854-1917), історик та археолог; праці з історії груз. церкви, м. ін. про груз. вплив на ст.-укр. культуру.

Кирибаба, укр. село в бук. Карпатах; 1916 уперті бої рос. військ за перехід через Карпати; участь у цих боях бук. гупульського куріня, під проводом соти. Омеляна Левницького, який там згинув.

Кириарський Марко, укр. графік, учень Нарбута, *1893; окладники книжок: „Кобзар Шевченка“, „Гроно“, „Шляхи Мистецтва“.

Кирилицький Григорій, укр. учений XVII в., родом із Львівської землі, подорожував по Сході, учився в Падуї та Венеції, доктор філософії падуанського унів.

Кисень (Oxygenium, O), газ без смаку, запаху й краси, є складовиною повітря (21%), води (88,8%), земної кори (46%), тіла тварин та рослин; підтримує життя й горіння, сполучається майже з усіми першнями (окиснення), даючи тав. окисн.; відміною кисню є озон; к. скроплюється нижче —119° під тисненням 50 атмосфер.

Кисілевська Олена, гал.-укр. гром. діячка й писем., (псевд. О. Галичанка), *1869, одна з основниць і перша ред. „Жіночої Долі“, 1928 і 1930 сенаторка поль. союму.

Кисіль, 1) Адам, укр. політ. діяч поль.-лит. держави XVII в. (1600-53), сенатор Рі-

чиносполитою, гол. комісар поль. уряду за повстання Павлука, за Б. Хмельницького надлений місєю замирити з козаками, воевода брацлавський 1648, київський 1630; останній акт його службової діяльності — Білоперівська умова: 2) Олександров, суч. історик укр. театру; гол. прап.: „Український вертеп“, „Український театр“, „Карпо Соленик“; 3) Остафій, волин. шляхтич, перший ректор вищої соціалістичної школи, заснованої в. 1814 в м-ку Киселина, автор гр. віршів, полемічного твору проти Мелетія Смотрицького; псевдонім Геласій Диллід.

Киселина, кислота, квас, хем. сполука, що містить у собі водень, має кислий (кислий) смак, закрпає світлий лігмусовий папір на чорноно й дає за основою сіль; органічні к-и мають в собі тав. карбоксилеву групу (COOH); важливі органічні к.: сірчана, азотова, сіліна; органічні: муравельна, оцтова, пальмітинова, стеаринова, олійна, бензойна; к-и переважно дуже трійливі, отруєння небезпечні для життя.

Адам Кисель (суч. портрет).

Кисляч, гл. Байбурне.
Кисловодськ, м-о на Підкарпатті в Терщині, 823 м. н. р. м., 22,000 меш.; 13% укр.; вуглекислі джерела (нараза) — і сліни кліматична етаци; лікування хоріб органів кровообігу і дихальних шляхів.

Киспєння, гл. Шумування.

Китай, Хіна, одна з найбільших держав світу, до 1912 царство, пізніше республіка, 9,850,000 км.² і 442,000,000 меш. Щодо поверхні длімо коріння Китай на 3 нерівні частини: 1) півн.-зах. стара верхня частина; 2) півн.-схід. низ Гуангто й Янг-тєє; 3) півд. зморшкові гори з долиною Сікінгу. Найвищі гори Тєсілінінці (продовження Квендзюну) до 3,700 м. вис. Півновою на півночі помірковане, несередній півтропічне, на півдні близьке тропічного. Літом вліють воєні вітри від моря, зимою сухі від континенту — отже підсоєня монсунів. Грунти на півночі лесові, на півдні алювіальні. Корінний К. є пере-населений; особливо до т. частини сточища Гоангто і Янгтєє (провінції Квангсі 340, Чєкінг 240 і Шангунг 206 меш. на 1 км.²). Пере-населення веде за собою велику нужду, зарази, голод, еміграцію. Гол. заняття населення сіль. господарство; на півночі пшениця, дрілі риж і бавовна, на півдні шовковиця, чай та стручкові рослини. Гол. вивіа:

шовкові волокна та тканини (22% усього вивіа), стручкові рослини (15%), бавовна, олій, яйці і чай. Гол. продукти вивіа: риж, цукор, нафта, вугілля, метал та фабрикації. К. має найбагатші в світі поклади вугілля, але його добувають дуже мало (205 мід. т.); К. має 830,000 т. залізної руди й 7,000 т. цинку. Фабрична промисловість і гутництво дуже слабо розвинені й зосереджені гол. в околиці Вугану. Домашній промисл К., гол. ткацький і керамічний, дуже високо розвинений. Засоби комунікації недостатні: залізниця всього 15,000 км., річних доріг 21,000 км. (гол. Янгтєє), каналів 4,000 км. (дуже заведбані). Пристани на півночі погані, на півдні кращі, найбільші: Шангтай та брит. Гонгконг. Але закорд. морська торгівля, найбільша в світі (128,2, а з брит. Гонгконгом 165 мід. реф. тон річного обороту), в руках європейців, бо кит. фльота має лише 317,900 т. брутто, а до того мусів К. піддати європейцям 18 морських і 26 річних пристаней (разом 2,840 км.²) договорами в аренду, де європейці мають повну свободу господарки, поминуючи япон., брит., фр. і порт. кольонії, що займають 6,070 км.² а 2,330,000 меш. Гол. країни вивіа: В. Британія 32%, Японія 24% і ЗДА 17% всього вивіа К. Заселяють К. майже виключно китайці, що не творять ні антропологічно, ні лінгвістично одностайного типу; між ними є дуже великі різниці. Кит. культура дійшла до вел. техн. досягнєнь перед європ. у сіль. господарстві (штучне зрошення, грядкове хліборобство, культура шовку і т. д.), військ. длі (Великий мур і стрільничий порох), винаходках (магнетна голка, папір, друкарство, порцелина й багато ін.); вона опирається на традиції, а не на наук. досліди; — тому, хоча й дійшла до вис. розвитку (менше-більше рівня європ. культури XVIII в.) — зупинилася. Перші безпосередні зв'язки Китаю з Європою припадають шовно на XIII в. (Марко Полово й ін.), а далі на XVI в. (португальці, саугіти), коли європейці починають підбій Китаю, який тривав до нині та має імперіалістично-експлуатаційний характер; не диво, що К. почав ставити опір: 1840 у війні за імпорт опію з Вел. Британією, 1895 а Японією за Корею, 1900 повстанням „Великого кулака“ або боксерів і врешті вел. революцією, що триває від 1911 до нині. К. утратив вліть пристаней і Гонгконг для В. Британії, 1858 Амур для Росії, 1885 Індокитай для Франції, 1898 Корею, Формозу та Пескадор для Японії,

Китайці в Монджуї.

поруч нього найбільший Ту-Фу, його сучасник. Форма та сюжети кит. лірики досі майже незмінні. Гол. її тема — любов до природи та її опис, чар дерев, квітів і струмків та меланхолійна рефлексія; еротика стоїть на другому плані. Іа поетів XIX і XX вв. найвиши. Чанг-Йо-Тсу, Гунг-Со-Фан, Санг-Сал-Йо, Лю-Тчан-Най, Ли-Кеу-Фенг-Шей-Мін, Ма-Гуанг-Тчунг, Тунг-Лю-Фан, Тчен-Гай, Лі-Сонг-Флю. Повісті і п'єсе не числяля китаїці довго до літератури. Перші повісті є з часів могов. династії; автор „Сан-Куо-Чінг“, що описує події з II в., належить імовірно до XIII в. Повість розвинулася найбільше від XIII до XVII в.; найславніша з них „Гунг-Лю Менг“. Розвиток драми припадає на той самий час. У 1615 вийшов збірник 100 п'єсе іа тієї доби, а в 1845 новий ще більший. А проте справжня драма, незалежна від традиційних святошних видовищ, почала розвиватися аж в нинішній добі.

Китайська мова, хінська мова, належать з іншими індохінеськими (сінотибетськими) мовами до тав. ізоляцій мов; визначається односкладовими незмінними словами, що мають 4-8 різних музикальних наголосів, для значіння слова дуже важких; говорять к. м-ю б. 400 млі., діалекти дуже різняться між собою, єдність мови задержується тільки географічним шматком, що пишеться агори на дошці.

Китайська східна залізниця, гл. Манчжурська залізниця.

Китайське мистецтво. Початки к. м. не просліджені. З літ. джерел відомо, що вже в XII в. до Хр. розвивалося бронзове виробництво, найстарші такі збережені зразки з VIII-III в. В I добі к. м. (до 221 до Хр.) розвивалося монументальне будівництво — відомий кит. мур, бронзові вироби. В II добі (до 1368 по Хр.) будівництво з цегли, глини, дерева з уживанням поливаних кахлів; тоді прищепився тип інд. пагод та буд. різьби. В XIII в. помітні впливи маг. мистецтва (Пекінська брама, брама в нанкінському проході). В III добі (до 1800)

Китайське мистецтво: Ган Кян, Кінг.

дає найбільш характеристичний кит. стиль в архітектурі й блискучий розквіт порцелинових та ін. виробів прикладного мистецтва (вези й брами в Нанкіні та Пекіні). Від 1800 помітні впливи європ. мист. В будівництві переважає елемент декоративно-матеріальний у зв'язку з самим матеріалом (дерево, глина, кахлі, бамбук, матерія). Малюство розвинене в дрібних рисунках на шовку й папері водними фарбами, тушем і в дереворитних репродукціях, де переважає плоский контурний рисунок без тіней. Фігуровий рисунок живий і натуралістичний.

Особливого розвитку досягли дереворити, техніку яких перенесли не тільки в Японії, але в новітніх часах у всій Європі. Дереворит у Китаї був відомий з кін. VI в., а кольоровий поширений в XVII в. Дуже розвинене прикладне мист.: вироби з дерева, слонової кости, бронзи, та ін. (Ілюстрація гл. таблиці I том, сторона 408. Будівництво I, образок 7, II том. Порцелина I образок 2, I Прикладне мист. II, образок 33).

Китайське море, частина Тихого океану при бережках Китаю, дліється на моря: Жонге, Схід.-кит. та Інд.-кит.

Китайський канал, гл. Юнго.

Китайський мур.

Китайський мур, Великий мур, укріплення, збудовані для охорони Китаю перед кочовиками від півночі, б. 2.450 км. дов.; будова розпочата в III в. до Хр., закінчена в 1620, інші в руїнах.

Кит гренландський.

Китайський Туркестан, гл. Східній Туркестан.

Китайський ісець, гл. Айлант.

Китара, (гр.) рід мітри у ст.-жид. першо-священників.

Кити, китовці (Cetaceae), ссавці цілком пристосовані до життя в воді; з вигляду подібні до риби; шкура груба, нага, під нею груба верста сала (тран). Розрізняємо: 1) К. б е а з у б і (Mystacoceti), мають замість зубів численні рогові плити, тав. фішбіна; горло вузьке так, що можуть від-

Кит долозуб.

живлюватися тільки дрібними тваринами (оселеді і т. п.); пр. к. гренландський (Balaeus mysticetus), до 25 м. дов., живе в півн. Льодовим океані; полюють на нього задля траву; 2) к. зубати (Odontoceti), мають зуби на щоках, без рогових плит на піднебінні, пр. кит — долоуб, (кашалот, потваль) (Phueter macrocephalus) до 30 м. дов., з велетенською головою, спереду зі абричком плінного товщу, тав. спермацету, з якого роблять пластари, смапоніла й т. п., з кишок добувають амбру; живе в Атлантицьким океані. Споріднені: дельфін, шарваль і ш.

Китоврас, (гр. Кентаврос) казкове ество в ст.-руських апокрифах, згадується знич. в аляку з царем Соломоном; гл. Кентаври.

Кічера, гірський верх із заокругленим шпилем, стрімкими та вгнутими уабічними й піразовою обногою.

Кичкас, нім. менонітська колонія на Запорозжі над Дніпром із XVIII в.; тепер тут будують Дніпрельстан.

Кішакевич Осип, гал.-укр. комп. та диригент, *1872. Твори: хора з оркестрою, кантати на вшанування пам'яті Шевченка й Котляревського, багато дерк. пісень.

Кишинів, гол. м.-о Басарабії, друге величюю в Румунії, 170.000 меш. (румуні, укр., рос., жиди), торговля тютюном, млини. Багатий етногр. і природничий музей; вперше згадується у грамоті молдавського господаря Олександра 1420; пераз руйноване титарами й турками; 1812 відійшло до Росії; 1813 в ньому засновано митрополію, 1818 адміа. осередок Басарабщини, славний страшним погромом 1903; 1918 до Румунії.

Кишка, 1) Лев, укр. перк. діяч, василіанин, київ. уніятський митр. (1668-1728), походив із білорусь. шляхетського роду, сідчив теологію в Римі. 1703 протоархидиядрит чину, 1711 єп. володимирський, 1714 митр. Положив великі заєдути для уніятської церкви, дбав про освіту кліру, 1720 скликав Синод Замовський, що надав грек. церкві внутр. скли. Твори з історії церкви та церк. права: „Собрание принадлеж. краткое и духовнымъ особамъ потребное“; 2) Яп, один із найбільших магнатів вел. кн. Литовського, протектор соціалізм; за нього кн. Константин Острозький віддав свою старшу доньку Гальську.

Кишки (Intestinum), частина уладу живлення в черевній їмі; зачинається від шлунку, кічається кутинцю. Ділиться на 1) тонку кишку (I. tenue), в склад її входять: а) дванадцятинала к. (duodenum), б) порожня к. (I. jejunum), в) клубова к. (I. ileum); 2) товсту к. (I. crassum), що складається з: а) сліпої к. (I. caecum) з хробаковим паростком (Processus vermiformis), б) ободової к. (Colon) і в) сигмуватої к. (Colon sigmoideum); ця остання продовжується далі в кутинцю (I. rectum). Довжина у людини б. 8 м. Завдання к. травлення й

всмоктування кормових річовин із харчу та виділювання нестравлених і непотрібних останків (рис. гл. II том Людина V, Е).

Кібеди, (гр. міт.) фригійська богиня родючости землі. У греків її оргіастичний культ злишався з культом Реї, матері богів.

Кібиц, (нім.) вл. чайка (птаха); той, що прикладається чужій грі, непроханий доглядик у грі; чепурун, заліщильник.

Кібчик, кобець (Falco vesperlinus), птах-хижак із родини соколів; 30 см. дов., сиваний, сподом бураний, ноги червоні; Україна, півд. і зах. Європа.

Ківерці, м.-ко в луцькому повіті на Волині, б. 1.000 меш.

Ківі, безкрил (Ardeux), струсовата птаха, величини курки, акрита щетинистим, чорним пір'ям, з довгим дзьобом та занадіями крильми й хвостом; живе в Нонія Зеландії; вигибає.

Ківі.

Ківу, велике озеро в серед. Африці на північ від о. Танганйакі.

Кіщенко Олексій, укр. малир (1851-95), проф. рос. Академії мистецтв; малюнки м. ін. а укр. побуту.

Кіщенко, Тарас Бульба.

Кіжжі (Chigi), 1) рим. кижжій рід: Фабіо К. гл. Олександр VII папа; 2) славна палата в Римі, з XVI в.

Кієвлянини, 1) збірник-альманах, що його зредатував і видав М. Максимович у Києві (1840, 1841, 1850), містять іст. статті й матеріали про Київ та Україну; 2) київ. рос. щоденник, оснований 1864 Віталієм Шульгіним для боротьби з „укр. сепаратизмом“ і „поль. інтригою“, виходив до 1919.

Кієвская Старина, наук. місячник українознавства, заснований Т. Лебединцем, виходив рос. мовою у Києві в 1882-1906, під ред. Т. Лебединцева 1882-87, далі А. Лашкевича 1888-89, Е. Кипльського 1889-93, а опісля Вол. Науменка. Співробітничали в ній найвизн. укр. наук. сили й дали дуже багато цінного матеріалу з українознавства. Від 1897 містила й укр. беластрику. В 1907 виїшов ще один річник, уже укр. мовою, під назвою „Україна“.

Київський Телеграфъ, політ., наук. й літ. часопис, виходив у 1859-76 двічі на тиждень у Києві. Від 3 XI 1874 до 1 VIII 1875 був у руках кийв. укр. Громади.

Київські Губерніські Відомости, рос. урядовий часопис, виходив від 1838, містив, особливо в 1846-70, багато етногр. матеріалу.

Київські Епархіальні Відомости, рос. урядовий церк. часопис, виходив від 1861, містив багато укр. побутового й етногр. матеріалу.

Кієланд (Kjelland) Александер Лінге, норв. письмен. (1849-1906), реаліст школи Золя.

Кієті (Chieti), ст. Театр, м-о в Абрुццях, 30.000 меш.; ст.-рим. пам'ятки; тут заложено чин театральні.

Кієветтер Олександр, рос. історик, *1866, проф. моск. унів., тепер на еміграції.

Кієзь Ірмак, „Червона ріка“, найбільша ріка М. Азії, 915 км. дов., вливається до Чорного моря.

Кієланджаро.

Кієзькум, „червоний пісок“, піщана пустина між Аму-Дарією й Сир-Дарією.

Кієляр, м-о над Тереком у Дагестанській автономній республіці, 9.600 меш.; 115г укр.

Кієль Франц, австр. полк., XII 1916-VI 1917 ком. УСС.

Кієлі Василь, моск. етолярник і посол, † б. 1676, виконував важкі дипломатичні місії в моск.-укр. відносинах до Б. Хмельницького, Виговського й пізніше.

Кієляди, гр. о-ви на півдні Егейського моря; найважливіші Андрос, Парос і Наксос.

Кієс, (англ.) схвильований удар при грі в більярд, коли кий схованується від кулі; фальшива нота в співі; рід гри в карти.

Кієсе, нині Цірія, гори на Пельопонесі, 2.734 м. вис.

Кієкіє, країна в півд.-схід. частині М. Азії, напроти о. Кипру. Кієкієвці славилися морським розбійництвом.

Кієланджаро, найвища гора Африки, 5.893 м., на границі Танзанайки та Кенії.

Кієсе-Джамі, мечет у Царгороді перероблений із візант. церкви X в. (Теотокос), типова будова для середньої, тав. македонської доби візант. мистецтва.

Кієля, рум. пристань при гирлі Дуною (Басарабія), 13.000 меш.

Кієль (Kiel), нім. пристань над Балтійським морем, 216.000 меш.; унів. (від 1685), мореплавські школи, воззана пристань, корабельні парастаї, фабричні машини і паперу, риболовля й вудильні риб, велика торгівля.

Кієль, (нім.) дерев'яний або залізний стрижень під снодом судна, йде від корми до носа, на нього спирається цілий рядов судна (гл. Корабель).

Кієльватер, (голланд.) слід, борозна, що її залишає по собі судно плаваючи.

Кієлька (Clupea spratella), мада рибка, подібна до оселедця; в північ.-европ. морях; назва від м-а Кієль, де її маринують.

Кієлька.

Кієльман (Kühlmann) Ріхард, нім. дипломат, *1873, 1917-18 держ. секретар закорд. справ, 1918 заключив мирові договори в Бересті й Букаресті.

Кієльо, (гр.) гл. Кієльограм.

Кієльоват, одиниця сприйнятності (спроможності праці) електр. струї, = 1000 ватів.

Кієльоват-година, (kWh), одиниця праці, в якій знач. обчислюється праця електр. струї; 1 kWh = 3.6.10⁶ джамлів = 367.200 кієльограмметрів = 8503 великих калорій.

Кієльограм, (гр.) кг., 1000 гр., вага (тигар) літру дистильованої води при +4°.

Кієльограмметр, (гр.) скорочено: кгм, одиниця роботи; робота, яку виконуємо, підносячи тигар 1 кг. на 1 м. вгору.

Кієльомер, (гр.) одиниця довготи, км. = 1000 м.

Кієльський канал.

Кієльє (Külre) Освальд, нім. філософ (1862-1915), автор популярних філ. підручників: „Нарис основ психології“, „Вступ до філософії“, „Сучасна філософія“ і ін.

Кієльський канал, к. цесаря Вільгельма,

веде від міста Кіль над Балтійським морем до устя Лаби, 99 км дов., відкритий 1836.

Кільчатка, г.л. Колочка австралійська.
Кіма, 1) гр. м-о в Болії, матірне місто кампанської Куми; 2) лат. Сімае, ст.-гр. колонія на побережжі Кампанії, на захід від Неаполі, заснована осадниками з еолійської Кіми, Халькідів й Еретрії на Евбеї, місце побуту (кумської) Сивілі.

Кімберлі (Kimberley), м-о в півн. Капдландії, 40.000 меш.; копалині діамантів.

Кімерійці (лат. Cimberii), 1) (у Гомера) міт. народ, що жив на крайньому заході, над Оксаною, у півній Мраці й темряві; 2) перший іст. народ на Україні, невідомого походження, жив у бронзовій добі між Дунаєм і Доном, згідкілі (в пол. VIII в. до Хр.) виперті скитами, вимандрував у М. Азію.

Кімон, 1) атенець, батько Мільтіада; 2) внук попереднього, син Мільтіада (504-449 до Хр.), атен. держ. діяч і полководець, 461 вигнаний з Атен на десять років, та вже 457 відкликаний.

Кімоно, (яп.) яп. довга сукня; халат.

Кімполонг (рум. Cămpulung), Довгополе, повіт. м-о на Буковині, 6. 10.000 меш.; в повіті 6, 10% укр.

Кін (Keen) Едмунд, англ. трагічний актор (1787-1833), прославився в ролях шекепівських героїв; його біографія дала тему до комедії Дюма-батька „Кін, або гевій та розуста“.

Кінбурн, тур. твердиня (Kızı-Burnu) в гирлі Дніпра напроти Очакова, щоб перешкодити запорожцям виходити на море; тепер б. її руїн мала рибальська оселя.

Кінгслі (Kingsley) Чарлз, англ. письмен. (1819-75), христ. соціаліст, пропাগатор спорту; писав повісті про суспільні реформи.

Кінгстон (Kingston), 1) гол. м-о Ямайки, 80.000 меш.; пристань; 2) ст. коронаційне м-о англ. короля, шні передмістя Лондону.

Кінє (Quinet) Едгар, фр. поет, філософ та історик (1803-75), був під великим впливом нім. філософії. Гол. твори „Новий дух“, „Агаспер“, „Револуція“, „Сотворення“.

Кінель, права притока Самари (до Волги), 320 км дов.

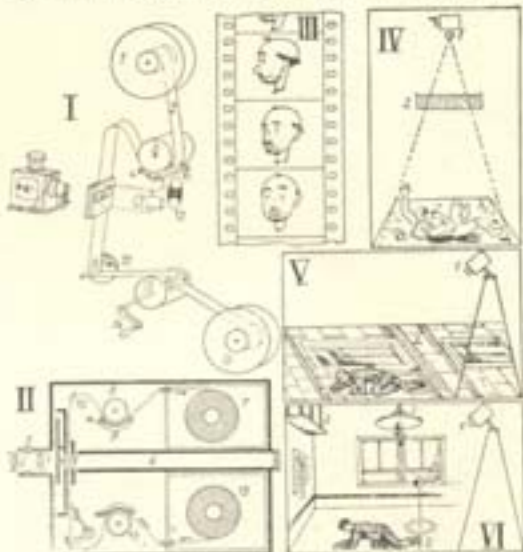
Кінематика, (гр.) наука, що розсліджує рух, не звертаючи уваги на сили й маси, що стоять у анімаку з рухом.

Кінематограф, (гр.) прилад для здійснення та висвітлювання рухомих образів. Знімковий, фотографічний прилад (кінокамера) схоплює на довгий світлочудий плівці (фільм), що пересувається переривчасто поза об'єктивом, біля 20 миттєвих образів на секунду. Плівкову стріжку (негативну фільму) виявляють та роблять із неї відбитку на ін. плівковій стріжці (позитивну філь-

Японка в кімоно.

му). Цю висвітлюють проєкційним апаратом (кінопроектор) на проєкційній залоні (екран). К. оснований на тій властивості нашого ока, що образи, які настають по собі скорше, як у $\frac{1}{16}$ сек., аливаються в одну пікєтє. Прилади до помилування рухомих образів відомі були вже в пол. XIX в., отначє пластиний к. збудували перші брати Люмєрє 1895. У виробництві кінофільмів веде перед Америка, далі йде Німєччина, після неї Англія. На четвертому місці стоїть СРСР. Велику часть рад.

Кіно. I. Схема проєкційного апарату. 1. Колісце з дівкою намотаною фільмовою лентою, 2. фільмова лєнта, 3. зубчатий барабан, що витягає фільмову лєнту, 4-6. прилад, який притискає лєнту, 7. об'єктив, 8. вікноце, через яке проходить фільмова лєнта, освітлена проєкційною лампою (лєворуч), 9, 10, 11. прилад, що висмигнує переривчастим рухом лєнту з вікноца, 12. обтуратор, який затулює і відкриває вікноце, щоб образки не набігали один на одного і образ не замалувався, 13. зубчатий барабан із коробою (14), що тягне далі лєнту, яка намотується на шпєву 15. II. З дїї й малюнкї апарату. 1. і 2. сочки тєл. фотокамери, 3. закритий до регулювання віддалєння сочки, 4. вікноце, крізь яке падаєть променї світла на фільмову лєнту, 5. і 6. трубка, крізь яку глядять, щоб добре поставити апарат, 7. колісце з намотаною лєнтою, 8. зубчатий барабан, що тягне лєнту, 9. пружинний прилад, який притискає лєнту, робить з неї петлю (10) та уможливає переривчастий рух лєнти при доломці приладу II; лєнта затримується на мить у вікноці, де відбувається з ту знало миттєва знимка, 12. другий зубчатий барабан, що тягне лєнту на колісце 13. III. Мусини фільмової лєнти, на якї зображені послідовно тєлї голови рисованого фільму. IV-VI. Схематичні зображення знять деяких тєлїк: IV. потопельник на дїї; I. апарат, 2. актором, 3. намальована декорація різного дня і актор, V. фільмик, що снімається по мурї, 1. апарат, 2. декорация, намальованї і актор, VI. Людина, що літє по стєні, 1. апарат, 2. декорація з актором, 3. декорація, на якї зображені предмети дїї з гори моголи.

кінової продукції покриває „Українфільм“ (хол. ВУФКУ) з кінофабриками в Києві та Одесі. У світовому кінопробництві переважає фільми для розривки (драма, роман,

іст. теми) над науковими. На Радянщині 90% фільм агітаційних.

Кінетика, (гр.) гл. Динаміка 1).

Кінетична теорія газів, погляд, що молекули (частинки) газів порушуються в усіх напрямках із великою швидкістю простолінійним рухом. Проявом руху молекулів газу є м. ін. тиснення його на стіни посудина, де він замкнений, а причиною цього тиснення є величч ударів молекулів об стіни.

Кінкет, (фр.) лампа на скісному державу, прикріпленому до стіни (вживається пр. у цирку); лампа з блишаним кружком, щоб світло краще відбивало від неї (вжива на в сцені).

Кіннота, кавалерія, кінне військо; існувала вже в глибокій давнині: у єгиптян, асирійців персів, кумідійців і ін. народів. В середньовіччі к. буда гол. озброєною силою (лицарська кіннота). В новіших часах почала вона втрачати своє значіння після удосконалення огнестрільної зброї, коли гол. бойова ролія перейшла до піхоти й гармат. Тепер знову прив'язують вагу до к. гол. в рухливій війні, в стрічних битвах, рейдах, тощо. В різних арміях кінні полки мають різні назви: драгуни, гусари, улани, швоблерери, кірасири, тощо; вони відрізняються лише озброєнням; організація, озброєння й вишкіл скрізь, однаковий.

Кіно, 1) театр для висвітлювання рухових образів; 2) укр. двохвишневий у Львові (від 1890); 3) журнал, орган „Українфільму“.

Кіносценарій, зміст і дієві особи кінового представлення.

Кінсі, Кінсі, гл. Де Кінсі.

Кінт, гора на о. Дельоє, по гр. міт. місце народження Аполлона й Артеміди.

Кінтана (Quintana) Мануель Хозе, есп. поет. (1772-1857); поет і драматург „життєписи славних еспанців“.

Кінцівки, кінчани, (extremitates), наук. назва рук і ніг. Гор. к. (рука) складається з тав. повсу гор. к. (лопатка й дужка), рамени (плече), передрамени (промінь і ліктя) і руки (8 кісток зап'ястка, 5 п'ястка і 14 кісток пальців (маслячки). Дол. к. (нога) складається з тав. повсу дол. к. (кульша, стегна, голікни й гомілки та стопи (7 кісток зап'ястка; 5 плюсни і 14 кісток пальців (маслячки). Гл. таблиця Людвіга II.

Кінь (Equus caballus), однокопитий ссавець, що має ноги високі й товсті, закінчені одним коротким пальцем, покритим грубим копитом. Родина коней походить від многокопитних, в яких поволі виділи бичи пальці, а зате розвивався сильніше серед. палець. Теперішні породи освоєного коня походять імовірно від отенх первісних пород: 1) Тарпан (E. Gmelini), жив дико у схід. Європі й на Україні та сумезких краях Азії; освоїли його доіст. арійські племена. Від нього походить „гуцулик“ та перс. й араб. коні; 2) Кінь віжний (E. grasilis), малий, пізно збудований; жив у степах серед. Європи; прабатько малих кельт.

коней; 3) Кінь дикий (E. ferus—E. Przewalskii), у четвертишній добі жив у серед. і схід. Європі, тепер дикий живе ще в Джунгарії; прабатько монг.-манджузьких, півн.-кит. і мабуть почасті мад. коней; 4) Кінь германський (E. germanicus), жив у четвертишній добі у півн.-схід. Європі, імовірно по лісах, прабатько теперішніх великих „холоднокрових“ пород. Відповідно до будови й походження (крови), розрізняємо отсі гол. породи (раси) коней: 1) Півд.-східні або орієнтальні (гарячокрові) породи: середньо-високі й малі; кости дрібні, але сильні; голова мала, шия вузька, хребет рівний, копита малі й вузькі; волосся лискуваті, грива й хвіст із сильним волосінням, у поживі невибагливі, дуже витривалі, пізно зрілі; гол. породи: берберійська, а півн.-зах. Африка; 2) східньо-о-а фр.; 3) арабська; 4) кавказька, невідомого походження; 5) монг.-тат., до якої належать відміни: болг., боснійська, рум. й басарабська; 6) гал.-укр. відміна: гал. „коник“ на Поділлі та гуцульські. II. Півн. породи (холоднокрові, постать (з вимком карликів) висока й тяжка; кости грубі, голова велика, хребет від крижів спадає назад, переважно придатні до тяжкої праці, хоч мало витривалі на нещоготі; скороспілі; температура їх крові вища, ніж в орієнтальних, тому назва „холоднокрові“ вляисто невідповідна. Сюди належать породи: 1) флім. (брабантський к.), 2) арденська й нальонська, 3) бульонська (першерон), 4) дан., 5) сканд., 6) кан., 7) норійська (шицльвський к.), 8) англ., 9) суфолькська, 10) клейдесдальська, 11) конестозька, 12) коні-карлики, „попі“; норв., шотл., ісландські, корсиканські, скарські ітд. III. Мішані породи: 1) англ. повнокровні, схрещення араб.-берберське, перегононі к., 2) англ. півкрівні; норфолькські бігуни, англо-норманські, меклембурзькі, гановерські, тракенські коні і т.д. 3) йоркширська й ольденбурзька, 4) ам. бігуни, 5) еспанська та їх потомки з Клардубу й Ліпца (стаднини австр. імперського двору), 6) орловські бігуни (з голанд. і араб.) (класифікація гл. I і том сторона 48 да. вірний образок б і II том таблиці Коні).

Кінь, руханковий прилад до перескоків, вільних або з дохопом за луччи.

Кінь руханковий.

Кіоск, (тур.) прикрашена хатка в огороді: ошклена будка на вулиці, де продають часописи, тощо.

Кіото, м-о на зах. поберезаскі о. Гондо, 680,000 меш., осідок мізада, унів.; порцелиновий, маст. та шовковий промисел.

Кіперт (Kiepert), 1) Гайнріх, нім. географ і картограф (1818-99), автор цінних

1

2

3

4

5

6

7

8

1—2. Повнокровні: 1. англійський; 2. арабський. 3—4. Шякровні: 3. одьленбургський;
4. орловський. 5—6. Тяжкі: 5. бельгійський; 6. англійський — шаєр. 7—8. Малі:
7. англійський — пони; 8. гуцульський.

РОГАТА ХУДОБА.

1

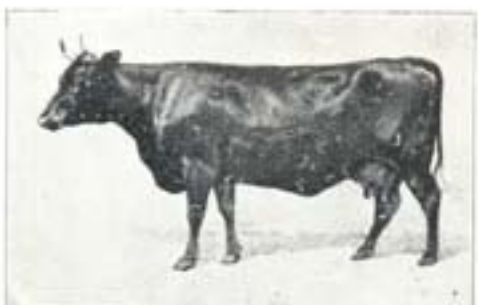
2

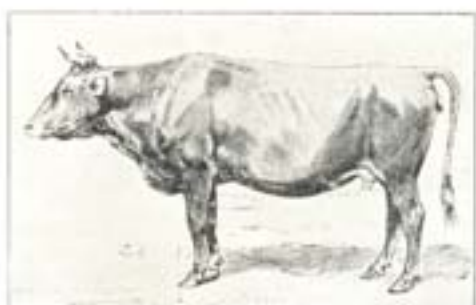
3

4

5

6

7

8

1—2. Робучі: 1. буйвіз; 2. степова. 3—4. Молочні ишанні: 3. фризійська; 4. джерезь.
5. Червона — півняк. 6. Галицька — майданська. 7. Сіментальська (молочно-робуча).
8. Шортгорн (м'яса).

ман і атласів та геогр. підручників; 2) Річард, син 1-го (1846-1915), картограф і видавець час. „Глобус“, де поміщено багато праць про Україну.

Кіплінг Редіард, англ. письмен., *1865, один із найбільших англ. повістарів і поетів; співвеж держ. могутності Англії; повісті: „Книги Джунґлів“, „Кім“, „Сміливі капітани“, оповідання: „Такі собі оповідання“, „Звичайні оповідання з горьків“; 1907 нагорода Нобелів.

Кіренський Орест, рос. маляр (1785-1836), портретист та пейзажист-романтик.

Кичаки, 1) одно з схід. кірґізьких племен, що творили колись окрему „кичашьку орду“ 1242-1480, живуть тепер на схід від Коканду в числі б. 8.000 душ; 2) давня назва половців у мусульманських письменників.

Кір (Morbilli), гостра інфекційна хвороба, год. дитячого віку; заразень незнаний; зачинається катаром гор. дихальних доріг (носа, горла, бронхів), катаром сполучниць ока, гарячкою 38-39°; в дальших 1-2 днів за гарячки до 40° поплянється червона висипка на шкірі, величини сочевиці, що зливається в більші плями.

Кір, (тур.) чорне суцтво вживане на знак жалоби.

Кірасієр, кірасир, (фр.) воєк тяжкої кінноти в шоломі та панцирі, у середньовіччі вершники; нині к-я у Франції, Англії й Швеції, взагалі нічим, крім назви, не відрізняються від ін. кінноти.

Кіргізи,

кочовий тур. народ, заселює вел. простору серед Азії аж по Волгу, розпадається на два год.

племена: чорних к. (кара-к.) у Туркестані, й кашґізі-к. між Волгою та Алтаєм, що знову розпадаються на значне число дрібніших племен і орд; усіх к. є понад 3,500,000; магометани-суніти.

Кіргізька Республіка, гл. Казакстан.

Кіргізістан, гл. Казакстан.

Кірена, м-о в півн. Африці, гр. колонія

Кіоск

Редіард Кіплінг.

Кіргізька доміжка.

заснована в 631 до Хр., місце народження Аристипа, Ератостена й Калімаха.

Кіренейки, учні та прихильники кіренейської філософії Аристипа (— гедоніки).

Кірєвський, ім'я братів, рос. слов'янофілів: 1) Іван, письмен.-публіцист та журналіст (1806-56), шедінґівцевь, співзасновник „слов'янофілства“, ред. (1845) „Москвитинна“; 2) Петро, етнограф (1808-56), дослідник рос. нар. пісень; в його збірці є дещо й укр. матеріалу.

Кірія, 1) провінція Манджурії, 272.000 км.² і 6.200.000 меш.; 2) гол. м-о провінції К., 170.000 меш., торгівля тютюном і деревом.

Кірка, гр. міт. дочка Гелія, сестра колхідського царя Еета, чарівниця на о. Єєї.

Кіркєґор (Kierkegaard) Серен, дин. психолог і письмен. (1813-55), виступав в обороні простих бібл. праць; твори: „Психологія гріха, навернення й віри“, „Релігійні промови“ й ін.

Кірк Класе, Кірк Ізі, тур. м-о б. Адрінополи, 16.000 меш., виріб вина, сиру та масла, 1912 перемога болгарів над турками.

Кіркор Адам Гонорій, поль.-білорус. археолог і етнограф (1818-86), розкопки на Білорусі й Литві, публіцист, історик Литви, Білорусі й України, видав коротку історію слов. літератур, де згадує й про укр. письменство.

Кірілчикон Олександр, рос. критик (1845-1903); проф. унів. в Харкові й Москві; гол. твір: „Історія неесвітньої літератури“ (з проф. Коршем).

Кірунґа, Вірунґа, громада частинно чинних вульканів б. озера Ківу, найвищий Кірісімбі 4.478 м. вис.

Кірхбах (Kirchbach) Гінтер, граф, прус. генерал (1850-1925), 1918 год. ком. нім. військ в Естонії і Латвії, в серпні 1918 на Україні, на місці вбитого маршала фон Айхгорна.

Кірхгоф (Kirchhoff), 1) Адольф, нім. геленіст і дослідник старовини (1826-1908), вид. збірки аттицьких надписів; 2) Альфред, нім. географ-педагог (1838-1907), один із основоположників новітнього природописного напрямку в географії, ред. великої огнєвої географії „Наше знання про Землю“, що її 4 том присвячений Схід. Європі; 3) Густав, нім. фізик (1824-87), відкрив із Бунзеном спектральний аналіз, Головні праці а науки термодинаміки і електричності.

Кірхнер (Kirchner) Вільгельм, нім. агроном (1848-1921), дослідник молочарства.

Кіс (Turdus merula), птах із родини дроздоватих, чорний із жовтим даюбом, співав поодинокими; гл. Дріад.

Кісельов Павло, граф, рос. політик (1788-1872), міністер держ. маєтків, амбасадор у Парижі, сторонник скасування панщини.

Кісінґен, купелеве м-о в півн.-зах. Баварії, 9.500 меш., залізисті й вуглекислі соліники; лікування; хвороби дихальних і кормових доріг та печінки.

Кісляр-аґа, (тур.) начальник гарему, що доглядє евнухів.

Кісмет, (ар.) у магометан, зокрема в арабів віра в невідхильну долю, призначення.

Кісна, р. в серед. Декані, 1.280 км. дов., вливається до Бенгальської затоки.

Кістнер (Küstner) Карл, нім. театральний діяч (1784-1864), реформатор театрів у Берліні, автор багатьох праць із теорії і практики ведення театру.

Кістяк, скелет, гл. Кості.

Кістяківський, 1)

Богдан, укр. соціолог, проф. унів. в Києві, член ВУАН (1868-1920), ред. політ. творів Драгоманова; 2) Ігор, правник швейцар., *1876, доцент Києв. та Моск. унів., за Скоропадського міністер внутр. справ, федераліст; 3) Олександр, батько попередніх, укр. правник (1833-85), проф. Київ. унів., співоробітник „Основи“; укр. зничасне право, історія права

в судовій устрій часів гетьманщини, гл.ч. твор — надання абрикана код законів „Правд, по которым судится малоросійській народ“.

Кістяний мозок, шпик, гл. Кості.

Кіт, (нім.) динка, тістовидна або тверда річовина, до замки або клеєння.

Кіт (Felis), нічний хижак, стрункий, з круглою головою, короткими, стоячими вухами, дуже гострими зубами; пазури гострі, закришені, висунуються з рогових піхв; слух дуже швидкий, зничасно звукується щільнувано; к. л. білий (F. t. maculata), в північній Африці, осеваний уже ст. вгипітими; к. дикий (F. sativa), попеластий з чорними, поперечними пругами, по лісах у горах північ. Європи праз із Україною; к. свійський (F. domestica), походить від обох попередніх родів; а багатьох порід замітні: довгошерсті ангорські, к. безхвості а. о. Мен, та ін. Шкірки котів добрі на кожухи. Споріднені: гепард, ірбіс (барс), каракаль, лев, леопард (пантера), пума, рись, сервал, тигр і ягуар.

Кітель, (нім.) золотинка.

Кітера, (іт. Cerigo) о. і м-о перед Ликонською затокою б. рогу Малей, з давнім культом Афродити.

Кітерон, Кітаврон, північ Елліаде, лісна гора Беотії, присвячена Бахкові, місце, де відбувалися бакхічні оргії, 1.410 м. вис.

Ол. Кістяківський.

Домашній кіт.

Ангорський кіт.

Кітрон, найдавніше а 9-ти ст. міст на о. Кипрі, з античною пристанню, місце народження стоїка Зенона й смерті Кімона.

Кіт морський, котик морський (Arctocephalus ursinus), м'ясоїдна тварина а громади плавоніжців; подібний до тюленя; живе в північ. Тихому океані. Шкури викивають на кожухи. Гл. також Малпа адеана.

Кіто (Quito), гол. м-о Еквадору, 100.000 меш.; унів., астров. та сейсмічна обсерваторія, ткацька промисловість.

Кітон (Keaton) Бастер, ам. актор, один із найславніших фільмових артистів, комік.

Кітс (Keats) Джон, англ. поет (1795-1821), один із найб. днних світових ліриків; „Едімон“; „Поема“.

Кіцмань, повіт. м-о на Буковині, б. 6.000 меш.; до 1919 укр. гімназія. Повіт: 45.100 меш.; укр. 88% жидів і німців 9%, поляків 3%.

Кітцнер (Kitschener) Герберт, англ. фельдмаршал (1850-1916), 1892-99 начальник експедиції проти магдистів в Єгипті, добув Хартум

1898, 1900-02 гол. ком. у бурській війні; 1916 погіб у катастрофі кружляка Гемпшір.

Кічура Мелетій, гал.-укр. письмен., *1881. Збірка поезій: Без керми, Темні рапати, Передолі.

Кіш, (тат. „хижка“, „кошик“) місце сходін або т-во людей, що мають спільні інтереси; в запорожців місце постою код війська.

Кішка, гл. Кіт.

Кішка, Кошка, Кушка Самійло, код кошований під кінець XVI в.; 1614-15 кермував походами на Анатолію. В одному поході пошався в тур. неволю, в якій перебув, як кажуть, 54 роки. Герой код. думи.

Кіш Слобідської України, військ. частина, повстала 1917 під кермуванням от. С. Петлюри; бої а більшовиками на Лівобережжі.

Кіюкініу, кит. пристань у провінції Кінчжі над Янґтсекініґом, 55.000 меш.; торгівля часм.

Кіюнґчон, гол. м-о кит. о. Гайнан, 59.000 меш., пристань.

Кіюнґ-чу-фу, гл. Гайнан.

Кіюшіо, Сакаїдо, найбільше на південь висунений о. яп. архіпелагу, 41.890 км.² і 8.523.000 меш.; гористий, вулканічний, підсоння тропічне, гол. м-о Наґасаки.

Кіючом, Кію-Чау, країна у північ-схід.

Морський кіт.

Джон Кітс.

Китаї над Жовтим морем, гол. м-о Тсінг-тав, 1898-1914 в аренді у німців.

Кіксар вл. Увакшатра, пар медійський 630-581 до Хр., батько Астіяга, уміельник Медіо від скитів, разом із навилоньським царем Набоналсаром здобув Нініву.

Кімбаль Паша, тур. політик (1832-1913), 1880 міністер освіти в клькарзівській великій везир, 1913 скінчений Енвером Пашею.

Кіангсі, півд.-схід. провінція Китаю, 179,500 км.² і 24,470,000 меш.; гол. м-о Нанчунг.

Кіангсеу, схід.-кит. провінція при усті Янґтсе, 10,300 км.² і 33,790,000 меш.; гол. м-о Сучов.

Кіанти, іт. червоне вино з околиці Тоскани; назва від місцевості (Chianti).

Клайнеда, Мемель, 1) країна правобіч дол. Німану, 2,417 км.² і 142,000 меш., належала до 1919 до Схід. Прусії, вини належать до Литви; 2) гол. м-о цієї країни, 36,000 меш., пристань над Курьскою затокою (гафом), хем. і дерев'яна промисловість.

Кларк Рівер (Clarke's River), джерельна ріка Колумбія, 1,900 км. дов.

Клевань, м-ко на Волві в Рівного, гута, б. 2,000 меш.; руїни замку, побудованого 1475 Мих. Чортгорйським.

Клевина, глютен, багата на азот білкова збіжкових зернист, що лишається після розроблення муки з водою; по відділенні з неї мучини (крохмалу) сіра, клейковата річовина, дуже поживна.

Клей, гл. Карук.

Клейоток, гумоза, хвороба слив, вишень і черешень; проявляється розкладом тканини й переміною її у клей; спричинюють його особливі гриби й зарази.

Клемертович Михайло, гал.-укр. письмен. (1836-1903), журналіст та популяризатор, москвофіл; 1869-75 видавав часопис „Учитель“, 1869-82 „Ластовку“ для дітей, 1868-1903 ред. „Временник“ Староріпійського Інституту, писав популярні книжечки.

Клен (Acer), рід рослин із родини клеу-ватих; дерева й кущі з латчастими листами й крилатими плодами: 1) к. звичайний або гостролистий (A. platanoides), 15-20 м. вис., росте у півн. половині Європи; 2) к. явір (A. pseudoplatanus), 20-30 м. вис. дерево, живе до 400 літ, росте у півд. половині Європи (і на горах); 3) к. польовий, білоклен, па-клен (A. campestre), невисоке дерево, іноді кущ, росте по всій Європі; 4) к. т. т. або неклен (A. tataricum), мале дерево або кущ, листи мало латчасті, Україна, Словаччи-

Клен. 1. листок, 2. крил, 3. овок.

на, Угорщина, Крим Кавказ; в півн. Америці 5) к. цукровий (A. saccharum), з його соку добувають кленовий цукор.

Клень, гл. Головень.

Клепарів, передмістя Львова, 6,800 меш.

Клепсида, (гр.) 1) гл. Годинник; 2) по-смертна опоністка.

Клемансб (Clemenceau) Жорж, фр. політик (1841-1930), лікар, 1876-83 провондар крайньої лівиці в парламенті, 1906 міністер внутр. справ, 1906-9 президент міністерів, 1917-20 міністер війни й президент міністрів, голова мирової конференції у Версалі 1919.

Клеменц Дмитро, рос. гром. діяч та етнолог (1848-1914), замолоду революціонер, ред. органу „Земля и Воля“.

Кленце (Klenze) Лео, нім. архітект (1784-1884), абудував м. ін. Вальгалю в Регенсбурзі та Ісааківський собор у Петербурзі; агадується в повісті Шевченка „Художник“.

Клеон, атенець, гарбар, ославлений демагог підчас пеллопонеської війни по смерті Перикля 429 до Хр., згинув б. Амфінолі 422.

Клеопатра, єгипт. цариця (66-30 до Хр.), 47 регента Єгипту, затверджена Цезарем, здобула вплив на Антонія, після бою під Актіоном покінчила самогубством.

Клептоманія, (гр.) психічне збочення, що проявляється неборним нахилом присвоювати собі чужі речі, часто зовсім непотрібні і безвартісні.

Клерві (Clervaux), фр. містеччина в департаменті Об; манастир цистерців, абатство зі славною бібліотекою, осн. епансе св. Бернардом 1115; 1808 манастир перемінено на в'язницю.

Клерендон (Clarendon) Едуард, кландер Англії (1609-74), прихильник Карла I; його сестра Анна (1637-71), жінка короля Якова II.

Клерик, клерик, член клиру; особа, що призначена принайменше нижче священика.

Клерикалізм, політ. напрям, що змагає планорядкуванням держ. справ церкви.

Клерикальний, (гр.) той, що стоїть за перевагою впливу духовенства над світською владою.

Клерк, (англ.) писар, канцелярійний урядовець; клерик.

Клерк (Clarke) Семюель, англ. філософ-мораліст (1675-1729), учень Ньютона.

Клермон Ферран (Clermont Ferrand), гол. м-о фр. департаменту Пуї де Дом, 112,000 меш.; собор, унів., рим. пам'ятки, 1095 тут ухвалено I-ий Хрестоносний похід.

Клерухи, (гр.) вл. „по жеребу наділені

Ж. Клемансб.

Клеопатра (за давньої монети).

землею", аттичні осадники з правами громадянства.

Клєфти, гр., альб. та македонські вітацичі з-від тур. ярма; брали визв. участь у боротьбі балканських народів за незалежність.

Клименко Пилип, суч. укр. історик, проф. Київ. ІНО, гол. праці з екон. й соціальної історії України; „Западно-руські цехи XVII-XVIII вв.“, „Компюти та ревілії XVIII в.“, та інші.

Климент, ім'я 17 пап. Важніші: 1) К. I, св., 1. або 3. папа по св. Петрі; один із ап. отців церкви, автор 1-го послання до коринтян, † мученичою смертю на вигнанні на Херсонесі; його мощі мав перевезти Володимир В. до Десятинної церкви; в домонг. добі на Україні дуже почитаний; 2) К. VIII (Альдобрандіні), передше нунцій у Польщі, описав, як папа 1502-1505, прийняв укр. церкву до єдності з Римом 1595; 3) К. XIV, 1769-74, 1773 лиц. орден святуїв.

Климент Тит Флівій, св. александрійський (150-б. 215), отець церкви й писем., ректор александрійської катехитичної школи; твори про правдивість Христової віри, основи християнства, тощо.

Климент Словенський, св., єпископ охридський, видатний болг. писем. (886-916), учень Методія і учасник моравської місії св. Кирила і Методія.

Клим(ент) Смолятич, укр. церк. діяч і вчений XII в., заходом Ізяслава II висвячений собором укр. духовенства на Київ. митр. без затвердження царгородського патріарха; по прогнанні Ізяслава (1154) усунує й К. С. з митр. катедри.

Кливів Володимир, укр. різьбар, *1889; „Запорожець“, погруддя Шевченка, мініяюра.

Климович Кеєнофонт, гал.-укр. писем. (1835-81), співробітник львівських часописів: „Слово“, „Вечерниця“, „Основа“, віденської „Славянської Зарі“, 1863 видавав журнал „Мета“, 1864 бібліотеку „Руська Читальня“ (переклади з Гоголя, Гребінки, Квітки, тощо); перекладав Шевченка по-нім.

Климович Петро, укр. гром. діяч (1855-1919), адвокат, член одеської укр. Громади; за Центр. Ради керуючий міністерством фінансів у кабінеті В. Голубовича; розстріляний більшовицями.

Климовський або Кливів Семен, укр. поет XVIII в.; його слядбичні вірші з 1764 переходять у Академії Наук у Спб.; Ів. Котляревський приписує К-му пісню „Ахав козак за Дунай“, ки. А. Шаховської зробив його героєм своєї оперети „Козак-стихотворец“, М. Башалія змалював його в „Молодику“.

Клименко Константин, укр. різьбар і маляр (1816-49); „Парис із яблуком“, „Вакханка“, портрет Катерини II.

Клинове письмо, вавилонське, асир. та ст.-перс. шесмо у виді різних клинових

значків, витисканих на глиняних табличках або січених у камені.

𐎧	𐎡	𐎧	𐎧	𐎧	𐎧	𐎧	𐎧
𐎧	𐎡	𐎧	𐎧	𐎧	𐎧	𐎧	𐎧
𐎧	𐎡	𐎧	𐎧	𐎧	𐎧	𐎧	𐎧
𐎧	𐎡	𐎧	𐎧	𐎧	𐎧	𐎧	𐎧
𐎧	𐎡	𐎧	𐎧	𐎧	𐎧	𐎧	𐎧
𐎧	𐎡	𐎧	𐎧	𐎧	𐎧	𐎧	𐎧
𐎧	𐎡	𐎧	𐎧	𐎧	𐎧	𐎧	𐎧
𐎧	𐎡	𐎧	𐎧	𐎧	𐎧	𐎧	𐎧
𐎧	𐎡	𐎧	𐎧	𐎧	𐎧	𐎧	𐎧
𐎧	𐎡	𐎧	𐎧	𐎧	𐎧	𐎧	𐎧

Клинове письмо.

Клищі, м-о давніше чернігівської, нині гомельської губ., 21.000 меш., суковна й гарбарська промисловість.

Клир, (гр.) духовенство; клирик, той, що належить до дух. стану.

Клирик, 1) А та н а с і й, укр. гравер XVII в., працював у Львові в 1642-68; дереворити в „Триоді Цвітній“ 1642 і 1661 та ін.; 2) Острозький, досі не розкритий псеуд. укр. писем.-полеміста XVII в., що напсев дві відповіді на листи Потія.

Клирос, (гр.) клирос, місце в церкві по обох боках перед іконостасом, призначене для дух. осіб, тепер для дяків.

Клівленд (Cleveland), пристань ЗДА над о. Ірі, 1.150.000 меш., унів., рафінерія нафти, фабрика заліза й сталі, торгівля деревом та вугіллям.

Клівленд (Cleveland), Гровер, ам. діяч (1837-1908), один із провідників дем. партії; президент ЗДА 1885-9 і 1893-7.

Клієнт, (лат.) у давньому Римі бідніший свояк, якого брали під опіку; той, що приходять за порадою до адвоката, нотарія; постійний покупець або гість (у крамниці, ресторані).

Клієнтеля, (лат.) загаль клієнтів.

Кліама, клієтир, (гр.) га. Ірригатор.

Кліка, (фр.) гурт людей за взаємних спільних інтересом не для частой справи; шайка.

Клімактерій, (гр.) період цілковитого припинення місячок; виступає (в нашому підсонні) у жінок б. 48 р. життя; рівночасно поволі видіють полові органи й припиняється повона діяльність; у перехідному періоді жінки часто жалуються на задуху, напливи крові до голови, биття серця, шум в ушах, надмірну вразливість; бувають схильні до отовщення, деяких хорібі обміну річовини, пр. цукрівниці, тощо.

Клімат, (гр.) підсоння, заг. характер пересічного стану повітря, що його має якийсь земний простір під впливом усіх мет. чинників. Найважливі чинники м-у: температура, вологість і тиск повітря, також: геогр. положення, положення супроти моря та річка поземелля. Є різні класифікації клім., залежно від того, котрий із кліматичних чин-

ників кладеться в основу поділу. І так, беручи за основу температуру повітря в залежності від геогр. положення, розрізняємо: к. гарячий, поміркований та холодний; за кількістю атмосферних опадів: сухий, погкий, к. зимових дощів, літніх дощів і т. д.; відповідно до положення земних просторів супроти моря: к. морський й континентальний і т. д. Крім цього, є ще багато класифікацій к-у за його впливами на різні складники природи Землі. Ідеальний тав. мате-матичний або сонячний (соларний) поділ к-у ділить Землю на 5 смуг: 1) гаряча між обома $23\frac{1}{2}^\circ$; 2) дві помірковані смуги між $23\frac{1}{2}^\circ$ і $66\frac{1}{2}^\circ$; 3) дві холодні смуги від $66\frac{1}{2}^\circ$ до бігунів. Справжнім обставинам краще відповідає фіз. поділ к-у; його гаряча смуга сягає менше більше від 27° півд до 30° півн. геогр. ширини; поміркована півн. до 68° півн., півд. до 48° півд. геогр. ширини; обі холодні поза шми ширинами.

Кліматичний, той, що відноситься до клімату.

Кліматичні місцевості, місцевості, що своїми геол.-атмосферичними умовами (характер ґрунту, ліса, кількість сонячного світла, опадів і т. п.) нагадують до лікувальних цілей.

Кліматографія, (гр.) спеціальна кліматологія — наука, що займається описом клімату на певних землях.

Кліматологія, (гр.) наука про клімат, одна з галузей фізичної географії.

Кліматотерапія, (гр.) використання фіз. властивостей даної місцевості, як сонячного світла, повітря, ступеня вологості і т. п. для лікування.

Клін (Klin) Бедрікх Адольф (1792-1855), дуж. патріот, організатор Серб. Матиці в Будинні та її перший голова.

Клінгер, 1) Вітольд, поль. фольклорист і фольклорист, *1875, кол. проф. кін. унів., займався розслідув. гр. і рим. впливів на слов., зокрема на схід-слов. нар. творчість; 2) Макс, нім. маляр, різьбар і офортист (1857-1920), твори часто з сексуальним підкладом („Сальомея“, „Купальниця“, „Драма“) (гл. II, том, Плетіка II, образок 14); 3) Фрідріх Максиміліан, нім. письмен. (1752-1831), автор романів і драм, м. ін.: „Буря й натиск“, від чого назва цілої тодішньої літ. доби (Sturm-und Drangperiode).

Клінка, шпитальний відділ при мед. кафедрах, призначений для вишколювання студентів і початкуючих лікарів.

Клінкер, (нім.) 1) огнетривала цегла; 2) спражені при 1400° - 1450° крем'яни та глинині вапня, яких уживають до виробу цементу.

Клінкострем (Klinkowström) Георг, швед. історик, автор праці про козаків (1709).

Клінометр, прилад до поміру нахилу верстов Землі.

Кло, гр. муза еп. поезії й історії; зображують її зі свитком паперу.

Клістен, атен. законодавець після про-

гнання Пізестратів, 510 до Хр. зреформував Солонів держ. лад у дем. дусі (засновник атен. демократії); вигнаний із краю 505.

Клітеместра, Клітаймистра, дочка Тидарей й Леда, сестра Гелени, дружина Агамемнона, вбила в намові її при допомозі Егіста свого чоловіка після його повороту з Трої, за що її разом із Егістом вбив її син Орест.

Клітина (cellula), грудочка живої білкової (плазми), адітна до більше чи менше

Клітини. 1. рослини к-и (переділ листка 300 разів по-більшений). 2-6 к. людського тіла, 200-500 разів по-більшений. 2. к. печінки. 3. к. слизної оболони. 4. к. стінки капілярів. 5. к. оболони зябки. 6. к. оболони горлянки.

самостійного життя. Всі живини природи є в першій хвилині свого існування одною клітиною і через поділ її утворюється найскладніша живина. Клітини, з яких утворені багатоклітинні живини, дуже різноманітні. Необхідними складниками к-и є білокнива (protoplazma) й ядро (nucleus); зверху дуже часто к. вкрита оболонкою. Поділ к-и відбувається знич. при складному прояві поділу ядра (тав. каріокінеза).

Поділ клітини, каріокінеза. 1. Клітина перед поділом. 2-11 поступовий поділ клітини через розчлення волоконця і їх розділ. 12. Дві клітини з поділу 1-01. а—ядро з волоконцями хроматини, н—центросома, л—проміжн. н—волоконця хроматини.

Кліф, (англ.) прибережна скала, стрімке побережжя.

Кліцнера (Klicner) Вацлав, чесь. письмен. (1792-1859), стояв близько до перших організаторів чесь. театру в Празі як актор, режисер і драматург.

Кліша, (фр.) кліше, плита з дерева, металю, каменю, гуми, а відбитим у відповідному положенні рисунком для друкування; у фотографії: негативна знімка на шкві для відбивання копій.

Кліщ (Ixodes), тварина з громади павуківців; висисає кров теплокровних тварин; причеплених кліщів не відривати, а сма-

рувати їх нафтою або бензином; рану на-
терти сальміком.

Кліщинець (*Agave*), лісовата рослина
з широким, синуватим листям, дрібно-
вими півтами, уложеними на булавочці, об-
горненій ліскуватим опвітнем; отруйний;
коріння деяких відмін їстинне, пр. коль-
о-ка зі або т а р о (*Solocasia*), що її плека-
ють скрізь у пид. Азії; гарні підміни її
плекають у нас для оздоб, як тав. а р о н и.

Кліф на гельголандському побережжі.

Клобук (тур.) ст.-укр. шапка; чернече
накриття голви; козляк.

Клодт фон Юргенсбург, барон, — ім'я
рос. мистців: 1) Михайло, син Петра,
малир-жанрист (1835-1902); 2) Петро, ріс-
бар (1805-67), член Академії Мистецтв.

Клокічка, клекачка (*Staphy-
lea*), кудевата рослина з супро-
тивними складними листями, бі-
лими цвітками й опочама у
нижній 2-3 гнідавих шкрястих пу-
зирчастих коробочок. К. пірна-
та (*S. pinnata*) — у лісах серед
Європи, України й Кавказу; пле-
кають у садках для оздоб; її
круглі зернятка, нашпани на нит-
ку, туццолі вживають до прикраси.

Клосовський Олександр, укр. метеор-
ольог, *1846, проф. одеського унів., ор-
ганізатор мет. служби на Україні.

Клю, (фр.) вл. цвях; найціквіша річ,
що звертає на себе увагу; сук справа.

Клюар (*De Cloirs*), фр. капітан, адютант
гетьмана Орлика в його мандрівках по зах.
Європі.

Клювинець, гл. Качконіс.

Клюге Фрідріх, нім. фільольог (1856-1926),
праці зі словотвору („Етимологічний слов-
ник нім. мови“) та з історії нім. мови („Історія
нім. мови“).

Клюси Микола, рос. поет, *1887, найкращий
твір „Плач над Бессінієм“.

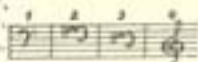
Клюж (*Cloj*, *Koloszvar*, *Klausenburg*), гол.
м-о Семігороду, 105.000 меш.; собор, му-
зеї, промисл.

Клюк (*Kluck*) Олександр, нім. генерал,
*1846, ком. 1. армії в битві над Марною 1914.

Клюн Еміль, отаман УГА, *1885, один із
організаторів УГА.

Клюні (*Cluny*), фр. м-о б. Ліону, 4.100
меш.; руїни бенедиктинського абатства 910-
1790, що в XII в. було опором папства;
в паризькій палаті цього абатства тепер
гарний музей старинностей (*Musée Cluny*).

Ключ, аначок погоношеу,
визначає назву й положен-
ня вихідної ноти на ното-
носії; сьогодні вживають-
ся: к. б а с о в и й (визначає
положення ноти f на 4-ій лі-
нії), к. т е н о р о в и й (с¹ на
4-ій л.), к. а л ь т о в и й (с¹ на 3-ій лінії) і к.
с к р и п к о в и й (g¹ на 2-ій л.).

Ключі: 1. басовий, 2. теноровий, 3. альтовий, 4. скрипковий.

Ключевська сонка, вулкан на Кам-
чатці, 4.917 м. вис.

Ключевський Василь, рос. історик (1841-
1911), проф. моск. унів.; „Курс рос. історії“,
„Боярська Дума“, про Руську Прауду й ін.
праці важкі для укр. історії.

Ключиця, гл. Дужка.

Ключники, в ст. України
двірські службовці князя,
підручні тивунів.

Кляч (*Klaatsch*) Герман,
нім. анатом та антропольог
(1863-1916), займався питан-
ням про походження люди-
ни, видосконалив антропо-
метричні методи.

Клябунд (*Klabund*) Аль-
фред (вл. Геншке), нім. в. Ключевський.

поезія (1891-1930), „Пристра-
сний повісті“ на-нів іст., на-нів сензаційні поезії.

Клявдій, рим. патрістичський рід; А п і н і й
Клявдій, цензор (312 до Хр.), побуду-
вав Аппіану дорогу, 279 відклав мир із
Пирром.

Клявдій, ім'я рим. цесарів: 1) Таберій
К. Германік 41-54, муж Месаліни; 2) Марк
Аврелій К. Готів 268-270, стримував напад
готів на рим. цесарство.

Клява, гать на гірських ріках для спла-
ву дерева.

Клявезіц (*Clausewitz*) Карл, нім. генерал
(1780-1831), найбільший нім. військ. теоретик,
автор вельми цінних праць із воєн-
ної теорії.

Клявсбург, гл. Ключ.

Кляваулі, (лат.) застереження, умова
в документі з обов'язком дотримати його.

Клязура, (лат.) місце в кат. монасти-
рх, доступне лише для черців або черниць;
відгородження їх від зноси із світом.

Кляшці, (лат.) дерев'яний стовпик, по-
критий слоновою кістю в фортеці, який
вдаряють пальцями при грі, а він порушує
молоток, що вдарив в струну.

Кляштура, (лат.) збір і склад кляшців.

Клягєнфурт, Цельовец, гол. м-о Кар-
нати, 27.000 меш.; фабрика машин, сузни
та швіри.

Клядію, м-о б. Праги, 20.000 меш., ко-
пальні вугілля й залізни гуті.

Клязьма, ліва притока Волги, 625 км. дов.

Кляйв (Clive) Роберт, брит. генерал (1725-74), утвердив англ. владу в Індії.

Кляйд (Clude), ріка в півд.-зах. Шотландії, 157 км. дов.; її долина найгустіше заселена частина Шотландії, прожайна та багата на метали.

Кляйн (Klein) Фелікс, нізвничий нім. математик (1849-1925), член кількадесяти академій та наук, установ світу, дійсний член НТШ; праці присвячені гол. теорії груп, модульних і автоморфних функцій та неевклідовій геометрії.

Кляйнов (Cleinow) Георг, нім. журналіст, *1873, автор м. ін. праць і статей про Україну.

Кляйст (Kleist) Гайнріх, нім. письмен. (1777-1811), один із найбільших нім. трагіків; драми: „Князь Гомбург“, „Кетхен із Гайльбруну“, „Роберт Гвіскард“; комедія „Розбитий дабнок“, оповідання й поеції.

Кляйстер, (нім.) клей із крохмалю або мукни.

Кляк, (фр.) скорочене від „шалокак“; складаний циліндр (над голову).

Кляка, (фр.) азамочені ондески для акторів; кляк ер, наймеліший ондескувач.

Кляма, (нім.) вигнуте залізо для сплювання, стигіль; зчіпка, сиріжка, застіжка для застібування одержі, поясів, ремішів; квадратні екобси.

Кляни, (шотл.) у Шотландії: покоління, рід, села та міста даного роду.

Кляпа, (нім.) кляпан, накривка, зачіпка, хляпавка; невдача.

Кляпка Георг, мад. повстанський генерал (1820-92), ком. І корпусу 1849 і твердині Коморно, написав „Спомини“.

Клярет, (англ.) англ. назва на фр. вино з Бордо.

Кляриски, кат. черниці, відлом францісканок, оснований 1212.

Кляриет, (іт.) дутий дерев'яний муз. інструмент із 18 відгулками, з яких одну половину задувають пальцями, а другу хляпавками.

Кляса, (лат.) відділ (у школі), ступінь, що означає вартість. В соціології: кляси це верстви, на які поділяється суспільство на основі права, багатства, традиції, тощо; в стилістичному розумінні к. — сусп. верстви, основані на відношенні до способів продукції: „капіталісти“ та „пролетарі“; кляси виваються від „кляст“ і „стакіст“ тим, що не вдоволені безпосередньо правом, тільки є вищим екон. відношен.

Клясен (Classen) Александер, нім. хемік (1843-1921), дослідник квантитативної хем. аналізи.

Клясики, (лат.) гр. або лат. автор ст. доби; письмен., що наслідую давні аразки; письмен., якого твори можуть стати аразком гармонії між формою й змістом; дослідник кляс. фільології.

Клясифікація, (лат.) поділ предметів на групи або відділи відповідно до їх ознак.

Клясицизм, напрямок у літературі, що бере за аразки твори давнього гр. та лат. письменства: кляде вагу на викінчену форму, весній стиль, а навіть радо позичас сюжети із гр.-лат. старовини.

Клясичний, (лат.) той, що бере за аразок твори гр.-лат. старовини; аразковий, довершений.

Клясичність, доба розвитку европ. плястичного мистецтва від 2 пол. XVII в., коли на зміну неспокійних декоративних форм барока й рококо прийшли форми спокійні, простолінійні, чистіші, за античними аразками; в пол. XIX в. у Франції цей стиль перейшов у ще більш упрощений, тав „ампір“.

Клясова боротьба, боротьба поміж сусп. клясами; марксовим уважас, що к. б. є гол. змістом дотеперішньої історії людства та рішачим чинником сусп. розвитку.

Клясовий, (лат.) зв'язаний з якоюсь сусп. клясою.

Клястичний, (гр.) у геол. аложеній з округів.

Кляоака, (фр.) підземний канал або інше місце для вентої нечисти.

Кляоаконі, гл. Однопрохідні.

Кляови, (англ. clown) блазень, комічна діва особа англ. сцени, відповідас іт. polimimedevo, есп. gracioso, нім. gausurster; появляється спочатку в англ. вуличній комедії, де ролю своєю адебільшого імпровізує, потім і в трагедії; в пантомімах та церковних виставах к. сполучас своєю ролю сміхуна з хвостом жонглера, акробата або праборкувача ампір.

Кляод Льорен, гл. Желе Льорен.

Кляодель (Claude) Поль, фр. поет і драматург, *1808, дишельомат, католик, створив новий тип ред. драми; „Зарука“, „Місто“, „Благовіщення“; поеції „Одн.“

Кляоает, (англ.) пиходок, потребник.

Кляомб, (англ.) квітник, травник, симетрично засаджена грідка.

Кляононіч Себастьян, поль. поет (1545-1632), автор лат. поеми „Roxolania“, де амальована природа, побут і звичаї України, а зокрема переповіджені лат. віршами укр. голосіння й пісня про чабана.

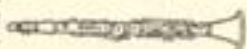
Кляопшток (Klopstock) Фрідріх, нім. поет

Г. Кляйст.

Кляови.

Кляриет.

Фр. Кляопшток.

(1724-1803); велика еп.-реп. поема „Мессіада“ в „Оди“.

Кльотильда, сн. жінка Хльодвіга, короля франків (б. 475-545); навірнала чоловіка на християнство.

Кльото, найстарша з трьох Мойр (Парк).

Кльотс (Cloots) Анахарсіс, вл. Жан Багїст дю Валь де Грас, барон К., дїяч фр. революції (1755-94), родом німець; агітував агїтотинуваний.

Кльофач (Klofač) Владислав, чех. політик і публіцист, *1868, один із основників чех. нар.-соц. партії, посол до віденського парламенту; був чл. німецьким міністром і маршалом сенату.

Кльон, (фр.) шклина накривка в формі півкулі; шкляний абажур; жіноча спідниця в формі даюну, угорі вузька, внизу широка.

Кмета Архип, підполк. військ УНР, ком. 4 піхотного полку СС 1919, оборонець Житомира в 1919 перед більшовиками.

Кметь, у ст.-чех. праві: вельможа; в ст.-укр. праві: вигнан; у над. слов'ян і поляків — вільний селянин, рівний ст.-укр. смердові; в добу лит.-руського права селянин, коліс вільний, описів закріпощений.

Кмин (Camin carvi), зелена рослина з пріного ароматом листям і дрібними округло ароматними цвітами; зацвітає етеричного олією залюбки вживається до приправи поживи й горілок; швар із зернят добрий лік проти захворювань шлунку й кишок.

Кміт Юрій, гал.-укр. письмен., *1872, гр.-кат. свщ., автор оп., гол. з бойківського життя: „З гір“, „В затишку й на сонці“, „Тремтіння душі“, етногр. описів Бойківщини, проповідей.

Кміцкевич Володимир, гал.-укр. клас. філософ., *1863, перекладчик (Вільгельм Тель Шьллера, Сократова Апологія Платона); найважливіша праця: Нім.-укр. Словар.

Кнайп (Kneipp) Себастьян, нім. свщ. (1821-97), популяризатор водолікування.

Кнайпа, (нім.) підрадня каварня або ресторан; шинчок.

Кнап (Knapp) Георг Фрідріх, нім. економіст і статистик (1842-1926); гол. праці: „Увільнення селян у Пруссії“, „Державна теорія грошей“.

Кнастер, (нім.) рід міцного дешевого тютюну, бакун.

Книга, 1) місячник літератури, критики й бібліографії, виходив у Харкові 1923 наглядом „Книгоспілки“; 2) укр. бібліографічний журнал, орган об'єднання укр. видавництва, Відень 1921, під ред. Антоновича, вийшло тільки ч. 1.

Книгарь, літопис укр. письменства, перший укр. бібліографічний журнал у Києві 1917-20 під ред. В. Королева й М. Зерова.

Книги Законни, гл. Візантійське право.

Книговодство, книговедіння, бухгалтерія,

терія, ведення систематичних записок про стан та кожноточасні зміни маючої якогось підприємства. Мета книговодства вказати наслід госп. діяльності, що проявляється в страті або зиску. Відраховують к. просте, подвійне й камеральне (яке ведеться в установах державних, самоврядних і т. п.). Просте к. веде звич. 4 основні записи: 1) інвентар, 2) касову книгу (приходи та розходи в готівці), 3) книгу довжників і віртелів (таб. „головну“) і 4) денник (пріма нота), де записуються трансакції кредитної чи й заміної. Подвійне к. веде: 1) головну книгу, де зібрані систематично всі рахунки, як річні так внісдні й рахунок бізнесу, 2) помічні (або подрібні) книги (пр. книга коштів зведування, або касова кн.). Подвійне к. дає автоматичну контролю правильности книжування та кожноточасний перегляд не лише запасів (товарів, готівки, довгів), але й госп. внісдів діяльності (зисків або втрат). Просте к. дає такі відомості щодній при закритті книг. Більше систем улашдення помічних книг (ам., іт., фр., нім.). Відомо у нас найбільше „американське“ або таблярна система має всі рахунки зібрені на однім аркуші (фоліо). До гол. книг тоді вписується з помічних книг сумаричні підсумки, пр. з одного дня. Італійське к. першій спосіб подвійного книговодства; основними книгами є: денник (перший записник) і головна книга з щоденним вписуванням за коштами; касова книга має тільки помічний характер.

Книголюб, укр. часопис, присвячений укр. книгознавству й бібліографії. Видання Укр. Т-ва Прихильників Книги. Виходить у Празі від 1927 під ред. Ст. Сірополька.

Книгоспілка, всеукр. кооп. видавничче торг. т-во, засноване в Харкові 1922.

Книжка, найстарші культ. народи не знали книжки: ст. асирійці й вавилоняни писали на глиняних табличках, ст. греки й римляни писали зразу на дощечках укріп. воском; щоби написане не стерлося, записану дощечку накривали другою; звич. обі дощечки були з одного боку злучені з собою кусочками шкури або металю (таб. дитихон); ст. єгиптяни писали на пластинах папірусу — довгі стижки папірусу зшивали у звій (volumen); записані звій складали у вальцеватих коробках сторчаком; індійці писали на пластинах з кори, звич. берези, або з пальмового листа; короткі пластинки зшивали з одного боку, забезпечуючи цілість дерев'яними дощечками, довгі, стижкуваті, складали „в гармонійку“ або зшивали; в IV в. по Хр. почали писати на листах із відповідно приладженої й вибіленої шкури — та, пергаменю; більшу кількість пергаментових карток зшивали з одного боку й забезпечували двома дощечками — окладниками й таким способом повстала книжка; окладники обшивали шкурою та прикрашували золотом, сріблом,

В. Кльофач.

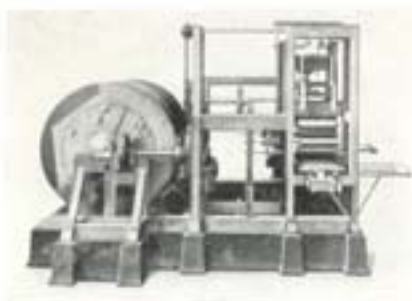

studia conant. Ve
 hitoris-quoldã lu
 novos adisse ipfos
 ut eos quos ex libris
 q̄ viderẽ. Si aut pite
 nicos vates. sic plato
 carentiũ eandemq̄
 quondã magna gr
 rio fillente peraguit.
 m̄gr erat. ⁊ p̄ccrus. n

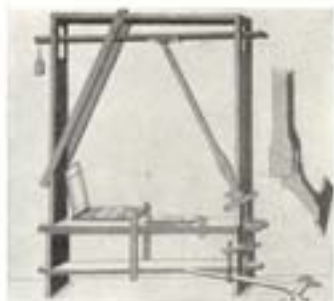
1. Папирус: круглая обложка из папируса с рельефными изображениями; 2. Свиток и папирус из Восточной Азии; 3. Греция и Рим: обложка из папируса с рельефными изображениями; 4. Индия: обложка из папируса с рельефными изображениями; 5. Индия: обложка из папируса с рельефными изображениями; 6. Китай: обложка из папируса с рельефными изображениями; 7. Китай: обложка из папируса с рельефными изображениями; 8. Малайские острова: обложка из папируса с рельефными изображениями; 9. Европа: обложка из папируса с рельефными изображениями; 10. Германия: обложка из папируса с рельефными изображениями; 11. Япония: обложка из папируса с рельефными изображениями; 12. Япония: обложка из папируса с рельефными изображениями.

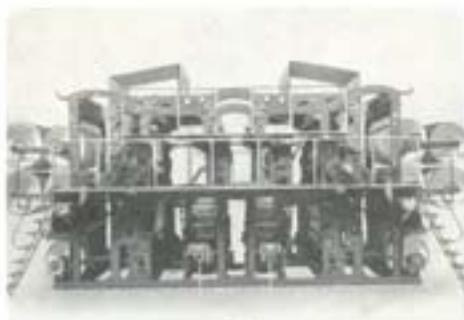
КНИЖКА. II.

1

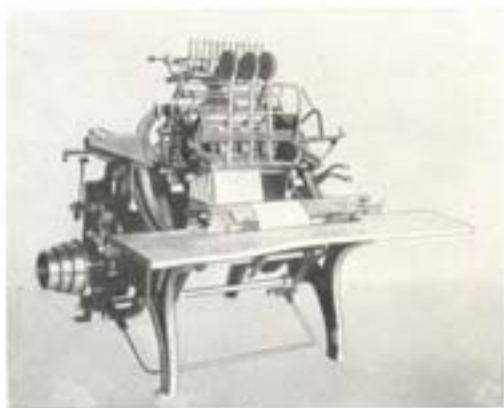
2

3

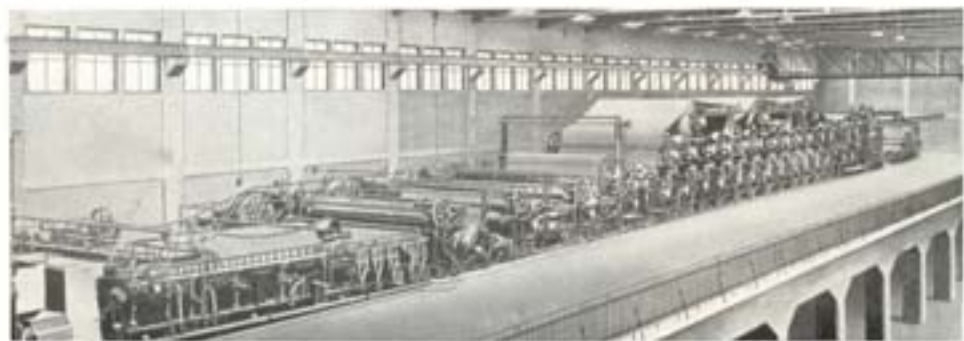
4

5

6

7

1. Друкарська машина Кеніга (1803—1804). 2. Бензонафталенова літотравлена ручна преса (1797). 3. 96-сторінкова ротаційна машина. 4. Друкарська машина з автоматичними накладками. 5. Машина до брошювання книжок. 6. Машина до складання черевка. 7. Велика машина до виробу паперу.

а то й самоцвітами; такі книжки, писані рукою, були дуже дорогі й недоступні для ширшого загалу; поширення к-и починається з ужиттям паперу (в Європі в XIV в.), а ще більше з винаходом друкарського мистецтва (XV в.).

Книжка, вістник укр. книжкового руху, місячник, виходив у Станіславові 1921-23 під ред. Івана Чепига.

Книжник, орган союзу укр. накладень і книгарень, вийшло у Львові 1927 ч. 1.

Книжочки місієйні, проса.-ред. вид. свщ. Л. Джулинського в 1890-1911; друкувалися в Бережанах, Львові, Перемишлі й Тернополі.

Книгиницький Антін, гал.-укр. дідич (1867-1915), добродій т-ва „Просвіти“ у Львові, котрому написав увесь свій маєток на стипендію для бідних учнів.

Кнід, лакедемонська колонія й столиця дорійського союзу в Карії, славна торгівлею, культом Афродити та Праксительовою статуєю богині; морська битва 394 до Хр.; перемога Конона над спартианцями.

Кніс (Кніс) Карл, нім. економіст (1821-98), один із основокладів іст. школи економістів; гол. твори: „Політ. економія з погляду іст. методу“, „Гроші й кредит“, тощо.

Кнокс (Кнох) Джек, шотл. церк. реформатор (1505-72), основник протестантизму в Шотландії.

Кнос, ст. столиця Крети, славна царською палатою з мікенської доби з тріадою сазею, стінними малюнками, мініатюрами, глиняними табличками, а передгелленським письмом.

Кнут, (сканд.) короткий батіг (пуга), плетений із ремінців на держалі з металевим кільцем; вагайка, кличук, уживаний до бичування; як знаряддя кари в Росії до 1845.

Кнут Венікий, Кнут, король Данії й Англії 1016-35, добув Норвегію.

Княги-ницький Іван, у світї Іван, схимонах і подвижник, родом із Галичини, приятель Івана Вишенського, Захарії Копа-

Князь доба: 1-4, есоваті кювкы зах. тплу, 5, кювкы, 6, вкстрн на стрплу, 7, кювкы кнпзькы тплу, 8, цювкына острого, 9, вкстаний двюбокой грюбн, 10, кювкына вресало, 11, дермало вярзкы меча, 12, залпзныскы, 13, кювкыно, 14, дерм'ане вкдро, 15, 16, горщкы, 17, шпльнй браслет, 18, бляшана корюбчана на кювкы.

стенського та ін. ділчів, заслужився над обновленням і оживленням чернецтва, †1621.

Книжка доба, в археології: слов. культура VII-XII вв., примітна оборонними городищами, способом хоронення мерців головами до заходу, часто в рядях побіч себе („рядові погребення“), своєрідною керамікою з хвиллятим орнаментом та деякими типовими прикрасами. У схід. словян помітні сильні впливи візант. культури.

Княждвір, орган центр. управи в ст. Україні, в тісному значінні місце, де засе-реджувалися суд і розправа; агадується в „Руській Правді“; в лит. добі укр. історії йому відповідає „Господарський двір“.

Княждвір, с. над Прутом б. Коломиї; найбільший тишовий ліс у Європі, б. 15.000 дерев, власність держави. П'ятибанна церква XVIII в., незвичайно цінна пам'ятка укр. дерев'яного будівництва.

Княждвір, дерев'яна п'яти-банна церква XVIII в.

Княженіч Дмитро, рос. культ. діяч та педагог (1788-1844),

куратор одеської шк. округи, основник і голова одеського „Общества історії і древностей“ та ред. його „Записок“.

Княжий муж, у ст. Україні старший член княжої; дружини в часі миру допомагали князеві в справах держ. адміністрації та суду; з часом стали вел. землекласниками.

Княжий Якіс, рос. драматург (1742-91), автор віршованих трагедій „Вадим“, „Рослав“, та ін. у псевдоклас. дусі.

Князь, начальник роду, описі землі-держани. На Україні в початках князь був патрархом дружини й мало зв'язаний із громадою; з поділом ст. України на чолі кожної волости стоїть князь із роду Рюриковичів. Князі стояли у нас-переходили адебільша за старшинством, але часом князи вибирало населення й заключало з ним умову („рид“); розподілялися волости й за заповітом. Але загалом у обєдні княжих столів найбільшу роль грала сила. Відносини між битьком і єином установляло родинне право, між рештою князів спеціальні договори, задля чого іноді скликувано княжі з'їзди, та в своїх волостях князі були самостійні й тільки в внутр. справах залежали часом від віча; Князь мав право суду, законодавства та проводу на вілні; за своєю працо збирав дань і крім того мав ще й власні маєтки. В XIII в. з приходом татар характер княжої влади почав мінятися; нова влада ламала старі традиції. Були ще „служебні князі“, це ті з Рюриковичів, що не мали своїх княжих володінь та йшли в службу до князів-панівників. Із завоюванням укр. земель Литвою укр. удільні князі залежали від вел. князя литовського, як начальнича держави, але при

кінці XIV і XV вв. Їх позбавлено держ. влади й арівинно з служебними кинами. Відтепер аж до кінця Річчосполитої вони вже тільки вел. землеволодінці з правом власної хоругви та широким імунітетом — найвища верства шляхти.

Князь-озеро, Жид-озеро, оз. на Поліссі в мозирському повіті, 47 км², багато риби.

Коагуляція, (лат.) стигання, перехід деяких річовин із розпускового стану у нерозпусковий, пр. білковаті тіла стискаються під впливом алкоголю, кислоти, ферментів, вищої температури.

Коаджор, (лат.) помічник (сп., пароха).
Коаліційні війни, війни більшого числа держав, особливо війни об'єднаних европ. держав проти Франції 1792-1815.

Коаліція, (фр.) союз, зв'язок кількох партій або держав для оборони своїх інтересів.

Коали, торбув-ведмідь (Phascolarctus cingensis), торбув подібний до ведмедика, ростюючий, поведистий; схід. Австралія; (гл. таблиця Австралійська звірня, том I, стор. 20).

Коаптація, (лат.) пристосування.

Коата, коайта (Ateles paniscus), найбільша широконоса мапа, подібна до ревуна; живе в Гвінії й Бразилії.

Коати, носай (Nasua), півд.-ам. ведмідь з дов. рилом і дов. хвостом.

Коаулі (Coahuila), півн.-мех. держава, 165.220 км² і 394.000 меш., гол. м.-о. Сальтільо.

Кобальт (Cobaltum, Co), металевий подібний до нікелю, сріблестий із червоним відтінком. Уживають до виробу синього скла й синьої фарби, тав. смальти.

Кобальтит, (CaAsS), мінерал рівноосейної системи; сріблестий, а червоним відтінком; важна руда кобальту.

Кобден (Cobden) Річард, англ. економіст і політ. діяч (1804-65), стояв на чолі гром. руху за вільну торгівлю, добився скасування мита на привізний хліб.

Кобдо, торг. осередок півн.-зах. Монг. Республіки, 6.000 меш., торговля з СРСР.

Кобе, Поґо, м.-о на півд. побережжі о. Гондо, 644.000 меш.; найбільша пристань Японії, корабельні верстати, фабрики сиринків, бавовняні прядильні, рикові млини.

Кобє (Cobet) Габріель, фр. філософ (1813-89), один із найбільших критиків та палеографів (критичні видання класиків).

Кобеляки, Кобилки, м.-о на Полтавщині над р. Ворсклою; 11.600 меш.; укр. 85 7/8, жидів 12%, рос. 1 8/8; 1649 сотенне м.-ко Полтавського полку.

Коберський, 1) Карло, гал.-укр. кооператор та економіст, *1890, ред. місячника „Кооперативна Республіка“; „Економія під-

приємства“; „Укр. народництво по обох боках Збруча“, та ін.; 2) Спиридон, василіанин, префект почаївської уніятської друкарні в кінці XVIII в. (1795-96).

Кобець, вл. Варавва Олександр, укр. поет і кооператор; культ.-просв. діяч серед укр. полонених у фрайштадському таборі Союзу визволення України. Збірка поезій: „Рост“, „Під небом України“, драматичні сцени „В Тарасову ніч“, „З великих днів“, „Записки полоненого“ (1931).

Кобза, ст. укр. муз. інструмент схід. походження, піаніше (XVII в.) заступлена зах.-европ. бандурою, від якої відрізняється числом струн (кобза 8-10 струн, бандура до 30 струн).

Кобзар, укр. нар. співець-музик, здебільша сільцев, що грає на кобзі. Кобзарі відомі вже з XVI в.; в укр. житті XVI-XVIII вв. мали вони велике значіння. Їх шанував увесь укр. люд, а військові й гетьмани мали своїх власних кобзарів. Та аж у XIX в. почала цікавитися кобзарями наука. Тоді почали записувати від них думи й переймати мистецтво їх співу. Із кобзарів XIX в. найбільше відомі: Андрій Шут, Іван Крюковський, Остап Вересай, Архип Никоненко, Терешко Пархоменко, Іван Кучеренко, Павло Гащенко, Петро Древенко та ін. З інтелігентів добре знають кобзарське мистецтво: Онуфій Сластень, Василь Шевченко, Гнат Хоткевич, Василь Сміць і ін.

Кобижка, кол. сотенне м.-ко кия. полку, потім м.-о козельського повіту.

Кобила, стовп із перекладною, до якого прив'язували при бичуванні (на Московщині від 1788).

Кобилниця Лукія, бук.-укр. гром. діяч (* на поч. XIX в. † по 1851), гуцульська, провідник протипанського руху укр. селян на Буковині в 1843, 1847, 1849; 1848 посол до австр. парламенту; герой нар. пісень та легенд і Федьковичевої поеми.

Кобилницька Ольга,

бук.-укр. письмен., *1865. За зразком модерних европ. письмен. дала настрояти та писати новел. Збірки „Покора“ та „До снів“ (найкращі „Valse melancholique“, „Батра“). У повістях (Царина, Земля, Ніоба, В недлю рано зілля копала, Через кладру, За ситуаційми й ін.) гол. місце кладе на малюнок внутр. переживань героїв.

Кобилницький 1) Антін, гал.-укр. гром. діяч (1837-1910), лісар і винахідник; помер у нужді; славний тим, що в молодості 1861 виступив проти літ. диктатури Б. Дидицького в обороні нар. мови (Slovo na Slovo do redaktora „Slova“ та Holos na holos dia Halucynu), та намовив Федьковича писати по укр.; 2) Бронислав, укр. лінгвіст („Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття“, 1928); 3) Володимир, бук.-укр.

Koati.

О. Кобилницька.

поет, лірик і драматург (1895-1919), перекладав нім. поетів; 4) Люців, укр. гром. діяч, *1855, лікар, губ. мед. інспектор на Кавказі, в 70 рр. член київської „Громади“, пізніше голова „Просвіти“ в Баку, 1918 радник укр. посольства в Царгороді, секретар дипломатичної місії УНР в Будапешті; муз. теоретик і критик; 5) Юліян, бук. укр. квін. фільм-ольг (1859-1922), шк. підручники, Лат-укр. Словар.

Кобленц, прус. м-о при впаді Мозелі до Райну, 60.000 меш.; ст. замок, музей та архів.

Коблик, пл. Пешар.

Кобольд, (нім.) в нім. віруваннях веселий демоник та лісовик, опікує металів.

Кобра (Naja), найбільша доната змія; к. в елетенська (N. bungarus), до 4 м. дов., сіра з темними обрубками; Схід. Індія; к. окулярка, очкар (N. tripartita), до 2 м. дов., може розширювати шию при голові у широкий щит, на якому є пена смуга, що нагадує окуляри; живе в Індії.

Кобра окулярка.

Кобринська Наталія, гал. укр. письмен. і гром. діячка (1851-1920), піонерка жіночого руху в Галичині, 1854 перша новела „Задля кусника хліба“, тоді ж заснувала жіноче т-во в Станіславові; видавала жіночі альманахи („Перший вінок“, „Наша доля“) і „Жіночу бібліотеку“; окремі збірки: „Дух часу“, „Ідея й Катруся“, „Казань“.

Н. Кобринська.

Кобринське книзівство, книзівство в Берестейсько-Дорогичинській землі на Побужжі; досить довго мало своїх особливих князів; коли вигас рід кня. Кобринських, К. к. перетворене в окремий повіт.

Кобринський Посафат, гал.-укр. гром. діяч (1818-1901), гр.-кат. священник; оснований „Нар. Дому“ в Коломиї, писав на педагогічні та госп. теми, 1842 видав (перший громадянсько) „Буквар“.

Кобринь, повіт. м-о над Муханцем на Поліссі, 8.250 меш.; укр. 22%, жидів 60%, поляків 12%. Повіт: 3 міста, 15 волостей, пов. 3.169 км², 61.450 меш.; укр. 78%, польків 7%, жидів 15%; гніздо кня. Кобринських; славний Спаський монастир ще з XIV в., в XVII в. переміщений на кат. і розвізаний 1838.

Кобург, м-о в Баварії б. Бамбергу, 25.000 меш.; броварі, замок із цінними збірками; кол. столиця окремої нім. державки.

Коб'як, воловецький хан, що нападав на Україну 1170-80; допоміг Святославу

Всеволодовичу захонити 1180 Київ; 1184 К-а розгромив та полонив укр. князя.

Ковалевська, 1) Марія, укр. гром. діячка і революціонерка (1849-89), уроджена Воронцова, українка з Катеринославщини, сестра відомого економіста В. В. і дружина Миколи Ковалевського; за участь у „Нар. Волі“ засуджена 1879 на каторгу, де й агнула; 2) Софія, з Круковських, рос. математик (1850-91), проф. мат. на унів. у Стокгольмі, праці гол. з теорії функцій і теор. механіки, також повісті та спомини.

С. Ковалевська.

Ковалевський, 1) Володимир, рос. на леонтолог (1843-83), чоловік Софії К.; 2) Володимир, рос. гром. діяч, укр. роду, (1844-1902), аразу революціонер-народник, 1900-2 рос. віцеміністер фінансів; 3) Євграф, рос. письмен. й політ. діяч (1790-1867), міністер освіти; автор геол. та етногр. праць; дозволив друкувати „Кобзар“ Шевченка; 4) Єгор, рос. письмен. і подорожник, укр. роду (Черногора, Африка, Китай) (1811-68), інженер-геолог; один із основників рос. т-ва підмоги письменникам, зав. Літературного Фонду; 5) Іван, військ. освіта за Б. Хмельницького та Вигновського, учасник переговорів із семигородським князем Риковічем та Польщею; підписав разом із Богунтом та Немричем корсунський швед.-укр. договір 1657; 6) Максим, рос. історик та соціолог, укр. роду (1851-1916), проф. унів. у Москві, Стокгольмі й Окефорді, вивіщ в Петербурзі; 1900 заснував у Парижі високу рос. школу сусп. та політ. наук, 1906 член рос. Держ. Думи, 1907 член Держ. Ради; численні твори з історії, права, економії, соціології; 7) Микола, укр. гром. діяч (1841-97), драгоманівець, член київ. та одеської громади, 1879-82 був на заслання в Сибірі; піддержував Драгоманова та гал.-укр. радикальні видавництва („Народ“, тощо); написав популярну „Історію України“, щдану у Львові під псевд. І. Маркєвичя; 8) Микола, укр. гром. діяч, *1802, 1917 голова Укр. Партії Соц.-Рев. і редактор партійного щоденника „Народня Воля“, в осени 1917 ген. секретар продовольчих справ, офіція міністер земельних справ у кабінеті Голубовича, Мартоса й Малети; 9) Олександр, рос. зоолог (1840-1901), проф. спб. унів.; праці з ембріології; 10) Олександр, укр. гром. діяч і письмен., *1800, 1919-21 основник і голова укр. нар.-республіканської партії, 1920 міністер УНР, тепер кооператор на Волині; 11) Павло, рос. маляр-баталист (1843-1903), проф. Академії Мистецтв.

Мик. Ковалевський.

Коваленко 1) Грицько, укр. письмен., *1888; оповідання та популярно-наукові книжки з медицини, історії, історії укр. літератури, тощо; перед війною видавав у Полтаві „Вістник життя і знання“; 2) Микола, селянин із Полтавщини, ініціатор з'їзду хліборобів 1918, на якому проголошено П. Скоропадського гетьманом України; 3) Михайло, дідич константинградського повіту, член Держ. Думи, 1918 творець хліборобського руху на Україні; 4) Олександр, укр. письмен. (1880-1927), поет (збірки „Сів солової“, „Срібні роси“) й видавець (декламатор „Розвага“, альманах „Терновий Вінок“); перекладач Бршова „Горбоконик“ та поему Рилєєва „Войнароський“; 5) Олександр, укр. гром. діяч, *1875, інженер, доцент Укр. Госп. Академії в Подєбрадах, член РУП, учасник повстання на рос. кружляку „Потьомкін“ 1905, автор високошкільних підручників.

Ковалик Сергій, етнограф, замолоду революціонер-народник (1846-1926), із Полтавщини; за пропаганду був засланий на Сибір.

Ковалики (Elateridae), жуки, звич. вузькі, довгі, плескаті, при допомозі особливого улаштування суглобу між перед — і середньими можуть підкинутися лежачи; личинки, тзв. дротиники, живуть у землі й під'їдають коріння рослин, тому шкідливі.

Ковалів Степан, гал.-укр. письмен. (1848-1920), співець „Гал. Каліфорній“; оп. з життя нафтових робітників у Борнєславі; писав адебільшого під псевд. Степан Пятка.

Ковалівка, м-о ашкідьського повіту на Полтавщині; колиш. сотенне м-о Гадицького, потім Полтавського полку; 1658 зруйноване татарами.

Ковалівський Андрій, суч. укр. письмен., співоробітник харківської науково-дослідної кафедри історії укр. культури; праці з історії укр. літ., історії укр. критики та етн.

Ковалівський Михайло, учень і приятель Гр. Сковороди (1757-1807), наставник гр. Од. Розумовського; масон; куратор моск. унів.; гол. твір „Життя Г. С. Сковороди“.

Коваль Володимир, укр. кооператор і гром. діяч, інженер-агроном (1885-1927), голова „Централу“ (Центр. Укр. Сіль.-госп. Кооп. Союзу) до 1921; проф. зійв. Інститутів: Кооп., Політ. та Нар. Господарства.

Коваль-Медвецький Микола, укр. геодет і астроном (1808-1929), генерал-майор рос. ген. штабу, військ. начальник Гол. Геодетичної Управи і член Ради Військ. Міністерства УНР.

Ковальський 1) Василь, гал.-укр. гром. діяч (1826-1911), радник найвищого суду у Відні, перший перекладачк Вістника держ. законів на укр. мову, посол до гал. союзу і до австр. парламенту, член-основник „Гал. рус. Матиці“, „Нар. Дому“, автор шк. читанки; москорофіл; 2) Іван, революціонер (1850-78), із Поділля, студент одеського унів., вів пропаганду між сектантами; за зброй-

ну відсіч поліції при арешті 1875, засуджений на смерть і розстріляний; 3) Микола, укр. гром. діяч, *1885, голова Укр. Центр. Комітету в Варшаві, замолоду член РУП, офісля УСДРП, 1917 член Центр. Ради; 4) Микола, укр. поет і публіцист, *1899, співоробітник: „ЛНВ“, „Укр. Трибуни“, „Митуси“, „Тризуба“ та ін.

Ковбасюк Микола, гал.-укр. гром. діяч (1817-89), селянин із Вербіса під Коломиєю, в 60 рр. XIX в. посол до гал. союзу й австр. парламенту; за його виступи в обороні укр. нац. і сел. інтересів поліція дражнила усіх гал. українців Ковбасюками.

Ковбек (Koubek) Ян, чесь. письмен., поет та славист (1805-54), проф. празького унів., приятель укр. народу, мав вплив на М. Шашкевича; писав поезії в дусі Коллєра і Челіковського; цікаві його сатири.

Ковбой, (англ.) пастух товару на преріях півн. Америки.

Ковейт, 1) брит. васальний султанат у півн.-схід. Арабії, 30.000 км.² і 50.000 меш.; 2) гол. м-о, пристань над Перс. заллвом, 30.000 меш.

Ковель, повіт, м-о над р. Турією на межі зах. Волині й Полісся, вузлова зал. станція, 20.800 меш.; 197½ укр., 19½ поляків, 602½ жидів. **Повіт**: 3 міста, 15 волостей, 5.728 км.² пов., 169.700 меш.; 77½ укр., 88½ поляків, 13½ жидів; К. згадується з XIV в.; 1564 ковельське староство віддано ки. Андрієві Курбському, 1796 повітове місто; літом 1916 прорив нім.-австр.-угор. фронту рос. військами; літом 1919 бої Волинської Дивізії з поляками.

Ковентрі (Coventry), м-о в серед. Англії, 128.000 меш., над каналом, що лучить Темзу з річками Мері і Трент, ткацька промисловість.

Коверта, конверта, (фр.) плоска паперова торбичка, до якої вкладають листи і на якій пишуть адресу; покривка годинника.

Ковжун Павло, укр. мистець, *1896, графік, маляр, декоратор; в суч. укр. графіці К. займає окреме місце своїм стилем, концепцією, сюжетом і динамічним рисунком з сильною кольористичною гаммою; 1931 нагороджений за еко-лібрис на міжнар. виставі в Льос Анджелєс (Л. гл. т. I, ст. 1200).

Ковзанець, частина парової машини, мотору, смока, що перетворює простолінійний рух машини у оборотний або навдворот; порушується простолінійно, скочує по тзв. скочулах, авідки й його назва.

Ковила, тирса (Stipa), степова трава, що

М. Ковбасюк.

Ковбой.

доходит до 1½ м. вис.; висока, тростинувата відміна: еспанська еспарто або шів-афр. гальфа (*S. tenacissima*), цінний матеріал до плетених виробів і до виробу паперу.

Ковнір Степан, укр. архітект пол. XVIII в., киян. міщанин; будував будинки Лаврської друкарні, дзвіницю над Дальніми печерами Лаври 1761 і партер дзвіниці Братського монастиря 1756; дав оригінальні зразки укр. барока.

Ковіла.

Ковно, Кавнае, столиця Литви, над Німаном, 95.000 меш., унів., осідок центр. держ. установ Литви, рубин замку, ратуш із XVIII в.; рос. твердиня, 1915 добута німцями.

Ковтун (*Pilea rotundica*), зліплене, акудовчене волосся у неохайних людей, причина — вошність.

Ковшенич Роман, гал. укр. історик права, дослідник укр. церк. права, *1873, старшина УСС, дійсний член НТШ.

Коган Петро, рос. історик літератури, марксист, *1872.

Когезія, (лат.) спійність, молекулярне зчеплювання, взаємне притягання молекул рідин (плінних) та цільких річовин так, що вони держаться разом, пр. у кусинку дерева, металі, збірнику з водою.

Коген (Cohen) Герман, нім. філософ (1842-1918), новокантіанець, основник тав. марбурацької школи. Гол. твори: „Логіка чистого пізнання“, „Етика чистого волі“, „Естетика чистого почування“.

Когеренція, гал. Адгезія.

Когерер, (лат.)

рід детектора електромагнетичних хвиль: маленька шклина цівка, наповнена металевим тринням (з заліза, нікелю, срібла), до якого ведуть дві електроди.

Когерер, О — триння, Е — електроди.

Ког-і-Баба, гори Афганістану, до 5.485 м.

Ког-і-Гасар, найвищий верх гір Ког-і-Руд.

Ког-і-Дена, найвищий верх гір Загрос у Персії, 5.180 м. вис.

Ког-і-Руд, гори в Персії, до 4.020 м. вис.

Ког-і-Тайфан, верх у Персії, 3.800 м. вис.

Когорта, (лат.) десята частина ст.-рим. легіону, ділилася на 3 маніпули або 6 центурій (сотень).

Когут Лев, бук.-укр. гром. діяч, *1878, адвокат у Чернівцях, вид. і ред. різних бук.-укр. видавничств і часописів: „Нар. Богатство“ 1904, „Нар. Голос“ 1921, „Земля“, „Рідний Край“, „Час“.

Когнати, (лат.) рідня по матері.

Код, (фр.) збірка умовлених скорочень, пр. при переписці телеграм.

Кодак, підручний фотографічний апарат зі стійкою замість кілш; названий від прізвища англ. фірми.

Кодейн(а), ($C_{15}H_{21}NO_3$), алькалоїд типу морфінових, знаходиться в опій; виробляється синтетично з морфію, вживається в терапії, гол. як лік проти кашлю.

Кодекс, (лат.) збірник законів, принес судової процедури, літописаний збірник.

Кодекс канонічного права, гал. Корпус канонічного права.

Кодима, 1) річка на Поділлі в Херсонщині, правий доплив Бугу, 154 км. дов.; 1683 Семен Палій розбив ногайських татар; 1738 битва рос.-укр. війська проти тур.-тат. сил; 2) м-ко на Поділлі, 1919 бої армії УНР з більшовиками та з денікінцями.

Кодифікатор, (лат.) упорядчик збірника законів.

Кодифікація, (лат.) збирання законних приписів в один систематично впорядкований законотвір.

Кодиль, (лат.) розпорядок останньої волі, в якому не встановлено спадкоємця.

Кодігаль, гал. Мангалор.

Кодна, місцевина на Підляшші. Мист. пам'ятки: церква поч. XVI в. в гот. стилі з надгробком Івана Сапіги 1520, а укр. надписом.

Кодня, м-ко житомирського повіту на Волині, де 1768 під проводом реґіментаря Степковського поляки перенесли суд над гайдамаками з нелюдськими карами на смерть та каліцтво.

Кодр, останній легендарний цар Атен, своїм самогубством (1068 до Хр.) урятував місто від дорійського завоювання.

Кодукація, (лат.) спільне виховання хлопців і дівчат в одній школі і в одній класі; введено в багатьох европ. державах, гол. в нар. школах.

Коефіцієнт, (лат.) в мат. сучинник; даний, постійний чинник незмінної або змінної величини; величина, якою треба помножити дану величину.

Кожанчиків Дмитро, рос. китар і видавець, †1877, видав м. ін. „Кобзар“ Шевченка (1867).

Кожара (Columbus), піви. плавун, подібний до гуски, тільки з довгим, рівним дзьобом; зверху чорний, сподом білий; зимою залітає часом і на Україну.

Коженьовський Юзеф, поль. драматург та повістяр (1797-1863), родом із України, проф. у Кременіччї в киян. унів., дир. гімназії в Харкові; деякі його п'єси, перероблені по укр., й досі йдуть на сцені: „Верховинці“, „Живі покійники“; кілька п'єс переробив по укр. Павлян Свєдницький. Повісті: „Спекуланти“, „Кольокація“.

Кодна, церква XVI в.

Кожухівка, с. на півд. зах. від Києва, бої УГА з більшовиками 29 VIII 1919 й корпусу УС-ів з рос. добровольчими військами в XI 1919 та з більшовиками в II 1919.

Кожухов, місцевість б. Москва, де більшовики заложили концентраційний табір для тав. контрреволюціонерів і де 1920 перебувало багато наддніпрянців і галичан.

Коза, козел (Capra), жуйна тварина, з дутими, стисненими, вигненими рогами й коротким хвостом; к. давня (C. priscus), з крученими рогами, жили в часах льодової доби в серед. і схід. Європі; к. безоарна (C. aegagrus), з закрученими рогами, живе дико в півд. Європі й зах. Азії; від них походять к. свійська (C. hircus), що живе дико на о. Креті й у М. Азії; мало вибаглива, витривала, плакають її для молока, м'яса й вонни; з важливіших відмін замітні: довговолоса валійська, в Альпах: гаслійська і альпдурзька та найнадатніша, хоч не витривала занеписька; з позаявровпейських відмін відомі: черкеська, ангорська, кашмірська й мамберська або сирійська. З ними споріднені дикі породи: к. гірська (C. saucasica), козоріг альпійський (C. ibex) і сибірський, оба з великими, карбованими рогами, гімалійська к. круторога (C. falconeri) з довгими, крученими рогами, к. тар із дуже короткими рогами й скеліяця або козуля (gemma) (C. gauricapra) з короткими стоичими, на кінці загненими рогами, яку деякі зачисляють до антилоп (гл. I 48 образок 1, 3, 8).

Коза, гл. Волника.

Козак, (тат.) пл. вільний воєк, 1) чоловік, приналежний до козацтва; 2) член коз. стану на Лівобережній Україні перед останньою революцією; 3) в війську УНР рядовий — здебільша кінноти, в протилежність до стрільця (піхотинця) й гармаша.

Козак Євген, укр. славист, *1857, кол. проф. церк.-слов. мови на черновецькому унів., політ. діяч москвофільського табору, студії про слов. написи на Буковині й Молдавії.

Козаки, вільна, воєно-промислова людина у схід. европ. степах, походження значно старшого за назву; ще за київських часів по укр. степах промишляли вільні здобичники, називані бродниками; від назвою козаків виступають ці здобичники щойно в XV в., а в особливий лицарський стан аложалися в XVI в., коли на Дніпрі й взагалі на Україні бачимо козацтво українське, а на Дону подібне до нього московське. Укр. козаки в старовину ділилися на

Ангорська коза.

городових, що сиділи на Гетьманщині, й запорозьких, що творили ніби окрему республіку на Дніпрових островах за порогами. Намагаючися приборкати козацтво, поль. уряд обмежував їх число й вважав за козаків тільки тав., що були вписані в реєстр, звідки пішла назва козаків реєстрових. По скасуванні Гетьманщини й Запорозжя рядове козацтво обернулося в вільних сели і, заховаючи свою назву, дошло на Лівобережній Україні аж до останньої революції. Частина запорожців утекла в Туреччину, де й утворила тав. Задунайську Січ, та більшість їх пізніше вернула під Росію й спочатку дістали землі над Озівським морем (Озівські козаки), звідки переселені на Кубань під назвою чорноморських, а вкінці кубанських козаків. (Докладніше про укр. козаків гл. під „Україна“). Рос. козаки були такі: 1) Донські к.-и, над р. Доном, утворили військову організацію в XVI в.; були в зносинах з моск. урядом, але не вважали себе за підлеглих Москві; цар Петро I змінив автономію д. к., а їх повстання проти моск. влад (1708) під проводом отамана Булавина задушено; частина повстанців вимандрувала на Півн. Кавказ, а в середині XVIII в. над Дунай (тав. некрасовці); прирівнявши 1799 коз. ранги до ранг. рос. армії, царська влада дала початок донським дворянам і кріпацтву на Донщині. Більшість д. к. росіяни, але в околі тагарської та ін. було багато й українців. За революції 1917-20 д. к. під назвою „Всеукраїнськ. Військо Донеско“ мали своє військо й уряд (Донський Круг — парламент), яке піддержувало Денікіна; за гетьманів в Києві був дипломатичний представник Донського Війська; 2) Амурські к.-и, у схід. Сибірі, на лівому боці р. Амура; 3) Астраханські к.-и, творили окрему військову одиницю в Самарській, Саратовській та Астраханській губерніях; 4) Уральські к.-и (Йіцькі), виходили з Донщини, відомі з кінцем XVII в.; в XVIII в. між ними поширилося старопірство; уральські к.-и стали на чолі повстання Омеліяна Пугачова 1773; 5) Оренбурзькі к.-и, існували від 1755 в оренбурзьких степах; до них причислено козацьке старопірське військо (1842); 6) Терські к.-и, над р. Терек, утворили військ. організацію в середині XVI в.; були в моск. службі, майже повністю від походів; від 1861 в межах Терської країни.

Козак-підпомічник, за Гетьманщини окремий рід козаків, які не посідали коз. маєтків, а служили при держ. урядах або при ін. козаках із маєтками; к.-п. пильнує майна козака в часі походу; пізніше к.-п. йшла в похід за своїх господарів.

Козацька Думка, 1) орган 26 укр. корпусу на рум. фронті в Гіра-Гуморі, виходив 1917 тричі в тиждень, вийшло 46 чисел під ред. П. Кожуна й Петра Фурен; 2) часопис видаваний Культ.-Просв. Відділом

Дієвої Армії УНР в VIII-X 1920 в Станиславові і в Кам'яниці Под.

Козацький Голос, спершу часопис і корнису УГА, від XI 1919 орган Пресової Кватери Начальної Команди УГА; 68 чисел.

Козацький Загін ім. Гонта, частина, що боролася 1919 на північ від Львова під командуванням підполк. А. Додула; складалася з галичан і придніпрянців.

Козача бухта, затока Чорного моря біля Селастополя.

Козаченко Григорій, рос. комп., *1858, 1924 проф. лєнінградської консерваторії; опера „Пан Сотник“ та ін. муз. твори.

Козачинський Михайло, укр. письмен., ректор і вчитель риторики в Карловцях у Сербії, опісля проф. і від 1740 префект Київ. Академії, †1755 як слухачий си.; твори: „Тригедія про смерть останнього серб. царя Уроша“ 1737, вільногрік пародія Євстафіїта н. н. „Благодутробіс Марка Аврелія“ 1744.

Козачковський, 1)

Аверкій, швиц. укр. гравер 1. пол. XVIII в., працював у Києві 1721-37. Відомі б. 25 графори К., мідертагі, офортів й тав. чорна маніра; 2) Андрій, лікар у Перелєславі (1812-89), приятель Шевченка; 3) Остап, революціонер із Поділля (б. 1833-96), 1879 був засланий на Сибір.

Ав. Козачковський, мідертаг поч. 18 в.

Козачок, 1) укр.

вірш, звич. з 8 складів, із наголосом на 7 складі; 2) укр. танець зі щораз прискорюваним темпом; такт $\frac{2}{4}$.

Козелець, гл. Жовтєць.

Козелець, м-о на Чернігівщині над р. Остром, у південській околиці, 3,480 меш.; укр. 74%, жидів 21,5%, рос. 3%; на Б. Хмельницького сотенне м-о Київ. полку, в 1679 потрабоване татарами; собор і давнина в рококовому стилі середини XVIII в.

Козелцєваті, гл. Жовтшєваті.

Козельськ, м-о в землі вятичів, від XIII в. осередок меншої князівської волості чернігівського князівства; 1238 татари вирізали ціле м-о; в XV в. К. уже в уділах вел. кн. московського.

Козетка, (фр.) мала канапа, звич. на дві особи.

Козир, (тур.) світна карта (адут); щось ламітне, небудівне.

Козницький Палия, укр. комп., муз. критик і педагог, *1893, ред. журналу „Музика масам“, твори для скрипок, фортепіану й хорів, сольові, обробки нар. пісень, масові пісні.

Козік Михайло, укр. мистець-малюв., від 1925 проф. Мист. Інституту в Києві.

Козімо (Cosimo), гл. Медічі.

Козлів, 1) гл. Євпаторія; 2) м-ко в бережанському повіті в Галичині, 4,000 меш.

Козлов, м-о біля Тамбова, 53,000 меш., промисл. торговля збіжжям і худобою.

Козлов, 1) Іван, рос. поет-романтик доби Пушкіна (1779-1840), мал вплив на Шевченка; 2) Микола, рос. лікар (1814-89), проф. Київ. унів., організатор мед. факультету; 3) Олександр, рос. філософ (1831-1901), 1876-87 проф. філ. на Київ. унів., спиритуаліст, під впливом Ляйбніца, Тайхмєлера; білєскутий письмен.; 4) Петро, рос. географ і ботанік, *1863, подорожник-дослідник центр. Азії, член ВУАН, відкрив 1907-10 у пустелі Гобі мертве місто Хара-Хото, в XIII в. заспане піском; в 1923-26 провів досліджу експедицію до півд.-схід. Монголії й там найшов поважні докази на поширення тут старовинної гр. культури.

Козлович Іван, проф. риторики в Київ. Академії, від 1742 префект Слав'яно-греко-лат. Академії в Москві; 1753 єп. перекладацький і бориспільський, дбав за освіту, анів при перекладацьких церквах дома для убогих, †1757.

Козловська Валерія, укр. археолог, управительська відділу доіст. археології Всеукр. іст. музею ім. Шевченка в Києві, ред. річника „Хроніка Археології“.

Козловський, 1) Всеволод, укр. гром. діяч, *1878, секретар першої укр. газети в Києві „Громадська Думка“, від 1906 на еміграції у Львові, 1914-17 секретар „Союзу визволення України“, 1918 секретар укр. посольства в Берліні; 2) Ієаїя, учитель колегії Петра Могили, гол. автор тав. Могилиного катехизму, що вийшов із могилиньського гуртка; 3) Михайло, укр. різьбар і гравер (1753-1802), проф. рос. Академії мистецтв; праці на теми ст.-укр. історії та ін., в дуєі клас. напрямку фр. школи: „Самсон“, „Амор“, пам'ятник Суворову в Петербурзі; 4) Олександр, гал.-укр. поет (1876-98), посмертна збірка поезій „Мирти й кипариси“ з передмовою Ів. Франка.

М. Козловський, Амор.

Козолистуваті (Carpifoliaceae), родина рослин; куці, невеликі дерева й трави з простими супротивними листами; цвіті правильні, 4-5 ділля, зав'язок довший; жимолость, бузина, калина, гордовина, білоягідник, дєрвїля.

Козоріг, 1) козел, гл. Коза; 2) сузір'я, 10-та громада Зодіаку.

Козоріг, 1) козел, гл. Коза; 2) сузір'я, 10-та громада Зодіаку.

Козоріг Михайло, гал.-укр. письмен., *1882, нариси „Дві сили“, повість „Село встає“, оповідання „По кам'яній стежці“.

Козубський, 1) Гедеон, василітнин,

Козоріг (сузір'я).

1730-36 Ігумен почаївський, із сп. Рудницьким фундатор почаївської друкарні 1732.

Козуля, гл. Коза.

Козитин, м-ко і важкий залізнодорожний вузол у бердичівській окрузі. Населення 14.900; укр. 61%, рос. 7%, жидів 20%, полків 7%. В осені 1917 бої з укр. корпусу з більшовиками; при зльоті 1918 білі повстанці із німцями. 12 XII 1918 підписали тут німці угоду про алачу Києва; в VIII 1919 занятий з корпусом УГА.

Козитинська бригада, частина армії УНР, прийшла і 1919 як підсилення УГА під Львовом, начальником полк. Дідюків.

Козьма Індикоплов, візант. купець з I. пол. VI в., подорожник і автор христ. топографії; заперечує кулітетість землі й виступав проти існування антипода.

Козьма й Дам'ян, св., мученики, брати з Арабії, лікарі, †903.

Козьма Празький, перший і найпопулярніший із чес. літописців (б. 1045-1125), автор „Чеської хроніки“ до 1125.

Козьмян (Kozmian), 1) Кастян, польсь. писем. (1771-1856), поетів і епічних; 2) Станіслав, польсь. писем. і політик (1836-1922), один з авторів політ. сатири „TeKa Stańcyska“ й основника журналу „Przeгляд Polski“.

Коймбра (Coimbra), м-о в Португалії, 21.000 меш., унів. (від 1290), столиця Португалії 1139-1383.

Койнциденція, (лат.) славя. збір обетанив.

Койра (Coira), гл. Кур.

Койтус, (лат.) полові зносини.

Койне, (гр.) гл. Грецька мова.

Койп (Keup) Еріх, нім. економіст, *1885, дир. Центр. Гіпотечного Банку в Берліні; прихильник „Союза вивалення України“, член Преаїдї „Нім.-укр. Товариства“ й член кураторії Укр. Наук. Інституту в Берліні.

Койпер (Kuiper) Абрам, від. богослов і політик (1837-1929), святиц., основник тав. протирев. партії на аразок христ. соціалістів, 1901-5 прем'єр.

Кок (Kock) Поль, де, фр. писем. (1794-1871); численні легкі, популярні романи.

Кока, гл. Красонець кока.

Кокаїн(а), алькалоїд (C₁₇H₁₉NO₃), добувається з листя рослини красонець-кока, сильна отрун; вживається в лікуванні для місцевого знечуження; в малих кількостях прямино подразнює нерви, усуває втому й збільшує охоту до праці, та після довшого вживання спричинює загальне ослаблення тіла й виснаження нервів так, що людина без к-и нездатна до нічної праці.

Кокаїнізм, хронічне затроювання кокаїною.

Коканд, м-о в півд.-схід. Узбецькій РСР, 68.000 меш.; колиш. столиця окремого ханства, яке увало 1850-76 у війні з москалями, й було перетворене в Ферганську округу; бавовняна промисловість.

Кокарда, (фр.) вузол зі стріжки або хустини для прикраси (одягу, волосся, тощо); авачок на урядових шапках (розета).

Кокетерія, (фр.) охота подобатися, залицяння.

Кокет(ка), (фр.) жінка, що хоче подобатися та приваблює до себе мужчин.

Коки, гл. Бактерії.

Коклен (Coquelin) 1) Бенуа (старший), фр. актор (1841-1909), кращий виконавець Молієрівських комедій; їздив на гостинні виступи й на Україну; 2) Ернест (молодший), фр. актор (1848-1903), брат Бенуа; комічні ролі та віршовані монології.

Кокоський Франц, гал.-укр. писем., *1885, збірник поезій „Сердечні струни“, „Настрої“.

Коконцев, 1) Володимир, рос. політик (1853-1926), кількарічний міністер, 1911-14 прем'єр; 2) Павло, рос. сходознавець, гебраїст, *1861, член рос. Академії Наук.

Кокоріо (Coco Rio), ріка на границі Гондурасу та Нікарагуї, 650 км дов.

Кокоруда Ілля, гал.-укр. педагог і писем., *1857, 1911-1927 дир. укр. акад. гімназії у Львові, опісля голова Укр. Педагогічного Т-ва, дійсний член НТШ.

Кокосовий товч, копроний олій, твердий рослинний товч, витискається з кокосових горіхів; уживається до виробу мила та маргарина; гл. Копра.

Кокот(ка), (фр.) жінка легкої поведінки, повія.

Коконка (Kokoschka) Оскар, нім. поет і маляр, *1886, низка оригінальних химерних п'єс („Чотири драми“), поезії „Мрійливі хлопці“. Один із представників експресіонізму в малюванні.

Кокоскін Федор, рос. правник та громадч. (1871-1918), проф. моск. унів. й видатний діяч кадетської партії, 1917 міністер Тимчасового уряду, забитий більшовиками. Праці з держ. права.

Кокс, (англ.) паливо, яке одержують сухою дестилляцією кам'яного вугілля; вживають до палення та до добування металів із руд і обробки металів.

Кокс (Cox) Віліям, англ. мандрівник; (1747-1828); 1778 був на Україні і в книжці „Мандрівки по Польщі та Росії“ (1784) описав докладно Степову Україну.

Коктейль, (англ.) ал. хвіст когута; нап'юток із мішаних вин і лікерів.

Кола, півострів півн.-зах. Росії між Білим морем і Півн. Льодовим морем, слабо заселена тундра, однокіе отверстие бережжя Росії, що не замерзає, бо півн. бережжя обліває Гольфова течія.

Колас Якуб, (вл. Міцкевіч Кастусь), білорус. писем., поет-лірик. *1882, збірник творів: Радные д'яны, Співачинье творы, Сьман Музыка й ін.; перекладчик Шевченка. В прозі вживав псевд. Тарас Гушч.

Я. Колас.

Колва, права притока Вінери Камської, 460 км. дов.

Колгосп, колхоз, колективне (сільське) господарство, спільне ведення хліборобських підприємств у СРСР. 6 три роди колгоспів: 1) **к о м у н и** — повне усуспільнення продукції та спожиття; 2) **а р т і л і** — усуспільнення земельної площі в самій праці; 3) **т-ва** спільної обробки землі (соз-и), де усуспільнено тільки працю на ріллі. Літом 1931 було к-ів на Україні поверх 30.000; обіймають вони більше половини засівної площі України.

Колгуєв, рос. острів у Чеській губі, б. Капінського півострову, 3.500 км², тундра.

Колд-крем, (англ.) масть, що викилює шкіру.

Коленко Борис, рос. геолог, *1856. Геол. дослід. м. ів. на Катеринославщині, Кубані, Чорномор'ї.

Колесо, ровер, велосипед, прилад до їзди на 2-ох або 3-ох колесах, порушуваний ногами, або малим двигуном; перше к. збудував Драйс із дерева 1817, уліпивши Міно 1859, до заг. вжитку пристосував Старлі 1884, 1885. Дакльон придумав гумові обручі на колеса, наповнені азученим повітрям. Тепер важний змагальний і перевозний прилад.

Колесса, 1) І в а н, укр. етнограф, з фаху лікар (1864-98), брат 3-го і 4-го; збірник етногр. матеріалів із с. Ходичів, вид. НТШ. та поль. Академії Наук; 2) Л ю б к а, укр. піаністка, *1904, донька

Олександра, здобула славу концертами в найбільших європ. містах; 3) О л е к с а н д е р, гал. укр. історик літ. та громад. діяч. *1867, дійсний член НТШ, до 1918 проф. укр. мови й літ. на львівськ. унів., посол до австр. парламенту, 1914-18 керманіч Укр. Культ. Ради в Відні, по війні ректор укр. й проф. чес. унів. в Празі. Крім наук. розвідок поезії, між ін. популярна „Шалієте, шалієте, скажені кати“; 4) Ф і л а р е т, укр. муз. етнограф і комп., *1871, найвищ. дослідник укр. нар. музики, дійсний член НТШ, член

Колесо Драйса.

Високе колесо.

Олександр Колесса.

ВУАН. Важніші праці: „Огляд укр. нар. поезії“, „Ритміка укр. нар. пісень“, „Мельодії укр. нар. дум“, „Про генеалу укр. нар. дум“, „Укр. нар. думка“, та ін.

Колесування, середньовічний спосіб убивання злочинців; засудженому ломали кості рук і ніг, опісля накладали його на велике колесо, настромлене на вис. стовпі.

Колєга, (лат.) товариш, той, що працює в тій самій професії.

Колєгія, (лат.) збори; управа, установа, т-во людей зв'язаних одною професією, або одною справою; наук. установа; середня або вища школа; всі проф-и факультету в унів.; назва вищих держ. установ у Росії за Петра В., перемінені опісля в міністерства.

Колєгія Галагана, гл. Галаган 3).

Колєгіальний, належний до колєгії; спільний, завідуваний, орудований спільно або більшістю членів якогось збору.

Колєгія Малоросійська, гл. Малоросійська колєгія.

Колєгія Харківська, гл. Харківська колєгія.

Колєгія Чернігівська, гл. Чернігівська колєгія.

Колєдж, (англ.) вища школа в Англії та ЗДА, де здебільша й живуть студенти.

Колєж, (фр.) гімназія у Франції.

Колєж де Франс (Collège de France), найвища школа у Франції, заснована поруч унів. 1530. Обіймає всі ділянки знання. Виклади прилюдні, загально доступні, безплатні, без іспитів і дипломів. Професорів призначає міністерство освіти опосеред заслужених учених.

Колєктив, гурт осіб, об'єднаних однако-ними поглядами, метою, тощо.

Колєктивізм, екон. система, що визнає спільну, громад. сусп. власність за основу екон. ладу. Гол. типи к-у: соціалізм, комунізм, аграрний соціалізм.

Колєктивіст, сторонник колективізму.

Колєктивний, (лат.) збірний, гуртковий.

Колєктор, (лат.) збирач; інкассент; продавець лотерійних лосісів; збирач електричності в електр. машині; гол. канал, що відводять нечисть, гол. дрена.

Колєктура, (лат.) продаж лотерійних лосісів.

Колєкція, (лат.) збірка предметів одного роду.

Колєда Гавриїл, білорус. василіянин, згодом протоархимандрит чину, 1655 польський архієп., 1666 уніятський митр., †1674.

Колєр, (нім.) дурійка, хвороба мізку коней: коні забуваються, не реагують на різні подразнення; буває внаслідок удару, запалення мізку, або спадковий.

Колєт (Colette) Сідонія-Габрієля, фр. швей-

Філарет Колесса.

менища, *1873, повісті а життя тварин, театрального середовища й психології модерної жінки.

Колета (Colletta) Піетро, неаполітанський генерал (1775-1831), як відекороль адванс 1820 спідлайську революцію.

Коліворот, 1) взагалі пристрій до виклювання оборотного руху ручним способом; 2) корба центабора — малого свердла, щоб проперчувати діри в дереві; 3) дрючок, що ним обертають вітрики.

Коліма, ріка в півн.-схід Сибірі, 1.880 км. дов., витікає в Яблонових горах і вливається дельтою до Півн. Льодового моря.

Колібр(і) (Trochilus), найменша пташка, від 1 см. до 1 дм. вел., яскраво забарилена, металеве блискуча, з довгим дзьобком і довгим розвиленим хвостом; живе в серед. Америці, живитья медом із цвітів і комахами.

Колідувати, (лат.) бути в суперечності з чим, не згоджуватися.

Коліє, (фр.) дорожочинний нашітник.

Колізей, руїни в Римі.

Колізей, (лат. Colosseum, іт. Coliseo) піліпа назва рим. амфітеатру на південь від форуму, тепер тільки велетенські руїни. Розпочав його будову Веспасіан у 72, скінчив Тит у 80 по Хр. К. мав 4 поверхи (з них 3 дол. прикрашені піккольонами, 4-й пілістрами) й містив 87.000 глядачів, крім того 20.000 на відкритій галерії. Відбувалися в ньому глядіаторські грици й кривані лова на тварин; чимало християн агинило тут мученицькою смертю.

Коліаія, (лат.) суперечність, сутинка, аудар.

Колівниціна, гайдамацьке повстання 1768 на Правобережжі, під проводом Залізняка та Гонти, як відповідь на сусп. та рел. утиски поль. шляхти. Гайдамаки вірили, що їх повстання підтримає Росія („Золота грамота“), валили за місяць (червень) у свої руки значну територію з містом Гуманню; провідників повстання хотіли відірвати ціле Правобережжя від Польщі, але на перешкоді стало рос. військо, яке зрадою захопило Гонту й Залізняка й помогло полякам розбити гайдамаків та тижко на них помститися (гл. Ковня).

Коліма (Colima), 1) мек. держава на по-

бережжі Тихого океану, 5.265 км.² і 92.000 меш.; 2) гол. м-о держави К., 28.000 меш.

Колін, пром. м-о в схід. Чехії, 16.000 меш.; 1757 побил тут австрійці прусаків.

Коліні (Cognay) Гаспар, фр. адмірал (1519-72), провідник гугенотів, убитий у „Вартоломейській ночі“.

Коліно, колінний суглоб (Articulatio genis), суглоб між стегном і великою голікою; в склад к. с. входить ще мала плоска кістка, наколінок (patella).

Коліух (Коліух) Дмитро, укр. кооператор, міністер харчових справ у кабінеті Голубовича за Центр. Ради.

Колки, с-о над р. Стиром на Волині, 1915 важкі бої рос. війська з нім. і австр.-угор.

Коллард Юрій, укр. гром. діяч, соціал-самостійник, інженер-технолог, *1875; замолу один із організаторів РУП; 1918 за Центр. Ради гол. комісар Подільських залізниць, за гетьмана старший інспектор міністерства шляхів; за директорії керівник мін. шляхів; „Спогади юнацьких днів“.

Колде (Kolle) Вільгельм, нім. бактеріолог і гігієніст (1868-1916); основник охоронного щеплення проти чуми, холери, тифу.

Коллінс (Collins), 1) М а й к е л, ірл. політик (1880-1922), борець за незалежність Ірландії, 1919 військ. мін. у рев. уряді де-Валери; 2) С а м ю е л ь, англієць, 1659-67 був лікарем моск. царя Олексія Михайловича; видав 1667 у Лондоні свої записки, де подав деякі відомості й про Україну та її населення.

Коллонтай (Kollontaj), 1) Г у г о, поль. діяч і письмен. (1750-1812), один із творців „Конституції 3-го мая“; низка політ. творів; 2) О л е к с а н д р а, рос. гром. діячка, комуністка,

*1872, 1917 член першого більши. уряду (Радпаркому), 1922 амбасадорка в Осло, 1925 в Мехіку. Писала повісті.

Коллар (Kollar) Ян, чесь. і словняк. поет (1793-1852), етнограф, фільмолог, публіцист, педагог і учений археолог-слайст, видатний панславист і пропагатор слов. відродження. Мав великий вплив на Руську Трійцю, зокрема на Шашкевича. Збірник нар. пісень; із наукових творів замітний нім. мовою: „Про діт. взаємини рідних слов. племен та говорів“.

Коло, 1) крива лінія, замкнена в собі, якої всі точки рівно віддалені від одної постійної точки, осередка (геом. місце точок, однаково віддалених від осередка). Проста, що з'єднує осередок кола з довільною точкою обводу, звється про м е н е м (радіусом); проста, що з'єднує дві точки обводу і пе-

Ян Коллар.

Коло. О — осередок. Оа — радіус (r). Аа — поперечина (прим.). сс — стична, де — тична, сс — стична. Ві — відділок. Ві — ширізок.

обводу і пе-

реходить через осередок кола, зветься поперечником (діаметром) кола. Проста, що перетинає коло (як лінійку) в двох точках, зветься січною кола; частина січної, що міститься в середині кола, є тивною. Січна в межовому положенні переходить у дотичну; 2) частина площі, замкнена коловою лінійкою. Січна ділить коло на два відрізки (сегменти); авч. відрізок називаємо меншу частину. Частина поверхні кола між двома променями зветься вір'яком (сектором) кола.

Коло, ст. слон. танець у під. слон. у супроводі співу або інструментальної музики, при чому спів має самостійну від музики партію (гетерофонія); в ін. слон. хоронід.

Коловушка залоза (Glandula parotis), найбільша слинна залоза, уміщена на ліві перед вухом. Запалення к. з. (сницка, Parotitis, Mumps) інфекційна хвороба, найчастіше трапляється у дітей, спричинник незваний; облягає опух по боках лиця, біль, гарячка, рідко залоза нагноюється.

Колода, ст.-укр. міра меду — 10, або 12 відер.

Колода Іван, укр. комп. XVII в., спочатку співак у Києві, потім реґент у капелі моск. царя (1696); концерти на 12, 24 та 32 голоси.

Колодзійчик Едмунд, поль. бібліограф (1886-1915), дослідник поль. слов. инофіліства.

Колодзевич Микола, рос. революціонер укр. роду (1850-84), член Виконавчого Комітету „Народньої Волі“, брав участь у змові на Олександра II, помер у Петропавлівській кріпості.

Колодзяжен, ст. м-о над р. Случем, 1240 добує татарами.

Колоколь, славний рос. закорд. часопис, що його видавав у Лондоні та Женеві Ол. Герцен у 1857-67.

Коломак, 1) ліва притока Ворскли, 6, 73 км. дов.; 2) слобода валківського повіту на Харківщині, заснована в пол. XVII в. на місці старого коломанського городища.

Коломацька рада, коз. рада над р. Коломаком 25 VI 1687, де обрано гетьмана І. Мазепу.

Коломийка, зах.-укр. нар. танець і величизна нар. пісня, адебільшого на 2-4 рядки, найрізномірнішого змісту; кожен рядок складається з 14 складів із перестічно пієла 8-го; коломиївкою розміру живають і в літературі (Шенчєнко, Федькович, Рудавський, Франко й ін.). Укр. народні коломиїки видав В. Гнатюк.

Коломиївська бригада УГА, друга бригада УГА, визначилася в боях під Львовом, над Стрипою, Золотою й Гинцлою Ліпою та під Підгайцями; по переході на В. Україну зводить побідні бої з більшовіками під Калінівкою, Голосидрами, Колитиним, Жидішиним, Романівкою, Хвастовим, Васильковом та Крушинкою і входить 31 VIII 1919 до Києва; з рос. Добровольчою Армією звели важкі бої під Дашевом і Оратовим; команданти:

отамани Тинкель, Дудиський, Вімсталь і соти. Квапіль; 1920 перемінена в 2 піший полк 3 бригади ЧУГА.

Коломиївські Вісти, тижневик для укр. народу Покуття, виходив у Коломиї 1927-8.

Коломия, повіт. м-о над Прутом, 41.000 меш.; 18% укр., 36-2% поляків, 44-5% жидів. Повіт: 1 м-о, 58 громад, пов. 818 км², 119.280 меш.; 61% укр., 20% поляків, 16-4% жидів. Відома з XIII в.; пініше столиця Покуття, місце вивозу соли, це значення зберігає до XIX в.; доходить з сільного мита робили її ще в XIII в. визначною „державною“; в XV-XVI в. багато терпіла від нападів молдаван і татар.

Коломия, „Народній Дім“.

Коломна, рос. м-о при впадінні Москви в Оку, 31.000 меш., річна пристань, одна з найб. в Росії, фабрика машин, ст. кремль.

Колосів, м-о в старонині у Фригії в М. Азії; до колосів написав св. Павло одне послання.

Колосов Митрофан, рос. славіст (1839-81), проф. варшавського унів., основики журналу „Русский Филологический Вестник“, найважливіший твір: „Очерк исторіи звуков и форм русского языка“.

Колосовський Володимир, підполк. ген. штабу війська УНР, *1886, 1919 військ. радник у делеґації УНР на мирову конференцію в Парижі, 1919-20 військ. аташе УНР у Франції; пише про військ. справи в чужинських фахових часописах.

Коліак, (тат.) первісно домашня або спальня шапочка; шапка духовних.

Коліак Опанас, запорожець, уславився нападами на татар; 1769 курішній отаман, багато зробив для колонізації запорозьких земель, † б. 1775.

Колтоновська Єлена, рос. письмен. з укр. роду Сяєвків, *1870, жінка перекладниці Шевченка на рос. мову Андрія Колтоновського; між ін. писала у Київській Старині про укр. театр у Петербурзі.

Колубовський Яків, рос.-укр. письмен., *1863, бібліограф рос. і укр. філософії, від 1921 проф. Інституту Нар. Освіти в Нісені.

Колхіда, країна на південь від Кавказу, з гол. рікою Фасієм (Phasis), держава царя Бета, батька чарівниці Медеї; з К. в'їждється міт про золоте руно й похід арґонтів.

Колцуняк, 1) Г н а т, гал.-укр. графік і дослідник нар. мистецтва; 2) М а р і я, гл. Кузьмова Марія; 3) М и к о л а, гал.-укр. етнограф, нар. учитель, збірник „Пісні з Коломиївського Підгір'я“, описи весілля в Коломиїщині й ін., †1891.

Колчак Олександр, рос. адмірал (1874-1920), укр. роду; 1918 боровся з більшовицями на Сибірі як „зверхній правитель Росії“; розстріляний більшовицями.

Колобрина, (лат.) давн. важка довга гармата.

Колозія, (лат.) в карному праві; недозволений вплив на хід слідства через намову свідків, усування доказів, тощо; небезпека к. може дати підставу до тимчасового арешту.

Колумб (Columbus, есп. Colón) Христоф, есп. мореплавець з роду генуезець (б. 1446-1506), відкривєць Америки, 1492 відкрив острови Сан Сальвадор, Кубу й Гаїті; 1493 острови Домініку, Ямаїку й Гваделупу; 1498 Тринідад і часть берегів Півд. Америки, 1502 побрежжя Гондурасу.

Колумбарій, (лат.) ніші для глечиків із погелом спадених мерців у ст.-рим. гробницях; також і самі гробниці; сьогодні кімнати з урнами в крематоріях.

Колумбія, 1) держава в півн.-зах. частині Півд. Америки, 1,284.000 км.² і 6,650.000 меш. (80% індіан і метисів, 10% білих). На заході гориста (Кордильєри до 5.700 м. вис., багато вулканів), на сході низини. Південь: на долах (до 1.000 м. вис.) тропічне, а вище півтропічне та помірковане. На зах. пралісі (кедр, магонь і дивідів), на сході лінос; копалини багатства К. великі, але мало використані; найбільші в світі поклади платини, великі поклади золота, міді та вугілля, а також нафти, солі, асфальту і т. д.; кава, какао, бавовна й тютюн; випис худоби. Колумбія була від 1547 есп., 1811 відокремилася в республіку, що була 1820-30 об'єднана з Венесуелою й Еквадором; 1903 втратила Панаму; гол. місто Богота; 2) округа на сході ЗДА, 180 км.² і 438.000 меш., з гол. містом ЗДА Вашингтоном; 3) гол. м-о держави Півд. Кароліна (ЗДА), 38.000 меш., університет, бавовнина промисловість; 4) річка, витікає в Брит. Колумбії, вливається до Тихого океану в державі Орегон, тому також зветься Орегон, 2.250 км. дов. і 670.000 км.² сточища.

Колумбус (Columbus), 1) гол. м-о держа-

ви Огайо, 291.000 меш., унів.; 2) м-о в Джорджії, 31.000 меш., бавовнина промисловість.

Коломна, (лат.) стовп, гл. Колона.

Коліори, (гр.) обидва великі кола, що перетинаються на небесній кулі в бігунах світу; одне з них проходить через точки зрівняння дня з ніччю, друге через точки становниці.

Колочка австралійська (Echidna hystrix), однопрохідна, нічна тварина, подібна до їжака, бо вкрита роговими колочками; щокі вузькі, вкриті рогом, подібні до дзьоба; живиться комахами; живе в Австралії й на сусідніх островах.

Колумбарій.

Колочка звичайна (Gasterosteus aculeatus), риба до 8 см. дов., будувє гнізда з водних рослин, живе в европ. річках.

Коліген, (лат.-гр.) білковина річовина, що є основою костей, хрящів та алучної тканини.

Коляда, (лат.) слов., зокрема укр. нар. обряд що припадає в часі найкоротших зимових днів: молодь ходить по хатах і співає особливі пісні-колядки; найповніший і найстарший обряд к-и зберігся в гуцулах.

Колочка звичайна.

Колідинський Степан, укр. різьбар (1893-1926), сотник укр. армії, мистецькі бюсти виконані в мармурі.

Колідки, укр. нар. пісні, прив'язані до Різдва Христового (гл. Коляда); колядковий вірш (рядок) складається здебільшого з 10-ти складів із пересічкою після 5-го, з наголошенням передостаннім складом. Завдання к-и „дім увеселити“, звеличати господаря й побажати йому великого добра. К. дуже давнього походження; в них відбивається життя ще поганських та ст.-князівських часів; свангельські події амальовані під впливом апокрифів, Понну збірку к. видав В. Гнатюк. Крім нар. є ще перк. к., штучного укладу, співаються по гр.-кат. церквах на Різдво (Бог предв'їчий та ін.).

Колідра (Coriandrum), округлова рослина до 1/2 м. вис.; задля запашного етеричного олійцю живиться до приправи.

Коліс, (лат.) завад, наглий сильний заг. упадок життєвих сил.

Колістра, кольострум, гл. Молозиво.

Колітор, патрон (лат.), у Галичині осо-

О. Колчак.

Колобрина.

Христоф Колумб.

ба, що має право вибирати пароха зпоміж предложених йому сп-ом священників.

Коляцювати, (лат.) перевірювати від-пас із оригіналом.

Коль, когель, (араб.) косметик, яким жінки на Сході потирають свої повіки, щоб очі набрали блиску та привабливої втоми.

Коль (Kohl) Ноган Георг, нім. географ (1808-78), подорожував по Америці та ба-гатьох ін. краях, м. ін. по Україні, цінний твір: „Подорожі по півд. Росії“.

Кольба, (нім.) 1) приклад руш-ниць; 2) (хем.) пляшка до ва-рени.

Кольбе (Kolbe) Адольф Вільгельм Герман, нім. хемік (1818-84), дослідник будови органіч-них сполук.

Кольбер (Colbert) Жан Ба-тіст, фр. держ. діяч (1619-83), від 1661 ген. контролер фінансів, упорядкував податки, підніс промисловість і торгівлю, творив флоту й колонії; основник тав. меркантильної системи, заснував Академії: 1663 Наук, 1666 Наук, 1671 Архітектури.

Кольберг, 1) Оскар, поль. етнограф (1814-90), гол. праця: „Юд. звичаї, обри-ди“ й т. д., з піснями, музикою й танц-ми, де частина присвячена Україні; 2) Юлія, поль. картограф (1776-1831), видав атлас Поль. Королівства.

Кольдвей (Koldwey) Карл, нім. подо-рожник (1837-1908), досліджував Шпіцбер-ген та Гренландію.

Кольмар (Colmar), м-о в фр. департа-менті Горінського Райну, 43.000 меш.; ткац-ка, гарбарська й споживча промисловість.

Кольо д'Ербуа (Collot d'Herbois) Жан Марі, фр. полт. діяч (1750-96), спочатку ак-тор і драматург, а з фр. революції — якобі-нець, комісар Конвенту; по упадку рево-люції засланий до Касни, підняв там по-стання негрів проти білих.

Кольдівна бавовна, нитвір целюлози, туга річонна, вли-вається м. ін. до виробу вибухових річо-нів, целюлою, ліків та у фотографії.

Кольодій, кольодіюм, розчин кольдівної бавовни в суміші етеру з алькоголем.

Кольодій, річонина, що не кристалізу-ють; карук, гума, желатина, білковина, річні аморфні річонні й т. ін.; в протилеж-ність до кристалодів вони не переходять крізь оболонку живинного походження, пр. крізь тваринний міхур або пергаментовий папір; гл. Діаліз, Жель.

Кольоказя, гл. Кліщинець.

Кольокація, (лат.) винувачня; спие ві-рителів, яких треба сплатити почерп.

Кольоквія, (лат.) з'їд дух. достоїнства для параді над гром. справами; малий уні-верситетський ієспит; у часі реформації ієспит пастора в прот. консисторії; давніше назва лат. підручника в формі розмов.

Кольоро, 1) угор. король, 1089 ходив на поміч Святипопкові проти Володаря, але

Кольба 2)

був розбитий під Перемишлем; 2) угор. ко-ролевич; на основі Списської угоди був 1215-16 коронований у Галичі королем га-лицьким; за нього, тоді п'ятилітнього, пра-вили бояри; 1220-21 Метислав Удатний по-лонив К. й відіслав у Торчеськ, пізніше зільний.

Кольомб (Columb) Говард, англ. адмірал (1831-99), винайшов систему зорового си-гналізування між воєнними кораблями (Ко-льомбова ліхтарня).

Кольомбіна, (іт. сл.: голубка), метка й темпе-раментна героїня іт. комедії дель арте, любка арле-кіна, донька папталоне.

Кольомбо (Columbo), укріплена пристань і гол. м-о Сейялону, 250.000 меш., найбільша пристань брит. Індії.

Кольомбіна, зліва з XVII, в. справа з XVIII в.

Кольон (Colon), при-стань при входу Панамського каналу до Атлантичного океану, 31.000 меш.

Кольон, (лат.) пісневільний селище у рим. царстві від IV в. по Хр.

Кольона, (фр.) в будиначстві стовп; півецьк. відділи, уставлені один за одним, та-кож валю; рідок письма або друку.

Кольонада, (фр.) ряд кольон, стовпів.

Кольоніація, (фр.) осадництво; засе-лення малозлодного, або національно чуж-ого краю.

Кольонізувати, (фр.-нім.) осаджувати, заселити вільні землі, заснувати колонії.

Кольоніст, (фр.) переселенець, осадник.

Кольонія, (лат.) осада, оселя поза межа-ми рідного краю; збір представників якоїсь нації в чужій осередку; країна політично залежна від іншої.

Кольонія, гл. Кельн.

Кольоніальний, (лат.) той, що відноситься до колоній або походить із аморських осель.

Кольонна (Colonna), рим. шлехтський рід, прихильний гібеллінів; 1) Вікторія, знаменита іт. поетка (1490-1547), сонети, листи; 2) Проєнеро, один із генералів Карла V (1452-1523).

Кольонська вода, гл. Вода кольонська.

Кольонщина, с. на захід від Києва, бої УГА з більшовниками влітку 1919, VI Стрі-лецької Дивізії Дісної Армії в травні 1920.

Кольорадо (Colorado), 1) р. в Техасі, 1.450 км. дов., вливається до Мех. затоки; 2) р. в зах. ЗДА, повстиса з джерельних рік Грін Рівер (держжава Вайомінг) і Гренд Рівер (держжава Кольорадо), перепливає вели-чазі каньони та вливається до Каліфорній-ської затоки, 2.700 км. дов., стоїтице 600.000 км.²; 3) р. в півд. Аргентинії, повстиса в Кор-дильєрах із джерельних рік Ріо Гранде та Ріо Барранкас, 1.000 км. дов., вливається до Атлантичного океану; 4) зах. держжава ЗДА, 269.215 км.² і 940.000 меш.; країна гор-иста; скалісті гори, багаті аложжя копа-

лин, хліборобство лише при штучному наводненні, год. місто Денвер.

Кольорист, (лат.-фр.) маляр, що вміє орудувати добором фарб.

Кольористика, власники різних кольорів, адеби́тна гармонійно підібраних.

Кольорит, (лат.) основний відтінок фарб або настрій в образі чи ін. мист. творі.

Кольос, (гр.) велетенсь.

Кольосальний, (гр.) велетенський, величезних розмірів.

Кольосей, гл. Колізей.

Кольо́струм, (лат.) гл. Молозиво.

Кольофо́нія, гл. Кальфонія.

Кольошнар, гл. Клюк.

Кольпортаж, (фр.) розношення й продка, загалом шпирення друків по домах і будинок.

Кольпортєр, (фр.) розносник книжок, похатник, загалом: поширювач.

Кольравин (Kolri-gausch) Фрідріх, нім. фізик (1840-1910), дослідник електричності, магнетизму, пружності та світла.

Кольрідж (Coleridge) Самуель Теїлор, англ. поет (1772-1834), один із предтеч Байрона й романтизму; „Піраччі балети“, найславніша; „Старий моряк“.

Кольцов Олексій, рос. нар. поет (1802-42), започаткував цілий напрям рос. нар. лірики; писав також укр. поезії.

Кольчестер (Colchester), пристань у півд.-схід. Англії, 45.000 меш., рим. пам'ятки.

Кольчуга, середньовічна лицарська сорочка зі сталеної сітки за короткими рукавами, убирана на панцир.

Кома, 1) (лат.) нестима; стан глибокого сну з утратою свідомості й неадекватною реакцією на зовнішні подразнення; 2) (гр.) протинок, записка.

Команда, (лат.) короткі накази начальника, наказ; військ. начальство, провід, також його приміщення.

Командант, командир, командувач, (іт.-фр.) начальник військ. частини, твердині, табору, воєнного корабля, тощо.

Командита, (фр.) побічне, другорядне підприємство того самого власника; філія.

Командитна спілка, (т.-ство), з'єднання кількох осіб для провадження торговельно-промислових справ за спільною фірмою; одні співники беруть безпосередню участь у підприємстві, кермують ним і несуть за нього відповідальність усім своїм майном; інші (командитисти) беруть участь у ділі тільки означеними внесками, якими й обмежується їх відповідальність у справах.

Командорські острови, о-ви при схід. побережжі Камчатки.

Команчі, півд.-ам. індіанське плем'я, за-

селило в давнину тексаські прерії, живе тепер у числі б. 1.500 душ в окремій приділеній для них країні.

Комар, ілюстр. гумористично-сатиричний двотисячник, виходив у Львові 1900-5.

Комар (Culex), струнка, двокрила комаха з дуже довгими, тонкими ногами; лич. самці єсуть кровосиски, при тій нагоді можуть переносити заразні хвороби; самці живляться соками рослин; личинки й кулки живуть у воді; 1) к. авічайний (C. ripiens), до 6 мм. дов., самичка болючо колює; проти уколєння натирати шкіру гвоздиковим олією, уколєне місце натерти амоніаком, милом або галуном; 2) к. малирийний (Anopheles), замітний скісним уложеним тіла при сидєнні; переносить заразні малярії; 3) к. мочарка (Tipula), великий комар, живиться лише соками рослин; 4) к. товкун (Chironomus), маленькі комарики, що хмарами літають літніми вечорами; 5) кумлик (Simulia), живе в півд. Європі, год. над Дунаєм, болючо дошкулює худоби, спричинюючи нерідко важкі хвороби; споріднені: тивіака, галівніці й ін.

Комар Григорій, рос. маляр, театральний декоратор, *1886; від 1921 проф. фресково-монументального малювання в Одеськ. Інституті Мистецтва; декорації до опери „Сорочинський Ярмарок“.

Комарецький Сергій, укр. хемік, *1881, проф. Укр. Госп. Акад. в Подобрідах, праці з хемії, нім. й чес. мовою.

Комарницький Йосиф, гал.-укр. богослов (1852-1920), гр.-кат. свящ., проф. богослов'я на львівськ. унів. 1885-7, редагував часопис „Мирь“.

Комарно, м-о в рудецькому пов. в Галичині, 5.000 меш., 36% укр.; садівництво й ткацтво.

Комаров, 1) Богдан, син Михайла, ботанік; 2) М і х а й л о, укр. гром. діяч і письмен. (1844-1913), бібліограф, етнограф, автор популярних брошур; гол. твір: „Словник рос.-укр.“, вид. під псевд. М. Уманець та А. Спілка; 3) О л е к с а н д е р, брат Михайла, природознавець, автор укр. популярних книжечок під псевд. О. Степанюк, у пр. 1882-1911.

Комасація, (лат.) з'єднання порозкиданих земельних ділянок у більшій земельній площі, для знищення або зменшення земельної посухлястости.

Комаха (Insectum), членнонога тварина, якої тіло аложене з голови, тулуба й калюва; на голові пара вусиків (ріжків), пара очей аложених, а деколи ще й кілька неаложених оченят та усний отвір із приладдям до гризєння, лизання або сєсання; тулуб аложений тільки з 3-х відтинків, на його грудях три пари членистих ніг, а на плечах лич. 2 пари крид; калюв без ш-

О. Кольшчик.

Кольчуга.

Комар. 1. Малирийний, 2. авічайний.

ких додатків, із 9-10 відтінків; віддихає повітрям дишачими (трахеями); інші внутрішні органи, як загалом у членикожитів. К. налягається а їсчка, переходячи частинну або повну метаморфозу. К-я живляться одні рослинами й деякі з них дуже шкідливі (гусениці, малярий хрущ, саринча), другі цвітним соком і ті дуже пожиточні, бо причиняються до запліднення рослин (бджоли, мотилі), треті живими й мертвими тваринами — з них деякі пожиточні (жуки, мурашки), інші єуть кровосащів, із тих деякі дуже шкідливі, бо розносять зарази ріанних хоріб (малярії, тифів, сп'ячки). Деякі к-я витворюють дуже пожиточні річовини (бджоли, шовковокки). К-я ділмно відповідно до будови крил на: Простокрилі, Полуокрилі, Сіткокрилі, Твердокрилі (жуки), Болонокрилі, Лусокорилі (метелики), Двоокрилі (мухи) й Безокрилі. Всіх комах б. 285.000 родів.

Схема комасані. I, ґрунту перед комасанію. II, ті самі по комасанію. У правому розі — малюк тих ґрунту.

Комахо́ди (Insectivora), малі ссавці з дрібними, гострими зубами, що живляться гол. комахами, пр. біаки, кертиці, мідці й ін.

Комб (Combes) Еміль, фр. політик (1835-1921), 1902-5 премієр, ворог клерикалізму.

Комбатант, (фр.) воин мушкетрної частини в протилежність до піхотк. урядовців, лікарів, тощо, які не беруть участі в бою зі зброєю в руках.

Комбінат, (лат.) велике підприємство або здука кількох підприємств так, що вони себе взаємно доповнюють.

Комбінація, (лат.) сполука різних предметів або понять, обчислювання, розрахунок на що, вигадка; у мат.: зібрання даних елементів у цілість; жіноча сорочка разом із штаними.

Комедія, (гр.) за Аристотелем — драматичний твір, що виставляє лише та але в людей, але так, щоби це викликало сміх, а не огаду. Дефініція ця по суті не втратила свого значіння й досі. Перші к-ї повста-

ли в Греції з імпровізованих „співів святичних походів“ у часі свята Бакха, при чому співці в масках дозволяли собі на великі грубі жарти. Комедія як літ. твір розвивалася в Аттиці; найвизначніші її представники Аристофан і Менандер. Гр. к. на рим. ґрунті дійшла до найвищого розвитку за Плавта й Теренція. К. не вмирала і в середньовіччі; в добі Відродження побіч класичних зразків появилися в нар. дусі інтермедії та інтерлюдії, що розвивалися в фарес. Зразки класичної іт. комедії дають Маківелі та Аретіно, реформатором комедії дель арте є Гольдони; найвизначніші есп. драматурги Лопе де Вега та Кальдерон писали також комедії. У Франції комедію характерів, себто типів створив Мольєр, у XVIII в. Лесаж, Маріво та Бомарше творять новий тип сусп. комедії, а в XIX в. Мюссє, Ожю, Дюма, Мірбо, Скріб, Сарду, еальоново; сучасні: Дюне (Dopplau) Трістан, Бернар, Саша Гітрі. З англійців найбільші Шекспір, Бен Джонсон, Драйден, Шерідан, Вайлд, Шоу; у Німеччині: Лессінґ, Грілларпер, Клейст, Геббель, Гагшман — драматурги, дали тільки поодинокі комедії. В Данії творцем комедії є Гольберг; у Росії: Грібєдєв, Гоголь і Островський; у Польщі Фредро та Балуцький; у Мадириці Гердег і Мольнар; у нас Котляревський, Квітка, Кропивницький, Старшків, Карпенко-Карий.

Комедія дель арте (commedia dell'arte), іт. нар. п'єса гол. з XVI, XVII і XVIII вв.; актори або всю імпровізували або деякі ролі виконували за текстом; ролі блазнів були імпровізовані; гол. дієві особи: дотторє (правник), пантальоне (балакучий купець), капітано (еса. офіцер), скарамуччо (неанолітанець), арлескін і кольомбін.

Комедіант, колись — актор, шині актор нижчої ранги, що бродить із балаганом по ярмарках; також нещира людина, що любить прикидатися лицемірно й удавати почування, яких у дійсности не має.

Коменський (Comenius, Comenius) Ян Амос, славний чес. педагог і філософ (1592-1670); проповідник і управитель шкіл чес. братів; основник систематичної педагогії та наочного навчання; гол. твори: „Велика дидактика“ (Didactica magna), „Світ в образах“ (Orbis pictus) і багато ін.; цікавився укр. козацщиною.

Янос Коменський.

Коментар(ій), (лат.) пояснення, примітка.

Коментатор, (лат.) автор пояснень до якогось твору або тексту.

Комерс, (лат.) свиточні сходни за вечерю на члесь пошану.

Комерсант, (фр.) купець, торговельник.

Комерційний, (лат.) торговельний.

Комерція, (лат.) торгівля у широкому значінні або іронічному („гендель“).

Комети, (гр.) тіла в космосі, що звич. несподівано з'являються на небі й підлягають притягненню Сонця. Імовірно, вони приходять до сонячної системи з міжзоряних просторів. Їх дороги — звич. дуже видовжені еліпси, але бувають параболічні й гіперболічні. К-и з еліптичними шляхами звуться періодичні.

Всі к-и мають дуже малу масу, майже прозорі. Самі не дають ані світла, ані тепла, й тому в більших віддаленнях від Сонця невидні. Близько Сонця починають світити, а з осередка (ядра) комети виділяється півка річовина (коса, хвіст), що звертається від Сонця (мають під впливом тиску його променів), простигаючися нерідко і до 100 мільйонів км.

Комі, Зирянська область, автономна країна РСФСР на гор. Вичегді та Печорі, 430.000 км.² і 205.000 меш. гол. м-о Устьєисольськ.

Коміонжер, (фр.) представник якогось підприємства, що їдтить із аразками товару й шукає покупців, торг. агент.

Комізм, (гр.) відтінок смішного в чомусь.

Комік, (гр.) актор, що грає смішні ролі; людина, що розсмішує.

Комінтери, Комуністичний Інтернаціонал, гл. Інтернаціонал III.

Коміс, (лат.) уповноваження, доручення, також торг. умова про купівлю або продаж товарів чи партійних паперів, яку комісіонер складає у своїм імені, але на кошт особи, що ту купувало або продав йому доручила.

Комісар, (лат.) політ. адміністративний урядовець, з якимсь самостійним кругом діяння (пр. поліційний комісар у деяких державах, начальник повіту або губернії за УНР, міністер у більшовиків, тощо).

Комісарженська Віра, рос. драм. акторка (1864-1910), 1904 осунувала свій власний „Новий Театр“; кращі ролі „Чайка“ Чехова, „Нора“ Ібсена, „Беатріса“ Метерліна.

Комісаріат, (лат.) держ. установа, на чолі якої стоїть уповноважена особа; в СРСР: міністерство; міська дільниця як адмін. та поліційна одиниця.

Комісіонер, (фр.) торг. посередник: особа або фірма, що бере доручення (за вигороду) купити чи продати якийсь товар в своїм імені, але на чужий рахунок.

Комісія, (фр.) 1) доручення; 2) заплата торг. посередникові; 3) гурт осіб, вибраний або призначений для проведення якоїсь

справи; 4) держ. установа, для якоїсь окремої справи; 5) урядова подорож для дослідження якоїсь справи.

Комісовий дім, підприємство для посередництва в усіх видах справ.

Комітаджі, тур. назва македонських повстанців.

Комітат, (лат.) адмін. одиниця на Угорщині, з власною управою, відповідає давній рос. губернії або фр. департаментові; існує від X в.

Комітет, (фр.) рада з уповноважених осіб, вибраних або призначених для керування якимсь справами.

Коміції, (лат.) ст.-рим. нар. абори для ухвалення, відкидання й касування законів, надавання урядів і видавання присуду у кримінальних справах.

Комічний, (лат.) смішний, кумедний, сміховинний.

Комлики, калмузи, калмыки, кочове племя в степах над Волгою і Уралом, 150.000 душ, магометани.

Коммін (Commines) Фліп, фр. дипломат та історик (1447-1511), полишив дуже цінні „Записки“ (Memoires).

Коммод (Commodus), рим. цар 180-192.

Комнезам, комбед, комітет неможливого селен, комітет бідноти; селянські більшовицькі організації.

Комо (Como), іт. м-о над Ляго ді Комо, 47.000 меш.; ратуш із 1215, собор з 1396.

Комори (Comores), громада вулканічних фр. островів між Мадагаскаром і Мозамбіком, 2.200 км.² і 90.000 меш.

Коморники, селища в вел. ки. Лит. XVI в., осаджували на менших ґрунтах, а то й на самих об'ястях без орної землі; були обов'язані до панщини пішої, не давали до роботи худоби.

Компактний, (лат.) збитий, суцільний, густий.

Компанейський Микола, укр. комп. (1848-1910), опери: „Тарас Бульба“, „Майська Ніч“, дух.-муз. твори.

Компансвич Варлаам, василіанин, родом із Волині, *1779; писав по польськи й російськи, зносився з Копитаром.

Компанієць, козак легкої укр. кінноти XVIII в.

Компанієцькі полки, укр. охочекомонні війська на утриманні гетьмана й від нього залежні, легка кіннота, озброєна шаблею, рушницею й канчуком; старшину к. п. уважали за нижчу від козацької.

Компаніон, (фр.) спільник, учасник, співзасланик торг. або пром. підприємства.

Компанія, (фр.) товариство, гурт, торг. спілка; відділ піхотинців — сотня.

Компаратив, (лат.) у ступінюванні приємтливців та прислівників другий або вищий ступінь.

Компас, (іт.) прилад до означування сторін світу при допомозі магнетної стрілки; звичайний к. гл. Бусоли; соняшний к. показує напрям після кожного часного ста-

Комети. 1. к. з 1843 р., 2. з 1881 р., 3. з 1811 р., 4. з 1858 р., 5. з 1873 р., 6. з 1863 р., 7. з 1874 р.

ну Сонця, вживають його у підбігунових околицях.

Компатріот, (фр.) земляк.

Компендій, (лат.) підручник.

Компензатор, (лат.) пристрій, що нищить вплив температурних різниць у різних приладах.

Компензація, (фр.) 1) винагорода за шкоду, відшкодування; 2) вирівнювання довгу шляхом отручення його з взаємних зобов'язань.

Компетентний, (лат.) занадто, рішати якусь справу або той, що має до цього право.

Компетенція, компетентність, (лат.) 1) адатність до чогось на основі знання, здібності, досвіду, тощо; 2) в праві: обов'яз діляни, призначений якійсь владі, або особі.

Компієнь (Compiègne), м-о на півн. схід від Парижу, 17.000 меш.; 1430 тут понала в англ. полон Жанна д'Арк; 11 XI 1918 підписала Німеччина перемир'я з Антантою.

Компліція, (лат.) праця складена на підставі чужих праць, а не основана на власних безпосередніх дослідках.

Комплексе, (лат.) 1) цілість, склад, сполука окремих складників; 2) у псих.: низка уявлень, а'єднаних сильним почуттям (афектом).

Комплексія, (лат.) будова, постава тіла й зв'язаний із нею заг. його вигляд.

Комплексне число, гл. Число.

Комп'ємент, гл. Доновнення.

Комплет, (лат.) повне число осіб або річей, загаль осіб, потрібних для полагоди якоїсь справи.

Комплетний, (лат.) цілий, повний.

Комп'єкація, (лат.) замотання (справи), складність і збіг різних обставин.

Комп'ємент, (фр.) підлесне, чемне слово.

Комп'єлот, (фр.) змова.

Композитор, (лат.) автор муз. творів.

Композиція, (лат.) сполука поодиноких частин твору, що дає враження гармонійності, доцільності; мішанина металю.

Компонента, (лат.) складова частина цілоти.

Композіст, гл. Композитор.

Компост, (лат.) мішане гноїво з органічних і мінеральних річовин; перетлілі рослини підпадки (трава, бур'ян, мох, тощо), шарувато перемішані з негашеним вапном.

Комп'єт, (фр.) варені овочі, звич. солодки.

Компрес, (лат.) обклад: кусок полотна, газу, звогчений водою або лікувальною рідиною, прикритий ватою та цератою (к. нагрівачий) або без церати (к. висихачий) — протизапальний засіб.

Компресор, (лат.) вагитний смок (помпа).

Компроміє, (фр.) порозуміння з противником на підставі взаємних уступок; мирна поагода справи; підпорядкування себе обставинам ціною особистих пересвідчень.

Компромітація, (лат.) осоромлення, осмішення.

Компути, (лат.) книги, де були списані коє. роди, їх мастка та прив'язаний до них обов'язок військ. служба.

Комтур, (нім.) вищий чин у хрестоносців.
Комуна, 1) у середньовіччї назва міст в Італії й Франції, що були незалежні від сеніора й мали власну виборну управу; 2) громада, нижча територіальна самоуправна одиниця у Франції та ін. романських країнах; 3) загалом комуни, лад.

Комуналізація, муницпалізація, перехід приватних підприємств в управу громад.

Комунальний, (лат.) громадський.

Комуна паризька, 1) міська рада в Парижі підчас Вел. Революції 1789-94; 2) рев. комуни, організації, яку осунули паризькі робітники під проводом радикально-демократичної інтелігенції, повставши проти буржуазного уряду 18 III 1871; тривала до 28 V 1871, коли її жорстоко розгромив версальський уряд.

Комунар, (фр.) прихильник паризької комуни; комуніст.

Комунізм, сусп. лад, оснований на спільності. Первісний к. мисливських, рибальських, скотарських та хліборобських племен оснований передусім на спільності землі, яка належала громаді (племені, родоні). Останки цього первісного к. перетривали аж до наших часів, як спільнота деяких земель—лісів, пасовищ, тощо. К. як ідею аустричано вперше в ст. Греції (аристократичний к. Плітона), далі в деяких христ. сектах середньовіччя, опісля в деяких утопістів (Т. Морус). В нових часах був Баб'єф першим речником к., далі Кабе й Овен. Назви к. уживають часто всуємі із соціалізмом, і в XIX в., а почасти й досі термінологія не усталена. Різниця між к. і соціалізмом в тому, що соціалізм домагається спільноти засобів виробництва, залишаючи приватну власність на засоби споживання, к. вимагає усуспільнення також засобів споживання („кожному відповідно до його потреб"). Від більш. перевороту втерлася термінологія, як якою комуністичними називаються більш. партії в протилежність до соціалістичних (гл. Більшизм, Соціалізм).

Комунікат, (лат.) письменна заява для привідного відома; звідомлення.

Комунікація, (лат.) шляхи сполучень (зв'язання, пошти, телеграфи, телефони).

Комуніст, (лат.) сторонник комун. ладу, член комун. партії.

Комуніст, щоденний орган Центр. Комітету та Харківського Округного Комітету КП(б)У, виходить у Харкові від 1919, зразу по рос., від 1925 по укр.

Комуністична партія більшовиків України (КП(б)У), офіційна назва організації рос. комун. партії на Україні; перший лад відбувся в липні 1918 в Москві, де ця партія поставила собі за завдання „боротися за рев. об'єднання України та Росії на підставі пролетарського централізму в межах Рос. совітської соц. республіки".

Комуністичний маніфест, маніфест "Союзу Комуністів", уложений на його поручення К. Марксом та Ф. Енгельсом і виданий у Лондоні 1848; зміст: історія людськості це історія боротьби класів, суч. держава — апарат у руках буржуазії; пролетаріат, який є одинокою реп. класом, невідхильно мусить повалити панування буржуазії, робітники всіх країн повинні об'єднуватися для боротьби з світовою буржуазією.

Комунія, (лат.) св. Причастя.

Комукульт, спочатку Асоціація Аспирентів, спілка письмен., утворена Мих. Семенком, провадила боротьбу з тав. неоклещеними та попутниками; існувала до 1927.

Комутатор, (лат.) гл. Протрон.

Комфорт, (англ.) вигідні умови життя, вибаглива обстановка.

Кон Феліке, поль. політ. діяч, *1884, поляк, член Поль. Партії Соц., публіцист, від 1917 комуніст, у Москві.

Конак, (тур.) палата серб. королів.

Конарський, 1) Станіслав, поль. педагог (1700-73), реформатор шкільництва, поет; 2) Шимон, поль. революціонер (1808-39), учасник повстання 1831, офіцер член т-ва "Молода Європа" (Італія), основник т-ва "Молода Польща"; видавав у Парижі реп. часопис "Рольоес"; агітував тайно на Правобережній Україні; розстріляний рос. поліцією.

Конашевич Володимир, суч. графік, укр. роду; ілюстрації до рос. класицид, дитячих книжок, автолітографії, дереворити.

Конашевич Сагайдачний Петро, гл. Сагайдачний Петро.

Конвалія (*Convallaria majalis*), лісова трава з широким листям і білими дзвоноковими пахучими цвітами; сильно отруйна; вивару вживають як ліку проти водяної пухлики й захворювань серця. Споріднена *к у п и а* (*C. polyopatum*), з великим приємним листям і малими, ціскуватими цвітками; обі у нас по лісах і цвітниках.

Конверс, (англ.) лицюк із пощеннями до нього конями при елеваторах, водочерпаках, землечерпаках, тощо (гл. том I 788 таблиця: гірництво I, образок 3).

Конвент, (лат.) 1) сходина, зібрання; 2) збори фр. послів, що виконували найвищу держ. владу під час Вел. Революції, 1792-5.

Конвентикель, (лат.) тайні збори, абігонисько.

Конвенціональний, (лат.) умовний, загально прийнятний, ангчасвий.

Конвенція, (лат.) 1) умова, договір, особливо міжнар. характеру; 2) тимчасові об'єднання підприємств, що упрямляють менше важливі сторони діяльності.

Конвергентний, (лат.) абіжний, нахилений.

Конвергенція, (лат.) абіжність.

Конверзація, (лат.) розмова, гутірка.

Конверсія, (лат.) зміна договірних зобов'язань із метою поліпшити становище дов-

жника; здебільша при н-ї зменшується розмір відсотків, міняються на користь довжника умови погашення довгу щодо речення, валюти й т. ін.

Конвертер, гл. Бессемер, Залізо.

Конвертит, (лат.) наперенний, той, хто з одної віри навертається на другу.

Конвертор, (лат.) однокотичний перетвірник, що служить до перетворення сталої електр. струї на змінну або навпаки.

Конвікт, (лат.) спільне мешкання для шкільної молоді; бура зі школою.

Конвій, (фр.) охоронний супровід; збройна охорона.

Конвокаційний сойм, сойм у Польщі, скликуваний за безкоролів'я до Варшави прамасом; вирішував справи, зв'язані з вибором нового короля, та дбав про безпеку держани в часі безкоролів'я; постанови к. с. мали назву „генеральної конфедерації“.

Конвульсії, (лат.) гл. Корчі.

Конгеніальний, (лат.-гр.) вроджений.

Конгеніальний, (лат.) духово споріднений.

Конг'юмерат, (лат.) 1) зліпщик різнородних частин; 2) гірниця з різних зокруглених відломків, поліцлюваних якоюсь мінеральною масою.

Конго, друга дожиною (4.200 км.), перша сточищем (3.600.000 км.²) ріка Африки; впливає як Люалуба на границі Родезії; має багато порогів у гор. й дол. бігу, тому лише етапами сплава на 1.600 км. довжини; вливається 11 км. шир. гирлом до Атлантийського океану; притоки: зправа: Люапулі (Чамбезі), Арувімі, Рубі, Мобангі (Уелла), Санга-Мамбере, та Лікуале-Ліколі; зліва: Льомамі, Люльонго та Кассаї (Ква).

Конго Бельгійське (Congo Belge), бельг. колонія в сточищі р. Конго, разом із частиною кол. Нм. Схід. Африки (Руанда-Урунді) 2.430.000 км.² і 11.450.000 меш. (європейців 7.000); більшу частину займає тропічний праліс, меншу саванна; населення займається вчасті первісним хліборобством, вчасті ловцтвом (гл. таблиця: Народознавство I, обр. 3). Гол. продукти: пальмовий олій, слонова кість; ковальні діаманти, золота, раду, міді. Колонія К. існує від 1881, спочатку як приватна власність бельг. короля, від 1908 належить до бельг. держави, але від 1916 господарює там В. Британія Гол. місто Леопольдів.

Конго Португальське, півн. Ангола.

Конго Французьке, або Середуже (Moyen Congo), півд. частина фр. Риниколої Африки над дол. Конгом, 240.000 км.² і 700.000 меш.

Конгрегація, (лат.) в кат. церк. праці: 1) манастирі одного правила, які не одержали від папи всіх прав чернечого чину, себто не стали орденом; 2) кардинальські комісії для вирішування якоїсь ділянки церк. справ; 3) реп. т-ва, пр. для злекання культу Преч. Діви, тзв. Марійські конгрегації.

Конгрес, (лат.) з'їзд представників для вирішення спільних справ; у ЗДА парламент.

Конгресівка, Королівство Польське, урядово прозване москалями „Надніслинський край“, була утворена 1815 на віденському конгресі в Варшавського князівства (без зах. окраїн) і ввійшла з деякими правами автономії до Росії; цю автономію по повстаннях 1831 і 1863 аннексовано; перед утворенням теперішньої польської держави 1918 ділилася К. на 10 губерній, простором 123.325 км.²; до 1912 до К. належала й Холмщина.

Конгруа, (лат.) постійна платня кат. священника.

Конгруентний, (лат.) гл. Пристайний.

Конда, ліва притока Іртиша, 600 км дов.

Кондак, (гр.) пісня христ. ритмічної поезії греків із V в. Гол. автор св. Роман із VI в.

Кондакар, вотивана тав. кондакарним знам'ям, досі не розшифрованим, стародавній богослужбовий книга укр. церкви (XI-XIV в.); збірка кондаків.

Кондаков Нікодим, рос. археолог та історик візант., ст.-русського й слов. мистецтва (1844-1925). Праці з іконографії, історії одягу, прикладного мистецтва, дуже важні для історика ст.-укр. мистецтва.

Конде (Condé), фр. княжий рід, бічна лінія Бурбонів: 1) Люї I (1530-69), проповідник гугенотів, убитий; 2) Люї II, „великий К.“ (1621-86), генерал у війнах з Іспанією 1643-46, підчас фронди протиник Мазаріні; 3) Люї Жозеф (1736-1818), старшина емігрантських військ, 1795 в рос. службі.

Конденат, (лат.) рідина, що повстала після сконденсування пари.

Кондензатор, (лат.) прилад до згущування.

Конденсація, (лат.) загущення; к. пари, сконденсування або перетвір пари, чи то гау в рідину.

Кондзелевич Іов, укр. малюв. м. XVII і поч. XVIII в., виконавець знаменитого іконостасу Манявського Скиту 1698-1705, що перехопується в Нац. Музеї у Львові.

Кондикт, (лат.) примусова віддача зброного або позиченого майна (пр. поаичит).

Кондиціональний, (лат.) умовний.

Кондиція, (лат.) умова, службово умова, становище.

Конділік (Condillac) Етієн, фр. філософ (1715-80), представник крайнього сенсуалізму; гол. твір: „Студія про амислові враження“.

Кондоленція, (лат.) заява спочування.

Кондомінія, (лат.) спільне володіння, правління; поділ влади між два уряди або дві установи.

Кондон, (англ.) вл. кондом, від прізвиська лікаря-винахідника: мішочок із гуми, який чоловіками як охорона при полових зносинах.

Кондор (Sarcophagrus gryphus), найбільший хижак, у розкритті до 3 м шир., бураво-чорний, голова й шия голі, на голові м'ясистий гребінь, дзюб гакуватий,

при ший пушистий, темно-сірий комір; живиться стервом і живими тваринами, живе на верхах Андів (гл. том I, сторона 100, таблиця: Американські звіри, образок 35).

Кондорсе (Condorcet) Антуан-Никола, фр. письмен., філософ і політик (1743-94), секретар Академії Наук, співробітник „Енциклопедії“, член конвенту; арештований підчас революції, отруївся у в'язниці.

Кондотієр, (іт.) у середньовіччі провідник іємних військ Італії; наємний воєк; сміливий партизан, що бореться без правил і карності.

Кондратенко Гаврило, укр. мистець, *1854, малюв. красювдів. Ефектові краси-

Г. Кондратенко, Гурзуф.

ди Криму й Кавказу при місячним освітленні: „Місячна ніч у Севастополі“, „Бахчисарай уночі“, „Гурзуф“ та ін.

Кондратовіч Людвік, псевд. Владислав Сирокомля, поль. письмен. (1822-62), родом білорус; поезії, драми, повісті й наукові твори; дещо й по білоруськи.

Кондукт, (лат.) похоронний похід.

Кондуктор, (лат.) провідник, службовець у поїзді або трамваї, що перевірює білсти.

Конексеї, (лат.) зв'язки.

Конексікет (Connecticut), 1) найважливіша ріка на півн. сході ЗДА, 655 км дов., вливається до Льюїс Авілсид-Сунду; 2) держава над нею, 12.860 км.² і 1,380,000 меш., промислова; гол. м-о Гарфурд.

Конєцьполь, Понорівка, Новий К., м-ко на Поділлі, над р. Бугом і Кодимою; у XVII в. поль. кріпость.

Конєцьпольський Станіслав, поль. полководець (1591-1646), польний і коронний гетьман, начальник поль. збройних сил на Україні, воював із козаками, 1625 переїхав Курювіську умову, воював із турками й татарами, адавив коз. повстання 1637-38.

Конечний Фелікс, поль. історик із чеськ. роду, *1862, проф. унів. у Вільні; „Історія Польщі“; видавав „Swiat Słowiański“.

Конєнков Сергій, рос. різьбар, *1874, уєлавився дерев'яними різьбами.

Конживерам (Conjeeweram), гл. Канжипурам.

Коник (*Locusta*), простокрила комаха-страбунець, звич. зелений або бураний, пусики довгі, тонкі; самці цвіркають, потираючи верхніми крилами об спідні; зимують гол. тваринками; споріднені: сарануваті й цвіркуни.

Кониський, 1) Олександр, укр. письмен. і громад. діяч (1836-1900), поет, белетрист, публіцист, популяризатор, 1863-5 на засланні в укр. діяльність. Від 1862 стояв у дуже близьких аносинах із Галичиною, де часто бував; допис до „Слова“, „Галичанина“, співробітництво в „Правді“, „Світі“, „Зорі“, „ЛНВ“ під різними псевд.: Вернивола, Дрозд, Перебенді і ін. 1888 старанси довести до поль.-укр. угоди в Галичині („нова ера“). Був одним із ініціаторів заснування Т-ва ім. Шевченка у Львові, а після переїзду його на Наук. Т-во. Повісті: „Юрій Горovenко“, „В гостях добре, а дома гірше“, „Молодий вік Максима Однця“, комедія „Порвалася нитка“; збірка поезій: „Порвані струни“, „Вибір поем“; оповідання; 2) Юрій, укр. проповідник (1718-95), вихованець Київ. Академії, від 1754 білорус. єпископ, видатний правосл. діяч, дбав про повернення уніятів на православ'я; йому довгий час приписували авторство „Історії Русів“. Писав вірші й драми.

Коні Анатолій, рос. правник і письмен. (1844-1927), сенатор, слашний судовий промовець, був предсідником суду, що увільнив Віру Засулч; написав цікаві спомини.

Коніа, алькоголід ($C_6H_{12}N$), безбарвна, дуже отруйна рідина, знаходиться в біологові (*Conium*).

Коніферин(а), глікозид ($C_{16}H_{22}O_4 + 2H_2O$), знаходиться в соку шпилькових дерев.

Конічний, (гр.) стіжкуватий, шпичастий.

Конія, Кувія, ст. Іконіон, тур. м-о в півд.-зах. М. Азії, 71.000 меш.; торгівля, вузол багдадської й анатолійської залізнич. **Конка**, Кінський води, ліаобічна запорож. притока Дніпра; б. устя ділиться на рукава (Великий Луг); теча 200 км.; при кіші XVIII в. К. творила держ. кордон Росії; також назва одного гирла Дніпра.

Коник. 1. самчик, 2. самичка (середні вічка).

Олександр Кониський.

Юрій Кониський.

Конкєтадор, (есп.) завойовник.

Конкєлозіа, (лат.) висновок, висід.

Конкєляв(е), (лат.) збір кардиналів для обрання нового папи, а також місце цього збору.

Конкорданція, (лат.) 1) гл. Біблійні конкорданції; 2) муз.: акорд, симфонія.

Конкордат, (лат.) угода, особливо між державою й кат. церквою, про взаємодієносиня. Першим конкордатом був Вормський (1122). К. із Польщею 1924 нормує також становище гр.-кат. церкви під Польщею, віддаючи м. ін. гр.-католиків на Волині під владу лат. єпископа.

Конкордія, (лат.) вл. угода; умова заключена в Римі 1863, нормувала взаємини між католиками гр. та лат. обряду в Галичині. К. забороняє перехід з одного обряду на другий без дозволу папи; в мішаних подружжях хлопці мають іти за обрядом батька, а дівчата за обрядом матері. К. обов'язує ще й інші, хоч у практиці лат. духовенство її не придержується.

Конкремент, (лат.) тверда річовина, утворена зліпленням дрібних грудочок; у мед. відкладина неорганічних солей (вапняних, сечовиселих і ін.) у тканинах і дульних органах.

Конкретивий, (лат.) у протилежність до „абстрактного“ всякий елемент буття, який так, як він існує в усій безмежній повноті своїх примет, означень, складових частин і т. д.

Конкреція, (геол.) мінер. скучення у чужому середовищі, пр. вапняне в глині, марказитове або кремене в крейді.

Конкєбіна, (лат.) відложниця, нешлюбна жінка.

Конкєубнат, (лат.) подружнє життя чоловіка й жінки на віру, без вічання.

Конкєрент, (лат.) суперник, кандидат до руки незамужньої жінки; в екон. житті к-я: особи, що ведуть однакої підприємства й одна перед другою хотить збути свої товари.

Конкєренція, (лат.) суперництво, перебіг, ангажино повстає тоді, коли декілька осіб має ту саму мету, й кожна з них хоче осягти її раніше; суч. екон. життя ґрунтується на вільній к. підприємств, окрема к. має вплив на утворення ринкових цін.

Конкєрсе, (лат.) змагання кількох осіб за посаду, працю, нагороду; у торг. праві — збір кредиторів (вірителів), який має за завдання встановити способи задоволення їх претенсій із майна должника, якщо його не вистає для повного покриття всіх його довгів; к-ом звать і судовий процес у справі претенсій кредиторів; передумовою у-становлення конкурсного процесу є інсольвенція (невплатність) должника.

Конкєрувати, (лат.) бути сувереником, іти назаводи, змагатися, з'єднувати собі жінку, щоб з нею одружитися.

Коннор (Connor) Бернар, ірл. вчений (1600-98), лікар Яна Собієвського; залишив „Історію Польщі“ з відомостями про Україну.

Коновалець Євген, гал.-укр. гром. і військ. діяч, полковник СС, *1891; 1917 ком. „Гал.-Бук. Кур'єр“, ком. Осадного Корпусу СС-ів у против'єтманському повстанні, та начальник „Групи СС-ів“.

Конон, начальник атен. фльоти, переміг спартанців б. Каду (394 до Хр.), відбудував мурі Атен та укріплення Пірею; † б. 390 до Хр.

Кононенко Мусій, укр. письмен. (1864-1922), поет, опов., критичні замітки, дописи в 80 та 90-их рр. XIX в. в „Зорі“, „Правді“, „Буківині“, „Давіку“, „ЛНВ“ під псевд. М. Школяченко, оповідання: Між народ. На селі; абрис поетій: „Струна“, „Хвилі“.

Конопля (Cannabis), зелеста рослина 1-4 м. вис., листи пальцеовато аложене, цвіті роздільнополі: рослини пилкові „пласкіль“, стовпикові „матірки“; походить з Ірану, тепер вирощують її скрізь в уміркованому підсонні; з бильців добувають волокно для пряжі, із зернят олій, також уживають їх у лікуванні; з молодого листи матірок на Сході вироблюють „гашиш“.

Коноплинка, маковей (Fringilla cannabina), перелетна пташка з родини юркуватих, бувала з червоною голою: на Україні й у середньоморських країнах (гал. том II, таблиці: Співучі птахи, обр. 3).

Конопицька Марія, поль. поетка (1842-1910), поетій на нар. мотиви та новелі.

Коносамент, (фр.) урядове письмо корабельника, що засвідчує прийняті точно означені і опінені вантажі, для перевозу їх та вивантаження у призначеному місці, корабельний перевозовий лист.

Конотоп, м-о на Чернігівщині, основане б. 1634, 1654 укріплений, 1659 облога Витовського москалями й його побіда над ними, 1664 зруйнований поляками; тепер округне м-о, 33.576 меш.: укр. 67-5%, росіли 13-8%, жидів 17-2%. Конотопська округа, 9 міст, 1.105 селищ, 17 районів, поверх.: 9.946 км², 600.150 меш.: укр. 94-5%, росіли 2%, жидів 2-1%.

Конрад, ім'я нім. королів, 1) К. I, 911-918, з франк. роду; 2) К. II, 1024-39, з салійського роду, 1027 цесар; 3) К. III, з Гогенштауфів, 1138-52, боровся з Генрихом Гордим із роду Вельфів; 4) К. IV, 1237.

Конрад (Conrad) 1) Джозеф, англ. письмен. (1856-1924), вл. Коженівський, з походження поляк із України, сестриня Юзефа Коженівського, довголітній моряк, один із найбільших повістярів сучасної доби. Повісті та оповідання здебільша з островів Тихого Океану. Найвідоміші: „Мури із корабля Нарцис“, „Лорд Джім“, „Молодість“, „Дзеркало моря“, „Щасливий випадок“,

„Західніми очима“, „Перемога“; 2) Йоганн, нім. економіст (1839-1915), видавець „Літвишеу політичної економії та статистики“; автор праць із політ. економії.

Конрад фон Гецендорф (Conrad von Hötzenhof) Франц, граф, австр.-угор. польовий маршал (1852-1925), 1906-11 і 1912-17 начальник ген. штабу, автор воєнних операцій на півд.-рос. фронті, гол. прорату під Горлицями, III 1917- VII 1918 ком. фронту в півд. Тиролі; спомини: „3 часів моєї служби“.

Джозеф Конрад.

Консеквентий, (лат.) послідовний.
Консеквентність, (лат.) послідовність.
Консеквенція, (лат.) наслідок.
Консекрація, (лат.) посвячення: 1) перемія хліба й вина в Тіло й Кров Господню на Службі Божій; 2) к. в єпископі, гл. Хиротонія.

Консенс, (лат.) дозвіл влади на ведення підприємства.

Консервіон (Conservation), пристань у серед. Члї, 75.000 меш.

Консерватизм, (лат.) світогляд, політ. партія, що боронить існуючого сусп. ладу або бажає повороту до давнього, неприхильна поступові.

Консерватист, (лат.) прихильник ст. ладу та ворог змін.

Консерватор, (лат.) опікун і збирач пам'яток старовини.

Консерваторія, (лат.) вища муз. школа.
Консервація, консервування, (лат.) збереження перед знищенням і зіпсуттям.

Консерви, (лат.) харчі, збережені в щільних посудинах і так приладжені, що не псується довгий час.

Консигнація, (лат.) урядовий спис, передача товарів до переховання або на продаж.

Консильєр, (іт.) вл. дорадник; у Галичині назва лікаря.

Консисторія, (лат.) установа для управи церквою; папська к., скликана папою директивною кардиналів, на якому папа дає директивні, призначує нових кардиналів, єпископів і т. ін.; єпископська к., установа, аложена з канонів та призначених єпископом радників, що допомагають єпископові правити церквою.

Консідеран (Considérant) Віктор, фр. економіст (1805-93), голова фр. фурієристів, популяризував науку Фуріє й оснував школу фалістерів.

Консієрж, (фр.) сторож дому у Франції, що виконує обов'язки управителя.

Консіліум, (лат.) лікарська рада.

Конскрипція, (лат.) щорічна військ. бражка; спис усього населення.

Консолідація, (лат.) сполука, союз, зміцнення; в екон.: 1) з'єднання кількох різночасових позичок у одну з однаковими умо-

вами щодо погашення боргу, плати відсотків і т. ін.; 2) підвищення курсу паперових грошей, що впали на ціні, а метою переходу до металевої валюти.

Консоли, (фр.) підставка для підтримання різних прикрас; підпора під ганьсом, бельюю, або бальконом, а довшим озображенням виступом; вузький столик або виступ на стіні під лампу, квіти, тощо.

Консоля, зліва: столик; зправа н. при ганьсі.

Консонанс, консонанція,

(лат.) два або більше тонів, що творять скінчений (доскопаний) акорд; гармонійна агідність тонів; поезія з одною римкою.

Консонант, гл. Приголосний звук.

Консорціум, (лат.) спілка, з'єднання кількох торг. підприємств для спільного переведення якогось означеного інтересу.

Конспект, (лат.) короткий зміст із книжки або промови.

Конспірація, (лат.) змова, таємні змови.

Констан (Constant) Бенжамен, фр. маляр (1845-1902), іст. образи („Останні бунтарі“) й портрети.

Констан де Ребек (Constant de Rebecque) Бенжамен, фр. політик і письмен. (1797-1830), ліберал; „Спомини“, повість „Адольф“.

Константи, гл. Константин.

Константинопіль, (урядово Стамбул, пл. Істамбул), також Царгород і Візантія, найбільше м-о Туреччини, лежить у дуже гарному місці на тракійському півострові, над протокою Босфор і затокою Золотий Ріг, одна з найдогідніших світових пристаней. Складається з ст. міста, або Стамбулу, ку-

Константинопіль, Золотий Ріг із дільницею Пери.

ницької частини Галити, міста зах.-європ. чужинців Пери, Скутарі та Кадікею на аз. березі й ін. передмість, разом 810.000 меш., в тому 400.000 турків, 150.000 греків, 100.000

вірмен, 50.000 жидів і 100.000 ін., гол. зах.-європейців. К. має вел. значіння як торг. осередок; лише в малій частині має характер европ. міста: вулиці дуже мало та але бруківані, сорокати вбранні мешканців, багато мінаретів; 700 мостів (з того кілька кол. христ. святиць, пр. св. Софії), 230 монастирів дерев'яних, 170 христ. і 40 жид. святиць. Зі світських будівель важкі султанські палати; Високі ворота (Порта) і серай. Цінною пам'яткою є до нині зквашаний акведук Валенса та кілька обелісків. Кілька вис. шкіль, між ними унів. Заснований 330 до Хр. під назвою Візантії, був до 395 гол. містом рим., опісля схід-рим. (візант.) держави до 1453 (з малою перервою 1204-64, коли був у руках хрестоносців), 1453-1923 гол. м-о Туреччини.

Константинов Алеко, болг. поет (1863-97), поет і публіцист; сатира „Бай-Ганю“, фейлетони, нариси в оповіданні.

Констанца (Constanza), гол. пристань Румунії, 60.000 меш.; ст.-рим. Томі, де був запланий Овід.

Констанцій, рим. цісарі: 1) К. I, Хл.-ор, 292-306 зах.-рим. цісар разом із Максиміаном; 2) К. II, 337 цісар Сходу, 350-361 цісар усеї рим. держави.

Констанція (Konstanz), м-о в півд.-схід. Бадені над Райном, недалеко Боденського озера, 31.000 меш., лавра (XI в.), торговий дім (XIV в.), ткальні. К. заснована 378, 1192-1543 була вільним містом, 1414-18 засідав тут собор, що між ін. засудив на спалення Івана Гуса в Броніях Празького.

Констатувати, (лат.) стверджувати факт, признавати, твердити.

Констебль, (англ.) англ. поліцай.

Констебль (Constable) Джон, англ. маляр (1776-1837), мистець реалістичного кр.-сиду, поклав початки імпресіонізму; „Нива“, „Віа“, „Мана“, „Літній день“, „Красиві із конем“.

Констеляція, (лат.) 1) гл. Сузір'я; 2) розміщення зір у хвиліку, важливу для людини (пр. уродження, шпрана на вітну), яке ставало підставою до астрологічних віщунств; 3) ситуація, що є наслідком різних обставин.

Констернація, (лат.) переполюх, збентеження, пригноблення.

Конституанта, (фр.) конститууюче зібрання, зібрання нар. представників, або повновласників для уложення нових основних законів держ. ладу.

Конституції апостольські, гл. Апостольські постанови.

Конституційний, той, що відноситься до конституції.

Конституція, (лат.) в праві: 1) розпорядок (особливо імператорський у рим. і ст.-нім. праві), папське посланіє законодавчого змісту; 2) правопорядок, що встановлює устрій держави, в якому забезпечена участь народу бодай у законодавстві та який гварантує основні права людини й

громадянства; 3) сам закон, який установляє устрій держави. В Більшій: габітус, сума вроджених властивостей організму, що характеризують даного особника, як окрему більшовічну одиницю.

Конструктивізм, напрямок у пластичному мистецтві, що дає перевагу конструктивному принципу над декоративним. Повстав по снітній війні й найбільшого виразу знайшов в архітектурі. Відповідно до нових будівельних матеріалів (бетон, залізо, скло), к. у заг. масах уживав простих геом. форм, легких, залізо-бетонних склепін, прозорого шкляного перекриття, великих площ, терасових композицій, плоского даху, широких розтягнутих вікон, галерійок і терас.

Конструктивізм, вілла архітекта Корбюзіа.

Конструктор, (лат.) той, що займається конструкціями.

Конструкція, (лат.) будова (приладу, машини, літ. твору); спосіб будування, розташування поодиноких частин будови; часто сама будова, склад, устрій.

Константи́н, св., болг. писем., ученик Кирила й Методія, сп. з Македонії. Писав проповіді, переклав Учителіне Євангеліє Золотоустого 898 в Слово на аріяні Атанасія Олександрійського 906.

Константи́н, ім'я володарів: 1) К. Багрянородний, візант. цар (965-59); за нього українці робили нещасливий напад на Царгород та охристілася ки. Ольга; автор декількох ієт. праць, для нас найважливіша: „Про народи або як управляти державою“, відома під лат. назвою „De administrando imperio“, де наводять варязькі (русські) та праукр. (слов'янські) назви Діпрових порогів, руських міст і племен; 2) К. Великий, св., перший христ. рим. цар (274-337), побив суперника Максентія; медіолатинським єдиктом надав христ. церкві свободу; скликав 1-ий вселенський собор до Нікеї (325), переніс царську столицю з Риму до Візантії, яку назвав „Новим Римом“, а яку по цьому прозвали Константинопіль; 3) К., гр. король (1868-1923), у світовій війні нейтральний, уступив із престолу під натиском Антант, 1920 обраний павово нар. публіцистом, архає 1922.

Константи́н, ім'я укр. державних діячів: 1) К. Добрянський, син і наступник Добрини; від 1017 новгородський посадник, 1018 помагав Ярославові Володимировичеві, коли той після поразки від Болеслава Хороброго та Святополка прибув до Новгороду, †1022; 2) К. Косицький, воявода київський, після смерті Ярослава І (1054) брав участь у з'їзді його синів і взагалі грав роль в тогочасній київ. політиці.

Константи́н, ім'я укр. церк. діячів: 1) К.

І, св., митр. київ. і всієї Русі, родом грек, 1155 поставлений царгородським патріархом замість Кліма Смолятича, що довело до церк. заворушень, і К. добровільно відійшов до Чернігова, де й †1159; 2) К. П., київ. митр., агадується в 1167 і 1172; 3) К. (Борковський), Ігумен (б. 1725-73), вихованець Київ. Академії, 1753 учитель моск. Слав'яно-греко-лат. Академії, найліт. ректор дух. семінарії в Казані.

Константи́н, укр. гравер XVII в., працював у Новгороді-Сіверському, б. 1674.

Константи́н, укр. с. на Поділлі, 1648 і 1649 бої козаків з поляками, 1919 великі бої Запорозького корпусу з більшовицями.

Константи́нівка, м-ко в бахмутській окрузі; 25.300 меш.; укр. 37,8%, рос. 43,2%, жидів 7,6%, німців 6,3%.

Константиноград, тепер Червоноград, м-о на Полтавщині над р. Берестовою; 12.700 меш.; укр. 76,8%, рос. 8%, жидів 12,4%; заснований 1731 на місці Білівської кріпости, осідку губернатора Оліської губернії.

Константи́н Паулович, рос. вел. князь (1779-1831), 1816-30 гол. начальник поль. війська, а вл. відкороль Королівства Польського після смерті брата Олександра І архає престолу на користь другого брата Миколи.

Консулянт, (лат.) бюро консулянт; назва уряду підчас першої фр. республіки.

Консуль, 1) два найвищі урядові ст. рим. республіки; 2) місця урядовці в середньовіччі; 3) три представники найвищої влади в Франції, після Директорії 1799-1804; 4) представники держави за кордоном, що доглядає над виконанням торг. договорів, охороняє інтереси громадян своєї країни й полагоджує різні чинності цивільні та заг. адміністраційні.

Консультація, (лат.) в мед.: лікарський дослід і порада хорому.

Консу́м, (лат.) крамничі, торг. заклад, що його організували споживачі для задоволення своїх споживчих потреб.

Консу́мент, (лат.) споживач, покупець споживчих предметів.

Консу́мційний, (лат.) споживчий.

Консу́м(и)ція, (лат.) споживання.

Консцієнс (Conscience) Гендрік, голланд. писем. (1812-83), адебітша сел. повісті з флям. життя.

Ко́нт (Comte) Огюст, фр. філософ (1798-1857), основоположник філософії позитивізму та позитивістичної релігії, що складається з любови як принципу, порядку як основи й поступу як цілі. Гол. твори: „Курс позитивної філософії“, „Соціологія“ й ін.

Контакт, (лат.) зіткнення, зв'язок, взаємини.

Контаміна́ція, (лат.) первісно змішання; у грам. сполука споріднених форм чи слів,

Огюст Ко́нт.

з яких утворюється нова форма, нове слово, що має в собі елементи обох.

Контаріні (Contarini) Амброаіо, венеційський сенатор, воєнний і дипломат, 1472 поїхав до перс. шаха шукати союзу проти турків; по дорозі відвідав Україну, про що й оповідає в описі своєї подорожі (1487).

Контекст, (лат.) прарівнинна частина тексту з попередньою й дальшою частиною, щоб установити дійсний зміст; злогічний хід думок.

Контемпліція, (лат.) стан, в якому людина так захоплена роздумуванням, що забуває про інші предмети та власне „я“; містичне захоплення Богом; у середньовіччі „контемплативне“ життя протиставляли „практичному“; самопоглядання.

Контингент, (лат.) приписана означена кількість, пр. війська, що його має постачити село чи місто, — емігрантів, яких приймає якась країна; у фінансовій науці — певна сума податку, що призначається для якоїсь території чи групи осіб, між якими вона потім розподіляється (пр., поземельний податок, деякі частини пром. податку).

Континент, суша, суходіл або материк і частина світу загалом, материк якоїсь частини світу (пр. континент Європи) в протилежність до її островів (пр. В. Британії) зокрема.

Континентальний, (лат.) той, що має прикмети суходолу або належить до суші; к-а бльокада, континентальна система замкнення кордонів европ. держав для англ. торговлі на жадання Наполеона 1806-13; к-а держава, держава, що не має доступу до моря або з доступом до замкненого моря; к-ий клімат, підсоння країн віддалених від моря, а вел. різницями тепло-ти та малою кількістю опадів.

Континуація, (лат.) продовження.

Конті (Conti) фр. князі, молодша лінія роду Конде; Амелія Габрієля Стефанія Люїза К., авторка „Історичних споминів“ 1798, а котрих Гете взяв тему до „Natürliche Tochter“.

Контю, (іт.) рахунок у торг. книгах, що відкривається для окремої особи чи якогось майна; відкрити комує к. — відкрити рахунок.

Контюкорент(е), біжучий рахунок, що його веде торг. фірма чи окремий підприємець із своїм співільником чи контрагентом узагалі; к. охоплює взаємні вимоги та зобов'язання обох сторін; періодично, найчастіше піврічно та що-року, робиться вирівнювання взаємних претензій; в основі к-а лежить взаємне кредитування.

Контюра, (фр.) торг., банкова, взагалі ділова капіталізація.

Контр, контра, (лат.) проти.

Контрабанда, (фр.-іт.) таємне пачкування товарів, щоб уникнути митку контролю, перепачкування.

Контрабандист, (фр.) пачкар.

Контрабас, (іт.) найбільший струновий

смичковий інструмент, з найнижчими тонами, в формі великої скрипки.

Контрагент, (лат.) одна з осіб, що робить умову.

Контракт, (лат.) договір.

Контрактювий ярмарок, ярмарок, на який привозять лише зразки товарів, що на їх підставі представники різних фірм роблять умови про доставку товарів.

Контр-акція, (лат.) протидіяння, парадікування чийсь заходів.

Контракція, (лат.) скорч, корчення, скорочення; у грам.: стягання, себто, злучування двох чи більше сусідніх голосних в одну, пор. ст.-болг. добра-аго — добра-го, укр. добрая — добра, гуц. співат іа співасть; у геол. корчення земної кори.

Контральт, особливо низький жіночий голос.

Контрамарка, (іт.) квіток або значок, який видається гостям при виході з театральної сали, щоб могли туди вернутися; квіток на предмети в роздільній або на папері складені в якісь бюри.

Контрапункт, (лат.) метода муз. композиції, ґрунтується на сполученні водночас кількох самостійних мелодій в одну цілість.

Контрасигнатура, (лат.) засвідчення чужого підпису своїм підписом; підпис міністра, уповажененого до цього, на письмі, підписаному головою влади.

Контрасигнувати, (лат.) додати свій підпис на вже підписаному папері.

Контраст, (фр.) протилежність; те, що відбиває своїми прикметами від другого.

Контрафакція, контрафакція, (лат.) підрізка, фальшування, недозволена наслідування, передрук або відбитка, зроблені без дозволу власника.

Контрданс, (фр.) старий фр. танок по дві пари напроти себе з різними фігурами; із нього розвинувся кадрили.

Контрибуція, (лат.) 1) кол. поземельний податок, що розподіляється між мастиками даної округи; 2) данина, дань, що платять ворогові: підчас війни — населення окупованої території, після війни — переможена держава за військові втрати, що їх понесла держава-переможниця; воєнне відшкодування; викуп.

Контрміна, (фр.) підкол для унешкодливення підколу противника; таємне протидіяння; біржова злишка.

Контроверсія, (лат.) спір, суперечка, спірне питання, дискусія.

Контроля, (фр.) перевірка, нагляд.

Контрольор, (фр.) перевіряк, наглядач.

Контрреволюція, (лат.) революція проти революції; політ. акція, що намагається знищити лад, заведений рев. урядом.

Контрторпедовець, дуже швидкий (б. 40 морських миль на годину) корабель, по-

Контрабас.

над 1.000 т. тонажу, що боронить лінійні кораблі перед торпедоносцями.

Контрфорс, (фр.) стовпуваті примурування для підкріплення стіни.

Контурні, (лат.) поточечна тіла без ушкодження його лонн. покровів (шкіри).

Контумация, (лат.) непослух судовому наказові, пр. неставлення до судової розправи; закон приписує, які є наслідки к., пр. заочний вирок, тощо.

Контур, (фр.) нарис, рисунок у заг., гол. обрисах, профіль; контурна лінія, точкована лінія, або лінії з окремих рисок.

Контуні, (тур.) ст.-поль. одяг, зазначений зі сходу (відомий у турків, татар, на Кавказі), уживаний до XVIII в. також укр. козаками (кунтуш); характеристична особливість к. довгий розріз адожж рукавіа, що іноді закидався на плечі.

Конус, (лат.) гл. Стіжок.

Конфабуляція, (лат.) вдумане оповідання про неіснуючі події, що в них хорий вірить; об'яз деяких психічних хоріб, особливо психоза Корсакова.

Конфедераліст, (лат.) той, що стоїть за конфедерацію, союз рівноправних держав.

Конфедераліст, укр.-рос. політ., екон. і літ. газета, орган незалежних укр. соціал-революціонерів, у Києві в 1917-18., пропагував ідею конфедерації народів Росії.

Конфедерат, (лат.) член конфедерації.

Конфедерація, (лат.) союз шляхти та духовенства в Польщі для переведення якоїсь політ. цілі. К. повставляється за першого безкоролів'я, по вимертю Ягайлонів (гл. Варшавська ген. конфедерація). К., заключувані в часі безкоролів'я, звалися кантурами, бо виконували кантурові суди. К. — як приватні союзи аверталися вперз проти короля та стали розсадником анархії, особливо на окраїнних землях (пр. барська та торговницька к.).

Конфекція, (лат.) виріб, зготування, звичайно різних родів одяжі й торгівля нею.

Конферансіє (р), (фр.) актор у кабареі, що заповняє поодинож точки програми та на перервах промовляє до публіки.

Конференція, (лат.) нарада.

Конфесіонал, (лат.) у кат. церквах сповідальниця, появляється б. 1512.

Конфесія, (лат.) визнання віри, віроісповідання.

Конфетті, (іт.) цукорки, кульки з гіпсу або барвистого паперу, якими кидують на себе учасники карнавалу.

Конфігурація, (лат.) форма, вигляд річі, планетичний уклад, уложення частин в одну цілість.

Конфідент, (лат.) довірена особа, заступник; поліційний агент.

Конфіденціальний, (лат.) довірочний, переданий тасмно для збереження в секреті.

Конфірмація, (лат.) потвердження; в евангеліків обряд прийаття дорослої молоді до церк. громади.

Конфіскація, (лат.) насильне відібрання

предмету, законом недозволеного або злочинного; забрання майна на користь держави за кару — за політичний злочин; наказ цензури, що не дозволяє на друк.

Конфітура, (фр.) овочі смажені з цукром.

Конфлікт, (лат.) непорозуміння, зудар суперечних інтересів, сутічка.

Конфронтація, (лат.) поставлення одної особи навчї із другою, для перевірки твердженъ або визнаа на суді.

Конфузяться, (фр.) бентежитися, соромитися.

Конфузія, (фр.) ніяковість, збентеження, соромлявість.

Конфуцій (Кунг-Фу-Тсе), кит. мислитель і рел. реформатор (551-478 до Хр.). Найславніший кит. філософ, основник релігії, опертої виключно на моралі. Його ідеї беруть за підставу правила адорового розуму, загально користі і любов до людей.

Конха, (гр.) 1) черепаха, шаралупа скальки, гол. морської; 2) гл. Апсида.

Конхологія, (гр.) наука про тварини, що мають шаралупку, гол. скальки і слимаки.

Концентраційний табір, місце скучення чужого війська, яке перейшло на нейтральну територію, також табір для інтернованих.

Концентрація, (лат.) збирання в одну осередню точку, зосередження, скучення, агучення.

Концентричний, (лат.) із спільним осередком, пр. кола; той, що змагає до спільного осередка.

Концентрувати, (лат.) зосереджувати, скучувати, агучувати.

Концепіст, концепіст, (лат.) урядовець, що самостійно складає реферати, канцеліст.

Концепт, (лат.) шцаслива гадка, вигадка, ідея, начерк, чернетка (бруліон); у філ. поняття.

Концептуалізм, (лат.) теорія, яка вчить, що „загальне“ існує в нашій свідомості як своєрідне психічне переживання (концепт), а не в реальному світі („реалізм“), й не є лиш ім'ям, назвою („номіналізм“). Представники к-у — Абельяр, Льюк.

Концепція, (лат.) своєрідне розуміння цього чи того поняття; пр., „квітницька к. поняття причинності“.

Концери, (англ.) сполука декількох осіб, чи підприємств для певних госп. цілей, пр., для біржевих операцій, щоб виконати якісь великі роботи, чи постачання.

Концерт, (лат. фр.) артистичне виконання муз. творів одною або більше особами; більший муз. твір, написаний для одного або більше інструментів у супроводі оркестра; гармонійне порозуміння (пр. кількох держав).

Концесіонер, той, хто дістає концесію.

Концесія, (лат.) дозвіл компетентної влади організувати та вести якесь підприємство чи заняття.

Конціпієнт, (лат.) кандидат адвокатури, виступник адвоката.

Кончак, воловецький хан, у 2 пол. XII в. навів на Переяславщину Україну, в 1171 р. його напад на Переяславщину відбив Ігор Святославич, 1179 р. знову спустошив Переяславщину, вищив землі здовж Сули — „ліве Сулу“; 1185 визнав поразки над Холодом, але в тому самому році погромив над Каялою Ігоря Святославича.

Кончаконський Янін, укр. гравер 2 пол. XVIII в., працював при друкарні Києво-Печерської Лаври в 1776-98, виконав б. 50 мідратів.

Кончос (Conchos), права притока Ріо дель Норте (Мехико), 500 км. дов.

Коннахти, (нім.) тасмні переговори, підозрілі зв'язки.

Конюгація, (лат.) відміна дієслів (дієвідміна), одна з примет відмінних (флексійних) мов; на різні відмінки вказують або закінчення, додані до одної з 3 осіб (пиш-у, пиш-еш, пиш-е...), або наростки, додані до дві дієслівних (писа-ти, пис-а-в, пис-а-ни-й); число форм у різних відмінних мовах різне; таксамо різні класифікації відмін, відповідно до критерію, який беруть для поділу (лат. а-відміна, е-відміна, і-відміна); в укр. практичній граматиці — за закінченнями 2. особи однини теперішнього часу: 1 — -еш, -єш (не сеш, питаєш); 2 — -иш, -иш (хвалиш, стоїш); 3 — -си (даєш).

Конюнктив, (лат.) у багатьох мовах окремий спосіб дієслова, що виражає суб'єктивність, сумнівність, залежність; в укр. виражається звичайно частинкою „би“ або „б“, пр. Хотіла б я уплисти за водою... (Л. Українка).

Конюнктура, (лат.) стал річей, збіг обставин, що може вплинути на якусь справу.

Конюнкція, (лат.) таке положення двох тіл сонячної системи, що вони, спостережені з Землі, мають таку саму астр. довжину.

Конюхи, село березанського повіту, 3800 меш.; 1917 бої УСС і рос. військ.

Конюшина (Trifolium), мала, зелеста рослина, з триплатовим листям і „метеликуватим“ цвітом, цвіточки дрібненькі, зібрані в круглі головочки; к. біла (T. repens), росте дико в нас; к. лучна (T. pratense), з червоним цвітом, з багатьома відмінками, асціюють у нас, як найліпшу пашу для худоби.

Коньяк (Cognac), фр. м-о в департаменті Шарант, 19.000 меш.; здавна виріб із винограду горілки тієї ж назви.

Кооператива, гл. Кооперация.

Кооперативна Громада, двотижневий

Конюшина лучна.

журнал сіль.-госп. кооперації та кредиту, виходить у Харкові від 1928.

Кооперативна Республіка, сусп.-екон. і кооп. місячник; видає у Львові від 1928 Ревізіоний Союз Укр. Кооператив.

Кооперативне Будівництво, двотижневий журнал укр. споживчої кооперації, виходить у Харкові від 1921; як окремий безплатний додаток виходить при ньому від 1928 „Кооперативно-освітня Робота“.

Кооперативне Молочарство, місячник, орган Красного Молочарського Союзу „Молосоюз“, виходить у Львові від 1926.

Кооперативний Шлях, орган Одеської Округової Кооп. Ради, виходить двічі на місяць у двох виданнях: міському від 1927 і сільському від 1928.

Кооператор, (лат.) 1) співпрацьовник, співробітник; 2) співільницький (кооперативний) діяч; 3) сотрудник, помічник пароха.

Кооперация, (лат. співробітництво) госп. спільництво працьовних верств населення, отже в обсяг к-ї не входить спільництво капіталістичного типу (картели, синдикати, трести). К. зросла за останніх сто літ у могутній сусп.-екон. рух., різноманітний щодо форм; свою діяльність проявляє вона через кооперативи, установи, засновані для спільного задоволення госп. потреб, що стоять у зв'язку зі споживчим виробництвом або особистим аграрним членів. Це наскрізь дем. організація: рівність голосів без огляду на число уділів, свобода критики, свобода виборів; добровільність вступу й виступу членів. Кооп. організація є за вільною торгівлею та вільною конкуренцією, та не прихильна монополіям. Кооператива гуртуск істай-більше число членів і не робить ніяких обмежень щодо вступу. Майно кооператив (поза уділами або паями членів) не може ніколи прийти до поділу між членами, як у приватних спілках, а лишається заг. сусп. капіталом. К. не ставить своєю метою добування „лишка“ яко таких. Близькова надвшинка кооператива, де нагороджені протигом року збереження членів, які з кіпцем року розділяються: частина лишається в кооперативі на її основний фонд, решта може бути розділена між членами. — Організація: найвищий орган — заг. збір членів, виконавчий — управа, контролюючий — надірна рада. Члени, крім уділу, несуть звичайно ще додаткову відповідальність („обмежену або необмежену“). Основою сили к. івнї є союз і кооператив; вони дають к-ї вступ на вищі щаблі гуртівничої торгівлі, фабричного виробництва і банківництва.

Кооперативне Село, листник сіль.-госп. кооперації України, виходить у Харкові двічі на місяць від 1925.

Кооптація, (лат.) зібрання збором або відділом нових членів до свого складу.

Координати, (лат.) величини, якими можна визначити положення точок на пло-

П'єтногр.-антр. видань, де помістив багато укр. антр. та етногр. матеріалів.

Копиленко Олександр, укр. письмен. *1900. Збірка оп. „Буйний хміль“, „Твердий матеріал“.

Копинський Ісаїя, укр. церк. діяч (*1640), єп. перемиський, київ. митр., наступник Йоана Борецького; твори: „Льстивца духовнаго в Боаъ шчоческого жительствова“, „Алфавитъ духовный“ та ін.

Копистенський Захарія, визн. укр. діяч і полеміст XVII в., архимандрит Києво-Печерської Лаври (*1627), гол. твори: „Книга о віррѣ“ (1619), „Часослов“ (1622), „Паліодія“ (1622), де багато цінного матеріалу для історика укр. церкви; проповіді на похороні та в роковини смерті Плетенецького; участь у перекладі „Антологіона“ та „Бесід“ св. Ів. Золотоустого й ін.; передмови до різних чужих видань; як архимандрит Київ. Лаври дбав про її автономію й особливу про культ. працю, збагачував лаврську бібліотеку та старався поширити лаврське в-во.

Копистерин, с-о на схід. Поділлі, 1432 битва кп. Федора Несвицького з поляками за Поділлі; 1487 Ян Ольбрахт побив тут татар.

Копистинський, 1) М і х а й л о, правосл. перемиський владика від 1591 до смерті 1610; 2) Т е о ф і л ь, гал.-укр. артист-малюв. (1844-1916), портретист та іконописець акад. школи 2-го пол. XIX в. з досить доброю малювальною технікою й дбайливим вибіранням рисунку; портрети В. Ковальського, А. Петрушеняча й ін., „Сирітків“, „Гудулка“, „Гудука і Зелеминка“, „Гальшка Острозька“ й численні гал. іконостаси та ікони.

Копійка, (рос. копейка), рос. мідна монета, $\frac{1}{100}$ рубля, на укр. гроші 1 к.—2 шагам, 0-01 карбованця.

Копитар Єрней Вартоломей, словін. слявіст (1780-1844), від 1810 урядовець придворної бібліотеки у Відні, основицник літ. словін. мови, захоплений прихильник слов. нар. мов, стоїв за розвиток гонорів у літ. мові, м. ін. і укр. в Галичині, виступав проти штучного язичя перших укр. граматиків; у слявістиці відомий як творець тзв. панонської теорії (прабатьківщина ст. слов. мови — Панонія, ст.-сл. мова — словін. говірка). Написав першу наук. граматику словін. мови, видав Glagolita Clozianus і Реймське Євангеліє.

Копія, (лат.) підпис з оригіналу, вірно відмальований образ або рисунок, відбитка (пр. у фотографії).

Копко Максим, гал.-укр. комп. (1859-1919), гр.-лат. свец. автор численних хороших композицій „Гамалія“, „Мій край — мій рай“ та ін., видавець „Музикальної бібліотеки“.

Копланети, (лат.) планетоїди.

Копний суд, гром. суд на Україні й Білорусі в XV-XVIII в.; походить від стверних або гром. судів та зберігся під Польщею й Литвою аж до кін. XVIII в. К. с. зби-

рався на кониці; участь у ньому брали всі дорослі меш. копної округи, які вибирали суддів для вирішення справи, задля якої пошкодованій або обвинуваченій склали копу. К. с. держався свого копного звичаєвого права. Від рішення к. с. допускався відклик до суду пана або другого компетентного суду (міського, державного).

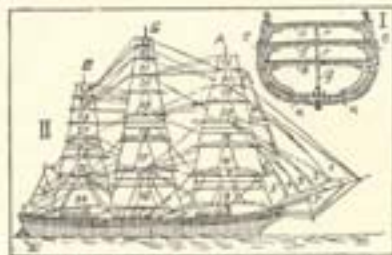
Копра, сушені ядра кокосових орхіхів, із них витискають олій, або вживають їх до годівлі домашніх тварин.

Копрій (Foeniculum), зелнета округлова рослина, до 1 м. вис., півд.-європ.; задля запаху й етеричного оліїцю шлекають його та вживають до приправи; вивар уважають ліком на болочі очі, настійку із зернит п'ють на зміцнення шлунку.

Копроліт, окаменілий кал копальних звірів.

Копроліт, (гр.) нахил говорити з дробких непристойні слова; об'яв деяких психічних хорібі.

Копти, нащадки ст. єгиптян, християни монофізити; говорять араб. мовою, колись мали багату власну літературу; живуть у гор. й серед єгипті; б. пів міль. душ.

Корабель: 1. поперечний розріз, а, б, в, г, горішні, середні та долинні чердачні бандюги (бімси), е бортова обшивка, ж-к обшивка днища, посередній кіль, г чердачний пілсєр, д трюмовий пілсєр, 2. частини 3-щоголового корабля такі: А — фок-щогла, Б — грот-щогла, В — кормова щ. (бізань-щ.), 1. летучий клівер, 2. зовнішній клівер, 3. внутрішній клівер, 4. форстеняк — стаксель, 5. долинний форсісель, 6. горішній лісель, 7. брам-лісель, 8. бом-брамлісель, 9. фок, 10. долинний фок-марсель, 11. горішній фок-марсель, 12. долинний фок-брамсель, 13. горішній фок-брамсель, 14. фок-бом-брамсель, 15. летучий бом-брамсель, 16. грот, 17. долинний грот-марсель, 18. горішній грот-марсель, 19. який грот-брамсель, 20. горішній грот-брамсель, 21. грот-бом-брамсель, 22. грот-сісель, 23. мунсєль, 24. кройсєль або бізань, 25. долинний круйс-марсель, 26. горішній к.-к., 27. долинний круйс-брамсель, 28. горішній к.-б., 29. круйс-брамсель, 30. круйс-сісель, 31. бізань.

Коптійська мова, ст. мова коптів, остяпін форма єгип. мови, нимерла в XVII в. по Хр.; вживається ще й тепер у церк. книгах, але й самі святиці її вже не розуміють; майже ціла писана нею література — релігійна.

Копула, баня, склепінчасте перекриття будинку в формі піскулі, або іншого ротаційного тіла; спочивав звич. на підбаннику і бувас закінчена ліхтарнею (маленькою вежею).

Копуляк, (лат.) гл. Зв'язка.

Кора, зверхня обгортка здеревілих рослин, на поверхні сильно скорковатіла; гл. Ростина. К. багатьох рослин уживається в лікуванні й у техніці.

Кора, гр. мрт., Персефона, дочка Деметри й Зевса.

Корабель, великий човен для перевозу по воді людей і вантажу; відповідно до способу порухування розрізняють к.: вітряні, пароплави, двигунові (моторні) і роторні; відповідно до призначення: к. торговельні, пасажирські й воєнні. Воєнні к., озброєне судно, яке входить у склад воєнної флотії; роди в. к.: великі дреднауты, менші лінійні к., панцирники й легкі кружляки, міноносці або торпедовці, канонірки, монітори, підводні човни, авіаносці або літакові к. й різного роду допомогіві к. (гл. Пароплав).

Корабель, нава, в архітектурі: будівельна одиниця храму — позадвокий перехід храму; відповідно до кількості нав, церкви поділяють на 1, 2, 3, 5, 7-ми — кораблені (= навні).

Кораблик (Nautilus), головоногий м'якуш до 25 см. дов., з гарною перлистою, слимакувато скрученою шкаралюшкою; Інд. і Тихий океан.

Корали, (гр.) являються скали механічними чинниками, гол. дрібним матеріалом, що його несе вітер.

Корале Адаманти, гр. фільдольог (1748-1833), творець нової гр. літ. мови, що ґрунтується на ст.-гр. і деяких нар. гр. говорах.

Коралені острови, гл. Кораль.

Коралина, гл. Білопідник.

Кораль (Anthozoon), морський порожнистий, мішечкуватий виступ, а внаслідок хватких випуклень, „рамен“, кругом „усного“ отвору; сильно розмножуючись, втворює численні згуртування, „колонії“; а багатьох родів к. більшість виділяє вапняку підпору й охорону піщаного тіла, а якої угодою утворюються могутні підморські лавини (рафи), а з них, при піднесенні морського дна, скелі й острови (атолі); гарно червоний осадок червоного к. (Coralium rubrum), що живе в Середземному морі, уживається до виробу цінних прикрас.

Коран, гл. Алькоран і Іслам.

Корнет(а), (фр.) воєнний пароплав з вітрилами, озброєний гарматами.

Корнін Матіє, угор. король, гл. Матвій.

Корнін-Павловська Станислава (Зірка), укр. писем., авторка „Кавок баби Оксани“ в власних ілюстраціях й ін. Ілюстрації для дітей; розстріляна 1929 більшовиками.

Кордє д'Армон (Corday d'Armont) Шарльота (1768-93), жироидиетка, 1793 вбила Марата, за що стята на гільотині.

Кордильєри, Анди, молоді фалдові гори азовж усього тихоокеанського побережжя Америки. К. Алєксї складаються з двох рівнобіжних ланцюгів (до 6.187 м. вис.). На границі Канади К. змінюють схід-зах. напрям на півд-схід. В Канаді гол. ланцюги Скелеті гори (4.175 м. вис.) і Кост-Рендж (4.410 м.), у З/ДА Кост-Рендж (3.575 м. вис.), Кескед Рендж (4.423 м.), що переходить на півдні в Сієра Невада (4.540 м.) та Скелесті гори (4.410 м.), що переходить на півдні в гори Васач (до 3.700 м.). Ці два останні ланцюги замикають між собою велику височину Грейт Бєсїв. В Мєхїку між горами Сієра Мадре Оксїдєнталь та Сієра Мадре Орїєнталь (5.650 м. вис.) лежить Мєхїканська височина. Тут є понад 100 вулканів, що тягнуться азовж тихоокеанського побережжя аж до Панами. В півд. Америці біжать К. далі на південь як Анди.

Кордова (Cordoba), 1) м-о в півд. Єспанії, 80.000 меш., знане вже в рим. часах, мало велике значіння 756-1031 як осідок калїфа; з того часу величаві пам'ятки; мюсет (нині собор), палата та міст на Гвадалькїрї (гл. том І Будівництво І, 6); 2) м-о в півн. Аргєнтині, 156.000 меш.; університет.

Кордова (Cordova) Гонсальво, єсп. генерал (1443-1515), вів побідні війни з маврами, турками й французами.

Кордон, (фр.) межа, що розділяє дві держави; погранична смуга; ланцюг людей, що боронить доступу до якогось місця.

Кордофан, зах. частина англ.-єгїп. Судану, піщана, в часі дощів покрита буйною рістєню, гол. місто Ель Обєїд.

Кордт Вєнзїанд, укр. історик, *1860, кол. дир. бібліотеки мїж. унїв., видав два томи зїмкок із старих маш. укр. земель; писав про чужоземні подорожі по східній Європі до 1700 та ін. праці.

Кордуба Мирон, гал.-укр. історик, *1876, проф. укр. історії на унїв. в Варшаві, дійсний член НТШ; ієт. розвідка гол. з часів Хмельниччини; геогр.-статистичні праці: „Тєрїторїя і населєння України“, „Півн.-західні Україна“, „Зах. пограниччя Гал. Держави між Карпатами та доль Сїном“, та ін.; підчас світової війни кермував культ. роботою серед укр. полонєних у Зальцвєдєльському таборі.

Корвета.

Коралєва рафа. Перєкїд коралєвої прибережної рафи (1) в коралєву лаву (2) і атолу (3) під впливом западаннї.

Кораль червоный.

Шарльота Кордє д'Армон.

коні рослини. Досить вел. запас худоби. Ковали мало, гол. вугілля (б. 440.000 т.). Комунікація перозвннена (2.100 км. залізниця), морська торгівля в яп. руках. Населення переважно тунгузького походження, культура стара, але підстала, віра Конфуція і Будди. Гол. м-о Сеул. До 1876 в залежності від Китаю, пізніше самостійна імперія; після яп.-кит. війни від 1896 під впливом Японії, а від 1910 колонія Японії

Корсенб Іоанкіїв, дикон моск. Стрітенського собору, за царя Федора Олексійовича, вел. прихильник тав. „київського партесного співу“; муз.-теор. праці „Мусікія“, зред. й доповнена Мик. Дилецьким.

Корсенб.

Корж, 1) Кузьма, укр. гром. діяч, соц.революціонер, член Центр. Ради, 1917-18 секретар II Інформаційного Бюро; за участь у повстанських організаціях розстріляний більшовиками влітку 1919 в Києві; 2) Микита, запорожець (1731-1835), відомий своїм оповіданням про минуле: „Устное повествование бывшего запорожца Н. Л. Коржа“.

Корженьовський, гл. Коженівський. **Коржинський** Сергій, рос. ботанік (1861-1900), член рос. Академії Наук, дослідник схід. Росії та Сибіру; був попередником Гур'я Вріса в праці „Гетерогенеза й еволюція“.

Корзо, (іт.) шир. й гарна вулиця для проходу й возів прибраних в святочні дні; заг. прохід по вулицях в означені дні й години.

Коринтант, (гр.) жерці фригійської богині Кібели.

Коридор, (іт.) довгі, вузькі сіни; вузька смуга землі, що лучить континентальну державу з морем, пр. данцігський к.

Коринт, ст. гр. м-о на шийці між Пелопонесом і Гелладью; завдяки цьому мав значини в житті ст. Греції й в колониальних змаганнях (Коркіра Сиракузи); в союзі з Спартою провадив війну з Атеями (коринтійська війна 395-386 до Хр.); часті зе-

Коринтський канал.

млєтруси нищать місто (останній 1928) так, що К. має ледви 10.000 меш.

Коринтський канал, канал, прокопаний 1893 через коринтський істм, лучить Понське море з Егейським, 63 км. дов.

Коринтський стиль, стиль у гр. мистецтві, що витворився зі сполучення Іонського й дорійського стилю з елн. елементами (гл. т. I ст. 857, т. II ст. 194).

Коринтські ягоди, коринки, малі сушені ягоди гр. винограду (родзинки).

Коринтiani, меш. м-а Коринту; до них написав св. Павло два послання.

Коринтянка, мешканка Коринту; жінка легких звичаїв, повія.

Корифей, (гр.) провідник хору в гр. трагедії; чільний представник, голова, керманіч.

Корицево дерево (Cinnamomum ceylanicum), споріднене із лавром, походить із островів півд.схід. Азії; його кора, тав. кориця або цинамон містить у собі пахучу живицю, тав. корицевий олій; кориці вживають до приправи деяких потрав, до лікерів, також у медицині.

Корицево дерево, 1. голушка з цитом, 2. цит., 3. переріз кориці.

Корін Огата, яп. малир (1661-1716), голова від нього названої школи, ставний своїми виробами з ляку.

Корінеплоди, рослини, що з них до вастику йдуть згублі корені, ради яких їх і плекають: бурак, морква, ріпа й т. д.

Корінна, гр. лір. поетка з Танагрії в Бетотії, старша сучасниця Піндара (б. 500 до Хр.)

Корінт (Corinth) Люїс, нім. малир (1858-1925), визн. представник нім. сецесійного малирства.

Коріновати, обчислити (добувати) корінь величини, тобто розкладати дану величину на стільки рівних чинників, скільки цього вимагає коріневий показник. Пр. V8 = 2.

Корінь, 1) в бот.: дол. частина рослини, що її піддержує й відживлює, без листя й зеленню; 2) у граматичі: частина мови, до якої додається наростки, пристоски, закінчення і т. д., пр.: да-ти, від-да-ти, про-да-ти, по-да-ток, при-да-ний і т. д.; 3) у мат.: величина, яку треба піднести до даного ступеня, щоб отримати дану підкоренну величину.

Коріюлан (Coriolanus) Гней Марцій, рим. патрицій, ворог плебей, 491 обляг Рим на чолі воїнська, які його вбили за те, що на благання матери й жінки відступив від облоги.

Корк (Cork), пристань у півд. Ірландії, 78.000 меш., унів.

Коркіра, гл. Корфу.

Кормилець, виховник княжих дітей, урядник на дворі ст.-укр. князів; часом були це раби, які потім здобували волю й приходили до впливів.

Кормлення, спосіб удержання держ. (княжих) урядників на ст. Україні. К. давало населення в натурі. Шаніше князі урядники доставали к. грошми й через це к. стало рівнозначне з посадою.

Кормран, гл. Бакалан.

Кормом Теофіл, гал.-укр. гром. діяч (1861-1927), економіст, адвокат, основник кредитового Т-ва „Віра“ й банку „Нар. Шадивниці“ в Перемишлі, посол до гал. союму.

Корнвелль (Cornwall), півд.-зах. графство та півострів Англії, поклади міді та цинку.

Корнольд Еріх Вольфганг, нім. комп. і диригент, *1897, опери „Подікратів перстень“, „Вюллінга“, „Мертве місто“ й ін.

Корнейль (Cornelle) П'єр, фр. драматург (1806-84), батько фр. трагедій; п'єси віршем, повісті героїчних поривів: „Сид“, „Гораций“, „Цяцца“, комедія „Брехун“.

Корнелій Непот, гл. Непот Корнелій. **Корнеліус** (Cornelius) Петер, нім. істр. і реж. маляр (1783-1867), представник Назарейської школи; фрески міхенської Гліптотеки, „Страшний суд“, Ілюстрації до Геттєвого „Фавста“ (рис. гл. том I, ст. 138).

Корнет, (есп.) струнний хорунжий при кінноті.

Корнет, (ит.) трубка з рогу; к. — а — пістон, мала блишана трубка з вентилями.

Корнілій, папа, св. мученик, †253.

Корнілій, сотник рим. когорти, що стояла в Кесарії, перший християнин із поган.

Корнілович Михайло, укр. етнограф, співробітник „Київської Старини“ (1900) й „Етнографічного Вісника“ (1928).

Корнієнко, 1) Василь, укр. маляр і поет (1867-1904). Малюнки до Енеїди Котляревського, низка малюнків із укр. історії в природі: Чари, Характеристики В'їад Хмельницького до

Києва, Козак Голода й татарин та ін.; 2) Юрій, укр. генерал, другий товариш військ. міністра за П. Скоропадського.

Корнілов Лавр, дослідник серед й схід. Азії, рос. генерал (1870-1918), 1917 год. ком. рос. армії, в серпні 1917 пробував захопити диктатуру в Росії, 1918 зорганізував рос. Добровільну Армію; загинув у бою з більшовиками під Катеринодаром.

Корніш (La Corniche), чудова красади дорога по Рів'єрі з Генуї до Ніцци, заложена римлянами.

Корнішон, (фр.) марінований огірочок.

Корняк Констистин, львівський купець (1517-1603), грек родом із Крети, член Ставропигії, побудував своїм коштом вежу Успенської церкви у Львові 1578 і власний дм в ринку 1580, найкращі зразки львівського ренесансу.

Корняків дм, одна з найцінніших пам'яток укр. ренесансового будівництва у Львові (Ринок ч. 6 і пуд. Бляхарська ч. 10). Побудований в 1580 на старій основі, мабуть архітектором Павлом Домінічі Римлянином для К. Корнякта. В 2-ій пол. XVII в був власністю короля Яна III Собеського, а 1912 тут містяться музеї його імені.

Корняктова вежа, знаменита вежа-дзвіниця б. Успенської (Братської) церкви у Львові, 96 м. вис., найцінніша пам'ятка ренесансу цілого сходу Європи. Побудована в 1572-78 архітектором Петром Барбоною, коштом Констистина Корнякта. Найвищий поверх надбудований в 1695 архітектором Вебером і реставрований (після пожежі 1779) наново в 1792-95 (рис. гл. том I, ст. 296).

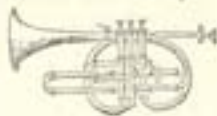
Корб (Corot) Каміль, фр. маляр красивду й портретист (1796-1875), створив свій стиль і спосіб малювання, близький до барбонців.

Коробка, 1) Микола, рос.-укр. письмен., історик літ. та етнограф (1872-1921), багато писав на укр. етногр. теми взагалі й про укр. нар. словесність зокрема; був одним із основників Т-ва дослідників Волни; 2) Федір, укр. діяч XVII в., військ. товариш, укр. дипломат за гетьманів Богдана й Юрія Хмельницьких та Говгеського; 3) Федір, кия. срібляр початку XIX в., 1813 урядник золотарського цеху; виконував праці також для кия. Лаври.

Корова, гл. Рогата худоба. **Коровицький** Іларіон, протосрей м-а Жи-

П. Корнелій.

Корнет.

В. Корнієнко, Еней.

Констистин Корняк.

Корняків дм.

томира (1837-92), а 1882 видавав щоденну газету „Вольні“.

Коровин Константин, рос. млядр красиду в дусі фр. імпресіонізму, *1861; красивиди пісн. Росії, Парижу, Криму, тощо.

Корогин, укр. прапори доби коз. та гетьманської; була „велика народна ко-

Корб: Замок Гондоляфа.

рогва“ — прапор військ, та „мала корогва“ — гетьманів прапор; вел. нар. корогвою завідував ген. військ. хорунжий, у полках — полкові, по сотнях — сотенні хорунжі; при ген. військ. хорунжому була окрема військ. кізна частина: „команда народної корогви“; к-и коз. військ. одержувало від поль. королів, від тур. султанів та від моск. царів; на к-і з одного боку був образ Богоматері, якого святого, або ангела, а другого — хрест із написом про привабливість к-и до військ. частин; пізніше замість образу появляються малюнки орлів, левів, мечів, повітових гербів і т. д.

Короля, (лат.) вигриз і нищення скель хемічними чинниками.

Короїд (*Bostrychus*, *Ips*), малий жучок, живе в деревах під корою; живиться деревом, вигризаючи довгі, розгалужені хідники; шкідливий, нищить цілі ліси; к. друкар (*Ips tyroglyphicus*), нищить сосни, к. лубник (*Scolytus*) нищить листясті дерева.

Короїд друкяр, (1/2) зліва жучок, справа відносок під корою. (1/2)

Корок, кора коркового дуба (*Quercus suber*), що росте в Іспанії, Альжирі та Італії; м'яка, пружиста, дуже легка, вживається на затички до пляшок, коркові носки, вкладки, до виробу лінолему, тощо.

Королева Наталія, з Душів-Борковських, укр. письмен., *1888, дружина В. Королева, співробітниця багатьох укр. та фр. часописів. Переклала м. ін. на укр. мову „Наслідування Христа“ Томи Кемпійського.

Королеводорський рукопис, уривок пісн-то вел. кодексу, складається з 12 пергаментових листів, на яких написано 8 еп.

У. З. Е. II.

поезій та 6 лір. пісень на любовні теми; його пісн знайшов 1817 на вежі деканського костела в Кральному Дворі в Чехії В. Ганка, а мав він походити з XIII в. та вважався за одну з найдавніших пам'яток чеськ. і слов. культури; більшість учених дослідників уважає к. р. підрібною нової доби. В добу романтизму значини к. р. було незвичайно велике, його перекладали на всі світові мови — гол. слов.; популярний був і в укр. поезії (Шашкевич, Вагилевич, Метлицький, Костомарів, Руданський).

Короленко, 1) Володимир, рос. письмен. (1853-1921), родом українець із Волині, був довго на заслани, описав жив на Україні (в Полтаві); укр. й сибірська природа та побут лягли в основу його численних творів; найкращі твори: Сірий музикант, Сон Макара, Ліс шумить, автобіографічний роман: Історія мого сучасника; багато перекладено укр. мовою; 2) Прокіп, укр. письмен. (1834-1913), історія чорноморського козацтва в Україні; праці: „Чорномор'я“ (історія чорноморського війська з 1775 р. до 1842), „Матеріали по історії війська Запорожського“, „Предки Кубанських казаків на Дністрі“, „Головатий“, і т. д.; по укр. оповідання, вірші й етногр. замітки.

Волод. Короленко.

Королів Василь, укр. гром. діяч, письмен. та видавець, *1879, ветеринарний лікар, співробітник „Ради“ та багатьох укр. часописів, співсловник і дир. видавництва „Час“ у Києві, 1917-19 ред. часопису „Книгар“, тепер видає в Укр. Госп. Академії в Подєбрадах. Окремі видання: роман „Чмелюк“, „Скотолічинок“ та ін.

Королівське польське, гл. Конґресівка. **Королівський канал**, канал, що лучить Прип'ять із Бугом, 26 км. дов., занедбаний, від 1929 в розбудові.

Королів цвіт, гл. Фасоли.

Король Михайло, гал.-укр. гром. діяч (1856-1925), адвокат у Жовтні, посол до австр. парламенту 1907 й гал. сейму 1913, за ЗУНР комісар Жовніщини.

Король, титул володаря значнішої держави; спочатку ввагалі титул володарів ст. герм. народів, пізніше означив володаря, незалежного від другої світської влади, перетворив від рим. імператора ім. народу. На Україні королем був Данило Гал. Слов. слово король і мад. király походять від імені Карла Великого.

Корона, грошова одиниця: 1) в Чехословаччині (коруна) 1 к. = 100 гелерам; в ам. валюті 100 к. чеськ. = 2-96 1/2 дол.; 2) в сканд. державах — Швеції, Норвегії й Данії (крона) 1 к. = 100 ерам (гр); в ам. валюті 100 к. швед. = 26-79-26-80 дол., 100 к. норв. = 26-76-26-77 дол., 100 к. дан. = 26-75-26-76 дол.; 3)

англ. срібна монета (crown) — 5 шлінгам; 4) кол. (1892-1925) австр. грошова одиниця.

Корона, два сузір'я на півн. та півд. півкулі неба; північна к. має ясну зорю 2. величини — Перлу (Gemma); південна к. — мале сузір'я, в нас невидне.

Корона, (лат.) царський вінець; відзначає владу й шляхетства.

Корона Сонця, ясна покрива довкола Сонця, яку видно в часі повної його затьми; її частини досягають часом кількох мільйонів км. віддалення від поверхні Сонця. Складається з г'ялу коронію (мабуть відміна кисню або азоту), та пливких і сталих частинок, освітлених Сонцем; гл. Сонце.

Коронація, церк. церемонія, якою володар приймає корону як символ своєї влади. На к. складається наміщення освіченим одязем та вложення корони. Коронував лише папа або взагалі вищий церк. достойник. Перший король, який сам прийняв титул короля та вложив собі корону, був пруський король Фрідріх I 1701.

Короней, м-о в Беотії; 447 до Хр. перемога над атенцями, 394 до Хр. перемога спартанців над тебанами й атенцями.

Коронка, (поль.) гл. Вершиця.

Коронний край, політ.-адмін. територіяльна одиниця Австро-Угорщини, що її існування було оперте не на етногр., культ. або госп. основах, а на іст. минулому.

Короп (*Syrpinus carpio*), костиста риба до 1 м. дов., в 30 кг. ваги, з великими лусками й одним вел. хребетним пловцем; живе в ріках цілої півн. півкулі Землі; к. дзеркальний (С. rex), із дуже великими лусками; к. голый (С. coriaceous), із голою шкірою без лусок; споріднені (коропуваті): карась, лин, марена, піскар, пугас, линь, в'юн.

Короп, м-ко в конотопській окрузі, 6.480 меш.; укр. 86%, рос. 12%, жидів 12%.

Коронець, 1) ліва подільська притока Дністра; 2) м-ко в бучачькій повіті, 5.500 меш.

Коронуна (Corguina), верх Кордильєрів у півд. Перу, 6.615 м. вис.

Короста, чухачка (Scabies), хвороба шкіри, спричинена маленьким галласом, свербунгом коростяним. Самачка рие в шкірі хідники й складає в них яєчка; оце

Корона, сузір'я півн. півкулі неба.

Корона Сонця (під час затьминення Сонця 1900 р.).

Короп.

риття викликає сильне свербіння. Найчастіше буває в місцях, де ніжна шкіра: між пальцями на руках, на зап'ястках, під пахами й т. ін. Зараження через близький стик із хворим, або з їх оджеєю чи білизн.

Коростень, ст. укр. Іскорост(ен)ь, округне м-о на схід. Поліссі; 12.000 меш.; укр. 35%, жидів 50%, росія 7%, важкий залізничний і стратегічний вузол; у 1918 часті бої укр. військ із більшовниками; за свідомством гр. літописця Льва Діакона Іскоростенці повстали проти Ігоря, знищили його дружину й його самого полонили та розшматували, прив'язавши до двох вагнутих дерев. **Коростенська округа**: 9 міст, 1907 селищ, 11 районів, пов.: 13.568 км.²; 522.650 меш.; укр. 82%, росія 2%, жидів 7%, поляків 1%.

Коростинів, м-ко над Тетеревом у Волинській окрузі (Житомир); 8.002 меш.; укр. 56%, жидів 37%, росія 1%, поляків 2%; 1919 зайнятий ІІ-гим корпусом УГА.

Коростовці, ст. шляхетська родина з роду Хоростовських-Остоїв, що за гетьманщини перейшла на Україну, де Тимофій Х.-О., що був на дерк. службі в гетьмана Мазепи, прийняв назву Коростовець: 1) Володимир, укр. історик культури й археолог, *1888, автор багатьох праць нім., фр. та англ. мовою (м. ін. „Нові батьки й діти“, „Подільське воскресення“ й ін.); 2) Іван, рос. дипломат, *1862, посол у Китаї, від 1917 на службі укр. гетьманського уряду, представник України в Румунії для переговорів із антантою, автор кількох праць про Китай та передової дипломатію.

Коротка лучба, (нім. Kurzschluss) з'єднання між проводами електр. ліній, винтрене провідниками надмірно-малого опору (або безпосереднім зіткненням цих проводів); к. з. спричинює надмірний зріст напруги електр. струї, що є небезпечним для цілості як самої лінії, так і клучених у неї приладів і може викликати пожежу.

Короткозорість, міопія, така неправильність зору, що ріннобійні промені світла, які впадають до ока, по заломанні збираються перед нерівкою. Таке око може бачити лише близькі предмети, а дальші лише при допомозі вгнутих шкел. Причиною к-я є знич. вроджена відокремлена будова очної баньки. Дуже сильну к. можна усунути оперативною, війнявши очку.

Короца, 1) м-о в півд. Курщині; 14.150 меш.; укр. 59%, рос. 40%; 2) ліва притока Дніпа.

Корошец (Korošec) Антон, словін. діяч, священик, *1872, один із провідників словін. нар. руху, перед війною посол до австр. парламенту, редактор часопису „Slovenski Gospodar“ і „Naš Dom“ у Маріборі.

Корпорал, (лат.) квадратний льняний платочок, на котрім у часі рим.-кат. Служби Божої лежить оплатор, призначений до причастя; у гр.-кат. і правосл. Літон.

Корпорант, (лат.) член корпоратії.

Корпорація, (лат.) т-во, що об'єднує людей тої самої професії; цех.

Корпулентний, (лат.) грубий, товстий.

Корпус, (лат.) 1) тіло, частина тіла від шиї до ніг, кадовб; 2) склад службовців (пр. дипломатичний к.); 3) частина війська з усіх родів зброї під одним командуванням, складається з 2-3 дивізій піхоти та спеціальних частин: важкої (корпусної) артилерії, кінноти, скорострільних відділів, техн. і летунських відділів, обою, частин постачання, стрільних валок; доведений на воєнну стопу має знач. б. 40.000 чоловік, понад 10.000 коней, б. 150 гармат; 4) рід друкарського письма, тв. гармонд.

Корпус канонічного права, кодекс к. п. (*Corpus juris canonici*), загально вживана, неофіційна назва середньовічних збірників церк. кат. права. Вперше видав їх друком папа Григорій XIII 1582, але й після того влучувано нові папські декрети аж до XIX в.; 1904 папа Пій X установив комісію кардиналів для зладження офіційного збірника церк. права для рим. кат. церкви, 1917 цей збірник дістав папську санкцію. Для гр. католиків саме тепер опрацьовують у Римі окремий кодекс.

Корпускул(а), (лат.) елементарна частина матерії, яку можна поділити безмежно (у протилежність до неподільного „атому“); корпускулярну теорію матерії приймали: Платон, Декарт, Хр. Вольф, із фізиків м. ін. Дж. Томсон; корпускулярні промені: електронів промені.

Корпус СС-ів, гл. Осадний Корпус СС.

Корреджо (*Correggio*), вл. Алдигрі Антоніо, славний іт. маляр (1494-1534); гол. рел. образи, п.вні руху й світлової екстази з сильною моделлюю й контрастами світлотіні. „Мадона“, фрески в Пармі, „Школа Амор“, „Даная“ (гл. I, сторона 123).

Корреєз (*Corrèze*), півн.-схід. фр. департамент, 5.890 км.² і 270.000 меш., гол. місто Тюль.

Коррієре дел-ля Сера (*Corriere della Sera*), іт. щоденник у Мілані, заснований 1875, колись незалежний ліберальний, нині фашистський.

Корсак (*Vulpes corsac*), жовто-сірий лис, живе на степах зах. і серед. Азії.

Корсак, степова річка, вливається в Озійське море.

Корсак, білорус. шляхетський рід: 1) Герасим, полоцький архієпископ, †1552; 2) Рафаїл, укр. церк. діяч (б. 1600-41); спочатку кальвініст, опісля насліянини, вчився в Брунсбергу, Празі й в Римі, 1637-41 уніятський митрополит, оборонець унії; 3) Флоріан, насліянин, гр.-кат. луць-

кий єп.-помічник (1749-1811), оборонець прав уніїної церкви.

Корсаков Сергій, рос. психіатр (1854-1900), описав хворобу, названу його ім'ям.

Корсакова психоза, психічна хвороба, що виступає після довготривалого надуживання алкоголю; об'яви: недостача орієнтації в часі й місці, забування недавню минулих подій, конфабулляції, запалення обводних нервів (біль, параліза м'язів на кінцівках).

Корсар, (іт.) морський розбійшак.

Корсфот, (фр.) жіночий станик без рукавів зі сталевими дротами й роговоюною, його стягають ззаду, щоби надати бюстній гарну форму; шнуріка.

Корсіка (*Corse, Corsica*), ст. гр. Кірнос, фр. острів і департамент у півн.-зах. частині Середземного моря, 8.722 км.² і 290.000 меш. (Італійців), гористий, до 2.710 м. вис., гол. місто Аяччо.

Корсун Олександр, укр. письмен. (1818-91), видав 1841 укр. альманах „Світ“, перерібок 7 укр. народних казок п. н. „Українські повісті“, 1890 цінні спогади про М. Костомарова.

Корсунська бригада, під керуванням от. Хименка збунтувалася проти уряду УНР.; в січні 1919 розбита СС-ами в бою під Гребінкою.

Корсунський Данаїл, паломник XVI в., архимандрит із Корсуни б. Кобриня на Городенщині; 1590-94 подорожував до Паргроду, а вернувшись, списав свою подорож, наслідуючи опис Данила Паломника XII в.

Корсунь, 1) м-о на Київщині над р. Россою, одна з старших осель Київщини, книжка волюсть, пізніше осередок коз. полку; 1648 перемога Б. Хмельницького над поляками; за коз. воєн багато ризів руйнований поляками, татарами й турками; тепер м-ко. 4.800 меш., укр. 45%, жидів 51-4%; 2) ст.-укр. назва Херсонесу.

Корт, (англ.) грище при гри в ситківку.

Кортез (*Cortez*) Фернандо (Гернандо), єсп. конкістадор (1485-1547), 1519-21 завоював Мехіко й жорстоко нищив ацтеків, занував пристань Веракруз, зайняв для Іспанії Гондурас, 1536 відкрив Каліфорнійську затоку.

Корунд (Al_2O_3), мінерал одновисової системи, сірий, дуже твердий (9); чистий, прозорих відмін уживають як найдорожчих самоцвітів: сафір (синій), рубін (червоний). Корундова маса, окис глини (Al_2O_3) з відпадків при алюмінієтермічних промислах, дуже тверда й огнетривала, до виробу огнетривалих каменів, як алюндум, динаміт, діамантин.

Корунки, родина львівських ремесників, гол. малярів XVII в.: 1) Іван, †1657; 2) Іван, сив попереднього (1594-1665), визначальний член львівського Братства; 3) Олександр, відомий у 1660-66; 4) Севастьян, вивз. церк. майстер, †1683; старшина малярського цеху у Львові, виконував праці для

Корсак.

Ставрополі й кат. костелів; 5) Семен, укр. друкар і китар, учень Івана Федорова, мав власну друкарню в Константинополі у ки. Острозького, а також у Львові; 1588 продав свої друкарні й книжки Кузьмі Мамоничеві до Вільни.

Коруна (Coruña), пристань у півн.-зах. Іспанії, 65.000 меш., докп. фабрика тютюну, жвава торгівля.

Корупція, (лат.) підкупство, моральне аіспуття.

Корф, барон, 1) Микола, рос. педагог (1834-83), гром. діяч на Катеринославщині, автор підручників для шкіл, обстоював права укр. мови в школі; 2) Сергій, рос. правник, *1876, проф. рос. держ. права й історії рос. гол. права; праці: „Дворянство“, „Федералізм“, „Історія рос. державности“.

Корфу, Керкіра, Коркіра, найдалі на північ висунений із Іонських островів, 590 км.² і 100.000 меш.; на півночі гористий; вино, олівни дерева. Гол. м-о Керкіра, 23.000 меш., пристань.

Корчик, ліва притока Случі на Волині.

Корчин рустикальний, с. в скільському повіті над р. Стриєм, 400 м. н. р. м., підгірське літнисько.

Корчинський Михайло, укр. гром. діяч, *1885, адвокат; по революції 1917 комісар у Галичині, опісля член Центр. Ради, 1919 держ. секретар; 1919-20 голова „Всеукр. Нац. Ради“ в Кам'яні; від 1922 працює у Львові в укр. кооперації.

Корчі (Convulsio, spasmus), наглий незалежний від волі скорч м'язів; 1) к. тонічні, сильні довготривалі скорчі м'язів (при правці, отросніні стрихніною й ін.); 2) к. кльонічні, скорчі м'язів, що йдуть швидко один за одним; бувають один раз на початку деяких гарячкових хоріб, при хоробах мізкових оболок, при деяких отроснініях; постійно повторюються при епілепсії, істерії, деяких хоробах спинного й головного міаку; 3) к. фібрилярні, швидко спорчуванні окремих м'язневих волокон, бувають пр. при поступовій паралізі й ін.

Корч Федір, відатний рос. фільольог (1843-1915), проф. одеського й москов. унів.; оборонець українства в найтяжчих часах — визнавав укр. мову за самостійну, писав по укр. наукові розвідки й під псевд. Хв. Корж вірші.

Федір Корш.

Корюкілка, м-ко в конотопській округі; 6.000 меш., укр. 80%.

Коряк Володимир, укр. комун. письмен., *1889, історик літ. та критик; „Нарис історії укр. літератури“ та ін.

Коряки, монг. плем'я у схід. Сибірі та на півн. Камчатці, над Охотським морем, б. 6.000 душ.

Кос, 1) Андрій, гал.-укр. гром. діяч

(1864-1918), адвокат у Калуші, посол до австр. парламенту, за рос. інвазії засланий на Сибір; 2) Михайло, гал.-укр. лікар-окуліст (1863-1930), дійсний член НТШ, автор наук. та популяричних праць, співробітник „Діла“ та ін. гал.-укр. часописів.

Кос, (тур. Istankei, іт. Stanco), один із островів Спорадів, (Додеканесо); в старині славна лікарська школа; від 1912 іт.

Коса, гл. Пересип.

Коса, селезінка (Lien), непаристий орган, у людини 10-12 см. дов., плоско-круглавій, сіро-червоної барви, уміщений у правій підберній ділянці; задання к.: 1) витворювання білих тілець крові, гол. лімфоцитів; 2) нищення ст. червоных тілець крові й кровиних платівок (тромбоцитів); 3) деяка чинність в обмінні заліза в організмі; 4) витворювання протиті при інфекційних хоробах (гл. таблиця Людина V, Е, 13).

Коса (Cossa) Люджі, іт. економіст (1831-96), прихильник нім. іст. школи економістів; гол. твори: „Перші елементи політ. економії“, „Суспільна економія“, „Перші елементи фінансової науки“.

Косар, лопатень (Platalea), бродун, споріднений з Ібісом, білий, із довгим лопатуватим розширеним дзьобом; над водами України й середземноморських країн.

Косар.

Косар (Phalangium), пауук, в якого голоногулля не відділене замітно від кадовба, має дуже довгі, тонкі ноги.

Косарика, мечик (Gladolus), зелеста ростинка, до 1 м. вис., з шаблеватим листям і лілієватими, червоными цвітами, уложеними одним рядом на довгому білльї; походить із Криму, у нас по цвітниках.

Косарі, гл. Орїон.

Косач, 1) Михайло, укр. письмен. (1869-1903), доцент метеорології харківського унів., брат Лесі Українки, перекладав із нею Гоголя на укр. мову; літ. псевд. М. Обачний; 2) Олександр, гл. Григоренко Грицько; 3) Ольга, гл. Пчілка Олена.

Косач-Квітка Лариса, гл. Українка Леся.

Косгрев (Cosgrave) Вільям, ірл. політик, *1880, в 1922 прем'єр ірл. уряду.

Косевич Ежен, гал.-укр. діяч (1876-1914), адвокат, оснопник і співробітник часопису „Молода Україна“ 1900-3, один із оснопників австр.-укр. соц. демократії.

Косегіна (Coseguina), вулькан у Нікарагуї, 1.100 м. вис.

Косеканс, (лат.) гл. Фунциї.

Косенко, 1) Віктор, укр. комп. і піаніст, *1896, проф. Інституту ім. Лисенка в Києві. Твори для фортепіано, скрипок, віолончелі, на оркестру, сольосіпні; 2) Іларіон, укр. гром. діяч, *1888, інженер. За Директорії член Трудового Конгресу й на-

чальник кївської поштово-телеграфічної округи, 1920 в кабінеті В. Прокоповича міністер пошт і телеграфів.

Косик (Кобук) Мико, найбільший дуж. поет, *1853.

Косинка Грицько, укр. письмен., *1899. Збірник оповідань із життя селянства: „На золотих богах“, „В житях“, „Мати“, „Політика“.

Косинський, 1) Володимир, рос. економіст укр. роду, *1866; проф. кїв. техніки; писав про земельну справу в Росії; за гетьмана товариш міністра праці; 2) Криштоф, ватажок запорозьких козаків, родом шляхтич, 1591-92 він боровся з Костянтином Острозьким, пізніше з Вишневецьким; агітував у боях під Черкасами 1593.

Косице, (лат.) гл. Фуціці.

Косичень, гл. Ірис.

Косі, ліва притока Гангу, 520 км. дов.

Косів, повіт. м-о і літисько на Гуцульщині, 4.250 меш.: 40% укр., 9% поляків, 50% жидів. Торг. і адмін. осередок гуцульських Карпат, виробляє дерев'яні, глиняні й ткацькі. Калімарія „Гуцульське Мистецтво“. Підгірська каїматична станція, 416 м. н. р. м., лагідне підсоння; природно-лікувальний заклад. Лікування: нервові хвороби, недокрів'я, золотуха, реконвалесценція. П о в і т : 2 міста, 40 громад, пов. 1.839 км.², населення 77.250: 85% укр., 5-5 поляків, 9% жидів; літисько й кліматичні станції, положені гол. в долинах р. Черемошу, Рибинці й Штиньки; Москалівка, Город, Соколівка, Кути, Тюдів, Устеріки, Гринява, Жаб'є, Штинь, Шешорі.

Косів Сильвестр, укр. перк. діяч і письмен., правосл. кїв. митрополит 1648-57; писав богословські трактати („Лидаскалія“), склав „Paterikon“ і „Exegesis“; К. урочище зустрічав гетьмана Хмельницького 1649 при його в'їзді до Кієва; по переяславській умові, не бажаючи підлягати моск. патріархові, не аложив присяги цареві; †1657.

Косинен Георг Захарій, фін. історик і гром. діяч (1830-1903), один із провідників ст. фінської партії.

Косметика, (гр.) чинності й засоби, що мають на цілі злєкання шкіри, волосся й нігтів. Косметичні засоби: різні мила, мазі, купелі, масажі, електризація і т. п.

Космічний, (гр.) уєсвітній. Схід і захід зорі зветься космічний, коли відбувається разом зі сходом та заходом Сонця; космічний п.д., гл. Метеорити.

Космогонійні теорії, погляди про повстання та будову всесвіту та його частин. Вірування ст. культурних і суч. некультурних народів про уєсвіт та його повстання є частиною їх релігії та мітології; наукові теорії почалися щойно з розвитком

науки та систематичних дослідів. К. т. обіймають погляди про повстання 1) соняшного світу, 2) Молошої (галактичної) системи, 3) цілого всесвіту. До перших належать тав. небулярні (мриковинні) гіпотези, а яких найбільше аівєна тав. теорія Канта й Лапласа (почини до неї дав іще Лямберт) із 2 под. XVIII в. про повстання Сонця й планет із вел. мриковини, а якої завдяки оборотовому рухові відірвалися планетні перстені, далі планітезимальні гіпотези (Чемберлін, Мультон, Зі) з XIX в. про повстання планет з оборотових рухів безладно накопичених мас, і т. п. Усі ті гіпотези не висюють докладно повстання соняшної системи, та все ж таки теорія Канта й Лапласа, змодифікована працями Фей, Пуанкаре (про повстання подвійних зір) та іншими, ще й нині адержується як тав. помітна гіпотеза (Arbeitshypothese). В останніх часах розвинули нові погляди англ. астроном Діжінс: коли дві зорі перейдуть побіч себе доволі близько, тоді від них відриваються планетарні маси, а що цей випадок є дуже рідкий у природі, тому планетарні системи в просторі трапляються лиш виїмково. Погляди на будову та розвиток поодиноких зір і цілого всесвіту є щойно в початках. Лише завдяки найновішим досягненням фізики, а саме спектральній аналізі (Кірхгоф, Сескі, обсерваторія у Гарварді й т. д.), теорії про будову атомів та кванта енергії, знає астрофізика децю про будову та шлхи розвитку поодиноких зір (Расель, Едінгтон, Діжінс, Габль та ін.) і щойно недавно відкрила астрономія існування безмірного числа всесвітніх островів, аналогічних до Молошої системи (найближчий із них, система Андромеди, віддалений від нас 900.000 літ світла) та щойно ставить при помочі електр. теорії перші гіпотези про повстання всесвітньої матерії.

Космогонія, (гр.) наука про походження світу, на межі між астрономією й філософією; починаючися з мітології, в пол. XVIII в. виділюється з філософії в самостійну астр. науку; гл. Космогонійні теорії.

Космографія, (гр.) опис всесвіту на основі сферичної й теоретичної астрономії, механіки всесвітніх тіл, астрофізики й географії.

Космологія, (гр.) наука про космос, уєсвіт у цілості; в залежності від погляду, з якого її розробляють, частина філософії або астрономії.

Космополіт, (гр.) той, що визнає ідеї космополітизму.

Космополітизм, (гр.) вл.: світове громадянство, поширення ідеї батьківщини на весь світ, признання переваги вселюдського братерства над почуванням любови до батьківщини або прив'язанням до своєї національності; дух, напрямок, протилежний до вузького націоналізму (шовінізму).

Космос, (гр.) всесвітній лад, уєсвіт.

Гр. Косинка.

Косово поле, гірська долина в півд.-зах. Сербії, 1389 побити тут турки сербів, 1448 мадярів.

Косоґол, озеро в півн. Монголії, 3.300 км.².

Косой Теодосій, рос. ред. дяч XVI в., відкидав ікони, обряди, деякі догми, тощо; від переслідування уряду втік до лит.-русь. держави.

Косоокість, гл. Зна.

Коссак, 1) В а с и л ь, гал.-укр. актор, *1886; на укр. сцені від 1903, 1915-18 кермує театром „Бесіда“, 1918-22 на чолі власної трупи; 2) Г р и ц ь, гал.-укр. гром. дяч, полк. УСС *1882;

нар. учитель, 1914 один із перших основників Січово-Стрільцянських товариств; від 1915 командант укр. легіону. Короткий час начальний командант УГА в часі листопадових боїв 1918 у Львові. По упадку ЗУНР учительював на Підкарпатті, опісля втік до УСРР, де викладав у школі червоних старшин українознавство; 3) І в а н, гал.-укр. гром. дяч (1879-1927), сотн. УСС, брат Грицька, перед війною нар. учитель, від 1925 служив у Центробанку в Харкові; 4) М и х а й л о, гал.-укр. гром. дяч, один із діячів 1848 р., від 1860 управитель друкарні Ставропільського Інституту, автор розвідки про укр. монастирі й чернецтво, видав календар „Львовлянини“ на р. 1861; 5) Ю л і я, поль. маляр, укр. роду (1824-99), малював теж на укр. теми, пр. Зустріч Б. Хмельницького з Тугай-Бесем, образи подільські та київські.

Гриць Коссак.

Костел, (лат.) перейнята від поляків назва кат. і прот. церков.

Костельник Гавриїл, укр. письмен., *1886, гр.-кат. святи, родом із укр. колонії в Бачці, теолог і філософ томістичного напрямку, 1920-30 проф. філософії на гр.-кат. Богословській Академії; праці з логіки, філософії природи, поезії: „З могого вала-ла“ (діалектом), „Пісня Богів“, „Померший довечі“, граматика баччанського говору.

Костенко, 1) В а л е н т и н, укр. комп. і муз. критик-публіцист, *1895, муз. редактор радіостанції в Харкові; твори: опери „Кармелюк“ і „Кочубейна“, романтична симфонія „1917 рік“; твори на оркестру, форт., скрипку, хорі, сольові, масові пісні, муз. студії і критичні статті; 2) К о н с т я н т и н, суч. укр. гравер, працює в Ленінграді; барвн. літографії, рисунки укр. одягу (Етногр. музей у Ленінграді).

Костер (Coster) Шарль Теодор, бельг. письмен. (1827-79); архитектур „Легенда про Тіля Айленшпїгеля“, на-пів іст., на-пів сатиричний малюнок із XVI в.

Костерева, костриця, гл. Трава.

Костецький Платон, гал.-укр. письмен. (1832-1908), публіцист і літерат, 1854-5 ред. Зорі Галицької, від 1855 спіаробітник різних поль. часописів, від 1869 до смерті ред. „Gazet-y Narodow-oi“; писав по укр. поезії та оповічання.

Костирко Карло, гал.-укр. маляр, *1888; краснви, мертва природа.

Костисті риби (Teleostei), риби, які мають переважно скістий кістяк; знач. вкриті лусками, аніж комори вкриті широкими, кістяними покриттями, пловці знач. з твердими скістими променями; до к. р. належать майже всі европ. солодководні риби; гл. Риби.

Кости (Osse), тверді, пружні твори різної форми, служать за підпори тіла всіх хребців. Збудовані з органічної річовини, осеїні, що в ній відложені неорганічні напівні солі. По вигляду діляться к. на довгі (пр. рамено, стегно), плескуваті (пр. к. черепа) й короткі (пр. хребці). В довгих кістках розрізняють тіло к. (diaphysis) і на обох кінцях приростні (epiphysis). Зверху к. покриті м'язю оболонкою з численними судинами, о к і е т я м (periosteum), що відживляє к.; всередині довгих к. знаходиться м'яка тканина, багата на товщі і кровоносні судини, т зв. ш и і к або кістний мі-

рос. індологів (словник санскритсько-рос.).

Коста (Costa) Андреа, іт. політик (1851-1910), спочатку анархіст, опісля соціаліст, 1-ий соп. посол до іт. парламенту.

Коста Ріка (Costa Rica), республіка в півд. частині Серед. Америки, 48.550 км.² і 472.000 меш., гориста та вулканічна; прожання, гол. продукти: кава, банани, цукор, какао; ниніше худоби. вивіз кедрового та маголевого дерева; 1520-1821 була К. Р. есп., 1821-42 належала до Союзу Серед. Америки; гол. м-о Сан Хосе.

Костел, (лат.) перейнята від поляків назва кат. і прот. церков.

Костельник Гавриїл, укр. письмен., *1886, гр.-кат. святи, родом із укр. колонії в Бачці, теолог і філософ томістичного напрямку, 1920-30 проф. філософії на гр.-кат. Богословській Академії; праці з логіки, філософії природи, поезії: „З могого вала-ла“ (діалектом), „Пісня Богів“, „Померший довечі“, граматика баччанського говору.

Костенко, 1) В а л е н т и н, укр. комп. і муз. критик-публіцист, *1895, муз. редактор радіостанції в Харкові; твори: опери „Кармелюк“ і „Кочубейна“, романтична симфонія „1917 рік“; твори на оркестру, форт., скрипку, хорі, сольові, масові пісні, муз. студії і критичні статті; 2) К о н с т я н т и н, суч. укр. гравер, працює в Ленінграді; барвн. літографії, рисунки укр. одягу (Етногр. музей у Ленінграді).

Костер (Coster) Шарль Теодор, бельг. письмен. (1827-79); архитектур „Легенда про Тіля Айленшпїгеля“, на-пів іст., на-пів сатиричний малюнок із XVI в.

Костерева, костриця, гл. Трава.

Костецький Платон, гал.-укр. письмен. (1832-1908), публіцист і літерат, 1854-5 ред. Зорі Галицької, від 1855 спіаробітник різних поль. часописів, від 1869 до смерті ред. „Gazet-y Narodow-oi“; писав по укр. поезії та оповічання.

Костирко Карло, гал.-укр. маляр, *1888; краснви, мертва природа.

Костисті риби (Teleostei), риби, які мають переважно скістий кістяк; знач. вкриті лусками, аніж комори вкриті широкими, кістяними покриттями, пловці знач. з твердими скістими променями; до к. р. належать майже всі европ. солодководні риби; гл. Риби.

Кости (Osse), тверді, пружні твори різної форми, служать за підпори тіла всіх хребців. Збудовані з органічної річовини, осеїні, що в ній відложені неорганічні напівні солі. По вигляду діляться к. на довгі (пр. рамено, стегно), плескуваті (пр. к. черепа) й короткі (пр. хребці). В довгих кістках розрізняють тіло к. (diaphysis) і на обох кінцях приростні (epiphysis). Зверху к. покриті м'язю оболонкою з численними судинами, о к і е т я м (periosteum), що відживляє к.; всередині довгих к. знаходиться м'яка тканина, багата на товщі і кровоносні судини, т зв. ш и і к або кістний мі-

Юліан Коссак: гуцули в дорозі.

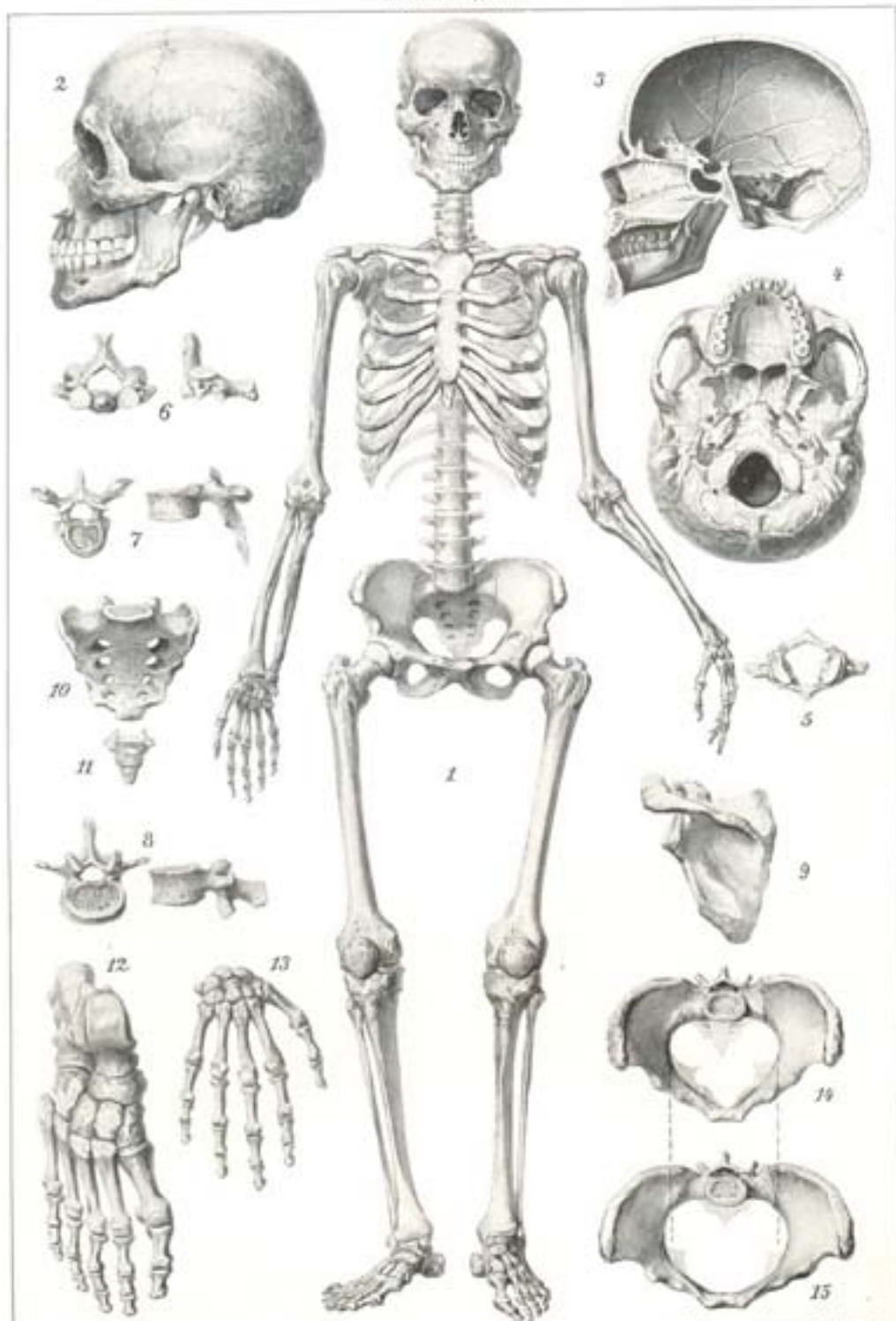
Коссіана Густав, нім. преїсторик, *1858, вид. журналу „Mallus“, знавець преїсторії схід. Німеччини, автор багатьох праць про походження й поширення герман, індогерман та варягів.

Коссович Костян, рос. орієнталіст (1815-83), проф. сиб. унів., один із найбільших

КІСТЯК. I.

КІСТЯК ЛЮДИНИ

1. Кістяк, зверху. 2. Череп, з лівого боку. 3. Череп, поздовжньої площі через середню. 4. Череп знизу. 5. Перший шийний хребець-двигач, згоря. 6. Другий шийний хребець-вертун, згоря й збоку. 7. Серцевий грудний хребець, згоря й збоку. 8. Четвертий хребець, згоря й збоку. 9. Лопатка, зверху. 10. Прикла кістки, зверху. 11. Плече, зверху. 12. Права стопа, згоря. 13. Права долоня, згоря. 14. Чоловіча миска, зверху. 15. Жіноча миска, згоря.

КІСТЯК. II.
КІСТЯКІ І ЧЕРЕПИ ТВАРИН.

1. Череп льва, 2. ч. щуки, 3. ч. лисиці, 4. ч. тижана, 5. ч. слоня, 6. ч. вола, 7. ч. коня, 8. кістяк вівцюра, 9. к. журавля, 10. к. черепа черепахи, 11. к. жаби, 12. череп алігаторського крокодила, 13. ч. гадюки-очкара, 14. кістяк риби.

зок (*medula ossium*); в шпикі творяться червоні й білі тільця крони. Кістки усього тіла мають збірну назву кістяка.

Костів Василь, гл. Верховинень Василь. **Костів** (Costin), молдавські літописці: 1) Мирон, молдавський дипломатичний агент у Туреччині (1633-91), брав участь у облозі Відня; 2) Николай (б. 1660-1712).

Костоґорня (*Coccothraustes*), птах із родини юркуватих; удвоє більший від горобця; з дуже грубим дзьобом, яким роздаєть ко́стки ягід, видаючи аерня. Україна й середземноморські краї; (гл. таблиці: Птахи).

Костоїд (*Caries*), хронічне гнилове запалення кісток, звич. на туберкульозному підкладі.

Костомарів Микола, укр. письмен. і історик (1817-85), проф. київського та петербурзького унів., член-основник Кирило-Методієвського Братства в Києві; 1847 з ін. братчиками заарештований й висланий до Саратова; автор „Книга бігів укр. народу“, провідної слов'янофільським і месіанстичним духом; гол. праці з історії України: „Богдан Хмельницький“, „Руїна“, „Мазепа й мазепниця“, „Останні роки Речі Посполитої“; видав у Петербурзі, разом із Кулішем, кілька томів дуже цінних архівних матеріалів („Акты до истории Южной и Западной России“); виступав також як талановитий публіцист, особливо в „Основах“: „Дві руські народності“, „Правда москвичам про Русь“, „Правда полякам про Русь“ і т. д. Пробував сил у красномовстві під прикриттям ім'ям Бремля Галка.

Микола Костомарів.

Костопіль, повіт. м-о на зах. Волні, 3.000 меш., укр. 42%. База групи Ю. Тютюнича перед повстанчим рейдом на Київ в осени 1921. Повіт: 2 міста, 6 волостей, 3.431 км.² Населення 128.000: 70% укр., 10% поляків, 7-8% жидів, 3% німців.

Кост Рендж (Coast Ranges), гори в Каліфорнії, на берегах Тихого Океану, до 3.530 м. вис.; ліси, нафта.

Кострома, 1) ліва притока гор. Волги, 398 км. довг.; 2) місто над її устям, 72.000 меш., ткацька промисловість, річна пристань, будова суден, торгівля деревом; місто основане 1152, собор із XIII в.

Костюм, (фр.) одяг, убрання; в театрі поруч із грімом становить назверхній вигляд актора; до пол. XIX в. в театрах про іст. правдивість костюмів актори не дбали; студіювання к-ів доби й обстановки та детальну іст. правдивість у театральних постановках завела вперше Майнінгенська група.

Костюрин Віктор, революціонер-терорист (1853-1919), із Херсонщини, належав до

бунтарів у Києві, засланий на Сибір на каторгу 1879.

Косцюшко Тадей, поль. генерал, з укр. роду Косцюшків (1746-1817), брав участь у визвольній ам. війні як адютант Вашингтона, 1792 звів бій із росіянами під Дубенкою над Бугом, 1794 проголосив повстання проти Росії, побіди росіян під Раїлавицями, по поразці під Мансйовицями дістався у рос. полон; † у Швайцарії.

Косцюшкова гора, гл. Таврсеид Манит.

Косюра Микола, укр. лісівник, *1869, проф. Укр. Госп. Академії в Подєбрадах, праці з лісівництва.

Кот(а), (фр.) 1) на техн. рисунку — вимір, тав. довжина kota; 2) на геогр. картах — абсолютна висота точки, тав. висота kota.

Котанґенс, (лат.) гл. Функції.

Котара, (тат.) завіса з важкої повної матерії над дверима, ліжком або пісками; портієра.

Котарбінський Вільгельм, поль. маляр укр. роду, *1849; реаліст із сильним нахилом до ідеалізації й спиритуалізму; мальовала собору св. Володимира в Києві, плифон Терещенка, „Оргін“, „Темна зніада“, „Юда“, „На могилі“.

Котбус (Cottbus), гл. Хотєбуж.

Котич Владислав, поль.-рос. сходознавець, *1872, проф. схід. мов на сиб. унів., опісля на львівському.

Кот д'Ор (Côte d'Or), 1) гори в схід. Франції до 635 м. вис., винниця; 2) фр. департамент там же, 8.787 км.² і 330.000 меш.; гол. місто Діжон.

Кот до Нор (Côtes du Nord), півн.-зах. департамент Франції, 7.218 км.² і 555.000 меш.; гол. м-о Сен Бріє.

Котедж, котедж, (англ.) домок за містом із усіма вигодами; вілла.

Котел паровий, пристрій до виробу водної пари; складається з одного чи кількох, сполучених між собою казанів, склепанів із грубої залізної бляхи; в казнах нагрівається вода, випаровує та збирається в горішній частині кітла, звідки переходить до парової машини, парової турбіни чи до рур тав. центрального ogrівання помешкань. Перший к. п. (е о л і п і л и) збудував фізик Герон (100 до Хр.); в XVII в. фр. фізик Палеїс винайшов паровий котел, відомий під назвою „Палеїсового кітла“; його вживали до погону тав. атмосферних машин. Перший використав дружність пари до погону парової машини англієць Джеймс Вотт (Watt). (гл. таблиці: Парові кітли).

Котельна, одне з найстаріших селищ Слобожанщини (XVI в.) над р. Котельвою.

Котельни(ц)я, Котельнич, м-ко в житомирській окрузі, 3.360 меш. (укр. 66-4%),

Т. Косцюшко.

колись визначне м-о, в XII в. центр княжої волості в кнв. землі; в XVI в. укріпленої замок, від якого лишилися рештки.

Котельницький Олександр, рос. письмен. на переломі XVIII і XIX вв.; 1791 докінчив Вергілієву „Енеїду на знайку“ Н. Осіпова, написавши 5 й 6 частину.

Котерін, (фр.) тісний гурт, зв'язаний спільними особистими та тайними інтересами; кліка.

Котецький Володимир, укр.-гал. письмен. (1893-1919), псевд. Володимир Прудкий.

Котиліби, (фр.) танок, в якому переважає вальс, полька та ін. модні танки, з різними несподіванками, каїтами, відзнаками, масками, й т. п.

Котко, 1) Дмитро, укр. диригент, *1892; 1920 заложив з інтернованих воїнів УНР арказовий хор, з яким опісля 10 літ концертував з успіхом у Польщі й Німеччині; 2) Кость, гл. Любченко Микола.

Котляренська Марія, суч. укр. гравер; гол. дереворити на теми з укр. побуту на аразок примітивних нар. дереворитів.

Котляревський, 1)

Іван, укр. письмен. (1769-1838), батько нової укр. літератури, родом із Полтави; скінчив дух. семінарію, потім був домашнім учителем, урядовцем у магістраті, 1796-1808 у війську, від 1810 доглядачем полтавського „Дому для виховання бідних дворят“, 1812 брав участь у творенні козацького полку для війни з Наполеоном; 1798 дітич Максим Царпура видав три пісні його жартливих „Перелицьованої Енеїди“, що дала початок новій укр. літературі (2-ге вид. вийшло 1808, 3-є 1809, а в цілості 1842 після смерті автора). Енеїда ціла змальованим ст.-укр. побуту часів Гетьманщини. Крім Енеїди К. написав дві драм. п'єси: оперету „Наташка Полтавка“ й комедію „Москаль Чарівник“, виставлені на сцені 1819 в Полтаві та „Оду до князя Куракіна“ (1805). 1903 відкрито в Полтаві пам'ятник К-кому; 2) Нестор, рос. історик літератури (1804-1925), син Олександра, член рос. Акад. Наук. Праці: М. Ю. Лермонтов, Мірнова скорбь в конці прошлаго и нач. XIX в., Н. В. Гоголь та ін.; 3) Олександр, рос. письмен. славист, археолог і етнограф, укр. роду (1837-81), проф. дорпатського й кнв. унів., один із основників і голова Іст. т-ва Нестора Літописця; автор багатьох наукових праць (м. ін. критичного огляду укр. літератури під псевдонімом Скубенг Чуприна), гол. праця: „О погребальных обычаях влчческих славян“.

Котовський Григорій, рос. гром. діяч (1887-1925), спочатку анархіст, від 1917 більшовик і ком. діяч Червоної армії; 16 IX

Іван Котляревський.

1920 погромлений Чорними Запорозжцями під Галузінцями.

Коток, віблій (вальдевий) або спускований (стіжковий) валок зі сталі, служить до заміни коваучого руху коченням, щоб зменшувати витрати енергії на тертя; котків уживають до дуже навантажених ложиськ, до рухомах підштов, залізних мостових луків, залізних кроков, тощо.

Котонахі, найвищий чиний вулкан (6.005 м. вис.) в еквадорських Кордильєрах.

Котор, Катаро (Cattaro), даламатійська пристань над затокою К., 2.400 меш., в се-

Затока Котор.

редньовіччі визначне торг. м-о та вільна держава.

Котошихін Григорій, урядник тав. посполського приказа в Москві, себто міністерства закорд. справ, 1665 втік до Швеції, де написав книгу про тодішню Московщину; †1667.

Котування, (фр.) зазначення ціни партієвих паперів у біржових оголошеннях, також допуск цілих паперів на біржу.

Котурни, у ст. греків високе взуття з підшовами заввишки сльце на стопу, подібними до двбів, заведені Аїсхілем для підвищення постатей акторів у героїєських ролях; переносно: високий стиль, пересадю.

Котян, воловецький хан; із його дочкою був одружений Метислав Галицький; по розгромі половців монголами (1222) відступив до Дніпра; 1224 погромлений разом з укр. князями над Каткою; розгромлений 1238 Батисем у астраханських степах, із 4000 половців утік на Угорщину, де й оселився під владою угор. короля.

Котї, воловецьке плем'я; згадуються в нашому літописі з XII в. як осадники в Київщині й Чернігівщині.

Кофеїн(а), теїн, алькалоїд (C₈H₁₀O₂N₄), знаходиться в листю й верхах кавового дерева, в листю чаю, та в орїхах кола; фабрично виробляється з мочною кислотою; отрута, подразнює серце й нерви, в мед. живляється як засіб для скріплення чинностей серця, поправлення кровообігу й виділення сечі.

Кох (Koch), 1) Га н с, нім. історик, родом

із схід Галичини, *1894, 1918-21 сотн. ген. булава УГА, від 1929 доцент церк. історії на віденському унів.; статті та виклади про Україну та рел. справи на сході Європи; 2) Роберт, нім. бактеріолог (1843-1910), відкрив палички (бацили) холери, туберкульоза, теляню й ін.; поклав величезні заслуги на полі бактеріології, епідеміології, профілактики й гігієни; 1905 нагорода Нобеля.

Коханович Григорій Онуфрій, гр.-кат. єп. луцький, 1810-14 митр. уніатської церкви в Росії, неспризнаний Римом; †1814.

Кохановський, 1) **Пантелеймон**, укр. хроніст, сромонах, економ черецької Лаври; зладив хроніку п. з. „Обширный Синопис Русский“ (1682); 2) (Kochanowski) **Ян**, польс. поет (1530-84), найбільший у добу „Відродження“ польс. літ. Найкращі його „Трени“ на смерть доводять Перша польс. трагедія: „Відправа грецьких послів“.

Кохер, права притока Некару, 180 км. дов.

Кохініна (Cochinchina), фр. колонія на півд.-сході Заїнгової Індії, 50.000 км.² і 4.000.000 меш., врожайна (рис). Гол. місто Сайгон.

Кохія, мігельник, віяничка (Kochia trichosperma), однолітній рослина, споріднена з лободою; стіжкувата, до 1 м. вис., під осінь листя червоніє; у Китаї плекають у садках та городках для окраси. На Україні з к. роблять віяники.

Кохові палички, бацили Коха, туберкульозні бактерії, відкриті 1882 Р. Кохом; прями, перухомі, стрункі палички, не відбарвлюються кислотами; знаходяться в хорих у харкотинні, сечі, відходах, рідше в крові.

Коховський (Kochowski) **Веселаян**, польс. поет (1633-99), учасник вітеньського походу 1683, написав польс. хроніку, що була одним із джерел літопису Гр. Грабінска.

Коцебу (Kotzebue) **Аугуст Фрідріх Фердинанд**, нім. драматург (1761-1819), 1798 директор театру у Відні, після 1800 в Петербурзі, від 1802 — в Берліні; переслідував як публіцист нім. поступову молодіж, за що й убив його студент Занд; найпопулярніший драматург Європи в 1-й пол. XIX в.

Коцел, панонський князь 861-873, прийняв Кирила й Методія в їх дорозі до Риму (867), гостив Методія 869.

Коциловський Пасафат, гр.-кат. перемський єпископ від 1917, *1876.

Коцишівський Антія, польс.-укр. комп. та муз. етнограф (1816-66); автор муз. збірок

Роберт Кох.

Ян Кохановський.

укр. нар. пісень; дуже популярна його гармонізація пісні „Гандзя цяця, молодичка“ й ін.

Коцко Адам, гал.-укр. гром. діяч (1882-1910), борець за укр. унів. у Львові, вбитий підчас сутички на унів.

Коцовський Володимир, гал.-укр. письмен. (1860-1921), педагог, директор учительської школи в Сокалі, дійсний член НТШ; автор праць про слово о полку Ігоря, про М. Шапкевича, гоцо, спіробоїтник „Зорі“, „Діла“ й ін. часописів, писав поезії. Псевдонім Корженко.

Коцюба, 1) **Гордій**, укр. письмен. *1892, збірки оп.: „Без ґрунту“, „Свято на буднях“, „На межі“, „Змова масок“; 2) **Михайло**, гал.-укр. прос. діяч і педагог, *1855, почесний член т-ва „Просвіта“ у Львові й довголітній керманіч його сіль.-госп. діяльності; основник і дир. І-ї приватної семінарії УІТ у Львові.

Коцюбинський, 1) **Михайло**, визн. укр. письмен. (1864-1913), родом із Вінниці, в 90-их рр. служив урядовцем комісії для боротьби з філюксерою в Басарабії та Криму, далі ред. житомирської газети „Волянь“ 1897-98, опісля в чернігівському земстві. Збагатив укр. літературу творами в імпресіоністичному дусі, европ. азначини. Збірки:

„В путях шайтана“, „По людському“, „Посидючок“, „У грінний світ“, „Дебют“, оповідання із життя Гуцульщини: „Тіні забутих предків“; 2) **Юрія**, укр. гром. діяч, син Михайла, *1897; більш. нар. секретар військ. справ на Україні з кінцем 1917 і початком 1918, пізніше посол УСРР в Німці та посольський радник РСРР у Варшаві.

Косія (Kosian) **Ярослав**, видавчий чес. віртуоз-скрипак, *1884.

Кочі, ш. м-о на о. Шкогу, 66.000 меш., папірна промисловість.

Кочубеї, укр. шляхетський рід із татар (Кучук-Бей), поч. від Андрія, що в XVII в. прибув на Україну й охристівся; 1) внук **Василь** (б. 1640-1708), від 1681 ген. писар, від 1694 ген. суддя, 1700 стольник; віднісав донос на Самойловича, доносив на Мазену, а наказу Петра І торгуванний і стийт у с. Борщагівиці б. Білої Церкви; 2) син

Адам Коцко.

Мих. Коцюбинський.

Василь Кочубеї.

Семен, ген. обозний і член Малорос. Колегії.

Кочубеївна Мотря, донька Василя, хресниці Мазепи, в якого закохалася, спричинила ворожечу батьків із Мазепою та донос на останнього до Петра І.

Кочубинський Олександр, рос. славист (1845-1907), проф. слов. філології на унів. в Одесі.

Кочура Михайло, укр. письмен. *1851, спіробрітник Київ. „Слова“ 1907-9; псевд. Михайло Одношкий.

Кохш (Kosch) Роберт, нім. генерал, *1856, разом із кримською групою запорозького корпусу весною 1918 адував під більшовиків Крим; з наказу свого начальника змусив укр. військо залишити Крим.

Коседов Олександр, рос. публіцист (1806-83), один із видатних слов'янофілів, основи і ред. часописів „Русская Бесѣда“ й „Земство“.

Косеніа, черчик (Coccus), комашка з родини попільнік (мишці), до 5 мм. дов.; самичка без крил, із зяцільми ніжками, не рухлива, з довгим сальцем, приспосована до рослини, висисаючи з них сік; аложиння яєчка, гніе, утворюючи покриву, під якою налігаються молоді. К. правдива (C. saccti), живе в серед. Америці на кактесах (Opuntia), а висушених самичок добувають цинну червону краску „кармін“; гіршу краску дає К. польська (Margarodes), живе в Німеччині, в Польщі й на Україні; Черчик кулястий (Kermes) живе на листяних деревах, гол. на дубі й дає червону краску „алъкермес“; інші черчки шкідливі, бо нищать рослини.

Косерний, (євр.) вл. чистий, дозволений на їжу згідно з рел. приписами Мойсесового закону.

Коси-ківка, косишковий м'яч (basket-ball), дружинова гра (по 7-11 гравців), м'яч видають до „кошин“, 3 м. над землею, $\frac{1}{2}$ м. у промірі. Гравці або розставляються по майдані парами або, як у копаному м'ячі, але тоді гра вимагає гострих бігів.

Косиці (Košice), м-о в схід. Словаччині, 57,000 меш.

Косиць Олександр, укр. диригент та комп., *1875, 1915 диригент Київ. міської опери; на чолі „Укр. Республіканської Капелі“ підчас концертної подорожі по Європі та Америці 1919-23 здобув світову славу; гармонізатор укр. нар. пісень.

Косеніа, залпа самичка, зправа самчик.

Косичкоцвіт (Compositae), рослини, що мають цвіт „зложений“: їх позірню один цвіт складається в дійсності з багатьох анич. дрібних цвітів, які уложені на спільній підставі, творять одну цілість, пр. соняшник та ін.

Косі (Cauchy) Огюстен Люї, фр. математик (1789-1857), проф. Сорбонн, творець теорії функцій комплексних величин.

Косовий отаман, гол. начальник у Січі, кермував запорозьким військом також у походах.

Косторис, (нім.) припускальне обчислення майбутніх прибутків і видатків на найближчий фінансовий період, найчастіше, на один рік; взагалі сисе коштів, потрібних на якусь справу.

Косут (Kossuth), мад. діяч: 1) Ліяй ош (1802-94), 1848 угор. міністер фінансів, 1849 проводив угор. повстання; 2) Ференц, син Ліяйоша (1841-1914), провідник радикальної незалежницької партії, 1906-10 міністер торгівлі.

Козловіч Михайло, рос. історик-слов'янофіл (1828-91), проф. Сиб. Дух. Академії, дослідник братств і унів.

КП(б)У, скорочене Комун. Партія (більшовиців) України.

Краб (Cancer), худощавий рак, укритий широким щитом; із короткими вусиками та коротким, анділим, під спід загненим калодбом; к-и живуть гол. в морі, денні істотні.

Краватка, (фр.) шматок матерії, спеціально скроєний і зшитий, що зав'язується на комірні сорочки.

Кравс (Kraus), 1) Альфред, австр. генерал, *1862, 1914 ком. корпусу в Сербії

й шеф ген. штабу балканської армії, 1915 на фр. фронті, 1917 ком. 1. корпусу на схід. австр. фронті, від червня 1918 ком. схід. армії на Україні; 2) Антін, генерал УГА, *1871, родом із Буковини, ком. III гал.-укр. корпусу, після переходу на Україну ком. Київської армійної групи; у вересні 1920 прорвансся з отавами гал.-укр. армії через Покуття на Закарпаття; до 1924 був інтернаційний у чес. таборах у Ліберці й Позафоні. 3) Вернер, суч. нім. актор і

Оск. Кошш.

Л. Косут.

Краб.

Схема гри в косишківку.

Антін Кравс.

виан. фільмовий артист. Постійно в Берліні.
4) Фрідрих, нім. етнолог, *1859, знавець етнографії півд. Слов'янищини; вид і ред. „Антропфітеї“, де м. ін. появилася двотомова збірка В. Гнатюка й Тарасевського: „Полове життя укр. народу“.

Кравців Петро, укр. лікар-педагог (1856-1929), проф. фізіології й гігієни у Харківському Музичному Інституті, співробітник часописів „Знання“, „Шлях до здоров'я“, „Музика масам“ та ін.

Кравченко, 1) Василь, укр. письменник і етнограф, дослідник Волині, збірка етногр. матеріалів із Волині та етн. розвідки; 1902 збірка оповідань „Буденне життя“; 2) І в а н, коз. білоцерківський полк, за Виговського та Ю. Хмельницького, прихильник Польщі; 3) М и х а й л о, *1858 на Полтавіщині, укр. кобзар; з його голосу записували кобзарські думи П. Мартинович та Ф. Колесса; 4) О л е к с а, укр. маляр і гравер, *1899. Ілюстрації дереворити, з вишуканою прецизною формою, ілюстрації до М. Гоголя, В. Короленка, Е. Гофмана, офорти Нью-Йорку, гравери на реві. теми, портрети, красниди, екслібриси; 5) У л я н а, пл. Швайдер Юлія, заміжжя Номентовська, гал.-укр. письменниця, *1862; учителька, збірка поезій: „Prima Vera“, „На новий шлях“, „Проліски“, „В дорогу“.

Кравченко - Брюковський Іван, укр. кобзар (1820-85), із кріпаків; перший між кобзарями свого часу щодо кількості дум і псалмів, що їх знав.

Кравчинський Сергій, рос. революціонер-терорист (1851-95), укр. роду, приятель Драгоманова; 1878 убив шефа жандармів Мезенцева й утік за кордон; адобув популярність творами з життя рос. революціонерів (Підземна Росія, Андрій Кожухов); псевдонім: Стешик.

Кравчук Михайло, укр. математик, *1892, проф. Київ. Сіль.-Госп. Інституту, академік ВУАН, дійсний член НТШ. Праці гол. з теорії альгебричних рівнянь, теорії функцій, рівняннєвих рівнянь і термінології.

Крагуєвац, м-о в півн.-схід. Югославії, 10.000 меш., 1915 зайняте німцями.

Крадіж, у праві: забрання чужої рухомої речі без відома її посідача. Відповідно до цінності речі та до обставин, серед яких хтось допустився крадіжки, закон визначає вищу чи нижчу кару.

Красна оборона, „лякдвера“, в кол. Австро-Угорщині військо, що удержувалося на кошт самої Австрії; відповідало мад. гонімам.

Красвий Молочарський Союз „Масло-союз“, союз молочарських кооператив, заснований 1907 в Стрию; в 1930 мав 12 відділів і об'єднував 220 кооператив; у 1929 мав обороту б. 17 міль. золотих.

Красвський Андрій, рос. журналіст (1810-89), вид. журналу „Отечественный Занески“ 1839-67, та газети „Голос“ 1863-83.

Красназнавство, щомісячний орган Укр. Комітету Красназнавства, виходить у Харкові від 1927.

Країна, 1) колись коронний край Австро-Угорщини, від 1919 півн.-зах. частина Югославії, з найком. маленького скравка, що перейшов до Італії; гориста (Крайські Альпи, Крас), заселена словінцями; 2) півн.-зах. частина Боснії; 3) півн.-схід. частина Югославії на рум. югосл. границі, над Дунаєм.

Крайник, зверхник над селами волоського права Гл. Волоське право.

Крайона (Сраїола), м-о в півд.-зах. Румунії, 62.000 меш., сільні.

Крайслер (Kreisler) Фріц, нім. скрипач-віртуоз, *1885.

Крайцар, (нім.) гл. Грейцар.

Кракатав, маленький Сундайський острів між Явою і Суматрою, із вулканом (до 815 м. вис.), що часто вибухав й дуже міняє поверхню острова; найбільший вибух 1883.

Мих. Кравченко.

Уліана Кравченко.

Мих. Кравчук.

Красвський Андрій, рос. журналіст (1810-89), вид. журналу „Отечественный Занески“ 1839-67, та газети „Голос“ 1863-83.

Красназнавство, щомісячний орган Укр. Комітету Красназнавства, виходить у Харкові від 1927.

Країна, 1) колись коронний край Австро-Угорщини, від 1919 півн.-зах. частина Югославії, з найком. маленького скравка, що перейшов до Італії; гориста (Крайські Альпи, Крас), заселена словінцями; 2) півн.-зах. частина Боснії; 3) півн.-схід. частина Югославії на рум. югосл. границі, над Дунаєм.

Крайник, зверхник над селами волоського права Гл. Волоське право.

Крайона (Сраїола), м-о в півд.-зах. Румунії, 62.000 меш., сільні.

Крайслер (Kreisler) Фріц, нім. скрипач-віртуоз, *1885.

Крайцар, (нім.) гл. Грейцар.

Кракатав, маленький Сундайський острів між Явою і Суматрою, із вулканом (до 815 м. вис.), що часто вибухав й дуже міняє поверхню острова; найбільший вибух 1883.

Краків, Сукеніца.

Краків (KraKów), гол. м-о півд.-зах. поль. повітства над Вислою, 184.000 меш.; гол. культурний центр Польщі; одно з найстаріших міст Польщі, знане вже в Х в., до 1609 гол. м-о Польщі, опісля коронаційне, 1795 заняла його Австрія, 1809-15 належав до Князівства Варшавського, 1815-46

був буфоровою державою, „вільним містом“ (1100 км² і 140.000 меш.), 1846-1918 аню-ву до Австрії. К. має багато ст. мист. пам'яток: замок Вавель із добре збереженими ренесансовими аркадами; катедро на Вавелі з 1364, де 3 каплиці були розмалювані в XV в. укр. малярами, а одна з них (св. Хреста) доховалася й досі (гл. том I, стор. 430); ротунда на Вавелі візант. типу; рештки оборонних мурів міста (вежа флюоріанська, столярська), Суkenниці (суковні галі) XIV в., вежа ратуші XIV в., Ягайлонська колегія 1500, готичькі костели: францісканський, маріанський, домініканський; музеї: Народній, Чорторайських, Чапських з укр. іст. і мист. пам'ятками (портрети, стародруки, гравюри), Академія пластичного мистецтва, де вчилися чимало укр. мистців, Академія Наук, університет (від 1364), Грнчича академія, фабрики машин, вагонів, тютюну й ін.

Краківське повєдство, півд.-зах. повєдство Польщі, 17.450 км² і 1.905.000 меш.

Краківь, поль. нар. танок, живий, веселий, танцюють його парами одна за одною на такт 2/4.

Кракування, крекінг-процес, (англ.) дестилляція з розкладом, при якому одержується похідні річовина легші від перероблюваної; цим способом із нафтового мазуту різних смол одержують бензини, газ і т. ін.

Кралєвич Бенедикт, хорв. богослов (1765-1802), працював для сполуки серб. церкви з Римом, при допомозі укр. духовенства з Галичини утворив у Шибеніку унійську дух. семінарію; муєв перед підбуреними сербами тікати до Італії.

Кралецький Анатолій, лікар, укр. письмен. (1835-94), ігумен Василія у Мукачеві, автор багатьох белетристичних, іст. та етногр. праць і збірок; співробітник місцевих і гал. москвофільських часописів.

Краль, (голанд.) муршеське село (готентів і кафрів), оточене частоколом.

Краль (Kráľ), 1) Іжі, чесь. антропологограф, *1893, дослідник антропологогр. відносин Закарпаття, гол. пастушого життя Верховини; 2) Йозеф, чесь. клас. фільмолог (1853-1917), член чесь. Акад. Наук; метрик, перекладчик гр. драм, на чесь. мову; 3) Юрій, гор.-луж. письмен., *1864, автор гор.-луж. граматики; 4) Янко, словац. поет (1822-76), популярний його балади.

Крамаренко, 1) Іван, укр. етнограф (1801-83), збирав укр. нар. пісні; „Истор.-статист. описаніє переяславських церковей“; 2) Леонід, суч. укр. маляр, від 1920 проф. Мист. Інституту в Києві. Мальовила й рисунки монументального

Карель Крамарь.

стилю: „Робітниця“ (фреска), „Збір чаю“, „Комуна“.

Крамарь (Kramář): Карель, чесь. політик, *1860, провідник чесь. нац. демократії, посод, письмен. та журналіст, 1916 засуджений на кару смерті, замінену на 20 років в'язниці; 1917 випущений на волю; 1918 обраний у Празі Головою Нар. Ради, що організувала держ. переворот у Чехії після розпаду Австрії. 1918-19 президент міністрів ЧСР. Яскравий москвофіль, прихильник централізації в Росії, ворог самостійності укр. народу.

Краматорська, м-ко й копальня в бахмутській окрузі, 12.350 меш.: укр. 55-4%, рос. 35-3%, білорусів 2-4%, жидів 1-1%.

Крамський Іван, укр. маляр (1837-87),

член рос. Академії Мистецтва, представник „дейного реалізму“, твори: портрети, між ін. Шевченка, „Травнева ніч“, „Христос на пустелі“ й ін.

Крав, (нім.) гл. Журавель.

Кранах Лука Старий, нім. маляр (1472-1553), славні дереворити (рис. гл. Лютер).

Краніологія, гл. Антропология.

Краніометрія, (гр.) наука про помірні черепу (частина антропологии).

Краніфельд Володимир, рос. літ. критик, *1835; гол. критичні твори: А. С. Пушкин, Т. Шевченко, В мїрї ідей и образон.

Краньчєвич (Kranjčević) Сильвіо Страїмїр, хора. поет-символіст (1835-1908).

Краноткін, колєсь Романівськ, м-о на Пдзавказзі армавірської округи, 30.960 меш., 35-5% укр., 52-1% рос. Краноткінський район має 31-5% укр.

Краноткін Петро, князь, рос. геолог і революціонер (1842-1921), відомий теоретик анархізму.

Крас 1) Карет, зах. частина Динарських гір, вис. до 1.800 м., вапнякова, бідна на воду та пустинна через варварське нищення лісу. Має багато вертепів, печер (найславніша Постойна), ріки дуже часто губляться в підземеллях. 2) Звідєлія загалом країна, де всі форми пов. є майже виключно вислідом хем. діяльності опадової та ґрунтової води, (країни, збудовані гол. з вапнякових

1. Крамський: Христос на пустелі.

Петро Краноткін.

і гірських гірщин, що легко розчиняються в воді). Гл. Красові явища.

Крас (Crausus) Марко ліпіній, відомий із багатства (115-53 до Хр), 71 погромив Спартакове повстання рабів, 70 консуль, 60 увійшов у тріумвірат із Цезарем та Помпеем, загинув у бою з партами.

Красильний брич, гл. Алізарина.

Красицький Фотій, укр. малпр. з 1927 проф. Мист. Інст. у Києві. Дав цілий ряд суто-укр. сюжетів із дбайливим відношенням до етногр. подробиць; реаліст імпресіоністичного напрямку, майстерно передає укр. сонце та шпигунство укр. закутків. „Піть з Запоріжжя“, „Дід“, „Коло крилиць“, „Свято“, портрет Шевченка й ін.

Красін Леонід, рос. революціонер (1870-1926), інженер, один із видатніших більш. діячів; 1918 брав участь у берестейських переговорах, 1919 комісар шляхів, 1919-25 комісар акорд. торговлі, 1924 амбасадор у Франції, 1925-26 в Англії.

Красівський (Krasivski) Зигмунт, поль. поет (1812-59), найбільшій поруч Мішкевича та Словацького. Драми „Небожеська комедія“, „Іридон“, із поезій найславніші „Псалми будущини“.

Красицький (Krasicki) Ігнаці, архієп. гвезнєвський, поль. сатирик (1735-1801). Сатиричні поеми „Мшеїда“ й „Монахомахін“, „Сатири“, „Байки й присказки“.

Красковський Іван, укр. гром. діяч, родом білорусь, *1882, 1917 губ. комісар Галичини, потім товариш міністра внутр. справ УНР, 1918 за гетьмана член ради міністерства закорд. справ.

Красне, м-ко змильського повіту, 3.000 меш.; в XV в. укріплений замок, 1765 зруйнований гайдамаками.

Красний Пінохос, укр.-жид. гром. діяч, родом із Київщини, *1881, міністер жид. справ за Директорії; член управи жид. нар. партії (Фолькспартай), організатор жид. школи на Україні.

Красник, м-о в Люблинщині, 8.500 меш., 1914 і 1915 бої між рос. і австро-угор. військами.

Красноармійск, більш. назва Ялти й Сарепти.

Красноброд, с. на Закарпатті в прашівській дієцезії, ст. василіанський монастир.

Красов, 1) Андрій, рос. географ, ботанік і назв. педагог (1862-1914); подорожі

по схід. Азії (Японія, Ява, Сахалін), важкі праці „Трав'яні степи“, „Минуле й теперішнє укр. степів“, та ін.; 2) Микола, рос. письмен. (1833-1900), низка наук. праць і оповідань з історії доньського козацтва; 3) Петро, рос. генерал і письмен., *1863, 1918 отаман доньських козаків, гол. твір „От доуглавого орла к красному знамени“.

Красовець кока (Erythroxylon coca), перуанська рослина, посвячена з кленом; плевають її у гарячих краях задля листя, яке має в собі кокаїну; тубільці жують його для приємності й покритлення.

Красноводськ, пристань Туркменської РСР над Каспійським морем, 10.000 меш.

Красногорська Елішка, вл. Пехова, чес. письмен. і гром. діячка (1847-1926), писала оп. й поезії; брала чільну участь у жіночому та просв. в горах чех. зліва русі; ред. Ženskė Listy.

Краснодар, гл. Катеринодар.

Краснокутське, м-ко над Мерлею в Харківській окрузі, 9.941 меш.; укр. 98-23.

Краснопуца, с. бережанського повіту, 230 меш. Від 1665 василіанський монастир. Першим ігуменом був Гедон Буйницький. В монастирі був славний іконостас із 1675, роботи львівського маляра Василя.

Красностав, 1) над р. Вепрем, одне з найстаріших міст Холмської землі; на поч. XIV в. замок, 1569 обведена стінами; тепер повітове м-о, 10.000 меш.; 2) колісь м-о, потім м-ко на Волині (зв'язельського повіту), засноване 1394, 1477 місьце з'їзду шляхти; в XV в.; місцеве братство мало школу й шпиталь; 1649 і 1654 добутий козаками.

Красноярськ, м-о над Єнісеєм, 72.000 меш.; річна пристань, торговля.

Красові явища, явища, що виступають у вапнястих і гірсових країнах; до них належать: ліжкуваті западини (вікна, поплани), печери, підземні біги рік і т. д. У нас красові явища розвинулися на Поділлі й Покутті (гіпси), та на Кримі (вапняки), гл. Крас.

Красовський, 1) Олександр, укр. економіст і пол. діяч (1891-1921), держ. інспектор армії УНР 1919; в жовтні 1919 інсталий від укр. уряду з Кам'янця на переговори з більшовиками в Москві; загинув у повстанському русі; 2) Петро, львівський архітект 2 пол. XVI в., родом італієць зі Швайцарії; будував Корнякову вежу 1568-70, тзв. „Чорну каменюцю“ на Ринку 1577, Трьохсвятительську каліцицю (закінчену 1578), вежу Вірменської катедрі та ін. міські будинки Львова.

Красоли, жерлява, пастурція (Tgoracolum), зелена рослина з круглим листям, із п'ятидільними квітами, жовтими, червоними або золотистими, походить із півд. Аме-

Фотій Красицький.

Зигмунт Красівський.

Красовець кока: часть у жіночому та просв. в горах чех. зліва русі; ред. Ženskė Listy.

рипи. К. будьбиста (*T. tuberosum*) плекаться задля їстивиних бульбочок.

Красуха, гл. Шкарлітина.

Кратер, (гр.) 1) гр. опукувата посудина з двома вушками, в якій мішали вино з подю (гл. том I, сторона 441); 2) в астр. мале сузір'я на півд півкулі неба; 3) в геогр. й геол. місце, куди достаються на поверхню Землі з нутра вулканічні річовани (гл. Вулкан).

Кратес із Мальоса, гр. граматик, голова пергамської школи, † б. 145 до Хр.

Кратин, один із перших поетів давньої аттичної комедії (б. 520-423 до Хр.), старший сучасник Аристофана.

Кратко Бернард, укр. різьбар, *1884, від 1925 проф. Мистецького Інституту в Києві; Портрет малює (кераміка), погруддя Шевченка, Маркса, „Робітники“ й ін.

Крафт (Krafft) Гвідо, нім. агроном (1844-1907), проф. вис. агрономічних шкіл Німеччини й Австрії, визн. дослідник у царині плекання сіль-росп. рослин.

Крафт-Ебінг (Krafft-Ebing) Ріхард, нім. психіатр (1840-1902). „Полова психопатів“.

Крах, (нім.) банкрутство, велика грошова криза.

Крашевський Юзеф Ігнаці, поль. повістар (1812-87), творець поль. іст. повісті, більш 200 томів. Найбільше відомі „Хата за селом“, „Повість без заголовку“. Для нас цікаві „Остан Бондарчук“, „Уліна“, „Ярина“.

Крачковський, 1) Гнат, рос. сходовознавць, *1883. Праці про араб. літ.; 2) Кузьма, укр. гравер XVIII в., працював у Чернігові в 1700-20 (дереворити в „Псалтірі“ 1720).

Крачун, гл. Гадожер.

Креатура, вл. сотворіння, людина низької моральної вартості, „тварина“.

Креация, (лат.) твор. плід творчої думки, постать, відтворена актором.

Кребійон (Crebillon), 1) Кльод, фр. повістяр, син Проспера (1707-77), повісті з порнографічною закраскою, пр. „Софа“; 2) Проспер, фр. драматург (1674-1762), п'єси повні жаху „Атрея й Тієст“, „Електри“, „Радаміст і Зенобія“.

Кребе Норберт, нім. географ, *1876, проф. унів. знавць і дослідник географії Алян, Сербії, Росії, Закавказзя та України.

Кревета (Palaemon), морський рак, довгохвостий, з щипцями на двох передніх ногах; европ. моря; їстивиний.

Кревецький, 1) Борис, режисер укр. театрія, кол. помічник режисера в московськомському Художньому Театрі; 1918 режисер і дир. шкв. Держ. Драм. Театру; 1919 режисер укр. театру в Ужгороді, у Загребі, тепер у Оломоуці в Чехії; 2) Іван, укр. історик, *1883, дійсний член НТШ, дир. бібліотеки НТШ, дослідник історії Галичини середини XIX в., ред. „Нашої Школи“ у Львові 1909-11, урядового органу ЗУНР „Републіка“ у Станіславові 1919, „Старої України“ у Львові 1924-25.

Креваа-Ржевуський Лев, білорус. василіанин, архимандрит у Вільні, від 1625 перший смоленський уніатський архієп.; написав по поль. „Оборона церковної єдності“, †1639.

Крено, м-ко на Віленщині, славне Кревською умовою, кол. столиця Кревського князівства; тут 1382 був у'язнений і страчений Кейстут, а 1391 отруєний останній кревський князь Вігунд.

Кревська умова, перша алука Литви з Польщею 1385; нею Ягайло зобов'язався алучити Вел. Князівство Лит. з Польщею й охрестити себе й лит. народ по лит. обряду.

Крейг (Craig) Едвард, режисер і теоретик англ. театру, *1872, заступник декораций подолитищами матерії, що мають служити тлом для актора (трагував дію п'єс поза часом і місцем); Ідеї К-а наслідували в Німеччині, Росії (Мерхольд), Україні (почасті Лесь Курбас).

Креденс, (фр.) шафа на столову посудину.

Кредит, (лат.) передача комусь госп. вартостей (грошей, товарів, услуг) із умовою повернути еквівалент через деякий точно визначений речинець; к. буває: в залежності від речинця, на який дається позичка — короткоречинцевий і довгоречинцевий; у залежності від госп. цілей — продукційний і споживчий; у залежності від особи дозникка — приватний і публічний (коли позичку затиґас держава). Звичайно к. припускає, крім повернення еквіваленту, ще й винагороду кредитора в формі певного відсотка, але публічний к. буває деколи безвідсотковий (пр., випуск баннотів). Для нар. господарства к., що його організація відбувається при допомозі банків і кред. кооператив, має вел. значіння: 1) він улегшує умови продукції й дає змогу продовжувати її без перерви; 2) поширює сферу обміну й 3) поліпшує способи розподілу.

Кредитові білети, гл. Папероні гроші.

Кредитові папери, гл. Цінні папери.

Кредитові установи, підприємства для посередництва та полегшення кредиту (банки, кредитові т-ва й кооперативи, позичкові каси).

Кредитор, (лат.) гл. Віритель.

Кредо, (лат.) вл. вірую, символ віри, переконання людини.

Крез, Кройос, останній цар Лідії 555-541 до Хр., за своє багатство увійшов у приповідку; розбитий перс. царем Киром утратив царство.

Крез (Creuse), 1) права притока Вієни в серед. Франції, 235 км. дов.; 2) фр. департамент над нею, 5,605 км.² і 230,000 меш., гол. м-о Герé.

Крезó (Le Creuzot), м-о в фр. департаменті Сова й Люара, 38,000 меш.; копальні вугілля, залізні гуті, фабрики машин і гармат (Швайдер і С-ка).

Крезоль, (C₉H₈OH, CH₃), рідина карболе-

вого запаху; вживається для виготовлення вибухових речовин, штучних смол і деяких запаших речовин.

Крейда, гл. Вапняк.

Крейдова формація, третя формація мезозойської доби; відложки: пісковики, вапняки (між ними біла крейда), опока та глеї; гл. Геол. формації. Тектонічні рухи слабкі; на Україні крейдові відложки доволі поширені: Волинь, Поділля, Карпати, Лівобережжя, Яйла.

Крей Олександр, рос. комп.-модерніст, *1883, один із піонерів та творців нап.-жидк. напрямку в музиці.

Крейсер, (нім.) гл. Кружляк.

Крейчі (Креїчі) Франтішек, чес. письмен., публіцист і літ. критик, *1867.

Крек Грегорій, словін. славіст (1840-1905), проф. унів. в Граці, дослідник слов. старовини (міфології) в старшої доби слов. літератур.

Крем (Silicium, Si), перенсь, що виступає лише в сполуках; залучений із киснем дає кремій (SiO_2); багато мінералів є креміями (силікатами), себто соллями кремової кислоти. Огріваний із металлами в електр. печі дає креміани (силіциди). Розпускається у флюорводневій кислоті та в потасовому й содовому лузі. З обома лугами дає так. водне скло.

Крем, (фр.) сметана або сметанка з цукром; мазь на вибілювання шкіри; мазь на обув.

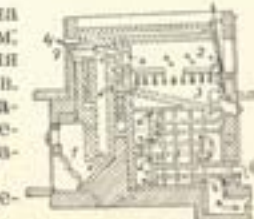
Крематорія, **крематорій**, (лат.) вл. палацище, будинок, де палить трупи.

Кременець, гл. Кре-м'янець.

Кремнецький Гаврило, гл. Гавриїл, вл. Григорій Кремнецький.

Кремніа лампа, електр. дугова лампа з ртутними електродами, зроблена з кремію. Її світло виділює багато позафіолетових променів, що переходять крізь кремій, а не переходять крізь скло. Насвітлювання к. л. прискорює обмін речовин у тканинах та всмоктування хоробливих запальних втворів; стосується гол. при лікуванні туберкульозу шкіри, залоз і суглобів.

Кремінне скло, скло, вироблене в електр. печі з розтопленого чистого кремію; вживається на хем. посуд та ртутні лампи, лампи Нернста, віконні шибки у ліч-

Крематорія (перепр.).
1. огнище, 2. місце сжеле-
ннн, 3. попельнице, 4.
рури, якими прозодить
повітря, 5. рури, якими
прозодить газл, 6. ви-
від до конина, 7. вікон-
це, яким можна огляда-
ти сжелення.

Кремінна лампа.

ниць (санаторіях) і т. ін. (перепускає позафіолетові промені).

Кремійний термометр, термометр, ала-
джений із кремію й виповнений галем за-
мість ртуті; служить до мірення темпера-
тури поміж 500° і 1000°.

Кремичук, округле м-о над Дніпром на Полтавщині; меш. 58.800; укр. 40%, жидів 49.2%, рос. 8.4%. Ломи граніту. В XVII в. сотенне містечко; 1765-75 губ. м-о Ново-російської губ., опісля повітве м-о. Кре-
мінчуцька округа: 4 міста, 1.727
селищ, 18 районів. Пов. 11.278 км.²; насе-
лення 791.850; укр. 90.1%, рос. 5.5%, жидів 3.6%.

Кремій, кварц (SiO_2), мінерал, кристали
однотриосені, знич. прозорий, безбарвний;
часто гарно кристаліаує або утворює су-
цільні маси. В. т. 2; твердота 7; т. т. 1500°
Розрізняють к.:1) явн кристалінний; гірський
кристал і мармароські діаманти, топаз,
моріон, аметист, цитрин і 2) скрито кри-
стальний: рожевий, молочний к., роговик,
лідит, хризопраз, авантурин, яспєл (шма),
хальцедон, сардоніке або сердолик, ахат
(агат), карнеоль, азначийний к., пр. пісок
і ін. Вживається до виробу скла, гарні
відміни до окрас і мист. виробів і т. ін.

Кремль, загалом укріплення (замок) ст.
рос. міста; К. у Москві був осідком царів,
інші гол. установ С. Р. С. Р.

Кремль у Москві.

Кремністки, діатомей, дрібновадні, одно-
клітинні рослишки, взирті скрем'янілоу зо-
ристою оболонкою; дуже різномодної по-
статі; живуть у водах; з їх крем'яних
шкаралупок утворюються нераз могутні
осадові скали.

Кремометр, (фр.-гр.) прилад до визна-
чування кількості сметанки, що виділюєть-
ся в означеному часі з означеної кількості
молока.

Кремона (Cremona), м-о над р. По в Льом-
бардії, 71.000 меш.; собор із вежою 121 м.
вис., шовкова промисловість.

Кремський, коз. ватажок, погромле-
ний Жолкевським 1596; після смерті Ло-
боди тетьман.

Креме, м-о в Дол. Австрії над Дунаєм, 14.000 меш.; винниця, фабрики сталі.

Крем'янець, повіт. м-о над р. Ізвою на зах. Волині, 10.100 меш., 50% українців, 41% жидів, 9% поляків. Визн. м-о вже в XIV-XV в., 1500 спалений татарами, відбудований королевою Боною б. 1550; 1509 повіт. м-о, 1648 добутий коз. військами; 1796 повіт. м-о Волинської губ., від поч. XVII в. до 1839 манастир і друкарня насилья, 1805-31 славний лицей, заложений Чацьким, віднов-

Крем'янець на Волині, гора й замок Бони.

лений 1920. Осідок правосл. єпископа. Гора Бони 400 м. Руїни замку XV в. (замок Бони) й укріпленя, францисканський костел із 1607 в пізньо-ренесансовому стилі. Повіт: 6 міст, 15 волостей, поверхня 2.772 км.², населення 221.950: укр. 84%, поляків 7-8%, жидів 8%.

Крем'янка, інфузорна земля, крем'яниста річовина, подібна до крейди або до глини, утворена зі шкаралупок кремінсток; уживається до виробу водного скла, глиняних посудин, динаміту, до поліровання.

Креозот, (гр.) оливіста рідина смолового запаху, одержується сухою дистиляцією дерева, найліпше букового; отруйний, антисептичний; уживається до консервування, до лікування сухіт і т. ін.

Креолі, в романських колоніях Америки місцеві потомки білих колоністів, гол. еспанців, португальців й французів.

Креолін(а), (гр.-лат.) побічний витвір при виробі карболі; до відражування і лікування шкірних хоріб, гол. у тварин.

Креонт, 1) брат Нокасти, батько Менюкея й Гемона (нареченого Антигона), після вигнання Едипа цар Теб; 2) цар Коринту, батько Креуси або Глявки, другої дружини Ясона після Медеї.

Крена, (фр.) легка прозирчаста шовкова матерія, дрібно поморщена; чорна к. є ознакою жалоби.

Креславка, (латиш. Креслава) одне з найстарших містечок Вітебщини; над зах. Двіною, тепер у Латвії, 4.500 меш.; за переказами, тут жила Рогіда-Гореслава.

Крета, Крит, Кандія, найбільший гр. о., 8.247 км.² і 375.000 меш., греків, т. зв. кандіотів; гористий, до 2.457 м. вис., гол. місто Ханія; в старовині відігравав вел. роллю як

посередник між Грецією й культ. країнами Єгипту та передньої Азії.

Кретин, (лат.) хворобливо придуркувата людина, туман, бортак.

Кретинізм, (лат.) — стан фіз. й умового недорозвитку, гол. вроджений (при недорозвитку борлакової залози), рідко набутий (після цілковитого оперативного усунення борлакової залози).

Об'язн: малий ріст, згрубіла шкіра, грубі й вивернуті губи, широкий плескуватий ніс, недорозвинені полові органи, слаба інтелігенція. В деяких, гол. гористих околицях, панує ендемічно.

Кретське мистецтво,

складова частина егейського мистецтва на о. Креті; повстало б. 3.000-2.000 до Хр. (палати у Кносі й Файсті); різьба й мальовниця (гол. на вазах) під знаком натуралізму; боги й демонічні духи у вигляді тварин, часто сполучені з людськими фігурами. К. м. поширилося серед усіх народів егейської культури.

Кретчмер Михайло, укр. гром. діяч (1820-98), приятель і доброчинець Шевченкової рідні.

Креувати, (лат.) творити, відтворювати (пр. роллю в театрі).

Крефельд, м-о б. Діссельдорфу, 133.000 меш., осередок нім. шовкової промисловости.

Кретин.

Кретське мистецтво: мальована ваза серед. доби.

Крехівський манастир, дереворит 1699 р., Д. Синьничка.

Крех (Mergus), плавун із родини качок, з довгим вузьким даюбом, із азубленими беріжками, чорний, сподом білий, живиться гол. рибами, скріпає у щільн. країнах, буває і в щільн. Україні.

Крехів, с. жовківського повіту; від по-

чатку XVII в. василиянський монастир, славний іконостасом та бібліотекою, мав велич. інтересну архітектуру церков, веж та ін. будов. Муровані оборонні мури повстали 1603, досі збережені лише частинно.

Крехівський Апостол, дуже важка пам'ятка середньо-укр. літ. мови з 1590, найвіденій у крехівському монастирі в Галичині; К. А. описав та грам. обробив проф. І. Огісько.

Креховецький Іван, полк. корсунський, показначений шляхтич із Галичини, учасник повстання Б. Хмельницького, потім ген. суддя; визначився як дипломат у переговорах із Семигородом; †1695 у моск. полоні.

Кречевський Петро, білорус. письмен. і громад. діяч (1876-1928), член уряду і старшина Ради Білорус. Нар. Республіки.

Кречетников Михайло, рос. генерал (1729-93), спочатку управитель лівобережної України, 1768 адавив Кошівщину, 1793 ген. губернатор правобережної України.

Кречмар (Kretschmar) Герман, нім. музикознавець (1848-1924), історик музики: „Провідник по концертній салі“, „Історія опери“ й ін.

Кречмер (Kretschmer) Павль, виван. нім. мовознавець (гр., індоєвроп.), *1806.

Кржемінський Кость, укр. маляр, *1853, дослідник нар. мистецтва. Твори: Стіни розписи на Уманщині, Хата с. Ходорівця та ін.

Крженек (Křenek) Ернест, нім. модерний комп., *1900, опера „Джонні награс“, оркестрові й камерні твори.

Крижановський Гліб, рос. економіст, комуніст, *1872, творець плану електрифікації СРСР, від 1921 голова Держплану Рад. Союзу, заступник президента рос. тав. Союзної Академії Наук, член ВУАН.

Криваник, гл. Деревій значайний.

Кривань, верх у високх Татрах, 2.495 м. вис.

Кривецький Михайло, укр. громад. діяч, міністер фінансів за Директорію, †1929.

Кривий Ріг, округне м-о над Інгулом у Дніпровському промисловому районі, осередок родовищ залізних руд. Населення 31.300; укр. 69,2%, рос. 10%, жидів 18,3%; за Запорозької Січі входило в склад Інгульської паланки. Криворізька округа: 11 міст, 1310 сіл, 10 районів. Пов. 13.479 км.², населення 565.000; укр. 85,4%, рос. 9,2%, жидів 2,7%, німців 1,7%. Багаті родовища й копальні заліза та мангану.

Кривічі, велике схід-слов. плем'я, предки суч. білорусів; територія к-ів за літописом — верхів'я Волги, Зах. Дніни та Дніпра; дуже рано поділилися на дві галузі: зах., подвинську (з Полоцьком на чолі) та схід., що сформувався пізніше, з центром у Смоленську.

Кривицька Олександра, укр. драм. артистка, *1889, драм. та лір. ролі.

Кривоблоцький Андрій, псевд. військ., підписав коз. інструкцію на сойм 1625.

У. З. Е. II.

Кривоніс, 1) Денис, кошовий отаман Війська Запорозького 1671-2 рр.; 2) Максим, сподвижник Б. Хмельницького; 1648 командував резервою коз. армії, брав участь у добуванні кріпости Кам'яни-Подільського, бився з полками під Корсунем, зняв Бар, адобув Збараж.

Кривусів Віктор, псевд. Борейський, суч. укр. комп., муз. критик і рецензент.

Кривуха, гл. Рахіт.

Кривче, с. борщівського повіту в Галичині, 3.400 меш., велетенські печери в гісах, що їх відкрив К. Гутковський.

Крида (легкодушна) гл. Банкротство.

Криж, крижі (Os sacrum), п'ять крижових хребців, арослих у одну цілість, уміщених між клубовими кістками миски. У людини к. має форму трикутника, з верхком, зверненим удіа (гл. таблиця Кістк I, 10).

Крижанич Юрій, хорв. учений слов'янофіл (1617-85), був 1659 на Україні, зокрема в Галичині, описав свої укр. вразіння в статтях „Путно описание од Лєвова (Львова) до Москви“ та „Вєсїда ко Черкасом“; К. сподівався, що моск. держава допоможе під. слов'янам визволитися від турка, й тому був противником незалежності України, вважаючи, що цим могла б ослабнути Московщина; К-ич стояв за заг.-слов. мову, давав навіть відповідні проєкти; підклад тієї мови — церковно-слов. а під.-слов. домішками.

Крижанівський, 1)

Антін, укр. громад. діяч, *1852, член Одеської Укр. Громади, тав. „словарник“; 2) Василь, укр. маляр (1891-1928), старшина армії УНР. Портрети, картини, декоративне мalarство, графіка (фреска, темпера, олія, акварель): „Ангел“, „Діти“, „Ерос та Психе“, Автопортрет та ін.; 3) Григорій, рос. письмен.

укр. роду, *1858, Праці про рукописні євангелія, про тетравангеліє з Камінки Струмівової та ін.; 4) Петро, укр. письмен., *1885. Оповідання по рад. часописах „Нова Громада“, „Селищський Будинок“, „Селишка України“, тощо.

Крижані гори, гл. Льодові гори.

Крижановський, гл. Крижанівський.

Крижанта, підкосина, в залізній чи дерев'яній конструкції стражень, що зв'язує в трикутник два другі стражні й тим збільшує їх держкість, нерухомість.

Крижевацька спархія, одиниця гр.-кат.

Максим Кривоніс.

Василь Крижанівський: Діти.

спархін для укр. переселенців у Югославії; назва від м-ка Крижівці.

Крижень, крижівка (Apsis bosca), англ. дика качка; в качура голова й шиї чорні, з металевим блиском, хребет бурано-сивий, груди темно-бурі, спід сивий, на крилах чотирикутна чорна, металено-блискуча плямка, тзв. дзеркальце. Самичка рудаво-сіва з бурими плямками; Європа й Азія. (Ілюстр., том II, стор. 231).

Крижидцький Константи́н, укр. маляр (1858-1910); красивди, декоративне малювання та ілюстрації: „Хутір на Україні“, „Село“.

Крижидцький: Хутір на Україні.

Крижівці (Križevci), м-о б. Загребу, осідок гр.-кат. єпископа для українців Югославії.

Крижопіль, с. змільського повіту б. Вапнярки, зал. станія на лінії Київ-Одеса, 700 меш.; 1919 переможні бої УГА з більшовиками.

Криза, (гр.) 1) перелім, переломовий момент; неправильний, небезпечний стан, що загрожує поганими наслідками; 2) в мед. важливий спад температури в гарячкових інфекційних недугах, що вказує на перелім хвороби; 3) криза промислова, розстріл госп. діяльності в царині промисловості; к-я почали помічатися з початком XIX в. в Англії, як наслідок заподіяної великої продукції товарів, що перевищувала розмір попиту на них; к-я пром. тісно зв'язані з капіталістичною системою нар. господарства, де всі товари виробляються для широкого ринку, а точний розмір попиту на них нікому з виробників невідомий.

Криленко Микола, більш. діяч, укр. роду, *1885, прапорщик рос. армії, 1917-18 гол. ком. рос.-більш. армії; від 1928 прокуратор СРСР.

Криля, Новогеорґієвськ, м-ко на Київщині над р. Тясмином, згадується в укр. думках та в історії коз. воєн XVII в.: 1625 битва коз. війська під проводом Жмайла з поляками, 1662 бій Юрія Хмельниченка з москалями.

Крилов, 1) Іван, рос. байкар (1768-1844), переніс до рос. літератури байку Айзона, Федра та Ляфонтена, мав вплив на укр. байкаря (Гребінку, Глібова, Гривченка); дослівний переклад байок К-а азадан М. Старицький — інші переробляли; 2) Микола, рос.-укр.

математик, *1879, академік укр. та рос. Академії Наук, дійсний член НТШ і багатьох закорд. мат. устанав, проф. унів. у Києві; автор численних праць із вищої математики, гол. з теорії диференціальних рівнянь.

Криловський Амвросій, рос. учений, родом укр. із Галичини, бібліотекар кафе. Дух. Академії, 1904 видав студію про львівське Ставропіґійське Братство, †1930 дуже старим.

Кринос, гл. Капітула; Кларос.

Кринос, с. б. Галича, де на „Крилоській горі“ між р. Лукною й Мозолем потоком збереглися останки укріцень книжого столичного Галича; гл. Галич; б. 1605 львівський єп. Гедеон Балабан заснував тут друкарню, з якої вийшло 1606 Учительне Євангеліє.

Крилоське Євангеліє, гл. Галицьке Євангеліє.

Крилошанин, чернець, призначений до крилоса для відправитав „часів“, а що до такої відправи обов'язані й каноніки, то й їх звать крилошанями; гл. Канонік.

Крим, Таврида, півострів, 25.310 км.², з Україною злучений

переконською шийкою. Півн. К. низинний, збудований із міоценовських та пліоценовських відлож. Півд. частина Криму горста (гори Яйла або Кримська верховина) Приморський ландшафт найвищий (Роман Кош 1544 м.), із тріасових та юрських відлож. помережаних шими виливних скал; середній ландшафт збудований із крейдових і палеогенних відлож. півн., зовсім низький, із неогенних шарів. Річка Криму короткі та вливаються до Чорного моря, найбільша ріка К., Салгир, до Сивашу. У півн. Криму багато солоних озер. Підсоння півн. Криму континентальне, півд. побережжя, заслоненого від півночі горами, лагідне, середземноморське. Рістня на півночі степова й солончакувата, на півдні, на підгір'ї та в горах Яйла діє. На верхах Яйли полонини. На півд. рубці Криму рістня середземноморська. Звірня багата, чимало тут тубільних пород. В 1928 на К. було 700.000 меш.: українців 11%, росіян 42%, татар 25%, жидів 0-4%, німців 6%, греків 2-3%, вірмен 1-5%, сербів 1-5%, поляків 0-6%, караїмів 0-6%. Крим творить у рамках РСФСР окрему автономну республіку з 10 округ і 344 сільрад із столицею в Симферополі. Українців найбільше (до 20%) в округах: керченській, джанкойській, епаторійській та симферопільській. Гол. пристань:

І. Кринос.

Кринос: ст. галицький собор XVII в.

Севастопіль. На керченському півострові великі аложки низькопроцентової (35-40%) залізної руди, в горах Яйла невеликі родовища вугілля, сірки, ісландського шпату й марганцевих руд. Великі запаси кухонної солі в озерах, — річний добуток 140,000 тон. Головні заняття населення хліборобство та випас худоби, гол. овець. На півдні городництво й садівництво. Промисловість нерозвинена (фабрики консерв, вина, шпінт). Півд. Крим є великим літнім і відпочинковим місцем із численними санаторіями й палатами. Іст. відомо-

дов і фундаментів ст.-христ. доби в Херсонесі V-X в., зразки маг. мистецтва татар XVI-XVIII в., будівництво рос. часів XIX-XX в.

Кримінал. (лат.) в'язниця, арешт.

Криміналіст. (лат.) знавець кримінального права.

Криміналістика. (лат.) наука про кримінальне право.

Кримінальна політика. заходи влади запобігти злочинам та зупинити розривок злочинства.

Кримська війна. війна Росії з Туреч-

Крим: 1. Скелі в Байдарських воріт. 2. Ай Петрі у змарах. 3. Скелі Монах і Діва. 4. Вид зі скелі Діва.

сті про К. дуже багаті; до кінця XIII в. мав назву Таврида, Таврика, Херсонес. Спершу К. був під сильним впливом греків. По горських та аварських набедах у пол. VII в., тут утворюють свою державу хозари. При кінці IX в. займають частину К. печеніги, пізніше татари, що остаточно випарають із К. Візантію. По розпаді „Золотої Орди“, 1462 К. творить окреме ханство під династією Гіреїв, яка панує протягом трьох століть. Сусідство кримської орди відіграло велику роль в укр. житті: тат. напади, походи запорозьких козаків на Крим та їх союз з татарами проти турків, полків або москалів. Від 1677 Росія починає війни з К. і 1783 анексує його. По революції 1917 тат. конститuantа („курултай“) висловлюється за автономію в рамках рос. дем. федерації. 18. X. 1921 проголошено кримську рад. автономну республіку. К. замітний багатством мист. пам'ятками; рештки пам'яток із гр. й скитського мистецтва VII-I в. до Хр., рим. печери й мальовила I-III в., рештки бу-

чиною та її союзниками Англією й Францією 1853-56; причиною було домагання Росії права озікуватися правесел. в Туреччині; закінчилося миром у Парижі (1856), в якому Росія відступила Туреччині частину Басарабії, а Чорне море аневтралізовано.

Кримська група. частина армії УНР, виділена в перших днях квітня 1918 з Запорозького Корпусу й вислана під команду полк. Болбочана, щоб очистити від більшовиків Крим та захопити чорноморську фльоту. Група сфорсувала лінію сиваських укріплень і 24 IV 1918 осігнула Симферопіль і Бахчисарай, але на вимогу німців мусіла покинути Крим.

Кримський Агітанг'ел. укр. письмен., *1871, поет, повістяр (літ. псевдонім А. Хвалько), фольклор., орієнталіст, діяльний член НТШ і ВУАН; 1898-1918 проф. араб. фольклору і схід. історії в Лазарівському Інституті Схід. Мов у Москві; від 1918 в Києві в ВУАН, де був одним із її організаторів та першим неодмінним се-

кретарем. Твори: а) красне письменство: поезія „Пальмове галли“, „Повістки й ескізи з укр. життя“, „Бейрутські оповідання“, повість „Андрій Лаговський“, переклади з перс. та араб. мови; б) сходознавство: історія Персії та її письменства, історія Туреччини, Хафиз та його поезія й ін.; в) історія укр. літ.: знадобки для життєпису Ст. Руданського, збірка „Розвідки“ й т. ін.; г) мовознавство: перша іст. граматики укр. мови, низка розвідок про ст.-укр. мову (полеміка з Ол. Соболевським) та ін.

Кримський державний заповідник, музей, ботанічний сад і зоопарк на схилах Чатирдага й Роман-Коп, пов. 7,829 гектарів.

Кришиця, с-о й живець на зах. Лемківщині б. Нового Санча, 600 м. н. р. м. 2.350 меш.; 18% укр. 14 а.ькалічно-залізних джерел до шити й кунєдліа; знаменита підгірська кліматична стація. Водолікувальний, фізіотерапевтичний та дієтичний заклад. Лікують: хороби крові, серця й судин, шлунку й кишок, нирок і сечових доріг, подагру, жіночі хороби, неврастеню.

Криноліна, (фр.) дуже широка ефіданша, підтримувана на обручах.

Кринський (Круйські) Адам Антоні, поль. славіст, *1844, оснований і ред. видання „Prace filologiczne“, видав поль. грам., а з Карловичем та Недзведзьким словник поль. мови.

Кринта, (гр.) у римлян Дана в криноліні, темний підземний льох; у ст.-христ. добі приміщення в катакомбах, де відбувалися богослужбля й де ховали христ. мучеників; тепер мурована гробниця, також темна каплиця в церкві для похоронних відправ.

Криптограм(а), (гр.) письмо, де замість відомих букв ужиті умовлені знаки.

Криптографія, (гр.) таємне письмо умовленими знаками.

Криптокристалічний, (гр.) утворений із таких дрібних кристаліків, що їх не можна бачити голим оком.

Криптомерія, гл. Кедр японський.

Криптон, (Kr), шліхетний газ, знаходиться в атмосфері (1 л. на 20 мл. л. повітря), не сполучається з ін. елементами.

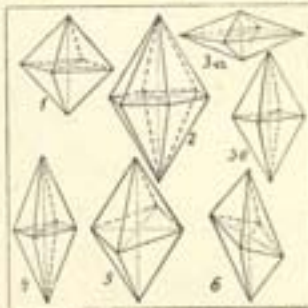
Криптонім, (гр.) автор, що скриває своє прізвище під першими буквами, й ці букви.

Крип'якевич, 1) Іван, гал.-укр. історик, *1886; дійсний член НТШ; низк. популяризатор укр. історії; гол. твори: „Львівська Русь XVI в.“, „Козаччина в европ. політиці 1620-30“, „Студії над державою Б.

Хмельницького“ й ін.; 2) Петро, гал.-укр. письм. (1857-1914), батько Івана, емігрант із Холмищини, гр.-кат. свщ., учитель; праці в Душпастирі, Богословському Віснику, Записках НТШ, поль. та нім. часописах.

Криса Герасим, кошовий отаман Війська Запорозького в 1700 і 1703.

Кристал, (гр.) природна правильна форма річовини; стіни к. є геометрично правильними поверхнями, осі к. це лінії, що лучать два протилежні вершини або середини протилежних стін. Відповідно до осей ділять звичайно к-и на: I. рівноосеві (гесеральні); 3 осі рівнодовгі й простовисні; II. однo-три-осеві (гексагональні); 4 осі, з них 3 рівні й під 60° кутом, а 4-та до них простовисна; III. однo-дво-осеві (тетрагональні); 3 осі простовисні, з них 2 рівні; IV. різноосеві (ромбічні); 3 осі простовисні, різнодовгі; V. односисні (монокліні); 3 осі різнодовгі, 2 простовисні, одна сисна; VI. трисисні (трикліні); 3 осі, всі різнодовгі й сисні. Відповідно до поверхнів симетрій ділять к. звичайно на 32 групи.

Кристали: 1. рівноосевий, 2. односторосевий, 3а, б. односторосеві, 4. різноосевий, 5. односисний, 6. трисисний.

Кристалічна річовина, річовина, в якій найдрібніші складники (атоми й молекули) своїм розміщенням у просторі відповідають певним законам симетрії.

Кристалічне скло, олов'яне скло, складається з кремнію оловогого й потасового; гарно блищить, легко топиться з сильно заломлює світло; вживається до виробу оптичних приладів (таз „флінтове“ скло), та оздобних предметів таз „літрас“, служить до наслідування дорогого каміння.

Кристаліграфія, (гр.) наука про закони та характер симетрії кристалічних річовин; розслідує й назверхні форми кристалів (морфологія), й їх внутр. молекулярну будову (рентгенографія кристалів), і їх фіз., гол. оптичні властивості.

Кристаліоїди, (гр.) річовина, які кристалізують, а плинні, або в розчині, переходять крізь різні оболонки, гл. Кольоїди.

Кристер Арнольд, укр. історик права, *1886, проф. ків. Інституту Нар. Господарства, голова Комісії античного права України при ВУАН.

Кристинопль, м. ко сокальського повіту; манастир Василія від 1763 і замок Потоцьких над р. Бугом.

Кристинопльський Апостол, гл. Городиський Апостол.

Критерій, (гр.) мірка правильності або неправильності теоретичних, етичних і т. д. тверджень.

Критик, (гр.) той, що оцінює, розглядає, розсліджує вартість різних явищ і творів.

Критика, (гр.) розвід, розгляд, оцінка прикмет і хиб якогось предмету, твору або особи; діалка літератури, що розглядає та оцінює вартість творів. Первісно в Греції к-єю називали частину льогіки, що торкалася судів.

Критика, місячник марксистської критики та бібліографії, виходить у Харкові від 1928.

Критицизм, критична філософія — філософія Канта й течія в філософії XIX—XX, в якій під впливом Канта присвячують вел. увагу „критичі“ здібности пізнання, себто висненню її меж; ту саму працю „критики“ переводить критицизм і над ін. здібности людського духа, сферами культури й т. д.; на Україні до „критичної філософії“ наближалися В. Лесевич, Б. Кістяківський.

Критична температура, температура, поверх якої кожна річовина існує лише в газовому стані. Кожна річовина має свою штому к. т., пр. двоокис вугля +31°, мисень —118,84°, водень —242°, азот —140°, вода пара +365°.

Критичний, (гр.) той, що входить у суть справи, — що відрізняє правдиві прикмети від фальшивих; оснований на дослідах і доказах; глумливо; переходивий (пр. к. вік); непевний, тяжкий (пр. к. стан фізичів).

Крици, сталь, гл. Залізо.

Кричевський, 1) Борис, рос. соц. дем. діяч (1866-1919), провідник тав. економізму, 1898-1902 ред. органу Союзу рос. соц. демократів за кордоном „Рабочее Дѣло“; 2) Василь, шван. укр. мистець.

*1872, творець нової укр. школи в архітектурі, графіці й пром. мистецтві. 1917 основник, проф. і перший ректор укр. Акад. Мистецтв у Києві. В усіх своїх творах спирається на ст.-укр. зразки та укр. нар. мистецтві, перетворюючи їх у модерному дусі (дім полтавського губ. земства й ін.). К. відомий також як театральний декоратор (театр Са-

Дім Полтавського Губ. Земства за проєктом В. Кричевського (1905 р.).

В. Кричевський.

довського, Державний), оформив цілий ряд укр. фільмів („Т. Шевченко“, „Тарас Тришело“, „Звенигора“, „Борислав сміється“). Літ. праці К. з укр. мистецтва: „Про розуміння укр. стилю“, „Архітектура й доба“; (гл. т. I, стор. 1200). 3) Микола, укр. маляр і графік, син Василя, з успіхом виставляв свої праці в Празі й Парижі; 4) Михайло-Станислав, чигиринський полковник реєстрових козаків 1643, узяв заарештованого Хмельницького на поруки й випустив на волю 1647, пристав до повстання Хмельницького 1648, командував (1649) тридцятьтисячним коз. військом, якому Хмельницький доручив відбити поль. лит. похід на Україну; загинув 1649 під Лесвом на Білій Русі; 5) Федір, маляр, брат Василя, 1917 проф. Укр. Акад. Мистецтв у Києві.

Михайло Кричевський, сучасна граюра.

Криштофонич Африкан, укр. ботаник, палеоботаник та геолог, *1885, проф. унів.

Ф. Кричевський: Молода.

та Гринчого Інституту в Ленінграді, дослідник, гол. Азії, між ін. праці про родючість та ґрунти України.

Кривеллі (Crivelli) Карло, іт. маляр (б. 1430-95); пиза „Мадон“.

Крігер (Krüger) Павлюс, буреський політик (1825-1904); 1883-1900 президент півд.-афр. республік; провідник у війні бурів проти Ан'єлі, † у Швайцарії.

Крикет, гл. Воротар.

Крлик, кріль, трусь (*Lepus suniculus*), гризун, подібний до зайця; живе дико в півд. Європі й півн. Африці, також адячлий у Австралії; ослосного плекають для м'яса, шкури на кожухи й волосіння на повстанні виробі. Б. 20 різних відмін (рас).

Кримгльда, постать із пісні про Нібе-

люнґів, Зіґфрідова дружина; вбила Гаґена, що забив її чоловіка, після чого погинула з Гльдебрандовою рукою.

Криммель (Krimmel) Отто, нім. океанограф (1854-1912); „Підручник океанографії“.

Кріодрат, (гр.) тверда річовина, що виділяється з розчину якоїсь соли в воді, насиченого при температурі його замерзання сумішка твердої річовини й льоду.

Кріодит, (гр.) безбарвний мінерал ($3\text{NaF} + \text{AlF}_3$), кристалує в скісноромбнім укладі; знаходиться в Гренландії; служить до виробу соди, галуңу, алюмінію.

Кріофор, (гр.) прилад, у якому витворюється лід унаслідок парування води.

Кріп (Anethum graveolens), округлова рослина, до 1 м. вис., з вузькими пірнато-зложеними листками; має в собі запашний олієць, мочегонний засіб; походить із зах. Азії, в нас по городах; уживають до приправ.

Кріпак, **Кріпацько** гл. Панщина.

Кріс, 1) гудульська назва крем'яної рушпці, прийнялася в УГА як назва рушпці; 2) зброя малайців, кинджал із вужоватим лезом.

Крісен, комічна роль слуги фр. комедійних вистав; походження іт., 1690 Р. Пуассон переіс К. на фр. сцену, де він став особливо популярний; із Франції перейшов до Німеччини.

Крісіні (Crispi) Франческо, іт. політик (1819-1908), міністер внутр. справ, 1887-91 та 1893-96 президент міністерів.

Крістмас Айленд (Christmas Island), 1) брит. півн. полінезійські острови; 2) брит. острови на схід. Індійським океані.

Крістобаль (Cristobal), пристань ЗДА, б. Колумбу, при вході до каналу Панамы.

Крістоф (Christophe) Генрих, негр-невольник (1767-1820), 1793 генерал Гаїті, 1806 президент, 1811-20 король Генрих I, позначив самогубством.

Крістчерч (Christchurch), пристань на півд. о-ві Нової Зеландії, 122.000 меш.; унів.

Кріт, гл. Кертина.

Крітія, атенець, учень Горція й Сократа, поет, промовець і держ. діяч, один із 30 тиранів, згинув 403 до Хр. у бою проти Трамбула.

Крітолій, гр. філософ-перипатетик, що в 156 із Карнеадом і Діогеном прийшов у посольстві до Риму.

Крішна, (санскрит.) інд. князь, герой Маґабгарати, боготворений як восьме втілення Вішну.

Кроатія, гл. Хорватія.

Кробатін (Krobatin) Александер, граф, австро-угор. польовий маршал, *1849, 1912-17

Лигорський крипін.

Кріофор.

міністер війни, опісля до кінця світової війни ком. 10 армії на фр. фронті.

Кров (sanguis), рідина, що кружить у кровоносних судинах тіла тварин і людини. Складається з рідинної жовтавої білкової, (плазми) й завішених у ній білих і червоних тілець та кров'яних платівок (платок Віццопера). Червоні тільця й крові (еритроцити), у людини — круглі клітини, без ядер, містять у собі червоне барвильо к-н гемоглобін; в 1 mm^3 крові є їх 4-5 мільйонів. Білі тільця крові (лейкоцити) — клітини з ядрами різної форми; в 1 mm^3 є їх 5-6 тисяч. Кров'яні платівки (тромбоцити) — малі безядерні творива, неправильної форми; в 1 mm^3 є їх 150-200 тисяч; мають значіння при зсіданні крові; недуги крові, гл. Недокрів'я, Лейкемія, Хлєвроза. (Гл. таблиці).

Кровіцький (Krowicki) Марин, польс. письмен. (б. 1500-73), протестант, опісля аріянин, автор низки полемічно-богословських праць, що мали вплив на укр. полемічне письменство, зокрема на І. Вишнєського.

Кровоносні судини (Vasa sanguinea), система ціпок різного проміру й різної будови, призначених до кровообігу; діляться на б'ючки (артерії) й жилки (вени); між б'ючками й жилками міститься система сильно розгалужених маленьких судин із стінками, збудованими тільки з одної верстви плоских клітин, тав. капіляри (волосники, пажилки).

Кровообіг, — рух крові з серця до обводу тіла (шкіри, кінцівок, внутрішніх органів і ін.) і назад, із обводу до серця. В цілому к-у можна відрізати наче два замкнені круги: 1) великий к.; при кожному скорчі витіскає ліва серцева комора кров, багату на кисень, ясно-червону до аорти, й аорта своїми численними розгалуженнями, б'ючками, розводить кров до всіх органів тіла; в найтонших гілочках, тав. капілярах, настає зміна річовини між кров'ю і тканинами: кров віддає тканинам кисень і харчові річовини й забирає з тканин двоокис вугля (CO_2) й кінцеві зайві продукти обміну річовини; така кров темно-червона збирається в жилах (венях) і вкінці через дві великі, тав. дупляні вени (V. cava), дістається до правого передсердя та правої комори; 2) малий к.; з правої комори при скорчі серця йде кров через легеневу б'ючку до легенів, де віддає двоокис вугля й набирає кисню. Багата на кисень кров вертає через легеневі вени до лівого передсердя й лівої комори, й цілий обіг повторюється. Гл. таблиці: Кров.

Кровосеччя (haematuria), прива крові в сечі; кров може походити з сечівника (поранення), з сечового міхура (запалення, новостворія, сечове каміння), з сечоводу й ниркової м'яски (ниркові камінці), з нирок (гостре запалення, новостворія, туберкульоза). К. у тварин буває унаслідок запалення нирок від простуди або від гала-

пасу кровосічі (піроплазма). Галапаси к. розносять кліщі.

Кровотеча (haemorrhagia), випливу крові з судин унаслідок: 1) ушкодження стінок судин пораненням чи хворобним процесом, пр. при туберкульозі легень, плевральної паразити; 2) просикування кризь непошкоджену стінку судин при отруйних фосфором та деяких інфекційних недугах.

Кровотиск, тиснення крові на стінки кровоносних судин; найбільший у б'ючківому уладі (в раменовій б'ючці ринняється тисковий стовпа ртуті заввишки 120-140 мм.); найнижче в жилах. Збільшений к. (гіпертонія)—одні із важких проявів склерозу. Зменшений к. (гіпотонія) буває при ослабленій чинності серця й охлудності стінок кровоносних судин (пр. при гарячкових недугах, після значних утрат крові й ін.).

Кровотока (Tруранозота), одноклітинна тварина з громади джугтківців; к. людська (T. gambiense), спричинює сплячку в людей; к. кінська (T. Brucei), спричинює заризу в ковей і рогатой худоби; обидві живуть у прирівнюванні Африці, заразики переносять муха тсе-тсе.

Кронохаркани (haemortoe), викашлювання крові чистої або змішаної зі слюною, найчастіше буває при туберкульозі легень.

Кров'яні угруповання, з огляду на різницю властивостей крові, людей можна поділити на 4 групи, що виявляються алілоуванним тілечк крові одних людей у сироватці других (аглютинація), і ці групи називаємо: 1) O, 2) A, 3) B, 4) AB. Герм. народи мають значно більший відсоток групи A, ніж B, азійські напаяки; українці належать до посереднього типу. К. у. мають вел. значіння в серології, антропології, науці про дідичність й ін., та важке практичне прикладення в хірургії (переливання крові) й судовій медицині (дослід кривавих слідів і сирова батьківства).

Кроа́а (Crozat) Антуан, фр. фінансіст (1655-1738), заснував фр. колонію Любіану в Півн. Америці, власним коштом збудував канал між Улазою й Сомаю.

Крокёт, (фр.) спортивна гра для двох або більше осіб: дерев'яні кулі пересувають молотками через залізні бразни до означеної мети.

Крокі, (фр. croquis) нарис поземелля, зготовлений схематично без точних помірів.

Кроковський Ноасаф, мітрополит киян, до 1693 проф. киян. Академії, 1693-97 ректор, 1697 архимандрит Києво-печерської Лаври, 1707 мітр.; автор акафисти св. Варвари, що його Москва дозволила видати тільки з умовою перекладу на „великоросійське нар'че“; 1718 зазідозрений у прихильності до Мазепи, засланий до Твери, де того самого року й помер.

Крокодилів ріка, гд. Лямпово.

Крокодил (Crocodylus), найбільший і найдосконаліший ящуроподібний плазуни до 10 м. дов., покритий грубим, роговим панцирем;

внутрішня будова, гол. серця, артерій та м'язу така, як у птахів; на суші неповоротні, знаменито плавають у воді; живляться навіть більшими тваринами, які ловлять увечері; відшудуються з ащ, покритих звапненою шкірою. К. нільський (C. niloticus), в Африці, гол. в Нілі, почитаний ет. єгиптянами; к. азійський (C. rogersi), в Схід. Індії й на сумезних островах, к. американський (C. americanus), в Серед. Америці. Споріднені: алігатор і гавіаль. (гд. таблиця: Африканська азія, 12).

Крокометр, педометр, пристрій у вигляді кишениного годинника; його кітла за кожним кроком людини струшується й тим пускає в рух годинниковий прилад, що стрілкою показує на поділі число зроблених кроків.

Крокос Володимир, укр. геолог, *1895, проф. ІНО в Одесі, дійсний член НТШ.

Крозелець, м-о в конотопській окрузі на Чернігівщині, 12.580 меш.; укр. 84-4%. жиді 10-4%, росіян 45%. Думають, що це ет. м-о Зариге (XII в.); згадується в універсалі Острянці 1638 як повіт. м-о; за Б. Хмельницького сотенне м-о Ніженського полку.

Кромвель, (Cromwell), 1)

Олівер, лорд-протектор Англії, Шотландії й Ірландії (1599-1658), пуританець, провідир опозиції в „Довгому парламенті“, а військом індепендентів поборова Карла I, завів республіку й став її президентом під іменем лорда-протектора, поширив англ. торгівлю (навігаційний акт проти Нідерландів); 2) Річард, його син (1626-1712), протектор Англії 1658-59.

Кромерж (Kroměříž), м-о на Моравії, 17.000 меш., 1848-9 засідання першого австр. парламенту.

Кромлех, (кельт.) мегалітична будова кінця неоліту; високі брили каміння, розставлені колом чи еліпсою. К-я зв'язані з культом Сонця, зустрічаються гол. в Англії й зах. Франції.

Крон (Kronh), 1) Ільмарі, визн. фін. муз. дослідник, *1867, видав фін. нар. мелодії; 2) Каарле, фін. фольклорист, *1863, один із основників Союзу фольклористів.

Кронекер (Kronecker) Леопольд, нім. математик (1823-91), припован гол. на полі альгебри та теорії чисел.

Кронес Тереза, віденська співачка й акторка (1801-30), авторка багатьох пісень.

Кронд, Кроніон, син Крон(оса), Кроненко (Зевес або Посейдон).

Кронінген (Groningen), пристань у півн.-схід. Нідерландії, колінь ганзейське м-о, 102.000 меш.; унів. (від 1614), споживча промисловість.

Кронос, (гр. міт.) рим. Сатурн, син Урана й Гайї, наймолодший із Титанів, чоловік Реї, батько Зевеса, Посейдона й Плутона;

О. Кромвель.

Зевес скидає його з престолу. За його владу був золотий вік.

Кронпринц, нім. наслідник престолола.

Кронштадт, 1) воєнна та торг. пристань СРСР на о. Котлін у Фінській затоці, б. Ленінграду, 21.000 меш., основана Петром В. 1703. 1865 сполучена морським каналом із Ленінградом; початок рос. революції серед воєної флоту 1917, за більшовників кількаразові бунти моряків; 2) гв. Брашов.

Кропива (*Urtica*), зелеста рослина з непоказаним квітом, що нагадує базилку, ціла вкрита крихкими волосками, понині муралининої кислоти, якими боляче жалить при дотикненні; з волокнистого біла добувають пряжу; дуже цінну пряжу дає к. сибірська (*U. sibirica*), наша к. велика (*U. dioica*) і мала, к.-жиганка (*U. urens*) дають пряжу гіршу, придатну на шпур, міхи й т. п. Споріднена китайська к.

Кропивниця, кропив'янка, кропив'яна гарячка (*Urticaria*), попіна на шкірі червоних, плоских, різної величини міхурців (як після попарення кропив'ю) й гарички; буває при шлункових і кишкових розладах, особливо в людей із ідіосинкразією до деяких харчів; часом на нервовому тлі.

Кропивницький, 1) Марко, укр. драматург (1841-1910), один із основоположників самостійного театру з побутовим укр. репертуаром, вел. актор-виконавець, режисер і учитель усіх талановитих укр. акторів (Заньковецька, Затиркевич, Садовський, Саксганський, Максимович і т. д.), автор цілої низки п'єс (Невольник, По ревізії, Дай серцю волю, заведе в неволю, Глигай, Дві сестри, Зайдиголова), як актор неартистичний комік; 2) Михайло, укр. шляхтич; як депутат брацлавський, підписав разом із Л. Древинським протестацію опозиціонерів на сойм 1615.

Кропив'янка (*Sylvia*), мала, співуча пташка з коротким тонким дзьобом і довгим хвостом; гніздиться по крчаках, звиває гнізда з волосіння; в нас анчайні: к. сіра (*S. communis*), к. садова (*S. hortensis*), к.-рибогрудка (*S. nisoria*), к. чорногорола (*S. atricapilla*); до родини кропив'янок належать: берестинка, золотий

мушка, кобилочка, очеретинка, тинівка й ін. Всі вони перелетні, живляться комашками; (га. табл. Співучі птахи, 22).

Кросна, 1) ткацький верстат у гудулів; 2) простий ткацький верстат до ткацтва кіллів, решіт та сит; 3) рима ручної пилки; 4) віконна рима; 5) два стояки з поперечкою над жорнами; 6) заг. прямокутна рима.

Кросно, повіт. м-о над Вислоком, у півніжжя Карпат, меш. 6.300 (укр. 2%), ткальні, нафта. Повіт.: 2 міста, 81 громад, пов. 727 км.², населення 80.950 (укр. 14%).

Кроснич Константин, укр. правник, судовий дич, від 1920 єл. укр. автокефальної церкви на Полтавщині.

Кротохидь Франциш, львівський мулярський майстер один із основоположників мулярського цеху у Львові 1572.

Крохмаль, муцина (*amylum*), вуглеводні ($C_6H_{10}O_5$), добуток асиміляції рослин; знаходиться в різнородних тканинах та злидках рослин, втворений зеленцем. В Європі добувають його з пшениці, бараболь, ріжжу, кукурудди. Під мікроскопом являється к. 100 разів збільшений у формі анокруглих зерен різного вигляду. Править за поживу в мучних стравах, хлібі та булках, уживається до роблення клейстру й декстрини, крохмалення біла.

Кроче (Croce) Бенедетто, іт. філософ, *1866, один із півнич, суч. мислитель Гол. заслуги на полі естетики, історіософії й філософії держави Гол. твір: „Філософія, як наука про духа“.

Кру (Crewе) Роберт, англ. політик, *1858, 1892-95 віцекороль Ірландії, 1923-27 посол у Парижі.

Круассе (Crouisset) Франсіс, фр. драматург, *1877, бельгієць; низка комедій: „Серце рима“, „Поворот“.

Круглик Іван, львівський мулярський майстер, один із основоположників мулярського цеху у Львові 1572.

Круглі, крагл, скраклі, гра відома із середньовіччя: 9 стовпиків, уставлених у шахівницю, обвивають кулею з віддалі 15-20 м., або кулею, заніщеною над круглими, або жінці палицею (25-40 см. дов.).

Круглороти (*Cyclostomata*), хрищові риби, в яких тіло вальцевате, наге, слизке, без паристих плавців і лишніх покрив; ротик без щік, замкнений у кругле приємо, яким присисаються до риб та вгризаються в їх тіло, живляться також малими водними тваринами; сюди належать многи й міксни.

Круг Іоган Філіп, рос.-нім. історик (1764-

Кропив'я, 1. рослина повислого, 2. один волосок, який жалить, 3. один шит шалковий, 4. один шит стовпковий.

Крохмаль із картоплі к. 100 разів збільшений

Марко Кропивницький.

Б. Кроче.

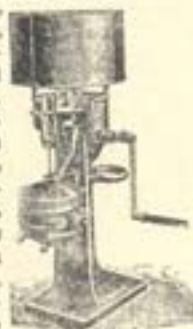
1844), член Сиб. Академії Наук, дослідник єрусальських монет, єт.-укр. хронології та походження Русів. Гол. праця: „Критична спроба візантійської історії у зв'язку з найдавнішою історією Русів“.

Круґерсдорп, м-о в Трансвалі б. Йоганнесбург, 43.000 меш.; копальні золота.

Кружени крові, гл. Кровообіг.

Кружалівка, кружалик, сепаратор, центрифуга, прилад до збирання сметанки з молока, уживаний загально в молочарнях. Першу к. винайшов німець Лефельд 1877, пристосовив до вжитку швед Ливаль 1879. Цю к. поліпшив мясочковому вкладаю німець Бехтольсгайм 1888 і назвав її „Альфа“, звідси назва відомих к. „Альфа-Ливаль“.

Кружалик, крейсер, швидкий носний корабель, що має за гол. призначення шальовувати ескадри й обстрілювати від несподіваних нападів: 1) легкі к. неопанцврені, тонаж 8-10 тисяч т., озброєння гарматами 25 см., швидкість до 33 вузлів; 2) лінійні к. панцврені, тонаж до 35.000 т., гармати до 38 см., швидкість до 31 вузлів; адатні до бою.

Кружалівка.

Кружалік (з 1897 р.), вигляд із боку та з гори.

Крузенштерн Іван, рос. подорожник (1770-1846), облінив 1803-6 Землю; автор гідрографічних праць та атласів Тихого океану.

Крук (*Coryvus corax*), або ворон, найбільший із воронуватих, до 2 м. дов., чорний із металевим блиском; живить ся меншими птахами та ссавцями, любить стерво; в лісах Європи, півн. Азії й Півн. Америки.

Крукс (Crookes) Віліям, англ. фізик та хемік (1832-1919), разом із Пульсом попередник Рентгена.

Крулікоський (Królkowski) Людвік, поль. фільософ-месіаніст (1799-1883), можливо, мав вплив на ідеологію Кирило-Методія.

Крумбахер Карль, нім. фільольог (1856-1909), основник візантології в Німеччині, заснував *Byzantinische Zeitschrift*.

Крук.

Крумциркель, (нім.) обмірювач, дугастий циркель до обмірювання grubини.

Круп (Croup), відміна дифтерії горлянки й бронхів; прозив: хриплий голос, значче утруднення відиху аж до повного задущення. Круп несправжній (Pseudocroup), наглий напад задиху, пр. під час нору або вагали в нервових дітей, швидко минає, може повторитися; причина н. к. — набряк слизової оболонки горлянки на нервовому тлі.

Круп (Krupp), родина нім. промисловців: 1) Фрідріх, основник роду (1787-1826), власник малої газарні; 2) Альфред, син 1-го (1812-87), власник найбільших тоді у світі гут та відливарень сталі; 3) Фрідріх, син 2-го (1854-1902), після його смерті підприємство перемінено в акт т-во, що має б. 500 копальень заліза, 3 копальні вугілля, велетенські гуті й фабрики сталі в Ессені, де працює б. 21.000 робітників, і ін.

Крунецький Атанасій, укр. єп. в Перемишлі XVII в., зразу правосл., опісля уніат.

Круницький Миколайський Батуринський манастир, на Чернігівщині, заснований у XV в., до 1683 жіночий, потім чоловічий; мошні св. Варвари, багата бібліотека й архів.

Крунієр, (фр.) тоб. що проводить грою в рулетку: пускає в рух кружалівку, забирає програні гроші та виплачує виграні.

Крупська Надзежда, рос. гром. діячка-комуністка, *1869, дружина Леніна.

Крути, вузлова зал. станція на Чернігівщині, зв'язна з боєм між курінем студентів СС і більшовицями 29 I 1918, в якому він майже ввесь загинув; 28 XI 1918 біл між Сірокушаниками й рос.-гетьманським відділом, який розбито.

Крутиголовка (*Lupx torquilla*), мала перелітна птаха з родина дятла; сірово-бура з чорними плямками, замітна дуже рухливою шквою; Європа, Азія, півн. Африка.

Крутик (*Amorpha fruticosa*), рослина з родина стручкових; кущ із дрібними темнофіалковими квітками в волотах і ясножовтими пильниками, з Півн. Америки, в нас — оадобна рослина.

Круцифікс, (лат.) розп'яття, хрест із розп'ятим Ісусом Христом.

Крушев Павло, рос. гром. діяч (1860-1909), журналіст монархістичного напрямку в Басарабі. 1907 посол до рос. Держ. Думи, безаглядний у агітації проти „шородців“, гол. проти жидів.

Крушевац, серб. м-о, 8.400 меш., 1915 бої сербів із німцями.

Крушевський Микола, рос. мовознавець (1851-87), поль. роду, проф. казанського унів.; „Нарис науки про мову“ (по рос. і нім.); писав також про замовління.

Крушельницька, 1) Марія, з роду Слободина, жінка Антона, укр. авторка й пісьм., *1876; збірка оповідань: „І хто ж вона була“ та ін.; 2) Сальомей, укр. оперна співачка (сопран), *1873; адобула

славу найвишачішої суч. іт. оперою співачки; найвидатніші партії — Мадам Батерфлія (в оп. Пуччіні), Сальомей й Елекстри (в операх Штрауса) та Брунгільди й Ізолди (в операх Вагнера).

Крушельницький, 1) Антін, гал.-укр. письмен., педагог та громад. діяч, *1878; 1919 міністер освіти УНР.; від 1929 ред. журналу „Нові Шляхи“; автор численних оп., романів і драм та цілих шк. читанок; найкращі речі: „Буденне життя“ й роман „Рубають ліс“; 2) Марія, гал.-укр. актор, *1897, грав у Львові в театрі Бесіди, від 1924 працює в УСРР в театрі „Берега“.

Крушина (*Rhamnus*), рід рослин з родини крушинуватих; куші або малі дерева з дрібними, непоказними цвітками, оцукратими; к. з. н. ч. а. й. н. а. або крихка (*R. frangula*), у лісах по всій Європі, шківають для живильності; к. т. р. н. і. с. т. а. або жостір (*R. cathartica*), на улісних по всій Європі, з найкращим ліснич.; кору й овочі шківають у медицині, насіння дає олію, кора й листи — жовту фарбу, деревину шківають на дрібні токарські вироби.

Крушиневич Гаврило, запорозький гетьман, конкурент Самійла Кішки, тричі обраний на гетьманство.

Крушинський (*Krępinński*) Максиміліан, чесь. лінгвіст, *1875, проф. романських мов унів. в Празі, будує іст. граматику на хронології.

Крюки, рос. назва до стародавньої нотичної православних богослужбових книг, що містять у собі азнаменний спів; ця нотация принесена до нас разом із кондакарією, з Візантії, перейшла потім до моск. церкви й там розвивалася до XVII в., коли її почала витісняти лінійна зах.-европ. нотация, занесена туди укр. й польс. музиками й співаками.

Крюків, м.-ко в кремінчуцькій окрузі над Дніпром, 5.200 меш. (укр. 6482); вел. фабрика нафтоліт.

Крюков В., суч. укр. маютець книжкової графіки; „На барисадах“, окладини до творів М. Хвильового, А. Тесленка, Гр. Косяки, С. Васильченка та ін.

Крюковський Іван, гл. Крапченко-Крюковський Іван.

Крюковщина, с. на півд зах. від Києва; затяжні бої Осадного Корпусу СС-ів із гетьманськими військами в листопаді 1918.

Крянга, (*Craanga*) 1) Пон, рум. письмен. 1. пол. XIX в., селянин; оповідання; 2) назва етногр. рум. журналу, що виходить у Баківі.

Сальомей Крушельницька.

Крушина.

Крячок, рибалка, рибачок (*Sterna*), птах з родини мартинюїда, із дов. звич. розвиленим хвостом; над піни. морями; к. з. н. ч. а. й. н. а. й. (S. hirundo), мильний, білий, на плечах синій; над водами піни. піскулі Землі, в нас улітку.

Ксантина, жінка Сократа, дуже сварлива, звідти загальною жакткою, дошкульна жінка.

Ксанті, (тур. Ескідже) м.-о в гр. Тракії, 25.000 меш., добірні роди тютюну.

Ксантос, гл. Скамандер.

Ксепіон (гр. Xenonion, X) шляхетний гл., перше, складовина повітря.

Ксенофан, гр. філософ (VI в. до Хр.), основник елассетської школи; вчитель Парменіда; поема „Природа річей“.

Ксенофобія, (гр.) неприємність до чужинців і всього чужинського.

Ксенофонт, гр. історик, філософ і полководець (430 (425) - 352 до Хр.), один із учнів Сократа; провадив по битві під Кунаксою 401 до Хр. 10.000 атенців додому; твори: „Анабазіс“, „Киропаїдія“, „Симпозіон“, „Пам'ятні слова Сократа“.

Ксеркс, ім'я царів Персії: 1) К. I, 485-465 до Хр., син Дарія I; заволодавши Єгиптом, напав на Аттіку та зруйнував Атені, переможений під Салмінною, убитий своїм начальником сторожі; 2) К. II, син Артаксеркса, 425, убитий братом.

Ксерофіт, (гр.) ксерофілія, сухолюбна рослина, що росте в околицях бідних на воду, в степах, пустелях, тощо.

Ксильографія, (гр.) вирізування на дереві, гл. Граверство.

Ксильоль [$C_6H_4(CH_2)_2$], течя ароматичного запаху; добувається з легкого олію кам'яновугільної смоли, шківається до виробу лків, нітроцелюлози (ксилідини), сировини для деяких барвиль, як роачинника для тонців, тощо.

Ксильофон, ударний струмент, складається з цілого ряду деревних паличок різної висоти тону, що лежать на підкладі з соломи; грають на ньому паличками.

Ксінгу, гл. Хінгу.

Ктезифон, м.-о над Тигром, колись гол. м.-о царів, описана Сасанідів; за арабів звалося Ель Мадайн.

Ктезій, із Кіду, сучасник Ксенофонта, прабійний лікар перс. царя Артаксеркса Мнемона, автор перс. історії в 23 книгах.

Куб, (лат.) шостигішник, 1) геом. тіло, обмежене 6 квадратами; має 8 вершків та 12 рубів. Коли його бік (руб) — а, то поверхня буде $P=6a^2$, а об'єм $V=a^3$; ділять куба, тобто проста, що сполучує два його протилежні вершки, має довжину $d=a\sqrt{2}$; 2) третій ступінь якогось числа: a^3 —а.а.а.

Куба (*Cuba*), найбільший із Антильських островів, має 114.525 км.² і 3.570.000 меш. (2/3 есп. походження, 1/3 чорних). На півночі річчина, на півдні гори до 2.600 м. заввиш. Підсоння тропічне, опадів 1.310 мм. Рістия

Куб.

буїна, з пралісів і саван нема ніяк сліду, а їх місце займає загосподарена площа, гол. плантації цукру та тютюну, також п'янд. овочів (банан, ананас, помаранч); копалин мало. Цукрової трості продукт К. найбільше в світі. Другим продуктом К. є тютюн, що його в вел. мірі перероблюють на місці у авієні цигари; фабрикація рому. К. відкрив Колумб 1492. Еспанія 1898 мусіла зректися К. для ЗДА, а 1902 проголошено вільну республіку К., що є в діяності колонією ЗДА. Гол. місто Гавана.

Куба, рід цигари, назва від о. Куба.

Куба Людвік, чесь. муз. етнограф та малир, *1863, студює нар. музику всіх слов. народів; гол. праці: „Слов'яństwo в своїх піснях“, де є й укр. пісні, вибрані з різних укр. збірників; автор багатьох статей про укр. нар. пісні.

Кубали Людвік, поль. історик (1838-1918), член НТШ, дослідник укр. історії часів Б. Хмельницького й поль.-укр. відносин у пол. XVII в.: „Jerzy Ossoliński“, „Szkice Historyczne“, „Wojna Moskiewska“, „Wojna Szwedzka“ й ін. Дав прегарну характеристику Б. Хмельницького.

Кубан'о, ріка в Анголі, губиться в болотах Н'амі та лише в час дощів відливає до Куандо (до Замбезі), 1.800 км. дов., сточище 750.000 км.².

Кубанська округа, суч. адміністраційна одиниця на Південнокавказі, обіймає пов. 35.800 км.², 5 міст, 2.674 селищ, 17 районів. Густина населення 41,5 на 1 км.²; меш. 1.489.100: 61,3% укр., 33,5% рос., 1,4% вірмен і дещо німців, тюркотатарів та греків.

Кубанський Край, укр. неперіодичний орган у Празі 1929.

Кубанський лиман, гл. Кизильтаський лиман.

Кубанські Думки — **Кубанские Думы**, неперіодичний журнал, орган Союзу Кубанців у ЧСР, виходив у Празі 1928.

Кубанщина, давня Кубанська область, півн. частина Півн.-кавказького краю. Край низинний, обмежений від півдня підгір'ям Кавказу, від сходу староросійською насорковіною, від півночі рікою Єв. від заходу Озійським морем. Пов. 6. 95.000 км.². На поверхні залягає всюди грубий шар лесу, під котрим лежать третинні морські відложки. Ріки вливаються до Озійського моря: Кубань, Єв, Челбас, Бейсуг. На бережжі Озійського моря рібні лимани: Євський, Бейсугський, Ахтарський і Ахтанівський; Темрюцький та Кизильтаський уже над Чорним морем. Півдони континентальне, літо гаряче й сухе, зима сувора. Рістна степова, солончаки, комині над малярчиним лиманом й ріками. Копалин небагато: сліди нафти в Б. Майкопа й на Таманському півострові. Metали в невеличких кількостях у підліжжі Кавказу. В лиманах сіль. Населення: 3.000.000: укр. 60%, рос. 30%, 3,5% кавказців, 2,7% татар, 1,1% греків, 1,1% німців.

Хліб, рогата худоба, риба; промисловість нерозвинена.

Кубань (у старині в греків — Гіпаніс, у Птолемея — Варданес, нинішня назва походить із тат. Куман), одна з більших аз. чорноморських рік (дов. 728 км.). Джерела лежать у льодовиках Ельбруса, а серед. Кампалі, при усті творить велику дельту, одне її рукав'яде в Чорне море, друге в Озійське. Плавба рікою, не вважаючи на значну кількість води, утруднена. Притоки має Кубань тільки зліва, від Кавказу, а саме: Зеленчук, Урупу, Лабу, Білу й Пилану.

Кубелік Ян, чесь. віртуоз-скрипак, *1882, спадкоємець техніки Паганіні.

Кубенське озеро, б. Вологда, має початок Сухоні, приймає Порозовію, що сполучена з Білим озером і Шексною; в'яже сточище Північної Двини, Волги та Нени.

Кубіам,

(лат.) напрямок у малирстві та різьбі, приблизно від 1910, що взяв свою назву від слова „куб“ — шостистинник тому, що змальовує постаті (маса, групи людей і звірят) у формі шостистинників і вальців. Гол. представники: Пікасс, Брік (Braque), Дерен (Derain), Дельонне (Delaunay).

Пікасс, Скрипка.

Кубійович Володимир, гал.-укр. географ, *1900, доцент краківського унів., голова Геогр. комісії НТШ, дослідник антропогеографії Карпат, зокрема нашого життя.

Кубік, шостистинник; міра дерева в шостистинних стопах, гл. Куб.

Кубічна міра, міра об'єму; в метричній системі її одиницею є кубічний метр (куб. м. або м³), тобто, куб, що його руб є 1 м. Ін. кубічні міри: 1 дм³, 1 см³; 1 м³—1.000 дм³—1.000.000 см³.

Кубічне рівняння, в мат.: рівняння третього ступня; гл. Кардано.

Кубічний, (лат.) шостистинний.

Кубічний корінь, третій корінь, число, яке, піднесене до кубу, дає дане число, пр. $\sqrt[3]{V512}=8$, бо $8^3=512$.

Кублай, монг. вел. хан 1259-94, заснував монг. династію в Китаї зі столицею в Пекіні.

Кувада, звичай у деяких народів, пр. у півд.-ам. індій та над Середземним морем, коли батько після народин дитини кладеть-

ся до ліжка замість матері й приймає від спокій та знайомих базаннів.

Куген (Coogan) Джекі, фільмовий артист, *1914, почав свою кар'єру в Нью-Йорку разом із Челліном, ще дитиною.

Куглер, (нім.) штукар, майтій.

Кугуар, гл. Пума.

Куда Яків, укр. ботаник (1880-1928), автор низки спеціальних праць із фітопатології.

Кудак, або **Кодак**, поль. твердиня в XVII в. над Дніпром, перед першим порогом (Койдацький), 12 км вище від теперішнього Катеринослава; 1648 зруйнована козаками.

Куденгове-Калергі (вл. Канденгове-К.) (Coudenove-Kalergi) Гаїрліх, австр. політ. діяч, *1894, основник пацифістичної панєвропейської унії. Твори про „Панєвропу“.

Кудин, одне з сімох Болохівських міст, що про них згадується в літописі XIII в.; згадуються, що на місці теперішнього с. Кудиня на Поділлі, де й збереглися рештки городища.

Кудірка Вінцас, лит. письмен. (1858-1900), поет-лірик, драматург, новеліст, творець лит. нар. гимну та лит. літ. мови, перекладач Шкелера, Міцкевіча й ін.

Кудрєвич Фльорія, письменник, проф. унів. в Кракові, автор численних перекладів російських творів, †1834.

Кудринський Федір, укр. письмен., спіробрітник „Київської Старина“ в 1892-98; етногр. оповідання, статті іст., літ. та етногр. розвідки про Гр. Скоророду.

Куду (Strepsicecus kudu), рід антилопи, до 2 м. вис., з довгими крученими рогами, в серед. і півд. Африці; гл. таблиця: Африканська звірня, 20.

Куен-ліч, гл. Квенліч.

Куаа (Cuaa, Cua) Олександрович Іван, перший князь Румунії (1820-73), 1859 князь Молдавії в Волощині, 1861 проголосив об'єднання обох земель у рум. князівство, 1866 детронізований.

Кузанський (Cusanus, вл. Cingurffs, або Krebs із Куес) Микола, нім. філософ (1401-64), єпископ і кардинал у Бріскені; сподує христ. містицизм із механічним розумінням проявів природи.

Куземський Михайло, гал.-укр. церк. і гром. діяч, львівський крилошанин (1809-79), 15 літ керував укр. нар. шкільництвом у схід. Галичині як гол. доглядач, був гол. організатором „Гол. Рускої Ради“ у Львові та її відділів у краю; 1808-71 холмський єпископ.

Кузін (Cousin) Віктор, фр. філософ (1792-1847), прихильник Гегеля, голова еklecтичної школи. Гол. твір: „Про правду, красу та добро“.

Кузєля Зенон, гал.-укр. етнограф, *1882, член НТШ, до 1914 бібліотекар унів. бібліо-

теки й лектор укр. мови на унів. в Чернівцях; від 1930 проф. Укр. Наук. Інституту в Берліні.

Кузик, 1) Корнило, гал.-укр. рел. письмен., священник, *1859; проповіді; 2) Сидір, гал.-укр. кооператор (1885-1925), інженер-агроном, писав на екон. й кооп. теми в „Економісті“, „Ділі“ та ін. часописах.

Кузін, кузен, (фр.) небіж, сестрінок, свояк, братанчик.

Куако (Cuzco), м-о в схід. Перу, 40.000 меш., унів., руїни з часів інді.

Кузмані (Kuzmány) Карель, словац. письмен. і діяч (1806-66), пісні, проповіді, промова.

Кузачонич Іван, гал.-укр. маляр, із Підляччя б. Львова, згадується в 1606-15, коли працював для львівської Ставропігії.

Куаневич Григорій, укр.-гал. різьбар, *1872, „Гончар“, „Хлібороб“, погруддя Шевченка.

Куанець, м-о б. Томська, 20.000 меш., центр дуже багатого на кам'яний вугіль басейну над р. Талою.

Куанцон, 1) Микола, рос. маляр, *1850, побутове і портретне; багато на укр. теми; 2) Микола, рос. ботаник, *1864, проф. одеського унів.; утворив школу ботаніко-систематиків; 3) Степан, рос. етнограф та археолог (1834-1913), праці про череміси, потаків і мордву; розкопки.

Кузу (Phalangister vulpina), авет. горбун, подібний до лиса; гл. таблиця: Австралійська звірня, 6.

Кузьма Олекса, гал.-укр. журналіст, *1875, член ред. „Діла“ й редактор „Свободи“; оповідання (в ЛНВ, Руслані, збірка „Начерки“), переклади та іст. монографія „Листопадні дні 1918“.

Кузьменко, 1) Василь, кошовий отаман Війська Запорозького 1693; 2) Петро, укр. письмен. (1831-67), поезії („Погине поле“ та ін.), оп. („Не так ждалось, да так склалось“), дописі, етногр. записи в „Черинговських Губ. Відомостях“ в 50-их рр. XIX в., у Кулішевій „Хаті“ й „Основі“.

Кузьмін, м-ко над р. Случчю на Волині, згадується під 1517.

Кузьмін Іван, історик укр. містечтва, критик-естет, автор багатьох розвідок про іст. й суч. укр. містечтво; був проф. укр. драм. школи ім. Лисенка.

Кузьмін Михайло, рос. письмен., поет-символіст і комп., *1875. Поезії, повісті й оповідання.

Кузьмова Марія, з Колпуників, гал.-укр. письменниця (1884-1922), повість „На стрічу сонцю золотому“, збірка оп. „Проти фіаль“, шкільна читанка.

Куїловський Юліян, гал.-укр. церк. діяч (1826-1900), гр.-кат. єп. станіславівський 1891-98, митр. львівський 1899-1900.

Куйндія Архип, укр. маляр (1842-1910), проф. Академії Мистецтв у Петербурзі; поет укр. красициду; гол. твори: „Чумацький шлях“, „Ранок на Дніпрі“, „Українська ніч“,

Мих. Куземський.

„Вечір на Україні“, „Березовий гай“, „Буря“, „Ніч на Дніпрі“.

Куйон, (фр.) вл. ледащо, гольтіпанка; в Галичині: учень пильний, а нетямущий.

Кук (Cook), 1) найвища гора в Новій Зеландії, 3.768 м. вис.; 2) архіпелаг, зв. також Гервей, брит. громада островів на півн. схід від Н. Зеландії.

Куйонді, Українська віч.

Кук (Cook), 1) Джеймс, англ. морський подорожник (1728-79), тричі оплавив Землю, відкрив Нову Каледонію, деякі острови Фіджі, Сендвічеві острови, антарктичну Георгію, острови Полінезії, названі його ім'ям, Рідванні острови й досліджував береги Тихого океану; 2) Томас, англ. подорожний агент (1808-92), дав почин до організації подорожніх б'єр на виставах у Лондоні 1851 та Парижі 1855; цим же фірма поширена в усьому світі; 3) Фредерік, ам. дослідник арктичних країн, *1865, мав бути 1906 на Манит Мек Кінлей, і 1908 на півн. бігуни, в чому сумніваються.

Джеймс Кук.

Кука, м-о в Нігерії над озером Чад, колись столиця держави Борну, 15.000 (колись 100.000) меш.

Кукіль (*Agrostemma*), зелена рослина, подібна до гвоздики, а гарним рожевим цвітом; сирізь у збіжжях; отруйна.

Ку-Клюке-Кли, ам. таємна організація, спершу (1865-76) в півд. державах Півн. Америки для оборони перед еманципацією муринів і боротьби з реформами Конгресу ЗДА; від 1915, зреорганізована проповідником і торг. агентом В. Д. Сіммонсом, прибрала нові форми консервативно-реакційної партії, що виступає проти муринів, проголошує „верховодство білої раси“ та „чистий американізм“, протикатолицька та протижидівська.

Кукольник, 1) Василь, рос. природознавець і правник (1765-1821), зроду укра-

Кукіль.

їнець із Закарпаття, спочатку проф. академії в Замості, від 1803 в Петербурзі проф. Педагогічного Інституту, 1819 проф. рим. і рос. права на унів., 1820-21 директор гімназії м. Безбородька в Ніжені; 2) Нестор, рос. письмен. (1809-68), син першого; писав напущисті патріотичні драми, повісті, видавав рос. ілюстр. часописи в Петербурзі; трагедія „Рокошліна“.

Куксгафен (Cuxhaven), нім. пристань при усті Ельби (Лаба), 20.000 меш.

Кукулєвіч-Сакцинський (Kukuljević-Sakcinski) Іван, хорв. письмен.-універсаліст (1816-89), один із перших хорв. діячів, історик, лінгвіст, повістар, поет, драматург і т. д., політик та просв. діяч.

Кукуйор, себто, Блакитне озеро, також Теїнгай, озеро в Тибеті, 3.770 км.².

Кукурудза (*Zea Mays*), траписта рослина до 6 м. вис.; роздільнополю: пшлякові цвіти на верхку біла, стовпиковий цвіт — стручок, надолі, в кутках листків; походить із півн. Америки, тепер тільки як управна рослина в усіх краях узміркованого підсоння, на поживу людям і пашу худобі, також до виробу горілки.

Кукурудза, 1. рослина, 2. шухляк, 3. один пшляковий цвіт, 4. один стовпик, 5. зерно.

Кукухото, м-о в кпт. провінції Шансі, 50.000 меш., вузлова точка караванів на пустиню Гобі, торговля, ткацтво, виріб верблужих волосіниць.

Кукша, еромонах Києво-печерського монастиря, св. родом, мабуть, вятич; 1215 пішов із Києва проповідувати християнство в землях орловської й курської губерній, де його вбито 1217.

Кулага Захар, запорозький ватажок, згинується в реєстрі отаманів 1581.

Кулаконецький, 1) Платон, рос. сляніст і політик (1848-1913), павелівіст, ворог українців, ред. спершу „Варшавського Дневника“, опісля „Правительственного Вістника“; 2) Юліян, рос. історик (1855-1919), проф. квіт. унів., знавець історії Візантії, дослідник іст. географії та археології Чорномор'я (праці про алян, археологію Криму, тощо); україножер; розстріляний більшовиками.

Кулан, гл. Осел.

Кулачковський, 1) Олександр, гал.-укр. правник (1865-1929); 22 роки редагував укр. видання австр. „Вістника Державних Законів“, основики „Родина“ в Відні; 2) Ярослав, гал.-укр. економ. діяч (1863-1909), співосновник і т. дир. „Дністра“.

Кулемет, скоростріль, рід автоматичної вогнепальної скорострільної зброї; стрільня називається на тав. кулеметній стрічці; на-

ближастяся розмірами й калібром півки до ручної зброї; набивастяся і стрілине самолично; швидко стіліня новітнього к. досягає 1.000-1.200 стрілиа на мін.

Кулець Іван, укр. маляр, *1880, від 1925 проф. Укр. Студії Плистичного Мистецтва в Празі: „Антихрист“, „Гільотина“, „Продвигши квітв“, графіка, дереворити.

Кулжинський Іван, рос. письмен. (1803-81), спочатку українофіл, автор цілої низки писань про укр. нар. творчість і нар. звичаї: збірка „Малороссійская деревня“, поезії, оповідання, повісті й драма з укр. життя; описали ворог укр. руху.

Пережій кулемета, 1. колодки цілиа, 2. коробка, 3. опира зліва, 4. затвор із без печником, 5. посувач строчки з набоями, 6. мушпа, 7. пружина, 8. пильклад, 9. підплека, 10. глушина.

Обстріє літава кулеметом (у лівою розі зор. УСС. Федь Черняк).

Кулик (Himantopus), бродун, згоря чорний, сподом білий, величини слукви, тільки з дуже довгими ногами; береги Середземного моря, Україна.

Кулик, 1) Василь, укр. письмен. (б. 1830-70), поезії в „Основі“ 1862 та в львівській „Правді“; 2) І., укр. письмен., *1897, комуніст; оп. „В оточенні“, „Чорна епопея“, поезії „Зелене серце“, „Мої коломийки“, „Антологія ам. поезії“; 3) Павло, укр. кобзар із Конотопщини, *1858.

Кулики, м-ко в Жовківщині, б. Львова, 2.900 меш., шеваї й кіляри.

Куликове поле, рішнина б. Тули, де 1380 москалі під ки. Дмитром Донським уперше побили татар (хана Мамай).

Кулі, (інд.) кит., корейський, або інд. щоденний зарібник, чорнороб.

Кулідж (Coolidge) Кальвін, ам. держ діяч, *1872, адвокат, член партії республіканців, 1923-28 преаидент ЗДА.

Кулінарний, (фр.) привалежний до куховарського мистецтва.

Куліса, (фр.) у театрі — мальовані декорації, що оточують сцену, де відбувається дія; в паровозі пристрій, що ним змінюють: 1) ширину паровпусного отвору до парового вальца, 2) хід паровозу з прямого на зворотний і навпаки.

Куліш, 1) Микола, укр. письмен., *1802, драматург. П'єси: „97“, „Комуна в стінах“, „Мина Малайло“; 2) Олександра з Білозерських, укр. письмен. (1828-1911), дружка П. Куліша, приятелька Шевченка, псевд. Гаши Барвінок та А. Нечуй-Вігер. Перше оп. „Лихо не без добра“ появилоси 1869 в „Хаті“ Куліша; перше збірне видання оповідань вийшло в Києві 1902 з передмовою Б. Грінченка; 3) Павльо (Пантелеймон) укр. письмен. та гром. діяч (1819-97), поет, повістяр, перекладчик, етнограф, історик, критик, популяризатор; за належність до Кирило-Методієвського Братства попав на заслання до Тули, звільнений 1850, розпочинає кипучу літ., видавничу й гром. діяльність. 1857 видає етногр. й іст. збірку „Записки о Южной Руси“, іст. роман „Чорна Рада“, 1861-2 бере чільну участь у першій укр. журналі „Основа“, де містять поезії (збірка „Досвітки“), оповідання, розвідки; видає тж. „метелики“ — книжечки для народу. 1864-67 К. служить у Варшаві й пише іст. студії рос. мовою: Історія возсоединенія Руси, Отпаденіє Малороссія от Польши, а по укр. „Малована Гайдамачина“, „Первий період козацтва од його початку до ворогування з лихими“ та ін. За свої погляди розходиться з укр. громадянством. К. перший наддніпрянець, що живіше записавився Галичиною, відвідував її та ввійшов у взаємини з тамошніми діячами, піддержував „Мету“ й „Вечерницю“, описали „Правду“, де містив свої твори. Від 1882, по невдачній спробі помирити гал. укр. з поляками, оселяється на хуторі й займається іст. студіями, поезією та перекладами на укр. мову; св. Писєма та творів зах-європ. література, головню драм Шекспіра; К. один із найкращих знавців нашої мови та низи. стиліст; також реформатор укр. правопису (гл. Кулішівка).

Кулішівка Олександра, гл. Куліш Олександра.

Кулішпер, 1) Осип, рос. економіст, *1878; „Наука про народне господарство“ (с

О. Кулшреша.

П. Куліш.

укр. переклад), „Лекції з історії екон. життя зах. Європи“, „Промисловість і робітничі класи на Заході в XVI-XVII вв.“ та ін.; 2) Микхаїло, рос. письмен., зроду жид. *1847, адвокат, один із основників і редактор органу рос. жидів „Развітє“, 1880-86 видавав у Києві поступоно газету „Заря“; окремо видав „Нариси порівняльної етнографії й культури“ та ін.

Кулішівка, назва для укр. правопису, що його придумав Куліш і живив уперше в „Записках о Южной Руси“ (1856), та що його принесли були народовські видання в Галичині в 60. роках. Ця к. залишила „в“ на кінці слів та часто після губних і р (п'ють, ва примір'ї); заводила і з іст. о (під), е (хлопців), ь (сівъ), у присметинах (білі), ві (істи), липаючи іст. и в назвуку (ити), с після приголосних (давие, але—єсть, с вое), при чому нейотоване с в тих випадках з — (зге, поета); с (бго, слбаи); викидала ы, заводила и для іст. ы та і (ивичивъ); лат. g (грунт); приймає деякі асиміляції (обернєсе, вернетця стеца), а так залишає давній історичний принцип (чєсто, свѣт, Снѣг і т. д.); цей правопис став основою усуневаного (див. Желєхівка) суч. укр. правопису, що його ає дехто теж к. Від 80. р. XIX в. Куліш сильно змінив був свій правопис у дусі фонетизації (оція — отця, тіці — тіці, ш черева — а черева, ж жоно — з жоно, беж жало — без жало) — але ці його реформа не прийняла.

Кулюари, (фр.) коридори між салими для засідань парламенту (або союму).

Кулі, 1) в геом. а) замкнена поверхня, що її кожна точка рівно віддалена від одної постійної точки, о середка. Отже віддалення це — промінь (радіус) к.; поверхня кулі, що її промінь е r, с: $P=4r^2$; б) простір замкнений кулястою поверхнею; об'єм кулі е: $V=\frac{4}{3}r^3$. Переріз кулі площею с завжди коло, він ділить кулю на дві частини, відрізки (сегменти) к. (відрізок знач. називаємо меншу частину). Коли всі точки перерізу з'єднаємо з осередком кулі, отримаємо вирізок (сектор) кулі; він складатиметься з відрізка кулі та стійка. Частина кулі між двома рівнобіжними перерізами звється шаром к., її бічна поверхня — оболочка або кулястий пояс;

2) загальною кожне тіло, що має постать геом. кулі; 3) стрільно вогнепальної зброї; спочатку справді кулястої форми й суцільне з заліза, пізніше з олова; з удосконаленням будови рушниць і гармат прибрала к. форму довгого циліндра, й наверхня її робиться з твердшого металу. Новітні стрільна вироблюють із загостреною передньою

частиною і з задньою — в формі втілого стійка.

Кулібко-Корецький, 1) Віктор, інженер, *1874, за гетьмана П. Скоропадського товариш міністра внутр. справ, завідував поштою й телеграфом; 2) Микола, рос. статистик укр. роду, *1846; 1880-93, завідував статистично-екон. бюрою Полтавського Губ. Земства.

Кульбаба (Тагаксис), мале відал, з довгим, сильно зубчастим листям і жовтим, аложем квітом на довгому, порожньому білці, на якому по відмігті опущок зернят творить пушисту головочку; вивар із к. вживають проти хоріб шлувка й нирок; молоде листя їдять як салат.

Кульбаба: 1. ст. к. з олова, 2. к. М. н. 1842 р., 3. к. з часті рос.-апон. війни 1904 п., 4. протипацірива к. зі сталевим середником, 5. новітня к. тав. дракон „Д“.

Кульбакін Степан, рос. славіст, *1873, проф. харківського, тепер београдського унів.; цілі наук. підручники подинних слов. мов (серб., укр., ст.-болг.), діалектолог.

Кульджа, гол. торг. осередок зах. частина схід. Туркестану, 10.000 меш.

Кульженко Василь, власник одної з найкращих друкарень і друкарської школи в Києві, від 1924 проф. поліграфічного факультету Мист. Інституту в Києві.

Кульм, 1) в геол. прибережній утвір дол. карбону, складається з дунців, пісковиків і аліпняків; 2) гл. Хельму.

Кульмінаційний пункт, вершок, найвищий ступінь, гл. Кульмінація.

Кульмінація, (лат.) найвища точка, вершок, шпиль; в астр.: найбільша (горішня к.) й найменша (долішня к.) висота зорі протягом денного обороту небесної кулі. Сталі зорі кульмують у південнику; Сонце, Місяць і планети тільки приблизно в південнику.

Кульмб, гл. Електр. міричі одиниці.

Кульон (Numenius), бродун із довгим, дуговато зігненим дзьобом; по болотах у нас і заг. в Європі, Азії та півн. Африці.

Кульон (Coulomb) Шарль Огюстен, фр. інженер (1736-1806), член фр. Академії, славний своїми дослідями над електричністю й магнетизмом.

Кульпа, права притока Сави, 380 км. дов.

Кульпарків, передмістя Львова, б. 3.000 м. боженцян.

Культ, (лат.) рел. шана, звеличчвання, віра, рел. обряди.

Культигатор, (фр.) грубер, (нім.) різниче знаряддя, подібно до борони, що її довгі зубці закінчені різком; служать до роздроблювання землі. Пружинні к. розбивають грудки землі пружинними лашками, (гл. табл. Сільське господарство I, обр. I і 4).

Культивувати, (лат.) плекати, годувати.

Кулі: о-осередок, r-промінь, В-висхідний, в-відрізок, ш-шар.

Культуробітник, ілюстр. двотижневий журнал, присвячений культ. роботі, виходить у Харкові від 1926.

Культура, (лат.) плекання; плекання рослин і тварин; також місце плекання, годівлі; в людини: дух, розвиток, стан освіти та звичаїв; у протилежності до „природи“ все вироблене людиною, як суспільною істотою, від примітивних виробів дикунів до продуктів сучасної техніки („матеріальна культура“) та від тваринного життя до мистецтва, науки, літератури й релігії („духова культура“).

Культура, місячник культ., сусп. й політ. життя, виходить у Львові від 1923 під ред. Степана Рудика.

Культуркаміф, (нім.) боротьба за культуру) боротьба між державою й католицькою в Пруссії 1872-80; її розпочав Бісмарк, проганяючи єзуїтів та обмежуючи свободу католицької церкви в країні та в анклавах з Римом.

Культурний, (лат.) привалений до культури, освічений, духовно розвинутий.

Культуртрегер, (нім.) сіяч культури, найчастіше іронічно.

Кульчинський Ігнатій, укр. церк. діяч, василіанин (1704-47), прокуратор василіанського чину в Римі й ректор Колегії перша історія укр. церкви (Specimen ecclesiae Ruthenicae, cum S. Sede Apostolica semper uniae), життя святих із василіанського чину (Melologium) та багато ін.

Кульчицька, 1) Олена, гал.-укр. малярка, *1885, працює в різноманітних мист. техніках (олія, акварель, пастель, ушаткове мистецтво, графіка); праці з прикладного мистецтва: ілюстр. графіка й гравюристика; 2) Ольга, її сестра, артистка-кільмарка.

Кульчицький, 1) Дмитро, укр. ливарник і друкар, від 1962 був разом із своєю жінкою на службі у львівського братства, опісля 1978 в Ужєві; 2) Інокентій, на св. Іван, рос. церк. діяч укр. роду (1680-1731), вихованець Київ. Дух. Академії, чернець Києво-печерської Лаври, 1727 перший єп. іркутський і верховинський; уславився місіонарською діяльністю на Сибірі; 3) Кость, гал.-укр. економіст (1808-1931), співробітник часопису „Економіст“; 4) Людвік, польс. соціолог, *1866, за участь у рев. партії „Пролетаріат“ був на засланнях в Сибірі, тепер проф. Школи Політ. Наук у Варшаві. Праці: Нарис основ соціології, Сучасний анархізм, Автономія й федерація, Рос. революція, Історія польс. соц. руху в рос. імперії; 5) Олександр, укр. гром. діяч і економіст, *1860; організатор Покуття, перший, довголітній дир. „Земельного Банку“; 6) Порфір, укр. церк. діяч, на-

Олена Кульчицька, автопортрет.

сильний, архимандрит львівський, уніатський єп. пинський 1703-16; освіту здобув у Франції, побував на Угорщині, Сербії й Болгарії; 7) Юрій Франц, укр. купець, родом із Самбора в Галичині, подорожував по Сході в купецьких цілях; був перекладачем тур. мови при Схід. Академії в Відні; 1863 під час тур. облоги Відня перекрався до нім. війська, що йшло на відсіч, і там допоміг місту врятуватися; заслужив у Відні першу кавалію; †1892.

Кульша (Os soxae), широка кістка неправильної форми, складована м'якшею; аложена з костей: клубової, сідничної й соромітної; кульшовий суглоб (Articulatio soxae), суглоб між кульшею і стегном.

Кума, ріка Передкавказзя, 650 км дов., витікає з-під Ельбруса, 40 км. від Каспійського моря гине в лісах.

Кумагорське, живець у Терському краю; сірчане джерело; лікування ревматизму, іхтіозу, деяких живочих і шкірних недуг.

Кумамото, яп. пристань на о. Кіюшію б. Нагасакі, 147.000 меш.

Кумани, гал. Половці.

Куманово, серб. м-о, 14.000 меш., битви: 1912 між сербами й турками, 1915 між сербами й болгарами.

Кумановський, 1) Микола, гал.-укр. комп., гр.-кат. свец. (1840-1924); в'язанка укр. нар. пісень та церк. композиції; 2) Петро, укр. педагог і письмен. (1848-1922), збирач нар. пісень із Буковини й Гал. Покуття, перекладач п'єс для театру (в рукописі).

Кумберланд, гал. Камберленд.

Кумбре де Мулісен (Cambre de Mulhacen), найвища гора Сієри Невади й Іберійського півострова, 3.481 м. вис.

Кумики, невелике кавказьке плем'я тюр. походження, проживає в числі б. 85.000 меш. у Терській і Дагестанській країні; мабуть, потомки ст. хазарів.

Кумис, молочне вино (vinum lactis, lac fermentatum), алкогольній (2%) напіток монг. кочовиків, із молока кобили, рідше ослиці й верблюдиці, має в собі також двоокис вугля; смачний і дуже поживний.

Кум Калесі, твердиня при вході до Дарданелів.

Куммер Ернст Едуард, нім. математик (1810-93), визначився в теорії чисел.

Кумулович Олександр, хорв. диригент (XVI в.), ладив від папи Климента VIII-го до Москви, Молдаво-Валахії та козаків, намагався їх до боротьби з турками.

Кумулюс, (лат.) рід низько пливучої (до 2.000 м.) дуже згушеної хмари, часом віщує бурю (кумулюс-німбус).

Кумуляція, (лат.) збирання в одне місце, скучування, виконуваний одночасно двох урядів; у мед. сумоване ділення деяких ліків (пр. дигіталісу), що помалу виділяються з організму; при необережному поданні самих по собі нешкідливих доз таких ліків, кількість їх в організмі зчирал

більше так, що вкінці вони можуть викликти об'яни отросини.

Кун (Kuhn) Адальберт, нім. лінгвіст і митолог (1812-81), творець теорії про ідогери. праінод, основник порівняльної митології.

Кун Беля, гл. Бели Кун.

Куна, куниця (Mustella), кровожерний хижак, до 1,5 м дов.; к. л. і о. ва (M. martes), бура з жовтим підгорлям; к. хатня (M. foina), бура з білим підгорлям; Европа й Азія. Шкура куни, тав. „куній міх“ на Україні з давніх часів до XV в. мала значини гроша; кунина грошова система мінчалася в залежності від вартости срібла; гривня мала 20-30 кун.

Куна.

Куна, 1) скобель, у дверях; 2) залізна скоба в перк. притворі (бабинку) на лавісі, куди замикали руку покараної за неморальні вчинки жінки.

Кунакса, м-о в Вавилоні, 401 до Хр. перемога Артаксеркса Мнемона над Киром молодшим.

Кунар, ліва притока Кабулу, 770 км. дов.

Кун-Гедерварі (Kuen-Hedervary) Кароль, угор. політ. діяч (1849-1918), бан Хорватії, Славонії, ідалькаразовий прем'єр.

Кундук, р. в півд. Басарабії, 200 км. дов.

Кунене, р. в Анголі, 1.200 км. дов., вливається до Атлантийського океану.

Кунжут, сезам (Sesamum orientale), губастощвітна рослина, з її насіння добувають кунжутний олій, гол. поживу населення підтринкових країн Азії.

Куніцький, 1) Діонісій, укр. дух. діяч (1783-1836), учитель кн. Дух. Академії; від Іменем Кирила — сп. чигиринський, від 1826 наставник кн. Видабиського монастиря, проф. та ректор кн. Дух. Академії; 2) Леонтій, гал.-укр. церк. і політ. діяч, *1879, проповідник, крилошанин гр.-кат. львівської митрополії, посол до поль. сейму 1928-30.

Кунік Арнет, рос. історик (1814-99), ароду німець, дослідник укр. іст. пам'яток IX-X вв., представник норманської теорії.

Куника, куцька, гл. Жаба.

Кунктатор, (лат.) той, що наважене затягає справу, нерішучий, повільний, обещаний.

Куню (Cunow) Вільгельм, нім. держ. діяч і економіст-практик, *1876, підчас світової війни завідував держ. збіжжєвим запасом; 1922-23 прем'єр.

Кунюв (Cunow) Гайрїх, нім. соціолог і публіцист, *1862, соц.-демократ, проф. унів.,

співред. щоденника „Vorwärts“ і ред. теор. журналу партії „Neue Zeit“.

Кунонович Іван, укр. друкар, 1638-30, управитель друкарні львівського братства.

Кунтувдій, Кунтугдій, один із визначніших чорно-клобуцьких старшин, „торчеський князь“; 1190 його був ув'язнений Святослав Всеволодович; К. за це з поміччю половців воював Україну.

Кунуваті (Mustellidae), кровожерні хижаки, що їх тіло вальцевате й покрите густою шерстю, зуби всі гострі, чернішні вбагато, носа короткі, круглаві, ноги короткі, хвіст довгий; сюди належать: куни, тхір, норка, ласиця, горностай, соболь, також скунг і видри, вкінці борсук, який творить перехід до ведмедеватих. Шкури всіх к. цінні, придатні на кожухи.

Кунієвич Йосифат, св., укр. церк. діяч (1580-1623), архимандрит виленського Троїцького ман., від 1617 уніятський архискеполоцько-витебський; вел. захисник унії; агинув мучеником у Витебську.

Куницман, (нім.) пл.: кундман, постійний клієнт.

Кун-ми-тав, гл. Гомідан.

Купала Янко, пл. Луценіч, білорус. письмен. і громад. діяч, *1882; збірник поезій: „Жалейка“, „Гуслар“, збірка „Шляхам жыцця“, „Спадчына“, „Безназовіна“, 1913-15 ред. „Нашої Ніш“, член Білорус. та Укр. Акад. Наук.

Купало, свято Івана Купала у схід. слов'ян, гол. українців і білорусів уночі з 6 на 7 липня перед Різдом Івана Христева; супроводиться окремими обрядами, в яких переходилися поганські весільні обходи з сильним еротичним підкладом.

Купе, (фр.) окремий малтий відділ у вагоні.

Купелі, (лічниці) відповідно до недуги (гарні 37-45°, літні 32-37°, холодні 15-22°) відповідують болі, успокоюють нерви, деякі (річні) прискорюють обіг річовини, прискішують розмножування запальних хоробливих вивторів (соняшні), загартовують шкіру (повітряні); зокрема мінеральні солі в куві, природні джерела або штучні розчинні кухонні солі, уживають обмін річовини; й одові — прискорюють гоєння хоробливих вивторів, гол. при туберкульозі, сифілісі й ін.; сірчані — у природних джерелах, що в них розчинені різні сульфатні сполуки (натрію, кальцію) допомагають на різні недуги суглобів, кісток, м'язів, шкіри, жіночі недуги; борівні в ові (болотні) — на ревматизм, па-

Й. Кунієвич.

Янко Купала.

ралян, жіночі недуги; газоні к.: сірководневі (H_2S), знач. рівночасно сірчані к., вживаються як і вони, к. з двоокисом вугля (CO_2) побуджують кровообіг, сирніують нерва.

Купер (Cooper) Фенімор, ам. письмен. (1789-1851), славіть повістями з життя Індій, із них деякі перекладені й перероблені на нашу мову. Найбільше відомі: „Останній із моїканив“, „Квітка прерії“, „Звіробійник“.

Купернас, (нім.) сірчані аліази; гал. Сірчан.

Куперус (Cooperus), гал. Кавперюс.

Купідон, гал. Амор.

Куплэр, (нім.) той, що посередничать у розпутті; райбіда.

Куплерство, (нім.) посередничення в половах зносинах третіх осіб із метою заробітку; належить до каратівних учиняв.

Куплет, (фр.) строфа пісні; в оперетці або кабареї пісенька веселого й актуального змісту з рефренами.

Куплетист, співак або автор куплетів.

Купон, (фр.) відрізок, відривний квиток від аркушів, приналежних до партійних паперів (акцій, облигацій, держ. позичок і т. ін.); власник к-а в належний реченець має право дістати від установи, що ті папери випустила, відповідний відсоток чи дивиденду; к. не є платним засобом.

Куприт (Cu₂O), мінерал рівноосевого укладу, металевого вигляду, темно-червоної; важна руда міді; на Уралі й у Баянті.

Купрін Олександр, рос. письмен., *1870; найкращі речі: Повиднок, Ріка життя, Штаб-капітан Рабіков, Яма, Суламіт.

Купчанко, 1) Григорій, укр. бук. етнограф (1840-1900), абіраив етногр. матеріали й бук. нар. пісні; 2) Олександр, укр. гром. діяч на Буковині, *1864, голова „Нар. Дому“.

Купчатка, гал. Трава.

Купченко Корній, укр. журналіст, сотник укр. ген. булани, *1890, начальник: булани 7. львівської та 2. коломийської бригади, офісця начальник оперативного відділу III корпусу УГА.

Купчинський, 1) Євген, гал.-укр. комп. та дириж., *1867, гр.-кат. свещ.; 2) Роман, гал.-укр. письмен., *1894, старшина УГА, автор тексту та мелодій цілої низки популярних стрілецьких пісень та воєнних споминів; поісьть „Заметіль“, поезії, фейєстони в „Ділі“ й „Неділі“ під псевд. Галактион Чіака.

Куп'янка, Куп'янське, округне м-о над р. Осолом, притокою Доңца, засноване в XVII в. як сотенне м-ко, від 1780 м-о; 15.150 меш. (українців 88%, росіян 10%, жидів 1-8%). Куп'янська округа: 2 міста, 1.126 селищ, 12 районів. Поверхня

8.497 км.², населення 426.000 (укр. 83-8%, росіян 15-8%).

Кур (Chur, фр. Coire, іт. Coira), гол. м-о швайц. кантону Гравбінден, 15.000 меш.; собор, замок, в околиці азаланеті та патронні води; ст. рим. Курія Реторум.

Кура, ст. Кірос або Шрос, гол. р. Закавказзя, витікає на півн.-захід від Карсу, 1327 км дов., вливається до Каспійського моря; гол. притоки Арагна, Алаз і Аракс.

Кураж, (фр.) відвага, заохота, любовний пал.

Курай (Salsola), зелнета рослина, споріднена з нашою лободою; росте над морськими берегами; з неї вивають соду.

Кураки, гребули (Grallatores), гурт ітакхів серед величини; їх дуб короткий і грубий, горіший пухлястий, шия довга, крила короткі, ноги сильні й грубі, а сильними, широкими пазурами, здібними до гребання, живляться гол. зерном; переважно загнідники, м'ясо всіх смачне. Б. 400 різних родів, які розділяють знач. на 1) к. свійські або фазануваті; фазан, кури, індки, пава й ін.; 2) к. польові або куропаткуваті; куропатка, перелітниця, пантарка, куріпка ежелія, сажка й ін.; 3) к. лісові або готуруваті; готур, тетеря, орябень, курішка біла й ін.

Куракін Олександр, рос. письмен. (1759-1829), ген.-губернатор лівобережної України, йому присвятив Котляревський свою „Оду“.

Курара, алькалоїд незнамого білзаче хем. складу, знаходиться в листках різних рослин із родини Loganiaceae; влоскнута під шкіру, спричинює параліз рухових нервів без порушення свідомости. Тубільні пінд. Америки вживають к. до затроювання стріл.

Курасо (Curaçao), громада островів в півдні Антильського архіпелагу, разом 1.130 км.² і 59.000 меш., належить до Нідерландів. Виріб славного лікеру з помаранч.

Курат, (лат.) душпастир, свещеник, особливо — військовий.

Курателі, (лат.) правна охорона над особами, що через деякі фіз. чи духовні хибки не можуть самі орудувати своїми справами, гол. управити як-слід своїм майном.

Куратор, (лат.) 1) встановлений судом оішкур малолітніх дітей-сиріт або невластивої особи; 2) за царської Росії і в суч. Польщі зверхник шк. округи.

Кураторія, (лат.) установа, що оішкується особами або організаціями; шк. к. має вагляд над адміністрацією та навчанням у школах.

Курація, (лат.) лікування, лічєння.

Курбас Лесь, укр. автор, *1887, родом із Галичини; вперше вислунив у гуцульському театрі Гн. Хоткевича, офісця працював у львів-

О. Купрін.

Лесь Курбас.

ДОМАШНЯ ПТИЦЯ.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

1—9. Кури: 1. італійки; 2. мінорки; 3. голошийки; 4. ротаванди (кармазини); 5. ваншоти; 6. плімути; 7. фаворі; 8. орієнтові; 9. котини. 10. Паптарки. 11. Індики. 12. Гуси: зліва поморська, справа емленська. 13. і 14. Качки: 13. пекинські; 14. руенські. 15. Голуби — зліва направо в одному ряді: поштової антверпенський, поштової літхейський, шпирський, німецький багдет; вгорі: звичайний красивий.

ДРІБНІ СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКІ ТВАРИНИ.

1

2

3

4

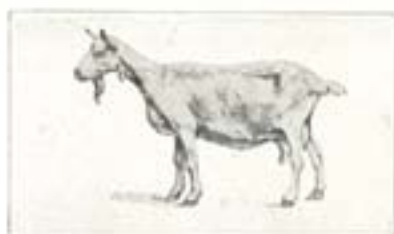
5

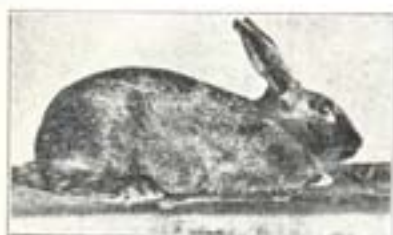
6

7

8

9

10

1—4. Свині: 1, беркширська; 2, англійська, біла, волниа (Йоркширська); 3, ушангетена пізетська; 4, угорська. 5—6. Вівці: 5, східньо-фрнзійські; 6, чорноголова перська. 7—8. Коза: 7, свійська, хроста; 8, лангська. 9—10. Крiлки: 9, галльський; 10, французький баран.

ському театрі „Бесіди“, далі в театрі М. Савдовського, 1917 заснував у Києві Молодий Театр 1917-19, 1922 театр „Березіль“, на чолі якого стоїть і досі. Як режисер став реформатором театру; наблизився до модерної сценічної конструктивності.

Курбє (Courbet) Гюстав, фр. маляр, комуніст (1819-77), вивч. представник реалізму XIX в., боровся за акад. ідеалізм; сюжети з сел. й роб. життя („Каменярі“, „Вільніці“) й краєвиди.

Курбє: Халли.

Курбський Андрій, князь, рос. політ. діяч та письмен. (б. 1528-83), воєвода, 1563 втік до Лит.-руської держави й дістав від короля кілька маєтків, м. ін., Ковель. Праці: історія Московщини, листи до Івана Гріного, полеміка в обороні православ'я. К. мав сильний вплив на князя Константина Острозького.

Курвиметр, гл. Картометр.

Курган, (тат.) тат.-тур. назва могили.

Курґ, брит.-інд. провінція на півд. заході Делану, 4.100 км.² і 165.000 меш.

Курґан, м-о над р. Тобол, при сибірській залізниці, 28.000 меш.; торгівля абхазим, худобою й м'ясом.

Курганов Микола, рос. письмен. (1725-96), автор „Письмовника“ — збірника приповідок, жартів, загадок, нар. пісень, віршів, перероблених із чужих мов повістей, а також малої енциклопедії й словника, що мав 18 видань і мав читачів на Україні.

Курди, іранське плем'я, заселює схід частину М. Азії та Закавказзя, 3,350.000 люда, магометани. гол. швіти. Курдівська мова походження іранського; К. діляться на кількадесят племен, на чолі яких стоять наджки та шейки. Займаються гол. скотарством (кози, вівці). Дуже войовничі. В ст. Туреччині к. були знаряддям у руках уряду, що живив їх проти вірмен, тепер стали елементом незадоволено-революційним:

Курд.

вел. повстання 1925 і 1930. Ірак 1931 оголосив мову курдівську за офіційну, наріччя з арабською.

Курдистан, гориста країна на пограниччі Вірменії, М. Азії, Персії та Іраку, заселена курдами. Більшість К. належить до Туреччини, решта до Персії й Іраку. При мирних переговорах у Сепрі 1920 р. передбачали утворення автономного К., але до того не дійшло.

Курдюк, болік слизниці під изьком або на ньому в худобі, спричинений пораненням гострою половою або остиною. Лікують смазуванням креоліною.

Куре, нп. пристань на о. Гондо, б. Протіма, 130.000 меш.; корабельні верстати, арсенал.

Куреланц (Kurelas) Фран, хорн. мовознавець (1811-74), противник Караджіча, великий прихильник етимології, писав мішаниною різних півд.-слов. діалектів.

Куремса, тат. воєвода XIII в., поріг кн. Данила Романовича; нападами на Пониззя й півд. Волни 1253-54 хотів поширити на захід територію, безпосередньо залежну від татар.

Куренда, (лат.) об'їзник.

Куренський Максим, укр. математик, *1895, проф. ІНО в Києві, дійсний член НТШ та ін. наук. установ, українських і чужих. Праці з вищої мат. й механіки, присвячені гол. рівнянням та аналітичній механіці.

Кури, кол. народ лит.-латиського племені, жав у Курляндії та Схід. Прусії.

Курилас Осип, гал.-укр. мистець-маляр і графік, *1870, „Богородиця“, „Преображення“, вивчає рисунки із світової війни та ілюстрації для дитячих книжок.

Курило, 1) Іван, кошовий отаман Війська Запорозького 1665; 2) Олена, вивч. укр. лінгвіст, *1890, дослідниця укр. фонетики, діалектолог, авторка цінних шк. укр. граматик і т. д. Зокрема дуже вартісна праця: Уваги до суч. укр. літ. мови.

Кури сийські (Gallus domesticus), самець — півень, когут, самичка — курка, куріпка; родина птахів-кураків (гребунів); голова з боки стиснена й звич. гола, на голові часто м'ясисті гребені, на підборі й шві коралі; походить від курей банківських (G. bankiva), що живуть дико по лісах аз. Індії й Сунайських островів. К. с. годують для м'яса й яєць; замітні великою різноманітною відмін (рас): 1) середземноморські: іт. або леггорни, мінорни, есп., андалузійські і фр.; різні нім. й англ. відмін; 2) чубаті к.: падуанські, крив-кер та удани і тв. стрійські; фавролі й сульм-талерські; 3) велетні: кочіни, к. брама, к. лянґшани; з них різні схрещення, важкіші: орнітони, джава, плімути, ванідоти, мехельські; 4) карлики — без більшого госп. значіння й ін. відмін. Добра к. яєць 120-180 яєць річно.

Куритиба (Curitiba), гол. м-о браз. держави Парани, 80.000 меш.; унів., промисло-

ність, торгівля. Велика колонія укр. емігрантів із Галичини.

Куріє (Courrier) Поль Люї, фр. письмен. (1772-1825), батько суч. журналізму. Його політ. памфлети — архитворів стилю та сарказму.

Курієр, (фр.) швидкий післанець, поспішний поїзд, швидкий поїзд, що їде зі швидкістю більш, ніж 80 км. на годину, не сплячи на малих зупинках.

Куріл, ланцюг 32 о. між Камчаткою й о. Сесо, вулканічний, від 1875 до Японії.

Курінний Петро, укр. археолог, автор праці: Мономентальні пам'ятки трипільської культури, Київ, 1926.

Курінний отаман, курінний, у Запорозькому війську начальником куріня; всі к. о. Січі підлягали кошовому отаманові.

Курінь, касарня запорозьких козаків; складова частина Запорозького Війська; тепер військ. відділ між сотнею й полком, звич. під командою майора або підполк. гв. Батальйон і Дивізіон; курінь піхоти складається здебільша з 3, рідше 4 і більше сотень; 3, рідше більше к. творить полк; в УГА творили 3-6 піхотних курінів разом із полком гармати, зброєю частинною й помічними відділами одну бригаду; в армії УНР здебільша об'єднувалися к. в полки.

Курінь смерті, повстанчий загін на Білоцерківщині, боровся під кермою от. Ангела 1918 проти гетьманських частин і 1919 проти червоних військ та Добармії.

Курінь Студентів Січових Стрільців, організувався з поч. січня 1918 для боротьби з більшовицями, зі студентів і учнів київ. вищих і середніх шкіл, разом до 250; 29 I 1918 агітував під Крутами.

Куріба, (фр.) дивогляд, невидальщина.

Куріпка, 1) гл. Курі свійські; 2) гл. Куропатка; 3) к. біла (Lagopus), птах із родини готурів, подібний до куропатки, тільки з оперенням подоби: аліску бурий, зямі білий; Альпи й півн. Європа; 4) к. скельна (Alectoris), птах із родини фазанів, завбільшки курки, попеластий, сподом іржавий, голова білава; півд.-схід. Європа й М. Азія.

Курія, (лат.) 1) один із 30 відділів — кожний по 10 патриційських родів (gentes), на які ділилися порівні три рим. племена (tribus); 2) місце засідань ст.-рим. сенату,

сенат; 3) виборча округа, що обіймає один етап суспільності: дідичі, міщанство, селянство, купецтво і т. п.

Курія, (папська або римська), папські установи для керми цілою кат. церквою; кардинальські конгрегації уряду, дух. суди та ін. уряди й папський двір. Є також к. єпископська, чи митрополітська.

Куріальний, (лат.) такий, що належить до курії або відбувається по куріях, пр. вибори, парламент.

Курляндія, півд.-зах. частина Латвії, заселена курями, від кінця XII в. колонізована німцями (Ливонський орден), 1561 до Польщі, 1795 до Росії, 1918 до Латвії.

Курманович Віктор, укр. генерал, *1876, 1914-18 австро-угор. генерал, від I XI 1918 ком. I корпусу УГА, в січні 1919 виважився в кермануванні бойовими операціями під Жовтковою, очісли начальником булани Начальної Команди УГА і секретар Військових справ ЗУНР, відпоч. генерал. Живе на емігранції в Австрії.

В. Курманович.

Курно (Cournot) Антуан, фр. економіст, математик і філософ (1801-77), перший приклав мат. методу для асоровування екон. явищ; „Мат. принципи в теорії багатства“, та ін. праці.

Куронець Іван, гал.-укр. лікар і громад. діяч (1863-1931), 1918-19 Держ. Секретар здоров'я в уряді ЗУНР; довголітній дир. Нар. Лічниці у Львові; автор наук. і популярних мед. розвідок.

І. Куронець.

Курок Тамемото, яп. генерал (1844-1923), ком. у яп.-кит. війні 1895 і переможець над р. Ялу в рос.-яп. війні 1904.

Куропатка, куропатка, куріпка (Perdix), курак, як курка, тільки без гробеня й корів та з коротким, рівним хвостом; буряно-сіра, сподом ясно-сіра, на грудях темно-бура; Європа й серед. Азія.

Куропатки Олександр, рос. генерал (1848-1924), міністер війни 1898, в рос.-яп. війні год. ком. у Маньчурії, в світ. війні ком. півн. фронту, очісли губернатор Туркестану.

Куропатка.

Курорт, (нім.) купелеве місце, літнлице, цілючі купелі.

Курочкин Василь, рос. поет-сатирик (1831-75), перекладчик творів Беранже, співробіт-

Курієвас:

Ю. Хмельницький їде до монастиря.

ник найкращого рос. сатиричного часопису „Некра“.

Куро-Шо, себто чорна сіль, тепла морська струя, тече від Формози до Охотського моря й описля повертає до Каліфорнії.

Курніський Кароль, поль. комп. (1785-1857), диригент варшавської опери, вид. „Музичного тяжільника“; опери, мейєдрами, пієни, польсьонези та краковські маршітими „Варшавіанка“, симфонічна музика.

Курс, (лат.) 1) програма цілорічного шкляду год. в вищій школі; повний виклад науки; 2) офіційно визначена оцінка біржею різних вартісних паперів (акцій, облигацій, векселів, девіз і т. ін.), що ними дозволено на біржі торгувати; неофіційний й к. — оцінка вартісних паперів, що ними на біржі не торгують; емісійний к. — умовлена ціна, нижче якої емісійні банки не можуть продавати випущених облигацій; 3) напрямок.

Курсива, (лат.) нахилений друк, схожий на ручне письмо: *курсива*.

Курсиетка, (лат.) в кол. Росії студентка вищої школи.

Курсор, (лат.) післанець, возний, побігушій.

Курсувати, (лат.) бути в руху, обігу; їадати постійно на якомусь просторі; кружляти.

Курськ, рос. крайнє м-о Посем'я на півд. сході, на пограниччі зі степом; віддана важний осередок, ким проходив із Києва на півн. схід торг. шлях; княжий стіл при кінці XI в.; терпів від половців і князівських усобиць, руйнований татарами, 1586 укріплений; в XVII в. сторожевий пункт; 1708 приписаний до кнїв. губ. 1797 осередок курської губернії. Тепер 97.000 меш., споживча, тютюнова, горілчана й гарбарська промисловість.

Курська губернія, 46.536 км.² пов. і 2.906.000 меш., 191% (555.000) укр., год., в півд. частині в повітах: рильському 21-9%, гайворонському 55-5%, білгородському 20-7%, старо-оскільському 17-3%.

Курське князівство, один із уділів Чернігівсько-Сіверської землі, входило у склад Посем'я; за нього змагалися Переяславське й Сіверське князівства, було закріплене за Сіверським; 1237 і 1278 спустошене й занате татарами.

Курський гаф (Kurisches Nafl), затока при усті Німану, відділена від Балтійського моря косою.

Курт'аж, (фр.) винагорода, що її дають маклерові, чи ін. торг. посередникові за закінчення дорученої йому справи.

Куртакса, (нім.) оплата за побут у купельному місті підчас сезону.

Куртеллі (Courteline) Жорж, фр. письмен. (1869-1930), автор сатиричних п'єс і оповідань: „Бубуруш“, „Веселощі ескадрону“.

Куртизана, (фр.) легка жінка в вищих суев. класах; повія.

Куртуаїзі, (фр.) надзвичайна чемність.

Куруківські пункти, ухваля куруківської комісії, що закінчували кол.-поль. кампанію 1625: козаки діставали амністію, шостатисячний реєстер, піврічну платню, за те зривалися закорд. зноси та самостійних військ походів і т. ін.; вел. реального значіння, як і ін. „пункти“ з поляками, не мали.

Курукове озеро, тепер Круків б. Кременчука, відоме з пол.-укр. кампанії 1625.

Курултай, курилтай, тат. сойм від часів Дажінгехана, в якому брали участь усі князі, вєсводи та васали. К. вирішував війну та мир; на к. вел. хан проголошував свої закони. К., скликаний 1918 у Криму, розігнали більшовики.

Курульне крісло (sella curulis), урядове крісло найвищих рим. держ. урядовців (консулів, преторів і патриціанських, курульних еділів); складане, викладане слоновою кістю.

Курфірст, гд. Емастор.

Курцій Руф Квінт (Curtius Rufus Quintus), рим. історик I в. н. Хр., „Про діла Олександра Великого“.

Курціус (Curtius), 1) Георг, нім. клас. фільолог (1829-85); методи заг. мовознавства приклад до клас. фільології („Греська шкільна граматика“); 2) Ерст, нім. історик та археолог (1814-96): „Греська історія“, „Історія міста Атен“, розкопи в Греції; 3) Юліус, нім. держ. діяч, *1877, адвокат, від 1920 посол до парламенту, 1926 міністер господарства, 1929-31 міністер закорд. справ.

Курцілюс, гд. Коротка лучба.

Куривка, порхавка, гд. Гриби.

Куряча сліпота, гемеральопія, значне зменшення бістрої аору в темноті або й у померках, унаслідок неправильности в приспособленні ока до зміни освітлення. Причини: недуги нервіки ока, цілого організму (як недуга нечінки, альгоголізм, рак і т. д.), недоїдання при збільшеній фізичній праці; буває й із роду.

Кусєвський Сергі, рос. диригент, *1864, основник власної оркестри, що мала великий вплив на муз. життя Росії.

Кусококім, ріка на Алтєні, 1.000 км. дов., вливаєтьс до Берінгового моря.

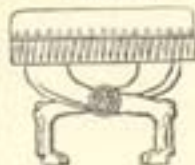
Кусманек (Kusmanek) Герман, австр. генерал, *1800, боронив Перемишля перед росіянами 1914 до 25 III 1915.

Кустанай, торг. м-о Калацько-кіргізької автономної області над р. Тоболом, 25.000 меш. (74% росіян, 10% українців), в повіті: 44% українців, 34% кіргізів, 18% росіян.

Кустодієв Борис, рос. малар, графік і декоратор (1878-1927), представник над. напрямку рос. мистецтва.

Кустос, (лат.) керманіч монастиря, бібліотеки, музею.

Кустоца (Custozza), іт. с. б. Верони, 800 меш.; 1848 і 1865 перемоги австрійців над

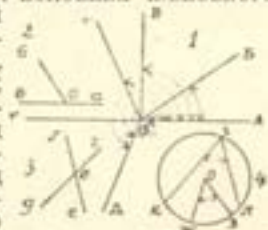
Курульне крісло.

італійцями, в них брали участь також зах.-укр. австр. полки.

Куєту (Coustou), славні фр. різьбарі: 1) Гійом, батько (1677-1746), творець м. ін. славних „кошей із Марлі“, що стоять на Елізейських полях у Парижі; 2) Гійом, син (1716-77), „св. Рок“ та ін.

Кут, у геом., частина поверхні між двома простими, що виходять із довільної точки — вершка кута; ці прості це — рамена к. Величина к. залежить не від довжини рамен, а тільки від їх розхилу; повний к. ділюмо на 360 частин, званих ступнями або градусами (знак: °); півповний кут має 180°; половина півповного к. звється прямий к. і має 90° к., менший від прямого, звється гострий; більший від прямого, і менший від півповного — тупий, а більший від півповного — вигнутий. Два к., що повстають при перетині двох прямих і не є сусідні, звуться вершкові; вони рівні один одному. Коли два к. мають одне рамено спільне, а два інші tworять просту лінію, тоді вони дають на суму 180° і звуться суможні. К., що його вершок лежить у осередку кола, звється осередковий; к., що його вершок лежить на обводі кола й рамена є титивами кола, є обводовий.

Куты, 1) куты: АOB—гострий, АOB—прямий, АOB—тупий, АOB—півповний, АOB—вигнутий; 2) суможні куты; 3. вершкові куты (гог, еод, гол; і гол); 4) жов осередковий к.; 5) кил обводовий к.

Кутаїс, груз. м-о над р. Ріон, 46.000 меш.; горальні та фабрики тютюну; оснований у VI в., в XVII в. був столицею Імеретії.

Кутейно, м-ко на Моголищині б. Орні. 1630 Богдан Стеткевич заснував тут манастир, куди переніс із Києва свою друкарню Спиридон Соболю. Друкарня існувала по 1855.

Кути, м-о над Черемошем у коєвсько-му повіті, 399 м. н. р. м. меш. 5.500; укр. 27-4%, жидів 43-4%, поляків 24-7%, вірмен 4-5%. Ладіве, тепле підсоння, знамените ліжництво. 1914 і 1916 зайняте рос. військом, двічі відбите австрійцями.

Кутінци, землемірний пристрій для визначення в терені напрямків від сталими кутами, пр. 90°, 180°; к. бувають: хрищаті з прозорами, дзеркалеві та грайкові (призматичні).

Кутінци, 1. рівняючка, 2. дзеркальня, 3. хрищата.

Кутна Гора, чесь. м-о в Богемії, 14.000 меш.; в середньовіччі довгий час столиця чеськ. королів; копальні срібла.

Кутниця, проста кишка (Rectum), кінцева частина товстої кишки.

Кутомір, транспортир, прилад до міряння, відраховування або перенесення кутів.

Кутузов Михайло, князь, рос. маршал (1745-1813). 1805 командував під Аустерліцом австр. і рос. військами, опісля ген.-губернатор у Києві; 1812 гол. ком. проти Наполеона I.

Кутюр (Couture) Тома, фр. маляр (1815-79), здебільша іст. картини.

Куфа, (нім.) велика бочка.

Кутюір.

Куфа, с. в Месопотамії над Евфратом, гол. столиця каліфів і культ. осередок магометан.

Куфер, (нім.) скриня на речі.

Куфра, оаза на сході Сагари, вузлова станція караван на Лівійській пустині.

Куфштайн (Kufstein), м-о в Тиролі, 4.700 меш., звісна австр. в'язниця твердиня.

Кухаренко Яків, укр. етнограф і письменник (1800-62), вихованець харківського унів., приятель Шевченка, наказаний отаман Чорноморського війська; за-очлений абадзехами, помер у полоні. Етногр. статті: „Пластуни“ та „Віщі й чабани в Чорноморі“; оперета „Чорноморський побут“ із життя кубанців кінця XVIII в., яку приспосібив до сцени Старицький п. а. „Чорноморці“, з музикою М. Лисенка.

Я. Кухаренко.

Кухонна сіль, гл. Камінна сіль.

Кудкович Іван, запорозький гетьман 1602.

Кучабський Василь, гал.-укр. публіцист, *1885, старшина

УСС 1914-16; 1917 командант сотні „Гал.-Бук курини“ СС-ів у Києві, військ. старшина та член „Стрільської Ради СС“, автор „Історії Січових Стрільців“ та публікацій про події 1918-20 на Україні.

Кучер, (моск.-нім.) вівчик.

Кучер Володимир, гал.-укр. фізик, дієвий член НТШ, *1885.

Кучеренко Іван, видатний укр. кобзар, *1878

на Харківщині, 1908 учитель гри на бандуру в муз. школі М. Лисенка, шні „народний артист“ УСРР.

І. Кучеренко.

Кучки, жид. свята збору плодів, овочів,

олени й винограду, подяки Богу за життя й опіку, також свято радості.

Кучманський шлях, Татарський або Шпаків шлях, військ.-торг. шлях на вододіл між півд. Бугом і Дністром; до кінця XVIII в. ним користувалися татари для своїх нападів; у XIX в. служив для чумацьких подорожжєй до Одеси; у обох боках К-ого ш-у були великі ліси.

Кучугура, гл. Видма.

Кучугура-Кучеренко Іван, гл. Кучеренко Іван.

Кучук Кайнарджі, с. б. Силістрії, тепер у Румунії, де 1774 заключено мир Росії з Туреччиною.

Кучурган, ліва притока дол. Дністра, 110 км. дов.

Кушетка, (фр.) мала софа без спинки, для спочинку пів-лежачи.

Кушлик, казанська, гл. Вовчок.

Кушнір, 1) В о л о д и м и р, гал.-укр. журналст. *1881, співробітник Ruthenische Revue, основник і редактор Ukrainische Rundschau, основник першого укр. пресового бюра й редактор Ruthenische Korrespondenz у Відні (1907), ред. „Діла“ 1911-12, „Буковина“ й „Народнього Голосу“ в Чернівцях (1912-14), автор політ. брошур різними мовами, доцент Укр. Вис. Пед. Інституту в Празі; підручник нім. мови; 2) М и х а й л о, укр. гравер і дереворитник, *1897; символіст.

Кушнір-Якименко Макар, укр. гр. дитч і журналіст, член Центральної Ради, 1918 співробітник квіт. „Нової Ради“, „Трибуни“, 1919 віденської „Воли“ та ін.

Куяви, частина Польщі, обіймає півн. частину нижнього познанського та варшавського повітства.

Куяльницький лиман, лиман р. Куяльницка б. Одеси, 30 км. дов., 2 км. шир., глб. до 3 м. Від моря ділить лиман коса 2 км.

Ж. Кюале.

завширши. Купелі й лікувальна боровина.

Кшижановський (Krzyszczanowski) Адам, поль. економіст і фінансист. *1873.

Кювеле (Cuveller de Truye) Жан, фр. драматург (1766-1824); 1825 написав лібрето для опери „Mazzerre ou le cheval Tartare“, до якої музику зложив тодішній комп. Сержан (Sergent).

Кювіс (Cuvier) Жорж, фр. природник (1769-1832), батько порівняльної анатомії, палеонтології та теорії катаклізмів.

Кюї Цезар, вив. рос. комп. та муз. критик (1835-1917), ідеолог нап. школи в рос. музиці, типовий мініатюрист.

Кюнер Василь, рос. комп. (1840-1911), родом зі Штутгарту, в сімдесятих роках XIX в. дир. муз. школи в Тифлісі („Кавказька симфонія“, опера „Тарас Бульба“).

Кюрасо, фр. назва Курасао.

Кюрель (Curel) Франсуа, фр. драматург (1854-1929), член фр. Академії. Філ. п'єси з моральним забарвленням: „Новий ідол“, „Дика дівчина“, „Танець перед дзеркалом“, „Нелюдська земля“.

Кюрі (Curie) П'єр, фр. фізик і хемік (1859-1906), відкрив разом із жінкою в урановій бленді радіоактивні тіла (рад і полон). Нобелівська лауреатка 1903.

Кюрі-Скłodовська Марія, поль.-фр. фізик і хемік, *1867, дружина П'єра, проф. у Сорбоні.

Кюстін (Custine) Адам Філіп, граф, фр. генерал (1740-83), воював 1792 щасливо в зах. Німеччині, за відворот 1793 заміждошений у порозумінні з ворогом, агітьотинований.

Кяхта, невелике торг.-м-о на рос.-кит. кордоні у Забайкальській окоуаі; до 1860 центр рос.-кит. торгівлі.

П. Кюрі.

М. Кюрі-Скłodовська.

Л

Л, 16. буква укр. абетки, звук пливий, в укр. мові сильно голосний, переходить у деяких випадках (ъл + приголосний, мигнул час чоловічого роду) на л; відоме в укр. говірках і середнє л (Полтавщина, Буковина, Закарпаття); церк. назва: „людя“, числовий знак 30; у різних народів різні роди звуку; лат. L.—50.

Лаба, ліва притока Кубані, 320 км. дов. **Лаба**, (чес. Labe, нім. Elbe) ріка, витікає в Корконошах, пливе арау в півн. Чехії,

а по проломі через чес. Середні гори в Німеччині, вливається б. Куксгафелу до Півн. моря; 1.165 км. дов. і 144.000 км.² еґотича. Притоки аліва: Велтала, Огріжа, Мульда, Зала; зправа: Ізера, Чорна Ельстера, Гавель; сплавна для річних кораблів від усти Велтани, морсьяд доходить у часі припливу моря до Гамбурґу; каналами через Гавель та Спрєву злучена Л. з Одрою й Трапою.

Лаба Василь, гал.-укр. церк. дитч, *1887, ген. лікарій УГА; проф. Богословської Ака-

демі у Львові, автор праць із бібл. наук та з патрології.

Лабазник, гл. Гадючник.

Лабінськ, осела на Кубанщині, армавірської округи, 28.850 меш.; 28-5% укр., 63-7% рос.

Лаборець, р. на Закарпатті, вливається з Ляторицею і творить Бодрог, притоку Тиси, дов. 120 км.

Лабські пісковикові гори, (нім. Eißkandsteingebirge) гори на границі Чехії та Саксонії, 723 м. вис., тзв. Чесько-Саксонська Швайцарія.

Лабунь, м-ко на Волині, згадується від 1569; 1794-1804 повіт. м-о Ізяславського намісництва.

Лабунька, права притока Вепра, 43 км.

Лавна, вал на дні морів або при усті річок із піску, з коралевих осади, із льоду (донжолі підлігуючих земель).

Лаван, (бібл.) син Ватуїла, внук Авраамового брата Нахора, брат Ревеки, батько Лії та Рахилі.

Лаванда, лаванда, лев'яць (*Lavandula*), запашне аїлля з родини губоцвітних, із синіми цвітами, важка в нар. мед.; з неї добувають лавандовий олієць до пахощів.

Лавник, 1) член суду, педфаконий суддя, але вибраний або іменованій представник населення; 2) в Герм. праві муж дов'ір'я громади, що контролював правне поступовання перед судом; 3) в б. Конгресіації член міської президії; 4) на Україні (в лат. актах scabini) член суду в містах та селах, що мали нім. право.

Лавничі суди, складаються з професійних суддів та лавників; існують у різних державах для деяких кариш та означених цивільних справ.

Лавочне, с. скільського повіту, гранична аїл. стація на шляху до Чехословаччини, 1.200 меш.; літвище; 1915 бої між рос. й австро-угор. та ім. військами за перехід через Карпати при участі УСС.

Лавра, (гр.) первісно взагалі багатолюдне огороджене місце, загіп, кошара, агодом багатолюдний монастир; почиток із Палестиня (пр. Л. св. Сави під Брусалимом); на Україні л. звали Києво-Печерський ман. (від 1088) та Почаївський (від 1833); в Московщині було дві л.: Тройце-Сергієва під Москвою й Олександро-Невська в Петербурзі.

Лавра печерська, гл. Києво-Печерська Лавра.

Лаврашевський монастир, заснований 1260 Войшелком б. Новоградка Лит. над Німаном; перший і одиний на Литві росядник християнства в XIII в.

Лавр-бібковець (*Laurus nobilis*), дерево з родини лавруватих, 4-8 м. вис. з усезеленим довгастим гострокінчастим листям, білявими квітками та синьо-чорними ягодами; в середземноморських країнах; адав-на символ сили, перемоги й слави; листи —

приправа до страв (тзв. бібкове листя), а ягід олій, дренана на обручі; споріднені: бензойне дерево (*Styax*), сасафрас та ін.

Лавреат, (лат.) нагороджений лавровим вінком, мистець, що достав найвищу нагороду, пр. л. Нобелів.

Лаврентій Борис, рос. пєсьм., *1894. „Ветер“, „Сорок першої и др. раскази“.

Лаврентівський літонис, найстарший кодекс піпн. редакції найдавн. укр. літонису, названий так за ченцем Лаврентієм, що переписав його, мабуть, у Суздаль (1377).

Лаврентій, ім'я укр. діячів: 1) Л. (Кришанович), архимандрит Троїцького чернігівського монастиря; „Руко орошеное“, передмова до книги „Треакафистий Молитвослов“ (Чернівці 1887); 2) Л., начальник друкарні Києво-Печерської Лаври 60 рр. XIX в., ініціатор школи граюрия при Лаврі, перебудував лаврську друкарню на европ. аразок; 3) Л. Филипович, або Лаврин, укр. малир і гравер у Львові (1873-1910), учитель багатьох малирів, м. ін., Гриня Івановича, гравера й черенкаря, помічника друкарні Івана Федоровича.

Лаврентій Із Нудожер, сиракисе при-визше Бенедикті, *1615, автор чес. грам. (1603), що до Добровського вважалася за найліпшу.

Лаврентія св. ріка (Saint Lawrence River), 1.140 км. дов., відтока кан. озера, вливається до затоки св. Л. (патоки Атлантийського океану); славава для великих кораблів до Монреалю, для менших до Дюлут, гол. притоки: Отава та Рішелів.

Лаврія, с. старосамбірського повіту; ет. ки. монастир, оснований лит. ки. Лавром Тройденоничем перед 1270, вивітований 1291 гал. ки. Львом; гол. церква св. Онуфрія XV в., з фресками XV-XVI в. у візант.-аіонському стилі; в ман. від 1789 гол. школа („Kreishauptschule“); тепер 2 курси гуманітиски й 1 реториски, що відновляють вищий клас. гімназія.

Лаврівський, 1) Володимир, гал.-укр. грам. діяч, син Юліана, *1850, один із „основників“ і перших діячів укр. соціалістич. 1892-98; пожежний підручник, соціалістич. устав, вперид і змагові підручники, соціалістич. календариски; 2) Іван гал.-укр. епіск. і євєп.

Лавр-бібковець.

Лаванда.

Лавра, монастир.

діяч (1773-1846), один із піонерів укр. відродження в Галичині й граматик, проф. Studium Ruthenicum (1814-20) і ректор дух. семінарії, заклад у Перемишлі друкарню, зібрав вел. бібліотеку, яку подарував калігулі; 3) Іван, гал.-укр. свящ. і комп. (1822-73), від 1867 проф. і віцедиректор гр.-кат. дух. семінарії в Холмі, хоріві композиції, світські та церк., музика до оперети „Оман очей“; 4) Юліян, гал.-укр. політик (1821-73), дир. банку, 1848 член „Руського Собору“, о-сьновник Укр. Бесіди й її театру (1864) та часопису „Основа“, голова т-ва „Просвіта“ 1870-73, віцедиректор гал. союзу, 1839 творець першої „угоди“ з поляками.

Іван Лаврівський (2).

Лаврівські листки, пам'ятка старо-укр. мови з XII-XIII вв., віднайдені О. Колесою в Лаврівському монастирі.

Лавров. 1) Петро (Алексєвич), рос. славист (1856-1929), член рос. Академії Наук, автор численних праць із порівняльних слов. літератур та шир. словесності, м. ш. по-укр. „Кирило та Методій у давньослов. письменстві“, вид. ВУАН.; 2) Петро (Лаврович), рос. рев. і філософ-соціолог (1823-1900), разом із М. Михайловським творець тав. суб'єктивної методи в соціології, теоретик рос. народництва; вид. у 70 рр. XIX в. реп. часопис „Вперед“. Теор. праці: „Историческія Письма“, „Задачи познания исторіи“, „Опыт исторіи мысли“ та ін.

І. Лаврівський (3).

Лавровишня (*Prunus lauro-cerasus*), кущ або деревце з родини миґдалуватих, із усезеленим листям, білими квітками та червоними ягідками, отруйними через сильну кислоту; з листків добувають уживані в мед. л-вий олій та л-ву воду; Мала Азія.

Лавровський Петро, рос. славист (1827-86), проф. слов'янознавства в харк. унів., займався між ін. і укр. мовою („Обзор замѣчательных особенностей нарѣчій малорусскаго сравнительно с великорусским и другими славянскими нарѣчійми“). „Особенности малороссійскаго нарѣчійми“.

Петро Лавров (2).

Лавруваті (*Laugaceae*), родина рослин; дерева з черговими простими всезеленими листками та многоквітковими квітостанами, оцоч квітника або ягода. Гол. підлітнікові рослини, багато виконних форм із третинної доби. Лавр, цинамонове й камфорове дерево та ін.

Лаврук Павло, гал.-укр. політ. діяч, посол до австр. парламенту 1911 й гал. союзу 1913, організатор селян-радикалів Снятинщини.

Лагер, (нім.) гл. Табор.

Лагоди, укр. пляхта, веде рід від Василя Л-ди, сотника хорольського (1855) й мигородського полкового осавула; Іван, укр. гром. діяч (1832-1905), лікар у Чернігові, член місцевої укр. Громади, уладжував систематично укр. театральні вистави ще перед утворенням укр. театру.

Лагодинський Микола, гал.-укр. гром. і політ. діяч (1866-1923), діяльний член укр. радикальної партії, посол до віденського парламенту, віцепрезидент Укр. Парламентарного Клубу в Відні.

Лагоріо Лев, рос. малир-пейзажист, аквареліст (1826-1905); види чорноморського й балтійського побережжя, Кавказу й Криму.

Лада, 1) права притока р. Тани в Білгороді, 56 км.; 2) гл. Ладо.

Ладо, лада, ст. слово в нар. обрядових (весільних і весняних) піснях; його зв'язували з існуванням богині „Лада“.

Ладан, дуже запахна живиця з рослини: ладановець (*Myrrhis odorata*), чист креський (*Cistus creticus*) і ладанове дерево (*Boswellia*); вживається на каділо.

Ладіжжя, м-ко над півд. Бугом, XIII в. твердиня в гал. князівстві, 1240 не могли її здобути татари; відоме з часів воєн Б. Хмельницького й пізніше за гайдамацьких рухів; 1832-59 військові поселення; з твердині рештки; носени 1919 бої бригади УСС а денікінцями за переправу через р. Буг; тепер у гуманській окрузі, в. 5.000 меш.

Ладика Василь, укр. гр.-кат. єп. у Канаді від 1929, із осідком у Вінніпегу, *1884.

Ладинський, канцелярист гетьманської канцелярії, від 1722-23 діяв.

Ладівниця, ладунка, (нім.) гл. Набійниця.

Ладкання, весільні та обрядові пісні.

Ладога, найбільше европ. о-в. 18.130 км.², на границі Росії й Фінляндії; до нього належать Волхов, Свір і Сязь, витікає пена; через бурхливість комунікація йде каналами круг нього: старим між Невною й Вол-

Лавровишня

Ладановець: 1. білоз квіточ, 2. діяч, 3. стовпчик, 4. оцоч, 5. достиглий оцоч.

ховом, новим — між Волховом, Свірю і Сялго.

Лажечников Іван, рос. письменник-повістяр (1792-1869), іст. роман „Постійний новик“, повість „Басурман“.

Лазар, (бібл.) брат Марії й Марти а Вітанії; його Христос воскресив із гробу.

Лазарев, 1) **А н д р і й**, рос. адмірал (1787-1849), описав подорож кругом світу на кораблі Ладого; 2) **М и х а й л о**, рос. адмірал, брат Андрія (1788-1851), брав участь у експедиції на Антарктиду, організував чорноморську флоту; 3) **П е т р о**, рос. фізик, член Академії СРСР, директор Інституту фізики в Москві; 1919-21 дослідив курської магнетної й гравіметричної аномалії.

Лазаревські, укр. шляхта, походять від військового товариша Аванія Лазаренка (XVII в.): 1) **Б о р и с е**, син Олександра, *1871, рос. белетрист, дещо й по укр. (Святий город, Земляки й ін.); 2) **В а с и л ь**, приятель Т. Шевченка (1817-90), рос. перекладач з Шекспіра, фр. повістей, ориг. паресі; 3) **К а т е р и н а**, дочка Олександра, упорядкувала „Укр. Археол. збірник“, т. III, 1927; 4) **М и х а й л о** (1818-67), служив у Сибірі, познайомився з Шевченком на заслання й став його найближчим приятелем (Шевченко йому подарував свій щоденник); улаштував переніс Шевченкового тіла на Україну; 5) **О л е к с а н д е р**, видатний укр. історик (1834-1907), із фаху юрист, найкращий знавець історії Гетьманщини; дослідник внутрішніх процесів укр. життя (старі роди, землеволодіння, історія заселення, кріпацтво); один із найважливіших співробітників „Київ. Старини“ (розвідки, матеріали, замітки й численні рецензії). Праці: „Описание Старой Малороссии“, „Люди Старой Малороссии“, „Очерки, замітки и документи по истории Малороссии“; 6) **Ф е д і р** (1820-90), брат Василя, Михайла й Олександра, приятель Шевченка з Оренбургу, де служив за урядовця; поет присвятив йому свою поезію „На Різдво“ та амальював портрет.

Лазарет, (свр.) військ. шпиталь, гол. тимчасовий, підчас війни.

Лазаристи, конгрегація місіонерів, основана св. Вінцентом із Павльо; працюють м. ін. між прочаженими на Мадагаскарі.

Лазаристи вірменські, гл. Мехітаристи.

Лазі, кавказький народ, поселений із грузинами; до 90.000 в Лазістані.

Лазістан, країна на півд.-схід. побережжі Чорного моря, ст. Кольхіда; тепер належить до СРСР і Туреччини.

Лазкар, гл. Йорж.

Лазня, (поль.) баня, парня, купальня; купелі водні з гарячої пари (рос. баня) або га-

рячого повітря (ст. рим. або тур.); відомі ще в ст. народів.

Лазовський Теодосій, правосл. церк. діяч, 1532-85 єп. холмський і белзький, єп. володимирський 1565-80 та берестейський, †1588.

Лазур, (араб.) блазит, синьва.

Лазурит, гл. Самошвіти.

Лазурський Володимир, укр. історик і бібліолог, *1869, проф. зах.-європ. літератур в одеській ІНО, проф. історії укр. театру в Муз.-драм. Інституті, тощо; голова Укр. Бібліографічного Т-ва в Одесі.

Лайкевич, член стародубського суду, найвиш рукопис „Історії Русов“.

Лайовіц Антін, серб. комп., *1878; пісні, хори, симфонічні твори.

Лаки, кавказький, дагестанське гірське плем'я.

Лаконек, укр. перс. комп. XVII в. (2 служби Божі на 12 голосів кожн).

Лакота Григорій, гал.-укр. церк. діяч, *1883, єп.-помічник перемиський, капіліст: „Супруже право“.

Лаксман Еріх, рос. дослідник Сибіру (1737-96).

Лакуста Святослав, бук.-укр. культ. діяч, *1884, педагог, публіцист, співробітник бук.-укр. часописів та журналів.

Ламанський Володимир, рос. славіст-історик (1833-1914), дослідник слов. взаємн; член рос. Академії Наук, ред. етногр. журналу „Живая Старина“; „Словни в М. Азії, Африці й Іспанії“.

Ламбін, 1) **М и к о л а**, рос. історик, дослідник літопису Нестора, норманіст, *1882; 2) **П е т р о**, рос. бібліограф (1812-71), бібліотекар рос. Академії Наук.

Ламех, (бібл.) 1) потомок Каїна, перший жив у полігамії; 2) батько Ноя.

Ламути, невелике тунгузьке плем'я над Охотським морем (б. 3000 людей).

Лан, ст.-укр. міра поверхні орної землі, в різних часах різної величини; в XVI в. сел. більший б. 12-9 га, сел. менший б. 4 га, ревізорський б. 5/3 га; теперішній укр. л., як до місцевості, від 109 до 327 га.

„Лан“, укр. популярно-наук. видавництво в Києві (1909-1914) під ред. Ю. Сірого (Тшценка).

Ланка, 1) кільце (складова частина) ланцюга; 2) в військ. УНР найнижча тактична одиниця (в УГА — рій); 3) у школах УСРР навчальна й адміністративна одиниця, на якій поділяється кожн. класа школи; 4) гл. Гальванічна л.

Лансерé, 1) **Є в г е н**, рос. різьбар (1848-87); лиши невеликі групи іздів; 2) **Є в г е н і й**, *1875, суч. маляр, першорядний рисувач і ілюстратор; іст. образи й театральні декорації.

Лантух Грицько, кошовий отаман Запорозької Січі в 1753, 1756, 1758 і 1763.

Ланцетовець, тиракв (Amphioxus), хребетна тварина найпростішої будови, подіб-

Ол. Лазаревський.

на на око до риби, внутрішньою будовою й розвитком до безхребетних покритишків.

Ланцут, пов. м-о над Вислокою, 5.000 меш., ширини промисл., горальня; 1921-24 табор інтернованих воєнків армії УНР.

Ланцюг

1) ряд ланок, пов'язаних між собою; 2) пристрій для виміру віддалі, звич. заводський, 20 м.; пересічна докладність виміру 1-ом б. $\frac{1}{1000}$; 3) заг. ряд однородних речей (л. гірський, л. долини, л. островів), і образно, пр. л. страждань, подій і т. д.; 4) л. колінчастий, що його ланки складаються з бігунів (чопів, колін) та плашок (каниць) із отворами, куди входять кінці бігунів; к. л. уживають до підносу тигарів та передачі руху.

Ланцетовець (схема). 1. око, 2. зрешета струма, 3. зрешетована струмина, 4. м'язи, 5. уста, 6. зялові щільни, 7. полові органи, 8. нервові проводи, 9. простір кругом лан, 10. печінка, 11. її вилі, 12. відвід.

Ланцюгова залізниця, звисла залізниця; зал. вози завішені колісцями на ланцях ливах або шинах, її тягнуть ливнами або порушують електродвигунами; л. л. уживають гол. для перевозу тигарів; руд із копалень, дерева, тощо, рідше людей; будують їх у горах над ярами та проваллями. Гл. таблиці: Залізниця І.

Ланцюгові крамниці, новочасні великі торг. підприємства, що ведуть збут товарів через десятки власних подрібних крамниць (філій); найбільше поширені в Америці.

Ланцюжинки, гл. Стрептококи.

Ланчин, с. надвірницького повіту, над Прутом; 4.150 меш.; 82% укр., 9% жид., 9% поляків; сільна жупа, літниця, солянкові купелі.

Ланчов, гол. м-о кит. провінції Кансу над Гоанго, 500.000 меш.; торгівля монг. футрами.

Ланюк, данієць (Servus datus), порода оленя з широкими, лопатуватими рогами; півд. Європа й М. Азія.

Лань, ліва притока Прип'яті на півн. Поліссі, дов. 175 км., рибна, сплави дерева.

Ланни Петро, суч. укр. графік, відомий ілюстраціями дитячих книжок із життя звірів.

Ланки, інтеракційний знак („...“), у прямій мові, часом у малах творів, у чужих словах і для вислову іронії.

Ланно Іван, рос. історик, *1869, проф. уні.; праці з історії в. кн. Литовського.

Ланно-Данилевський Олександр, рос.

історик та археолог (1865-1919), з укр. роду; член рос. Академії Наук і дослідник методології іст. науки; праці: скитські старинності, могила на Кубанщині Карагодеуаш, печатки останніх гал.-володимирських князів та їх дорадишків.

Лантени, рос. дослідники півн. берегів Сибіру; 1) Дімітрій, 1736-42 картографічні знімки півн.-сибірських берегів між р. Леною й Колімою; 2) Харітон, картографічні знімки берегів Льодового моря від Білого моря по р. Таймир, †1763.

Ланчинський Юрій, укр. бильш. діяч, *1886, 1919-20 стояв на чолі федералістичної групи КП(б)У, 1928-30 консул СРСР у Львові.

Ларі Юрій, вл. Луріє М., рос. політ. діяч, *1882, кол. соц.-демократ, співзасновник укр. „Спілки“ рос. соц. дем. партії, по лютовій революції більшовик; низка екон. праць; відомий українофоб.

Ларош Герман, рос. муз. критик і комп. (1845-1905), писав між ін. про „Збірник укр. нар. пісень“ М. Лисенка.

Ласиця, ласівка (Mustella nivalis), тваринка з родини кунуватих, до 2 дм. дов., влітку зверху бура, сподом біла, внутр. вся біла.

Ласка, у хрест. вір: благодать, надприродний Божий дар, заслуужений Ісусом Христом, необхідний до спасення.

Ласкар'юв Володимир, укр. геолог, *1868, дослідник правобічної України.

Ластівка, 1) альманах, укладений і виданий Є. Гребінкою в Петербурзі 1841, з творами Л. Борониковського, Є. Гребінки, Гр. Квітка-Основ'яненка, В. Забллі, Ів. Котляревського, П. Коринського, П. Куліша, П. Писаревського, О. Чужбинського, Т. Шевченка й ін., повісті й оповідання, нар. пісні, казки, присказки, тощо; 2) назва останнього річника (1894) популярного журналу „Люстр. бібліотека для молодіжи, міщан і селян“, що виходив у Чернівцях під ред. Омеліана Поповича.

Ластівка (Hirundo), пташка (18 см. дов.), чорна, сподом біла, з малим широким дзьобом, довгими крилами та хвостом (9 см. дов.) й дуже короткими ногами; найшвидший летун із усіх птахів; живиться комахами, які ловить у лету; гнізда при стінах із грудок землі, позліплюваних липкою слиною; в мірному підсонні перелетні;

Ланцюг для виміру віддалі (зłożений).

Ласівка.

Ланюк.

Ластівка, 1. сітська, 2. ніська.

л. сільська (*N. rustica*), із гнідм підгор-
лям; л. міська (*N. urbana*), з опірними
ногами; л. берегова, шурик (*N. riparia*),
над ріками, гнідяться в порях стрімких
берегів рік; споріднені: серпокрапець, дрім-
люга, салінгана й ін.

Ластовинни, гл. Веснянки.

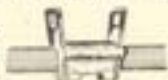
Ластовка, дятлич часопис, тижневий
додаток до видавничого московіфізма „Учи-
тели“ у Львові 1869-81.

Ластовський В., (псевд. Власт), білорус.
літ. і політ. діяч, видавець за світової війни
газети для полонених білорусів „Гоман“
(1917-18), опісля журналу „Крыніч“ 1919-23 в
Литві та в Латвії. Підручний рос.-білорус.
словник 1924.

Ластов'яче зілля, гл. Чистотіл.

Ласький (Laski), 1) Ян, поль. держ. діяч
(1455-1531), вел. канцлер коронний, 1510-
31 архив. гисанський і примає Польщі; 2) Ян,
поль. гуманіст і реформатор (1499-
1560), небжк 1-го, голова поль. кальвіністів
у Малопольщі.

Лат. латв. грошова одини-
ця; зол. л. — зол. фр. фран-
кони; дінгшя на 100 сантима-
рів; в ам. валюті 100 л. — 193
дол.

Лата (вог-бум)
зі сідалом.

Лата, 1) вог-бум, швед.
руханковий прилад, одиничний і подвійний,
із сідалами до накладання; для перескоків,
адягів і вишибів; 2) Л. вимірча, при-
стрій для виміру віддалі; зач. деревині,
завдовжки 5 м. в мірництві, їх
пересічна докладність 1/2.000;
прецизійні, пр. інварові, 4 м., із
докладністю 1/1.000.000, для ви-
мірів триангуляційних баз; 3)
Л. мінезійська, л. спад-
мірна, здебільша, дерев'яна 3,
4 або 5 м. дов., з сантиметро-
вою шкалою поділок, помаль-
ованих як шахівниці на всю її
тепло; в прецизійних п. л. ска-
ля поділок на інваровій стрічці,
випушений у лату.

Лата мінезій-
ська, вадолі
підставна, по-
середній до-
лінійній мінез-
я, уторі сере-
дуща частина
лати.

Лататти, водна лілея (*Nym-
phaea*), водна рослина, спорід-
нена з жовтцюватими; широке
кругле листя плавне по воді,
цвіт великий із багатьма біли-
ми платками корони; в нас по
водах; споріднені: лотос, ві-
кторія й ін.

Латвія (Latvija), республіка (від 1918) Бал-
тійського Поозер'я у сточищі Видави та
Зах. Двина, 65.790 км.² і 1.870.000 меш.; кра-
їна ріпинна (декуди горби до 313 м. вис.),
морфологічно зв'язана з великим сучольо-
дом, тому багата на озера й болота (22%
пов.); підсоння вогке, лгідне; садонина,
лисоні ліси (без бука); ліс — 27%, рілля —
26% пов. (овес, картоплі); скотарство: ко-
ни, рогата худоба, свині та візці; видія
масла річно 10.000 т.; копанні нема; пере-
рідка дерева (1¹/₂ тис. тон сиринців і ін.);

торг. рух невеликий: оборот усього 3.530.000
нетто тон; торг. фальота 117.000 тон бру-
то; торг. найбільше з Німеччиною й В. Бри-
танією. Населення: 74% латинів і по 6%
росій, білорусів та жидів. Гол. м-о Рига.
Л. бузе XII-XVI в. під ім. пливном, 1560-
1690 належала ціла, а до 1795 її півд. части-
до Польщі; північна 1680-1710 до Швеції;
до 1918 до Росії (півн. від 1710, півд. від
1795), де входила в склад Прибалтійської
країни.

Латинка, гл. Латинське письмо.

**Латинська літе-
ратура**, гл. Римська
література.

Латинська мова,
первісно мова меш-
канців міста Риму й
його околиць (Латіум),
поширюється пізніше
на цілу Італію (до I в.
до Хр.), а по Хр. на
цілу західну частину
рим. імперії. Літ. лат.

мова розвивалася поволі й завершилася у
творях лат. клас. писем. (на підкладі не
літературної, а нар. вульгарної лат. мови
виготовилися романські мови); творить раз-
ом із італійськими діалектами окрему гру-
пу індо-европ. мов, споріднена з кельтськи-
ми, належить до тав. мов „кентум“; замітна
за: задержанням тав. аблітина, своєрідною
дівідіною, повною безголосних спірантів
(f), монофтонгізацією двозвуків (гл. Італій-
ські діалекти).

Лататти. 1. ціла рослина,
2. цвіт, 3. 4. платки коро-
ни, що передують у шлаци
ни (5), 6. олов.

Латвія.

Латинське письмо, повстало з захід-
ної форми гр. письма, що прийшло до
Риму з гр. халкідійських колоній у
півд. Італії. Там писали С — г, D — д,
R — р, S — с, V — в, X — кс; первісно мала
лат. азбука 21 букв. Лат. письмо виглядає
так: а (a), б (b), с (c), д (d), е (e), і (i), г (g),
h (h), і (i), в (v), л (l), м (m), н (n), о (o), р (p),
q (q), r (r), s (s), t (t), u (u), x (x), y (y), і (i),
z (z). З часом поодинокі знаки попереміно-

вали своє значіння (пр. лат. є почало вимовлятися як *ц*, і т. д.). Через поширення лат. культури (політичні справи, церква) л. п. перебрали майже всі народи індоєвроп. й неіндоєвроп. (маляри, естонці, фіни, турки й т. д.); прийняли його й слов'янські зах. культури (чехи, поляки, хорвати, словенці), пристосовуючи його (з деякими комбінаціями) до своїх мов. Були спроби прикласти лат. письмо і для потреб укр. мови (латинка), при чому найдавніші укр. пам'ятки, писані латинкою, адебільша чужими, сягають XVI в. (пісня про Стефана воясуду — чеськ. латинка) та XVII в. (пісня про берестецький погром, інтермедія Гаватовича, збірник пісень Кондрацького і т. д. — польс.). Від цих привабливих спроб треба відрізнити свідомі спроби занести латинку в XIX в. (Пісня Лозинський 1834, письменники — ароду поляки). Перша система укр. латинки (на основі чеськ.: *č, š, ž, dž, хорв. і польс. č, d', š, ž, č, dž, Г, ђ...*) — Мікльосіча 1852 (*Vergleichende Lautlehre der slav. Sprachen*), стала підставою для транскрипції укр. слів у бібліографії, в наукових виданнях і ввійшла в проєкт Гречка з 1859 (азбука війна в Галичині). Були спроби комбінувати латинку з громадянкою (Дрогоманов), слов. латинки з латинкою герм. та роман. народів, але вони не прижилися. В багатьох народів, де значіння первісних лат. букв позмінювалося, лат. азбуку доповнено комбінаціями з різних букв (польс. *kz; англ. sh; нід. sk, sz; нім. tx, sch* і т. д.).

Латинське царство, держава, заснована хрестоносцями за IV, хрестоносного походу в Греції зі столицею в Царгороді 1204; протривало до 1261.

Латинський монетний союз, утворений 1865 Францією, Італією, Бельгією та Швейцарією (1868 до союзу приєднала Греція) з метою ввести правильну систему в грошовий обіг у тих державах; за грошову одиницю визнано франк; монети карбували з золота та срібла, відношення установлено 1:155; через анекцію срібла 1878 перестали карбувати срібні монети; після світової війни союз утратив своє значіння й 1926 розпався.

Латинці (Latini), 1) житці іт. країни Лациум; 2) підданці римлян, спершу в Італії, пізніше і поза Італією, користувалися латинським правом (latinitas або ius Latii), посередній ступінь між римлянами й чужинцями (peregrini).

Латинська література, починається з реформацією перекладами церк. книг (1586), грам. творами (1644); красне письменство започатковує в XVIII в. рел. лірика (Воїс, Стендер батько, †1796) та комедії (Стендер син, †1819); розвиток його припадає на поч. XIX в., автори пишуть, іздебільша, під нім. впливом (Ельберфельд, Індрик і передусім Ернест Діноберг (1816-1902), дуже плідний поет і белетрист); заснована Вальдемаром (†1891) „Петербурзька Газета“ зо-

середжує найкращі літ. сили Латвії: Юріс Алонан (1832-64), поет і новеліст, брати Кадеті, Юріс Нейкен (1826-68), малюв. сід. побуту і т. д.; з кін. XIX в. буйний розцвіт л. л., спроби латини й уєй европ. літ. форми (Пушурє, Лявтенбах, Деглаве, Бляманє і передусім Порукє), повістає літ. критика (Сейферт), драм. поезія і т. ін.

Латинська мова, в сучасній Латвії, належить ураз із лит. й вимерлою в XVII в. пруською до групи балтійських мов; близька до лит., але в розвитку пішла наперед; творила л. м. треба вважати за молодші форми лит. так, що дев'ять порівняно відносини л. м-и до литовської з відносинами іт. до латини; найстарші пам'ятки з XVI в.

Латинєв Василь, шкільний рос. клас. фізйольог і археольог (1855-1921), дослідник ст.-гр. селищ на Україні та знаєт. географії. Гол. твір: „Ст. нашєя гр. та лат. на півн. бережжі Чорного моря“.

Латвія, гл. Латвія.

Латкін Василь, рос. правник (1858-1925), праці з рос. права періоду імперії, та ін.

Лаха, охаба, опущене заросле річище.

Лациє М., вл. Судрибе, рос. комуніст, *1888, латвін, 1919 предсідник Всеукраїнського Чема, вєславився жорстокістю.

Лацицький Вульф, псевд. Бертольд, жид. полт. діяч, *1881, провідник жид. нар. партії на Україні (Ліґше Фолксартай), міністер для справ жид. меншости на Україні за Центр. Раду.

Лачінов Дмитро, рос. метеорольог (1843-1902), підручники метеорольогії.

Ланкарйов Петро, проф. церк. права в Київ. Дух. Академії та унів. (1833-99); праці канон. й церк.-археол. змісту, присвячені будові церк. кляб., переяславських та ін.

Ланкеніч Олександр, укр. гром. діяч (1852-80), після смерті Т. Лебедівичєва став на чолі „Київ. Старина“, де помістив і кілька статей із історії України.

Лашковик Іван, укр. історик (1823-69), послідовник М. Костомарова, досліджував гол. суєсп. явища.

Лациєвський Варлаам, гл. Варлаам 3).

Лациєнко, 1) В'ячеслав, укр. педагог та письмен., *1875; за УНР дир. укр. гімназії в Одесі; 2) Митрофан, укр. гром. діяч (1832-1903), керманіч дух. школи в Блєсєветі й Херєсові; в 70 рр. заклад укр. громад у Блєсєветі; 3) Лациєнко(в) Микола, укр. історик (1829-96), протосрей, праці з історії Слобожанщини, гол. ієт. церкви; 4) Ростислав, укр. історик права (1877-1929), проф. історії укр. права на укр. унів. у Празі: „Лацині по історії укр. права“, „Копні суди на Україні“.

Лгаса, гл. Лгєса.

Ле, торг. м-о в Кашмірі, 4.000 меш., ст. королівськ. палати, астр. обсерваторія.

Леба, польс. ріка, 135 км. дов., витікає б. Каргуз, вливається до Балтійського моря.

Лебедєви, діячі та вчені на Україні, переважно моск. походження: 1) Амфілія,

проф. церк. іст. в харківському унів. (1869-1910), праці на підставі архівних матеріалів із минулого Слобідської України; 2) **Василь**, рос. фінансист (1833-1909), проф. петербурзького унів.; гол. праці: „Про поземельний податок“, „Місцеві податки“, „Фінансове право“; 3) **Микола**, рос. геолог, *1863, проф. і ректор Гірничого Іст. в Катеринославі від 1903; студії про Донецьку заглибшу; 4) **Петро**, рос. фізик (1866-1912), доказав тиск світла на газ.

Лебедин, 1) с. на Київщині чигиринського повіту, неподалік жіночий монастир із XVI в.; удержався до гайдамаського повстання 1768; 2) кол. сотенне м. сумського козачого полку, засноване 1658, де Мещіков від слідство над мазепицями та катував 900 людей, яких поховано в братській могилі, що збереглася й досі; від 1802 повіт м. слобідської укр., пізніше харківської губ.; тепер м-о сумської округи над Пелом, 19.300 меш.; укр. 16%, рос. 27%, жид. 1-6%.

Лебединський, 1) **Сильвестер**, укр. церк. діяч (1750-1808), від 1799 єп. малоросійський, 1803-07 полтавський, організатор дух. семінарії в Полтаві, автор богословських праць рос. і лат. мовою; 2) **Яків**, укр. зоолог, проф. одеського унів., *1858, праці з зоології, анатомії й фізіології тварин.

Лебединцев, дух. рід із Київщини: 1) **Коеть**, укр. педагог та математик, син Теофана (1878-1925), праці з методик математики, шк. підручник; 2) **Петро**, протосерей київ. Софійського Собору, церк. історик і археолог (1819-96); праці про початки християнства на Україні та різні київські храми (Софійський Собор, Лавра київ. і т. д.); спроби проповідей укр. мовою в київ. „Епархіяльних Ведомостях“, які редагував 10 років; співробітник „Київ. Старина“ та „Чтенія в іст. Обществі Нестора Літописця“; 3) **Теофан**, укр. історик (1826-88), педагог, начальник холмської шкільної дирекції; співробітник „Основи“, редактор II тому „Архіву Ю.-З. Росії“, дослідник Гайдамаччини; від 1882 до смерті видаєть і редактор „Київ. Старина“.

Лебідь (Cygnus), 1) птах-плавун із родини гусей, із довшою ніжкою; а. скрину (с. cygnus) білий із жовтим, спереду чорним дзьобом; сильний, дивний голос; не співає; в півні. Європі, влітку над Середземним морем; л. шовкун (с. olor) білий із червоним дзьобом із чорною нарістю; в півні. Європі й на Балкані, в півні. й серед. Азії; л. чорний (с. atrus) в Австралії; в нас плавають їх для

Лебідь-скрипун.

прикраси ставків; зі шкір, вигарбуваних із цухом, цінні кожухи; 2) (астр.) сузір'я північного зоряного неба, в найсхідній частині Чумацького Шляху, з зіркою І. величини Денеб, подвійною зіркою Альбірео й гарною гронадою зір М 39, яку можна бачити вже голим оком.

Лебідь-Юрчик

Харатін, укр. фінансист, *1877, доцент Кам'янецького унів., 1917-21 дир. департаменту держ. скарбниці, потім віцеміністер УНР; праці а царини цукрової промисловости, про бюджетові справи; „Бюджетове право“ а додатком І. держ. бюджету України на 1918 р.

Лев, гербовий знак багатьох держав (Бельгії, Болгарії); жовтий лев, звернений направо, що на тлі блакитного неба підіймається на золоту скелю — герб Львова та Галичини.

Лев, ім'я візант. царів: 1) **Л. I В.**, 457-74, 468 нещаслива війна а вандалами в Африці; 2) **Л. II**, 474; 3) **Л. III Ісаврійський**, 717-41, 717-18 оборона Царгороду від арабів; оборона почитання ікон; 4) **Л. IV**, 775-80; 5) **Л. V Вірменин**, 813-20, перемога болгарів під Месембрією 817; 6) **Л. VI Мудрий**, 886-912, автор стратегії та тактики; 7) син візант. царя Романа Діогена, претендент на візант. трон, зять Володимира Мономаха (+1088).

Лев, ім'я 13 пап; найважливіші: 1) **Л. I Великий**, св., 440-461, отець церкви, перший проповідник ідеї, що рим. папи наслідники св. Петра, оборонець Риму перед гугами (452) й вандалами (456); 2) **Л. IX**, св., 1049-1054, за нього прийшло до розриву між Схід а Зах. Церквою; 3) **Л. X**, а роду Медічі, 1513-21, опіку літератури й мистецтва, його проголошення відпустів за збирання датків на будову церкви св. Петра в Римі, дало привід до реформації; 4) **Л. XIII**, ароду граф Печчі, 1878-1909; дипломат і церк. писем., ухвалився енцикліками про сусп. справи, творець кат. роб. руху.

Лев, назва грошей: 1) болг. грошова одиниця, має 100 стотинців; в ам. валюті 100 л. — 0-72 дол.; 2) на Україні; в XVII та XVIII в. грш вартості 50-60 моск. копійок або 100-120 тур. аспріз; мабуть це голланд. талір (Löwenthaler), або тур. монета; перед війною — на Поділлі й Басарабії 10 копійок, на Буковині, на Покутті, в Гуцульщині дві корони; 3) рум. грошова одиниця (леу, множ.

Лебідь (сузір'я).

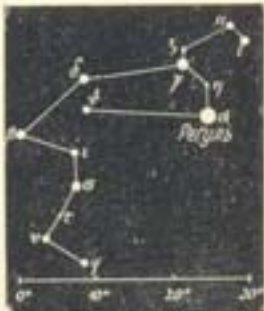
Папа Лев XIII.

lei), має 100 бань; в ам. валюті 100 л.—0598 дол.

Лев, перший митр. на Україні, родом грек, гр. твори проти латини 989-1004, 1038.

Лев, 1) (зоол.: *Felis leo*) хижак-кіт, б. 1 м. вис. б. 3 м. дов.; жовтаво-сірий, самець із довгою головою й буйною гривною на шиї; Африка й півд. Азія, колись у півд. Європі, в льодовій добі в Європі — л. пещерний (F. spelaea); споріднений: куґуар або пума (F. concolor), в серед. Америці — без гриви; (гл. 1. том, Афр. (1), і Ам. (31), звірня); 2) (астр.: *Leo*) а) п'ятий екліптичний знак, від 120°-150° астр. довжини; б) сузір'я (Великий Лев) між Рахом і Дівою; крім ін. подвійних зір є в ньому подвійна зоря першої величини Регуль, перемінна зоря R і кілька телескопічних мряковин; в) сузір'я (Малий Лев) між В. Возом і В. Львом; б. 40 зір від 4-ої величини виш.

Великий Лев (сузір'я).

Лезаконич Рафаїл, хорв. церк. діяч XVII в., під впливом укр. унітів із Галичини, гол. Методія Терлецького, перевів у Рим реформу хорв. церк. глаголицьких книг (не дуже швидко).

Лев Алдаци, визн. іт. богослов та історик літ. (1586-1669), прихильник єдності схід. й зах. Церкви.

Леванда Іван (Сікачка), славний квіт. проповідник (1736-1814), від 1786 перший протоієрей Софійського собору в Києві; промови вид. в Петербурзі 1821.

Левандовський Іван, укр. композитор та малар (1782-1849), учень Веделя (церк. твор. укр. нар. пісні на фортепіано, марші й т. д.).

Лев Данилович, зн. галицький, 1240 ходив із Данилом на Угорщину, підіймати Бело IV на татар; після смерті батька 1264 дістав перемиське князівство, 1268 укняжився в Галичі й Холмі, 1272 перевів столицю до Львова; робив походи на Польщу, 1279 після смерті Болеслава краківського пробував завладіти Краковом, але безуспішно, †1301.

Лев Дікон, візант. історик X в., автор хроніки; події до смерті Іоана Цимісхія, найгол. джерело для воєн Святослава з греками.

Левенець Іван, бунчужний товариш, полтавський полк. 1763-66, один із трьох правителів ген. канцелярії, що кермували Україною після скасування гетьманського уряду царем Петром I 1724-27.

Левинський, 1) Володимир, гал.-укр. політ. діяч, *1880, теоретик УСДП, пізніше

член закордонної групи УКП в Відні (1920), редактор „Землі й Воли“, „Дзвону“, автор статей у соц. пресі укр. та нім.; праці: „Нариси із історії робітничого руху в Галичині“, „Соц. Інтернаціонал і поневолені народи“ й т. д.; 2) Іван, гал.-укр. архітект (1851-1918), проф. львів. техніки, піонер промисловості в Галичині, творець багатьох визначних будівель у Львові й краю (гол. двірць, клініка, Торг.-пром. палата, готель Жоржа, будинок „Дністра“, Акад. Дім, Муз. Інст. Лисенка дім СС, Василіанок та ін.); 3) Степан, унітський єп. луцький 1787-1806, 1772 архидіакон львівський; єп.-помічник митр. Смогоржевського, †1807; 4) Сте-

Іван Левинський.

І. Левинський: Дім СС Василіанок у Львові.

пан, гал.-укр. письмен., син Івана, *1897, маляриця з подорожі світом („Від Везувія до пісків Сагари“), вражіння з Марокка.

Левитський, 1) Володимир, рос. економіст, укр. роду, *1854, проф. харків. унів.; гол. праці: „Задачі й методи науки про господарство“, „Сіль.-госп. криза в Франції 1862-92“, „Історія політ. економії у зв'язку з історією госп. побуту“; 2) Микола, укр. гром. діяч і кооператор, *1859, „артільний батько“, закладав перед війною хліборобські спілки (артілі) по селах та виробничі між ремісниками по містах Бел. України; численні статті по часописам.

Микола Левитський.

Левницька, 1) Зинаїда, укр. письмен., (1870-1919), дружина Модеста, переклади з фр. і польської; 2) Софія, укр. малярка, *1874, сестра Модеста Левницького; пейзажі, портрети, декоративні; переклала Гоголеві „Вечори на хуторі біля Диканьки“ по фр. з власними дереворитми.

Левницький, 1) Анатоль, поль. історик (1841-99), гал.-укр. священничого роду; праці з укр. історії та з історії поль.-укр. відносин, перейняті ворожістю до укр.; 2) Вене-

дикт. проф. богословія на львів. унів. (1789-1851), ректор дух. семінарії, архієпископ, цензор книжок і театральних вистав, противник нар. мови, не дозволив друкувати „Русалки Дністро-вої“; 3) Володимир, гал.-укр. письмен. відомий під псевд. Василь Лукич, *1836, а фаху нотар; бере участь в укр. літ. руху від 1875; редагував календарі „Прогресу“ (1880-85, 87, 90, 93, 1916-18); „Зоря“ (1890-96), шу аробив усеукр. часописом, зладив альманах „Ватра“; 4) Володимир, гал.-укр. математик, *1872, дійсний член НТШ й голова його мат.-природ.-лікарської секції та гол. ред. II видань, член Мат. Т-ва в Києві й ін., автор багатьох наук. праць і шк. підручників; 5) Володимир, укр. правник, *1885, співробітник Союзу визволення України по таборах полонених українців у Німеччині 1915-1919, дир. укр. пресоної служби при посольстві УНР в Берліні (1919-20), тепер ред. часопису „Народна Воля“ в ЗДА; праці екон., політ., та переклади; 6) Григорій, найвизн. мистець укр. гравювання доби рококо (кін. XVII-1769), вчився за кордоном і Київ. Академії, працював у Данцігу, Бреслві й Києві; б. 40 мінертин рел. й алегоричного змісту, портрети, тези; 7) Дмитро, славетний

Волод. Лукич
Левицький (3).

Волод. Левицький (4).

Григорій Левицький: Акад. тезис 1729 р.

укр. малир-портретист доби класицизму (1735-1822), син Григорія, працював над малюванням Андрієвської церкви в Києві, від 1764 в Петербурзі найвизн. портре-

тисет; від 1771 проф. Академії мистецтв у Петербурзі і придворний портретист (б. 100 портретів, м. ін. свого батька, філософа Дідро, цариці Катерини II, короля Станіслава Лещинського та ін.); 8) Дмитро, укр. гром. діяч, *1877, голова УНДО в Галичині, посол до варшавського сейму й голова Укр. Соймової Репрезентації від 1925; 1919 посол УНР в Копенгазі; 9) Євген, гал.-укр. політик і публіцист (1870-1925), замолоду один із піонерів роб. руху, співробітник „Народу“ та один із основоположників радикальної, описала нац.-дем. партії, 1899 ред. „Будучности“, 1901 ред. „Свобода“, 1903 ред. „Діла“; посол до австр. парламенту, відомий посол ЗУНР в Берліні та Празі; 10) Іван (Бемельнич), гал.-укр. письмен. (1850-1913), популяризатор, журналіст і бібліограф, голова бібліографічної комісії НТШ; праці з історії укр. шкільництва в Галичині за Австрії, „Галицько-руська бібліографія за рр. 1772-1800“, „Галицько-руська бібліографія XIX“, т. I-II (1800-86), „Укр. бібліографія Австро-Угорщина“, т. I-III (1887-93); у популярних творах псевд.: Іван з Берліг; 11) Іван, гал. довголітній інспектор укр. серед. шкіль. укладч укр. шкільних читанок; 12) Іполіт, полк.-лікар УГА, *1868, санітарний шеф III корпусу УГА; 13) Йосиф, гал.-укр. письмен. (1801-60), гр.-лат. енцикл., проф. богосл. в Перемишлі, парох у Шкль, Грушевці й Нагуєвцях; автор першої друкованої в Галичині граматички укр. мови (по-нім.), в основі схиленої (змішання прикмет і аралків укр. мови з церк. та рос.), віршун і перекладчик макаронічною мовою (Шльєра, тощо); основник першого укр. хору в Перемишлі; 14) Йосиф, гал.-укр. комп. (1810-63), писав у „Зорі Галицькій“ та ін. гал. часописах 50 рр. XIX в. під псевдонімом Іосифъ изъ Болшова, Іосифъ изъ Покутья; 15) Костя, гал.-укр. політик, гром. діяч, *1859, адвокат, учений правник, член НТШ, заслужений робітник на полі кооперації, посол до гал. союму й австр. парламенту, голова Нар. Комітету, провідник укр. нац.-дем. партії, основник багатьох укр. ін-

Дмитро Левицький (7):
портрет його батька
Григорія (6).

Дмитро Левицький (8).

Євген Левицький (9).

тисет; основник першого укр. хору в Перемишлі; 14) Йосиф, гал.-укр. комп. (1810-63), писав у „Зорі Галицькій“ та ін. гал. часописах 50 рр. XIX в. під псевдонімом Іосифъ изъ Болшова, Іосифъ изъ Покутья; 15) Костя, гал.-укр. політик, гром. діяч, *1859, адвокат, учений правник, член НТШ, заслужений робітник на полі кооперації, посол до гал. союму й австр. парламенту, голова Нар. Комітету, провідник укр. нац.-дем. партії, основник багатьох укр. ін-

ституцій, директор Центробанку, основник і редактор „Часовника Правничого“; від 1910 голова Укр. Клубу в австр. парламенті, згодом і в сойм. З вибухом війни голова

Гол. Укр. Ради в Львові й Заг. Укр. Ради в Відні, президент держ. секретаріату ЗУНР; творця „Історія шкільних змагань гал. укр.“, „Великий арив“, Нім.-укр. правничий словник, і ін.; 16) Микола, укр. політ. діяч, *1880, член Центр. Ради, підписав Берестейський договір України з Центр. Державами 1918; 17) Михайло, гал.-укр. церк. і гром. діяч, кардинал (1774-1858), 1813-15 єп. перемиський, вієла підшолення

Іван Левицький (10).

гал. митрополії львів. митрополит 1815-58, вивідав 1852 осуджених єврейських гал.-кат. єпископства (1855), подбав про укр. виклади догматики (1848) та катедри пасторальної богословії й катехитики на львів. унів., про настанову укр. катехитів по гімназіях (1856); примає Галичини, брав участь у Віденському конгресі 1815; 18) Михайло, укр. композитор, із фаху правник; укр. співачи для окремих голосів і хорів, †1919;

19) Модест, укр. письмен., із фаху лікар, *1806; оповідання, гуморески, п'єси, публіцистика, переклади (псевд.: М. Пилипович, Виборний - Макоговенко); добрий знавець укр. нар. мови, в гарних статтях („ЛНВ, „Воли“) виявляв хибні укр. літ. мови; автор популярної укр. граматики; 20) Модест, бук.-укр. діяч (1873-1927), основник Музичної Школи ім. Лисенка в Чернівцях, із фаху правник-адаптаційчик; 21) Омелян, гал.-укр. гром. діяч, адвокат, організатор Лемківщини, сотник УСС, полк 1917 у Карпатах як командант тав. Гундульської сотні; 22) Орест, укр. історик і белетрист (1849-

1922), історія Правобережжя, гол. Волині, досліді внутрішнього життя XVI-XVIII в.; від 1874 секретар жін. Археологічної Ко-

місії, видатний співробітник „Київ. Старшин“ й Укр. Наук. Товариства та ВУАН у Києві; другий президент ВУАН; мистецькі іст.-побутові малюнки ст. життя Волині XVI в. й Полтавщини XVII в.; псевдоніми: Левко Мачевець, О. Орлешко; 23) Остап, гал.-укр. письмен. (1839-1903), проф. гімназії, співробітник „Руси“; поесаї, ориг. й переклади, сатира „Uciekinierzy“ 1863, переклади для укр. театру в Галичині за дирекції Бачинського; 24) Памфіл, укр. церк. діяч, *1858 (чернече ім'я Парфеній), єп. каменецький, від 1908 архієпископ тульський, редактор перекладів

святих писем. виданих петербурзьким Синодом, автор іст. праць; 25) Северин, укр. педагог, *1890, старшина УСС, пластовий діяч; 1924-30 верховний отаман укр. пласту в Галичині; 26) Федір, укр. актор, *1853, один із найкращих укр. акторів на ролі побутові та характеристичних коміди, учень Кропивницького, на сцені від 1885; крім укр. побутових п'єс, виконався в творах Ібсена, Вінніченка, тощо; грав у всіх краях укр. трупах, по революції в Шевченківському театрі в Києві; 27) Юліян, гал.-укр. педагог (1874-1925), дир. укр. гімназії в Тернополі; шкільні підручники, іст. праці в Записках НТШ; 28) Ярослав, гал.-укр. церк. діяч і письмен., *1878, перекладач Св. Писем, ред. „Нива“, шк. підручники.

Левицький-Нечуй Іван (Семенович), укр. письмен. (1837-1915), повістяр-реаліст, малюв. нар. побуту; повісті (Дві мостовки, Кайдашева сім'я, Микола Дзєри, Бурлачки, Причепи, Старосвітські батюшки та матушки, Хмара, Над Чорним морем, Не той став і т. ін.), оповідання (Рибалка Панас Круть, Баба Параска та баба Палажка, Запорожці і т. д.), драми, популярні іст. нариси (Перші кия. князі, Татари й Литва на Україні, Унів. й Петро Могила), критично-публіцистичні (Україна на літературних полах з Московщиною), етнографічні (Снітогляд укр. наро-

у. З. Е. П.

у. З. Е. П.

у. З. Е. П.

у. З. Е. П.

у. З. Е. П.

у. З. Е. П.

у. З. Е. П.

у. З. Е. П.

у. З. Е. П.

Іосиф Левицький (13).

Кост' Левицький (15).

Михайло Левицький (17).

Мод. Левицький (19).

Ор. Левицький (22).

Федір Левицький (26).

І. Левицький-Нечуй.

ду, і ін.), великий знавець укр. наддніпрянських (київ.) діалектів, пробував своїх сил (невдало) в укр. мовознавстві (укр. граматики; Сьогочасна часописна мова на Україні, 1907; Криве даєрало укр. мови).

Лейб(и), 1) третій син патріярха Якова; 2) Матей, ап. Христа, автор I. євангелія.

Лейбсон-Лессінг Франц, рос. геолог, *1861, член рос. Академії Наук, праці м. ін. і про Полтавщину.

Лейти, (бібл.) 1) нащадки Левія; 2) церк. служитель; 3) третя книга Мойсея, де є церк. розпорядки Мойсея.

Лейтис Олександр, рос. письмен.-народник (1835-77), реалістичні картини рос. сіль. життя.

Лейтан, (бібл.) 1) казкова морська потвора на подобу змія (звич. в переносному значінні); 2) гл. Лейтан.

Ленкас, 1) в іконописі — грунт на дощі, де малюють ікони (крейда або алябастер та клей); 2) гл. Ленкада.

Ленкой весняний, скороспілка весняна (*Leucojum vernum*), лілієвата рослинка з родини маріалькуватих, із білими цвітками, одна з найперших наших весняних квіток.

Ленкополь, назва для міста „Старий Крим“ після приєднання Криму до Росії.

Ленкоя, левконія, (лат.) гл. Матіоля.

Лев морський, гл. Кит морський.

Левський Васил, вл. Іванов, популярний болг. революціонер (1837-72), спершу дякон та вчитель, мандрівник, пропагандист повстання проти турків.

Левчанівська Олена, укр. гром. діячка, *1881, посолка від Волни до поль. сенату 1922.

Левченко, 1) Микита, укр. революціонер (1858-1920), провадив татму рев. друкарню в Києві й Одесі, 1880 засуджений на 15 літ каторги; 2) Микола, укр. робітник (1838-1920), член Старої Укр. Громади в Києві, революціонер - народник, 1880-1917 на заслани в Сибірі; 3) Михайло, укр. етнограф, співроб. „Основи“, автор укр.-рос. словника (Опыт рус.-укр. словаря, Київ, 1874); 4) Петро, укр. маляр-пейзажист (1859-1917), учень Безперчого, постійно працював у Києві й м-і Зміїні; красивди Слобожанщини й Полтавщини.

Легенетиф (*Pneumotyrphus*), гл. Тиф черевний.

Легені (*Pulmones*), орган віддихання повітрям у тварин; у людей паристий орган в огрудді, утворений із безлічі маленьких пухирців (*alveolae*), укладених у тав. часточки (*lobuli*); (гл. таблиця Людина V); в л. відбувається виміна газів між удихуваням повітрям і кров'ю організму;

а повітря набирає кров кисню й віддає надмір двоокису вугля (CO_2). Найважливіші недуги легенів: 1) абсцес легенів (*Abscessus pulmonum*); явища: неправильна гарячка, дрижкаки, кашель, багато гноєвого харкотиння; недугу тяжко вилікувати; 2) запалення легенів (*Pneumonia*): а) катаральне а. л. (*Pn. catarrhalis, Bronchopneumonia*); явища: гарячка, анч. 38-39°, кашель, часом болі в боці; перебіг 2-3 тижні й довше; б) крупозне а. л. (*P. crouposa*), гостра інфекційна хвороба; явища: наглий початок із дрижкаками, гарячкою (39-40°), болем голови, кольками в боці, сухим коротким кашлем із іржавим або жовтаним харкотинням та почуттям важкої хвороби; триває 5-9 днів, кінчається звичайно кризою; 3) замертвіння легенів (*Gangraena pulmonum*); явища, як при абсцесі, тільки харкотиння має відрапливий, гнилий запах; хвороба хронічна, не можна вилікувати; 4) набряк легенів (*Oedema pulmonum*), хворобливий стан, коли легенева тканина виповнюється серозною рідиною, буває при вадах серця, міокардиті, деяких недугах нирок, звичайно під шнець агаданих недуг; явища: слаба діяльність серця, важка задуха, ціаноз, виділовання пінистого харкотиння; 5) туберкульоза легенів, гл. Туберкульоза; 6) цироза легенів, проміжна або хронічна пневмонія (*Pneumonia interstitialis*), хронічна недуга; явища: запід хорого боку, кашель, загальний ослаб, часто кінчається смертю; 7) гл. Пневмокоіоза.

Ленкой весняний.

Петро Левченко: Зима на Україні.

Легконад, пристрій у формі парасолі (в поперечнику до 8 м.), його шквляють у летуванні, щоб спуститися з літака або повітреплава на землю.

Легоцький Теодор, історик та перший археолог Закарп. України (1828-1915), дав по-мадярськи першу сінтезу доіст. культур Закарпаття та полишив гарну археол. збірку, тепер у міському музеї в Мукачеві.

Ледінець, гл. Льодовик.

Ледник, гл. Льодовик.

Лежайськ, м-о в ланцупському повіті над дол. Сяном, 5.100 меш., 7х укр., 62х поль., 305х жид.; Укр. Нар. Дім.

Лежак, гл. Улик.

Лежогубський Теодозій, гал.-укр. гром. діяч, публіцист і педагог (1868-1918), гр.-кат. священик, визначний промовець, директор дівочої гімназії СС. Василіянок у Львові; праці богословські та літ.

Лейхтенберзький Георгій, герцог, рос. старшина (1872-1929), споріднений із кол. царським домом; грав роллю б. Скоропадського; ворог укр. самостійності, автор споминок про Україну; „Souvenirs d'Ukraine“ 1919.

Лекіт, (гр.) глиняний кухоль із вушком, де переховували запахи масті (Гл. том I, сторінка 441, назв. обр. 6).

Леде, ледей, лець, лелюм, присіли весняних пісень, гл. Ладо.

Лелиця, гл. Русалка.

Лелич, гл. Вільха.

Лемин, гл. Плуг.

Лемки, укр. плем'я по обидва боки Бескидів, у Галичині між Попрадом і Спном у сандецькому, горлицькому, грибіньському повіті („Лемківщина“), на Закарпатті від р. Попраду по Уж (назва; „лемакі“ — від прислівника „лем—тільки“, „куртака“, „чугонці“ — від одвігів), до 200.000 людей.

Лемківська говірка, цікава своїм постійним наголосом, деякими архаїзмами (перехід *e o в y, ю; ъ*), впливляє багато впливів сусідніх народів (польського, словацького); Студії Верхратського, Брока й ін.

Лемківський Бескид, Низький Б., гл. Бескиди.

Лен, гл. Льон.

Ленний устрій, середньовічна система землеволодіння та осногового на ньому сусп.-політ. ладу; землеволодіння надавав землю своєму „наслідві“ в ділочно володіння, заховуючи для себе тав. „верховну“ власність, зате васаль мусяв своєму „суверенові“ бути „вірний“; а що васаль міг дати землю далі в „ленно“, то творилася ціла сархія, що її найвишчу верству творили ті, що вже не могли мати „васалів“. Поза цією системою стояли селяни — безпосередні посідачі землі. З володінням землею в'язалися публ. права та обов'язки, а становище в ленній системі ршало про сусп.-політ. становище (вища й нижча шляхта). Л. у. в Польщі та в Лит.-руській державі — погане наслідування зах.-європ.; частки, одержані, за ленним правом, переходили на державу, коли рід вимер, та й за свого життя власник не міг ними розпоряджатися цілком своєю волею. Питання, чи на Україні був феодальний лад, у науці спірне.

Ленно, в середньовіччі на Заході право вживати якусь річ, звич. землю, в заміну за сповнювання певних обов'язків, гол. військ. служби; гл. Ленний устрій.

Леонід, архимандрит, світське ім'я Кавелія Лев (1820-91), рос. визн. збирач старих слов., гол. рос. рукописів, познаходивших ним по різних рос. і сх. ман.;

автор розвідок із історії ст.-русь. письменства й церкви, співробітник, між ін., „Київської Старани“.

Леонтій, ім'я церк. діячів: 1) Л. Боболінський, гл. Боболінський; 2) Л., другий митрополит Києва 992-1008; 3) Л., адоганий перший київ. митр. і автор перших на Україні творів проти латини; 4) Л. (Лука Яценко), укр., константинопільський архимандрит (1726-1807), мандрівник по схід. країнах, залишив 13 томів опису своїх подорожей, де згадує і про Запорозжжя.

Леонтіаза, (гр.) 1) позівчення рис обличчя підкірними гудами, що повстають при проказі — обличчя скидається на зльиче; 2) з. костей — хоробливе надмірне згрубіння костей черепа й лиця; причина — невідома.

Леонтович, 1) Богдан, гал.-укр. гром. діяч і письмен. (1812-86), співробітник „Зорі Галицької“, 1870-71 редактор „Основи“; 2) Володимир, укр. гром. діяч і письмен. (псевд. В. Левенко), *1866; за гетьмана міністер земельних справ у кабінеті Лизогуба: Пани і люди, Старе і нове, Спомини утікача, Ворохобин; 3) Микола, визн. укр. комп. (1877-1921); гармонізації нар.

пісень, трактує хор як симф. оркестру; замітні часто-оркестральні заходи підкреслювати важливий муз. момент; найкращі пісні: „Щедрик“, „Ов. приду“, „Почайська Божя Мати“, „Лударик“, оригінальні композиції: „Моя пісня“, „Легенди“ й ін., недокінчена опера, „На Русальчич Великдень“; 4) Олександр, рос. біолог, фізіолог та гістолог, *1869, укр. роду; 5) Павло, гал.-укр. письмен. (1825-80), гр.-кат. священик, поезії під псевд.

Павло з Щуткова (альманах „Літвизьк зь индъ Сяна“, 1852); 6) Федір, рос. историк права (1833-1911), ароду українськ., проф. одеського й варшавського унів., автор численних праць із історії лит.-руського, слов. та ст.-укр. права та з іст. суспільних відносин на ст. Україні й лит.-русь. державі.

Леопард, пард, пантера (*Felis pardus*), хижак-кіт, жовто-сірий із чорними плямами; Африка, Персія, Індія; відміна (*F. pardalis*) у серед. Америці; гл. том I, табл. Афр. звірня 14, Ам. звірня 32.

Лепехя, гл. Шувар.

Лепкий, 1) Богдан, суч. гал.-укр. письмен., поет-лірик і новеліст, *1872, проф. укр. література в київському унів., нів культ.-просв. роботу С В У серед укр.

Волод. Леонтович.

Микола Леонтович.

половних у нм. таборах; збірки поезій: 3 глинби душі. Листки падуць, Знад моря, Осін, Стрічки й ін.; оповідань: Кара, 3 життя, Кидаю слова, От так собі, Під алинку, Зірка; повісті: „Під тихий вечір“, іст. трилогія „Мазепа“, „Полтава“, „Вадим“, „Сотницька“, іст.-літ. розвідки та монографії, видавць Шевченка, М. Вовчка, і т. д.; 2) Данило, гр.-кат. священник (1858-1912), укр.-гал. етнограф і фольклорист, оповідання й повісті; 3) Лев, гал.-укр. журналіст, *1889, старшина УСС, ком. кінноти УСС 1918-20, ред. сат. журналів: „Будяк“, „Зін“ та видань „Червоної Калини“, стрілецькі пісні; 4) Он у Фр і Я, гал.-укр. письмен. і фільмолог (1838-1906), священник, учитель гімназії, 1885-87 ред. „Мира“, член-кореспондент поль. Академії Наук; 5) Сильвестер, гал.-укр. гром. діяч і письмен. (псевд. Марко Мурава) (1845-1901), батько Богдана та Льва, гр.-кат. священник; поезія (збірка „Книжка горі“) й популярні книжки.

Лепса, ріка Казакстану, 335 км. дов., вливається до озера Балхаш.
Лента, (гр.) в перерібі цел. дрібнонький грін (пор. „д. вдовий“ в Шевченка); гл. Лептон 1).
Лентон, (гр.) 1) дрібна гр. монета, гр. сантим—0.01 драхми; 2) найменша частина матерії: електрон, атом, фон, молекула.
Лесгістан, Лезгістан, гл. Дагестан.
Лесевич Володимир, укр. філософ-позитивіст (1837-1906), крім філ. праць („Что такое научная философия“, „Сочинения“), численні статті з історії релігії та іст. літератури; в останніх роках життя стояв близько до укр. руху; заснував укр. школу в своєму селі, за що був засланий; цікавився укр. фольклором (збірка оповідань Чыхала), записав свою цінну бібліотеку НТШ.

Лети, острів у дельті Дунаю, між Кілією і Судіною; в селі на ньому живуть нащадки запорозьких козаків.

Летичів, гл. Летичів.

Летуя, член залози й обслуги літаків та повітроплавів.

Летуство, спільна назва для авіатики й аеронавтики; в військ. організаційному розумінні: летунські й повітроплавні частини.

Летунська педуга, гл. Преська педуга.

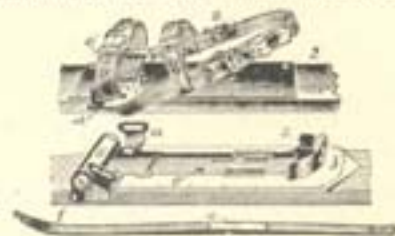
Летюча риба (*Echocetus volitans*), риба з родини щукаєві, із дуже великими груд-

ними плавцями, підлітає ними понад воду; Середземне море; гл. Крилоплавка.

Лешконський Павло, укр. малар, працював у Львові в середині XVII в.
Лещата, 1) пристрій до стискання предметів, що їх мають різати, пилувати, тощо; відповідно до призначення: верстатні,

Богдан Лепний.

Лещата, 2), 1. дошка найбільш уживаного типу „Телларі“, а — місце, де привіплюється в'язання; 2. найбільш поширене тепер ремічне в'язання типу Гутфельда, а) — металеві ланки, через їх отвори перекидають ремінець, б) — притримують передню частину ступи, в) — ремінець, що проходить здовж підшоши й обіймає зап'яток; 3. найбільш уживане давніше металеве в'язання типу Білгері, а) — ланки, що притримують перед підшоши, б) — валець із пружиною, в) — сталеве рухоме лещато, г) — задня насада, яку можна пересувати по лещату.

різновидні, пересувні, поворотні, прикруті, шлюсарські, сторчові, стільцеві, форнірні; 2) ші (ski), подвійно вигнуті дошки, знач. з ясени, гікори, пихи, берези, завдовжки 1.80—2.50 м., завширшки на 7—12 см., їх привіплюють до віг; 3) лещата водяні, гл. Водні лещата.

Лещатарство, як змаг, пішло з Азії до півн. народів, норвежців та львівців, у серед. Європі поширене від 1889, в Галичині серед українців від 1908 (І. Боберський), 1924 основано „Карпатський Лещатарський Клуб“ у Львові.

Лещенко Андрій, укр. педагог, дир. департаменту нижчих шкіл за Центр. Ради й гетьмана, за Делькіна організатор і голова Т-ва Шкільної Освіти, що утримувало укр. шкільництво, †1921.

Ле Авр, гл. Гавр.

Лсандер, гл. Геро й Лсандер.

Лебе (Loebe) Павль, нім. політик, *1875, соц.-демократ, другар, журналіст, від 1920, за перервами, президент нім. парламенту.

Лебєф (Leboeuf) Едмон, фр. маршал (1809-88), 1869 міністер війни, в нім.-фр. війні начальник ген. штабу.

Лебедєв, гл. Лебедєв.

Леблян (Leblanc) Ніколи, фр. лікар і хемік (1742-1806), винайшов спосіб витворювати соду.

Лебоді (Lebaudi) Поль, фр. діяч і промисловець, *1858, жертнував своє майно на поправу лету бальонів.

Лебок (Lubbock) Джон, лорд Енбері, англ. природознавець, археолог та політ. діяч (1834-1913): „Початки цивілізації й первісний став дисунів“, „Передісторичні часи“.

Лебон (Le Bon) Гюстан, фр. природник та соціолог, *1841; книжка творів із фізики,

психології, історії: „Психологія соціалізму“, „Психологія юрба“ та ін.

Лебон (Lebon) Філіп, фр. хемік (1769-1804), винахідник газового освітлення.

Лебрєн (Le Brun, Lebrun), 1) Ш а р л ь, фр. мистець (1619-90); декоративне малювання (Версаль); творець тзв. стилю Людовіка XIV; 2) Е л і з а б е т, із роду Вігє (Vigée), фр. малярка, портретистка (1755-1842); аристократичний світ, красуні й королівські родини.

Лєнаковський Іван, рос. геолог і географ (1828-93); низка дослідних праць із геології України.

Лєванта, (гр.: східна країна) всі на схід від Італії середземноморські краї аж по Євфрат, Тигр і Ніл заг., і малоаз., сир. й єгип. побережжя зокрема; Лєвантське море, частина Середземного моря при цьому побережжі.

Лєварден (Leeuwarden), м-о в півн. Нідерляндії, 48.000 меш.; великі торги скотом.

Лєвассєр (Lévyassier) Еміль, фр. історик, економіст та статистик (1828-1911); „Роб. класи в Франції“.

Лєватива, гл. Геґар.

Лєвєк (Levesque) П'єр Шарль, фр. історик (1736-1812), в 1773-80 жив у Росії, автор першої в Європі повної історії Росії, де багато місця уділено Україні.

Лєвелєри, (англ.) вл. зрінювачі, назва англ. радикальної партії за першої англ. революції; стояли за владу народу, масткову й сусп. рівність.

Лєвен, гл. Лєвен.

Лєвенгаупт (Löwenhaupt) Адам Людвіг, граф, швед. генерал (1659-1719), учасник битви під Полтавою (1709), потрапив в полон б. Переволочною, умер у моск. полоні.

Лєвер'є (Léveillé) Урбєн Жан Жозєф, фр. астроном (1811-77), дир. обсерваторії в Парижі; з нерівностей руху Урана відкрив теоретично Нептун.

Лєві-Брїль (Levy Bruhl) Лєосїєн, фр. філософ і соціолог, *1857, член фр. Академії.

Лєвіко (Levico), м-о в півд. Тиролі (Італія), 6.700 меш.; слава арсенові й залізасті джерела; лікування: недокрів'я, недуги крові, золотуха, реконвалесценції після шкідливих хоріб і т. п.

Лєвіцит, (фр. levisite) хлєоровинильді-хлєорарсен, отруйна хем. речовина, винайдена в Америці, один із найдальніших бойових хем. засобів, вражає легені й шкідливо людині.

Лєвіназон Ісаак Бер, визн. жид. писем. і реформатор жид. сусп. життя (1788-1860); ревний оборонець жид. віри; жив у Крем'яці.

Лєвінський (Lewinsky) Лєозєф, слашійнім. астор віденського бургтеатру (1835-1907), з його роль найкращі: Шейльок, Натан, Франц Мор і т. д.

Лєвірат, (євр.) форма подружжя в жидів, коли брат-парубок женився обов'язково з бездітною вдовою по браті.

Лєвісон (Lewisohn) Людвіг, ам. писем., *1882, критик і повістяр. Повісті: „Переможений“, „Справа Крампа“, „Ізраель“; крит. студії: „Сучасна драма“, „Творче життя“, „Міста й люди“.

Лєвіта Елієс, жид. найблєвнїший гебраїст свого часу (1472-1549).

Лєвітан Ісаак, рос. маляр-пейзажист (1861-1902), жид. роду, майстерні красида півн. Московщини: „Тиха оселя“, „Березень“, „Осіній день“ і т. д.

1. Лєвітан: Осіній день.

Лєвітан (Lewjatan), центральний союз поль. промисловости, гірництва, торговлі й фінансів у Варшаві.

Лєвікада, Лєвікас, найбільш півн. із Йонських островів.

Лєвікемія, (гр.) гл. Білокров'я.

Лєвікін, гр. філософ, б. 500 до Хр., разом із учнем Демокритом творець тзв. атомїстїки.

Лєвікодерма, (гр.) гл. Білошкіра.

Лєвікоксєн, (гр.) мінерал аморфний, шкідр розпаду різних мінералів, що мають значну кількість титану (рутїль, ілменїт).

Лєвікопенія, (гр.) зменшення кількості білих тілець у крові (нижче 5.000 в 1 мм.³); буває при черевному тифі, корі й ін.

Лєвікоплїкї, (гр.) білі, зроговатїлі тверді плями, що творяться на язичі або на слизовій оболонї ротової ямичи; з. назва частє янїще 2 стадїї пранїцїв.

Лєвікоплїст, (гр.) 1) мікроскопївно-дрїбні, круглі, безбарвні тілця в ростинній клітїні, вїтворюють крохмаль; 2) капчуковий пластир до хїрургїчних перев'язїв.

Лєвікорєя, (гр.) гл. Білі уплавї.

Лєвікосїя (Levkosia), Нікосїя, гол. м-о Кїпру, 19.000 меш.; шовківництво, гарбарство; пам'ятки з часів панування Венеції.

Лєвікоцити, (гр.) білокрївні, білі тілця крові; бувають: 1) гранульоцити з зернистою протоплазмою (в кістїному шкїку): а) базофіли, з грубими зернїнами, забарвлюютьє лугуватими барвїлами на темно-синьє; нормальво їх б. 0,5%; б) еозїнофіли; в) неутрофіли, блїдо-рожеві з тендітними червоно-фіалковими зернїнами; 2) лїмфоцити;

3) моноцити, вел. клітини з вел. неправильним ядром і широкою ясно-фіалковою протоплазмою; їх б. 5-8%; гл. Кров.

Лівкоцитоза, (гр.) збільшення кількості білих тілець (лівкоцитів) у крові (8-20,000 і більше на 1 мм.³); буває при гнотичних зараженнях і деяких інфекційних недугах, особливо при тзв. м'яльодійній левкемії.

Лівстра, осели в Беотії, на півд.-захід від Теб, 371 до Хр. перемога тебанців над спартанцями.

Лівретка, (фр.) хортничка.

Лівретік Фран, словін, граматик і критик (1831-77), стояв за об'єднання мови при допомозі церк.-слов'янщини і проти зближення її з сербо-хорв. мовою.

Лівульоза, фруктоза, (лат.) опочивий цукор (C₆H₁₂O₆), гл. Цукор.

Лівцит, (гр.) мінерал рінноосевої системи (KAl Si₃O₈), білий, зустрічається гол. в молодих родитних гірських; в алькalicнх гірських заступає польовики.

Лівнін Олександр, рос. держ. діяч (1799-1879), вихованець харків. унів., основник „Одеського Вѣстника“ й одеської публ. бібліотеки; знавць сел. і коз. відносин, підготовник знесення кріпацтва.

Лівгар Франц, нім. оперетковий комп., *1870; „Весели вдова“, „Циганська любов“, „Паганіні“ й ін.

Лівг (Leugues) Жорж Жан Кльод, фр. політик із групи лівих республіканців, *1857, адвокат, злькарарозовий міністер, 1920-21 прем'єр.

Лівгаліація, (лат.) управління, змінення законом, урядова посвідка, судове або нотаріальне засвідчення автентичності підпису чи грамоти або згідності підпису з оригіналом грамоти.

Лівгалізм, (лат.) поступовання одиниці або гурту людей, згідне з законом.

Лівгалійний, (лат.) правий, законний.

Лівгалійність, (лат.) у праві: процедура, згідна з законом: в етиці: вчинки, що в згоді з моральними принципами, але не мають моральної вартості (бо не є, пр. викликані моральними мотивами, тощо), суто зовнішня, а не внутрішня згода з моральними вимогами.

Лівгат, (лат.) відказ, розпорядок останньої волі, де покійник переказав якісь особи, що не має права до спадку (лівгатареві, відказанкові) якусь означену частку в користь.

Лівгат, (лат.) у римлях: 1) посол, 2) помічник (заступник) проводирів (начальників, воявод), звич. один у кожному легіоні; (у провінціях) заступник намісника; 3) за імперської влади намісник імперських провінцій (legati Caesaris); крім нього, був теж військ. командант (legati legionum); 4) л. п а п с ь к и й, повноважник папи, вже від часів папи Льва I (V в.), з церк. юрисдикцією або без неї; з церк. судовою владою погоджує справу, яку йому доручено; л.

а latere — кардинал, коли виступає як alter ego папи; л. без перк. влади — кунцій.

Лівгація, (лат.) посольство.

Лівган, гл. Гуана.

Лівгенда, (лат.) 1) первісно читані після відправи оповідання про святих; нар. переказ або літературний твір, що має в собі елементи чудесної події, фіх.-ред. основу; 2) муз. твір рел. поважного характеру.

Лівгендарний, (лат.) оснований на легенді, казковий.

Лівгін (Legien) Карл Рудольф, нім. політик (1861-1920), соц.-демократ, організатор роб. професійних союзів, основник Амстердамського Професійного Інтернаціоналу.

Лівгійон (legio), у римлян загін (відділ) війська, 4,200-6,000 піших із 300 кінними, ділився на 10 когорт (cohortes), 30 маніпулів (manipuli) і 60 центурій (сотень, centuriae) з вірлом (aquila) як військ. стягом, під команду консула, претора або диктатора а 6 військ. трибунами (tribuni militum; полковники) й 60 центуріонами (centuriones — сотники) за республіки й під команду легата (legatus) за імперської влади; також — велике число, велика сила. Німецький л.: а) два повстанчі загони з німців, створені проти Наполеона 1803-16 Англією й 1812-15 Росією; б) частина добровольців нім. армії, що після світової війни боролася з рос. армією Бермонта проти латинів, литовців та більшовиків.

Польський л., добровольчі частини, створені в кол. Австрії під проводом П. Півудського проти Росії і, з другого боку, в Росії проти осередних держав. Почесний л. (Légion d'honneur), фр. орден, заснований 1802 для відзначування за заслуги в цивільній і військ. службі. Український л., гл. Українські Січові Стрільці. Чеськословацький л., добровольчі частини в різних краях Антанти (1917), що билися за світової війни з осередними державами за відновлення чесь. державності. Чужинецький л. (Légion étrangère), фр. військ. частина, заснована по диктеній революції 1830 з політ. бурлак і ризонародних провідників для служби в Африці; після останньої вільвольної війни України попало до ч. л. багато українців.

Лівгелатива, (лат.) гл. Законодавство.

Лівгїсти, (лат.) правники, знавці рим. права в середньовіччі; виступали за ст.-рим. правом проти світської влади пап та окремих прав клиру, поборювали феодалізм та самоуправу міст, признаючи володареві не обмежену владу на зразок рим. імператорів; у Франції та ін. краях стали теоретиками абсолютної влади.

Рим. легіонер, реконструкція Лівденшміта.

Легітимація, (лат.) доказ тотожності, посвідка, уповноваження; в родинному праві л. правне признання неправесної дитини правесною; найчастіший випадок л. внаслідок пізнього одруження неправесних батьків.

Легітимізм, (лат.) політ. теорія (передовсім у Франції), що признавала іст. право династії до престолу; л. став політ. теорією віденського конгресу 1814-15, на її основі Бурбони вернулися до Франції.

Легітиміст, (фр.) сторонник легітимізму.

Легітимування, (лат.) ствердження чийогось легального становища.

Легітимуватися, (лат.) подати доказ своєї тотожності.

Легувé (Legouvé) Ернест Вільфрід, фр. письмен. (1807-1903); романи, поеми, драми, статті про виховання (славна драма „Адрієнна Лекуверер“ на спілку зі Скрібом).

Легумін, (лат.) білкова речовина в зернах збіжжя та стручкових рослин, подібна до казеїну.

Легуміна, (лат.) солодка мучна страва, яку подають при кінці обіду.

Легумінози (Leguminosae), стручкові рослини — листя трипало-зложене або триплатове, цвіт звич. метеликуватий, овіч — стручок із 2 половинок; 3 родин: метеликуваті, цезальпінєваті й мімозуваті.

Корреджо: Леда.

Леда, гр. міт.: дочка Тестія з Етолії, дружина спарт. короля Тиндарєя; за давнім переказом — привела Зевсові Полідевка й Гелену, а своему чоловікові Кастора й Клітаймєстру, за пізнішим — Зевес у постаті лебедя мав із нею Гелену й Діоскурів.

Ледебур (Ledebour) Георг, нім. політик, *1850, від 1900 член нім. райхстагу, лівий нім. соц. дем., 1917 творець незалежної соц. партії Німеччини; 1918 виступав у райхстагу проти політики ген. Айхгорна й Гренєра на Україні.

Леді, (англ.) кол. почесний титул англ. королев; тепер жінка або дочка лорда; пані.

Ледницький (Lednicki) Александер, поль.

політик, *1866, адвокат, посол до 1. Думи, 1917 голова Ліквідаційної Комісії для справ Поль. Королівства в Петербурзі.

Ледрю-Роллен (Ledru-Rollin) Александр Огюст, фр. політик (1807-74), крайній лівий, 1848 член Тимчасового Уряду, 1849 — член Законодатного Зібрання, 1871-74 член Нац. Зібрання.

Ледуховський (Ledóchowski), поль. церк. діяч: 1) Мєччєслав, поль. кардинал (1822-1902), від 1892 префект римської конгрегації „для пропаганди віри“; 2) Владзімеж Діонізи, *1866, від 1915 генерал-судитів; обидва завзяті польонізатори та вороги укр. церкви й народу.

Лєжан (Lejean) Пйом, фр. подорожник (1828-76), досліджував Орієнт, видав його карти.

Лєжандр (Légendre) Адрієн Марі, вив. фр. математик (1752-1833), теорія чисел і аналіза.

Лєжє (Leger) Люї Поль, визначний фр. фільолог (1844-1923), основник славістики в Франції; аван Костомарова, Антоновича та Драгоманова; багато писав про Україну; 1905, перший у Франції, викладав курс укр. мови в Колеж де Франс.

Лєзгінці, кавказька група народів маг. віри, 6. 000.000, в Дагестані; розпадаються на аварів (230.000), даргінців (130.000), кюринців (160.000) та менші племена.

Лєзгінка, народний танок лєзгінців (або музика до нього).

Лєзгїстан, гл. Дагестан.

Лєзєн (Leysin), швайц. село, 1.400 м. н. р. м.; численні високогірські санаторії для лікування туберкульозу, гол. кісток.

Лєйб-медик, (нім. і лат.) прибічний лікар володарів.

Лєйбур Парті, гл. Партія Праці.

Лєйден (Leiden), голанд. місто над Райном, 70.000 меш.; університет від 1575, ст. будівлі; центр торговлі воновою й вовниними виробами; в унів. бібліотеці рукописе подорожі Пліна де Карпіні на Україну (XIII в.); 1649 голанд. історик Боксори-Цуєрпус залишив тут дисертацію про козаків; в XVII-XVIII на. вчилися в унів. українці.

Лєйденська пляшка, шклянка, наліплена зверху та зсередини ставілоєм; служить до набирування більших кількостей електричності, винайдена 1745 Клейстом (Kleist) і 1746 Кунєсом (Cunäus) у Лєйдені. Гл. таблиця Електричність I, обр. 5.

Лєйдіг (Leydig) Франц, нім. зоолог і анатом (1821-1908), основник порів. гістології.

Лєйдігові клітини, особливі клітини в яєчках самців; належать до заліз внутрішнього виділювання, втворюють ближче незнані річчини, що зумовлюють розвиток друго- і третьорядних полових прикмет.

Лєйкін Ніколай, рос. гумористичний письмен. (1841-1906); спени з рос. купецького й міщанського життя („Наші за кордоном“).

Лєйтон (Leighton) Фредерік, англ. ма-

ляр і різбар (1830-96), сцени з біблій та гр. мітології.

Лек, праве рам'я Райну в Голландії.

Лесало, гл. Лінеал.

Лесан (Lesache) Бернар, фр. журналіст, *1865, жид. роду; 1927 книга про погроми на Україні („Quand Israël meurt“); 1928-9 вид. тижневик „Le cri des peuples“, де багато місяця присвячувано зах.-укр. справам.

Лекі (Lekeu) Пійом, бельг. комп. (1870-94); симфонічні етуди, сонати на піаніно й скрипку.

Леккі (Lesky) Віліям-Едуард Гартполь, англ. історик (1838-1903): „Історія рціоналізму“, „Історія европ. моралі“.

Леклер (Leclair) Жан, фр. кооператор (1801-72), власник малярського підприємства, яке передав своїм робітникам.

Леклерк (Le Clerc, Leclerc) Ніколи Габріель, лікар, фр. історик (1726-98); лікар гетьмана Розумовського; автор твору про епідемію на Україні 1760 й історії Росії 1783, де описує про козаччину.

Лекляшова ланка, гл. Гальванічна л.

Лекко (Lecocq) Алесандр Шарль, фр. комп. опер і оперет (1832-1918).

Леконт де Ліль (Lecointe de Lisle) Шарль, фр. поет (1818-94); „Античні поеми“ в „Варварські поеми“ у класичній формі.

Лексикографія, (лат.-гр.) складання словників, словнякарство.

Лексикологія, (лат.-гр.) наука про походження, значіння та живання слів, словништво.

Лексикон, (гр.) позабучний словник мови, або одної галузки знання, гл. Енциклопедія.

Лексичний, (лат.) що торкається значіння слова, пр. з-е значіння—значіння слова.

Лексінгтон (Lexington), м-о в державі Кентукі США, 42.000 меш.; центр рільничої та скотарської країни, унів.

Лексіс (Lexis) Вільгельм, нім. економіст (1837-1914), гол. праці: „Фр. вивані премії“, „Вступ до теорії статистики населення“, „Суч. стан валютної справи“, „Загальна наука про нар. господарство“.

Лектика, (лат.) ноші з накриттям.

Лектор, (лат.) 1) той, що читає відчит або лекцію; 2) учитель на унів., що не входить у склад колегії факультету (музики, гімнастики, практичне навчання мов і ін.); 3) учитель у вищій монастирській школі; 4) найнижчий акад. ступінь в укр. вис. школах Чехословаччини.

Лекторат, (лат.) місце або заняття лектора.

Лекторій, (лат.) поміщення, де відбуваються відчити (виклади).

Лектура, (лат.) читання, матеріал до читання (твори письменства).

Лекурьєр (Lecoultre) Адрієна, славна

фр. акторка (1692-1730); приятелька Маврикія Саксонського, на аванюрі якого віддавала всі свої гроші й дорогочинності; була чутка, що вмерла від отрути. Скріб написав на цю подію відому драму „Адрієна Лекурьєр“.

Лекція, (лат.) відчит і виклад; година навчання; наука; лекції шк. навчання.

Лелієвель Поакім, поль. історик (1788-1861), політ. діяч, проф. крем'янецького ліцею, опісля вилеського й варшавського унів.; за поль. повстання 1830 член Тимчасового Уряду; на еміграції голова дем. партії; в поль. історії звернув увагу на сусп. питання.

Я. Лелієвель.

Лем (Lamb) Чарлз, англ. письмен. (1775-1834), есеїст; найкращі: „Нариси Еліт“ (його псевд. „Еліт“).

Леман (Lehman), 1) Йоганн Георг, нім. картограф (1765-1811), один із основників новітньої картографії (метода шрафування); 2) Отто, нім. фізик (1855-1922), відкрив пливки кристали.

Леманська республіка, Наполеонова буферна держава в околиці Женевы 1798.

Леманське озеро, гл. Женевське озеро.

Леметр (Lemaître) 1) Жюль, фр. критик (1853-1914), 8 томів студій „Сучасні“; 2) Фредерік, фр. драм. актор (1800-76), комік і трагік.

Лемінг (Lemming), гризун із родини мишей; подібний до нашого хом'яка; мандрує по півн. краях і робить вел. шкоди.

Лемінг.

Лемке Михайло, рос. письмен. і журналіст (1872-1922), праці з історії рос. цензури, друку й журналістики.

Лемніскага (лат.) в мат., крива лінія, геом. місце точок, які мають сталий добуток віддалі від двох сталих точок (F_1, F_2).

Лемніскага.

Лемнос, гл. Лімнос.
Лемоніс (Lemonnier) Каміль, фр. письмен. (1844-1913), бельгійц., натуралістичні повісті з описом рідного побуту, поетичний опис Бельгії та поезії в рел. дусі.

Лемур, лемур, гл. Малівіка.

Лемури, думи померлих у ст. римлян.

Лемурийські острови, збірна назва для Мадагаскару й ін. о. на заході Інд. океану.

Лемури, адоганди долинсько-третинна суша, що лучила Мадагаскар із Деканом.

Лена, схід-сибірська р., 4.600 км. дов. і 2.380.000 км.³ сточища, витікає з Байкаль-

ських гір, вливається до Льодового моря; гол. притоки: Олекма й Алдан зправа, Вілюй зліва; багата на рибу й золото.

Ленав (Lena) **Ніколяс**, вл. Німбін фон Штрелснав, нім. поет (1802-50), найталановитіший після Гайне поет-романтик, меліхолод і песиміст.

Ленард (Lenard) **Філіп**, нім. фізик, *1862, дослідник катодних променів і світляних електр. промінів; 1905 лауреат Нобелів.

Ленартович **Теодфіл**, польс. поет (1822-93), пісні з нар. життя та іст. поеми, мав вплив на Ст. Руданського, що переклав його вірш „Ластівка“.

Ленбах **Франц**, нім. мільяр (1836-1904), портретист-психолог.

Ленг (Lang) **Ендрю**, вказ. англ. мітолог (1844-1912), із Тайлором представник тав. антропологічної школи.

Ленглей (Langley) **Самуель Первонт**, ам. фізик (1834-1904), винайшов больомер, перевів мір сонячної сталої, досліджував позачервоне проміння.

Ленеї, гл. Діонісії.

Ленін (вл. Ульянов) **Владімір**, рос. політ. діяч, творець СРСР (1870-1924), теоретик рев. марксизму, основики і провідник комун. інтернаціоналу; від 1891 марксист, 1888 організував у Петербурзі Союз боротьби за визволення роб.

класи; після ув'язнення й заслання на Сибір втік за кордон, де вступив до ред. соц. дем. „Искри“; за світової війни виступив гасло: імперіалістична війна мусть змінитися на війну громадянську; в жовтні (ст. ст.) 1917 комун. партія, під його провозом, спираючися на частину війська, захопила владу в Росії; від того часу й до кінця життя Л. — голова ради нар. комісарів. Гол. твори: „Розвиток капіталізму в Росії“, „Держава й революція“, „Пролетарська революція й ренегат Кавтський“, „III Інтернаціонал і його місце в історії“ і ін.

Ленінакан, давніше Александрополь, м-о в Вірменії (СРСР), 38.000 меш.; шовківництво та споживча промисловість.

Ленінград, гл. Петербург.

Ленінова земля, давніше Земля Николая II, рос. підбігунові острова на північ від сабірського півострову Тайміру.

Ленінськ, 1) давніше Царьов, рос. м-о над Ахтубою, 16.000 меш.; 2) Ульянов.

Ленінськ-Кузнєцьк, гл. Кузнєцьк.

Ленінськ Туркменський, гл. Чарджуй.

Н. Ленав.

В. Ленін.

Ленкестер (Lancaster), 1) м-о та пристань у півн.-зах. Англії, 40.000 меш., ткацька промисловість; 2) м-о в державі Пенсильванії, ЗДА, 53.000 меш., промисловість.

Ленкестер (Lancaster), 1) Джемс, англ. мореплавець (подорожі до Східної Індії), від нього назва Ленкестерської вузани в північному Льодовому морі; море між півн. частиною моря Бефіна й Норд-Девонем; 2) Джоєф, англ. педагог (1778-1838), разом із Андрю Белем (Bell, 1753-1832) творить „взаємного навчання“ (під доглядом учителя здібніші учні вчать менше здібних).

Ленкоран, пристань Азербейджану над Каспійським морем, 12.000 меш., торгували рибою.

Ленорман, 1) (Lenormand) **Анрі Рене**, фр. драматург, *1882, один із представників новітньої психол. драми; 2) (Lenormant) **Франсуа**, фр. археолог (1837-83), автор багатьох праць і підручників із обсягу археології та історії культури.

Ленрот (Lönrot) **Еліас**, фін. фільолог (1802-84), вид. фін. епосу „Калевала“.

Ленс (Löns) **Герман**, нім. письмен. (1866-1914), лірик, повістяр („Вонг“).

Ленсінг (Lansing), гол. м-о держави Мічиген, ЗДА, 57.000 меш.

Ленський **Дмитро**, вл. Воробйов, рос. письмен.-водевіліст і актор (1805-60); водевілі (понад 70), переважно переробки з фр. („Лев Гурич Синичкин“ та ін.).

Ленунг, (нім.) плата для радонників у війську.

Ленц (Lenz) **Оскар**, нім. геогр. (1848-1925), подорожник, досліджував внутр. Африки.

Ленно (Legnano), іт. м-о б. Мілана, 27.000 меш.; бавовняна промисловість; там 1176 льомбардський „Союз міст“ побив Фрідріха Барбароссу.

Лео Африканус (Аль Гасан ібн Могамед), араб. географ, із Єгипції, жив у Римі в Болонії, †1526, його праця „Опис Африки“, свого часу одне з найкращих джерел для знання Африки.

Леобен, м-о в Австрії (Штирії), 12.000 меш.; гірнич. академія, копальні вугілля.

Леон, 1) країна в півн.-зах. Іспанії, 38.280 км.² і 1.000.000 меш., дві провінції: Замора та Саламанка; 2) гол. м-о П., 22.000 меш., ст. собор і монастир Марки, центр полотної торгівлі; 3) найстарше та давнє гол. м-о Нікарагуї, 47.000 меш.; 4) (де Леос Альдамас), м-о в серед. мек. державі Гванахуато, 54.000 меш.; ткацька й споживча промисловість.

Леонардо да Вінчі, один із найбільших велетнів ренесансового мистецтва в Італії доби „високого Ренесансу“ (1452-1519), маляр, різьбар, архітект та інженер; пропорції людської постаті, рух, анатомія тіла

Леонардо да Вінчі, автопортрет.

доведені до досконалості: праці в Мілані, Венеції, Фльоренції, Парижі (Лювр): Тайна вечера, мадонни, Моїна Ліза (Джоконда), красидаи, рис. тварин, проєкти будівель; розвідка про маларство.

Леонардо да Вінчі: Тайна вечера.

Леона, гл. Леонтийські Альпи.

Леонід, лікарський цар Спарти, згинув із 300 спартанцями в боротьбі з персами біля Термопілів 480 до Хр. через зраду Ефіяльта.

Леониди, рід спадних зір із точкою проміювання в сузір'ї Льва; час падання 13-15 листопаду.

Леонкавалльо (Leopoldo cavallò) Руджеро, іт. комп. (1858-1919), автор опери „Паяци“.

Леонор Леонід, рос. письмен., *1899, „Конец мелкого человека“, „Туатамур“, романи: „Барсуки“, „Вор“.

Леонора Дарія, рос. оперова співачка-контральто (1835-96); виконувала головну партію в прем'єрі І. укр. опери „Запорожець за Дунаєм“.

Леонтийські Альпи, частина зах. Альп до 3.500 м. вис. (Монте Леоне).

Леонтьєв, 1) Константин, рос. письмен., публіцист та філософ слов'янофільського напрямку (1831-91), опісав цілий світ із естетичного погляду; виходить із оцінки сили; багато елементів споріднених із Ніцше, при чім його „вищестанство“ зливається в нього а християнством; збірник „Восток, Росія і славіство“; 2) Павел, славний рос. кнєв. фізіолог (1822-74), реакційний журналіст, від 1865 співзаснавець „Московских Вѣдомостей“, де підготонував закладницьку реформу гімназій, яку перевів 1871 гр. Д. Толстой; 3) Павел, рос. диригент, родом білорус, *1893, від 1920 організатор та диригент оркестру та хорів на Україні, пропагатор укр. симф. музики в РСФСР.

Леонарді Джакомо, іт. поет і філософ (1798-1837), один із найбільших світових по-

етів; поезії надихані глибоким песнізмом і патріотизмом. Окремо філ. „Думки“.

Леопольд, ім'я бельг. короля: 1) Л. I, 1831-65; Л. II, 1865-1909, 1876 заснував Міжнародне Афр. Т-во й добув колонію Конго.

Леопольд, ім'я рим.-нім. царів: 1) Л. I, 1658-1705, вів війну з Туреччиною, в мирі в Карловицях 1699 добув Слєвицію й Семьгород; 2) Л. II, 1790-92, заключив союз із Пруссєю.

Леопольда II, озеро, озеро в півн.-зах. Конго, 8.200 км.².

Леопольдівль (Leopoldville), гол. м-о Конго над дол. Конго, 16.000 меш.

Леохар із Атен, один із вел. гр. мисців IV в. до Хр. (діяльний б. 350-320); малавська копія твору „Ганімед піврваний в'їрлом Зевеса“ (гл. Ганімед) у Ватиканському музеї; йому приписують теж знамениту статую, що її копія відома під назвою „Бельведерський Аполлон“.

Лепанто, гол. осели гр. округи Акаряній й Етолії, при коринтійській затоці, 3.500 меш.; 1571 морська битва іт.-есп. фльоти з турками.

Лепід Марк Емілій, рим. держ. діяч, із Антонієм і Октавієм склав другий тріумвірат, при поділі дістав провінцію Африку, †13 до Хр.

Лепідодендрон (Lepidodendron), рід виконних рослин із громади п'іддичів; великі гіллясті дерева до 30 м. заввишки й до 1 м. завгубини, колись творили ліси на значних просторах і дали матеріали для кам'яновугільних покладів.

Лепле (Le Play) Фредерік, фр. економіст і соціолог (1806-22), основник екон. школи, що характер суспільного життя ставила в залежність від природних умов; гол. твори: „Европ. робітники“, „Соціальна реформа в Франції“, „Організація праці“, „Організація родини“, також „Подорож по Україні й Криму“.

Лепот (Lepaute) Ніколь Рен, дівоче прізвище Etable de la Brière, фр. математички (1723-88), працювала над ефемеридами Ляланда; обчислювала разом із Клеро поворот комети Галєа 1759.

Лепра, (гр.) прокажа.

Лепсіус (Lepsius) Ріхард, нім. археолог (1810-84), египтолог, основник египт. музею в Берліні.

Леонардо да Вінчі: Монна Ліза.

Д-р. Леопарді, за образом Д. Мореллі.

Лепідодендрон, 1. Lepidodendron ovatum (реконструкція), 2. кора, 3. молоді гілузки, вершина цієї лїстяги.

Лептотрикс, (гр.) рід штикуватих бактерій; *L. viscalis* живе на слизовій оболонці ротової ямки, спричинює порохнивіння зубів.

Лерберге (van Lerberghe) Шарль, бельг. письмен. (1861-1907), передісник п'єс Метерленка; ніжна лірика.

Лерда, ст. Лерда, важке есп. вузлове м-о в підніжжя схід Піреней, 41.000 меш.; уніа. 1300-1717.

Лермонтов Михайло, один із найбільших рос. поетів (1814-41) лірик, поеми: Демон, Мцирі і т. д., повість „Герой нашого часу“; уся його поезія повна песимізмом; мав великий вплив на укр. поетів: М. Старицького, В. Самійленка й ін.

М. Лермонтов.

Лерна, (гр. міт.) озеро, річка (багно) й містечко в Арголіді, де Геракл убив багатоголозу гадюку Лернейську (гідру).

Лер-Славинський (Lehr-Splawinski) Тадеуш, поль. елніст, *1891; студії з поль. староболг. (Граматика, 1923), поль., полабської, укр. мови; проф. уніа. в Кракові.

Леру (Leroix) Поль, фр. письмен. (1797-1871), творець власної системи пантеїзму й спиритуалізму; належав до сен-сімоністів.

Леруа Боліс (Leroü Beauhieu), 1) Ана-толь, фр. письмен. (1842-1912), цілі антрополог; праці: „Царська імперія“, „Франція, Росія та Європа“; перший у Франції дав прихильну характеристику Шевченка; писав м. ін. про іст. пісні Антоновича-Драгоманова; 2) П'єр Поль, фр. економіст і фінансист (1843-1916), представник ліберальної школи, прихильник державного соціалізму; „Фінансова наука“, „Коллективізм“, „Проблема населення“, „Спроба розподілу багатств“, „Війна 1914“.

Лес, льос, (голанд.) еолігичні відклади втворів вивітрянання гірнин; складають-

Лес на березі р. Гоангто в Китаї.

ся з дуже дрібних зерняток кременя з малою примішкою іловитих часточок із рідкими вапняковими скученнями; чим менше в ньому вапна, тим більше л. стає глиникуватий і, звичайно, переходить у глину; жов-

та барва лесу — від сполук заліза; горішній шар лесу, перемішаний із перегнилими останками рослин, сірий або чорний (чор-позем). Ціла Україна, з винятком гірських країн та Полісся, покрита лесом. У лесі бувають шаркалуки наземних слимаків та кості дилівіяльних ссавців.

Леса́ж (Lesage) Аліс Рене, фр. письмен. (1668-1747), славіні повісті „Жіль Бліс“ і „Кульганний чорт“.

Лесбійська хви́лька, рід гр. орнаментики, особливо викриваної в йонсько-му стилі.

Лесбійська хвилька.

Лесбійське кохання, трибадія, невиродні любовні зносини жінок поміж собою.

Лесбос, гл. Мітілене.

Лесафт, 1) Еміль, рос. географ (1869-1922), автор праць про льодяні Шви. Льодового моря й підручників географії; 2) Петро, рос. лікар, анатом, педагог і антрополог (1837-1909), проф. сіб. уніа., оснував та провадив біологічну лабораторію та нічні жіночі курси, фахівець фіз. виховання дітей.

Лесна, гл. Хвар.

Лесінг (Lessing), 1) Готгольд Ефраїм, нім. драматург і критик (1729-81), обновник нім. театру; п'єси: „Міс Сара Сампсон“, „Міна фон Баргелль“, „Емілія Гальотті“, „Натан-мудрець“; естетична студія „Льоккоон“; рел.-філ. твір: „Виховання людського роду“; 2) Карл Фрідріх, нім. малюв. іст. зміст і краєзнав. (1808-80), амальював легенди, казки, героїчні сцени, перейняти сумним настроєм.

Г. Лесінг.

Лескін (Leskien) Август, нім. мовознавець, славіст та лінгвіст (1840-1916), найважливіший творець Староболгарської граматики (багато видань), сербо-хорв. граматики; привклав засади молодотрамастиків до слов. мовознавства.

Лесков (Leskov) Август, нім. мовознавець, славіст та лінгвіст (1840-1916), найважливіший творець Староболгарської граматики (багато видань), сербо-хорв. граматики; привклав засади молодотрамастиків до слов. мовознавства.

Лесков (Leskov) Август, нім. мовознавець, славіст та лінгвіст (1840-1916), найважливіший творець Староболгарської граматики (багато видань), сербо-хорв. граматики; привклав засади молодотрамастиків до слов. мовознавства.

Лесков (Leskov) Август, нім. мовознавець, славіст та лінгвіст (1840-1916), найважливіший творець Староболгарської граматики (багато видань), сербо-хорв. граматики; привклав засади молодотрамастиків до слов. мовознавства.

Лесков (Leskov) Август, нім. мовознавець, славіст та лінгвіст (1840-1916), найважливіший творець Староболгарської граматики (багато видань), сербо-хорв. граматики; привклав засади молодотрамастиків до слов. мовознавства.

Лесков (Leskov) Август, нім. мовознавець, славіст та лінгвіст (1840-1916), найважливіший творець Староболгарської граматики (багато видань), сербо-хорв. граматики; привклав засади молодотрамастиків до слов. мовознавства.

Лесков (Leskov) Август, нім. мовознавець, славіст та лінгвіст (1840-1916), найважливіший творець Староболгарської граматики (багато видань), сербо-хорв. граматики; привклав засади молодотрамастиків до слов. мовознавства.

Лестриго́ни (Laestrygonēs), казковий на-

рід велетнів-людодів, жив у країні, де день і ніч так стискаються, що „одні пастух іде а паші, а другий на пашу“; пізніше альпалізовані на острові Сицилії.

Лесхе, (гр.) ст.-гр. гром. будинки, де виголошували промови, заклинки, тощо.

Лесюр (Lesur) Шарль Льюї, фр. письмен., (1770-1849), секретар міністерства закорд. справ і офіційний публіцист Наполсона; з його наказу написав у 1843 „Histoire des Cosaques“.

Лета, (гр. забуття) міт. річка в підземеллі; з неї пішли тіні померлих, щоб забути минуле.

Летарг, (гр.) глибокий сон, що триває часом без перерви днями й тижнями й робить вразливі смерті; одинокі прояви життя — чинність серця та кровообіг.

Летгалія, гл. Литгалія.

Лето, гл. Лятона.

Летурун (Leturneau) Шарль, фр. соціолог та етнограф (1831-1902), проф. антр. школи в Парижі.

Лефельд, гл. Кружлівка.

Лефлер, 1) (Löffler) Фрідріх, нім. лікар, бактеріолог і гігієніст (1852-1915), відкрив бактерії салу й дифтерії, завіс методу дезинфекції гарячою водною паром; 2) (Loeffer) Шарль Мартен, фр.-ам. комп., *1861, родом із Ельзасу, жив дитиною на Україні (про те є сліди в його творах), від 1888 в Америці.

Лейферсоні бацил, Л-ві палички, гл. Дифтерія.

Лех, права притока Дунаю, 285 км. дов. витікає в Альпах (Форарльберг), вливається в Баварії; над його гор. бігом Лехські Альпи (частина Альпезо) до 3.040 м. вис.

Лехістан, назва Польщі в магометан.

Лехтські мони, гл. Ляцькі мони.

Лецитина, дуже складна ліпідна речовина, багата на фосфор; важна складова на живинних клітин; багато л. в желчному жовтку, в м'язку, нервах, молоці й ін.

Лечче (Lesse), м-о на півдні Апулії, 52.000 меш.

Лешек, в укр. літописях Лешьско, імена поль. князів: 1) Л. Білий, 1194-1199 і 1202-27; довголітня боротьба за Галич; 2) Л. Чорний, 1279-88, боротьба з духовенством, війна з литовцями.

Лешетицький Теодор, славний поль. письмен. (1830-1915), фортеп. педагог і комп., учив м. ін. в Петербурзі й Відні.

Лешно, м-о в Познані, 17.000 меш.; фабрика машин і горілки; в XVII в. осідок „Чеських Братів“.

Лешинський Станіслав, поль. король (1677-1766), обраний королем 1704 при допомозі швед. короля Карла XII, стояв у зносинах із Мазепою й Оршком; 1709 уступив із Польщі, 1733-35 був іпону королем,

пізніше проживав у Льотарингії; жінка Марія — донька Людовика XIV.

Лейрд (Layard) Осен Генрі, англ. асиріолог (1817-93), родом француз, 1845 відкрив царські палати Нинини, офісія палати Сенахериба й Асурбаніпала з його бібліотекою.

Ливан, гл. Ліванон.

Ливан (oibavav), запашна живиця, що впливає з араб. дерева Boswellia; паживається до кадила.

Ливарня, фабрика або її частина, де вливають із різних металів частини машин і різні металеві предмети.

Ливарство, виготовництво предметів із річовини, що, розтоплені (метал, скло) або змішані з водою (гіпс, тощо) — ціпенють; плинні річовини вливають у форми з глини, піску або чакуну; в модерній промисловості вел. значиння має підлявання з чакуну, сталі, бронзи; л. з бронзи відоме вже в доіст. часах.

Личак Поеши, укр.-гал. журналіст (1842-1919), москвофіл, редактор віденського сатир. журналу „Страхопуд“ 1863-68, журн. „Золота Грамота“ 1864-67 та „Славянская Заря“ 1867-68.

Лички, гл. Совгунці.

Лизанівський Іван, родом із Золочинщини в Галичині, *1892, діяч укр. партії соц.рев. на В. Україні; 1919 міністер преси та пропаганди УНР; тепер веде видавничі справи в Харкові (т-во „Рух“).

Лизогуби, укр. шляхта, козацького походження: 1) Андрий, укр. дідич (1804-64), освічений і людяний, власник Седнева на Чернігівщині, малир-аматор, приятель Шевченка, що гостював у нього; 2) Дмитро, рос. революціонер, син Андрия (1849-79), терорист, покараний на смерті у Одесі за участь у терористичній діяльності партії „Народная Воля“; 3) Іван, 1631 уманський полковник, 1667 іздив від Бреховецького до Москви, пізніше сторонник і ген. осавул П. Дорошенка, перейшов на бік Самойловича; 1696 допоміг Петрові І добути Оазів; 4) Федір, укр. політ. діяч, син Андрия, *1851, 1901-15 голова губ. земської управи на Полтавщині, 1918 голова Ради Міністрів за Скоропадського; заступав уєерос. орієнтацію; 5) Юхим, син Якова, ген. хорунжий за Мазеши 1688-98; 6) Яків Юхимович, †1749, унук Іванів, ген. обозний 1729-49, в поході 1733 у Польщі наказний гетьман; москалі переслідували його за одностунність із Полуботком і за старання відновити гетьманство на Україні; під його проводом окрема комісія опрацювала проект укр. правничого кодексу: „Права, по котрим судиться малоросійський народ“; 7) Яків,

Ф. Лессен.

Федір Лизогуб.

полк. кавіський 1662-74, за гетьмана Дорошенка, полк. чернігівський за Самійловича, наказний гетьман за Мазепи.

Лик, (цел.) збір вірних у церкві.

Ліквінець (*Nyctepinus*), жучок із родини корогразів; важливі: л. ясеневий (*N. fraxini*), л. еосновий (*N. piniperda*) і л. маслиновий (*N. oleiperda*); шкідять дотичні дерева, вгризаючи їх під корою.

Лико, шкіркувата тканина між корою та древиною, утворена з довгих гнучких цвочок, якими розходиться по цілій рослині пожива, утворена в листі; черепа гнучкість уживається до виробу коробок, личаків і т. ін.; з ліконих волокон багатьох рослин (коноплі, льон і ін.) виробляють пряжу.

Лилік, кажан (*Vespertilio*), комахоїдний рукокрилий ссавець без парості на носі; скрія в Європі; у нас значч.: л. двобарвний (*V. murinus*), л. вухань (гл. Вухань) і пічвид (*Myotis*); гл. Рукокрилі.

Лиман,

атолізований морем річковий ерозійних долин чорноморських річок; повстав через піднесення морського волему; л. найбільших річок сполучені з морем (отверті л., пр. Дністра, Дніпра, Бога, Кундука), малі — відділені від моря суцільною коосою або перешком (замкнені, пр. л. Тизгула, Кукальниця); кувели в л. мають силу концентрованих солянок (лікування золотуха, рахіту, ревматизму, жіночих недуг і ін.).

Лиман, слобода на Харківщині, в XVII в. пограничне укріплення Слобідської України.

Лимар,

ришар, майстер, ремісник, що виробляє зі шкіри сідла, шлі, упряжу та взагалі різні ремісні речі, окрім обуви.

Лин (*Tinca*), риба з родини корокуватих, покрита дрібними лусками; 6. 70 см. дов., в намуслених річках і ставках Європи й зах. Азії; м'ясо їстівне.

Линна, 1) мотузок із прядива або з дроту; 2) прибір, сільний нім. і швед. руханій та англ. змаган; у промді завтрубки 5 см.,

18-20 м. завдовжки. Л. альпейська, з майніського прядива, дов. 30-40 м., завтрубки 11-13 мм.; вживають альпіністи для безпеки.

Линиченко 1) Андрій, укр. історик (1822-88), проф. київ. унів., історик зах.-європ. літ.; 2) Іван, укр. історик школи В. Антоновича (1857-1926), проф. одеського унів., автор численних праць із історії ст. України, гол. Галичини („Взаємні відносини Руси й Польщі до кінця XII в.“).

Линчай Федір, отаман рестрових козаків, підняв був повстання проти Барабаша 1648 і був розбитий.

Линника, литвинчик (*Silene*), зелеста рослина з вузьким листям і п'ятикільним цвітом; надокучливий бур'ян серед коношини; споріднені: кукіль, гвоздик.

Линна, 1) Іван, укр. гром. діяч і письмен. (1865-1923), з фаху лікар, основник 1890 тайного укр. т-ва „Братерство Тарасівців“, яке 1893 розгромили жандарми, 1919 міністер віросповідань, 1921 міністер адорнов'я УНР; поезії, оповідання й казки по різних укр. часописах і журналах; 2) Юрій, *1900, укр. письмен., син Івана; поезії, оповідання і драм. епоси.

Липа, липина (*Tilia*), високе, грубе й доволіне дерево з дворядними, серцеватими листями і з двоцільними, лезокожтавими, запашними цвітками; оцот — горішок із крилатим приціпним листочком; з 10 пород: л. звичайна (*T. parvifolia*), в Європі, гол. по всіх слов. землях; л. широколиста (*T. grandifolia*), в півд. Європі, паркове й альпійне дерево; л. срібнолиста (*T. argentea*), вис. до 15 м.

з чорною корою та сріблясто-білим, зі споду вовнястим листям, на півдні Європи, у нас на Поділлі, Херсонщині й Басарабії; оздобне дерево в парках; древина л. м'яка, вживають на столярські вироби, луб із кори — на лако, вугілля а древина до малювання, квітки дають мед бджолам, сушені (ліповий цвіт) уживають на перестуду.

Липнський В'ячеслав, укр. історик (1882-1931), з польс. роду, публіцист, політ. діяч, посол від України в Відні (1918), член НТШ., співробітник київ. „Радг“; пішов слідом хлопоманів 60 років XIX в., проважуючи серед спольщеної шляхти на Україні поворот до укр. національності

Лилік.

Липа широколиста, 1. голушка з цвітом, 2. оцот з приціпним листочком, 3. цвіт, 4. пережрий оцот.

Лин.

В. Липнський.

(Szlachta na Ukrainie, журнал „Przegląd krajowy 1909); творець-Ідеолог укр. монархізму під назвою тв. „трудової монархії“ („Листи до братів хліборобів“), один із найдіяльніших членів партії хліборобів-державників, противник соціалізму й демократії, стояв за диктатуру дідичівської класи на Україні (кляскратія); член і професор Укр. Наук. Інституту в Берліні. Наукові праці: Данило Братковський, Генерал артилерії Вед. кн-ства Руського; Аринський соймак у Касиліні; На переломі; Z dziejów Ukrainy.

Липківський Василь, укр. церк. діяч, протосрей, від 1917 один із гол. діячів укр. церк. руху, митрополит укр. автокефальної церкви.

Липкість, гл. В'язкість.

Липко Петро, укр. старшина, *1876, генерал-хорунжий армії УНР, начальник штабу Дієвої Армії (1920).

Липнева революція, революція в Парижі 27-29 липня 1830; з нею впала разом із Карлом X, бурбонська династія, а прийшла з Люї-Філіпом на фр. трон династія орлеанська.

Липовани, пилипони, рос. старообрядці, проживають на Буковині (3 села), в Румунії, почасти у схід. Пруссії.

Липовець, м-ко над Собом на Київщині, в XVII в. укріплений замок, грав роль в часах коз. воєн, 1805 присланий до тарнацького повіту, 1805 повіт, м-о; тепер у вінницькій окрузі, 8 650 меш., укр. 57%, жид. 41%. VIII 1919 розгром червоної бригади 8. запорозького дивізію УНР.

Липовецька Млада (справжнє ім'я Таїс Бельман),

укр. співачка, пропагує концертами укр. пісню в Італії, авторка багатьох інформаційних статей про Україну в пресі, 1919-20 співробітниця „La voce dell'Ucraina“ і Укр. Пресового Бюро в Римі, перекладачка Шевченка по іт., редагує в Турині іт. часопис, присвячений Україні.

Липськ, гл. Лайпціг.

Липський Володимир, укр. ботанік, *1863;

В. Липківський.

член ВУАН, 1924-28 президент ВУАН, дослідисті України, Басарабії, Кавказу, Туркестану, Америки, Цейлону, Японії, тощо.

Лис (Vulpes), хижак із родини собак, із короткими ногами й довгим кудлатим хвостом, рудаво-бурий, сподом білий, живе на півн. півкулі Землі; л. північний (v. lagopus), сиво-бурий, узми білий, у підбігунів околизах; к о р с а к (v. corsac) у Сибірі й ін.

Лисенки, укр. шляхта: 1) Анд р і й, укр. гром. діяч і письмен., брат Миколи, з фаху лікар, †1910, співробітник різних укр. часописів; 2) Іван, чернігівський полковник 1699-71; 3) Микола, батько укр. музиканта (1842-1912), глибокий знавець укр. народ. пісні, визн. піаніст, перший укр. музикант-професіонал; творчість надзвичайна й дуже різноманітна: муз.-етногр. праця над укр. пісню (7 збірників укр. нар. пісень на 1 голос із форт., 12 десятків хороших пісень, 5 випусків обрядових пісень, записи мельодій), муз. ілюстрація до „Кобзаря“ Т. Шевченка, сольеспіви до слів різних укр. поетів, твори на фортеп'яно, опери й оперети („Різдвяна ніч“, „Утоплена“, „Тарас Бульба“, „Чорноморці“, „Наталка-Полтавка“, „Енеїда“, „Ноктюрн“, дитячі опери — „Коза-Дерева“, „Зима й Весна“); праці муз.-теоретичні й діпні укр. муз. етнографії, пр. про укр. нар. струменти, організатор укр. хорів, основник І-ої укр. муз. школи (Муз.-Драм. Інст. у Києві); 4) Наталка, небога Миколи Лисенка, артистка, почала в укр. трупі, перейшла на моск. сцену, потім стала кінематографічною зіркою зі сльотвим ім'ям; 5) Ольга (з роду О'Коннор), перша дружина Миколи Лисенка, добра співачка й артистка, найкраща виконавчиця ролі Оксани в „Різдвяній Ночі“ й інших операх Лисенка.

Микола Лисенко.

Лисикевич Микола, гал.-укр. письмен., співред. „Слова“ (1867), †1885.

Лисичанське, м-ко Бахмутської округи, над Донцем, 6 650 меш.; укр. 58%, жид. 42%, родовища мінеральних барил, кам'яновугільні шахти.

Лисичка (Cantharellus), гриб із громади підставчаків, із лікуватою шапочкою; л. Гетивна (C. cibarius), яскраво жовта; л. червонова (C. aurantius), нестивна; гл. табл.: Гриби України, ч. 819.

Лисичи (Calvities), випад волосся на голові; недуга переважно дідична, гол. в людей із особливою еластичістю шкіри тв. лощечкою; буває і при різних недугах шкіри (лишай стригучий); переходове після гарчкових хорів (тиф).

Лиска (Falca atra), птаха-бродун, величини малої курки, сиваво-чорна з білою

Лис північний. 1. узмі, 2. хвісту.

лисною на голові; пальці з платуватими плавцями; над водами Європи й серед. Азії.

Лискавка, гл. Атмосферна електричність і Блискавка.

Лис Микита, ст.-голл. авірийний епос (Reinke de Vos), перерібка твору Гіпріка ван Альмара „Reinaert“, надрукована вперше 1498; переклади й перерібки на всі култь. мови, пр. нім. Гете (1794), укр. Франка (1893, досі в 10 видань), що дав творці й укр. назву.

Лисник Омелян, отаман УГА, *1882, 1915 як ком. курія УСС учасник боїв УСС-ів на Лисоні, оточений ком. Золочинщина, в-осени 1919 з наказу Нач. Команди УГА пів переговори з Добармєю.

Лисовець Демко, ген. осаул за Б. Хмельницького, брав участь у дипломатичних зносинах України з волооським господарем, †1654.

Лисогури, пасмо горбів до 600 м. вис. між Палцюю й Вислою, найвищі верхи: Лисагура або -св. Книжа та Лисіца або св. Катизина.

Лисоня, горб б. Бережак, 401 м. н. р. м., в IX 1916 та VII 1917 бої між австро-угор. і рос. армією; бої УСС з моск. військом 2-4 IX 1916, перемога УГА над поляками 18 VI 1919.

Лисоня, в окопі отаман Лисник.

Лист, у лит. укр. праві документ поруки, листи в коз. праві: „листи длатити“; були листи: залізний (щось наче особиста мораторія на 3 роки на сплату довгів для людини, що стала банкрутом не з власної вини), і заручний (для охорони життя видавав гродський суд шляхтичеві).

Листа, (нім.) спис, ресетер.

Листяни, м-о б. Чернігова, знане з битви 1024, в ній Мстислав переміг Ярослава. **Листи апостольські**, (цел. послання) листи рел. змісту, що їх деякі апостоли писали до христ. громад або осіб; усіх 21.

Листівка, поштова карта, отверта для пересилання листок поштою; спершу 1869 в Австро-Угорщині, від 1878 по цілому світу.

Листкозобрі (Lamellibranchiata), двостульні, гурток м'якунів безголових, обгорнутих двоплатовим плащем, що править за зяви; зверху тіло захоронене двостульною шкаралущею: скальми, устриця, перлівниця й ін.

Листок, журнал, виходив 1885-1903 в Ужгороді двічі на місяць під ред. Евгена Фенцика; від 1891 містив популярний „Додаток“; матеріали до історії Закарпаття.

Листок Громади, укр. часопис, вийшло одне число під ред. М. Драгоманова в Женеві в 1878.

Листок Праudy, неперіодичний часопис Укр. Соц.-Дем. Спілки, виходив тричі у Львові в 1905, 7 чисел.

Листа: 1, шпилькове, 2, стамкове, 3, списувате, 4, айцевате, 5, круглаве, 6, булавчате, 7, серцевате, 8, каркувате, 9, стрілкувате, 10, пугувате в-різане, 11, додонисте корічне, 12, піджато зложене, 13, додонисте зложене, 14, край листа: а — пильчастий, б — зубчастий, в — карбований, г — кільчастий, д — злигастий.

Листя, складована досконаліших рослин, звич. платуватої форми, органи для асиміляції, тим то його клітина багаті на зеленість і між ними є великі міжклітинні простори, заповнені повітрям, яке там доходить тав. прорідками, отворами в наскріпні на спідньому боці листя; конечна для асиміляції вода доходить численними в'язниками судин, які на л. замітні голім оком, як тав. жальні або нерви. Форма л. дуже різноманитна, гл. образок. Крім звич. зеленого л., призначеного до асиміляції, буває ще: охоронне (пр. лусочкувате л., що обгортає зимові брусли листяні й цвітні), відживне, з багатьма засобами поживи, (пр. л. цибулі) та цвітне л., що утворює цвіт; всі згадані роди л. звич. без зеленцю.

Листоноги (Phyllopora), гурток ракуватих тварин із платуватими ногами.

Лисюк Каленик, укр. революціонер, *1889, родом із Поділля, був засланий на каторгу, 1917 учасник укр. визвольної боротьби, від 1923 в Америці (Нью-Йорк) власник філіантстичної фірми, меценат укр. культурних та добродійних інституцій (Дім Інвалідів у Львові, Музей визвольної боротьби України в Празі) і т. д.

Лисик Теодор, гал.-укр. гром. діяч і письмен. (1817-1900), оборонець нар. мови, псевд.: Богдан Ізанд Солокії.

Лисенка, м-ко на Київщині над Гнилим Тисячем, укріплене, замкнене в коз. рухах XVII і XVIII в.; 1767-1839 василіанський монастир, 1768 розгромлений у гайдамацьких війнах; тепер м-ко гуманської округи; влітку 1918 знищили селяни один із гетьманських відділів; виманя до цієї справи ним, війська викликала в повіті тав. звенгородське повстання.

Лисенський, 1) Борне, укр. фізик доцент технічної фізики Укр. Госп. Академії в Подєбрадах *1892; підручники та наук. праці з фізики та електротехніки; 2) Іраклій, архієп. смоленський 1762-1771; 3) Юрій, рос. подорожник (1773-1837), описав із Крушештерном світ і описав цю подорож.

Лисько Зиновій, суч. гал.-укр. комп., *1895, муз. педагог та письмен.; кол. лектор Укр. Вис. Педагогічного Інституту у Празі.

Литва, га. Ляйта.

Литва (Lietuva), найдалі на південь виступає республіка півн.-схід. Балтійського Поозер'я, 55.600 км.² і 2.285.000 меш., обіймає гол. сточище Німану, країна низинна, багата на ліс (25% пов.), болота (14%); підсоння континентальне, хоч досить вогке; рілля займає 35% пов. (жито, овес, картопля, льон і конопля), вирів конопель та дерева; пасовиськ (22% пов.), випас худоби; копальні дуже мало, децю гіпсу, вапна, бурого вугілля й торфу; промисловість знищена війною, в відбудові; торговали незначна; Л. має малий доступ до моря (Клайпеда та Полінга). Прабатьківщина литовців сучасна Л., але литвини та жмуди ко-

лись під натиском нім. лідарів поширилися були далі на півд. схід; особливо велика експансія в XIV в. за Гедиміна й Ольгерда, землі Л. сягали далеко в сточище Чорного моря, а білорусь. і укр. населенням, від якого вищі верстви перебрали культуру, мову та віру; 1386 (Ігайло) федерація й династична унія з Польщею; 1501 персональна унія з Польщею; 1569 а федерації осталися лише автономія; наслідки — польщення шляхти, що не прийшло після переходу Л. під Росію (1795); ривночасно йде русифікація (заборона латинки, 1863-1904); на 90 р. XIX в. принадає нац. відродження Литви, й революція 1905 застає литовців досить свідомими (жадання автономії); 1918 сойм (таріба) у Вильні жадає для Литви а етногр. земель, самоєтійної держави; але в склад самоєтійної Л. не ввійшла Виленщина, яку 1920 поль. ген. Желігонський забрав для Польщі (тав. Середня литва: як автономія, а опісля як організаційна частина Польщі). Населення Л. в 80% литовців, 5% жидів (по містах), 3% поляків.

Литва Середня, нині віленське повідство Польщі, мала 1920-22 самоуправу та свій сойм.

Литвин Михалон, іароду литовець, мемуарист, автор записки про звичаї татар, литовців, москалів та про Україну (склав її у 1548-55, видана в Базелі 1615).

Литвиненко, 1) Олександр, архітект, відомий суч. графік, укр. роду, постійно працює в Петербурзі; 2) Сергій, укр. різьбар, *1899.

Литвиненко-Вольгемут Марія, співачка укр. опери, сопран, *1894, перш у Києві в театрі Садовського (1912-14), у Сиб. опері, від 1923 в Держ. Опері в Харкові.

Литвинова Пелагія, а роду Бартош, укр. етнограф (1833-1904), дослідниця укр. нар. мистецтва („Укр. Нар. Орнамент“ I 1878, II 1902), життя та звичаї на Чернігівщині; сіль. господарства, домашнього промислу (Київ, Старина, Матеріали до укр. етнології), статистично-екоп. опис сіль.

Литвинович Спиридон, укр. церк. діяч (1810-69), 1848 ректор дух. семінарії, 1857 єп., 1863 львівський митрополит; автор вірша: „Kto Lach, ma strach“.

Литературний Сборникъ, видавала у Львові Гал.-руська Матица по 4 випуски на рік із перервами в 1869-73, 1885-90, 1896-97, як продовження „Наукового Сборника“ 1865-68; роавідки: Іа. Шапаневича, О. Леп-

М. Литвиненко-Вольгемут.

Спир. Литвинович.

Литовсько-руське право, право литовсько-руської держави: зване теж зах.-руським правом, як право укр. та білорус. за час їх спільного держ. життя в в. кн-ті Лит.

Литовці, індо-європ. народ (гл. Литва), меш. республіки Литви, сумешної Віленщини в Польщі та Східньої Пруссії, 2^{1/2} міль. титмшаний: руські, гол.-середньоголові.

Литовченко Олександр, укр. маляр і гравер, переважно на іст. теми (1835-90), академик рос. Академії Мистецтв: „Христос у Гетсиманському саді“, „Іван Грішаний“, „Боярня Морозова“ та ін.

Лихва, побирання надмірних відсотків, або надмірного запису, використовуючи чись скрутне становище: карний переступ; лихварська умова — неважна.

Лихоманка, гл. Маларія.

Лихоманник, гл. Тирлич.

Лицар (Ritter—Іадець, вершник), у середньовіччі озброєний кінний шляхтич.

Лицарство, середньовіччя, витворилося на Заході Європи зі службників (міністеріалів), яким володарі

в X та XI в. давали ленно з обов'язком кінної військ. служби; з часом загарбане виключно шляхтою, дійшло до розквіту за хрестоносних походів: шлях до л.: від 7-14. р. служба на дворі — паж, що з часом діставав меч; від 14-21. р. лицарчук, джуря: носив шпир і щит свого пана та вчився лицарського діла; в 21. році „насували“ його святочно на лицаря. З розвитком л. — розвиток лицарської поезії.

Лицарська зброя, складалася з поч. з дратвеної сорочки, ланцюжкової або перстенової кольчуги та легкого шолома, згодом із панцира з одноцільних сталевих плит; панцире з а) шолома з налицником, б) панциря, в) панциря, г) начеревника, д) нарамників, л) наколінника.

Лице, (поль. lico) річеві докази вини обвинуваченого в лит.-укр. та коз. праві.

Личко Іван, укр. письмен., *1882, соц.-демократ, співробітник „Вільної України“ 1906, Укр. Хати й ін.

Личков Леонід, рос. статистик, *1855, співробітник „Київської Старини“, де містив статті й замітки на іст., екон. та статистичні теми.

Лицарська зброя: 1. шолом, 2. налицня (ручній), 3. отвір на очі, 4. охорона горла, 5. охорона плечу, 6. нашийник, 7. панцир, 8. начеревник, 9. нарамники, 10. охорона рук, 11. охорона ліктів, 12. рукавиці (зі споду шкіряні або зі залізної плетини), 13. настеження, 14. наколінники, 15. наколінники, 16. черевник, 17. кольчуга, 18. меч.

Лишай, назва різних шкірних недуг: 1) л. висипкуватий (Pityriasis versicolor), спричинений грибом *Microsporon furfur*, що розростається в роговій верстві нашірня та творить жовтуваті круглі плямки; 2) л. золотушний (*Lichen scrofulosorum*), малі блідо-рожеві або жовтуваті гудаси, в молодих людей, дітківних золотухою; 3) л. кружлястий (*Herpes zoster*), л. оперезний, неправильні групи пухирців на зачервоній шкірі адож перебігу одного або кількох шкірних нервів; при тому янич. нервові болі; причини: невдома інфекція, механічне ушкодження нерву, затросня; 4) л. стригучий, стражчик, (*Herpes tonsurans*), побудником є грибок *Trichophyton tonsurans*, що живе в поверхневих шарах шкіри; вищя: червоної, круглої плями з малими пухирцями, гол. на шкірі голови, спричинює тимчасове позлистя із незначним свербінням.

Лімайники, гл. Обрісники.

Лі, 1) (Lee) Вернон, англ. письмен., *1858, дійсне ім'я Анїта Пейджіт, адебільша лит. і мист. париса; 2) (Lie) Пола, норв. письмен., (1833-1908), повісті, словидання, спомини: „Засуджений на досмертну в'язницю“, „Мальстром“, „Донька командора“; 3) Софус, норв. математик (1842-89); праці з теорії груп і диференціальних рівнянь.

Софус Л.

Лібана, по латиськи: Лепая, м-о в Латвії над Балтійським морем, 61.000 меш.; колись рос. воєнна, нині латиська торг. пристань.

Лібаній (Libanius), славний гр. софіст із Антиохії в Сирії (314-393 по Хр.), вчитель красномовства в Агенах і Константинополі, ворог християнства, пристель та оборонець цесаря Юліана Відступника, лишив велими багату літ. спадщину різного змісту.

Лібанон, Ливан, Джебелъ Лібан, 1) гори між Середземним морем і верхніми Йордану, до 3.212 м. вис.; 2) півд.-зах. частина Сирії, 9.320 км.² і 600.000 меш. (друаів і маронітів).

Лібація, (лат.) у ст. римлян звичай пилвання вина в жертву богам; пінтика.

Лібберс (Lübbbers) Вальтер, нім. старшина, *1874, референт укр. таборних справ у прус. військ. міністерстві підчас війни, 1918 у військовій місії при нім. посольстві в Києві.

Лібек (Lübeck), 1) союзна держава та м-о в півн. Німеччині при вливі Трани до Балтійського моря (затока Л.), 298 км.² і 128.000 меш. (саме м-о 125.000); ст. будівлі з XIII в. (церква Марії, ратуша); важкі пристань (через получення Трани з Лабюю), вел. значіння в XIII-XVI в., як ганзейське м-о; 2) екслява Ольденбургу.

Лібельт Кароль, поль. філософ-месіа-

ніст і слов'янофіль, критик та журналіст (1807-75); велика його „Естетика“ (яку читав Шевченко на заслання) написана під впливом Гегеля.

Лібер, ст.-італійський бог плодючих сил природи, пізніше зрівняний із гр. Бакхом, богом вина.

Лібер, вл. Гольдман М., жид. політик, керівник жид. соц.-дем. партії Буваду.

Лібера, ст.-італійська богиня, що стоїть побіч бога Лібера, Прозерпина, дочка Церери.

Ліберал, (лат.) вільнодумець, сторонник лібералізму.

Лібералам, філ. напрямок, що полишає свободу однинці в думанні та вчинках: 1) економічний з.: кожна людина мусить мати повну свободу в госп. житті, бо вона найкраще вміє дбати про свої інтереси, а вільна конкуренція є найкращим регулятором сусп. господарства; держава не сміє втручатися в госп. діяльність окремих громадян; не повинна займатися торгівлею або промисловістю; гол. її завдання — охорона сусп. порядку; між державами мусить бути вільна торгівля; всьому мито, як перешкоду для екон. зносин, треба скасувати; засаду е. д. засвоїли школи фізіократів і класична; 2) політичний з. прив'язує найбільше значіння до індивідуальних та громадських свобод та охорони їх передусім супроти держ. влади; звертається проти держ. абсолютизму та диктатури; підносить передусім волю, а не „народню суверенність“, тим то його протиставлять іноді демократії, але зах.-европ. демократія прийняла гол. постулати н. з. за свої; творці теорії н. з.: Локк, Б. Констан, Дж. Ст. Мілль; 3) релігійний з. проголошує повну свободу думання й дослідів, не признаючи законів церкви.

Ліберець, табор УГА.

☞ **Лібералізм** (Liberalia), світане свято (17 березня) Церери, Лібера й Лібері (окремі італійський культ, як у греків Деметри, Персефони й Діоніса в елліністичних містах); того дня парубки 15 або 16 років надіявали одяг дорослих чоловіків.

Ліберець, (нім. Reichenberg), нім. м-о в півн. Чехії, 35.000 меш.; ткацька промисловість, пром. музей; 1920 табор інтернованих останків УГА, які прийшли з Вел. України через Галичину на Закарпаття; перенесений описав до Йозефова.

Ліберія, гл. Ліберя.

Ліберія, муринаська республіка на гор.-гвінейському побережжі між брит. Сіра Леоне та фр. Побережжям Слопової Кості; 95.400 км² і 1.500.000 меш. — мурина; країна гориста, лісиста та родюча; підсоння тропічне (дош. віттку), гол. продукти: пальмовий олій, горіхи, кави, гума, Держава некултурна, залізниця нема; Л. заснована муринами зі ЗДА, під протекторатом ЗДА; гол. місто Монровія.

Ліберкінові залози (Glandulae Lieberkühni), ціркуваті, нерозгалужені залози в слизовій оболонці тонких кишок, що виділяють лугуватий кишковий сік.

Ліберман (Liebertmann) Герман, поль. політик, *1870, жид. роду, член поль. партії соц., 1917-18 посол до австр. парламенту, 1919-30 до варшавського союму.

Лібертин, (фр.) розпусник.

Лібертини, (лат., вилволені): 1) у ст. Римі кол. раби, відпущені на волю, але тісно зв'язані з родинами своїх кол. панів; 2) вилволені з невідланих жиди, в апост. часах мали в Бруссалмі окрему синагогу; 3) одна з прот. сект, раціоналісти-вільнодумці, заняті протипинки Кальвіна.

Ліберум вето, гл. Вето.

Лібіг (Liebig) Юст, нім. хемік (1803-73), знавий із дослідів у всіх ділянках хемії, гол. органічної та сіль.-госп.; відомий м'ясний екстракт Л.

Лібійська пустиня, давніше назва всієї Сагари, нині лише її півн.-схід. частини.

Лібійські мови або берберські, мови хамітського населення на захід від Єгипту (лібіяні, нумідійці, ібері, що їх уважають за працурів сучасних басків), гл. Бербері.

Лібітіна, ст.-італійська богиня смерті й мерця; у її храмі ведено списи покійників і можна було дістати потрібне похоронне приладдя та найняти людей (libitarius), що займалися похоронами.

Лібія, в старині збірна назва півн.-афр. країн від Єгипту аж по Атлас, і також усієї Африки; нині її. колонія Триполіс.

Лібкнехт (Liebknecht), нім. політик: 1) Вільгельм, соц.-демократ (1826-1900), один із основоположників І. Інтернаціоналу, від 1874 член райхстагу, від 1890 гол. ред. „Vorwärts“-у. Гол. праці: „До земельної справи“, „Про політ. становище соц.-демократії“, „Знання це сила“; 2) Карл (1871-1919), соц.-демократ, описли комуніст, від 1912 посол до парламенту, від вибуху світової війни стояв проти неї, був ув'язнений; 1918 на чолі комун. групи „Спартак“, убитий після спроби комун. перевороту.

В. Лібкнехт.

Лібра, (лат.) міра паперу, 20 аркушин.

Лібрація Місяця, ніби-хитання Місяця, наслідок його круження довкола Землі; з. М. дозволяє нам бачити на його краях великі частини відвернутого від нас боку;

тільки $\frac{1}{2}$; поверхні Місяця ніколи не можемо спостерігати.

Лібретто, (іт.) текст опери, оперети.

Лібуна, мітична основниця чес. династії Пржемышладів.

Лібш Юрій, гор.-лужицький грамастик та письменник (1857-1927).

Лівадія, кол. царська посілість б. Ялти на Криму; тепер санаторія.

Ліванов Михайло, дослідник ґрунтів та умов хліборобства на Степовій Україні XVIII в.

Лівар, 1) проста або зігну-та цівка, щоб переносити або переливати рідину до іншої посудини; 2) пристрій із корбою й гвинтом до підношення вантажів.

Ліверант, (нім.) доставець.

Ліверд Айленд (Leeward Islands), гл. Ангільські острови.

Ліверпуль (Liverpool), м-о при усті Мерзі, 1.250.000 меш.; уніа, найбільше торг. м-о Англії після Лондону, гол. подількою (пінета), торговиля бавовни.

Ліви, невеличке фів. плем'я в кол. Лінонії та Курляндії.

Лівці, група послів, що в парламентах засідають ліворуч салі засідань, антично партії демокр. (аристократичні й консервативні праворуч); із цього назви „лівій“ і „правий“ політ. напрям; гл. Партії.

Лівницький Андрій, укр. політик, *1879; в 1900-их рр. член РУП, опісля УСДП — кермував дубенською організацією партії; 1917 губ. комісар на Полтавщині, 1919 міністер юстиції УНР, того самого року піславши до Польщі, як голова дипломатичної місії, підписав 22. IV. 1920 договір із Польщею в Варшаві; до смерті Петлюри президент міністерів еміграційного уряду УНР, 1926 прийняв титул голови Директорії й заступника гол. отамана УНР.

Лівій Андронік (Livius Andronicus), грек із Таренту, невольник; визволений своїм паном Лівієм Салінатором, став учителем у Римі; перший рим. поет, що перекладав для шк. потреб Гомеру Одиссею на лат. мову староіталійським сатурнійським віршем і виставив (240 р. до Хр.) перші рим. трагедії й комедії за гр. зразками.

Лівій Тит (Titus Livius), рим. історик, із Падуї (59 до Хр. — 17 по Хр.), автор твору „Ab urbe condita“ в 142 книгах (до 9 р. до

Хр.), з чого збереглися книги 1-10 (до 293 до Хр.) і кн. 21-45 (від II. пунійської війни до 167 до Хр.).

Лівінгстон (Livingstone) Давід, визначний англ. подорожник (1813-73), найславіший дослідник Африки, гол. П. нутра; відкрив 1849 озеро Нґамі й ріку Суга; 1854-56 р. Замбезі й водопади Вікторії; 1859 озеро Шірія й Ніссеса; 1869-72 верхів'я р. Конґо й т. д.; його іменем прозвано 32 водопади дол. Конґа та гори над озером Ніссеса.

Лівіньо (Livigno), частина Ретійських Альп, до 3.440 м. вис.

Ліві соціалісти-демократи, радикальна течія в УСДРП, звана більше під назвою „незалежників“.

Ліви, рос. м-о б. Курська, 19.000 меш., споживча й ткацька промисловість.

Лівобережжя, гл. Лівобічний низ.

Лівобічний низ, Гетьманщина, Лівобережжя, Лівобічний низина, Залісся, Лівобережжя, що тягнеться по лівому боці Дніпра від Полісся до пороги, із заходу межує з правобічною височиною та Дніпром, із півдня з кристалічною плитою й облогами Донецького Крижю, від сходу з Центр. рос. височиною, на півночі переходить незмітно в схід. Полісся. Л. н. збудований із крейдяних і третинних відлож. на яких лежить груба верства льодовикових шарів, гол. лесу; в річкових долинах летючі піски й багна; коренних копалин мало, гол. торф і гончарські глин. Ріки Л. н. зливаються в серед. течю Дніпра: Трубеж, Золотоноша, Сула, Пело й Орель. Ґрунта добрі, переважно чорнозем. Лівобережжя лежить у смузі лісостепу й степу, лісів дуже мало, всього 8% поверхні. Людність до 95% укр., густина населення: 75 на 1 км.² Господарство: хліб, худоба, промисловість хліборобська й домашня. Важні міста: Полтава, Луби, Прилука, Ромен, Суми.

Лівонія, Лівонія, частина Балтійського Поозер'я між Ризькою затокою та озером Пейпус, заселена латинами й естонцями, 1158-1561 колонізована німцями, 1561 до Польщі, 1660 — до Швеції, 1721 до Росії, 1919 розділена між Естонією й Латвією.

Лівонський орден, нім. військ. орден, оснований 1232 у Ризі, 1237 алуціяся з прус. орденом.

Ліворно, іт. пристань, недалеко устя р. Арно, 120.000 меш.; корабельні верстаті.

Ліпреа, (фр.) в ст. Франції одиг, що його давав король лицарям при особливих святах; тепер одиг льокаїв; однострій.

Лі-гун-чан, кит. політик (1821-1901), за-

Лівар: 1. простий, 2. зігнутий, 3. подількою (пінета).

Д. Лівінгстон.

Андрій Лівницький.

Т. Лівій.

Лі-гун-чан.

ключив 1866 мир із Японією в Шімоносекі, 1901 переговори з європ. державами.

Ліґа, зв'язок для означеної мети; союз, спілка; „Л. громадського добра“ 1465 — союз фр. папів проти Людовіка XI; „Світа л.“ в Німеччині — союз кат. князів проти союзу 1538; „Світа Л.“ у Франції — союз католиків проти гугенотів 1576; „Кат. л.“ в Німеччині 1609 під проводом кн. Максиміліана баварського проти прот. Унії.

Ліґа Націй, зв'язок народів, насправді ж держав, заснований у Женеві після світової війни, на основі версальського мирного договору „для співпраці між народами й безпеки міжнародного мира“. До Л. Н. приступили сразу держави-переможниці в Європі: Англія, Бельгія, Греція, Італія, Польща, Португалія, Румунія, Франція, Чехословаччина й Югославія, з нейтральних європ. держав запрошено: Данія, Еспанія, Голандія, Норвегія, Швейцарія та Швеція, 1926 прийнято Німеччину; ЗДА й СРСР не належать; органи: Зібрання (делегати всіх членів Ліґи), Рада (заступники гол. держав Антанти й 4 ін. держав, вибраних зібранням), Секретаріат (підготовки й помічні функції). Л. Н. займається всіма важливими питаннями міжнародного характеру. З Л. Н. зв'язані такі установи: „Постійний Трибунал Міжнародного Правосуддя“ в Гаазі (15 членів, обраних на 9 літ Зібранням і Радою Л. Н.), „Міжнародна Організація Праці“, „Міжнародний Інститут Інтелектуальної Співпраці“.

Ліґа прав людини (Ligue des Droits de l'Homme), т-во засноване у Франції 1898, має боронити „права людини“; поширюється і в ін. краях.

Ліґатура, (лат.) 1) мідна нитка з шовку, металю, баранчих кишок (katgut) або з кишок шовковрадки (фльорентійська нитка, silkwool); нею під'язують кров'яні судини, що їх мають протити підчас хірургічної операції; 2) муз. сполука лучком (♯) двох чи більше нот тої самої, чи різної висоти; 3) у ст. рукописач та в друку назва на алогені букни (пр. ch) та сполуку буки (пр. ch—шт.).

Ліґійці (Ligii), ст.-герм. народ із родини севенів, жили до III в. по Хр. між Вислою, Карпатами, Судетами й Вартою.

Ліґіан Олександр, товариш міністра військ. справ за Скоропадського 1918.

Ліґіна, (лат.) 1) вуглеводнева річовина, що прає із целюлозою творить дренажу, гл. Деревню; 2) деревинна вата, складовина ростилиних клітин; біла річовина, схожа на папір; уживається в медицині до перев'язів, замість звич. вати.

Ліґіт, (лат.) молоде (третішню) буре вуґіль, де ще добре помітна будова дерева; в нас виступає у третішніх підложках Розточчя, Поділля та Правобережжя.

Ліґіца (Liegitz), м-о на дол. Шлезьку, 75.000 меш.; вироб сукна, шкiри, машин.

Ліґроїна, добуток фракціонованої дестилляції нафтової роли; подібна до бензину; вживається на паливо або для налугування олією з насіння.

Ліґури, ліґурійці, народ, жив за гр. і рим. часів на побережжі Середземного моря в Франції та Італії, розплився потім серед кельт. населення зах. Європи; мабуть, перелідоєвроп. людність Європи.

Ліґурі Альфонс, св., гл. Альфонс із Ліґорі. **Ліґурійська Республіка**, буферова держава Наполеона 1795-1805 (Генуя).

Ліґурійське море, півн. частина Тирренського моря з Генуєзькою затокою.

Ліґурійські Альпи, півд. частина зах. Альп до 2.650 м. вис.

Ліґурійські Апеніни, гори над Генуєзькою затокою.

Ліґурія, зах. частина Італії над Ліґурійським морем, 5.430 км.² і 1.335.000 меш.

Лід, вода у твердому стані; вона перемиюється в л. при 0° під звич. атмосферичним тиском; часто творить однотравні кристали, що укладаються в шестигрунті вірки; в т. льоду при 0° є 0,916, а властиве (питоме) тепло 0,5; вічний лід, що ніколи не тавне, находиться в підбігунових околицях та в вис. горах. Л. вживають до зберігання засобів поживи, при виробі пива та спирту, морозива, до лікування запалень і т. ін.

Ліда, вузлова стація б. Вільна, 10.000 меш., фабрика тютюну.

Ліддінг, (англ.) сильно вибухова річовина, гл. Пікринова кiselина.

Ліденшайд (Lidenscheid), м-о в півд. Вестфалії, 34.000 меш., металев. промисловість.

Лідер, (англ.) провідник партії.

Лідит, (гр.) суцільний кварцит, часто зі значною містотою вуглиної субстанції, яка надає йому чорної барви; вживається як тав. пробний камінь для розпізнавання золота.

Ліді (Lidig) Мікель, естонський комп. *1880, основник естонської консерваторії (1918), від 1924 в Америці.

Лідійська мова, у ст. добі мова лідійців у зах. М. Азії, znana з 50 написів, писаних письмом, подібним до гр.; одні із них має арамейський переклад; л. м. не індоєвроп., мабуть споріднена з етрусьською м-ю.

Лідія, перісно Меонія, в старовині країна на заході М. Азії; населення в середині країни мінанці семітів із арійцями-фрійцями, на берегах еолійні й іонійні; лідійці були посередниками в торгівлі між Грецією й Передньою Азією. Основу лідійської могутності поклав цар Азіат (612-563), син його Креа завоював усю Передню Азію, але 546 уляг Кірові, й відтоді Л. поділила долю Передньої Азії — була під перською, македонською, сирійською й рим. владою. Гол. м-о Сарди.

Лідо, (іт.) 1) назва для лав піску та вапнулу на побережжях Адрійського моря, в деякій віддалі від берега, на мілкому морі; повста-

ли через відклади матеріалу, нанесеного річками та морськими хвилями і струями; 2) назва острова напроти Венеції, славного купелями.

Ліде (Leedes), м-о в півн. Англії над 170 км. дов. Л-ліверпульським каналом, 473.000 меш.; унів., центр англ. суконої промисловості й торгівлі.

Лідтке (Liedtke) Гаррі, нім. фільм. артист, *1888; ролі улюбленця жінки в комедіях.

Ліе (Lie) ст. фр. міра довжини — 45 км.

Лієж (Liège, Luik, Lüttich), м-о в півн.-схід. Бельгії, 250.000 меш.; унів., техніка та гірнич. академія; залізна промисловість; твердиня, добута німцями VIII 1914.

Ліза (Lysis), (гр.) повільний спад температури при деяких гарячкових недугах, пр. при черевному тифі, корі, шкарлатині і ін.; протилежність — криза.

Ліандер, спарт. полководець, знищив 405 до Хр. атен. флоту й добув Атени, полк 395.

Ліанмах, 1) син Птолема з Брусалму, переклав на гр. мову книгу Естив; 2) полководець Александра В., 323 володін Тракією, після бою під Іссом 301 М. Азією, полк 281 до Хр.

Ліанни, (гр.) особливі річчини в сироватці крові, що розпускають творава, чужі для організму, пр. бактерії (бактеріо-л.), чужі червоні тільці (гемо-л.); грають велику роллю в боротьбі організму з інфекціями.

Ліанн, найбільший гр. мистець 2. пол. IV в. до Хр., різьбар і ливар, зробив б. 150 різьб; до нас дійшли лише копії й наслідування: „Апокріона“ (гл. I, ст. 139), „Голова Александра Македонського“, „Гермак Фарнезійський“ (гл. I, ст. 754), „Гермес відпочиває“ та ін.

Ліанстрат (Lysistratos), гр. ливарник, брат Ліанна, з 2. половини IV в. до Хр.

Ліаній (Lycias), гр. льограф і вчитель реторики (б. 445 до Хр., — 380), один із 10 аразоних (канонічних) аттицьких промовця, представник тзв. *genus dicendi tenue* (невибалганого красномовства).

Лізола (Lisola) Франц, нім.-під. дипломат (1613-75), у 1655-60 амбасадор у Польщі, де був замішаний в укр. політику; донесення його видано 1887 в „Archiv für Oesterreichische Geschichte“.

Лізолю, (гр.) розчин крезолу в одійному миль; дезинфекційний засіб, сильна отруя.

Лізоформ, розчин мила з додатком формаліну; дезинфекційний засіб.

Лій, тваринний товч, складається гол. зі стеарину й пальмиту.

Лік (Lusk), повіт. м-о в Схід. Пруссії, 15.000 меш.; фабрики машин; 1915 під Л., тав. малурська битва між нім. і рос. армією, де німці полонили понад 100.000 росіян.

Лік (Liek), астр. обсерваторія на горі Мавит Гемільтон (1.354 м. вис.) б. Сан Хозе (Каліфорнія), заснована 1874 ам. промисловцем Ліком, належить до унів. в Берклі (Каліфорнія).

Ліканкавр (Licancavur), вулкан на границі Болівії й Чіле, 6.000 м. вис.

Лікаон (Lycoon), гр. міт. цар Аркадії, батько Каллістої (Callisto) дікуї, що вбивав людей на жертву богам, переміщений Зевесом у вовка.

Лікарський Вістник, науково-становий орган Укр. Лікарського Т-ва у Львові, виходив щомісяця в 1920-21; від 1921 орган Лікарської Комісії НТШ і Укр. Лік. Т-ва у Львові, виходить щотри місяці.

Ліката (Licata), пристань на півд. бережжі Сицилії, 30.000 меш.

Лікідатор, (лат.) зарадчик при розв'язанні торг. спілки або торг. т-ва.

Лікідатійна книга, рід головної книги, де всі ділові орудки переводить через касу, хочби вона з касою й не стояли в безпосередньому зв'язку; ведеться її все двосторінково (фоліовано): на одній стороні „архид“, на другій „рохид“.

Лікідатійна Польська Комісія, політ. установа, утворена 27 X 1918 в Кракові, а графом Скарбок на чолі, намагалася стати тимчасовим поль. урядом для цілі Галичини, що довело до поль.-укр. війни; з поч. 1919 ЛПК передала свої справи поль. урядові в Варшаві.

Лікідатійні комісії, комісії заведені гетьманським урядом 1918 з метою відновити землеволодіння в дореволюційних формах і також подбати про відшкодування поміщикам за втрати в часі революції; л. к. накладали контрибуції на селянство й у великій мірі причинилися до невдоволення укр. села гетьманською владою.

Лікідатія, лікідування, (лат.) 1) правна процедура, приписана при розв'язанні спілки, зокрема акційної з обмеженою порукою, кооперативи, та при розв'язуванні товариств; 2) поправа якихось відносин, щоб вони не полишили цоганих наслідків: л. спору, наслідків катастрофи, (воєнної) невдачі, тощо; 3) заг. обчислення грошових справ.

Лікідний, (лат.) пливкий; лікідний, пливкий приголосні, гл.

Лікер,

(фр.) горілка, засолоджена цукром із додатком запашних річовин.

Лікійська

мова, в ст. добі мова лікійців на півд. березі М. Азії, аніна тільки з 150 написів із V і IV в. до Хр.; письмо близьке до гр., але мова не є ні семітська, ні індо-європ. (без огляду на деякі явища), а належить до тзв. малоазійських мов, що могли б бути споріднені з кавказькими мовами.

Лікійське мистецтво, повстало перед

Лікійське мистецтво: гробниці.

гр. добою, роаквіт припадає на часи гр. мистецтва; а пам'яток найкраще збереглися кам'яні оригінальні гробниці з формами й конструкціями дерев'яного будівництва (б. Міри, Антифелосу, Гайразанту).

Лікійці, меш. Лікій, належали до автохтонної передгрещської людності М. Азії.

Лікія, ст. країна на півд. побережжі М. Азії, в VI в. до Хр. до Персії, опісля до Македонії й Сирії, за цесаря Клавдія стала рим. провінцією; ст. скельні гробниці.

Ліковський (Likowski) Едвард, поль. історик (1838-1915), член краківської Академії наук, архієпископ. Гол. праці: *Unia brzeska*, *Dzieje kościoła unickiego na Litwie i Rusi*.

Лікоть, 1) суглоб між плечовою кісткою й кістками передраччя (ліктинкою й променем); 2) міра довжини, пр. в Австрії, 2-46 стоунів—0-77706 м.; в Росії л.—1 аршин—0-7712 м. і т. д.; 3) ст. укр. міра довжини; від 1529 м. на укр. землях основна одиниця лінійних мір— $\frac{1}{2}$ сажина—2 стоунів—24 цалів; від 1780 л. рівнявся 13 вершкам (б. 58 см.); у нар. вжитку й досі відповідає довжині руки від ліктя до кінця серед. пальця.

Ліктор, (лат.) держ. слуга найвищих рим. урядовців (консула, претора, диктатора); л-и носили наперед них в'язку пруття з застромленим у ній топірцем, як символ судової влади.

Лікуали—Моссака, права притока р. Конг, 600 км. дов.

Лікурґ (Lycurgus), 1) гр. міт. син Дрианта, король едонців у Трасії, завважив ворог культу бога Бахса, за кару осліплений богами; 2) славний спарт. законодавець (б. 884 до Хр.); 3) аттандий промовець, сучасник і приятель Демостена.

Лілезваті (Liliaceae), зел. сті рослини знич. з цибулею або бульвами, з вузьким рівнобіжно жвакованим листям і цвітом, що має 3- або 6-платковий оцвітень, 3 або 6 пильків і один 3-комірковий стовпик: лілея, піаночайник, цибулеваті, драцени, шпарагуваті, маріялькваті, ірис.

Лілейники (Crinoidea), гурток тварин із громади голкошкурних, із чаркуватим тілом, що видовжується в 5 довгих поодиноких або подвійних рамен, лич. пірнато-розгалужених; нагадують шість лілей; деякі л-ки на довгій ніжці приросли до морського дна, інші при помочі довгих вусяків на плечах порушуються вільно; живуть у морських глибинах; у давніх геол. добах, гол. палеозойськ., дуже поширені й різноманітні.

Лілея, лілея (Lilium), однопроанібцева зел. сті рослина, з лускуватою цибулею, шпр.

видовженим листям і вел. гарним цвітом із 6-платковим оцвітнем, 6-ти пильками й стовпиком; у нас: л. лісова (L. martagon), з рожевим, червоноплямним цвітом; л. червона (L. bulbiferum); л. біла (L. candidum), знад Середземного моря; в багатьох відмінах у квітниках. Споріднені: тудляня, гіацинт, тубероза й ін.

Лілейскрон (Lilien-schon), 1) Детлеф, нім. поет (1844-1900), один із найкращих модерних ліриків; поетія „Різноманітна добича“, „Добра ніч“; еп. поема „Поґфред; майстерні восни новелі; 2) Рохус, нім. історик музики та музикознавець (1820-1912), організатор дослідів над нім. нар. піснями.

Лілейскрона Гу-Плейбани, морська лілек. стаф, швед. посол на Україну 1657 для переговорів про швед.-укр. союз проти Польщі.

Лілейсгаль (Lilienthal) Отто, нім. дослідник легування (1848-96), один із перших конструкторів літаків, узяв жертвою своїх дослідів.

Лілю Людіжі з Верони, гл. Календар.

Ліліут, маленький чоловічок (назва з „Гуліверових подорожок“ Свифта), карликочок.

Ліліт, (свр. вл. „Нічна“) за традицією рабіна перша жінка Авраама, мати алах духів; нічна примара.

Ліля, (фр.) колір бузка; рожево-синий або блідо-фіолетовий.

Ліль (Lille), гол. м-о фр. департаменту Нор, 202,000 меш.; унів.; муз. академія, ткацька промисловість; твердиня.

Лім, права притока Дрина, 190 км. дов.

Ліма, 1) гол. м-о Перу, 220,000 меш.; собор 1535, унів.; 2) м-о в державі Огайо ЗДА, 41,000 меш., копальні нафти; 3) червоне дерево з півд. Америки.

Ліманова, пов. м-о в алах. Карпатах, 2,150 меш., рафінерія нафти; в битві під Л. 5-17 XII 1914 в. австр.-угор. армія стримала рос. офензиву.

Лімановський (Limanowski) Болеслав, поль. політик і письмен., *1835, патріярх поль. соці-

Ліктор, із гурторізби на колонні М. Верелі.

Лікурґ, ст. статуя (Рим).

Лілейскрон, морська лілек.

Лілея: 1. голувка з цвітням, 2. цибуля з частковою білкою, 3. стоуник, 4. перекрій стоуника.

Б. Лімановський.

ліаму, 1868-78 соц. діяч у Львові, 1892 основник поль. партії соц., 1922 сенатор; знака праць соціологічних, іст. та публіцистичних.

Ліман фон Зандерс (Liman von Sanders) Otto, прус. генерал, *1855, 1913 керманіч нім. місій в Константинополі, 1915 кермував обороною Дарданелів.

Лімб, (лат.) у геодезичних і астр. струментах край кола, поділений на ступні, мінути й т. д.; на ньому відчитується величину кута, (гл. Теодоліт).

Лімба, лімба, гл. Кедрина.

Лімерік (Limerick), ірл. пристань при усті Шенон, 40.000 меш., промисловість.

Лімієр Де (De Limiers), фр. публіцист (1664-1725); подав важні відомості про Мазелу в своїй історії Швеції за Карла XII (Histoire de Suède sous le règne de Charles XII), виданий 1721 в Амстердамі.

Лімітрофій, (лат.-гр.) прикордонний, граничний, суміжний (державна, парід).

Ліниця, права гірська притока Дністра, дов. 118 км.

Ліничний, (гр.) озерний.

Лінобіос, (гр.) органічне життя солодких вод.

Лінограф, (гр.) гл. Мареограф.

Лінольогія, (гр.) наука про фізичні, хемічні й біологічні властивості суходільних тваровод.

Лінос, Лезнос, гр. о. на півночі Егейського моря; у світовій війні операційна база антантських флот.

Лімож (Limoges), гол. м-о фр. департаменту Гор. Вієна, 98.000 меш.; суковня й порцелянова промисловість.

Лімонада, (фр.) солодженна вода з цитриновим соком; холодить.

Лімоніт, (гр.) мінерал, скритокристалічний агрегат (2 Fe₂O₃·3H₂O); витвір аміни інших залізних руд; гнідий, майже жовтий; із нього витонлюють залізо та вироблюють жовту та буру барву.

Лімпон, ріка 1.600 км дов., витікає б. Преторій, вливається до Індійського океану в південній частині Мозамбіку.

Лімузіна.

Лімузіна, (фр.) закритий еквіаж, автомобіль або подібно улашований пасажирський літак.

Лімфа, (гр.) пасока, білкована рідина, має багато відживних річовин та продуктів міжклітинного обміну річовин; знаходиться в міжклітинних просторах, звідкіль збирається в більші проводи, лімфатичні судини; найбільший — огрудний прохід (ductus thoracicus) кінчається в гор. дупляній вені.

Лімфаденіт, (гр.) гл. Жовниця.

Лімфатична система, збір усіх лімфатичних судин і заліз тіла; має велике значіння при поширюванні в організмі інфекцій та алосливих новотворів, гол. пістрисів.

Лімфатичні залози (glandulae lymphati-

cae), невеликі, круглі залози, порозміщувани по цілому тілі, в перебігу лімфатичних судин; у л. з. витворюються нові лімфоцити та задержуються й нищать деякі бактерії (пр. тифої, туберкульозні й ін.).

Лімфатичні судини, гл. Лімфа.

Лімфйорд, міла морська притока, що перетинає шві. Ютландію від Швін. моря до Категату.

Лімфогранульоматоза, (гр.-лат.) недуга Годжкіна, проявляється сильним набухом пасокових заліз спершу на шві, пізніш по всьому тілі. Залози спочатку м'які, болючі, пізніше тверднуть, проростають у докочільні тканини, натискають на різні органи й тим робом спричиняють різні явища (нервоволі, адих, сипіоху й ін.).

Лімфома, (гр.) пасочник, новотвір, збудований із лімфатичних клітин та тканини; творить гудзи річної величини в оточині, гол. в дітей.

Лімфосаркома, (лат.-гр.) пасоком'ясок, пагубний новотвір, збудований із круглях клітин; утворює гудзуваті творива аж до величини дитячої голови, гол. в оточині.

Лімфоцит, (лат.) рід білих тілець крові, круглі клітини 6-12 μ в промірі з великим круглим ядром; авич. буває ix б. 25 $\frac{1}{2}$ усіх білокровців.

Лімфоцитоза, (лат.) збільшена кількість лімфоцитів у крові; при лімфатичній лейкозії, менше при туберкульозі, малірії, недугі Базедова й ін.

Лін, папа, наслідник св. Петра, замучений на Ватикані.

Лінаж де Восієн (Linage de Vauciennes), фр. дильомат XVII в.; 1674 написав історію повстання Хмельницького: „Правдана причана повстання козаків проти Польщі“.

Лінарес, м-о в півд. Іспанії над гор. Гвадалькіпіром, 40.000 меш.; ковальні олова, промисловість.

Лінг Пер Генрік, швед. гімнастик (1776-1839), основник Осереднього Руханкового Інституту в Стокгольмі, й його син Г і я л ь м а р, творців швед. руханки.

Лінгвістика, гл. Мовознавство.

Ліндберґ (Lindbergh) Чарлз, ам. летун швед. походження, *1902, перший перелетів літаком 20-21 V 1927 в 33 $\frac{1}{2}$ годинах, не спиночав, від Нью-Йорку через Нову Фундлію та Ірландію до Парижа (5.800 км.).

Лінде, 1) Карл, нім. фізик, *1812, дослідник низьких температур, перший скропив повітря; 2) Самуель Богуміл, поль. мовознавець нім. роду (1771-1847), автор великого словника поль. мови; член поль. Акад. Наук і Ін. наук. установ; як ген. дир. поль. бібліотек і музеїв утворив у Варшаві вел. бібліотеку; студії з етимології; мова давніх прусів.

Пер Лінде.

Ліндеман (Lindemann) Фердинанд, нім. математик, *1852, дав перший доказ неможливості розв'язати зав. квадратури кола.

Лін(д)сей (Lindsey) Бенджамін Барр, ам. суддя, *1869, відомий своєю боротьбою за реформу подружжя; твори: „Бунт молоді“, „Товаришське подружжя“.

Ліндсей (Lindsay), 1) Вошел, ам. поет, *1879; поезії „Генерал Бут аринас до неба“, „Конго й ін. поеми“, „Китайський соловей“; 2) Воллес Мартін, англ. княз. фільольог, *1858; „Латинська мова“, „Підручник лат. написів“.

Лінеал, (лат.) прилад до зазначування ліній.

Лінебург, м-о в шви. Ганновері, 50.000 меш., вел. саліни, на південь вел. лінебургський пугар, винас овець і бджільництво.

Ліневич Микола, рос. генерал укр. роду (1838-1908), за рос.-яп війни 1904-5 ком. 1. армії, опісля гол. ком. післи Куропатки.

Лінейці, козаки-росіяни на Кубані, прилучені в числі 6 бригад до чорноморців, із ними разом від 1860 почали аватися „Кубанським козацьким військом“; поселенням росіян на Кубані між чорноморцями-українцями рос. уряд здійснював план ослаблення укр. елементу та запорозьких традицій поміж чорноморцями.

Лінін'ген Александер, нім. генерал, *1850, 1915-18 вил. ком. армійної групи на рос. фронті; після Берестейського миру його група завала Україну.

Лінинець (Vladurus) ссавець-щербун, 6. 1/2 м. дов., вкритий дов. сивано-бурою шерстю; кругла маличка голова, короткий хвіст та дов. ноги з 3 або 2 пальцями, з дов. сильними кігтями, якими чпляється галузям дерев; у Півд. Америці на деревах, їсть їх листя й оводі; з. трипаллий (V. tridactylus) зав. „ай“, із 3 пальцями; з. двопаллий (V. didactylus) зав. „унав“, із 2 пальцями на передніх ногах; вел. гіпсодонт (Glyptodont) жив у третійшій і льодовій добі.

Ліницька Любов, укр. акторка (1898-

1924), героїчні та лірично-драматичні ролі, учениця Кропивницького, найбільше працювала в трупі Саксаганського, потім у Садовського; кращі ролі в п'єсах Тобілевича: Наймиця, Бондарівна, Батькова казка, Безталанна.

Ліницький Петро, укр. філософ, *1906, проф. філ. в Київ. Дух. Академії; праці з філософії й історії філ.

Ліні (Ligny), м-о в бельг. провінції Намюр, 2.000 меш.; 1815 перемога Наполеона над Балхером.

Лінійна система, вмуз. п'ять нотних ліній, на яких і між якими пишеться нотні знаки.

Лінійне військо, кол. назва постійного війська в протилежності до красної оборони; також польове військо у протилежності до гвардії.

Лінійний корабель, опанцарене воєне судно, призначене для ведення бою в ладі (в „лінії“); має найбільший водообсяг (тоннаж) і найміцніше озброєння.

Лінія, (лат.) 1) м.т.: геом. твір із одним вміром — довжиною; повстає через рух точки; буває проста (якщо точка відбуває рух поступовий) та крива (при поступово-обертвовому русі); 2) електрична, абір провідні, призначених для переносу електр. енергії від місця її продукції до місць споживку; буває а) надземна (повітряна) та б) підземна й підводна (каблеві); 3) давня міра довжини; в дванадцятковій системі — 1/12, в десятиковій — 1/100 ціля; паризька — 2.255 мм., віденська — 2.195 мм., рос. — 2.54 мм.; 4) операційна, наприклад, у якому провадять воєні операції значнішої частини війська (армії, окремого корпусу й т. ін.); 5) д. снігу, висота в горах, вище котрої влітку сніг не тане.

Лінкольн (Lincoln), 1) м-о в схід. Англії, 66.000 меш., собор (XI в.); 2) м-о в державі Небраска З.Д.А. 55.000 меш.; унів.

Лінкольн (Lincoln) Авраам, піни-ам. полтик (1809-65), президент З.Д.А. 1861-65, проголосив свободу для невольників і він боротьбу проти півд. держав, що боронили невольництво; погіб застрілений.

Лікруста, (нім.) рід лінолею, що під впливом ліноксину, кальфонії й камфори стає твердий, мов дерево, й дається змивати водою; живиться на покриванні стін, пр. зал. поали.

Лінанкоскі Йоганнес, фін. письмен. (1869-1913), дійсне ім'я Вігторі Пельтонен; п'єси:

Ч. Ліндберг.

Лінеали: 1. до рисування простих ліній, 2. до рисування на дошки, 3. з поділкою, 4. з трикутником, 5. з трикутником, 6. з до рисування кривих ліній, зав. крива або л. калю.

Лінинець.

Любов Ліницька.

А. Лінкольн.

„Вічна боротьба“, „Самсон і Даліла“; „Ще не вмерла України слава“, „Вікчачі“.

Лінне́(й) (Linné, Linnæus) Карл, швед. дослідник природи (1707-78); поклав основи для систематики тварин, рослин і мінералів, перший унів у науку „бінерну“ номенклатуру й поділ рослин, відповідно до будови їх цвіту.

Ліноксен, тверда пружна речовина, витвір окиснення льняного олію.

Лінолеорит, рід гравіору, коли квіше шрізують на лінолеї.

Лінолей, (лат. Linoleum) матеріал до покривання дошки, ютове рядно, накладене сумішкою ліноксену, коркової дерті, живиці й фарби.

Лінотин, друкарська машина, що складає й виливає водночас цілі рядки друку.

Лінь (Linz), гол. м-о Гор. Австрії над Дунаєм, 102.000 меш., новий гот. собор, фабрика тютюну, корабельні верстатки.

Ліпнєський Гервасій, укр. церк. діяч, 1757-68 єп. переяславський, завів у нас правосл. парохіями на Правобережжі і в Польщі; поборював унію на Правобережжі України, мав вплив на „Коліщанину“, +1769.

Лінь, (англ.) самосуд у Шви. Америці, назва від Джона Ліньча, фермера XVII в., введений спершу в місцях, далеких від судовах осередків.

Лінь (de Ligne) Шарль Жозеф, князь, австр. фельдмаршал, дипломат і фр. письмен. (1725-1814), 1787 супроводив Катерину II під час її подорожі по Україні й Таврії; з Києва й Херсону писав листи до маркизи де Кунїї, цікаві й для нас.

Ліньова Євгенія, видатна рос. фольклористка та організаторка нар. муз. школи, *1853.

Ліон (Lyon), фр. м-о при вливі Сони в Рону, 570.000 меш.; унів., собор (XV в.), ратуша (XVII в.), найбільша шовкова промисловість світу, вино та бавовна; 1245 і 1274 свецькі собори; на першому з них 1245 був митр. Петро Акеронич із Києва.

Ліонська затока, Лігурійська затока, півн.-зах. частина Середземного моря на півл.-фр. побережжі.

Ліоте́ (Lyonette) Луї Гюбєр, фр. маршал і письмен., *1854; 1916-17 міністер війни, 1917-25 міроканський ген.-регент, організував колоніальні війська; член фр. Академії.

Ліпаза, (гр.) ензим, спричинює гідролітичний розклад товщів; у насінні деяких рослин та в шлунковому й підшлунковому

соку тварин та людей; важний для травлення.

Ліпарит, вулканічна гірщина; відповідає плітонічному гранітові; структура л-ту знич. порфірична; основна маса часто складана; гол. складники: санідин або ортоклаз та кремій (буває на Закарпатті).

Ліпарські острови (Lipari Isole), кол. Еольські острови, громада малих вулканічних островів на півн. побережжі Сицилії, найважливіші: Ліпарі, Вулькано, Стромболі.

Ліпище, в геол. мінеральна річовина (вапно, кремійка, глей), що споює частинки скіал у суцільну масу.

Ліпінський Кароль, поль. скрипак та комп. (1790-1861); записав й гармонізація мелодій укр. нар. пісень у збірнику Вацлава з Олеська.

Ліпіданські коні, гл. Кінь.

Лірман (Lirman) Габріель, фр. фізик (1845-1921), дослідник фотографії в природних барвах; 1908 нагородив Нобеля.

Ліпоїди, (гр.) товщуваті річовини, складники майже всіх живих клітин, особливо м'язових та нервних, колючі для життя.

Ліпома, (гр.) жирок, загідний новотвір; плоскі або круглуваті м'які гудан, гол. в шкірі.

Ліппе, 1) права притока Райну в Вестфалії, 255 км дов.; 2) союзна нім. держава на шви.-схід. границі Вестфалії, 1.215 км², 105.000 меш.; гол. м-о Детмольд.

Ліпперт Юліус, нім. історик культури (1839-1909).

Ліпс (Lips) Теодор, нім. філософ, *1851; праці з псих., логіки, естетики й т. д.

Ліпс(іюс) (Lipsius) Юст(ус), славний голланд. клас. філософ (1546-1606), геніальний критик, видавець лат. класиків.

Ліптанський сир, мішанина ріаних твердих сирів із м'яким, зі сіллю, маслом, наприкою й перцем; від Ліптанської жуни на Словаччині.

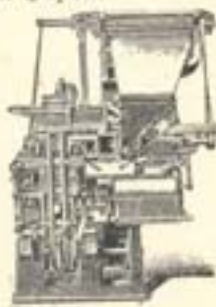
Піра, (лат.) грошова одиниця, 1) іт.—100 чештелєв, 100 пір—523 дол.; 2) тур.—100 пієстрів.

Піра, (гр.) струмент, 1) ст.-гр. струнний; 2) смичковий XVI-XVIII вв.; 3) нар. укр. струнно-клавішнєво-смичковий; коробка з клавітурою (резонатор) та 3 струни й колесо з ручкою — **к о р б а** — заступає безперервний смик; на одній зі струн, за допомогою клавітури, грається м'ельодію, дві інші, настроєні в квінту, бреньчать безперервно підчас гри; настроюють піру так, що клавіші її дають згурорид:

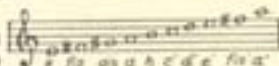
Піра, сузір'я, на краю Чумацького Шляху, зі сходу Лебідь, із заходу Геркулес; замітне яснаю зорею і величини Вегаю, гарною перстеневою мряковиною, видною вже крізь малий телескоп, і змінною зорею β (Бета).

К. Лінеє.

Лінотин.

Ліриди, рій спадних лір, повільноються що-року в квітні від 23-27; їх точка проміжвання лежить у суарі Ліри.

Лірика, (гр.) рід поезії, що висловлює особисті почування поета; в давнину співали при лірі; а. протиставляють епіці, як поезії описовій. Найбільш відомі форми л.: пісня, ода, елегія, сонет, гімн, дитирамб, канцона. Суч. критика не визнає поділу на лірику й епіку; розмежувати їх важко.

Ліра, сузір'я.

Ліричк, укр. нар. співець, звич. сліпий, що грає на ліру та співає; репертуар — переважно рел.-моралістичний, почасти жартівливо-сатиричний.

Лірохвіст (Merula), птах величини курки, хвіст мов гр. ліра; в Австралії.

Ліс (Lus), ліва притока Скальди, 205 км.

Ліс, враз із рістною криває 1/4 суші; на його поширення та склад впливає тепло й вологість підсоння; найбільша різноманітність у тропічних л-ах, найбільша — л. півночі. В європ. лісах ростуть із листових дерев дуб, бук, граб, липа, клен, ясен, берест, береза, осик, пільха, осока, каштан (підень); зі шпилькових: смерека, сосна, ялиця, модрина. В Європі найбільш заліснені країни: Швеція 52%, Фінляндія 42%, Югославія 30%, найменш: Данія 8,5%, УСРСР 8,4%, Голандія й Португалія 8%, Англія 4%.

Заліснення на землях, суцільно заселених укр. народом, таке:

	гектарів	лісистість
УСРР	3,642,550 (1920)	8,4%
РСФСР — сумезні з УСРР землі	200,000 (1914)	
Кубань	1,022,000 (1914)	11%
Чорномор'я	561,000 (1914)	67%
Галичина	1,578,570 (1923)	25%
Волинь і Поділля	2,120,000 (1923)	30%
Буковина	451,000 (1914)	43%
Закарпаття	635,367 (1925)	50%

разом: 10,280,437 га.

За способами рубання бувають л. с у ц і л ь-

но а р у б н і (як рубають суцільними арубани, нагодо) й ви б і р н о а р у б н і, га. Вибірний ліс.

Лісбоа (Lisboa), гол. м-о та пристань Португалії при усті р. Тахо, 530,000 меш.; унів., техніка, академія наук і мистецтва; муз., госп., ветеринарнійна та торг. високі школи, держ. бібліотека; маст. і ткацька промисловість; м. існувало вже в рим. часах (Oleisippo); 716-1147 арабське, в пол. XVI в. найбільша пристань Європи, а кін. XVI в. втратило значіння.

Лісганік (Liesganig)

Йозеф, австр. картограф (1719-99); знів 1772-4 Галичину в міралі 1:72,000, від 1790 в міралі 1:288,000 п. з. Regna Galliciae et Lodomeriae.

Лісівництво, 1) у ширшому розумінні: науки, що займаються вивченням умов і способів, як вести лісове господарство; головні: лісоаналістство (про ліс, його суть, життя й розвиток); лісовирощення (як розводити й плекати л.); лісова таксація (про оцінку віку, запасу й приросту дерев і деревостанів); лісовлаштування (про належне лісове господарство); лісокористування (про добування та зумиткування лісових матеріалів); лісоохорона (про лісові шкоди та охорону л.); лісоінженерна справа; 2) у вузкому: лісовирощення; 3) як вести лісове господарство.

Лісівський Ватрослав, хорв. комп. тав. „лірійської доби“ (1819-54).

Лісчар Мате, хорв. письмен.-новеліст, *1877, добрий стиліст.

Ліско, пов. м-о в Карпатах над гор. Сивом; 3,800 меш., укр. 11%, поль. 263%, жид. 60%; рафінерія. Повіт: 1,832 км.²; 2 м-а, 152 громади, 92,570 меш., укр. 72%, поль. 16-1%, жид. 10-9%.

Лісковацький Володимир, гал.-укр. письмен. (1869-91), псевд. Василь Тойсам.

Лісна, права притока Буга, дов. 143 км, впливає в Білівський пуці.

Лісняцький Григорій, міргородський полковник за Б. Хмельницького й Виговського, пізніш ген. суддя, член львів. братства, один із творців Гадяцького трактату; розстріляний поляками 1664.

Лісове озеро (Lake of the Woods), озеро в Канаді б. Горішнього озера, 4,565 км.².

Лісовики, в укр. мітології демони, живуть по лісах та на полях.

Лісовський, 1) Гаврило, посол від Дорошенка в Царгороді 1674; 2) Іраклій, унітський архисп. від 1784 та основник семінарії в Полочку, від 1806-09 митропо-

Лірохвіст.

лит, змагав до аближення уніят. і правосл. церкви, †1800; 3) Леонід, укр. комп., *1866; симфонічні, камерні, фортеп. та вокальні твори; 4) Микола, укр. декабрист (1790-1844), член „Общества соединенных славян“, 1827 засуджений на 2-річну каторгу; 5) Микола, рос. бібліолог, *1854, ред. журналу „Библиограф“, низка праць про книгознавство (пр. „Русская периодическая печать 1703-1900“); 6) Олександр, укр. правник та письмен., *1861, 1892-98 секретар полтавської губ. земської управи 1899-1905, керманіч справ Катерининської заляниці; писав між ін. про укр. думи та поезію Шевченка; 7) Роберт, укр. малюв. і графік, *1893, учень Нарбута, від 1929 проф. Укр. Студії Пластичного Мистецтва в Празі; окладники львівських і закарп. укр. видань, акварелі, ілюстрації, проєкти килимів.

Роберт Лисовський: Окладники до поезій Ю. Липи.

Лісоостеп, луг, переходова смуга між лісовою і степовою країною, де ліс чергується зі степом; півн. межа укр. лісоостепу біжить по лінії Тернопіль-Житомир-Київ-Ковтово-Курськ, півд. біжить від Кішинева на Кременчук, Полтаву до Харкова.

Лісотундра, переходова смуга Схід Європи та Сибіру, де ліс заводить і повільно переходить у тундру.

Лісса, хорв. Віс, югосл. острів; 1866 перемога Тегеттофа над італійцями.

Ліст, 1) (Liszt) Франц, геніальний нім. піаніст-віртуоз та комп. (1811-86), твори на фортепіано, фантазії, етюдів, сонати, пісні, симфонічні поеми, ораторії, псалми; 2) (Liszt) Фрідріх, нім. економіст (1780-1846), проф. унів. і політ. діяч; творець теорії про розвиток продукційних сил кожної країни, прихильник системи охоронного мита (можна його касувати, коли місцева промисловість дійде до належного розвитку); гол. твори: „Нац. система політ. економії“, „Нім. національна транспортна система в нар. й держ. господарстві“.

Лістер (Lister) Джоєлф, англ. хірург (1827-1912), творець антисептичного лікування й перев'язування ран.

Літонадон Александр, рос. муз. етнограф Довици, *1875.

Літаври, бубни, (мідян) кітли з на-

тягнутою на них шкірою; ними в укр. коз. війську сикливали на раду.

Лі-тай-по, лит. поет (608-702), пів життя бурлаки, приятель цес. Миґо-ана; один із найбільших ліриків світу: бенкетні пісні, елегії, віршовані епіграми.

Літак, аероплан, літальна машина, тримається в повітрі й порушується виключно за допомогою повітряної шруби (пропелера), яку пускає в рух мотор; для удержання рівноваги літаки мають звичайно одну, дві або більше площі, відповідно до того, називаються монопланами (одноплосщинні), біпланами (двоплосщинні), поліпланами (багатоплосщинні); для зміни напрямку лету літак має стерно, що дає можливість звертати вбік і підноситися та опускається.

Перший літак, без мотору, збудував Отто Лілієнталь 1890, а з мотором американці брати Райт (Wright), що здійснили, уперше в повітрі 17 XII 1903 і протримались 59 секунд; перший переліт каньон Ли Манн Блеріо 1909; суч. літаки можуть легко перелітати океани, пересовуються зі швидкістю 400-500 км. на год., беруть кілька десятків людей і кілька тонн вантажу; висоту злету обмежено до 10.000 м. Л.-ми літають над землею (аеропла-

Літаври.

Лі-тай-по (образ лит. малюв. Липана).

Літак: Схема прикладу для керування. А — дерма жерми, Б — вприсмолю для керування нахилом (віржі), В — надкрилка, Г — стерно висоти, Д — стерно напругу.

ни) над водою (гідроплани, летючі човни) в горішніх верствах повітря (стратоплани). Частина л-а: 1) двигун із холодильником, збірники на бензині й оливу, 2) пропелер (із 2 або 4 крилами), 3) тулуб, 4) крила, 5) підгока, 6) керміничне приладдя (височинне й бокове стерно).

Літанія, (гр.) пернісно нека благальна молитва, тепер рід молитви, в лат. церкві, де короткі заклички до Бога, чи святих, виголошує священник (продіник), а вірні відповідають прощеними.

Літвінов Максим, рос. комул. діяч, зроду жид, *1876, займав у СРСР різні відповідальні місця: політ. представник у Лондоні 1918-19, комісар захорд. справ від 1930 і т. д.

Літвораший верх, у Татрах б. Герляха, 2.430 м.

Літера, (лат.) буква.

Літерат, (лат.) письменник із фаху, робітник пера, журналіст.

Література, (лат.) 1) гз. Граматика; 2) у найширшому значінні: збір усіх писаних творів; 3) красне письменство; 4) всі твори та джерела, що належать до якоїсь галузі знання.

Літературно-Наукова Бібліотека, 1) серія видань — 15 томів, які Ів. Франко видавав 1889-92; тут появилися: Франкові розвідки про Шевченкову „Перебендю“ та Ів. Вишеського, Драгоманова „Австро-руські спомини“ й „Чудасні думки“, цінні переклади й ін.; 2) дві серії, більша й менша (метелики), вид. „Укр. Вид. Спілка“ у Львові й Києві від 1896.

Літературно-Науковий Вістник, місячник, почав виходити 1898 у Львові, замість „Зорі“ та „Життя і Слова“, під ред. М. Грушевського, І. Франка й О. Маковця, згодом В. Гнатюка, замість Маковця, накладом НТШ, від травня 1905 „Укр. Вид. Спілка“; 1907 М. Грушевським перенесений до Києва, припинений із вибухом світової війни; в липні 1917 відновлений, виходив до кінця (остання книжка за липень — вересень 1919); від травня 1922 виходить у Львові під ред. Дм. Донцова.

Літин, м-ко вінницької округи над р. Згар, 8.400 меш.; укр. 57г, жид. 30г, рос. 9г, пол. 3г; рештки замкових укріплень; потернів у коз. війнах XVII в.; від 1795 повіт. м-о брацлавської, від 1796 подільської губ.; 1919-20 операційний район повстанців от. Шепеля в боротьбі з більшовиками.

Літій (Lithium, Li), алякшлічний срібно-білий метал; у малих кількостях у жуполіті, в деяких мінеральних джерелах, у тютюні, в буряках, в т. 0-53.

Літвіза, (гр.) недуга, спричинена камінцями, що творяться в організмі.

Літке Фьодор, рос. адмірал, подорожник (1757-1882), 1864-81 президент рос. Академії Наук, обилив Землю; праці про земний магнетизм та з океанографії.

Літвійова недуга, вроджена параліза дол. кінцівок; у дітей народжених передчасно або після тяжких, довгих пологів; сполучена часто з слабоумством.

Літль Рок (Little Rock), гол. м-о держави Арканзас США, 65.000 меш.; унів., торговля бавовною.

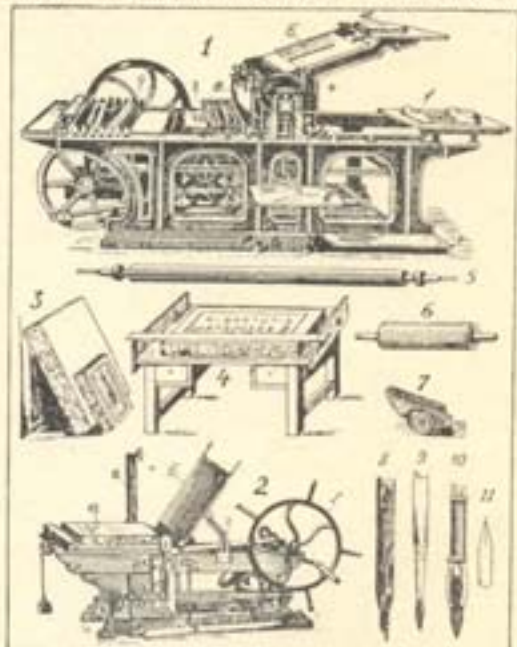
Літня перемога, (астр.) час, коли Сонце знаходиться найдалше від рівниці неба на північ, на початку анаку Рака.

Літо, пора року від 21. червня до 23. вересня на півн., від 21. грудня до 21. березня на півд. півкулі, себто від найдовшого літнього дня до осіннього рівнодення.

Літогенеза, наука про повстання скал.

Літографічний камінь, гз. Ванник.

Літографія, (гр) спосіб відбивати й помножувати рисунки, тексти, ноты а літографічного каменю на папір; винайдена А. Зенненфельдером (1796), поширена сильно в репродуктивному виробництві (друкарстві) та в працях мистців (антолитогр.), гол. в промисловій графіці (плякати, етикетки, окладники) — в XX в.; способи: рисунок пером (тушею) безпосередньо на камені чи кальці, крейдкою (з олівцем) на

Літографія: 1. плоска, вагетр, машина; а папір до друку, б притримувач паперу, в вагетр, г камінь із рисунком, г видрукований аркуш, д вальці до розтирання й накладання фарби, е підстава, де стоїть накладач паперу, є підстава, де стоїть відборач надрукованого аркушу; 2. ручна літографічна преса; а камінь із рисунком, б рама з диктою, в притисувач, г пружина, г корба; 3. камінь чистий і з рисунком; 4. стіл до рисования; 5. машинний вальціс; 6. ручний вальціс до накладання рисунку фарбою; 7. візочок до перевозу каміння; 8. вагетр; 9. вагетр; 10. крейдочка; 11. перо.

камені або спершу на спеціальному папері, ритина на камені голкою (каменорит), рис. відгінками й кольорова л. (хромолітографія). На Україні, л. як виробництво, поширилося в 20 рр. XIX в. у Львові (1822 німець Шалер; 1846 при Ставровіті; 1893-1927 укр. Андрій Андрейчик), в 30 рр. в Києві (піліпін: майстерня Буяльського при мист. школі, 1852; майстерня в Лаврі під проводом швайцарця Г. Шенгальда від 1806), від серед. XIX в. поширилося в ін. містах. Перший укр. мистець-літограф — В. Борошківський.

Літокліза, (гр.) розколина в гірських, під впливом тиску при дислокаційних про-

цесах (гл. Дієльокації, Діакліна, Паракляд).

Літольогія, (гр.) наука про скали.

Літомєраце, (чесь. Litoměřice, нім. Leitmeritz), м-о в півн. Чехії над Лабою, 17.000 меш.; торговля садівною та хмелем; броварні, гарбарні, фабрики спічок.

Літоредіон (Lithoredion), (гр.) гл. Скам'ялий ізд.

Літописи, аннали, хроніка, оповідь про події за роками, стрічаються в усіх народів, що osiąгнули певний ступінь духовного розвитку і вважають за потрібне передати дещо про деякі події нащадкам.

Літописи українські, найстарші пам'ятки укр. історіографії, їх початок у монастирських Кислях, вже в I десятиліттях XI в.; характеристика: мистецький виклад, багатство змісту, широта розгляду й деякий критичний щодо джерел; займають визначне місце серед аналогічних пам'яток цілої європ. літератури й історіографії спеціально; питання про

Н. Борженковський: Скульптор Марко (літографія зперед 1808).

Літографія Львів, Ставрополь: Ярмарок на коні в Галлічці в XIX в.

походження, склад і авторство л. в укр. історіографії одні з найважливіших; найстарший літопис у Кислі доведено до 1039, редактор: нечерський чернець Након Великий між 1036-73; другий — „Початковий літописний збір“ укладений б. 1095; 1112 повстала славна „Повість временних літ“, на її основі пізніше зроблено кілька літописних списків у Кислі („Сильвестрів збір“ 1116, „Київський літопис“ б. 1200 та ін.), в Чернігові, Переяславі й на Білій Русі та Московщині. Перші літописні збірники дійшли в багатьох редакціях; із них тав. Іпатєвська презентує укр. редакції, Лаврентівська

суздальсько-московські. Літописня праця особливо розвинулася в XVII в. (літописні твори набрали характеру прагматичної історії з синтетичними змаганнями); повстають тав. „Коз. літописи“, їх авторство належить людям ситським, майже всі вони переняті гарячим патріотизмом. З літописів роблено пізніші компіляції, пор. пр. з поч. XVII в. компіляція невідомого автора, мабуть, З. Кошкетєвського; тав. Густинський літопис.

Літопис політики, письменства і мистецтва, тижневик під ред. С. Томашівського, виходив у Берліні в 1924.

Літопис Революції, журнал історії КП(б)У та жовтневої революції на Україні, виходить у Харкові раз на 2 місяці від 1922.

Літопис Самовидця, коз хроніка („О початку і причинах війни Хмельницького“, 1648-1702), написана (мовою близькою до народної), мабуть Романом Ракушкою. Теперішню назву дав П. Куліш.

Літопис Українського Друку, тижневик, орган держ. бібліографії УСРР, видає Укр. Книжкова Палата в Харкові від 1924.

Літописці Волини і України, збір. збірник із поч. XVII в., літописна компіляція (ст.-укр. та лит. літописи, записки Б. Балки, біографія кня. митр. 988-1590, укр. переклад денника Опалінського про Хотинську війну 1621, різні записки); перекладується в бібліотечі Осолодських у Львові.

Літопис „Червоної Калини“, ілюстр. місячник для історії укр. внавольної війни, виходить у Львові від 1929; спомини, розвідки й матеріали з пр. 1914-21.

Літопон, (гр.) мінеральне білило з сірчану бар'ю та сірчану цинку ($BaSO_4 + ZnS$); уживається в малярстві.

Літоральний, (фр.) прибережний.

Літоральні осадки, гл. Морські осадки.

Літорина (Litorina), родина морських м'якушів із зябродшних.

Літоринове озеро, Балтійське море за молодшої кам'яної доби; палва від мшлї Litorina litorea.

Літос, (гр.) визн. полемічний твір XVII в. (з 1684) проти Касіяна Саконича й унів, праця кількох кнів. учених (мабуть П. Могилу).

Літосфера, (гр.) палва земної кори. Її складається крім води, що в ній кружить, і газів, що крізь неї продираються, та вогнино-плинних, ще не зовсім застиглих мас, що сям-там у ній залягають, гол. з цінких тіл, що складаються з мінералів збудованих переважно з легших первинів: крему, магне, калію, вапу, глину, потасу, тощо; гл. Земля.

Літотамія, (гр.) морські водорості багаті на вапно; в третинних відложках Поділля є цілі лави твердого літотамієвого вапняка.

Літотомія, (гр.) усування камінців зі сечевого міхура череа розріз у стінці міхура.

Літостротон, (гр.) гл. Гавната.

Літотрісія, (гр.) роздріб камінця в се-

човому міхурі особливим приладом (літотриктором) і усунення роздроблених частинок виполосканням струєю води.

Літр. (фр.) метрична міра об'єму — 1 дм.³, об'єм 1 кг. води.

Літтіх (Lüttich), нім. назва Лїєжу.

Літтрé (Littre) Еміль, фр. письмен. (1801-81), енциклопедист, приятель і популяризатор Конта; праці: фільол („Історія фр. мови“, „Словар фр. мови“), медичні, філ.

Літтроу (Littrow) Йозеф Поган, нім. астроном (1781-1840), проф. унів. в Кракові й Казані, де заснував обсерваторію, пізніше жив у Відні.

Літургіка, (гр.) наука про літургію, себто про церк. відправи та все, що з ними в зв'язку (церк. одяг, книжки, внутр. і зовн. владження церкви).

Літургікон, (гр.) служебник, церк. книга зі Службами Божими.

Літургічні книги, богослужбові книги: Євангеліє, Апостол, Служебник, Требник, Мінес, Октоїх і ін.

Літургія, (гр.) перісно служба, в христ. церкві Служба Божа, єхаристійна жертва, лат. missa; дьляться на східню (л. єрусалимська, антиохійська, александрійська) й західню (л. римська, амврозіянська, мозарабська); царгородська л. (Василія В. і Івана Золотоустого), що живається в східній церкві, розвинулася з антиохійської; в вел. пості (що середі та п'ятиці) л. Григорія Двоєслова або Преждеосвящених дарів, яка з вечірнею, сполученою з причастям; є гарні переклади л. на укр. мову; править по-укр. сиріак на В. Україні (декуди на Волині) в правосл. автокефальній і тав. живій церкві.

Ліфляндія, гл. Лівонія.

Ліфман (Liefmann) Роберт, нім. економіст, *1874, знавць грошової справи й трестів; численні праці.

Ліфт, (англ.) гл. Вінда.

Ліхновський (Lichnowsky), 1) Едуард Марі, князь, нім. історик (1789-1845), м. ін. „Історія Габсбурзького Дому“; 2) Карл Макс, князь, нім. дипломат (1800-1828), 1912-14 посол у Лондоні; 3) Фелікс, син 1., славний промовець і захисник католиків на соб'ї в Франкфурті, †1848.

Ліхтарні, (нім.) в архітектурі частина бані або маківки, де звичайно візна.

Ліхтенберг (Lichtenberg) Георг Христоф, нім. фізик і письмен. (1742-99), відкрив тав. „ліхтенбергові фігури“; славі афоризми.

Ліхтенбергові фігури, фігури, що повстають на ебонітовій плиті, інелектризований додатними електр. іскрами й поспільній сірчанним порошком (гл. табл. Електричність 1, 8).

Ліхтенштайн (Lichtenstein), суверенне князівство між Швайцарією й Форарльбергом, 160 км.² і 12.000 меш., гол. м-о Вадуц; до 1918 в госп. союзі з Австрією, нині з Швайцарією.

Ліхтенштайн Альоє, князь, австр. по-

літик (1846-1920), по смерті Люєгера провідник австр. христ.-сусп. партії (клерикалів), прихильник українців.

Ліцей (Lyceum, гр. Lykeion), 1) в Атенях гай, присвячений Аполлонові з прізвищем Lykeios, і гімназія за містом на півн. схід, де навчали Аристотель і перипатетики; 2) середня школа, рід гімназій, в Румунії — гімназія.

Ліцен (Lützen), м-о в прус. окрузі Мерзебург, 3.900 меш.; 1632 переможний бій шведів із Валленштайном, там агинув Густав Адольф.

Ліценція, (лат.) 1) дозвіл, що дається як виняток із якогось правила; пр., держава, що астерігав собі право регулювати анкордонний товарообмін, у окремих випадках дає дозвіл приватним особам на доміч чинив певних товарів; 2) поетична: вислів або образ, якого вільно жити тільки поетові.

Ліценціат, (лат.) титул у фр. унів., посередній між „учителем“ і „доктором“.

Ліциній (Licinius), ім'я рим. роду: 1) Люцій Л. Красс (L. Lic. Crassus), знаменитий промовець (140-91 до Хр.); 2) Марк Л. Красс (M. Lic. Crassus Dives), триумвір 60 до Хр. з Цезарем і Помпеем, агинув у битві з партами в Месопотамії 53; 3) Люцій Л. Люкул (L. Lic. Lucullus Ponticus), †56, переможць царя Понту Мітридата, славіний багатством та розкішним життям, знавць мистецтва й гр. літератури; пересадив до Європи вишневе (черешневе) дерево знад Чорного моря.

Ліциній (Licinius), рим. цар 307-323, родом дакець, вилдв 313 разом із Константином В. медіоланський єдикт, 325 агинув із наказу Константина.

Ліцитація, (лат.) публичний продаж тому, хто дає найвищу ціну; звичайна форма продажу з наказу публ. влади (пр., при евакуації).

Ліція, (лат.) гл. Дереза.

Ліцон (Litzow) Адольф, провідник прус. добровольців у війнах 1809-14 (1782-1814).

Ліщина, ліска (Corylus), дерево або кущ із широкими листям; пліт бабкуватий, онов — горіх у торочкувато-порізаній м'ясній, зерна олівисті, їстівні й їмачні. Древяні живляють на стоглярський виробі, гнучким галузкам городить плоти, з нього плетуть коші, роблять обручі. Л. звичайна (C. avellana), кущ, у лісах як підлісок або на узліссях, по всій Європі, крім заходу й півночі; л. т у р е ц ь

Ліщина, галузка і онов.

ка (*C. colurna*), дерево до 12 м. вис., на Мадярищині й на Балкані; в нас на Херсонщині й Басарабщині; з червона (*C. tubulosa*), кущ або дерево з довгастими горіхами; Балкани. Численні відміни; плекають у зах. і півд. Європі через позимні та смачні яригта.

Личинський Флотеї, укр. церк. діяч (1650-1727), чернець і економ Києво-Печерської лаври, 1702-9 і 1717-20 митрополит сибірський і тобольський.

Ліо-кію, гл. Рію-кію.

Линго, ріка 1.100 км. дов., в Півн. Китаї.

Линту, гл. Кванту.

Лин'ян, м-о б. Мукдену, 50.000 меш.

Ліана, (лат.) витка, деревяста рослина, що в'ється кругом ін. сильнішого дерева; багато родів у підлітків краях.

Ліас, дол. порем юрасської формації, гл. Геологічні формації.

Лоб, чоло, гор. частина людського обличчя, утворена плоскою широкою частиною лобової кістки (os frontale).

Лобанів-Лобанчук, укр. революціонер-народник із Київщини, *1853, закінчив із фаху, переносив рев. шинки за кордону, м. ін. і укр. (зі Львова), був заарештований на Сибір.

Лобанов-Ростовський Яков, кн. (1700-1831), ген.-губернатор України 1808-16, 1812 організував 17 „малоросійських“ полків для війни з Наполеоном.

Лобачевський Микола, рос. математик, проф. унів. у Казані (1793-1866), побіч мадрия і. Бояля творець неевклідової геометрії.

Лобисевич Опанас, укр. письмен. (* б. 1732-† перед 1824), полковник, приятель архисп. Юрія Кониського, укр. переріб Віргілієвих еклог б. 1794.

Лобне місце, гл. Голгота.

Лобода (*Sphenocleum*), рослина з шир. листям і дрібним зеленим цвітом, бур'ян дуже швидко розмножується; з молодих листочків борщ; споріднені: шинат і бур'як.

Лободы, укр. шляхта: 1) Андрій, укр. історик літ. (1871-1931), член ВУАН у Києві, НТШ у Львові; праці з укр. і слов. фольклору (богатырський епос, бязини), етнографії та нової укр. (Шевченко, Куліш, Драгоманія, Сумцов) і рос. літератури; 2) Григорій, запорозький гетьман, предстанник „статечного“ козацтва; 1594 участь у поході проти турків; 1596 із Наливайком похід на киявське воєводство; обраний гетьманом замість Наливайка, убитий наливайківцями в таборі над Солоницею; 3) Хведір, полковник перекладський, потім

ген. військ суддя за геть-ів Б. Хмельницького та Виговського, 1659 пятий у моск. неволю.

Лободовський Михайло, укр. письмен., перекладчик св. Письма й Гоголевого Тараса Бульби на укр. мову, автор брошур (1874-1913), видавнич. час. „Порада“ в Харкові 1906; спричинив конфіскації Кобзаря Шевченка, нападаючи на його антирелігійність.

М. Лободовський.

Лоб'як, великий річка або велика скала, нанесена льодовиком.

Ловать, р. 500 км. дов., вливається з півдня до Ляменського озера.

Ловиуха

(*Dionaea tussicruda*), рослина з родини росичкуватих; половинки її листків, подраговані, стуляються мов дві зложені долоні, і так ловлять комах, якими відживляються. Гл. Мисцідні рослини.

Ловиуха. 1. листок замкнений, 2. листок отворений.

Ловіч, м-о на захід від Варшави, 16.000 меш., фабрики ткацьких і різьничих машин, виріб яскравих килимів.

Ловче, ловчес, податок, що його людина платила князеві як відплату за давніший обов'язок мешканців помагати князеві в ловах.

Ловчен, 1.760 м. вис. шапкава гора над Котарською затокою, важна зі стратегічного боку; добутий австро-угор. військом 11 і 1916, спричинив капітуляцію Чорногори.

Ловчий, придвірський урядовець у середньовіччі, мав підготувати князю лова; на Україні гадується вперше в „Повученні“ Володимира Мономаха.

Ловнін Александр, рос. бібліолог (1870-1925), один із основоположників і перший голова Рос. Бібліологічного Т-ва; праці з книгознавства.

Лодзь (Łódź), воєвідське м-о зах. Польщі, 432.000 меш.; друге щодо величини та найбільше пром. м-о Польщі; ткацька (воєняна, бавонняна, ткальна, придільна, барвильна) й металева промисловість; XI і XII 1914 важкі бої між нім. і рос. військами. Воєводство Л. — 19.035 км.² і 2.255.000 меш.

Лодій Петро, укр. філософ (1764-1829), проф. унів. у Львові, Кракові та Петербурзі; добрий знавець модерної філософії (Канта); підручник логіки та теорії права (рос. мовою); панегірика, переклад підручника етики Баммастера на церк.-слов'янську з домішкою українською.

Лостеча (Seborrhoea), хворобливий стан шкіри, коли салні залози виділяють забагато шкірного сала; причини: шкіра товста, наліскується, на обличчі багато жовтих або чорних вугрів, шкіра на голові сильно лущиться (таж порил), свербить і лісіє.

Ложисько (Pascetta), гл. Чистило.

Ложисько, 1) коткове, де безпосередньо тертя між валом та маточиною л-а заступлене коченим між ними твердих сталених котків, вальцевої чи стіжкової форми; уживають до дуже навантажених і дуже повільних валів; 2) кулькове, де безпосередньо тертя між валом та маточиною л-а заступлене коченим між ними маленьких, дуже твердих сталених кульок, що значно зменшують витрати енергії на тертя; уживають до коліс (роверів), авт і багатьох ін. машин.

Лозинський, 1) Володимир, укр. гром. діяч (1855-1914), лісник, замолоду брав участь у рос. „Народній Волі“, в рос. соц. рев. партії, опісля захопився „Укр. Нар. Оборорою“, багато допоміг її праці (при провалі 1909 уритував багато людей); відпомагав укр. видавництва: „Щершень“ 1906, „Світло“ 1909-14, Укр. Етногр. Збірник 1914, та ін.; 2) Йосип, гал.-укр. гром. діяч і письмен. (1807-89), один із перших яко становив щодо мови на нар. становищі, і для того навіть пропагував, перший у Галичині, для укр. літератури лат. алфавіт і надрукував етногр. збірник (Kuskoje wesele, 1835) поль. латинкою; автор укр. букваря та граматики (1846) з цікавою передмовою (літ. мова не повинна різнитися від „простої“); 3) Михайло, гал.-укр. публіцист, *1880, правник, ред. „Діла“, проф. міжнар. права в укр. унів. у Празі та в Інституті Маркса в Харкові, секретар закорд. справ ЗУНР, праці публіцистичні укр. і ін. мовами; студії з міжнар. права.

Йосип Лозинський.

Лозинський (Lozinskyi), 1) Броніслав, поль. історик (1848-1911), студії з історії Галичини австр. доби (монографія про гр. Аґенора Голухонського, гал. становий сойм та ін.); 2) Валери, поль. геолог, дослідник Поділля й Карпат, *1880; 3) Владислав, поль. історик (1843-1914), збирач творів давнього мистецтва (збірка, власність м-а Львова); дослідні побуту та звичаїв міщанства й шляхти ст. Польщі, мають вагу і для укр. історії.

Лозова, м-о харківської округи, 13.200 меш.; укр. 71%, рос. 14%, жид. 11%; важний зал. вузол; IV 1918 бої Окремої Запорозької дивізії з більшовиками.

Лозово-Павлівка, м-ко луганської округи, 6.380 меш., укр. 50%, рос. 32%, жид. 12%, татар 1-5%.

Лозовський, 1) Данило, гл. Свидиць-

кий Павлин; 2) Лесь, укр. мистець-графік (1901-22), один із найвидатніших учнів Нарбута; мотиви ст.-укр. мініатюри й нар. кераміки; окладники до творів Тичини, Шенченка, Коцюбинського, Васильченка, пот Степового та ін.; 3) Теодосій, владика холмський, потім володимирський (XVI в.).

Лоїв, м-ко на півд. Білорусі біля вливу р. Сож у Дніпро; 1649 битва між лит.-поль. військом та коз. під Мих. Кричевським; тепер — 4.210 меш., 59% укр.

Локитки, село на Покутті б. Товмача, печери зі сталактитами.

Лола Оксен, укр. політ. діяч, *1919, Київ, робітник, член РУП та УСДРП, до революції 1917 на еміґрації в Іспанії 1917-1919, співробітник „Робітничої Газети“.

Ломані, ліва притока Конго, 1.200 км. дов. **Ломжа**, м-о в півн. Польщі над Нарвою, 22.000 меш., фабрики вати та мила.

Ломиковські, укр. рід, пов'язаний з часі Хмельниччини: 1) Василь, потомок гетьмана Апостола (1778- по 1845), дідач із Полтавщини, збирач матеріалів для укр. історії, дослідник укр. старовини, перший записував нар. думи, склав словник укр. старовини; 2) Іван (1654-1714), аа Мазепа ген. осаул, віконті ген. обозний, після полтавського бою веміґрував до Туреччини; помер у Яссах.

Ломініє (Clematis), рід рослин із родини жонціонатих; виткі куші з супротивними листками, та гарними, великими квітами, ростуть дико на півдні Європи, у нас по квітниках.

Ломинський Федір, укр. гістольог (1856-1927), проф. Київ. унів., опісля Медичного Інституту.

Ломницький (Lomnicki), 1) Маріян, поль. геолог та зоолог, укр. роду (1845-1915), аладив геол. мапи Галичини, поміщені в „Atlas-і Geologiczn-omu Galicji“, дійсний член НТШ; 2) Ярослав, поль. зоолог і геолог (1873-1931), дир. музею Дідушицьких у Львові; дослідник геології й муршук Галичини.

Ломоносов Михайло, перший визначний рос. учений (1711-65), батько нового рос. письменства, універсаліст (твори з математики, природознавства, філософії, теорії поезици, пр. „Письмо о правилах російскаго стихотворства“; теорія трьох стилів); перший унормував рос. літ. мову граматиною (перша рос. грам., 1755).

М. Ломоносов.

Лоїнінов Михайло, рос. історик літ., бібліограф та держ. діяч (1823-75); в 50 рр. ліберал і співробітник „Современника“, 1871-5 начальник цензури (підтримує становище преси).

Лопань, права притока Дніпи, на Харківщині, 70 км дов.

Лопарев Хрїстант, рос. історик літ. (1862-1918), бібліотекар сиб. публичної бібліотеки, опублікував низку пінних пам'яток із ст.-рус. літ. („Слово о погибелі русія земля“, послання Клима Смолятича та ін.).

Лопасна, Лопастень, у XII в. крайня чернігівська волость на півночі над р. Лопаснем, правого притокою Оки; пізній її забрали рязанські князі, а від них моск.

Лопатень, гл. Косар.

Лопатин, м-ко в радехівському повіті, 3.250 меш., 48,5% укр.

Лопатинська Філомена Юлія, з роду Крачунівна, жінка Льва (2), гал.-укр. акторка й оперна співачка, *1873, на укр. сцені від 1890 (гол. ролі: „Галька“, „Жидівка“, Тетяна в „Опегіні“, Роксолана, Кармен, тощо).

Ф. Лопатинська.

Лопатинський, 1) Дам'ян, гал.-укр. гром. діяч, *1866, крїшанин гр.-кат. львів. митрополії, парох Успенської Церкви у Львові, заслужився б. П мист. обшари; гл. Діло; 2) Лев, брат Дам'яна (1868-1914), гал.-укр. письмен. і актор (від 1892-8), спіробрітник „Руслана“ 1898-1907: оповідання, драми (До Браїллі, „Бєнта і Гальшка“, „Сверкруха“), публіцистика й ін.; 3) Лев, рос. філософ, *1842, українець із Галичини, студії над кавк. мовами (черкеська грамика і словник); видав у Львові фонетикою „Нар. Календар“ на р. 1865 а передруками а Стороженка, Абетка Гатчука; 4) Те о ф і л а к т, укр. церк. діяч і письмен. (* в 70 рр. XVII в. -1741), учень і проф. Київ. Академії, від 1704 проф. і ректор Академії в Москві, від 1723 сп. тверський, 1738 заходами особистого його ворога Т. Прокоповича розстріляний і замурований у тюрмі, 1740 амністований; богословські твори; 5) Ф а в е т, укр. актор, *1896, син Льва (2), від 1914 в театрі „Укр. Бєсїди“, далі в „Молодому Театрі“, опісля в „Вєрезолі“, працює і в кїні; 6) Я р о с л а в, гал.-укр. кома., *1871, сольоспівн, форт. твори, хоря, опера „Еней на мандрївці“.

Лопатин, 1) Герман, рос. революціонер (1845-1920), організував утечу П. Лаврова, арештований при спробі визволити Чернішевського, втік за кордон, брав участь у „Нар. Волі“, арештований 1884 просядів у петропавловській в'язниці до жовтня 1905; 2) Лев, рос. філософ (1855-1920), проф. моск. унів., спиритуаліст, близький до Ляйбніца, був під значним впливом свого приятеля В. Соловйова; 3) М и к о л а рос. муз. етнограф (1854-97), видавць разом із В. Прокуїним: „Сборника русских лирических пьес“, де с й запис укр. пісень із Воронїжчини.

Лопатка (Scapula), плоска трикутна кістка, ззаду горішньої частини огруддї; на передї сполучується барконом паростком (acromion) із дужкою; разом із нею творить таз. поєд горішньої кінцівки; збоку прикріплена до л. раменна кістка.

Лопатицький Геронім, поль. філозоф, лексикограф, етнограф (1860-1906), спіробрітник „Wisł-a“, де помістив м. ін. статтю про укр. перекази про сирени (XV, річник).

Лопух (Arctium), зелеста кошачкоцвітна рослина з вел. круглими листям; л. великий, (A. Lappa) має корінь їстивий, вивар проти подяги, шкіряних висипок, кашлю, на поріст волосся.

Лопухін Олександр, рос. богослов (1852-1904), проф. сиб. Дух. Академії, видав прапосл. богословськ. енциклопедію.

Лопушанський Яків, василіанин, XVIII в. проф. пастырського богословія в Перемишлі.

Лоріс-Мєлков Михайло, граф, рос. держ. діяч (1825-88), нірм. роду, 1877-8 командант корпусу на Кавказі, 1879 харківський ген.-губ., 1880 диктатор, гол. начальник Верхньої Комісії для боротьби з революцією (таз. „диктатура серця“); міністер внутр. справ; проявив конституйційні амаганія, перекреслені вбивством Олександра II.

Лосєнко Антін, укр. малпр (1735-73), тав. акад. напрямку, родом із Глухова, 1770 проф. і ректор Акад. мистецтва в Спб.; „Чудесна ловля рыб“, „Кайн і Авель“, „У робітні маляра“, „Св. Андрій“.

Лосицький Михайло, еромонах прилуцького густицького ман., 1670 списав і доповнив тав. „Густицький літопис“ (до 1597).

Лосняки, громада мінералів одноосїсної системи; спільна для всіх відмін — незвичайно тонка листочкувата дупкість (0,01); магнєзійно-залізисті лосняки чорні (біотит—K₂H₂MgFe₂Al₂Fe₂Si₂O₁₀); калієві — білі, сріблясті (мусковіт—KH₂Al₂Si₂O₁₀); літїєві — часом італєска рожені (спїдоліт—Fe₂K₂Li₂Al₂Si₂O₁₀); більшість л. магматичні мінерали.

Лосось.

Лосось (Salmo salar), кістиста риба а родини істругватих, подібна до іструга, тільки з чорними плямками; б. 1 м. дов.;

Лопух: 1. біло з листям і цвітком, 2. переріз цвітку, 3. один цвітток, 4. овоць.

А. Лосєнко живоц.

в півн.-европ. морях; на тирло пливе горі ріками, аж до джерел, перескакує через пережки, підбиваючись угору сильним хвостом; м'ясо дуже смачне.

Лосський Микола, рос. філософ, ароду білорус, *1870, найвидатніший сучасний слов. філософ; обороняє „інтуїтивізм“, віталам та свободу волі; твори перекладені на гол. европ. мови.

Лось (Alces), повнорогий, жулий осавець, завбільшки оленя, з дуже широкими, лопатуватими рогами; у лісах і тундрах півн. Європи й на Поліссі.

Лось Ян, поль. сляцист (1890-1928), проф. унів. у Кракові, автор поль. та староболг. грам., співредактор словника старополь. мови, докінчив (IV-VI том) словник поль. говірок Карловича; коротка історична граматика поль. мови.

Лосський Кость, укр. правник та гром. діяч, *1874, проф. рим. права на укр. унів. в Празі, помічник губ. комісара в Галичині (1917), за Центр. Ради містодиректор, за Скоропадського директор департаменту міністерства закорд. справ, укр. посол у Фінляндії та Швеції.

Лот, (нім.) давня міра ваги, різної величини, $\frac{1}{12}$ або $\frac{1}{20}$ фунта; рос. лот = $\frac{1}{12}$ рос. фунта = 12,8 гр.

Лот, (бібл.) небіж Авраама, поселився а ним у Палестині; жив у Содоми й був свідком загибелі того міста.

Лобан болотний, калюжниця (*Caltha palustris*), зелеста рослина а родині жовтцюватих із вел. круглими листям і жовтим цвітом; по багнях і над водями; молоді цвітні бруньки вживають до приправ.

Лотос, льотос, 1) назва різних родів рослин; у ст. греків — лотоська груша (*Diospyros lotus*), дерево в півн. Африці й зах. Індії, його овочі — ягоди льотофагіт; наш берестовець (каркас); у ст. єгиптян л. (*Nymphaea lotus*), в Індії л. східний (*Nelumbium speciosum*), обидві рослини дуже подібні до латаття; у згаданих народів л. був присвячений богам, предмет багатьох казок; 2)

Лось.

Лобан: 1. ціла рослина, 2. цвіт, 3. листок, 4. стебель, 5. овоч.

Лотос: 1. л. сідній, 2. лотоська груша, а — галузка, б — цвіт, в — перерий шилькового цвіту, г — перерий стовпкового цвіту.

квіт л. — частий мист. орнаментальний мотив.

Лотоцький, 1) А м в р о с і й, у світі Афанасій, рос. церк. діяч і письмен., укр. роду (1798-1878), архимандрит; 2) А н т і н, гал.-укр. письмен., син Льва *1881, іст. повісті й оповідання, та пірші, гол. для народу й дітей (псевд. Я. Вільшенко); 3) Л е в, гал.-укр. письмен., (1850-1926); поезія, комедійки, оповідання по різних часописах; 4) О л е к с а н д е р, укр. письмен. і гром. діяч, *1870, один із основників видавництва „Вік“, губ. комісар Буковини 1917, потім ген. писар у Ген. Секретаріаті Вишниченка; 1918 держ. контролер у 2. кабінеті Голубовича, міністер віроповідань, у 2. кабінеті Лизогуба; 1919 посол УНР у Царгороді, один із творців укр. автокефальної церкви, далі проф. укр. унів. у Празі та студії правосл. теології в варшавськ. унів., вікіпід директор Укр. Наук. Інституту в Варшаві; праці а історії укр. церк. права, під псевд. Білоусенко — книжки для дітей та підручники, публіцистика в квіт. „Раді“, „Укр. Життя“, тощо.

Лотос, орнамент: 1) оскрийський, 2) гр. (на Ерестей в Атенях).

Лох, лохвиця (*Elaeagnus*), гл. Маслина.

Лохвицьке Слово, тижнева газета, орган лохвицького Т-ва сіль. господарів; виходило укр. й рос. мовою від 1912 у м. Лохвиці на Полтавщині.

Лохвиця, м-о на Полтавщині згадка 1320; в XVI в. у складі Вишневецьчини, сотенне м-о; від 1781 повіт. м-о чернігівського намісництва, від 1797 заштатне, від 1802 повіт. м-о полтавської губернії; тепер м-о роменської округи, 10,850 меш.; укр. 77-6%, жид. 20%, рос. 2%.

Лохвицька-Жібєр Mirra, рос. поетка (1869-1905), співець кохання (рос. „Сафо“).

Лохіі, (гр.) післяпологи очища; перші три дні після пологи відходять майже чиста кров (*Lochia rubra*), пізнім кількість крові менша, зростає кількість серозної рідини, лактонитів, слизі (*L. alba*); приймається зовсім (нормально) за 3-4 тижні.

Лопман, (нім.) морик, що переправляв човни та кораблі через небезпечні річкові та морські ходи.

Лояк, гл. Тальк.

Лтана, укр. колонізаційна осада над р. Ворсклою, згадується в літописі під 1174; як здогадуються — Полтана.

Лубенець Тимофій, укр. педагог, автор укр. шк. підручників: „Читанка“ (перед вій-

О. Лотоцький.

ною під псевд. „Хуторний“), перша книжка після граматики, вид. 1. 1883, 2. 1907.

Лубенський кінний полк, створений 1917 українською рос. гусарського полку 8 дивізії кавалерії, описані як Другий Кінний Полк ім. Сагайдачного, за гетьмана — Сердюцький Лубенський полк, описали Перший Кінний Луб. полк.

Лубник, гал. Короїд лубник.

Луби, м-о на Полтавщині над р. Сулою, звідки вже в Іпатському літописі під 1107, коли укр. киякі погромили тут половців; 1596 поляки розгромили козаків Наливайка-Лободи; Л. входили у склад Вишнєвеччини, були потім полковим містом, від 1783 повіт, м-о кияв. намісництва, від 1797 — малоросійської, від 1802 — полтавської губ.; тепер округове м-о, 21.300 меш.; укр. 64%, рос. 8%, жид. 25%; 1918 бої окремої Запорозької дивізії з більшовиками. Округа: 8.615 км², 4 міста й 1.670 селищ, 16 районів, 568.800 меш.: укр. 96,7%, рос. 1,6%, жид. 1,3%.

Луг, у землі роацни пуглинів та двоуглинів соду й потасу; звич. л. одержують, розпускаючи попіл із дерева в окропі; потасовий л., гл. Ідний потас; содовий л., гл. Ідний сод; материний л., роацни, що з нього виділялися кристали.

Головна Управа Лугів у однострою (1927 р.).

Луг, гал.-укр. руханково-пожарничче т-во; засноване 1925; згуртувало б. 50.000 членів; основує читальні з бібліотеками; драм. вистави, відчити, місячник „Вісти з Лугу“.

Луга, права притока Буга, дов. 92 км.

Луганське, округове м-о в Донбасі над Донцем, 71.800 меш.: укр. 43,4%, рос. 43,6%, жид. 10%. Округа: 11.133 км², 49 міст, 837 селищ, 12 районів; 614.650 меш.: укр. 38%, рос. 57,4%, німців 1%, жид. 1%.

Луга, 1) р. РСФСР, 345 км. дов., впадає до Фінської затоки б. естонської границі; 2) м-о над нею, 12.000 меш., в XI в. союзник Новгороду В.

Луговий Олександр, вл. Тіхонов, рос. письм. (1853-1914), повістяр: „Pollice verso“.

Лужани, с. під Чернівцями на Буковині, б. 3.800 меш.; цукронарня; XI 1918 біл горсти українці з рум. дивізією ген. Задіка.

Лужецький Антін, гал.-укр. письм. 50 рр. XIX в. (1807-91).

Лужинський Василь, білорус. сп., помічник П. Сімашка підчас ліквідації унії на Волині й Білій Русі за Миколи I.

Луг, впрям на луговому скелі 1930 р.

Лужиці, (нім. Lausitz) загальна назва для півд. частини Бранденбургії (дол. Л.), зах. частини Дол. Шлезьку та схід. Саксонії (гор. Л.), 12.550 км² і 1 міль. меш., завойовані німцями в X в.

Мапа розселення лужицьких племен в X в.

Лужицька культура, культура бронзової та гальштатської доби в Бранденбургії, Саксонії, Шлезьку, зах. Польщі, ЧСР., дол. Австрії та Галичини, приписувани слов'янам; розвиток на 1300-500 до Хр.; з II появою припадає загальноє поширення обряду тілоспалювання в бронзовій добі.

Лужицьке письменство, позначається під впливом реформації в Німеччині. Коли

Молдавії (1647), член львів. Братства; 3) Лука, син попереднього, укр. маляр середини XVII в., працював у Бродях.

Лукач Дем'ян, закарпатсько-укр. письмен., *1894; оповідання.

Лукашенич, 1) Андрий, укр. гром. діяч, інженер, тов. міністра шляхів за гетьмана; 2) Антін, бук.-укр. політ. діяч, *1870, посол до Бук. сойму, віденського парламенту, вкiнши до рум. сенату; 3) Василь (1783-1896), маршалок переяславського дворянства на Полтавщині 1812-26, масон, член „Союзу благоденствiя“ і „Соединенных Славян“, прихильник укр. незалежності й Наполеона, заарештований за співорганізацію укр. сепаратистичного т-ва 1826, перебував деякий час у Петербурзі в Петропавлівській кріпості; 4) Льюнгін, гал.-укр. гром. діяч, банковець, діяльний член львів. народовецької громади 60-70 рр.; ред. „Правди“ (1867 і 1876), †1882; 5) Платон, укр. етнограф (1808-88), маршалок дворянства переяславського пов., видав „Малоросійскія и Червонорусскія народныя думи и піснi“ (1836), зносився з гал.-укр. діячами.

Луків, м-о на Підляшші, 12.500 меш.; зал. вузол.

Луківи, св., основник теологічної школи в Антиохії, пізнішої школи екагетів; † як мученик 312.

Лукіяненко Олександр, рос. сляхт., *1880, проф. киян., опісля кримського унів.

Лукіяшівка, передмістя й тюрма в Києві.

Лукінович Денис, гал.-укр. письмен. і педагог, *1872, видавець „Універсальної Бібліотеки“ 1896-99, редактор „Буковини“ 1898; „Новелі“, повісті: „За Кадилю“, „Від кривди“ (з життя селянства), оповідання.

Лукіні Самосатський, гр. письмен. із Самосат у Сирії (б. 125-180 по Хр.); виш. ретор, філософ і сатирик, жив гол. в Атонах і Римі; багата літ. спадщина; риторичні декламації й жарти, памфлети й крит. ескізи; діяльогі й сатири; зміст: гумор і антична культура.

Лукова лямна, дугона лямна, гл. Вольтів лук, Дейвіса дуга, Електрична лямна.

Луков генератори, гл. Радіотехніка.

Лукомський Юрій, історик укр. мистецтва, праці про Батуринський палац, ст.-укр. архітектуру Чернігова (1912), Нариси архітектури Галичини XVII-XVIII вв., Старі панські садиби Харківщини (1917), Спомины про Нарбути (1923), по укр.: стаття „Укр. мистецтво“ в берлінському „Укр. Слові“ 1921; 2) Степан, укр. літописець XVIII в. (1701-перед 70), („Собрание историческое“, 1770, на підставі Гвашіні та коз. літописів), вихованець Київ. Акад., служив у

Симеон Лукашевич.

С. Палія та Військ. Ген. Канцелярії, полковий обозний; перекладає з поль. істориків: Окольського „О Остраничовой войнѣ съ Ляхами“, з доповненням подій 1639-48, Титловського (про поль.-тур. війну 1620-21), Твардовського („Wojna domowa“).

Лук'инов, 1) Іван, моск. підп. Іхав через Україну до Брусалиму 1700; у споминах із цієї подорожі описує життя на Україні, зокрема Палієву козацщину; 2) Сергій, рос. біолог, *1855, кол. дир. Інституту експериментальної медицини, 1902 товариш міністра освіти; праці про патологію клітини, судинної системи.

Луна, гл. Відгомін.

Луна, укр. альманах, вийшов у Києві 1881 заходом Ол. Кониського.

Луначарський Анатолій, рус. діяч, рос. письмен. і драматург, укр. роду, *1867, критик та історик зах.-європ. літератур; комісар освіти РСФСР 1918-20; критичні статті з мистецтва й літератури, м. ін. про Шевченка.

Лунинець, пов. м-о на Поліссі, 8.270 меш.: 57,3% укр. і білорусів, 24,3% жидів, 17% поляків. Повіт: 5.100 км², 6 міст, 621 селищ у 15 волостях, 179.520 меш.: 85% білорусів і укр., 5,9% поляків, 9,2% жидів.

Луни Михайло, рос. учений (1807-46), проф. іст. у Харкові, мав широкий вплив на укр. суспільство; прихильник поглядів Гегеля.

Луць (Circus), птаха-хижак, із родини соколіа, зверху буравий, сподом білий; серед Європа й суміжні краї Азії.

Лунак, гірщина з дуже доброю лунистю в тонких верствах; бувають: а) осадові, пр.: ілові (кремій, лосняк і вузькі), мєнілітові, сильно опалені, багаті на відтиски раб; б) кристалічні: заг. назва для всіх метаморфований гірщин, які творять більші геол. простори (гвайси, кварцити, амфіболіти і т. д.); сюди належать л. лоснякові (платки лосняка й зерна кварцу), в нас у півд.-схід. кутку Гуцульщини. Л. уживають до покриття кривель.

Лупин, лупин, люпин (Lupinus), стручкова рослина з долистозаложеним листям; сіють для зеленого гноєння; насіння л. уживають як корм для худоби, але лише після вивару, бо має в собі гірку люпініну; гол. відміни: з смій (L. angustifolius), жовтий (L. luteus), і білий (L. albus); на пісках; не зносять вапнястої землі.

Лупків, с. в Карпатах у ліському повіті, на границі Закарпаття, зал. тунель 642 м. дов.; взамі 1914-15 прорив рос. військ через лупківський провал на Словаччину.

Лупин. 1. галуззя з цвітотом, 2. аніт, 3. овоц, 4. насіння.

Лукул Василь, молд. господар 1634-54, вояк, потім союзник і сатрап Б. Хмельницького; за нього полягається вперше рум. мова у грамотах і відбувся 1642 спільний синод укр.-молд. правосл. церкви в Ясах із участю Петра Могили.

Лукулівна Роксана, жінка Тимоша Хмельницького.

Лусковець (Mapis), ссавець щербун, покритий дихкувато укладеною лускою; знідли зуби, дов. лийки вилк, що ним ловить муравлі й терміти; Африка й півд. Азія.

Лусковець.

Лусокрилі, гл. Метелики.

Лут, гл. Лот.

Лутана, ст. осада в Чернігівщині над Десною, на пограниччі з Переяславщиною, пізніше село, належало до київського замку.

Лутугін Леонід, рос. геолог і гром. діяч, *1864, дослідник донецької антрацити.

Луценко Іван, укр.-гром. діяч, лікар в Одесі, один із основоположників укр. партії самостійників, 1919 вбитий у бою з більшовиками біля Антонин на Волині.

Луцкевич, 1) Антон, білорус. політ. і педаг. діяч, посол Білорус. Нар. Республіки в Берліні 1919-20, літ. критик і історик білорус. літератури, псевдонім А. Новіна; 2) Іван, білорус. гром. діяч, батько білорус. політ. відродження, основник білорус. музею в Вільні, що носить його ім'я, †1919.

Луцьк.

Луцьк, ст. м-о на Волині, над Стиром, уже в половині X в. політ. осередок, від 1154 стоїть м-о луцького князівства, 1337 в руках лит. кн. Любарта Гедиміновича, політ. осередок для цілої Волині; в XIV-XVI вв. важке торг. м-о; XV в. через Л. тягнута між Польщею та Литвою й облога Л-а; після смерті Сватригайла (1452) без

князів, хоч усе ще політ., рел. і культ. осередок зах. Волині; 1560 у складі волинського воєводства повіт. м-о, де відбувалися місцеві сеймики; від 1795 повіт. м-о волинського намісництва, від 1796 — волинської губернії, разом із Дубном та Рівнем тав. волинський трикутник твердощ; 1915 і 1916 бої з нім. і австр.-угор. військ із москалями, 1919 бої укр. хозмської дивізії з поляками. Мист. пам'ятки гол. доби ренесансу; замок побудований Любартом, із деякими гот. рисами (заг. прикраси ренесансового стилю в XVI-XVII в.); рештки Братської церкви 1617, що почасти входить у нову будову з 1888; оборонна синагога

Луцьк: Любартів замок.

1626-29; ст. містечкові будови барокові й стилю ампір. Від 1919 — воєвідське м-о під Польщею; 21.200 меш.: 10% укр., 16% поль., 71,4% жид., 1,5% рос.; луцький правосл. єп. резиденція в Крем'янці; рим.-кат. єпископство. Повіт. 4.751 км.², 5 міст., 712 сілиць у 10 волостях, 195.950 меш.: 65% укр., 14,4% поль., 13,2% жид., 4,8% нім., 2,2% чехія.

Луцьке Євангеліє, ст. укр. пам'ятка з XIV в., важна для іст. укр. мови; в Румунськему музею в Москві, не видана, вивязки в Унів. Навістіях, Київ (1885).

Луцьке Хресто-Воздвиженське Братство, одне з визн. правосл. братств на Волині (засноване 1617); мало школу й друкарню; після Б. Хмельницького підпадає й діяльність його поволі занемирає.

Луцький-Вадок, 1) Мирон, сотник і начальник штабу бригади УСС, *1891; 2) Остап, гал.-укр. поет і гром. діяч, *1883, член „Молодої Музи“, збірка „В такі хвили“, 1907-13 ред. „Буконини“ і кооп. бек. діяч, 1918 ад'ютант групи архиви. Вільгельма, 1918-20 начальник штабу 4 бригади УГА, старшина ген. штабу УНР; від 1928 один із провідників гал.-укр. кооп. посол до Варшавського союзу; статті на різні теми по багатьох часописах.

Луч, гл. Промінь.

Лучаківський, 1) Володимир, гал.-укр. гром. діяч і письмен. (1839-1903); адвокат у Тернополі, основник багатьох укр.

Остап Луцький.

культ. установ, вірші й оповідання, переклади для укр. театру; 2) Констатини, гал.-укр. педагог (1846-1912), шк. підручники (Читанка, Взори поезій й прози), розвідки наук.-педагогічні, істр.-літ.

Лучани, лучичі, зах.-укр. плем'я, сусіди до а деревлянами, назва від м-в Лучеська (тепер Луцьк).

Лученик, гл. Актиноліт.

Лучинський Іван, укр. малюв.-портретист, родом із Чернівців (1816-55), працював у Львові.

Лучицький Іван, укр. історик (1845-1918), проф. Київ. унів., посол до рос. Держ. Думи, дослідник історії Іспанії й Франції, та історії форм землеволодіння на Лівобережжі; опублікував частину Румицького опису (що до золотовоського повіту).

Лучкай Михайло, вл. Поп, укр. граматики (1789-1843), (перша в кол. Австро-Угорщині друкована граматика укр. мови: „Grammatica slavoguthena“ 1830), та історик Закарпаття („Historia Carpatho-Ruthenorum“, у рукописі); в граматиці перша спроба характеристики говірок Закарпаття; сплутував церк. мову (слов'яноноруську) з народною.

Лучкович Михайло, укр.-кан. гром. і політ. діяч, *1892, посол до кан. парламенту від 1929 з округу Вегревіль.

Лучноткань, лучнотканщина, гл. Тканщина (сполучна).

Лушинський Олександр, гал.-укр. архітект, *1878, назва церквей і громадських будов у Галичині з мотивами ст.-укр. дерев'яного будівництва; альбом „Дерев'яні церкви Галичини“.

Лушкевич (Luszczykiewicz) Владислав, поль. історик мистецтва (1828-1900), проф. краків. Академії Мистецтв та дир. краків. Нар. Музею; студія про костел св. Станіслава, кол. церкву св. Спаса під Галичем.

Люазі (Loisy) Альфред, фр. богослов, *1857, кат. модерніст, проф. Колж де Франс; студії над євангеліями.

Люалиба, Коморондо, джерельна р. Конга, 1.000 км. дов.

Люан Прабан, м-о в півн.-зах. фр. Індокитаю, 180.000 меш.

Люапула, джерельна ріка Конго.

Люара (Loire), 1) найбільша фр. р., 1.000 км. дов. і 120.000 км.² сточища; витікає в Севенах, впадає до Атлантичного океану б. Сен Наєр; притоки (зліва) Аліс, Шер і Вієн; 2) фр. департамент над гор. Л., 4.800 км.² і 670.000 меш., гол. м-о Сен Етієн; 3) фр. департамент на верхніх Л. (Haute Loire), 5.000 км.², 290.000 меш., гол. м-о Ле Пу; 4) фр. департамент над дол. Л. (Loire Inférieure), 6.980 км.² і 650.000 меш., гол. м-о Нант.

Люарє (Loiret), фр. департамент над р. Л., притокою Люари, 6.810 км.², 340.000 меш.

Люар е Шер (Loir et Cher), фр. департамент над р. Шер, 6.420 км.², 250.000 меш., гол. м-о Блоа.

Любанський Матвій, рос. історик, *1860,

проф. моск. унів., дослідник лит.-русь. держани (праці про сойм та адміністрацію.)

Любар, м-ко на Волині над р. Случчю, засноване Любартом Гедиміновичем; первісна назва — Любарти; з кінцем вересня 1919 асоередження армії УНР, що з XII адавила бунт от. Волоха, Божка і Данченка; районне м-ко бердичівської округи 11.750 меш.; укр. 59,2%, жид. 35,3%, рос. 2,3%, поляків 2,9%.

Любарський-Письменний Гаген, укр. гром. діяч (1888-1919), член партії укр. хліборобів-демократів, підчас світової війни співробітник СВУ; розстріляний поляками.

Любартова пережирна грмота з Казимиром 1366 р.

Любарт - Дмитро Гедимінович, лит.-русь. князь, 7. син Гедимина, перейшов на православ'я, переселився на зах. Волинь; змагався з поляками за володіння гал.-вол. державою, † 6.1384.

Любарти, повіт, м-о на Холмщині, в Люблінщині, 6.100 меш. Повіт: 1.370 км.², 2 міста, 372 громади, 96.250 меш., (21% укр.)

Любачів, м-ко в чесанівському повіті над р. Любачівською, 5.300 меш.; 1. 1915 битва між рос. й нім. військами.

Любачівка, права притока Сяну.

Любберт Зібранд, нім. прот. писем.; твір „Про рим. папу“ мав вплив на укр. полімічні твори XVII в.

Любе (Loubet) Еміль, фр. політик, *1838, адвокат, 1882 прем'єр міністра, 1896 президент сенату, 1896-1906 президент респ.

Любека, гл. Лібек.

Люберсак (Lubersac) Жан, фр. екон. експерт комісаріату Фрітгофа Нансена при Лілі Нації; бувши на Рад. Україні на весні 1922, склав доповідь про голод серед укр. людності (Un voyage d'enquête économique en Ukraine, Женева, 1922).

Любетін, верх Шардагу, 2.700 м. вис.

Любецька битва, біл Ярослава зі Святополком, під Любечем (1016); Святополк ужив до помочі печенігів (вперше в укр. історії); скінчилася поразкою Святополка.

ЛЮДИНА. I.

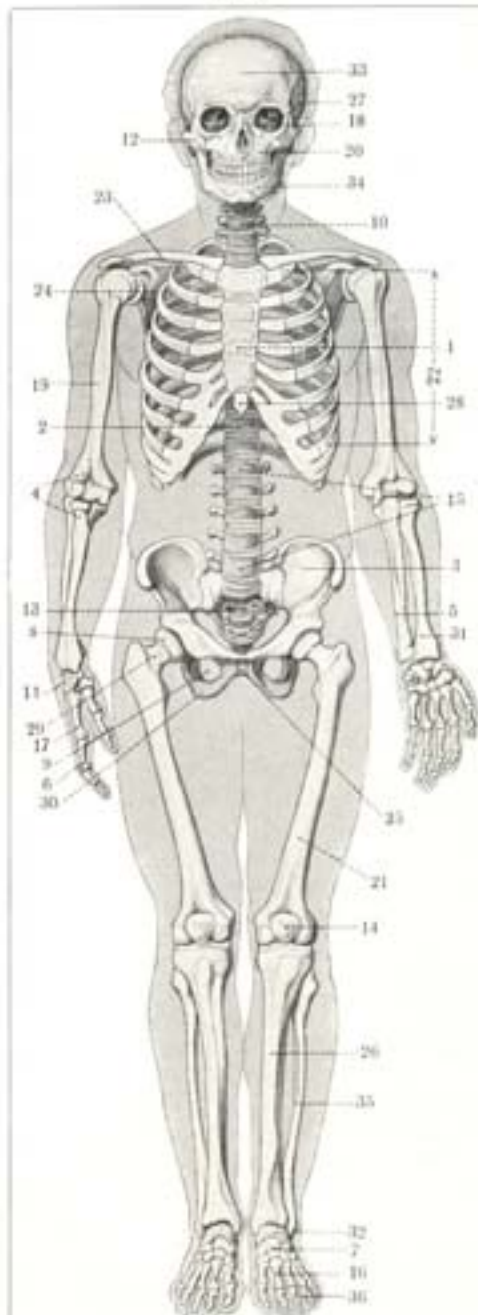
М'ЯЗНИ.

1. Шия, 2. рука, 3. середина плеча (середина м'язу), 4. плечо-пропіолий м'язу, 5. грудний м'язовий м'яз, 6. грудний-під'язиковий м'яз, 7. дельтоподий м'яз, 8. довгий дельтоподий м'яз, 9. широкий черевний м'яз, 10. довгий шийний черевний м'яз, 11. грудний м'яз, 12. шийний м'яз, 13. шийний м'яз, 14. грудно-під'язиковий м'яз, 15. грудно-під'язиковий м'яз, 16. м'язи-сідло, 17. довгий м'яз, 18. широка м'яз, 19. шийний м'яз, 20. шийний м'яз, 21. шийний м'яз, 22. середній зубчастий м'яз, 23. широка шийна м'яз, 24. шийний м'яз, 25. шийний м'яз, 26. шийний м'яз, 27. довгий шийний м'яз, 28. довгий шийний м'яз, 29. довгий шийний м'яз, 30. шийний м'яз.

ЛЮДИНА. II.

КОСТИ.

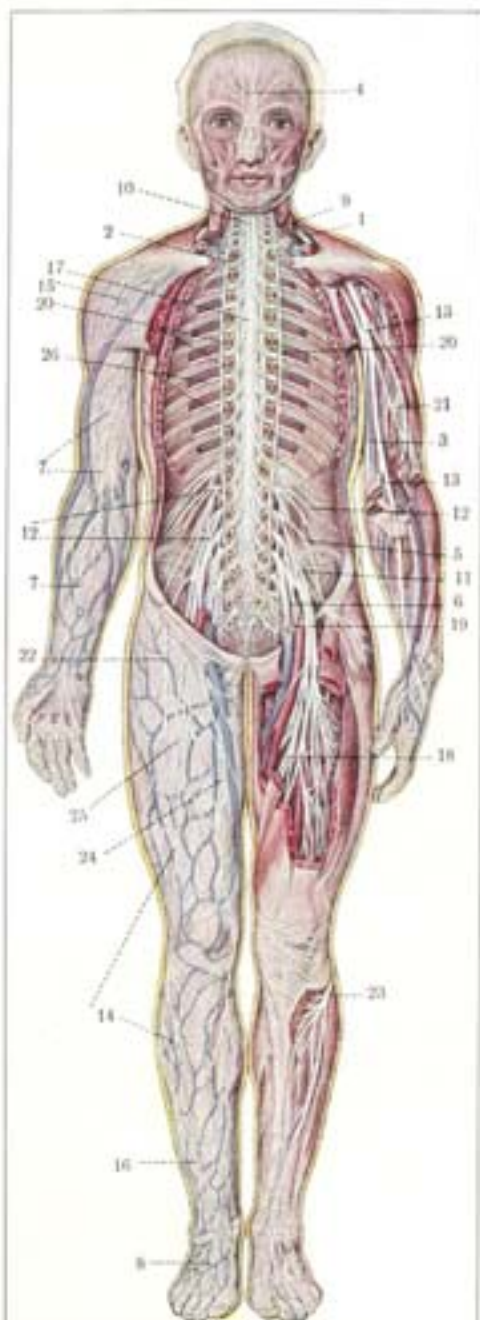

1. Грудина, 2. грудні хребці, 3. кришки, 4. ліктьовий суглоб, 5. ліктьовий, 6. кістка (кісточка) руки, 7. кістка зап'ястка, 8. плеча кістка, 9. лопатковий отросток, 10. шийні хребці, 11. кістки зап'ястка, 12. кістка кістки, 13. кістка, 14. кістка, 15. кістка, 16. кістка, 17. кістка, 18. кістка, 19. кістка, 20. кістка, 21. кістка, 22. кістка, 23. кістка, 24. кістка, 25. кістка, 26. кістка, 27. кістка, 28. кістка, 29. кістка, 30. кістка, 31. кістка, 32. кістка, 33. кістка, 34. кістка, 35. кістка, 36. кістка.

ЛЮДИНА. III.

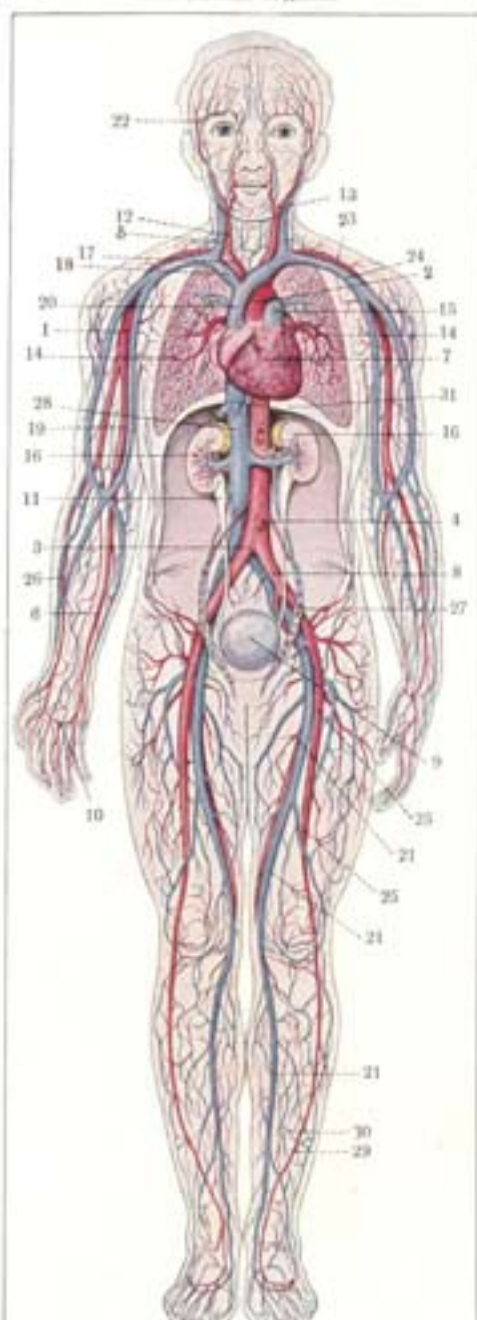
НЕРВИ.

1. Пилозно-застяга, 2. перший грудний нерв, 3. літений нерв, 4. білий черепний нерв, 5. глибоко-підчерепний нерв, 6. глибоко-підчерепний нерв, 7. міхурні гілки рідкого мозку, 8. міхурні гілки мозку, 9. шийні сплетення, 10. шийна частина спинного мозку, 11. попереково-кривичне сплетення, 12. поперекові нерви, 13. крижурядні нерви, 14. поперекові міхурні нерви, 15. відлучковий нерв, 16. білий міхурний містковий нерв, 17. спинний мозок, 18. спинний нерв, 19. стовпний нерв, 20. сакральний нерв, 21. проміжний нерв, 22. білий стовпний міхурний нерв, 23. глибокий підчерепаковий нерв, 24. середній міхурний, 25. передній стовпний міхурний нерв, 26. міхурний нерв.

ЛЮДИНА. IV.

КРОВОНОСНІ СУДИНИ.

1. Пахвіна артерія, 2. дуга аортна, 3. розділені артії над і під шийно-грудною артерією, 4. черепна артерія, 5. артія мозку, 6. ліцева артерія, 7. серце, 8. шийно-грудна артерія, 9. серцевий міхур, 10. дуга аортна, 11. сонна артерія, 12. сонна артерія, 13. шийно-грудна артерія, 14. ліцева, 15. ліцева артерія, 16. сонна артерія, 17. сонна артерія, 18. сонна артерія, 19. сонна артерія, 20. сонна артерія, 21. сонна артерія, 22. сонна артерія, 23. сонна артерія, 24. сонна артерія, 25. сонна артерія, 26. сонна артерія, 27. сонна артерія, 28. сонна артерія, 29. сонна артерія, 30. сонна артерія, 31. сонна артерія.

Любецький Іван, укр. гравер, працював у Петербурзі 1721-55; б. 40 мідертинів рел. і світського змісту.

Любецький З'їзд, з'їзд укр. князів в осени 1097, де прийнято засаду „отчинности“, санкціоновано дотеперішній стан володіння для князів, установлено союз для оборони спокою та утворено спілку проти половців для збереження цілості укр. землі; гл. Любче.

Любеч, один із найдавніших укр. городів над серед. Дніпром, згадується 882 р.; торг. осередок, платив даних хозарам, підбитий Олегом; з'їзд князів 1135; у XII в. занепад; 1148 спалений Ростиславом, 1157 зруйнований половцями; після нападу Батия опустів; за поль. панування осередок староства, за коз. воєн. потерпів; пізнім торг. м-ко на Чернігівщині, тепер пристань над Дніпром у чернігівській окрузі, 2.500 меш.

Любименко Володимир, укр. ботанік, *1873, проф. сиб. унів., опісля Військ. Медичної Академії й Фізі. Інституту Лесгафта, дир. Укр. Інституту прикладної ботаніки.

Любінський, 1) **Микола**, член Центр. Ради, підписав Берестейський мир України з Центр. державами, 1918 міністер закорд. справ у кабінеті В. Голубовича; 2) **Юрій**, лікар-фармаколог (1840-1920), міністер нар. адорования за гетьм. Скоропадського.

Любисток (*Levisticum officinale*), рослина з родини округлокошних, до 2 м. вис., плекають у квітниках; згадують часто в піснях; колись уживали в нар. медицині.

Любін, Великий, гал. с. в городецькому повіті над Верешівцею, 2.900 меш.; лічниця місцевість із дуже сильними сірковими джерелами (лікування ревматизму суглобів і м'язів, іскілеу, паралізів, жіночих і шкірних недуг, деяких хоріб обміну речовин); у березні 1919 бої 7. львів. бригади УГА з поляками.

Любіч (*Lublitz*) Ернст, нім. фільм. режисер, працює в Голлівуді.

Люблин, м-о при впадінні р. Чехівки й Черневиці до Бистриці; час заснування невідомий; 1205 його добував гал. кн. Роман; 1241 зруйнований татарами; 1241 добутий та сильно укріплений і відбудований Данилом Романовичем, від 1302 у руках поляків, але ще в XVI-XVIII в. визначне огнище пралославів (василіанський монастир із 1588, знесений 1864), вважався за шитомешне укр. м-о; місце соймів 1568 і 1569 з їх Люблинською унією; за Росії — губернське місто;

тепер воєвідське м-о, 94.000 меш., ст. замок і собор, кат. унів.; фабрика рільничих машин, тютюну, гарбарні та споживча промисл.; воєвідство — 31.160 км² і 2.000.000 меш., в тому 10% українців; дороговісні пам'ятки укр. мalarства; в замковій каплиці св. Тройці вел. цикль фресок 1418 укр. мalarя Андрія і фрагменти мальовки у костелі св. Марії, з I. пол. XV в.

Люблинська унія, переведена на соймів в Люблині 1569, остаточно з'єднання Литви з Польщею так, що обидві держави почали творити одну, неподільну цілість із одним королем і одним соймом, а тільки Литві залишено окремих міністрів; укр. та лит. пани не хотіли признати Л. у., але її переведено проти їх волі; після Л. у. настав новий поділ укр. земель; при Литві залишилося тільки воєвідство берестейське — яке вдержалося до 1648.

Люблин: церква, пам'ятка укр. громад XV-XVI в.

Люблин: замок.

Любляна, 1) права притока Сави, в гор. бігу звана Поїк, перепливає Постойну й ніткає як Унза; 2) югосл. м-о, ст. Емона, 53.000 меш.; гол. м-о словінців, унів., собор, бавовняні фабрики, диварні дзюнів.

Любович Петро, гал. укр. комп. старшої доби („Мир нам, браття, всім приносим“ до сля Іушалевица, „Служба Божа“).

Любомірський Григорій, укр. муз. педагог і комп., *1865, основник разом із М. Лисенком муз.-драм. школи в Києві.

Любомірський (*Lubomirski*), 1) **Георгій**, поль. культ. діяч і письмен. (1777-1850), куратор Інституту ім. Оссолінських; 2) **Єжи**,

Любисток: 1. гілка з квітом, 2. квіт., 3. квіт. без листків корони, 4. листок.

князь, поль. політик (1817-72), посол до австр. парламенту; подарував Інституті ім. Осолінських бібліотеку й переворський арсенал; 3) Ян Тадеуш, князь, поль. гром. діяч та історик (1826-1908), один із представників „органічної праці“ в кол. Королівстві; праці з історії селянства в Польщі, важили для укр. історика.

Любомль, м-о володимирського князівства, згадується під 1289, улюблене місце перебування ки. Володимира Васильковича, від XV в. осередок любомльського староства; тепер повіт. м-о на зах. Волині, 3.330 меш., гол. жид. (94%); повіт: 2.004 км.²; 1 м-о, 7 волостей (183 селищ), 56.260 меш.: 75-7% укр., 13% поляків, 9-9% жидів.

Люботин, м-ко харківської округи, 7.600 меш.; укр. 85%, рос. 11%; IV 1918 здобутий Запорозькою дивізією від більшовиків.

Любрика, землята м'яка відміна гематиту, вживається як теслярська крейда.

Любуське єпископство, на Шлезьку, основане в XI в.; від 1234 до нього належали католики на Україні; кінець його прав із заведенням 1375 рим.-кат. єпархії на зах. Україні.

Любче, урочище під Києвом, де ймовірно відбувся Любецький З'їзд.

Любченко, 1) Аркадій, укр. письмен., *1899; поезія й опов. („Буремна путь“); 2) Микола, укр. письмен., *1896, журналіст, гуморески під псевд. Коцьк Котко, оп. „Останній полон“, 1920 ред. „Більшовик“ в Києві.

Лювен (Louvain, Leuven, Löwen), бельг. м-о, 41.000 меш., ст. ратуша, унів., з 1426.

Лювр (Louvre), кол. королівська палата в Парижі, від 1793 гол. державний музей; пам'ятки мистецтва й наукові збірки.

Люгачовіце (Luhačovice), лічничка місцевість у Моравських Бескидах у ЧСР; лікування катарів віддіхових шляхів, недуг обміну речовин, золотухи, ревматизму й ін.

Люгано, швайц. лічничка місцевість над Ляґо ді Люгано, 14.000 меш.

Люгдун, гл. Люн.

Люго, м-о в півн.-зах. Іспанії, 35.000 меш., ткацька промисловість, сірчані терми.

Людвик, гл. Людовік.

Лювр, зах. крило.

Людвіґ, 1) Еміль, нім. письмен., *1881, низка монографій про великих людей: „Гете“, „Наполеон“, „Вільгельм“, „Бісмарк“, „Ліхольн“; 2) Отто, нім. письмен. (1813-65), поруч Геббеля найвищий нім. драматург XIX в.; в'єси: „Лісничий у спадщині“, „Макавей“, драм. фрагменти; архітевр повість „Між небом і землею“.

Людвіґа канал, гл. Дунайсько-Майнський канал.

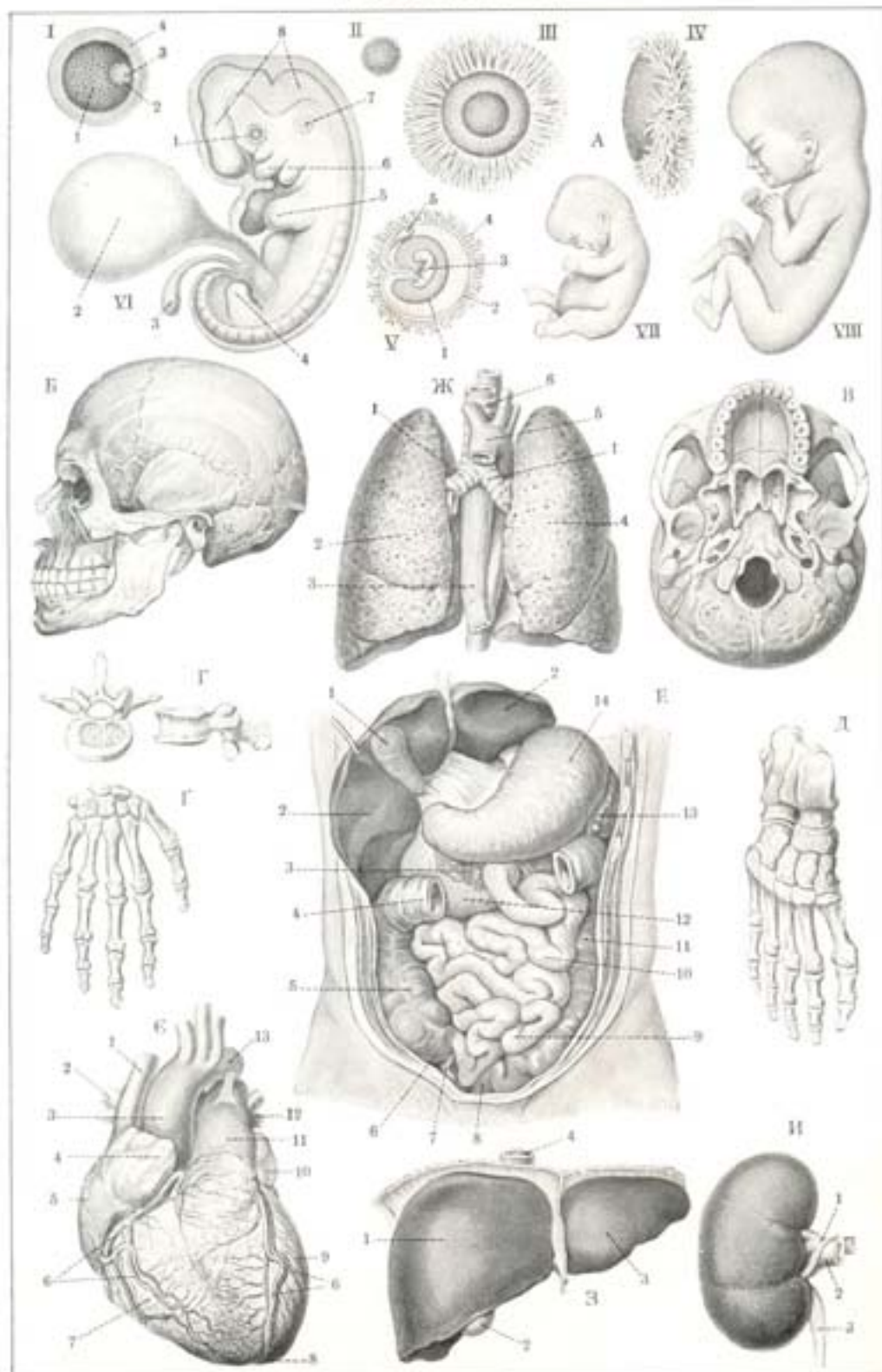
Людвіґсгафен, пристань над Райном у Баварському Палатинаті, 105.000 меш., диварний заліз. машинова й хем. промисловість.

Людендорф (Ludendorff) Еріх, прус. генерал, *1865, перший квартирмейстер 1916-

Пояснення до таблиці: Людина V.

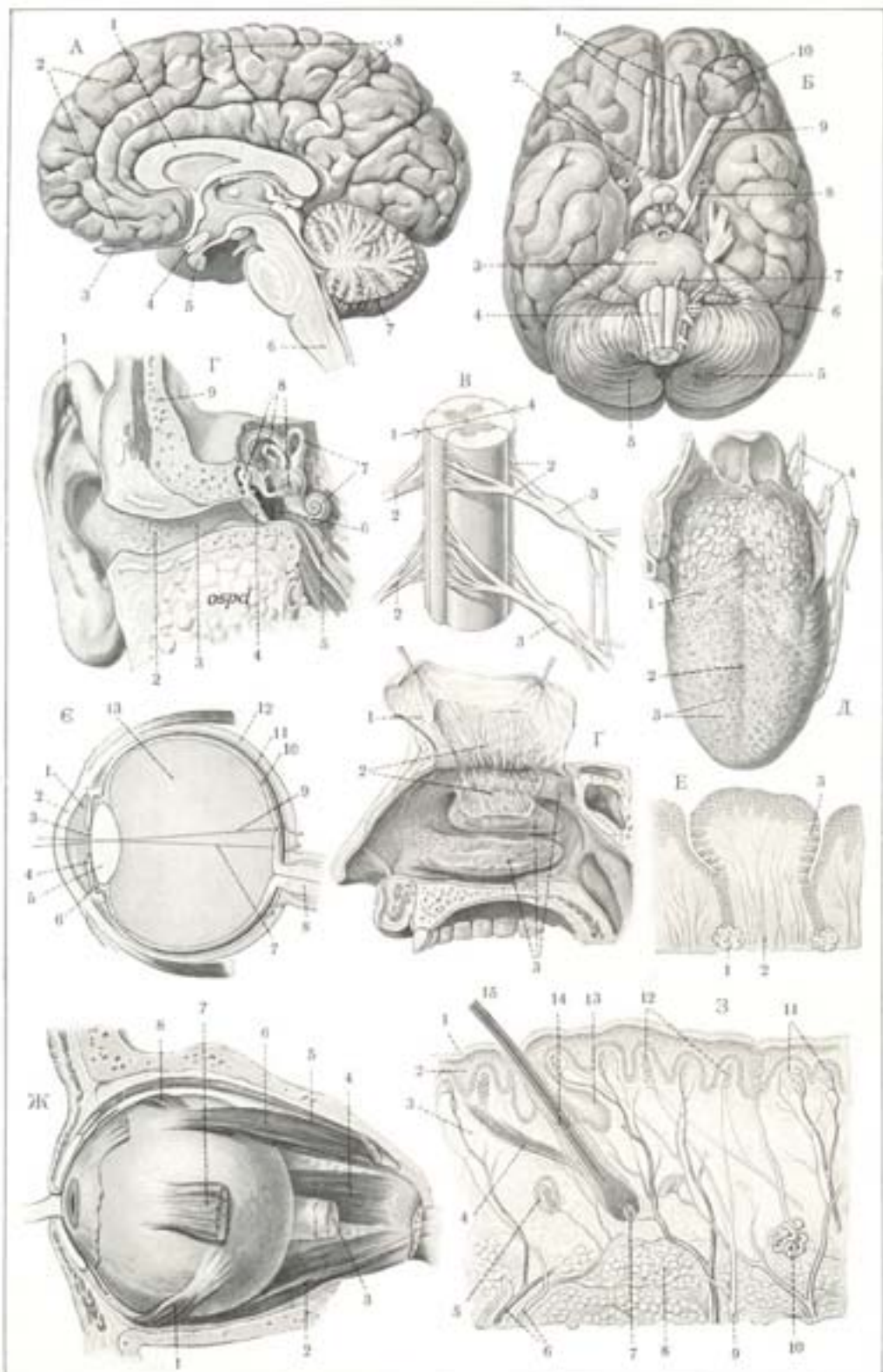
A. Зародковий розвиток людини: I. Людська яйцева клітина (побільшена): 1 — жовток; 2 — зародковий пухирець; 3 — зародкова плямка; 4 — оболонка. II. Зародок після 14 днів життя (природна величина). III. Той самий зародок, побільшений, апереду. IV. Той самий зародок збоку. V. Переріз того ж зародка: 1 — амніон; 2 — хоріон; 3 — зародок; 4 — торочки; 5 — пуповий пухир. VI. Зародок у 5. тижні, побільшений: 1 — око; 2 — пуповий пухир; 3 — сечовий мішок; 4 — ноги; 5 — руки; 6 — зброї дуґи; 7 — вухо; 8 — м'язок. VII. Зародок у 8. тижні. VIII. Зародок у 12. тижні. Б. Череп збоку. В. Череп здола. Г. Хребці: ліворуч здола, праворуч збоку. Г. Кістяк руки згори. Д. Кістяк ноги згори. Е. Нутрощі черева: 1 — жовчаний пухир; 2 — печінка; 3 — підшлункова залоза; 4 — опсерена ободова кишка (середня частина відрізана); 5 — догірня ободова кишка; 6 — сіпна кишка; 7 — хробаковий наросток; 8 — сигмувата ободова кишка; 9 — клубова кишка; 10 — порожня кишка; 11 — долізна ободова кишка; 12 — дванадцятипала кишка; 13 — коса (селезінка); 14 — шлунок. Є. Серце: 1 — горішня дуплава вена; 2 — праві легеневі вени; 3 — аорта; 4 — праве вушко; 5 — праве передсердя; 6 — ліщеві артерії; 7 — права комора; 8 — верхок серця; 9 — ліва комора; 10 — ліве вушко; 11 — легенева артерія; 12 — ліві легеневі вени; 13 — аортова дуга. Ж. Легені: 1 — озичи (бронхи); 2 — правий легень; 3 — стравохід; 4 — лівий легень; 5 — аортова дуга; 6 — дшник (трахея). З. Печінка: 1 — права частика печінки; 2 — жовчаний пухир; 3 — ліва частика печінки; 4 — долішня дуплава вена. И. Нирка: 1. ниркові артерії; 2 — ниркова вена; 3 — сечовід.

ЛЮДИНА. V.

ЛЮДИНА. VI.

18, дорадики Гінденбурґа, за світової війни мав великий вплив на її ведення середніми державами; вояк самостійності України, пропонував при допомозі України відбудову Росії (1918); спомини.

Люди, люді, у ст.-укр. праві пильне населення; були „л. княжі“ або дружина, „л. церковні“ — духовенство і просто „л.“, що становили владству євєпільність, громаду; л. в пенеах, гл. Закупи.

Людина (Homo sapiens), найдосконаліший ссавець і заг. найдосконаліша живина на Землі; від найближчих ссавців, лодомали, відрізняється простовиснем укладом тіла, слабким розвитком волосся, що буйно виростає тільки на голові, сильним розвитком мізку, а черепа те й гор. частини черепа, слабо розвинутими щелепами, короткими й слабкими руками та довгими й сильними ногами, приспособленими до ходження, та передусім артикулованою мовою й незвичайно сильно розвиненими диховними чинностями (розуму, почувань і волі). Найстарші нахідки костей л. походять із дол. дильовія; та тав. еоліти доказують, що л. могла жити вже в третійшій долі. Існування тав. маллополюда, посередньої істоти між людиною й лодомалом, не знайшло загального признання в науці. Однак найстарші доісторичні людські ко-

Ерік Лоденборґ.

сти з Мауєру, Пільдавну й ін. доказують, що пернісна дильовіальна людина, малл, а низьким лобом і сильними тваринними щелепами, була подібніша до лодомали, ніж сучасна; так само й молодша, неандертальська порода людини, замітна низьким, влад похиленим чолом й вистаючими бровними дугами; зате кроманьонська порода дуже вже нагадувала нинішніх ескімосів. Ще молодші кістки неолітичної доби мають уже цілком нинішній вигляд. Гл. таблиці: Людина I-VI.

Людкевич

Станіслав, гал.-укр. комп., *1879, дир. Муз. Інст. ім. Лисенка у Львові, основник нової гал.-укр. муз. школи; хорова творина („Косар“, „Вічний революціонер“, „Вечір у хаті“, „Гарілка“, „Ой, Морозе“, нар. пісні), сольні співи, форт. твори, симфонія-ода для хору з оркестром „Кавказ“, симфонічні поеми: Valse mélancolique, „Камеяри“ й ін.

Людовік, ім'я баварських королів: 1) Л. I, 1825-48, прикрасив Баварію величавими будовами, поет; 2) Л. II, 1864-88, прихильник мистецтва, під кінець життя абожеволав; 3) Л. III, *1845, 1912 регент,

1. Мауєрський щелеп; черепи; 2. неандертальський; 3. кроманьонський (реконструція).

Пояснення до таблиці: Людина VI.

А. Продовжний розріз мізку: 1 — мозолисте тіло; 2 — чолова частка; 3 — нюховий нерв; 4 — зорове перехрестя; 5 — мізковий додаток; 6 — довгастий мізок; 7 — мізочок; 8 — тім'яна частка. **Б. Долішня поверхня мізку:** 1 — нюховий нерв; 2 — мізковий додаток; 3 — Варолев місток; 4 — довгастий мізок; 5 — мізочок; 6 — слуховий нерв; 7 — одвільний нерв; 8 — окуринний нерв; 9 — зоровий нерв; 10 — око. **В. Спинний мізок:** 1 — передня середина шийна; 2 — спинно-мізковий корінець; 3 — спинно-мізковий вузол (ганґлія); 4 — задній межсерединний ривчак. **Г. Слуховий орган:** 1 — вухо; 2 — сіркові залози; 3 — зовнішній слуховий хід; 4 — бубонцева оболонка; 5 — Евстахієва трубка; 6 — простір середнього вуха; 7 — лабіринт; 8 — слухові кісточки; 9 — висхова кістка; 10 — коловушна залоза. **Г. Нюховий орган:** 1 — носова перетинка, зпереду відрізнана й віднесена вгору; 2 — нюхові нерви; 3 — носові скойки. **Д. Смаковий орган:** 1 — обваловані бородавки; 2 — виткупаті бородавки; 3 — грибкуваті бородавки; 4 — нерви. **Е. Розріз обвалованої бородавки язика:** 1 — язикові залози; 2 — нерви; 3 — смакові чарочки. **Є. Продовжний розріз ока:** 1 — передня очна комора; 2 — прозорка; 3 — зіниця; 4 — дугівка; 5 — сочка; 6 — задня комора; 7 — очна вісь; 8 — зоровий нерв; 9 — зорова вісь; 10 — нервівка; 11 — судинниця; 12 — білківка; 13 — склисте тіло. **Ж. Очні м'яси:** 1 — долішній скісний м'ясець; 2 — долішній прямиий м'ясець; 3 — зоровий нерв; 4 — серединний прямиий м'ясець; 5 — горішньоповіскової підйімач; 6 — горішній прямиий м'ясець; 7 — бічний прямиий м'ясець; 8 — горішній скісний м'ясець. **З. Продовжний розріз шкіри:** 1 — роговий шар нашкірня; 2 — зародковий шар (Мальп'єрів) нашкірня; 3 — властива шкіра; 4 — м'ясець напрутач волосся; 5 — платівчасті тільця (Фатер-Пачініні); 6 — кровоносні судини; 7 — волосова бородавка; 8 — підшкірна товщина тканина; 9 — нерв; 10 — потова залоза; 11 — дотикові бородавки зі судинами; 12 — дотикові Майснерові тільця; 13 — товщина залоза; 14 — піхва волосового мішечка; 15 — волос.

1913-18 король, зрікся престолу в часі революції.

Людовік, ім'я рим.-нім. цесарів і королів: 1) Л. I Побожний, цесар 814-40, син Карла В., поділив державу між синів, наслідки: домашня війна; 2) Л. II Німець, король 843-76; 3) Л. III Дитина, король 900-11, останній із Каролінгів; 4) Л. IV Баварський, цесар 1314-47, поділився владою з Фрідріхом Гарним австрійським.

С. Людзевич.

Людовік, ім'я угор. королів: 1) Л. I В., 1342-82, з роду Анжу; війни з Венецією й Неаполем; 1370 поль. король, 1374 надав поль. шляхті привілеї в Кошицях; 2) Л. II, 1516-26, чесь. король, з роду Ягйловичів, †1526 під Могачем у бою з турками.

Людовік, фр. королі: 1) Л. I Побожний, рим. цесар; 2) Л. II Гикавий, 877-879; 3) Л. III, 879-882, переміг у р. 881 норманів; 4) Л. IV Заморський, 936-954; 5) Л. V Ледачий, 986-987; 6) Л. VI Грубий, 1108-37, із роду Капетинів, він довгу боротьбу з Англією; 7) Л. VII Молодий, 1137-80, він боротьбу з Генрихом II англ. за Аквітанію, сводок жінки Елеонори; 8) Л. VIII Лев, 1223-26, проводив централізацію держави; 9) Л. IX Святий, 1226-70, обмежив права папи в Франції, уладив хрестоносні походи 1248-54 і 1270; 10) Л. X Сварливий, 1314-16; 11) Л. XI, 1461-83, він боротьбу зі шляхтою, що утворила Лігу громадського добра, 1477 добув Бургундію, Артуа, Фландрію й Пікардію, 1481 Прованс, Анжу й Мен; 12) Л. XII, „батько народу“, 1498-1515, 1499 добув Мілано, втратив його в боротьбі зі Св. Лігою; 1512, 1513 погромлений англійцями та швайцарцями; 13) Л. XIII, 1610-43, передав 1624 керму держави кард. Рішельє; 14) Л. XIV Велюкий, 1643-1715, *1638, „король-сонце“, уславився реченням „держава — це я“; від смерті кард. Мазаріні 1661 прав.

Людовік XIV Великий.

виз самостійно, довів до найбільшого розвитку королівський абсолютизм, поставив Францію на перше місце в Європі; подружений з есп. принцесою Марією Терезією, він 1667-8 деволуційну війну, 1670 добув Лютарингію, розпочав війну з Нідерландами, 1678 добув Франш-Конте і 1679 від Німеччини Фрайбург і ельзаські міста; 1681 загарбав Страсбург; 1685 звів нантський едикт; 1713 добув есп. престол для внука Філіппа; опікувався літературою й письменством; 15) Л. XV, 1715-74, був під впливом метрес, маркіан Помпадур і гр. Дюбарі; 1763 відступив Канаду та схід.

Індійські володіння Англії; 16) Л. XVI, 1774-92, подружений із Марією Антуанетою австрійською; дефіцит скарбу довів до пахубу революції 1789; 1790 прийняв першу конституцію, пробував утекти з Франції, ув'язнений і засуджений на смерть; до його часів Франція найбільш підтримувала незалежницький напрям на Україні, на його царювання припадає діяльність Паліана й Григора Орлика; останнього кілька разів приймав на аудієнціях і зробив його генерал-поручником; 17) Л. XVII, син Л. XVI (1785-95), після смерті батька відданий до виховання шевцелі Сімонові; 18) Л. XVIII, 1814-24, брат Л. XVI, перебрав владу після Наполеона, видав конституційну хартію; 19) Людовік Філіп, 1830-48, син вн. Людовіка Філіпа орлеанського (Egalité), прилучився до революції; 1796 в Америці, опісля в Англії; добув владу через липневу революцію 1830, тим провід у державі відступив міщанству; уступив у лютій революції 1848, † в Англії 1850.

Людовік Амадей, гл. Абрुцький.

Людовік I, порт. король, 1861-89.

Людоїдство, гл. Антропофагія.

Людольфіна, число Людольфа (гл. Келз), відношення довжини обводу коли до його поперечника; має вартість 3-1415326... або 6. 227; його значить гр. буквою π (пі).

Людомална, гл. Мална.

Людські раси, відміна людського роду, що помітно різняться не тільки зверхнім виглядом і будовою тіла, але й духовними прикметами; здавна заг. прийнятий поділ на основі барви шкіри, ввели в науку Лінней, а опісля Блюменбах, відрізняючи раси: білу, чорну, жовту, червону й буру; Кювіє розрізняє тільки три раси: білу, чорну й жовту; опісля Реңюс, Брока й ін. звернули увагу на аналогічні різниці в будові кістки в усіх агаданих рас, і це дало основу розрізнявати расові відміни віднодно до висоти тіла, будови голови, обличчя, носа, та взаємних відношень довжини тудуба й кінцівок. Сучасна антропологія стоїть на тому становищі, що чистих л. р. тепер на Землі не можна ніде, зате в поодиноких країнах є особливі, тзв. расові типи з питомим характером фіз. і дух. прикмет, як вислід довговічного мішання різних рас і їх відмін; взаємне відношення цих типів ще не роз'яснене як слід; гол. европ. расові відміни: нордівська, східньо-европ., ліпновідна, альпівська, ядраська або диярська й середземноморська (гл. табл. Людські раси).

Люегер (Lüeger) Карл, австр. політик (1844-1910), голова нім. христ.-сусп. партії, посадинок Відня.

Люес, (лат.) гл. Франції.

Люжица, права притока Велтави, 125 км. дов.

Люжон (Lugeon) Моріс, визн. швайц. геолог, *1870, дослідник Альп і Карпат.

Люзитанія, англ. корабель, 7 V 1915 в

дорога з Нью-Йорку до Англії сторпедований німцями; потонуло 1198 осіб.

Люзитанія (Lusitania), рим. провінція в ст. Іспанії, приблизно теперішні Португалія.

Люзіада, гл. Камосас.

Люзне, податок на потреби полковника на старій гетьманщині на Україні.

Люзон (Luzon), Магіля, гол. о. Філіппін, 106.000 км.² і 3.800.000 меш. (гол. маляйські тоґалі); гол. м-о Магіля; вулканічний, родючий, багатий на копальни.

Люзувати, (нім.) зміняти, заступати.

Люїзіада (Louislade), брит. архіпелаг на півд. схід від Нової Гвінеї.

Люїзіана (Louisiana), держава при усті Міссісіпі, 125.000 км.² і 1.800.000 меш. (1/2 чорних, багато французів); північне підсоння родюча низина (риж, кукурудза, бавовна, цукрова троща). Гол. м-о Бетон Руж. Л. зайнята 1541 еспанцями, 1683 французями, 1763-1800 еспанцями, 1800 знову французями, 1803 відкуплена від французів ЗДА.

Люїс (Lewes) Джордж Генрі, англ. письмен. (1817-78), „Фізіологія буденного життя“, „Історія філософії“, „Життя Гете“ та ін.

Люїс (Louys) П'єр, фр. поет (1870-1925), поеми пролою „Пісні Білітіє“, повісті „Афродита“, „Жінка й паяц“.

Люїс (Lewis) Сінклер, ам. повістяр, *1885; в повістях — млянок і типи пересічного ам. життя; найславніші: „Бейбіт“, „Головна вулиця“, „Ельмер Гентрі“, „Сем Додсуорт“; нагорода Нобеля 1930.

Сінклер Люїс.

Люїсвілл (Louisville), м-о в державі Кентукі ЗДА, 320.000 меш.; торгівля й промисловість (тютюн, збіжжя, худоба).

Люї (Louis) Поль, фр. соціал. письмен., *1872, історик роб. руху в Франції. Твори: „Екон. війна“, „Історія фр. соціалізму“, „Історія соціального руху в Франції“.

Люїд'ор, фр. золота монета (=24 фр.), яку ввів Людовік XIII на місце давніх „пістолів“, задержалася до 1803.

Люї Філіп, гл. Людовік, фр. королі, 19).

Люї-Філіппова земля, частина Антарктиди на схід від Гратгамслянд.

Люка, (нім.) отвір, діра, нязлім, прогалина, порожнє місце.

Люка (Luska) Еміль, нім. письмен., *1877, псих. повісті, п'єси, філ. нарис.

Люкан (Marcus Annaeus Lucanus), із Кордуби, рим. письмен. (39-65), небіж філософа Сенеки, автор епосу „Pharsalia“ (про громадянську війну між Помпеем і Цезарем), засуджений на смерть Нероном 65 по Хр.

Люкер, (фр.) варений цукор, із якого роблять цукорки та яким поливають корзини й торти.

Люкка (Lucca), м-о в Тоскані, 80.000 меш., академія наук і мистецтва, ткацька промисловість; сірковий гарячі джерела, помічні на ревматизм, подагру, шпирні й жіночі хвороби; кн. Л-и Карльо Людовіко мав у

себе 1829 гр.-кат. церкву, де священником був граматик М. Луччай.

Люкнон (Luskow), м-о в нім. брат. Індії, 240.000 меш.; величаві ст. будинок.

Люкратинний, (лат.) зисковий, дохідний.

Люкрецій (Titus Lucretius Carus), рим. філософ, сучасник Цицерона (96-55 до Хр.), автор дидактичної поеми „De rerum natura“ (Про суть існування), де на основі науки Епікура виступає проти страху перед смертю, проти пересудів і т. д.

Люкреція (Lucretia), дружина Тарквінія Коллатина, анекдотично вбитою царем Тарквінієм Гордою, заохотила до самогубства собі смерть, і це дало привід до прогнання царів.

Люкреція, гл. Солонець.

Люкс, (лат.) одиниця освітленості (знак lx); освітленість поверхні, що на її кожний 1 м.² паде світлина струя силою 1 свічки.

Пальма Веніція: Люкреція.

Люксембург.

Люксембург (Luxembourg), вел. князівство між Францією, Бельгією й Німеччиною, 2.585 км.² і 260.000 меш.; країна горбоковата, дуже багата на залізну руду (добувають річно 78 міл. сот., 3. місце в Європі, й ввозять гол. до Бельгії); продукція чавуну 27 та сталі 25 міл. сот., вилас худоби,

хліборобство; населення говорить по-нім., але має фр. культуру та державну мову. Л. був адавня тереном нім.-фр. спору, переходив як ленно нім. царів до Бургундії й Габсбургів, 1795 до Франції, 1815 до Німеччини, 1867 став нейтральним краєм у госп. союзі з Німеччиною, 1922 з Бельгією. Гол. м-о Л. — 49.000 меш.

Люксембург, збудована в Парижі 1615-20 палата, де засідає сенат.

Люксембург Роза, дівка поль. і нім. соц.-дем. руху (1871-1919), жид. роду; хоч її після смерті комуністи причисляли до більшовизму, але Л. була протипанна диктатури й стояла за демократію; до укр. визвольних змагань ставилася вороже.

Люксометр, (лат.-гр.) прилад до мірвання освітленості предметів.

Люксор,

стін. с. на місці ст. Теб, руїни храму Амона.

Люксор, руїни храму Амона.

Люксус, (лат.) пребагата обстановка, вибагливе, розкішне життя, достаток понад міру.

Люкуга, зах. відтока Танганьїки до гор. Конга (Люаліба).

Люкуль (Lucillus), гл. Ліцій.

Люлсольф (Luleå), нім.-швед. ріка, 440 км. дов., вливається до Ботніцької затоки.

Люль (Lullus) Раймунд, славний альхімік і схоласт, творець нової логіки (1235-1315); з його наукою познайомився в XVIII в. Київ. теолог Іоаким Богомоленський, що викладав її у Москві та залишив її виклад у рукописах своїх лекцій.

Люльок, гл. Блекота чорна.

Люмбаго, (лат.) гл. Гекееншус.

Люмбальна пункція, (лат.) наколювання спинного каналу між 4. і 5. поперековим хребцем, щоб дістати спинно-мізкову рідину для діагнозу чи лікування.

Люмбальне занечуження, спінне занечуження, гл. Знечуження.

Люмен, (лат.) світло, світило; величина отвору цівки; в фізиці одиниця світлової струї (знак: lm); струя світлової енергії, яку висилає одна нормальна свічка з осередка кулі з променем 1 м., на поверхню 1 м.² тієї кулі.

Люмієр (Lumière) Огюст, фр. хемік, *1862, винайшов разом зі своїм братом Люї (*1864) кінематограф і тзв. автохромну фотографію з природними барвами.

Люмінісценція, (лат.) явище, що деякі речовини з різних причин світяться, пр.:

фотолюмінісценція або фосфореценція, наслідком попереднього наświetлювання (її проявляють сірчачки: вапню, бару, стронту); хемілюмінісценція, спричинена хем. процесами (пр. фосфор, м'ясо, що гниє, порохно, риби, комахи); електролюмінісценція (гази в Габелсрених рурках під впливом електр. розрядження); триболомінісценція (цукор і досінок при терті та крапні).

Люми, (нім.) деляцо, гуляка, обідранець. **Люменпролетаріат**, (нім.) вулична міська юрба, обідранці, понядькі суспільности, що живуть коштом інших сусп. клас; л-ові протиставлять пролетаріат як організовану сусп. класу.

Люнарій, (лат.) стара назва „люнелібіум“, прилад, що ввагладнює зміни Місяця та затьми Сонця й Місяця.

Люнарний, що відноситься до Місяця.

Люнатизм, (лат.) гл. Сомнамбулізм.

Люнатик, (лат.) сноида, гл. Сомнамбулізм.

Люнація, (лат.) 1) спільна назва для новика, квадратур і повні Місяця; 2) час, потрібний для цих змін Місяця, отже — синодичний місяць.

Люначек Владімір, хорв. письмен.-новеліст (1873-1927), драматург і критик.

Люнд, швед. м-о, 23.000 меш., романський собор (XII в.), унів. (від 1686), де вчився Григор Орлік.

Люнда, колись муринське царство, нині розділене між Конго й Анголью.

Люндель (Lundell) Йоган Август, швед. сляніст, *1851, проф. універсальського унів.

Люнет(а), (фр.) польове укріплення в формі 3-, 4- або 5-тикутника.

Люнета, гл. Далекобид.

Люна, (фр.) простий мікроскоп: сочка-збирач із коротким огнищем; служить до невеличкого збільшування.

Ручна люна з охороною.

Люнавар(ів), (лат.) публичний дім, дім розпусти.

Люни, гл. Луїни.

Люнінг (looping), тзв. смертельна петля, коловий оборот літаком у прямолиній площині, вперше зробив його рос. летун Нестєров 1913.

Люніція(а), гл. Луїни.

Люпуліна, (лат.) витвір залоз у стовпчиких цитлах хмелю; золотиста рідина, в склад якої входить етероний олієць смоли, таніна й деякі алькалоїди; л. дають до пива для смаку й запаху.

Люра, (лат.) розводжене, поганеньке пивто (юнка, кав'я).

Люрд (Lourdes), від 1858 фр. м-о прощ у департаменті Горітні Піренеї, 8.800 меш.

Люсобразиліаці, бразиліаці порт. походження.

Люссін, іт. о-ш на Адрієському морі: Великий (гранде), Малий (пікольо); на останньому замітна частина Чігале.

Люстратор, (лат.) ревізор (маєтків, кооператив).

Люстрація, (лат.) оглядини, ревізія; в Лит.-руській державі та Польщі описи держ. (королівських) маєтків для фінансових та військ. потреб; з XVI в. збереглися дуже цінні л. для пізнання госп. та сусп. життя зах. України.

Людв. 1. свєла з печерою Матері Божої, 2. вхід до дол. церкви, 3. під'їзд до гор. церкви, 4. вхід до третьої церкви.

Люстро, (лат.) дзеркало.

Люструвати, (лат.) оглядати, ревідувати.

Люструм, (лат.) 1) відкушена жертва, що її приносили що п'ять років за весь народ рим. цензор наприкінці свого урядування; 2) п'ятиріччя.

Лют, стоп, служить до сполучення металів; м'який л. с з цинку й олова, т. т. між 180°-230°, пр. Вудовий метал; твердих л.-ів уживають до сполучення частин машин, що потріскали, пр. мосійний л. із цинку та міді.

Люта, пригона Ужа на Закарпатті.

Лютер (Luther), 1) Ганс, нім. політик, *1879, міністер харчування 1922-3, сканбу 1923-4, прем'єр 1925-6, дир. держ. банку 1930; 2) Мартін, нім. реформатор, чернець і професор богослов'я (1483-1546), основник нім. прот. церкви; з вступом (1517) проти „відлуств" та відлуствої акції папи Льва X з нагоди будови церкви св. Петра у Римі започав відривати

Мартін Лютер (портрет Кривака).

з кат. церквою, (гл. Протестантизм), перекладом біблії на нім. мову дав основу для створення сучасної літ.-нім. мови; склав євангеліцький катехизм, укладав побожні пісні.

Лютерани, вірні лютеранської церкви.

Лютеранство, гл. Протестантизм.

Лютичі, балтійські слов'яни, жили в VIII в. між Одрюю, Балтійським морем і Лабою, зниклися в XII в.

Люткович-Телиця Павло, укр. друкар, сромонах; мадрішна друкарня в Угерцах б. Самбора (1817-20), в Мінську (1822), у Четверті (1824), в Луцьку (1825), вкінці в манастирі в с. Чорній, де був за ігумена; † б. 1834.

Лютова революція, революція в Парижі (24 II 1848), з якою покінчилися панування Людовіка Філіпа у Франції та почалася друга фр. республіка.

Лютовиска, м-о в Карпатах у леському повіті, 2.150 меш.; укр. 37%, пол. 24%, жид. 39%.

Лютон (Luton), м-о на північ від Лондону, 59.000 меш., солом'яні виробн.

Лютославський (Lutoslawski) Віпенти, поль. філософ, представник поль. месіанізму, *1863, проф. у Казані, Женеві, Вільні; гол. праці про людофіку Плітона, про свободу волі та безсмертя душі.

Люфа, (нім.) цівка рушвиці або дуло гармати.

Люфт, (нім.) отвір у стіні кімнати, куди відходять зливане повітря.

Люценко Олександр, укр. археолог (1807-86), дир. черченського музею, розкопки й дослідн на Катеринославщині, таманському півострові та на Криму.

Люцери(а) (Luzern), 1) кантон у нім. серед. Швейцарії, 1.500 км.² і 180.000 меш., у столиці Аарі, гористий; 2) гол. м-о його над Фірвальдгеттським озером, 48.000 меш., ратуша XVI в., міжнар. музей війни та миру, парк із гарно збереженими слідами льодовика.

Люцерна (Medicago), стручковата рослина з 3-платковим листям, росте до 20 літ на одному полі, тому її не вводять у вивозину, а плекають на окремих ділянках; дає до трьох укосів за літо.

Люцидарій, середньовічна нім. енциклопедія в формі питань та відповідей, поширена в XVII в. на Україні в перекладах із нім. оригіналу й час. перекладу (відомості про природу, повісті).

Люцилій Гай (С. Lucilius), рим. письмен. (180-103 до Хр.), творець рим. літ. сатири, попередник Горатія.

Люцифер, (лат.) вл. „світлоносець", 1)

Люцерна, 1. галузка з цвітм, 2. цвіт, 3. зерно, 4. стручок.

ранішня вірка (Венера); 2) янгол, за гордість скинений до пекла, — сатана.

Люццаті (Luzzati) Люіджі, іт. політик і економіст (1841-1927), проф. унів., італіанський міністер фінансів; організатор кред. кооператив, „народних банків“ на зразок кас Шульце-Деліча; за мирової конференції прихильник вирішення укр. справи в поль. дусі.

Люшан (Luschan) Фелікс, нім. астроном, етнолог і археолог (1854-1924), проф. берлінського унів., дослідник людських рас і перісних народів; гол. твори: „Раси й народи“, „Народи, раси, мови“.

Люшєр (Loucheur) Люї, фр. політик, *1872, інженер, посол до парламенту, кількарасовий міністер.

Люшні Мартин, львівський будівничий, агадується в міських актах 1534.

Лябанд (Laband) Павль, нім. правник, проф. держ. права (1838-1918), праці з історії нім. законодавства.

Лябарум, (лат.) паньорим. військ. стиг із іменням цесаря, оздоблений перлами та самодіттами; від 312 по Хр. (битва Константина В. з Максентієм) державне знамено, прикрашене короною, хрестом і початковими буквами імені Христа.

Лябдак, міт. король Теб, син Полідора, внук Кадма, батько Лявоєа, дід Ойдира.

Ляберіа (Decimus Laberius), рим. мімічний поет (гл. Мім), сучасник Цезаря.

Лябєт, (фр.) азартна гра в карти.

Лябієн (Labienus) Тит Ацій, ст.-рим. полководець, у галійській війні ас'ят Цезаря, в домашній війні став по стороні Помпея, агинув під Мудодою 45 до Хр.

Лябіринт, (гр.) 1) величезний будинок (3.000 кімнат) із вельми попереплутуваними ходами й подвір'ями, збудований стиг. царем Псаметихом (VII в. до Хр.) в серед. Єгипті над озером Меріс; 2) подібний будинок, збудований, за пізнім переказом, Дедієм на остр. Креті, де жила казкова півтора Мінотавр; 3) гл. Ухо.

Лябіш (Labiche) Ежен, фр. комедієписець (1815-80), автор дуже популярних фарс: „Італійський солом'яний капелюх“, „Подорож п. Перінона“ й ін.

Лябіаліація, (лат.) в деяких мовах предмет приголосних, що їх вимовляється з заокругленим губ, пр. qu — лябіаліоване к.

Лябіальний, (гр.) губний.

Лябіальні приголосні, гл. Приголосні. **Ля Боєсі** (La Voetie) Етієн, фр. письмен. (1530-63), приятель Монтеня; найкращий твір „Про добровільну неволю“.

Ляборант, (лат.) наук. помічник у лябораторії, в аптеці.

Лябораторія, (лат.) наукова, чи досвідча робітня.

Ляборд (La Borde) Бенжамєн, фр. комп. (1734-94); комічні опери й шансоні.

Лябрадор, мінерал із громади польовиків — плягіоклаз із хем. складом: 1 Na Al Si₃O₈ (альбіт) + 3 Ca Al₂ Si₂O₈ (анортит); зустрічається гол. в засадоних гірських, у нас — на Кібіціні; барва сіра, часто з гарним синім відтінком та сильною грою барв (гл. Лябрадорит).

Лябрадор, півн.-схід. півострів Канади, 1.300.000 км.² і 10.000 меш., підбігунова країна; ловство та рибальство; схід. частина Л. творить брит. колонію Л. (800.000 км.² і 6.000 меш.), зах. належить до кан. провінції Квебеку.

Лябрадорит, гірщина з громади габра, багата на лябрадор; через гарну сіро-синю барву живиться як декоративний матеріал; дуже цінить фін. лябрадорити.

Лябрадорська течія, гл. Морські течії.

Лябріола (Labriola), 1) Антоніо, іт. філософ і теоретик соціалізму (1843-1904), проф. рим. унів., від 1887 прихильник ідей Маркса й Енгельса, провідник іт. соц.-демократії („Доктрини Сократа, Платона й Аристотеля“, „Проблема філософії історії“, „Соціалізм і філософія“, „Історичний матеріалізм“); 2) Артуро, іт. економіст і соціолог, *1874, теоретик рев. соціалізму: „К. Маркс, як економіст і соціаліст“, „Критика політ. економії“.

Лябруєт (Labrouste) Анрі, фр. архітект (1801-75), збудував бібліотеку Жєнєвєєвн в Паризі.

Ля Брюєр (La Bruyère) Жан, фр. письмен. (1645-96); славний твір „Характери або звичай нашого віку“, перерібка з Теофраста.

Лябуазє (Laboulaye) Едуар Рєнє-Лефєвр, фр. правник, публіцист і політик (1811-83) „Політична історія 3ЦА“ та ін.

Лява в огнисто-плинному стані (вночі).

Лява, огнисто-плинна магма, витиснена щільніями з нутра Землі; основна складовина — крем'янка (Si O₂), за її процентною кількістю поділяються л. на кислі (60-80% Si O₂) й засадоні (40-60% Si O₂); л. все насичена різними газами, між якими перше місце займає водня пара; температура л. буває вища за 1000°. Делкі відмін л. скоро вітрюють і перетворюються в добру родючу землю, інші лишуються тверді й служать за будівничий матеріал.

Ливалет (Lavalette) Антуан Марі, фр. політик (1769-1830), дир. пошт за Наполеона, 1815 за реставрації засуджений на смерть, утік із в'язниці при допомозі жінки; пізнім амністований; лишив спогоди.

Ливалетта (Lavaletta), Валлетта, гол. м-о й укріплена пристань Мальти, 48.000 меш., унів., колись столиця йоаннітів.

Ливаль, гл. Кружлівка.

Ливаль (Laval), гол. м-о департаменту Маса, 30.500 меш., собор XIII в., ткальні.

Ливаль (Laval) Пер, фр. політик, *1883, 1931 прем'єр міністрів.

Ливбе (Laube) Гайрїх, нім. письмен. (1806-44), драми, романи („Молода Європа“), історія нім. літератури.

Ливедан (Lavedan) Анрі, фр. письмен. *1859, член фр. Академії; п'єси: „Маркіз Прюдо“, „Посидинок“, „Старий продавець“.

Ливеле (Laveley) Еміль, бельг. економіст і соціолог (1822-92), азнавель соц. доктрини, еволюціоніст, противник рев. тактики соціалізму; в 1869 у „Revue des deux Mondes“ помістив „Поль. й укр. питання в Галичині“, де розвинув теорію Духівського, але ж під впливом Драгоманова змінив свої погляди.

Ливернь (Levergne) Бернар, фр. економіст, *1884, учень Ш. Жюда, праці про кооперацію; стоїть за уєуспільнення транспорту, важкої промисловости, участь у спілках кооперації й держави.

Ливданум, гл. Оній, опіум.

Ливдон (Laudon) Гідеон Ерист, австр. фельдмаршал (1717-90); перемога над Фрідріхом В. під Кунерсдорфом, 1788-89 провід у тур. війні.

Ливіна, нагальний зсув великих мас снігу по стрімких уабіччях високих гір. Л-я бувають пилкові (маси сухого снігового снігу, що зсуваються по мерзлому снігу й розбиваються на хмари снігового пилу), дошні (маси мокрого збитого снігу, що гол. ранішою весною спадають із уабіч) і льодові, льодозвали (відірвані частини навислих льодовидів).

Ливініом (Lavinium), м-о в Ливіомі, за ст. рим. переказом засноване Енеєм і назване від імені його дружини Ливії.

Ливінія (Lavinia), міт. дочка короля Латина, дружина Енея.

Ливіняк (Lavignac) Альбєр, фр. муз. теоретик-педагог (1846-1906), творець муз. диктату, ред. муз. енциклопедії.

Ливірувати, (голланд.) вливати проти вітру, нимнаючи його то в один, то в другий бік; хитра поведінка між двома сторонами, „ходити між дощ“.

Ливіс (Lavisse) Ерістєт, фр. історик (1842-1922), разом із Рамбо: „Всеєвітня історія“ в 12 томах, „Історія сучасної Франції“ в 11.

Ливі теніс (Lawn tennis), гл. Ситківка.

Ливра, ідеальна жіноча постань, звелічана Петраккою в сонетах і канцовах,

мабуть Новос, жінка Гуга де Саде, що змерла 1348 в Авініоні від чуми.

Ливра-гіте (Laurahütte), гл. Гуга.

Ливран (Leveran) Шарль Люї Альфонс, фр. лікар (1845-1922), відкрив заразна малірії, досліджував трипаносоми; 1907 нагорода Нобеля.

Ливрана (Laurana) Лючіно, іт. архітект (1468-82); палати в Пезаро, Урбіно, Губбіо.

Ливрентум (Laurentum), рим. м-о в країні Ливіом недалеко берега моря, на півд. схід від Остії.

Ливрео (Laureo) Вінцент, єпископ у Мондови (1523-92), папський нунцій у Польщі 1574-8; в його реляціях багато відомостей про козацчину, особливо про Шайбу.

Ливрі (Lauri) Льоренцо, кардинал, *1864, нунцій у Польщі 1921.

Ливріон, гори в півд. Аттиці (650 м. вис.); в старині копальні срібла.

Ливуазіє (Lavoisier) Антуан, славний фр. хемік (1743-94), батько понятій хемії та її основних законів; відкрив склад повітря; один із творців метричної системи, згинув у часі фр. революції.

Ливфер, (нім.) бігунець (у шахах).

Ливгарі Георгію, рум. географ (1831-1900), автор геогр. словника Румунії.

Ля Гарі (La Harpe) Жан Франсуа, фр. поет і критик (1738-1803), автор трагедії „Меншіков“, де оповідає про руйну Батуріна.

Лягор (Lagore), м-о в Панджабі, 282.000 меш., величаві ст. будівлі, унів., музей, промисловість.

Ля Гуерта Вікторіяно, вл. Уерта, мек. політик (1854-1916), президент 1913-14, не визаний та арештований ЗДА.

Лягер, (нім.) склад; табор, обоа; вистоале пиво.

Лягерлоф (Lagerlöf) Сельма, швед. письменниця, *1858, „Рідвані легенди“, найкраща повість „Геста Берлін“; лавреатка Нобеля 1909.

Ляго ді Гарда (Lago di Garda), мальовниче альпейське озеро в півн. Італії, 370 км.².

Ляго ді Комо (Lago di Como), озеро в Альпах на північ від Мілана, 144 км.².

Ляго ді Люгано (Lago di Lugano), альпейське озеро в швайц. кантоні Тічіно, 50 км.².

Ляго Маджоре (Lago Maggiore), озеро на півд. збіччі Альп, на границі Італії й Швайцарії, 210 км.², його перепливає Тічіно (гл. гл. Льокарно).

Лягос, (1) півд.-зах. частина Нігерії; (2) гол. м-о та пристань Нігерії, 100.000 меш.

Антуан Лавуазіє.

Сельма Лягерлоф.

Ляґранж (Lagrange) Жозеф Люї, фр. математик (теорія функцій, рахунок імовірностей) і теоретичний астроном (1736-1813), від 1787 член фр. Академії в Парижі.

Лягуна, (іт.) прибережне озеро, повстає через відділення частини моря пісковою косою; вода в лягунах солоніа в протилежність до води гафіа, що подібно повстали, але мають солодку воду.

Ляго ді Комо і м-о Комо.

Ляґус Яків, фін. письмен., *1821, автор розвідок про перебування швед. короля Карла XII на Україні.

Ляда, (нім.) 1) прилавок: лавка або вузький стіл, що відмежує простір, призначений для публіки, від простору для службовців у крамницях, бюрох, тощо; 2) частина ткацького станка.

Лядава, 1) ліва притока Дністра, на схід Поділля; 2) с. над нею, в могилівській окрузі, колись м-о, з монастирем василіян (часті церкви в скалі) й сляними армарками; копальня фосфоритів.

Лядинська мова, мова лядивців, самостійна романська мова, перехідна від іт. до провансальської.

Лядиці, реторомани, романське плем'я в Швейцарії й півд.-схд. Тиролі, б. 50.000.

Лядлон (Ladlow) Джон, англ. кооператор (1821-1911), один із провідників англ. христ. соціалістів, ініціатор першого в світі кооп. закону 1852.

Лядов Анатолій, рос. комп. (1855-1914), міністрюрист, репрезентант молодшої генерації рос. „кучіаіму“ (школа Балакірева — Рвмського-Корсакова).

Лядрони, гл. Маріяна.

Ляєнієк (Lяєппес) Рене Теофіл, фр. лікар (1781-1826), винахідник стетоскопу й творець аускультації.

Ляєрт, батько Одиссея, царя Ітакі.

Ляєль (Lyell) Чарльз, визначний англ. геолог (1797-1875), основник новітньої еволюційної геології.

Ляєн (von der Leyen) Фрідріх, нім. історик літ. і фолькльорист, *1873, автор основних праць про казку.

Ляєр Альоїє, австр. майор, отаман УГА (1885-1919), V-VI 1919 ком. протибальш., тав. „Схід. фронту“ УГА і групи його ж імені.

Ляж, (фр.) доплата, що її доводиться платити за монети, девізи й вартісні папери, порівнюючи з їх номінальною вартістю; найчастіше утворюється л. на золоту монету, гл. Ажіо.

Ляжарт (Lajarte) Теодор, фр. комп. і муз. письмен. (1826-90), автор комічних опер.

Лязарони, (іт.) вуличник, волоцюга; агірдіа назва найбільшніх меш. Неаполі.

Ляк, (лат.) у церк. праві в середньовіччі світська людина в протилежність клерикові; в нині людина необязайомлена з якоюсь справою.

Ляй (Lay) Август Вільгельм, нім. педагог (1860-1926); у теорії і практиці перелопити задачі „школи чинув“ та підняв вел. вагу дослідів над духовним станом учні („Експериментальна психологія“, „Експериментальна педагогіка“ й ін.).

Ляйбах, гл. Люблина.

Ляйбґвардія, (нім.) прибічна сторожа володаря.

Ляйбніц (Leibniz) Готфрід Вільгельм, нім. філософ, математик (1646-1716), винайшов аналізу диференціального й інтегрального числення; ляґвіст; писав фр. мовою. Основою всієї діяльності є на його думку субстанціальні істоти або монади.

Готфрід Ляйбніц.

Кожна річ, організм і вєсвіт, складаються з монад; уєсвіт міститься рівночасно в кожній монаді зокрема, але не з однаковою яєністю, й тут лежить різниця між ними. Свої теологічні погляди Л. виклав у творі „Теодицея“; гол. типр: „Нові нариси про людський розум“.

Ляйденфрост (Leidenfrost) Ноган Готльоб, нім. лікар і фізик (1715-94), відкрив тав. Ляйденфростову каплю, що повстає, коли рідина переходить у тав. сфероїдальний стан.

Ляйос, син Лябдака, батько Едіна, міт. король Теб.

Ляйпціг (Leipzig), найбільше м-о Саксонії, 600.000 меш.; університет (від 1409), високі школи: торг., ветеринарїйна, муз., малярська та кнїгарська; музеї: мист., природничий, етногр. і промисловий; театри, бот. і зоол. город; важний осередок торгівлі футрами — лїєські торги (мєси), — та книжками; велика промисловість хем., муз., машинова й ткацька; аґадується вже в XI в., розвивалося в XIV і XV, а опієся від

XVIII в.; на пам'ятку перемоги над Наполеоном (битва народів) 1813 — величаний пам'ятник за містом.

Ляйта (Leitha), Литава, права притока Дунаю, 180 км. дов.; до 1918 відмежовувала дол. Австрію від Угорщини й тому звано всі австр. краї Ціслийтанією (Передлитавією), а угор. Транслийтанією (Залитавією).

Ляйтмерці, гл. Літомержіце.

Ляйтмотив, (нім.-лат.) провідний мотив, кількотокова тема, що характеризує особу, місце, предмет чи ситуацію.

Ляйтнант, (фр.) найнижчий старшинський ступінь, четар у УГА, хорунжий у армії УНР.

Ляйція.

Ляк, лякер, (араб.) глина, що висохнувши лишає блискучу тверду плівку; вживається для прикрашування матеріалу (деревя, металю, глини) або для забезпечки його від зовн. впливів; бувають ляки: а) олійні, розчини різних живиць у олії; б) асфальтові, розчини живиць у бензині або терпентиновій олії; в) спиртові, розчини живиць у спирті; г) целюльозні: запонові, себто розчини нитроцелюлози, та целюльозні, ацетильцелюлози в різних органічних розчинниках.

Ляк, лякфіоль (Cheiranthus), хрестоцвітна рослина з півд. Європи, в нас плекають її черв. гарний запашний пиліт.

Лякай (Lacaille) Ніколя Люї, визн. фр. астроном (1713-62) спис ар. астроном. таблиці.

Лякедаймон, 1) країна, 2) м-о в Пельопонесі (Спарта); його житті лякедаймонці, ляконці.

Ляккадіви (Lakkadivi), малі острови при півд.-зах. побережжі брит. Індії.

Лякльоб (Laclos) Шодерльоб Пер, фр. писем. (1741-1803), архитвір повість у листах „Небезпечні зв'язки“.

Ляк: 1. галуззя з цвітом, 2. пильки, 3. оцок.

Лякмон, (німлі Медзонов), півн. частина Півду, 2.195 м. вис.

Лякмас, (лат.) барвило, витяг із деяких линайників, кислинами забарлюється на червоно, а дугами на синьо, тому вживається як індикатор.

Ляколіт, могутній вириск магми в земну кору під її поверхню, при чому магма підійшла цілпами з глибини й там застигла.

Ляколіт.

Лякомий (Lakomý) Франтішек, чесь. педагог і гром. діяч, *1881, референт укр. шкільництва в міністерстві шкільництва в Празі.

Ляконізм, (гр.) зв'язкість, точність мови; назва від Ляконії.

Ляконічний, короткий, зв'язкий.

Ляконія, півд.-схід. частина Пельопонесу, гол. м-о Спарта.

Ляконський діалект, одинока ст.-гр. говірка, що частинно збереглася до нинішнього дня (ляконський діалект), гл. Гр. мова.

Ляк печатальний, річовина, зложена з живиць (шеляку, терпентини), барвил та земляних тіл, як крейда, цинкове й баритове білло, що л. агуюють.

Лякруа (La Croix) Франсуа-Пірі, фр. дипломат і орієнталіст (1653-1713), довголітній секретар Нуантели, фр. посла в Царгороді, автор споминав (вийшли в Парижі 1684) з описом одисей Юрія Хмельницького, якого особисто знав.

Ляктаза, (лат.) фермент, що розщиплює молочний цукор (ляктозу) на глюкозу й галіктозу; знаходиться в кишковій соку, особливо в немолчат, годованих молоком.

Ляктанцій (Lactantius Firmianus), славний христ. лат. писем. із Африки, сучасник Константина В. (вчитель його сина Кріспа), автор багатьох творів навчально-го змісту („христ. Цицерон“).

Ляктація, (лат.) у жінок годування грудьми; в добі л. не буває місячки.

Ляктодензиметр, (лат.-гр.) густомір молока, прилад до мірення питомого тугару молока; шкільна цівка, обтяжена оловом, що занурюється в нормальне молоко до 32°, що відповідає питомому тугареві 1.032; ступені 31, 30, 29 і т. д. означають в т. 1.031, 1.030, 1.029 і т. д. Гл. Бутирометр.

Ляктоза, ляктобіоза, (лат.-гр.) молочний цукор, гл. Цукор.

Ля Лінеа, есн. м-о б. Гібральтару, 63.000 меш.

Ляланд (Lalande) Жозеф Жером Ле-Франсє, фр. астроном (1732-1807), член Академії, дир. паризької обсерваторії.

Ляльковий театр, театр маріонеток, — на Україні „вертел“, — маленький, здебільшого, переносний театр, де замість акторів виконують п'єси ляльки; їх або знід

Ляктодензиметр.

споду висовують на пену, або згора на ниточках спускають, посувають відповідно до дії, й за них говорять, відповідно до дієвої особи, міняючи голос. Л. т. відомий був, здається, вже в глибокій старості; в ст. Греції грали вже в ньому твори Аристофана та інші; в Греції л. т. перейшов до Риму, де набрав сатиричного характеру, і звидів його уваслідив христ. світ і виставляв події Нового Завіту, міражі та алегоричні дії. В добу Відродження іт. актор Буратіно завів до л. т. *commedia dell'arte* й іменем Буратіна з того часу в Італії називають л. т. узагалі; з Італії перейшов л. т. до Іспанії та Франції. На Україні л. т. перейшов у стаді містерій на Рідво Хр. зі світською інтермедією, під назвою „вертеп“ (гл. Вертеп). У XIX в. л. т. скрізь занепадав і дожив до нашого часу, як забавка для дітей і простого народу на ярмарках.

Ляльман (Lallemand) Жан Пер, низн. фр. геодет і геофізик, *1854, голова Міжнародної Геодетичної й Геофізичної Унії; віцепрезидент фр. Академії Наук, автор багатьох наук. праць і винаходів.

Ляльо (Lalo) Едуар, фр. комп., родом еспанець (1823-92); „Еспанська симфонія“ на скрипку й оркестру.

Лям Яв, поль. повістар (1838-86), сатирик: „Голови до позолоти“, „Великий світ Цапович“.

Ляма (Lama, Auchenia), жуйна тварина з родини верблюдів, б. 1^{1/2}, м. вис., без горба, з довгою м'якою шерстю; в горах півд. Америки, освоюють для воли, шкіри, м'яса й як тигло; напасника ольфовує. Важкі породи: г'ваначо (L. huanchus) в Болівії, альпака (L. rasos) величини вівці, плеканий для довгої, вартісної воли.

Ляма, титул будд. жерця у Тибеті; на чолі лям стоїть Далай-ляма в Лісі та Тешо-ляма в монастирі Таші-лямбо.

Лямаїзм, рел. система, створена з буддизму з домішкою тибетанських вірувань (у Монголії, в Тибеті) із самостійною організацією церк. ієрархії.

Ляман (Lahmann) Гайрріх, нім. лікар (1860-1906), основник санаторії „Вайсер Грин“ під Дрезденом.

Ля Манча, гл. Манча.
Ля Манш (La Manche), 1) канал Л. М., також Англійський канал (English Channel) протока, що ділить Францію від Англії й дучить Півн. море в Атлантийським океаном; 2) фр. депар-

Ляма.

Жан В. Лямарк.

тамент над ним, 6.410 км.² і 430.000 меш., гол. м-о Сен Лью.

Лямарк (Lamarck de Monet) Жан Антуан, фр. зоолог (1744-1820); перший противник постійності живинних родів, основник ідеї спадковості й розвитку живинного світу, передтеча Дарвіна.

Лямаркізм, погляди Лямарка на спадковість і розвиток живин: 1) роди живин постійно змінюються, утворюються відмінні, що згодом стають новими родами; 2) всі живучі тепер роди живин поутворюються з віками поволі з найпростіших живин, що повстали самородно; 3) причиною змінності живин є вплив постійно змінних обставин життя, що наслідком уживання або неживання цього чи того приладу тіла спричинюють відповідну зміну в його будові; 4) набуті змінені присмети переходить у спадку по потомстві; 5) крім агаданих причин діє на живини ще внутрішня причина, що походить від Творця всієї природи, який веде всі живини до щораз більшого ускладнення в будові й чинності — до щораз більшої досконалості.

Ля Мармора Альфонсо, іт. генерал і політик (1804-78), 1848-60 міністер війни, 1855 ком. іт. військ у кримській війні, 1859-60 і 1864-66 президент міністрів, 1866 заключив союз із Прусією, завлятий ворог Австрії.

Лямартін (Lamartine) Альфонс, фр. поет (1790-1869), один із найбільших у Франції; найкращі збірки: „Поетичні роздумування“, „Поетичні та рел. гармонії“.

Лямберт Поган Гайрріх, нім. фізик, математик і картограф (1728-77), автор картогр. проєкції; дослідник законів освітлення, шляхів комет, світла зір і т. ін.

Лямберті (De Lamberty) Гівом, швайц. дипломат (1660-1742), видав збірку документів „Записки до історії XVIII в.“, де між ін. є документи про Малену.

Лямбертіні закон, освітлення поверхні проміними променями менше з квадратом віддалі джерела світла; освітлення скінним промінням залежить від косинусу їх кути впаду.

Лямбріор Александру, рум. фізіолог (1846-83), основн. сучасного рум. правознавця на основі лат.

Лямбро, ліва притока По, 120 км. дов.

Лямбрускіні (Lambruschini) Рафасльо, іт. сусп. діяч і педагог (1788-1873), основник першої аразлової захорони у Фльоренції, автор педагогічних творів і вид. педагогічного місячника.

Лямезан-Саліс (Lamezan-Salins) Роберт, граф, полк. австр., потім генерал поль. армії (1873-1931), у світовій війні начальник штабу корпусу ген. Гофмана, до

Альфонс Лямартін.

якого належали частини УСС й до яких Л. ставився ввесь час ворожо.

Ляменé (Lamennais) Фелісітè Робèр, фр. письмен. (1782-1854), свящ., спочатку ревний католик, покинув кат. церкву; його „Слова вірного“, перекладені словом на всі європ. мови, вишили в поверх сто виданнях, мали вплив на Мікшевичеву „Книгу паломництва поль.“ та Костомарова „Книги бити укр. народу“.

Ляментация, (лат.) скарга, молінія; пісні Бремлі співані в кат. костелі в останні три дні „великого тижня“.

Ляметрі (La Mettrie) Жюлієн Офруа, фр. філософ-матеріаліст, атеїст, сенсуаліст, гедоніст (1709-51), з фаху лікар; „Все в природі примує до приємності й щастя“; твори: „Людина-машинка“, „Природня Історія душі“.

Лямшаш (Lamshach) Гайрріх, нім. правник і політик (1853-1920), пацифіст, 1918 останній президент міністрів кол. Австрії; прихильник передачі влади в Схід. Галиччині українцям.

Лямòт-Фукé (La Motte Fouqué) Фрідріх, нім. письмен. (1777-1843), автор відомого оповідання „Удрина“.

Лямна, пристрій до освітлення; в старині й середньовіччі — посудина з олією, де буж гніт; поліпшення аж у XVIII в., з піднянням процесу горіння; тоді почали вживати шкляних циліндрів для управління допливу повітря; в XIX в. — нафтові, газоні та електр. л.

Лямна безпеки, гл. Дейні Гамфрі.

Лямпадка, (гр.) світильник, гол. перед іконою.

Лямпася, (нім.) барвн. випуски на боках вієськ. штанів, здебільша в барвн. роду зброї.

Лямпе, 1) Фелікс, нім. географ, *1868, один із найкращих суч. геогр. педагогів, автор цілого ряду теоретичних педагогічних праць із географії; 2) Францішек, словін. письмен.-філософ (1859-1900).

Лямпі (Lampy), родина австр.-нім. млярип: 1) Йоган Баптист Старший (1751-1830), улюблений портретист ціс. двору й панства, працював між ін. у Спб., де мав вплив на Д. Левицького й В. Боровиковського; 2) Йоган Баптист Молодший (1775-1837), син 1; 3) Франц (1783-1852), син 1, портретист, пейзажист і баталіст, жив у Варшаві, учитель Шевченка; між ін. малюнки Чорного моря.

Лямпіон, (фр.) різнокольорова лямпа з паперу вживана до люмінація.

Лямпрехт Карл, нім. історик (1856-1915), представник „культурно-історичної методу“.

Лямпрофіри, (гр.) засадові жильні гірщини, які powstaли при хем. розпаді більшого магматичного тіла.

Лямувати, (фр.) обшивати беріжок матерії.

Лян (Lahn), права притока Райну, 220 км. дов.

Лян (Laon), гол. м-о фр. департаменту Ен, 16.000 меш., твердиня; 1814 перемога Бліхера над Наполеоном, 1914-18 у руках німців.

Лянґ Фрін, нім. фільмовий режисер, *1890. Відомі фільми: „Др. Мабюз“, „Нібелунги“, „Метрополіс“, „Шпигуни“.

Лянґганс (Langhans) Павль, нім. картограф, *1867, редактор відомого геогр. журналу „Petermanns Mitteilungen“, автор та видаєць атласів і мап, гол. з екон. географії.

Лянґ д'ойль (langue d'oil), назва пісм. фр. мови, від пісм. фр. „ойль“ (oil) — так.

Лянґ д'ок, 1) частина півд. Франції між Піренеями та дол. Ровою; 2) (langue d'oc), середньовічна назва провансальської мови, від „ок“ (oc) — так.

Лянґе (Lange) Фрідріх Альберт, нім. філософ (1828-75), вертає до критичного ідеалізму Канта; гол. праці: „Історія матеріалізму“.

Лянґеніч Маріян, поль. гром. діяч (1827-87) диктатор у повстанні 1863.

Лянґеншайдт (Langenscheidt) Густав, нім. видавець (1832-95), знава метода для самонавчання мов (лістами) Тусен-Лянґеншайдта.

Лянґер (Langer), 1) Йоган Петер, нім. гравер та іст. маляр (1756-1824); 2) Роберт, його син (1783-1846), маляр, упорядкував ст. публікувати в Мюнхені.

Лянґергансові остріці, скупчення задозистих клітин внутрішнього виділювання, порозкидувані в тканині підшлункової залози; видільна їх мас велике значіння для обміну вуглеводнів в організмі, атрофія або дегенерація л-их о-ів с найчастішою причиною цукрівниці.

Лянґлоу (Langlois) Шарль Віктор, фр. історик, *1863, директор Нап. Архіву, розвідка з історії середньовічної Франції та з іст. методології.

Лянґрео, м-о в пім. зах. Еспанії (Астурія), 36.000 меш., залізна промисловість.

Лянґур (Rhinopithecus Roxellanae), довгохвоста, вузьконоса мляна, живе в серед. Азії.

Лянґуста (Palinurus), вел. морський рак, подібний до гомара, тільки не має щипців на ногах; Середземне море; істинний.

Лянґфур (Langfuhr), передмістя Дамігу, вища техн. школа.

Ляндара, лянда, (фр.) рід повозу а широкими сидіннями, з будою на 4 особи. Ляндалет, (фр.) мала ляндара.

Ляндвер, (нім.) гл. Красва оборона.

Лямпіони.

Лянґуста.

Ландграф, (нім.) князівський титул у ст. нім. державі; начальник збройних сил цілої провінції.

Ланд(и) (Les Landes), 1) степові пустарі над Біскайською затокою; 2) фр. департамент, 9.365 км.² і 263.000 меш., гол. м-о Мон де Марсан.

Ландміліція, (нім.-лат.) рос. міліційне військо на Україні 1713-75 для оборони під кордоном України проти набідів татар, стояло залогами на тав. „Білгородській лінії“; податок із України на удержання л. побирали аж до 1817.

Ландовська (Landowska) Ванда, поль. піаністка і муз. письмен., *1877, пропозандистка старовинної форте. музики.

Ландор Сейвідж

(Landor Savage) Вальтер, англ. письмен. (1775-1864); поеції „Геленіка“ й діалогів „Уявлені розмови між письменниками й дичаками“.

Ландрат, (нім.) у Німеччині, гол. в Пруссії адмін.-політ. урядовець першої інстанції, староста.

Ландсберг над Вартою, нім. м-о в Бранденбурзі, 46.000 меш., промисловість.

Ландскнехти, (нім.) наймана піхота у XV та XVI в.; перший визначний організатор Максиміліан I.

Ландскнехти: 1, старшина з 1547 р., 2, рядовик.

Ландтаг, (нім.) красний сойм у середньовічній Німеччині та в кол. Австрії.

Ландшафт, (нім.) краєвид.

Ландштурм, (нім.) загальне ополчення в Німеччині й Австрії; заг. найстарші віком воєнно-обов'язані.

Ланжерон, 1) А л е к с а н д р, граф, рос. генерал (1763-1831) ароду француз, фр. емігрант (1790), ген. губернатор Одеса й Степової України, один із осередків масонства на Україні, 1807-12 брав участь у війні з Туреччиною, де адютантом у нього був І. Котляревський; гол. начальник бузьких і чорноморських козаків; 2) (Langeron) А н р і, граф, каптан фр. армії штабу ген. д'Ансельма; 1919 у Вінниці провадив переговори з Директорією; прихильник білої Росії.

Ляницький Олександр, укр. маляр XVII в., працював у Львові для Станіславів; фрески в кам'яниці на Блхарській вул. ч. 8., відкриті 1910.

Лянкльо (Ninon de Lenclos) Нінон, фр. красуня (1620-1705), прихилька найвідоміших письменників, великої освіти, зберегла чар молодості до смерті; залишила листи.

Ляни (Lapnev) Жав, князь, фр. маршал (1768-1809), учасник Наполеонового походу до Єгипту та воєн 1805-9.

Ляппер (Lapper) Йозеф, нім. віденський танковий комп. (1801-43)

Ляпува Гільбер, гл. Гільбер де Ляпува.

Ляноліна, (лат.) очищений сік із овечої вовни, розмішаний із 25% води; вживається в медицині та косметичі.

Лянос, (есп.) рівнинний, безлісний степ в Іспанії й кол. есп. країнах Півд. Америки.

Лянос (Lens), м-о в півн.-зах. Франції, 30.000 меш., копалині вугілля, 1915 жорстока бої німців із французами.

Лянасада, (іт.) скок кони луком.

Лянсеріє Еуген, рос. маляр, *1875, академік малярства, ілюстратор, декоратор, карикатурист.

Лянсієр, (фр.) 1) танк на 4 пари; 2) вершник зі списом.

Лянсінг Роберт, ам. політик (1864-1928), держ. секретар закорд. справ ЗДА 1915-20; член делегації на мирову конференцію в Парижі, прихильник Колчака; 30 VI 1919 заявив делегації УНР, що „єдиний шлях для України — федерація з Росією“.

Лянстен (Launceston), пристань Тасманії, 27.000 меш.

Лянтан (La), дуже рідкий метал, із гродми алюміну.

Лянца, (лат.-нім.) дрючок зі сталевим кіпцем, списа (часто з прапорцем).

Лянос: вгорі: сурий з кистями (Іспан. Венесуела), адовісокій з пальмами (Півд.-зах. Венесуела).

Лянець із ляноцю.

Ляницета, (фр.) обосічний малий ножиц, уживаний у хірургії для проколювання гнійовників, для щеплення вієш і т. і.

Ляницкоронський, 1) Преслав, поль.-укр. військ. дич XVI в., староста хмельницький; служив у війську кн. Острозького, разом із Остапом Дашковичем організував запорозьких козаків, проводив ними в походах під Бізгород 1516 та Очаків 1528, †1531; 2) Станіслав, поль. держ. дич, 1654 гетьман пільний коронний, бої з татарами, укр. козаками, †1657.

Лянич, (англ. lynch) англ. подуленок (наш обід).

Ляо, група племен над р. Меконг у Аннам і Сіамі.

Ляодамія, гр. міт. дочка Акоста, дружина Протесія (першого грека вбитого під Троєю); коли Гектор вбив її чоловіка, з любови до нього пішла за ним у підземелля.

Ляодикей, тепер Бемі Гіссар, м-о в Фригії в М. Азії.

Ляокоон(т), гр. міт. жрець Посейдона в Трої, радив

троїцям знищити спорудженого греками дерев'яного коня й проколов його списом, за те дві гадуки, післані Атеною, задушили його разом із двома синами; сцена в 2. пісні Віргілієвої Енеїди й у славній мармуроній „групи Ляокоонга“, творі ро-

доських мистців Гатезандра, Агенодора й Полідора з пол. I в. до Хр., тепер у Бельведері Ватиканського Музею в Римі.

Ляомедонт (Laomedon), гр. міт. троянський цар, батько Приама, не хотів заплатити Аполльонові й Посейдонові умовленої плати за будову мури міста Трої, за що воли на його країну зіслали морську потвору й заразу.

Ляос, південна держава на заході Фр. Індокитаю, 215.000 км.² і 840.000 меш., гол. м-о Вієн-чан.

Ляотсе, кит. філософ VI в. до Хр.; за початок усіх річей уважав „Дао“ (розум), найвищу істоту, з якою слід людий ладитись.

Ляонг, м-о на о. Ляозон, 40.000 меш.

Ля Паз (La Paz), найбільше м-о Болівії, 120.000 меш., уніа.

Ляпаратомія, (гр.) відчин черевної ями з операційною метою. Л. пробна — для діагностики; цю останню частіше прикладають у гінекології, рідше в хірургії.

Ляперуа (Lapergouse) Жан Франсуа, фр. подорожник (1741-88), досліджував Японію, Корею, Камчатку в Австралію; його ім'ям названо протоку між Бессо та Сахаліном.

Ляпідарний, (лат.) зв'язний, точний.

Ляпіде (а Lapide) Корнеліо, іт. сузіт (1566-1637), славний біблійний ексегет.

Ляпідз, (іт.) щілький матеріал, завбільшки з геріах, що його викидає вулкан при вибуху.

Ляпіс, пекельний камінь, нітрат срібла (AgNO₃), білі прозорі кристали, легко розчинні в воді; його живляють у 1/2-2х розчинах при деяких недугах очей, горла, горлянки, сечішника, сечового пухиря; в хірургії ран до нищення грануляцій (тзв. дико-го м'яса).

Ляпіти, гр. міт. хоробре гірське плем'я в Тессалії, величилося боротьбою з дикими кентаврами на весілії Пиритоя й Гіпнодамії.

Ляплярдія, гл. Ляпонія.

Ляплас (Laplace) Пер Симон, визн. фр. математик і теоретичний астроном (1749-1827); гол. твір: „Небесна механіка“, гл. Кант-Ляпласова теорія.

Ля Плата (Rio de la Plata), 1) дол. біг Парани й Уругваю від їх адуки до Атлантичного моря, 320 км. дов., а також усе

їх сточище, 3.700 км. дов. і 3.100.000 км.²; 2) пристань на аргентинському березі Л. П., 153.000 меш., уніа; 3) край кругом Л. П.; частина Болівії та Бразилії, Аргентина, Уругвай і Парагвай.

Ляпонія, підбігунова частина Півн. Європи (Півн. Норвегія, півн.-сх. Швеція, півн.-сх.

Ляницета, змич. й складана.

Ляотсе (з китайського оригіналу).

Ляокоон (Гатезандра, Агенодора й Полідора).

Пер Ляплас.

Півстання світу за теорією Кант-Ляпласа.

Фінляндія, півн.-зах. Росія-Карелія), 400.000 км.² і 100.000 меш.; тундра.

Ліпоноїдна раса, монголоїдна порода людей низького росту, темноволосих і темнокілих, із широким лицем і коротким, широким кирпатим носом; замешкує гол. Ляпонію й суміжні краї та доходить аж до Карпат і Альп.

Ляпонська мова, мова ляпонців у півн. Скандинавії (коло 30.000), належить до угро-фінської групи мов.

Ляпонці, саме, саме, монголоїдний угро-фінський народ (б. 30.000) у півн. Швеції, Норвегії, Фінляндії, РСФСР; ростом низькі; займаються ловцтвом та риболовством. Гл. таблиця Людські раси II, 27.

Ляппаран (Lapparent) Альбер, фр. геолог та географ (1838-1908), основник новітньої фр. географії, автор славних підручників заг. геології.

Ляпус, (лат.) помилка через необережність, неуважність, розсіяність.

Ляпунов, 1) Борис, рос. славист, *1862, проф. харківського унів. перед війною, праці з поля слов. літератур (словни, 1893); 2) Михайло, рос. астроном (1820-68); 3) Александр, рос. математик (1857-1918), проф. харківського унів., член рос. Акад. Наук; праці з теоретичної механіки; 4) Сергій, рос. комп. та етнограф (1859-1924), „Укр. ранесодін“ для форт., прелюдії, вальси, мазурки та етюдів т. д.; гармонізації рос. нар. пісень.

Ляр, гл. Гібон.

Ляра (larva), 1) алий дух померлого (нашаки Ляр); у рим. міф. буза це прима в постаті жінки; 2) личинка комах.

Лари (Lares), етруські в рим. боготворені душі померлих, пізніше, богині родни, шляхів та піль; їх статуї стояли біля огнища дому в шафках або в окремих капличках (lararia).

Ларингіт, запалення горлянки; явища: сухість у горлянці, кашель та хрипавий або глухий голос; гострий л., при простуді, деяких заразливих недугах (грипа, кір і ін.); хронічний л., часом наслідок гострого л., частіше хронічна недуга людей, що з професії постійно сильно напружують горлянку (співаки, промовці, вчителі й ін.), часто в курців та п'яків.

Ларингологія, (гр.) частина медицини, займається недугами горлянки.

Ларингоскоп, (гр.) горлянкове дзеркало, мале, кругле дзеркальце в тонкій металевій оправі, осаджене на тонкій металевій ручці під кутом 120°; введено крізь рот у горло та освітлене відповідним ре-

флектором, дозволяє оглянути горлянку й горішні частини дихання.

Ларингоскопія, (гр.) лікарські оглядини горлянки при допомозі ларингоскопу.

Ларинготомія, (гр.) хірургічний розтин горлянки.

Ларистан, півд. частина Персії.

Ларів'єр (Larivière) Шарль, фр. історик (1860-1929); в книзі „Україна й Мала Антанта“ (1920) стоїть за незалежністю України.

Ларі-Клесті (Kubsti), фін. поет, *1873, гол. твір „Візі самотності“.

Ларісса, (тур. Смісер) м-о в Тесалії, 27.000 меш., шовкова промисловість.

Ларі-Фарі, (іт.) небиліці, балканці, пісентинці.

Ларошфук (La Rochefoucauld), ст.-фр. князь родина: 1) Франсуа, визн. держ. діяч (1613-80), політич. м. ін. слави „Сюмми“ й песимістичні „Роздумування“; 2) Франсуа, кн. Лянкур (Liancourt), визн. філантроп (1747-1827), заснував сразкову школу для бідних дітей, першу школу „мистецтва та ремесла“ й першу шадницю.

Ларус (Larousse) Пер, фр. китар (1817-75), видавець фр. енциклопедій.

Лас (Lass) Ерст, нім. філософ (1837-85), гол. представник позитивізму в Німеччині.

Ласа (Lhassa), гол. м-о Тибету, 20.000 меш.; багато монастирів, осідок Далай-лами.

Ласаль (Lassalle) Фердинанд, визн. нім. теоретик соціалізму й політик (1825-64), основник нім. соц.-дем. партії; знаменитий промовець і організатор робітництва, прихильник продукційних робітничих спілок, опертих на піддержку з боку держави, прихильник ідей К. Родбертуса й К. Маркса, але в протилежність до останнього залишився гегеліанцем-ідеалістом і надавав значний соціальний реформам держави; в політ. економіч. відомій, як популяризатор доктрин Д. Рікарда й Р. Мальтуса про мінімальні засоби існування робітників („залиши закон заробітної платні“). Праці: „Філософія Геракліта Темного“, „Система придбаних прав“, „Посередні податки й становище робітничої класи“, „Наука й робітництво“.

Ласка (Laska) Вацлав, чех. геофізик, *1862, автор багатьох геофізичних праць.

Лас Казес (Las Cases) Емануель, граф, фр. історик, шамбеллі Наполеона (1768-1842), проживав із ним на о. св. Олена до 1816, полишив спомани.

Ла Скали (La Scala), назва оперового театру в Мілані, відомого своїми знаменитими співаками й високим рівнем вистав.

Ласкер Емануель, нім. шахіст, *1868, між-

Статуя лари.

Фердинанд Ласаль.

каразовий переможець у міжнар. змаганнях; автор кількох книжок про шахову гру.

Лясковський Казимир, полковник УГА, *1870, рим.-кат., родом із Одеси, в грудні 1918 а важкою батареєю під Львовом, ком. гарматної бригади — 4. гарм. полк. УГА (Золочів) і П. СС-ів (Київ), — опісля 4. Золочівської бригади; розстріляний більшовиками під Одесою, весною 1920.

Ляскоронський, 1) Василь, укр. історик, археолог і нумізмат (1859-1925), проф. київського Іст.-Філол. Інституту. Праці з найдавнішого минулого Полтавщини та Київщини; видавець опису України Бошана рос. мовою; 2) Сильвестер, укр. письменник. XVIII в., проф. пійтики, від 1746 ректор Київ. Академії, †1754; „Трагедокомедія“ 1729.

Лясо, есп. lazo, араб. довгий мотуз із петлею на кінці, яким ловлять дикі звірять.

Лясе Пальмас (Las Palmas), гол. м-о есп. о-ва Гран Канарія, 68.000 меш.

Ляссен Християн, нім. орієнталіст (1800-76), основник науки про Інд. старинності.

Ляссен Шк (Lassen Peak), вулкан у Сієра Невада (Каліфорнія), 3.180 м. вис.

Ляссо Орландо, вл. Roland Delattre, побіг Палестрини найбільший контрабандист XVI в. (1532-94).

Ляссота (Lassota) Еріх, нім. мемуарист (*6. 1850-†но 1911), шляхтич із Шлезька, після війни царем Рудольфом II 1894 до запорозьких козаків на Січ, політичний шоденник, де описує тогочасну Україну (Київ, порогови й ін.).

Лястман Пітер, амстердамський маляр библ. епох (1583-1633), учитель Рембрандта, „Жертва Авраама“, „Воскресення Лазара“.

Лятакіє (Latakia), ст. Laodicea, пристань у Сирії, 21.000 меш., торгувала тютюном.

Лятгалія, півд.-схід. частина Латвії.

Лятенська культура, культура молодшої залізної доби (500-1 до Хр.), назва від палліфітичного селища Ла Тен (La Tène) на озері Носбург (Neuenburg) у зах. Швайцарії; витворилася над Райном під сильним впливом культури етрусської та колоніаль-

Іздець із лясою.

Лятенська культура, 1-6 різні форми глиняних горщиків, 7. бронзова острога, 8-11. бронзові списки (фібули), 12. бронзовий ніж, 13. залізні вістря на спис, 14. бронзовий контик.

ної гр. на гальштатське підложжя, в часі найбільшого розквіту політ. сили кельтів.

Лятеантий, (лат.) прихований; притасний.

Лятеральний, (лат.) (по)бічний; боковий.

Лятеральні приголосні, гл. Приголосні.

Лятеран, папська палата на Монте Челіо в Римі, резиденція пап до Авіньйонської неволі; тепер музей.

Лятеранська базиліка, базиліка св. Івана, гол. церква Риму, місце 5 вселенських соборів.

Лятеранська базиліка.

Лятеранський пакт, угода іт. держави з Римською Столицею 11 II 1929, що нею утворено папську державу Ватикану.

Лятеранські собори, собори, що відбувалися в Римі в церкві св. Івана з Лятерану. Було їх 5: 1123, 1139, 1179, 1215 і 1512-17.

Лятерит, (лат.) червоні або жовті глинисті відклади — витвір вітряної гірнини у тропічних країнах; складається головню з гідратів алюмінію та оксидів заліза.

Лятин (Latinus), цар м. Лявентум у країні Ляціум, дав за жінку Енесві свою дочку Лявінію.

Лятинфунді, (лат.) вел. земельні настки, що їх у ст. Римі обробляли раби; повстали почасті через захоплення патриційми державних земель, почасті через відбирання земельних ділянок у дрібних господарів, що не могли на час салатити боргів.

Лятичів, Лятичів, м-о на Поділлі, згадується в XV в., багато разів руйноване татарами, терпіло й у коз. війнах XVII в. та підчас гайдамацьких рухів; тепер м-ко прокурівської округи, над р. Бог, 7.160 меш.; укр. 54%, жид. 31%, рос. 15%, зол. 97%.

Лятиншевський Іван, гал.-укр. церк. діяч, *1879, гр.-кат. еп.-помічник станіславський, проф. Дух. Семінарії в Станіславові.

Лятізіана (Latisana), іт. м-ко над Таліаменто, 3.000 меш., шовківництво; 30-31 X 1917 полонення 3 іт. корпусів нім. і австро-угор. військами.

Лятона, Лятона (гр. Λέτο), дочка титана Кояя і Фойби, що (від Зевеса) привела на світ Аполлоня й Артеміду.

Ляторниця, права карпатська притока

Тисн. 190 км. дов.; по сполузі з Лабірієм творить Бодрог; в долині Лі XII 1914-IV 1915 бої німців із росіянами.

Лятос Ян, поль. лікар і астроном (1530-поч. XVII в.), проф. краківського унів., потім Острозької Академії; 1572-96 писав на теми календарні, астролябічні, медичні, у боротьбі проти григоріанського боронив юліанський календар і находив підтримку в кн. Константина Острозького, в якого пробував (1602).

Лятошинський Борис, укр. комп. експресіоніст, *1895, проф. кiev. муз. інституту; твори: опера „Золотий обруч“, симфонії, камерні твори.

Ля-Тур (La Tour) Моріс Кентен, фр. мalar (1704-88), пікний портретист; маркіза Помпадур, Вольтер та ін.

Лятур Бас (Latour Baillet) Теодор, австр. генерал (1780-1848), 1848 військ. міністер, убитий підчас революції в Відні.

Ляуе (Laue) Макс, нім. фізик, *1879, відкрив м. й., що промені Рентгена в кристалах гнуться та проявляють інтерференцію, через що можна досліджувати розміщення й атомів; 1914 нагорода Нобелів.

Ляфаяс, 1) (Lafayette) Марі Жозеф, фр. генерал і політик (1757-1834), відомий із ам. визвольної боротьби; 1780 кнм. паризької нап. гвардії, втік був за кордон і до 1797 в'язаний в Оломуці, 1830 кнм. гвардії; 2) (La Fayette) Марія Мадлена, фр. писем. (1634-93), найкраща фр. повість XVII в. „Клевська княгиня“.

Ляфарг (Lafargue) Поль, фр. соціаліст (1842-1911), один із основоположників II Інтернаціоналу, ать і учень К. Маркса, провідник фр. роб. партії; гол. твори: „Програма роб. партії“, „Курс соціальної економіки“, „Капітал К. Маркса“, „Комунізм і екон. еволюція“, „Власність, її походження й еволюція“.

Ляфатер (Lavater) Йоган Каспар, нім. швайц. писем. (1741-1801); у творі „Фізіономіка“ сформував дати наукові основи розпізнавання вдачі людини з її вигляду.

Ляфет, станок, до лежить піва гармати.

Ляфіт, (фр.) червоне вино з Бордо (від місцевості Château Lafitte).

Ляфіто (Lafiteau) Жозеф Франсуа, фр. етнограф (1670-1740), місіонар у Канаді; гол. твір: „Звичаї ам. дикунів у порівнянні зі звичаями давніх часів“.

Ляфонтен (La Fontaine) Жан, фр. байкар (1621-95), мав вел. вплив на байкарів цілого світу.

Ляхеєс, одна з трьох Мойр або Парок, гл. Парки.

Ляхи, давня схід.-слов. нація поляків, зустрічається в наших літописях, уживається й досі в значінні здебільша аграризовану, подекуди в значінні „польський пан“.

Ляхівці, м.-ко на Волині над р. Горинню,

агадується 1441; в XVI-XVIII в. осередок соціалізму, тепер м.-ко шепетівської округи. 1580 меш.; рештки замкових укріплень.

Ляхман (Lachmann) Карл, нім. клас. філолог і германіст (1793-1851), вважав, що твори Гомера і тав. „Нібелюнга“ повстали з менших, першю самостійних пісень (тав. „Liedertheorie“).

Ляхнер (Lachner) Франц, нім. комп. (1803-90), диригент; симфонії, опери, меси й ін.

Ляхницький Касян, укр. церк. діяч (1735-84), вихованець Київ. Дух. Академії, з 1773 її префект, від 1775 — ректор; архимандрит кiev. братського монастиря.

Ляхонські острови, гл. Новосибірські острови.

Ляхонський Антін, укр. гром. діяч (1833-1918), відомий під ім'ям „Кузьма“, вивіграв у 70 рр. мнш. віку до Желени, де продав копр. друкарню, засновану М. Драгомановим.

Ляцарус (Lazarus) Моріц, нім. філософ (1824-1903), творець „психології народів“.

Ляціо (Lazio), іт. адмін. частина між Тибром і Тирренським морем, 17.180 км², 1.945.000 меш.

Ляціум (Latium), країна Італії між р. Тибром і Кампанією, з м.-ом Римом.

Ляцький Євген, рос. історик літератури, *1868, зроду білорус, проф. унів. в Празі; праці про Гончарова, Горького, Чехова, А. Андрєєва й ін. Видавав білорус. етногр. матеріали, білія, твори Н. Чернишевського й ін.

Ляцькі (лехітські) мови, назва для групи західнослов. мов, що обіймає мови: поль., кашубську, словінську (поморську) й вимерлу в XVIII в. полабську. Гол. прикмета цих мов: новий голосні, перехід „e“ перед зубними приголос. в „o“ (в полабській ві) і т. д., сильна паліталізація й т. д.

Ляшевецький Кирило, укр. церк. діяч, вихованець Київ. Дух. Академії, єпископ воронізький (1738), чернігівський (1761), видатий проповідник, один із найвсучасніших ієрархів свого часу, †1770.

Ляшеа (La Chaise d'Aix) Франсуа, фр. е-зуйт (1624-1709), гол. спричинник Нантського едикту; його сад, подарований йому Людовиком XVI (Л. був його сповідником), обернено в кладовище 1804 — славне Пер-Ляшеа.

Ля Шоссе (La Chaussée) Пер Клод Нівель, фр. комедієписець (1692-1754), творець тав. плазєвної комедії.

Ляц (Abramis), костиста риба, з родини коропунатих, із вузькими плавцями; живе в ставах піни. і серед Європи; їстівний.

Лященко Аркадій, укр. історик літератури (1871-1931), редактор вид. „Общества

Жан Ляфонтен.

Ляц.

ВИДИ ЛЬВОВА

I.

V.

II.

VI.

III.

VII.

IV.

VIII.

любителей древней письменности", член рос. Акад. Наук, НТШ у Львові, член-кореспондент ВУАН у Києві, член „Т-ва дослідників укр. історії, письменства й мови“ в Ленінграді. Праці з укр. літератури київської доби й XIX в.

Львине серце (*Dicentra, Dicytra*), зелеста рослина з гостро повирізуваним листям та серцеватим цвітом; походить із Японії, у нас по квітниках.

Львів, (лат. *Leopolis*, нім. *Lemberg*) гол. м-о Галичини, лежить у кітловині гор. Подтв, де берег Поділля переходить у Розточчя й Надбужанську кітловину; наймолодша з гал. столиць, заснована, ймовірно, Данилом Романовичем і названа від імені його сина Льва (ін. погляд — самим Львом Даниловичем); 1259 з наказу Бурундая „розметано“ львівський замок; як важливий оборонний та торг. пункт на великому шляху на захід, став столицею гал. князівства; 1340 зайнятий поль. королем Казиміром В., та інтензивно заселений поляками, вірменами, німцями; за Хмельницького обложений козаками (1648 і 1655); за Австрій столиця Галичини, найбільшій культ. осередок зах. України, 1-21 XI 1918 в руках українців, тяжкі бої з поляками; за Польщі столиця воєводства. Сучасний Л. важкий вузол торг. та зал. шляхів, осідок трьох митрополитів (гр.-кат., рим.-кат. й вірм.), НТШ з бібліотекою і музеєм, Укр. Національний Музей, Ставропільський Інститут із музеєм, Народний Дім із бібліотекою, поль. природ. і етногр. Музей ім. Дядушицьких, Інститут ім. Осесольських, Міський Музей, університет, техніка, ветеринарна академія, фабрики машин, металургічних виробів, сіль.-госп. апарати. Л. має (1930) 63-46 км.² і 337.000 меш., у цьому 50% поляків, 35% жидів, 15% укр.; повіт: 1.310 км.², 2 міста 131 сіль. громад, 84.000 меш.: укр. 59%, поляків 33%, жидів 6%, німців 2%. Мест. пам'ятки Л. візант.-укр. типу: вірменська катедрa 1364, перебудована XV-XVIII в., Миколаївська церква, мабуть XIV в., перебудована XVII-XVIII в.; сліди готичного стилю: деякі будинки на ринку й лат. катедрa XIV-XV в., перебудована 1775; цінні пам'ятки ренесансу: синагога „Золота Ройба“ 1582, на Ринку; дім Гешнера (ч. 28) 1570, „Чорна камениця“ (ч. 4) 1577, дім Коринта (Ринок ч. 6 і Бляхарська ч. 10) 1580, дім Шольц-Вольфонів (ч. 23) 1630, Бандінелі (ч. 2), арсенал на Підвалі 1630. Найцінніші будови укр. ренесансу: Братська (Успенська) церква 1591; 6. неї Трисвятительська каплиця 1578 та знаменита Коринтська вежа; з часів пізнього ренесансу: каплиця Бойнів 1609-17, костели: бернардинський 1600-30, Магдалини 1615-30, Лазаря 1620-40, П'ятиницька церква 1643-5, з цинням іконостасом, церква Онуфрія 1680. Доба барока: костели саутський 1610-30, кармелітський і лат. семінарій 1644. Доба рококо: Св. Юр. гр.-кат. митр. палата, костел домініканів 1749-64, дім

„Просвіти“ (Ринок 10), та ін. Воєводство: 26.932 км.², 28 повітів, 60 міст, 2.192 сіль. громад, 2.718.000 меш.; 43% укр., 46% поляків, 13% жидів (до львів. воєводства належить частина зах. Галичини). Гл. табл. сторона 565-6: I) Заг. вид Львова з XVII в. (суч. гравюра); II) Катедрa св. Юра: 1. катедрa, 2. поміщені капитули, 3. мітраполича палата; III) Ринок і вул. Руська: 1. ратуш, 2.-дім Просвіти з шингарнею НТШ, 3. Волоська церква, 4. кармелітський костел; IV) Університет, кол. будинок галицького Сейму; V) Заг. вид: 1. Високий замок з кіпцем Люблицької унії, 2. ратуш, 3. Волоська церква, 4. Домініканський костел, 5. Рим.-кат. катедрa; VI) Волоська церква (1) і будинок „Дністра“ (2); VII) Вул. Лєгіонів (кол. Карла Людовіка), гол. вул. Львова, в глибині міський театр; VIII) Головний двіреш.

Львівська (VII) бригада УГА, повстала 1 1919 з групи „Піддень II“; ком. майор Бізанц; охороняла під Любінем відворот Ш корпусу, прорвалася 8 VI 1919 з 3. бережанською бригадою крізь поль. фронт під Чортковом, добула в битві під Березанями 18 VI 1919 Лисою, на схід Волині боролася з більшовиками під Деражнею, Бердичевом, Старокопистинівом, Коростенем і т. д., побивала Добармію під Немировом, Брацлавом і т. д.; при реорганізації УГА в ЧУГА творила 7. піший полк 1. бригади УГА, зводила на відтинку Літин-Летичів кілька бойв із частинами VI поль. армії; потім злилася з частинами Дісної Армії УНР, що пробивалися з Зимового походу через білор. фронт.

Львівське Євангеліє, а 1423, ст.-укр. пам'ятка, в Київ. Десятинній церкві.

Львівське Успенське Братство, гл. Ставропільське Братство у Львові.

Львівське учительне Євангеліє, а 1585, списане „Андреем попом, родом от Ярославля“.

„Львівський літопис“, названий так Д. Зубрицьким від місця знайдення, тристуськодій зах. України (Київщина, Поділля, Галичина) 1498-1649; від 1630 докладні щорічні записки.

Львівські Архиепархіальні Відомості, урядовий орган Митрополичої Консульторії, виходить неперіодично у Львові від 1889.

Львов, 1) Алексєй, рос. церк. комп. (1799-1870), 1837-61 дир. рос. двірської капелі, видатний скрипак, автор музики до гимну царської Росії, церк. композиції (оригінальні та гармонізації); 2) Георгій, рос. політик (1861-1925), 1917 голова Земгору (Союзу земств і міст), президент 1. рос. рев. уряду.

Львов-Рогачевський Василь, рос. критик та історик літ., *1873, марксист; „Нариси з історії повішої рос. літератури“.

Львовський Григорій, рос. церк. комп., ароду українець (1830-94), диригент петер-

бурзького митр. хору, гармонізатор стародавніх церк. мелодій.

Львовянинъ, „приручний и господарскій мѣсяцословъ“, календар на рр. 1862 і 1863, уложений Як. Величком і виданий у Львові Мих. Коссаком, подавав передруки з Гайбова, Шевченка, Руданського, Стороженка й Квітки.

Льв. 1) (Лью) Боннар, англ. політик (1858-1923), консерватист, 1922-23 президент міністрів; 2) (Lowe) Гадсен, англ. старшина (1769-1844), 1815-21 наглядач над Наполеоном на о. св. Олени; 3) (Law) Джон, фр. фінансист і спекулянт (1671-1729), родом шотландець, заснував у Франції банк, якому надано право випускати банкноти; 1720 фр. міністер фінансів; через надмірний випуск банкнотів уся система Л. скрашувала й він утік до Венеції, де й помер у злиднів; написав: „Гроші й торгівля“.

Льванго, побережжя при усті Конго.
Львонда, гл. Сано Павльо де Львонда.
Льбковіц (Lobkowitz), 1) Альфред, начальний оперативного відділу Начальної Команди УГА, офієри начальник булав Ш. корпусу УГА; 2) Іжі, князь, провідар чех. клерикальної партії (1835-1908), 1884 красний маршалок Чехії; 3) Фердинанд, князь, *1850, 1908-13 красний маршалок Чехії.

Львеліс, (англ.) джигун, залютник, залицяльник, бабій; герой Річардсонового роману „Клариса“, звідник жінок, баламут, звідтіль і назва.

Львелъ (Lowell) Ам, ам. поетка (1814-1925); поезії: „Собор із кольоровими вікнами“, „Чоловіки, жінки та дух“, „Легенди“.

Львренціч Яков, хорв. письмен. доби освітності (1787-1842), роман: „Petrica Keremuh“, на араок Till-Eulenspiegel-a.

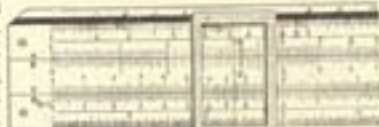
Льворіч Боже, хорв. письмен., *1881, поет, драматург, поєістар і літ. критик; у творч. підносить філ. проблеми в активних драматичних виіах і картинах.

Льог, лог, прилад різної будови для визначення швидкості ходу корабля: звичайний, електричний, патентний (пропедероаній). Звичайний л. складається з трикутної дошки на довгому шнурі з вузлами, або апаками (дебільша що 7 $\frac{1}{2}$ м.) дошка, кинена на воду, не зміняє своєї місця завдяки тигарені, уміщеному на одному кінці. Число вузлів, які розвиваються із намотки протягом тзв. льогового часу (звич. 15 сек.) відповідає кількості морських миль, які пропливає корабель протягом 1 години. Льо-

говий час міряють при помочі піскового годинника (2).

Льогаритм, (гр.) незаний показник ступіновання. Коли знаємо, що пр. $a^x = b$, тоді $x = \log_a b$ (чит. х є льогаритм числа b при основі a). В мат. дві системи л.: звичайні (десяткові або Брігсові), їх основа є 10, і природні (або Неперові), їх основа є е (2.71828...). Вартості звич. л., які майже виключно використовуються в практиці, зібрані в таблицах, де їх подано в кількох перших цифрах, а саме в 7, 6 або 5; для практики часто досить 4 цифри. Винийшли л. Брігс та Непер. Льогаритмувати, брати льогаритм якогось мат. виразу при довільній основі, пр. льогаритмуючи рівняння $a^x = b$, отримаємо $x \log a = \log b$.

Льогаритмічна лінійка, рахівничий пристрій, складається з двох пересувних лінійок, на яких назначені в даному мрієлі льогаритми чисел.

Льогаритмічна лінійка.

Льогаритмічна спіраль, гл. Спіраль.
Льогє, Льокі, у сканд і нім. мітольоїй бог підземного вогню та представник злого принципу.

Льоген (Laagen), р. в Норвегії, 300 км. дов., вливається до Скагерраку.

Льогізм, льогіцизм, (гр.) розповсюджені в суч. філ. та в конкретних науках теорії, що різко протиставляють необхідність фактичну („так буває“) та льогічну конечність („так має бути“), різко відділяють ідеальний зміст думання від нещ. процесів думання, а часто також твердять, що в усьому світі існує конечність подібна до конечности льогічних законів („льогіка речей“), яка має абсолютний характер. Найвидатніші представники: Лайбніц, Вольф, на Україні — Юркевич, у сучасності „Марбурзька школа“, Гуссерль.

Льогіка, (гр.) наука про правильне думання. Початки її в Сократа й де в кого з софістів, розвинена систематично Аристотелем. У новіших часах поруч із „дедуктивною“ льогікою поставлено ще „індуктивну“ (Ф. Бекон, Дж. Ст. Міль), а також „математичну“ (Буль, Дженонс, Кутюр, Рассел). Л. займається елементами думання, оцінюючи їх значіння для доказу правдивих тверджень, або спростовання помилкових, і тим відрізняється від „психології думання“, що стверджує, як відбуваються процеси думання в людській психіці. Л. поділяється на „науку про категорії“ (найвище поняття), „теорію доказу“ (поняття, судів та виводів, зокрема „сильогізмів“, теорія індуктивного доказу), „науку про мето-

Льогі: 1. звичайний л., 2. льоговий годинник, 3. електр. л., 4. патентний л. Число оборотів, яке відчитується на шиферблаті, показує швидкість корабля.

ду" (загальна теорія методи, методологія окремих наук та груп наук). В XIX в. робили спроби поставити поруч із традиційною льюгікою ще „льюгіку релігій" („відношень") та „мат. льюгіку" (що прикладає мат. методу до аналізу доказів), або й заміняти „Аристотелієську льюгіку" агадними новими методами, але ці зусилля почасти не дали загально прийнятих вислідів. Елементи льюгічного мислення є „поняття" („думки про щось"). Головне завдання льюгіки щодо понять установити правила означення (дефініції) та поділу (класифікації) понять. Поняття, комбінуючись, утворюють „суди" (твердження або заперечення), які льюгіка аналізує та класифікує.

Льюгічний підмет, гл. Підмет.

Льюгограф, (гр.) 1) промовець (ретор), що складав за гроші судові промови для людей необізнаних із законами та реторикою (атенський закон вимагав, щоби кожний особисто заступав свою справу перед судом); 2) гр. літописець, що, користуючися творами Гомера й тав. циклічних поетів та живою традицією, записував прозою перекази з героїських часів, генеалогії, списки царів та всієї геогр. відомості. Визначні льюгографи: Кадм і Діонісій із Мілету, Геллній із Мітілені; найславніший Гекатей із Мілету.

Льюгограф, (гр.) ломоголовка: з розспаних складів скласти слова, що їх початкові, середні або останні букви дають розв'язку загадки.

Льюгос, (гр.) первісно „слово", потім „думка", що на погляд деякого з філософів має самостійне буття та є самостійним чинником у світі; у христ. філософії „Слово божє", що є другою особою Трійці.

Льюготет, (гр. рахмістр) шеф уряду; титул багатьох візант. звірських і палатоних достойників; гофмайстер.

Льюгрокатор, оліярка, маличка, що автоматично подає оливу (взагалі масть) до того місця, де відбувається тертя.

Льюгроньо (Logroño), есп. м-о над Ебром, 30.000 меш.; торговля вином.

Льюдж (Lodge) Томас, англ. письмен. (б. 1558-1625), драматург, повістяр і сатирик.

Льюджія, (іт.) галерія, критий перехід під аркадами будинку з одного боку або двох (ілюстр. гл. 1 том 1120 стор.).

Льюді, м-о б. Мілза, 29.000 меш., фабрика майоліки та шовку, виріб сару.

Льюдівка, льюдіві круглі (curling), шотл. зимова гра, де гранітовими плескачами, ваги 10-12 кг., кидують по льюді 30-40 м. далеко до прапорця як мети.

Льюдова доба, гл. Ділювіальна доба.

Льюдова печера, (Буздук Коба) на Криму в пасмі Карадаг; льюдові стелітити.

Льюдовий, верх у Татрах, 2.630 м. вис.

Льюдовий цукор, гл. Кандія.

Льюдовик, льюдова маса, що повстає в вис. горах із вічних снігів, повнище снігової лінії; вона творить спершу грубозернисту

масу, або тав. фірні, і що далі то під впливом власного тиску, то принагідного тавни та поновного замерзання, перетворюється в масу кристалічно-зернистого, пластичного льоду. Й поволі зсувається долинами вниз; деколи звисає на абіччі (звисні л-и); складається з 2 частин: фірне по леве поле (накопичення в улоговинах) і поле втрат (гаління) — льюдовиків язик; форма л-ів різна, залежна від морфологічних та кліматичних умов високогірських просторів; л. підпадають постійно

Схематичний льюдовиків критий: 1. Поперечний переріз, 2. поздовжній переріз, 3. поперечний переріз з моренами: а — бічкова, б — середня, в — долина, г — внутрішня; 4. Фірнові поля, 5, 7 і 11 морени; 5 і 11а — бічні, 6 і 11б середня, 7 і 11в — кінцеві, 8. льюдовиків печера, 9. льюдовиків джерело, 10. льюдовиків стіл.

масовим змінам; впливають певний рух — повільний і нерівномірний, але постійний — по похилі льюдовиків корита; швидкість л. перебіжить 0,2 м. на добу, хоч доходить і до 3 м. (Гімалії); л-и переміщують багато камення, ріні та піску й укладають їх у морени. Найбільші л.: Ватна Скюль (Ісландія), Маласіна (Аляска).

Льюдовикова долина, річкова долина переформована льюдовиком; має вигляд корита.

Льюдовикове озеро, гл. Озеро.

Льюдовиків красид, красид гір або низки покритих колієс льюдовиком. Прикмети: перегаблені долини, водопади, оєре, звисні бічні долини та стрімкі пошарпані вершини гір; на низинах л. к. низинчається багатством оєр, морен і бараничких лобів. Льюдовиківними красидами багаті Альпи та прибалтійські краї.

Льюдовиків гори, вел. зломні льоду, відірвані від підбігуючих льюдовиків, до 900 м. завгубишки, на поверхні моря видно тільки

ки ¹/₂ частину, а морськими струями заходить далеко на полудні, де вони загрожують кораблям, що плавають уночі або в мряці.

Льодовикові кітли, гл. Льодовикові млишки.

Льодовикові млишки, кітли на льодовій поверхні, 10-30, а то й більше м. завглибшки, повстають там, де поверхневі води льодовика натрапляють на його поверхні на щільні, спадають до них та їх поширюють. Сліди л. м. залишаються часто в підложжі, коли льодовик уже з того місця зник, у формі тзв. льодовикових кітлів.

Схема льодовикової гори, арктичного типу.

Льодовиця альпійська (*Desoria glacialis*), безкрила комашка, 6. 2 мм. дов., підстакує мов блоха, при помочі сильного хвостика; поважається масово плітку на льодовицях та снігах европ. гір та в підбігунах околицях.

Льодові моря, 1) Арктичне або Північне, в околиці півн. бігуна на північ від Півн. Америки, Європи та Азії, має 14,400,000 км.², 3,450 м. серед. 18,526 найбільшої глибини,

вважається не за окісний океан, а лише за частину Атлантийського океану; 2) Антарктичне або Південне, на Льодовикові гори, антарктичного типу, зна частин Атлантийського, Індійського та Тихого океану, що обминають Антарктиду.

Льодовал, лянвіна льоду.

Льодолом, криголом, пароплав для проломлювання льоду в пристані й б. морського побережжя.

Льодомерія, лат. назва князівства Володимирського в титулі Андрія II угор., піаніш австр. цісаря.

Льодорія, приладдя (стовни, бруси або прибудови) перед мостовими бичами, для охорони їх перед льодовими кригами.

Льодохід, шерешення, рух річкового льоду в часі таніння річок.

Льоел (*Lowell*), м-о в державі Мессечусетс, 111,000 меш.; млини, вовняні і диванова промисловість.

Льожа, (фр.) перегородка в театрі для кількох глядачів; масонська л. організація масонів і місце їх сходін.

Льозанна (*Lausanne*), гол. м-о кантону

Вод. 75,000 меш.; собор (XIII в.), унів. (від 1537), техніка, машинова й споживча промисловість; 13 XI 1902 конференція в справах близького Сходу й устатки Туреччини.

Льозёр (*Lozère*), фр. департамент у Севеннах, 5,180 км.² і 110,000 меш.; гол. м-о Менд.

Льозунг, (нім.) гасло.

Льойд (*Lloyd*) Гаральд, ам. фільмовий артист, *1894, славний комік.

Льозанна.

Льойд (*Lloyd*), назва морських т-в забезпек та перевозних морських товариств, назва від власника казарни та маклера в льондонському Сті (XVIII в.); найважливіші: 1) Півн.-нім. Л. (від 1852 у Бремені); через нього переходили сотні тисяч укр. емігрантів із Галичини й Буковини до Америки; 2) Австр. Л. у Триєсті 1832-1918.

Льойд Джордж (*Lloyd George*) Девід, англ. політик, *1863, валієць родом, лідер ліберальної партії, прихильник євп. реформ, 1908-15 міністер скарбу; перевів низку соціальних законів; 1916-22 президент міністрів, після війни член найвищої ради Антанти.

Д. Льойд Джордж.

Льойоли (*Loyola*) Ігнатіос, св., пл. Ініго Льопез де Рекальде (б. 1492-1556), основник

Льок (*Locke*) Джон, англ. філософ (1632-1704), свою систему теорії пізнання спирає на двох твердженнях: 1) нема ніяких уроджених ідей і 2) все пізнання з досвіду; гол. твір: Нарис про людське думання.

І. Льойола.

Льокавт, (англ.) тимчасове закриття підприємствами промислової установи та звільнення від праці робітників, що страйкують, доки не згодяться на умови підприємців.

Льокай, (фр.) кімнатний слуга; прислужник, підлесник.

Льокалізація, (лат.) обмеження якоїсь провінції до якогось означеного місця, пр. можемо до одного будинку; л. мізку: зв'язування чинностей різних родів нервів із означеними частинами, тав. осередками головного мізку.

Льокаль, (лат.) місце, де люди працюють або сходяться (в установі, ресторані, тощо).

Льокарно, швайц. м.ко над Ліго Маджоре. 5.500 меш., зимова кліматична станція; 1925 договір між Антантою й Німеччиною про безпеку фр.-нім. границі й вступ Німеччини до Ліги Націй.

Ліонь Л'юк.

Льоката, гл. Льокація.

Льокарно.

Льокателі (Locatelli) Петро, іт. скрипак і комп. на скрипку (1803-1764).

Льокатив, (лат.) гл. Місцевий відмінок.

Льокатор, (лат.) мешканець, наємць хати.

Льокація,

(лат.) 1) заг. уміщення (пр. капіталу); 2) розмішування в кол. школах учнів за поступом у пауці.

Льокі, гл. Льоґе.

Льокомотив, (лат.) парова машина з паровим кітлом на колесах, для переміщення; служать до погону с.-госп. машин, смонів, тощо.

Льокомотива, (лат.) паротяг, машина, що складається з парового кітла та парової машини на колесах і служать до тягнення залізничних вагонів; переміщуються виключно по рейках. Першу л. збудив Джордж Стефенсон 1814.

Льокрида, дві країни в ст. Греції над коринтійською й еубейською затокою.

Льокомотив.

Льоксодрома, (гр.) лінія, що перетинає всі підденники під тим самим кутом; у мореплавстві таблиця такої лінії, помічна при визначуванні напрямку плавби.

Льокуста (Locusta), ослива лена отруйниця, спільниця й допомагачка цесаря Нерона.

Льоланд (Lanland), дан. острів на південь від Зеланду.

Льоларди, рел. секта (1300 в Голландії), створенники Вілсфеа; панівні — сретини вагаді.

Льомбард (Lombardus) Пер, паризький сп., один із замітніших схоластиків, †1164.

Льомбард,

(фр.) кредитова установка, що поличас комусь гроші під заставу рухомого майна; в середньовіччі вихідці з Льомбардії дістали від фр. короля Людовіка XI привілей давати позички з визначеного відсотка, звіден назва л.; банки виконують льомбардові операції найчастіше з вартісними паперами.

Льомбардія, частина гор. Італії лівобіч серед. По, 23.730 км.² і 5.080.000 меш., належала 1714-1806 (з перервою 1797-1814) до Австрії.

Льомбок, один із Малих Сундвйських о., 4.700 км.², з вульканом Ріджані (3.700 м.), належить до Нідерландів.

Льомброзо (Lombroso) Чезаре, іт. психіатр (1836-1909); основник кримінальної антропологии.

Льон, лен (Linum usitatissimum), зелена рослина до 2 м. вис. з малим вузьким листям і п'ятильним роздільноплатковим цвітом; волокон із біла вживають на пряжу, навісини на олій та до обкладів, макухів на корм худобі; походить, мабуть, із Ірану, в Азії, Єгипті й Європі плекають його від найдавніших часів. Заг. із льону добувають пересічно б. 590 мл. кг. прядки, а чого Україна — 90; льняного сім'я добувають у світі б. 4.180 мл. кг.

Льон гірський, волокниста біла відміна амфіболу, гл. Асбест.

Льонг-Айленд (Long Island), нойорський острів.

Льонґе (Longuet) Жан, фр. соціаліст, *1879, прихильник України.

Льонґобарди, зах.-нім. плем'я, в II в. по Хр. перейшли з дол. Ельби до Панонії, прийняли ариєнство, 568 під Альбоїном зай-

Льоксодрома (лінія Л.).

Чезаре Льомброзо.

няли шви. Італію, що від них дістала назву Ломбардії; 643 списано нар. ломбардське право, 756 Північ Малий, на заклик папи Стефана II, зайняв частину ломбардських земель і віддав їх папі; 774 Карло V. детронізував останнього ломбардського короля Деандерія.

Льонгомонтанус Христині Северині, дан. астроном (1562-1647), помічник Тихо де Браге, автор відомого колись підручника: „Astronomia danica“.

Льонгфелло (Longfellow) Генрі, ам. поет (1807-82), поєси: „Голоси ночі“, „Баллади й ін. поеми“, ідилі „Евангеліна“, „Пісня про Гайнату“ (укр. переклада Мирного й Олеся).

Льондон Джек, ам. повістяр (1876-1916), повісті повні пригод із бурлацького життя, що змальовують бадьорих та сміливих людей. Найкращі „Морський вовк“, „Мартін Іден“.

Льондон, 1) найбільше м-о світу, гол. м-о брит. імперії, 363 км.² і 4,615,000 меш., а передмістями 1,600 км.² і 7,810,000 меш.; над Темзою, 75 км. вище її устя, але через привали та відливи моря можуть великі кораблі причалювати аж у пристані Л., й тим то тут вирісло це гігантське місто; центр його „Сіті“ на лівому березі. Сіті це ділова ділянка Л., адець має 300,000, вночі ледви 13,000 меш.; тут є банки (найважливіший Англійський Банк). На зах. від центру Вестенд ділянка багатців; на схід—Істенд, місто робітників і пристань. Важніші будівлі: Товер із XII в., колись королівська палата, опісля в'язниця, нині касарня й арсенал; ратуша 1411; парламент у готичному стилі; архієпископська палата XIII в.; королівські палати Джеймс I

Льон: 1. рослина з цвітом, 2. дол. частина рослини, 3. пилки й стовпик, 4. листок корони, 5. овець і його перехресті (6).

Льонгобарди, праворуч король, ліворуч воїн.

Генрі Льонгфелло.

Бекінгем. Церков — 1600, найславіші: собор св. Павла з банею 110 м. вис. (XVII в.); церква св. Вартоломея XIII в. й Вестмінстерське абатство. Сади-парки: Гайд-, Кенсінгтон-, Джеймс, Ріджент-парк та ін., разом 20 км.² простору; багато театрів. Музеї: Бритійський, Вікторій, Природничий, Індійський та ін. Крім університету, академія мистецтва, орієнтальна, астр. обсерваторія

У. З. Е. II.

(Грінвіч). Пам'ятники: Нельсона (74 м. вис.), Вікторії, Ігла Класопатри. Промисловість: машинова, меблева, одягова, хем., шкляна й шкіряна. Пристань тягнеться 37 км., доки займають 8 км.², а чого лише 1/3, вода. решта магазини вонни, бавовни, тютюну, цукру, капи й ін., разом річно 40,385,000 рег. тон нетто обороту, так що Л. є щодо величини з пристань Європи, а 5. світу. Через Темзу йде 19 мостів і 5 тунелів, залізниця, у місті 150 км., вулиць 3,200 км. Значіння мав Л. уже за римлян (Тацит), розвиток зачався в XIII в., 1377 було 35, 1600 — 150, 1700 — 500, 1800 — 900 тис. меш.; 2) м-о в Канаді 6. То-ронтю, 61,000 меш., уніа.

Джек Льондон.

Льондоудеррі (Londonderry), пристань у Північній Ірландії, 45,000 меш.; тляцька промисловість, корабельні верстатки.

Льондон: Темза з мостом Товер.

Льондонський договір, 1) умова 6 IX 1914 між Англією, Францією та Росією не заключувати окремого миру з центр. державами, при чому Росії обіцяно Галичину.

Льондон: парламент.

Буховину й Константинопіль; до неї прилучилися пізніш Італія, Японія, Сербія, Румунія та ЗДА; 2) 26 IV 1915 держави антанти сновукали Італію приступити до попереднього договору, забезпечуючи їй заселені італійцями частини Австрії.

Льондонські конференції, наради вел. держав у Лондоні для полагоди європ. непорозум'я: 1829 та 1832 (справи Греції),

1830-31 та 1838 (бельг. питання), 1852 (ділчність престолу в Данії), 1863 (нове обсядження гр. престолу), 1864 (полагода нмддан. спору), 1867 (Люксембург), 1871 (ревизія паризького миру з 1856; Росія дістала право тримати воєну флоту на Чорному морі), 1884 (Сгнет), від XII 1912 до II 1913 мирового конференція й заключення прелімінарного миру між Туреччиною та балканським союзом; 1921 в берелі (назначення плат Німеччині).

Льоней (Lainay) Люї, фр. геолог, член фр. Академії Наук, *1860.

Льонер Фердинанд, начальник оперативного відділу Начальної Команди УГА, описи начальника булав II корпусу УГА.

Льонт, (нім.) конопляний мотузок, напосий розчиню олов'яного цукру; служить до запалювання вибухових матеріалів.

Льоне де Вега, гл. Вега Льоне.

Льонез Домінгес (Lopez Dominguez) Хосе, есп. маршал (1829-1911), учасник революції проти Ізабелі 1868, погромник комуністів у Картагені 1874, член кортезіа, кількаразовий міністер.

Льонор, болотнисте озеро в сточці Таріму.

Льора, (англ.) зал. вантажний піа без даху з півстями або без стін.

Льоран (Laurent) Франсуа, бельг. правник та історик (1810-87); гол. праці: „Основи цивільного права“, „Приватне міжнар. право“.

Льорд, англ. титул осіб, що засідають у палаті півнів; з. стає звич. англ. ділчний пер, хоч є й винятки; з титулом з. зв'язані деякі станювання (пр. посадника Лондону (льорд мер).

Льордоза, (гр.) шкряп хребтового стовпа наперед.

Льорелій, скелі над Райном; у легенді русалка, що приваблює співом рибалок; поема Гайне.

Льорен Кльод (Желе), гл. Желе-Льорен Кльод.

Льорене (Laurence) Томас, англ. млярпортретист (1769-1830).

Льорене (Laurence), м-о в державі Месечусетс, 100.000 меш.; ткацька промисловість.

Льоренц (Lorentz), 1) Гендрік Антон, голланд. фізик (1853-1928), творець електронної теорії й гіпотези контракції (зменшення довоти) тіл у часі руху; гл. Відносність; 2) Франц, суч. нім. слявіст, визначний дослідник вимерлих слов. мов (слоніцької або поморської; граматики, словник, 1903-1912).

Льоренцетті (Lorenzetti) Амброджо, вел. майстер сієнської млярської школи середня XIV в. в Італії, творець новітньої системи перспективи в млярстві.

Льорето, відпустове м-о в Італії, б. Анкони, 7.000 меш. В соборі зберігається хатина Преч. Диви, яку за переказом 1295 мали ангели перенести в Назарету.

Льорі, лорі, гл. Малівіка.

Льорістон (Lauriston) Алесандр Жак Бернір, маріа, фр. маршал (1768-1828), учасник наполеонівських походів.

Льорія (Loria) Акілле, іт. економіст і соціолог, *1857, проф. у Падуї й Турині.

Льоріан (Lorient), фр. воєнна пристань на півострові Бретань, 45.000 меш., залізна промисловість, риболовство.

Льорка (Lorca), торг. і пром. м-о в півд. зах. Іспанії, 75.000 меш.

Льорнетка, (фр.) гл. Далековид.

Льорніон, (фр.) окуляри з ручкою.

Льос, (нім.) жереб; півір із числом, що його купують при гри в льотерію й що дає право на вигру.

Льос Анджелес (Los Angeles), м-о та пристань над Тихим океаном у державі ЗДА Каліфорнії, 1.700.000 меш.; унів., споживчі фабрики (гол. консерви з садювни та сушенні).

Льосік Іаеп, білорус. письмен., публіцист і політ. діяч, *1884, вид. тижневика „Вольная Беларусь“.

Льот, 1) права притока Гаронні; 2) департамент над нею, 5.225 км.² і 180.000 меш., гол. м-о Кабр (Cahors).

Льот е Гарон (Lot et Garonne), фр. департамент при шаді р. Льот до Гаронні, 5.385 км.², 240.000 меш., гол. м-о Ажан.

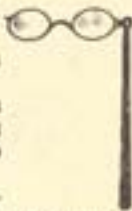
Льотар, фр. король, 954-86.

Льотар, ім'я рим.-нім. царів і королів: 1) Л. I, 840-55, син Людовіка Св., вів із батьком і братами боротьбу, закінчену верденським договором; 2) Л. II, франк. король, *869, дістав 855 Льотарингію, що має від нього ім'я; 3) Л. III (II), кн. саксія, 1125 король, у союзі з Вельфами виступив проти Гогенштауфів; †1137.

Льотарингія, (фр. Lorraine, нім. Lothringen) країна між Воєлами, Мезою і Райном; 1871-1919 схід. її частина правобіч Мези належала до Німеччини (Ельзас-Льотарингія), інші все до Франції; поклади залізної руди та вугілля.

Льотерія, (іт.), зорганізована державною або з її дозволу, приватною установою гра, де вигра залежать від щасливого випадку, а саме від того, чи буде в якийсь час витягнене визначене число. Л. буває: 1) числова (льото), де вигра припадає грачеві тоді, як із даної кількості квитків (звичайно 90) будуть витягнені назчені ним числа (звич. в кількості не більше 5); 2) класова, коли в продаж пускають якусь кількість квитків різної вартості (цілі, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$ і т. д.); для кожної класи влаштовується окремі гри згідно з виробленим планом, при чому у грах усіх клас можуть брати участь тільки власники цих квитків.

Льоті Пер, вл. Віо (Vlaud) Жюлієн, фр.

Льорніон.

повістар (1850-1923), повісті, здебільша екзотичні, зі Сходу; найбільш відомі „Деліндський рибалка“, „Рамунчо“; описи подорожей.

Льото, (fr.) 1) гл. Льотерія; 2) товариська гра.

Льотофаги, іди льотосу, міг. народ — угостив товаришів Одисея ягодами льотосу й вони забули за поворот.

Льотреамон (Lautréamont) Бендонім, граф, фр. поет (1847-70), один із представників нонітної поезії. „Пені“.

Льотті Антоніо, іт. оперний комп. (1667-1740).

Льотто Лоренцо, іт. малір венеціанської школи (1480-1556), учень Дж. Белліні; в музеї ВУАН у Києві його „Свята родина“.

Льотце (Lotze) Герман, нім. філософ і фізіолог (1817-81); зв'язує у своїй систе-

мі „телеологічного ідеалізму“ висліди природописних наук з ідеалізмом Ляйбніца; Гол. твір: „Система філософії“ та ін.

Льофоти, скельні острівці при півн. побережжі Норвегії, рибальство та виріб трюну.

Льоці (Löschy) Ляйон, мад. географ і геолог (1849-1920), дир. геол. інституту в Будапешті; дослідник Китаю.

Льошмідт (Loeschmidt) Йозеф, нім. фізик (1821-95), проф. унів. в Відні.

Льошмідтове число, кількість молекул газу в 1 см.³ при атмосферичному тиску та температурі 0°; — 27·8 триліонів; у тісному зв'язку — Авогадрове число.

Льояльний, (фр.) чесний, щирий, правдивий.

Льояльність, (фр.) щира поведінка згідно з обов'язками; правдивість.

М

М, 17. буква укр. абетки; звук губний, носовий, дзвінкий; ст. м'ягчення зі вставним *л* (ломити-ломлю), нове перед *н* (з є парчево зі вставленим *н*, мняти); цел. назва „мисліте“; числовий знак у цел. і гр. — 40; рим. число М—1000, MM—2000; м — метр; гр. μ—мікрон; у муз.: 1) іт. mano, фр. main — рука; т. а., т. g. — ліва рука; т. d. — права рука; 2) іт. mezzo (менцо), пр. т. f. — mezzo forte; 3) у грі на органи: мануали; 4) М. М. — метроном Мельцеля.

Мабльон (Mabillon) Жан, фр. історик (1632-1707), бенедиктинець, основник наук історіографії („De re diplomatica“).

Маблі (Mably) Габріель Боніо, фр. правник і мораліст, свящ. (1709-85); у праці „Публичне европ. право, основане на договорах, заключених до 1750“, обговорює й становище України.

Маузер (замок).

Маузер (Mauser), брати Вільгельм (1834-82) і Павль (1838-1914), нім. фабриканти зброї, винахідці автоматичної пістолі й рушниці.

Мавзолей, надгробний пам'ятник на могилі царівського царя Мавзола в М. Азії (377-53 до Хр.); заг. величний надгробний пам'ятник (заюстр. гл. I том, 485 стор.).

Мавки, душі потоплених дівчат у укр. міт., ловлять уночі дівчат та хлопців і залоскують на смерть.

Мавна (Mauna), два вулкани на Гавайях: М. Кеа, 4.208 м. вис., М. Льюа 4.168 м. вис.

Мавнт Льоген (Maunt Logen), гора в Прибережних Кордильєрах, найвища гора Канади, 5.956 м. вис.

Мавнт Мек Кінлей (Mount Mac Kinley), або Большая, гора на Алясці, найвища гора Півн. Америки, 6.240 м. вис.

Мавнт Сент Еліас (Mount Saint Elias), гора на границі Аляски та брит. Колумбії, 5.495 м. вис.

Мавретанія, 1) в ст. часах півн.-зах. частина Півн. Африки, підбит Цезарем, ділилася на М. Титіванську та М. Цезарійську; 2) гл. Мавританія.

Маври, народ півн.-зах. Африки, тав. Мавретанії, мішанці хамітських, берберійських, семітських і араб. племен, перебрали араб. культуру; 711-1492 панували в півд. Іспанії (гл. таблиця Людськи раси II, 36).

Маврикій, ім'я іст. діячів: 1) М., граф, маршал Саксонії (1696-1750), син Августа II сакс. і графині Кенігсмарк, у фр. службі; 2) М., кн. Оранії (1667-1625), 1584 намісник Голландії, 1590 ком. у війні з Іспанією; 3) М., кн. Саксонії 1547-53, 1532 прийняв протестантизм, із ін. князями прислав Карла V до пасавського роу'єму.

Маврикій, св. мученик, убитий під Охтодуром (теп. Сен Моріц) 300 по Хр.

Мавританія півн.-зах. частина фр. Зах. Африки на північ від Сенегалу, 400.000 км.² і 290.000 меш.

Мавританський стиль, гл. Магометанське мистецтво.

Мавриціос (Mauritius) Антон, нім. поет, автор збірки „Ukrainische Lieder“, що містить 27 віршів про Україну, (Берлін, 1841).

Мавтнер (Mauthner) Фріц, нім. письмен. (1849-1923), критик, філософ: „Знайдіти до критики мови“, „Атеїзм і його історія“.

Мавх (Mauch) Карль, нім. дослідник Півд.

Африки (1837-75), відкрив золотоносні поля між р. Лимпопо й Замбезі.

Магабгарата, (санскрит. вл. „Велика війна“), ст.-інд. епопея в 18 книгах, що є зразком збірної нар. творчості з IV в. до Хр. VII по Хр.; дає опис боротьби кількох племен, крім цього рел. перекази, філософію і опис іст. подій.

Магалевський Юрій, укр. малюв., *1877, 1917 голова укр. повіт. Ради й повіт. комісар освіти в Олександрівську на Катеринославщині, 1918 дир. 1-ої укр. гімназії в Катеринославі й радник губ. земства „Побідник“ (з життя Запорожжя) й ін.

Маганді, р. у брит. Переданговій Індії, 830 км. дов., вливається до Бенгальської затоки.

Магараджа, гл. Раджа.

Магді, (араб. „ведений правом“), 1) пророк, якого дожидали магометани; 2) М., вл. Могомед Ахмед, провідник повстання в сипі. Судані 1883-85, подавав себе за пророка.

Магмед Алі, віцекороль Єгипту (1769-49), 1799 тур. полководець у Єгипті, 1805 паша, 1841-48 намісник Єгипту, перевів европ. реформи.

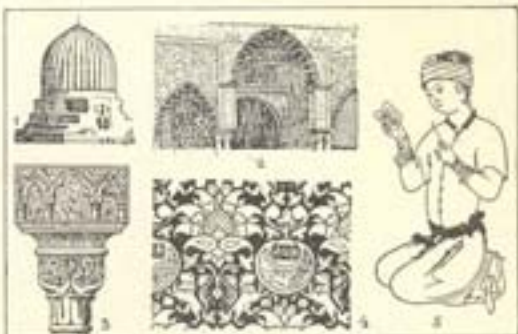
Магмуд, тур. султани, 1) М. I 1730-54; 2) М. II, 1808-39, 1812 заключив мир із Росією в Букаресті, 1829 признав незалежність Греції, перевів реформи на европ. зразок, 1826 анищив кичарів.

Магомет, 1) Мугаммед („благословенний“), вл. Абуль Казем бен Абдалаг, основник Ісламу (б. 570-632), родом із Мекки. В 25. році життя оженився з багатого 40-літнього вдовинцею Хадіджою. Як купець познайомився М. із різними релігіями, а передусім христ. й жид. Під їх впливом став монотеїстом. Був переконаний, що бачить духів і чуєся покликаним проголосити нову віру, Іслам. Зразу проповідав між ріднею. Згодом повстал перша громада його сторонників, званих муслемами. Свої погляди викладав М. в тав. сурах, із яких повстав Коран. У самій Мекці не мав М. багато прихильників, тому 622 покидав Мекку й переходить до Медини (Геджра). В Медині зросло значіння М. Тут повстал перша мошея. Після покорення Мекки М. підбив цілу Арабію. Віра Магомета це мішанина жид., христ. й араб. поганських перипів. М. вірив, що благословення й обітниця, які Бог дав Авраамові, по упадку жидів, перейшли на арабія тому, що вони є потомки Ізмаїла, Авраамового сина від Агари. Щоб ті обітниця здійснилися, М. начебто привернув „чисту“ віру Авраама; 2) гл. Могомед (султан).

Магометанізм, гл. Іслам.

Магометанське мистецтво, заг. назва мист. всіх країн, де поширилася маг. релігія: Арабія, Мезопотамія, Персія, Індія, Туреччина, малюв. Іспанія. Основою м. м. вважають мист. сасанідської Персії й візант.-коптське мист. християн Єгипту V-VI вв.; а загалом м. м. започинало готови зразки тих народів і країн, з якими стикався Іс-

лям. Храми-мечети з квадратним двором і мінаретами. Різноманітна форма луків (стрілчаста, кілена, трилиста, зубчаста) та різні декоративні мотиви надавали внутр. виглядові мечетів багатства та фантастичного характеру, але назверхи форми були прості й ясн. Через рел. заборону зображати живі істоти, в м. м. небувалого багатства досягала абстрактна орнаментика, переважно геом. а дуже складним рис. (гл. Арабеска). З прикладного мист., крім ткацтва (килими), особливо розвинуто досягли виробу кахлів у XI-XII вв. Найстарші пам'ятки м. м. арабів збереглися в Арабії, Сирії й Єгипті, особливо в Каїрі, з переважливими візант. впливами.

Магометанське мистецтво: 1. База мечету в Каїрі, 2. Лук, 3. капітель мавританського стилю, 4. тивання XV в. 5. перська мініатюра.

М. м. півн. Африки, Іспанії й деяких о. Середземного моря об'єднує пазва мавританського стилю. Найкращі й найоригінальніші зразки в Іспанії: будови Гранаді, Толеди, Севілли, сараценський шпик у Палермі IX-XIII вв., фаянс (гл. Майоліка). Відмінного характеру набрало м. м. в Персії (будови в Іспгані, знамениті мініатюри, кераміка, килими XVI-XVIII вв.). В Індії м. м. дуже різноманітне й залежне від Персії. В Туреччині м. м. було під сильним впливом. впливом (перебудова св. Софії та ін. церков у Царгороді, будови Адрінополя). На Україні м. м. плекали татари в Криму, починаючи з серед. XV в. (Бахчисарайська палата, мечети Євпаторії та ін.), й турки в XVII в. (мечети й мінарети в Очакові, Влгороді, Теодосії, Хотині, Кам'яні).

Магонія (Mahonia), північ. ам. рослина, споріднена з нашим байбарисом, корчі з вічно-зеленим листям; у нас плекають у садках для прикраси; а ягід роблять вино.

Магонь, магоневе дерево, червоне д. (Swietenia mahagoni), серед.-ам. дерево, споріднене з цитриною; червона деревина дуже цінується на столярські вироби, кичарів

Магонія: 1. гадука з цвітом, 2. цвіт, 3. овооч.

кори — проти пропасниці, з зерен — цінний олій; гл. Акажу.

Магура Сильвестер, суч. укр. археолог, автор праць про трипільську культуру.

Магаде, (гр.) гр. муз. інструмент, рід вел. арфи.

Магазин, (араб.-фр.) склад, будинок на переховування товарів; коробка з пружиною на набой в огнестрільній зброї; в Англії та ЗДА місячник для белетристики, адебільш ілюстрований.

Магалінес, гл. Пунта Аренас.

Магдалена, гол. р. Колумбії, 1.570 км. дов., 290.000 км.² сточища, вливається до Карібійського моря; гол. притоки: Кавка, Соґамозо та Сезар.

Магдаленська культура, гл. Мадленська культура.

Магдебург, гол. м-о прус. провінції Саксонії, над Лабою, 290.000 меш.; собор із XIII в.; вел. промисловість: корабельна, машинова, металева й споживча; городина; важний осередок торгівлі харчами (гол. цукор), колоніальними товарами, деревом і вугіллям. М. був аваній уже за Карла V, пізніш вибором собі значну самоуправу, що стала зразком для міської самоуправи, тав. маґдебурзьке право.

Магдебурзьке право, середньовічне ім. міське право, яке давало містам доєсть велику самоуправу; остаточно устійнене з кінцем XIII в.; з Німеччини дісталося шляхом привілеїв для міст до Польщі, Литви та на Україну.

Магдебурзькі півкул, гл. Геріке Отто.

Маґелін (Magalhães) 1) Фернан, порт. моряк (1480-1521), 1519-21 обплив Півд. Америку, переплив вузькою, названою його іменем, Тихий океан, відкрив Маріанські о-ви, дійшов до Філіпін і тут на о. Мактан загинув у боротьбі з тубільцями; перша в історії подорож довкола Землі; 2) Хозе Гонсалвез, браз. поет (1811-82), провідник нац. поетів; поема, поєсії та траґедії.

Маґелінів архіпеліг, архіпеліг на Тихім океані, між Японією й Маріанами.

Маґелінова протока, протока між сушею Півд. Америки й Огніною Землею; 583 км. дов.

Маґелінові краї, ст. назва півд. частини Півд. Америки.

Маґелінові хмари, дві світліні хмари в околиці півд. бігуна неба; менша з пов. 53 місяців у повні, більша 224; у більшій із них числивш Гершель 582 зорі, 291 мриковину й 46 громад зір, у меншій 200 зір, 37 мряковин і 7 громад зір.

Маґель, (нім.) прилад до гладження шпраного білля.

Маґере (Magere), найбільш на північ ви-

сунений о. Норвегії й Європи загалом; на ньому Нордкап.

Маґерів, м-ко равського повіту, 2.500 меш., 44,8% укр.

Маґи, жерці в медій і персів; займалися також шклядом спів та астрологією.

Маґік, (гр.) чорнокнижник, ворожбит.

Маґістраля, (лат.) гол. ліній мережі (залізничної, електр., водоводної, газоводної й т. ін.).

Маґістральний, (лат.) головний.

Маґістрат, (лат. magistratus) у рим. прап. держ. уряд або урядовці. Тепер загал городських (міських) урядів, що управле місце. На Україні з'явилися м. в XVI в. разом із „маґдебурзьким правом“.

Маґістратура, (лат.) у ст. римлян усі, що були на держ. або гром. службі; інші судовий, подекуди також адмін. персонал.

Маґічний, (гр.) ворожбитський, надприродний, чарівний.

Маґічний ліхтар, гл. Сіоптикос.

Маґіа, (гр.) чари; зміни користати з таємних сил природи та опанувати при їх допом. явища природи й людського життя; в середньовіччі відраіонали білу м., що користувалися добрим духами, й чорну, що вживала алик духів; погляд на маґічний характер подій світу існує у світогляді примітивних народів. У філософії теорія маґії з'являється в пізній античності й у добу ренесансу. В Київ. Академії маґією цікавився Хр. Чарнуцький.

Маґіа, вогняно-плавна маса під твердою корою Землі; з її застигання повстали ріані роди тав. вибухових гірнин; коли при вибуху вулькану м. повявиться на пов. Землі, творить тав. лаву й туфа та виділяє зі себе ріані газ.

Маґматичні гірнини, скали, що повстали з затверділої маґми.

Маґналіт, спол. із маґнезією та алюміну (1:9), легкий, твердий, білий; до виробу блихт й дротів.

Маґнат, (лат.) вельможа, дука; маґнати у Польщі; світські та дух. сенатори та вища шляхта; на Угорщині; визначніні шляхетські роди, які творили „стіа маґнатів“ або вищу палату.

Маґнезит, мінерал, білий вугляні маґнезія (MgCO₃), кристали ромбостінні; знаходяться в кристалічних дупаках у Чехії, на Шлезьку, в Греції. З м. вироблюють англ. гірську сіль, випалену маґнезію, вогнетривалу цеглу, двоокис вугля для напоїв і т. ін.; м-ом вистеляють бесемерівські грушки.

Маґнезія, Mg, легкий метал (в. т. 174), у природі лише в солик (у маґнезиті, доломіті, олівіні, тальку, морській піщині, карналіті, гірних водах, тощо) та у ростяному хальорофілі; сріблостої краски, т. т. 650°, запалений агарєє сліпучо білим світлом. Ужив. до виробу штучних огнів, до фотографування, до виробу сполів; окис м., гл. Маґнезія; хльорак м. у мінер. джерелах, у карналіті, до виробу штучних

Ф. Маґелін.

каменів, сілної кислоти; сірчан м. (гірка сіл); вугли (карбонат) м. в природі як магнезит та в доломіті; основний вугли м. (magnesia alba) проти шлункових кислот, пудер, порошок до зубів.

Магнезія (Magnesia usta), окис магнезій (MgO); дуже легкий білий порошок; одержується зі спалення магнезій, та через жарення магнезиту. Вживається в мед. та на вогнетривалу цеглу.

Магнезія, 1) схід. частина Тессалії; 2) гл. Манісса; 3) ст. м-о над Меандром; місце смерті Темістокля; розкопи.

Магнет, (від ст. м-а Магнезія і M. Авія), залізна руда або залізо, що притягає та придержує куснички заліза. Залізну руду, що має такі прикмети, називають природним магнетом, а потираючи нею залізо, одержують штучний магнет. Найбільшу силу притягання проявляє м. на обох кінцях, званих бігунами; магнет, уміщений на примовісній осі, звертається одним бігуном на північ (півн. бігун), другим на південь (півд. бігун). Рівномірні бігуни двох магнетів віднахаються, різномірні притягаються. Причину магнетичних явищ називаємо магнетизмом. М'яке залізо, зближене до магнету, саме стає магнетом (через індукцію), одначе воно втрачає магнетизм, якщо віддалимо його. Сталь магнетизується тяжче від м'якого заліза, але задержує магнетні прикмети. Залізо (м'яке) і сталь заліплюють у тривалий магнет теж при допомозі електр. струї (гл. Електромагнет). Також Земля є магнетом. Півн. магн. бігун Землі на півострові Boothia Felix Півн. Америка (69°18' півн. геогр. ширини й 96°27' зах. довж. від Грінвіч), півд. бігун поміж краєм Вікторії й Вільгельма на Півд. Льодовому морі (72°25' півд. ширини і 154° схід. довжини). Магнетизм проявляється також у всіх інших тілах (річковинах), але різним способом. Відповідно до цього розрізняємо діамагнетні, парамагнетні і ферромагнетні річковини. Перші сильний магнет віднахає, другі й треті притягає.

Магнетизм тваринний, на думку Месмера, сила, якою одна людина може впливати на другу; гл. Пнівотизм і Суґестія.

Магнетизувати, 1) робити магнетом, пр. залізо; 2) помилково замість гіпнотизувати.

Магнетит, мінерал (Fe₃O₄) чорного металевого блиску; магнетичний; кристали рівноосеві; гол. руда заліза (в нас на Криворіччій).

Магнетна батерія, магнетний маґазин, магнет у виді підкови, аложенний із кількох тоненьких магнетів, замкнений м'яким залізом, тзв. як о рем; дуже сильний.

Магнетна вага, прилад до перевірки Кульонового закону притягання й відхищення магнетних бігунів та до мірення магнетизму магнетних бігунів.

Магнетна вісь, проста лінія, що лучить обидва бігуни магнету.

Магнетна Індукція, 1) магнетизування через вплив (гл. Магнет); 2) кількість ліній магн. сили, що переходить через 1 см.² поверхні, після впровадження заліза у магнетне поле.

Магнетна стрілка, тоненька намагнетизована штабка (ігла), що обертається в площі поземній (деклінаційна) або в примовісній (інклінаційна стрілка) Перша звертається в напрямі магнетних бігунів Землі, друга, в магнетному південнику, нахилиється одним бігуном відлі від куту, званим нахиленням (інклінацією).

Магнетне поле, простір, у якому чинні магнетні сили.

Нагуга м. п. (магн. вектор) — сила, що діє на одиницю магнетизму (одичинний магнетний бігун) у даній точці м. Магнетне поле, зазначене залізн. п. Напрями діяння магнетних сил — лінії магнетної сили. М. п. штворюється заасиди довкола магнетів та проводів, якими пливе електр. струя.

Магнетне припізнення, гл. Пістереза.

Магнетний вектор, гл. Магнетне поле.

Магнетний момент, добуток із магнетизму бігуна магнету та віддалення обох його бігунів.

Магнетний південник, м. меридіан, лінія, яку визначає на пов. Землі примовісна площа, проведена через магнетну стрілку.

Магнетний потенціал, праця, потрібна до перенесення одичинного магнетного бігуна з безконечної віддалі до даної точки магнетного поля. Якщо магнетний бігун має магнетизм m , і є віддалений від даної точки на r см., то м. п. в цій точці $V = \frac{m}{r}$.

Магнетний рівніч Землі, гл. Акліна.

Магнетні бурі, нагл. й значні зміни елементів земного магнетизму, що стоять у зв'язку з бігуновим світлом, збільшеною чинністю Сонця, землетрусом і т. д.

Магнетні гори, гори, утворені з магнетиту, притягають залізо; частий мотив у кит., араб. і европ. переказах і казках (Синдбад, герцог Ернст).

Магнетні елементи Землі, гл. Елемент 7).

Магнетні одичинці, 1) одичинці магнетизму; одичинцю магнетизму має магн. бігун, що у віддаленні 1 см. віднахає однаковий бігун зі силою 1 дини; 2) одичинці магнетної сили (нагути), гл. Гаве.

Магнето, магнетоелектричні машини, генератори електр. струї, в яких магнетне поле штворюється за поміччю сталих магнетів, а не електромагнетів; уживається: 1) в телефонії, де під назвою індуктора вони служать джерелом електр. струї, що вводять у рух викиликове уладження (дзвінок); 2) у вибухових моторах, де під назвою магнету їх уживається, щоб добути іскру, що запалює вибухову сумішку;

Напрями діяння магнетних сил — лінії магнетної сили. М. п. штворюється заасиди довкола магнетів та проводів, якими пливе електр. струя.

3) у пристроях для мірвання опору ізоляцій електр. ліній.

Магнетоіндукція, гл. Індукція.

Магнетометр, (гр.) чутлива магнетна стрілка з мірничим приладом, до визначення елементів земного магнетизму. Магнетометр, м., що запісує самочином.

Магнетострикція, зміна об'єму річовини, пр. заліза підчас магнетизування.

Магніфікат, (лат.) похвальний гимн (церк.-слон. „Величай, душе моя, Господа“), один із найулюбленіших текстів кат. церк. композиторів.

Магніфіценція, (лат.) титул унів. ректора.

Магнолія (*Magnolia*), рід пінн.-ам. рослин із родини магнолієвих; дерева й кущі з вел. листами й з вел. білим або синьо-червоним цвітом, що нагадує цвіт туюпанів; для гарних цвітів розводять у наших садах.

Магнус Густав, нім. хемік і фізик (1802-70); дослідник магнетизму, розширності глізів, розпрямкості пар.

Магнусові явище, М-ів ефект, явище, спостережене Магнусом, що вальцеваті стріляна, від швидко обертаються, збочують із нормального шляху лету; повстає внаслідок несиметричного розкладу повітряних струй навкруги вальця; гл. Ротор.

Магор, 1) ім'я одного з синів Яфета; 2) у пророка Езекіїла край, яким управив князь Гоґ; 3) гл. Гоґ і Магор.

Магон, картагінський суфет, основник могутності Картагін (550-500 до Хр.).

Маґот (*Inuis esauditus*), малпа величини звич. собаки, без хвоста, шерсть бурово-поясаста. живе в півн.-зах. Африці та в Есванії на Гібральтарі. Шкірки афр. м. уживають на кожухи (гл. таблиця: Афр. авірія, 6).

Маґура, (рум. гора, височина) 1) часта назва вершків та цілих пасем у гал. Карпатах; 2) гірські хребти в Зах. Бескидах на Словаччині, один на зах. від Татрів, 1390 м. вис., другий на схід від Татрів, 1240 м. вис.

Маґурський пісковик, пісковик гор. олігоценського віку; з нього збудовані значні часті Карпат (Чорногора).

Мадаґаскар, найбільший афр. о. на східнобережжі, відділений від Африки Мозамбіцькою протокою, має з декількома меншими о. 627.000 км.² і 3.000.000 меш.; гори-ста країна до 2.607 м. вис.; температура пересічно 23°, опадів на заході мало (250 мм.) до сходу шораз більше (до 3.000 мм. на рік); тому більшість пов. — сухий степ і лише на сході тропічний ліс; багатства лісу не використані, а гол. заняття населення — вивас худоби (7.370.000 рогатої

скоту) і хліборобство (рис); копалини, з винком графіту, теж не використані; виводять рис, волоконні рослини, кукурудду, м'ясо та шкіри, графіт. Населення: малійські племена гова, та негроїдні сакалія, європейців 20.000; деякий час були араб. впливи, від 1865 англ., від 1883 фр. М. був спершу фр. наслідною державою, від 1896 фр. колонією. Гол. м-о Тананаріво.

Мадам, (фр.) пані (титул).
Мадач (*Madách*) Імре, мад. поет (1823-64), „Людська трагедія“.

Мадей, розбишак в бойківському повірті; за нар. легендою вже на житті мав приготоване дішко в печлі, та потім показав і відмовив свої гріхи.

Мадейра, 1) права притока Амазонки, 3.220 км. дов. і 1.158.000 км.² сточища; повстає з рік Маморе, Гнапоре та Бені; 2) гл. Мадера.

Мадера, Мадейра, порт. о. на півн.-зах. побережжі Африки, враз із кількома меншими островами 815 км.² і 179.000 меш.; гористий, вулканічний; лагідне підсоння; родючий (вино, овочі), гол. м-о Фунчалъ.

Мадера, (есп.) вино з о. Мадера.

Мадерна Карльо, іт. архітект (1556-1629), один із гол. представників барока; закінчив катедр. св. Петра в Римі.

Маджента (*Magenta*), іт. м-о б. Міліна, 11.000 меш.; шовкова промисловість; 1859 перемога французів і німців над австрійцями. Про битву під М., де впало багато австр. воєнків українців, згадує Федькович у своїй поезії „Під Маджентою“.

Маджор, (іт.) в муз.: дур, інюді ставиться як наголовок дурової частини мольового маршу, ескерца, танку, тощо, гол. у тріо.

Мадзіні (*Mazzini*) Джузеппе, іт. політик і революціонер (1808-72), один із найвітк.

діячів іт. нац. визвольного руху XIX в., член т-ва „Карбонарій“, 1830 висланий за кордон, оснував у Марселі рев. республіканське т-во „Молода Італія“, 1849 один із тріумвірів Риму, виїхав до Лондону й знігди кермував рев. рухами в Європі, 1870 вернувся до Італії.

Мадія (*Madia sativa*), кошничкоцвітна рослина з Члі; з її насіння добувають товщ, якого має до 35%; у нас не вдається.

Мадлаїна Якуб, львів. архітект XVII в. швайц. роду; працював у Стрілі 1599, Заславлі 1610, Базарі 1615.

Мадленська культура, третя з черги культура молодшого палеоліту, вже в полідовій добі, характеризується численними кістками, звич. прикрашеними виробами та рис. й малюнками на скалах (Альтаміра).

Мадль (*Mádl*) Карель, чес. історик і критик мист. (1859-1929), проф. мист.-пром. школи в Празі. Історія мистецтва: „Мистецтво вчора і нині“.

Магнолія.

Магнусові явище: 1. розрідженне, 2. згущення повітря, 3. напрям вітру.

Дж. Мадзіні.

Мадонна, (іт.) моя пані; божественна жінка; Богородиця; образ Богородиці.

Мадрас, 1) під. частина брит. Передгангової Індії, обіймає провінцію М. і 5 васальних держав, разом із Ляккадівами, 396.000 км². і 47.780.000 меш.; 2) П гол. м-о над Бенгальською затокою, 527.000 меш., унів., бавовнина,

шкляна й шкряна промисловість, цукроварні та солеварні, 1634 тут перша кольонія Англії.

Мадригал.

(іт.) первісно коротка поема з сіль. життя; згодом поема нібагдиної форми, легка й дотепна, на пошану жіноцтва. В муз. світська мист. пісня, анич. з еротичним текстом, що її розквіт припадає на XVI в.; тоді багатоголосовий твір (хор на 3-8 голосів). Улюблені м-н укладали так, щоб один голос виконував співак, а решту інструменти (лютня, тощо).

Мадрид.

гол. м-о Еспанії, 800.000 меш., модерно розбудоване; замок із цінною збіркою образів, музей дель Прадо (2000 мадонн), природничий музей, Академія Наук (1713), унів., та ін. вис. школи; промисловість незначна, гол. тютюнова, порцелянова й килимарська, важний зал. вузол; М. згадується вперше 930, під 1561 гол. м-о; 1536 мяр Еспанії з Францією, 1617 з Венецією, 1800 з Португалією.

Мадрилена, (есп.) есп. нап. тавок.

Мадра, 1) під. о. б. Яви; 2) м-о на півдні брит. Передгангової Індії, 130.000 меш.; торговля бавовною; велика свитина.

Мадри, фісське плем'я, з своїх перших земель за Уралом прийшли в поч. IX в. над Дні у сусідство хазарів, та, під натиском печенігів, перейшли спершу коло 860 над дол. Дунай, а опісля 896 через семигородські провали на Угорщину, яку відвоювали новолі від слов'ян; тепер б. 11 мільонів, з того б. 8 міль. на Мадярщині, 1.400.000

в Румунії, 750.000 у Чехословаччині й 450.000 в Югославії.

Мадирони, назва для закарпатських українців і словаків, що живуть над і держ. інтересами Мадярщини й здебільша помідричалися.

Мадирська література. Найважливі її середньовічні пам'ятки — анонімні хроніки та церк. проповіді. Твори гуманізму з XV в. здебільша згоріли. І; XVI в. замітні церк. полемічні драми М. Старіяша, переклад Біблії К. Каролі й римована хроніка Тілоді; віршовані новели А. Гердьоя, поезії першого самостійного ліричного Вал. Больоша. Напередомі XVII в. твори ворога реформації Петера Пазманя. У XVII в. маємо епічні твори М. Зрїнія „Obsidio Sigethiana“, Стефана Генсґешіша, а при кінці віку політ. нар. поезії. Нап. літ. оживив аж нік пізніше, її представники Георг Бененсі, Л. Берчені, Генсґефі, Дугоніч, І. Гнадоні і М. Фозеком. Представники реп. ідей Ференц Кошіци й критик Ф. Кельчей, — традиції С. Кішфалоді; окремо стоїть всесторонній М. Чоконої. Заснування Академії Наук 1825 і театру 1837 оживили літ. рух; іншаку п'єсе Кішфалоді, соціальні повісті А. Фай і І. Етвеш, популярні М. Поншіко; духовним провідником є Ст. Сечені, а найбільшим поетом, творцем літ. мови М. Верешморті. Романтика відроджує нар. поезію, збірки пісень і казок. Найбільшим ліриком XIX в. є А. Петерфі, а поруч нього І. Оронь та Мігаль Томпш. Після 1848 чільні імена: І. Дюлої—найбільший критик, І. Левай, К. Тот, І. Кіш, Г. Ворго, М. Соболячко, А. Козмо, драматург Е. Модач, оригінальні лірики: І. Ревічкі, Е. Комягі і І. Войда, повістирепсихолог С. Кемель і дуже плодотворий М. Йокай. Після 1857 оживив театр завдяки п'єсам Е. Сіріреті, І. Сіреті, Е. Тот і Ф. Чепереті, Г. Чікі, Енґ. Ракоші і Л. Доці.

Мадирська культура: вироби з кости та орнаменти.

Дж. Белліні: Мадонна (Дрезден).

Люка Роббіа: Мадонна й дитя з хлбуном (майоліна).

Мурільо: Мадонна.

Та це вік головної повісті й новели: майстри повелі К. Мікшат і Ст. Петелей, повісті з нар. життя й іст. дав. Г. Гардоні, з життя аристократії Ф. Герцега, із великоміського А. Броді, психологічні З. Амбруш, Вел. ролю в модерній літ. відіграв журнал „Nyugat“ (Захід); найбільшим поетом є А. Оді, імпресіоніст і символіст, мистецем форми є М. Бабін, Д. Костояні (також новелісти), А. Тот, Е. Сеп і Й. Югас; найкращі новелісти це С. Моріс, письменниця М. Каффка, сатирик Фр. Корінті, Г. Лячко, маліри пролетарського життя Й. Й. Терсанскі і Л. Котак, із суч. покоління: лірики: С. Діюві, Л. Апрілі, А. Ременік, Л. Меч і Й. Ерделі, оповідачі Й. Комаромі, жінки М. Берде й П. Гуляші, талановиті повісті Д. Сабо (відомий успіх має мод. суч. драма авдіяки таким іменам, як Ф. Мольвар, Л. Ленгісль, Л. Біро, Е. Гельтай, Д. Соморі й Л. Зільой.

Мадярська мова, творить угор. вітку утробіської групи; належить до афлативативних мов (гл. Мова), але виявляє сліди ступінювання коренів і тав. гармонію голосних (голосний наростає залежний від голосного шна, пр. haz-bal — додому, але kert-ben — до городу); м. м. не знає роду імен, але має багату відміну дієслова (є подвійна, залежно від того, чи предмет виволонений, чи ні).

Мадяризна, гл. Угорщина.

Масестоа, (іт.) у муз. величаво, важко.

Маестро, (іт. „майстер, учитель“) композитор, проф. музики, диригент і т. д.

Мас — credit, гл. Винен — debet.

Масевський, (1) Вілценці (Majewski), поль. лігніст, орієнталіст і славіст (1764-1835), праці м. ін. про ст. слов'ян; 2) Олександр, укр. гром. діяч, член Центр. Ради; з кінцем 1918 після перемоги Директорії zorganizовував „Басарабську Директорію“ на Поділлі й підняв повстання проти румунів у Басарабії б. Хотина.

Масля (Majella), частина гір Аbruцців, до 2795 м. вис.

Масн (Maupenne), притока Люари та фр. департамент над нею, 5.212 км.² і 260.000 меш. гол. м-о Ляваль.

Маср (Meuser), 1) Віктор, нім. хемік (1848-97), дослідник густоти пари; 2) Ганс, нім. географ, *1858, дослідник Півд. і Схід. Африки; вийшов на верш гори Кліманджаро; 3) Едуард, нім. історик, *1855, проф. у Берліні: „Старинна історія“, „Походження й

початки християнства“; 4) Йоганн, швед. дипломатичний агент, залишив вельми цікавий денник подорожі з Бахчисараю через Україну до Стокгольму з 1651, та реліції про козаччину; давав українці Гондіюсові щодо його мачи України; 5) Йозеф, нім. видавець (1790-1856), основник Бібліогр. Інституту в Готі, вид. збірковку й „Універзум“; 6) (Mayer) Карл, нім. славіст, проф. унів. у Міністері в Вестфалії, член НТШ, *1890; іст. граматики рос. мови, праці про інтонацію; студії з сербохорв. граматики; дослідні над Нестором; 7) (Meyer) Конрад Фердинанд, нім. письмен. (1825-96), один із найб. швайцарських поетів і новелістів: „Балди“, „Романси та образки“, новели „Юрг Бнач“, „Святий“; 8) Лютар, нім. хемік (1830-95), творець періодичного укладу першій; 9) (Majer) Юзеф, поль. агрономолог (1808-99), дослідні над гал. українцями; 10) (Mayer) Юліус Роберт, нім. лікар і фізик (1814-77), основник механічної теорії тепла й закону збереження енергії.

Масрбер (Meyerbeer) Джакомо, нім. комп., жид. роду (1791-1864) народився в Берліні, працював у Італії та Парижі; опери: Роберт-чорт, Гугеноті, Шанічна зоря, Пророк, Африканка та ін.

Маср-Гайденгаген (Meyer-Heudenhagen) Макс Вольфганг, нім. журналіст, *1877, 1903-14 ред. час. „St. Petersburg Zeitung“, 1918 прес. референт нім. армії та нім. посольства в Києві, автор багатьох статей про Україну та схід справи, співробітник книжки „Die Ukraine“ (1918).

Маср-Лібке (Mayer-Lübke) Вільгельм, нім. фізіолог-романіст, *1861: грамика та етимологічна словник романських мов.

Маср-Михальський Денне, бук-укр. політ. діяч, *1891, посол до рум. сенату 1930.

Масстат, (лат.) величність, хвала, блиск; титул володаря; масстатичний, величний, достойний, поважний.

Масстатичний лист, привілей наданий 1609 Рудольфом II час. протестантам; його скасування 1618 спричинило 30-літню війну.

Мажанді (Magendie) Франсуа, фр. фізіолог (1783-1855), основник експериментальної фізіології.

Мажураніч (Mažuranić), 1) Антун, хорв. фізіолог, письмен., педагог, критик, журналіст із доби іліризму (1805-88); перший поділив хорв. мову на говірки штоканську, чаканську та кайванську; праці про наголос; хорв. словник; історія ст. хорв. літ.; 2) Владімір, хорв. правник та історик права (1845-1928); „Знайдіки до хорв. правно-іст. словника“; драми й комедії; 3) Іван, хорв. поет із часів іліризму (1814-90); поети.

Мазад (Mazade) Фернанд, фр. письмен., *1865, лір. поезії, дещо перекладене й по

Мадюра, вежа святині, яку проєктував З мін. статуї.

Л. Мажураніч.

укр.; авторлогія фр. поезії; 1919-22 працював у делегації УНР на Міжнародній конференції; переклади з Шевченка й Рильського.

Мазалевський Микола, укр. віршопісець, дяк с. Красилівки козельського повіту, на Чернігівщині, автор вірші „Великодній сон“, *1793.

Мазаріні (іт. Mazarini, фр. Mazarin) Джуліо, фр. дипломат, іт. роду (1602-61); 1641 кардинал, під час малолітності Людовіка XIV регентський рада.

Мазаччо (Masaccio) Томасо, іт. малювач доби раннього Ренесансу (1404-28); фрески в Флоренції й портрети.

Маза, гл. Агура-Маза.

Маадеіам, вогнепоклонництво, дуалістична рел. система, повстала в ст. Ірані, зрештою вивалена Зороастром (Заратустрою).

Мазандеран, Мазандеран, частина Персії над Каспійським морем; шовківництво.

Мазена, 1) один із коз. натажків, захоплених 1596 поляками над Солоницею, покараних на смерть; 2) Іван, укр. гетьман (1644-1709), спочатку „покобовий дворянин“ при дворі польс. кор. Яна Казимира; в 60 рр. XVII в. на службі у геть. П. Дорошенка; за Самійловича ген. осада, 1687 вибраний гетьманом. М. старанськ зміцнити коз. старшинськ верству й цим викликав проти себе невдоволення в укр. сел. і коз. масах. Вожучися доносів у Москву, М. мусів залобігати перед моск. урядом, маю повне довір'я в царя Петра I. Під час шведсько-московської війни заключив союз із Карлом XII, щоб низволити Україну від московської неволі. До М. прилучилися запорожці, але поразка укр.-швед. війська під Полтавою 1709 знищила всі його плани. † 22 VIII 1709 у Бендерах, похований у Галаці, в манастирі св. Юрія. На Україні цар звелів проклясти М. як „єретика“, хоч він побудував багато церков; 3) Ісак, укр. агроном і правник, діяч УСДРП, *1884, земський діяч на Катеринославщині, 1919 міністер внутр. справ, потім голова ради міністрів УНР, тепер доцент Укр. Академії в Подєбрдах. Праці: „Большим

Джуліо Мазаріні.

впливовий член

Т. Мазаччо: Витанні з раю.

І. Мазена (портрет у Ботурині).

шевиам і окупація України“, „Боротьба 1919 року“; статті й розвідки.

Мазеник, військ. шапка УСС, потім УГА; з круглим дном, вирізана спереду, між вирізами нап. відзнака.

Мазенинський мілітарний курс, перша тайна військ. організація укр. молоді у Львові 1912; видала кілька підручників військ. справи, гол. заходами І. Чмоли і В. Кучабського.

Мазениці, старшини та прості козаки, що пішли з Мазепою проти Москви; деякі з них далі вели закорд. акцію за низволення України ще в 2 пол. XVIII в.

Маазах Сергій, член КПБУ, разом із Шахраєм видав „До хвилі“ (Саратов 1919), де критикує над. політику рос. комуністів на Україні.

Мазоніте, Маловія, низання обох стор. Висли (частина нижнього варшавського, лодзького та білостоцького воєводства) й частина Схід. Прусії (Мааурія); мешканці — маури.

Мазон (Mazon) Андрé, фр. славист, *1881, проф. харід. унів., тепер Collège de France у Парижі, член НТШ; праці про рос. письменників, чеська граматика.

Мазорети, (євр.) давніші рабіни, що на підставі переказу „мазора“ остаточно усталили грам. форми й мову старозитівського бібл. тексту.

Мазохізм, полове збочення; пожадання дізнати псих. і фіз. зневаг від особи другого полу; гл. Захер-Мазох.

Мазуренко, укр. діячі, брати: 1) Василь, укр. економіст, *1877; замолоду член РУП, опісля УСДРП; 1917 виконуючий обов'язки міністра фінансів у кабінеті Винниченка, 1919 у кабінеті Чеховського, член місій УНР у Італії; „Самостійність України в члесах“; 2) Віктор, член РУП, 1904 член закордонного комітету РУП і співредактор її часописів („Праця“, „Селянин“); партійне прізвисько Карась; 3) Семен, організатор Всерос. сел. союзу 1905, був арештований і засланий 1906; під час революції 1917-19 член УСДРП; у грудні 1918 і січні 1919 брав участь у переговорах із рос. більшовиками в Москві про відділення післян на Україну частин червоної армії; 4) Юрій, діяч УСДРП, з січня 1919 член фракції незалежних УСДРП, пізніше член КПБУ; влітку 1919 начальник рев. штабу повстанських частин, що підняли були на Україні боротьбу проти рос. більшовиків.

І. Мазена (з портрету Ботурині).

Мазури, поль. селня Мазонша й Мазурі, католики в частинах кол. Конґресівки, протестанти, досить знічені, в Схід Прусії; у Галичині назва поль. селня Зах. Галичини.

Маазурій (Mazurium, Ma), металъ із громади мангану, а. т. 43; відкритий 1925 в рудах платини й колюмбіті; гл. Реній.

Маазурія, півд.-схід. частина Схід. Прусії, багата на озера; тут IX 1914 перемога німців (Тиденбург) над росіянами (Рейненкамф).

Маазурка, поль. нац. танок, тикт ²/₄, рух повільніший, ніж у вальсі, наголоє падає часто на другу чвертку.

Маазуровання, прикмети деяких говірок (пр. поль.), де шипучі приголосні (ч, ж, ш) переходять в сичні (ц, з, с); назва від поль. мазурів.

Маазут, (тат.) останки після віддестильовання бензину, нафти й солярового олію; вживається як паливо, з м. одержують сморовила, а кракуванням м. ще бензину й ін.

Маазюкевич, 1) О., укр. письм., переклав „Байки“ Крилова на укр. мову (1853); 2) П. в л. о. укр. письм., *1883, поезія в „Рідному Краю“ й ЛНВ.

Маайно, вулькан у аргентинських Кордильєрах, 5,336 м. вис.

Май, (лат. Maius) бог ошкун буйного року; відси назва місяця мая (травня).

Май (May) Карл, нім. повістяр (1842-1912), дуже популярні повісті для молоді, з фантастичними описами подорожей.

Майдан, (араб.) „площа“, „базар“.

Май Дніпрович, вл. Майборода Д., укр. поет (1895-1930), співробітник укр. рад. час.

Майемі (Miami), 1) купелене м-о на Флориді, 30,000 меш.; 2) канал, 454 км. дов., лучить Огайо з озером Ірі; 3) діля притока р. Огайо, 240 км. дов.

Майка лікарська (Lytta), зелений жучок, із суглобів виділює жовту гризку рідину, задля якої її давніше вживали на пластирі, тав. великаторія. Майка олійни-ця, гл. Олійниця.

Майкельсон (Michelson) Альберт Абрагам, ам. фізик (1852-1931), дослідник гол. швидк. світла; доказав, що рух Землі не має ніякого впливу на швидкість світла, цим піддержав теорію Айнштейна; нагорода Нобеля 1907.

Майков, 1) Аполлонов, рос. поет післяпушкінської доби (1811-97); 2) Валеріян, рос. публіцист і критик доби Бєлінського (1823-47); 3) Василь, рос. поет-ісєвдоклясик (1728-78), поема „Елісей або подратований Ваня“, перекладчик Овідія й Верґілія; 4) Леонід, рос. історик літератури (1839-1900), віцепрезидент рос. Акад. Наук; праці про білліну, іст. літ XVII-XVIII вв.; між ін. писав про історію Русов, С. Полоцького.

Майковський (Majkowski) Александер,

кашубський письмен. і громад. діяч. *1876, провідник молодикашубського руху, 1908 заснував час. „Gryf“; збірки поезій.

Майкоп, округове м-о над р. Білою, на півд. Кубанщині, на канкальському підгір'ї, 53,000 меш., 153% укр., 74,5% росіяни; нафта. Округу в. 14,712 км.²; 670 селищ, 2 міста й 74 сільрад, 6 районів, 330,000 меш., 28,6% укр., 64,4% росіяни.

Маймене, півн. частина Афганістану.

Маймонід, вл. Мойсей бен Маймон, найбільший жид. філософ середньовіччя (1135-1204); зібрав систематично жид. законодавство в „Мішне Тора“; намагався поднати жид. віру в Аристотелевою філософією; його словничок логічної термінології був перекладений „жидоватлівами“ під назвою „Промови Мойсея-святиняна“.

Майн (Main), найважлива права притока Райну, 495 км. дов., 27,380 км.² сточища, 340 км. сплавна; гол. притоки: зліва Таубер і Рейніца (сполучена каналом із Дунаєм), справа: Кінціґ і Ніцца.

Майнацьке озеро, озеро на Криму в Енатюрї, 13,5 км.², сіль, купелі.

Майнеке (Meineske) Фрідріх, нім. історик, *1862, проф. у Берліні; „Світове громадянство й нац. держава“, „Ідея держ. рації в новій історії“.

Майнес Венінґ (Meinesz Vening) Фелікс Андриас, нід. голланд. геодез. *1887, дослідник проявів притягання Землі; винайшов компенсаційний маятник-гранітометр для спостережень гравітаційного прискорення на морях.

Майнінген (Meiningen), 1) округа в Тюринґії, 887 км.², 9,200 меш.; 2) столиця нім. союз. держ. Саксен-Майнінген, 17,000 меш.

Майнінгенці, надворна трупа саксен-майнінгенського князя Георга II; її театр, вистави за директора Л. Кронґека 1874-90 визначалися іст. вірним виведенням та мист.-гармонійною грою.

Майно, цілість госп. дїбр., що належать якійсь особі фізичній чи правній; м. цілої нації охоплює госп. добра всіх приватних господарств у даному суспільстві.

Майн Рід (Maune Reid), англ.-ам. письмен. (1813-83), родом із Ірляндії, автор численних пригодницьких романів. 6 укр. переклади.

Майнц (Mainz), гессенське м-о при впадї Майну до Райну, 111,000 меш.; собор із XII в., замок із музесом рим. і герм. старини; хем., шкіряна й меблярська промисловість; торговля деревом і вином; ст. рим. Кастела Моґунція; була ленном найвишого нім. дух. курфїрета та канцлера 1486-1803.

Майолка, фаянсові вироби Іспанії XIV в., назва від о. Майорки — торг. центру цих виробів. М. рід глиняної поливальної посуду з паленої білої глини помальованої барвами. Ця техніка поширилася в Італії в XV в. (Фаянсе, Урбіно, Губбіо), а пізніше по цілій Європі; гл. табл. Порцеляна.

Майка лікарська.

Майоль Арістід, фр. мистець-різьбар вел. монументального стилю, *1891.

Майоніа, (фр.) сос із олією та жовтка, для підливи дробу, риби й ін. м'ясива.

Майор, (лат.) перший ступінь будівляного старшини, ком. курія; в УГА перше — отаман; відзнака в УГА один плетений золотий поясок на кінцях рукавів і золотий підклад під зубчаткою.

Майоран городоний (*Origanum majorana*), зелеста рослина, до 1/2 м. вис., цвіт губастий, рожевий або білий, дуже запашний; садять по городах на закритку, вивар п'ють проти перестудки.

Майорат, правний порядок наслідства, що признавав спадкове право на найстаршим членом родини. Добрий, ні за таким порядком припадали найстаршому, називалися майоратські добра. М. одна з форм тзв. родинного фідейкомісу — тепер переважно знесений, та перемінений у звичайний порядок правного наслідства.

Майордом, (лат. *Maior Domus*) за Меровінгів найвищий дворський і держ. урядовець, доглядав кор. двора й заступав королі, пізніше м-н агруду кор. владу. Гл. Карло, ім'я багатьох іст. діячів: 3) — К. Мартель.

Майореску (*Maiorescu*) Тітузе, рум. політик і письмен. (1840-1917), кількарізний міністер, 1912-14 премієр.

Майоризувати, (лат.) надуживати чисельної переваги (пр. коли більшість у парламенті постійно переголосовує меншість).

Майоритет, (лат.) більшість голосів, перевага.

Майорка, гл. Мальорка.

Майорський вл. Сабадир Павло, укр. письмен., співавторник кн. "Раді" 1906 і далі (побутові й гумористичні оповідання й фейлетони), "Оповідання" вид. "Криниці", Київ 1911.

Майот (*Mayotte*), один із Коморів.

Майрінк (*Meurink*) Густав, нім. письмен., *1868; політик; найбільше відомі фантастичні: "Голем", "Зелене обличчя".

Майсен (*Meissen*), м-о б. Дрездену, 46.000 меш.; ст. церква (XI в.), фабрика порцеляни та ютл. ливарні заклади.

Майсель (*Meisl*) Йозеф, жид. історик, *1882; гол. твір: історія жидів у Польщі й Росії.

Майснер (*Meissner*), 1) А л ь ф р е д, чес. політ. діяч, *1871, один із провідників чес. соц.-демократії, міністер справедливости ЧСР; правничі студії, публіцистичні статті; 2) Г е о р г, нім. анатом (1829-1905).

Майснерові тільця, дотикові тільця, закінчення чуттєвих нервів у шкірі людей і тварин, описані Г. Майснером.

Майстер, (лат.) а) ремієник, що після приписаного іспиту виконує своє ремесло самостійно; б) наставник над робітниками в якійсь відділі в фабриці; в) мистець у свому фаху; г) голова масонської льожи, лицарського ордену.

Майстерлінґери, (нім.) співаки-музиканти у нім. містах, гол. Горішнього Райну у XIV-XVI вв., творили цілі т-ва; діялися на різні ступні (від учня до майстра), мали вироблені свої правила, потім і т. д. Найвідатніший був Ганс Сакс.

Майстренко Хведот, укр. письмен., до війни співавторник "Малка", "Рідного Краю", "Молодої України" (казки для дітей), описав кн. "Шляху" 1917/18. Збірка оповідань: "В вогні і крові" (сильветки війни), Київ 1918.

Майсур (*Mysore*), 1) васальна держава в брит. під-зах. Передгінґовій Індії, 76.337 км.² і 5.980.000 меш.; 2) гол. м-о країни М., 84.000 меш.; інд. вис. школа, твердиня.

Майський Михайло, вл. Булгаєв, укр. письмен., *1889, збірка оповідань "Ніч".

Майхер Іван, гал.-укр. актор, костюмар і декоратор, †1914.

Майцен (*Meitzen*) Август, нім. статистик (1822-1910), автор кількох праць із ст.-слов. історії та цінної праці "Оселі й хліборобство у зах. і схід. герман. кельтв. римлян і слов'ян".

Мак (*Paraver*), зелеста рослина з шир., сильно вирізаним листям і великим цвітом, споріднений із хрестоцвітними; 6. 60 різних родів у поміркованому підсонні; у нас: м. п о л ь о в и й (*P. rhoeas*) з червоним цвітом, поширений бур'ян по полях — одна рослина дає б. 50.000 зернят; м. г о р о д о в и й (*P. somniferum*), походить із Азії, має в насінні б. 55% тиншу і 20% білковини, плекають задля поживи й олію; з молодого рослини добувають опій; деякі відміни плекають по швітниках для окраси. Макове насіння має вел. значіння в вириванні і обридах як охорочний засіб проти злих духів і померлих (обсипування домонини, могилок, тощо) та складова частина обрядових печив.

Мак городоний: 1. рослина з цвітом, 2. оwoц, 3. вогно попередній передрій, 4. насіння (побільшене).

Макав (*Macao*), 1) перша европ., порт. (від 1557) колонія в Китаї, при усті Кантону, 12 км.² і 75.000 меш.; 2) гол. місто, та пристань, 59.000 меш., вивіз чаю й шовку.

Макавей, (євр.) почесне назвище (зн. "молот") двох жид. родин: 1) Макавей-Гасмоней — родина, яка своїм героїзмом визволила в II в. до Хр. Палестину з ярма сир. царя і оснувала останню жид. царську династію, що панувала аж до завоювання Палестини римлянами; 2) безіменні героїські мученики за жид. віру, з яких цар Антиох Епифан велів адирити шкіру й пекти їх на розжареному залізі.

Макадам, мостинець на вулицях, обшукана жорстка, насичена смолою; від вина-

хідника, шотландського інженера Джона Мек-Едема (Mac Adam).

Макай (MacKay) Джон Генрі, нім. письмен., *1864, шотландського походження, один із представників модернізму. Найбільш відомі повісті, „Авархіети“; поезії, новели.

Макак(а) (Macacus), собакувата малазія слабо висуненими щелепами, живе в півд. Азії; до м. зачисляють також маґота.

Макалю, верх у Гімалаях, 8,340 м. вис.

Макао, 1) гл. Макао; 2) газардова гра в карті („Мачок“).

Макар Степан, гал.-укр. письмен.,

*1876, гр.-кат. свящ.; якийсь час ред. ам. „Свободи“; популярні брошури.

Макаренко, 1) Андрій, укр. політ. діяч, *1883, залізничник, 1917-18 голова Професійної спілки укр. залізничників, підчас повстання проти Скоропадського 1918 член Директорії УНР; 2) Микола, укр. археолог та історик мист., *1877, дир. музею ім. Ханенків ВУАН; археол. розкопки й дослідж. Таврії, Харківщини, матеріали до археології Полтавщини, дослідж. над укр. мистецтвом XVIII в., над орнаментикою укр. книжок XV-XVII вв.; 3) Олександр, укр. гром. діяч, інженер, керівник партії укр. самостійників-соціалістів, 1919 брав участь у спробі перевороту от. Оскіла в Рівному; 4) Павло, укр. політ. діяч, *1892, один із вищих членів партії укр. соціалістів-самостійників; за Центр. Ради комісар при Окремій Запорозькій дивізії; 5) Петро, укр. гром. і політ. діяч із Кубані, *1888, нар. учитель, член Кубанської Красної Ради; видавець наук.-політ. збірників про Кубань; політ. статті; 6) Юрій, укр. агроном, *1882, статті на агрономічні теми по укр. й рос., гол. в харків. „Хліборобі“ 1908-9.

Макарів, м-ко на Київщині, над р. Здвижем, на місці кол. замку; 1651 тут народився св. Дмитро Ростовський.

Макарів, 1) Микола, укр. гром. діяч (1828-92), діяч свб. укр. Громади 50-60 рр., приятель Куліша, Марка Вовчка, Шевченка, співробітник „Основи“; 2) Микола, син першого, актор і журналіст (1863-1917), автор статті про Шевченка.

Макарій, ім'я моск. митрополитів: 1) М., в світі Михайло Булгаков, рос. історик церкви (1816-82), член рос. Академії Наук, автор цінної й для нас „Історії рос. церкви“ та „Історії рос. розколу“; 2) М. (1482-1563), редактор Четві-Мисієй, де, крім життєписів усіх святих, зібрано майже всі пам'ятки старшої церк. літератури (в праці брало

участь багато працівників, її закінчено 1552), основник першої друкарні в Москві.

Макарій, ім'я церк. діячів на Україні, гол.: 1) М. І, митр. київ. 1495-97, забитий татарами підчас об'їду митрополії, визнаний святам; 2) М. П, митр. київ. 1534-56; 3) гл. Тучапський; 4) гл. Токарський.

Макарій, київ. гравер 30-50 рр. XVIII в.; відомо б. 10 його добре виконаних мідретів.

Макарій, патріарх антиохійський середини XVII в., родом араб із Алеппо; в часі своєї подорожі з Антиохії до Москви в 1654-56 відвідав Україну; подорож його описав (араб. мовою) син його, архидіакон Павло Алепський.

Макарій, св., 1) свит. пустинник, †390, ученик св. Антонія, перебув 60 літ на пустині, йому приписують 50 гомліїв, короткі правила для монахів, приповідки й молитви; 2) св. брусалимський, легендарний свідок знайдення Христа Господнього; збудував церкву св. Гробу в Брусалімі, †333.

Макаров, 1) Олександр, рос. держ. діяч (1857-1919), 1911-12 міністер внутрішніх справ, 1912-16 міністер юстиції, чорносотенець, укланявся репресіям; 2) Степан, рос. адмірал і океанограф (1849-1904), підчас кит.-яп. війни 1895 і рос.-яп. війни 1904 ком. рос. флоту; потонув під Порт Артуром із лінійним кораблем „Петропавловськ“.

Макаровський, 1) Михайло, укр. письмен. (1783-1846), збірка поезій „Мова з України“, поема „Наталя“ та „Гарасько, або талан і в неволі“; 2) Теодосій, св. катеринославський 1871-85; праці з історії Степової України.

Макаронізм, (лат.) чуже слово, смішно й неправильно вжите в рідній.

Макаронічна поезія, рід жартівливих віршів, де комізм виходить через переміщення форм і слів із різних мов: середньовічні нар.-лат. твори, польс. Опалінський, укр. вірші XVII-XVIII вв., деякі строфи Євдеї Котляревського.

Ганс Макарт: Нікопагра.

Макарт (Makart) Ганс, нім. маляр, мистець іст. малярства (1840-84). „Віндзорські веселі жінки“, „Мор у Фльоренції“, „В'їзд Карла V до Антверпену“.

Макарушка Остап, гал.-укр. філолог і педагог, діяч (1867-1931), член НТШ, вид. шк. підручників. Праці: про складню дісприкетників у гал.-вол. літотисці, розбір граматики Смотрицького, біографія Ол. По-

тебні та Ом. Огоновського, словарці до лат. класиків.

Макасар, гол. м-о та пристань Ц. Лебесу, 54.000 меш.; вивів ростючих олій.

Макати, сх. шовкова взориста тканина з зол. і срібними нитками, їх завішували на стінах, столах та ін. На Україні були відомі м. слудького виробу.

Макдональд (Macdonald), 1) Етієн Жак Жозеф Александр, фр. маршал (1765-1840), один із полководців рев. доби, учасник боїв у Італії, Іспанії й Росії; підчас реставрації перейшов на службу Людовіка XVIII; 2) Рамзаї М., гл. Мекдональд.

Македоній, еретик, єпископ Царгороду; перечив божество св. Духа, †364.

Македонія, гориста країна Балкану в дол. сточниці

Струми, Вардари та Бистриці, родюча та багата на копалини; населена македонцями, що говорять болг. говіркою, хоч греки та серби вважають їх частиною свого народу; політично М. належить у переважній частині до Греції, менші часті до Югославії та Болгарії.

Типи македонців.

була М. політ. організацією; найбільший розділ за Олександра В. (IV в. до Хр.); 146 до Хр. рим. опієли схід-рим. провінція, від XIV в. частина Туреччини, від 1895-1913 вел. повстання проти Туреччини; 1913 і 1919 розділ між Грецією, Сербією й Болгарією; неспокої беззастанно вибухають наново.

Македонієць, еретики IV в. (відлам ариєтства), назва від їх провінції Македонія.

Македонська мова,

1) в старинних часах м. македонців, знала тільки з деяких „гльос“; чи м. м. первісно була гр. діалект (як думають деякі) або тільки більш або менш споріднена з гр. мовою, напевно не знати; прикмети (мак. в, д, г, зам. гр. рн, тв, ш; Βιλίππος, зам. гр. Φίλιππος) не вказують на гр. походження; 2) збір різних болг. діалектів у півд. Югославії й півн.-схід. Греції (Македонія).

Маккензен (Mackensen) Август, нім. мар-

шал, *1849, 1914 добув Лодзь, 1915 на чолі австро-нім. війська увільнив від росій Галичину, 1916 кермував наступом австро-угор. і нім. військ проти Румунії й Сербії.

Макетка, (фр.) перший нарис різьбарської роботи, зменшений модель.

Макі, гл. Малініки.

Укр. Січові Стрільці на Маївці 1915 р.

Маківка, гора б. Славська, 953 м. вис., 28-29 IV 1915 перший бій і перемога УСС над 130. рос. бригадою, бої відновилися 1-3 V й скінчилися новою перемогою укр. війська; тепер місце щорічних помпнок полягали УСС.

Макімоно, гл. Какемоно.

Макінтош,

(англ.) непромока матерія з двох шарів матерії та каучуку між ними; плащ із цієї матерії; назва від винахідника Чарльза Макінтоша (Macintosh) (1766-1843).

Макія, (іт. macchia)

особлива рістня середземноморських країн, зложена зі везелених кущів (міртів та олеандрів).

Макіявеллі (Machiavelli) Нікола, іт. історик і дипломат (1469-1527), твердить, що політика не має нічого спільного з етичними нормами, які обов'язують в індивідуальному житті. В політиці найвищим законом є добро й могутність держави — батьківщини. Твори: „Книзь“, „Ромона“, комедії.

Макіявеллізм, (іт.) хитра дипломатія, що йде до мети всякими засобами; облуда, крутість; від імені Макіявеллі.

Macchia.

Август Маккензен.

Н. Machiavelli.

Маклаков, 1) *Василь*, рос. гром. діяч, *1889, адвокат, член 3 і 4 Думи, 1917-24 рос. посол уряду Керенського, пізніше Колчака й Врангеля в Парижі, виявив себе вел. ворогом України; 2) *Микола*, рос. держ. діяч, брат Василя, *1871; 1909 чернігівський губ., 1912-15 міністер внутр. справ; реакціонер і гонитель українства.

Маклер, (нім.) посередник, фактор; найчастіше торг. посередник, що з професії допомагає ін. особам, які до нього звертаються, в купівлі чи продажі різних предметів; умова, складена при допомозі біржевого м. й занесена до маклерської книги, в деяких країнах має значіння нотаріальної; винагорода м. зветься куртаж.

Маклюра (*MacLura*), ам. рослини з родини шовковицоватих; терністі бальзуваті дерева й кущі; цвітіння дню при дозріванні стає м'якуватим і утворює збірний жовтавий оwoч величини помаранчі. М. *aurantiaca*, т.зв. жовте або браз. дерево має моршину; з нього добувають жовту барву. В нас плекають м. над Чорним морем.

Мак-Магон (*Mac-Magon*) *Патріс Моріс*, фр. аршал (1808-93), діяч II імперії; 1870 захоплений під Седаном у нім. полон; президент III республіки 1873-79.

Мако (*Maκό*), мад. м-о б. Сеґедіну, 37.000 меш., торговля городиною й вином.

Мако, ім'я укр. малярів: 1) *Олександр*, *1851, квіт. маляр; 2) *Сергій*, *1884, проф. укр. Студії пластичного мистецтва в Празі, портретист; портрети Махала, Б. Чикаленка та ін.

Маковой, гл. Коноплянка.

Маковой Осип, гал. укр. письмен. (1867-1925), поет, белетрист, критик та дослідник літ., дир. учительської семінарії в Заліщиках, дійсний член НТШ. Реалістично-побутові й сатирично-гумористичні оп. („Наші знакоми“, „Оповідання“, „Кроваве поле“, „Прижмурунені оком“), повісті: „Залісся“ й іст. „Ярошенко“; монографія про Куліша, життя Ісидора Федьковича, студія про перших гал.-укр. граматиків (Три руські граматисти).

Маковський, ім'я рос. малярів: 1) *Володимир* (1846-1920), „передовик“, жанрові сцени, побут ст. Москви: „Крах банку“, „Приятелі“, „Засуджений“; 2) *Константин* (1839-1915), портретист, жанрові сцени з життя моск. бояр; його „Русалки“ і „Вакханалії“ майстерно передають роскішну укр. природу; 3) *Микола* (1844-86), брат попередній, пейзажист; Улиця в Каїрі, Вітрик на Україні, Ярмак на Україні; 3) *Сергій*, рос. історик мист., син Константина, *1878, основник і від. журналіст „Аполлон“ (від 1909) та „Русская Икона“ (від 1914),

праці про укр. нар. мистецтво Закарпаття „Народное искусство Подкарпатской Руси“, 1925.

Макольольо, афр. плем'я з групи басуто, в поч. XIX в. заснували державу над серед. Замбезі; тепер остали на південь від о. Нівеса, в країні Макольольо.

Вол. Маковський: Діляч-вечір.

Мак Орліан (*Mac Orlan*) *Пєр*, фр. письмен., *1883; повісті „Пісня кораблі“, „Вершини Ельза“, „Міжнародня Венера“.

Макрели, скумбрії (*Scomber*), костиста морська риба до 6 м дов., з багатьома хребетними й підхвістними плавцями; в півн. європ. морях, на терло заходять до гирла рік; м'ясо дуже смачне; гл. Тунець і Мечовіс.

Макроглюсія, (гр.) опух і значне побільшення язика; вроджена хвиба або наслідок запалень лімфатичних судин язика.

Макрокефал, (гр.) людина з надмірно великою головою.

Макрокосм, гл. Мікрокосм.

Макронсія, (гр.) неправильність лору, коли предмети здаються більшими, ніж є в дійсності.

Макросейсмічне поле, простір, де землетрус тисий сильний, що людина відчуває його й без особливих струментів, а тільки своїми зямаєлами; гл. ще Землетрус.

Макроскопний, (гр.) видний голим оком; протилежність: мікроскопний.

Макросомія, (гр.) хоробливо надмірний ріст.

Макса (*Маха*) *Прокоп*, чес. дияльомат, *1883, дир. бібліотеки міністерства закорд. справ у Празі, прихиль. українців.

О. Маковой.

Конст. Маковський: Вгеча перед бурєю.

Макрель.

Максвель, гл. Мексвел.

Максентій, рим. ціс. 306-12, переможений Констанциєм В. під Римом, утонув у Тибрі.

Максим, грек зроду, київ. митр. від 1283, переніс митрополічу катедру з Києва до Володимира.

Максима, (лат.) в етиці: моральний припис, правило поведінки.

Максималіст, (лат.) той, що належить до крайнього крила своєї партії, яке ставить найвищі домагання; у давній Росії близька до анархістів партія соц. рев.

Максимальний, (лат.) найбільший, найвищий.

Максим Грек, гл. Грек Максим.

Максимейко Микола, укр. історик права, *1870, проф. харків. унів., праці з історії лит.-руськ. права, дослідя над Русь. Правдою.

Максиміліан, кн. Бадену, *1867, X-XI 1918 канцлер нім. держави, нім. переговори за перемир'я з антантою.

Максиміліан, кн. і кор. Баварії: 1) М. I, курфюрст 1632-51, 1609 голова кат. ліги, 1648 дістав Гор. Палатинат; 2) М. II, курфюрст 1679-1726, брав участь у тур. і есп. суцесійній війні; 3) М. III, курфюрст 1745-77, заснував академію в Міхені 1759; 4) М. I Йосиф, 1799 курфюрст, 1806-25 король при допомозі Наполеона; 5) М. II Йосиф, кор. 1848-64.

Максиміліан, рим.-нім. цісари: 1) М. I, 1493-1519, син Фрідріха III, через подружжя 1477 з Марією Бургундською добув Бургундію, нім. боротьбу з Францією за Медіолан і Неаполь; утворив держ. трибунал і поділяв Німеччину на 10 округ; основник могутності Габсбургів; 2) М. II, 1564-76, син Фердинанда I, 1562 кор. Чехії, 1563 Угорщини.

Максиміліан, Макс, сакс. князь, *1870, еванг., проф. у Фрайбурзі в Швайцарії, студював гр.-лат. обряд у Галиччині.

Максиміліан Фердинанд Йосиф, австр. архикапелан, цісар Мехіка 1864-67, поворюваний республіканцями, розстріляний.

Максиміліан, рим. цісари: 1) М. Тракієць, цісар 235-38, оголошений герм. легіонами цісарем після смерті Септімія Севера, вбитий збунтованими воїсками; 2) М. Даян Даян, 309 проголошений воїсками цісарем; переслідував християн, †313.

Максим Ісуповіч, св., гр. рел. діяч і богослов (б. 580-602), автор низки творів проти монофізитів і мовотелетів.

Максиміан Марк Аврелій Валерій, епіскоп-гент. Діоклетиана, 292 дістав Африку й Італію, 312 убитий.

Максимович, 1) Андрій, укр. актор, корифей укр. побутового театру, незарі-

Макроцефалія.

Максиміліан I.

Макс. Максимович.

ний комік (роля Омелька в п'єсі Мартин Борула), †1893; 2) Василь, наказаний переніславський полковник, †1698, син Максима Васильського, княнина (XVII в.), родоначальника пидхетського-козацького роду Максимовичів; 3) Григорій, укр. історик, доцент ніженського інст., дослідник Гетьманщини пол. XVIII в.; 4) Дмитро, ген. осаул за Мазепи, пішов із ним на еміграцію після полтавської битви, потім вернувся на Україну, †1732 на заслання в Архангельську; з цього роду й Михайло М.; 5) Іван, брат Дмитра, ген. бунчучий за Мазепи, ген. писар за Орлика на еміграції; 1714 вернувся із царського дозволу на Україну, висланий у Москву, де служив коректором („справником“) у Синодальній друкарні до 1729; 6) Іван, укр. церк. діяч (1651-1715), проф. київ. Акад., 1697 архив. чернігівський, 1711 митр. тобольський, заснував чернігівську колегію, що спершу була в Новгороді-Сіверському; твори прозові й віршні; 7) Карло, укр. діяч соц. рев., боротьбистів, *1890, родом із Галичини, після 1920 член КПБУ, учасник тав. „нац. ухилу“ в КПБУ під проводом Шумського 1926-27; 8) Манасія, укр. письм. і церк. діяч XVIII в., проф. пітики й ректор київ. Академії, 1755 Ігумен, опієлі архимандрит Києво-Печ. Лаври, разом із сромонахом Томою Гирчичем, соборним проповідником, кол. проф. Київ. Академії, працював над поправою „Житій Святих“; 9) Микола, укр. інженер (1855-1928), проф. київ. політехніки; клас. праця: „Дніпро та його басейн“; 10) Михайло, укр. письм. і вчений (1804-73), спочатку проф. ботаніки в моск. унів. та автор численних натур-філософських праць під впливом Окена й Шелінга, потім проф. історії рос. літератури і мови та перший ректор (1834-35) київ. унів.; займався укр. етнографією та видав 1827 „Малоросійські п'єси“, а 1834-49 „Сборник українських п'єс“; з його іст. праць особливо значині мають топографічні статті та „Листи до М. Погодіна“, в яких спростував гіпотезу Погодіна про великоруське населення Київщини перед татарщиною, повне спустіння краю по тат. руйні й нову колонізацію з зах. України; М. обстоював генетичний зв'язок між старим і новим періодом укр. історії, та історії укр. літератури; видавав збірники-альманахи „Києвланин“ (1840, 1841, 1849) і „Українець“ (1850, 1864); цікавився укр. відродженням у Галичині, подавав ради гал. письменникам, щоб писали нар. мовою й сам переклав по укр. Слово о Полку Ігоревім, та писав поезії, між ін. на смерть Шевченка.

Максимович-Амбодик Нестор, укр. лікар (1744-1812), вихованець київ. Акад., доктор мед. страбурського унів., від 1782

проф. моск. унів., „батько рос. акушерства“. Праці про повивальну справу, словники: анатомічно-фізіологічний, мед.-хірургічний та ботанічний.

Максимовичівка, укр. правопис, укладений у систему Михайлом Максимовичем у збірнику його пісень із 1827, був до 1893 основою шк. правопису в Галичині; в Наддніпрянщині не прижився, хоч уживав його сам автор, і в перших своїх творах Кудш. Правопис бере на увагу історію звуків укр. мови — (від того його назва історична й), корінь слова, з чого який звук витворився (звідсіля його назва етимологічний). Гол. засади: аберження в на кінці слів (*дуби*) та в зложеннях (*облавити, змелувати*); вживання старих знаків *и та ы* для одного звука и (*сила рыба*); різні значки на *і*, відповідно до того, з чого той звук у нас склався: *ь* (*льєв — ліє*), *ѣ* (*кѣнь — кінь*), *ѣ* (*лѣдь — лід*), *ѣ* (*гарні — гарні*), але сполуча *и-ї* (*Росія Росії*); зате у прикметниках *-кій, -кій, -кій, -кій, -кій, -кій*, хоч у мові чути *-кий, -гий, -гий*, і т. д. М. з деякими змінами (в дусі фонетики, пр. — *ь* в називному множині прикметників: *гарні, великі, опустѣ*), поробленими І. Панкевичем (панкевичівка), вживається в укр. школах Закарпаття.

Максимум, (лат. *maximum*) найбільше, найбільша кількість або вартість, щонайвище.

Максім (Maxim) Гайрем, ам. інженер (1840-1916); винахідник автоматичної повивальної аборі, уживаної й досі.

Максімон Сергій, рос. письмен. (1831—1901), етнограф, почесний член рос. Академії. „Сибір і каторга“, „Тюрьма і ссылка“, „Бродячая Русь“, „Крылатые слова“.

Макс-Міллер Фрідріх, гол. Міллер Макс Фрідріх.

Макулатура, (лат.) зіпсовані в друку аркуші паперу; твір без вартості.

Макух Іван, гал.-укр. політ. і громад. діяч. *1872, один із провідників радикальної партії, адвокат, організатор Товариства, посол до австр. парламенту й гал. союму; 1919 держ. секретар внутр. справ ЗУНР, XII 1919 голова Красної Ради в Хмельнику на Поділлі, 1920 товариш міністра внутр. справ УНР; від 1928 член польс. сенату.

Макушев Вікентій, рос. філолог (1837-83), проф. унів. в Варшаві; студія над підсл. пам'ятками.

Макушенко (Макуха) Іван, укр. артист-малар сіль. побуту; *1867; „Перед святом“, „Біля господарства“, „У бабусі“.

Макушинський Корнель, польс. письмен., *1884; гумористичні оп. „Веселі речі“, „Романтичні історії“, „Арабські авантюри“.

Макшев Олексій, рос. географ (1822-92), дослідник Аральського моря та іргізьких степів; приятель Шевченка й автор споминок про поета, що змалював його портрет.

Мал, за літописом, деревлянський князь, задується у зв'язку зі смертю Ігоря й пістою Ольги.

Мала Азія або Анатолія, найдальше на захід висунений півострів Азії між Вірменською височиною та Чорним, Егейським і Середземним морями; переважно височинний (400-1600 м. вис.), трохи гористий (Ерджіс Даг 3690 м. вис.); гол. річки: Енізль-Ірмак, Кізиль-Ірмак і Сакарія, неспланні; гол. заняття меш. хліборобство та скотарство; населення переважно турки, також туркмени, курди, вірмени, жиди та греки. Давніше греків було більше, ніж тепер, у старині та середньовіччі М. А. була під гр. впливами, ділилася на: Кападокію, Пафлагонію, Бітунію, Трою, Фригію, Міазію, Лідію, Карю, Лікію, Памфілію в Пізіакію; 916 до Хр. підбив ці країни й об'єднав Кир, 333 до Хр. заняв їх Олександр В., пізніше належала М. А. до Селевкідів, а 133 до Хр. рим. і згодом східньорим. провінція, 1400 завойована й сколинована турками та потуречена, належить до Туреччини.

Мала Антанта, порозуміння Чехословаччини, Югославії та Румунії заходима мін. Бенеша (1920), звернене передосім проти Угорщини й Австрії.

Мала Виська, м-ко на Херсонщині над р. Малою Виссю, раніше панецьк. Благовітградського пізнерського полку.

Малавський Володимир, укр. громад. діяч (1853-80), член укр. студентської кн. громади, доміг літа був на каторзі в Сибірі, умер у Шлієсельбурзькій кріпості.

Малала Іван, гр. чернець, автор першого христ. літопису; ст.-болг. переклад хронік (X-XI вв.) був джерелом і для укр. літопису.

Малама, укр. шляхетський рід, від Андріяша М-ми, що б. 1706 вийав із Волощини на Україну та став тут охочекомонним полковником; його сини, Михайло й Петро, служили бунчуковими товаришами. З цього ж роду й Павло, укр. громад. діяч та письмен. *1862, член 3-ої Держ. Думи; праці з історії Полтавщини в „Трудах“ Полтавської Архивної Комісії, 1906 піддержував „Рідний Край“.

Маланка, укр. нар. свято напередодні Нового Року; відповідає лат. Сильвестрої; зв'язане з шедруванням, перебаранням (за Маланку, Василька й діда) й веселими гуртовими забавами (ходити з козою), тощо.

Маланюк Євген, укр. письмен., *1897, поет і публіцист. Збірки: „Стилет і стилос“, „Гербарій“, „Земля й алапа“.

Малапанев, Малапане, права притока Одря, 120 км. дов.

Малат (Malát) Ян, чех. комп. (1843-1915), муз. педагог, збирач і гармонізатор чех.

Іван Макух.

вар. пісень; автор численних хорів, пісень, час. танців для оркестри та ін. комп.

Малашевич Іван, кошовий отаман на Запорозжі (1714, 1716-18, 1731, 1733-37, 1743), сторонник Московщини, унеможлилював плани Орлика.

Малашкін Леонід, рос. комп. (1842-1902), у 70 рр. проф. співу кн. дух. семінарії, автор кількох, дуже улюблених свого часу сольоспівів, збирач та гармонізатор мелодій кнєво-лаверського співу, видав „50 укр. пісень“.

Малашко Михайло, укр. гром. діяч (1882-1920), член Центр. Ради; від кінця 1917 заступник комісара Центр. Ради для Донецького басену, за гетьмана аселяний у концентраційний табор, опісля вів боротьбу з більшовниками, Махном та з денікінцями, розстріляний більшовниками.

Малевич, 1) **Анатолій**, рос. письм., *1872, родом укр., автор іст. праць про монастирі на Волині; 2) **Казимир**, укр. мистець-маляр, різьбар і архітект. *1878. Імпресіоніст, кубіст, опісля „безпредметовий“, осножник „супрематизму“; гол. твори: „Бабуна“, „Жені“, „Дівчата в полі“.

Малецький, 1) **(Malecki)**, **Антоні**, поль. діяч і історик літ. (1821-1913); праці: іст.-порівняльна поль. грам., описова й шкільна поль. грам., „Ю. Словацький і його творчі“, „З минулого“; 2) **Михайло**, гал.-укр. діяч (1848-1909), владитель Угерць, щедро підпомагав укр. т-ва, записав свій масток т-ву „Просвіта“ у Львові.

Маледіви (Maldivé Island), брит. о-ви на півд. зах. від Цейлону.

Малер (Mahler) **Густав**, видн. нім. комп. і гейнльвийнй диригент (1860-1911), автор 9 симфоній, незліч. вагнерів у розвитку модерної музики.

Малерб (Malherbe) **Франсуа**, фр. поет (1555-1628), оборонець клас. істини вірша та чистоти мови.

Малий віз, суаїр'я з 34 вірок, з яких 7 найкращіших уложені подібно до В. воза; останні вірки дитили М. в. це Бігунова вірка; ілюстр. гл. Великий віз.

Малий Міслонарчик, письмо для дітей, місячник, вид. 1903-14 у Жовкій василівні.

Малин, м-ко над Іршею, коростенської округи на Поліссі, 9.000 меш., у цьому 39,8% укр., 4% рос., 52% жидів і 2-4% пол.

Малина (Rubus), рід рослин із родини трояндуватих; кущі й півкущі, цвіте з колючками, з овочами, що складаються з багатьох дрібних кістянок; б. 200 пород., підмін тисячі. М. з в і ч а й н а (R. Idaeus), у лісах по всій Європі, аж до межі лісів на півночі; смачні солодкі ягоди, для яких плека-

ють також у садах. Ягоди м. живляють також як потогінний засіб. Споріднена ожина.

Малика **Олександр**, укр. етнограф. *1863, збірка етногр. матеріалів та розвідки в „Квіа. Старині“, „Етнографічеськім Обзорні-Г“, „Земельнім Сборнику Черниг. Губ. Земства“.

Малиновський, 1) **Оникій**, історик укр. права, *1868; член ВУАН і голова її комісії для вивчення авччасного права України; праці а обсягу староукр., особливо карного права (про Лит. Статут, тощо); 2) **Михайло**, гал.-укр. церк. діяч (1812-94), гр.-кат. свяд., львів. кривошанин, 1861-6 посол до сойму, адміністратор львів. архидіоцезії 1869-70; писання з історії гр.-кат. церкви по нім., поль., на різні теми по укр.; видав **Annales Garasevicha**.

Малицька **Константина**, гал.-укр. проев. діячка, педагог і письм., *1872, дир. шкль УПТ, ред. „Дзвінка“; поезії, оп. й сценічні образи для дітей під псевд. Віра Лебедева; почесний член Т-ва „Просвіта“ у Львові.

Малицький, 1) **Бронімі**, гал.-укр. церк. діяч (1865-1925), ігумен василіанського монастиря в Кристиніволі, Крелові, вікні в Ужгороді; 1918-20 гол. прокуратор Чина; 2) **Бронімі**, укр. церк. діяч (1727-99), від 1796 кн. митр., русифікатор церк. життя на Україні; 3) **Федір**, укр. письм., *1900, член „Західної України“; збірка поезій „Холмищина“.

Малишевський Іван, історик рос. церкви (1828-97), діяльний член іст. т-ва Нестора літописця; займався гол. іст. укр. церкви.

Малібран (Malibran) **Марія**, фр. оперна співачка (1803-35), славна голосом (сопран і альт одночасно).

Малий укр. маляр XVIII в., учень Лавреської маллярської школи у Києві.

Малика, джерельна ріка Ірваді.

Маліколь, один із Нових Гебридів.

Малін (Malines, Mechelen), бельг. м-о б. Антверпн, 60.000 меш., собор (XII в.), столиця прамаса; ткацька промисловість.

Маліні **Александр**, рос. фільольог та іст. літ., *1849, проф. кн. дух. Академії та унів.; праці між ін. із ст. укр. письменства (Данило Паломник, Теодосій Печерський).

Малінов **Александр**, болг. політик, *1867, родом із Басарабії, 1908-11 прем'єр міністрів.

Маліновський (Malinowski), 1) **Луцій**, поль. фільольог і етнограф (1839-98); старополь. пам'ятки, шлезький діяч; 2) **Францішек Ксавері**, поль. діяч (1807-81), порівняльна грам. поль. мови.

Малісори, гірське плем'я півн. Альбанії, на пограниччі Чорногори.

К. Малицька.

Малина звичайна:
1. галуззя з цвітом,
2. лист, 3. переріз
цагіу, 4. овоц, 5. переріз
овочу.

Малпшевський (Maliszewski) Едвард, польс. публіцист і географ, *1875, писав про укр. та білоруськ. землі під Польщею та видав із Ольшеничем „Podręczny słownik geograficzny“.

Малка, ліва притока Терека, 493 км. дов.

Малмазія, мальвазія, (гр.) добріше солодке вино, запашне, з о. Середземного моря.

Малокров'я, гл. Недокрів'я.

Малолітність, правний стан, у якому молоді люди через свій молодий вік не мають повної здатності самі заключати важкі правні діла та потребують до важности заступства третіх осіб. Давніше м. сягала до 24, тепер звич. до 21 літ життя.

Малопольська височина, височина між гор. Вислою й Піліпою, складається зі шлелько-крайдовської й кельцько-сандомірської височини (з Лисогурама).

Малопольща, назва земель іст. Польщі в гор. сточищі Висли, що обіймали тодішні повидства крайдовське, сандомірське та люблінське.

Малоросійська губернія, рос. адміністраційна одиниця, створена 1796 з трьох лівобережних намісництв із центром у Чернігові; 1802 розділена на губернії полтавську й чернігівську.

Малоросійська колегія, рос. адміністраційна установа для управи Україною. Перше утворена 1722 царем Петром I перед смертю І. Скоропадського, піби для „допомоги“ йому в урядових справах; на чолі стояв бригадир Вельмїнов, з ним 4 рос. офіцери та члени військ. канцелярії (українці); мала в своїх руках найвищу владу: апелляційну, судову, фінансову й військ. адміністраційну; скасована 1727. Друга утворена 1764 після скасування гетьманства за Катерини II, її президент, ген.-губернатор „Малоросії“, призначувався рос. урядом; складалася з „експедицій“: 1) для справ апелляційно-судових; 2) фінансово-податкових та лучби; 3) самоврядування міст, шкільництва, судових справ для селищ; 4) військових. Після 1781 М. к. залишено для закінчення справ і остаточно скасовано 1786.

Малпа (Simia), тварина подібна до людини, від якої різниться анатомічно гол. хватною стопою, широкою і з довгими пальцями, через що малпа називано колісь чотирируким (Quadrumanus), у протилежність до дворуких людей (Bimana). Малпи ділять на широконосі (Platyrrhina) й вузьконосі (Catarrhina). М. широконосі мають дуже широку носову перегородку, що враз із сильно висуненими щелепами, дуже сильним, звич. хватним хвостом і буйним поростом волосся причинюється до їх суто тваринного вигляду; всі вони живуть у серед. і півд. Америці й тому називають їх також малпамі Нового Світу; а багатьох замітні: капуцини, коата, ревуни, сатана і фаян; пазуристі м. (Haplorhinae), пр. уїстігі, мають пазури на пальцях, крім заднього пальця. М.

вузьконосі, або Старого Світу, мають звич. лише сплюснене й вузьке носову перегородку й через те більш людський вигляд. Усіх їх ділять на м. собакуваті й людомалпи. М. собакуваті (Cercopithecidae) мають обі пари риннодогі так, що ходять, як і всі тварини, на 4-х ногах; деякі з них мають довгі хвости, пр. м. зелена, гвереця, гульман, лінгур і ін., інші мають хвости короткі, а щелепи дуже видовжені так, що м. своїм виглядом нагадують собак, пр. бабуїн, мандрилів, та заг. павіани або песноголовці; магот, одинока м. європейська, цілком безхвостий. Людо м а л п и (Anthropoidea), своїм виглядом найбільш нагадують людину й анатомічно різняться від неї буйним поростом волосся (лице, долони й стови всеж такі голі), вистаючими щелепами й сильними зубами та довгими руками й хватними стопами; сюди належать: горилі, шимпанс, орангутан і гібони, яких деякі вчені вважають особною родиною.

Малпа зелена (Cercopithecus sabaeus), вузьконоса малпа, дещо більша від великого kota, з дуже довгим хватним хвостом, шерсть сіро-поясистої; м. з. і споріднені з нею відомі як тав. морські коті, кошкери або кочкодани, живуть у підривковій Африці, роблять велишкди по садах і горах; шкірки цінять на кожухи.

Малпа зелена.

Малпшки (Prosimiae), малі нічні ссавці, з дуже видовженими щелепами й вел. стоячими вухами, нагадують звич. комахоїдних або м'ясоїдних, але ноги в них малпшчі, хоч стопи вузькі й видовжені, руки короткі від ніг, 2-гий, часом і середній палець ніг усє з пазуром; спосіб життя малпшчий; живуть гол. на Мадагаскарі та в сумешних краях Африки й півд. Азії. Замітні: л'я-л'я, малкі (Tarsius), лемур (Lemur), галаго (Galago) і льорі (Stenops).

Малпшки: 1. льорі, 2. лемур, 3. малкі, 4. галаго.

Малуша, улюблениця кв. Ольги, підложниця Свйтослава, мати Володимира В.

Малибар або Перцеве побережжя, півд. частина зах. побережжя брит. Передгангової Індії, гол. м-о Мадрає.

Маліяні Філіп, рос. маляр, *1869, учень Рєпіна, імпресіоніст; „Бури“, „Баби“, „Вихор“.

Маліяга, 1) пристань півд. Іспанії над Середземним морем, 158.000 меш.; ливарні заводи, прядільні та цукроварні; винів півд. оновіч та вина „маліяга“; 2) солодке, червоне, густе вино, має 12% спирту.

Малідета (Maladetta), найвища частина Піренейв, до 3.404 м. вис.

Маліяга, один із брит. Соломонових о-ів, аселений людоїдами.

Малійська протока, протока, що ділить малійський півострів від Суматри.

Малійське море, збірна назва морів між о-ми Малійського архіпелагу, разом 1.900.000 км.² пов.

Малійський архіпелаг, також Інд., Схід або Півд-схід аз. архіпелаг, часом Індонезія, Інусуліде або Австраліялія; громада о-ів між Азією й Австралією, обіймає Суматру, Яву, Фльорес, Тімор, Молюккі, Целебес, Борнео, Філіппіни та багато менших о-ів, разом 6. 2 міль. км.².

Малійський півострів або Маліака, півд. частина Загангової Індії, гористий (до 2.450 м.) і лісовий; гол. продукти каучук, дерево, шовк; належить політ. до Брит. Малі й Страйт Сетлементу, часть до Сіму.

Малійсько-полінезійські мови, (за В. Шмідтом австронезійські мови), малійські мови на Малійських островах (Сунда) та на півострові

Маліякка й мови на Новій Зеландії (Маорі) та на Полінезійських і Меланезійських островах Тихого океану. Найголовніші прикмети: 2-складові корені, йменники без підміни, роду та чисел, у дієсловах сила приростків, наростків та вростків. Літературу має тільки малійська мова.

Маліяці, 1) чисті маліяці, тав. індонезійці, мешканці середини о-ів Малійського архіпелагу; 2) мішані маліяці (а домішкою китайців, індокитайців, тав. монхмер, індійців і арабів), мешканці прибережжя островів Малійського архіпелагу

й Маліякка, Філіппіни та Мадагаскару; темно-оливкове обличчя, чорне волосся й серед. ріст; із полінезійцями, з якими творить малійсько-полінезійську сім'ю, до 5 міль.

Маліякка, 1) малійський пів о-ів; 2) одна з васальних держав Страйт Сетлементу.

Маліярія, гл. Пропаєсія.

Маліяріме (Mallarmé) Стефан, фр. поет (1842-98), провідник символістів. Езотеричні поеції „Вірші і проза“. Крит. жариси.

Маліярство, галузь пластичного мистецтва, мист. зображення тілесних і абстрактних річей і понять при помочі лише різниць барв і відтінків. М. поділяється на 1) монументальне (настінне), 2) ставкове (окрем. переносні образи), 3) мініатюрне, 4) ілюстраційне, 5) декоративне (досить широке поняття — усяка прикраса стін, предметів, театральне м., орнамент). За змістом поділяється на: історичне, релігійне, мітологічне, побутове, портретове, баталістичне, пейзажове (красвид), тав. мертв. природа (тварина, рослина, предмети), архітектурне, безпредметове, абстрактне. Відповідно до техн. засобів і матеріалу розрізняємо: мозаїку, фреску, темперу, вітраж, воскове м., олій, пастелю (кольорові олії), гуаш, акварелю.

Маліяспіна, льодовик на півд.-зах. побережжі Аляски, 3.800 км.².

Маліягеста Енріко, іт. анархіст, *1854, основник іт. відділу І. Інтернаціоналу, був на вигнанні до 1919, коли вернувся до Італії.

Маліяхіт, мінерал однокислої системи, вугли міді (CuCO₃·CuO·H₂); звич. зустрічається в шкороватих формах, гарного зеленого кольору; другий мінерал на родовищах мідних руд (на Уралі, в ЗДА, півд. Англії, Банаті, півн. Австралії); до виробу прикрас і витоплювання міді.

Маліяхітова зелень, зелень вікторія, розанлізювний барвник, до воєни й шовку.

Малія, федеративні малійські держави (Перак, Селінгор, Негрі, Сембілан і Пеган) і держави під протекторатом (Джогор, Тренгану, Келаятан, Кедаг і Перліс), менше або більше залежні від В. Британії, разом 132.000 км.² і 2.500.000 меш., займають півд. частину Малійського півострова з винятком Страйт Сетлементу; країна гориста, багата на опали (3.000-2.000 мм.) з тропічною температурою; гол. продукти: каучук (46% світової продукції), цина (1/3 світової продукції), копра, пальмовий олій і вугілля; мешканці — маліяці, гіндуси та китайці; гол. м-о Кваля Льюмур; торгівля зосереджується в Сінгапурі.

Маліябург, гл. Марієнбург.

Маліяборо (Mallborough) Джон Черчіл, англ. полководець і політик (1650-1722), нач. вожд. в еск. сукцесійній війні, 1710 в неласці, за Юрія І знову нач. вожд.

Маліябранш (Malebranche) Нікола, фр. філософ-оказіоналіст (1638-1715); відкидає вроджені ідеї і докажує, що людський дух пізнає предмети матеріального світу

Група маліяців.

при допомозі Бога. Гол. твір: „Про шукання правди“.

Мальва лікарська, гл. Альтей.

Мальверзація, (лат.) крадік грошей через сфальшування рахунків.

Мальвіні, гл. Фалькланд.

Мальгані, група племен малайського походження, замешкують Мадагаскар.

Мальден (Malden), пристань у державі Месечусетс ЗДА, 49.000 меш., фабрики кавчуку.

Мальзерб (Malesherbes) Кретен Гійом, фр. політик (1721-94), 1771 домагався скликання Ген. станів, 1775-76 міністер внутр. справ, гільотинований.

Малько Микола, укр. дирингент, *1883, від 1908 працює як дирингент і проф. консерваторії в Харкові й Києві, опісля в Москві, від 1925 в Ленінграді.

Мальконтент, (лат.) невдоволений.

Мальм, гор. позем юри; в мальмі відложилася гол. білі вапняки й дольоміти, авідся й назва „біла юра“; повна перших птахів (археоптерикс), цакадеї та шпилькові дерева. Гл. Геологічні формації.

Мальме (Malmö), пристань у швед. Швеції, 117.000 меш.; технічна й мореплавська школа, ст. замок і церква св. Петра (1319), ткацька й корабельна промисловість.

Мальмеді (Malmedy), схід. бельг. округа, належала до 1919 до Німеччини.

Мальмен (Maui), пристань Бірми, 61.000 меш., доки, вивіз рижу.

Мальована кераміка, головна характеристична

прикмета таврійської культури, що винувала на Україні під кінець молод. каміної доби та в мідній (енеолітичній) добі (2500-2000 до Хр.). Замітна виробами а дуже добре випаленого терракотового матеріалу: 3 розняткові ступені: 1) кераміка глибоко жодобкована й мальована темною фарбою чи прикрашена групами глибоко ритих рівнобіжних рисок із білою інкрустацією кругом вічеревку; 2) повільна затрата ритого орнаменту та повна двобарвних різних спіраль червоною

Мальована кераміка (гол. зразки таврійської культури).

Н. Мальбранш.

Вол. Мальосовий.

і темнобурою краскою (Городищи, Незвиска, Заліцки); 3) многобарвний орнамент білою, бурою та чорною краскою на жовтому або червоному тлі (Більче, Комплівні).

Мальований, 1) В о л о д и м и р, укр. соц. діяч — драгоманієць (1848-93), поет, пропагандист і організатор, † на заслани в Сибірі; 2) Кіндрат, укр. штудист (1844-1913), провідник секти „малованців“ на Київщині.

Мальон, 1) (Malon) Б е н у а, фр. соціаліст (1841-93), член I-го Інтернаціоналу, діяч Паризької Комуні; був у тисних зниснах із Драгомановим, який разом із С. Подолінським був співробітником його журналу „Revue Socialiste“; написав „Історію соціалізму“, де згадав і за укр. соц. рух; 2) (Mallon), гл. Мельор Сесль.

Мальорка (Malorca), або Майорка, найбільший о. есп. Балкарія, 3.505 км.².

Мальпігі (Malpighi) Марчелло, іт. природник і лікар (1628-94), один із основників мікроскопічної анатомії й ембріології.

Мальта, бриг. о. на південь від Сицилії, із декількома меншими о-ами має 316 км.² і 225.000 меш. (іт.-араб. мішанція); країна скелеста та родюча (через штучне наводнення); гол. продукти: картопля й підовочі, доми мармуру та сіль, ткацька промисловість. Укріплена станція брит. мореплавців, гол. м-о Ливалета. М. належала до фенікійців, картагінців, римлян, арабів, до Сицилії, до воянітів, від 1800 до В. Британії.

Мальтаза, фермент у соку підшлункової залози, в кишковому соку, в солоді з ячменю, розщеплює мальтозу на 2 частинки глюкози.

Мальтанська гаричка, заразна хвороба в краях над берегами Середземного моря; спричинює її заразен. Bacillus pasteurii, що переноситься козячим молоком; наворотні напади гарички.

Мальтанський орден, або Мальтанські кавалери, гл. Іоаніти.

Мальтанський хрест, хрест із вісьмома зубцями, почесне відзначення, надаване папями.

Мальтбрєн (Maltebrun) Конрад, фр. географ (1775-1826), організатор вел. фр. геогр. видавництва, пр. Géographie mathématique, physique et politique, Annales des voyages; „Tableau de la Pologne ancienne et moderne“ (1807), де обговорює й укр. справи.

Мальтійський, гл. Мальтанський.

Мальтоза, солодовий цукор, гл. Цукор.

Мальтус (Malthus) Томас Роберт, англ. економіст (1766-1834); спроба розв'язки проблеми населення: населення збільшується значно швидше, ніж засоби існування, через те робітники можуть поліщувати спос становще, коли будуть адержуватися від

шлюбів і збільшення рідні: „Основи політ. економії“.

Мальчевський (Malezewski), 1) Анто́н, поль. письмен. (1793-1828), найвизн. пред-ставник тав. „укр. школи“; поема „Марія, укр. повість“; 2) Я́цек, поль. малюв. алєгоричних і символічних образів та стилізованих портретів, *1855; „Два покоління“, „Моя муза“, „Thanatos“; автопортрети.

Мальшинський Арка́дій, рос. журналіст (1841-90); 1881, як агент тав. „Сшценої Дружини“, за-судував у Женеві для боротьби з „Народньою Волею“ конституціоналістичний часопис „Вольное Слово“, піби як орган радикального „Земського Союзу“; після перемоги реакції М. покинув часопис, який далі редагував (чч. 52-62) М. Драгоманів, що був гол. співробітником „В. Слово“; М. видавав пініше в Сиб. реакційну газету „Народ“ 1896-99.

Мальстрем (Malström), могутній нар. морської течії б. берегів Норвегії, між Льофотськими о-ми Москенеесе та Вере.

Мамай, 1) назва укр. нар. образів, де зображений козак, що сидить із підogaутими ногами, на задньому плінні часто буває кінь, повислий ворог та ін.; 2) хан Золотої Орди (1361-81), ворог Москви, по поразці Москово 1380 на Куликовому полі прогнаний з орди Тохтамішем, утік до Кафи, де й загинув.

Мамелюки, (араб.) первісно тур. невільники в Єгипті, пініше добули владу, володіли державою 1260-1517, останих вилічили Ібрагім паша 1811.

Мамертини, насмивки сиракузького тирана Аґатохла, по смерті його 289 до Хр. грали вел. ролю в боротьбі Риму з Пірром та в і. вулійській війні.

Мамія (Мамія-Сібіряк), Дмитро, рос. письмен.

*1852; „Дитячі оповідання“, оповідання й романи з уральського життя („Хліб“ та ін.).

Маміссонське проваддя, проваддя на Кавказі між р. Ардон (до Тереку) і Ріон; ним переходить військово-осетинська дорога.

Мамона, (гр., сир.) гроші, багатство, від назви халдейського бога Маммона.

Мамоніч, білорус. діяч XVI в.: 1) Кузьма, бурмістр виленький; 2) Лукаш, виленький шляхтич та купець, староста дісенський, після смерті Івана Зарського ескарбник В. Кн. Лит.-Русь. і разом із братом Кузьмою управитель держ. друкарні, що містилася в його каменниці; †1606. Друкарня Мамонічів існувала до пол. XVII в.

Мамонтія Яків, укр. письмен. *1888; лір. поезія: „Вінки за водою“, низка драм.

Мамут (Elephas primigenius), великий кудлатий слон із дуже довгими, сильно вигнутими „іклами“; жив за льодової доби в півн. Європі й Азії; його кістки находять часто в ласі; м'як. збережених із шкурою і м'ясом, найдено в сибірських льодах і в копальні земного поску в Старуні в Галичині.

Мамутова печера, лабіринт печер, 280 км. дов., багатий на річки й озера в державі Кентукі ЗДА.

Мамутове дерево (Sequoia), шишкове дерево, доходить до 100 м. вис., Каліфорнія.

Ман, гл. Мен 2).

Манагуа, гол. м-о Нікарагуї, 60.000 меш.

Манас, частина зах. Тинніану, до 5.200 м. вис.

Манасія (Malasses) Константин, візант. письмен. XII в., автор віршованої хроніки й любовного роману.

Манассаровар, озера в півд.-зах. Тибеті.

Манастир, (гр.) замкнений будинок із церквою, в як-му живуть монахи чи монахині, за якимсь правилом, під проводом ігумена (igumeni).

Манастирський, 1) Антін, гал.-укр. малюв. *1878, портрети, креследи, іст. побутові та вел. образи, ілюстрації до Шевченка; 2) Інокентій, укр. церк.-політ. діяч кін. XVII в., †1671; 3) Олександр, бук.-укр. церк. діяч і письмен. (1857-1920), правосл. свящ., статті по бук. час., оп., проповіді.

Манат, лямантин, гл. Сирена.

Мангайм (Mannheim), м-о в нім. державі Баден, 253.000 меш.; вел. річна пристань (над Некаром); торг. і пром. осередок, замок із цінними збірками.

Мангардт (Mannhardt) Вільгельм, нім. мітолог (1831-80), основник порівн. мітологічної школи, дослідник хліборобських звичаїв і обрядів, автор праць про нім. й сканд. мітологію.

Мангун-Кале, давнє м-о і твердиня на Криму б. Бахчисараю; тепер руїни.

Ман'алюр, Код'аль, пристань півд.-зах.

Антоні Мальчевський (у молодому віці).

Яцек Мальчевський (автор портрета).

Мамай 1) (старинна картинка).

Мамут.

побережжя брит. Індії, 54.000 меш.; коледж, ниві кави.

Манган, метал. сірої краси, Мп, в. т. 6. 7-1, т. т. 1245°, в природі лише в сполуках. Добувають його з бранштайну; до виробу аліжів: дзеркального заліза (30% м., 70% заліза), ферромангану (90% м., 10% зал.), манганової бронзи (30% м., 70% міді). Важніші сполуки: надманганів потасу ($KMnO_4$); кристалізує у темофілкових призмах, що дають з водою червоний розчин; ужива. до окиснювання й до дезінфекції; бранштайні, MnO_2 .

Р. Манастирський: Козацька школа.

Манганів. стон, складається з 58% міді, 41% нікелю і 1% мангану; вживають в електротехніці.

Манганів. частина архіпелагу Кука.

Мангіншляк, піщ. у схід. частині Каспійського моря.

Мангольд.

(нім.) відміна знич. бурини, його листи й корінь уживають як нрину, корінь також замість кави.

Мангроні ліси, улібережжя, знич. приморські ліси адріатичних країн на низьких берегах, що затоплюються припливами; вони складаються з манглії—дерев із родини різифорних, що мають довгі повітряні коріні; їх зерна нільчаться ще на дереві й спадючи астромлюються в намул, як розшинені на 1 м. довгі ростинки. Кора дерев м. вживається до гарбування (іл. гл. 1 т. 1070 ст.).

Мангуста, іхневмон, гл. Вівера.

Мандале, м-о Бірми над Іраваді, 150.000 меш.; торгівля з Китаєм.

Мандарин, (санскрит) европ. назва для шне кит. урядовця.

Мандаринка, 1) порода помаранчі, з півд. Китаю, має малі овочі, з тонкою легко відстаючою шкіркою, з якої дубувають мандариновий олієць, для пахощів; 2) короткий жіночий халат із рукавами з кожанною обтяжкою.

Мандат, (лат.) уповноваження, припорушення. В публичному праві м. уповноважує до означеної публично-правної чинности; сюди належить гол. м. виборців, даний послові для заступства публичних прав та інтересів виборців перед соймом, парламентом, громадським представництвом і т. д. В приватному праві м. це договір між мандантом та мандатарем, при чому мандатар зобов'язується перевести якесь правне діло для манданта або в його імені. Також край, знич. позаєвропейській, відданий під управу якійсь державі на основі мирних договорів.

Мандатор, мандатарій, (лат.) уповноважений, заступник; давніше в Галичині поліс.-судовий урядовець.

Манде (Mandès) Катюль, фр. поет (1841-1909), один із основників парнасизму; поєми високодоконаної форми.

Мандевіль (Mandeville) Бернард, англ. письмен. (1670-1733); славна сатура на соціальні обставини „Байка про бджоли“.

Мандельштам Осип, рос. історик літ. (1846-1911), з укр.-жид. роду, проф. гельсінґерського унів., дослідник стилю М. Гоголя.

Манджури, манджу, монголоїдний народ, споріднений із тунгузами, перісно в Манджурії, 1644 зайняли Китай і оснували тут династію, що правила до 1912.

Манджурія, півн.-схід. частина Китаю, 940.000 км.², 20.570.000 меш.; переважно північна та степова; підсоєни континентальне (температура від +24° до -16°, опадів менше 400 мм.); була заселена кол. кочовиками манджу, що живуть тепер на окраїнах, вперті кит. хліборобами (б. 90% меш.); гол. продукти М.: пшениця, сорго, соя, тютюн; вел. запаси копалин, мало використані. М. ділиться на 3 провінції: Гайлюн-Кін, Кірін і Мукден; залежність їх від Китаю не дуже велика; сфера впливу Японії (японців в М. 300.000), що по війні 1905 вперла авідє рос. впливи.

Манджурська залізниця, схід.-кит. залізниця, побудована 1903 із Чіти через Харбін до Владивостоку, з відгалуженням із Харбіну до Мукдену й Даїрену; завідують нею на половину РСР та Китай.

Манджурські коні, гл. Кінь.

Манджурська мова, вже вимерла тепер мова народів манджу; належить до тунгузької вітки уральоалтайських мов.

Мандичевський, 1) Бґген, гал.-укр. письмен., *1873, з фаху педагог, збірник новель

Манджурин

„З живого й мертвого“, „Судьба“, „В армі“, ред. час. „Молодіж“; 2) Б в с е в і й, музико-знавець та комп. з бук.-укр. роду (1857-1928); 3) І в а н, гал.-укр. гром. діяч (1854-1928), адвокат, замолоду належав до гуртка Франка й Павлика, листувався з Драгомановим.

Мандоліна, (іт.) струний інструмент із роду лютець, з випуклою резонансовою скринькою.

Мандоля, (іт.) рід давніх лютець, попередниця мандоліни.

Мандрагора, мандрагула, матридуна (Mandrāgō), зелена рослина з родни насльонуватих, із широким листям і ліжкуватим цвітом, дуже отруйна; корінь грубий, волохатий, нагадує куклу або людину; в середньовіччі як „альрашна“ вживана на чари.

Мандрика рід обрядового печива сирик, ужи вається в Україні в розговіни після Петрівки

Мандриль гл. Песиво лонці.

Мандрівка душ, гл. Метемпсихоза.

Мандрівка птиць, гл. Птиці (перелетні).

Мандрівний, вандрівний, (нім.) бродячий.

Мандоліна.

Фігури з коріння мандрагори, зі середньовіччя.

Е. Мане: Снідання на траві.

Мане́ (Manet) Едвард, фр. арт.-малпр. (1832-83), один із визн. мистців XIX в. Сміливе новаторство М. з сірими й чорними тонами образів, сильним виразом і яскра-

вим світлом; „Снідання на траві“, „Олімпія“, „Сцена на балконі“ (гл. III т. 102 ст.).

Маневр, (фр.) зручний зворот, хитрий підступ; при військ. маневри — більші справи підчас миру, підчас війни — рухи для ослаблення ворога.

Мане́ж, (фр.) будинок та школа для їзди верхи й муштрування коней.

Манекен, (флам. фр.) вел. лялька з рухомими членами, якої живляють краці для примірювання убринь, а також мистці; людина без волі, дерев'яна, з якою можна зробити що завгодно.

Манекен.

Манес, Мані, Маніхей, перс. ред. діяч (215-276), основоположник маніхейства, ред. системи, зложеної з елементів халдейських, перс. буддистичних та християнських.

Манес Йозеф, чес. мистець, малпр. та ілюстратор (1820-87), творець новішого чес. малпрства „Забави на панському дворі“, „Чотири зміни року“, портрети.

Мане-теке-фарес (уфарсін), за Біблією, таємничі слова, що їх таємничу руку, яка виступила зі стіни, написала на стіні в царській палаті в Вавилоні на очах царя Валтазара. Пророк Даниїл пояснив ці слова як провіщення скорого унадку того царя; грізна остерога.

Манера, маїра, (фр.) ферма поведінки, спосіб, яким хтось щось робить (пише, малює); неприродна, змеханізована форма мислову, наслідування, анічка, штучність.

Манжура Іван, укр. поет та етнограф (1851-93), поезії „Степові сніги та думи“, „Над Дніпром“, „Казки та приказки“, поема „Трьомени-багатир“, етногр. записи (казки в Збірнику Харківського Іст. Філ. т-ва).

Манзанільо (Manzanillo), пристань Куби, 64.000 меш. цукроварні та винні цукру.

Манзі (Mansi) Джованні Доменіко, архієп. Люкка, †1769; повний абір актів церк. соборів до пол. XV в.

Мани, (лат.) вл. ласкаві боги, спільна назва для богів підземелля (di inferi); в часх царства убоговласні душі покійників.

* **Манич**, дві степові ріки між морем Каспійським і Озійським: 1) М. Зах., ліва притока долу Дону, перетікає багато озер, що з них декотрі (пр. Гудило) часом переміняються в солончаки; 2) М. Схід. витікає у підгір'ї Кавказу під назвою Калмас і губиться в п'єсах; обидва М. в часі повені розливаються далеко та аливаються між собою.

Манин (Maniu) Юліо, рум. гром. і політ. діяч, *1873, основоположник і керманач хліборобської партії в Румунії (цараністи), код. посол до утор. сойму, президент міністрів 1919 і 1928-30.

Мани́кі, брит. архіпеліг Полінезії.

Мани́м, почитання духів померлих предків, гл. Мани.

Мани́ю́р, (фр.) косметичне плекання рук, вигладжування нігтів.

Маніля, гол. м-о й пристань Філіппін на о. Лусон, 285.000 меш.; 2 унів.; фабрикація манільських цигар і конопель.

Маніля, 1) копаль із дерева *Datnaga orientalis* із Філіппін; до виробу лісів; 2) волокна, 2-6 м. довгі, міцні, жовтаві, з біл ріаних баншиа, гол. *Musa textilis* на Філіппінах; до виробу корабельних лини, сіток, дамських капелюхів та килимів.

Манільська конопля (*Musa textilis*), аз. порода банану; тепер плекають її скрізь у підрівникових краях, а її волокно робить найліпші мотузи й лини.

Манія (Manin) Даніеле, іт. революціонер (1804-57), з фаху адвоката, 1848-49 президент рев. венецької республіки; після здобуття Венеції австрійцями жив у Парижі.

Маніок (Manihot), кущовата рослина з родина молочайів, до 3 м. вис. та з великим долонисто зложеним листям; на корені великі бульби, до 10 кг. ваги, дуже поживні; в них є дуже трійлива синильна кислота, що легко виварюється та пропадає при вишкірванні; муки (маніок, касаве й тапіока) вживають до печива та страв; листя їдять як городину; з бульб робить п'яний напій; походить із серед. Америки, тепер скрізь у гарячих краях.

Маніпул, (лат.) пл. жменя, третя частина ст. рим. когорти—120 воликів, гл. Legion I Когорта.

Маніпулювати, (лат.) виконувати маніпуляцію, майструвати.

Маніпулянт, (лат.) той, хто виконує ручну роботу, нижчий техн. урядовець у борі.

Маніпулятор, (лат.) прилад у телеграфії для передавання знаків на віддалі.

Маніпуляція, (лат.) дія виконана руками, технічне виконання.

Маніпур, Імпгаль, м-о брит.-інд. Ассаму, 80.000 меш.

Маніса, ст. Магнезія, тур. м-о б. Смирни, 31.000 меш.; бавовняні прядільні; 190 до Хр. перемога римлян над Антіохом III сирійським.

Манітоба, 1) півд. провінція Канади, 652.000 км.², 640.000 меш., гол. м-о Winnipeg, там живе багато укр. переселенців; 2) озеро в тій самій провінції, 6.000 км.²

Маніфест, (лат.) відозва, поклик до народу, форма святощого всенароднього проголошення. Нею послуговується з нагоди якоїсь вел. події, особливо держ. влада, політ. партії або політ. діячі.

Маніфестант, (лат.) учасник маніфестатів.

Маніфестація, (лат.) 1) різкий, прилюдний вислів своїх думок і почувань; 2) публ. масовий вияв протесту або спочуття.

Маніхеї, рел. секта, основана Манесом,

зближена до гностицизму; багато домішок із релігії Зороастра й Будди.

Манія, (гр.) 1) хоробливий нахил до чогось; 2) у мед. й псих. хороба, проявляється безпричинною веселістю, надмірною рухливістю, безцільною діяльністю. Звичайно минає, буває наворотна. Часом сієли м наступає стан псих. прагніченні (меланхолія).

Манія великості, гл. Меґальоманія.

Манко, (іт.) недостача; частка, якої бракує в товарах або грошах.

Манлій (Manlius) Марк, 387

до Хр. боронив Капітол від галлів, добув правництво Сартініуса.

Манліхер (перекрій замка).

Манліхер,

(Mannlicher) Фердинанд, нім. інженер (1848-1904), конструктор многозарядної рушниці, вживаної в австро-угор. армії.

Мани, 1) Гайвріх, нім. письмен. *1871, сатири на суч. суспільні умовини й псих. проблеми; повісті: „Боґині“, „Професор Унрат“, „Підданий“, драми, повісті; 2) Тома с, брат попереднього, *1875; повісті: „Буденброки“, „Заворожена гора“, повісті: „Трістан“, „Смерть у Венеції“, „Тоньо Креґер“; крит. варіси. Нагорода Нобеля 1930.

Томас Мани.

Манна, (євр.) 1) вл. „що це?“, чудесна пожива, яку змієць хліба давав Бог ізраїльтянам на пустині впродовж 40 років; 2) солодка рідина, що випливає з деяких рослин, пр. тамариска, ясени й засихає у круглих грудках; 3) обрієник манновець (*Lesanoga*), солодкий і їстівний; 4) Манна трава, гл. Трапа.

Маннергайм (Mannerheim) Карл Густав, рос. генерал, *1867, 1918 проводир фін. білої гвардії, усунув владу більшовиків у Фінляндії, XII 1918-VII 1919 фін. канцлер і начальник держани.

Маннінг (Manning) Генрі Едвард, англ. кардинал і архисв. Вестмінстеру (1808-92), церк. діяч, проповідник і учений богослов. Зрешт був англіканським духовником.

Манноза, відріна цукру, хем. складу C₆H₁₂O₆; в зернях деяких рослин.

Маннус, бог герм. міт., син Туїстона.

Манойлович (Manojlović). 1) Гавро, хорв. ієт., *1856, проф. урєсвітної ієт. на унів. в Загребі, президент Акад. Наук у Загребі, член Академії в Београді; 2) Коста, серб. вокальний комп., *1893, хороні твори, сольоспіви, „літурґії“ та ін.; 3) Тодор, серб. письмен., поет-модерніст і критик, *1883.

Манолов Емануїл, болг. комп. (1860-1902), в деяких піснях дуже ясні впливи й запозичк. від укр. пісні.

Манометр, (гр.) прилад до мірення роз-
пружності (тиснення) газів і пар. М., що
служить до мірення дуже малих тиснень,
називається в а к у у м е т р .

Мансар (Mansard), 1) Франсуа, фр. архітект, класичного напрямку (1598-1695), винахідник мансарди; 2) Жюль Гардуен, фр. архітект (1646-1708), низ, представник класичності на фр. ґрунті. Версальська палата, Дім Інвалідів у Парижі, гл. ілюстр. том II, стор. 103.

Мансард(а), (фр.) по-
верх на піддашші, ріко-
аризаний від фасади; гл.
Мансар Ф.

Мансельке (Maanselkä),
найвищі горбки Фінляндії,
до 723 м. вис.

Мансіка (Mansikka) Вільо Йоганнес,
фін. етнограф, *1884, проф. унів. в Гель-
сінґфорсі, голова Наук. Фін.-Ест. Т-ва, член
Фін. Академії Наук і бага-
тьох чужих наук това-
риств, 1920 почесний ата-
ше укр. посольства в
Гельсінґфорсі; праці про
слов. та лит. заклини, ре-
лігію схід. слов'ян.

Мансураг, сши. м-о при дельті Нілу,
63.000 меш.

Мансфельд Ернст, нім. полководець
(1580-1626), спершу в ціє. службі на Угорщині,
опісля пристав до протестантів, 1626 по-
громлений Валунштайном під Дессау.

Мантеґацца (Mantegazza) Паоло, іт. лі-
кар-антрополог (1831-1910); популярні кни-
ги: „Фізіологія любови“, „Гієсна любови“,
„Нервовий вік“, „Фізіологія краси“ і т. д.

Мантеґна (Mantegna) Андреа, венетський
малюв. і гравер (1431-1506), представник
строгої класичності доби відродження. „Три-
юмф Цезаря“, фрески в Падуї й Мантуї.

Мантіля, (єсп.) чорна коронкова накидка,
що вкриває голову та рамена, у нас поші
єванко; рід шовкової дамської одягнини.

Мантіса, (лат.-єструєське слово, „дода-
ток“) десяткова частина логаритму, що
вступає по десятковій точці.

Мантікейра (Serra da Mantiqueira), гори
в Бразилії (Мінаш Жераїш), 2.712 м. вис.

Мантінея, ст. м-о у сх. Аркадії; 362 до Хр.
битва — перемога й смерть Еламінінда.

Мантія, (гр.) довга й широка верхня
одяг, керей, гол. церковниця.

Манто, (єсп.) накривало, плив.

Мантова (Mantova), колись Мантуя, м-о
в Льомбардії, 41.000 меш., церква з XIV в.,
музей; гарбарні, торговля шовком.

Мантофель (Manteuffel) Едвін, прус.
генерал (1809-85), брав участь у війні з
Австрією 1866 і Францією 1870-71, 1871-73
ком. окупаційних військ у Франції, 1879 на-
місник Альзатії і Льотаринґії.

Манометри: 1-2
штуки: 1. отворен-
ний, 2. закритий;
3.пружинковий Бур-
дона; 4-отвір, в-
кни входить газ.

Мансарда.

Мантуя, гл. Мантова.

Ману, у Ведах батько всіх людей.

Мануа, фр. острів, один із Самоа.
Мануалі, (лат.) клявіатура (від 2 до 5)
на органах, на яких грають руками.

Манубрій, (лат.) реєстрова ручка в ор-
ганах.

Манувріє (Manouvrier) Леон, фр. антро-
полог (1850-1927), один з основників новіт-
ньої антропології; дійсний член НТШ.

Мануель, Емануїл, порт. королі: 1) М. I,
1486-1521; 2) М. II, 1908-10, син Карла I, усту-
пив з причини революції 1910.

Мануїл I, Комнен, гр. цар 1143-80; ро-
бив заходи для алуки перкви гр. а рим.

Мануїльський Дмитро, рос. більшовик
укр. роду, полонич із Подкаля, *1883; від 1907
політ. емігрант; 1918 в Києві член рос. деле-
гації для мирових переговорів з Україною,
1920-21 комісар земельних справ на Україні.

Мануїлов Олександр, рос. економіст і
політ. діяч (1861-1929), проф. моск. унів.,
1907 член Держ. Ради, 1917 міністер освіти
Тимчасового уряду; виробив проєкт но-
вого рос. правосуддя, прийнятий опісля біль-
шовиками.

Мануїлович Іван, сотник глухівський
1714, один із керманців і ген. канцелярії
1725-27, ген. осаул 1729-40.

Манускрипт, (лат.) рукопис.

Мануфактура, (лат.) вел. капіталістична
продукція, де сутні частини продукційного
процесу виконуються руками; м. — перша
форма пром. капіталізму, яка посідає місце
між хатньою системою промисловости й
фабрикою; гол. вигоди м., порівнюючи з
хатньою системою, можливість контролю
над працею робітників і розподілом праці
між ними; також тицькі виробн.

Мануції (Manucci, Manuzio), родина іт.
друкарів, видавців і вчених доби Відро-
дження: 1) Альд Старший (1448-1515), о-
сновник друкарні в Венеції, гл. Альдіні;
2) Паоло (1512-74), його син, видавець і
писем.; 3) Альд Молодший (1547-97), син
Паоля, проф. в Болонії й Паї.

Манфред, син піє. Фрі-
дріха II, 1258 король Си-
цилії, полег 1268 під Бе-
невентом у бою проти
Карла Анжуйського.

Манципаціо, (лат.) фор-
мальний акт перенесення
власности в ст. рим. ци-
вільному праві (ius civile),
з огляду на тав. res ма-
нсірі, до яких належали
іт. ґрунти та все, що було
потрібне до загощодарен-
ня сіль. посілости (невіль-
ники, домашні звірі, сіль. сервітути).

Манціоні (Manzoni) Алессандро, іт. поет
(1785-1873), основник романтичної школи;
перша сучасна іт. повість „Наречені“.

Манча (La Mancha), країна в Іспанії над
гор. Гвадіано й Хукаром.

А. Манціоні
(за літографією).

Манчестер, гл. Манчестер.

Маншета, (фр.) 1) тверда кінцева частина рукава, рухомо твердо пірукавчачи зі шпилькою, причіплювані до сорочки; 2) у фехтуванні удар противника під шаблю в зап'ясток.

Манштайн Христоф Герман, полк. рос. служби (1711-57), зроду німець, написав спомини про Росію, де описує і становище України під моск. владою.

Маняна, с. богородчанського повіту, на Підкарпатті, річка Манянка творить тут водпад; недалеко руїни останнього гал. правосл. ман. Скиту Манівського, замкненого 1785.

Манівський Скит (руїни).

Манівський Скит, монастир Василія у Маняні; оборонні мури ман. були вже в серед. XVII в., тепер абереглися руїни веж піаньо-ренесансового стилю: голонна в'їздова (1681) і дві ін. вежі.

Манько Леонід, укр. побутовий актор, *1863, на сцені від 1883, в товні Старшнього, описав Гайдамаки (молоді веселі парубки), автор популярної нар. п'єси "Нешасне коханні" (переріски з Островського) та ін.

Маорі, тубільча полінезійська людність Нової Зеландії, б. 50.000 душ, уживає з любов'ю татування.

Мапа, гл. Карта.
Мапа зоряного неба, подає небесну кулю, враз із колами, потрібними до її поділу й зорями — на площі.

Мапа синоптична, метеорологічна мапа, де показані елементи погоди, в різних місцевостях одночасно; їх уживають для приповідання погоди (Ілюстр. гл. Метеорологічні знаки).

Мар (Maar), кругла заглибина понижче позему околиці, оточена вулканічним матеріалом; кол. кратер вулканічного вибуху газів, тепер виповнений водою або багном; зразкові м-є в Айфель, у Швабській Юрі, в Японії і ін.

Марá (Marat) Жан Поль, дич Нел. фр. революції (1744-93), лікар, вид. „Приятелі народу“, 1792 член конвенту нів боротьбу з жирондистами, вбитий Шарльоттою Кордэ.

Марабу (Leptotilus), птаха бродун із роду півноригулів (бузьків), з голою головою й шиєю та грубим дзьобом, який під сподом має торбищу до перехотування добучі; над водами підривникової Африки.

Марава, півд. інд. плем'я, темношкірі.

Марáзм, (лат.) хворобливість, виснага, кволість, повільна астрофія організму тіла з ринчасним зменшенням їх чинности. Фізіологічний м. буває в глибокій старості (M. senilis), хворобливий при довготривалих пивасяжних недугах.

Маракаїбо (Maracaibo), гол. пристань Венесуелі, 75.000 меш.

Маракеш, Марокко, найбільше м-о фр. Марокка, в підніжжі Вр. Атласу, 149.000 меш.

Маранйон (Maranhão), 1) держана в півн. Бразилії, 346.220 км.² і 875.000 меш.; 2) (Marajón), гл. Амазонка.

Маранта (Marantha), лісєвата півд.-ам. рослина, споріднена з канною; отруйних корняків уживали тубільці на затроювання стрілі; мука з добре виварених корняків відома як ерорут.

Мараскіно, (ит.) лікер із дилматинських вишень, вишнівка.

Маратон, гр. м-о на схід. побережжі Аттики, 490 до Хр. побіда атенців над персами. Про побіду знесли до Атен „маратонські бігці“, гл. Біг маратонський.

Мараш, тур. м-о в сирійській горах, 45.000 меш.; ткальні та барвильні.

Марашу (Marajo), о. між устям Амазонки та Токантіне.

Мар Бермейо, Каліфорнійська затока.
Марбод, ки. маркоманів, заснував державу в Чехії, нів боротьбу з Арміном 17 по Хр., прогнаний готами 19, †37 по Хр.

Марбург, 1) м-о прус. провінції Гессен, 24.000 меш.; унів. (від 1527), церква Єлєсєвети, замок із XII в.; гончарство та гербарство; 2) гл. Марібор.

Мапа зоряного неба, астрофотографічна знімка, одолі праворуч той самий простір видний голим оком.

Жан Мара.

Маорський вождь.

Марабу.

Марвиц (Marwitz) Георг, нім. генерал, *1856, 1914 в Франції, ком. корпусу в битві над Мазурськими озерами й у Карпатах, 1917 від танкової битви під Камбре.

Марганець, гл. Манган.

Маргарина, (гр.) штучне масло з тваринного й рослинного товщу.

Маргарит, (гр.) себто перлина) абрикис слів Івана Золотоустого, дуже поширений на Україні у півд.-слов. перекладах: вид в Острої 1595-6; самостійний вибір слів у перекладі на тодішню білорус.-укр. книжку мову аладив кн. Курбський п. н. „Новий М.“

Маргарита, на Сході також Марина, св., мучениця з Антіохії, †307.

Маргарита, кн. Пармська, сестра цесаря Карла V, еса, намісниця Нідерландів 1559-67.

Маргарита, кор. Данії 1387-1412 і Норвегії від 1387, добула також Швецію і 1397 заключила між цими державами кальмарське унію.

Маргарита, о. при бережжі Венесуелі.

Маргарита австрійська, донька цес. Максиміліана I, дипломатка. За неї заключено „дніський мир“ у Камбре 1529. †1530.

Маргграф (Marggraf) Андреас Зігемунд, нім. хемік (1709-82), відкрив цукор у буряках.

Маргелін Новий, гл. Фергана.

Маргелін Старий, м-о Узбекистану, 44.000 меш.

Маргел, гл. Вашик.

Маргеріт (Marguerite), фр. письмен., 1) Поль (1890-1918), найкраща повість: „Моя велика“; 2) Віктор, *1866, — повісті про позовні проблеми „Дітчур“, „Товариш“.

Маргет (Margate), англ. пристань б. Довру, 46.000 меш., морський купелі.

Маргільман (Marghiloman) Александру, рум. держ. діяч (1854-1925); 1918 прем'єр міністрів, прихильник Німеччини.

Маргінес, (лат.) криса, незаписаний, незадукований беріжок сторінки паперу.

Марго (Margaux), славне фр. червоне вино з околиць Бордо.

Марголін Арнольд, жид.-укр. грот. і політ. діяч, правник, 1919 посол УНР у Лондоні. Спомини: „Україна і схід політика Антанті“ (1922).

Маргграф (marchio), від часів Карла V, управитель граничної округи, мархії.

Мар дель Плата, пристань і купезеве м-о в Аргентині, над Ля Платою, 31.000 меш.

Мардін, тур. м-о на сирійській границі (Курдистан), 31.000 меш., осідок патріарха.

Мардоній, перс. полководець Дарія I, 493 до Хр. від війни з греками, погли 479 під Платеями.

Мардук, гол. вавилонський бог, „дар богів і царів“, „побідник смоків і створитель“, „закопдавець і бог чарівників“, син Еї, богині мудрости й наук.

Марек, 1) Антонін, чес. письмен. часу чес. відродження (1785-1877); 2) Ян, чес. геодез (1834-1910), проф. військ. Академії у Відні; 3) Ян і Інджіх, чес. повістар (1803-53), іст. повісті, пседа. Ян з Гвади.

Маремми, болотисте та малиричне іт. побережжя над Тирренським морем, тепер його висушують.

Марена, опудало на Ів. Купала.

Марена (Barbus), риба з родини коропуватих до 7 дм. дов., дуже остиста, ікра трійлива; европ. ріки.

Марена красильна

(Rubia tinctorum), крап, зелеста рослина, б. і м. вис., з вузьким листям і дрібним, білим, зрослолатковим шітом; коріння багате на алізарин і пурпурин, тімто його вживали до барвлення на червоно, буро, фіялково й чорно, а м. к. скрізь садили й дуже цінило; тепер, після внаходу анілінових барв, понехали.

Споріднена маренка й ін.

Маренго, 1) с. в півн. Італії; 1799 і 1800 бої французів із австрійцями; 2) вовняна матерія мінлива, біло-попеляста або сіро-чорна.

Маренка, маринка (Aregula adonata), зліда до 2 дм. вис., з родини марепуватих; у букових лісах, листя ланцетувате, цвіт білий, дрібний, дуже запашний; виноч на заспокоєння і проти жонгачки; оклади проти болю голови; заправляють і горілки.

Маренціо Лука, іт. музика (1550-99), органіст папської капелі в Римі, найвиш. представник композиції мадрігалів.

Мареограф, (лат.-гр.) лімнограф, прилад для самостійного зазначування подостану на морському побережжі, в ріках, озерах.

Маретіч Томіслав, хорв. славист і порівняльний мовознавець, *1854, проф. загребського унів., президент хорв. Академії Наук, член НТШ й ін. слов. наук. установ; граматики та стилістика хорв. або серб. літ. мови.

Мареш (Mareş), 1) Франтішек, чес. фізіолог і філософ, *1857, оборонець віталізму; спершу прихильник кантійської теорії пізнання, пізніше Бергеона; 2) Ян Антоні, чес. музика (1719-94), двірський

Маргант: 1. галузка з цвітом, 2. цвіт.

Марена.

Марена красильна: 1. рослина, 2. цвіт, 3. чотири-, 4. п'ятипалатковий цвіт, 5. стебло, 6. овіч.

Маренка: 1. рослина, 2. цвіт, 3. перекиї коронка, 4. стебло.

вальдгорніст оркестри рос. царіці Єлисавети, винахідник „рогової музики“, колись поширеної й на Україні.

Маржак (Mařak) Юліос, чесь. артист-малюр (1835-99), красянид, замис. тощо.

Маржері (Margerie) Еманюель, фр. географ і геолог, *1862, заснував „Annales de Géographie“.

Маринарка, (іт.) 1) фльота; 2) короткий мужеський піджак.

Марината, (іт.) м'ясо, риби, овочі, городина, тощо, в оці з різним запаши-ним корінням, щоби довго зберігалася.

Мариніст, (лат.) малюр морських краєвидів.

Маринювич Микола, полковник УГА, *1861, в листопаді 1918 керував зразу боями у Львові.

Маринувати, 1) гл. Марината; 2) зберігати щось довго, знадро та недоцільно.

Марібор, Марбург, словін. м-о в Югославії над Дравом, 31.000 меш., шкіряна й споживча промисловість.

Маріво (Marivaux) Пер, фр. письмен. (1688-1763); слави комедії „Гра кохання й припадку“ й „Фальшиві признання“. Переборщений йшими його кмітливий стиль, званий „маріводаж“.

Марі Галант (Marie Galante), один із фр. антильських островів.

Марієнбад, (чесь. Mariánské Lázně) лічниця м-о в Чехословаччині, 6.900 меш., алькалічно-соліна з вуглекислою й залізни джерела світової слави; лічення хороби обміну речовин, серця (теренове лікування), суглобів.

Марієнбург, (поль. Мальборг) прус. м-о над Ногатом, 23.000 меш., торговля деревом і кінями; замок (із XIII в.); до 1457 осілок вел. майстра нім. ордену, опісля до 1772 поль. старостів.

Марієнвердер, (поль. Квіддінь) прус. м-о над ст. Ногатом, 12.000 меш., собор (XIV в.).

Марієноф Анатолій, рос. поет, *1897, один із основоположників „Мирізму“.

Марієт (Marianne-Pacha) Огюст Фердинанд, фр. археолог (1821-81), численні розкопки в Єгипті, низка спеціальних праць.

Марієнська область, череміська область, автономна країна РСФСР, утворена з частини казанської й витської губер-

нії; 21.300 км², 485.000 меш. (2/3, марієн або черемісів, 1/3 рос.); гол. м-о Краснокошайськ (дав. Царевокошайськ); сільське та лісове господарство.

Марієнська система каналів, водний шлях, що лучить Волгу з Невою, а саме: притокою Волги Шекеною, білозерським обхідним каналом, рікою Ковжею, Марієнським каналом, рікою Витегрою, онезьким обхідним каналом, рікою Свірю й ладозьким обхідним каналом до Невы. Система побудована 1808, має 1.140 км. дов., в чому 260 км. каналів; одна з гол. артерій перевозу збіжжя й дерева до Ленінграду.

Мареограф: 1. схема реєстраційного м.; 2. пливач; 3. колесо з зубчастим волісцем (3); 4. лата, що зближна зачіпає об колісці й пересувається вгору, або доліжну зміру рівня води; 5. пливач, що рисує криву на реєстраційному барабані (6); 6. зап. збертаттєся при помочі годинникового пр-строю (7); 7. годинникової мареографічної конструції.

Марієнбад. частина купельного заведення.

Марієнське Євангеліє, одна з найстарших глаголицьких пам'яток старо-болг. мови з замітними сербизмами, в Моск. Рум'янцівському Музеї; вид. Ягіча 1883 (квітень).

Марі (Marius) Гай, рим. полководець 155-86 до Хр., покочав 107 в Югурту, 102 тевтонів під Акве Секетіє, 107 кимбрів під Веруліями, провідир популярів у першій гром. війні, засуджений Суллою на смерть, утік до Африки, 87 добув Рим й уладив погром оптиматів.

Марі Меркатор, церк. історик пол. V в.

Марієнські Товариства, кат. союзи (содаліції), засновувані спочатку слугами від пол. XVI в. для зведчання Дів Марії, спершу при школах; їх мета збирати своїх членів на дух, вправи (молитви, відчити). Укр. т-ва: М. т-во пань від 1904 у Львові й ін. гал. містак для укр. гр.-кат. інтелігентного жіноцтва, М. т-во молоді.

Марієллі (Marinelli) Джованні, іт. географ (1846-1900), основник модерної іт. географії; підручник геогр. „Земля“.

Марієтті Філіппо Томмасо, іт. письмен. *1878, основник футуристичного напрямку, численні поезії та маніфести й політ. нарис. Повість „Мафарка футурист“.

Марі Тирський, гр. географ із II по Хр.; на його праці опираєся Птоломей.

Маріноквіч, 1) Владімір, серб. картограф, *1885; 2) Йосіф, серб. комп., *1851; 3) Павле, серб. політик, журналіст і публіцист (1866-1925), килькараловий міністер,

посол у Софії й Букарешті, основник кількох час. („Рад“, „Зведа“, „Правда“).

Маріно Джамбаттіста, іт. поет (1569-1625), творець надутого стилю, званого марінізмом. Найславніша поема „Адоне“.

Маріонетка, (фр.) лялька з рухомими членами, яка наслідок рухів живої людини при допомозі шнурків і пружин; людина без волі, з якою можна зробити, що загодно.

Маріот (Mariotte) Едм, фр. фізик (1620-84), відкрив рівночасно з Бойлем закон залежності об'єму газу від тиснення.

Марі Фертс (Moray Firth), затока Півн. моря в півн. Шотландії, сполучена Каледонським каналом із Атлантичним океаном.

Маріца, ст. Гебрус, гол. р. Болгарії, 490 км дов., витікає з під Ріло Дагу, вливається до Егейського моря.

Маріцбург (Maritzburg), м-о б. Дербену в півд. Африці, 36,000 меш., уніа.

Маріюпіль, м-о й порт при впад. Кальміюса до Озівського моря; повстав 1779 як гр. колонія, від 1794 повіт, м-о катеринськ-славського намісництва, від 1807 в складі тагарського градоначальства, від 1859 округове м-о М-ї гр. округи, від 1874 повіт, м-о катеринськ-славської губ.; тепер округове м-о, 41,000 меш., 32,9% укр., 35,3% рос., 17,7% жид., 10,1% гр.; — округа: 9,935 км², 4 міста і 804 селищ, 12 районів, 115,000 меш., 54,9% укр., 18,5% рос., 3,2% жид., 15,5% гр., 6,3% нім. Маріюпіль порт, 8,000 меш., 54,7% укр., 36,2% рос. і 4,9% гр.

Марія, дочка Володимирова В. гл. Доброніа.

Марія, ім'я кількох жінок у Нов. Завіт: 1) М., жінка Клеопа або Алфея, свогля Марії Діви; 2) М., мати св. Марка; 3) М., що мешкала в Римі, яку подоровав св. Павло; 4) М., сестра Марти; 5) М. Магдалина (з міста Магдали).

Марія, фр. королева: 1) М. Медічі, жінка Генрика IV, від 1612 регентка за сина Людовіка XIII, †1642; 2) М. Лещинська, донька Станіслава Лещинського, жінка Людовіка XV, †1725; 3) М. Антуанета, донька цес. Франца I й Марії Терезії, жінка Людовіка XVI, віллотинувана 16 X 1793; 4) М. Люїза, донька австр. цес. Франца II, 1810 друга жінка Наполеона I, 1814 одержала князівство Парму, П'яченцу й ін., †1847.

Марія Бургундська, донька Карла Сміливого, 1477 жінка цес. Максимиліана I, †1482.

Маріністи, манекетники, поль. рел. секта, основана Феліцією Коаловською. Секта має трьох еп., кільканадесятків свщ. і кількадесят тисяч вірних.

Марія Діва, у християн: Богородиця, Мати Божа; мати Ісуса Христа, що його зачала від св. Духа; донька Іоакима й Анни з роду царя Давида; „обручниця“ св. Йосифа. Свята в її честь: Непорочне Зачаття (Зачаття св. Анни), Різдво Пресв. Бо-

городиці, Введення в храм, Благовіщення, Успення (смерть) Пресв. Богородиці, Собор Пресв. Богородиці, Покров Пресв. Богородиці.

Марія Єгипетська, св., родом з Єгипту, зразу блудниця, пізніше покинула світ і вела покаянне життя на пустині за Йорданом. Час її життя непевний.

Марія Кривава, англ. королева 1533-58, донька Генрика VIII і Катерини арагонської, 1554 жінка Філіпа II есп., католичка; втратила Калс на користь Франції.

Маріямпіль, м-ко над Дністром у ставіславському повіті, 940 меш.

Маріанні, Лядрони, мікронезійські о-ви, висунені найдалі на північ, належали до Еспанії, від 1898 острів Гвам до ЗПА, інші о-ви 1899-1919 до Німеччини, тепер до Японії.

Маріанські гори, гори, що оточують Серед.-есп. височину від півдня; гол. частина Сієра Морена.

Марія Стюарт, кор. Шотландії 1542-68, донька Якова й Марії Гіз, жінка фр. кор. Франца II (†1561), описала лорда Дерил (†1567), вступила в шлюб з Ботвелом, що вбив Дерил; за подружжю життя й пропаганду католицизму прогнала 1567 зі Шотландії, втекла до Англії, ув'язнена кор. Єлисаветою за те, що прийняла титул англ. королеви, й покарана смертю 18 II 1587.

Марія Терезіополь, гл. Суботіца.

Марія Терезія, нім. цесарка (1717-80), від 1736 жінка Франца Стефана лотаринзького, пізнішого рим. цесаря Франца I, королева Угорщини й Чехії, архикн. Австрії, на основі прагматичної санкції одідичила австр. краї, вела австр. суцесійну війну і 3 шлезькі війни, втратила Шлезьк; 1772 в поділ Польщі добула Галичину, 1775 Буковину від Туреччини; зреформувала адміністрацію, судництво, шкільництво, знесла підданство селян; від 1765 її спінрегентом був Йосиф II.

Маріазель (Mariazel), м-ко прощ в Австрії б. Сент Пельгену, 1,900 меш.

Маріаж, вл. маріаж, (фр.) в дівоності; подружжя; гра в карти, в якій парують королі з дамою одної барви.

Марк Франц, нім. експресіоніст, мільяр і графік (1880-1916), образи творив.

Марк Твен (Mark Twain), вл. Семюель Кларкене, ам. письмен. (1835-1910), найславніший своїми гумористичними нарисами; повість „Прагони Гекса Фіна й Тома Соєра“.

Марка, (нім.) 1) грошова одиниця: а) в Ні-

Маріонетка.

Марія Стюарт.

Марія Терезія.

Марк Твен.

меччині з 1871; до світової війни карбували золоті та срібні монети; 1924, після грошової інфляції введено держ. марку (Reichsmark), яку хотіли приврянити до кол. (передвоєнної) марки; 1 м. — 100 фенігам; тепер карбують монети лише зі срібла, алюмінію й міді; в ам. валюті 100 нім. м. — 23 50 ам. дол. (IX-1931); 6) в Польщі — від 1915 до 1 II 1924; в) в Фінляндії від 1877; номінально 1 фін. м. (markka) — 1 фр. франкові, ділиться на 100 пенні (pennia); з 1925 поновлено золоту валюту на тій основі: 39 70 фін. м. — 1 ам. дол.; суч.

Старі укр. видавничі марки з гербом: 1. Острозьких, 2. П. Мосила, 3. Іа. Мазета.

курс: 100 фін. м. — 2 52 ам. дол. (IX-1931); 2) анак, печатка-рисунок невеликого розміру, що відбивається на папері, матерії й різних виробках як охоронний засіб проти підроблювання пром. виробів, або як анак рівнонартісних грошам. М. бувають добродійні й звілейні, видавничі й фірмові. Поштові м. служать для оплати поштових пересілок. Перша, штемпелева м., що з'явилася 1653 в Парижі, не збереглася.

Сучасні укр. видавничі марки роботи: 1. Ю. Михайлюк, 2. Н. Алексєва, 3. М. Бутковича, 4. Р. Лисовського, 5. В. Свєнського, 6. А. Середи, 7. П. Ковчуна.

перша до наліплювання, придумана англійцем Д. Чамерсом 1838. Перші укр. поштові м. були надруковані в Києві 1918, вартості 10 і 20 шагів проєкт А. Середи, 30, 40 і 50 шагів Ю. Нарбута.

Марка (Marca) Пер, фр. каноніст (1594-1662), творець галіканізму.

Марказит, мінерал ромбічної системи,

Fe S₂, гетероморфний із піритом, жовтаво-бурий, металевого блиску.

Маркантний, (фр.) гостро зарисований, чільний.

Маркато, маркадо, (іт.) муз. динамічна вказівка: наголошено, визначено, підкреслено.

Марке (Marche), частина Італії між Умбрійськими Альпами й Адріатичним морем, 9 465 км.² і 1 150 000 меш.

Маркович, 1) Андрій, гл. Маркович 2); 2) Арсен укр. історик та археолог, *1855, голова Таврійської ученої архівної комісії та ред. П. „Навістія“, проф. кримського (таврійського) унів., опісля кримського пед. інст.; низка праць, гол. про Крим; 3) Григорій, укр. гром. діяч і письмен. (1847-1923), учитель серед. шкіль, вид. укр. книжок та книгар (газета „Рідний Край“, твори: І. Тобілевича, Кропивницького, Каченка й ін.); праця про виборний принцип укр. духовенства; заслуживен б. основання пам'ятника І. Котляревському в Полтаві й школи його імені, де був куратором; 4) Микола, укр. поет, етнограф та історик (1804-60); його „Укр. мелодії“ мали вплив на Шевченка, що присвятив йому поезію „Бандуристе, орле синій“.

Етногр. праця про укр. звичай, повір'я, кухню й нашітки; 5) Олександр, укр. історик (1847-1903), знавець історії Степової України, проф. одеського унів., дійсний член НТШ; низка праць у „Записках“ НТШ; визн. промовець.

Маркет, із Падуї, іт. муз. теоретик (1270-1320); автор важких для історії мензуральної музики трактатів.

Маркетан, (ст.-іт.) торговець, який продє на роздріб військовим позисну й предмети першої потреби.

Маркіа, фр. вава мар'граф, пізніше шляхетський титул вищий від графа, нижчий від князя.

Маркіан (Les Marquises), Мєдванія, також Нука Гіва, фр. схід полінезійський архіпєліг.

Маркіон, гностик із Пв., відкидав усі св. книги Ст. Завіту і навіть три євангєлія, задержуючи тільки євангєліє Луки й листи ап. Павла.

Маркірувати, (нім.) виконувати якусь працю про око; присядатися недужим (у війську).

Маркіян, сх.-рим. цісар 450-457, видав суворі декрети проти монофізитів.

Марко, св., євангєліст, спершу товариш ап. Павла, потім товариш ап. Петра, автор другого Євангєлія, яке написав перед 70 р. по Хр.

Марко Аврєлій (Marcus Aurelius), ім. Антонін, рим. цісар 161-180 по Хр., він бо-

Мих. Маркович.

ротюбу з партами в германами, відомий як філософ, автор „Роадумувань“; у Римі колонна Антонія.

Марко Антоній де Домініс, церк.-рел. діяч, слов. роду (1566-1624), амагав до унії всіх христ. церков; ув'язнений умер у тюрмі, а його тіло разом із його писаннями спалив кат. Твори М. А. де Д. мали вел. вплив на укр. полемістів XVII в.

Марков, 1) Андрій, рос. математик, *1896; праці з рахунку ймовірності та різниці; 2) Осип, гал.-укр. журналіст, москвофіл (1849-1909), ред. „Пролому“ 1881-2, Нового Пролому 1883-7, Червоної Русі 1887-91, Галицької Русі 1891, опісля Галичанина.

Марковичі, укр. шляхетський рід, виході з Сербії (дехто писався Маркевич); укр. рід від Марка Аврамовича (†1712): 1) Андрій, сип Марка †1747, сотник глухівський, потім лубенський полковник і генеральний підскарбій, навив величезні маєтки; 2) Андрій, укр. гром. діяч (1830-1907), сип Миколи Маркевича, член рос. сенату, 1898-1907 голова „Т-ва допомоги українцям студентам вищих шкіл у Сиб. ім. Шевченка“, виклопотав дозвіл використати Шевченкові рукописи в архіві Департаменту поліції та видати певний Кобзар; 3) Богдан, рос. журналіст (1853-1915), сип Опанаса й Марії, написав життєпис матері; 4) Дмитро, укр. письмен., гром. діяч і кооператор (1848-1920), британець Опанаса, судовий слідчий, за Центр. Ради ген. прокурор, за гетьманів сенатор і уміштічний оп. „По степах та хуторах“; 5) Іван, укр. письмен. (1806-70), брат Опанаса, співробітник „Основи“ (парис географії України); 6) Марія, гл. Вовчок Марко; 7) Олександр, укр. історик (1790-1865), ген. суддя 1827-30, чернігівський губ. маршалок дворянства 1832-8; вид. матеріали до історії України, а також „Денні записки“ Якова (9) М.; 8) Опанас, укр. гром. діяч і етнограф (1822-67), член Кирило-Методієвського Братства, чоловік Марка Вовчка; музика до „Наталки Полтавки“; 1861-3 уладкував у Чернігові укр. театральні виставки; 9) Яків, бунчуковий товариш (1696-1770), лубенський полковник, ген. під-

Марко Ларслай.

Дмитро Маркович.

Опанас Маркович.

скарбій, залишив щоденник („Денні Записки“) від 1717-67, де дуже багато відомостей про госп., політ., культ. й сусп. відносини на Україні в XVIII в.; 10) Яків, внук ген. підскарбія Якова М. (1776-1804), укр. патріот, збирач матеріалів для історії України. „Записки о Малоросії, ея жителей и произведеніях“ (1798).

Маркович (Marković), 1) Зденка, суч. хорв. письмен. і публіцистка, прихильниця України. Збірка новель „Лет“, „Хита в світу“; 2) Овезо зар, серб. письмен. і гром. діяч (1846-75), соц. публіцист; 3) Франьо, хорв. поет-романтик у дуці поль. романтиків і драматург (1895-1914); епічні твори: „Дім та світ“, „Кохан та Власта“, драма: „Звоניים“.

Маркович-Адамов Павле, серб. письмен. (1855-1907); новели з життя селян.

Марко Вовчок, гл. Вовчок Марко.

Марковський Михайло, укр. історик літ., *1869; праці: про Антонія Радивилівського, про інтермедії, з нової літ.: про Котляревського, П. Мирного, Л. Українку.

Марко а Ефесу, дохристиян. ворог фальорентійської унії (1434).

Марко Кралевич, популярний герой серб. лицарського епосу, макед.-серб. князь, що признав над собою владу турків, агітував воюючи на боці турків 1394; про зв'язки з укр. епосом праці Дашкевича, Халанського, Тимченка, Терпаківця. Кукаці.

Маркомани, слов'янське плем'я, між Майном, Райном і гор. Дунаєм, б. 8 до Хр. під проводом Марбодя опанували Чехію, за Марка Аврелія і Авреліана 270 по Хр. вдерлися до рим. держави, в IV в. змішані з баярарями.

Марконі (Marconi) Гільємо, іт. фізик, батько суч. радіотехніки, *1874; при допом. Герцових електромагнетних хвиль, когерера Брауні та антени Попова перший здійснив на практиці радіопересилання; 1909 нагорода Нобеля.

Марко Польо (Marco Polo), венеціанський подорожник (1254-1323), один із перших європейців, що подорожував по Серед. Азії, Китаю, Японії й Цейлоні 1271 і 1295 та залишив опис цих подорожів.

Маркс, 1) Адольф, рос. книгар (1838-1904), з нім.-жид. роду, основник знаного вид. (ілюстр. журнал „Нива“ з додатками творів кращих рос. письмен., тощо); 2) (Marx) Вільгельм, нім. юрист і політик, *1863, дворянський канцлер нім. держави; 3) (Marcks) Еріх, нім. історик, *1861, проф. у Берліні, історіо-

Г. Марконі.

Марко Польо.

граф прус. держави; 4) (Marx) Йозеф, австр. нім. комп. *1882, кол. дир. Муз. Акад. у Відні; 5) (Marx) Карл Гайнріх, нім. економіст, соціолог і політ. діяч (1818-83), гол. предстанник наук. соціалізму. Видною точкою його науки є Гегелівське поняття діалектичного процесу, яке він розвивав в розумінні протилежному до Гегелевого. Своім іст. матеріалізмом виступив він разом із Енгельсом нове поняття суспільності і дав початок величезному робітничому рухові, який, згідно з його планом, старався переіменувати цілий екон. і соц. лад 1847 член тасмного комуни. т-ва, з доручення його випустив (з Енгельсом) „Комуністичний маніфест“; 1864-66 заснував „Міжнар. т-во робітників“, тзв. I-ий робітничий „Інтернаціонал“ і був його керівником до 1872, коли розпалося й саме т-во; гол. твори: „Неспроможність філософії“, „До критики політ. економії“, „Капітал“ (3 томи, з яких лише I. вийшов за життя М. 1867; II і III томи випустилися уже після смерті М. його однодумець Ф. Енгельс (II-1885, III-1894); твір подає глибоку критику капіталістичного способу виробництва та його наслідків. Гл. Марксизм.

Карл Маркс.

Марксизм, наука К. Маркса з такими гол. рисами: 1) іст. матеріалізм — переважно значиння для розвитку сусп. життя мають матеріальні умови; 2) вся історія людства є боротьбою різних клас суспільства; ця боротьба поведе до сусп. революції, де матиме перемогу пролетарська класа; 3) капіталізм, що його суть експлуатація робітників і анархія продукції, мусить загинути; після концентрації капіталу в руках небагатьох капіталістів встане ліквідація (експропріація) останніх; 4) екон. бік доктрини: трудова теорія вартості, згідно з якою мінова вартість кожного предмету визначається кількістю суспільно-количного роб. часу; додаткова вартість — джерело прибутків капіталістів (гл. Надвартість); теорія абсолютної ренти в екон. криз. Критика М., гл. Революціоністи.

Маркштадт (Marxstadt), давніше Бктерінштадт, м-о в автономній республіці волякських німців; 12.000 меш., вироб. с.-госп. машин, воєн і тютюну.

Маркувати, (фр.) 1) зазначувати, привбавити печатку (стемпель); 2) у театрі: на пробі зазначувати тільки важніші місця в своїй ролі; 3) в картах: грати так, щоби спілльник догадався, які карти в вас сильні.

Маркуш Олександр, закарп. укр. писем., *1891, шк. інспектор, основник і ред. часопису „Наш Рідний Край“, автор шк. чита-

нок. Збірка оп. з нар. життя: „Виміряли землю“.

Марліт (Marlitt) Е., вл. Євгенія Йон, нім. писем. (1825-87), у свій час дуже популярна сентиментальніми романами.

Марля, марлі, (фр.) тканина з тонких, рідко тканих льняних або бавовняних ниток, вживається до перев'язів ран.

Марльб (Marlow[e]) Крістофер, англ. писем. (1564-93), драматург, попередник Шекспіра, який позичив чимало сюжетів із його драм: „Доктор Фавет“, „Жид із Мальти“, „Паризька різня“.

Мармара море, ст. Пропонтида, море, що лучиться Дарданелами зі Середземним і Боспором із Чорним морем.

Мармароська кітловина, кітловина нижче впаду Вишеви у Тису, тут лежать м-о М. Сигіт та копальні соли в Солотвині.

Мармароський Сигіт, м-о над Тисою на Закарпатті, 22.000 меш., на укр.-рум. етногр. пограниччі, тепер у межах Румунії. Х 1914 зайняте рос. військами, 15-17 і 1919 сигітською групою УГА. В околиці коцальні соли, сільні жуни.

Мармароські гори, запліли Чорногори в джереловищах Тиси, Вишевої, Черемоша та Зол. Бистриці. Збудовані переважно з мезозойських відлож. метаморфованийих лупаків та виливних скал. М. гори не творять град, як Бескиди, лиш окремі гірські гнізда. М. гори належать до Румунії й Чехословаччини. На гал. Гудульщину заходять лиш клаптик у джереловищах Черемошу. Мешканці українці (гудули) й румуни. Найвищі вершини: Торон'га (1.639 м.), Шп Іван (мармароський) (1.940 м.), Шербан (1.795 м.), Чивчин (1.769 м.)

Мармаросько-буковинська верховина, гл. Мармароські гори.

Мармеліда, (фр.) варені овочі та ягоди, зварені з цукром і затужавлі.

Марміс (Marmier) Ксаніс, фр. германіст і славіст (1809-92), автор статті „Козацький край“ (Le pays des Cosaques) (1854).

Мармолита, альпійський верх (Дольоміти) на півд. схід від Боценоу, 2.998 м. вис.

Мармон (Marmont) Огюст Фредерік, фр. маршал (1774-1852), співробітник Наполеона I, учасник його походів; 1830 відвідав степову Україну, яку описав в праці „Voyage du maréchal duc de Raguse en Hongrie... la Russie Meridionale“, Paris 1837-38, перекладений на нім., іт. та англ. мову.

Мармонтель (Marmontel) 1) Антуан Франсуа, фр. комп. (1816-98), піаніст, гол. інструментали творці; 2) Жан, фр. писем. (1723-99); „Моральні оповідання“, філ. роман „Белсар“.

Мармур, гл. Валпаяк.

Мармурове море, гл. Мармара море.

Марна (Marne), 1) права притока Сени (б. Парижа), 525 км дов., сполучена каналом М.-Райн із Массою, Мозелею, Зарою й Райном, каналом М.-Сона зі Соною; у бою над дол. М. 5-9 IX 1914 фр. вій-

сьма стримали нім. офензиву; на битва була рішачою подією у світовій війні; 2) фр. департамент над середньою М., 8.206 км.², 398.000 меш., гол. місто Шалльон сюр Мари; 3) фр. департамент над гор. М., 6.257 км.² і 195.000 меш., гол. м-о Шомон.

Маро́ (Marot) Клеман, фр. поет (1495-1544), від нього назва маротичного (маніакального) стилю.

Маро́д, (фр.) хорий (про воєнка).

Мародёр, (фр.) воєн, що лишається позаду війська з переломом: волк-волокіта, що грабує.

Мародерство, грабіжництво підчас воєнних подій; карасться в усіх арміях дуже суворо (найчастіше карою смерті).

Марокен, (фр.) мароканська шкіра, козяча шкіра теїдтно виправлена й фарбована на чорно. Гл. Саїнш.

Марокко, 1) Магреб, себто країна заходу, півн.-зах. країна Африки, обіймає молоді зморшкові гори Атлс, а саме: 1) Прибережний А. або Ріф на півночі, 2) Середній А., 3) Високий А. (до 4.300 м.) і 4) Аїтнатане на півдні, на границі Сагара; одні від других повідділювані морфологічно ст. низькими платами. Південні М. перехідні між оазисними і середземноморськими, із багатама опадама (837 мм.), та степово-півпустинним посушним (334 мм. опадів); відповідно до того в М. чергуються нічозелені ліса (коркові дуби) зі степом, півпустинною й оазисами. Населення хлібороби (пшениця, ячмін, олива, пшаденні овочі, вино й т. д.) та скотарі (вівці, кози, рогата худоба; продукція вовни: 18.000 т.); домашній промисел: тканини, фези; гартарство. Копальни (міда, залізо) невикористані. Населення: 1) бербери, хаміти — хлібороби, 2) кочовики — бедуїни (араби), 3) маїри (кушї в ремісництві по містах), все арабізоване; європейці, гол. фр., 100.000. М. ст.-рим. Маїретанія Тінгітанська, 700 по Хр. завойована арабами та залежить ціл рано скінчилася; самостійний султанат до кін. XIX в., коли його почали завойовувати французи й еспанці, перехіваючи М. в васальну державу. Ділять М. на більшу, півд. фр. частину, 572.000 км.² і 4.230.000 меш. (гол. м-о Фез), меншу, півн., есп., 28.000 км.² і 744.000 меш. (гол. м-о Тетуан) і нейтральний округ Танжеру, 400 км.² і 74.000 меш., де перехрещуються впливи англ., фр., есп. й іт.; 2) М. м-о, гл. Маракеш.

Марон, (іт.) істинний каттан.

Мароні, гранична р. фр. і від Гвінни, 680 км. дов.

Мароніти, христ. секта, доккола монастиря св. Марона на Ливані; від 1152 з'єдналася з Римом; б. 200.000 людей.

Мароті-Шольтесова (Maróthy Soltészova) Гельга, словац. письмен., *1855, провідниця жіночого руху; новелі в повісті.

Мароці, дочка рим. сенатора Теофілікта; опанувала Рим і панетно; вкинула па-

пу Івана X до в'язниці та зробила папою свого сина Івана XI (631).

Марон, гл. Муреш.

Марон Намаргел, гл. Тиргу Муреш.
Марр Микола, рос. мовознавець, *1808, розслідує гол. канж. мови, допускає зв'язок між канж. мовами, баскійською, іберською і взагалі переїдиоспроевськими європ. мовами (тап. іфетидологія).

Marpier (Marryat) Фредерік англ. повістяр (1792-1848); повісті з моряцкими пригодами, читалі молоддю.

Марс, перша гор. планета сонячної системи, світить жовто-червоном світлом; промір 6.780 км., час обороту довкола Сонця 687 днів, серед. віддаль від Сонця 228 міл. км.; у часі опозиції віддаль від Землі 80 міл. км., а в тап. „веліких“ опозиціях тільки 55 міл. км., час обороту довкола власної осі 24 год. 37 мін. 26,4 сек., нахил екліптики до Марсоного рівня на кругло 24°; на бігунах Марса є біл-смуги, що їх розміри залежать від Марсоної пори року, через те пасується порівняння зі снігами на бігунах Землі. Атмосфера, де твориться хмар, рідша від земної, але не різниться мабуть від неї складом. Гіпотеза тап. Марсоних „каваліні“ сьогодні пережита — не можна заселювати Марса представниками вищої культури, але не можна відмовити йому життєвих умов, подібних до земних. Марс має два місяці: Фобос і Деймос; їх промір по 10 км., віддалення від осередка Марса 9.200 і 23.000 км.; їх рух дуже швидкий, Фобос оббігає Марса за 7 год. 39 мін., а Деймос за 1 день 6 год. 18 мін.

Марс, себто Майстерня рев. слова, еуч. укр. літ. організація й видавництво в Києві.

Марс, ст. лат. бог хліборобства й війни та пработийо рим. народу, пізніше змішаний із гр. Аресом; гл. Арес.

Марс (Mars de Monvel) Анна Франсуазн, фр. комедійна акторка (1774-1847), особливо славилася в комедіях Мольєра та Бомарше.

Марсали, пристань зах. Сицилії, 73.000 меш.; виріб славного вина.

Марселіза (Marseillaise), фр. нар. гимн, що повстав 1792 р.; автор Руже-де-Ліль.

Марселлюс (Marcellus) Марі Жан Андрє, фр. гедієтєр (1795-1865); 1820 відкрив статую Мільоської Венери.

Марсель (Marseille), фр. пристань при усті Рони, 625.000 меш., унів., природничий та археол. музей; друга щодо обороту пристань Франції в Середземного моря (річно 205 міл. рег. т. нетто), споживача й корабельна промисловіть; М. знована в IX

Марс 18 серпня 1924 р. л.

в до Хр. фенікійцями, звалися в гр.-рим. часах Масілія або Масалія.

Марсильй Падуанський (Marsilius de Padwardino), іт. філософ (б. 1270-1343), лікар і дорадник цес. Людовіка Баварського в боротьбі з папою.

Марсій, сатир, свідок мистець флоридової гри; Аполлоном переміг його в муз. змаганні й азер іа нього шкуру; його статуя стояла в Римі на форумі.

Марсіль.

Марсілийці, хоробрый середньовіт. народ над Фудивським озером, від 308 до Хр. вірні союзники римлян, 91 до Хр. збунтувалися проти них (Марсілійська або союзницька війна 91-88 до Хр.).

Марсове поле, 1) (Campus Martius) у ст. Римі площа, призначена на збори та військ. справи; 2) площа у Парижі (Champ de Mars), уживана також на вистави.

Март, марець, (лат.) місяць березень, як початок року, присвячений богоні Марсові.

Марта, св., сестра Лазаря й Марії з Витанії.

Мартабан, затока б. устя Іриваді.

Мартель, гз. Карло, іет. діачі, 3).

Мартель (Martel), 1) Едуар, фр. географ, *1859, один із найкращ. сучасних спеціалістів; 2) Рене, фр. історик, *1893; низько-праць, присвячений Україні: „Справу України“, „Східні кордоні Німеччини“, „Франція й Польща“, „Життєпис Мазени“ (спільно з І. Борщаком); референт укр. справ у журналі „Monde Slave“.

Мартен (Martin), 1) Анрі, фр. історик, (1810-83), автор твору „Росія й Європа“, в якому згадує про Хмельниччину, Мазену, та діяльність „Основи“; про-рокував міжнар. зв'язання укр. питання; 2) Пєр, фр. фабрикант рушниць (1824-1915).

Мартенс Фелдор (Фрідріх), рос. правник (1845-1909), проф. міжнар. права на свб. унів.; кльятварозоний суддя в міжнар. мирових судах.

Мартин, ім'я п'ятьох пан: 1) М. І., св., 649-655; 2) М. II, 882-884; 3) М. III, 942-946; 4) М. IV, 1281-85; 5) М. V, 1417-31.

Мартин, мева (Larus), птаха-плавун, подібно до голуба, знаменито плаває й літає; живе над морями й водами, також укр.; споріднений криччок.

Мартинець, 1) Гнат, гал.-укр. гром. діач, *1882, педагог, 1915 на австр.-угор. військ. окупаній комісар Володимир Волинського, дбав про укр. шкільництво на Волині; 2) Михайло, гал.-укр. гром. діач (1859-1919), 1919 держ. секретар земельних справ ЗУНР, автор закону про земельну реформу; розстріляний без суду поляками; 3) Теодор, укр. сотник, *1863, член Центр. Військ. Комітету, учасник боїв на Львів XI 1918.

Мартинів, 1) Іван, рос. учений, сзуйт (1821-94), навернувшись на рим.-католицтво, був дорадником Ватикану в схід. церк. справах. Праці, що мають інтерес для України: „Annus ecclesiasticus graeco-slavicus“, каталог слов. рукописів паризької Над. Бібліотеки; видав життєписи Сумі про Йосафата Куциевича й Мелетія Смотрицького; у фр. журналі „Revue des Questions Historiques“ відмічав усе, що пов'язалося з українщиною; 2) Олександр, вл. Пікер, рос. соц.-дем. діач, *1865, член ред. „Южного Рабочого“, ред. „Рабочого Діла“; меншовик, офіція пристав до більшовиків; „Мои украинские впечатления и размышления“.

Мартинюк, 1) Лукаш, кошовий отаман на Запоріжжі в 1699 і 1671; 2) Порфір, укр. маляр та етнограф (1856-1906), мистець портрету й побутових сцен, знаменитий рисівник. Портрети Б. Хмельницького, І. Мазени, Гр. Сковороди, Гр. Кітків, селян, ілюстр. до „Енеїди“ Котляревського, укр. дум, нар. пісень, побутові сцени з чумацького й сел. життя. Етногр. злинен в „Київській Старині“.

Мартин Турський, св. (б. 316-400), св. рим. трибуна в Паннонії, воєк, офіція чернець, вікни єпископ у Турі, аскет, основник низки монастирів; улюблений святець меронізької держави.

Мартинюк Ілько, укр. генерал, на Центр. Раді начальник квіл. корпусу, 1919 дивізія Сірокуланників.

Мартир, (гр.) мученик.

Мартирологін, на сході менологін або синаксар, спис мучеників чи святих для літургичного вжитку, уложений за місяцями й днями. Першу м. уложив св. Бронім в IV в.

Мартіньєвська революція, березневі розрухи 1848 в Німеччині та в Відні.

Мартін Рудольф, нім. антрополог (1864-1923), основник новітньої нім. антропології.

Мартінез Кампос (Martinez Campos) Арсеніо, есп. генерал (1834-1900), командував у мароканському поході 1859, на Кубі 1864-

Мартин.

Порфір Мартинюк (автопортрет).

70 і 1835-96, воював проти карлістів, міністер війни 1881-83.

Мартіні, 1) Джамбатіста, славний муз. теоретик у Болонії (1706-84), учитель М. Березовського; 2) Фавесто Марія, іт. письмен., *1888, поєси для тав. інтимного театру та гротескові.

Мартініка (Martinique), фр. Антильський о., 887 км.² і 250.000 меш. (переважно негрів); цукор, рум; гол. місто Фор де Франс.

Мартіну (Martini) Богуслав, чех. комп., *1890, знака творів із фр. тонкістю гармонії та інструментації.

Мартіч Іргур, серб. поет із Боснії (1822-1905); вірші в дусі Ліризму, епопея: „Освітняки“.

Мартю (Marteau) Адрі, фр. скрипак і комп., *1874.

Мартов Л., вл. Юлій Цедербаум, провідник рос. соц.-дем. партії (1873-1923), видавав до 1903 а. Лєніном і Потресоним у Німеччині соц.-дем. часопис „Іскра“; ідеолог ментовників, від 1920 редагував у Берліні „Социалистический Вестник“.

Мартове поле, нар. збори за Меровінгів аж до 755, де франконські королі видавали свої розпорядки й відбували суди. Пізні Малий 755 переіс реченець на травень і з того часу збори назвали „малым полем“ (Samrus Majus).

Мартович Лесь, гал.-укр. письмен. (1871-1916); реалістично-сат. новели (збірки: „Нечитальник“, „Хитрий Панько“, „Стрибокчий дарунок“); повість „Забобон“; життя й побут гал. села (селяни, сіль. інтелігенція — вчителі, священники, тощо).

Лесь Мартович.

Мартон (de Martonne) Емануель, фр. географ, *1873, геоморфолог і кліматолог, досліджував підсоння України.

Мартоє, 1) Борис, укр. гром., кооп. і політ. діяч, *1883, член РУП (УСДРП), ген. секретар земельних справ за Центральної Ради (1917), голова Весукр. кооп. Комітету (1918), міністер фінансів у кабінеті В. Чеховського (1919), голова ради міністрів і міністер фінансів УНР (1919), тепер проф. Укр. Госп. Академії в Подєбрадах; праці з кооперації; 2) Іван, славний укр. риббар, (1754-1835), виш. представник класичності з лір. підкладом; працював у Римі й Петербурзі, проф. і ректор Акад. мист. у Петербурзі; пам'ятники Мініна й Пожарського в Москві, Катерини II в Катеринославі, Рішельє в Одесі, численні надробки з мармуру в Петербурзі й Москві; 3) Іван, укр. історик (1799-1831), масон, секретар гетьмана К. Розумовського, автор „Наслідкування банного строєння, о котором повіствуєт Нестор“; 4) Мартин, сотник лохвицький

1693-98, дубенський полковий суддя, син Василя, прабатька укр. шляхетського роду Мартосів; 5) Олександр, історик і збирач матеріялів для укр. історії (1790-1842), автор історії України в 5 частинах, яка майже вся загинула, не побачивши світу; лише частина була видрукувана в рос. журналах: „Записки“ з рр. 1806-16; 6) Петро, укр. діяч, * 6. 1809; 1840 видавець першого Шевченкового „Кобзаря“; Шевченко змалював його портрет і присвятив йому „Тарасову пісню“; 1863 М. надрукував про Ш-ка спомини, перейняті панськопоміщицькою ворожестю до поета-революціонера; 7) Сергій, укр. письмен., *1865, проза й поезія і „Рідному Краї“ „ЛНВ“, збірка „Думи і пісні слапого“.

Іван (2) Мартос: Надгробник.

Мартушенич

Яків, уніатський церк. діяч, сп. луцький від 1817, потім архисп. польський, † 1833.

Маруліч (Marulić) Марко, хорв. поет (1450-1524), перший далматський письмен. (реп. пісні й поезії віршем).

Маруна городня (Chrysanthemum parthenium), сілля 7 дм. вис. з кошикуватим цвітом; у нас по городах; знавар зміжов. шлунок; кавказької відміни (м. рожева, Ch. roseum), із рожевим цвітом, уживають до виробу тав. перського порошку.

Маруський льодоник, найбільший льодоник Кубанщини на бічці Кавказу, 7 км дов.

Маруччі (Marucci) Ораціо, іт. археолог (1854-1931), директор стип. музею при Ватикані й музею христ. старовини Латерану; полишив понад 400 іст. праць.

Марфієнич Микола, бух. укр. письмен., *1898, член „Західної України“, збірка поезій „Між верхами“.

Марх, гл. Морава.

Марха, ліва притока Вілюя (до Лени), 600 км. дов.

Мархія, (нім.) погранична провінція франконської, потім нім. держави.

Мархлєвський Юліан Бальтазар, поль. революціонер (1866-1925), спочатку член партії „Пролетаріат“, далі один з основників поль. соц.-демо-ії, звійці більшовик; знака сусп.-екон. праць; 1920 р. більшовики його хотували на президента Радянської Польщі.

Мархлєвський район, поль. територіальний район у волінській округа, 41.000

меш., у цьому 693% поль. і 184% укр.; осередок її селище Мархлевськ.

Мархфельд, рівнина в Дол. Австрії, в середньовіччі дві битви: перемога чех. Отокара над угор. Белею IV 1260, поразка Отокара Рудольфом Габсбургом 1278.

Марцель (Marcellus) Марко Клавдій, рим. полководець, переміг Ганнібала під Нолею, добув 212 до Хр. Сиракузи, поглиб 208.

Марципан, (іт.) тістечко з тертих м'ягдалів і цукру; німьковий ласощі.

Марцинків Іван, гал. укр. пасічник, *1858, автор багатьох розвідок.

Марцинковський (Marcinkowski) Антоні, поль. етнограф (1823-80), статті й розвідки з укр. етнографії: „Stery, torza i góry“, „Lud Ukraiński“, „Pogranicze poddnieprzańskie“, під псевд. Nowosielski.

Марціал (M. Valerius Martialis), рим. поет (б. 40-102) з Більбілаєу в Іспанії, жив у Римі, автор збірки епіграм (б. 1.200 в 15 книгах), поруч із Ювеналом корифей у малюванні античних обичаїв, іроніч., часто сардонічний сатирик.

Марціан Капеллі (Martianus Capella), лат. письмен., б. 450 по Хр. зібрав енциклопедію наук і мистецтва віршами й прозою, що була підручником у середньовіччі.

Марчелло (Marcello) Бенедетто, іт. комп. венецької школи (1686-1739); твори: 50 псалмів на 1-4 голоси з органами й фортепіаном; концерти, сонати, тощо.

Марченки, укр. шляхта, веде рід від козака полтавського полку Марка Марковича (XVII в.); з цього роду походить і Василь (1782-1841), високий рос. урядовець і автор „Записок“.

Марчинський (Marczyński) Вавжинец, поль. лиць (1779-1845), автор стат.-топографічного опису подільської губернії.

Марш, (нім.) 1) (іт. marcia) композиція до походів; м. жалібний (m. funebre) мас теми повільніший; 2) похід війська.

Марш, родючі наплавні ґрунти приморських низів Голландії, Данії й Німеччини.

Марш'ял, (фр.) спочатку начальник кошовень і кор. кіантов у Франції; пізніше титул вищих фр. старшин, які безпосередньо підлягали конетаблені (гол. командантові); тепер найвищий ступінь фр. і деяких ін. армій, у Польщі м. також голова сенату, союму і повітових рад.; на Литві голова Лит. Трибуналу.

Маршалівсько-комісарські суди, апеліційні суди для розгляду скарг на рішення підкоморських (потім межових) судів, функціонували на Україні до 1861, в м.к. с-вах головував повіт. маршалок; складался з комісарів, призначуваних спочатку гетьманом, потім Малоросійською колегією, пізніше ген. судом; рішення м.к. с-ів записували в підкоморських книгах; щойно 1801 від цих рішень дозволено апеліцію.

Маршалл (Marshall), 1) А л ь ф р е д, англ. економіст (1842-1924), проф. кембріджського унів., пробував погодити деякі проти-

лежні екон. доктрини (пр. теорію продукційних витрат і теорію кінцевої корисності). Гол. твори: „Основи політ. економії“, „Гроші, кредит і комерція“, „Промисловість і торгівля“; 2) Д ж о з е ф, англ. мандрівник XVIII в., був на Україні 1769-70, описав свою подорож 1772.

Маршальський архіпелаг, мікронезійські о-ви на схід від Каролінів; продукція коври; 1885-1919 нім., тепер яп.

Маршан (Marchand) Жан Батіст, фр. військ. старшина, дослідник Африки, *1863; захопивши 1898 Фашоду, мало не викликав війни між Англією та Францією.

Маршинський Аполінарій, укр. гром. діяч (1865-1929), фінансист і педагог, основник укр. громади в Дорпаті, 1917 дир. департаменту фінансових справ у Ген. Секретаріаті, 1919 віцеміністер фінансів УНР, 1924-29 доктор Укр. Пед. Інституту в Празі. Спомяни.

Маршнер (Marschner) Гайнріх, нім. комп. (1795-1861). Оперні: „Ганс Гайлінг“, „Вампір“, „Храмівник і жидівка“ та багато ін.

Маршрута, (нім.) визначений шлях походу для війська; плани подорожі.

Мас, (нім. Маас, фр. Meuse) гол. бельг. ріка, 840 км. дов., 48.600 км.² сточища, вливається в устя Райну до Півн. моря; над нею важкі бої 1914-17.

Маса, основне поняття фізики (механіки). Фізика відраіанє тав. безладну масу, себто опір тіла діянню зкоєсь сил, та тяжку м., себто відношення тягару якогось тіла до земного прискорення. В абсолютній системі мір обі маси до себе пропорціональні, або рівні, як це стверджує теорія відносности Айнштайна. Тав. позірна або електромагнетна маса с безладний опір електр. наряду; цей опір росте з квадратом скорости руху електр. наряду. Цей приріст м. замінний щойно при скоростях, рівних тисячам км. на сек. (пр. у електронів).

Масагети, сиктське кочове плем'я, що в VI в. до Хр. жило на півн. схід від Каспійського моря; відоме з воєн із персами.

Масаж, (фр.) різні мех. чинності (тертя, клепація і т. п.), руками або особлиним приладдям, щоби спричинити більший доплив крові до даної ділянки тіла та її ліпше відкривлювання; вживається гол. при парезах м'язів, та після знівів, передомів, тощо.

Маса конкурсова, майно довжника, яке знаходиться в конкурсі, що його установив суд для примусового заспокоєння конкурсних віртелів.

Масакра, (фр.) бійка до крові, розбій, різня.

Масалія, гл. Марсель.

Масарик Томаш, чех. письмен. і політик, *1850, 1882 проф. унів. в Празі, основник чех. поступової партії „реалістів“, 1918 заснував у Парижі Чес.-словац. Нац. Раду, від XII 1918 президент чех. республіки; як історик філософії опрацював м. ін. досить

широко питання про становище рос. думки до зах.-європ. культури („Росія і Європа“); згадує а час визвольної боротьби: „Світова революція“ (перекладені по укр. та на ін. мови).

Маса спадкова, майно покійного власника від хвилі його смерті аж до придляу спадку спадкоємцям.

Масейо (Masciò), браз. пристав б. Пернамбуко, 74.000 меш.

Масеня (Massepa) Андре, фр. маршал доби революції й 1-ої імперії (1758-1817), брав участь у війнах Конвенту, Директорії й Наполеона I, особливо в Італії.

Масин, (фр.) старі знищені гори, побудовані з кристалічних гірн.

Масинний, (фр.) суцільний, цупкий, без прожовки всередині, міцний, важкий.

Масиніса, пар Нумідії, від 204 до Хр. союзник Риму, після другої пунійської війни побільшив свої володіння коштом Картагін.

Масіанський Іван, укр. гравер 60 рр. XVIII в., працював у Почаєві. Відомі кілька його праць рел. змісту, вид. Почаївською Даврою: „Воскресення“ й ін.

Маска, (фр.) 1) покрива на лице, яку відгали гр. актори, а тепер підчас маскарад; 2) обличчя актора підмальоване або прибране відповідно до ролі; 3) пристрій, який вкладають на лице при паркоді та для охорони від газів на війні; 4) посмертний гіпсовий відлив із людського обличчя.

Маскані (Mascagni) Петро, іт. комп., *1813, автор „Сельської честі“ (Cavalleria rusticana).

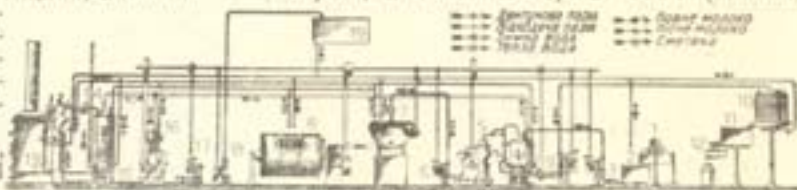
Маскара (Mascara), торг. м-о Альжари, 31.000 меш.

Маскарада, маскопий баль, забава, де учасники перебрані й замасковані; вперше появилася в Іспанії та Італії підчас карнавалу (в XVII та XVIII вв. славились карнавалові маскаради на вулицях Венеції та Неаполі, в XIX в. в Нідці та Мюнхені); м-я та тасмичними подіями були улюбленою обставиною для літератів і драматургів романтичної доби й напруму.

Маскарені (Mascarenhas) збірна назва о-ів на схід від Мадагаскару: Моріс, Реюніон і т. д.

Т. Маскарі (портрет Мозалевського).

Вироб масла. Схема повного улаштування парової нафтарні на 8-10.000 л молочною оленю. Повне молоко, зване на вазі (1), зливаємо до збірника (2) і при помочі снов (3) відводимо до пастеризатора (4), а звідси до журилки (5). З неї сновом (6) відводимо сметанку до збірника для киснелого сметани (7), звідси до комбінованої нафтарні (8), де виробляється масло. Відтоді в журилку (3) молоко відводимо сновом (9) через холодильні (10) до збірника (11), а по завершенні на вазі (12) зливаємо до коновки. 13. паровий котел; 14. оточка води; 15. збірник на воду; 16. парова машина; 17. снов до віталі; 18. снов до криничної води; 19. збірник на холодну воду.

Маскат, гол. м-о та пристав брит. Оману, 25.000 меш.; вирів дактилів.

Маски, тижневий журнал сатири й гумору, виданий 1923 у Львові М. Голубець.

Маскоки, індіанське плем'я у Штат. Америці; хліборобство та вирів худоби.

Маскот, (від провансальського „маско“ чарівний) предмет, що приносить щастя, амулет.

Маскувати(ся), закривати(ся) маскою, **Маскуліум**, (лат.) іменник чоловічого роду.

Маскулізація, (лат.) перетворення самички в самця, аміною й полових органів половими органами самця того самого роду тварин; доконується в наукових робітах для наукових дослідів.

Маслина європейська (Olea europaea), одявне дерево, ростина з родни масликуватих; невелике дерево з усезеленим довгастим листям та зеленими або червоножовтими овочами (кістками); походить із півд. Азії, пленається для овочів у півд. Європі, в Азії і Америці. Овоч (оливка,

маслина) їстивний і дав. оліву. Древина вживається на дрібні виробі, тав. мармурове дерево; слуужка м. ознака миру та приязні. Дірка м. (Oleaster) росте кущем і має колічка.

Масличка (Elaeagnus), лох, олівник, дерево подібне на око до верби, але цвіт таїд, як у турбозу або бузку; овочі їстивні; в півд. Європи, у нас — для окраєв, також на пскуватих видмах, для їх закріплення.

Маслинуваті (Oleaceae), родина ростин; дерева й кущі з супротивним листям і правильними, 4-членними цвітами з 2 пилками. Маслина, ясен, бирючина, бузок, форзитія, лемні працдинні.

Масло, товч молока, звич. коров'ячого, виробляється звич. з кисної, рідше з солодкої сметани, солоне або несолоне; тав. с-п-

Маски: 1, 1. 2. грецькі; 1. умішана в комедії, 2. в трагедії, 3. римська, 4. сучасна маскарадна.

Маслина європейська: 1. галузка з цвітом, 2. цвіт, 3. овоч і його перець (4).

риватковне м. виробляють із товстої сироватки, що остало по виробі сирик, гол. на швайц. спосіб. Заг. склад масла:

	несолене:		солене:	
	%	№	%	№
товці	83-50	8400		
вода	14-70	1400		
білковини	0-70	0-50		
інші органічні складники	1-00	0-40		
попіл	0-10	0-10		
сіль додана	—	1-00		

В попіл 44-3% фосфороних солей, 23% вапна, 19-3% калію, 7-14% натрію, 3-2% магнєї, 2-6% хлору, сліди заліза й сірки.

Масло. 1) Василь, пл. Маслій, укр. пшем., автор рос. життєпису Шелченга (1874, 76, 87), †1881; 2) Олександр, рос. муз. етнограф, автор книжки: „Опыт руководетва к изучению русской народной музыки“ (1911) з родадіом, присвяченим укр. муз. етнографії та критиці муз. етногр. діяльності М. Лисенка, співробітник „Української Житни“ 1912; укр. муз. етногр. матеріали; 3) Петро, рос. економіст, *1807, соціалдемократ, дослідник земельних відносин: „Аграрна справа“, „Теорія розвитку пар. господаретва“, „Капіталізм, наймано праця й заробітна плата“; 4) Сергій, укр. біблїолог, *1880, завідувач відділу стародруків Вєсенар. Біблїотеки у Києві; прощ.: а історії укр. літ. ст. й серед. доби, а історії укр. друкаретна XVI-XVIII вв., з біблїографії, опису рукописів та стародруків.

Маслович Василь, укр. пшем. (1793-1841), поет і журналіст, співробітник харків. час. поч. XIX в. і вид. 1816 сатиричного журналу „Харьковскій Демокрит“, де містив і укр. вірші та балладу „Засновання Харкова“, надавану опісля двічі окремою книжечкою.

Маслов-Стоїк Василь, укр. революціонер, емігрант; у „Зорі“ 1886 переклад Королєвського опов. „Не шумить“, 1889 „Пісня пісень“ та „Молодо-старечі пісні“.

Масловський (Masłowski) Станіслав, поль. малір пейзажист (1853-1926), картини на укр. теми: „Танець козаків“, „Недолі“ та ін.

Масло кокосове, товці із висушених зерен кокосових орїхів, який зобувають випаром або витиском; свіжий ців твердий, присмного смаку й запаху. Відповідно перещищений кокосовий товці дис к. м., відоме як кувероль, пальмін, тощо. Вживається на пошву й до виробу мила.

Масло: збірник для дозрівання сметани.

В. Маслович.

Маслосолова, гл. Красний Молочарський Союз „Маслосолова“.

Маслюк (Boletus luteus), гриб із буряно-жовтавою смалькою шапкою, сплodom яєно-жовтий; по основних лісах і їстиий.

Масляк, 1) Володимир, гал.-укр. пшем. і педагог (1858-1924), співробітник „Зорі“ й гумористичного журналу „Зеркало“, ред. „Нового Зеркала“ 1885; три збірки поезій, сатири: „Кієтяки Гольбайна“, „Кандидат“, „Аристократи“; 2) Степан, гал.-укр. пшем., *1805, син Володимира; еп. й лір. поезії, новелі, переклади, поема „Пролом“.

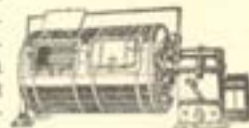
Масляна кислота (C₁₇H₃₅COOH), рідина кислого, немилого запаху, яким нагадує старе масло; находитсь в поті, у кислій кацуєті, квашених огірках і в маслі, залучена з гліцерином. Повстает також через молочне шумування крохмалю та цукру. З м. к. одержують маселни й етер запаху анапасів; уалчують до ошчених етерів.

Масляна ферментація, масляне шумування, особливе шумування цукру й крохмалю під впливом деяких мікробів.

Маслянка, 1) остаток зі сметани, з якої зроблено масло; хем. склад: води 91-3%, товщи 0-5%, білковини 3-5%, молочного цукру й молочної кислоти 4%, соли 0-7%, крім того багато лецитини, вдвоє більше, ніж у молці; добрий віджачний засіб та відсїажуючий і дієчий напїток, 1 літр маслянки, авареної з 60 гр. цукру й 15 гр. пшеничної мукї, дає „голднє поживу“ для дітей; 2) товста, біла вапниста глина.

Маснє (Massenet) Жюль, фр. комп. (1842-1912), автор багатьох опер, тощо; представник тал. фр. лір. опери „Малон“, „Тале“ та ін.

Масниця, прилад до роблення масла зі сметани; різні роди: 1) ціла масниця обертається на осі, пр. м. „Вікторія“; 2) і масниця обертаються на осі рими (крила), що амелюють сметану, пр. м. гольштайська або давська; 3) м. комбінована з вигігачем (пшроу валяція усередній); по виробленні масла спускається маслянку, а масло витискається валяними, погін ручний і двигуновий; уживається в усіх повітніх молочарнях.

Комбінована масниця.

Масоні гори, гл. Гора.

Масонізм, літ. напрям спілки сел. пшем. „Плуг“, уґрунтований С. Пилипенком; твори спілки розраховані на масового читача села, організація й гром. робота мас бути масона.

Масонство, масонерія, масони, (фр. maçonnerie) також франкомасонія (вілломуларі), тайми релїгїно-філ. та політ. т-ва; визнають „Великого будівничого сїнту“, як творця ладу в природі; висунують етичні цілі, як моральне удосконалення своїх членів, але наспраді змагають до політ. влади. Повстали в Англії

а початком XVIII в., а кінцем XVIII в. поширилися на всю Європу, в пол. XIX в. масонський рух зливається з нац. реформами (Гарібальді, поль. листопадове повстання, декабристи). На Україні перша льожа 1742 в Вишнівці на Волині; рух поширився на Україні під кінцем XVIII та на поч. XIX в., коли визначнішою була полтавська льожа, до якої належав Ів. Котляревський. Масоном був гал. українець Денис Зубрицький. Тепер на світі 28.000 льож, із 5. міль. членів; здебільша існують тайно, подекуди явно.

Масорети, гал. Мазорети.

Масперо (Маярего) Гастон, фр. етнограф (1846-1916), автор „Старинної історії народів класичного сходу“.

Масса, іт. м-о б. Шан, 35.000 меш., ломі мармуру.

Массана (Massana), іт. пристань над Червоним морем, 12.000 меш., гол. пристань Еритреї в Абесинії.

Массаї, хамітська людність, посвоячена з неграми, живе в англ. колоніях Сх. Африки й займається випасом худоби.

Массачусетс, гал. Мессечусетс.

Массільон (Massillon) Жан Батіст, фр. св. і проповідник; виступав проти джорджівських злочинців (1683-1742).

Массон (Masson), 1) Антуан, фр. гравер (1636-1700), удосконалив мікродит; численні портрети; 2) Фредерік, фр. історик (1847-1923), член фр. Академії; монографії про Наполеона, м. ін. „Наполеон і його рідня“; 3) Шарль, фр. протестант (1762-1807), секретар Олександра І, коли той був вел. кн., виданий із Росії царем Павлом; спомини про Росію „Memoires Secrets“, де є й про Україну.

Мастаба, (араб.) єгип. гробниці знатніших людей, ставляли їх б. пірамід фараонів.

Массуді Абул Гассан Алі, араб. подорожник, †967, перший із араб. письмен., що писав про слов. край.

Мастере (Masters) Лі, ам. письмен., *1868, сатирик і лірик; „Англо-американська Служ.“ (сатиричні портрети 250 осіб), „Дли голфа“.

Мастика, мастикс, жовта живиця з мастикового дерева; до виробу тривких ліків та до клеєння скла.

Мастикове дерево (Pistacia), дерево з широким листям і вільноплатковим, п'ятикільним цвітом; зернистий істиний; його живиці (таз. мастикс) називають до пластирів, перенілів та до виробу ліків; росте в середземноморських краях.

Мастит (Mastitis), запалення грудної залози в жінок. Гострий й м. найчастіше буває у жінок, коли вони годують дитину. Причина: зараження гноєтворчими бактеріями крізь щільницю й задирки на грудній пищі. Об'яви: опухання, висока гарячка, дри-

жі, біль, утруднене виділювання молока; хронічний м. гол. на початку клімактеричного періоду. В залозі помалу творяться тверді вузли й шпурки, часом зростає з незмінною шкірою, часом спостерігається поширення проток та утворення міхурців, виповнених темно-бурою або жовтуватою рідиною (M. chronica cystica); перший прояв повстання істрикса грудної залози (Carcinoma mammae).

Мастодонт,

(гр.-лат.) копалина тварина з громади трубонція, подібна до слона, лише замість двох ікловидних січних зубів м-и мали їх чотири. М-и жили головню в поміркованому третьоряді. Останні ам. мастодонти вигинули в старій кам'яній добі.

Мастодонт.

Мастодонтозавр, плазуни із трилобової формції.

Мастоїдит (Mastoiditis), запалення смочкуватого паростка вуха, анч. ускладнення запалення серед. вуха; об'яви: гарячка, часом 40-41° С, біль, особливо тиск і опух поза вухом.

Мастрихт (Maastricht), м-о в Голандії над Масаю, 59.000 меш., ст. церква св. Серватія; в околиці каменярні.

Мастурбація, онанізм, солодування, неприродне заспокоєння полового гону дразненням зовнішніх полових органів. Довготривала й часта м. може зовсім знищити нормальну полову здібність.

Масть, (лат. unguentum) м'яка річовина, вживана в мед. до нашкірних ліків; мішаннина товщу, гол. тваринного, ляноліну, гліцерину, парафіну або вазеліну з відповідними ліками.

Масцох Василь, гал.-укр. каноніст, гр.-кат. свящ., *1873, перед війною проф. гр.-кат. дух. семінарії в Перемишлі. „Церковне право супруже“.

Мат, (араб.) останній посув при грі в шахи, після якого король не має виходу.

Мата, (іт.) плетінка зі соломи, трощі, рогака.

Матабелі, пінд.-афр. плем'я з сім'ї кафріа.

Матавану, вулкан на о. Саваї.

Матавуль (Matavui) Сіма, серб. письмен.-реаліст (1852-1908), новеліст, один із інших серб. стилістів.

Мата-Гарі, танцюристка невідомого походження, мабуть Марга Целла, розстріляна в Парижі 1917 як здогадана нім. шпигунка; її життя стало сюжетом кількох творів.

Матадор, (есп.) переможець у боротьбі з биками в Іспанії; впливова особа на високому становищі.

Мастикове дерево.

Матанзас (Matanzas), пристань на о. Куба, 62.000 меш.

Матанан, півд. річ Морей.

Матвєєв Артамон, моск. дипломат (1825-82), грав значну ролю у зносинах із Україною, брав участь у Переяславській (1854) та Глухівській раді (1889), голова Малоросійського й Посольського Приказу.

Матвій, рим.-нім., цесар 1612-19; він боровся з реформацією.

Матвій, 1) М а т в е й (євр. Mattai), св., святий, спершу митар, покликаний Христом, став його апостолом; навчався жид. (арамейською) мовою найстарше з чотирьох святих, яке ще перед 70 р. перекладено на гр. мову; 2) М а т і в, (євр. Matthja), св. один із 72 учеників Ісуса Христа, вибраний апостолом на місце Юди Іскаріота.

Матвій Корвін, угор. король (1458-90), 1479 прилучив Шлезьк, Мораву, Лужиці, 1485 здобув Відень; полишив слід і в укр. нар. творчості (праці Кузасі й Перфецького).

Матвійчук Микола, гал.-укр. педагог і видавець, *1892, автор букваря й шк. читанок та методичного підручника до навчання початків укр. письма.

Мате, (порт.) парагвайський чай.

Матє Василь, рос. гравер (1856-1917), знаний своїми репродукціями образів відомих артистів-малюв. Вихован ціле покоління новітніх рос. граверів. М. в офорті уживав способів і приладд Т. Шевченка. Під ред. Матє вийшли Шевченкові малюнки.

Матезіус (Mathesius) Вілєм, чєс. мовознавець, *1882, проф. Карлового унів. у Празі, член Міжнар. Лінгвістичного Бюро; праці з обєкту англїстики, словїстики (чєс. мова). Гол. твір: Історія англ. літератури.

Матезон (Mattheson) Потап, нім. муз. письмен. і комп. (1681-1764); 8 опер, 24 ораторії. Його теор. праці причинилися до усталення муз. системи.

Матей, гл. Матвій, 1).

Матейко Ян, визн. поль. артист-малюв. іст. образів (1838-93); „Проповідь П. Скарги“, „С. Баторій під Пеколом“, „Бій під Грунвальдом“, „Ян Собеський під Віднем“, „Рейтан“ та ін.

Математика, (гр.) наука про величини. Відрізняємо м. чисту та прикладну. М. чиста обіймає арифметику, алгебру й геометрію; прикладна — механіку, мат. фізику, астрономію й геодезію. Попри це відрізняємо ще тав. т е х н. м.; сюди належить тав. м. політична, купецька, статистична м., практична геометрія, практична механіка, балістика, навтяка і т. д. Крім цього відрізняємо н и ж ч у (елементарну) й в и щ у м. Визн. м. обіймає вищу аналізу (рачу-

нок диференціальний, інтегральний, варіаційний), теорію функцій, чисел, множин, вищу алгебру, вищу геометрію і т. п.

Математична географія, гл. Географія.

Математичні знаки, знаки на означення мат. ділань; сюди належать знаки на арифм. ділання, знаки на означення рівностей та нерівностей, логаритму знаки диференціалів та інтегралу в вищій аналізі, знак суми, добутка, кореня, знаки гоіометричних функцій, числа e , i , π геом. символи на означення кута, рівнобіжності, прямокутності, знаки на означення границь, усіх функцій і т. п.

Матейко: Рейтан.

Матейотті (Mateotti) Джакомо, іт. соц. діяч (1885-1924), посол до парламенту, вбитий за протифашистівську діяльність.

Мат(е)рац, (фр.) сіниак, виханий травно або волосінням.

Матерника (*Origanum vulgare*), вілля $\frac{1}{2}$ м. вис., з дрібним листям та червоно-фіолковим губастим цвітом; винар — на плушковій захопування; корінь на приправу; ним барвлять вовну на червоно.

Матерія, (лат.) в протиставленні до форми та зверхнього вигляду — зміст, суть; у фіз. те, що має безвладність (у протиставленні до енергу) та в чому відбуваються всі фізичні явища (гл. Маса).

Матеріяли до етнології, неперіодичне вид. Музею Антропології та Етнології ім. Хведора Вовка при ВУАН у Києві, від 1929.

Матеріяли до етнології і антропології, до 1929 від наг. „Матеріяли до укр. етнології“, а передтим „Матеріяли до укр.-русь. етнології“, неперіодичне видання Етногр. Комісії НТШ; виходить від 1899.

Матеріяли дослідження ґрунтів України, від Центр. Агрехом. Лабораторії, виходить неперіодично в Києві від 1928.

Мате: 1. галуздя, 2. цвіт, 3. овоч.

Матерника: 1. галуздя з цвітом, 2. округлий цвіт, 3. чашка, 4. жорна з пилкани й стовпиком, 5-6. овоч.

Матеріали до української бібліографії, неперіодичне вид. Бібліографічної Комісії НТШ у Львові від 1909, спершу п. н. Матеріали до укр.-руської бібліографії; досі 5 томів.

Матеріали до української історичної бібліографії, орган. Бібліографічної Комісії Науково-Дослідної Катедри історії укр. культури ім. акад. Дм. Багалія; виходить неперіодично в Харкові від 1930.

Матеріалізм, (лат.) метафізична теорія, що вважає єдиною субстанцією матерію; в античності атомісти, епікурейці, стоїки; в нових часах — Т. Гоббс, матеріалісти XVIII в. Ляметрі, Дідро, в XIX в. матеріалісти природники — Молішот, Біхнер, „діалектичні матеріалісти“ — дехто з марксистів. „Механічні матеріалісти“ вважають, що світ треба з'ясувати з окремих матеріальних елементів, протиполож. мех. м. у (стоїки, Дідро, дехто з марксистів) розглядають матеріальний світ як дану цілість та в цілості хочуть аргументи окремі елементи.

Матеріалізм історичний, гл. Історичний матеріалізм.

Матеріальний, (лат.) той, що торкається матерії або матеріалу, зроблений із матерії, тілесний, аморальний, земний, дійсний; у філ. те. що вказує на суттю справи, в протилежність до „формального“.

Матернова (Maternová) Павла, чес. письмен. і провідниця жіночого руху (1859-1923); повісті для молоді, лірика.

Матейка (Matiegka) Ідржих, чес. антрополог, *1862, дослідник ранньо-іст. антропології; член НТШ.

Матейчек (Matějček) Антонін, чес. історик мистецтва, *1889, проф. унів. і Мист.-пром. школи в Празі. Підручник історії всевітнього мист., праці з мініатюрного малярства, ілюстрації, історія чес. мист. XIX в.

Матильда, маргрита Гусній, (б. 1046-1115), допомагала пані Григорієві VII проти цес. Генріха IV; в її замку Каноссі 1076 підписав згоду наклади пані.

Матінка, (фр.) ранковий жіночий кафтаник.

Матинський Михайло, рос. комп. (1750-1820), один із перших основників рос. опери, куди ввів над. побутовий муз. матеріал.

Матица, 1) (Matice), назва для культ. чес. установ, із яких пішли аналогічні т-ва в ін. слов'ян (пор. Гал.-русь. Матица, Матица словенська, Маціж польська і т. д.); а) моравська, в Берні, заснована 1849, видає іст. та літ. твори чес. дітям на Моравії; б) чеська, в Празі, заснована 1829, видає найвідатніші твори старших дітям чес. науми; в) школьська (шкільна), засн. 1880 для утримування чес. шкіл у нім. околицях Чехії; 2) гл. Ураж.

Матица перлова, перламутра, внутрішня поверхня шкаралупки багатьох м'якушів, гол. перлівників, збудована з верстві ванікових пластинок (97% Ca CO₃ і орг. азотова речовина конхіоліна), міниться барвами

веселки; до виробу гуджків, ручок, вішків, викладок і прикрас.

Матица словенська (Matice slovenská), огнище словян. науки і культури, заснована 1863 в Турчанському св. Мартині, розв'язана мад. урядом 1875, відновлена 1918; видає місячник Sbornik Matice slovenskej, давніше Letopis.

Матів Іван, гал.-укр. педагог (1859-1928), красний шк. інспектор, автор шк. підручників географії й історії.

Матів-Мельник Микола, гал.-укр. письмен., *1890; збірки новел: „По той бок греблі“, „За річкою гніздо“, „Кривий дим і агарь“, „На чорній дорозі“; поеми: „На риках навалонських“ і „Паде покровський лист“; лір. поезії по часописах.

Матій, гл. Матвій 2).

Матіє, (фр.) ранковий, адебільша популярний концерт.

Матіоля, левкоя, нічна фіалка (Matthiola), однолітній рослина з родини хрестоцвітних, з різнобарвними, сильно запашими цвітами; із вид. Європи; в нас по цвітниках.

Матіс (Matisse) Адрі, фр. малюв., *1869, провідник тзв. „диких“, що в протилежність до імпресіонізму вважають за основу малярства не світ, а колір. М. дав в образах вел. площі чистого кольору без перехідних тонів, ігноруючи просторинь і перспективу. „Талець“, „Мулянка“.

Матіс Муратор, львів. будівничий XVI в., згадуваний у міських актах із 1535.

Матка, 1) королева або цариця, єдинична самичка в рої бджіл, яка несе яєчка; живе в вулик до 5-ти літ.

Найкраще несеється у 2-ому році життя літом (до 2,500 яєчок денно). З вулика влітає один раз до трута, а другий із роєм при діленні родини. Коли не спарується з трутом, стає нездатна або трутова, бо партеногенетично виводить лише трутнів; 2) гл. Ураж.

Матковський (Matkowski) Адальберт, нім. трагічний автор, *1858, грав у Дрездені, Гамбургу, Берліні та Відні; вносив у виконання свого репертуару свіжий реалізм, сполучуючи його з романтичним пориом.

Матковський-Контурович, 1) Павло, гал.-укр. гром. і перс. діяч (1825-1909), архидіакон гр.-кат. капітула в Перемишлі, основник Двоного Інституту в Перемишлі, фундатор співендії для молоді; 2) Северин, гал.-укр. гром. діяч, *1861, син Павла, укр. гр.-кат. свящ.; просв.-політ. організатор Гуситництва й Копичичівщини; 1918-19 член Укр. Нац. Ради в Станіславові, почесний член т-ва „Просвіта“ у Львові.

Matthiola

Matka

Матовий, (нім.) без диску, тьмяний, непрозористий; про голос: незвучний, про ар: примерклий, холодний.

Мато Гроссо, півд.-зах. держ. Бразилії, 1,477.000 км.² і 250.000 меш.; гол. м.-о Куїаба.

Маточні шар, протока між обома островами Нової Землі.

Маточні ріжки (*Secale cornutum*), вид тригранный спориша, повний розрості; фіалково-бурий ріжок 4 см. дов., личк. на колосках жовті. Винар м. р. спричинює сильний скорч м'язів уражу, тому вживається проти кровотечі уражу, також до лігнана плоду. Отруєння м. р.-ми (*ergotismus*) буває після довшого споживання мукки, занежитеної м. р.-ми. Буває: 1) е. гангренозний, а вел. боліми й сухою гангренною на пальцях, носі, вухах, що часом відпадають; 2) е. convulsivus, а корчами, що можуть вести до постійного скорчення кінцівок.

Матос (Matos) Антон, хорв. письмен. (1873-1914), поет, вояка і публіцист, прихильник фр. парнасизму.

Матра, вулк. гора б. Будалешту, 1.010 м. вис., частина Карпат.

Матрикула, (лат.) книга, куди вписують членів якогось стану або організації, пр. студентів університету.

Матрикуляція, (лат.) впис до матрикули.

Матримоніальний, (лат.) шлюбний, подружній.

Матриця, (лат.) а) в машинобудівництві при прасуванні, пр. металевих тарелів, дол. нерухома часть форми, в протилежність до гор., тав. патріці; б) в гальванопластиці, друкарстві — негативна форма, пр. до відливу черенка; в мат., примокутна схема виражень, а якої творимо визначники, важний рахунковий засіб.

Матрихат, (лат.-гр.) ст. форма роднини, де мати буває головою роднини; стрічається ще й сьогодні у деяких примітивних племен.

Матрона, (лат.) у римлян патріціанка, старша жінка повни чеснот.

Матусе, яп. пристань на півд.-зах. побережжя Гондо, 41.000 меш.

Матсумото, яп. м.-о на о. Гондо, 63.000 меш.

Матсуума, яп. пристань на о. Шікоку, 58.000 меш.

Маттергорн, гл. Монте Червіно.

Матти, (нім.) подолшина ростишна формація в Альпах; складається з трап, цвітів і низьких кущів.

Матура, 1) (Mathura), гл. Мутра; 2) (лат.) іспит зрлості після скінчення середньої школи: гімназії, учительської семінарії.

Матушевський, 1) (Matuzewski) Гіццанці, поль. критик (1858-1919); "Свої та чужі", "Творчість і творчість"; 2) Федір, укр. гром. діяч і письмен. (1871-1919), один із основників вид. "Вісн.", співробітник "Київ. Старшин", ЛНВ, "Укр. Життя", та ін. час., ред. двеників: "Громадська Думка" 1905-6 і

"Ради" 1906 та журналу "Комашин"; 1919 посол УНР у Греції.

Матчак Михайло, гал.-укр. діяч соц. радикальної партії, *1895, адютант ком. корпусу СС 1918, посол до поль. сейму 1930.

Матюк Віктор, гал.-укр. комп. (1852-1912), гр.-кат. свещеник; поетичні твори: сольові ("Цвітка дрібна"), та хорі: "Прийди, весно", "Чом так скрито", "Крилець", "Родимий краю"; музика до мьєлодрам С. Мядловського (найпопулярніша "Капраль Тимко"); автор першого укр. підручника науки гармонії, квартети на чоловічі голоси "Боян".

Віктор Матюк (у молодому віці).

Матюшенко, 1) Борис, укр. лікар, гром. і політ. діяч, *1883, член РУП (УСДРП) в Києві; 1918 після повалення гетьманату деякий час міністер здоровля УНР, 1919 член укр. делегації на мирову конференцію в Парижі, від 1922 проф. укр. унів. в Празі; праці з соц. гігієни та епідемії, діяльний член НТШ; 2) Марія, ароду Гомеженко, жінка Бориса, діячка РУП (УСДРП) в Києві, *1882; 3) Опанас, укр. революціонер (1880-1907), матрос, один із керівників повстання павлоградців "Потемкин" 1905; вернувшись до повстання з еміграції, був підпалений і повиснений.

Матюшкін Федір, рос. адмірал (1796-1872), подорожник та дослідник сибірської тундри; від нього назва Рогу Матюшкіна.

Маур, місцевість у Німеччині б. Гайдельбергу, де знайдено кістяк найстаршої людини дільовидьної Європи, тав. Homo heidelbergensis.

Мауерзе (Mausersee), найбільше Мауерське озеро, 104 км.², в Сх. Пруссії.

Маура Антоніо, есп. політик (1852-1925), 1903-4, 1907-9, 1918 і 1919 президент міністрів.

Мафія, тайний політ. союз на Сицилії. М. чеська, тайні організації чехів підчас світової війни, звернені проти Австрії.

Маффей (Maffei) Шініоне Маркеле, іт. поет і політ. історик (1675-1755), драма "Меропе", історія Верони.

Мах Ернст, нім. фізик і філософ-позитивіст (1838-1916), проф. унів. у Відні; поклав основу теорії умовності, викинув амтелові вразіння одинокою дійсністю; гол. твори: "Механіка в її розвитку", "Півання та помилковість".

Маха Карель Гішек, чех. поет романтик (1810-36), властивий творець нової чех. поезії; поема "Маї", оповідання.

Махайрід (Machaerodus), кіт більший за льва, жив у Європі в палеоліт.

Карль Маха (портрет Маха).

Махаль Ян, чесь. історик слов. літератур, зокрема й укр., *1855, проф. унів. у Празі; праці про слов. епос, чесь. драму, „Історія слов. літератур“; дійсний член НТШ.

Махаон, знаний із Гомерової Іліади славний лікар у троянській війні, син Аскалепія.

Махар Йозеф, один із найбільших чесь. поетів, *1864, політик-реаліст із групи Масарика, 1919-1926 інспектор чесь. армії; збірка поезій „Confiteor“, сонети, поеми: „Голгота“, „Марія Магдалина“; новелі, і т. д. Укр. переклади Франка.

Махач Кала, кол. Петровськ, пристань над Каспійським морем і гол. м-о Дагестану, 32,000 меш.

Махачек (Machatschek) Фріц, нім. географ, *1876, геоморфологічні досліді в Альпах і Туркестані.

Махер, (нім.) хитрий діловик, спекулянт, макітій, посередник.

Машина, гл. Машина.

Махінація, (лат.) хитрі заходи з нечесною метою, кривдівство.

Махнівка, 1) м-ко на Київщині над р. Гнилоп'ятко, 5,000 меш.; 1796 повіт. м-о, але з перенесенням урядів до Бердичева (1846) м-ко; археологічні знахідки; зайняте 19 VIII 1919 в бою з більшовиками частинами II корпусу УГА.

Махно Нестор, рос. анархіст, *1889, нар. учитель, родом українець із Катеринославщини, 1908-17 на каторзі, 1917-21 на чолі сел. руху на Лівобережній Україні, прозваного Махнівщиною. Махнівщина відзначалася примітивізмом сусп. цілей та жорстокістю й насильством у їх здійснюванні, які переходили раз у раз у розбійство. Ідеологами м. були рос. анархісти Волін та Аршинов, які провадили його вивідництва.

Махова машина, машина Маха, прилад до демонстрування хвилястого руху.

Махорка, (рос.) гл. Тютюн.

Маца, (свр.) у жидів некашнені великодні коржі.

Мацак Карель Емануель, чесь. комп. (1858-1925), від 12. р. сліпий (пісн. між ними „Укр. пісня“, твори на фортепіані і т. д.).

Мацек Йозеф, чесь. економіст і політ. діяч, *1887, проф. Выс. Торг. Школи в Празі, член Слов. Інст. у Празі.

Маценауер (Matzenauer) Антонія, чесь. славист і мовознавець (1823-93), редактор чесь. частини Мікльосічевого словника 6 мов.

Мацерація, (лат.) довше ділення води, алькоголю й т. д. на тверду живинну річовину при звичайній температурі: 1) в мед.

розм'якшення, розклад мертвого тіла без участі гнильних мікробів; 2) у фармації намочування лічного свирідою у воді на 12-24 годни для добуття з нього чинних діючих річовин.

Мацєр польська (Macierz), назва різних поль. культ.-освітніх організацій: 1) львів, заснована Крашевським, 1882; 2) ам. в Школу, заснов. 1898; 3) варшавська, заснов. 1906, розвіяна 1907, відновлена 1918; видіють популярні книжки для народу.

Мацєйовський (Maciejowski), 1) Бернардак, спершу луцький єпископ, описи краківський, кардинал і примає (1548-1605), один із поль. співробітників перекладення берестейської унії; 2) Ваплава Александр, поль. історик права (1793-1883), павлівіст, історик слов. права; „Історія слов. законодавства“; 3) Ігнаци, поль. письмен. (1839-1901), псевд. Север; повісті: „Нафта“, „Понад сили“ й ін., оп.: „Для святої землі“, перекладене й по укр., та ін.

Мацєвич, 1) Арсеній, укр. перк. діяч, родом із Волині (1697-1772), від 1741 сибірський митрополит, 1742-63 митрополит ростовський і член Синоду; за протест проти відбирання монастирських маєтностей царедією Катериною замкнений у тюрмі в Рязані, де й умер; 2) Кость, укр. гром. діяч, *1875, міністер закорд. справ у кабінеті С. Остапенка 1919, посол УНР у Бухаресті 1919-20, від 1923 проф. Укр. Госп. Академії в Подєбрадах; 3) Лев, укр. історик та археолог (1843-1915), розвідник й матеріалист в „Київ. Старині“ (про Київ, Козаччину 1855 та ін.), в „Історическім Вѣстнику“, „Трудах Бессарабського Церк.-Археол. Общества“, тощо; 4) Лев, укр. гром. діяч (1877-1910), інженер, основник та член РУП й УСДРП, матеріально спомогає партійні вид.; згинув у летунській катастрофі.

Мацєвич Л., укр. акторка, від 1906 у трупі Дикова й Певінської, описи в театрі „Трезвості“ в Одесі, від 1918 в укр. театрі ім. Шевченка в Одесі, від 1925 в Одеському Держ. Драм. Театрі.

Мацоха, красава печера б. Вльська на Моравії.

Маціні, гл. Маціні.

Мачадо (Machado) Антоніо, есп. письмен., *1875; поезії: „Самотність“, „Галерія“, „Кастільські поля“.

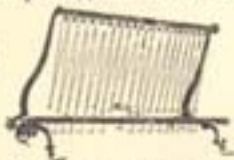
Мачета, (порт.) тесак, уживаний у кривих порт. культурі як зброя або пристрій до прорубування доріг у пралісах.

Мачта, машта, (нім.) щогла; високий стовп на кораблі для прикріплення вітрил.

Мачтет Григорій, рос. письмен. (1852-1901), почував себе українцем і брав участь в укр. справах. Повісті й оп., також із укр. життя; по укр. перекладено оп. „Біла Панна“ й

Йозеф Махар.

Махова машина.

Лев Мацєвич (як студент).

подорожні малюнки „На могилі“ (Шеєченка).

Мачухи, м-ко на Полтавщині 12 км. від Полтави.

Машина, машина, прилад до виконуваних праць. Прості механічні машини або тав. механізмами, що входять у склад зложених машин, є: підйома, бльок, коловорот, похила площа, гвинт і клин.

Машина до числення, гл. Рахінниця.

Машинадний, (лат.) несвідомий, бездушний; машинально — мимохтій.

Машиніст, механік, що обслуговує машину.

Машинова рушниця, машинний кріс, кулемет.

Машинні спілки, спеціальні кооп. селища для спілкового ужиткування с.-госп. машин; у Галичині кільканадцять, на В. Україні кілька тисяч.

Машинознавство, наука про застосування основних правил математики, фізики й механіки до машинобудівництва.

Машинський (Maszynski) Пйотр, поль. комп., *1855, основник та керманіч хороного т-ва „Лютин“.

Машина, частина Шид. Родезії, родюча, багата на золото височина.

Маштаб, (нім.) мірило, міра відношення.

Машталір, (нім.) конюший, той, що доглядє стаїні, фірман, кучер.

Мащокін Константи́н, моск. посол до Людовика XIV-го в 1654; приїжджав неутралязувати Францію в можливий моск.-укр. війні з Польщею.

Маюфес, (свр.) пісня, співана жидами підчас шабасового обіду.

Мая, (гр. мйт.) 1) одна з Пляд, від Зевеса мати Гермеса (Меркурія); 2) (Maia) богиня буйного росту в природі (Мати Землі), дружина Вулкана; 3) у ведійській релігії та інд. філософії омама; 4) мати Будди, жіночий первень у створенні світу.

Герогліфічне письмо майя: — в горі дані й обряд у 5 останніх днях року; в долі жертвопринесіння.

Мая, група народів серед Америки, що створили в IV-VI в. досить високу культуру з багатою архітектурою, скульптурою й керамікою; особливо визначилися в декоративній.

Мая, права притока Алдани (до Лени), 1.000 км. дов.

Маяк, світлина вежа, яку устальюють у пристанях або небезпечних, скалистих морських побережжях; уночі кидас маяк на всі сторони сильне світло при допоміж

рефлекторів. Звичайно на маяку є сигналізаційні прилади та станція бездротного телеграфу.

Маяк, укр. щотижнева газета в Києві 1912-14, для сел. і роб. інтелігенції.

Маяки, річкова пристань у гирлі Дністра.

Маяковський Володимир, рос. поет футурист (1894-1930); збірник: „Війна й мир“, епопея: „150.000.000“, „Люблю“.

Маятник, 1) мат. або простий м., це матеріальна точка (пр. тяжка кульочка), завішена на тоненькій нитці. Вихилений із положення рівноваги, відбуває рух там і назад. Час одного хитнення маятника обчислюється за аразком $t = \pi \sqrt{\frac{l}{g}}$,

де $\pi = 3.14...$, l — довгота нитки м., g прискорення земної тяготи (у нас ≈ 981 $\frac{cm}{сек^2}$). Коротші м. хитаються скорше; на бігунах скорше, як на рівниці. Ізохронізм м.: м-и той самої довготи й на тім самім місці Землі, без огляду на матеріал, з якого зроблені, відбувають одно хитнення в однаковому часі. Тому живляють м. до управління руху стінного годинника. Секундний м. відбуває одно хитнення в 1 сек.; у нас його довгота ≈ 99.3 см; 2) фіз. або зложений м., це якенебудь цілке тіло, завішене на поземній осі, яка не переходить через осередок тяготи тіла. Зредукована (зведена) довгота фіз. маятника — це довгота мат. м., що має такий самий час хитання, як фіз. м. Реверзійний м., штаби з двома металеними сочками й з двома тригранними сталевими призмами, що можуть служити на переміну як осі. Через пересування обох сочок здовж штаби можемо найти таке положення, що час хитання м. лишається такий самий, без огляду на те, чи м. хитається довкруги одної чи другої осі. Віддаль обох осей є саме зредукованою довготою м.; 3) Електр. м., кульочка з бумажини, завішена на нитці (звич. шовковій); ужив. до дослідів електр.

Маяк [перекрій]: 1. лямпа, 2. блимаче світла, 3. постійне світло, 4. помешання, 5. кула, 6. магазин, 7. лямпа, 8. рівень води в часті бурі, 9. середній рівень, 10. низький рівень, 11. спідня частина.

Маятник гранітометр, маятниковий пристрій для виміру гравітаційного прискорення.

Маячення, гл. Делірів.

Майчка, м-ко на Полтавщині, над р. Ореллю, кол. сотенне м-о полтавського полка, засноване 1674 виходними з Брацлавщини; рештки укріплені.

Мгарський Спаський монастир, б. Лубень, заснований 1624; 1638 його ченці переселилися до монастиря в допомулі козакам; 1662 відкрито тут мощі св. Атанасія, патріарха царгородського (†1153).

Мгли, м-о на Чернівецьщині, відоме від XVI в.; мабуть ст. м-о Зарите, згадуване в літописах XII в.; 1661 зруйноване кримцями. Тепер у губ. брацькій, у межах РСФСР, 6.500 меш., 25 українців. Торговля льном.

Меандер, 1) Меандроз, тепер Мендерес, р. в зах. М. Азії, а багатьох закрутами, 110 км дов., вливає в Мілету до Егейського моря; 2) закрут або коливо річки; 3) в архітектурі: плавна одабо а прямокутних і хвилястих мотивів, які творять закрути, що pravidльно повторюються (гл. Ілюстр. том 1, стор. 858, рис. 1).

Меарім, р. в півн.-схід. Бразилії, 900 км дов.

Меблі, (фр.) предмети домашньої обстанови; найбільше відомі стилі: ренесанс, масивні викладені на дереві (гл. Історія), а плоскою різьбою й малюнками; барокко, тяжкі, декоративні, переладані ланітками (волютами) й різними пишними прикрасами, часто з бронзовими та ін. металевими додатками; рококо, легкі з крученими формами й численними прикрасами. У Франції розрізняють стилі трьох Людовіків XIV, XV і XVI: „ампір“ (поч. XIX в.), класичні, спокійні й упрощені форми; в поч. XX в. „модерн“, із непериродно вигнутими й плоскими формами; в останніх часах „конструктивізм“, з'єднаний з самою архітектурою, розкладані, подібні до м. у вагонах, автах, тощо, також м. з гнучого, дутого заліза й матерії — прости та гігієнічні. Крім м. „великих стилів“ відомі, особливо у словян, м. народні.

Ножки столів різних стилів: 1, романський, 2, готич, 3, ренесанс, 4, бароко, 5, рококо, 6, ампір, 7-9 стилі: Людовік XIV [7], XV [8], XVI [9].

Механізм: 1, фізичний (зліва), 2, електричний.

Мева, гл. Мартин.

Мевар, гл. Удайпур.

Мегадлет, Мегадла-ель-Кобра, торг. снів. м-о в дельті Нілу, 48.000 меш.

Мегаденюк Марко, гал.-укр. нар. різьбар (1842-1912), гуцул, жин у Ричі, повіт Косів. Перший звів „лашоркове писемко“.

Мегак Петро, укр. артист-малир, *1809; заснував Укр. Мист. Т-во „Спокій“ у Варшаві. Побут, мертва натура, архітектонічні пам'ятки, графіка.

Мегофер (Mehoffer) Юзеф, поль. малир, вітражист, *1869; проф. Академії Мистецтв у Кракові.

Мега, (гр.) в фіз. служить до означення вел. одиниць (мільона); пр. мегавольт — міль. вольтів, мегадина — мільон дин — 102 кг.

Мегаліт, (гр.) передет. будинок з вел. брил каменів нізько-неолітичної доби, почасти в піанишах; були: або гробами, або пам'ятниками, або святищами. Найбільше їх у Бретанії, андкі в їх назви: менгір, доль мен, кромлех.

Мегаляоастрон, гл. Кандін.

Мегаляоманія, (гр.) манія величюсти, стан божевілья, в якому людина вірить, що має спроможу докопувати вел. діл.

Мегаляополіс, античне м-о в півд. Аркадії; тепер — руїни.

Мегара, м-о в країні в ст. Греції, б. коринзької шийки, суверенція Атен; батьківщина філософа Еккліда.

Мегарон, (гр.) приміщення для чоловіків у добі егейської культури; складалося з передсіня й прямокутної сали, посередній а огнищем і часом з 4-ма колоннами; м. стали прототипом для гр. храмів.

Типи егейських мегаронів.

Мегагерій, (гр.) ліновець величини слона, з півд. Америки, втублений доісторичною людиною.

Мегафон, (гр.) говірня труба до змішювання голосу, винахід Едісона.

Мегера, (гр. міт.), одна з трьох фурих, алуца жінка.

Меґісер Бронім, нім. лексикограф XVI-XVII в., видав 1502 словник чотирьох мов; між визначеними слов. мовами (у 2 виданнях) згадується окремо Moscovitica й Ruthenica; словін. і хорв. словарний матеріал.

Мед, мід. цвітюв; з нестар. перетворений бджолами; хем. склад: вода 16-25%, цукру тростинного 2-8%, цукру виноградного й овоченого 72-75%, білку 1-5-5%, кисли до 0-1%, пошеду до 0-20%.

Медаліон, (фр.) прикраса з дорогого металю, округла або подовгаста, всередній а портретом; мала гороріальба.

Мегаліт.

Мегагерій (містер).

Медали, (фр.) металева відзнака з надписом або образом, вибита на пошану якоїсь особи, в пам'ять події, або в нагороду за якусь заслугу.

Медан, столиця під округи на схід, побережжя Суматри, 14.000 меш.

Медвей (Medway), права притока Темзи, 112 км дов.

Медвед Антон, словін. поет і драматург (1882-1910).

Медведица, ліва притока Дону, 684 км дов.

Медведка Сильвестер (у світі Семен), рос. письмен. (1641-91), учень Симеона Полоцького, стоив на чолі дух. школи, основаної Полоцьким; писав вірші й дух. твори; страчений.

Медведів Сигизмунд, укр. гром. діяч, соц.-дем., опісля комуніст, голова першого центр. виконавчого комітету рад України в Харкові; XII 1917 делегат на мирні переговори в Бересті від укр. рад. уряду.

Медведівка, м-ко на Київщині, над р. Тясмином; чоловічий монастир із частин Б. Хмельницького, відновлений 1730 та поруйнований за Колівинцями; релігійні укріпленя.

Медведський (Медведський) Юліян, укр. мінералог і геолог (1843-1918), проф., ректор техніки у Львові, член поль. Акад. Наук і НТШ, якому написав бібліотеку й збірник; дослідник геології схід. Галичини.

Медвецький (Medveský) Кароль, словац. історик і етнограф, *1875, член різних слован. наук. товариств і комісії празького Слов. Інст. для розсліду Словаччини та Підкарпаття.

Медвідь, гз. Ведмідь.

Меделлін (Medellin), м-о в Колумбії, 88.000 меш.; унів., гірництво.

Медей, у гр. міф. дочка Еста, славно чирівниця, допомогла аргонавтові Язоніві здобути золоте руно й утекла з ним до Іолку в Магієзії; зраджена Язоном у Коринті, вбила затроєним одигом своєю супротивницю, повбивала свої й Язоніві діти й втекла до Атен, де стала дружиною царя Егея. Гл. Аргонавти.

Меджерда, ст. Барґрада, гол. ріка Тунісу, 865 км дов.

Меджибіж, м-ко проскурівської округи, 11.500 меш., 58% укр., 39,7% жидів, 1% росіян і 0,7% поляків; агадується в літописах від XII в., в XIII в. власність гал. князів; під кінець XIII в. у складі Болохівської землі; в XIV в. меджибізький замок, відновлений лит. кн. Коритовичами, мав велике значіння в боротьбі з татарами і в коз. війнах; у XVI-XVII вв. М. майже недоступна фортеця; в XVII в. торг. місце (вірмени, греки); під кінець XVII в. доставив туркам. Гот. замок з XV-XVI вв. й барокова церква з 1699; 1919 бої армії УНР з більшовиками.

Меджидіє, (тур.) 1) турецький ордер із 1852: срібне сонце з серпом і зорями на червоній стязці з зеленими смужками; 2)

тур. золота монета—100 пієстрам, срібна—20 пієстрам.

Медик, (лат.) лікар; студент медицини.

Медика, гал. м-ко в мостиському повіті, 2.700 меш., 55,5% укр., 39,2% поляків.

Медикамент, (лат.) лік.

Меджибіж (літографія поч. XIX в.).

Медимаремер, (лат.-гр.) прилад для мірлення серед. денного хитання рішши моря.

Медитація, (лат.) роздумування, розумування, зокрема філософічне.

Медитеран(ський), (лат.) середземний, середземноморський.

Медицина, (лат.) наука й умілість лікування. Початки сягають до ст. часів. Завдання новітньої м. не лише лікувати хорих, але й запобігати хворобам (профілактика). Народн. м.—використовування різних прир. засобів, гол. цілющо-го вілля, а також різних засобів суєвірних і симпатичних. Багатий укр. матеріал із цього обсягу подають праці та збірники Кребеля (1858), Талько Гришчанця (1893), В. Малорозовича (1900), В. Доманицького (1905) й Кропфельда-Говорнян (1906). У оція з л. н. м. займається вивченням гігієнічних умов суєв. життя та вислажує, якими способами, через поліпшення умов життя й праці, запобігати хворобам. Судом. м. займається питаннями, які мають значіння для суду (нагза або несприродна смерть, повалення, отруєння, тощ.).

Медимаремер: 1. шкаловий з відмінок, 2. дно з дрібною глинкою, 3. уривок, який підходить до води, 4. мур.

Медій, (лат. середина, засіб, середовище), у спиритизмі: „посередник“, себто людина, притата до посередництва в тав. пролях духів. Медію м і а м. те, що посередується медіями: окультизм і спиритизм.

Медіна, м-о Геджасу, 30.000 меш., м-о маг. проц.; в мощей Ель Гарам (із XV в.) гріб Магомета.

Медіет ель Фаюм, гз. Фаюм.

Медюлян, гз. Мільно.

Медолинський едикт, едикт, виданий царем Константином В. (313), надавав христ. церкві свободу.

Медісон (Madison) Джеймс, ам. політик (1751-1836), 4-ий президент ЗДА; заборони

торговлі з Францією й Англією довела до війни з останньою 1812-13.

Медісон (Madison), м-о в державі Вісконсін 3ДА, 383,000 меш., уніф.

Медічі (Medici), Медіцей, визн. фльорентійський рід, описувався мистецтвом і наукою: 1) АLESSANDRO, 1527 прогнаний із Фльоренції, 1530 наново перебрав владу при допомозі Карла V; 2) ДЖОВАННІ, син Лаврентія, 1513 папа Лев X; 3) Катерина, гл. Катерина Медічі; 4) КОЛІМО старший, 1434-64 привів Фльоренцію; 5) КОЛІМО I (1519-74), утворив тосканське князівство; 6) Лаврентій Величаний (Lorenzo Magnifico) (1448-92), від 1469 на чолі Фльоренції, поет; 7) ЮЛІЙ, побіж Льва X, 1523 папа Климентій VII.

Катерина Медіч.

Медіом, гл. Медій.

Медія, півн.-зах. частина Ірану; перісне неарійське населення було завойоване арійськими медами, що в VIII в. до Хр. зорганізували державу, яка проіснувала до VI в. до Хр.

Медянга, (з лит.) назва 3. ступеня гами.

Медіація, (лат.) посередництво, гол. для полагоди спору між двома державами.

Медобори, гл. Товтри.

Медоник, гл. Ваншик.

Медові братства, назва укр. та білорус. братств XV-XVIII вв., від звичаю приносить на денки свята медові напитки до церкви.

Медок (Médoc), родюча частина фр. департаменту Жиронди; назва червоного вина.

Медуза, 1) (гр. мт.) найстрашніша з Горгон; найкраще зображення з геленістичної доби тяз. Медуза Ронданіні в Мюнхені; 2) в біол.: полунепокоління поліпів; дригастий порожкинець двоузватої або грибуватої постаті; свобідно плаває по морю, рідної постаті величини й барви; гл. Поліп.

Мед (Meillet) Антуан, Медуза (Ронданіні).

фр. лінгвіст, найславніший суч. мовознавець, *1866; вважас мову за соціальне явище; гол. твір: Ввід до порівняльних студій індоєвроп. мов.

Мезрольд Всеволод, рос. актор, *1874, славний модерний режисер, реформатор рос. театру.

Меж (La Meije), частина Зах. Альп (Дофіне), до 3.887 м. вис.

Межа, ліва притока Зах. Дніви, 213 км. дов.

Меженко-Іванів Юр, суч. укр. письмен.

літ. критик та бібліолог, ред. кнж. журналу „Бібліологічні Вісті“ 1923-30.

Межигірський Спас, монастир у Межигірі б. Каспа в XII в., поновлений заходами кн. Острозьких; 1672 став військ. запорозьким, де старі запорозці зоживали віку; 1787 згорів; 1796 в Межигірі знайдено порцелинову та фаянсову глину й на місці монастиря заложено фаянсову фабрику, з якої виходили знамениті межигірські виробы — посуд, статуєти, бареліфи, тощо; 1884 по занепаді фабрики знову повстав тут жіночий монастир; по революції замість монастиря засновано керамічну школу.

Медуза Г.

Межиріч, назва кількох укр. м-ок: 1) на Волині, недалеко Острога, церква з XV в., побудована кн. Іваном Острозьким, сліди укріпленя; 2) М. Корешків на Волині в Рівненщині, 2,400 меш.; 1814-32 школа піярів; 3) на Київщині, над рр. Россою й Росавою, рештки укріпленя.

Межиріччя, 1) вододіл;

2) гл. Межиріч 1).

Мезішніч, гл. Метоп.

Межов Володимир, рос. бібліограф (1831-94), співробітник „Основы“; гол. праця „Русская Историческая Библиография“.

Межонички, межові судді, межові комісарі, в коз. державі виборні судді для вирішування земельних спорів.

Меа (Meuse), 1) фр. назва р. Мас; 2) фр. департамент над нею, 6,240 км², 220,000 меш.; гол. місто Бар ле Дюк.

Мезалінс, (фр.) подружжя з особою шкятого стану — невідповідне, недібане.

Мезанія, (іт.) низький поверх, між долом (партером) і 1. поверхом каменіці.

Мезар і Шерфі, м-о прощ у Афганістані, 25,000 меш.

Мезенець Олександр, моск. чернець укр. роду, в пол. XVII в. член комісії для поправки тексту моск. богослужбових книг та введення одноманітного співу.

Мезень, р. в півн. Росії, 814 км. дов.; вливається до Білого моря, 6 м-а Мезель.

Мезері (de Mezeray) Франсуа, фр. історик (1610-83), основник фр. історіографії. У 1. томі „Історії Франції“ подав уперше, за фресками монастиря св. Вінкента в Санлісі, портрет Анни Ярославни. Граштурував цей портрет фльм. мистець Якоб де Бі (Bie), учень Рубенса.

Мезія (Moesia), рим. провінція на південь від Дунаю, длілася на дол. (нижню) Болгарію й гор. (верхню) Сербію; перші меш. траки; 29 до Хр. під рим. владою, 378 опанована готами.

Медієць.

Медуза (Ронданіні).

В. Мезерольд.

Мезо... (гр.) на початку снів ан. серед. середньо-.

Мезодерма (гр.) середня верства клітин триверстового зародка, тав. гаструл; з м-я утворюється більшість внутрішніх органів тіла многоклітинних тварин.

Мезозойська доба, середньовічна доба Землі, обіймає три геол. утвори: триас, юра й крейду. Рістня цього часу складається гол. з головасиних (цикадеї та шилькові), поyno в крейді появляються перші листкові дерева; з тварин: амоніти, гади, перші птаці й ссавці.

Мезокефали, (гр.) середньоголовість, примета посередня між довгоголовістю й круглоголовістю. Мезокефал, людина з середньодовгою головою.

Мезоліт, (гр.) перехідний час від старшої до молодшої камінної доби; стоянки з мезолітичною свідерською, тарденуаською та кампінською культурою визначаються дрібним (мікролітичним) кремінним знаряддям.

Мезопотамія, (гр.) гл. Ірак. Мезопотамське містечтво, гл. Вавилонсько-васирійське містечтво.

Мезотермія, (гр.) розподіл температури води в тиховодах, де за гор. зимною верствою води йде тепла й знову зимна.

Мезотор, радіоактивний добуток перемінного тору.

Мей, 1) Генрі (May), англ. кооператор, *1867, від 1913 ген. секретар Міжнар. Кооп. Союзу, прихильник укр. кооперації; 2) Лев, рос. письмен. (1822-62), поет, драматург і повістяр, перекладав Шевченкові поезії.

Мейнланд (Mainland), 1) найбільший із Шотландських о-ів; 2) також Помона, найбільший із о-ів Оркней.

Мейсфілд (Masefield) Джон, англ. письмен., *1875, поет-либретт; драм. поема „Довічне вибачення“, „Співець моря й бурлацтва“, „Баллада солоного моря“.

Мейтус Юлій, укр. комп. жид. роду, *1903, конструктивіст, співець міста, етногр. збірка „Пісні народів України“, сонати, хори, сольоспіви й ін.

Мека, джерельна річка Іраваді.

Мекворі (Macquarie), 1) брит. о. на півд.-схід від Тасманії; 2) ліва притока Дарлінгу, 1.200 км. дов.

Мекдональд (Macdonald) Рамзей, англ. політик, *1866, провідник роб. партії, 1924 і 1928-31 прем'єр.

Мекелейн (Meckelein) Річард, нім. славіст і орієнталіст, *1880; праці про фін., тюрко-тат. та монг. елементи в рос. мові, груз.-нім. словник.

Мекензі (Mackenzie), 1) А лекса н дер, шотл. подорожник (1755-1829); 2) р. яку відкрив М. в зах. Канаді, 4.600 км. дов. і 1,660.000 У. З. Е. II.

км.² сточища; гол. притоки: Піл Рівер, Пік Рівер і В. Ведмежа ріка; 3) Ко м п т о н, англ. письмен., *1883; повісті з романтичним сюжетом із буденного життя, „Карнавал“.

Мекія, гл. Мекон.

Мекка, гол. м-о Геджасу, 70.000 меш.; місце народни Магомета, м-о проц.; там і Кааба; визначний торг. осередок.

Мек Кінлей (Mac-Kinley) Віліям, ам. політик (1844-1901), президент ЗДА від 1896, убитий анархістом.

Мек Кінлей Мавит (Mac Kinley Mount), гл. Мавит Мек Кінлей.

Мек Клюр (Mac Clure) Роберт Джон, англ. подорожник (1807-73), 1850-3 переплив перший продовж всього півн.-ам. підбігунного побережжя.

Мек-Лепан (Mac Lennan) Джон-Фергюссон, англ. соціолог (1827-81), шотл. адвокат, дослідник первісних форм суспільства; відкрив тотемизм та ексогоамію.

Мекленбург, М.-Шверін і М.-Штреліц (Mecklenburg Schwerin, M. Strelitz), частина та дві союзні держави Німеччини, правобіч дол. Лаби аж до Балтійського моря; рівинна та багата на озера; мешканці — хлібороби та скотарі. Держава М.-Шверін 13.127 км.², 690.000 меш.; гол. м-о Шверін; М.-Штреліц — 2.930 км.², 115.000 меш., розділена на дві частини, більшу — схід. й меншу — зах., гол. м-о Ной Штреліц. М. був у VI-XII на. заселений слов. оботричанами та вільданами, опісля став васальною частиною Німеччини та понімеичився.

Мекленбурзькі коні, гл. Кінь.

Меколей (Macauley) Томас, англ. історик і держ. муж (1800-59); „Історія Англії“, „Історичні та бібліографічні нариси“.

Мекон (Macon), м-о в державі Джорджія ЗДА, 53.000 меш.; торгівля бавовною.

Мекон, Мекія або Камбоджа, р. 4.200 км. дов., витікає в Тибеті, перепливає півд.-зах. Китай і зах. фр. Індокитай, вливається до Півд. Кит. моря.

Меконій (mesonium) відходи новонародженої дитини в перших днях життя.

Мекспел (Maxwell), 1) Віліям, англ. кооператор, *1841, організатор роб. продукційних кооператив, 1921 президент Міжнар. Кооп. Союзу; 2) Д ж е м с К л я р к, англ. фізик (1831-79), творець електромагнетної теорії світла, відкрив теоретично електр. хвилі, чим став одним із творців радіотелеграфії; 3) Д ж о н Г р е н ф е л ь, англ. генерал, *1859, учасник бурської війни, 1914-15 ком. англ. військ в Бґнті, IV 1916 адв. війн. повстання.

Мексик, гл. Мехіко.

Мекферсон (Macpherson) Джеймс, шотландський письмен. (1736-96). Поеми: „Фін-

Рамзей Мекдональд.

Томас Меколей.

галь" і "Темора", якими наслідував гельської нар. балади, переклав сам на гельську мову, щоб створити фіктивний оригінал. Вони вийшли під назвою "Пісень Осіана" і мали величезний вплив на європ. поезію.

Меламед, жид. назва управителя хай-дери і головного його вчителя.

Меленевський Маріан (псевд. Іван Гілька, Басок), *1878, укр. політ. діяч, член РУП та "Спілки" рос. соц.-дем. партії і 1914-17 член президії Союзу визволення України; автор агітаційних брошур і статей.

Меленський Андрій, квіт. міський архітект поч. XIX в. Будова в стилі ампір: театр (б. 1804), контрастний дім, перебудова бурси, розбудова Подола 1811.

Мелеш Теофіл, гал.-укр. соц. дем. діяч і публіцист (1879-1915), співробітник "Молодої України", "Воли", "Землі і Воли", та "Праці"; член Заг. Укр. Ради у Відні 1915, політ. під Галичем як УСС.

Мелетій, гл. 1) Пісас; 2) Сморницький; 3) Хребтович.

Меленко Іван, апокрифічний смоленський каштелян, нібито автор цікавої пам'ятки укр. літератури XVI в., "Промови на сойм" 1589, де сильно засуджував сучасні звичаї й порядки; в дійсності це сатира невідомого автора.

Меллар, (гр. міт.) син Ойнея, царя м-а Калдону в Етолії й Ахейці, чоловік Клеопатри, учасник походу аргонавтів та калідонських ловів (убив калідонського кабана, що нищив його рідне місто).

Мелендес Вальдес (Melendez Valdes) Хуан, есп. письмен. (1754-1817), поет, правдив. есп. поезію згід фр. впливу.

Мелет, гр. трагічний поет, атеїст, один із обвинувачів Сократа.

Мелізма, (гр.) прикраса співу, кольоратура, гол. у григоріанському хоралі.

Меліт, гл. Піринова кіслина.

Меліоративні спілки, кооп. спілки хліборобів для переведення поліпшення на ґрунтах своїх членів (гол. відводження).

Меліорація, (лат.-фр.) всі заходи для поліпшення землі й заг. с. господарства: наводнення або осушення землі, використання торфовищ, корчування лісів, управальнювання річок і потоків, забезпечування перед пониження греблями й гатями, будова водопроводів для постачання здорової води населенню і т. п.

Мелітоніа, округне м-о над р. Молочною, недалеко берегів Олівського моря, 25,000 меш., 30% укр., 38% рос., 33% жид.

1-7% німців. Округа: 21.245 км.², 4 міста, 1.788 селищ, 21 районів, 730.000 меш., 57% укр., 25% рос., 2% жид., 68% болгар, 6% німців; 18 IV 1918 добутий від більшовиків Кримською групою укр. армії.

Меліч (Melich) Янош, мад. славист, *1872, етимологічний словник мад. мови, слов. лексика в мад. мові.

Меллер Надим, євч. укр. артист-малюв. театрального оформлення, портретист.

Меллєсдорф-Вільмовіц Ульріх, гл. Вільмовіц-Меллєсдорф.

Меллер (Möller), 1) Га й и р і х, нім. музичолог, *1876, знавець нар. і сч. європ. музики, автор твору "Пісні народів", вид. рос. пісень і опер, між ін. "Сороцького ярмарку"; 2) Поган Вільгельм, нім. природник і подорожник, автор книжки "Подорож із Волині на Херсонщину в Росії в р. 1782" (Гамбург 1802).

Мелхіседек, 1) священик і цар Салиму, жив у часів патріарха Авраама; 2) металеві маленькі рамці, в які вкладається освячене Агаці в монстранції.

Мелюзина, морська русалка казок і легенд маленьких народів, в середньовічній фр., нім. і слов. літературах; в укр. вірваннях "людова", "морська людина".

Мелі Помпоній, ст. рим. географ і в. по Хр.; у творі "De chorographia" дав перший опис відомого тоді світу.

Меліа (Melias) Аурі, фр. письмен. (1831-97), поез. адебілізм на спілку з Галлією: "Красуня Олена", "Малий князь", "Фруфру".

Мелінезієць, меш. Мелінезії, мішанці негрів і схід.-аз. монголів: серед ріст, бурочерна шкіра, кучеряве волосся та негроїдне лице; заняття: гол. ловцтво й рибальство.

Мелінезія, (гр.) збірна назва півд.-зах. частини Океанії.

Меліж, (фр.) нл. мішанина, кава з молоком.

Меліт, (гр.) гл. Гранат.

Мелітерит, (гр.) гл. Вітріоль.

Мелітріх Ірзі, чес. друкар у Празі, (1511-80); надрукував багато книг, м. ін. біблію 1549.

Меліхолійний, (гр.) у стані меліхолії, сузний, глибоко задуманий.

Меліхолія, (гр.) глибока сумовита задума; психічна хвороба: з депресією, пригніченим сумовитим настроєм, самообнищенням, часто веде до самогубства.

Меліхтон (Melanchthon, вл. Schwarzerd) Філіп, нім. гуманіст і теолог (1497-1560); прихиль і помічник Лютера, по його смерті провідник протестантизму, автор прот. догматики й апології, основник прот. шкільництва ("виховник Німеччини").

Меліарен (Mälaren), оз. в півд. Швеції, 1.685 км.², відливає до Балтійського моря.

Дмитро Мінчук.

Т. Мелеш.

Ф. Меліхтон.

Меляса, (лат.) сік, що лишається при виробі цукру з буряків по відділенні цукрових кристалів; має б. 20% води, 50% цукру і 30% ін. матеріалів. З м. вироблюють цукор, альгоголь, поташ, штучні навози і т. ін.

Меляфр, (гр.) гіршина, чорна, дрібнозерниста, асасдова, вибухова, споріднена з діабазом та базальтом.

Мельба Неллі, вл. Портер Мічель Елза, австралійська співачка (1865-1931), славний сопран (кольоритура).

Мельбери (Melbourne), пристань на півдні сході Австралії, 944.000 меш.; унів.; колись гол. м-о Австралії.

Мельвіль (Melville), 1) підбігуновий о. на півночі Канади та протока б. нього; 2) о. б. побережжя Шан. Австралії.

Мельвіль (Melville) Герман, ам. письменник (1819-91); повісті з моряцького життя. „Тип“, „Ому“, „Під білим жакетом“, „Моби Дік“.

Мельдунати, (нім.) повідомляти.

Мельдунок, (нім.) повідомлення (в війську, в бюрі).

Мельк, м-ко в Дол. Австрії над Дунаєм, 3.000 меш., величаний монастир бенедиктинів, з гробами Бабенбергів.

Мелькарт, себто „дар міста“, бог Тира, біба. Молох, ст.-гр. Кронос (Сатурн) або Геракль; почитаний також у тирських колоніях, пр. у Картагені.

Мельник, 1) Андрій, інж., полковник СС-ів, *1890; 1914-16 ком. сотні УСС, 1916 у рос. полоні, 1917 бойовий ком. Гал. Курія СС., 1918 за Директорії начальник булани Осадного Корпусу, командант 1-ої дивізії СС., 1919 начальник булани Дислої Армії, 1920-21 військ. аташе при посольстві УНР у Празі; 1924-28 політ. в'язень; 2) Катерина, гл. Антонович Катерина; 3)

Андрій Мельник.

Микола, гал.-укр. ботанік, *1875, член НТШ та редактор його „Фізіографічного Збірника“, автор словника наших рослин.

Мельниця, м-ко над Дністром, у борщівському повіті, 3.800 меш., 44% укр., в околиці біди родющина фосфоритів.

Мельников, 1) Іван, рос. співак (бас) (1832-1906); 2) Павло, (псевд. Андрей Печерський), рос. повістяр-етнограф (1819-83), повісті з розкольного побуту: „У лісах“, „На горах“ та ін.

Мельограф, (гр.) 1) збирач мьелодій; 2) приладдя, що самоочинно записує імпровізації на фортепіано, органах і т. п.

Мельодеклямація, (гр.-лат.) деклямація в супроводі музики.

Мельодика, (гр.) 1) наука про мьелодію; 2) цілість характеристичних мьелодійних зворотів.

Мельодичний, гл. Мельодійний.

Мельодійний, (гр.) милозвучний, співний.

Мельодія, (гр.) низка тонів упорядкованих і замкнених у одну цілість.

Мельодрама, (гр.) від сценічної театральної вистави (від XVIII в.), де деклямацію супроводить музикою.

Мельоманія, (гр.) пристрасть до музики.

Мельон, гл. Дня.

Мельон (Mallon) Сесіль, англ. політ. діяч, *1880, член англ. роб. партії, приятель українців, автор інтерпеліцій в англ. парламенті в справі Сх. Галичини.

Мельос, (гр.) спів, мьелодія, напів.

Мельос, теп. Мільо, гр. о. зах. Кікладів на Егейському морі, де 1820 знайдено славу статую Венери, тзв. Мільоської (тепер у Луврі в Парижі).

Мельофон, (гр.) 1) відміна концертної гармонії; 2) органний голос, подібний до флейти.

Мельпомена, (гр. міт.) вл. „співуча“, муза трагедії й лірики.

Мельхіор, один із трьох царів (мудрців), що прийшли поклонитися Ісусові Христові.

Мельхити, християни в Сирії, що приймали рішення халкедонського собору з 451; православні; тепер с їх б. 137.000.

Мельцер (Meisner) Генрік, поль. піаніст та комп. (1869-1928), твори на фортепіано, концерти й парфрази пісень Моношка.

Мем, ст. єгип. флейта.

Мемель, дол. біг Німану; гл. Клайпеда.

Мементо, (лат.) вл. пам'ятай, знак для пригадки.

Мемлінг Ганс, славний флім. малюв. реалістичного кресивду (б. 1440-94); „Локіля трьох царів“, „Св. Катерина“.

Мемнон, (гр. міт.) син богині Еос, калковий цар етіопів, союзник Пріама; в троїській війні вбив Несторового сина Антілоха й сам згинув із руки Ахіля. Інший переказ арівнює його зі ст. єгип. царем Аменгопеном III, згодом творцем величезних статуй б. Теб, тзв. „дзвінких стовпів Мемнона“.

Меморандум, (лат.) 1) пропам'ятне письмо; 2) дильоматичне письмо з викладом поглядів уряду на політ. справу; 3) пам'ятна книга для записів та заміток.

Меморіал, (лат.) 1) пропам'ятна записка про якусь подію або справу; 2) в бухгалтерії: денник.

Мемуари, (фр.) записки сучасника, що перекладе про події своєї доби; матеріали наук. т-ва.

Мемфіс (Memphis), 1) ст. м-о Єгипту, тепер у руїнах, б. Каїра; 2) м-о в державі Теннесі (ЗДА), 180.000 меш., торг. барвонною й деревом.

Мен, 1) гл. Майн; 2) (Man), англ. о. на Ірландському морі, 572 км.², 50.000 меш. (кельтів); має самоуправу (власний парламент); рибальство, випас худоби, ткацька промисловість і гірництво; гол. м-о Даглес; 3) (Maive), найдиал на півн.-східнісунена держава ЗДА, 85.570 км.² і 770.000

меш., гол. м-о Августа; гірництво та промисловість.

Мен (Maine) Генрі, англ. письмен. (1822-88), правник, основник порівняльного дослідження сусп. форм і установ.

Мена, м-ко на Чернігівщині, в X в. укріплене, 1096 П добули Святослав і Всеволод Ярославичі, 1115 П облягав Володимир Мономах.

Менада, (гр., вл. навіджена, захоплена) — бакханка.

Менажа, (фр.) господарство, прохарчування, харч (при війську).

Менажерія, (фр.) звіринець.

Менажка, (фр.) блишана мисочка на йку.

Менальос, темер Гаїос Іліас, гори в Аркадії, у Греції, 1981 м. вис.

Менам, гол. р. Сіму, 1,500 км. дов. і 150,000 км.² площина, вливається дельтою в Банкоку до Бенгальської затоки.

Менама, гол. м-о на о-вах Багаїні (у Перс. затоці), 35,000 меш.; довля перел.

Менадер, найвизначніший поет новішої гр. комедії, атенець, 342-291 до Хр., був аразком для Теренція. Укр. переклади Франка.

Менгеттен Айленд (Manhattan Island), о. і найстарша частина Нью Йорку.

Менгір, вис. стрункий пам'ятковий камінь доістор. часу, невідомого призначення; гол. у Скандинавії й Бретанії; гл. Мегаліт.

Менгу-Тимур, онук Батия, хан Золотої Орди 1265-82.

Менгер (Menger), 1) Антон, австр. нім. соц. політик і правник (1841-1906), дослідник впливу правничих норм на сусп. відносини; гол. твори: „Право на повний продукт праці“, „Цивільне право й неможливі класи населення“, „Нова доктрина про державу“; 2) Карл, австр. нім. економіст (1840-1921), один із основників тав. австр. (псих.) школи економістів; гол. твори: „Основи політ. економії“, „Дослід методи сусп. наук і зокрема політ. економії“.

Менгін (Menghin) Освальд, нім. преісторик, *1888; важні праці: „Престорія Відія, Чехії, Кальтура тохарів та гетатів, Всесвітня історія кам'яної доби“.

Менго, гол. м-о Уганда, 32,000 меш.

Мендана (Mendana de Neuga) Альваро, есп. подорожник (1541-95), ідвн по Тихім та Індійським океані й відкрив м. ін. о-ви Мендана або Маркіан.

Мен де Біран (Maine de Biran) Франсуа, фр. філософ (1766-1824); гол. твори: „Зв'язка“ і „Вплив фіз. прикмет на моральні“.

Менделесі Дмитро, рос. хемік (1834-1907), проф. спб. унів., творець тав. періодичного укладу хем. першій.

Мендель Грегор Йоган, нім. біолог і метеордолог (1822-84); ігумен августинів у моранському Берні; довголіт-

німи дослідженнями над перехрещуванням різних родів рослини відкрив закон спадковості в рослині.

Мендельсон (Mendelsohn) Моисе, нім. філософ (1729-86), жид. роду; хотів погодити жид. науку з христ. Найбільший твір „Федон або безсмертність душі“.

Мендельсон-Бартольд (Mendelsohn-Bartholdy) Фелікс, нім. комп. (1809-47) жид. роду, один із найбільших комп. XIX в. твори: опера „Весілля Камача“, 5 симфоній, 7 увертур, пісні без слів, ораторії, тощо.

Мендерес, гл. Меандер.
Мендиканти, (лат.) жєбруці чернечі чини, що жили з милостині, гол. францискани й домінікани.

Мендоза (Mendoza), аргентинське торг. м-о в підняжжі Кордильєрів, 110,000 меш.

Менелік, Менілек, пісар Абесинії (1844-1913), від 1896 незалежний.

Менелій, казковий цар Спарти, брат Агамемнона, чоловік Гелєни, один із гр. лицарів у троянській війні.

Мен-е-Люар (Maine et Loire), департамент у зах. Франції, 7,218 км.² і 480,000 меш.; гол. місто Анжер.

Менендєз і **Релайо** (Mendez y Pelayo) Марцеліно, есп. критик (1856-1912); „Історія естетичних ідей в Іспанії“, „Початки новелі“, численні студії та антології.

Мененій Агріппа (Menenius Agrippa), рим. консуль 503 до Хр., 494 втихомирив абунтованих плебей притчею про шлунок та ін. члєна тіла.

Менес (Mena), за сши. переказом перший цар Єгипту, основник Мемфісу. [старинний бост].

Менестрель, (фр.) мандрівний музикант у середньовіччі, часто слуга трубадура — шляхтича; гл.

Мінстрель.

Менестріє (Menestrier) Кльод, фр. учений, сауїт (1631-1705), віднайшов у церкві абатства Віале (Villers) могилу Аппі Ярославни.

Менестекель, гл. Манестекель.
Менза, (лат.) церковний, знич. камінний

Грегор Мендель.

Бартольд-Мендельсон.

Менелій [старинний бост].

Д. Менделєєв.

Мензула.

престіл; стіл до харчування, студентська харчіня.

Мензуля, (лат.) геодезійний пристрій для графічного виміру місцевості: стільниця, прикріплена на триножку, на котрій викреслюють на карті дані поміри.

Мензура, (лат.) 1) вл. міра, вимір; 2) у шермі: віддалення між борцями, також сам двобій; 3) вальцевата скляна посудина з поділкою до мірення об'єму.

Мензуральна музика, музика на Заході в XII в.; послуговувалася тав. мензуральним нотописом, яким можна було визначити докладну тривалість тону.

Меніс (Meunier) Константін, бельг. маляр і різьбар (1831-1905), співець праці й побуту робітництва, гол. в шахтах. Відома різьба-рельєф „Звеличення праці“.

Менінгіт, темна або чорнява відміна звич. опалю, творить прощарки в карпатських луках.

Менінгтовий лупак, гл. Лулак.

Менінгіт, (гр.) запалення мізкових оболонок; гл. Мізок.

Менінгокок (Meningococcus Weichselbaum), бактерія-диплокок, що спричинює епідемічний менінгіт.

Менінготиф, червоний тиф із явищами подразнення мізкових оболонок і мізку.

Меніп (Menippos), гр. філософ-цинік із Гадари в Сирії, б. 280 р. до Хр., автор тав. „Меніпейських сатир“, сатирично-гумористичних побутових картин, писаних мішаниною віршів із прозою, що стали описом зразком для Варрона й Люціяна.

Меніск, (гр.) предмет у формі місяцевого серпа, кругла заглибина, пр. закріплена поверхня рідини (у вузьких цівках).

Менкен (Mensken) Генрі, ам. письмен., *1880; критик: „Пересуди“, „Книзка з передмовами“, замітки „Про демократію“, „Американською мовою...“.

Менно Сімонс, гл. Меноніти.

Меноніти, прот. секта, основана Сімонсом Менном (1482-1559); признають хрещення тільки в арлюмо віці, відкидають присягу, військ. службу; поширені в Голандії, Німеччині й Швейцарії. На Україні поширилися 1789 з Прусії й осіли спершу на о. Хортиці, опісля в Таврії; за більшовиків значна частина вимандрувала до Америки.

Менорагія, (гр.) надто довгі й надмірні місячки; причини: хвороби полових органів.

Менорка, менший острів Баларів.

Менструація, (лат.) гл. Місячка.

Менсфілд (Mansfield), (англ. м-о б. Нотінгему, 47,000 меш.; таська промисловість.

Менсфілд (Mansfield) Кетрін, англ. письмен. (1888-1923); мистець коротких новел. Повісті: „Німецький пансіон“, „Прелюдія“, „Над затокою“.

Ментальний, (лат.) те, що в думках, внутрішній, духовий.

Ментенон (Maintenon) Франсуаза, жінка письмен. Скаррона, після його смерті потайна жінка Людовика XIV (1635-1719), мала вплив на держ. справи.

Ментол, м'ягкова камфора (C₁₀H₁₆OH), безбарвні кристалики м'яткового запаху.

Ментор, приятель Одисея, виховник Телемаха; заг. виховник, наставник, учитель.

Менует, давній фр. танок, уперше опрацьований Люллі; такт 3-частинний.

Менура, гл. Пірохаїст.

Менх (Mönch), неух Фінстераргорну, 4.105 м. вис.

Менцель

(Menzel), 1)

Адольф

нім. маляр

(1815-1905),

звеличник

Фрідріха

Великого

та його до

би. Імпресіоністичні

малюнки

Парижа; 2)

Вольфганг

нім. письмен.

(1798-

1873), публіцист

та історик, спо

чатку ліберал,

описав назадник,

ворог „Мо

лодої Ні

меччини“; 3)

Теодор

нім. ієрарх і тур

колог, *1878,

проф. унів. в Кілі,

1921 проф. археол.

інст. в Одесі.

Менцинський Модест,

гал. укр. оперний співак

співової слави, героїчний

тенор, *1876; співак опер

у Стокгольмі й Кельні;

визн. виконавець творів

Вагнера, виступав часто

на укр. концертах і бага

то причинився до спону

дирування укр. пісні.

Менцінгер Янез, сло

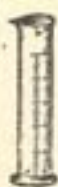
він, повістяр та новеліст-

гуморист (1838-1912), сати

ричний роман „Аббадон“.

Манчестер (Manchester), 1) м-о в зах.

Англії, 1,062,000 меш.; унів., техника, собор

Мензура 3).

до лев. руки	вправо	сучасно
♯	♯	♯
♭	♭	♭
♮	♮	♮
♯	♯	♯
♭	♭	♭
♮	♮	♮
♯	♯	♯
♭	♭	♭
♮	♮	♮

Мензуральний нотопис.

Конст. Меніс Коваль.

Адольф Менцель: Спальня.

Модест Менцинський.

(із XIV в.); гол. осередок бавовняної промисловості та торгівлі; також металева промисловість; 2) м-о в державі ЗДА Нью-Гемпшир, 78,000 меш., бавовняна й обувна промисловість.

Манчестер Гардіан (Manchester Guardian), англ. ліберальний денник, заснований 1821.

Манчестерство, (англ.) екон. доктрина, що захищала вільний торг і відкидала всяке втручання держ. влади в екон. діяльність населення; м. поширилося в Англії в пол. XIX в.; основники: Кобден і Брайт (Bright), що походили з Манчестеру, відомі з боротьби з митом на привізний хліб. Прихильники їх творили тав. манчестерську партію.

Манчестерський канал (Manchester Channel), канал, що лучить Манчестер із устям ріки Мерзе.

Менцич Володимир, укр. гром. діяч (1837-1916), книгар і етнограф, співробітник збірки М. Драгоманова „Малорус. предання і казки“, член сіб. Укр. Громади 60-рр. та елісаветградської 80-рр.

Меран.

Меншовики, меншовизм, поміркована частина рос. соц.-дем. партії після розколу партії 1903, коли більшість пішла за Леніном („большевики“), а меншість за Мартовим („меньшевики“); не вважають за можливе збудувати соціалізм у мало-культурній Росії, відкидають диктатуру; ведуть свою діяльність у СРСР нелегально.

Меню, (фр. menu) списє страп.

Меовія, Лідія; Меонід, лідеець — Гомер, що за переказом прийшов на світ у лідійському м-і Кольофоні або у Смирні.

Меотське озеро, вл. М. болото (лат. Palus meotis), ст.-гр. назва Оазійського моря за його мілкість.

Мер, (фр.) начальник громади, війт, бурмістр.

Мер (van der Meer) Ян, голланд. маляр, званий Фермер ван Дельфт (1632-75), колорист; „Молочарки“, „Вид міста Дельфт“.

Меран (Merano), іт. м-о в півд. Тиролі над Аджею, 21,000 меш., 320 м. н. р. м., слава зимова кліматична стація, теренове й виноградне лікування. Вказання: недокрив'я, катаря віддихових шляхів, нервові хороби.

Мерв, м-о в півд.-схід. Туркестані, 19,000 меш., торгівля бавовною, збіжжям і овочами.

Мергель, гл. Маргелъ.

Мер де Глас (Mer de Glace), льодовик Монблану, 14 км. дов.

Мерей (Murray), Гульва, найбільша р. Австралії, 1,600 км. дов. і 910,000 км.² сточища, витікає в Авст. Альпах, вливається до Тихого океану; притоки зправа: Дарлінг і Мерембіджі; ліва: Гольберн, Кемпел і Льодден.

Мерей (Murray), 1) Джеймс Стюарт, провідив прот. партії в Шотландії (1531-70), прислухав Марію Стюарт зрестися престолу, ніс регенцію в імені Якова VI; 2) Джон, англ. океанограф (1841-1914), дослідник глибин моря.

Мередітс (Meredith) Джордж, англ. письмен. (1828-1909); довга низка псих. повістей, в яких дав найбільше жіночих типів від часів Шекспіра: „Egoist“, „Діяна на перехресті“, „Один із наших переможців“, поеми.

Мережковський Дмитро, рос. письмен., *1866, поет-символет, повістяр і критик, іст. романи: трилогія „Христос і Антихрист“ (Юліан Відступник, Леонардо да Вінчі, Цар Петро), „Олександр I“; критичні розвідки: „Толстой і Достоевський“, „Гоголь і Чорт“ та ін. Переклади ст.-гр. трагедій.

Д. Мережковський.

Мерембіджі (Murrumbidgee), права притока р. Мерей, 2,150 км. дов.

Мересниця, азерка (Phoxinus), рибка з родини коропуватих, до 14 см. дов., в чистих водах серед. і півн. Європи.

Мерехва, м-ко харків. округи, 11,800 меш. 87.8% укр., 9.4% рос., 1.1% пол.

Мерецькі (Merecki) Ромульда, польсь. метеоролог і астроном (1860-1922), досліджував мрякогонні й клімат Польщі.

Мерае (Mersey), р. в зах. Англії, 110 км. дов., вливається до Ірландського моря.

Мерзебург (Merseburg), нім. м-о б. Галле над Залею, 28,000 меш., собор із XI в., музей.

Меридіан, гл. Південник.

Мерноси, гл. Вівці.

Мериторичний, (лат.) той, що торкається самої суті справ (протилежність до формального).

Меритум, (лат.) основа, суть справи.

Меріда, гол. м-о Юкатану, 79,000 меш., промисловість.

Меріленд (Maryland), держава ЗДА на півд. від Пенсильванії, 31.925 км.² і 1.450.000 меш.; с. господарство та гірничтво; гол. м-о Анаполіс.

Мерімак (Merimac), р. 275 км. дов., в півн. ЗДА, до Атлантичного океану.

Меріме (Mérimée) Проспер, фр. письменник (1803-70), новеліст, драматург, історик, археолог. Новели „Кармен“, „Кольомба“, повість „Хроніка Карла IX“. Поези: „Театр Кларі Гауль“, „Жакерія“; студії про козаччину, переклади з Гоголя, збірка вірш „ліричних“ нар. пісень „Гусля“.

П. Меріме.

Мерінг, 1) (Mehring) Франц, нім. історик та діяч (1846-1919), соц.-дем., відомі комуніст; у 90 рр. разом із К. Каутським віворі ревизионізму; гол. праці: „Історія нім. соц.-демократії“, „Карл Маркс“ та ін.; 2) Сергій, рос. політик, міністер торгу й промисловости в 2. кабінеті Лизогуба й кабінеті Гербеля, віворі укр. державности.

Мерінгер Рудольф, нім. мовознавець, *1859, проф. унів. у Грацу, гол. ред. журналу „Wörter und Sachen“; етимологічні праці „Індогерм. мовознавство“, „3 життя мови“, та ін.

Меріан (Merian) Mattheus (старший), нім. гравер (1583-1650), полишив силу гравюр мист („Торграфіє“), м. ін. і українських.

Меркантилізм, (лат.) госп. система, що вимагала від держ. влади якомога більшого купчення грошей у державі, для чого потрібно було якнайбільше товарів продавати за кордон; м. мав великий вплив на екон. політику европ. країн XVI-XVIII вв., при чому в Англії сприяв розвитку не лише промисловости, а й сіль. господарства (заборона довозу збіжжя); у Франції м. сприяв гол. розвитку тих галузей промисловости, що їх продукти вивозили за кордон. М. характеризує значне втручання держави в екон. діяльність населення. Теор. представники м-у: В. Стаффорд, Т. Мен, О. Чайльд та ін. Із держ. діячів, що переводили в життя політику м-у, слід згадати: Ж. Б. Кольбера у Франції й О. Кромвеля в Англії (Навігаційний акт 1651).

Меркантильний, (фр.) торговельний, крамарський, шрахований.

Меркатор (Mercator), вл. Кремер Герард, флям. картограф (1512-94), основник новітньої картографії, автор й досі дуже поширеної вальцевої картографічної проєкції; по його смерті його карти вийшли окремим збірником, названим уперше „атлас“.

Меркурій, перша планета сонячної системи, видна в найліпшому випадку 1½ год. по заході, або перед сходом Сонця; промір

4.770 км., віддаль від Сонця 58 мільйонів км., час обігу довкола Сонця 88 днів, час обороту довкола власної осі, адається, різний часові обороту довкола Сонця. Альbedo 0,14, густина Меркура—1,1 густоти Землі; атмосфера Меркура, якщо взагалі існує, мусять бути дуже рідкі.

Меркурій, лат. бог торгу й щастя, прибутку; — також подорожніх, тому вже на найдавніших монетах зображуваний із крилатим капелюхом і палицею (caduceus), син Маї (гл. Гермес); піаніш, особл. в поезії, аричнийний із гр. Гермесом із усіма його прикметами.

Меркур де Франс (Mercure de France), один із найповніших фр. літ. журналів, заснований 1889.

Мерліт, чарівник ст.-брит. переказу про Артура, син злого духа й смертної жінки.

Меронінги, найстарша франк. династія, названа від Меровеха (V в.); важніші во-

Меркурій із кадусеєм (малюнок із Помпеї).

додарі: Хльодвиг I 481-511, Хльотар I 558-61, Хльотар II 613-28, Шапіше М. втратили владу на користь Каролінгів; останній із М. Хльдеріх III дестронізований Піпіном 752.

Меронінська культура, культура доби мандрівок народів (V-VI в.), повстала під впливом культури готів, що верталися звід Чорного моря; назва від Меронінги.

Гроби цієї культури кістякові, з керамікою багато профільованою, робленою на гончарському колі та з золотими й срібними дарами готського типу; належать мабуть до герм. колоністів із Турнігії.

Меррі дель Валь (Merry del Val) Рафьєль, іт. кардинал. *1865, президент папської Академії, папський держ. секретар.

Мерсіс (Mercier) Деаїре Жозеф, бельг.

Меронінська культура: 1, 2, 6 глиняні горшки, 3. шкляна чаша, 4, 5 бронзові прикраси, 7, 10, 11 фібули, 8, 9 праселени, 12. дрітаний шпильник, 13. металевий нарамник, 14. срібний перстень, 5, 17. металеві прикраси, 16. бронзове вістря на спис, 18. залізне ушко від щита, 19. пражка, 20. залізний меч, 21. залізний меч.

Меркатор.

архив., кардинал (1851-1926), філософ неосхолястик; під час світової війни сміло виступав проти нім. окупантів.

Мерсіє де ля Рівієр (Mersier de la Rivière) Поль Пер, фр. економіст (1720-93), представник школи фізіократів; гол. твір: „Природний лад і основа політ. товариства“.

Мерсіус (Meursius) Йоганнес (Jan de Meurs), найвідоміший голланд. фізіолог (1579-1639); дослідн. й монографії, гол. з пол. античної старовини та історії літ.

Мерт (Meurthe), права притока Мозелі, 160 км. дов.

Мертва вага, гл. Тара.

Мертва натура, (фр. nature morte) малювальний твір, що зображує квіти, опочі, неживі тварини, начиння, тощо.

Мертва рука (manus mortua), назва церковного нерухомого майна. Набувши якебудь нерухоме майно, церква не видавала його майже ніколи, й усе, що попало в її посідання, вважалося в середньовіччі і в початках нових віків за „амортизацію“, тобто умиртвлення в руках церкви.

Мертва точка, 1) в машині (пр. паровій), хвилина, коли корба й підойма толока творить пряму лінію так, що поступний рух не може перейти в оборотний. М. т.-ку поборюють розгоном махового колеса, також неоднаковим укладом толоки й стержня колеса з обох боків машини; 2) заг. стан справа, коли вона застрягла.

Красива вид з Мертвого моря.

Мертве море, озеро в Палестині, в долині Йордану, 915 км.² пов., найбільша западина континенту, 394 м. нижче рівня моря; глибина до 389 м. (703 м. нижче рівня моря); дуже солоне (21% соли) й безвідпливне; його притока Йордан.

Мертвий Култук, півн.-східн. затока Каспійського моря.

Мертвоводи, степова річка, що вливається в Вознесенська затока до дол. Богу.

Мерт е Мозель (Meurthe et Moselle), півн.-схід. фр. департамент, 5,280 км.² і 552,000 меш.; гол. м.-о Нансі.

Мертір Тідсль (Merthyr Tydfil), м.-о півд.-

схід. Велазу; 81,000 меш., залізна промисловість.

Мертке Кдуард, нім. комп., муз. педагог (піаніст) та письмен. (1833-95), між ін. гармонізатор укр. пісень збірки Марка Вовчка („Двісті укр. пісень“, Львівці 1867).

Меру, гора в Клімаанджаро, 4,730 м. вис.

Мерчісон (Murchison), 1) Сер Родрік Імпей, англ. географ і геолог (1792-1871), досліджував геологію Австралії й Сх. Європи (Карпати), гол. твори: „Геологія европ. Росії“ й геол. атлас Європи; 2) р. в Австралії, вливається до Індійського океану; 3) півн. ріг Шви. Америки.

Меря, меряни, фін. племя з басейну р. Ока, Москва, гор. Клязми й частково Волги, через слов. кольоризацію відсутнє на північ, частково змілося з слов. елементами, утворюючи рос. народність; на території Мері повстало пізніше князівство володимирське, ростовсько-ярославське й ін., а потім моск. держава.

Меса, цар мовітів у IX в. до Хр.; 1868 відкрито його пам'ятник із найстаршими зразками сем. письма.

Месалінська ересь, сумішка ересі маніхеїв і богумилів, у Болгарії в XIII в.

Месета, гори в серед. Іспанії, старі а карбонської формації, сильно знищені.

Месія, (євр.) помазанник; у Ст. Завіті помазувано оливою первосвященників і царів, щоб ним символізувати їх вину владу; отже Месія це видий первосвященник і цар, також Спаситель; гл. Ісус Христос.

Месіанізм, (євр.) 1) богословська наука про прихід Месії, помазанника божого; 2) містична наука, згідно з якою Провидіння вибирає вроди-годи для здійснення своєї ідеї живий народ або якусь особу.

Месмер (Mesmer) Фрідріх Антон, швайц. лікар (1733-1815), основник славної свого часу науки про тваринний магнетизм, тзв. м е с м е р і з м.

Месса, (іт. messa, лат. missa) 1) Служба Божка рим.-кат. церкви; 2) великий, авч. міжнародний ярмарок; 3) ч о р н а м. в окультизмі: відправа в честь злого духа, яка наслідують богослуження.

Мессаліна, перша жінка цє. Клавдія, веланилася розпутством, 48 по Хр. вбит.

Мессенія, півд.-зах. частина Пелопонесу.

Мессер (Messer) Август, нім. філософ і педагог, *1867. „Вступ до теорії пізнання“, „Історія філософії“.

Мессершміт (Messerschmidt) Даниель, нім. подорожник (1685-1735), дослідник Сибіру.

Мессечусет (Massachusetts), держава ЗДА над Атлантийським океаном, 21,410 км.² і 3,855,000 меш.; промислова країна (обува, ткацтво); гол. м.-о Бостон.

Мессина (Messina), пристань на півн. Сичилії, 182,000 меш., собор (XI в.), унів. (1538); М. заснована 732 до Хр., кілька разів знищена землетрусами.

Мессидор, (лат. фр.) „дар живн“, 10-ий місяць фр. респ. календаря (20 VI — 19 VII).

Мессинська протока, протока між Сицилією й Апеннінським півостровом.

Мессінджер (Messinger) Флінп, англ. письмен. (1583-1640), один із найбільших драматургів доби Шекспіра. „Новий спосіб платити старі довги“, „Мілянський князь“.

Мессоніє (Messonier) Жан Люї Ернест, фр. маляр (1815-91), побутові сцени.

Местіц, (мех.) мішанець європейців і півд.-ам. індіан.

Местр (Maistre), фр. письмен.: 1) Жозеф Марі (1754-1821), оборонець ультрамонтанізму; „Нарис основи політ. конституції“, „Санкт-Петербурзькі вечори“; 2) Ксав'єр (1763-1852), брат попереднього, служив у рос. армії; сентиментально-іронічні оповідання: „Подорож довкола моєї кімнати“, „Кавказькі полонені“ й ін.

Месійський хребет, гл. Сурамський хребет.

Мет, у геом. проєкція, образ довжини на другій довжині, коли з кілців даної довжини поведемо на другу прямокутні лінії. На науці про мет опирається тав. варіація (начеркова) геометрії.

Мета, ліва притока Оріноко, 1.100 км дов.

Мета, 1) літ.-політ. вісник, місячник, орган гал.-укр. пародовців; вид. кулішівською Ксенофонт Климкович у Львові 1863-65; 2) орган укр. постунових жінок, виходив два рази на тиждень у Львові 1908; 3) тижневик, орган Укр. Кат. Союзу, у Львові, від 1931.

Метаболи, (гр.) зміна, риторична фігура: переставка висловів, пр. треба їсти, щоб жити, а не жити, щоб їсти.

Метавка, гл. Баліста.

Метавро (Metauro), р. 135 км дов. на бережжі іт. провінції Марке; 207 до Хр. перемога римлян над Гасдрубалем.

Метагенеза, (гр.) чергова зміна половин і безполых поколінь у деяких тварин.

Метагеометрія, (гр.) веський рід геометрії, іншої як дво- або трирозмірна евклідова геом. Сюди належить тав. неевклідова геом. (гіперболічна й еліптична) та геом. чотири- й більше розмірна. Розвиток завдячує м. таким ученим, як Галс, Болій (Boylau), Лобачевський, Ріман, Клейн, Бельтрамі, Веронезе й ін.

Метал, (гр.) хем. первині, з вишком ртуті, а знич. температури тверді, непрозорі, мають особливий полиск, добрі провідники тепла й електрики, з кислотами дають солі, з ін. металами стони, з ртуттю амальгами. Окиси м. дають із водою адебільна основи. Тяжкі метали мають в. т. більший, як 5, легкі менший. Деякі м. радіоактивні. Гл. Благородні метали.

Металов Василь, протоієрей, рос. дослідник церк. співу та церк. коми. (1862-1927); праці з історії церк. співу в Росії, деякі мають значіння й для ієт. укр. церк. музики.

Металюрг, (гр.) рудотопник, занаєць металюргії.

Металюргія, (гр.) наука про добування й обробітку металів.

Метальник, урядовець ст.-укр. судів із книжкої доби; судовий писар або той, що переводив тав. божі суди.

Металюгіка, (гр.) „позалюгіка“, сфера, що „ширша“ або „вища“ за люгіку; теорія думання, що вважає „люгічне думання“ лише за одну з можливих форм думання. Одною з форм металюгіки є „діалектика“.

Металюграфія, наука, що займається описом металів і стонів.

Металюїди, хем. первині, що не є металами; їх окиси дають із водою здебільша кислоти, пр. вуголь, сірка, фосфор.

Металюотерапія, (гр.) лікування прикладанням різних металів до спаралізованих частин тіла; широко практиковане в старині; тепер не вживається.

Метаморфізм, (гр.) переміна матерії твердих тіл, пр. заліза в сталь; проия, що під впливом маґми або вел. тиснення спричиняють значніші зміни в будові та мінеральному складі гірнин.

Метаморфоза, (гр.) переміна, в міт.: переміна людей у звірів, камені, дерева. **Метаморфози**: поет. твор Овідія.

Метан, болотний газ, вуглеводень, (СН₄), горючий газ, з повітрям вибухає; повстає при розкладі рослин у болотах, копальних вугіллі; завжди є в нафті й часто творить гол. масу природнього газу; на повітрі самочинно запалюється й так повстають „блаудні вогні“ на болотах і „святі вогні“ в околицях Баку й на Ірані. М. є теж складовою світляного газу. Уживається до двигунів.

Метаноль, гл. Деревний спирт.

Метансіхіка, металсіхічний, (гр.) те, що є поза межами психіки; таємничі й загадкові з'явіща: спиритизму, телепатії і т. п.

Метасоматоза, (гр.) витиснення одної гірнини другою; під впливом розчинів деякі гірнини розчиняються, а на їх місці повстає нова.

Метастаза, (гр.) перекид бактерій або новотворної тканини з одного місця тіла на друге. Здібність м. мають головню ліхі новотвори: пістерки й саркоми.

Метастаало Петро, пд. Трапассі, іт. поет (1688-1782), мєльодрами „Дидона“, „Олімпіада“, та оперні лібретта; на текст М. „Демафонт“ написав музику М. Березовський, і ця опера мала вел. успіх в Італії.

Метатеза, метатезис, (гр.) у грам. своєрідна переставка букв або звуків у слові, пр. медвідь, замість велмідь.

Метафізика, (гр.) первісно назва для тих праць Аристотеля, що стояли в виданні його творів „за фізикою“; пізніше для визначення дослідів тих питань, про які йшла мова у згаданих працях, а саме питання про сєтво дійсного буття, іншими словами питання, які ми не можемо розслідити шляхом досєду. Ця наука про

дійсне буття була одним із основних віддань філософії до Канта, який виставив тезу, що метафізика, як наука про дійсне буття («рід по собі»), неможлива. Після цього філософія протягом XIX в. й досі була полем жорстокої боротьби проти метафізики й за неї. М. поділяється на відділи: 1) онтологія, дослідження та якостей дійсного буття; до проблем онтології належить вічна проблема (чи є дійсне буття, «субстанція», матеріальна — «матеріалізм», чи духовна — «спіритуалізм», чи ще якась інша) та кількісна проблема (чи існує одна субстанція — «монізм», чи дві — «дуалізм», чи багато — «плюралізм»); до онтології належить також наука про форми буття, про відношення єдності та множості в дійсному бутті й т. д. Поруч із онтологією треба поставити: 2) космологію, науку про світ у цілості, 3) теологію, науку про Бога, 4) психологію, науку про душу як цілість; іноді замість «психології» говорять про «антропологію», науку про людину. На Україні метафізика стала предметом шкільного навчання ще в київській Академії, спочатку за зах. переробками Аристотеля, від пол. XVIII в. за школою Вольфа. В XIX в. найвидатніші оборонці метафізики на Україні Юркевич та Спір, найрішучіший критик П. Вол. Лесевич.

Метафора, (гр.) поетичне слово або цілий вираз, ужитий поетом не в безпосередньому розумінні, а в переносному, пр. золоте серце, гострий вітер, кришталеві сльози.

Метафраст Симеон, львів'янин, візант. держ. секретар X в.; списував або переробляв життя святих, мучеників (мелітологів). Його Плач Богородиці використали в нас Кирило Турівський та Кирило Трансильван Станіславський.

Метацентр, у фізиці точка, в якій напрямок вагону перетинає вісь симетрії плаваючого тіла. Якщо м. лежить вище осередка тяготи, то плаваюче тіло (пр. корабель) є в рівновазі, а як нижче, то перевертається.

Метелики, лускокрильці (Lepidoptera), комахи з 4-ма великими, трикутними болонистими крильцями, вкритими ніжними лусочками, часто різнобарвними; рідки довгі, щелепи замінені у тонке, довге сальце, що скручується пружинисто; живляться соками цвітів; підлягають повному перетворенню (ячко — гусляк — кулка — метелик). М. ділять зич. на: дрібні (Micro-) й великі (Macro-), останні на денні (Diurna), вечірні (Crepuscularia) й нічні (Nocturna); б. 20.000 родів.

Метеликоцвітні (Papilionaceae), росля-

ни, що їх цвіт подібний трохи до метелика, — (гл. образок), оwoч «стручок» по дозріті тріскає на 2 лущини; сюди належать м. ін. стручкові рослини. Всі вони на корінних мають бульбочки, в яких містяться бактерії, що побирають азот із повітря; тому м. рослини збагачують ґрунт азотом, і їх плекають

особливо на пісках ґрунтах для зеленого угноєння. **Метелици**, укр. нар. танець, у швидкому темпі, такт $\frac{2}{4}$.

Метель (Metellus), рим. плебейський рід; 1) Квінт Цецилій М., свекор і прихильник Помпея, побитий під Тапссом, починив самогубством 46 до Хр.; 2) Люцій Цецилій М., 250 до Хр. переміг картагінців під Панормом.

Метелько Фран, словін. філозоф (1789-1860), автор словін, граматики, де між лат. літерами він і букви з кирилиці.

Метемпсихоза, (гр.) мандрівка душ, чергове перебування душі в різних людських і тваринних тілах. Джерелом віри в м. яку перейшли й деякі гр. філософи, є брагманізм, який учить, що та сама душа живе кілька разів на Землі, також як тварина, коли це потрібне для її очищення й удосконалення.

Метеор, (гр.) світліше з'явище, що показується на довшій або коротшій дузі неба, а потім гасне, гол. тав. падуха зірка; вел. й ясн. м-и — болиди.

Метеоризм, адув черева як наслідок нагромадження газу в кишках або шлунку.

Метеорит, аероліт, маса, що часом паде на Землю при метеорних з'явищах. У всіх м-х знаходиться чисте залізо й відповідно до його кількості ділямо м-и на сидерити, мезосидерити й олігосидерити; масу перших становить здебільша залізо, в інших воно змішане по різних частинах із ін. мінералами, в останніх є тільки невеликою домішкою. Проникають, що метеорити є останками періодичних комет або зчупченим космічних тіл, які зустрінула Земля на своїй дорозі докола Сонця.

Метеорологічні знаки, знаки для різ-

Метацентр: O — осередок тяготи тіла (корабля); A — осередок тяготи антисеної води. M — метацентр.

Кусень залізного метеориту з тав. Відламштеттованим фігурами.

них атмосферичних явищ: міжнародні від 1873.

Метеорологія, (гр.) наука про фізичальні явища в атмосфері, а саме: тепліні, світліні, електр. та магнетні.

Метер-лінк (Maeterlinck) Моріс, фр. письмен., бельгєць, *1862; поезії „Оранжева“, символічні поеми: „Княжна Малєна“, „Непроханий гість“, „Сліпий“, „Пелєас і Мелісанда“, „Сині пташки“, іст. драма „Монна Ванна“. Ніжка філ. студій: „Скарб покірливих“, „Мудрість і призначення“, „Смерть“, „Велика тайна“, про квіти, бджоли, комахи. Нагорода Нобеля 1911.

Метилевий альдегід, гл. Формалін.

Метилевий алкоголь, гл. Деревний спирт.

Метилєн, родєнь, аложенний з 1 атому вугля й двох атомів водню (CH₂).

Метилєнова синька, синє барвильо, длї шовку, бавовни й мікрокошних дослідів; одержують із теру.

Метиль, родєнь багатьох орг. сполук, зложений з одного атому вугля й трьох атомів водню (CH₃).

Метис, (фр.) 1) мішанець заг.; 2) мішанець, що може мати потомків (плідний); 3) мішанець людей білої й ам. раси.

Метлинський, 1) Ампросій, укр. письмен. (1814-70), етнограф і поет, проф. харків. і київ. унів.; збірник романтичних поезій „Думки і пісні“ під псевд. А. Могіла, збірник укр. нар. пісень і дум під наз. „Народня кнжноруська пісня“ 1854; 2) Семєн, укр. письмен. та етнограф 1850-60 рр., брат Ампросія; дві збірки віршів „Мо-

на з України“ (1858 та 1864) під псевд. С. Родина, драматичні сцени „Мотря Кочубєвїши“ (1861 та 1864) під псевд. М. Онук.

Метова (синтетична) геометрія, наука, що займається геом. фігурами яко такими, без огляду на мат. формули — у протилежність до знич. метричної (аналітичної) геометрії, що послуговується послідовно формулами та сорядними. Метову геометрію розвинули вчені: Шаль, Мебіус, Пайкер, Штайнер, Клейн та ін.

Метода, (гр.) вл. шлях, шлях до прада в знич. науці: сума всіх своєрідних заходів і засобів, якими користується якесь знання; тому говоримо про іст., генетичну, індуктивну, дедуктивну, мат., описову, експериментальну м-у й т. п.; гл. „Логіка“.

Методика, (гр.) частина педагогіки, що обговорює засоби, які ведуть до виховних цілей. М. загальна обіймає дидактику й годєгетіку, себто науку про керування дитиною. М. подрібна обіймає методи навчання поодиноких предметів.

Методисти, англїанська секта, основана 1729 Джекном Веслєсом і проповідником Вайтфільдом; признають тільки одну методу навернення: сильне чуттєве покаяннє й відчуття божої ласки; поширені гол. в Англїї й Півн. Америці.

Методій, апостол словян, гл. Кирило й Методій.

Методій Патарський, церк. письмен. кінци III й початку IV в., *312; автор полемічних творів проти поганських сект та Оригена; йому приписували апокриф „Про останні часи та страшний суд“, що був популярний і в нас (користав із нього Нестор).

Методологія, (гр.) наука про методу.

Метоль, сатраполь, адильоль, сульфат параметиль-аміно-феноло (CH₃NH₂C₆H₄OH + $\frac{1}{2}$ H₂SO₄), білі кристалики, найсильніший провник у фотографії. Знич. вживається враз із іншими провниками.

Метоп, гр. математик і астроном; щоб усеунути калєндарний нелад, подав 433 до Хр. проєкт 19-річного циклу, в який входить 12 знич. літ по 12 місяців, і 7 переступних по 13 міс., разом 235 міс., з того 125 по 30 дн., а 110 по 29 дн., отже серед. довжина циклічного місяця 29.532 дн., року 365.263 дн., що не дуже відбігає від правдивих вартостей.

Метопієн, (гр.) реторична фігура, в якій одне слово заступається другим споріднєним із ним: ліс р у ш и н и ь (військо), читати Ш е в ч е н к а, тощо.

Метоп, межівниця, простір поміж тригліфами кляс. гнмєсу (гл. том I, стор. 857), аложенний різьбленою плитою.

Метеорологічна мапа зі схематично розміщєними метеорологічними знаками.

Амвросій Метлинський.

М. Метерлінк.

Метр. (гр.) 1) основна міра довжини в десятимальній системі. Є це одна десяти-мільйонна частина четвертини земного південника. Метр уведено вперше у Франції 1790. Метр—10 дециметрів—100 сантиметрів—1000 міліметрів. Більші міри є декаметр (10 м.), гектометр (100 м.), кілометр (1000 м.), міріаметр (10.000 м.). М. квадратний та його похідні, служать до поміру поверхні; м. кубічний та його похідні до мірення об'єму; 2) в муз.: часовий поділ муз. твору, що визначається чергуванням наголошених і ненаголошених частин. І частина наголошена і 1-2 ненаголошені творять такт. Не ідуть з ритмом; той самий метр може бути заповнений тонами різної довготи, тобто різним ритмом; 3) розмір античного вірша.

Метони, заповнені різьбленими образами й розетками (Успенська церква у Львові).

Метрантаж, (фр.) друкарський складач, що приладжує до друку готові рядки, складає їх у кольони, сторінки та розміщує.

Метреса, (фр.) любовниця, утриманка.

Метрика, 1) (гр.) наука про закономірне чергування довгих і коротких (у гр. і рим. поезії) або сильних і слабких складів вірша; у вузькому розумінні — наука про метр у протилежність до науки про ритм, у ширшому розумінні все, що підлягає артистичній закономірності щодо звукової будови вірша; 2) (лат.) книга, куди записується імена й прізвища народжених, подружених та померлих з означенням дня та місця народин, подружжя й смерті; також посвідка — витяг із метричної книги; метричальні книги введені в XVI в. з наказу тридентського собору. На Україні перші метрика стрічаємо в Галичині; найдавніша а кінці XVII в.

Метрика коронна й литовська, держ. архівні Польщі й вел. кн. Лит.; м. кор. спочатку в Краківі, від 1569 в Варшаві; м. лит. спочатку в Троках, на поч. XVI в. в Вільні, в XVIII в. перенесена до Варшави. На чолі кожної м. стоїв канцлер (поль. і лит.). Їм помагали підканцлери, справи вели писарі. Обидві м. були цілком самостійні установи; після 1794 перевезені до Петербурга. Матеріал м. частково виданий, першорядне іст. джерело.

Метричний сотнар, квінталь (q)—100 кг.

Метричний уклад мір і ваг, повстав у Франції, де його введено 1799, прийнятий майже всіма державами Європи і багатьома позаєвроп. державами. Основні одиниці метр. укладу: метр (одиниця довготи), грам (одиниця маси).

Метрильограм, гл. Кільограмметр.

Метро, гл. Метрополітен.

Метрологія, (гр.) наука про міри.

Метроном, метрометр, (гр.) тактомір,

особливий малтник, удосконалений Мельдлем (Mälzl); уживається для докладного визначення муз. темпу, а в досвідній псих. і недолігій до слідження: проявів ритму.

Метрополітен, метро, (гр.-фр.) підземна електр. залізниця в вел. містах, авич. для перевозу людей і вантажу; в дуже вел. містах м. будують на два поверхи: гор. — для коротких сполук, дол. — для довгих (гл. табл. Залізниця 1, 2).

Метрополітен Опера (Metropolitan Opera House), опера в Нью-Йорку, де виступають найкращі артисти й співаки світу.

Метрополітн, (гр.) 1) матірнє м-о або територія, у протилежність до дочірніх осель (колоній); 2) столиця держави; 3) велике м-о.

Метрорагія, (гр.) кровотеча з жіночих полових органів, незалежна від місячки. Буває підчас аборту, при повотворях урзу й ін.

Метсу (Metsu, Metz) Габріель, голланд. артист-малюв побутових сцен (1630-67); „Снідання захоханих“, „Хора дитина“, й ін.

Меттерніх (Metternich) Клеменс, князь, австр. політик (1773-1859), міністер закорд. справ 1809-48, реакціонер, противник нац. і ліберальних змагань, предсідник віденського конгресу.

Метусалем, Матусал, бібл. потомок Сита, сина Еноха, батько Ламеха й дід Ной, відомий зі своєї довголітності.

Метц (Metz), гол. м-о фр. департаменту Мозель, твердиня, 70.000 меш., ст. гот. собор, у кельт. і рим. часах Медіоматрікум, 1552-1870 до Франції, до 1918 до Німеччини.

Метісто(фель), (гр.) у ст. нім. легендах шлий дух; у творах Марльова та Гете („Фауст“) дух критики, сумніви і погорди.

Метфрат (Meffrath), нім. проповідник, †1478, його „Городець Королєви“ мав вплив на збірку проповідей Антона Радзивілівського „Огородокъ Маріи Богородици“; 1632 Метфрату збірку переложили церк.-слов. мовою Арсеній Сатановський.

Механізм, (гр.-лат.) внутрішнє улагодження машини, уклад складових частин машини, також сама машина.

Механік, (лат.) той, що будує машини, займається механікою; зручна, хитра людина.

Механіка, (гр.) наука про динні сил, а саме: про рівновагу (статика) та про рух (динаміка); м. газів, гл. Аеромеханіка, м. плинів, гл. Гідромеханіка, м. твердих тіл — геомеханіка. Відповідно до метод розрізняють: м. теоретичну або аналітичну й м. експериментальну або досвідну. Прикладна або технічна м. займається приложеним вислідів науки м. до практичних цілей.

Механіка неба, (астр.) частина теоре-

Метроном.

К. Metternich.

тичної астрономії, що вивчає закони, котрі правлять рухами небесних тіл.

Механічний, (лат.) той, що діє, як механізм, що послуговується машиною; машинний, безладний, бездушний, зовнішній.

Механічний рівноважник тепла, кількість праці, необхідна на витворення великої кількості тепла — 427 калориметрів.

Механотерапія, (гр.) уживання мех. способів (масаж, руханка на приладах) у лікуванні.

Мехелен, гл. Малін.

Мехіканська затока, середземноморська частина Атлантийського океану на схід від Мехіка й на південь від ЗДА, сполучена з ним протокою Флориди, з Карібійським морем протокою Юкатан.

Мехіканське мистецтво. Найстарші тв. циклонні будови, з величезних чотиригранних брил каміння: палати, ступінчасті піраміди. Фігурова різьба різного типу: 1) дуже стилізована з канчастими лініями й чотирикутними формами тулуба; 2) карикатурно-потворна у формі страхіть і „длх духів“; 3) індивідуальна в чоловічому обличчі. В мalarстні фігури рисовано переважно в профіль без натяку на задній план, чи перспективу; в сюжетах переважують урочисті процеси, побутові сцени, воєнні події. М. орнаментика — для нас дивна, невичайна й карикатурна — мала велике символічне значіння, зв'язане з культом Сонця. З окремих мотивів найбільше уживані: хвиляста лінія, меандр, хрест, свастика й схематизовані тварини.

Мехіканське мистецтво: штемпельні воєні в шкурі ягуара, з щетиною.

Мехіко (Mejico), 1) союзна республіка (28 держав) у півд. частині Півн. Америки, на південь від ЗДА, між Тихим океаном і Мех. затокою; 1,969.155 км² пов. і 14.300.000 меш. (18% білх, 43% местиців і 39% індіан); височина (пересічно 2.000 м. вис.), лише прибережна смуга, та півострів Юкатан низина; височина обмежена зі сходу горами Сієра Мадре Орієнталь, а зі зах. С. М. Оціденталь, продовженням Кордильєр ЗДА. Вулканічні гори: Орїзаба 5.650 м., Попокатепетль 5.440 м. вис. Платоюна з переходами: смуга найнижча (до 600 м.) й найгарячіша; смуга середня (до 1.800 м.); понад нею смуга зима; границя лісу на висоті 4.000 м. Опадів на півночі мало (250 мм.), що далі на південь більше (до 3.000 мм.). Відповідно до температури й опадів різні рослини країни: тропічний ліс, посушаний степ, ліс півтропічний і вкенті ліс, що міняє листя щороку; в нижчій смузі цукрова трояца та какао, в середній — кана, в найвищій — абіжжа. Найгустіше замешка-

на й найкраще загосподарована границя між смугою серед. й гор.; продукує пшеницю, кукурудду, каву, тютюн, бавовну; ховає коні, рогату худобу, свині, вівці, кози й мули; багатство копалин: нафта (5% уєсвітньої продукції), срібло (40%), золото (4%), мідь (27%), вугілля всього 13 мід. т.; 86% вивозу дають копалини, 12-1% с.-госп. продукти. Комунікаційні засоби недостатні: 27.500 км. залізниць, пристаней, властиво, нема. Промисловість, мало розвинена: ткацька й гутнича. В господарстві М. капітал чужий: ЗДА. Культура низька. М. відкрили еспанці 1519, заставив тут високу культуру ацтеків, яку зовсім знищили. Експлуатація країни еспанцями довела до визвольних воєн 1810-21, і 1822 М. стало самостійним царством, 1824 республікою. В користь ЗДА утратило М. 1835 Техас, а по війні 1845-8 Нове Мехіко, Арізону, Кольорадо, Юта, Неваду, та Гор. Каліфорнію, 1853 ще Ріо; 1864-7 французи взяли М. й посадили на престол Максиміліана Габсбургів, якого потім убито, республіку повернуто й європ. держави втратили впливи, які захопили ЗДА; 2) союзна держава в серед. Мехіку, 23.000 км² і 890.000 меш., гол. м-о Толока; 3) гол. м-о Мехіка, 615.000 меш., а з околицею, тав. федеральним округом (Distrito Federal) 910.000 меш. (мапа, гл. I том, 92 ст.).

Мехітаристи, вірм.-кат. конгрегація, основана 1701 ченцем Петром Мехітаром (1676-1749) в Константинополі; пізніше перенесена до Відня; заслуги б. видання ст. вірм. творів.

Меценат, 1) (С. Cilius Maecenas), рим. діяч, б. 70-8 до Хр., приятель і повірник царя Августа, вельми освічена людина, захисник талановитих молодих людей, гол. поетів: Варія Руфа, Вергілія, Горация та Проперція, причинився чимало до розвитку рим. науки, поезії та мистецтва; 2) меценат — захисник і добродій учених письменників і мистців; 3) у Галичині апольська — адвокат.

Мецо, (іт.) середній, половинний, m. forte — середньоголосно, m. piano — середньотихо, mezza voce — півголосом.

Меццо сопран, (іт.) жіночий голос, серед між сопраном і альтом.

Меццотинто, (іт. значить середня фарба) „чорна маніра“ (з фр. à la manière noire), рід гравірування, відомий із XVII в., завдяки якому рисують виходить із різноманітними відтінками тої самої барви. На Україні м. вперше уживав гравер А. Козачковський у 1. пол. XVIII в., із суч. мистців — В. Касіян.

Меццофанті (Mezzofanti) Джузеппе, іт. кардинал (1774-1849), знавчє багатьох мов.

Меч, (англ.) змаг у спортивній грі між двома суперниками.

Меч, січна зброя з прямим довгим двоцичним клинком; у старих часах із бронзи, пізніше з заліза або сталі.

Мечеві лицарі, мечоносці, гл. Лівонський орден.

Мечет, маг. храм, гл. Магометанське містечко, Мінарет.

Мечник, прибічник володаря у середньовіччі, носив за ним меч; описли почесний двірський уряд.

Мечников, 1) Д. І. а., рос. фізіолог (1845-1916); з укр. роду, біолог, 1870-82 проф. одеського унів., описли директор Пастерівського Інст. в Парижі; дослідник біології клітин і одноклітинних тварин, творець теорії фагоцитів. Праці з біології та фізі. (Нариси про природу людини, Нариси оптимізму, Сорок літ шукання раціонального світогляду), 1909 нагорода Нобеля; 2) Л. е. н., рос. географ і соціолог (1838-88), брат І. І. Гол. праця „Цивілізація й вел. іст. рік“.

Ілля Мечников

Мечониє (*Xiphias gladius*), риба з родини макрель, із мечовою видозміщеною гор. щогою; до 3 м. дов.; живе в европ. морях.

Мешгед, м-о в півн. Персії, 70.000 меш.; вироб килимів, тканин і зброї, осередок перс. торгівлі з СРСР.

Мешт, (тур.) півчеревик.

Мещерський Володимир, рос. письмен. та гром. діяч (1839-1914), публіцист-реакціонер та повістяр (із життя рос. аристократії).

Мельгунов, 1) Сергія, рос. історик, *1879, ред. прихильного до українства іст. журналу „Голос Мицкушаго“ (Москва 1913-17), та збірників „На чужой стороні“ (Берлін-Прага 1923-5); 2) Юлія, рос. муз. етнограф (1846-93), дослідник муз. будови та ритміки рос. нар. пісн.

Мельчарський (Mielczarski) Ромульд, поль. соціаліст і кооператор (1871-1926), один із піонерів поль. споживчої кооперації, основник кооп. час. „Sprostem“.

Мельчевський (Mielczewski) Марцін, поль. комп. XVII в., від 1643 кор. комп. у Варшаві; мав вплив на укр. комп. XVII в.

Меншиков Олександр, рос. держ. діяч (1670-1729), співробітник царя Петра I, ворг укр. державности; 1708 зруйнував Батурин і винищив його людність за співчуття Мазепі; після полтавської битви (1709) захопив собі вел. маєтності на Україні; закріпачував укр. козаків.

Мень, 1) Юрій, луж. поет (1727-85), вірш на похвалу луж. мови; 2) Август Рудольф, визн. луж. поет (1767-1841).

Меньшиков Михайло, рос. письмен. (1859-1910), публіцист, спочатку ліберал і співробітник прихильної до укр. „Недѣля“, описли фейлстостіт впливового денника „Новое Время“ й нападник та україножер; розстріляний більшовиками.

Мерославський (Mieroslawski) Людвік, поль. гром. діяч (1814-78), проводир поль. загону 1846 і повстання в Познані 1848, 1863 нач. вожд у поль. повстанні.

Мигдал (*Amygdalus*), рід рослин із родини мигдалуватих; низькі дерева й кущі з опадаючими вузькими листями й білими, рожевими або червоними цвітами, подібними до цвіту сливи, овоч — суха кістинка з оксамитовою або повстинуватою поверхнею; походить з Азії й півн. Африки. М. звичайний, мигдалове дерево (*A. communis*), цвіте рано на весні, овоч — кістинка з солодким або гірким зерном (мигдал), зерна вживають до страв і на олії; плекають у півд. і частково в серед. Європі, у нас на квітниках для окраси. М. карловатий, гл. Бобчук.

Мигдалики (*tonsillae*), скучення пасокової тканини, в горлі, два по боках (м. піднебінні), один на горішній стіні (м. горлошій); завдання м. охорона перед зарозумілими, що дістаються до організму ротом; часто підпадають заохорінням (запалення, гнійовики і т. п.).

Мигдалуваті (*Amygdaleae*), родина рослин; дерева й кущі з простими, зубчастими, вузькими, черговими листками; цвіти правильні, зав'язок горішній, овоч, звич., одноплодний кістинка. Мигдал, мореля, бросквіна, вишня, черешня, слива, терен, тернослива, черемха й т. п.

Мигура Іван (I-larion), визн. укр. гравер поч. XVIII в., архидіакон кiev. Лаври, ігумен Круницького монастиря 1709-12; типоний представник доби укр. барока зі своєрідним стилем.

Мидловський Садір, гал.-укр. діяч і письмен. (1854-1916), правник, драма: „Капраль Тимко“ й ін.

Міалн Олександр, суч. укр. арт.-маляр і графік, працює переважно в темпері; „Шахтар“, „Прачка“.

Мізофобія, (гр.) страх перед дотиком, щоб не перенести заразків на інших, чи на себе.

Микешин Михайло, визн. укр. різьбар і маляр (1836-96). Пом'ятники: тисячоліття Руса в Новгороді, Катерини II в Петербурзі, гетьм. Б. Хмельницького в Києві; ілюстр. до Гоголя, Шевченка та ін.; спомини про Шевченка; ред. ілюстр. час. „Пчела“.

Микитенко Іван, укр. письмен., *1897, збір-

Мигдал: 1. галузка з цвітом, 2. галузка з овочем, 3. цвіт, 4. цвіт без корони, 5. переріз кістунки, 6. переріз овочу, 7. кістунка, 8. зерно.

Мечониє.

І. Мигура: герб Лаври.

ник ов. „На соняшних гонах“, „Голуби мира“, повість „Вуркагани“ та ін.

Микитин Ріг, півострів на правому боці Дніпра, тепер змитий водою, кол. місце Запорозької Січі; відселя почав В. Хмельницький підготовляти повстання 1647-48.

Микитівка, селище на Донбасі в бахмутській окрузі, копалині кювару й фибриси ртуті, давніше багате родовище; 5.000 меш., 45/8% укр.

Микитка Осип, укр. генерал, *1874; 1918 ком. УСС, в укр.-поль. війні соймового відтинку у Львові, група „Старе Село“ (півніші 2. коломийської бригади УГА), начальник І корпусу УГА, в липні 1919 начальник ком. УГА; інженерний більшовиком на Московщині, де мабуть загинув.

О. Микитка.

Микіша Михайло, укр. співак, *1886, героїчний тенор; замолоду належав до РУП.

Миклашевські, укр. кол. рід: 1) Іван, укр. історик-економіст (1858-1901), проф. харків. унів.; „Нариси сел. господарства на Україні“; 2) Михайло, 1689-1704 полковник стародубський, †1706; 3) Михайло, рос. держ. і військ. діяч (1756-1847), „малоросійський губернатор“, 1790 звільнений за вживання в доповідях цареві „слів, невических рос. мові“; 4) Олександр, економіст, брат Івана (1864-1911), проф. політ. економії та статистики дорпатського унів.

Миклуха-Маклай Микола, рос. подорожник і географ (1846-1888), дослідник Полюса й Полюсаїні.

Микола, ім'я рос. царів: 1) М. І (1796-1855), син Павла І, цар від 1825, уславився деспотизмом, давнє усяке змагання до свободи (декабристи, кирило-методіївці, петрашевці), поміг адавнати мадярську революцію 1848, отруївся через невдачу кримську війну; 2) М. ІІ (1868-1918), син Олександра ІІІ, останній рос. цар, 1894-1917, своєю вузкоглядною реакційною політикою прискорив ідею самодержавства: 1904-5 невдача війна з Японією; в наслідку рев. руху маніфест 17 X-1905 „про конституційні свободи“, І ІІ радикальні Держ. Дума — розгнівані, погроми, карні експедиції, польові суди, распутинщина, війна світова війна й революція. Зрікся престолу, був засланий до Тобольська, а по більш. перевороті до Катеринобурга. де й розстріляний із піною родиною.

Миколасевич Яків, гал. укр. педагог і письмен. (1865-1931); ред. праці в „Учителі“, „Опис геогр.-стат. повіту кам'янецького“.

Миколай, 1) м-ко в жидичинському повіті над Дністром, 3.200 меш., 63% укр., 1917 постій вишколю й коша УСС, V 1919 бій 7. львівської бригади УГА з польками; 2) м-ко проскурівської округи, 3.000 меш., 54/9% укр.,

шкіряна промисловість; 3) черноморська пристань у лимані р. Бога, 105.000 меш.: 29/9% укр., 44/5% рос., 20/8% жид., 1/4% поль.; заснований 1784, 1802 губ. м-о миколаївської губ., від 1861 пов. м-о на Херсонщині, тепер округне м-о. Держ. іст. археол. музей. Випіз хліба, залізної і манганової руди. Округа: 11.334 км.², 3 міста, 935 селищ, 10 районів, 497.500 меш., 61/2% укр., 17/7% рос., 7/3% жид., 6/2% нім., 2/8% молдаван.

Миколай, св. чудотворець, св. у Мирі Лисийській, історично певних дат з його життя немає; †6. 345; вел. добродій бідних; його тіло перенесено 1087 до Барі, в дол. Італії; улюблений на Україні святий, з ним зв'язана книга легенд у писаній та усній літературі.

Миколай, ім'я кількох пап: важніші: 1) М. І V, св., 858-67; за нього перша схизма між зах. і схід. церквою; 2) М. V, 1447-55 прихильник гуманізму, науки й мистецтв.

Микола Кузанський, гл. Кузанський Микола.

Микола Миколасвич, 1) рос. вел. зн. (1831-91), ком. дунайської армії проти турків 1877, обвинувачений у зловживаннях при постачанні армії, позбавлений усіх військ. становищ; 2) його син (1856-1928), у світ. війн. нач. ком. рос. дієвих армій 1914-15, опісля гол. ком. на кавказькому фронті.

М. Миколасич (2).

Микола І, король черноморський (1841-1921), князь від 1800, король від 1910; 1916 виїхав до Франції, 1918 скинувши скинула його з престолу й ухвалила з'єднання Чорногорії з Сербією; писав драми.

Микола Шванський, славний іт. різьбар і малюв. доби готики (б. 1206-78).

Миколи П земля, гл. Ляснівська земля. **Миконинський** Богдан, кошовий отаман запорозьких козаків, воював із турками й пересправляв із Еріхом Лясотою про боротьбу з мусульманами.

Микунці, м-ко над Серетом, тернопільського повіту, 3.300 меш., 17/5% укр.; XI 1918 перемога УГА над польками.

Микунчичи, гуцульське с. над Прутом, надприньського повіту, 600-800 м. н. р. м., літвище. 5.500 меш.

Милій, бакотський намісник гал. кор. Данила, піддався татарам.

Мило, алькалічні солі товщених жиелів (пальмітинової, стеаринової та олійної). Повстають при варенні товщів із потасоном або содовим лугом. Звич. мала потасові й содові; є також мила, що є товщеними солями ін. металів. Важніші між ними вапняні й олов'яні; перші в воді не розсучаються, другі набувають в медицині на пластри.

Миліван, с. томницького повіту, 1.500

меш., перша укр. с.-госп. школа, заложена 1911, і госп.-садівничче заведення т-ва „Прогрес“.

Милозвучність, у грам. змагання омитати приголосні сполуки, тяжкі для вимови, пр. совісний із совістний, ченця або черця з чериця і т. д.

Милоніг, придворний архітект кн. Рюрика Ростиславовича; зміцнював фундамент і відновлював мурі Михайлівської церкви Видубицького монастиря 1199.

Миліване: Будинок сільсько-господ. школи.

Милорадовичі, укр. шляхетський рід, виході з Сербії за гетьмана Ів. Скоропадського: 1) В а с и л ь, укр. письмен. та етнограф (1846-1911), 1875-90 мировий суддя на Лубенщині; розвідки й матеріали з Лубенщини (пісні, повір'я, звичаї, будівництво, тощо), гол. у „Київ. Старині“; переклади з чужих поетів (із Гайне, А. Майкова, Фета); 2) Г а в р и л о, полковник гадяцький 1726-29; 3) Г р и г о р і й, граф (1839-1906), чернігівський губ. маршалок; розвідки з укр. історії, археології та генеалогії (Указатель иностранных источников для истории Малороссии; Указание биографических сведений о замечательных людях Малороссии); 4) Б л и с а в е т а, укр. гром. діячка (1832-90), з роду Скоропадська, в 60. рр. XIX в. належала до укр. громади в Полтаві, підпомагала укр. виданництва, письменства, допомагала львів. „Прогресу“, журналові „Правда“; дала 9.000 гульденів на заснування Т-ва ім. Шевченка у Львові; 5) Л е о н і д, рос. політ. діяч (1841-1908), секретар рос. посольства

в Штуттарті; за „українофільство“ та за шлюбні з рос. революціонерами за кордоном (Герцен) був від 1863 під доглядом поліції; пізніше подільський губернатор; 6) М и х а й л о, гадяцький полковник 1715-26, призначений царем Петром I.

Милі, міра довжини. Зпоміж різних миль найважчіші: геогр. миль, що є одною п'ятнадцятою частию ступня на рівниці (7.420-44 м.), рос. м.—7 верстов, нім. м.—7.500 м., англ. м.—1.609 м.

Милік, мильне дерево (Sapindus saponaria), серед.-ам. дерево, подібне до гірконо-

штану, м'якоти обгортих його овочів уживають замість мила.

Милінний спирт, мішанина оливи, потасового дугу, спирту й води; вживають при деяких хворобах шкіри й до дезинфекції.

Мильович Володимир, гал.-укр. історик-візантолог (1869-1916), серб. роду, проф. черновецького унів.; варис коа історії, акти Ставропигійського Інституту 1518-1600.

Мильчевський Войтїх, гал. друкар та палітурник; 1690 видав укр. буквар, за який його скаржило Ставропигійське братство й судом відібрало буквар і укр. черенки.

Ми Молоді, орґан гал.-укр. протинакольного руху, місячник, 1928-9 у Рогатині, від 1930 у Львові під назвою „Відродження“.

Мина, гал.-укр. друкар XVI в., чернець, перший друкар і управитель львів. братства; багато терпів від св. Гедеона Балабана за працю в братській друкарні.

Миней, (гр.) 1) місячна М., богослужбова книга, в ній знаходяться пісні та молитви на тав. верухомі дні церк. року; 2) з а г а л ь н а М., містить богослужбові пісні й молитви для особливих родів святих (апостоли, мученики й ін.); 3) М.-Ч е т і я, збірник житій святих, розкладених за місяцями та призначених до читання на кожен день; відомі на Україні вже з XI в. Великі Четі-Миней алазид моск. митр. Макарій у пол. XVI в., рід енциклопедії; у нас опрацював і видав Четі-Миней 1689-1705 Дмитро Тупталецько; 1619 Антологон (Миней на свята) в перекладі Йова Борещького, 1628 загальну Минейю видрукував у своїй друкарні Спиридон Соболь.

Минога, лимпрета, піскогайд (Petromyzon), христкава риба, вальцевата, гола, без лусок; з круглим беззубим ротом, що служить за присмо; явні щілини не закриті, паристих плавців нема; м. морська (P. marinus) до 1 м. дов., м. річна (P. fluviatilis) до 1/2 м. дов.—м'ясо обох дуже смачне, м. струмикова (P. Planeri) до 2 дм., на принаду рыбам; в европ. водах.

Минськ, Мінськ, білорус. м-о Минск, згадується від 1066 як м-о полоцького кн. Всеслава Брячиславича, від якого його добут і зруйнував вел. кн. київ. Ізяслав; по смерті Всеслава М. центр окремого уділу (1101), за який змагалися нащадки Всеслава та князі полоцькі й київ.; під Литвою від 1413 центр воєводства, з маґдебурзьким правом, де був лит. трибунал, воєвода, каштелян і староста; 1793 відійшов до Росії, центр М. намісництва, від 1796 губ. м-о, тепер гол. м-о Рад. Білорусі, 124.000 меш., фабрики тютюну та бронарні, білорус. унів., осередок білорус. культури.

Мир, 1) стан правильних, законно впроваджених взаємин у державі та між дер-

Елісавета Милородовичева.

Миннос.

жавами; протилежність — війна; 2) замирення, встановлення миру, після війни, на з'їзді, чи конгресі; прихильники миру мріють про вічний мир, в якому війна була б неможлива, а всі міждержавні непорозуміння вирішувала б окрема міждержавна установа; засобом до цього має бути Міжнародний Трибунал Миру та Ліга Націй.

Мир, тижневик, у Бересті в 1918.

Мирь, часопис для політ., церк., екон. і літ. справ, у Львові, тричі на тиждень 1885-87, під ред. Олександра Бачинського; укр. клерикальний орган.

Мир Божий, гл. Божий мир.

Миргород, м-о над р. Хоролом у лубенській окрузі, 14.500 меш., 82-4% укр., 138% жид., 2-7% рос.; соляні джерела; входив у склад Вишневецьчини, полк. м-о; по скасуванні гетьманщини, приєднаний до Київ., потім чернігівського намісництва, 1797 увійшов до малорос. губ., від 1802 повіт. м-о полтавської губ.

Мирний, вл. Рудченко, Панаас, укр. письмен. (1849-1920), творець укр. соціальної повісті. Романи: „Хіба ревуть воли, як ісла повні“ (на спілку з братом Іваном Білком), „Повія“; оп.: „Лоя“, „Лихі люди“, „Лихий попутав“, „Лихо давне й сьогочасне“, драма „Лимерівна“, комедії: „Перемудрия“ і „Згуба“, поезії, переклади: „Слова о полку Ігоревім“ та „Пісні про Гаятату“ Льюїсфелло.

Панаас Мирний.

Миро, 1) запанна живиня з мирвіни; уживають у медицині й до пахощів; 2) м. для церк. обрядів, олієць заправлений миром і ін. пахощами; його уживають при миропомазанні; миро посвячує єпископ на Службі Божій у Вел. четвер.

Миронець запашиий (Balsamodendron pugna), невелике дерево з півн. Африки, дає запащу живинцю „миро“.

Миронч. 1) Василь, син Якова й внук Федора (1740-64), поручник рос. армії, „син і внук бунтовщиків“, за висловом Катерини II, покараний смертю за спробу вивольоти замкненого в Шліссельбурзі законного рос. царя Івана Антоновича та адобути для нього престіж; 2) Іван, переміславський полковник, батько Федора, посланий гетьманом Мазепою в військом проти Швеції 1706 понав у швед полон і вмер у Швеції; 3) Іван, брат Федора, бувши поручником артилерії на рос. службі, втік до емігрантів-мазепинців; був за перекладача у кримського хана, †1753; 4) Петро, син Федора, забраний після полтавської катастрофи на Московщину й там вихований у душі ненависти до всього українського, деякий час секретар царівни Єлисавети, 1732 висланий на Сибір, пізніше воевода в Єнісейську; 5) Федір, ген. бун-

тучний, після полтавської поразки політ. емігрант, вірний помічник Орлика, до кінця життя свого († після 1757) працював на емігранції для незалежності України; 6) Яків, син Федора, за батька-мазепинця висланий до Москви, після 1743 призначений воеводою в Кузнецьку на Сибірі.

Мироні посередники, адмін. урядові в кол. Росії, спочатку для мирового пододжування спорів між дідацями й увільненими з кріпацтва селянами, опієла доглядали над волосними правліннями й були другою інстанцією над волосними судами.

Мироні судді, — судова установа для дрібних справ; повстала в Англії в XIV в. як одноособова влада для охорони публічного спокою; зчасом обсяг справ мирового суду значно поширився й виконувати його почали не урядовці а шляхта; в кол. Росії вибрані по кілька на повіт чи місто, земськими зібраннями та міськими радами, по великих містах від 1864; на прапоберезній Україні призначували урядом. Апелляційною інстанцією був „Мироний з'їзд“ у повіті, що складався з м. суддів, з якихком того, чий присуд оскаржено, Касацією вирішував Сенат.

Мирон Іван, гал.-укр. гром. діяч, *1867, інженер, держ. секретар шляхів ЗОУНР.

Мирон, славний гр. різьбар 1. пол. V в. до Хр., родом із Елестер у Беотії, перший підійшов до розв'язки проблем руху; збережені копії його праць: Марсій, Дискобол (гл. том I, 1085).

Мироносці, (616.) три жінки, Марія Магдалина, Марія Йковона й Саломія, що рано в неділю вибралися з пахощами до Христового гробу й перші довідалися про воскресення Христове.

Мирошля, селище на півд. Куриції, 3.000 мешців.

Миропомазання, Тайна для приняти св. Духа; в сх. церкві миропомазують дітей святицями зараз після хрещення, в лат. єпископи після 7 року життя.

Мирславове євангеліє, найстарша пам'ятка ст.-серб. мови, написана 1179.

Миска (pelvis), в анат. людина — кістяний обруч, утворений із крижа, куника й двох куль, вказує великі різниці в вигляді, залежно від полу, раси й віку (гл. Кістяк I, образок 14 і 15).

Миславський, 1) Атанасій, укр. письмен. XVIII в., архимандрит києво-печерський, автор книги „Нонка ієрополитика“ (Київ 1712) й передмови до „Алфавиту духовного“ (Київ 1713); 2) Самуїл, київ. митрополит 1783-96, склав „Краткое историческое описание Киево-печерской Лавры“, замолоду виступав проти моск. нагинок на укр. церкву, ставши митр., повів політику царя Катерини; повернув укр. київ. Акидемію на рос. та дбав про заведення чистої рос. мови й православу.

Мисловице, поль. м-о б. Катовиць, 18.000 меш., копальні вугілля й вальцівні заліза.

Мисловський, визн. укр. іконописець XVII-XVIII в.; працював на Київщині.

Мистецтво, термін, що відносився до живопису та скульптури, лат. *ars*, фр. *l'art*, нім. *Kunst* — мистецтво в собі пернісно поняття хисту та зручності, які людина здобувала довгою працею, і поняття означеної мети, до якої прилучалася. Та мета могла бути естетична, моральна або практична. Новітні поняття м. обмежені тільки до естетичної мети, себто красеного м.: статичного, як архітектура, різьба й малярство, або динамічного, як поезія та музика. Тамсамим говорячи про воєнне мистецтво, куховарське або мистецтво життя, вживаємо поетичного неточного образу. Розрізняють також: образотворче (пластичне) м., а саме: рисунництво (графіка), гравіювання, малярство, різьбарство й будівництво (архітектура); ужиткове м. (промислове, або паробниче) й тав. матеріальне м. (одяг і домашня обстановка — меблі); Академія мистецтв, вища школа навчання всіх ділянок образотворчого мистецтва. Перша а. м. в Милані 1494, далі (а найніших): у Нирнбергу 1662, Відні 1692, Берліні й Кракові 1696, Петербурзі 1757, Празі 1799, Мінхені 1808, українська у Києві 1917. Паризька а. м. (1646) є товариством мистців, завдання а. м. сповняє Школа Мистецтв (*École des Beaux Arts*) із філією в Римі.

Мистецтво, укр. літ.-мист. тижневик у Києві 1919.

Митар, збирач мита, податку; в євангелії являється гриник.

Митник, пізніше заставник, збирач мита в користь князя або міста; за Руською Праудою — торг. урядовець.

Мито, в ширшому розумінні — податок (гол. з торгів), оцлата, що її беруть за користування а послуг урядових органів; у тісному — посередній податок, що його вкладають на товари: при їх привозі за кордон (авозове або імпортове мито), при вивозі товарів даної країни за кордон (експортне м.) і при перевозі товарів через ін. країну (транзитне м.); найчастіше вживають м. ввозового, яке накладають або для збільшення фінансових засобів країни, або для захисту місцевої промисловості; коли м. в. накладено на привезені за кордон сирові матеріали, то при експорті готових продуктів, що з тих матеріалів вироблені, стягнута мито повертається. Охоронне м. накладається на привезені товари в такому розмірі, щоб вони не могли конкурувати з аналогічними місцевими виробами; о. м. встановлюється для розвитку продукційних сил країни взагалі й охорони місцевої промисловості — зокрема; в екон. літ. вперше виступив за захист розвитку продукційних сил при допом. о. м. Фрідріх Ліст.

Митра, (гр.) 1) у ст. народів очінок чи стрічка, якою обвивали голову; 2) накривати голову єпископа сх. церкви під час бо-

гослуження; право носити м. можуть дістати ін. духовники, митрати, архимандрити. (Іл. гл. I том 1196 ст.).

Митрак Олександр, укр. закарп. письмен. і етнограф (1837-1913), низка нар. пісень, друкованих у збірці Якова Головацького, етногр. матеріали в гал. „Слові“ й ужгородському „Листку“, „Русско-мадзьрській“ та „Мадзьрско-руській“ словарі із діалектичними додатками.

Митрополит, (гр.) єпископ у більшому місті, осередку якогось краю; в правосл. церкві м. зверхник над підлеглими йому єп-ми; в кат. церкві почесний титул.

Митрополія, (гр.) в Греції матірня м-о, а якого засновували кольонії; пізніше гол. м-о провінції.

Митрополія галицька, основана 1302/3, обіймала єпархії: галицьку, луцьку, перемиську, турнівську, холмську; було 4 митрополіти: Нифонт, Петро, Гаврило, Теодор; скасована 1347 на домагання моск. князів, обновлена 1371, на поч. XV в. скасована; знову відновлена папою Пієм VII 1807; гл. Митрополія львівська.

Митрополія київська, або руська, основана за Володимира В. після хрещення України. Покривалася обширом із територією укр. держави, мала 16 єпархій і митрополіти, спершу греків, далі укр.; у домонгольській době митрополіти укр.: Іларіон, Єфрем, Клим Смолянчич, Кирило П. Від XIII в. з політ. причин київ. митрополит переходить до Володимира над Клязьмою (1299), згодом до Москви (1326). Останній спільний митрополит усієї Руси був Ісидор, після чого прийшов поділ митрополій на київ. й моск. 1458, при чому київ. митр. аж до берестейської унії то стояв за алуку з Римом (Григорій та його наслідники до 1501), то проти неї (Іона); після 1596 майже київ. митр. уніятів та правосл. Унітську к. м. скасувала Росія 1805.

Митрополія литовська, 1355-1419 з кількітними перервами, створена Ольгердом; її незалежність підтримували лит. князі; з поч. XV в. заникла.

Митрополія львівська, львівське єпископство гр. обряду; розвивалося з гал. єпископства, основаного Ярославом Володимировичем (1152-80), яке підлігало спершу київ. митр. і було піднесене до гідності митрополії, незалежної (1293, 1301) від Києва (б. 1290-1347 та 1371-1391); 1414-1539 безєпископ'я, дієцезія управляв „намісник“ київ. митрополита, призначений львів. лит. архієпископом; 1539 відновна гал. єпископства (єпископ Маркарій Тучапський із осідком у Львові); 1700 єпископ Носиф Шумлянський приєднав до з'єднання з Римом; дальші єпископи: Варлаам Шептицький 1710-15, Атанасій Шептицький 1715-46, від 1729 митрополит київ.; київ. митрополитом від 1762 був і Лев Шептицький 1749-79. Перехід Галичини під Австрію зостав на єпископії Петра

6

17

8

9

1

11

12

6

2

10

14

3

7

11

1. Гамельнська ваза (гр., V в. до Хр.). 2. Слонцевіс (ніж., VIII в.). 3. Високоше вириветта на престолі (ніж., XII в.). 4. Ткалий шовк (самошениця риза, 6. 1400). 5. Казка з печі (Шіонск, 6. 1600). 6. Срібний медальон (ноч., XVI в.). 7. Мадонна діана (мітраж), Кельн, поч. XVI в.). 8. Кам'яний об'єкт (ноч., 2. пол. XVI в.). 9. Кам'яний об'єкт, сорочка скляношані (Кройст, 6. 1600). 10. Логотипний клеймо із золотою склянкою, в доричних вишивках і переливах (ніж., січ. XVI в.). 11. Хрестована вишивка (алта., XVII в.). 12. Порцелянова група (Жендлер, Мадонна, 6. 1735). 13. Фаянс (Франкфурт над Майном, 1. пол. XVIII в.). 14. Січний (Штег, Німечч., 1920).

ПРИКЛАДНЕ МИСТЕЦТВО. II.

20

18

20

27

28

31

30

26

32

19

31

24

17

23

27

26

15

32

33

35

29

34

15. Виріна на шпіві (XV в.). 16. Шкатулка на залізні (XV в.). 17. Подвійна чаша (XV в.). 18. Шкатулка чаша з емаллю і золотим малюнком (венец., 1500). 19. Шкатулка (XV—XVI в.). 20. Медальона, горіхове дерево (берлін., XVI в.). 21. Чаша з емаллю на шпіві (1638). 22. Ніжова тарілка (6. 1630). 23. Чаша зі срібної вогні (XVII в.). 24. Бургундська чаша (6. 1700). 25. Рішове шкло (6. 1700). 26. Залізна брама (XVIII в.). 27. Гудиники (XVIII в.). 28. Емалевий коробок (1740). 29. Ігратарій, столик до писанки (1775). Сувеніристи: 30. Галасявий емалль. 31. Муршани (Наман-Шарун). 32. Проложна фігура (Шпіві). Схід. Азія: 33. Китайська бронза (Сунгова доба). 34. Скринька з золотим лану (ан., XVII в.). 35. Турба (ан., XVII в.). 36. Нестурко (ан.).

Білявського 1779-98, після нього наступив Микола Скородинський 1799-1805; Антін Ангелович 1806-14, перший гал. митрополит від 1807, його наслідники: Михайло Левинський 1816-58, Григорій Яхимович 1860-63, Спіридон Литвинювич 1864-69, Носиф Сембратович 1870-82, Сильвестер Сембратович (1885-98, Юліан Кузьовський 1899), від 1900 гр. Андрій Шеніцький, зріду — восьмий. Львівську капітулу, організовану 1813, папа затвердив 1864. Львів архидієцезія поділена на 5 протопресвітератів і 54 деканатів; парохій 747.

Митрополія московська, хоч уже перше (від 1320) Київ митрополит жив у Москві, від 1458 автокефальна супроти царгородського патріархату, перемінена 1589 на патріархат; із заведенням синоду (1721) скасована; моск. патріархат обновлено по революції 1917.

Митра Олександр, укр. панегрист XVII в.: „Візерунокъ протв“ на честь Єлисея Пастецького.

Митуса, література й мистецтво, місячник молодішої генерації пісьм. і мистців, у Львові 1922 (4 числа).

Митуса, співець-поет, згаданий у волинському літописі від 1240, що з гордості не хотів служити кн. Данилові; на думку деякого з учених М. був перк. диком. Про М. поема Костомарова: „Співець Митуса“.

Михайл, (сир. вл. „хто як Бог“), гл. Михайло.

Михайличенко Гнат, укр. пісьм. (1892-1919), соц.-рев., поет рев. боротьби, „Блакитний роман“; розстріляний денікінцями.

Михайлів, 1) Леонід, укр. політ. діяч, *1884; від березня

1918 керманіч міністерства праці за уряду Голубовича; 1919-20 радник місц. УНР у Польщі; 2) Юхим, укр. артист-маляр, графік і критик мист., *1885; „Плач Ярославна“, „Чайка“ (Україна), триптих: „Україна“, „Відпочинок козаря“, „Прометей“, „Музика зір“, мертва натура.

Ю. Михайлів: Натюр морт.

Михайлівський „Золотоверхий“ манастир, манастир, заснований начебто митр. Михайлом на поч. XII в., одна з найстарших пам'яток будівництва в Києві. Собор ман. заснований кн. Святополком Ізяславичем 1108, зруйнований татарами за Батия й Менглі-Гірей й відновлений на поч. XVI в. і в XVII в. коштом Б. Хмельницького й Ів. Мазепи в стилі укр. барока. Дві незвичайно цінні різьби XII в. „Св. Ізидор“, мозаїка й фрески укр. майстрів XII в., розкішний іконостас гетьмана Ів. Скоропадського.

Михайлівці, м-ко на Закарпатті, (тепер на Словаччині) 8.900 меш.

Михайло, архангел-архистратиг; в укр. нар. віруваннях змішуваний із св. Іллею, Юрієм, і Миколаєм, яким приписують силу кидати громами та вбивати чортів.

Михайло, візант. цесарі: 1) М. I, 811-13; 2) М. II, 820-29; 3) М. III, 842-67; 4) М. IV, 1034-41; 5) М. V, 1041-2; 6) М. VI, 1056-7; 7) М. VII, 1071-8; 8) М. VIII, гл. Палеолог.

Михайло, Київ митрополити: 1) здогаданий перший Київ митрополит, прийшов із Царгороду; згадується в тав. „Степennyй Книзи“ та Никонівському літописі; 2) митрополит 1131-47, брав участь у держ. справах, мирячи князів.

Михайло, 1) кн. Заславський, син Явнута Гедиміновича, †1399, від нього кн. Заславські, або Жеславські, пізніше Метиславські; 2) кн. слудський, син Олелька Київ., †1481.

Михайло, тверські князі: 1) М. Олександрович (1333-89), у союзі з Литвою боровся з моск. князем Дмитром Донським; 2) М. Ярославович (1271-1329), невдовго вел. князь московський, убитий татарами.

Михайлов, 1) Григорій, рос. маляр (1814-67), Шевченків приятель і товариш із Акад. мистецтв; 2) Михайло, рос. пісьм. (1826-65), революціонер, поет, бестриет і публіцист, уславився перекладами з чужих поетів, 1861 засланий на Сибір; 3) Олександр, рос. революціонер (1856-87), член Виконавчого Комітету „Нар. Волі“, учасник низки терористичних замахів; † у Петропавлівській в'язниці; 4) Тимофій, рос. революціонер (1860-81), робітник, член „Нар. Волі“, повішений за участь у замаху на Олександра II 1881.

Михайлович Григорій, уніатський єп. пинський, 1624-32; заснував дух. семінарію в Мінську; брав участь у львівському синоді 1629; †1632.

Михайло Свєволодович, кн. чернігівський, св., 1234 зайняв Галич, 1236 Київ; 1239 наляканий чутками про татар, утік до Угорщини, звідтіля до Польщі, повернувся до Чернігова; покликаний до орди, замучений за невиконання тат. звичаїв 1246.

Михайловський, 1) Дмитро, рос. поет-перекладач (1828-1905), м. ін. переклав „Мазепу“ Байрона; 2) Микола, рос. пісьм. і гром. діяч (1842-1904), соціолог, критик і публіцист; разом із П. Лавровим теоретик рос. народництва, основник тав. суб'єктивної соціології; в 80 рр. редагував

Михайлівський „Золотоверхий“ собор.

народовольські видання; один із керманців журналу "Отечественныя Записки" 1869-84, від 1892 ред. журналу "Русское Богатство"; 3) Микола, гл. Гарні; 4) Олександр, укр. інженер, *1882, доцент при кафедрі механічної технології Укр. Госп. Акад. в Подєбрадах, замолоду член РУП, пізніше земський діяч; 5) Стоян, болг. посьм. *1856, поет, сатирик і філософ; "Фіз. й сатиричні сонети", "Книга про болгарський народ", "Книга зажурених і покірних", "Східні легенди" та ін.

Михайло Олександрович, вел. ки. рос., *1878, син Олександра III; на його користь зрізся престолу Микола II 1917.

Михайло I, рум. король 1927-30 під регентсько, *1921, внук Фердинанда I.

Михайло Федорович, моск. цар (1596-1645), перший цар із дому Романових, вибраний на царство 1613.

Михайлюк Кость, укр. молочарський діяч і посьм., *1879, інспектор молочарства в Києві, проф. молочарства в Укр. Госп. Академії в Подєбрадах.

Михалевич, 1) Микола, гал. укр. пасічник (1843-1922), гр.-кат. священник; один із основоположників новітнього пасічництва на Зах. Україні; підручник пасічництва "Пасіка" (п'ять видань). 2) Опанас, укр. гром. діяч (1873-1925), лікар, член київ. стар. Укр. Громади, основник Укр. Громади в Єлисаветі 1885, арештований і по довічній в'язниці засланий на Сибір, де пробує до 1892. Перекладає А. Сміта на укр. мову.

Михалків, с. борщівського повіту; 1878 і 1897 знайдено тут два золоті скарби балканського походження; переважно тиснені в золотій блискі прикраси в вигляді хижих звірів, виконані в гальштатському стилі.

Михальський Володимир, бук.-укр. гром. діяч (1858-1919), прокуратор, відомий із об'єктивності в політ. процесах (Ліна Павличівна, "Гасло" й ін.).

Михальчук Кость, укр. філософ (1840-

Микола Михайловський (2).

Опанас Михалевич.

Михалківський скарб: золота застіжка.

1914), член київ. ст. Укр. Громади, дійсний член НТШ, Укр. Наук. Т-ва в Києві, Іст. Т-ва Нестора Літописця; перша спроба систематизації укр. говірок ("Нарвіччя, поднарвіччя й говори Южної Росії в зв'язі з нарвіччями Галичини", у "Трудах" Чубинського, VII.), студії з укр. діалектології та морфології, програма до збирання діалектичних відмін укр. мови, й ін.

Михнович Осип, укр. філософ (1809-85), проф. київ. Академії та Рішельєвського ліцею в Одесі, автор праць про суть філософії, викладу філософії Шелінга та підручника логіки.

Мицькевичкий (Musiel-ski) Єжи, граф, польс. збирач та історик мистецтва (1856-1928).

Мицюк Олександр, укр. гром. діяч, *1883, проф. Укр. Госп. Акад. в Подєбрадах та Укр. Унів. в Празі; за Директорії міністер внутр. справ. Низка праць на сусп.-екон. теми: "Історія політ. економії", "Аграрна політика" та ін.

Миша, миш (Mus), малий гризун із малими круглими вухами, з короткими дрібними нісками й довгим хвостом, укритим лусочками; дуже плідна й дуже швидка. Родина мишуватих (Muridae) дуже різномодна, гол. роди: м. хатня (M. musculus), м. садова (M. hortulanus), м. лісова (M. silvaticus), м. польова (Apodemus agrarius), м. мала (Micromys minutus); споріднені: норич, корик, шур, хом'як, лемінг, вижмак, сліпець.

Мишак, гл. Арсенік.

Мишенький Семен, князь, рос. інженер-підпоручник, перебував на Січі запорозькій 1736-40, автор цікавої "Історії о козаках запорожських".

Мишкин Іполіт, рос. революціонер (1848-85), визн. діяч рев. народницького руху 70-тих рр., організатор тайних друкарень; розстріляний на каторзі.

Мишковський, 1) Євген, гл. Мишковський Євген; 2) Тит, гал.-укр. теолог, *1861, проф. Львів. унів., очісля Богословської Академії у Львові.

Мишласвський Олександр, рос. генерал і військ. посьм., *1856, проф. Академії Ген. Штабу, Між ін. приїздив "Твердині й гарізоні України 1718".

Мишоїд, мишолов (Buteo), птаха-хижак, із родини соколів, до 1/2 м. дов., сіро-бурий, сподом білоплемий; на Україні й у півн. Європі; живитьє гол. мишами, пожиточний.

Мишуга, 1) Лука, суч. гал.-укр. гром. діяч, братанич Олександра, діяч "Укр. Об'єднання" в Америці й співред. щоденника "Сво-

Кость Михальчук.

Мишоїд.

бода"; 2) Олександр, гал.-укр. оперний співак, лір. тенор (1853-1922), виступав на оперних сценах Іт., поль., рос., нім., перед світовою відомою мав у Києві свою школу співу.

Мішурес, мішурес, (жид.) послужник у корнім.

Миценки, укр. шляхта, веде рід від полк. Війська Запорозького, Сави Миценки (XVII в.); Федір, історик гр. літ. (1848-1906), член Київ. ст. Укр. громади, доцент Київ., звільнений за українство, опісля проф. казанського унів. Праці про Софокла й Аристофана, рос. переклади цілого Геродота, Тукидида, Страбона й Полібія.

Мі, сольмізаційна назва тону „e“.

Міахіле Андреас, борець за свободу Греції (б. 1770-1835), начальник гр. фльоти, велів її спалити 1831, щоб не попала в руки росіяни.

Мігель (Miguel) з роду Браганса, 1) Дом М. Марія Еваріст, порт. узурпатор, третій син Івана VI (1802-66); 2) Дом М., син попереднього (1853-1927).

Міграція, (лат.) мандрівка.

Мігрена (hemisrania), наворотні напади болю, звич. однієї половини голови з нудотами, блювотою, зорозним розладом. Причина дуже часто невідома, часом неокри-в'я, розлад травлення, новотвори мізку, нервне розлад.

Мідас, казковий цар Фригії, славний своїм багатством; усе, чого доторкнувся, перемінювалося в золото. За те, що в муз. змаганні між Аполлоном і Марсієм М. признав перемогу другому, перший покарав його осличим вухами.

Мідгат Папа, тур. держ. діяч (1822-84), голова молодотур. партії; спричинив дестронізацію султана Абдул Азіса 1877 та оголошення конституції Абдул Гамідом; † на вигнанні.

Мідерит, рід граверства, коли рисунок виконується на мідній дошці гострим струментом (долотцем) так, що фарба заходить у вирізані рівчачки. М. відомий в Європі від 2. пол. XV в. та широко вживаний у XVI-XVIII вв.

Мідиця (Sorex), комахоїдний ссавець, дуже подібний до миші, тільки має довге рильце, повну зубню, хвіст укритий волосом, б. хвоста залози, які виділяють сильний мошусовий запах, що хоронять м. перед хижаками; живе у

О. Мішура.

норах, живиться комахами, дуже пожиточний; багато відмін, із них м. мала (S. minutus), найменший ссавець на Україні.

Мідлсберге (Middlesbrough), англ. пристань при усті Тіс, 134.000 меш., фабрики заліза та сталі.

Мідран, (жид.) пояснення книг св. Письма за приписами рабинської герменевтики (IV-XII вв. по Хр.).

Мідріяза, (гр.) розширення зіниці.

Мідяна доба, культура переходу від кам'яної до бронзової доби (енеоліт), коли появляються перші металеві вироби — з міді, у нас приблизно 3.000-2.500 до Хр.

Мідь, метал червоної барви, хем. знак Cu, в. т. 89; точка топлення 1.083°, ковна, дається вальцювати та витягати у дрот, дуже добрий провідник тепла й електр. На вогком повітрі окиснюється зеленою верствою основного вугляну. В природі знаходиться денедо у саморідному стані (кристалізує у шестигонниках), частіше витоплюють її з руд, гол. з халькопїриту; півн. Америка, в Африці над р. Конго, півн. Австралія. Важніші сполуки; куприт, малахіт, азурит та вітриоль міді.

Мієліт (myelitis), запалення спинного мізку, звич. наслідок якоїсбудь інфекції (тифу, шкарлатини, грипу й т. п.) або отруєнь (чадом, оловом, тощо), іноді причина невідома. Звич. кінчиться смертю, або залишаються різні паралізи й т. п. напостійно; дуже рідко повне видужання.

Міссен (Mjösen), найбільше оз. Норвегії, 395 км.².

Міжльодова доба, гл. Інтергляціал.

Міжнародне право, гл. Право.

Міжусв Павло, рос. письмен., *1861; праці про зах.-европ. письмен. життя, шкільництво, політ. лад, тощо. „Головни федерації суч. світу“ є в укр. перекладі.

Міаансцена, (фр.) приспособлення до театр. вистави; режисерські значки для розміщення декорацій й приладдя, та місця, відповідно до них займають актори.

Мізантроп, (гр.) відлюдок.

Міаантропія, (гр.) нехтіть до людей; стан, коли людина омиває товариства.

Мізерере, (лат.) 1) початок 50 псалми „Помилуй мене, Боже“; текст багатьох муз. композицій; 2) в мед. книжкова непрохідність (Pleur), внаслідок скруту, скорчу, затику або паралізи кишок.

Мієрка, (лат.) гра в карти без ваятка.

Мієрний, (лат.) бідний, слабий, нужденний.

Міан, с. чернігівської губ., де Хв. Вовк розкопав із Л. Чикаленком у 1909-12 палеонтологічну станцію мадленської культури. Між її культ. інвентарем знайшлося кілька фальосів, різьблених у кості, які на Захо-

Мідиця.

Міанські знахідки: 1. „Лташка“, черепці збоку. 2. хвоста бранку; 3. кусек браслету з жовтуватого іла, з „фальос“.

ді стрічаються вже в орнітській культурі, та дуже важний для історії мистецтва меандровий орнамент, ритий на браслеті зі слоновини.

Мізія, півн.-зах. частина М. Азії.

Міако Микола, укр. журналіст (1818-81), автор короткого іст. нарис укр. літератури та ін. статей у „Основи“, ред. „Екаторносл. Губ. Відомостей“.

Міаковий додаток, гл. Гіпофіза.

Міагоїн, (гр.) той, що оминає та ненавидить жіноцтво.

Міаок (encephalon), гол. частина нервного укладу у хребетних тварин, де його будова ускладнюється в міру їх досконалості. Найскладніший м. людини. Тут головний мізок так розвинений, що займає 7/10 частин усього м. та обгортає всі ін. його частини, які творять так. пень (truncus) міаку. Зверхній шар (кора) гол. міаку сірий, утворений з клітин; він сильно поморщений, утворює численні рівнички (sulci) й ваги або зводи (gyri). Глибокий різ подовж цілого м. ділить його на дві половини (haemisphaerae). Біле нутро гол. м. утворене з нервних волоконць, що виходить із клітин сірої кори; вони удержують тісний зв'язок між обома половинами гол. міаку, різними частинами цілого м. та між міаком і цілою нервною системою чи то всіма органами тіла. У пні міаку посеред білої річовини є „ядра“ з сірої річовини, утворені з клітин; волоконця тих нервних клітин, згаданих ядер, входять до різних внутрішніх органів тіла як тав. нерви. З підстави м. виходить 12 пар таких нервів (гл. Нерв). Дотичні ядра міакового ши стоять у зв'язку з відповідними місцями міакової кори й таким чином кожний орган нашого тіла має свої „осередки“ в пні й корі міаку, від яких залежить їх правильна чинність. Цей пров. зв'яз. „локалізацією“ чинностей міаку.

Міаок „локалізація“, нерви м. зверху: 1. плат „інтелігенції“, 2-13. рухові осередки: 2. тулуба, 3. гол. мозок, 4. очей, 5. ніг, 6. плечей, 7. рота, 8. пальців рук, 9. лица, 10. язика, 11. соргани, 12. пролима, 13. м'язи (Брока), 14-19 чуттєві (частини рухові) осередки: 14. дотич. 15. слуху, 16. звуковий, 17. послання, 18. читання, 19. зоровий. Відолі подовжний переріз міаку з осередками: 1. руху, 2. зору, 3. мову.

Мізок (medulla oblongata), остання частина міаку, гол. з білої річовини, посеред якої є сірі ядра останніх пар міакових нервів. Переходить безпосередньо у мізок спинний або хребетний стрижень (medulla spinalis), що виповнює провід хребтового стовпа, має постать звуженого додолу валика, розділеного на дві половини: праву й ліву. Нутро с. м. є з сірої річовини (з клітин), а зверхній шар білий, із нервних волокон. Із с. м. виходить 33 пари нервів, які обслуговують м'язи й шкуру сусідніх частин тіла, гл. Нерв. Цілий мізок головний і спинний обгортають три міакові оболони (mater): м'яка (pia) покриває сам мізок, тверда (dura) покриває внутрішню стіну черепа, чи то хребтового проводу, їх зв'язує кісна навутична оболонка (arachnoidea); свободні простори між згаданими оболонками виповнені спинно-міаковою рідиною (liquor cerebro-spinalis) (гл. таблиця: Людина VI. А, Б). Гол. хвороби міаку: гнійовик м. (abscessus cerebri) внаслідок гнійного зараження; запалення м. (encephalitis) звич. наслідок зараження; запалення епідемичне м., тяжка заразлива недуга; причина невідома. Запалення міакових оболонок (meningitis), гостра гарячкова недуга, спричинена особливими заразними (диплококи Вайхсельбаума), або туберкульозними, рідше пневмококками або заразливими грибами. Кровотеча в гол. міаку (haemorrhagia cerebri), звич. наслідком звуження артерій, або надмірного тиску крові.

Мізок, м-ко дубенського повіту на зах. Волині, 2,000 меш.

Міаун(ь)ка, ліва притока Свічі.

Мію (Milhaud) Даріус, фр. комп. *1892, один із представників крайномодерної музики у Франції.

Міадо, 1) титул цесаря Японії (вл. „тенно“ або „тенші“), прийнятий чужинцями; 2) жіноча зачіска (підстрижка зпереду).

Мікале (Mikale), пригірок у М. Азії, напроти о. Самосу, 479 до Хр. перемога греків над персами.

Мікель-Анджельо Буонароті, (Michel-angelo Buonarroti) славіт. іт. мистець-різьбар, малюв. та архітект і поет доби вис. ренесансу (1475-1564), народився у Фльоренції, працював гол. в Римі. Мистець могутніх ідей із вел. почутим формою й руху, основаним на студіях анатомії й техніці. Шляско-різьба „Боротьба кентаврів“, різьби Мойсея, Давида, стела Сикстинської каплиці з бібл. сценами, „Зняття з хреста“; його найбільший архітектурний твір: баня катедри св. Пе-

Мікель-Анджельо: автопортрет

тра в Римі. (гл. таблиця Будівництво VI, 6; Мойсей, Пластика II, 8).

Мікельоццо-Мікельоцці, іт. архітект і різьбар (1396-1472). Манастир св. Марка, палата Медічі (Riccardi) у Венеції.

Мікени, ст. м-о в Арголіді, столиця царського роду Атрідів; гл. Атрей.

Мікенська культура, гл. Егейське мистецтво.

Міккола

(Mikkola) Ноо-аешні Юліус, фін. славіст, *1866, проф. унів. в Гельсінґфорсі. Твори: прац. слов. граматики, історії слов. літератур, взаємини між зах.-фін. та слов. мовами, Slavica в фін. енциклопедії.

Мікльон (Miquelou), фр. мал. о. б. Нової Фундландії, важливий діл для рибацтва.

Мікльосч (Mikolovics) Фран, найбільший славіст XIX в. (1813-91), словинець із роду, перший усебічно доказав самостійність укр. мови, доповнив Кошарову таз панонську теорію старослов. мови, творець окремої порів.-іст. школи славістів, із якої поновилися й наші фільологі (Осадца, Огоновський, акад. Смоль-Стоцький), видавець старослов. і староруц. пам'яток (пр. Нестор); для перепишу укр. слів унів. латинку а певною системою; найважливіші праці: Порівняльна граматики слов. мов, Словник старослов.-гр.-лат., Етимологічний словник слов. мов, та ін.

Мікоза, (гр.) занедужання спричинене плісневатими грибами, гол. шкіри (дерматомікоза) та її додатків, тобто волосся; ві нігтів (трихо-та оніхо-мікоза), рідко внутрішніх органів (пр. актиномікоза легенив).

Мікологія, (гр.) наука про гриби.

Мікориза, (гр.) співжиття різних плісневатих грибків із явновітніми рослинами; ці грибки вкривають кічки коріння рослини, забирають із них для себе поживу, віддаючи їм за те азотні сполуки.

Мікроб, мікроорганізм, (гр.) гл. Дрібно-твори.

Мікробіологія, (гр.) наука, що займається вивченням мікробів.

Мікровольт, одна міліонна частина вольта.

Мікрокефал, (гр.) людина з незвичайно малою головою; хоробливий прова, сполучений зв'яз. з духовим упослідженням (ідотизм, кретинізм і т. п.).

Мікроклин, (гр.) мінерал із групи польовиків ($K Al Si_3 O_8$); кристали одноосісні; важний складник деяких гранітів; білий, сірий, черпний, рідко зелений.

Мікрокок, (гр.) бактерія круглої постаті.

Мікрокосм, (гр.) „малый світ“, у багатьох філософів людина, що є відбитком цілого світу, складається з тих самих перлин, які підлягають тим самим законам, сполучені так само, як і в „вел. світі“ (макрокосмі). Між макрокосмом та мікрокосмом знаходять іноді повну аналогію навіть у дрібних речях. Ідея мікрокосму неащайно поширена — у ст.-перс. релігії, почасти у Платона, в середньовіччі, найбільш у часах ренесансу і в мистиків нових часів. На Україні натрапили на цю ідею у К. Транквіліана Ставровельського, цілком прийняв її Сковорода.

Мікролітн, дрібне кремінне апариддя мезозолітичної та старшої неолітичної доби.

Мікрометр, мікрометрична шруба, гвинт, прилад до мірення дуже малих пересувань; М. служить у далековидах та мікроскопах до точного наставлення.

Мікрон, мікроміліметр, (гр.) тисячна частина міліметра (знак μ).

Мікронезійці, меш. Мікронезії, мішанці меланезійців і малійців, з ясно-бурою шкірою й чорним волоссям; знамениті моряки.

Мікронезія, абір.-на назва для о-ів Океанії на північ від рівника (Маріяни, Кароліни й ін.).

Мікроорганізм, гл. Дрібно-твори.

Мікронія, (гр.) неправильність зору, коли предмети видаються меншими, ніж є в дійсності.

Мікроейсмичне поле, простір, де землетрус можна помічати тільки при допомозі особливих інструментів, гл. Землетрус.

Мікроскоп, (гр.) дрібновид, прилад до розсаду дуже дрібних предметів. Простий м. це тзв. лупа. Зложений м. складається з двох збиральних сочок або двох систем сочок: дол. об'єктив (предметна сочка), гор. окуляр (очна сочка). Перша створює відвернений побільшений дійсний образ, який побільшує ще очна сочка. Обидві сочки (система) містяться у металевій рурі, яку можна відповідно до потреби розсувати, а до докладнішого наставлення м. служить мікрометрична шруба. Предмет кладеть під предметною сочкою на стільчик та освітлюємо його з долини при допомозі

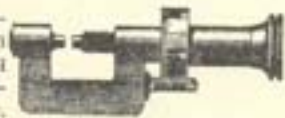
Мікени: Левина Брама.

Ф. Мікльосч.

Мікролітн: уривки, ножки й широбачки.

Мікрометрична шруба.

дзеркала. Під звич. мікроскопом бачимо предмети, яких величина рівна 2 мікрограм; під тив. ультрамікроскопом видно частинки величини 4 мілімікронів.

Мікромом, (гр.) прилад до країння (до 0,002 мм. тоненьких) пластинок із предметів, для досліджування їх під мікроскопом.

Мікрофарад, одиниця електр. містоти (поємності) — міліоновий часті фарада (гл. Електричні міричні одиниці).

Мікрофон, (гр.) прилад до збільшування сили звуку, складована частина телефону, звич. в формі пушки, наповненої дрібним вугіллям, замкненням з одного боку вугільною пластинкою, з другого вугільним стовпиком (гл. таблиця: Електричність II, 5.). В телефонній живається вдосконаленого зернистого м-ну, де звукові хвилі впливають на вільний контакт поміж зернистами вугілля, що ними вивішена просторінь б. пластинки говоріної рури.

Мікрохемія, хемія малих і найменших частинок, займається гол. кольодохемічними явищами.

Міксат (Mikszat) Кольоман, мад. письмен. (1849-1910); оповідання з вар. життя мадир, словинців і словаків. Укр. переклади І. Франка й М. Черемшини.

Мікседема (mixture) (гр.) недуга, спричинена вродженням або набутим зменшенням (або зупинкою) виділювання борликової залози. Вроджена м. лучиться часто з недоумством.

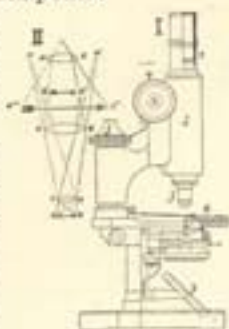
Міксомат (mixture), (гр.) слизник, негрізний новотвір із ембріональної сполучної тканини, широкі або обмежені гудзи, м'які драглисті, не метастазують.

Мікстура, (лат.) 1) мішанина, звич. кількох рідинних ліків; 2) в муз. реєстр у органах, що вкупі з основним тоном дає також квінту, октаву, іноді ще терцію й септиму.

Мілев Нікола, болг. письмен., журналіст, історик (1881-1925).

Міленко Грчич Іван, серб. поет-реаліст, (1846-75); теми з сіль. життя та природи.

Міле (Millet), 1) Габріель, фр. історик

Мікроскоп. I. нарис. 1. окуляри, 2. туба, 3. об'єктив, 4. шруба до приблизного наставлювання м., 5. шруба до докладного наставлення, 6. підставка на предмет, під нею кондензор і 7. дзеркало для освітлення предмету; II. вияснення повстання образів в м., HO, FE сочиня окуляру, CD сочиня об'єктиву, AB малий предмет, A'B' образ збільшений сочною HO, A''B'' знову збільшений образ сочною FE.

мист., *1867, проф. Колеж де Франс та дир. школи Високих Соц. Наук у Парижі, член багатьох академій і наук. товариств; 2) Жан Франсуа, фр. маляр (1814-75), сел. роду; належав до групи барбизонців, у своїх творах торкався суспільних тем, переважно з життя селян: „Сіач“, „Вечірній дзвін“, „Збирають колоски“.

Мілевський (Milewski) Едвард, пол. соціаліст, поет, журналіст (1876-1915), теоретик кооперації.

Мілевські, гл. Хіліясти.

Жан Ф. Міле: Збирають колоски.

Мілеран (Millerand) Александр, фр. політик, *1859, адвокат, спершу соціаліст, кілька разів міністер, 1920 президент міністерів, 1920-24 президент республіки, 1925 сенатор. Як прем'єр ворог України: виванав уряд Врангеля.

Мілерити, гл. Адвентисти.

Мілет, у старовині наймогутніше йонське місто М. Азії, б. усти Меандру, в VI в. перський, 494 в йонському повстанні зруйнований, тепер руїни б. с. Палатія.

Мілетич, 1) Любомір, болг. славист, *1883, проф. софійського унів., віцепрезидент болг. Академії Наук, дійсний член НТШ; студії зі староболг. мови, болг. діалектологія; 2) (Miletic) С в е т о з а р, серб. письмен. і політик (1836-1901), посол і кермантч серб. опозиції в мадярському парламенті; 1866 оснував газету „Застава“ (Пранор).

Мілі-, (лат.) у фіз.: малі одиниці (тисячні частини); пр. міліампер — тисячна частина ампера, мілівольт — тисячна частина вольту і т. ін.

Міліамперметр, чутливий пристрій до мірвання натуги (сили) електр. струї, скалю якого проступшювано на міліамперах.

Мілівольтметр, чутливий пристрій для мірвання електр. напруги (електромоторної сили), скалю якого проступшювано на мілівольтах.

Міліграм, (гр.) тисячна частина грама; знак mg.

Мліє, (фр.) середовище.

Млікен (Milkkan) Роберт Андреас, ам. фізик, *1868, дослідник атомістики, електр. наряду електронів, космічних променів; нагорода Нобеля 1923.

Мліметр, (гр.) тисячна частина метра; знак mm.

Млімікрон, (гр.) мільйонна частина міліметра (μm).

Мліон, одиниця шостого ряду десяткової системи, тисяча тисяч (1,000,000—10⁶).

Млітаризм, (лат.) напрям держ. політики, що передусім добивається збільшення воєнної сили держави, приспособлення до воєнних потреб фінансової системи держави, промисловості, зал. будівництва (тзв. стратегічні залізниця), нар. освіти, млітаризації населення, гол. молоді; показник м-у — число озброєних сил держави й став воєнного бюджету в порівнянні з числом населення держави й її заг. бюджетом. Сучасний стан озброєння гол. держав:

Держави	Озброєні сили в тисячах			Останній воєнний бюджет	відсоток у порівнянні з заг. бюджетом
	постійне військо	мліційне військо	загалі		
Франція з колоніями	612	—	612	15-8 мліярдів фр. (1930-31)	23-6%
СРСР	562	538	1.100	1-2 мліярдів карб. (1929-30)	10-4%
Польща . .	266	—	266	847 млі. зл. (1932)	29-5%
Італія . . .	250	303	553	4-8 мліярдів лір (1930-31)	23%
Японія . . .	232	—	232	457 млі. ен (1931-32)	31-6%
Бритійська імперія . . .	208	136	344	(без домієй і колоній) 731-5 млі. фунтів стерл. (1930-31)	15%
Румунія . .	186	—	186	9 мліярдів лей (1930)	24-5%
ЗДА	182	118	300	690 млі. дол. (1931-32)	17%
Німеччина	100	—	100	657 млі. мк. (1931-32)	6-1%

Мліція, (лат.) 1) озброєна сила, яку скликають на випадок війни; м. буває в малих державах: Швайцарія, Данія, Норвегія; декуди в вел. державах поруч із постійним військом: ЗДА й ін.; 2) за укр. державності й у СРСР тепер, міська поліція.

Мліюс-Еріхсен (Mylius-Erichsen) Людвіг, дан. дослідник Гренландії (1872-1907).

Мліяріа, (лат.) потічка, просяниця, шквірна недуга, наслідок затіку виводів по-

тових заліз шквіри; маленькі пухирці на шкірі, вивопнені рідною, звич. без об'янів, часом сверблять.

Мліковський (Milkowski) Зігмунт, псевд. Єж, польс. письмен. (1824-1915); повісті й романи з життя мадярів, півд. слов'ян (Ускоки, Дагійщина), українців (Василь Голуб), дещо перекладено по укр.; один із батьків шшехольського руху.

Млілер, 1) (Müller) Август, нім. сусп. політик, *1873, ред. гол. кооп. органу в Німеччині та член управи союзу спож. кооперації; 1921 проф. кооперації на унів. в Берліні; член Найв. Держ. Госп. Ради; 2) Всеволод, рос. історик літ. та етнограф (1848-1913), проф. моск. унів., праці про біліни, Слово о полку Ігоря, з етнографії й мови кавк. народів, окрема осетин; 3) (Müller) Ганс, швайц. кооператор, *1867, секретар союзу швайц. споживчих кооператив, проф. кооп. й політ. економії на цїрїхському унів.; сторонник політ. нейтральності кооп. руху; 4) Герман, нім. політик (1876-1931), голова соц.-дем. партії, 1919 міністер закорд. справ (підписав Версальський договір), 1919-20 і 1928-30 преміер міністрів; 5) (Müller) Джоакін, ам. письмен. (1841-1913), „Поєма Паціфіку“; 6) Іван (Iwan), нім. фізіолог (1830-1917), вид. збірника „Handbuch der klass. Altertumswissenschaft“; 7) (Müller) Й. П., дан. гімнастик, *1866, склав збірку вільноручних руханкових вправ для щоденного життя; 8) Гергард Фрідріх, рос. історик (1705-89), працював над рос. та укр. історією; (Нестор, початки козаччини, Запорожжя); 9) Дмитро, історик укр. права: „Очерки из истории и юридического бытия Ст. Малороссія. Суды земские, городские и подкоморские в XVIII в.“; „Превращение Малорусской старшины в дворянство“ (1899), †1913; 10) (Müller) Карл Отфрід, нім. історик (1797-1840), знавець старовини та мистецтва клас. світу; 11) Макс Фрідріх, нім.-англ. індійцет і мітолог (1823-1900), проф. оксфордського унів., представник міт. школи (солярна теорія). Численні переклади з інд. літ., „Історія ст. санскритської літератури“, порівняльні студії мітів та релігій різних народів; 12) Льюренц, курляндський шляхтич, †1598, дичломат польс. короля Баторія, відвідав Україну, яку описав у „Polnische, Liffländische Historien“; 13) Орест, рос. історик літ. (1833-89), брат Всеволода, проф. сиб. унів., слов'янофіл, дослідник нар. поезії, представник мітологічної школи.

Млілерово, м-о, столиця донецької округи в Півн. Кавказькому краї, 13.000 меш.; 41% укр., 50-3% рос.

Мліонідон Олександр, рос. історик та археолог, *1864, праці про зах.-рус. братства, стародруки (Білорус.-укр.).

Мліоснич Мліос, серб. комп. та муз. письмен. і критик, *1884, понад 150 композицій майже в усіх муз. формах.

Мліош І, Обреновіч, серб. князь (1780-

1860), з сел. роду, брав участь у протиту-рецьких повстаннях 1804, 1806, 1815; 1817 князь Сербії.

Мілюков Павло, рос. історик і політ. діяч, провідник партії нар. свободи (конституційно-дем., к. д.), *1859, як посол до рос. Держ. Думи оборона культурних прав укр.; 1917 міністер закордонних справ Тимчасового Уряду 1. склику; стоїть на чолі еміграційної політ. організації рос. республікансько-дем. об'єднання, видає щоденник „Последнія Новости“ в Парижі. Гол. праці: „Очерки по истории русской культуры“, „Главный течения русской исторической мысли“, „История русской революции“, „Национальный вопрос“.

П. Мілюков.

Мілютин, 1) Дмитро, рос. держ. діяч і військ. письмен. (1816-1912), генерал, 1861-81 військ. міністер, один із діячів реформи 60-тих рр.; 2) Микола, рос. гром. діяч, статистик (1818-72), брат Дмитра, гол. діяч селянської реформи, в Росії й Конгресі, держ. секретар для поль. справ 1864-66.

Мілюкович Йосип, хорв. поет і новеліст (1861-1923).

Міліно, дав. Медіоланум, друге щодо величини м-о Італії, 941.000 меш., у підніжжя Альп на перехресті важких шляхів і багатьох каналів стоїть на По, найбільший торг.

Міліно, собор і площа перед ним.

і пром. осередок Італії (машини, папір, хем., шовківниця й гирбарська промисловість); гот. собор увесь із білого мармуру будований 1386, з 169 м. швед.вежею і 6. 100 менших неж та 5.000 фігур, із мозаїковою долішкою, багато вітражів і цінних мальовиц; ін. ст. церкви: Сан Амброджо, Сан Льюренто, Санта Марія делле Граніє, ді св. Вечерею Леонардо да Вінчі в рефектарії й ін.; збірні архітектурні мистецтва (пр. Ерера), галерії образів, бібліотека, високі школи, вел. театр Лі Скала. За рим. цесарства знач-

не м-о, в середньовіччі підупало, переходило з рук у руки, 1395-1545 столиця окремої держави, пізніше належало до Іспанії й Австрії, 1859 повернуло до Італії.

Міліа І, Обренович, король серб. (1854-1901), князь від 1868, король від 1882, спочатку русофіл, опісля австрофіл. Воював із Туреччиною 1876-78, з Болгарією (неудачно) 1885, зрікся престолу на користь сина Олександра 1889.

Міль (Mill), 1) Джемс, англ. філософ та історик (1773-1836). Твори: „Історія брит. Індії“, „Елементи політ. економії“, „Аналіза закон людського розуму“; 2) Джон Стюарт, син 1-го, англ. філософ та економіст (1806-73). У логіці спирається на досвід і індукції як гол. засобом наук думання. В екон. наближається до фр. соц. асоціалістів (Сен-Сімон, Фуріє); гол. твори: „Система логіки“, „Основи політ. економії“.

Джон Стюарт Міль.

Міль (Tinea), дрібний, нічний метелик, ледви кілька мм. дов., з вузькими крилами, на беріжку вкритими довгими волосинками, личинки знач. дуже шкідливі: м. одержи й (T. pellionella) вищипує кожухи й повпані речі, м. зерновий (T. granella) вищипує зерно.

Мільвоок (Milwaukee), м-о ЗДА над оз. Мічиген, 536.000 меш., споживча й металев. промисловість.

Мільгаузен (Mühlhausen), 1) нім. м-о б. Ерфурту, 38.000 меш., ткацка й машинова промисловість; 2) гл. Мюльгау.

Мільгайм (Mülheim), м-о б. Діссельдорфу, 128.000 меш., залізна, гирбарська й ткацка промисловість, ковальні вугілля.

Мільгінювич Андрия, хорв. письмен. і публіцист, *1877; твори: „Записки“, „Під брамою“, „На прені“, „Малі люди“.

Мільницький Осип, гал.-укр. церк. письмен. (1837-1914), гр.-кат. священник, 1880-82 ред. журналу „Галицький Сіон“.

Мільон, 1) М. з Кротону в підд. Італії, славний гр. атлет; 2) (Titus Annius Milo), рим. нар. трибун 57 до Хр. разом із Кальпідем, пізніше завзятий ворог останнього й убійник (52 р.); після невдалої оборони Ціцероном пішов на заслання до Маврії.

Мільорд (англ.) титул англ. родової шляхти й вис. держ. та церк. достойників у Англії.

Мільос, гл. Мельос.

Мільрейс, (пор.) португальський гріш, тисячна частина рейса.

Мільтінд, атен. полководець, 490 до Хр. переміг персів під Маратоном.

Мільтон Джон, англ. письмен. Miltonid. (1608-74), тасмний секретар держ. ради за Кромвеля. Гол. твор. епопея „Утрачений рай“, філ. поеми „L'Allegro“ і „Il Pen-

сегосо" та низка принагідних творів на рел. і політ. теми.

Мільчетіч (Miščetič) Іван, хорв. слав'яєт (1853-1921), бібліограф та дивектолог.

Мім, (гр.) нар. комедія у ст. греків та римлян, здебільша, комічно-карикатурна, зародилася на Сицилії або в Вел. Греції, в гр. літературі впровадив його сиракузець Софрон б. 430 до Хр.; найславніший поет мімів Філістрій із Бітунії, а часів цес. Августи. Рим. мім (комічного, часто сороміцького змісту, почастімпровізованій) повстав у підв. Італії: представники Ляберій (D. Laberius) і Публій Сир (P. Syrus) в I в. до Хр. М-я пізніше переродились у ідилі; в римлян м. доживали до поважних трагедій; аразок наших інтермедій.

Діон Мільтан.

Міманса, гл. Піндуська філософія.

Міміка, (гр.) мистецтво обличчям і руками виявляти думки та почування.

Мімікрі, (англ.) прояв, що деякі тварини з вигляду подібно до тварин цілком іншого роду, забезпечені перед ворогами особливими охоронними засобами, або мають вигляд дуже подібний до того середовища, серед якого живуть (комахи в вигляді листків або сухих паличок і т.). Появляють пристосовані до життєвих обставин. Гл. таблиця: Історія розвитку II, ч. 12 і 13а.

Міміамбі, поетичні картини зі щоденного життя в ямбах, гол. представник у греків Герондас, у римлян Матій (Sp. Matius) з I в. до Хр.

Мімінерм (Mimnermos), гр. елегік із Кольфону (в Іонії, на півн. захід від Ефесу) б. 630 до Хр., автор еротичних елегій.

Міміодрама, (гр.) модерна драматична в'єса, без слів, виконується під музику рухами та мімікою.

Міміоза (Mimosa), рід стручковатих рослин, вілля, кущі й дерева, здебільша підрівникові, з квітками, згупченими в головки. У багатьох листів дуже чутливі — скручуються при дотикі, внаслідок швидкого вереміщення води у внутр. просторах ро-

Міміоза, 1. із розгорнутими, 2. з ступленими листками.

етин. У півд. Європі 2. з плоскими листками, влекають м. соромлячу (M. pudica), з серед. Америки, у нас у теплицях і хатах.

Мін Дмитро, рос. поет-перекладчик (1818-85); переклади Дантові „Божеської Комедії“, з Шалєра, Байрона, Шекспіра, Тенісона та ін.

Міна, м-ко в конотопській окрузі, 7.300 меш., у цьому 75,5% укр., 5,4% рос. і 18,2% жид. Відоме з X в.

Міна, (фр.) 1) вираз лиця, вигляд; 2) набій із вел. зарядом міцної вибухової речовини; буває: а) підземна, що її закладають у землю, б) метна, що її кидають особливими гарматами-мінометами, в) підводна, непорушна, яку ставлять у воду на якорі для нищення кораблів ворога, г) підводні саморуйні, які викидають із суден міниними гарматами; 3) підкіп.

Міна, передарійський інд. народ у гірській частині Джайпуру (передія Індії).

Мінарет, (араб.) висока й тонка вежа гранчастої або вальцевої форми, обов'язкова прибудова маг. храму; з м. мунд-з-и лаклікис „правовірних“ до молитви.

Мечет з мінаретами (Адріанополь).

Мінас де Піотінто або Піотінто, есп. м-о б. Севілії, 12.000 меш., ковальні мілі.

Мінас Жераїс (Minas Geraes), півд.-східна браз. держава, 593.810 км.² і 5.890.000 меш., гол. м-о Беллю Орizontе.

Мінг, кит. династія, 1368-1644.

Мінгрелія, ст. Колхіда, частина Закавказзя над Чорним морем, над р. Ріон; нині частина Рад. Грузії; 1442-1803 самостійне князівство зі столицею в м. Суджіню.

Мінгрельці, закавказький народ картвельської групи, посвоачений етнічно з лезами, мовою — з грузинами, живуть у числі 245.000 (1926) на побережжі Чорного моря в грузинській РСР.

Мінданао, другий щодо величини о. Філіппін.

Міндель, друга льодова доба в Європі.

Мінден, м-о над Везерою в Вестфалії, 27.000 меш., собор XIII в., ратуша XV в.

Мінер, (фр.) воєк, що споруджує підкопи.

Мінерал, (лат.) камінь, у науці: кожна гомогенна природна хем. сполука, хем. та фіз. індивідуалізована.

Мінеральна смола, гл. Асфальт.

Мінеральне паливо, кам'яний вугілля, нафта, мазут, бензина, й т. ін.

Мінеральний пісок, гл. Віск 3).

Мінеральний олій, 1) нафтова ропа; 2) смаролито, витвір дестилляції нафти чи ваггалі бітумів; уживається для мащення різних машин.

Мінеральні кислоти, анорганічні кислоти, кислоти, що не мають вугля (азотна, соляна, сірчана).

Мінеральогія, наука, що займається всебічним вивченням мінералів: кристалічної структури та форми (кристалографія), хем. природи та складу, фіз. властивостей,

повстання (генези) та розповсюдження; провадить теж досліді зі штучним натвором мінералів (синтеза). М. в сьогодишньому розумінні розвинулася досить пізно, гол. за заслугою шведа А. Кронстедта (1722-82), німця Г. Вернера (1749-1817) та француза Р. Гаї (1743-1822).

Мінерва, (рим. міт.) ст. італійська богиня етруського походження; богиня мудрости та знання, опікувачка наук, мистецтва й поезії, ремесла й промислу (прядіння й ткани); пізніше зрівняна з гр. Атеною, стала теж богинею війни.

Мін(е)стрель, гл. Менестрель.

Мінея, гл. Минея.

Мініє (Mignet), 1) Кль о д, фр. війск. старшина (1814-79), винахідник кулі для нарізної рушниці; 2) Франсуа Огюст, фр. історик (1796-1884), „Іст. фр. революції“.

Мініїці, (гр. міт.) ст. еольське плем'я (аргонанти), потомки Посейдонового сина Мінія, спершу в Тессалії, потім у Беотії.

Мінімакс, гл. Англіятор.

Мінімальний, (лат.) якомога малий, найменший.

Мінімум, (лат.) найменша вартість, або найменша кількість.

Мініо (Minho, Miño), р. на півн. заході Піренейського півострова, 253 км. дов., 17,000 км.² сточища, вливається до Атлантийського океану.

Міністер, (лат.) голова одного відділу державних справ (пр. війни, освіти); прем'єр м., голова ради міністрів; м. без портфеля, що не має якогось особливого відділу справ; м. в Англії, а також в УНР і ЗУНР секретар (ген. секретар Центр. Ради, держ. секретар ЗУНР), у більшовиків нар. комісар.

Міністеріяли, (лат.) служба на дворі королів або вельмож невільницького походження; на дворах м. дослужувалися деннів, діставали волю та ставали шляхтою.

Міністерство, центр. адмін. установа для управи якоюсь ділянкою держ. адміністрації; лич. в столиці, діляться на департаменти з директорами на чолі, департаменти на відділи на чолі з начальниками відділів. Назви різні — міністерства, секретаріяти, комісаріати, в Росії за царів — прикази, за Петра I — коллегії.

Міністранг, (лат.) клерик, що служить при лат. службі божій.

Мініх Буркгард Хрістоф, граф, рос. полководець (1683-1767), нім. роду, добув Данціг 1734, завоював Крим 1736, 1740 президент міністрів, 1741-62 на заслання в Сибірі.

Мінія, (лат.) окис олова (Pb₃O₄), ужив. до кітовання, до виробу олов'яного скла і як малярська червона фарба.

Мініятура, (від мінія). 1) первісно орнаментика та ілюстрація рукописів; була відома в Єгипті, античних часах і особливо поширена в середньовіччі перед винаходом друкарства і мех. способів репродукції (ілюстр. гл. II том, 89 ст.); 2) в новіших часах

м. — малюнок невеликого розміру на слоновій кістці, дереві, металі для прикраси перстенів, медальонів, табакерок, скриньок, тощо; 3) в театрі невелика п'єса, що виконується поруч з іншими в театрах мініюр. Зміст м. — іспеновані пісні, романси, баллади, тощо.

Мінковський (Minkowski) Герман, нім. математик (1864-1909), один із співтворців теорії відносности Айнштейна.

Мінеаполіс, м-о держави Мінесота (ЗДА) на гор. Міссісіпі, 448,000 меш., ужив. споживача промисловість.

Мінезінгері, нім. лицарі й поети-музиканти в XII-XIII вв., відповідали фр. менестрелям.

Мінесота, держава ЗДА над Гор. Озером, 219,320 км.² і 2,387,000 меш.; хліборобство та лісництво; гол. м-о Сент-Пол.

УСС при мінометі на Ласоні 1916 р.

Міно да Фієзоле (Mino da Fiesole), фльорентійський різьбар (1431-84); гробниці в Римі та Фльоренції, погруддя.

Мінойське мистецтво, гл. Кретеське мистецтво.

Мінольогій, мевольогій, (гр.) збірник життєв святих, укладених за місяцями (мінея четів).

Міномет, рід стрілко-стрільної гармати для стрільня минами на близьку віддаль.

Італійський міноносець.

Міноносець, (рос.) торпедник, воєний

корабель, призначений до зидання й до ставлення мін.

Міноре, (іт.) моль, уживається також як наголовок для тріо (в маршах, менуетах, тощо).

Мінорка, гл. Менорка.

Мінорити, гл. Францішкани.

Мінор(овий), (-ний), (лат.) вл. менший; пригнічений.

Мінос, (гр. міт.) син Зевеса й Європи, казковий цар Крети, батько Аріадни, що примусив атенців платити щоденно роки данину з 7 парубків і 7 дівчат на поталу мінотаврові; мудрий законодавець — по смерті суддя в підземеллі разом із Еаком та Радамантом.

Мінотавр, (вл. бик Міноса), (гр. міт.) каз-

кова по-творя на острові Креті з чоловічим тулубом і головою бика, син Пасіфаї; його держав Мінос у киоському лабіринті й го-

Мінотавр і ст.-гр. малюнок.

дував парубками й дівчатами, що їх мусіли посилати в данину атенці, поки потвори не вбив Тезей при підмозі Аріадни.

Мінос (Minns) Е. Г., англ. археолог, автор джерельної праці про скитів та греків на Україні (1913).

Мінстер (Münster), гол. м-о Вестфалії, 114.000 меш., унів., собор (XIII в.), ратуша, де 1648 підписано вестфальський мир; броварні, горальні, фабрики с.-госп. машин.

Мінстер (Münster) Себастьян, нім. теолог і космограф (1480-1552); у його описовій географії: „Cosmographia“ с окремий розділ про Україну: „Von Reussen“.

Міньск, гл. Мінськ.

Мінський, вл. Віленкін Микола, рос. письмен., жид. роду, *1855, поет, драматург і критик, декадент і символіст, перекладач Гомерової Іліади; ціна розвідки про Івана Котляревського.

Міносінськ, рос. торг. м-о над Бісесем, 18.000 меш.; природничо-агрономічний музей.

Міну́та, 1) дугова, $\frac{1}{60}$ частина ступня; 2) часова, $\frac{1}{60}$ частина години.

Мінуцій Фелікс, перший лат. апологет з П в.

Мінхгаузен (Münchhausen) Карл Фрідріх, барон, нім. офіцер (1720-97), вславився своїми чванливими оповіданнями, які ввійшли у приповідку (тзв. мінхгаузіади).

Мінхгаймер (Münchheimer) Адам, поль. комп. (1830-1904), опера, м. ін. „Мазепа“ в стилі Масрбера.

Мінхен (München), гол. м-о Баварії, над

Ізаром, 697.000 меш.; собор Діви Марії (XV в.) церкви: св. Петра (XIII в.), св. Духа (XIV в.) й ін.; величаві пропілеї й дук перемоги, королівська палата (частинно з XVII в.) тепер музеїв, багато музеїв, м. ін. найбільший у Німеччині технічний, багато мист. збірок (пінакотека), вел. держ. й унів. бібліотека, архів, академія наук і мистецтв, унів., техніка й ін. вис. школи, вел. промисловість: споживча, шкіряна, машинова, гумова; М. оснований 1158, від 1255 гол. м-о.

Мінхен Глядбах (München Gladbach), м-о б. Дісельдорфу, 117.000 меш., ткацька промисловість, ливарні заклади.

Мінхен, 1. палата суду, 2. церква Богородиці.

Мі́нцер (Münzer), 1) Курт, нім. письмен., *1879; повісті та нариси „Шлях до Сіону“, „Улюбленець богів“ та ін., численні праці з подорожей; 2) Тома́с, нім. священник-проповідник (1490-1525); піднявши невдаче повстання селян проти духовенства й уряду, М. дістався в полон, де його покарали смертю.

Мі́нчо (Mincio), ліва притока По, 192 км. дов.

Міньківці, с. на Поділлі, умицького повіту; на переломі XVIII-XIX вв. столиця „Міньковецької держави“ багатого дідича-дворяка графа Яна Сцібор Мархощького, який заснував тут для потреб своєї „держави“ 1792 друкарню, що існувала до його смерті 1827.

Міньон, (фр.) любчик, 1) ім'я кохання фр. короля (гомосексуаліста) Генріха III; 2) чарівна дівоча постать із роману Гете „Wilhelm Meisters Lehrjahre“ (відома опера Томаса); 3) рід друкарських черенок.

Міоза, (гр.) звуження зіниці.

Міокардит (myocarditis) (гр.) запалення серцевого м'яза; гостра, частіше хронічна серцева недуга, спричинена зараженням або отруєнням (тютюн, алкоголь).

Міокардія, (гр.) серцевий м'яз.

Міольогія, (гр.) наука про м'язи та їх будову.

Міом, (гр.) м'язак, негрізний новотвір з гладких м'язових волокон, знач. округлий гудз різної величини, паразно відділе-

ний від середовища, не дає метастазії, буває гол. в ураді.

Міюнія, (гр.) гл. Короткозорість.

Міютика, (гр.) засоби, що звужують зіницю: есерина, пілюкарпіна.

Міоцен, (гр.) геол. позем із гор. третинної доби. Час творення вел. аморфкових гір на Землі. На Україні: на Підкарпатті, Поділлі, Волині, півд. Правобічній височині та Чорноморській низині. Соляні аложа Підкарпаття є міоценового віку.

Мір, рос. назва на громаду адміністраційну й земельну (община).

Міра, 1) в мат. число або величина, що міститься без остатку в другому числі або величині; 2) мірича одиниця, довільно вибрана величина, якою міряють величини того самого роду; гл. Метричний уклад мір. Для береження згідності вживаних мір із первісними арабськими мірами, засновано 1875 в м. Севрі, б. Парижа, Міжнародне Бюро мір і ваг.

Мірабеля (*Prunus cerasifera*), вишневлива, рослина з підроду слив, із родини мигдалуватих, невеличкий кущ, рідше дерево, з зубчастим листям, білими цвітами (в середині червоначими) й кулястими жовточервоними овочами, соковитими й солодкими, але твердими; росте на Кавказі, Іле-Кавказі, у півд. Європі; від неї, мабуть, походить і слива-мірабелі з малими кулястими жовтими овочами.

Мірабо (Mirabeau), 1) Віктор, фр. економіст і політ. діяч (1715-89), представник школи філократів; гол. твори: „Екон. таблиця“, „Теорія податків“, „Сільська філософія“; 2) Оноре Габрієль, фр. політик (1749-91), виступав проти фінансової господарки Кальона, 1789 член Нац. Зібрання, ринув своїм красномовством перемогу третього стану, 1791 президент Нац. Зібрання, боронив конституційної монархії.

Міраж, (фр.) привид, марев.

Міраклъ, (лат.) п'єса подібна до містері, міст не зі св. Письма, але з життя святих.

Мірамон Мігуель, мек. політик (1831-67), президент мек. республіки 1854-60, розстріляний разом із п'є. Максиміліаном.

Міранда, ліва притока Парагваю, 500 км дов.

Мірандоля (Mirandola) Джованні П'єко, іт. гуманіст (1463-94), пробував поєднати кабалу, неоплатонські ідеї, христ. релігію та філософію

Мірбанів олій, гл. Нітробензолъ.

Мірбах (Mirbach-Narff) Вільгельм, нім. дипломат (1871-1918), нім. посол у Москві, вбитий літими ес-ерами.

Мірбо (Mirbeau) Октан, фр. письмен. (1848-1917). П'єси: „Лихі пастухи“, „Діла діла-

ми“, натуралістичні повісті: „Сад знущав“, „Денки покоївки“. Укр. переклади М. Вороного, В. Грінченка, В. Дорошенка, Наталі Романович-Ткаченко й ін.

Мірецький (Mirecki) Франц, поль. комп. (1791-1862), прихильник іт. стилю.

Міраза, верс. титул, відповідає тур. ефенді; після імені — значить князь крові, перед іменем — учения або урядничий ступінь.

Міраза Анак'яни Наталія, з роду Дюрянська, укр. історик, проф. укр. іст.-філь. факультету в Полтаві, тепер співробітниця дослідної катедри історії укр. культури в Харкові; „Історія України“, „Читанка з укр. історії“, низка статей з історії Лівобережжя.

Міразапур, м.-о б. Бенаресу, 55.000 меш.; клямадрство.

Міраджето, середньо-альбанське плем'я, на південь від р. Дрини в кол. вілості Скутари, в числі до 60.000. М. кат. говорять геґським діалектом, придержують-ся родової помсти; воєннічі рільники й скотарі.

Мірило, прилад або скали до мірення величин. М. для пливів і мап буває числове й лінійне. Числове м. є дріб, пр.

$\frac{1}{100}$, що в ній знаменник (100)

Мірило (1:2000).

показує, скільки разів зменшено на пливі дійсні розміри. Лінійне м. — проста даної довжини, якій відповідає нисяє природи довжина.

Мірило Праведнос, правничий ст. укр. збірник із кінця XIII і поч. XIV в.; містив нисяє зі св. Письма в Отців церкви, Устав Володимира, Руську Правду та ін. правничі твори.

Міридин(а), (гр.) гол. складова частина бджільного воску; естер пальмтитинової кислоти та мірицалевого алькоголю ($C_{11}H_{22}CO_2, C_{13}H_{26}$).

Міріяда, (гр.) первісно 10.000, тепер безліч.

Міріям, гл. Марія.

Міріям, поль. письмен., вл. Пшемський Зеноя, *1861, поет і критик, один із представників поль. модернізму, видавець місячника „Хімера“ (1901-7) й творів Норвіда.

Міріяметер, (гр.) десять тисяч метрів; анак жп.

Міридоні, ахабський народ у півд. Тессалії (Фтія й Геліда), що переселився туди з Егіптя, піддані Пелєя, Ахілл й Неоптолема, агадує про них Гомер.

Міриа Зинаїда, укр. гром. й освітня діячка, *1875, член Укр. Центр. Ради, голова укр. Жіночого Союзу в ЧСР; переклади з фр.

Мірийн Іван, укр. гром. діяч, *1872, член Укр. Центр. Ради, за УНР виконував обов'язки Держ. Секретаря, за гетьмана й Директорії директор канцелярії міністерства закорд. справ, голова Укр. Об'єднання в ЧСР, співробітник різних укр. часописів.

Мірра, мирра, гл. Мирр.

Мірт (*Myrtilus communis*), невис. дерево або кущ із родини міртуватих, із пахучими (при розгартанні) листками й з білим запашиим цвітом; оwoч — ягода. Пнд. Европа, у нас для окраси. У ст. греків присвячений Афродіті, тому й досюгодні виживає на шлюбні віночки. Міртового олію уживають у медицині.

Міртуваті (*Myrtaceae*), родина рослин; дерева й кущі з усезеленим, округлим чи супротивним, широким, пахучим листям; квітки 4-5-дільні, паликів 4 або багато, зав'язок дол. Ростуть гол. в прирішнікових країнах й у пнд. Європі; мірт, гнозичне дерево, евкалипт, гранатне дерево та ін.

Мірут, інд. м-о в гор. сточині Гангу, 123,000 меш.

Мірчук Іван, гал.-укр. історик філософії, *1891, проф. укр. унів. в Празі та укр. Навк. Інституту в Берліні, дослідник укр. і слав. філософії. Праці з етики, естетичної теорії пізнання, слов. філ., укр. мовою та ін.

Місіонар, (лат.) священик, що займається поширенням християнства та призначуванням до нього невірних і недовірних.

Місіонар, укр. рел. місісник, вид. василіни: 1) в Жовкві, від 1897, спочатку двотисячник; 2) у Філадельфії, ЗДА, від 1917; 3) М. в Браїлаві, в Прудентіволі 1911-14.

Місія, (лат.) посольство, важливе доручення, призначення, покликання; висилка христ. учителів (місіонарів) для поширення християнства; а'яд духовенства на проповіді для народу.

Місія канонічна, (лат.) уповаження сповняти церк. чинності.

Міс(с), (англ. miss) панна.

Місса, гл. Месса.

Міссіс, (англ.) пані.

Міссіссіпі, 1) найдовша р. Пнд. Америки, 4,210 км. дов., зі своєю джерельною р. Міссурі 6,600 км. дов., найдовша р. світу, витікає з озера Ітаска, недалеко кан. границі, та пливе на південь широкою долиною до Мех. затоки б. Нью Орлеану; найважливі притоки зправа: Міссурі, Арканзас і Ред Рівер, зліва: Огайо; сточище 3,250,000 км.²; кораблі йдуть 3,130 км. догори; 2) держава ЗДА лівобіч дол. М., 121,375 км.² і 1,790,000 меш. (1/2 чорні) родюча рінина; бавовна та кукурудза; гол. місто Джексон.

Міссурі, 1) права притока Міссіссіпі, 4,720 км. дов. і 1,345,000 км.² сточища, витікає в Рокі Мантінгс (Монтана), вливається б. Сент Люїс; гол. притоки зправа: Словентон, Небраска, Канзас, зліва: Дакота; 2) держава ЗДА обобіч дол. М., 179,790 км.² і 3,405,000 меш.; с.-госп. (кукурудза, пшениця й бавовна) та копальні (вугілля й цинк); гол. м-о Джеферсон Сіті.

Міст, буває відповідно до матеріалу: дерев'яний, камінний, залізний й залізобетонний; відповідно до будови: бальжоний, звисний, дугувий й консольний; щоб міст не спливав кораблі у плавбі річкою або

каналом, будують мости або дуже високі або рухомі; в останньому випадку м. або підносять угору цілий, або тільки частину, або він обертається позою на середній, чи кінцевій підставі. Найдовші мости:

над Дунавем в м. Черня-Вода (Румунія)	4,088 м.
між островами Флоріда-Кіс	3,600 „
над Ферг оф Форт у Шотландії	2,466 „
над Волгою під Сибірськом	2,045 „
над Вислою б. Тчева	1,060 „

Містагог, (гр.) священик, котрий уводять у містерії й посвячує; у церк. писемників „містагогія“ знач. означає науку про св. Тайни та їх уділювання.

Містер,

(англ.) пан.

Містерія, (гр.) 1)

у ст. греків

таємна

рел.-політ.

наука, спо-

лучена з

таємними

рел. обри-

дами для

вшануван-

ня деяких

богів, до-

ступними

тільки

втаємни-

ченим осо-

бам, важні-

ші: а) е-

лсва нн-

ські м.

Деметрії й

Персефони

(и Кори);

б) орфіч-

ні м., зв'я-

зані з куль-

том міт.

трацького

співця Ор-

фея, таємни-

мими наука-

ми містичної

секти орфі-

ків. Крім то-

го були ще

містерія на

честь

Доніса (Бакха)

й чисало оріє-

нтальних м.

(на

честь Адоніса,

Кібелі й ін.);

2) у христ.

церкві св. Тай-

ни, особливо

Тайна Еха-

Мости: 1. доіст. камінний м. (Англія) 2-5 дерев'яні м. 2 примітна на народн. 3 бальжоний, галійський, 4 м Палладія з XVI в., а) збоку, б) поперечний переріз, 5 лувовий Палладія, 6-8 камінний; 6 римський, 7 рим. сводкут (741 р.) з високими стрільчастими лугами, 8 дугувий, 9 залізобетонний, дугувий, 10-15 залізні; 10 сист. Гава, 11 дугувий, гор. парафоліон-й, сист. Дюгодепа, 12 дол. параболический, сист. Беєра, 13 зв. св. й, 14 консольно-дугувий, 15 залізний і 16. повторюваний.

Містеріаза, (іт.) у муз.: таємничо, містично.

Містика, (гр.) наука про своєрідну форму рел. переживання, що характеризується злиттям індивідуальної душі з божеським буттям. Уже в інд. та гр. релігії (філ. оформлення у П'ялтіна) репрезентована

майже в тих самих формах, що й у християнстві. Серед отців церкви містичну течію репрезентували Григорій Ніський, Августин та Псевдо-Діонісій Ареопагіт, у Візантії — Максим Исповідник і Палама, в зах. середньовіччі Бернард, Гуґо від са. Віктора, Бонавентура, Екґарт, Сузо, Таллар, у нових часах Тереза й Хуан від св. Хреста, В. Вайґель, Я. Беме, Ангел Силезія, Мадам де Гюйон і безліч ін. писем. На Україну міст. течії прийшли з христ. літературою (Августин, ареопагітики). Серед містичних письменників-українців перше місце займають Паїсій Величковський, Гр. Сковорода та Семен Гамалія. Іноді живають помилково слова містика для означення всього таємничого, незрозумілого.

Містифікатор, (лат.) той, хто когось обдурює.

Містифікація, (лат.) свідоме обдурення когось для жарту.

Містицизм, гл. Містика.

Місто, в старовину іноді тотожне з державою (Феніція, Греція, Рим), далі займає в державі окреме правне становище (рим. муніципії), від XI в., у зах. Європі добуває для себе окрему організацію, основу на автономії, а для своєї людності права окремого „стану“. В старовину міста невеликі, лише два понад мільон меш.: Рим і Вавилон; у середньовіччі найбільші м-а мали не більше 100.000 меш.; щойно в найновішій добі, і то в промислових країнах м-а зросли щодо числа й величини. На укр. землях є 10 вел. міст (себто з населенням більше 100.000), в Німеччині 47, в Британії 39, ЗДА 66. Тепер є вел. міст на всьому світі 500; тому 30 літ було їх 300, тому 60 лише 150. Мільйонних міст (1926) у ЗДА 10 (Нью-Йорк, Шікаґо, Філадельфія, Бостон, Лос-Анджелес, Дітройт, Пітсбург, Клівленд, Сан-Франціско, Сент-Луїс) в Б. Британії 5 (Лондон, Ліверпуль, Б'рмінґем, Глзго, Манчестер), у Китаї 4 (Шанґай, Пекін, Вуган, Кантон), у Німеччині 2 (Берлін, Гамбург), в Індії 2 (Калькута, Бомбай), в Японії 2 (Осака, Токіо), в СРСР 2 (Москва, Ленінград) і по 1 у Франції (Париж), в Аргентині (Буенос-Айрес), в Австрії (Відень), у Бразилії (Ріо-де-Жанейро), в Мадриці (Будапешт), в Австралії (Сідней), в Польщі (Варшава), в Єгипті (Каїро), в Італії (Неаполь) і Греції (Атени).

Містраль, неперіодичний зимній сильний півн.-зах. вітер у півд. присередземноморській Франції.

Містраль (Mistral) Фредерік, провансальський письмен. (1820-1914); архитворя: поеми „Мірейо“, та „Камідо“, поезії „Золоті острівці“, „Поема Рона“ й „Олівади“. Засну-

Фр. Містраль.

вав т-во „Фелібр“ для влекання провансальського побуту; 1904 нагорода Нобеля.

Містріє, (англ.) пані.

Місцевий відмінок, місцевик, пл. локалі, на питання *у (ма, при...) кім? чім?* уживається в нас тепер тільки у сполученні з применниками: в лит. мові ще самостійний, у нас осташки: літі, ині, горі (як прислівники).

Місяць, 1) невідступний товариш планети, сателіт; гл. Марс, Нептун, Сатурн, Уран і Юпітер; 2) (Luna) невідступний товариш нашої Землі; віддалений від неї на 384.400 км., промір 3.480 км., обсяг $\frac{1}{80}$ земного, маса близько $\frac{1}{80}$ земної, густина 0.6 серед густоти Землі. М. не має ні води, ні атмосфери й давно закінчив той розвиток, якому піддають усі небесні тіла. Його поверхня вкрита горами, а між ними небагато нагадує гори Землі. Найзмішаніше пасмо таких гір, Апеннін, тягнуться 400 км. здовж півд.-зах. берега тиз. Доцегового моря. Хребет А. має серед висоту 4.000 м. від основи, але деякі вершки перевищують 6.000 м. З інших ландшафтових гір М. важливі: Карпати, Кавказ і Альпи. Характеристичні для М. 6. 40.000 могутніх кратерів, із промірами від 500 м. до 300 км. Скупчення кратерів, пр. в околиці тиз. кратеру Тихона, надає поверхні М. хаотичний, дикий вигляд. Темніші частини поверхні М. — це долини, що їх невідповідно називають морями.

Найбільша долина (Бураливе море) тягнеться у схід. частині півн. півкулі, інші важливі такі: Хмарне море, Доцегове море, Ясне море і т. д. Сотні км. тягнуться горами й долинами М. темні щільна, заглубішки не раз 300 м., що повстали колись наслідком тріскання кори М. Невияснена досі причина ясних смуг, що тягнуться від деяких кратерів М. через гори й долини не раз і 1800 км.

Місяць, час, в якому Місяць виконує свій оборот довкола Землі. Дістаємо його різними способами й тому маємо 5 різних місяців: 1) зоряний м., 27 днів 7 годин 43 мін. 11.5 сек., коли Місяць повертає до тої самої сталої зорі; 2) тропічний м., 27 днів 7 годин 43 мін. 47 сек., коли М. вертається до тої самої довжини на небі; 3) синодичний м., 29 днів 12 годин 44 мін. 2.7 сек., коли М. вертається до тої самої зміни (фази); 4) драконічний м., 27 днів 5 годин 5 мін. 35.8 сек., коли М. вертає до того самого вузла; 5) аномалістичний м., 27 днів 13 годин 18 мін. 37.43 сек., коли Місяць вертає до перигею.

Місячка (menses, menstruatio), наворотне виділювання крові, змішаної зі слизю

Частина поверхні місяця (фотограф. знімак).

а полових органів дозрілих жінок. М. триває 2-5 днів, повторяється що 3-4 тижні від 14 до 45. віт. 50. р. життя (в нашому підошні). Немає її підчас вагітності і в деяких жінок підчас кормлення груддю.

Міг, (гр.) переказ про богів, героїв та надприродні явища; традиція про велику подію у формі алгорії.

Мігана, гл. Єгипта.

Мігель, (нім.) рід друку, гл. Черенки.

Мігальне, Мігліані, 1) також Лесбос, найбільший гр. о. на Егейському морі, при Малоазійському побережжі, 1,750 км.² і 150,000 меш.; 2) його гол. м-о й пристань, 40,000 меш.

Мігінг, (англ.) віче, нар. зібрання для обговорювання політ. або ін. питань.

Мігичий, (гр.) казковий, вигаданий.

Мітковіцер Петро, суч. укр. різьбар, проф. Мист. інст. в Одесі. Імпресіоністичні різьби „Мати“, „Погруддя“, монументального характеру: „Автопортрет“, „Прачка“.

Міглиця, гл. Трава.

Мігоз(а), каріокінеза, (гр.) рух волоконців ядра клітини в часі її поділу; також сам поділ клітини при проявах м-н.

Мігольогія, (гр.) перекази та легенди про богів і героїв старовини; наука про міти.

Мітра, мітрат, гл. Мітра, Мітрат.

Мітра, 1) ст.-інд. бог, товариш начального бога Варуни; разом із ним правив світом; 2) зв. „приятель“, соннине світло, побіч Ормузда найвизначніше добре божество в дуалістичній іранській релігії. Культ Мітри був поширений у рим. імперії за царів і з початком христ. ери розвивався у сліпе монотейстичну релігію, оперту на культі Сонця. Гол. обрядом культу М. була кримана жертва з волів (тавроболія), після якої учасників кропили свяченою кров'ю.

Мітралеза, (фр.) гарматка для картч; кулемет.

Мітридат, ім'я багатьох перс. царів і царів Понту; найвизначніший: М. V. Еппатор (В.), цар Понту (121-63 до Хр.), доволитий, у багатьох битвах щасливий ворог римлян, звідки переможений Помпеем і вбитий власним прибічним сторожем.

Мітроніца Сремська, югосл. м-о над Савою, 12,000 меш.; руїни ст. рим. Сірміум. IX 1914 погром сербів австрійцями.

Мітроніч Мілорад, серб. поет і драматург (1866-1907).

Міттаг-Лефлер (Mittag-Leffler) Магнус Густав, швед. математик (1846-1927), проф. унів. в Стокгольмі; праці з теорії функцій.

Міттерверцлер (Mitterwurzer), 1) Антон, ім. актор-співак (1818-76), баритон дрезденської опери (опери Вагнера), вел. драм. талант; 2) Вілгелма, жінка Фрідріха, ім. акторка (1847-1909), від 1871 член віденського Бургтеатру (ролі найвищих, характеристичні, субреток); 3) Фрідріх, син Антона (1844-97), ім. драм. актор, дир. ві-

денського Карльтеатру, від 1894 член віденського Бургтеатру (ролі веселих гуляк та характеристичні).

Міттермаєр (Mittermaier) Карль Позеф, ім. правник (1787-1867), прихильник людяности в кримінальному праві, ворог кари смерті.

Міхаєліс, подружжя: 1) Карін, дан. письмен., *1872; повісті гол. на тему свободи кохання („Небезпечний вік“); 2) Софус, дан. поет, *1865, поезії, новели повісті, драми.

Міхей, один із малих старозавітних пророків, сучасник Ісаї (VIII в. до Хр.).

Міхновський Микола, укр. гром. і політ. діяч (1873-1924), автор першої брошури РУП

„Самостійна Україна“ (1900), основник (араз із Ол. Макаренком) і активний діяч Укр. Нар. Партії й автор брошури цієї партії „Десять заповідів“; видавав у Харкові тижневик „Світ“ (1912-13); 1917 належав до партії самостійників, пізніше до партії хліборобів-демократів; низи організатор укр. війська й борець за незалежність України. Розстріляний більшовиками.

Міхура Яким, псевд. Федір Кучерявий, діяч РУП та УСДРП, співробітник „Слово“ 1907-9; †1925.

Міцінський (Miciński) Тадеуш, польс. письмен. (1873-1918), містик; поезії „У присмерку зір“, п'єса „Князь Патомиці“, „Баліссса Теофану“.

Міцкевіч (Mickiewicz), 1) Адам, найбільший польс. поет (1798-1855); поезії „Балли та романси“, віршована драма „Дядя“, „Кримські сонети“, поеми „Конрад Валсрод“, „Гражина“ й „Редута Ордона“, епопея „Пан Тадей“, мейснїзмом навіяні „Книги польського вальонництва“; „Курє слов'янських літератур“ (фр. мовою з викладів у „Коллеж де Франс“ у Парижі); укр. перекладав І. Франка, М. Рильського та ін.; 2) Владислав, син Адама (1838-1926), присвятив батькові багато праці й утворив „Музей Міцкевіча“ в Парижі; ворог українства, 1863 видав у Парижі книгу: „Польща та її південні провінції (Поділля, Волинь, Україна)“, де доводив, що „жодна укр. нація не існує“, а „Польща без України, це все одно, що Італія без Неаполю, чи Франція без Льюари“; книга викликала різку відповідь Костомарова; 3) Каетусь, гл. Козис Якуб; 4) Мечислав, польс. політ. діяч на Україні (Польський Дем. Центр), *1879; за Центральної Ради 1917 заступник ген. секретаря для справ польс. меншости на Україні, опієля ген. секретар, 1918 міністер для польс. справ.

М. Міхновський.

Мітралеза.

А. Міцкевіч.

Мічґен (Michigan), 1) друге щодо величини (58.100 км.²) кан. оз. ціле на території ЗДА; 2) держава ЗДА над озером М., 150.100 км.² і 3.670.000 меш.; найбільша в ЗДА продукція міді, руди та дерева, промисловість металева й автомобільна, випас худоби, хліборобство; гол. м-о Лансінґ.

Мічґ (Micić) Любомір, серб. поет, *1895, дадаїст, основник нової течії в серб. поезії, тв. аенігізму (начебто вершок поезії).

Мічман, (англ.) найвищий старшинський ступінь у флоті, кадет моринарки.

Мічоакан (Michoacan), держава в серед. Мехіку, 58.000 км.² і 940.000 меш., гол. м-о Морелія.

Мічурін Іван, рос. ботанік-селекціонер, *1857, „рос. Берберек“, виплекав ряд нових пород овочів, тютюну, троянд, тощо.

Мішабель, частина Пенінських Альп, 4.554 м. вис.

Мішарі, метера, народ угро-фінського походження, живе тепер у числі до 14 міль, здебільша потатаризований або зрусифікований, у башкірській автономній РСР.

Мішель (Michel) Люїза, фр. анархістка (1833-1905), учасниця комуні 1871, була на заслани в Новій Каледонії, описала често в'язниці. Про неї поема Христі Алчевської.

Мішиґен(ец), (жид.) божественний, непомальний.

Мішковський Беген, укр. генерал (1882-1920), полк. рос. служби, 1918 начальник оперативного відділу укр. ген. штабу, 1919 начальник ген. штабу УГА, кінний ген. квартирмейстер ген. штабу УНР; помер ранений у бою з більшовіками під Чорним Островом.

Е. Мішковський.

Мішкольд (Miskolcz), м-о в півн. схід. Мадярищині, 70.000 меш., каменоломи, виниці; 1914-18 тут в'язнено укр. політ. діячі.

Мішле (Michelet) Жюль, фр. історик і філософ (1798-1874); „Історія Франції“, „Іст. фр. революції“, також літ. твори.

Мішна, (свр.) „повторення“ (закоу), історично перша частина Талмуду; на підставі усного переказу списав її рабін Юда Ганасеї 189 по Хр. в Палестині.

Мішо (Michaud) Жозеф Франсуа, фр. історик (1767-1839); „Історія хрестових походів“ та ін.

Мішочники (Ascomycetes), гл. Гриби.

Міос, степова ріка, 193 км. дов., кінчить-ся лиманом б. берегів Олівського моря на захід від Таганрога.

Міа, ріка в альжирській Сагарі, 600 км. дов.

Міаами, (гр.) адоповітря, випари, повітря, заневищене випарима з неадекватних місць (ґній, багна) та з хорих людей; колись уважалися причиною різних заразливих недуг.

Міковський Володимир, укр. історик, співробітник іст. журналу „Наше Мануле“ (1918-19) та видавч. ВУАН. Розвідки й матеріали до укр. історії XIX в. (Кирило-Методіївці, Рев. відозви 1850-70 р., Цензурний акт 1876, тощо).

Міс, права притока Ісеті (до Тоболу), 550 км. дов.

Міськ, рос. м-о б. Челябінська, 19.000 меш., осередок золото-копальняної округи.

Міолковський Беген, укр. гром. діяч (1882-1924), з поль. роду на Київщині, правник, дільний член УСЦ, потім УСДРП.

Млада Болеслава (чесь. Mladá Boleslav, нім. Jungbunzlau), м-о в півн. Чехії, 18.000 меш., ткацька промисловість; колись укр. емігрантськ-робітників.

Младенев Степан, болг. мовознавець, *1880, проф. на унів. в Софії; історія болг. мови, болг. діалекти, етимологічні студії, студії про іранські та тюркські елементи в слов. мовях; староболг. мова й пам'ятки.

Млака Данило, гл. Воробкевич Садір.

Млин (перекрїй). Зерно засилає до збірника (1) дістається вікондо (2) до аспіратора (3), звідси до тріска (4), з відтан до шліфової машини (5). Остаточно прочищене зерно дістається вікондо (6) до млинка (7), що розтирає зерно на муку. Муку переносять вінда (8) до вальцетового сита (9), що її сортує. Найдрібнішу № 3 зсилають відразу в млинок, грис перемелюють на млинку (10) на муку № 2, а описка остання на муку № 5 і № 6. Млин порушує турбіна (11).

Млин, уладження до розтирання твердих річовин на муку; буває: ручний (жорна), водний, вітряк, паровий або моторовий.

Млинарський (Mlynarski) Еміль, поль. комп., скрипач-віртуоз, *1870; пієні, концерти, мазурики.

Млодонський Антін, архімандрит полицький 1754, уніятський єп. володимирський 1766-78; †1778.

Млоцький Симеон, єп. володимирський по 3 розборі Польщі; †1804.

Мнемє, (гр.) пам'ять; на думку Семона один з основних проявів життя, що умо-

жизняве відтворення раз пережитих духовних проявів на основі епіграмів. Розрізняють: м. індивідуальну, особисту пам'ять даної людини й м. фізіогенетичну, родову пам'ять, основу родового розвитку.

Мнемосина, (гр. мт.) уособлення пам'яті; як богиня: мати 9 муз.

Мнемометр, (гр.) прилад до вимірювання швидкості пам'яті.

Мнемоніка, мнемотехніка, (гр.) вміння утримувати що треба в пам'яті й збільшувати її силу та справність.

Мнішек (Mniszech) Марина, донька сандмирського воєводи (1588-1614), 1606 жінка рос. царя-самозванця Дмитрія I, опієла 1608-10 ін. самозванця, тав. „Тушинського злодія“; 1614 згинула в Москві у в'язниці.

Многогрешний Дем'ян (писався Д. Ігнатович), укр. гетьман 1669-72; 1668 чернігівський полковник, брав

участь у повстанні Брюховецького проти Москви, признав зверхність Дорошенка, але того самого року перекинувся під моск. зверхність; 1672 схоплений старшинами й виданий моск. воєводам, скатований, мусів признатися до „зради“, а дітьми засланий на Сибір, †1696.

Многоякитинні (Metazoa), всі тварини, крім однокитинних, бо збудовані з багатьох клітин.

Многочроть, у мат. число або величина, в якій друге число (величина) міститься без решти. Найменша спільна многочроть: найменше число (величина), в якому міститься кілька чисел (величин) без решти.

Многокутник, плоска фігура, замкнена кількома простими лініями (найменше трьома). М. п р а в и л ь н и й має всі боки та кути рівні.

Многоокожик, гл. Рисоніг.

Многостінник, у геом. тіло замкнене з усіх сторін площами (найменше чотирма). М. п р а в и л ь н и й, в якому всі стіни та угли правильні та пристайні. Правильних м-ів є п'ять (таж. тіла Платона).

Многочлен, в альгебрі сума, чи то різниця кількох виразів, пр. двочлен, тричлен.

Множення, 1) в мат. друга проста основна дія, де одне число (множимок), стільки разів додаємо до себе, скільки друге (множник) має одиниць. Оба числа звуться чинниками, а внаслід множення добутком; 2) в біології: плодження, відтворення потомків. Буває: 1) б е з п о л о в е, через поділ дорослої одиниці на дві нові одиниці, через брунькування, розродні, бульби, цибульки, нарости; 2) п о л о в е, через злуку двох, знач. різнородних клітин, яєчка й заплідка, в одну первісну клітину

(яйцоту), через поділ якої витворюється нова одиниця.

Множина, 1) в грам. у відмінних частинах мови число для більше предметів (осіб, річей, тварин); у поодиноких випадках замість одиниці для чиселову позначання (мн. масетатична, лат. pluralis maiestaticus); у нас пр. у відносинах до батьків; 2) в мат., якась кількість предметів або величин (скінчена або безконечна), укладених в якомусь означеному порядку. Закони тої правильності розслідкує наука про множини; гл. Кантор Георг.

Мнох, мнх (Lota), річкова риба з вахчеватих, до 1, м дов., плавець; 2. хребетний і підхвістний дуже довгі; гл. Вахин, Дорш.

Моа, гл. Динорипе.

Моав, син Лота, бібл. прароцьє моавитин.

Моавитини, ст. семітський народ, що жив на півд.-схід від Мертвого моря й був завойований спершу Давидом, потім Навуходоносором.

Моалляка(т), збірка араб. поезій передісламської доби.

Моб, (англ.) юрба, чернь.

Мобек (Maubeuge), твердиня в фр. департаменті Нор, 23.000 меш.

Мобілізація, (лат.) 1) переведення армії з мирного на воєнний стан при підготові до війни; 2) організація всіх сил для якогось діла (пр. м. промисловости).

Мобіль (Mobile), пристань Алябами над Мех. затокою, 61.000 меш., вивіа бановни та дерева.

Мова, система артикулованих звукових або ін. (міміка, тощо) знаків, що мають функцію виражати словом і подавати до пізнання думевні уявлення, почуття та бажання; тим то м. — виразно соціальне явище, потрібне й можливе тільки у співжитті в суспільстві. Треба відрізнити мову як систему у (мова, де Сосюр: langue), від індивідуальної балачки (говорення, де Сосюр: parole); говоримо також про літ. або писемну мову та про говірку, при чому межі тут непевні (гл. Говірка). Літ. мова усталена письмом та граматикою й міняється дуже поволі у протилежність до говірок, що змінюються швидко. Всіх мов на світі до 1.500. Мови діляться за різними прикметами п с и х о л о г і ч н о (за Штайн-талем-Містелі) на мови: 1) інкорпоративні, де властиво слово ідентичне з реченням, таж, що підмет, присудок і предмет творять одне слово (мови ескімосів та індіанські мови); 2) корінно-ізолятивні мови (пр. китайська, бірманська і т. д.), де однокладові корені прибирають різні функції, тільки залежно від місця в реченні; 3) пнево-ізолятивні мови, що мають природств. наростки та вростки, але без різниць грам. функції; до цих мов належать малайсько-полінезійські мови; 4) напівіні мови, де нескі при-

Д. Многорешний.

Мнох.

ростки, що подають грам. відносини, тільки дуже вільно зв'язані з штем чи корінням (пр. у нім. мові рідник з іменинком); сюди належить пр. більша частина мов муринів банту; 5) аглютивні мови, де приростки вже міцніше прив'язані до одного слова (уральсько-алтайські мови, разом із угро-фінськими, дравідськими мовами, тощо); 6) флексійні мови, де наростки форм так поєднувалися з штем (відміна), що самостійного значіння не мають; сюди належать семітсько-гамітські та індоєвроп. мови. Шлайхер ділить усі мови тільки на 3 групи: 1) ізолятивні, пр. китайська м. з незмінними (звич.) однокладовими коренями, де на грам. відносини викасує тільки лад слів; 2) аглютивні мови; 3) флексійні мови. Є й мови різних функцій, пр. поетична мова, м. техікіа, алодіа, тощо; розслідування цих різних функцій займається гол. фонологія. **Р о з л а д и м о в и:** I. анартія — розлади артикуляції (пр. белкотання, загукання, тощо). II. афазія: 1) а. моторична (рухова) — затрата здібности говорити; хорий знає, як називається даний предмет (пр. наше його назву), але не може його назвати; 2) а. сенсорична (слухова), слонна глухота, втрата здібности розуміти чути слова; має цілий ряд відмін та ступенів.

Мова Василь, укр. письмен. (1842-91), псевд. Лиманський, з фіху судди; поетії, драма "Старе гітадо й молоді птахи".

Мовілон (Mauvillon) Елсазар, фр. письмен. (1712-79), секретар поль. короля Августа, автор фр. історії Петра I, де укр. справи подані за Вольтером.

Мовознавство, лінгвістика, наука про мову, виросла в XIX в.; хоч мовою займався вже в старовину; тільки ж гр. та лат. граматика, хоч пізнали спорідненість цих мов, занебдували мови "варварів"; таксамо й інд., хоч у аналізі своєї мови дійшли до глибоких пізнав та перенніцї греків і римлян; модерне м. започатковує в XIX в. Боп. (1816) при чому йдуть спершу студії над індоєвроп. мовами, потім поширюються на всі мови споріднені й неспоріднені; у найновіших часах м. займається функцією та структурою різних мов (фонологія), гл. Граматика.

Могаве (Mohave), солончакувата пустиня в Каліфорнії (ЗДА).

Могамед, Мегмед, тур. султани: 1) М. I, 1413-21; 2) М. II, в е л и к и й, 1451-81, добув 29 V 1453 Константинополь; 3) М. III, 1565-1603; 4) М. IV, 1648-91, добув владу при допомозі прихильників Хмельницького, який увійшов у близькі зносини з Туреччиною; протекторат його припав також Дорошенку; після невдачі 1683 під Віднем і Могачем (1687) дестронізований; 5) М. V, 1909-18; 6) М. VI, 1918-22, дестронізований Нац. Зборами в Анґорі, †1926.

Могар (*Panicum germanicum*), трависта рослина, подібна до проса, витривала на

посуху, тому її плекають, особливо в степовій Україні, на пашу для худоби.

Могач (Mohács), м-о над Дунаєм у півд. Мадяриці, 16,000 меш., 1526 перемога турків над мадьярами, 1687 австрійців над турками.

Могіла, курган, штучний земляний напіс над гробом, стрічається в різних культурах уже від молодшої кам'яної доби. В серед. віках уживали старих могил до військ. цілей (сторожені могили), ставляючи на них бочки зі смолою, які запалювано на знак, що зближається ворог.

Могіла (Могиленко або Мигула) Андрій, знав себе гетьманом, був під поль. впливом, мав свою резиденцію в Немпроні 1684, він боротьбу з турками.

МОГИЛИ, родина молдавських поввод (господарів) кінця XVI і початку XVII в., що близько стояла до львівського Станіславського братства і загалом до укр. земель. Найславніший із них Петро,

укр. церк. і громадич (1596-1647), син молдавського господаря Симеона, 1627 архимандрит києво-печерський, від 1633 кн. митр.; відновив монастирі, опікувався друкарством, основою школи-колегії на зразок єзуїтських; 1631 у Києві в Лаврі, 1634 у Вінниці, перенесена 1639 до Гоші, 1636 у Крем'яні; праці: Учительне Євангеліє, Антологія, проповіді, передмови до кн. видань, Требник — рід церк. єнциклопедії, що водночас була церк. практикою й обряди; гл. Літоє.

Могилів, назва міст: 1) М., м-о на сход. Поділля, при впадін. Дерло до Дністра, оснований 1600 молд. господарем Бремією Могілою, тепер окружене м-о, 23,000 меш., 49,7% укр., 41,8% жидів, 5,8% рос., 1,4% поляків; собор із 1754 і Покров.

Могар.

Скеляна могила (с. Костромська). Вітри правого перекарі м. А — вконтра з небіжником, і її правий (1) та лівий (2) перекарі. 3. лівий перекарі могили.

П. Могіла.

ська триконхова церква з 1771; округа: 5,658 км.², 4 міста і 855 селищ, 14 районів, 522.000 меш., 88,7% укр., 7,5% жид., 1% рос., 2,4% пол.; 2) М. над гор. Дніпром, час заснування невідомий; 1267 Лев Данилович побудував тут замок; пізніше відійшов до Литви й Польщі; в XVI в. багато тернів від воєн, 1648 зайнятий козаками, пізніше переходив від Москви до Польщі, 1772 прилучений до Росії, від 1778 центр м-го намісництва, від 1798 належав до вітебської губ.; від 1802 губ. м-о Могиліщини. Ще з XIV в. видатний торг. пункт, торгував із Києвом; тепер торг. м-о Білорусь РСР. (Магільов) та пристань, 47.000 меш.

Могиліанка Раїна, гл. Вишневецька Раїна.

Могиліський, 1) Арсеній, укр. церк. діяч (1704-70), митр. київ. 1757-70; за нього київ. митр. відобрано титул митрополитів „Малий Росії“, а київська Академія стала гніздом помосковлення; 2) Михайло, укр. гром. діяч, літ. критик і публіцист, *1873, співробітник укр. і рос. періодичних видань.

Могиліський Атоней, назва гуртка укр. учених, що гуртувалися б. митр. Могилі (Сильвестер Косів, Атанасій Кальнофойський, Ісаїя Трофимович-Козловський).

Могиліницький, 1) Антін, гал. укр. письмен. (1811-73), гр.-кат. єпископ, декан, 1861 посол до гал. сейму та делегат до австр. парламенту. Поетія („Русия воєн“), романтична поема „Свят Манівський“, розвідка про укр. мову; 2) Іван, укр.-гал. гром. і церк. діяч (1777-1831), канонік перемишльської капитули, основник першого укр. просвіт. товариства (1816), автор першої укр. грам. в Галичині (1823, вид. аж 1910) та важкої „Відомості о руськ. язичі“ з доказами самостійності укр. мови (1829 по польс., часто перевидавана, пр. 1848: Rozprawa o języku ruskim).

Могікани, вимерле плем'я індіанців півн. Америки з групи схід. альгонкінів, жили між ріками Гадсоном та Коннектикетом, заг. відоме з роману Кувера „Останній із могіканів“; звідси останні могікани — останні з роду.

Могор (на. Megarogon), за традицією учень ап. Марка. Його іменем слов'ян. дітчі назвали літ. т-во: „Товариство св. Могора“ (1851) для видавання популярних книжок, яке має до 100.000 членів.

Могадіну, гол. м-о та пристань іт. Сомалі, 21.000 меш.

Моґ(е)м Сомерсет (Somerset Maugham)

Вільям, англ. письмен., *1874; „Місяць і срібник“, „Барнастий серпанок“, „Ашенден“, „Кекс й ейль“, легка комедія.

Моґунція, гл. Майн.

Мода, (фр.) змінливий смак, що залежить від смаку та хвилевої вподоби, головн. в одязі.

Моделювання, формування; в різьбі: надавання матеріялові потрібної опуклості, передача тої чи іншої форми; в малюванні: ілюзіяне виображення тривимірності при допомозі світла, тіні, різниць барв або їх відтінків.

Модель, 1) зразок, зразкова форма; 2) в малюванні: людина, що позує перед малюрем; 3) в різьбі, архітектурі й техніці: копія предмету, будинку, машини, тощо, виконана в меншому розмірі.

Модена, ст. Мутіна, м-о б. Б'ольонії, 86.000 меш.; собор (з XI в.), унів. (1683); основана 183 до Хр., була 1288-1860 столиця держави М.

Модерато, (іт.) в муз.: помірно.

Модератор, (лат.) пристрій для уповільнювання руху машини, чи зменшування їх шкортости.

Модерація, (лат.) помірковання, міра в чомусь.

Модернізм, (нім.) новітній М. стиль, новітнє мистецтво, стиль у пластичному мист., що витворився в Європі в останніх роках XIX в. і тривав до світової війни.

Модернізм, 1) літ. напрям, при кінці XIX в. і на початку XX в., що вдав нагу на чисто особистий вислів химерних переживань; 2) напрям кат. богословів, старався погодити кат. віру з поглядами повочасної науки коштом уступок із боку церкви; вчин, що людина не може пізнати незмінної прагди й тому релігію треба оперти лише на почування й прир. інстинкти, а не розумі; осуджений 1907 папою Пієм X.

Модестов Василь, рос. фольольог та публіцист (1839-1907), проф. київ. унів. і дух. академії, опісля сиб. дух. акад.; „Історія рим. літ.“, переклад творів Тацита.

Моджевський-Фрич (Frycz Modrzewski) Анджей, польс. публіцист і гром. діяч (1503-69).

Моджі, пристань на вв. о. Кіюшію, 91.000 меш., вивіз вугілля.

Модзалевський Вадим, укр. історик (1882-1929), дослідник укр. побуту й громадянства, гол. XVIII в.; дир. музею Тарновського в Чернівцях. Гол. праця „Малоросійській Родословник“.

Модифікація, (лат.) зміна, алягднені домагання; в біол. зміна прикмет.

Антін Могиліницький.

І. Могиліницький.

Модерністична сталь: згорі вілк, адалі орнамент.

Модіка (Modica), м-о на Сицилії, 60.000 меш.

Моділія, кол. рос. твердиня Новогеорґієвськ при усті Нарви до Висли, тепер поль. військ. табор.

Модрина (Larix), рід рослини із родини ялицеватих, дерева зі шпильками, що на зиму опадають; 9 пород із півн.-поміркованої смуги. М. європ. (*L. europaea*) в серед. Європі й на горах півд.; М. сибірська (*L. sibirica*) у півн.-схід. Європі й на Сибіру; М. японська (*L. leptolepis*), а серед. Японії, розводять у європ. лісах. Дерево рудо-жолте, живичувате й важке, дуже тривале, як на повітрі, так і у воді (на будівлю суден, підводних споруд та на винні бочки), з живиці роблять терпентину.

Модриця: 1. галузя з шишкою, 2. листок стовпничової шишки з двома насіннями, 3. шишка, 4. насіння.

Модуль, у мат. означає беззагальної варієтє числа (пр. аложеного числа), а також якусь величину, що грає роль в мат. теоріях (пр. переміна логаритмових укладів, модульні функції і т. п.).

Модуляція, (лат.) підвищування та знижування голосу в мові, декламації, проанування; перехід в одній тональності до другої, тобто зміна гармонійних функцій: центр тональності (тоніка) переноситься з одного акорду на другий.

Модус, (лат.) відміна, ця чи та змінна форма, стан субстанції; в логіці — одна з форм виводу, зокрема одна з 19 форм силлогізму.

Моєро
Мката, озеро на півд.-схід. границі Конґо, 5.230 км.², його перепливає Люангула.

Мож, права невелика притока Дніця на Харківщині.

Моза, гл. Мас.

Мозаїка, (гр.) прикраса стін, стель, еклепій, підлоги, а також образ, із малих різнокольорових камінчиків, із мarmуру або шкля, укладених на підложжі з чамуру в різні узори або образи. М., як галузь монументального (настінного) мистецтва, відома була в Єгипті, античному мист. (геленістична доба гр. мист., Рим), особливого розквіту досягла у візант. мист. Країні м. збереглися в Рамі, в Царгороді (Софійська

Мозаїка (Біла XI в.).

церква), в храмах Равенни, Венеції, Палерма, в Києві (Софійський собор).

Мозаїєвський Іван, укр. графік, *1890; півка графік пером і офортом („Ліпач“, „Літній вечір“, „Робітник“).

Мозамбік (Mozambique), 1) гл. Африка порт сходу; 2) афр. пристань над Індійським океаном, 7.000 меш.

Мозамбіцька протока, протока, що відділяє Мадагаскар від Африки.

Мозеля (фр. Moselle, нім. Mosel), 1) ліва притока Райну, 514 км. дов. і 28.000 км.² сточища, витікає в Воґезах, вливається в Кобленц, гол. притока М. Зара; М. сполучена каналами з Райном і Марною; 2) фр. департамент над р. М., обіймає колишню Лютаринґію, 6.228 км.² і 635.000 меш., гол. м-о Метц.

Мозир, м-о над Прип'яттю на Поліссі, в межах Білорус. РСР, 9.800 меш., 60х жидів, торгівля деревом, річкова пристань.

Мозок, гл. Мізок.

Мозоли (clavus), агрубіння шкіри; посередній має ствердий зроговатілий чопик (корінь), що заглиблюється у властиву шкіру. Буває найчастіше на ногах у людей, що носять тіле ваути. Кістка м. новотворена кістка тканина, що лучить два відломки кісток після перелому.

Моїс (Moïse) Александр, нім. драм. актор, *1880, найбільший успіх у ролях неврастеників.

Мойра, одна з трьох гр. міт. богинь Доли (рим. Парки), що присуджують кожній людині її долю (щастя, нещастя, особл. смерті): Кльото (приха) держить прядку, Ляхесіс — пряде, Атропос (невблаганна) перетинає нитку людського життя.

Мойсей, найвизначніша особа Ст. Заівту, а роду Левіа, законодавець жид. теократії, пророк і Єврейський писем., (б. 1500 до Хр.).

Мокасини, (фр. а інд.) шпуровані чоботи півн.-ам. індій і з нешпурованої шкіри, без твердої підшови.

Мокієвський Кость, квіт. полк., учасник протимок. півнів Мазелі; збудував своїм коштом церкву св. Миколая в Білій Церкві.

Мокка, м-о й пристань у півд. Арабії, 5.000 меш., відтіля й рід араб. кави.

Моклер (Maclair) Каміль, фр. писем., *1872, іван. критик мистецтва; крит. студії, повісті.

Мокловський (Moklowski) Казімеж, поль. архітект (1869-1905), дослідник поль. і укр. дерев'яного будівництва; гол. твір: „Народне мистецтво в Польщі“.

Мойсей, статуя Мікель-Анджелі

Мокосій-Баковецький Посип, сн. водняський від 1632, передтим архимандрит уніятського жидичинського монастиря; дбав про поширення унії.

Мокос, (укр. міт.) не лонсім ясна погять богини вод, матері русалок.

Мокрець, груди, запалення шкіри позаду над копитом у коней від нечистоти й простуди, в рогації худоби також від кормлення брагою; при заведбанні спричинює гнійовину та бородавчасті вирости.

Мокрицький Аполлон, укр. арт.-маляр, портретист (1811-71), учень К. Брюлова, проф. моск. школи малярства, різьби й будівництва.

Мойсей; рисунок К. Устияновича.

Портрет Гребінки та ін.

Мокришч, 1) Карпо, ген. писар за Многогрішного, гол. учасник змови старшин проти нього 1672 р.; 2) Самійло, укр. віршованець XVII в.; „Виноград“ (1697) віршована парафраза Мойсеевих книг, сваягедія, тощо.

Мокреський-Гонцель Андрей, поль. шкільн., слухт, учитель латин. слухтської колегії XVII в., де вчив м. ін. Богдана Хмельницького; 1648 діліч висланий до гетьмана на переговори, †1649.

Мокша, права притока Оки, 612 км. дов.; притока М-и Цна.

Молдава, 1) гл. Велтава; 2) права притока Серету (карпатського); 120 км. дов.

Молдаване, рум. племя, що заселив Басарабію (47% людности, 1917: 1.226.000 душ) та пограничні під-зах. частини України, а саме ген. Молдавську АРСР й деякі села сумежних повітів, де значно поукраїнішене й помосквічене.

Молдавія (Moldova), півн. частина Румунії, 38.060 км.² і 2.235.000 м. ш.; 1350-1511 незалежне князівство (господарство), пізніше під протекторатом Туреччини, 1859 об'єднана з Волощиною в Румунію.

Молдавська автономна республіка, обіймає 8.288 км.², викросних по лівому боці Дністра з території рад. України. М. а. р. має 5 міст і 851 селищ. Населення 572.000, в тому 48% укр., 30% молдаван, 8% рос., 8% жид., 1% болгар, 0,8% поляків.

Гол. адмін. центр — Балта (23.000), чисто укр. місто. З 11 районів М. а. р. лише два має більшість молдаван (дубосарський 67%, слободейський 65,2%); столичний балтський район має всього 2,5% молдаван. М. а. р. є складовою частиною України й правиться з Харкова. На чолі М. а. р. стоять: Центр. Виконавчий Комітет і Рада Нар. Комісарів. Підставою господарства є хліборобство; тютюн, овочі, виноград.

Моленський Антін, гал.-укр. актор (1843-73), комік, гран спочитку під управою Ом. Бачинського, опісля мав власну трупу, шкільн. дир. театру „Укр. Бесіди“; видатною силою була й його жінка Фердинанда з Мореловських, *1850, в 80 рр. мала свою власну трупу.

Молекула, (лат.) дробина, найменша частинка річовини, що все ж таки має всі її фізичні властивості; молекули певних складуються з однородних, м-и хем. сполук із різнородних атомів; в 1 см.³ газу при 0° і тиску 1 атмосфери є 27 тріліонів м. (Льюшмідове число).

Молекулярний тягар, число, що подає скільки разів молекула якоїсь річовини тяжчий від атому водню.

Молезот (Moleschott) Якоб, нім. фізіолог (1822-93), голанд. роду, один із гол. представників матеріалізму. Твори: „Кружка життя“ й „Фізіологія обмін матерії“.

Молібден, (гр.) хем. первень (Mo) хромової громади, знаходиться у молібденіті та жовтій олов'яній руді (PbMo₃), в т. - в.

Молібденіт, мінерал, сірчак молібдену, (MoS₂) кристали 1-3 осей, знаходиться в тонких висоталених листочках.

Мольєр, вл. Полюєн, (Molière Roquelin) Жан Батіст, фр. драматург (1622-73), найбільший комедієписець поруч Шекспіра. П'єси найбільш відомі: „Тартюф“, „Скупар“, „Недужий із уяни“, „Жорж Данден“, „Лікар проти волі“, „Вчені жінки“, „Мізантроп“. Укр. переклади Н. Самійленка й ін.

Молна, гл. Тірко.

Молна Люїс, есп. слухт (1535-1600); коментатор св. Томи а Акіну, автор теорії „molalізму“, яка приписує людській волі більшу самостійність, ніж „томісти“.

Молога, ліва притока гор. Волги, 58° км. дов. своєю гол.лівою притокою Чагодоцею, сполучена каналом із Тихвінкою (до Сви).

Молода Громада, часопис присвячений справам укр. молоді, виходив у Коломиї 1922.

Молода Європа, союз рев. товариств Молодої Італії, Молодої Німеччини, Молодої Польщі, а пізніше також Молодої Франції, який заснував 1834 у Швейцарії іт. революціонер Маддіні; відіграла вел. роллю у визвольному руху Німеччини та Італії; 1836 діяльність М. Е. спивглася; органом М. Е. був фр. журнал „Le Provenir“.

Ж. Мольєр.

Молода Італія, іт. рев. т-во, засноване 1831 в Марселі Мадзіні, видавало свій орган „La Giovine Italia“; до М. І. належали видатні ієт. дітчі: Гарібальді, Руффіні, Леопарді та ін. По заборони фр. урядом Т-во перенеслося до Швейцарії, де повстав його гол. комітет, а в Італії позаспонувався місцеві комітети. М. І. існувала до 1848.

Молода Литва, організація лит. патріотичної молоді кін. XIX в., (орган „Vagras“), що літературою, брошурами, театром, політ. пропагандою будила нац. свідомість лит. народу, з'ясовуючи відносини литовців до поляків, росіян і латвишів.

Молода Муза, гурт гал.-укр. поетів, що наслідували зах.-європ. літ. модерністичні напрями (В. Бирчак, П. Карманський, Б. Леший, О. Лудський, В. Пачовський, С. Твердохліб, Ст. Чарнецький, М. Яцків), а також їх видавництво (1906-09).

Молода Німеччина, 1) гурт нім. письмен. 30 рр. XIX в. (1830-49), що виступив проти консервативної реакції, яка панувала тоді в Німеччині. Керманчі спочатку Берне й Гайне, опісля Гусков; 2) рев. т-во засноване на зразок М. Італії нім. емігрантами в Швейцарії 1833, існувало до 1850, відіграло значну роллю в нім. політ. житті (дрібні повстання, участь у бавенській революції 1849).

Молода Польща, 1) рев. т-во, засноване поль. емігрантами в Швейцарії 1832 під впливом Мадзіні на зразок М. Італії; 1836 вигнане а Швейцарії, розпалося; 2) літ. і мистецький рух 1891-7, боронив гасла „містечество для мистецтва“, одиав зах.-європ. течії зі спробами відкрити нові самобутні джерела поль. творчості. Опинивши його був Краків.

Молода Україна, назва кількох гал.-укр. журналів у Львові: 1) М. У., місячник, часопис укр. молодіжні в 1900-2, під ред. В. Старосольського, В. Темницького, Л. Цегельського та ін.; 2) М. У., місячник, під ред. Вас. Панейка й ін. в 1905, чт. 1-4; 3) М. У., орган „Укр. Студентського Союзу“ (чт. 1-7); 4) ілюстр. журнал для молоді серед. шкіль. вид. 1923-26 у Львові Мих. Таранько.

Молода Україна, укр. студентське т-во в Чернівцях 1900-4; м. ін. видавало свою „Бібліотеку“, де вийшли перші новелі Черемшини та деякі переклади; 1904 азіалося а „Союзом“, утворивши разом „Січ“.

Молода Україна, часопис для дітей старшого та молодшого віку, місячник, виходив додатком до журналу „Рідний Край“; вид. Олена Пчілка в Києві в 1908-14.

Молода Україна, щоденна політ. й екон. газета, виходила в Одесі 1918 під ред. Вол. Мурельського; останнє число 29 (30 VI); опісля замість М. У. виходила „Одеськая Мысль“.

Молоде Життя, 1) місячник укр. академічної молоді, вид. Академічного Т-ва „Січ“ у Відні 1921; 2) часопис Укр. Пластового Уладу, місячник, виходив у Львові, 1921-30.

Молодий Агроном, неперіодичний агро-

номічний збірник у Подєбрадах від 1928; видання Агрономічного Т-ва при Укр. Госв. Академії.

Молодий Театр, укр. театр, що його заснував Лесь Курбас а учнями муз. драм. школи Лісенка в Києві 1916, почав давати прилюдні вистави 1917; мав вел. успіхи у молоді; перший театр на Україні, що кинув побутоні традиції, завернувши від реалізму до частот театральної; а цього театру вийшли славний тепер на Україні театр „Березиль“, Театр ім. Франка та ін.

Молодикъ, укр. літ. збірник, 4 книжки, вид. Н. Вещкый 1843-44; містив матеріали й розвідки а українознавства рос. мовою (Н. Карааша, М. Брилінського, М. Костомарова) та укр. твори Гребінки, Кайтки, Костомарова, Шевченка, Щоголева та ін.

Молодик, місячник для шк. молоді, виходив у Тернополі 1904-5 під ред. Е. Мандичевського.

Молодик, укр. літ. організація, заснована в Харкові молодими літ. силами при кінці 1926; мав своїм завданням скупувати б. себе пролетарську та рев. сел. молоді; від 1927 видає літ.-мист. та гром.-політ. журнал під тою самою назвою.

Молодограматика, напрямок у мовознавстві, започаткований 1878 нім. лінгвістами Бругманом та Осггофом: підносить вел. значіння звукових законів у мові (безвизначеність звукових законів), сили аналогії; живі мови для мовознавства мають більшу вагу, ніж мертві, а живих — ділять більшу, ніж мови літературні й т. д.

Молодотурки, політ. партія, утворена Міхад.Пашею, об'єднувала різні опозиційні до уряду табори, змагала до європеїзації Туреччини й боролася а реакційною придворною партією. На чолі її стояв „Комітет Єднання й Поступу“, заснований 1800 в Парижі. М. відіграли вел. роллю в революції 1908; „Комітет“ їх на той час став правдиним закулковим урядом Туреччини.

Молодочехи, чех. політ. партія, спочатку ліве крило чех. нар. партії, 1879 відлучилося від основного її пня, що після цього прибрав назву „ст.-чех. партія“. Провідники м-ін: Тромп, Сладковський, Грегр, а їх орган „Národní Listy“. З м. утворилася чех. нац.-дем. партія а Крамаржем на чолі.

Молодченко Андрій, вигадане ім'я укладачів читанки „Веселка“, аладженої укр. студентською громадою у Києві, виданої у Львові 1887.

Молозиво, колющою, сира, породільне молоко, виявляється у тварин після породи й визначається вел. кількістю білківни та присутністю магнєзії, яка прочищує шлунок новонароджених тварин; його відкидання вартість дуже висока.

Молокани, „духові християни“, рос. раціоналістична секта, повстала

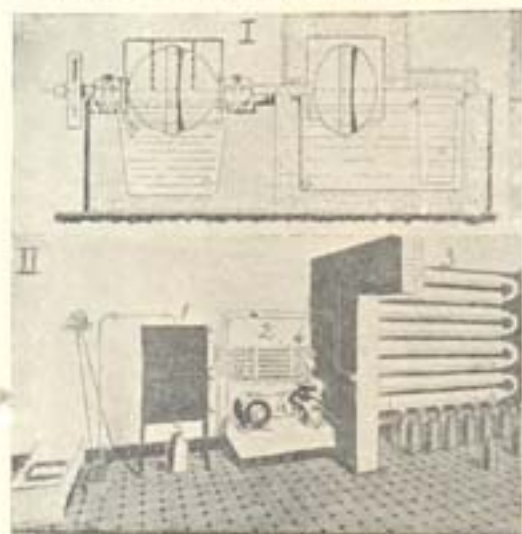
Копля молока від міроскопа — в ній багато кальцію й фосфору.

ан впливом духоборців у 2. пол. XVIII в.; відкидали православ'я, признаючи за оди-ноне джерело пради біблію; авперечуючи війну й військ. службу, терали різні утиски від уряду, всіаці переселилися до Канади. Розпадалися на кілька окремих сект.

Молоко, рідина, що появляється в молочних залозах самиць ссавців недовга після народження молодого та служить до його кормлення в наймолочнішому віці. Хем. склад м-а різний у різних ссавців, пр.:

	води	білко-вина	товщу	молочно-го цукру	солей
людина	87-29%	1%	4-5%	7%	0-21%
корова	87-5%	3-8%	3-5%	4-7%	0-7%
вівця	80-74%	5-84%	7-46%	5-02%	0-40%
коза	86-88%	3-70%	4-07%	4-64%	0-85%

Питомий тигар коров'ячого м., тобто тигар 1 л. молока при 15°, нагастяся залежно від якості молока між 1428 і 1434 кг. Його означають лактодециметром. М. ко-дензують, виробляють загущенням знич. м-ка та доданням молочного цукру; м. сушене або молочний порошок, виробляють відпаруванням води з м-ка.

Самочина (I) й машинна (II) заводська молока; 1. компресор, 2. кондензатор, 3. рефригатор.

Молот, 1) гал.-укр. збірка, що її видали Ів. Франко й Мих. Павлик у Львові в 1878 замість „Громадського Друга“ й „Дзвона“, заборонених цензурою. Вийшло 1 число (драгоманівкою), яке теж було сконфісковане; 2) гумористично-сатиричний двотижневик, у Нью-Йорку в 1909-10 та 1919-24; 3) орган Волинського Губ. Комітету Укр. партії Соц. Революціонерів, щоденна газета, виходила 1918 в Житомирі.

Молот, приладдя: 1) ручний м. зложений з металевого бруска (грубший кінець — клюпа, тонший — носок) і дерев'яної руч-

ки; 2) механічний м. різної будови: паровий, пневматичний, водний, галоний.

Молотковська Любов, укр. комедійна акторка 30-40 р. XIX в., грала переважно в Харкові й а харківською трупою по Україні; кращі ролі в перших укр. водевілях: †1896.

Молох, Мольох, гл. Ваал.

Молочай (Euphorbia), молочак, зелена рослина до 1/2 м. вис., з жовто-зеленим окružковим цвітом, у рослині білий трійлиний сік, що ним троять риби та нищать бородавки; в нас: м. сосонка (E. surcifolia) з вузьким шпильковатим листям; в Австралії аде-ревілий м. до кількадесят м. вис.

Паровий молот.

Молочарська Часопись Gazeta Mleczarska, орган Молочарського Бюро Краєвого Виділу й Молочарського Союзу у Львові; виходив у Львові 1904-14 з двома рішобіжними текстами — укр. і поль., спочатку раз на місяць, опісли тричі.

Молочина (chylus), біляво-жовта рідина в лімфатичних (хілюсох) судинах кишок, яка відкривається від пасоки вел. кількістю товщу, що походить із харчу.

Молочна, р. 110 км. дов., що пливе через тапрійські степи в Оаіське море. Над М-ою багато нім. колоній.

Молочна дорога, гл. Чумацький шлях.

Молочна кислота, оксипропіонова кислота (C₃H₅[OH].COOH), повстає через молочноє шумування різних родів цукру, як молочного, виноградного і т. д. під впливом особливих бактерій; находиться у квасному молоці, в квашених огірках, квашеній капусті та в шлунковому й кишковому соку. Важн. у медицині та як байка в барвничстві. Солі її ають молочанами (лактатами). Існує у різних підмінах.

Молочне озеро, лиман р. Молочної при березі Оаіського моря (30 км. дов.).

Молочний цукор, лактоза, гл. Цукор.

Молчановський Нікадр, укр. історик (1856-1906), праці з політ. іст. гетьманщини 2. пол. XVII в. й поч. XVIII в., дав нове освітлення міжнар. політиці Б. Хмельницького; співробітник „Кавч. Старина“. З ст. укр. історії: „Очерк извѣстій о подольской землѣ до 1434“.

Молючки, від. громада о-ів між Целебсом і Новою Гвінеєю, 56.000 км.² і 500.000 меш.; буйна рістня, продукція кориани.

Молисса, жовті пісковики та аліпняки третішого віку на альпійському підгір'ї Німеччини й Швайцарії.

Моль, (лат.) 1) тризвук, що має малу терцію; 2) тональність, що її тонічний тризвук є моль; 3) гл. Граммолескул.

Моль (Mohl) Роберт, нім. правник і політик (1799-1875), державознавець: Енциклопедія державознавства, Історія й література державознавства.

Мольберт, (нім.) або штелюга, дерев'яна підставка маляра на трьох ногах для

підрамента обрали; м. можна складати й переносити.

Мольнар (Molnár) Ференц, мад. письмен., *1878; низка п'єс, адебільша комедій, що мали успіх на різних европ. сценах: „Чорт“, „Мислиці“, „Діло“, „Гра в замку“.

Частина пристані з мольни.

Мольо, мол. (іт.) кам'яна або бетонова гребля, що відділяє пристань від моря для безпеки перед бурєю.

Мольова скали природні, дістонічна нивка тонів у такому порядку: цілий тон, пістон, цілий тон, цілий тон, пістон, цілий тон, цілий тон, цілий тон (пр. a-h-c-d-e-f-g-a).

Мольох.

Крім природної є ще гармонійна м. е. з підвищенням VII ступенем (a-h-c-d-e-f-gis-a), і мелодійна м. с., в якій, ідучи вгору, підвищується VI і VII ступінь (a-h-c-d-e-fis-gis-a), однак касується підвищення (ідучи вниз (a-g-f-e-d-c-h-a).

Мольох (Moloch horridus), шпірка а родни агам, укрита рогами колючками, б. 2 дм. дов., живе в Австралії.

Мольке, граф, 1) Гельмут, прус. фельдмаршал (1800-91), нивн. полководець і військ. письмен., організатор нім. армії; 1858 начальник прус. штабу, мав провід у війнах з Австрією 1866 і Францією 1870-71, написав м. ін. історію нім.-фр. війни; 2) Гельмут, братишч попереднього, прус. генерал (1848-1916), начальник ген. штабу армії, заслуги над розвитком нім. летунства.

Г. Мольке (1).

Мольто, (іт.) багато, дуже; додається до різних муз. виражень, пр. molta voce — повним голосом.

Мольфетта, пристань б. Барі, 40.000 меш., доки.

Момбаса, найбільше м-о та пристань Кенії, 40.000 меш.

Момберт (Mombert) Альфред, нім. письмен., *1872, лірик-символіст. Поезії: „Ніч і день“, „Небесний бенкетар“, „Герой Землі“, драм. трилогія „Еон“.

Момент, (лат.) хвилини, мить; суттєва, причинова, або рішача обставина; у фіз. добуток іа якоїсь фіз. величини й її віддалення, або квадрату її віддалення від означеної точки або осі.

Момсен (Mommsen) Теодор, найславніший нім. дослідник рим. старовини, історії, права, кляс. філології (1817-1903). Нагорода Нобеля 1902. Гол. твори: „Рим. історія“, „Рим. держ. право“, „Corpus iuris civilis“.

T. Момсен.

Монада, (гр.) „одиниці“, окрема субстанція; найбільше значіння має в Лійбніці, де м. — духова, проста, неподільна та індивідуальна субстанція.

Монахо. (князівство): 1. Монахо (м-о), 2. Конданин, 3. Монте Карло.

Монахо, 1) суверенне князівство над Середземним морем б. Ніци, 1,5 км.² і 24.000 меш.; 2) гол. м-о князівства, 2.000 меш., інститут океанографії, ст. палата князя.

Монарх, (гр.) доземртний володар держави (цар, цісар, король, князь).

Монархізм, (гр.) 1) державний устрій, в якому влада є в руках монарха; 2) напрям, що підтримує монархічний устрій держави; монархіст, прихильник монархізму.

Монархія, (гр.) держава, в якій влада є в руках одної людини, — монарха. В абсолютній м. влада володаря необмежена, в конституційній м. заборонження володаря потребують до важности угоди нар. представництва.

Монархомахи, (гр.) сторонники рев. теорії, яка оправданує убиття царів, заг. назва фр., есп. та шотл. письмен. XVI в., які боролися проти абсолютної монархії.

Монастирська, м-ко в бучацькому повіті, на зах. Поділлі, 3.000 меш., 11% укр.; фабрика тютюну; VII 1919 побіда 11-ої бригади УГА.

Монастир, гл. Бітоль.

Монах, монахія, (гр.) гл. Чернець.

Монахіом, Монахія, гл. Мінхен.

Монацит, мінерал фосфоран церу, (CePO_4) , кристали однокісні; важний містотою рідких земель церу, літгану, тору.

Монблан (Montblanc), громада гір на фр.-швайц. границі, найвища частина та верх Альп, 4810 м. вис.

Монблан, гол. зрєбет.

Монголи, 1) меш. Монголії; 2) народ жовтої породи (раси) живе в кат. Монголії (понад 2 міль.) в Монгольській Нар. Республіці (715.000), на Сибірі та в Прикаспійському краї й діляться на схід м., зах. м. (комлів.) й півн. м. (бурятів).

Монголам, вроджений тілесний і умовний недорозвиток у людей білої раси; об'яви: монгольський тип лиця, малі ячі руки.

Монголія, півн. частина вел. Серед.-азійської височини, на північ від Таримської низовини, Тибету та черешного Китаю, на захід від Манчжурії, на південь і схід від Сибіру; височина — не вища 1.000 м.; М. ділять на півд.-зах. Зовнішню М. й Джунгарію, середину пустиню Гобі й півд.-схід. Внутрішню М. Майже вся пустиня височина; підсоляні наскріль континентальне (температура від $+18^\circ$ до -28°), слабо заселена (1 людина на 1 км.²), має чимало оаз; живуть тут кочовики-скотарі, що кочують звідси поширяючись на захід (в Європу) і на схід (до Китаю); гол. продукти: вовна, шкура та футра. Торговля караванова подає оаз із Китаєм, Тибетом, Туркестаном і Сибіром. Внутрішня М. з васальними Баргою й Чугучаком, разом 1.300.000 км.² і 1.120.000 меш., слабо залежна від Китаю. Зовнішня М. творить дві нар. республіки Монгольську й Танну Тува (в союзі з СРСР), разом 1.500.000 км.² і 800.000 меш.; населення (монголи) дуже різноманітне щодо мови.

Монгольська (жовта) раса, порода людей до якої належать м. ін. монголи, китай-

ці, японці, сіамці, загалом $\frac{1}{2}$ людности Землі. Гол. прикмети: жовтава шкіра, чорне тверде волосся, кругла голова, з плоским лицем, широким носом, видатними виличчями, „скісні“ очі.

Монгольфіс (Montgolfier), брати: Жозеф (1740-1810) і Жак (1745-89), азидали перший баллон до плавання у повітрі, при допомозі огрїтого повітря.

Мон Дор (Mont Dore), гори Оверні, 1.886 м. вис.

Моне (Monet) Клод, відомий фр. маляр-імпресіоніст (1840-1926); в красвиді звертає увагу гол. на передачу світла й повітря. „Катедрa в Руані“, „Двірєць Сен-Лазар“, „Міст у Лондоні“.

Монета (Moneta) Ернесто Теодоро, іт. політик (1833-1918), дир. час. „Secolo“, отунав іт. „Т-во Мира“, 1907 нагорода Нобелів.

Монета, (лат. мїт.) рим. богиня, мати муз (гр. Мнемозина); також прізвище Юліани (Iulio Moneta), в її храмі на Капітолї була рим. карбінна грошей, відсїли: м. металевий грїш; гл. Грїш.

Монетарія, установа (переважно держ.), призначена для карбування монет.

Монетна стопа, законом установлене визначення ваги монети, кількості чистого металю (золота чи срібла) в нїй, дозволеного відхилу від належної ваги й проби, а також числа грошових одиниць, які мусять бути викарбовані з певної кількості (кількограму, фунта) грошового металю.

Монетний монопол, виключне право держави карбувати металеві грїші, що мають силу законного платничого засобу.

Монетні конвенції, умови поміж державами щодо запровадження однакової грошової одиниці, щодо монетного курсу, кількості розмірної монети й т. ін.; з пізніших м. к. слід зазначити: Лят. монетний союз 1865 і Сканд. конвенцію 1872 і 1875.

Монацит, гранїти та сієніти зі значною кількістю вільоклаїнів.

Моніам, (гр.) визнання єдиної основи в всїй сфері, пр. єдиної методи пізнання в науках (методологічний моніам); у метафізиці визнання єдиної субстанції. Гол. представники моніаму Спіноза та Шеллінг (у добі визнання ним „філ. тотожности“).

Монїка, св., мати св. Августина (331-387).

Монїст, (гр.) прихильник моніаму; с о ю а

Жозеф і Жак Монгольфіс.

Ж. Моне: Сидіння

моністів, заснований Геклем 1900 в Бні, змагає створити з монізму нову релігію.

Монітор, (лат.) 1) воєний корабель, призначений для прибережної боротьби; суч. м. це невелик. корабль (тонаж до 8.000 т.), опанцірений, з тяжкими гарматами в вежах (калібр гармат до 38 см.); 2) назва численних часописів, адебітального урядових.

Монкретієн (Montchrétien) Антуан, фр. письмен. і економіст (1575-1621), перший вжив назви „політична економія“ у своєму творі „Політ. економія“.

Монмартр (Montmartre), півн. частина Парижа на вис. горбі.

Монморансі (Montmorency), 1) А н, фр. маршал і держ. муж (1493-1567), воював проти цесаря 1536-37 і в гугенотських війнах со боці католиків; 2) А н р і ІІ, герцог, внак попереднього, фр. маршал (1595-1632), поборював гугенотів.

Монна Лаза, жінка фльорентійця Франческо дель Джокондо, амальована Леонардом да Вінчі (ілюстр. гл. II том 467 стор.).

Моню (Monod) Габріель Жак-Жан, фр. історик (1844-1912), ред. „Revue historique“, методологічні праці; є укр. переклад.

Монюгамія, (гр.) одиоженство; подружжя одного чоловіка з одною жінкою.

Монюліцилізм, геол. гіпотеза, що приймає лиш одно діловіяльне оледіння півн. Європи (Гайнци, Лєнсієв, Тутковський).

Монюграма, (гр.) з'єднання двох чи більше літер, часом з орнаментальними додатками для озвачення імені й прізвища мистця, ремісника, фірми, тощо. Первісно в Єгипті й старохрист. добі означала ім'я богів, святих, тощо, в середньовіччі — королів, шляхти, панів.

Монюграфія, (гр.) твір, присвячений одній темі, одній особі або події.

Монюдія, (гр.) одиоголосний спів без супроводу; від часів фльорентійської реформи XVII в. м-сю називали сольоспів із супроводом.

Монюклічна система, гл. Кристал.

Монюкль, (фр.) шкло в оправі для одиого ока.

Монюліт, (гр.) предмет, вироблений із одиого цілого каменю, звич. вел. розміру.

Монюльог, (гр.) розмова з самим собою; сцена в п'єсі або п'єска, коли говорять тільки оди актюр.

Монюманія, (гр.) хоробовий об'яв, коли хорий опанований одиою думкою, що його переслідують й часто веде до каригідних учинків (крадіж, підвал і т. п.).

Монюмах, назва візант. цесаря Константина IX і вел. ки. київ. Володимира II Всеволодича.

Монюметаліам, (гр.) грошова система, де міралом вартости й законним платничим засобом (у необмеженому розмірі) служать монети з одиого лише металю (або золота або срібла); в Європі прийнято золотий м.,

а срібний м. зберігся лише в деяких аз. країнах (Китай, Індія). Протилежна м. — система біметалізму доуускає, як грошову одицию монети з обох металів.

Монюцзг'я, (гр.) параліза одиої кінцівки або тільки одиої групи м'янів.

Монюнодія, мононодія (гр.) виключне право виробу, продажу чи експлюатації якихось предметів; воно може належати або державі — для збільшення держ. скарбу (пр. горілочний, тютюновий, сирничий м.), чи для забезпечення важликих потреб населення (пр. залізничий, поштовий м.), або приватним особам чи їх товариствам (пр. синдикатам, трестам); природній м. залежить від натуральних особливостей країни (пр. мінеральні джерела); інколи при відсутності конкуренції, може утворитися фактичний м., пр. у даній місцевості є лише оди крамниця.

Монюсилаба, (гр.) одиоскладові слова; в деяких мовах, пр. у китайській, усі слова монюсилабні.

Монютеїам, (гр.) віра, яка приймає тільки одиого Бога.

Монютелети, монютеліти, (гр.) сретки, які приймали тільки одио волю в Христі. Початок цієї ересі дав царгородський патріарх Сергій (VII в.).

Монютии, (гр.) друкарська машина до складання, винайдена 1892 Лінстеном, складається з двох окремих машин: 1) машини до відбивання букв і 2) машини, що відбиває окремі літери. **Монютонний**, (гр.) той, що настроєний на одиин тон, одиомаїтний, нудний.

Монюофізанти, гл. Епихій.

Монюофілізм, (гр.) погляд, що даний рід живий, год. людина, походить від одиого первісного роду. М-т и ст. сторонник м-у.

Монюофтонгізація, (гр.) мовний закон, за яким із певних причин у деяких мовах (пр. індоєвроп.) кол. двозвуки (дифтонги) переходять у одиин звук (монюофтонг), пр. індоєвроп. дифтонги ай, ой, ав, ов попереходили в праслов. мові в монюофтонги і, е, у; таксамо в романських і гр. мові (пор. фр. ai—e, au—o, і т. д.).

Монюохорд, (гр.) прилад до досліду асоти тонів; струна, розп'ята на подовгастій дощичці, або скринючці з отвором, звич. 120 см. дов., та напружена при помочі тягарця або закрукти.

Монюграма, укр. гравюра XVI в.

Монютии сист. Скюддера.

Мон Пелє (Mont Pelé), вулкан на Мартиніці, 1350 м. вис., вел. вибух 1902.

Монпельє

(Montpellier), гол. м-о фр. департаменту Еро недалеко Середземного моря, 83.000 меш.;

Монозора.

меш.: унів. (від 1289), собор (з XIV в.), хем. і споживча промисловість; до 1622 гол. осередок гугенотів.

Мон Пельву (Mont Pelvou), громада гір у зах. Альпах (Дофіне) 3.954 м. вис.

Мон Пердо (Mont Perdu), верх у Піренеях (есп.) 3.352 м. вис.

Монреале, м-о на Сицилії, 34.000 меш., собор із XII в.

Монро (Monroe) Джексон, ам. політик (1758-1831), 1817-25 президент США, кунив для США Флориду, проголосив теорію про невмішування европ. держав до ам. справ і навпаки, і про протекторат США над серед. й півд. Америкою („доктрина“ М.).

Монровія, гол. м-о та пристань Ліберії, 10.000 меш.; каблева станція.

Мон Сені (Mont Senis), альпійський плій на фр.-швайц. границі (2.098 м.) і тунель на півд. захід від нього, 13.636 м. дов. на найвищій фр.-фр. шляху.

Монсеррат, частина катальонських гір б. Барселони, до 1237 м. із славним колись монастирем бенедиктинів (Сеньора де М. із IX. в.), тепер розваленим.

Монсеньоре, (іт.) (фр. Monseigneur, скорочене Mgr.) означає дух. урядовця папського двору, тепер сн.; почесна назва князя, єпископа, кардинала.

Монстр, (фр.) потвора, дивогляд щось дуже велике, що вражає своїм незвичайним виглядом.

Монстранція, (лат. zn. показники), металева оддблена посудина з опшкленого середнього в формі кола; в ній виставляють для почитання вірних св. дари; від латини перейшла м. також гал. увійти.

Монстранція: 1. гр.-кат., 2. рим.-кат.

Монструальний, (лат.) гр.-жаклинний, дивовижний.

Монсун, мусон, вітер, що зі зміною пори року змінює напрям; улітку вітер віє від моря до суші, взимк навпаки; при зміні напрямку м. великі бурі тайфуни. М. поширені в схід Індії й Китаю, також в ін. рівнинкових приморських країнах.

Монтаж, монтування, (фр.), уклад на місце машини та приладів; складення частин приладу в одну цілість.

Монталімбер (Montalembert) Шарль, граф, фр. політик, публіцист і історик (1810-70), один із визначніших представників ліберального католицизму.

Монтана, півн.-зах. держава США, 378.505 км.² і 550.000 меш.; гориста, багата в копальни; вище овець, гол. м-о Геліана.

Монтанса (Montané) Хуан-Мартінеа, найбільший есп. різьбар XVII в. (б. 1580-1649), вистарі й статуї в низці церков, гол. в Севільї (гл. таблиці Плястиків II, 11).

Монтаністи, христ. секта, основана Монтаном із Фригії б. 190, що проповідував ригоризм зичаїв (заборона другого подружжя, загощення постів та ін.).

Монтаніяри, гл. Якобінці.

Монтвід, гл. Шабельська Олександра.

Монтеверді (Monteverdi) Кляудіо, іт. оперний комп. (1567-1643), опери балети, мадригали, псалми, тощо.

Монтевідео (Montevideo), гол. м-о Уругваю при усті Ла Плати, 448.000 меш.; унів. і інші високі школи.

Монте Карльо: Пальмова алея й палата гри.

Монте Карльо (Monte Carlo), найбільше м-о Монокка, 11.000 меш., палата гри.

Монте Кассіно (Monte Cassino), гора б. іт. міста Кассіно а найст. монастирем бенедиктинів (оснований 529) св. Бенедиктом, а величавою церквою, славною бібліотекою й скарбами ст. мистецтва; великий табор полонених українців із австр. армії під час світової війни.

Монтекатіні (Montecatini), м-о й живець у півн. Італії, 3.350 меш., сірчано-солінні джерела помічні на золотуху, хороби органів черевної ямки, обміну речовин.

Монтекуколі (Montecuccoli) Раймунд, граф, австр. полководець, (1600-80); 1664 побив турків під Санкт Готтардом.

Монтелюс (Montelius) Оскар, швед. археолог (1843-1921), дир. музею в Стокгольмі, автор хронології неолітичної та бронз. доби півн. Європи.

Монтенегро, (іт.) Чорногора (югосл.).

Монтень (Montaigne) Мішель, фр. філософ-мораліст (1533-92); у своїх „Есеєх“ (спробах, себто нарисах), що є архитвором літератури, виступає як скептик і вчить філософії життя.

М. Монтень.

Монте Пельмо, Ре д'Італія, верх Дольомітів, 3.160 м. вис.

Монтер, (фр.) механік, що монтує, себ-то складає та направляє машину або якийсь приладдя.

Монтерей (Monterey), м-о в півн.-схід. Мехіку, 83.000 меш., гутя срібла, золота й міді.

Монтерліан (Montherlant) Анрі, фр. письмен., *1896, „Сон“, „Бестіарій“.

Монте Роза, громада гір на границі Швейцарії і Франції (Пенінські Альпи), до 4.638 м. вис.

Монте Сан Джуліано (Monte San Giuliano), м-о на Сицилії, 31.000 меш., ломні мармору.

Монтесіно (Montesino) Павльо, есп. політик і філантроп (1781-1849), один із основоположників „Т-ва пропагування й уділення виховання народу“; заснував заохоронки й написав для них підручник.

Монтескіє (Montesquieu) Шарль, фр. письмен. (1689-1755), фіз.-політ. творець „Перські листи“, „Міркування про причини величчя римлян та їх занепад“, „Дух законів“.

Монтесорі (Montessori) Марія, іт. пед. дівка й письмен., лікарка, *1870, основоположниця нової системи виховання дітей. Від 1907 кермує іт. „Домом дитини“.

Монтеспан (Montespan) Франсуаза Атенаїс, фр. маркіза (1641-1707), кохачка Людовіка XIV; 1691 вступила до монастиря.

Монтецума, вл. Монткоцума, останній місцевий володар Мехіки (б. 1480-1520).

Монте Червіно (Monte Cervino), також Мон Сервей або Маттергорн, верх Пенінських Альп (швайц.-іт. границя), 4.565 м. вис.

Монті (Monti) Вінченцо, іт. поет (1754-1828). Поеми й оди.

Монтобан (Montauban), м-о в фр. департаменті Тарн е Гарон, 30.000 меш., ткацька промисловість.

Монтре (Montreux), швайц. літнлице над Женевським озером; низка містечок: Верне, Кларак, Терріте, Гліон та ін., заселена з півночі й півн. сходу високими горами; 18.000 меш.; виноградне лікування, лікування недоокровних, сухітіння, нервових, тощо.

Монтреаль (Montreal), найбільше м-о Канади та пристань при впаді Оттави до Ріки св. Лаврентія, 908.000 меш., гол. торг. осередок Канади, особливо на футра; унів.

Монтуваті, (фр.) будувати, ставити, засобити в потрібне приладдя, скласти частину якоїсь машини.

Монумент, (лат.) пам'ятник; м-о н у м е н т а л ь н и й, велетенський, могутній.

Монферан Огюст, фр. архітект і інженер (1786-1858), працював у Росії, будував

Ісааківський собор у Петербурзі та ін. у монументальному стилі класичності.

Монфор Лиморі (Monfort l'Amaury) Сімон, гр. Лестер (1206-65), шурин Генріха III, присилував короля признати права парламенту.

Монца (Monza), іт. м-о б. Мілана, 57.000 меш., кол. столиця льомбардських королів; у соборі переходується „лазіана корона“.

Мончаловський Осип, гал.-укр. журналіст, москвофіл (1858-1906), співробітник, описав співред. „Слова“, від 1886 ред. „Страхотуда“ й „Восхід“.

Моношко Станіслав, польс. комп. (1819-72), родом білорус; пісні, опери („Галька“, „Страшний двір“ та ін.), кантати („Привиди“, „Кримські сонети“), перк. муз. квартети, п'єси на фортепіано, оркестрові увертюри й т. д.

Мопасан (Maupassant) Гюї, фр. письмен. (1850-93), мистець новелі, адебіта еротичні сюжети. Повісті: „Гарний хлопчина“, „Пер і Жан“, „Одно життя“, „Сильна як смерть“; увесь перекладений укр. мовою.

Мопертюї (Maupertuis) Пер Люї, фр. математик і фізик (1698-1759), президент берлінської Академії Наук, відкрив тав. закон найменшого діяння; перевів у Ляпльнді помір південника, stwierdил сцлоцєння Землі.

Моце, (англ.) рід малої кімнатної собаки, гл. Собака.

Моу (Maureou) Рене Нікола, фр. політ. діяч (1714-92), президент паризького парламенту; 1768 канцлер.

Мора, (англ.) шовкова або вовняна матерія з хвилястим підблизком.

Моравя, 1) ліва притока Дунаю, 350 км. дов., гол. р. Мораві; між її дол. бігом і Дунаєм Моравське Поле, гл. Мархфельд; на тому полі — Аспері і Ваграм; 2) права притока Дунаю, 335 км. дов., гол. ріка Сербії; в сівній війні 1915 опірна лінія.

Моравія, до 1918 австр. коронний край, обіймає сточине Морави, 22.231 км.² пов. 2.622.270 меш.; тепер земля (провінція) ЧСР, розділена на 5 жуп: столиця Б(є)рнц.

Моравська брама, плай між Судетами й Карпатами, лучить долини Одри та Бечви (до Морави).

Моравська Острава (Moravská Ostrava), гол. м-о найважливішого вугільного басену й пром. району ЧСР, 114.000 меш. (з Вітковицями, Пршівозом та ін.); ковальні, гуті та вальцівні.

Моравський (Morawski) Казімеж, польс. клас. фізіолог (1852-1925), проф. краєв-

Ш. Montesquieu.

С. Monastan.

Г. Mopassant.

ського уніа, президент поль. Акад. Наук. Праці про лат. літ., поль. гуманістів, історія Ягайлонського уніа, переклади з Софокля.

Моравські брати, чes. гуситська секта XV в.

Моралаунати, (лат.) навчати чесної поведінки, проповідувати.

Мораліте, (фр.) п'єса, що розвинулася з містерії; дієві особи виступають як уособлення чеснот, гріхів та ін. абстрактних понять; м. розвинулися найбільше в сучасних шк. театрах; у XVII та XVIII в. їх нерідко виставляли по школах на Україні.

Мораль, належна поведінка людини, також цілість тих норм чи законів, яким ця поведінка повинна підлягати; в XIX в. (за Гегелем та ін.) протиставляється „етичності“, як нижча форма належної поведінки, основана на боротьбі людини зі своїми „пристрастями“ та „нахилами“, а відраченні людини від нижчих сторін своєї природи; „етичність“ не знає такого роздвоєння, такої боротьби в душі людини. Гл. Етика.

Моральність, чинність згідна з етичними законами; в етиці протиставляється: з одного боку „законності“, що є поведінкою згідно з приписами моралі, але або випадково або з мотивів не морального характеру (страх перед карою) з другого боку: „етичності“, яка є творчим актом у межах певної етичної цілісності (держави, суспільства, народу), тимчасом як моральність ґрунтується лише на індивідуальному та суб'єктивному настрою.

Моран (Morand) Поль, фр. письмен., *1888; оповідання й повісті повні екзотики й психології сучасного життя: „Відчужене вночі“, „Зачинене вночі“, „Закохана Європа“, „Тільки земля“, „Чорна магія“.

Морар, гл. Андрійович Морар.

Мораторія, (лат. moratorium) відкладення. В часах війни, фінансової або госп. скрути виходить інколи закон, що дозволяє сплачувати довги в пізнішому часі, ніж це вимагає з обов'язання.

Морачевський, 1) (Moraczewski) Євджей, поль. політик, *1870, інженер, поль. президент міністрів 1918-19, гол. визн. член Поль. Парті Соц., а якої виступив 1928, прихилившись до партії співпраці з урядом маршала Пілсудського; 2) Пилип, укр. письмен., (1806-79), педагог; маловартні вірші (збірка „До Чумака“) й дуже гарний укр. переклад Євангелія; готовий на поч. 60 рр. XIX в., цей переклад тоді не був дозволений до друку Синодом і вийшов аж 1906 під доглядом св. Партенія.

Морбіан (Morbihan), фр. департамент на півностріві Бретань, 7,093 км.² і 545.000 меш., гол. місто Ван.

Моргілевський Іполіт, суч. укр. архи-

тект і дослідник укр. архітектури, від 1922 проф. Мист. Інст. в Києві й кафедри в Чернівцях.

Морґ, (нім.) 1) стара земельна нім. одиниця, означала площу, що її можна було заорати або скосити за один день. Перейшла до Польщі та означала $\frac{1}{10}$ волоки; збереглася ще нині в Галичині — 1.600 сажнів, або 0,68 га (1 га = 172 морґа); 2) фр. (morgue) трупарня, де виставляють найдені трупи невідомих осіб, щоб їх шанали.

Морґан (Morgan), 1) Джон Перніот, ам. банкір, *1867, 1922 член комісії знавців для визначення платинної спроможності Німеччини; прихильник плану Доуа; 2) Люїс Генрі, ам. етнолог і соціолог (1818-81), дослідник побуту індіан, гол. ірокезів. Гол. твір „Давнє суспільство“, „Домі в домашнє життя тубільців Америки“. Праці його зробили переворот у поглядах на первісне суспільство.

Морганітичний, (ст.-гот.) нерівного роду. М - е п о д р у ж ж я, мезалієне у володарів, було правно важке, але особа нижчого роду не мала ні рівних прав у родині свого подрута, ні спадкових іа родом спадкових прав.

Морґані (Morgagni) Джовані, іт. лікар (1682-1771); основник патологічної анатомії.

Мордалевич (Головацький) Юлія, отаман укр. повстанців на Київщині в 1919-21; перейшов 1921 до більшовинів, тепер учитель на Закарпатті.

Мордва, мордванці, сх. фін. племя, згадується ще в гр. письм. і в наших літописах; територія між рр. Волгою й Окою, Сураю й допливами Мокші; в XII-XIII в. слов. колонізація; 1329 захопили її татари; після занепаду Золотої Орди — в складі казанського царства, від 1552 — моск.; нині в числі б. 1,340.000

(1926), над серед. Волгою, діляться на кілька племен, з яких каратаї отатарилися, а герюхані обмосковилися.

Знаки морденту.

Мордент, (лат.) прикраша мельодій, короткий трілер.

Мордовець (Мордовцев) Данило, укр.-рос. письмен., (1830-1905), писав адебл.шого по рос., часто на укр. тем., іст. розвідки (Гайдамаччина), романи: Сагайдачний, Цар і Гетьман (Петро й Малєпа), Гетьман-чернець (Ю. Хмельницький); етногр. розвідка „Малорусское племя“ в „Живописной Россіи“, вид. Вольфа, публіцистичні статті, тощо; по укр. побутівні оповідання (Давновар, Старий, Салдатка); поема: „Козаки та море“, іст. романи: „Дні долі“, „Семен Палій“; полеміка з Кулішем: „За

П. Морачевський.

Д. Мордовець.

крашанку писанка" та публіцистично-ліричні фейлетони в "Зорі"; разом із Костомаровим видав у Саратоні 1859 "Малоруський літературний Сборник" зі збіркою укр. нар. пісень.

Море, великі та просторі заглибини на земній поверхні, вповнені водою; всього м. на Землі 360.250.000 км², себто 70% її поверхні. М. ділямо на три океани: Тихий або Великий, Атлантийський та Індійський, які мають цілу низку бічних морей. М. розміщене на земній кулі нерівномірно; на півн. півкулі займає 61%, півд. 81%, схід. 65%, зах. 80% пов. Щодо способу повстання (морфогенезу) ділямо моря на інгресійні, себто такі, що втиснулися в западині континенту, й траєгресійні, себто такі, що залили дещо обнижені приморські частини континенту. Серед глибина всіх океанів 4.067 м.; найбільша 10.793 м. на Тихім океані. Дно моря нерівне й вкрите різними осадами (гл. Морські осади). Морська вода — солоня; в ній розчинені різні хем. сполуки, хлорид натрію (перенажас), далі хлориди кальцію й магнію та сірчані магнію й кальцію. Крім цього в морській воді є різні гази, переважно кисень, азот і двоокис вугля, в деяких морях (пр. у Чорному) й сірководень. Ступінь засолення в різних морях різний; у відкритому океані б. 35‰; поблизу берегів та у замкнених м., куди вливаються багато річок, кількість солей менша; в Чорному морі 18‰, в Озівському 12‰. Барва морської води міниться від синьої до зеленої; всі інші барви м. води, як жовта, молочно-біла, червона, сіра й т. д., спричинені різними домішками, гол. плинктону. Прозорість води м. міниться з глибиною; до глибини нижче 500-550 м. проміння світла, що діє на фотографічну пластинку, вже не доходить — там цілком темно. Температура морської води міниться відповідно до геогр. ширини: на поверхні +29° до -2° (від рівнина до бігуна), а замерзає вода при -21. Глибинні температури м. води інші в океанах, ніж у бічних морях: в океанах температура із глибиною паде й понижує 1.000 м. аж до два хитається від +2° (на рівнині) до -2° (б. бігунів). В бічних морях глибинні температури залежать від глибини й ширини їх сполуки з океанами. М. вода є в постійному руху, що залежить від різних причин. Рухи м. води: приливи й відливи, хвилювання й морські течії. Роди морів: океани (гл. Океани); бічні м., морські затоки, замкнені від океану наступаюми суходолом або ридами островів, пр. Ірландське, Сх.-азійське моря й ін.; крайні м., мають протоки не вужчі за головку частину сього моря, пр. Німецьке море; проміжні м., вел. та широкі морські протоки, пр. канал між Францією і Англією, Скагерак. Моамбійський канал і т. п.; середземні м., що в 19/20 простору обмежені суходолами, пр. Середземне, Чорне,

Озівське, Червоне, Балтійське. Наука про море звється океанографією.

Мореас (Moréas) Жан, фр. письмен. (1856-1910), грек із походження, провідник неокласичного напрямку; „Станси“.

Морелія, гол. м-о мех. держави Мичоакан, 31.000 меш.

Морели, абрикос (Prunus armeniaca), рослина з роду мигдалуватих; досить високе дерево, з подовгастими листками, яскравими квітками та з вел. жовтими овочами (кістянка); з Кавказу; у півд. Європі й на Україні плекають ради овочів. Дрібні овочі — жерделі, сушені — шантала; гл. Абрикос.

Морельос, держава в серед. Мехіку, 7.082 км², 103.000 меш., гол. м-о Керуанана.

Морена, гл. Сієра Морена.

Морена, накопичення осадів, нанесених та відкладених льодовиками. Бувають бічні (півторенні по обох боках льодовикового корита), серединні (коли два льодовики сплили разом і їх бічні морени злучилися в одне), донні (що осіли на дні цілого льодовикового корита), хінцеві або чолові (утворилися на самому кінці льодовика) й т. д. (гл. II том, 572 ст.). М. сліди колишніх льодовиків, що на різних місцях земної поверхні від зміни клімату позагубали. На Україні моренні відложки знаходимо на півночі: на Поліссі, Київщині, Чернігівщині й півн. зах. Галичині та в Карпатах.

Морена.

Моренове озеро, гл. Озеро.

Мореновий красид, красид аложений із льодовикових форм, гол. морени дошної й хінцевої, озер. У нас м. к. масмо лиш на Поліссі.

Морерости, морські глина, гл. Глина.

Морески, іт. назва арабескія.

Морето (Moreto у Savana) Августін, есп. драматург (1618-69). Трагедії та комедії (Призирство за призирство), що й досі йдуть на есп. сцені.

Моретті Маріно, іт. письмен., *1885; „Поєді писані олицем“, „Буденні поєді“; повісті: „Острів кохання“, „Голос Бога“, й ін.

Морж (Odobenus rosmarus), плавоногий хижий ссалець до 7 м. дов., ясно сірий, з вел. горішніми іклами; живе в Півн. Льодовому морі; полюють на нього задля шкури, трану й ікла, що ціляться більш, як слонова кість.

Мора (Morse) Самюел, ам. маляр і технік (1791-1872), 1836 винайшов електромagnetний телеграф та вручне значкове письмо до нього.

Морниця, с. на Київщині, звенигородського повіту, місце народження Шевченка.

Морюка, м-о на півночі о. Гондо, 50.000 меш., баювання на промисловість.

Морок.

Моріс (Maurice), Іль де Франс, громада брит. островів на схід від Мадагаскару, 2.100 км.² і 395.000 меш., гол. місто Порт-Луїс, продукція цукру.

Моріс (Maurice) Джон, англ. кооператор (1805-72), співдиректор, один із вождів групи христ. соціалістів.

Морія, гора в Брусалімі, на якій стоїла жид. святиня.

Моріак (Mauriac) Франсуа, суч. фр. письмен., католик; повісті: Цілунок прокаженого, Вогненна ріка, Пустиня коханця.

Морква (*Daucus carota*), рослина з родини окружкових, зустрічається в дикому стані й культурно. Культурна м. має видогащений, грубий, пожовтілий корінь, помаранчевий, жовтий або білий.

Моркотун Степан, укр. гром. діяч, за революції 1917 організував у Києві масонську ложу під назвою Молода Україна; 1918 секретар гетьмана Скоропадського, 1919-20 виступав у Парижі в імені самозванчого „Укр. Комітету“ проти укр. самостійницьких змагань.

Морська азбука, таблиця шифрування літер, що складається з двох колонок літер та їхніх шифрованих форм. Таблиця містить літери латинського алфавіту та їхні відповідні шифри, а також деякі спеціальні символи.

Морськова азбука.

Морлей (Morley) Джон, англ. письмен. і політик (1838-1923), кількарізовий міністер, президент палати лордів 1910-14; студія про Вольтера, Руссо, Дідро, Кромвелля і ін. Був проти змішування Англії в світову війну.

Морляки, назва півд. слов'ян далматинського побережжя на південь від Спліту.

Мормони, „святі останнього дня“, прот.

секта, основана 1825 Смітом, що вважав себе за учня вигаданого пророка Мормона, зраду в Ільнійсі ЗДА; по смерті С-а м. осунали м-о Салт-Лейк-Сіті в Юта; на чолі секти стоїть пророк із 12 апостолами; основні віри: біблія, хлібизм, постійне об'язання пророкам, полігамія, хрещення по 8-му році життя і ін. Всіх м. 6. 600.000.

Мормон Сіті, гл. Салт-Лейк-Сіті.

Морнінг Пост (Morning Post), лондонський щоденник, заснований 1772, консервативний, антисемітський, імперіалістичний.

Моро, 1) Антоніо (Moro), пл. Антоні Мор, голланд. маляр (1519-76), визн. портретист; 2) Жан-Віктор (Mogeau), фр. генерал (1763-1813), проводив 1796-7 над Райном, 1798-9 в Чехії, 1800 побідав австрійців під Гогенлінденом, 1804 прогнаний Наполеоном із Франції.

Морова, 1) Данило, укр. письмен. (1841-94); член старої „Укр. Громади“ в Києві; оповідання „Безталанна“ в „Освоїні“; п'єси (під псевд. Д. Константинович, Д. Недоля), підручник арифметики, переклади із Мікєвича; 2) Іван, укр. актор (1869-98), мав власну трупу.

Морозеніч Юзеф, поль. геолог, *1865, дир. Держ. Геол. Інституту в Варшаві.

Морозенко (Мрозовицький) Станіслав, укр. шляхтич із Поділья, організатор рев. протиполь. руху 1848; наказний полковник корсунський, брав участь у боях із поляками на чолі козацької кінноти 1849, вбитий під Збарожем 1849; герой нар. пісні.

Морозов, 1) Борис, рос. держ. діяч (1890-1961), боярин рос. царя Олексія Михайловича, прихильник нах. освіти й проквіттел укр. учених; 2) Георгій, рос. дослідник лісівництва (1867-1920), проф. Сиб. Лісового Інституту, розвинув лісозавнаство, як науку біосоціального характеру; його „Учене о дѣлѣ“ перекладено на укр. й нім. мову; 3) Микола, рос. революціонер, *1854, один із керівників партії „Земля і Воля“, опісля „Народної Воли“; засуджений 1882 на довічну каторгу, просидів у Шліссельбурзькій в'язниці до 1906, „Зоряні пісні“, „Відкриття серед бурі й тучі“ (Історія Апокаліпси), „Пророки“, „Христос“; праці з математики, фізики й хемії; 4) Петро, рос. історик літ., *1854, „Історія рос. театру“, „Т. Прокопович як письмен.“, „Нарис історії слов. літератур до кін. XVI в.“; 5) Сава, рос. фабрикант (1770-1862), родоначальник мільонерів Морозових, власників відомих ткацьких фабрик; 6) Юрій, укр. фізик, метеоролог і археолог (1836-1900); кліматологічні, метеорологічні, гідрографічні й археол. дослідж. гол. Харківщини.

Мороква, місце на болотах, що назми не замерзає.

Морона, діва притока гор. Амазонки.

Моросіні Франческо, венецький адмірал, 1688-94 дожа, добув Аteni.

Мороховський Ілля, укр. церк. діяч і письмен., уніятський полеміст проти право-

Морські осадки, підводні накопичення різних покладів на морському дні; подляються на літоральні або прибережні, гол. суходільного походження, powstaють у мілководних частинах моря, та пелігичні або глибокоморські, подальше від берега моря на глибини понад 700 м.

Морські течії, довготривалі поступні рухи морської води, спричинені вітрами, різницями температури й густоти води, та оборотним рухом Землі. Бувають теплі й холодні. М. т. мають великий вплив на клімат країн, попри котрі переміщуються, ogrіваючи або охолоджуючи їх. Огляд головних м. течій гл. на образку.

Морські шляхи, гол. шляхи світової морської торгівлі, скупчуються гол. в двох

дві Америки), 4% з Європи через Суєв до Індії, Австралії й Китаю, 5% через Тихий океан, решта припадає на м. ш. між частинами півд. півкулі та каботаж.

Мортира, (фр.) гармата з короткою цівкою для перекидного стріляння; стріляє під великими підвищеннями (40°-80°); суч. м. вел. калібру (24-42 см.) мають цівку довжини 6-10 калібрів. (Д. гл. 1 том 731 ст.).

Mortier (Mortillet) Габріель, фр. антро-

Морський лев.

Морський вовк.

Морські течії.

огнищах: над каналом Ля Манш і в околиці Нью-Йорку; м. ш. переходить: 50% через півн. частину Атлантичного океану, 10% через серед. частину, 5% через півд. частину (до Півд. Америки), по 4% через схід (Європа-Африка) й зах. частину (оби-

польог і археолог (1821-98), основник переліст. археології.

Моруа (Maurois) Андре, фр. письмен., *1885, творець модерного літ. життя: Шелі, Діарнелі, Байрон, Тургенев; крит. студії.

Мор(ус) (More) Томас, лорд-канцлер

англ. кор. Генріха VIII, письменник (1478-1535); роман „Утопія“ про найкраще улагоджені держави.

Морфей, (гр.) ад. творець постатей, міт. син Гіпноса (сну), бог сонних привидів.

Морфіль (Morfill) Віліям, англ. сльвіст (1834-1909), проф. окефордського унів., прихильник Драгоманова, автор статей про Шевченка в укр. літературу.

Морфіна, (гр.) алькалоїд (C₁₇H₁₉NO₂), знаходиться в опії; вживається до усвоєння болів та на сон.

Морфінам, (гр.) 1) податкове заживання морфіни; 2) хронічне затроєння довготривалим уживанням морфіни; кінчиться повним тілесним і духовним занепадом.

Морфографія, (гр.) докладний опис якогось земного простору, де подано розподіл та відношення різних геогр. предметів на даному просторі (пр. гір, горбів, озер, морів, островів і цілих краєвидів).

Морфологія, (гр.) 1) наука про форми: пр. поверхні Землі (геоморфологія), мінералів, рослин і тварин, тощо; 2) частина граматики, що обіймає звичайно відміну відмінних частин мови (імен та дієслів); деколи під м. розуміють у широкому розумінні словоаміну взагалі.

Морфометрія, (гр.) збір усіх вимірів різних елементів форм земної поверхні, пр. спаду поземля на кожний кілометр, похил поземля, пересічні абсолютні висоти, релієфні висоти, кути схилів у різних напрямках і т. п.

Моршини, с. у стрийському повіті на Підкарпатті, 329 м. н. р. м.; гірськ. радіоактивні солішки до пиття і купелів; борошніні купелі. Вказаний на: недуги суглобів, опасність, жовчече каміння, хронічні недуги шлунку й кишок, нервові недуги, скрофулозу, кривуху, жіночі недуги.

Морштин (Morsztyn), польс. поети: 1) Анджей, вел. коронний підскарбій (1613-93); 2) Станіслав (1630-6, 1725); 3) Збігнєв (б. 1624-98), збірка поезій „Домашня Муза“ й поема „Славна вікторія над турками під Хотинем 1673“.

Москва, 1) гол. м-о СРСР, над р. М., 2.020.000 меш.; усередні м-а на горбі ст. Кремль, оточений 15-20 м. вис. муром із 5 брамами; великий комплекс різних ст. урядових будинків і церков, будованих продовж 700 літ і череа те стилєво дуже сорокати; на окраїнах нових частин міста фабрики, перемішані з нязькими, часто дерев'яними мешкальними домами, далі — вілли, великі сади (Сокольники, Воробйові гори, Петровський парк та ін.); в м-і М. багато церков, „сорок сороков“, справді 600; унів. (1755), комун. академія, техн. інститути й ін. вис. школи, численні наук. установи, музеї та галерії образів (Третяковська); вел. заліз. вузол (найбільший на всю схід. Європу); осередок промисловости СРСР (в

околиці вугільний басейн); ткацька (бавовна, шовк), одигова й обувна, металева, машинова; М. заснована 1147, 1328-1712 гол. м-о Московщини та Росії, опісля коронаційне м-о, а від 1918 гол. м-о СРСР; 2) ліва притока Оки, 460 км. дов., від міста М. доступна для кораблів.

Москіт, (есп.) півд. европ. назва колючих комарів, кумликів, тощо.

Московскія Відомости, рос. газета, заснована 1756; 1779-89 в аренді Миколи Новікова, від 1850 в аренді М. Каткова, 1863 стала органом рос. реакції й великодерж. шовінізму; припинена в жовтні 1917.

Московщина, гл. Росія.

Мослем, муслім, визнаєць ісламу.

Мослі (Moseley) Г. Г. І., молодий англ. фізик, поляг 1914 під Дарданеллами; займаєся дугоновою промінні Рентгена та відкрив зв'язок поміж лініями цієї дуговини й тав. атомовим числом (закон Мослі).

Мост (нім. Brück), нім. м-о в півн.-зах. Чехії, 27.000 меш., копальні вугілля.

Мостар, югосл. м-о, колись гол. м-о Герцеговіня, 18.000 меш.; тютюн, аброш.

Мости великі, м-ко в жовківському повіті, 3.800 меш., 52,6% українців.

Мостиська, повіт. м-о в сточищі Сяну, 4.800 меш., 9% укр. Повіт: 755 км.², 2 міста, 76 громад, 28.500 меш., 60% укр., 33,3% поляків, 6,7% жидів.

Мостовий причілок, укріплена оборонна місцевина б. мосту, звернена проти ворога, служить до формування власних сил до наступу на протилежному березі.

Мосуль, м-о Іраку, 60.000 меш., виробництва (мусліни), джерела нафти; поблизу руїни Нініви.

Мосх Іван, візант. дух. письмен. VI-VII вв., автор „Лєвади духовної“, збірника проповідей про благочестивих людей і подвижників, названого в ст. рус. перекладах „Лімонар“ або „Спийський Патерик“.

Мосціце, гл. Хожув.

Мосціцький (Mosicki) Ігнаці, президент

Морфей.

Москва, церква Василя Блаженного.

Москіт: кумлик волово-бацькай (4 рази побільшений).

Польщі, *1867, третій з черги, вибраний 1 VI 1926; 1912 проф. електрохімії та фіз. хемії на Львів. політехніці.

Мосяж, (нім.) стоп міді (60-80%), з цинком (40-20%); ужив. до виробу предметів щоденного ужитку; ліхтарів, клямок і т. д.

Мотервель (Motherwell), м-о в півд. Шотландії, 71,000 меш., залізна промисловість, копальні вугілля.

Мотет, від XV в. багатоголосий церк. спів без супроводу (а *carrella*), здебільша на лат. текст (із біблі); в також м-и з basso continuo, з кількома інструментами, тощо.

Мотив, (лат.) 1) причина, спонука; 2) найменший, характеристичний уривок муз. твору. Популярно м-ом називають мелодію, напів.

Мотилиця, гл. Дворот печінковий.

Мотилиця бджільна, воскова міль (*Galleria mellonella*), метелик, що зносить яєчка до шпальників чи воскового сміття на дні вуликів; гусенички поїдають вошину. Нищать м. б. сіркою.

Мотлава, ліва притока Висли б. Данціґу, 45 км. дов.

Мотило, укр. писем. XVI в., проповідник антиринітарства, жив при дворі кн. Константина Острозького; на поручення князя написав відповідь на книгу Скарги про церк. єдність.

Мотор, (лат.) все те, що дає рух; двигун, рушій; гл. Двигун.

Моторичний, (лат.) той, що вводять у рух, рушійний, двигуновий.

Мотрей Обрі, гл. Обрі де ля Мотрей.

Мотронинський манастир, на Київщині, славний за

Мотронинський манастир.

Колішчини у XVIII в., за ігуменства Мелхиседека Значко-Яворського, якому приписують підготовлення гайдамацького руху під керівн. Максима Залізняка.

Мотта Джузеппе, швайц. політик, *1871, президент швайц. Союзу 1915, 1917, 1920 і 1926.

Мотто, (іт.) гасло, девіза; слова наведені на вступі твору, як провідна його думка.

Мофета, місце, де добуваються з тріщин Землі трифлітні гази, гол. двоокис вугля; кінцева фаза зануку вулканічних явищ.

Мох (*Muscineae*), скритоцвітна рослина, утворена з однородних клітин, без судин і без коріння; буває платувата (*Hepaticae*), або подібна до явиноцвітних ростей (*Musci*); тонке, нерідко розгалужене бильце, з листочками; держиться землі волосниками — рідкодами; з заплідненого яєчка на верху ростинок виростає довге тоненьке бильце, на його верху коробочка з безліч-

чо розроднів; живуть по цілій Землі, на вершках гір, у підбігунових околицях, де вже нема інших ростей; задержує в собі воду, спливає висихаючи землі, та приспішує вітряній скаді, пр. т о р ф н и к (*Sphagnum*), що причинюється до творення торфу; м о р і ж и к (*Hypnum*), р у н я н к а (*Polytrichum*),

Мох: 1, торфник, 1, гостролистий, 2, туполистий; II, моріжник, 1, мох, 2, галузка, 3, 4, листки, 5, 6, коробочка з розроднями, 7 розродні; III, рунянка, 1, ціла ростинок, 2, 3, 4, коробка з розроднями, 5, беріжок коробки (побільшений), 6, розродні.

Мох, 1) Микола, гал.-укр. видавець і писем., *1900, від 1920 видавництво „Добра книжка“, поезії (псевд. Орест Петрійчук); 2) Рудольф, гал.-укр. гром. діяч і писем. (1816-91), гр.-кат. священник; один із перших проповідників тверезости; абрижк шірші „Мотиль“, драм. сцени „Справа в селі Клекотині“.

Мох Ісландський, границя (*Cetraria islandica*), обрісник до 15 см. вис., сивий, платуватий; скрізь у півн. Європі; в Ісландії живляють на поживу; вивар п'ють на пропасницю і грудні недуги. Гл. Обрісники.

Мох Ісландський.

Мохнацький (*Moschnacki*) Маврица, поль. критик і діяч (1804-34), відіграв велику ролю у боротьбі романтиків і класиків. Твори „Про літературу XIX в.“, „Повстання польського народу в 1830-1“.

Моцарт (Mozart) Вольфганг Амадеус, нім. комп. універсальний муз. геній (1756-91). В усіх галузях творчости залишив незрівняні аразки, в опері створив новий стиль, з'єднавши її мелодійність із нім. глибиною; 10 опер (Дон Жуан, Зачарована флейта, Весілля Фігаро), 41 симфонія, 25 концертів і 18 сонат на фортепіано, 26 смичкових квартетів і багато ін. творів.

В. А. Моцарт.

Моч, гл. Сеч; Мочевий квас, гл. Сечева кислота. Мочевина, Мочник, гл. Сечевина.

Мочаринець, рід лімоніту, на низовинах

багнистих торфовищ на Поділлі й півнізах. Київщині.

Мочиморди, або „Общество мочеморди“, т-во лівобережних укр. діячів, що гуртувалися коло Захревських на Пиритинщині, вели безшкетне життя на зразок лівобережних благагулів, славилися своїм вільнодумством, за що дехто з них підпадав урядовим нагінкам; з м-я прителював Шевченко, перебуваючи в 40 рр. на Україні.

Мочульський, 1) Василь, історик літ. й театру, *1856, проф. одеського унів.; праці з ст.-рус. літератури, укр. мови, про укр. повісті 1900-х; 2) Іван, кошовий отаман Запорозького Війська 1719, коли запорожці були під протекцією кримського хана; був у зносинах з Орликом і збирався з 30.000 запорожців почати війну проти моск. панування на Україні; перевів Карла XII через Дніпро після Полтавської катастрофи 1709; 3) Михайло, гал.-укр. письмен., *1886, нотар; крит. нариса: про Шевченка, Франка, поль. поетів „укр. школя“, етнологічні праці; 4) Теодикт, укр. церк. діяч (1729-1818), архиеп. білгородський 1787-90 і курський 1799-1818, перетин настоятель монастиря в Глухові, Києві, Полтаві; дбав про харків. колежію та білгородську дух. семинарію.

Мошея, маг. дім молитви.

Мошинський (Moszyński) Казімеж, поль. етнограф, *1887, проф. унів. у Кракові; дослід на первісною культурою слов'ян.

Мошковський Моріц, нім. комп. (1854-1925); есп. танці, симф. поема „Жанна д'Арк“, опера „Боабдиль“ та багато ін.

Мошус, пшкмо, товщина річонина, вживається в особливих залозах самчика пшкмонця. Уживають до виробу пахоців і в лічництві. Штучний м. з толвооло; сл. Пшкмошень.

Моші, (лат. reliquiae) тіла христ. святих, що не підпадають знищенню; почитані від верхніх віків християнства.

Мразинця, с. на Підкарпатті, б. Дрогобича, 1900 меш., 43% укр., копальні нафти (84 тис.), рафінерія нафти, землі газу.

Мрштік (Mršтік) Вілем, чех. письмен. (1863-1912), повістяр і новеліст, пропагатор у чех. письменстві натуралізму Зол. Повісті: Казка травни, Свята Люція.

Мряка, туман, дуже дрібненькі краплини води в атмосфері б. земної пов., що повстали через частинне скроплення водної пари; частинки диму й пороку, електрики та йони влекують повстання мряки.

Мряковина, (астр.) кожне небесне тіло, що його не можемо розділити на поодинокі порі. Деякі мряковини, це скучення аір (пр. у сузір'ї Андромеди), інші, це величезні маси газів, що світять. У всіх газових мряковинах є неврівномір на Землі хем. первень небула і в. Газова матерія мряковин укладена звич. у спіральні авої, але бувають і форми овальних перстенів. Газові мряковини творять матеріял, що з нього повстають порі.

Мста, р. 438 км. дов., витікає б. Вишнього Волочка, вливається до Ільменського озера; сполучена каналом із Твєрцюю (до Волги) та Волховом.

Мряковини: 1. Андромеди, 2. Ориона (фотогр. земнин).

Мстислав, ім'я ст. руських князів: 1) М. Андрієвич, син Андрія Боголюбського, ки. суздальський, начальник моск. війська у поході 1169 проти Мстислава Ізяславича, коли пограбували й зруйнували Київ, †1172; 2) М. (Борис) Романович, син Романа Ростиславича, вел. ки. київ.; 1223 настоян на допомозі половцям проти татар; над Калкою здався на слово татарам, що його вбили; 3) М. Володимирович, ки. тьмутарокаський і чернігівський, син Володимира В. й Рогіди, боровся з хозарами 1016 і касогами 1022; 1023-24 виступав суперником Ярослава, якого переміг і опанував ціле Лівобережжя крім Переяславщини, осередок установа у Чернігові. Після цього відносини між М. і Ярославом мирні — поділ, співробітництво, у військ. підприємствах взаємний підтрим (походи наскій 1029 і польський 1031); †1036; 4) М. Данилович, син Д. Романовича, ки. волынський; 5) М. Ізяславич, син Ізяслава Мстиславича, вел. князь київ., брав участь у боротьбі свого батька з Ольговичами, воював із половцями; 6) М. (Пантелеймон) Святославич, ки. чернігівський від 1215, син вел. ки. київ., Святослава Всеволодовича; боровся з Литвою й половцями, брав участь у битві над Калкою, де й загинув; 7) М. Святополкович, син Святополка Ізяславича київ., що поселив М-ва на Волні; загинув (1099) при обороні Володимира від Давида Ігоревича; 8) М. (Федір) Володимирович В., вел. ки. київ. (1076-1132), син Володимира Мономаха, кількарарозвий князь Новгороду, 1125 київ. князь, 1130 приєднав Полоцьк; володів Києвом, Новгородом (син Всеволод), Смоленськом (син Ростислав), Посем'ям (син Ізяслав) і Полоцьком; старався, та без успіху, закрити в своїй родині володіння Києвом. Розгромом половців і походами на Литву й Чудь забезпечив границі держави, шлюбними союзами зі скандинавськими державами й Візантією закрити мирні

відносини з ними; дозволив Візантії грати надто велику роль в справах укр. церкви; 9) М. (Федір) Галабонич, син Гаїба Сято-славича, князь чернігів.; 1234 помагав Данилові гал. в боротьбі з Михайлом Чернігівським, після перемоги Данила засів у Чернігові; перед татарами втік на Угорщину (1239).

Мстиславець Петро, друкар, родом білорус, товариш Івана Федоровича в його праці в Москві 1559-65 та в Заблудові 1566-69, друкар у Вильні у Мамонячів 1570-5.

Мстиславове євангеліє, пам'ятка ст. ц.-сл. мови, новгородської (дехто думає укр.) редакції з 1115.

Муаніє (Moynier) Гюстав, швейц. фліптор (1826-1910); один із основоположників Червоного Хреста.

Муасан (Moissan) Анрі, фр. хемік (1852-1907), виділив вільний флюор, придумав електрич. піч, де добути вугляки штучні діаманти та сполуки металів із вуглем (карбід або вугляки); нагорода Нобеля 1906.

Муата Ямво, муанієська держава з гол. містом Муссумба, тепер розділена між бельг. Конго й Анголою.

Мудехарський стиль, христ.-мавр. мистецтво в Іспанії, яке існувало ще довго після вигнання маврів з Іспанії (гл. Магометанське мистецтво).

Муді Воґен (Moody Vaughan) Віліям, ам. письмен. (1839-1910); „Поєми“; драми: „Носій вогню“, „Маска присуду“.

Мудрий Василь, гал.-укр. журналіст і громад. діяч, *1893, 1919 голова Нац. Союзу, далі повітовий комісар у Проскуріві, 1921-25 вкватор укр. унів. у Львові, опісля спіробрітник, вісник ред. „Діла“.

Муезани, (араб.) слуги при мошї, що з мінарету нахилили магометан до молитви.

Музилівський, 1) Андрій, укр. письмен. XVII в., протополіський, автор твору „Антидот“ 1629 у відповідь на „Апологию“ Смотрицького; 2) Сидунів, ген. суддя й укр. дипломат за Б. Хмельницького, брав участь у переговорах із Москвою щодо Переяславської угоди.

Муза, (гр. мрт.) богиня співу, мистецтва й наук, дочка Зевеса й Гімемиони; в Гомера одна, а то й три, в Гесіода 9: Кліо, Евтерпе, Талія, Мельпомена, Терпсихора, Ерато, Полігімнія, Уранія, Каліона.

Музагет, об'єднання укр. символістів у Києві (Загуд, Терещенко, Савченко та ін.); ідеологів Юр. Меженко та Ів. Майдан (Д. Загуд); вид. одно. число журналу „Музагет“ 1919.

Музагет, (гр.) провідник муз., назва Аполлона.

Музай, мрт. (передгомерівський) співець і віщук в Аттиці, учень Орфея, творець гимнів, віщуваль та рел. пісень.

Музей, (гр.) „храм муз“, планше сполучений із місцями, присвяченими поезії, мистецтвом та науці (філософії), пр. музей

у Александрії. Тепер культ.-освітня наук. установа, що збирає, зберігає, вивчає й виставляє до загального огляду пам'ятки природи й культури. Перший дієвий музей заснував у Фльоренції Коалмо Медічі в пол. XV в. Більші європ. музеї: Брит. м. у Льондоні, Лювр у Парижі, Нац. музей у Вашингтоні, Музей народознавства в Берліні, Ермітаж у Ленінграді; на Україні є м. в Києві,

Харкові, Одесі, Львові, Кам'янці, Полтаві, Чернівцях, Катеринославі, Херсоні, Керчі та ін.

Музей національної боротьби України в Празі, заснований 1925 р. укр. еміграцією, удержується її працею й коштами (К. Лисюк); має 4 відділи: дипломатичний, військовий, еміграційний і загальний; власник Музею Т-во Музею В. Б. У., а головою акад. Горбачевським і директором проф. Дм. Антоновичем; гл. ше Укр. Музейництва.

Муанка 1) Максим, гал.-укр. бактеріолог, *1889, член НТШ, дир. бактеріологічно-хем. інст. НТШ; 2) Ярославна, в роду Стефанович, гал.-укр. малярка, *1896, дружина Максима, працює гол. в реставраційній ст. малярств. ужитковому мист. й графіці.

Муанка, (гр.) звукове мистецтво, що будує свої твори з тону та їх взаємної сполуки у часовій послдовності; первісно в ст. греків „мистецтво муз“, обіймало в протилежність до гімнастики всі мистецтва духової творчості; шойно від христ. часу у теперішньому значінні. М. ділять: 1) щодо способу і композиційного стилю: м. одностроєна й багатостроєна, а на підставі відношення окремих голосів: м. гомофонна та монодійна в протилежності до поліфонної та контрапунктичної; 2) щодо вишньої мети: м. абсолютна й м. програмова; 3) щодо виконавчих засобів: м. інструментова (гральна) й м. вокальна (співальна); 4) щодо кількості виконавців: м. сольна (одинцем) і м. ансамблева (гуртова); 5) щодо походження й призначення: м. народна й м. мистецька, м. церковна й м. світська, м. драматична, камерна, концертна, сальонова, танкова, маршова, тощо.

„Музика“, укр. муз. місячник, орган муз. тов. ім. Леонтовича в Києві, 1923, 1925.

„Музика масам“, укр. муз. часопис (місячник), виходить від 1927 у Харкові.

Музиченко Олександр, укр. педагог, спіробрітник час. „Вільна Українська Школа“, Київ 1918, автор шк. підручників.

Музичка Андрій, суч. укр. історик літ., родом із Галичини, проф. ІНО в Одесі;

Музи: 1. Кліо, 2. Талія, 3. Ерато, 4. Евтерпе, 5. Полігімнія, 6. Каліона, 7. Терпсихора, 8. Уранія, 9. Мельпомена; (на саркофагу в Люврї).

Муезани схиляють на молитву.

розвідки про Лесю Українку, Ів. Франка, М. Черемшину.

Музичний Календар, ілюстрований, з додатком муз. альманаху видавав 1904-7 у Львові Р. Заричний.

Музулманин, гл. Мусулманин.

Мука Арношт, луж. дінгвіст і етнограф, *1854, дослідник гор.-луж. мови, ред. журн.: „Саворіс Маціу Сербскеје“.

Мукачево, Мукачів, Мункач, м-о на Закарпатті над р. Латорицею, 21.000 меш., у цьому

60% жидів; рафінерія нафти, фабрика тютюну. Пам'ятки старини: монастир і замок на „Чернечій Горі“, за спованій ки. Ф. Корінтовичем у кін. XIV в., абережені бо-

Мукачево, монастир на Чернечій горі.

духодить із XVII-XVIII в.; музей ім. Легоцького; мукачівський гр.-кат. єпископ резидує тепер в Ужгороді.

Мукден, 1) також Шен-ян або Фентіс-фу, гол. м-о Манджурії, 280.000 меш., 26 II-10 III 1905 битва між японцями й росіянами, яка покінчила ся рогромом останніх; IX 1931 бої між японцями й китайцями; 2) манджурська провінція, гл. Фентіс.

Муд, мішанець осла й кобили, подібний до коня, тільки вуха довші, а хвіст слабо викривий довгим волосом; сильний і витривалий, плекають його в горах, гол. над Середземним морем.

Мулай Гафід, султан Марокка 1908-12; 1912 піддався під протекторат Франції, †1927.

Мулла, (араб.) маг. духовник і вчений суддя.

Мулмен, гл. Мальмен.

Мултан, м-о Панджабу, 86.000 меш., ткацька промисловість, виріб килимів.

Мулюя, ріка в Марокку, 520 км. дов., вливається до Середземного моря.

Муляж, (фр.) вірний відлив із гіпсу або воску.

Мулясен, гл. Кумбре де Мулясен.

Музити, мішанці білих і муранів, значна частина людности Бразилії й під держав ЗДА.

Мульде, ліва притока Лаби, 124 км. дов. Мульта, давня назва Волощини.

Мультатулі, ал. Дауес Деккер (Douwes Dekker) Едуард, голланд. письмен. (1820-87); повість з яванського життя „Макс Гавелар“, нарисів повні глибокої іронії, листів.

Мультиплікатор, (лат.) гл. Гальванометр.

Муміфікація, (лат.) утривалення трупів унаслідку висушення їх, пр. у сухій землі.

Мумія, (араб.) в ст. Єгипті забальюмоване тіло, сповите льняним полотном і ало-желе в домовинку. У Мексиці та Перу найдено м. не забальюмовані, тільки засушувані.

Мумій (Mummius) Люцій, рим. консуль, опанував 146 до Хр. ахайський союз, аруйнував Коринт.

Мум фон Шварценштайн (Mumm von Schwarzenstein) Альфонс, барон, нім. дипломат (1850-1924); 1918 нім. посол у Києві; разом із ген. Гренером причасний до гетьманського перевороту, прихильник відбудови „єдиної“ Росії.

Мун'о (Herpestes mungo), хижак із родини вівер; шад. Азія; м. ін. з'їдає гадюки.

Мун'о Парк, гл. Парк Мун'о.

Мунда, ст. м-о в шад. Еспанії, 45 до Хр. перемога Цезаря над синами Помпея.

Мундант(ка), (лат.) писар(ка) (у адвоката).

Мундер (Mundare), м-ко в Альберті; ман. василіс в номінаціям для кан. провінції та курсами гуманістики й реторики.

Мундінг (Munding) Карл, відомий швайц. кооператор, *1859, заслужився для мешканевої кооперації.

Мундур, (фр.) гл. Однострій.

Мундигук, (нім.) 1) сталеві зубила причеплені до вузла, що викладають коневі до губи; 2) устник, частинна папіроса, цигорнички або якогось приладу, яку беремо в уста.

Муне-Сюлі (Mouret-Sully) Жан, фр. трагічний актор (1841-1916), сцеришу в Одеоні, пізніше у Французькій Комедії (улюблені ролі — Гамлет, Еліза).

Муні, гл.

Ріо Муні.

Мунісія,

ст. пристань

м-а Атен.

Муніціпа-

лізація,

(лат.) гл. Ко-

муналізація.

Муніципальний, (лат.) міський; м. устрій, устрій міської самоуправи в зах. Європі в спадку по давніх маґдебургіях.

Мумітатулі.

Мумія Рандесс II.

Мунго.

Муниципі, (лат.) міста, що за ст. Риму мали рим. право громадянства; були: повні (ш. сит suffragio) й неповні (sine suffragio).

Муниця, (лат.) стріливо.

Муник (Munch) Едвард, норв. маляр і графік, *1833; спочатку імпресіоніст і символіст, пізніше експресіоніст.

Мушкач, гл. Мукачєво.

Мушкачі (Munkácsy) Мігаль, мад. маляр (1844-1900). Праці повні глибокого настрою: „Голгота“, „Утрачений рай“, „Смерть Моцарта“, п'яфони (стелі) у Відні.

Мунтджак (Cervulus muntjac), малий ссавець, із родини оленів, в. 1-2 м. дов., роги короткі, раз тільки розвиваються; півд. Азія.

Мунтенія, гл. Волюшина.

Муоніо, ліва притока р. Торнеоельф, 330 км. дов.

Мур, ліва притока Драни, 438 км. дов.

Мур (Moore), 1) Джордж, англ. письмен. (1833-1930), ірландець. Численні повісті, найцікавіші автобіографічні („Сповідь молодого англієця“) й трилогія „Правді і прощання“ з історії Ірландії; 2) Томас, англ. письмен. (1779-1852), поезії „Ірландські мелодії“, „Ляля Рук“, повість „Епікурєць“ і ін.

Муравельна кислота, металова, безбарвна рідина гострого запаху (НСООН); знаходиться в мурашках, гусеницях, кровини, деяких овочах; штучно виготовляють її, загіршуючи окис вугли з содованим (натроновим) вапном; на шкірі викликає болючі міхурці; її солі — муравляни (форміати).

Муравельний спирт, добуток destillaції мурашок із розділеним спиртом або мішаниною спирту, води та м-ної кислоти.

Мурашов, 1) Микита, рос. гром. діяч (1796-1814), основник тайного т-ва „Союз спасення“, перетвореного на „Союз благоденствія“, 1821 на чолі півн. т-ва декабристів, на участь у руху декабристів на каторзі; 2) Михайло, князь, рос. генерал (1793-1866), учасник рос.-тур. війни 1828-29 і адушення поль. повстання 1831, кавказький намісник 1854-56; 3) Михайло, граф, рос. держ. діяч (1796-1866), замалою близький до декабристів, офісляр реакціонер, ворог розкряпачених селян, 1863 шлезький ген. губ.; за жорстоке адушення поль. повстання на Литві прозваний „вішателем“; 4) Михайло, рос. військ. діяч (1880-1918), кол. жандармський підполковник, післанець рос. більшовицьким урядом на чолі червоної гвардії проти Центр. Ради (грудень-січень 1917-18), масовими розстрілами укр. людно-

сти Києва адувив укр. шкільний рух; 5) Олександр, рос. діяч (1792-1864), основник тайного „Союза Спасення“, член „Союза благоденствія“, за причетність до декабристів засланий на Сибір, офісляр губернатор у Тобольську, Архангельську, військ. губернатор у Нижньому Новгороді, до переїзду сел. реформу.

Мурашов-Апостол, 1) Іван, рос. письмен. і держ. діяч (1765-1851), написав „Путешествіє по Тавриді“; 2) брати, рос. гром. діячі, члени „Півд. т-ва“ декабристів і учасники повстання на Україні: Іполіт, учасник повстання чернігівського полку (1805-26); Матвій (1793-1856), адютант малорос. ген.-губернатора Рєшніна, 30 літ був на заслани в Сибірі; Сергій (1796-1826), автор рева, катехизму, провідник повстання чернігівського полку на Україні; пошестий.

Муравський шлях, гол. шлях із півд. степів на північ; почивався в кримських степях, у Молочних Водах, шов до верхів'я Дониці й Ворскли й до Пела; ним користувалися татари для своїх нападів.

Мурад, тур. султан: 1) М. I, 1359-89, добув Адрінополь, Болгарію, М. Азію, убитий 15 VI 1389 на Косовому полі; 2) М. II, 1421-51, підбив Волюшину, Сербію, Морею; 3) М. III, 1574-95; 4) М. IV, 1623-40, 1633 вислав на Україну війська під проводом Абалапаші, 1638 добув Баглад.

Мурадабад, брит.-інд. м-о в гор. сточищі Гангу, 83.000 меш., металена промисловість.

Мурадбегоніч Ахмед, сербохорв. поет і новеліст, *1898, один із кращих боснійських письменників.

Мурадеу, джерельна річка Евфрату.

Мурак, гл. Браунштайн.

Мурафа, Мурахва, 1) м-ко над р. Мурафа, збудується вже за Сидригабля 1432; укріплений манастир; 2) ліва, схід-подільська притока Дністра, 155 км. дов.

Мурахойд (Murgessorhaga), ссавець-щербун із малою, дуже видуженою головою, анцидими, беззубими щелепами й малим пісочком, та дуже довгим, лиским зливком, яким ловить мурашок і термітів; хвіст великий, кудлатий, ноги короткі, передні з сильними назурами до гребанні; півд. Америки. М. великий (M. jubata), юрмі, 2 м. дов., м. тамандау (M. tetradactyla), 1 м. дов. (із гл. табл. Ам. звірна, 36).

Мурашка (Formica), болонсокрила комашка з короткими, сітеними рижками, кіщеватими щелепами й першим членом надобва відділенням, немов 4-тий член тулуба. Живе громадами в муравлищах, аложених із багатьох комір і хідників. У кожній громаді є крилаті самички й самці та дуже багато безкрилих, безногих робітниць, між ними часом вирізняються ще й „воляки“, з великою головою й сильними щелепами. Самички й робітничі мають на кінці надобва алаоли, в яких виготовляється муравляна кислота, що нею м. жалить або

Мунтджак.

Томас Мур.

при допомозі жила, або втираючи її в рану, залядачу щелепами. Після парування самчички гинуть, а самички тратять крила й складають яєчка в коморах муравлиниці. Життя мурашок у муравляцях дуже складно улажене. М. є б. 5.000 родів. Наші м. позиточні, бо нищать багато шкідливих личинок і гусениць; у гарячих краях м. роблять не раз великі шкоди.

Мурашко 1) Андрій, начальник охотницького полку у геть. Самійловича, обороняв Ладжине проти тур. війська, убитий турками 1674; 2) Олександр, укр. арт.-малар (1875-1919), основоположник і проф. Укр. Акад. Мист. у Києві. Назва майстерних портретів з ясною й веселою кольористикою: „Похорон кошового“, „Карузель“, „У неділю“, „Жінка з квітами“.

Мурґ, права притока Райну, 96 км. дов.

Мурґаб, р. 550 км. дов., витікає в півн. Афганістані, губиться в пісках Туркменістану б. Мерву.

Мурен, Марош, семигородська річка, 875 км. дов., ліва притока Тиси.

Мурза, гл. Мірза.

Мурзакевич

Никола, рос. історик і археолог (1806-83), директор Рішельєвського ліцею, основник одеського „Общества Истории и древностей“, пилка праць з історії, археології й нумізматички.

Мурзук, гол. м-о оази Феєсан (т. Лівія), 7.000 меш., важний караванний осередок, шкіряна й ткацька промисловість.

Мурина, порода (раса) людини з темною шкірою, чорним, сильно кучерявим волоссям, зячч довгою головою, широким крилатим носом, грубими губами, вистаючими щелепами; аселяють гол. Африку, від Сагари до Капландії, також багато їх в Америці й півд. Азії. Ділять їх на суданськіх м. на південь від Сагари до рівнинки і банту м. — від рівнинки на південь. Усіх мурина заг. б. 150 міль. (гл. таблиця: Людські раси I).

Муріальдо Бартольомео, есп. малар (1617-82). В реп. образах („Непорочне зачаття“, „Добрий пастир“, Мадонна) дає ідеалістичне трактування в формі й кольористичні, в жан-

ровому малюванні природний реаліст і знаменитий кольорист.

Мурко Матія, словін. славіст, *1861, член НТШ, дир. слов. семінара в празькій унів., ред. наук. час. Slavija. Найголовніші праці: „Нім. впливи на початки чесь. романтики“, „Історія старшої півд.-слов. літератури“.

Мурко Георгій, рос. арабіст (1846-1911), проф. Давидовського інституту сх. мов у Москві. Переклад із араб. на рос. Павла Апенського: Подорож антиохійського патріарха Макарія, цінну для укр. історії.

Мурман, півн. побережжя півнострона Кола над отвертими Півн. Льодовим морем, що не замерзає.

Мурманськ, пристань на Мурмані, 2.000 меш., одинока пристань Росії над отвертим морем, що не замерзає.

Мурн-Александр Носіа, словін. шкільн., співець землі, поля й квітів; +1901.

Мурнік Радо, словін. повістяр і новеліст, *1870, увів до літератури нар. говірки.

Муром, рос. м-о на л. дол. Окою, 23.000 меш., важне торг. м-о вже в XI в.; перші з XIV в.; ткацька промисловість і пристань.

Мурома, фін. племя, заселявало країну над вин. Окою; зі слов'янщине.

Муромцев Сергій, рос. правник (1850-1910), проф. рим. права в моск. унів., 1906 голова 1-ої Держ. Думи, а після її розгінання голова наради її членів у Выборґу.

Мурсін, 1) маврійське королівство до 1241, в півд.-схід. Іспанії, тепер провінція; 2) і гол. м-о, 151.000 меш.; фабрики стрільного пороху, салітри та шовку.

Муєн-Пункін Олександр, граф, рос. держ. діяч (1744-1811), оберпрокуратор Синоду в Петербурзі, історик, палеограф. Перший видав „Слово о полку Ігоревім“.

Мускарин(а), трійлиний алькалоїд; є у мухоморах.

Мускатне дерево (Myristica), рослини

Мурашки. 1. і в. робітниця, 2. голова робітниця, 3. личинка, 4. самчик, 5. муля, 6. самчик, 7. муля в обгортіні, т. зв. яєчка.

В. Муріальдо: Сивільські вудичини.

Ол. Мурашко: У неділю.

Мускатне дерево. 1. галуздя з цвітом, 2. стоячий цвіт, 3. палюковий цвіт, 4. ооц із зерном, 5. перекрий зерна.

а родина мускатних; дерева: *M. fragrans* з Схід. Індії, *M. otoba* з Півд. Америки, дають мускатний горіх (зерно) і м. цвіт (ад. обгортка зерна); з них добувають мускатний олій, до ліків, пахощів і коржіків.

Мусковіт, гл. Лосилки.

Мускул, гл. М'яз.

Мускус, (лат.) гл. Мошус.

Муслі, (фр.) жінка, тонка тканина.

Мусон, гл. Монеун.

Мусоргський Модест, рос. комп. (1835-81), мав вплив на світову муз., особливо на модерну фр. муз. (Дебюсі); твори: опери „Цар Борис“ та „Хованщина“, фантазія „Ніч на Лейбів Гора“, оркестр. речі „Скерцо“, „Капричо“, хори, сила своєрідних пісень, між ін. пієни для тенора в супроводі фортепіано „На Дніпрі“ (пісня Яреми з „Гайдамаки“ Шенченка), „Буря на Чорному морі“.

М. Мусоргський.

Мусс Алла, найвищий верх Родопів, 2,930 м. вис.

Муссоліні Беніто, іт. політик, диктатор Італії, *1883, спершу учитель, ред. соц. дневника „Avanti“, 1914 оснував час. „Popolo d'Italia“ в М'лані, 1919 організував фашистів, а якою доконав перевороту і завіс диктатуру; від 1922 президент міністрів і міністер внутр. справ, 1925 також міністер війни.

Б. Муссоліні.

Мустаг, гл. Каракурм.

Мустаг-ата, верх Паміру, 8,450 м. вис.

Мустаг, (англ.) ам. дикий кінь.

Мустерська культура, остання культура старшого палеоліту; характеризує її кремінне гострокінчасте знаряддя з одною гладкою поверхнею та повним браком мист. провів.

Мусувати,

(фр.) пінитися.

Мусулмани,

(араб.) магометани.

Мутація, (лат.)

1) загальн. поява нової породи живих (зав. мутант), наслідком несподіваної зміни родових прикмет у потомків; пояснюють дуже сильним впливом середовища на творчу (генеративну) тканину, в хвилі видворовання полових клітин. М. відкрили С. Коржинський і Г. де Вріс; 2) зміна голосу у хлопця в часі полового дозрівання, в зв'язку з розростом горлянки; голос після м. стає нижчим.

Мутаціонізм, (лат.) погляд, що нові породи живих повстають гол. наслідком мутації.

Мустерська культура: скребочки.

Мутер (Muther) Ріхард, нім. історик мистецтва (1860-1906).

Мутіна, гл. Модена.

Мутра гл. Гвинт.

Мутра, Матура, брит. інд. м-о над. Джамною, 52,000 меш.

Мутсугіто, цесар Японії (1852-1912), завіс европ. культуру, 1889 надав конституцію.

Мутуалам, (лат.) номіркований рід соціалізму, хоче завести замість безоглядної конкурентної боротьби обов'язкову справедливість; Прудон старався розвинути його в наукову систему.

Муфльон, дикий візля з грубими, легко скрученими рогами; м. європейський (*Ovis montanus*), у Сардинії й Корсиці, м. перський (*O. orientalis*), в Персії; м. американський (*O. montana*), в Каліфорнії; їх смухи пінить на кожущи.

Муфльон.

Муфті, маг. дух. достойник; видає рішення в ред.-правних питаннях (фетви); суддя.

Муха (*Musca*), двокрила комаха, замітна короткими, 3-членими рісками, щелепами заміненями в коротке сисальце та безголовною й безногою, бочідуватою личинкою; живляться живинними рідинами. Замітні: м. хатня (*M. domestica*) і жалиця (*M. calcitrans*), вилягаються в гноях, останні болочо коле, висисаючи кров; трупиця й м'ялива (*Lucilla saenaga*), золотисто-зелена, вилягається у відходах або стервах; темносіяна залплюниця м'яса (*Sarcophaga*) й подібна м. бурчало (*Calliphora*), аносять іська майже або цілком у ставі личинки; споріднені: гедла, дрік, бурчимуха, тес-тес й ін. М-и докучливі комахи, що, шукаючи поживи на некій нечистоті, розносять хороботворчі зарізки.

Муха: 1. око й сисальце жаливатої мухи, 2. вінець ноги мухи.

Муха, ватажок, підняв на Покутті повстання, що захопило цілу країну під Галич та Рогатин (1490), висував претендентів, що за помітчо турків мали опанувати зах. Україну.

Муха Альфонс, чес. маляр і графік, *1860; „Проловідь Ін. Гуса“, „Міліч із Кромеріці“.

Мухавець, права польська притока Буга, 120 км. дов.; Мухавцем веде водний шлях Буг-Канал королівський-Прин'ять.

Мухоловка (*Muscicapa*), комахоїдна пташка, найбільшк горобця, струнка, дуб тонкий, короткий, крила й хвіст довгі; Серед-

земноморські краї й Україна; кілька родів, поширених.

Мухомор справжній (*Amanita muscaria*), найгарніший із наших грибів: шапка до 3 дм. у промірі, зверху червона, з білими плямами, а так увесь свіжо білий; дуже отруйний; виваром у молоці троють мухи; на Сибірі роблять із нього п'яниць напій. Гл. таблиця: Важніші гриби України, ч. 15.

Муцій (*Mucius*), ім'я рим. плебейського роду: 1) Га й М. Корд, на прізвиське Сцевола (двіак, шудьга), прийшов 508 до Хр. до табору етрусського царя Порсені, щоб убити його; пійманий, на докла відваги, спалив собі праву руку над полум'ям; 2) Квінт М. Сцевола, консуль 117 до Хр., учитель Піцерона, азаній Августом; 3) Квінт М. Сцевола (б. 140-82 до Хр.), консуль, опісля *protifex maximus*, видатний правник, автор систематичного збору приватного права.

Мученики, святи, що понесли смерть за віру; в переній христ. церкві мученики називано по гр. „мартир“, себто свідок (Христової віри).

Мучина, гл. Крохмаль.

Мучниста роса (*Podospaera leucotricha*), плісневатий грибок, часто на аблучках, на кінцях галузок і листя.

Мучниця (*Arctostaphylos uva ursi*), кушова рослина з родини вересуватих; мале шіркувате листя наживають до гарбування і виробляють із нього чорне барвильо, вивар його проти хоріб вирок і міхура, червоної ягідки їстинні.

Мушина, м-ко в Низьких Бескидах у новосидецькому пов., 2,500 м., 4% укр.; 542 м. н. р. м. з залізо-алькалічними джерелами, підгірське літннще.

Мушина замора (*Empusa*), плісневатий грибок, що живе в мухах та вбиває їх, розділюючи їх нутрощі.

Мушір, (араб.) титул тур. польового маршала.

Мушійський Лука, серб. фільольог (1777-1837), карловачький сл., віршун слов.-серб. мовою, стояв за дві мови для серб. літ.; книжну й народню, хоч був прихильник і протектор Караджіч.

Мушкетель, (лат.) іт. виноград або вино першої якості.

Мушкет, (іт.) рушниця піхотинця початку XVI в., початково важила 10-12 кгр.; при стрільні треба було підпирати вильдеватую рогатиною.

Мушкетир, (фр.) пояз озброєний мушкетом; у повітніх часах назва нім. лінійного піхотинця.

Мушкетон Іван, рос. геолог і географ

Мушкетир і мушкети: 1. мушкетир із мушкетом (а) і вилами (б); 2—4. мушкети: 2. з XVII в., 3. на льонт, 4. на кремні.

(1850-1902), дослідник Уралу, серед Азії, Кавказу й Криму; „Физическая геологія“.

Мушля, (нім.) шкаралудца слимаків або скальок та заг. листолюбих; злив під водотом.

Мушмула (*Mespilus germanica*), рослина з родини яблунюватих; деревце чи куц із вел. білими квітками; онов подібний до грушки, їстиний. Родом із Персії, розподить у півд. Європі і у нас.

Муштарда, (іт.) гірчиця, приправа до м'яса, зроблена з насіння гірчиці з оцтом, вином, оливою, водою, сіллю, цукром і медом.

Муштра, (нім.) гл. Вишкіл.

Міхет, с. б. Тифлісу, 1,500 меш., колиш. столиця груз. царів, собор із IV в. з царськими гробницями.

Музет, (фр.) фр. муз. інструмент і танок.

Мулоза, (фр. Mulhouse, нім. Müllhausen) м-о в фр. департаменті Гор. Райну (От Рен), 100,000 меш., ткацька, машинова й хемічна промисловість.

Мурат (*Murat*) Іоакім, король Неаполі (1767-1815), подружений із сестрою Наполсона Шарльотою, 1804 маршал, 1808 король Неаполі, 1815 погромлений австрійцями під Толентіно, розстріляний.

Мюрже (*Murger*) Аурі, фр. письмен. (1822-61), повість „Сцени з життя Богемі“, що стала сюжетом опери Пуччіні.

Мюссе (*Musset*) Альфред, фр. письмен. (1810-57), поруч В. Гюго й Лямартина найбільший романтичний поет; крім поезій „Комедії та приповідки“ й повість „Сповідь дитини своєї доби“.

А. Мюссе.

М'ягчення, (лат. паліталізація) рід асиміляції приголосних ануків до найближчого палітального (м'якого) голосного або] ; у зв'язку з тим у суч. укр. мові переходять зубні *m, d, s, z, c, dz, l, n*, у відповідні м'які (*mь, dь, сь, зь, і т. д.*) — суч. м'ягчення; колишні зміни були більші, й губні діставали *l (любити-люблю), m* переходило на *ч (світити-свічу)* і т. д. Янче м'ягчення в суч. слов. мовах різне, пр. чес. мова знає м'ягчення тільки *m, d, n*, рос. не знає м'якого *ц* і т. д.

М'яз, м'ясоць, складовина тіла тварин і людини, утворена з корчливих волокон; служить до порушування тіла і його членів, замикання природних отворів тіла, тощо. М'язи, залежні від волі, утворені з волоконців поперечно пругастих, пр. м'язи рук, ніг; — ті, що не залежать від волі тварин, мають волоконця одностайні, „гладкі“, пр. м'язи шлуку, кишок; вимок становить серце, утворене з пругастих м'язів. (Гл. гл. таблиця: Людина I) Запалення м'язів (*Myositis*) найчастіше ревматичне; об'являється біль, опух і твердження м'яза або групи м'язів.

Мякотін Венедикт, рос. політ. діяч і історик, *1867, дослідник лівобережної України, гол. суч. відносин. Гол. праця: „Очерки соціальної історії України“.

М'якуни (Mollusca), безхребетні тварини, яких тіло не членує та часто хоронене одною або двома шкаралупами; ділять їх на листкоябрі, слимаки й головоногі.

М'яку чіпкий (Molluscum contagiosum), паразитична хвороба шкіри: дрібні сферичні гудки, величини прося, гол. на лиці, заразень нестійкий.

Мисковський, 1) (Miskowski) Воїнський, львів. підкоморій, поль. комісар для переговорів із Б. Хмельницьким 1649 в Переяславі, автор дуже цінного щоденника (Diarius z drogi do wojska Zaporożskiego); 2) Микола, рос. комп. і муз. письмен., *1881; симфонії, сонати на різні інструменти, пісні, форт. п'єси.

М'ясоїдка, гл. Альдранда міхурчата. **М'ясоїди**, 1) рослини, рослини, які різними способами ловлять гол. комах, вбивають і розпускають їх особливим травлячим соком подібним до пеленки, та втягають

в себе розпущені річовини, аужиткуюють їх собі на поживу: гл. Альдранда міхурчата, Ловишуха, Пеленга, Пухарник, Росичка, Товстянка; 2) тварини (Carnivora), гл. Хижаки.

М'ясоцусна недля, гл. Недля.

М'ята (Mentha), губоцвітна рослина із сильним запахом, що походить від олівку, який виділяють волосинкові залози на листю; гол. складовина цього олівку ментоль; живар п'ють на шлункові недомогання; м'ятоний олісць додають до горілок, до води полоскати рот та зуби, та до цукорків; давніше добували з цього ментоль; із багатьох видів замітна м. холодна або перчена (M. piperita), розводжена вже в ст. Бгитті.

М'яткова камфора, гл. Ментоль.

М'ята перчена, 1. рослина з цвітом, 2. частина листя з олійними залозами, 3. чаша, 4. і 5. цвіт спереду (4) і збоку (5), 6. переріз корони.

Н

Н, 18. буква укр. абетки; звук зубний піднебінний, носовий, у деяких мовах (нім., ст.-гр.) перед задньопіднебінними буває задньопіднебінне; в деяких слов. мовах (чес.) і в укр. говірках уставляється після м перед j (імня, м'ясо); церк. назва: „наш“; числовий знак 50; лат. N., заг. прийнятий у геогр. знак для півн. напрямку (від нім. Nord та англ. North — північ).

Наб, ліва притока Дунаю б. Регенсбургу, 165 км. дов.

Набедренки, (церк.) гл. Ризи.

Набивка, орнаментована тканина, на котрій орнамент набивається (відбивається) при допом. дерев'яних або ін. клш та вальців із вирізаними рисунками, покритими фарбою. Н. відома адавня на Сході, в середньовіччі — в Європі; дуже поширена на Україні в XVII-XVIII в. Первісно відбивалась в. ручним способом, від 1800 машинним.

Набійниця, ладівниця, торбинка або скринька на набі.

Набоб, (араб.) кол. назва управителя провінцій в Індії, описали титул інд. князів; заг. незвичайний багатий.

Набополсар, вавилонський цар 625-606 до Хр., скинув ассир. ярмо й заснував 606 нововавилонську державу.

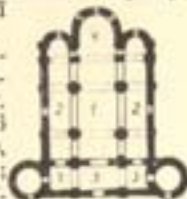
Набулос, ст. Сихем, м-о в Палестині, 17.000 меш., торгівля вовною, бавовною, вином та оливою.

Нава, (лат.) корабель; в архітектурі позовжні частини базилікального храму, відділені одна від другої стовпами.

Навара (Navarra), есп.-фр. країна обабіч зах. Піреней; півд. частина, есп. провінція Н., гориста, 10.506 км², 330.000 меш. (баски), хлібороби й виноградари; столиця Пампльона; півн. частина належить до фр. департаменту Навських Піреней, гл. Піреней; Н. від 905 по Хр. самостійне королівство, від 1076 до Арагонії, від 1286 фр., від 1328 самостійна, від 1512 півд. до Арагонії, а від 1589 півн. до Франції.

Наваріно, Пільос, гр. пристань у півд.-зах. Пельопонезі, 7.000 меш.; б. Н. 1827 англ.-фр.-рос. фльота знищила турецьку.

Навгайм (Naueheim), нім. м-о й живець в Гесії, у стін гір Тамус, 8.100 меш.; гарячі солінки й залізисто-буркутові джерела, лікують: недуги серця, кровоносних судин і обміну річовини та ревматизм.

Нава, 1. середня, 2. бічні, 3. нартекс, 4. апсида.

Навзикая. (гр. міт.) в Одесі дочка пари феаків Азькіноя й Арегі.

Навігаційні акти, англ. закони, що мали на меті розвинути торг, мореплавання й кораблеве будівництво; найважливіший н. а. О. Кромвель 1651, що заборонив чужоземним судам робити члн й перевозити вантажі в англ. побережних водах; перелік вантажів між Англією й її колоніями дозволено лише тим судам, що їх вантажі складалися прийнятні на ²/₃ з англійців.

Навігація, (лат.) плавання судном; час, коли відбувається плавання.

Навія, погній, річовина, що має складовими поживні й потрібні для рослин і тому додається до упраних земель, на полі чи в городі. Розрізняють: 1) органічний н. рослинного або тваринного походження: а) обрізки; б) компост; в) зелений погній, себто зорані зелені рослини, пр. люпин; г) мучки; кров'яна, м'ясна, кістна, рогова тринія; 2) мінеральний н., неорганічний: а) азотний н., пр. салітра члїська або фабрична, норвезька вапнева салітра $[Ca(NO_3)_2]$, амоніа салітра (NH_4NO_3) , сірчан амоні $[(NH_4)_2SO_4]$, хлорок амоні (NH_4Cl) , азотник вапу $(CaCN_2)$; б) фосфоровий н.: суперфосфат, томасина, фосфоритова мучка, преципітат $[Ca_3H_2(PO_4)_2]$; в) потасовий н.: потасова сіль (KCl) , каліт, карналіт, сільвін; г) мішаний, пр. мішанка томасина з азотником вапу.

Навман (Nauman) Фрідріх, нім. політик (1860-1919), провідник нім. нац.-соц. партії, пронагіатор „Середньої Європи“.

Навмахія, (гр.) морська битва, за рим. часів також предтавлення такої битви.

Намбург (Naumburg), м-о в півд. частині прус. Саксонії, 30.000 меш.; собор із XI в., вояний вироб.

Наводні знаки, гл. Липки.

Навпідій, (гр.) личинка багатьох родів ракуватих тварин, з одним оком і трьома кімбіками, з яких опісля розвиваються різкія й щелепи; гл. таблиця: Розвиток.

Навпліон, Навплія, гр. пристань в Арголіді, 7.000 меш.; 1824-34 осідок 1-го гр. уряду.

Навроцький, 1) Борис, суч. укр. літературознавець; „Мова та поезія“ 1925, „Гайдамаки“ Т. Шевченка 1928, „Шевченкова творчість“ 1931; 2)

Василь, гал.-укр. гром. діяч і педагог, *1864, брат Володимира, шк. інспектор; популярні брошури, статті по часописах, шк. підручники (Укр. співацьк для нар. шкіл); 3) Василь, рос. журналіст, укр. роду (1851-1911), основник і ред. ггазети „Одеський Вїстник“; 4) Володимир, гал.-укр. гром. діяч і письмен. (1847-82), один із найвидатніших членів львів.

Вол. Навроцький.

народовецької громади, співробітник „Правди“ й „Ліва“, праці етногр.-статистично-екон.; 5) Олександр, укр. гром. діяч і письмен. (1823-92), за участь у Кирило-Методієвському Братстві засланий до Витки; укр. поезії й байки; 6) Осип, гал.-укр. гром. діяч, *1889; старшина УСС, пізніше сотник УГА, організатор інтедантури II корпусу УГА, заступник голови Укр. Соц. Радикальної партії.

Навтика, (гр.) знання й наука мореплавання й заг. плавання кораблем.

Навуходоносор, син Набоподисара, вавилонський цар 605-562 до Хр.; основник могутності новонавільонської держави, забрав єгиптянам Сирію, підбив Палестину, при чому зруйнував 586 Брусалим та вивів жидів у полон („вавилонська неволя“), поконав Тир, прикрасив Вавилон будовами.

Навчання, поширювання й поглиблення знання; буває: шкільне н. дітей і молодіж, та позашкільне н. дорослих; індивідуальне, себто особисте, коли навчається одну людину й колективне, збірне, коли навчається разом більшу кількість учнів; щодо способу н. буває: акроаматичне, коли вчитель „викладає“, знач. у вищих школах, та еротематичне (сократичне, катехитичне), коли вчитель відновідними питаннями доводить учнів самих до роз'яснення й арозуміння даної справи; дедукційне н. з висиснення й вивчення заг. понять і правил доходить до пізнання поодиноких випадків, індукційне н. навпаки з пізнання поодиноких випадків доходить до загальних понять і законів; можливі також: експериментальне або досвідне н., коли учні відновідними досвідами доходить до роз'яснення даного питання, та самонавчання, коли учні самі здобувають собі потрібне знання, все ж таки під проводом своїх учителів. У сучасному н. чим раз більше слідю змагання до індивідуалізації н., себто мимо збірного способу навчання — простосування його до адчачі й здібностей кожного поодинокого учня. Наукою й способами навчання займається дидактика.

Нав'язка, додаткова грошова кара, яку карне право код. Польщі признавало покривденому; мала напів-приватний, напів-публ. характер. Поль. установа н. перейшла до Лит. Статуту, а з ним до законодавства код. держави.

Нагарро (Naharro) Бартольоме де Торрес, есп. письмен. (б. 1480-1530), батько есп. драми. Збірка „Пропаладія“.

Нагідки, крокис (Calendula), зелеста копичкодітна рослина до ¹/₂ м. вис., з шир. ланцетуватим листям і жовтим квітком, що його пелюсток уживають замість шафрану; у півд. Європі, у нас по квітниках.

Нагірний Василь, гал.-укр. екон. діяч (1847-1921), архітект, один із перших організаторів гал.-укр. екон. життя, основник

льня. 7-в: „Народна Торговля“, якої був директором, „Зорі“, „Ремісничя бурса“, та „Сокіл“, якого був головою 1894-1900.

Наглі суди, дорозані суди, надзвичайні суди, що судять за означених переступства скороченою процедурою. Накладані ними зари суворіші, ніж накладані звич. судами й їх виконують негайно. Н. с. урядують тільки на тій території, де їх апеловано; заводять їх винимово, коли надзвичайно поширюються якісь переступства.

Нагліадники, птахи, що висльовуються з яйця звич. голі та бездінні до самостійного життя так, що старі мусять їх якийсь час годувати в гнізді, як от: юркуваті, голуби, ластівки, комаходні, хвианси й ін.

Нагніток, гл. Мозолі.

Наголосо, (грам.) піднос (інтонація) якогось складу в слові при помочі більшого притвску, сильнішої вимови складу (динамічний н.) або через музикально вищий тон складу (музикальний н.); буває відносний, спадний, відносно-спадний, тощо; гл. також Акцент; у муз. динамічне підкреслення тону або акорду; н-и бувають: 1) метричні (без визначення), 2) не-правильні (визначають >, <), 3) ритмічні (співкопи, тощо), 4) гармонічні (дисонанси, складні гармонії, модуляційні авороти), 5) мелодійні (вершок мелодії, тощо).

Нагольний криж, півд частина Донецького крижу з родовищами золота, срібла, олова й цинку.

Нагонасінні (*Gymnospermae*), рослини, в яких заплідні не захопані в стовпнику, а лежать на поверхні листів стопишкового цвіту, таваніші шишки; сюди належать: ператні (*Cycadeae*) й шишкові (*Coniferae*); гл. Покрытонасінні.

Нагуа, науа, серед-ам. громада індіанських племен, що говорять одною мовою (*нагуатль*); до них належали ст. ацтеки.

Нагуель Гуні (*Nahuel Huapi*), озеро в аргентинських Кордильєрах; з нього витікає Ріо Лімаї, долина Ріо Negro.

Нагусвичі, укр. с. б. Дрогобича, місце народження Івана Франка.

Наган (*Nagant*), бельг. фабрикант зброї у Лісжі, винахідник особливої рушниці й револьвера; також сама ця зброя.

Нагасакі, ип. пристань на зах. побережжі Кію Шію, 189.000 меш.

Наг'он, пристань на півд. побережжі Гондо, 770.000 меш.; унів.; шовкова й емальова промисловість.

Наг'ур, м-о в півн. Декані, 145.000 меш.

Надані Ладіслав, словац. письмен.-новеліст, драматург, повістяр, *1868.

Надбужанська кітловина, кітловина гор. Буга, ероційного й тектонічного похо-

дження, між Розточчям, львівсько-крем'янецьким порогом і Волиниєю; на крейдовому підлозжі лежать тут гол. піски або лес. Вед. простори відкриті сосновим лісом.

Надвартість, додаткова вартість; за наукою К. Маркса, різниця між вартістю виробленого робітником продукту та його винагородою (яка вистарчас лише на підтримання життя робітника й його родини); цю різницю наслідком суч. соціальних умов присвоює собі власник засобів продукції, підприємств.

Надвірна, повіт. м-о над р. Бистрицею, 6.000 меш., 43% укр., 33% жид., 22% поляків; фабрика свічок, рафінерія нафти й бензину. Повіт: 19.339 км.², 2 міста, 33 села, 78.500 меш., 78% укр., 13% поляків, 8% жид., П 1915 вступ рос. військ на австрійців.

Нагасакі.

Наддунайські князівства, давня назва Волощини та Молдавії.

Надеждін Микола, рос. письмен. (1804-56), літ. критик та історик-археолог, 1831-36 видавець журналу „Телескоп“, забороненого урядом, шедлінгонець. Низка праць з географії та історії півд. України.

Наджупан, мэд. начальник комітату.

Надзмісловий, гл. Позазмісловий.

Надр, (вроб.) найнижча точка невідної півкулі неба, лежить прямо під ногами спостерігача.

Надр, перс. шах 1736-47, поширив державу до Евфрату, Каспійського моря й Інду, уславлений як деспот, убитий.

Надлюдина, термін, що його вжив Ніцше на означення майбутнього ідеального типу людини (*Uebersenschen*).

Надиркові залози (*glandulae suprarenales*), дві залози внутр. виділовання, по одній над кожною ниркою; виділяють гормони, м. ін. адреналін (*супраренін*).

Надокис, гл. Озон.

Надиродукція, гл. Гіпериродукція.

Надрайська провінція, гл. Райнська провінція.

Надсон Семен, рос. поет-песиміст (1862-87), у свій час дуже популярний серед молоді (укр. переклади М. Старицького).

Надхін Григорій, укр. письмен., історик та етнограф (1819-81), співробітник „Основи“ 1862.

Надсьебен, гл. Сібію.

Насм, право найму, договір, в якому насмєць набуває право виконати річи насмєць, за оплатою часово означеного циншу; гл. Арєнда.

Назарак Юліян, гал.-укр. малир і поет (1893-1916), УСС; автор комічної стрілецької опери й кількох стрілецьких пісень.

Назаревський Олександр, суч. укр. історик літератури: "Історичний курс укр. літератури" (Київ 1930), розвідки у "Замітках" Укр. Наук. Т-ва у Києві, у "Записках" Іст.-філол. відділу ВУАН, "За сто літ".

Назарєць, Назаретинин, Назорей, мешканець Назарету; Ісус Христос; прихильник І. Христа, заг. христинин.

Назарєніам, міст, романтично-кат. напрямок в Німеччині, поч. XIX в., був під впливом іт. рел. малювання XVI в. й візант. мистецтва.

Назарет, нині Ель-Назіра, м-ко в дол. Галілеї, 7,400 меш.; за євангелієм тут жив св. Йосиф та Марія й виховувався Ісус Христос.

Назарів Олекса, укр. гром. діяч (1880-1918), діяльний член РУП та УСДРП, емігрант, бібліотекар НТШ й співробітник його "Записок"; статті по укр. часописам.

Назарук Осип, гал.-укр. письмен., гром. діяч, *1883, замолоду радикал, у часі війни організує й веде "Пресову Кварту" УСС, опісля працює в "Союзі визволення України"; XI 1918 член Укр. Нац. Ради; в кабінеті Остапенка керуючий управління преси й пропаганди; літом 1919 при диктатурі ЗУНР; 1920-23 в Канаді організатор гетьманського руху; від 1926 ред. "Нової Зорі".

Назук, у грам. початковий звук слова; в деяких мовах удіає аміан залезаю від низуку попереднього слова, пр. в ірл. мові; в укр. мові чергується в н. *у-в, і-й, пр-во* *вдова*, але *він удовець*, *він іде*, але *воми йдуть*; назуच्є "і" відпадає, пр. *мати*, але *ймати*.

Називний підмінок, лат. номінатив, або називник, на питання *кто? що?* в реченні ним висловлюється підмет.

Назімон Володимир, укр. правник, *1852, член рос. сенату та сенату України за гетьмана, співробітник комісії укр. звичасвого права при ВУАН.

Назор Владімір, хорв. лірик і новеліст, *1876, змальовує півд.-слов. природу.

Наїробі, гол. м-о Кенії, 33,000 меш.

Наївний, (фр.) простодушний, по дитячому отвертий, безпосередній.

Наїри, дравідський народ, живе в числі б. 1 мл. на Малибарському побережжі Індії, дотримуються поліандрії й матриархату.

Найдюнов, вл. Алексєв, Сергій, рос. письмен. (1869-1922); драми а моск. купецького життя; заг. відома "Діти Ванюшина".

Найманович Михайло, провідник Запорозьких козаків 1608, коли укр. козаки владі Перекоп та Очаків.

Наймєген (Nijmegen), Німєген, м-о в схід. Нідерландії над рам'ям Райну Фааль, 77,000 меш.; ратуша (1564), церква св. Степана (XIII в.); промисловість; 1678,9 мирної переговори між Францією, Нідерландією, Іспанією, Німєччиною й Швецією, що дали Франції Франконтє, частини Фляндрії й Ельзасу.

Найса (Neisse), ліві притоки Одрі: 1) Н. Гляцька, 195 км. дов.; 2) Н. Лузицька, 225 км. дов.

Найсе (Neisse), м-о в прус. Гор. Шлезьку, 36,000 меш., виріб меблів, машин і мережок.

Найсер (Neisser) Альберт, нім. бактеріолог і дерматолог (1855-1916), відкрив заразень гонореї, дослідник пранців.

Наказний гетьман, заступник гетьмана на час його неприсутности в поході; н. г-ові давали гетьманські клейноди: бунчук і булаву.

Наказний Отаман, ком. Дієвої Армії УНР, який проводив військом в імені гол. отамана.

Наказний спосіб, гл. Імператив.

Наконечний Микола, укр. лінгвіст, *1895, гол. твір: "Українська мова".

Накри, давній укр. військ. інструмент, рід барабану.

Накрит, (гр.) листочкуватий каолін.

Накс(ос), тепер Наксія, о., найбільший із Кіклад, славний ломанами мармуру, вином, культом Діоніса й мітом про Аріадну, покинуту там Тезєєм.

Налетова Катерина, укр. акторка і співачка (1793-1874); грала з Котляревським у аматорських виставах у Полтаві, потім у Котляревського в Полтаві й у Щепкіна в Києві як професійна акторка; для неї Котляревський писав жіночі ролі в обох своїх п'єсах.

Налепінська - Бойчук Софія, суч. укр. артистка-гравер, від 1922 проф. Мист. Інституту в Києві. Побутові дереворити; стилізація за ст. зразками укр. граюри й нар. мистецтва. "Катерина" Шевченка, "Дівчата", "Студентка" та ін.

Наливаївський полк, укр. полк утворений у Києві X 1917; на Либережжі разом зі Слобідським Гайдамацьким Котєм здержував натиск більшовиків; II 1918 увійшов у склад Окремого Запорозького загону.

Наливаїко, 1) Дем'ян, укр. церк. діяч, острозький протопоп і вчений, брат Северина, ревний оборонець православня, управитель дерманської, опісля острозької дру-

Назарет.

Накри.

К. Налєтова.

карні, автор укр. перекладу двох проповідей Івана Золотоустого про каїття; 2) Северин, коз. ватажок кінця XVI в., родом з Острога; 1594 похід із козаками під Кілію й Бендери, 1595 на Угорщину; оповіда розгромив прихильників унії на Волині й Білорусі, з'єднався з Лободою та став на чолі козаків у їх боротьбі з поляками; по невдачній битві під Лубилми виданий полякам, які його стратили. Укр. нар. легенди прославляють Н. як нащ. героя.

Наліг, хворобливий, непоборний нахил до деяких учинків, часом навіть каригідних (волохитство, крадіж) або й шкідливих адролью (п'янство, розгульне життя); шкідливий н. є наслідком хворобливого ослаблення волі; проявляються гол. у сифілітиках, алкоголізмі, епілептици та їх потомків.

Налковська (Nalkowska) Зофія, поль. письмен., *1885; низка повістей і оповідань, адебільша з психології модерної жінки.

Налковський (Nalkowski) Вацлав, поль. географ (1852-1911), творець теорії, що нібито землі іст. Польщі творять суцільну геогр. одиницю.

Наль і Дамаліті, герої „Магабгарати“, цар і царина, що перетерпіли багато лиха, якіні з'єдналися й щасливо жили.

Нальчик, гол. м-о Кібардинсько-балкарської області, 13.000 меш. (16% рос., 12% укр.); мінеральні джерела, гарний клімат; колись твердиня. Тут померла й похована Марко Вовчок.

Наманган, м-о Рад. Узбекустану, 72.000 меш., торгівля бавовною.

Намик Кималъ бей, тур. письмен. (1841-88); один із основників молодотур. школи письменників; публіцистика, романи, драми.

Намісник, у ст. укр. державі представник та помічник князя „на місті“, себто в пригородах; у лит.-рус. державі в XIV-XV вв. представник вел. князя з вел. уповноваженнями; в XV в. державець або заступник великокняжих дїбр; також заступник та помічник митрополита або єпископа; в Галичині 1848-1918 найвищий ціс. урядовець, управитель краю.

Намур (Nampur), м-о в півд.-схід. Бельгії, над Масаю, 31.000 меш., сталева промисловість і твердиня.

Нана Сатїб, гінд. кн. (1825-58), вожд вел. повстання Передгінгової Індії проти англійців 1857-58.

Нан-гай, гл. Південно-китайське море.

С. Налкєвська-Бовчук.
Катерина.

Нанду (Rhea), ам. струс, до 1½ м. вис., вкритий бурим пір'ям, ноги з 3-ма пальцями; півд. Америка; м'ясо їстівне.

Нанїва, гл. Осака.

Нанке Альоїа, чес. музика, в 50 рр. XIX в. працював у Галичині як диригент перемиського катедрального хору й укр. церк. комп.

Нанкін, Кіянїн, кит. пристань над дол. Янтсеїнгом, 396.000 меш.; унів., управа бавовни, ткацька промисловість; 200 (до Хр.)-1405 столиця Китаю, 1911-22 осідок уряду Сунятсеєна, від 1930 столиця Китаю.

Нанїн, кит. торг. м-о та пристань над р. Сікіан, 66.000 меш.

Нансен (Nansen) Фрітїоф, норв. океанограф і політик (1861-1929), один із найважливіших дослідників підбігунових країн, гол. Гренландії, 1883-96 дійшов до 86° 14' 36" півн. геогр. ширини; 1906-8 норв. посол у Лондоні, 1917-18 у Вашингтоні, очісли голова Заг. Комітету допомоги голодним у СРСР та голова Комісії для опини над емігрантами при Союзі Народів (Нансенові паспорт); 1922 мїрова нагорода Нобеля.

Ф. Нансен.

Нансі (Nancy), гол. м-о фр. півн. схід департаменту Мерт е Мозель, 114.000 меш.; унів., ткацька промисловість, до 1766 столиця льотаринських князів.

Нант (Nantes), фр. пристань над дол. Люарі, 185.000 меш., корабельні верстати, заготіли сардинок, металева промисловість.

Нантський едикт, едикт 1598, яким надано гугенотам рел. свободу; 1685 його скасував Людовїк XIV.

Нанчан, кит. м-о над р. Канкін, 100.000 меш., торгівля порцеляновими виробами.

Наньшан, гора на границі Гоб. й Тибету, до 4.267 м. вис., продовження Квенлюну.

Наперсник (Digitalis), зелеста рослина до 1½ м. вис. з широким довгим листям і цвіт. подібним до наперстка; дуже отруйний; у нас по городнях; л. жовтий (D. ambigua) і л. червоний (D. purpurea), якого листя вживають у мед.; гл. Дигіталіс. (Л. гл. табл. Отруйні рослини, 12).

Наперський (Napier'ski) Костка, ватажок повстання поль. сели на Підгілї 1651, викликаною Хмельницьким, †1652 на полї.

Напо, ліва притока Амазонки, 700 км. дов.

Наполеон, 1) Н. І., цісар французів (1769-1821), син іт. адвоката Карльо Бонапарте в Аячїо на о. Корсіці; 1795 ком. парнялього гарнізону, 1796 ком. в Італії, адобуття Льомбардії і мир з Австрією у Кампо Форміо, 1797 заснував цисальпїнську й лігурійську республіку; 1798 внаправа до Єгипту, перемога під пірамідами й поразка під Абукіром; 9 XI 1799 усунув директорію й перебрав владу у Франції як перший консуль; 1801 бїй під Маренго, мир з Австрією в Лїоневїлі; 1802 мир з Англією в Амїсні, реорганізація

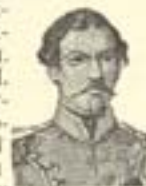

Франції, кодексе законів, 1802 досмертний консуль, 1804 цесар Франції, 1805 бій „трьох цесарів“ під Австерліцем, мир з Австрією в Шенбруні, 1805 утворив райнський союз під своїм протекторатом; 1807 після перемог над Прусією під Єною й Ауерштедтом і над росіянами під Фрідландом мир у Тільзіті, утворив варшавське князівство, зайняв Португалію й Іспанію; 1809 війна з Австрією (Ваграм), 1812 війна з Росією, перемога під Бородином, зайняття Москви, втрата „великої армії“ й утеча; 1813 поразка у „бою народів“ під Ляйтпінгом; 1814 абдикація і заслання на Ельбу; 1815

Наполеон I.

поворот до Парижа, „стоденне“ володіння, поразка під Ватерлоо, 22 VI абдикація і заслання на о. св. Олени 16 X 1815, де й умер, похоронений спомини. Оженивий 1796-1809 з Йозефіною Боарне, 1810 з Марією Люїзою австр.; син, гл. Райхштадтський князь; 2) Н. П., гл. Райхштадтський князь; 3) Н. III. (Шарль Люї Н.), цесар французів (1808-73), син короля Людовіка Бонапарте, 1815 прогнаний з Франції, проживав в Америці й Англії, пробував добути владу у Франції змовами, 1848 член Нац. Зборів, 20 XII президент фр. республіки, 1852 у плевбисциті обраний цесарем; підняв могутність Франції кримською й іт. війною, 1870 війна з Німеччиною, 1 IX попав у нім. полон під Седаном, детронізований, умер в Англії; оженивий 1853 з есп. графинєю Батенією з Монтіхо (Montijo); 4) Н. Людовік, син Н. III (1856-79), 1874 проклямований бонапартистами як Н. IV., † на службі англійців у бою з кафрами.

Наполеон III.

Наполондор, золота монета у Франції за Наполеона I і III, вартості 20 франків.

Наполеонівський стиль, гл. Ампір.

Направник Едуард, рос. диригент та комп. (1839-1916), родом чех, диригент оркестра рос. опери в Петербурзі; опери, музика до драм. есеєв Ол. Толстого „Дон Жуан“, симф. поеми.

Напредники, серб. політ. партія, основана з кішцем 70 рр. XIX в.; керманічі Пірошавал, Гарашанія та Новаковіч; до світової війни австрофільська.

Напрестек (Näprstek) Войта, чес. громад. та філантроп (1826-94), основник 1. чес. газети в Америці й етногр. музею в Празі.

Напруга, 1) змагання молекулі тіла змістити своє положення, спричинене зовн. або внутр. силами; пр. стиснена або розтягнена пружина є в стані напруги; 2) поверхнева н., стан напругення частинок рідини на пов., спричинений взаємним притяган-

ням її частинок; 3) напруга пари—розпиральність пари; 4) н. електр., гл. Електр. напруга; 5) бігунова н. динамомашини—електр. напруга її бігунів.

Нара, яв. м-о на острові Ніппон, 40.000 меш.; мист. промисловість, виріб ткацтва, колось столиця, славна святиня Будди, цескарбища.

Наракітці, гл. Ризи.

Нарбада, ріка в Брит. Передангоній Індії, 1.290 км дов., витікає в Гондвані, вливається в Бароди до Араб. моря.

Нарбона (Narbonne), м-о в фр. департаменті Од, недалеко Середземного моря, 30.000 меш.; торговля вином і медом; ст. столиця рим. провінції Нарбонська Галія.

Нарбут, 1) Т е о д о р, поль. історик (1784-1864); історія Литви (Dzieje narodu litewskiego); 2) Ю р і й, славний укр. графік (1886-1920), проф. і ректор Укр. Академії Мистецтв у Києві, творець повітньої школи укр. графіків; силуети, заставки, кішківки, ініціали, екедобриси (ілюстр. том I, сторона 1200), видавничі марки, ілюстрації в численні окладки до укр. і рос. видань; укр. абетка (недокічена); мист. шрифти, особливо на грамотах (укр. університетів у Києві й Кам'янці), запрошення, герби („тризуб“); проекти укр. поштових марок (30, 40, і 50 шагів), грошей (карб. 100, гривень 10, 100, 250, 500 і 1000) і карт для гри (ілюстр. том II, сторона 215).

Ю. Нарбут.

Нарва, 1) (Narva), ест. пристань над Наровою, 27.000 меш., виріз дерева; 1700 перемога

Карла XII над росіянами; 2) права притока дол. Буга, 385 км дов., витікає в Білопільській пущі, сполучена Августинським каналом із Німаном. Рос. олірна лінія, зломана німцями 23 VII-3 VIII 1915.

Нарваль, одноріг (Monodon), морський ссавець, споріднений із дельфіном, до 6 м дов.; має тільки два передні гор. січні зуби; у самців один з них до 3 м дов., скручений, творить замітний „ріг“; півн. Атлантийський океан.

Нарбут: ілюстрація до „Енеїди“.

Нарваль.

Нарвік (Narvik), пристань у півн. Норвегії, 7.000 меш., вивіз руди.

Нарігле, (тур.) золька з довгим пшубом, до дим переходить крізь воду.

Нарента, ріка 190 км. дов., витікає в Герцоговіні, вливається до Адрієвського моря.

Нарзан, мінеральне джерело в Кисловодську, багате на двоокис вугля (CO_2); уживають як столового напою.

Нараєс, полководець Юстиніана I (477-567), добув 552-555 державу схід. готів в Італії й став її управителем (екзархом).

Нарим, рос. пристань над р. Об, в околиці вел. пуці та болота, місце заслання політ. проступників (тав. „Наримський край“).

Наримунд, Наримант, князь Пяньський і Турівський, другий син вел. кн. лит. Гедиміна, хрестив ім'я Гліб; † у Странській битві 1347.

Нарисна (начеркова) геометрія, гл. Геометрія.

Нарід, тижневик у Варшаві в 1926-28 за ред. В. Островського.

Наріжний, 1) В а с и л ь, рос. письмен. укр. роду (1786-1825), попередник М. Гоголя, започаткував у рос. письменстві укр. реалістичну літ. школу романом „Бурлак“ (укр. переклад В. Дорошенка), оп. „Два Івани або пристрасть до поезії“ та ін.; мав вплив на М. Гоголя; 2) О л е к с а н д е р, укр. кооператор, *1884, 1917 заст. голови Всеукр. Ради військ. депутатів, 1931 ред. угорської „Свободи“; 3) С и м о н, укр. історик, *1898, доктор Укр. Вис. Пед. Інституту в Празі; праці з історії Гетьманщини.

Наріччя, гл. Говірка.

Наркоза, (гр.) усиллювання, загальне занепадання, стан глибокого сну, в якому людина втрачає свідомість на біль і дотик — найчастіше через вдихування хлороформу або етеру (при допомозі особливих масок); у мед. вживається при операціях.

Нарком, скорочена назва різних рад. нар. комісарів: „наркомат“ — нар. комісаріят, „наркомос“ (освіти), „наркомфін“ (фінансів), „наркомюст“ (юстиції), „наркомзем“ (земельних справ), „наркомзаксправ“ (закорд. справ) і т. д.

Наркотик, наркотичний засіб, речовина, що зменшує працездатність осередків нервової системи та спричинює занепадання; розрізняють: 1) н. а л і ф а т и ч н і: етер, хлороформ, алькоголь, верональ та ін.; 2) н. а л ь к а л ь о і д н і: опій, морфін й ін. Н.

живають до наркози, зменшування болю, та як насонних ліків.

Наркотина ($\text{C}_{17}\text{H}_{23}\text{O}_2\text{N}$), алькальоїд, складовина опію.

Нарова, відтока озера Пейпус, до Фінської затоки, 74 км. дов.

Народ, гл. Нація; народи природи, народи „дикі“, народи на дуже низькому ступені культури й через те безпосередньо залежні від природи, що проявляється в усьому їх житті; гл. таблиця: Народознавство I, II.

Народ, 1) орган гал.-укр. радикальної партії під ред. Мих. Павлика й Ін. Франка, діячі на місяць у 1890-95, спочатку у Львові, від 1892 в Коломиї; 2) орган гал. радикалів у Станіславові в 1919; 3) орган укр. соц.-дем. партії, діячі на тиждень в Ужгороді в 1920-21, опісля „Вперед“; 4) час. Укр. Нар. Партії, в Чернівцях 1925.

Народичі, м-ко коростенської округи, 6.200 меш., 57х укр., 41х жидів.

Народна Воля, укр. час., орган Укр. Роб. Союзу (давніше Руського Нар. Союзу), від 1911, спершу в Оліфанті, опісля в Скретоні Па; тричі на тиждень.

Народна Одбрана, серб. політ. т-во, що від 1908 змало до створення Великої Сербії, м. ін. кермувало замахом на архика. Франца Фердинанда у Сараєві 1914.

Народна Рада, перша політ. організація гал.-укр. народонців, зав'язок нац. дем. партії, статутове т-во, засноване у Львові 1885 з почину Юліана Ромиччука.

Народна Рада Русинів ЗДА, політ. організація укр. емігрантів із Закарпаття в Гомстеді; 1918 домагалася злуки Закарпаття з Україною, через опір Масарика погодилася на федерацію Закарпаття з Чехословаччиною.

Народна Справа, укр. тижневик у Львові від 1928.

Народна Торговля, перша укр. споживча кооператива, заснована 1883 заходом В. Наріжного й А. Начая, як осередний склад для укр. крамниць та для вишколення й виховання укр. купецтва; від 1908 Н. Т. стає Красним Торговельним Союзом Споживчих Кооператив, 1923 як Красний Споживчий Союз, стає товариством осередком для укр. кооперації; крім цього веде дрібну торгівлю в своїх складах, яких має 25 (1932).

Народна Часопись, гал.-укр. урядова газета для народу, виходила у Львові 1890-1914 і 1918.

Народна Школа, 1) газета для учителів і приятелів школи, виходила в Коломиї в 1875 діячі на місяць; 2) орган Учительського Товариства Подкарпатської Русі, місячник, в Ужгороді 1921.

Народне Богатство, сусп.-екон. двотижневик Союзу Руських Хліборобських Спільнот на Буковині „Селиська Каса“, виходив у Чернівцях 1908-10, як продовження „Вістника Союзу“ цих спільнот (1903-1907).

Народне Слово, 1) укр. популярний ча-

Narigle.

В. Наріжний.

сопис у Львові, тричі на тиждень в 1907-11; 2) укр. тижневик у ЗДА, пізніш урядовий орган Укр. Нар. Помочи в Америці, виходить у Пітсбургу від 1914.

Народне господарство, 1) збір окремих (індивідуальних) господарств даної країни, що зв'язані між собою розподілом праці та ринковим обміном; від індивідуального н. г. відрізняється тим, що в ньому нема єдиної волі, яка б регулювала сусп. продукцію та кермувала б усіма функціями н. г.; н. г. вивчас політ. економія.

Народне мистецтво, людове, селянське мист., твори переважно умиткового (виробничого) мист. нижчих суспільних шарів людности, гол. селянства. Значайно в своїх формах задержув архайчні зразки іст. стилів міських центрів. У деяких народів, пр. у слов'ян, н. м. досягає вел. творчої своєрідности. Н. м. поділяється на отсі галузі: будівництво (хатне, релігійне), різьба, малярство (на шклі, дереворит), декоративне мист., кераміка, металеві, шкіряні та ін. вироби, одяг, ткацтво й килимарство, обрядові вироби (вертеп, писанки, витинанки з паперу) та ін.; Укр. н. м., гл. Укр. мистецтво.

Народний Голос, 1) укр. тижневик у Нью Йорку 1908-9; 2) ілюстр. тижневик у Чернівцях 1909-15; 3) укр. щоденник у Вінниці 1920; 4) тижневик у Чернівцях у 1921; 5) час. для укр. громадянства в Чернівцях 1923.

Народний Дім у Львові, нар.-просвітній інститут для сприяння нац. культ. розвитку австр. українців, повстав 1849 заходом Гол. Руської Ради на зразок відповідних чеських установ. Уряд на просьбу Гол. Р. Ради подарував на цей інститут площу й руїни університету збомбардованого 1848. Крім будинку, викінченого 1864, Н. Дім має ще багате майно, подароване або закуплене за всенародні складки, а також вел. бібліотеку й архів, складені теж гол. жертводавцями. Попавши в руки москвофілів, не сповняє завдань намічених йому основниками. За його зразком будувало укр. громадянство в Галичині Народні Доми й по інших містах.

Народництво, гром. та літ. течія в рос. суспільному русі 70-90 рр. XIX в., визнавала, що розвиток Росії має йти ін. шляхом ніж зах. Європи, що рос. селянська громада має змогу перейти безпосередньо до соціалізму, минаючи стадію капіталізму. У соціальної представники: Лавров, Михайловський, Николаї-ов, Воронцов. Ліва течія утворила партію „Земля і Воля“, а гаслом їй в політ. боротьбу, стаючи вчителами, фельдшерами, сіль. царями, хліборобами, ремісниками, тощо. Урядові репресії авернули цей мирний рух на шлях політ. боротьби (Партія Народної Воли, пізніше партія соц. революціонерів). Серед рос. народників було багато українців, навіть свідомих, що знайшло свій відгук і в укр.

красному письменстві, та окремої партії укр. народники не створили аж до 1917, коли за рос. зразком повстала й партія укр. соц. революціонерів.

Народий Секретаріат на Україні, перший більш. уряд у Харкові на поч. 1918; зі звільненням України укр. і нім. військом, Н. С. перенісся до Таганрогу; постановою І. З'їзду КП(б)У розпущений і заступлений тав. Центр. Воєнно-Рев. Комітетом.

Народий Учитель, тижневик, орган Всеукр. Комітету Спілки робітників освіти, в Харкові від 1925.

Народні пісні, пісні вятворені народом, що з-давніх-давен співались й живуть в народі; автори їх текстів і музики зич. невідомі. На заході мали н. п. вел. вплив на розвиток мист. музики світської й церк., ще більше значіння мали воєни у слов. світі.

Народні республіканці, укр. партія, зорганізована 1918/19; її представники в кабінеті Остапенка протиставили лівому напрямові політики укр. соц. партій.

Народні соціалісти, рос. поміркована народницька партія, утворена в добі першої рос. революції.

Народня Воля („Народная Воля“), рос. рев. партія, зорганізована в червні 1879, стояла за політ. боротьбу, як засіб боротьби соц. лад; у боротьбі з царизмом по-слугувалася терором (низка збройних обортів та замахів, убійство 1881 царя Олександра II). Провідники: Желябов, Перовська, Кибальчич, М. Морозов, П. Лавров та ін.; 1884 після арештів розпалася; 1886 нова народовольська група, підготувала замах на Олександра III.

Народні Воли, денник, орган Укр. Сел. Спілки, з 1919 орган ЦК Всеукр. Ради Сел. Депутатів (Селоспілки), виходив у 1917-19 в Києві, опісля у Житомирі й Кам'янці Подільському.

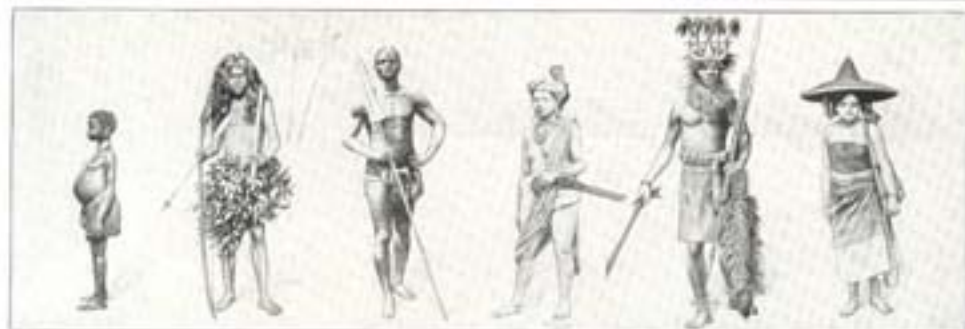
Народні Лічниця, гал. укр. товариство, засноване 1903 для несення дарової лікарської помочи мешканцям Львова й цілої Галичини без різниці віросповідання й народности. Ініціатор і перший директор — др. Евген Озаркевич.

Народні Просвіта, просв. місячник т-ва „Просвіта“ у Львові, 1923-27.

Народня словесність, гл. Усна словесність, Фольклор.

Народова Демократія, народові демократи, вихехнолки, поль. політ. партія, зорганізована 1897 у висліді діяльности тайного т-ва „Ліга Народова“, що її заснував 1886 у Швайцарії З. Мілковський; провідники Ян Поплавський, Роман Дмовський та Зігмунт Былицький; теоретичний орган „Przegląd Wszelchpolski“ (1895-1905). Н. Д. партія націоналістична, змагає до асиміляції всіх польськ. народів у межах Польщі; підчас світової війни Н. Д. була на боці Антант.

Народовъщаніє, катехизис із додатком повсень та поучень, вийшов заходом гр.-

1

2

3

4

5

6

9

7

10

11

12

13

14

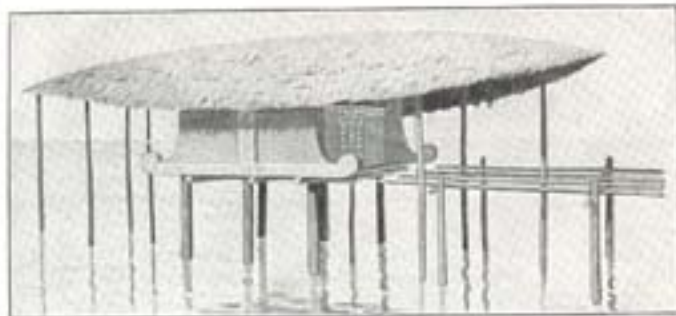
15

16

1. Дитина з племені анка (перед Аерена). 2. Войовник із племені енда з виготовленою запискою (Філіппін). 3. Войовник племені баїні (Вієтнам). 4. Дитина з племені мано-дано з жемчужини убраної до танцю (Борнео). 5. Півчальська аляутка у востійній прикрасі (Ск. Фалорес). 6. Дитина з племені іно (Індія). 7. Малайська наречена (Суматра). 8. Шірванська жінчина. 9. Загорода від вітру індів із Пучобані (Тусала, о-ви, Америка). 10. Шатра племені оюга (Небраска). 11. Юрта малайців із березової кори (Саїд, Сибір). 12. Вартівня (ведета) і захист воєнів (брат, Пана Гайнез). 13. Обручка будинок на палках (хата початківця) на острівці, острові Бокура. 14. Дім племені ено в Дакоті (Інда, Того). 15. Тембе, життєво забудована в Угого (Саїд, Африка). 16. Сілова хата емісіонів (Північна країна).

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

1. Папуасский дим для хаточіе (Кольбия, від Нова Гвінея). 2. Дім мужчані папуюеі багані (Нігері, Сумаатра). 3. Середня довга хата папуюеі вали-дані (Норвег). 4. Дома індіаніа Шубельо (Сібіра, півн. Америка). 5. Нависаний стовп (на дереві) папуюеі сіно і оджібіо (півн. Америка). 6. Човновий гріб чігуаіо (державна Вашингтон, США). 7. Гробовище родичів раджі Сінге (Індія, Керала). 8. Гріб у наді хати папуюеі валиан (остр. Вануату). 9. Нагробки короля Жаліста в Муайну-Аніа (Гвінея, о-ви Салом). 10. Великі коцкачки, кладовище крестів (Малабар Гіла, Індія).

кат. василіяна двома виданнями 1768, 1778; математична частина уложена мовою близькою до нар. мови, а початкова церковною; подас багато оповідань та легенд, почасти а ст. прологів, почасти а Вел. Зерпала.

Народовці, назва молодого табору гал.-укр. громадянства в 2-ій пол. XIX в., що в протилежність до тав. „мсковофілів“ стояли на укр. над. ґрунті, обстоюючи жыту нар. мову в школі й літературі, тощо. Перші літ. органи народовців: „Вечерніці“, „Мета“, „Нива“, „Правда“, далі „Діло“; 1890 органіаються в тав. нар. дем. партію.

Народознавство, гл. Етнографія й Етнольоґія.

Нароль, м-ко чесанівського повіту, 1.900 меш., 11% укр.

Наросток, суффікс, у грам. творило слова, що вібито наростає до „кореня“, щоб змінити або ближче означити значіння слова пр., дур-ний дур-енький, дур-новатий.

Нароч, 1) озеро на півн. схід від Вільни, 82 км.²; 2) права притока Вілії, 67 км. дов.

Нартекс, (гр.) передня частина церк. будови; передсіння, паперть (Лл. гл. Нава).

Нарутовіч (Narutowicz) Габріель, поль. політ. діяч (1865-1922); до 1920 проф. політехніки в Ціріху, описав поль. міністер публичних робіт та закорд. справ, вікні 1922 коротко президент поль. республіки, забитий.

Нарушеніч Адам Станіслав, поль. історик і поет (1733-96), проф. унів. у Вільні, луцький рим.-кат. єп.; „Історія поль. народу“ — перша критична історія Польщі, та кілька ін. праць, м. ін. і до укр. історії.

Нарушення тіла, ушкодження тіла, належить до каригідних учинків; можливе як скалічення, або ушкодження адорвал.

Нарциз, 1) (гр. міт.) гарний юнак, що побачивши свій образ у воді, закохався в собі й умер із туги, після чого з його крові виріс нарциз; 2) багатий та могутній визволенець рим. цесаря Клавдія.

Нарциз (Narcissus), лілеєвата зелеста рослина, з отруйною цибулею, довгим вузьким листям і цвітом, що має 6 листків одвітні й замітну внутрішню „побічну корону“; н. білий (N. poeticus), н. жовтий (N. pseudon.), н. східний, тав. тацета (N. tazetta); походять ізнад Середземного моря, у нас по горюдях.

Нарцизм, (гр.) автоеротизм, полове збочення; хоробливе любування власним тілом.

Насав (Nassau), до 1866 нім. союзна держава, відтак до прус. провінції Гесен-Насав.

Насальський Юліян, гал. укр. педагоґ (1847-1913), 1894-1913 видавав популярну „Бібліотеку для рускої молодежи“.

Населення, сума всіх людей на даній території. Н. цілої Землі (1928 р.) числить кругло 1.910.000.000, з чого 485 млі. принадлеало на Европу, 1.045 млі. на Азю, а тільки 380 млі. на всі інші часті світу. В поодиноких частинах світу населення розміщене дуже неоднаково, бо не вся поверхня Землі, в зв'язку з різними геоморфолоґічними, кліматичними та геол. відносинами, надається в однаковій мірі для заселення. Пересічна густина н. цілої Землі 12 на 1 км.², але 50% пов. має менше, ніж 1 меш. на 1 км.², 31% 1-10 меш., а лише 6% більше 60 меш.

Насіння, дозрілий заляжень квітки; містить у собі зародок молодого рослини й запасні річовини для відживлення зародку при проростанні насіння; у тварин білковинна рідина праз із заплідками, витвір полових залоз самців.

Наслідкові речення, гл. Речення прислівникові.

Наслідство, в приватно-правному розумінні майно, яке переходить по смерті власника на його дітей або інші назначені ним особи. Право майже всіх народів знає наслідство за заповітом і без нього.

Насреддін Ходжа, або Мулла Насреддін, тур. анекдотист XIV в.; його анекдоти розповсюджені в півд. Европі й М. Азії.

Настася, нешлюбна жінка кн. Ярослава Осмомисла, спричинила конфлікт князя з боярами, підчас якого її спалено, а її сина Олега заслано в монастир; перед своєю смертю Ярослав заповів йому гал. стілі.

Настурція (Nasturtium), зелеста хрестоцвітна рослина, до 1/2 м. вис., з білим цвітом; росте по вогих місцях; листя їдять як салату, вивар із коріння й листя п'ють проти золотухи й цинґи. Помилково н-цю називають красолою.

Наталь, частина Союзу Півд. Африки, над Індійським океаном, 91.400 км.² і 1.430.000 меш.; від півд.-схід. побережжя піднімається чотирьома терасами до гір Каталімба; uprawa кукурудзя, цукру та чаю, скотарство, копальні заліза та міді. Гол. м-о Штермарцбург; 1837 занята бурами, 1843 анґлійцями.

Натав, жид. пророк у часах Давида.

Натавіл, 1) ігумен Михайлівського монастиря у Києві, автор „Книжкци о вірї“ 1644, компіляція з творів Захарії Копищенського; 2) ім'я багатьох осіб у св. Письмі, між ін. одного з апостолів Ісуса Христа, званого також Вартоломеем.

Натансон Марко, псевд. Боброн, рос. революціонер (1850-1919), жид із України, один із основики рос. рев. партії „Землі і Воля“, 1893 оснував рев. партію „Народного Права“; член Центр. Комітету соц.-рев. партії; 1918 пристав до більшовиків.

Нарциз: 1. ціла квітка, 2. цвіт розриваний, 3. оооч розриваний.

Настурція: 1. розквітаюча квітка, 2. цвіт.

Натгорст (Nathorst) Альфред, швед. географ (1750-1921), дослідник Ісландії, Шпіцбергена й Гренландії.

Нативізм, (лат.) наука про природженість людей цих або тих планань; пр. теорія природженості нашого уявлення простору й т. ін.

Натіє (Nattier) Жан Марк, фр. малір-портретист (1685-1766), проф. Академії Мист. в Парижі, модний портретист аристократії.

Натів, укр. генерал, осетин ароду, 1918 інспектор гармати Окремого Запорізького Загону, описав начальник Окремої Запорізької Дивізії й Запорізького корпусу, відзначився в боях із більшовиками під Полтавою, Ромоданом; 1919 сформував у Батумі Закарпатський Добровольчий Кіш; замордований 1919.

Наторп (Natorp) Павль, нім. філософ і педагог (1854-1929), один із гол. представників новокантіанізму (марбурзької школи); праці з педагогіки, псих., логіки й теорії пізнання. Гол. твори: „Соціальна педагогіка“, „Загальна психологія“, „Логічні основи точних наук“ та ін.

Натрій, гл. Сод.

Натроліт, мінерал ромбічної системи ($\text{Na}_2\text{Al}_2\text{Si}_2\text{O}_{10}\cdot 2\text{H}_2\text{O}$); звичайно білі голочки в щілинах та порожнинах базичних гірних.

Натрон, часто живлана назва натрію (соду), також водокису натрію (іскої соди).

Натура, (лат.) природа, адча.

Натуралізація, (лат.) 1) у живин заг.: пристосування до обставин відмінного середовища; 2) прийняття прав громадянства в чужій державі, або надання прав громадянства чужинцеві.

Натуралізм, (лат.) 1) у філ.: перенесення на ін. сфери дійсності законів і форм буття матеріальної природи; зокрема був розповсюджений у 2-ій пол. XIX в., і то у спробах перенести пр. теорію Дарвіна на духове життя, тощо; 2) в літературі: напрям, зпочаткований Золею та Фльбером, що ставить собі метою передавати якнайточніше дійсність з усіма її негативними сторонами; 3) у пластичному мистецтві змагання наблизитися до найточнішого змалювання природи (людини) з передачею усіх подробиць форми й матеріалу.

Натуральне господарство, господарство, де відбувається безпосередній обмін предметами, без участі грошей; н. г. буває на перших ступнях госп. розвитку людських суспільств; під н. г. розуміють також первісний госп. стан, коли всі потрібні предмети виробляється в межах даного господарства, а обміну не жививається зовсім.

Натуральний, (лат.) природний.

Натуризм, (лат.) фр. літ. напрям, що продовжував у 1897 натуралізм із протестом проти впливу чужих літератур (нім., сканд. і рос.).

Натурфілософія, (нім.) в загальному значінні філософія природи, у вузькому — нім. ідеалістична філософія, гол. Шел-

лінґа та його школи (у нас Кавушинів-Везланського); гл. Філософія природи.

Науен (Nauen), м-о Б. Берліну, 9.000 меш., найбільша нім. й одна з найбільших радіостанцій світу: дві антени по 260 м. вис., 4 пересильники, засягає 20.000 км. (всю земну кулю).

Наука, 1) загально знання всього того, що можна пізнати; 2) вивчення чогось як ремесла (пр. техніки малювання або музики); 3) цілість відомостей, що складаються на загальні висновки, незалежні від індивідуальних інтересів або смаку, які можна перевірити точно означеними методами (наука літератури, граматики); 4) точні науки (математика, фізика, хемія, астрономія, природознавство) у протилежності до гуманістичних (філософія, літературознавство, історія); цей поділ приймає за підставу з одного боку зовнішню об'єктивність законів природи з матеріальною можливістю їх перевірки, а з другого суб'єктивність внутрішнього духового життя людини. Експериментальна наука розслідує речі й прони дослідом-експериментом, пр. експериментальна фізика, психологія й ін.

Наука, 1) гал.-укр. популярний час. москвофільського напрямку, оснований Ів. Науновичем; виходив за його ред. у Коломиї й Львові 1871-86; описав виходив під різними ред. у Відні (1888-1901), Чернівцях (1902), анов у Львові від 1906. По донній перері відновлений тут у 1924 Обществом ім. Качковського; 2) поучительна новинка для угорського народу, орг'ян Общества св. Василя В., за ред. Августина Волошина в Ужгороді 1897-1914 і 1921; спочатку двотижневик, від 1904 тижневик.

Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові, основане 11 XII 1873, заходами гол. рос. українців (О. Кониського, Д. Пальчикова, М. Жученка, М. Драгоманова), як літ. „Т-во ім. Шевченка“ для розвитку укр. письменства. С. Миклодавичка дала т-ву 6.000 карб., за які придбано друкарню. Першим головою був К. Сумкевич, далі С. Громницький, Д. Гладилевич і Ю. Целевич. 1892 Т-во, знову гол. заходами рос. українців (О. Кониського та ін.), перетворено на Наукове Т-во. Тоді ж почав виходити наук. орган Т-ва „Записки“ під ред. Ол. Барвінського, що по смерті Ю. Целевича став головою Т-ва (1893-96). Від 1894 редактором видавництва став проф. М. Грушевський. За його головування (1897-1913) Т-во дістає організацію на зразок Академії Наук. Складається з 3-ох секцій (іст.-філософ., фізіолог. та мат.-природ.-лікарської), й низки підлеглих їм комісій (археографічна, бібліографічна, етнографічна, правничка, статистична, фізіографічна та ін.). Крім „Записок“ (досі 150 томів) і „Хроніки“ Т-ва, входять „Збірники“ секцій та окремі органи комісій (Етногр. збірник, Матеріали до укр. етнології та антропології, Пам'ятки української й літ., Джерела до історії України

Укр. архів, Матеріали до укр. бібліографії, Студії з політ. сусп. наук і статистики, Збірник правничої комісії, Збірник фізіографічної комісії та ін.). Досі вийшло разом б. 600 томів. Т-во має дуже цінну бібліотеку (б. 200.000 томів) і музеї (етнографія, природа, археологія, малярство), бактеріологічно-хем. робітню, а також крім друкарні книгарню й переплетню; установи Т-ва, крім книгарні, розміщені у двох власних каменях при вул. Чарнецького 24 і 26, закуплених коштом гол. рос. українців (проф. П. Пелехина й інк. В. Семаренка). Школи Грушевського головами були В. Щурат і К. Студинський.

Будівля Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові: 1, приміщення бібліотеки та музею Т-ва, 2, переплетня Н. Т. Ш. та приватні помешкання, 3, канцелярія Т-ва, друкарня -Тва.

Науковий соціалізм, гл. Марксизм.

Науково-Технічний Вісник, місячник техн. секції Наук. Т-ва, у Харкові від 1926.

Наум, один із дванадцятьох малих пророків, автор пророчої книги.

Науменко, 1) Володимир, укр. гром. і пед. діяч (1852-1919), член укр. Ст. Громади в Києві, фільолог,

історик і журналіст, 1893-1907 ред. „Київ. Старина“ й „Україна“, де видрукував низку іст.-літ. праць та заміток, 1918 за гетьмана П. Скоропадського міністер освіти; розстріляний більшовиками; 2) Іван, укр. актор-самородок побутового укр. театру (змолоду шведь) на характеристично-драм. ролі.

Наумов, 1) Петко, болг. комп. *1878. муз. педагог, основник і дир. софійської муз. школи; 2) Федір, рос. держ. діяч, „міністер для государних справ“ при гетьм. Апостоли.

Наумович, 1) Андрій, укр. шсьм., перекладчик „Золотоуста“ в Києві 1624; 2)

Володимир, син Івана (1800-84) автор брошури „Величина і будова звідяного світа“; 3) Іван, гал.-укр. гром. діяч (москвофіл) і шсьм. (1826-91), гр.-кат. свещ., посол до гал. сойму 1861; співробітник численних гал. часописів, редактор і видавець часопису для селян „Наука“ 1871-86, основник „Общества ім. Качковського“, автор популярних книжечок „Лущ Заливайко“ „Зміщений Юрко“ й ін. Від 1886 правосл. свещеник у Києві.

Іван Наумович.

На фінансовому фронті, орган Наркому фінансів УСРР, журнал фінансової політики та практики, у Харкові від 1930.

Нафта, нафтова ропа, кип'ячка, земний, скальний або мінеральний олій; рідина легша від води, особливого запаху, колір від безбарвного до чорно-бурого; мішанина вуглеводнів, гол. споріднених із метаном: н. ам. складається з насичених вуглеводнів, каньазька з ненасичених і ароматичних, а прикарпатська (Галичина й Румунія) з обох родів вуглеводнів. Буває в скалах різного віку, від верхнього девону до третішніх скал; знаходиться в ЗДА, Мехіку, Півд. Америці (Колумбія, Перу, Аргентина), на Сулайських о-х (Борнео, Суматра, Ява) в Месопотамії, Персії, на Кавказі (Анжеронський півострів, Баку, Грозний, Кубань), у Румунії й Галичині. Н. добувають у „либах“, при допомозі глибоких криниць, або через проверчування отворів у скалах, нероз понад 1.000 м. завглибшки. Добуту н. піддають фракціонованій дистиляції та одержують три „фракції“: 1) річовину з т. к. 30°-150°; 2) алястину нафту (газ), що служить до освітлення, з т. к. 150°-300°; 3) тяжкі олії з т. к. вище 300°. І-шу фракцію дистилюють знову й одержують: газоліну, бензину та лігроїну; тяжких олій уживають безпосередньо до палива, також вироблюють із них малі до машин, вазеліну та парафін. Повстання н. у природі ще не роз'яснене: за Айлхером і Енґлером н. є добутком повільного розкладу тваринних річовин, гол. товщу, присвянаних давніми морськими осадами, за Менделєєвим н. повстала в глибині Землі внаслідок діяння води на вугляки (карбід). Добування н. почалося 1857 р. Штучно втворюють н.: 1) сухою дистиляцією кам'яного вугілля при 350°-450° та аменшеному тисненні (A. Pietet, R. V. Wheeler); 2) гідрогенізацією, себто алученням кам'яного вугілля з воднем при 450°-480° та під сильним тисненням (Берґіноє).

Нафталін, гл. Нефталін.

Нафталіна, ароматичний вуглеводень (C₁₀H₈): лисучі, білі, ромбічні листочки неприємного пекучого запаху. Т. т. 79°, т. к. 170°-240°. Добувають н. з погазової смоли, при сухій дистиляції кам'яного вугілля, стрій-

Вол. Науменко.

лива; проти молів та до виробу багатьох барвиль та ін. органічних сполук.

Нафтени, вуглеводні з громади тав. циклопарафінів, що містять 6 і більше атомів вугля у молекулі (C_nH_{2n}). Находяться у живничнім олію, у гал. і канк. нафті.

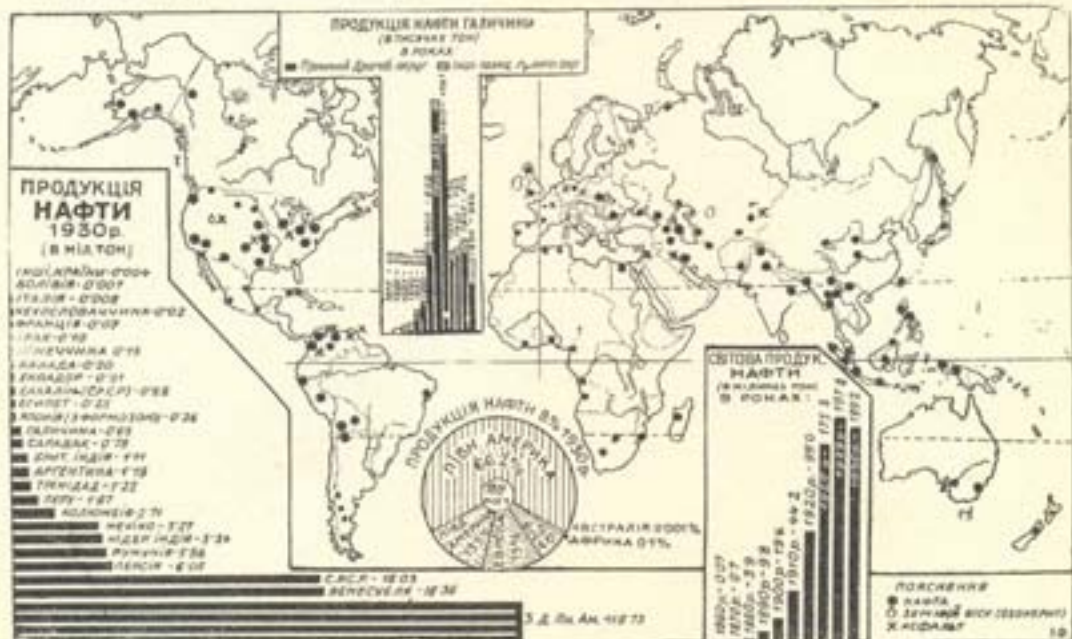
Нахимовський Федір, укр. кола старшина, вимандрував із Мазепою після 1709 за кордон, був невтомним і відважним співробітником гетьмана Орлика на еміграції, †1758 в Криму.

Нахичеван, 1) автономна республіка рад.

меновано на Укр. Трудову Партію, а 1925 на Укр. Нап. Дем. Об'єднання (УНДО).

Націоналізація, (лат.) повернення якоїсь речі з приватної власності у власність держави, пр. удержавлення приватної залізниці, землі, засобів промисловості.

Націоналізм, (лат.) крайній політ. напрям, який каже, що „нація“ є год. та рішачим чинником історії, та що інтересами нації треба підпорядкувати все; в політиці не обов'язують ніякі етичні правила, крім „національного еґотизму“ („sacro egoismo“). У

Розміщення й добуток нафти, земного воску та асфальту.

Азербайджану, 6.000 км.² і 104.000 меш.; 2) в год. м-о, 10.000 меш. (вірмен), садівництво; 3) передмістя Ростова.

Нахтіґаль (Nachtigal), 1) Густав, нім. географ, подорожник і лікар (1834-85), дослідник Африки, гол. серед; президент нім. Геогр. Т-ва в Берліні. Праці: Сагара й Судан; 2) Райко, словін. елїніст і альбанолог, *1877; праці про наголоє і відмінї й словотворї рос. мови, про глаголіцію, альб. письмо та літ. альб. мову.

Націонал-демократична партія, галл. укр. політ. партія заснована 26 XII 1899 з почину Є. Левницького й В. Охримовича, при ближчій участі М. Грушевського та Ів. Франка. Основним ідром стало Т-во „Народна Рада“, переорганізоване на нових основах, зі зміненою програмою й тактикою, опрацьованою ініціаторами в час. „Будучність“. На чолі партії стояв Народний Комітет, вибираний на Заг. Зборах партії (тав. Народним З'їздом). Першим головою був Ю. Романчук. 1919 партію перей-

відношенні до інших націй обов'язує абсолютний принцип боротьби — звідси ворожість н. до „нацифізму“ та взагалі інтернаціоналізму, а також до індивідуалізму, що не підпорядковує одиниці зновї нації, до політ. лібералізму й політ. демократії. Проявом н. є італійський фашизм та аналогічні течії. Вперше назвала себе „націоналістами“ політ. група у Франції 1898 р., складена гол. з буляжників із виразною антисемітською тенденцією.

Націонал-цараністи, політ. партія в Румунії, повстала через злиття партії рум. націоналістів кол. Австро-Угорщини й цараністів (сел. партія) передвоєнної Румунії, партія дрібного селянства.

Національна гвардія, 1) у Франції узброєні частини для служби в краю 1789-1872; 2) узброєні відділи, які повстали по всій Австрії 1848 під натиском революції; не зважаючи на спротив поляків, повстали укр. відділи н. г. в Стрию, Жовкві, Станіславоні, Бережанах, Тернополі, Львові, Яво-

рові (найсильніший) та ін. місцевостях; укр. н. г. мала власну укр. команду, окремих однострій і свої стиги (блакитна матерія з укр. львом по одному й образом патрона громади по другому боці); укр. н. г. підлягала „Головній Руській Раді“ й проєсувала від весни 1848 до зими 1849.

Національна економія, гл. Економія політична.

Національна Рада, 1) назва або одної з парламентарних палат (Швейцарія) або цілого парламенту; 2) політ. зібрання, в якому заступлені всі партії.

Національний, властивий даному народові, народній.

Національний гимн, народній гимн, гл. Гимн.

Національний Конвент, гл. Конвент.

Національний Музей у Львові, укр. музей, утворений заходами й коштом митр. графа Андрея Шенцицького; повстав 1905 як „Церковний музей“ при резиденції митрополита й спочатку мав за завдання зібрати та впорядкувати пам'ятки культ.-держ. життя зах.

України, та згодом це завдання розширилося й на пам'ятки світського життя; 1910 збудований музей став публічною установою, як „Національний Музей ім. митрополита гр. А. Шенцицького“, під опікою окремої кураторії. Директором музею від самого основи є др. Із.

Святицький, що поклав багато праці при його упорядкуванні. Під кермою директора виходить також і окреме наукове виданство Над. Музею, присвячене укр. мист. пам'яткам (описе ікон, друків, рукописів).

Національний Центр, об'єднання рос. політ. партій на Україні 1918, які заперечували укр. державність; на нарадах в Йесах Н. Ц. виступав як представник цілої Росії і доводив антантській дипломатії шкідливість укр. сепаратизму.

Національні барни, барни, що їх уживається як відзнаку народу або держави. Найчастіше це барни держ. гербу, тоді їх порядок такий, що на першому місці йде колір знаку гербового, на другому колір гл.; н. б. укр. держави й народу: жовто-блакитна (вгорі жовта, внизу блакитна). Початок уживання н. б. припадає приблизно на добу вел. фр. революції.

Національні Збори (фр. Assemblée nationale) у Франції парламенти 1789-92, 1848-51, 1871-75, що займалися ухваленням конституції; тепер спільні збори обох палат (інакше конгрес); у Німеччині парламенти 1848-49 у Франкфурті над Майном і 1919-20;

в Польщі спільні збори сойму й сенату для вибору президента держави.

Національні революціонери, фракція в Центр. Раді, на чолі з М. Любавським.

Національність, приналежність до певної нації.

Нація, 1) у фр. та англ. політ. термінології те саме, що держава; 2) історично н. означає передову, активну й повноправну частину народу (так у часі вел. фр. революції); 3) тепер н. це народ, себто загаль людей, зв'язаних традицією, культурою (мовою) та спільними державно-політ. змаганнями. Залежно від того, чи н. має свою власну державу чи ні, є „державні“ й „недержавні“ н. В державах много-національних, де нема повної нац. рівноправності, є н. „пануючі“ й „непануючі“. Сучасний розвиток (де в напрямі признання всім націям „права на самозначення“).

Начальна Команда УГА, скорочено НК УГА, найвище гал.-укр. фронтове командування в укр.-поль. і укр.-рос. війнах 1918-20, відповідав Штабові Дієвої Армії УНР; на чолі стояв нач. вояжд і своїм помічником, начальником булав; ділилася на відділи оперативний і матеріальний, з відповідними рефератами, пр. стрільняний, летунський, зал.-дорожний, технічний, душпастирський і т. д., й підвідділами, пр. розвідний, мапографічний, судовий і т. д.

Начальний вояжд, найвищий військ. начальник підчас війни; в УГА титул ком. армії від VI 1919; гл. Генералісіміус.

Начальний Комітет Народий (Naczelny Komitet Narodowy), або НКН, поль. політ. організація, осн. в серпні 1914, аналогічна Загальній Укр. Раді, об'єднувала спочатку всі поль. партії, та в листопаді 1914 виступила з неї втехлолітки й сх.-гал. консервативети („подолішки“).

Наша Доля, перша легальна білорус. газета у Вільні; перше число 14 IX 1906. Вийшло всього 6 чисел, з котрих 5 сконфікувала поліція.

Наша Думка, тижневик Гол. Ради гал. бук. і угор. українців у Києві, 1918.

Наша Земля, укр. літ. і сусп.-політ. місячник в Ужгороді, 1927-28.

Наша Зоря, укр. тижневик, виходив 1920-23 в таборах військ УНР в Ланцуті, в Стрільковій й Каліні; 73 чисел.

Наша Кооперація, укр. кооп. двотижневик у Києві в 1913-14.

Наша Мета, укр. час. робітничого жіноцтва, виходив двотижнево, пізніше тижнево у Львові 1919.

Наша Ніва, білорус. час., у Вільні від 23 XI 1906 до осені 1915; відіграла велику роль в білорус. нац. руху.

Наша Освіта, укр. гром.-пед. місячник Сумської Округової Інспектури Нар. Освіти, в Сумах на Харківщині від 1925.

Наша Правда, укр. тижневик комун. партії Схід. Галичини, в Відні 1921-23.

Національний Музей у Львові.

Нашатир, нашатирний спирт (рос.), гл. Амоніак.

Наша Школа, укр. наук.-пед. журнал, орган Т-ва „Учительська Громада“ у Львові, а від 1911 й Т-ва ім. Сковороди в Чернівцях; 1909-14 чвертьрічно, 1916-19 двомісячно.

Наш Голос, орган укр. соц.-дем. партії Росії й Австрії, місячник; виходив у Львові коштом і заходом Л. Юркевича від XI 1910 до 1912.

Наше Життя, 1) літографований орган УСДРП в Петербурзі, виходив нелегально від 1915; від 1917 почав виходити друком, двічі на тиждень; 2) укр. тижневик у Холмі 1920-28.

Наше Село, укр. щоденна сел. газета, в Одесі в 1918-19.

Наше Слово, 1) укр. учительський час. у Львові в 1907, тричі на місяць; 2) орган УСДРП в Катеринославі 1917; 3) місячник, професійний орган лікарських помішників і помішниць на Україні, в Києві в 1918; 4) популярний час., двічі на тиждень у 1920 в Могилеві на Поділлі.

Нашкірень, гл. Епідерма.

Наш Поступ, укр. тижневик в Едмонтоні 1923-27.

Наш Прапор, щоденник у Львові в 1923-24.

Наш Приятель, укр. місячник для молоді й шк. дітей, видає Марійське Т-во у Львові від 1922.

Наш Родний Край, укр. місячник для молоді в Ужгороді, від 1922.

Наш Шлях, укр. щоденна дем. безпартійна газета в Кам'яні Подільському, 1919-20.

Начинський Давид, архимандрит, ректор Київ. Акад.; збирав і вид. твори Теофана Прокоповича, †1793.

Найда, (гр. міт.) русалка, німфа джерел та рік.

Наяріт (Nayarit), мек. територія над Тихим океаном, 28.370 км.² і 165.000 меш., гол. м-о Тешік.

Н'гамі, багнисте озеро (770 км.²) на півн. Калігарі.

Н'гангвей, Ангвей, провінція в серед. Китаю, над Янгтсекіном, 143.000 км.² і 19.620.000 меш., гол. продукти: бавовна, чай, рис, шовк і льняні вироби; гол. м-о Н'ганкін або Анкін.

Неандерталь, долина нім. річки Неандер, між Дісельдорфом і Ельберфельдом, від 1921 знайдений; 1856 тут знайдено кости ст. діловіської людини, з низьким, назад похиленим чолом, сильно виستاючими бровними дугами, грубими щелепами, без значного підборіддя й т. п.; подібні кости знайдено опісля 1887 у Спі, 1901-5 у Крапіні, 1908 у Мустіе й ін. і на тлі основі вчені приймають існування особливий европ. ст. діловіської породи людини, тзв. неандертальської або неандрійської раси (*Homo primigenius*).

Неаноль, Наполі, найбільше м-о Італії, над затокою Н., у підніжжя Везувія, в одній

із найгарніших околиць світу, 1,050,000 меш. Найважливіші ст. церкви: собор (готична базиліка з XIII в.), св. Домініка (XIII в.), св. Кларі (XIV в.) й ін. Зі світських важливі: 5 кастель (одна з XIII в.), театр, унів. (заснований 1224), академія наук, музей із цінними помпеянськими пам'ятками, акварій; переважна частина Н. — це круті вузькі та брудні вулички, заселені збідованим пролетаріатом (дизароні). Пристань має вел. оборот (10,885,000 реґ. нетто т. в рік). Промисловість вел.: корабельна, машинона, металева, воєнна й шклянна. Н. заложений греками, від 290 до Хр. належав до рим. держави, а від XII в. до 1861 був гол. містом „Обох Сицилій“.

Неаноль.

Небаба Мартин, полк. чернігівський від 1649; загинув у бою з лит. військом на Чернігівщині 1651.

Небескі (Nebesky) Вацлав, чех. поет романтик (1848-82), історик літ., критик і журналіст, довголітній ред. *Saoripis-y Ceského Musea*.

Небесна Цариця, місячник, урядовий орган закарпатсько-укр. рел. товариств греко-католики в Пітсбургу, від 1926.

Небо, в астр. на око пів-куля, що на її внутр. стороні бачимо зорі, осередком пів-кулі вважає кожний спостерігач те місце, де стоїть.

Небо, Навав, гора на півн. схід від Мертвого моря, на якій помер Мойсей.

Небраска, 1) Плетт (Platte) Рівер, права притока Міссурі б. м-а Омага, 2,445 км. дов.; 2) держава ЗДА над нею, 200,770 км.² і 1,300,000 меш., просяйна степова країна, рільництво та скотарство; гол. м-о Лінкольн.

Небукаднезар, Набу-кudur-усур, гл. Находоносор.

Небулій, гл. Астерій.

Небулярний, (лат.) мряковинний; н-а т е о р і я, погляд, що світ утворився з мряковини.

Нева, півн. зах. рос. ріка, 70 км. дов., відтока Ладозького озера (в посередью через нього ін. багатьох озер) до Фінської затоки (б. Ленінграду); має вел. комунікаційне значіння (гл. Марійська система).

Невада (Nevada), 1) зах. держава ЗДА, 286,675 км.² і 77,000 меш.; гориста, континентальне підсоння, вел. поклади металів, гол. м-о Карсон Сіті; 2) гл. Сієра Невада.

Невадос де Лінез (Nevados de Liréz), громада гір у Болівії, до 6.000 м. вис.

Невер (Nevers), ст. рим. Новобудувм Едуорум, гол. м-о фр. департаменту Нісар, 28.000 меш., шріб порцелини та фаянсів.

Невестюк Яків, гал.-укр. лікар, *1868, замолоду голова „Академічної Громади“, радикал, співробітник „Народу“; комедія „Кандидат“.

Невимірне число, ірраціональне число, число або величина, що їх вартість можна чисельно визначити лише з відповідним на-

ближенням, пр. $\sqrt{2}$, $\sqrt[3]{5}$, $\log_2 2$ і т. д. Величини (числа) алгебрично невимірні є все коріннями алгебричних рівнянь, а нікчі корні, як пр. другі та треті, можна представити зовсім точно при допом. Геом. конструкцій. Величини (чисел) трансцендентно (переступно) невимірних, як пр. логаритми, числа e і π , геометрично представити не можна. Перший рід невимірності знали вже греки, існування трансцендентних величин, що не є розв'язками ніяких алгебричних рівнянь, ствердили щойно математики XVIII та XIX в. З трансцендентності числа e та π виходить неможливість квадратури кола.

Невицька Ірена, жінка Омелія, закарп. укр. письмен., *1886, ред. укр. часопису „Слово Народа“ в Припеві. Збірка оп. „Дарунок“, поезії, драми, роман „Правда побідила“.

Невицький Омелія, закарп. укр. свящ., *1878; 1918 провідник визвольного руху під гаслом злуки Закарпаття з Україною; тепер у Америці.

Невій (Ca. Naevius), рим. драм. й еп. поет (б. 270-201), поема про І пунійську війну, комедії й трагедії.

Невіль (Neuville) Альфонс, фр. мalarбаталіст, ілюстратор (1835-85); „Бівуак під Буржем“, „Останні кулі“.

Невільник, раб, людина залежна зовсім від другої, що (так у ст.-рим. і germ. праві) не має ніяких прав і є предметом права, а не його носієм (підметом). У зм'ягченій формі н. міг мати деякі права, але мусів безплатно працювати для свого пана.

Невільництво, рабство, стан залежності людини, коли друга людина може нею розпоряджатися як своєю власністю; звільню поширена установка в старонню, коли на н. осноувалося ціле народне господарство. Раби були „публичні“ (власність держави, церкви) та приватні. Рабами ставали воєнні бранці, а також засуджені за деякі злочини або за довги. Форми н. були різні в різних часах та в різних народах. Ст. світ (навіть філософи) визнавав н. за конечну установку. У кінцевій добі рим. імперії н. стало по-

стійно уступати іншим формам залежності (колонат). У зах. і серед. Європі воно цілком при кінци XIII в., та віджило в Америці де еспанські підданці повернули в н. зразу тубільців-індівців, а пініше привозили негрів з Африки. Щойно від кінци XVIII в. починаються законні заборони цієї торгівлі. На Сході, в маг. країнах задержалося н. дуже довго. Туреччина скасувала н. законом 1876, але воно існує фактично й досі в зах. Азії, схід. та серед. Африці. Європ. держави ведуть проти н. в тих країнах боротьбу (конгрес в 1889-90).

Невільницьке озеро, гл. Грейт Слейн Лейк.

Невільницьке Побережжя, побережжя в (бриг.) зах. Нігерії, колись гол. ринок торгівлі чорними рабами.

Невми, потопше зах. Європи на поч. середньовіччя. Найдавніші н. (nota romana) зовн. виглядом скидалися на суч. стенографію (крапки, коми, гачки, тощо). Тоніи н. докладно не визначували, а були тільки засобом для запам'ятання відомої мелодії. В XI-XII вв. н. стали докладніші, писалися на нотеносці. Водночас від XII в. поширився інший потопше (nota quadrata), що мав ноти чотирокутної форми.

Невральгія, (гр.) нервовіль, нервий, нервць, нервовий біль, напади сильного болю адож пробігу нерву. Причини: простуда, деякі інфекційні хвороби, хвороби обміну річовин (цукрівниця, подагра).

Неврастенія, (гр.) нервова кволість, стан хворобливо збільшеної вразливості й швидкого втомлювання нервової системи; об'яв: часті болі голови, швидка втома, надмірне виділювання поту, прискорений житчик, виділювання великої кількості сечі (часто мутної), нахил до гіпохондрії, настирливі думки й різні хворобливі бонзи („фобії“), пр. перед відкритими площинами (агорафобія), хворобами (нозофобія) й ін.

Неври, перше іст. слов. плем'я, що в пол. У в до Хр. сиділо мабут в Волні та Поділлі. Йому приписують культуру висоцьку гальштатської доби.

Неврелема, (гр.) гл. Нервне волокно.

Неврит (neuritis), запалення нерву з причини мех. ушкодження, простуди, деяких інфекційних хоріб, хоріб обміну річовин, хронічного отруєння (алькоголь, олово, арсен). Об'яв: сильний біль, гол. при рухах, обмеження рухомості даної частини тіла. Залежно від причини, або проминає без наслідків, або нерви зникає й залишається сталій параліч і занизи м'язів.

Невролізи, (гр.) особливі клітини з сильно розгалуженими тонкими випустками й волознами, розміщені в міжу головному і спинним; служать як підпорна тканина для нервних клітин і волокон.

Невроза (neurosis), нервова хвороба функціонального характеру, себто без анатомічних змін ані в нервовій системі, ані в

поодиноких органах тіла. Може захоплювати цілий організм (гістерія, неврастенія), або поодинокі органи (пр. н. шлунок, кишк., серця й ін.), і тоді проявляється болями, корчами й т. п., наслідуючи найрізноманітніші хороби.

Неврологія, (гр.) частина медицини, що займається будовою, чинністю й хворобами нервової системи.

Неврома, нерв'як, доброякісний пухотвір, аложений в атипових нервових клітин і волокон; буває звич. в симпатичній нервовій системі і в надпиркових залозах.

Неврон, нервова клітина як одиниця нервової системи.

Невропатія, нервоність, нервова вдача, стан меншої здатності нервової системи; звич. вроджена й дієчна прикмета, творить основу функціональних хороб нервової системи: неврастенії, неврози й гістерії.

Невропатологія, (гр.) наука про хороби нервової системи.

Неутралізувати, (лат.) вирівнювати протилежні стани, пр. додатно електр. стан із від'ємним, кислоти з основами й т. д.

Неутральна смуга, звичайно прикордонна країна, позбавлена на основі договору військової охорони (війська, кріпости й т. ін.), пр. нім. територія 50 км. на схід від Райну, на основі версальського договору.

Неутральний, (лат.) безсторонній, байдужий.

Неутральність, невмішування у спір ін. осіб, невмішування у війну ін. держав.

Неутрофіли, гл. Лейкоцити.

Неутрум, гл. Середній рід.

Нея, гл. Неява.

Негаси (Nehajev) Ціглик, хорв. письмен., *1880, журналіст та критик модерністичного напрямку, роман: Біг.

Негалевський Валентин, укр. шляхтич XVI в., родом із Волни, 1581 отримав укр. переклад Євангелія з польс. перекладу соціяніна Мартіна Чеховіча.

Негребецький, 1) І в а н, гал.-укр. популяризатор (1853-1927), гр.-кат. священник, євєп. діяч; праці в вид. Т-ва "Просвіта"; 2) П а в л о, укр. шляхтич із перемиського повіту, служив у 60-70 рр. XVII в. в Варшаві в надвірній коронній канцелярії писарем, пізніше переїхав до Москви й брав участь у полеміці з лютеранами.

Негровець, вершок у Гор'явах — на Закарпатті, 1.712 м.

Негатам, пристань у брит. Індії, при впадді Кавера до Бенгальської затоки, 57.000 меш.

Негатив, (лат.) образ, що повстає в часі фотографування на фотографічній платівці або плівці й має чорні місця там, де на предметі є білі, й навпаки. (Ілюстр. гл. таблиця фотографія I, 2а).

Негативний, (лат.) заперечний, той, що відкидає щось або означає відсутність чогось.

Негативність, (лат.) стан, що означає заперечення або відсутність чогось.

Негативні числа, гл. Числа.

Негація, (лат.) заперечення чогось, відкидання якогось твердження.

Negel (Nägeli) Карл Вільгельм, нім. ботанік (1817-91); один із творців новітньої фізіології рослин і механіко-фізіологічної теорії походження живин.

Негалжє, (фр.) ранній домашній убір, недбайливий одг.

Негр, (єсп.) вл. "чорний", мурич.

Negri Ада, іт. письмен., *1870, поетка бідних і покритих; збірка: "Призначення", "Бура", "Материнство".

Негроїдний, подібний до мурича, мурипуватий.

Негронпонт, гл. Еабен.

Негрос, о. Філіппін, 12.098 км.², 47.000 меш.

Негус, 1) титул абесинського царя; 2) вайло; ігнорант.

Недбаль Оскар, чес. комп. (1874-1930), скрипак та диригент; оперети й балети ("Від казки до казки", "Принцеса Гіацинта", "Польська кров" та ін.).

Неджд, Неджд, височина в серед. Арабії, від 1913 султанат під брит. впливами, 1.200.000 км.² і 1.100.000 меш., гол. м-о Ель Ріяд; переважно пустиня, скотарство.

Неджаті Ісса, тур. письмен., один із найбільших ліриків, автор "Дивану", †1509.

Недзя, 1) Недзя, поучительно-газдовска новинка для угро-руського народу, тижневик, видавало в Бунашесті мад. міністерство земельних справ, за ред. Мих. Врабеля, в 1898-1918, від 1918 мад. латинкою (Nedzija); 2) тижневий журнал у Львові в 1911-12; 3) тижнева газета у Львові від 1929.

Недзяка Петро, київ. теслярський майстер XVIII в., бундував будинок Кієво-могилянської бурси, що згоріла 1775.

Недільні школи, школи для навчання грамоти дорослих неписьменних робітників, уперше повстали в Англії в пол. XVII в. за почином Роб. Райке (1735-1811). На Україні повстали аж 1859, гол. з приватного почину, спочатку в Києві, опісля в Полтаві й Подляччині, де за два роки повстало 23 школи. Вчили в них молоді вчителі, студенти унів. та гімназиста; пізніше захопилися цєю справою й старші. По цих школах учено або цілком або вчасти по укр. Серед учителів були члени укр. громад, м. ін. В. Антонович, М. Драгоманів, О. Кониський, О. Стронія, Д. Пильчичів, П. Чубинський та ін. 1862 школи уряд закрив, а подляські діачі їх підпали репресіям — в'язнення й заслання (О. Кониський, В. Лобода, В. Шевч, Ол. Стронія та ін.).

Недільський, 1) Григорій, львівський укр. ювелір кін. XVII в., виконав 1632 срібну ризу Богородиці Успенської церкви у Львові; 2) І в а н, укр. композитор, *1895; хорові, сольові (переважно до слів Ст. Чарнецького) й інструментальні твори; 3) С о

фрон. укр. клас. фізіолог і пед. діяч (1857-1917), довголітній проф. станіславської й перший дир. укр. гімназії в Коломиї 1894-1917, співавтор і співред. „Малоруско-мімського Словаря“ Євгена Желєхівського.

Недїч (Nedić) Любомір, серб. літ. критик (1859-1902); вид. літ. час.: „Српски преглед“.

Недогін, фузель, бічний добуток алькогольного шумування цукру; складається гол. з тав. вищих алькоголів; промислового, бутельних і амилевих.

Недокис, гл. Окис.

Недокрів'я, недокровність, малокрів'я, малокровність (анаемія), 1) гостре н. (а. acuta), зменшення заг. кількості крові в тілі, знич. після вел. кровотеч; якщо смерть не наступить, то відновлення крові доконується до кількох тижнів; 2) наслідне, секундарне н. (а. secundaria), наслідком незначних, але частих або постійних кровотеч (із виразок, гемороїв), при деяких тривалих отруєннях та захворюваннях, наслідком голодування, недостачі світла та свіжого повітря; знич. швидко вицвітає, якщо усунути причину; 3) лихе, глибоке н. (а. perniciosa), причина знич. невідома (деякі гадалиси, отруєння, недостача деяких вітамінів), протяжна недуга з наворотами; 4) хлороза.

Недоумство, гл. Деменція.

Недригайлів, Драгайлів, м-о на Харківщині над р. Сулою, повстало з кін. XVII в. як укріплення проти тат. нападів; сотенне м-ко, входило у склад Київ., потім білгородської губ., від 1780 повіт. м-ко харків. намісництва, від 1796 затітає м-ко; тепер б. 9.000 меш., 50% жидів.

Несвклдова Геометрія, геометрія, що відкидає постулат Еукліда про існування рівнобіжних ліній; Гіперболічна н. г. (відкрита Гавсом, Боляєм та Лобачевським) приймає, що через одну точку можуть переходити дві рівнобіжні; еліптична н. г. (Ріман) відкидає взагалі існування рівнобіжних ліній. Простір еліптичний (безмежний, проте скінчений) є основою теорії умовності Айнштейна.

Неседлі (Nesedy), 1) Войтєх, чеськ. письмен. (1772-1844), автор свого часу популярних поезій; 2) Зденек, чеськ. історик музики та музикознавець, *1878, проф. унів. в Празі, член чеськ. Акад. Наук, НТШ; праці з історії густицького співу, розвідки з історії чеськ. та всесвітньої музики, знавець укр. музики; 3) Отакар, чеськ. маляр-красида, *1883, проф. Акад. Мист. в Празі; красида морські, Чехії, Цейлону, Індії та ін.; 4) Ян, чеськ. письмен.-поет, перекладач і публіцист (1776-1834), один із діячів чеськ. нац. відродження.

Несмія, один із жид. князів, який із Зоровавелем вернувся до Єрусалиму з вавилонської неволі; 444-433 управитель Юдеї; книга Несмії, канонічна книга Старого Завіта.

Нежит, гл. Катар.

Незабудька (Myosotis), зелнета рослина

до 1/2 м. вис. з малими ланцетуватими листками й дрібними голубими цвітками, з п'ятигладною зростаючою короною; у нас по болотах і садках.

Незалезжик, ліве крило УСДРП 1917-19; 1919 орган „Червоный Прапор“; за більшовищів через УКП перейшли агодом до КП(б)У.

Незніска, укр. с. городенського повіту, 1.900 меш., родовища фосфоритів; останки селищ енеолітичної й гальштатської доби.

Незмінник, інваріант, у мат. така величина, що при різних операціях, або перемінах, лишається без зміни (пр. кривина поверхні є незмінником при всіх обертках). Величина, що змінюється частинно, є співзмінником (коваріантом).

Неї сюр Сен (Neuilly sur Seine), фр. м-о, тепер частина Парижа, 52.000 меш.; 1919 мир між Антантою й Болгарією.

Ней (Neu) Мішель, фр. маршал (1769-1815), вважався під Ульмом 1805 і в моск. поході Наполеона.

Нейва, Нейва, 250 км. дов. джерельна р. Ніца випливає на Уралі (через Туру до Тоболу); її долина дуже багата на руди заліза, міді й ін. копалини.

Нейма, землекласник з України, поль. роду, що 9 III 1807, як „представник України“, намовляв у Варшаві Талєйрана до військ.-повстанчої акції на Україні. За його словами, 60.000 укр. селян чекали відповідного наказу до повстання. Наполеон відмовився піти за цими планами.

Нейман Борис, укр. іст. літ., родом жид, *1888; „Куліш і Вальтер Скотт“ та ін.

Нейма (Neuman) Чеслав, укр. етнограф поль. роду, довголітній співробітник „Київської Старини“ („Кулішіві форми укр. нар. поезії“ 1883, „Ст. Брацлавщина та її люди“ 1889, „Укр. баллада про Бондарівну й пана Канювського“ 1902); „Dumy українські“ 1886.

Неканонічні книги Св. Письма, книги, невягнені до канону; можуть бути агідні з засадами віри, або ні (апокрифи).

Некар (Neskar), права притока Райну, 397 км. дов. долина її славна винами.

Неккер (Necker) Жак, фр. фінансист і держ. діяч (1732-1804), міністер фінансів за Людовика XVI., уживав енергійних заходів для поліпшення фр. фінансів; при його допомозі скликано Ген. Стани, з участю 3 стану; склав перший бюджет Франції; гол. праці: „Похвала Кольберові“, „Про законодавство й хлібну торгівлю“.

Некрашєвич Іван, укр. письмен. XVIII в., письмен., твори: віршовані діяльогі, послання, тощо з 1773-91 — іскраві малюнки сел. побуту XVIII в. („Спір душі й тіла“, „Ярмарок“, „Замисел на пона“, віршовані листи до свід. Філіпповича).

Незабудька. 1. рослина, 2. цвіт, 3. жорна розломлена, 4. чаша, 5. насіння.

Некробіоза, (гр.) стан повільного замирання ростинних або тваринних клітин під впливом хоробливих чинників або невідповідних зовнішніх обставин життя. Остаточним вислідом є. є некроза.

Некроза, гл. Гангрена.

Некролог, (гр.) життєпис недавно померлого.

Некромантия, (гр.) викликування духів померлих, щоби пізнати майбутнє, у ст. греків також жертвоприношення з метою ворожіння.

Некрополь, (гр.) місто померлих, кладовище, цвинтар.

Некрофобія, (гр.) хоробливий страх перед померлими; буває при неврастєній.

Нексе (Nexö) Андерсен Мартін, дан. письмен., *1839; соціальні романи.

Нектар, (гр.) в гр. міт.: напій, що його пили олімпійські боги; людина, що його напилася, ставала безсмертною; в біол.: солодкий сік у цвітах багатьох ростин, приваблює бджоли й ін. комахи; бджоли вироблюють із н. мід.

Нектарій, (гр.) медова залоза у цвітів, виробляє солодку ріднину для принади комах.

Нектон, (гр.) тварини, що активно, власнолюбно плавають у воді.

Незаконний, (лат.) незаконний, протизаконний.

Нельдеке (Nöldeke) Теодор, нім. орієнталіст, *1836, семтська й іранська філологія.

Нельсон (Nelson), ріка 650 км. дов., витікає з озера Вінніпег, вливається до Гудсонової затоки.

Нельсон Горашо, англ. адмірал (1758-1805), побіди фр. флоту під Абукіром 1798 і під Трафальгаром 1805, де й полег.

Немезида, Немезіс. (гр. міт.) богиня піснєт, карас за гордості й пиху.

Немея, м-о й лісова долина в півн. Арголіді з басм немейського Зевса, де Геракль убив немейського льва й де щодня роки відбувалися немейські грици.

Немишувий Василь, укр. малір кін. XVIII в., учень Саблучка в малірській школі при харківській Колегії.

Немирич, 1) Степан, брат Юрія, 1659 „генерал артилерії Вел. Князівства Руського“, що мало бути в федеративному зв'язку з Польщею; 2) Юрій, укр. шляхтич, соціаліст, дуже освічений (учився в Голандії, Англії, Франції); з поч. повстання Хмельницького активний борець за боці Польщі, 1655 перейшов до шведів, зближився з укр. урядом 1657 і грав визначну роль в укр. політиці: дбав про зміцнення союзу України з Швецією та Семигородом проти Польщі, був творцем Гадяцької унії і мав стати канцлером Вел. Князівства Руського; в війні проти Московщини ко-

мандував найкращим військом; убитий на Чернігівщині 1659 укр. селянами й козаками, невдоволеними з політики „значних“ (старшин); Н. був автором теологічних праць (лат. мовою), виданих за кордоном.

Немирович, 1) м-ко північної округи, 7.300 меш., 36,5% укр., 57,2% жид., 2,9% рос., 2,3% поляків; 2) м-ко равського повіту, 220 м. н. р. м., серед шпилькових лісів, 2.500 меш., дуже сильні січні солонки до купелів та великі поклади боронини; лічать: ревматизм, ісхеміє, деякі хороби шкіри й жіночі.

Немирович-Данченко, ім'я рос. діяч братів із ст. укр. роду: 1) Василь, повіттар, поет і подорожник (1848-1927); 2) Володимир, драматург, режисер і письмен., *1858, ініціатор і організатор із Станіславським моск. Художнього театру.

Немі, озеро вулканічного походження в Альбанських горах б. Риму, місце прогулок давніх багатих римлян; затоплені в ньому розкішні кораблі цесаря Калігулі добувають тепер, осушуючи озеро.

Немоловський Михайло, укр. гром. діяч, сол. рев., член Центр. Ради, 1918 військ. міністер у кабінеті Голубовича, 1919-20 комуніст-боротьбіст.

Непадкєвич Євген, суч. укр. літературознавець; розвідки про Франка, Стефаника та ін.

Непасятець, гл. Дід.

Непії, у римлян голосіни по померлих, співані найкращими голосильниками.

Непський (Nepeski) Марцелі, поль. бактеріолог, фізіолог і хемік (1847-1901), директор хем. відділу в Інституті експериментальної медицини в Петербурзі; відкрив іттоміні.

Нео (Néaux), гл. Ойвен.

Нео, (гр.) значить „новий“, приставка до різних слів.

Неоніталізм, (гр.-лат.) новітній віталізм, механістичне пояснення життя в природі, що його дав віталізм, н. доповнює особливою закономірністю, що кермує хемічно-фізичними силами живини: тва. „автономія організму“ Бунге й Освальда, „ентелесіа“ Дріпа, „домінанта“ Райнке й „принцип життя“ Гартмана.

Неовулканічні гірнини, гірнини третішого віку: обсідані, ріоліт, анамезит; у нас гол. у пасмі Вигорлиць на Закарпатті.

Неогуманізм, (гр.-лат.) сусп. напрямок XIX в. в Німеччині, домагався гуманного й естетичного виховання людини на аразок класичних греків; був основою класичної нім. літератури; гол. представники: Й. Вінкельман та В. Гумбольдт.

Неоген, молодший треторяд, обіймає міоцен і пліоцен (гл. Геологічні формації).

Неодарвінізм, новітній дарвінізм: відкидає спадковість придбаних прикмет, боротьбу за існування переносить на зародкову плязму полових клітин, яку вважає за суму всіх самостійних „життєвих одиниць“.

Г. Нельсон.

зародків усіх особливих примет даної життя. Творці: Вайсман і Роменес.

Неодим, (Nd), метал з групи тав. рідких металів.

Неоімпресіонізм, маляр. напрямок у Франції в кін. XIX в. — поглиблення імпресіонізму, як „наукова теорія додаткових кольорів“ (фр. малір Сера й Сініак).

Неокантианізм, напрямок у філ., що спирається на критиці Канта, вважає основою й завданням філософії не метафізику, а теорію пізнання (Лінге, Коген, Натюрл).

Неокласици, група укр. письменників в УСРР, почали себе визначити від 1923. Неокласици (М. Зеров, М. Рильський, П. Фіс) почасти тримаються зах. розуміння мист. дтва й наслідують клас. зразки ст. гр.-рим. та новітні европ. літератури; н. мали вплив на багатьох тав. пролетарських письм., передовсім на Хвильового.

Неокласицизм, 1) доба класицизму XVIII і поч. XIX в.; 2) модерні напрям у мистецтві — реакція проти імпресіонізму й деяких крайніх течій. Н. дає чіткі, ясн. пластичні й монументальні форми без деталей, з гладкими мазками; с під впливом малярства раннього ренесансу. У нас представник н. І. Бабій.

Неоком, поем доз. крейди.

Неоліт, (гр.) культура молодшої каміної доби,

що панувала на наших землях приблизно від 5000-2500 до Хр. і ділилася на чотири розв. фаз: 1) 5000-4000, 2) 4000-3500, 3) 3500-3000, 4) 3000-2500; Характеризує її поява

Зразки надбужанського неоліту: 1. подвійний скробач, 2. і 3. стрілки, 4. вістря до спису, 5. серп, 6, 7. сокира, 8. топір. (Збірка з Сх. Галичини та Холмщини).

Характеризує її поява сільськогосподарства, перших гончарських виробів, гладкого кам'яного знаряддя та перших гробів, де вже помітний культ померлих.

Неолимаркізм, новітній лімаркізм, вважає доцільне пристосування життя до даних обставин за вислід відповідних внутрішніх „духових“ проявів, як почування кінцевої потреби такого пристосування; деякі приймають навіть „клітинний розум“, що змушує клітини даної частини тіла до відповідного пристосування. Творці: О. Гервіг, Негелі, Ветштайн, Франсе й Спенсер.

Неологізм, (гр.) нове слово, що його вводять до літ. мови.

Неомальтузіанізм, спроба перевести в життя Мальтусову доктрину щодо пробле-

ми населення; на думку прихильників н-у, для зменшення населення бажано не сплиновати шлюбів, як то радив Мальтус, а писвати різних запобіжних засобів проти запліднення.

Неон, (Ne), шляхетний газ, знаходиться в повітрі та в багатьох термах; уживається до неонового світла; Гайслерові рурки, наповнені н-м, світять гарним червоновим світлом і уживаються до реклами.

Неоплатонізм, філ. школа геленістичної доби, мала великий вплив на христ. філософію; об'єднувала науку Платона, Аристотеля, пітагорейців та стоїків і вірування нар. релігії в одну теософічну систему, в осередку якої була наука про еманацию. Основожник Плотин.

Неоптолізм, також Пірр (гр. міт.), один із героїв троянського циклу, вбив троянського царя Пріама, одружився з дочкою Менелая Гермоною.

Неоорганічний, гл. Анорганічний.

Неореалізм, у пласт. мист. новіший напрямок, як реакція проти „лівих“ течій (кубізм, футуризм); н. вертається до тематичного „ідейного“ реалізму й натуралізму.

Неоренесанс, напрямок у мист., гол. в архітектурі, як наслідування ренесансу, повстав у Європі в пол. XIX в., перейшов до еклектизму, наслідування усіх стилів.

Неоромантизм, 1) суч. літ. романтизм, протиставляється в европ. літературі натуралізму, як романтизм поч. XIX в. неокласицизму, й має ті самі прикмети: а) ідеалістичну філософію, поновлену філософію Ніцше; б) містицизм; в) культ Байрона, Новалиса і т. д.; 2) напрямок у пласт. мистецтві, що не наслідував античних зразків, а взурувався на творах ближчих пізн. Європі — старохрист., романських і гот. Повстав в Англії в 1 чверті XIX в. (архітект Ч. Баррі), перейшов до Франції (Вюлаз де Дюк) і Німеччини (Ф. Овербек і П. Корнеліус).

Неосальварсан, органічна сполука сальварсану з сульф.-оксид-формальдегідом; жовтавий, легко розчинний у воді порошок. Водних розчинів н. уживають до дожилних вперскувань при лікуванні праців, поворотного тифу, пропасниці, тощо.

Неосліви́зм, рос. новий панелістичний напрямок, поч. XX в., змагав до з'єднання всіх слов. народів при задержанні їх самостійності (крім українців); започаткований гр. В. Вобрицьким та ін. рос. націоналістичними діячами, н. здобув багато прихильників гол. між чехами й сербами.

Неособо́чі речення, гл. Речення.

Неотропічний, (гр.) той, що торкається гарячих крайн. серед. і півд. Америки.

Неосхолясти́ка, новотомізм, філ. і теологічна система, що пробує погодити то-

Неонове світло яскравіше до реклами.

містичну філософію з модерними філ. та наук. напрямками.

Неофіт, (гр.) новонавернений; спершу назва для віхрещених жидів, тепер заг. нового сторонника якоїсь рел., політ., громад. течії.

Неофіт Рильський, чернець монастиря в м. Рилець, болг. педагог і лінгвіст (1790—60 рр. XIX в.), автор словино-болг. граматики, написаної під впливом Смотрицького, з цікавими діалектологічними замітками, збирач матеріалів для болг. словника, перекладчик Нового Завіту на болг. мову.

Неофоб, (гр.) людина, що ненавидить новопридумані річі, неольогами.

НЕП, нова економічна політика, політика, проголошена Леніном на X з'їзді Комун. Партії (12 III 1921); тоді введено для сел. продовольчий податок, замість продрозкладки, дозволено приватну торгівлю (внутрішню) й дрібний промисел, але держава далі задержала в своїх руках монополію на зовнішню торгівлю та вел. промисловість.

Непаль, держава під брит. протекторатом на півд. збіччі Гімаліїв, 140.000 км.² і 5.640.000 меш., (гурка-браманів і невар-будистів). Гос. продукти худоба, шкіри, опій, юта, дерево.

Непаристоконитні (Perissodactyla), травоїдні ссавці з непаристим числом кінцівок; розрізняють: многоконитних (тапіри й носороги) та одноконитних (кони).

Непер (Napier) Джон, англ. математик (1550-1617), винахідник природних логаритмів, зв'язний також із формул сферичної тригонометрії.

Неперехідні дієслова, гл. Дієслово.

Неполокіанці, м-ко й зал. станція на Буковині (перезвана румунами на Грігоре Піка Вода).

Непомук Іван, св., гл. Іван, св. 6.

Непот Корнелій (С. Neros), рим. історик із I в. до Хр. (?32); автор життєписів славних людей античного світу.

Непотизм, (лат.) обсаджування урядів і ін. становищ кривцями.

Нептун, рим. бог моря й ін. вод, син Сатурна, муж Амфітрити; від 389 до Хр. зрівняний із гр. Посейдоном.

Нептун, тепер передостання зовнішня планета сонячної системи, відкрита спершу теоретично; віддаль від Сонця 4.500 міл. км., час обігу довкола Сонця 164 роки 286 днів, альbedo 0,52, що вказує на атмосферу Нептуна, яка сильно абсорбує світло; Нептун має один місяць, віддалений від нього на 15 його променів, себто 454.000 км., його промір—3.600 км., а час обігу 5 днів 21 год.

Нептунізм, дання геол. теорія, що всі гірщини, з яких збудована земля кора, повстали як осади в воді; протилежність — плейтонізм.

Нарбада, гл. Нарбада.

Нерв, (лат.) тонша або грубша нитка, що складається з нервових волокон, оточених

злужною тканиною й зібраних у більші або менші пучочки. Відповідно до чинності ділять н. на рухові (моторичні), чуттєві (сензоричні) й виділювальні (секреторні); відповідно до місця, звідки виходять, ділять н. на головні (12 пар), спинно-міакові (31 пара) й симпатичні (гл. Нервова система симпатична).

Нерва (M. Coccetus Nerva), рим. цісар, наступник Доміціана, 96-98 по Хр., усунув Траяна.

Нервінка, гл. Око.

Нерві, в старовині галійсько-герм. народ над гор. Скальдою, 57 по Хр. завойований Цезарем.

Нервова система симпатична, складається з вузликів нервових вузликів, поміщених адовж хребтового стовпа й нервів, що доводять до внутрішніх органів тіла й кровоносних судин; управляє незалежними від волі діями тіла, як от виділювання травляних соків, сечі, поту, рухи кишок і т. ін.

Нервова система центральна, головний і спинний мізок з усіма належними до них нервами.

Нервовий біль, гл. Невралгія.

Нервові вузли, гл. Ганглії.

Нервові хороби, хороби нервової системи; діляться на: 1) органічні, спричинені анатомічними змінами в нервових осередках або шляхах (пр. гнійовик, кровотече огнище, новотвір, запалення і т. п.), що ушкоджують або нищать нервові осередки або нерви; 2) функціональні, гл. Невроза.

Нервність, нервова вдача, гл. Невротія.

Нереїди, 50 дочок морського діда Нерей (між ними Амфітрита й Тетіда).

Нерей, міт. син Понта й Гаї, муж дочки Океана Дориди, батько Нерейд морський діл, що живе в Егейському морі під владою Посейдона.

Неретва, гл. Наретта.

Нерінг (Nehring) Владислав, поль. мовознавець, історик літ. та етнограф (1830-1909), дослідник ст.-поль. пам'яток та час. вилучив на поль. мову, один із співредакторів Archiv-u für slavische Philologie; літ. та лінгвістичні студії (етимологічні, фонетичні).

Неріс (Nerys), вл. Власітис Петро, лит. письмен., *1851, основник першого лит. денника (Liet. Zinios — Лит. Вістник), першої лит. друкарні й книгарні.

Нерист (Nernst) Вальтер, нім. фізик, *1864, один із творців фізичальної хемії, винайшов електр. жарову лампу, названу його іменем; 1921 нагорода Нобеля.

Неро, Ростовське озеро, дає початок Волзі.

Неро, найбільша знапа морська глибина, 6, Маріянів, 9.635 м.

Нерон (Nero) Люцій Доміцій, *37 по Хр., рим. цісар 54-68 по Хр., останній із Клавдіїв, син молодшої Агриппи, усунувлений ціс. Клавдієм, після пожежі 64 відбудував Рим,

деспот, убив матір, жінку й багатьох сенаторів, переслідував християн; убитий.

Неронович, 1) Євген, укр. політ. діяч (1888-1918); 1917 член УСДРП, член Центр. Ради, з кін. 1917 більшовицький „нар. секретар“ України; розстріляний військом УНР. 2) Макар, укр. письмен., населявлянин, автор „Короткого катехизиса історичного“ (Почаїв 1756).

Нерренберґів поляризаційний прилад, гл. Поляризація.

Нерс (Nares) Сер Джордж, англ. адмірал (1831-1915), дослідник Арктиди.

Неруда Ян, чех. письмен. і журналіст (1834-91), творець чех. модерної поезії й фейлетону. Твори: „Цинтарне квітти“, „Балади й романи“, драми: „Жених із голоду“, „Продана любов“, „Малостранська оповідання“, дуже гарні образки з празького життя. Укр. переклади Ів. Франка.

Ян Неруда.

Нерунович Інокентій, укр. письмен., скінчив 1721 Київ академію, де опісля був проф. піітики; 1728 проф. риторики в академії в Москві, 1730 ректор; 1732 єпископ у Іркутську, де дбав за розвиток шкільництва, †1747. Йому дехто приписує авторство драми „Милость Божія“.

Неруса, лівобічна притока Десни, 139 км дов.

Нерушма стіна, апсидна (візантійна) частина мурів собору Софії в Києві, що непорушно збереглася з мозаїками від XI в.

Несвіж, м-ко случського повіту, над р. Ушею, вже в XIII в. звістка про нього в літописі, розквіт із XVI в. (рецензція кн. Радивилів); величезна, як на ті часи, книгозбірка (50.000 т.), музей, картинна галерея, друкарня (други С. Будного), навіть власний часопис (у XVIII в.).

Несесерка, несесерка, (фр.) коробка на туалетове приладдя, ручні роботи, металеве приладдя до їжі (ложки, вилки, ножі).

Несин Федір, у чернецтві Теофіл, укр. письмен., свящ., проф. піітики й риторики в Київ. академії 1754-58, опісля батурицький ігумен, автор драми „Давид і Соломон“.

Неслер (Nessler) Віктор, нім. диригент і комп. (1841-90); пісні, хори й опери в нар. ім. душі.

Неслуховський (Няслухоўскі) Ян, білорус. письмен. (1851-97). Збірник поезій „В'язанка“ під псевд. Янка Лучина.

Неспівмірні величини, величини, що не мають спільної міри (подільника), пр. припряма й протипряма прямокутного трикутника.

Несс(ос), (гр. міт.) кентавр убитий Гераклом за зневагу заповідану його дружині Делірі, гл. Деліра.

Нестеренко Максим, корсунський полк.

за Б. Хмельницького; разом із ним учасник коа. посольства до Володислава IV, 1646.

Нестор, 1) міт. пар Пільосу, віковий гр. лицар під Троею, мудрий та красномовний; 2) вікова досвідна людина.

Нестор, чернець Києво-Печерського монастиря (1056-б. 1114), автор „Сказанія о Борисі і Глібі“, „Житія Теодосія“ з багатьма відомостями про Києво-Печерський монастир. Йому приписують перший укр. літопис „Повість временних літ“.

Несторіани, рел. секта, започаткована Несторієм, паргородським патріархом 428-431, який навчав, що Марія Діва не була матір'ю Бога (Богородицею), тільки матір'ю людини Христа (Христородицею). Н., які прийняли унію (1551), називають халдейськими християнами, в Індії — христ. св. Томи. **Нестор** Геракліт, болг. комп. модерніст, *1896; пісні та форт. речі, оркестрові п'єси й симф. поеми.

Нестрапність, гл. Диспенсія.

Нестрой (Nestroy) Йоган Непомук, нім. актор і драм. письмен. (1802-62), зв'язаний діяльністю з Віднем, де був дир. Карльтеатру, автор віденських нар. комедій із співами, сатир і народій.

Нетсукє, ш. мистецькі маленькі фігурки з дерева або слонової, вироблювані вже від XVI в. як гузика, дармовіси, тощо; гл. таблиця: Прикладне мистецтво II. ч. 36.

Нетто, (іт.) вага товару без опакування.

Нефелін, (гр.) мінерал гексагональної системи (Na Al Si₃O₈), білий або сірий; входить у склад тзв. алькalicьких гірних (пр. фювалітів); компактні нефеліни жовтані або сіро-червоні — елсоліти.

Нефрит, (гр.) запалення нирки.

Нефрит, (гр.) мінерал із групи амфіболів, відміна актиноліту (Ca(MgFe₂)Si₄O₁₁); компактний, агрегат мікроскопічних волоконць, зеленуватий або сіро-зеленуватий; матеріал передісторичних приладів; на Сході служить для виробу оадобних предметів.

Нефроза (nephrosis), дегенеративні зміни в нирках, що виявляються набряжками шкіри, вел. іділістю білка в сечі, зменшенням виділюваннєм сечі з високою питомою вагою, в сечевім осаді багато циліндрів.

Нефроліт, (гр.) нирковий камінець.

Нефролітаза, гл. Ниркові камінці.

Нефронатія, (гр.) загальна назва хоріб

широк незапального й неновотвірного характеру. Причина н. — дегенерація ниркової тканини; клінічно виступає як нефроза.

Нефталі, 1) шостий син патріарха Якова; 2) одно з 12-ти жид. поколінь.

Нехворощ (*Artemisia*), зелена рослина до 1/2 м. вис., запашна, з дрібним вузьким листям і малим ароматним цвітом, у нас дуже звичайна н. польова (*A. satyrioides*), також гл. Бікдеревок, Острогів, Полл, Чорнобиль.

Нехо, Нехао, єгип. фараон 609-595 до Хр.; зайняв Сирію, погромлений Небукад-незаром під Кархемішем; приказав об'їхати Африку.

Нецель (*Nützel*) Карль, нім. соціолог і філософ, *1870; автор багатьох праць про Україну й Росію, перекладач творів Гоголя.

Нечай, ватажок укр. козаків, 1575 добув Кафу, спустошив тур. володіння, 1576 ходив на татар і турків.

Нечай, 1) Данило, полк. брацлавський, порог Польщі, загинув 1651 у бою з поляками в м-ку Красному на Поділлі; улюблений герой укр. іст. пісні; 2) Іван, брат Данила, зять Б. Хмельницького, укр. полк. у Чаусах на Білій Русі, противник Москви; вбитий у неволю моск. військом у Ст. Бикові, загинув на Московщині 1659.

Нечас (*Nečas*) Яромір, чесь. політ. діяч, секретар Директорії Закарпатської України (1919), *1888, 1924-29 посол до чесь. парламенту; автор інформаційних брошур про укр. справу загалом та Закарпатську Україну зокрема.

Нечер (*Netscher*) Каспар, голланд. маляр (1639-84); життя шляхти, портрети, „Дама за туалетом“, „Пані де Монгеспан“.

Нечипоренко Іван, укр. педагог (1842-1910), член старої київ. громади, директор Колегі П. Галагана в Києві 1879-90.

Нечитайло-Андрієнко Михайло, укр. маляр, *1894; графіка, екслібрис, мистецьке оформлення книжки, від 1918 театральні декорації (в театрі „Одеон“ у Парижі); конструктивні праці.

Неш (*Nashe*) Томас, англ. письмен. (1567-1600); сатири нові гумору, повість „Нещаслива мандрівка“.

Нешатель, 1) зах. кантон Швейцарії, 800 км.² і 130.000 меш., французів; 2) його гол. м-о, 22.000 меш., церква в XII в., унів., годинникарська й електротехн. промисловість.

Нешвера (*Nešvera*) Йозеф, чесь. комп. (1842-1914); пієси на фортеп'яно, скрипку, сольоєспівні, симфонії, хори, церк. твори, ораторії, опери.

Нешвіль (*Nashville*), гол. м-о держави Тенессі, 138.000 меш., унів. Вандербільта та муринський, деревна промисловість, млини; 1864 перемога півн. ЗДА над півд.

Нещадименко Марко, укр. біолог, *1869, проф. Медичного інст., директор Санітарно-бактеріолог. Інст. в Києві. Праці з пато-

лог. анатомії, мікробіології та епідеміології.

Неволін Константин, рос. правник (1806-55), проф. і ректор унів. в Києві, опісля в Сиб.; „Енциклопедія законодавства“, „Історія рос. цивільних законів“.

Невоструев Капітон, рос. фізіолог (1815-72), над. (із проф. Горським) описів переклосл. рукописів Синодальної бібліотеки в Москві, дослідник Метельського сивагелія.

Неврев Микола, рос. маляр (1830-1904); картини іст.: „Кн. Ярослав Мудрий вираджає свою дочку Анну заміж до фр. короля Генріха I“, „Кн. Роман галицький і швейцар. послан.“ та з рос. нар. побуту.

Невидомський (*Niewiadomski*). 1) Елігіюш, поль. маляр (1869-1923), розстріляний за вбивство президента Г. Нарутовича; 2) Станіслав, поль. комп. і муз. критик, *1859; пісні й мініатюри.

Невижа, Нивезіс, права притока Німану, 198 км. дов.

Негош Микола, гл. Микола I.

Негош (*Njegoš*) Петар, князь і єп. чорногорський (1812-51), серб. поет, романтик; лір.-драм. поема: „Гірський вівієць“, перекладена майже на всі зах.-европ. мови; поезії: „Сербське дзеркало“, поема, драми.

Недзведський Юліян, гл. Медведський Юліян.

Недзілковський (*Niedzialkowski*) Мечислав, поль. політик і публіцист, *1893, член П. П. С., посол до поль. союму 1919, редактор „Robotnika“ від 1926.

Некрасов Микола, рос. поет гром. напрямку й журналіст (1821-77), автор м. ін. вірша „На смерть Шевченка“; гол. твори: „Лицар на годину“, „Мороз — червоний ніс“, „Рос. жінки“ й ін.; від 1846 видавав журнал „Современник“; укр. переклади М. Старицького, І. Франка та ін.

Некрасовці, рос. старообрядці, з і н о в а н и, що живуть на Добруджі; назва від донського отамана Ігната Некрасів, від проподом котрого частина донських козаків, після здушення повстання Булавина, переселилася до Туреччини; пізніше до них домішалися втікачі селяни старообрядці.

Некрашеніч Сцяпан, білорус. діяч іст., проф. унів. у Мінську; голова відділу мови й літ. білорус. Академії Наук, автор білорус.-рос. словника, діалектолог.

Немец (*Němec*) Антонін, чесь. політ. діяч (1858-1926), посол до австр. парламенту, провідник чесь. соц.-дем. партії, прихильник укр. визвольного руху.

Петар Негош.

М. Некрасов.

Немовський (Niemojewski) Анджей, поль. письмен. (1864-1921), поет і публіцист. Оснував атеїстичні журнали „Musi Nieodlegli“. Поетія, оп. („Люди революції“), драма, голосні свого часу „Легенди“, раціоналістично трактовані євангельські сюжети.

Нємцевіч (Niemcewicz) Юліян Урсин, поль. письмен. і громад. діяч (1758-1841); сатири, комедії, політ. байки, іст. денник, найпопулярніші поеції „Spiewy historyczne“.

Нємцова (Nemcova) Божена, чеськ. письмен. (1820-62); новелістка; твори: „Народні казки“, „Хатки під горами“, „Пан учитель“ і передовісім „Бабуся“ (Babiska), на яких довго виховувалася чеськ. молодь.

Б. Нємцова.

Нєспрадн, притока гор. Дону, 50 км, дов. над нею Куликове поле.

Нєрча, ліва притока Шілки, 420 км. дов.

Нєрчинськ, рос. м-о на Далекому Сході над Нєрчою, 7.000 меш.; 1764 засновано в околиці Н. ковальні срібла й олова, де працювали каторжники (Нєрчинський завод), нині ковальні вичерпні.

Нєсєцький (Niesiecki) Каспер, поль. історик (1682-1744), саїт, автор генеалогічних і геральдичних праць (Herbarz polski).

Нєстер'єв Михайло, рос. маляр, *1862; містичні рел. образи з казково-стилізованим краєвидом; м. ін. малювання Володимирського собору в Києві.

Нєчасн Сергій, рос. революціонер-буїтар (1847-82); † по 10 роках в'язництва в Петропавлівській кріпості.

Нива, найпопулярніший рос. ілюстр. тижневик, виходив 1870-1917 у Петєбурзі, наглядом А. Маркса.

Нива, 1) укр. наук.-літ. час., вид. тричі на місяць 1865 у Львові Кость Горбаль; 2) Нива, укр. літ. збірник в Одесі 1885; 3) укр. час., посвячений гр.-кат. церк. і сусп. справам, у Львові від 1904-14 як двотижневик, від 1916 як місячник.

Нижанківський, 1) Н е с т о р, гал.-укр. комп. пішніст, *1803, син Остапа; для форт.; варіації, сюїта, тріо й ін., хори, сольоспіви, полонези для орк.; 2) О с т а п, гал.-укр. комп. і диригент (1862-1919); хори („Гуляли“, „З округів“), сольоспіви („Минули літа молоді“ та ін.), дуети, гармонізація нар. пісень („Укр. колядки“), „Укр.-руський співаник“; роєстрішний без суду полками; 3) Ю л і я н,

О. Нижанківський.

гал.-укр. актор (1838-91), грав у трупі Бачинського, опісля улаштувався аматорськи вистави, переробляв п'єси для сцени.

Нижанковичі, м-ко над Сином на південь від Перемишля, 2.400 меш., 39% укр.

Нижній, м-ко над Дністром товмачького повіту, 4.700 меш., 70% укр., конікарство; в укр.-поль. війні 1919 мостовий причілок, боронений 14 бригадою УГА, опісля під час червоної офєнзиви здобутий 11 стрийською бригадою.

Нижній Новгород, рос. м-о при впадінні Оки до Волги, 181.000 меш. Населення в часі одного з найбільших у світі НН-ського, тав. макарівського ярмарку (15 VII-25 VIII) подвоюється завдяки вел. аїздові куштів, гол. з Сибіру та Персії. Гол. товари ярмарку: футра, чай, кольоніальні, мануфактурні та виробі домашнього промислу. Крім цього Н. Н. важке пром. м-о: споживча (гол. млінарство) та металева промисловість; ст. будівлі: ст. Кремль, собори Благовіщенський та Архангельський (із XIII в.), а нових — два музеї. Н. Н. заснований 1221, був важним оборонним, деколи удільним, опісля торг. містом.

Нижні тони, гл. Аліквотні тони.

Нижня доміанта, гл. Субдомінанта.

Нижня медіанта, назва 6. ступня гамми.

Низ, земля Запорозького Війська.

Ніанна, країна, положена на вище 200 м. н. р. м.; займає 1/2 пов. всієї сумі.

Низовець, запорозький козак.

Низові козаки, військ.

частина за Директорії.

Низь, один із способів укр. вишивання: на полотні вишивають кольоровими нитками з виворітного боку (знизу), притримуючися плетіння ниток полотна й укладаючи кольорові нитки в одному напрямі.

Никитенко Олександр, рос. іст. літ. (1805-77), з роду кріпак із Слобідської України, проф. унів. у Сиб., академік, цензор, голова театр. комітету; залишив денник, де з особливою любов'ю описує укр. вистави в Сиб.

Никифор, київ. митрополити, з греків: 1) 1104-1121, автор кількох богословських творів; перший повів протикат. курс на Україні; 2) 1182-97.

Никифор, протосинкел царгородського патріарха, діяльний учасник і предсідник протювіяцького берестейського собору, висланий на Україну патріархом на просьбу ки. Острозького. Тимчасом патріарх помер і поль. уряд замкнув Н. як тур. шпіона до марієнбурзької кріпості, де він і помер.

Никифорова Марія, „Маруся“, рос. анархістка-терористка (1855-1919), командувала 1917-18 „чорною гвардією“, брала участь у Махнівищині, вороже ставилася до укр. руху.

Низь.

Никифоровський Миколай, білорус. етнограф (1844-1910), автор етногр. монографій про вітебську Білорусь.

Никифор Теотокі, архисл. слав'янський і херсонський 1779-86, родом грек, учений і церк. писем., жив у Полтаві, заснував семінарію, що звалися спершу слов'янською, потім катеринославською. Тут 1781-88 вчився Іван Котляревський.

Никифор Тур, киіво-печерський архимандрит 1593-90, визначний протуюнітський діяч; завлятий противник М. Рогози.

Никифор Фока, візант. цар 963-969, союзник київ. кн. Святослава проти болгарів 967.

Никодим, визн. жид (фарисей), якого розмову з Ісусом Христом наводить св. Іван і який разом із Носифом із Ариматеї поховав тіло Христа.

Николай, гл. Миколай, Никола.

Николайчик Федір, укр. педагог і историк, *1857, співробітник „Київської Старини“; розвідки з доби козаччини та гетьманщини.

Николай П. земля, гл. Ленінова земля.

Николишин Дмитро, гал.-укр. писем. і пед. діяч, *1887; лір. поезії, драми, переклади рим. та нім. класиків, коментарі до деяких Шенченкових творів, розвідки про правопис., вид. „Загальної Книгозбірні“.

Никон (Безсонов), сп. крем'янський, потім красноярський, *1868, член 4. рос. держ. дума від Волині; писав у київ. „Раді“ в обороні культ. інтересів укр. народу; в часі рос. окупації Галичини й Буковини протестував проти переслідувань укр. людности в брошурі „Орли й ворони“.

Никон, киіво-печерський мідеритник 20 рр. XIX в.; виконав величезну граюру заг. вигляду Лаври (97×64 см.).

Никон, прозваний Великий, ігумен киіво-печерської Лаври 1078-88, противник католицтва; вважався за продовжника найдавнішого київ. літописного зводу.

Никонів Наум, укр. військ. діяч (1873-1925), генерал-хорунжий армії УНР; 1917-21 боровся з більшовиками.

Никопіль, м-о на правому березі Дніпра, на Запорозжжі, 14.300 меш., 67-1% укр., 19% жид., 12-2% рос.; заснований 1782 на місці зруйнованої Січі; в околиці великі родовища марганцевих руд.

Никоронич Григорій, бук.-укр. гром. і пед. діяч (1859-1916), один із перших організаторів укр.-бук. нар. життя, співробітник бук. пед. журналі.

Никоронич-Гайда Сидонія, бук.-укр. письменниці, *1888; вид. журналу „Самостійна Думка“; оповідання й повісті з нар. життя, статті на жіночі теми.

Нирка (nep.) в людини і ссавців паристий залозуватий орган, круглավой форми, що нагадує фасоло, уміщений при задній стіні черевної дуплини, по обох боках хребтового стовпа; н. збудована з двох складових: 1) зовнішньої, коронової, яка складається з покручених цівочок і тзв. нир-

кових (Мальпігієвих) тілець, 2) внутрішньої, збудованої з тзв. ниркових пірамід, що складаються з цілої системи простих цівочок. Корова частина виділяє сечу; внутрішня загушує П. Н. пірамідні переходять у 3-5 оболончастих мішечків, тзв. ниркові чарочки; ці знову сполучуються разом в один більший мішечок, тзв. ниркову міську (pelvis renalis); від міски відходить далі сечоділ. (гл. таблиця: Людина IV, V). Гол. хвороби нирок: запалення (нефрит), склероза, туберкульоза й ін.

Нирка блукаюча, гл. Блукаюча нирка.

Ниркові валочки, н. циліндри, мікроскопні білковинні вальпенатні витвори, по'являються в сечі при деяких отруєннях та різних гострих і хронічних хворобах нирок.

Ниркові каміці (nephrolithiasis), каміні витворені в ниркових м'ясах із сечових солей (уратів, оксалатів або фосфатів); н. к. можуть дістатися до сечоводу, затулити його й спричинити тзв. ниркові кольки або кровосеччя (гематурію).

Нитяки (Nematoda), тонкі, ниткуваті хробаки; гол.: в у г р и ц і (Anguillulidae), завдовжки кілька мм., живуть у пшениці (Tylenchus), в буряках (Heterodera), в опті або клею (A. aseti), нитячки (Filaria), значної довжини (пр. кроківна, що спричинює ел'фантіазу), в о л о с и н и (трихіна), г л и с т и та багато ін.

Ничай Аполлон, гал.-укр. екон. діяч (1846-1918), видавав у Станіславові й Львові 1879-85 час. „Господарь и Промышленник“, основник т-ва „Народна Торговля“ у Львові.

Ничлава, притока Дністра між Серетом і Збручем; у дол. течії гарний яр.

Нібелунги, у ст.-герм. переказах рід карликів, що мають безмірний скарб у підземеллі; скарб цей приносить погубу всьому, хто важить на нього.

Нібур (Niebuhr) Бартольд Георг, нім. историк (1776-1831), один із основників іст.-крит. методи; „Рим. історія“.

Нів, новик, молодик, місьць у першій чверті своєї зміни, у часі кон'юнкції зі Сонцем.

Нівелір, (фр.) геологичний пристрій до нівелювання.

Нівелювання, нівеляція, (фр.) визначення висот точок земної поверхні в відношенні до певного умовного позему, пр. морського. Н. буває: 1) геометричне (безпосередній вимір різниці поземів точок); 2) геодезічне або тригонометричне (різниця поземів визначається тригонометричним способом); 3) барометричне (висота точок над поземом моря зазначається при допомозі барометру).

Нівель (Nivelle) Роберт Жорж, фр. ге-

Нівелір.

нерал (1856-1924); XII 1916 наслідник Жофра в нач. командуванні; 1917-18 нач. командант у півн. Африці.

Ниво, (фр.) поєма площа (пр. пов. течі в спокою); також водина вага (лібеля).

Nigilam, (лат.) заперечення всього; в філ. неґадія основних принципів, або й повний скептицизм; у політиці й сусп. житті — заперечення всіх основ суспільного життя; в Росії в 60-их рр. XIX в. назва для ворогів існуючого ладу, принята пізніше на Заході на означення загальногосп. революціонерів; також середньовічна ересь, що відкидала людське єство в Ісуса Христа.

Niglist, прихильник nigilismu.

Ніготь (unguis), рогова пластинка, що прикриває й хоронить кінці пальців, витворювана наболонними клітинами підложка, тав. нігтевої матрики (matrix unguis).

Нігтьоїдъ (onychophila), гостре, часом гноєве запалення тканини б. нігтя внаслідок інфекції після скалічення, тощо.

Нігер, 1) третя (щодо величини) ріка Африки, 4.180 км. дов. і 2.180.000 км.² сточища; вливається до Гвінейської затоки дельтою 25.000 км.² вел.; гол. притоки: Танкісо, Гюльбі-н-Сокото, Кадуна та Бінуе; 2) гл. Нігер.

Нігерія, брит. колонія над дол. Нігером, має з Камеруном 951.300 км.² і 19.130.000 меш., гол. футболе й неґри (2.800 європейців). На побережжі болотиста, далі пальмові ліси, саванна та рілля. Копальні багатства великі, але експлуатація покищо мала (шма), гол. продукти какао (3 місце в світовій продукції) та пальмовий олій (55% всієї продукції світу); гол. м-о Ляґос.

Нід (Nied), ліва притока Зари, 98 км. дов.

Ніда, ліва притока Вісли, 142 км. дов.

Нідарос (колиш. Трондім), кол. столиця Норвегії, 55.000 меш., собор св. Оліфа, з XI в., з королівськими гробами, найкраща святиня півночі; політехн. школа, торговля рибом, деревом.

Нідвальден, гл. Унтервальден.

Нідерле (Niederle) Любор, чес. археолог та етнограф, *1865, проф. унів. у Празі, член чес. Акад. Наук, НТШ; гол. праці: „Слов'янська старовина“, „Слов'янський світ“, „Підручник чеської археології“.

Нідерляндія (Nederland), Голяндія, країна над Півн. морем, 34.210 км.² і 7.640.000 меш.; найбільше низинна та найбільш річкова частина Європи (половина поверхні лежить нижче рівня моря). Підложка її творять льодовикові відклади, що виходять наверх на півн. сході в тав. ґестах, невривітних болотистих пустарях. Півд. і зах. Н. займають марші, себто наноси рік (Райн, Мас, Скальда). Завдяки людській праці Н., яка з природи не має завдатків

на госп. розвиток, нині добре загосподарена не лише на маршах, але й на ґестах. Нідерляндці загинудали ґатими та штучними коритами ріки, щоб не заливали нижче положеної частини Н., висушили багато озер і болот, а воду, що підходить на їх поля й пасовиська, відпроваджують каналами та ровами, або використовують паровими чи вітряними моторами. Нині займають луки 38% (підстава гол. гадулі: скотарства), рілля 30% (гол. під городиною), але є ще й 24% нежитків. Багато землі відвоювали нідерляндці в моря, вони випасають роґату худобу та свині, сіють жито, овес, гол. плекають пром. рослини (льон, шкорія і т. п.) й цвіти. Копальні нема, тому промисловість невелика: гол. ткацька й споживча.

Нідерляндія.

Торг. фльота велика, 2,8 міль. т. бруто (9 місце світу). Велика корабельнобудівельна промисловість, 172.000 т. бруто річно (4 місце світу) та рибальство. Сплавних рік має Н. 1.640 км., 3.561 км. каналів і досить густу сітку залізниць, 3.645 км. дов. або 107 км. дов. на 100 км.². Ввозять Н. гол. масло (3 місце світу), сир (1 місце світу), м'ясо, рибу, льон, конопля, городину, цвяти, насіння, споживчі фабрикати, шліфонне каміння. Ввозять металеві товари й копальні сировини. Населення Н.: голляндців 85%, 10% фризів, 2% жидів; 75% протестантів, 23% католиків, 2% мейссєних. Культура висока (анальфабетів 2%), смертність незначайно мала (9,8%). Н. конституційна монархія. Історія: За Цезаря жили в Нідерляндії фризи, батави й ін.; пізніше поширилася туди держава франків; після

Л. Нідерле.

Пі поділу ці землі належали до Лютарингії, опісля до Бургундії, від 1477 до Габсбургів; а причина втегу есп. намісника Філіппа II 1566 нідерляндці підняли повстання під проводом Вільгельма Оранського; 1581 сім півн. провінцій проголосило республіку об'єднаних нідерляндців. У XVII в. розвинулася заморська торгівля, 1602 засновано Схід.-інд. Компанію й добуто колонії в Індії й на Малайському архіпелазі. Нідерляндці вела побідні війни з Англією (1652-54 і 1655-67) й Францією (1672-78); 1795 опанована французами й перемінена у батавську республіку, 1806 в королівство Голландії. 1815 Бельгію й Голландію сполучено в королівство Н. під Вільгельмом I Оранським (до 1840); 1830 бельг. повстання й відлучення Бельгії. Вільгельм II (1840-49) надав 1848 нову конституцію. За Вільгельма III (1849-90) 1867 сполучено Люксембург із Н. персональною унією; 1873-79 боротьба на Суматрі. Від 1890 кор. Вільгельміна; під час світової війни Н. неутральна. — Нідерляндія втратила багато своїх колоній на користь Англії, й за нею залишилася лише частина Сх. Індії (Індонезія), Н. Гвінеї й Гвінни, разом 2,000,000 км.² і 52,000,000 меш., що правда, дуже багатих колоній світу так, що нині Н. має вел. значіння як посередниці підвінкової торгівлі. Гол. м-о Амстердам.

Нідерляндська мова, гл. Голляндська мова.

Нідерляндська Східна Індія, Нідерляндська Індія, від колонія, що обіймає о-ви Малайського архіпелазу: Ява, Мадуро, Борнео (без півн. частини), Целебес. Малі Сулайські о-ви, Молуккі, Банка, Блатон, Рю й кілька менших, разом 1,483,890 км.² і 51,400,000 меш. (з чого лише 170,000 європейців і 800,000 китайців, решта малайці); 67% всього населення Н. С. І. живе на Яві, хоч вона має лише 9% простору Н. С. І. Острови Н. С. І. гористі та вулканічні, підсоння багате на опади, тропічне, рістни дуже буйна. Тому Н. С. І. найбагатша колонія Азії після Брит. Індії. Особливо велика рослинна продукція Н. С. І.: трощевого цукру (лише на Яві, 16% продукції всього світу), кави, чаю, рису, тютюну, каучуку (33% продукції всього світу). Копальні багатства: нафта, срібло, золото та цинк (27% світової продукції). Гол. м-о Батавія.

Нідерляндське мистецтво, мист. нідерляндської держави до П поділу в поч. XVII в. на дві частини — протест. Голландію й Фландрію. Подекуди під н. м. розуміють голанд. мист., знов інші флям. мист. приділюють до бельг. Н. м. ділять на фламандське й голляндське.

Нідермаєр (Niedertmeyer) Люї, фр. комп. (1802-61), основник інституту церк. музики, що й досі називається його ім'ям.

Нієвр (Nièvre), департамент у серед. Франції, 6,890 км.² і 260,000 меш., гол. м-о Невер.

Ніельо, (іт.) техніка для оздобу металевих предметів, гол. срібних; гравірування риль-

цем рисунку, який заповнюють чорною масою; було відоме в середньовіччі, в Фльоренції, досі збереглося на Кавказі й Московщині (Тула, Вологда).

Нієре (Nièrre), 1) Ж о з е ф Нієрефор, фр. старшина (1765-1833), один із винахідників фотографії; 2) К л ь о д, фр. винахідник фотографічних кліш (1805-70).

Ніжень, Ніжин, округне м-о на Чернігівщині, згадується 1625, від 1649 осередок нижнього полку, 1708 приєднаний до кiev. губ., від 1781 повіт. м-о чернігів. намісництва; від 1797 належав до Малоросійської губ., від 1802 повіт. м-о Чернігівщини; 38,000 меш., 76% укр., 10% жид., 5% рос.; п'ятибачинний собор XVII в., від 1-ої чверті XIX в. „Гимназія вищих наук“, заснована кн. Безбородьком, перетворена опісля на лицей, далі на Історико-фізико-огічний інститут (1875), за більшовиків на ІНО. Округа: 6,947 км.², 3 міст і 793 селищ, 12 районів, 472,000 меш., 95% укр., 2% рос., 1-4% жид.

Ніжень, собор XVII в.

Ніжер (Teritoire du Niger), частина Фр. Зах. Африки над серед. Нігером, 980,000 км.² і 1,220,000 меш., країна степова.

Ніжнетагільськ, гірниче м-о на Уралі, 39,000 меш., металева промисловість.

Ніаам, гл. Гайдерабад 1).

Нізамій, шейх Нізамоддін Абу-Мөгеммед Іліє Ібн Юсоф, перс. поет-романтик (1141-1203), прозваний Гянджеві, себто з Ганджі, (теп. Слізаветполь), де він провів більшу частину свого життя.

Нігата, пристань на півн.-зах. побережжі острова Гондо, 110,000 меш., кивія рису.

Ніка, (гр., зн. „перемагати“) надпис на хрестіх під впливом легендарного видіння царя Константина В. (хрест на небі з надписом: „Дім перемагати“).

Ніканор, архиеп. херсонський та одеський, в світі Олександр Бровкович, рос. філософ (1827-90), зроду білорус, представник правосл. теламу; гостро й глибоко критикував політизм.

Нікарагуа (Nicaragua), держава в Серед. Америці, між Атлантийським і Тихим океаном, 118,500 км.² і 710,000 меш. (голонно лядинів). Країна переважно вулканічна, гориста, на сході прибережна ніанна, на півд. заході западина з вел. озерами: Н. (7,700 км.²) і Манагуа (3,000 км.²). Підсоння підвінкове (+26°, дощова пора літом), багато лісів. Гол. продукти: кави, дерево, банани й цукор. Морський оборот 1,480,000 реф. т. нетто. Н. належала 1521-1823 до Іспанії, 1823-39 до З'єдинених Держав Серед. Америки; відтоді є ніби самостійною республікою, хоч була арзау під впливами В. Бри-

танії, а від 1916 властиво колонія ЗДА, які мають намір через западнину Н. провести 275 км. дов. міжкокеанічний канал. Гол. м-о Малагуа, 60.500 меш.

Нікарія, Ікарія, гр. о. на захід від Самосу.

Ніке, (гр. міт.) богиня перемоги, лат. Вікторія; прізвище богині Атені.

Нікелін, мінерал гексагональної системи, арсенік нікелю (Ni As); руда нікелю.

Нікель (Ni), метал сріблесто-білий, в. т. 8,8, т. т. 1451°, відторний на впливи повітря в вогкості, дається валюдовати, кувати та витягати в дріт. Добувають його з сірчаків нікелю, з нікеліну та гарнієриту (крем'яну нікелю). Уживають до виробу монет, нікелевої сталі (аліаж із залізом), що служать як матеріал на машинні частини, на рури гармат, панцирні плити, тощо, також до виробу посуду, до поволікання заліза для охорони перед ржавлінням.

Нікея, 1) ст. м-о в Бітній (півн.-зах. Мала Азія); тут два (325 і 787) вселенські собори, в XIII в. гол. м-о гр. царства (Лікарія); 2) ст. назва Ніциї.

Нікій, 1) атен. діяч і полководець, заключив 421 до Хр. мир зі Спартою, 413 до Хр. страчений у Сиракузах; 2) гр. мляр IV в. до Хр.; розмальовував різьби Праксители.

Нікіта Пустосват, вл. Добринін, свецник із Суздалью, провідник рос. старообрядців кінці XVII в., ворог „новин“, що їх заводив патрірх Нікон; страчений 1682.

Нікітін, 1) Г в а н, рос. поет, родом із Вороніж (1824-61); поема „Кулик“; 2) С е р г і й, рос. геолог (1851-1909), вид. „Русскую геологическую библиотеку“.

Нікіш (Nikisch) Артур, нім. музика (1855-1922), автор слівак, один із найбільших світових диригентів, капельмайстер лийпцігського театру та доголітній диригент філгармонічних концертів у Берліні.

Ніко (Nicot) Жан, фр. дипломат (1530-1600), перший привіз тютюну до Франції з Португалії; від нього назва „нікотини“.

Нікобари, архіпеліг на півд. сході Бенгальської затоки, 1.650 км.² і 9.000 меш., північ кокосових оріхів; разом з Андімана-

Ніке, статуя Пайоносса, реконструкція Р. Грітнера.

ми провінція брит. Індії (га. табл. Народознавство I, 13).

Ніковський Андрій, укр. гром. діяч і письмен., *1885, 1913-14 ред. газети „Рада“, 1915 ред. журналу „Основа“ (в Одесі), 1917-19 ред. „Нової Ради“, 1917 член Центр. Ради, 1918 перший голова Укр. Нац. Союзу, 1920 міністер закорд. справ УНР. Опісля повернувся на Україну, 1930 засуджений у процесі „Спільн. визволення України“. Німца статтей на літ. темі.

Ніколасвськ, 1) торг. м-о б. Сталінґраду, 21.000 меш.; 2) рос. пристань над Амуром, 7.000 меш.; 3) Пугачовськ.

Ніколайні, га. Адамні.

Ніколай-он, (літ. псевд. Миколи Даніельсона) рос. економіст (1844-1918), теоретик рос. народництва, перший перекладчик на рос. мову „Капіталу“ К. Маркса; гол. твір: „Нариса нашого сусп. господарства після реформи“.

Ніколіні (Nicolini) Джованні Батіста, іт. письмен. (1781-1861), лірик і драматург нац. визвольного напрямку.

Ніколіч (Nikolić) Міховіль, хорв. поет, *1878.

Ніколов Атанас, болг. церк. комп., сторонник введення богослужбеного спіку тав. „болг. розспіву“, що за XVII і XVIII вв. розвинувся був на Україні; †1923.

Ніколіні, 1) (Nicolai) Отто, іт. автор опер (1810-49), опера „Веселі молодці“; 2) (Nicolai) Хрістоф Фрідріх, нім. письмен. (1733-1811), раціоналіст, противник Гете й Шлегера.

Ніколь, ніколева призма, оптичний прилад, складовина тав. поляризаційного мікроскопу, якого уживають при досліді гірнин та мінералів; виготовлюється з кристалу прозорого кальциту, який особливим способом розрізається і знову зіпльється кан. бальзамом. Н-м: 1) подірають світло, 2) зводять світляні хитання, що відбуваються в різних площях до одної площі.

Нікольський, 1) В о л о д и м и р, історик рос. права (1821-84), проф. моск. унів.; праця про наслідство в ст.-русь. праві; 2) М и к о л а, рос. історик літ., *1863, член рос. Акад. Наук; праці над ст.-укр. літ., найважливіша праця: Повременный список русских писателей X-XI вв.

Нікольськ-Усурійськ, рос. м-о б. Владивостоку, 32.000 меш., споживча промисл., торгівля рогатою худобою.

Нікомах, гр. математик із Герази (II в. по Хр.), праці з арифметики.

Нікомед, гр. математик із II в. до Хр., відкрив конхюду й приспосовив її до трисекцій кута.

Нікомедія, гол. м-о Бітній (півн.-зах. М. Азія), нім. Ісмід із вел. руїнами.

Нікон, рос. церк. діяч (1605-81), моск. патрірх 1652-56, поправив церк. книги, перевів реформу богослужень, чим викликав розкіл старообрядовців; 1656 скинутий з престолу й засланий на північ.

Нікосія, га. Лескосія.

A. Нікітін.

Нікотин(а), трійлиний алькалоїд ($C_{10}H_{14}N_2$) у тютюні (0,6-8%), неприємного тютюнового запаху і пекучого смаку.

Ніктофобія, (гр.) хороблиий страх перед темнотою; буває при неврастенії.

Ніл, найдовша після Міссісіпі ріка світу, 6,500 км. і 2,870,000 км.² сточища, витікає на північ від оера Танганіка як Каг'ера, протікає озеро Вікторія Ньянза й ін., об'єднується з рікою Семліка, протікає озеро Альберта та під назвою Багр-ель-Джебелъ проломлює височину б. Дуфлає, в дальшому

Краєвид знад серед Нілу.

бігу через суданські ниви ав. Багр-ель-Абид (Білий Н.), приймає б. Хартуму Багр-ель-Арак (Синій Н., що витікає в Абесинії). Після цього проломлює Н. височину лібійсько-араб.

пустині б. катарактами, приймає аліна Атбару та далі (від Ассуану) тече Єгиптом. До моря (Середземного) доходить б. Каїру вел. (22,195 км.²) дельтою (гол. рамена Розета й Даміета) Н. має вел. значіння для господарства Єгипту своїми вливами (червень-жовтень).

Персоніфікація Нілу, мармурова група з александрійської доби (Ватикан).

Ніл Сорський, рос. рел. п'єсьм. (1433-1508), стояв проти мастиності монастирів і черців, проти аскетизму й оздоб церков; вимагав дух. самополіпшення й підноси́в тзв. „заумною молитву“ (молитва без слів).

Нілує Петро, укр. маляр, *1869; укр. сюжети, участь на виставках „Передвижників“, від довшого часу в Парижі.

Ніль'ав (Vos'larhu), схід-інд. антильона, з короткими рогами, подібна до жирафи; гл. таблиця: Азійська звірня, ч. 27.

Нільгірл (Nilgiri, Nellgerry), окраїні гори на півдні Декану, до 2,630 м. вис.

Нільсен Карл, дан. модерний комп., *1865.

Нім (Nimes), гол. м-о фр. департаменту Гар, 85,000 меш., шовкова, килимарська й машинова промисловість; пам'ятки з рим. доби: святиня (нині музей), купальні, амфітеатр.

Німан (нім. Мемель), ріка 910 км. дов. і 90,550 км.² сточища, витікає б. Минська, від Городна сплавна, вливається до Курського гафу, получена каналом з Прип'ятю, Нарвою й Преголою.

Німб, (лат.) авреоль, сьєво довкола голови святого на образах; дощона хмара.

Німецька війна 1866, війна між Австрією й Пруссією за провід у Німеччині; поразка Австрії під Садовою (Кенігсгрецом) у Чехії.

Німецька література. Найстарша пам'ятка ст.-герм. прози з IV в. переклад біблій, а поезія „Пісня Гільдебранда“ з кін. VIII в. У ст.-нім. добі від 750-1050 масно адебільша церк. твори; у X й XI вв. героїські та звіринні сюжети лат. мовою. XII й XIII вв. славі дірською та ладарською поезією; її гол. розвиток 1190-1220 з епосами „Нібелюнгів“ та „Гудрун“, ст. сюжетами, сагами про короля Артура, св. Граля, поемами В. фон Ешенбах, Г. фон Страсбург, із „німезіанерів“ найславіший В. фон дер Фогельвайде. Із прози XIII в. найважливіші рел. трагедії Майстера Екгарта. Від XIV в. адобуває собі права світська поезія. Найславіші письменники: майстерінгер Ганс Сакс, піє. Максиміліан, сатирик С. Брант, Лютер, гуманіст У. фон Гуттен. Сильно поширена література для простолудя, перерібка різних саг і ст. оповідань. Доба 1600-1748 дає початкову поезію, сильно під чужими впливами; єдиний оригінальний твір це повість Гріммельсгаузена „Сімпліцісіус“; на літературу низького смаку пробують вплинути критики (Готшед, Бодмер). Предтечами клас. доби 1748-1832 є поети Кльопшток і Віланд, драматург і критик Лессінг, мислитель Мендельсон і Ліхтенберг. За ними йдуть Гердер, дослідник нар. поезії, Гете та Шіллер, оживителі тзв. напрямку „Штурм унд Дранг“, поети Фосс і Бірг'єр, гуморист Жан Поль, поет Гельдерлін і естет Вінкельман. Романтична доба входить до цієї доби; її представники брати Шлегелі, Новаліє, Тік, Кліфет, Е. Т. А. Гофман, із молодшого покоління брати Гріммі, А. фон Арим, Брентано, Уланд й поети визвольної війни: Кернер, Рікерт і Делль-Мот-Фуке; з драматургів замітні тільки Вернер і Грізларцер. Вплив Канта та Фіхте на про добу величезний. У добі тзв. Молодої Німеччини 1830-48 виступають поети Плятен, Ланав, Шаміссо, Гавф, Іммерман і найбільший серед них Гайне. Великий вплив на літературу мали філософи Гегель, Фосрбах, Штраус і публіцист Берне; з повістярів замітні Гуцков і Ауербах, із драматургів Геббель і Раймунд, із поетів Гернег, Филерсleben і Діггельштедт. Роки 1848-50 є сировою реакції на літературу романтичну, віддалену від дійсності; повстає „міщанська школа“ по-

етів; тоді повстають драми Гейбеля та О. Людвіга (і його повісті), опера Р. Вагнера, повість Шпільгагена, Фрайтага, Гайзе, оповідання Штрма, Келлера, К. Ф. Маєра, П. Розегерра, ієси Аппенгрюбера, Ліндана та Вільдебруха, поеми Ебнер-Ешенбах і Гамерлінга. Від 1890 масою перших представників натуралізму: це брати Гарт, Гольд, Шляф, Блайбтроф, Ліленкрон, — у драмі Гауптман і Зудерман; услід за тим повстає символізм, неоромантизм і під впливом Ніцше реакція на всі дані напрямки. Дальші гол. імена цієї доби: повістари: О. Е. Гартласбен, Г. Бар, Т. Ман, Г. Райтер, драматурги: Веденінд, Фульда, Шніцлер, Гальбе, поети: П. Гільс, Бірбаум, Демель, Махай, Ріхарда Гух, Г. Гессе й символісти: С. Шніцлер, Георгі, Гофмансталь, Рільке, Момберт, Моргенштерн. Сучасну добу, під знаком імпресіонізму та експресіонізму починають, крім численних тут згаданих, що живуть і досі, П. Альтенберг і найбільш відомі нинішні письменники: Г. Манн, Васерман, Кафка, Гайнц, Кайзер, Едмунд, Газенквер, Штернгамм, Унру, Бональд, Толлер, Л. Франк, Клібунд, С. і А. Цвайг.

Німецька мова, гол. у Німеччині, Австрії, Швейцарії, сильна меншість у ЧСР, СРСР, у Румунії (разом б. 100 мл.), належить разом із англ. й голанд. мовою до зах.-герм. мов; літ. нім. мова витворилася на підставі серед.-гор.-нім. діалектів із канцелярської мови XV-XVI в. й мови перекладу біблій Лютера. Численні нім. діалекти діляться на дол.-нім. (тав. плет або відердойч) і гор.-нім. діалекти (гохдойч), що перебули ще другий тав. пересув звуків.

Німецька музика. У середньовіччі прийшов до значного розвитку григоріанський хорал по півд.-нім. монастирях; там повстали також секвенції, трохи й багато теор. творів. Багатоголосся зустрічаємо вже в нім. рукописах із X в. Світську музику плекали міннезінгери та майстерзінгери. В XV-XVI вв. помітно в нім. композиторів переможний вплив підконтрапунктичної школи (Адам із Фульди, Г. Фік, Г. Ізаак, Л. Зенфль). До цих впливів домішувалися від XVI в. ще іт. впливи (Г. Гасслер, М. Преторіус). У XVII в. іт. стиль адобув уже понуку перевагу (Г. Шці). Як у XVIII в. німці створили своєрідний тип „Singspiel“-у. В галузі прот. музики німці завершили цей напрямок творчістю П. С. Баха. Зате Г. Ф. Гендель схилився адебільша до неаполітської школи. „Галлянтний стиль“ (Телсман, Маттезон, Муффат, Ф. Е. Бах) був уже перехідним ступенем до класицизму. Доба класицизму (Глюк, Гайдн, Моцарт, Бетовен) внесула нім. м. на чоло всієї європ. муз. продовж майже всього XIX в. Тоді сильно розвивується муз. романтизм (Шуберт, Вебер, Мендельсон, Шуман, Бізен, Лисе, Маршнер, Льорцинг). Величалу романтичну синтезу дав Р.

Вагнер у своїх муз. драмах, а Лист дав форму симфонічної поеми. Проти формальних вільностей нім. новоромантиків виступив Й. Брамс, зате А. Брукнер переніс методи новітнім. школи до симфонії та церк. музики. У пісні під кін. XIX в. найвидатнішим був Г. Вольф. — З модерних комп. визначився Р. Штраус, що виїшов із Вагнера й Листа, але сполучив їх фр. імпресіонізм; Г. Малер пів далі лінійю вел. віденських майстрів (Гайдн, Моцарт, Бетовен, Брукнер), а М. Реґер навідувався до П. С. Баха. До цих основних напрямків наближаються Л. Нікше, Е. Н. Рашіке, З. Г. Гаузеґгер (до Штрауса), Г. Барі, Й. Гале, Г. Каміньський (до Реґера) та Б. Вальтер (учень Малєра). Інші уявляють собою поступовий перехід до найновіших напрямків (Й. Марке). Дехто насладує а зовн. успіхом драм. творчість Вагнера, веризм і фр. напрямки (д'Альберт), іноді також і новітні композиційні методи та виразові засоби (Ф. Шрекер, М. Шллінгс, Е. В. Корнґолд), другі свідомо залишаються в колі романтизму (Г. Пфіцнер). Особливу увагу звертає на себе А. Шенберг, представник нім. експресіонізму. Поруч згаданих чільний також А. Веберн, А. Берґ, Р. Реґі, Е. Ерדман, А. Шнабель, та особливо М. Гідеміт і Е. Крженек. Незвич. інтенсивність нім. муз. життя притягає до себе багатьох європ. комп. (пр. італієць Ф. Бусоні, Ф. Ярнах та ін.).

Німецька філософія займає, щодо внутрішньої вартости та впливу у світовій філософії, перше місце в нових часах. Нім. філ. (Альберт Великий) грала видатну роль вже в межах схоластики. Ще в середньовіччі тав. нім. містики (Майстер Екґарт, Таулер, Сузо) намітали деякі риси світогляду, що пізніше розвивується у класичній нім. філ.; у часах ренесансу, поруч із предетанніськими гуманізму, зустрічаємо предетанніськи містичної теософії—Аґріпу Нетесгаймського та Парацельза; лінійю чистої містичної спекуляції продовжують В. Вайґель та Я. Беме. XVII в. через Чиріганза та Лайбніца нім. філ. продовжує традиції картезіанізму. Кант кладе підвалини для всього дальшого розвитку європ. філ. Його ідеї лягли в основу великих систем „нім. ідеалізму“: Фіхте, Шелінґа та Гегеля; до цієї самої епохи та напрямку розвитку належать видатні системи Шляєрмахера, Шюпенгауєра та Гербарта, та такі значні з'являча в іст. філ., як Шіллер, Маймон, Райнґольд, Бардлі Зольгер, Кравзе, та ін.; окремо стоїть Ф. Якобі та Баєр (Baader). До пол. XIX в. належать: філ. радикалізм у межах школи Гегеля (Фосрбач, Штірнер, Марке), до кінця XIX в.: емпірична метафізика (Льотце, Фехнер, Вундт), філ. життя (Ніцше, Дьлтай) та відродження кантіанізму (Коген, Рікерт, Ляск). В XX в. треба відмітити: феноменологію (Гуссерль, М. Шелер), відродження гегеліанства (Р. Кронер і ін.), своєрідний антропологізм (Гайдеґер, Ясперс).

Німецьке мистецтво. Найстарші пам'ятки Каролінзької доби мають зв'язок із ет. христ. рим. зразками й візант. мистецтва. Романська доба (пол. XI—пол. XIII в.) дає перші будови в Саксонії, Бамбергу, найкращі й найбільші над Райном (Страсбург, Шпассер, Майнц, Вормс, Кельн); у малюванні й дрібних виробках — візант. впливи. Готика прийшла в Франції й дуже розвинена в XIII—XV в. над Райном. Оригінальні нім. зразки: катедри в Страсбургу, Фрайбургу, Кельні; тав. гальові церкви (гол. у Вестфалії); в півн. Німеччині „дегляна“ архітектура. На півдні катедра в Ульмі й будови Нирібергу, Відня, Мінхену. Замки, ратуші й оборонні мисяд будови (Ниріберг, Мінстери, Брауншвайг, Пльзесгайм). Натуралістична гот. різьба й вітражне малювання відзначалися драматизмом і динамікою (агадані катедри); ниріберзька різьбарська школа (Ф. Штос), кельнська вітражна школа XIII—XIV в., школи монументального малювання в Кельні й Нирібергу та ін., ниріберзькі дереворити XIV—XV в. Доба ренесансу (від кін. XV в.) під впливом Італії, розвинене міське будівництво (ратуші), процвітає різьбарство (дерево, бронза), ниріберзька школа (А. Крафт, П. Фішер). У малюванні й гравюрі світові імена: А. Дірер, Л. Крахт, Гольбайн. У XVII в. унадок. Бароко й рококо розвиваються більше на півдні під іт. впливом в Берліні — архіт. А. Шлєтер, З кін. XVIII й поч. XIX в. вел. розмаху добуває класичність в архітектурі й малюванні (теоретик Вінкельман 1717-68). У гравюрі Д. Ходовський, поль. походження (Данціг, Берлін). Чисто античні зразки в архітектурі поч. XIX в. (Шинкель, Кленце). В малюванні, як протест проти академічності („пазарейці“) — романтизм (Ф. Овербек, Фріх) дав нап. напрямки: історичний (Корнеліус, В. Кавальбах, Ф. Лєсінг), казковий (М. Швінд, А. Ретель) і побутовий (Л. Ріхтер, Вальдмєлер). Визначні мляри Г. Макарт, А. Фосрбах, графік А. Менцель. В кін. XIX і поч. XX в. в архітектурі „сецесіонізм“, залізна архітектура й романтизм (еклектичні форми романські, готичні). Сецесіоністичне малювання: М. Клінгер, Ф. Штук. Своєрідного напрямку швайцарськ. А. Беклін. По війні дуже поширений в архітектурі конструктивізм у теоретичних і раціоналістичних формах, у малюванні експресіонізм (Кірхнер, Ф. Марк, Рольфе, Файнінгер), із графіків — Нольде, Барлах, із різьбарів — Лємбрук.

Німецьке море, Північне море, море на заході Європи, получене протокою Калє з каналом Ляманш, протокою Скагерраком і Катєг'атом із Балтійським морем, 572.000 км.² і 85 м. серед. глибини.

Німецьке право, 1) право нім. держави, зачинається періодом н. нап. права, яке від XVI в. надаєає зовсім під вплив рим. права; 2) Н. нап. право бере початок із доіст. звичаєвого права герман, передов-

сім салієських франків (Lex Salica), та розвивається як звичаєве право й кор. законодавство. Звичайне право пристосоване до інтересів землі (Landrecht) або міста (Stadtrecht). Писаним збірником першого є Саксонське джерело (Sachsenspiegel) (б. 1215-35), другого міське право Магдебургу та Лібеку (Weichbild), списане дещо пізніше. Ці збірники поширюються по цілій Німеччині, дають почин до повстання подібних збірок (Schwabenspiegel) та передістаються до Польщі, на Білорусь і на Україну. У Польщі позначаються нові редакції цих творів (як Яскера 1539), а місці повстають переклади на поль. мову та самостійні компіляції, приладжені до поль. життя. Львів. міський суддя Павло Щербач (1551) дає перші переклади, Барт. Гропцшів кілька компіляцій під заг. Porządok Sądów Miejskich prawa Magdeburgskiego, що дуже відходили від оригінального нім. права. Н. право ширилося на Україні від XIV—XVIII в. За лит.-рус. і поль. доби обов'язує воно в містах на цілій правобережній Україні, а в коз. державі — також на Лівобережжі в тому самому вигляді, якого набуло в Польщі. Постанови н. права в законодавстві коз. держави виконують прогалини Лит. Статуту, а при укладенні коз. збірника „Права, по котрим судиться малорос. народ“ та ін. збірників н. право є одним із гол. джерел.

Німецьке Яблонне: військовий табор УГА.

Німецьке Яблонне (Deutsch Gabel), нім. м-о в півн. Чехії, 2.500 меш.; тут табор інтернаціонал УГА (Гірської бригади) 1919-23.

Німецький Орден, хрестоносці, лицарський орден, заснований 1190 в Акка; відзнака: білий плащ із чорним хрестом; хрестоносці перебували зразу в Палестині, опісля в Венеції й Угорщині, 1226 ослили над дол. Вислою, захопили землю лит. прусів і далі вели боротьбу з литовцями; найбільший розвиток під вел. магістром Вірріхом фон Кніпроде 1351-80; занепад від поразки під Грунвальдом 1410, 1466 орден признав зверхність Польщі, 1525 під Альбрехтом Бранденбургським утворено діляче прус. князівство.

Німецький Союз (Deutscher Bund), союз нім. держав, утворений на від. конгресі 1815 — утримався до 1866; належало до нього 34 (пізніше 28) самостійних держав і 4 вільні міста; збори уповноважених

представників відбувалися у Франкфурті над Майном під проводом Австрії.

Німецькі Національні Збори, 1) парламент у Франкфурті над Майном 1848-49; 2) збори для складення нім. конституції від 11 збори у Ваймарі, до V 1920 у Берліні.

Німецько-Вользька Автономна Республіка, гл. Вользько-Німецька Республіка.

Німецько-данська війна 1864, гл. Данія.

Німецько-французька війна 1870-71, спричинена суперництвом між Францією та Прусією й справою країн над Райном; 2.IX 1870 капітуляція фр. армії Мак-Магона під Седаном, Наполеон III дістався в полон; 27.X капітуляція ген. Баена в Мецу; 28.I 1871 здався Париж; Франція віддала Німеччині Альзасю й Лотарингію й зобов'язалася заплатити 5 мільярдів франків воєнних коштів.

Німеччина (Deutschland), союзна республіка, має без Зарської країни 468.720 км.² і 63.700.000 меш. Обіймає частину Серед. Європи між Емсою й Райном на заході, Альпами, Рудогорами та Судетами на півдні, Пінн. і Балтійським морем на півночі та Одрою, Вислою й Німаном на сході, при чому там її черенна частина відділена данцізьким коридором від меншої ексклави Схід. Прус. Території Н. з фіз. геогр. боку не однородна й має всі перехідні риси від зах. океанічної Європи до схід. континентальної з одного боку, та від вел. низин на півночі до вис. гір на півдні. Пінн. частина Н. це вел. низ. — продовження схід. европ. низу, що на заході переходить у фр. низ. Ця пінн. частина Н. лише донеде доходить до 300 м. вис. Свій нинішній вигляд завдячує діянню вел. сухозольду, а саме моренам і талим водам. На південь від низу тягнуться тав. Серед. Нім. гори, а саме, йдучи зі заходу на схід: Гардт, Шварцвальд та Оденвальд; Гесенська верхovina, Райнські лунакові гори, Франконський ліс, Туринський ліс і Гарц, врешті Баварський і Чеський ліс, Рудогори та Судети (ці останні найвищі, до 1.603 м. вис.). Всі ці гори досить різnorodні своїм походженням, будовою й виглядом, у переважній частині старі, знищені. Перехід між ними, в одну сторону до низів і в другу до вис. молодих складених гір Юри та Альп, непомітний. Всі ріки Н. (Райн, Лаба, Одра й т. д.) пливуть до Пінн. й Балтійського моря й лише один Дунай до Чорного. Південь Н. перехідне між океанічним заходом і континентальним сходом (Гамбург: температура між -0,3° до +16,9° і 700 мм. опадів, Берлін: температура між -0,7° до +18,0° і 570 мм. опадів), себто що даліше на схід, то зима суворіша, літо гарячіше й опадів менше. За нац. складом населення Н. дуже однорodne, бо не-німців всього 3,2%, з чого в тис.: 750 поляків і маураів, 570 жидів, 150 голандців, 120 чехів і 70 дукцизьких сербів. Лінгвістичні рішучі досить великі й поодинокі

племена себе не розуміють, якщо говорять діалектом; під цим оглядом німців ділять на півдн. (півн.) і гохдн. (півд.). За віроповіданням масмо 62% евангеліків, 31% католиків. На найбільшу союзн. державу, що zorganizувала нинішню Н., Прусію припадає 60% меш. і поверхні всієї Н., на чотири найбільші після Прусії союзні держави (Баварію, Віртемберг, Баден і Саксонію) 26% меш. і поверхні всієї Н., решта припадає аж на 12 союзних держав, що з них деякі не мають і 50.000 населення (Шамбург-Ліппе) і ділять Н. на території з вел. автономією. Під госп. оглядом Н. промислова держава. З промислу та гірництва живе 41%, з с. господарства 31%, з торгівлі 17%, меш. Густота населення в пром. країнах (Рур, Саксонія) переходить 300, в сіль. госп. (Мекленбург, Гренцмарк) не досягає й 50. Загалом найбільше згущене населення в півд.-зах. і в середній Н. Всього 10% пов. Н. є нежитком (пустарі та болота), решта під культурою: 47% рілля, 27% лісу, 16% луки. С. господарство стоїть високо, але не всіляк вижити Н. Н. продукуює: жито, пшеницю, овес, ячмінь і картоплю (в значній мірі на спирт). Дуже поширена упряма цукрової буряки (перше місце світової продукції буряково-го цукру), хмелю (1. місце світової продукції вина) й дещо вина. Випасають рога-ту худобу, свині, вівці, коні й кози. Копальні багатства Н. досить великі. Добуває в міль. т.: 304 вугілля (26,3 коксу), 4,8 залізної руди 0,076 олова, 0,068 цинку, 0,046 міді, 0,014 графіту, 2,4 соли, 9,4 калієвої соли (1. місце світової продукції). З промисловости на першому місці стоїть металургія, 13 міль. т. чавуну та 16 міль. т. сталі, машинова, хем. (1. місце в світі), ткацька (10,800,000 бавовняних веретін, 11,800 т. штучного шовку), деревно-папірна (1,7 міль. т. паперу й 1,6 целюлози), корабельна (408,000 брунто т., 2. місце світової продукції), летунська, шкляна (оптичне зваряддя), шкіряна й т. д. Гол. пром. округи над Райном, на Шлезьку та в Саксонії. Промислової енергії живає Н. 10% всього світу (3. місце світової консумції). Битих доріг має Н. 210,000 км. або 44,7 км. дов. на 100 км.², залізниць 62,100 км. або 12,3 км. дов. на 100 км.² Водних (річних) шляхів має Н. 12,220 км. (у тому 2215 км. каналів), а перевіз ними 103 міль. т. (найбільший в світі після ЗДА). Морського обороту має Н. 81 міль. рег. нетто т. (7. місце в світі), а її торг. фльота 3,780,000 брунто т. (4. в світі). Дуже густа сітка повітряних шляхів, телеграфів і телефонів (найбільша після ЗДА). З усього ввозу Н. с 30% споживчих, 50% сировини та півфабрикатів і 17% фабрикатів; із вивозу 75% фабрикатів, 22% сировини та півфабрикатів. Н. від 1919 союзна республіка, при чому загально-союзними є аграричні справи, оборона держави, фінанси, торгівля й комунікація.

Війська має Н. 100.000 людей і 153.000 бруто т. воєної флотії. Колонії Н. (2.910.000 км.² і 15 міль. меш.) перейшли 1919 як мандати: Того й Камерун до В. Британії й Франції; Зах. Африка до Півд. Афр. Союзу, Схід. Африка до В. Британії й Бельгії, Океанія до Вел. Британії, Австралії, Нової Зеландії й Японії. Крім того втратила Н. 1919 на користь Польщі, Франції, Бельгії, Данії, Чехословаччини, Литви та Даніїгу 70.545 км.² й 6.550.000 меш. в Європі, а округа Зари перейшла під опіку Союзу Народів,

III укріпили нім. впливи в Італії; Генрих II вів боротьбу з Польщею. Франконський або саліський рід 1024-1125: Генрих III впорядкував церк. відносини в Римі; Генрих IV вів боротьбу з папою Григорієм VII за інвеституру (1077 покута в Каносі); Генрих V покінчив спір за інвеституру. Льотар II з саксонського роду 1125-37 вів колонізацію на сході. Гогенштауффи 1138-1254: Конрад III розпочав боротьбу з Вельфами; Фридрих I Барбароса обнови нім. впливи в Італії, помер у 3 хрестоносному

Німеччина.

(гл. Версальський мир). Гол. місто Берлін. Історія: початки, гл. Германія, Франконська держава. При поділі Франконської держави в договорі у Вердені 843 Людвік Німецький дістав землі на схід від Райну як окрему державу; в договорі в Мерзебі 870 прилучено Льотарингію; Каролінгії володіли до 911, пізніше королі різних династій: Конрад I 911-18 з франк. роду. Саксонський рід 919-1024: Генрих I 933 погромив мадярів; Оттон I добув Льомбардію 951 і заснував рим. царство нім. народу 962, погромив мадярів на р. Лех 955; Оттон II і

поході; Фридрих II лавів у сичлійській державі абсолютизм, вів боротьбу з папством. Підчас вел. безкоролів'я 1254-73 зазнав Німеччини. Рудольф із Габсбургів добув для свого роду Австрію, Люксембургі 1308-1437; Генрих VII добув Чехію й пробував утримати владу в Італії. Карло IV, Золотою буллою упорядкував вибір імператорів; Жигмонт володів також в Чехії і Угорщині, за його часу собор у Констанції 1414-18, гуситські війни 1419-36; Габсбургі 1438-1740; з них важливі: Максиміліан I, проголосив шуттрінський мир,

установив держ. трибунал; 1517 виступ Лютера. За Карла V поширення реформації, соціальні рухи (селянська війна 1525), війна з Францією (втрачено Мед. Туль і Верден), 1555 вел. мир в Аугсбурзі. Фердинанд I, війни з Туреччиною; Рудольф II, вел. спори, кат. Ліга й протест. Унія, 1609 забезпечення толеранції в Чехії листом маєстату. За Матвія I, початок 30-літньої війни 1618; за Фердинандів II і III Німеччина знищена війнами тратить великодержавне значіння; у вестфальському мирі 1648 князі добувають незалежність від цесаря, Альзасія переходить до Франції, побережжя Нім. і Балт. моря до Швеції. Леопольд I, війни з Людовіком XIV; 1683 облога Відня турками; 1701-14 сукцесійна есп. війна. Йосиф I і Карло VI, війни з Францією. На основі прагматичної санкції 1713, Габсбурзькі краї одержала Марія Терезія (1740-48); цесарем став її чоловік Франц I льотаринзький 1745-65; у тім часі австр. сукцесійна війна 1740-8 і семилітня 1756-68. Габсбурзько-Льотаринзький рід 1745-1804. Йосиф II, переїня реформи в управ. держави й соц. відносинах (світлий абсолютизм). За Леопольда II і Франца II війни з революційною Францією; 1795 Н. втратила лівий беріг Райну; 1804 скасовано титул рим. цесарства, 1806 утворено австр. цесарство; під протекторатом Наполеона повстав райнський союз, Шелі визвольних воєн на віденському конгресі 1814-5 утворено нім. союз. З причини реакційної політики нім. урядів почався ліберальний рух і в 1848 вибухла революція; нац. збори у Франкфурті проголосили нову конституцію нім. союзу, якої не провели. 1864 Австрія і Прусія у війні з Данією добули Шлезвіг і Гольштайн 1866 через непорозуміння в управ. цими князівствами вибухла австр.-прус. війна; Австрія після поразки під Садовою втратила впливи в Німеччині; 1867 засновання нім.-нім. союзу під проводом Прусе. Нім.-фр. війна 1870-71 покінчилася об'єднанням півд. нім. держав з північними у нім. державу, до якої прилучили добути на Франції Альзасію й Льотарингію. Гогенцолерни 1871-1918. 18 I 1871 у Версалі проклямовано прус. короля Вільгельма нім. цесарем; перший нім. парламент прийняв конституцію 14 VI 1871. Із внутрішніх реформ важливі: 1872 усунення слугів, 1873 гав. травневий закон проти кат. церкви, 1874 обов'язковість цивільного подружжя, 1878 закони проти соціалістів, 1883 початок суспільних реформ, 1884 почин колоніальної політики; в закордонній політиці: 1872 порозуміння з Австрією і Росією, 1879 оборонний союз з Австрією, 1883 потріпний з Італією. Провід у нім. політиці нів до 1890 держ. канцлер Бісмарк. За Вільгельма II переведено обезпечення робітників і ін. соціальні реформи, але головну увагу присвячено збільшенню воєнних сил, будові флоту й колоніальної політиці, через

що напружені відносини до Франції й Англії й вибух світової війни 1914, яка покінчилася катастрофою. Нім. революція 8-9 XI 1918 довела до перемир'я з Антантою й проголошення республіки. Тимчасову владу перебравши соц.-демократи під проводом Еберта; в 1919 нац. збори у Ваймарі ухвалили нову конституцію; президентом став Еберт, опісля від V Гінденбург. Держ. канцлерами по революції були: Шайдман, Вірт, Куно, Штресеман, Марк, Лютер, Брінгінг. Боротьба між партіями націоналістів (Гітлер), соц.-демократів, комуністів ведеться у крайніх формах, часто приходять до кривавих заворушень.

Німцян, гл. Блекота.

Німота, гл. Алялія.

Німрод, Немрод, бібл. син Куша (Хуса), основник вавилонсько-ассир. царства, вел. мисливий.

Німфа, (гр. мрт.) русалка, богиня природи (джерел, рік, озер, лісів, дерев, лутів тощо).

Німфенбург (Nymphenburg), передмістя Мюнхену; замок збудований на аразок Версалю; славна фабрика порцеляни.

Німфоманія, (гр.) надмірно збільшений половий гін у жінок.

Німці, народ герм. походження (назва від герм. племені неметів) заселяють у числі понад 90 міль. серед Європу, півд. побережжя Балтійського й схід. побережжя Півн. моря, з того понад 60 міль. у Німеччині, 6,000,000 в Австрії, понад 2½ міль. у Швайцарії, 6. 2½ міль. у Чех.-С. 1,238,500 у СРСР, з чого понад 400,000 в УСРР, (1-3% усіх меш.); найбільш німців було в одеській (83%), волінській (73%), мелітопольській (60%), маріупольській (63%) та миколаївській (62%) округі, та 6. 379,000 в нім. Волякій Автономній Респ., в меншому числі в Ліхтенштайні, Франції (Альзасія, Льотарингія), Данцігу, Данії, Польщі, Литві, Естонії, Латвії, Румунії, Угорщині, Югославії, Італії (півд. Тироль); поза Європою н. найбільше в ЗДА. Расово н. не одноплідні: півн. н. гол. нордійського, півд. гол. альпійського типу, у схід. н. багато лямовідних і схід. европ. у зах. н. зах.-европ. приміток.

Німчинов Кость, укр. лінгвіст, *1895, праці з укр. фонетики; „Укр. язык у минулому й тепер“.

Німчук, 1) Дмитро, укр. політ. діяч Закарпаття, ред. час. „Вперед“; 2) Іван, гал.-укр. гром. діяч, журналіст, *1891; член ред. „Нового Слова“ (Жльін) 1912-14, ред. „Відродження України“ 1918 і „Укр. Правору“ (Відень) 1921-22, член ред. „Діла“ від 1925.

Ніна, громада о-ів на Тихому океані між о. Тонга та Самоа.

Нініна, столиця ассир. царства над Тигром, напроти нинішнього Мосулю, зруйнована 608 до Хр.

Нін-по, пристань у кит. провінції Чехіян, 285,000 меш., дереворятн, ліковн. виробн.

Ніоб (Nb), металъ громади азоту й фо-

ефору, знаходиться у танталіті й коломбїті, звич. разом із танталем; в т. 127, т. т. 1950^р.

Ніоба, (гр. міт.) дочка фригійського царя Тантала й дочки Атланта Діона, дружина тебанського царя Амфіона; пишавчися своїм численним потомством, нехтувала богицею Литоною, матір'ю Аполлона й Артемїди; за кару вони перед її очима вбили стрілами всіх її 14 дітей, а її саму перемінчили в камінь. Міт про Н. зображають численні ст. різби, м. ін. славна приписувана Праксителяві або Скопасові з IV в. до Хр.

Ніогон, солоне о. в кан. провінції Онтеріо, 7,500 км.² відлінає рікою Н. до Гор. Озера.

Ніппон, гл. Гондо.

Нірвана, в інд. філософії найвищий та бажаний стан людини, що є повним зником її індивідуального буття.

Ниредьгаза (Nyiregyháza), м-о в півн. схід. Угорщині, 43,000 меш., сільна промисловість.

Ніриберг (Nürnberg), м-о в півн. зах. Баварії, 405,000 меш.; одне з найстарших пів. міст, багато середньовічних будівель, м. ін.: замок (із XI в.), церкви св. Себастьяна, св. Льоренца, св. Духа й ін. (з XIV в.), герм. музей і музей комунікації, вел. промисловість, особливо металеві й залізкові (ніриберзькі товари), електротехн., машинобудівна й броварничі.

Ніриберзькі яйця, перші, роблені в Нірибергу б. 1500, кишечні годинники, схожі на яйце.

Нірон (Nuror) Крістофер, дан. фізіолог (1858-1931), проф. романської фізіології на унів. в Копенгагені; довгий час працював у Парижі, автор іст. граматики фр. мови.

Нірсе (Niers, Neers), права притока Маса, 120 км. дов.

Ніс (nasus), орган пошуку й найвища частина дихальних шляхів; складається з зовнішнього н. й внутрішнього н. або носової дуплини. Зовнішній н. існує тільки в людини й вищих мавп; складається з кісток і хрящів. Носова дуплина переділена перетинкою на дві половини; в кожній половинці, при бічній стінці є по три позагінні кісточки вросли, носові скляки. В задній частині лущиться носова дуплина двома широкими отворами (хони) з горлом. У слизовій оболонці гор. частини носової дуплини є кістечки гілочки нюхових нервів. Форму носа вважають важливою расовою прикметою людини. (Гл. табл. Людина II, 18).

Ніс Степан, укр. етнограф і громад. діяч (1829-1900), з фаху лікар, за українство був на заслання; автор укр. популярних кни-

жок із медицини, співробітник „Основи“ й „Київ. Старина“.

Ністагм, (гр.) мимовільні, маятникові рухи очей, поземі, доземі, колосні або комбіновані; хоробливий об'яв вроджений або набутий; вилічення залежне від причини.

Ністор Йон, рум. історик і політик, *1876, провідник рум. лібералів на Буковині, проф. унів. в Чернівцях; написав історію Молдавії та Буковини, політ. статті проти автономства українців на Буковині.

Ніський Григорій, гл. Григорій 2).

Нітон (Ni), емацій (Em.), радіоактивний хем. первень, перший витвір розпаду радю, емацій радю; гл. Рад.

Нітра, 1) ліва притока Вагу, 175 км. дов., витікає в Нітранських горах (Зах. Карпати); 2) м-о над нею в Словаччині, 19,000 меш.

Нітрагін, чиста культура бульбочкових бактерій для заражування метеликоцидних рослин.

Нітрати, азотани, соли азотової кислоти. Нітратова, азотанова кислота, гл. Азотна кислота.

Нітриди, азотани, сполуки азоту з металем й з деякими металоїдами.

Нітрити, азотини, соли нітритової (азитинової) кислоти.

Нітрифікація, (лат.) повставання азотової кислоти та салітри у землі. Амоніак, що витворюється при гнитті, перемінюється під впливом окислюючих бактерій в азитинову кислоту (HNO₂), а остання в азитинову (HNO₃).

Нітробактерії, гл. Азотні бактерії.

Нітробензол, (C₆H₅NO₂) мірбалоний олій, тяжка жовтувата рідина запаху мигдалу, виробляється нітрованням бензолу; до виробу аніліну й інших ароматичних алуку, також до дешевих миль для запаху.

Нітровання, впровадження нітрогрупи (NO₂) у молекули органічних хем. сполук, при помочі сильно сконцентрованої азитанової кислоти.

Нітрогеназа, асиміляція бактеріями та пліснями вільного азоту з повітря та відкладання його в своєму тілі; гл. Азотні бактерії й Бульбочкові зарази.

Нітрогліцерин (а), гліцериннітрат, C₃H₅(ONO₂); безбарна, оліяста, солодкувата рідина, якої пари отруйливі; ударена або наглою огріта вибухає; найважливіша складовина численних вибухових річовин; фабрично виробляють додаючи безводну гліцерину до 5-9кратної кількості охолодженої нітруючої кислоти (суміш 1:2 нітратної й сульфатної кислоти); гл. Динаміт.

Нітрозсполуки, органічні сполуки, що містять нітровоє скупчення атомів NO; рідини або кристалічні річовини темної барви, гострого запаху, леткі.

Нітросполуки, органічні сполуки, що містять нітровоє скупчення атомів NO₂.

Нітроцелюльоза, азотан (нітрат) целюльози, витворюється діянням мішанини ки-

Ніоба з наймозоводною дочкою, антична різба (Фльоренція).

слина нітратової й сульфатової на бавовну. Відповідно до згущення кислоти і тривалості процесу повстають нітроцелюлози з більшою або меншою кількістю азоту. Мало нітровані целюлози творять тав. кольодієву бавовну (гл. Кольодієва бавовна, Кольодій). До виробу вибухових матеріалів, целюлоїду й штучного шовку. Нітроцелюлози, що мають найбільше азоту, творять піроксиліну.

Нітті (Nitti) Франческо Саверіо, іт. держ. діяч, економіст та фінансист, противник війни з Австро-Угорщиною й Німеччиною, (1808-1891), кількараторний міністер, 1918-20 прем'єр, від 1924 на еміграції; гол. твори: „Основи фінансової науки“, „Трагедія Європи й Америки“, та „Мир“ і „Європа без миру“, де виступає проти віддачі Галичини Польщі.

Ніфе, ядро Землі, що, на думку деяких учених, складається гол. з нікелю (Ni) й заліза (Fe).

Ніфальгайм, у сканд. міт. мрачне, холодне місце, на далекій півночі під владою богині Гель; частина його — Нальштранд призначена для померлих, які не агнули в бою.

Побережжя б. Ніши, пристань у Вільфранці.

Ніца, права притока Тури (до Тоболу), 290 км. дов.

Ніцца (іт. Nizza, фр. Nice), столиця фр. департаменту Надморських Альп, 184.000 меш., кліматична станція (завмою шовкіанство, весна пристань б. Н у Вільфранці).

Ніцше (Nietzsche) Фрідріх, нім. філ. (1844-1900), противник христ. моралі та демократії, яким протиставляє свільку, вибрану одиноким, тав. надлюдину; майстер слова; мав вел. вплив на европ. літературу. Найкращі твори: „Так мовив Заратустра“, „Пома добром і алом“, „Воля до сили“.

Ф. Ніцше, ризьба М. Клінгера.

Ніч, 1) в астр. час, коли Сонце є під овидом

даного місця; на рівняк Землі довжина дни рівна довжині ночі цілий рік, на всіх інших точках Землі тільки двічі на рік (21 III і 23 IX). Для ціни півкуль Землі найдовша ніч припадає на зимове становище Сонця, найкоротша на літнє становище; для півд. півкуль навпаки; у смугах між півд. підбігуновим колом і півн. бігуном триває ніч у часі зимового становища Сонця довше, ніж 24 години, те саме в підбігунових околицях півд. бігуна Землі в часі літнього становища. На бігунах Землі півроку — день і півроку — ніч; 2) у філ., одне або й головніше джерело всякого буття в гр. рел. філософії та в романтиці, де це поняття абліжується з „підсвідомим“.

Ніч (Nitsch) Казімеж, поль. літерат, *1874, проф. краківського унів., дослідник поль. говорів і літ. поль. мови співосновник і співред (із проф. Розвадовським) журналу „Rocznik Slawistyczny“.

Нічниця, підідець (Agrotis), нічний метелик, якого гусениця дуже пажерлива, об'їдає різні рослини; відомі до того, якими рослинами гол. живляться гусениці, розрізняють: н. озима (A. segetum), н. пшенична (A. tritici), н. тютюнова (A. obessa) й ін.

Ніш, м-о й твердиня в схід. Югославії, 25.000 меш.

Ніша, (фр.) заглиблення в стіні.

Нішавські статут, привілей із 1454, що його кор. Казимир Ягайлович надав поль. шляхті; давали шляхті частину законодавчої влади, яку мала вона виконувати на воєвідських сеймиках, і стали початком поль. сейму та переваги дрібної шляхти над магнатями, тав. „шліхецької демократії“.

Ніщинський Петро, укр. письмен. і комп. (1832-96), літ. псевд. Байда, переклав укр. мовою Гомерову „Одісею“ й частину „Іліади“ та Софоклеву „Антигону“, гр. мовою „Слово о полку Ігоря“, композиції: „Козак Софрон“, „Байда“, „Вечерніці“ з „Назара Стодолі“.

Ніагара, вл. Ніагере (Niagara), 55 км. дов. річка, лучить оз. Ірі й Онтеріо на границі Канади та держави ЗДА Нью Йорк і творить один із найвеличавіших водопадків світу, вл. два водопади, розділені Козачим о-м (Goat Island): 1) Американський, 47 м. вис. і 330 м. шир.; 2) Великий канадійський, 44 м. вис. і 578 м. шир. Могутня кількість води того водопаду б. 8.000 м³ на сек. вчасті використана до електрифікації.

Ніам-ніам, змішані з гамітами східно-суданські мурина над р. Багр-ель-Газаль; яєношкірі, з давньою культурою, моногамісти, але людодіви; б. 2 млі. (Гл. тибл. Людські раси I, 7).

Нісса, 1) озеро 31.000 км.² простору на границі колоній Н. і Порт. Схід. Африки; 2)

П. Ніщинський.

бриг. афр. колонія на захід від оз. Н., 103.500 км.² і 1.210.000 меш. (1% европ.) гол. продукти: кави, бавовни, чай; гол. м-о Сомба.

Нія, гл. Гіндуєська філософія.

Нкуту, гл. Касаї.

Ноай (Noailles), 1) Андрієн Моріє, фр. князь, полководець і маршал (1678-1766), до 1755 керманіч фр. закорд. політики; 2) А н а я, а роду рум. князів Бранкован, фр. письмен. *1876, поезії: „Живи та мерти“, „Вічні сили“ й ін.

Водопад Ніагари.

Ноаконський (Noakowski) Станіслав, поль. архітект та історик мистецтва (1887-1928), проф. унів. у Москві, опісля у Варшаві, член рос. Акад. Мистецтв; твори: „Поль. архітектура“, „Поль. замки й палати“.

Нобель, родина норв. інженерів: 1) А л ь ф р е д, хемік (1833-96); основник новітнього виробництва вибухових речовин (нітрогліцерини, вибухової желатини, бездимного пороху й динаміту); утворив „Фонд Нобеля“ (6. 8^{1/2} міль. ам. дол.) для нагород за особливі заслуги в фізиці, хемії, медицині, літературі й для замирення народів (5 щорічних нагород по 140.000 норв. корон); 2) Е м а н у е л ь, батько 1-го (1801-72), винайшов новітнє центральне ogrівання; 3) Л ю д в і г, брат 1-го (1831-88), основник вел. підприємства для добування нафти „Брати Нобель“ із гол. осідком у Баку.

Нобіле (Nobile) Умберто, іт. дослідник підбігунових країн, *1885, 1928 на повітроплавні „Італія“ досягнув півн. бігуна; в повороті повітроплав розбився, частина залоги загинула.

Ноблітація, (лат.) за доби панування шляхти в захід. Європі та в Польщі підвищення невшляхтичі до стану шляхетського; ноблітованому давали герб та ін. ознаки „уроджености“ (аміняли пр. прізвище і т. д.).

Нова Англія, ст. збірна назва держав ЗДА: Мейн, Нью Гемпшір, Вермонт, Месачусетс, Род Айленд і Коннектік.

Нова Британія, кол. Бісмарків Архіпеліг, гурток вулканічних островів на півн.

схід від Нової Гвінеї: Нова Британія, Нова Ірландія, Новий Ганновер, о-ви Соломона й ін., разом 61.000 км.² і 200.000 меш. медієлістів. 1884-1919 Н. Б. до Німеччини, опісля мандат домінії Австралії.

Нова Голандія, давня назва Австралії.

Нова Громада, 1) укр. літ.-наук. місячник, у Києві 1906 за ред. Б. Грінченка; 2) двотижневий, заг.-кооп., літ.-мист. та екон.-наук. сел. журнал, від 1923 у Києві, від 1925 у Харкові; 3) сусп.-політ. журнал, місичник у Відні 1923-24, за ред. Семена Вітика; 4) укр. тижневик, центр. орган федерації укр. соціал-демократії в Америці, в Едмонтоні, в Канаді 1911-1913.

Нова Гвінея, о. на північ від Австралії, відділений від неї протокою Торреса, найбільший по Гренландії о. світу, 786.000 км.², а з меншими суєдніми о-вами 806.000 км.²; вчисти вулканічний, дуже гористий; найвищі: гори Карла Людвіга (Карстен 4.788 м. вис.); важніші затоки: на півночі Гельвінк, на сході Гоош, на півдні Папуаська; важніші ріки: Сепік і Флай; воєке тропічне підсоння, буйна рістна (мангрові праліє, болота), особлива звірня (райські птахи, деревний кангур), багато риби; мешканці на побережжі медієлістичні, в глибині краю папуа. Політично зах. частина належить від 1828 до Нідерландів й має 416.250 км.² та 200.000 меш.; півд.-схід. частина або Папуа до домінії Австралії й має 234.500 км.² та 275.000 меш., гол. м-о Порт Моресбі; півн. східня була 1884-1919 під ім. протекторатом (країна ціс. Вільгельма); тепер мандат домінії Австралії, тав. Територія Н. Г. і має разом із архіпелігом Нової Британії 240.000 км.² та 254.000 меш., гол. м-о Маланг. Н. Г. відкрив 1526 Хорге де Менесес. (Гл. табл. Народознавство I, 12, II, 1).

Нона Генерація, 1) укр. літ. угруповання футуристичного напрямку, засноване а кінем 1927 у Харкові, 1930 перейменоване на „Об'єднання пролетарських письмен.“, 1931 зліквідоване; 2) орган групи — журнал тої самої назви.

Нова Доба, політ., екон. і наук. тижневик, орган Закорд. Групи Укр. Комун. Партії, виходив у Відні в 1920-21 за ред. В. Вишниченка й В. Левинського.

Нова ера, наближення центр. австр. й красного гал. уряду до гал. українців у 1890-их рр., щоб заспокоювати нац. домагань приєднати їх до Австрії. Спонука вийшла від австр. міністерства закорд. справ, а поль. боку посередничали намісник Казимир Бадені, маршалок Емстакій Сангушко, посол Антон Хамец та ін., а укр. боку в переведенні н. е. гол. роллю грали містр. Сембратович і Ол. Барвіський. Українці за певні здобутки на культ.-екон. полі мали залишити свою опозиційну політику; відповідні заяви в угодово-льонльському дусі зробили підчас соймової сесії 1890 посла К. Телішевський й Ю. Романчук, котрий згодом, від

А. Нобель.

натиском радикалів, покинув новоєвропейство. Наслідком н. е. було призначення укр. мови красивою, заведення по школах фонетичного правопису, засновання т-ва взаємних забезпечень „Дністер“, укр. цаднівці в Перемишлі, укр. гімназії в Коломиї, субвенції для Наук Т-ва ім. Шевченка й ін. культ. товариств.

Нова Еспанія, долина назва Мехіка.

Нова Зеландія, острови на півд. схід від Австралії, відділені від неї морем Тасмана; два о-ви: Північний, 150.000 км.² і Південний, 115.000 км.² (відділені від себе протокою Кука), з ін. меншими о-вами 298.000 км.²; з о-вами Кука та мандатом Західні Самоа творить брит. домінію, разом 272.300 км.² і 1.485.000 меш.; гориста: на Південному о-ві Альпи Н. З. до 3.770 м. (Маунт Кук), багато вулканів і гейзерів. Серед звірів помітний птах ківі, а рістні деревинні папороті й новозеландський льон Тубільців маорів усього 64.000. Упряма різлі невелика, шпале коней, рогатої худоби, овець, продукція вовни та виріб масла й сиру (2 місце у світовому ринку); добувають вугілля і золото, промисловість розвивається; вирів вовни, м'яса, шкур, тонщик, сиру, дерева й живиці капрі. Торг. зв'язок із В. Британією й З.Д.А. Зализничь 5.300 км., флоту 108.000 рег. т. брунто, морський оборот 26.720.000 рег. т. нетто. Гол. м-о Велінгтон. Н. З. відкрив 1642 Тасман, 1769 залив Кук для Англії; колонізація почалася 1814, домінія від 1907.

Нова Земля, два острови в СРСР на Півн. Льодовому морі на північ від європ. Росії, півн. (50.000 км.²) і півд. (42.000 км.²), відділені один від одного протокою Маточин Шар; гористі лише частинно, на короткий час вільні від снігу та льоду (річна середня температура -6-2°), тундра, звірня дуже багата, полярна; б. 1.000 меш. самоодів, що займаються ловцтвом.

Нова Зоря, гал.-укр. часопис у Львові, орган Укр.-Кат. Організації, виходить двічі на тиждень від 1926.

Нова Ірландія, 1884-1919 Новий Мекленбург, о. архієпископу Н. Британії.

Новак, 1) (Novák) А р и е, чесь. історик літ. і критик, *1880, проф. унів. в Берні; наук. й крит. праці про Веруду, Добровського, Сватополюка Чеха, про проблеми моравсько-чесь. літ.; 2) (Novák) В і т с л а в, вчач. чесь. комп. і муз. педагог, *1870, проф. мист. школи чесь. консерваторії у Празі; оркестр. твори, камерні композиції, вокальні твори; збірник гармонізацій словачьких нар. пісень; вихован низку укр. комп.; 3) І в а н, укр. гром. діяч (1871-1917), австро-угор. полковник ген. штабу, військ. аташе в Софії; підполковник укр. нац. заходи, зокрема на окупованій австр.-угор. армією частині Волині; 4) Ю а е ф (Nowak), гор.-луж. письмен., *1895, свич.; поет.

Нова Каледонія, о. Меланезії; wraz із о-вами Льюеллі 18.500 км.² і 58.000 меш., фр. карна колонія; хром. та нікель (11%

У. З. Е. П.

всесвітньої продукції), вивіз залучуку та капи, гол. м-о Нумеа.

Новаківський, 1) М и х а й л о, гал.-укр. політ. діяч і письмен., *1872; адвокат, спочатку радикал, опісля укр. соціал-дем., ввійшов над-демократ, посол до гал. союму; з вибухом війни УСС та співробітник „Союза визволення України“, за УНР комісар скалатського повіту й член Видалу Нац. Ради, 1920 член надзвичайної дипломатичної місії до Варшави, один із основоположників Підкарпатського банку в Ужгороді; повість

„На зорі“, з злетів гал.-укр. молоді на поч. ХХ в.; 2) О л е к с а, один із найбільших суч. укр. малювців, *1872 на Поділлі, постійно працює у Львові. Портрети, красниці, алегоричні композиції, мертва натура (олій, пастель) із сильною закресною символікою. Динамічний рисунок, імпресіоністична кольористика, символізм барн. Портрети: „А. Шептицького, О. Барвінського та ін.“; „Пробудження“, „Мадонна“, „Камелії“, св. Юр. алегорії мистецтва й освіти, „Повінь“, „Весна“, „Леда“.

„Дзвінка“, Н. провадить майстер-студію, з якої вийшла низка молодих мистців-малювців; 3) П е т р о, гал.-укр. гром. діяч, *1860,

селвин, брат Михайла, діяльний учасник гал.-укр. нац.-політ. руху, від 1906 у Канаді; 4) С т е п а н, гал.-укр. гром. діяч, *1863, селвин, брат Михайла, в 90-их рр. ХІХ в. брав видітну участь у радикальному русі Перемишчини, 1895-98 посол до гал. союму.

Новаківч Столи, серб. письмен. (1842-1915), славист і бібліограф, поет і повістяр, президент Академії Наук у Београді, член брандєтов слов. Академії та НТШ, політ. діяч. Гол. праці: „Історія серб. письменства“, серб. бібліографія за 1741-1861, початки слов. письменства між слов'янами Балкану.

Новаківський (Nowakowski), 1) Б о г д а н Бардломеї, поль. графік, *1887, ілюстратор і карикатурист; 2) Ю а е ф, поль.

О. Новаківський: автопортрет

О. Новаківський: Юр.

піаніст (1800-45), один із найвдідніших польск. комп. перед Моцартом.

Новаліс (Novalis, ал. Гарденберг) Фрідріх, нім. поет. (1772-1802), містик; поеми „Гимни до ночі“, повість „Гайрліх Офтердінген“; залишив „Фрагменти“, повні глибоких думок.

Нова музика, заг. поняття суч. музики, що змагає до нового, анти-романтичного стилю. Вона якнайрешучіше виступає проти „чуття“ романтичного стилю та намагається цілковито переіменити закони дотеперішньої гармоніки й мелодики. Представники: Стравінський і Шенберг.

Нова Нідерландія, гл. Нью Йорк.

Нова Прага, м-ко у Заславській окрузі, 13.000 меш., 90-8% укр., 4-5% жидів.

Новара (Novara), 1) частина Півмонту; 2) і гол. м-о, 57.000 меш.; 1513 перемога швайцарців над французами, 1849 австрійців (Радецький) над сардинцями.

Нова Рада, 1) укр. літ.-альманах під ред. М. Старицького, О. Косач, Л. Старицької, І. Стеценка в Києві в 1908; 2) денник у Києві в 1917-19, за ред. А. Ніковського, продовження припущеної перед війною „Ради“; 3) денник у Львові в 1919-20.

Нова Сербія, Новосербія, урядова нава для код. запорозької території (півн. частина козацької паланки), анятої 1762 рос. військ. осадниками з угорських сербів; 1764 увійшла в склад новоросійської губ., пізніше стала частиною херсонської губ. Гол. містом Н. С. був Новомиргород.

Новатор, (лат.) особа, що вводить щонебудь нове, обновник.

Нова Україна, 1) укр. денник у Кам'янці Подільському в 1919; 2) тижневик у Нью Йорку в 1920-21; 3) укр. літ.-наук. громад. двотижневик у Празі 1922, в 1923-28 місячник, під ред. В. Винниченка і М. Шаповала, опісля колеції.

Нова Фундландія (New Foundland), о. при півн.-схід. побережжі Півн. Америки, при гирлі ріки св. Лаврентія, брит. доміна, 110.680 км.² і 262.000 меш.; скелі, болота та пустрі; рибацтво й ловецтво, добування залізної руди (13 млі. сотнарів), фабрики наперу, хліборобство невелике; гол. м-о Сент Джон.

Нова Хата, укр. місячник для плекання домашньої культури, у Львові від 1925.

Новация, (лат.) в праві договір, де сторони заступають раніш заключене зобов'язання іншим зобов'язанням, яке вступає на місце старого.

Новачий Ян, ал. Батіг Іван, поль. актор гол.-укр. роду (1871-1923); артист і режисер миських театрів у Львові й Кракові.

Новачан Антон, словін. письмен. і журналіст, *1887; новелі й драми з селищ. життя.

Новачинський (Nowaczynski) Адольф, поль. письмен. з жид. роду, Найверт, *1876, сатирик, літ. критик, драматург, журналіст. Найкращі оповідання „Малюче дзеркало“, із пое „Дмитро Самозванець“, „Великий Фридерик“.

Нова Школа, 1) пед. журнал для вчителів початкових шкіль. Полтавщини, вид. Полтавська Губ. Нар. Управа 1917-18 в Полтаві; 2) орган нар. учительства Дрогобиччини, в Дрогобичі 1919.

Нова Шотландія (Nova Scotia), півн.-схід. півострів і провінція Канада, 56.500 км.² і 525.000 меш.; управл. картоплі й ніса, вище худоби, рибацтво, лісн. добування заліза, вугілля й золота, будова кораблів; гол. м-о Галіфакс; до 1713 фр. Акадія.

Новгород Великий, рос. м-о над р. Волхов, 31.000 меш. Нині має другорядне торг.

значіння, але з кінцем середньовіччя був найбільшим торг. руським м-ом, що його діяльність та влада, як ключа „путі варяг в греки“, сягали далеко та охоплювали територію б. 300.000 км.² Назважав до Галич; мист. пам'ятки: собор св. Софії (1045-52) квіт. типу, Спасо-Преображенська церква на горі Нередиші 1198, та ін. будівлі XIV-XV в. з фресками.

Новгород Великий: собор св. Софії.

Новгород Волгинський, м-о волгинської округи, при впаді Смоли до Смусу, до 1793 Знігель; згадується від 1257, коли належало до Володимиро-Волгинського князівства; в XV в. синодальний збір; 15.000 меш., 38-8% укр., 43-9% жид., 6-8% рос., 4-8% поляків.

Новгородок, Новгород Литовський, ст.-рус. м-о, на тав. Чорній Русі; заснований Володимиром В., чи Ярославом І, зруйнований б. 1240 татарами й відбудований литовцями; якийсь час був у руках Данила Галицького, потім перейшов до лит. князів. Тепер повсюдне місто півн.-схід. Польщі, 6.500 меш., руїни замку Мендогов, в сусідстві Заоск, місце уродження Мішкеніча. Воєводство: 23.480 км.², 825.000 меш.; за поль. статистикою: 39-9% рим.кат., 51-3% православ., 9% жид.; 54% поляків, 37-7% білорус., 6-8% жид. і 12% лит.

Новгород Сіверський, м-о глухівської округи, над Десною, 6.000 меш.: 27% укр., 48-8% рос., 22-8% жид.; одно з найстаріших укр. міст, згадується в середині XII в.; 1674 оснував тут Лазар Баранович при Спаському манастирі друкарню під управою Семена Ямлинського, яка проіснувала 5 літ.

Новгородські мнієї, одна з найстаріших князьчих пам'яток ст.-болг. мони схід.-слов., і то новгородської редакції з 1095-96 р. (лише на місяць вересень); в Синодальній бібліотеці в Москві.

Нове Життя, 1) укр. тижневик в Америці, орган Згоди Братств, у Одіфонт Па від 1913; 2) укр. щоденник у Станіславіні 1918-19; 3) час. VI стрілецької дивізії 1920-22 в таборах інтернованих воєнків УНР в Александрії та Циншурі.

Нове Зеркало, ілюстр. гумористично-сатиричний часопис, двотижневик у Львові; видавав від VII 1883 Корнеліо Устимювич замість припиненого „Зеркала“; з кінцем 1883 ред. Вас. Нагірний, від VIII 1884 К. Левинський, від 1885 Евг. Олесницький, що 1886 перемінив його знову на „Зеркало“.

Новелста, муз. твір (адебільша форт.) у вільній формі, а багатьома темами.

Новелст, (ит.) письм., що пише новелі.

Новели, (фр.) 1) в письменстві: белетристичний твір, що має отсі ознаки: а) коротке оповідання чи малюнок із ядрим виявом основної тенденції й подій; б) в темі увага письм. більше зосереджується на внутр. та псих. конфліктах із найкоротшим описом подій; в) уникає детального опису й розвивання характеру діючих осіб. Прикладом найартистичнішої н. в укр. письменстві є н. В. Стефанюка; 2) в праві: новий закон, що заводить продиючі зміни в ст. законі.

Новембер, (лат.) спершу (в ст.-рим. році, що починався від березня) 9-ий, описля 11-ий місяць року, листопад (рос. ноябр).

Нове Мехіко (New Mexico), півд.-зах. держава ЗДА над Ріо Гранде дель Норте, 317.610 км.² і 360.000 меш. (1/2 індіан), височина, впадає худоби й ґриництво, гол. м-о Сангафе.

Нове Місто, м-ко добромильського повіту, 6.1000 меш.; міст. пам'ятки: церква Івана Хрестителя з 1629, відбудована 1756; бернардинський костел 1682; 4 П 1919 бій УГА з поляками.

Новемоля, гл. Новоля.

Новенна, (лат.) дев'ятиднівне богослуження лат. церкви.

Нове Помор'я, вл. Бірара, найбільший о. архіпелагу Нової Британії; 26.700 км.² пов.

Нове Село, укр. тижневик для селян у Львові від 1929.

Нове Слово, укр. популярний ілюстр. денник, у Львові в 1912-14.

Нове срібло, гл. Аргентан.

Новий Амстердам, 1) ст. назва Нью-Йорку; 2) малий о. на Інд. океані, до Франції.

Новий Ганновер, вл. Лівонгай, найбільше на північ висунений о. архіпелагу Нової Британії.

Новий Заповіт, гл. Завіт.

Новий Край, 1) укр. час. Т-ва Руських Фармерів у Канаді в Ростерві, в 1910-13; 2) час. для укр. імігрантів, видає Укр. Іміграційне й Колоніальне Т-во в Едмонтоні від 1929.

Новий Мекленбург, гл. Нова Ірландія.

Новий Оскіл, м-ко на Куриші, 8.850 меш., у районі 5115 укр.

Новий Південний Велья (New South Wales), півд.-схід союзна держава домінії Австралії, 801.510 км.² і 2.370.000 меш.; поза прибережним низом гориста (до 2.234 м.), гол. ріка Мерей, відсоння півтропічне; на низах хліборобство, в горах випас овець, поклади вугілля, золота та міді; споживач,

ткацька й металева промисловість; гол. м-о Сідней; 1788-1839 брит. карна колонія.

Новий Проломь, московфільський орган, двічі на тиждень у Львові 1883-87.

Новий рік, перший день року; нині майже в цілому світі день 1 січня. Звичай цей рим. походження. В середньовіччі християни святкували як перший день року день Різдва (Німеччина), Пасхи (Франція, Англія). Ще нині копти святкують день 1 серпня, сир. християни 1. вересня, жиди 1. тішрі (в осени) як день н. року. Та рим. церква, а за нею більшість зах. християн, доволі скоро (IV в.) ввела 1. січня як день Н. р.; сх. церква за день н. р. вважає 1. вересня (перемога Константина В. над Македонієм). На Україні аж у XIV-XV в. за Польщі, введено день 1. січня як горожанський н. р., а день 1. вересня лишався й досі церковним н. р.

Новий Санч, ст.-укр. Нове Судище, тепер повіт. м-о над Дунайцем у Бескидах, на укр.-поль. етнogr. пограниччі; 26.000 меш., залізничні вартати; у повіті: 5 міст, 159 сіл, 130.000 меш., 12,5% укр.-лемків.

Новий Світ, Америка та Австралія у протилежності до Старого Світу, себто гол. Європи, а також Азії й Африки.

Новий Світ, 1) тижневик, вид. Общества св. Василя В. в Ужгороді, за ред. Віктора Гебеля 1871-72; 2) двотижневик, вид. у Джерзі-Сіті (ЗДА) Гр. Грушка в 1891.

Новий стиль, у зяороченні „н. ст.“: числення часу за григоріанським календарем.

Новий Час, ілюстр. політ.-госп. час., двічі на тиждень у Львові від 1923; від 1932 щоденник.

Новий Шлях, 1) політ. й екон. щоденник, у Кам'янці в 1919; 2) укр. тижневик, в Едмонтоні (Альберта) від 1930.

Новина, 1) газета політ., вид. у Львові два рази на тиждень в 1849 Ів. Гушалевич, вийшло 26 ч.; 2) укр. тижневик в Едмонтоні 1913-21 з перервами; 3) інформаційний Листок Бюра Армії УНР, щоденно, але з перервами, 1919 в Києві, Жмеринці й Проскуріві; 4) (спочатку „Новина“), щоденник, виданий Міністерства Преси й Пропаганди УНР у Кам'янці Подільському в 1919; 5) щоденник, видавала коломийська філія Центр. Інформаційного Бюра при Директорії УНР в 1919.

Нови Тарг, поль. м-о у підніжжя Татрів, 8.000 меш.; в схід частині повіту Н. Т. є останній зах. укр. етнogr. півострів (4 села: Шляхтова, Явірки, Чорна Вода та Біла Вода).

Новицький, 1) Віктор, історик укр. права, архівіст, співробітник Київ. архіву давніх актів, до 1930 член Комісії історії укр. права при ВУАН; праці: про книжки з'їзду на ст. Україні, про методикку історії укр. права; 2) Григорій, укр. військовий діяч, компанійський полк за гетьм. Мазеви, за гетьм. Орлика резидент при поль. гетьм. короннім Сєншівським; по повероті на Україну 1712 засланий на Сибір; склав

„Краткое описание о народѣ остякомъ“; за-
битий у 20 рр. XVIII в. в Сибірі; 3) І в а н,
укр. етнограф та історик права (1844-90),
співоробітник кавч. архіву давніх актів, пра-
ці в Архіві Юго-Зап. Росії, Київ. Старині,
„Трудах“ Чубинського й ін. вид.; історія
селянства (XV-XVIII), „Словарь для объяс-
нения юридических терминов старого
актового языка“; 4) Михайло, суч. укр.
літературознавець; розвідки й матеріали
про Шевченка у „Записках“ Іст.-філол.
відділу ВУАН, видання Коблара Шевчен-
ка; 5) Олександр, укр. історик мистецтва,
*1862, член ВУАН та НТШ, проф. Археол.
Інст. в Києві, 1892-3 ред. вид. „Русского Ху-
дожественного Архива“, 1898-1905 бібліо-
текар „Школи маларства, різьбарства й
будівництва“. Праці: по рос. „Леторія рос.
маларства“ в Москві, по укр.: „Шевченко як
малар“, „Символіка в укр. мистецтві“ й ін.;
6) Орест, укр. філ. (1806-84), проф. Київ.
унів.; праці про суть і завдання філ., істо-
рія античної філ. у зв'язку з історією релі-
гії; 7) Яків, укр. етнограф (1847-1925), аби-
рач укр. пісень, оповідань, переказів та ві-
рувань на Запорозжі; праці з історії м-а
Олександрівська та Запорозька.

Новібазар, гл. Новіпазар.

Нові Гебриди, архіпеліг Меланезії,
13,230 км.² і 60,000 меш. папуасів; нині
контр. какао та кави; від 1906 кондоміні-
я Британії й Франції.

Новіков Микола, рос. гром. діяч і письмен-
(1744-1818), масов. видаван сатиричні та ін.
часописи, Іст. матеріали, заснував школи,
видавниче т-во, друкарню, книгарні,
бібліотеку-лицейською в Москві, першу
в Росії; 1792-7 в'язаний за свою просвіт-
ню діяльність.

Новіпазар, 1) черна частина Сербії,
ав. Рашин, кол. тур. санджак відлугу Косово,
1879-1908 окупована Австрією, від 1913 до
Сербії і Чорногорії, 1918 до Югославії; 2)
П гол. м-о. 11,000 меш., ст. цягадеця.

Нові Сад, югослов. м-о в Бачці, над Ду-
наєм, 39,000 меш.

Нові Санджари, м-ко у полтавській
окрузі, 4,200 меш., 97-9% укр.

Новіцігит, поселушництво, час проби для
кандидатів до монастиря.

Нові часи, в історіографії часи від від-
криття Америки 1492 дотепер.

Нові Шляхи, укр. літ.-наук., мист. і гром.
місячник у Львові від 1929, під ред. А. Кру-
шельницького.

Новоантична школа, різьба геленістич-
ної доби гр. мист., відновляла клас. тради-
ції (V-IV в.) з ідеалістичною форм і реалі-
стичним трактуванням тіла, в дусі Лівана
й Праксителя.

Ново-Білгород, укр. поселення на Хар-
ківщині, засноване 1654.

Новоавилонська держава, гл. Ва-
вилонія.

Новоавилонське мистецтво (625-539
до Хр.) наслідувало й технічно удоскона-

лювало асир. й ст.-авилонські зразки.
Від кольосального будівництва м-а Вави-
лону залишилися лише земляні горби й
широкі мури під землею. Сильно розвине-
на поливна керамічна техніка дала по-
скорізьбу й мальовила на стінах із искра-
ними барвами та натуралістичним тракту-
ванням (льви, пси та ін.).

Нововієвський (Nowowiejski) Фелікс,
поль. комп. та диригент, *1877; ораторія
„Quo vadis“, опери, балети.

Новогрецька література — починається
від X в.; розмежувати її від візант. важ-
ко аж до 1453. Поема XIII і XIV в. мають у
собі чимало сх. і зах. елементів. У літ.-і, так
кретські XVI і XVII в. (венеційська оку-
пація), найважливіший вплив іт. літ. Найви-
щий твір цієї доби поема Еротокрітос;
крім цього маємо низку драм і комедій, з
яких найважливіші „Гіпаріє“ і „Жертва Авра-
ама“ (анонімі, б. 1600) і низка нар. пісень.
У XVIII в. розвивається нар. пісня на о.
Кипрі та Егейських. Нова гр. проза тв-
риться аж у XIX в., коли Греція стала са-
мостійною і Атини дістали свій унів. (1837).
Поруч цієї штучної літ., що бере за під-
ставу клас. зразки, повстає 1830 на йон-
ських островах нова, надихана іт. культу-
рою. З новіших письмен замітніші: новеліст
Ройде, лірик Георгієс Дрозініє та Ахілє
Парасхос, молодий поет, що помер перед-
часно та ін.

Новогрецька мова витворилася з по-
клицької гр. загальної мови „койне“; літ.
н.-гр. м. де властиво ст. візант. мова з деяки-
ми упрощеннями. Гол. зміни: перехід муз.
наголосу в динамічний; заник різниці між
довгими й короткими складами; перехід
давніх приголосних у протиснені; нимо-
ва голосних e, ei, oi, y-i; ai-e; au, eu-
af, ef зачинається вже в часах до Хр. Літе-
ратурна н.-гр. м. (катаревуса), що вживається
гол. в церкві, науці та пресі, дуже відбі-
гає від народної (дімотікі), яка розпадається
на багато діалектів, має багато чужих слів,
не має сталою правопису й творить вла-
стиво другу окрему мову; її вживають у
поезії, забавній літературі й у звичайній
бачачій. Спроби діяти до одностайної н.-гр.
м. досі ще не ідалися.

Новогрецький стиль, в архітектурі; на-
слідування античних гр. зразків; повстав
у Франції ринубібно зі стилем ампір, осо-
бливо поширився в Німеччині (архітекти
К. Лінггане, К. Шінкель, К. Казіпе) до
пол. XIX в. й пізніше.

Новогеоргієвськ, гл. 1) Крлів; 2) Мод-
лін.

Новогородек, гл. Новгородок.

Новодворський Адрієй, псевд. Остро-
вич, рос. письмен. народник (1853-92), родом
із Київщини; низка повістей („Епізод із
життя ні пави — ні вороги“ та ін.).

Новое Время, рос. денник, виходив у
Петербурзі 1865-1917; від 1876 під ред. О.
Суворіна; відновлений 1921 в Белграді.

Новозеліндський льон (*Phormium tenax*), лілієвата рослина, подібна до ірисів; із до 2 м. дов. листи добувають сильні волокна, дуже цінні на лляни, грубі тканини, тощо; Нова Зеландія й підвінкові краї.

Новозибкія, повіт. м-о в брауншвейзькій губ. (РСФСР); у повіті 14 с. укр.

Нової Британії архіпелаг, гл. Нова Британія.

Новокаїн(а), синтетична органічна речовина, для місцевого застосування; менше отруйна від кокаїну.

Новолатинська поезія, штучна поезія мертвою лат. мовою; починається спробами середньовічних поетів, що намагалися наслідувати античних авторів, і розвивається особливо в часах Відродження. Моду до лат. віршовання рознесли гуманісти по цілому світі й воно зайняло видатне місце в школах аж до кінця XVII в., а декуди, як от у нас, і далі. Деякі з складачів лат. віршів винаймалися неабияким мистецтвом. Правдивим батьком новолат. поезії був Петрарка, що свої лат. наслідування ціння вище за іт. поезії. В Італії серед численних новолат. поетів виділяються, крім Петрарки, були кардинал Bembo, Садолето та ін.; в Німеччині Конрад Целтсес, Ульріх фон Гуттен, Гесусе та багато ін.; у Франції — обидва Скалігери й ін.; у Польщі Сербський, Кохановський і Кльоновіч, у Голландії Ян Енерарт (+1536), якого поезії Ваніа (Поцілуни) мали великий вплив на всі зах.-європ. літератури. Й досі не переводяться наслідувачі античної лат. поезії, але правдивих поетів між ними, поза вдатними версифікаторами, тепер нема.

Ново-Маргелін, гл. Фергана 2).

Новомарксизм, соц. течія, що виходить з засад ієт. матеріалізму, визнає також вплив духових чинників і сильних індивідуальностей на ієт. розвиток суспільства; в. наближається до тин. ревізіонізму.

Новомиргород, м-ко в слісавецькій окрузі падр. Вись, засноване в XVIII в. вихідцями з Миргорода, осередок „Нової Сербії“; 9.000 меш., 86-6% укр., 9-8% жид., 2-7% рос.

Новомосковське, м-о на Катеринославщині над р. Самарою, збудоване 1687 як кріпость Богородицька або Самара, від 1796 повіт. м-о новоросійської, від 1802 Катеринославської губ.; 15.000 меш., 83-8% укр., 4-8% рос., 9-4% жид.

Новоніколаськ, гл. Новосибірськ.

Новопетровський форт, Новопетровськ, рос. кріпость при Каєнійському морі, заснована 1846, 1857 перейменована на Александровськ; 1850-7 перебував тут Шевченко на заслання. Пам'яткою цього залишився міський сад його імені, початок якому дав сам поет.

Новопітагорейці, гр. філософи від I н. до Хр. до б. 290 по Хр., розвивали науку Пітагора гл. в етичному й орфічно-містичному напрямку, переймаючи чимало й

зі школи Платона та стоїків; гл. Аполоній 7).

Новоромантизм, гл. Романтизм.

Новоросійськ, пристань над Чорним морем, гол. м-о чорноморської округи у Північно-кавказькій країні, 68.000 меш. (53% рос., 23% укр., 6% вірмен, 3% гр.), нафтина й споживач промисловість, елеватори.

Новоросія, рос. урядова назва для півд.-укр. земель, адобутих Росією коштом Запорожжя, Криму й Туреччини; існує від 1764, коли тин. Нову Сербію перейменовано на новоросійську губ.; пізніше границі цієї губернії значно розсунуено, а закупі з цим поширювано назву Н. на шораз нові землі; кінці ція назва обняла губ. Катеринославську, херсонську, таирійську (блв Криму) та басарабську область.

Новосадський Борис, суч. укр. комп. і муз. критик, член АНМУ. Мішані хори, твори на скрипку.

Новоселиця, м-ко в Басарабії над Прутом на границі Молдавії й Буковини, б. 4.000 меш.

Новосельський Марко, укр. різьбар, *1900, портрети, погруддя.

Новосибірськ, давніше Новоніколаськ, гол. м-о Сибіру над Обом, 121.000 меш., важний торг. осередок.

Новосибірські острови, на Півн. Льодовому морі, при сибірському побережжі, між устям Яни й Індігирки, 28.000 км.²; Нова Сибір, Фадєєва, Котельний та Ляховські о-я; незаселені.

Новосілка, укр. с. скалитського повіту, б. 350 меш.; перед 1890 розкопано тут каміну скитську могилу з дерев'яною будовою всередині, а кістяком людини й залишками останками упряжі.

Новосільці злихозькі, с. бобрешького повіту, 1.000 меш., сірчані джерела.

Новотвір (неоплазма), опух. гуда різної величини (від мікроскопічних до кількадесят'ох кг. ваги); не грізні в. звич. з тинювих клітин, ростуть поволі, не нищать сусідніх тканин, не дають метастаз, пр. фіброма, міома й ін.; з губні в. аlogenі з атипових клітин, ростуть швидко, проростають і нищать сусідні тканини, дають численні метастази, пр. саркоми з атиповою алучною тканиною, пістраки, а наболонних клітин.

Ново-Українка, м-о й вузлова станція в слісавецькій окрузі, над р. Ташлик, 16.500 меш., 69-9% укр., 17% жид., 4-4% рос., 8-9% молдовин.

Ново-Ушиці, м-ко кам'янецької округи над р. Калюю, 6.500 меш., 67-1% укр., 28-4% жид., 3-1% поляків; 1919 20 кілька разів опинялася з. Залізною дивізією УНР.

Новофунлядець, 1) меш. Нової Фунляди; 2) порода собак, великих і кудлатих; гл. Собака.

Новохоперськ, повіт. м-ко над Хопром у воронізькій губ. (РСФСР), 7.500 меш., у повіті 28-6% укр.

Новочеркаськ, м-о над Аксакм, притокою дод. Дону; 62.000 меш. (81% рос., 12% укр.); споживча й металева промисловість, торгівля рог. худобою; 1805-1920 гол. м-о області Донського Війська.

Нога, кінцівка, прилад тварин для підтримання тіла й зміни місця; вперше бачимо ноги у перстенястих хробакад, у формі бородавчастих додатків на кожному відтинку тіла; у членоногих тварин ноги членисті; їх найменше 3 пари; у хробочців із правила 2 пари ніг (кінцівок); передні, або горішні (руки) й задні або довші (ноги); у ссавців нога—долишня кінцівка; гл. Кінцівки.

Ногай, Нагай, тат. хан, 1262-69 воював у Персії й Закавказзі, перемочувавши б. 1270 на півн. береги Чорного моря й далі на Дунай, змінився в справі гал.-волинських князів, а також у балканські; згинув між 1294-96, погромлений ханом Золотої Орди Тохтаєм.

Ногайське, м-ко над р. Обиточна в мелітонівській окрузі, 4.500 меш., 34% укр., 53,7% рос.

Ногайці, нагайці, нагаї, незвичне тур. плем'я, колись вел. народ, живе на Кавказі й у Серед. Азії; частина їх, тат. малі н. жили в укр. степах під владою крим. ханів і тур. султанів та ділилися на кілька орд; за Катерини II їх перенесено в степи між Доном і Кубанню. В XIX в. н. в переважній частині переселилися до Туреччини.

Ногата, (естонське) одиниця ст. куничної вартості, за часів „Руської Права“ — 2 $\frac{1}{2}$ кунам або різаням, $\frac{1}{100}$ гривні кун.

Ногат, сх. рама́й Висли при гирлі.

Ногі Маресуке, лп. генерал (1849-1912), здобувєть Порт-Артуру за рос.-яп. війни.

Нодіє (Nodier) Шарль, фр. письмен. (1780-1844), оповідання „Трільбі“, „Ворожка а округами“, „Жан Сбогар“.

Нодь Микола, закарпатсько-укр. письмен. (1819-02), парох церкви св. Варвари у Відні.

Ноетика, (гр.) теорія пізнання, гносеологія.

Нос Фрає Прессе (Neue Freie Presse), нім. віденський щоденник ліберального напрямку, виходить від 1864.

Нос Цайт (Neue Zeit), нім. соціал-дем. тижневик (1883-1923).

Нос Ціріхер Цайтунг (Neue Züricher Zeitung), швайц. дем. газета, від 1780.

Ной, у біблїи праведник, що одинокий зі своєю родиною спасєся підчас потопу світу; сини: Сем, Хам, Яфет.

Нойбауєр (Neubauer) Ернст Рудольф, нім. історик, дослідник Буковини; твори: „Півні а Буковина“ 1855, „Основи історії Посередщини“ 1873.

Нойбер (Neuber) Кароліна, нім. акторка (1697-1760), реформаторка нім. театру, завела гансвурста на нім. сцену, ареформувала театр, костюм і поліщила театр, музику.

Нойсідлер (Neusiedler), оз. в Бургенланді, 410 км.² пов.

Ноймаєр (Neumayer) Мельхіор, нім. геолог (1845-90), автор підручника „Історія Землі“.

Нойман-Бекєр (Neumann-Becker) Христїана, найталановитіша нім. артистка наймарської трупи під орудою Гете (1778-97), що прославив її в елегї „Евфродїна“.

Ноймїнстер (Neumünster), нім. м-о б. Кїлю, 40.000 меш., залїзна, шкіряна й сукняна промисловість.

Нойкїрхєн (Neunkirchen), м-о в Зарській країні, 41.000 меш., залїзна промисл., копальні вугїлля.

Нойфарвасєр (Neufahrtwasser), пїив. передмістя а пристань Данцігу, при давній гирлі Висли, 9.500 меш.; частина порту над самим морем Вєстерплатє (Westerplatte), призначена для вжитку Польщі на складі амуніції.

Нокант, (англ. knockout) удар, що вальєть із ніг, останній вирішнй удар, особливо в боксі.

Нойє (Neuß), м-о б. Дїссєльдорфу, 47.000 меш., ливарні та прядильні.

Нокє (Knox) Джон, шотл. рел. діяч (1605-72), провідник шотл. протестантїа, ворог Марїї Стюарт.

Ноксвїль (Knoxville), м-о в держ. Теннесї, 3ДА, 78.000 меш., уніа., ломн мармору, копальні вугїлля.

Нокторн(а), (фр.-їт.) муз. твір мрійного характеру, у вільній формі (Фїльд, Шопєн); колись те саме, що серенада, дївертємент.

Ноллє (Nollet), 1) Ж а н, фр. фізик (1700-70), відкрив явище ендосмоса; 2) Ш а р л ь, фр. генерал, *1865, проф. військ. школи, в світовій війні ком. армії, опїєдєя голова контрольної комісії Антантї в Берліні, 1924 мін. війни.

Нольдє, 1) Б о р і с, барон, рос. правник і дипломат, історик держ. права, *1876. До війни в своїх „Нарисах держ. права“ подає об'єктивну аналаду іст. зносин України й Москви (укр. і фр. переклади); підчас революції як член Тимчасового рос. уряду виробляв „Інструкцію Генєр. Секретарїату“; 2) Е м і л ь, нім. малір і графік, *1867, представник експресїонїзму; образи а Нової Гїнієї, легенди про Христа та ін.; 3) О л е к с а н д е р, барон, рос. правник, історик держ. права, *1873, брат Бориса; праці про кодїфікацію місцевого права (лит.-поль., надбалтїйського).

Нома, водник, водняний пістрик, обмежений вперед на слизовій оболонї рога (рїдко пїхви й кутинці), майже завжди смертельний; гол. у васнажєних дїтей.

Номади, (гр.) пастунї племена, що кочують зі скотом а місця на місце, від пасовиська до пасовиська; живуть у степових і пївдустєпних країнах; до них належать араби, кїргїзи, комлїки й ін.

Номє, округ зах. Алїєски, 1898-1906 добування золота, нїнї торгівля шкурами а кожухи.

Номенклятор, (лат.) у рим. звич. визволеній невільник, що мав свого панові (гол. коли він старався за який урид) називати на ймення зустрінених людей, яких треба було вітати.

Номенклатура, (лат.) збір назв, уживаних у всякій діяльній людського знання.

Номіс М., гл. Симонов Матвій.

Номинальні, (лат.) 1) в філ. один із напрямів середньовічної схоластичної філ.: заг. поняття (універсалії), як суб'єктивні твориво абстракції, є лише назви, існують ідеально, в абстракції у людському мисленні, — в дійсності їм ніщо не відповідає, пр. нема людини загалом, а є тільки поодинокі люди; 2) в екон. напрямом у грошовій теорії, згідно з яким гол. значіння грошей, їх вимірна вартість залежить від розподілення держави, що даному предметі (грошеві) надає силу законного платничого засобу; гол. представник н. — Г. Кнани; протилежний напрямом — металізм: вартість грошей залежить від кількості дорогоцінного металю, що міститься у грошах.

Номиналіст, (лат.) прихильник номиналізму.

Номинальний, (лат.) названий, такій, що існує тільки в назві, на папері, а не насправді, пр. номинальна вартість паперових грошей, товарів, тощо, різняться від їх курсової, дійсної вартості, ринкової.

Номинація, (лат.) призначення на якусь становище.

Номографія, (гр.) наука про укладання тав. номограм, себто графічних таблиць для розв'язки мат. завдань.

Номоканон, Кормча книга, збірник і пояснення постанов і норм, прийятих у візант. церкві від ад. часів до останнього вселенського собору, куди входило також і світське законодавство. Поширення у слов. перекладі мал вплив на право та нар. світогляд княжої України; гл. Право церковне.

Номос, (гр.) 1) вл. закон, зад.; 2) в ст. гр. музиці: усталений мелодичний тип, пізніше багаточастинна гр. муз. форма; 3) автономна, адмін. округа ст. Єгипту; на чолі номів стояли номархи; в. були своєю монетою, мали власні герби; тепер адмін. округа Греції.

Нона, (лат.) складний інтервал, октава + сек, пр. с—d⁴.

Ноніа (Nonae, від nonus — дев'ятий, вл. 9-ий день перед ідами), у ст. римлян один із 3 сталих реченців у місяці: 7. день у березні, травні, липні й жовтні, 5. у ін. місяцях.

Ноній, гл. Вернеє.

Ноній Марцель (Nonius Marcellus), рим. грам. поч. IV. в. по Хр., написав словник тяжких, рідких слів і форм; дуже цінний своїми цитатами зі ст.-рим. літ.

Нонконформісти, англ. прот. секта, powstała за Близько, опозиційна до держ. англійської релігії; спочатку н-тін авали

диссентерами, себто негідними з держ. церквою; н. переслідувано аж до 1828.

Нонна, (гр., з стип. нуанег—чиста), черниці.

Нонний акорд, новакорд, п'ятизвук, складається з терції, квінти, септими й нони від основного тону.

Нонода, новемоли, група дев'яти однаково довгих нот, що стоять на місці правильних вісьмох. Групу н. визначають дужкою й цифрою 9 над нею.

Нонпарель, (фр.) рід друкар. черенок.

Нонсенс, (лат.) нісенітниця.

Ноншалюсія, (фр.) недбайливість.

Ноология, наука про чистий розум і чисті поняття.

Нор (Nord), півн.-зах. фр. департамент, 5,775 км.², 1,970,000 меш.; хліборобство, гірництво (вугілля) й промисловість.

Норблін (Norblin) Пер, фр. маляр (1745-1830), 1772-1804 був у Варшаві, де заснував малярську школу. Портрети (м. ін. Малепі), побутові сцени.

Норвегія, Норе (Norge), зах. держава Скандинавського півострову, 324,000 км.², 2,800,000 меш. (крім 20,000 японців та 8,000 Фінів, норвезів); з підбігуновими о-вами: Шпіцберген, Ян Масн і Берген 388,000 км.². Черешня Н. (без підбігунових о-вів) гориста (до 2,480 м. вис.), складається з двох частин: старої кристалічної непоморщеної, та дещо молодшої, поморщеної в складорі. Вел. морфологічне значіння мав великий суходол (багато озер). Гори Н. опадають стрімко до заходу й загібно до сходу. Побережжя сильно порізале далеко візантисми в суходіл глибокими та дикими фьордами, а далі від моря тягнуться пустинні височини фісльд. Підсоння Н. завдяки Гольфовій струї дуже тепле й особливі зимою температура міст Н. різниться температурі міст положених 16°-20° на півд. (Берген—Тріст, Гаммерфест—Одеса); пристані Н. не замерзають; опадів має Н. багато, б. 2000 мм. річно. Н. має найбільш на північ висунені міста світу, а ічмінь у-дається тут ще під 70° півн. шир. Але ці сприятливі для людини умови є лише у вузькій прибережній смузі, а височини внутро країни (фісльд) це неприступна, незаселена тундра так, що 74% площі Н. є нежитки, а лише 2% рілля та 1½ луки, зате 23% лісу. Хліборобство (овес, ічмінь і картоплі) та скотарство (випас коней, рогатого скоту, свиней і овець) не покриває потреб краю, лісове господарство та деревна промисловість (продукція целюлози, паперу та сірників) доволі розвинена. Н. має дещо залізної руди, алюмінію й цинку, не має вугілля, тому розвинена лише електро-хемічна промисловість. Та найбільше значіння для Н. має морська риболовля, мореплавання та торгівля; ловлять річно 278,000 т. риби (головно доршів) і 3,438,000 гектол. оселедців. Гол. продуктами вивозу є риба та ліс (73%

пшову). Н. має найбільшу у відношенні до населення торг. флоту (адвоє більша від В. Британії) 2,968.000 т. бруто (5-та щодо числа флоту Європи, 7-ма світу), морський оборот 9,480.000 рег. нетто т., а кораблі будуть 5,100 т. бруто річно. Торгує Н. гол. з В. Британією, Німеччиною і ЗДА. Н. вже в давнину мала вел. мореплавне значіння. Її мешканці, відомі в середньовіччі пікінги-нормани, були відомі своїми походами й підйоми не лише в Європі, але доходили до Гренландії в Америці. Вперше політично об'єдналася Н. 872 р. й була (з малою перервою 1028-35 до Данії) незалежна до 1397, опісля аж до 1814 належала до Данії, а відтак до 1905 була в персональній унії зі Швецією. Цю унію розвалили мирно й Н. є нині суверенною конституційною монархією, хоч госп. впливи В. Британії чималі. Н. є одною з найкультурніших держав світу, аналіфabetів та алоцинів тут майже нема, а смертність немовлит (5+) найменша в Європі (мапа Н. гл. Скандинавія).

Норвезька література. Ст. норв. літ. тожня з Ісландською; ст. Едди надихана норв. духом. Від поділ. союзу 1380 у Норвезії панує дав. мова три століття. Перший представник відродження норв. літ. це Педер Клівссон (1545-1614). В гол. дух. батько (як і дав. літ.) Людвіг Гольберг, а за ним Кристіан Туллін (1728-65). 1772 у Копенгагені перше т-во норв. шсьм., серед яких найбільший талант Вессель — духовий наслідник Гольберга. У тав. добі відродження від 1814 найважливіші Г. А. Вергеланд (1808-45), геній, поет, драматург і критик; П. С. Вельгавен (1807-73), поет; представник нар. поезії П. Х. Асберсен, Брген Мое і М. Б. Ліндегад, поруч яких слід агадати дослідників Івара Осена, Андреаса Муна, П. А. Бюссена, С. Сівертсона, Хр. Монсена й Едльєрта Сундта. Каміля Коллет (1813-95) дає першу повість із буденного життя; за нею йдуть вел. представники нової доби: Ібсен, Бернсон, Понне Л., Александер Кільянд і Гуннар Гейберг, із менших Ганс Бгер, Кристіан Крог, Християн Ельєтер та Амалія Скрам. Новою ліндсмоль пишуть О. Вініє, Расмус Лялянд і Арне Гарборі, що згодом перейшов до ріксмоль. Найбільшим у 90-их рр. є Кінгс Гамсує, як повістяр і поведієт і поет Ганс Кінк; із поетів цієї доби, що єднають її а суч., найцінніші Сігберн Обстфельдер, Нілзе Коллет Фогт і Вільгельм Краг. Поруч Гамсуєна найбільші Поган Боєр, Сігрід Ундсет; із менших А. Гавклянд, Петер Егге, Оскар Братен, Ганс Офруд, Поган Фалькбергер, Габріель Скотт, Сне Тведт, О. Дуун, Е. Сольстад, М. Б. Ліндегад, К. Уппдаль, Олаф Буді, Герман Вільдешей, К. Янсен, Пер Сівле та Андерс Говден.

Норвезька мова, в Норвезії вл. поділяється: а) ліндсмоль (landsmåal), мова села, сироба літ. мови на підставі нар. норв. діалектів, що належать до зах. групи півні-

герм. мов, б) ріксмоль (riksmål), мова міста, вл. літ. дав. мова з деякими норвезькими, гол. в лексичі й вимові; у певних часах є сироба зближних обидві форми й дійти до одної літ. мови. Вел. норв. шсьм. писали то по-ріксмоль (Ібсен, Бернсон), то по-ліндсмоль (Гамсує); а по-кищо існують чотири форми н. м.: 1) нормальний ріксмоль, 2) р. із північними формами, 3) нормальний ліндсмоль, 4) л. із північними формами.

Норвезька музика, виростає з нар. основи, але в мист. формі розвинулася аж у XIX в., коли виступили репрезентанти нар. норв. школи: Р. Нордрок, Е. Гріг, Християн Сідлінг, П. Свендсен, усі вони мають зв'язок із ліндсмольською школою й особливо Р. Шуманом, іноді також із Р. Вагнером (Сідлінг). З модерних комп. відомі: Г. Боргстрем (програмова музика нм. типу), Г. Класе (також на нм. зразках), А. Гурум — близький до нм. імпресіонізму.

Норвезьке мистецтво. Романське й готичське будівництво під впливом гол. Англії (катедри в Ставенгарді й Нідаросі). З романських і піанічних часів збереглися дерев'яні церкви тринаїні, побудовані з повисно уложених брусів. З часів ренесансу — залежність від нм. мистецтва. В XVIII в. розвиток швидетна, нар. малюство й різьба XVII-XVIII в. В XIX в. класичність під впливом Торвальдсена й еклектизм. Видатні мисті-маліри: пейзажисти-реалісти П. Даль (1788-1857), Ганс Гуда (1825-1903), Л. Мунте (1841-96), імпресіоніст Х. Крог (побут, рибацька сцена), Г. Мунте, відомий сценіоніст Едуард Мунк і Густав Фіглінд.

Норд Каміль Цяврін, поль. шсьм. (1821-83), найбільший романтичний поет поруч Міцкевича, Словацького та Краєвського; гол. твори „Прометійон“, „Вігліл“.

Нордан (Nordau), вл. Зідфельд (Südfeld) Макс, нм. шсьм. (1849-1923), жад. роду, один із сціоністичних провідників; гол. твори: „Виродження“, „Конвенціональний брехні культурного людства“.

Нордберг Георг Андреас (1677-1744), духовник Карла XII, з яким зробив усі походи; після Полтави був у рос. полоні, автор „Історії Карла XII“, цінної й днв нас.

Норден Едуард, визн. нм. клас. філльоф, *1808, гол. твори: „Антична мистецька проза“, обширний коментар до VI книги Енеїди Вергілія, „Еній і Вергілій“.

Норденшельд (Nordenskjöld), родина швед. географів-подорожників: 1) А д о л ь ф

К. Норвд.

А. Норденшельд.

Ерлік (1832-1901), дослідник півн. підбігуно-вих країн; 2) Ерліх і д. син Адольфа, *1877; дослідник Півд. Америки; 3) Отто, братишч Адольфа, *1869; дослідник Антарктиди.

Нордінська культура, мішана культура з перевагою півн. первнів (звідес нава); її розвиток заняв у час. землях старшу частю енеолітичної доби; її кераміка: кулієті амфори, лінійчаті пугарі, пляшки з крисою (все з півночі), канельована кераміка (півд. схід) та горшки з альпейських селищ на палях. Хронологічно сучасна з культурою шнурової кераміки. Виділяють норд. культури в Моравії та Шлезьку появилися в Галічані під кінець з. неоліт. доби та деталізи мабутъ аж на Волинь та Поділля, на що вказують деякі форми та орнаментові первні найстаршої у нас мильовної кераміки.

Нордінська раса, порода людей високих, довгоголових бльовидних; меш. гол. півд. Англії, півд. Скандинавії, берегів Балтійського моря й півн. Німеччини, звідси цей тип дістається глибоко в серед. Європу.

Нордкап (Nordkap), найдальше на півн. висунений ріг Європи (в Норвегії, на о-ві Магері), півд. 71° 12' півн. геогр. ширини.

Нордкін

(Nordkyn), найдальше на північ висунений ріг континенту Європи та Норвегії (г. Нордкап), 71°8' півн. геогр. ширини.

Нордкап із півн. Сонцен.

Нордман

Олександр, рое. зоолог (1803-66), дослідник укр. палеонтології.

Норець, володає, людина, що спускається під воду на довгий час задля якоїсь праці; огляди або направи підводних частин корабля, будови фундаментів під мостові бази, видобування чогось із дна, тощо. Для цієї праці норці вживали давніше герметичного шолому, або спускалися у величезному норечьому давіні, тепер уживають особливого приладу, що звється скафандром. Він складається з гумового, непромокального одягу, олов'яних черевиків і шолома зі шклами для очей, сподученого з берегом чи кораблем гумовою рурою для постачання свіжого повітря та сигналізації.

Норець.

Нориця, фістула, хоробливі отвори й проходи в шкірі та в м'яких частинах тіла, що ними підходять гній із гноєвиків (абсцесів) глибоко в тілі поміщених.

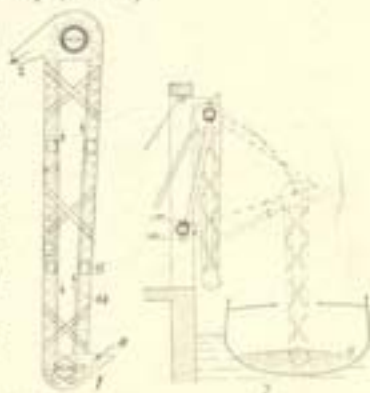
Норійські коні, гл. Київ.

Норікум, ст. назва країни на південь від Дунаю, від Іну до Віденського ліса: 15 до Хр. рим. провінція.

Норіч (Norwich), м-о в схід. Англії, 124.000 меш.; ст. собор (XII в.).

Норія

механічний пристрій для перевошення епких тіл по доземому та поземому напрямку. Н. бувають нерухомі, або рухомі, на залізничних та в портах для навантажування та розвантажування.

Норія: 1. схема нерухомої н.і черпаки (а) черпають збіжжя (в) і піднімають його вгору та здійснюють отвором (г), б — ложки; 2. рухома норія.

Норка

(Lutreola),

свинцев-хизкак, подібний до тхори, до 1 м. дов., темнобурий із довгим хвостом; живе в Схід. Європі, в порях над водами, живиться гол, рибами.

Норма, правило, закон, передовсім активності людини (суспільні, правні, етичні норми, норми думання й т. д.); в промисловості єдина форма виконання, що її заводять амбієць кількох, що між ними нема суттєвих різниць.

Норка.

Нормалізація, (лат.) правила та приписи, устійнені в обсягу якоїсь праці; введення норм при виробі товарів.

Нормали, (лат.) ліній примовнена до другої лінії.

Нормальна свічка, одиниця сили світла, в різних краях різна: 1) Н. с. парафїнова має 20 мм. у промірі, її подумінь 50 мм. заввишки; 2) Н. с. Гефнер-Альтенек (НК), гл. Гефнерова свічка; 3) Н. с. фр. Карселя—10 75 НК; 4) Н. с. англ. і рое. „спермацетова“—1065 НК; 5) Н. с. Віоля (Violle)—22 2 НК; 6) Н. с. міжнародні—1 11 НК. 1 Н. с.—1 102 НК—0 108 карселя—1061 спермацетових свічок—0 063 свічок Віоля—1 047 міжнародних свічок.

Нормальний, (лат.) правильний, природний, звичайний, зразковий.

Нормальний напрям, примовнений на-

прям, напрям, що з другим творить приймий кут.

Нормандія, кол. фр. провінція обоабіч дол. Сени (нині розділена між 5 департаментів), 911-1066 була норманським ленном, 1066-1203 і 1417-49 належала до Англії.

Нормани, герм. мешканці Скандинавії (вікінги), які від VIII-XI в. величалися морськими походами й засвоєнням держав; 866 від іменем данців зайшли до Англії; 911 зайняли Нормандію у Франції; 1066 Вільгельм Здобувач дав початок фр.-норманській династії в Англії. Під іменем варягів виступають н. при повстанні „руської“ держави в Новгороді й Києві. 1059 Роберт Гіскард став королем Апулії, 1130 Рогер II королем Сицилії. Н. зайняли також Ісландію й Гренландію та дійшли до Півн. Америки.

Норманська школа, стиль романського будівництва: особливий тип будов із емпориами й хрестовими склепінними (Італія, Сицилія, Франція й Англія).

Норманські острови (Channel Islands), брит. автономічні о-ви в каналі Ля Манш, при берегах Нормандії; 195 км.² і 90.000 меш., що говорять ст.-норманським діалектом; гол. заняття: городництво та рибальство. Гол. м-о Сейнт Елієре, гол. о-ви Джерсей, Гернзей.

Нормативний, (лат.) що встановлює норми, закони.

Норни, богині долі в сканд. мітол., відновляють кляс. Паркам.

Норркепінг (Norrköping), торг. м-о та пристань у півд.-схід. Швеції, 60.000 меш., ткацька й корабельна промисловість.

Нортгемтон (Northampton), м-о б. Бірмінгему, 94.000 меш., вироб. узуття, металев. промисловість.

Норт Девон, Північний Девон (North Devon), о. Півн.-кан. архіпелагу, 55.000 км.².

Норткляф (Northcliffe, вл. Harmsworth), Альфред Чарльз Вільям, англ. політ. діяч (1865-1922), власник багатьох часописів, англ. та закордоном (Times, Daily Mail, та ін. в Лондоні, Temps у Парижі, New York Times та New York Sunday у Нью-Йорку та ін.); 1918 директор англ. пропаганди за кордоном.

Норт Сомерсет, Північний Сомерсет (North Somerset), о. Півн.-кан. архіпелагу, 24.700 км.².

Норт Ченел, Північний канал (North Channel), морська протока між Шотландією й Ірландією.

Норфок (Norfolk), пристань Вірджинії (ЗДА), 180.000 меш., вир. бавовни й овочів.

Норфольк (Norfolk), князівський титул англ. родини Говард: 1) Томас Говард †1554, дорадик Генріха VIII; 2) Томас Говард, вивук попереднього, дорадик Елизавети, змагав до увільнення Марії Стюарт, покараний смертю 1572.

Норфольські коні, гл. Кінь.

Носай, гл. Коати.

Носак Тимотей, словац. поет (1822-77), 1848 секретар Словац. Нар. Ради, співробітник Штура; писав про Підкарпаття.

Носаленич Олександр, гал.-укр. співак-бас, *1874, артист іденської, тепер шебаденської опери.

Носар-Хрустальов Юрій, рос. політ. діяч, адвокат (1879-1918), укр. роду, рос. соц.-дем., 1905 голова Ради роб. депутатів у Сиб., розстріляний більшовиками.

Носатина, рід носового нежиту, хвороба деяких тварин н. собак, гол. молодих, проявляється гарячкою та сухістю й висиханням із носа й очей; для людини нешкідлива; н. коней (сап), прояви: кашель, зеленувата рідина з надмір, онух підшійних залоз; дуже заразлива й небезпечна хвороба також і для людини.

Носач Тиміш, полк. остерський, потім ген. обоайні аа Б. Хмельницького, Виговського та Ю. Хмельницького.

Носке Густав, нім. політик, соц.-демократ, *1868, від 1906 посол до парламенту, 1919-20 міністер держ. оборони.

Носкова Марія, чес. пед. дівка, *1880, ласкорка чес. мови на укр. унів. в Празі, авторка чес. грам. для українців, перекладчиця творів укр. письмен. на чес. мову (Кобилницька, Стефанік).

Носковський (Noskowski) Зигмунт, польс. комп. (1846-1909); м. ін. підручника гармонії і контрапункту.

Носові звуки, називали звуки, що при їх вимові повітря проходить носом; бувають н. з. голосні (польс. а, е, фр., порт.), та приголосні (м, н), при чому в деяких мовах є палітальні (фр. champagne) і веларні (нім. eng, або гр. angelos).

Носович Іван, білорус. фільолог та етнограф (1788-1877), автор білорус. словника, вид. білорус. пісень, приповідок та загадок.

Носоріг (Rhinoceros), рослиноїдний ссавець, до 4 м. дов., вкритий дуже грубою зроговатілою шкірою, з короткими вухами й короткими ногами, з 3-ма копитами; н. індійський (R. unicornis), з одним рогом над носом; н. африканський (R. bicornis), з двома рогами. (Гл. таблиці: Афр. і Аз. звірив).

Ностальгія, (гр.) хвороблива туга за рідним краєм.

Нострадамус (вл. de Notre Dame) Мішель, фр. астролог (1503-66), прибічний лікар Карла IX.

Нострифікація, (лат.) призначення дільному вищій школи, здобутого за границею, за важкий в якийсь державі.

Нота, (фр.) у диллопатії: урядове повідомлення представника одної держави, передане представникові другої; в музиці: умовний значок, що має подвійне значення: визначати висоту тону та його тривалість; висота залежить від ключа й від по-

О. Носаленич.

кружкваті шкаралупки дірчанок, до 12 см. проміру, питомі для свідних третіхніх скал.

Нуцій, постійний папський посол у чужих державах.

Нуоффер (Nuoffer) Франц, нім. історик, автор праці про Хмельниччину (Львівці 1899).

Нуве, держава над серед. Нігером, від 1897 до брит. Нігерії; 15.000 км.², 650.000 меш. (бангу).

Нурець, права притока Буга на Півднішні, 103 км. дов.

Ню Йорк, загальний вид.

Нурмі Пааво, фінський змагун, *1897, переможець у бігу на світових олімпіадах.

Нутаці, (лат.) колихання; н. земної осі, наворотні зміни положення земної осі, спричинені гол. притяганням Місяця; наслідком цього, коли б Землі стояла на одному місці, бігун Землі описував би малу еліпсу в часі 18^{1/2} року.

Нутрія, півн.-ам. видра; цінні шкура.

Нутряк (Carpocarpa), малий пичний метелик, літє в травні й липні, складає нечка на листях або зав'язках овочевих дерев; гусєль роз'їдає овочі. Дуже шкідливий, гол. н. яблуневий (C. pomonella) і н. сливовий (Grapholita funebrana).

Нуха, м-о Азербайджану, 23.000 меш., шовкова, тютюнова й ганчарська промисловість.

Нувіч Браніслав, серб. письмен. і журналіст, *1884, творець повітньої серб. комедії й фейлетону.

Ню Аврелід, гл. Нова Ірландія.

Нюанс, (фр.) відтінок, дуже мала різниця.

Ню Бедфорд (New Bedford), пристань у держ. Массачусетс (ЗДА), 122.000 меш., бавовняна промисловість.

Ню Брансвік (New Brunswick), провінція Канади над затокою св. Лаврентія, 72.500 км.² і 300.000 меш.; торфовина, поклади соли та гіпсу, ліси, ловецтво та рибацтво; гол. м-о Фредеріктон.

Ню Брітен (New Britain), 1) м-о в державі Конектікет, 59.000 меш.; залізна промисловість; 2) гл. Нова Британія.

Ню Ганновер, гл. Новий Ганновер.

Ню Гебрід, гл. Нові Гебриди.

Ню Гемп (New Haven), пристань у держ. Конектікет, 185.000 меш., унів. вліа.

Ню Гемшір (New Hampshire), півн.-схід. держава ЗДА, 24.190 км.² і 445.000 меш., лісництва; хліборобство, обувна промисловість; гол. м-о Конторд.

Ню Джерсі (New Jersey), півн.-схід. держ. ЗДА, над Атлантийським океаном, 21.300 км.², 3.155.000 меш.; с. господарство та промисл. (хемічна й рафінерія); гол. м-о Трентон.

Нюерк (Newark), частина НьюЙорку.

Ню Інгленд, гл. Нова Англія.

Ню Йорк (New York), 1) півн.-схід. держава ЗДА в сточищі Гадсона, 127.435 км.², 10.385.000 меш., промисловість, торгівля й с. господарство; гол. м-о Ольбені; відкрито Н. Й. 1609; аразу осли тут голландці та назвали цю територію Нова Нідерландія; англіїці здобули її 1664, 1788 війшла вона до ЗДА; 2) м-о на границі держав ЗДА Н. Й. і Ню Джерсі (частина його належить до держ. Ню Джерсі (при гирлі р. Галеона, найбільше м-о світу, 774 км.² і 5.970.000 меш., а передмістями Нюерк, Джерсі Сіті, Патерсон, Пошкере, Елізабет, Байон, Гобокен та ін. 3.200 км.² і 9.300.000 меш. Черенна частина Н. Й. (Менгетен, Бруклін та ін.) лежить на о-вах Менгетен і Лонг Айленд; півд. ст. частина Н. Й. побудована неправильно, ін. частини неправильно (вулиці перетинаються прямокутно) та мають багато хмародерів (деякі в них 70 поверхів, 250 м. вис.). Гол. вулиці, 8 км. дов. Бродвей. Замітні будівлі: церква св. Трійці, св. Павла та св. Патрика, Сіті Гол і Спожичча Біржа, 2 унів., кілька коледжів, міська бібліотека, музеї — природничий, мистецтва та ін. Н. Й. — найважливіший фінансовий осередок світу та важкий пром. осередок (олягова й споживча промисловість). Пристань Н. Й. друга (по Роттердамі) пристань світу і має 41.910.000 реф. нетто т. річного обороту. Пристань укріплена, за маяк — вел. статуя Свободи (76 м. вис.). Н. Й. заснований 1624 голландцями як Новий Амстердам, назву Н. Й. одержав 1773.

Нью Йорк Таймс (New York Times), найбільший ам. щоденник, від 1851.

Ньюкасл (Newcastle), 1) пристань у Нью Савт Вельз, 100.000 меш., найбільші авст. копальні вугілля; 2) м-о в Пенсильванії (ЗДА), 45.000 меш.

Ньюкасл упон Тайн (Newcastle upon Tyne), пристань у півн.-схід. Англії, 285.000 меш., коледж, шкільн пугілля, корабельні верстати, хем. фабрика та шкільні гуті.

Ньюком (Newcomb) Саймон, ам. астроном (1835-1900), теоретичні праці з небесної механіки; вел. популярна астрономія.

Ньюкомен (Newcomen) Томас, англ. механік, винахідник парової машини (1705).

Нью Мексіко, гл. Нове Мехіко.

Ньюмен (Newman) Джон Генрі, англ. письмен., ієрарх (1801-90); зразу англійського єпископа, опісля кат. кардинала, теолог і філософ; твори: „Грамматика перекладів“, „Апостольні мого життя“, повість „Каліста“ й ін.

Нью Орлеанс (New Orleans), пристань у держ. Луїзіана, 177 км. вище гирла Міссісіпі, 425.000 меш.; гол. торг. осередок півд. ЗДА, увів.; założone 1718 французами.

Ньюпорт (Newport), англ. пристань в Кардфу, 97.000 меш.

Ньюпорт Ньюз (Newport News), пристань у держ. Вірджинія, 263.000 меш.; корабельні верстати, залізна промисловість.

I. Ньютон.

Нью Савт Вельз, гл. Новий Шотландський Вельз.

Нью Скотланд Ярл, назва льондонської поліції від назви ст. будинку, де колись вона містилася.

Нюта, (нім.) закленка.

Нютон (Newton) Ісаак, англ. математик, фізик та астроном (1643-1727), основник класичної фізики, відкрив закон заг. гравітації, дисперсію світла, телескоп; вперше висловив закон всесвітнього тяжіння та відпливу моря. В математиці Н. різночасно з Лейбніцем винайшов різничковий рахунок. Гол. твір: „Математичні основи філософії природи“.

Нюфавндленд, гл. Нова Фунландія.

Нюх, здібність пізнавати й розрізнявати запахи річовини; приладом нюху є ніс, чи то нюховий терп; дуже розвинутий у деяких тварин.

Нючан, м-о в півд.-зах. Мандрурії, 66.000 меш., річкова пристань.

Нюгою (Neagoiu) Негой, найвища гора Румунії в Трансильванських Альпах, 2.536 м. вис.

Нямець, Нямецький монастир, на басарабській Буковині; популярний серед запорожців у XVIII в.; серед його настоятелів найбільш відомий Паїсій Величковський.

Нярад Діонісій, укр. церк. діяч, родом із Бачки, *1874, гр.-кат. єпископ крижевацької єпархії від 1915, бачванський церк. письмен.

Д. Нярад.

О

О, 10. буква укр. абетки, голосний звук; укр. — відкритий; у ненаголошених складах зближається до у (полі); про перехід „о“ на „і“ в латинських складах гл. Іванни; перк. назва „он“, числовий знак 70; про перк. два знаки на о (o, w), що перейшли до слов. абукви з гр., гл. Кирилиця.

Оагу, острів архіпелагу Сендвіч Айленд, 1.554 км.² пов., гол. м-о Гонололу.

Оаза, (континентальна) острів буйної рістні серед підвітряної пустині; буває при джерелах або там, де ґрунтова вода підходить близько поверхні землі.

Оахака (Oaxaca), 1) півд.-зах. держава Мехіка, 91.600 км.² і 980.000 меш.; бавовна, тютюн і кава, гірництво; 2) гол. місто П., 28.000 меш.

Об (Aube), 1) права притока Сени, 250 км.

дов.; 2) фр. департамент над нею, 6.025 км.² і 238.000 меш., гол. м-о Труа.

Об, гол. ріка Сибіру, 5.300 км. дов., сточище 3.000.000 км.², витікає в Алтаї, вливається до Швів. Льодового моря; сполучений каналом через Кеть і Кас із Єнісеєм; гол. притока Іртиш.

Обаль Петро, гал.-укр. мистець-малюв і гравер, *1897; „Портрет хлопця“, „Автопортрет“, „Молитва“ й ін.

Обвальден, середшвайц. пікантон, 483 км.² і 17.000 меш., гол. м-о Штанс.

Обвід, периметр, периферія, в геом. об-

П. Обаль Дериворт.

меженні плоскої фігури тиглими лініями, пр. о. трикутника, кола й т. д.

Обдорськ, пристань серед тундри при гирлі Обу, 1.000 меш.; околиця О-ка кол. місце заселення політ. аборигенів.

Обдукція, (лат.) лікарські оглядини з розтином трупу для встановлення причини смерті.

Обезволення, обезволення, правний акт, ним деяким категоріям осіб (умово хорим, п'яницям, марнотратникам, кокаїністам, тощо) суд відмовляє права самостійно орудувати своїми правними ділами, та визначає їм правного опікуна, тав. куратора.

Обезпечення, асекурація, правне відношення, при якому хтось за якусь платню зобов'язується другому винагородити шкоду, що її спричинить якась майбутня подія. Відрізняємо приватне та публичне обезпечення; прив. о. є або о. за премії, які оплачують обезпечення періодично, або взаємне о., коли члени товариства взаємно обезпечують свої шкоди. О. публичне приписане законом, пр. обов'язкове о. від огню, о. робітників. З багатьох різних родів о. важливі: о. життя та в. забезпечення якоїсь грошової суми або ренти на випадок смерті або дожиття означеного віку, чи передбаченої події: подружжя, війська, служби й т. ін.; о. соціально-е. законом забезпечує трудові верстви населення від усілякої небезпеки, яка загрожувала їм робітній силі (недуга, нещасна пригода, неадекватність до праці, смерть, безробіття). Гл. Реаскурація.

Обейд, м-о в Англ.-егип. Судані, 25.000 меш., 1883 перемога Магдія над єгиптянами.

Обеліск, (гр.) високий, чотиригранний, кам'яний, анужений до гори стовп, гостро закінчений. Найстарші о., відомі з єгип. будівництва доби ст. царства („техні“), були зв'язані з культом Сонця (гл. том I, стор. 1263).

Обер, 1) Артем (Артур), рос. різьбар, гол. тварини, *1843, фр. роду, академік; вилінив коня для Михешиного пам'ятника Б. Хмельницькому в Києві; 2) (Luber) Даніель Франсуа, фр. комп. (1782-1871), визн. представник комічної опери; 45 опер граціозних та легких (Німа, Фра-Діа-больо, Чорне Доміно).

Обераммергау (Oberamtergau), село в півд. Баварії, 2.300 меш.; від 1634 славі пасивні театральні вистави.

Обергаузен (Oberhausen), м-о в Рурській країні, 110.000 меш., залізна й шкляна промисловість.

Обергольцбрун, місцевість б. Відня; в 1914-15 табір укр. збітців із Буковини.

Оберландер (Oberländer) Адам Адольф, нім. малір і графік (1845-1923); карикатурист.

Оберляйтнант, (нім.) австр. військ. ступінь, в УГА поручник.

Оберон, Альберіх, цар ельфів у фр. і нім. легендах; у давнину вважався за іст. особу, як брат Меровеха, основника роду Merovingin; герой нім. і фр. творів XII в., Спен-

сера, Чосера й Шекспіра, поеми Віланда, опери Вебера.

Оберполіцаймейстер, (нім.) за царату начальник поліції в рос. гол. містах.

Оберст, (нім.) полковник.

Обертин, м-ко на Подутті, городеньського повіту, 4.700 меш., 43% укр., 24% пол., 33% жидів; 1531 перемога поляків над волохами.

Об'єкт, (лат.) 1) усе, що протиставляється суб'єктові в пізнанні, змаганні, чинності; в середовищччч о. має те значіння, що тепер суб'єкт і навпаки; 2) гл. Предмет.

Об'єктив, (лат.) шкляна сочка або система шкляних сочок у лінзетах, мікроскопах та ін. оптичних приладах, що звернені до предмету спостереження.

Об'єктивний, (лат.) той, що стосується об'єкту; відлий від пристрасти, помилки, домішок, які вносять суб'єкт; у цьому розумінні — „об'єктивне пізнання“; предметний, безсторонній.

Об'єктивність, (лат.) осуд на підставі прикмет предмету, незалежно від власного погляду та інтересу; предметність, безсторонність.

Об'єм, у геом. частина простору, замкнена якимсь тілом (брілюю), пр. о. піраміда, кулі і т. д.

Оберучев Конституції, рос. політ. діяч, с.-р., за революції 1917 начальник Київ. повісної округи; виступав проти творення укр. війська, моральний винуватець нападу на Богданівців при падінні Іх із Києва на фронт; †1929.

Обжники, ст. звичай, задержаний найкраще в Сх. Європі, кінчати життя окремих гуртовим свитом, коли одна з дівчат у супроводі „обжниківських пісень“ передає господареві вінок із колосся.

Обзори, обзорни, обрядні відвідини господарства дівчини перед сватанням.

Обиточна, коса на Оаївському морі на захід від Бердянська.

Обиход, книга деяких богослужбових співів на неділі або свята; з нього зроблено скорочення під заголовком „учебний“ чи шкільний „Обиход“, якого вживали як підручника церк. співу в дух. та парохіальних школах на Україні.

Обірки, гній, мішанина тваринних відходів, сечі та підстил; о. є передоним погній азотистий; він збільшує в землі кількість порохнички, відживаних річонки, бактерій і двоокиси вугля.

Обіцiana земля, гл. Палестина.

Обклад(ки), гл. Дифтерія.

Облак (Oblak) Ватрослав, словін. сльвіст (1804-96), праці в історії словін. мови, дослідж. ст.-бол. мови, македонських та хорв. говірок; ст. словін. рукописи.

Область, 1) територіальна одиниця ст. України, більша, ніж волесть; містила в собі кілька князівств; 2) військ. адмін. частина ЗУНР; було три області (Львів, Станіславів і Тернопіль), що знову ділилися на 12 округ.

Облігатний, (лат.) обов'язковий, необхідний, конечний.

Облігаційне право, право зобов'язань; має за предмет взаїмні права та обов'язки поміж людьми у протилежність до „річового права“.

Облігація, (лат.) 1) обов'язок, зобов'язання; у праві: правовий обов'язок довжинка супроти кредитора, що зобов'язує його щось дати, щось зробити, залишити або зпернути згідно з законом; 2) партійний папір, що його випускають приватні, суспільні й урядові установи для притягнення капіталу; за цим борговим зобов'язанням задалегідь установлюється відсоток у означеному розмірі, чим о. відрізняється від акції; облігаціонери, державні о-ія, кредитори дотичного підприємства.

Обліта, (лат.) виснаження якогось документу до судових книг в ст. Польщі.

Обман, ошука, в праві — свідоме введення другого в блуд або використання чужої невідомості, щоби другою пошкодити.

Обмін, 1) умова, на основі якої добутки людської праці переходить від одної особи до другої чи безпосередньо, чи при допомозі грошей; безпосередній або натуральний о. відбувається на перших ступнях госп. розвитку, коли обмінювались тільки лишками продуктів, бо все потрібне вироблялося в межах кожної госп. одиниці; пізніше, коли повстали гроші, що мають здібність обмінюватися на всілякі інші товари, поширюється грошовий о., нашість останніми часами розвивається кредитовий о., коли передача еквіваленту за одержаний предмет відбувається через певний, задалегідь умовлений час; 2) частина політ. економії, що займається теорією обмінної вартості госп. предметів та інституціями, які допомагають о-ві (банки, біржі, гроші, торговля).

Обмін річовий, назва складних хем. і фіз. проявів, що відбуваються в кожному живому організмі в зв'язку з прийманням поживи, працею та видаленням непотрібних лишків. Складається з: 1) асиміляції, 2) дисиміляції. При о. р. частина річовини остає невикористаною, а то й шкідливою так, що організм її видалює. О. р. з одного боку поповнює втрати матерії, з другого постачає організмові потрібну енергію. Хороби о. р. гл. Опіснетість, Подагра, Цукрівання.

Обмінський (Obmiński) Тадеуш, поль. архітект, *1874, дослідник дерев'яного будівництва, проф. львів. політехніки.

Обмінський Віктор, рос. політик і публіцист (1867-1916), член І. Держ. Думи, основник Союзу автономістів-федералістів у Лемі, основник і голова т-ва „Єдине іє народностей“, редактор журналу „Народи и Области“, приятель українців, співробітник „Украинской Живни“.

Обмінський Станіслав, поль. письменник та комп. аматор, писав і на укр. тексти: „Нашо

мені чорні брови“, „Стоїть камінь над водою“, „Тяжко сходить день по ночі“.

Обновленці, синодальна церква на Україні, з осередком у Харкові, прихильно поставилася до більшовиків та на правах самоуправи признає над собою аналогічну синодальну церкву в Москві.

Обо, гл. Або.

Ободриги, гл. Бодричі.

Обоз, всі вози призначені для обслуги війська, з виїмком гармат та ін. бойових возів; організаційна одиниця — в а л к а; залежно від призначення бувають о-зи: стрільничі, харчові, санітарні.

Обозний генеральний, у коз. державі найвищий начальник коз. гармати. Уряд о-го поновлюється за Сагайдачного, а по 1648 ген. о. стає першим ген. старшиною в гетьманському кабінеті. Полковні обозні — старшини відповідальні за гармату полку.

Оболонський Михайло, князь, рос. археограф (1805-73), розвідка про „Початковий руський літопис“ та ін.

Оболонський, 1) Дем'ян, до 1741 п.с. розв'язувач суду, потім ген. бунчужний; за К. Разумовського ген. осулу, пізній ген. суддя: *1758; 2) Олександр, укр. шляхтич із Полтавщини (1825-77), земський діяч, вид. час. „Народное Чтение“, що в ньому співробітничали Куліш та Шевченко.

Оболь, (гр.) дрібна монета в ст. Греції, рівна 1/2 драхми.

Оборот, 1) загальна кількість товару проданого за якийсь час; о. виводиться кількістю, вагою або вартістю товару; 2) у бухгалтерії загальна сума прийнятих і виданих за даний час грошей.

Обоя, гл. Гобой.

Обрадович (Obradović) Доситей, серб. просв. діяч (б. 1722-1811), самоук, міністер освіти новоствореної Сербії, перший оборонець нар. серб. мови проти слов. серб. і перший нар. письмен.-популяризатор.

Обреновичі, серб. династія 1816-1903 (з перервами); Милош (1784-1860), Михайло (1823-68), Мільян (1854-1901) і останній Олександр (1874-1903).

Обри, гл. Аварі.

Обрі де ля Мотрей (Aubry de la Motraye), фр. мандрівник (1677-1743), мандрюючи 1708-12 по Туреччині, був у Бендерах під час перебування там Карла XII й укр. емігранції, знав особисто Орлана й Войнаровського. В книзі „Історичні та крит. замітки до історії Карла XII“, що є важним джерелом для історії шведчини на Україні, позмаує з Вольтеровою історією Карла XII.

О'Бріен, Браєн (O'Brien), ірл. політик: 1) Віліям Сміт (1803-64), 1846 оселився в реп. партію „Молода Ірландія“, 1848-56 за спробу повстання на заслани; 2) Ві-

Д. Обрадович.

ліям, *1852, вояк Паризької організації об'єднаної ірл. партії, активіст „незалежний ірл. націоналіст“; романи.

Обрізання, відрізання передньої шкірки прутья; в жидів і магометан обов'язковий рел. практика на знак, що вони вибрані народ; доводиться на немовлятах; у муринів, індій і австралійців о. доводиться у дорослих хлопців, на знак їх повної зрілості.

Обрісник, лишайник (Lichen), скритоцвітна рослина, що нагадує суху шкурочку; особливий арахок тривкого співжиття плісняватого грибка, якого ниточки творять густу плетінку, й зелених, одноклітинних перворостів, що виповнюють вільні простори між ниточками згаданого грибка. У підбігунових околицях о-и є подекуди одинокою поживною речов. із них добувають також цукор, спирт і лісмує; з о-и ханка маніова, що росте на скалах афр. пустині, їстівна граніція, або ісландський мох є добрим засобом проти грудних хоріб. Замітні також: бородуха, або лісона борода, що бородачима жмутами знімає з галузів лісоних дерев, писемевець, що на скелях наших гір утворює жовто-сірі плями, які

дуже нагадують географічні карти, й ін.

Обріет Георг, нім. педагог у правосл. вищій реальній школі в Чернівцях; алядний життєпис Шевченка й кілька нім. перекладів із Кобаари у відомленні школи за 1870 шк. р. і окремо: T. G. Szweczenko, ein kleinrussischer Dichter, Чернівці 1870.

Обровський (Obrovsky) Якуб, чех. малюв. і різьбар, *1882, проф. Акад. Мист. у Празі, в малярстві імпресіоніст, у різьбарстві монументаліст; мозаїки.

Оброк, вл. прибуток, в ст.-укр. та лит.-русь. прамі рід держ. доходів; мабуть спершу чиншовий дохід із княжих дїбр, пізніше держ. податок у натурі.

Обручов, 1) Володимир, рос. генерал (1793-1866), оренбурзький ген.-губ. і командир оренбурзького корпусу 1842-51; спочатку прахильний до Шевченка, опісля тяжко завважив на долі укр. поета; 2) Володимир, рос. геолог, *1863, дослідник Гоби в Трансбайкалії.

Обряд, 1) встановлені нар. звичаєм практики, зв'язані з особистими або громадськими, найчастіше рел. подіями й оперті на традиційному закріпленні особл. рухів і висловів; обряди діляться на: а) календарні (Різдво, Новий Рік, весняні, великодні, купальні); б) родинні (пр. весільні й похоронні); в) товарисько-громадські (січнині, обжянки, петрикування, вечірніші, тощо). З обрядами зв'язані тав. обрядові

півні, звичайно дуже ст. походження; гл. також Ритуал і Фольклор; 2) церк. (лат. ritus), а) поодинокі церк. відправи, гол. щодо їх зовнішньої форми; б) стиль церк. богослуження взагалі; найважливіші о. христ. церкви: грецький (геленістичний, візант.) та латинський (римський).

Обсерватор, (лат.) спостерігач.

Обсерваторія, установа з підновіними приладами для наукового спостереження й розслідування явищ природи; бувають: астрономічні, метеорологічні, фізичні та ін. В Європі найважливіші астр. о. в Грінвічі, Пулкові, Бабельсбергу, Нідці, Паризі, Відні, в Америці о. Ліка, Бржеєса, Вільсона, в Арктиці і т. д.; у Азії у Мадраці, в Африці на Ріві Доброї Надії і т. д.

Обсервація, (лат.) гл. Спостереження.

Обсидіан, магматична гірщина; природне чорне скло з малою кількістю води; належить до кремєних порфірів; буває м. ін. на Україні у молододувльканічних скалах Закарпаття, в Гедьзьських горах. О-у жиливали в кам'яній добі, гол. в неоліті, до випробування приладів; з Закарпаття доставлявся він і до Галичини (нахдики: в Павелчу й Звенигороді).

Обскурант, (лат.) назадняк, старонник обскурантизму.

Обскурантизм, (лат.) назадняцтво, опір проти заходів, які мають на меті підвищення рівня освітнього й культ. розвитку країни.

Обсудхування, гл. Авскультація.

Обет Северія, поль. малюв. і графік (1847-1917); образя з Гудульцини.

Обетрукація, (лат.) 1) гальмування якоїсь справи. Парламентарна о. виявляється звичайно в тому, що частиня посвід умисне затягає дебати, не дає голосувати й підчас промови зротивниці перебуває їм різними способами; 2) у мед. запір.

Обстукування, гл. Перкусія.

Обська губа, затока Карського моря при гирлі Обу, вільна від льоду тільки чотири місяці.

Обухов Павло, рос. інженер (1820-69), 1862 основник гарматної фабрики в Петербургу (тав. „Обуховські заводи“).

Община поземельна, форма селянського землеволодіння, що існувала в Росії і в незначному розмірі на Україні до більшовицького перевороту; при о. в. кожен член даної сел. громади мав право користуватися якоюсь часткою землі, що належала всій громаді; характеристичні особливості о. в. — періодичні аринильні переділи та кругова порука членів за сплином виплату податків. Початки о-ви сягають у XVI в., її устрій був опертий на звичайному праві.

Общій Сирт, височина (до 400 м. вис.) між серед. Волгою й Уралом.

Об'явлення, 1) засіб, яким абсолютне буття (Бог) робить себе доступним нашому пізнанню; основні форми об'явлення —

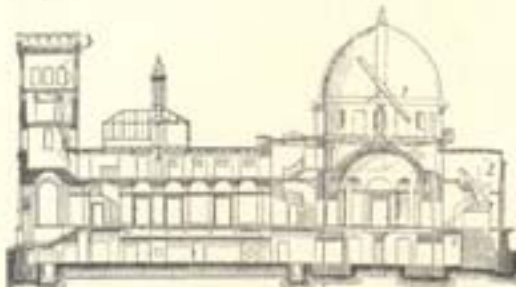
Обрісники: 1) Олієчний мох, 2) Обростень Леканоревий, 3) Цетрарія.

в природі і в слові: надприродне о. — см. Письмо: 2) гл. Апокаліпса.

Оварій, (лат.) яєчник, орган у самиць, в якому утворюються яєчка. Оваріальний я, той, що відноситься до яєчника. Оваріотомія, витин яєчника (лікарська операція).

Овація, (лат.) прилюдний збірний вислід анхонення для якоїсь справи.

Оваль, (лат.) крива лінія яйцеватої форми.

Астрономічна обсерваторія (черес): 1. рефрактор, 2. теліограф, 3. вежа.

Овен (Owen), 1) Річард, англ. порівняльний анатом і палеонтолог (1804-92); відкривєць трихіна, противник Дарвіна; 2) Роберт, англ. економіст (1771-1858), представник утопічного соціалізму, ініціатор кооп. руху, дбав про поліпшення стану роб. класу й добирався скорочення робітничого дня; 1824 р. заснував для безробітних комуністичну колонію Нью-Гармоні в ЗДА, а після невдачі цього експерименту заклав таку саму колонію в Мехіку, але й вона успіху не мала; гол. праці: „Новий погляд на суспільство“, „Книзка про новий світ“, „Книзка про новий світ“.

Роберт Овен.

новий мораль-

Овен Стенслі Рендж (Owen Stanley Range), гори в Новій Гвінеї, до 4.000 м. вис.

Овербек (Overbeck), 1) Франц Каміль, нім. прот. теолог (1836-1905), приятель Ніше, автор книги „Християнство і культура“; 2) Фрідріх, нім. малір (1780-1800), основник школи назарейців. Переважно реал. образ.

Овернь, Овернія (Auvergne), 1) височина в серед. Франції з вогняними вульканими Кантал (1858 м.), Мон Дор (1880 м.) і ін.; 2) давня фр. провінція й графство.

Овер'ян, одолін (Valeriana), рослина до 1 м. вис. з пригнаним листям і дрібним, ароматичним, на кіпці п'ятидільним цвітом; запашаний овер'яновий олієць — добрий лік на усклокосня нерві.

Овес (Avena), збіска з віхватуватим колосом, із товким довгим зерном; витривалий на холод і невибагливий на ґрунт; похо-

дить із серед. Азії; йде на пашу, зерно на крупу й муку.

Овечі острови, гл. Фер-Еер.

Овід, гл. Горизонт.

Овід воловий, овод (Tabanus), двокрила комаха, виглядом нагадує велику грубу муху, личинки живуть у землі, самиці висисають кров ссавців і через те літом дуже докучливі.

Овідій (Publius Ovidius Naso), рим. лір. і еп. поет (43 до Хр.-17 по Хр.), гол. твори: „Любовні пісні“, „Мистецтво кохання“, „Ліки на кохання“, „Метаморфози“; † у м. Томи над Чорним морем (тепер пристань Анадолю Кеї б. Констанція), куди заслан його Август у 8 по Хр.

Овідіопіль, містечек і пристань у лімані Дністра, в одеській окрузі.

Овідю (Oviedo), м-о в півн. зах. Іспанії, 74.000 меш., церкви з VIII в.; унів. (від 1580), фабрика зброї.

Овоч, витвір рослини, призначений до розвитку нових ростинок того самого роду. Появляє з заплідненого заплідника. Складається з яєчка з довгастим обертком, що обіймає одне або більше зернят; у зернятках є кільчик, зародок рослини, обгорнений білим, себто засобом поживи для кільчика в перших хвилинах його життя. Овочі ділять яєчка на: 1) сухі, а саме:

а) недужі, пр. зерно абіжжал, горіхи; б) зупинки, пр. гірчина; в) стручки, пр. горох; 2) м'яксті, а м'якою обгортокою; а) ягоди, пр. виноград; б) кісточки, пр. сливка.

Овруч, м-о над Норичню на Поліссі, у коростенській окрузі, на чорноземному і лесовому острові серед пісків Полісся; численні пам'ятки кам'яної доби; О. в аліопісках агадується як „Вручий“; стільки м-о деревлянської землі в X і XI в.; за лит. часів сильний замок, сліди якого запілля; церква св. Василія з пол. XII в., велика могила, ав. Олегава; 6.500 меш.; 32.8 <

Овеч'я. 1. галузка з цвітом, 2. округле яєчко, 3. пушпок, 4. цвіт, 5. розхата корона, 6. стопа, 7. овоч.

Овес. 1. сівоч, 2. колос (орієнтальний).

Овруч, церква св. Василія (пол. XII в.).

українців, 53% з жидів, 11% з росіян і 15% поляків.

Овсяніко-Куликовський Дмитро, рос. літературознавець і лінгвіст (1853-1920), укр. роду, член укр. одеської громади, проф. унів. в Одесі, Казані й Харкові, співробітник „Укр. Вѣстника“; праці: „Лінгвістика як наука“, „Мова й мистецтво“, „Потєбнін як мовознавець“, „Теорія поезії і прози“, розвідки з рос. літ. (про М. Гоголя й ін.), „Лєторія рос. інтелігенції“, „Занєски южнорусскаго соціалєста“.

Овуляція, (лат.) періодичне віддалювання доарного, алатного до запліднення яєчка — у самця.

Овчаренко Василь, укр. комп., *1889, викладач у харків. муз. профшколі та роб. консерваторії; член АРКУ.

Огайо (Ohio), 1) ліва та гол. притока Міссісіпі, 1.650 км. дов., сполучена каналом із озером Ірі; 2) півн.-схід. держава США, 106.300 км.² і 5.700.000 меш., вся рівнинна та родюча, ковальні вугілля й нафти, споживча й залізниця промисловість, гол. м.-о. Колумб.

О'Генрі (O'Henry), вл. Віліям Сідней Портер, ам. письмен. (1862-1910). Збірки оповідань: „Про кашкету та королів“, „У серці Заходу“, „4 мільйони“.

Огієвський-Охоцький Петро, укр. письмен. (1814-88), священник; етногр. записи в „Черніговських Губ. Відомостях“ 1852-3, збірка поезій „Думки на могилах“, байки.

Огієнко Іван, укр. лінгвіст, *1882, 1918-20 проф. і ректор кам'янецького, тепер проф. варшавського унів., дійсний член НТШ і Слов. Інституту у Празі, 1918 міністер освіти, 1919 міністер віроісповідань УНР, перекладчик церк. відправ на укр. мову; праці: Історія укр. друкарства, Нариси з історії укр. мови, Кирило і Методій, Крехівський Апостол та ін.

Огієнич Пахомій, укр. письмен., автор книжки „Екфонемата“, про укр. вимову слів літургії, 3 видання: 1671 у Вільні, 1685 у Кракові, 1708 у Почаєві.

Огірок (Cucumis), рослина з родини гарбузових, із подовгуватими їстівними овочами, походять із Азії; гл. Гарбузуваті.

Оглак, гл. Гоголів.

Оглашені, (псл.) гл. Катехумени.

Оглоблин, 1) Микола, укр. історик (1814-77), протосрей, вклучар Києво-Софійського собору, автор численних розвідок із церк. іст., археології, бібліографії й т. д.; 2) Микола, архівіст і дослідник, *1852; мана полочкого повіту з 2. пол. XVI в., „Обоарніе столбцовъ и книгъ Сибирскаго Приказа“; розвідки з укр. іст.: „Бунт Скарскаго магистрата“, „Розвідка 1666 г. о злоупотребленіяхъ московскихъ ратныхъ людей въ Малороссіи“ й ін.; 3) Олександр, суч. укр. історик, проф., співробітник ВУАН, автор праць із госп. іст. України: „Українська фабрика“ та ін.

Огнемет, вогнені надії для витискування агущеним повітрям горючого олію на малу віддаль, вживається в окопній війні.

Огнепальна зброя, назва всякої зброї, що працює силою пороху: pistols, рушниці, кулемети, міномети й гармати.

Огники св. Ельма, огні св. Озени, тихі електр. розряди, що підчас бурі виступають як огники на громозводах, на кінцях веж, щогол, часом на волоссі та на одежі.

Огнищанин, в ст. укр. державі ймовірно домо власник (домоцадець), а може старший дружинник; у Новгороді вел. землевласник, або член купецької аристократії.

Огнище, 1) точка пересічі променя, рівнобіжних до оптичної осі, які відбилися від угнутого дзеркала або перейшли через сочку (гл. 1 том 1073); 2) особлива точка еліпси, гіперболи та параболи; 3) в ст. укр. пам'ятках: домашнє огнище, також раб, челядина, гл. Огнищанин.

Огнищева, віддалення огнища від осередка вгнутого дзеркала або сочки.

Огнище землетрусу, гл. Епіцентр.

Огінна Земля (Tierra del Fuego), громада островів б. півд. побережжя Півд. Америки, 71.500 км.² і 3.000 меш. індіан, на низькому ступні культури; гористі (до 2.150 м. вис.); випас овець. Зах. частина до Чилі, сх. до Аргентини; (гл. таблиця Людські раси, I, 13).

Огоновський, 1) І л я р і й, гал.-укр. клас. фільмолог і ред. діяч (1854-1929), автор гр.-укр. словника до Гомера, перекладчик творів багатьох античних письмен.; розвідки та рецензії; 2) Л ю б о м и р, син Петра, сотник УГА, *1891, член Центр. Військ. Комітету й учасник оборони Львова 1918; 3) М и к о л а, брат 1-го, гал.-укр. гром. діяч і письмен. (1850-1907), гр.-лат. священник, ред.-від. часопису „Родимий Листоць“ 1879-82; 4) О л е к с а н д е р, брат 3-го, гал.-укр. правник і гром. діяч (1848-91), проф. львів. унів., член-основник Т-ва ім. Шевченка й „Просвіти“; 5) О м е л я н, брат 4-го, гал.-укр. лінгвіст та історик літ. (1833-94), проф. укр. мови й літ. на львів. унів., голова „Просвіти“ від 1867; праці: з історії укр. мови (Studien auf dem Gebiete der ruthen. Sprache, 1889) й літ. (Історія літ. руської), переклад із коментарями Слова о полку, перше збірне видання Шевченкових творів, шкільні підручники з укр. мови (Граматика, Хрестоматія ст.-руська); драм. спроби (Гальшка Острозька, Федір Острозький); 6) П е т р о, брат 5-го, гал.-укр. педагог і просвітній діяч (1853-1917), голова „Просвіти“, дійсний член НТШ, автор шк. підручників до математики й фізики.

Огонь, у фізиці кожне явище, коли

Олег Огоновський.

Ол. Огоновський.

видляється багато тепла та світла. Звичайно о. виступає підчас сильних хем. проливів, пр. підчас горіння, або також підчас фізичних проявів, пр. підчас електр. світляних явищ Цікаї (тверді) та плинні річовини жевріють, якщо їх огріти до вис. температури, пр. залізний дротик; гази в огнистому стані творять полум'я.

Огородник Яків, укр. гром. діяч (1894-1930), повіт. комісар кам'янецький (1919), історик.

Огородництво, плекання позиточних рослин у промислових цілях: городина, овочевих дерев і квітів. Місце на город повинно бути рівне або легко нахилене на південь, добре обгороджене, кожна п'ядь землі використана; крім конечних стежок повинні бути в городі: хатина для огородника й на приладдя, парник (інспект), місце на гній і компост та кришниця; землю треба дбайливо справляти, а кожний рід рослин відповідно плекати.

Огржа (Ohře, нім. Eger), ліва притока Лави в півн.-зах. Чехії, 310 км. дов.

Огрзко Юзефат, поль. діяч, білорус. роду (1826-90), видавав в Петербурзі газету „Slowo“; перевідав „Volumina legum“; за рев. діяльність засуджений на каторгу.

Огруди (thorax), груди, грудна клітка, частина тіла між шиєю й черевом, обмежена 12 парами ребер; містять у собі найважливі для життя органи: легені й серце з гол. артеріями та жилами; (гл. таблиця: Людина II, 2).

Огурецевич Симеон, 11-ий із черги протоархимадрит насильян, архисп. номінат смоленський, †1698.

Оґ (Haug) Еміль, фр. геолог (1860-1927); праці з геології (стратиграфія, тектоніка) й палеонтології, „Курс геології“.

Огановський Микола, рос. економіст і публіцист, *1874, праці про земельні відносини: „Закономірність аграрної еволюції“, „Аграрна справа в Росії після 1905“, „Община й земельне тов-о“.

Огарьов Микола, рос. політ. діяч і письмен. (1813-77), політ. емігрант, прихильц. Герцена й співробітник „Колокола“; збірка поезій.

Оґінський, 1) Б о г д а н, підкоморій троцький, провадив військ. в. кн. Лит. в війні з козаками (1596); (Оґінські) 2) Міхал Кляімеж, кн. (1731-1800), творець Оґінського каналу на Поліссі, що лучить Німан із Прип'яттю через Щару, Вігнінське озеро й Ясьолду; збудований 1765, довжина: 52,8 км.; 3) Міхал Клеофас, кн. поль. комп. (1765-1833), автор відомих польонезів.

Оґове (Ogoué), Оканда, ріка в фр. Рівнинній Африці, 850 км. дов., вливається до Атлантийського океану.

Петро Оґоновський.

Оґризівіч (Ogrizović) Мілун, хорв. письмен. (1877-1923), драматург і критик.

Оґродник Методій, укр. гром. діяч (1881-1914), основник соц.-дем. газети „Земля і Воля“ в Чернівцях (1906), заснував каси та читальні у Вишниччині на Буковині.

Од (Aude), 1) ріка в півд. Франції, 225 км. дов., витікає в Піренеях, вливається до Середземного моря; 2) фр. департамент над нею, 6,340 км.² і 300.000 меш., гол. м-о Каркасон.

Ода, (гр.) лір. пісня з метою піднести подю, що її поет оспівує, на найвищий щабель емоціонального переживання; роди од дитирамб, гимн, пеан, Греки співали оди, як усі роди лір. поезії, в супроводі музики. За творців о. вважають поетів: гр. Піндара й рим. Горация; в европ. літ. оди були поширені в XVII-XVIII в.; тоді й в укр. поезії складала о. на честь вел. укр. діячів: кн. Острозького, геть. Конашевича-Сагайдачного, Мазепи й ін.

Одаліска, (тур.) покоївка в гаремі паши або султана; гарна невільниця.

Одарченко Олександр, укр. правник, *1866, проф. торг. і фінансового права унів. в Варшаві, тепер укр. унів. в Празі; по-укр. праці про номінальну валюту.

Одекольон, гл. Вода кольонська.

Одешальд, півд.-нім. гори між Некаром, Майном і Райном, до 626 м. вис. (Капенбукель).

Оденсе (Odense), дан. пристань і гол. м-о на о. Фін, 52,000 меш., собор із королівською гробницею (1300), родинний дім Андерсена (нині музей).

Одео, (гр.) у стар. Греції будинок, де виступали до змагання співці та поети; тепер назва деяких театрів, пр. у Паризі.

Одерберг, гл. Богумін.

Одеса, найбільша укр. чорноморська пристань, 421.000 меш., 17,5% укр., 38,6% рос., 36,4% жидів, 2,4% поль. Ще до Хр. поселення — пристань істрійан та ібінда, осада Одес чи Ордає, зникла підчас нападів аз. народів у III-IV в.; в XIV в. згадується вже як вододіяння Литви; в XV в., імовірно, повстало тут тур. укріплення й

Одеса, нарис порту. Пристань: 1. карантинна, 2. нова, 3. каботажна, 4. збірна, 5. елітні, 6. звичайсьом, 7. нафтовий, 8. море.

Хаджибей; 1764 побудовано кріпость Сн-Дунія; від 1760 Хаджибей не раз руйнували запорожці; Яським договором 1791 Хаджибей признано Росії, тоді й перетворено його в воєнно-торг. порт і 1794 перейменовано на Одесу; до розвитку О-си дуже причинився кн. Рішельє, градоначальник 1803-18; від 1805 О. стає столицею тав. Новоросій-

ського Краю. З цього часу О. стає важливим торг. осередком. Славні морські купці, винні хліба, фабрики: ютони, паперу, хліборобських машин і консерв. Унів., переміщений на ІНО, Мистецька школа (1866), тепер Мист. Інститут, вед. міська бібліотека; музеї: іст.-археологічний, мистецький, природничий і військ. Пам'ятки архітектури XIX в. кляс. стилю: собор, театр, бірка (тепер Виконком), кол. палата Воронцова, унів., гарний Приморський бульвар із пам'ятником Рішельє роботи Ів. Мартоса. З найновіших будов—Семенська санаторія на Хаджибейському лимані з різьбами й монументальними мальовцями школи проф. Бойчука. XI-XII 1917 вуличні бої між гайдамаками й більшовиками; за австр. окупації осідок найвищого австр. командування на Україні; 18 XII 1918 занята антантсько-добровольчими військами; зимою 1919 осідок запільних формацій УГА. Округа: 14.185 км², 4 міста і 1.621 селищ; 865.000 меш.: 41,4% укр., 23,3% рос., 19,8% жидів, 8,3% німців, 2,2% болгар.

Одеса, практична пристань.

Оджібви (Ojibway), півн.-ам. інд. плем'я, б. 30.000 душ, на заповідниках б. Гор. озера, (гл. таблиця Народознавство II, 5).

Одисей (Odysseus) Антоні Едвард, поль. письмен. (1804-85), поет, приятель Міцкевіча, ред. поль. „Encyklopedji powszechnej“.

Одиниця, основна величина усіх чисел помірні. У математичній розрізняють о. додатні (+1) й від'ємні (-1), дійсні й уявні ($\sqrt{-1} = i$). У десятковій системі творимо одиниці вищих порядків, пр. десятку (10), сотку (10²), тисячку (10³) і т. д., а також дробні одиниці (пр. $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ ...). У фізиці й техніці основні одиниці мір творять т. зв. абсолютну систему мір, аложену з одиниці довжини, маси й часу; тепер загально прийнята система с г а, де основними одиницями є сантиметр (довжина), грам (маса), секунда (час). У звич. житті говоримо про одиниці довжини поверхні, об'єму, тягару, одиниці монетарні, одиниці військові (пр. чета, сотня і т. п.), тощо.

Одисей, син Ліерта й Антиклей, чоловік Пенельони, батько Телемаха, цар Ітаки, гр. лицар під Троєю.

Одисея, поема приписувана Гомерові про 10-літню мандрівку Одисея після упадку Трої та про його поворот додому.

Одін, початковий бог сканд. мітології, відповідає нім. Воданові, бог вітру й померлих, війни й перемоги, провідник „диких ловів“; пан Вальгалі.

Одінєв Дмитро, рос. гром. діяч, нар. соц., *1882, за Центр. Ради міністер для справ рос. меншин на Україні.

Одіозний, (лат.) ненависний, осоружний.

Одина (лат. singularis), у грам. відмінні число, коли говоримо про один предмет, пр. стіл, у протилежності до множини, пр. столи.

Однорічник, обиденка (Ephemera), простокрила комаха до 2 см дов., з виткуватими „хвостиками“ вдвоє довша; живе над водами, личинки живуть у воді, їх розвиток триває до 3 років, дозріла комаха має згидлий стравохід і не відживлюється та живе ледви добу; після парвання й аложення нечок гине.

Однорічка, ефемерид, гл. Однорічниця.

Однозвук, 1) монофонг, грам. термін, у протилежності до двозвуків; гл. Монофонгіація; 2) гл. Унісон.

Однорічні, рослини, в яких стовпковий й паляковий цвіти є на тих самих осібках.

Однорозличені (Monocotyledones), громада покритонасінних рослин, яких зародки (кільчики) мають тільки один зародковий листок, т. зв. прозябець; сходи належать: трави, пальми й лілеї.

Однорічні (Monotremata), громада ссавців, будовою тіла зближена де в чому до плазунів, пр. відхідна кишка та полові й мочові проводи сходяться в одному проході (кльоака), у самичок слабо розвинений ураа, черепа вони несуть нечка, ніг висиджують у особливих гніздах; тепер тільки два роди, в Австралії й на сумезних островах: качконіс і колючка австралійська.

Одноріч, 1) гл. Нарваль; 2) казкова тварина, схожа на коня, з довгим рогом на чолі, символ дівочої чистоти.

Однорічні охотники, у деяких арміях новобранці з серед. освітою, яка уважно: їх до однорічної служби й освічення старшинського ступеня.

Односкладні слова, гл. Моносильба.

Однострій, уніформа, мундур, одностайна одежа війська та урядовців.

Одоакер, ватажок герм. герулів, 476 детронізував останнього зах.-рим. цесаря Ромула Августула, 493 піддався Теодорихові; †493.

Одисей, ст. статуя (Венеція).

Однорічниця.

Одобеску (Odobescu) Александру, рум. письмен. і археолог (1834-95), іст. новелі.

Одосвський Володимир, ки. рос. письмен., музикознавець і журналіст (1803-69), послідовник Шелліга, дослідник ст.-рос. церк. співу та рос. нар. музики, видавав журнал „Міємоліна“ (1826); твори: „Руськія ночі“, „Домашніє разговори“ й ін.

Одометр, гл. Годометр.

О'Донован-Росса Джеремі, ірл. гром.

і рев. діяч, *1831, голова ам. фенії.

Одонтолог, (гр.) дослідник зубів.

Одонтологія, (гр.) частина медицини, що займається дослідом будови, хворобами й лікуванням зубів.

Одонторит, (гр.) птах із зубами на щелепах; о-ти жили за крейдової доби.

Одор, (лат.) запах, анич. поганій.

Одорський Гедеон, укр. церк.-гром. діяч, ректор Київ. Академії 1701-2, опісля виставник Круницького манастира в Батурині; стояв близько до гетьмана Мазепа.

Одра (Oder), гол. ріка схід. Німеччини, 505 км. дов. і 119.000 км.² сточища; витікає на Моравії, вливається в б. Штеттінду до Поморського гафу (Балтійське море). Притоки справа: Барч і Варта; зліва: Опша, Кладська Найса, Бобер і Лужицька Найса. Одра сполучена каналами зі Спрєю й Гавелею (до Лаби) і через доплив Варти Нотець із Вислою.

Одрина Дмитро, укр. соц.-рев. діяч (1883-1919), лікар, 1919 міністер адоровля й заступник голови ради міністрів УНР у Кам'яниці.

Одронюж (Odrunaz) Ядек, св., поль. домініканець (1183-1257), кат. місіонар на Україні; спершу працював у Галичині, опісля в Києві, де 1228 був уже домініканський манастир; коли домініканців прогнали з Києва, виїхав до Азії.

Одронюж-Мігалевич Інокентій, укр. письмен., родом із Львова, учень Київ. Академії, 1740-43 префект Новгородської семінарії, автор драми „Стефанотокос“.

Одуд (Urua erops), комахоїдна птаха до 30 см. дов., рудаво-сіра, з чорними, білоплітими крилами, з довгим, тонким, дугуватим дзьобом і високим дворядним чубом; живе в краях над Середземним морем і в нас; заміння звуком „нудуд“.

Одиг, прикриття для тіла людини, зі шквіри, тканини і т. ін., хоронить його від холоду, спеки, води, тощо. О. буває дуже різноманітний, залежно від підстави, ступеня культурності, суспільного стану, заняття, національності, полу й віку людини, пори року та дня і т. д. Примітний о. зі шквіри і листя або стебел рослини відомий із часів

палеоліту. Далі о. розвивався й удосконалювався год. під впливом кліматичних умов, при чому прикраси відрізнявали гол. пол і сусп. становище. У культ. народів о. мінився кожної епохи, а в новітніх часах навіть у порох року, причім під впливом більших міських осередків став виробитися міжнар. костюм. Законодавцями моди о. в ст. часи були Вавилон, Аteni, Александрія,

Рим і Візантія; в Європі після візант. доби змінювався о. (стрій) до XIX в. рівнобіжно зі змінами осередками були італ. республіки (Фльоренція, Венеція), Еспанія, а від часу Людовіка XIV — Франція.

Від XIX в. й досі чоловічі одяги виходять із Лондону, а жіночі з Парижа й почасти з Відня (XIX в.). В останніх часах о. набирає більшої допільності й простоти. В народі задержався, побіч загально принятих убрань, ще й традиційний нар. одяг, що звич. переходить в собі старі пережитки одягу вищих верств. Укр. нар. одяг незвич. багатий; рясний матеріал із люстраціями подають Головацький, Познанський, Волк, Зеленин. Церк. одяг гл. Риза.

Оетті (Ojetti) Уго, іт. письмен., *1870, повістяр, новеліст, критик мистецтва.

Ожеховський Станіслав, гл. Оріховський.

Ожешкова (Orzeszkowa) Еліза, поль. письмен. (1842-1910); довга нізка соціальних повістей, найкращі „Meir Елофоніч“, „Низини“, „Хам“.

Ожина (Rubus caesius і R. fruticosus), рослина з родина трояндуватих, чорна малина; колючі стелюшні куші з білими квітками та з чорними їстинними ягодами; ліси й поля Європи.

Одонторит (ністия), відомі його голова.

Одяги: 1, 2. візант. цари й царніці, 3, 4. романський, 5-10. гоцичні; 5. лицар, 6, 7. шкитанка з паннем, 8. буржувасний очілок, 9, 10. шоломи, 11-15. ренесансові; 11. лицар, 12, 13. шляхтич, 14. міщанин, 15. воєн (ляндиснект), 16. Іздець із доби 30-літ. війни, 17. шляхтич із доби бароко, 18, 19. рожевий одяг, 20. доба Наполеона, 21, 22. ампірові о., 23. піхотинець, 23, 24. міщанин 30-их рр. XIX в.

Еліза Ожешкова.

Ожіє (Augier) Еміль, фр. драматург (1820-89), п'єси з міщанського життя.

Оа, оазар, гл. Азар.

Озаркенич, 1) Євген, гал.-укр. гром. діяч (1861-1916), лікар, дійсний член НТШ, ред. його „Лікарського Збірника“, основник і директор „Нар. Ліччині“ у Львові, 1-ий голова Укр. Лікарського Т-ва у Львові й редактор його органу „Здоровля“, організатор львів. міщанства; автор наук. і популярних мед. праць; 2) Іван, гал.-укр. гром. діяч і письмен. (1795-1854), гр.-кат. свящ., співробітник Зорі Галицької, ініціатор укр. театру в Галичині; 1848-50 станиця у переробці на покутський діалект п'єси Котляревського, Квітки-Основ'яненка та ін. в Коломиї та Львові; 3) Іван, гал.-укр. гром. діяч (1826-1903), син 2), гр.-кат. свящ., батько Наталії Кобринської, посол до гал. союму 1867-76 і до австр. парламенту 1873-91; 1893 провідник депутатів гал. українців до цесаря зі скаргами на гал. адміністрацію; проповіді, вірші.

Ожинка, 1. галузка, 2. 4-году та її перекоші (3).

Озеро, може бути стокове (відпливове), з якого вода відпливає,

а безстокове (безвідпливове), що має допливи, але не має відпливів; у безвідпливових о. вода завжди солона (пр. у Каспійському, Аральському, Мертвому й т. д.).

Температура води в о-ах різна, в залежності від нагрівання; аніч найвища температура на поверхні, що глибше, то потрохи спадає. Рухи води в о-ах — хвилі (від вітру) та струї (чи від нагрівання, чи від продовження течії допливів). Барва і прозорість води в о-ах залежить від фани й від складу дна. Усі о-а на Землі, як вичисляють лімнологі, займають цих 2,000,000 км.² — 1,14% площі суходолу.

На Україні озер небагато найбільш на Поліссі, й на Волині. О-а недовготривалі, вони заникають із різних причин: їх вода може силісти річками, що через них перепливають, їх можуть замулити річкові й вітрові наноси, у вогньому підсопні о-а можуть зертворюватися в болота, у сухих — висихати.

Оает, себто Общество земельного устрою

трудових сиріт; від 1924 колоніаізе жидами Пінд. Украіну.

Озоров, 1) Володислав, рос. драматург (1768-1816), свого часу дуже популярний, але скоро забутий, вніє до псевдо-клас. трафаретної трагедії елемент сентиментальности: „Едип в Афинах“, „Фінгал“, „Дмитрій Донской“; 2) Іван, рос. економіст і фінансист, *1869, кол. проф. моск. унів.; гол. праці: „Підсумки екон. розвитку XIX в.“; „Екон. Росія й її фінансова політика“; „Фінансове право“; „Як витрачають у Росії народні гроші“.

Озів, м-о при гирлі Дону, кол. гр. колонія Танаїс, належав до квіт. держави, XIII-XV вв. генуезька колонія, від 1471 тур. твердиня, 1637 добутий донцями й запорожцями, опієні знову до турків, 1696 добутий Петром В. 1736 Мінхон; тепер у межах РСФСР, 18,000 меш., 42% укр., 55% рос.; торгівля збіжжям, рибом, будова суден. Озівський район має 88% укр. і 11% рос.

Оаіське козаче військo, гл. Гладкий Осап.

Оаіське море, півн.-схід. заглибина Чорного моря, злучена з ним протокою Керч (Сікале); поверхня 37,606 км.²; до півн. сходу звужується в лиман Дону, на заході Арабатська коса відділяє Сиваш. Береги низькі й піскуваті, через те нема гарних портів; море дуже мілке, найбільша глибина 14 м., середня між 5,5-13 м. Заселення води О. м. невелике так, що в багатьох місцях воду живляють як питву для скоту. Через мале заселення зимою легко замерзає й недоступне для суден і плавиби. О. м. дуже багате на рибу. Важніші пристані: Бердянськ, Таганрог, Маріуполь, Ростов і Озів.

Оаіріє, перісно божество Сонця, батько Гора, пізніше володар світу померлих у Єгипті. Його брат Тифон або Сет убив його й кинув у воду, де віднайшла його сестра, а водночас жінка Іонда.

Озокерит, (гр.) гл. Віск.

Озон, (гр.) альотропова відміна кисню (O₃); повстає підчас електр. розряду, повільного окисання фосфору та терпентинового оліїтку; окисняльний засіб. Уживається до заблювання оліїв, тканин, крохмалю та до стерилізації штної води.

Озонатор, прилад, що при помочі електрики витворює озон, для дезинфекції повітря.

Озом, гл. Ізом.

Озиви, динки, бронхи (bronchi), система розгалужених ручочок, що на них ділиться дихавка; більші о. збудовані з хриців та гладких м'язів, а всередині вистелені слизовою оболонкою, маленькі збудовані тільки зі слизової оболонки; о. допроваджують повітря до легенів. Гол. ведуги, гл. Бронхіт, Задуха.

Іван Озаркенич (2).

Іван Озаркенич (3).

Оаіріє.

Ойдип, гл. Едип.

Ойкен (Eucken) Рудольф, нім. філософ-мораліст (1846-1919), проф. унів. в Бні, автор праць: „Світогляд вел. філософів“, „Зміст і вартість життя“; 1908 нагорода Нобеля; за світової війни прихильник укр. руху й автор статей у час. „Ukrainische Nachrichten“ і „Вільне Слово“ (Зальцгедель).

Ойкологія, (гр.) гл. Екологія.

Ойкумена, гл. Екумена.

Ойлев, (гр. міт.) арґонавт, цар льокрійців, батько одного з Аянтів (Аяксів), мало-го, прудконогого, вбитого богинею Атеною за злочин проти Касандри.

Ойлер (Euler) Леонард, швайц.-нім. математик (1707-83), член Академії Наук у Петербурзі, дослідник вищої математики, фізики й астрономії, один із основників мат. наук XIX в., вив. популяризатор.

Ойль Ріверс (Oil Rivers), півд. частина Нігерії.

Ойль Сіті (Oil City), м-о ЗДА в Пенсильванії, 21.300 меш., осередок ам. нафтової промисловості.

Ойней, (гр. міт.) батько Мелсаґра, Тидей й Деміри, цар Калідону в Етолії. Ображена ним Артеміда наслала на його землі лютого кабана, що його вбив Мелсаґр (славні „калідонські лова“, що в них беруть участь найславніші гр. лицарі).

Ойномай, гр. міт. цар Піей в Еллі, батько Гіпподамії, обіщав дочку тому, хто його переможе в перегонах, після чого переміг своїми швидкими конями, що подарував йому Арес, і вбив усіх женихів.

Ойнен (Euren), фр. Нео (Neaux), м-о в схід. Бельгії, 12.000 меш., промисловість; до 1919 належало до Німеччини.

Ойратська область, автономна країна Сибіру в гор. сточницях Обу, в Алтайських горах, 88.000 км.² і 100.000 меш. (65% ойратів), гол. осередок Улали.

Ойта, Ета, (тепер Катавотра), пасмо гір у півд. Тесалії, від Термонідієв до гір Пінду, де за переказом згорів на огнищі Геракл.

Ока 1) найбільша права притока Волги, 1.550 км. дов. і 245.535 км.² сточниця, сплавна від Орла, для кораблів — від Калуги; гол. притоки — ліві: Яблудра, Угра, Москва та Клязьма, праві: Зуша, Уна та Мокша; 2) ліва притока Анґари, 850 км. дов.

Окаційний, (лат.) пригадний, виймовий.

Окаціоналізм, гл. Гейзіліце.

Окація, (лат.) нагода, пригода.

Окам (Occam) Віліям, англ. філософ-схоластик (1270-1347), найвища представник номіналізму, родом із Анґлії, жив у Парижі й Мінхені.

Оканда, гл. Оґове.

Оканія, прикмета півн.-рос. говорів, де несаголошене „о“ не переходить, як у літ. рос. мові й півд. діалектах, на „з“ (вода, не — вада); від впливом літ. мови ця прикмета щораз більше в говірці зникає.

Окан, гл. Карна.

Окапі (Okapia), афр. жуйний ссавець ве-

личини кози, з родини жираф; відкритий 1900 в лісах Конґо над рікою Ітурі; гл. таблиці: Африканська звірня, ч. 3.

Окарина, глиняна коротка дудка, звуком трохи подібна до флейти; о-ни виробляють у різній величині (дискант, альт, тощо).

Окарина.

Оканма, яп. м-о на о. Ніппон, 125.000 меш.

Океан, (гр. міт.) 1) син Урана й Гаї, муж Тетиди, батько всіх богів, джерело й початок усього, що існує; 2) світова ріка (світове море), що обтікає Землю; пізніше особливо Атлантийський та Індійський океан.

Океан, (гр.) частина водної площі поверхні Землі. Розрізняють три океани: Тихий або Великий, Атлантийський та Індійський, давніше крім цього ще Північний Льодовий і Південний Льодовий.

Океаніда, (гр.) у гр. міт. донька Океана й Тетиди, одна з 3.000 нимф.

Океанічний клімат, морське підсоння, що через вплив океану не має вел. змін температури (річні зміни в тропічних широтах 5°, у нашій геогр. ширині 5°-15°).

Океанічні рови, гл. Глибокоморські рови.

Океанічні течії, гл. Морські течії.

Океанія, (гр.) вся позаконтинентальна,

острівна частина Австралії з півночю Тасманії й небагатьох менших островів при бережжів континенту Австралії, що розкинена більшими та меншими громадами переважно дрібних островів на північ і схід від континенту Австралії й Індонезії, далеко по Тихому океану, між 130° схід і 130° зах. довжини, та 30° півн. і 50° півд. ширини. О. має загально 1.257.550 км.² (з чого 1.050.000 км.² Нова Гвінея й Нова Зеландія) й 3.085.000 меш. та ділиться на: Меланезію (Нова Гвінея, Нова Анґлія, Соломонові острови, Нові Гебриди, Нова Каледонія, Фіджі й ін.), Полінезію (Нова Зеландія, Тонґа, Самоа, Іль де Сосієте, Маркесі, Сендвіч й ін.) і Мікронезію (Маріанні, Кароліни, Маршалові острови й ін.). Острови О. гористі (до 4.210 м. вис.) і вулканічні, або низькі коралові атоли. Підсоння відповідно до геогр. ширини різне, від тропічного до поміркованого. Рослинний і звіриний світ убогий і вказує на давню відрубність від континентів Австралії й Азії. Населення дуже різномордне, складається з малайців, полінезійців, мікронезійців і папуасів, що заплили сюди завдяки морським струям із заходу, хоча не знали вищих комунікаційних засобів і досі під культ. оглядом стоять невисоко.

Політично належить 474.500 км.² і 530.000 меш. до домінії Австралії, 272.300 км.² і 1.485.000 меш. до Нової Зеландії, 49.110 км.² і 360.000 меш. до В. Британії, 22.500 км.² і 94.600 меш. до Франції, 13.230 км.² і 60.000 меш. до В. Британії й Франції (Нові Гебриди), 416.260 км.² і 200.000 меш. до Нідерландів, 2.150 км.² і 56.300 меш. до Японії, 17.400 км.² і 360.000 меш. до ЗДА, (гл. мапа Австралії).

Океанографія. (гр.) морезнання, відділ геогр., що вивчає моря, океани та властивості й діяльність морської води.

Окен (Oken, нл. Oskenfuss) Лйоренц, нім. філософ і природник (1779-1851), один із ваажніших представників натурфілософії; мав вплив на укр. романтиків, зокрема на М. Максимовича.

Ок'єр (Aakjoer) Єнзе, дан. поет, *1866; лір. поезія, реалістичні оп. з життя селян.

Окиншевич Лев, укр. історик права, *1898; 1922-30 секретар комісії для вивчення історії укр. права при ВУАН у Києві, праці про центр. установи Гетьманщини.

Оксис, оксид, сполука якогось хем. елем. з киснем. За кількістю атомів кисню в молекулі оксису розрізняємо одно-, дво-, три-, чотири- й п'яти-оксис (моно-, ди-, три-, тетра- й пентаоксида). О. з меншою кількістю кисню, як нормальна, звуться також не докисами (гіпооксида), а з більшою надокисами (пероксида), пр. надокис азоту (N_2O), надокис водню (окиснена, оксидована вода H_2O_2).

Окисання, приймання кисню якоюсь річовиною, пр. фосфор на повітрі окисас самочинно. **Окиснювання** (окисація), лучення якоїсь річовини з киснем. Окиснювальні (оксидувальні) засоби, сполуки, багаті на кисень, що його легко віддають (пр. азотна кислота), або такі, що легко сполучаються з воднем і через це виділяють кисень із води (пр. хльор).

Оксис вугля, 1) окис вугля (CO), газ без запаху й без барви, легший від повітря, трійливий, горить сінім полум'ям, звич. називають загаром або чадом. Повстає підчас горіння річовини, що містять вуголь, при слабкому допливі повітря. Є гол. складовою генераторного газу, важливого до опалювання в промисловості; 2) двоокис вугля (CO_2), газ без барви й запаху, слабокислий, тижий від повітря, не горить і не піддержує ні горіння, ні дихання. Повстає підчас горіння вугілля та річовини, що містять вуголь, також підчас алькоголічної ферментації. Ного видихають люди й тварина. Місцями добувається а землі та виповнює печери (Собача яма б. Неаполю, Долина смерті на Яві). У повітрі є б. 0,03% д. в. Находиться також у джерельній воді, у більшій кількості у тав. шах., у содовій воді. З водою дає вугляну кислоту (H_2CO_3). Є важкою поживою речовиною (гл. Асміліція).

Окієта (periosteum), тоненька сполучнотканнна оболонка, що покривас зверху кістки. З о. наростають зовнішні перетні кістки, а крім того а о. доходить до кісток кровоносні й лімфатичні судини, що відживляють кістки. Запалення окієти (periostitis) буває наслідком поранення, гнійної інфекції, сифілісу, тощо; може бути гостре або хронічне; тижче, гол. гнійне (р. purulenta) а о. може спричинити амертвіння (некрозу) кістки.

Окленд, 1) (Auckland), пристань на півн. о-ві Нової Зеландії, 200.000 меш., унів.; 2) (Oakland), передмістя Сан Франціско, 280.000 меш., пристань і промисловість.

Окличник, викличник, грам. пунктуаційний знак оклику (!), ставиться на кінці речення-оклику й ін. речень та слів, коли їх треба читати підвищеним голосом, пр. Земле! Як тепло нам з тобою!

Окличні речення, гл. Речення.

Оклюзія, (лат.) примета деяких металів (пр. вальяду, платини) загущувати на своїй поверхні вел. кількості газів (водню, кисню), пр. падаять у температуру б. 100° оклюдує на своїй поверхні 600-900-кратний об'єм водню, при тім підвищується температура; в мед. гл. Непрохідність.

Оклагома, півд. держава З.Д.А. 181.000 км.² і 2,030.000 меш., кукурудза, бавовна, пшениця, годівля худобі, копальні нафти та вугілля, гол. м-о Оклагома Сіті (Oklahoma City), 110.000 меш.

Око, орган зору; у ссавців має форму зблизжену до кулі, прикріплене шістьома м'язами до очної ямки, складається з трьох оболонок: зовнішня, тав. білківка, тверда, творить охорону ока; вона в передній частині прозора й звється прозаоркою; середня, судиннича, складається з судин, що відживляють око; вона напереді переходить в тав. промінницю й кінчиться дугівкою; отвір усередній дугині звється зіницею або чоловічком; третя внутрішня оболонка — нервівка, складається з черних волокон зорового нерву, який із міаку входить заду в нутро ока; осередні частини нервівки звється жовтківкою і є головною осередком приймання зорових вражків. Нутро ока передле дугівкою на дві частини: меншу передню, тав. передню комору, та значно більшу задню, де апереду знаходиться задня комора з сечкою, а за ними прозора, дриглиста маса, шилесте тіло; обидві комори виповнені прозорою водянистою рідиною. Гл. таблиця: Людина VI, Ж. 6.

Око, (тур.) 1) давніша тур. вага, 1282 гр. (окса). (в Греції 1280 гр.) — 400 дигремам; 2) міра ваги — 3 фунти й рідини 2-3 кварта на Україні (Гуцульщина, Буковина, Басарабія, Херсонщина).

Окольський (Okolski) Симон, поль. іст. і проповідник (1580-1633), провінціал домініканців, автор діарії про коз. війни, й праці Russia Florida.

О'Коннелль (O'Connell) Деніел, ірл. політик (1775-1847); провідник незалежницького руху, голова ірл. клубу в англ. палаті громад, змагає до політ. еманіпації ірл. католиків і скасування унії з Англією.

Д. О'Коннелль.

О'Коннор (O'Connor) Фергюс-Едвард, ірл.-англ. політ. діяч (1790-1855), провідник чартистів.

О'Коннор-Вилиньска Валерія, укр. письменниця (1886-1930); вірші, романи, драм. твори; вела в укр. літературі поезію ст. поміщицького дому.

Окопи, рови адовж бойової лінії, до 2 м. завглибини й 1 м. завширшки, передній вал із бійницями для охорони.

УСС-и в окопах біля Соснова 1916 р.

Окопи (св. Трійці), с. борщівського повіту, б. шпаду Збруча в Дністер, 700 меш.; морелі, виноград, кліматична станція.

Окришник, гл. Брекція.

Округа, 1) адмін. одиниця, введена на Україні радянським урядом; у 1930 було 40 округ; пересічна поверхня округи 8-10 тисяч км², а населення 500-700 тисяч; 2) військ.-адмін. частина укр. держави, з якої повинні сформуватися певні частини армії; за геть. 1918 було 8 корпусних округ.

Окружкові (Umbelliferae), родина рослин, алич. з дрібно-піратим листям і дрібними витягнутими цвітами, укладеними в округок, себто на рівних відстанях, що виходять променисто з одної підстави; із багатьох родів замітні: аниж, болгозов, дудник, кмив, крив, морина, петрушка.

Окружна команда, в ЗУНР військ. уряд завідала для перебудови мобілізації, доповнень і контролю над військово-обов'язаними; Галичина була поділена на 12 о. к. (Львів, Бережани, Рава Руська, Сокаль, Тернопіль, Золочів, Чортків, Коломия, Станіславів, Перемишль, Самбір, Стрий).

Окружні військові комітети, укр. комітети, що повстали з розпадом Австрії в Перемислі, Самборі, Стрії, Станіславові, Коломиї, Чорткові, Тернополі, Золочеві, Раві Руській і Чернівцях, із завданням організувати військ. частини й підготувати укр. населення до праці при будові укр. держави.

Оксалева кислота, шавелена кислота (CO₂H)₂, органічна кислота, дуже розповсюджена в рослинах, в тілі тварин і людини; технічно вироблюють її з целюлози; криста-

лізує у безбарвних границях кислого смаку, розпускається у воді й алкогольі; трійлива. Солі о. кислоти звуться оксалатами. О. к. та деяких її солей уживають як барвни до фарбування вовни й шовку, до чищення плям із чорнила та ржі, до білення соломи та в косметичці.

Оксамит, тканина з довгою або коротшою ворсою з шовку або й ін. матеріалу; славний о. генуельський і ліонський.

Оксенович Інат, укр. діяч XVII в., проф. і ректор Київ. Колегії, депутат укр. духовництва на Яському соборі.

Оксенгерна (Oxenstjerna) Аксель, швед. політик (1583-1654), канцлер Густава Адольфа, 1636 опікуи королеви Христини.

Оксид, (гр.) гл. Окис.

Оксидація, (гр.-лат.) гл. Окисання.

Оксфорд (Oxford), англ. м-о на півн.-зах. від Лондону, 57,000 меш.; славний унів., заснований 1214, ст. друкарня й бібліотека.

Октава, (лат.) вісімка, формат паперу або книжки, коли аркуш має 8 карток (16 сторін).

Октава, (лат.) 1) восьмий діатонічний ступінь гама, що його сприймаємо як повторення тону першого; 2) діатонічний ряд вісьмох тонів, гл. Тоновна система.

Октавій (Octavius), імена рим. роду (gens Octavia). Виш. предстанок: С. Octavius Thurinus, після всиновлення Цезарем С. Iulius Caesar Octavianus, пізніше в прізвищем Augustus, гл. Август.

Октавія (Octavia), сестра Августа, 40 до Хр. дружина Марка Антонія, пізніше розвелася, †11 до Хр.

Октавіян, першє ім'я цесаря Августа.

Октаедер, (гр.) правильний восьмигранник, один із п'ятиох Платонових правильних тіл — тіло замкнене 8 трикутними рівнобічними трикутниками (гл. Кристал, 1).

Октаут, (лат.) вирізок кола, що є 1/8-ю його поверхні; суаір'я б. під. бігуна неба.

Октемоль, октоля, (іт.) група 8 нот, що заповнюють час, на який нормально припадає би таких самих 6 нот; означається дужкою і цифрою 8.

Окет, композиція для 8 інструментових або вокальних голосів.

Октобер, (лат.) місяць жовтень.

Октогон, (гр.) восьмикутник, в архітектурі тип восьмибічних булов.

Октоїх, (гр.) восьмиголосник, збірник церк. співів без недільних богослужб, із „богородичними“ стихирями для цілого тижня, упорядкованими за 8 „гласами“ (= тонаціями), в яких скомпановані ці співні; за творця цих співів уважають Івана Дамаскина.

Октоїх віденський, тзв. „Codex Hakensteinianus“, важна пам'ятка ст.-укр. мови з XII-XIII в.; знаходиться в кол. придворній бібліотечі в Відні.

Октроуваати, (фр.) першєсно: надати з ласки, дарувати королем; тепер накинути, пр. закон, конституцію, проти волі парламенту.

Октябристи, вл. „Союз 17 октября“, рос. умірквана політ. партія, основана 1905 на платформі царського маніфесту „про свободу“ з 17 X 1905; пізніше сильно поправіла.

Октябрська революція, гл. Жовтнева революція.

Оку Ясуката, граф, вл. польовий маршал, *1845, учасник вл.-кат. війни 1894, в рос.-яп. війні ком. 2 армії, начальник булавки 1906-12.

Окубо Томіміцу, вл. держ. діяч (1830-78), один із європейзаторів Японії, учасник скличення шогуна й знищення феодалізму, міністер фінансів, врешті міністер внутр. справ, забитий самураями.

Окуліст, (лат.) лікар очних недуг.

Окуляр, шклина сочка або система шклинних сочок у лінетах, мікроскопах та ін. оптичних приладах, що звернена до ока спостерігача (гл. Далекovid, Мікроскоп).

Окуляри, (лат.) 1) шкли для поправки бістроти зору; сферичні: а) розсіваючі, помешуючі, для короткозорих (мікус), б) збираючі, збільшуючі, для далекозорих (плюс); циліндричні, для астигматичної корекції; 2) прилад для охорони очей перед світлом, порохом, вітром та скаліченням.

Окулярник, очкар, гл. Кобра окулярна.

Окуляція, (лат.) гл. Очування.

Окультизм, (лат.) 1) загальна назва на промис душевного життя, що їх звич. силами природи не можна пояснити: телепатія, медіумізм, сомнамбулізм, ясновидчість, почасті гіпноза і т. п.; 2) містичні науки в роді альхеми, кабали, магії, некромантії та хіромантії.

Окума Шігенобу, граф, вл. держ. діяч, *1838, один із європейзаторів Японії, кількаразовий міністер і прем'єр.

Окуневська-Морачевська Софія, гал.-укр. гром. діячка (1865-1926), перша лікарка-українка в Галичині, приятелька О. Кобилянської, котра завдяки їй стала укр. письменницею.

Окуневський, 1) Теодор Філіп, гал.-укр. гром. діяч, *1858, адвокат, посол до австр. парламенту 1897-1900, 1907-18, за ЗУНР член Укр. Нац. Ради й комісар Гроденщини; 2) Ярослав, гал.-укр. гром. діяч і письмен. (1860-1929), лікар австр. воєнної моритарки, адмірал, за Теодор Окуневський, ЗУНР творець і керівник Укр. Санітарної місії у Відні, автор цікавих „Листів з чужини“.

Окунь (Perca), костиста риба з великою лускою й 2-ма хребетними плаваннями, з них перший із твердими, „теристими“ променями; до 1 м. дов.; Шви. Америка й Європа; споріднені: судак, йорж та ін.

Окупація, (лат.) 1) у цивільному праві: спосіб придбання власності на річах нічиїх; 2) у міжнар. праві: першій спосіб адо-

буття держ. влади над країною, де такої влади нема; 3) зайняття якоїнебудь країни при допомозі війська й обсаджени її з метою забезпечити в ній інтереси держави, що виконує о-ю.

Окцидент, (лат.) захід; європ. країни на захід від Адрійського моря.

Олеандр (Nerium), рослина з родини алоцинових; вел. куц із вузьким, шквіристим листям і з вел. червоними, рожевими або білими вільнолатковими цвітами; росте в підвітряних краях, у нас плекають для оздоб.

Олевське, м-ко над р. Убортою на Поліссі, 5,000 меш.; 57-8% жидів і 29-3% укр.

Олег, ім'я укр. князів: 1) О. І., перший іст. відомий князь, кн. 907-914, із роду Рюриківичів, ходив походами на Царгород; перші писані договори з греками (907, 911); ходив на Каспій; відома легенда про його смерть від коня; 2) О. - Михайло, син Святослава Яро-

славича, кн. чернігівський і новгород-сіверський, допомагав поль. кор. Болеславу Хороброму; після смерті батька (1076) дістав Володимир Волшинський, але прогнаний звіден, втік у Тмуторокань; приводив полонців на Україну, викликав чвари й тому прозваний Гореславичем; †1115 р.; 3) О. Святославич, кн. дерляїнський, загинув 977 у боротьбі з братом Ярополком, упавши а мосту в м. Опручі; 4) О. Ярославич (Настасич), кн. гал., син Ярослава Осмомисла та його нешлюбної жінки Настасі;

князював невдовгий час у Галичі, 1188 отримав боярами.

Олег, князь, воєвода Володимира В.

Олександр, гр. король 1917-20.

Олександр, ім'я пан: О. І, 109-119; О. II, 1061-73; О. III, 1159-81, розпочав боротьбу з Гогенштауфами; О. IV, 1254-61; О. V, 1409-10; О. VI Борджія, 1492-1503, описує мистецтва, батько Чезара й Лукреції Б.; О. VII, 1655-67; О. VIII, 1689-91.

Олександр, ім'я рос. царів: 1) О. І, 1801-21, син Павла І; війна з Наполеоном, бій під Анстерліцом 1805, оборона Москви

Гр. Окуневський.

Окунь.

Олеандр.

Олег кораблями на волосах їде на Царгород (малюнок із літопису).

Теодор Окуневський.

1812, віденський конгрес і Святий союз 1815; 2) О. П., 1855-81, син Миколи І, закінчив кримську війну; держ. реформа, 1861 скасування кріпацтва, 1863 поль. повстання, 1873 добута Хіва, 1877-78 у війні з Туреччиною добута Басарабія в Закавказзі; убитий народолюбцями; 3) О. Ш., 1881-94, син Олександра II; реакція під впливом Победоносцева, будова сибірської залізнич., порозуміння з Францією.

Олександр, ім'я серб. володарів: 1) О. Караджорджевич, син Юрія К. (1806-85), серб. князь 1842-58, детронізований; 2) О. I, Обренович, син Мілана I (1870-1903), серб. король 1889-1903, убитий із жінкою Драгою Машиновою; 3) О. II, Караджорджевич, *1888, король Югославії від 1921, син Петра I, короля Сербії.

Олександр, ім'я укр. князів: 1) О., правнук Гедиміна, зн. стародубський; † по 1408 р.; 2) О. Всеволодович, белзький князь 1196-1234; він боротьбу з Данилом гал.; 3) О. Коріатович, онук Гедиміна, зн. подільський, † по 1378 р.

Олександр, син Казимира Ягайловича, лит. вел. князь і поль. король 1492-1506, війна в Московщиню. Чернігівщина переходить від Литви до Москви.

Олександр Великий, македонський цар 336-323 до Хр., *356, син Філіпа II, учень Аристотеля; побив персів над Граніком 334 і під Іссом 333, завоював М. Азію, Сирію, Єгипет, заснував Александрію; розбив Дарія III під Гавгамелєю 331, зайняв Вавлонію й Персію, дійшов до Інду 326; † у Вавлоні. У добутих ним країнах поширилася гр. культура (гл. Геленізм).

Олександр Великий (зі ст. статуї).

Олександр Гейльський (de Hales), визн. середньовічний богослов-схоластик, старався оперти науку церкви на філософію Аристотеля; †1245.

Олександр Невський, св., вел. князь володимирський (1220-63), правнук Володимира Мономаха, переміг 1240 шведів над Невною, 1242 мечевих лицарів.

Олександр Север (Severus), рим. цар 222-235; боротьба з Сасанидами в Азії й германами за Рейном; убитий воїнами.

Олександр I, Баттенберг (1857-93); князь Болгарії 1879-86, приєднав Сх. Румелію.

Олександренко (Александренко) Василь, укр. правник (1861-1906), проф. міжнар. права в Варшаві 1888-1900, дослідник історії держ. установ Англії та рос. дильоматії; 1916 опублікував у „Сборнику Киевської Комісії для розбору древніх актів“ збірання у закорд. архівах матеріали про діяльність малепівнів на еміграції.

Олександрів Володимир, гл. Александрів Володимир.

Олександрів архіпеліг, острови на

півн. захід від Аляски; належать до ЗДА; пов. 37.000 км.².

Олександрівка, м-ко б. Чигирини над Тиссьмюм, 4.150 меш.

Олександрівськ, гл. Запоріжжя, місто. **Олександрія**, 1) м-о над гор. Ігульцем, у кременчуцькій окрузі, 54-3½ укр., 15-1½ рос., 29-9½ жидів; хліб, млина; населене з поч. XIX в.; з гусярів олександрівського полку, відсіля і назва; 2) гл. Александрія.

Олександрович, 1) Митрофан, укр. грот. діяч і письмен., автор укр. оповідань в „Основі“ 1861 під псевд. Митро Олександрович, рос. розвідки про гетьманування Дорошенка та монографія про Остерцину (1881); 1881 наклав на себе руки; 2) Тихон, укр. письмен., 1743 проф. піітики й реторики Київ. Академії, автор підручника піітики для вишукту студентів Академії; †1746.

Олександрів гори, часть гір Тіен-Шан; до 4.200 м. вис.

Олександропільська могила, „Лугова могила“ на Катеринославщині; при розкопках 1855 знайдено два скитські гроби III в. до Хр. з останками двох похоронних воїв та численних коней у багатій збруї. Золоті, срібні та бронзові прикраси виконані у йонсько-перс. стилі.

Олександриский, укр. малаяр-портретист жив у пол. XVIII в. у Галичині, мабуть у Львові; його портрети в Бібліотекі Баворовських у Львові, також у Підгайцях.

Олександрико Василь, кошовий війська Запорозького р. 1682.

Олексій, 1) О., митр. „київ. та всієї Русі“, пл. ерарх моск.; 1376, ще за життя О-я, в Києві настановлено укр. митр. Кипріяна, й відтоді розділ церк. укр. і моск. життя; †1379; 2) О., у світі Анемподаст Дородінін, укр. церк. діяч (1859-1919), архієп. володимирський; праці: „Южноруський неопатризм, найвістний под ім'ємем штунди“ та ін.; укр. мовою молитовник, Київ 1917.

Олексій Михайлович, моск. цар 1645-76; прилучення України 1654, війна з Польщею, андрусівський мир 1667, повстання Степана Разіна 1670-71, війна з Туреччиною, бахчисарайський мир 1681.

Олексій I, Комнен, візант. імператор 1081-1118; боротьба з норманами, печенігами, сельджуками, 1096 перший хрестоносний похід.

Олексій Петрович, син Петра Вел. (1690-1718), жив у незгоді з батьком; утік до Італії, по повероті умер на допитах.

Олексій чоловік Божий, св., аскет V в.; у серед. віках дуже популярний на Сході й Заході, де його життя часто аустричально по рукописях і в друкованих книжках; членів нім. і фр. поеми переробили його на веселі лади, відповідно до літ. смаку доби; вояж було джерелом і відомого у численних варіантах рос. нар. „стиха“.

Олецько, Олександр Володимирович, онук Ольгерда, ки. кнз., безпастанно воявав із татарами; †1455; його нащадки назвали

лися Одельками або Одельковичами, піаністи ки. Слуцький й Кошляків.

Оделькович Митро, гл. Александрович Митрофан.

Олена, св., мати Костянтина В.; † б. 326.

Олень (Cervus), жуїлий ссавець, стрункий, із тонкими вис. ногами; самці з вел. сильно розгалуженими рогами; о. звичайний (С. elaphus), зпереду до 3 м. вис., в лісах Європи й Азії; о. велетенський (С. megaloceros), ще більший, з дуже вел. й шир. рогами, жив у нас при кінці третійшої доби; о. північний, гл. Рен; о. канадійський, гл. Вапіті; споріднені, гл. Ланжю, Лось, Аксеї, Серна.

Оленьок, ріка в півн.-схід. Сибірі, 1.365 км. дов., вливається б. устя Лиси до Льодового моря.

Олесницький, 1) Євген, гал.-укр. гром.

діяч (1860-1917), адвокат, найвищий політ. діяч народо-велької, о. після нац. дем. партії, посол до гал. сейму (1900-1917) та австр. парламенту (1907-1917), організатор Стрийщини, „Красного Молодечарського Союзу“ та „Сільського Господаря“, один із найкращих промовців; журналістично-літ. праці (ред. „Зеркала“, вид. „Русько-укр. бібліотеки“); переклади п'єс для театру; спомини; 2) Олешаїкі) Збігнєв, поль. політик (1380-1455), кардинал, секретар Ягайла, регент Владислава III до його смерті 1444; ворог українців; 3) Ярослав, гал.-укр. гром. діяч, *1875, представник УНР у Лондоні 1919-21, посол до поль. сейму від 1930; політ. статті та правничі розвідки.

Олесь О., вл. Кандиба Олександр, укр. поет, *1878, співець краси укр. природи,

Олесько
Володимирович.

Олень із ланцю й оленя.

Євген Олесницький.

та укр. відродження. Ниака збірок, перша й найб. відома „З журбою радість обнялася“ та ін., поема „Щороку“, драм. вариси, сатиричні поеми („Перезна“ під псевд. Валентин), переклад „Пісні про Гаятату“ Льюнгфельо.

Олеськів Осип, гал.-укр. агроном та економіст (1860-1903), дир. учительської семінарії в Сокалі, знавець укр. заокеанської еміграції.

Олесько, м-ко золочівського повіту, 3.700 меш.; 62,5% укр., 21% поль., 16,5% жидів. Замок короля Івана III Собеського з 1629.

Олеше, у ст. Україні місцевість над дол. Дніпром, б. гирла, які думають, на місці теперішніх Олешок; згадується в XI-XII в., місце нападів степовиків - печенігів на укр. купецькі каравани, що прямували до Чорного моря; важний торг. осередок, мав значіння порту Кієва.

Олешенський Іван, історик гр.-кат. церкви XVII в.

Олешці, м-ко чеського повіту, б. 3.000 меш., замок із XVII в.

Олешки, тепер Цюрунівське, м-ко в гирлі Дніпра, б. Херсону, 5.000 меш., 63,7% укр., 22% рос. В околиці вел. піскові поля.

Олешко, укр. будівничий XIII в. „городник“ ки. Володимира Васильовича; будував м-о Кам'янець на Берестейщині, б. 1270-88 (гл. Кам'янець).

Олсарій (Olearius, вл. Oelschläger) Адам, нім. ученй (1600-71), секретар голштинського посольства до Московщини й Персії в рр. 1635, 1643, 1690; автор дуже цінного опису подорожі до Московщини й Персії.

Олєй(а), еліяна, техн. назва різних товщених масел, що лишаються як побічний витвір при виробі стеарини.

Олекма, права притока Лиси, 113 км. дов., локальні золота.

Олеографія, (лат.-гр.) гл. Олєдрук.

Олєомаргарина, найліпший літ, позбавлений фільтратцією й прасуванням більшої твердих складових; сирівець до виробу маргарини.

Оліва, олівковий олій, олій із овочів масляти; вживають до їжі та до різних техн. цілей; найліпша пропансальська, а від Франції.

Олівна гора, гора 828 м. вис., на схід від Брусалиму, де Христос радо перебував.

Олівне дерево, гл. Маслина.

О. Олесь.

Олесько, замок.

Оливник, гз. Маслинка.

Оліфа, олій, приладжений довгим за-
гріванням так, що протягом кількох годин
астигає у тверду пружку масу; о. є осно-
вою всіх олійних фарб та ліків.

Оліва (Olive), передмістя Данцигу, сла-
вне колись опатство цистерців (1170-1832),
нині музей; 1660 швед-польс. мир.

Олівець, графітова палочка у дерев'я-
ній обгорті. О-ці роблять із меленого гра-
фіту, змішаного з глиною, якої кількість
різнає про твердоту олівця. Х.м. олівці
або о. до копіювання містять крім
глини відповідне барвило.

Олівіє (Olivier) Еміль, фр. політик (1825-
1913), спершу противник, далі сторонник
Наполеона III, 1870 президент міністрів.

Олівін, перидот (Mg, Fe_2, SiO_4), жовто-зе-
ленавий, важкий гірничий мінерал ром-
бічної системи; гол. в основних гірших
(габро, базальт); прозористу відтінку, хри-
століт, уживають як пів-самоціт.

Олігархія, (гр.) „правління небагатьох“,
форма правління, при якій влада є в руках
кількох осіб, або кількох родів.

Олігоклаз, (гр.) мінерал із групи польови-
квіц; його склад: 2 молекули альбіту + 1
молекул апортиту; важний складниковий
мінерал, переважно кислих гірши.

Олігоспермія, (гр.) чоловіче сім'я, в яко-
му дуже мало сперматозоїв; може бути
причиною неплідності.

Олігофренія, (гр.) вроджений умовий
недорозвиток.

Олігоцен, (гр.) наймолодший позем па-
леогену (гз. Геол. форманції).

Олідрук, кольороні літографічні ре-
продукції, друкують особливими фарба-
ми змішаними з олієм, завдяки чому поді-
бі до олійних та акварельних образів. О.
був поширений у кін. XIX в., тепер васту-
плений кращими фотомеханічними спо-
соби репродукції.

Олізар Густав, граф, княз, губ. маршал-
ок (1798-1868), 1826 заарештований за свою
протирос. діяльність.

Олія, олія, товста рідина, легша від во-
ди, в якій не розпускається, а тільки в аль-
коголі, етері, бензині й т. п. Поділ олів:

олія	жирни	товсті	ростинні	невискальні (олива, рі- лаковий магдамовий) вискальні (з льону, ко- нопель, ману, горілка)	
			тваринні, невискаючі (грав, жі- станий о.).		
		жирни	етеричні, гз. Етеричний олієц.		
			мінеральні	земний о. (оліфта) бітуркний о. герошевий о.	

Оліяна кислота, ($C_{17}, H_{33}, COOH$), ненаси-
чена органічна кислота, знаходиться як глі-
церинний естер, триолін, у товщах, гол.
в товстих оліях. У чистому стані безбарвна
рідина, без смаку й запаху. На повітрі
сполучається з киснем, жовкне й дістає
неприємний запах. Її олов'яна сіль є гол.
складовина олов'яних пластирів.

Олійник (Meioe), жучок, темно-сірий,

замітний м'якою покривою тіла й коротки-
ми крильцями; виділяє з себе жовту рідку,
що має в собі кантариду, в давнину
уживану до лікування боляків; її моло-
денька личинка галапасує в гніздах бджіл,
подаючи черву.

Олійничук Семен, укр.
рев. діяч (1758-1852), селян-
кріпак із Поділля, вчився в
гімназії, втік від поміщика,
жив під чужим ім'ям учите-
лем; уявлений за протест
проти кріпацтва (1845) помер
у шлісельбурзькій кріпості.

Олійні фарби, фарби
зроблені на вискальних олі-
ях; відомі вже в X в. по Хр., загально
уживані від XVII в.

Олімп, 1) пасмо гір на межі Македонії й
Тесалії (2.985 м.), тепер Елімб; у гр. міт.
оселя богів; метонімія — небо; відси:
олімпійський — небесний, божий,
олімпійці — (небесні) боги; 2) гірське
пасмо в Місії на границі між Бітунією й
Фригією, тепер Кешіш-Дар.

Олімпій, гз. Алінія, вл. Алімпій 2).

Олімпійські ігрища, найважливіші з чо-
тирьох свяц. свят в ст. Греції; відбували-
ся в честь Зевеса що 4 роки в Олімпії
від 720 до Хр. до 393 по Хр. У пол. VII в.
до Хр. стали пагубельськими й тривали 5
днів. Змагалися в п'ятимагу й ін. мистец-
твах; переможці діставали лавровий він-
ець. До змагань ставали лише греки, за рим.
часів і ін. народності. На час ігрищ наста-
вав загальний мир у Греції. Суч. олімпій-
ські ігрища почали відбуватися за починком
барона П'єра Кубертен (Coubertin) з р. 1896
що 4 роки як всевітні спортивні ігрища.
Участь беруть державні народи. Змагають-
ся у важких модерних спортах та спор-
тивних грах. Після світової війни ввели до
змагань також різьбу й поезію. Відбулися
воєни в 1896 в Атенях, 1900 в Парижі, 1904
в Ст. Люї, 1908 в Лондоні, 1912 в Сток-
гольмі, 1916 в Берліні відвали через війну),
1920 в Антверпені, 1924 в Парижі, 1928
в Амстердамі, 1932 в Сан Франціско.

Олімпія, околиця в Еліді (Пелатидя) над
р. Алфесом, присвячена Зевесові, де відбу-
валися олімпійські ігрища. Мист. пам'ятки:
руїни одного з найстарших дорійських хра-
мів — VII або VIII вв. до Хр.; ст. храм
Зевса, із славними різьбами Фідія, буль-
стерія; там знайдено м. ін. статую Гермеса,
тіпр Праксителя.

Олімпіада, (гр.) протяг 4 років, між дво-
ма олімпійськими святами. Олімпіадами
рахували від 776 до Хр. до 293 олімпіади,
тобто 394 по Хр.

Оліпт, м-о в півд. Халькідикі, від 432
столиця союзу міст, 348 зруйноване маке-
донським царем Филипом II; у його обо-
роні промовив Демостен.

Оліо (Oglio), ліва (альпійська) притока
По, 244 км. дов.

Олійничук: 1. мо-
лодийка 2. старша
личинка, 3. сам-
чик, 4. самчиця;
(2 рази поминш.).

Оліфант Рівер, гл. Слонова ріка.

Олово, оливо (лат. Plumbum, Pb.), м'який срібний метал, т. т. 327°, в. т. 113; знаходиться лише в хем. сполуках; уживається до виробу рур, акумуляторів, стрільних, проту, черепок і т. ін. Сполуки о. звичайно трійливі, важливі: галеніт, глейт (PbO), мінна, вугли о. (гл. Бізюло), олов'яний цукор і ін. Добувають о. б. 1.600 міл. кг. річно, з того в міл. кг.: ЗДА 675, Мексика 173, Австралія 152, Іспанія 149, Канада 120, Німеччина 76, Бельгія 61.

Олов'яна масть, мішанина парафіна з олов'яним оцтом.

Олов'яний оцет, розчин основного оксидату олова у воді; розведений водою (1:49) з дрібкою алькоголю, дає тав. гулардову воду до охолодних окладів.

Олов'яний пластр, дихаль, мішанина оксиду олова, сала та оливи.

Олов'яний цукор, оптан олова [$Pb(CH_3COO)_2 \cdot 3H_2O$], трійливий; уживають у мед. й до виробу білого та жовтого барвильа.

Оломони, Оломунець (Olomouc), м-о на Моравії, 57.000 меш., осідок єп.; богословський факультет, 1581-1855 був унів.; металевий шкільний промисловість.

Олонці, єт. рос. осели в Карелії, 2.000 меш., існує від XII в. до 1916 губ. м-о.

Оландські острови (Aland), фін. Агвенна, фін. острови (300) на Балтійському морі, 1.440 км.² і 27.200 меш. (шведів).

Оличини Домет, укр. історик, *1891, під час війни як рос. полонений брав діяльну участь у таборній праці Союзу визволення України в Фрайштаді, Зальцведлі, опісля як СС у Білії на Півднішні. Нім. праці про Гр. Сковороду, матеріали до укр. історії з прус. держ. архіву в Берліні.

Олір (Aulard) Альфонс, фр. історик, *1849, проф. історії фр. революції в Сорбоні: „Політ. історія фр. революції“.

Оліф, ім'я королів Норвегії: 1) О. Триг'в'єсон, 985-1000, поляг у бою з данцями й шведами; 2) О. II Святий 1015-30, патрон Норвегії, поляг у бою з данцями; 3) О. V 1374-87, також і дан. король.

Оліф, син Триг'в'єсона, варизький пікіт, приятель Володимира В.; прийняв християнство та мав вплив на навернення Володимира В.; сканд. сага, про нього має вагрість джерела й для укр. історії.

Ольбени (Albanu), гол. м-о держави ЗДА Нью-Йорк, 120.000 меш., унів.

Ольберс (Olbers) Гайрїх Вільгельм Маттеус, нім. лікар і астроном (1758-1840), дослідник комет і планетолів; його ім'ям названа комета з року 1815.

Ольбія, Бористен, найславіша мілетська колонія півн.-чорноморського побережжя, над лиманом Панаїса-Бога, основана 645 до Хр.; згадується в джерелах VII в. до Хр.; розквіт припадає на V й IV в. до Хр., хоч у IV в. почався занепад від нападу сарматських і скитських орд та різних варварів; у I в. до Хр. О. зруйнували гети; пізніше відбудована; в II в. по Хр. була під

зверхністю Риму й ще 251 по Хр. мала рим. залого; в III в. зруйнована готами і часом загинула. Розкопки від 1901 відкрили оборонні мури міста, некрополь II-III в., житлові дома, храм Аполлона рим. часів, архітектурні й різьбярські останки, назви самоської школи й ін.

Ольбюль, м-о на Херсонщині при впадінні Сихоху в Буг; основане 1744 як шанець Орловський або Орлик; 1773 місто, 1782 назване О-лем; від 1784 повіт. м-о каторжинославського намісництва, від 1797 новоросійської губ. від 1802 — миколаївської, від 1806 — херсонської; тепер Першомайське, округне м-о над Богом, 32.000 меш.: 55-9% укр., 10-5% рос., 31-3% жидів, 0-8% поляків. Округа: 11.982 км.², 5 міст і 1.190 селищ, 686.000 меш.: 86-9% укр., 2-6% рос., 6-1% жидів, 2-2% молдаван, 1-1% болгар.

Ольга, св., укр. княгиня, 946-6. 990, жінка Ігоря; по смерті його перебирає правління й виявляє вел. енергію; помщає Ігоря на деревлянах, усмиряє „примучені“ племена й дає лад у своїх володіннях; 957 відвідала Візантію, охрестилася сама (Олена) та

дбала про заведення християнства на Україні; *969.

Ольгоніа, м-о тульчинської округи над р. Савранкою.

Ольгерд, вел. кн. лит. 1341-77, син Гедиміна, дбав про поширення володінь лит. кн., об'єднав майже всі білорусь. землі й значну частину укр., а саме — чернігівсько-сіверську, Поділля, Волинь і Київщину; воював із Московщиною, прийняв християнство.

Ольдем (Oldham), м-о в зах. Англії, 145.000 меш., прядільна бавовни.

Ольденбург Герман, нин. нім. індолог (1854-1920); крім праць про Будду, релігію та світогляд у ведах, гол. твір коментар до гимнів рїгведи.

Ольденбург, 1) півн.-зах. нім. союзна держава, сягає від Ядської затоки та гирла Везери до джерел Гунти; до неї належать дві малі ексляви б. Любекі та б. Трієру, разом 6.425 км.² і 550.000 меш.; переважно піщаний пустар і багня, лише де-не-де родюча марша, гол. заняття випас худоби,

Ольбія, АЕВ — границя О. з V і IV в. до Хр., АГГ — границя О. від пол. I в. по Хр., 1-3 в. м., 4-6 останки римських укріплень, 7. останки перистило, 8 гр. мур і знак для кораблів (на мості), 9. могилі Герасіліона й Лрета.

Ольга в гостях у візант. царя (мозаїка із гр. зрешів Саліце).

рільництво, добування торфу, цегельництво; 2) гол. м-о держави О., 55.000 меш., церква св. Ламберта (XIII в.) галерея образів і музеї.

Ольденбург Сергій, рос. орієнталіст, *1863, кол. секретар рос. Акад. Наук, ред. журналу „Етнографія“, займається гол. буддизмом.

Ольденбурзькі коні, гл. Кінь.

Ольд Ред, (англ.) назва червоного, девонського пісковика; у нас до Ольда Реду зачисляють теробольський пісковик.

Ольдрид Авра (Aldridge Ira), швиц. актор-трагік (б. 1807-67), мурик, виступав в Лондоні, 1858 в Росії (Петербург, Нижній Новгород), де близько сприятелювався з Шевченком; виступав на Україні (Київ, Харків, Одеса); краєц. ролі: Отелльо, Шейльок, Макбет, Лір, Річард III; зберігся його портрет роботи Шевченка.

Ольограф, (гр.) заповіт списаний власноручно.

Ольта, гл. Альта.

Ольтенія, гл. Волощина.

Ольшавський Михайло Мануїл, гр.-кат. єп. мукачівський і мармороський 1743-67, організатор укр. шкільництва на Закарпатті, автор поземічної брошури про залуку схід і зах. церкви, виданої в подвійному дат. і слов. тексті населіннями в Почаєві 1769 (Слово о світомъ между восточною й западною Церквою соединені).

Ольшанка, права притока Дніпра на Черкащині.

Ольшеський (Olszewski) Кароль, польхемік і фізик (1845-88), проф. унів. в Кракові; вперше скривив разом із проф. Врублевським кисень, азот і водень.

Ольштин, гл. Адлештайн.

Ом (Ohm) Георг Сімон, нім. фізик (1787-1854), відкрив закон названий його іменем: напруга електр. струї рівняється електромоторній силі поділеній через електр. опір $(I = \frac{E}{R})$; його іменем названо також одиницю електр. опору; гл. Електр. міричні одиниці, 2).

Омага, м-о в державі Небраска ЗДА, 220.000 меш., унів., залізні промисловість, торгівля м. ів. збіжжям свиньми.

Омагра, (гр.) подагричні болі в плеченому суглобі; гл. Подаг'ра.

Оман, брит. на-сальний султанат у півд.-схд. Арабії, 150.000 км.² і 500.000 меш.; дактилі, верблюди.

Омана змієвілі, спостереження наших змієвілі, незгідні з дійсністю; бувають: функціональні, спричинені особливи-

ми властивістю змієвілі, гл. Ілюзія, і х-робліві, гл. Галюцинація; найчастіші о. зороні — оптичні.

Омар, гомар (Homagus), вел. морський рак, до $\frac{1}{2}$ м. дов., живе в європ. морях.

Омар I, мусулманський халіф 634-44, другий по Магометі, основник могутності ісламу; завоював Сирію й Палестину, Мезопотамію, Персію, Вавилонію, Єгипет; установив маг. календар.

Омар Хаїм, перс. поет, математик та астроном (1034-1123); його „Рубайт“ (чотиривірші) перекладені на різні мови.

Омади, маг. династія каліфів, 661-750 в Дамаску, 756-1031 в Кордоні.

Омброметр, (гр.) прилад до мірвання кількості атмосферичного опадів: блишана вальцевата посудина, з якої дощова вода лієвою перелинає до другої посудини, звуженої вгорі.

Омброн, р. в Тосканії, 170 км. дов., вливається до Тиргеньського моря.

Омдурман, найбільше м-о в англ. Судані, 80.000 меш.

Омега (по укр. довге о), останній буква у гр. алфавіті; від альфи до омеги — від початку до кінця.

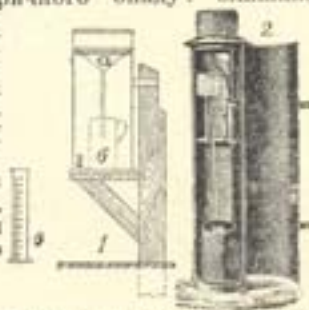
Омеда біла (Vicia albus), рослина з роду ів. омедавітих; куці із усезеленим листям, із жовтими цвітками й білими ягодами, живе галапасно на різних деревах.

Омелюх, омелянка (Asprella, Vombucilla), комахоїдна трава, до 20 см. дов., рожево-сіра, з чорнявими червонолими кінцями крил; пір'я дуже м'яке, м'ясо смачне; в півд. і серед. Європі.

Омелянович-Павленко Михайло, укр. військ. діяч, *1878, генерал, за світової війни командант рос. гвардійського полку; за Центр. Ради командант бригади на Катеринославщині; за Скоропадського начальний командант III стрілецької дивізії в Полтаві, опієла козацького коша на Катеринославщині; XII 1918-V 1919 нач. вожд

Омар.

Омброметр. 1. У вальці — 2. уміщена посудина — 3. куди падає дощ і співає до посудини — 4. Кількість опадів міряно мензурою — 5. 2. Гельмановий регистраційний омброметр (омброметр) що сам зазначає кількість води.

Омеля. 1. корчик о. що своїми корінцями вріс у гілку якогось дерева. 2. цвітостан. 3. переріз стовпикового цвіту. 4. переріз ягідки. 5. паликовий шат розріданий.

Зразки зорових оман: 1. довгі оманові лінії, на око ніби червонолінійні, 2. рівнодовгі лінії, на око ніби нерівні, 3. доцентрові кола, на око ніби творять спірали

УГА; від 5 XII 1919 командант армії УНР, з якою відбув тав. Зимовий похід; спомини.

Омельченко, 1) Григорій, укр. гром. діяч із Кубані, *1884, доцент слов. літ. на Укр. Вис. Пед. Інституті в Празі; організатор (із дружиною Марією, *1875) видавництва „Чес.-Укр. книга“; праці про Галічка-Боровського; 2) Михайло, полк. правобережних козаків, призначений М. Омелянович-Павленком.

Маєсною на полковницький уряд після арештування Семена Палія 1704; 3) Петро, укр. мистець, маляр, графік і гравець, *1894, знавцьє малювальних технік. Портрети, дереворити й літографії, екслібриси та ін.

Омен, (лат.) знак, ворожба.

Омер Паша, тур. генерал хорв. роду (1806-71), гол. ком. тур. армії в кримській війні, поконав чорногорця 1862, адушив креське повстання 1867.

Омікрон, коротке о у гр. азбуці.

Омладина, (серб.) вл. молодь, 1) серб. рев. гурток 1848, 1866-78 в Угорщині; 2) чеськ. рев. гурток, організований поліційним агентом-провокатором Мрвою і 1894 засуджений.

Омлет, (фр.) страва зі смажених яєць.

Омнібус, (лат.) приводний віз, що постійно перевозить людей між означеними місцями.

Омнібуси: 1. приватний, 2. публічний.

Омофор, (гр.) св. літургійний одиг схід, церкви, широка стівка, яку св. носить на раменах; один її кінець спадає спереду другий заду.

Омськ, сибірське м-о над Іртишем, 160.000 меш., важний торг. осередок, в окрузі 67% росіяни, 19% укр.

Омфала, міт. дочка Ярдана, лідійська царина, що в неї три роки муєв служити Геракл у жіночому одязі, за кару, що вбив Євритогового сина Іфіта.

Онанізм, онанізм, гл. Мастурбація.

Онацький, 1) Домет, укр. гром. діяч, батько Євгена, кореспондент газет „Рада“ і „Києвське Оглядки“, співробітник укр. педагог. журналу „Світло“, *1921; 2) Євген, укр. гром. діяч, *1894; 1917 член і секретар Центр. Ради, від Ради й уряду вів переговори з урядом козачих військ у Катеринодарі та Новочеркаську; 1919-21 завідувач Пресоного Бюро при Гр. місії, врешті секретар і керівнич місії; політ. статті й наук. розвідки

з етнології; 3) Микола, укр. гром. діяч, *1878, посол від Полтавщини до 1. Держ. Думи в Росії, член Укр. Громади в Думі; 4) Никанор, укр. письмен., *1874; поезії по укр. час. („Рідний Край“) та збірниках.

Онгерманельф (Angermanelf) найбільша швед. ріка, 285 км дов., вливається до Ботнійської затоки.

Онгстрем (Angström) Андреас Йоганнес, швед. фізик (1814-74), дослідник дугонини й будови Сонця; його ім'ям названо довжину 0-0000001 мм.; 1 мм. — 10 міль. А.

Ондава, р. на Закарпатській Україні, 150 км. дов., вливається до Бодроцьки.

Ондатра, гл. Пискач.

Онджішек (Ondříšek) Франтішек, чеськ. скрипач (1859-1922), основник відомого Онджішкового квартету.

Ондуляція, (фр.) хвиляста зачіска.

Онезорге (Onesorge) Вільгельм, нім. історик, *1855; праці про старослов. кельтську мову й Німеччині; прихильник українців.

О'Нейл (O'Neill) Евіген, ам. письмен., *1890. Поези велетенських розмірів, із могутньою увагою: „Імператор Джонс“, „Лаазр смється“, „Динна інтермедія“.

Онескрит, учень філософа Діогена з Синопи, учасник походів Олександра В., автор фантастичної історії Олександра В.

Онега, 1) півн.-рос. оа., 9.500 км.², сполучене р. Свір з оа. Ладога, а Марінським каналом із Волгою й Півн. Двиною; 2) р. в півн. зах. Росії, 640 км. дов., вливається до Онезької губи (затоки Білого моря), має значіння для сплаву дерева, при її гирлі пристань О., 5.000 меш.; вел. тартаки.

Онезьке озеро, гл. Онега.

Онікевич-Саховський Палей, архимандрит мінський, гр.-кат. св. писемний і туриський 1603-26.

Онікєнко Тиміш, стародубський полковник за Б. Хмельницького.

Онікс, (гр.) 1) відміна компактного кременя, визначається чергуванням широких ріанобарвних смуг; смужкуватий мазмур — тав. оніксовий мазмур; з о. виробляють малі оздобн.

Онісифор Дівочка, гл. Дівочка Онісифор.

Онікєвич, 1) Гнат, гал. укр. філь-ольоф (1847-83), проф. укр. мови й літ. на унів. в Чернівцях 1877-83, видавав „Руську Віблотєку“ (3 томи), збір творів перших укр. письмен. нової укр. літ.; 2) Степан, гал.-укр. гром. діяч, *1861, гр.-кат. свещ., 1907-18 посол до австр. парламенту, організатор філії т-ва „Сільський Господар“.

Оніцук Антін, укр. етнограф, *1885; знавцьє Гупульщини, до війни співробітник етногр. комісії НТШ, опісля керівнич Відділу Етнології ім. Ха. Вовка при ВУАН у Києві; праці з укр. етнографії й етнології.

Онкен (Onken), 1) Август, нім. економіст (1844-1911); гол. праці: „Дослід цінності статистики“, „Ад. Сміт у іст. культурі“, „Історія політ. економії“ та ін.

Вільгельм, нім. історик (1838-1905), вид. „Всеісторію історію в монографіях“ 1878-94; 3) Герман, нім. історик, *1869, проф. унів. в Берліні; „Лиссаць“, „Беннігсен“.

Ононо Фердинанд, вл. Ононпрічук, суч. нім. актор, бук-укр. роду, в Відні вважається за наступника Кайнца; кращі ролі: Франц Моор, Фіско, Раскольніков.

Ономакрит, атенець, поет і вісуну у часах Панстратидів, аладив абірку пророцтва Муза та Орфея.

Ономастика, (гр.) пояснення імен.

Ономатологія, (гр.) наука про імена та їх класифікацію.

Ономатопея, (гр.) добір таких виразаів, що наслідують звуку в природі; онома-топоетичні слова, звукодроблені або звуконаслідні слова, пр. *кудкудакати, мекати, шурти, шуршукати*.

Онон, джерельна ріка Шіаки, 800 км. дов. (Забайкалля).

Ононпрій, св. чернігівський XII в., 1145-47 кермував справами кийв. митрополії.

Онстеп, (англ. one step, себто один крок) танок муринського походження, занесений в Америку до Європи 1910.

Онтеріо (Ontario), 1) озеро на границі Канади та США, 19.000 км.², сполучене Ніягараю з озером Ірі, а рікою св. Лаврентія з Атлантийським океаном; 2) провінція Канади над озером О., 1.050.000 км.² і 2.930.000 меш., хліборобство, годілаи худоби, ліси, копальни (золото, срібло, залізо, нафта, мідь); гол. м-о Торонто.

Онтогенеза, (гр.) розвиток живої одиниці: рослини, тварини або людини, від первісної одної клітини до цілком розвиненого дорзлого організму.

Онтогенетичний, (гр.) той, що відноситься до розвитку живої одиниці: рослини, тварини або людини.

Онтогенія, (гр.) історія розвитку одиниці.

Онтологія, (гр.) наука про буття й його форми; її або утотожують із логікою (Аристотель, Гегель), або наближають до фіз. антропології, або розвивають як самостійну науку; гл. Метафізика.

Ончул (Onchul), 1) Аврель, бук. рум. політ. діяч (1864-1921), основник „Ліберального Союзу“ в бук. союзі (1904), куди належали й укр. послы, автор багатьох законопроектів, що запевняли українцям рівноправність на Буковині, після розпаду Австрії стовив за справедливий розділ Буковини на укр. та рум. частину; 2) Дімітріє, рум. історик (1856-1923), родом із Буковини, проф. букарештського унів., дир. держ. рум. архіву; праці з іст. Буковини, про початок рум. князівства.

Ооліт, (гр.) відміна вапняку, зложеного з круглих зерен, виступає гол. в юрі.

Опава, (нім. Toppau) м-о в ЧСР на Шлезьку, 34.000 меш., споживча промисловість.

Опаль, (гр.) аморфний мінерал (SiO₂+nH₂O); компактний, змч. молочної барви

різних відтінків; дуже цінять як самоцвіт, тзв. дорогий о., що визначається грою бара.

Опара Степан, ватажок повстанця у Медведівці проти гетьмана Тетери та полків; 1065 під протекторатом татар проголошений гетьманом Правобічної України; того самого року виданий Дорошенкові.

Опасання, напуст даху або галерійка на сохах нашколо будови; служить для забезпечення стін від дощу; дуже поширене при дерев'яних церквах скрізь на Україні.

Опасистість, затопщення (obesitas), хвороба, часто дідична. Змч. причина — надто сита їжа (особливо цукри й товщі) при недостатній витраті енергії; рідко причина о. — звичений обмін річовини через розлад чинностей ендокринних залоз.

Опат, (лат.) гл. Абат.

Опатія, хорв. назва Абації; гл. Абація.

Опатович Степан, укр. церк. писем. (1832-92), свец. у Сиб., автор популярних „Оповідань із святого писання“ укр. мовою.

Опатівто, обсяг влади опата, також сам монастир із маєтками, під владою опата.

Опатув (Opatów), м-о в півд. зах. Польщі, під Лісою горою, 8.000 меш.

Опера, (лат.) сценічний театр, у якому особи замість говорити співають при муз. супроводі оркестри. Початки о. бачимо ще в ст. греків (трагедії Софокла, Еврипіда, тощо, де брали участь хори й де співали мопольогі й дуети). Суч. опера почала розвиватися в XVII в. Найвищі оперові реформатори й комп.: Монтеверді, А. Скарлатті, Люлі, Глюк, Перголезі, Гендель, Моцарт, Вебер, Месрбер, Вагнер, Р. Штраве, Шрекер.

Оперативний, операційний, (лат.) що відноситься до якоїсь операції; лікарської, військової й ін.

Операція, (лат.) чинність, 1) в мед.: о. хірургічна, має за мету усунути хворобу механічним способом (визня хворого органу, розтин хворобою змінених тканин, пр. гноївника, щоб уможливити відплив гною й т. п.; о. пластична має за мету усунути вроджені або набуті зовнішні дефекти (пр. брами), деформації лиця, носа, тощо); 2) в війську: чинності (походи, бої) більших відділів війська для досягнення даної мети.

Оперета, (іт.) вл. мала опера; муз.-сценічний театр, посередній між комічною оперою й водевілем, де особи наперемінку співають і говорять; музика її не дуже складна, весела, мелодійна й пікантна; найбільше розвилася в Парижі за Наполеона III, коли Оффенбах надав їй сатиричного забарвлення, а музанти пікантерії, закінши до неї танець „канкан“; другий центр — Відень із о-ми Гайдна й Моцарта батька, тощо, пізніш під впливом Оффенбаха у о-ах Штрава, Целлера, Сюміє й Міляскера. В віденських оперетах побіч канкану надіє місце займає вальс. Найбільш відомі автори оперет у Відні, крім агаданьх, Лео Фаль, Франц Легар, Кальман та ін.

Опермент, гл. Аврипімент.

Опєнський (Opieński) Генрик, поль. муз. комп. і муз. письмен., *1870, основник час. „Муз. квартальник“; біографії Моцарта, Падеревського, Шопена.

Опір, упир, вампір, у гр., слов. і рум. пир'ях дух померлого, що зі злоби або шкідливості випиває кров живих.

Опізо, згаданий папи Інокентія IV, який привів корону та коронував гал. князя Данила Романовича на короля в Дорогичині 1253.

Опій, (лат.) опіум, меконій, ляданум, на Україні макове молоко, андріак; засохлий сік із нарізаних недоспілих маківок різних родів маку. Містить у собі до 20 різних алкалоїдів, із них найважливіші: морфіна (10%), наркотина (5%), кодеїна (0,8%), папаверина (0,8%); вживають у лікуванні, а на Сході як задушливого засобу, анич. до курення. Дуже трійливий.

Опіка, законна охорона осіб, гол. малолітніх, нездатних як слід орудувати своїми справами, коли такі особи не стоять під батьківською владою. Опісун має дбати про особу малолітка й управління його майном. Над опікуном нагадає суд.

Опілля, зах. смуга гал. Поділля між Львовом і Серетом, до 470 м. вис.; значне порізаний терен, який нагадує вже ерозійні гори; відношення до Дністра; ріки Опілля не творять ярів.

Опільський Юліян, (псевд.), гал.-укр. письмен., *1884; низка іст. оп. та повістей: „Лу на нас“, „Сумерк“, „В парстві золоті свободи“, „Тінь велетня“ й ін.

Опінія, (лат.) погляд, думка; заг. думка громадянства про якусь людину, справу або подію.

Опір, права притока Стрия 50 км. дов.; джерела б. Лавочного на гол. хребті Бескид.

Опіриця, гл. Еластричний опір, Реостат.

Опішні, Опішні, м-ко на Полтавщині, зніжківського повіту, відоме з XII в.; в XVII в. сотенне м-ко гадацького полку; тут убито геть. Брюховецького 1688; 1708 деякий час гол. квартира швед. короля Карла XII; осередок гончарської промисловості на Полтавщині; тепер 8.700 меш., 99,5% укр.

Опіюм, (лат.) гл. Опій.

Опіюміст, опіюман, пристрасний курець опію.

Оповідання, в літ. рід посередній між повістю й новелою; допше від новелі, містить у собі значайно опис якоїсь події; оповідання нар. ділять звич. на: 1) фантастичні (казки); 2) о., де дійсність перемішана з чудесним елементом (легенди); 3) о. оснований на побутовому тлі, без примішки чудесного елемента (новелі); 4) короткі, гумористичні о. (анекдоти, фанеції); 5) о. мітичні, про з'ява й фантастичні постаті (чари, злих духів тощо); 6) о. про іст. особи, події та місцевості (перекази, саги) і 7) о. про звірів (байки).

Оповіді речення, гл. Речення.

Опозельдок, мішанина розчину м'якого

мила, амоніаку, камфори й етеричних олійків; до натравняння при ревматичних болях.

Опозиція, (лат.) 1) опір політиці влади; опір партії або групи меншості супроти більшості в парламенті, чи в якійсь гром. установі; 2) в астр.: положення двох усевітніх тіл сонячної системи, де довжини їх супроти Землі різняться на 180°.

Опока, гл. Валник.

Ополе, адміністративний округ північно-західної Польщі, зв'язаний круговою порукою. Поль. о. відповідає ст.-укр. верні й моск. погостові.

Ополе, гл. Опшедьн.

Ополчення, покликання всіх фізично здатних мужчин під зброю в часі війни. У середньовіччі відносилось спершу до всіх фізично-здатних вільних мужчин, пізніше лише до військово-привалезної шляхти. На Україні за княжих часів до о. належали всі селяни й бояри, в військово-небезпечних часах і духовні з низькою священства. На чолі о. стояв тиесирський. За польськ. часів і на укр. землях обов'язок брати участь у о. відносився лише до шляхти, в коз. державі до козаків.

Оползля, людиність Опілля, гл. Опілля.

Опольський Шлезьк, ім. Горішній Шлезьк.

Опонент, (лат.) протиник у спорі, той, що піддержує протилежну думку.

Опононаке, пл. опонанакє (гр.), запашна живиця з особового роду округжових, що росте над Середземним морем; до пахощів.

Опорто, гл. Порто.

Опортунам, (лат.) політ. тактика, що каже на якийсь час зректися принципіальної лінії, щоб використати обставини й тим швидше добитись успіхів.

Опортуніст, (лат.) прихильник опортунізму; людина без твердих переконань.

Опосум (Didelphus), горбун, подібний до щура; о. вірджинський (D. virginiana), комахоїдний, живе на деревах Півн. Америки; шкура дуже ціниться на кожущині.

Опоченський (Opodensky) Густав, чеськ. поет, новеліст, повістяр і критик, *1881.

Опшельн (Oppeln), Опольє, гол. м-о прус. Гор. Шлезьку, 44.000 меш., аймак Пясців, О. було столицею Пясців із О. і Рагібору; цементова промисловість.

Оппенгаймер (Oppenheimer) Франц, нім. економіст і соціолог, *1864, основник ліберального соціалізму; „Велика землевласність і соціальна справа“, „Соціальне питання й соціалізм“ та ін.

Оппер (Oppert) Жюль, фран. орієнталіст нім. роду (1825-1906), знавець клинового письма, заслужений дослідник асир. культури.

Опшюквін С., укр. гідролог, член ВУАН, директор Наук.-дослідного Інституту водного господарства України; „Торфяні багатства України“, „Висушування земель“.

Оправхата Петро, укр. гром. діяч, організатор „Селянської Спілки“ на Пирятині-

щини в часі 1-ої рос. революції, за що був на заслання; 1906-12 співробітник укр. час. („Рідний Край“, „Рада“, „Світ“).

Опришки, на зах. Україні від XV в. селяни-втікачі, що хоронилися від панщини в лісах і дебрах Чорногори й звідти вправлялися ватагами на панські двори, засідали на перебігах купців, а також мстилися на селянах, якщо вони не хотіли їх у себе переховувати й жити. Спочатку був це нар. рух проти польс. панів, пізніше, від кін. XVIII в., опришківство набирає чимраз більше характеру звич. розбійництва, що доходило до найбільших розмірів у 40-их і 50-их рр. XVIII в., коли опришки проводили ватажки Олекса та Іван Довбушки (в нар. піснях та переказах Довбуші), Василь Базарак та Іван Бойчук. Ватаги опришків загаялися враз аж на Поділля, Стрийщину й до Семигороду. Бідне селянство ставилося до них прихильно, вважаючи їх за месників своїх кривд, тому в нар. словесності представлений опришкі як герої. Опришків винищив остаточно австр. уряд щойно в 20-их рр. XIX в.

Опріснок, опрісноковий хліб, неквашений (без дріждзів).

Опріщина, охорона організована Іваном Грізним 1565 від шкідливого боярського олігархії й зміцненні царської влади. Опрічники мали надані права — переводили труси, виконували присуди смерті, тощо й були пострахом людності; в Москві для них вилучено кілька вулиць, а в царстві 20 міст; 1570 розгромили Новгород, Твер та ін. міста; о. скінчилися з Івановою смертю.

Опґат Бенеш, чес. грам. XVI в., застунив (1533) кратки Гусового правописеу гачками (8-8, 2-2 і т. д.), які приляглися і зживаються до сьогодні не тільки в чес., але взагалі у слов. наук. правописі.

Опґатиц, (лат.) у діалекті деяких мов (інд., гр.) окремий спосіб, що виражає бажання.

Оптика, (гр.) частина фізики — наука про світло. Геометрична о. займається явищами, що полягають на простолінійному поширюванні світла (катоптрика, діоптрика), фізикальна о. явищами, що ґрунтуються на хвильстії природі світла (інтерференція, поляризація, дисперсія), квантова о. пояснює деякі оптичні явища при допомозі квантів, практична або прикладна о. займається оптичними приладами, фізіологічна о. — баченням.

Оптимати, (лат.) у рим. республіці (від часів Гракхів, гол. за Суллі й Марія) консервативні аристократи (протилежна партія — популяри, прихильники простолюдді).

Оптимізм, (лат.) 1) філ. теорія, що оцінює світ та людину в цілості позитивно, а інколи підкреслює у розвитку світу зріст додатних моментів над заперечними; о. приписує ролю ала та злиха в світі й уважає їх лише за складові частини гармонії та добра. Один із найважливіших оптимізмів у

історії філософії — Ляйбніц; 2) загалом нахил бачити у всьому кращий бік, віра в гарне майбутнє й переконана життєрадісність.

Оптиміст, (лат.) людина, що все бачить у найкращому світлі, невразлива на невдачі.

Оптична вісь, гл. Вісь.

Опція, (лат.) вільний вибір; право до певного часу рішитися задержати попередню або прийняти нову держ. привалежність у краях, які перейшли під владу ін. держави.

Орада Маре, Великий Варадін (Oradea Mare, мад. Nagy-Varad), рум. м-о над Бистриєю Керешем, 85,000 меш., гол. мадирів, с.-госп. промисловість, годівля худоби, виноград, садівництво.

Оракул, (лат.) 1) пророцтво, віщування; 2) місце віщування, пророчня, пр. Зевса в Додоні, Аполлона в Дельфах.

Оран, укріплена пристань Альжиру, 150,000 меш., музей і величаві мошеї.

Орангутан (*Simia satyus*), людомала, до 1-75 м. вис., вкрито довгим рудим волоссям, із дуже довгими ногами; живе на Яві, Борнео й Суматрі, в лісах на деревах; дуже тямовитий, легко освоюється в неволі швидко гине.

Орангутан.

Оранда, (лат.) 1) гл. Аренд; 2) шапок, коршма.

Оранжада, (фр.) напій із соку помаранчів з водою та цукром.

Оранж(евий), (фр.) помаранчевий, жовтогарячий, пр. барва.

Оранжерія, (фр.) теплиця, теплярня, ошклені будівля, отримана, де розводять підричкові рослини, або вирощують зимою городовину.

Оранія, 1) (нім. Oranien, фр. Orange), кол. князівство, теп. фр. департамент Vaucluse; гл. Вільгельм Оранський; титул князя О. мають від наступники престолоа; 2) (Ораніе), ріка в Півд. Африці, 2,140 км. дов., сточища 960,000 км², вливається до Атлантичного океану; 3) країна над рікою О., 130,000 км² і 630,000 меш. (2/3 негрів); хліборобство, випас худоби (вівці), годівля струсів, добування діамантів, золота та вугілля, нивія повни; гол. м-о Вльомфонтейн. О. заснували 1842 бури, 1902 О. стала брит. колонією; від 1910 автономна держава брит. домінії: Союз Півд. Африки.

Оранський Воина Пахомій, гр.-кат. єп. півніський 1637-53; автор відомий (по поль.) на „Перспективу“ Саконича під назв. „Дзеркало або заслона проти ущипливої „Перспективи“.

Оранта, (лат.) в ст.-христ. мист. рисунок людини з піднесеними руками для молит-

ня, пізніше рисунок Богородиці в такій позі. Крайній зразок о. — мозаїка в гол. ансид київ. Софії.

Орар, (лат.) гл. Риз.

Оратів, м-ко на Київщині; в осени 1919 важкі бої 3-го корпусу УГА й частин Дісної Армії УНР з рос. добровольцями.

Оратор, (лат.) промовець.

Ораторія, (лат.) 1) дім молитви, каплиця; 2) в муз. напів-драматична, напів-епічна форма композиції; в ораторії, як і в опері, є дієві особи, але нема сцена, костюмів і т. д. Сюжет о. брали здебільша з Біблії, рел. легенд, тощо; пізніше появились і світські о. Найбільшими комп. о. були: Монтеверді, Карссімі, Гендель, Гайди, Мендельсон, Лист.

Ораторіани, (лат.) конгрегація світських рим.-кат. священників для душпастирської й наукової праці, заснована св. Филипом Нерієм 1558.

Орація, (лат.) промова; в давнину на Україні святоще привітання з великодніми святами.

Орбеліні, князі, груз. поети: 1) Вахтанг (1812-91); 2) Георгій (1801-88).

Орбілій (L. Orbilius Pupillus), рим. граматик і в. по Хр., учитель орація.

Орбіні Манро, іт. компілятор історії слов'ян (1901), що за Петра I була перекладена на рос. мову та перероблена на лат. гексаметри в Мадрид.

Орбіта, (лат.) 1) лінія, що її описує небесне тіло наслідком свого руху; 2) очна заглибина.

Орбів, м-ко над р. Реутом у серед. Басарбії, б. 13.000 меш.

Оргус (Aarhus), пристань у зах. Данії, 76.000 меш., астр. обсерваторія.

Орган, (гр.) нл. прилад: 1) одностяна частина організму, що має нитому будову й чинність; 2) уладження або установа, для виконання якогось завдання; 3) часопис, що заступає інтереси організації, партії, уряду.

Органи, (гр.) давній, дуже складний і вел. дутий інструмент, складається: 1) з системи дудок, які діляться на групи (голоси, регістри) за конструкцією й тембром; грач може собі вибирати регістри до вшодоби; 2) повітрогонів із міхів чернальних, запасових, продувальних рукаві, повітровель і т. д.; 3) керманного приладдя, що має 2-5 клавіатур для гри руками (мануалі), 1-2 для гри ногами (педалі) та ручки для реєстрування.

Органи землі, циліндричні, істловаті або шахтоваті заглибини в вапнякових гір-

нинах, що повстають через хемічне діння води на поодинокі партії вапняка.

Організатор, (лат.) той, що єднає людей та спрямовує їх діяльність до якоїсь мети.

Організація, (фр. з гр.-лат.) устрій, установа; сполучення окремих частин в одну цілість; група людей, зв'язана спільною метою, або спільними справами.

Організм, (гр.-лат.) всяка жива істота, рослина, тварина або людина, коли її розглядати як нероздільну цілість із її частинами, необхідними для життя; також переносно, пр. о. держави, о. суспільності.

Органіст, (лат.) той, що грає на органах.

Органічна сполука, гл. Сполука (хем.).

Органічна хемія, гл. Хемія.

Органічний, 1) гармонійний, алагодженний, такий, у якому частини залежні від цілості, а не навпаки, як думка „механічний“ світогляд; представники „органічного світогляду“: платоніки, Аристотель, Бергсон, Дріш, Лосський; 2) в біол. живий, що походить із рослини або тварин; гл. Хемія (органічна).

Органічні барвила, барвила тваринного й рослинного походження (пурпура, кошенила, селія, природне індіго), та барвила витворені з погзаової смоли й заг. дьютю.

Органологія, (гр.) наука про органи (органи) тіла рослин, тварин і людини.

Органопрепарати, (гр.-лат.) екстракти з тваринних органів або посічені та висушені тваринні органи. Важливі: адреналіна, тиреоїдина, гітуїтріна. Хем. склад більшою мірою не досліджений.

Органотерапія, (гр.) спосіб лікування при допомозі екстрактів із тваринних органів; особливе значіння має при лікуванні хоріб залоз внутр. виділювання.

Орбі, (гр.) 1) таємні рел. обряди, містерії, гол. в честь Деметери й Бакха, також Кібелі; 2) розпусні бенкети й гульбища.

Орда, у схід. кочовизні: 1) місце постійо хана; 2) племя під володінням хана; 3) об'єднання різних племен під владою одного хана.

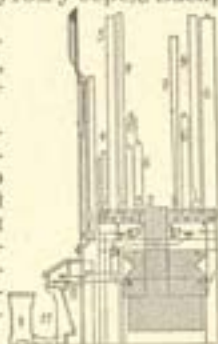
Орда Наполеон, поль. комп., писем. і рисівник (1807-83); видав альбом своїх рисунків іст. міст, де багато міст, замків, тощо, з України.

Ордаль, (англ.-сасько) гл. Божий суд.

Орден, (лат.) 1) у кат. церк. праві: ченці одного правила, які складають урочисті обіти (vota solemnia). На чолі о. стоїть генерал, йому підлягають начальники чернечих провінцій — провінціали. У середньовіччі ланці були лицарські ордени (темплярів, йоанітів та німецький), жєбручі ордени (францисканів та домініканів) та ін.; 2) в архітектурі: система юльонів і белькування; відміни відповідно до пророрцій та окремих форм. В античній архі-

Органи землі (білі Пуатіс).

Органи (перезрій): 1. міх, 2. продувальний рукав, 3. повітрогон, 4-7. дудки; 4. отаєрті металеві, 5. отаєрті дерев'яні, 6. заверті, 7. з'єднанні, 8. клавіатура, 9. соло'яні рукави, 10. рукава для реєстрування, 11. педалі.

текстурі о-в: гр.-дорійський, йонський, аттико-йонський, рим.-дорійський, коринтський, тосканський, композиційний (гл. Гр. мист. і Рим. мист.). В добу Ренесансу були створені окремі типи о-в із постійними пропорціями (о. Віньолі та ін.), яких уживають і в новітніх часах; 3) ордер.

Ордер, (фр.) орден, зовнішня почесна відзнака, надавана за заслуги окремим людям, а то й містам; укр. ордери, гл. Залізний хрест, Пам'ятковий Хрест, Тризуб.

Орджонікідзе Серго, рос. більш. діяч, *1886, груз. роду, з фаху фельдшер, 1917-18 надзвичайний комісар України в Грузії.

Ординарій, (лат.) колиш. титул намісника рим. провінції, тепер єпископ дієцезії, як законний суддя (*iudex ordinarius*) у протиставленні до єп. помічника, який звич. не має судової влади.

Ординаріят, (лат.) дієцезіяльна влада, єпископ, що має повні права управляти дієцезією.

Ординарний, (лат.) 1) звичайний, пр. проф. унів.; 2) простий, простакуватий.

Ординар, (лат.) власник майна на правах майорату.

Ординатор, (лат.) лікар, що веде відділ у шпиталі.

Ординація, (лат.) 1) свячення, рукопокладення, поставлення на якийсь єрархічний чин, пр. на священника, єпископа. Вишччувати мають право тільки єпископи; 2) вказівки лікарів для недужого; 3) гл. Майорат.

Ордин-Нацокін Афанасій, моск. дипломат (* в 1-ій чверті XVII в., †1680), боярин і воєвода, приятель Польщі, творець Андрусієвського миру.

Ординувати, (лат.) висвщчувати; приймати хорих і давати їм лікарську пораду.

Ординці, верства службових людей на Україні в потат. часах; походили мабуть від рабів та розселені при держ. замках робили кур'єрську службу до орди, звідси й назва. Оселі о. стріччасю за поль. часів у Галичині ще в XV в. Пізніше одні з них стають дрібною шляхтою, другі селянами.

Ордонач, ординарещ, (фр.) старшина, або рядовик при команді, до посилок та доручень.

Ордоначси, (фр.) закони й розпорядки фр. королів.

Ореда, (гр. мит.) русалка (німфа) гір.
Орегон, 1) півн.-зах. держава США над Тихим океаном, 250.000 км.² і 785.000 меш., гориста, хліборобство, винас худоба, гол. м-о Салем; 2) гл. Колумбія 4).

Орел (*Aquila*), побіч суна (грипа) найбільший і найсильніший птах України; хижак до 1 м. дов., в розкритті до 2 м., зверху темно-бурий, сподом сіраний; дзюб закривлений і гострий, крила довгі, ноги сильні, а закривленими, гострими кігтями; зір незвич. блискучий; живе в Європі, півн. Азії й Півн. Америці; гніздиться на вис. скелях, кається навіть на більшій

тварини; а багатьох родів замітні: о. беркут (*A. chrysaetus*), о. могильник (*A. imperialis*), о. скигляк (*A. maculata*), о. степовий (*A. orientalis*), о. скоба (а) (*Pandion haliaetus*).

Орел, рос. м-о над Окою, 76.000 меш., осередок торгівлі сільгосп. продуктами, споживча промисловість.

Ореллі (*Orelli*) Ноган Каспар, швайц. княз. фільольог (1788-1849), видав м. ін. усі твори Шццерна з ексліями і зі спеціальним словником.

Орелліна (*Orellana*) Франціско, єсп. подорожник, 1540 відкрив Амазонку, та відбув по ній подорож.

Орель, ліва притока Дніпра, 430 км. дов., дуже рибна, але несудохідна.

Оренбург, рос. м-о над р. Уралом, 122.000 меш., важкий торг. осередок (гол. рогатою худобою і продуктами скотарства); оснований 1735 для боротьби з башкирами. Сюди вперше заслали Шевченка.

Ореда, (лат.) гл. Арена.

Оренчук Василь, укр. політ. діяч і публіцист, *1860 в Галичині, 1918-22 консул УНР у Мінхені; екон. і політ. статті та розвідки.

Орештайн Язіа, укр. видавець, жид. роду, *1875, основник і власник „Укр. Накладні“, що видає універсальну бібліотеку п. н. „Загальна Бібліотека“ (від 1903 в Коломиї, від 1919 в Берліні), до 1932 — 230 томиків, укр. музичні твори, укр. класиків, шкільні укр. підручники, атласи й геогр. карти, книжки для дітей, сусп.-політ. твори, тощо.

Ореса, Ориса, притока півн. польської Птачі.

Орест, (гр. мит.) син Агамемнона, вихований дідьком Строфієм, царем Фокід, у ширій приязні з його сином Плядом; вернувшись до Мікен, убив матір Клітеместру, з пімету за смерть батька. Цей мит використав Аїсхіль у трилогії Орестей, Гете в Іфігенії на Тавриді.

Оржечський Роман, рос.-укр. економіст (1863-1923), член ВУАН; низка праць із політ. економії та статистики.

Оржци, притока Сули.

Оригінал, (лат.) 1) гол., єдиний зразок, із якого роблять копії; перший твір; 2) чудак.

Оришевський Ян, запорозький патяжок, організатор козаків для війни з Москвою 1579, представник запорожців на конвокаційному сеймі 1587; † б. 1605.

Ориген (*Origenes*), найбільший богослов першої доби християнства, отець церкви

Орел могильник.

Я. Орештайн.

(185-254), начальник александрійської катедральної школи; пробував дати філ. підставу християнству; написав пояснення св. Письма, гомілії.

Орієнт, (лат.) схід; країни на півд. схід від Європи: Півн. Африка, Передня, Півд. і Сх. Азія.

Орієнталіст, (лат.) учений, що займається орієнтальною фізіологією або культурою.

Орієнталістика, (лат.) орієнтальна фізіологія, наука про мови й культуру орієнтальних, себто схід. народів; поділяється на: семітологію, єгиптологію, індологію, сінолологію, японологію і т. д.; найважливіше відкриття о.: 1) пізнання санскриту та ствердження його споріднення з гр. й лат. мовами; 2) відкриття клинового письма; 3) відкриття гієрогліфів; 4) розкопки в Єгипті, Передній та Середній Азії.

Орієнтальний, (лат.) східний, азійський; о. церква — церква східних обрядів.

Орієнтальні мови, мови головн. аз. народів, також народів півн. Африки (гол. Єгипет) і частки Європи (Туреччина), діляться на: семітські, іранські, туранські, сх.-аз., малійсько-полінезійські й ін.

Орієнтація, орієнтування, (фр.) визначення на якомусь місці положення гол. сторін світу; розуміння положення; політична о. наприклад політ. діяльності людини або групи людей.

Орізаба (Orizaba), м-о в мек. державі Веракруа, 40.000 меш.

Оріноко (Orinoco), ріка в півн. схід. частині Півд. Америки, 2.250 км. дов. і 960.000 км.² сточища, витікає на Гвіанській височині, через біфуркацію Касіярає лучиться з р. Ріо Негро, вливається вел. дельтою до Атлантичного океану; притоки зправа Гвіанірає, Мета й Апурає.

Орієнцька культура, перша культура молодшого палеоліту; назва від фр. с. Орїнок (Aurignac); перше кістяне та мікролітичне знаряддя, перевага пластики в місцевості (Венера з Відендорфу).

Оріон, (гр. міт.) 1) велетенський мисливець із Беотії, улюбленець богині Еос, убитий Артемідією за заповідну їй зневагу, по смерті перенесений як сузір'я на небо; 2) Косарі, одне з найкращих сузір'я цілого неба, видне в нас зимою на півд. стороні неба. Легко пізнати О. по трьох зорях 2. величини, що стоять у одній лінії одна близько одної (поєч. О.). В більшій віддалі над поясом дві ясні зорі: Бетайгеца 1. величини, — на схід і Белатрикса 2. величини — на захід. Нижче пояса, трохи на захід, найяскравіша зоря О. Рігель; під поясом О. знаходиться мриковина.

Орісса, частина брит.-інд. провінції Бігар і Орісса.

Оріуєли (Orībuela), м-о в півд. схід. Еспанії, 37.000 меш.

Оріфліма (оріфліма, з лат. auri-palma), до XV в. воєний прапор фр. королів, червоний із золотими зірками.

Оріх, гл. Горіх.

Оріхін, м-ко катеринославської округи, 7.400 меш., 79,2% укр., 9,6% жид., 8,4% рос., 1,8% німців.

Оріховський (Orichovius, Orzechowski) Станіслав, укр. писем. і дич. поль. класик (1513-66), перемський римо-кат. канонік; як єврей одружився і виступав проти цєлібату; дістав за кордоном (у Відні, Віттенбергу й Італії), де пробув 17 літ, добру освіту, оборонець укр. народу й правосл. віри. 1544 „Baptismus Ruthenorum“ (Хрещення в українців).

Оріані (Oriani) Альфредо, іт. писем., *1852, повістяр.

Оркан Владислав, вл. Смерчинський Францішек, поль. писем. (1835-1930), новелі та оп. із життя Підгалля; п'єса „Скапаній світ“, антологія новел „Молода Україна“.

Оркан, гл. Гураган.

Оркани (Orsagna), вл. ді Чіоне Андреа, іт. архітект, різьбар і маляр (б. 1329-б. 1368); гол. твори: „Страшний суд“, „Тріюмф смерті“, замінні незвич. психологізмом.

Оркестр, гл. Оркестра.

Оркней (Orkney), брит. о-ви на північ від Шотландії, 975 км.² і 24.000 меш.

Оркней Нові, Південні О., антарктична громада островів на півд.-схід від Півд. Америки.

Оркує, (лат. міт.) 1) у римлян підземелля, царство мерців; 2) бог підземного царства (Плутон); 3) смерть.

Орлай Іван, укр. захарч. дич (1771-1829), лікар і педагог, ніємігрував до Росії, дир. ліцею кн. Безбородька в Ніжині та рішельського ліцею в Одесі, піддержував зносини з земляками на Закарпатті; писав про історію Закарпаття.

Орлеан (Orleans), 1) м-о над Люарою в зах. Франції, 71.000 меш., ткацька промисловість; це ст. Civitas Aureliana, середньовічна столиця князів О., 1428 оборонне м-о проти Англії (Орлеанська Дівчина — Жанна д'Арк); 2) фр. князівство, з якого походили різні лінії фр. кор. роду: Людовік XII, король; Філіп II регент Франції 1715-23; Людовік Філіп II, званий „Egalité“, брав участь у революції, гільотинований 1793; його син Людовік Філіп, король.

Орлеаніст, сторонник фр. орлеанської династії, Людовіка Філіпа.

Орлеанська дівчина, гл. Жанна д'Арк.

Орлей (van Orley) Баренд, флям. маляр

Оріон, сузір'я.

Орієнцька культура: 1, 2, номіни, 3, 4, скребці, 5, різак.

(б. 1495-1542), ред. та іст. образи, гобеліни, вітражі.

Орлик, 1) Григор, укр. політик (1702-59), син гетьмана Пилипа, хрещеник Мазепи; буниш на фр. службі, допомагав батькові у зносинах із зах.-європ. державами та з запорожцями; був призначений фр. маршалом, мав титул графа; 2) Пилип, ген. писар за Мазепи, по смерті його прийняв гетьманську булаву на умовах конституції, ухвалені Військом Запорозьким 5/V 1710 р. в Бендерах; походив із ст. чес. роду; ціле життя віддав справі визволення України від моск. ярма і сподівався, що проти Московщини створиться коаліція зах. європ. держав, яка приневолить Москву зректися України; †1742; лишив дуже цінний щоденник і обширне дипломатичне листування, лат., укр., поль., фр. й ін. мовами.

Григор Орлик.

Орліна Ганна, укр. письм., *1895, дружина Кліма Поліщука, 1920-25 на еміграції. Збірник: Шляхом чуття, Перед брамою та ін.

Пилип Орлик.

Орлов, 1) Василь, рос. земський статистик (1848-85); від 1875 завідувач статистичними справами моск. губ. земства; статистичні дослідж. моск. губерній; 2) Григорій, рос. політ. діяч (1734-83), князь, гол. діяч держ. перевороту 1762 (скасування й убивство Петра III), фаворит Катерини II; 3) Олександр, укр. мінералог і петрограф, *1809, доп. укр. Вис. Пед. Інституту й Карлового унів. в Празі, член НТШ; петрографічні праці укр., чеськ., нім., фр. мовами; 4) Олександр, брат 2-го, рос. адмірал (1737-1808), задушив власноручно царя Петра III 1762, переміг тур. флоту під Чезме 1770; 5) Федор, рос. генерал (1741-96), учасник рос.-тур. війни 1770.

Орловський, 1) Володимир, мистець-маляр укр. красида (1842-1914), учень Сошенка в Києві і шв. Акад. Мист., де одержав титул академіка й проф.; брав участь у заснуванні кiev. мист. школи. Гол. твори: „Сонце заходить“, „Болото“, „У стелу“, „Сніжок“ і ін.; 2) Михайло, укр. гром. діяч (1873-1918), лікар, санітарно-військ. інспектор, забитий більшовиками в Києві; 3) Олександр, рос. мистець-маляр польс. роду (1777-1832), баталіст, військ. сюжети, коз. тини, полювання та ін.; віртуозна техніка; 4) Петро, укр. історик (1825-1913), протоєрей собору св. Софії в Києві, співробітник журналів: „Кієвская Старина“, „Труды Кієвской Духовной Академія“ та різних єпархіальних Відомостей; багато

цінних матеріалів і розвідок із історії Запорозжя та укр. церкви XVII-XVIII вв.

Орловські коні, гл. Київ.

Орландо Віктор Емануеле, іт. політик, *1893, від 1893 кілька разів міністер, 1917-19 президент міністрів.

Ормуз, малий перс. о. у проливі з Арабського моря до Перської затоки, в XVI в. належав до Португалії.

Ормузд, гл. Агура-Маада.

Ори (Orne), 1) ріка в півн. зах. Франції, 160 км дов., впадає до Каналу ля Манш; 2) департамент над нею 6.145 км.² і 280.000 меш.

Орнаменти: 1. єгипетський, 2. ассирійський, 3. грецький античний, 4. індійський, 5. візантійський, 6. римський, 7. готичний, 8. ренесансовий.

Орнамент, (лат.) прикраса, особливий гармонійний уклад ліній, форм, кольорів — уживається для прикраси архітектури, хати, убрання, книжок і різних предметів. О. ділять на двомірний (рисунок на площі) і тримірний (пластичний); за рисунком: абстрактний (геометричний, кольоровий), або з мотивами рослинними, тваринними та ін. О. відомий уже з палеоліту і в дальшому розвитку має дуже багато відмін. Велике багатство о., особливо кольорового, має нар. творчість. Укр. о., гл. Українське мистецтво.

Орнаментация, (лат.) прикраса, прикрашування.

Орнітолог, (гр.) дослідник птахів; орнітологія наука про птахів.

Орновський Ян, віршун кінця XVII і поч. XVIII вв., співець укр. козацтва: „Niebieski Merkurjusz“ (Черпирис 1686), Muza rekolańska o tryumfalnej sławie i fortunie hetmana Mazury (1693), „Bogata drogich kamieni spreza“ (1693), „Bogaty wirydarz“ (Київ 1705).

Оробко Віктор, укр. військ. старшина з Буковини, 1919 окружний ком. у Чорткові, опісля ком. 14. бригади УГА.

Орогенеза, (гр.) наука про повстання гір.

Орографія, (гр.) частина геоморфології, що займається назверхнім описом гір.

Ороки, народ тунгузького племення на Сахаліні.

Орометрія, (гр.) частина картографії, що

старість віддати математичним способом форми й величини гір.

Оронтеc, ст. назва ріки, сир. ріки Нарель-Асї.

Орочони, сибірсько-тунгузький народ, проживає в невеликому числі в півн.-сх. частині амурського краю.

Орс (d'Ors) Еженіо, есп. письмен. *1882, повістяр і критик; „Океанографія нудьги“.

Орсаг Павло, словацький письмен. (1849-1921); поезії, повісті й драми.

Орсе, гл. Ке-д'Орсе.

Орсїні, рим. книжний рід, стояв на чолі партії гвельфія.

Орсїні Фелїче, іт. революціонер (1819-58), 1858 за змах на Наполеона III покараний на смерть.

Орськ, повітове м-о в Оренбурщині, в XIX в. Орська твердина, де почалося заслання Т. Шевченка.

Орт (Orth) Йоган, гл. Іван Непомук Салватор, австр. архикапал.

Ортега І Гассет, гл. Гассет Ортега.

Ортелїос (Ortelius) Абрагам, голанд. картограф (1527-98), автор цінного атласу.

Ортігїя, о. б. Сиракуз, із джерелом Ареусою та храмами Атеї й Артеміди, а палатою тирана Перона й замком.

Ортинський Сотер Степан, укр.-церк. діяч (1866-1916), василїанин, від 1907 перший гр.-кат. єп. для українців у ЗДА.

Ортіт, (гр.) мінерал монокліничної системи ($H_2Ca_2Fe_2Al_2Ce_2Si_2O_{10}$); з групи епідотів; чорний; знаходиться в малих кількостях.

Ортлерські Альпи, частина Ретійських Альп, до 3.900 м. вис.

Ортогенеза, (гр.) правильний розвиток; стихійна переміна, з якою організми під впливом внутрішніх причин розвиваються в якомусь означеному напрямі.

Ортогаїєс, гл. Гнаїєс.

Ортографія, гл. Правопис.

Ортодоксальний, ортодоксійний, (гр.) правовірний, вірний традиції.

Ортодоксія, (гр.) 1) правовірна релігія, згідна з правдою; 2) оборона традиційних принципів.

Ортодрома, гл. Льоксодрома.

Ортоєпія, (гр.) грам.: правильна вимова поодиноких звуків (слів), як її приписує літ. мова якогось народу.

Ортоклаз, (гр.) мінерал монокліничної системи ($KAlSi_3O_8$); належить до громади польовиків; дуже важкий гірничий мінерал; гол. складник гранїтів та сієнітів; білий, сірий, червоний; через розклад о-зу повстає каолін.

Ортохромія, кольорова фотографія.

Ортоцерас, (гр.) копалинний головоножець. У нас часто виступає у силурських відложках зах. Поділья.

Орудий підмінок, орудник (лат. instru-

mentalis), грам., на питання: чим? чим?; в укр. мові має дуже широкий ужиток.

Оруст, острів при зах. побережжі Швеції, 336 км².

Орфей, (гр. міт.), син тракійського царя Еагра (або Аполлона) й музи Каліона, чоловік Евридики, співець і містичний автор рел.-містичних пісень, своєю пісненою втихомирював диких звірів і аворущував дерева й скелі; визволив із підземелля свою дружину, що вмерла вкшена гадукою та втратив її знову, коли забувши про заборону, оглянувши за нею. Умер у Тракії, роадертій бичханками (менадами).

Орфелїні Захарїя, серб. літ. і грам. діяч XVIII в.

Орфіка, стороники гр. містично-аскетичної секти, що повстала в VII в. до Хр. і утотожнювала бога з природою. О. вважали за основника своєї науки Орфеї.

Орфічний, (гр.) той, що торкається Орфея або орфіків.

Орхестра, (гр.) 1) найдавніша частина ст.-гр. театру, а вітарем бога Діонїса посередні, між сценою й сїдалами глядачів, де хор виконував свої танці й співи; 2) група гравців на різних інструментах, які себе взаємно доповнюють обємом і барвою та утворюють один муз. організм, адаптивний до всяких муз.-естетичних видів.

Щодо складу о. буває смичкова або дута (духова); коли до дутих додати ударні інструменти — тав. турецька о. З'єднання інструментів смичкових, дутих та ударних дає о. нову, або симфонїчну; модерна о. має не менше 70-75 гравців.

Орхїдея, (гр.) гл. Зозулянець.

Орхомен, 1) ст. м-о в Беотїї, на півн. березі озера Копалє над рікою Кефісом, столиця Мініїв, зруйноване тебанцями в 364 до Хр.; 2) м-о в Аркадії, на півн. захід від Мантінеї.

Орці (Orszu) Еммуєса, баронеса, суч. англ. письмен., з мад. роду; „Багряний цвіт“ в укр. перекладі.

Орша, м-о в Білорус. РСР над гор. Діпром, 21.000 меш., важкий торг. осередок (хліб і ліс) і початок плавби по Дніпру.

Ошона (Orsova), рум. м-ко при проломі Дунаю через тав. Залані ворота.

Орябець (Tetrastes bonassia), птаха, лісовий курак, до 45 см. дов., рудаво-бурий, ясно-пльмистий; живе у півн. й серед. Європі й Азїї; полюють на нього задля м'яса; гл. Кураки.

Орь-гудець, колонезький співець, згадується в ст. укр. літописі в зв'язку з переказом про синан-зілля.

Оса (Vespa), болонкокрили комаха, подібна до бджоли, жовта, з чорними смужками, струнка, з сильно відділеним кадоном; живе малими громадами й будує гнізда з пережованого дерева, що нагадує папір; смички болочо колють; гл. Шершень.

Оса, права притока Висли б. Грудзьонду, 120 км

Орто-
церас.

Оса, укр. гумористичний час.: 1) двотижневик в Америці, в Оліфант Па, 1902-3; 2) двотижневик в Америці, в Нью Бритен Коун., 1912; 3) двотижневик у Львові 1912 (8 чисел).

Осадний корпус, також **Осадний Корпус** СС, створений наказом Гол. Отамана 3 XII 1918; в його склад увійшли частини, що облягали Київ (Дивізія СС, Дніпровська Дивізія от. Зеленого й Чорноморський Кін), 2-га Дніпровська Дивізія от. Данченка, 8-ма піша дивізія в Умані й кілька менших частин; числил б. 50.000 людей і понад 40 гармат; розформовано О. К. перед виходом Укр. Армії з Києва на поч. 1919.

Осада Михайло, укр. фільольог (1836-65), учень Міхальосіча, автор шк укр. грам., складеної за Міхальосічем (три видання: 1862, 1864 і 1876 — останнє під редакцією Онуфрія Лепкого та Гната Онискевича), зі строгим збереженням основ етимології.

Осадний Тимофій, укр. письмен., статистик та економіст (стат. дослідж Херсонщини 1894); „Укр. селянство та його історична доля“ (Київ 1912), роман із життя інтелігенції „На грані XX в.“ (Київ 1911-12).

Осака, найбільше м-о Японії, на півдні зах. побережжі Ніппону, 2,115,000 меш., важна пристань (торговля ризиком, бавовною і шовком), вел. ткацька промисловість.

Осана, (євр.) оклик: Спаси його, хай живе!

Осаул, осаул, старшинський ступінь в укр. коз. війську; ген. о., ступінь ген. старшини за гетьманщина; був старшин і молодший; ст. о. аберіган геть. булаву, замідував ген. військ. канцелярією, командував військом у походах, титул його — „вельможий“; полковий о., старшина в штабі полку (2 особи); кермував полк. канцелярією (XVII-XVIII в.), титул — „вискоблагородний“; артилерійський о., — урядовець при ген. обоїм; сотенний о., урядовець при начальнику сотні. На Правобережжі о. авали управителів панських філварків; на Наддніпрянщині від 1918 — підполковник; в УСС адютант.

Освіта, поширення основ знання кожної одиниці в загалу. Шкільна о., гл. навчання. Позашкільна о. змагає до поширення основ знання у дорослих, гол. трудового населення, при допомозі відчитів, викладів, вистав, концертів, часописів, книжок, тощо. Мета освіти — виховати кожну одиницю на освічену, культурну людину, свідому своїх особистих, родинних, народних і державних обов'язків і прав, а з цілою даного народу утвердити одну культурну спільноту, свідому своєї нац. єдності.

Освобождение, рос. ліберально-дем. жур-

нал, видаваний 1902-5 у Штуттгарті й Паризі за ред. П. Струве, орган земської й міської опозиції.

Осел (Asinus), однокопитий ссавець, подібний до коня, малий, із дов. вухами та хвостом, що має дов. шерсть тільки на кінці; о. звичайний (A. asinus), живе дико в півн. Африці, а давня основний ссавець над Середземним морем; джигетай (A. hemionus) і кулан (A. onager) живуть дико в серед. Азії.

Оседець, 1) (Clupea, Caspialosa), костиста риба, до 35 см. дов., з малими, вузькими плавцями, шкура легко стягається; живе в півн. Атлантийським океані, на тирло пливє в елєтенськими лавцями на південь, тоді їх ловлять б. тисячі міліонів штук річно; споріднені: кілька або шпрот, сардинка, анчоус або сардєля й ін.; 2) довгий кол. зуб на середині голови, довкола виголоєно.

Осередок, центр, у мат. та фіз. основна точка фігури, що має особливі прикмети, пр. осередок кола, кулі, кривини, перспективи; у фіз. осередок тяготи та маси; точка, що в ній зібраний увесь тягар та вся маса даного тіла.

Осередок тяготи, гл. Осередок.

Осереди, ліва, воронізька притока Дону.

Осетини, осетини, іреський народ, заселює в числі до 175.000 душ серед Кавказу на захід від лінії Владикавказ-Тифліс, споріднений із давніми алянами й сарматами; ділиться на кілька менших племен і говорить трьома діалектами іреської мови. Антропологічно зближені до півд. слов'ян.

Осетинська мова, мова осетинів, належить до схід. групи іреських мов.

Осетія, країна обабіч гол. ландшафту Кавказу на верхніх Тереку, заселена в 85% осетиними; розділена адміністративно на дві автономні країни: 1) півн. О., з гол. містом Владикавказом, 6,000 км.² і 150,000 меш. (82% осетинців, по 9% укр. і рос.); ін. частина рос. Передкавказзя, і 2) півд. О., з гол. містом Цхинвалі, 2,000 км.² і 90,000 меш., ін. частина Грузії.

Осетр, гл. Осітр.

Осецький Михайло, укр. генерал, ком. корпусу охорони залізниць за уряду П. Скоропадського, за Директорії — наказний отаман.

Осек, югосл. м-о, давніше столиця Славонії, 34,000 меш., шовкові прядильні, споживча промисловість.

Осіка, осичина, трепета (Populus tremula), рослина з родини вербуватих; багькувате, роздільно-полове дерево з роду тополь, до 30 м. вис.; листя на довгих, дуже стиснутих із бока сипавках, через те дуже рухливе й дрижить при найменшому подуві вітру. Дрешина біла, легка та м'яка;

М. Осада.

М. Осецький.

живається на різний посуд, гонти, клепаки, патячки для сірників, папір, деревну повуу. У лісах усієї Європи, та півн. Азії й Африки.

Осинський Валеріан, укр. рев. терорист (1853-79); один з основників партії „Землі і Воля“, 1876-9 провідник соц. рев. на Україні, повішений у Києві.

Осинів Василь, кошовий Війська Запорозького 1714-15.

Осиповичева Антоніна, укр. артистка (1855-1927), чеськ. роду Сквишчан, від 1882 працювала в гал.-укр. театрі „Бесіди“, виконуючи ролі характеристичних жінок, комічних і драматичних баб.

Осифікація, (лат.) кістнення, переміна хрища або сполучної тканини в кістину тканину (кість); о. деяких хрищів відбувається ще в плодородній ґрунті, ін. по уродженні; кінчається у людини в 24 р. життя.

Осінський (Оболенський) Валеріан, рос. економіст-більшовик, *1887, деякий час дир. держ. банку в голо-ва ВСНХ (Верхов. Ради Нар. Господарства); гол. праці: „Світова криза сільського господарства“, „Нариси світового с. г. ринку“.

Осін, пора року від 23-го вересня до 21-го грудня, на півн. півкулі Землі.

Осінчук Михайло, гал.-укр. маляр, *1890, монументаліст і графік. Поліхромні гал. церков та дереворити новозітант. напрямку.

Осипов, 1) Микола, рос. письмен. (1751-99), перекладач, автор „Зней-ды, вымороченой названанку шутливим слогом“, переробки з Блюмауера, що послужила за аразок для передиплованої Енеїди шипого Котляревського; 2) Олександр, моск. гравер, *1770, портретист; портрети до історії України Балтич-Камєнського 1818.

Осін, ірл. Осеін, кельтський легендарний герой, спонуліризований підробленнями нап. поемами Джейма Мекферсона.

Оскар, швед. королі: 1) О. I, 1844-59, син Карла XIV (Бернадота); 2) О. II, 1872-1907, 1906 втратив норвезьку корону; письменник.

Осина. 1. галуззя з листям, 2. пильцова базька, 3. пильковий щит, 4. стовпникова базька, 5. стільковий щит, 6. оwoч, 7. оwoч отворений, 8. зерно.

А. Осиповичева.

М. Осінчук, дереворит.

Осци (Osci), ст. автохтонна умбрійська людність серед. Італії; їх мова була споріднена з лат.

Осційська мова, гал. Італійські діалекти.

Оскіа, лівобічна притока Дону, 375 км.

Оскіако Володимир, укр. гром. діяч (1892-1926), нар. учитель, описав отаман, 1918-19 ком. півн.-зах. фронту укр. армії, 29 IV 1919 зробив невдалу спробу держ. перевороту в Рівному, заарештувавши членів уряду УНР, але мусів тікати до Польщі; від 1921 видавав у Рівному газету „Данин“; убитий невідомими людьми.

Осківці, гал. Галюїди.

Ослава, карпатська притока гор. Сину.

Оельо, Христівці, гол. м-о та пристань Норвегії, 251.000 меш., лежить на півдні у прожайній і густо заселеній околиці на кінці 100 км. дов. фьорду; собор, замок, унів. і ін. високі школи, інститут Нобеля, музей мистецтв і галерея образів, визначний торг. осередок, машинна, металева й папірна промисловість, корабельні верстати.

Осм, осмія (Os), (гр.) 76-ий перенз. періодичної системи, рідкий метал з Групи платини, атомний тягар 190,9, в. т. 22-5, т. т. 2.500°. Його аліажу з вольфрамом, тав. осраму, живають в електротехніці до виробу жарівок.

Осман, син султана Ібрагіма та невілиці українки, що з О. дісталася 1644 в полон мальтезійським лицарям, де й померла, а О. став ченцем чину домініканів; †1676.

Осман Паша (О. Нурі Гааї), тур. генерал (1837-1900), учасник битви з сербами під Ізвором 1876, в тур.-рос. війні оборонець Плевні 1877, міністер війни 1878-85.

Осман I, тур. султан 1298-1326, основник османської держави.

Османи, турки, так названі від Осман I.

Османська держава, турецька держава.

Осмогласник, гал. Октоїх.

Осмоза, (гр.) взаємне проникання двох рідин крізь поровату стіну (з глини, міхура, пергаментового шперу). На о. позитив обмін матерії катви, відкивлювання рости, діялаа.

ОСМУ, Об'єднання Суч. Мистців України, вперше виступало на I. Всеукр. мист. виставі 1927 у Харкові (О. Жданко, Л. Крамаренко, В. Пальмон, А. Таран, М. Ткаченко та ін.).

Оснабрік (Osnabrück), м-о в півд.-зах. Ганновері, 93.000 меш., собор із XII в., ратуша з XV в., залізна промисловість.

Основа, 1) в геом.: лінія, на якій спочиває фігура плоска, або плоска фігура, на якій спочиває тіло; в мат. чело, що з нього виходить ін. чело; 2) в хем.: сполуки, що дають із кислотами солі, змінюють барву тав. індикаторів, пр. лабарлюють червоний лакмус на синьо, безбарвний алькогольний розчин фенолфталеїну на червоний і т. ін.; гол. основа: содовий луг (NaOH), потасовий луг (KOH), гашене вапно [Ca(OH)₂], амоніак (NH₃); 3) у фіз.: протиставлення до

„причини“; ідеальна підстава правильності пізнань, моральності вчинків, краси об'єктів естетичного переживання; а укр. філ. таке протиставлення провів послідовно Юркевич: 4) у грам., гл. Пень.

Основа, селище і пристань у гирлі Дніпра б. Херсону; виноградники, „укр. Шампань“.

Основа, укр. часописи: 1) укр. літ. наук. місячник, вид. і ред. у Спб. 1861-62 Василь Білозерський при бляжкій участі П. Куліша й співробітничав багатьох виин. укр. писем. із усіх кінців України (Т. Шевченко, Марко Вовчок, М. Максимович, М. Костомарів, П. Чубинський, О. Маркович, О. Кониський, Д. Мордовець, Д. Пальчиків, А. Свидницький, Л. Галбін, О. Котляревський та ін.); стояв на платформі Кирило-Методієвського братства, борючись відрубності й окремішності укр. народу, його мови й культури. О. займає визн. місце в укр. журн. літературі; на жаль через особисті непорозуміння між В. Білозерським і П. Кулішем спинилася 1862 на 9. квітні; 2) народолюбський часопис у Львові 1870-72, заснований Юл. Лавринським; 3) укр. часопис у Львові 1906-13, тижневик, від 1909 двотижневик; 4) укр. літ. місячник, три числа в Одесі в 1915, замість забороненого „Літ.-Наук. Вістника“.

Особа, (лат. *persona*) в грам., важна в дослідженні й у відмінні займенників: є їх три: 1) що говорять, пр. *я*; *ми*; 2) що до неї говорять, пр. *ти*; *ви*; 3) про котру говорять, пр., *він*, *вона*, *воно*; *вони*.

Осока, гл. Трава.

Осокір, тополя чорна (*Rorulus nigra*), рослина з родини вербуватих; базальнувате роздільно-полове жерве, до 25 м. вис., з широкою короною; деревина нетривка; поширений по всій Європі.

Осрамона

лямпа, електр. жаровка лямпа, з дротиком із мішанини осмію й вольфраму.

Осса, Кіссаво, пасмо гір на побережжі Тессалії, відділене від Олімпу р. Пенесом і долиною Темпе, на південь від Пеліону — всі три гори відомі а переказів про боротьбу гігантів із олімпійськими богами.

Оссендовський (*Ossendowski*) Фердинанд, поль. подорожник, *1876, автор багатьох описів чужих країн більш публіцистичного, ніж наукового характеру.

Оссовський (*Ossowski*) Готфрід, поль. геолог, археолог та етнограф укр. роду (1835-97), винайшов на Волині незнаму до-

ти кам'яну породу, названу „волинит“, видав геол. мапу Волині, досліджував доіст. селище в Більчу золотім і ін.; замолоду працював для укр. театру, перероблюючи фр. водевілі зі співами й музикою на укр. лад (водевіль „Мотруня“).

Оссолінеум, поль. Народні Установи (*Zakład Narodowy*) ім. Оссоліньських у Львові; поль. бібліотека і музей, основані гр. Юзефом Максиміліаном Оссоліньським 1817; 1823 прилучено до О. музею ім. Любомірських, а 1921 бібліотеку Павлівковських. О. має 600.000 томів книжок, та б. 6.000 рукописів, музей Любомірських б. 4.000 предметів археол. та ін., понад 1.000 образів, понад 20.000 монет та медалів, тощо.

Оссоліньський (*Ossoliński*), 1) С ж и, поль. політик (1586-1650), канцлер за короля Жигмонта III й Володислава IV, піддержував війну війни проти турків і намагався помирити Польщу з укр. козацтвом; учасник переговорів із козаками під Зборовом (1649); 2) Юзеф Максиміліян, поль. культ. діяч (1748-1826), маршалок коронний Галичини, префект надвірної бібліотеки у Відні, основики Оссолінеум.

Ostade Адріан ван (*van Ostade*), голланд. майстр і гравер (1610-85), побутові сцени з сел. життя — „Селище“, „Пляска“ й ін.

Остаматенко Остап, гл. Астматій.

Останці, свідки, еолени стовпи, твердині, діяльністю вітру незруйновані частини гірних, що виступають понад загальною поверхнею пустині; форми дуже різноманітні.

Остапенко Сергій, суч. укр. політик, проф.-економіст, голова ради міністрів УНР з поч. 1919; він невдало переговори з представниками Антанти в Одесі (II-III 1919).

Останчук Яцько, укр. гром. діяч, *1873, член УСДП; 1907-11 посол до австр. парламенту, 1912 перенісся на Закарпаття; під час світової війни брав участь у праці Союзу Визволення України в таборі укр. полонених у Фрайштадті; 1920 один із основики укр. соц.-дем. партії на Закарпатті.

Осташевський Спридон, укр. писем. (1797-1875), з поль. роду, автор віршованих книжечок „Шві кони казок“ та „Шві кони казок для хрещеного мира“.

Оствальд (*Ostwald*), 1) Вільгельм, нім. фізик, хемік та філософ, (1853-1932), проф. унів. в Ляйпцигу; дослідник фіз. хемії, електрохемії, теорії барв, термодинамики, енергетики і т. д.; основики енергетичного світогляду, позитивіст; ред. „Анналіс філософії природи“ (*Annalen der Naturphilosophie*); нагорода Нобеля 1909; 2) Павль, нім. історик і політ. писем., знамен. Сходу, *1884, автор книжки „Die Ukraine und die ukrainische Bewegung“.

Осокір, галуззя з базальном.

Юзеф Оссоліньський.

Остоф (Osthoff) Герман, нім. мовознавець (1847-1909), один із основників молодогограм. школи; праці з індоєвроп. морфології.

Осте, ліва притока Лаби, 145 км. дов.

Остенде (Ostende), бельг. пристань над Півн. морем, 44.000 меш., переправа до Англії, годівля остриць, морські купелі.

Остенсо (Ostenso) Марта, суч. ам. писем., *1900, норв. походження. Повісті: „Крик диких гусей“ (вел. літ. нагорода Півн. Америки), „Прокад у темряві“, „Вода під землею“.

Остенгаційний, (лат.) розрахований на прилюдне враження, той, що притягає до себе увагу.

Остеологія, (гр.) наука про кості, їх вигляд та морфологічну й гістологічну будову.

Остеома, (гр.) кістчак, кістковик, доброденний новотвір із кісткової тканини, творить тверді круглі гудзи на кістках.

Остеомалія, (гр.) розм'якшення кісток, хвороба кісток у жінок, особливо у виснажених вагітними; через сильне зменшення кількості кальцію в кістках кістки стають ламкі, м'які та м'яшкують; часом болі в кінцівках, іноді корчі й заник м'язів та загальний упадок сил.

Остеомієліт, (гр.) запалення кісткового шпичку — гостра, гарячкова хвороба, яка найчастіше виступає у молодих; спричинник — найчастіше стафілококи.

Остеопластика, (гр.) хірургічна операція, при якій заступають кусник вигнутої хворої кістки куском ін. кістки тої самої або ін. людини, або кусниками слонової кістки.

Остеосаркома, (гр.) агубний новотвір із приметами кістчачка й саркоми.

Остеохондрит, (гр.) запалення кістки й хряща; хворобливий зміна у присосних (епіфізах) кісток, особливо у дітей з уродженими пранцими (O. syphilitica); легко веде до самочинних переломів кісток.

Остер, 1) ліва притока дол. Десни, 200 км. довгий; 2) м-о на Чернігівщині, засноване ймовірно, ще за Володимира В., згадується в літописав від 1098; в XII в. належав до переяславського князівства; багато тернів від ки. усобиць та від татар; у XIII в. довго лишався безлюдний; під Литвою завч. називався Старим Остром або Старогородком (тепер передмістя); був сотеним м-ом сверху переяславського, потім київ. полку; від 1781 повіт. м-о квіт. намісництва, від 1797 — малоросійської, від 1802 — чернігівської губ. Тепер 7.000 меш.; 77,7% укр., 2,8% рос., 18% жидів. В тамошній церкві останки вівтарної стіни церкви княжої доби 1120-52 з фресками.

Остерман Андрій, граф, рос. держ. діяч (1886-1747), нім. роду, дипломат за Петра В., бере за його спадкоємців діяльну участь у внутр. політиці; 1741 засланий на північ.

Остин (Austin), гол. м-о Тексау (ЗДА), 35.000 меш., унів.

Остин, 1) (Austin) Альфред, англ. лірик

(1835-1913), по смерті Теннісона „поет лавреат“; сатири вірші („Людська трагедія“ й ін.), драми, оп. („Мій любий город“, „Весна й осінь в Ірландії“ та ін.); 2) Джейн (Austin), англ. писем. (1775-1817); повісті: „Гордість і пересуд“, „Розум і вразливість“.

Остія, м-о в Ліциумі б. гирла р. Тибру, збудоване Анком Марцієм, пристань Риму.

Остіарій, (лат.) дверник, один із нижчих ступенів свідчення в лат. церкві.

Остра, гора в Вис. Бескиді, 1.408 м. вис.

Острава, гл. Моравська Острава, також Шлезька Острава.

Остракам, (гр.) створений Клісеном „черешковий суд“, тобто голосування на черешках, що ним атен, нар. збори прогнали з краю (на 10, пізніше 5 років) громадян небезпечних для дем. свободи.

Остриця Леонтій, полк стародубський за гетьм. Брюховецького.

Остригом, гл. Естергом.

Острица, гл. Піраміда.

Остриця їстівна

(*Ostrea edulis*), устриця, листкозайбрий м'якуш із грубими періонними шаралупами, їдять як присмак; живе в півн.-европ. морях, плекають їх також в особливих загородах; споріднений гребінець морський та ін.

Острів, частина суші, обліта з усіх боків водою; бувають континентальні

(частини суходолу, чи через денудацію, чи тектонічні розломи відділені від нього) й океанічні, що не були ніколи частиною суходолу, повстали серед широкого моря або внаслідок вулк. канічної діяльності на морському дні або як різного роду коралеві о. Обрисі й величина о-ів дуже різні. Найбільші о-и Землі: Гренляндія (2,2 міль. км.²), Нова Гвінея (785.000 км.²), Борнео (734.000 км.²), Земля Вефіна (600.000 км.²) й Мадагаскар (592.000 км.²) Увесь простір на Землі, зайятий островами має 10 міль. км.².

Острівні гори, ізолювані, відокремлені гори, що виступають серед рішини; о. г. можуть бути різного походження, є ними пр. поодинокі вулкани й різного роду останки кол. високорівень та своєрідні накопичення навіяних відкладів у пустинях. На Україні чимало таких о. г., пр. на Волині (гора Боин б. Крем'яни й ін.).

Острівська народна газета, виходила двічі на тиждень в Острозі на Волині в 1918-19, видавало місцеве т-во „Просвіта“.

Островський, 1) Володимир, укр. гром. діяч і писем., *1881, журналіст, редактор укр. часописів: „Наш Світ“, „Наша

Остриця їстівна, 1. отворена, 2. ступлена, 3. загорода, де плекають о. б. Венеція.

Бесіда", „Нарід", „Духовна Бесіда" у Варшаві, „Шлях" у Вінниці, „Українська Громада" в Луцьку, автор низки оповідань, повістей і п'єс, популярно-наук. розвідок та шк. підручників; 2) Киріян, укр. церк. діяч (1753-1812), родом із Волині, чернець Києво-Пустинського монастиря, ігумен Жаботинського монастиря (1788), потім наставник у Слуцьку й Києві; 3) Олександр, рос. драматург (1823-86), батько натуралістичної школи в рос. драматургії, мав вел. вплив на розвиток укр. драми (М. Кропивницький, М. Старицький, І. Карпенко-Карий); найважливіші твори: „Свої люди — сочтемся", „Не в своїй сани не садись", „Исходное мѣсто", „Гроза", „Гѣс" та ін., год. з життя моск. купця І. О. переробив на рос. Квітчину „Щирі любові" і виставив її в Москві 1852; 4) Олександр, укр. письмен., автор іст. оповідань: „Руйнування Батурна", „Берестечко", „Атакування Нової Січі", „Жовті води", „Руйнування Чортмицької Січі", „Іван Богун" та п'єс: „Гетьман Іван Мазепа" й ін.; 1929 розстріляний більшовиками.

Олекс. Островський.

Острог, м-о на Волині над р. Відією та Горинню; заснований у IX в., в літописі згадується від 1100, значіня набуває в XIV в. як осідок кн. Острозьких, завдяки яким стає важливим торг. і культ. осередком; 1648 зруйнований козаками; 1673 перейшов від Острозьких до Вишневецьких, потім до Сангушків; 1795 приєднаний до Росії, став повіт. м-ом Волинського намісництва, перейменованого 1796 у губ.

Тепер під Польщею, 13.000 меш., 12% укр. 3 мист. пам'яток: замок заснований 1291, найстарші мурі XIV-XV в., значно перебудовані кн. Константином Острозьким 1608 у ренесансовому стилі; Богоявленська церква заснована в XIV в. Василем Красним кн. Острозьким, основно перебудована кн. Константином Острозьким 1591 і зпсована відбудовою 1891; первісно візант.-гот. стилю.

Острог, околиць город, в ст.-укр. воєній техніці назва зони укріплень міста, в протилежності до внутр.: дѣтинець, дѣтний градъ або вишгород.

Острога, гл. Польні.

Острогоськ, Острогоськ, повітове м-о

вороняцької губ. (РСФСР), 23.000 меш. (74% укр.), в повіті 51% укр., торгівля скотом.

Остроградські, укр. шляхта, веде рід від Івана, бунчукового товариша XVII в.; 1) Матвій, його син, був маргородським полковним суддею 1715; 2) Михайло, укр. математик европ. слави (1801-62), член Академії Наук у Петербурзі, де познайомився з Шевченком. Його праці з вищої аналізи та варіційного рахунку, іспані в нім., фр., рос. журналах, є ще низкі класичні, деякі мат. формули мають у науці його назву; 3) Федір, вилуч. Івана, маргородський полк. 1752.

Остроготи, гл. Готи.

Острозька Галицька, донька кн. Іллі, онука Константина (1539-82), славила своєю нещасною долею: 1553 шлюбом звичана з кн. Дмитром Сангушком, 1554 її відібрали від Сангушка, котрого вбили, 1559 звичана з кн. Симеоном Слуцьким, але з волі короля відібрали й віддана за Лукаша Гурку, що держав її 14 літ (до своєї смерті) у своїй маєтку на Познанщині наче у в'язниці. Про неї трагедія Ом. Огоновського.

Острозька Академія, школа заснована 1577-1580 кн. Константином Константиновичем Острозьким для підтримки православія; стояла дуже високо; перші учителі греки, учні — з Галичини та Литви; при школі друкарня; за Януша Острозького О. А. занепадає, 1640 зникла зовсім.

Острозька Біблія, важна церк.-слов. пам'ятка укр. редакції; збірні праці укр. учених, аргументованих при Острозькій Академії під прологом Герасима Смотрицького, скінчена друком 1581 р., заходами Івана Федоровича в Острог, накладом кн. Константина Острозького; церк.-слов. текст виявляє багато українства, передусім у формах і в наголосі (ілюстр., гл. I том, ст. 1156).

Острозька друкарня, уладжена друкарем Іваном Федоровичем коштом кн. Константина Василя Острозького 1576-77, занепадає зі смертю Василевого сина Януша; з неї виявила ціла низка книжок, передусім знаменита О. Біблія.

Острозький, знаменитий укр. кн. рід; за першого іст. кн. О. уважають Данила, що брав участь у повстанні проти короля Казимира 1341; його син Федір — староста луцький; онук Василь Красний, †1461, поділив маєтності між двома синами, з яких старший Григорій дістав Заслав і став батьком кн. Заславських, молодший Іван — володіє Острогом; Іванів син Константин і вінницький, геть. лит. і осв.-да троцький, багато зробив для православія, воював із татарами й Москвою; його

Михайло Остроградський.

Острог, руїни замку у поч. XIX в.

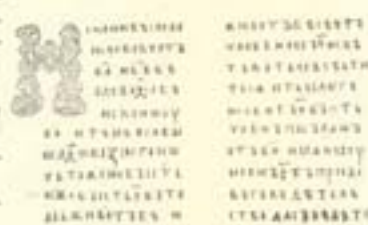
син **Константи́н** (1529-1608), основник **Острозької Академії**, внук Ян у ш (1554-1620) перейшов уже на католицизм. Ки. О-ї були найбагатші й наймогутніші укр. магнати; з вимертими роду О-их їх маєтки перейшли до кн. Заславських, потім до Сангушків.

Острозький-Лохвицький Іван, засідатель нижнього земського суду в Новому Осколі (1749-1825), автор „Записок Новооскольського дворянина“, цінного джерела до побутової історії; „Записки“ продовжав його син Петро.

Остроленка (Ostrołęka), поль. м-о над Нарвою, 9 000 меш.; 1807 перемога французів над росіянами, 1831 розгром поляків росіянами, 1915 зайнята німцями.

Остромирове Євангеліє, найстарша кирилицька пам'ятка ст.-болг. мови

схід.-слов., вписане, новгородської редакції (не без впливу Києва). Євангеліє апракос, переписане

Сторінка з Остромирового Євангелія.

1056-57 діакон Григорієм для посадника Новгороду Остромира (звідсіля і назва); в публичній бібліотеці в Петербурзі; видання Востокова (1843) й Саліикова (1883, 1889); багата література.

Остроруг (Ostroróg) Ян, поль. політ. письмен. (1436-1501), поєвода познанський, князь ген. староства; перший єнітський публіцист Польщі.

Острчіль (Ostrčil) Отакар, чех. диригент та комп., *1879, шеф опери „Національного театру“ в Празі.

Остриани, Острияни, гл. Іскра 1).

Остяки, зах.-схід. фінісько-угорське плем'я, що в числі до 20 000 проживає між Обом і Єнісеєм.

Осуд, гл. Суд (у льогіні).

Осцилятор, (лат.) частинка або уклад частинок, що відбувають дрижання, пр. електронів, атомів; також прилад до вивчення електромагнетних хвиль.

Осциляційний рух, гл. Гармонічний рух. **Осциляція**, (лат.) у фіз. дрижання, дрижаний рух, коливання.

Осєтр, осєтр (Acipenser sturio), гапоїдна риба, до 5 1/2 м. дов., з 5-ма поздовжніми

рядами великих зубоватих наростів, голова костиста, видовжена в дзубоватий виріток, усний отвір під сподом, круглий, без зубів; живе в річк. європ. морях, м'ясо смачне, з ікри роблять кав'яр; споріднені: в укр. ріках чечуга, в морях Чорному й Каспійському білуга; гл. Гапоїди.

Осьвієнци́м (Oświęcim), поль. м-о б. Кракова, 12 000 меш., машинова промисловість, колись гол. м-о удільного князівства.

Осьвієнци́м (Oświęcim) Станіслав, поль. шляхтич XVII в., секретар поль. коронного геть. Станіслава Консцпольського, він щоденник, де описав поль.-укр. війну за Б. Хмельницького; рукопис у бібліотеці Ослопських у Львові.

Осьмачка Тодось, укр. письмен., *1895; збріка оп. „Круча“, поезія: „Скитські огні“.

Отаман, 1) за гетьманщини начальником коа. громад, подекуди на Правобережжі та в Галичині вітв. селянських громад; 2) в УГА перший ступінь булавного старшини, гл. Майор; 3) о. кошовий, гл. Кошовий отаман.

Отановський Валентин, укр. громадч., *1893, один із основників вид. „Веригора“, описав дир. Вишньої філії Воєнар. Бібліотеки України.

Отару, яп. пристань на о. Гокайдо, 134 000 меш.

Отельє, ім'я героя Шекспірової п'єси, а від нього назва нестигмо заздрого мужа.

Отен (Autun), м-о в фр. департаменті Сони й Люарі, 14 000 меш., собор із XII в., рим. будівлі, гарбарні та гончарні.

Отечественный Сборник, тижневий додаток до газети „Вєстникъ для Русиновъ Австрійскою Державою“, у Відні 1853-62, 1866.

Отечественный Записки, рос. місячник у Спб. 1820-84; особливий вплив мав з початком 40 рр., коли там працював В. Бєлінський, та від 1866, коли журнал, перейшовши в руки Некрасова та Салтикова-Щєдріна, став органом народницького напрямку; 1884 уряд припинив видавання О. З.

Отієтр, (гр.) лікар недуг вуха.

Отієтрія, (гр.) частина медицини, що займається недугами вуха.

Откровєння, гл. Апокаліпса.

Отмарштайн Юрій, укр. полк. (1890-1922), 1918 за гетьмана Скоропадського ком. Сердюцького кінного Лубенського полку; начальник булавни; злівою 1919 Осадного Корпусу СС, потім 2 (11-ої) Дивізії СС, убитий у таборі інтернованих воєнків УНР у Каліні.

Отокар Пржемисл II, чех. король 1253-78; добув Австрію і ін. альпійські краї, †1278 у бою з Рудольфом Габсбургами.

Отолог, (гр.) дослідник вуха й лікар недуг вуха; отологія, наука про будову й недуги вуха.

Отомаки, індіанське плем'я в Венесуелі.

Отомана, (тур.) вел. канана схід. походження.

Отомани, османи, турки.

Отон (Otho), 1) Люцієв Росцієв, рим.

нар. трибун 67 до Хр., творець закону, що призначав рим. лицарям 14 перших рядів у театрі; 2) Марко Сальвій, рим. цар 69 до Хр.; по невдачній боротьбі з Вітелієм поклав самосудством.

Отоскоп, (гр.) вушне дзеркало, прилад до оглядання зовнішнього слухового ходу і бубонцевої оболонки.

Отоскопія, (гр.) оглядання зовнішнього слухового ходу при допомозі отоскопу.

Оточський Павло, рос. геолог і ґрунтознавець, *1866; монографії полтавської губ.

Отранська протока, протока 80 км шир., лучить Адрієське море з Іонським.

Отрок, вл. молодець; у ст. Україні молодший член дружини; значимий воляк; о-ли у спокійних часах виконували всякі доручення на кн. дворі або помагали старшим дружинникам у їх управі; бували о. в боях і митрополита; під кінець книжкої доби о-ками авали загальному слуг.

Отрок, половецький хан, син Шарукана та батько Кончака; герой легенди про св. св.-зілля.

Отруй-зілля, анчар (*Antiaris toxica*), рослина споріднена з фігою (смоквою), росте в півд. і схід. Азії; її трійливого соку вживають тубільці до затроювання стріл.

Оттана, 1) ліва притока ріки св. Лаврентія в Канаді, 1.300 км. дов.; 2) гол. м-о Канади над р. О., 120.000 меш., унів., парламент, тартаки та папірня промисловість, річкова пристань.

Оттерельв (*Otterelv*), ріка в півд. Норвегії, 225 км. дов., вливається до Скагерраку.

Оттон (*Otto*), ім'я баварських володарів: 1) О. I. Віттельбах (1117-83); від 1180 князь Баварії, основник баварського королівського роду; 2) О. I. (1848-1916); баварський король 1886-1912; з причини умової недуги під регентею.

Оттон (*Otto*), рим.-нім. цесарі: 1) О. I. Великий 936-973; 955 розбив мадирів, 962 перший рим. цесар; 2) О. II. 973-983; 3) О. III. 983-1002, змагав до утворення об'єднання христ. держав, 1000 ласував архієпископство в Гисні; 4) О. IV 1198-1218, від боротьбу з Фридрихом II і побитий під Буїнівом 1214.

Оттон із Фрайзінгу (*Freising*), нім. історик, написав історію ім. Фридриха I; †1158.

Оттон I, гр. король (1815-67), син баварського короля Людовіка I, 1832 назначений королем на льондонській конференції, 1862 детронізований.

Отці церкви, христ. письменники II-VI в., що покладали вел. заслуги на полі церк. науки. Ділять їх звич. на гр. і лат. отці церкви; гл. Апостольські отці.

Отчество, ім'я батька додане до імені особи; загально вживане досі у росіян, колись у всіх словян, у герман, жидів та арабів; на Московщині, а також на Україні від найстарших часів, пр. Тарас Григорович Шевченко.

Отчина, волость князя, якою володів во-

го батько і яка таким чином правно повинна була лишитися при його роді. Засаду отчини, панти у приватного права, відносять до часів Володимира В. Ярославове право старшинства владисто перечило засади отчинства; на з'їзді в Любечі 1067 засада отчинства перемогла.

Офензива, (лат.) плановий наступ більших військ, одиниць у великих розмірах.

Оферта, (лат.-фр.) пропозиція, яку ставлять одна сторона другій, щоб заключити договір.

Офіцер, (фр.) військ. старшина.

Офіцина, (лат.) 1) робітня, гол. аптчна; 2) крило будинку від подвір'я, бічний будинок.

Офіціальний, (лат.-нім.) уживаний у лікуванні; о. ліки — готові ліки, що мусять бути в кожній аптці.

Офіціозний, (лат.-нім.) півурядовий; що виходить не просто від уряду, а тільки від його впливом.

Офіціал, (лат.) 1) за Австрії в Галичині старший судовий канцелярський урядовець; 2) в кат. церкві духовна особа, що з доручення єпископа виконує судинство спархії і є предсідником єп. суду.

Офіціальний, офіційний, (лат.-нім.) урядовий; сухий.

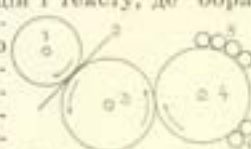
Офіціант, (лат.-нім.) слуга; льокай у ресторани або на бенкеті.

Офіюса, давня назва ст. гр. колонії Тирає у Лівані Днієтра.

Офорт, 1) спосіб гравірування; мідню або сталеву дошку покривають прозорою масою (мішанина воску, асфальту та ін.), на ній вирапають голкою рисунок, втирають кислотою, усувають прозору масу, дошку покривають фарбою й відбивають рисунок на папері при допомозі особливої преси; 2) рисунок, риголана, зроблена таким способом. О. відомий в Європі з поч. XVI в., поширений у кін. XVI і XVII вв. гол. в Голландії (Рембрандт). На Україні відомий о. в 2 пол. XVII в. (О. Тарасевич). Визн. укр. о-тист новіших часів Т. Шевченко.

Офсет, новіший спосіб репродукції й друкування ілюстрацій і тексту, де образ переносять (відбивають) з літографічного каменю або металевого кляше на гумовий валець, а з останнього на папір. Офсетова машина швидко-го друку (ротативна), вперше збудована в Англії 1905, задрокуює папір одночасно з двох боків; уживається гол. для друку ілюстрацій, особливо кольорових; відбитки о. виходять на кожному папері (навіть глянєтному). Офсетовим друком виконані м. ін. у нашій Енциклопедії таблиці: Звірня Австралії, Азії, Африки й Америки.

Офальмолог, (гр.) дослідник будови

Офсетова машина (схема): 1, 3, гумові вальці, 2 папір, 4, валець з матрицею, 5, валець, що піднімає, 6, що розтирають фарбу.

й недуг ока; офтальмологія, наука про будову й недуги ока.

Офтальмоскоп, (гр.) очне дзеркальце до оглядання дна ока, винайдене Гельмгольдом 1851.

Оффенбах (Offenbach), нім. м-о над Майном у державі Гессен, 80.000 меш., шпірляна й залізна промисловість.

Оффенбах (Offenbach) Жак, фр. комп. (1819-80), оперети перейняті народними та фрівольним духом („Орфей у підземеллі“, „Гарна Олена“, „Синя борода“ і ін.), опера „Казки Гофмана“.

Охват (humbago), гл. Гексеншус.

Охльократія, (гр.) вл. панування юрби, правління найнижчих сусп. верств, вуллія.

Охматів, с. на Київщині, 2 II 1655 бія В. Хмельницького з поляками.

Охоровіч (Ochorowicz) Юлія, поль. філософ і психолог (1850-1917), позитивіст, дослідник гіпнолізму й медіумізму.

Охотськ, рос. пристань над Охотським морем, 700 меш.

Охотське море, Тунгузьке море, затока Тихого океану між Сибіром, Камчаткою, Сахаліном і Курилами, 1,510.000 км.² пов. і 1.270 м. серед. глибини.

Охоцький-Огієвський Петро, гл. Огієвський-Охоцький П.

Охочекомоні, гл. Компанійські полки.

Охра, земляста відміна лімоніту (2Fe₂O₃·3H₂O); змитої й переробленої вживають як жовтої фарби; виробляють також штучно.

Охрана, (рос.) тайна політ. поліція в Росії на царстві.

Охридські уривки, уривки слангелія, глаголицька пам'ятка ст.-болг. мови з XI в., віднайдена В. Григоровичем; тепер у Одесі.

Охримович, 1) В о л о д м и р, гал.-укр. псевм. та гром. діяч (1870-1931), адвокат, дійсний член НТШ, заступник голови Т-на та голова його статистичної комісії, посол до австр. парламенту, редактор „Діла“, один із основоположників укр. нац.-дем. партії; наук. розвідки з укр. етнології в „Етнографическом Обозреніи“ (Москва), „Житті і Слові“ та „Замісках“ НТШ, тут же праця про наголос в укр. мові; 2) І в а н, гал.-укр. гром. діяч (1853-1922), дячко Володимира, автор оповідань у „Літ. Наук. Вістнику“ (1903-4) та популярних книжок для народу; 3) О с и п, укр. гром. діяч, *1888, син Івана, комісар Богородчанщини за ЗУНР, підчас війни співробітник

В. Охримович.

Союзу визволення України в таборі укр. полонених у Фрайштадті.

Охрида, Ахрид, югослов. м-о в півд.-схід. Македонії над оз. О., 10.000 меш.

Охристи (perichondrium), тонка сполучно-тканинна оболонка, що щільно покриває всі хрящі тіла.

Охтирка, Ахтирка, м-о над Вореклою у харків. окрузі, 27.000 меш.; 95-4½ укр., 2-6½ рос., 1-4½ жидів.

Оцтова кислота, (CH₃COOH), органічна кислота, безбарвна рідина гострого запаху й смаку, трійлива; виробляють гол.: 1) шумуванням розрідженого злич. алькоголю; 2) сухою дистиляцією дерева; вживають у мед. та у барвничстві; з водою — оцет; солі о. к о ц т а н і або ацетати.

Очаків, гравюра з пол. XVIII в.

Очаків, м-ко в лимані Дніпра, на місці кол. гр. колонії; твердиня під назвою Кара-Кермень або Олу-Кале, побудована Менлі Гіресом 1492, пізніш тур. фортеця й осередок тав. Очаківської Землі, що її часто нищили козаки; від 1796 у складі повіорос., 1802 — миколаївської губ.; тепер пристань, 5.200 меш.; 54-9½ укр., 29-9½ рос., 12-9½ жидів.

Очаківська орда, білгородська, будицька або акерманська орда, складалася з погаїтнів, що переселилися в XVI в. з Криму в Буджак.

Очеревина, підчеревина (peritoneum), тонка сполучно-тканинна оболонка, щільно обгортає всі органи черевної ямки.

Очерет, тростина звичайна (Phragmites), трав'яста рослина до 3 м. вис., росте по ставищах; адерев'яним стеблом покривають стелі, при їх випрані.

Очкар, гл. Кобра окулярка.

Очування, окуліція, спосіб ушляхотнювання дичок: бруньку, тав. очко, шляхотно-го дерева враз із частиною кори, вкладають у пріз у виді Т на корі дички та щільно об'являють.

Ошмяна, ліва притока Вілії, 106 км. дов.

Ояма Івао, князь, яп. маршал (1841-1916), міністер війни 1880-96, гол. ком. в рос.-яп. війні 1904-5.

Очування. 1. 1. добре зріле око, 2. око владжене під пору, 3. з а'азос.

П

П, 20^а буква укр. абетки; приголосний звук, губний, глухий; ст. м'ягчення, як при м (*пупити* — *пуплю*), тепер як кожний укр. губний — не паліталізується; цел. палла „покой“, числовий знак 80.

Пави́нці, поль. м-о б. Лодаї, 35.000 меш., ткацькі та папіряні фабрики.

Пава (Pavo), птах, домашній курак із родини фазанів, до 2 м. дов.; самець, павич,

зелено-синій, із дов. хвостом, якого пера золотисто-зелені, на кінці з золотисто-синіми, круглими плямами, павич може розпускати в коло, мов індик; саміці бурі, на плечах темно-сині, з коротким хвостом; є також пави сірізно-білі. Живе дико в Індії, у нас пле-кують їх задля гарного пір'я.

Пава.

Павенцький Антін, гал.-укр. гром. діяч і журналіст (1818-80), правник, один із організаторів „Гол. Руської Ради“, перший ред. першого укр. час. „Зоря Галицька“ 1848-50.

Павза, (лат.) перерва.

Паваній, 1) спарт. полководець, переміг персів під Платеями 479

до Хр., змагав до влади над Грецією, 467 покараний смертю у Спарті; 2) гр. географ, із Магнезії в М. Азії, між 190-180 до Хр. склав опис подорожі по Греції (Periplus).

Паві (Pavie) Франсуа, фр. мандрівник; 1585 був на Поділлі; рукопис опису його подорожі, досі невіданий, зберігається в фр. Нац. бібліотеці в Парижі.

Павільйон, (фр.) вл. шатро; малий будинок у парку або городі; виставовий будинок; один із будинків, що творять цілість (п. шпталю).

Павія (Pavia), іт. м-о над Тічіном, 45.000 меш., собор (із XV в.), церква св. Михайла (з XI в.), слашний ст. унів., промисловість; 572-774 столиця льонгобардів.

Павіан (Pavio), малпа з родини песитоловців, із сильно видовженими щелепами; замітний гамадриль (P. hamadryas), до

1 м. дов., з вел. гризюю на шиї і плечах, свята малпа ст. єгиптян; живе в Єгипті, Судані й Арабії; гл. Песитоловці.

Павленко Оксана, суч. укр. малярка, графік, проф. Мист.-пром. Технікуму в Мезжиріті. „У лікарні“, „Слухають газети“, „Танець“; кераміка.

Павленко-Омелянович Михайло, гл. Омелянович-Павленко Михайло.

Павлівко Флорентій, рос. гром. діяч (1839-1900), педагог і вид. бібліотеки „Життя знаменитих людей“, м. ін. Хмельницького й Шевченка, популярної енциклопедії, творів рос. класиків і т. д.

Павлик, 1) Анна, гал.-укр. гром. діячка (1855-1928), сестра й співробітниця Михайла, пропагаторка ідеалістично-месіаністичного соціалізму й піонерка жіночого руху в Галичині; 2) Михайло, гал.-укр. гром. діяч і письмен. (1853-1915), один із перших ідеологів укр. соціалізму в Галичині, співробітник Драгоманова, ред. час. „Народ“ 1880-95, організатор гал.-укр. радикальної партії; оп., публіцистичні статті, розвідки про Гаватовича, вид. листів і наук. творів Драгоманова.

Павликовський Юліан, гал.-укр. кооператор, *1888, агроном, дир. Нар. Торговлі, член Ради багатьох укр. екон. установ у Львові, від 1928 поль. сенатор. Статті та розвідки кооперативні та стат.-економічні.

Павлі, 1) (Pauly) Густава, рос. етнограф (1817-67), вид. Кюстр. видання „Description ethnographique des peuples de la Russie“, де говориться й про українців; 2) (Pauli) Жегота, поль. етнограф (1813-95); „Pieśni ludu polskiego w Galicyi“, збірані і укр. пісні: „Pieśni ludu ruskiego w Galicyi“.

Павліа, 1) Кавитон, укр. маляр, *1791, проф. Київ. унів.; портрети, малярка Київ. унів. перші; 2) Михайло, укр. інженер, *1889, діяльний член НТШ, проф. політехн. та сіль.-госп. Інст. в Харкові; 3) Остава, гал.-укр. гром. діяч і письмен., *1892, радикал, від 1922 ред. „Гром. Голосу“; публіцистичні, літ. і науково-популярні статті й розвідки.

Павликовський (Pawlikowski) Гвальберт, поль. археолог (1792-1852), збирач гравюр та ін. пам'яток минувшини. Ного

Pavlik.

М. Павлик.

Антін Павленцький.

збірка в музеї Осолінських має багато матеріалу до України.

Павлицев Микола, рос. адміністратор і історик (1802-79), родом із України: „Польская анархія при Янї Казимирї и война за Украину“.

Павло, ім'я кількох укр. дух. діячів: 1) сп. переяславський 1198-1231; 2) сп. чернігівський 1332-5; 3) Чернівецький, сп. перемиський 1410-14, 1415 гагадуський як сп. холмський.

Павло, св., спершу Савло, апостол, родом із Тарсу, найбільший екагеїт евангелія, вел. діяч християнства, апостол народів, найбільше причинився до витворення нового типу „єдино-християнина“, якого обов'язує тільки евангеліє; написав 14 посланій; † у Римі мученицькою смертю 67.

Павло Аленський, гл. Аленський Павло.

Павлов, 1) Іван, рос. фізіолог (1849-1916), проф. військово-мед. академії в Сиб. Праці над діяльністю серця й шлуку; 1904 нагорода Нобелів; 2) Іван, рос. графік, *1872, мистець кельографії й кольорової гравюри; 3) Михайло, рос. металург, *1863, проф. Гірничого Інст. в Катеринославї, описав Полтехніки в Сиб., від 1910 ред. журналу Рос. Металургійного Т-ва; 4) Олексій, рос. історик церк. права (1832-98), проф. моск. унів., дослідник джерел староруського церк. права; 5) Олексій, рос. геолог (1854-1929), проф. моск. унів., дослідник мезозою й плейстоцену европ. Росії і України; 6) Платон, рос. історик і діяч (1823-95), проф. кїв., описав сиб. унів., організатор недільних шкіл у Києві.

А. Павлова, танець „Лебедийний спів“.

Павлова, 1) Анна, рос. танцюристка (1884-1931), член кол. царської балетної школи, славна представниця клас. школи танцю, по більш. перевороті жила в Лондоні; 2) Марія, рос. палеонтолог, *1854; член ВУАН; праці з остеології есаців.

Павлович Олександр, аквар.-укр. писем. і гром. діяч (1819-1900), есац.; поезії місцезною говіркою у віденському „Вістни-

ку“, „Зорі Галицькій“, „Слово“, „Листку“, „Науці“, „Неділі“; окрема збірка 1920.

Павлович, 1) (Вельтман) Михайло, рос. гром. діяч і сходознавець (1871-1927), соц. демократ (партиїні псевд. Волонтер), описав комуніст, заступник наркомоса України, вісній голова Всесоюзної Наукової Асоціації Сходознавства; праці про закорд. політику зах. держав, імперіалізм у теорії й практиці й ін.; 2) Николаї, болг. малаїр (1835-94), ліюстратор, літограф, основоположник болг. іст. малювства.

Павлов-Сильванський Микола, рос. іст. (1809-1908), перший показав, що Московщина пройшла добу феодального розвитку. Гол. праці: „Феодализм в древней Русі“.

Павловський, 1) Іван, укр. педагог і історик, *1851, нізка праці із історії Полтавщини: „Краткій біографіческій словарь ученых и писателей полтавской губернии“ та ін.; 2) Іван, укр. історик (1852-81), спір. робітник багатьох рос. часописів під псевдонім Юсковський, описав побуту духовенства; статті з укр. історії; 3) Олександр, укр. фізіолог рос. роду, автор першої грам. укр. мови (Граматика малоросійського нар'ччя, Сиб. 1818), з характеристикою найважливіших примет укр. в порівнянні з рос. мовою та з додатком словника, де поміщені укр. нар. приповідки й одна укр. нар. пісня; цїсаний правопис грам.; 4) Пилип, укр. малаїр ред. образів І пол. XIX в.; 5) (Pawłowski) Станіслав, поль. географ, *1882, автор геогр. монографій, м. ін. із геогр. укр. Карпат.

Павлоград, м-о при впаді р. Вовчі в Самару, катеринославської округи, засноване 1779; населення складалося гол. з запорожців, що переселилися сюди з калміюської паланки; тепер 19,000 меш., 61,8% укр., 13,9% рос., 20,9% жидів.

Павлодар, торг. м-о Казакстану, 19,000 меш. (57% рос., 17% казаків-кіркізів, 6% укр.), в окоузі 60% казаків-кіркізів, 25% укр., 14% рос.

***Павло Денисович**, гал. боярин; 1228 допоміг Данилові Гал. прихалити на свій б'к Копяна, через що Дашко оминув місти Володимира Рюриковича.

Павло Дикон, Варнефрід, ст.-нім. хроніст (6. 720-800), чернець у Монте Касіно; твори: „Історія льонгобардин“, перенісана нар. переказами, „Римська історія“, вірші.

Павло з Коросна, поль. гуманіст укр. роду, 1500 збірка лат. панегіриків та ін. пісень; † 6. 1517.

Павло І, рос. цар 1796-1801. *1754, син Катерини II, убитий змовниками на чолі з гр. Палашом.

Павло Тебанський, св., перший пустинник, †340.

Павлуцький Григорій, укр. історик мистецтва (1871-1924); проф. унів., описав Інституту Вищої Освіти в Києві; „Древности Украины“, „Деревянное церк. зодчество на Украинї“, „Історія укр. орнаменту“ та ін.

Павлюк, 1) Антія, укр. письм. *1890; збірник поезій „Сумна радість“, „Життя“, „Лрика“, „Ватра“, „Полюс“; 2) вл. Гудза в Карно Павлович, коз. ватажок, зорганізував повстання проти поляків; розбитий під Кумейками 1637, був виданий Потоцькому, який 1638 велів відрубати П-ві голову й тулуб посадити на палю.

Павль (Paul) Герман, нім. мовознавець, молодогограматик (1846-1921); нім. словник, нім. іст. граматика, вид. „Beitrag zur Geschichte der deutschen Sprache“ (з Зверсом та Бранше); гол. праця „Основи історії мови“.

Павльсен (Paulsen) Фрідріх, нім. філософ (1846-1908), представник ідеалістичного монізму; монографія про Канта, „Шопенгауер, Гамльт, Мейстер“, „Система етики“.

Паволока, шовкова матерія, залюбки жвавіана в ст. Русі, згадується в ст. укр. літописях, колядках.

Паволоч, м-ко на Київщині на півн. захід від м-а Скакви; в XVII в. один із укріплених коз. городів та подкове місто.

Павперіам, (лат.) зубожіння широких верств населення якоїсь країни; буває наслідком перенаселення або частих промислових криз.

Павтінфу, гол. м-о кит. провінції Печілі, 150.000 меш.

Павук (Aranea), членинога тварина, що має голову й тулуб зрослі в нероздільне головотула, 2 пари щелеп, із них передні трійні, 4 пари очей, 4 пари семичлених ніг і круглавий кадовб, закінчений 4-6 бородавками, що слугують павутинням; ловить комах та їх висисають. Замітні: хрестик (Ereifa), з білими плямами в формі хреста, на кадовбі, та найбільший, півд. ам. пташник (Avicularia) до 5 см. дов., що нападає на малих птахів і шпорок, та ін.

Павуковці (Arachnoidea), громада члениногих тварин, що мають голову й тулуб зрослі, а кадовб без ніг; сюди належать: павуки, скорпи й мізги.

Павналь, (лат.) заг. сума виплачена комусь замість частинних виплат, пр. на покриття канцелярських видатків, одноразова сума замість належної плати і т. ін.

Паган, мальйсько-брит. держава на схід. побережжі Малайського півострова, 36.200 км.² і 150.000 меш.; кональні цини.

Пагляві, пеглєві, гл. Перська мова.

Паган, ст. столиця Бірми (VII-XIII в.), тепер руїни б. Мандалє; б. 1000 святинь, із них найгарніша Анінда з XI в.

Паганіні Ніскольо, слашний іт. скрипак-віртуоз і комп. (1782-1840), 2 концерти, 12 сонат, багато варіанцій.

Пагінація, (лат.) означення сторінок книжки числами, від лат. пагіна-сторінка.

Пагода, (перс.-інд.) вл. „хата зі статуями“, частина святих новоібраманських часів у Індії; квадратова вежа з пірамідальним перекриттям із невеликою банею на вершці. З Індії п-в поширилися до Китаю й Японії; гл. таблиця Буддизмство I, 7.

Пад, гл. По.

Падавка, гл. Епілєсія.

Падальца Тадеуш, вл. Фіш Зенон, поль. публіцист (1820-70), з правобережної шляхти, автор кількох розвідок із укр. етнографії й опису краю; найвідоміші „Orowladnia i krajoznawstwo“; своїми винадами проти В. Антоновича викликав славу „Мою Ісповідь“ останнього в „Основи“ 1862.

Падалька Лев, укр. історик і статистик (1850-1927), автор стат.-екон. (гол. про Херсонщину та Полтавщину), та іст. праць про Запорозжжя й Полтавщину, співробітник „Київ. Старина“, „Рідного Краю“ та ін. час.; член політ. комісії укр. делегації при мирних укр.-рос. переговорах у Києві 1918.

Падалько Іван, суч. укр. малюв. графік і гравер монументального стилю; окладники книжок, дереворити, портрети.

Па де Кале (Pas de Calais), 1) найвузучча (33 км.) частина каналу Ля Манш; 2) фр. департамент над нею, 6.752 км.² і 1.172.000 меш., гол. місто Арра.

Падерборн, м-о у Вестфалії, 35.000 меш., собор із XII в., осідок єп. (давніше суперена), торговля вовною.

Падеревський (Paderewski) Ігнаці, поль. піаніст, віртуоз світової слави і комп. *1860; 1906 дир. консерваторії у Варшаві, концертував по всьому світу; твори: форт. тріо, соната, опера „Майру“; 1919-21 поль. президент міністрів.

Падинах, (перс.) султан, мусульманський вождар.

Паділля (Padilla) Хуан, есп. нар. герой (1484-1521), проводир повстання кастилійських міст, покараний смертю.

Падова, Падуа, ст. рим. Патавіум, іт. м-о б. Венеції, 118.000 меш., собор і перша августинів (з XIII в.), Палаццо Раджіо-

Н. Паганіні.

Візантійська паволока.

Павук-хрестик. 1. сечень, 2. око, 3. щелепа з отруйною залозою, 4. палури, 5. павутинні бородавки, 6. прядильна одна із двох павутинних.

І. Падеревський.

не (з XII в.), Музею Чініко, унів. (від 1222), найстарший бот. город (1545).

Падура Тьомко (Raduga Tomasz), поль.-укр. поет (1860-71), представник укр. школи в поль. літ.; складав і укр. вірші („думки“ та „шумки“), що мали вел. успіх серед правобережної поль. шляхти; вперше видані у Варшаві 1844 з мелодіями; Українку з імфою.

Паес (Paes) Сідоніо, порт. політик (1858-1918), 1917 проводив рев. руху в Лісбоні, 1918 президент порт. республіки, убитий.

Паєр (Paue) Юліус, австр. подорожник (1842-1915), дослідник фйордів схід. Гренландії, відкрив разом із Вайпрехтом острови Землі Франца Йосифа (1873).

Пайєтон (Pailleton) Едуар, фр. письмен. (1834-99), пьеса комедій; найбільше відома „Світ, де нудують“.

Паж, (фр.) хлопчина шляхетського роду, на послугі вельмож (королів, князів); джура, (гл. Одяг).

Пажер, пажор, гл. Акула.

Пазоурек (Pazourek) Йозеф, чех. прапник і економіст, *1862; твори: „Найновіші успіхи бухгалтерії“, „Торговельна політика“, „Гроші“, „Наша валюта“, „Кредит“.

Пасій, болг. історик (чернець) XVIII в.; його рукописна кт. Болгарії (1762), що розповсюдилася в перекладах, мала вплив на нин. свідомість болгар, як у нас „Історія Русов“.

Паїрик, мале „ь“, графічний знак у середньо-укр. рукописних і друкованих пам'ятках замість іра (ь), себто м'якого знаку; ставився праворуч над буквою, що по ній мало йти ір.

Пайдократія, (гр.) вл. правління недоліків, заведливий вплив молоді на політику.

Пайке Пік (Pikes Peak), верх у горах Рокі Маунтінс, у державі Кольорадо, 4.300 м. вис.

Пайорик, (мале „ь“) графічний знак у середньо-укр. рукописних і друкованих пам'ятках замість йора (ь), себто твердого знаку; ставився над буквою, що по ній мало йти йор, або деколи (вже від XIV в.), зовсім без значіння, над кожним приголосним із кінцем рядка, як слово вживалося в частині його переходила до другого рядка.

Пайхой, невисокий гірський ланцюг, що відгалужується під 68° півн. ширини від Уралу, та біжить у півн. зах. напрямі до протоки Вайгач.

Паєт, (фр.) грубий лист із паперами, папка для перекладів.

Паєтлен, гл. Клеп 3).

Паєт, (лат.) у ст. Римі алагода особистої п'єти за алочний шляхом угоди, п'єтине кожна договірна згода без означеної в законі форми контракту. Сьогодні п. однозначний із контрастом.

Паєфон, гл. Аргентина.

Паламар, (гр.) височий церк. слуга.

Паланка, 1) у п'єд. слов'ян місце укрі-

плєне дерев'яними колодами; 2) на Україні округа на території вольностей Запорозької Січі, гл. том II, ст. 29-30; на чолі її стояв полковник, що виконував судову, адмін. і військ. владу над коз. і некозачою людністю п.; п. в XVII-XVIII в. було 5-18; гл. Запорозькі вольності (мапа); 3) кабіня, польова піч у землі.

Паланка (Vapralanka) замок Коріянтонча б. Мукачеве, з XIV в.; 1914 кіш УСС.

Палата, палац, (лат.) 1) будинок цесаря в Римі на палатинській горі; п'єтине ввагалі вел., розкішна будова; 2) законодавча установа; п. нослів (парламент), п. панів (шлях п.); 3) репрезентативно-автономна організація деяких вільних фахів: лікарська, адвокатська, промислова п. і ін.

Палаузов Спиридон, болг. історик (1818-72). „Доба болг. царя Симеона“ в ін. праці.

Палан, (поль.) рід січної зброї, довга, легко закривлена шабля.

Печати самарської й володимирської паланки.

Палестина.

Палестина, країна на п'єд. від Сирії, височина до 1187 м. вис., перерізна зав-

диною Йордану (до 394 м. нижче рівня моря). Підсоння середземноморське (середня температура +15,9°, опадів 150 мм.), рістня поволі переходить у піщувистину (на півдні і сході). Колись (у бібл. часах) родюча та щільна, відтак запущена, в останньому часі загосподаровується і плекає помаранчі, морелі, виноград і абляжжя. Пристані погані. Бібл. Хаваан, „Обійня земля“ жидів (гл. Жиди); буда під гр.-рам. впливами, від 636 під впливами Ісламу; 1517-1917 належала до Туреччини; 1917 аняла П. В. Британія й оголосила її жид державою (Ереп Ізраель), покищо під брит. мандатом. Цей мандат обіймає лише П. на захід від Йордану (гл. Транс-Йорданія) і має 23.315 км.² і 890.000 меш., у тому всього 100.000 жидів, 100.000 християн, а більшість 600.000 арабів. Гол. місто Брусалам.

Палея, (гр.) у давнині виклад старозавітньої історії з додатками з апокрифічних творів. П. була толкова й історична. У толковій п. виклад супроводиться богословськими коментарями, „толкованнями“, що доводять перевагу Нового Завіту над Старим, християнства над жид та маг. вірою. Заступаючи у нас до XVI в. біблію, толкова п., вплинула на церк. малярство й церк. рел. письменство. Історична п., що подавала короткий виклад бібл. історії від сотворення світу включно до Давида, без богословських толковань, як більше доступна для ширших верств, вплинула на усну творчість.

Палембан, найбільше м-о та пристань Суматри, 62.000 меш., копальні нафти.

Палес Петро, граф, рос. політик (1745-1826), президент міністрів за Павла I, організував палату революцію 1801.

Палесія, м-о в півн. Іспанії, 21.000 меш., ткацька промисловість; перший есп. унів., 1239 перенесений до Саламанки.

Палсботаніка, (гр.) наука про рослини минулих геол. дб.

Палеогеографія, географія геол. минулого, вивчає розміщення суші й моря, основи творення форм земної поверхні, кліматичні відносини, розміщення звірів та рістні в поодиноких геол. добах.

Палеографія, (гр.) наука про іст. писма в рукописних пам'ятках, дає змогу оцінити вартість і достовірність пам'яток та означити час їх написання.

Палеозойська доба, (гр.) третя доба історії Землі; (гл. Геол. формації).

Палеозоологія, (гр.) частина палеонтології, що вчить про тварини минулих геол. дб.

Палеокліматологія, (гр.) наука про клімат минулих геол. віків.

Палеоліт, (гр.) старша кам'яна доба, в прєсторії час від появи людини аж до кінця льодової доби в Європі (б. 10.000 до Хр.). У тій добі все праляддя і зброю виробляла людина з луваного кремєну, рогу й кости,

не мала домашньої худоби, не плекала рєстни, жила ловами. П. ділить на старший і молодший; у старшому п. людина вживала тільки кам'яного знаряддя; в Європі жили тоді раси гайдельберзька та неандертальська. В молодшому палеоліті виявляються вищі раси, як орінницька, шавєладська і негроїдальна, які вживали кісток і рогу до виробу знаряддя, удосконалили посудину й зброю та алячили багату сляді розвиненого мистецтва (ряльба й малюнок). За декотрими дослідниками винішні півн. європ. раса походить від людности молодшого палеоліту.

Поділ палеоліту:

	культура:	раса
молодший палеоліт	мадльєнська солотрєйська орінницька	Номо- sapiens fossilis
старший палеоліт	мустерійська ашельська шельська	неандер- тальська

Палеольог (Paléologue) Моріс, фр. дипломат і письмен., *1859, член акад., посол у Росії до революції 1917; за рос. інвазії 1914-1915 інтервенював перед Салоніком і Горемкієм у справі переслідувань у Галичині. Спомини: Царська Росія підчас Вел. війни.

Палеольогія, остання півант. династія 1261-1453; її родоначальник Михайло VIII, 1261-82, змінив лат. цєсарство в Константинополі.

Палеонтологія, (гр.) наука про вимерлі живини; підставова помічна наука геології; ділиться на палеоботаніку й палеозоологію.

Палеотерія, (гр.) неаристокопитний савець, предок коней, жив у часах дол. третинної доби, гл. Гіпаріон.

Палеоцен, (гр.) старша третинна доба (гл. Геол. формації); у нас у Карпатах і у півн.-сх. Україні.

Палєрмо, пристань на півн. побережжі Сицилії, 445.000 меш.; собор, церква Сан Джованні та кілька палат із XII в., з мозаїками, унів. від 1779 і ін. вис.

школи, музеї, залізна і машинна промисловість, ломі мармуру. П. засноване фєнікійцями як Панормус.

Палєстра, (лат.) 1) одна з німф, донька Меркурія; 2) у римлян і греків: праляддя школа руханні; 3) стан або збір пращини.

Палєрмо, візантійська мозаїка XII в.

Палестрина (Palestrina), вл. Джованні Перлюджі (Pierluigi), найбільший кат. церк. комп. (1514-94), реформатор церк. музики, власний стиль „а сарреїа“; меси, мотети, ліamentaції, псалми, мадригали, тощо.

Палета, (фр.) гл. Палітра.

Палетка, (фр.) прилад для міряння поверхні на мапі: пластина з прозорого матеріалу (целюльоза, шкло), поділена на дуже дрібні рівні квадратиків.

Паливо, засоби ogrівання; вартість означають кількістю калорій, яку дає 1 кг, п., а саме — тверде п.: дерево 2.400-3.700, торф 2.000-4.200, бурі вугілля 3.000-6.000, кам'яне вугілля 6.000-8.000, кокс 6.000-7.000; рідке п.: ropa, бензина, нафта б. 10.000, спирт 5.800; газове п.: світільний газ 5.100, ацетилен 13.100, земний газ 900.

Палі, мова св. книг на о. Цейлоні, гл. Гіндуські мови.

Палієнко Микола, укр. правник, *1809, керманчик катедри „Проблеми суч. права“ у Харкові; твори: „Право громадянства в суч. федераціях і в союзі РСР“, „Проблеми суверенітету суч. держави“ й ін.

Палій Дмитро, гал.-укр. гром. і політ. діяч, *1896; 1918 член Центр. Військ. Комітету, один із основоположників „Заграна“ і „Нового Часу“, та гол. редактор останнього, 1928-30 посол до поль. сейму.

Палій Семен (Гурко), хвастівський полк.: нів уперту боротьбу проти поль. держави та шляхти, бажав прилучити Правобережжя до Гетьманщини; заарештований Мазепою 1704 і засланий Петром І. на Сибір, після адуки Мазели зі шведями повернений на Україну; популярний у нар. масах, герой пісень, оповідань і легенд; †1710.

Палішеєст, (гр.) старий рукопис, де першій текст вимитий або відшкрябаний і написаний новий; тому, що першій текст анич. не зовсім знищений, можна часом його ще відчитати при допомозі хемічних засобів, фотографії або рентгену.

Палінгенеза, (гр.) у гр. світі відродження, віднова світу перед його загибллю; у біол. скорочене повторення родового розвитку предків у розвитку даної живої одиниці; гл. Біогенетичний закон.

Палінодія, (гр.) 1) нова пісня, що заперече зміст попередньої; гл. Стесихор; 2) назва твору З. Коністенського — в обороні православія („Палінодія або книга оборони св. Східної церкви“, 1621).

Палісада, (фр.) частокіл, оборонна огорожа з дерев'яних колів, укопаних у землю і загострених угорі; уживана данише при оборонних земляних будовах.

Палісадів Володимир, суч. укр. мистецький маляр, графік і різьбар; працює в Парижі; плоскорізьба в каплиці св. Людовіка в Женеві, рисунки для кіна.

Палісандер (Yacaganda), ціад. ам. дерево, подібе до бекану; його фіалково-бурий, твердий деревина вживають на цінні столярські й токарські вироби.

Паліссі (Palissy) Бернар, фр. гончар-мистець (1510-89), батько фр. кераміки, винайшов спосіб покривати глиняну посудину різнобарвною поливою; цінні мистецькі вази й тарелі.

Палітра, (іт.) у малярів тонка полірована, здебільш яйцеватої форми дошкина, на якій розтирають і змішують фарби.

Палітра.

Палітин(а), (лат.) пінасеїб, що тільки зменшує терпіння хворого, а не усуває причини хвороби; всякий нерішучий спосіб, що розв'язує питання лише частково, а не полагоджує його в основі.

Палладій Олександр, укр. біохемік, родом москаль, *1885, проф. фізіологічної хемії на Мед. Інст. в Харкові, організатор і дир. Укр. Біохемічного Інст. в Укр. Фізіологічного Т-ва в Харкові.

Паллій, палліом, (лат.) верхня воєнiana одія; у рим.-кат. церкві відзнака митрополітової гідності: стижка з білої воєни з чорними хрестами.

Паллада, (гр. міт.) прізвище Атеви, описали перенесене й на Мінерну.

Палладіо Андреа, іт. архітект і теоретик (1518-89); його ренесансоні будови суворого „класичного“ стилю („Палладіанський стиль“) мали вел. вплив на пізніше європ. мистецтво.

Паллій.

Палладіон, Палладій, (гр. міт.) 1) статуя богині Паллади Атеви, опікунки міста Трої, що по переказу впала з неба; 2) заг. усяка свята річ (святощі), якій приписують чудотворну охоронну силу.

Палліт, (гр. міт.) 1) прагід Евандра; 2) син Евандра.

Паллітеум, м-о на палітинській горі, де описли статуи Рам.

Палліє Петро Симон, низ. рос. природник і географ нім. роду (1741-1811), дослідник Півд. України, Криму, Каспійського впау, Уралу й Сибіру; його збори стали основою музею Рос. Акад. Наук; залишив б. 170 наук. праць, м. ін. словник 200 мов, де між 12

П. Палліє.

слов. мовами укр. мову відрізняє від рос. **Паломник**, 1) людина, що відвідує далекі св. місця (пр. Брусалим) для побожності; 2) пам'ятка укр. мемуаристики, твір Ігумена Данила, родом чернігівця, що між 1106-1108 побував у Палестині й подав у „П-у“ цікавий і цінний для історіографії опис своєї мандрівки.

Паломництво, подорож до св. місць, основана на вірі, що молитва має більшу силу на св. місці. Від прастарих часів місцями паломництва був гріб Христа в Брусалим.

св. Петра в Римі і т. п. Паломництва в Україні до Св. Землі почалися вже в XI в.

Палтов Олександр, суч. укр. політик, товариш міністра закорд. справ за Скоропадського.

Палів (Palau, Pelew), Паліос, також Зах. Кароліні, група о-вів Мікронезії, 1543-1899 есп., потім нім., від 1919 нп. мандат.

Паливан, Параїва, один із Філіппінів, 12.150 км.² і 50.000 меш.

Палід, (Pd), 46-ий первень, із групи паліттин, дуже рідкий срібнобілий метал; т. т. 1549°, вбирає вел. кількості газів, гол. водою; атомовий тагар 106,5; знаходиться на Уралі, в Колумбії, Бразилії та на Борнео.

Паліди, (It.) види лисар, що супроводить володаря; перісно кожний із 12 причників Караа В.; лисар-зайдиголова.

Палімед, (гр. міт.) син єврейського царя Навуція, один із гр. лицарів під Троєю, спритний та розсудливий, по переказу винахідник міри і ваги, чисел і деяких букв, обвинувачений Одисеєм у зраду й укаменований.

Паліник, (санскрит) ластика, попі, в яких носять людей у півд.-схід. Азії.

Паланкін.

Паліос, гл. Палів.

Паліталазовані приголосні, звуки, що при їх вимові бере участь кінець язика (укр. *ть, ды, съ, зь, ць, рь, ль, нь*), у протилежності до палітальних, де важний перед (середина) язика (польс. палітальне *ś, ź*; укр. *ш, ж*); в укр. говорах палітальне *т, д* зближається до ряду звуків *к, г* (пор. *кляжко—тяжко, гіни—біти*).

Палітальний, (лат.) піднебінний; звідси; паліталазація, пом'якшення звуків, гл. М'ягчення.

Палітальні звуки, в широкому розумінні звуки, що їх вимова зв'язана з переднім піднебінням (укр. голосні: *є, и, ї*); п. приголосні, гл. Паліталазовані приголосні.

Палітин, Палітинський горбок (Palatium collis, Palatium), один із сімох горбків Риму; на тій горі Август і його наслідники поклали свої палати, гл. Палата.

Палітин, у серед. нп. в Німеччині ціс. урядовець, що мав бергт права ціс. права в князівствах; надрайський п. добув титул кн. і мав 1 місце серед світських електорів; на Угорщині пер-

Палітин (реконструкція).

ша особа і заступник короля; в Польщі лат. назва вельдів.

Палітинат, загально уряд або територія палітина; гл. Пфальц.

Паліфіти, (гр.) доіст. селища на паліях серед води, гол. з неолітичної та бронз. доби; відкриті 1829 на оз. б. Ціріху. Геродот згадує про п. над Чорним морем; у Галлічній сліді п. б. Ярослава.

Паліцький (Palacký) Франтішек, пшан. чес. історик (1798-1876), поет, критик літ., журналіст, естетик і політ. діяч, провідник ст.-чес. партії, ідеолог ліберального австрофіліства й автономізму; архівіст, редактор „Часопису Чес. Музею“, автор історії чес. народу (до 1526); головував на слов. з'їзді 1848.

Ф. Паліцький.

Пальма, (лат.) однопролибена деревиста рослина, замітна високим, звич. нерозгалуженим, стовпуватим пнем, закінченим на верху китицею великого, звич. пірнатового листя; цвіти непоказні, білі, ароматні, звич. зібрані у віхуватий колос, обгорнений широким листом, тав. піхвою; ростуть у краях гарячого підсоння. Із б. 1.000 родів найважливіші: п. дактилева (Phoenix dactylifera) з півн. Африки й Арабії; П м'яксисті овочі, тав. дактилі, є цінним засобом поживи й присмаком; п. кокосова (Cocos nucifera) а серед Америки; П овочі, лавбильши людської голови, обгорнені волокнистою покривою, мають усе-редніні круглий „горіх“, із товстим істинним зерном; із тих зерен добувають олій на поживу, до виробу ростиного тонуу й мила, з волокон обгортки виробляють плетінки, хідники й т. ін.; п. сагова (Sagus) із півд. Індії, мас в молодих пнях мучку річовину, з якої виробляють дуже поживні крупки, тав. саго; афр. п. олівина (Elaeis) й ам. п. олійна (Elais) мають дуже оливісті овочі, з яких добувають олій; п. цукринця (Agave) а Малийських островах мас солодкий сік, з якого виробляють цукор та вино; пальми воскові; андійська (Ceroxylon), карнауба (Copernicia) й рафія (Raphia), вириті шаром воскуватого річовина, якої вживають як бджоляного воску; овочі півд. аз. пальм: ареку і бетель жують для приємності.

Пальма дактилева. 1. Пень, 2. 3. Пальмовий цвѣт, 4. 5. Стовпковий цвѣт, 6. Овоч (плодовий переріз).

Пальма, 1) півн. зах. о. із Канарійського архіпелагу; 2) гол. м-о Балсарін, на Мальорці, 80.000 меш., біологічна станиця.

Пальме Антон, нім. славист, *1872, член Кураторії Укр. Наук. Інст. в Берліні; праці „Рос. конституція“, „Кольонізація Сибіру“.

Пальмерстон (Palmerston) Генрі, англ. політик (1784—1865), спершу торі, опісля ліб., 1830—41 і 1846—51 міністер закорд. справ, 1855—58 і 1859—65 президент міністрів.

Пальмета, (іт.) архітектура прикраса у формі стилізованого листка пальми, широко аживана в гр. мистецтві.

Пальмієрі (Palmieri), 1) Авреліо, іт. славист, геолог, церк. історик (1871—1926); вел. праця про рос. церкву, студія про районізацію України, статті про укр. літ.; 2) Люїджі, іт. математик і фізик (1807—96), дир. мет. обсерваторії на Везувії та проф. унів. у Неаполі, винайшов м. ін. сейсмометр, анемометр, омброметр.

Пальмін, кокосовий тоник; уживається до виробу маргарину.

Пальміра, Тадмор, ст. м-о, оаза Сирійської пустині, гол. м-о держави П., адобуте 273 по Хр. римлянами, нині в руїнах.

Пальмітинова кислота, вища товщина кислота ($C_{15}H_{31}COOH$); біла кристалічна маса без запаху, у воді не розпускається; злучена з гліцеріною у твердих товщах; гол. складник стеарину.

Пальмов. 1) Віктор, укр. мистець-малір (1888—1929), спершу футурист і кубіст, опісля експресіоніст із сильною кольористістю; статті з теорії малювання; 2) Іван, рос. славист, *1856, праці про гуситів, гуситство та з історії серб. і болг. церкв.

Пальовці, мад. плем'я у тав. Вел. й Малій Куманії, потомки половців.

Пальпація, (лат.) у мед.: вимадування, звич. при досліді органів черевної ямни.

Пальпація, (лат.) биття серця, один з об'явів невроза серця.

Пальці (digiti), кінцеві частини рук і ступ, у людини по 5 на кожній кінцівці; кожний палець, з виїмком великих, скла-

дається з трьох кісточок, маслячків (phalanges); вел. палець має дві кісточки.

Памір, „дах світу“, вузол гірських ланцюгів (до 7.864 м. вис.) у серед. Азії на границі СРСР, Індії і Китаю; складається з багатьох хребтів (Заалайські гори, Камгарські гори і тд.) і височин різного походження та різної будови, диких і мало доступних, що творить поділ між Аму-Дарією й Тарімом.

Пампас, (есп.) річковий безлісний степ Аргентини та Півд. Бразилії.

Пампільона, есп. м-о у підвізкях Піреней, 30.000 меш., собор із кор. гробницями, ткацька промисловість.

Памфіл, 1) гр. мистець-малір IV в., винахідник енкастики, створив цілу школу; 2) П. із Александрії, гр. граматик із I в. по Хр.; 3) гл. Євсевій, 1).

Памфлет, (фр.-англ.) вл. брошура, „метелик“, летучка; полемічний твір алобної тенденції з метою висміяти.

Пам'ятки української мови і літератури, неперіодичний орган Археогр. Комісії НТШ; від 1896 доєї 8 томів.

Пам'ятковий хрест, військ. відзнака армії УНР за участь у Зимовому поході 1919—20.

Пам'ять, здатність розуму придбані зображення зберігувати, відтворювати та їх розуміти; зодержується в шпинді, тривала й вірна й уліщується вправо; гл. Мнемоніка, Мнемє.

Пан, (гр.) син Гермеса (або Зевса), бог лісів та павонин, пастухів та черед, із козличими ногами, бородою й рогами, винахідник сопліки; також демон страху.

Панагія, (гр.) медалі зі св. мощами всередині й образом Богородиці на верху, що її архієрей носять на грудях.

Панайтій, (гр.) філософ-стоїк із о. Родосу (б. 180—110 до Хр.). Його філ. твір: „Про те, що годяться“ став за зразок для Цицеронового твору „De officiis“.

Панама, 1) найвужче (46 км.) місце між Тихим та Атлантийським океаном (на території держави П.), що лунжить Півд. і Півн. Америку; зв. також Істм Дарієн; 2) затока Тихого океану тамже; 3) республіка, найбільше на півд. схід висунена частина Серед. Америки, має 74.522 км.² і 490.000 меш.; країна вулканічна, на заході гориста (вулкан Чірікі 3.000 м. вис.) на сході горбовинна. Підсоєня і рістни тропічні. Загосподарена лише 1/3 країни. Гол. продукти: банани (1/2 вивозу), кокосові горіхи та какао. П. була частиною есп. колоній Нової Гренади, відтак республіки Колумбії, відділялася 1903 за почином ЗДА в окрему державу й нині є під впливом ЗДА, а частина, ку-

Пальма кокосова.

Переріз кокосового явцю. 1. обгортка явцю, 2. оболонка, 3. обгортка горіха, 4. шарарелуша горіха, 5. зерно, 6. зародок, 7. внутрішнє зерно.

Пальмета.

Пан.

ди проходить Панамський канал, тав. Панамська смуга, з 1.432 км.² і 37.000 меш., належить безпосередньо під ЗДА; 4) гол. м-о держави П. і пристань над затокою П., 60.000 меш.

Панама, 1) пів вовняна тканина; капелюх з пальмових волокон; 2) велетенське обмивство; назва від сензаційного судового процесу 1889, де судили вииз. урядників та політ. діячів Франції за вел. надужиття підчас будови Панамського Каналу.

Панамеріканізм, змагання до з'єднання цілої Америки під проводом ЗДА, з усуненням впливу позам., гол. европ. держав.

Панамський канал, канал на півдні Панама, між Атлантийським і Тихим океаном, 81 км. дов., 13 м. завглибини. Будову завчав 1881 Лессен, закінчили ЗДА 1903-14.

Панасенко Степан, укр. письмен., *1878, оп. й драм. п'єси під псевд. В а с и л ь ч е н к о. Реалістичні малюнки, оповиті романтичним настроєм: Вечеря, Відьма, Дома, Волошки, У панів, Циганка, Чорні маки. Оп. з шк. й дитячого життя; Мужницька арифметика й ін. П'єси: Куди вітер пів, На перші гулі, Недоросток та ін.

Панасюк Марія, суч. укр. різьбар монументально-синтетичної форми; працює в Києві; погруддя І. Франка, Д. Загула.

Панатеней, (гр.) вел. всенар. атен. празник для іманування богині Атени, на спомин політ. з'єднання всієї Аттики за Тезей, святкований що 4 роки, в кожному третьому році олімпіади (тав. великі П.) врочистими жертвами, походами з щільно витканою шатюю Атени (пешльос) і муз. та гімнастичними змаганнями назаводи. Крім того були щороку ще й малі П.

Панахида, (гр.) богослуження за померлих.

Панацея, (гр. мід.) вл. „всенілюща“; 1) дочка Асклепія; 2) універсальний лік на всяку недугу.

Пангалос Теодор, гр. генерал і держ. діяч, *1878, міністер військ. і внутр. справ, 1926 довершив держ. перевороту й був 4 місяці президентом республіки.

Пангам, гл. Панджам.

Пангеометрія, гл. Метагеометрія.

Пангерманізм, змагання всіх нім. племен до об'єднання в одній державі; прихильники ц., тзв. всенімці, творили в кол. австр. парламенті окрему партію.

Пандан (Pandanus), пальмувата рослина з півд. Африки, Азії й Полінезії; з листя добувають міцні волокна на хідняки, міхи й ливни; овочі, молоді бросні й листя їстівні.

Пандекти, дигеста, (гр.) гол. частина рим. сокрув iuris civilis, складена на приказ цесаря Юстиніана з визначніших творів рим. юристів; описали заг. назва на означення рим. цивільного права й унів. викладав про те право.

Пандекти Антиоха, поучення ченця Антиоха з лаври св. Сави Освященого б. Брусалиму; укр. переклад важна пам'ятка ст-

укр. мови з XIV в. (1307); в бібліотеці Нар. Дому у Львові (Музей Петрушевича); описувана часто (Кочубинським); фільологічно опрацьована Ів. Пашкевичем.

Пандемія, (гр.) заразна хвороба, що опановує відразу цілі континенти.

Панджм (Pandschim), Влада нова де Гоа (Villa nova de Goa), гол. м-о Порт Індії (Гоа), 18.000 меш., виріб араку.

Пандон, (гр. мід.) цар Атен, син Ерихтонія.

Пандора, 1) (гр. мід.) вл. „наділена всіма дарунками“, перша жінка, створена Гефайстом, принесла людям всеке лихо й страждання; прийнята за дружину Епіметем, принесла йому в посугу бочивку з усякою поганню, що порозлазилася по землі; одна тільки надія зісталася на дні бочки; 2) гл. Бандора.

Пандури, (мад.) 1) озброєні слуги хорватів і словян панів у півд. Мадирищині; 2) у XVII і XVIII в. угор. нерегулярна піхота.

Пандуроніч Сіма, серб. поет-модерніст, *1883, критик, вид. літ.-крит. часописів.

Паневронпа, ідея госп. й культ.-політ. об'єднання европ. країн на мировій основі; пропагована гр. Гайнріхом Кудентоне-Калергі; 1926 у Відні 1. паневрон. конгрес.

Панегірик, (гр.) похвальна промова, твір, що заподать щось вихвалює, прибільшене звеличання; в укр. письменстві поширений у XVI-XVIII в.; панегірики Гер. Смотрицького, Ст. Яворського, П. Орлика, тощо.

Панейко Василь, гал.-укр. журналіст і громад. діяч, *1883, співробітник „Діла“ від 1907, ред. у 1912-18, за ЗУНР 1-ий держ. секретар закорд. справ, далі член укр. делегації на Мирову Конференцію в Парижі, від 1926 закорд. кореспондент „Діла“, гол. а Парижа, прихильник схід.-европ. федерації; займається справами меншини у Союзі Народів.

Василь Панейко.

Панели, (нім.) дерев'яне гладке оббиття кімнати до половини стін; пішоход.

Пани, верства пшляхти в поль. та лит.-русь. державі, також значніші укр. бояри по упадку укр. держави. В лит.-русь. державі п. разом із князями були провідною верствою в державі, належали до великокняжчої ради (пани-рада); судити їх міг лише вел. князь, на війну виступали під власною хоругвою, авіден хоруговні пани.

Панів Андрій, укр. письмен., *1890, збірка оп. „Сезон“, збірка поезій „Вечірні пісні“.

Панівці, с. б. Кам'яниця Подільського; Ян Потоцький, воєвода брацлавський і генерал подільський, заснував тут б. 1595 лютеранську академію, а для потреб її першу на Поділлі поль.-лат. друкарню, що працю-

вила 1608-11. Руїни замку з XVI в., кол. прот. церква, ренесансова з 1590.

Паніка, (гр.) несподіваний страх, що охоплює більшу громаду людей, юрбу або військ.

Панні Нікіта, граф, рос. дипломат (1718-83), один із творців тав. „Панн. акорду“, оборонного й атакного союзу проти Франції в Австрії.

Панніні, геніальний ст.-інд. граматик із V-IV в. до Хр., написав славу граматичку кавс. санскритської мови.

Паніславізм, суспільний напрям серед маг. народів, із метою культ. та політ. об'єднання всіх мусульман.

Паніоніон, (гр.) міще зборів і спільна святиня всіх йонців у М. Азії б. Мікале. Паніоніяні, світло Посейдона.

Панкєвич (Pankiewicz), 1) Ю а е ф, поль. малюв. і графік, *1866, від 1911 проф. Акад. Мист. у Кракові; 2) гл. Панькєвич.

Панілогізм, (гр.) переконання, що буття світу має характер логічного буття, що всі зв'язки та відносини реальності можуть бути логічно аналізовані або навіть і дедуквані; у Парменіда, Спінози.

Панніні Джованні Паоло, іт. малюв. архітектурних мотивів і руїн (1691-1764).

Панно, (фр.) вел. образ декоративного характеру, рисований переважно на полотні і ставлений поміж простінками, піластрами, тощо, всередині будови.

Паннонія, ст. рим. провінція на території півд.-зах. Угорщини та сусідніх країн, від 9 по Хр.

Паноптикум, (гр.) збірка різних дивоглядів; музею воскових фігур, що представляють славних людей або анатомічні моделі.

Панорама, (гр.) 1) краєвид; 2) декорація в спеціальній будівлі, яка разом із розставленими фігурами, предметами та ін., дає ілюзію реального краєвиду, баталістичної чи ін. сцени; 3) візика образів, на які глядячи крізь побільшальне скло; 4) оптичний пристрій для панілювання гармат.

Панісіхізм, (гр.) погляд, що нема неодушевленої матерії, що всі елементи матеріального буття мають „душі“ (Спіноза, Ляйбніц, Лютце, Фехнер, Лосєвський).

Пансіон, (фр.) приватна виховна установа, де мешкають учні; готель, що наймає гостям кімнати разом із харчем.

Паніслав'їзм, політ. і культ. течія, що в XVIII й на поч. XIX в. висувала ідею об'єднання всіх слов. народів, чи під централістичною кермою кол. Росії (московський п. Погодіна та словінофілів молодших і деяких члс. паніслав'їстів, пр. Ганки й ін.), чи федеративного устрою слов. народів у межах кол. Австрії (Палицький), чи нарешті, конфедерації окремих слов'янських держав (укр. п. Кирило-Методієвічів 1846-47 і Слов'янського а'аду в Празі, 1848).

Паніспермія, (гр.) погляд, що зародки життя розповсюджені в цілому всесвіті, та що органічне життя прийшло, зокрема на

Землю, з ними зародками зі всесвітнього простору (Арреній).

Панталєоні (Pantaleoni) Мадео, іт. економіст і політ. діяч (1857-1924), проф. унів., дорадник Б. Муссоліні: „Принципи чистої економіки“, „Різні екон. твори“, „Італійський більшовізм“.

Панталіха, степ між гор. Серетом і Страбою у теребовельському повіті.

Пантальони, (іт.) штани.

Пантарка, перлина, цісарка (Numida), птах із родини домашніх курків, до $\frac{1}{2}$ м. дов., поведливий із білими, круглими плямочками, на голові має роговий шоломистий наріст, голова й шия голі, а коралом, хвіст кудрий, ноги короткі; походить із півн. Африки, в нас плекують п. задля дуже смачного м'яса та смачних відр.

Пантарка.

Пантелєм, (гр.) утотоження бога зі світом; у чистій формі зустрічається рідко (Індія, філософія Спінози), частіше бачимо погляди зближені до нього (в нео-платоніах, в містиці, в романтизмі).

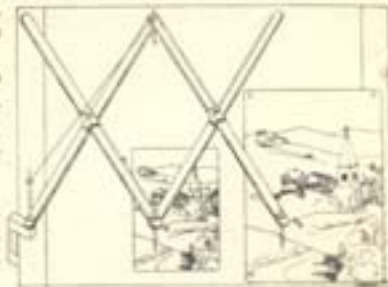
Пантелєграф, (гр.) прилад, при допомозі якого можна телеграфічно переслати вірну копію письма.

Пантелєрія, ст. Косіра, іт. о. між Східною й Африкою, 150 км.² і 9.000 меш.; вулканічний; теплий.

Пантелєм, (гр.) метафізична теорія, що приймає в основі всіх проявів волю (Фіхте, Шопенгауер).

Пантен, св., філософ-стоїк, основник і провідник (180 по Хр.) катехитичної школи в Александрії, де працював до смерті (200).

Пантеон, (гр.) 1) одна з найкращих будівель ст. Риму, що повстала б. 120 по Хр. за ціс. Гадріана; в IX в. перемінені на христ. церкву; 2) будова присвячена пам'яті дуже заслужених громадян (Париж).

Пантограф.

Пантера, гл. Леопард.

Пантіканєв, гл. Керч.

Пантірський провал, провал у Гор'їнах, 1225 м. н. р. м.

Пантограф, (гр.) геометричний прилад, щоб якійсь рисувач або карту перерисувати побільшену або помешену.

Пантократор, (гр.) „Христос Вседержи-

тель", постать Хр. з піднесеними руками, часто зустрічається у візант. малюванні (гл. Палермо).

Пантоміма, німа п'єса, що виконується під музику; замість слів актори послугуються ритмічними рухами під музику або танцями.

Пантофель, (іт.) пів-череник, капеш, вступець.

Панург, (гр.) ва. той, що за все береться, семердільник, хитрун, ошуканець; німі П-а, ті, що бездумно йдуть отарою (від герою твору Рабле „Гаргантюа й Пантагрюель“).

Панфутуризм, літ. течія, започаткована М. Семенком 1922, що означувала себе як „мистецтво переходового часу, продовження й поглиблення революції в мистецтві на основі комунізму, деструкцію суч. мистецтва в ім'я його майбутньої конструкції“. Гл. Аспанфут, Комукульт, Нова Генерація.

Панцир, (єсп.) оборонна зброя для заступу проти січної зброї, стріли, тощо; вживаний уже в глибокій давнині (ширший, мідний, або залізний п.); тепер для особистого захисту (сорочки зі сталевих пластинок для поліції, панцирний шолом війська) й для захисту носних машин і споруд (кораблі, танки, гармат, бойових поїздів, у фортецях, тощо); гл. Лшарська зброя.

Панцирний поїзд УГА „Вільна Україна“.

Панцирник, 1) бойовий корабель, захищений грубим панцирем і озброєний важкими гарматами; вел. в. дреднаут; уперше п-ки з'явилися 1859-60 у Франції й Англії; 2) бойовий самохід із опанциреним двигуном та приміщеням обслуги; вперше вжитий англійцями підчас війни 1900-2 з бурами; 3) опанцирений поїзд.

Панцирник: 1. розвинений, 2. занежений у клубок.

Панцирник (Dаурус), ссавець-щербун, покритий кістковими плитами; нічна тварина, живе в Півд. Америці, живиться комахами; в небезпечі звивається в клубок, або скоро загрибається в землю.

Панцирні слуги, дрібні боїри, селяни,

або й пенільники, яких вел. князі та пани лит.-русь. держави вживали до військової служби під своєю рукою.

Панч, пд. Панченко Петро, укр. письмен., *1891, малюнки слів, й містечкового побу-ту, епізоди й картини світової війни та революції на Україні. Оп.: Мшачі пори, Зелена трясовина, Солом'яний дим, та ін.; повісті: Білий воєк, Голубі ешелони, й ін.

Панчатантра, збірка інд. казок з п'яти книгач, складена при кінці V в. по Хр., перероблена в IX в. на араб. мову п. з. „Каліла й Димна“ (наш „Стефаніт і Іхнілат“) і переложена потім на перс., євр., сирійську, тур. і гр. мову.

Панщина, маєткова залежність селян від власника села; повстає на Заході наслідком феодалного ладу; пан робить військ. службу замість селянина, який усі свої обов'язки супроти держави (оплати й чинить-би) віддає панові. В XIII-XIV в. п. з Заходу дістається до Польщі, а з поль.-лит. володінням у XIV в. на Україну. До 2. пол. XV в. панщина була невелика (4-12 днів на рік), при чому селянин міг покинути ґрунт, що вважався за власність пана. Під кінець XV і в XVI в. панщина хутко зростає, напередомі XVI й XVII в. до 3 днів на тиждень, а в додатку селянині щораз трудніше покинути ґрунт, а вкінці зовсім заборошено й селянин етас кріпаком. Революція Хмельницького скасувала панщину на панських маєтках крім церковних, та напередомі XVII і XVIII вв. п. повільється в державних (пангонов), а згодом і в старшинських добрах. Коли скасували самоуправу України, завели на Лівобережжі кріпацтво. Основний удар панщині в Європі завдав фр. революція. На укр. землях під Австрією обмежив її Йосиф II 1782, а скасовано зовсім 1848 в австр., і 1861 в рос. займаних.

Панютин Василь, укр. філітрон (1788-1855), уладкував шпиталі на Полтавщині, Херсонщині й Катеринославщині.

Панькевич, 1) І в а н, укр. лінгвіст і пед. діяч, *1887, член НТШ; фонетичні студії, досліді укр. закарп. говорів, староукр. Пандектів Антиоха, та закарп. пам'яток (Тшовецькі Александри); укр. граматика для шкіл Закарпаття; гл. Панькевичівка; 2) М а т в і й, коз. поет. ірклівський, посол від Виговського до поль. короля 1659; 3) Ю л і я н, гал.-укр. маляр і графік, *1863, один із піонерів відродження укр. мистецтва на гал. ґрунті. Рел. образи святих в укр. нап. одні (іс. Христос, Богородиця), книжкова графіка з нар. гугульськими мотивами („Акорди“ і Фрашка).

Панькевичівка, назва офіційного правопису для укр. шкіл Закарпаття за шк.

П. Панч.

граматикою Ів. Пашкевича в 1922 — максимонячка з деякими змінами в дусі фонетики закарп. говорів: п. відкидає ь; в назвниках множини прикметників та займенників ь або и, замість *ъ* (*твѣ, добръ або добри*); замість *ѣ* — *ь* (*учительь, синьм*); замість *и* в родовому однині після голосного — *ь* (*библиѣ, добров, синьов, сть, тоя*); залишає *ѣ, ѣ* та *и, т*. П-у сильно поборюють вороги нар. мови й відродження.

Паньківський, 1) Костя, гал. укр. гром. діяч, економіст та кооператор (1885-1915), провідник різних укр. установ у Львові; ред. календарів, книжечок „Просвіти“ та „Письма а Просвіти“, „Дзвінка“, „Зеркала“ 1891-2, „Зорі“, вид.

„Дрібної Бібліотеки“, дир. „Красного Союзу Кредитового“, основник час. „Економіст“ та „Економічної Бібліотеки“; помер у Києві, вивезений зі Львова москалями, як заручник; 2) С е в е р и н, укр. актор, брат Костя, *1874, почав у трупі Кропивницького, визначився як роль резонерів у Садовського, 1918 в держ. драм. театрі; 1917 вид. у Києві час. „Театральні Вісти“.

Паньчинин Маріан, гал.-укр. лікар і гром. діяч, *1882, дієвий член НТШ, ректор укр. унів. у Львові. Низка спеціальних праць по укр. політ. та ін.

Папа, (гр.) отечь; тепер назва рим. св. голови кат. церкви; в давнину так називали кожного св. і святи (пін).

Папа, (нім.) груба папірина пластина; а с ф а л ь т о в а п., напушена смолою й посилана піском, уживається до кватри дахів та ізоляції фундаментних мурів.

Папая, мельонове дерево (Carpis papaya), дерево до 15 м. вис., широким нагадує пальму, з широким долохисто-вирізаним листям, цятдільним, вільноплатковим цвітом і вел. овочами, подібними до кашанів; походить із Мехіка; зади смачних овочів плекають п. скрізь у гарячих краях.

Папен (Papin) Дені, фр. математик і фізик (1647-1719), винайшов парову машину та котел (Папенів), щільно замкнений, у якому можна ogrіти воду понад 100°.

Папенгайм (Papenheim) Готфрід Гайнріх, нім. генерал (1594-1632), п.с. полководець у 30-літній війні, смертельно ранений під Ліценом.

Паперові гроші, символічні знаки а паперу, що визначаються звичайно в монетах зі шляхетних металів, виконують усі функції грошей, мають примусовий курс і держава не обов'язана розмінювати їх на давню монету; самостійна вартість п. г., незалежна від металевих грошей, ґрунтується на тім, що держава надає їм силу законного платіжного засобу; основна хліба п. г.: вони мають вартість лише в межах держави, що їх випустила; тип укр. п. г. — кредитові білети, що друкувалися 1918 в Німеччині в таких купюрах: 2, 10, 100, 500, 1.000 і 2.000 гривень; на тих купюрах м. ін. зазначено: „1 гривня містить 8.712 долі широго золота“... і далі „держ. кредитові білети У. Н. Р. забезпечуються всім держ. майном Республіки, ходять вони паріви з золотою монетою“. Про розміри цих білетів на металеву монету не згадується, й фактично вони не розмінювалися; не карбувалося й золотих гривень. Крім гривень друкувалися на Україні п. г. в карбованцях.

Папіс-маше, папір-маше, (фр.) паперова маса, шквана на різні вироби замість картону чи дерева.

Папільома, гл. Бородавчак.

Папільот, (фр.) папірець, на який жінки звивають волосся, щоб було кучеряве.

Папір, (гр.) матеріал до писання, друкування, обгортання предметів, тощо; виробляють його а ганчірок, дерева, соломи, взагалі а рстинних волокон; сировину чистять, розмелюють та розчинюють із водою на гущу, яку виливають на металеве сито, де вона просихає; так вироблена пластинна паперу переходить поміж гарячі вальці, що її висушують, стискають і вигладжують. Відповідно до остаточної обробки, виробляють різні роди п-ру, для різної потреби. П. був відомий а Китаї вже в II в. по Хр., араби знали п. в VIII в., в Європі вперше в Іспанії 950. Машини до виробу п. винайдено з

кінцем XVII в. На Україні перші папіри а початком XVI в. (в Янові б. Львова 1522, та ін.) (гл. таблиця: Книжка II. 7).

Папірус (Cyperus papyrus), 1) однопролизна трава, росте над водами серед Африки; а нутра її більший ст. стигнати виробляли „папір“; 2) ст. стиг. рукопис, писаний на пластинках і сувоях і папірусу; відси й назва паперу.

Папіст, прихильник папи.

Папістика, довге убрание кат. священника, що сягає нижче колін.

Папка, (нім. з лат.) течка, подвійно зложений грубий папір на рукописи, документи, тощо; картон, картонова папітурка.

Папороть (Polypodium), скритоцвітна ро-

Костя Паньківський.

М. Паньчинин.

Паньківський Г.

Водний знак чернівецької папіри з гербом Мазепи 1702 р.

стина, звич. з пірнатим листям, на східній стороні якого витворюються розрідні в складних броснях; із розрідня виростає маленький платуватий „передросток“ (prothallium), на якому витворюється насіння, з якого виростає нова папороть. Замітні під-риванки в-ті, що дохо-дять до величини ма-лих дерев. За нар. ві-руванням п. цвіте раз у рік, в Іванову ніч і приносить багатство тому, хто цей цвіт знайде.

Папи (Pappus), гр. математик із Александ-рії, IV в. по Хр., його досліди в арифметиці та геометрії стали осно-вою суч. проєктивної геометрії.

Папи де Яноші Лайон, укр. майор, маляр зроду, на поч. 1919 начальник будів-ли III корпусу УГА.

Паприка, гл. Перцюга.

Папроцький (Paprocki) Бартош, поль. історик (1544-1614); його праця „Herbu rycerstwa polskiego“ має значіння і в укр. історіографії; оди на честь укр. хоробро-сти; *Paposa, to jest wystawienie ranów i raniat ziem ruskich i podolskich.*

Папська держава (Patrimonium S-ti Petri), частина серед. Італії а год. м-ом Римом, під владою пап. П. д. повстала з д-ровизни Піпіна М., який подарував папі Стефанові II ривен-ський екзархат і Іт. Пенганоль 756; агро-дом побільшена, існу-вала до 1870; у 1929 відновив п. д. Муссо-ліні, що признав су-веренність папи над Ватиканом, Літераном і відлею Кастель Гандольфо (літня резиденція папи в Аль-банських горах б. Риму).

Папуа, 1) півд. частина брит. Нової Гві-неї, 234.500 км.² і 276.000 меш.; 2) брит. Но-ва Гвінея загалом; 3) затока на півд. сході Нової Гвінеї; 4) група від. островів, тзв. Вайгеу-Мисоль, на півн. захід від Нової Гві-неї, 8.500 км.²; 5) давнина назва всієї люд-ности Меланезії, тепер назва старшого не-меланезійського населення Нової Гвінеї та Нової Британії, що візначається невеликим ростом, високим і вузьким чолом, темним кучерявим волоссям, проїпатизмом, широким і плоским носом.

Папірус.

Папороті: 1. лист розвинений і два молоді листи слимакувато змиснені, 2. і 3. листок зі споду з розрідниками, 4. верхній гома з незрозумілими листками, 5. і 6. ціла і роз-пушка броски, 7. середня частина передростка із за-рідками й заплітчастими, 8. передросток зі споду, 9. заплітчасті, 10. передросток (2 рази помножений) 11. зародки (помножена).

Папуга (Psittacus), птах із дуже грубим, закрявленим гор. дзьобом, грубим, м'яси-стим изаком, що уможливило йому повто-рять людські слова; звич. дуже яскраво обірений; в-ти живуть у гарячих, підвіни-кових країнах; живляться ро-стинами, гол. зер-ном, легко осво-юються, при чо-му дуже тямови-ті. Довгохвості в-ти, гл. Ара; чу-баті в-ти, гл. Какаду.

Папуга.

Пара, браз. держава над дол. Амазонкою, 1,363.000 км.² і 984.000 меш.; гол. м-о Белкм до Гран Пара.

Пара, газований стан рідин, повстає при кожній температурі; при означеній темпе-ратурі кіннни кожа рідини переміюєть-ся в цілій своїй масі в пару (испнати); 1 см.³ води дає при 100° і 1. атмосфері тиску б. 1.700 см.³ пари.

Парабелюм, (лат.) автоматичний пистоль винаходу Борхардта Лютера, а запасом на 9 набойів, калібру 7,62 мм.

Парабола, (гр.) 1) крива 2 ступня, пов-стає, коли стіжок перерізає рівнобіжно до його боку; крива без осередку, що її кожна точка рівно віддалена від постійного огнища та постійної простої (напрямної). П. іде в безоконечність і є симетрична з огляду на свою вісь. Промені, що падають на параболічну поверхню рівнобіжно до осі, збираються всі в огнищі. П. є також шляхом скієного мету й комет. Верхнєве риваніє параболі; $y^2 = 2px$; 2) пригча, алегоричне ой. про важку правду, звич. повчального змісту.

Парабола: LL — напрям-на, А — точка параболі рівно віддалена від напрямної і огнища F; М — верхок параболі.

Параболіоїд, (гр.) поверхня другого по-рядку без осередку; може бути еліптичний або гіперболічний. Чер-ез оборот параболі довкола осі повстає параболіоїд оборотний, застосовуваий у фізиці як рефлек-тор.

Парабо-ліоїд.

Параван, (фр.) легка, пересувна стінка (заслона), з якогось легкого матерія-ду, для заслонювання частини кімнати.

Парагва (Paraguay), гл. Палман.

Парагвай (Paraguay), 1) найбільша (пра-ва) притока Парани, 2.600 км. дов. і 1.150.000 км.² сточища, гол. притоки: Пількомайо та Ріо Вермехо; 2) республіка над дол. бігом ріки П., між Бразилією, Аргентиною й Бо-лівією, має 253.100 км.² і 850.000 меш. (мі-шанців). Країна на заході низинна та степо-ва, на сході горбковата та лісова; останні

трохи загосподарена. Підсоння півтропічне; гол. продукти: лісові (дерево кебрачо), парагвайський чай, далі скотарські (коні, рогата худоба та вівці) в прешті хліборобські (тютюн та помаранчі). П. 1535 відкритий єспанцями, був 160 літ європейською колоністичною державою, від 1768 знову есп., від 1811 незалежний. Гол. місто Асунсіон.

Парагвайський чай, мате (Plex paraguayensis), під ам. деревце, споріднене з шадубом, його листя має в собі теїну, тому сушене вживають на чай, подібний до чаю, улюблений у півд. Америці, гл. Мате.

Парагуана, півострів у півд. Венесуелі.

Парагезеза мінералів, (гр.) згруповання кількох різних мінералів, спричинене особливими фіз.-хем. умовами їх поведінки.

Парагайт, гл. Пнайт.

Парагоніт, мінерал ($H_2NaAl_2Si_2O_{11}$); яскравий лосняк із групи мусковіту; зустрічається в кристалічних луках.

Параграф, (гр.) малий уступ, розділ, стаття, знак §.

Парада, (фр.) прилюдне свято з походом, перегляд війська; у шермі: відбитий удар противника.

Парадигма, (гр.) приклад, зразок, вір, слово з певними закінченнями в відміні, за яким відмінюються інші подібні.

Парадокс, (гр.) твердження, що своєю формою і змістом суперечить загальноприйнятому поглядові; оригінальна, інколи чудернацька форма вислову думки, що на перший погляд містить у собі суперечності.

Паразит, (гр.) гл. Галасак.

Паразитологія, (гр.) наука про галасакси (паразитів) та їх життя.

Параїба (Paratyba), 1) ріка в півд. Бразилії, вл. Ріо П. до Суль, 950 км. дов., вливається до Атлантийського океану б. Кампос; 2) схід браз. держава на Атлантийському побережжі, 55.920 км.² і 960.000 меш.; 3) П гол. м-о, 53.000 меш.; пристань, звідси вилізла та бавонини.

Паракліза, (гр.) розколина в земній корі, адовж якої відбуваються тектонічні рухи.

Паракліт, (гр.) потішитель, Са. Дух.

Паралелізм, (гр.) рівнобіжність, власне відношення подібних предметів.

Паралелізм психофізичний, онтологічна наука про рівнобіжність подій у світі духовному й матеріальному; дуже поширений із кін. XIX. в. поміж психологами.

Паралелія, (гр.) проста лінія або площа, рівнобіжна до другої; порівняння двох предметів, щоб зазначити їх схожості та різниці.

Паралельний, (гр.) рівнобіжний.

Паралельнограм Вотта, уладження при парових машинах, що перетворює колосий рух у прямокутний; придумав Джеймс Вотт.

Парапіза, (гр.) параліж, гріш, цілковита втрата довільних рухів (р. tototia) або чуття (р. sensoria). Причиною п. бувають хворобливі зміни в головному мізку (крово-

течні або гнійові огнища, тощо), в спинному мізку або в обводних нервах. П. поступова, паралічне недоумство (р. progressiva, dementia paralytica), органічна хвороба мізку на тлі набутого або вродженого сифілісу; об'яви: нерівні зіниці, що не реагують на світло, переставлявання й пропускання буки, трясіння рук і лямки, пригуплення пам'яті, мнія величності; веде до загальної кволости та отупіння; п. тремтлива, Паркінсонова недуга (р. agitans), органічна нервова хвороба, що проявляється розладом автоматичних рухів, дрібним тремтінням цілого тіла; виступає явч у старших, часом наслідок перебутого гострого запалення мізку.

Паралікса, (гр.) кут, під котрим видно з даної точки дану просту; в астрономії при помочі її можна легко знайти віддаль асесітнього тіла; в Сонця — кут, під котрим зі Сонця видно промінь Землі—8°8'.

Паральогізм, (гр.) логічно-невірний доказ.

Парамагнетні річовини, гл. Димагнетні річовини.

Парамарібо, гол. м-о та пристань Нід. Гвінія, 46.000 меш.

Параменти, (лат.) церк. одяжі, ризик.

Параметр, (гр.) у мат. постійна величина, що впливає на вигляд та вартість другої величини; пр. від параметру залежить вигляд еліпси (більше або менше її сплюснення).

Парамнезія, (гр.) розлад пам'яті, що проявляється фальшивими спогадами.

Параморфоза, (гр.) гл. Псевдоморфоза.

Парамос, Парамерос, холодні та пустинні височини (понад 3 000 м.) півд.-ам. Андів.

Парана, 1) ріка в півд. Америці, 3.560 км. дов., витікає як Ріо Гранде, та Паранаїба в браз. державі Мінас Жераїс, а вливається б. Буенос Айресу до Ля Плати. Гол. притоки: Паранапанема, Ігуассу, Параївай, і Ріо Салідо; 2) півд. держава Бразилії (над океаном), 198.900 км² і 690.000 меш., значні колонії українців, гол. м. Куритиба; 3) м-о над дол. П. в Аргентині, 75.000 меш.; 1852-60 гол. м-о Аргентини.

Паранаїба (Parapanayba), джерельна ріка Парани.

Паранефрит, (гр.) запалення пришкової сполучної тканини.

Паранкеніч Ірина, гал.-укр. фізик (1893-1931); помір елестр. наряду, працювала над фотофорезою й ін.; померла трагічно.

Параноя, (гр.) психічна хвороба, що проявляється різними маніями (величності, переслідування, процесування, еротоманія і ін.) при зовсім нормальних інтелектуальних здібностях.

Паралікса.

І. Паранкеніч.

Парапет, (іт.) поруччя, дутка (дол. частина футри); бруствер.

Парасихологія, (гр.) наука, що досліджує духовні процеси, відмінні від звичайних, а не хоробливі, як гіпнозізм, сугґестія, телепатія, окультизм.

Параскена, ім'я кількох святих; дуже популярна на Сході, зокрема на Україні, П., мучениця з Іконії, замучена за цю. Діокастіяна, заїзана у нас із культом П'ятниці.

Парастас, (гр.) богослуження за померлих.

Паратиф, (гр.) назва кількох інфекційних хоріб; є три відмінні п. (А, В, С); в Європі найчастіша відміна В, яка перебігає в двох формах: одна подібна до гострого катару кишок, друга до черевного тифу.

Парафа, (фр.) початковий букви, що заступають підпис, скорот, атак замість підпису. П а р а ф у в а т и, підписувати письмом (пр. дипломатичний акт) парафою.

Парафазія, (гр.) розлад мови; людина плавно говорить, але вживає невластивих слів, або пропускє слова; буває при деяких хоробах головного мізку.

Парафіна, (лат.) біла річовина, подібна до воску, т. т. 27°-62°, залежно від хем. складу. Складається з твердих насичених вуглеводнів, буває м'яка (т. т. до 50°) і тверда (т. т. 50-62°). Одержують її при дестилляції дьогтю, озокериту та роши. Вживає до виробу свічок, сірників, до смаровання, до сатиновання паперу, імпрегування тканин.

Парафінова олія, рідка парафіна з мінеральної олії; вживають на смарування та виготовлення різних мастей.

Парафія, гл. Парохія.

Парафонія, (гр.) у дав. муз. теорії назва кварта, квінти, ундецими й дуодецими, сьогодні хоробливі перескоки голосу.

Парафраза, (гр.) поширений зміст якоїсь

Парвеній, (фр.) той, що дійшов швидко з нічого до високого становища й цим чваниться; скоробагачко, доробкаєч.

Парвус (А. Гельфанд), дич рос. та нім. соц. дем. (1869-1924), жид. роду, за світової війни рішучий противник царської Росії та прихильник незалежності України; укр. мовою видано його брошуру: „На оборону демократії проти царизму“.

Пардон, (фр.) вибачте! вибачення (вини, образи).

Пардо Базап (Pardo Bazan) Емілія, есп. письм. (1851-1921), повісті: „Замок в Ульоа“, „Природна мама“, „Христівка“.

Пардубіце, м-о в Чехії над Лабою, 25.000 меш., замок, укр. робітничі колонії.

Пареаа, (гр.) неповна параліза; ослаблення чинності м'язів; звич. задержані грубі рухи, а зникають рухи прецизійні

Паремійник, (гр.) збірник паремій.

Паремія, (гр.) уступи зі св. Письма Ст. Завіту, що їх читають на богослуженнях (на вечері), Преждеосвященній Службі Божій).

Парентеза(а), (гр.) вставка, вклічка.

Парере, (іт.) осуд знавців у якісь справі, потрібне роз'яснення.

Парестезія, (гр.) почуття адеревілости, т.зв. бігання мурашок по шкірі, гол. на кінцівках, при різних органічних недугах центр. нервової системи.

Парето Вільфредо, іт. економіст і соціолог (1848-1923), твори: „Куре політ. економі“, „Соціалістичні системи“, „Трактат із загальної соціології“.

Париж (Paris), гол. м-о Франції та друге щодо величини м-о Європи, лежить обабіч Сени та має 78 км.² пов. й 2,870,000 меш., а з передмістями 480 км.² пов. і 4,765,000 меш. Завдяки своєму положенню на перехресті річкової дороги Рона-Сона-Сена та сухопутної Бордо-Орлеан-Париж, що є рівночасно світовими дорогами: Лондон-Стамбул і Москва-Мадрид, має П. вел. значіння як госп., політ. і культ. осередок. Ядром П. й його первісною каїтною є острів на Сени та невелика територія довкола нього т.зв. „місто“ (ville). Це ядро оперезане перетеном бульварів, а за ним ідуть концентрично ще два круги т.зв. передмість, оточені бульварями, що з парками займають 1/3 міста; зелена площа П. одна з найбільших середсвітових міст. Важніші будівлі — церкви: вел. собор Нотр Дам (XII в. в нормансько-гот. стилі з двома недокіченими вежами), собор Інавалідів (із кін. XVII в., з

Париж: Елізаветська площа.

нариси в мн. м. ...., пар. Часопісі, Волі, під псевд. Верховинськ.

Парацук Михайло, гал.-укр. різьбар, *1880. Архітектурна різьба у Львові (міський театр, пром. музей, унів., бібліотека), погруддя Т. Шевченка, І. Франка, М. Лисенка, А. Коцка, надгробок М. Драгоманова в Софії й ін.

гробом Наполеона), код. церква св. Женевиєви, тепер Пантеон, мавзолей славних французів; з інших: Лувр (найбільший музей світу), і Туїлєрії, Люксембурзька палата (повітний музей) та палата Рішельє, Сорбона (університет), палата Бурбонів (тепер Палата послів), театр Одеон і Вел. опера, Палата Справедливості та Біржа. З пам'яток важкі: Триумфальний Лук на площі Етуаль із могилою „Невідомого воїна“, Обеліск із Люксору на площі Згоди, пам'ятники республіки, Наполеона, Жанни

3) паперові гроші ходить за п-ом (à pari), коли ринок їх розцінює однаково з їх номінальною вартістю.

Парі, (іт.) ринка вартість; гл. Аль парі.

Парі, (фр.) заклад.

Парі (Paris) 1) Г а е т о н, фр. історик літ. (1839-1903), студії над фр. літ. середньовіччя; 2) Л ю і, фр. славіст, проф. гімназії в Москві, автор фр. перекладу Несторового літопису (1834); †1864.

Парій, парія, (інд.) в Індії член найнижчої касты; особа, що стоїть поза громадою,

Париж, вид на сім мостів: Сіє, Інвалідів, Сорбона, Нотр-Дам, Пантеон.

д'Арк та ін. Крім ст. університету й ін. вис. шкіл має П. спеціальні інститути: Пастера, антропологічний, океанографічний і ін., велику Нац. Бібліотеку (4½ міль. книжок), багато музеїв, 50 театрів та є найважливіший мист. осередок світу. Промисловість велика й різноманітна: одитова, металева, корабельна, хемічна й т. д. П. визначний грошово-банковий осередок і першорядний зал. вузол. Торг.-пром. вистави-торги відбуваються на Марсових полях, де стоїть слава Ейфелєва вежа (300 м. вис., досі найвища будова світу). П. існував у передримський добі як кельт. оселя Лютеція Парізіорум; у Х. в по Хр. був важним політ. осередком, а вел. розвиток його починається в XVII в. (1/2 мільйонне місто), завдяки сильній централізації Франції.

Паризька Комунa, гл. Комунa Париька.

Парикмахер, (нім) стрижій, голар, фриєр.

Парис, Олександр, (гр. міт.) син Пріама й Гекуби, парішив суперечку між богинями Герою, Атеною й Афродитою на користь Афродити; захопивши дружину Менелла Гелєну, дав привід до троянської війни, вбив пострілом у п'яту Ахілі, а сам агнув із руки Фльокрета.

Паристокопитні (Artiodactyla), ссавці, що мають на ногах 4 або 2 пальці, закінчені малими копитками, таз. ратиними; розділюються на: н е ж у й н і (Nonruminantia), а саме свині й гіпопотами, та ж у й н і (Ruminantia).

Паритет, (лат.) 1) рівність, рівновартість; 2) у грошовій париті — відношення між грошовими одиницями різних країн; визначається в залежності від кількості дорогоцінного металу в монетах тих країн;

без прав, покривдженя.

Паріма (Sierra Parima), гори в Гвіані та Венесуелі, 2,508 м. вис.

Парк, (фр.-англ.) 1) вел. сад вибагливо зпеканий, що нагадує даку природу; 2) військ. склад перевозових засобів і матеріялів: артилерійських, техн., летунських, телеграфічних, зал. возів, авт. тощо.

Паркет, (фр.) підлога аложена з окремих дощочок, які укладають на анич. дощатій долівці. Часто н. має вигляд мозаїки.

Парки, (лат.) богині народження, пізніше зрівняні з гр. богинями долі; гл. Мойра.

Паркінсонова недуга, гл. Параліза тремтлива.

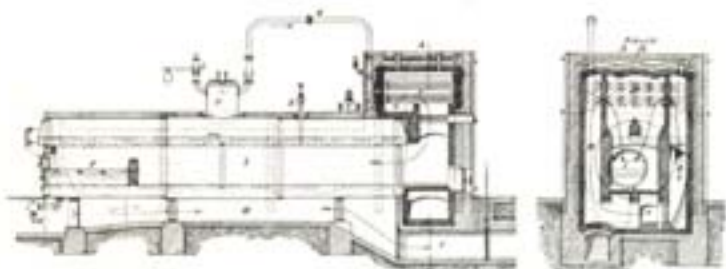
Парком (Parkosz) Якуб, поль. граматик, краківський каноник, реформатор поль. правопису; всі поль. носові звуки зазначував одним знаком (Ź); 1455.

Парлямент, (фр. з лат.) первісно у Франції суд найвищої шпихти, опісля найвищий суд, від XIV в. суди провінцій, зв'язані з

ПАРОВІ КІТЛИ.

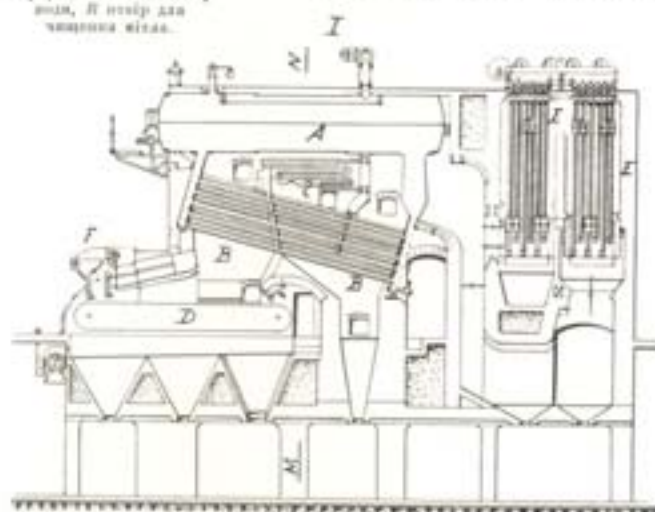

1. Паровий котел із вертикальною трубою:
С циліндрова труба, *Q* корпус котла, *P* рівень води, *A* труба, якою відходить пар, *В* циліндрова труба, *В* отвір для заповнення котла.

2. Котел з одним горизонтальним трубою з перегородками (похилою і горизонтальною перегородками *A-B*):

I корпус труби, *II, III* канали, якими йдуть опалювальні труби, *F* циліндрова труба, *NW* горизонтальний рівень води, *D* бачок, з якого пар йде через *E* і *M* до перегородки *A*, а звідси трубою *N* вентиль *У* до машини, *L* вентиль забавки, *Ж* вентиль до заповнення котла водою, *H* горизонтальний вентиль, *C* канал, який відходить вниз до кофана.

3. Котел Штайнхеймера:

I похилою перегородка, *A* топ. котел, *B* рушійний котел, *C* перегородка, *D* ланцюговий рунт, *E* підтримка на воді, *F* канал до заповнення котла; *II* перегородка *MN*, *III* від джерела обр. *L*.

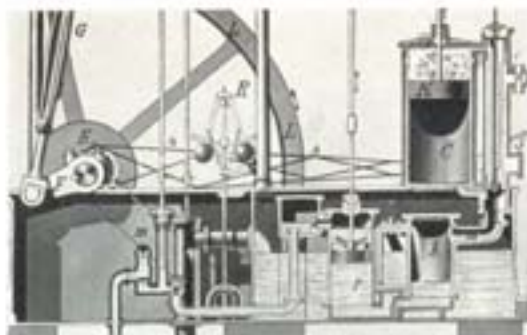
4. Утримання до автоматичного навішування вугілля на ланцюговій рунті.

5. Автоматичне навішування вугілля: *Г* сировик з вугіллям, *K* рушійні лопатки, *В* бублик з рушійними лопатками, які навішують вугілля на рунт, *A* рушійна планка, *F* циліндрова труба з рунтом *R*, *Д* джерело.

ПАРОВІ МАШИНИ.

1. Парова машина Нотта (1884).

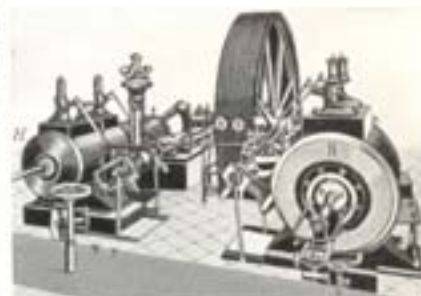
Стержень циліндру, А тисак, В гвинт, в отвір, який пар входить, в отвір, який пар виходить, Г стержень (кондиціатор), Д стійка керування, в стійку до конденсатора, у стійку на входну воду, Е роздатне колесо, Ф тисак, Р гирба, К конденсер, в другий тисак, Н регулятор.

2. Одноциліндрова машина зі з'єднаним випуском пара.

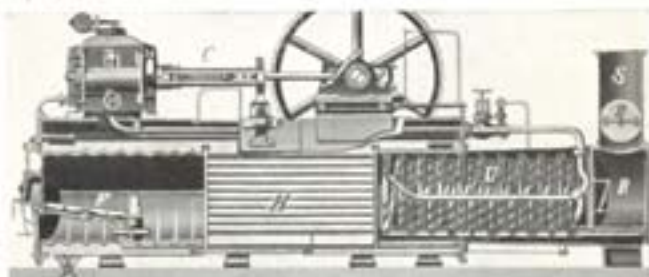
3. Машина з пастушковим, уламковим циліндром (тисак); Н циліндр із високим тисаком, X циліндр із низьким тисаком.

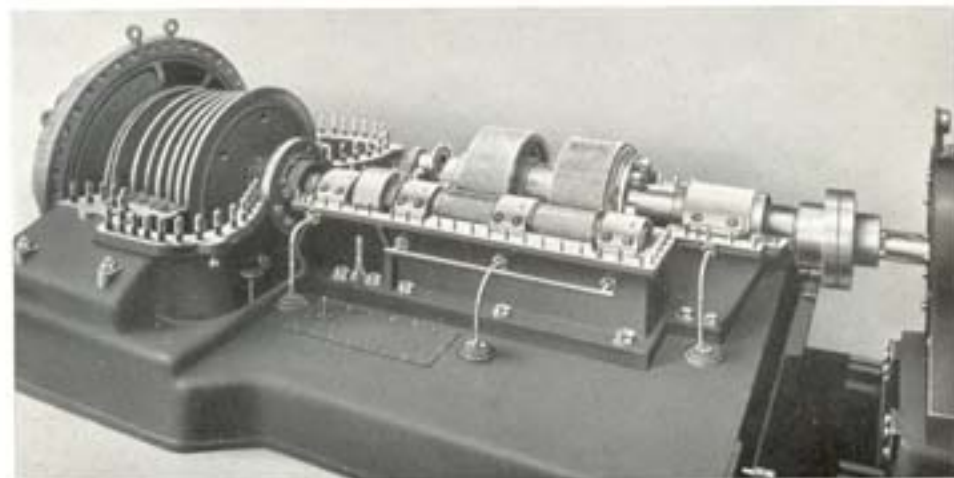
4. Машина з бічним уламковим циліндром, із вертикальним випуском пара; Н циліндр із високим тисаком, X циліндр із низьким тисаком.

5. Парова турбіна (парні): В рухома шина, D парний дутин.

6. Шестигонний: F шестигонний, H горизонтальний циліндр, G вертикальний, в димовий кошик, B тисак, D рухома шина, С шина з бічним уламковим циліндром.

7. Парова турбіна (виготовлена компанією А.А. Том. Листопад Шпроберт) що має три парні шари для рухомих шин з лопатками, в посередній шині зубчастий вал для перетворення швидкості обертів турбіни (3000 на хв.) на меншу швидкість генератора (918 на хв.).

паризьким п. в одну корпорацію. В Англії від XIII в. назва лібрарія „етатів“, від 1295 спільні збори 3-ох етатів. Англія п. та його установи стали зразком для п. усього світу. Тепер п. це нар. заступництво; при системі 2-ох палат, п. означає палату послів.

Парламентар, (фр.) півзакон, від війська до протинника, для виконання переговорів; згідно з міжнародним правом користується незаляманістю під захистом парламентарської відзнаки — білого прапору.

Парламентарна система, система правління, при якій виконавча влада підлягає законодавчій, гол. тим, що уряд мусить відповідати кожнокласній більшості в парламенті. При послідовній п. е. міністром може бути тільки член парламенту.

Парлюар, (фр.) вз. розмовниця; окрема кімната для короткої зустрічі з гістьми (в гостиницях, монастирях, школах).

Парма, іт. провінція в сточній р. По; 1545 князівство під династією Фарнезе, 1735 перейшла до Австрії, 1748 до Бурбонів, 1802 до Франції, 1814 до Марії Луїзи, дружини Наполеона, 1800 прилучена до Італії. Гол. м-о П., 68,000 меш., унів. (від 1512), Інститут мистецтва, музей старовини, катедра.

Пармезан, (іт.) іт. сыр із козиного або коров'ячого молока, твердий, зеленкуватий; вироблюють у Пармі й загалом у Л'юмбардії.

Парменід, гр. філософ (540-480 до Хр.), родом із Елеї, гол. представник так. елзаської школи; у своєму творі „Про природу“ як єдине джерело пізнання вважає розум.

Парменіон, полководець Олександра В., убитий на його приказ 330 до Хр.

Парнаїба (Parnaíba), 1) ріка в схід. Бразилії, на границі держав Мараніон та Піауа, 1,040 км. дов., вливається до Атлантийського океану; 2) м-о, пристань б. гарла р. П., 20,000 меш.

Парнас, івні Лікура, гори у Фокідії, 2,450 м. вис; осідок Аполлона й муз.

Парнасізм, (фр.) напрямок фр. поезії, що продовжує романтизм і вде від гаслом „мистецтво для мистецтва“; представники: Кошсе, Прюдом, Ереді, а його предтечі Готіє, Бодлер, Леконт де Ліль і Банвіль.

Парнелль (Parnell) Чарльз Стюарт, ірл. політик (1816-91), голова ірл. представництва в англ. парламенті, борець за гомруль, голова „Земельної Спілки“ — сел. організації, що боролася в англ. діями при допомозі бойкоту.

Парнон, або Малево, гори між Лаконією й Арголідою, 1,937 м. вис.

Парня, гл. Лілія.

Парова машина, двигун порушуваний

водною паром; пара, створена в кітлі, порушує толоч, який обертає розігнне колесо; п. м. буває нерухомо (у фабриках) або рухомо, на колесах (дизельні, паромобілі, паромоти); при многоциліндричних п. м. пара переходить із парника поволи до циліндрів із що-раз меншим тисненням, а вкінці до конденсора; циліндри сполучені ривнібіжно або за чергою. Першу п. м. збудував Джеймс Вотт 1776 (гл. таблиця Парові машини).

Паровання, переміна ріднини в пар; відбувається при кожній температурі й то тим скорше, чим більша поверхня ріднини, чим вища температура, чим суше повітря, чим менший тиск повітря.

Парова турбіна, гл. Турбіна.

Пароник, паровий котел, паровий казан, машина до створення водної пари; складається з пальника, в якому створюються гарячі гази й кітла з водою; для швидкої переміни води в пар, у „жарничних“ п-ках гарячі гази переходять одною або більше рурами через воду в кітлі, в „газовотрубних“ п-ках гази переходять через воду багатовома тонкими цівками, у „водотрубних“ п-ках котел розпадається на більшу кількість труб, якими проходить цівка з гарячим газом (гл. табл. Парові кітли).

Пародія, (гр.) зовн. наслідування, з метою викрити внутр. суть, основу чогось; рід сатири, що у смійній формі наслідує поважний твір, пр. „Енеїда“ Котляревського, „Ліс Мисита“ Франка; карикатурна копія, що висміює або осмішує оригінал.

Пароксизм, несподіваний, дуже сильний приступ недуги; найвищий ступінь вулькарічної діяльності.

Пароль, (фр.) знак, гасло, умовлене слово, по якому пізнають себе члени якоїсь організації (змовники).

Пароніак, пароход, корабель, порушуваний силою пари; п. колесний, що пливе при помочі крилатих коліс (Роберт Фултон 1807), кивається тепер тільки на озерах і ріках; п. гвинтовий, що порушується при помочі крилатих гвинтів (шруб), тепер загально уживаний на морі (Ресель 1829).

Порівняння довжин найбільших кораблів.

Парос, один із гр. Киклідів на захід від Наксосу; зомі мармуру.

Паросія, (гр.) ролад шоху, наслідком чого людина не чує деяких запахів.

Паротит, гл. Колодуна залоза.

Паротит, гл. Льюкомтива.

Парох, (гр.) священик, якому єп. пере-

Ч. Парнелль.

дав самостійне право душпастирства; наставник парохії.

Парохія, (гр.) зорганізована ред. громада, як самостійна одиниця найвищого ступня.

Парпура Максим, укр. філінтрон (1763-1828), служив у Сиб. як педагог, перекладач у мед. колегії, вісник як дир. мед. друкарні; 1798 вид. „Енеїди“ Котляревського, відкрав у запеві вел. гроші на укр. шпиталі та школи.

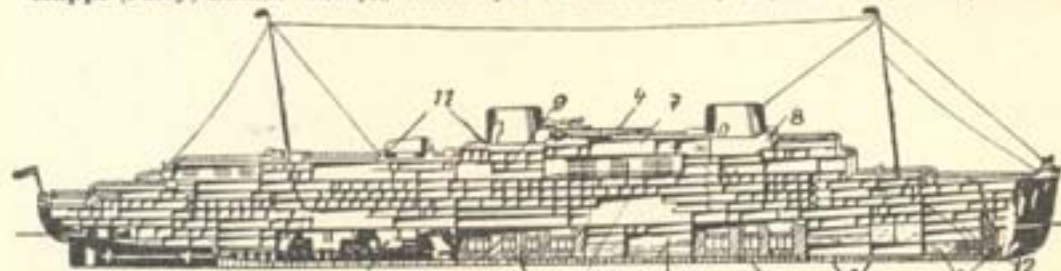
Паррі (Parrу) Віліам Едвард, англ. арх-

подразненням ийци кислитами або електрикою.

Партеион, (гр.) храм Атеи на Акрополі в Атепах, побудований 447-438 до Хр. архітестами Істіном і Калікратом; одна з найкращих будов дорійського стилю (гл. таблиця „Будівництво“, т. I, ст. 407).

Партеиона, (гр.) давня назва міста Неаполю від похованої там за переказами сирени Партеиони.

Партеионейська республіка, дем. неаполітанська республіка, яку створили 1799

Перекріз сучасного пароплаву. 1. машини, 2. кіліни, 3. куліна, 4. літан, 5. збірники води, що зливаються коливання корабля, 6. подвійне дно, 7. ресторан, 8. місце команданта, 9. бездротний телеграф, радіо, телефон, 10. ліжусові помешкання, 11. змагові площі, 12. гаражі для авт. Малі перегородки це каюти.

тичний дослідник (1790-1855), дійшов до 82°45' півн. геогр. ширини; відкрив ряд островів між Шим. Америкою й Гренландією (архіпеліг Паррі).

Парсеваль (Parseval) Август, нім. фізик *1861, збудував бальон до кермування, дослідник летунства.

Парсек, вл. паралакса секундова, зоряна віддаль; астр. міра віддалі зір, рівняється віддалі зорі, якої паралакса рівна 1", себто кругло 31 біліонів км.

Парси, гебри, визначні Заратустри, вогнепоклонники, потомки персів, які вимандрували до Індії перед наступом ісламу; б. 100.000; кулі та блякири.

Парсонс (Parsons) Чарльз, англ. фізик, *1854; винайшов 1886 паролу турбіну.

Партеиій, гр. поет і граматик, родом із Нікеї в Бітнії, в часі війни з Мітридатом прибув як полонник до Риму, вчитель Вергілія, автор 36 любовних історій у прозі, Метаморфоз і Елегій — останні не збереглися.

Партеиій, укр. церк. діяч (1858-1922), митр. автокефальної церкви, гл. Левитський Памфіл.

Партеиіт, с. б. Ізти під Аю Дагом на Криму, колись осередок християнства і готських христ. валинів.

Партеиогенеза, (гр.) розвиток нащадків із незапліднених яєць; буває у нижчих безхребетних тварин, заг. відома у бджіл, у яких партеиогенетично розвиваються трутні; в-зу можна спричинити штучно

фр. республіканці, проіснувала 7 місяців.

Партер, (фр.) дол. частина дому під поверхом; у театрі місце рівне зі сценою або нижче від неї.

Партеиій спів, укр. назва для церк. кількоголосого гармонійного співу — від поділу на голоси-партії (partes); з'явилася в укр. британських хорах XVII в.

Партизан, (фр.) член нерегулярного військ. відділу, що на власну руку нападає на ворога; прихильник якогось напрямку.

Партикуляризм, (лат.) признавання частини більшого шкільця, ніж цілості, недобачування цілості за частиною, нерозуміння інтересу цілості; окремішність, закладеність.

Партита, гл. Сюїта.

Партитура, (іт.) розписані на нотах голоси муз. твору, рядками один над одним.

Партицип, (лат.) гл. Дісприкметник.

Партиципація, (лат.) співучасть у чому (гол. в інтересах).

Партицький Омелій, гал.-укр. фільольог, іст. і ред. діяч (1840-95); розвідка про „Слово о полку Ігорі“ з перекладом, нім.-укр. словник, праці зі слов. старовини (Скандинавщина в давній Русі, Старинна історія Галичини) з давніми етимологіями; ред. журн. „Зоря“ 1880-83, вид. „Газети Шкільної“; шк. підручник (грам. для нар. шкіл), ред. перших книжечок „Просвіти“.

Партія, (лат.) вл. частина, відділ: 1) група прихильників якогось політ. напрямку;

Партеиій, укр. митр.

О. Партиципій.

2) особа або особи, що виступають перед судом та урядом; 3) у муз. частина більшої композиції, окремо написані голоси з багатоголового твору; 4) роль актора; 5) корисне подружжя; 7) одна гра від початку до кінця (пр. п. шахів).

Партія, ст. країна Персії (північній Хорасан); за династії Ареакідів (від III в. до Хр. до 226 по Хр.) могутня держава, що обіймала країни від Евфрату по Інд. і від Каспійського моря по Індійський океан; її повалив Артаксеркс, гл. Артаксеркс.

Партія праці (Labour Party), роб. партія в Англії, організована з професійних союзів, соц. партія та ін. роб. об'єднань.

Партнер, (фр.) співучасник, співник, товариш (пр. гри).

Пару, ліва притока дол. Амазонки, 975 км. дов.

Паруліс, (гр.) флюксія, гнилоши у непах; знич. від повсаного зуба.

Парфилів Яким, укр. комп. та муз. педагог, *1883, проф. Житомирського ІНО (хороні комп. та муз.-теорет. підручники).

Пархи, парші, шолуді (favus), хвороба шкіри, гол. на голові, спричинена особливим грибокком (Achorion Schönleini), що розростається в верхніх веретвах нашірня і волосся та спричинює постійне полісіння. Хвороба переноситься на людину з людини, а також з тварин. Парша опочених дерев, спричинена грибокком *Fusicladium*, нищить груші й яблуні (пліми на листях і опочах — кора й опоч порепані).

Пархоменко, 1) Володимир, укр. історик, *1880, дослідник найдавнішого періоду іст. Київ. держави: „Початок християнства Русь“, „Біля джерел руської державності“, „Олег та Ігор“, „Київ. Русь і Хозарія“, „Нові проблеми Київ. Русь“, „Русь і печеніги“; 2) Терешко, визн. укр. кобзар із сосницького повіту Чернігів. губ., грав м. ін. на археолог. аґаді в Харкові 1902; †1911; 3) Яків, писар Б. Хмельницького; пізніше полк. чигиринський і черкаський; підписав білоцерківську умову 1651.

Парцели, (лат.) частина; дрібний земельний пай, що утворився після розділу великого маєтку.

Парцеляція, (лат.) розпакування великих земельних маєтків на дрібні частини.

Парч (Partsch) Йозеф, нім. географ (1831-1925), автор визн. геогр. монографій, м. ін. про льодову добу в Карпатах.

Парча, (тур.) матерія ткава з шовкових, золотих або срібних ниток, буває звичайна (глазет) і узориста.

Парчевіч Петро, архивш. марціанно-польський, був на Україні в Чигирині

1657, як посол австр. цесаря до Б. Хмельницького.

Парчич (Parčić) Драгутін, хорв. лінгвіст (1832-1902), автор словника хорв.-іт. та хорв. граматика, борець за глаголицькі церк. книги в Хорватії.

Пас, (фр.) у грі в карти: ааяна, що відмовляється грати в партії або купувати.

Пасав (Passau), м-о в схід. Баварії над Дунаєм, 25.000 меш., ст. катедрна, шпирня, паперова й порцелинова промисловість; П. це ст. рив. Батана Кастра.

Пасаж, (фр.) критий перехід, галерія з кривими, що з'єднує дві чи більше вулиць; у м-а: швидко втовта фігура, що перебігає по ступінках гами й по тонах акорду.

Пасажир, (фр.) подорожній, що живає якогось прилюдного засобу комунікації (залізниця, трамвай, пароплаву, літака, тощо); співучасник подорожі.

Пасарге (Passarge) Зігфрід, нім. географ, *1867, гол. представник суч. геогр. напрямку тав. краєзнавства, досліджував Камерун і Півд. Африку.

Пасат, (есп.) постійний сухий вітер у тропічних країнах півд. й півн. півкуль Землі, що дме з субтропічних смуг висхідну в напрямі до рівника; під впливом обороту Землі довкола осі п. змінюють свій первісний напрям: на півн. півкулі на право, на півд. — ліворуч; у протилежному напрямі віють горою антипасати.

Пасейзм, (фр.) світогляд, що боронить та аелічує минуле; пасейст, прихильник лантини, традиціоналіст.

Пасейк (Passaic), ріка в державі Нью-Джерсі (З.Д.), 160 км. дов., вливається до Атлантийського океану.

Пасек Ян Христом, поль. писем. (1630-1701), славиі, „Сломиню“; був автором наклепу, що став легендою, бунім-то Мазепу привязали за кару до дикого коня та пустили в степ.

Пасни, (лат.) гл. Страждальний стан.

Пасива, (лат.) зобов'язання, що їх має виконати підприємство: довги, незаплачені податки, платні робітникам і т. ін., також акційний капітал, що є власністю акціонерів; коли п. перевищує актива, настає банкрутство підприємства.

Пасивний, (лат.) недіяльний, той, що діє тільки під зовн. впливом.

Пасивність, (лат.) стан недіяльності, байдужність.

Пасічник, місячник пасічництва, від 1925 у Придні, від XII 1930 у Харкові.

Пасічництво, плекання бджіл, побічна галузь сільського господарства. П. у старовині гл. Боршництво.

Терешко Пархоменко.

Парцеляція, агорі маєток до парцелуєт, анжу по парцелуєт.

Пасія, (лат.) 1) оповідання про хресні муки (страсті) Христа, відчитуване у середньовічній Європі в неділі вел. посту та в страшний четвер, у нас її поширено від XVI в. за польським зразком; 2) у муз., ораторія, що представляє страждання Христа; творцем її був Себастьян, а найвизначнішим представником П. С. Бах.

Пасіанс, (фр.) пл. терпець; забана в картині, коли одна особа розкладає їх згідно з прийнятими правилами так, щоб діяти до наміреної розв'язки (причому зич. ворожати).

Паскаль (Pascal) Блез, фр. філософ, математик і фізик (1623-62), відкриття в геометрії (циклоїда, еліптичної криві, шестигуник П.), теорії чисел, рахунок імовірності, в гідростатиці; перший переливний, що тисне повітря менше за висотою; у фіз. скептик; гол. твір „Думки“ та „Листи до провінціала“, в яких поборює суїцитів.

Пасквіль, (іт.) злобний твір із писклями, що писемко когось прилюдно, звич. без підпису автора.

Паскевичі, ки. рід кол. Росії, походить від Хведора Паленка, кол. полкового товариша полтавського полку (1688); його син Яків називався Пасько Цалий, шук Іван Якович став писатися Паскевичем; нащадком останнього був Паскевич Іван, рос. військ. діяч (1782-1856), граф Ериванський (за адобутті Еривану), ки. Варшавський, фельдмаршал і адміністратор, 1831 адуши поль. повстання; українофіл.

Пасколи (Pascoli) Діованні, іт. писем. (1858-1912), філ. поетів на тему майбутнього людства.

Паславський, 1) Гаврило, гал.-укр. гром. і церк. діяч (1806-90), гр.-кат. священик, автор проповідей і розгляданої на З'їзді „руських учених“ 1848 рукописної „Галицько-руської граматки“; 2) Петро, гал.-укр. гром. і церк. діяч (1792-1846), брат Гаврила, гр.-кат. свящ., автор укр. проповідей та „Скороченої руської гри-

матики“, якою користувався Пастр Левинський.

Паслін (Solanum nigrum), мала, зелена рослина, будовою пацту споріднена з картоплею; її ягідки трилітні; гл. таблиці: Отруйні рослини України, ч. 13.

Пасмові гори, гл. Гора Пасо (El Paso), м-о в державі Техас (ЗДА) над р. Ріо Гранде, 100,000 меш., гутя срібла, зал. вартості, торг. осередок.

Пасока, гл. Лімфа.

Паспарту, (фр.) паперо в ірмиці до фотографії або образу ріаної величини; ніжна карта вступу на вистави, тощо.

Пассеки, укр. шляхетський рід, походить із час. переселенців на Литву; 1) Богдан, суддя ген. суду й посвода благородської XVIII в.; 2) Вадим, укр. історик та етнограф (1808-1842), вид. „Очерки Росії“, та „Историко-статистическое описание харківської й таурійської губерній. У творі „Путевыя замиски Вадима“ заявив себе гарячим укр. патріотом.

Пасел (Passy) Фредерік, фр. політик (1822-1912); основник фр. мирового т-ва, 1901 нагорода Нобеля.

Пассус, (лат.) зворот, уступ.

Паста, (іт.) всяка м'яка річовина, що має вигляд тіста, пр. для чищення зубів, ножиб, черевків, тощо; у мед. мішанина ліку з якимсь центральним порошком (крохмаль, глина, тальк) і з вазеліною або ліноліною.

Пастаза, ліва притока гор. Амазонки, 520 км. дов.

Пастелій Іван, закарп.-укр. перк. діяч XVIII в., мукачівський крилошанин, автор акростихоних віршів.

Пастеля, (іт.) 1) кольоровий олівець, м'який, подібний до крейди, якіснається до малювання; 2) малярство пастеллю. П. була відома ще в XV-XVI в.

Пастер (Pasteur) Люї, фр. хемік і бактеріолог (1822-95); епохоні праці про шумування, про причини заразливих недуг, про охоронні щеплення, гол. проти сказу й ін.

Пастеризатор, прилад до пастеризування.

Пастеризування, вищени або припшення розвитку дрібнотварів у рідинах, гол. в молоці, вині або пиві. П. молока буває а) коротке, коли молоко підогрівається до 90°, протягом 2 мін.; б) довге, коли молоко підогрівається до 63°, протягом 1/2 год.; вісля підогріття охолоджується молоко нагло шкже 10°, найкраще до 4°; роблять це у пастеризаторах.

Пастерівський інститут, наукова уста-

Пасічницькі прилади: 1. підзорювач, 2. рибниця, 3. кліночка на метву, 4. дальноць Рука, 5. стиска на лице, 6. пасічницький ніж, 7. шпичка з замігати бджоли, 8. шпичка вошки, 9. валиці до жербої вошки, 10. врата Прокоповича, 11. накривка на метву, 12. ситко-щідняк, 13. вудальне коліско, 14. роздільник рамок, 15. і 16. годувальниця.

Пасічництво: 1. вулик Дідала, 2. медарка, 3. український вулик, 4. соняшна висотопка.

Блез Паскаль.

Л. Пастер.

нова заснована в Парижі 1888, спершу як приватна, для дальшого розвитку праць започаткованих Пастером, пізніше удержавлена; на зразок паризького П. і засновано подібні установи по всіх культ. краях.

Пастернак (*Pastinaca*), зелеста рослина з пригнаним листям і округленим цибутом; корені п. городнього (*P. sativa*) використовують до приправи страв і пасти.

Пастернак, 1) Борис, рос. поет, *1890; збірки: „Блинок у хмарах“, „Поверх бар'єр“, „Дві книги“, „Літняк Шмідт“; 2) Леонід, рос. малювальник і гравер, укр. роду, *1862; реаліст інтимного побуту, психолог; ілюстрації, портрети Л. Толстого та ін.; 3) Ярослав, гал.-укр. археолог, *1892; дівчий член і кустос музею НТШ „Ruské Karpaty v archeologii“, „Котлетка археології зах.-укр. земель“ і ін.

Пастилька, (фр.-лат.) кульма або табличка з густою, щільною річиною (дуску, шоколаду, гуми і т. ін.) з додатком якогось ліку.

Пастирські листи, послання владки до духовних або вірних у ред. справах.

Пастор, (лат.) прот. священник.

Пастор Людвіг, нім. історик (1854-1928); від 1921 австр. посол при Ватикані; „Лет. пав. від кінця серед. віків“ (13 томів), в останньому томі подана історія унії укр. церкви з Римом.

Пасторал, (лат.) єпископський жезл.

Пасторали, (лат.) малий, погідний муз. твір, ідилічного, світ. характеру, простий у мелодії й гармонії.

Пасторальна, (лат.) пастирське богослов'я; наука про суть і завдання душі пастирської праці.

Пасторій (*Pastorius*) Йоакім, історіограф Яна Казимира, нім. роду (1610-82); автор першої історії Хмельниччини, що вийшла 1652 у Даниїгу лат. мовою: „Bellum Scythico-Cosacicum“.

Пастриек (*Pastrnek*) Францішек, чесь. славист, *1853, учень Ягіча, проф. унів. в Празі, член чесь. Акад. Наук, НТШ; праці з діалектології, церк.-слов. мови й історії слов. філології.

Пасха, (євр. песах) доєлвіно: перехід (роз. ангела через стін. край); у жидів свята на пам'ятку виходу з Єгипту; у християн Великдень.

Пасхалов Вячеслав, рос. комп. та муз. письмен., *1873; „Про словац. нар. пісні“, „Муз. структура кримських пісень“, обрідка укр. баллиди „Севрюк“ для співу з оркестром, сольоспіви та ін.

Пасхальники, секта на Чернігівщині з кін. XIX в., відкидали установлену церквою пасхалю й придержувалися своєї, пр. Великдень завжди 23. III., Різдва 23. XII.

ПАТ, урядова Поль. Агенція Телеграфічна.

Пат, (фр.) хід при грі в шахи, що у зв'язку короля тоді, коли інші фігури не можуть рушитися з місця.

Патагонія, півд. частина Півд. Америки (на південь від Ріо Negro); на сході степова височина (пасовища), на заході гори (Анди) та праліс, підсоння зимне, на сході посушне, на заході вогке. Тубільці тегуельхи майже знищені, європейців мало; належить до Аргентини й Чилі; місце заселення влочишнів.

Патама, права притока Лени, 375 км. дов.

Патарени, гл. Катари.

Патари, кочове інд. плем'я в півд. Індії.

Патек Станіслав, поль. держ. діяч, *1866; міністер закорд. справ XII 1919-VI 1920, посол у Японії 1921-26, у Москві від 1926.

Патена, (лат.) гл. Діскоє.

Патент, (фр.-нім., з лат.) 1) грамота на якийсь уряд, науковий ступінь; 2) свідоцтво, що видається винахідникові на монополічне право використовувати у промисловості, протягом певного часу, винайдені ним техн. удоскокалення; 3) в деяких країнах — свідоцтво на право торгувати певними продуктами або їх виробляти.

Патентове право, приписи щодо охорони винаходів.

Патер, (лат.) отець, рим.-кат. священник.

Патера Адольф, чесь. філолог (1836-1912), бібліотекар чесь. Музею у Празі, видавець ст.-чесь. текстів.

Патерик, (гр.) отецьник, книга вітців; збірки визант. аскетичної літ. з повістями про подвижників якогось монастиря, або поемами цих подвижників, або якусь те й друге. На Україні були відомі: Синайський, Сказський, Атонський, Брусалимський або Духовний Луг та ін. На зразок їх повстав на поч. XIX в. у Києво-Печерській Лаврі Печерський П. про життя й діяч. печерських подвижників, із різними додатками, що донні віки був дуже популярний на Україні.

Патерно, іт. м-о на Сицилії під Етною, 34,000 меш.

Патетичний, (гр.) повний захоплення, аворужливий, високоелітний (виступ, твір).

Патина, (лат.) бронза окиснена повітрям; є бура, червонова, або зелена, утворюють її деколи штучно, пр. на статуях.

Патіаля, васальна держава Пенджабу (брит.-інд.) 14,016 км.² і 1,500,000 меш.

Патканіан Рафаел, вірм. поет (1830-92), мав вел. вплив на вірм. інтелігенцію.

Патканов Керопе, рос. орієнталіст (1833-89), проф. слб. унів., один із виван. вірменів Європи.

Паткуль Ноган Райнгольд, лівонський шляхтич (1660-1707), від 1698 на службі Августа II., змагав до об'єднання Лівонії з Польщею, 1704 рос. посол у Саксонії, 1705 владний Швеції і покараний смертю.

Патмос, один із гр. Спорадів б. Самосу.

Пастеризатор молока для виробництва пастеризування.

ет. монастир (з XI в.) св. Івана Благовіста, що жив тут на заслани.

Патна, брит.-інд. м-о в Бенгалії, над Гангом, 120.000 меш., унів., бавовнича промисловість. П., в старині Паталіпутра, була найважливішим інд. містом.

Патоге́неза, (гр.) частина медицини, що досліджує, як повстають хвороби.

Патоге́ний, (гр.) той, що спричинює хворобу.

Патоге́номічний, (гр.) питомай або типовий для даної хвороби.

Патоло́гія, (гр.) наука про хвороби: п. загальна вивчає: 1) причини хоріб (етіологія); 2) повстання хоріб (патоге́неза); 3) чинності хорого організму (патологічна фізіологія); 4) хворобні об'язи (симіотика); п. спеціальна (позологія) займається поодинокими хворобами, залежно від їх клінічних об'язів.

Патон Бвген, укр. інженер нім. роду, *1870, від 1904 проф. будови мостів на Політехніці в Києві, член ВУАН.

Паторжани́ський Іван, укр. оперовий співак, бас, *1896; Дон-Барилло (з Севільського циркуля), Мефістофель (Фауст), Черевик (Сорочинський ярмарок) та ін. ролі.

Патос, (гр.) вел. захоплення, запал, душевний настрій, що викликає жаль, спочуття, розчулення.

Патрас, Патре, пристань на півночі Пелопоннесу, 63.000 меш., торговля вином і коринтійськими родинками.

Патрик, св., апостол і єпископ Ірландії, з роду галівців (389-463).

Патри́кій, син Наримунта Гедиміновича, кн. стародубський, † після 1408.

Патримоніальний, (лат.) належний у спадщині по батькові; п. ма́йно, унаследжене від батька.

Патристика, патрологія, наука про отців церкви та їх творч.

Патри́ці, (лат.) ст.-рим. родова шляхта, дворяни, вельможі, повноправні громадяни Риму; в середньовіччі в Італії та в візант. державі члени родової шляхти; в містах з самоуправною купецька аристократія, що часто управляла містом; пр. у Львові аж до унятку Польщі.

Патри́ця, (лат.) сталений прилад, що служить до виробу металевих матриць для потреб граверства та до виробу гвинтової мутри.

Патріот, (гр.) людина, що любить свій рідний край і працює для нього.

Патріотизм, (гр.) гаряча любов до батьківщини та праця для неї.

Патріарх, (гр.) 1) біблійні п-и, праотці людського роду від Адама до Ноя та жид. племена від Авраама до Йосифа; 2) в христ. церкві, вищий ступінь від митр.; у правосл. голова автокефальної церкви; спершу були в церкві три патріархи: на сході в Антиохії і Александрії, на зах. в Римі, від IV в. також у Царгороді й Єрусалимі. В схід. церкві згодом повстало біль-

ше патріархатів (серб., моск. і ін.), в зах. декілька титулярних (Венеція, Лібона, Гоа); в 1. половині XVII в. появились на Україні пили, до якого схилились оба митр.: унітський (Рутський) і правосл. (Могила), утворити укр. патріархат у Києві, залежний від папи, що мав об'єднати унітів та унітівців. Рим не погодився на цей пили.

Патріархат, (гр.) 1) суев. лад, в якому батько є головою родини; 2) церк. округа, підлегла патріархові; 3) уряд патріарха.

Патрокл, (гр. міт.) лицар під Троєю, син Менойтія, товариш і царий друг Ахілія, вбитий Гектором при підмозі Аполлона.

Патрологія, гл. Патристика.

Патрон, (лат.) 1) у ст. Римі пил-опікун визволеного невільника; 2) у церкві святий, якого особа, громада, чи установа вважала собі за опікуна; 3) у церк. праві особа, яка побудувала й устаткувала парохіальну церкву; гл. Колітор; 4) відр. уживаний кінватними малярами для відбитки рисунків на стіні; 5) гл. Пльза, Набій.

Патронат, (лат.) право патронату, загал прав та обов'язків, що приєднують якісь особи щодо означеної церкви чи церк. уряду, гол. при його обєдді; установа, що має своєю метою опікуватися чимсь (пр. дітьми, в'язнями).

Патрон електричний, уладженнє, що дозволяє влучити електр. жарівки у лінію. Один з провідів лінії від'єднується зі зрубовано-поштампованою бляхою, що творить внутрішню бічну поверхню п-а, другий — з (ізолюванням від тієї бляхи) днищем патрона.

Патроні́зм, (гр.) ймення виведене від йменн батьга (отчество), пр. Іванович, син Івана, Степанівна, донька Степана; родове ім'я, пр. Данаїда, себто донька Данаоса.

Патроніташ, (нім.) гл. Набійниця.

Патруля, (фр.) гл. Стежа, Роз'їзд.

Патті Адельна, славна оперова кольоратурна співачка (1843-1919), родом із Мадриду, виступи в Нью-Йорку, Лондоні, Парижі й Петербурзі.

Пауловіч Альберт, білорус. письм., *1875, збірник поезій „Снапок“, віршована драма „Василькі“.

Паумоту, гл. Туамоту.

Пафлігонія, країна та ст. рим. провінція на півн. побережжі М. Азії.

Менелай із групом Патрокля (Фльоренція).

Електричні патрони.

Пафос, (гр.) м-о на півд.-зах. побережжі о. Кипр зі славним храмом Афродіти.

Пахаревський Леонід, укр. письмен. і автор, *1880, перекладчик Гамсуна, Гаштмана, Шніцлера; збірки оп.: „Буденні оповідання“, „Пожовкле листя“, п'єси: „Нехай живе життя“, „Тоді, як липи цвіли“, тощо.

Пахман Семен, рос. юрист, *1825, цивільст, проф. казанського, харків. і сиб. унів., сенатор. Праця про значення права в Росії.

Пахомій, св., основник чернецого життя (б. 292-348).

Пац Юрій, до 1492 воєвода київський; литвин-католик.

Пацер, (нім.) „попсуймайстер“, особа, що береться не за своє діло.

Паціфізм, (лат.) погляд, що всі міжнар. непорозуміння та конфлікти треба подолати мирними засобами.

Паціфік, гл. Тихий океан.

Паціфікація, (лат.) приборкування зброхобленого народу, здебільша окупантським військом; примирення.

Паціфіст, (гр.) прихильник паціфізму.

Пацієнт, (лат.) хворий, що звертається до лікаря за порадою.

Пачіотті (Pacinotti) Антоніо, іт. фізик (1841-1912), винахідник перстеневий індуктор, застосований Грамом до динамомашин.

Пачовський, 1) Василь, гал.-укр. поет, *1878; збірки поезій: „Розсипані перли“, „На стоці гір“, „Ладі й Мирені тернивий огонь мій“; драм. п'єси: „Сон укр. ночі“, „Сонце Руїни“, „Сфінкс Європи“, „Роман Великий“ та ін.; 2) Михайло, гал.-укр. письмен. і педагог, *1861, дир. укр. приватної гімназії в Долині; „Вісник з укр. письменства XI-XVIII вв.“, „Про білині й думи“, „Похоронний обряд на Русі“.

Василь Пачовський.

Пачука (Pachusa), гол. м-о мех. держави Ідальго, 41.000 меш., копальні срібла.

Пачула (Pogostemon Patchouly), зелеста губоцвітна рослина з Малакки й Цейлону; алькогольного витягу її запашного листя вживають як пахощів.

Паша, гл. Баша.

Пашалик, (тур.) назва провінції в Туреччині, на чолі якої стоїть паша.

Паше (Paasche) Герман, нім. економіст і політ. діяч (1851-1925), довголітній провідник нац.-ліберальної партії; „Зміни в суч. нар. господарстві“, „Студії над забезпеченням грошей“ та ін.

Пашч (Pašić) Нікола, серб. політик (1845-1926), організатор і провідник серб. радикальної партії, від 1878 посол до парламенту, 1880 голова скупщини, до й за світової війни — голова кабінету міністрів, після війни — делегат на мировій конфе-

ренції, де забезпечив для Сербії об'єднання Сербії з Хорватією та Словенією в одну державу „Югославію“.

Пашкевич Сильвестр, уніатський архієпископ полоцький, †1719.

Пашковський, 1) Іван, гал.-укр. поет XVIII в., один із численних впрішпелців, що склали дух і світські пісні; був учителем, описав святи; автор м. ін. популярної в Галичині коляди „Херувими святі“; найстарша дата його складів 1764; 2) (Paszowski) Марцін, польс. поет і мемуарист, автор „Ukraina od tatarów trapióna“ (Краків 1808), „Rozmowa kozaka zaporożkiego z perakiem gońcem“ (Краків 1817) і „Dzieje tureckie i utarczki tatarów z kozakami“ (Краків 1815).

Н. Пашч.

Пашпорт, (фр.) особистий документ про приналежність до якоїсь держави, з гол. призначенням легітимації при подорожуванні закордоном.

Паштет, (фр.) заходола страва з різного розмеленого м'яса, гол. з дробу й дичини, приправлена городинною.

Пашцевський Павло, укр. церк. діяч, *1874, протопресвітер армії УНР, з якою відбув усі походи; 1920-25 інтернований у Польщі; від 1926 настоятель церкви Чеснохрестного Братства у Луцьку.

Пашенко, 1) Андрій, рос. комп. укр. роду, *1883; оркестрові й хорові твори, муз. до драми „Пугачов“; 2) Дмитро, військ. товариш, *1760, † по 1809, підкоморій городишського повіту на Чернігівщині, як член комісії для стат. опису України, склав 1781: „Описание Черныговскаго намѣстничества“, видане О. Лазаревським 1868.

Паци, (іт.) сміхун, блазень.

Певз, (гр.) у ст. грек. святична пісня в честь богів, гол. Аполлона; пісня гр. і рим. війська перед битвою; похвальна пісня, пісня радості; 2) хірургічні кліщики до затискання кровоносних судин при операціях.

Певний, 1) Аполлон, укр. гром. діяч, *1888, агроном, член укр. військ. ген. комітету при Укр. Центр. Раді 1917, 1919 заступник гол. держ. інспектора армії УНР; засланий більшовиками на Соловки; 2) Петро, укр. гром. діяч, * у 70 рр. XIX в., член партії соц. федералістів; за його гроші збудовано в Полтаві пам'ятник Котляревському, відновлено будинок, де жив Котляревський; підпомагав укр. театри.

Пегас (сузір'я).

Пегас, 1) (гр. міф.) крилатий кінь, що

продився б. джерел Океану з крові вбитої Персеєм Медузи; від удару його копита повстало джерело муз Гіокрена; у піанішних поетів кінц муз; гл. Белерофон; 2) суляр'я півн. неба, між Рибами й Орлом.

Пегель, прилад, що показує стан води в ріках, або озерах.

Пегі (Peguy) Шарль, фр. поет. (1873-1914), католик, твори: „Наша молодість“, „Гроші“.

Пегматит, (гр) жальна гірщина грубокристалічної структури магматичного походження; складається гол. з кременю, ортоклазу та лосилку.

Пегу, Пайгу, Моне, країна Бірми, 24,084 км.² і 2,000,000 меш.; до 1852 самостійна; гол. м-о Пегу з величавою пагодою Будди.

Педагог, (гр.) той, що виховує, учитель.

Педагогічний Український Інститут, вис. укр. пед. школа в Празі з 4-річним курсом науки, заснована 1923 Укр. Гром. Комітетом як вища, від 1925/26 перетворена в високу на аразок кол. вис. шкіл у Росії та зах.-европ. філ. факультетів, а 3 відділами: іст.-літ., мат.-природничим, муз.-пед.; катедр 32+4 класи муз.-пед.; професорів 23, доцентів 14, лекторів 10, асистентів 6; число студентів, найбільше в 1926/27 (245+16 вільних слухачів), з-року на-рік меншає (1931/32 — 57+6 віль. слух.). До 1931/32 видано до 100 дипломів пед. серед. шкіл, із них 25 отримало ступінь доктора. Бібліотека — 9.830 назв у 11.000 томах, із них 60% укр.; наук. збірки; видає Науковий Збірник. При Інст. 1926-30 укр. комісія для провірявання середньошк. освіти; вид. т-во „Січ“, видало досі 44 високошкільних підручників (18 таких праць видав Укр. Вил. Фонд). Перший вибраний ректор проф. Л. Біленький, якого замінив (1926-30), проф. В. Сімович, тепер 1931-2 ректорус проф. В. Гармашів. Від 1931/32 у стані поступової ліквідації як школа, перетворюється в науко-дослідчий Інститут.

Педагогія, (гр.) наука виховання; ділиться на властиву п. (виховання) й дидактичну (навчання); досвідна п. є експериментальною психологією дитини; теоретична п. досліджує суть, мету й систему п-гії; практична п. займається організацією домашнього й шкільного виховання й навчання; історична п. просліджує розвиток п-гії від її початків до нашого часу. Завдання п-гії: 1) визначити цілі, що їх повинно освітити виховання й навчання; 2) можливо всебічно пізнати тіло й душу дитини, щоб установити правила виховання й навчання, відповідні для кожного віку; 3) установити способи й засоби сучасного виховання й навчання. Основ-

никами нової п-гії були: Коменський, Руссо, Пестальці, Фребель, Дістервег і Герbart. Новіші педагогі, від 1900 року, мають за мету виховати нове громадянство: цього має доклати на думку Кершенштайнера, Гавдіга й ін. трудовна школа, де молодь, працюючи під проводом учителя, сама здобуде собі основи знання й етичного виховання; на думку Дальтона с-мовиховна школа, де молодь сама навчається й виховується, при чому вчителі з тількиглядчачами й доглядчачами молоді; інші педагогі кладуть ще інші думки в основу новітньої педагогії.

Педаляж, педаль, (лат.) пристрій порушуваний ногами (пр. при колесі, машині до шиття); в ор'янах клавіатура для гри ногами, у фортепіані 2, або 3 пішки для регуляції повноти та сили звуку.

Педант, (фр. з іт.) людина, що прив'язує вел. вагу до несутих часто подробиць.

Педантизм, (фр. з іт.) дрібничкова пошана до прийнятих форм, принципів і поглядів; совісна праця, що кладе велику вагу на дрібниці.

Педель, (лат.) унів. возний.

Педерастія, (гр.) мужоложство, неприродне задоволення полового гону між мужчинами.

Педерсен Гольгер, дан. мовознавець, *1867, дослідник гол. кельт. і слов. мов.

Педікур, (фр.) косметичне плекання ніг.

Педитр, (гр.) спеціаліст дитячих хоріб.

Педитрія, (гр.) частина медицини, що займається дитячими хворобами.

Педологія, (гр.) наука про дитину; розсліджує анатомічний, фізіологічний і психологічний розвиток дитини.

Педометр, (гр.) гл. Крокомір.

Педро, королі Португалії: 1) П. I, 1357-67, 2) П. IV 1826, 3) П. V 1853-61.

Педро, цісарі Бразилії: 1) П. I, 1822-31, син Івана VI, кор. Португалії; 2) П. II, син попереднього 1831-89.

Пеза, права притока Мезені, 300 км. дов.

Пезаро, іт. пристань над Адріатичним морем б. Риміні, 35.000 меш., музей рим. пам'яток, шовкова промисловість.

Пезета, (peseta) есп. грошова одиниця від 1871, номінально 1 есп. п. — 1 фр. франк, дліється на 100 сентимів; монети карбують із золота й срібла; в ам. валюті 100 есп. п. — 8.28 ам. дол. (XII—1931).

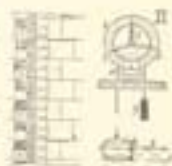
Пезо, (esp. й іт.) кол. есп. монета, що була поширена в есп.-ам. державах; ривилося 5 франкам або 1 ам. дол.

Пейго, ріка в кит. провінції Печілі, 556 км. дов., вливається до затоки Печілі.

Пейзаж, (фр.) краєвид.

Пейнуз, Чудське озеро, озеро на межі Росії й Естонії, 3.510 км.², відтікає Нарвою до Фінської затоки.

Пейскер (Peisker) Ян, чесь. історик ст.-слов. культури, *1851, проф. унів. в Грацу; праці: „Про задругу“, „Давніші зносини слов'ян із тюркотатарами й германами“ й ін.

Пегель. 1. лата з подійкою, 2. годинниковий п. і 1. зубчатє колесо з подійкою, 2. вилзика, 3. вилзика, що вилзую максимум і мінімум водостону, 4. валець, 5. важка, 6. плаваюк, 7. рівень води.

Пейтер (Pater) Вальтер, англ. письменник (1839-94); критик; студія з Греції та ренесансу, повість „Марія Епікурська“.

Пекан білий, гікорі (Carya), бальмова рослина, споріднена з волоським горіхом; вис. дерево з піни. Америки; його горіхи їстівні, тверде дерево дуже цінить як матеріал для столярських виробів.

Пекарський Петро, рос. історик (1828-72), академік; праці про вплив укр. культури й науки в Росії за Петра I („Наука й література в Росії при Петрі Великому“), історія рос. Академії Наук та ін.

Пекельна машина, прилад із вибуховим надб'єм, що запалюється самостійно при допомозі відповідного пристрою в базисний час; гл. Петарда.

Пекельний камінь, гл. Ламіє.

Пекер (Pecqueur) Константен, фр. соціаліст (1801-87), сенсіоніст, батько суч. колективізму, гол. твор: „Нова теорія соціальної і політ. економії“.

Пекін, Пейпін, донедавна гол. м-о Китаю, лежить у провінції Печілі, 1,500,000 меш.; складається з піни. частини, тзв. татарської (мацзю) з „забороненим“ містом (колись ще резиденція) і дільницею закорд. послав. та піад. частини, тзв. китайської, обі обведені муром. Визначні будівлі: кол. царські палати, уніа., астр. обсерваторія, зоол. і бот. город, багато святищ. П. був гол. містом Китаю від 1400 до останньої кит. революції.

Пекос (Pecos), ліва притока Ріо Гранде дель Норте (ЗДА), 1,200 км. дов.

Пектина, (гр.) річовина зближена до араб. гуми, знаходиться м. ін. в овочевих соках і сировиніох їх драгліниа.

Пеленський Йосип, гал.-укр. історик, *1879, дійсний член НТШ, за Австрії консерватор ст. пам'яток Галичини, опісля проф. укр. унів. у Кам'яниці; монографія про пам'ятки Галича з кит. доби.

Пелех, 1) Г р и ц я к о, кошовий отаман закордонський 1670, прихильник гетьм. Мих. Ханениа; 2) І в а в, гал.-укр. журналіст, москвофіл (1859-1914), ред. „Галичанина“ по смерті О. Маркова, та „Руського Слова“, співробітник час. „Страходуд“, вид. „Руської Библиотеки“ 1887-1905.

Пелехин, вл. Пелех, 1) П а в л о, укр. лікар (1839-6. 1918) проф. хірургії, воєнно-медичної академії у Слб.; 1898 дав 90,000 корон НТШ на фонд для мед. відділу укр. унів. й для підготовки проф. для нього; за ці гроші Т-во купило каменницю при вул. Чарнецького ч. 26; 2) П е т р о, укр. лікар (1794-1871), проф. слб. мед.-хірургічної акад. 1820-49, опісля проф. і лікар кияв. дух. акад.

Пелеш Юліян, укр.-гр.-кат. церк. діяч (1843-96), парох церкви св. Варвара й ректор дух. семінарії у Відні 1874-83, 1885 перший св. ставропеліський, 1891 св. перемиський, співробітник „Руського Сіону“, автор богословських праць („Пастирське богословіє“) та ін. „Історії унів. укр. церкви з Римом“.

Пеле, гл. Мон Пеле.

Пелей, (гр. міт.) син царя Бака на о. Егіпті, володар мірамідонів, чоловік Нерейди Тетиди, батько Ахіліа.

Пелеріна, (фр.) широкий плащ без рукавів; комір, який прицепляють до плаща.

Пелія, (гр. міт.) син Посейдона, цар Польку в Тессалії; щоба погубити свого брата Язона, післяв його у Кольхиду по золоте руно, зате дружина Язона, Мелія, вмовила дочку Пелю пошматувати й зарити батькове тіло, обіцюючи після того його відмолодити.

Ю. Пелеш.

Пелікан, гл. Баба рожена.

Пеліон, Пелісії, гори в Тессалії, гл. Осса.

Пелісі (Pelissier) Жан, фр. публіцист, *1883, прихильник самостійної України, основник місячника „Annales des Nationalités“ у Парижі, де 1913 присвятив окреме число Україні; у VIII і X 1917 мав урядову місію на Україні.

Пеліко (Pellico) Сильвіо, іт. письменник (1789-1834); спомини зі Шпільбергу; „Мої в'язниці“ і трагедія „Франческа да Риміні“.

Пелія, ст. столиця Македонії; тут народився Олександр В.

Пелчансько-Мізоцьке пасмо, пасмо горбів на Дубенщині на Волині, до 300 м. вис., має палеозойське, тектонічно попересуване ядро.

Пелчицький Леонтій, св. пильсько-туриський 1588-96; один з ініціаторів берестейської церк. унів.

Пелюзіом, ст. стин. м-о при гирлі Нілу, 525 до Хр. перемога Камбіза.

Пелігій, чернець В. в., родом кельт, еретик, учив, що первородний гріх не пошкодив людському родові, тому й Христос не Спаситель, тільки Учитель.

Пелігійний, (гр.) все те, що живе або повстало в морських глибинах.

Пелігійни, прихильники Пелігійа.

Пеліягоса, колиш. далматинська, від 1919 іт. громада островів.

Пеліягра, (рум.) кукурудзяна хвороба, поширена в країнах, де населення харчується гол. кукурудзою (у нас на Подутті, Басарабії, Херсонщині); організм стає надто вразливий на сонячне світло, яке йому шкодить; причина хвороби ймовірно недостача вітамінів і отруйні річовини в поповненій кукурудзяній муні. Об'яви: розлади нервової системи, шкіри, травлення.

Пеліяги, найстарша переліст. людиність Греції.

Пеліяргонія (Pelargonium), зелеста рослина з широким круглявим листям і журавцевя-

Пеліяргонія

тим швітом, з півд. Африка; у нас плакють для оддоби; гл. Журавець, Геранія.

Пельопід, тебанський полководець, 379 до Хр. увільнив Теби від влади Спарти, полаг 364.

Пельопонес, тепер Морея, півд. частина балканського півострову, сполучена з ним коринтською шийкою.

Пельопонеська війна, війна 431-404 до Хр. між Агенами й Спартою за перевагу в Греції; скінчився поразкою Аген.

Пельопс, (гр. міт.) син фригійського царя Танталя, брат Нюби, чоловік Пиподамії; від нього назва Пельопонесеу.

Пемза, гл. Пумекс.

Пен (Penp) Віліям, англ. квекер (1644-1718), 1681 заснував колонію Пенсильванію, 1683 м-о Філадельфію.

Пеналс, (лит.) грошова кара; пенальні й той, що торкається грошової кари.

Пенанг, гл. 1) Джорджтаун, 2) Пульо Шіанг'.

Пенати, (лат.) боги-опікуни рим. родини й держави, як зв'язку родин; житло, дім.

Пенге (pengé), мад. грошова одиниця від 1926; ділиться на 100 філерів; із золота карбують монети на 20 і 10 п.; в ам. валюті 100 мад. п. = 17-40 ам. дол. (XII—1931).

Пенджаб, Панджаб, себто П'ятиріччя, півн.-зах. частина брит. Індії, в сточищі 5 приток гор. Інду: Джілим, Чінад, Рані, Біве і Сатладж; ділиться на провінцію П., що має 256.975 км² і 2.690.000 меш. (гол. м-о Лягор) та на 43 васальних держав із пов. 94.665 км² і 4.415.000 меш.

Пенджабська мона, пунджаб, новоіндійська м. в Панджабі в Індії.

Пендузіційна теорія, теорія, що вивчає секулярні зміни клімату пересуванням земної осі, внаслідок чого змінюються умови життя та органічний світ.

Пенев Боли, болг. историк літ. (1882-1927), проф. унів. у Софії, критик, праці про болг. відродження.

Пенельона, (гр. міт.) вірна дружина Одисея.

Пенецлена, (лат.-фр.) майже рівнина, гл. Цизль (географічний).

Пенза, рос. м-о над Сурою, 91.000 меш.; фабрики паперу, деревна та споживча промисловість.

Пензель, (нім.) квачик до малювання.

Пенські Альпи, частина зах. Альп на швейц.-іт. границі, до 4.638 м. вис.

Пенські гори, гори в півн.-зах. Англії, до 882 м. вис.

Пенітенція, (лат.) покаєння.

Пенітенцірій, (лат.) святиц.-сповідник при катедральній церкві, на Сході від III в.; наглядач над зберіганням публ. покути; п. великий, кардинал, начальник рим. пенітенцірій.

Пенітенцірія римська, (лат. Sacra Poenitentiaría) папський трибунал, що розсуджує справи сумління, та дає диспензи й

розгрішення від гріхів, що їх розгрішує тільки папа.

Пенк (Penck) Альбрехт, нім. географ і геолог, *1858, один із найбільших суч. геоморфологів; член НТШ, автор теор. геогр. праць і цілої низки монографій, між ними й про Україну, яка завважала користь для України при заключуванні берестейського миру.

Пенкгерст (Pankhurst) Сільвія, англ. гром. діячка (1882-1928), провідниця англ. суфражисток, антимилітаристка, шкідливи комуністка; виключена з партії за непослух.

Пен-Клюб, (англ.) міжпар. т-во письмен., що має відділи в різних країнах. П. Е. Н. початкові букви англ. слів: poets, essayists, novelists.

Пенлеве (Painlevé) Поль, фр. політик і математик, *1863, член фр. Академії, кількаратьовий міністер; 1917, 1925 прем'єр; праці з теор. механіки й філософії.

Пенні, 1) (пенні), дрібна фін. монета з бронзи; 1 п. = 0-01 фін. марки; 2) (penny, множина pence), дрібна англ. монета = 1/12 шілінга = 1/240 фунта штерлінгів; монети карбують із бронзи й срібла (3 і 6 п.)

Пенс, гл. Пенні 2).

Пенсильванія (Pennsylvania), півн.-схід. держава ЗДА, 116.870 км² і 8.720.000 меш.; середню займають гори Аппалачі з вел. копалинними багатствами (вугілля, вальо, нафта); промисловість (металева й ткацька); гол. м-о Герієбург'.

Пенсія, (фр.) 1) постійна плата, гол. щомісячна, яку дістають службовці або їх рідні після їх смерті; 2) гл. Пенсіон.

Пенсне, (фр.) цвєкер, окуляри, що тримаються на перелісі при допом. пружинки.

Пентагон, (гр.) п'ятикутник.

Пентаграм, (гр.) геом. фігура в формі зівади; на боках правильного п'ятикутника збудовані рівнорамні трикутники; кабалістичний знак у різних народів.

Пентаграм.

Пентаедр, (гр.) п'ятигранник, геом. брила обмежена п'ятьма стінами.

Пентаметр, (гр.) п'ятистововий вірш, в якому кожна половина має два дактилі й один довгий склад: — — — — —

Пентаполь, (гр.) в давнину союз п'ятиох міст разом з їх околицею.

Пентатевх, (гр.) П'ятикнижжя, п'ять книг Мойсея: книга Битія, Ісход, Левіт, книга Чисел, Второзаконіє.

Пентахорд, (гр.) п'ятиструнний муз. інструмент, від скрипки.

Пентедактильон, гл. Тайг'ет.

Пентелікон, Пентелійська гора, б. Атен, де були доми славного білого мрамору.

Пентесілея, (гр. міт.) дочка Ареса, царця Амазонок і союзниця Пріама у війні з греками. Ахілл, убивши її, захоується в ній. Ця любов стала темою багатьох творів усесвітнього письменства й пластички.

Пенюар, (фр.) довге легке ранкове жіноче убрання.

Пе́нь, основа, у грам. незмінна частина слова, до якої додається закінчення, пр. *продава-ти, подати-и*, у протилежності до кореня „да“ (без наростків і приростків).

Пеон, (гр.) чотирискладова стопа ст.-гр. вірша, що має один довгий склад і три короткі.

Пепермент, піпермент (англ.) лікарський рослинний препарат.

Пельз(ос), (гр.) тканина, тьмана одяга; гол. довга та пишна жіноча одяга у ст. Греції.

Пепсин(а), (гр.) фермент, що його виділяють залози шлунку людини й м'ясоїдних тварин; розчиняє білки.

Пептон, (гр.) витвір розщиплення білків у шлунку під впливом пепсину, а в кишках під впливом соку підшлункової залози; легко розчинюється у воді.

Пер, (фр. pair) у Франції, до В. Революції вельможа, до 1848 член палати панів.

Пера, гл. Константинопіль.

Перак, брит.-малійська федеративна держава, 20.200 км.² і 600.000 меш.

Ператинський Афанасій, укр. архітект XVII-XVIII в., докінчував будову церкви Густинського монастиря.

Перень, 1) перисна основа, перисна річовина; 2) гл. Елемент; 3) хемічний п.: річовина, яку не можна розложити на дві або більше різних річовин. Усіх п. є 92, кожний із них має в науці свій знак, звич. утворений із початкових букв його наукової назви, цей знак означає також його атомовий титар. Кожний хем. п. має своє атомове число, що рівняється числу електр. заряду його ядра та кількості його лон. електронів, гл. Атом. Відповідно до прикмет діємо п. на метали й металоїди. Гл. Періодичний уклад пернів. Метали, Металоїди. Розпад деяких радіоактивних пернів дає підставу здогадуватися, що перни не відмінні якось пернісі річовини.

Перверсі, (дат.) полове збочення; моральне відсуття, нахил до неприродного (гол. у половому житті).

Первинок зелений (Protozoococcus, Pterococcus), дрібноцвітний, одноклітинний зелений організм, живе в воді й на вологих місцях, утворюючи зелені плями; розмножується через поділ і планіками; гл. Перворости.

Первозири (Protozoa), найнижчі, одноклітинні тварини; живуть у воді або галасують на інших тваринах; сюди належать: рококорінки, джугутки, спорівці та инфузорії.

Первольф (Perwolf) Поезф, іст. слов'янства (1841-91), з роду чех, проф. рос. унів. в Варшаві, писав і з іст. України (Про сойм в давній Русі), та про слов. взаємини.

Перворости (Protophyta), первісні скритоцвітні рослини, а саме: всі одноклітинні (бактерії, дріжджовки, первізиви, кремністки) а з багатоклітинних ті, що збудовані з однородних клітин (гриби й багатоклітинні гліни).

Первоцвіт (Primula), мала, зелена рослина з глибоким широким листям і зрослим, на беріжку п'ятидільним цвітом. П. лікарський (P. officinalis), з жовтим цвітом, цвіте у нас раною весною; її цвіту вживали як ліку проти грудних хоріб; п. китайський (p. sinensis) і п. сьодовий (p. auricula), з різнобарвним цвітом, вживають у нас по квітниках.

Перуухи Коєт, укр. маляр (1863-1915), краєвиди.

Перга, цвітний пилко рослин, налізаний бджолами на поживу личинкам.

Перговець волохатий (Trichodes ariarius), жушок 9-16 мм. дов., жи-1, рослина, 2 і 3, цвіте в пергою у вулицях! його перерей, 4, і тому дуже шкідливий.

Пергам, 1) замок міста Трої; 2) ст. м-о в Міді, тепер Бергамо, 241-133 до Хр. століття пергамського царства; в старині славна школа граматиків та гр. мистецтва геленістичної доби; вел. бібліотека.

Пергам: вид на частину замку. Від ліва до права: театр, базиліка, святиня Атеон, вівтар Зевса, вівтар Діоніса.

Пергамен, (гр.) 1) відповідно виправлена й вигладжена шкіра, до винаходу паперу вживана для писання й на палітурки; назва від м-а Пергама; 2) п. ростинний, або штучний виробляють із паперу.

Перголесі Джованні Батіста, іт. комп. (1710-36); його опера „Служниця панєю“ стала за аразок пізнішій опері буффо.

Перебийніс, 1) Василь, суч. укр. маляр, постійно працює в Парижі; мертва натура, автопортрет, театр. декорації („Одеон“ у Парижі та ін.), костюми, оформлення кіна; 2) Юрій, полк. коз., підлеглий гетьманові Орликів, 1712 з укр. військом боронив Правобережжя України, покинувши москалями, відполків, але був розбитий під Погребищами.

Переверзева Настя, укр. акторка та антрепренерка (1836-95), спочатку на рос.

Пельзос.

В. Перебийніс, (автопортрет).

сцені, а повстанням укр. театру у трупі Кропивницького, опісля в Садовського. Неврівнянн в ролях драм. баб і великосвітських дам.

Переверзев. 1) Валеріян, рос. історик літ., *1882; до 1929 мав вел. вплив серед комун. молоді, праці про М. Гоголя й Ф. Достоєвського; 2) Іван, рос. педагог, дослідник іст. та етніки Слобожанщини: „Топографическое описание харьковского наместничества“, Москва 1781, та правила рос. правопису для українців; †1794.

Переверзів Дмитро, укр. полковник (1868-1928), в часі виступу Муравйова героїчно боронив Чернігова.

Переволочна, 1) м-ко над Удаєм б. Придуки; 2) с. при впадінні Ворески до Дніпра, місце козацького перевалу; тут відбулася переправа швед.-укр. війська після полтавської катастрофи 1709.

Переворськ (Przeworsk), пов. м-о у зах. Галичині, в повіті поодинокі укр. села, разом 5-4½ укр.

Перегін, гл. Дестяляця.

Перегінськo, с. долиньського повіту над Лынацею, 6,000 меш., 2 нафтові шибі.

Переданненні, гл. Заданненні.

Передвижники, мист. об'єднання „Общество передвижных выставок“, засноване 1870 в Петербурзі (українці Крамський і Ге, росіяни Мясодов і Перов). Вони під впливом фр. маляра Прюдона звертали найбільшу увагу на ідейний зміст образу (часто бунтарський), нехтуючи формою.

Передитанія, гл. Ляйта.

Передмікенська культура, гл. Трипільська культура.

Передміхурова залоза, передсечинка (prostatia), залоза, що обгортає початкову частину сечівника у чоловіків.

Передні Азії, найближча до Європи частина півд.-зах. Азії: Мала Азія, Сирія, Палестина, Мезопотамія, Арабія і Персія.

Передрамія, передпліччя (antibrachium), частина гор. кінцівки між плечем і доловою; складається у людини з двох кісток: ліктьової (ulna) і променя (radius).

Передсердя, гл. Серце.

Перезвук, грам. зміна (якісна й кількісна) голосного всередині кореня або пня, дуже старе явище в індоевроп. мовах, побудується при творбі слів із коренів та дієслів наворотних, пр. *меткий — моторний* або: *плету — плоти — заплітаю, нести — носити*, або і в відміні (пр. у нім. мові): *fange — Fang* і т. д.

Перекот, тат. Ор-Калу, гр. Тафрос, м-ко на шийці, що лучить Крим з Україною, б. 1,000 меш.; давніше грало важну роль як центр торгівлі сіллю, добуваною з тугешніх соляних озер. Перекотська шийка, в старовину була перекопана ровом і мала вал, також укріплення Тафрос; Менлі-Гірей відновив укріплення й назвав його Ферх-Кермен.

Перекотиполе (Gypsophila paniculata), рослина, споріднена з гвоздиком, росте по степах і пісках серед і схід. Європи, у нас також на квітниках; восени склублюється, висихає та, пірвана вітром, котиться по полях, звідені її назва.

Перекроєння (hypertensia), буває: 1) артеріальне, активне, повстає наслідок місцевого розширення артерій; дотична частина тіла червоніє і нагрівається; знич. мисше скоро без наслідків, часом повстає кровоцилин; 2) жилне, пасивне й повстає, коли кров не може свободно підпливати; дотична частина тіла темно-синього кольору й холодна; причини або місцеві (утиск на жилу й ін.) або загальні (ослаблена серцева чинність і ін.); наслідки ж п. з загальних причин знич. небезпечні.

Перекутія, гл. Дягоналі.

Перелім кістки (fractura), порушення цілості кістки: 1) травматичний, повстає під впливом мех. uszkodжень (удар, постріл, тощо); 2) патологічний, повстає під впливом дуже незначних uszkodжень або й самочинно в хворобливо змінених кістках (туберкульоза, остеомаляція й ін.).

Переломання світла, рефракція, відхилення променів світла, при їх переході з одної прозорої річовини в другу ін. густоти.

Перемиськ, відерит 1617 р.

Перелуччик, перемичкач, гл. Гротроп. **Перемиський Вістник,** гал.-укр. часопис; орган Перемиської Нар. Організації, двотижневик, виходив у Перемислі в 1909-14.

Перемиські Епархіальні Відомости, урядовий орган гр.-кат. перемиської єпархії, виходить у Перемислі від 1919, передним Вістник Перемиської Епархії.

Перемішляни, повіт. м-о на Опіллі, 4,100 меш., 15% укр., 34% пол. і 51% жидів; VI 1919 перемога П. корпусу УГА над поляками.

Перемиськ, ст. укр. княжий город над серед. Сном, один з найстарших гал. осель,

ли виконують нахідки з часів IV-V бронзової доби; XI-XIII вв. столиця укр. князів, останній відомий князь Олександр Всеволодович, б. 1231; від XI в. досі осідок укр. єпископів (по берестейській унії до 1692 були в П. два укр. єп-и, православний і уніатський); Володар Ростиславич поставив у П.-лі собор св. Івана, який Ягайло (1412) обернув на костел; 1470 цю стару укр. церкву розібрали, а з її каменів побудували лат. катедр. Здавня укріплене місце; в околицях часті й важкі битви: перемога над уграми 1089, битва Іа'яслава з Володимирком 1152 й ін.; за австр. часів сильна

Перемиські: сучасний вид.

твердниця, у світовій війні по облозі 11 XI 1914 — 22 III 1915 піддалася росіянам, здобута знову австрійцями 3 VII 1915 по прорині під Горлицями; XI 1918 бої УГА з поляками. Збережених пам'яток мало: кат. катедр. 1470, останки замку пол. XVI в., почати збережена синагога кін. XVI в., костел і монастир бенедиктинців 1616, гр.-кат. капітула 1626; тепер повіт. м-о, 48.000 меш.; 47% поль., 15,5% укр., 37,5% жидів. Два музеї. Осідок гр.-кат. і рим.-кат. єпископа. Повіт: 1.002 км.², 2 міста, 121 сіл, 147.000 меш.; 47,3% укр., 37,9% поль., і 14,7% жидів.

Перен (Perrin) Жан, фр. фізик, *1870; дослідник атомів; нагорода Нобеля 1926.

Перенаселення, завадою велика густина людності, коли значна кількість населення не може здобути засобів існування; релятивне п. буває наслідком малого розвитку продукційних сил країни.

Перепелиця (Coturnix), птах із родини польових кураків, подібний до куропатки, тільки до 20 см. дов., одностаєно-бурий, а яєнками, поздовжніми плямками; всюєю і літом живе у нас по полях, на зиму відлітає до півд. Європи; м'ясо дуже смачне.

Перепелиця Степан, укр. держ. діяч (1884-1932), знавець укр. фінансової кооперації, міністер фінансів у 2. кабінеті Голубовича.

Перепелиця.

Переплетництво, ремесло оправа книжок; веде свій початок від ст. „дитиха“; наближене до суч. форм повстало в XIV в., особливою розвитку досягло риночасно з друкарством, тепер механізоване. На Україні п. відоме з ки. часів; найстарший зразок п. — Мстиславове євангеліє 1115; окладки були з дерева (липа, грушка), оббиті шкірою, тканиною, прикрашені золотом, тощо; картонні обгортки б. XVIII в. П. поширилося за часів друкарства по всіх укр. друкарнях; найкращі зразки п. у Києво-печ. лаврі XVII-XVIII в. (гл. таблиці: Книжка I, 1, 12 і П, 5).

Перешно, гл. Дифраґма.

Перешніт і Перешнітиха, дві вел. могили на Київщині в Васильківському повіті; згадуються вже в літописі 1151 р., та зв'язані з іст. переказами; розкопані 1845.

Переривач електр. струї, прилад, що дозволяє дуже часто (1000 і навіть більше разів на секунду) переривати постійну електр. струю; п-чі є: а) механічні (Ваґнерів молоток, Депреція), б) турбінні, в) електролітичні (гл. Венельтін, електролітичний переривач). П.-і це необхідна складова частина багатьох приладів (електр. дзвінок, Румкорфів індуктор, Теслаів апарат і ін.), гл. I том, 439, 505.

Переріз, у геом. фігура, що повстає коли якесь тіло перетяти площею; перерізом стійка є коло, еліпс, гіпербола, парабола або трикутник, перерізом кулі є коло і т. д.

Перес і альдос Беніто, гл. Гальдос.

Переселення народів, 1) рух монг. і герм. народів зі сходу на захід і південь Європи, спричинив занепад рим. держави; переселення почали 375 по Хр. гуни, які ударили на схід. Готів; 2) гл. Еміґрація.

Пересни, коса, вузький та довгий піщаний вал, що відділяє залли й лимани від отвертого моря.

Пересічен, літописне місто Уличів, після трирічної облоги здобуте ки. Ігорем Рюриковичем.

Пересониця, над р. Стублою б. Ринного на Волині, кол. столиця удільного князя, могили з пам'ятками кін. періоду.

Пересоницьке Євангеліє, пам'ятка серед. укр. літ. мови з XVI в., переклад 4 євангелій, здійснений 1556-61, у монастирі: Дворець та Пересониця, заходами Насті ки. Гольшанської-Заславської; виготовили є. архимандрит пересоницького монастиря Григорій і писар Михайло Васильєвич, син протопопа з Сянока; переклад зроблений із поль. перекладу, що до нас не дійшов; знайдено п. є. О. Бодяньським (1837) у бі-

Сторінка з пересоницького євангелія.

бібліотеці переяславської семінарії, до 1917 зберігалось у бібліотеці дух. семінарії в Полтаві; вперше описане й почасти вид. Гл. Житєцьким, Київ, 1876. Рукопис із мист-го боку, та з боку мови має дуже велику вагу й вартість.

Пересторога, політ.-реп. памфлет, написаний 1805-6, мабуть Юрієм Рогатинцем, свого роду маніфест поступової частини укр. громадянства в обороні дільної участі кожного члена нації в відродженні України, містить багато матеріалу про укр. нац. життя з кін. XVI в.

Пересту́пний рік, гл. Високосяний рік. **Перетворювач електричний**, прилад для перетворення: а) змінної електр. струї на постійну, б) постійної на змінну, в) змінної багатофазової на змінну однофазову, г) постійної струї одного вольтажу на постійну струю вольтажу іншого.

Перець Володимир, укр. фізіолог, *1870, член ВУАН, рос. Акад. Наук, НТШ, кол. Укр. Наук. т-ва в Києві, дослідник та критичний видавець численних пам'яток ст. (Слово о полку) й серед. укр. шесм., пісенна творчість, переклади, вірші К. Зіновієва, та багато ін.

В. Перець.

Перетяткович, 1) Криштоф, реєнт лудької гродської канцелярії, намісник замковий, із укр. епопцізованого шляхотського роду; 1657-59 брав участь у поль. переговорах, що закінчилися Гадяцьким трактатом; полишив опис своєї подорожі зі Львова до Чигирини; 2) Юрій, укр. історик, *1840, проф. одеського унів.; праці з історії Надволля й укр. в оренбурзькому краї з поч. його заселення.

Перехідні дієслова, лат. транзитива, виражають дієство, що від одного предмету переходить на другий; вони мають предмет у знах. відмінку, пр.: *бю собаку*.

Перехресні лінії, мимобіжні лінії, в геом. дві лінії в просторі, що не перетинаються з собою, ані не є до себе рівнобіжні.

Перець (Piper), кущова рослина з широким листям і багтьоватим цвітом, овочі круглі, сухі й багаті на етеричні олії та альканоїди піперіні; росте в пнд. Азії і на Сундайських островах; заміни: п. чорний (P. nigrum) і п. білий (P. album), овочі їх уживають до приправи різних потрав; п. кубеба (P. cubeba), з якого добувають рід камфори, цінний лік

Перець.

проти деяких хоріб: п. жванець (P. betle), гл. Бетель 2); п. червоний, гл. Періюга.

Перещепине, село на Катеринославщині при сльній рр. Орелі й Кільчени, кол. запорозьке поселення (Орельська Паланка), важливий торг. пункт на кол. шляху Харків-Одеса; б. 3.000 меш.

Перея, в євангелії частина Палестини, на схід від Йордану.

Переяслав, м-о на Полтавщині при сльній рр. Альті й Трубежк, засноване за літописом на пам'ять перемоги Володимира В. над Печенігами; після Ярослава I дістався в уділ Всеволодові Ярославичеві, 1239 зруйнований татарами й знову згадується аж в XVII в.; 1630 козаки під проводом Тараса Трисяла погромили в околицях П-во полкиві („Тарасова ніч“); осередок повстання Остриний; за В. Хмельницького — полкове м-о, 1654 тут відбулася тав. Переяславська Рада; 1701 повіт, м-о київ. намісництва, 1797 приєднаний до полтавської губ.; незначні рештки ст. укріплень; тепер 16.000 меш.: 74,2% укр., 23% жидів, 2,2% рос.

Переяславль Залський, рос. м-о б. Володимира над Клязьмою, 13.000 меш., ткальня та барильні; заснований 1152; 1176-1302 гол. м-о удільного князівства.

Переяславська Рада, коз. рада в Переяславі 8 січня 1654 для підтвердження пригніття Україною протекторату моск. царя; геть. Хмельницький і полковники присягнули на вірність цареві, але моск. бояри — цареві послі — відмовилися присягати, сказавши, що царське слово й без присяги незмінне.

Переяславське князівство, євєдєсє а київ., охороняло Київ від степовиків, лежало над Трубежком, Супосм і Сулою до Ворскли, поширюючися до верхів'я цих річок; до П. к. належала й Суздальська земля; на пнд.-сх. стороні границя мінчалася в залежності від успіхів боротьби з кочівниками; після Мономаха П. к. стали вважати за перехід до князування в Києві — відєс боротьба за нього; від 2. пол. XIII в. П. к. занепадає.

Переяславський договір, 1) договір 1654, яким Б. Хмельницький приєднував Україну до Москви. П. д. складається з тимчасових умов, зроблених у січні 1654 в Переяславі, та зі статтей, списаних між царським урядом та посольством України в Москві, в березні 1654; укр. уряд із виборним гетьманом на чолі дістанав право на повну самостійність у внутр.-держ. житті та на децю обмежену закорд. політику; коз. стан займав місце кол. шляхетського стану. У П. д. Україна ставала окремою державою під протекторатом Москви; 2) договір 1659 між Юр. Хмельничком та Москвою, на раді в Переяславі 27 X 1659, в оточенні моск. війська; гол. точки: 1) гетьман із військом підлягає наказам Москви; 2) моск. воєводи мають бу-

ти в Києві, Переяславі, Ніжеві, Чернівцях, Умані й Брацлаві; 3) білоруські землі належать до Москви; 4) подковників призначає гетьман на Чорній Раді.

Перз (Pages) Бернард, англ. славист, *1867, проф. рос. мови й літ. на унів. в Лондоні, ред. журналу: „The Slavonic Review“.

Перигелій, (гр.) точка на дорозі планети або комети, що лежить найближче Сонця.

Перигей, (гр.) найближча до Землі точка еліптичної дороги Місяця.

Перидот, (гр.) гл. Олівін.

Перидотит, (гр.) магматична, глибинна гірщина з групи габбра; складається гол. з олівіну (перидоту).

Перикардит, (гр.) запалення перикардію в наслідку інфекції, ревматизму, туберкульозу, тощо.

Перикардій, (гр.-лат.) осердя, зверху серцева оболонка, сполучно-тканниста оболонка, що подвійним мішечком обгортає серце й початки вел. судин. Між обома листками п. є вільний щільнуватий простір, наповнений малою кількістю серозної рідини.

Периклія, (гр.) мінерал кубічної системи, MgO; сіро-зеленого кольору; зустрічається гол. в доломітах.

Перикль, гр. політик (493-429 до Хр.), проводир атен. демократії, правив Атенами від 445, прикрасив місто будовами (Акрополь), побудував Шрей і „довгі мури“.

Перикона, (гр.) гл. Зачало.

Периметр, (гр.) 1) в геом. обвід якоїсь фігури; 2) в окулістиці прилад для міряння та досліду кругозору.

Периметрит, (гр.) запалення периметрію.

Периметрій, (гр.) частина очеревини, що покриває внутр. жіночі полові органи (урац, яєчники, уразові труби).

Перипатетики, (гр.) учні Аристотеля, що займалися гол. роз'яснюванням його поглядів; назва від „ходження“, тому, що Аристотель мав звичку прохажуватися по ліцею, коли викладав.

Перипетія, (гр.) частина ст.-гр. драми, де роз'яснюється зав'язок; вирішальний момент у розвитку драми або повісті; передім, подія, що несподівано змінює ситуацію.

Периптер, (гр.) тип гр. свитни, двоганкової з колонами навколо будови, пр. свитни Зевса в Олімпії, V в. до Хр.

Перископ, (гр.) оптичний прилад для зорення з укриття; складається з металевої цівки та системи дзеркал і призм; уживається в підводних човнах, танках, для стеження за ворогом з окопів, тощо.

Перистальтика, (гр.) хробакуватий рух кишок, наперемінні скорчування і роз-

корчування відтінків кишок, через що кишковий зміст посувається поволі від шлунку в напратні кутинці.

Перистиль, (гр.) подвір'я або підвіння з колонами, алич. в свит. храмах і античному будівництві.

Перитоніт, (гр.) запалення очеревини.

Периферія, (гр.) обвід кола або ін. площина замкненої кривою лінією; поверхня якогось тіла, обсяг.

Перифраза, гл. Парфраза.

Пері (Perry) Джон, англ. інженер на рос. службі (1670-1732); полишив опис Росії, де розповідає про Шведчину.

Періє (Perigieux), гол. м-о фр. департаменту Дордонь, 33,000 меш., ст. собор, рим. руїни.

Періє, 1) (Perrier) Ж о р ж, фр. геодет, *1872, генерал, член фр. Акад. Наук, учасник шматків ступни підземника 1901-1906, автор багатьох наук, геодезійно-астр. творів, один із друзів України; гол. твір: „Обличчя Землі“; 2) (Perier) К а з і м і р, фр. політик (1777-1832), банкір у Парижі 1831 президент міністрів; 3) гл. Казімір-Періє.

Перій, перійка, гл. Трава.

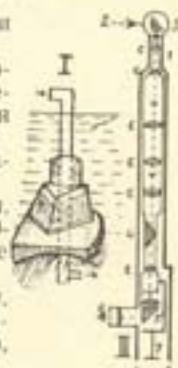
Перім, брит. о. у протоці Баб ель Мандеб, пристань і твердиня.

Період(а), (гр.) 1) протяз часу, коли певні явища повторюються; в. індикцій Місяця 19-15 = 285 літ; у тому часі повторюється епакта; в. індикцій Сонця 28-15 = 420 літ, недільна буква має таку саму вартість, місячно-соняшна п. 19-28 = 582 роки, епакта й недільна буква повторюються; сарос, 223 синодичні місяці, п. затм.; п. сотіє у ст. Єгипті = 1460 р.; заглом довший протяз часу; 2) у грам. довге

зложене речення, що в ньому зміст повний і думка закінчена, має частину підвищення й пониження голосу, та поділяється щодо змісту, на порівняльну, умовну, допустову, часову, причинову, протиставну, піднесу й т. д.; щодо форми на дво-, три-, чотири-, багаточленові п-и; 3) у мед. гл. Місяця; 4) п. Брікнера, більш-менш правильна періодична зміна підсоєння на всій поверхні Землі, пересічно протязом 35 років, коли низка холодних та теплих років чергу-

Окулістичний периметр.

Перископ відвідного човна (1) його нарис (2) 1. сталева труба (15-20 см. проміру), 2. проміня заломлюється в призм (3), так що переходить через кілька сочок (4) і призм (5) та відбите в призм (5) виходить отвором (6).

Перистиль.

Періодичний уклад хемічних пернів.

Період	Ряди	I стовпець a b	II стовпець a b	III стовпець a b	IV стовпець a b	V стовпець a b	VI стовпець a b	VII стовпець a b	VIII стовпець	(O) Шляхетні гази	
I	1	1 Водень H 1'0078								2 Гель He 4'002	
II	2	3 Літ Li 6'940	4 Берилъ Be 9'02	5 Бор B 10'82	6 Вуголь C 12'00	7 Азот N 14'008	8 Кисень O 16'00	9 Флюор F 19'00		10 Неон Ne 20'18	
III	3	11 Сода Na 22'997	12 Магnezій Mg 24'32	13 Алюмін Al 26'97	14 Крем Si 28'06	15 Фосфор P 31'02	16 Сірка S 32'06	17 Хлор Cl 35'457		18 Аргон Ar 39'94	
IV	4	19 Потас K 39'104	20 Валень Ca 40'07	21 Сканд Sc 45'10	22 Титан Ti 47'90	23 Ванад V 50'95	24 Хром Cr 52'01	25 Манган Mn 54'93	26 Залізо 27 Кобальт Fe 55'84 Co 58'94		
	5	29 Мідь Cu 63'57	30 Цинк Zn 65'38	31 Галь Ga 69'72	32 Герман Ge 72'60	33 Арсен As 74'96	34 Селен Se 79'2	35 Бром Br 79'916	28 Нікель Ni 58'69	36 Криптон Kr 83'9	
V	6	37 Рубід Rb 85'45	38 Стронт Sr 87'63	39 Ітр Y 88'93	40 Циркон Zr 91'12	41 Ніоб Nb 92'9	42 Молибден Mo 96'0	43 Мазурій Ma (98)	44 Рутен 45 Род Ru 101'7 Rh 102'9		
	7	47 Срібло Ag 107'868	48 Кадм Cd 112'41	49 Інд In 114'8	50 Цинк Sn 118'70	51 Антимон Sb 121'75	52 Телур Te 127'5	53 Йод J 126'93	46 Паллад Pd 106'7	54 Ксенон X 130'2	
VI	8	55 Цес Cs 132'81	56 Бар Ba 137'36	57 Лантан La 138'90	58 Цер Ce 140'13	59 Празеодим Pr 140'90	60 Неодим Nd 144'27	61 —	62 Самар 63 Европ Sm 150'43 Eu 152'0	64 Гадолін 65 Терб Gd 157'3 Tb 159'2	66 Диспрос Dy 162'46
		67 Голім 68 Ерб 69 Туль 70 Ітерб 71 Касіон 72 Гафній Ho 163'5 Er 167'64 Tu 169'4 Yb 173'5 Sr 175'0 Hf 178'6	73 Танталъ Ta 181'5	74 Вольфрам W 184'0	75 Реній Re 186'3	76 Осм 77 Ірид Os 190'9 Ir 193'1	78 Платина Pt 195'23				
	9	79 Золого Au 197'2	80 Ртуть Hg 200'43	81 Таль Tl 204'39	82 Олово Pb 207'21	83 Бісмут Bi 209'00	84 Полон Po 210'0	85 —	86 Еманация (Radium) Em—Nt 222'0		
VII	10	87 —	88 Рад Ra 225'97	89 Актин Ac (227)	90 Торъ Th 232'12	91 Протактин Pa (231)	92 Уран U 238'13				

При кожному перні зазначений його хем. знак і атомовий тїгар:

У поземних рядах уложени перні, що творять одну періоду, в доземних рядах збїжнені до себе своїми прїкметами.

Перні 61, 85 і 87 щодївно відкриті спектральною аналізою — блїжче незнані.

Атомові тїгари в скобках, приблизно обчислені. Грубою лінією обняті рїдкі, малї відомі перні.

ється з низкою теплих та сухих; 5) п. геологічний, гл. Геологічні формації.

Періодичний, (гр.) той, що постійно рівномірно появляється (пр. журнал, недуга).

Періодичний уклад хемічних пернів, уклад хем. пернів за зростаючим атомним тягарем, розділений на періоди, пересічно по 8 пернів, при чому відповідні перни кожної періоди мають подібні прикмети, гл. таблиця на сторінці 1023-4; періодичність пернів перші відкрили Лютар Маср та Дмитро Менделєєв 1869; агаданий уклад у новіших часах поправлено та доповнено; гл. Первень 2).

Періостит, (гр.) гл. Окіети (запалення).

Перкаль, (перс.) гладка бавовняна тканина.

Перкуи, гол. бог поган-литовців, бог-громолик, подібний до слов. Перуна.

Перкусія, (лат.) обтуткування, спосіб досліду хорого легкими ударами вальців, або молоточка по поверхні тіла, що уможливило визначувати границі між органами виповненими повітрям (легені) й органами без повітря (серце, печінка), а також викривати хворобливі зміни в органах і ямках тіла.

Перла, круглий, вапняний витвір плаща деяких м'якунів, гол. перлівниця, звич. під впливом подразнення зернятками піску, тощо: доходить до величини гороху, рідше горіха; адавна ціна окраса. Штучні перли роблять зі скла, викриваючи їх уседині „перловою есенцією“, яку добувають, розпускаючи в альгоголі луска риби верховідки або уклі, також із алібастру, коралів, тощо.

Перламутра, гл. Матиця перлова.

Перлик Іван, укр. підполковник, перший ком. дивізії Сірокушанів перед відходом її на Україну; VIII 1918 передав команду ген. Соєстрі-Йхонтову.

Перлівниця, листкоабрий м'якуи, що витворює перли; п. річна (*Margaritana*) живе в ріках серед і піяв. Європи й піяв. Америки; п. сира живи (*Melegrina*) живе в під. аз. морях.

Перлюстрація, (лат.) перегляд для перевірки чогось сумнівного або підозрливого (пр. листів на пошті цензурою).

Пер Ляше, гл. Ляше.

Перль (Pearl), ріка в державі Міссісіпі (З.Д.А.) 480 км. дов., вливається до Мексиканської затоки.

Перм, рос. м-о над Камом, 85.000 меш., важна річкова пристань і важкий осередок торгівлі з Сибіром; лаварні сталі та гарбарі.

Перм, наймолодша формація палеозою, гл. Геол. формації; на Україні знаходиться в Донецькому Кряжі і Криму.

У. З. Е. II.

Перманентний, (лат.) безпереринний, невинний.

Перманенція, (лат.) постійно повторюване явище, невинність.

Перміт, (англ.) дозвіл, пропуск, уповноваження (пр. на виїзд до Америки).

Пермоле (permolay), стоп заліза (20%) з пікелем (80%), що дається сильно магнетизувати слабими електр. струями.

Пермутация, (лат.) в мат. переставлення деяких предметів (елементів), пр. із трьох елементів а, б, в, дістаємо 6 пермутаций: авб, авб, баа, баа, вба, вба; заг. переставка.

Пермики, фінське плем'я посвячене з зирнями, в числі до 100.000 проживає у вятській та пермській губ.

Пернамбуко (Pernambuco), 1) схід-браз. держава, 59.250 км.² і 2.155.000 меш.; продукція цукру та бавовни; 2) П гол. м-о, також Ресіфе, 240.000 меш., важна пристань над Атлантийським океаном, вивіз цукру.

Пернерсторфер (Pernerstorfer) Енгельберт, австр.-нім. політик (1850-1918), провідник австр.-нім. соціалдемократії, 1901 посол, 1906 і 1912 віцепрезидент парламенту, прихильник українців.

Перну (Pärnu), 1) естонська ріка, 140 км. дов., вливається до Ризької затоки; 2) пристань при її гирлі, 18.000 меш.

Перо, 1) особливий витвір шкіри птахів, відновляє волосся сезони; п. пухи на сте (пух) складається з підстави або осі, на якій є м'якенькі, волоскуваті пластинки, „перця“; п. туге складається з довгої осі, на якій є „хоруговка“ (віяльце) з перців, що держаться разом ніжними зубчиками; тугих пер уживали до писання, гарних пер до прикраш.; 2) прилад до писання. У старші писали гострим рильцем на таблицях покритих воском, або ляком; були також різнобарвні чорнила й тростинки пера (з Персії); перетростинки приляжили в Європі, та швидко заступили їх гусячі пера, які в XIX в. уступають металем.

Перов Василь, рос. мистець-малюв побуту й портретист (1833-82): „Хрестий хід“, „Риболов“, „Чаювання“, портрети Достоевського, Тургенєва, Погодіна й ін.

Перовськ, гл. Канд Орда.

Перовська Софія, рос. революціонерка (1854-81), аристокричного роду, член „Народньої Волі“, повішена за кермування замахом на Олександра II.

Перовський, 1) Василь, граф, рос. держ. діяч (1794-1857), син гр. Олексія Кирилловича Розумовського, 1833 оренбурзький воєний губернатор, 1851-56 генерал-губернатор; мал. вплив на долю засланого Шевченка; 2) О л е к с і й, рос. письмен. (1787-1836), брат Василя, псевд. Погорельський; повісті

Перлівниця справжня з перлами.

Перо: 1. затис із душком, 2. ось, 3. плече, 4. проміяна, 5. зубці, 6. гачки, 7. пух.

з укр. життя в романтичному дусі: „Двійник або мої вечори на Україні“, „Чорна курка“, „Манастирка“.

Перогівський Василь, укр. історик та етнограф (1824-81), повіт. суддя на Волині; шкільна монографія з історії Волині, гол. у „Волинських Губ. Відомостях“, записи укр. пісень, тощо.

В. Перогівський: Часовниця.

Пероксид, гол. Оксид.

Перон, (фр.) камінна довга тераса під дахом на зал. двірцях, звідки ведають до вагонів (гол. таблиця Залізниця I. 1).

Пернецикулярний, (лат.) примовнений, сторчаний, доземий.

Перпінан (Perpignan), гол. м-о півд фр. департаменту Пренс Орисаль, 69.000 меш., ст. собор, унів. 1349-1789.

Перрі (Perry) Вільям, англ. позирний дослідник (1790-1855), розслідув архіпелаг на північ від Півн. Америки, названий архіпелагом Перрі.

Перро (Perrault) Шарль, фр. письмен. (1628-1703), автор славних казок „Червона палочка“, „Кіт у сап'яницях“, „Попелюшка“ й ін.

Персеїди, мигунці, падаючі зорі, що падають ночами б. 10. серпня й виходять із точки в сузір'ї Персея.

Персей, (гр.) 1) (міт.) син Зевеса й Данай, убив Медузу й одружився з Андромедою, врятувавши її від смерті; по смерті перенесений між зорі; 2) нешлюбний син Філіппа III македонського, останній володар Македонії; переможений римлянами 168 до Хр., †168 в неволі; 3) сузір'я півн. неба між Кассіопеєю і Плеядами; в ньому славна перебіжна зірка Альголь.

С. Перовська.

Персей (сузір'я).

Персель (Percell) Генрі, англ. комп. (1658-95), витворив англ. нац. оперу; опери: „Король Артур“, „Дидона й Еней“ та ін.

Персеполь, столиця ст.-перс. держави за Дарія I; 330 до Хр. спалив її Олександр В.; руїни палац.

Персефона, (гр. міт.) донька Зевеса й Деметри, шрвана Плутоном, стала його дружиною в підземеллі; з дозволу Зевеса, на прохання її матері, більшу частину року проводила на землі, решту біля чоловіка в підземеллі.

Перси, індогерм. народ іранської сім'ї; визначаються струнким ростом, смагливим обличчям, чорним волоссям, чорними очима та густою бородою; заселяють суч. Персію (гол. таблиця: Людські раси II, 33).

Староперські воїни.

Персі (Percy) Томас, англ. поет і історик літ. (1729-1811), вид. 1765 збірку ст.-англ. і шотл. нар. пісень і балад.

Персія, Мамалік-і-марусах-і-Іран, конституційна монархія, між Перською затокою і Каспійським морем, має 1,645.000 км.² і 9.000.000 меш. Країна височинно-горста (зах. частина Ірану), перетинають її три гірські ланцюги з півн.-заходу на півд.-схід: на півночі Ельбурс (5.670 м. вис.), всередині Ког-і-руд, на півдні Загрос (4.000 м. вис.). Між горами солончакуваті й піскуваті пустинні та багністі заглибини, що в них гинуть майже всі ріки країни. Південня П. континентальне та дуже сухе. Лісу дуже мало (лише на півночі й півдні), де ще більше чагарнику та врожайних оів, але багато степових пасовищ. Тому 1/4 меш. номади, а решта худоби є важною віткою господарства: дає овечі шкури, вовну та є підставою високо-розвинутої ручної килимарської промисловости. Осіле населення продукує бавовну, шовк, опій і півд. овочі, а над морем ловить рибу та добуває перли. П. має великі багатства нафти (п'яте місце у світовій продукції). Заселяють П. різні народи: перси (мішанці ст. персів, медів і бактрів), тюркські номади й лати, курди, іранці, трохи вірмен та арабів. Панівна релігія — іслам, шітської (серед осілих) і сунітської (серед номадів) відміни, накинений П. в часах араб. наступу на місце давнього почитання Сонця й вогню (Заратустра). І с т о р і я. Перс. державу заснував Кир, 550-529, який визволив персів із під влади медів і зайняв Вавилонію і М. Азію; Камбіс, 529-522, завоював Єгипет, Дарій, 521-485, Тракію і Македонію; Ксеркс, 485-465, вів безуспішні війни з греками; 331 П. підбив Олександр В., 323-240 до Хр. Селевкіді, опісля Арсакіді, до 225 по Хр.; за Сасанідів (226-636) найбільший розвиток П., 636-1258 під владою араб. ки-

ліфів, поширення ісламу, пізніше влада тур. і туркменських племен; Імаїл Сеффі 1502 об'єднав над державу й дав початок династії Сефевідів, що володіла до 1722; Фет Алі Шах (1797-1834) дав початок династії Каджарів, яка правила до 1925. Від 1858 рос.-англ. суверенітету за впливи в П., 1907 поділ сфер інтересів обох держав, 1918-20 перемага Англія, 1921 охоронний договір із СРСР.

Персона, (лат.) особа.

Персонаж, (фр.) лицедій, діва особа в п'єсі.

Персонал, (лат.) усі службовці, заняті в якійсь установі (уряді, кранці).

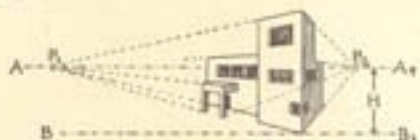
Персоналізм, (лат.) філософія, яка визнає окреме значіння та місце особи або субстанцій, що збудовані як особа; репрезентований пр. у Лютце, тепер у В. Штерна.

Персоналія, (лат.) гол. дати та події а життя якоїсь особи.

Персональна унія, сполука двох або більше держав під владою одного монарха; п. у. юридично не вважається за зв'язок держав; вона має тільки випадковий характер, а не організаційний.

Персональний, (лат.) особистий, той, що має відношення до особи.

Персоніфікація, (лат.) уособлення, втілення загальних понять, перенесення абстрактних понять на предмети, тварини і людей.

Перспектива, головні орієнтаційні лінії і точки, $ВВ$ — горизонт, $ВВ_1$ — основа, P_1, P_2 точки збігу рівнобіжних ліній, H — висота горизонту.

Перспектива, (лат.) в рисунку й малюванні: спосіб лінійної віддачі тривимірності (платичності) предметів і простору. Лінійна п. оснований на прикметі людського ока, що речі далші здаються нам меншими, а рівнобіжні лінії при своєму продовженні сходяться в одній точці на лінії горизонту. Розрізняють лінійну п. „з пташого лету“ (коли висота горизонту велика), п. „черепашу“ (коли ця висота дуже мала) й ін. Малярська п. (у чужих мовах „повітряна“) передає тривимірність і віддалі при допомозі різної інтенсивності обрисів, форм і зміни барв та відтінків. У порівнянні значинні п. те, на що здеється в будучині, вигляди, надія.

Перстенець, капишка, гл. Повитиця.

Перстеняки (Annelida), хробаки, довгі, вальдевати або сілцечені, яких тіло поділене на більшу кількість рівних, одноетапно збудованих відтінків; дощовик, п'явка й ін.

Перська затока, затока Арабського моря між Персією й Арабією, опанована брит. фльотою; ловля перел.

Перська література, поділена на три групи; вона має твори в ст.-перс. (зах.-іранській) мові, в мові серед. доби, пелзсї, та мові новітній. До першої належать „Авеста“ й „Гата“ (гимни), до другої рел. твори, до третьої гол. чиста літ. Найбільші писем. із XI в. Фердовсі, автор епопеї „Шах-намех“, лірик Омар Хаям (також учений), у XII в. Незамі, у XIII в. Саді та Джалал-Еддін-Румі, що створив окрему форму повторного двоірша, у XIV в. Гафіс, у XV в. Джамі. У XVI в. розанток п. з. зупиняється і занепадає триває аж до 2. пол. XIX в., коли починається на неї вплив зах.-европ. літ. Перс. Моліром уважають Меліком-Хана, поруч нього реформус театр Ахундов. Перс. писем. йдуть за европ. зразками тільки в усіх родах прози; у поезії давні форми та сюжети зберегли досі свою силу. Пя давня літ. багата на оп., казки та байки за інд. зразками. Перс. поезія мала чималий вплив на европ., гол. через німців (Гете, Рікерт, Шлегель).

Перська мов. належить до зах. вітні індоіранських мов; нею говорять не тільки в Персії, але с вона літ. мовою й у Туркестані, в Афганістані, Белуджистані, у парсів у Індії; знава з трьох періодів: ст. п. м. на клишових написах царя Дарія (V в. до Хр.), серед.-п. м. (пагліви або пелзсї) і від IX в. по Хр. ново-п. м.; тепер має дуже багато араб. запозик і пишеться араб. літерами; граматично новоп. м. дуже упрощена, стратила майже всі закінчення.

Перське мистецтво. Під п. м. значайно розуміють добу ст. перс. мист. (550-336 до Хр.), зате ж новіші часи п. м. належить до маг. мист. Ст. п. м. повстало на ґрунті асирійсько-вавилонського мист. з домішкою зразків стип і малоаз. У будівництві повстали ясні, відкриті форми з вел. просторами перекритими дерев'яної конструкції, особливо в царських палатах (величенські палати Дарія і Кеерка в Персеполі). Рел. будівництво мало розвинене (півтарі, гробівні). Один із найстаріших гробівнів — Кара зі ступінчато-пі-

Перське мистецтво: 1. гробівнів Кара зі, 2. капітель кольон.

рамдальною основою. У пізніших будовах уживані склепінчасті бані. Різьба (рельєф і плоскорізьба) подібна до асирійської, але тендітніша (улюблений мотив — боротьба льва з однорогом). Мальована різьба на полив'яних цеглах високого техн. виконання (стрільці й льви в Сузах). Орнаментика геометрична з мотивами лютосу, розеток, пальмет, людських фігур. Дуже розвинене ткацьке виробництво, широко відоме у пізніх часах (килимарство).

Перські війни, війни між персами та греками 490-449 до Хр.; гл. Грецька історія.

Перт (Perth), 1) пристань у схід Шотландії, 33.000 меш., колись гол. м-о; 2) пристань Зах. Австралії, 184.000 меш., астр. обсерваторія.

Пертес (Perthes) Юстус, нім. видавець (1749-1816), основник найбільшого в Європі вид. підприємства, що видає мапи, атласи та геогр. журнали, як „Petermanns Mitteilungen“, „Geographisches Jahrbuch“, „Geographischer Anzeiger“ і ін.

Пертракція, (лат.) умова, переговори.
Пертракувати, (лат.) вести переговори, умовитися щодо якоїсь справи.

Пертурбація, (лат.) відхил небесних тіл від еліптичного (параболічного, гіперболічного) руху, через те, що планета, місяць, чи комета, від виконують рух довкола центр. тіла, підлягають не тільки його притягнню, але й притягнню всіх ін. тіл соціальної системи; заг. заміщення.

Перу, республіка Півд. Америки над Тихим океаном, має 1,355.000 км.² і 5.850.000 меш. Побережжя нерозчленоване й неперітне через холодну перувинську течію. На заході гори (Кордильєри до 6.763 м.), на сході низина (долина Амазонки та її приток); на півдні височина з озером Тітікака, оточена довкола горами. Підсоння на півдні тропічне, в горах і на височині помірковане, на заході опадів мало (Ліма 50 мм. річно), на сході багато (Кузко 980 мм.). Тому на заході налічуються, на сході праліс. Хліборобство другорядна галузь господарства (бавовна, кукурудза, пшениця, тютюн), важніше скотарство (годовля овець і альпаки); найважливіше гірництво, що знаходиться у руках чужого капіталу; срібло (4 місце світової продукції), золото, мідь та нафта. Промисловості в П. нема. Населення на 1/2 індіанці, на 1/4 есп.-інд. мішанці; лише на сході зберегли індіанці (кечуа, аймара) свою культуру та мову, а так вони зспанізовані.

Еспанці, що завняли П. 1531-34 (під Пізарром), застали, особливо на височинах, вис. інд. культуру інді, яку вони знищили. Від 1821 П. незалежне. Експлуатація природних багатств П. дуже тяжка через недостатку залізниць (всього 0,2 км. дов. на 100 км.²) та добрих пристаней. П. має найвище положення залізниці світу (до 4.880 м. вис.). Морський оборот 31,860.000 рег. т. річно, переважно на чужих кораблях, бо фльота П. має лише 69.000 т. бруто.

Перуанці, первісна індіанська людність Перу, що в часі завойовання еспанцями числила 10-12 міль.; чистокровних п., що діляться на 3 племена: чінка, аймара-кечуа й гуанка, тепер понад 3 мільони.

Перуджа (Perugia), іт. м-о в Умбрії,

77.000 меш., собор (із XV в.), палаццо публіко (з XIII в., тепер галерея образів), унів. (заснований 1308), шовкова промисловість.

Перуджіно (Perugino), вл. Вануччі (Vannucci) П'єтро, іт. маляр (1446-1524), учитель Рафаєлі. Фрески й образи рел. змісту: „Мадонна“, „Оплакування Іс. Христа“, „Св. Бронім“, „Передача ключів“.

Перуджіно: Передача ключів (Рим).

Перука, штучне волосся, яке носили від поч. XVII до кін. XVIII в. у різних формах; досі вживають п. лісі люди; в театрі: покрива голова, з зачосом або лисиною.

Перун, поганський бог грому та блискавки у сх. слов'ян; йому був присвячений дуб, з якого добували живий вогонь; йому приносили в жертву людей і його іменем кляли-ся; у Києві, за поганських часів, на Перуновому горбі стояв дерев'яний ідол зі срібною головою й золотими вусами; після хрещення його скинули в Дніпро й на його місці Володимир Великий збудував церкву св. Василя; старе почитування Перуна перенесено на св. Іллію.

Перфектум, (лат.) у відміні дієслова: минулий час.

Перфекціонізм, (лат.) погляд, що етичне завдання людини бачить у вдосконаленні, поліпшенні людини (погляд Вольфа й ін.).

Перфекціоністи, (лат.) ам. комуністична секта, заснована 1831 Джоном Нессом у державі Нью Йорк; пропонувала спільність майна, жінок і дітей.

Перфекція, (лат.) незвичайний хист, досконалість.

Перфецький, 1) Б'ягел, укр. історик, *1888, 1919-21 проф. укр. історії на Київ-

Староперуанські воїни (з малюнку на вазі).

Перуки: 1, єгипетська, 2, довга, 3, і 4, вузлова, 5, з двома косами, 6, висока, 7, і 10, мішечкувата, ззаду (7) і з бoku (10), 8, гранчаста, 9, римська

ським унів., від 1922 проф. братиславського унів.; досліді історіографії Закарпаття та над літописами; 2) Леонід, суч. укр. мистець-баталист, рисунки з укр. вільної боротьби, малярські композиції, карикатури. „Наскок мазениців“, „Наскок козака“, „Атака“, „Батерія в небезпеці“, „Чорні Запорожці“.

Перфідія, (лат.) піроломність, зрада, нечесність.

Перфоратор,

(лат.) діркувач, прилад до пробивання паперу, блиха й т. ін.; машина до верчення скал, порушувана стиснутим повітрям або електрикою.

Перфорація,

(лат.) продралювання, проверчування.

Перфума, (лат.) пахощі; розпущені в спирті запарні річовини, якими накрплюють оджі і різні предмети.

Перфумерія, (фр.) крамниця, де продають пахощі; фабрика пахощів.

Перцеве побережжя, гл. Малабар.

Перцепція, (лат.) вчуття; сприймання, спостереження предметів і провія без участі нашої уваги й волі; гл. Аперцепція.

Перцюга, паприка (Capsicum), короткова, зелеста рослина, споріднена з картоплею, а півд. Америки; її великих, червоних овочів, багатих на особливий пекучий етеричний олієць, заз. використовують до приправи м'яса, також до лісів.

Першерон, гл. Кім.

Перший Вінок, жіночий альманах виданий 1887 у Львові контом і заходом Н. Кобринської та Олени Пчілки під ред. Ів. Франка.

Перший корпус УГА, сформований у II 1919, повстав із зав. групи Північ (Сокаль, Камінка Струмилова, Рана Руська, Белз, Яворів); до нього належали 4 бригади: 5. сокальська, 6. яворівська, 9. угнівська і 10. равська та 1 кінний полк. До V 1919 корпус держав півн.-зах. район бойового фронту на лівій Краківець-Немирів-Рана Руська-Белз-Сокаль. Підчас походу на Київ творив П. к. УГА центр. ударну групу. Ком-и були: ген. В. Курманович, ген. О. Микитка і полк. Шаманек, підчас більш. періоду от. Лисняк і сотн. Голоніський. Начальниками були: отамани Вірмбрандт, Кушні та Ерле.

Перший Український Корпус, тзв. корпус Скоропадського; повстав літом 1917

іа зукраїнізованого 34-ого рос. корпусу, розпався в I 1918. Командували корпусом: ген. Скоропадський і ген. Гандзюк; начальником були ген. Сафонів.

Першінг (Perahing) Джон Дкозеф, ам. генерал, *1860, 1917 ком. 1. ам. армії на фр. фронті, 1918 начальний вожд ам. армії, 1921-24 шеф ам. ген. штабу.

Першомайськ, гл. Ольшопіль.

Песоголовці (Cynoserphali), 1) вузьконосі малпи з сильно видовженими щелепами, через те виглядом нагадують собаку; хвіст знич. короткий; сюди належать: бабуїн, абесинська джеяда (Theopithecus gelada), зах.-афр. мандриль (Papio papion) і павіян; 2) кавкові люди з собачими головами.

Песимізм, (лат.) переконання, що у світі переважають негативні сторони й сили (зло, лихо, страждання й т. і.) або що розвиток світу йде в бік погіршення; гол. представники п-у у філософії: Шопенгауер та Ед. Гартман.

Песиміст, (лат.) прихильник песимізму; людина, що на всі явища дивиться з найгіршого боку.

Пескадорес, гл. Понгу.

Пессарій, (лат.) пружистий, гнучковий перстень, що вкладається у піхву для піддержування уразу при його неправильному положенні або випаданні.

Пестальозці (Pestalozzi) Йоганн Гайнріх, швайц. педагог-філантроп (1746-1827); один із основників новітньої педагогії, свої погляди переводив у діло у своїх дитячих школах; гол. твори: „Лінгард і Гертруда“, „Як Гертруда вчить своїх дітей“ та ін.

Пестель Павло, рос. гром. діяч (1793-1826), декабрист, ком. витезького пішого полку, що стояв у Тульчині, організатор рев. груп у війську, дир. Пінд. Т-ва декабристів, повішений у Петербурзі; у своїх політ. трактатах малював будучість Росії як централізованої республіки.

Пестум (Paestum), гр. Посейдонія, тепер Песто, м-о на зах. побережжі Люканії в півд. Італії, славне розлогіми руїнами (між ними храми Посейдона й Церери).

Песи вишня, гл. Беллдона; гл. таблиця: Отруйні рослини України, ч. 9.

Петарда, (фр.) в данину мотір, наповнений стрільним порохом, до розбивання

Д. Перфешний:
Наскок козака.

Перцюга, овоч:
1. чаша, 2. зерніжка, 3. перерізі зерніжки, 4. зародок.

Д. Першінг.

Я. Пестальозці.

П. Пестель.

мурів, брам, тощо; тепер невеликий, розвинений набій.

Петен (Pétain) Анрі Філіп, фр. генерал, *1856, 1916 оборонець Вердена, 1917 начальний вожд, 1922 гол. інспектор військ.

Петент, (лат.) прохач; кандидат на посаду, підмогу, тощо.

Петербург, до 1914 Санкт-Петербург або Петербург, скорочено в поточній мові Пітер, до 1922 Петроград, тепер Ленінград, лежить при гирлі Ниви у болотистій і непридатній околиці (60° півн. ширини). Заснований 1703 Петром В. і побудований вел. матеріальними жертвами та затратою людського життя („на кістках запорожців“) як

Петербург: Петропавлівська твердик.

„вікно Росії в зах. Європу“ та її політ. і торг. гол. м-о. П. положений майже увесь на пильних островах, облитих рукавами Ниви та каналами. Осередок П. в місці, де Нєва в останнє ділиться на три рукави. Там правобіч гол. рукава лежить найстарша в П. Петропавлівська твердик з собором св. Петра та Павла, з царськими гробницями, до революції дуже сувора тюрма політ.

Петербург: Нєвський проспект.

злочинців — тепер музей. Лівобіч гол. рукава тягнеться низка найвеличавіших палат П.: Зимова, побудована 1754-68, Адміральська (1806), Ермітаж, Таврійська (де засідала Дума). Побіч них стоїть Ісаакієвський собор, побудований 1720-1858. П. має Академію Наук (від 1725) і Мистецтв (від 1754), унів. (від 1819) й ін. вис. школи, багато наукових установ, музеїв (найславніші: Ермітаж, етнографічний, багата галерея образів), вел. бібліотеки. П. найбільша пристань СРСР, сполучена си-

стевою каналів із Волгою (Марійська система) і Півн. Двиною, найбільший торг. і другий (після Москви) пром. осередок (ткацькі, шклярні, металеві, шклярні й ін. виробы на суму 1/2, всього виробництва СРСР). До 1918 гол. м-о Росії. Число меш.: у 1914 — 2,135,000, в 1920 — 706,000, в 1930 — 1,805,000.

Петергоф, літниця б. Ленінграду, кол. літня царська резиденція, царська палата з 1720.

Петерман (Petermann) Август, нім. географ (1822-78), основник відомого геогр. журналу „Petermanns Mitteilungen“.

Петерс Карл, нім. подорожник (1856-1918), засновник колонії Нім. Схід. Африка; спомини.

Петерсбург, гл. 1) Петербург, 2) Петербург.

Петефі (Petőfi), вл. Петрович, Шандор, мад. поет (1822-49), слов'янського роду, найбільший мад. лірик, згинув у мад. повстанні.

Петіція, (лат.) збірне письменне прохання до влади у важливих справах.

Петірек Фелікс, нім. модерний комп. і піаніст, *1892, м. ін. автор „24 фортепіанових п'єс на укр. нар. пісні“.

Петіт, (фр.) дрібний друк, гл. Черенки.

Петков, 1) Дімітрі, болг. політик і публіцист (1858-1907), 1884 посол до парламенту, президент міста Софії, міністер внутр. справ, 1905 президент міністрів; забитий; 2) Стефан, болг. природознавець, *1866, проф. унів. в Софії, член болг. Академії Наук, дійсний член НТШ. Праці гол. з біології та фізіології рослин.

Петлюра Симон, укр. політ. діяч (1879-1926), член РУП та УСДРП, ред. місячника „Українська Живність“ у Москві 1912-1914 і співробітник укр. часописів; 1917 голова Ген. Військ. Комітету Центр. Ради й ген. секретар військ. справ підчас війни з рос. більшовиками; за геть. Скоропадського голова кийв. губ. нар. управ. й голова Всеукр. Союзу земств. 1918 взяв участь у повстанні проти Скоропадського як член Директорії з функціями Головного Отамана; 3 П 1919 голова Директорії, після листопадової катастрофи укр. армії у 1920 виїхав до Варшави, 1924 виїхав із Польщі; 25 V 1926 убитий у Парижі більшовицьким агентом Шварцбартом. Публіцистичні, літ.-критичні та політ. статті, переклади.

Петр (Petr) В'ячеслав, чес. клас. фільо-

А. Петерман.

Ш. Петефі.

С. Петлюра.

льог (1848-1923), працював у Росії й на Україні, в Нісені, на унів. в Кам'янці; дослідник політр. музики й метрики.

Петра Великого затока, затока Яп. моря при побережжі Зеленого Кліна.

Петражицький (Petražucki) Леон, польс.-рос. правник і соціолог, *1867, „Вступ до науки про право й мораль“, „Теорія права й держави у зв'язку з теорією моралі“ й ін.

Петранович (Petranović) Божидар, серб. просв. і літ. діяч та етнограф у Далматії (1809-74), основник „Далматинської Матиці“ й її перший голова, автор історії ст. періоду слов.-літературн. і збірки серб. нар. пісень.

Петрановський Ярема, посол Виговського до Туреччини, пізніше визн. прихильник гетьм. П. Дорошенка, 1672 чигиринський полк., посол до польс. короля.

Петрарка (Petrarca) Франческо, іт. поет, історик та археолог (1304-74), відкрив дзвоні творч. Квінталіяна та Циперона, виступав як папський дипломат; численні лат. твори; безсмертні іт. „Рим“ (сонети, канцони) в честь Лавра.

Ф. Петрарка.

Петрашнович Микола, гал.-укр. малюв. старшина малярського цеху Львова, учень Федора Сінькевича й спадкоємець його малярської роботи. „Богородиця“ в Успенській церкві у Львові (1635), іконостає для Ставропігійського братства (1637).

Петрашевський-Буташич Михайло, рос. гром. діяч (1821-67), з укр. роду, прихильник соц. науки Фур'є, об'єднував круг себе вел. гурт прихильників (Петрашеві), що змагали до сусп. реформ у Росії; 1849 засуджений на довічне каторгу, де й умер.

Петренко, 1) Михайло, укр. письмен. *1817, дата смерті невідома; поезія в альманаху „Сніг“ Корсуна, „Молодику“ Бельського й „Южноруському збірнику“ Мотлиньського. „Думи та співані“; 2) Назар, член Центр. Комітету укр. партії соц.-рев., *1893, 1919 член Повстанського Комітету с. р. проти більш. влади, пізніше і Центр. Укр. Повст. Комітету в Кам'янці для боротьби з денікінцями; 1921 засуджений більшовиками у процесі Центр. Комітету УПСР.

Петрефакт, гал. Кам'янина.

Петрик, гал. Іваненко Петро.

Петриця, м.-ко над Прип'яттю на Поліссі, 6.000 меш.

Петрицький, 1) Анатоль, укр. малюв. *1895, мистець театральної декорації й костюмів та графік; альбом „Театральні етюди“, портрети, ілюстрації, карикатури; 2) Михайло, гал.-укр. гром. діяч (1865-1919), нап.-демократ, ред.-визд. час. „Гайдамаки“, 1907-18 посол до австр. парламенту.

Петрі, 1) Егон, нім. піаніст, *1881, голянд. роду, геніальний інтерпретатор тво-

рін Баха, Листа й Бусоні; 2) Едуард, рос. антрополог і географ (1854-90), проф. унів., президент рос. Антропологічного Т-ва.

Петрів, 1) Віктор, суч. укр. історик та етнограф, співробітник ВУАН; розвідка про Куліша; П. Куліш у 50-ті роки, Романи Куліша; повість: „Аліна і Костомаров“; 2) Всеволод, ген. штабу генерал-хорунжий, укр. гром. діяч, *1883, лектор Укр. Вис. Пед. Інст. у Праг. ком. полку ім. Костя Гордієнка 1917-18, 1919 виконував обов'язки військ. міністра УНР; Спомини з укр. революції; 3) Олександр, укр. інженер, *1887, праці про будову мостів та з лісового інж. будівництва.

Петрівська, м.-ко й копальня в Донбасі, 12.000 меш., 60-6% укр.

Петрівське, м.-ко й фабрика бахмутської округи, 10.000 меш.; 49-8% укр., 42-6% росіяни.

Петрічейку-Гандіу (Petriceicu-Handeu) Б. П., рум. історик та філософ (1836-1907); видавць іст. архіву Румунії, автор крит. іст. Румунії, етимологічного рум. словника й т. д.

Петро, болгар. цар 927-969, син Симеона; за нього повстала в Болгарії секта богу-міль і розділилася на двох болгар. царств.

Петро, митр. 1305-26, спершу гал., потім усеї Русі, походив із Волині, посвячений на митрополіто, не залишився довго на Україні, а переселився на Московщину, де своєю діяльністю сприяв зростанню моск. князівства.

Петро, рос. царі: 1) П. I Великий, *1672, цар 1682-1725, основник волоцасної Росії, утворив рос. флоту, 1703 заснував Петербург, 1709 під Полтавою переміг війська Карла XII та Мазени, обмежив автономію України, у Ништадському мирі добув від Швеції Лівонію, Естонію та Інгрію, 1721 прийняв титул імператора, перевів культ. реформи, оснував академію наук у Петербурзі; його жінка Катерина I; 2) П. II, *1715, цар 1727-30, він ладивши політику супроти України, дав дозвіл на вибір гетьмана Апостола; 3) П. III, *1728, цар 1761-62, убитий.

Петро, св., спершу Симон, син Йони, названий Христом Кифа, гр. Петрос, т. с. скеля; найважливіший з 12-ти ап.; рибак із Вітсаїди, дуже діяльний; за традицією перший св. Риму; написав два соборні послання; † мученицькою смертю у Римі 67.

Петров, 1) Йосип, славний бас (1807-78), укр. із Єлисавету, співав спершу у тру-

А. Петруцци-карикатура.

Петро I Великий.

пі Штейна на Україні, від 1870 в сиб. опері, окрасою якої вважався до смерті; через його смерть Мусоргський перестав композувати оперу „Сорочинський ярмарок“; П. чарував своїм співом Шенченка; 2) **Микола**, укр. іст. літ. рос. роду (1840-1921), проф. Київ. Дух. Академії, член ВУАН, НТШ, член-кореспондент рос. Акад. Наук; усю свою працю присвятив укр. літ. й культурі; автор історії укр. літ.: „Очерки історії укр. літератури“ XVII-XIX в., „Акти й документи до історії Київ. Академії“; етнограф: низка праць про укр. іст. пісні, сліди впливу рос. бідлі на укр. нар. літературу, укр. легенди, укр. нар. свята, нар. театр (вертеп, інтермедії) і т. д., а також більш монографіі: Холмська Русь, Волинь, Поділля, Басарабія; 3) **Михайло**, рос. історик (1826-87), один із найвизн. проф. харківського унів., автор популярних „Лекцій по всемірній історії“ і „Очерков из всеобщей истории“ та „Очерку истории базилианского ордена в Польше“; 4) **Олександр**, рос. історик і славіст (1859-1932), проф. вищих жіночих курсів у Петербурзі, дійсний член НТШ; цінні праці про Закарпаття (Матеріали для історії Угорської Русь), м. ін. кілька праць про етногр. розселення, демографію й місцеві назви закарп. українців.

Статуя св. Петра.
Рим.

Петроварадин, югосл. м-о б. Нового Саду, 6.000 меш., 1716 перемога австрійців над турками.

Петроніч, 1) **Михайло**, серб. математик, *1868, проф. унів. в Београді, дійсний член НТШ і наук. установ у Югославії та в Європі; 2) **Пеція**, хорв. поет і драматург, *1877, один із кращих хорв. модерністів.

Петровськ, гл. Махач Кала.

Петровський, 1) **Григорій**, рос. гром. діяч, більшовик, *1877, посол IV рос. Держ. Думи від Катеринославщини і провідник більш. крила соц.-дем. фракції в Думі, 1914-17 на засланнях в Сибірі, 1917 нар. комісар внутр. справ РСФСР, від 1919 голова ЦВК України; 2) **Микола**, укр. історик, проф. ніжненського ІНО, іст. і дослідник, гол. доби Хмельниччини та Руїни.

Гр. Петровський.

Петроград, гл. Петербург.

Петро Гутицький, легендарний папа рим., герой протипапського памфлету, поширеного і в ст.-укр. письменстві.

Петрографія, (гр.) наука, що займається вивченням гірнин; відокремилася від

геології в 50. роках XIX в. Розвиток хемії та фізики, гол. в 90. р. XIX в., висунув наперед у сучасній п. питання, гол. зв'язані з мінералогією та фізикальною хемією.

Петрозаводськ, гол. м-о Радянської Карелії, над оз. Онега, 26.000 меш.

Петро а Амбіан, фр. чернець-паломник (б. 1050-1115); своїми проповідями спричинив перший хрестовий похід.

Петро з Пришени, пришіньський маляр XV-XVI в.; 1497-1506 виконав образи з життя Богородиці і св. Миколи для пришіньського вітара.

Петро Італієць, львів. архітект пол. XVI в.; вперше згадується під 1543; будував першу Успенську церкву (заперед 1568-69) і, мабуть, дім на Вірменській вул., ч. 20.

Петролей, петролеум, (лат.) гл. Нафта.

Петроль-етер, (нім.) гл. Газоліна.

Петро Ломбардський, паризький св. 1159-64, „magister sententiarum“, один із найбільших схоластиків; †1164; його твори відомі на Україні XVII-XVIII вв.

Петроневич Броніслав, серб. філософ, *1875, проф. београдського унів., прихильник метафізики, т. зв. „моноплюралізму“; праці про теорію простору, про Гегеля, Гартмана й ін.

Петроній, рим. лицар, із лабалиним мистецьким смаком, дорадник цес. Нерона; покінчив самогубством 67 по Хр. Імовірно автор побутового роману „Сатирикон“, на зразок „Меніпейських сатир“ (гл. Меніп), з якого збереглися деякі остатки (Бенькет, Трималхціона).

Петропавлівська твердиня, гл. Петербург.

Петропавловськ, торг. м-о Казакстану, 47.000 меш. (60% росіян, 16% татар, по 6% укр. і кіргізів-казаків), в окоузі 45% росіян, 20% укр., 25% кіргізів-казаків.

Петро І, король Сербії 1903-1921 (від 1918 Югославії), син кн. Олександра Караджорджевича; його сини: Юрій, *1887, що зрікся прав до престоло, і Олександр І.

Петро Хризьолог, св., учитель церкви, славний проповідник; † б. 450.

Петрук Василь, гал.-укр. маляр, *1886, самоук; малюнки з Гуцульщини, а Світової війни, тощо.

Петрункевич, ім'я братів, рос. земських діячів, зроду українців, кадетів, членів 1-ої Держ. Думи: 1) **Іван**, (1844-1928), правник; 2) **Михайло** (1845-1912), лікар і промисловець.

Петрун Іван, комуніст, голова винищючого повіт. рев. комітету; за участь у змові проти рос. більшовиків розстріляний 1921.

Петрушевич, 1) **Антій**, гал.-укр. історик, археолог, фізйолог та етнограф (1821-1913), гр.-кат. крилошанин, автор ба-

Антій Петрушевич.

гатьох роадінок і заміток із староукр., гол. гал. історії; гол. праця „Сводная галицко-русская дѣятелисть 1500-1772“ має вагу як збірка джерельного матеріалу; 2) Євген, гал.-укр. політик, *1863, адвокат, нац.-демократ, організатор Сокальщини і Скільщини, 1907-18 посол до австр. парламенту, 1910 посол до гал. сойму, за ЗУНР голова Укр. Нац. Ради у Станіславові, від червня 1919 диктатор ЗУНР; 3) Іван, гал.-укр. кооператор і громад. діяч, *1875, піонер кооп. руху та організатор роцельських споживчих спілок у Галичині; перекладач англ. писем. (По Джерома й ін.), представник кап. українців на Миронів конференцію 1919, пропагатор укр. справи в Англії; повість англ. мовою під псевд. E. van Pedroe Savidge — The Flying submarine; від 1922 у Голландії автор фільмових сценаріїв; 4) Михайло, гал.-укр. писем. (1869-95), гр.-кат. свящ.; нарис в „Зорі“ 1895-96: „Паламар“, „Душа“, „Вибора“, „Градобур“, поезії; 5) Степан, гал.-укр. громад. діяч і писем. (1772-1860), гр.-кат. свящ., батько Антона, брав видн. участь в укр. нац. відродженні, автор драм. п'єси „Муж старий — жінка молода“; збирав укр. нар. приповідки, друковані 1857 у час. „Przyjaśiel domowu“.

Сасен Петрушевич.

Іван Петрушевич.

Петрушенко Іван, писар війська Запорозького, член коа. посольства до поль. корол. й поль. сойму в Варшаві в липні 1648.

Петрушка (Petroselinum), зелена, дворічна рослина з пірнато-зложенним листям і округлим цвітом; листя й грубого кореня живлять до приправи; дика собака в е т р у ш к а (Aethusa cynapium) отруйна, гл. таблиця: Отруйні рослини, ч. 8.

Петрушка, рос. ляльковий театр, подібний до укр. вертепу; виставляли його антрепренери жиди й на Україні в кін. XIX і на поч. XX в., тому с. й українізовані тексти сценки цієї моск. забави.

Петсамо, Печенга, пристань над Півн. Льодовим морем і країна кругом неї, відступлена 1921 Росією Фінляндії.

Петтенкофер Макс, нім. хемік та фізик (1818-1901), творець експериментальної фізики, дослідник холери та черевного тифу, досліді над гігієною помешкання, поширюванням заразливих недуг.

Петунія (Petunia), зелена рослина, до 1 м. вис., з широким, видовженим листям і лікуватим запахним цвітом; з півд. Аме-

рики; різнобарвні відміни плекають у нас по квітниках.

Пех, (нім.) постійна невдача, яка переслідує когось, несприятлива доля.

Пех, 1) (Pech) Інджіх, чеськ. комп. (1837-1905), найкращий чеськ. теоретик співу; 2) (Poesch) Рудольф, нім. етнограф і антрополог (1879-1921), подорожник і дослідник Африки; м. ін. досліджував австр. прикмети українців в австр. таборах полонених.

Петунія.

Петцольд, 1) (Petzoldt) Алехсандер, нім. аргонном і природник, подорожував 1855 по Україні й вид. у Ляйпцігу 1864 „Подорож по зах. і півд. европ. Росії“; 2) (Petzold) Альфонс, австр.-нім. поет (1882-1923), приятель українців; поезії: збірка „Снів від ранку до полудня“, романи: „Земля“, „Огністий шлях“, „Усімх Бога“.

Печ (Pécs), м-о в півд. Мадярщині, 50.000 меш., унів., копальні вугілля, ломы мармуру.

Печатник, двірський урядовець шкільних часів, канцлер, прибирав печатки на кв. грамотах, крім того виконував різні доручення князя.

Печенга, гл. Петсамо.

Печеніги, пацінаки, кочовий народ тюркського походження; відомі в історії від 830 р., жили в Х в. на півд.-укр. степах від Дону по Дунай, та були посередниками в торгівлі між греками, Руссю й хозарами; на поч. XI в. приймають іслам; від 2. пол. Х в. постійно нападають на Україну; 968 облягли Київ, 972 перестріли та вбили Святослава; безпастанно тривожили Україну до 1038, коли, остаточно погромлені, під натиском торків перемістилися знад. Дніпра над Дунай, де ажилися з мадирами, і потім на Балкани.

Печеніги на гр. малюнку (з правого боку).

Печенігани, м-о на Підкарпатті, 6.000 меш., 70% укр., 6-4% поляків, 23,6% жидів; рафінерія нафти. Повіт (тепер злучений із коломийським): 496 км.², 1 місто, 21 сіл, 44.000 меш., 88,3% укр., 3,5% пол., 7,4% жидів.

Печера (Печора), давнє фін. плем'я, сиділо між перем'ю й самоюдою; послужило для утворення рос. народності.

Печери, підземні порокиняві, що повстають там, де підземні води розчиняють скельні породи; особливо часто виступають у гірсових та вапнякових країнах. Розміри п. дуже різні. У великих п. пла-

вуть іноді підземні річки та бувають цілі оз. Найбільша п. на Землі, тав. Мамутова в державі Кентукі в ЗДА. В Європі найбільша

тав. Постойнська (Адельсберг, тепер: Постумія в Італії). На укр. землях відомі п. в вапняках Поділля, у крєйді Волині, найбільші в Криму.

Постойнська печера, озеро Тартар.

Печериця (*Agaricus campestris*), гриб білий, із вишнево-рожевими пластинками під сподом шапочки; один із наших найсмачніших грибів; росте по пасовищах і біля стаєн; гл. таблиця: Важніші гриби України, ч. 6.

Печеронець, гл. Протей печерний.

Печерська Лавра, гл. Києво-Печерська Лавра.

Печерський гурток, гурток укр. учених XVII в. у Києві при Лаврі. До нього належали: Захарій Кошигєвський, Пампа й Степан Беринди, Тарас Земка, Лаврентій Звонай; Осип Кирилович, Олександр Митра, Фільотей Кизаревич та ін.

Печінка (hepar), найбільша залоза тіла, круглава, буро-червона, ваги б. 1-5 кг., уміщена під ребрами з правого боку, під діафрагмою. Коло нижнього переднього краю п. уміщений жовчаний пухир. П. збудована з одвородних клітин, уложених у правильні шестигранні стовпці, тав. часточки, до яких доходять артеріальна кров до живильовання органу і венозна кров із усіх органів черевної ямки. Вся кров із п. переходить до нижньої дугової жили. Печінка: 1) перемінює цукри на глікоген, який перетворює в глюкозу; 2) розщиплює амінокислини білкованих річовин і витворює сечовину, сечову кислоту, амоніак і інші кінцеві витвори білкового обміну; 3) нейтралізує багато отруй, змінюючи їх у нетруйні річовини; 4) утворює і виділює жовч. Год. недуги: 1) гостра жовта атрофія, гостра товщина дегенерація печінкових клітин; 2) гостре запалення п. (hepatitis acuta) буває при деяких заразливих недугах і отруєннях; із тихсих випадків може згодом розвинути атрофія або цироза; 3) пістрик п., рак п. (cancer hepatis); 4) сифіліс п., виявляється як розлитий гепатит, або як гуми на поверхні; 5) цироза гіпертрофічна (cirrhosis), хронічний запальний процес у дрібних жовчаних проходах печінки, а потім навколо них розростається сполучна тканина; 6) цироза Ляєннекова, атрофічна п. н., хвороба, що виступає у налогових п'яниц, головню від горляки; характе-

ризується надмірним розростом сполучної тканини доволуч часточок печінки (гл. табл. Людина V, Е, 2).

Печора, ріка на півн. сході европ. Росії, 1,580 км. дов. і 330,000 км.² сточища; вливається до Льодового моря; важніші притоки: Ішма, Уса.

Пешавар, гол. м-о брит.-інд. Півн.-Зах. Прикордонних Провінцій, 104,000 меш., твёрдина, торг. осередок і вихідна точка караван до Афганістану.

Пешель (Peschel) Оскар, нім. географ (1826-75), перший у геогр. працях почав придержуватися чисто природничого напрямку.

Пешереси, загальна назва людности Вогняної землі в півд. Америці; складаються з 3 племен: она, алякалоф і япан.

Пешт, гл. Будапешт.

Пещанський Володимир, укр. інженер-архітект (1873-1923), дослідник укр. архітектури, знавець і реставратор іконописного мalarства; від 1922 працював у Нац. музею у Львові, де залишив свою збірку укр. килимів, ікон, вишивок, тощо; студії: „Килими України“, „Техніка Богородчанського іконостаю“, „Про староруську і гал. іконопис“.

Підестал, (фр.) підвіжок кольони, пам'ятника або статуї; недосяжне місце, яке заняла зведичана людина.

Пікосіньскі (Piekosiński) Францішек Ксавері, поль. історик (1844-1906), праці до історії поль. шляхти.

П'єро, (фр. Петрик) комічна постать фр. нар. комедії, з побітеним лицем, у шир. убранні з вел. гудзиками та білим кічастим капелюхом; паяц (ілюстр. гл. табл. Порцелина II, 10).

П'єса, (фр.) драм. або муз. твір.

П'єтрос, вершок у зах. частині Чорного-ри, 2,020 м.

П'єтросул, вершок мармароських гір, 1,854 м.

П'єтухов Гаген, рос. історик літ., *1863, проф. ніженського інст. Безбородька, описів дорнатеького унів.; праці з історії староруської літератури.

П'єтхонюв Олексій, рос. публіцист, економіст і політ. діяч народницького напрямку, *1867; 1898 — статистик у Полтаві, 1917 — міністер хліборобства в рос. Тимчасовім Уряді. Праці: „Аграрна проблема“, „Земельні потреби села“ та ін.

П'єщани (Piestany), П'єщани, м-о в зах. Словаччині, 10,000 меш.; гарячі сірчані джерела, радіоактивна борніна; лікування хоріб м'язів і суглобів, деяких жіночих та шкірних недуг.

П'єно, алькогольний напиток із солоду з додатком хмелю, дріжджів і води; має 2-8-7% алькоголю, 3-13% екстрактювих субстанцій, 0-2-0-4% двоокиси вугля.

П'єнга, п'єнга, гл. Айна.

Пижмак, ондатра (*Fiber zibethicus*), ссавець-гризуун, із родини шурів, до 3 дм. дов.,

живе в Півн. Америці; також у Чехії і в сусідніх краях, де завезли його 1905; шкіри йдуть на кожухи.

Пижмо, гл. Мошусь.

Пижмовець, кабарга (*Moschus moschiferus*), жуйний ссавець із родини оленів, без рогів, завбільшки малої серни, самець із великими іклами на горі, щелепах; живе в горах серед Азії; шкіри йдуть на кожухи.

Пікуличі, с. південь від Перемишля, б. 500 меш.; 1919-21 польс. табор інтернованих воїнів армії УНР і УГА.

Пілат Понтійський, рим. намісник Юдеї 26-36 по Хр.; затвердив засудження смерті Ісуса Христа.

Пилипенко Сергій, укр. письмен., *1891, 1917 ред. соц. рев. денника "Народня Воля", офіціял комуніст, організатор спілки сел. письмен. "Плуг"; байки, оповідання.

Пилипів Іван, запорозький кошовий отаман 1721.

Пилипони, гл. Литовани.

Пилиховський Антін, гал.-укр. маляр, *1890; образи й композиції зі староруської доби укр. історії.

Пилій Дем'ян, ген. осаул у гетьм. Петра Дорошенка, наказний гетьман 1067.

Пилка, вживається до розрізування дерева, каменю, металю, тощо; зуби її різної величини й форми, залежно від призначення; є багато родів п.: кросівка, стьожкова, дереворізка, трацька, ножівка, форнірна, слюсарська та ін.

Пилок, гл. Цвіт.

Пилуценко Микола, укр. гравер, ксилограф, працював у 70-80 рр. XIX в. в Києво-лаврській друкарні; виконав б. 80 образів рел. змісту.

Пилляці, Пилаяв, с. над Іквою на схід Подлялі між Литвином і Староконстантиновом; 23 IX (13 IX ст. ст.) 1648 перемога Хмельницького над поляками; руїни замку 1640.

Пилік, гл. Цвіт.

Пилькевич Олександр, генерал-хорунжий укр. армії (1880-1922), член укр. ген. військ. комітету при Центр. Раді, за Директорії інспектор культ.-освітніх справ у війську, ком. Окружного Кордонного Корпусу, основник укр. військового журналу "Наша Зоря" на еміграції в Польщі.

Пильник, короткий прут, круглий або

гранчастий із дуже твердої сталі, з нарізаними або дрібними зубчиками на поверхні, до роблення карбів, нарізів і отворів у дерев'яних або металевих приладах та вигладжування їх гран або поверхні, до гострення зубців пили і т. ін.

Пильчиків, 1) Дмитро, укр. гром. діяч (1821-93), член Кирило-Методіївського Братства, приятель Шевченка, 1846-64 учитель кадетського корпусу в Полтаві; один із основників НТШ у Львові; 2) Микола, укр. фізик (1857-1908), син попереднього, учений природознавець, проф. одеського й харків. унів. та харків. технол. інст.; низка спеціальних праць, гол. фр. мовою, укр. вірші в "Складні" Александра.

Пимоненко Микола, укр. маляр (1862-1912), маляр укр. красинду та сел. й коз. побуту, академік слб. акад. мистецтв. "Біля перелазу", "Ворожіння", "Гопак", "Живна", "Засватана", "Зустрілися", "Парубки", "Свати", "Укр. ніч".

Пижмовець.

Д. Пильчиків.

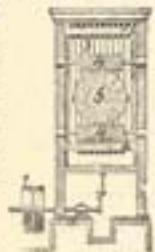

М. Пимоненко: Зустрілися.

Пина, ліва притока Прип'яті, 171 км. дов., з цього 150 км. судоходна, як частина водного шляху Прип'ять-Королівської канал-Буг.

Пинськ, повіт, м-о на зах. Поліссі, над р. Пиною, 23.500 меш., річкова пристань, деревна промисловість. Давня книжка етолиця.

Пинське князівство, згадується від 1097 у складі Турово-Пинського княва, 1132 на короткий час приєднане до Мінського княва; самостійні пинські кня. ведуть рід від Ярослава Юрійовича (заг. 1185). Після розгрому Турова татарами (1240) Пинськ став осередком п. к.; б. 1318 занятий Гедимином, 1471 перейшов до кн. Озельковичів, 1521 до польс. короля Жигмонта, який віддав його своїй жінці Боні. 1556 П. увійшов у склад коронних волостей і став осередком пинського повіту; 1581 Ст. Баторій надав йому маґдебурзьке право; 1795 приєднаний до

Пилка (дереворізка), 1. колесо, 2. рама, 3. рід пилон, 4. вальці, що підсують дерево (5).

Пилляці, руїни замку.

Росії, став повіт. м-ом миського намісництва; тепер — під Польщею.

Пинчуки, меш. пинського Полісся.

Пинін Олександр, рос. історик літ. (1833-1904), проф. сиб. унів. 1858-61, член рос. Акад. Наук і НТШ. Важкі праці: „Нарис літ. історії ст. повістей і казок“, „Суспільний рух у Росії за Олександра I“, „Характеристика літ. поглядів від 20-40 рр. XIX в.“, монографія про Белінського, Історія рос. літ., Історія рос. етнографії, де 3-тій том присвячений виключно укр. етнографії, Огляд історії слов. літ. (вкупі з В. Спасовичем), де подана історія укр. літ.; як ред. „Вістника Європи“, звертав пильну увагу на важніші прояви укр. дух. життя.

О. Пинин.

Пиноть, пиніть, недуга у дробу: запалення слизисті кишки язика; не адирати, а мастити гліцерину або тощем із вугіллям.

Пинчак, гл. Бородавчак.

Пирогов Микола, рос. лікар і педагог (1810-81), куратор одеської, а опісля живівшої шкільної округи; опікувався в Києві недільними школами, прихильник навчання укр. мовою. Пед. статті „Питання життя“ та ін.

М. Пирогов.

Пирський Микола, укр. історик, протосрей, *1857, нариси з історії сіл і містечок Полтавщини.

Пирятин, м-о на Полтавщині над р. Удай, згадується від 1154; в XVII в. належало до кропивненського полку, потім до дубенського; від 1781 повіт. м-о київ. намісництва, від 1792 малоросійської, від 1802 полтавської губ. Тепер округне м-о, 12.000 меш.: 63-5% укр., 31-8% жидів, 3% росій.

Писанка, зафарбоване великоднє яйце; п-я мають культове значіння: 1) крашанки — яйця зафарбовані в одну барву; 2) рисованки, подібні до перших, але з видряпанним рисунком; 3) властиві писанки, у багатьох барвах із орнаментикою. Писанки відомі в зах. слов'ян, особливо в українців. У нас доведена дуже поширені, з різноманітною мист. орнаментикою, що має свої окремі назви. Гл. Українське мистецтво: писанки.

Писар генеральний Війська Запорозького, найвищий урядовець в уряді гетьмана, начальник військ. канцелярії. Символом його влади є держ. печат. П. г. стрічасмо в коз. війську перед утворенням коз. держави; по її утворенні уряд п. г. подібний до уряду канцлера: він веде цілу закорд. політику.

Писаревська Марта, укр. письм. (1790-

6. 1874), жінка Степана; „Петрарчина пісн“, наслідування Петрарки (в альманаху „Сніг“ 1841).

Писаревський, 1) Петро, укр. письм.; поема „Стецько“ в байці в альманахах; Корсуна „Сніг“, Гребінки „Ластівка“ 1841;

2) Степан, укр. письм. (* на приписі XVIII, †1839), протосрей на Харківщині, батько Петра, псевд. Стецько Шерепери; оперета „Купала на Івана“, пісня „Моя доля“ (Де ти бродила, моя доле), що стала народньою.

С. Писаревський.

Писарчук, секретар (Gurogetanus), афр. птах-хижак, із дов. хвостом і на шкв. ногах; гл. таблича: Африканська звірня, ч. 19.

Пискор, пискір, гл. В'юн.

Пискунів Фортунат, укр. лексикограф і етнограф, вид. „Словниці укр. мови“ (1873) 2-ге вид. під наг. „Словарь живого нар. письм. и актового языка русских южан“ (1882), вид. альманаху „Чайка“ (Київ 1876), творів Кухаренка й біографії Шевченка.

Пистоль, (фр.) ручна однопікова вогнепальна зброя з короткою цівкою. Пистолет, малий пистоль.

Письмо, в найширшому значінні зображення акустичних знаків говореної мови оптичними, наявними значками; його розвиток був спершу дуже повільний, у найстарших часах (не зважаючи на вузли ст. інків у Америці, тощо), були це образи ідеографічні, пр. у Китаї, де кожне слово має свою ідеограму; його замінило syllabічне п., що віддає склади окремими значками, пр. па, пе, пі, по, і т. д.; це останнє часто сполучене з ідеографічним п. так, що до ідеограм додається для повнення syllabічні знаки (в японців або в клиновому п.). Наше п. буквами повстало в семітін. б. 1.200 до Хр. в Сирії; від семітів перебрав його, з одного боку перси й інди, з другого (від фенікійців) греки; від греків походить латинське, старогерманське рунове, готичке п., наша кирилиця й т. д.

Письмо до Громади, літ. тижневик, вид. у Львові С. Шехович, опісля стало додатком до „Слова“, виходило в 1864-65 і 1867-68.

Письмо з Провітні, популярний орган т-ва „Просвіта“ у Львові, місячник: 1877-79, двотижневик: 1893-96 (п. н. „Читальня. Письмо з Провітні“) та 1907-8, місячник: 1908-16, двотижневик: 1921-22. В 1923-27 як „Народня Просвіта“, від осені 1927 як „Життя і Знання“.

Письмо св., гл. Біблія.

Питайник, знак питання, пунктуаційний знак (?), що ставиться після речення-питання.

Пинхо Дмитро, рос. публіцист укр. роду (1853-1912), економіст, проф. київ. унів., ред-

вид денника „Кіевлянин“, україножер і ре-акціонер.

Пицаль, важка вогнепальна піхотна зброя укр. коз. війська.

Пі (π), гл. Людольфіна.

Піголосні, — голосні звуки неповного вивовору (ін. назва: редуковані, глухі, ірраціональні); такі звуки індоєвроп. (а—šva), у праслов. і староболг. мові в, ъ, у суч. мовах зі сильним динамічним наголосом, пр., у рос. літ. мові звуки перед наголосом (пр. рос. голова чути, як „зъгъва“).

Південна Австралія (South Australia), союзна держава авст. домінії, 985 000 км.² і 570 000 меш.; частинно гориста, врожайна, гол. продукти: овівки і вівна.

Південна Америка, гл. Америка Південна.

Південна Африка, гл. Союз Півд. Африки.

Південна Дакота (South Dakota), держава ЗДА над серед. Міссурі, 200 000 км.² і 640 000 меш., прерії, овівки й скотарство.

Південне Льодове море, гл. Льодові моря.

Південний канал (Canal du Midi), канал у півд. Франції, лучить Гаронку а Середземним морем б. Сет; 240 км. дов.

Південник, коло, що переходить через обидва бігуни світу й ленті місяця обертації. П-ам на небі відповідають земні п., себто колові лінії, що переходить через обидва бігуни й сторчово перетинають земний рівник. За перший п. уважають тепер заг. п., що переходить через Грініч.

Південно-західний край, Юго-західний край, урядова рос. назва Правобережної України, себто губерній київ., волинської й подільської.

Південнокитайське море, частина Кит. моря між Півд. Китаєм, Заганговою Індією, Малайським архіпелагом і Філіппінами, 2 150 000 км.², 1 500 м. серед і 5 250 м. найбільшої глибини.

Південно-Східний Союз, союз Дону, Кубані, Грузії й ін. менших республік, що створився за рос. революції поміж Каспійським і Чорним морем; повстав при кін. 1917, обстоював федеративний устрій Росії та борювся проти Денікіна.

Півкулі, половина кулі; Землю розділюють: рівником на півн. і півд. п., а умовним південником (звич. через Ферро, або Грініч) на схід. і зах. півкулю.

Північ, час найвищого положення Сонця під овидом; також сторона неба.

Північна, м-ко в зах. Карпатах, ново-сандецького повіту, 3 700 меш.; б. м-ка найдалі на захід висуєні укр. етногр. селища.

Північна Австралія (Northern Australia), союзна територія домінії Австралії, обіймає серед.-півн. Австралію, 1 355 000 км.² і 25 000 меш. Країна височинна, підсоння тропічне, гол. заняття скотарство.

Північна війна, війна 1700-21 між Швецією (Карло XII) з одного боку та Данією

(Фрідріх IV), Польщею-Саксонією (Август II), Росією (Петро В.), пізніше також Пруссією, з другого боку; на боці Карла XII стояв Іван Мазепа; війна привела до занепаду Швеції й збільшила могутність Росії, яка знищила останні незалежності України.

Північна Дакота (North Dakota), півн. держава ЗДА, 183 400 км.², 650 000 меш., хліборобство та скотарство.

Північна Ірландія (Northern Ireland) або Ульстер, півн. частина Ірл. о., політично підлучена від домінії Ірландії і зв'язана сильніше з В. Британією, має 13 170 км.² і 1 255 000 меш., гол. англійців і шотландців (осадників); гол. м-о Бельфаст.

Північне море (Nordsee), гл. Німецьке море.

Північний Ріг, гл. Нордкап.

Північно-австралійське море, збірна назва для затоки Карпентарія й моря Арафура, разом 1 280 000 км.².

Північно-західний край, Сьверозахідний край, урядова рос. назва лит.-білорус. губерній: виленьської, городненської, ковельської, мінської, могилівської й витебської.

Північно-західні прикордонні провінції (North West Frontier Provinces), провінції й васальні держави над гор. Індом у півн.-зах. частині брит. Схід. Індії, разом 100 720 км.² і 5 080 000 меш., гол. м-о Пеншавар.

Північно-західні Території (North West Territories), півн. підбігунова частина Канади й острови б. П. побережжя, 3 217 000 км.² і 6 700 меш.

Північно-Кавказький край, Передкавказзя.

Північно-німецький союз, союз 22 півн. держав на північ від Майну під проводом Пруссії 1866-70.

Півонія (Paeonia), зелеста, кудлатата рослина, з родини жовтцюватих, із широким, пірнато-вирізнаним листям і величезним, що нагадує троянду; росте в півд. Європі, у нас по квітниках; вивару з коріння вживали колись як ліку проти корчів у дітей.

Півострів, частина суші, що більшою чи меншою поверхнею вляється в море або в оз. так, що бодей у 2; обведена водою. Найбільші півострови: Арабія, Індія, Лабрадор, Скандинавія, Піренейський п.

Півустиня, країна перехідного типу між степом і пустинею, пр. прикаспійські країни.

Півтон, найменша віддаль між висотою двох тонів; у темперованому строю всі п. однакові.

Півторакожуха Карпо, коз. ватажок, герой боротьби з полками після Остриці; вів партизанську війну в степах, куди заманив поль. відділи Ковешольського; †1642.

Півонія, 1. листя і цвіт, 2. корінь, 3. овець.

1	Πικραίνω τὸν πόντον	22	quattuor se	43	للفردية الفردية الفردية				
2	Λυττῆς ἡ μιναν	23	ge-hyphon, and cal Pharynet	44	لشمال الشرق				
3	ΤΗΣ ΙΟΥΔΑΙΑΣ ΕΝ	24	spiritualiter oper	45	شعبه قراى زعمًا قريبا بينه قنا				
4	ὁμοιο του μέρ	25	misia xclum dacuonia	46	شمال: شمال: شمال: شمال: شمال:				
5	παντοίων αγαθών, ἀπερ	26	Ja phis fadqin p? kanc	47	شمال: شمال: شمال: شمال: شمال:				
6	ΗΤΡΙΠΗΡΗΝ ΗΤΙΤΑ	27	ix presens summus fo	48	شمال: شمال: شمال: شمال: شمال:				
7	ἰν ἀναγνικφσανηνε. εἰ γ	28	Quando uoluntarosa	49	شمال: شمال: شمال: شمال: شمال:				
8	Ἰσογυα κλάτῃ λβτῖνα κ	29	ἰσογυα κλάτῃ λβτῖνα κ	50	شمال: شمال: شمال: شمال: شمال:				
9	ВЭВ, в уберываше в в вав	30	ἰσογυα κλάτῃ λβτῖνα κ	51	شمال: شمال: شمال: شمال: شمال:				
10	मग्न स्वोद्यम शक्त' मग्न शक्त	31	मग्न स्वोद्यम शक्त' मग्न शक्त	52	शानुवाच धर्मात्मा मह-				
11	காந்திய ஜகந்த	32	காந்திய ஜகந்த	53	{K L O D Y Z I				
12	شرح الطريقة الحمدية	33	شرح الطريقة الحمدية	54	شرح الطريقة الحمدية				
13	Je man 6 2 6 0 1 0	34	Je man 6 2 6 0 1 0	55	Je man 6 2 6 0 1 0				
14	Составила Шумири	35	Составила Шумири	56	Составила Шумири				
15	Україна з 30 міль населення	36	Україна з 30 міль населення	57	58	59	60	61	
16	Русскія писемонныя	37	Русскія писемонныя	○ 音來 音來 音來 音來 音來					
17	ΠΕΡΟΥΤΕΡΜ	38	ΠΕΡΟΥΤΕΡΜ						
18	ΜΙΑΡΕΙΕΝΣΤ	39	ΜΙΑΡΕΙΕΝΣΤ						
19	DIKUHΛMΠIXWS	40	DIKUHΛMΠIXWS						
20	ΕΤΒΡΕΥΤΕΝ'ΟΝ	41	ΕΤΒΡΕΥΤΕΝ'ΟΝ						
21	բըռտը պաճըցողը	42	բըռտը պաճըցողը						

Півтропічний, гл. Підтропічний.

Пігулик, 1) Бротея, бук укр. політ. і гром. діяч (1851-1924), довголітній посол до австр. парламенту та бук. союму, де передусім обороняв інтереси укр. правосл. населення на церк. полі, один із кращих укр. промовців, основник багатьох укр. культ. товариств у Чернівцях; поет, образки в прозі „Верхованські загадки“; 2) Юстин, бук.-укр. мляр і пед. діяч (1845-1919), брат Бротея, довголітній проф. малювання в реальній школі в Чернівцях; портрети укр. діячів, пейзажі.

С. Пігулик.

Пігас Мелетій, александрійський патріарх (в 30 рр. XVI — 1601), брав визн. участь у „правах молдав.-волооської, й особливо укр. церкви“.

Пігафета Антоніо, іт. подорожник (1491-1534), товариш Магелана, по його смерті докінчив подорож довкола світу й описав її.

Пігмаліон, (гр. міт.) казковий цар Кипру, залюбивши в жіночій статуї, що П сам зрізавши, після чого Афродита, на його прохання, наділила її життям; 2) цар Тиру в Фенікії, брат Дидони, убив свого шурина Сихей, після чого Дидона втекла до Лібії, де збудувала Картагину.

Пігмей, гл. Карлик.

Пігмент, (лат.) темне, алич. чорне або буре барвло, гол. у рослині або тварин; пігментация, темне забарвлення у живих.

Пігулка (pistula), мала кулька (вагою 0-1-0,2 гр.) з густою піркою річиною (найчастіше з локреції, араб. гуми й т. ін.), змішана з лікарством.

Підбаник, частина будови під банею, алич. округлої, або гранчастої форми; в дерев'яному будівництві — восьмикутник.

Підбігунові кола, полярні кола, два земні рівноденники, півн. і півд., віддалені від

своїх бігунів на 23° 27'; п. к. с. границями тив. полярних (підбігунових) країв.

Підбігунові краї, країни між бігуном і полярними колами, гл. Антарктида, Аргентина.

Підвищоцький Костя, гал.-укр. актор (1863-1904), на сцені від 1882, автор п'єси „Підшивачень“.

Підводне судно, корабель так збудований, що має змогу поривати й рухатися під поверхнею води; залогом дихає запасом стисненого повітря; п. с. а. використовують гол. для воєнних цілей, пр. для сторудування ворожих кораблів.

Підволочиська, м-ко збручемою повіту над Збручем, 4,000 меш., 10% укр.

Підгасцький Володимир, укр. гігієніст, *1889, проф. кийв. Мед. Інституту, завідувач лабораторії праці Інституту фізичної культури ВУАН.

Підгайці,

повіт. м-о на зах. Поділлі, 5,000 меш.; 18-9% укр., 20-8% пол., 58-5% жидів; повіт: 1,041 км², 1 м-о, 64 громад, 82,000 меш.; 60% укр., 34-1% пол., 5-3% жидів. Коштел із пол. XVI в. переходового стилю від готики до ренесансу.

Підгалля

(Podhalie), себто країна під галлями (половинами), неврожайна кітловина на півн.

К. Підвищоцький.

Підводне судно. Згорі перекрій, 1. центральна, 2. нева команданта, 3. вхід до нутра, 4. перископи, 5-7. мачта, 8. акумулатори, 9. мотори, 10 і 11. призначені на торпеди, 12. задня частина судна, 13. передня частина. Вдолі: Підводне судно „К-Х“ (Голландія).

Пояснення до таблиці: Зразки письма.

1. кирське (VI в. до Хр.); 2-5 грецьке: 2. старогрецьке (IV в. до Хр.), 3. унішальне (IV в. по Хр.), 4. мінускул (IX в. по Хр.), 5. друковане; 6. руни (нордійські; VIII в. по Хр.); 7. готське (Вульфій); 8. кирилиця; 9. глаголиця (болгарська); 10. глаголиця (хорватська); 11. грузинське; 12. альбанське (XIX в.); 13-15 українське; 13. козацьке канцелярське (XVII в.), 14. галицький прашильник XVI в., 15. друковане; 16. російське; 17. коптійське; 18-22 римське: 18. капітальне квадратне, 19. капітальна рустика, 20. унішальне, 21. пінушівальне, 22. мінускул; 23. пінгльосаксонське; 24. каролінзьке; 25. готинське (текстура) XIV в.; 26. готинська курсива (XV в.); 27. гуманістична курсива (XV в.); 28. ренесансове (антиква); 29-31 єгипетське: 29. ієрогліфи, 30. ієратичне, 31. демотичне; 32. клишове; 33. гетитське; 34. старо-єврейське (IX в. до Хр.); 35. старо-вірменське; 36. фенікійське; 37. зенд; 38. персент; 40-42. єврейське: 40. рабіністичне, 41. жидівсько-івнєцьке, 42. модерне писане; 43-45. арабське: 43. куфське, 44. рукописне (XIII в.), 45. друковане; 46. етіопське; 47-50. сирійське: 47. естрангельо, 48. серто, 49. мельхитське, 50. мадаейське; 51. старотурецьке; 52. санскрит; 53. брагманське; 54. паалі; 55. карошті; 56. деванагарі; 57. китайське; 58. манджурське; 59. калмицьке; 60. і 61. японське: 60. катакана, 61. гіракана.

підвізкі Татрів, гол. осередки Закопане та Новий Тарг.

Підгірська Рада, укр. двотижневик у Стрию 1910.

Підгірський Самійло, укр. гром. діяч, *1888, адвокат у Ковлі, 1917 член Центр. Ради, 1918 член Трудового Конгресу в Києві, 1922-28 член поль. союзу, 1917 редагував 1. укр. газету на Волині „Громадянин“, 1918-19 „Волинську Газету“, 1920 „Громаду“ в Луцьку.

Підгірський Давид, укр. політ., просв.-наук. і госп. двотижневик, виходив 1912 в Сяноку, опісля в Новім Санчі.

Підгір'я, гл. Підкарпаття.

Підгір'яни, людина з підкарпатського Підгір'я, особливо на північ від бойків, гуцулів і покотин аж по Дністер.

Підгір'янка Марія, вл. Домбровська а Лепертів Марія, гал.-укр. письмен., *1881, нар. учителька. Збірка поезій „Відгуки душі“, поема „Мати Страдниця“, байки, оп. і п'єси для дітей („В чужім пір'ю“, „Вертеп“ та ін.).

Підгорецький монастир, у Галичині б. Бродів, має свій літопис за 1659-1715, „Сіновієвє, чи коротка збірка історій“, що містить подробиці про походи Дорошенка з турками на Поділля 1672.

Підгрудина залоза (thymus), залоза внутрішнього виділення, уміщена в грудді за гор. частиною груднини; має важкий вплив на ріст і розвиток у перших роках життя людини.

Піддіякон, (гр.) у схід. церкві духовний із нижчим святицтвом; у зах. вчислений до духовників із вищим святицтвом, з обов'язком celibату.

Піддомінанта, гл. Субдомінанта.

Піддубний Григорій, укр. гром. діяч і письмен., робітник, політ. емігрант, до війни співробітник „Ради“ та „Укр. Живит“, за Директорії в укр. дипломатичній службі, вікни комуніст; автор книг „Буковина“, „Чехо-Словаччина“ та ін.

Піджак, (англ.) короткий сурдут.

Підземні води, ґрунтова й зашкірна вода.

Піддень, гл. Нічниця.

Підкам'я, 1) м-ко брідського повіту, 3.000 меш.; 2) м-ко рогатинського повіту, 1.500 меш. 51½ укр.

Підкарпатська Русь, гл. Закарпатська Україна.

Підкарпатський Голос, укр. тишневик для робітництва, в Дрогобичі 1907.

Підкарпаття, Підгір'я, горбовина смуга здвож схід. Карпат; підложки з третинних глеїв і флішу, багатого на сіль, нафту, земляний пісок та буре вугілля. Погані ґрунти, добрі сіножаті, скотарство, молочне господарство. Міста: Самбір, Дрогобич, Стрий, Болехів, Долина, Надвірна, Вишняця.

Підкова Іван, коз. ватажок 2. пол. XVI в., оспіваний Шевченком; удаючи брата господаря Івоні, вбитого турками, захопив був 1577 з поміччю запорожців молдавський престіл, та вікни попав у руки поль.

короля Степана Баторія, котрий злевіл відрубати йому голову, у Львові 1578.

Підковик (Rhizophorus), комахоїдний, рукокрилий ссавець (лилик), із м'ясистим наростом на носі в формі підкови; живе у нас і заг. в півд. Європі; гл. Вампір.

Підкоморій, у Польщі; наглядач над господаркою в королівських добрах, пізніше урядовець, що розсуджував земельні спори в тав. підкоморських судах; на Україні, гл. Підкоморський суд.

Підкоморський суд, межовий суд у поль.-лит. державі, спершу складався за мировим принципом із представників сторін, рішав про межі володінь; пізніше — з одної особи

„підкоморія“, якого признавав король. В укр. державі місце підкоморія завняли тимчасові комісари полкового та ген. судів; від 1763 у кожному повіті при земському суді устанавлювали й п. е.; підкоморія вибирали землевласники та полковна старшина; підкоморій часом заступав полковника; 1834 п. е. перейменовано в „межові суди“.

Підкумок, права притока Кума; місце знахідок кісток людини з льодової доби.

Підкувство, приречення або прийняття матеріальних користей за урядовання, або щоб спонукати урядовця порушити урядовий обов'язок; підлягає карі.

Іван Підкова суч. живописець.

Підковик.

Підліссєвська гора з пам'ятником М. Шашкевича.

Підліссєя, село в Золочівщині, 640 меш., місце народин Маркіяна Шашкевича.

Підлузький Пахомій, киево-видубицький ігумен, потім ректор киево-могилянської Академії й ігумен Братського м-ря (кінець XVII в.).

Підлюте, с. долиньського повіту над р. Лямницею; 6.50 меш.; сірчані джерела, літнлицє й підгірська кліматична стація.

Підляшани, людність Підляшшя, говорять окремим півн.-укр. говором.

Підляшшя, назв. по обох сторонах серед. і частини дол. Буга; ґрунти погані. Людність на заході й на півні, заході польська, на півні, сході білоруська, на півд. сході українська. В околиці Білостоку значний осередок ткацької промисловости. Кол. землі Дорогичинська, Мельницька й Більська; в XIV в. було під владою лит. князів, від Люблинської унії належало до Польщі, опісля до Росії, тепер до Польщі (білостоцьке й півн. частина люблинського воєводства).

Підмет, (лат. суб'єкт) грам. слово в реченні, що про нього йде мова, дається про нього присуд; за п. питають хто? що? й кладеться він у валівному відмінку (грам. підмет). Льогічний п., не мусить стояти в називнику, пр. у реченні: „багато людей помирало“, л. п. — багато людей. Бувають речення й без п. (вечоріє, спить ся мені); гл. Речення.

Підмінувати, (фр.) підложити міну, підважити основу.

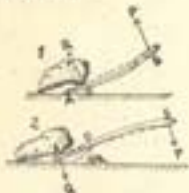
Підмогильний Валерій, укр. письмен., *1901; збірник оп.: „Повстанці“, „Третя революція“, „Проблема хліба“, „В епідемічному барані“, „Військовий літун“; романи: „Місто“, „Остан Шаптала“.

Підмонастир, село в Мукачеві, монастир василія, заснований б. 1400 р. Коріятовичем; архів із цінними рукописами.

Підна, м. о в Македонії, 168 до Хр. перемога римлян над македонцями.

Піднебінний язичок, гл. Піднебіння.
Піднебіння (palatum), перегородка між ротовою й носовою ямкою; переднє, тверде п. (р. durum), складається з двох дуговатих поздовж. арослих кісток; заднє, м'яке п. (р. molle, velum palatinum), утворене з м'язів, що, як рухоме вітрило, замикають доступ до гор. частини горла й носової ямки. М'язи м'якого п. лучаться в серед. лінії в подовгастому виростку, тзв. піднебінному язичку (uvula). Через недорозвиток піднебінних кісток заливается часом щільнуватий отвір між ротовою й носовою ямкою, тзв. піднебінна щілина.

Підойма, тверде тіло, авч. друкоч, що обертається довкруті осі: на неї діє що найменше дві сили: сила й тигар. П. має два рамена: рам'я сили й рам'я тигару. Двораменна п., має точки зачепу сили й тигару на протилежних боках осі, однораменна п. має точки зачепу сили й тигару на тому самому боці осі. Однораменна п.: тачка, терлиця, весло, коса, оліваль і т. ін. Двораменна п.: вага, коромисло, ножниці, тощо.

Підойма: 1. однораменна п., АБ рам'я тигару, АС рам'я тигару, 2. двораменна п., ОВ рам'я сили, ОА рам'я тигару, Р — сила, О — тигар.

Підпільна, права притока Дніпра; тут була Нова Січ Запорозька 1734-75.

Підпірки, припорі, гл. Контрфорен.
Підполковник, військ. ступінь, ком. курія; в УГА булавний старшина між майором і полковником, в армії УНР перший ступінь булавного старшини.

Підскарбій, спершу скарбник, а від пол. XVI в. міністер фінансів у Польщі та вел. лит. Подібного урядовця в коз. державі звали ген. п.; його стрічасмо за Хмельницького та деяких ін. гетьманів; значіння його було невелике.

Підсніжник (Galanthus), лілієвата, зелеста рослина, з білим цвітом; цвіте ранньою весною.

Підсоння, гл. Клімат.
Підставчак (Basidiomycetes), гл. Гриби.

Підстаршина, військ. ступінь, від віступу вгору; в УГА: віступ, десятник, старший десятник і булавні п-и; булавний, бузучужий, авст. старшини.

Підсудок, авський урядовець у Польщі та на Україні; помічник або заступник земського судді; його вибирали зі шляхти, а затверджував король.

Підсуєсики, безземельні та безхатні селяни на Україні XVIII в.; мусіли робити панщину; гл. Сябри.

Підтроїчний, перехідний між гарячим і поміркованим підсонням.

Підуст, підуста (Chondrostoma), кістна риба з родини коропів, до 1, м. дов., в ріках серед Європи.

Підшкірна тканина (tela subcutanea), м'яка пружна тканина між властивою шкірою і глибшими органами (м'язами, кістками), аложена зі сполучних та пружних волокон і товстої тканини. В п. т. пробігають кровоносні та лімфатичні судини та нерви до шкіри.

Підшлункова залоза (pancreas), подовгаста залоза тригранної форми ясно-рожевої барви, в черевній ямці, за шлунком, між печінкою й селезінкою. Відлина п. а., підшлунковий сок, вліходить до двадцятишлункової кишки; містить у собі важкі травні ферменти: трипсину, діастазу й ліпазу. У тканині п. з. поміщені Лангергансові островці.

Підщеленова залоза, гл. Сливна залоза.

Підшлякова залоза, гл. Сливна залоза.
Піведа, (гр.) одиниця тиску, відповідає тискові і степу на 1 м² пов. Підздометр, прилад міряти стискальність рідини.

Підсніжник: 1. ціла рослина, 4 рази помножена, 2. сподина, 3. оцвіт, 4. палик.

Підуста.

Піємія, (гр.) загальна гнійова інфекція організму, спричинена звич. стрептококами.

Піємонт (Piemont), кол. князівство в Гор. Італії. 1720-1859 приналежне до королівства Сардинії, тепер вт. провінція Алессандрія, Курно, Новара й Туріно, 29.367 км.², 3.385.000 меш., гол. місто Туріно. Шовківництво, гірництво (срібло, олово, мідь, залізо, вугілля), мінеральні джерела. З П. найшов вт. вивальницький і соборницький рух.

Пієн-ян, гл. Гейо.

Пієро, гл. Пієро.

Пієтизм, (лат.) побожність, рел. звеличчання чогось або когось.

Піза (Pisa), вт. м-о б. гірла Аріа, 71.000 меш., собор у романському стилі (XII в.), з 54 м. вис. похилою вежею (гл. таблиця: Будівництво I, 10), ст. цвинтар із фресками з XIV в. та могилою Торвальдсена, унів. (від 1338), в околиці лічнічі джерела; в старовині Юлія Піаана; виван. торг. м-о в XII і XIII вв., аж до знищення його флоту генуезцями; 1409 кат. вселенський собор, що сідкувався усунути схизму на папському престолі.

Пізанг, ал. назва банану; гл. Банан.

Пізапо (Pisano), 1) Андреа, вт. малір і різьбар (1270-1348), творець фльорентійської школи; 2) Пізанелло Вітторе Антоніо, фльорентійський мистець монументального малярства, визн. медалер (б. 1380-1450); 3) гл. Джованні Пізанський; 4) Нікольо, вт. різьбар на межі романської й гот. доби (б. 1206-80), творець власної школи.

Пізарро (Pizarro) Франціско, есп. завойовник (б. 1478-1541), відкрив і завойовав Перу 1532-33.

Піандія, в старовину країна в М. Азії, б. зах. Тавру; заселена войовничим гірським племям.

Піаністрат, тиран Атен (б. 605-528 до Хр.); 560 здобув необмежену владу, дічі був прогнаний, від 538 володів безпереривно.

Піанстратида, сини Піаністрата, гл. Піар-пар 2), Піпій 1).

Піанання, теоретичне „засвоєння“ предметів — у протилежність до практичного „опановання“ їх; філософи уявляють собі піанання, як утворення з піананого свідомістю „копій“ об'єктів піанання, або як утворення свідомістю якихсь, може зовсім неподібних до об'єктів „знаків“ або „символів“ їх, або як сходження предмету, як він є свідомістю; гл. Гносеологія.

Піаньоциф (Colchicum autumnale), рослина з родини лілієватих, цвіте в осені сніно-рожевим цвітом, дуже отруйна; з неї добувають алькалоїд кольхіцину, якого вживають у медицині; гл. таблиця: Отруйні рослини України, ч. 6.

Пі-І-Мар'яль Франціско, есп. держ. діяч (1820-1901), президент есп. республіки по зреченні короля Амадео (1873), проводир респ. партії.

Пітунка, назва поєтаки на Україні в XVII-XVIII вв.

Пій, ім'я одинадцятьох пап; важніші: П. II, 1458-64, зручній дильомат, поєт і ієрог; П. VII, 1800-23, відновив чин саутіа; П. IX, 1846-78; упадок папської держави, ватиканський собор; П. X, 1903-14; П. XI, перешле Азіле Ратті, *1857; дир. ватиканської бібліотеки, 1918 папський нунцій у Польщі, 1921 архієп. Мілана, шибраний папою б II 1922.

Пік, (фр.) 1) по укр. „вино“, оди із чорних кольорів у картах, що подобас на вієтра сивса (звідсіля назва), або на листок; 2) у чужих мовах часто назва гострошпильястих верхів гір.

Піка, (фр.) сивс.

Пікавка (Anthus), комахоїдна пташка, з родина пілєсок; гл. таблиця: Спілучі птахи України, ч. 25.

Пікадор, (есп.) есп. змагун-верхівець, що сивсом борється з биком.

Пікантерія, (фр.) гострота, приперченість, непристойність (в анекдотах, творах, поліях).

Пікантий, (фр.) гострий, гризький, принабливий, побудливий.

Пікар (Picard), 1) Еміль, фр. математик, *1856, проф. Сорбоні в Парижі, відомий із теорії функцій, автор капітального викладу аналізи, член фр. Академії й багатьох наук. установ світу; 2) Жан, абат, фр. академик, астроном і геодет (1620-82), зробив одні із перших точних вимірів геогр. ступня.

Пікардія, давня фр. півн.-зах. провінція, гол. м-о Амьєн.

Пікари, гл. Адаміти.

Пікассо (Picasso) Пабло, есп. мистець-малір, *1882, з 1904 в Парижі, творець кубізму і неоклас. стилю; гл. Кубізм.

Пікачо де Велета (Picacho de Veleta), верх у есп. Сієра Невада, 3.398 м. вис.

Пік де ля Мірандола, гл. Мірандола.

Пік дю Міді, гл. Міді.

Піке, піка, (фр.) однобарвна бавовнина тканина з опуклими зображ.

Пікельгавба, (нім.) середньовічний шолом без вієтру; шолом нім. шхоти та австр. жандармерії, зі шпичкою на верху.

Пікерінг (Pickering) Едвард Чарльз, ам. астроном (1816-1919), дир. гарвардської астр. обсерваторії, відомий із праць над класифікацією постійних зірок.

Пікет, (фр.) гра в карти.

Пікет(а), гл. Застава.

Пікінер, (фр.) конійник, воєк узброєний сивсом. На Україні почала формувати цей рід війська Катерина II після скасування самоуправи України. Утворено тоді з укр. козаків та сербів п'ять полків п.

ПІА XI.

Шкард (Piccard) Анґлет. швайц. фізик, *1884, проф. унів. у Брюсселі; 27 V 1931 алетія у стратосферу до висоти 16 км.

Школьоміні (Piccolomini), рим. шляхетський рід:

1) Еней Сильвій, 1458 папа Пій II; 2) Октавіо, князь Амальфі (1599-1656), австр. полководець у 30-літ. війні, поборював Валленштайна.

А. Піскард у кулястій гондолі свого коли кожна

особа приносить їжу та питво; складаний бенькет; 2) (гр.) людина, низька ростом, присадкувата, з нахилом до зажиркості.

Шкінометр, (гр.) шклина пляшечка до визначування властивої ваги рідин.

Шко (Pico), один із Азорів, а 3.320 м. вис. вулканом.

Шко де Орлаба (Pico de Oriaba), гл. Сіглітенетль.

Шко де Тейде (Pico de Teude), або Пік Тенеріфа, вулкан на Тенеріфі, 3.710 м. вис.

Школьо, (іт.) 1) мала флейта вища на октаву від анич. оркестрової; 2) малий хлопчина, посудник у каварні або ресторани.

Шкринава кислота, тринітрофеноль: $C_6H_2(NO_2)_3OH$, жовті отруйні кристали; фабрично виробляють діянням азотної кислоти на феноль; раніш уживали як жовтого барвника на вовну, тепер до виробу вибухових речовин, гол. мелініту.

Шкрит, (гр.) вибухова магматична гіршина, складається гол. з олівіну та ангіту.

Шкте (Pictet), 1) Адольф, швайц. фізольог (1799-1876), автор праць про кельт. мови та про поч. і культуру індогерманців (Les

origines indoeuropéennes); 2) Рауль, швайц. фізик, *1842, скропив кисень, водень і азот.

Шкуй, один із найвищих вершків Вис. Бескиду, 1.405 м.

Шкфорд Мері, жан. фільмова артистка, *1886; грає від 1913 молодих найвищих дівчат; заснувала в Лос-Анджелес власне фільмове підприємство, яке від 1920 веде зі своїм чоловіком, актором Дагласом Фербенком.

Шлав, (перс.) страва з товстої баранини, вареної з рижем.

Шліца, ліва притока серед. Висли, 313 км. дов.

Шлєдуський (Piłsudski) Юзеф, поль. маршал і держ. діяч, *1867, 1888-92 на заслани в Сибірі за політ. діяльність, а поворотом один із гол. діячів ППС, 1904-5 кермує терористичною акцією в Конґресіці; 1914-16 ком. 1. бригади поль. легіону; 1918-22 начальник поль. держави; 1926 травневий переворот, від 1926 міністер війни, 1926-28 і 1930 премієр міністрів.

Ю. Пілсудський.

Шлад, (гр. міт.) син пара Фокіди Строфія, вірний друг Ореста.

Шлєстр(а), (іт.) в архітектурі невеликий виступ стінки, для її зміцнення, зличайно в формі й пропорціях колони.

Шлят (Piłat) Роман, поль. фізольог (1846-1906), проф. львів. унів.; курс іст. поль. літ.

Шлятр де Розіє (Piłatre de Rozier) Жан Франсуа, фр. фізик і повітроплавець (1756-85), перший відбув подорож бальоном, згнув, перелітаючи бальоном канал Ля Манш.

Шль (Peel) Роберт; англ. політик (1788-1850), торі, прихильник еманципації католиків, паніше проводир консервативної опозиції, перевів систему вільної торгівлі та утворив партію центру.

Шльєнь (Piseň), м-о у зах. Чехії, 135.000 меш., церкв. з XIII в., славі броварні та фабрика гармат і танків Шкоди, паперова, металева й шклина промисловість, копальні вугілля.

Шлькомайо (Piscomayo), права притока Параґвайю, 1.100 км. довга.

Шльняк Борис, вл. Воґау, рос. письмен., *1894, „Простые рассказы“, „Машинны и волки“, „Распелснутое время“ та ін.

Шльокарієн(а), (гр.) алькалоїд із листи шльокарпу (Pilocarpus); засіб до потіння; в окулістиці до зуження зіниць.

Шльон, (гр.) могутня, стовпувата вежа стін. будов; гл. Бґип. мистецтво; стовп, подібний до вежі.

Шльос, м-о на півд.-зах. побережжі Мессенії, столиця Нестора; археологічні розкопи.

Шльот, (голянд.) 1) лоцман; 2) летункерманіч літака або повітроплав; 3) стовп, що піддержує підвални будови.

Шльц (Piltz) Еразм, поль. політик і жур-

Пікно-метр. 1. термометр 2. отвір, який віддаєсно і вказуєсно рідину.

Пінольо (1).

Піластри (1), триденський церква св. Марії, де відбувся собор 1545-1563.

наліт (1851-1929), від 1882 вид. і ред. свб. тижневика „Краї“.

Пім (Рум) Джон, англ. політик (1584-1643), провідник опозиції, керманіч парламентської політики під час боротьби з королем.

Пімент(а) (*Myrtila pimenta*), всесезонне дерево з родини міртуватих; росте в під-рівнинних краях; ягідок, що мають запах і смак перцю, гвоздики і цинамону, вживають до кухонних приправ.

Пімста, помета, гл. Право мести.

Пінакотека, (гр.) збірка образів у півн. крилі Пропілеїв на Акрополі; взагалі галерея образів, гол. в Міхені.

Піан, гл. Пульо Піан.

Пінгвін (*Imppenes*), птаха-плавуни, до 1 м. дов., викриті густим пухом, зверху чорні, сподом білі, крила анділі, плавцеваті, ноги короткі, на самому кінці тулуба, тому п-я ходить випростовані, хвіст короткий; живуть над берегами півд. підбігунових морів, знамениті плавуні; на суші вайдуваті.

Пінг-понг, (англ.) сто-лова етківка; грають целоюдоївними м'яч-ками на столі, поділеному 17 см. вис. сіткою на дві рівні частини.

Пінд, греський ландшафт на границі Тесалії й Епіру, до 2.320 м. вис.

Піндар, гр. хороний лірик із Тебів (б. 520 - б. 442 до Хр.); з його творів збереглися: 45 епіграм на честь переможців в олімпійських, пітійських, істмійських і немейських іграх та значні уривки ін. пісень.

Пінга, права притока Півн. Двини, 534 км. дов.

Пінеллі (*Pinegli*) Бартольмео, іт. гравер (1781-1835); гравиора з образів світових малярів, рис. іст. костюмів, карикатури, ілюстрації.

Пінця, гл. Морська пінка.

Пінія (*Pinus pinea*), середземноморська сосна, з широким верховіттям на вершці пня й дуже довгими шишками, зерна їстівні, тав. пініюлі.

Пінга, (фр.) давня фр. міра, 09 л., дзбанок, „кварт“.

Пінгавські коні, гл. Кін.

Пінцет(а), (фр.) малі металеві клішки, вживані при операціях для придержування перев'язкового матеріалу, також при природничих і анатомічних розтинках, і годинникярних при праці.

Пінчер, (англ.) порода собак, малих, куд-

латих, гострозубих, уживана до ловлення куртиць і щурів.

Піометрит, (гр.) гнійове запалення уразу.

Піонер, піонер, (англ.) воєнка технічного або інженерського відділу; ам. поселенець, що викорчовує ліси; предтеча, передовик у змійнісбудь ділянці.

Піонефрит, (гр.) гнійове запалення нирок.

Піонефроза, (гр.) нагромадження гною в нирковій мисці; шлєдкок нефролітіази, також при туберкульозних процесках у нирці.

Пін, (з гр. папас—отець) священик.

Піпер Карл, граф, швед. держ. діяч (1647-1716), перший міністер Карла XII, під Полтавою понав у полон, де й помер; брав участь у перемогах Карла XII й Мааена.

Піпермент, гл. Пепермент.

Піперональ, метилснвовий етер протока-техуальдеїду; катвир із теру, творить кристали приємного запаху; п. вживають до пахощів як геліотропін.

Пінета, (фр.) прямиа шкляна рурка, звич. з поділкою, вибирати рідину з посудини.

Пін Іван, 1) верх у схід. частині Чорногори, 2.026 м. вис.; 2) мarmorоський шпиль, 1.940 м. вис., дуже дикий.

Пінін (*Penin*), франк. володарі: 1) П. С е р е д н і в, князь франків, 667 об'єднав цілу Франконию; 2) П. М а л и в, син Карла Мар-теї, батько Карла В., спершу майордом, 747 об'єднав Франконию, 752 король, дарував папі Степанові II екзархат, †768.

Пір, (англ. реер) титул члена англ. пала-ти лєорді; гл. Пер⁵.

Піраміда, (гр.) 1) в геом.: остиця, тіло, що має за осно-ву многокутник, а за бічні стіни стільки трикутників, скільки основа має боків; коли основа правильна, а всі бічні трикутники приставні, тоді п. правильна; п. може бути пря-ма або скісна; коли перетяти її рівнобіжно до основи, буде п. арізна; 2) в архітектурі: будівля у формі остиці; п. були відомі в Єгипті, Мезопотамії, Персії, Перу, Мексиці та ін.; величаві п. в Єгипті були гробівницями фарао-нів, найбільші Хеопса 2.000 до Хр. (основа 233 м., вис. 146 м.), Хефрена (основа 215 м., вис. 138 м.); 3) у м і н е р.: назва кристально-графічної площі, що перетинає всі три криста-льографічні осі; значок (11) або Р; 4) у р у х а н-ці: важа, дзвинця, устав-

ка 3-100 руховників на 2 і більше „поверхів“.

Пірамідон, (гр.) двометилево-амінова антипірина; засіб проти гарячки, болю голо-ви й невральгії.

Пінгвін.

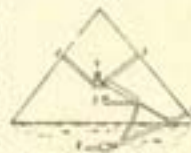
Пінцети.

Піраміда. ABCDES тіло, ABCDE abcde, стіни піраміди. SP висота ш-лої п.. Sp висота статої п.

Пінія.

Переріз піраміди Хеопса. 1. вид. 2. гріб короля. 3. гріб коро-лівки. 4. гробниця. 5. пролази отвори. ка 3-100 руховників на 2 і більше „поверхів“.

Прандельо Людвіг, іт. писем, *1867, довга низка п'єс світової слави, поієті, численні повелі.

Пранеаі (Piranesi) Джамбаттіста, іт. гравер (б. 1720-78), рисував переважно з античних пам'яток будівництва та фантастичні архітектурні мотиви.

Пранґірит, (гр.) мінерал (Ag,SbS₂) гексагональної системи; металеного вигляду, майже чорний, у тонких пластинках темно-чорнозний; вакава руда срібла.

Прат, (гр.) морський розбійник.

Прелометрія, (гр.) досліди та поміри латути сонячних променів.

Протити, (гр.) мінерал (FeS) гексагональної системи, яєно-жовтий, подібний до піриту, від якого відрізняється магнетичністю; майже завжди має примішок пікля.

Прє, (фр.) варена горошина мілко розтерта.

Прей, передмістя і пристань Атен, заснована Темістоклем, зруйнована Сулею 86 до Хр., 1835 відновлена; тепер 133.500 меш.

Прей, реконструкція.

Пренеі, 1) третішні аморфкові гори на півночі Іберійського півострову, на границі Іспанії й Франції, між Біскайською затокою й Середземним морем, 450 км. дов., найбільше 100 км. шир. Найвищий верх Пік д'Анетон (3.404 м.). П. дуже днд та тижкі до переходу; дороги через П. ведуть

Пренеі, Маладета (3404 м.), М. Перд (3352). Пів до Міді (2877).

часом і на висоті 2.800 м. Тому гол. дороги та залізничі побудовані на приморських окраїнах П. Границя лісу на півдні 2.240 м., на півночі 1.600 м., границя вічного снігу

2.500-2.800 м. вис.; льодовників тепер мало, зате залишилися виразні сліди по діло-віальних льодовниках. У П. є руди олова й цинку та багато теплиць. Заселяють П. еспанці, французи та баски; 2) **Пренеі** (Pyrénées), три під-фр. департаменти в горах Пренеях: 1) Долішні П. (Basses-P.), 7.712 км.² і 413.000 меш., гол. м-о По; 2) Горішні П. (Hautes-P.), 4.534 км.², 188.000 меш., гол. м-о Тарб; 3) Східні П. (P. Orientales), 4.145 км.² і 230.000 меш., гол. м-о Перпінан.

Пренейський мир, мир 1659 між Францією та Іспанією, коли частина есп. Нідерландів перейшла до Франції.

Пренейський півострів, гл. Іберійський півострів.

Придина, (C₂H₂N) безбарвна рідина неприємного запаху, добувається з кам'яноугільного дьогтя, служить до денатуровання спирту, до виробу алькальоїла.

Прит, (гр.) мінерал (FeS₂) кубічної системи, золотисто-жовтий; незнач. розповсюджені мінерал; вживають п. для виробу сіркового kwasу, вітриоло, заліза й сірки.

Прі (Reary) Роберт, ам. полярний дослідник (1856-1920), відбув кілька подорожей по Гренландії, установив її острівність, перший досягнув 6 IV 1909 півн. бігуна.

Пркет (Prquet) Казимєр, нім. лікар (1874-1929), проф. унів. у Відні, гігієніст і педіатр; встановив одиницю вартості покши тзв. н е м (від Nahrung-Einheit-Milch), що рівняється покшиній вартості 1 гр. молока (667 малих кальорій). Придумав тзв. „Пркетову реакцію“: пізнавання туберкульозу при допомозі підсиреного шпореквання туберкуліни; здорові люди на це не вразливі, у туберкульозних виступає в дотичному місці запалення шкіри з малим червоним гузком.

Прнач, в

укр. коз. війську відзнака полковницького уряду; наліція закінчена головою з кількома ребрами.

Пршкоза,

перкоз (Podiceps), птах-плавун, бурій, сподом білий, із вузьким дльбом, слабо розвиненими крилами, коротким хвостом і короткими, плавними ногами на кінці тулуба, тому ходить випростований; живе скрізь на півн. півкулі Землі над водами, живиться водними тваринами; широчок, покритих піжним пухом, уживають на шапочки й коміри.

Прогальоль, [C₂H₂(OH)₂], тривартісний феноль, кристалізує в білих листочках;

Прнач (З) і інші запорозькі алейноди: 1. хоругва, 2. печатка, 3. прнач, 4. булава, 5. бунчук.

вироблюють із гарбикової кислоти, чи з танину, вживають у фотографії як проявник, також у косметичці.

Програвиора, (гр.-фр.) гл. Випалювання по дереву.

Проведення електричності, (гр.) гл. Електричність.

Проксени, (гр.) вел. ізоморфна група мінералів кремнієвих рідких металів; бувають без глини (Al), а саме: ромбічні, пр. екістатит і триклінні, пр. родорит, або з глиною (Al), пр. авгіт, діопсид, діалог і ін. П. дуже розповсюджені, важні складовини магматичних і метаморфозованих скалін.

Проксиліна, гл. Нітроцелюлоза.

Пролоант, гл. Бранштайн.

Проманія, (гр.) пристрасть підпалювати, прояв деяких психічних хоріб.

Прометр, (гр.) пристрій міряти висоту температури.

Проп, (гр.) гл. Гранат.

Просфера,

(гр.) вогнища область нутра Землі; вогни в хем. значінні (горішні) там нема, є тільки дуже висока температура.

Прот, м-о в схід. Сербії, 10.000 меш., філігранові вироби та шклярство.

Протехнік, (гр.) фахівець у протехніці.

Протехніка, (гр.) 1) практичне приєднання науки про тепло; сюди належать всі уладження до ogrівання, печі до розтоплювання твердих (цїпких) річовин, прилади до випаровування, горнила, печі до швайсовання (алучування) металевих кусинів, прилади до витворювання тепла, пр. кресала, сріпнички, запалювачки, тощо; 2) відділ техн. хемії, який відноситься до виробу горючих і вибухових матеріалів (пороху, штучних вогнів, ракет, запального прилади, тощо).

Профобія, (гр.) хоробливий страх перед огнем, пожежею, буває при неврастенії.

Профор, (гр.) річовина, що на повітрі сама від себе запалюється, пр. спорешковане хем. чисте залізо.

Ппра, (гр. мрт.) жінка Девкаліона.

Ппрт (Pyrrhus), 1) цар Епіру (319-272 до Хр.), переміг римлян під Гераклею 280 й Авскуломом 279, але з вел. втратами (звід-

си „Ппртгова перемога“); переможений 275 під Беневентом, поляг під Ар'осом; 2) перське ім'я Ахіллевого сина Неоптолма.

Ппрт, гр. філософ, основник школи скептиків, родом із Еліди (б. 360-270 до Хр.); заперечував можливість якогонебудь знання й тому радив здержуватися під міркування, щоби так здобути непохитну безтурботність, тобто щастя в житті.

Прует, (фр.) швидкий оборот у танці на кінцях пальців; викрутас.

Псарев Дмитро, рос. критик і публіцист (1840-08), кулан і коханець Марка Вовчка, реаліст, протиник ідеалістичної естетики в мистецтві; мав вел. вплив на молодіж, м. ін. на українську.

Псємський Олексій, рос. повістяр-реаліст (1820-81); повісті: „Болричина“, „Тисяча душ“ та ін.

Псєда Георгій, візант. псєсм. (610-41), автор іст. поем та поем про сотворення світу, що у перекладі Дмитра Зографіа („Шестодіє“) поширилася у схід. слов'ян.

Псєкар, кобляк (Gobio), кістна риба з родини коропів, до 15 см дов., живе в серед. Європі, в річках із піскуватим дном.

Псєковик, скала з піску, заліпеного кремнієвим, вапнястим або ін. ліпцем. У нас на Поділлі (червоний теребовельський п.), у Карпатах, на Волині і в Донбасі; добрий будівельний матеріал.

Псєкогад, гл. Манюга.

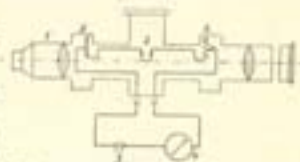
Псєня, в літ. 1) тип нар. фантазії з легкою ритмічною формою (на родня п.) призначений первісно для рецитатії, часто в супроводі муз. струменту; повстав із обрядових дій; утворена в нар. дусі поетом (штучна п.) може переходити в народ (*Віють вітри* Котляревського, *Рече та стогне* Шевченка, *Де ти бродив, моя доле* Писаревського та ін.); 2) ліричний тип як вислів безпосередніх почувань (найчастіше любовних і рел.) у дуже простій ритмічній формі; бувають рел. (канти, гимни й ін.), світські (дитирамби, оди, пеани, романси й ін.).

Псєня пісень, одна зі старозавітних книг св. Псєсма, приписувана Соломонові; прегарним поетичним способом описує любов юнака до дівчини, що церква ісус як любов Христа до Церкви.

Псєнячевський Віктор, укр. журналіст, *1883, з фаху лікар, кореспондент „Ради“ 1907 (А. Герценко), 1919-20 ред. журналу „Воля“ у Відні.

Пірникоза.

Прометр оптичний. 1. дальногляд, 2. жарівни. 3. акумулятор, 4. мірник, 5. шруба для прибилого наставлення, 6. шруба для точного наставлення.

Д. Писарев.

Піскар.

Псок, несподіваним чином відламки й зерна мінералів, гол. кремнія; п. повстає з вітряних магматичних гірних і псоковиків. У нас гол. на піщочі в смугі альодина (Надбужанська кітловина, Полісся, Чернігівщина) й над більшими ріками, пр. над дол. Дніпром б. Олешок. П. уживають до виробу скла, цамуру, бетону й т. п.

Псоцький Анатоль, псевд. А. Риччицький, укр. політ. діяч, до 1919 член УСДРП. 1919 один із основників УКП, від 1924 член КПБУ; журналіст; праця про Шевченка.

Пе Рівер (Pease River), притока Мекензі в Канаді, 1.800 км. дов.

Пессаро (Pissaro) Каміль, фр. мистець-малляр і графік (1830-1903), представник імпресіонізму. Портрет Сезана, „Збирають вблудка“, численні пастелі, акварелі, акварфорти, літографії.

Піст, стрим від івк або бодай скоромного; пости є одиоденні: середя та йтіння в кожному тижні, день перед Йорданом, свято Водвиження Чесного Хреста, Головоєки; багатоденні: В. Піст перед Великоднем, що разом зі страстним тижнем триває 7 тижнів, Петрівка перед св. Петром, Спасівка перед Першою Пречистою, Палінівка перед Радвом.

Пістачит, (гр.) гл. Еаїдот.

Пістачія, гл. Мастикове дерево.

Пістич, м-о косівського повіту на Гуцульщині; гончарство, 3.400 меш., 70% укр.

Пістон, (фр.) капеля; хлипавка в дутих інструментах або парових машинах.

Пістор Еріх, австро-нім. економіст, *1873, знавць еміграційних і пропагандових справ, основник віденського „Forschungsinstitut für Osten und Orient“ (1916) із окремим укр. відділом.

Пістоля (Pistoja), іт. м-о (ст. Пісторія) б. Фльоренції, 71.000 меш., собор із XII в., заліва промисловість. Тут агинув Катизіна.

Пістрик, рак (sarcoma), згубний новоутвір, збудований з атипової наболонної тканини, має необмежену силу росту, протас і нищить сусідні тканини, дає метастази, гол. шляхом лімфатичних судин, до віддалених частин тіла, висіці веде до винищення організму через питворювані отрути. Причини повстання п. незнані.

Піт (sudor), виділина потових залоз шкіри; безбарвна, водяниста рідина, знич. кисло, солового або солоново-гіркого смаку; містить у собі хльориди, сульфати, фосфати, сечовину, сечову кислоту, креатинія.

Пітагор, із о-ва Самосу, гр. філософ і політик, математик, фізик та астроном (б. 580-б. 500 до Хр.), заснував в Кротоні в півд. Італії (б. 540) тав. Пітагорейську рел. секту (школу), яка вважала число за суть усього, що існує, за джерело гармонії всесвіту, та приймала науку про метемпсихозу.

Пітагор, на ст. гр. монети.

Пітгей, гр. географ і астроном, родом із

Массилії, подорожував у IV в. до Хр. до Британії й далі на півн., також до „Буритинової країни“; перший дав вістку про герман.

Пітекантроп (Pithecanthropus), людомалпа, подібна до гібона; останки його костей відкриті від лікар Баген Дюбуа (Dubois) в дол. дилувіальних шарах на о. Яві; на думку Гекеля в Яві. — Істота посередня між малпою й людиною.

Пітео (Piteå), півн. швед. ріка, 340 км. дов., вливається до Ботнійської затоки.

Пітермаріцбург, гл. Маріцбург.

Пітерсбург (Petersburg), пристань Вірджинії (ЗДА), 35.000 меш., винія бавовни; облога П-а 1864/5 закінчила ам. сепаратну війну.

Пітуани, громада островів на схід від Іспанії, 690 км.² і 26.000 меш.

Пітії, Пітієські ігрища, змагання навперейми, що відбувалися на честь пітієського Аполльона, почасти в самих Дельфах, почасти на рівинні б. ст. м-а Кріса в Фоїді б. Дельфів, що 4 роки (в кожному четвертому році олімпіади) в сервії, від 586 до б. 394 до Хр.; нагородою переможців був лавровий вінок.

Пітекантроп за Гекелем, рос. Пенінігера.

Пітія, гл. Дельфи.

Пітмен (Pitman) Ісаак, англ. стенограф (1813-97), основник тав. фонетичної стенографічної системи, поширеної гол. в Англії.

Пітон, (гр. міт.) 1) страшний змії, що сидів б. Парнасу, вбитий Аполльоном; 2) (Puthon), найбільший півд. аз. вул. до 8 м. дов., ясно сірий із темними плямами; гл. таблиця: Алієська зірниця, ч. 28.

Пітона, найдавніша назва околиці Фоїди б. Парнасу, де лежало м-о Дельфи з храмом і дельфійською пророчою Аполльона; відс: Пітієський (Аполльон) — Дельфійський.

Пітре (Pitre) Джузеппе, іт. фольклорист (1843-1916), основник сицилійського етногр. музею в Палермо.

Пітсбург (Pittsburgh), м-о над рікою Огайо в Пенсильванії, має з передмістями 1.350.000 меш.; унів. інститут і бібліотека Карнеджія, металеза й машинова промисловість, в околиці копальні вугілля й нафти.

Піттак, гр. філософ із Мітилені (б. 650-570 до Хр.), один із сімох мудрих, держ. діяч, політ. супротивник поета Алькея.

Пунова Катерина, за чоловіком Шмідгоф (1843-1906), провінційальна рос. актор-

ка: мала в репертуарі одну укр. ролю (Тетяна в „Москалі-Чарівнику“ Котляревського), яку вивчила з допомогою Шевченка під проводом Щепкина; в 1857-58 грала в театрі в Нижньому-Новгороді, де в ній закохався Шевченко.

Піхлер (Pichler), 1) Кароліна, австрій. писем. (1769-1843); романи й драми, читані й в Галичині в 30 пр. XIX в.; 2) Карл Владімір, австр. урядовець, чех родом, автор укр. граматики нім. мовою для урядовців „Kurzgefasste Russinische Sprachlehre“, Львів 1849.

Піхота, піше військо; особливого значіння здобула після винаходу й удосконалення огнєвої зброї, що стала головною озброєю її; в усіх арміях п. найчисленніша складова частина озброєної сили.

Піццагалі (Pizzagali) Франческо, іт. абат, 1789 відвідав схід. Галичину й Буковину, що описав у „Viaggio delle Abate F. Pizzagali...“ (1792).

Піцці (Pizzi) Італію, іт. мовознавець і орієнталіст (1849-1921), дослідник санскриту, перс. й араб. мови й літ.

Піч (Pis) Йозеф Владіслав, чес. історик (1847-1911), проф. унів. у Празі, Праці з історії чехів, словаків та ін. словян і румунів, також про закарп. українців („Rodový byt i Slováků a uherských Rusinů“).

Пічета Володимир, укр. історик, *1879, кол. член архівної комісії в Катеринославі, проф. білорус. унів. в Мінську.

Пічіна (Pichincha), вулкан у Еквадорі б. Кіто, 4.787 м. вис.

Пічман (Pitschman) Йозеф, нім. малюв. (1758-1834), клас. портретист, народився в Трієсті, працював у Корці, Варшаві, Львові й Крем'яні, де мав власну майстерню та вихован ціле покоління малюв.; виконав б. 500 портретів, деякі мають відношення до України.

Пішегрю (Pichegru) Шарль, фр. генерал (1761-1804), 1795 здушив повстання якобінців, учасник змови проти Бонапарта, арештований і вбитий у в'язниці.

Пішон (Pichon) Стефан Жан Марі, фр. журналіст і держ. діяч, *1857, амбасадор у Пекіні 1900, міністер закорд. справ 1906-11, 1913-14 і 1917-20.

Піццани, гл. Пештани.

Піаменс (Piamens) Степан, львів. архітект пол. XVII в., проду італійськ. жин у Львові у 1640-62; 1661 будував у мукачівському монастирі ротонду.

Піаніно, (іт.) невеликий фортепіан, що в ньому струни йдуть простовизено.

Піаніст, (іт.) грач на фортепіані.

Піаніно, (іт.) тихо; піаніссімо (pp. — pianissimo), цілком тихо.

Піари, ал. отці побожних шкіл (patres scholastici piarum), конгрегація заснована 1597 в Римі св. Носифом Калісанті для виховання молоді; на Україні були п. в Холмі, Золочеві, Львові, Межиріччі.

Піануї (Pianhu), сх.-браз. держава, 245.580 км.² і 610.000 меш., гол. м-о Терезіна.

Піотрків (Piotrków), поль. м-о 41.000 меш., важний промисл., фабрики сіль.-госп. машин; ст. м-о з XIII в., до 1772 місце нарад поль. сойму та трибуналу.

Піотровський Миколай, поль.-рос. археолог, родом із Київщини, дослідник мистецтва, також ст.-укр., зокрема іконопису; „Рос. Некрополь“, „Рос. Ікона“; †1931.

Плавання, удежування й порушування тіла на поверхні води, відповідними рухами рук і ніг; народи білої раси плавають „по жаб'ячому“, підгортаючи воду під себе, народи інших рас „по собачому“, наслідуючи рухи при плаванні; умірюване п. належить до найдорожших змагань: зміцнює м'язи й нервну речовину в організмі; яке з старину належало до улюблених змагань; із різних способів п. замітні: класичне, горілиць, повзове (crawl), моряцьке й ін.

Плавишка, гл. Зооспора.

Плавні, болотисті заплави долини Дніпра і Дністра, порослі трошею, шуваром, вербою та вільхою.

Плаводіаці, плаводіогі (Pinnipedia), морські, м'ясоїдні ссавці, пристосовані до життя у воді, з плавецятами ногами; гл. Кит морський, Морський лев, Тюлень.

Плазуни, повзуни (Reptilia), хребетні тварини, закриті роговою лускою або пластами, зі слабо розвиненими ногами або й без ніг, дихають повітрям; у давніх, геологічних добах дуже поширені: вузькі, змії, щірки, черепахи й крокодили.

Плай, (рум.) 1) гірська стежка; 2) укр. туристично-красознавче т-во у Львові, засноване 1924.

Планетарій, (лат.) модель, що зображує положення доріг різних планет і їх рух довкола Сонця.

Планетарні години, час перебування Сонця під овидом, поділений на 12 рівних годин.

Планетарні таблиці, таблиці, що при їх допомозі можна без великого труду знайти положення даної планети на небі для даного часу.

Планети, (лат.) несвітні тіла, що кружать довкола Сонця по замкнених еліптичних доріжках. Вони не мають власного світла, лише світять завдяки сонячному світлу, яке відбивають від своєї поверхні. Досі відомі 9 вел. планет: Меркур, Венера, Земля, Марс, Юпітер, Сатурн, Уран, Нептун і Плуто.

Планетоїд, (лат.), астероїд (гр.) мала планета; досі відкрито б. 900 планетоїдів між Марсом і Юпітером.

Пласт, скаутінг, (англ. scouting) організація молоді, що має на меті самовиховання молоді на бистроумних, характерних, дисциплінованих, фізично й морально здорових людей, підготованих до всіх життєвих обставин; започаткований Бейдн-Паулем у часі бурської війни, п. швидко по-

ширився скрізь у всіх культурних краях, як важкий чинник виховання молоді. Укр. п., гл. Український Пластовий Улад.

Пластир, (лат.) кусок матерії намащений з одного боку липкою річиною; уживається до притримання перев'язок на пораненнях, або а домішкою деяких ліків при різних шкірних хворобах.

Пластун, закарп.-укр. місячник, орган „руських відділів Союзу Пластунів Підкарпатської Русі“, в Ужгороді від 1923.

Пластун, 1) піший козак, особливо призначений до стежної служби; п-ни у небезпечних місцях пересовуються повзанням, пластом, а того й назва п-н; 2) член пластової організації; по англ. скаут (scout).

Пластунів Іван, укр. гудульський ватажок (1815-91), виступав проти повстання мадяр на Закарпатті (1848-49) в Ясіні.

Платівки кров'яні, гл. Кров.

Платня, вишагорода за працю; розмір заробітної п. установається пільним порозумінням робітників (або їх професійних союзів) із підприємцями; під номінальною заробітною п-єю розуміють грошову п форму, під реальною — ту кількість споживчих предметів, що їх можна набути за номінальну п.

Платонов Сергій, рос. історик, *1860, дослідник рос. історії доби Івана Грізного та „Смутного часу“.

Плахта, назва на різні частини нар. жіночого одягу на Україні. На Лівобережжі та в Київщині, це рід вонняної, зачайної, вишиваної сідниці на свята, в Галичині довга полотнища без стану, а у лемків рід білої хустини.

Плахурі (Palaudae), христокві риби, дуже сильно сплюснені, а широкими грудними плавцями, тому платувати; живуть в усіх морях; п. електричний, втворює електричність.

Плачки, гл. Голосіння.

Плащаниця, (цел.) плащаниця, образ на полотні положеного в гробі Христа, виставлений у церкві у В. п'ятницю й суботу.

Плевако, 1) Микола, суч. укр. історик літ., проф. Кам'янецького унів., опісля харківського ІНО. Хрестоматія з укр. літератури XIX і XX вв.; 2) Федір, рос. адвокат (1843-1908), октябрист, член III Держ. Думи, веливився в багатьох процесах.

Плевен, Плевна, м-о в півн. Болгарії, 29.000 меш., 1877 завзяті бої між турками та росіянами.

Плетенецький Блажей, визн. укр. діяч XVII в. (1550-1624), киево-печерський архимандрит, організатор лаврської друкарні, видав кілька підручників і великий „Антологіон“ (1619), сприяв розвитку проповідництва й заснував школи; дбав про поліпшення чернечого життя, зосереджував при Лаврі визн. культ. діячів і т. п.

Плебісцит, (лат.) всенародне голосування; у старовину всяке рішення прийняте народними зборами (плебеом); за Наполеона I і III вживаний у Франції для затвердження деяких конституційних законів; досі обов'язковий у деяких кантонах Швейцарії, у Німеччині від 1919 прийнятий у деяких випадках. П-ом вирішують школи, чи населення хоче належати до якоїсь держави.

Плебе, плебеї, (лат.) в ст. Римі неповноправне населення, у середньовіччі ремісниче населення міст у протиставленні до патриціату; заг. престолюддя, чернь.

Плєве Вячеслав, рос. держ. діяч (1846-1904), реакціонер, міністер внутр. справ, забитий Сазоновим.

Плєвра, (гр.) олегення, тонка сполучнотканинна оболонка, покрита одною верстою плоских клітин, що а одного боку щільно обгортає легені (р. pulmonalis), а другого вистелює внутр. пов. огруддя (р. parietalis); між обома листками п-и знаходиться свобідна щільнувата яміна, вповнена повітрям із тисненням нижчим, ніж зовнішня атмосфера; це уможливило свобідно розширювати легені при вдиханні.

Плєврит, (гр.) запалення плєври, найчастіше від туберкульозу; також як комплікація при запаленнях легенів, пораненнях огруддя, тощо. П. буває: е у х и й (pleuritis sicca), коли на плєврі осідають волокнисті фібрини, або е к с у д а т и в н и й (р. exudativa), коли в плєвральній яміні нагромаджується рідина серозна, гнійна, або кривава.

Плєд, (англ.) грубий вонняний коц, покривало.

Плєдоас, (фр.) адвокатська промова в обороні обвинуваченого.

Плєзіозавр, 10 м. дов. морська гадинка юрарейської формації.

Плєйстоцен, гл. Діловіальна доба.

Плєсарний, (лат.) загальний, повний.

Плєсер, (фр. plein-air) малюнок у повному світлі.

Плєсеризм, (фр.) мист. напрям, відгалуження імпресіонізму, що змальовує предмети в повному світлі та оміннає гострі контрасти світлотіні.

Плєсіпотент, (лат.) уповноважений, гол. у масткових справах.

Плєсум, (лат.) плєсарне засідання, загальне зібрання або засідання членів якогось товариства або парламенту.

Плєоморфізм, (гр.) поява того самого роду живих у замітно різних видах.

С. Плетенецький.

Плахур.

Плєзіозавр.

Пліоназм, (гр.) „багатословність“, уживання зайвих однокличних слів, речень, пр. „вернутися назад“, „бачити на власні очі“.

Плеохроїзм, (гр.) властивість деяких кольорових мінералів різно абсорбувати світло в залежності від того, в якому напрямку проходить промінь через мінерал. Плеохроїстичний мінерал має в різних положеннях різну барву.

Плерома, (гр.) „повнота“ буття, джерело всього буття (плітонізм, дехто а христ. філософія).

Плесиметр, (гр.) мала пластинка з пружистої річовини (дерева, кавчуку, слонової кости), уживається як резонатор при лікарському обстежуванні.

Плещіов Петро, рос. письмен. (1792-1865), академік, приятель О. Пушкіна, В. Жуковського, протектор П. Куліша, якого перетяг до Сиб., один із перших проповідників у рос. літературі ідеї народності.

Плат Рівер (Platte River), гл. Небраска. **Платтенберг** Вальтер, нім. держ. діяч, магістер Лівонського ордену від 1494; в союзі з вел. кн. лит. Олександром воював із Москвою 1501-2, протектор Лівонії 1522; †1535.

Плеханов Георгій, рос. гром. діяч і письмен. (1856-1918), основник рос. соц. демократії та низи марксистської теоретик. Твори: „До питання про розвиток моністичного погляду на історію“, „Основні питання марксизму“, „Мистецтво й література“ та ін.

Г. Плеханов.

Плещеса Олексій, рос. поет (1825-93), за участь у гуртку Петрашевців засуджений на смерть, але по кару замінено йому на заслання як звичайного воюка до війська; поезії гром. змісту.

Плєсида, агуртування поетів, пр. в Александрії в III в. до Хр., у Франції у XVI в.; загалом ряд видних учених, діячів, письмен., тощо, зв'язаних делісними співзвучними рисами.

Плєсида, 1) (гр. мрт.) сім дочок Атланти й Пласйоні; сестри Гид; 2) Квочка, сузір'я із 7 малих зірок, у сузір'ї Біка.

Плиска (Motacilla), комахоїдна, перелетна пташка, до 2 дм. дов., з тонким дзьобом і дов. хвостом; Європа, Азія й півн. Африка; у нас над водами; гл. таблиця: Птахи України, ч. 17.

Пліверіч (Pliverić) Йосиф, хорв. учений та політик (1847-1907), борець за унію Хорватії з Угорщиною як двох суверенних держав.

Плід (foetus), 1) гл. Ембріон; 2) людський зародок від 2-го місяця вагітності до народін. П. в едоношенні й (f. praeternaturalis), недоносок, недоношена дитина, народжена між 28 і 39 тижнем плодового життя.

Плікативні гори, молоді, аморфкові гори, що в рельєфі мають форму більш-менш

витягнутих пасем або гірських ланцюгів, їх внутр. будова виразно аморфшувата, а середину їх пасма, тяз. вісь, утворюють дуже часто кристалічні породи. До п. гір належать переважна більшість суч. гір.

Плікер (Pflücker) Юліус, нім. математик і фізик (1801-68), проф. унів. в Бонні; праці над електр. явищами в розріджених газах.

Плімет (Plymouth), укріплена пристань у півд.-зах. Англії, 203.000 меш.; корабельні верстатні та доки; 640.000 рег. тон.

Пліній, 1) П. старший (С. Plinius Secundus maior), рим. учений (23-79 по Хр.), агивув при вибуху Везувія; його „Історія природи“ (37 книг) була енциклопедією тодішнього авання про природу; 2) П. молодший (С. Pl. Sec. minor), вебік і прибраний син попереднього (62-6. 113), консуль у 100 р., автор промов і листів.

Плітгусь, (гр.) листва при етілі.

Пліоцен, наймолодший позем третішньої доби; на Україні в н. пліоцені було значно тепліше, ніж тепер; жили тут мастодонти, динозетрії й травоїди, зближені до жираф; гл. Геол. формації.

Пліса, (фр.) аморшка (складка, брижа) в одній для прикраси.

Плісєнськє, присілок і урочище в Підгір'ях золочівського повіту, кияже городище й манастир василіян; згадується в Слово о полку Ігоря.

Плісєнськє, городище.

Плієня, цвіль, гл. Гриби.

Плієнякє (soor), хороба слизової оболони ротової ямини й язика, спричинена грибок, що розростається у верхніх верствах наболоні й творить біляні плівочки. Быває головню у маленьких дітей.

Плієувати, (фр.) надавати сукуні аморшки, брижі.

Плішніці, с. на Полтавщині, гадильського повіту; дев'ятибанна, мурована церква св. Покрови в церк. стилі, побудована в 1902-6, св. Партемієм Левиньким.

Плодів, Філіппополь, болг. гол. м-о Сх. Румелії, 85.000 меш., торговля збіжжям, шкіряна й ткацька промисловість.

Плішніці, церква св. Партемія.

Плоситі (Ploesti), рум. м-о у підніжжї Трансильванських Альп, 70.000 меш., копальні нафти.

Плоскиня, вєсєвєдє укр. бродників, що

по боці монголів воювали над Казкою; своєю присягою П-ня заручив безпечність обличчям укр. князям, які здалися й були повбиті татарами.

Плоский, гл. Конопац.

Плоскорізьба, плоска різьба, коли різьба виступає від площі (дошки) менше, ніж на половину грубости зображених на ній предметів (фігур).

Плохвиський Михайло, укр. історик (1864-97), архіваїст; праці про внутр. життя Лівобережної України, Мазепу, про схід. народи на Україні (циган, грузинів).

Плоцьк (Płock), поль. м-о б. Варшави, 28.000 меш., фабрики сіль-госп. машин. Був столицею мазовецького князівства.

Плошевський Калімир Володислав, гал.-укр. актор (1853-92), на укр. сцені від 1874, славний трагік; кращі ролі Гаспар у опереті „Корнівільські давони“, Фр. Мор у „Розбійниках“ Шіасра й ін.

Площа, в геом. твір, на якому лежать усі проті, що виходять з одної точки та перетинають якусь дану просту; п. докладно визначають три точки, що не лежать на одній протій; п. має два виміри; геометрія п. звється **планиметрія**.

Площанський Венедикт, гал.-укр. журналіст та історик (1834-1902), москвофіл, ред. „Слова“ 1871-87, від 1887 цензор у Відні. Монографії гал. міст (Буєць, Дрогобич).

Плуг, хліборобське приладдя орати землю; п. підрізає скибу й перевертає її, причому вона розсипається; рівночасно п. перемішує горішний шар землі з дол., при тім накриває аріашні рослини чи розсипає гноєво, а спідні частини ріллі добуває на днина світла й повітря. П. відомий уже від часів веоліту, арау дерев'яний, опієди з залізним лемешем, акінці пілком залізний; здебільша порушуваний тваринами; тепер є п. багатоскибові та порушуваний мотором, трактором або лькомобілем.

Плуг, 1. леміш, 2. поліщик, 3. і 4. гор. і дол. часті стовбачі, 5. вінець полоза, 6. шрубці, що прив'язують стовбу, 7. чепиця, 8. чересло, 9. купа (скоба), 10-13. плужок підтанач, 14. гряділь, 15. попередня злучена явціщина з віскою колісниця (20), 17-20. колісниця з дивнем, до якого зв'язується віскою з орчаними

К. Плошевський.

Плювіальна доба, багата на дощі доба в ділжоні, в краях поза межами аль-одінія; тоді Сагара мала мати багато рік і воже, м'яке підооння.

Плюралізм, (лат.) онтологічна теорія, що припускає існування багатьох незалежних одна від одної субстанцій (Ляйбніц, Герберт), або сил у всесвіті (Джеме); п. у окремих науках: визнання багатьох основних принципів або вихідних пунктів у дочинних науках.

Плюраліс, (лат.) гл. Множина.

Плюральна виборча система, гл. Виборче право.

Плюс, (лат.) кл. більше, мат. знак (+) суми, або напрям.

Плютарх, гр. філософ та історик, родом із Хейронеї (46-120); прихильник Платона з сильною домішкою новопітагорейського містицизму, пропагує деякі думки стоїків, хоч в основі був їх противником. Гол. твори: „Етика“, збірка різного змісту; життєписи вив. римлян і греків; твори П., відомі на Україні в XVII-XVIII вв.; кілька його моральних трактатів переклад-переробив Сковорода.

Плютократія, (гр.) панування найбагатших, панування капіталу.

Плютон, (гр. міт.) 1) кл. багатий, гл. Гадес; 2) в астр. дев'ята планета сонячної системи, передбачена рахунком в астр. обсерваторії Ловелла, відкрита 1930 при допомозі фотографії. П. обігає Сонце за 251-8 років, його поперечник б. 100.000 км., відаль від Сонця 6.687 міл. км.

Плютон.

Плютонізм, (лат.) поширена колись геол. теорія, що, мовляв, гол. причиною всіх змін на пов. Землі є внутрішній вогонь; він спричинює розліт і пересування пологих перісно шарів земної кори.

Плютоніти, (лат.) в петрографії, загальне означення магматичних гірних, що затверділи глибоко під поверхнею Землі.

Плютос, (гр. міт.) бог багатства й благословення землі, син Деметри й Ізаїд.

Плюш, (фр.) шовкова, вовняна або бавовняна матерія подібна до оксамиту (з довшою ворсою).

Плюш, прочитан (Medega), рослина з родина аралієватих; виткий всезелений кущ із шкірастими листчастими, блискучими листками, зеленими квітками та чорними ягодами; цвіте восени в дуже пізньому (б. 70 р.) віці; росте у всій Європі, крім півночі; живе сотні років; поширена оздобна рослина.

Плюш. 1. рослина, 2. цвіт, 3. цвіт без корони, 4. стовпик, 5. овоч у перерізу.

Плуг, укр. літ. організація сел. п'єсьм., заснована 1922 у Харкові С. Пилипенком; органом свідки є журнал тої самої назви, що виходить у Харкові від 1925, перші два роки під назвою „Плужанин“.

Плужник Євген, укр. п'єсьм., *1898, збірник поезій: Дні, Рання осінь.

Плюц, 1) Олексій, укр. п'єсьм. (1887-

1907), поезії і оп. по укр. час. та альманахах, окреме видання вийшло по смерті; 2) Охрім, укр. інженер, *1872, знавець зал. справи, за Скоропадського інспектор міністерства шляхів, за Директорії директор авіаційн., автор спеціальних праць із ділки зал. будівництва.

Плявт (Т. Maecius Plautus), рим. писем. (б. 251-184 до Хр.), автор комедій, писаних на дразок гр. творів Менандра, в яких малює сучасне життя та побут. Плявта наслідував Шекспір у „Комедії помилки“, Мольєр у „Скупарі“, а у нас перелицьовував Опанас Лобисевич.

Пляга, (лат.) божа кара, нещастя, лихо.
Плягоклиз, (гр.) мінерал, загальна назва тих членів групи польовиків, що творять ізоморфну мішанину альбіту (Аб) та анортиту (Ан). Крім обох крайніх членів сюди належать: олігоклиз (3Аб+1Ан), андезит (1Аб+1Ан), лябрадор (1Аб+3Ан) та бітовіт (1Аб+6Ан). Кристалізують у триклинній системі. Дуже розповсюджені мінерал, звич. білий.

Плягінт, (лат.) крадіж чужого твору або вшаходу.

Пляжа, (фр.) плоске, піскувате побережжя мілкою моря або річки для вигрівів на сонці та проходу.

Пляма, гл. Білкована.

Плямодій, (гр.) живина, що є грудкою живої білкової, пр. гриби-слизники, заразень малірї й ін.

Пляката, вел. графічний рисунок із текстом та розліцлюваний на видних місцях, для реклами й пропаганди; п-н звич. друкують або літографують. Рисунок на п. відзначаються лаконічністю, простотою й ясністю форм, щоб найліпше „випадали в очі“. П. повстав із театральних афіш, торговельний п. у 80-их рр. ХІХ в. у Франції. На Україні п. був відомий уже в ХVІІ в. у формі тав. тез (найстарший збережений — гравера І. Щирського 1691), що їх вивішували на брамі й стінах квіт. Академії перед акад. святими й виставами.

Плякета, (фр.) металева плоскорізьба.

Плями сонячні, гл. Сонце.

Плямінкова Францішка, чес. гром. і політ. діячка, *1875, нар. учителька, основниця Чес. Жіночого Клубу, голова Чес. Нац. Жіночої Ради й Чес. Союзу Учителок, від 1925 посолка до сенату ЧСР.

Плямник агрусовий (Abraxas), метелик споріднений із біланом калустинником, має крильця білі з чорними плямками; його гусіньця об'їдає листя агрусту; гл. таблиця: Мотил, ч. 6.

Плян, (лат.) 1) поземний нарис місцевости, будови, машини та ін.; відповідно до цього п-ни бувають: топографічні (в мірілі найбільше 1:10.000), архітектурні, технічні й ін.; 2) загально розклад якоїнебудь праці.

Плянєр, (фр.) безмоторовий літак, який використовує для лету силу повітряних течій.

Плянїгльоб, (лат.) мапа земних пікукул; звичайно вживається п-в із зах. та схід пікулами Землі, відділеними одна від одної 20° зах.

і 160° схід довжини, щоби не розділювати континентів; на схід пікулі вміщується тав. Старий Світ з Австралією, на зах. тав. Новий Світ (обидві Америки).

Плянїметр, (лат.-гр.) площомір, пристрій для виміру площ на плянах, мапах і т. ін.; із багатьох п. найбільш поширений Амелєра-Кораді.

Плянїметрія, гл. Геометрія.

Плянїсфера, плянігльоб.

Плянк (Planck) Макс, нім. фізик, *1858, проф. унів. в Берліні, президент Інст. фіс. Вільгельма, дійсний член НТШ, творець теорії квантів, досліди термодинаміки й електричності; 1919 нагорода Нобеля.

Плянктоп, (гр.) шкідчі рослини й тварини, які несє вода в ріках, ставах, озерах і морях; важна покорма водних тварин.

Пляннова господарка, форма сусп. господарства, що ґрунтується на раціональній організації сусп. продукції та на плановому розподілі вироблених продуктів; увесь продукційний процес спільно регулюють спеціальні органи сусп. влади на підставі окремого заздалегідь виробленого плану, що, згідно з намірами керівничів, має на меті соці. перебудову суспільства.

Плянно Карпіні, гл. Карпіні Плянно.

Плянт, (фр.) насип; планти, місця для проходу, обсажені деревною.

Плянтаджєнет (Plantagenet), княжий рід, що володів в Англії 1154-1485.

Плянатор, (лат.) власник плантації, той, що у широких розмірах плекас пром. рослини; виписувач.

Плянтація, (лат.) поле з рослинами, що вимагають особливої опіки, пр. тютюн, цукрова троща, тощо.

Плянуд (Plautudes) Максимос, візант. чернець (б. 1260-1310), граматик, математик, теолог, писав вірші, схолиї; біографії Езона, збірка епіграм.

Плястика, (гр.) мистецтво творити предмети з матеріалів м'яких (глина, віск) або твердих (мармур); втілення у виразні гармонійні форми; гл. таблиця: Плястика.

Плястична мапа, релефна мапа, зображення поверхні Землі дійсним зменшенням релефом; на п-их м-ах уживають звич. мірил: малого для поземних розмірів і більшого для розмірів доземних.

Плянїметр.

М. Плянк.

Плястична хірургія, гл. Хірургія.

Плястичний, (гр.) придатний до формування або до відтворення; що виробно передає предмети; опуклий, образний.

Плята, гл. 1) Ля Плята; 2) Ріо де ля Плята.

Плятан (Platanus), рід рослин із роду плятануватих; вис. до 25-30 м., гарне, тіньохлюбне дерево, з широким верховиттям; листки латчасті, подібні до кленових, невеликі шкірясті овочі, скупчені в довгочерешкові кулясті овочестани; ам. і аз. рослина; в Європі розводять як альпійське дерева.

Плятеї, ст.-гр. м-о на півн. схилі Кітерону в Беотії; 479 до Хр. перемога греків над персами.

Плятенське озеро, гл. Блатно.

Плятер (Platter) Юліус, нім. економіст (1844-1925), проф. пріхського унів.; твори: „Товариська самопомога“, „Демократія й соціалізм“, „Основи політ. економії“ й ін.

Плятина (Pt), 78-й перень періодичної системи, срібноблій метал, т. т. 1.770°, дається витягати в дроти та бляхи; розпускається лише в королівській воді; в. т. 21,4, атомовий тижар 195,2. Уживають її в хем. та електротехн. промисловості та в дентистичі. У багатьох хем. реакціях її грає роллю каталізатора. У природі знаходиться дуже рідко, лише в саморідному стані (Урал, Трансиль, Колумбія), звич. змішана з іридом, осмом та палладом.

Плято, (фр.) гл. Височина.

Плято (Plateau) Жозеф Антуан Фердинан, бельг. фізик (1801-83), дослідник оптики; досвідом старався доклати імовірність теорії Канта-Ліпльєса.

Плятон, гр. філософ (427-347 до Хр.), учень Сократа, творець тав. (старшої) акад. філ. школи, названої від гаю Академії, де вчив П. від 388. Про основи науки П., гл. Грецька філософія. Згадка про Плятона, а також німки з його творів — переважно морального характеру — знаходимо також у ст. укр. літературі; пізніше плятонізм мав вплив на укр. писем. через твори Діонісія Ареополіта; в XVII-XVIII вв. вплив Плятона незначні.

Плятонів рік, час, коли бігун світу виконує оборот довкола бігуна екліптики; триває 6. 26.000 років.

Плятонічний, (гр.) у дусі Плятонової філософії; ідеальний, уявний.

Плятонові тіла, правильні тіла; в стереометрії тіла, яких усі стіни є правильни-

Плятан, 1. голуза, 2. листок, 3. пильник, 4. стовпик, 5. повздовжній переріз овочу.

ми пристайними многокутниками, а всі угли є правильні й пристайні. Правильних тіл є шість (4-, 6-, 8-, 12-, 20-стінники); з їх осередка можна вислати та описати кулю.

Пляттен Фріц, швайц. комуніст, *1883, член виконавчого комітету комун. Інтернаціоналу; IX-XI 1919 він у Кам'янці з доручення рос. сов. влади переговори з урядом УНР в справі єдиного фронту сов. Росії та УНР у боротьбі проти Денікіна.

Плятформа, (фр.) 1) плоский дах, площина, підвищення, відкритий поміст, перон; 2) заг. програма.

Пляуен (Plauen), м-о в півд.-зах. Саксонії, 113.000 меш., ткацька, металева й машинна промисловість.

Пляфон, (фр.) стеля, прикрашена орнаментом, мальовцями; звич. з перспективною розрахованою на глядача, що дається знизу; особливо поширена в добі барока.

Пляндарм, (фр.-нім.) майдан для збору війська в твердині; укріплений склад військ. матеріалів та харчів; узята укріплена міцність, або територія, що може правити за підставу військ. операцій.

Плянца, гл. Чистило.

Пляцкарта, (нім.) білет на означене число місць (у поїзді).

Пльомба, (лат.) 1) печатка або значок із олова, що їх дають з уряду на товарах (на миті), або на мірах ваги й об'єму (в урядах мір і ваг); 2) річовина відпорна на хем. й теплові чинники (золото, амальгами, цемент, порцеляна й ін.), уживана в дентистичі для пльомбування, себто шпильовування дір у зубах.

Пльос (Ploss) Гайрїх, нім. антрополог і лікар (1819-85); праці: „Жінка в природничих науках і етнології“, „Дитина в значах і обичаях народів“ і ін.

Пльотин, гр. філософ (204-270), основник новоплятонізму; його твір „Енеади“ мав вел. вплив на філософів; це сироба об'єднати всі системи ст. філософії з деякими ідеями християнства.

Пльото (Plotino) Карл, прус. старшина і військ. писем. (*1820), автор твору „Die Kowaken“ (Берлін, 1811). Наполеон мав цю працю, коли йшов на Росію.

Пневматик, (гр.) гумова цівка, виповнена адушенням повітря, яка накладається на колеса роверів, авт. мотоциклів, тощо.

Пневматика, (гр.) гл. Аеродинаміка.

Пневматичний, (гр.) оснований на прикметах згушеного або розрідженого повітря, повітряний, газовий; п. пошта, пересилка листів підземними або надземними трурами, силою згушеного повітря; п. н о м а, гл. Помпа 1) і 2).

Пневматоліза, (гр.) у мінералогії заглом усі ті процеси творби мінералів та гірних, що відбуваються при значному впливі гарячих газів; особливо характеристичні для пневматолітичних процесів первні: бор, флюор, хльор.

Плятон, ст. різьба.

Пневматомахи, гл. Македоніяни.

Пневмококи (*Diplococcus pneumoniae*), паразит, що спричиняють крупозну пневмонію; мають форму кульочок (коки) зі слизовою оболонкою.

Пневмококіоз, (гр.) хронічна хвороба легенів, спричинена нагромадженням у них пилкою (вугільною, залізною, кам'яною, мукою і т. п.) професійна хвороба людей, що працюють у середовищі, де багато пилу; прояви: кашель, хронічний бронхіт, схильність до туберкульозу й новотворів легенів.

Пневмонія, гл. Легені (запалення).

Пневмотиф, (гр.-лат.) черевний тиф, що в його перебігу виступають на перший план прояви запалення легенів.

Пневмоторакс, (гр.) гл. Повітрогруддя.

Пісок, (гр.) горбок в Афинах, на захід від Акрополю й на півні. захід від Ареопагу, де відбувалися нар. збори.

Пномпенг, гол. місто Камбоджі, 88.000 меш.

По (Pau), гол. м-о фр. департаменту Долішніх Піреней, 38.000 меш., кліматична місцевість, торгівля кіньми.

По, Пад, ст. Падус або Еріданос, найбільша іт. ріка, 650 км. дов. і 75.000 км.² сточища; витікає в Альпах на фр. іт. границі, перетікає півн. Італію і спільно з Аддікою вливається вел. дельтою до Адріатичного моря; сплавний від Торіно, Гол. притоки, ліві: Дора Бальтеа, Тічіно, Ада й Оліо; праві: Танаро, Треббія і Секкія.

По (Poe) Едгар Аллан, ам. письмен. (1809-49), новелі пошлі жаху та тьмачності: „Гротески та Арабески“, критична студія „Геврека“, із поезій найславніша „Ворон“.

Поалей Цон, жид. соц.-сіоністична партія.

Побережжя, 1) лінія, здовж якої стикається вода моря, чи озера з сушею; 2) вузька, чи ширша смуга суші понадовж цього сутику.

Побережжя Слонової Кості (*Côte d'Ivoire*), фр. колонія в Африці між Ліберією й Брит. Золотим Побережжям, частина Фр. Зах. Африки, 315.000 км.² і 1.725.000 меш.

Победоносцев Констентин, рос. правник і держ. діяч (1827-1907), оберпрокурор Св. Синоду; реакціонер, україножер, мав вел. вплив на держ. та церк. політику.

Побічні речення, гл. Речення.

Побратимство, посестримство, установа звичасного права на Україні та в півд. і схід. слов'ян; дуже близький товариський на ціле життя зв'язок несподіваних між собою „названих“ братів і сестер.

Побуланень Володимир, укр. різьбар

(1898-1929); „Заповідник“, портрет Івана Франка, „Лада“, „Танцюристка“.

Побут, періодичний орган Всеукр. Етногр. т-ва у Києві, від 1928.

Поверхня, в геом. простірня величина, що тягнеться в двох напрямках або творить границю тіла. П. є або обмежена лініями (пр. поверхня трикутника), або безконечна (пр. гіперболіоїд), або замкнена (пр. куля). Поверхні є плоскі або криві, також 2., 3., 4.... порядку, оборотні, простолінійні й ін.

Повазуни гл. Палауна.

Повазуна, повазунець (*Apoeba*), тварина найменше складної будови: грудка живої білкової з ядром, пересічно 0,01 мм. в розмірі; повзе, переливаючи свою річовину в певному напрямі, ловить поживу висувками своєї річовини в довільному місці; живе в стоячих водах, деякі в кишках тварин, інші в вогкій землі.

Повитиця, привитиця, канічка (*Cuscuta*), галапазна безлиста рослина, без зеленню й без листя; її рожеве бильце обкручується довкола інших рослинки і своїми присамами висисає з них поживу; п. конюшинна (*C. trifolii*) нищить конюшину, п. льонова (*C. epilinum*) нищить льон.

Повійка, повій, берізка (*Convolvulus*), зелеста рослинка з виткими бильцями, стрілкуватим листям і лійкуватим, зрослоплатковим цвітом; скрізь у нас по нежитках; відміни з вел. цвітом плекають по городках; гл. Батат.

Повість, літ. твір — довге оп. прозою, що змальовує якусь суц. картину або псих. проблему; п. ділять відповідно до форми та ідеї на різні роди, пр. віс. суц., — іст., побутову, психологічну, сатиричну, тощо.

Повість вірменних літ, найстарший із укр. літописних збірників; тав. Несторовий літопис, Вірменник Нестора, Початковий літопис і т. п.; подає події від 852 до 1100 р. П. вр. л. збереглася як складовина кількох літописних збірників, де вона з'єднується з викладом пізніших київських, суздальських та ін. літописців. Списи П. вр. л.: Лаврентійський, Іпатський і ін.

Повітова команда, військ.-адмін. запліна установа в ЗУНР із завданням удержувати порядок у повіті, доповнювати фронтівні частини та доставляти їм воєнний матеріал, поживу, тощо; гл. Окружна команда.

Повітрогруддя (*pneumothorax*), присутність газу (повітря, гнильних газів) в огрудній ямні; буває при пораненнях огруддя,

Повазуна, та соня в ім. вигляд.

Е. А. По.

Повитиця, 1. рослина, 2. і 3. цвітки, 4. і 5. шпальці розрізаних, 6. стовпчик.

ПОВІТРОПЛАВСТВО. I.

1

2

3

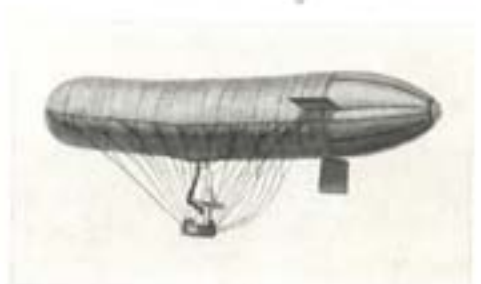
4

5

6

7

8

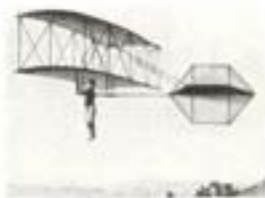
9

1. Перший повітряний Мінголієра (1783). 2. Перший повітряний Шарлієра заповнений водою (1783). 3. Повітряний на аеронаві, XX в. 4. Повітряний гравіт Пеллієра (1906—1907). 5. Повітряний Сантос-Димитос (бразильський, 1906). 6. Націоналістичний повітряний (1909). 7. Повітряний жайворона Баронієра (1906—1907). 8. Повітряний повітряний на аеронаві, типу А—Е (1917). 9. Повітряний при землі (за відомості і авіаційної).

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

1. Літак Лیلєнталя (1896). 2. Літак Гурнея (американець, 1897). 3. Однопланинник Куртіса „Голуб“ (1900). 4. Двопланинник братів Райт (американці, 1903). 5. Двопланинник Фармана (француз, 1907). 6. Володимирський літак Степанова (1917). 7. Кабіновий особливий однопланинник Бабітського (1921). 8. Літак Юнгера (1919). 9. Літак Фоккера на одну особу D 7 (1916). 10. Безмоторний однопланинник. 11. Безмоторний двопланинник. 12. Металевий гідролітак „Валь“ (1924).

туберкульозі, гнійовику або гангрені легень; штучне п. (р. artificialis), штучне введення газу (повітря, азоту) до огрудної ямки в лікувальних цілях.

Повітроплав, баллон, аеростат, пристрій, наповнений газом, легшим від повітря, завдяки чому йде вгору. Перший повітроплав зладили брати Монгольф'є 1783 р. Був це мішок із полотна, обділений папером та наповнений огртим повітрям. Фізик Шарль зробив його з шовку й наповнив воднем. Опісля уживали замість водню також світільного газу. Першу подорож свободним баллоном відбули французан П'антр де Роліс і Арлянд 1783. Перший п. до керування в формі подонгастого щгара з повітряним гвинтом (пропелером) збудували французан Ренар і Кребс 1884. Його удосконалив і рчинив адатним до дозільної їази з подорожними німець граф Цепелін 1914 р. „Цепеліни“ наповнюють тепер гелем. Гл. таблиця Повітроплавство I.

Повітря, сумішка газів: азоту (78,40% об'єму), кисню (20,94%), гелію, неону, аргону (0,63%), криптону, ксенону, водної пари (1,3%), двоокисю вугля (0,03%), трохи водню, амоніаку та озону. У дол. верствах повітря є ще порох (частинки твердих тіл), та мікроби. Під сильним тиском та при дуже низькій температурі перемінюється в рідину (теч), що кипить при 191° вище зера.

Повітряна

труба, струя повітря, що аривається догори кругом майже доземної осі в формі не надто широкої лійки, до 20 м. проміру, до 1,000 м. вис. П. т. спричинює вераз великі анищення; гл. Циклон.

Повітряна труба.

Повше відбит-

ти світла, проява, коли промінь світла не переходить з прозорого густішого до такого ж рідного середовища (пр. зі скла в повітрі), а цілком відбивається; це залежить від кути падіння.

Повноголос, помя у сх.-слов. мовах (укр., рос., білорус.) на місце праслов. сполук *of, el, or* + приголосний—*o, lo, er* + приголосний—*ere*, пор. *золото* (праслов. *zolto, поль. *złoto*, чес. *zelo*, серб., словін., болг. *złato*), *молоко* (праслов. *melko, поль. *mleko*, чес. *mleko*...), *горох* (прасл. *gorchъ, поль. *groch*, чес. *hrách*, серб. *grách*...), *береза* (праслов. [*berza, поль. *brzoza*) *brzeza*, чесь. *bříza*, *brjeza*...) назва від Максимовича (гл.). Укр. повноголосе ризниться щодо повстання від рос. там, що друге о після р, з було первісно глухе (горьхъ).

Повнолітність, вік людини, коли вона може самостійно орудувати своїми спра-

вами в обсягу права. Звич. вимагається до п. покінчення 21 літ життя.

Повня, помя Місяця як повного освітленого кружка; буває тоді, коли Місяць і Сонце знаходяться в опозиції.

Погар, м-о на Чернігівщині, мабуть Радогоща XII в.; під ім'ям П. відоме в XVI в.; рештки ст. укріпленя.

Погій, удар морських хвиль на берези.

Погній, гл. Навія, Гній.

Погода і життя, укр. наук.-популярний місячник, вид. Укрмет (Укр. Метеорологічна Служба) у Києві від 1924.

Погорецький Федір, писар у Б. Хмельницького, укр. посол до Волоського господаря.

Погост, 1) озеро на півн.-зах. Поліссі між Ясьольдою і Бобриком; 2) гл. Верв.

Погребельне, внутр. мито в коа. державі, що браває при переїзді через мости та греблі.

Погребище, м-ко бердичівської округи в джерелівці Росії, 10 000 меш., 64% укр., 29% жидів. 1919 бої УГА і армії УНР з більшовиками (VIII) і денікінцями (XI).

Погазова смола, гл. Дьготь.

Погодин 1) М и х а й л о, рос. письмен. (1800-

75), історик, археолог, белетрист і журналіст, проф. унів. в Москві; доклаував, що ніби на Україні до тат. нападу жили не українці, а предки суч. великоросів; один із теоретиків і оборонців „офіційної народности“ та духовий батько гал. москвофільства, нахилив до офіційної Росії слов'ян; 2) О л е к с а н д е р, рос. елвіст, *1872, проф. унів. у Варшаві, Харкові й Благороді, праці з слов. історії та історії літ.

М. Погодин.

Подагра, гіхт (arthritis urica), хвороба обміну речовин; властива причина невідома; визначну ролю грає спадковість, багато м'яса і білковин у харчах, зловживання алькоголем, мало фізичної праці. Сутью п. є збільшена кількість сечової кислоти в організмі, яка помалу відкладається в тканинах, головню в суглобах, ан'язках і хризах.

Податок, примусовий збір, що його стягає з меш. даної території держава або публ. самоврядуові інституції для задоволення різних потреб сусп. життя; звільняється від оподаткування особи з тав. мінімум екзистенції, що вистарчає лише на підтримання життя; за способом стягання розрізняють: п. прямиі (безпосередні) й посередні; прямиі п. вилічують безпосередньо ділений платники, пр. п. поземельний, подомовий, промисловий, прибутковий і т. п.; посередні п. стягає держава з посередників (фабрикантів, кушнів), які виробляють або продають такі предмети, що їх

держава оподатковує; ті посередники перекладають виплатені п. при продажу товарів, на дійсних платників; пр. акції на цукор, вино, пиво й ін. предмети споживання, мито на привозні товари і т. д.

Податок консумційний, податок на споживання, що ним оподатковують предмети шир. вжитку, пр. хліб, сіль, сірники, цукор і т. ін.; тепер держ. оподаткування хліба скрізь поклали, залишилось тільки мито на закорд. зерно й борошно та брамні збори з хліба, привезеного до міста.

Подєбради (Poděbrady), чесь. м-о б. Градиця Кралевова, 6.000 меш.

тут родився Юрій із Подєбрад; від 1922 Укр. госп. академія; залізані літчини

Подєбради, замок, де прийнята Укр. госп. академія.

джерела, до п'яти й купелів.

Подібність фігур, рівність відношень складників даних фігур тоді, як складники тих відношень різні; пр. два трикутники подібні (с), коли відповідні кути рівні; їх відповідні боки нерівні, але відношення їх рівні.

Поділ, півн. передмістя Києва, на низькій терасі Дніпра, гол. торг. осередок, пристань; згадується в літописях від 945; у 2. пол. XI в. на П. „торговище“, був заселений торг. та пром. людністю й забудований дерев'яними будівлями; після нападу Батия український замок, що був зруйнований 1482 Менглі-Герасм; на поч. XVII в. окопаний ровом і обведений дерев'яною стіною.

Поділ гармонійний, поділ даної лінії відповідно до відношення $AC:CB=AD:BD$, або $CB:DB=CA:DA$. Гл. Золотий поділ.

Поділ гармонійний.

Поділля, найвища частина укр. плит, 200-400 м. н. р. м. (найвище місце: Камула б. Бібрки 473 м.), між Дністром і Богом; від півночі границею П. є Львівсько-Крем'янецький поріг, від заходу долина р. Верещиці. На захід від Гнилої Липи П. має характер ероційних гір (Опілля); далі на схід лежить власне П., переділене пасмом Товтрів на сх. і зах. Ріка власного П. пливуть глибокими ярами до Дністра; у верхніх долинах широкі й забалжені та утворюють багато ставів. Лісів дуже мало; найбільше на Опіллі. Копальні: фосфорити б. Незвиськ та в моголівському районі, вапняки, гіпс й жорнове каміння. Грунти дуже родючі, чорноземні, череа це й густота населення велика (70-100 душ на 1 км²). Оселі переважно на дні річкових долин, ярів, а залізані дороги й шляхи на вододі-

лах. Рільнича країна; ідекають гол. пшеницю, кукурудзу, цукрові буряки, садівництво. Зах. П. по р. Збруч належить до Польщі (б. 12.000 км²), гол. осередок Тернопіль; східне до УСРР (б. 34.000 км²), гол. осередки: Вінниця й Кам'янець. За книжних часів П. називалося Полицям і належало частинно до гал., частинно до кайв. кн.; за Литви припадо Коріатовичам; 1435 прилучено півн.-зах. П. по р. Мурахову до Польщі; півд.-схід. П. (Брадлаващина) зоставалось при Литві до 1569. З розвитком козацтва на Україні Брадлаващина вийшла в круг коз. полк. устрою. Напереломі XVII-XVIII в. живі нар. рухи, відгомін гайдамаччини, якої епігоном у XIX в. був Кармазюк.

Подільське Село, ілюстр. с.-г. та громад. місячник, у Кам'янці Под. від 1928.

Подільське Слово, укр. тижневик у Тернополі в 1909-12.

Подільський Голос, укр. часопис в Тернополі: 1) орган тернопільської організації укр. нац.-дем. партії, 1904-5 двотижневик, 1906 тижневик, 1907 місячник; 2) тижневик 1928-30.

Подіом, подій, (лат.) підвищення для глядачів, сцена; у давнім амфітеатрі рід балкону для вибраної публіки.

Подкарпатська Русь, укр. квартальник для півдня рідного краю, в Ужгороді від 1923.

Подліська (Podlipská) Софія, чесь. ішем. (1833-1897), проповідниця самостійного становища жінки, нац. виховання; повісті й романи.

Подмоклі (Podmokły), Боденбах, пром. м-о в Чехії, на саксонській границі, 20.000 меш.; багато фабрик.

Подіпрів, Подіпрів'я, гл. Правобічна вєсочина.

Подобайло (Пободайло) Степан, пил. коз. страгел, полк. чернігівський за В. Хмельницького.

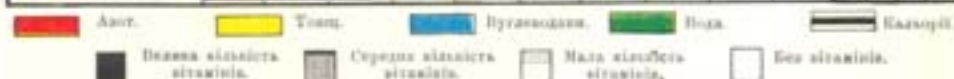
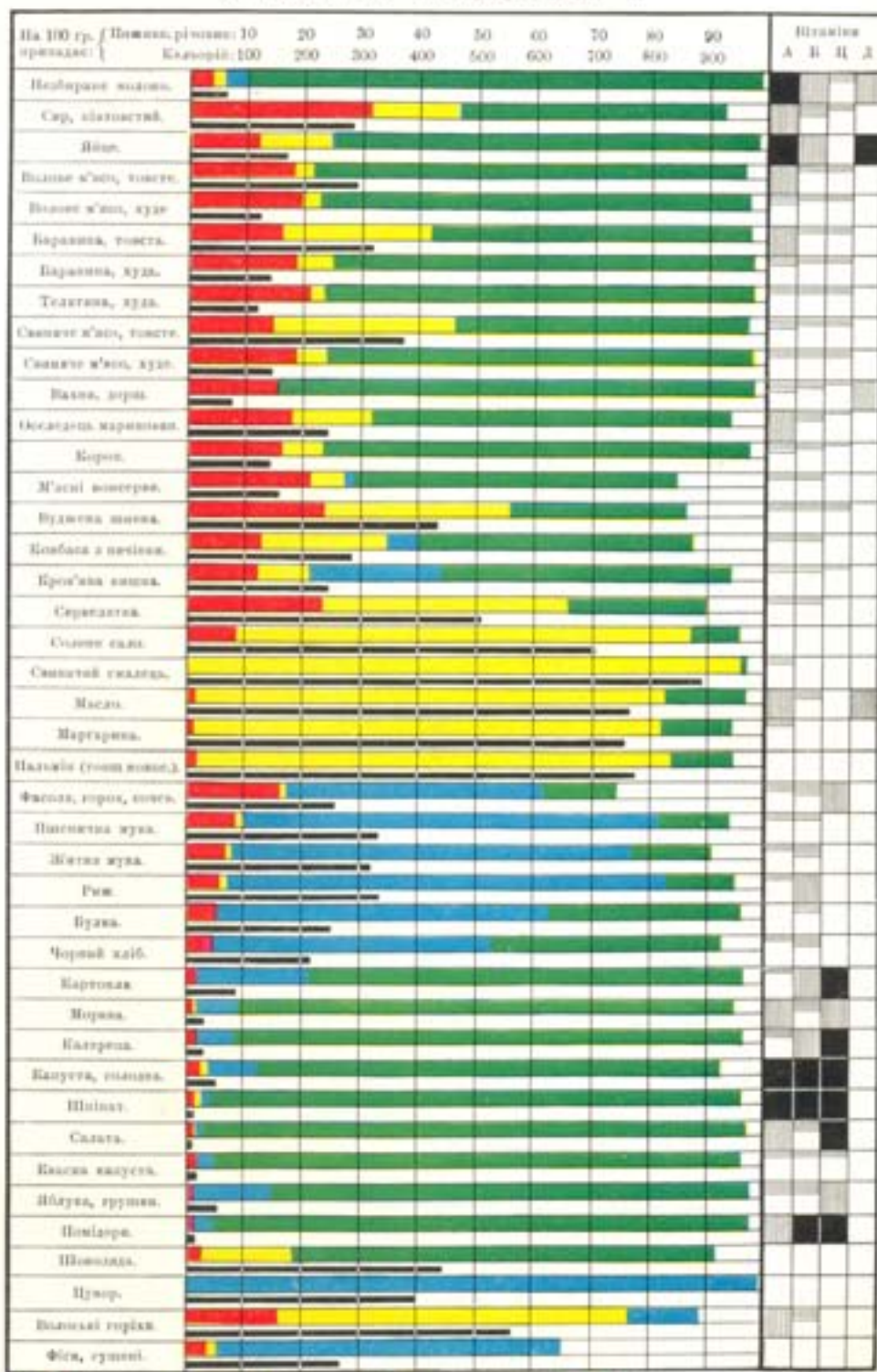
Подобен, у музиці схід. церкви співзразок щодо тексту й мелодії для виконання ін. співів; у практику візант. церкви введений Іваном Дамаскином у „Октоїху“.

Подолінський, 1) Андрій, рос. поет із тав. „Пушкінським плеяди“ (1806-86); 2) Василь, гал.-укр. гром. діяч (1815-76), гр.-кат. свящ., автор польс. брошури „Слово перестороги“ 1848, де виявив себе запальним речником незалежності соборної України; 1868 співробітник „Правди“; 3) Михайло, гал.-укр. гром. діяч і педагог (1844-94), син Василя, один із основників і голова студентського т-ва „Січ“ у Відні, приятель і довіренник П. Куліша, учитель укр. гімназій у Львові, співробітник „Зорі“, автор укр. шк. підручників; 4) Сергій, укр. політ. діяч (1850-91), син Андрія, емігрант із Вел. України, лікар, один із пер-

В. Подолінський.

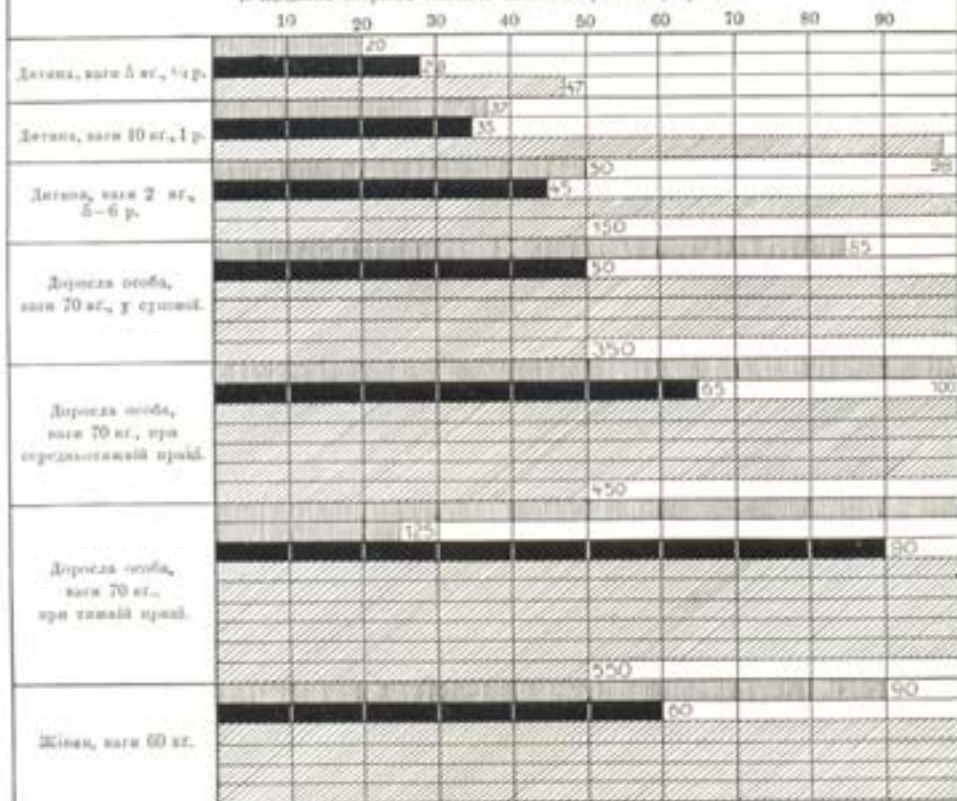
ЗАСОБИ ПОЖИВИ. I

ЗАСОБИ ПОЖИВИ. II.

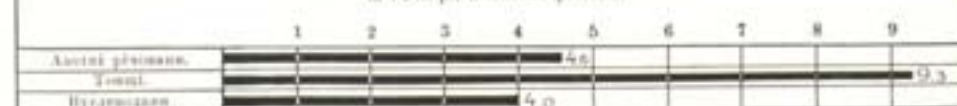
1. Щоденна потреби кілокалій показаних рівномі у грамах:

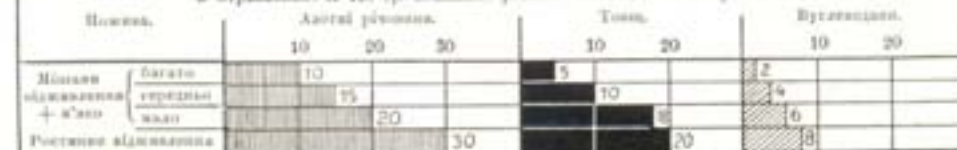
2. Щоденна потреби кілокалій:

3. Калорії показаних рівномі:

4. Стратегія: із 100 гр. показаних рівномі лишиться неперістаних:

Листні рівномі.
  Товсті.
  Вуглеводні.
  Калорії.

ших укр. марксистів, співробітник Драгоманова, співвидавець женецької „Громади“, писав у закорд. соц. пресі. Гол. праці: „Парова машина“, „Про хліборобство“, „Життя і адорів'я людей на Україні“, „Хвабриги й ремесла на Україні“ й ін.

Подорожник, бабка (Plantago), зелеста рослина з широким, круглявим листям і дрібними, арослоцвітковими цвітками, що виростають на кінці до 1/2 м. довгих більших; росте скрізь при дорогах і на неужитках; листи прикладають до ран, зерно дають кімнатним пташкам.

Подружжя, зв'язок між чоловіком та жінкою, що під умовами, передбаченими в праві, встановили нову життєву спільноту. Канонічне право вважає її тайною, світське право за особливий договір родинного права.

Подушко Зинівій, укр. маляр, *1887; твори: „Гайдамаки вечерають“, „Старий млин“, „Вітрики“, красади й ін.

Подушне, дань від душі; у нас уперше її завели татари; звана вона і в лит.-поль. добі.

Поєсія, (гр.) у широкому значінні мистецтво слова, у вузькому: рід літератури віршованої (ритмічної), у протилежності до прози; ділять її звич. на епічну та ліричну; лірична п., коли в ній переважає почування, епічна п., коли переважає описова сторона.

Поєма, (гр.) більший поетичний твір, збільшена епічний, інколи й ритмічною прозою.

Поєнта, (фр.) вістри дотепу або оповідання, головний момент, сіль дотепу.

Поєт, (гр.) творець поетично-віршового мистецтва.

Поєтика, наука про поєсію та поєтичне мистецтво; перші твори поєтики: Аристотель, Гораций, Скалігер, Буальо, Готшед, Лессінг. На Україні вже в XVII-XVIII в., представники: Т. Прокопович, Довгалевський та ін.

Поєдинок, гл. Дюбій.

Пожеаревац, м-о в півн. Сербії, 11.000 меш.; 1718 мир між Туреччиною, Карлом VI і Венецією.

Пожеарський, 1) Дмитро, кн., рос. держ. діяч зав. Смутного часу (1578-6. 1641), 1612 на чолі князь-ополченського ополчення, увійшов Москву під поляків; 2) Сергій, суч. укр. мистець-графік, працює в Ленінграді. Ілюстрації, окладники книжок, ескізи-бріси.

Пожезіньський (Porzeziński) Віктор Ян, поль. лінгвіст (1870-1929), проф. порівняльного мовознавства й санскриту на унів. в Москві, по війні в Варшаві; дослідник балтійських і слов. мов.

Поєа, (фр.) постава, прибраний вигляд або міна.

Поєазмисловий, такий, що його не можна спостерігати зміслами.

Поєамоєстерія, (гр.) виробля призначені

для прикраси меблів або одягу, плетені з різного роду ниток, пацьорків, тороків, у формі стижок, розет, гудзиків.

Поєзем, площа, яку творять спокійне дзеркало води в невеликих збірниках (пр. став, мале озеро).

Поєземєлля, поєземля, гл. Терен.

Поєземий напрям, напрямовисний до напрям вільного падаєня.

Поєземина, гл. Горизонталі.

Поєземица, гл. Грунтага.

Поєзен Леонід, укр. різьбар (1849-1921), з фаху правник, сениатор; реаліст укр. побуту; барельєфні портрети, „Візник“, „Черкаський від“, „Пересельці“, „Сміт“, „Шинкар“, „Кобаар“, „Жебрак“, „Запорожець“, „Пастушка“, пам'ятник Гоголя в Ніжні, Котляревського в Полтаві (гл. I том 246 ст.).

Поєзитив, гл. Фотографія I, 2 в.

Поєзитивіям, фл. система Конта, що приймає як джерело знання тільки змісловий досвід.

Поєзитивний, (лат.) додатний, у протилежності до негативного; дійсний, реальний, певний.

Поєзиція, (лат.) становище, положення, місце, постава, стан; у рахунках: поодинокі цифри.

Поєзанаське Велике Князіство, автономна поль. частина Прусії 1815-32, відтак до 1918 провінція Познанська.

Поєзанаський Борис, укр. гром. діяч та етнограф (1841-1906), хлопоман 60 рр. XIX в., член ст. кнїв. Укр. Громади, співробітник „Кнїв. Старини“, „Зорі“ та ін. часописів; етногр. дослідник українців Вороніжчини; „Спомини“.

Познань, поль. воєвідське м-о над Вартою, 185.000 меш., унів. і ін. вис. школи,

Б. Познанський.

Познань, замок Гогенцолернік.

машинова, залізна, деревна й тютюнова промисловість. Одло з найстаріших поль. міст, у X в. столиця Польщі, відтак хвилю-во столиця удільного князівства; катедра,

ратуша XVI в., вел. замок Гогенцолернів, тепер поль. університет та музей. Висхідство має 20,528 км.² і 1,970.000 меш.

Позняченко Іван, укр. актор (1858-1904); кращі ролі: Кочубей у „Мазепі“ й Герцик у „Бондарівні“, на укр. сцені в першій трупі Кропивницького 1882.

Пойнт Барроу (Point Barrow), найбільше на північ висушений ріг Аляски.

Пойнт де Галль (Point de Galle), укріплена пристань Цейлону, 40.000 меш.

Пойтінґер (Peutinger) Конрад, нім. збирач старовини (1465-1547), зберіг карту-ітнерар із II в. по Хр., тав. Табула П-іана, що має військ. шляхи цілої рим. імперії.

Показчик, виловник, у мат. число, до якого треба піднести друге число, щоб дістати відповідний вислід; п. може бути степенний, коренений (дробовий), від'ємний і т. д.; також гл. Індекс.

Покер, (англ.) газардова гра в карти, сильно поширена в Америці.

Покладник, двірський урядовець книжк. часів, спальник.

Поклажа, гл. Девозит.

Поклонський Косяк, білорус. шляхтич, козакував на Запорозжжі; 1655-56 хотів грати ролю провідника козацтва на Білій Русі, звав себе білорус. полковником і обстоював автономію Білої Русі.

Покора, установа праслов. права, що винуватця миг упокортитися перед представником роду або перед покриваємим та просити прощення, щоб дорогою умови оминути помсти роду чи судової кари. П. стрічалося по всіх слов. землях, а також по всій Україні; найстарші відомості про покору походять із Галичини з 1400.

Покорний (Pokorny) Ганс, псевд. Ганс Вебер-Лютков, нім. письмен., *1861 у Львові; повісті з життя укр. селян.

Покост, гл. Оліфа, Ляк а).

Покотило, 1) Косяк, кошовий от. Війська Запорозького 1739; 2) Яків, сердюцький полк. за Мазепи, з ін. старшинами перед полтавською битвою перейшов від Мазепи до Петра I; висланий на Московщину.

Покривники (Tunicata), морські тварини, що замолоду будовою тіла подібні до молоденьких рибок, у дорослому стані до м'якунів та обгорнені покривою з целюлози; множаться також через поділ і так утворюють колонії.

Покритонасінні (Angiospermae), явочвітні рослини, що мають зав'язок, захищений у стовпчику цвіту; п-ними є всі одно- й двопроділцеві; гл. Цвіт.

Покрова, свято Пресв. Богородиці 1. X. ст. ст., від якого на селі звич. починаються весілля.

Покровськ, м-о над Волгою б. Саратова, 34.000 меш.; 53% росіяни, 33% укр., 12% німці, гол. м-о Нім.-Волзької республіки, пристань, споживча промисловість, у районі 75% українців.

Покровський 1) Андрій, укр. адмірал,

1918 за Скоропадського ком. чорноморських портів і фальотів; в кабінеті Гербеля морський міністер; 2) Іван, рос. церк. історик, проф. казанської Дух. Акад. в 1909-17; гол. праці: Історія єпархій укр. та рос. церквей; 3) Микола, рос. археолог та історик мистецтва (1848-1917); праці зі ст.-русського мист. (архітектури, малярства, літ. пам'яток), деякі мають відношення до України; 4) Михайло, рос. історик і громад. діяч (1808-1932), більшовик, від 1918 заступник наркома освіти, „Російська історія від найдавнішого часу“, „Нариси історії рос. культури“; 6) Олексій, укр. історик (1808-1925), моск. роду, проф. київ. унів., вкінці проф. жітківського ІНО, співробітник ВУАН; праці гол. з іст. античної культури.

Покутське Слово, 1) укр. тижневик, прив'язаний політ., госп. і просв. справам Покутти, в Коломиї в 1912; 2) політ., культ., просв. і госп. час. Покутти, в Коломиї, двотижневик у 1926-27.

Покутський Вістник, укр. час., двічі й тричі на тиждень у Коломиї в 1918-19.

Покуття, височина до 390 м. вис. на півдні від гал. Поділля, між Карпатами і Дністром. Від заходу границею є р. Ворона й Бистриця, а від сходу Сониця і Кічманська аловина. Підложжя Покутті творить третинні глісти та гіпси. У гіпсах розвинулися красоні янці: вертези, озери, підземні річки, печери (найкраща печера в Локитках б. Товмача); на лесах сх. Покутті добрі чорноземні ґрунти; лісів нема; на півдні буре вугілля та солоні джерела. Пшениця, кукурудза, буряки і тютюн.

Полабська мова, мова вел. слов. племені, що жило по обох боках Ляби (Лотичі, ободрити, деревляни), але до XVIII в. цілком або повинигло або понімецьчалося; із текстів, записаних у XVII в., ніякати дещо прикмети цієї мови: 1) носові звуки; 2) сильна палитальність приголосних; 3) праслов. og+приголосний абериґалось (korva—корова), але ol+приголосний — la; 4) перехід o на ъ і т. д.; сліди п. м. у місцевих назвах (Вербен, Сисґа, Ліхов і т. д.); подекуди звуть себе ці понімецьчені слов'яни й досі пендами.

Полетика, 1) Василь, укр. історик (1765-1845), маршалок роменського повіту 1802-12; збирач матеріалів до укр. історії, рукописів і книжок, автор „Записки про укр. дворянство“ та передмови до „Історії Русів“; 2) Володимир, укр. громад. діяч, *1886, правник, маршалок мнрогородського повіту, 1918 старший секретар укр. посольства у Відні; 3) Григорій (1725-1784), батько Василя, перекладчик при єп. Акад. Наук, депутат від лубенського полку до комісії, скликаної Катериною II в Петербурзі

Василь Полетика.

1767 для реформи законодавства й держ. устрою, оборонець автономних прав України; розвідка з іст. України; автор „Історії Русів“; 4) Іван, укр. лікар (1722-83), брат Григорія, вихованець київ. Акад., від 1750 проф. мед.-хірургічної акад. в Кїлі, один із перших укр. проф. на вис. школах за кордоном; від 1756 старший лікар сухопутного шпиталю у Сїбі; 5) Микхаїло, укр. філософ (1768-1824), автор фр. праці про „призначення людини“ („Essais philosophiques sur l'homme“), вид. 1818 анонімно в Галле й перекладованої 1827 в Петербурзі.

Григорій Полевина.

Поле (Pohle) Людвіг, нім. економіст (1869-1926), проф. унів., один із вид. „Zeitschrift für Socialwissenschaft“, „Картель пром. підприємств“, „Жіноча праця на фабриці й жіноче питання“, „Розвиток нім.госп. життя в XIX. в.“, „Капіталізм і соціалізм“.

Полсвой, 1) Микола, рос. письмен. (1796-1846), критик і журналіст, ред.-вид. поступового двотижневника „Московскій Телеграф“ 1824-34, що мав вел. вплив на рос. громадність; 2) Петро, рос. історик літ., журналіст і белетрист (1839-1902), проф. літ. одеського й варшавського унів.

Полек Поеф, нім. історик, дир. унів. бібліотеки в Чернівцях до 1912, автор розвідок з іст. та іст. культури Буковини.

Полеміка, (гр.) спір на якусь загальну тему (релігійну, наукову, літературну).

Полеміст, (гр.) той, що веде, або вміє вести полеміку.

Полемічне письменство, укр. церк.-рел. письменство XVI-XVII вв., що містить полеміку між уніятами (І. Потій, І. Мороховський, Л. Крива, Н. Кушечич, В. Рутський, К. Сакович та ін.) і католиками (В. Гербест, П. Скарга, П. Жебровський) з одного боку, та православними (Герасим і Мелетій Смолицький, В. Суразький, І. Вишневський, Ст. Зизаній, Кларк Острозький, З. Коністенський, А. Мужиківський, О. Кисіль та ін.) з другого.

Полєнов, 1) Борис, рос. геолог, *1859, дослідник полтавської губ.; 2) Василь, рос. мистець-маляр (1844-1927), належав до „передвижників“; іст. і побутові сцени, краєвиди й театр. декорації.

Полєнова Єлена, рос. малювальниця (1850-98), ілюстрації до нар. казок, тощо.

Полента, (іт.) іт. страва з кукурудзяної мукки або каштанів, із маслом і сиром.

Полива, гл. Глаура, Емайля, Гончарство.

Поліселей, (гр.) псалми, що їх співають тільки в празники, пр. „Хваліте ім'я Господне“, „Ісповідайтеся Господеві“, де часто повторюється слово „милість“, гр. „елюос“.

Полін (Artemisia), зелена рослина, до 1 1/2 м. вис., з сильно повітряваним листям і дрібним, алохеним цвітом; п. звичайний (A. absinthium), винару й алькогольної настійки з листя й цвіту звичають проти шлункових недомогань; гл. Абсинт, Біждеревок, Нехворощ, Острогін і Чорнобилі.

Поліандрія, (гр.) багатомужство, форма подружжя примітивних народів, коли жінка має кількох чоловіків.

Полібазит, (гр.) мінерал, (AgCu)₂AsSbS₄, чорний, у тонких уламках червоний, кристали однокісні, важка руда срібла.

Полібій, назв. гр. історик із Мегалополлю в Аркадії (б. 205-123 до Хр.), автор „Всесвітньої історії“ (часу від 220-146) в 40 книгах, з яких збереглися лише перші п'ять.

Полівка (Polivka) Ірад, чесь. елвіст, *1858, проф. слов. фізіології на унів. у Празі [до 1928], член чесь. хора, укр. акад. наук, НТШ, голова І. відділу Слов. Інституту в Празі, член чесь. етногр. т-ва і ред. його Věstnik-a; праці з поля порівняльної нар. літ. (байки слов. народів), діалектології; обширний коментар (із Брікнером) до байок братів Гріммів; праці про літературні слов. взаємини.

Полігійний, (гр. міт.) муза хорошого співу.

Полігістор, (гр.) учений, що працює в різних ділянках гуманістичних наук (гол. історії та літературі).

Полігамія, (гр.) багатоженство, ст. форма подружжя, що задержалася досі в деяких примітивних або менше культ. народів Африки, Америки й Меланезії, а також у визнавців ісламу й буддизму.

Полігліцизм, геол. гіпотеза, що приймає кількаразове зльодіння Європи в діалювіальній добі. Пенк, Брікнер, Веґенер і ін.

Поліглот, (гр.) той, що знає багато мов.

Поліглот, гр. маляр старшої аттицької школи, б. 450 до Хр.; стійно декоративні картини іст. змісту, мальовані водними фарбами.

Полігон, (гр.) гл. Многокутник.

Полігонометрія, (гр.) частина геодезії, що займається подрібним виміром земної пов. на площ. при помочі полігонів, тобто промірних ліній, які перерізають місцевість у потрібних напрямках і утворюють собою тав. полігонометричну мережу.

Поліграфія, (гр.) усі галузі друкарства та ін. з ним зв'язаних виробництв: графіка, гравірування, клішарство, літографія, переплетництво, тавтарство й ін.

Полідевік, (гр. міт.) гл. Діоскури.

Полідевісія, (гр.) надмірна спрага, прояв частий при цукріванні.

Полідор, 1) (мітол.) а) син Кадма й Гармонії, цар Теб, батько Лябдіки; б) наймолодший син Пріама, вбитий Ахіллем; 2) один із гр. мистців, творців групи Ликоонта.

Поліедер, (гр.) гл. Многостітний.

Поліжництво, гл. Акушерство.

Полікарп, зі Смирни, св., ап. отець і мученик († 155).

Полікарп, чернець Києво-Печерського монастиря у 1. половині XIII в., один із авторів Патериці.

Поліклет, гр. різьбар б. 430 до Хр., містечь красн тіла; твір: „Капон“, гол. різьби „Дорифор“, „Дидумен“, „Поранена амазонка“; гл. 1 том 859, ч. 10, також 1132.

Поліклініка, (гр.) давніше: лікувannya хорих у їх помешканих лікарями клініки; тепер амбулаторія при клініках.

Полікрат, тиран Самосу 535-522 до Хр., приятель Анакреонта та Ібіка, відомий із переказу про перстень П.

Полікратія, (гр.) зосередження держ. влади в руках багатьох осіб.

Полімастія, (гр.) надмірна кількість грудних молочок у ссавців.

Полімед, перший знавий гр. різьбар VI в. до Хр.; різьба юнака, тав. „Аполдьян“.

Полімерія, (гр.) у деяких хем. сполук з відмінними присметами однаковий процентний склад первини, але різні молекулярні тягарі, що стоять до себе у відношенні цілих чисел (1 : 2, 1 : 3, 1 : 4 і тд.).

Поліметр, (гр.) 1) багатостоповий вірш; 2) вимір для різних вимірів і обчислень.

Поліморфізм, (гр.) помітна відмінність у того самого роду тварин, рослин і мінералів (відмінне обірення, інше листя, різні види кристалів).

Полінезійці, споріднена з малійцями раса людини на Полінезії (з винятком о-нів Фіджі), помітна жовто-червоною барвою шкіри, чорним волоссям, вис. ростом, широким носом і короткоголовістю; б. 400.000.

Полінезія, схід. часть Океанії, або Океанія загальн.

Полінік, Поліпейк, (гр. міт.) син Едіпа та Йокасты, брат Етеокля, з яким згинув у поединку.

Поліном, (гр.) гл. Многочлен.

Полінія (Polignac) Огюст Жюль, фр. політик (1780-1847), 1829 президент міністрів; ордонансами 1830 довів до ліквідації революції.

Полів, (гр.) 1) у зоол. порожнинець мішкатої постаті; гидри й коралі ціле життя мають постать полівів, гидронки замолоду є полівами, а дозрілі медузами; сифонівці є колоніями полівових і медузових постатей; також заг. назва головоногих; 2) у мед. гудзі різної величини на тонкій ніжці, запального або новотвірного походження; буває на слизових оболонках носа, шлунку, кишок, уразу, тощо.

Поліпептиди, (гр.) гл. Білковинні речовини.

Поліритміка, (гр.) спосіб муз. композивання, коли в різних голосах уживають водночас кілька різних, самостійних ритмів так, що їх наголоси не сходяться разом, а припадають на різні частини такту.

Полірувати, (фр.) надавати предметам гладку та лискучу поверхню, вигладжувати.

Поліса, (фр.) посвідка, яку видає това-

рство для забезпечення обезпеченому, що його життя або масток обезпечені на означену суму.

Полісемен, (англ.) поліцей.

Полісея, частина півн.-укр. шау поміж Волинню і Білоруською височиною з одного та Бугом і Десною з другого боку. Пов. б. 100.000 км.², серед. висота 120-150 м. в. р. м. Країна рівна й підмокла, багата на торфовища й болота, висот більших нема, лиш тут і там більші, децю піднесені простори, немов острови серед моклави, як Загороддя, Заріччя, Овруцький криж, Мозирський горб і т. д. Серединою її плинуть лінійні води Прип'яті, Дніпра й Десни wraz із притоками. Ріки мінують часто свої річища. Озер багато, найбільші з них: Князь, Біле, Вігонівське й Святазе. Сухі простори бісугувати з поганими поліпльковими ґрунтами: багато кучугур; на болотах і пильких торфовищах сіножаті. Населення бідне й відстає, густота населення мала, найбільша 40 на 1 км.². Гол. заняття: скотарство, риболовля і лісництво. Ліси сильно порубані, залишилися гол. державні та поміщицькі (не цілих 30% пов.). П. заселяють на півночі білоруси, на півдні українці, етногр. межа біжить від Білоруської пущі, через оз. Вігонівське, Луїнець, Мозир, до впаду Сожі в Дніпро, Зах. П.

Краєвид із Полісея.

П. належить до Польщі, східне до СРСР, при чому до Білорусі влучено укр. землі на південь від Прип'яті, при Україні залишилася лише земля Овруцька та Чернігівська. Гол. міста: зах. П.: Пинськ, Ковель, Сарни, Луїнець, Кобринь, східнього: Мозир, Овруч, Коростень, Чернігів.

Поліське воєводство, 42.286 км.² (з цього 21% неужитків), 10 повітів, 27 міст, 118 волостей, 881.000 меш. (21 на 1 км.²): українців і білорусинів б. 80%, поляків 8%, жидів 12%. Гол. місто Берестя над Бугом.

Полісь, ліва притока Ловаті, 160 км. дов.

Політеїзм, (гр.) багатобожжя, віра в багатьох богів.

Політехніка, (гр.) вища технічна школа.

Політик, (гр.) сусп., держ. діяч.

Політика, (гр.) 1) наука про державу, її устрій, завдання, засоби здійснити їх, питання влади й боротьби за владу; 2) практична діяльність, що має на меті здобути владу в державі, а бодяй вплив на владу; 3) в ширшому розумінні всяка діяльність, спрямована на осягнення чогось у людському суспільстві (державі, громад., товаристві, тощо).

Політика, укр. двотижневик у Львові в 1925-26, вид. Вол. Бачинський, ред. Ст. Томашевський.

Політика свіцкая, укр. підручник доброго тону, вид. у Почасві 1770; 1790 передрукований у додатку до львівського Буковаря.

Політична арифметика, гл. Арифметика.

Політична географія, вітка антропогеографії, що вивчає держави з геогр. боку; гол. політ. географія: Ратцель і Челсі.

Політична економія, гл. Економія політична.

Політичний, (гр.) приналежний до громадських справ, державний; обережний.

Політичні злочини, злочини звернені проти держави, її цілості, устрою, проти пануючого сусп. ладу та політ. прав груп людності й одиниць (головна арада, бунт, заворушення, повстання, тощо).

Політональність, (гр.-лат.) одночасне звучання кількох мелодій, що з них кожна основується на гамі ін. тональності.

Політуха (Scutigraecus), ссавець-гризун із родини нівірок, по боках тіла має широку шкуру, при помочі якої може алтати; півнісхід. Європа й Сибір.

Поліфагія, (гр.) надмірна охота до їди, прояв при цукрівниці.

Поліфем, (гр. міт.) син Посейдона, однокий циклоп на Сицилії, осліплений Одисеєм.

Поліфізетичний, (гр.) той, що походить від кількох родів. Поліфізетизм, погляд, що даний рід живини, гол. людина, походить від кількох різних первісних родів. П-т і с-т, прихильник такого погляду. Гл. Монофізетичний.

Поліфонія, (гр.) багатоголосся, основується на одночасному звучанні кількох самостійних голосів, які мають виразу мелодію та різноманітну ритміку. П-со є всі контрапунктичні форми.

Поліхромія, (гр.) різнобарвність, малювання різними кольорами, зокрема розмальовування різьб і частин будинків.

Поліційна держава, держава, в якій адміністрація має широку владу, необмежену судовими та законодавчими установами.

Поліційні науки, назва для науки адміністрації та політ. економії в XVIII в.

Поліція, (гр.) 1) частина внутр. держ. адміністрації; її межі досі не визначені; знич. розрізняють: п. публічної безпеки, п. публ. добродійности та п. адміністрації (санітарна, торгова, п. шляхців); 2) завдання запобіжне (превентивне) та репресивне; 3) влада, якої завданням виконування п.

Полішнєль, (фр., іт.) комічна діва особа іт. нар. комедії: скоморох — черевань і горбань, із кирпатим носом та кульгавий. Секрет п-я, всім, з винятком найвищих, відома справа.

Поліщук, 1) Валерія, укр. письмен., *1897, збірки поезій: „Книга повстань“, „Радо в житях“, „Геніяльні кристали“ та ін. оповідання, поеми: „15 поем“, роман „Червоний платок“, літ.-крит. і публіцистичні нариси; 2) Клім, укр. письмен., *1891, збірка поезій „Звуколірність“, збірки оп. „Серед могил і руїн“, „Червоне мариво“, „Жертва“, повісті.

Поліщуки, укр. людність Полісся, зберегла багато ст. пережитків; діляться на спрацькіх поліщуків, пичукив, та п. волоських і чернігівських.

Поль, адмін. й тактична одиниця війська. Суч. армії мають полкову організацію всіх родів зброї: піхотні або стрілецькі полки мають, попри помічні відділи, 3-4 курені, кіші 3-6 сотень, гарматні 6-10 батарей, інженерні 2-3, авіаку 2-3 курені, танкові 60-120 танків, летунські 50-200 літаків. Гл. Бригада, Дивізія. На Україні п. у кн. добі був різнозначний із армією взагалі, а зокрема з заг. ополченням одної землі. Пізніше за коз. часів п. військово-адміністраційна округа, над якою владу мав полковник.

Полковник, найвищий ступінь буланного старшини, між підполковником і генералом; звичайно командир полку, рідше бригади.

Полове дозрівання (pubertas), доба повстання друго- й третьорядних полових прикмет; визначається ростом зовнішніх полових органів, волосся під пахами і в половій ділянці, місячкою у дівчат, полоюцією у хлопців, зміною голосу. В нашому відеонні п. д. припадає на 14-16 р. у дівчат і 15-17 р. у хлопців.

Половець Семен, білоцерківський полковник за Б. Хмельницького та Виговського, прихильник Москви; його нащадки перейшли на Московщину й дали початок родові дворян Половцових.

Полові залози, залози, що втворюють

Політуха.

Поліфем, із рисунку на ст. анфорі.

Козацький полковник, із малюнку XVII в.

полові клітини: у самців яєчка (testes), у самиць яєчники (ovaria).

Полові клітини, клітини призначені до розмножування: у самців — заплідники (сперматозої), у самиць яйця.

Полові органи, частини тіла рослини і тварин, що служать до розмножування; п-ві о-ни є чоловічі, в яких втворюються заплідники, й жіночі в яких втворюються яйця; у різних рослин і тварин дуже різномордні.

Полові прикмети, прикмети тіла, що ними відрізняються самці від самиць; звич. розрізняють: 1) першорядні п. п. — відмінні у обох полові залози; 2) другорядні п. п. — відмінна будова тіла; 3) третєорядні п. п. — різниці в певнічній ділянці.

Полові хвороби, гл. Венеричні хвороби.

Половці, кумани, кипчаки, народ твор. походження, прийшли в укр. степи за печенігами й торками й витіснили тих і других; від 2. пол. XI в. до монгольсько-тат. навали беззастанно нападають на Україну — виступають землі й полонять людину — найбільше терпіла Переяславщина, Поросся, Сіверщина й Київщина: добрі степові наїдники, мали військ. устрій, гол. заняття — скотарство; частково підпадали культ. впливам укр. і приймали християнство, але загалом — погани; в XIII в. розгромлені монголо-татарами, розселилися на Закавказзя, Балкан, Малу Азію, Угорщину й Єгипет.

Полоз (Coluber), 1) недовитий вузь із півд. Європи; кілька відмін, із них змітний півд. европ. п. Ескуляпів (С. Aesculapii), бурий, до 2 м. дов., у ст. греків присвячений богоні Асклепісі й тому досі є відзнакою лікарів та антик; 2) на Україні загалом назва великої гадки.

Полоз Микола, укр. гром. діяч, соц. рев. член укр. Центр. Ради, 1918 член укр. делегації в мирних переговорах із центр. державами в Бересті, від 1920 член КПБУ, якийсь час комісар фінансів УСРР.

Полонина, гірське пасовище понад гор. грядцею ліса.

Полонинці, назва укр. верховищів у серед. Карпатах.

Полонне, м-о щепетівської округи на півд. схід. Волині, існувало вже в X в.; тепер 16.400 меш.: 57,9% укр., 32,5% жидів, 7,7% поляків, 1,1% росіяв.

Полонський, 1) Бячєслав, рос. історик і публіцист, *1886, ред. час. „Печать и Революция“, „Новый Мир“; „Нариса літ. руху 1917-27“ та ін.; 2) Йоанікій, укр. церк. діяч (1742-1819), 1. єп. подільської єпархії; 1797 оснував духовну семінарію в Шаргороді, перенесену опісля до Кам'янця; 3) Яків, рос. поет (1819-98); меліхолійна лірика.

Полоскун, шов. м'яг (Procyon), ссавець із родини ведмедів, до $\frac{3}{4}$ м. дов., бурово-попелястий; живе на деревах півн. Амери-

ки, живитьс'я гол. овочами; шкіри цінить на кожухи. (Гл. таблиця: Ам. звірня 14).

Полотнюк Гнат, гал.-укр. гром. діяч (1856-1903), організатор діяч, керманець катедрального хору й диківської школи та ред.-вид. час. „Диківський Глас“ у Станіславові; автор збірника нар.-церк. пісень „Навігніцький церковний“.

Полоцьк, білорус. м-о над Двиною, агідуться вже в сканд. сагах, опісля в літописях; у П. рано позалиються самостійні князі; в XVI і XVII в. вдовго був під владою моск. царів, потім до 1772 в польс.-лит. державі, від 1777 губ. м-о п-кої губ., від 1796 повіт. м-о білорус. губ., від 1802 — вітебської; мав два замки, укріплені ровом, валами й стінами, заневав унаслідок воєн, пожеж, чуми й голоду, тепер 21.000 меш.

Полоцький Симеон, вл. Петропський-Ситининович, рос. письмен. (1629-80), білорус. роду, вихованець київ. Акад., проєв. діяч у Москві; збірки віршів: „Річмологіонъ“, „Вертоградъ Многоцвѣтний“, перепіришована „Річмотворная Псалтиря“, комедія для царського театру; збірні проповіді та єнциклопедія: „Въонецъ вѣры“ та ін. твори.

С. Полоцький.

Полтава. Олександрівська вулиця і Петрівська площа.

Полтава, м-о над Ворсклою, мабуть Лтава, згадувана від 1174; назва П. в пам'ятках від 1430; за кол. часів полкове м-о; 1775 увійшла до Новорос. губ., 1784 — до катеринославського намісництва, 1796 — до малорос. губ.; від 1802 губ. м-о. Тепер округжене м-о, 92.000 меш.: 68,2% укр., 8,9% рос., 20,1% жидів. У XVIII в. П. вела значну торгівлю з заходом Європи; самостійна п. єпархія від 1803, резиденція єп. тільки від 1847 (раніш у Переяславі) Васиїні пам'ятки: Хрестовоадницький монастир, заснований 1650; Держ. музей заснований 1802 як земський музей, від 1920 в домі код. губ. земства, збудованому В. Кричевським; пам'ятник І. Котляревського, роботи Л. Позани; ІНО, перемінене 1920 з іст.-філол. факультету, заснованого 1918 Т-вом

„Просвіта“. П. займає важке місце в укр. історії. 1709 відбувся під П. бій Карла XII й гетьм. Мазепи з Петром В. З кін. XVIII в. Іван Котляревський починає тут укр.-літ. відродження. Від 1906 повстає у Полтаві укр. преса („Рідний Край“), т-во „Просвіта“, книгарні; з кін. 1918 Полтавське Наукове Т-во, передтим від 1903 рос. Архівна Комісія. Окр. у г. а: 14,927 км², 7 міст, 3,477 селищ, 24 районів, 1,000,000 меш.: 92-9% укр., 5-1% росіяни, 1-3% жидів.

Полтавець-Остриця Іван, укр. гром. діяч, ад'ютант і ген. пасар при гетьмані П. Скоропадським.

Полтавська битва, битва швед.-укр. війська з московцями 1709, скінчилася перемогою Петра I над військами Карла XII й Мазепи; мала вел. політ. наслідки в Європі — занепад Швеції, зріст могутності Росії, катастрофа укр. держ. плани.

Полтавський Селянин, укр. популярно-наук. с.-г. двотижневик, у Полтаві від 1925.

Полтва, ліва притока гор. Буга, 70 км дов.; над джерелами її лежить Львів.

Полторацьк, гл. Асхабад.

Полторацький, 1) І в а н, укр. гром. діяч (1872-1914), член кн. Укр. Громади, кооператор, організатор і голова Т-ва взаємного забезпечення життя в Києві; 2) М а р к о, укр. співак-тенор (1729-95), дир. рос. царської капелі перед Бортилянським.

Полуботківський полк, укр. полк ім. геть. Полуботка, утворений у Києві в червні 1917; 17-18 VII 1917 виступив проти рос. влади.

Полуботок Павло, полк чернігівський, після смерті Ів. Скоропадського напіваний гетьман; за те, що домагався від царя Петра дозволу вибрати поного гетьмана для України, і взагалі борючись за автономію України, заарештований, умер 1724 у Петропавлівській кріпості в Петербурзі; доконца його особи багато легенд.

Полудне, пора дня, коли Сонце знаходиться найвище над овидом; правдиве п. — хвилина, коли осередок Сонця переходить через південник даної місцевості.

Полукрилі (Hemiptera), комахи з щелепами, заміненими у еусальде, яким виснають сік із рослин або кров ссавців: цикади, попільці, черевичі й блохиці.

Полум'я, горючий газ.

Полунниця, гл. Суниця.

Полусмаківна Лікерія, замужем Яковлена, (1840-1917), кріпачка укр. пана Никола Макарова, в 1860 наречена Т. Шевченка.

Полфьоров Яків, суч. укр. комп. муз. педагог (проф. харків. Муз. Інст.) та муз. письменник.

Полюддя, в ст. Україні тимчасова повинність утримувати князя та його двір і дружину, часом і родину, підчас його річних об'їздів; пізніше розкаалося на правильну грошову оплату й на різні натуральні, давні або в часі об'їзду князя, або рік-річно, незалежно від приїзду князя.

Полюкс, 1) герой лат. міт., однозначний із Подідеком гр. міт.: гл. Діоскури; 2) ясна жовтава воря в суар'ї Вшанит.

Полюс, (гр.) гл. Бігун.

Полюція, (лат.) вплив (чоловічого) навіня у сві.

Поля, іт. пристань на побережжі Істрії, 49,000 меш., бушня гол. пристань австр. воєнної моринаркі.

Поляки, народ слов. походження, расово дуже неоднородний, в основі тав. преслов. тип, на заході переважає нордичський тип, на півночі літонодійний, на півдні значні домішки альпійського та дніарського. Всіх п. на світі 6. 26 міль, в Польщі 19 міль, а на чужині 7 міль, а того в УСРР 477,000 або 1-6%, найбільше в округах: волинській (12-5%), прескурівській (10-2%) та шенявській (9-1%).

Поляни, 1) укр. плем'я, сядило на Правобережжі, між Россою й Ірпенем, відірнулося від своїх єусидів своєю культурністю; центри: Київ, Вишгород, Білгород, Звенигород; останній раз ім'я П. згадується під 944, пізніше заміняється ім'ям „Русь“; 2) у літописах слов. плем'я над р. Вислою, що останній раз згадується в Іпатському літописі під 1208; 3) імена від поли і в ін. слов'ян.

Полинський, 1) М и х а й л о, гал.-укр. педагог (1828-1904); автор укр. підручників до природничих наук; 2) О л е к с а н д е р, зарп. укр. письмен., *1899; „Оповідання лопця“; 3) П е т р о, гал.-укр. письмен. москвофіл, *1863, автор збірки „Карпатські Новели“, вид. „Новий Галичанин“ 1889-91, де між ін. подав історію гал.-укр. театру; 4) Т о м а, гал.-укр. церк. діяч (1796-1869), сп. перемський 1860-69; 5) Ю р і й, гал.-укр. геолог, *1892, дійсний член НТШ; „Подільські етюди“ та ін. розвідки з геології гал. України; знавець схід.-гал. палеолігу й лесу.

Поляризаційний мікроскоп, мікроскоп, якого вживають у мінеральній; має два ніколи, які дозволяють спостерігати гірчини та мінерали в поляризованому світлі.

Поляризація світла, стан світла, у якому світлові тремтіння відбуваються тільки в одному напрямі, а не в усіх, як у звич. світлі. Світло поляризується: 1) при відбитті від шкляного дзеркала, якщо паде під кутом 55°, при чому споларизовані промені відбиваються у повній силі лише тоді, як площі падання світла обох дзеркал будуть рівнобіжні; коли ж ці площі будуть прями до себе, то промені

П. Полуботок.

СВІТЛО

Подвійне переломлення світла.

зовсім не відібується від другого дзеркала; 2) при переломанні в шкляній плиті; 3) при подвійному переломанні в кристалах, при чому площі поляризації обох променів є до себе простотнісі; через інтерференцію обох променів встають барвни проми, тав. хроматична п. До дослідів поляризації вживається поляризаційний приладів, пр. Нерренберґового приладу, Ніколевої призми або турмалінових щипчиків. Гл. Електрична поляризація.

Хроматична поляризація.

Полярна зоря, Бігунова зоря, остання зоря (α) диска в сузір'ї Малого Воза, стоїть найближче до півн. бігуна неба.

Полярне сяєво, бігунове сяєво, світлане явище, що виступає у гор. верствах атмосфери (не нижче 80 км.) підчас зимових ночей у підбігунових околицях, рідше у краях поміркованого підсоння, а вишквою в околиці рівника. Повстанням п. сяєва приписують електронам, що викинені Сонцем у безмежній кількості, творять вел. в'язки катодних променів. Поява п. сяєва стоїть у тісному зв'язку з полярною тав. магнетних бур та соняшних плям.

Полярний, (гр.) той, що має відношення до бігуна, підбігуновий, також протилежний (наче два бігуни).

Поль, 1) (Pohl von Pohlendorff) В і н ц е н т и, поль. письмен. ім. роду (1807-82), поет і географ, автор праць „Rólmocny wschód Eurory pod względem natury“, і „Kzút oka na rólmocne stoki Karpat“; 2) О л е к с а н д е р, укр. археолог, письмен. і гром. діяч Степової України (1829-1930), нім. роду; відкрив поклади залізної руди в околицях Кривого Рогу; заснований 1905 музею імені Поля в Катеринославі

перехоює його абірки з археології та заполярної старовини.

Поль-Бонкур (Paul-Boncourt) Жан, фр. держ. діяч, соціаліст, *1873, посол до парламенту 1909, міністер праці 1911, делегат Франції при Союзі Народів 1924-28.

Польдер, (голланд.) родючі ґрунти у Голландії та півн. Німеччині, відгороджені греблями від моря та осушені.

Полька, (чес.) вл. полованка; чес. та-

нець, шотл. походження; такт 2/4, темпо не дуже швидке, з'явилася 1830 й розвивалася під впливом старших нар. чес. танців; найкращі п. дав Сметана.

Польо, дружинова гра, пераісно верхи, тепер також на колесах або на воді, пере. та інд. походження; кулю, 8 см. у промірі, переганяють молотками (1.30-1.50 м. завдовжки) через ворота на 6 м. вис.; гл. Водний м'яч.

Польова жандармерія, військ. відділ, яким поручена поліційна служба у таборах, за фронтом дієвої армії, по етапах і кадрах.

Польовий суд, воєнний суд, при військ. частинах у поході, або при оголошенні воєнного стану.

Польовики, фельдшпати, загальна назва групи мінералів, до якої належать: 1) калісні п. (ортоткля, савідни, мікроклін) та 2) плагіокляни.

О. Поль.

Поляризація: Нерренберґів прилад А—плита, В—полюсне дзеркало, С—аналізатор, D—полюсний стільчик.

Польо.

Польо Марко, гл. Марко Польо.

Польон (Po), 84-тий переніч. періодичної системи, кінецьний витвір радіоактивного розпаду радю. Ідентичний із радом R, атомовий титар 210.

Польонез, поль. ходовий танок, у 3/4 такті, вільного темпу, найкращі зразки дав Шопен; популярні п. Огіньського.

Польська література, має найдавніші пам'ятки з XII і XIII в. лит. мовою; це хроніки Галлія, Кадаубка, Длугоша; поль. мовою від пол. XIII в. є тільки рел. пісні, проповіді, легенди. Перші письмен. й поети з XVI в. Рей та Кохановський, у прозі Бельський, Ожеховський, Гурицький, проповідник Скарґа, XVII в. — вік занепаду; в поезії панегірична форма, в прозі макаронічний стиль, — найчільніші: в ліриці Морштин, в епіці Коховський і Потоцький, у прозі Пасек. У XVIII в. найчільніші поети: сатирики Нарушевич і Красьцький, дидактик Трембецький, ідилік Карпінський, із драматургів Заблоцький, із політ. письмен. Конарський, Сташин і Коллонтай. Посередником між клас. і романтичною добою стає Бродзіньський. Повстання 1830 причиняється до виімкового розвитку романтичної поезії,

Полярне світло.

що видає гол. на еміґрації трійцю нац. поетів: Міцкевича, Словацького та Красінського й четвертого, не меншого Норвіда. Поруч них у краю виступають менші поети: Мальчевський, Гоциньський і Залеський (тав. укр. школа), представники старошляхетської епіки Поль і Сирокома, та обичайної Уейсакій та Ленартовіч і представники іст. повісті Ржевуський, Коженюньський і Крашевський, — комедії Фредро. Із кін. XIX в. замітні критики Мохнацький та Клячко, переходом до XX. в. є Асияк та Конопниця і повістяр Сенкевіч; напереломі XX. в. повістєрі Пруе та Ожешкова. Представники модерної поезії: Тетмаєр, Каспровіч, Мірїам, Міцїньський, Штаф, повісті: Пшибишевський, Серошевський, Жеромський, Реймонт, Берент, Вайсентоф, Запольська, Оркан, Даніловський, драми: Виспінський, Пшибишевський, Новачинський, критики — Матушевський, Бжозовський. Із суч. найвіччіші в повісті та оп.: Налковська, Каден-Бандровський, Гетель, у драмі Ростворонський, поезії Тувім і Вежинський, у критиці Ізиковський і Бой.

Польська мова, в суч. зах. і серед. Польщі, у сх. Прусії, одна з зах.-слов. мов із такими гол. прикметами: 1) носові голосні (а, є), хоч у розвитку велика різниця супроти праслов.; 2) вел. паляталізація приголосних, перехід *t', d'*, на *č, dž* (дзаканні); 3) перехід корінного *h* на *o* перед твердими зубними (*pleśc — plōsc*); 4) рефлаксе *č* перед твердими зубними *a*, перед іншими *e* (*las, w lesie*); 5) праслов. група *er, ei* + приголосний, *or, ol* + приголосний — *re, le, ro lo* (*brzeg, mleko, droga, zloto*); 6) праслов. *tj, dj* — *c* (*świeca*), *dz* (*miedza*); 7) збереження праслов. *i* (*sila*) та *y* (*syn*); 8) зчуження *o* в *i* перед дзінними приголосними (*ród*, але *koń*); 9) постійний наглас на передостанньому складі; 10) втрата багатьох форм дієслівних і т. д. Найважливі діалекти: 1) великополь., основа суч. літ. мови; 2) малополь. із мазуранням, себто переходом *č, ž, ś* на *c, z, ś*, та втратою носових; 3) гуральська (в горах). Найстар. пам'ятки з XIV в. (*Bogarodzica*, псалтир фльорішська і т. д., поль. імена власні в панських булях із XII. в. і великі чесь. віднини до XVI. в.

Польська Організація Військова, (POW), тайна поль. організація, яка при кінці світової війни підготувала самостійність Польщі.

Польський коридор, гл. Данцізький коридор.

Польський Народний Кошел, повстав в Америці як реакція поль. людности проти винародовлюючої праці чужих еміґрантів, завів поль. літурґію та не признавав папи. П. Н. К. став поширюватися в Польщі в часі світової війни; частина його вірних алучилась з правосл. церквою в Польщі.

Польські легіони, поль. військо з охот-

ників; 1796 в Ломбардії під проводом Домбровського; 1914 Австрії та Німеччини під проводом Пилсудського.

Польсько-Литовська держава. По доголітих переговорах на сойм з Любліні (1569) переведено остаточно унію Литви з Польщею: обидві держави мали творити одну, неподільну цілість із одним королем і одним соймом; Литві залишено лиш окремих міністрів. На місце персональної унії прийшла унія реальна. Лит. та укр. пани не хотіли признавати цього, але унію переведено проти їх волі. Тоді поляки привлучили укр. Підляшя, Волинь і Київщину; до Польщі належали володства: Руське з Холмською землею, Белзьке, Підляське, Волинське, Подільське, Київське, Брацлавське, від 1635 і Чернігівське (відійшло від Московщини), при Литві тільки — Берестейське. Законодатну владу мав король разом із соймом. Держава ділилася на Корону (поль. королівство), та Литву (Лит. вел. кн.-ство), що мали свої окремі уряди. Шляхта та лат. духовенство були упривілеговані верства, міщанство та правосл. духовенство були вільні, але не брали участі в держ. владі, селяни ж були залежні від шляхти. Українці під науванням Польщі залишилися без держ. піклування. Укр. шляхта намагалася спершу підняти повстання при допомозі сусідніх держав, потім на соймах боронила укр. прав. Нову культ. організацію почало міщанство в братствах, школи та видавництва підняли культ. рівень життя, але рел. поділ звернув усі сили на церк. питання та знесили укр. громадянство.

Польща, (Rzeczpospolita Polska), республіка на границі Сходу і Сходу. Європи, має 388,330 км.² і 27,193,000 меш. за даними перепису з 1921, в чому за урядовими даними було: 69% поляків, 14% укр., 4% білорусів, 8% жидів, і 4% німців; 64% римокатоликів, 11% гр.-кат., 10.5% православних, 10.5% мойсеєвих і 3.5% евангеліків. На схід. окраїнах, на просторі 175,000 км.² жило 10 міль. меш., в чому за урядовими даними було 34% поляків і 22% католиків, а більшість творили українці (45% за поль. даними) та білорусини (10%), що живуть тут збитою масою; в корінній Польщі (213,000 км.²) на 17.2 міль. меш. 90% поляків. П. країна низинна, бо гори з підгір'ям і височини займають ледя $\frac{1}{3}$ пов. На крайньому півдні зморшкові гори Карпати, що досягають у П. найбільших висот у Татрах (2,503 м.). На північ від Карпат тягнеться смугою підгір'я, теж зморшкове, але сильно знижене та майже зарізанне (до 300 м. вис.). Далі на північ тектонічний рів-западина, що обіймає Малопольську низину (над Вислою). На північ від цієї низини тягнеться Малопольська височина (620 м. вис.), останок сильно знищеного старого масиву. Правобіч Висли Люблінська височина, що на півдні переходить у Ролточчя.

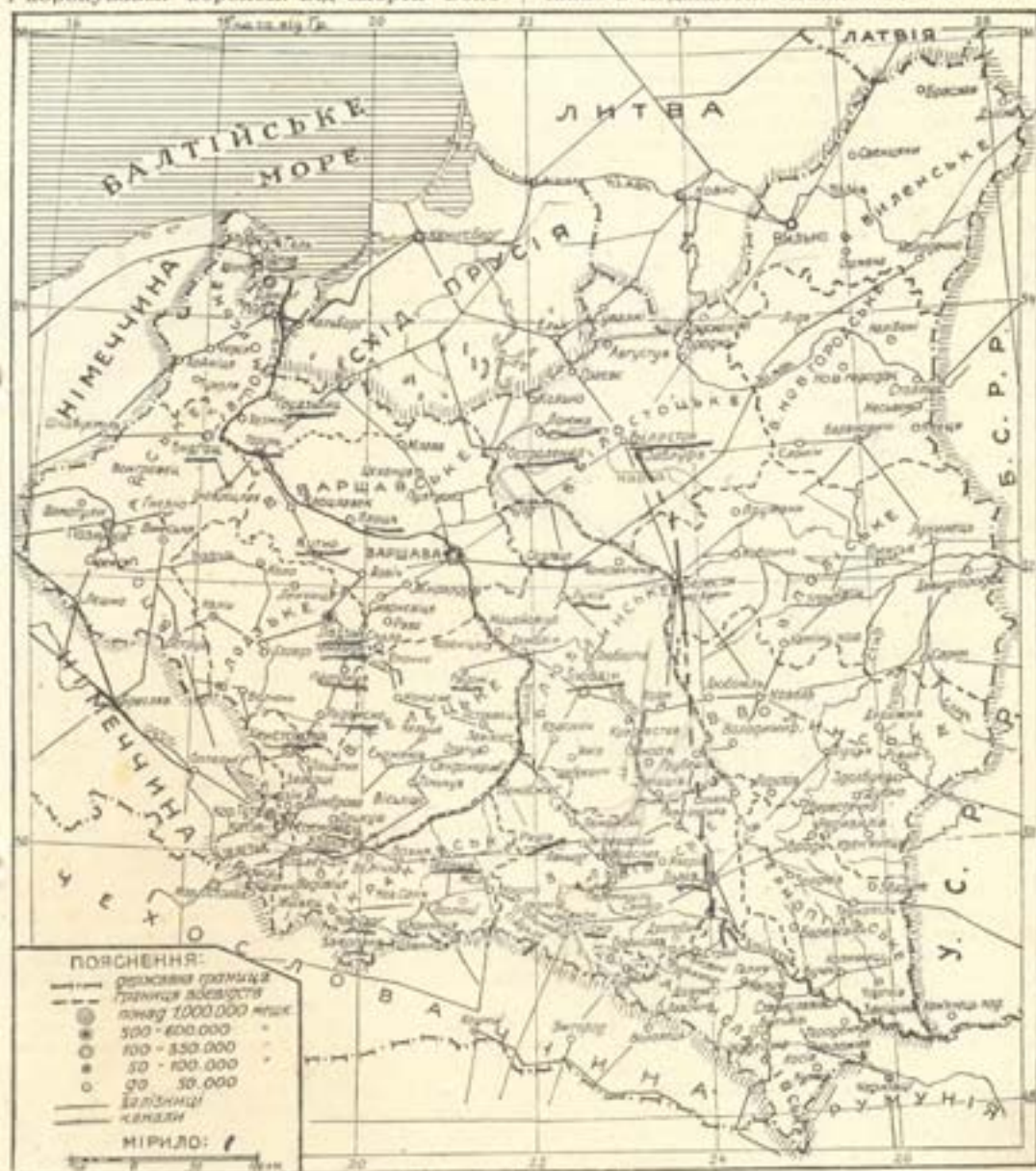
На північ від височин тягнеться низина, що має дуже гарні сліди суходолової діяльності: морени й озера. Більше країна вел. долини або суходоловних прадолин і складається з трьох рівнолежнинкових долин, що ними спливали талі води суходолу, а нині їх займають сточища Висли й Одри з притоками. Ця країна, рідко вища над 100 м., зветься також Великопольсько-мазовецькою низиною. На північ від неї тягнеться Поозер'я, до 330 м. вис., розбите Вислою на зах., Поморське та схід., Мазурське, з мальовничими околицями (кашубська Швайцарія) і багатьма озерами. Надморський низ дуже вузький, покритий пісками, а частинно занесений ріками (жулав). Гол. ріка П. Висла; її сточище займає 75% всієї пов. коринні П. Озер у П. б. 3.000. Підсошия П. перехідне від океанічного до континентального. Опадів 450-1.300 мм. річно, при чому їх кількість меншає до півночі та сходу. Найбільше опадів літом. У лісах переважають дерева шпилькові (гол. сосна), що займають 82% поверхні лісу, з листяних дерев поширена береза та бук. Зірничий світ — гол. середньо-європ., при чому заховалися нині мало поширені бобри, зубри й лосі, а в Татрах бабаки й козулі. В ріках переважають досеваті риби. Густво меш. пересічно 70 на 1 км.², але в різних повідствах неоднакові. Найбільша на Шлезьку — 266 меш. на 1 км.², велика в лодзькому, краківському, варшавському, львівському, кельцькому й тернопільському 118-88, мала в білостоцькому, вилеському, новгородському й польському 40-21, в інших середній 74-46. Отже густво заселені не лише промислово-гірничі округи, але теж і сіль.-госп. (Поділля, Покуття), слабо гол. лісові схід. окраїни. Понад 100.000 меш. мали міста: Варшава, Лодзь, Львів, Познань, Краків, Вільно, Катоніці. З сіль. господарства живе 65%, з промислу та гірництва 14%, з торгівлі 7%. Під ріллею пересічно 48-6%, під луками й пасовищами 16-9%, під лісом 24-1%, неужитками 10-4% пов. Землі переважно в руках дрібних власників, при чому в гал. повідствах роздіблена на нечувано малі карловаті господарства. Вел. власність творила 36% всієї госп. пов. і найбільше була поширена в поморському, познанському та польському повідстві (53-50%), найменше в краківському, люблінському, волинському, лодзькому та білостоцькому (23-29%). Від 1919 зачали переводити парцеляцію вел. власності, встановлюючи максимум 180 га (на схід. окраїнах 300 га) і до 1926 розпарцельовано 927.300 га землі, на схід. окраїнах у значній мірі між осадників, кол. поль. військових. З усієї рільної площі було 1927/8 під житом 28%, під ясном і картоплею по 13%, під ячменем 8%, під пшеницею 7%. Худоби плекані (1927) в міль: 41 коней (найбільше Полісся і Волинь), рогатої худоби 8-6 (найбільше на Поліссі і зах. окраїнах), овець 1-9 (найбільше

на схід. окраїнах), свиней 6-4 (найбільше в зах. окраїнах). Ліс вирубувано 22-30 міль. м.³ річно, при річному природному прирості 21¹/₂, міль. м.³. Копальні багатства Польщі: кам'яне вугілля у шлезькому, краківському й кельцькому повідстві; руди заліза, цинку й олова на шлезько-малопольській височині, сіль на Підкарпатті та б. Іновроцлава; нафта, віск і газ на Підкарпатті. Продуковано в 1927: вугілля 38 міль. т. (в тому 200.000 т. бурого), ропа 9 міль. гектолітрів (92% Борислав і Битвій), 340.000 т. соли (35.000 т. Дрогобиччина й Станіславівщина), 81.000 т. потасової соли (Калущі), азійної руди 700.000 т., цинкової руди 400.000 т.; 1927 дали гуті П. 620.000 т. чавуну та 1.250.000 т. сталі. Цинкову руду вивозено переважно за границю; в краю витоплено лише 160.000 т. металічного цинку. Промисловість загалом невелика та зосереджена гол. на півд. заході. Найкраще розвинена ткацька промисловість (Лодзь, Білосток і Бяла), що має 1.623.000 бавовняних і 727.000 вовняних веретін та 55.000 кросен. Добре розвинені: цукроварництво, горальництво та крохмальництво. Цукроварень було 71 (24 найбільші на Познанщині та Помор'ї), а продукцією 681.000 т. цукру-кристалу, горальн. 1.282 (596 на Познанщині та Помор'ї), а продукцією 580.000 гектол. 100% спирту, крохмалень 71, а продукцією 40.000 т., 21 фабрик тютюну, що переробили 19.000 т. сиронни та 52 фабрик шугучного гноєва (гол. на Шлезьку), із продукцією 515.000 т. Розвинена теж деревна промисловість. Дуже поширена ще домашня промисловість і ремесло, гол. на півд. сході. Залізниця має П. 19.500 км. (5 км. на 100 км.², в кол. нім. займає 11, австр. займає 6, рос. займає 3), битих шляхів 44.700 км. (11 км. на 100 км.², на Шлезьку 73, решта б. нім. займає 27, б. австр. займає 21, кол. Конгресівка 9, східні окраїни 1-6), телеграфічних ліній 47.700 км., телефонічних 62.000 км. Водних доріг природних має П. 16.125 км. (Висла та Варта 6.400, Німан і Двина 4.900, чорноморське сточище 4.800 км.), каналів 265 км., переважно старих і мало значних. Польська торг. фльота має (1929) 40.000 т. бруто. Морський оборот П. був (1927) 840.000 т. і йшов гол. через Данціг і Гдиню. Ввозила (1928) П. на 3.382 міль. зол., ввозила за 2.508 міль. зол. Гол. продукти ввозу були: бавовна 17% і вовна 7%; ввозу: вугілля 19%, дерево 16%, цинк 7%, цукор 6%. Привозила П. з Німеччини 27%, з ІА 14%, В. Британії 10% ввозу, ввозила до Німеччини 34%, Австрії 12%, і ЧСР 10% ввозу. У всесвітньому торг. обороті становила П. б. 1%. Нар. шкільн. П. (1923) 27.415 а 3.280.000 учнями або на 1.000 меш. 118 учнів; серед шкільн. загалом освітніх 764 а 221.000 учнями; серед фахових 850; високих 16 а 38.000 студентів. Анальфбетів серед рекрутів 29%, на селі 38%.

Історія: П. повстала з об'єднання елов.

племен в області Висли й Варти під проводом династії Пястів. Мешко I 966 прийняв християнство; Болеслав Хоробрий 992-1025 поширив владу на зах.-слов. племена і коронувався королем. Від смерті Боле-

денові; 1364 заснував у Кракові унів. За Людовіка угор. шляхта дістала перші привілеї 1374 (кошицький пакт); 1386 лит. вел. кн. Ягайло, подружений із Ядвігою, розпочинає в П. династію Ягайлонів; 1410 поль-

Польща.

слава Кривоустого 1138 П. була поділена на князівства, описі об'єдналися наново під владою Володислава Локєтєка 1306-33. Останній із Пястів, Казимир В. 1333-70, прилучив до Польщі Галичину, але віддав Шлезьк Чехії, а Помор'я Німецькому ор-

дент. війська перемогли Нім. орден під Грунвальдом, 1413 заключено тіснішу унію з Литвою в Городлі. Казимир Ягайлович дав нові привілеї шляхті (нешавельські статуту 1454), на основі котрих зорганізовано соймки, а описі сойм; 1466 гірло Висли пе-

рейшло до П. За Жигмонта I 1506-48 поширився в П. гуманізм і реформація; Жигмонт Август у люблінській унії 1569 об'єднав Литву з Польщею в одну державу. Після його смерті 1572 починається ряд елекційних королів. Степан Баторій 1576-86 він успішно боротьбу з Московщиною. Жигмонт III під впливом єзуїтів обмежив толеранцію православних і вступив П. у війни зі Швецією. Повстання Хмельницького і війни з Московщиною та Швецією потрясли П. і спричинили повільний її занепад. Ян III Собеський уславився боротьбою з турками (Відень 1683); опісля анархія поширилася і, хоч переведено декілька реформ (конституція 3 V 1791), П. не адер-

Польща, карта копалін.

жалася й була поділена між Австрію, Прусію й Росію (1772, 1793, 1795). 1807 Наполеон заснував варшавське князівство, сполучене пізніше з Росією; 1831 і 1863 польські підймали безуспішні повстання проти Росії; 1905 спроба революції; у світовій війні утворилися поль. військ. формуції (легіони); у листопаді 1918 проголошено незалежну П., якої межі означено мирними версальським і ризьким. Від Росії прийшла до Польщі тав. Конгресівка (з півником частини Сувальщини, що відійшла до Литви), 119,100 км.² і 12,345,000 меш. та східні окраїни, 122,450 км.² і 5,700,000 меш. (з перевагою українців на північ, білорусів та литовців на півночі); від Німеччини прийшли до П. частини Познанщини, Зах. і Схід. Прусії і Гор. Шлезьку, разом 46,215 км.² і 3,835,000 меш., на зах. малі скравки нім. етногр. території); від Австроугорщини прийшли до П. Галичина, частина Шлезь-

ку та півн. зах. Угорщини, разом 80,000 км.² і 8,130,000 меш. При адмін. поділі перемінено рос. губернії, нім. провінції і австр. краї на воєводства (18 воєдств: 9 на кол. рос. землях: білостоцьке, варшавське, виленьське, волинське, келецьке, лодзьке, люблінське, новгородське та подільське, 2 на кол. нім. землях: познанське та поморське, 4 на кол. австр. землях: краківське, львівське, станіславівське та тернопільське та 1 на кол. нім. й австр. землях — шлезьке, разом 263 повітів), управу централізовано й унифіковано, а півником автономного Шлезьку, Гол. м-о Варшава.

Помада, (лат.) масть із рослинних та тваринних товщів, воску, церезини, яраз із етеричними олійками, часом із барвильми; уживана в косметич., рідше в мед.

Помаки, болгарі маг. віри. б. 30,000, в Родопських горах і Македонії.

Помаранча (*Citrus aurantium*), рослина з родини рутуватих; мале дерево з п'ятидільним цвітом і вел. круглим, соковитим овочем, багатим на вітаміни, що має темновозуту, грубу, легко відстаючу шкіру; в листю, цвіті й овочі багато запашиого олію, якого вживають до пахощів, до лікерів і в лічництві; походить із півд. Азії, плекають її скрізь у теплих краях.

Відміни: п. звичайна (*C. a. amara*) з гіркою шкірою і квасним нутром овочу, апельсина (*C. a. sinensis*) дуже запаши й солодка; споріднені, гл. Бергамота 1), Мандаринка, Цитрина, Циката.

Помбаль Себастьян, порт. політик (1699-1782), 1756-77 президент міністрів, 1759 програв єзуїтів із Португалії.

Померанія, лат. назва поль. і нім. Помор'я. **Помийниця**, рукописний сат.-гум. час. кнів. Укр. Громади, виходив 1863-64.

Помідор, гл. Баклажан.

Помістя, надання маєтків на уживання за означену військ. службу в Московщині, на Білій Русі та півн. Україні в XIV-XVII в.; П. дуже подібні до зах. європ. феодалів, що деякі дослідники вважають доказом існування феодального ладу в київ. державі; П. лит.-рус. держави, що їх надавала держава або магнати, були тронного роду: дідичні, доживотні й „до волі господарської“.

Поммерський гаф, Штетинський гаф, затока Балтійського моря при гирлі Одри.

омольогія, (гр.) наука про овочені дерева.

Помона, (рим. міт.) богиня городовини; її зображували у вінку на голові та з рогом достатку у руці, повним овочів і квіток.

Помор'я, прибалтійська країна між Вислою й Одрою; 1) зах. часть належить до Німеччини: сх.-прус. провінція Поммерн, 30,210 км.² і 1,920,000 меш., низина, багато

Помаранча: 1. галуздя, 2. стовбчик, 3. два пелюсти, 4. овоч (перекрий).

озер; гол. заняття сіль. господарство, гол. місто Штетін; була заселена слов. помор'янами, відтак згерманізована; 2) поль. воєводство (Pomorze), більша частина колишньої зах. Прусії, 16.386 км². і 836.000 меш. (в тім частині кашубів), гол. м-о Торунь. Рільництво, вивас худоби та деревна промисловість.

Помор'яни, м-ко зборівського повіту, 3.400 меш., 58 % укр. Руїни замку XVI в.

Помпа, (нім.) смок; прилад до згущування або розріджування газів, та до підношення або переносження рідин; звич. це буває цівка з толоком та відновними хлипавками (вентильми); розрізняють: 1) п. до згущування повітря; 2) п. розрідні; розріджувати повітря; 3) п. води; а) всисні, б) всисно-нагнітні, в) відосередні (центрофугальні).

Помпа, (фр.) пишнота, вибаглива обстановка.

Помпадур (Pompador) Жанна Антуанета, маркиза (1721-84), коханка Людовіка XV, мала вплив на держ. справи Франції.

Помпей, рим. м-о в Кампанії в Везувія, а 20.000 меш. В 79 по Хр. разом із м-ом Геркуланум було засипане попелом і піском підчас вибуху Везувія. Розкопки початі ще в XVIII в., тривають досі. Відкрито цілі вулиці, доми з різними виробами й мальовицями, перенакщо гр. майстрів.

Помпей Гней, рим. політик (106-48 до Хр.), поборював 77-72 Серторія в Іспанії, покінчив війну з невольниками, 70 консул, 67 погромив піратів, 64 переміг Мітрідата, 60 утворив із Цезарем І Красом перший тріумвірат, 48 переможений Цезарем під Фарсалем, убитий в Битті.

Помпіер, (фр.) пожежник, член вогневої сторожі.

Помпон, (фр.) великий округлий гудак, китця торок для прикраси оджі.

Помяловський Микола, рос. письмен.-повістяр (1835-63), маляр життя найдрібніших урядовців вел. міста; твори: Нариси бурси, Міщанське щастя, Молотов.

Понгу, Гоото, Пескадорес, шт. група

островів у протоці Фукієн, 1895 відступлена Китаєм.

Пондімері (Pondichery), фр. м-о та пристань у півд. схід. Індії, 48.000 меш., гол. м-о фр. Передгір'ягової Індії.

Поні, гл. Кіш.

Пономарів Степан, укр. бібліограф та бібліофіл

(1828-1913), приятель Срезневського, Мазаринського, Лазаревського, співаробітник „Київ. Старина“ та ін. наук. час.; свою вел. й цінну бібліотеку подарував конотинському повіт. земству.

Помпей, розкопки.

Понора, (слов.) катавотра, місце, де в красивих краях течуть поверхневих вод зникають під землю; п. мають звич. форму лікуватого провалля.

Понсе де Леон (Ponce de Léon), 1) Люїс, есп. письмен. і богослов (1528-91), чернець, ліричний поет, прозваний „Лебедем Гранаді“ й князем княсичних поетів Іспанії; 2) Хуан, есп. конкістадор, товариш Колумба, 1513 відкрив Флориду.

Г. Помпей, зі стар. статуї.

Понселе (Poncelet) Жан Виктор, фр. геометр (1788-1867), звісний із дослідів у метоній геометрії.

Понсовий, (фр.) ясно-червоний.

Понсон дю Террай (Ponson du Terrail) П'єр Алексіс, віконт, фр. письмен. (1829-71), автор численних пригодницьких романів: Пригоди Рокамболя, та ін.

Понт, держава над Чорним морем, між Битінією й Вірменією, провінція за Мітрідата В., після його смерті рим. провінція.

Понта Дельгада, найбільше м-о Азорів, 17.000 меш.

Понтиський болота, болота на півд. схід від Риму.

Понтифекс, (лат.) член колегії рим. жерців (спершу 4, за Сулі 18), що мала нагляд над рел. справами й обрядами. Головою колегії був п. максімус.

Понтифікальний, (лат.) єпископський. Понтифікалії церк. одяги й відзнаки кардинала, архієпископа, єпископа й митратних аббатів, чи архимандритів.

Понтон, (фр.) 1) невеликий дерев'яний або залізний плоскодонний човен, уживаний до швидкої будови мосту; 2) широкі плоскі, або заг. старі кораблі, які стоять

у порті на мертвих котвицях та служать для різних госп. цілей.

Понтонер, вояк понтоної частини для обслуговування понтонів.

Понтопідан Генрик, дан. письмен., *1857; повісті („Обідина земля“), та новелі з сел. та міщанського життя („Із хат“). Нагорода Нобеля 1917.

Понца (Ponza), ст. Пандатерія, іт. о. на Тиргеському морі, місце заселення.

Понятеко Проків, укр. журналіст і гром. діяч. *1880;

1918 укр. консул у Катеринодарі, 1919-20 секретар укр. делегації у Варшаві.

Понітовський (Poniatowski), 1) Станіслав Август, поль. король, сл. Станіслав Август; 2) Юзеф, кн. (1762-1813), поль. полководець у війні проти Австрії 1809 і проти Росії 1812, потонув у Ельстері під Ляйпцігом; 3) Юзеф Міхал, кн. поль. комп. (1816-73), опери на іт. текста.

Поняття, думка про щось основне, основний перенс людського думання.

Поозер'я, Балтійська плита, смуга між дол. Одрою й Фінською затокою, ділиться на: 1) Поморське П., між Одрою й Вислою; 2) Мазурське П. (або Прусське П.), між Вислою й Німаном; 3) Лит.-Білорус. П., між Німаном і Зах. Двиною; 4) Латв.-Естонське П., між Зах. Двиною й Фінською Затокою. Неродюче, багате на оера, морени й ін. польодовиківі з'являється; найбільша висота 343 м.

Поп (Pope) Александер, англ. поет (1688-1744), поеми „Мішка волосся“; „Нарис про критику“ й „Нарис про людину“; листи, сатири.

Понади, шпаль у Гор'янах, 1742 м. вис.

Понасна, м-ко бахмутської округи на Донбасі, 7,800 меш.; 764 с укр., 167 с росіян, 27 жидів; гута, керамічна фабрика.

Понель, 1) Маркил, укр. церк. діяч, родом із Галичини (1825-1900), автор шк. підручників, 1865-66 ред. газети „Недільні“, від 1867 на Холмщині, від 1875 православний єпископ люблінський, далі подільський, який половецький і вітебський, 1889 член Синоду; 2) Михайло, гал.-поль. діяч, родом українець із Самбора, 1848 р. посол до 1. австр. парламенту, опісля до гал. сойму, автор поль. антагоністичні поеми по укр., латинкою, „Руєни на пралинку“.

Поперечник, промір, діаметр, у геом. проста, яку осередок даної кривої ділять на дві рівні частини.

Попель (Popiel) Тадеуш, поль. малюв., *1863, іст. сюжети: „Героя“, „Мойсей“; нагнітий мальовидла в костелі Катерини в Сиб.

Попіла, останок, що залишається після

спалення живих речовин; утворений год. із солей різних металів; рослинний п. має багато солей потасових, тваринний, кістяний п. багато солей вапняних і фосфорних; тому п. добре мінеральне гноєво; рослинного п. вживають ще й до виробу знач. дугу, поташу й шкла; гл. також Вульканічний попіл.

Попільці (Aphis), комашка з громади полукрильців; мала, ніжна, з щелепами заміненями на сисальце, яким пиється сік із рослини, самичка знач. безкрила, на кімші кадовба має залози, що виділяють солодку рідину, — улюблену поживу мурашок; живуть на різних рослинах та спричиняють їх видіння; сильно розмножуються, літом знач. партеногенетично; деякі дуже шкідливі, пр.: п. капуста (A. brassicae), п. яблунена (A. pomi), п. сливова (A. pruni) й ін. Споріднені: фізьюксера, черчик і ін.

Попільницький Олександр, укр. гром. діяч і бібліофіл (1850-1929), автор івизи розвідок, год. з селиського питання.

Попільняк, ґрунт, що має під бідним чорноземом поелемом біле кремінкове підґрунтя; виступає в смугі зльодіння півнісхід. Європи, пр. на Поліссі.

Попко, 1) Григорій, укр. рев.-народник (1852-83); терорист, † на засланні в Сибірі; 2) Іван, укр. історик (1819-92), дослідник чорноморських і терських козаців.

Поплавський (Poplawski) Ян Людвік, поль. публіцист і політик (1854-1908), один із основників штепльської партії, ред. „Przegląd-u Wzschpolsk-ogo“ та ін. час.

Попов, 1) Андрій, рос. історик літ. (1841-81), дослідник ст.-рус. письменства — огляд хронографів русь. редакції, ст.-рускі писання проти латини, протестантия, тощо; 2) Григорій, суч. історик укр. права, член Комісії для вивчення укр. права при ВУАН; працює над інститутами ст.-укр. права на Правобережжі за кол. Польщі; 3) Ніл, рос. єлєніст (1833-91), історик літ.; „Татищев и его время“, „Россия и Сербия“, шика праць з обсягу новітніх слов. взаємн.; 4) Олександр, рос. фізик (1857-1905), винайшов 1895 (ще перед Марконієм) радіотелеграф; 5) Павло, суч. укр. дослідник граверства, дир. відділу письма й друку лаврського музею в Києві. „Матеріяли до словника укр. граверів“.

Попович, 1) Василь, закарп. укр. церк. діяч (1796-1864), єп. мучацький під 1837; 2) Іван, паволоцький полк за Б. Хмельницького в Тетері, прибічник Москви, став священником і знову полк-ом; підчас повстання проти подків, схоплений у Павлочі 1683, з наказу Тетері скатований; 3)

Понони.

Попільці. 1. безкрила, 2. крилата, 3. галузка з попліддями (2 рази помешшена).

А. Поп.

Ілля, син Омеляна, бук.-укр. гром. діяч, *1883, інженер, організатор „Січей“ і радикальної партії на Буковині; ред.-над. час. „Громадини“ 1909-10, 1918 укр. військ. ком. Чернівців, член Укр. Нац. Ради й Трудового Конгресу; 4) Олександр, бук.-укр. гром. діяч (1828-67), свещ.; спіробрітник різних ім. час.; поезії, новел і романи, гол. нім. мовою, здебільша з укр. жаття, під псевд. Rudolf Oskar Waldburg; 5) Олександр, бук.-укр. германіст і педагог, *1879, син Омеляна; перекладач на нім. мову Шенченка, М. Вовчка, Франка й т. д.; 6) Омелян, бук.-укр. гром., політ., просв. і пед. діяч (1856-1930), син Олександра 5), першим референт укр. шкільництва у Шк. Красній Раді, посол до Союзу та член Красного Виділу і Шк. Ради Красної в Чернівцях до 1918, під час війни член Укр. Культ. Ради в Відні 1916, президент Укр. Нац. Ради в Чернівцях і президент краю за укр. влади на Буковині 1918, віцепрезидент Нац. Ради З. У. Н. Р. у Станиславові, вісний інспектор Рідної Школи у Львові; укр. шк. підручники (читанки, грам.), словник укр.-нім., „Бібліотека для молодіж“ 1885-94, календарі Руської Бесіди 1879-1918; збірник законів шк., популярні книжечки, переклади й т. д.; 8) Остап, бук.-укр. просв. та гром. діяч (1883-1916), син Омеляна, нар. учитель, організатор укр. учительства та „Січей“, спірредактор „Камеярки“ 1913.

Попович-Боярська Кліментія, гал.-укр. писм., *1863; поезії, оп. в „Зорі“, „Ділі“, альманаху „Перший Вінок“, у ЛНВ.

Попович (Porovió).

1) Богдан, серб. історик літ., проф. порівняльної історії літ. на београдськ. унів., член НТШ; гол. праця: Списки книжевног гласник; 2) Йован, серб. писм. (1806-56), визн. поет, основник серб. комедії; романи, переклади в Горациї; 3) Павле, серб. історик літ. і критик, *1863, праці з іст. літ. дубровницької доби та нових часів.

Попокатенетль (Popocatepetl), чинний вулкан б. міста Мехіка, 5,452 м. вис., копальні сірки.

Пополари, Італійська Народна Партія (Partito popolare Italiano, скорочено Popolari), клерикальна „христ.-дем. партія, повстала зараз по світовій війні.

Омелян Попович.

Попольо д' Італія (Poroio d' Italia), щоденник у Мілані, один із гол. органів фашистів; заснував його 1914 Б. Муссоліні.

Попшель Ноган, нім. гравер на міді й сталі (1809-82); видав у Мюнхені низку граюр; м. ін. портрет Мазепа.

Поппер Давід, мад. челист-ліртурец (1843-1913), автор популярних нім.-ончельних творів: „Прилка“, „Танець ельфів“ та ін.

Попрад, 1) м-ко на Спиській землі на Словаччині, 2,900 меш.; карпатський музей; 2) права притока Дунайця, 152 км. дов., витікає на півд. стороні Татрів і пробивається через Карпати на північ. П. є зах. границею укр. етногр. території.

Поп Сіяді (Pap Szilagyí) Йозеф, мад. церк. діяч (1813-73), великоарадиський грекат. єп. від 1862, автор підручника права єх. церкви.

Популяризатор, (лат.) той, що в доступній формі викладає здобутки знання.

Популярний, (гр.) заг. зрозумілий, заг. відомий, поширений.

Попурі, (фр.) мішанина, веселина, збірний твір, що складається з искривої черги мелодій різнородних творів.

Попутники, у більшовицьк. письменниці-некомуністи, що в своїй творчості намагаються йти одною дорогою з тав. пролетарськими письменниками. До укр. п. належали літ. організації: Авангард, Нова Генерація (В. Полішук, М. Семенко та ін.).

Пор, шар Пенджабу, поновлений Олександром В.; +327 до Хр.

Пор(а), пори (Allium porrum), зелена рослина, споріднена з часником; уживають як городину й до приправи.

Пора, (гр.) маленька дірочка.

Порайко Василь, укр. комун. діяч, *1862, родом із Покуття, перший ком. ЧУГА, опісля держ. прокуратор УСРР.

Порембоніч (Porębowicz) Едвард, поль. фольольог-романіст, *1862, проф. львів. унів.; переклади Кальдерона, Данта, Шекспіра.

Поржезіньський, гл. Пожезіньський.

Пори року, весна, літо, осінь, зима; на півн. півкулі Землі починаються: весна — 20 або 21 ІІ, коли Сонце переходить у знак Барана; літо — 21 або 22 VI, вступ Сонця у знак Рака; осінь — 22 або 23 ІХ, вступ Сонця у знак Ваги; зима — 21 або 22 XII, вступ Сонця у знак Козорога.

Порічка (Ribes), рослина з родини ломіневатих; куці із черговими, латчастими листами, непоказними зеленявими цвітками у квітчихах та істинними, багатонасінними ягідками: б. 100 порід і відмін, гол.: п. червоня (R. rubrum), з червоними, жовтими або білими ягідками; п. чорня (R. nigrum), з своєрідним запахом і чорними ягідками, у нас також по лісах; ам. п. золота (R. aureum), з жовтою чашею й червоними пелюстками цвіту; у нас для оздобк. гл. також Агрест.

Порнографія, (гр.) твори та малюнки сороміцького (непристоїного) змісту.

Й. Попович.

Пороватість, гл. Діркуватість.

Пороги, гл. Катаракта.

Порожинці (Coelenterata), багатоклітинні тварини, найменш складної будова, що мають форму „гаструлі“ (мішка, утвореного з двох або трьох шарів однородних клітин); сюди належать: губки, гидри, гидрочки, медузи, корали й реброплавці.

Поросся, в ст. Україні країна між річками Стугною й Россю, мала багаті пасовища, служила місцем воєнних поселень для захисту Києва й Поділля, перші осадники тут — певно поляни й дуліби; поляни з появою печенігів підійшли на північ. Володимир В. почав будувати тут укріплення (м. Родня), а Ярослав I. поставив цілий ряд міст. Від кінця XI в. в П-сі запанували половці, але XII в. приніс нову перевагу укр. князям. Гол. осередки: Торчеськ, Васильків, Треноль, Канів, Заруб та ін.

Порохник, м-ко ярославського повіту на зах. етногр. укр. границі, 2.000 меш., 36% укр.

Порохничка, гл. Гумус.

Порилничка, гл. Вербена.

Порил, порилниця, гл. Листеча.

Порсена, егрусський цар, добув Рим 507 до Хр.

Порт, пристань, місце пригідне для причалювання суден, при березі ріки, озера або моря.

Порт (Сан Педро на Гаїті).

Порта, гл. Висока Порта.

Порталь, (лат.) вхідна брама; двері до будови, звич. з архітектурною обробкою у формі колон, піластрів, листів та ін.

Порт Артур, Ріюм, також Льюнган, яп. воєнна пристань на півд. розі Квантуна, 24.000 меш., основана 1880 китайцями, 1894 добута японцями, 1898 занята Росією на 25 літ, у рос.-яп. війні добута японцями.

Портвайн, (порт.) червоне міцне вино з околиць міста Оporto.

Портен Генці, нім. фільмова артистка, *1890; фільми: Анна Болдвін, Мати й дитина.

Портене, португел., (фр.) тембляк, кити-

ця, ремінь або плетінка з срібла або золота, що їх носять військові при шаблі.

Портер, (англ.) чорне густе англ. пиво.

Портик, (лат.) ганок або підсіння на колінах перед будовами.

Портієр, (фр.) придверник.

Портієра, (фр.) придверна завіса.

Порт Лізабет (Port Elizabeth), брит. пристань у півд. схід. Капльндії, 46.000 меш., звідз золота, діамантів і воєня.

Портленд (Portland), 1) пристань у півд. Англії, 13.000 меш., звідз цементу; 2) м-о держави Мен (ЗДА), 69.000 меш., рибальство та машинова промисловість; 3) м-о в державі Орегон (ЗДА), 298.000 меш., споживча й машинова промисловість, унів.

Порт Луїс (Port Louis), гол. м-о та пристань брат. архіпелігу Моріс, 54.000 меш.

Порт Маон (Port Mahon), укріплена пристань на Менорці, 17.000 меш.

Портмоне(тка), (фр.) гаманець на гроші, калитка.

Порт Наталь, гл. Дербен.

Порто, 1) (іт.) поштова оплата за пересилку; 2) гл. Портвайн.

Порто, Опорто, пристань при гирлі Дуєро, 216.000 меш., собор (заснований 559), кор. палата, унів., ткацька й металева промисловість, торговля вином.

Порто Алезре, пристань у браз. державі Ріо Гранде до Суль, 179.000 меш., висока школа.

Порт о Пренс (Port au Prince), гол. м-о та пристань республіки Гаїті, 125.000 меш.

Порто Ріко, найменший із В. Антільських островів, має 8.896 км.² і 1.417.000 меш.; 60% білих, 40% чорних і мулатів. Острів гористий (до 1.300 м. вис.), підсоння тропічне, опадів на півночі більше, на півдні менше, тому побіч пралісу савана. Гол. продукти: кава, тростининовий цукор, тютюн. П. відкрите 1493 Колумбом, належало до 1898 до Іспанії, відтак до ЗДА.

Порто-Річ (Porto-Riche) Жорж, фр. писем. (1849-1930); п'єси „Закохана“, „Минуле“, „Старий чоловік“.

Порто-Франко, (іт.) гл. Вільна пристань.

Порт оф Спен (Port of Spain), Пуерто д'Іспанія, гол. м-о та пристань Тринідаду, 65.000 меш., бот. город.

Портрет, (фр.) поличчя, зображення людини при допомозі малювання чи різьби; повстан у III в. до Хр. в Єгипті, в Європі від часів іт. ренесансу, особливий розвиток XVII-XVIII в., з винаходом фотографії п. малювання підувало.

Порт Рояль (Port Royal), пристань на Ямаїці, гол. воєнна брит. пристань на Антільських островах.

Порт Саїд, єгип. пристань над Середземним морем, при усті Суецького каналу, 103.000 меш., гол. осідок губернатора Суецького каналу.

Портсмут (Portsmouth), 1) англ. м-о та найбільша воєнна пристань при півд. набережжі, 250.000 меш., корабельні верстати

та доки; 2) пристань Вірджінії (ЗДА) над Чесепікбай, 54.000 меш.; 3) м-о в Югемпірі (ЗДА), 15.000 меш.; 1905 тут заключено рос.-лп. мир.

Порт Сада.

Португалія, республіка, обіймає зах. частину Іберійського півострова, 88.740 км.² і 6.000.000 меш.; країна більш горбиста, ніж гориста; гори до 1.991 м. (Серра де Естрель). Підсоння на півночі океанічне, на півдні середземноморське, опадів на півночі 1.226 мм. (Порто), півдні 725 мм. (Лісбона), температура від +9° до +21° (Лісбона). П. країна сіль.-госп.: рілля 35%, луки 22%, лісу 22%, нежиттєві 21%. Хліборобство анідбане (пшениця, кукурудза, картопля). Вивозить: вино, оливу, корок і півд. овочі. Випас худоби досить значний (мули, коні, осли, рогата худоба, вівці, кози, свині). Копальні багатства невеликі, промисловість незначна (коркова й ткацька). Залізниця 3.427 км. (37 км. дов. на 100 км.²). Морський оборот 18 мід. рег. т. нетто. Торг. фльота незначна: 264.000 т. бруто. Торговля ведеться гол. з В. Британією та Францією. Кольоній має П. 2.430.000 км.² з 7.250.000 меш. (гол. в Африці), але вони незагосподарені та експлуатовані переважно В. Британією.

Португалія.

Населення 99% португальці (католики); освітні відносини погані (80% аналіфбетів). За рим. часів була П. провінцією Луситанією. Назва Португалія від Portus Cale, сьогодні Опорто. Первісні мешканці луситани були завойовані римлянами, пізніше зайняли край германі. в VIII в. араби. Королівство П. заснував 1139 Альфонс I бургундський, його рід володів до 1580. За Івана I (+1433) Генрих Моряк почав відкривати подорожі, за Емануїла I (1495-1521) П. здобула багаті колонії у схід. Індії.

У. З. Е. П.

1580-1640 П. була об'єднана з Іспанією. За Йосифа I (+1777) реформи Помбала, пропавши єзуїтів; 1822 відділилася Бразилія. По революції 1910 П. стала республікою. У світовій війні П. спочатку була нейтральна, пізніше стояла проти осередніх держав. З кол. колоній при П. залишилися лише Азорі, Мадейра, острови Кабо Верде, Порт. Гвінея, Порт. Схід. і Зах. Африка, Гоа, Макао та Тимор.

Португальська література, починається у XII в. провансальською шутливою поезією, переплітаючою народною. У XIV і XV в. верх беруть есп. впливи; найчільніші представники Фалкон і Рібейро. У XVI в. приходить коротка доба розквіту з такими іменами, як Камоєнс і Вісенте. З утратою політ. незалежності п. л. підпадає під новий вплив есп. літ. до пол. XVIII в., з вибітком тав. вичарської повісти (Лобо, Тагарро). Відтоді переважають фр. впливи. У XVIII в. сильний вплив академії, гол. „Аркаді“ в Лісбоні, заснованої 1756, і псевдоклас. фр. літ. та енциклопедичної філ.; до цієї доби належать поети Гарсон, Дініз да Круза, Масіміліано Торрес, Мануель ди Фігейредо. З поч. XIX в. маємо низку поетів Нассіменто і Ду Бокадже, за ними Кастільйо, Алмейда-Гаррет, Еркуліно (також історик) Ребелло да Сілва, Гомез ди Амаріль, Пінейро, Шягаз, Камілло Кастеллобранко. Молодше покоління цієї доби від 1865 іде за новими напрямками европ. літ.; його гол. представники Жуан де Деус, Де Кентаал, Брага, Герра Жанкейро, Еса ди Кейройз, а на порозі XX в. Евженіо ди Кастро.

Португальська мова, в Португалії й її колоніях, теперішніх і колишніх, гол. в Бразилії (яких 22 млі.); належить до іберо-романської групи романських мов; гол. примети: повстання носових голосних, зник „л“ і „н“ між голосними, німова кінцевого з як з, 3, 2; діалекти дуже мало різняться між собою, літ. мова розвинулася з лісбонського говору (найстаріший документ із р. 1192); до п. діалектів належить також тав. галего в Галісії в Іспанії, де панує есп. літ. мова.

Портянка Михайло, нахланий гетьман за Дорошенка, 1669 посол до Туреччини.

Порук Ян, латиський поет. (1871-1911), визн. лір. поет.

Порука, заклад договір, яким ручитель або поручник зобов'язується виконати супроти впрителди умову, якби не сповнив її довжник. Кругова п., знана і в ст. укр. верві, у первісному громадянстві: постійна й солідарна п. роду за всі вчинки свого члена.

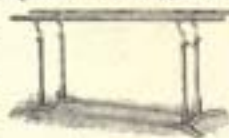
Порушення публичного спокою, окремий злочин кримінального закону, обіймає різні політ. переступи: прилюдне проголошування погорди до особи володаря, наклики до ненависті, проти одностайності держави, форми правління чи адміністрації, прилюдний заклик не слухатися законів, су-

дових присудів та ін. розпорядків влади, наразті творення таких спілок (або тільки участь у них) із однаками названих учинків.

Поручки, військ. ступінь молодшого старшини.

Поручки, руханковий прилад.

Поручка

Порфір, (гр.) вибухова скала, що в основній дрібнозернистий або шкелістий масі має більші зерна складовини.

Порфірит, (гр.) вибухова магматична гірщина; своїм хем. складом відповідає діоритові; в-н третинної доби чапляють алезитами.

Порфрій, гр. філософ новоплатонської школи (233-304), родом із Тиру, автор праць філ., філол., мат. та іст.; його „Від до логіки Аристотеля“ один із найбільш відомих творів у середньовіччі; заслужився впорядкуванням та виданням твору Пльотина; виступав проти християн.

Порфрьєв Іван, рос. історик літератури (1823-90), автор цінної фактичним матеріалом „Історії русської словесности“, знавць і видавць апокрифів.

Порхавка (Lycoperdon), гл. Гриби 2).

Порцелана, (лат.) чиста біла глинка, з якої роблять посуд; посуд, вироблений з порцеланової глини, найбільш мистецький рід кераміки (гл. Глиняне виробництво). Найдавніше вироблювали п. в Китаї (XI в.), описали в Японії, Корей, Персії; 1518 португальці привезли п. до Європи, однак тут усі спроби виробу п. не вдавалися. Першу фабрику п. в Європі засновано 1710 в Майсені (гл. Бетгер); на Україні: на Волині в Корці (1789), в Городищі, Баранівці, Волокитні на Чернігівщині, Мезиріт б. Кисва й ін.; гл. таблиця Порцелани.

Порцеляник (Surgua), морський слимак із грубою шкаралущею, що з вигляду нагадує порцеляну, з вузьким щілинуватим отвором: малий п.-к а у р і (C. moneta), живе при берегах Індійського океану; його шкаралущ уживали тубільці при берегах півд. Африки здавна за гроші.

Порція, податок, установлений рос. владою на гетьманщині за геть. Ів. Скоропадського для рос. війська, що стояло на Україні; порцію давали щомісяця на одну особу натуралами або грошми в сумі 41 копійки; 2) у Галичині в XIX в. позика на відробіток; 3) частина, пайка.

Порш Микола, укр. політ. і гром. діяч,

1879, член РУП та УСДРП, за Центр. Ради секретар військ. справ і міністер УНР, 1919-20 посол УНР у Німеччині; переклав т. І. „Капіталу“ Маркса на укр. мову. Праці: „Україна в держ. бюджеті Росії“, „Автономія України“ та „Укр. соц.-демократія“.

Посаг, гл. Віно.

Посадики, бурмістер м-в; за книжних часів воєно-адмін. урядовець, намісник князя; його призначували князь тільки на ті міські округи, де не було тиських; подекуди виконував функції поліційні та судові; в Новгороді В. президент міста-республіки.

Посейдон, (гр. міт.) у римлян Нептун, син Кроноса й Реї, брат Зевса й Плутона, чоловік Амфітрита, бог морів і всіх вод (його атрибут: тризуб), землетрусець. Йому були присвячені кінь, дельфін і сосна.

Посейдоній, гр. історик (б. 140-56 до Хр.), родом із Апамеї в Сирії, дослідник природи й філософ, засновник філ. школи Цицерона на о. Родосі, учитель Цицерона.

Посейдонія, давняша назва гр. м-в Пайтос, гл. Пестум.

Посем'я, в давніх часах країна горішнього Сейму з осередком у Курську; предмет усобиць між чернігівськими й переславськими князями; з кінцем XI в. ввійшло в склад чернігівського князівства.

Посибілет, (фр.) сторонник повільної, поступової політики; назва фр. уміркованих соціалістів.

Посланиць, укр. церк. двотижневик, вид. о. Л. Джулинський у 1889-1911 в Бережанах, Тернополі, Львові й у Перемишлі.

Послання апостольські, гл. Листи апостольські.

Посмітюх(а), гл. Жайворонек (чубатий). **Посник** Іван, св., архієпископ царгородський 588-595; перший почав уживати титулу єкуменічного патріарха й виконувати юрисдикцію над усіма єпископами Сходу.

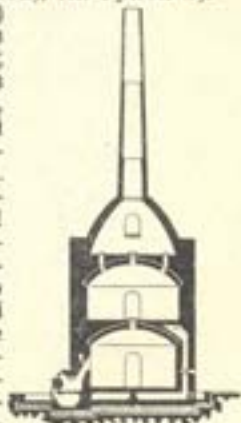
Посніков, 1) (Постніков) В о л о д и м и р, рос. статистик (1844-1908), дослідник сел. господарства на Україні; праці: „Южнорусское крестьянское хозяйство“; 2) О л е к с а н д е р, рос. економіст і публіцист (1846-1922), знавць аграрної справи, ред. денника „Русскія Вѣдомости“. Гол. твір: „Общинное землевладѣние“.

Посол, 1) у міжнар. праві: дипломатичний заступник одної держави при другій; до правлієв п. належить: особиста незайманість, екстериторіальність, судоводство в усіх правних спорах над посольським персоналом, родиною та дружиною; 2) в держ. праві: обраний заступник народу (до парламенту, сойму, сенату і т. ін.).

Посполитий, (поль.) простолодий, нешлхтич, у коз. державі селянин не-козак; п-і в коз. державі не робили військ. служби, але несли всі інші держ. тягарі. З кі-

Посейдон, стара статуя.

Плн до випалювання порцелянового посуду.

ПОРЦЕЛЯНА. I.

1. Німеченбург: Весна (б. 1740). 2. Китай: Ваза (час Канф-Цз, 1662-1722). 3. Чехія: Збавен у скарзі „Розай“ (б. 1730). 4. Швейцарія: Ваза, прикрашена звірятами (б. 1750). 5. Мадрид: Крамольницька група Йозефа Вольфіма Келлера (б. 1740). 6. Берлін: Венера Фрідріха Келаса Мюллера (б. 1763). 7. Сербія: Тарпана (1780). 8. К. М. Гунценрайтер у Гюльсбергу н. Кітцбах: Ваза (XX в.).

ПОРЦЕЛЯНА. II.

1. Франкenthal: Сон и переживание (6. 1769). 2. Тунгст: Салюда й Аниетас Вог, Пер. Меаксера (6. 1770).
 3. Коппенгаген (Бюг и Грендаль): Вана Гарда (XX в.). 4. Петербург: Тюрингтонская ваза (суд. Екатерина II, 1762—1769).
 5. Фалькенбург: Ваза (6. 1770). 6. Майсен: Урна (6. 1750). 7. Тера: Чайник (6. 1780). 8. Ф. Розенталь и Со, у
 Дельби: Корейской зипсиа Гиндур-Дочини (XX в.). 9. Коппенгаген (корол. мануфактура): Книжка горючих
 Г. Гингста (XX в.). 10. Швабенбург: Перо и Веретна, Висека Вилхелм (XX в.).

ця XVII в. старшина зачинає на посполитих накладати панщину.

Поссе Володимир, рос. письмен. і громад. діяч, *1864, ред. соц.-дем. журналу „Жизнь“, спочатку в Спб., по забороні в Женеві, автор федералістичного проекту соц.-дем. програми.

Поссевіні (Possevino) Антоніо, іт. сауті (1534-1611), папський дипломат у схід. Європі; працював над довершенням реформ унії, спершу в Москві, потім на Україні.

Пост (Post) Альберт, нім. порівн. юрист і соціолог (1839-95), основник тв. „етнологічного права“; автор визн. праці „Нарис етнологічного правознавства“.

Постав, у середньовіччі на Україні та Московщині міра тканин, б. 28 м.; п. сукна — штука сукна.

Постиля, (лат.) Гл. Учительне євангеліє.

Постіков, гл. Посіков.

Постойна, Адельсберг, Постумія, словін. м.-о, тепер в Італії, 4.000 меш.; вел. печера (гл. Печера).

Постоловський Антія, укр. громад. діяч, інженер, *1880, соц. рев. член і секретар Укр. Центр. Ради.

Постулат, (лат.) вказання, вимога; твердження, що лежить у основі якоїсь науки, його не можна довести й тому його припускають без доказу, хоч можливе припущення й протилежного твердження; п.-я моралі за Кантом: існування Бога, безсмертя душі, свобода волі.

Постумент, постамент, (лат.) підстанка кольоний, пам'ятника, статуї.

Поступ, 1) укр. популярно-наук. тижневик, вид. у Коломиї в 1903-5 Леся Кульчицької; 2) москвофільський тижневик у Нью-Йорку в 1907-12; 3) укр.-кат. місячник у Львові 1921-30.

Посуля, смуга землі над р. Сулою та її притоками. Володимир В. для захисту від кочівників збудував тут укріплення; за Ярослава I належало до переславського князівства, гол. осередки: Ромен, Лубні й ін. За тат. нападів занустило; з кін. XV в. дісталося Б. Глинському, 1590 Вишневецькому.

Посида Іван, укр. громад. діяч, *1823. Кирилотодітвієць, 1847 засланий до Казані, де скінчив унів., офісно служив у Рязані.

Потамологія, (гр.) річкознавство.

Потані Григорій, рос. етнограф і громад. діяч (1835-1920), дослідник Монголії й Китаю, автор теорії тюркських запозачень у нар. словесності схід. Європи.

Потаненко, 1) Вячеслав, укр. письмен. і актор, *1863; оп. з нар. побуту (Чабан, На нові гаїда), у львівській „Зорі“ та ЛНВ; 2) Гнат, рос. повістяр та драматург (1856-1929), укр. роду; повісті з життя укр. духовенства, урядництва й селянства.

Потас, калій (K), алькalicний метал. сріблясто-білий; м'який, як віск, легкий від води (в. т. 0-875), т. т. 623°, т. к. 757-5°; його переховують у нафті, бо на повітрі зараз окисає; розкладає воду, виділяючи

водень, що при тім запалюється; полуміння закріпує фіалково. У природі знаходиться тільки в сполуках: карналіті, кайніті, сильвіні й ін. Найважливіші поклади потасових солей у Калужі та у Штасфурті.

Поташ, (нім.) потасовий угілля, карбонат калію (K₂CO₃); його добувають із рогого пополу, з потасового хльоракру, з меласи; кристалиний білий порошок, легко розпускається у воді. Викликають до виробу мила й скла.

Потебня, 1) Андрій, рос. рев. з укр. роду, брат Олександра; як старшина рос. армії, перейшов на бік поль. порстанців і загинув у бою з рос. військом 1863; 2) Олександр, укр. філософ, філософ та етнограф (1835-91), найбільший укр. теоретик літературознавства й дослідник мови за псих. та порівняльно методами, основник укр. мовознавства, творець цілої школи тв. **петебніицив** (Сумцов, Овсяніко-Куліковський, Харієв, Ветухов, Лєвін, Горіфельд та ін.). Твори: *Мысль в язык*, *Записки по русской грамматикѣ*, *Замѣтки о малоруссе. нарѣчїи*, *Из записок по теории словесности*, *Объясненіе малоруссе. и сродных нар. гѣсен*, *Слово о полку Игоревѣ*, й ін. Перекладав на укр. Одисею, видав твори Квітки.

Потентат, (лат.) вельможа, впливова особа, багати.

Потенція, (лат.) 1) можливість; 2) ступінь (вищий) якоїсь величини, переносно: вища форма існування; 3) одна з двох протилежних форм, що в них здійснюється всяке буття (Шеллінг).

Потенціал, (лат.) у фізиці мат. вираження, що при його помочі можна обчислити сили притягання та відштовхання (магнетизм, електричність, гравітацію і т. д.), що діляють прямо пропорціонально до мас, а відворотно

пропорціонально до квадрату віддалення. Електр. потенціал у якійсь точці по праці потрібна, щоб однією додатною електр. наряди стигнути з безконечности до цієї точки; його одиницею є вольт.

Потидея, коринтійська кольонія в Македонії, зруйнована Филипом II 356 до Хр., відтак відновлена як Кассандрія, тепер Шинака.

Потиліч, м.-о равського повіту на Рос-

О. Потебня.

Потиліч, загальний вид.

точці, 3.400 меш.; ковальня бурого вугілля, гончарство; засноване ще в княжій добі. Мист. пам'ятки: дерев'яні будови: давніша і церква св. Духа з 1-ої пол. XVI в., вежа 1593, церква Троїцька 1593, церква й дзвіниця на Передмісті 1731, колишня ратуша та будинки на ринку.

Потілицна кістка (os occipitale), плоска, легко вигнута кістка, що творить задню й частину долішньої ділянки черепа; на долині має великий отвір (foramen occipitale magnum), що лучить черешку змишу зі спинномозковим провідом.

Поті, пристань Рад. Грузії при усті Ріону, 13.000 меш.

Потіє (Pothier) Жозеф, фр. дослідник григоріанського хоралу (1835-1923).

Потій, 1) Іван, у світі Адам, вшук Іпатія, гр.-кат. володимирсько-вол. і берестейський єп. 1655-66; 2) Іпатія, у світі Адам, укр. церк. діяч (1541-1613), магнат, сенатор Речіпосполитої, єп. володимирсько-берестейський, по смерті Михайла Рагози (1600) завіс. унітський митр. із осідком у Вільні; талановитий проповідник і діяльний полеміст проти православних і протестантів; невтомний борець за унію; заснував гр.-кат. колегію у Вільні й гр.-кат. школу в Бересті; низка полемічних творів: Унія, Листи до кн. Острозького, Антірризис, Оборона собору флорентійського, Гармонія св. восточної церкви з костелем римським, та ін.

Потканський (Potkański) Кароль, поль. історик (1862-1907), праці з давньої історії Польщі.

Потони залози (glandulae sudoriparae), залози в підшкірній тканині, які втворюють піт; виглядають як довгі півочки, ідоли аніжені в клубок: розсілі по шкірі всього тіла.

Потомак (Potomac), ріка в ЗДА, 640 км дов., витікає в Апалячах, вливається до Чесепікбаю.

Потоцький, 1) Анджея, граф, поль. політик (1861-1908), від 1903 намісник Галичини, лабіетий М. Січинський за протиукр. політику; 2) Вацлав із Потока, поль. письмен. (* б. 1825-96), воював із укр. козаками, опісля осів на карпатському Підгір'ї; кілька поем, між ін. „Війна хотинська“; 3) Микола, поль. коронний гетьм., ворог козаччини на Україні, переможець Палюка й Гуни, розбитий під Жовтими Водами, під Корсунем попав у полон до Б. Хмельницького, був відданий татарам; викупившись із неволі, брав участь у битві під

Потиліч. вежа з 1593 р.

Іпатій Потій.

Берестечком, †1651; 4) Павло, укр. музеолог, збирач старовини, подарував свою цінну збірку Україні, 1927 переїхав із Спб. до Києва (300 образів, 15.000 гравюр, 17.000 книжок, порцеляна, архів); 5) Станіслав (Ревера), поль. коронний гетьман (1579-1667), брав участь у війні з Б. Хмельницьким та з моск. військом (під Чудновом 1600); 6) Станіслав Щенсік, поль. політик (1752-1805); 1792 маршалок торговницької конфедерації та один із її творців; пізніше рос. генерал; 7) Стефан, віленський староста, син корон. гетьм. Миколи П., начальник поль. війська в битві під Жовтими Водами, де був смертельно поранений, †1648; 8) Ян, поль. дослідник слов. старини й мітології (1761-1815); писав по-фр.

Потсдам, гол. м-о Бранденбургії, 69.000 меш., замок і гробниці прус. королів, в околиці багато палат, мет. і астр. обсерваторія, геодезичний та астрофізичний інститут.

Потт (Pott), 1) Август Фрідріх, нім. лінгвіст (1802-87), один із основоположників суч. індоєвроп. мовознавства, автор (з Бопом) „Етимологічних дослідів“; 2) Персіваль, англ. хірург (1713-88), прозваний гениєм хірургії; його досліди й способи лічення мали епохальне значіння.

Потуртори, с. б. Березань, 900 меш.; 1916 тяжкі бої УСС з москалями, 17 VI 1919 перемога укр. над поль. військом.

Потьомкін Григорій, князь Таврійський, рос. фельдмаршал і держ. діяч (1730-91), коханець Катерини II, кермував рос. політикою, добув Крим для Росії; підчас подорожі Катерини через Україну 1787 побудував по дорозі штучні села, відіслав назва „Потьомкінські села“; неіснуючі фантастичні речі; мав титул „великого гетьмана козацьких катеринославських та чорноморських військ“, замислався, як „Грицько Нечоса“ в Січ, але це не перешкодило йому її руйнувати.

Потьомкін Таврійський, рос. панцирник на Чорному морі, що 14 VI 1905 підняв повстання, яке позичилося невдачею; залога складалася адебітна з українців; гл. Матюшенко Опанас.

Похилевич Лаврентій, укр. історик, автор цінної праці „Сказання о населенных местностях Киевской губернии“ (Київ 1864), зі статист., іст. й церк. відомостями про населені місцевості Київщини.

Похитонів Іван, укр. маляр (1850-1923), маляр красици, побути, полювання: „Сел. весілля на Україні“, „Подвір'я зимою“, „На тязі“, „В очеретах“, „Шела дошу“.

Похоронів плачі, гл. Голосіни.

Поцуолі (Pozzuoli), колись Пунтеолі, м-о б. Неаполі, 24.000 меш., рим. руїни, мінеральні купелі, фабрика гармат, за часів найквітч. рим. торг. м-о.

Почаїв, м-ко крем'янецького повіту на Волні, 2.500 меш., гол. українці; Почаїв-

ська Лавра, славний монастир, заснований за традицією ще в XIII в., згадується з поч. XIV в.; в 1720 став уніятський, 1833 знову

1. Пожоговів: Після дощу.

повернутий православним і названий Лаврою; при монастирі 1618 перша друкарня К. Транквіліона Старовецького, що видав тут своє „Зерцало Богословія“, постійне друкарство від 1730. Виш. осередок укр.

Почаїв: Лавра.

гравіверств XVIII в. (Йосиф і Адам Гочемські, Іоїл Мануель, Ха. Стрельбицький та ін.). Гол. церква Лаври в стилі рококо, з пол. XVIII в., з фресками Преніяцького.

Почаповський Єронім, уніятський єп. у Луцьку, †1837; перший українець, що студював теологію в гр. колегії в Римі.

Почаський Софроній, укр. панегірист, професор реторики, 1638 ректор Могилівської Колегії, візантиїст Ігумен у Ясах; панегірик на честь П. Могилы „Евхарістеріон“.

Почеп, м-ко на Чернігівщині, відоме вже в XV в.; в XVII в. сотенне м-ко стародубського полку; тепер повіт. м-о брянської губ.

в РСФСР, 13.300 меш., 4% укр., у повіті 10% українців; ткацтво; палата гетьмана Розумовського.

Почування, один із основних, первісних духових провів: свідомість присмисленості й неприємності, задоволення й невдоволення, радості й смутку, відради й гіроти й т. п. Відповідно до причин появи п. є: прості й складні, нижчі й вищі, слабкі й сильні.

Пошесть, гл. Епідемія.

Пошта, (нім.) держ. установа для пересилки посилок та перевозу людей; звана вже в ст. культ. краях; рим. імперія від Августа мала улаштовану п. в цілій серед. і зах. Європі. У середньовіччі ця установа загибає й тільки подекуди міста, цехи й унів. улаштовували свою приватну п. в малих розмірах. Шойно в 1516 від родина Таксісів (Таксіс), за особливим привілеєм, уладила кімку п. між Брюкселею й Віднем та з часом поширила спершу на цілу Німеччину, а далі й на сусідні країни. На Україні п. звана вже в XVII в.; при ген. та полкових канцеляріях на Гетьманщині були окремі козаки-підпомішники, що розвозили держ. пошти; правильну п. на Україні заведено 1765.

Стара поштова пошта.

Права людини, (фр. les droits de l'homme) від часу фр. революції права, що запоручають людям свободу й рівність у найважливіших ділянках сусп. життя (пр. свободу думки, науки, релігії, рівність супроти права, й т. д.)

Правда, назва укр. час.: 1) літ., науково-політ. місячник у Львові 1867-70, 1872-80, 1884, 1888-98; в 60-их рр. орган народоупевної партії, піддержуваний П. Кулішем, мав усеукр. значіння; гол. співробітників: з одного боку: П. Куліш, М. Драгоманів, М. Старицький, І. Нечуй-Левицький, О. Кониський, — з другого: Вол. Барвінський, Вол. Назроцький, М. Подолінський, О. Партицький, О. Огонопський; 1884 — додатковий випуск до р. 1880, уложив І. Франко; у 90-их рр. орган Ол. Барвінського й „Львівської ери“, піддержуваний гол. Ол. Кониським; 2) москвофільський тижневик, орган Общества Рус. Братств у ЗДА від 1902; 3) місячник, орган Укр. Соц. Дем. Спілки у Львові 1905; 4) укр. денник у Жмеринці 1919; 5) кат. тижневик у Львові від 1927.

Правда, щоденник, центр. орган рос. комун. партії; заснований 1912 в Петербурзі, від 5 V 1917 виходить у Москві.

Правда і Воля, укр. тижневик для робітників і фермерів у Новому Світі, орган Укр. Нар. Дому у Вінніпегу, від 1929.

Правда Руська, ст.-укр. збірник права книжкої доби; перший збірник права в цілій Слов'янщині; повставав від XI-XIII в. на основі античного права наддніпря-

Почаїв: Чудотворна ікона.

ських полях, книжних законів та під впливом візант. права. П. Р. мабуть не була урядовим кодексом, але збірником, аладженим лямсь практичним юристом і переробленим для життя в судах, на основі законів князів: Ярослава М., його синів, Володимира Мономаха та ін. П. Р. має три редакції: найстаршу — коротку, поширену, та третю найпізнішу, що є скороченням поширеної. П. Р. відкрив 1738 Татищев, та аж 30 літ пізніше видав її Шлегер. П. Р. мала великий вплив і на пізніші правничі пам'ятки на Україні та в сусідніх краях, пр. на Судебник Казимира, земські установи в XV-XVI в. та Литовський Статут, а деякі її постанови ще й досі живуть у звичаєвому праві укр. народу.

Правесні діти, діти законно одружених батьків.

Правець (tetanus), хвороба, спричинена заразним правцем (bacillus tetani), що живе в кишках травоядних тварин і з гноєм попадає в землю. Зараження буває через зачистання ран землею. Прояви: сильні корчі м'язів із сильними болями, гарічка дуже висока перед смертю, свідомість довсім збережена. У легких випадках після 3-4 тижнів видужання. Діти охорони перед п. уперсуються при підозрілих пораненнях протишпандеу сироватку.

Правне діло, правна орудка, заг. форма впливання волі одних на витвори правного життя. При двосторонніх правних ділах єднається воля одної сторони з волею другої (пр. при договорах); при односторонніх залежить п. д від правної заяви одної сторони (пр. при заповітах).

Правничий Вістник, укр. кварталник, орган гал.-укр. правниці у Львові в 1910-13.

Право, порядок людських взаємин, витворений шляхом постанов та рішень. Постанови управильнюють людське співжиття, рішення кермують ними. Постанови та рішення виходять від держави, від суспільства й поодиноких людей. Але вся творча сила, від якої право бере свій початок, є в народі; в цьому розумінні кожне право є нар. право. Що в даній добі не відповідає ідеї справедливості, може мати, щоправда, обов'язуючу силу, але не є справжнє право. Навіть держава мусить призначити у деяких межах правопорядок, що його зберігають сусп. зв'язки та групи. Оце право, що тут повстає, зване під назвою звичаєвого п. Воно є побіч держ. законодавства заг. признаним джерелом права; сюди належить іще тав. право юристів, себто те п., що під впливом творчої нар. сили формується на підставі наук думки вчених правників і судейської практики. Держава, суспільство та поодинокі люди надають праву тільки конкретну форму. Верховним керманичем правопорядку є держава; в ній сфера постанов відділюється від сфери рішень; законодавча влада видає постанови, адмін.

та судейська — рішення. Правопорядок держ. влади в цьому розумінні обіймає тав. публичне п. Сюди належить п. держ. устрою, адмін. та судове п. Але держ. правопорядок признає теж приватним особам право виносити правні постанови та рішення в межах їх сфери інтересів. Наскільки постанови та рішення торкаються безпосередньої сфери індивідуальних інтересів (взаємини в родині та масткове правне становище в товариствах), вони належать до тав. цивільного або приватного п., при чому розрізняють об'єктивне п., себто правопорядок та суб'єктивне п. (з огляду на управлену особу), що визначає, чи, хто і як може користуватися добрами цього світу. Право, як наука, обіймає знання та науковий досвід правних постанов. Сюди належать: 1) загальна наука права, що обіймає теж тав. філософію права; 2) історія права, що займається іст. розвитком права; 3) догматика права, себто система правних принципів, які мають правну силу в теперішній добі; ця остання обіймає науку приватного, публ., дерк. та міжнародного права й ділиться на матеріальне та формальне право. Процесове право є формальне.

Правобічна височина, Подніпров'я, лежить між Дніпром, Богом і Тетеревом; на півдні, на лінії Ольвійопіль-Катеринослав переходить у Чорноморський мез. На гранітову-гнайсовій підбудові залягають третіші шари, прикриті грубою неретвою лесу. Височина порізана річками, нерівна, сягає на півночі до 327 м. н. р. м. Ріки спливають у Дніпро і Бог. Дуже родючі чорноземні ґрунти, лісів мало. Копальни: буре вугілля, залізо, каолін. Міста: Київ, Біла Церква, Бердичів, Черкаси, Кременчук, Гумань, Білосавець, Катеринослав. Збіжжя, цукор, скот, вівка залізна промисловість.

Правова держава, держава, в якій влада підлягає праву, зокрема адмін. влада зв'язана законом і від її рішень можна відкликатися до суду.

Право масткове, нормує правні відносини людей з огляду на масток. У найширшому значінні — воно обіймає не тільки річеве, але й облігаційне та спадкове право. М. п. в тіснішому розумінні обіймає: посідання, право власності, сервітути, право маставу, право забудови, право спадкове.

Право міжнародне, право, що існує у взаєминах цивілізованих держав одних із одними; носіями м. п. є держави, не народи; м. п. спирається на дерк. договорах і на звичаєвому праві.

Право патронату, гл. Патрон, Патронат.

Правопис, наука про те, як правильно писати; обіймає закони, як передавати звуки мови на письмі; поділяється на кілька частин: албука, сполуки звуків на письмі, великі букви, скорочення слів, чужі

слова й т. д. Первісно п. у всіх народів був фонетичний, кожному звукові відповідав даний знак; та з часом, хоч значіння звуків змінювалося, п. златинився той самий (історичний), часом із зазначуванням деяких змін, з якого видно поетання звука (етимологічний п.). Здебільша, п. бувас компромісовий, як пр. укр. [напів фонетичний, напів іст.] але ж є мови (польс., чесь., фр., англ.), де п. збудований на іст. і етимологічній підтані. Укр. п., гл. Драгоманівка, Желехівка, Кулішівка, Максимовичівка, Панькевичівка і т. д.

Право пімсти, право крешників метатися на убийщикові за збавство члена роду; п. п. було знаве в багатьох первісних народів, а текож на Україні. Руська Правда обмежує це право лиш до крешних другого ступня.

Право подружжя, право, що торкається заключення подружжя, розлуки та розводу, особистих та мастових відносин між подругами. Постанови церк. та цивільного п. пр. про суть та обставини заключення подружжя не все покриваються, звідси бувас неара, що подружжя може бути важне перед одним, а неважне перед другим правом. На Україні подружні справи від Володимира В. до унадку коз. держави були астерезені церк. судам.

Право політичне, право, що відноситься до устрою держави.

Право приватне, право, що має на меті добро приватних осіб, а не загалу; його приписи є переважно диспозитивним правом, себто від волі управненого залежить, чи ті приписи мається стосувати, чи ні.

Право природне, натуральне право, що з природи повинно обовязувати людину. У новому віці школа Гроція визнає, що існують проджені, з природи неуручні та незмінні права, без огляду на позитивні закони. На цій теорії спиралися сланні „права людини“ фр. революції.

Право публічне, право, якого предмет є публ., загальний інтерес; приписи п. п. в засаді примусові, себто їх застосовання незалежне від волі сторін.

Православна Волинь, укр. церк. двоциклевик, урядовий орган правосл. спархії у Крем'янці в 1922. за ред. В. Біднова.

Православна церква, назва церк.-ред. напрямку в християнстві, а аразом і тих громад вірних, що стоять на ґрунті ап. та первісно-христ. традиції й постанов сімох вселенських соборів. Характеристичними рисами п-ої п-и є принципи соборности в церк. управлінні, рівність ерархія поодиноких країн і примат одного з них тільки щодо чести або пошани, а не щодо влади. Назва „православна“ це переклад гр. „ортодокс“; вона зве себе вселенською; називають її ще п. „грецькою“, бо довгий час ряди її членів поповнювала людиність, що вживала гр. мови, й Східньою, у протилежність до Західньої. До п. п. нале-

жать гол. народи Близького Сходу та Схід. Європи: греки, болгары, серби, українці, молдави, білорусини, румуни, грузини. Іст. обставини, а не високого догми, надали першештвом чести архиеп. константинопольському, що від VII в. носить почесний титул вселенського патріарха. Укр. народ прийняв християнство в формі православля з тих місцевостей, що завжди анаходилися під ред. і культ. впливом греків. X-XI вв. це доба організування п. п. на Україні, в формі тав. Київ. митрополії; звідси вона поширилася на територію Білої Русі та пізнішої Московщини. Гл. ше Грецька церква.

Православний Вістник, орган Укр. Правосл. Церкви в Канаді, місячник, у Вінніпегу в 1924-27, від 1928 п. н. „Вістник“.

Право церковне, право, що відноситься до устрою церкви та порядку справи надприроднього характеру. Того роду правні постанови може видавати або церква за посередництвом своїх законодавчих установ (соборів, пап) — канонічне право, або держава. На заході церква докладно відмежовувала своє право (канонічне) від світського в церк. справах. На сході ж постанови світського права (номой) і канони аложилися на один кодекс церк. права — Номоканон. Перший Номоканон алав на сході в VI в. Іван Схоластик; у IX в. наново зредавував його Фотій. З хрещенням Русі прийшов до нас слов. переклад першого Номоканону з Болгарії під назвою Кормчої Книги. Кормча книга редакції Фотія появляється у нас аж при кінці XIII в. П. п. збагачувалося у нас пізнішими уставами князів у церк. справах та постановами соборів, одначе правосл. церква ні на Україні, ні в Москві не мала до останніх літ скодифікованого п. п. В Греції сталося це на початку XIX в. кодексом, п. п. Пидалією. Для кат. церков схід. обряду саме тепер кодифікується корпус церк. схід. права.

Правт (Prout) Віліям, англ. лікар та хемік (1785-1850), подав гіпотезу, що всі хем. первіш понастали з водню як із праматері; ця гіпотеза віджила тепер у дещо змінній формі.

Прага, гол. м-о Чехословаччини, 740.000 меш., лежить обабіч Велтави (9 мостів, між ними величавий ст. Карлів міст); складається з невеликого ст. середмістя з вел. замком (град) на Градчанах та ноних рєзложних передмість. Місто багате мист. готичними пам'ятками: собор св. Віта на Градчанах 1344, „Старонова Синагога“ XIII в., Тинська церква XIV-XVI в., частина ратуші 1398, Карлів міст XIV в. (гл. том I, сторона 841), міський вежі; міські будови доби ренесансу й барока; визн. пам'ятка барока: церква св. Миколая, Музеї: Народний, етногр. технічний, міський, галерія образів; Академія Мистецтв, Мист.-пром. школа. П. визн. осередок друкарського виробництва в серед. Європі, та давній культ. осередок унів. (1348),

нині розділений на чеський і нім., техніка (чесь. і нім.), висока торг. школа й ін. високі школи, м. ш. укр. унів. і Вис. Пед. Інститут, Академія наук, багато наук. установ, два

ботанічні городи та апаринезь. П. є важний пром. (шкло, машини, автомобілі, ткацькі вироби, шкіряні та споживчі товари), торг. (2 річні ярмарки) і комунікативний осередок. Значини мала П. особливо у XIV-XVII вв.; по 30-літній війні підупала, з відновленням чеськ. держави сильно розвивається.

Прагер Прессе (Prager Presse), щоденник у Празі, від 1921 нім. мовою, орган чех. міністерства закорд. справ, прихильно ставиться до укр. справ.

Прагматика, (гр.) знайомість справ, діла; порядок урядових чинностей, або збірник принципів про права та обов'язки урядовців.

Прагматизм, (гр.) філ. напрям останніх десятиліть, що хоче зробити підставою теор. знаття „практичне“ (віру, мораль); поширений у Америці: Джемс, Дюї.

Прагматична санкція, колись основний держ. невідмінний закон, пр. австр. п. с. з 1713 (проklamована 1724), якою Карло VI поширяв право спадщини в габсбурзькому роді також на жіночу лінію.

Прадед, гл. Альфатер.

Прадоліни, долини, утворені талими водами сухольоду; тепер лише вчаси заняті річками.

Пражак (Pražák) Альберт, чеськ. історик літ., *1880; студії про Врхлїцького, Шмїловського, Неруду, Гануша; історія словацької літ. мови.

Праздники, пізніша, моск. часів, назва збірок церков. співів, що раніше звалися стихарарями, містили співи (гол. стихири) на дві вел. свят-принципи (звідси й назва); вперше надруковані в Москві 1772.

Праїсторія, гл. Доїсторія.

Праїсіг (Preissig) Габрієль, чеськ. малюв. і гравер, *1873, численні ілюстр. до суч. літ. творів.

Пракрит, гл. Гіндуєські мови.

Пракситель, визн. гр. різьбар IV в. до Хр., основоположник різьбарської школи; гол. твори: „Гермес із датиною“ (оригінал в Олімпії), „Ватиканська Афродита“, „Аполлон із ящіркою“, „Сатир“, торе Ероса, гл. Гермес.

Прага, Вацлавська площа.

Практика, (гр.) прикладання теорії до дійсності, виконування якоїсь чинності, придбана вміння, професійна чинність (лікар, правник).

Практикант, (лат.) той, що привчається до чогось ділом, щоби виконувати якусь працю.

Практична філософія, філ. науки, що мають за завдання кермувати поведінкою людини, гол. етика та філ. педагогіка.

Пралат, (лат.) почесна назва в кат. церкві для єпископів та найстарших крилошан.

Пранці (syrphilis, lues), заразлива хвороба, спричинена тав. білою спірохетою (Spirochaete pallida). Буває тільки у людей, переноситься знич. через полові зносини з зараженими, рідше через уживання разом із хворими того самого посуду, тощо. В перебігу п. розрізняють 3 періоди: 1) пернак пранцовий (твердий шанкер—sclerosis initialis); знич. у формі виразки на шкірі або слизових оболонках; висуває 4-21 днів після зараження; 2) другий період настає менш-більш 3 тижні після появи пернака; прояви: некрозів'я, ревматоїдні болі, часом гарячка, вікніці різні висипки на шкірі, слизових оболонках; 3) третій період: на шкірі або у внутр. органах винтажються знич. тверді гудзи різної величини, тав. гуми, що швидко розпадаються і творять глибокі й великі вреди, що вигоюються вел. прамами, з внутр. органів найчастіше пошкоджуються аорта. Вікніці буває іноді (за кілька кільканадцять років) 4. період, в якому розвиваються хвороби осередньої нервової системи: табес і поступовий параліз.

Пранор, 1) Пранорі, місячник укр. кат. духовенства у Черемшлі в 1897-1900; 2) двотижневик, орган укр. нар. учительства в 1908-12, спочатку у Львові, опісля у Коломиї; 3) укр. двотижневик у Бразилії 1910-11, у Куритїбі, опісля в Прудентополїсі.

Пранор Марксизму, укр. двомісячник, орган Укр. Інституту марксизму, присвячений філософії, соціології, економіці, теорії й нац. питанню, у Харкові від 1927.

Прантахур, гл. Археоптерикс.

Праса, гл. Гїт.

Праслов'янська мова, реконструована лїнгвістами (на основі поодиноких слів. і інших індоевроп. мов) мова, якою могли говорити слов'яни тоді, як ще не породілювалися (пр. із укр., рос., білорус., „голова“, поль. głowa, чеськ., серб., болг. глава чи hlava — утворено прасл. *golva, нор. лит. galvà); п. м. мала говори (діалекти), з яких повитворювалися суч. слов. мови. Гол. прикмети: 1) монофтонгізація індоевроп. двозвуків (лит. eiti, праслов. *iti); палаталізація задньопіднебних k, g, ch (як у санскриті) на č, dž, š (1) та c, dz, š (2); 3) відчнені склади і т. д.

Прагер, парк у Відні на березі Дунаю.

Пратин, із Фліунту, гр. писем., завів б. 496 до Хр. сатиричну драму в Атегах.

Прато, іт. м-о в Тоскані, 61.000 меш., собор із XII в., ткацька промисловість.

Прахов Адрін, рос. археолог і дослідник мист. (1846-1916); відкрив фрески Михайлівського Золотоверхого манастиря у Києві, досліджував пам'ятки ст.-князівської доби: „Кієвское искусство X-XII вв.“ та ін. праці; 1875-78 ред. Ілюстр. час. „Пчела“, де є чимало матеріалу до укр. мистецтва.

Праця, витрата фіз. і психічної енергії; п. госп. — доцільна витрата людської енергії, скерованою на здобування різних матеріальних засобів, якими люди задовольняють свої потреби; з. тим відрізняється від забави чи спорту, що вона не є самоціллю або джерелом задоволення самою діяльністю, а служить засобом для осягнення даної мети. У механіці: п. добуток із величини сили й шляху, адже якогось діє сили. Одиниці п.: кильограмметр, ерг.

Праці, укр. час.: 1) популярний двотижневик, вид. В. Будяковським у Чернівцях 1897; 2) орган РУП у Львові в 1904-5; 3) укр. соц.-дем. двомісячник, орган Закард. Організації УСДРП, у Львові в 1909-10 (А. Жук, В. Дорошенко, Д. Донцов); 4) двотижневик у Бразилії у Прудентополісі від 1912, від 1915 тижневик; 5) двотижневик, орган гал.-укр. соціал-демократії, у Львові 1914; 6) орган Укр. Соц. Дем. Партії, у Відні 1918 під ред. С. Вітника; 7) тижневик, орган Укр. Партії Праці, у Львові 1927-31.

Прач (Pratsch) Ян, рос. музикант, родом чех із Шлезька, один із перших збирачів рос. та укр. нар. пісень; у його збірці „Собраніе нар. русских пѣсен с нотами“ (три вид. : 1790, 1806 і 1815) є й укр. нар. пісні. †1818.

Пре (Preux) Жан, секретар фр. комітету для студій про нац. питання в Австро-Угорщині, де дуже обставивно й прихильно представив відносини в Сх. Галичині; †1896.

Пребеда, (лат.) частина доходів, що припадає на каноніка і сільських дїбр капітули; велика дохідна церк. посада.

Превентивний, превенційний, (лат.) запобіжний, попереджувальний.

Превю (Prevost), 1) Антуан Франсуа, фр. письмен. (1697-1763), свящ., серед інших довгих повістей один архитвір „Маври Леско“; 2) Марсель, фр. письмен., *1862, повісті та оп. з психології жіноцтва: „Осївъ жінки“, „Пів-дівчи“.

Прегель, гол. ріка Схід. Прусії, 296 км дов., вливається до Фрішського Гафу.

Прегль (Regel) Фріц, австро-нім. хемік (1839-1930), один із творців квантитативної органічної мікроаналізи, дійсний член НТШ; нагорода Нобеля 1923.

Предестинація, (лат.) Боже призначення, теологічна наука, що спасується тільки ті люди, котрих Бог від вічності призначив до спасення.

Предикат, (лат.) 1) у грам., гл. Присудок; 2) у логіці: те, що висловлюється в суді про його суб'єкт.

Предиспозиція, (лат.) вроджений нахил до чогонебудь, пр. до якоїсь означеної неуги, до якогось настрою і т. ін.

Предіч (Predić), 1) Мілан, серб. драматург і трагик, *1881, від 1924 дир. театру в Београді; 2) Мілівој, серб. драматург, *1885; Голгота, Полковник Біліч і т. д.

Предмет, об'єкт, річ; у грам.: частина речення, на яку переходять дієслово і підмету й яка доповнює присудок, пр. ратай оре *ниву*; предмети бувають у анахіднику, давальнику, родовнику, в сполучі з прийменником; окремий рід тав. внутрішній п. (*ніч почувати, волюти волю*).

Преєкзистенція, (лат.) існування душі людини, перед її народженням; наука розповсюджена в рел. і філ. теоріях, гол. нехристиянських.

Преждеосвященна Служба Божа, пєчєрїа з причастям у вел. пості в середу і п'ятницю та в перші три дні страшного тижня.

Прєзбїтер, (гр.) гл. Прєсвїтер.

Прєзбїтерїани, (гр.) протестанти, що не мають єпископів, тільки самих свящєнств.

Прєзбїтерїнт, (гр.) у рим.-кат. церкві вищий клас при єпископі, що помагає йому управлєннє дисцєплї.

Прєзєнт, (фр.) дарунок, гостинець.

Прєзєнта, (лат.) виконувати права патронату; вибір кандидата на парох.

Прєзєнтація, (лат.) форма канонїчної обсади парохїї, коли парох вибирає патрон парохїї, а сп. тільки потверджує його.

Прєзєнція, (лат.) прихильність; за канонїчним правом кожний душпастир обов'язаний до прєзєнції, себто обов'язаний постійно жити в своїй парохїї.

Прєзєне, громада зір у сузір'ї Рака.

Прєзєрватива, (лат.) запобіжний засіб, гл. ще Кондон.

Прєзидєнт, (лат.) начальник республїки, вибраний на означений час парламентом або всім народом; голова, прєдсїдник (зборів, установи).

Прєзидїя, особи, яких вибирають для керування роботою зібрання, з'їзду, комітету, ради; управа, старшина.

Прєїсторїя, гл. Дїєторїя.

Прєїсторїчний, (лат.) дїєторїчний.

Прєкамбрїй, геол. відложка старші від камбру. На Україні прєкамбрїєські відложки розмістилися на кристалїчному відложки правобічної України.

Прєкарїєм, (лат.) відступлення комусь якоїсь рєчї на його прохання без заплати, але з тим, що можна довільно жадати звороту.

Прєкєнзація, в кат. церкві урочистє затвердження назначеного сп.; його докєнує папа на консїсторїї кардиналїв.

Прєлат, гл. Прєлат.

Прєлєгєнт, (лат.) доповідник, викладач.

Прєлєкція, (лат.) виклад, відчит, доповідь.

Прєлїмар, (лат.) обчислення оборотів

певної госп. операції на майбутній період; проект бюджету.

Прелімінарний, (лат.) попередній, зроблений перед головним, пр. договір, умова.

Прелюдія, (лат.) вступ, загра, взагалі невелика, вільна муз. фантазія.

Прельюг Мілян, серб.-хорв. історик (1879-1931), писав про слов. відродження 1780-1884, п'яд.-слов. повісті.

Прем'єр, (лат.) перший міністер, голова міністерського кабінету; в театрі: головний актор; в опері—геройчий тенор, у опереті—перший тенор, у драмі—герой-амант, в укр. побутовому театрі драм. характеристичний резонер.

Прем'єра, (фр.) перша вистава сценічного твору в театрі.

Преміса, (лат.) засновок, у логіці основа, від якої виходимо, щоби дійти до чогось висновку, передумова.

Премія, (лат.) 1) винагорода, видавана окремим робітникам за вироблену поверх норми кількість продукту; 2) гл. Вивозної премії; 3) періодичний внесок до тої установи, що приймає на себе якусь забезпечення (пр. від огню, нещасливих випадків і т. ін.); 4) заг. нагорода, безплатний додаток до чогось.

Премонстранти, лат. чернечий чин („бiлий орден“); назва від першого осідку в Премонтре; основник св. Норберт (XII в.).

Пренотація, гл. Грунтове право.

Пренумерата, (лат.) передплата.

Пренципцій Пахомій, укр. мистець-маляр XVIII в.; розмалював способом *al-fresco* баню почайвської церкви.

Преображенський Анатоль, дослідник стародавнього рос. церк. співу, *1870; „Культура музика в Росії“, праці з історії укр. церк. співу.

Препарат, (лат.) штучний виріб.

Препарація, (лат.) приготування, пр. домашнє до шк. лекцій.

Препарувати, (лат.) приготувувати препарати.

Препозиція, (лат.) гл. Прийменники.

Прерадошч (Pregadovic) Петар, один із найбільших хорв. поетів-ліриків нар. ілірійського відродження (1818-72); драма, поеми.

Прерафаеліти, мист. течія і мист. об'єднання, засноване б. 1849 в Англії (мистець Россеті, теоретик Рескін); ґрунтувалися год. на арках іт. ренесансу XV в. (доби перед Рафаелем).

Прерія, (фр.) степова рівнина Піни. Америки.

Прероґатива, (лат.) виключне право, особлива перевага, привілей.

Преса, часописні видання: газети й журнали; як окрема галузь сусп. діяльності почала існувати щойно в XVIII в.; сама її поява зв'язана безпосередньо з винаходом друку (гл. Друкарство), що дав змогу легко поширювати писане слово в більшій кількості примірників. Найдавні-

шими предтечами преси були за рим. царства прилюдні оголошення тзв. *Acta Diurna*. Подібно поширювані звідомлення подій відомі в Китаї вже в VII в. Найстарші газети в Європі появилися у XVII в. (гл. Газета). Від XVIII в. поширя преси тісніше зв'язане з поняттям щоденника. Розвиток преси спричиняла довга цензура; свобода її введена в закони остаточно в Англії 1776, у ЗДА 1790, у Франції 1814, у Німеччині 1815. Повний урядовий цензурі підлягає преса тільки в СРСР та в Італії, обмежена свобода преси у Чехословаччині, Польщі, Румунії, Югославії та ін. менше культ. країнах. — У 1930 Німеччина мала 3.388 денників, Франція 3.437, Англія 3.000, ЗДА 20.000. Найбільші англ. денники: Times, The Daily Telegraph, The Morning Post, The Daily News, The Chronicle, The Daily Mail, The Daily Express і The Daily Herald; нім.: Frankfurter Zeitung, Kölnische Zeitung, Börsen Zeitung, Lokal Anzeiger, Der Tag, Berliner Tageblatt, Vossische Zeitung, Vorwärts; фр.: Petit Parisien, Le Petit Journal, Le Matin, Journal, Echo de Paris, Temps, Journal des Debats; ам.: American, Evening Post, Herald, Sun, World, Daily News, Tribune і Washington Post; найбільші іт.: Corriere della Sera, Popolo d'Italia і орган Ватикану L'Osservatore Romano.

Преса: перша газета на укр. землях (1776 р.).

Преса на Україні. Перший час. на укр. землях появився 1 I. 1776 у Львові фр. мовою, п. н. „Gazette de Leopold“; перший укр. час. теж у Львові 15 V 1848 п. н. „Зоря Галицька“, що виходила до 1857. Перший укр. час. в Америці 1886 в Шенандоа, п. н. „Америка“; від 1893 виходить „Свобода“, тепер щоденник. На В. Україні 1861-2 виходить у Спб. місечник рос. і укр. мовою п. н. „Основа“, а першим чисто укр. час. був „Хлібороб“, що вийшов 12 XI 1905. Тепер укр. преса існує на всіх укр. землях і на еміграції. Гл. „Вісті“, „Діло“, „Рада“, „Життя і Слово“, „Літ.-Наук. Вістник“ та ін.

Пресбіонія, (гр.) старечий вір; через ослаблення аккомодатції у старшому віці невправне бачення зблизька. У правильнозорих з'являється вона б. 45 р., у далекозорих скорше, у короткозорих пізніше або й зовсім ні. Тоді аступається аккомодатцію відповідними шклями.

Пресбург, нім. назва Братислави.

Пресвітер, (гр.) священик.

Пресвітерія, (гр.) в першій церкві збір свщ. при єп.; тепер місце б. престолу, призначене для свщ.

Пресія, (лат.) тиснення, натиск, примус.

Прескот (Prescott) Віліям Пикайн, ам. історик (1796-1859), визначався мистецтвом викладу й глибокою психологією. „Історія Фердинанда й Ізабелі“, Історія завоювання Мехіко, Перу та ін.

Преслава, с. над Дунаєм у Добруджі, Переяславцев ст.-укр. літопису, що його здобував Святослав і хотів сюди перенести столицю з Києва; Маріуполь у римлян.

Преслов'янський тип, мішанці рас японідоної й середземноморської; низькі, русі, сині, кирпаті; гол. у фінії і півн. слов'ян.

Престидижитатор, (фр.) штукар, що вивчається незвич. зручністю пальців.

Престиж, (фр.) повага, авторитет, вплив.

Престо, (іт.) в муз. дуже швидко.

Престон (Preston), пристань б. Ліверпулю, 124.000 меш., ткацька й металева промисловість, 1648 перемога Кромвеля над роялістами.

Пресумпція, (лат.) здогад, що спирається на ймовірності.

Претекст, (лат.) покривка, вигадана (нещира) причина.

Претендент, (нім. з фр.) той, що домагається чогось, аглошує свої права до чогось.

Претендувати, (лат.) заходитися біля чогось, намагатися дістати якесь становище, домогатися, допоминатися чогось.

Претенсія, (лат.) домагання.

Претор, (лат.) найдавніша назва найвищих урядовців у Римі, від 367 до Хр. помічник рим. консулів і найвищий урядовець після них, що виконував судову владу; з часом було їх більше (за час. до 18).

Преторія, гол. м-о Півд. Афр. Союзу, 74.000 меш., унів.

Преторіанці, (лат.) прибічна сторожа рим. імператорів, створена на зразок данньої преторської когорти респ. полководців.

Префект, (лат.-фр.) 1) у ст. Римі титул намісників деяких провінцій (Галії, Єгипту); 2) у Франції адмін. начальник департаменту, дир. поліції у більших містах; 3) настоятель бурен, пансіону.

Префектура, (лат.) становище префекта, установи, де уридує префект.

Префектура апостоляська, в кат. церкві місійна округа, з незначним числом католиків; нею управляє ап. префект.

Преферанс, (фр.) гра в карти на три або чотири особи з 32 картами.

Преференційна тарифа, знижена митна такса, що її установлюють для тих країн, з якими дає держава хоче ввійти в тісніші зносини.

Преференція, (лат.) перевага, привілей.

Префікс, (лат.) гл. Приросток.

Прехтль (Prechtl) Йозеф, нім. малюв. (1737-99); фрескові мальовила костелів у Браїлові, Кам'янці, Берестечку, Луцьку, Станіславові та ін. містах на Україні; помер у Браїлові.

Прецедент, (лат.) випадок, що трапився раніше й стає зразком, прикладом, як треба зробити в подібних випадках.

Прецесія, прецесійний рух, стіжковий рух свободної осі тіла підчас обороту, якщо вона підлягає постійному натиску. Його можна ствердити на гіростаті й на кружалі, де натиск спричинений притяганням Землі. Вісь Землі відбуває під впливом притягання Сонця п. та зачеркує бічною стіжкою протягом 25,868 літ (таб. рік Платона). П. земної осі відкрив Гіннарх.

Прецизія, прецизійність, (лат.) докладність, точність.

Прецизійний, (лат.) точний, точно виконаний.

Преципітат, (лат.) осад, гол. одержаний хем. діями на розчині; в господарстві: мінеральне гноздо з фосфоритів, розчинених сильною кислотою та знеуралізованих вапняною водою.

Преціози, (лат.) дорожечності.

Прешери (Prešern) Франц, найвизнач. словін. поет (1800-49), майстер форми; романтик, вел. словін. патріот.

Преоудія, (лат.) суд про щось, вирішення наперед; некорисні наслідки, які очікують сторону в процесі, коли не виконає припису судді; судові рішення, що стає нормою для пізніших випадків.

Преслав, Преслав, болг. м-о б. Шумену, б. 3.000 меш.; у X в. столиця болг. царства й патріархату.

Пресняков Олександр, рос. історик (1870-1929), дослідник іст. моск. держави, початок якої виводить із самої моск. території, а не з Києва, як це робила більшість рос. істориків: „Образование великорусского государства“.

Пржевальський Микола, рос. подорожник-дослідник (1839-88), відбув кілька експедицій до Усуйрського краю, Монголії, Джунгарії, Лоб-Нору й Тибету.

Примамур'я, частина Приморської області над дол. Амуром.

Прибалтійський край, у кол. Росії назва північної частини Латвії.

Приблитоич Степан, укр. філософ, на поч. XVIII в. проф. Дух. Академії в Москві.

Приборлаков залоза (glandulae parathyroideae), дві пари малих залоз величини зерен сочевиці, за борлаковою залозою; належать до залоз внутр. виділювання, управляютим обмін мінеральних речовин в організмі.

Прибуток, гл. Дохід.

Приватна власність, право фізичної, чи юридичної особи розпоряджатися належним їй майном.

Приватний, (лат.) неприлюдний, неурядовий, особистий, довірочний.

Ф. Прешери.

Преторіанці.

Привлей, (лат.) виїмкове право, надане одній особі або групі.

Пригара Андрій, укр. правник (1836-74), проф. держ. права на одеських унів., привхильник децентралізації Росії й автономії поневолених народів.

Приголосний звук, гл. Приголосні.

Приголосні, (лат. консонанти) звуки, що мають менше голосу, ніж голосні (вокалі); при їх вимові мовні органи ставлять повітря, що проходить крізь рот або ніс, перепону, тому вухо схоплює тільки шелест (з того старша назва шелестівка); коли повітря в роті проривається через що перепону, й вона усунена, витворюються п. проривні (лат. екссплозивні або *mutae*); залежно від місця прориву: губні (лат. *labiales*): *п, б*; зубні (денталі): *т, д*; задньопіднебінні (гугуралі): *к, г*; коли повітря протискається через щільну, витворену у мовних органах, говоримо про протиснені п. (спіранти) і то знов: губні (*ф, в*), зубні (*с, з*), піднебінні (*ш, ж*) і задньопіднебінні (*х, г*), бувають і сполучаючись з одних і других, тав. африкати (*ч-тс, ч-тш, дз, дж*); якже повітря спокійно пливе, й тільки спиняється на кінці язика (*р*) або на боках язика (*л*, латеральний п.), то маємо знову плавкі п. Деякі п-і вимовляються через ніс (носові, назалі), *м* (губний) і *н* (зубний). У деяких мовах можуть п-і бути й палаталізовані або м'ячені, пр. в укр. мові зубні *ть, дь, сь, зь, рь, ць, дзь, нь, ль*. Ї ще гортанний, придиховий п. *г*. У деяких мовах може кожний проривний звук стати придиховим (аспірацією), як іде після цього придик (аспірація): *ph, th, kh* і також *bh, dh, gh* (у санскриті). П-і звичайно не творять самостійного складу, але бувають мови, де деякі п-і (*l, r, m, n*) можуть творити склад, пр. чесь. *vlk* (волок), *skrz* (через), серб. *srb* (серб), нім. *steigen* (нимова; штайг).

Пригород, на Україні в домонгольській добі всі нестолічні міста землі-князівства, що були в правій та моральній залежності від города.

Придане, гл. Віно.

Придаткович Роман, гал.-укр. скрипак, *1895, муз. педагог, директор власної консерваторії у Нью-Йорку та комп.; композиції на скрипку.

Придорожник, Петрів батіг (*Sischorium intubum*), зелена рослина до 1 м. вис., з сильно залубленим листям і голубим, алоземним цвітом, що нагадує цвіт волошки; грубого кореня вживають замість каші й до виробу цукорів.

Приказ Іван, рос. історик, *1829, автор між ін. праці „Малороссія в історії єї літератури с XI до XVIII в.“ 1869, де вперше поставив укр. письменство на цілком іст. ґрунт; 1871 засуджений на каторгу в процесі нечаївців.

Приз, (фр.) 1) ворожий корабель, захоплений як воєнна здобичка; 2) нагорода, премія.

Призма, (гр.) граняк, у геометрії тіло, обмежене двома рівнобіжними пристайними многокутниками (основами) та бічницею, зложеною зі стількох рівнобіжників, скільки основа має боків. Призма може бути 3, 4, 5... стінна, с пряма або похила, правильна або ні. Призма, якої основа рівнобіжна, звється прямокутником; прямокутник с прямокутний, коли його основа й бічні стіни с прямокутниками. У кристалографії: площа, що перетинає дві осі кристалу, а с третьою (вертикальною) с рівнобіжна; значок 110 або ∞P .

Прийма Іван, укр. гром. і пед. діяч у Галичині й на Буковині (1864-1920), шведський росіянин за війни, був дир. укр. гімназії в Полтаві; арештований більшовиками, вмер у тюрмі.

Приєменники, (лат. препозиції), грам. невідмінна частина мови, що зазначає відношення одного предмету до другого, подібно, як відмінки відмінних частин мови; п. стоять усе при якомусь імені, пр. *коло* стаяу, *у* лісі, *на* полі; лучаться з різними відмінками; походженням бувають справжні п. і поутворені з інших частин мови (*коло*); бувають прості (*з, в*) та зложені (*сиді, споді, почерез*); останні часті в українській мові.

Прийм, гл. Адоція.

Прикази, в ст. Московщині органи центр. управління, по теперішньому міністерства, завідували окремими резортами або областями, пр. „Приказ Малої Росії“ завідував Військом Запорозьким, містами Києвом, Черніговом, Переяславом та ін., а також справами привні різних осіб із України та листуванням із гетьманом; час засновання його невідомий — десь усередині XVII в., у записках зазначається від 1663; з кія. XVII в. приділений до Посольського п., що завідував закорд. справами, потім до Комісії закорд. справ, 1722 до Сенату.

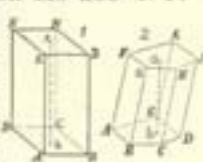
Прикарпатская Русь, московфільський денник у Львові в 1809-15.

Прикладка, (лат. апоіція) грам. прикметниковий додаток, коли ним буває іменник у тому самому відмінку, що й ім'я, яке той іменник пояснює: Іван Мазепа, гетьман України.

Прикметник, адєктив, грам. частина

Придорожник. 1. рослина, 2. чаша, 3. короно, 4. один цвіт, 5. пилля, 6. стовпчик, 7. овоц. 8. зерно.

Призма, 1. правильна чотиристороння призма, 2. неправильна п'ятистороння похила, *ab* — висота п.

мови, що подає прикмети, пр. білий, добрий, високий; властивість прикметників — неутворені з іменників можна ступіювати, пр. гарний, гарніший, найгарніший; високий, вищий, найвищий.

Прикметниковий додаток, (лат. атрибут) пояснює якесь ім'я в реченні, подає його прикмети; може ним бути прикметник, займенник, числівник, дієприкметник, родовий відмінок, применниковий вєслів або й прикладка.

Прилука, округне м-о на Полтавщині, над р. Удай, згадується ще в духовній Мономаха: 29.000 меш.: 63·4% укр., 3·6% росіяні і 31·4% жидів; Преображенська церква з 1716; музей. Округа: 6894 км.², 3 міста і 749 селищ, 13 районів, 510.000 меш.: 95·8% укр., 2·3% росіяні, 1·6% жидів.

Прилюдно небезпечний злочин, переступ, що грозить непередбаченою шкодою для неозначеного числа осіб або річей; сюди належать гол.: підпад, спричинення повені, uszkodження водних будівель і т. ін.

Прима Петро, кошовий отаман Війська Запорозького 1694, 1695, 1699.

Примар(ій), (лат.) лікар, що веде відділ шпиталю.

Примас, (лат.) в кат. церкві перший єп. в якійсь державі, звич. резидус в столиці держави.

Примат, (лат.) першество; п. папи в канонічному праві: влада папи як голови церкви та наслідника св. Петра; П. папи проявляється у повноті й безвідчужності його судової та адмін. влади (primatus iurisdictionis) та в праві на особливу пошану primatus honoris).

Примітивний, (лат.) первісний, простий, нескладний.

Примович Михайло, укр. церк. діяч XVIII в. архидієаксїтер львів. катедрі й вікарій львів. митрополії; 1781 записав двісті тисяч злотих на улаштування в Житомирі уніатської мєсії й семінарії для поліпшення науки на Україні.

Приморська область, півд. схід. частина Далекого Сходу.

Приморські Альпи (Alpes Maritimes), 1) частина Зах. Альп, до 3.397 м. вис., в півд. схід. Франції; 2) фр. півд. схід. департамент, частина Провансу, 3.735 км.² і 390.000 меш., гол. м-о Ніцца.

Принц, (нім.) князь, царевич, королевич; в р и н ц е с а, жінка або донька князя.

Принца Едварда Острів (Prince Edward Island), уроджайний о. (кан. провінція) при гирлі р. св. Лаврентія, 5.650 км.² і 190.000 меш., гол. м-о Шарлоттаві.

Принцип, (лат.) 1) заг. основа; 2) елемент, або субстанція; 3) теза, твердження, що лежить у основі знання, вчинків, поведінки, опінок і т. д.

Принципал, (лат.) начальник, шеф.

Принципальний, (лат.) основний, засно-

ваний на принципі; що тримається принципу.

Припадок, подія, якої при звич. життєвих умовах не можна передбачити. За такі припадки нема правної відповідальності, хіба, що хтось зобов'язався покривати шкоду з таких випадків (гл. Обезпечення), або закон визначив відповідальність аж до границь тєв. вищої сили (пр. на залізницях). Але хто причинився до повстання припадку своєю провинною, або переступив такі законні норми, що старуються запобігти випадковим uszkodженням, мусить відповідати за шкоду.

Приплив, етап, запільна смуга 15-25 км. поза фронтом, де знаходяться склади стрільня, воєнного апарата й харчів для бойової лінії та місця початку й відпочинку для війська, обозів і т. ін.

Прилив і відлив моря, періодичні вагання рівня моря, опадання (відлив) і підняття (прилив), що наслідком притягання Сонця і Місяця чергуються зі собою що 6¹/₂ годів; у замкнених морях (пр. Чорне море) ледя помітні.

Приповідки, прислів'я, приказки, приговірки, короткі, загально в народі живані речення, що вєсловлюють якусь життєву правду або погляд народу. Приповідки бувають часто відбиткою якоїсь події, звичаю або анекдоти. Під приповідки підтягають також поговірки, себто короткі нар. фрази й образи (пр. пороку не відумав), порівняння й мудрування. Найважливі збірки нар. приповідок у Номаса (Укр. приказки, прислів'я, тощо 1864), та Франка (Гал.-рус. нар. приповідки, Етногр. Збірник НТШ).

Прип'ять, найбільша права притока Дніпра, 754 км. дов.; збирає води Полісся, Волині та півд.-зах. частини Білоруси, су- доходна на просторі 500 км.; пливє серед підмоклої багнєстої низини, длїється на дуже багато рукавів, а біг її повний закрутів. Спад цілої ріки дуже маленькій. Королівський канал лучить її зі сточищем Вєсли, а канал Огієського з Нїманом. Притоки П. зліва: Пина, Ісьольда, Цна, Лавь, Случ і Птїч, справа: Турія, Стохід, Стир, Горинь, Уборть, Славєчна, Уж.

Природа, натура, все, що твориться та розвивається за власними законами, без чужої помочі, у протиставленні до штучних вєтворів (мєстєства, культури); також безмежний вєсєвітній простір разом із ма-

Прип'ять.

терією та силами, що знаходяться в ньому. Закони п-и найдено через досліджування природних явищ. Природничі науки досліджують п., при чому опираються на спостережання та на досвід і послуговуються математикою. У фіз.: п. цілість усього матеріального буття (жива та нежива п.; загалом: ество).

Приросток, (лат. префікс) частина, що додається зпереду якогось слова, щоб утворити нове слово зі зміненним значінням, пр. дати — віддати, роздати, здати; рада — зрада, розрада і т. д.

Присецький Іван, укр. гром. діяч (1854-1911), земський діяч на Полтавщині, член І. Держ. Думи, 1883 вступив до В. Мальованим та Є. Борисовим брав участь у опрацюванні виданої М. Драгомановом політ. програми „Вільна Сілка“.

Прискорення, приріст швидкості тіла на 1 сек. Всі тіла, вільно пущені згори, падають на землю прискореним рухом: їх п. у наших околицях 981 см. на квадрат сек., на бігуні 983 см., на рівнині 978 см.

Прислівник, (лат. адверб) грам. невідмінна частина мови, що стоїть при якомусь слові (дієслові, прикметнику або ін. прислівнику) та подає обставини: місцеві (де?), часові (коли?), спосібні (як?), міри або причини (як дуже?, чому?), й відносно до того й поділяється; за змістом розрізняємо: притакливі, заперечні, базальні, питайні. Повстання пр. різне; п., утворені з прикметників, можна ступінцювати, пр. високо, вище, найвище.

Прислівниковий додаток, (грам.) доповнює та пояснює присудок, подає місце, спосіб, час, ступінь, причину, засіб, намір, допуст, умову, міру; ним може бути прислівник, ім'я, прийменниковий вислів, а то й дієсменник, пр. йду я тихою дорогою. Із змари тихо виступають обрив високий, гай, байрак. І за Україну молились чернець Палій пошкандабав (Шевченко).

Прислів. провал у бук.-мармароських горах, вис. 1.418 м., лучить долини Вишневі й Золотої Вистриці. 1916-17 часті наступи рос. військ.

Присовський Констянтин, укр. генерал, 1918 начальник Окремого Запорозького Загону, по повероті Центр. Ради з німцями губ. ком. Київщини, за гетьмана ком. гетьманського будинку.

Пристрасть, 1) сильне почуття, що спричинює духове й фізичне зворушення; 2) постійний, непереможний нахил, пр. до азарту, збирання чого, гри в карти, п'янства.

Присудок, (лат. предикат) частина речення, що видає немов присуд про те, що діється, який хто, що з ким робиться; ним буває зничайно дієслово або ім'я в оруднику або називнику, але й кожна ін. частина мови; без п-у речення бути не може.

Присяжні, присяжний суд, суд присяжних, правна установа, що бере свій почин

іа англ. журі (jury), тобто суддів із народу. Тепер це присяжені громадяни, що не належачи до стану суддів, складають тав. лаву присяжних та в кариш розправ над визначеними в законі злочинними (політ. та тяжкими кримінальними), в тав. вердикті, заявляють про вину або невинність обвинуваченого.

Пританей, (гр.) головний держ. будинок в Атенях, місце урядування пританів (радників), тобто виділу (з 50 членів) держ. ради (буле, сенат).

Притвор, перша частина церкви, перед брамою, що веде до „храму вірних“.

Притока, річка, що вливається до ін., тав. гол. річки.

Притча, (цел.), гл. Параболі 2).

Прихильний Петро, львів. архітект зі школи Петра Барбони XVI в.; побудував синагогу „Золота роіаа“ 1582, власний дм на вул. Бойм ч. 34, деякі праці при будові Успенської церкви від р. 1568.

Приход, гл. Парохія.

Приходько. 1) Антін, укр. гром. діяч, соц.-рев., член Центр. Ради від 1918, після розколу соц.-рев. партії, пристав до боротьбістів, після ліквідації останніх КНБУ; 2) Віктор, укр. гром. діяч, *1886, 1917 подільський губ. комісар освіти, 1918 і 1920 голова Подільського Губ. Земства, 1919 Подільський Губ. комісар, 1922-23 товариш міністра фінансів УНР та керуючий шим міністерством, від 1926 лектор Укр. Госп. Академії в Подєбрдах. Цікаві Спомини; 3) Олекса, укр. диригент, *1888, учасник концертів капелі Кошица, проф. гімназії у Мукачеві, дир. і організатор хорів на Закарпатті.

Причинність, один із основних законів буття — кожне з'явницє має причину; після того, як емпірики (Юм) довели, що не можна обґрунтувати цього закону на підставі досвіду, закон цей знич. вважають за апріорну підставу пізнання; на всякий спосіб, без визнання закону загальної причинності, неможливе ніяке пізнання у царні досвідних наук.

Причинні мови, гл. Аглютинативна мова.

Прирительські острови, гл. Тонга.

Прізерен, югосл. м-о на Косовому полі, 16.000 меш., пром. і торг. осередок, колись столиця серб. царів; 1915 перемога болгарів над сербами.

Пріма, (лат.), „перша“, власт. 1) перший ступінь гами; 2) у значінні інтервалу — те саме, що унісон.

Прімабалерина, перша, чи головна танцюристка балетного театру або балетної групи в опереті.

Пріма віста, (іт.) „на перший погляд“.

А. Прихильний: Портал його дому у Львові.

себто грати якийсь муз. твір без попереднього приготування, „з листа“.

Примадонна, (іт.) перша акторка; в опері бувають дві й більше п., власне драматичний сопран і кольоратурний сопран; у драм. театрі і в укр. побутовому п. — акторки героїчного амплуа.

Прімоденатура, (лат.) право первородного сина до спадкового наслідки.

Прімо де Рівера Мігуель, есп. генерал (1870-1931), від 1925 президент міністерів і диктаторською владою, уступив 1930.

Прінкіно, тур. Пала Адассі, о. на морі Мармара, місце заслання візант. царевичів.

Прінціп Гаврало, серб. студент (1895-1918), 28 VI 1914 вбив у Сараєві архієпископа Франца Фердинанда й його жінку і цим дав першу спонуку до світової війни.

Пріор, (лат.) наставник меншого монастиря, ігумен.

Пріоритет, (лат.) — першенство; перевага, що засвоюється деяким цінним папером, пр. акціям щодо виплати певного відсотку (хочби підприємство й не мало прибутку).

Прієсниц (Priessnitz) Віценц, нім. діяч (1799-1851), основовик новітнього водолікування й л. водолікувальні у Грєфенбергу.

Прієслі (Priestley) Джозеф, англ. хемік (1733-1804), відкрив 1774 кисень та розслідував склад повітря.

Прісьолок М., рос. історик, автор праці „Нариси церк. політ. історії Київської Русі XII вв.“ Спб. 1913.

Пріам, (гр. міт.) син Ляомедонта, останній троянський цар; погіб підчас руйнування Трої греками з руки Неоптолема.

Пріам, (гр. міт.) син Бакха й Афродіти, бог виноградарства, огородів і мив, також пастухів, моряків і рибаків.

Пріятель (Priyatelj) Іван, слов. історик літ., *1875, проф. люблінського унів.; праці з найвищої словян. літератури.

Пріявор, югосл. м-о в півн. Боснії, 3.000 меш., в околиці укр. переселенці.

Проб (Probus) Марко Валерій, рим. грам. з I в. по Хр., видав Люкрецію, Вергілія, Горация й Персія.

Пробабілізм, (лат.) філ. теорія, що каже задовольнитися ймовірністю.

Пробівка, гл. Епруветка.

Проблеми теплотехніки, місячник, Наук.-дослідчої катедри теплотехніки в Києві, від 1927.

Проблема, (гр.) питання або завдання, на яке треба відповісти або його розв'язати.

Проблематика, (гр.) система проблем (у науці, в якогось філософа й т. д.).

Проблема трьох тіл, завдання механіки неба: визначити рух трьох всесвітніх тіл, котрі взаємно діють на себе за гравітаційним законом.

Провал, присіли, сутнік верхів'їв долин із двох протилежних боків якоїсь гірської

системи, отже релативно найвижче місце п. — найдогідніший природний шлях між просторами по обох боках гір.

Прованс (Provence), давня півд. схід. фр. провінція, у підійзжя Альп, над Реною.

Провансальська література, починається в X в. ред. та моральними творами. Найбільший її розцвіт від кін. XI до XIII в., це адебільша лір. твори трубадурів; їх пісні дуже поширилися у півн. Франції та на чужині (Італія, Еспанія, Німеччина — „міннезігері“). Відомі теж повістеві твори та церк. драми; повісті та новелі амальовують гол. кохання. Від XIII в. п. л. занепадає, її плекують виключно нечисленні аматори, відроджується 1854 завдяки двом поетам, Містралеві та Обанелеві.

Провансальська мова, в ст. Провансі і взагалі в півд. Франції, самостійна романська мова; творить разом із фр. гальороманську групу; катальонська м. теж власивно діалект п. м.; у середньовіччі була п. м. літ. мовою (лінг' д'ок), але король Франц I завів фр. мову як літ. (1535); тепер є спроби (fèlibrige) відновити п. літ. мову, але кожний пр. поет пише своїм льокальним діалектом. Найважніший є ронський піддіалект Провансу, яким писав Містраль і більшість фєлібри.

Провансальські Альпи, частина Альп півд. схід. Франції, до 2130 м. вис.

Провіденс (Providence), гол. м-о держ. Род Айлєнд (ЗДА), 280.000 меш., унів., ювілерська й машинова промисловість.

Провіант, (лат.) 1) винагорода, що дається торг. посередникові (комісіонерів, агєнтові, комівожжєрові) за виконанє доручення; п. звичайно вираховується в певному відсотку від суми виконаної операції; 2) гл. Провіант.

Провізор, (лат.) управитель, перший антикарський помічник; старший церк. брат.

Провізоричий, (лат.) тимчасовий.

Провізорія, (лат.) тимчасове розпорядження, тимчасовий конторис; певна частка заг. суми, що дається в розпорядження якоїсь установи, заки ще затверджено цілий бюджет.

Провінціалізм, провінціалізм, (лат.) вираз питомий якийсь околиці, важкий у літ. мові.

Провінція, (лат.) адмін. одиниця рим. держави поза Італією. 1-шою п. була Сицилія. П-єю заряджував намєнік сенаторського стану; в церк. устрою: округа з кількох єпархій, на чолі котрої стоїть митр. Заг. адмін. територіяльна одиниця.

Провінціал, (лат.) у кат. церкві наставник монастирів одної провінції.

Провіант, (лат.) пожива, харчі (гол. для війська).

Провокатор, (лат.) підмовник, особа, що займається провокацією.

Провокація, (лат.) підбивання на політ. виступи, з метою викликати репресії уряду.

Прогібітивний, заборонний, охоронний; п. система, заходи сусп. влади, що скермовані: а) проти поширення алкогольних напоїв; б) проти довозу в дану місцевість або вивозу з неї певних продуктів.

Прогібіція, (лат.) заборона, звика; зокрема заборона виробити, привозити та продавати алкогольні напої в даній місцевості або даному краю.

Програма, (гр.) короткий начерк, порядок (концерту, вистави, навчання, тощо); напрям частини; виклад основних принципів праці.

Програмова музика, музика, що намагається зобразити всілякі стани, а навіть події зовн. світу, більше менше докладно описані в приданому до композиції тексті („програма“).

Прогнатизм, (гр.) висунення щелеп і зубів до переду; дуже сильно зазначений у всіх тварин, у людини незначно, год. у муринів, австралійців і монголів.

Прогноза, (гл.) передбачення на основі яких-небудь даних; сподіваний перебіг і закінчення недуги.

Прогрес, (лат.) вступ; наука про розвиток, еволюцію, як про процес постійного удосконалення, поліпшення; зокрема репрезентована теорія п-у просвітницькими діячами та філософами-політичними XVIII-XIX. в.; в останніх десятиліттях теорія п-у та віра в п. занепадає.

Продаи, 1) Василь, бук-укр. політ., просвіт. і церковний діяч (1800-82), правосл. священик; основник першого просв. („Руська Бесіда“, 1839), та укр. політ. т-ва („Руська Рада“ 1870) в Чернівцях; 2) Гаврило, один із перших пробудників укр. нації, життя на Буковині (1816-44), брат Василя.

Проді, гр. софіст, сучасник Сократа.

Продром, (гр.) мало характеристичні недомогання (заг. слабкість, болі голови, тощо), що виступають у початку деяких інфекційних хорів на кілька днів перед вибухом властивої хвороби.

Продукт, (лат.) вислід людської діяльності, виріб; предмети, що їх виробляють здебільша на продаж (товари).

Продуктивний, (лат.) плідний, позитивний, корисний.

Продуктивні сили, сума всіх засобів продукції даної країни та працянних сил, що беруть участь у виробному процесі.

Продуктивність праці, відношення між кількістю продукту й кількістю праці, що її витрачено на виріб того продукту; що більше продукту виробляється в певний час, то продуктивніша праця.

Продукція, (лат.) гл. Виробництво; засоби продукції в екон.: а) сирові матеріали (бавовна, залізна руда і т. д.), б)

звиряди праці (машини, верстати і т. д.) в) допомогні матеріали (вугілля, нафта і т. д.).

Продуцент, (лат.) виробник.

Проект, (лат.) план, начерк, намір.

Проекція, (лат.) гл. Мет.

Прожектор, (фр.) світломет, улаштований

для освітлювання вночі далеких предметів. Істотною частиною п-ра є угнуте (сферичне або параболічне) дзеркало (рефлектор), яке збирає у вузький жмут виворонені світляним джерелом промені.

Проза, (лат.)

звичайна мова, невіршована; буденщина.

Прозайк, автор, що пише прозою; людина суха, без уяви, задоволена буденщиною.

Прозеліт, (гр.) навернений на нову віру; прозелітизм, ревність у навертанні інших на свою віру, до своїх переконань.

Прозеріна, гл. Персефона.

Прозір, гл. Дюптер.

Прозодія, (гр.) наука про розмір складів при виршуванні.

Прозопія, (гр.) далекозорість.

Прокен Ярослав, чесь. історик, *1895, доцент празького унів. і Укр. Вис. Пед. Інст. 1923-1929; праці переважно з доби Гуса й Жіжки.

Прокимен, (гр.) стих, який співають на богослуженнях перед читанням апостола або паремії.

Прокион, (гр.) зоря першої величини в сузір'ї Малого Пса.

Прокл, 1) гр. філософ (410-85), неоплатонік, містик і діалектик; 2) св. патріарх царгородський 431-447, ученик св. Івана Золотоустого; ворог несторіан; †447.

Проклітичне слово, (гр.) слово без голосу, творить щодо змісту майже одне слово з наступним словом, пр. *оооооо*.

Прокляття, (лат.) відозва опозиційної або рев. партії, що з'явлює своє відношення до якоїсь події або визнає до якоїсь акції; торжественне оголошення, публікація.

Проконсуль, (лат.) у ст. Римі консуль першого року по скінченні свого урядування; п-і були намісниками у провінціях.

Прокоп Андрій, Великий, і П. Малий, проводирі гусятів, поглигли 1434 під Ліпанами.

Прокопій, 1) з Кесареї, візант. історик VI в. по Хр., секретар Белісара, написав історію воєн Юстиніана; 2) укр. дереворитник, працював у Києві і може у Львові в 1646-62; виконав 24 дереворити до аль-

Черепи збоку й зпереду: 1. звичайний (ортогнативний), 2. прогнативний.

Прожектор.

тижневик у Львові 1880-82 з додатком „Віче“; від 1883 як „Новий Пролом“, від 1888 як „Червоная Русь“, 1891 як „Галицька Русь“, 1893-1913 як „Галичаньє“.

Прольог, (гр.) передмова, вступне слово.

Прольонгата, прольонгація, (лат.) продовження.

Променада, (фр.) прохід; місце проходів.

Промеса, (фр.) посвідка на право одержати виру на льос куплений на рати або астаналений.

Прометей, (гр. міт.) син титана Япета й Клімени, брат Атланта й Епіметея, батько Девкаліона, відсланив людей украденим у Зевса огнем, навчаючи їх при помочі огню всяких мистецтв; за це потім Зевс прикував його до скелі Кавказу, де орел вижирив у нього печінку, що раз-у-раз знову відростала, поки не виволонив його Гераклъ, застреливши орла. Шпанці приписували П-ві теж створення людини. Міт про П. опрацювало багато поетів, м. ін. Авехіль, Шелл, Гете, Шевченко та ін.

Промисловість, гл. Індустрія.

Промінь, промінь, (лат.) пайок від тислици; знак °.

Промінь, у геом. безконечна проста, що виходить із одної постійної точки; п. в колі та кулі це проста, що виходить із осередка кола (кулі) та йде до обводу (поверхні). У фіз.; напрям поширення енергії у просторі. Відповідно до довготи хвилі розрізняємо: п.-ені електромагнетних хвиль, термічні, світліні, позафізичні, Рентгена, п. „гама“, космічні; гл. Альфа-, Бета- й Гама промені. В анат. гл. Передрам'я.

Промінь, 1) укр. двотижневик, орган укр. учительства, виходив у Вашківцях над Черемошем 1904-7 під редакцією Івана Герасимовича; дав почин до засновання „Взаємної Помочі Укр. Вчительства“; 2) укр. тижневик у Москві в 1916-17; 3) місячник для укр. молоді в Канаді і ЗДА в 1927-30; 4) літ. журнал у Чернівцях 1922-23.

Промоція, (лат.) підвищення, надання акад. титулу (доктора, магістра, тощо); в школі переведення до вищої класи.

Промульгація, (лат.) прилюдне проголошення закону.

Пронос, бігуна, дірея (гр.) ненормально часті кашкувати або подивити випороження, часом змішані зі слизю або кров'ю. Причини: невідповідний харч, деякі заразні хороби (тиф, холера, різачка й ін.), отруєння (арсеном, субліматом і ін.), часом на нервовому тлі.

Пронунцій, (лат.) папський пунцій-кардинал.

Пронурок (Cinclus), співучий комахоїдний птах, над водами серед Європи; гл. таблиця: Співаючі птахи України, ч. 18.

Пронаганда, (лат.) 1) поширювання якихсь ідей, щоби придлати одному; 2) рим. конгрегація кардиналів для поширення віри, основана 1622 напою Григорієм XV; до поч. XX в. цій установі підлягала уніятська церква в Польщі та під Австрією.

Пронасици, тріста, лихоманка (malaria), інфекційна хвороба, спричинена мікробом а роду Plasmodium; п. переносять із людей хорих на здорових комарі Anopheles. Заразень п. є паразитом крові, нищить червонокрімі. Розрізняють кілька відмін зарази, що викликають децю відмінні типи п.: п. третячка (m. tertiana), що її спричинює Plasmodium vivax, із нападами що два дні; п. четвертячка (m. quartana), спричинена Plasmodium malariae, а нападами що три дні; п. згу бна, спричинена Pl. immaculatum з нападами гарячки, що тривають кілька днів і часто повторюються. П. паює ендемічно в багатьох теплих околицях, де виводяться комарі Anopheles; у нас у Басарабії, Херсонщині, Катеринославщині, Криму; гл. ще Жовта пронасици.

Пронедетика, (гр.) вступ до якоїсь науки, виклад її ціли, змісту й методи.

Пронелер, (лат.) повітряний гвинт до порушення літака в повітрі; його обертає бензиновий двигун і він, вкручуючися в повітрі, тягне за собою літак; гл. таблиця Повітроплавство II.

Пронерцій (Sextus Propertius), рим. лірик (б. 50-15 до Хр.); 4 книги елегій.

Пронілен, ненасичений вуглеводень ряду олефінів, хем. склад C₂H₂; у світільному газі.

Пронілає, (гр.) вхідна брама на кольонах перед гр. храмом. П. на атен. Акрополі, побудовані 437-432 до Хр.

Пронінація,

(лат.) право торгувати спиртовими напоями; шнок.

Пронізація,

(лат.) предложення.

Пронітида,

(ст. гр.) море Мармара.

Пронізувати,

(лат.) предкладати, ставити внесок, проєкт, піддати думку, ставити кандидата.

Пропорціональний, (лат.) відповідних розмірів, розмірний, рівномірний, дібраний, відповідний.

Пропорція, (лат.) домірність; правильне відношення частин якоїсь цілості; в мат. злучення двох рівних відношень знаком рівності, пр. 10 : 4 = 5 : 2.

Пропретор, у ст. Римі претор на дру-

Е. Мілларт: Прометей і овеїаїде.

Propylaea, Мікеня.

гий рік після свого урядування; п. були намісниками в провінціях.

Проректор, (лат.) заступник ректора.

Пророк, людина, що провіщує майбутнє; у жидів, у Ст. Зав. найбільші: Ілія, Єлісей, Ісаїя, Єремія, Єзекїя і Даниїл.

Просвіта, назва укр. громад. організацій для ширшого просвіти серед народу. Перше таке т-во засноване 8 XII 1888 у Львові. Львів. П. видає: популярні книжки, шк. підручники, календарі, час., „Укр. Письменство“ за ред. Ю. Романчука, тощо (782 книжки у понад 4 млі. примірників до кінця IV 1932), веде фахову школу сіль. господарства в Милівані, перед війною також в

Дім „Просвіти“ у Львові.

Угерцях, та торговельну у Львові, улаштував курси, виклади й т. ін.; має 88 філій по повіт. містах і містечках та 3291 читальню по селах (1932 р.). — За аралком львів. „Просвіти“ почали повставати подібні просвіт. т-ва й по ін. укр. землях, насамперед по гал.-укр. колоніях за океаном, у ЗДА та Канаді, а від 1906 і на В. Україні, але тут рос. уряд дуже швидко більшість їх позакривав, а з вибухом світової війни заборонив і репту. По упадку царату 1917 закриті „Просвіти“ негайно відновили своє життя, крім того повстало багато нових, навіть геть далеко поза Україною, на Сибірі, Зеленому Кавказі, де й досі існує „Просвіта“ в Харбіні. IX 1917 відбувся у Києві 1. Всеукр. З'їзд „Просвіт“, що закінч. Всеукр. Спілку „Просвіт“. Та більшовики швидко знову покасували всі „Просвіти“, як ознаки нац. свідомості. З наддніпрянських „Просвіт“ найкраще розвивалися київська під проводом В. Грішченка, що розвинула шир. діяльність, заснувала велику бібліотеку, уряджувала часті відчити, тощо, — та катеринославська, що заснувала в губернії низку дуже діяльних філій. Вкінці, з упадком Мадридщини у світовій війні, повстає „Просвіта“ й на Закарп. Україні, в Ужго-

роді; збрала вона теж вел. бібліотеку, провадить театр, видає популярні й наук. книжки, м. ін. „Науковий Збірник“ та час. для дітей „Пчілка“.

Просвітний Листок, укр. двотижневик, вид. Союзу виволоення України для полонених воєнів-українців рос. армії в таборі Вецдр 1915-16; 1917-18 виходив п. н. „Громадська Думка“.

Просвіченість, філ. напрям, що вірить у всемогутність розуму в плананні та практиці, заперечує значіння традиції в суспільному житті й моралі, заперечує існування „вищого“ й „нижчого“ в бутті („гієрархізм“), хоче вивести „вище“ з „нижчого“; п-ю звуть зокрема філософію XVIII в., але також „грешку просвіченість“ доби Сократа („софісти“), демі течії позитивізму XIX в. („лігілізм“).

Простатор, (лат.) анатом або лікар, що розтинає трупи для наук або судово-лікарських цілей.

Просекторій, (лат.) сали, де виконуються розтини трупів.

Проскомидія, (гр.) перша частина Служби Божої, приготування до Служби Божої, відправляється тихо.

Проскрибувати, (лат.) виїмати згід права, проганяти з краю.

Проскрипція, (лат.) в ст. Римі адмін. засуд на смерть без суду.

Проскурів, ст. Проскурів, м-о над р. Богом на схід Поділля, відоме з XV в., як королівська волость, у XVI в. укріплене, в XVII за коз. воєн спустошене, 1795 прислане до рос. держави, стве повіт. м-ом подільської губ.; тепер округне м-о, 32.000 меш.; 39% укр., 41-9% жидів, 7-8% росіян, 9-7% поляків; округа: 6.217 км.², 7 міст, 1.159 селищ у 16 районах, 573.000 меш.: 83-9% укр., 7-7% жидів, 6% поляків, 1-7% росіян.

Проскурівна Марія, пл. Семенко, укр. письмен., *1860, мати М. Семенка. Епічні малюнки з сіль. життя; повість „Улася“, оп.: „Пані Писарка“, „Од сіва до соломи“, „Перед життями“, „Олексій Божий чоловік“, „Святий дух“ та ін.

Проскурник, гл. Альтей, Бруселина.

Просна, ліва притока Варти, 180 км. дов.

Просо (*Panicum mil-laceum*), травицята рослина, з віхулатим колосом і дрібними зернятками; походить із півд. Азії, тепер поширене скрізь задля поживних зернят, яких уживають на крупи. П. італійське (*P. italicum*) сіють тільки на пашу для худоби й на поживу домашнім птахам.

Проспект, (лат.) зміст, перегляд якогось твору; цинник; проста, широка вулиця.

Простата, (гр.) гл. Передміхурова залоза.

Просо.

Простейов (Prostějov), м-о в ЧСР, 31.000 меш., ткацька промисловість.

Простиль, (гр.) тип гр. одноганкового храму (гл. Антія).

Проститутка, (лат.) повія; жінка, що для зарібку продає своє тіло.

Проституція, (лат.) професійне віддавання свого тіла іншим для задоволення їх полового гону. Як сусп. явище п. зв'язана з розвитком торгівлі, мореплавства, професійних армій та повстанням міст. У старовину п. мала сакральний характер, була зв'язана з рел. культом (богині Астарти у Фенікії, Мелітти у Вавилонії, Ізиди, Бахха, Пріапа, Афродити). Служив їй окремий стан жриць і служниць при храмах. Поруч із тим існував (відомості вже зперед 5-6 тисяч літ до Хр.) окремий світський стан жінок, що займалися п. Тепер п. вважають сусп. лихом, із цим культ. держави й громадянства борються різними засобами.

Простір, у мат. збір усіх можливих точок та площ. Звичайний простір є трирозмірний і може бути евклідовий або неевклідовий, безконечний або скінчений, із додатною, від'ємною або нулевою кривиною, відповідно до тих основних постулатів, які ставить до нього геометрія. Тепер геометрія присвячує багато уваги тям. многорозмірним просторам, які очевидно можна розсліджувати лише при допомозі мат. аналізи без просторового погляду. В останніх часах чотирозмірний простір став через розсліди Мінковського та Айнштейна, а навіть і п'ятирозмірний простір (Вейль), одним із важких чинників теорії відносності.

Простокрил (Orthoptera), комахи з довгими рівними крилами; сюди належать: сарана, коники, таргани, щипавки, терміти, русалки, одноденниця й ін.

Прострація, (лат.) сильна виснага, повний занепад фіз. і моральних сил, цілковите виснаження.

Простуда, шкідливий вплив низької, гол. воєної температури на організм. Суть п. не з'ясована точно; внаслідок п. мабуть зменшується відпорність організму супроти бактерій; хороби викликувані п.: катарити дихальних шляхів, ангіна, ревматизм і т. ін.

Просфора, (гр.) проскура, принос, священний хліб, із якого святик викруює агниці й частини до Служби Божої.

Простеній, (гр.) у ст. театрі місце між оркестрою й задньою декорацією а трьома дверима, де виступали актори; в суч. театрі п. часто називають передню смугу сцени під рампою, смугу між аван-сценою та сценою.

Протагоніст, (гр.) перший актор у ст. гр. драмі.

Протагор, гр. софіст із Абдери у Тракії (б. 485-411), жив здебільша в Афінах; по-

Простиль (план).

клав тезу, що „людина міра всіх річей“ (суб'єктивізм).

Протактин, (Ra), передостанній (91-ий) перенес періодичної системи, перший із радіоактивного ряду актинів; атомовий тягар 230.

Протачник, гл. Вероніка.

Протегувати, (фр.) піддержувати, опікуватися.

Протеза, прилад, що заступає втрачені органи тіла (кінцівки, очі, щелепи, зуби, тощо), з дерева, металю, шкла, кавчуку, золота, тощо.

Протеїни, протеїди, гл. Білковинні річовини.

Протеїнотерапія, (гр.) лікування впрорскуванням під шкіру розчинів білковинних річовин (молока, рослинних білковин і т. ін.). Впрорскування спричинює гарячку (аж до 40°), а ринчасно зміцнює організм у боротьбі з хороботворчими бактеріями.

Протей, (гр. міт.) морський бог на егип. о-ві Фаросі, мав хист приборати річні постаті.

Протей печерний (Proteus anguinus), земноводна тварина, до 2 дм. дов., з очима під шкірою, із зв'язками на шні й короткими, знайдленими ногами; живе в печерах під Європи.

Протектор, (лат.) охоронець, опікун.

Протекторат, (лат.) опіка сильнішої держави над слабшою; заг. опіка.

Протекціонізм, (лат.) протекційна або охоронна система, напрям екон. політики, спрямований на всебічний розвиток місцевої промисловості при допомозі охоронного мита, яке встановлюють у такому розмірі, щоб привезені зза кордону товари не могли конкурувати з місцевими виробами; протекційну систему пропагували: в Америці Гамільтон, в Англії — Дж. Ст. Міль і в Німеччині — особливо Фр. Ліст.

Протекція, (лат.) охорона, допомога.

Протест, (лат.) 1) отвертий вияв незадоволення або обурення з приводу незаконного, несправедливого або негарного вчинку; 2) посвідка нотаря про неплату вексла, або ненікопання ін. зобов'язання.

Протестант, гл. Протестантизм.

Протестантизм, назва христ. віри, яка приймає тільки св. Письмо, а відкидає традицію. Протестантами спершу названо лютеран, що піднесли протест проти рішення сойму в Шпаєрі 1529, пізніше цю назву поширено також на прихильників Цвінглі й Кальвіна.

Протязькогольний рух, змагання усунути з ужитку алькогольні напої; п. р. ведуть організовано протязькогольні т-ва, в гал. українців давніше „Братства тверезости“, тепер „Відродження“; засоби: 1) освідомлення загалу про трійлині прикмети та шкідливе діляння алькогольних напоїв, на основі хемії, фізіології й гігієни; 2) законне утруднення й обичиння виробу й про-

дажі алькогольних напоїв (зав. Готенбургська система); 3) гл. Протібіція.

Противрямка, проста, що враз із двома прямками творить прямокутний трикутник.

Протитіла, річовини, ближче не просліджені; виступають у крові людей, що перебували якусь інфекційну хворобу або були проти неї щеплені; нищать зарази, що викликають дану хворобу.

Протоархимандрит, (гр.) наставник чину, відповідає генералові рим.-кат. чернечих чинів.

Протодіакон, (гр.) гл. Архідіакон.

Протосрей, (гр.) в правосл. церкві священник-наставник храму, де є більше священників, частіше лише почесний титул.

Протозої, (гр.) одноклітинні тварини.

Протоігумен, (гр.) наставник усіх монастирів одної провінції.

Протока, пролив, вузька смуга води, що лучить два моря.

Протока, рамія Кубані, яке впадає до Овіського моря.

Протокол, (нім.) письмове ствердження управління осіб, що відбулася якась урядова чинність; урядовий опис події; точний опис наради, засідання, тощо; запис зйзнь у слідстві.

Протон, (гр.) найменша додатною електричністю наряджена частинка матерії, що входить у склад внутр. будови атомів (побіч від'ємних електронів). Радиоактивні дослиди вказують, що п. є частинками водню.

Протоногар, (гр.-лат.) перший секретар патріаршого суду, згодом перший після патріарха церк. достойник у Царгороді. В рим. церкві п. один із начальників папського архієп. й почесна назва, надавана папою духовникам.

Протопляма, (гр.) гл. Білковина.

Протоплід, (гр.) пращур.

Протопоп, (гр.) протосрей.

Протопопов, 1) Михайло, рос. критик (1848-1915), послідовник Добролюбова, співробітник поступовних журналів 80 і 90 рр. XIX в.; 2) Олександр, рос. політик (1865-1918), останній міністер внутр. справ Миколи II, октябрист, ставленник Распутіна, розстріляний більшовиками.

Протопресвітер, (гр.) протопоп, декан.

Протоптер, (гр.) дводішна риба, живе в ріках серед Африки, літом спить, загрибши в намулі.

Протосингел, гл. Сингел.

Прототип, (гр.) першовзір.

Протофіс, союз представників промисловости, торговлі, фінансів та сіль.-господарства, утворений у V 1918 в Києві, мав вел. вплив на політику Скоропадського; вороже ставився до укр. державности.

Протуберанція, (лат.) гл. Сонце.

Профан, (лат.) у римлян непосвячений богам; тепер: необанайомлений із чимось, неук; профанация, обезчещення св. річей або місць, обезславлення.

Професійний, (лат.) той, що відноситься до професії, фаховий.

Професійні Вісти, час. присвячений професійному рухові, у Львові в 1926-28.

Професійні союзи, гл. Союзи.

Професійні хвороби, хвороби, що їх походження тісно зв'язане з професійною працею хорого, пр. емфіземи легенів у робітників шкляних гут, хронічне отруєння оловом у робітників у фабриках фарб, малірів, складачів, отруєння хем. річовинами при виробництві анлізінових барвля, отруйних газів, тощо, неврастенія в умовах робітників. Способи боротьби з п. х.: 1) вентиляція; 2) унещкіднювання хем. річовини або заміна їх ін. неотруйними; 3) боротьба з професійним травматизмом при помочі вишколення робітників, уліпшення машин, тощо; 4) гігієна праці (скорочування робочого дня, відповідний харч, поради, тощо); 5) поучування робітників, як хоронитися підчас праці, тощо.

Професіонал, (лат.) людина, що займається чимсь, як своєю спеціальністю, фахівець.

Професія, (лат.) 1) визнання віри, 2) складення чернечих обітів, 3) заняття.

Професор, (лат.) повноправний учитель вис. школи; в Галичині загалом учитель.

Профілактика, (гр.) всі змагання й засоби не допустити до захворювань, гол. епідемічних, або спизити їх поширення.

Профіль, (фр.) переріз; вид або рисунок обличчя збоку.

Профінтери, Професійний Інтернаціонал, міжнар. комун. союз професійних спілок; оснований 1921, осідок у Москві.

Профіт, (фр.) зиск, барин.

Профос, (лат.) у середньовіччі військ. старшина, який пильнував ладу в полку і карав провинників; тепер у деяких зах.-европ. державах пластаршина, що завідує військ. тормою; в ст. рос. армії воєк, що чистив усюк нечисть по казармах і таборах та був за полкового поліційнта й ката; від цього рос. лайка „прохвост“.

Прохазка (Procházka) Аришт, чех. письмен. і критик-декадент (1869-1925), основник час. „Moderní revue“.

Прохаска (Prochaska) Антоні, поль. історик, *1852; нізка розвідок, що торкаються укр. історії.

Процедура, (нім.-лат.) формальний спосіб перевести справи в держ. установі, гол. в суді.

Процент, (лат.) 1) знак $\%$; гл. Відсоток; 2) винагорода кредитора, що п платить боржнику за користування позиченими грошми.

Процес, (лат.) 1) у фіз. загалом перебіг зміни (якісної, кількісної, чи руху); для деякого а філософів світ це процес (Геракліт, Гегель); 2) у праві: судове поступовання в правному спорі між сторонами (цивільний процес), або в держ. правній охороні проти каригідних учинків (карний п.). Ци-

вільний п. складається з процесових діл сторін та суду. Провідною засадою п. п. є свободна розправа на основі внесків сторін та свободної оцінки доказів судом. Остаточне рішення це присуд. В карному процесі є дві сторони: одна обвинувачує (з правила держ. прокуратор), друга обвинувачена; провідні засади карного процесу: виключне право та обов'язок держави судити й карати кримінальні вчинки, публ. обвинувачення окремим держ. органом, спроможність суду дослідити матеріальну правду; усність і публичність. На цих основах суд переводить докази й вирішує процес за судом або звільняє від обвинувачення.

Процесія, (лат.) святий похід духовенства й вірних.

Процесові оборонні засоби, в цивільному та карному процесі мають за мету оборону проти неслухняних судових присудів і постанов, пр. відклик, ревізія, рекурс, спротив.

Прочитан, гл. Памц.

Прошан Проша, рос. лівий соц-реп. (1883-1918), з роду вірменів, член рос. сов. уряду, в грудні 1917 він переговори в Укр. Центр. Радою в Києві.

Пругавні, 1) Віктор, рос. статистик (1858-96), завідував земськими стат. працями в Катеринославщині 1884-6; 2) Олександр, рос. публіцист і етнограф (1850-1913), дослідник рос. розколу й сектанства.

Пруденцій (Prudentius), 1) рим. христ. поет, родом із Еспанії (б. 384-б. 410); молитв. оп. про христ. мучеників; 2) фр. сп. із Труа, 1861; у тав. „Annales Berginiani“ під 839 подає першу в зах.-европ. пам'ятках згадку про Русь.

Прудерія, (фр.) фальшива скромність, удавана сором'язливість.

Прудон (Proudhon) Пер Жозеф, фр. теоретик соціалізму і анархізму (1809-65); праця „Що таке власність“, де П. характеризує її як крадіж; „Економічні суперечності або філософія вбогості“, „Про політичну адійбність робітничої класи“.

Пружина, частина машини, в формі вигнутих або скручених пружин, дратів і т. п. з дуже пружистого матеріалу (звич. сталі), для опору, натиску або порушення ін. частин машини.

Пружистість, еластичність, змагання матерії позбуватися деформації, якої вона зазнає під впливом зовн. сил. Всі речовини є в більшій, або меншій мірі пружисті (еластичні). Найбільш пружистими є рідини й гази; з твердих тіл: слонова кістка, сталь, кавчук, найменше олово.

Прус Болеслав, вл. Гловацький Александер, поль. письмен. (1847-1912); повісті: „Лялька“, „Еманципанти“, „Фараон“; новелі.

Пруси, балт. плем'я між дол. Вислою та

Німаном, 1233-83 завоюване Нім. Орденом та поміччене.

Прусія (Preussen), найбільша союзна нім. держава, має 292.755 км.² і 38.265.000 меш., обіймає майже всю півн. Німеччину; переважно низина, що на ній чергуються родючі поля з півками та болотами; гори лише на півдні. Гол. заняття хліборобство; рілля 58%, лук 24%, лісу 18%. Продукують збіжжя, картоплю, цукровий буряк і вино; годують багато худоби. Копальні досить багато (Шлезьк, Вестфалія): вугілля, залізна руда, мідь, кайніт і калійні соли. Промисловість значна, особливо ткацька, металена, шклярна, паперова, машинова, корабельна й ін., гол. м-о Берлін. Адміністративно ділиться П. на провінції: Сх. Прусія, Гренімарк, Поммерн, Бранденбургія, Берлін-місто, Гор. Шлезьк, Саксонія, Шлезвіг-Гольштайн, Ганновер, Вестфалія, Гессен-Нассау, Райська Провінція, Гогенцолерн. Пр. держава повстала зі сполучення Бранденбургія з Прусією, завоюваною Нім. Орденем, під династією Гогенцолернів. До більшого розвитку довів П. Фрідріх Вільгельм 1640-88, „вел. курфюрст“, що прилучив Помор'я і добув держ. суверенність. Фрідріх I 1688-1713, прийняв 1701 титул короля. Фрідріх Вільгельм I 1713-40, ареформував адміністрацію. Фрідріх II Великий 1740-86, зробив П. одною з наймогутніших держав, добув 1742 Шлезьк від Австрії, 1772 Зах. Прусію від Польщі. За Фрідріха Вільгельма II 1776-97, 1795 прилучено зах.-поль. провінції. Фрідріх Вільгельм III 1786-97, після невдаливих боїв із Наполеоном під боєм із Аверштеттом утратив у тильзитському мирі 18-7 половину держави, але відзначив 1815; реформи Штайна-Гарденберга. Фрідріх Вільгельм IV 1840-61, надав 1850 першу конституцію. За Вільгельма I 1861-88, від 1862 він держ. політику Бісмарк; реформа війська; 1866 переможна війна з Австрією, прилучення Шлезвіг-Гольштайну, Ганноверу й ін.; 1866 заснована нім.-нім. союзу. Після переможної війни з Францією 18 і 1871 Вільгельм I проклямований у Версалі нім. імперем. Після короткого володіння Фрідріха III (1888) останнім королем Прусії був Вільгельм II 1888-1918; в XI 1918 П. перетворилася на республіку; нову конституцію прийнято XI 1920.

Б. Прус.

П. Ж. Прудон.

Прусія Князя, гл. Східна Прусія.

Прусія Королівська, гл. Західна Прусія.

Пруст (Proust) Марсель, фр. письмен. (1871-1922), низка автобіографічних повістей „У пошуванні втраченого часу“ з докладною псих. аналізою.

Прустит, мінерал, сірчак срібла й арсену (Ag₂As₂); руда срібла.

Пруська мова, одна з балтійських мов, споріднена з лит. та латиською: вимерла в XVIII в.

Прут, ліва притока дол. Дунаю, 845 км. дов., сточище 27.000 км.²; витікає в Карпатах під Говерлею, б. Яремча творить гарний водопад. На довгому низовому відтинку становить границю між Румунією й Басарабією. Приток небагато й невеликі, найбільша права, Черемош. Прутом йдуть до Чорного моря дараби карпатського дерева, а так він несплавний.

Прушковський (Pruszkowski) Юзеф, поль. історик (1837-1925); свящ., літописець унії на Підляшші під псевд. J. K. Podlasiak.

Прюдом, гл. Сюлі.

Прюдон (Prud'hon) П'єр, фр. малир (1758-1823), мистець переходової доби рококо-ампір; символічні й міт. теми з сильною ідеалізацією: „Злочинець“, „Психея“, „Невинність а амурами“.

Прядиво, волоконця приладжені до прядення ниток; буває: 1) лубине, з більшія рослини (лен, конопал, кропива й т. п.); 2) з волоконця, що викривають насіння рослини (бавовна); 3) з шерсті (вогна); 4) з опрядів—коконів (шовк); 5) із штучного матеріалу (штучний шовк).

Прядка шовковик (*Bombux mori*), нічний метелик, біляво сірий, до 45 мм. дов., його гусінь, до 8 см. дов., живиться листям шовковиці (морви) й перед зауклюєнням обирається ніжним волоконцем, яке спус з особливих усяих залоз; волоконця тих опрядів (коконів) розсовують і вироблюють із них шовкові нитки; п. ш. походить із Китаю, де її плекалі вже 2500 літ до Хр.; плекають її також в Європі, гол. в Італії. На 48 млі. кг. річного добутку шовку доставляє Японія 32, Китай 15, Європа 1 млі. кг.; гл. таблиця: Мотил I, 7 і II, ч. 5.

Прязка, нитки прядені а прядива, але не сучені; укр. міря прязки: 1 міток—4—10 моталів—20—100 пасем—200—1000 чисниць—600—3000 ниток.

Прям, прямиове, олов'яний або мосижний тагарець, завішений на нитці, щоб визначувати доземий напрям.

Прямка, один із двох боків, що творить прямий кут у прямокутному трикутнику; коли прямка є *a* і *b*, а проти-прямка *c*, тоді $a^2 + b^2 = c^2$ (твердження Пітагора).

Прямовисний, доземий, вертикальний, у мат. напрям вільного падання тіл.

Прямокутник, у геом. різнобіжник рівнокутний і різнобічний.

Прянишківон Іполіт, рос. співак, слашій Присличка: римської (1) та укр. княмої (2 і 3) доби. *1850, піонер приватних оперних т-в; 1889 зорганізував таке т-во в Києві.

Присличка, глиняний або дупаковий перстень до веретена або рибачьких сітей.

Прішів, м-о у схід. Словаччині на зах. межі укр. етногр. території над р. Торчею, основане в XII в. нім. колоністами, давня столиця саркського комітату, 16,500 меш. Від 1816 столиця гр.-кат. єпархії, виділеної а мукачівської; дух. семінарія; одні а найцінніших монументальних пам'яток мист.

Прішів, заг. вид.

на Закарпатті: костел поч. XVI в. піньогот. із різьбами готика й ренесансу та мальовицями Петра з Прішева, рід циних ренесансових будов на ринку, барокова церква 1754; інтересний азд. музей.

Псалом, (гр.) рел. пісня Ст. Завіту; всх є 150, більшість їх написав цар Давид Покаяний псалми: 6., 31., 37., 50., 101., 129., і 142.

Псалтиря, (гр.) книга псалми; збірник; 150 лір. пісень, що увійшов до біблії. П. складалася протягом дуже довгого часу й закінчена була по Макавях. Для богослужбеного використання книгу поділено на 20 частин, тзв. катвами. На слов. мову П. переклади вперше св. Кирило і Методій; перші єксл. видання: Скорини 1517, Федорова: Москва 1565, Острів 1580. П. була в нас дуже поширена; за прикладом Візантії аж до XIX в. була шк. підручником; її читали над мерцем, читанням відганяли хворобу від хорого, а неї ворожили: для вороженні повстали окремі гадателі й псалтирі, де під кожним псалмом була замітка, що в яких обставинах він радить. Списки гадательної п. маємо вже а XI в. Крім того була в нас, теж уже в XI в. ще й тав. толкова П., де текст супроводив відповідний виклад, звич. проти жид. віри. На укр. мову П. переклади: Ів. Пузлой (з жид. мови) й Н. Левицький (з гр.); окремі псалми адання перевіреновано на Україні, Максимовича, Олександрова, Руданського, Лесі Українки, Франка, Шевченка й Щоголева,

Прішів гр.-кат. семінарія.

Прямк.

Присличка: римської (1) та укр. княмої (2 і 3) доби.

зокрема псалом 136-ий „На ріках вавилонських“.

Псальма, спершу перекладений на музику віршованим псалом, потім і ін. пісні реал. змісту; п-и з погляду муз. наближалися до кантів, з якими пізніше злилися; у нас з'явилися разом із партесним співом.

Псаметих, ім'я єгип. фараонів П. I 663-610 до Хр., визволив Єгипет від асир. влади; за П. III 525 Камбіа добув Єгипет.

Псевдоанідор, ім'я, яке надають незнайомо авторові неправдивих перк. декреталій із пол. IX в., що гол. побільшували папську владу.

Псевдокласицизм, (гр.-лат.) назва літ. напрямку, що почався в XVI в. у Франції, поширився в Європі XVII-XVIII в.; полигав у наслідуванні ст. клас. аракіів.

Псевдоморфоза, (гр.) перехід одного мінералу в інший, при чому новий мінерал аберігає форму первісного, пр: п. лімоніту за притом; іноді новий мінерал не має нічого спільного зі старим, а переймає його назверхню форму наслідком повного розчину та занесення субстанції старого, пр. гіне за кухонною сіллю.

Псевдонім, (гр.) приbrane ім'я, що його живає письменник або актор.

Псевдонтер, (гр.) тип гр. храму, коли замість колон уживали піластрів на стінах храму.

Психастенія, (гр.) вроджена духовна хиткість, що проявляється хоробливо слабою волею, нерішучістю й безосновним острахом.

Психе, (гр.) 1) віддих, душа, в гр. міт. любка Ероса, зображувана як гарна дівчина з крилами метелика, або як метелик (Іл. гл. I том 292 сторінка); 2) вел. дзеркало при туалети.

Психе: 1. стиль античу. 2. модерна п.

Психіка, (гр.) загальн. духовних проявів, духовна ядча даної людини.

Психічний, (гр.) духовний, той, що відноситься до духовних проявів.

Психіатр, (гр.) дослідник і лікар духовних недуг.

Психіатрія, (гр.) частина медицини, що займається розпізнаванням і лікуванням душевних хорб.

Психоаналіза, (гр.) частина досвідної психології, що досліджує притаєні зв'язки між духовними проявами; спирається на адогаді, що всі складні духовні прояви, як побажання, мрії, спогади, придшені потребам практичного життя, адержуються під „порогом“ свідомості та впливають, часом дуже шкідливо, на свідоме духовне життя людини, спричинюючи психози й психоневрози; п. старається лікувати ці недуги так, що виникує їх підсвідомі причини розладом свів, несвідомих учинків та дучби поинь, після чого усуває згадані причини

освідомленим хорого, суггестією й ін. Основник п-и З. Фройд.

Психогенеза, (гр.) наука про розвиток духовних проявів і духовного життя.

Психогноза, психогностика, (гр.) наука про причинний зв'язок між фізичними й духовними прикметами людини; сюди належать: фізіогноміка, френологія і графологія.

Психографія, (гр.) частина психофізіології: розелід і викла вроджених і придбаних духовних прикмет, нахилів і здібностей даної людини, над наукових і лікувальних цілей: психограма, спис цих даних.

Психоза, гл. Божевілля, Психопатія.

Психолог, (гр.) знавець і дослідник духовних проявів.

Психологіам, (гр.) змагання з'ясувати дані цієї чи тієї сфери буття психологічно, та іноді переконання, що ці дані є „психічні переживання“, факти психіки; говорять про п. у соціології, естетичній, лінгвістиці, економіці й т. п.; зокрема важливу роль грав п. із кінцем XIX в. в люгиді та гіносеології, але XX в. починається під знаком боротьби проти цього впливу (Гуссерль); тепер від п-у звільнюються одна по одній інші філ. та конкретні науки.

Психологія, (гр.) вл. наука про душу; наука про духовні прояви: почування, враження, спостереження, думки, побажання й волю. Прояви духовні різні від фізичних, споконвіку звертають на себе увагу та стають предметом релігії й філософії. Іі-ками придбане звання про духовні прояви лібран перший Аристотель у творі „Про душу“, що був основним підручником п-ї аж до новітніх часів. Анг. філ-н Р. і Ф. Бекон, Гобс і Юм дають почин до розвитку емпіричної п-ї, спертій на самоспостереганні, але філософія неподільно панує над п-єю, а Християн Вольф буде складну „раціоінальну“, себто розумову п-ю, як нерозділну частину філософії. Одначе Кант ясно докзав, що така п. це зовсім не наука й тим дав почин до розвитку теперішньої досвідної (експериментальної) п-ї, яка всі свої висновки спирає на досвід (Е. Г. Вебер, Фехнер, Герінг, Вундт і ін.). Новітня п. розрослась у багато, звич. самостійних галузей і напрямів, як пр. в свідомості, що займається лише духовними, не фізіологічними проявами, гл. Психофізіологія; п. загальна, що шукає загальних законів; п. частина (спеціальна), що займається тільки одною означеною людиною, одним гуртом людей, даною суспільністю, чи народом, або одним питанням (п. вартості, культури, злочину, мови, мистецтва, виховання, моралі, релігії), гл. Бігенетризм, Рефлексологія; п. генетична, що просліджує розвиток духовного життя у людини; п. біологічна й порівняльна, що духовні прояви вважають одним із проявів життя цілої природи; п. теоретична, що має

на цілі тільки науковий розвід і п. прикладна, що є пристосуванням її до практичних цілей, гл. Психотехніка; п. нормальна, що досліджує адорону людини й п. хорю людини, гл. Психопатологія.

Психомоторичні центри, моторичні центри мізку, частина гол. мізку, що кермує довільними рухами м'язів; знаходяться в середніх частинах міакової кори.

Психоневроза, (гр.) розлад у чинностях нервової системи, викликаний психічними чинниками, пр. гістерія.

Психосензоричні центри, чуттєві центри мізку, частина гол. мізку, де локалізуються чуттєві зони. Іракінія (змістові): болу, температури, дотику, слуху, зору; у людини в задніх частинах міакової кори.

Психопат. (гр.) людина з психічними аномаліями.

Психопатія, (гр.) загальна душевна ненормальність; п. сексуальна, полове збочення — садизм, мазохізм, фетишизм, тощо.

Психопатолог, (гр.) учений, що займається психопатологією.

Психопатологія, (гр.) частина психології, що займається досліджуванням аномалій душевного життя.

Психотерапія, (гр.) метода лікування психічних захворювань за допомогою психічних засобами: вговорюванням, сугестією, гіпнозом, психоаналізом, тощо.

Психотехніка, (гр.) пристосування адобуток психології до практичних цілей: 1) с у б е к т и в, п. психологія придатності, об'єктна дослідія придатності даної людини до якоїсь професії, ремесла, спорту, тощо; 2) о б е к т и в п. об'єктна уладження праці, виробництва й збуту на основах адобуток психології: раціоналізація праці, тайфориум, психологія реклами, тощо.

Психофізика, (гр.) гл. Психофізіологія.

Психофізіологія, (гр.) частина фізіології, що досліджує зв'язок між духовними проявами й відповідними, нероздільно з ними зв'язаними матеріальними процесами.

Психрограф, (гр.) психрометр із самописуванням.

Психрометр, (гр.) гл. Пірометр.

Псков, м-о в зах. РСФСР, 40.000 меш., торгова льоном і рибою, великі трачки. Багато ст. пам'яток: кремль із XII в. і кілька церков із XIV в. П. одне з найстаріших руських міст (згадується 903), спершу пригород Новгороду, опісля самостійне м-о аж до завоювання його Московією (1510).

Псковське озеро, півд. часть Пейгуса.

Псело, ліва притока серед Дніпра, дов. 544 км., витікає на Курщині б. м-а Оболні.

Притоки: Хорол і Голтва.

Пестрак Ярослава, гал.-укр. маляр (1878-1920); ілюстр. в деяких укр. львів. час., до Франколого „Захара Беркута“, повістей Гоголя, малюнки гуцулів, тощо.

Пеструг (*Salmo fario*), коствета риба,

замітна червоними плямочками, другий хребетний пловець товщений; живе в ріках, що вливаються до морів Чорного й Середземного; горі рікою плинуть аж до джерел гірських річок; споріднений лосось.

Песарі, панцирні селяни із поль.-лит. доби, що доглядали мисливських собак.

М. Пестрак: Мати Божа.

Песьол, гл. Песо.

Песьол, 1) Г л а ф і р а, замужем Дуїні-Борконська, укр. малярка (1823-86), приятелька Шевченка; 2) О л е к с а н д р а, укр. письмен., *1817, сестра Глафіри; поезії: „Служба вода“, „До сестри“, (присвятувана Шевченкові), „Три сльози діточі“.

Піаг, перісню локальне божество Мемфісу, пізніше став на чолі першої божеської династії Єгипту, як будівник світу.

Пеструг.

Пташицький (Ptaszycki) Станіслав, поль. історик та фізіолог, *1853, проф. слов. фізіології на сиб. унів., 1918 проф. поль. унів. в Любліні, 1926 начальник дир. поль. держ. архівів.

Птерозаври, (гр.) ящурі, що мали передні ноги змінені в крила; жили гол. в мезозойській добі; замінні: птеродактиль і птеранодон, до 8 м. у розпаві крил.

Птеродактиль.

Птиці, птахи (Aves), хребетні тварини, вкриті пір'ям, щелепи беззубі, вкриті рогом (тав. дзьоб), шия довга, передні кінцівки (руки) змінені на прилади до літання (крила), ноги з тонкою довгою стопою (тав. скік), вкритою роговою лускою, ходять тільки на пальцях (3-4); у птахів, що плавають, п'яцьці залучені оболонкою; хвіст усе дуже короткий (тав. кувер); пера на хвості (тав. кермивки й хвістні покрити) бувають дуже довгі; птахи шкльовуються з ящок, укритих твердою, вапняною шкаралущею, аложених звич. в гніздах; звич. добре літають, задні чого на крилах мають довгі, сильні пера,

тзв. літки, а кості всередині порожні й виповнені повітрям; живляться зерном, комахами, й ін. тваринами; перелітні д. відлітають на зиму з півн. країн на південь; відповідно до будови тіла й способу життя ділямо п. на багато різних родів, усіх родів п. б. 20.000.

Пташник, гл. Павук.

Птиця Іван, укр. оперний співак — бас (1895-1931), культ. діяч і співробітник С. В. У. в часі свого полону в фрайштадському таборі, один із основників і режисер таборового театру, кол. драм. артист трупи Гайдаки. Після упадку З. У. Н. Р. організатор таборових театрів у Ч. С. Р.

Птич, ліва притока Прип'яті, 400 км. дов.; притока Ориса.

Пті (Petit) Алексі Терез, фр. хемік (1791-1829), разом із Дюльоном досліджував атомне тепло.

Пті де Жюльєвіль (Petit de Julleville) Льюї, фр. історик і критик (1841-1900), ред. вел. „Історії фр. мови й літ.“, автор „Історії театру у Франції“.

Пті Журналь (Petit Journal), фр. помірковано респ. газета, основана 1863 в Парижі; наклад б. 1 міль.

Пті Парієн (Petit Parisien) найбільш читана фр. газета, з накладом до 1 1/2 міль. примірників, основана 1876 в Парижі.

Птілілі(а), (гр.) фермент у людській слині, який розщеплює крохмаль на мальтозу.

Птолемеї, або Ляґіди, македонсько-гр. володарі Єгипту, 323-30 до Хр.; 1) П. I Ляґі, полководець Олександра В., 306-283 пар Єгипту; 2)

П. II Філадельф, син попереднього, 285-247, заснував музей і бібліотеку в Александрії; 3) П. III Евєргет, 247-222, добув Сирію, Мезопотамію, Персію; останній з П. була Клеопатра.

Птолемеї Кладій, гр. математик, астроном і географ П. в. по Хр., (б. 100-178), автор твору „Меґалє сінтаксіс“ (Magisterium pignit), (гл. Альмаґест), де виклав геоцентричну систему світу; відомий також із відкриття у тригонометрії.

Птолемея, ст. пристань Киренаїки, тепер руїни.

Птомаїни, (гр.) труїні отрути, органічні сполуки, що повстають при гнитті білковин (м'яса, риби й ін.); деякі з них дуже трійливі, пр. кадаверина, путресцина, та ін.

Птуха М., укр. статистик, член ВУАН,

проф. Київ. ІНО, автор багатьох статист. праць (про рух людності України 1867-1914, людність Київ. губерній, смертність на Україні й у Росії, та ін.).

Птолемеї, карта світу.

Пуанкаре (Poincaré), 1) Анрі, фр. математик, фізик і астроном (1854-1912), автор епохальних відкриттів у теорії функцій, теор. фізиці, космографії, один із співтворців теорії умовності; автор глибоких філ. дослідів; твори: Наука й гіпотеза, Варієтні науки, Наука й метод; 2) Реймон, *1860, адвокат, від 1893 кілька разів міністер і президент міністрів, 1913-20 президент республіки; „Політична історія“.

Пуант а Пітр (Pointe a Pitre), найбільше м-о та пристань Гваделупи, 28.000 меш.

Пуантеліам, (фр.) особливий спосіб неімпресіонізму малювати окремими крапками незмішаної барви.

Пуассон (Poisson) Сімон Дені, фр. математик і фізик (1781-1842), досліди в механіці, акустиці й термодинаміці.

Пуатіє (Poitiers) м-о в зах. Франції б. Тур, 43.000 меш., собор, унів.; П. — ст. Лимоном або Піктаніюм, гол. місто Аквітанії, 732 перемога Карла Мартеля над арабами, 1356 анґлійців над французами.

Пуату (Poitou), кол. фр. провінція зі столицею Пуатіє, XII-XIV в. належала до Англії, від 1416 до Франції.

Публіка, (лат.) громада, загальн. слухачі, глядачі.

Публічний, (лат.) прилюдний, доступний для всіх.

Публікація, (лат.) оголошення; друкований твір.

Публіцист, (нім.) літерат, що пише на гр. політ. тем.

Пугач, гл. Сова.

1 Анрі Пуанкаре.

Реймон Пуанкаре.

Система Птолемея (за „Гармоніє Макрокосміка“ Я. Целарія, 1660).

Пугачов Ємелья, донський козак (1744-77), підняв 1773-75 повстання козаків і селян над Уралом та Волгою, проголосивши себе царем Петром III, чоловіком Катерини II; розбитий після шпертої боротьби з вірним паризьким військом, статий у Москві.

Пугачовськ, кол. Ніколасевськ, рос. м-о б. Самари, 22.000 меш.

Пуд, рос. міра тигару—163805 кг.; пуд—40 фунтів; 10 пудів—1 берковець.

Пудель, порода собака із кучерявою шерстю, гл. Собака свійський.

Пудер, (фр.) гл. Пудра.

Пудинг, (англ.) нац. англ. солодка мучна страва з товстою, рижою, яєць і різного коріння, яку їдять на десерт.

Пудлінговання, (англ.) відпуглення залізного скріпцю в пудлінговій печі, щоб добути зварене залізо (ковке залізо й сталь).

Пудра, (фр.) косметичний засіб, порошок із крохмалю, тальку, магнезійового карбонату, з домішками бороваї, або саліцилової кислоти, барвил, тощо.

Пуєбл, 1) держава серед Мехіко, 31.615 км.² і 1.025.000 меш.; 2) її гол. м-о під вулканом Попокатепетль, 96.000 меш., собор із XVI в., вироб солом'яних капелюхів, гончарська та бавовняна промисловість (гл. таблиця: Народознавство I. 9, II. 4).

Пуєбльо, м-о в державі Кольорадо (ЗДА), 43.000 меш., сталена й машинова промисловість.

Пуерто Ріко, гл. Порто Ріко.

Пузна, 1) Константин, укр. швєць. (1796-1850), в чернецтві Філадельф, архимандрит і ректор кишинівської дух. семінарії; ода „Український селянин“, перейнята симпатіями до селянства й свободолюбністю, та ін. поезії; 2) Олександр Атанасій, укр. церк. діяч, спершу унітський, опісля правосл. єп. луцький, †1850.

Пукас, гірчак (*Rhedeus amarus*), мала рибака з родини коронуватих, самичка мас довге покладальце, при допомозі якого складає яєчка у сківка, де вони розвиваються.

Пуласький (Pułaski) Казіміж, поль. історик (1846-1926); нарис з початкової історії козаччини в праці: „Szkiełce i poszukiwania historyczne“; „Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy“.

Пулин, м-ко волницької округи, 3.500 меш., 61% укр., 31% жидів.

Пулково, осела б. Ленінграду, гол. астр. обсерваторія СРСР; південник, що переходить через обсерваторію, віддалений 30° 19' 40" від Грінвіча, означають часом на рос. картах як 0°.

Пулюй Іван, гал.-укр. фізик і гром. діяч (1845-1918), дійсний член НТШ, проф. нім.

С. Пугачов.

техіки в Празі; дослідник фіз. прісмет г'аів і електричності, передгеча Рентгена, винахідник багатьох електр. приладів, пр. електр. жарівки (1883); багато праць нім. мовою; популярно-наук. праці: „Непронаца сила“, „Нові і перемінні зв'язки“; приятель Куліша, разом із ним перекладав (Псалтиря) по укр. та видавав св. Письмо.

Пуля, пулька, (фр.) партія при грі в карти; збір ставок при грі в гроші.

Пулярда, (фр.) печена кастрована курка.

Пулярес, (лат.-поль.) гаманець, калитка.

Пульверизатор, (лат.) присавка розприскувати рідину при допомозі повітря.

Пульверизувати, (лат.) терти на порошок; розприскувати.

Пульмен (Pullman) Джордж, ам. інженер (1831-97); винахідник вибагливих зал. возів, названих його ім'ям.

Пульмо, оз. на Поліссі, б. джерел Прип'яті.

Пульо Шнап, брит. острів, що опановує Малийську протоку.

Пульніт, (лат.) шопітр, пульт, підставка для нот, високий, похилий писальний столик.

Пульс, (лат.) гл. Живчик.

Пума, куґуар (*Felis concolor*), м'ясоїдний ссавець із родини котів, до 1 м. 30 см. дов., одностаїно сїрий; півд. Америка; гл. таблиця: Американська звірня, ч. 31.

Пумекс, сїра, губчаста й легка відміна ліпариту; спорошкочаним п-ом шліфують металі та тверді скали.

Пумни, (англ.) широкі спортивні штани до колін.

Пуна, брит. інд. м-о б. Бомбаю, 215.000 меш., унів., мист. промисловість.

Пунас, (есп.) зимні та пустинні височини Перу й Болівії.

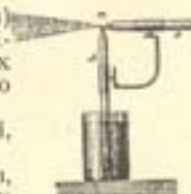
Пунійські війни, три війни Риму з Картаґіною за гегемонію на Середземному морі. В першій війні (264-241 до Хр.) рим. перемога під Міле, Екномос і б. Еґатських остр.; до Риму перейшла 241 Сіцилія, пізніше Сардинія і Корсика. Другу війну вів Ганібал, який здобув багато перемог над римлянами, але отерпів поразку під Замою 202; Рим добув Іспанію. У третій війні 148-146 римляни Картаґіну добули й аруйнували.

Пунійці, назва картаґінів від їх фенікійського походження.

Пункт, (лат.) точка.

Іван Пулюй.

Пульверизатор. А — шків, вложена в рідину. В — шків, якою дувають. Г — розшилена рідинка.

Пульт.

Пунктація, (лат.) нарис гол. точок при договірних переговорах, підписаний перед виготовленням формальної грамоти.

Пунктир, (нім. з лат.) точкована або рискована лінія.

Пунктуальний, (лат.) точний.

Пунктуація, (лат.) в письмі розділювання слів або громад слів пунктуаційними (розділювими) знаками; ось вони: крапка (.), оклик (!), питайник (?), кома (,), середник (;), двокрапка (:), риска (—), дужка ([ ]), крапка (...), лапка („“), розділка (-).

Пункція, (лат.) наколення, щоби добути містоту зміни тіла для діагностичних і лікувальних цілей.

Пунга Аренаєс, Маґалінес, чілійська пристань над протокою Маґелана, 20.000 меш.

Пунца, (фр.) 1) піца, проба, урядовий значок на платинових, зол. та срібних предметах, що визначає якість металу, з якого вони зроблені; 2) прилад до пуноцвання.

Пунч, пунш, (англ.) напійок із рому, або ін. алкоголю, цукру, чаю й цитринового соку.

Пуцільна забезпечка, законні приписи для забезпечення капіталів, що є власністю пуціль.

Пуціль, (лат.) опікуванець, особа під правною опікою або курателею.

Пуповина (*Funiculus umbilicalis*), м'який, загрубшки олівки, шнурок, що йде від пуця плоду до чистила й лучить плід із уразом.

Пуризм, (лат.) 1) у мовознавстві: амагання серед літ. та лінгвістичних кол. вичищувати мову з придбаних із чужих мов слів, дарма, що вони вже вжились, пр. у нім.

Мови під час війни з фр. слів, у рос. із нім. назв мієденостей (Петербург—Петроград), у чес. із нім. в укр. із „галичанства“ (Грінченко, Нечуй-Левицький і т. д.); 2) в пластичному мистецтві очищування від зайвих прикрас, додатків, декоративності; чистота й ясність форми.

Пурист, (лат.) прихильник пуризму.

Пуритани, (лат.) відлім пресвітеріянів.

Пурім, (жид.) гл. Гамай 2).

Пуріцький (Пуріцькіє) Писиф, лит. політик, *1883, 1919 лит. посол у Берліні, 1920 міністер закорд. справ, автор праць з іст. і філ., прихильник українців.

Пурішкевіч Володимир, рос. гром. діяч (1870-1920), член II, III і IV Держ. Думи від Басарабії, реакціонер-чорносотенник, основник „Союзу рос. народу“, один із учасників убивства Распутіна.

Пуркіє (Purkyně), 1) Карель, чес. маляр (1834-08); портрети, мертва природа; 2) Ціріль, чес. мінералог і геолог, *1862, член чес. і рум. акад. наук, дійсний член НТШ; 3) Ян Еванґеліст, чес. фізіолог (1787-1869), автор низки відкриттів оптичних, неврологічних і біологічних; натурфілософ; основник популярного час. „Živa“ і „Časopis-u čes. lékařů“.

Пурпура, (лат.) кармазин, фіолетово-червона барва, ознака царської влади в старонні. Пурпурову одіж носили й найвищі рим. урядовці, а тепер кардинали. П. колись добували з морських слимаків та кошенілі, тепер вироблюють її хемічно.

Пурус, права притока Амазонки, 3.100 км. дов.

Передовіки австрійські пунци на предметах: 1-4, золотих 18-01 (1, 3) і IV-01 (2, 4) проби; 5-6, заграницьні золотих (5) і срібних (6); 7-9, срібних 18-01 (7, 8) і IV-01 (9) проби.

Пуства.

Пурхощій Едмунд, фр. філософ (1651-1734), проф. Сорбонн, послідовник Декарта, видав у дусі його філософії підручник філ., що його м. ін. вживали в квіт. акад. в XVIII в.

Пуссен (Poussin) Ніколя, фр. мистець-маляр (1594-1665), гол. представник класицизму XVII в.; обрали мітологічні, ред., іст.

Пуства, (мад. pusztá) степ на угор. низині.

Пустина, розлогий простір земної пов., що внаслідок сухости повітря майже без рістні; повстає у крайніх вис. барометричного тиску. Клімат її гостро континентальний зі значними добовими хитаннями температури, з малою кількістю й вел. неправильністю атмосферних опадів і малою вогікістю повітря. Гол. типи п.: кам'янисті, піщані, пиллові, жорсткові, глинисті. Вел. п. Землі: Сагара, Лівійська, Арабська, Тар, Атакама, Австралійська, Кізіль-Кум, Кара-Кум, Голодий степ у Серед. Азії, Гобі. Простір п. у Азії становить 3 міль. км², у

Польські пунци на предметах: золотих (1, 3, 5-7, 9) і срібних (2, 4, 8, 10) 7, 9-10 заграницьні, 11-12, на лянцкомжолі і браунзолотих, 13 числа проби, 14-18, п. на золотих і срібних штабах, 19-20, п. на гудинниках, 21, п. на листових металлах, 22-23, п. льомбардовий на нешляхотних металлах (22) і ужианних виробках (23), 24-25 перекідні п. поруч австрійських і російських п., 25, п. на виробках воєнного часу низьких проб.

Африці 5-8 міль. км.², у Америці 1-6, в Австралії 0-4 міль. км.².

Пустула, (лат.) пухирець виповнений гноєм, прови багатьох хоріб (пр. віспа).

Путивль, один із менших княжих столів на Посем'ї, славний згадками „Слова о полку Ігоря“, відомий від 1146, коли належав сіверському кн. Святославові Ольговичеві; як предмет уособи між князями, нераз руйнований; у XIV в. під Литвою, від 1500 відходить до Московщини, тепер м-о глухівської округи, 8.000 меш., у цьому 90-7% росіи.

Пустина, напереді оаза й каравана.

Путифар, Пентефрій, начальник фараонової сторожі; в його неволю попав Носиф, син Йова.

Путна, 1) права притока Серету (дунайського), в півд. Буковині; 2) село над нею, аї славним монастирем, заснованим у пол. XV в. молдавським воєводою Стефаном В., що похований в монастирі.

Путні боїри, дрібне ст.-укр. боярство, що його в Польщі та вел. князівстві литвуським уживали до курієрської та стороженої служби при замках. У XVI в. п. б. займають, зливаються зі шляхтою, хоч на Правобережній Україні стрічаємо п. б. ще в XVIII в.

Путнік Радомір, серб. генерал (1842-1917), організатор серб. армії, 1903 начальник ген. штабу; успіхи в балканських війнах 1912-13 проти турків та болгар, у світовій війні проти Австрії 1914, начальний вождь 1914-15.

Путнянське євангеліє, цєл. євангеліє-апракос укр. редакції з XIV в. в бук. монастирі Путні, важна пам'ятка для історії укр. мови; видав Калушанинський 1888.

Путувер, засновник лит. династії, батько Гедиміна й Вітєня, виступає з кін. XIII в.; при ньому починається процес прилучування русь. земель до Литви; в іст. літ. називається також Лютувер, Бутувер і т. ін.

Путувайо (Putuwaio) або Іса, ліва притока Амазонки, 1,580 км. дов.

Путята, київ. тисяцький за Володимира

В., разом із Добринею збросю змушував новгородців приймати християнство; про нього приказка: „П. христив мечем, Добриня вогнем“.

Пуффендорф (Puffendorf) Самуель, нім. історик (1632-94), саксонець; у працях із іст. Швеції описує події на Україні за Хмельниччини та Руїни; його працями користувались укр. коз. історика: Величко, Граб'юнка й ін.; його „Вид в европ. історію“ переклав Г. Бужинський.

Пухальський Володимир, укр. комп., *1848, опера „Валерія“, укр. фантазія для оркестри, форт. п'єси й романси.

Пухирник, поплавок (Utricularia), зелеста водна рослина, з вузьким листям і жовтим, зредоплатковим цвітом; на корінні має торбинкуваті пухирчики до ловлення малих водних тваринок, які стають поживою рослини. Живе в европ. тихотодах.

Пухирник.

Пухівка (Somateria), єрдредон, качка б. 60 см. дов., зверху біла, сподом чорна, живе над берегами півн. европ. морів; її яйце, пухове пір'я дуже цінить.

Пухмаєр (Puchmajer) Анто-нін, чєс. поет і фільзоф (1769-1820), оснєвник першої поетичної школи, ішеав, за теорією Добронського, про чєс. просодію.

Пухівка.

Пуціч (Pucić) Медо, граф, хорв. поет і літ. критик (1821-82), вид. сербо-хорв. пам'яток.

Пущ, поль. воєнна пристань, 2,500 меш., морські купелі.

Пуч, (нім.) пєндалий переворот, бунт.

Пуччіні (Puccini) Джакомо, іт. оперний комп. (1858-1924); опери: „Тоска“, „Мадам Батєрфлія“, „Богєма“, „Турандот“.

Пушка, гл. Канова, Гармата.

Пушкар, гл. Гарман.

Пушкар, 1) Кирило (Кирик), єпн Мартіана, полтавський полк за Брюховецького, прибічник Москви, ворог Виговського; 2) М а р т и н, полтавський полк за Б. Хмельницького, прихильник моск. протекції і противник Виговського; загинув у бою з військом Виговського під Полтавою (1658); 3) (Pușcariu) С е к е т і л ь, рум. фільзоф, *1877, член Академії Наук у Букарєшті; етимологічний словник рум. мови, етимологічні та фонетичні студії, реконструкція прарум. мови, студії з історії рум. літератури, розвідки з іст. рум. літ.; на Буковині під антукр. курс, оскував ворожий укр. дневник „Glasul Bucovinei“.

писля, поль. письмен., (1868-1927), батько поль. модернізму; від 1894 ред. українського часопису „Zycie“, романи: „Номо Sapiens“, „Синя земля“, „Сильна людина“; драми: „Також кохання та смерті“, „Світ“, поема прозою, літ. спомини.

Пшилєнцький (Przyłęcki) Станіслав, поль. історик (1805-68), кустос бібліотеки Осцільських у Львові, автор праць: „Українне зржаву“, „Wojna Chocimska“ та ін.

Пшинь, лівобережна притока Кубані, 107 км. дов.

Пшібрам (Přibram), м-о у серед. Чехії, 12.000 меш., копальні олова та срібла, металеві промисловість, вис. гірнич. школа.

Пуї де Дом (Puix de Dome), 1) громада гір Оверні з 60 вигаданих вулканів, до 1.465 м. вис.; 2) фр. департамент там таки, 8.015 км² і 515.000 меш., гол. м-о Клермон-Ферран.

Пюрко Богдан (Теодор), гал.-укр. письмен. (1847-1906), гр.-кат. крилошанин у Львові, 1872 ред. „Правда“, 1883 співред. час. „Руській Слов“.

П'ява (Piave), півн.-іт. ріка, 213 км. дов., вливається до Адрієського моря на схід від Венеції; за світової війни австр. офензива 1917 задержалася над П.

П'явка (Hirudo), хробак-перестеняк, до 2 дм. дов., з присмаками на обох кінцях тіла; усний отвір із 3-ма вапняними гострими пластинками, якими прорізає шкіру тварин і висмок кров; живе по водах;

п. з і к а р с ь к а (H. medicinalis), сподом ясно зеленана, зверху темно зеленана з чорними й червоними плямками, уживана в лікуванні;

п. к і п с ь к а (Haemoris), живе в тиховодах, до літничих цілей непридатна.

П'ядич, дерева (Lycorodium), скритошпінна рослина, подібна до моху, більшія довгі, стелиться по землі; розводіть, що витворюються на колоскуватих кінцях більців, уживають до обшивання пігулок, та до лискавок у сіль. театрах.

П'ядь, стародавній укр. міра на довжину, рівна відступові між кінцем вел. пальця

А. Костенобль: С. Пшибишевський.

руки до кінці малого або серед., при найбільшому розсуні цих пальців, б. 20 см.

Пясецький Опанас, укр. історик і економіст, *1867; варився а історії Полтавщини, про сіль. господарство, тощо.

П'ястер, (іт.) назва давньої есп. монети, тепер—песо; тур. й сип. п., монетна одиниця.

П'ясти, найстарша поль. династія, вигасла на Казимірі В. 1370.

П'ясток, середруччя (metacarpus), частина руки між зап'ястком і пальцями, складається з 5 п'ясткових кісточок.

П'ята (calcaneus), у людини найбільша кістка ступні, в задній її частині; одна з точок опори дол. кінцівки при стоянні; до н. причеплений (члв. Achil'is) сухожилок литкового м'язу.

П'ятаков Юрій, рос. більшовик із України, *1890, 1917 член Центр. Рада, при кінці 1918 голова рад. уряду України, ворог укр. політ. й нац.-культ. відродження.

П'ятигорськ, гол. м-о терської округи в Півн.-кавказькому краю над р. Підкумок, 55.000 меш., у цьому 18% укр.; гарячі сірчані джерела, борошнина, Науково-бальнеологічний Інститут; лікування ревматизму, недуг плуцку, сечових і дихальних доріг.

П'ятизмаг, пентатльон, у ст. греків складався зі споку, мету снігом, кружком, бігу й дування.

П'ятикнижжя, гл. Пентатевх.

П'ятилітка, п'ятилітній план нар. господарства в СРСР, програма діяльності в усіх галузях нар. господарства від 1928-29 по 1932-33.

П'ятигонова гама, первісний тоноряд, що його зустрічаємо в найдавнішій гр. музиці, в китайців і багатьох примітивних народів; складається звичайно з таких інтервалів: e d e g a, або d e g a e, тощо.

П'ятихатки, м-ко й вузлова станція криворізької округи, 6.000 меш., 85-5% укр.

П'ятниця, п'ятий день у тижні; в укр. нар. словесності як постать христ. походження; культ св. П'ятниці зв'язаний у нас з іменем св. Параскеви.

П'ятицький, 1) І в а н., укр. церк. письмен., *1856, написав історію киян, митрополит 1459-1686, видав слова й промови Ю. Кониського; 2) П о р ф і р., укр. мінералог і геолог, *1800, проф. харків. унів.; студії з геол. й гідрології України.

П'яченца (Piacenza), іт. м-о над р. По, 59.000 меш., ст. собор і ратуша з XIII в., машинової і ткацької промисловість. П. основана 219 до Хр. як П'яценція.

П'явкх лікарська, 1. ціла а. передній кінець догори, 2. перед тіла з очками, 3. кінець тіла з присмом, 4. одна щелепова пластинка; а, зубчастий бегіт, б, в, і г, м'язи, що порушують пластинкою.

Р

Р, 21. буква укр. абетки; приголосний звук, сильно звучний (сонорний), у деяких мовах (чеш., серб., слоня., болг., санскрит) складотворчий [rǝdse — серце; trg — торг], пливкий, тремтливий; у різних мовах різні „р“, відповідно до місця тремтіння язика; церк. назва „рци“, числовий знак 100.

Ра, Ре, стин. бог Сонця, з головою яструба.

Раб, 1) іт. Арбе, югосл. острів у затоці Кварнеро, 193 км.², 5,000 меш.; 2) гл. Гер.

Раба, 1) права притока Дунаю б. Геру, 255 км. дов.; 2) права притока гор. Висли, 138 км. дов.

Рабат, 1) гл. Відсоток; 2) гл. Реба.

Рабба, колись гол. м-о держави Нубе над Нігером, осередок торгівлі невольниками, зруйноване 1845.

Рабиш Амросій, будівничий кін. XV в., родом із Вроцлава, 1481 закінчував, разом із Гроном, будову лат. катедр у Львові.

Рабін, гл. Равві.

Рабінатський суд, дух. суд у жидів із характером мирового суду; важність рішень р. с. признавали рим. ціс. та королі в середньовіччі.

Рабіндранат Тагор, вл. Такур, інд. письмен., *1861; поеми прозою („Джйтанлі“, „Садінник“), повісті, нариси; нагорода Нобелі.

Рабка, село й живець мисленіцького повіту в Польщі, над р. Рабою; йодово-бромові солінки.

Рабле (Rabelais) Франсуа, фр. письмен. (б. 1483-1553); архитвір „Гаргантюа та Пантагрюель“.

Рабулєт, (лат.) правник-крутий, той, що нагинає закон на свою користь.

Рабулєстика, (лат.) хитре роз'яснювання законів, хист винаходити різні правні кручкы.

Равальпінді, м-о в Пенджабі, 101,000 меш., осередок торгівлі з Кашміром.

Рава руська, повіт. м-о на Роточчі, 9,000 меш., 15,5% укр., 55,5% жидів, 27,5% поляків; повіт: 1,401 км.², 3 міста, 71 сіл, 107,000 меш., 71,7% укр., 16,3% поляків, 12,0% жидів; 17-21 II 1919 завзяті бої і корпусу УГА.

Равві, раббі, (свр.) вл. „мій учитель“; почесна назва ст. жид. законовчителів; від цього: рабі, вибраний громадою й по-

тверджений владою голова віроісповідної жид. громади, анич. заразом учитель релігії й проповідник.

Равелін, (фр.) фортифікаційна будівля у формі кута, зверненого вершком у поле; р. будуть перед середньою найважливіших боків твердині.

Равель (Ravel) Моріс, фр. комп., *1875, імпресіоніст; багато форт., камерних і симф. творів, опера „Еспанська година“ та ін.

Равенна (Ravenna), іт. м-о, 77,000 меш., колись на півн. зах. побережжі Адрієського моря,

тепер 8 км. від моря; шітні пам'ятки ст. христ., візант. архітектури, мозаїки та ін.; собор із баптистерію й ін.

церкви з У в., гробниця Теодориха, могила Данте, музей, школа мистецтв, техніка; продукція вина, шовкова й шклянна промисловість (гл. таблиця Будівництва I, 5).

Раузенберґер (Rausenberger) Фріц, нім. інженер, *1868, сконструував 42-см. мортиру й далекогозглу гармату, якою обстрілювали німці Париж 1918.

Равіта - Гавронський, гл. Гавронський-Равіта.

Равіч, м-о в Познанщині, 10,000 меш., деревна й залізна промисловість; вел. тюрма.

Равлики, гл. Слимани.

Равлюк Василь, гал.-укр. педагог і шк. діяч, *1872, нар. учитель, за ЗУРН шк. комісар, почесний член т-ва „Прогрєсита“.

Равт, (англ.) більша вечірня забава, ширші товариські сходини для розваги.

Равч (Rauch) Крістіан, нім. різьбар (1777-1857); бюст Гете, пам'ятники Фрідріха II, королеви Люїзи та ін.

Рагоза Михайло, укр. церк. діяч, київський митрополит 1589-89; 1594 перейшов на унію, спочатку тасмно, потім явно, †1599.

Раґбі (Rugby), м-о б. Бермінґему; 22,000 меш., астр. обсерваторія, славна лат. школа (від 1567), від якої назва гри раґбі, гл. Копаний м'яч.

Раґляни, (англ.) пальто зі стібачим адожж рамен і рукавів.

Рагу, (фр.) страва зі шматків м'яса зі сосом.

Рагуза, гл. Дубровнік.

Ра.

Рабіндрнат Тагор.

Ф. Рабле.

Равенна, частина мозаїки (цїсарєва Теодора з почтом).

Рад, радій (Radium), радіоактивний, алялічно земельний метал, відкритий 1898 П'єром і Марією Кюрі у смолистій свитці з Похвисталю, атомовий титар 226. Сполуки його теж радіоактивні. Р. метал виділює промені α й β і переміщується на еманацию. Еманация виділює промені α і перетворюється на рад-А, з якого повстає рад-В, а з нього рад-С, далі рад-Д, рад-Е, рад-Ф, званий також полонієм, а вкінці неактивний рад-Г тотожний з оловом. Підчас цих перетворінь виділюються всі три роди променів: α , β , γ . Рад розпадається до половини протягом 1735 літ. Закони цих перемін розслідили англ. вчені Радерфорд, Содді, Ремсей і Фаянс. Р. добувають тепер у Чехословаччині, в Колорадо й бельг. Конго. До 1923 ціна його була 1,000,000 ал. за 1 гр., тепер тільки 425,000 ал. Досі добуто на світі всього 700 гр. раду. Еманация раду вживають у медицині під назвою „радон“ до вшальювання боляків, рака, тощо.

Рада, 1) альманах під ред. Мих. Старицького, 2 томи, в Києві 1883-84, з творами П. Мирного, Ів. Негуза-Левинського, М. Старицького, Б. Грінченка, П. Куліша, Я. Щоголева, Д. Мордовця, О. Пчілки, М. Комарова (показчик укр. літератури) й ін.; 2) укр. щоденник, вид. у Києві 1906-14 Є. Численко; 3) укр. тижневик („петрушевичів“), у Львові від 1925.

Рада Військова, найвищий політ. орган на Запорозжжі; збиралася обов'язково на Покрову (І.Х.), на Новий Рік і 2. дня Великодня; окрім політ. справ, займалася розподілом земель Війська Запорозького поміж куренями.

Рада Військова Генеральна, гл. Генеральна Військова Рада.

Рада Книжка, гл. Боярська Дума; в генетичному зв'язку з Р. К. була Рада панів Вел. князівства Лит.

Радакова Олена, укр. історик та етнограф: „Укр. козаки на ладозькій каналі“ (1896), „Золотарство у Старобільському повіті у Харківщині“ (1905).

Рада Козацька, гл. Генеральна Військова Рада.

Радамант, у гр. міт., син Зевса та Європи, брат Міноса, разом із ним та Еаксом суддя в підземеллі.

Радамес, гл. Гадамес.

Рада старшин, у коз. державі рада гетьмана, складена з ген. старшин, полковників та особисто покликаних за заслуги членів. Р. с. була вже від часів Хмельницького, та її атачання було менше від ген. ради всіх козаків. З кін. XVII в. значіння ради ст. росте коштом ген. ради, і в XVIII в. вона стає майже одним впливовим органом при гетьмані, як заступниця коз. аристократії.

Радванський Андрій, укр. маляр (*1711, † по 1762); церк. образи, стіни мальовила, фрески.

Радегаєст, бог війни у зах. слов'ян, гол. святили його була в Ретрі в Мекленбургу.

Радек Карл, вл. Собельзон, рос.-нім.-поль. політ. діяч, *1885, родом гал. жид, соціял-демократ, від 1917 більшовик, член Центр. Комітету Всерос. кому. партії та Виконавчого Комітету III Інтернаціоналу; виключений із партії 1926.

Радерфорд (Rutherford)

Ернест, англ. фізик, *1871; досліди радіоактивних тіл і будови атомів; відкрив можливість переміни хем. первинів і перший подав способи переведення цієї переміни в практику (при помочі частинок α гелю); лауреат Нобеля.

Е. Радерфорд.

Радехів, повіт. м-о у півн.-схід. Галичині, 4,400 меш., 39% укр.; повіт: 1,040 км.², 2 міста, 55 сіл, 60,000 меш.; 67.4% укр., 20.5% поляків, 11.8% жидів.

Радецький (Radetzki) Йозеф Венцель, граф, австр. фельдмаршал (1766-1858), визн. полководець; 1848 побив сардинські війська під Кустоцою, 1849 під Новарою, відібрав Венецію, до 1857 губернатор гор. Італії. Марш Радецького, композиція Йогана Штрауса (батька).

Радка, (санскрит) первісно титул інд. князів, пізніше загалом заслужених індійців, що діставали його від уряду.

Раджпутана, частина брит. Індії між Джамною й Індом, складається з 21 васальних держав, разом 335,000 км.² і 9,845,000 меш.

Раджути, себто „царські діти“, арийське плем'я, у півн. і серед. Індії, 6. 10 міл.

Радзівовський Геронім, підданець поль. королівства (1632-66), був на швед. службі (1652) і мав зносини з В. Хмельницьким.

Радикевич Володимир, гал. укр. письмен. і пед. діяч, *1886; іст.-літ. монографії, підручники до іст. літ.; повість „Шляхом туги“.

Радзімівський-Люба (Radziwiński-Luba) Зигмунт, поль. історик, *1843, автор іст. праць про укр. археологію, укр. князів і шляхту та ін.

Радзивил (Radziwiłł), 1) Альбрехт, лит. канцлер (1595-1655), автор щоденника про війни на Україні за Б. Хмельницького; 2) Антон Гайнріх, нім. комп. лит. роду (1775-1833), любитель мистецтва; його дім у Берліні — осередок мист. світу; уклав музику до Гетового Фалста; 3) Міколай Чарня, лит.-поль. держ. діяч (1515-65), протестант, видав 1563 поль. біблію; 4) Януш, гетьман литовський (1612-55), противник українського козацтва.

Радзивілі, м-ко крем'янецького повіту на Волині, 4,250 меш., укр. 44%, поляків 8%, жидів 48%.

Радзивілівський Антін, укр. проповідник XVII в., від 1656 печерський проповідник, 1671 намісник печерського монастиря, від 1684 ігумен Миколаївського монастиря

в Києві; збірки проповідей: „Огородок Богородиці“, „Вінець Христов“; †1688.

Радикал, (лат.) 1) людина крайніх пересвідчень; член радикальної партії; 2) в мат.: гл. Корнь; 3) в хемії: речов. атомове скучення, що повторюється періодично в цілому ряді органічних сполук, та діє немов який первень, пр. метиль (CH_3), амід (NH_2), ацетиль ($\text{C}_2\text{H}_3\text{O}$).

Радикал, укр. політ. двотижневик у Львові в 1895-96.

Радикалізм, (лат.) крайній світогляд, що є за рішучими засобами для зміни сусп. ладу.

Радикальний, крайній, безоглядний, основний, рішучий (пр. засіб).

Радимичі, схід-слов. племя, сиділо на лівому боці Дніпра в басені р. Сожи; пізніше злилося частково з кривичами й послужило для утворення білоруської народности, частково з в'їтичами; гол. осередки: Гоман (тепер Гомель) і Чичерськ над Сожем; підлягали хазарській зверхності, були підбиті Олегом у IX. в. і потім Володимиром В. 984.

Радимко, м-ко прославського повіту, над Сяном, 2,000 меш., 12% укр.

Радирка, (лат.) гума-стирочка.

Радшевський Олексій, укр. друкар і палітурник, родом із Волині; від 1584 працював у „Печатному Дворі“ в Москві, де надрукував 1606 євангеліє, 1610 устав.

Радівці, повіт м-о на півд. Буковині, на рум.-укр. етногр. пограниччі, 18,000 меш., вел. ярмарки.

Радіо, (лат.) скорочена назва радіотелефонії.

Радіоактивні джерела, мінеральні джерела, що в їх воді розчинена речовина еманация, вживані до пиття й купелів при лікуванні ревматизму, хоріб обміну речовин, тощо.

Радіоактивність, (лат.) прикметя деяких первнів та їх сполук висилати особливі промені α , β , γ , що переходять крізь непрозорі тіла, чорнять фотографічні пластини, спричиняють фосфоресценцію деяких речовин, діють хемічно на різні хем. сполуки й виділяють тямини живни, також світять й виділяють тепло. Р. відкрили Беккерель 1896 на солях урану, а П. і М. Кюрі 1898 на рад. Радіоактивні первні: рад. уран, йоній, актин, тор і еманация, на думку Радерфорда й Содді заздичують свою радіоактивність розпадом атомів, внаслідок чого з них по черзі вивторюються щораз то ін. первні — останнім вивтором цієї переміни є олово. На таку переміну положив свої маси потребують: тор б. 13 мільярдів літ, йоній б. 7 мільярдів літ, уран б. 5 мільярдів літ, рад. 1,735 літ, актин 20 літ, еманация раду б. 4 дні, еманация тору 54 сек., еманация астигу 4 сек.

Радіооніометрія, (лат.-гр.) визначення напрямків і міряння кутів за поміччю електромагнетних хвиль; оснований на

властивості рямової антени давати найбільшу силу радіоприймання при спрямуванні площі рями в напрямі відрядної радіостанції. Уживаючи двох значно одна від одной віддалених рямових антен, можна визначити місце відрядної станції. Р. важна в мореплаванні та авіації.

Радіограм, (гр. лат.) гл. Рентгеніограм.

Радіографія, (лат.-гр.) гл. Рентгеніографія.

Радіоларії, (лат.) одноклітинні тваринки, що мають тав. скелет, утворений із голок, спертих часом на кулястий сіточці; скелет знач. крем'яний; живуть у морях, із їх скелетів утворюються часами на дні морів значні осади тав. радіоларієвого намалу, з якого утворені деякі скали.

Радіольоф, (лат.-гр.) учений, що займається радіольофією.

Радіологія, (лат.-гр.) наука про промінювання, гол. про промені катодові, Рентгеніві, радіоактивних первнів тощо та використаннявання їх, гол. до лікування.

Радіометр, (лат.-гр.) прилад до показу сили променів світла й тепла: шклина баньочка з розрідженим повітрям, із маленьким вітрачком, що обертається під впливом променів світла; винайшов В. Крукс.

Радіоскопія, (лат.-гр.) гл. Рентгеноскопія.

Радіостанція, (лат.) збір приладів, що вивторюють (р. відрядна, висилальна), або приймають (р. приймальна) електромагнетні хвилі.

Радіотелевізія, (лат.-гр.) гл. Телевізія.

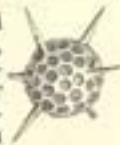
Радіотелеграфія, (лат.-гр.) пересилання знаків Морозового шифру електромагнетними хвилями. Перші вдаті досвіді з р-ї перервів 1892 Едуард Бранлі, перша радіотелегр. передача 1897 Марконія, батька сучасної радіотехніки. Гл. Радіотехніка.

Радіотелемеханіка, (лат.-гр.) керування на віддалі чинністю різних механізмів (пр. кораблів, літаків) при помочі електромагнетних хвиль.

Радіотелефонія, (лат.-гр.) пересилка звуків електромагнетними хвилями. Гл. Радіотехніка.

Радіотерапія, (лат.-гр.) уживання при лікуванні променистої енергії (радіоактивних речовин, променів Рентгена).

Радіотехніка, (лат.-гр.) техніка вивтору та практичного використаннявання електромагнетних хвиль; сюди належать: радіотелеграфія, радіотелефонія, радіооніометрія, радіотелевізія й радіотелемеханіка. Радіотехніка розвинулася на підставі теоретичних праць Герца, експериментальних дослідів Марконія й винаходу електронної лампи (Форест). Довгі хвилі є постійніші в праці, короткі хвилі уможливають працю навіть силою кількох ватів (аматорська радіо-

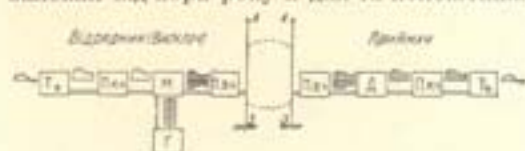
Скелет радіоларії.

Радіометр Пулюк.

техніка) з засягом на цілу Землю, одначе залежи від поря року й дня та положення.

Нарис радіотехнічного уладження, з показом форми хвиль.

Тл. замінос знака (телеграф), звуки (мікрофон), образи (світлочула комірка) на електр. струю малої частоти;

П. м. ч. підсилювач (ампліфікатор) зміцнювач малої частоти (електронні лампи); зміцнює цю струю;

Г. генератор (динамомашинна), вигтворює струю великої частоти бажаної довжини;

М. модулятор (електронні лампи) мішає обидві згадані струї;

П. в. ч. підсилювач вел. частоти (електронні лампи) зміцнює модульовану струю;

А—З. (антена-уземлення) замінують згадану струю на електромагнетні хвилі (радіохвилі), які розходяться в просторі зі шкоростю 300.000 км. на сек. Радіотелеграфія працює гол. на хвилях довжини 2.500-4.500 м.; радіотелефонія вживає коротших хвиль: 150-4.000 м.

У приймальному уладженні А—З, під впливом згаданих хвиль, повстає електр. струя високої частоти;

П.в.ч. (підсилювач) зміцнює згадану струю;

Д. когерер, детектор (кристал), аудіон (електронна лампа), відділює струю малої частоти від струї великої частоти;

П.м.ч. (підсилювач) зміцнює струю малої частоти;

Тл. (телефон, гучномовець, ключ, комірка) перетворює струю малої частоти на звуки (телефон, гучномовець), знаки (телеграф) або образи (світлочула комірка); у приймачах малої потуги підсилювачі віддають (детекторний приймач, детекфон і т. п.)

Відрядник (висилач) і приймач мусять бути наставлені на ту саму хвилю (λ), т. зн., що поємиєть (конденсатор) С і самоіндукція (шпуля) L мусять відповідати законній Томсона:

$\lambda = \frac{2\pi}{100} \sqrt{CL}$; (гл. таблиця: Електричність II, 7-10).

Радіофонія, (гр.) гл. Радіотелефонія.

Радіч (Radč), хорв. політичні діячі: 1) Павле, (1880-1928), член сел. партії, посол до югослов. парламенту; співробітник і довірений Стеф. Радіча, був у гострій опозиції до влади; забитий у сойм Р. Радічем; 2) Стефан, (1871-1928), основник і провідник хорв. сел. партії; виступав проти серб. централізму, стояв за хорв. республіку.

Радіцев Александр, рос. гром. діяч і письмен. (1748-1802); за книгу „Подорож із Петербурга до Москви“, де змалював жах-

ливість кріпацтва, засланий на Сибір, звідки вернувся по смерті Катерини II.

Радіос, (геом.) гл. Промінь; р. вектор (провідний промінь) — віддаль, знач. зміна, якоїсь точки на кривій лінії від певної даної точки.

Радіан, (лат.) дугова одиниця міри кута — $57^{\circ}17'44''$; кут, якого рамена витягають на обводі кола з променем = 1, дуго, рівну променеві кола (= 1).

Радіатор, (лат.) тіло здібне вислати променисту енергію; у техніці — ogrivач, піч при електр., воднім, паровім (центр.) ogrиванні.

Радіція, (лат.) випромінювання.

Радкевич Арсен, гал.-укр. богослов (1759-1821), василіанин, від 1787 проф. герменевтики, опісля східмов у тав. „Studium ruthenum“ та на унів. у Львові.

Радлов (Radioff) Василь, нл. Фрідріх Вільгельм, рос.-нім. орієнталіст (1837-1920), член рос. Академії; словник тюр. діалектів.

Радом, місто у кельцькому воєвідстві, в Польщі 62.000 меш., ливарні заліза, фабрика машин, гарбарні.

Радомишль, м-о на Київщині над р. Тетеревою; уперше згадується в літописі 1150, первісна назва Микгород і Мичок, 1746-96 осідок кнїв. уніятського митр., від 1795 повіт. м-о; тепер м-о волниської округи, 13.000 меш.; 56,7% укр., 35,9% жидів, 3,7% росіян.

Радослав Василь, болгар. політик (1856-29), кількараловий міністер, 1914-18 преаидент міністрів; представник Болгарії на переговорах у Бересті, прихильник осередніх держав.

Радуль, м-ко чернігівської округи над Дніпром, 4.700 меш., у цьому 96,8% росіян.

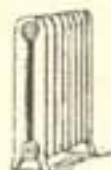
Радченко, 1) Зинаїда, укр.-білорус. муз. етнограф (збираник пісень із Гомельщини 1888 і 1911; 2) Константин, рос. славист укр. роду (1872-1908), дослідник культ. іст. півд. словян, гол. слов.-візант. взаємин.

Радиська освіта, укр. гром.-пед. місячник, орган Наркомосвіти УСРР, у Харкові від 1924.

Радиська система, гл. Більшовизм.

Радиська Україна, укр. місячник, журнал Всеукр. Центр.Виконавчого Комітету, в Харкові від 1924.

Радиське право, право, що обов'язує в СРСР; поставило на місце приватно-екон. системи державно-економічну. Держана задержала найважливіші основи та засоби нар. господарства для себе (гол.: виключне право власности на землю й усе, що з нею зв'язане); одиницям залишила тільки мінімальну спромогу орудувати приватними сиравами. Рад. система поставила державу на першому, товариствна на другому, приватну ініціативу на третьому місці. Діяльність приватної людини обмежена соціально-

Радіатор.

екон. цілми населення, зокрема класовим інтересом пролетаріату.

Радянський Книгар, присвячений книгарству часопис, виходить що десять днів у Харкові від 1930.

Радянський Кредит, укр. місячник, журнал с.-г. кредиту УСРР, у Харкові від 1925.

Радянський Союз, гл. Союз Радянських Соціалістичних Республік.

Радянський Статистик, орган Центр. Стат. Управління УСРР, тижневик, у Харкові від 1926.

Расвський, 1) Михайло, рос. церк. і політ. діяч (1811-84), протосрей, свщ. церк. діяч рос. амбасади в Відні; зносився зі слов. діячами й піддержував гал. москвофільство; 2) Петро, рос.-укр. письмен. (1847-86); гуморески: Сцени из малорусск. народного быта, Епізоди из жизни малоруссов, Новые сцены и рассказы из малорусск. быта.

Рацін Степан, „Стенька“, донський козак, ватажок рос. сел.-коз. повстання 1667-71, спричиненого тугами кріпацтва, скараний у Москві 1671.

Разрядні книги, розряди, списки військ та ін. обов'язків людиності в ст. моск. царстві.

Разумовський Дмитро, рос. церк. діяч (1822-89), вихованець київ. Дух. Акад., перший дослідник церк. музики та перший її проф. на моск. консерваторії; визн. праці про церк. спів у Росії, мають значіння для іст. церк. співу й на Україні.

Раїна, гл. Тополя.

Раїч (Raic), 1) Гаврило, гл. Гавриїл Раїч; 2) Йован, серб. історик (1726-1801), автор історії півд. слов'ян; учень нашого М. Козачинського, якого трагедію про Уроша V вивав у своїй перерібі.

Райгородок, 1) м-ко на Волині; VIII 1919 бої і корпусу УГА з більшовиками; 2) м-ко на схід. Поділлі, 28 X 1919 останній наступ УГА на денікінську армію на відтинку Р.—Брацлав.

Райграс, (нім.) гл. Трави.

Раймонді (Raïmondi), 1) Марко Антоніо, іт. гравер мідерту (1475-1534); копії з образів Рафаєли; 2) Петро, іт. комп. (1786-1853), майстер-контрапунктист (опера, балети, ораторії, церк. твори, тощо).

Райн, (нім. Rhein, фр. Rhin, лат. Rhenus) найбільша та найважливіша ріка Німеччини, 1,225 км. дов. і 193,000 км.² сточища. Витікає зпід масиву Санкт Готгард (Лепонтійські Альпи), перепливає Боденське озеро; б. Шаффгаузену творить водоспад і пороги. Поширше Базелью, між Шварцвальдом і Вогезами, входять у Гор.-райнську долину, якою пливе до Майнцу. Поміж Майнцом і Кельном пробивається крізь Надрайнські Лупаківі гори. На нім.-під. границі дліться на рукава: Фаль або Мас і Лек, що вливаються до Півн. моря б. Гук Ван Голланд і Роттердаму, Айсель і Фехт, до Зойдерзе б. Амстердаму та Ст. Р., що вливаються по-

ширше Лейдену до Півн. моря. Важніші притоки зліва: Тур, Ар, Ль, Мозель й Мас, зправа: Некар, Майн, Лін, Рур і Ліппе. Р. сполучений Майном і каналом Дунай-Майн із Дунаєм; каналом Р. — Марна із Зарою, Мозелею, Массою й Сеною; каналом Р. — Рона із Соною й Реною; каналом Р. — Рур із Руром, Емсом та Везерою. Завдяки цим сполученням Р. є дуже важна комунікаційна артерія Європи. Для плавби Р. інтернаціоналізований.

Райн (Rein) Вільгельм, визн. нім. педагог (1886-1922); підручники педагогії, пед. енциклопедія й ін.

Райнгардт (Reinhardt) Макс, нім. актор, *1873, визн. берлінський режисер, реформатор нім. театру.

Райнер (Rainer), австр. архієпископ (1827-1913), 1861-65 ліберальний президент австр. ради міністрів, опікувався наукою.

Райніс (Rainis) Яніс (Pīlekšans), один із найвишн. латиських поетів (1865-1929), політ. і держ. діяч; лірика, драми, переклади всесвітніх поетів.

Райнська провінція (Rheinprovinz, Rheinland), зах. прус. провінція, обабіч серед. та дол. Райну, 24,550 км.² і 17,250,000 меш., переважно горбкувата; вино та садівництво, копальні вугілля й руди, велика промисловість; залізні й ткацькі фабрики до Прусії від 1815, 1918-30 лівобережжя й частина правобережжя були заняті військами Антанти.

Райнський Альянс, союз нім. князів і швед. короля проти Леопольда I, існував 1658-67.

Райнський Палатинат (Rheinpfalz), частина Баварії лівобіч гор. Райну, 5,500 км.² і 930,000 меш., гол. м-о Шпасс.

Райнський Союз (Rheinbund), союз 16 півд. і зах.-нім. князів під протекторатом Наполіона; пізніше приступили до нього півн.-нім. князі; тривав 1806-13.

Райнські Лупаківі Гори (Rheinisches Schiefergebirge), низькі гори обабіч Райну, ширше Майнцу.

Райнсько-вестфальський басейн, гл. Рурська країна.

Район, (фр.) 1) округа, околиця зі спорідними ознаками; 2) основна одиниця адмін.-територіального поділу УСРР; 3) обсяг діяльності.

Районування, районізація, розподіл країни на окремі частини (райони), що відрізняються одна від одної природними та економічними властивостями.

Райс (Rais) Карель, чесь. письмен. (1859-1926); новелі та повісті переважно з життя найнижчих верств і покритих кривих: „Видленці“, „Батьки та діти“, „Гарування“, та з життя дрібної інтелігенції.

Райсвік (Ruiswijk), голланд. село б. Гаги, 5,600 меш.; 1697 мир поміж Францією, Нідерландами, В. Британією та Іспанією.

Райський птах (Paradisea), птах із родини воронуватих, помітний пишним забар-

влянням і різним особливо одабним пір'ям у самців; в Австралії й на сумезних островах.

Райт (Wright), імя братів, ам. інженерів і повітроплавців: Вільбер (1867-1912), та Орвіль, *1871, що літали власної конетрукції літаком, до якого перші придумали мотор.

Райтари, рейтари (нім.) наймані полки кіннотців у XVII в.; творили найкращу й найчисленішу частину кінноти; у XVIII в. їх заступили драгуни. В Росії за Петра I — р. були з москалів, але інструкціями були чужинці.

Райфайзен (Raiffeisen) Фрідріх Вільгельм, нім. гром. діяч (1818-88), основник сел. спілок для ощадностей та позик.

Райхавік (Reykjavík), гол. м-о Ісландії, на півд. зах. побережжі, 23.000 меш., унів., пристань, заготівля риби.

Райхенберг, гл. Ліберець.

Райхенгаль (Reichenhall), м-о, живець і кліматична станція в гор. Баварії, сильні радіоактивні солінки, осередок соляної промисловости, 8.000 меш.

Райхсрат, (нім.) гл. Державна Рада 3).

Райхстаг, (нім.) парламент у Німеччині.

Райхштадт (Reichstadt), м-о в півн. Чехії;

Райхштадтський князь Наполеон, одинокий син Наполеона I й Марії Луїзи (1811-32), дістав від Наполеона титул короля Італії, від 1814 в Шенбруні, 1818 дістав Р. як дідачну послисть.

Рак, сузір'я зодіака; знак зодіака, коли Сонце знаходиться в літньому становищі.

Рака, (церк.-слов.) ракиа, домовина, труна; скринька, де переховують мощі святих; робили її часто з дорогих металів із різними мист. прикрасами.

Ракета, (fr.) 1) рурка, що порушається під натиском газів, які повстають у ній від спалення вибухових матеріалів і вицільваючи штовхають її вперед. Уживається до мист. огнів, до сигналіа, освітлювання поля битви, до стрільництв, до іздання ритуноконх мотузів із берега на корабель; у новітніх часах появилася проєкт ужити р. до майбутньої міжпланетної подорожі; 2) (англ.), решітка до відбивання м'ячів при ситівиці.

Раки, залізні дужки, або підкова з зубцями, що їх уживають до лаження по стовпах, до ходження по ховаьких місцях, тощо.

Райський птав.

Рак (сузір'я).

Раковецький (Rakowiecki) Ігнаци Бенедикт, поль. историк слов. права (1782-1830), дослідник і перекладач на поль. мову „Руської Правди“.

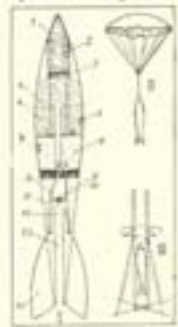
Раковина, рак, недуга дерев, гол. оловечих, спричинена плісняватим грибоктом *Nectria coccinea*, що роз'їдає кору та втворює рани відкриті або закриті — вузловаті.

Раковський, 1) Георгій Стойков, болг. літ. і реж. діяч (1821-67); на його творках виховувалася ціла покоління; етногр. та грам. праці з фантастичними етимологіями; поеми: Горски Путинсь, Стоянь и Бояна; 2) Іван, закарп.-укр. діяч (1815-85), москвофіл, гр.-кат. сваяц., 1850-59 перекладач на рос. мову держ. законів, 1856-58 ред. час. „Церковная Газета“, 1858 „Церковного Вѣстника“ в Будапешті; співробітник „Зорі Галицької“, „Слова“, ужгородського „Свѣта“; підручники до арифметики й заг. географії для нар. шкл.; 3) Носиц, гал.-укр. сваяц., педагог-агроном, *1870; сіль. госп. підручники й популярні праці; 4) Християн, рум.-рос. соціаліст, *1873, піаніст-комуніст; 1918 голова рос. делегації на укр.-рос. мировій конференції в Києві; 1919-23 голова рад. уряду України, 1923-27 посол СРСР в Англії та Франції; 1927 виключений із ком. партії за прихильність до Троцького й висланий (1929) на Сибір.

Раковський-Білярський Петро, рос. сляніст (1817-67), член рос. Акад. Наук, проф. одеського унів.; аналіза церк.-слав. пам'яток, перекладач В. Гумбольдта.

Ракоці (Rákóczi), семигородський князі: 1) Юрій I (1591-1648), князь Семигороду від 1631; 2) Юрій II (1615-1690), був у зносинах із В. Хмельницьким, кандидат до поль. корони; 1657 ходив походом на Галичину, мав зверхність над Молдавою й Волощиною.

Рак річковий (*Astacus*), безхребетна, членовата тварина, шкритя твердою звапнілою покривою, голова й тулуб укріті одним спільним панцирем; спереду має довгі тонкі ріжки, очі на рухомих стовпчиках, та 6 пар щелепів; на грудях п'ять пар членистих ніг, із них 3 передні пари з кішми, перша пара

Ракета, I. перекрій: 1. вершок, що по вистрілі відпадає, 2. складений легкопад, 3. пристрій, що зжигда легкопад, 4. паливний кисень, 5. патрон, що зжигсає кисень, 6. паливний вуглеводень, 7. патрон, що зжигсає вуглеводень, 8, 9. рурки, якими сльинає паливний кисень (8) і паливний вуглеводень (9), до пальника (11), 10. автоматичний запальник, 12. ракетовий двигун, 13. рурка, якою виходить спалені газів, 14. стерня. II. Ракета спалає при пострілі легкопаду, III. Ракета приготувана до відльоту.

X. Раковський.

найбільша; кадовб обручований, тзв. шийка, зісподу на кожній обручці пара малих ніжок до плавання; дихає зявами; живе в водах, м'ясоцдний хижак; м'ясо їстівне.

Ракс (Rax), альпійське пасмо на границі Дол. Австрії і Стирії, 2.010 м. вис.

Ракуваті, гл. Шкарагуники.

Ракушка-Романовський Роман, укр. політик, дідч з часів Руїни (6.1823-6.1703); 1654-5 ревізор і дозорець скарбу військового в Ніжені, 1658 ніженський сотник, 1660 наказний ніженський полк, 1663-69 перший військ. підскарбій, 1670 протопій у Брацлаві, опієла у Стародубі; дехто вважає його за автора тзв. літопису Самониди.

Ракша, сиворакша, сиворонка (Coracias garrula), птах, споріднений із вороною, подібний до неї, тільки синявий, крила темніші; серед. Азії й Україна.

Ралець, гостинці, які на Різдво та на Великдень приносили на Україні XVII і XVIII вв. селяни й міщани дітям, священикам, полковникам тощо.

Ралей (Raleigh) Вальтер, брит. моряк, поет, держ. дідч і дипломат (1552-1618), заснував колонію Вірджинію; покараний смертю.

Ральстон (Ralston) Вільям, англ. письмен. (1829-89), фольклорист, знавець Росії, писав і про укр. іст. пісні, приятель Драгоманова.

Рама, (санскрит) в інд. міфології сьоме втілення Вішну; його історію оповідає поема Рамаяна.

Рамадан, рамазан, (араб.) дев'ятий місяць, великий піст у магометан.

Рамаяна, ст.-інд. поема (точніше збір різних пісень) у санскритській мові, яку приписують поетові Вальмікі (VII в. до Хр.); оспівує життя Рами.

Рамбо (Rambaud) Альфред, фр. історик і політ. дідч (1842-1905), ред., разом із Лянісом, Всесвітньої історії; студія про укр. нар. пісні.

Рамбовсек (Rambousek) Ян, чех. малир і гравер; *1805, ілюстр. і гравюри з сильним соц. підкладом: „Комедіянта“, „Бернеські мотиви“, „Упосліжені“.

Рамбу(л)е (Rambouillet) Катерина, фр. маркиза й дідчка (1588-1665); її салон був місцем, де сходилося вибране т-во письмен.

Рамзес, ім'я єгип. фараонів; найважливіший Р. II (1348-1281 до Хр.), він війну з гетитами в Сирії, побудував багато вел. будівель (гл. II том, 784 ст.).

Рамі, (англ. ramie) гра в карти.

Рамішвілі Ной, груз. політик (1881-1930), соц. демократ, міністер внутр. справ Груз. самостійної респ., від 1921 емігрант; прихильник укр. визвольних змагань; убитий більш. агентом у Парижі.

Рамо (Rameau) Жан Філіп, фр. комп. (1683-1764), визн. теоретик, основник суч. науки гармонії (спорідненість акордів і натяки на функціональність).

Рамон-і-Кахаль (Ramon y Cajal) Сан-

тіяго, визн. есп. анатом і гістолог, *1852, дослідник будови нервів і міаку; нагорода Нобеля 1906.

Рампа, (фр.) 1) заг. перегорода, гол. на дорогах, що переходить поперець зал. шляху, поруччя; 2) похалий в'їзд, що влекшус вантаженим зал. возів; 3) у театрах льопи для освітлення сцени адолю й апереду.

Рампола (Ramolla) Маріно, кардинал (1843-1913), 1887-1903 папський держ. секретар, прихильник Франції, 1903 не обраний папою через спротив Австрії.

Рампур, 1) васьальна держава між Гангом і Гогрою в брит. Індії, 2.330 км.² і 455.000 меш.; 2) П гол. м-о, 73.000 меш.

Рамстек, (англ.) волова печени з хребта.

Рамус Петро (Pierre de la Ramée, Petrus Ramus), фр. філософ (1515-72), написав з'югіку, протилежну поглядам Аристотеля.

Рамюз (Ramuz) Шарль Фердинан, фр. письмен., *1878, швайцарець; знака реалістичних повістей: „Аліна“, „Життєві обставини“, „Небесна Земля“.

Рам'я (humerus), у хребетних тварин довга кістка, перша частина гор. кістки.

Ранга, (фр.) уривковий ступінь, чин, стан, гідність.

Рангавіс Александрос Ріас, новогр. поет-псевдокласик і археолог (1810-92), проф. унів.; лірика, драма, романи, праці з археології.

Рангун (Rangoon), пристань і гол. м-о Бірми, при гирлі Іраваді, 342.000 меш., зоол. сад, пагоди; вивіз ризку, бавовни та нафти.

Рандеву, (фр.) умовлена зустріч, знач. двох осіб, зустрітнина.

Ранжір, (фр.) лава волнів уставлених за зростом.

Ранке Леопольд, нім. історик (1795-1886), один із основників критичної методи в історіографії; „Всесвітня історія“ й ін.

Ранок, 1) укр. ред.-нар. двотижневик, орган пресватеріанців, у Вінніпегу 1906-1920, гл. Канадич; 2) укр. двотижневик, орган дідч, у Маренчагах на Буковині в 1909; 3) орган хабарівської укр. організації, виходив у Хабарівському на Зеленому Кліні від 1918; 4) укр. двотижневик у Парижі в 1928.

Рантіс, (фр.), особа, що живе з рентн.

Ранч, (есп.) хутір у зах. ЗДА.

Ранаківі, підміна граніту; гіршина чорвоного кольору, грубого зерна; знаходиться гол. у Швеції, Норвегії, Фінляндії, але й на Кіпшдині.

Раналью, пристань над Лігурійським морем б. Генуї, 14.000 меш., лічичке м-о, ловля коралів; 1920 договір між Італією й Югославією; 1922 між Німеччиною і СРСР, про взаємну ліквідацію довгів та про нову дипломатичних і торг. зносн.

Ранануї, гл. Великодній острів.

Раперсвіль (Rapperswil), м-о і замок на

Л. Ранке.

ЛЮДСЬКІ РАСИ. I.

1. Австралійка.

2. Австралійка.

3. Паціфік.

4. Жінка з арх. П. Бразилії.

5. Бразилія.

6. Жінка з арх.

7. Жінка з арх. арх.

8. Жінка з арх.

9. Екватор-зроста.

10. Північно-зроста.

11. Муричка з Того.

12. Муричка з Судану.

13. Екватор-зроста.

14. Карайка.

15. Аравакка.

16. Меланезка.

17. Саванна.

18. Жінка з арх.

19. Жінка з арх.

20. Жінка.

ЛЮДСЬКІ РАСИ. II.

21. Ecdyocca.

22. Sakocca.

23. Kavalca.

24. Hovca.

25. Slanca.

26. Piranna.

27. Loooca.

28. Tatarca.

29. Шика аблу, татарцанка.

30. Шика веда.

31. Taulca.

32. Singacca.

33. Parsicca.

34. Arabca.

35. Sostanca.

36. Muzgacca.

37. Romanca.

38. Слав'анна.

39. Германка — хорина.

40. Германка — русина.

Пріхеському озері, 4.200 меш.; 1869-1929 був тут поль. Нац. музей, тепер у Варшаві.

Рапір(а), (фр.) січна зброя з довгим тонким клинком, загостреним при кінці; тепер уживається у шермі.

Рапорт, (фр.) службове повідомлення старшини, звіг.

Рапсод, (гр.) мандрівний співець у давній Греції.

Рапсодія, (гр.) 1) поема співана рапсодом при супроводі ліри; 2) у суч. музиці знач. інструментовий твір, що ґрунтується здебільша на нар. мелодіях; форму має вільну, структуру уривкову (фрагментаричну). Р. писали Лист, Ляльо, Раф, Дворжак, Лісенко.

Раритет, (нім.) рідкість, виїмковий артефакт.

Раса, (іт.) порода живих, помітна особливими прикметами, що передаються спадково з покоління на покоління; р. природна, утворюється тільки під впливом природних обставин; р. культурна, виворена допілля людиною; такими є раси домашніх тварин. Іудейський рід розпадається також споконвіку на більшу кількість рас, помітних уже в доісторичній добі, гл. Людина; давно ділили людські раси за барвою шкіри, або за частинами снігу (Блюменбах), суч. антропологія не признає чистих рас, а тільки „расові типи“, ще неустійливі наукою; заг. принятий поділ Фішера на расові області: 1) европ.-передньоз.-середземноморська; 2) афр.; 3) острінно-аз.; 4) австр.-паціфічна; 5) схід.-серед.-півн.-аз.; 6) ам.; 7) аргична; кожна расова область і собі занята різними расовими типами, пр. перша (гол. европ.) розпадається на типи: 1) нордівський, 2) середземноморський, 3) альпійський, 4) ліпонодійний, 5) диварський.

Рас Гафун, гл. Гвардафуї.

Рас Дашан, гора в Абесинії 4.620 м. вис.

Расін (Racine) Жан Батіст, фр. письмен. (1639-99), найбільший фр. трагік; п'єси „Андромаха“, „Іфгенія“, „Федра“.

Раск (Rask) Расмус Христіан, визн. дан. лінгвіст (1787-1832), побіч Боппа основник порівняльного мовознавства; дослідник герм. звукових законів (пересув звуків), староскандинавські студії.

Раскін (Ruskin) Джон, англ. письмен. (1819-1900), теоретик мистецтва; „Новітні малірі“, „Флорентійські ранки“, „Венеціанське каміня“.

Расмуссен (Rasmussen) Кнут, визн. дан. дослідник Гренляндії, *1879; досліди життя ескімоєв.

Рапіра.

Расовий, (іт.) приваляжний до раси, зрасової породи.

Распутін Грігорій, рос. чернець із Сибіру (1872-1916), мал. майже необмежений, песаний вплив на родину останнього рос. царя; вбитий рос. монархістами.

Рассел (Russell) Бертрам, англ. математик, *1872, творець нового укладу аксіом і логічних тверджень (антиномія Р.); „Принципи математики“, „Вступ до мат. філософії“, філ.-сусп. твори: „Скептичні нариси“, „Мораль і подрузжжя“.

Д. Расчин.

Раставецький (Rastawiecki) Едвард, поль. дослідник мист. (1805-74); словник поль. мазирів і граверів, з баг. мат. матеріалом про укр. мистія.

Раставиця, лівобічна притока Росі.

Растр, гл. Автопія.

Растреллі (Rastrelli) Бартоломео, рос. архітект (1700-71), іт. роду; Зимона царська палата та церква Смоленського монастиря у Сиб., палата в Царському Селі; проєктував Андріївську церкву у Києві 1747 й ін.

Рата, (лат.) в купецтві й рахунках най, або частина сплата якогось довгу чи належності.

Рата, ліва притока гор. Буга.

Ратау, радіо-телеграфічна агенція України, урядова установа в Харкові, що постачає новини для часописів.

Ратафія, (малійське) солодка овочева горілка з вишень, морель або бросквінь.

Ратенау (Rathenau) Вальтер, нім. держ. діяч і економіст (1867-1922), прихильник зближення Німеччини з европ. країнами, зокрема з СРСР; забитий нім. фашистами; „Нове господарство“, „Нове суспільство“, „Автономне господарство“.

Ратибор, перекладський посадник, боярин Всеволода Ярославича; 1078 кияв. тицький, опісля посадник у Тмуторокані, брав визн. участь у Витичівському з'їзді (1100); в кінці знову тицький у Києві за Володимира Мономаха.

Ратифікація, (лат.) визнання й затвердження умови підписаної двома державами.

Ратібор, м-о на півд. прус. Гор. Шлезьку над Одрою, 51.000 меш., залізна й хемічна промисловість, колись удільне князівство.

Ратібона, гл. Регенсбург.

Ратмірова Олена, укр. співачка (меццо-

Б. Растреллі: Андріївська церква у Києві.

Ж. Расчин.

сопран) у трупах Кропивницького та Садовського; родом донського козачка.

Ратно, м-ко ковельського повіту на Волині, 2,500 меш., укр. 34%.

Ратуш(а), (нім.) дім, де міститься управа міста; магістрат, міська дума. Найстарші будови р. збережені на укр. землях: Бардів XV-XVI в., Ст. Самбір 1668; XVIII в.: Марківка на Поділлі, Бучач, Кам'янець 1764, XIX в.: Харків, Полтава, Львів, Чернівці. Ратушні уряди на Україні в XVI-XVIII вв. магістрати міст, як виконавчі уряди міської самоуправи.

Раф (Raff) П'оакім, нім. комп. (1822-82), учень Ліста; симфонії, сюїти, увертюри, концерти, квартети, твори форт., церк., тощо.

Рафа, (нім.) підводна морська скеля, не глибше, як 11 м. під дзеркалом води.

Рафаелі (Raffaelli) Жан Франсуа, фр. малюв. (1850-1923), гравер, переважно кольорових крашків, імпресіоніст.

Рафаель, ал. Санті (Santi) Рафаель, слашій іт. малюв. і архітект. (1483-1520), один із найбільших мистців Ренесансу: мадонни, „Положення до гробу“, „Вознесіння“, фрески у Ватикані, рисунки з життя апостолів (Льондон), проєкти до церкв св. Петра, проєкти палаців.

Рафайлова, присілок с. Зелена надвірнянського повіту, серед вел. шилькових лісів; літнще й гірська кліматична стація.

Рафаловіч (Raffalovich) Джордж, англ. журналіст жид. роду, прихильник українців; був перед війною в Галичині, написав під псевд. Bedwin Sands книгу про Україну й укр. справу (The Ukraine, Льондон 1914).

Рафальський Лука, укр. письмен., історик Волині, рисав у „Волиньських Епархіяльних Відомостях“ і окремо: †1886

Рафальштетен, м-ко в Травнів (Ні-

меччина); 903 видано тут тав. „Рафальштетенський Устав“ — пам'ятку торг. шостих Русів в зах. Європою.

Рафес М., член Укр. Центр. Ради, провідник жид. соц.-дем. партії на Україні (Бунд) 1917-19, 1917 член Ген. Секретаріату (секретар для справ нац. меншин, офісний ген. контролор); за більшовиків комуніст.

Рафаель: автопортрет.

Рафаель: Парнас. фреска в станції Ватикану.

Рафінад(а), (фр.) чистий цукор.

Рафінерія, (фр.) фабрика, де хем. способом очищують різні річовини: цукор, спирт, нафту і т. ін.

Рафінований, (фр.) очищений; дошкленний, хитрий, вибагливий.

Рафінування, рафінація, (фр.) очищення річовин, пр. ростинних та мінеральних олій, бензини, газу, при помочі хем. чинників.

Рафія (Raphia), низькоросла пальма, до 20 м. вис.; з листів добувають віск і привидно, з соку вино; п'янд. Америка й Африка.

Рафлесія (Rafflesia), беззелена, гадапасиє ростиє, живе під корою деяких дерев, на поверхню виходить тільки цвіт, що доходить нерас до 1 м. проміру; острови Інд. океану, гол. Суматра.

Рахів, Рагово, м-ко над гор. Тисою на Закарпатті, 443 м. н. р. м., 7,000 меш., до війни купелева місцевість.

Рахівниця, мех. пристрій до рахування; абак, звич. рахівниця, Непероні палички для множення та ділення, логаритмічна лінійка; модерні р-і дозволяють виконувати мех. способом усі основні мат. дії цілими та десятковими числами.

Рахіт, (гр.) кривуха, англ. хвороба; недуга дитячого віку, спричинена недостатком в харчах вітаміну D; пов'язється в 1-2 р. життя, рідко пізніше (rachitis tarda); її характеризує неправильний ріст, а гол. недостатній відклад напневих солей у кістках.

Рахмани, за укр. нар. віруваннями люди блаженні, що живуть у раю; вперше

Рафаель: Мадонна де ла Седія (Флоренція).

Рафлесія.

Рафаель: Сикстинська Мадонна (Дрезден).

згадуються у Несторовому літописі за Гамартолом; не знають числити часу й справляють великдень тоді, як допливе до них шкаралуца великодніх крашанок (зав. рахманський великдень), яку наші люди вмисне підвають із цією метою в ріку; Р. це перекручене — брагманна.

Рахманінов Сергій, рос. комп., *1873, піаніст; форт. композиції й сольоспів, симфон. поеми, кантати й церк. композиції.

Рахунок, гл. Числення. **Рац**, 1) Ф е р е н ц, код полк., родом серб, стояв на чолі 5-тисячного наймитого війська в війні проти Польщі, поляг у битві під Равою 1657; 2) Ю р і й, посол семигородського кн. Раконія до Б. Хмельницького 1656.

Рацель (Ratzel) Фрідріх, визн. нім. географ (1844-1904), творець антропогеогр. і політ. геогр.

Раціоналізація, (лат.) змагання внести найбільшу доцільність у людську працю; у продукції поліпшити виробництво, зменшити його вадити та найдоцільніше використати силу робітника.

Раціоналізм, (лат.) загальним погляд, що признає людському розумові найвище й краще значіння в житті людей і народів, у релігії та в науці; філ. напрям, для якого розумове пізнання може, а на думку декого навіть повинно собою замінити почасті досвідче пізнання.

Раціональне число, вимірне число, в мат. число, або величина, яку можна представити цілим числом, або скінченим десятковим, наворотним або звичайним дробом; гл. Невимірне число.

Раціональний, (лат.) розумний, виправданний, обміркований, доцільний.

Рація, (лат.) 1) податок натурою (харчі для людей, папа для коней), який мусіла давати укр. людність моск. війську, що було поставлене на Україні після полтавської битви (1709); 2) слушність, правильний погляд.

Рачинський, 1) Андрій, укр. музикант й комп., учень у Львові, де був регентом при сп.; від 1753 на службі в геть. Розумовського, сотник Новгородівський; пропагатор іт. співу; † у 70 р. життя напереломі XVIII/XIX вв.; 2) Гаврило, укр. скрипак та комп. (1777-1843), син Андрія,

Рахінниця, згорі зовнішній вигляд, адоли: сакматичний перекий. Коли пр. хочемо виконати дію: 4 x 7, то наложимо ручкою (1) наставляємо перше число; наставляємо число при допомозі колісцятвк знаменує в отворі (4), через наставлення числа кружника на колі (2) підносимо чотири штаби; корбою (5) кружимо 7 разів, кількість оборотів виказує отвір (6). Через оборот корби чотири штаби порушують 7 разів колісцятк (7) і (8). Висла відчитуємо в отворі (9).

Рахінцева дитина з зоробленою зміненнями ногами.

вславився своїм виконанням укр. і рос. нар. пісень, поклав під музику „Віють вітри, віють буїни“ та ін.; 3) (Raczyński) Єжи, поль. архітект (1892-1931), пропагатор модерних напрямів у архітектурі; від 1921 керманіч відділу помірні Інституту Поль. Архітектурі у Варшаві; досліджував будови старокнижівської доби на Волині.

Рачкі (Rački) Франьо, хорв. іст. (1828-1894), політ. діяч, голова югослов. акад. наук (1886), іст. югослов. церкви, та видавець іст. документів до іст. Хорватії.

Рашель (Rachel) Еліза, славно фр. трагічна акторка (1820-58), жид. роду.

Рашін (Rašin) Альоє, чех. політик і фінансист (1867-1922), один із творців Чехословаччини й І. П. міністер фінансів, від 1911 посол до австр. парламенту, 1915 засуджений за антиавстр. діяльність спочатку на смерть, опісля на досмертну в'язницю; помер від ран, завданих чех. комуністом.

Рашінль, (нім.) гл. Пальник.

Раштат, м-о в Бадені в Німеччині, 15.000 меш., кол. резиденція баденських маркграфів; 1714 мир між Австрією та Францією, 1799 мирового конференція між Францією та Німеччиною; 1915-18 табір укр. полонених, де заходом Союзу внаволення України інша просвіти й освідомна праця між полоненими з рос. України й де організувалися перші відділи сеньоужупашників.

Рая, (араб.) немагаганський підданний у Туреччині.

Ре, сольмізаційна назва тону „d“.

Реагент, (лат.) річовина, що додана до якоїсь хем. сполуки, спричиняє характеристичні хем. реакції й таким чином дає змогу докзати існування цієї, чи тої хем. сполуки в імсьм розчині.

Реагувати, виявити дію, протидіяти.

Реакціонер, (лат.) прихильник повороту до старого ладу, противник політ. або сусп. поступу й реформ.

Реакція, (лат.) протидія, поворот до первісного стану; поворот до ст. ладу, змагання усунути введєні зміни; упадок сил після зусиль і напруги; хем. діїння одних річовин на інші.

Реалізація, (лат.) 1) здійснення, вико-

С. Рахманінов.

Ф. Рацель.

А. Рашін.

навив; 2) зміна якогось майна на гроші, пр., продаж товару, розміщення позички на грошовому ринку і т. п.

Реалізм, (лат.) у літ.: напрямок, що прийшов після романтизму і ставив собі метою змалювати якомога вірніше й правдивіше дійсне життя; у Франції з 1850 (Золя та його учні); крайнім р. є натуралізм; у муз., гл. Верізм; у теорії пізнання, гл. Пізнання; у філ.: наука про реальне існування загального, загальних понять, одна з течій у середньовічній філософії.

Раштат. Вигід полку сільськогосподарських на Україні
3. III. 1918.

Реаліст, (фр.) прихильник реалізму; практична людина; учень реальної школи.

Реальгар, (араб.) мінерал, сірчак арсену (AsS), помаранчево-червоний, кристали одноосісні, зустрічається на рудних місцевостях; уживається як малярська фарба.

Реальна унія, об'єднання двох чи більше держав не тільки спільністю володаря, як у персональній унії, але й спеціальними постановами законів цих держав.

Реальний, (лат.) дійсний, справжній, практичний; у протилежність до ідеального та класичного.

Реальність, (лат.) дійсність, але звичайно р. уживається у протиставленні до „ідеальності“, отже дійсність має ширше значіння.

Реальні тигарі, обтяження ґрунту обов'язком кожодчасного його власника до якоїсь чистоти; щось платити, постачати, виконувати певні праці. Р. т. тим відрізняються від службовостей, що службовість зобов'язує власника тільки щось теріти (пр. право переїзду, переходу його ґрунтом). Управління вимагати чистоти може бути означена особа, або власник „пануючого“ ґрунту.

Реамбуція, (лат.) поправа й доповнення старих геогр. мап. новими картографічними зніманнями та мірами; переводять звичайно що 10 років.

Реасекурація, (лат.), забезпечення якоїсь асекуративної установи, що відбирала премії, в ін. асекуративних т-вах, які беруть на себе обов'язок винагородити всю або частину тієї шкоди, що може повстати; таким чином для першої установи зменшується ризик перед можливими втратами.

Реба (Rebat), приставь фр. Марокка над

Атлантийським океаном, 38,000 меш., палата султана, вивіз вовни, виріб диванів і тканин, гарбарні.

Ребков Володимир, рос. комп. (1886-1920), батько рос. муз. модернізму, опера „В бурю“ на сюжет Короленкового оп. („Не шумить“).

Ребра (costae), кувки, плоскі, луковато зігнені кістки, що у хребетних тварин творять огруддя; в людини по 12 з кожного боку, їх передні кінці хрищеві, сім пар горішніх, тав. р. правдиві, дучаться на переді з грудниною, дальші 3 пари долучуються до хрища 7. ребра, 2 останні, тав. неправдиві р. — спереду свободні; гл. таблиця: Людина.

Реброплав (Stenophora), морські порожниці, подібні до медуз, тільки круглі, з 8-ма поподожними пластинками на поверхні тіла, що служать до плавання.

Ребрину (Rebreanu) Ліній, рум. поет, *1885; образки з життя семигородських селян, драми, новелі.

Ребус, (лат.) загадка в формі різних образків, буква, нот, тощо.

Рева Ілля, член укр. квіт. „Громади“ (1853-1915), революціонер, 1879 засланий на північ Росії, автор популярних брошур.

Ревакович, 1) (Rewakowicz) Генрик, поль. політик і публіцист (1836-1907), укр. роду, довголітній ред. денника „Kurjer Lwowski“; 2) Тит, гал.-укр. гром. діяч (1846-1919), суддя, член-основник НТШ та співробітник його „Записок“.

Реваль, гл. Таллін.

Ревани, (фр.) півста, відплата.

Ревелерси, (англ.) наслідування інструментальних ефектів джазбендової музики людськими голосами (малим вокальним ансамблем).

Реверанс, (фр.) низький поклін.

Реверсія, (лат.) зворот спадщини попередньому власникові; випукування схожості.

Реверс, (лат.) 1) зворотний бік монети, де зазначена її вартість; протилежність — аверс; 2) посвідка, квиток.

Ревізіоний Союз Українських Кооператив, скорочено РСУК, найвища ревізійна та провідна організація укр. кооперації від Польщі; заснована 1903 під назвою „Красний Союз Ревізіоний“. РСУК 1930 об'єднавав 3146 кооператив, серед них було: 4 красні центральні (Центробанк, Народні Торговлі, Центросоюз, Маслосоюз), 41 повіт. кооп. центрів і 3.101 низових кооператив, у тій: кредитових 321, міських — споживчих 135, будівельних 1, для закупу й збуту (госп.-споживчих) 2.276, молочарсько-споживчих 236, районних молочарів 68, різних 11, ремісничих і робітничих 4, ін. 49; вони разом мали 10.380 службовців, 15.742.000 ал. майна на уділах і в резервних фондах. Організація РСУК: „Госп. Кооп. Часопис“ та „Кооп. Республіка“.

Ревізіонізм, (лат.) поміркована соц. течія, повстала в 90. роках XIX. в.; виходячи

з еволюційної засади, р. прямує до перегляду доктрини К. Маркса з метою внести в неї відповідні зміни (Е. Бернштайн, Е. Давід). Замість диктатури пролетаріату, ревізіоністи висунули гасло співробітництва з ін. сусп. класами, щоб досягнути соціальних реформ в державі.

Ревізіоністи, прихильники ревізіонізму.

Ревізія, (лат.) перегляд діяльності якоїсь установи з метою з'ясувати її законність, правильність і доцільність; загальном перегляд; остання коректа перед друком; поліцейний трує, обшук.

Ревізор, (лат.) урядовець для перевірки, контролю, контролёр.

Ревільді Хіхедо (Revilla Gigedo), громада мек. островів на Тихому океані, 800 км.² пов., вивія черепашини.

Ревіль (Reville), ім'я фр. прот. теологів, проф. історії релігії в Парижі — батько Альбер (1824-1906) й син Жана (1854-1908). Праці гол. про евангеліє.

Ревіндикація, гл. Віндикація.

Ревінь (Rheum), зелеста рослина, з широким, платуватим листям і цвiтом подібним до пшiту щавелю — із Китаю, у нас плекають для оздобн. кореня живляють на прочищення, біла їдять як городовину.

Ревір, (нім.) округа, частина.

Ревія, (фр.) перегляд війська, військ. парада; театр. парада, яка дає сатиричний огляд останніх подій, чи новин.

Ревком, гл. Революційний комітет.

Ревматизм, (лат.) гостець, ломець, педуґа імовірно інфекційна, що її викликає незваний ще спричинник; підпомагають її: простуда, вогкість, тощо; найчастіше буває в суглобах, також у м'язах, сухожилках і т. п. Прояви: болі й опухи в суглобах, що може довести до їх нерухливості.

Революційна Українська Партія (РУП), 1. укр. політ. партія на Наддніпрянщині, заснована в Харкові студентською молоддю (Л. Антонович, Б. Камінський, М. Русок, Л. Мацієвич) 11/II 1900; розвинула шир. рев. пропаґанду; друкувала свої час. („Гасло“, „Селізня“ і ін.) та брошури; 1905 РУП приймала назву Укр. соц. дем. роб. партії.

Революційний Комітет, скорочено Ревком, орган підчас рос. революції 1917, для керування рев. рухом; р. к-ти були деколи виборні, деколи творилися самочино, або були назначувані згори.

Революціонер, (лат.) людина, що вважав революцією за необхідний засіб зміни сусп. ладу й бере діяльну участь у її підготові й проведенні.

Революція, (лат.) наглий, основний переворот у політ. і сусп. ладі, звич. насильний і сполучений із повстанням; Вел. р.,

повалення абсолютизму й феодального ладу у Франції 1789; палатна р., змагання прибічників даного володаря усунути його силою та настановити на його місце ін.; політ. р., змагання змінити силою політ. лад; соціяльна р., змагання змінити силою сусп. лад, звич. на користь поневолених шарів суспільності; у астр., оборот небесного тіла довкола осереднього тіла.

Револьвер, (лат.) ручна вогнепальна зброя з короткою цівкою й запасом набоїв (6-8 патронів) у циліндричному магазині, що при стрільні автоматично повертається і ставить проти цівки черговий патрон; р. винайдений Кольтом 1843 в ЗДА.

Револьта, (фр.) бунт, заворушення.

Ревун (Mycetes), широконоса малпа до 1/2 м. дов., з довгим, ханким хвостом, бура і чорна, дуже сильно реве; у лісах півд. Америки.

Ревуцький, 1) Арон, діяч жид. соц.-дем. партії „Поалей-Сіон“ на Україні; 1919 за Директорії міністер жид. справ УНР; 2) Дмитро, суч. укр. муз. діяч і етнограф, проф. Муз. Інституту в Києві; дослідник укр. нар. пісень, особливо дум і іст. пісень; сольоспіви, гол. чужих комп. у перекладі; 3) Левко, укр. комп., *1889; твори: сольоспіви, хори, симфонії, форт. прелюдії, концерт для форт. з оркестрою, гармонізації укр. нар. пісень.

Ревю де де Монд (Revue de deux Mondes — Огляд двох світів), один із найповажніших фр. літ. журналів, оснований 1831, двотижневик.

Ревюк Омелін, ам.-укр. гром. діяч, *1887 у Галичині, ред. денника „Свобода“ від 1920, голова Об'єднання ам.-укр. організацій від 1927, автор англ. інформативних брошур про Україну та укр. справи.

Ревабілітація, (лат.) виправдання, повернення людини доброї слави.

Ревабілітувати, (лат.) повернути когось його порушену честь, виправдати.

Регале, регалія (лат.), 1) право, привілей вищої влади; 2) монопольне право держ. влади утримувати й експлуатувати підприємства з метою: або якнайповніше задовольнити потреби суспільства (пр., монетна, поштова р.), або забезпечити державі значні прибутки (монополія тютюнова, горілчана й т. ін.).

Регаль, (лат.) маленькі переносні органи.

Регата, (іт.) перегони на човнах.

Регенератор, (лат.) відбудувник, відновник, той, що відроджує; пристрій у газовій печі для заощадження тепла.

Регенерація, (лат.) відродження, відтір, віднова; у біол.: відростання ушкоджених або втрачених частин тіла.

Регенсбург, м-о в схід Баварії, кінцева станція пароходової плавби Дунаєм, ст.

Ревінь, праворуч частина кореня.

Ревун.

рим. Кастра Регіна або Ратісбона, одне з найстаріших нім. міст; 80.000 меш., багато ст. будівель: собор (XIII в.), та ін. церкви, кам'яний міст (XII в.), ратуша, бібліотека, обсерваторія; тютюнова, машинова й глиняна промисловість, корабельні верстати.

Регент, (лат.) тимчасовий керманяч якоїсь монархічної держави; в муз. й співи диригент.

Регенція, (лат.) тимчасова управа державою, коли призначають регента загляду на малолітність, вступу, довшу відсутність короля або невірну форму влади.

Регер Макс, нім. органіст і комп. (1873-1916), визн. контрапунктист; твори на скрипку, форт., органи, хорони, тощо.

Регести, (лат.) каталоги документів у середньовіччі, укладені за роками, wraz із коротким змістом.

Регімент, (нім.) гл. Полк.

Регіомонтанус (Regiomontanus), вл. Йоган Міллер із Кенігсбергу, нім. математик і астроном (1436-76); визначився в алгебрі, тригонометрії, механіці й фіз.

Регіоналізм, (лат.) напрям, що висуває на перший план місцеві інтереси області та старастися дати їм перевагу над інтересами цілості, в якій склад входять ті області. Це діється з метою, ослабити цю цілість, нац. або держ., та розбити й розколоти її одноцілість.

Регіональна географія, гл. Хорографія.

Регіст (рег), (лат.) спис. реєстр; у муз.: 1) в органах; група тонів, що мають однакове забарвлення; теж механізми, якими приводять ці групи, щоб звучали; 2) у людському голосі — ширини голосу й спосіб його добувати; знач. розрізняють грудний (компактний, соковитий тон), головний (гострий тон) й характеристичний фальцет (фістула). Вирівняння р. одне із завдань постанови голосу у співака.

Регістратор, (лат.) урядовець, що веде реєстри.

Регістрова тона, англ. міра, одиниця міри містоти корабля, має 2-8315 м.³.

Реглі, лісисті узбіччя Татрів.

Реглімент, (фр.) правило; службові приписи, що управляют відносинами або діяльністю, гол. при війську. У Росії за Петра В. р. — держ. розпорядок, пр. Дух. Р., що порицькував справами Св. Синоду.

Регліментация, (лат.) 1) установа норм для якоїсь діяльності; 2) поліційно-лікарська контрола над проституцією.

Регрес, (лат.) рух назад, рух протилежний поступові; вимога відшкодування від якоїсь особи за спричинену шкоду.

Регтайм, (лат.) в Америці всяка композиція, збудована на синкопах, без огляду на такт; в Європі буває знач. в такті 2/4, алегро (Стравінський, Саті). Р. характеристичний для модерних танців.

Регула, (лат.) правило, припис, закон.

Регули, (лат.) гл. Місячна.

Регулямін, службовий правильник.

Регулярний, (лат.) правильний.

Регулятивний, (лат.) провідний; р-не поняття, поняття, до якого прямує думання при пізнанні; за Кантом тисими р. п. є пр.: світ у цілості, душа.

Регулятор, (лат.) прилад, що удержує на постійній висоті швидкість, температуру, електрич. напругу й т. ін., знач. автоматичний, гл. таблиця Парової машини: 1 R.

Регуляція, (лат.) упорядкування, доведення до рівномірності.

Регуль, найясніша зоря в сузір'ї Льва.

Регуль (Regulus) Марк Атілій, рим. полководець, побив картагінців під Екномосос 256 до Хр.; 255 переможений у Африці, умер у полоні.

Регулювати, (лат.-нім.) кермувати видавництвом, виготовляти до друку рукописи, виправляючи їх.

Редактор, (лат.) керманяч, упорядник періодичного або неперіодичного видання; людина, що переводить остаточну підготовку твору до друку.

Редакція, (лат.) праця редактора, підготовка видання до друку; приміщення, де працює редактор та його співробітники; особистий склад співробітників видання.

Редеди, касозький патажок, якого переміг Мстислав Володимирович тмутороканський.

Редемптористи, чин Спасителі, заснований 1732 св. Альфонсом Лігорі; займається гол. місієюною працею та нат. просвітою молоді. Р. а Бельгії, перед війною утворили свою гр.-кат. філію в Галичині й мають уже кілька монастирів у Галичині та на Волині (Збоїська під Львовом, Станіславів, Тернопіль, Ковель і т. д.).

Реджо ді Калібрія (Reggio di Calabria), іт. пристань над Мессинською протокою, 66.000 меш., торгували оливою, шовком і вином.

Реджо нель Емілія (Reggio nell' Emilia), м-о в півн. Італії б. Модена, 86.000 меш., собор (з XIII в.), ткацька промисловість.

Редінг (Reading), 1) м-о на захід від Лондону, 93.000 меш., унів., залізні й ткацька промисловість; 2) м-о в Пенсильванії, 115.000 меш., деревня й ткацька промисловість.

Редінг (Reading) Руфус Даніель, англ. держ. діяч, *1860, жид. роду, вікекороль Індії 1921-5, дир. англ. хем. тресту.

Редкліф, гл. Стратфорд де Редкліф.

Редмонд (Redmond) Джон, ірл. політик (1851-1918), від 1881 член нижчої палати, провідник ірл. нар. фракції від 1891.

Ред Рівер (Red River), 1) права притока Міссісіпі, 1.920 км. дов., витікає в Тексасі, вливається в Луїзіані; 2) гранична ріка Дакоти та Мінесоти, 1.200 км. дов., вливається до оз. Вінніпег.

Редуктор, (лат.) знижувач; прилад, що обнижує вольтаж, температуру або швидкість; у хем. річовина, що редує, відбирає ін. річовини кисень, сірку або гальоген.

Редукувати, (лат.) обмежувати, помешувати, робити редуцію.

Редуція, (лат.) зниження, обмеження, зменшення; у хемії: перетвір сполук, багатих на кисень (сірку, гальоген), у сполуки з меншою кількістю або й без кисню (сірки, гальогену).

Редуплікація, (лат.) грам. — подвоєння цілого слова або тільки одного складу в слові; граля вел. ролю в Інд.-європ. морфології, пор. гр. *le-loip-a* (перфект до *leipō*—лишаю), лат. *cu-currī* (перфект до *curre*—бігти); дуже важна також у словотворі, пор. укр. *ззісти*, *ввійти*; виклики: *бабах*, *тарарах* і т. д.

Редут(а), (фр.) 1) відокремлена фортифікаційна багатокутна будівля; 2) масковий баль.

Редюїт, (фр.) невелика фортифікаційна будівля всередині фортеці, служить другою лінією оборони.

Редька, редька (*Raphanus*), хрестоцвітна, зелеста рослина, з грубим м'ясистим їстиним коренем; походить із Азії; р. городова (*R. sativus*), також редечка або редиска (*R. v. radiceola*), у нас улюблена городина.

Редькин Петро, укр. філософ (1808-91), учень Гегеля, проф. унів. в Москві та Сиб., гегелінець, автор численних праць, зокрема великої історії філософії права, співоробітник сиб. „Основи“.

Ресконт, редисконт, (фр.) повторний дисконт векселя, дальший продаж дисконтованих векселів якійсь кредитній установі, значайно, емсійному банкові.

Ресстер, (лат.) 1) спис; книга, де записують документи й потрібні відомості; 2) р. торговельний, книга, де вписують торг. та й фірми з зазначенням сутніх про них відомостей.

Ресстрові козаки, назва для частини укр. козаків, що повстали зі спроби лит.-поль. влади зробити з козаків правильне військо та вжити їх для оборони кордонів, для чого б. 1570 набрано до 500 козаків, пізніше число їх збільшилося до 6.000; їх записано в один спис або *ресстер*, звідки й назва р. к.; через те, що р. к. проживали в городях, їх називали ще й *городовими козаками*.

Ресструвати, (лат.) записувати, затягати у спис.

Режим, (фр.) панування, спосіб виконання влади: лад у державі, установі, тощо, заг. спосіб життя.

Режисер, (фр.) людина, що кермує постановою п'єси чи фільму, розділяє ролі, кермує грою акторів і т. ін.

Режі, *режі*, (фр.) 1) справа, керма, управа; 2) надатки, витрати продукції; 3) урядове підприємство, пр. тютюнове р.

Реза (*Retz, Rayz*) Жан Франсуа, фр. кардинал (1613-79), один з гол. проводирів фронтів.

Резеда (*Reseda*), мали, зелеста рослина з поздовжним, часто понизьким листям і дрібним цвітом, абираним у колоски; походить знад Середземного моря; р. барвильна (*R. luteola*) вживається до барвлення на жовто, р. *запашна* (*R. odorata*) у нас по квітниках.

Резерв(а), (лат.) 1) запас війська підчас операції, друга лінія бойового порядку, для підтримки першої лінії, для забезпечення запілля й крил та для ліквідування всіх некорисних змін у бою; 2) всі військово-обов'язані по відбутій активній службі; 3) обережність, стриманість.

Резерват, (лат.) 1) застережене право, пр. право пани обсаджувати деякі дух. уряди, відпускати особливі гріхи, тощо; 2) справа, війнята згід компетенції звич. органів і застережена вищій владі, справа тайна; 3) заповідник.

Резервіст, (лат.) воля запасового війська.

Резервний фонд фонд на покриття можливих страт підприємства.

Резервуар, (фр.) замкнений збірник (води, нафти, ропи, тощо).

Резигнація, (лат.) 1) відмова від влади, від уряду, зречення; 2) примирення з долею.

Резидент, (лат.) нижчий посол при чужоземному дворі; управитель маєтків, кам'яниць, тощо.

Резиденція, (лат.) оселя голова держави, урядовця, єпископа або священника.

Резистенція, (лат.) опір (пасивний).

Резолютний, (лат.) самовпевнений, рішучий, відважний.

Резолюція, (лат.) постанова ухвалена держ., судовою, гром. установою, або абранням.

Резон, (фр.) причина, аргумент, слушність, рація; самовпевненість, добра міна.

Резонанс, резонанція, (лат.) співтремтіння тіла (резонатора), налаштованого на якусь частоту тремтінь: акустичних (співзвучність), механічних або електромагнетних, спричинені тремтіннями, які походять з іншого тіла й втворюють хвилі тієї самої частоти; р. *електр. адібіст* електр. обводу глитати в найбільшій мірі енергії тих електромагнетних хвиль, період яких дорівнює періодові власних вібрацій обводу.

Редька. 1. рослина з цвітом, 2. паликка з стовпця, 3. оwoч, 4. його переріз, 5. корінь.

Резеда. 1. рослина, 2. цвіт, 3. переріз цвіту, 4. оwoч.

Резонатор акустичний, в кінець, який всаджується в уxo.

Резонатор, (лат.) заг. тіло, що відгукується на хвилі (звукони, електромагнетні); прилад до дослуду тремтінь акустичних, механічних, електромагнетних, приладжений до даної частоти хвилі.

Резонер, (фр.) балакур, людина, що залюбки багато говорить, міркуючи; у ст. комедії: представник адорових, поміркованих поглядів.

Результат, (лат.) вислід, здобуток.

Резюме, (фр.) коротка передача змісту, гол. висновки промови, реферату, твору, законів і правил у суді.

Рез'яни (Resiani) невел. плем'я в півн. Італії, зіслов'янищені турани, говорять особливою сербо-хорватською говіркою.

Реінфекція, (лат.) повторне зараження; стан, коли до інфекційної хвороби, що скінчилася або кінчиться, привлучється нова інфекція від того самого зарази; це дає або нове загострення хвороби або поворот хвороби (рецидива); буває при черешному тифі, ревматизмі, запаленні широкі т. ш.

Рей (Re) Миколай, поль. письмен. (1505-89), батько поль. літ., сатирик; „Wizerunek własny szlowski raczejego“, „Zwierzytniec“, „Zwierciadło“, „Figliki“.

Рейд, (голанд.) 1) заелонена під вітру частина моря, де кораблі можуть безпечно закинути якор; 2) (англ.) похід кінноти у заплідні ворота.

Рейка, 1) зал. шина, рельс; 2) гл. Лата.

Рейке (Raikes) Роберт, англ. сусп. діяч (1735-1811), основоположник англ. недільних шкіл.

Рейкнік, гл. Райхавік.

Рейлсї (Rayleigh) Джон Вільям, лорд, англ. фізик (1842-1919), товариш дослідів Ремзен, дослідник газів, лауреат Нобеля 1904.

Реймонт (Reumont) Владислав, поль. письмен. (1868-1925); повісті „Ферменти“, „Община землі“, „Музики“ (укр. переклад); нагорода Нобеля 1924.

Реймс, гл. Ренс.

Рейнбот Володимир, рос. діяч на Україні за П. Скоропадського, в X до XI 1918 р. міністер внутр. справ та юстиції.

Рейнвальд-де-Жерар, фр. дипломат (1746-1812), 1775 посол у Данцігу, куди до нього приїждили запорожці шукати допомоги проти царині Катерини II.

Рейнер Вацлав Вавржинець, чеськ. маляр (1680-1743), фрески й вітлярні образи у численних костелах.

Рейнієр (Mount Rainier), вигаслий вулкан у державі Вашингтон, ЗДА, 4.370 м. вис.

Рейнольдс (Reynolds) Йозуа, англ. маляр (1723-68), портретист, дир. кор. акад., придворний маляр.

Рейс, (нім.) морський переїзд, дорога корабля від одної пристані до другої.

Рейха (Rejcha) Антонін, чеськ. комп. та

муз. теоретик (1770-1836), вчитель Берліоза, опери, камерні композиції, теор. праці.

Рек, (нім.) гл. Дрючок.

Рекаміє (Recamier) Жанна, фр. політ. діячка (1777-1849), жінка банкира, славила красотою й розумом, її салоні за консулту й цісарства був місцем, де абіралися визн. люди; ілюстр. гл. Давід Жак Люї.

Рекановський Петро, укр. актор пол. XIX в., квіт. антрепренер, власник театр. контори в Києві та вчитель драм. мист.

Рекангуляція, (лат.) коротке з'ясування автором або бесідником гол. думок свого твору чи промови.

Рекієм, (лат.) Служба Божа по померлих; назва за першим словом Служби Божої; муз. твір для хору, співаків-солістів і оркестри. Найбільш відомі є р. Моцарта, Берліоза й Верді.

Реквізити, (лат.) усі предмети потрібні до вистави театральної (єси на сцені (крім декорацій та костюмів).

Реквізиція, (лат.) добуття харчів для війська підчас війни без негайної заплати.

Реклінґгаузен (Recklinghausen), м-о в Рурцині, 88.000 меш., ткацька, деревна й залізна промисловість, копальні вугілля.

Рекліський Іван, укр. гравер у Києві; б. 14 дереворитів до квіт. видань, 1688-1708.

Реклю (Reclus) Елізе,

фр. географ (1830-1905), приятель Драгоманова; за участь у паризькій комуні прогнаний із Франції, проф. порівняльної геогр. у Брюсселі; праці: „Нова загальна географія“ (19 т.), найбільший геогр. твір світової літ., „Землі“, „Людина й Земля“ й ін.

Реклям (Reklam) Антон Філіп, відомий нім. видавець (1807-96), основоположник нім. дешевої „Універсальної Бібліотеки“ (Universalbibliothek) у Лейпцигу.

Рекляма, (лат.) прилюдне оголошення, спроба звернути на щось (товар, твір літ. чи мист.) загальну увагу при помочі оголошень (також світляних), проспектів, щоб зацікавити людей даною річчю; розголос.

Реклямація, (лат.) зажа, скарга, вияв незадоволення; зажа про хибі доставленого товару й вимога їх винагородити, домагання доставити неодержану посылку; звільнення, пр. з війська.

Реклямувати, (лат.) поширювати рекламу, надто прихвальновати; домагатися звороту чогось або відшкодування.

В. Реймонт.

Я. Реймонд: Молитва.

Е. Реклю.

Рекогноскування, (лат.) розпізнавання, ствердження тотожності особи або предмету, вистежування.

Реколекція, (лат.) духовна справа, в кат. церкві заведена Ігнатієм Льойолею.

Рекомендація, (лат.) писана або словесна оцінка одної особи другою; прихильне свідчення; поручення.

Рекомендувати, (лат.) поручати, прихильно оцінювати, захищати; р. лист — вислати його за поштовою посвідкою.

Реконвалесцент, (лат.) впадоронець, хорий, що приходить до здоров'я.

Реконструкція, (лат.) відбудова, основна переробка, перетвір.

Рекорд, (англ.) найкращий вислід, найвищий осяг у чомусь, гол. у спорті.

Рекреація, (лат.) перерва між заняттями у школі; відпочинок.

Рекрут, (фр.) новобранець.

Рекстаниери, (лат.) цінні папери на певну особу, пр. іменні акції, набірні грамоти й ін.

Рекстасеналія, (лат.) в астр.: дуга небесного рівня між весняною точкою й деклінаційним колом зорі.

Ректифікація, (лат.) очищення; в хем. особливий рід дистиляції (гл. Дистиляція) легко летючих витворів (бензину, бензолу, ацетону, спирту і т. ін.) для виділення фракцій у вузьких межах кипіння.

Ректор, (лат.) намісник у деяких рим. провінціях від часів Константина В.; від часів Відродження р. звання наборні управителі унів.; у сучасні наставники колегій.

Рекре, (лат.) відклик до вищої влади шеля присуду, спротив.

Реле, (фр.) прилад, що урухомлює дуже слабкою електр. струєю електр. апарати. Такої струї вистачає, щоби притягнути до електромагніту цього приладу його котвицю і пим способом замкнути „місцевий обвід“, що містить у собі джерело струї значної сили. У телеграфії вживають електро-магнетного реле. Найдосконаліше р. це електронна лампа.

Релеґація, (лат.) прогнання, гол. учня зі школи.

Релігійний мир 1555, в Аугсбургу між королем Фердинандом I і нім. князями на умовах: не вільно нікого змушувати переходити з одної віри на другу; кожному підданому вільно визнавати віру кат. або прот.; протестанти задержують ті церк. масти, які мали в посіданнях; на будуче не сміє одна сторона другій щонебудь забирати; священні, що виступає з церкви, втрачає свій церк. дохід.

Релігійний фонд, фонд утворений у кол. Австро-Угорщині піс. декретами з 1782, 1792 і ін., з церк. мастків, скасованих Йосифом II — монастирів, товариств, канонікатів, бенедикцій і т. д. Р. ф-ом управляет австр. уряд і з нього покривав усія видатки на церкви та духовенство.

Реліґія, (лат.) віра в Бога й почитання Бога, етимологічно: „зобов'язання“ (су-

проти Бога); рез-і є: 1) монотейстичні й політейстичні; 2) примітивні й культурні; 3) об'явлені (жид. і христ.) та філософічні.

Релеф, (фр.) горорізьба, опуклий образ.

Реліквія, (лат.) мощі, останки тіл святих, також предмет, який стояв із ними в тісному зв'язку; заг. пам'ятка.

Реліґіозіам, (лат.) визнання реліґіозності всього у світі й пізнання.

Реліґіозивний, (лат.) відносний, умовний.

Реліґіозність, (лат.) відносність, умовність; у філ. неабсолютний характер деяких пізнань, норм, законів, їх залежність від обставин; гл. Відносність.

Реліція, (лат.) 1) донесення, звідомлення; 2) у грошовій справі — відношення між вартістю дорожочіних металів, що з них карбують гроші; 3) у мат., гл. Пропорція; 4) у філ. відношення, що зв'язує окремі елементи — одна з основних категорій.

Рем, гл. Ромуль.

Реман (Rehman) Антоні, визн. польс. географ і геоботанік (1840-1917).

Реманентний, (лат.) той, що лишається, залишковий.

Ремарк (Remarque)

Ерх Марія, нім. письмен., *1898; повісті з переживань світової війни: „На Заході без амінів“, „Поворітьма“.

Рембо (Rimbaud) Артур, фр. письмен. (1854-91), один із представників суч. поезії: „П'ятий корабель“, проза „Ілюмінації“.

Рембрандт (Rembrandt Harmensz van Rijn), голландський маляр і гравер (1606-69), вел. реаліст світової, мав величезний вплив на сучасників і новіше епох. мист., м. ін. на Шевченка. Залишив б. 500 образів, 300 граверів і б. 1500 рис. Бібл. й побутові сцена, портрети, краєвиди, мертва натура: „Нічна сторожа“, „Тайна вечерея“, „Даная“, „Лекція анатомії“, „Ісус Христос — огородник“, „Ісус Христос серед народу“, „Це людина“, та ін.

Ремедіум, (лат.) запобіжний засіб, лік; у грошовій справі — дозволеній законом відхил від установленної ваги та проби монет із дорожочіних металів.

E. Реман.

Рембрандт: автопортрет.

Рембрандт: портрет матері.

Ремеа, реміз, ремеса (Remiz pendulina), синя синичка, яка з волосіння й пуху виробляє торбинуваті гнізда, що несуть на галузках; серед Європа й Азія.

Ремер (Römer) Оліф, дан. астроном (1644-1710), перший виміряв широту світла.

Ремесло, ремесло, форма промисловості коли самостійний виробник виконує роботу в малих розмірах на замовлення

Рембрандт: частина з образу: „Лекція анатомі“.

безпосередніх споживачів; ремісники (пр. крапці, шевці) або працюють у себе дома, або ходять із села до села та працюють у тих осіб, що їм дають замовлення; знаряддя праці нескладні; виробнича техніка основанийся на ручній праці; ремісник тим відрізняється від найманого фабричного робітника, що є самостійний підприсмець, має засоби продукції.

Ремзей (Ramsay) 1) Андрю, швиз. англ. геолог (1814-91); 2) Вільям, швиз. англ. фізик і хемік (1852-1916), відкрив у атмосфері тв. шкідливі гази: гелій, аргон, неон, криптон і ксенон; нагорода Нобеля 1908.

Вільям Ремзей.

Реміза, (фр.) возина.

Ремізов Олексій, рос. письмен., *1877, поетар і драматург; Пруд, Крестовые сестры, Питый рубль, Огненная Россия й ін.

Ремінгтон, (англ.) фабрична марка шальної машини, також англ. рушниця.

Ремінісценція, (лат.) споминок, згадка.

Ремітент, (лат.) особа, що придбала переказний вексель і тим набула право стягти векселю суму з довжника (трасата).

Ремке (Reimke) Поган, нім. філософ, *1848, творець „основної науки“, себто новітньої метафізичної філософії.

Ремонстранти, гл. Армініяни.

Ремонт, (фр.) 1) направи, гол. машини; 2) у війську: заступлення старих і невідповідних коней молодим, свіжким набуток.

Ремонтер, (фр.) старшина уповажнений закуповувати коні для армії.

Ремунерація, (лат.) винагорода.

Ремшайд (Remscheid), м-о б. Діссельдорфу, 78,000 меш., залізна промисловість.

Рейн (Rhine), 1) фр. назва Райну; 2) два фр. департаменти в Ельзасі: Долішній Р. (гл. Ба-рєн) і Горішній Р. (Haut Rhin), 3,510 км.² і 490,000 меш.

Рейн (Wren) Крістофор, англ. архітект

(1632-1723), будівничий собору св. Павла в Лондоні.

Рейн, реніфер, північний олень (Cervus tarandus), ссавець із родини оленів, замкнений дуже росохатами рогами, також у самиць; живе в підбігунових краях, уживають його до їди під верх і санками; самиці доять; м'ясо їстівне; шкур уживають на убрання і до різних виробів, із костей роблять різні прилади, а кішок шкури й птяти.

Рейн.

Рейнак (Reinach) Сальомон, фр. фізюлог та археолог (1858-1928), жид. роду; дослідник клас. мистецтва; підручники до клас. фізюл. і археол. „Старовина півд. України“, а Кондаковим і Толстим; „Старовина Веспору Кімерійського“ й ін.

Ренан (Renan) Ернест, фр. письмен. (1823-82), фізюлог, критик, історик релігій: „Життя Ісусове“, „Початки християнства“, праці з історії жидівства, церкви.

Е. Ренан.

Рене Карл, рос. ген. (1663-1716), воював із шведами й запорожцями, 1709 вибив невеликі ватаги запорожців із Маячик та Нехворощі й вирівав усю тамошню людиність та оселі попалив; розгромлений Гордіськом-Головком у Сокильці.

Ренегат, (лат.) перевертень, перекіяч, той, що вирікся своєї віри, чи народу.

Ренесанс, (іт.) Відродження, доба XV-XVI в. в Європі після готки Р., започаткований гол. в Італії під гаслом наслідувати античне мистецтво під впливом нового соціального устрою (міщанство), створив підмінний стиль та мал величезний вплив на

Ренесанс: 1. частина бібліотеки св. Марія у Венеції, 2. церква Діаво Марії в Генуї, 3. палладієвський стиль, 4. різьба М. Лоджеса, 5. капітель.

внесь дальший розвиток європ. мистецтва. В архітектурі Р-у перевага шкільного будівництва, центральність планів, уживання античних орденів, піколових дуків, перехресних і банастих склепінь. Школи Фльоренції, Риму, Венеції.

Візан. іт. діячі р-у — архітекти: Брунелескі, Браманте, Сансовіно, Вільола, Палладіо, Мікель-Анджельо; різьбарі: Гіберті, Донателло, Локка й Андреа делла Роббіа, Андреа Сансовіно, Мікель-Анджельо; маліри: Андреа Мантеня, Фра Філіппо, Боттічеллі, Перуджіно, Рафаель, Мікель-Анджельо, Леонардо да Вінчі, Тіціно, Корреджо, Ів. гол. школи р-у поза Італією: фр., нім., флім. (гл., гл. таблиця Будівництва II, 4-6).

Ренета, (фр.) рід яблука.

Рені Гвідо, іт. малір (1575-1642); рел. образи, портрети, „Аврора“, голови Ісуса Христа, „Самсон і Аволіон“, „Ессе homo“.

Реніе (Régnier) Анрі, фр. письмен., *1864; поезії „Крилатий саидал“, „Дзеркало годин“, повісті: „Подвійна любов“, „Подружжя опічноті“; новели.

Реній (Re), хем. первень, м'який, т. т. 3.250°, в. т. 205; уживається в хем. промисловості як каталізатор при виробі синтетичної бензини.

Ренкльода, (фр.) рід сливки.

Ренн (Rennes), гол. м-о фр. департаменту Іль е Вілез, 83.000 меш.; ст. столиця Бретані, собор і церква св. Жермена з XV в., унів.

Реннекамф Павло, рос. генерал (1854-1918), 1900 здушив повстання „боксерів“, 1905 вгамував революцію на Сибірі, за світової війни ком. 1. рос. армії у Схід. Пруссії, де його побили німці на Маурських озерах; убитий більшовиками.

Реннер (Renner) Карл, австр. теоретик соціалізму й держ. діяч, *1870, ревізіоніст марксизму; після світової війни перший канцлер австр. республіки; гол. твори: „Господарська доктрина К. Маркса“, „Державне господарство, світове господарство й соціалізм“.

Ренод (Renaudot) Теофраст, фр. лікар і журналіст (1586-1653), основник першої фр. газети „Gazette de France“ 1631; у ній багато вісток і дописів із України, особливо за часів Хмельниччини та Шведчини.

Ренс (Reims), м-о в півн. Франції (Шампанія), 101.000 меш., гот. собор (XIII в.), під час останньої війни сильно знищений, тепер відбудований; коронаційне У. З. Е. П.

Reni: Esse homo.

Ренс, собор Нотр Дам.

місто фр. королів; 14 V 1049 тут вінчалася Анна Ярославна з Генрихом I; гарні бульвари та пам'ятники; ткацька й спиритична (шампанські вина) промисловість.

Ренські гори (Rhöngebirge), гори на верхів'ях Верри та Фульди, до 950 м. вис.

Рента, (фр.) в ширшому розумінні: нетрудовий прибуток, що його мають власники землі (гл. Грунтова рента), будинків, капіталу; у тісному: постійний дохід, що його правильно дістають окремі особи чи за попередній договір (пр. пенсія), чи на підставі договору (пр. досмертний дохід від забезпечення).

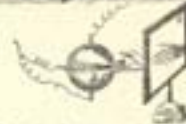
Рента земельна, гл. Грунтова рента.

Рентген (Röntgen) Вільгельм Конрад, нім. фізик (1845-1923), відкрив 1895 промені X, що мають першорядне значіння для фізики й медицини; нагорода Нобеля 1901.

Рентгеніві промені, X-промені, невидні промені, що powstaють від удару катодних променів об тверді речовини пр. об платину; їх створюють у шклянній кулістій банці з повітрям розрідженим болей до 0-02 мм. тиснення, якої алюмініва анода, та катода у формі згнутого дзеркала злучені з бігунами індуктора Румкорфа; катодні промені, що виходять із катода, падають на антикатода (платку з платини або вольфраму) і відси виходить як Р. промені. Р. п. зачорнюють фотографічну плітку, спричиняють свічення картону, напосного барово-платиновим ціаніком, та йонізують повітря; переходить папір, дерево, папу, тканини, м'які частини тіла людей і тварин майже без перешкоди, слабо переходить крізь тоненькі алюмініві блишки та кам'яні плити, не переходить крізь кості та металеві плити. На цій приметі полягають Рентгеніві фотографії (гл. таблиця: Електричність I, 16). Р. п. бувають тверді (дуже проникливі) та м'які (менше проникливі); перші powstaють, якщо Рентгеніова банька має дуже розріджене повітря, другі при слабшому розрідженні повітря. На основі дослідів нім. фізика Лауе, Р. п. це хвильастий

В. Рентген.

Вгорі: фотографування рентгеном: А — анода, К — катода, І — індукційний апарат, об — бігуни індуктора, П — фотографічна плітка в чорному папері, звернена емуляційною догори, на якій дістають рентгенограм. Впалі: рентгенівська трубка [а] і баріомплатинізаурований екран [б] з образом костей пересвітленої руки.

Вгорі: фотографування рентгеном: А — анода, К — катода, І — індукційний апарат, об — бігуни індуктора, П — фотографічна плітка в чорному папері, звернена емуляційною догори, на якій дістають рентгенограм. Впалі: рентгенівська трубка [а] і баріомплатинізаурований екран [б] з образом костей пересвітленої руки.

рух етеру, довгота хвилі якого лежить поміж 0,01 та 20 μ . Уживають Р. п-ів у медицині, до дослідів над будовою кристалів, над будовою атомів. Необережне орудування Р. п-ями викликає важкі поварення шкіри та може спричинити каліцтво і навіть смерть.

Рентгенограма, радіограма, (лат.-гр.) фотографічна знімка, зроблена при допомозі променів Рентгена.

Рентгенографія, 1) у кристалографії, використання променів Рентгена для досліду внутр. молекулярної будови кристалів; дуже важна вітка нової кристалографії, започаткована щойно 1912; 2) у мед., також радіографія, виготовлювання фотографічних знімок внутр. органів (легеня, серця, шлунку й ін.) або кісток при допомозі променів Рентгена; важний діагностичний засіб.

Рентгенодіагностика, (гр.) діагностика при допомозі рентгеноскопії, або рентгенографії. Р. спирається на тому, що проміння Рентгена неоднаково добре переходять крізь різні тканини нашого тіла. При р-ці шляхів травлення, сечових доріг і ін. вводиться до них спершу тав. контрастну річовину (солі барію, йоду й ін.), що не перепускає променів Рентгена.

Рентгенологія, частина медицини, що займається діагностичним і лікувальним використанням променів Рентгена.

Рентгеноскопія, радіоскопія, просвітлювання променями Рентгена.

Рентгенотерапія, використання променів Рентгена при лікуванні, пр. новоутворін, деяких хоріб шкіри, туберкульозі (шкіри й залоз), деяких хоріб крові й ін.; часом як додатковий лікувальний засіб після оперативного усунення новоутворін.

Рентова оселя, оселя набута за допомогою держави або банку, з обов'язком оплати щорічної ренти; установлена пр. у Прусії 1886, в Галичині 1905.

Рентова позика, безреченцевий довг, якого довжник не повинен сплачувати, пр. державна позичка, коли ширителі (кредитори) дістають у певні реченці лише відсотки (ренту) без часткової сплати позиченої суми.

Рентонний, (фр.) дохідний; такий, що об'єдє дати прибуток.

Ренуар (Renoir) П'єр Огюст, фр. маляр (1841-1919), чільний представник імпресіонізму. Жанрні сцени, міт. сюжети; „Сніданок моряків“, „За піском“.

Ренувіє (Renouvier) Шарль, фр. філософ (1818-1903), основник фр. „критицизму“.

Ренуціяція, гл. Резигнація.

Ренцицький Петро, рос. комп., *1874, укр. роду; сольовісні (до 80), форт. твори.

Реньо (Regnault) Анрі Віктор, фр. фізик і хемік (1810-78), дослідник густоти та питомої теплоты пари та газів.

Рео (Réau) Люї, фр. історик мистецтва, *1875, дир. фр. інст. в Спб; відвідав Україну 1917 й негайно по мирі в Бересті видав

по фр. у Парижі безсторонньо написану книжку „Незалежна Укр. Республіка“.

Реометр, (гр.) прилад, що визначає швидкість бігу річки.

Реомюр (Réaumur) Антуан, фр. зоолог і фізик (1683-1757), відомий винахідник термометра з поділкою на 80° від точки замерзання води до точки кипіння; займався також виробом порцеляни.

Реорганізація, (лат.) перебудова, віднова.

Реостат, (гр.) прилад, що змінює силу електр. струї зміною опору електр. обводу. У р. п. о. с. у в. и. о. м. у переміщенням посувача адовж шпуди з голого дроту влучається це або те число її завоїв. У р. держак. о. в. о. м. у пересувом держака влучається аніт в спіралі частини дроту. У р. х. затичкових, уживаних при лабораторній праці, вклядом до гнізд, або вклянтим із них затичок, влучається та влучається шпуді ізольованого дроту, опори яких мають 1, 2... омів. Окремий р., що ним управляют рух трамваю, зветься контрольором.

Репарації, (лат.), зобов'язання Німеччини на основі версальського договору відшко-

дувати державам-переможцям усі витрати, зв'язані зі світовою війною; 1921 репараційна комісія з представників тих держав визначила борг Німеччини в сумі 132 мільярдів зол.

нім. марок; Франція мала дістати 52%, Англія—22%, Італія—10%, Бельгія 8%; решта союзників цих держав—8%; плани воєнних репарацій переглядали тричі—1924, 1929 і 1932 (гл. Довгів плани, Юнгів плани); репараційний борг Німеччини на лозанській конференції 1932 зменшено на 3 мільярд зол. марок.

Репарація, (лат.) на-

права.

Репатріант, (лат.) повертєть, емігрант, що вертається з чужини на рідну землю.

Репатріація, (лат.) поворот або виселка з чужини (еміграції) на рідну землю.

Репер, (фр.) сталий вимірювальний пункт із визначеною умовною або надморською висотою.

Репертуар, (фр.) збір театральних п'єс, що їх виконують у театрі за якийсь період часу; всі мист. твори, що

Реометр Арвідсона. S—крильця, що обертаються на осі R; E—пластинка, що затримує крильця по означеному часі. E—підвісена пластинка, 22'—годинниковий пристрій, що означає число оборотів крильця (5), G, H—лінійка, до якої тагне обсерватор.

Посушний реостат, уживаний у радіоапаратах.

Реостат, 1. селєва затичковий р.; 55—шпудя, S—затички, B—намотки дроту, a—можливі пластинки до міряння опору 0,1, 0,2, 0,3, 0,4 омів, 2. затичковий р. зверху.

їх опанував музикант або співак; ролі актора.

Репетент, (лат.) учень, що повторяє класу.

Репетиція, (лат.) повторення, проба сценічного або муз. твору.

Репліка, (лат.) відповідь; у муз., повторення.

Репнін, гл. Репнін.

Репортер, (фр.) денникар, що збирає точні відомості для часописів; щоденний звідожник часопису.

Репрезентант, (лат.) представник, заступник; репрезентувати, — представляти, заступати.

Репрезентація, (лат.) представництво, заступництво. Репрезентативний, представницький, характеристичний.

Репресалія, (лат.-фр.) протидіяння насильними засобами, щоби адувати якийсь рух або спинити безправство; гл. Репресія.

Репресія, (лат.) насильний засіб, щоби адувати активний виступ.

Репродуктор, (лат.) гл. Ампліон.

Репродукція, (лат.) відбиток, копія образу, виконана способом механічним, або фотографічним. У друкарстві різноманітні механічні способи р.: цинкографія, фототипія, офсет, світлодрук та ін.

Рента Василь, рум. церк. діяч укр. роду на Буковині (1841-1926), правосл. буковинський матр., боріг урівноправнення українців на церк. полі.

Рентилі, (лат.) гл. Плазуни.

Рентилія, (лат.) запроданець; також підкулений часопис.

Рентилька, (лат.) газета, що служить тому, хто її платить.

Рентуліка, щоденник у Станіславові в 1919 під ред. Ів. Кривецького, офіційоз уряду ЗУНР.

Рентуліція, (лат.) невизнання владою якихось держ. довгів, відмова платити їх.

Рентуація, (лат.) добра слава.

Реріх Микола, рос. малпр, графік і дослідник мист., *1874; стилізації під моск. стиль із містичним духом; декорації, книжкова графіка.

Ресекція, (лат.) виття, усунення хорой частини органу (жітки, суглобу, кишки, тощо).

Ресіфе (Recife), гл. Пернамбуко.

Рескін, гл. Раскін.

Рескрипт, (лат.) розпорядок вищої влади, голови держави, тощо.

Ресора, (фр.) пружина між підвоззям і колесами, щоби не трусило екіпажу.

Ресорбія, (лат.) гл. Всмоктування.

Ресорт, (лат.) обсяг чинностей якогось уряду, установи, людини.

Респірі (Respighi) Отторіно, іт. комп., *1879; численні симф. твори, концерти, твори для скрипки, фортепіану й ін.

Респиратор, (лат.) прилад для охорони уст і носа перед нечистим або надто зимним повітрям.

Респірація, (лат.) віддих; у потопісі, значок для віддиху.

Респонзорій, (лат.) в лат. церкві перемінний спів священника й хору.

Республіканські Вісти, укр. тижневик, 1919-20 у Вінниці.

Республіка, (лат.) форма держави, яка не є монархією, себто в якій ніхто не має свого „власного“ права бути володарем. На чолі р. стоїть виборний голова-президент, але бувають р. без президента, якого функції виконує колегіальний предсідник законодавчого тіла.

Рестаурація, (лат.) 1) напрана, віднова; привернення престолу династії, що панувала вже раніше; повернення старого ладу; 2) гл. Ресторан.

Реституційний едикт, едикт цес. Фердинанда II з 1629, на основі якого протестанти мали повернути католикам церк. добра, захоплені після 1552.

Реституція, (лат.) відшкодування, на-права заповідної кривди.

Ресторан, (фр.) прилюдна харчівня.

Ретель (Rethel) Альфред, нім. іст. малпрства та гравер (1816-59); фрески з життя Карла В., дереворити.

Ретійські Альпи (Rätische Alpen), гори адовж лівого берегу гор. Іну, до 4025 м. вис.

Ретікон (Rätikon), Альпи на границі Фюарльбергу та Швейцарії, 2,970 м. вис.

Ретіф де ля Бретон (Restif de la Bretonne) Ніколя Едм, фр. письмен. (1734-1806), славний легким життям і сороміцькими повістями.

Ретор, (гр.) промовець; у ст. римли та греків учитель красномовства.

Реторія, (лат.) правний засіб держави супроти іншої, щоби примусити її до зміни політики (пр. мита, нашіорти).

Реторика, (гр.) наука красномовства. Основи під розвиток гр. реторики поклали софісти, гол. Горгій, Лілій і Сократ; наукову р. створив Аристотель. З упадком самостійності Атен замирав політ. красномовство, а з давньої софістики розвивається квітчастий, яскравий азійський стиль — таз. азійизм. Рішуче ставили проти нього дощойно аттицисти, гр. письменники й граматичи II в. по Хр., що старалися писати зразковою гр. мовою, та встановили канон 10 зразкових аттицьких промовців. У Римі обидва стилі мали своїх прихильників: Цицерон поборював аттицизм, дарма що сам не створив ніякої самостійної реторичної системи. За цесарства упадає політ. красномовство й починається схоластичне декламаторство, що не має ніякого зв'язку з дієвим життям.

Реторичне питання, питання, на яке не вимагається відповіді.

Реторичний, (гр.) у поезії підвищений склад мови, в вишуканих та піднесених висловах; красномовний.

Рето-романи, гл. Лядинці.

Ретороманська мова, гл. Лядинська мова.

Реторта, (лат.) шкляна, порцелянова, глиняна або залізна кругла посудина з довгою шийкою, зігнутою під прямим кутом; уживають при дистилляції. В техніці: вел. вальцевата залізна посудина, що її уживають при добуванні з вугілля газу, смоли й т. ін.

Реторта.

Ретраншамент, (фр.) друга лінія оборони твердині; будується за найбільш zagrożеними частинами першої лінії.

Ретроград, (лат.) назадник.

Ретун, (фр.) підмалювання, поправа образу, рис., гравюри, фотографії (на негативі).

Реуіон, гл. Реюніон.

Реут, права басарабська притока Дністра, 210 км. дов.

Рефакція, (лат.) знизка ціни або ваги товару, коли виявлено в ньому хиби; р. транспортна, опуст із зал. тарифи при перевозі значної кількості вантажу.

Рефектар, (лат.) їдальня, звич. по мастирях.

Реферат, (лат.) відчит, публ. виклад якоїсь справи; повідомлення, доповідь про нову книжку, мист. твір чи якусь подію громад. життя.

Референдар, (лат.) від XVI в. королівський урядовець у Польщі, заступник королівського секретаря; тепер адмін. урядовець у старостях.

Референдарські суди, королівські суди в Польщі, утворені в XVIII в. для розсуду справ між селянами й старостами в королівщинах.

Референдум, (лат.) вирішення важких держ. справ всенар. голосуванням; р. уживається часто у Швейцарії, Італії в ЗДА, та Німеччині.

Референт, (лат.) той, що виготовляє реферат, доповідач, викладач.

Референція, (лат.) поручення, рекомендація, що свідчить про солідність якоїсь фірми чи особи.

Рефлексе, (лат.) 1) відблеск, відбивання світла від гладкого предмету та освітлення від того відбивання; 2) вроджена, звич. несвідома, мимовільна реакція організму на чуттєве подразнення.

Рефлексія, (лат.) в філ.: 1) теоретичне міркування; 2) зворот свідомості до розгляду себе самої, — в Льюка (і в англ. емпіризмі) р. є джерело абсолютно певних пізнань, що ґрунтуються на порівнянні окремих уявлень аміслів, у Гегеля—антитеза.

Рефлексологія, (лат.-гр.) наука про відрухові чинності життя та їх складових частин, спричинені відповідними подразненнями; частина досвідної психології.

Рефлектор, (лат.) параболічне дзер-

кало, що збирає промені світла й спрямовує їх у бажаному напрямі; гл. Далекovid, Проектор.

Рефлектувати, (лат.) числити на щось.

Реформа, (лат.) 1) зміна, перетвір форм гром. ладу законодавчим шляхом; 2) реформи жіночі — погавячки під сузлею.

Реформати, (лат.) 1) називаці гельветської конфесії, кальвіні; 2) вітка францискавського чину.

Реформатор, (лат.) людина, що поправляє сусп. лад змінами в його установах.

Реформація, (лат.) віднова, поліпшення; в церк. історії реф. напрямок Лютера, Кальвіна й ін., знервений проти церк. традиції.

Рефрактометр, (лат.-гр.) оптичний інструмент для мірюння коефіцієнтів залому світла в різних і течіючих річовинах; збудований на основі передомашня й повного відбивання світла.

Рефрактор, гл. Далекovid.

Рефракція, (лат.) переломання, гл. Переломання світла, Астрономічна рефракція; р. о к а : оптичне наставлення ока, дане його будовою та оптичною осі, при виключенні акомодції.

Рефрен, (фр.) приспів, повторювання тих самих слів після кожної строфи чи куплету, також остання частина мельодії.

Рех (Rech) Фрідріх, гол.-нім. письмен., *1883, збрини гол.-нім. нар. пісень.

Рец, гл. Реа.

Рецензент, (лат.) той, що пише рецензії, критик.

Рецензія, (лат.) оцінка твору.

Рецензувати, (лат.) писати критику, рецензію, оцінювати.

Реценсіє, (лат.) посвідка на одержання якоїсь речі, гол. посилка на пошти.

Рецепт(а), (лат.) письменне доручення аптеці видати означений лік; видавати р. можуть тільки дипломовані лікарі.

Рецептивний, (лат.) сприймальний.

Рецептивність, (лат.) сприймальність.

Рецепція, (лат.) прийняття (гостей); р. п р а в а, переняття чужого права в систему когось нап. права. Нім. право XVI в. переняло рим. право, ст.-укр. право переняло багато з суч. нізант. права не лише церк., але й світського.

Рецесія моря, відступ моря, спричинений підносом морського берега.

Рецидива, (лат.) 1) зроблення злочину особою, що вже давніше була карана за подібний злочин; 2) гл. Реінфекція.

Рецидивіст, (лат.) 1) злочинець, що зробив знову злочин, за який уже давніше був караний; 2) людина, що захорувала на перебуту вже хворобу.

Рефрактометр із компензатором сист. Аббе.

Рецитація, (лат.) виголошування якогось твору, звич. з пам'яті; гл. Деклямація.

Реція, рим. провінція, що обіймала Сх. Швайцарію, Тироль і Баварію по Дунай.

Речення, у грам.: мовна одиниця, складена з ряду слів, чи з одного слова (никлик, ключий відмінок), що творить заокруглену думку. За змістом бувають р.: — розповідні, наказові, бажання, питання, оклики; прихильні й заперечні. Щодо форми: голі (з присудка; присудка та підмету) та поширені (зрім присудка й підмету — ін. частини), р. без підмету (без підметові, пр. світас), часто неособові (мені сниться), взагалі такі всі р. — повні; бувають і неповні, коли пропущений гол. частини р., що їх догадати легко — р. промовчані (еліптичні); вставлені між слова в р. — вставні; коли думка одна — р. просте; більш думок — р. зложене або складне; посередке між одним і другим — стягнене, коли до одної якоїсь частини в р. стягаються дві або більше частин; зложені р. — бувають самі для себе самостійні, зрозумілі (рівнорядно-зложені, сполука речень), між собою головні; або складаються з одного зрозумілого, самостійного — головного й побічних (підрядно-зложені; спійні речень), що для головного р. бувають: присудком (присудкові), підметом (підметові), предметом (предметові), прислівниковим додатком (прислівникові), або пояснюють якусь ім'я головного речення (прикметникові); при цьому прислівникові р. за змістом бувають місцеві, часові, способові (і то: чисто-способові, порівняльні, наслідкові), причинні, намірові, умовні, допустові. Побічні р. починаються сполучними словами (займенниками, частиці, сполучники) й відповідно до того бувають: відносні (відносні займенники), питайні (питайні займ.), сполучникові (сполучники). Рівнорядно-зложені р. сполучені між собою легко (співрядні сполучники: і, та — єдиальна сполука; а, але — протиставна сполука; розділові знаки: запинка, двокрапка, середник, питайник і т. д.) — й на поділ їх указує зміст; часова сполука, наслідкова, порівняльна, намірова, умовна й т. д. Речення, у муз. найменший уривок, що має гармонічне закінчення (повну або неповну каденцію); звич. складається з 2, 4, 6, 8 тактів, а часом і з ін. числа тактів.

Речитатив, (ит.) співомова; спів, що в ньому часто муз. елемент (мельодико-ритмічна будова) зводиться до мінімуму, а на перший план виступає природне наголошування й деклямація. Повстання р. в'язється з розвитком опери.

Решетар (Rešetar) Мілян, хорв. славист, *1860, проф. віденського, потім загребського-

го унів., член югосл. акад., НТШ.; праці зі сербо-хорв. мови (наголос, діалекти).

Решетилівка, м-ко на Полтавщині, над р. Голтвою, в XVII в. сотенне; славіні вівці та кушнірі.

Решетило Степан, укр. церк. діяч, *1889; організатор місій на Закарпатті; від 1931 василівський протоігумен Галицької провінції.

Решетина, гл. Ціг'як.

Решід Мустафа паша, тур. держ. діяч (1802-58), посол у Лондоні й Парижі, килькараловий міністер закорд. справ та вел. везир; прихильник реформ, ворог Росії.

Решт, пере. м-о недалеко Каспійського моря, 40.000 меш., осередок рад.-пере. торгівлі.

Реюніон (Réunion), Іль де Бурбон, 1) найбільше на захід висулений фр. острів архіпелагу Маскарени, 1.980 км.², гористий, вулканічний, родючий (цукор, кана), заселений французами; 2) фр. колоніальна губернія, що обіймає крім о-ва Р., ще Нью Амстердам, Сен Поль і Кергелі, разом 2.400 км.² і 187.000 меш., гол. м-о Сен Дені.

Рей, 1) в гр. мітології одна з титанід, донька Урана й Геї, дружина Хроноса, мати олімпійців: Зевеса, Посейдона, Гадеса, Гери, Деметри й Гестії; 2) (Rhea), один із місяців Сатурна.

Рей, (нім.) поперечний стовп щогли, що піддержує вітрило.

Рей Сильвія, у рим. міт. донька Нумітора, мати Ромулі й Рема.

Редін Б'ор, рос. историк мист., *1863; „Матеріали до вивчення церк. старовини України“, пам'ятки церк. старовини Харківщини, „Києво-Софійський собор“ — про мозаїку й фрески собору, на спілку з проф. Д. Айваловим.

Резанов Володимир, укр. іст. літ., проф. нікенського ІНО; гол. праці: Пам'ятники руської драматическої літератури, Школьні діяння XVII-XVIII в. (Нікень 1907); з доручення ВУАН видає збір текстів старого укр. театру.

Рєка (Rijeka), гл. Фюма.

Рєпін Ілля, рос. малір укр. роду (1844-1930), академік, проф. і ректор Акад. Мист. в Спб.; один із найвван. представників „передвижництва“, імпресіоніст; образи историчні, побутові, реп. змісту: „Бурлаки на Волзі“, „Іван Грозний і його син Іван“, „Запорожці“, „Гетьман“, „Не ждали“, „Арешт“, „Гоним“, портрети А. Пешкєського, Л. Андрєєва, Л. Толстого, А. Рубінштейна та ін.

Рєпін Микола, князь, рос. держ. діяч (1734-1801), дід Миколи Р.-Волковського, 1762-68 рос. амбасадор у Польщі, де правив як король, 1770-74 і 1789-91 брав участь у

I. Repin.

війні з Туреччиною: 1796 воєнний губернатор у Рязі.

Рєпіна Варвара, приятелька Шевченка (1808-91), донька ки. Миколи Рєпіна-Волконського, кохалася в поета, листувалася з ним та допомагала підчас заслання, поки не заборонив їй цього уряд; полишила спомини про поета. Шевченко присвятив їй свою рос. поему „Безталанний“.

І. Рєпіні: Запорожці.

Рєпіні-Волконський Микола, рос. військовий і держ. діяч (1778-1845), 1813-14. ген-губ. у Саксонії, 1816-36 „малорос.“ ген-губ.; 1831 zorganizував 8 укр. коз. полків для боротьби з польс. повстанням; того самого року подав Миколі І „проект положення об обрахуванні малоросійських козаків к первобытному состоянию“; за прихильність до укр. автономізму звільнений Миколою І; Р.-Вого амальмадував Л.

Толстолі у романі „Війна і мир“, під ім'ям Андрія Болконського.

Рєчіца, білорус. пристань при впадінні Березини в Дніпро, 15.000 меш., торгівля збіжжям і деревом.

Рєшетніков Федір, рос. письмен.-народник (1841-71); найкращий творчість „Подплиць“, з життя селян перм'яків.

Ржа, ржина, гл. ржжа.

Ржевуський (Rzewuski), 1) Вацлав, польс. гром. діяч (1765-1831), ді-дич Саврані на Волині, вернувся зі Сходу з назвою Емір Тадж-Ель-Фегер або Золотобородий Емір; заснував школу ліриків, підкладав на ноти укр.

В. Рєпіна.

пісні Падури й ін.; оспіваний як „отаман Рєвуха“; 2) Генрік, польс. письмен. (1791-1866); повісті „Листопад“, „Запорожець“, „Пам'ятки Соляні“.

Ржегорж (Rehof) Францішек, чесь. етнограф (1857-99), вел. приятель укр. відродження, зібрав силу етногр. матеріалу про гал. українців, зокрема про гуцулів; подарував свою книгозбірню Львів. „Пресвіті“, був її почесним членом; цінне листування з укр. діячами в чесь. Нац. Музеї у Празі.

Ф. Ржегорж.

Ржевецький Антін, рос. діяч на Україні, кадет; 1918 за П. Скоропадського міністер фінансів.

Ржищів, м-ко київ. округи на правому березі Дніпра, 8.000 меш., 77,4% укр., 188% жидів.

Рибаков, 1) Іван, укр. історик, проф. іст.-філол. факультету в Полтаві, тепер діяльний член Т-ва дослідників укр. іст. письменства та мови в Ленінграді; 2) Микола, рос. актор-трагік (1811-76), наступник Мочалова; кращі ролі: Лір, Отелльо, Шейлок, Іван Грішній.

Рибалочка-водомероз, морозюк (Alcedo), птах споріднений із аюлею, зверху зеленосиній, сподом бурий, із вел. дзьобом і коротким хвостом; живе над водами, живиться рибками, за якими зручно нурцює; Європа й зах. Азія.

Рибалочка-водомероз.

Рибачок Михайло, укр. педагог (1874-1926); дир. філії укр. акад. гімназії у Львові; наукові розвідки й рецензії з мат. наук.

Риби (Pisces), хребетні, земнокровні тварини, знач. вкриті дускою, замість піг мають парвєті плащі, грудні й черевні, крім цього знач. мають і непарвєті плащі; хребетні, підхвістий і хвістий; дихають зявами, легені замінені у плащий міхур, що управильноє плавання; б. 12.000 родів; діiamo на хрищові й костисті; гл. також Дводинні.

Риби (сузір'я).

Риби, остатне сузір'я та знак зодіака. **Рибинський** Володимир, укр. гебраїст, *1867, проф. київ. дух. акад., від 1920 співробітник ВУАН, член жид. комісії, у збірниках якої містять свої праці.

Рибинськ, рос. м-о над гор. Волгою, 25.000 меш., важна пристань, торгівля сіль-госп. продуктами, споживча промисловість.

Рибниця, укр. м-ко над Дністром у тзв. молдавській автономній республіці; 10.000 меш.: 33,8% укр., 38,0% жидів, 16,6% молдаван; у рибницькому районі 52% українців.

Рибніков Павло, рос. етнограф (1832-85), збирач і видавець білин.

Риб'я шкіра, гл. Іхтіоза.

Рига (Riga), гол. м-о та пристань Латвії, 15 км. вище гирла Зах. Дини, 340.000 меш., се-

редньо-вічні будинок, м. І. „Дім чорних ліпирів“ із XVI в., унів., промисловість (гумова й машинова) сильно знищена війною, рух у пристані після війни підупав. Р., заснована 1201, була вилючним ганзейським містом, від 1710 одна з найбільших пристаней Росії; 1921 мир між Польщею й сов. Росією.

Рига.

Ригор, (лат.) суворість, дисципліна, правний примус.

Ригоризм, (лат.) суворість; послідовне, невідхильне прикладання етичних норм до нормування та оцінки людської поведінки.

Ригорист, (лат.) той, що безоглядно зберігає принеси та закони.

Ригороз, (лат.) іспит на акад. титул доктора якоїсь науки.

Ригорозант, (лат.) той, що робить ригороз.

Ридван, (нім.) старинний двоколоний віз, відчинений ззаду, вживаний на ігрищах та переможцями; тріумфальний віз; у нас колись — вел. поїзд.

Ридель (Rudel) Люціян, поль. письмен. (1870-1918); фантастична п'єса „Зачароване коло“, поезії.

Рида-Сьмігли (Rydz-Smigly) Едвард, поль. генерал, *1886; 1929 ком. поль. армії в Києві.

Ризь (Oryza), трав'яста рослина, до 1^м, м. вис., подібна до віса; походить із півд. Азії, тепер планують її скріплю у гарячих краях, також в Європі; в Іспанії й Італії, властива на Угорщині й півд. Україні; вимагає вологої землі; зерно дуже поживне; виробляють із нього пиво (саке), горілку (арак), крохмаль, клей і пудру, а соломки капелюхи й папір. Щорічний збір пересічно 1.160 мід. тон, з того: Брит. Ім-

Ризь. 1. рослина, 2. пахляк й стовпчик, 3. цвіт, 4-5. колос; 4. без остинок, 5. з остинами.

дія 461, Китай 300, Японія 112, Голландія 58, Індонезія 57, Сіам 53, Корея 31, Африка 28, Філіппіни 21, Америка 15, Європа 10 мід. тон.

Ризий (Camelina), хрестоцвітна олійна европ. рослина; вдається і на поганій ґрунті.

Ризь, жінки в Індії.

Ризок, гриб; гл.

Ризь, таблиця: Важніші гриби України, ч. 10 і 17.

Риза, міра паперу, десята частина белі; має 500 аркушів друкарського паперу або 480 аркушів паперу до писання; має 20 зшитків.

Риза, 1) церк. одяг православного й гр.-кат. духовенства при богослуженнях або ред. чинностей; діляться на дияконські, священничі й єпископські; їх форми розвинулися вже в I. тисячолітті: 1) наплечник, яким закривається ши́я й рамена; 2) стихар, довга біла одяга, неначе сорочка з рукавами; 3) епітрахиль, у свщ.; орар у дияконів — стійка з хрестами, вбрана з правого плеча на ліве; 4) понос; 5) наравніч (на руках); 6) фелон, широка, зпереду коротша риза; у диякона далма-тичка. Єп. по фелоні надягає омофор, до пояса прив'язує чотирикутний набедренник. Крім того єп. носить поверх омофору зол. хрест на ланцюгу, на голові мітру, на руці перстень з моцями. Митрополит замість фелона має сакос, а зверху омофор. При ред. чинностях поза Службою Божою вбирають єп. і мітр. фіолетову мантію.

Ризь, 1-7 архиєрей у ризах: 1. сакос, 2. мітра, 3. омофор, 4. набедренник, 5. митроградний хрест, 6. ключ епітрахиль, 7. жезл, 8. мантія, 9-17. священничі й дияконські ризи: 9. стіхар, 10. дияконський стіхар, 11. орар, *2 понос, 13. епітрахиль, 14. наравніч, 15. колос, 16. і 17. фелон злепеду (16) і зхладу (17).

Ризько, (іт.) небезпека, можлива втрата.

Ризька затока, затока Балтійського

моря при латвійському й естонському побережжя.

Ризький (Рижский) Іван, проф. рос. словесності й красномовства (1759-1811), родом із Риги, 1. ректор харківського унів.

Ризький мир, мирова угода, заключена 18 III 1921 у Ризі поміж Польщею з одного боку та Рос. Соц. Федеративною Сов. Республікою й Укр. Соц. Рад Республікою з другого; ліквідувала поль.-більш. війну, фактично анулювала варшавську угоду поміж Польщею і урядом УНР з 22 IV 1920 та переподдала новий поділ укр. етногр. земель поміж Польщею й Росією. Р. м. означив схід кордони відновленої Речіпосполитої, які зах. великодержави затвердили у постанові Ради Амбасадорів у Парижі 15 III 1923. Р. мир признав Польщі 6. 140.000 км.² етнографічно польських земель, не рахуючи Схід Галичини.

Рикалов Василь, рос. петербурзький актор (1771-1813), уславився в ролях комічних (особливо в комедіях Молієра); батько великої родини акторів Рикалових.

Рикон, 1) Валеріян, суч. архітект, від 1923 проф. Мист. Інст. в Києві; кіно-фабрика в Києві; 2) Олексій, рос. політ. діяч, *1881, соц.-демократ, врешті комуніст, по більш. перевороті нарком внутр. справ, потім голова Вищої Ради Нар. Господарства, 1923-30 голова Ради Нар. Комісарів Рад. Союзу, опісля виключений з більш. партії за „правий опортунізм“.

Риконет, (фр.) відбиття стрільня або іншого тіла після удару об якусь тверду перешкоду.

Рикна, джиприкша, 1) ин. візок на двох колесах і з двома дщипами; тигне її людина; 2) також і самий візник.

Рилсев Кіндрат, рос. поет і гром. діяч (1795-1826), один із провідників рос. декабристів, повішений після невдалого повстання 1825; свою симпатію до України виявляв у писаних за Історією Русів поемах („Войнаровський“, „Сповідь Наливайкова“), що мали вел. вплив на укр. громадянство, між ін. на Шевченка.

Рил(з)о Максиміліян, укр. перк. діяч, уніятський єп. перемиський 1785-94.

Рильськ, м-о на Курщині, осередок сіверн. імовірно з IX в., у літописах згадується від 1152 як м-о новгород-сіверського князівства; XII-XIII в. самостійний уділ; XIII-XIV в. відійшов до Литви; XVI в. у системі моск. держави стратегічний пункт; часто руйнований татарами, особ-

ливо в XIII в.; 1797 приєднаний до курської губ.; останки ст. укріплень і ст. моголи. Тепер повіт м-о курської губ. (РСФСР), 11.000 меш., в повіті 21% укр. і 77% росіян.

Рильський, 1) Максим, укр. письмен., *1895, поет-неокласик; збірки лір. поезій: На білих островах, На узліссі, Під осінніми зорями, Сини далечинь, Кризь бурю і сніг, Тринадцята весна, Голос і відгомони, Де сходяться дороги; поеми, оп.; переклади (Мишевського „Пана Тадеуша“, Мопсала й ін.); 2) Тадей, укр. гром. діяч (1840-1902), поль. роду, хлопоман 60-их рр., член ст. кайської Громади, прихиль В. Антоновича, батько Максима; дописи до сб. „Основи“, та варшавського „Głos-y“, статті: в „Київ. Старині“; „Студія над основами розкладу багатства“, у Записках НТШ.

Рильчаки (Circulionidae), малі жучки, що мають голову видовжену в довше або коротше „рильце“, на кінці якого є малі, але сильні щелепи, щоб гризти; рослиноядні й тому знич. шкідливі.

Рим (Roma), гол. м-о Італії, 925.000 меш., лежить гол. на лівому берізі дол. Тибру. За переказом, заснований 753 до Хр. на палатинському горбку, поширився на горбки авентинський, капітолійський, квіринальський, вімінальський, есквілінський і целійський (7 горбків, septimontium) і був у VI в. до Хр. (за Сербія Тулія) обведений муром. За рим. царства Р.

Рикша.

К. Рильск.

Максим Рильський.

Тадей Рильський.

Рим. Руїни Форуму романум.

поширився не лише на лівому березі (гол. на Марсове поле), але також на правий беріг — на янікулійський горбок. Цей царський Р. був обведений муром, що достояв і досі. У підніжжя Палатину та Капітолію збереглися дуже цінні пам'ятки ст. Р.: руїни Форуму романум, масивний

тріумфальний лук Септіма Севера й лук Тита, останки сьятини Сатурна, Кастора та Полукса, базиліси Юлія Цезаря, а врешті величазні руїни Колюсею (Іл., гл. II том 307 ст.), вл. амфітеатру Флвія Веспасіана, найбільшого у світі; один із 9-ти в Римі, а місцем для 80,000 глядачів. Ще величазніший був „Circus Maximus“ (на 150,000 глядачів), але його останки дуже невеликі. Збереглися останки величазних терм Діоклетіана (під Квіриналом), Во-ду для ст. Р. спроваджувано вел. акведуками з віддалі 30 км., у кількості 1 $\frac{1}{2}$ міл. м.³ денно. Акведуки й частина каналів збереглися досі. З гробниць збереглися: гробниця Августа та Адріана, тав. Замок Ангела, переміщений папами на штаделю і сполучений підземним ходом із Ватиканом (Іл., гл. I том 685 ст.). З початками християнства зв'язаний підземний Р., лабіринт катакомб, 880 км. завдовжки, на півд. схід краю міста. Папський Р. почав розвиватися швидко в XV в.; це Р. церков. Найвеличазніша церква св. Петра, розмірами в плані 187x137 м., з величазною банею, 128 м.

Рим, Капітоль (музей).

Р. спроваджувано вел. акведуками з віддалі 30 км., у кількості 1 $\frac{1}{2}$ міл. м.³ денно. Акведуки й частина каналів збереглися досі. З гробниць збереглися: гробниця Августа та Адріана, тав. Замок Ангела, переміщений папами на штаделю і сполучений підземним ходом із Ватиканом (Іл., гл. I том 685 ст.). З початками християнства зв'язаний підземний Р., лабіринт катакомб, 880 км. завдовжки, на півд. схід краю міста. Папський Р. почав розвиватися швидко в XV в.; це Р. церков. Найвеличазніша церква св. Петра, розмірами в плані 187x137 м., з величазною банею, 128 м.

Рим, Венецька площа з пам'ятником Віктора Емануїла II.

вис. (Іл., гл. I том, ст. 478); побудована 1506-1629 Браманте, Рафаелем і Мікель-Анджельом; у церкві багато артистичних пам'яток, м.ін. славна піста Мікель-Анджеля. Перед церквою простора площа св. Петра з єгип. обеліском, обставленим колоніадою. Побіч папська резиденція — Ватикан (Іл., гл. I том, 478 ст.). З ін. церков замітні: Литеранська соборна церква Риму (Іл. гл. II том, 562 ст.), заснована Константином В., і Пантеон, перебудований на церкву 609, з гробницями Рафаєля, короля Віктора Емануїла II та Гумберта. Загалом церков у Римі 6. 400. З ін. будівель замітні: королівська резиденція — Квіринал, кол. папська резиденція — Литеран (тепер му-

зей), Капітоль (міський музей), сенат і парламент, палати Барберіні та Борґезе. Р. є від 1870 осідок центр. іт. установ, осідок папи (гл. Папська Держава, Чита ді Ватикано). Унів., заснований 1303; академія наук, крім того багато ін. вис. шкіл та наук. інст., гол. археол.-іст.-мистецьких. З бібліотек важні: ватиканська, держ. й унів. З музеїв, крім ватиканських, важні: античний у Діоклетіанових термах, етруський у віллі Джулія, середньовічний в замку Ангела. Промисловість ткацька й епожичва.

Рима, (гр.) однозвучність кінцевих складів у віршах; чоловіча р., — коли гармонія виступає на одному останньому складі: „рим-діам“; жіноча р., коли на двох складах: „римі-діамі“; дактилічна р.: на третьому від кінця: „волося“—„голоса“.

Риманів, м-ко снізького повіту, над р.

Табою, притокою

Вислока, 3,600

меш., $\frac{3}{4}$ укр.; зу-

гово-вуглекислі

солінки з бромом

та йодом; лічать:

жовнищо, катарі

дихальних шля-

хів, жіночі хоро-

би й ін.

Римеса, (іт.)

переказний век-

сель, що ним за-

довольняється

вимоги вірителя-

ремітента; гл.

Вексель.

Римлянин

Павло Домінічі,

один із вилл.

львів. архітектів XVI в.; 1591-1604 будував

калицю Боїмін, проєктував Успенську

Братську церкву.

Римська історія. Царство. Почат-

кова історія Р. в'язється з іменами 7

легендарних царів: Ромуль (оснований Р.

753 до Хр.), Нума Помпілій (виоряджування

справ), Туль Гостілій, Анк Марцій, Таркві-

ній Прієк, Сервій Тулій (поділ на класи),

Тарквіній Гордий (прогнаний 510 до Хр.).

Р. повстав як торг. місто над Тибром,

мабуть підляган якийсь час владі етру-

сків, культура розвивалася також під

впливом греків, до значного розвитку

дійшло хліборобство. Р е с п у б л і к а .

У часі держави стосли два консулі, виби-

рані на зборах патриціїв, і сенат. З поч.

республіки боротьба плебейв за рівно-

правність: 471 до Хр. утворено уряд пле-

бейських трибунів, які врешті добули

плебейм повні права й доступи до урядів.

У війнах з етрусками, галійцями (падіння

Р. 387), латинами, самнітами (290) й Пірром

(281-272) територія Р. поширилася на піву

П. Римлянин; палатца Боїмін у Львові (1604 р.).

Італію. У трьох пунійських війнах (264-241, 218-201, 149-146) Р. добув Сицилію, Сардинію, Корсику, Іспанію, півн. Африку;

Галло (58-51), звів бій із Помпеем, переміг його і завів у Р. диктатуру (45-44). Целара вбили прихильники республіки, але другий тріумвірат, складений із Октавіана, Антонія й Лепіда, розбив останки республіканців (під Філіпі 42) і в бою під Актіумом 31 до Хр. Октавіан переміг Антонія, і влада перейшла в його руки. Цісарство Октавіана Август (31 до Хр. — 14 по Хр.) забезпечив границі рим. держави, які сягали до Дунаю й Рейну, зреорганізував управу й фінанси, був опікуном мистецтва. Циберій (14-37) підняв авторитет цієї влади. Клавдій (41-54) почав завоювання Британії; останній із юліанської династії Нерон (54-68) уславився як деспот. З династії Флавіїв володів Веспасіан (69-79), який здійснив повстання жидів, Тит (79-81), прославлений за лагідну управу, й Доміціян (81-96). Траян (98-117) побільшив державу завоюванням Дакії, Вірменії й Мезопотамії, Гадріан (117-38) зреорганізував управу, ставив великі будови; його наступником був Антоній Пій (138-61), Марк Аврелій (161-80) вів боротьбу з партами й германами. З пізніх цісарів замітніші: Септимій Север (222-35); цісарська влада стала залежна від війська. Діоклетіан (285-305) змагав до абсолютної влади, утворив співдержаву, зорганізував урядовіттво. Константін В. (306-37) зробив християнство держ. релігією, Юліан Апокат (361-363) пробував повернути поганські культу. Теодосій В. (378-95) поділив державу на зах. частину, зі столицею в Римі й східно, зі столицею в Константинополі. Зах.-рим. держава ослабла під настунами германів (напад вандалів на Р. 450); 476 Одоакер, князь герулів скинув із престолу останнього рим. цісarı Ромула Августуля.

Римська курія, гл. Курія папська.

Римська література, себто латиною писана літ. ст. Риму й його імперії, прикметна наслідуванням гр. араінів; починається в 2. пол. III в. до Хр. Лівієм Андроніком, перекладчиком гр. драм. (240 до Хр.) і Одісеї; ін. поети першої доби (240-90 до Хр.): Невій, Елій („Annales“), коміка Плініт і Теренцій, трагік Пакувій (220-132 до Хр.) і Акцій (170-90). Історики—анналісти, що писали по гр.: — Квінт, Фабій Пістор, перший лат. історик — Старший Катон; найславніший промовець того часу Гай Гракх. У „золотій добі“ (90 до Хр. — 14 по Хр.) масмо Піцерона, незрівняного майстра стилю й промовця; сюди належить промовець Гортензій, найкращий стиліст Г. Ю. Цезар, історик Салюстій, Корнелій Непот, універсальний історик Риму Лівій, найбільший рим. учений Варрон. З поетів: Люкрецій і Катувль. До повної класичності доходить поезія за Августа — у Вергілія та Горация, Тібулля, Проперція та Овідія. У тв. „срібній добі“ масмо ознаки втоми й

занепаду, гол. в поезії; її представники: Люкан, Сілій Італік (б. 25-101), Валерій Флік, Стацій (б. 45-96), Манлій, Персей (34-62) і Ювеналь, найбільший лат. епіграматик Марціал, байкар Федр, драматург Сенека; прозу й поезію переплітає Петроній. З істориків замітні Веллєй Патеркуль, Курцій і найбільший Тацит, із філософів Сенека, Квінтіліан, Пліній Молодший і П. Старший. Утома й ще більший занепад творчості характеризує й останню тав. „залізну добу“ (від 117 по Хр. до кінця зах.-рим. імперії); візн. поети: Ансоній, Клавдіан, христ. поет Пруденцій. Із істориків важні: Светоній, Амміан Марцелін, Ануль; граматик писала різні компіляції, найширша Пріціана (б. 500). Дійсно оригінальні твори написали привияки: Гай, Пацініян, Ульпіян (забитий воїнами 228). Із христ. рим. писем. найважливіші: Тертуліан, Лустанцій, (тзн. христ. Піцерон), Геронім (у IV в.), і гол. св. Августин.

Римська мітологія. Ст. римляни мали свою красу релігію (релігія Нуми), зі щиро рим. богами (dī indigetes); описла в часах республіки втискаються в рим. релігію щораз більше чужі, адебільша гр., боги (dī novensides), культу й обряди та рел. уявлення. Під впливом гр. літ. та гр. мист. ст.-рим. боги агеінізувалися й віддали свої імена імпортованим гр. богам. Тільки деякі ст.-італійські боги (Фані, Сатурн, Вертумн, Янус, Квірін, Ляря, Пенаті) зберегли своє давнє значіння; далеко більше рим. богів арініалося з гр., а деяких просто перейняли римляни з Греції (Аполлон, Бахс, Ескуліп). Під кінець республіки стали втискатися в Рим чужоземні культу з М. Алії, Егішту та Орїшту. Заг. занепад віри в богів, що став проявлятися в останньому столітті республіки, сягнувся зупинити Август своїми рел. реформами (культ геція Августа й сполучений із ним культ цісарів).

Римське мистецтво, значуче свої зародки етруському й гр. мист. Найбільше розвивається

Римське мистецтво: 1. брама Тита, 2. пі луги колізею, 3. погруддя Люція, 4. статуарна різьба, 5. орнамент.

розвивається архітектура ужиткового характеру: мости, акведуки та цивільні будови: палати, лазні, базилика, театри, цирки, тріумфаль-ні луги, пам'ятники, храми. Складені часте перекриття й лук стають гол. конструктивними елементами будов. Декоративна частина перейнята від греків, але творчість змеханізована; оживлює

етилів рим.-дорійського (гл. том I, стор. 857), йонського й особливо коринтського та композиційного (гл. рис. том II, стор. 194). Дуже розвинена натуралістична рясина орнаментика й ужиткове мист., з виробами з мармуру та бронзи, меблі, кераміка. В I добу: залізна й респ. (до 25 до Хр.), з мист. осередками в Римі, Етрурії й Кампанії (Помпеї), твори гол. гр. мистців: круглі храми, гром. будови — базиліки Марка Порція б. 184, Юлія Цезаря 46 до Хр., театри й лазні в Помпеях; приватні доми з етруською основою. У різьбі гр. зразки нововитницької школи (Пазітель), погруддя Ціцерона, Ю. Цезаря та ін. У настінному малюванні тзв. перший і другий стиль, у фігурових малюнках деякі елементи лінійної й малярської перспективи у мит., побутових сценах і краєвидах; станкове малярство темперою „Містері Діоніса“, „Боротьба кентаврів“; розвинена мозаїка — знаменита грандіозна композиція „Битва Олександра Македонського з Дарієм“ у Помпеях. II доба імперства: впливи сходу й будівництво далеко поза межами Італії (Італія, Германія, Іспанія, Сирія). В Римі величезний будівельний рух: палати, форуми Траяна, тріумфальні брами (Тита, Константина В.), театри (знаменитий Колізей і театр Марцели), Пантеон, базиліки (Максенція), лазні (Каракалі 211-17), надгробки (на Віа Ашвія). В останній добі, в будовах (лазні Каракалі) запанував декоративний бароковий принцип. У різьбі ідеалізм (голова Антінона) й портретовий реалізм (статуї імператорів, погруддя Тиберія, Адріана, Каракалі), рельєфи побутові, зирячих мотивів і військові (колонна Траяна з життя даків, колонна Марка Аврелія). В малярстві — тзв. третій і четвертий стиль, із настінними образами з фантастичних архітектурних мотивів, темперове й мозаїчне малярство. Грандіозне, величаве р. мистецтво і зокрема архітектура мали величезний вплив на мистецтво Європи, починаючи з доби романського стилю (Із., гл. таблиця Будівництво I, 3, 4).

Римське право, а саме приватне р. п. належить до найбільш висвічених правних систем. Р. п., первісно міське право Риму, діяло у власних межах тільки повноправних рим. громадян (*ius civile*); зписане в р. 451-450 до Хр. на дванадцятьох таблицях („закони дванадцятьох таблиць“, *Lex duodecim tabularum*). Згодом повстало поруч нього „право народів“ (*ius gentium*), якому піддавали зносини чужинців, що перебували в межах Риму, поміж собою та їхні зносини з рим. громадянами. Тому, що норми цього останнього були більше приурочені до змінених обставин, до оживленого госп. життя, вони стали витискати в практиці ст. суворе *ius civile* також у зносинах рим. громадян між собою. Важним джерелом р. п. були едикти преторів, а також відповіді правodawців (*responsa juris-*

prudentium), що мали обов'язуючу силу для суддів. Право давати такі обов'язуючі відповіді прислужувало спершу жерцям, відтак, коли засновано школи права, поодиноким ученим (*ius respondendi*). Третім джерелом р. п. були закони. Законодавча влада належала спершу нар. зібранню, опислі перейшла до сенату, врешті до рук імператорів, так що їх „*constitutiones principum*“ стали багатим джерелом р. п. Після частинних спроб кодифікації, імператор Юстиніан вівлі зібрати право в один кодекс „*Corpus juris Justiniani*“. Починаючи від XII в. почалося відродження р. п. перелосім в Італії, де повстала школа „*глюссаторів*“, коментаторів р. п. На цілі століття стало р. п. гол. предметом зацікавлення та студій на унів. зах. Європи. Під впливом учених та задля своїх прикмет почало р. п. в судній практиці зах. Європи витискати місцеве право. В Німеччині довело це до відомої „рецепції“ р. п., яке стало там заг. обов'язуючим, діючим правом. XIX в. прині реакцію проти р. п. в ім'я історично витворених нац. прав, але вплив і значіння р. п. лежить і досі в тому, що воно є неперевершеним зразком технічної досконалості та юридичної системи й логіки.

Римське число, 15-літній цикл, заведений 313 по Хр. Константином В.

Римський-Корсаков Олександр, рос. комп. (1844-1908); опери: „Казка про царя Салтана“, „Садо“, „Сигурочка“, „Царська наречена“; дії на укр. сюжети а Гоголі: „Травнева ніч“ та „Різня на ніч“; оркестрові хори, камерна муз., хори й сольоспіви, церк. композиції, збірки рос. нар. пісень, підручники.

Римські дії (*Gesta Romanorum*), дуже популярна лат. збірка дух. оп. і анекдот; перекладена на поль. мову в XVI в. мала вплив на укр. письменство.

Римські цифри, гл. Цифри.

Римсько-католицька церква, зах. церква, лат. церква, поширена по цілому світі, переважно в романських та зах.-слов. народів; видимий голова — папа римський, із приматом почеси й юрисдикції, як наслідок св. Петра; джерело віри: св. Письмо та традиція; розвинений культ Бахаристії та Божої Матері; богослужбна мова — латинська; всіх римокатоликів на світі б. 370 млі.

Римувати, віршувати, добирати риму.

Римша Андрій, укр. письм., автор „Хронології“ 1581, віршованого посвєнення намі місяців; 1588 оди на герб Сачіна й ін.

Риша, (нім.) жоліб, рура або канал, що відводить воду.

Риндик Степан, укр. інженер-механік,

Ол. Римський-Корсаков.

*1887, доцент Укр. Вис. Пед. Інст. у Празі; праці з механіки (Міцність матеріалів).

Ринок, (нім.) місце купівлі та продажу товарів, де в певний час відбуваються базари, чи ярмарки; також збір представників певних територій, що обмінюються різними госп. предметами.

Рипицький (Рурічкі) Олександр, поль.-білорус. письмен., твори „Białorusi“ (2, вид.: 1840 і 1853), „Nieszyści“ — балада білоруська 1853, „Розуе“ 1853.

Рисе, (нім.) густа тканина, зверху ребристо-пруста.

Рись (Lynx), осявць хижак, із родини котів, до 1 1/2 м. дов., синий із чорними плямами, вушка закінчені довгими волоссями; Європа, Азія, Півн. Америка; гл. Каракал.

Ритівництво, гл. Граверство.

Ритм, (гр.) рівномірний рух, такт, гармонія, яка є наслідком черги рухів або звуків у різних відступах часу; у поезії; чергування наголошених і ненаголошених, або довгих і коротких складів.

Ритміка, (гр.) наука про ритм.

Ритмічний, (гр.) рівномірний, гармонійний.

Ритон, срібний ріг до вина, одна з відзнак властивості скит. царя.

Ритуал, (лат.) усталений порядок звичаїв при святкових нагодах.

Ритуалізм, (лат.) система обрядів рел. культу; прив'язання до зовн. форм релігії.

Ритуалісти, (лат.) 1) знавці або звеличники обряду; 2) в англійській церкві прихильники кат. обрядових форм.

Риф, рифа, 1) гл. Рифа; 2) золотоносна крем'яна жила.

Рихлік Бегел, укр. сльіст чесь. роду, *1890, проф. ІНО в Ніжені; праці про укр. елементи в мові чесь. колоністів, літ. чесь.-поль. взаємини, поль. письм. „укр. школи“.

Рихло Іван, укр. лікар та гром. діяч, *1891; УСС, полонений 1915, став 1917 одним із перших організаторів СС у Києві; за Директорії санітарний шеф СС, опісля Дівої Армії УНР.

Рицина (Ricinus), кущовата рослина з родини молочаї, із широким долоностаю пониряуваним листям; походить із півд. Азії, тепер скрізь у теп- лих краях, у нас для прикраси; олію з зернят уживають як лік на прочистку,

Рись.

Срібний ритон із одної з могил „Смоля братів“ в Темрюка на Кубанщині.

Рицина. 1. рослина, 2. цілістак, 3. овоч.

(тав. касторка), також до смазування машини.

Рібера (Ribera) Хусене, есп. мистець- маляр і гравер у стилі бароко (1588-1652), натураліст. Нар. тини, рел. образи, „Муки св. Вартоломея“, „Св. Марія Магдаліна“, „Діоген із ліхтарем“; офорти.

Рібо (Ribot), 1) Александр, фр. політик (1842-1923), один із творців рос.-фр. союзу, кількаразовий міністер, 1895 і 1917 прем'єр; 2) Теодюль Арман, фр. філософ (1839-1916), психол. студії: „Недуги пам'яті“, „Недуги особистости“, „Психологія уваги“.

Ріб, права притока гор. Богу.

Ріб морський, океанічний р., гл. Глибокоморський ріб.

Рівецьки, м-о луганської округи, 9.700 меш., 50-7% укр.

Рівєра, (іт.) бережка загальною, а гол. морське побережжя з лагідним підсонням над заливом Дженова, від Кани до Спеції; у Франції зване „Côte d'Azur“; ділиться на зах.; Р. ді Поненте та сх., Р. ді Леванте.

Рівняння, (мат.) сполука двох величин знаком рівності (=); р. є або ідентичне, коли обі величини (сторони) очевидно рівні, пр. $4+5=9$, $(a+b)$, $(a-b)=a^2-b^2$, або альгебричні, коли обі сторони рівні тільки для означених значень невідомих, що в р. приходить. Невідомі величини значимо буквами x , y , z ,..., відомі буквами a , b , c ,... Р. може мати одну або більше невідомих (пр. $3x+5=7x-3$, для $x=2$; $x+y=a$); р. може бути 2, 3,... ступні відповідно до найвищого ступня невідомої (пр. $x^2=m+p$, $x^2+3x^2+x=n$). Обчислення невідомої зветься розв'язкою р., обчислена невідомою є коренем рівняння. Коли невідомих e n , то й рівнянь мусять бути n ; коли рівнянь менше, ніж невідомих, рівняння стає неозначене або Діофантове, а тоді розв'язок безконечно багато. У вищій аналізі змисом ще р. диференціальні (різничкові), інтегральні й ін. Рівняння часу, в даному моменті, різниця між серед. сонячним та справжнім часом.

Рівна колонія, 1498 м. вис. верх Вис. Бескиду, на Закарпатті, на південь від Ужоку.

Рівне, м-о на Волині, укріплене, засноване в XIII. в.; власність кн. Острозьких; значний торг. осередок на київсько-володимирському шляху; в XVII. в. потерпіло в війнах і занепало; від 1795 повіт. м-о; тепер під Польщею, 30.000 меш.; укр. 17%, поляків 10%, жидів 70%. Руїни замку з XVII. в.

Рібера: св. Марія Магдаліна.

Повіт: 2,945 км.², 8 міст, 16 волостей (955 селищ), 340,000 меш.: укр. 70%, поляків 13%, рос. 1%, чехів 2%, жидів 13,9%.

Рівник, екватор, вел. коло на земній або небесній кулі, що стоїть прямою до земної чи світової осі, та рівно віддалене від обох бігунів; земний р. 40,070,308 м. дов. Магнетичний р., гл. Акліна.

Рівнина, земний простір, що на його пов. нема значніших різниць у релативних висотах; первісна р.—р., що повстала внаслідок регресії моря, без дислокацій; периферична р.—р. на краях суходолів; р. з висотою понад 2,000 м. н. р.—високорівня.

Рівнобіжний, паралельний, у геом.: лінії або поверхні, що вводи рівно віддалені одна від одної й, продовжені в безконечність, ніколи не сходяться.

Рівнобіжник, 1) паралельнограм, у геом.: чотирикутник, що його боки є парами рівні й рівнобіжні (квадрат, прямокутник, ромб і ромбоїд); його перекутні поздовжняються, а поверхні є добуток одного боку й відповідної висоти. В механіці є рівнобіжники шкортости, прискорень та сил; коли якась точка М має дві шкортости (прискорення) MN і MP рівночасно, або коли діють на неї дві сили K і K' рівночасно, то обидва рухи (сили), тав. складові, можна заступити одним рухом (силою) MO, що є перекутною рівнобіжника; R зветься тоді вислідним рухом (вислідною силою), або також геометричною сумою складових MN і MP; 2) гл. Рівнолежник.

Рівнобіжностітний, паралельнопід, у геом. тіло обмежене трьома парами рівнобіжних площ.

Рівновага, положення тіла в супочинку; р. буває: стійка, хитка й індиферентна; тіло, виведене з положення рівноваги при стійкій р., вертається назад до неї, при хиткій не вертається до неї, але займає нове положення, при індиферентній р-зі задержує р. в кожному новому положенні. Рівновага політ., політ. принцип, за яким держави стараються не допускати до такого збільшення одної з них, або кількох, яке було б небезпечне для інших; р. політ. помітна вже від XVII в., але урядово згадується вперше в утрехтському договорі 1713, й досі має свою силу.

Рівноважник, гл. Електрохімічний р., Механічний рівноважник тепла.

Рівнодення, екіноокцій (лат.), два дні в році, коли день і ніч мають по 12 годин (21. III. і 23. IX).

Рівнолежник, у космографії й геогр. коло, рівнобіжне до рівника небесного або земного; чим ближче бігунів, тим більше р-и зменшуються. На Землі лучать рівнолежники місця однакової геогр. ширини, на небесному зводі зірки з однако-

ним нахилом (деклінацією); по тих колах зірки бунім-то відбувають щоденний рух по небі. З рівнолежників найважливіші зворотники, та підбігунів кола.

Ріг, у геогр. частина суходолу, що вибігає найдалше в море, як гора або скеля.

Ріг Ждан, запорозький коштовий от. 1666-67, противник моск. панування на Україні.

Ріг Доброї Надії, ріг у півд. Африці б. Кептауну.

Рігас Константінос або Ферайос, новогр. поет (1754-98), рев. діяч, основник гетерії в Волощині 1780, роєстрілний турками в Білгороді; босні пісні, гр. марселіза.

Рігнеда, одна книга з 4 інд. „вед“ (знання), санскритські пісні інд. мудрости, закінчені б. 500 до Хр.

Рігель, біла зоря 1. величини в сузір'ї Оріона.

Рігельман, 1) Микола, ввук Олександра (1817-88), член Київ. комісії для розбору давніх актів, ред. видання літопису Величка 1848-51; 2) Олександр, укр. історик, нім. роду, інж. ген. рос. служби (1720-89), жив 1741-3 єєред запорозьких, 1745-48 розмежував землі на Гетьманщині, 1747-49 будувал укріплення коло Кисва; склав „Львівське повістаніє о Малой Россіи“ (1778); велику ціну мають тут малюнки укр. убрання з XVIII. в.

Ріген (Rügen), острів б. побережжя нім. Помор'я, 825 км.².

Рігер (Rieger) Франгішек, чес. нар. діяч (1818-1903), поет, критик і політик, один із провідників молодого чес. генералії, боровся за автономію Чехії, за чес. сойм. за перетвір Австрії в федеративну унію автономних народів; один із основників і ред. газети „Národní Listy“, найближчий співробітник Фр. Паллькога.

Ф. Рігер.

Рігль (Riegl) Альоїс, нім. історик мистецтва (1858-1905), проф. від унів.

Рід, означена спільність походження; у логіці: група об'єктів, об'єднана спільною сутніс ознак; у грам.: категорія поділу імен; в укр. мові, слов. і деяких ін. індогерм., троякий: чоловічий, жіночий, і середній; про приналежність до р. рішає тепер, здебільша, закінчення (гарний дуб, моя сестра, одне поле); в деяких ін. мовах (романських, лит., тощо) існує тільки чол. та жіа. р.; в англ. мові перестав р. бути грам. категорією; багато неіндогерм. мов або взагалі не знають грам. категорії роду, або ділять усі йменники на ін. категорії (пр. мова банту на 17 клас). У біології: громада найбільш із собою споріднених пород живих. У соціології: родовий устрій, союз людей зв'язаних вузлами крові. Приналежність до роду стверджує споріднення по батькові (у-

стрий патріархальний), або по матері (матріархальний). У індоєвропейців знаний лише перший. У доіст. часах у слов'ян та на Україні рід не лише кровний союз, але й госп. одиниця. Побіч кровного зв'язку допускалося й приймацтво. Члени р. разом живуть, господарюють, взаємно себе боронять і ручать один за одного (кругова порука). В поч. іст. буття українців родовий устрій розпадається, хоч його останки пережили ще довгі віки, пр. у горах.

Ріджайне (Regina), гол. м-о Саскачевану, 37.000, меш., торгівля збіжжям, млини.

Рідна Церква, укр. місячник, присвячений перк. справам, вид. А. Річинський у Володимирі 1927.

Рідна Школа, Українське Педагогічне Товариство у Львові, засноване 1881, як „Руське Товариство Педагогічне“; I. Заг. Збори 1884 поклали завдання: „Добути наші школи з рук чужих і боронити наші школи і їх учителів від усяких крипад“. З цією метою Т-во: 1) вносить до шкільної влади і законодавчих установ прохання й меморіали в справі заснування укр. шкіл різного типу, навчання укр. мови й т. п.; 2) основує для укр. учителів допоміжний фонд, який 1906 передає т-ву „Важна Поміч Укр. Учителівства“; 3) засновує у Львові й на провінції укр. хлоп'ячі й дівочі бурси та приватні школи різного типу; 4) видає педдвожизневик „Учитель“, від 1889 час. для дітей „Дзвінок“, від 1890 шкільні відруччя, книжечки для молоді, мапи, тощо. 1910 Т-во входить у склад „Красного Шкільного Союзу“, беручи на себе обов'язок розбудови приватних навчачих шкіл та опіку над ними. 1912 Т-во змінює назву на „Українське Педагогічне Товариство“. Після війни УПТ не лиш відбудовує зруйноване укр. приватне шкільництво, але й поширює свою діяльність, засновуючи також фахові й фахово-допоміжні школи. 1926 УПТ змінює свою назву на „Рідна Школа“, Українське Педагогічне Т-во, та бере в свої руки все укр. приватне шкільництво; організує й переводить шкільні класицисти, закладає курси для неграмотних, удержує дитчі садки (45), захоронки (17), народні школи (79), учительські семінарії (4), гімназії (10), фахові школи (6), торговельно-кооперативну школу (1), фахово-допоміжні школи, та аразкові верстатні; улаштує курси українознавства для грамотних і не-

Дівочі школи „Рідної Школи“ у Львові.

грамотних, збірні лекції, фахові педагогічні бібліотеки, загалом кермує всіма справами приватного навчання й виховання укр. дітей і молоді. Матеріальною основою Р. Ш-ли є добровільні жертви укр. громадянства; значну допомогу дістає РШ від ам. українців. I VII 1932 РШ мала: 35.000 членів, агуртованих у 724-х кружках.

Рідна Школа, кооператива у Львові, заснована 1924; мета: видавничя діяльність, торгівля й промисловість для здобуття засобів для укр. приватного шкільництва; видає двотижневик Р. Ш.

Рідна Школа, укр. двотижневик, орган Т-ва „Рідна Школа“, у Львові від 1932, під ред. І. Герасимовича.

Рідне Слово, 1) укр. тижневик, вид. Укр. Громада в Білій Підляській в 1917-18; 2) укр. щоденник, вид. у Полтаві 1919 Г. Ротмістров, М. Рудинський і В. Щепотій.

Рідний Край, 1) укр. тижневик, виходив під ред. Олени Пчілки в 1906-07 у Полтаві і в 1908-14 у Києві, з додатком „Молода Україна“; 2) укр. денник у Львові в 1920-23, під ред. Михайла Яцькова, угодовецький; 3) укр. тижневик, орган дем. партії у Чернівцях у 1926-30, під ред. Льва Когута.

Рієнці (Rienzi, Rienzo) Кола, рим. нар. трибун (1313-54), 1347 аавів у Римі республіку, 1348 прогнаний, 1354 опанував Рим у друге, полиг у нар. повстанні. Про Р. роман Бульєра, опера Ваґнера.

Ріжки, приспир, спориш (Claviceps), псісноватий грибок, живе на трав'ястих рослинах, гол. на житі, роз'їдаючи їх внутро; коли ниточки його дістануться до стовників цвітін у колосі, розростаються там сильно й утворюють ріжкові тівори, тав. маточні ріжки, що виростають на колосі замість зернят (гл. Маточні ріжки); із цих останніх нитворюються численні розроди.

Ріжковець, ріжкове дерево (Ceratonia); всезелене дерево з ріднини стручкових; солодка й м'ясиста душина його стручків їстівна, у нас як ласощі (тав. ріжки); береги Середземного моря.

Ріаа, укр. міра на землю — 2 десятини.

Різачка, червінка (dysentaria), інфекційна недуга кишок, буває: 1) епідемічна, спричинена особливим заразем (bacillus dysenteriae) кількох типів; зараження настає через стіж із хорим, їжу, воду; заразані розносять також мухи; заразані р-и живуть у кишках людини та спричинюють у них сильне запалення і крім цього виділюють токсини, що затроюють шлій організм; 2) р. ендемічна, недуга гарячих країн (у нас виїмово); спричинена

Ріжковець.

особливим родом амеба (*entamoeba dysenteriae*), що живе в кишках.

Ріадно, Рождество Господнє, свито на пам'ятку народження Ісуса Христа, 25. грудня.

Ріає (Riese) Адам, нім. математик (1492-1559), автор перших методичних підручників рахунку.

Ріанци, в мат. вислід відймання двох чисел або величин; може бути додатн, від'ємн, або нуль, відповідно до того, чи від'ємник (число, яке відймаємо) є менший, більший або рівний аменшеникові (числові, від якого відймаємо).

Ріанченко Володимир, укр. геогр. (1870-1932), директор геол. музею ВУАН, член ВУАН, НТШ та ін. наук. установ; низка геол. дослідів України й Серед. Азії, гол. Алтаю; крім цього популярні нариси, сатири та карикатури, під псевд. В. Велентій.

Ріанчка, гл. Диференціал.

Різьба, скульптура, пластичне (тривимірне) зображення; одна з галузей пластичного мист. Р. поділяється на статуарну, барельєфну і плоскорізьбу. Матеріалом р. буває глина, камінь, дерево, кість, метал (переважно бронза), гіпс, бетон та ін. Відповідно до матеріалу міняться виробничі техніки: ліплення, вирізування, відлівання. Р. відома з доби палеоліту; до доби ренесансу була в тісному зв'язку з архітектурою. Найбільш розвинена р. гр., рим., від ренесансу в Італії, від доби класицизму в цілій Європі. Укр. р., гл. Укр. мистецтво.

Рік, (астр.) звич. рівнозначний із сонячним роком, себто часом, потрібним для синодичного обігу Сонця довкола Землі; бувас: 1) зоряний, — час, коли Сонце повертає до той самої зіркової зорі, має 365 256 4 серед. сонячних днів; 2) тропічний, — час, коли Сонце повертає до весняної точки, — 365 242 2 серед. сонячних днів; 3) аномалістичний, — час для повороту Землі від перігелія до перігелія, — 365 днів 6 год. 13 мін. 49 9 сек.; 4) місячний рік, — річний часовий 12. синодичних місяців: 354 дні 8 год. 48 мін. 36 сек.; 5) рік Платона, гл. Платонів рік; 6) громадянський рік (календарний), що за ним чисельно у звич. житті й що має шле число днів; 7) церковний рік, черга неділь і свят, починається у свід. (правосл. і гр.-кат. церкви) 1 IX, в зах. (рим.-кат., прот.) першою неділею адвенту; 8) рік світла, дорога, що її перебігає світло протягом року, кругло 9 5 біліонів км.

Ріка, природний стік води на пов. Землі, суцільний від джерела до устя; збирає опадів та частину ґрунтової води свого стоїща. Р. доходить безпосередньо або посередньо (притоки) до моря (озера), або рідше губиться в пісках. Стан води в р. залежить від опадів та кліматичних умов того простору, ким р. перепливає. В сухих періодах тропічних країн р. майже зовсім висихають, це тзв. періодичні ріки, або фіюмари. Швидкість течії р. зале-

жить від спаду терену. Р., пливучи, нищать дію й береги (еродують), переміщують і вносять (акумулюють) матеріал. За обчисленнями Пенка всі р. на Землі вносять щорічно в океани 10 км.³ ґрунту й через те весь суходол постійно понижуються. Біг р. ділмо на гор., серед. і дол.

Довжина й сточища найвдміщіших рік.

В гор. бігу ріки переважає ерозія, в дол. акумуляція, в середньому обидві чинності є в рівновазі. Кожна р. приймає до себе звич. й ін. річки, тзв. притоки; ріку, що приймає притоки, звуть гол. р. Гол. р. разом із допливами творить тзв. річкову систему. Р. дуже важкі шляхи лучби.

Рікардо (Ricardo) Давід, англ. економіст (1772-1823), вилн. представник класичної школи економістів; розробив елементарної теорії про трудову вартість, земельну ренту, про відношення між заробітковою платією та прибутком підприємця; гол. твори: „Про вплив низьких хлібних цін на прибуток від капіталу“, „Принципи політичної економії й податків“, „Про охорону землеробства“.

Д. Рікардо.

Рікерт, 1) (Rieckert) Гайнріх, нім. філософ, *1863; „Предмет знання“, „Наука про культуру та природу“; 2) (Rieckert) Фрідріх, нім. письмен. (1788-1826); поезії „Пашіри сонети“, переклади зі сх. мов.

Рікетсія (Rickettsia Provaszeki), мікроорганізм, що спричинює плямистий тиф, живе в кишках воші; названий на честь двох учених, Рікетса й Провазєка, що впади жертвою дослідів над плямистим тифом.

Ріккобоні (Riccoboni) Льодовіко, іт. актор і драматург (1674-1753), відомий під псевд.

Лелю, зреформував іт. театр під фр. впливом, 1716 заснував іт. театр у Парижі.

Рілля, грунт, де рік-річно плекається сіяні чи саджені рослини, алич. по попередньому оранню чи копанню; також верхня верства свіжо виораного поля.

Рілля, укр. хліборобський час. у Києві в 1910-15, 1917-18.

Рілля Плавна, частина Родонів, до 2.700 м. вис.

Ріль (Riehl), 1) Альоїс, нім. філософ (1844-1924), представник тав. позитивного критицизму: „Філ. критицизм та його значіння для позитивного знання“; 2) Вільгельм Гайнріх, нім. історик культури й етнолог (1823-97), автор праці „Naturgeschichte des Volkes“.

Рільке (Rilke) Райнер Марія, нім. поет (1875-1926); ліричні поезії, поеми прозою, листи; секретар Родена.

Рільництво, одна з галузей сіль. господарства, яка займається плеканням рослин, висіваючи чи садячи їх на управленому ґрунті.

Ріман (Riemann), 1) Берігард, нім. математик (1826-66), один із основників модерної теорії функцій та неевклідової геометрії; 2) Гуго Карл, нім. музиколог (1849-1919); гол. твори: музичні лексикон, іст. монографії, підручники теорії гармонії, контрапункту, історії, композиції й ін.

Б. Ріман.

Ріміні, іт. пристань над Адрієвським морем в Равенні, 52.000 меш., собор (XV в.), рим. тріумфальний лук, морські купелі.

Ріміні Франческа, донька володаря Равенни, вбита чоловіком за невірність 1278; діва особа „Божеської комедії“ Данта та ін. творів (Пеліко, Гайзе, Агушціо).

Рінальдо **Рінальдіні**, гл. Вульфіос.

Рінологія, (гр.) частина медицини, що займається недугами носа.

Рінопластика, (гр.) хірургічна операція, що має за заданням створити штучний ніс, при вроджених або набутих його спотвореннях.

Ріносклерома, (гр.) хронічна інфекційна недуга гор. дихальних шляхів (носа, горлянки, диньки) спричинена особливим заразком (*Bacillus rhinoscleromatis*); на слизових оболонках творяться плоскі гудзи, що поволі ростуть, не розпадаються; ендемічна недуга в Галіччині, на Шлезьку, в Пруссії, Італії й серед Америці.

Ріноскоп, (гр.) дзеркало, щоб оглядати носову ямину.

Ріноскопія, (гр.) лікарські оглядання носової ямини.

Рінофіма, (гр.) недуга носа: на шкірі носа творяться сизьо-червоні нерівні згубні, що сильно спотворюють обличчя. Причини: гол. алкоголізм, рідше хронічні

недомагання шлунку й кишок; часом причина незнана.

Ріо, 1) есп. і порт. назва ріки; 2) скорочена назва Ріо де Жанейро.

Ріо Бранко (Rio Branco), ліва притока Ріо Неґро (до Амазонки), 1.340 км. дов.

Ріо Гранде дель Норте, 1) гранична ріка між ЗДА й Мехіко, 2.500 км. дов., вливається до Мехіканської затоки; 2) півн.-схід. держава Бразилії над морем, 52.410 км.² і 540.000 меш., гол. м-о Наталь.

Ріо Гранде до Суль, 1) найбільше на південь висунена держава Бразилії, 285.290 км.² і 2.185.000 меш., гол. м-о Порто-Алегрі; 2) пристань там таки, 54.000 меш., нивія м'яса, вовни та рижку.

Ріо де Жанейро.

Ріо де Жанейро (Rio de Janeiro), 1) гол. м-о Бразилії, 1.835.000 меш.; гарне положення, багато садів, унів., техніка та ін. вис. школи; астр. та сейсмічна обсерваторія, музеї, бот. і зоол. город; величаві держ. будівлі; промисловість, вел. пристань, із річним оборотом 18.740.000 реф. т. нетто (гол. капа); 2) держава в півд. схід. Бразилії, 42.400 км.² і 1.560.000 меш., гол. м-о Ніксерої.

Ріо де ля Плата, гл. Ла Плата.

Ріо де Оро, гл. Магара.

Ріодіт, (гр.) магматична вибухова гіршина, сивонім ліпариту; гл. Ліпарит.

Ріо Муні, частина есп. Гвінеї на південь від Камеруну.

Ріон, ст. Фазіс, ріка в Грузії, 315 км. дов., витікає в Кавказі на вис. 2.130 м.; вливається до Чорного моря.

Ріо Неґро, 1) найбільша ліва притока Амазонки, 2.150 км. дов., через біфуркацію Касікіре злучена з Ориноком; 2) ріка в півн. Патагонії, 1.000 км. дов., впадає до Атлантийського океану.

Ріо Сан Франціско, гл. Сани Франціско (ріка).

Ріотінто, гл. Мінас де Ріотінто.

Ріпак (*Brassica napus*), хрестоцвітна зелена рослина з подовгастим листям (доліше сільво повирізуване) й оливистим зерном; із зернять б'ють олій; споріднені: ріпа (*Brassica*

Ріпак.

гара), зі згрубілим істинним коренем, бруква (B. parobrassica), із згрубілим істинним білом.

Ріпещий Федір, гал.-укр. гром. діяч (1860-1901), москвофіль, гр.-кат. свящ., автор популяричної „Історії Русів“, вибраних життів святих, пояснення літургії.

Ріплей (Ripley) Вільям, ам. антрополог та етнограф, автор праці „Про европ. раси“ (1890 Нью Йорк), де говорять і про укр. народ на всіх його землях.

Рісорджіменто, (іт.) відродження, доба в історії Італії після 1840, коли повалено австр. панування.

Ріст (Rist) Шарль, фр. економіст, *1874, проф. паризької Сорбони; його закласали, як знавця, на репараційній конференції в Лізі Націй; директор фр. банку.

Рісторі Аделіда, іт. трагічна акторка, (1822-1919), грала в Європі й під та півн. Америці.

Ріторнелі, (іт.) інструментона пригра, що попереджує кожну строфу пісні.

Ріттер, 1) **Карл**, нім. географ (1779-1859), творець антропоцентричного напрямку в системі суч. геогр.; ввів у геогр. студії порівняльну методу; 2) **Павло**, укр. фізіолог, *1872, санскриптолог, проф. заг. та порівняльного мовознавства харків. ІНО, керманець науково-дослідчої катедри мовознавства, один із основоположників Всеукр. Наук. Асоціації Сходознавства; укр. перекладач Калідаса, Ріг-Веди, Рабіндраната Тагора.

Ріттер фон Ріттерсберг (Ritter z Rittersberka) Людвік, чесь. поет та журналіст, (1809-58), писав багато про гал.-укр. життя, доводив, що прабатьківщина слов. співу — укр. Поділля.

Рітгіх Олександр, рос. письмен., картограф, етнограф та історик, *1831; автор етногр. карти слов. народів, етногр. карти европ. Росії та етногр. нарисів Харківщини.

Ріф, частина гір Атласу над Середземним морем, до 2345 м. вис.

Ріхтофен (Richthofen), 1) **Манфред**, нім. лєтуш (1892-1918), загинув у світовій війні на зах. фронті по 80 перемогах; 2) **Фердинанд**, нім. географ (1833-1905), подорожник і дослідник, основник модерної геоморфології.

Ріхтер (Richter), 1) **Евген**, нім. політик (1838-1906), провідник партії ліберальної буржуазії, гол. „партії вільнодумців“, ворог соціалізму (памфлет „Соц. дем. малюнки майбутнього“); 2) **Едвард**, нім. географ (1847-1905), визн. дослідник гляціології Альп; 3) **Жак Поль Фрідріх (Jean Paul)**,

Ріпа.

нім. письмен. (1763-1825); повісті з маломіщанського життя, повні гумору та сентименту: „Гесперус“, „Зібенкез“, „Титан“.

Річард (Richard), англ. королі: 1) Р. I Лівне Серце 1189-99; 1190 уладив із Філіпом Августом фр. хрестоносний похід; при повероті узявши його Леопольд австр. 1192-94; він боротьбу з Іваном Безземельним; 2) Р. II 1377-99, скинений із престолу Генрихом IV, умер заголоджений; 3) Р. III, 1483-85, він реґенцій за Едварда V, якого наказав убити разом із братами, поляг у бою з Генрихом VII під Босвортом.

Річардс (Richards) Теодор Вільям, ам. хемік, *1808; заслужився при означуванні атомових тигрів; 1914 нагорода Нобелів.

Річардсон (Richardson), 1) **Овен Вільямс**, англ. фізик, *1879; дослідник електронів та фізикації газів; нагорода Нобелів 1929; 2) **Самуель**, англ. письмен. (1689-1761), одия із передтеч повітньої повісті: „Клариса Гарльов“, „Памелі“.

Річеве право, право, силою якого неясь річ підлягає безпосередньому володінню особи (власність, службність). Найвільнішим р. п. є право власності, яке дозволяє власникові розпоряджати річчю в усіх напрямках (гл. Власність). Ін. р. права це „права на чужих речах“; їх зміст, порівнюючи з правом власності, обмежений, вони дають право користуватися річчю тільки в означеному напрямі.

Річинський Арсен, укр. церк.-гром. діяч, *1892, ред.-вїд. час. „Новя Дорога“ 1918, На Варті 1925-26, Рідна Церква 1927, Наше Брацтво 1929; муз. збірник: Скорбна Мати, Укр. відрава, Колядки; гол. праця: „Проблеми укр. рел. свідомості“.

Річинський А., гл. Пісочийкий Анатоль.

Річі (Ricci) Марко, іт. маляр (1679-1729), шестинні декорації й рел. образи.

Річль (Ritschl) Фрідріх, нім. клас. фізіолог (1806-76), дослідник Плянта, архаїчної лат. метрики й епіґрафіки.

Річменд (Richmond), гол. м-о Вірджинії, 152 000 меш., торговля тютюном, 1861-5 операційна база під держав ЗДА в війні з північними.

Рьць, рос. щоденник, орган кадетів, у Спб. за ред. П. Мілюкова й Я. Гессена, від 1906 до більш. перевороту 1917.

Ріше (Riche) Шарль, фр. фізіолог, *1850, відкрив явище анафілаксії та закон серотерапії; твори з психопатології; нагорода Нобелів 1913.

Рішельє (Richelieu), 1) **Арман**, князь, фр. еміґрант (1706-1822); 1803-1815 ген.-губ. Одеси та Степової України („Новоросії“); 1815 вернувся до Франції, де був першим міністром; 2) **Арман Жан Дю Плессі (Plessis)**, кардинал, фр. політик (1585-1642), від 1624 на чолі уряду, підняв значіння кор. влади, побив гугенотів під Ля Рошель, 1635 втягнув Францію у 30-літню війну, полишив спомини; 3) **Люї Франсуа Арман**, маршал Франції (1696-1788), боро-

K. Ritter.

нив 1748 Генуї проти австрійців, 1756 добув Порт Магон, 1757 нач. вожд у Німеччині.

Рішпен (Rischerin) Жан, фр. письмен. (1849-1926); член Фр. Акад., поетизм „Пісні голодранців“, „Богохульства“, драми, повісті.

Рю-кію, Лю-кію, 35 островів між Яп, архіпелігом і Формозою, від 1872 до Японії.

Рідд, Ер Рідд, гол. м-о Неджу, 20.000 меш.

Ріас, (есп.) затоплена морем річка долина, поширена ерозійним діючим моря; класичні приклади на ріясі є береги Бретані, піни-зах. берег Іспанії, на Україні зах. частина піни берегу Криму від монастиря св. Георгія до Балкляни й далі.

Ро (Roe) Томас, англ. дипломат (1581-1649); 1621-28 посол у Царгороді, де поруч із голянд. послом і царгородським патріархом організував укр. козацьчину проти Польщі; інтервенція безуспішно за полоненого та скатованого турками Самійла Корешького. Дієві його реалії надруковані у Лондоні 1740, п. н. „The Negotiations of Sir Thomas Roe“, цінне джерело до укр. історії.

Роан (Roanne), м-о фр. департаменту Люара, 38.000 меш., мінеральні джерела, ткацька промисловість.

Роан (Roan), ст. фр. шляхетська родина: 1) Анрі, кн., фр. полководць (1579-1638), провідник гугенотів за Людовика XIII; 2) Люї Рене Едуар, кн., кардинал і архисп. страсбурзький (1734-1803), 1772 посол у Відні.

Роба, гл. Гадромут.

Роббія (Della Robbia), фльорентійські різьбарі: 1) Андреа (1437-1528); численні мадонни, барельєфи й теракоти, покриті емаллю; 2) Лука (1399-1482), учень Донателі; різьби з бронзи й мармуру, проповідниця собору у Фльоренції (іл., гл. II том, 591 стор.).

Робер (Robert) Сіпріян, фр. етнограф та славіст (1807-б. 1890), перший учений українознавець у Франції. Про Україну говорить майже в усіх своїх працях, зокрема в викладах, що вийшли 1851, п. н. „Le Monde Slave“.

Роберт, граф Нормандії: 1) Р. II Дієвол, 1028-35, переборює васалів; 2) гл. Гіскар.

Роберті Євген де, рос. соціолог і філософ (1843-1915), проф. соціології в Брюсселі й Саб., представник неопозитивізму.

Роберте (Roberts) Фредерік, брит. генерал (1832-1914), нач. вожд у війні з бурами 1899-1900.

Робертсон (Robertson) Вільям Роберт, англ. генерал, *1800; 1915-18 начальник брит. ген. штабу.

Робесп'єр (Robespierre) Максиміліан

Франсуа Ізідор, фр. політ. діяч (1758-94), адвокат, провідник якобінців, один із вождів фр. революції, 1793 голова Комітету Гром. Ритуалу, кермував терором; ув'язнений під закидом змагання до диктатури, агинув на гільотині; з урядом Р. 9 термідора (28 VII) 1794 урядом вел. фр. революції.

Робін Гуд, гл. Гуд Робін.

Робіне (Robinet) Жан Батіст, фр. савіт (1735-1802), енциклопедист, співробітник Дідро; автор вел. 30-томової політ. енциклопедії „Dictionnaire Universel“, де в XII томі є огляд України.

Робінзон, герой повісти Дефо; самітна людина, відрізана від світу.

Робінзонів острів, гл. Хуан Фернандес.

Робітний день, кількість годин на добу, протягом яких найманий робітник мусть працювати у пром. підприємстві; 1889 міжнародній соц. конгрес постановив боротися за 8 год. р. д.; 1919 конференція в Вашингтоні, скликана Лігою Націй, постановила ввести 8 год. р. д., але далеко не всі держави затвердили цю постанову.

Робітник, 1) орган Центр. Комітету Укр. Соц. Дем. партії (України), у Львові в 1910; 2) перший укр. соц. роб. час. в Америці, орган Укр. Федерації соц. партій у ЗДА, від 1914 в Детройті, Клівленді, опісля в Нью-Йорку, спершу тижневик, від IV 1917 денник; 3) укр. тижневик, орган харківської організації УСДП, у Харкові в 1917; 4) укр. тижневик, орган УСДП на Буковині у Чернівцях 1919-22.

Робітник (Robitnyk), орган русько-укр. соц.-дем. партії, укр. двотижневик, друкований латинкою, у Львові в 1897 під ред. М. Ганкевича.

Робітнича Газета, укр. денник, орган Укр. Соц. Дем. Партії в 1917-19, спочатку в Києві, пізніше у Вінниці, Рівному й Кам'янці Подільському.

Робот, (чесь.) людина-механізм, апарат у вигляді людини, порушуваний електрикою.

Робочий Народ, орган укр. соц. демократії в Канаді та ЗДА, виходив 1909-18 в Вінніпегу, спочатку двотижневик, від 1912 тижневик.

Робурит, (лит.) вибухова річовина, в склад якої входить амоніаковий салітра.

Робусті (Robusti) Яконо, іт. маляр (1519-94), один із першорядних мистців венецької школи. Образи й фрески на рел. теми, портрети.

Робфак, роб. факультет у СРСР, відділ нар. унів.; має за завдання підготувати дітей робітників до вис. шкіл.

Ровер, (англ.) гл. Колесо.

Ровінський Дмитро, рос. історик мистецтва (1824-95), збирач і дослідник моск.

Кардинал
А. Ж. Рішельє.

М. Робесп'єр.

і укр. гравюри; словники рос. гранірованих портретів, граверів і нар. гравюр.

Ровоам, син царя Соломона, перший юдейський цар (по розділі царства на юдейське та ізраїльське).

Ровума, ріка на границі Мосамбіку й Танганьїки, вливається до Інд. океану, б. 1.000 км. дов.

Рогалевський Іларіон, укр. церк. діяч, архив., прибічник Теофана Прокопюча, 1732 архієрей казанський, 1735 чернігівський; багато працював над поширенням освіти серед духовенства; †1738.

Рогата худоба (Бик свійський, *Bos taurus*), вел., сильно збудовані особини жуйні ссавці з порожніми, гладкими, дугувато вигнутими рогами, короткими грубуватими ногами й довгим хвостом, з дов. шерстю на кінці; найбільш пожиточні домашні тварини: теля, молоко й молочні перетвори, істинне м'ясо, шкіра на шкіряні вироби, з рогів і ратиць рогові вироби й клей. Теперішні породи (раси) р. х-би походять мабуть від двох первісних диких родів: 1. від тура (га. Тур): 1) Степова порода; велика, сіропелюста, добра на теля, непридатна до молочного господарства, розповсюджена на Україні, в Мадяричній, Болгарії й Сербії; 2) Н і з а н і а порода, переважно краса, вис. молочна; флімдрійська (фліманська), голанд., схід.-фризійська, ольденбурзька, даншійська; у нас плекають їх як „голандську“ р. х.; сюди належать також англ. м'ясо-тучні шортгорни (*Shorthorn*) і молочно-тучні дері-шортгорни (*Dairy-Shorthorn*); 3) Ш и р о к о ч о л і альпійські породи: швайцарська краса, плекана також у Галичині, Мадяричній й Судетських краях; сирентальська, від сірої до бурої краски, плекана також у Галичині, аразкова молочно-м'ясна порода; також породи: фрайбурзька (чорно-біла), унтер-італьська, мескірхенська, баварська, ентальська, маріягофська, ляннтальська й андалюзійська, якої биків уживають до боротьби на арені, та девонська; П. від дикої європейської р. х-би (*Bos taurus europaeus*) походять: 1) К о р о т к о р о г і породи: альпійська гаслійська, шведська, філяндська, норвезька, литовська, свентокшизька (польська), татринська, гудульська (молочна, витривала — вигибас), зах.-українська (червоно-бура, ще не усталева), високомолочна данська (червоно-бура), а також молочні англійські джерсейська; 2) Б е з р о г і породи: абердін-ангуси, англ. тучна порода й примітні породи: фізель, півн. філіндська, липпінська й півн.-російська; 3) А л ь п і е з ь к і короткорогі, високомолочні: схід.-швайцарська (бура), бінднерська, монтафонська, альгайська, лекхальська, обертінгальська; змішка з широкочолими: швейцарська, та ечтальська; 4) К о р о т к о ч о л о в і чисті породи: туке-паллєртальська, егерландська, пустер-

тальська, ерінгерська; змішка з широкочолими: піпц'авська молочно-тучна порода (Іл., гл. табл. Коні, II, т., стор. 271).

Рогатин, повіт. м-о над Гнилою Липою на Опіллі, 5.750 меш.: 40% укр., 38% жидів, 21% поляків; знаменита мурована церква XIV-XV в., костел гот.-ренесансний XVI-XVII в., мурована барокова церква св. Юрія, дві дерев'яні церкви: св. Духа з цінним іконостасом 1649 і св. Миколи; укр. гімназія „Рідної Школи“. Повіт: 1.161 км.², 3 міста, 99 сіл, 100.000 меш.: 72% укр., 20% поляків, 7% жидів.

Рогатин, церква XIV-XV в.

Рогатинець Юрко, визн. укр. діяч львів. Братства, автор „Перестороги“ 1605-6.

Рогатинець, укр. двомісльний орган УІТ в Рогатині, в 1923-24.

Рогачевський Іван, протосрей лохвицький, висланий царською владою з України на Московщину (1712) за „мазепиство“.

Рогач тур, рогач олінець (*Lucanus*), найбільший укр. жук, до 2/3 дм. дов.; у самці вел. чотиригранна голова з вел., подібними до рогів гор. щелепами; личинка живе 4-5 літ у ст. спорохнявих дубах.

Рогатин, будинок укр. гімназії.

Рогволод, ім'я кількох полоцьких кн.: 1) батько Рогіди, перший полоцький кн.; 2) Р. Борієвич, кн. від 1144; 1151 полочани скинули його й вислали до Мінська, 1158 знову заняв полоцьк. стіл, але 1161 вдруге відступив, після чого не маємо про нього відомостей; 3) Р. Веславич, †1128 чи 29; згадується під 1127.

Рогач.

Рогітник, га. Альбуміноїди.
Рогіз (Турпа), зелеста, однопрозбицева рослина, подібна до лепехи, з дрібним листом, зібраним у булавки; у нас по ставках; з більших плетуть рогіткки, з листя добувають сильне прядиво.

Рогіда, дочка полоцького кн. Рогволода, жінка Володимира В., красуня, мати

ка. Із'яслава Володимировича, †1000, як черниці Анастасія; прозвана Гориславою.

Роговик, гл. Кременів.

Рогович, 1) Микола, укр. лікар і громад. діяч, син Опанаса, доцент хірургії Київ.

проф. томського унів., вісник лікар у Катеринославі й член ради тамошньої „Прогреси“, †1913; 2) Опанас, укр. природник (1812-78), проф. Київ. унів., писав про копальні риби й рістню України, гол. Київщини, м. ін. спроба словаря нар. назв рослин України з вірванними й оп. про них, показавши природознавства України, тощо. Зібрав вел. збірник, який подарував унів.

Роговський П. (Rogoyski), білорус. комп.; світа на білорус. нар. мотивах, музика до білорус. нар. гимну („А хто там іде“) й ін.

Рогодзюб (Biscogov), вел. птах, до 1 м. дов., з дуже вел. дзьобом, угорі з вел. наростом, ростинодібний; півд. Африка й Азія.

Рогоза, 1) Михайло, гл. Рагоза Михайло; 2) Олександр, ген. рос. служби, командант рос. IV. армії за світової війни; 1918 укр. військ. міністер за П. Скоропадського; †1919.

Рогозинський, вл. Рагузинський Гаврило, граф, відступник військ. індуїзм на Україні за гетьманів І. Скоропадського та Д. Апостола; від Р. залежала тоді вся укр. позакрасна торгівля.

Рогозубиця, бармунда (Seratodus), дводинна риба, дихає не лише зябрами, але й плавним міхуром, заміненим у легені, тому може жити й без води; живе в Австралії.

Рогер, 1) Р. I, норманський граф, 1061-87 добув Сицилію, 1090 Мальту, †1101; 2) Р. II, кор. Сицилії 1130-54 і Апулії.

Рогольський Іван, гал. укр. старшина; 1914-16 при УСР, від 1918 — СС, літом 1919 начальник I. дивізії СС.

Род, родій (Rhodium, Rh), метал з громади платинових; ужив. до виробу вістрів золотих пер, термоелементів та порцелянових фарб.

Род Айланд (Rhode Island), держава ЗДА півд. Атлантийським океаном, між держ. Массачусетс і Коннектикет, 3.230 км.² і 605.000 меш., ткацька, гумова й залізна промисловість, гол. м-о Провіденс.

Родан, гл. Рова.

Родбертус (Rodbertus) Йоган Карл фон Ягетцов, нім. економіст і політ. діяч (1805-75), представник держ. соціалізму, поклав теор. основи трудової теорії вартості й доктрину про нац. дохід, сусп. розділь праці й т. д., дослідник історії госп. побуту античного

світу; „Досліди в царині нац. економії клас. старовини“, „Соціальні листи до Кірхгера“.

Родезія (Rhodesia), дві брит. колонії в півд. Африці над гор. Замбезі: лівобіч — Північна (Northern), 746.000 км.² і 1.145.000 меш.; правобіч — Південна (Southern), 386.000 км.² і 877.000 меш.; гол. багатство золота (20 т. річно), латідне підземня; різництво (бавовна, кукурудза), скотарство.

Роден (Rodin) Огюст, фр. різьбар (1840-1917), найчільніший представник імпресіонізму, мав вел. вплив на всю суч. европ. різьбу. „Міщани з Кале“, „Мислитель“, пам'ятник Бальзака, портретові погруддя.

Роденбах Жорж, бельг. поет. (1855-98); поезії „Царство мончанки“, повісті „Мертве Брюгге“, „Покликання“.

Родень, гл. Радикал.

Родергем (Rotherham), м-о б. Шеффільду, 70.000 меш., залізна промисловість.

Родеріх, останній король візантій, агинув у битві під Херес дела Фронтера 711.

Роджерс (Rogers) Джеймс Торольд, англ. економіст (1823-90), проф. оксфордського унів.; „Історія агрикультури й ціни у Англії 1259-1793 р.“, „Економічне розуміння історії“, „Пром. й торг. історія Англії“.

Роденіч Сергій, суч. укр. історик літератури і критик; праці: Лермонтов, Тургенев в укр. літер., Шевченко.

Родзівіч (Rodziewiczówna) Марія, поль. письмен., *1863; повісті „Дев'ять“, „Сірий порох“, та ін.

Родзівки, (нім.) сушені гітки винограду; вел. без місток „султанський“, малі „коринтський“.

Родзянки, укр. шляхетський рід, походять від хорольського соти. Василя (†1731); 1) Аркадій, рос.-укр. поет (1793-1845), „Прон України“, як називав його Пушкин; 2) Іван, полк. гадяцький 1749-51; 3) Михайло, рос. політ. діяч (1859-1924), октябрист, 1900 голова катеринославської земської управи, від 1907 член рос. Думи й її голова 1911-17; в Думі виступав вороже проти укр. нац. домагань; за резолюції 1917 голова Виконавчого Комітету Держ. Думи.

Родимий Листок, укр. двотижневик у Чернівцях 1879-82, москвофільського напрямку.

Родина, спільнота батьків (родителів) та їх потомків. Тзв. мала р. означає батьків та їх дітей, велика р. також унуки і т. д. Початки р. ще не досить розсаїдені. Наука досі не відновила остаточно на питання, яка була первісна форма р.: чи це

Рогоз. 1. рослина, 2. корінь, 3. пазуховий щабл, 4. стовпковий щабл, 5. його переріз.

Рогодзюб.

О. Родені Мислитель — монументальна статуя.

був непорядкований гурт жінок і чоловіків, чи вона ґрунтувалася на „груповому подружжі“, в якому всі чоловіки групи були чоловіками всіх жінок тієї групи, чи врешті найпростішою формою була поліандрія, полігамія, чи моногамія. Форма р. залежала все від екон. відносин і змінюється разом із ними. Сьогодні пануючою формою є одиоженство, моногамія, яка помітно витискає полігамію в Азії й Африці. В наші часи р. переживає глибоку перемену, що тісно зв'язана з „еманципацією жінок“. У зв'язку з тим, що чоловік перестає бути виключним кормителем р. і жінка примушена добувати також своєю працею засоби для утримання р., — змінюється становище жінки в р., а зразом і характер родини.

Родинне право, загальні правові норми, що порядкують взаємини між членами родини; відносини подружжя, взаємини між батьками й дітьми та особами зв'язаними кровним зв'язком взагалі. Розрізняємо особове та масткове р. п.; перше нормує особові права — право „родинного стану“, влади в родині, тощо, друге масткові права, як от право до утримання, підмоги, ділення.

Родинка, родимка, родима пляма (naevus), вроджені кольорові плямки на шкірі різної величини, знич. жовтобурі, часом червоні.

Родинник, артикул, у грам. слівце, що кладеться в деяких мовах або перед іменниками (романські, герм., гр.), або по іменниках (болг., рум., альб.), щоб означити рід, а далі, чи іменник ужитий в означеному, чи в неозначеному або пайковому значінні.

Родичев Федір, рос. політ. діяч (1856-1930), один із керівників земського руху й кадетської партії, член I-IV Держ. Думи; у Тимчасовому уряді комісар у справах Фінляндії.

Родна, провал у Карпатах між сточищем Самошу і Золотої Бистриці, 1.257 м. вис.

Родня, укріплений замок на тав. Книжій Горі недалеко устя Росі в Х. в. крайній квіт. пунт на півдні; в Р. пересиджував Ярополк підчас боротьби з Володимиром.

Роднянські гори, частина Карпатів на півночі Семигороду, до 2.505 м. вис.

Родовий відмінок, родо̀вник (лат. genetivus), у грам. другий відмінок, відповідає на питання: кого?, чого?, чий? пр., боюся... брата, сестри і т. д.

Родовище, місце виступу й добування корисних копалин.

Рододендр(он), (гр.) гл. Бердули.

Родоначальник, гл. Рід.

Родони, або Деспото Планина, гори в півд. Болгарії між Марицою й Местою, до 2.939 м. вис.

Родос, Роді, о. при півд. зах. (еґейському) побережжі М. Азії, 1.405 км.² і 42.000 меш. (гол. греків), гористий; виноградар-

ство; його гол. м-о Р., 16.000 меш., пристань; Р. був фенікійською й дорійською колонією, від IV в. до Хр. самостійна гр. держава, опісля належав до візант. царства, 1309-1522 до окремого ордену, потім до 1912 до Туреччини; тепер іт. колонія.

Родосто, гл. Текір Даг.

Родоський стиль, стиль мальованих гр. ваз VI в. до Хр., відзначається асиметричними рослинними (льотос, пальмата) і тваринними мотивами.

Родохліб-Коаловський Константин, укр. археолог, член Київ. Археол. комісії; „Жиди на Україні“ та ін. праці; †1873.

Родріґез (Rodriguez), найдаліше на схід висунений брат. острів Мацаренія.

Родріґез (Rodriguez) Вентура, есп. архітект класицизму (1717-85); численні церкви, палади, фонтани.

Родс (Rhodes) Сесіль, англ. політ. діяч (1852-1902), „діамантовий король“, власник копальні діамантів у Капланді, 1889 організатор Півд.-Афр. Компанії, 1890-93 президент міністрів Капландії, 1893 приєднав Замбезі до Капської колонії, спричинив англо-бурської війни.

Рожа, 1) гл. Бешиха; 2) гл. Троніда; 3) гл. Альтей.

Рожанка, вишня, 1.100 меш., вишня, 700 меш., села в сільському повіті над р. Опором, 600 м. н. р. м., підгірське літнисьце.

Рожанковський Теодор, старшина УСС, *1885; ком. УСС у серпні 1914.

Рожанський, 1) Гнат, гал.-укр. гром. діяч (1844-83), гр.-кат. свящ., ініціатор і вид. першого видання Шевченкового Кобзаря в Галичині; 2) Д., суч. укр. фізик, проф. харків. ІНО та голова харків. науково-дослідчої катедри фізики, фахівець у галузі електромагнетних коливань; 3) Любомир, гал.-укр. економіст (1872-1925), син Гната, дир. Укр. Земельного Банку Гіпотечного у Львові; статті про справи еміґрації, парцеляції, земельної реформи, тощо, під псевд. Л. Селянський та Л. Суходольський.

Рождественський Заповій, рос. адмірал (1848-1909); 1905 погромлений японцями під Пумшюмо з флотом, яку переніс із Баттійського моря.

Рожиче, м-ко луцького повіту на Волині, 3.300 меш., 8% українців.

Рожков Никола, рос. історик-марксист (1868-1927); гол. праця „Русская история в сравнительно-историческом освещении“, з нарисом історії України.

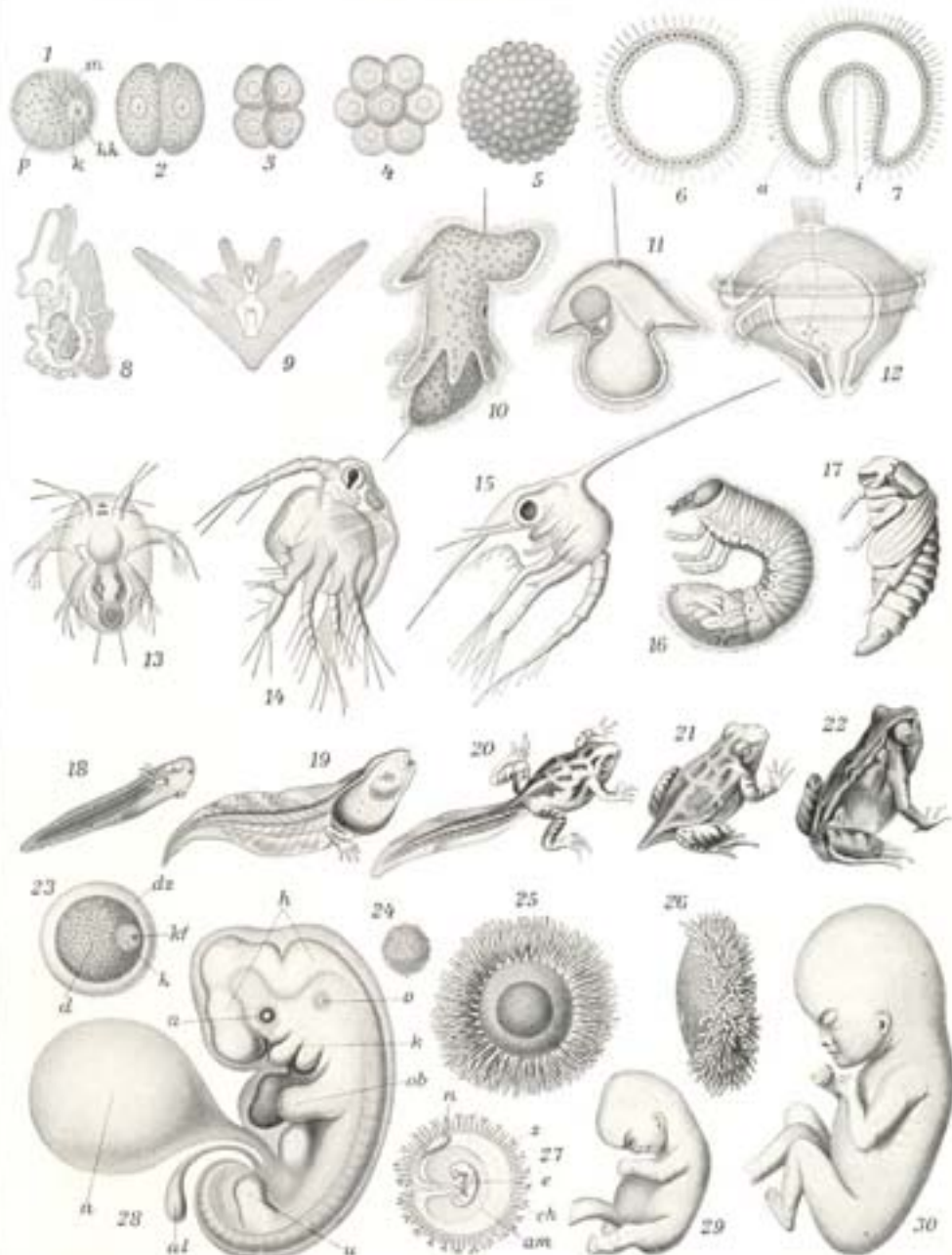
Рожне поле, урочище на межі між Галичиною й Волиною; р. 1099 Ростиславичі розгромили там Святополка.

Рожнява (Rožňava), словак. м-о б. Кошиць, 6.300 меш.; осідок єпископа; залізна руда, промисловість і лічничі джерела.

Розанов, 1) Василь, рос. філософ і публіцист (1856-1919); нарис та афоризми, теорія релігії та сусп. життя; співробітник денника „Новое Время“; твори: „Опасные листы“, „Природа и история“, „Уединен-

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ. I

ОНТОГЕНЕЗ (ЖИВІТЬОБТІН)

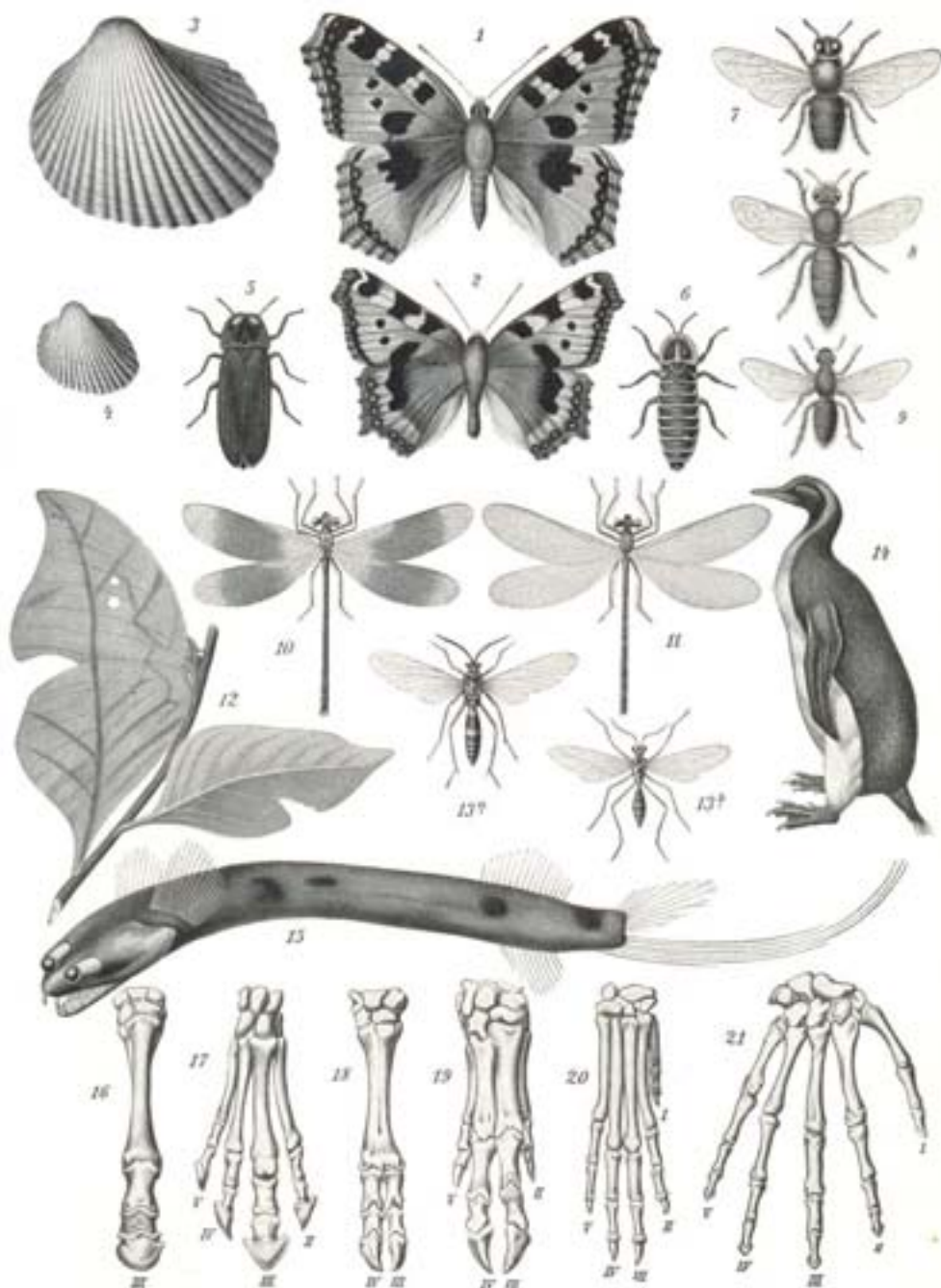

1—7. Калтунка і стадія калтунки. 1. Калтунка (створення яєць), побільшений малюнок: *m* — обідниця, *p* — білок, *k* — ядро, *kk* — ядерні тілочки. 2—4. Подія калтунки порожнистим на 2, 4 і 8 калтунки. 5. Гурток калтунки, т. зв. жорда, що поставила калтунку дальшого поділу калтунки. 6. Постарілий жордак одностворчатого шклярника, т. зв. білгуля, що зоружується рісничками. 7. Перетинна білгуля в гастродузі (суккулентом, що є перетинною шкляркою), з зовнішнім зародковим шкарлатом (суккулентом), з внутрішнім зародковим шкарлатом (суккулентом). 8, 9. Молоді постарі Радонікунки. 8. Личинка білгуля морської шклярки. 9. Личинка шклярки радона. 10—12. Личинка червонка. 10—12. Личинка червонка. 13, 14. Личинка шклярки. 15. Личинка шклярки. 16. Личинка шклярки. 17. Кулка шклярки. 18—22. Розвиток шклярки. 23—30. Пародонний розвиток шклярки. 23. Личинка шклярки побільшений малюнок: *dz* — зростаюча оболонка, *d* — шкарлат, *k* — зародковий пухлик, *kr* — зародковий шкарлат. 24. Зародок після 14 днів життя (періодична шклярка). 25. Той самий побільшений зародок. 26. Той самий побільшений зародок. 27. Періодична шкарлат (побільшений); *m* — ядро, *sk* — хордон (торчача оболонка), *z* — зародок, *o* — пухлик, *ch* — зародок. 28. Зародок у 5 тижнів (побільшений); *m* — ядро, *sk* — хордон (торчача оболонка), *z* — зародок, *o* — пухлик, *ch* — зародок, *sk* — ядро, *sk* — ядро. 29. Зародок у 8 тижнів. 30. Зародок у 12 тижнів.

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ. II.

ТВАРИНИ ПОРЦІДІ, ПРИСТУСВАННЯ, РОДОВИЙ РОЗВИТОК (ФІЛЬОГЕНІЯ).

Змінистість перод. 1, 2. Сопонана аронієвої: 1. середно-спротивіська, 2. пісінна сілкіна. 3, 4. Сепіака білкіна, якої кілкічка тих кілкічка, чий кілкічка вольно вода море: 3. з Шілівської кілкічка, 4. з Італійської кілкічка (аронієва). Півіака дваностатність і кілкічка дорі. 5, 6. Сілівіак: 5. Сілівіак (аронієва), 6. Сілівіак (аронієва). 7-9. Півіака: 7. кілкічка (аронієва), 8. кілкічка (аронієва-жінка), 9. безкілкічка робіткічка. 10, 11. Лодкіца діва: 10. кілкічка, 11. кілкічка. Унодікілкічний дорі (кілкічка). 12. Мотілка (Сілівіака стрілічка), кілкічка, подібний до кілкічка. 13. Мотілка (Сілівіака), подібний до кілкічка *Polybia fasciata* (13^а). Зміна чинності організм тіла. 14. Шіліка із кілкічка кілкічка. Пристусванія до тварина. 15. Габіко-ворська раба з „сілівіачки“ кілкічка. Зіндікічка. 16-21. Зіндікічка передніх кілкічка кілкічка (кілкічка I-V); передні кілкічка: 16. кілкічка, 17. тваріца, 18. кілкічка, 19. кілкічка, 20. кілкічка, 21. кілкічка кілкічка.

ное"; 2) Га в р я л о, рос. церк. діяч і письмен. (1781-1856), єп. катеринославський, опісля архиеп. херсонський, дослідник стенової України й Запоріжжя; „Хронологічний та іст. опис церков Херсонської єпархії“, „Напис оповідання про Новорос. край“, та ін.

Розбіжний ряд, у мат. ряд. сума якого не має скінченної границі (пр. $1+2+3+\dots$, $1+\frac{1}{2}+\frac{1}{3}+\dots$); протилежність: а б і ж н и й р я д (гл. Збіжний ряд).

Розбування, ст. шлюбний звичай; мо-лода на знак покори розуває чобочка, а чоловік у цей час на знак своєї влади легко б'є жінку; найдавніше свідомство в Лаврентійському літописі під 980; пізніше згадується і в укр. нар. піснях.

Розбудова Нації, укр. місячник, орган проводу укр. націоналістів, у Празі від 1928.

Розвага, 1) укр. двотижневик у Мокротині 1907; 2) тижневик полонених укр. у таборі в Фрайштаді 1915-18.

Розвадовський, 1) В'ячеслав, укр. маляр, *1875, заснував 1905 малярську школу в Кам'янці на Поділлі, організував першу укр. нар. мандрівну виставу; укр. побут і краєвид: Гуцул Гуцулка, У Бескидах, Шевченкова могила; 2) (Rozwadowski) Міхал Ян, поль. лінгвіст, *1867, президент поль. академії наук, секретар міжнар. Акад. Союзу у Брюсселі; праці з етимології, ономастики (слов. ріки), семасіології, студії з лит. і іранських мов; 3) Тадеуш, поль. генерал (1806-1928), 1918-19 ком. поль. армії в Галичині, 1920-21 шеф поль. ген. штабу, у травні 1926 ком. проурядових військ.

Розвиток, еволюція, ступенева зміна якоїсь речі або прояву, від нескладних (простих, нижчих) початків до щораз складніших (вищих, досконалиших) творів природи. Розвиток творів природи тепер загальною признаною наукою: а с т р о м і я доказує, що всі всевітні тіла (зорі, Сонце, Земля) утворилися ступенево з однородної, мабуть галової річовини (гл. Земля, Космогонійні теорії); біоге́не́з а доказує, що всі живини (рослина, тварини й люди) в першій хвилині свого існування є одною кліткою (гл. Зигота), через поділ якої утворюється ступенево дана живина; онтоге́не́з вказує на те, що цей розвиток тварин відбувається за однаковими законами й тому філогенез приймає, що складніше збудовані тварини походять від менше складних, а остаточно від одноклітинних тварин; гл. Біогенетичний закон, Філогенез, таблиці; Історія розвитку І.

Розвід, розрив подружнього зв'язку на жадання одної або обох сторін за їх життя. Р. знає в нехрист. народів. Серед христیان кат. право не знає розводу, православне допускає їх у дуже обмежених розмірах (пр. чужолозство) у престантв р. осміянути легше. Цивільне право майже всіх народів передбачує розводи.

Розгиначі (extensores), м'язи, що випростовують кінцівки; на гор. кінцівці на задній стороні рамена й задньо-бічній передрамена; на дол. на передній стороні стегна й голішки.

Розгіне колесо, гл. Замахове колесо. **Розділ**, м-ко жидачівського повіту, 4000 меш., 19% укр.; багато шевців.

Розділ церкви від держави, такі правні відносини між державою й церквою, що між ними нема ніякої залежності. Р. ц. в. д. це вплив ліберальної доктрини XIX в., що віра річ приватна, отже держава необов'язана опікуватися церквою, у протилежність до поглядів попередніх віків, що одно з завдань держави це спомогати церкву. Р. ц. в. д. може мати характер: повної нейтральності держави супроти церкви (ам. тип), непрямий нейтральності (Іспанія, Мехіко), або в ворожого відношення (СРСР). У першому випадку держава трактує церкву як інші товариства, у другому ставить їй деякі обмеження, у третьому поборює її.

Розділ церков, відступлення від ідеї одності та вселенськості христ. церкви. Коли р. ц. опирається на різницях віри, тоді називається ерессю, коли на різних поглядах на справу управи церквою, тоді схизмою. Значний особливо р. церкви східної й західної, вперше за Фотія 867, остаточно за Керуларія 1054.

Розділка, пунктуаційний знак (-), 1) передлює слово, коли переносимо склад, що не міститься в однім рядку, у другий; 2) сполучує одне з одним двоє слів, що творять одно поняття, пр. хліб-сіль.

Розділові знаки, гл. Пунктуаційні знаки.

Розділові числівники, гл. Числівники.

Роздільна, вузлова зал. станція в Одесі, 2400 меш.

Роздольський 1) Данило, гал.-укр. комп. (1875-1902), гр.-кат. священник, брат Носипа; композиції до слів Шевченка „Сонце заходить“ і церк.; 2) Носип, гал.-укр. етнограф, *1872, дійсний член НТШ; збірник укр. нар. пісень на грамофон, переклади гр. клас. і нім. творів на укр. і укр. на нім.

Розегер (Rosegger) Петер, нім. письмен. (1843-1918); повісті та оп. зі стирійського побуту, здебільша діалектом.

Розенталь (Rosenthal) Моріц, визн. світовий піаніст-віртуоз гал. жид. роду, *1862 у Львові.

Розета, (фр.) 1) в архітектурі орнаментальна прикраса в формі розі; 2) вузол із стьожки або матерії в формі розі; 3) урядова відзнака, кокарда.

Розв'яз, (лат. hiatus) у грам., зустріч двох голосних; у деяких мовах омивається, пор. укр. п а в у к, рос. паук; у назвуку важкі приголосні „в“ або „д“ або „з“; їх приставляла спершу для уникання розв'язу, коли одне слово кінчалось, друге починалось голосним, пр. „на во́гняній колі́сниці“ (Мирний), але: „дух о́гнекрила“

тій" (Куліш); згодом таке „в" у назвуку часто устійнилося в літ. мові: пр. *він, вона, воно, вузол, вузький* і т. д.

Роз'їзд, ціна патруля, стежа вершників, щоби здобути відомості про ворога або поземелля.

Розлуч. с. турчанського повіту, 1.400 меш., підгірська кліматична станція.

Розмарин, розмарин (*Rosmarinus*), нічно зелений кущ, до 1 м. вис., з вузькими листям і дрібним, губастим цвітом, дуже запашаний; із півд. Європи, у нас по квітниках; настійка й олієць до натрижання.

Розмінна монета, гвл. бльон, б'ється з несплахетних металів або з неновіццінного срібла; прийяття р. м., як уплати за лобов'язання, обмежується якоюсь невеликою сумою.

Розмір, вимір, димензія, в геом.: наприм, прямовисні один до одного, в яких розтагється тіло (довжина, ширина, висота або глибина). В мат., побіч звич. триміжній геометрії, збудовано також многорозмірну геометрію прямих Гавса, Рімана, Бельрамі, Веронезе, Мінковського та ін.; хоч вона має часто теоретичний характер, одначе завдяки працям Айнштайна, Мінковського, Вейля та ін. роз'яснила багато фізикальних питань; р. у фізиці, гвл. Вимір величини.

Розмноження, гвл. Множення 2).

Розов Володимир, суч. рос. славіст, проф. унів. в Києві, тепер у Скоп'є в Югославії; вид. укр. грамот XIV-XV в., дослідник старорусь. діалектології (дещо й по укр.) та іст. фонетики.

Розпилич, розприскувач, гвл. Пульверизатор.

Розправа, в праві: правно унормована боротьба сторін за право перед владою. Влада — в судовому процесі суд — кермує розправою, вислухує висвідів та заяв сторін, переводить докази і видає рішення. Р. в асаді повинна бути явна. Гвл. Головна розправа.

Розп'яття, найтяжча смертна кара в римлян; розпинали на хресті; руки й ноги або прибивали цвяхами, або прив'язували.

Розрахункова палата (clearing-house), установа, де ведуть розрахунки між банками й ін. підприємствами; взаємні їх претенсії гаснуть, готівкою сичачується лише різницю; ним значно зменшується кількість потрібних грошей.

Розродень (spora), звич. одноклітинний твір скритоцвітних рослин, а також деяких одноклітинних тварин (споровики) для безполового розмножування; розродні повстають через поділ клітин і відзначаються звич. вел. витривалістю.

Розряд, гвл. Електричне розрядження.

Розсвіт, укр. двотижневик, час. положених українців у нім. таборі в Раштаті 1916-18; ред. В. Сімович, Г. Петренко, Мороа.

Розсвіт знаменний, себто нотний розсвіт (знам'я — нота), церк. мелодія, що були в ужитку у схід. слов'ян, від поч. христ. культу. Пам'ятки з р. належать до XII в. Мав власну нотацію й був основином розсвітом укр. церкви приблизно до XVI в., коли його почали витискати ін. розсвіти (гр., болг. та ін.). Повного свого розвитку досягнув з. р. у моск. церкві.

Розстріляні, в новітній військ. тактиці розширена бойова лінія піхоти з більшою або меншою віддаллю стрільців; уживана, щоб зменшити втрати в людях.

Розсуд(ок), (нім. Verstand), інтелектуальна здібність; з часу нім. ідеалізму (Кант-Гегель) протиставляється „розумові", — як нижча здібність; р. аналізує, розкладає, є адійний пізнавати лише окремі елементи та частини; гвл. Розум.

Розточчя, вузька височинна гряда, між Поділлям (Львів) та Люблинською височиною. Півд. частина (львівсько-томашівське Р.) до 400 м. вис.; півн. частина: люблинське й холмське Р., вижчі (до 300 м. вис.). На півд. Р. родоніца бурого вугілья й гончарських глин.

Розум, (нім. Vernunft), вища інтелектуальна здібність; у протилежність „розсудкові", має синтетичний характер, пізнає об'єкт у його цілості, у взаєминах його частин.

Розуміння, 1) у філ. рідко вживається як синонім „поняття", „тямка"; 2) своєрідна форма пізнання, питома для іст. пізнання, пізнання „науки про культуру" та „науки про дух"; протиставляється причинному з'ясованню; 3) у звич. мові інтелектуальний процес засвоювання думки в її елементах і схоплювання відносин цих елементів між собою (пр. розуміння математичної теореми).

Розумовська Ольга, замужем Желтоновська, укр. революціонерка з Поділля (1850-78), належала в 70 рр. до рев. гуртка Мачтета та Ромашки-Романовського в Одесі, опісля до гуртка Ф. Вольховського; переклала „Історію одного селянина" Еркмана-Шатріана.

Розумовські, укр. шляхетський, потім княжий і графський рід; походить від укр. козака Якова Розума, який мав двох синів: Івана та Григорія, †1730; 1) Андрій, рос. дипломат (1752-1836), син гетьм. посол у Відні, де й умер; опікувався визан. нім. комп.; перед смертю перейшов на католицизм; його рід помічався; 2) Кирило, останній укр. гетьман (1728-1803), брат

Розмарин лікарський.

М. Розумовський.

Олексій (3); 1750 проголошений геть., але права його були дуже зменшені; мав просяк утворити унію, у Батурині; указом Катерини II. 1834 в гетьманства звільнений, зокрема за те, що укр. коз. старшина хотіла зробити гетьманство дідичним у роді Р-их; Р. дано титул графа; умер у Батурині, де збудував собі прегарну палату; 3) Олексій, укр. козак (1709-71), через гарний голос та красу став чоловіком рос. царниці Єлисавети; мав офіційну посаду „придворного бандуриста“; за впливом Р. Єлисавета відновила гетьманство на Україні 1750 й загалом тоді зріс був вплив українців на рос. політику й церк. справи; 4) Олексій (1748-1822), син Кирила, рос. мін. освіти (1810).

Розчин(а), твориться розпушенням твердої річовини у рідині, тав. розчиннику; розпускарність твердих річовин різна; знич. збільшується зі зростом температури; р. насичений не може вже більше розпустити твердої річовини. Твердий р., дві або більше річовин, які одностайно перемішались у плинному стані й по остигненні затвердні (стони металів). Кольоїдні р., гл. Кольоїди.

Розчленення суходолу, ступінь розвитку берегової лінії суходолу.

Ройс (Reuss), 1) права притока Ари, 145 км. дов.; 2) схід. частина Туринії над Ельстерою, до 1918 два невеличкі князівства (Р.-Графц і Р.-Гера, разом 1.140 км.²), тепер частина Туринії; ткацтво, виріб машин; тютюнові промисловість.

Якоб Ройсдал: Млин у Вайку.

Ройсдаєл (Ruisdael), родина голанд. малярів XVII в.; найвизн. Якоб ван Р. (1625-82), великий реаліст голланд. креслуду.

Ройтер (Reuter), 1) Людвіг, нім. віце-адмірал, *1869, 1918 переніс нім. флоту до Скена Фльов і там велів II атаканти 21. VI. 1919; 2) Павль Юліус (1821-99), заснував 1849 в Ахені телеграфічне бюро, 1851 перенесене до Лондону; 3) Фріц, найбільший дол.-нім. (plattdeutsch) поет (1810-74), студентом висидів 7 років у кріпості ніби-то за держ. зраду; творемні пісні, оповідання, лірика.

Ройхлін (Reichlin) Йоганнес, нім. клас. філософ і гуманіст (1455-1522); творець тв. італізму.

Рок Рівер (Rock River), ліва притока Міссісіпі, 530 км. дов.

Роки, (поль.) у ст. Польщі сесія земських судів; згодом назва усіх судових сесій.

Рокитно, м-ко сарненського повіту на Поліссі, 1.500 меш.

Роки, провал у Кавкалі між сточищем Тереку та Кури.

Роки Мантейнс (Rocky Mountains), Скелесті гори, сх. частина півн.-ам. Кордильєрів, до 4.410 м. вис., складається з низки ланцюгів і височин між ними; сухі й голі, багаті на руди.

Роки Пойнт (Rocky Point), вел. радіостанція б. Нью Йорку.

Стиль рококо.

Рококо, (фр.) стиль у пластичному мист., як розвиток барока, поширився гол. у Франції за Регентства й Людовіка XV, також у Німеччині та ін. Назва р. від „rocaille“, себто декоративні композиції з раковин, що в різних відмінах зустрічаються в рококовим орнаменті. У відмінні від барока форми р. легші, делікатніші, граціозніші. Р. розвинулося гол. в декоративному мист., меблях, ювелірстві та ін. На Україні р. поширилося в серед. XVIII в.

Рокосовська Софія, дослідниця волинського фольклору, вид. збірок укр. пісень, казок, переказів і вірвань, у вид. „Zbiór wiadomości do antropologii kraj.“ (1883, 85, 87, 89) та „Materiały antropologiczne, archeologiczne i etnograficzne“ (1897).

Роксолана, узлюблена жінка тур. султана Солімана II (б. 1505-61), українка, родом попліна Настя Лисовська знід Рогатина; схоплена татарами 1520 повила до султанського гарему, мала вел. вплив на султана й тур. політику. Про неї повість О. Назарука, поема Л. Старицької, драма Гната Якимовича, опера Л. Січинського.

Роксолана, гравюра з 1506 р.

Роксолани, сизтське плем'я, споріднене з аліанами, сидло спершу над Озійським морем, у 60-их рр. по Хр. воювало з римлянами над дол. Дунаєм, за Марка Аврелія дісталоса на Угорщину між Дунай і Тисо, в сусідство язигів.

Рокфеллер (Rockefeller) Джон, старший, ам. промисловець (1839-1916); „король нафти“, власник нафтового тресту світової ваги „Standard Oil“; 1901 заснував у Нью-Йорку Інститут для лікарських і біологічних

дослідів, 1903 — виховничий інститут, університети в Чикаго й ін.; один із керівників лівих політики США останніх десятиліть.

Рокфор, (фр.) рід сирю, назва від фр. міста, б. Марселя.

Рокфорд (Rockford), м-о в державі Іллойс, 66.000 меш., фабрика меблів і машин.

Ролста, (фр.) запис з різного матеріалу, навивана на валець.

Ролчек, гал. укр. церк. комп., чесь. роду; у 20 рр. XIX в. диригент хору в церкві св. Юра у Львові; сяк-увався знавства по церквах спів у супроводі оркестри (1826); літургія, великодній канон, „Служба Христу“; меси для лат. костела.

Ролінсон (Rawlinson) Генрі Кресвік, англ. орієнталіст (1810-95), дослідник клинового письма.

Ролле (Rolle) Юзеф, поль. історик (1830-94), з фаху лікар; під ім'ям Dr. Antoni J. опублікував численні монографії з історії Поділля й України взагалі: Opowiadania historyczne, Zameczki Podolskie na kresach multijskich i т. д.; децю друкувалося у „Київ. Старині“.

Рольо, (фр.) частина п'єси, що її виконує один актор; азначіння людини в якійсь діяльності, поведінка.

Рольо, 1) (Roland) Жанна, фр. політ. діячка (1754-93), жінка Жана Рольо, міністра внутр. справ жіродистського уряду, дуже розумна й освічена, веда відомий салон, відвідуваний гол. жіродистами, на яких мала вел. вплив; агнула на гільотині; 2) (Roland) Ромея, фр. письмен., *1866; повісті „Жан Христов“, „Зачарована душа“, студії про Бетгове-на, Мікель-Анджело, Толстого, Ганді. Нагорода Нобеля 1916.

Рольонд, британський лицар, один із 12-ти „перів“ Карла V; про нього провансальська епонея „Пісня про Рольонда“ і поема Аріоста.

Рольонд (Rowland) Генрі, ам. фізик (1848-1906), конструктор дифракційних сіток до дослідів дуговим.

Рольмонс, (нім.) маринований на вині оселедець, обкручений довкола патички.

Роман, ромен (Anthemis), зелеста, кошичковацвітна рослина, з пірнато повітряним листям; уживається в домашньому лічництві.

Роман, (від ст.-фр. romans — твір) первісно нар. еп. твір; від XVII в. твір довгий від оп., амальюєне широко пригоди героя, його характер і його середо-

вище; інколи романом називають повість із романтичним (любонним) сюжетом.

Роман, бізант. цар 959-963; за нього аросло значіння слов. елементу у Візантії.

Роман, ім'я укр. князів: 1) Р. Данилович, ки. галицький, 1253 добув Городець, 1256 ходив із батьком на итвалія, †1258; 2) Р. Ігоревич, ки. сіверський, син героя „Слова о полку“, брав участь у походах на половців, був ки. гал., де боронив з боємством (1208 р. скарив на горло до 500 боир); †1211, повіншений на прохання галичан угорським королем; 3) Р. Михайлович, ки. брянський і чернігівський, воював із Литвою в 2. пол. XII в.; 4) Р. Мономахович, шури-ряк Володарів, ки. волинський, †1119; 5) Р. Мстиславич, ки. волинський і галицький, дбав про зміцнення княжої влади, вів боротьбу з сильним гал. боємством, оборонив селища та міщан; із воєн Р. М. замітні походи на половців, Литву та Польщу; під його рукою об'єднались Волинь та Галичина в одну Галицько-Волинську державу, що існувала 1200-1340; відмовився від королівської корони, що її пропонував папа; загинув 1205 в бою з поляками над р. Синю; дав початок династії Романовичів (1200-1340); 6) Р. Святославич, ки. тмутороканський, вперше задується під 1077; 1079 забитий киянами, коли прийшов на них із половцями.

Роман, київ. митр., кандидат Ольгерда, боровся за становитице з митр. „каїв. і всея Руси“ Олексієм, кандидатом моск., †1362.

Роман, ки. кобринський, син Федора Ратненського, † по 1417; від нього пішли ки. Кобринські — вимерли з кінцем XV в.

Роман, укр. різьбар на дереві, XVII в.; виконав іконостас для притвору св. Катерини в Михайлівському ман. в Києві.

Романенко Андрій, полк. переяславський за Б. Хмельницького 1649.

Романі, (лат.) народи, що говорять романськими мовами: еспанці, португальці, каталонці, провансальці, французи, ладинці, італійці, румуни.

Романів, м-ко на захід від Житомира в волинській окрузі, 7.600 меш.: 53,7% укр., 35,3% жидів, 7,3% поляків і 2,3% рос.

Романіст, 1) азначєт і дослідник романських мов і літ.; 2) повістяр.

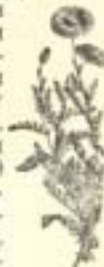
Романія, 1) середньовічна назва Візантійського царства; 2) назва схід. частини Морей під венеційським пануванням; 3) гл. Румунія.

Роман Кош, найвищий шніль Кримської Яйли, 1.544 м.

Романов, 1) Олексій, укр. міністер судівництва за Скоропадського (1918), син письмен. Одарки Романової; намагався уєунити укр. мову в судівництві; 2) Євдокім, білорус. етнограф, *1855, вид. „Білоруссий

Діон Розефелтц.

Роман шляхетний.

Роман Роман.

Сборникъ" 1886-1901, „Могилевская Старица" 1900-1 та низку статей з археології; 3) Пантедеймон, рос. п'єсьм., *1884; роман „Русь", „Оловіання про любов".

Романова Одарка, укр. п'єсьм.: поезії та оп.: „Пісні, думки й легенди" (1896), казки: „Черствий вирізок", „Святання мороза" (1895); „Пан та чабан" (1918).

Романови, рос. боярський рід; Михайло Федорович, 1613-45 цар, дав початок династії Романових, що володіла в мужеській лінії до 1730, в жіночій до 1762; з остаточної вийшла лінія Гольштайн-Готторп, що правила в Росії до 1917; останній цар Микола II.

Романович, 1) В а с и л ь, кийм. малір XVIII в.; розмалював Борисоглібську церкву на Подолі; 2) Теофілія, ва. Коралевичена з Рожанковських, укр. акторка на характерній ролі (1842-1924), дир. укр.-гал. театру 1874-80; час її директорування впажають на роки в укр. театру в Галичині.

Романович - Ткаченко Наталія, укр. п'єсьм., *1884; повісті й оп. у ЛНВ, опісля в „Червоному Шляху", окремо збірка „Життя людське", „Чебрець-зілля".

Романовіч (Romanowicz) Тадеуш, поль. політик і публіцист (1844-1904), основник денників „Nowa Reforma" в Кракові й „Słowo Polskie" у Львові.

Романовський Віктор, укр. архівет., *1890, завідувач кийв. Архіву давніх актів, голова Археологічної Комісії ВУАН; праці з доби Руїни.

Романс, спочатку лір.-еп. віршована п'єса, що малює якусь подію; у Франції від середини XII в.; розвів у XV і XVI в., особливо в Іспанії; тепер вірш покладений під музику; у музичн.: коротка мелодійна й лірична п'єса.

Романсеро, (есп.) збірка есп. поем у строфах 8-силібичним віршем; тема: героїєскі та зворушливі події.

Романський Стоян, болг. фільолог і етнограф, *1882, проф. унів. у Софії, дійсний член НТШ.

Романський стиль, стиль у пластичному мист., що панував у Європі від XI до поч. XIII в.; утворюється на основі античного, ст.-христ. і візант. мист. під впливом творчості півн.-європ. народів. В архітектурі багате й різноманітне розчленування заг. мас, що дають органічну цілість. Базиліка у формі лат. хреста з монументальними вежами з гол. причіпна; перекриття коробо-ве й хрестове (гл. Скляпіння); форма скляпінь, вікон, дверей та ін. півколула. Деталі: глухі аркади, лучковатий фриз, порталі. Кольони низькі, грубі, прикрашені фантастично різьбленою основою й капітелями. Орнаментика з плетіння з фантастичними тваринами й людськими мотивами. Архітектура сильно розвинена у Франції, Німеччині (найоригінальніші аркади над Райлном), Італії, Центр. Європі, Англії, Скандинавії. На Україні р.с. найбільше поширений на зах. землях (Галичина, Во-

линь); гл. Укр. мистецтво. (Гл. теж таблиці Будівництво I, 9-11).

Романські мови, витворилися з тав. вульгарної (нар.) латини; сюди належать

Романський стиль: 1, церква, 2, її план, 3, подвійне вікно, 4, лучковий фриз, 5, пілон, 6, різьба, 7, вітраж

території (пр., у фр. с. тільки до 50 кельт. слів), більше найдемо германських (у зах. романських м.), арабських (есп. і порт.), слов. (рум. — дуже багато).

Романтизм, літ. напрямок із поч. XIX в., що виступав проти прийнятих форм класицизму; гол. його риси: перевага особистої вражливості та уяви над розумом, індивідуалізм, поворот до нар. джерел поезії, до середньовіччя та екотики, протиставлення лір. елементу епіці. Представники нім. р.: брати Шлегелі, Тік, Новаліс; фр.: Гюґо, Лямартін, Мюссе; англ.: Кольрідж, Байрон, Шеллі, Кітс; укр. романтики: П. Гулак-Артемовський, А. Метлинський, М. Костомарів; у муз., до певної міри сходиться з романтизмом у літературі. Гол. представники нім. комп. після Бетховена: Вебер, Шуберт, Шнорр, Маршнер, Шуман.

Романтика, те, що має ознаки романтичної уяви; гл. Романтизм.

Романца, (іт.) романса, в муз., гл. Романс.

Романченко Трохим, укр. п'єсьм., *1880; поезії по укр. альманахах та в „Рідному Краї".

Романчук Юліян, гал.-укр. політ. і грот. діяч та п'єсьм. (1842-1932), учитель гімназії, дійсний член НТШ, один із творців новітнього укр. відродження Галичини, основник т-ва „Прогресив" у НТШ, 1890-1906 голова „Прогресив", основник і співробітник „Діла", 1883-95 посол до гал. сойму і від 1889 голова укр. соймового клубу, 1890 один із ініціаторів тав. „нової ери"; 1891-97

Ю. Романчук.

і 1901-18 посол до віденського парламенту, до 1911 голова укр. парламентарного клубу, від 1911 віцепрезидент парламенту, за світової війни голова Укр. Культ. Ради у Відні; 1904-15 ред. збірного вид. творів укр. класиків п. н. „Руська Письменність“.

Романько-Романовський Олександр, революціонер (1842-72), учитель гімназії в Кам'янці, належав до рев. гуртка Дебогорія-Мокрісевича; втемігрував до Америки, щоб утворити там хліборобську комуну.

Романко Демида, от. укр. повстанського війська УНР на Чернігівщині 1919-20; розстріляний більшовиками.

Ромб, (гр.) у геом. рівнобіжний рівнобічний скіснокутний.

Ромбоєдер, (гр.) ромбошник, граніт із ромбовими стінами.

Ромбоїд, (гр.) у геом. рівнобіжний скіснобічний різнокутний.

Ромен, притока гор. Сули на Лівобережжі.

Ромен, м-о на Полтавщині, над Ромном та Сулою; повстало не пізніше XI, в.; в XVII в. многолюдне й багате, входило у склад Вишнєвеччини;

за коз. влади сотенне м-ко мигородського, потім лубенського полку. Тепер округове м-о, 26.000 меш.; 55% укр., 33% жидів, 7% росіян, 2% білорусів; величезна п'ятибання дерев'яна церква фундації Калышишевського 1764. Округа: 6.867 км², 3 міста і 1.798 селищ, 13 районів, 536.000 меш.; 95% укр., 2% жидів, 1-7% росіян.

Ромен (Romains) Жюль, фр. письмен., *1855; п'єси: „Старе Кромедейр“, „Нок або тріумф медицини“; повість „Люди доброї волі“.

Роменес (Romanes) Джордж Джон, ам. фізіолог і біолог (1848-94); один із найвизн. пропагаторів дарвінізму.

Роменський Аполлон, укр. рев.-драгоманівець, *1844, лікар, 1871-72 жив у Швайцарії, поширював на Україні захорд. вид. Драгоманова.

Ромер, 1) Евґеніюш, польс. географ і картограф, *1871; дослідник географії, льодовиків і клімату Польщі й зах.-укр. земель; 2) Ян, польс. генерал, *1809; 1919 в укр.-польс. війні командант „групи Буг“ (Жовква-Камінька-Рава).

Ромней (Romney) Джордж, англ. маляр (1734-1802), визи. портретист; портрети: леді Гамільтон, міс Робінзон.

Ромодан, м-ко лубенської округи, 1.200 меш.; 77% укр., 9% росіян; вузол на заг. шляху Київ-Полтава, 19-21 III 1917 бої Окремої Запорізької дивізії з більшовиками.

Ромуль (Romulus), легендарний основник (753 до Хр.) і перший цар Риму, син Реї Сильвії й Марса, убив брата Рема, пізніше почитаний за бога під назвою Квірина.

Ромуль Августул, останній зах.-рим. цар 475-476, детронізований Одоакром.

Рона (Rhône), Родан, фр. р. 810 км. дов., і 99.000 км² сточища, витікає з Ронського льодовика (на півн. захід від Санкт-Готгарду), перепливає Женевське озеро, пливе спершу на захід, від Ліону скручує на південь і вливається до Ліонської затоки. Р. сполучена каналами з Райном, Сеною й Люарою. Притоки зліва: Арв, Ізер, Дром і Дюранс; справа: Сона й ін. Від Р. прозвано два фр. департаменти: 1) Рон, 2.860 км² і 945.000 меш., при впадінні Соны в Р., гол. м-о Ліон; 2) Буш до Рон (Bouches du Rhône), 5.250 км² і 930.000 меш., гол. м-о Марсель.

Ронда, або Істрадіфодук (Rhonda, Ustradyfodwg), м-о в Англії (Валія), 165.000 меш., копалини вугілля, залізниці та мідні руди.

Рондель, (фр.) 1) поема на 3 строфи: перші на 4 рядки, третя на 6 рядків; два рядки першої строфи повторені в двох останніх другої та третьої; 2) ринка з високими стінами та держакром.

Рондіно, (ит.) в муз., мале рондо.

Рондо, (фр.) поема на дві строфи: перша на 9 рядків, друга на 6; уся має тільки дві рими; перша і друга строфа кінчяться початковими словами поеми, Р. у муз., характеристичний многократний поворот гол. теми, котрий протиставляє ряд побіжних.

Роні (Ronsy J. H.), фр. письмен., брати: старший Джозеф, *1856, молодший Джустен, *1859; повісті „Ваміре“, „Огненна війна“.

Ронсар (Ronsard) П'єр, фр. письмен. (1524-85), поет, обновили фр. поезії: „Оди“, „Гимни“, геройська поема „Франсіда“.

Ронченьо (Roncigno), м-ко й живець у півд. Тиролі (Італія), 3.600 меш.; арсеновісрчані джерела до пиття й купелів.

Роон Альбрехт, прус. генерал (1803-79), міністер війни, керівник реорганізацію прус. армії; спомини.

Ронс (Rons) Фелісієн, бельг. графік і літограф (1833-98), працював у Франції; еротичні образки з містичною фантастикою.

Рорати, (лат.), лат. служби божи в часі адвенту на честь Преч. Діви, відпрацьовані досвіта.

Рорбах (Rohrbach) Павль, нім. політ.

Ромб (1)
і ромбоїд (2).

Ромен, церква Поєрван.
Фундаційна Калышишев-ського 1764 р.

Дж. Ромней: портрет
леді Гамільтон.

дич, *1869, знавець питань Сходу, прихильник розбиття Росії на нац. держави, приятель українців; один із основишників і голова „Нім.-укр. Тов.“ (Deutsch-ukrainische Gesellschaft) у Берліні, вид. журналу „Die Ukraine“.

Рос (Ross), англ. подорожники: 1) Джемс, (1800-62), відкриття на Антарктиді; 2) Дзоні, (1777-1856), відкрив ніви, магнетний бігун Землі; 3) Едвард Денісон, англ. ориєнталіст, *1871, проф. унів. в Лондоні; перськ. й араб. студії.

Роса, краплини води, що повстають по заході Сонця через сконденсування пари на поверхні Землі після охолодження повітря та пари у ньому. Якщо температура повітря спадає нижче 0°, повстає замість роси іней.

Росаріо, аргент. првстань, 300 км. вище устя Парани до Лі Плати, 410.000 меш., виня шкір, вовни та збжжя, вел. споживча та заліз. промисловість.

Росбері (Rosebery) Арчібалд Філін, англ. граф і політик, *1847; один із провідників ліберальної партії, кількараловий міністер, прем'єр 1896-95.

Росичка, росичка (Drosera), мала зелеста рослинка, споріднена з фіалкою; її листки вкриті залозистими волосинками, які ловлять комашки й висмають із них поживні річовини; у нас по торфовищах і мочарах.

Російська література, починається в XI в. в Новгороді під впливом Києва (літопис, проповіді і т. д.) далі від 2. пол. XIII в. в Суздаль, Володимирі, Москві — перекладна літ., хроніка, проповіді, життя, тощо. В XV-XVI вв. зароджується самобутня нац. літ. (хроніграфи, Домострой, Йосиф Володський, Ніл Сорський, Максим Грек і т. д.). У XVII в. під впливом укр. писем. на Московщині повстає драм. література і полемічна проповідь, вірші (Є. Славинцевський, С. Погодський, Д. Тугало). З впадення моск. писем. того часу треба відмітити протопопа Аввакума, Гр. Котошихіна. Нова доба починається від Петра I. Це доба зах.-європ. неокласицизму. Візан. писем. XVIII в.: Тредьяковський, Ломоносов, Сумароков, Державин, Херасков, Князін, Фонвізін. Напередомі XVIII в. впаує сентименталізм (Карамзін, Жуковський), на зміну якому у 20 рр. XIX в. приходить романтизм, опісля реалізм. Низка візан. писем. віддає дауну кожному з цих напрямків. На чолі їх стоїть Пушкін, творець нової оригінальної рос. літ., побіч нього: Крылов, Батюшков, Грібедов, Гоголь, Лермонтов. Від 50 рр. розвиток повісти: Грігорович, Гончаров, Тургенєв, Пісємський, Лев Тол-

стой, Достоевський, Салтиков-Шедрін, Лєсков, народники: Рєшєтєнков, Г. Успенський, поруч них (60-ті рр.) драматурги: Островський, Олексій Толстой; поети: Некрасов, Полонський, Майков, Тютчев, Фет; 80-ті рр.: поет Надсон, новелісти: Короленко, Гаршн, Чехов; 90-ті рр.: Горький, Андрєєв, Купрін, Арцибашев, Бунін. Напередомі XX в. декаденти й символісти: Сологуб, Бальмонт, Брюсов, Мережковський, Белый, Анненський, Гішює, Блок, В. Иванов, Ахматова, Сперанін; у прозі: Ремізов і Олександр Толстой. Із суч. рад. письменств: Бєсєнєв, Мажковський, Еренбург, Пастернак, Бабель, Замітін, Пільник, Зошенко, Гладков. З літ. критиків і публіцистів визначніші: Бєліцький, Герцен, Добролюбов, Чернишевський, Пісарєв, Михайловський, Плєханов.

Російська мова, схід. слов., великоруська мова у РСФСР, на Сибірі, в колоніях на Кавказі й ін. країнах СРСР; характеристичні прикмети: сильний динамічний наголос і повстання через те редукційних ануків у складах перед наголосом і після нього, акація (говорит—дзвучит, здравствуйте—здзаст'є, поїдем, майже: рај'ом); розвинута сильна паліталізація приголосних (кровать, чит. кроф, степь, чит. ст'єр); збереження праслов. „м“ (быть—бут') та „і“ (бить—біт'), г (голый—голю); приголосні перед „е, і“ все м'якші (несла—єсла, липа—Гіра); група ъ+], дала о], (толстой—тонстий, край—крий), ъ+] — е (бей—бий, шел—шій), ъ злилося з е (лѣто—Гето, лѣс—Гес); перехід наголошеного корінного „е“ перед твердим складом на „о“ (несу—п'єси—несу, але нес—п'єс—ніс); повноголос (голова, праслов. *golva, bereg, прасл. *berg); перехід глухих у сильних позиціях на „о, е“ (son із прасл. *sъnъ, d'en із прасл. *dъnъ); перехід праслов. t], d] на ч, ж (sv'єca—свічка, s'izu—сіджу); перехід з писем. к, г, х на „і“ (kisty], gibnut, chitrost'); дзвінкі голосні у назвуку глухнуть (хлеб—chl'єр, дед—d'єт, воз—vos, нож—нош і т. д.). У відміні страта клячного відмінку; родовий однини прикметників чоловічого роду на — „во“: тихого, чит. t'ich'vo, дурного—dur'ovo; наказовий спосіб, після втрати форми І. особи множини, яка заступалась І. ос. мн. тепер. часу (поїдем—рај'ом, несом—п'єс'ом), —мас у 2. ос. мн. скрізь форми дієсл. на -ити (идите, несите мн.—хвалите); у словотворі сила архаїчних наростків (церковних). Найважливі діалекти: півн.-рос. мова, без такого сильного наголосу, без акація, другий повноголос (молонія, переба, верех), декуди ъ—і, декуди чергування ц, ч (исковеька, новгородська говірка) та піадена рос.—основа суч. літ. мови. Остання втворилася з мнцем XVIII в. з великою домішкою церковно-слов'янщини у словотворі та гол. словниці. Правове історичний, від 1917 трохі ареформований у напрямі фонетичному (визнання ъ, і, в; закінчення прикметників тільки „ого“ і т. д.) прийнято в засади даль-

Росичка. 1. рос-
тинка, 2. по-
здовжений пере-
крій цвіту, 3. па-
лька, 4. стовпик,
5. насін-
ня, 6. лист; його
волосинки з ді-
вого боку зливи-
ли новашу.

шу реформу в душі ще більшого зфонетизованія та упрощення правопису. Пам'ятки з XI в. (Остромирова євангелія, Новгородські мінеї і т. д.).

Російська музика почала розвиватися з XVIII в.; а) нар. пісня давнього походження, зі слідами впливів фінських і татарських та музики зах.-європ.; П. риси: перевага дитоніаму (особл. у старших піснях) та звукорядів: дорійського, гіподорійського й гіпофрігійського, брак увідного тону в мінорній гамі (навіть у північних піснях); свій власний таїт, що відповідає ритмічній будові тексту; брак сучасної гармонії і т. д.; б) церк. музика, перейшла через Київ із Византиї, з її первісною редакцією й нотацією (знаменний спів на знаменну нотацію); з часом відходить від свого первісного зна, усталюється (XVI-XVII в.); його основна форма — „розспів“; у 2. пол. XVII в. починається європеїзація церк. музики, що свого вершка досягає в XVIII в., в композиціях іт. (Сарті, Галюці) та їх учнів (укр. Береловського, Бортовського, Давидова, рос. Дехтірьова). Тільки від Глінка — синтеза стародав. церк. розспівів із зах.-європ. муз. формами; з кінцем XIX і поч. XX в. — спроби прикласти до церк. співу нар. (П. Чесноков, Кастаньський, Компанецький, Панченко); в) світська музика, розвивається від XVIII в. під зах.-європ. впливами (спершу іт., потім фр. і нім.). Іт. опери владуть початок рос. опері (іт. Араї); поруч із нею втворюються нап. комічна опера (Фомін, Матинський, Пашкевіч) і сольовий (Теллов, Тіп, Дубинський, Коаловський, Ялілін, Катін); на поч. XIX в.: Тітов, Аляб'єв, Верстовський. Нову добу починає операми М. Глінка та О. Даргомижський; у них — поворот до нап. стилю; так „могутні кунка“ (Балаїрєв, Бородин, Римський-Корсаков, Мусоргський, Кюї) закріпили цей стиль; об'єднать два візв. із сучасними романтиками у них дує А. Рубінштейн та вагнеріанець О. Серов і П. Чайковський, що схилився до суч. зах.-європ. музики й утворив свою школу. Близьке до космополіт. напрямку стояли: С. Танеев, С. Рахманінов та М. Метнер; їх діяльність стоїть уже на порозі до нової доби. Остання дала Ол. Скриябіна, батька модерної рос. музики. Суч. рос. композитори працюють над створенням класової пролетарської музики; побіч того йде далі творчість у душі модерних муз. напрямків (Мисковський, С. Файнберг, Аляксандров, Рославель, Мосолов, Половнікін та ін.) і діяльність музичн-емігрантів (Ігор Стравінський, Н. Черепнін, С. Прокоф'єв).

Російська революція, 1905-6 і 1917, га. Росія, історія.

Російська Соціалістична Федеративна Союзська Республіка, найбільша частина СРСР, повстала в 1917-22 рр., а великоруських земель європ. Росії та з аз. Росії, має 20,374,200 км.² і 100,888,000 меш.;

країна переважно хліборобська (на селлах живе 85-8% населення); продукція жита, пшениці, віаса, ячменю, гречки, льону, конопель, цукрового буряка. На півд.-схд. степах випас худоби, коней, овець. На Волзі, Дону та Каспійському морі значне рибальство (осетри, кав'яр). Доволі поширена хатня промисловість, особливо в центр. губерніях. Промисловість зосереджена б. Ленінграду (ткака), Москви (ткацька й харчова), Тули і на Уралі (металургічна). У містах живе 14-2% населення; в європ. РСФСР є лише 17 міст із населенням по-верх 100,000, тільки 2 міста мають по-верх 1,000,000 меш. Адміністративно поділена РСФСР на 21 госп. країн, розділених на 32 губернії, 11 автономних республік, 12 автономних областей, 55 округ (уральська госп. країна, Півн.-кавк. край, Сибір та Далекий Схід) і 1 повіт. Гол. м-о Москва; гл. Росія, Союз Радянських Соціалістичних Республік, Сибір.

Російська Соціально-Демократична Робітничка Партія (РСДРП), заснована в Мінську на з'їзді 1-3 III 1898, з участю і двох українців (Радченко, Тучапський); після 1903 розділилася на дві течії — більшовиків (Ленін) та меншовиків (Мартов).

Російське мистецтво. Найстарші мист. пам'ятки походять із новгородського князівства, куди всі мист. зразки приходили з України (Київ, Чернігів), але значно упрощені (Собор св. Софії 1045-52, та ін.). З 2. пол. XIV в. новгородське будівництво втрачає свої первісні чисті форми, приходять варваризована романтизм, перс. та інд. зразки (дабулясті пукаті бани). У більшій мірі схід-маг. зразки відбиваються в Пеконі. Відміне мист. владзімро-суздальських країн, де романські зразки втрачають повсім свою конструктивну логіку і служать лише порожньою декоративою. З поч. XVI в. зміцнюються впливи схід-маг., тат., особливо у звірних мотивах орнаментики. Найдавнішу досі збережену будівлю в Москві — Успенський собор 1475-79 і Кремль (ілюстр. том II, ст. 382) будували італійці. Під впливом півн.-рос. дерев'яного будівництва повстав своєрідний тип „шатроносних“ церков XVI-XVIII в. Найхарактерніша будова моск. стилю — собор Василя Блаженного 1550-60 (ілюстр. том II, ст. 776). Школа іконописного мalarства XV-XVII: новгородська, московська (Рубльов, Діонісій), строгановська і тав. „фряжская“ (під впливом заходу: Ушаков). XVI-XVII в. упадок мalarства. Бароко під впливом укр. і зах. мист. (церква в Філіх 1683). У Москві переважно укр. малери і гравери. Розквіт рокового й класичного будівництва, гол. у Петербурзі. Відродження мalarства й різьби у XVIII в. під впливом спроваджених до слб. академії мист. (від 1758) проф. чужинців та українців (Л. Левинський, Лосенко, Боровиковський, Іван Мартов). З рос. мистців: Ф. Рокотов, М. Шабанов, А.

Бєльський, С. Щедрін, різьбар Т. Шубін, гравери Е. Чемесов і Г. Скородумов. В поч. XIX в. розквіт ампіру («Стіль Олександра І») в Сиб. (А. Воронікін, А. Захаров, К. Россі) в Москві. У середині XIX в. псевдо-«русскій» стиль (К. Тон, Б. Суєлов). У маляреті класицизм і академізм: Ф. Бруні, О. Кіпрєнський, К. Брюлов, О. Іванов; побутовий реалізм: О. Венеціанов, П. Фьодоров; «дійний реалізм»: В. Перов, М. Верещагин; «передвижники»: Г. Мясодов, І. Прянішніков, І. Рєпін; різьбарі: М. Антонецький, П. Клодт. Розквіт пейзажного малярства XIX-XX в.: М. Воробіов, І. Шішкін, Ползнов, І. Левітан. Течія націоналізму: В. Васнецов, М. Нестеров, В. Суріков. Імпресіонізм: К. Коронін, В. Серов, І. Рєпін, П. Трубецькой (різьбар). У поч. XX в. стилізація під ампір у архітектурі й тв. «русскій» стиль у малярстві; об'єднання «Мир Искусства»: В. Мусатов, К. Сомов, Л. Бакст, Н. Рєрїх, А. Бенуа, Т. Лінсерє, Куєстодів. У новіших часах численні напрями, позначені а зах. Європи, включаючи футуризм, кубізм, неокласицизм, супрематизм, конструктивізм та ін. В останніх роках поворот до «дійного реалізму». (Люстр. гл. при гаслах: Бороніковський, Брюлов, Верещагин, О. Іванов, Левітський, Левітан, Лосєнко, Мартоє, Перов, Рєпін, Суріков, Щедрін, Шішкін).

Російсько-турецька війна 1877-78. Причина війни те, що Туреччина відкинула пропозиції Росії щодо вирішення питань Сходу; 24 IV 1877 Росія виповіла війну; 18 XI рос. кавказька армія добула Карс і заблокувала Ераерум, рос. дунайська армія 19 VII добула провал Шірку і 16 VII Нікополь; у боях під Плевною росіяни спершу погромлено, 10 XII вони добули Плевну, 9 I 1878 ваяли в полон тур. армію і 30 I обсадили Адрінополь; мир у Сан Стефано 3 III 1878 був для турків дуже некорисний; на берлінському конгресі Туреччина добула крапці умовини.

Російсько-французька війна 1812-15, почалася через анексію Ольденбурга Францією, 24 VI 1812 Наполеон перейшов Німан, переміг 17 VIII під Смоленськом, 7 IX під Бородіно, 14 IX увійшов до Москви, 18 X розпочав відворот, 14 XII залишив військо; з поч. 1813 по бої Росії стала Прусія, війна перенеслася до серед. Європи й покінчилася упадком Наполеона.

Російсько-японська війна 1904-5. Причина війни була рос. експансія на Аз. Сході, що загрожувала держ. інтересам Японії; війна почалася несподіваним нападом ім. флоту на рос. 27 I 1904; 14 V 1905 знищення рос. флоту б. о. Пусіма; 23 VIII 1905 підписано мир у Портсмуті (Америка); Росія відступила Японії свої права в півд. Маньчурії, дала війну руку в Кореї, відступила пів Сахаліну; наслідком війни була перша революція 1905-6 в Росії, Японія ж незвич. збільшила свій

міжнар. престиж і увійшла в число тав. великих держав.

Росія, панава для код. рос. імперії, що займала територію майже цілої сх. Європи та півн. й серед. Азії, відси панава: Європейська та Азійська Росія; 1914 р. займала 22,430,000 км², з 178,379,000 меш., з середньою густотою 82 на 1 км². Столицею держави був Петербург (Петроград). Тепер назву Р. можна прикласити до частини схід. Європи поміж Півн. Льодовим морем, Уральськими горами та Каспійським морем. Р. плоскоперствована низова та плитова країна зі серед. висотою 170 м. Морфологічний осередок Р. — Валдайська височина (366 м.). З півночі прилягає до неї півн.-рос. града, що відділяє центр Р. від арктичного склопу й тягнеться на схід до Уралу. Налах. Іде зах.-рос. гряда, що залягується з балтійською озерною площею. На південь від Валдаю тягнеться середньо-рос. височина. На схід від Волги — Обшир Сарт (400-700 м.). Схід Р. обмежений горами Уралу (1,670 м.), відкіль на північ іде Тиманський криж (300 м.); над Каспій — депресія. Південні континентальне а значними річними хитаними температури (пр. Ленінград, середня липня +17°, січня — 8°, річне хитання 29°, Архангельськ +17,4°, — 13,7°, річне хит. 31,1°; Казань + 20°, — 14°, річне хит. 34°, і т. д.). Півд. кінчиня Уралу мають змою таке суворе змво, як простір при гирлі Печори. Кількість атмосферних опадів меншає з півн.-зах. на півд.-схід від 600-150 мм. Максимум їх припадає на літо. Ріки, згідно з рельєфом і підсошим країни, розкладені по території досить рівномірно, з виїмком Каспійщини. Р. відводиться до Півн.-го Льодового, Балтійського, Каспійського й Чорного моря. Ріки багаті на воду, спад їх рівноважений, течія повільна, джерела год. рік лежать близько одне від одного, вододіл між річковими системами низький — тому легка сполучення поодиноких рік та річкових систем каналами. На півн. заході низка більших та менших озер — тав. схід.-европ. озерна площа. Грунти ріпаноманті. На півночі малородючі піскові та попільнякові, попереизувані болотами та торфовищами, далі на півд. повільний перехід до лісових ґрунтів і чернозему; на Каспійщині бурі солоні ґрунти. Рістви: на самій півночі, адовж берега Півн. Льодового моря, аж до віддалі 100-200 км. у глб країни, виступає тундра; на півд. від тундри до лінії Брянськ-Калуга-Рязань-Нижкий Новгород-Казань, Камою до Белої, лісова смуга, що ділиться на: тайгу й мішані ліси. На півд. від ліній Бобров-Борісоглебек-Саратів-Самара — степ. Через низина Волги степ переходить у напівпустинню й пустинню зону Каспійщини з солончакуватою рістнею. З в і р н я палсаритична з делськими специфічними арктичними й степовими типами. З ко п а л и н и х багатств замітніші: золоті та плитина на Уралі

й вугілля в Центральній Р., у районі Тули й Калуги. Населення Р. переважно росіяни (москалі), крім того, українці, білоруси, німці, жиди й багато турецько-монгольських народів: у тундрі самодси та карели, в півн. Уралі остяки й вогули, в околиці Печори зиряни й вотяки, здовж Волги череміси, мордва, чуваші, в Казанщині татари, між Волгою й Доном башкири, кіргізи, комляки; деякі ще й тепер кочовики. Історія Московська держава повстала на пограниччі фінських і слов. земель у сточині Оки; перші столиці Суздаль і Володимир над Клязьмою, опісля Москва, 1238 моск. князівство дісталось під владу татар, але князі зручною політикою зуміли утримати провід серед ін. півн. князівств, пізніше здобули незалежність від орди. Іван III Василевич (1462-1506) об'єднав усі князівства й назволив Московщину від татар, прийняв титул царя. Іван IV Грішний (1533-81) обмежив боїрство, замінив деспотичну владу, підбив тат. князівства: Казань 1552 і Астрахань 1554 та частину Сибіру. На його спадок покінчилися династия Рюриковичів, почалися внутр. чвари („смутое время“). Михайло Романов (1613-45) розпочав нову династію Романових. Олексій (1645-76) після перелазських переговорів 1654-59 злучив із Московщиною Україну. Петро I (1689-1725) перевів європеїзацію Московщини, утворив флоту, перевів столицю до Петербурга, після повстання Мазепи обмежив автономію України. Його наслідник: Катерина I (1725-27), Петро II (1727-30), Анна (1730-40), Єлизавета (1741-61), Катерина II (1762-96), перевела реформу адміністрації й судництва, 1783 приєднала Крим, у підлях Польщі 1772-96 добула укр. і білорус. землі; скасувала автономію України. Після Павла I (1796-1801), Олександр I (1801-25) добув Фінляндію 1809, Басарабію 1812, він переможно війну з Наполеоном, на від. конгресі 1815 дістав Польщу. Микола I (1825-55) погромив повстання декабристів, він переможно війни з Персією й Туреччиною; Олександр II (1855-81) покінчив кримську війну, скасував підданство селян 1861, підбив Кавказ, Туркестан і Південноказахський край, він війну з Туреччиною 1877-78. Олександр III (1881-94), був прихильником реакції, панславізму й русифікації; заключив союз із Францією. Микола II (1894-1917) пропагував мирову політику (конференція в Гаазі), але викликав війну з Японією 1904-5, в якій Росія зазнала територіальних утрат на сході. В середині почалась революція, цар був примушений видати маніфест 30 X 1905, яким заведено конституцію, Перша Держ. Дума мала більшість постунову й була розпущена (10 V-22 VII 1906), таксамо друга Дума (5 III-16 VI 1907), щойно третя Дума, обрана за новою ординацією, пішла по лінії уряду, перевела реорганізацію флоту й військова, деякі аграрні реформи. У за-

корд. політиці заключено порозуміння з Англією про центр. Азію 1907 і потрібний союз із Англією і Францією 1908, також угоду з Японією про поділ сфер у Маньчурії. Австр. ультимат Сербії 1914 втягнув Р. у світову війну. Неудачі на фронті й азовживання в краю спричинили другу революцію в березні 1917; 15 III Микола II зрікся трону, уряду перейняв парламентарний кабінет під проводом ки. Львова; в липні цар провід Керенський, але упан у боротьбі з більшовиками, 7 XI проклямовано Рос. Соц. Рад. Республіку, на чолі уряду став Ленін, закорд. справи віз Троцький. У берестейському мирі II 1918 Рад. Росія признала незалежність нових держав, що повстали на її окраїнах. Рівночасно Росія вела успішну боротьбу з інтервенційними військами монархістів, яких підпомагала Антанта (Колчак на Сибірі, Юденіч у балтійських краях, Денікін на Україні, Врангель на Криму) та з інц. державами, що повстали на її окраїнах. Всередині спроба завести соц. устрій, XII 1922 рад. республіки злучилися в союз — СРСР.

Роскільде, дая. приступи на о-ві Селанд, 14.000 меш., кор. столиця до 1443; собор (із XIII в.).

Роскол, (рос. раскол) розбиття рос. правосл. церкви в 1. пол. XVII в.; невдала реформами патріарха Нікона (поправа богослужбених книг за укр. зразками, тощо) частина духовенства відкололася від офіційної церкви, поляшаючися при давніх звичаях, та потягла за собою й значну частину людності. Ці, тзв. „раскольники“ або „старообрядці“, часом розпалися на два табори: „попівщину“, що признавала сраpxю, й „безпопівщину“, що її відкидала, бо, мовляв, антихрист її вчинив, а ці табори знову поділилися на різні „толки“, особливо безпопівці. Суворо переслідувані держ. й церк. владою раскольники порозбігалися по далеких та недоступних місцевостях, багато їх ввезлилося й за межі Московщини — на Україну, гол. у Стародубщині, на Буковину, тощо. Гл. Пилипови.

Рославець, Микола, рос. комп. *1881, з укр. роду, один із заступників крайньої лівої групи рос. комп.

Росомаха (Gulo), ссавець-хищник, із родини куноватих, до 1 м дов., бурій із чорним хребтом; півн. Європа, Азія й Америка.

Росомаха.

Россети (Rossetti) Данте Габріель, англ. письмен. і малюв. (1828-82), основник школи прерафаелітів; образи: „Данте шукає Беатриче“, „Сон Данте“; поезії: „Поєми“, „Баллади та сонети“.

ОТРУЙНІ РОСЛИНИ УКРАЇНИ.

1. Молочай рожевий. 2. Ящірка чорна. 3. Дурман звичайний, а доріжок, підкотовий осок. 4. Калісниця пурпурова, а підкотовий без обертки. 5. Ночка сон. 6. Шаломові великі, а цвітучий, і листя й осок. 7. Щербинка велика. 8. Собака, отруйна. 9. Поща велика; а квітка. 10. Поща мала; а квітка, і а підкотовий. 11. Вероніка соня і шидка. 12. Папоротник червоний. 13. Паслік чорний. 14. Віл (смереківник), а корінь вербейник.

стни; творчі клітини втворюють р. с. гуртками, що творять тав. судинні в'язанки; кожну судинну в'язанку складає з в'язанки деревних судин і в'язанки лікових судин; скритопвітні й однопролибнені мають „замкнені“ в'язанки, що не мають спромоги дальшого розросту; інші рослини мають „отворені“ в'язанки; вони уложені на ободі гогу рослини так, що деревні в'язанки звернені до середини, а лікові наверх; між ними є шар творчих клітин, що можуть втворювати безупину нові шари деревних цівочок (до середини) і лікових цівочок (наверх); це уможливило постійне грубіння рослини, як це бачимо у дерев.

Ростислав, Гми багатьох укр. князів: 1) Р. Берладичич, син Івана Берладника, покляканий 1280 князювати в Галичці, загинув у боротьбі з уграми; 2) Р. Володаревич, кн. перемиський, батько Івана Берладника, воював із братом Володимиром, † у 1130-х рр.; 3) Р., син Володимира Ярославича, кн. тмутороканський, брав дань із касогів і ін., †1065, отруєний греками; 4) Р., син Володимира Ростиславича, 1126 полонив „лядську землю“; тесть поль. кор. Болеслава; 5) Р., син Володимира Мстиславича, кн. смоленський; 1190 погромив поляків, 1195 потерпів поразку від Ольгоничів; 6) Р. Всеволодович, брат Володимира Мономаха, кн. переяславський, загинув підчас боротьби з половцями в річці Стугні 1093; 7) Р. Давидович, учасник походу 1111 на половців, †1120; 8) Р. Михайло (1173-1218), син Юрія Ростиславича, 1190 й 1193 перемога над половцями, 1203 засів на Київ. столі, потім у Вишгороді, 1210 в Галичі; 9) Р. Мстиславович, унук Володимира Мономаха, кн. смоленський, 1159 покляканий князювати на великокн. стіл, †1168; 10) Р., син Мстислава Давидовича, кн. смоленський, також вел. кн. Київ., звідси усунув і полонений Данилом Романовичем 1239; 11) Р. Юрійович, кн. переяславський, багато воював, боровся з половцями, †1151.

Ростиславичі, укр. кн. роди; були гал. й Київ. Р.; галицькі походять від Ярославового внука Ростислава, який мав трьох синів: Рюрика, Володаря й Василька; княжили в Перемишлі, Звенигороді й Терембові, зорганізували підкарпатські укр. землі, оборонили своє князівство від поляків та мадур; княжили в Галичці 1084-1200; київські Р. — одна з галузів Мстиславичів, із її представників княжили в Києві: Ростислав І, Роман, Рюрик, Мстислав III, Володимир IV., Ізяслав IV. і Ростислав III.

Ростов Великий, рос. м-о б. Ярославля, 20.000 меш., ткацькі та споживчі (цикорія) фабрики. Ст. церкви з різьбярськими пам'ятками, між ними найславніші: Успенський собор (XIII в.) і Авраамів монастир; цінні

будівлі: тав. Біла палата (XVII в.) і княжі терени (XV в.).

Ростов над Доном, пристань при усті Дону й одно з найбільше торг. міст СРСР, 308.000 меш. (разом із Нахичеванню), в тому: 59% росіян, 20% укр., 8% жидів, 6% вірмен). Тютюнові, споживчі й металургічні фабрики, корабельні верстати. В часі світової війни гол. центр гал. москвофілів, у 1918-20 центр Добровольчої Армії.

Ростовцев Михайло, рос. історик античної історії й культури, *1870, до 1917 проф. у Спб. унів., від 1920 в Америці; „Греки та Іранці на півд. Україні“ (по рос. та англ.), „Давні минуле нашого півдня“ й ін.

Ростоцький Теодосій, укр. перек. дідч (1725-1805), василіанин, уніатський холмський єп. 1784-88, Київ. мігр. 1788-94, уступив під натиском рос. уряду.

Рострум, (лат.) залізний гак на носі ст. воєнного судна, що ним зачіпали й пробивали ворожі судна; відель: ростра (Rostra), монія на рим. форумі, прикрашена гачками суден, здобутих 338 до Хр. у мешканців міста Анціум (на побережжі країни Лациум).

Рось, права притока Дніпра, 257 км. дов., колєсь під границю полян, пізніша Київ. князівства.

Рота, у ст.-укр. процесі судова або догонірна присяга з характером божого суду; задується в договорах із греками та в Руській Правді.

Ротан, 1) провал у Гімаліях на вис., 3.960 м., гол. дорога з Пенджабу до Кат. Туркестану; 2) рід пальми, з тонким, дуже довгим шнем; до виробу меблів та лива.

Ротар Іван, укр. письмен. і гром. дідч (1873-1905), член РУП, автор монографії про Епифанія Славнецького; оп. „Не в руку“, збірка поезій „Соплочка“.

Рота римська (Rota romana), найвищий суд кат. церкви, зреорганізований у XV в. папою Сикстом IV.

Ротаційна машина, друкарська машина, де склад накладений на валець, що обертається на осі та безупину відбиває цей склад на безконечному сувої паперу (ілюстр., гл. том I, ст. 1158).

Ротаційний, (лат.) оборотний.

Ротація, (лат.) оборот довкола осі, круговорот; у різьбінстві: сівооборот.

Ротерм (Rothermere) Гаральд Сідней, лорд, вл. Гармсверт, англ. політ. дідч, *1868, 1917-18 міністер детунства, від 1922 керманч англ. пресового концерну Норквіфа.

Ротмістр, (нім.-поль.) старшинський ступінь кінноти, звич. командант ескадрону; відповідає укр. сотникові.

Ротмістрів Григорій, укр. статистик, завідувач стат. бюра Полтавського губ. земства; статистичні праці у виданнях губ. земства, в часописі „Рідний Край“ 1906, тощо.

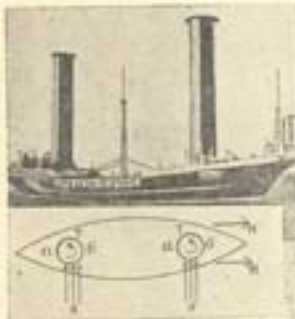
Ротографюра, тип друкарської репродук-

ції з мідної дошки глибокого друку: гл. Гравєрство.

Ротонда, (лат.) в будівництві: округла будова з плянком у формі кола. Найстарші р-и — надгробники в Єгипті, М. Азії, Римі. У романській добі поширені р. в центр. Європі. На Україні: Херсонес 600, Вишгород 1115, Галич XII-XIII в., Горині б. Ужгороду XII-XIII в., Володимир Волинський XIV-XV в., Лаврів XV в., Кам'янець 1575, Мукачів 1661. Ріані тапи р., залежно від плянку: 1) авч. коло, 2) з півколовою апсидою, 3) з квадратною добудовою зпереду, 4) з нішами й апсидами навколо серед. частини в кількості 4, 6, 8 і 12 півкол.

Ротор, (лат.) 1) частина машин, що відбуває оборотний рух; 2) рухома частина електр. динамо-машини й електромотору (гл. Електричні машини); 3) вел. прямовисний, рухомий валець, уміщений на кораблі; якщо його обертає малий помічний мотор, то на одному боці вальси втворюється надмір тиску повітряних струй, що тручатимуть валець, і разом із ним корабель вперед (гл. Магнуса ефект). Винайшов роторний корабель німець Антон Флетнер 1824.

Верхні: флетнерівський роторний корабель „Бухан“. Вдолі: схема роторного корабля. тт — труби, стрілка всередині вказує напрям обороту, а, б — розвіджене й згущене повітря, в — напрям вітру, н — напрям руху корабля.

Роттек (Rotteck) Карл, нім. історик (1775-1840); його „Загальна Історія“ мала вел. вплив на сучасників своїми ліберальними думками, м. ін. і на гал.-укр. витомиців львівської та віденської семінарії.

Роттердам.

Роттердам, від. м-о при впадінні Маса до Райну, 575.000 меш., церква св. Лаврентія (1477), біржа (1722), морська та торг. шко-

ла, галєрія образів, морський і етногр. музей, найбільша пристань світу з оборотом у рік 42.908.000 т. в океанській (1927) і 30.446.000 рег. т. нетто в річковій пристані (1926); гол. вівіз кави та нафти.

Ротшильд (Rothschild), родина фінансових діачів; працьотко роду, основник фірми — франкфуртський жид-банк Маєр Ансєльм Р. (1743-1812); його сини й нащадки понасновували в різних європ. країнах банки; з них найбільшої фінансової сили досягли льондонський і паризький; Р. реалізували поанки різних держав, фінансували торг.-пром. підприємства (м. ін. нафтові в Баку), залізничі й т. ін.

Ротонда XII-XIII в. в Горинях б. Ужгороду.

Рохманів, м-ко на Волині крем'янецького повіту, б. Шумська; Кирило Транквіліон-Ставропільський, перебуваючи в Р-ві б. 1618-21, видав тут у своїй мандрівній друкарні учительське свателіс.

Рочдель (Rochdale), пром. м-о б. Менчестеру, 92.000 меш., залізна й ткацька промисловість, копальні вугілля; тут 1844 перша кооператива.

Рочестер (Rochester), 1) пристань б. усті Темзи, 31.000 меш., собор і замок (XII в.); 2) пром. м-о в державі Нью Йорк над оа. Онтєріо, 325.000 меш.

Ронада, (фр.) у шаховій грі рівночасна переміна місць короля й вєжі.

Ронель (La Rochelle), гол. м-о фр. департаменту Шарант Анферієр і пристань над Атлантийським океаном, 42.000 меш.; ратуша (XV в.), академія мистецтв, морські купелі, заготівля сардинок, залізна промисловість і корабельні верстати; в XVI і XVII гол. осідок гугєнотів, добытий 1628.

Росер (Roscher), 1) Вільгельм, нім. економіст (1817-94), один із основників іст. школи економістів; гол. праці: „Система народнього господарства“, „Народнє господарство з іст. поглядом“; 2) Вільгельм, нім. кнєс фільольог (1845-1923), син 1-го, дослідник гр. і рим. мітології.

Росконіч Гнат, закарп.-укр. маляр (1854-1915), іконописець; фрески в церкві села Сина в Земплінщині, та малюнки в селі св. Степана на замку в Буді.

Росток (Rostock), пристань у Мекленбург-Шверіні, при впадінні р. Варнов до Балтійського моря; 78.000 меш., багато ст. будівель, унів. (від 1419), мореплавські школи, перевіз до Данії, корабельні верстати; вел. пристань Р-у Варнеміаде.

Рошфор (Rochefort), воєнна та торг. фр. пристань при усті Шарант, 28.000 меш.; 1815 піддався тут Наполеон англійцям.

Рошфор (Rochefort) Віктор Анрі, фр. журналіст (1830-1913), памфлетист, націоналіст.

Рошфуко, гл. Лярошфуко.

Роялізм, (фр.) прихильність до кор. влади, чи династії; рояліст — прихильник кор. влади; роялістичний — що торкається роялізму, чи рояліста.

Рояль, (фр.) фортепіан.

Р. С. Ф. С. Р., гл. Російська Соціалістична Федеративна Соціалістична Республіка.

Ртисев Федір, моск. просв. діяч (1625-73), спроваджував до Москви укр. учених із Києва, моск. юнаків посилав учитися до київської академії.

Ртутна лямпа, гл. Кремінна лямпа.

Ртуть, живе срібло (Hg), одинокий плинний метал при звич. температурі, знаходиться у природі у самородному стані, частіше у злучі з сіркою, як киновар, ціненіє при — 38-89°, т. к. 357-25° в. т. 13-585; з іншими металами творить амальгами. Трійлива. Світова продукція ртуті 1926: 3,929 тон (Італія 1830, Іспанія 1594, ЗДА 340, Мехіко 40, ін. 125 тон). Уживається до термометрів, барометрів, помп, кремінних ламп та ін. фіз. приладів, а також у медицині. Важливі сполуки: кальомель, сублімат, киновар, гремуча ртуть.

Ру (Roux), 1) Пер Поль Еміль, фр. бактеріолог, *1853, член Акад. й дир. Пастерівського Інст. в Парижі, дослідник хвороботворчих заразки, винахідник лікування сироваткою; 2) Вільгельм, нім. анатом і фізіолог, *1855, осн. науки про механіку розвитку живих.

Руан (Rouen), фр. м-о над дол. Сеною, 123,000 меш., собор (із XVI в., а вежами 156 м. вис.), церква св. Альберта (XIV в.), ткацька й машинова промисловість, корабельні верстати; 1431 спалено тут Жанну д'Арк.

Руанда, гори на півн.-захід від оз. Танганьика, до 2,800 м. вис.

Рубакін Микола, рос. бібліограф та популяризатор, *1862, дир. Інст. бібліоенхології в Льозанні.

Рубан, 1) Василь, збирач та видавець матеріалів до іст. України (1742-95), видав 1777 „Краткая льготинськ Малая Россія с 1506 по 1776“, Опис подорожі В. Григоревича-Барського і т. д.; 2) Олександр, суч. укр. гравер; ілюстр. до „Гайдамаків“ Шевченка й дитячих книжок, окладки книжок, мініатюри та кольорові декоративи; 3) Семен, ковачий от. Віська Запорозького 1693, 1694.

Рубановський Іван, укр. письмен. (1825-95), етнограф і іст., ред. моголівських „Губ. Відомостей“, де містив багато своїх заміток із місцевої іст. й етнографії; склав опис моголівської губ.

Рубарбар, рубарбар, гл. Ревінь.

Рубе (Roubaix), фр. м-о б. Ліль, 117,000 меш., ткацька й залізна промисловість.

Рубенс (Rubens) Петер Павль, славний флям. мистець-малир (б. 1577-1640), осн. антиверпенської школи флям. малярів; виконав б. 1200 образів різноманітного змісту (іст., міт., побутові, рел. образи, крас-

види, портрети): „Поклін волхвів“, „Зинтти з хреста“, „Сузанна“, „Страшний суд“, „Боротьба амазонок“, 21 образів із життя Марії Меджі, портрети жінки, тощо.

Рубеоли, червоначка, інфекційна хвороба дитячого віку; прояви: гарячка, висипка, подібна як при корі, опух лімфатичних залоз на шиї.

Рубець Олександр, укр. муз. етнограф (1837-1913), проф. спб. консерваторії; муз. теор. праці, біографічний лексикон рос. комп., збірки укр. народн. пісень, композиції.

Рубід, Rb; алькалічний метал; його сліди стрічаємо в соліних, мінеральних джерелах та в копальних соли.

Рубікон, тепер Урбоне, річка на схід. бережжі Італії, колись границя поміж Італією та Передальпійською Галією; Цезар, перейшовши її з військом 49 до Хр., розпочав гром. війну; від того: перейти Р., зробити рішучий крок.

Рубін, гл. Корунд.

Рубінштейн, 1) Антін, рос. піаніст та комп. (1829-94), зроду жид із Поділля, осн. першої консерваторії в Росії; поруч із Листом найвизн. піаніст XIX в. (опери, симф. твори, камерні композиції, вокальна музика, форт. твори, серед них „Козак та українка“; муз. письмен.; 2) Микола, брат Антона, визн. піаніст (1835-81), муз. діяч, довголітній дир. моск. консерваторії.

Рубль, рос. грошова одиниця від 1764 до жовтня 1922; до 1899 грошовою одиницею був срібний р., після того — золотий р.; у ам. валюті 1 зол. рубль = 0-51 ам. дол.; 1 рубль = 1 укр. карб. = 100 копійкам; декретом із 11/X 1922 в СРСР введено нову грошову одиницю „червонець“, рівний 10 зол. рублям.

Рубльов Андрій, моск. малир, †1430, славний іконописець, фрески в Успенському соборі у Владівірі, образи з мук Ісуса Христа й ін. у візант. стилі.

Рубенс автопортрет.

Рубенс: Гелма Фурмант (друга жінка Рубенса).

Рубенс: частина „Зинтти з хреста“; Ісус Христ, Марія і св. Іоан.

Рубнер Макс, нім. фізіолог і гігієніст, *1854; проф. унів. в Берліні.

Рубрика, (лат.) 1) правец у літургічних книжках для служителя, коли що має робити; р-я звичайно були писані червоною фарбою (відси їх назва); 2) відділ, підрозділ.

Рубрукіє, Рубісбрук, Раабрук Вільгельм, голланд. чернець-подорожник, посол до гол. тат. табору (1253), при чому перейшов із Криму через півд. Україну, сх. европ. й аз. степи; в описі своєї подорожі подав цінні згадки про укр. оселі, що вдержалися на Донщині серед тат. навали.

Рубрум, (лат.) листок паперу доданий до актів, що подає їх зміст; відділ. (Назва від слова „червоний“, тому, що давніше писали його червоною фарбою).

Рубчак Іван, гал.-укр. актор і співак бас, *1874, газний комік.

Рубчакова з Коссаків Катерина, гал.-укр. акторка й співачка (1880-1919), жінка Івана, на укр. сцені від 1890; ліричні та драматичні ролі. Як співачка визначалася в „Гальці“ Моцарта, в „Катерині“ Шевченка - Аркаса, у „Фанеті“ (Маргарита).

Рувензорі, гори в Рівнинній Африці, між озерами Альберта та Едварда, до 5.125 м. вис.

Рувим, 1) найстарший син патріарха Якова; 2) одно з 12 ізраїльських поколінь.

Руга, (гр.) в укр. православної церкви гроші й загалом всі матеріальні засоби, пр. землі, призначені на утримання церкви або монастиря; звідси назва „ружна церква“. У XVIII в. в Києві ружними церквами називалися ті, що одержували утримання для себе й духовенства від рос. уряду. У Галичині рузи відповідає ерекція.

Ругато, (іт.) муз. викональна вказівка, яка вимагає певної вільності в ритмі й темпі.

Руге, 1) Арнольд, нім. політ. діяч і письмен. (1802-80), радикал, вад. разом із Марксом „Нім.-фр. річник“, 1848 член франкфуртського парламенту, опісля емігрант, вкінці, по повороті, прихильник Бісмарка; 2) Софус, нім. історик геогр. і геогр. відкритий (1831-1903).

Ругійці, схід. герм. народ; жили над Балтійським морем, між Одрою й Вислою, 451 з Аттілею перейшли на південь до Австрії та Угорщини, пізніше разом із остготами до Італії; зникнули по упадку остготів.

Ругін, гал. Рієн.

Руда, техн. назва кожного природного продукту (гірнина), з якого можна з успіхом добувати якийсь метал; більшість металів зустрічаємо в кількох різних рудах, пр. залізо в магнетиті, гематиті, сидериті й ін.

Руда, м-о на поль. Гор. Шлезьку, 20,000 меш., копалині вугілля й цинку.

Рудани (Rudohof), гори на півн.-зах. границі Чехії, до 1,244 м. вис. Ліс і копалини сильно вичерпані.

Рудавський (Rudawski) Ян, польс. історик і письмен. (1617-90); написав історію Польщі (Historia Poloniae), де описує поль.-укр. війни за Б. Хмельницького.

Руданський Степан, укр. поет (1833-73); славні „Співомовки“; віршовані перерібки нар. приказок, казок, легенд та лір. поезій, поеми: „Цар Соловей“ та з укр. історії (Мазепа, Іван Скоропада, Павло Полуботок, та ін.), переклади: Слова о Полку Ігоревім, Гляди, Візніи мншеї із жабами.

Руденко, 1) Іван, укр. актор-комік, *1873, організатор укр. вистав, де виявив великий хист коміка; під псевд. „Найла“ він велику укр. трупу, де грала Зайко-велька, а режисером був М. Старицький; 2) Сергій, рос. антрополог укр. роду, *1889, проф. Геогр. Інст. в Ленінграді, дійсний член НТШ; дослідник антропології тубільців півн.-зах. Сибіру й українців.

Рудзький (Rudzki) Мавриці, польс. геофізик (1862-1916), праці з астрономії, геофізики, сейсмології й метеорології.

Рудиковський, 1) Андрій, укр. іст. (1790-1874), автор цінних „Записок“, де змальований побут укр. духовенства на переході XVIII-XIX в. та Київської Академії; 2) Остап, укр. письмен. (1784-1851), брат Андрія, лікар; укр. поезії в душі „Котлярщина“, казки та байки.

Рудимент, (лат.) останок; рудиментарні органи, на думку Дарвіна, останки органів тіла, які анідали через невикористання, пр. очі під шкірою у тварин, що живуть у землі, хробаковий наросток сліпої кишки в людини й ін.

Рудинський Михайло, суч. укр. педагог та археолог; читавши „Ясні зорі“, археол. розкопи й розвідки.

Рудки, повіт. м-о в джереловицях р. Вишні, 3,500 меш., 7 $\frac{1}{2}$ укр.; повіт.: 675 км.², 2 міста, 68 сіл, 73,500 меш.: 63-8 $\frac{1}{2}$ укр., 28-7 $\frac{1}{2}$ поляків, 7-2 $\frac{1}{2}$ жидів. У транш 1919 пролім укр. фронту поляками.

А. Рубінштейн.

Ів. Рубчак.

К. Рубчакова.

Ст. Руданський.

Руднів Михайло, укр. лікар (1874-1930), проф. дитячих хоріб у Катеринославі, співред час. „Дніпропетр. Меджурнал“, „Укр. Мед. Архів“, „Охматдін“, „Врачебное Дело“.

Рудниця, м-ко й вузлова станиця тувльчинської округи, 700 меш.

Рудницька Мілена, гал.-укр. грот. діячка, *1892; від 1928 посолка до поль. союзу, голова „Союзу Українок“ у Львові.

Рудницький, 1) **Антін**, гал.-укр. комп., *1902, піаніст, диригент квін. та харків. держ. опери; балет „Бурі над Заходом“, оркестрові сюїти, півка пісень; муз. критик; 2) **Іван**, гал.-укр. сотник, *1886, член Центр. Військ. Комітету; військ. ушонований ЗУНР у Празі; 3) **Михайло**, гал.-укр. письмен., *1889, критик і журналіст; оп. „Нагода й пригоди“.

лір. поезії („Очі та уста“), „Між ідеєю і формою“ (проблеми критики), нариси й переклади з європ. літератур; 4) **Степан**, укр. географ, *1877, член ВУАН та НТШ, перший синтетик землезнавства України; доцент львів. унів., піаніст проф. укр. унів. та укр. Вис. Пед. Інституту в Празі, тепер директор держ. Картографічного Інституту в Харкові й ред. „Записок Геогр. Інституту“; праці: Україна, наш рідний край, Геогр. України, Основи землезнавства України, Ukraina, Land und Volk (теж по англ.), основи морфології й геології Закарпаття, фіз. карта України, й ін.; іст. розвідки про укр. козаччину; Коз.-поль. війна 1625, Укр. козаки 1630-35, Нове джерело до іст. Хмельниччини.

Рудницький (Rudnicki) Миколай, поль. лінгвіст, *1881, проф. унів. у Познані, гол. співробітник Slavia occidentalis.

Рудович Іван, гал.-укр. церк. письмен. (1868-1929), гр.-кат. сваш., автор шк. підручників до науки релігії, розвідок і статей з історії церкви в „Ділі“, „Нані“, „Богословії“ й ін. львів. укр. часописах.

Рудогори, гл. Рудань.

Рудольф, австр. архієпископ, престолонаслідник (1858-89), син цес. Франца Йосифа, юнатий із Стефанією бельг.; популярний серед укр. народу в Галичині; застрелився в Маєрлінгу б. Відня.

Рудольф, нім. королі й цісарі: 1) **Р.** з Габсбургів, цісар 1273-91, переміг чех. кор. Оттокара II; своїм сином Альбрехтом II Рудольфові передав 1282 Австрію, що стала основою могутності Габсбургів; 2) **Р. II**, цісар

1576-1612, також угор. і чех. король, альхімік; 1609 пільги для протестантів.

Рудольфінські таблиці, обчислені Кеплером таблиці планет.

Рудольфове озеро, оз. на границі Кевії, Угадї й Абесїнії.

Рудченко Іван, укр. письмен. та етнограф (1845-1896); вид. збірку укр. казок, чумацькі пісні зі студією про чумацтво, співробітник „Основи“ й „Правди“; разом із братом Панаєм (Мирним) написав під псевд. Білик роман „Хіба ревуть поли, як неслася понна“.

Руже де Ліль (Rouget de Lisle) Клод Жозеф, фр. військ. інженер (1760-1826), автор слів та музики над. фр. гімну „Марсєльєза“.

Рукин, м-ко бердичівської округи, 4.700 м., 4½ укр.

Ружинські, книжний рід, із якого випшло в XVI в. кілька коз. ватажків на Запорозжж: 1) **Богдан**, відомий як „гетьман Богданко“, був у зносинах із Московою, воював із татарами, загинув 1576 при облозі Аслин-городня; 2) **Кирик**, коз. ватажок 1580 рр., заклав велику лівобережну на Пороссі, піаніст вел. ворог козацтва; 3) **Михайло**, Кириків брат, водив козаків на Перекоп; 4) **Остафій**.

Ружицький (Różycki) Людомир, поль. комп., *1883, симф. поєми, опери, тощо.

Ружомберок (Ruzomberok), словац. м-о над гор. Вагом, 14.000 меш., ткацька й деревна промисловість.

Руза, ліва притока Москви, 150 км. дов.

Рузвельт (Roosevelt) Теодор, ам. держ. діяч (1858-1919), член респ. партії, президент США 1901-8, керівнич імперіалістичної політики США, прихильник Антанти; 1906 нагорода Нобелів.

Рузьський Микола, рос. генерал (1854-1919), учасник рос.-тур. 1877-8 і рос.-яп. 1904-5 воєн; 1914 зайняв Львів, опієди ком. півл. фронту, убитий більшовиками.

Руїсбрук, гл. Руїсбрук.

Руїна, нар., піаніст і іст. назва найтемішної доби в іст. України; охолодє роки трьох затверджених моск. владою гетьм.: Брюховецького, Многогрішного й Самойловича (1663-87); характеристика: безомічність народних мас, бездіяльність і зажерливість провідирів; шкєвєлена в монографіях М. Костомарова.

Рука, передня кіньєвка у хребетних.

Рукавішников Іван, рос. письмен., *1877; поезії, роман „Проклятий рід“, збірка перекладів із укр. поетів „Молода Україна“.

Рукокрилі (Chiroptera), емєви, що мають передні кіньєвки (руки) замєнені на крила так, що їх дуже довгі пальці сполучені тонкою оболонкою, яка від останнього пальця доходить до задніх кіньєвок, або

М. Рудницька.

Ст. Рудницький.

І. Рудченко.

аж до хвоста; заг. малі, нічні тварини; сюди належать великі, очоєдні р., гл. Кальонг, і малі р. комахоїдні, гл. Лаліси, Підковни.

Рукоположення, гл. Ординація 1).

Рулетка, (фр.) 1) мірича стрічка 5-30 м. завдовжки, що дається навивати на осі; 2) гвардона гра при помочі рухомого кружка, поділеного на 37 п'яць (чисел); играє те число, в яке впаде кулечка, кинена на кружок.

Рулетка мірича: 1. ручна стільва, 2. вишнена полотняна.

Руліковський (Rulikowski) Едвард, поль. письмен. (1825-1900), археолог, етнограф і статистик, визн. дослідник Правобережної України; низка іст.-стат. описів міст і м-ок Київщини, збірник цінних записів фольклору, „Опис васильківського повіту“ й ін.

Рулія Петро, суч. іст. укр. театру, дир. Театрального Музею в Києві, дослідник іст. укр. театру XIX в.; „Ранні укр. драма“, „Марія Заньковецька“ та ін.

Руляда, (фр.) віртуозний пасяк у співі.

Рум, алькогольний напій, перісно з медиси цукрової трості (сланний рум з о. Ямайки); тепер роблять його з горілки заправленою відповідною есенцією.

Румаці, (лат.) примусове виселення когось із хати на підставі судового рішення.

Румб, 1) штрих, у навіжці міра, вживана при бусолах; 360° бусолі—32 румбів, себто 1 румб (штрих)—11°2'; 2) кут, що лічиться від південникової лінії до напряму на даний предмет.

Румба, модерніші танок, муринського походження.

Румелія або Румізі, себто країна римлян, загалом назва европ. Туреччини, зокрема тур. намісництва, що обіймало Тракію й частину Македонії й під палвою Схід. Румелія в значній частині відійшло 1885 до Болгарії.

Румкорф (Ruhmkorff) Гайнріх, нім. механік (1803-77), винахідник індуктора його імені.

Румуни, сх.-европ. народ, потомки ст. даків і тракійців, сильно змішані з іллірійцями, слов'янами та ін. сусідніми народами; діляться на: 1) дакорумунів, або дакороман, що заселяють північну Румунію, 2) арумунів, або ципарів, у Македонії й півн. Греції, 3) мегленів, або мегленівців, на півн.-зах. від Сальонік, 4) істроволохів, або чірібірів, на схід. берегах Істрії; всіх р-в б. 13 млі.

Румунія (România), конституційна монархія між дол. Дунаєм, Дністром, Чорним морем і Мадирською північною, 295.000 км.² і 12.500.000 меш., з чого 155.000 км.² і 8.000.000 меш. припадає на частини, що їх прилучено до Р. 1918-9 (Басарабія, Буковина, Семигород, схід частина кол. Угорщини; Мараморш, Кришана й Банат). Населення Р. неоднорідне; крім румунів живе в Р.: в млі: 1-4 мадяри, 1 укр., 0,9 жидів, 0,7 німців, трохи болгарів, циганів, турків і татар. Територія Р. складається з підкарпатсько-наддунайської степової горбокщини, що переходить на схід в групу укр. височин, на півдні в Добруджу, на заході й півночі в схід. Карпати (до 2.536 м. вис.); серед Карпат семигородська кітлина, а далі окраїни мадярського низу та Банат, що вже має півд.-европ. риси. Південня Р. континентальна. Р. має під ріллею 43%, під лісом 25%, під лукою 17%, під невиклятими 17% пов. Рілля родюча (переважно лес), але хліборобство стоїть дуже швидко; Р. продукує пшеницю, ячмін, кукурудзу (відповідно до населення найбільше в Європі), картоплю, вино, конопли й тютюн. Досить поширене скотарство, гол. випас овець. Ховують коні, рогату худобу й свині (26.000 т. вівни). З копалин має Р. досить нафти, трохи золота, та рудізалу. Промисловости (з винятком млинів і рафінерій) Р. не має. Хоч Р. має доступ до Чорного моря, її торг. фальота мала: 72.000 т. брутто; морський оборот 7.450.000 т. нетто, залізниця 11.785 км., доріг 81.000 км. Вивозить пшеницю, худобу й загалом сіль.-госп. продукти, також худобу, нафту та дерево; ввозить тканині та машинні фабрикати. Історія: Р. повстала 1861 з об'єднання Молдавії в Волощиную з князем Кузою на чол. під зверхністю Туреччини. Після детроізації Кузи 1866 князем став кн. Карл Гогеншолерн (до 1914). Берлінський конгрес 1878 визнав незалежність Р. і прилучив до неї Добруджу, але Басарабія перейшла до Росії. 1881 Р. признана королівством. У світовій війні кор. Фердинанд (1914-27) вивів 1916 війну Австрії, але був примусений заключити некорисний мир у Букарешті 7. V. 1918; у версальському мирі Р. дістала Семигород, Басарабію й Буковину. Пелі короля Фердинанда: 1927-30 Михайло, від 1930 Карло II.

Румунська література, починається в XVII в. перекладами Біблії та хроніками; нову добу рахують від 2. пол. XVIII в., тав. латиністичної школи, шойво від XIX в. нац. література, коли вона доходить до свідомости свого лат. походження. Батьком р. л. є Еліаде Радулеску, основник театру — на Волощині, в Молдавії Георгі Алакі. У 40 рр. маємо школу „народників“: М. Когалнічану, Д. Болдиніану, К. Негруці, Г. Александреску і В. Александрі. У 60-рр. представники модерного напрямку: песимістичнік М. Емінеску, калкар П. Кринга, оповідач М. Гане, новелісти: П. Славіч і П.

Боратеску-Войнешть, поет Д. Замфіреску, сатирик-гуморист Н. Караджале, баладист-ідилік Г. Кошбук, перекладач європ. письмен. А. Влагуца, новеліст і драматург Б. С. Делівранча. З поч. XX в. мистець прози Санду-Алді, М. Садонія, Ш. Носіф, Ангел, Р. Черна; із найновіших: Л. Ребріан, Ч. Петреску, Л. Балага, А. Манія, Н. Шілат, Н. Крайнік, Патрашкан і т. д.

Румунська мова, в суч. Румунії (б. 13 млі.); колонії на Україні (лиш 40.000); сподінені арумунські діалекти (17.000) тав.

після йменника, як у болг. і альб. мові, що вказує на приваженість р. м. до балканського мовного союзу; в словниці помітна велика кількість слів. слів. У рум. м. писали спершу кирилицею, від 2. пол. XIX. в. латинкою, взорованою на іт. правописі.

Румунське мистецтво. У найстаршій добі переважали зразки візант. (вірм. й атонаські), хоч відомі впливи зах., романські й готичні. Найстарші збережені пам'ятки будівництва XIV в. З поч. XV в.

Румунія.

куповаліхв у Югославії (Македонія) та істро-румунські говірки (3.000) в Істрії — тепер вимиряють; витворилася з вулгарної латини та тої схід.-лат. мови, що поветала на півночі Балканського півострову, але мусіла там (із невеличкими залишками) уступити місця слов. мовам, затримавшись тільки за Дунаєм, при чому справа пошир. р. м. в Румунії та її автохтонетна в цій країні ще не вирішена. Гол. прикмети: збереження лат. *ai* (aur—золото), *ie* з *e*, *oa* з *o* (perdit—тратить іа perdit; poartă—брама з porta), г з і між голосними (gură—уста з gula, soare—сонце з solem), ra, ba з qua, gna (ară—вода з aqua, limbă—язик іа lingua), pt, ps іа et, es (lapte—молоко, з lactem, coapsă—стегно з coxa); існування відмін; місце родінника

приходить впливи візант. ренесансу з Атоноу: найстарші тав. трикоихові церкви на укр. Буковині (Серет, Путна, гл. Укр. мист.), в рум. частині Буковини: у Сучаві, Босанчі, та ін. У в. XVI-XVIII мист. течії приходить гол. через семигородських німців та впливи укр. мистецтва, особливо в граверстві. Дерев'яне будівництво поширене гол. на Буковині й Семигородщині. Оригінальні вироби нар. сел. мист., особливо в ткацтві й вишивках, із яскравою кольористикою, переважно в червоних і жовтих барвах, що мало вплив на укр. сел. ткацтво на Буковині, півд. Закарпатті й Поділлі (понад Дністром). У новіших часах гол. фр. впливи.

Рум'янок, ромен (Matricaria), кошачкоцвітна рослина, подібна до роману, тільки

менша й з пукластою середньою цвіту; дуже запахна; вивар п'ють як лік проти недомагань травлення й проти болю, також полочуть ним рани; олісь до натирання.

Румянцев Микола, граф, рос. дипломат і меценат (1754-1826), син Р. — Задунайського, опікувався ученими, вид. наук. твори, абрав різку старовину — рукописи, тощо; пі збірки видав до публ. вжитку у власному домі в Москві (гав. Румянцівський музей).

Румянцев-Задунайський Петро, граф, рос. держ. діяч (1725-96), 1764, після скасування гетьманства на Україні ген.-губ. тут; борюся з укр. автономістами; з його наказу зроблено ген. опис України 1765, якого завдання: розмежувати коз. та сел. населення й установити їх мастковий стан; це найважливіше джерело для екон. іст. Лівобережжя XVIII в.; 1769-74 гол. ком. у рос. тур. війні, 1774 довів до закінчення корисного для Росії Кучук-Кайнарджійського миру, за що дістав титул фельдмаршала й прізвище Задунайського, 1794 помагав Суворову у боротьбі з поляками.

Руи, (англ.) масовий підбір грошей складених у банку, спричинений побоюванням банкрутства.

Руїне Фрідріх Фердинанд, нім. хемік (1795-1867), підтрим авіліну у кам'яно-вугільному дьогті (погазовій смолі).

Рудук, (лат.) галок; будка на базарі.
Рунеберг (Runeberg) Ноган Людвіг, швед.-фін. поет (1804-77), писав по шведські лір, поезії, поеми, ідилі; трагедія „Саламінські царі“.

Руни, найстарше знане герм. письмо, повстало в лит.; вживалося найбільш у Скандинавії та в Англії.

Рункевич Степан, рос. історик церкви, *1867; опис документів архіау шх.-руських уніятських митрополитів.

Руно, овеча вовна на шкурі; овеча шкура з вовною; гл. Золоте руно.

Руника, гл. Мох.

Руїя, (інд.), інд. грошова одиниця, ділиться на 16 анів; монети карбують із золота та срібла; грошовою одиницею є срібна р.; в ам. валюті 100 інд. р. = 284 ам. дол. (IV-1932).

Рупрехт, баварський князь, *1869, син Людвіка III., фельдмаршал у світовій війні.

Рунтура, (лат.) проуклина, гл. Кала.

Рур, 1) (Roer), права притока Мези, 210

км. дов.; 2) (Ruhr), права притока Райну, 235 км. дов.

Рурик, гл. Рюрик.

Рурська країна (Ruhrgebiet), Райнсько-вестфальська заглибина, вугільний басен у півн. підіймає Райнських лунакових гір над р. Руром; дає $\frac{1}{2}$ всього вугілля Німеччини.

Русалка, гл. Бабка.

Русалка, 1) укр. тижневик у Львові 1866 під ред. Володимира Шашкевича; 2) час. для жінок, двотижневик у Львові 1868-70.

Русалка Дністрован, гал.-укр. альманах, виданий у Будапешті 1837 заходом тав. „Руської Трійці“: М. Шашкевича, І. Вагілевича та Я. Головацького, замісь недозвального 1834 альманаху „Зоря“. Р. Д. містила оригінальні твори укладачів; поезії всіх трьох, оповідання „Олена“ Шашкевича, записи нар. пісень Вагілевича з його передмовою та бібліографічні й історичні замітки Головацького. За правопис та нар. мову альманах був у Галичині заборонений і весь наклад (1000 примірників) еконфіскований.

Русалки, водні дівчата в укр. мітології, що втягають у глибін дівчат і хлопців.
Русан Фердо, комп. доби хору, відродження (1810-79), „хорн. бард“, автор багатьох популярних свого часу мелодій; одну з них до слів „Brod nek e'uti udarca“ запозичив для своєї редакції укр. нап. гимну Модест Левицький.
Русанов Микола, рос. письмен. і гром. діяч, *1859, народоолец, опісля есер, 1883-86 ред. „Вѣстника Народной Воли“, 1901 ред. „Вѣстника русской Революции“, спіробітник „Революционной России“ та, під псевд. Н. Кудрик, „Русского Богатства“.

Русин, множини: русини, прикметник: руський, спочатку назва кнів. полян, опісля усіх укр. племен ст. кн. (Руської) та лит.-поль. держави. Згодом ця назва на рос. займанщині адебільша (русини лише на Холмщині та Басарбії) заникає, заступлена новим над. ім'ям українць та урядовим — малорос; прикметник „руський“ став означати тут москаля, а не русина — українця. В Австро-Угорщині задержался майже до світової війни, тепер у Галичині й Буковині заступ-

Рум'янок. 1. рослина, 2. подовжений переріз цвіту, 3. обводний, язучковий цвіт, 4. один властивий цвіт, 5. його переріз, 6. стеблик, 7. корінь.

Заголовна сторінка „Русалки Дністрової“

Р	а	І	и	с
В	б	ч	й	т
Р	в	к	п	у
Н	г	м	р	о
Х	г	т	н	б
ж	д	о	л	е
М	е	л	п	т
Т	р	к	р	ш

Руни (лат. герм. азбука).

лена загально прийнятим над ім'ям і тільки на Закарпатті ще досі тримається.

Русин, 1) тижневик для закарп. українців в Америці, орган Собора гр.-кат. церк. братств, тижневик, виходив укр.-слов.-нац. жаргоном у ЗДА 1910-14; 2) укр. газета, дівчі на тиждень в Ужгороді 1920-21; 3) укр. денник в Ужгороді 1923.

Русифікація, (лат.) обмосковлення.

Руска Хата, укр. літ. двотижневик у Львові в 1905-6.

Руска Школа, укр. пед. час. у Чернівцях 1888 та 1891 (2 випуски).

Руски Новини, укр. тижневик для українців у Бачці в Югославії, вид. Руске Нар. Прок. Дружство у Новім Саді від 1924.

Руслан, псевд. Маріяна Пашкевича.

Руслан, укр. проурядовий денник, орган христ.-сусп. партії у Львові 1897-1914.

Руснак Орест, укр. оперовий співак-теорист, *1894, родом із Буковини, член кенігсберзької ім. опери; концерти в різних краях Європи.

Русов, 1) Михайло, укр. географ і політ. діяч (1876-1909), син Олександра, один із основоположників РУП, діяч УСДРП; крім публіцистики — праці з поля політики, етнографії та археології; 2) Олександр, укр. гром. діяч (1847-1915), визн. статистик, батько укр. статистика, вид.

„Кобзаря“ в Празі, член „Старої Громади“ в Києві. Низка праць іст.-стат. (про укр. тракти XVII-XVIII вв., ніженський повіт, херсонський повіт, Чернігівщина), муз.-етногр. — про О. Вересня, теоретиків Відорія, тощо; в укр. театрі визначився, як співак і дуже добрий актор-аматор та режисер (постанова „Радийної Ночі“, в Києві 1873); 3) Юрій, укр. зоолог, *1896, син Олександра, доц. Укр. Госп. Академії в Подєбрадах, Укр. Вис. Пед. Інст., укр. унів. у Празі; праці про риби укр. річок.

Русова Софія, укр. гром. і пед. діячка, *1856, дружина Олександра, зі швед. роду Ліндфорсів, співробітниця різних укр. та рос. часописів перед війною, одна з піонерок укр. жіночого руху, проф. Держ. Унів. у Кам'янці Подільському та Укр. Вис. Пед. Інституту у Празі; праці з педагогіки, шк. підручники, популярні праці та статті; спомини.

Руссе (Roussel) Жан, фр. публіцист (1682-1751); працював у Голяндії і 1725 виїхав у Амстердам історію Петра Великого — „Спомини про правління Петра Вели-

кого“, де сила цікавого матеріалу про Мазепу.

Руссель (Roussel) Альбер, фр. модерний комп., *1869.

Руссьон (Roussillon), частина Франції на півн.-сх. збіччі Піренейв, 1172-1642 до Арагонії.

Русская Земля, москвофільський тижневик в Ужгороді від 1919.

Русская Рада, укр. двотижневик у Коломиї 1871-1912, в 1875 з додатком „Зоря Коломийская“.

Русское Слово, укр. тижневик у Львові 1890-1914, популярна газета гал. москвофільв.

Руссо (Rousseau), 1) Жан Жак, фр. письмен. і філософ (1712-78), передтеча романтизму; повісті: „Юлія або Нова Гельвеція“, де пропонує поверот до природи та свободи почування; „Еміль або виховання“ — зразок пед. системи, де обороняє виховання, спертє на законах природи й уродженій вдачі дитини; „Сповідь“, розвідка „Соціальна умова“ (речник демократизму та респ. ідей) та ін.; 2)

Тєодор, фр. малир (1812-67), романтик красици, основник школи барбізонів.

Руставелі Шота, груз. поет XII в., екарбник царів Тамари, автор поеми „Людина в шкурі пантери“, перлина груз. літ.

Рустика, (лат.) переділювання, розчленування площі мурир (звич. на тинку), що наподобляють мур піби зложків із вел. блоків каменя. Р. особливо шквали в добі ренесансу.

Рустикальний, (лат.) сільський, селиський; р-ні добра, в Галичині — селиська земельна власність.

Русянка пахуча, гл. Трави.

Русь, ст. назва землі полян, трикутника між Дніпром, Ірпенем та Росєю, вже від IX в. прив'язується в араб. географії до Київщини; зв'язується і в ширшому значенні, обіймаючи XI-XII в. всю Україну, навіть усе схід. слов'янство, зв'язане кнів. князми в одну державу. Сама назва повсюється р'ано — комбінаціями зі слов., лит., іранської, фінської, угор. й ін. мов.; притягають для пояснення сарматських роколіи або численні географічні ймена з корінем рос — або рус. — За латинсьом назва Р. була принята полоніями піаніи; це було ім'я княжчої династії й її земліи — варязької дружини. Норманісти (себто прихильники теорії норманського походження Русь, гл. Нормани) обстоюють на сканди-

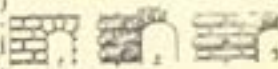
О. Русов.

С. Русова.

Ж. Ж. Руссо (зрисунок Мартена).

Рустика раннього (1), високого (2) і пізнього (3) ренесансу.

навському походженні слова Р., противники їх, антигорманісти, старалися пояснити назву Р. т. зв. готською теорією й ін., але назва Р. й досі на мас задовільного пояснення. М. Грушевський припускає, що воно було тубільне, споконвічне для квівської околиці, і звертає увагу на созвучність цього ймення з тутешньою річкою Россою. Назви: Велика Р., Мала Русь, міняються в залежності від значиння політичних центрів; спершу М. Р. — Галич супроти Києва, пізніш — укр. землі супроти Московщини (В. Русь), звідтіль і назви (чужі для нас): милороси, великороси. Де не було моск. впливів, такі назви незнані.

Русь, 1) укр. газета, вид. К. Горбаль під ред. Ф. Заревича, двічі на тиждень у Львові 1867; 2) двотижневик у Львові 1885-87.

Руська Бесіда, 1) укр. просвітне т-во на Буковині, засноване 1868, спершу касишне (до 1888), пізніш літ., перемінене на зразок львів. Просвіти (1894); від 1884 в руках укр.; до війни основувало читальні (від 1885 до війни 150), видавало просвітні книжки, календарі (від 1874), „Бібліотеку для молодезд“ (1885); філії по всіх містах Буковини; покликала до життя укр. т-ва на Буковині (Буковинський Бом, Народний Дім); з переходом Буковини під Румунію читальні позамикано (1918); від 1929 відновлює Р. Б. свою діяльність; має укр. публичну бібліотеку в Чернівцях; 2) укр. т-во у Львові, гл. Українська Бесіда.

Руська Історична Бібліотека, неперіодичне видання укр. перекладів розвідок і монографій із укр. історії (Антоновича, Владимирського-Буданова, Бфименкової, Ізювського, Костомарова та ін.). Р. І. Б. розпочав видавати 1883 в Тернополі Ол. Барнінський і, видавши 15 томів, передав 1894 НТШ, яке вело її до 1904 й випустило ще 9 томів.

Руська Країна, назва укр. Закарпаття, надава мад. урядом 1918; під цією назвою хотіла Угорщина задержати Закарпаття як автономну частину.

Руська Народна Рада, 1) або частіше: Головна Руська Рада, перша політ. організація гал. українців, основана у Львові 2 V 1848, для оборони нац. політ. і культ. прав укр. народу в Галичині. Стоїла на ґрунті самостійності укр. народу й окремішності від поляків і москалів, та домагалася для австр. українців окремого коронного краю; поділя Галичину на укр. та поль.; за зразком львів. т-ва організовано на провінції Окружні Руські Ради. Головою Р. Н. Ради був сп. Гр. Яхимович; 2) закарпатсько-укр. політ. організація, що змалала до здуки з Україною: 1) організація що повстала після віча в Люблві 8 XI 1918, пізніший осідок Прип'їв; 2) об'єднання політ. закарп. укр. організацій, що повстало 8 XII 1918 в Сваляві.

Руська Нива, укр. час., орган хлібороб-

ської партії, в Ужгороді 1920-24 під ред. Мих. Брашайка.

Руська Правда, гл. Правда Руська.

Русь(ь)ка Рада, укр. пол. т-во на Буковині 1870-1918, до 1885 в руках москвофілів; до війни голова — др. Смаль-Стоцький; видавало від 1898 тиждень для народу той самої назви.

Русь(ь)ка Рада, укр. двотижневик, пізніше тиждень, у Чернівцях 1898-1908.

Перше засідання Головної Руської Ради 4. V. 1848 у Львові (суч. малюнок).

Руська Школа, в Чернівцях, гл. Українська Школа.

Руське море, стародавня назва на Чорне море, зустрічається в араб. писем. Масуді (X) і багатьох зах. авторів (mare Rusciae, mare ruscium) аж до XIII в., хоч тоді Україна-Русь і втратила своє значиння на цьому морі.

Руське право (ius ruthenicale), назва, якою поляки називали остатки ст.-укр. права, що обов'язувало в Галичині офіційно до 1432, а неофіційно значно довше. Найдовше збереглося р. п. в устрою сіл тав. р. п.-а; в них збереглися найдовше громадська самоуправа, сперта на громадське віче, у протиставленні до сіл поль. та нім. права, в яких самоуправа була дуже обмежена (гл. Українське право).

Руський Собор, політ. комітет, оснований у Львові гал. поліками укр. роду 23 V 1848, у протипаву Гол. Руській Раді, для боротьби з її самостійницькою політикою, в ім'я „удержування угоди і єдності з миром спільної вітчизни“. Р. С. видавав свій орган „Дневник руський“, що виходив латинкою й кирилицею під редакцією І. Вагилевича.

Руські гірські стрільці, батальон гал. укр. охотників, організований із почину Головної Руської Ради 10 III 1849, для охорони гал. границі від мад. повстанців, та злучених із ними поль. емігрантів. Числив 1410 стрільців (6 компаній по 235 люда), мав свої окремі однострой; 6 IX пішов маршем на Угорщину, а по здавленні повстання вернувся до краю, де його розв'язали 3 I 1850.

Рут, 1) моавитянка, жінка Вооза, прабабка цари Давида; 2) біблійна книга, що описує про Рут.

Руські гірські стрільці (суч. малюнок).

Рута (*Ruta graveolens*), зелеста рослина з круглими листям і непоказним кількоплатковим цвітом; дуже запахна; вивар п'ють проти недомагань шлунку й проти гниет, також полочуть ним горло, оліяцю вважають до натирання.

Рутен, рутеній, металъ громади плитиноцив, хем. знак Ru; сталевий барн, дуже крихкий і твердий, т. т. 2400°.

Рутенці, від лат. назви українців (*Rutheni*), призрачна назва австр. українців для означення нападництва й злочайської відданости урядові тзв. чорножонких патріотів; відноидає до дечкої міра назви „малорос“ із кол. рос. займанщини. Ідкі сатири на рутенців писав Ів. Франко.

Рутиль, мінерал квадратної системи, окис титану (TiO_2), металевого вигляду; гідлочервоний; дуже поширений, але в малих кількостях.

Рутина, (фр.) сіліне наслідування старих аразіа, установлених поридів; відстаий спосіб думання; справність, придбана практикою чи звичкою.

Рутинер, (фр.) людина, що придержується рутини.

Рутка Теофіль, поль. пшсьм., сауїт, родом українцев із Київщини, автор низки полемічних творів поль. мовою проти православних, виданих 1678-92: „Оборона православної схід. церкви“, „Св. згода схід. православної церкви з кат. рим. костелом“, „Голіят, уражений своїм мечем“, „Камінь проти каменя“ у відповідь на „Літос“, та ін.

Рутковський, 1) Тадій, укр. актор-комік (1868-1919), грав постійно в Кам'янці Подільському, автор укр. п'єси „Нечиста си-

ла“ та інваси рос.; 2) (Rutkowski) Ян, поль. історик і економіст, *1886, проф. львів та познанського унів.; „Фінанси Польщі за Олександра Ягайловича“, „Селенська справа в Польщі в XVIII і XIX вв.“, „Нарис госп. історії Польщі до її розбору“.

Рутовський (Rutowski) Тадеуш, поль. політик (1850-1918), президент Львова, по-сол до гал. сойму, автор екон. розвідок, основики міської галерії у Львові.

Рутський Великий, укр. церк. діяч (1574-1637); 1613-37 кнв. унітський митр., 1618 перенів реформу василів, установивши центр. управу чину, брав участь у полеміці.

Рутуліяці (Rutuli), народ у італійській країні Ліціум (гол. м-о Ардеа), поневолені римлянами.

Руффіні, 1) Джованні Доменіко, англ.-іт. пшсьм. (1807-81), член „Молодої Італії“; від псевд. Лоренцо Беноні автобіографія й низка романів; 2) Паоло, іт. математик (1765-1822), відомий із теорії розв'язки альгебр. рівнянь.

Рух, 1) у фіз. зміна положення тіла в просторі; його можна ствердити лише на основі порівняння з положенням ін. тіл, які на наш погляд є в суточнику, тому визити р. завжди лиш умовне. Рухи ділюмо на простолінійні й криволінійні, поступні та оборотні, рівномірні й нерівномірні. Важкіші нерівномірні р.: рівномірно прискоренні, рівномірно опізненні, гармонійні; 2) у фіз. іноді — всяка зміна взагалі, пр. „р. життя“, „льогічний р.“; у цьому випадку одна з основних категорій фіз. (пр. Геґель).

Руханка, гімнастика, частина фіз. виховання, що має на меті в короткому часі, як найменшим заходом розвинути тіло й зміцнити здоров'я при допомозі відповідно укладених рухів. Р. лічнична, відповідними вправами усуває деякі фіз. недомагання. Р. нім. заміня складними вправами, що розвивають силу й відрагу. Р. пед. має на меті, крім здоров'я, розвинути в учнів почуття ладу, точности й дисципліни. Р. ритмічна, єдиас фіз. вправи з ритмом музики або співу, гл. Далькрос. Р. сокільська має на меті, крім навчання руханкових вправ, розвиток прикмет, цінних у нар. й сусп. житті. Р. швед. легкі гуртові рух. вправи для порушення всіх важливіших м'язів тіла ходом, бігом, скоком ітд. Прилади: щобліпка, крати, лати, ланка, дрючок.

Рухляк, гл. Вапняк.

Рухоме майно, рухомі речі, рухомості, в праві всі речі, які не є землею та не є постійно з нею зв'язані фізично (будинки, зв'язані з ґрунтом уладження), або правно, як „приналежність“ землі. З хвилиною відділення від землі, ті її принадлежності стають р. м. (пр. скошене збіжжя, зібрані овочі, азовлена звірина).

Ручення, в праві: відповідальність за правильне виконання масткових зобов'я-

Рута. 1. рослина з цвітом, 2. частина листка з залозами, що виділяють етеричний оліяцю, 3. чотири 4. п'ятилітні цвітки, 5. стовпчик, 6. овоч, 7. овоч отворений, 8. опперечний переріз овочу.

зани. У старовину довжик ручив своєю особою; в новітньому праві ручить своїм майном, себто, на випадок невиконання зобов'язання, публична влада старасться приневолити довжника до цього, лабезпечуючи претенсію на його майні.

Рушниця, гвизтівка, в Галичині неправильно кріс, дворучна вогнепальна зброя, появилася шперше в XIV в., постійне удосконалювання р-ї завершилося 1836 конструцією куркової р. (Дрейзе), передтечі теп. ударникової р.; важливі системи: Бердана, сконструювана ам. генералом Берданом і вживана в рос. армії; Вердтля, уживана до 1888 в австр. армії (злюстр. гл. I том, 517 ст.); Генрі-Мартіні, уживана в англ. армії, Лі-Метфорда, тепер у англ. армії; Ланкестра, Лебля в фр. армії; Лефосе, Манзера в нім. армії (злюстр. гл. II том, 581 ст.), Малліхера (злюстр., гл. II том 627 ст.) й ремінтонська р.

Рунук, болг. приставь при владі Лому до Дунаю, 44.000 меш., містецька промисловість.

Рюєбрук (Ruybroek) Жан, флім. містик (1294-1381), званий „Адмірабіліс“; твір „Духовні подружжя“.

Рюлер (Ruhlére) Кьольд Шарльмань, фр. дипломат (1735-91), академик, автор голосної праці з цісарями відомостями про зносини мазепинців із Францією, написаної для майбутнього Людовіка XVI-го: „Історія анархії в Польщі“, що викликала незадоволення поляків і москалів.

Рюрик, найвіст. особа, перший князь Руси. За літописом походив від варязького племені „Русь“, покличаного слов'янами „судити і правити“; 862 прийшов із двома братами (Синеус і Трувор) і „всею Руссю“; осів спершу в Ізменських слов'ян, а коли повимірали брати, сам правив усіма й переніс осідок до Новгороду. Його влада поширилася на мерю, мурому й полочан. Р. будував нові городи й роздавав їх слов'янам; проти нього підіймалися повстання також і в Новгороді (Вадим), †879, залишивши на руках свого родича Олега малолітнього сина Ігоря, що княжував у Києві.

Рюриковичі, князі й шляхта, що ведуть рід від Рюрика; розгалуження ки. роду Р. почалося вже з Володимиром В., коли виділилися ки. полоцькі; від нападів Володимирового внука Святослава походять ки. чернігівські й новгород-сіверські, від другого внука Всеволода — тзв. Мономаховичі — волыські й потім галицькі. Численні родина на Московщині.

Рюрик Ростиславич, правнук Володимира Мономаха, один із найкняз. Ростиславичів, кілька разів сидів на київ. великокн. столі; популярний своїми походами на половців, особливо 1184, 1187; пізній і сам користувався половцями в боротьбі з ін. князями, був женатий із половчанкою; † 6. 1215, як ки. чернігівський.

Рябина звичайна, горобина (Sorbus aucuparia), рослина з родин яблуневатих; до 16 м. вис. дерево, з пірнато-складливими листками, з китицями білих квіток та невеликими червоними їстівними ягідками, а яких виробляють оwoчєний вина й горілку; в цілій Європі. Споріднена берека.

Рябко(в) Павло, укр. гром. діяч (1848-1926), замолоду народоволець, далі земський службовець на Херсонщині, акціоні культ. діяч у Буковині, де заснував Красний музей та музей революції; 1904 брав участь у етногр.-антр. експедиції Хв. Вовка й Ін. Франка на Бойківщину, яку описав у „Етнографическом Обзоръніи“. Праця про рибальство на Херсонщині.

Рябовол Микола, укр. політ. діяч на Кубані (1883-1919), голова кубанської законодальної Ради 1918-19, убитий рос. монархістичними агентами в Ростові н. Доном.

Рябушинський П., рос. політ. діяч, *1871, промисловець і банкир, кермавич вел. рос. буржуазії, від 1900 вид. газети „Утро Россіи“ в Москві.

Ряд, 1) прогресія, в мат. ряд чисел, що йдуть одно за одним на основі якогось правила і мають скінчену кількість членів: арифметичний р., коли кожне його число від попереднього більше або менше на те саме число (пр. 1, 3, 5, 7, . . . 27, 24, 21, 18. . .); геометричний р., коли кожний член від попереднього стільки саме разів більший або менший (пр. 2, 4, 8, 16, . . . 27, 9, 3, 1). Р. може бути безконечний, скінчений, ростучий, спадний і т. д. Ряд із безконечною кількістю членів є або збіжний або розбіжний. Правильні функції, пр. гоніометричні, логаритмічні і т. п., можна розвинути в тзв. степеневі (аналітичні) ряди. Існують ще ряди тригонометричні, двочленні, гармонічні і т. д. Рівнок і в геометрії існують ряди точок, уложених відповідним способом; 2)

у староукр. праві: договір, на основі якого означували відносини між князями, нічем та народом.

Рядник, гл. Армерія.

Рязанов, вл. Гольдендах Давід, рос. додільник іст. роб. руху й соціалізму, жид. роду, *1870, член спб. Академії Наук, дир. Інст. Маркса й Енгельса у Москві, ред. тво-

Рябина, 1. галуззя з цвітком, 2. цвіт, 3. п'ялими 2 стовпчик, 4. стовпчик, 5. оwoчє, 6. подовжковий і 7. поперечний переріз оwoчу.

М. Рябовол.

Ряба, 1, 2, 3 різні роди рослин, 4а і 4б цвітки.

рів Маркса й Енгельса; 1931 виключений із комун. партії.

Рязань, рос. пристань над Окою, 44.000 меш., гадується як столиця удільного князівства в XI в.; була зруйнована Батисм.

Риса, верхня одежа правосл. духовенства. „Рясофорий“ чернець — той, що хоч і не має духовної гідности, але прийняв постриг і має право ходити в рисі.

Ряска (Lemna), найменша ляміцеїтна рослина на Україні; має 1-2 круглаві листочки 2-3 мм. проміру, один коріньчик кілька мм. дов. і маленький цвіточок, складе-

ніз 1-2 пелюків та 1 стовпика; належить до однопрозачцевих, із родини кліщівців; росте по водах, укриваючи густо їх поверхню; улюблена пожива водних птахів.

Рясоніг, многоножник (Myriapodum), членинога тварина; П до 1 дм. довге, хробакувате тіло, розділене на багато рівних перстенистих членів; на кожному з них звич. дві пари малих ніжок; часто в моху або перегнилому листі.

Ряшів (поль. Rzeszów), м-о над Вислою, 25.000 меш., рафінерія нафти, торгівля кіньми.

